ANGELICI DOCTORIS

DIVI THOMÆ AQUINATIS

COMMENTARIA

IN EPISTOLAS OMNES D. PAULI

TOMUS TERTIUS

COMPLECTENS EXPOSITIONES IN EPISTOLAS **AD CORINTHIOS II., ET AD GALATAS.**

ALMA COLLEGE
208.6
LIBRARY
Alma California

NEAPOLI
EX TYPOGRAPHIA VIRGILIANA

MDCCCLVI.

D. THOMAE AQUINATIS

DOCTORIS ANGELICI

IN EXPOSITIONEM

D. PAULI APOSTOLI AD CORINTHIOS II.

PROLOGUS.

MINISTRI DEI NOSTRI, DICETUR VOBIS: *Isa. 61. 6.*

In his verbis congrue tangitur materia huius secundae Epistolae ad Corinthios. Nam in prima Epistola agit Apostolus de ipsis sacramentis, sed in hac secunda agit de ministris ipsorum sacramentorum, tam bonis, quam malis. Ratio autem hanc Epistolam scribendi fuit, quod Corinthii post praedicationem eius admiserant pseudoapostolos, quos Apostolo praeferebant. Propter hoc scribit eis hanc Epistolam, in qua commendat Apostolos, et ostendit verorum Apostolorum dignitatem; ostendit etiam, et vituperat falsorum Apostolorum falsitatem. Commendat autem verorum Apostolorum dignitatem ex hoc quod sunt ministri Dei. *Ministri* (inquit) *Dei, dicetur vobis*, scilicet Apostolis: qui quidem dicuntur ministri quantum ad tria. Primo quantum ad dispensationem sacramentorum: *1. Corinth. 4. 1. Sic nos existimet homo, ut ministros Christi*; Christus enim institutor est sacramentorum; sed Apostoli, et eorum successores ea dispensant: et ideo subditur in praedicta auctoritate, *Et dispensatores mysteriorum Dei.* Secundo quantum ad gubernationem, scilicet inquantum gubernant populum Dei: *Sap. 6. 5. Cum esseti ministri, non recte iudicastis, nec custodistis legem iustitiae.* Deus enim gubernat omnia per prudentiam. Unde quicumque aliquid gubernat, dicitur minister Dei. Tertio quantum ad humanae salutis operationem, inquantum scilicet eorum ministerio, et praedicatione homines ad salutem conversi sunt: cuius salutis solus Deus est auctor, quia ipse est qui venit salvum facere quod perierat; Apostoli vero ministri: *1. Corinth. 3. 4. Quid ergo est Apollo, quid Paulus? Ministri eius cui credidistis.*

Digitized by the Internet Archive
in 2025

https://archive.org/details/divithomaeaquina0000ange

EXPOSITIO EPISTOLAE

AD CORINTHIOS II.

CAPITIS PRIMI

LECTIO PRIMA

Paulus Apostolus Iesu Christi per voluntatem Dei, et Timotheus frater, Ecclesiae Dei quae est Corinthi cum omnibus sanctis qui sunt in universa Achaia, Gratia vobis, et pax a Deo Patre nostro, et Domino Iesu Christo.

De istis ergo ministris tractat nic Apostolus: ostendens in hac Epistola eorum dignitatem, etiam scribens Corinthiis: in qua quidem praemittit primo salutationem; secundo prosequitur Epistolam, ibi, *Benedictus Deus, et Pater Domini nostri Iesu Christi.* In salutatione autem tria ponit: primo enim describit personas salutantes; secundo personas salutatas, ibi, *Ecclesiae quae est Corinthi;* tertio bona optata, ibi, *Gratia vobis, et pax.* Circa primum primo describitur persona salutans principalis, quia *Paulus;* secundo persona adiuncta, quia *Timotheus.* Persona salutans describitur ab humilitate, quia *Paulus*, qui Latine dicitur modicus. Iste est ille modicus de quo *Isa. 60. 22. Minimus erit in mille, et parvulus in gentem fortissimam.* Vel a doctrina, quia Paulus dicitur os tubae. Ista est illa tuba de qua *Zach. 9. 14. Dominus in tuba canet, et vadet in turbine austri.* Et competit quod dicitur *Isa. 58. 1. Quasi tuba exalta vocem tuam, et annuntia populo meo scelera eorum.* A dignitatis auctoritate, quia *Apostolus Iesu Christi.* Ubi tria ponuntur. Primo quod sit legatus: unde dicitur Apostolus, idest principaliter missus: soli enim duodecim Apostoli electi missi sunt a Christo: *Lucae 6. 13. Elegit duodecim, quos et Apostolos nominavit.* Alii autem discipuli non missi sunt principaliter, sed secundario: et inde est quod Apostolis succedunt Episcopi, qui habent specialem curam gregis Domini; alii autem sacerdotes succedunt septuaginta duobus discipulis, qui gerunt vices commissas sibi ab Episcopis. Est ergo eius dignitas, quia *Apostolus: 1. Corinth. 9. 2. Si aliis non sum Apostolus, sed tamen vobis sum: Gal. 2. 8. Qui operatus est Petro in Apostolatum circumcisionis, operatus est et mihi inter Gentes.*

Sed quare vocat se hic Apostolum, dicens, *Paulus Apostolus*, cum in Epistola ad Romanos scribat se servum? Ratio huius est, quia Romanos reprehendit de dissensione, et superbia, quae est mater dissensionis, quia inter superbos semper iurgia sunt. Unde ut eos revocet a dissensione, inducit eos ad humilitatem vocando se servum. Corinthii vero erant pertinaces, et rebelles; et ideo ut reprimat eorum proterviam, usus est hic nomine dignitatis, dicens se Apostolum.

Secundo ponitur cuius sit legatus, quia *Iesu Christi: Infra 5. 20. Pro Christo legatione fungimur.* Tertio ponitur modus quo adeptus est legationem: quia non iniecit se ut pseudo: *Hierem. 23. 21. Non mittebam eos, et ipsi currebant:* non est datus populo ex divino furore, iuxta illud *Iob 34. 30. Qui facit regnare hypocritam propter peccata populi: Osee 13. 11. Dabo tibi Regem, sed in furore meo.* Est adeptus apostolatum ex voluntate Dei, et beneplacito: *Act. 9. 15. Vas electionis est mihi iste.* Et ideo dicit, *Per voluntatem Dei.*

Persona autem adiuncta est Timotheus: unde dicit, *Et Timotheus frater.* Frater, inquam, propter fidem: *Matth. 23. 8. Omnes vos fratres estis:* et propter dignitatem, quia Episcopus: et inde est quod Papa vocat omnes Episcopos fratres. Connumerat autem sibi Timotheum, quia cum ipse transisset per eos, sicut dixit in prima Epistola *ult. cap.* possent credere quod malitiose retulisset Apostolo ea de quibus ipse scribit ad eos.

Consequenter ponuntur personae salutatae: et primo principales; secundo adiunctae principalibus, in hoc quod dicit, *Ecclesiae Dei*, quae est totus populus fidelis tam clerici, quam laici: *1. Timoth. 3. 15. Ut scias quomodo oporteat te conversari. Quae est Corinthi:* quia Corinthus erat metropolis Achaiae. Sed

adiunctae personae sunt omnes sancti, qui sunt unius Spiritus sancti gratia renati: *1. Corinth. 6. 11. Sed abluti estis, sed sanctificati estis in Spiritu Dei nostri. Qui sunt in Achaia*, cuius metropolis est Corinthus. Istis autem personis salutatis optat Apostolus bona: unde dicit: *Gratia vobis, et pax:* et circa hoc duo facit. Primo ponit ipsa bona; secundo ipsorum auctorem, ibi, *A Deo Patre nostro, et Domino Iesu Christo.* Ponit autem ista duo extrema bona, ut in eis intelligantur media. Primum enim bonum est gratia, quae est principium omnium bonorum: nam ante gratiam nihil est nisi diminutum in nobis. Ultimum autem omnium bonorum est pax, quia pax est generalis finis mentis: nam qualitercumque pax accipiatur, habet rationem finis, et in gloria aeterna, et in regimine, et in conversatione finis est pax: *Psal. 147. 14. Qui posuit fines tuos pacem.* Quis autem sit auctor horum bonorum, ostendit subdens, *A Deo Patre nostro, et Domino Iesu Christo.* Et haec duo possunt dupliciter distingui: quia cum dicit, *A Deo Patre*, potest intelligi pro tota Trinitate: nam licet persona Patris dicatur Pater Christi per naturam, tamen tota Trinitas est Pater noster per creationem, et gubernationem: *Isa. 43. 16. Et nunc Domine, pater noster es tu: Hier. 3. 19. Patrem vocabis me. A Deo* ergo *Patre nostro*, idest a tota Trinitate proveniunt bona: *Matth. 7. 11. Si vos cum sitis mali, nostis bona data dare filiis vestris; quanto magis Pater vester qui in caelis est, dabit bona petentibus se?*

Sed si Deus Pater noster accipiatur pro tota Trinitate, quare additur persona Filii, cum dicit, *Et Domino Iesu Christo?* Numquid est alia persona a Trinitate?

Dicendum, quod additur non propter aliam personam, sed propter aliam naturam, scilicet humanitatis assumptae a Filio in personam divinam: quam quidem Trinitati connumerat, quia omnia bona proveniunt nobis a Trinitate per incarnationem Christi. Et primo *gratia: Ioan. 1. 17. Gratia, et veritas per Iesum Christum facta est.* Secundo *pax: Ephes. 2. 14. Ipse est pax nostra, qui fecit utraque unum.*

Item cum dicit, *A Deo Patre nostro*, potest intelligi persona Patris solum; et licet tota Trinitas sit Pater noster, ut dictum est, tamen persona Patris est Pater noster per appropriationem; et sic hoc quod dicit, *Et Domino Iesu Christo*, intelligitur de persona Filii. De persona autem Spiritus sancti non fit hic mentio, quia, sicut dicit Augustinus, cum sit nexus Patris, et Filii, ubicumque ponitur persona Patris, et persona Filii, intelligitur persona Spiritus sancti.

LECTIO II.

Benedictus Deus et Pater Domini nostri Iesu Christi, Pater misericordiarum, et Deus totius consolationis, qui consolatur nos in omni tribulatione nostra; ut possimus et ipsi consolari eos qui in omni pressura sunt per exhortationem, qua exhortamur et ipsi a Deo: quoniam sicut abundant passiones Christi in nobis, ita et per Christum abundat consolatio nostra.

Hic incipit Epistola, in qua Apostolus duo facit: primo enim excusat se de eo quod non iverat ad eos, sicut promiserat; secundo prosequitur intentionem suam, *cap. 3.* ibi, *Incipimus iterum nosmetipsos commendare?* Circa primum duo facit. Primo ponit excusationem de mora; secundo morae assignat causam: *2. cap.* ibi, *Statui autem hoc ipsum apud me.* Circa primum duo facit: primo enim reddit eos benevolos; secundo excusationem ponit, ibi, *Et hac confidentia volui prius venire ad vos.* Circa primum duo facit. Primo captat eorum benevolentiam recitando quaedam in generali; secundo quaedam in speciali, ibi, *Non enim volumus ignorare vos, fratres, de tribulatione nostra quae facta est in Asia.* Benevolentiam autem eorum captat Apostolus ostendendo quod quidquid facit, totum facit ad eorum utilitatem quae ex ipso aliis provenit; secundo rationem dictorum assignat, ibi, *Quoniam sicut abundant passiones Christi in nobis, ita et per Christum abundat consolatio nostra.* Circa primum tria facit: primo enim ponitur gratiarum actio; secundo actionis gratiarum modus, ibi, *Qui consolatur nos in omni tribulatione nostra;* tertio causa, ibi, *Ut possimus et ipsi consolari eos qui in omni pressura sunt.* Agit ergo gratias toti Trinitati, a qua provenit omne bonum; et ideo dicit, *Benedictus Deus*, idest tota Trinitas. Item personae Patris, cum dicit, *Et Pater Domini nostri Iesu Christi*, per quem scilicet Christum Pater nobis omnia donavit.

Sed sciendum, quod nos benedicimus Deum, et Deus benedicit nobis; sed aliter, et aliter: nam dicere Dei est facere: *Psalm. 148. 5. Dixit, et facta sunt.* Unde benedicere Dei est bonum facere, et bonum infundere; et sic habet rationem causalitatis: *Genes. 22. 17. Benedicens benedicam tibi, et multiplicabo semen tuum.* Dicere autem nostrum non est causale, sed recognoscitivum, seu expressivum: unde benedicere nostrum idem est quod bonum recognoscere. Cum ergo gratias agimus Deo, benedicimus sibi, idest recognoscimus eum bonum, et datorem omnium bonorum: *Tob. 12. 20. Benedicite Deum caeli, et narrate omnia mirabilia eius: Dan. 3. 57. Benedicite omnia opera Domini Domino, laudate, et superexaltate eum in saecula.*

Recte ergo gratias agit Patri, quia misericors est; unde dicit, *Pater misericordiarum:* et quia consolator; unde dicit, *Et Deus totius consolationis.* Et agit gratias de duobus, quibus homines maxime indigent. Primo enim indigent ut auferantur ab eis mala; et hoc facit misericordia, quae aufert miseriam; et misereri est proprium Patris: *Psal. 102. 13. Quomodo miseretur pater filiorum, misertus est Dominus timentibus se.* Secundo indigent ut sustententur in malis quae adveniunt; et illud est proprie consolari: quia nisi homo haberet aliquid in quo quiesceret cor eius, quando superveniunt mala, non subsisteret. Tunc ergo aliquis consolatur aliquem, quando affert ei aliquod refrigerium, in quo quiescat in malis. Et licet in aliquibus malis homo possit in aliquo consolari, et quiescere, et sustentari; tamen solus Deus est qui nos consolatur in omnibus malis: et ideo dicit, *Deus totius consolationis:* quia si peccas, consolatur te Deus, quia ipse misericors est; si affligeris, consolatur te, vel eruendo ab afflictione per potentiam suam, vel iu-

dicando per iustitiam; si laboras, consolatur te remunerando : *Genes. 15. 1. Ego merces tua magna nimis.* Et ideo dicitur *Matth. 5. 5. Beati qui lugent, quoniam ipsi consolabuntur.* Materiam autem gratiarum actionis subdit, dicens : *Qui consolatur nos in omni tribulatione nostra ;* quasi dicat : Ideo benedictus, quia *consolatur nos in omni tribulatione: Infra 7. 6. Qui consolatur humiles.* Causam autem huius ponit, cum dicit : *Ut possimus et ipsi consolari.* Ubi notandum est, quod in donis divinis est ordo. Ad hoc enim Deus dat aliquibus specialia dona, ut ipsi effundant illa in utilitatem aliorum : non enim dat lumen soli ut sibi soli luceat, sed ut toti mundo. Unde vult quod de omnibus bonis nostris, sive sint divitiae, sive potentia, sive scientia, sive sapientia, accrescat aliqua utilitas aliis: *1. Pet. 4. 10. Unusquisque gratiam quam accepit, in alterutrum illam administrantes.* Hoc est ergo quod Apostolus dicit: *Consolatur nos in omni tribulatione.* Sed quare? Non ut solum nobis hoc sit ad bonum, sed ut etiam aliis prosit : unde dicit: *Ut possimus et ipsi consolari eos :* possumus enim per exemplum consolationis nostrae: qui enim non est consolatus, nescit consolari : *Eccli. 34. 11. Qui non est tentatus, qualia scit? qui sunt in omni,* idest in qualibet, *pressura : Isa. 41. 1. Spiritus Domini misit me ... ut consolarer omnes lugentes: Eccli. 48. 27. Consolatus est lugentes in Sion.* Possumus, dico, consolari *per exhortationem* ad tolerantiam passionum, promittendo praemia aeterna : quia scilicet exhortamur vos per Scripturas, et internas inspirationes, ut patienter sustineamus, et alios exhortemur exemplo nostro, et per ipsas Scripturas : *1. Corinth. 11. 23. Ego enim accepi a Domino quod et tradidi vobis: Isai. 21. 10. Quae audivi a Domino exercituum Deo Israel, annuntiavi vobis.*

Posita utilitate quae ex Apostolis aliis provenit, dictorum consequenter rationem assignat, dicens : *Quoniam sicut abundant passiones Christi in nobis, ita et per Christum abundat consolatio nostra.* Et quia duo dixerat, scilicet quod Deus consolatur nos in omni tribulatione, et quod possumus et ipsi consolari alios; hic rationem horum duorum exponit: et primo ostendit quomodo Deus consolatur nos in omni tribulatione ; secundo quomodo consolatio nostra convertitur in consolationem aliorum, ibi, *Sive autem tribulamur, pro vestra exhortatione, et salute.* Dicit ergo : Recte dico, quod consolatur nos in omni tribulatione nostra: *quia secundum quod abundant passiones Christi in nobis, ita et per Christum abundat consolatio nostra.* Dicit, *Christi*, idest inchoatae a Christo : *Ezechiel. 9. 6. A sanctuario meo incipite.* In Christo inceperunt passiones pro peccatis nostris : quia *ipse peccata nostra pertulit in corpore suo super lignum, 1. Petri 2. 24.* Deinde per Apostolos, qui dicebant, *Mortificamur tota die, Psal. 43. 22.* Deinde per Martyres, qui secti sunt, tentati sunt etc. *Heb. 11.* Ultimo ipsi peccatores pro suis peccatis patienter iram Domini portabunt, quia peccaverunt. Vel *passiones Christi*, idest quas sustinemus propter Christum : *Act. 5. 41. Ibant Apostoli gaudentes a conspectu concilii, quoniam digni habiti sunt pro nomine Iesu contumeliam pati :* et *Psal. 43. 22. Propter te mortificamur tota die, aestimati sumus sicut oves occisionis.* Sicut, inquam, huiusmodi *passiones abundant,* sic *abundat per Christum consolatio nostra : Psal. 93. 19. Secundum multitudinem dolorum meorum in corde meo, consolationes tuae laetificaverunt animam meam.*

LECTIO III.

Sive autem tribulamur, pro vestra exhortatione, et salute ; sive consolamur, pro vestra consolatione ; sive exhortamur, pro vestra exhortatione, et salute : quae operatur tolerantiam earumdem passionum quas et nos patimur; ut spes nostra firma sit pro vobis : scientes quoniam sicut socii passionum estis, sic eritis et consolationis. Non enim volumus ignorare vos, fratres, de tribulatione nostra quae facta est in Asia, quoniam supra modum gravati sumus supra virtutem, ita ut taederet nos etiam vivere. Sed ipsi in nobis ipsis responsum mortis habuimus, ut non simus fidentes in nobis, sed in Deo, qui suscitat mortuos; qui de tantis periculis nos eripuit, et eruit; in quem speramus, quoniam et adhuc eripiet, adiuvantibus vobis in oratione pro nobis ; ut ex multarum personis facierum, eius quae in vobis est donationis, per multos gratiae agantur pro nobis.

Postquam Apostolus ostendit quod Deus consolatur servos suos in tribulationibus, scilicet ministros fidei, et praedicatores ; hic consequenter manifestat quod eorum consolatio cedit ad bonum aliorum : et circa hoc duo facit. Primo manifestat qualiter eorum consolatio sit ad aliorum utilitatem, et salutem; secundo ordinem huius consolationis, et salutis insinuat, ibi, *Quae operatur tolerantiam earumdem passionum.* Circa primum advertendum est, quod tria dicit Apostolus se recepisse; tribulationem, cum dicit, *In omni tribulatione nostra*; consolationem, cum dicit, *Qui consolatur nos;* exhortationem, cum subdit, *Ut possimus et ipsi consolari eos qui in omni pressura sunt.* Accipiendo ergo haec tria passive, dicimus, quod Apostoli consolantur, tribulantur, et exhortantur. Unde et tria ostendit Apostolus cedere ad consolationem aliorum; et hoc in quodam ordine. Et primo eorum tribulationem, cum dicit: *Sive tribulamur, pro vestra exhortatione, et salute ;* quasi dicat: Vere quidquid recipimus, est in bonum vestrum ; quia *sive tribulamur, pro vestra exhortatione, et salute,* quia scilicet nostro exemplo monet vos Deus ad passionum tolerantiam, unde provenit vobis salus aeterna. Unde *1. Mach. 6.* legitur, quod ostenderunt elephantis sanguinem uvae, et mororum, ut acuerent eos ad bellum : quod fit quando tepidis, et pigris adhibentur passiones sanctorum in exemplum. Secundo ostendit quod eorum consolatio in aliorum utilitatem cedit, cum dicit, *Sive consolamur ;* quasi dicat: Ipsa nostra consolatio qua nos spe praemii consolamur, est ad consolationem vestram, inquantum exemplo nostro vos etiam eamdem spem praemii habentes gaudetis. Tertio ostendit quod eorum exhortatio passiva est ad bonum aliorum, dicens: *Sive exhortamur,* per internam

inspirationem, vel per flagella, hoc est *pro vestra exhortatione*, scilicet ut vos ad maiora animemini, et salutem speretis: unde dicitur *2. Mach. ult.* quod exhortati sermonibus Iudae statuerunt dimicare, et confligere fortiter: *Infra hoc cap. Adiuvantibus vobis in oratione pro nobis.*

Huius autem consolationis, et salutis ordinem insinuat, cum subdit: *Quae operatur tolerantiam earumdem passionum quas et nos patimur:* et circa hoc duo facit. Primo ostendit patientiam habitam in adversis; secundo manifestat fructum qui ex patientia provenit, ibi, *Ut spes nostra firma sit pro vobis.* Dicit ergo: Dico, quod haec ad vestram salutem cedunt; quae salus est vobis in hoc, inquantum exemplo nostri estis fortes ad tolerantiam passionum, et ut patienter sustineatis passiones quas et nos patimur: *Luc. 21. 19. In patientia vestra possidebitis animas vestras: Iacob. 5. 10. Exemplum accipite, fratres mei, exitus mali, laboris, et patientiae, Prophetas.* Ex qua quidem patientia provenit vobis fructus: quia ex hoc spes nostra firma est pro vobis, quod efficiamini haeredes vitae aeternae: *Rom. 5. 5. Tribulatio patientiam operatur, patientia vero spem.* Gregorius: *Tanto spem in Deum solidior surgit, quanto quis graviora pro nomine eius pertulerit.* Nam ex passionibus quas sustinent sancti Dei pro Christo, consurgit in eis spes vitae aeternae: et causa spei huius est, quia sumus scientes, *quia sicut estis socii nostri in passionibus, eritis socii et consolationis*, idest vitae aeternae: *2. Timoth. 2. 11. Fidelis sermo: nam si commortui sumus, et convivemus; si sustinebimus, et conregnabimus: 1. Petr. 4. 13. Communicantes Christi passionibus, gaudete, ut et in revelatione gloriae eius gaudeatis exultantes.*

Consequenter cum dicit, *Non enim volumus vos ignorare de tribulatione nostra quae facta est in Asia*, captat eorum benevolentiam, recitando quaedam in speciali; et circa hoc tria facit: primo enim describit persecutionem quam passus est in Asia; secundo specialem ei consolationem collatam, ibi, *Qui de tantis periculis nos eripuit*; tertio subdit consolationis causam, ibi, *Nam gloria nostra haec est, testimonium conscientiae nostrae.* Dicit ergo primum: Non solum ea quae dicta sunt de tribulationibus in generali, bonum est vos scire; sed *non volumus vos ignorare*, quia scire est utile vobis, inquantum exemplo nostri patientiores estis. *Nolumus*, inquam, *vos ignorare de tribulatione nostra: Thren. 3. 19. Recordare paupertatis meae, et transgressionis, absinthii, et fellis.* Haec est illa persecutio de qua legitur *Act. 19.* quae facta est Apostolo ab Asiano quodam argentario, concitante plebem contra eum: quam quidem Apostolus exaggerat a tribus. Ex loco, quia in Asia; et hoc est quod dicit, *Quae*, scilicet tribulatio, *facta est in Asia*, idest apud Ephesum, quae est in Asia; ubi debuisset magis honorari, et consolari. Ex acerbitate, quia supra consuetudinem humanarum passionum; et ideo dicit: *Quoniam supra modum sumus gravati.* Item supra posse; et ideo dicit, *Supra virtutem.*

Sed contra: *1. Corinth. 10. 13. Fidelis Deus, qui non patietur vos tentari supra id quod potestis.* Respondeo. Dicendum, quod pati supra virtutem potest intelligi dupliciter: vel supra virtutem naturalem, et de hac loquitur hic, supra quam Deus aliquando permittit sanctos tentari; vel supra virtutem gratiae, et de hac intelligitur illud *1. Cor. 10. 13. Fidelis Deus, qui non patietur vos tentari supra id quod potestis:* supra quam non permittit aliquem Deus tentari. Et quod Apostolus loquatur hic de virtute naturali, ostendit consequenter cum dicit: *Ita ut taederet nos vivere.* Constat enim quod inter alia vivere magis desideratur. Quando ergo est tanta persecutio ut et ipsa vita reddatur taediosa, manifestum est quod est supra virtutem naturae: et hoc est quod dicit: *Ita ut taederet nos etiam vivere;* quasi dicat: Sic erat gravis persecutio ut vita esset nobis taediosa: *Iob 10. 1. Taedet animam meam vitae meae.*

Contra: *Iacob. 1. 2. Omne gaudium existimate, fratres mei, cum in tentationes varias incideritis.* Respondeo. Dicendum, quod tribulatio potest considerari dupliciter: vel secundum se; et sic est taediosa: vel in comparatione ad finem, et sic est iucunda, inquantum propter Deum, et spem vitae aeternae sustinetur.

Et non solum erat nobis taediosa vita, sed eramus certi de morte: unde dicit: *Sed ipsi in nobis responsum mortis*, idest certitudinem mortis, *habuimus*; quasi dicat: Opinio mea dictabat mihi hoc quod deberem mori. Vel aliter. *Responsum mortis*, idest ipsa ratio diceret, et eligeret mori propter taedium vitae. Exaggerat etiam tribulationem ex causa: unde dicit: *Ut non simus in nobis fidentes*, scilicet ut reprimatur humana superbia: *Hierem. 16. 19. Domine, fortitudo mea, et robur meum*; sed in omnibus confidamus de Deo: *Hierem. 17. 7. Benedictus qui confidit in Domino, et erit Dominus fiducia eius.* Et ideo dicit: *Sed in Deo qui suscitat mortuos: 1. Reg. 2. 6. Dominus mortificat, et vivificat.* Sed quia Dominus non derelinquit sperantes in se; ideo subdit Apostolus consolationem ei factam a Domino, dicens: *Qui de tantis periculis nos eripuit.* Et circa hoc tria facit. Primo describit consolationem praesentem, contra mala praeterita; secundo consolationem futuram; tertio causam spei. Dicit ergo: Consolati sumus a Deo, *qui eripuit nos* in praeterito *de tantis periculis*, *et eruit* in praesenti, quia non cessat liberare: *Isa. 43. 2. Cum transieris per aquas, tecum ero, et flumina non operient te. In quem speramus quoniam eripiet;* et adiecit, *In futuro: Eccli. 2. 9. Qui timetis Dominum, sperate in illum.* Huius autem spei causam nobis praebent orationes vestrae: unde dicit: *Adiuvantibus vobis nos in orationibus*, quas pro nobis facitis: *Prov. 18. 19. Frater qui iuvatur a fratre, quasi civitas firma: Rom. 15. 30. Obsecro vos, fratres, per Dominum Iesum Christum, et per caritatem sancti Spiritus, ut adiuvetis me in orationibus vestris pro me ad Deum.* Quae quidem orationes necessariae sunt, quia Deus multa bona confert uni ad preces multorum: cuius ratio est, quia Deus de bonis quae confert, vult exhiberi sibi gratias, et quod multi ex hoc teneantur ad gratiarum actiones. Hoc autem fit quando ex eo quod dat uni ad preces multorum, obligat sibi omnes ad quorum preces confert bonum aliquod; ut sic non solum ille cui confert, sed etiam ipsi rogantes gratias referant Deo. Et hoc est quod dicit: *Ut ex multarum personis facierum, eius quae in nobis est donationis*

per multos gratiae agantur pro nobis. Et dicit, *Ex multarum personis facierum*, vel quantum ad aetatem, vel quantum ad diversitatem gentium, vel morum. *Eius quae in nobis est donationis*, idest pro illa donatione, scilicet fidei, quae in nobis est, *per multos agantur gratiae Deo pro nobis : Ephes. 5. 20. Gratias agentes Deo et Patri.* Vel aliter. *Ut ex multarum personis facierum*, idest conditionum personis, dico, *eius donationis quae est in nobis*, idest quae habent idem donum, scilicet fidei, vel caritatis, idest ex multis personis illorum qui sunt in fide Christi, *agantur gratiae pro nobis.* Et sic secundum hanc expositionem per diversas facies intelliguntur diversae virtutes, ut facies unius dicatur illa virtus in qua praeeminet; sicut facies Iob, patientia; facies David, humilitas; et sic de aliis.

LECTIO IV.

Nam gloria nostra haec est, testimonium conscientiae nostrae, quod in simplicitate cordis, et in sinceritate Dei, et non in sapientia carnali, sed in gratia Dei conversati sumus in hoc mundo; abundantius autem ad vos. Non enim alia scribimus vobis quam quae legistis, et cognovistis. Spero autem quod usque ad finem cognoscetis, sicut et cognovistis nos ex parte: quia gloria vestra sumus, sicut et vos nostra in die Domini nostri Iesu Christi.

Posita consolatione Apostolo a Deo facta post persecutionem, hic consequenter consolationis causam assignat, quae est de spe divini auxilii; et circa hoc duo facit. Primo proponit causam spei; secundo adducit ad hoc testimonium eorum quibus scribit, ibi, *Non enim alia scribimus vobis quam quae legistis.* Dicit ergo: Dico, quod speramus adhuc eripi a Domino, et consolari: *nam gloria nostra haec est, testimonium conscientiae nostrae*; quasi dicat: Causa huius est bona conscientia nostra: spes enim est expectatio futurorum ex gratia, et meritis proveniens. Unde et circa hoc tria facit. Primo ostendit gloriam quam habet de testimonio purae conscientiae; secundo causam huius gloriae insinuat, ibi, *Quod in simplicitate cordis... conversati sumus*; tertio manifestat unde proveniat haec causa, ibi, *Et non in sapientia carnali.* Dicit ergo: Ideo spero, et confido de Deo: *quia gloria nostra haec est, testimonium conscientiae nostrae*, idest glorior ex testimonio, et puritate conscientiae nostrae: ex quibus secure potest confidere de Deo: *1. Ioan. 3. 21. Si cor nostrum non reprehenderit nos, fiduciam habemus ad Deum: Rom. 8. 16. Ipse Spiritus testimonium reddit spiritui nostro, quod sumus filii Dei.* Notandum autem, quod conscientiae testimonium verum est, non decipit: multi enim exterius videntur boni, qui in conscientia sua non sunt boni: et semper durat. Sed non dicit, *Conscientiae* aliorum, sed *nostrae:* quia semper homo plus debet stare testimonio conscientiae suae de se, quam testimonio aliorum: quod non faciunt illi qui reputant se bonos ex hoc quod alii sunt mali, non ex hoc quod ipsi in veritate boni sint; et illi qui gloriantur de bonitate alicuius boni viri, qui eis aliqua affinitate coniungitur. Causam autem huius gloriae insinuat, dicens: *Quod in simplicitate cordis... conversati sumus:* quae consistit in duobus: in duobus enim consistit puritas conscientiae, ut scilicet ea quae facit, sint bona, et quod intentio facientis sit recta; et ista dicit Apostolus de se. Primo quod habet intentionem rectam ad Deum in operibus suis; et ideo dicit: *Quod in simplicitate cordis*, idest in rectudine intentionis: *Sap. 1. 1. In simplicitate cordis quaerite Deum: Prov. 11. 3. Simplicitas iustorum diriget eos.* Secundo quod ea quae facit, sunt bona; et ideo dicit, *Et sinceritate* operationis: *Phil. 1. 10. Ut sitis sinceri, et sine offensa.* Unde autem proveniat huius gloriae causa, manifestat subdens: *Sed non in sapientia carnis.* Hoc potest dupliciter legi. Primo ut referatur ad hoc quod immediate praecedit, scilicet *Dei*; et tunc est insinuativum, unde veniat ei sinceritas, et simplicitas; quasi dicat: Multi antiqui fuerunt sapientes in sapientia terrena, sicut Philosophi, et multi Iudaei pure vixerunt confidentes in iustitia legis; sed nos *non in sapientia carnali*, quae secundum naturas rerum, vel desideria carnis est, *sed in gratia Dei conversati sumus in hoc mundo: Rom. 8. 6. Prudentia carnis mors est; prudentia autem spiritus vita, et pax: 1. Corinth. 2. 4. Non in persuasibilibus humanae sapientiae verbis, sed in ostensione spiritus, et virtutis: Ibidem 15. 10. Gratia Dei sum id quod sum.* Vel etiam secundum hunc modum, *non in sapientia carnali*, idest quasi innixus humanae sapientiae, sed gratiae Dei: *Proverb. 3. 5. Ne innitaris prudentiae tuae.* Alio modo potest exponi, ut hoc quod dicit, *in simplicitate cordis, et sinceritate Dei*, referatur ad puritatem vitae; hoc vero quod dicit, *Non in sapientia carnali, sed in gratia Dei*, referatur ad veritatem doctrinae; quasi dicat: Sicut vita nostra est in simplicitate, et sinceritate Dei; sic doctrina non est in sapientia carnali, sed in gratia Dei. Sed tamen duae primae magis valent. Et licet sic bene conversati simus in mundo isto, tamen *abundantius quantum ad vos:* quia scilicet ab aliis Ecclesiis receperat sumptus, ab eis non: *Infra 11. 8. Alias Ecclesias expoliavi.* Et ratio huius potest esse, quia avari erant: unde ne contristaret eos, noluit ab eis recipere sumptus.

Consequenter huius sanctae suae conversationis testimonium eorum invocat, dicens: *Non enim alia scribimus vobis quam quae legistis, et cognovistis;* quasi dicat: Haec quae scribimus vobis, non sunt vobis incognita, quia iam legistis ea in prima Epistola, et cognovistis per experientiam operum: *1. Ioan. 2. 7. Non mandatum novum scribo vobis, sed mandatum vetus.* Et licet non perfecte cognoveritis, quia comparastis vobis pseudoapostolos; *spero tamen quod usque in finem*, scilicet vitae, *cognoscetis*, scilicet perfecte, *sicut usque modo cognovistis nos ex parte.* Cuius ratio est, quia cum quis videt aliquem aliquid bene incipere, debet sperare quod semper bene proficiat. Et quare? *Quia qui caepit in vobis opus bonum, perficiet usque in diem Christi Iesu*, ut dicitur *Phil. 1. 6. Et cognoscetis quia nos sumus gloria vestra*, idest per nos debetis consequi gloriam aeternam, ad quam homo pervenit per fidem Christi, quam praedicamus

vobis : *Prov. 17. 6. Gloria filiorum sunt patres eorum.* Ita , dico, sumus gloria vestra, *sicut et vos* gloria *nostra* estis : quia per vos a nobis instructos habere speramus praemium aeternae gloriae : *1. Thess. 2. 19. Quae est spes nostra , aut corona gloriae nostrae ? Nonne vos ?* Et haec gloria erit nobis ex vobis *in die Domini nostri Iesu Christi*, idest in die iudicii : qui dicitur Christi, quia tunc faciet voluntatem suam cum peccatoribus, puniendo eos qui in hoc mundo fecerunt voluntatem suam , contra Christi Domini voluntatem peccando : *Psalm. 74. 3. Cum accepero tempus, ego iustitias iudicabo : Apocal. 20. 12. Libri aperti sunt... et iudicati sunt mortui ex his quae scripta erant in libris , secundum opera ipsorum.*

LECTIO V.

Et hac confidentia volui prius venire ad vos , ut secundam gratiam haberetis : et per vos transire in Macedoniam , et iterum a Macedonia venire ad vos, et a vobis deduci in Iudaeam. Cum ergo hoc voluissem , numquid levitate usus sum? Aut quae cogito, secundum carnem cogito, ut sit apud me Est, et Non? Fidelis autem Deus, quia sermo noster qui fuit apud vos , non est in illo Est , et Non , sed est in illo Est. Dei enim Filius Iesus Christus, qui in vobis per nos praedicatus est , per me, et Silvanum, et Timotheum, non fuit in illo Est, et Non, sed Est in illo fuit. Quotquot enim promissiones Dei sunt in illo Est, ideo et per ipsum amen Deo ad gloriam vestram. Qui autem confirmat nos vobiscum in Christo, et qui unxit nos Deus , qui et signavit nos, et dedit pignus Spiritus in cordibus nostris. Ego autem testem Deum invoco in animam meam, quod parcens vobis non veni ultra Corinthum : non quia dominamur fidei vestrae , sed adiutores sumus gaudii vestri : nam fide statis.

Apostolus captata benevolentia Corinthiorum , consequenter excusationem suam addit ; et circa hoc tria facit : primo enim ponit intentum ; secundo sub quaestione accusationem contra eum ab eis factam exponit, ibi , *Cum ergo hoc voluissem , numquid levitate usus sum ?* tertio excusat se , ibi , *Fidelis autem Deus.* Circa primum sciendum est , quod Apostolus in prima Epistola, quam nos non habemus, missa ab eo Corinthiis , vel per nuntium promiserat eis quod primo iret ad eos antequam iret in Macedoniam, et per eos in Macedoniam , et iterum inde rediret in Achaiam , in qua est Corinthus , et de Achaia in Iudaeam ; postmodum in secunda Epistola, quam nos habemus primam , scribit eis quod primo iret in Macedoniam, et postmodum iret in Corinthum. Quia ergo videtur secundum hoc contrarium primae promissioni , Apostolus excusat se modo de hoc, ponens primo ipsam promissionem primo factam ; et ideo dicit : *Et hac confidentia ;* quasi dicat : Vos scitis puritatem , et sinceritatem meam , et estis testes mei , et gloria mea; ideo in *hac confidentia*, idest in hoc confisus, quia per alterutrum glorificari speramus, *volui primo venire ad vos , ut secundam gratiam haberetis :* quia secunda visitatio , et confirmatio in fide , dicitur secunda gratia respectu conversionis quam primo habuerunt ministerio, et praedicatione ipsius: *et per vos transire in Macedoniam , et iterum a Macedonia venire ad vos , et a vobis deduci in Iudaeam.* Iste est ordo primae promissionis ; sed in praecedenti Epistola est ordo contrarius , sicut dictum est.

Consequenter huius mutationis accusationem , qua accusabant eum Corinthii , ponit sub quaestione , dicens : *Cum ergo hoc voluissem, numquid levitate usus sum ?* Duo imponebant ei ex hoc : levitatem , quia mutaverat propositum : *Eccli. 27. 12. Stultus ut luna mutatur :* et carnalitatem , quia visum erat eis quod ex aliquo carnali , et humano affectu hoc fecisset. Unde haec duo tangit : et primo levitatem; unde dicit : *Numquid levitate usus sum* , si non feci quod aliquando volui ? Absit : *Esther 16. 9. Nec putare debetis, si diversa iubemus, ex animi levitate venire: Psalm. 54. 18. In populo gravi laudabo te.* Secundo tangit carnalitatem, cum dicit: *Aut numquid ea quae cogito* , facienda , vel dimittenda , *secundum carnem cogito ?* idest secundum aliquem carnalem affectum ; *ut sit apud me Est, et Non,* idest affirmatio , et negatio : *infra 10. 2. Arbitrantur nos tamquam secundum carnem ambulemus: Iacob. 1. 8. Vir duplex animo, inconstans est in omnibus viis suis.*

Exposita eorum accusatione , consequenter excusat se, dicens : *Fidelis autem Deus , quia sermo noster qui fuit apud vos, non est in illo Est, et Non:* et circa hoc duo facit. Primo insinuat se non fuisse mentitum ; secundo ostendit quomodo non fuit mentitus , ibi , *Qui autem confirmat nos vobiscum in Christo , et qui unxit nos Deus.* Quod autem non fuerit mentitus, excusat se dupliciter, scilicet ex consuetudine , et ex causa. Ex consuetudine quidem, quia non debet credi quod aliquis de facili mentiatur qui numquam inventus est mendax: et secundum hanc expositionem, *Fidelis Deus* , accipitur in vi iuramenti ; quasi testis sit mihi Deus , *quod sermo meus* , scilicet praedicationis, *qui fuit apud vos, non est in illo Est, et Non,* idest non est in illo falsitas : *Deut. 32. 4. Deus fidelis, et absque ulla iniquitate , iustus , et rectus.* Si autem sumatur *Fidelis Deus etc.* pro veritate divinae promissionis, tunc est sensus. *Fidelis* est *Deus* , idest servat promissa sua. Promiserat autem mittere ad vos praedicatores veritatis : *Hier. 3. 15. Dabo vobis pastores iuxta cor meum.* Et ideo cum sim missus ab eo , *sermo noster qui fuit apud vos , non est in illo Est , et Non :* sicut supra. Ex causa excusat se, cum dicit : *Dei enim Filius Iesus Christus etc.* et hoc dupliciter , scilicet motiva, et efficiente , ibi , *Qui autem confirmat nos vobiscum in Christo , et qui unxit nos Deus.* Causa autem motiva ad non mentiendum est, quia qui assumit aliquod officium, naturaliter movetur ad ea quae congruunt illi officio, et non ad contraria. Sed constat quod officium apostolicum est praedicare veritatem. Non ergo movetur ad contrarium veritatis , quod est mentiri. Et circa hoc tria facit. Primo probat veritatem dicti sui per dictum Christi ; secundo veritatem Christi per dictum Dei, ibi, *Quotquot enim promissiones Dei sunt illo Est;* tertio con-

cludit suum propositum, ibi, *Ideo et per ipsum Amen Deo, ad gloriam nostram.* Dicit ergo primo: Dico, quod dicta nostra debent reputari vera, et sunt: quia praedicavimus Christum in quo non fuit aliqua falsitas; et hoc est quod dicit: *Dei enim Filius Christus, qui est praedicatus per nos in vobis, per me* scilicet principaliter, *et Silvanum* secundario. Iste est Silas, de quo habetur *Actor. 18.* et *Timotheum* de quo supra: isti enim duo fuerunt cum Apostolo, quando primo convertit eos. *In illo*, scilicet Filio Dei, *non fuit Est*; *et Non*, idest falsitas, vel non fecit quod non convenit; *sed fuit in illo Est*, idest veritas: nam verum, et ens convertuntur: *Ioan. 14. 6. Ego sum via, veritas, et vita.* Sed quia posset videri dubium hoc quod dicit, quod in Christo non fuit falsitas; ideo statim hoc probat, subdens: *Quotquot enim promissiones Dei sunt in illo Est:* et probat hoc modo. Constat quod in illo quod est manifestativum divinae veritatis, non potest esse falsitas. Filius Dei venit ad manifestandum divinam veritatem in promissionibus a Deo factis complendis per ipsum. Ergo in ipso non est falsitas. Et hoc est quod dicit: *Non est in Filio Dei est, et Non*, sed *Est:* quia *quotquot promissiones Dei*, scilicet sunt factae hominibus, *in illo*, idest in Christo, *Est*, idest in Christo verificantur, et complentur: *Rom. 15. 8. Dico Iesum Christum ministrum fuisse circumcisionis propter veritatem Dei, ad confirmandas promissiones patrum.* Ex his ergo concludit, quod postquam dicta sua vera sunt, quia praedicat Filium Dei, in quo est veritas; ideo et per ipsum, scilicet Christum, dicimus, *Amen Deo*, idest verum: *Apocal. 3. 14. Haec dicit: Amen testis fidelis, et verus: Isa. 65. 16. Qui benedictus est in terra, benedicetur in Deo, amen.* Et istam veritatem dicimus *Deo*, idest ad honorem Dei, scilicet manifestantes eius veritatem, *et gloriam nostram:* quia gloria nostra est conversio vestra. Vel gloria nostra: quia gloria nostra est ostendere, et praedicare verbum Dei.

Consequenter cum dicit, *Qui autem confirmat nos vobiscum in Christo, et qui unxit nos Deus*, probat Apostolus quod non est mentitus, per causam efficientem. Licet enim homo ex libero arbitrio possit uti lingua sua ad verum, vel al falsum loquendum; nihilominus tamen Deus potest confirmare hominem sic in vero ut nonnisi vera loquatur. Si ergo Deus aliquem confirmaret in vero, manifestum est quod non diceret falsum. Sed Deus confirmat nos in veritate. Ergo etc. Et ideo dicit, quod Deus est *qui confirmat vos nobiscum in Christo*, idest in vera praedicatione Christi; quasi dicat: Si Christus esset extra nos, possemus mentiri; sed quia est nobiscum, et nos sumus in Christo, non mentimur: *Psalm. 74. 4. Ego confirmavi columnas eius.* Sumus ergo in Christo dupliciter, scilicet per gratiam, et per gloriam. Per gratiam quidem sumus, inquantum uncti sumus Spiritus sancti gratia, et effecti sumus membra Christi, et iuncti sibi; qua etiam gratia Christus unctus est secundum quod homo: *Psal. 44. 8. Unxit te, Deus, Deus tuus oleo laetitiae prae consortibus tuis.* Et ex plenitudine istius unctionis redundavit in omnes suos, *sicut unguentum in capite*, scilicet Christo, *quod descendit in barbam, barbam Aaron, Psal. 132. 2.* Et ideo dicit, quod *unxit nos Deus.* Unxit, inquam, in Reges, et Sacerdotes: *Apocal. 5. 10. Fecisti nos Deo nostro regnum, et sacerdotes: 1. Pet. 2. 9. Vos autem genus electum, regale sacerdotium, gens sancta.* Unionem autem quae est per gloriam non habemus in re, sed in spe certa, inquantum habemus firmam spem vitae aeternae. Et habemus duplicem certitudinem spei huius unionis consequendae. Una est per signum, alia per pignus. Per signum evidens, quia fidei: unde dicit: *Qui signavit nos* signo fidei Christi. Item signum crucis: *Ezech. 9. 4. Signa thau*, idest signum crucis: *Apocal. 7. 3. Quoadusque signemus servos Dei nostri in frontibus eorum.* Et hoc per Spiritum sanctum: *Rom. 8. 9. Si quis Spiritum Christi non habet, hic non est eius.* Et ideo speciale, et certum signum est vitae aeternae consequendae configurari Christo: *Cantic. 8. 6. Pone me ut signaculum super cor tuum.* Vel signavit signo vitae per pignus vere maximum, quia Spiritus sancti; et ideo dicit: *Dedit pignus Spiritus in cordibus nostris:* de quo certum est quod nullus potest eum accipere a nobis.

Sed nota. In pignore duo sunt consideranda, scilicet quod faciat spem habendae rei, et quod valeat tantum quantum valet res, vel plus: et haec duo sunt in Spiritu sancto: quia si consideremus substantiam Spiritus sancti, sic valet tantum Spiritus sanctus quantum vita aeterna, quae est ipse Deus: quia scilicet valet quantum omnes tres personae. Si vero consideretur modus habendi, sic facit spem, et non possessionem vitae aeternae: quia nondum perfecte habemus ipsum in vita ista. Et ideo non perfecte beati sumus, nisi quando perfecte habebimus in patria: *Ephes. 1. 13. Signati estis Spiritu.*

Consequenter cum dicit, *Ego autem testem Deum invoco*, excusat se de eo quod non venit; et hoc per iuramentum, quod maius est: et circa hoc tria facit. Primo ponit suam excusationem; secundo respondet tacitae quaestioni, ibi, *Non quia dominamur;* tertio exponit quod dicit, ibi, *Nam fide statis.* Excusat se autem per iuramentum duplex: unum attestationis, cum dicit, *Ego autem testem Deum invoco;* aliud execrationis, cum dicit, *In animam meam*, idest contra animam meam: *Rom. 1. 9. Testis est mihi Deus, cui servio in spiritu meo in Evangelio Filii eius.* Testem, inquam, invoco Deum, quia *non veni ultra*, idest post primam vicem, vel postquam discessi a vobis; et hoc feci *parcens vobis*, scilicet quia ipse sciebat eos incorrigibiles. Unde si ivisset tunc, aut punivisset, et sic forte recessissent totaliter a fide; aut non punivisset, et sic dedisset occasionem magis peccandi. Sed quia aliquis posset dicere: Quare dicis, *Parcens vobis?* numquid Dominus noster es? ideo consequenter hoc removet, dicens: *Non* dico *quia dominamur fidei vestrae, sed adiutores sumus gaudii vestri;* quasi dicat: Non dico hoc ut dominus, sed ut coadiutor: *1. Petr. 5. 3. Non enim dominantes in cleris, sed forma facti gregis ex animo.* Adiutor, inquam, *gaudii vestri*, vel emendationis vestrae. Quare autem dicat, *Fidei vestrae*, exponit consequenter, dicens: *Nam fide statis*, idest statis in gratia ista Christi per fidem.

CAPITIS SECUNDI

LECTIO PRIMA

Statui autem hoc ipsum apud me, ne iterum in tristitia venirem ad vos. Si enim ego contristo vos, et quis est qui me laetificet, nisi qui contristatur ex me? Et hoc ipsum scripsi vobis, ut non cum venero, tristitiam super tristitiam habeam, de quibus oportuerat me gaudere, confidens in omnibus vobis, quia gaudium meum omnium vestrum est. Nam ex multa tribulatione et angustia cordis scripsi vobis per multas lacrymas, non ut contristemini, sed ut sciatis quam caritatem habeam abundantius in vobis.

Apostolus supra posuit excusationem in generali de mora eundi ad Corinthios; hic vero insinuat causam tantae morae, et quomodo eis pepercit. Circa hoc autem duo facit: primo enim insinuat unam causam dilationis fuisse, ne in adventu suo tristitiam inferret eis; secundo ostendit aliam causam fuisse, ne fructus quem apud alios sperabat, et inceperat facere, impediretur, ibi, *Cum venissem autem Troadem propter Evangelium Christi ....., non habui requiem spiritui meo, eo quod non invenerim Titum.* Circa primum duo facit. Primo ostendit causam dilationis esse in communi, ne tristitiam inferret; secundo loquitur in speciali de quodam qui eum contristaverat, ibi, *Si quis autem contristavit me, non me contristavit etc.* Circa primum tria facit. Primo assignat rationem quare venire distulit; secundo causam dicti assignat, ibi, *Si enim ego contristo vos, et quis est qui me laetificet?* tertio manifestat quae dixit, ibi, *Nam ex multa tribulatione, et angustia cordis scripsi vobis.* Dicit ergo: Dixi quod non veni ad vos, parcens vobis, in hoc scilicet quia nolui vos contristare; et ideo *statui*, idest firmiter disposui, *hoc ipsum apud me*, quod proposui, cum aliam Epistolam misi: *Eccli. 37. 20. Ante omnia verbum verum praecedat te, et ante omnem actum consilium stabile. Ne iterum*, idest alia vice, *in tristitia venirem ad vos*, idest vos contristarem. Et ratio quare noluit eos contristare, est illa qua Dominus noluit iciunare discipulos suos, scilicet ad hoc ut amore, et non timore afficerentur ad Christum, et iungerentur sibi. Voluit enim eos Dominus firmare, et nutrire in fide in omni dulcedine, et desiderio cordis, et sic fimari ex amore, ne de facili avellerentur propter tribulationes, quia *aquae multae non potuerunt extinguere caritatem, Cantic. 8. 7.* Similiter Apostolus non vult eos propter hoc contristare. Rationem huius dicti, scilicet quod non vult eos contristare, assignat cum dicit: *Si enim ego contristo vos, et quis est qui me laetificet, nisi qui contristatur ex me?* et circa hoc duo facit. Primo assignat causam quare noluit eos contristare; secundo manifestat quare hoc significet eis, ibi, *Et hoc ipsum scripsi vobis etc.* Dicit ergo: Ratio quare nolui in tristitia venire, est, quia tristitia vestra redundat in tristitiam meam, et de consolatione vestra gaudeo; et solum vos consolamini me cum sum apud vos: unde si venirem, et contristarem vos, ego ex tristitia vestra tristarer; et sic nullus esset qui laetificaret me inter vos, qui contristamini ex me: quia contristatus non de facili alium consolatur: *Prover. 10. 1. Filius sapiens laetificat patrem; filius vero stultus maestitia est matris suae: Prov. 29. 3. Vir qui amat sapientiam, laetificat patrem suum.* Vel aliter. Est duplex tristitia: una secundum mundum; alia secundum Deum, quae poenitentiam in salutem operatur. Apostolus non loquitur de prima, sed de secunda. Et dicit: Ex hoc ipso ego consolabor, *si contristo vos*, idest si increpando reduco ad poenitentiam; sed si venirem, et viderem vos non poenitere de peccatis, tunc nullam consolationem haberem, quia nullus contristatur, et poenitet ex me, idest mea correctione, et increpatione. Causa autem quare hoc scribo vobis, est, ut ita disponatis vos, quod quando venero, non habeam tristitiam de eo quod viderim vos incorrectos super tristitiam quam habui, quando audivi vos peccasse. Et circa hoc duo facit. Primo ponit admonitionem; secundo spem de impletione admonitionis ostendit, ibi, *Confidens in omnibus vobis etc.* Admonitio est ista. Ideo *scripsi vobis hoc*, scilicet quod tristor de peccato vestro commisso: *2. Petr. 2. 8. Iniquis operibus animam iusti cruciabant:* ut paretis, et disponatis vos corrigendo; ut cum venero ad vos, non habeam tristitiam de peccatis: *de quibus*, scilicet, *vobis oportuerat me gaudere*, idest debebam laetari, et congratulari, scilicet de praesentia vestra: *Lucae 15. 7. Gaudium est angelis Dei super uno peccatore poenitentiam agente.* Qualem autem spem habeat de impletione suae admonitionis, subdit dicens: *Confidens de omnibus vobis*; quasi dicat; Hanc fiduciam habeo de vobis, taliter disponi vos, ut cum venero, omnes detis mihi materiam gaudii: et hoc debetis libenter facere: *quia gaudium meum omnium vestrum est*, idest cedit ad gaudium vestrum; vel est propter gaudium vestrum, quod habetis de recuperatione gratiae: *1. Tim. 2. Quod est gaudium meum etc. Rom. 12. 15. Gaudere cum gaudentibus.* Sed quia posset aliquis dubitare de hoc quod dicit, *Ne cum venero, tristitiam super tristitiam habeam;* et quaerere quam tristitiam habuit de eis: ideo consequenter hoc exponit, dicens: *Nam ex multa tribulatione, et angustia cordis scripsi vobis;* et circa hoc duo facit. Primo manifestat tristitiam iamdudum habitam; secundo respondet cuidam taciturae quaestioni, ibi, *Non ut contristemini.* Dicit ergo primo, quia haberem tristitiam si non invenirem vos correctos, super tristitiam quam habui, quando peccastis, et oportuit me contristare vos redarguendo dure: *nam ex multa tribulatione, et angustia cordis scripsi*, primam Epistolam, *per multas lacrymas*, quas fudi pro vobis iam mortuis per peccatum: *Hierem. 9. 1. Quis dabit capiti meo aquam, et oculis meis fontes lacrymarum? Eccli. 22. 3. Confusio est patri de filio indisciplinato: Isa. 57. 1. Iustus perit, et non est qui recogitet in corde suo.* Sciendum est autem, quod duo ponit ad exaggerationem tristitiae, tribulationem scilicet, et angustiam: quia unum additum alteri aggravat tristitiam. Nam aliquando quis tribulatur, sed sine angustia, tunc scilicet quando aliqua adversitate quasi acutissimo tribulo pungitur;

et tamen videt sibi patere vias evadendi: quia si non pateat, tribulationi angustia iungitur. Dicit ergo: *Ex multa tribulatione*, qua pungebar de facto, et malo vestri, *et angustia cordis*, quia non videbam unde de facili posset poni remedium, *scripsi vobis: Psal. 118. 143. Tribulatio, et angustia invenerunt me.* Sed quia possent dicere: O Apostole, etiam haec scribis nobis, ut tristemur: ideo hoc removet dicens: *Non ut contristemini*, scilicet scribo vobis ista, *sed ut sciatis, quam caritatem habeam in vobis.* Duo enim sunt signa dilectionis; scilicet quod gaudeat quis de bono alterius, et tristetur de malo eius: et haec ego habeo ad vos: *Infra 5. 14. Caritas Christi urget nos. Abundantius* quam credatis; vel *abundantius* quam ad alios.

LECTIO II.

Si quis autem contristavit me, non me contristavit, sed ex parte, ut non onerem omnes vos. Sufficit illi qui eiusmodi est, obiurgatio haec quae fit a pluribus; ita ut e contrario magis donetis, et consolemini, ne forte abundantiori tristitia absorbeatur qui eiusmodi est. Propter quod obsecro vos ut confirmetis in illum caritatem. Ideo enim et scripsi vobis, ut cognoscam experimentum vestrum, an in omnibus obedientes sitis. Cui autem aliquid donastis, et ego: nam et ego quod donavi, si quid donavi, propter vos in persona Christi, ut non circumveniamur a satana: non enim ignoramus cogitationes eius.

Postquam Apostolus insinuavit causam dilationis, ne scilicet tristitiam inferret, et de eius contristatione tractavit; hic consequenter tractat de contristante: et circa hoc tria facit: primo enim exaggerat culpam contristantis; secundo poenam eius pro culpa inflicta, ibi, *Sufficit illi qui eiusmodi est, obiurgatio haec quae fit a pluribus;* tertio hortatur eos habere misericordiam ad contristantem, ibi, *Ita ut e contrario magis donetis.* Dicit ergo primo: *Scripsi vobis per multas lacrymas*, quas fudi propter tristitiam conceptam, et propter poenam infligendam peccanti; sed *si quis contristavit me*, ille scilicet fornicarius enormis, de quo dicitur *1. Corinth. 5. 1. Omnino auditur inter vos fornicatio, et talis fornicatio, qualis nec inter Gentes:* iste, inquam, et si contristavit, *non contristavit me, sed ex parte*, idest non contristavit me, scilicet solum, sed vos, et nos; non omnes, *sed ex parte.* Et hoc dico, *ut non onerem vos omnes*, idest ut vobis hoc onus omnibus non imponam, derisorie loquendo; quasi dicat: Non ita estis boni, et diligitis me, quod pro tristitia mea, et pro peccato fratris omnes doleatis. Vel *ut non onerem omnes vos*, non tantum illos qui non doluerunt de peccato. Vel aliter dicendum, et melius. *Non me contristavit, sed ex parte etc.* Sciendum est enim, quod aliquis aliquando tristatur totaliter, et aliquando non totaliter. Totaliter quidem tristatur quis, quando prae tristitia absorbetur a dolore; et haec tristitia est quae mortem operatur, ut dicitur *infra 7.* quae quidem secundum Philosophum *10. Ethic. cap. 10.* non cadit in sapientem. Non totaliter autem tristatur quis, quando licet ex aliquo malo quod patitur, seu videt fieri, tristatur, tamen ex aliis causis bonis gaudet; et ista tristitia est secundum Deum, et cadit in sapientem. Quia ergo Apostolus dicit se contristatum, ne credatur totaliter a tristitia absorptus, quod non est sapientis, dicit se contristatum ex parte, quasi non totaliter. Et secundum hoc legitur sic. *Contristavit me*, scilicet fornicarius propter peccatum suum; sed *non me contristavit* totaliter: quia licet in ipso propter peccatum habuerim tristitiam, tamen in vobis propter multa bona quae facitis, et in ipso propter poenitentiam quam fecit, habeo gaudium. Et dico, *Ex parte, ut non onerem omnes vos*, idest ut non imponam vobis hoc onus, quod scilicet contristaveritis me.

Sed ne isti propter tristitiam Apostoli adhuc vellent eum magis punire, ostendit eis, poenam sufficientem fuisse, dicens: *Sufficit illi qui eiusmodi est*, qui scilicet contristavit me, tam graviter peccando, *obiurgatio quae fit a pluribus*, idest tam manifesta, et dura correctio, quae fuit quod separatus fuit ab omni communione, idest excommunicatus ab Ecclesia, et traditus satanae, ut habetur *1. Corinth. 5.* Est ergo sufficiens haec poena propter dictas causas. Vel potest dici sufficiens, non quantum ad Dei iudicium, sed quantum expediebat tempori, et personae. Melius enim est sic servare lenitatis spiritum corrigendo, ut per poenitentiam correctionis fructus sequatur, quam si durius corrigatur, ut desperet peccans, et maioribus peccatis immergatur. Et ideo dicitur *Eccli. 21. 5. Obiurgatio, et iniuriae annullabunt substantiam.*

Quia ergo poena sufficiens fuit, et poenitentiam egit; ideo consequenter inducit eos ad miserendum, dicens: *Ita ut e contrario magis donetis.* Ubi tria facit. Primo mandat ut ei, scilicet peccanti, parcant; secundo huius rationem assignat, ibi, *Ne forte abundantiori tristitia absorbeatur qui eiusmodi est;* tertio inducit eos ad observantiam huius monitionis, ibi, *Propter quod obsecro vos ut confirmetis in illum caritatem.* Dicit ergo primo: Dico, quod sufficiens poena est illi, et intantum ut velim *ut e contrario magis donetis*, idest remittatis: *Luc. 6. 37. Dimittite, et dimittetur vobis: Ephes. 4. 32. Donantes invicem, sicut et Deus in Christo donavit vobis;* et non solum donetis, sed, quod plus est, *consolemini:* et hoc proponendo sibi exempla peccantium, qui restituti sunt ad statum gratiae, sicut dicitur de David, Petro, Paulo, et Magdalena; et per verba Dei, *Ezech. 18, 32. Nolo mortem peccatoris, dicit Dominus Deus: revertimini, et vivite: 1. Thess. ult. 14. Corripite inquietos, consolamini pusillanimes, suscipite infirmos, patientes estote ad omnes.* Rationem autem huius admonitionis subdit: *Ne forte abundantiori tristitia absorbeatur qui eiusmodi est.* Aliquis enim propter peccatum, et poenam peccati, aliquando sic mergitur tristitia quod absorbetur, dum nullum habet consolatorem; et hoc est malum, quia non sequitur ex hoc poenitentiae fructus, qui speratur, scilicet correctio; sed potius desperans tradit se omnibus peccatis, sicut Cain, cum dixit *Gen. 4. 13. Maior est iniquitas mea, quam ut veniam merear: Ephes. 4. 19. Qui desperantes, tradiderunt se impudicitiae, in operationem*

immunditiae omnis. Et propter hoc dicitur 2. *Reg.* 2. quod periculosa res est desperatio. Et ideo dicebat David *in Psalm. 68. 16. Neque absorbeat me profundum, neque urgeat super me puteus os suum.* Et ideo ne hoc contingat, dicit, *Consolamini*, ut scilicet cesset a peccato: *Isa. 27. 9. Hic est omnis fructus, ut auferatur peccatum.* Contra Apostolus non solum per rationem, sed ex aliis causis inducit eos ad hoc, cum dicit: *Propter quod obsecro vos ut confirmetis in illum caritatem.* Et inducit eos tribus modis. Primo precibus, dicens: *Propter quod*, scilicet ne absorbeatur, *obsecro*, qui possum praecipere: *Philem. 8. Multam fiduciam habens in Christo Iesu imperandi tibi, quod ad rem pertinet magis obsecro.* Contrarium faciunt mali Praelati: *Ezech. 34. 4. Cum austeritate imperabatis eis, et cum potentia. Ut confirmetis in illum caritatem:* quod fit si ostenditis caritatem vestram ad eum, et non abominamini eum propter peccata, nec contemnitis; sed propter consolationem vestram facitis eum habere odio peccatum suum, et diligere iustitiam: *Lucae 22. 32. Et tu conversus confirma fratres tuos.* Secundo inducit eos praecepto, dicens: *Ideo enim scripsi hoc,* scilicet *ut cognoscam experimentum vestrum, an in omnibus obedientes sitis.* Et dicit, *In omnibus*, scilicet sive in his quae placent vobis, sive in his quae displicent. Primo enim mandaverat eis quod excommunicarent eum; et isti fecerunt mandatum Apostoli. Nunc vero secundo mandat eis quod parcant; et ideo dicit: *An in omnibus obedientes sitis.* Tertio ex commemoratione beneficii, cum dicit; *Cui autem aliquid donastis, et ego;* quasi dicat: Vos debetis hoc facere, quia etiam ego feci: si enim vos remisistis alicui, et rogastis me quod ego remitterem, et ego remisi: et hoc est quod dicit: *Cui autem aliquid donastis vos, et ego,* scilicet donavi. Et hoc patet: *nam et ego quod donavi, si quid donavi, propter vos in persona Christi.* Ubi quatuor tanguntur ad huiusmodi donationem, seu remissionem necessaria. Primum est discretio, ut scilicet non passim, et temere remittatur: et ideo dicit, *Si quid*, scilicet debito modo: *Proverb. 4. 25. Palpebrae tuae praecedant gressus tuos.* Secundum est finis, quia non propter amorem, vel odium debet fieri, sed propter utilitatem aliquam Ecclesiae, vel aliquorum: et ideo dicit, *Propter vos.* Tertium est auctoritas, quia non debet fieri auctoritate propria, sed Christi, qui remittit peccata auctoritative; alii vero quibus commissum est, ministerio, et sicut membra Christi: et ideo dicit, *In persona Christi,* scilicet non mea auctoritate. Et tamen quodcumque remittitur, Christus remittit: *Ioan. 20. 23. Quorum remiseritis peccata, remittuntur eis.* Quartum est necessitas: unde dicit: *Ut non circumveniamur a satana.* Diabolus enim multos decepit, quosdam scilicet trahendo ad peccatorum perpetrationem, quosdam vero ad nimiam rigiditatem contra peccantes, ut si non potest eos habere per perpetrationem facinorum, saltem perdat quos iam habet per praelatorum austeritatem, qui eos non misericorditer corrigentes in desperationem inducunt; et sic et hos perdit, et illos diaboli laqueus includit: *Eccli. 7. 17. Noli esse nimis iustus: 1. Petr. 5. 8. Adversarius vester diabolus tamquam leo rugiens circuit, quaerens quem devoret.* Et hoc continget nobis, si non remittamus peccantibus. Et ideo ut non circumveniamur a satata, ego donavi, si quid donavi. *Non enim ignoramus cogitationes eius,* scilicet satanae: verum est in generali; sed in speciali nullus potest scire eius cogitationes nisi solus Deus: *Iob 41. 4. Quis revelabit faciem indumenti eius, et in medium oris eius quis intrabit?*

LECTIO III.

Cum venissem autem Troadem propter Evangelium Christi, et ostium mihi apertum esset in Domino, non habui requiem spiritui meo, eo quod non invenerim Titum fratrem meum; sed valefaciens eis, profectus sum in Macedoniam. Deo autem gratias, qui semper triumphat nos in Christo Iesu, et odorem notitiae suae manifestat per nos in omni loco: quia Christi bonus odor sumus Deo in his qui salvi fiunt, et in iis qui pereunt: aliis quidem odor mortis in mortem, aliis autem odor vitae in vitam. Et ad haec quis tam idoneus? Non enim sumus sicut plurimi adulterantes verbum Dei, sed ex sinceritate, sicut ex Deo, coram Deo in Christo loquimur.

Posita prima causa suae dilationis, ne scilicet cum tristitia iret ad eos; hic ponit causam secundam, quae est ex fructu quem alicubi faciebat: et circa hoc duo facit. Primo ponit sui itineris processum; secundo ipsius processus effectum, ibi, *Deo autem gratias etc.* Circa primum duo facit. Primo ostendit impedimentum fructificandi, quod habuit in Troade; secundo subiungit processum suum in Macedoniam, ibi, *Sed valefaciens eis profectus sum in Macedoniam.* Dicit ergo: *Cum venissem Troadem propter Evangelium,* idest ad praedicandum Christum: *Ioan. 15. 16. Posui vos, ut eatis, et fructum afferatis: et ostium mihi apertum esset,* idest mentes hominum paratae, et dispositae essent ad recipiendum praedicationis verba, et Christum: *1. Corinth. 16. 9. Ostium mihi apertum est magnum, et evidens: Apoc. 3. 20. Ecce sto ad ostium, et pulso.* Sed non in quocumque, immo *in Domino:* quia ipsa praeparatio mentis humanae est ex virtute divina: nam licet facilitas qua mentes praeparantur, sit causa conversionis; tamen ipsius facilitatis et praeparationis causa est Deus: *Thren. ult. 21. Converte nos Domine ad te, et convertemur.* Cum, inquam, ita esset apertum mihi ostium in Domino: *non habui requiem spiritui meo,* idest non potui facere quod spiritus meus volebat, idest dictabat. Tunc enim dicitur habere spiritus requiem quando efficit quod vult; sicut tunc dicitur caro requiescere quando habet quod concupiscit: *Luc. 12. 19. Anima mea habes multa bona posita in annos plurimos: requiesce.* Apostolus non dicit, *Non habui requiem* carni meae, vel corpori, sed *spiritui meo*, idest voluntati meae spirituali, quae est ut Christum firmem in cordibus hominum. Et impediebar, quia videbam corda parata, et disposita, et non poteram praedicare. Sed quare non habuit requiem spiritui suo, subdit: *Eo quod non inveni Titum fratrem meum,* idest propter absentiam Titi; et hoc duplici de causa. Una causa est quod li-

cet Apostolus sciret omnes linguas, ita ut diceret *1. Corinth. 14. 18. Gratias ago Deo meo, quod omnium vestrum lingua loquor;* tamen magis expeditus, et edoctus erat in lingua Hebraea quam in Graeca; Titus autem magis in Graeca: et ideo volebat eum habere praesentem, ut praedicaret in Troade. Et quia erat absens, nam Corinthii detinuerant eum, dicit: *Non habui requiem spiritui meo.* Sed quia dona Dei non sunt imperfecta, et donum linguarum fuit specialiter Apostolis collatum ad praedicandum per totum mundum: *Psalm. 18. 5. In omnem terram exivit sonus eorum, et in fines orbis terrae verba eorum;* ideo alia causa est melior, quae est, quia Apostolo imminebant in Troade multa facienda. Nam ex una parte imminebat ei praedicare his qui parati erant recipere Christum per fidem; ex alia parte imminebat ei resistere adversariis, qui impediebant; et ideo quia ipse non poterat solus ista facere, angustiabatur de absentia Titi, qui institisset praedicationi, et conversioni bonorum, et Apostolus restitisset adversariis. Et specialiter etiam hoc scribit eis, ut innuat quod non solum prima causa dilationis suae fuit ex eis, sed etiam secunda: nam ipsi propter duritiam, et dissensionem eorum, detinuerant tanto tempore Titum: et ideo dicit: *Eo quod non inveni Titum fratrem*, vel in Christo, vel coadiutorem: *Proverb. 18. 19. Frater qui iuvatur a fratre, quasi civitas firma.* Et quia non inveni Titum in Troade, non remansi ibi, *sed valefaciens eis*, qui erant conversi, et in quibus ostium apertum erat, *profectus sum in Macedoniam*, ubi credebam eum invenire. Causa autem eundi in Macedoniam, legitur *Actor. 16. 9.* ubi dicitur, quod *vir Macedo quidam erat stans, et deprecans eum, et dicens: Transiens in Macedoniam, adiuva nos.*

Consequenter cum dicit, *Gratias autem Deo etc.* ponit profectum sui processus; et circa hoc duo facit: primo enim describit ordinem sui processus; secundo excludit ab isto processu pseudoapostolos, ibi, *Ad hoc quis tam idoneus?* Circa primum duo facit. Primo insinuat profectum quem faciebat; secundo exponit quoddam quod dixerat, ibi, *Christi bonus odor sumus Deo.* Circa primum sciendum, quod Apostolus profectum, et fructum quem faciebat, non attribuit sibi, neque propriae virtuti, sed Deo: *1. Corinth. 15. 10. Abundantius omnibus laboravi: non ego, sed gratia Dei mecum.* Et ideo dicit: *Gratias autem Deo*, scilicet ago: *1. Thessal. 5. 18. In omnibus gratias agite: Ephes. 5. 20. Gratias agentes semper pro omnibus: Qui semper triumphat nos in Christo Iesu*, idest triumphare nos facit in praedicatione Christi contra adversarios. Ubi sciendum est, quod praedicatores veritatis duo debent facere: scilicet exhortari in doctrina sacra, et contradicentem devincere: et hoc dupliciter: disputatione haereticos, patientia vero persecutores. Unde per ordinem ista tangit hic Apostolus; et ideo dicit: *Qui triumphat nos*, quantum ad contradicentes: *Rom. 8. 37. In his omnibus superamus:* et *1. Machab. 3. 19. Non in fortitudine exercitus victoria belli, sed de caelo fortitudo est: et odorem notitiae suae manifestat per nos in omni loco*, quantum ad exhortationem sacrae doctrinae. Sed *odorem notitiae suae* exponit Glossa, *idest Filium suum.* Sed melius est ut hoc dicatur ad differentiam notitiae de Deo, quam faciunt aliae scientiae, et quam facit fides. Nam notitia de Deo quae habetur per alias scientias, illuminat intellectum solum, ostendens quod Deus est causa prima, quod est unus, et sapiens etc. sed notitia de Deo quae habetur per fidem, et illuminat intellectum, et delectat affectum: quia non solum dicit quod Deus est prima causa, sed quod est salvator noster, quod est redemptor, quod diligit nos, et quod est incarnatus pro nobis; quae omnia affectum inflammant. Et ideo dicendum, quod *odorem notitiae suae*, idest notitiam suae suavitatis, credenti *per nos in omni loco manifestat:* quia iste odor longe lateque diffunditur: *Eccli. 24. 23. Ego quasi vitis fructificavi suavitatem odoris: Gen. 27. 27. Ecce odor filii mei sicut odor agri pleni.* Quia vero aliqui possent dicere: Quid est odor Dei in omni loco? nam multa loca sunt in quibus non recipitur praedicatio nostra: ideo Apostolus exponit, dicens: Non curo: quia sive recipiant praedicationem, sive non; tamen notitia Dei manifestatur ubique per nos: *quia sumus bonus odor Christi Deo*, idest ad honorem Dei: et loquitur ad similitudinem legis, ubi dicitur quod sacrificium fiat in odorem suavitatis suavissimum Deo; quasi dicat: Nos sumus holocaustum, quod offertur Deo in odorem suavitatis: et tam *in his qui salvi fiunt:* ut scilicet non pereant, quod est eis a Deo, quam *in his qui pereunt*, quod est eis ex seipsis. Unde *Osee 13. 9. Perditio tua, Israel, ex te: tantummodo in me auxilium tuum.* Sed est ne odor bonis, et malis eodem modo? Non; sed *aliis quidem est odor mortis in mortem*, idest invidiae, et malitiae, occasionaliter ducentis eos in mortem aeternam, illis scilicet qui invidebant bonae famae Apostoli, et impugnabant praedicationem Christi, et conversionem fidelium: *Luc. 2. 34. Positus est hic in ruinam, et in resurrectionem multorum in Israel, et in signum cui contradicetur: Aliis autem odor vitae*, dilectionis, et bonae opinionis, ducentis eos *in vitam* aeternam, scilicet illis qui gaudent, et convertuntur ad praedicationem Apostoli: *1. Corin. 1. 18. Verbum crucis pereuntibus quidem stultitia est; his autem qui salvi fiunt, idest nobis, Dei virtus est.* Sic ergo ex odore Apostoli boni vivunt, mali moriuntur; sicut legitur quod ad odorem vinearum florentium moriuntur serpentes.

Consequenter cum dicit, *Sed ad haec quis tam idoneus?* excludit ab isto profectu pseudoapostolos, dicens: *Quis*, illorum pseudoapostolorum, *est tam idoneus ad ista*, scilicet quae nos Apostoli veri facimus? quasi dicat, nullus: *Psalm. 138. 17. Nimis honorati sunt amici tui Deus.*

Sed contra: *Prov. 27. 2. Laudet te alienus, et non os tuum; extraneus, et non labia tua.* Ad hoc respondet Gregorius *super Ezech.* quod sancti duplici ex causa seipsos laudant, et non propter gloriam suam, et vanitatem. Prima causa est ut non desperent in tribulationibus; sicut Iob, quando amici nitebantur eum ad desperationem inducere, reduxit ad memoriam suam bona quae fecerat, ut confortatus non desperaret: unde dicebat *cap. 31. 1. Pepigi foedus cum oculis meis ut non cogitarem quidem de virgine.* Legitur etiam de quodam sancto Patre, quod quando tentabatur de desperatione, reducebat ad memoriam bona quae fecerat, ut confortaretur; quando tentabatur

de superbia, reducebat ad memoriam mala, ut humiliaretur. Secunda causa est propter utilitatem, ut scilicet haberetur in maiori fama, et citius crederetur doctrinae suae. Et propter hanc causam hic Apostolus laudat se. Nam Corinthii praeferebant sibi pseudoapostolos, et condemnabant eum; et ideo non sic obediebant sibi. Ut ergo non vilipenderent eum, sed obedirent sibi, praefert se eis, et laudat se, et dicit: *Sed ad haec quis tam idoneus,* sicut nos? Non pseudoapostoli: quia licet ipsi praedicent, tamen adulterant verbum Dei, quod nos non facimus: unde dicit: *Non sumus sicut plurimi*, scilicet pseudoapostoli, *adulterantes verbum Dei*, admiscendo contraria; sicut haeretici, qui licet confiteantur Christum, tamen non dicunt eum esse verum Deum: sic faciunt pseudoapostoli, qui dicunt, cum Evangelio debere observari legalia. Item *non adulterantes verbum Dei*, idest praedicantes vel propter quaestum, vel propter favorem laudis. Sic enim mulieres adulterae dicuntur, quando recipiunt semen ex alio viro ad propagationem prolis. In praedicatione autem semen nihil aliud est quam finis, seu intentio tua, vel favor gloriae propriae. Si ergo finis tuus est quaestus, si intentio tua est favor gloriae propriae, adulteras verbum Dei. Hoc faciebant pseudoapostoli, qui propter quaestum praedicabant: *Infra 4. 2. Neque adulterantes verbum Dei, sed in manifestatione veritatis commendantes nosmetipsos ad omnem conscientiam hominum coram Deo.* Apostoli autem praedicabant neque propter quaestum, neque propter gloriam propriam, sed propter laudem Dei, et salutem proximi: et ideo subiungit, *Sed ex sinceritate*, idest sincera intentione; non pro quaestu, et sine admixtione corruptionis: *Supra 1. 12. Ex sinceritate Dei... conversati sumus in hoc mundo.* Ponit autem triplicem rationem huius sinceritatis. Prima ratio sumitur ex dignitate mittentis. Nuntium enim veritatis decet vera loqui; et ideo dicit, *Ex Deo*, idest illa sinceritate, quae est digna nuntio Dei: *1. Petr. 4. 11. Si quis loquitur, quasi sermones Dei.* Secunda sumitur ex auctoritate praesidentis, cui adstat: ideo dicit, *Coram Deo*, coram quo ex sinceritate loqui debemus: *3. Reg. 17. 1. Vivit Dominus, in cuius conspectu sto.* Tertia sumitur ex dignitate materiae de qua loquitur. Nam praedicatio Apostolorum est de Christo: et ideo debet esse sincera, sicut et ipse Deus, et Christus: et ideo dicit, *In Christo* solum, non de legalibus, ut pseudoapostoli faciunt: *1. Corinth. 2. 2. Neque existimavi me scire aliquid inter vos nisi Christum, et hunc crucifixum.*

CAPITIS TERTII

LECTIO PRIMA

Incipimus iterum nosmetipsos commendare? Aut numquid egemus, sicut quidam, commendatitiis epistolis ad vos, aut ex vobis? Epistola nostra vos estis scripta in cordibus nostris; quae scitur, et legitur ab omnibus hominibus; manifestati quod epistola estis Christi ministrata a nobis, et scripta non atramento, sed spiritu Dei vivi; non in tabulis lapideis, sed in tabulis cordis carnalibus. Fiduciam autem talem habemus per Christum ad Deum, non quod sufficientes simus cogitare aliquid a nobis, quasi ex nobis, sed sufficientia nostra ex Deo est.

Postquam Apostolus suam excusationem posuit, in qua benevolentiam captavit auditorum; hic consequenter prosequitur suam intentionem, scilicet tractans de ministris novi testamenti; et circa hoc duo facit: primo enim commendat dignitatem bonorum ministrorum; secundo vero exaggerat malitiam ministrorum; et hoc a *10. cap.* et deinceps. Circa primum duo facit: primo enim commendat ministerium novi testamenti; secundo commendat usum huius ministerii in aliis, exhortando eos ad hoc, ibi *6. cap. Adiuvantes autem exhortamur ne in vacuum gratiam Dei recipiatis.* Circa primum commendat huiusmodi ministerium novi testamenti ex tribus. Primo ex dignitate *in isto cap.* secundo ex usu, *cap. 4.* ibi, *Ideo habentes administrationem... non deficimus;* tertio ex praemio, *5. cap.* ibi, *Scimus autem quoniam si terrestris domus nostra huius habitationis dissolvatur, quod aedificationem ex Deo habemus.* Circa primum duo facit. Primo removet quamdam obiectionem; secundo commendat ministros novi testamenti, ibi, *Qui et idoneos nos fecit ministros novi testamenti.* Circa primum sciendum est, quod Apostolus intendit commendare ministros novi testamenti, quorum ipse erat unus: et ideo ne Corinthii obiicerent sibi, quod in hoc vellet commendare seipsum, statim excludit, dicens: *Incipimus iterum nosmetipsos commendare?* ubi duo facit. Primo movet quaestionem; secundo respondet, ibi, *Aut numquid egemus... commendatitiis epistolis ad vos?* Quaestio sua talis est. Dico, quod non sumus adulterantes verbum Dei, sicut pseudo, sed ex sinceritate, sicut ex Deo. Sed numquid hoc dicendo, *incipimus iterum nos commendare?* idest dicimus ista, ut velimus nostram gloriam quaerere, et non Dei? Et dicit, *Iterum*, quia in Epistola prima commendaverat se satis, cum dixit *cap. 3. 10. Ut sapiens architectus fundamentum posui.* Non ergo hoc dicimus, ut quaeramus gloriam nostram, sed Dei: *Prov. 2. 27. Laudet te alienus, et non os tuum; extraneus, et non labia tua.* Huic autem quaestioni respondet, cum dicit: *Aut numquid egemus... commendatitiis epistolis ad vos?* et ostendit quod non indiget commendatione hominum; secundo quod neque etiam hoc requirit ipse ab eis, ibi, *Fiduciam autem talem habemus per Christum ad Deum.* Circa primum duo facit. Primo ostendit quod non indiget commendatione eorum ad gloriam propriam; secundo huius causam assignat, ibi, *Epistola nostra vos estis.* Dicit ergo: Dico, quod non incipimus commendare nosmetipsos, quia non indigemus commendatione; et hoc est quod dicit: *Aut numquid egemus nos*, veri ministri, *sicut quidam*, scilicet pseudo, *commendatitiis epistolis*, idest laudibus missis, *ad vos*, ab aliis, *aut ex vobis*, aliis missis?

Sed contra: *Coloss. 4. 10.* dicitur: *Marcus consobrinus Barnabae, de quo accepistis mandatum, salutat vos.* Etiam legati Papae semper portant litteras commendatitias. Non est ergo malum.

Respondeo dicendum, quod accipere litteras huiusmodi a personis famosis, ut solum per illas commendentur, et honorentur, quousque ipsi ex bonis operibus suis veniant in notitiam, hoc non est malum: hoc faciunt legati Papae. Apostolus vero ita iam erat notus, et commendatus apud istos per opera sua, quod non indigebat litteris commendatitiis.

Et ideo statim causam huius assignans subdit: *Epistola nostra vos estis*; quasi dicat: Ego habeo bonas litteras, non indigeo aliis. Et ideo circa hoc duo facit: primo enim ostendit quae sit ista littera quam habet; secundo exponit hoc idem, ibi, *Manifestati quod epistola estis Christi.* Circa primum duo facit. Primo ostendit quae sit illa littera; secundo ostendit eam esse sufficientem ad commendationem propriam, ibi, *Scripta in cordibus nostris.* Dicit ergo sic: *Epistola nostra vos estis*, idest epistola per quam manifestatur dignitas nostra, qua nos commendamur, ita ut epistolis aliis non indigeamus: *Supra 1. 14. Gloria nostra vos estis: Galat. 4. 19. Filioli mei, quos iterum parturio donec formetur Christus in vobis.* Sed haec epistola est ne sufficiens? Ita, quia *scripta in cordibus nostris:* ubi duo tangit, sufficientiam litterarum huiusmodi causantia. Unum est quod intelligatur, et sciatur ab eo pro quo mittitur; alias adhuc quaereret, nisi sciret se eam habere: et quantum ad hoc dicit: *Scripta in cordibus nostris:* quia semper vos habemus in memoria, habentes de vobis specialem curam: *Philip. 1. 7. Eo quod habeam vos in corde.* Secundum est quod ille cui mittitur, legat, et sciat eam; alias non curaret de commendatione eius: et quantum ad hoc dicit: *Quae scitur, et legitur ab omnibus hominibus. Scitur*, inquam, quia per nos instituti estis, et conversi; *legitur* autem, quia exemplo nostri etiam alii imitantur vos: *Habac. 2. 2. Scribe visum, et explana eum super tabulas, ut percurrat qui legerit eum.* Quomodo autem scitur haec epistola, exponit dicens: *Manifestati quod epistola estis Christi:* et circa hoc tria facit. Primo exponit cuius sit haec littera; secundo quomodo sit scripta; et tertio in quo. Cuius autem sit, sic ostendit, quia *Christi*, et ideo dicit: *Manifestati quoniam estis Christi*, idest a Christo informati, et inducti, scilicet principaliter, et auctoritative: *Matth. 23. 8. Unus est magister vester;* sed a nobis secundario, et instrumentaliter: et ideo dicit: *Ministrata a nobis: 1. Corinth. 4. 1. Sic nos existimet homo ut ministros Christi: Ibid. 5. 4. Quid igitur Cephas, quid vero Paulus? Ministri eius cui credidistis.* Quomodo autem sit scripta, ostendit, quia *non atramento*, idest non admixta erroribus, sicut pseudoapostolorum; non mutabilis, et imperfecta, sicut vetus lex, quae neminem ad perfectum adduxit, *Heb. 7.* nam atramentum nigrum est, per quod intelligitur error; et delebile, per quod intelligitur mutabilitas. Non, inquam, atramento est scripta, *sed Spiritu Dei vivi*, idest Spiritu sancto, quo vivitis, et quo docente instructi estis: *Ephes. 1. 13. In quo signati estis Spiritu promissionis sancto.* Ubi autem sit scripta, insinuat subdens: *Non in tabulis lapideis*, sicut lex vetus, ut excludat duritiem; quasi dicat: Non in lapideis cordibus habentibus duritiem, sicut Iudaei: *Act. 7. 51. Dura cervice, et incircumcisis cordibus, et auribus vos semper Spiritui sancto resistitis: sed in tabulis cordis carnalibus*, idest in cordibus latis ex caritate, *et carnalibus*, idest mollibus ex affectu implendi, et intelligendi: *Ezech. 36. 26. Auferam a vobis cor lapideum, et dabo vobis cor carneum.*

Fiduciam autem talem habemus per Christum ad Deum. Apostolus supra excusavit se, quod non quaerebat gloriam suam, quia non indigebat ea; hic vero probat, quia ipse non quaerit gloriam propriam, immo omnia bona quae facit, non attribuit sibi, sed Deo: et circa hoc duo facit: primo enim attribuit omnia bona quae habet, et facit, Deo; secundo causam huius assignat, ibi, *Non quod sufficientes simus cogitare aliquid a nobis, quasi ex nobis.* Dicit ergo primo: Dico, quod non egemus epistolis commendatitiis, et quod vos estis epistola nostra ministrata a nobis. Nec etiam quaerimus gloriam nostram, sed Christi, et *fiduciam talem*, idest dicendi talia, *habemus ad Deum*, idest referimus in Deum: vel fiduciam tendentem in Deum, ex cuius viribus hoc dico, quia ipse in me operatur: quam quidem fiduciam habemus *per Christum*, per quem accessum habemus ad Patrem, ut dicitur *Roman. 5.* qui univit nos Deo: *Hier. 17. 7. Benedictus vir qui confidit in Domino, et erit Dominus fiducia eius.* Et quia unitus Deo per Christum, habeo hanc fiduciam: *Psal. 11. 6. Fiducialiter agam in eo.* Causa autem huius fiduciae est, quia quidquid ego facio, etiam ipsum principium operis Deo attribuo; et ideo dicit: *Non quod simus sufficientes cogitare* saltem, non dicere, vel implere. Nam in quolibet processu operis primo est assensus, qui fit cogitando, deinde collatio per verbum, et postmodum impletio per opus: unde si nec cogitare quis a se habet, sed a Deo; non est dubium quod non solum perfectio operis boni est a Deo, sed etiam inchoatio: *Philip. 1. 6. Qui coepit in vobis opus bonum, perficiet usque in diem Christi Iesu.* Et hoc est contra Pelagianos dicentes, quod inchoatio boni operis est ex nobis, sed perfectio est a Deo: *Isa. 26. 12. Omnia opera nostra operatus es nobis, Domine.* Sed ex hoc ne videatur tollere libertatem arbitrii, dicit: *A nobis, quasi ex nobis;* quasi dicat: Possum quidem aliquid facere, quod est liberi arbitrii; sed hoc quod facio, non est ex me, sed a Deo, qui hoc ipsum posse confert; ut sic et libertatem hominis defendat, cum dicit, *A nobis*, idest a nostra parte; et divinam gratiam commendet, dum dicit, *Quasi ex nobis*, scilicet procedat, sed a Deo. Hoc etiam Philosophus vult, quod numquam homo per liberum arbitrium potest quoddam bonum facere sine adiutorio Dei. Et ratio sua est, quia in his quae facimus quaerendum est illud propter quod facimus. Non est autem procedere in infinitum, sed est devenire ad aliquid primum, puta ad consilium. Sic ergo bonum facio, quia consilium mihi inest ad hoc: et hoc est a Deo. Unde dicit, quod consilium boni est ab aliquo quod est supra hominem, movens eum ad bene operandum; et hoc est Deus, qui et homines movet, et omnia quae agunt, ad actiones suas; sed aliter, et aliter. Cum enim huiusmodi motus sit quoddam receptum in moto, oportet quod hoc fiat secundum modum suae naturae, idest rei motae; et ideo omnia movet secundum suas naturas. Ea ergo quorum natura est ut sint liberae voluntatis, dominium suarum actionum habentia, movet

libere ad operationes suas ; sicut creaturas rationales, et intellectuales : alia autem non libere , sed secundum modum suae naturae. Licet autem non simus sufficientes cogitare aliquid a nobis , tamquam ex nobis ; tamen habemus aliquam sufficientiam , qua scilicet bonum possimus velle , et credere incipiamus; et hoc a Deo est : *1. Corinth. 15. 7. Quid habes quod non accepisti ?*

LECTIO II.

Qui et idoneos nos fecit ministros novi testamenti , non littera, sed spiritu. Littera enim occidit , spiritus autem vivificat. Quod si ministratio mortis litteris deformata in lapidibus fuit in gloria , ita ut non possent intendere filii Israel in faciem Moysi propter gloriam vultus eius , quae evacuatur ; quomodo non magis ministratio spiritus erit in gloria ? Nam si ministratio damnationis in gloria est , multo magis abundat ministerium iustitiae in gloria. Nam nec glorificatum est quod claruit in hac parte propter excellentem gloriam. Si enim quod evacuatur , per gloriam est; multo magis quod manet, in gloria est.

Commendato ministerio novi testamenti , hic consequenter commendat ministros eius: et primo ponit duo, quae respondent verbis praemissis. Praemiserat enim donum a Deo acceptum , cum dixit , *Sufficientia nostra ex Deo est*, et fiduciam ex dono conceptam, cum dixit, *Fiduciam talem habemus per Christum ad Deum.* Primo ergo determinat ea quae pertinent ad donum perceptum ; secundo ea quae ad fiduciam conceptam, ibi , *Habentes igitur talem spem , multa fiducia utimur.* Circa primum tria facit. Primo ostendit donum a Deo susceptum, scilicet ministerium novi testamenti ; secundo describit novum testamentum , ibi , *Non littera, sed spiritu;* tertio ex dignitate novi testamenti ostendit dignitatem ministrorum eius , ibi , *Si ministratio mortis... fuit in gloria... quomodo non magis ministratio spiritus erit in gloria ?* Dicit ergo : Dico, quod sufficientia nostra ex Deo est ; *qui et fecit nos idoneos ministros novi testamenti : Isa. 61. 6. Ministri Dei nostri , dicetur vobis.* Et in hoc tenemus locum angelorum : *Psal. 103. 4. Qui angelos facis tuos spiritus , et ministros tuos ignem urentem.* Sed non solum fecit nos ministros, sed idoneos. Deus enim cuilibet rei dat ea per quae possit consequi perfectionem suae naturae. Unde quia Deus constituit ministros novi testamenti , dedit etiam eis idoneitatem ad hoc officium exercendum , nisi sit impedimentum ex parte recipientium : *Supra 2. 16. Et ad haec quis tam idoneus ?* scilicet sicut Apostoli a Deo instituti. Hoc autem novum testamentum quid sit , describit subdens : *Non littera, sed spiritu:* et describit ipsum quantum ad duo , scilicet quantum ad illud in quo consistit, et quantum ad causam propter quam datum est , ibi, *Littera enim occidit, spiritus autem vivificat.* Circa primum sciendum est , quod Apostolus loquitur profunde : dicitur enim *Hier. 31. 31. Feriam domui Israel , et domui Iuda foedus novum , non secundum pactum quod pepigi cum patribus vestris :* et post : *Dabo legem meam in visceribus eorum , et in corde eorum superscribam eam: et ero eis in Deum, et ipsi erunt mihi in populum.* Vetus ergo testamentum scribitur in libro , postmodum sanguine aspergendo , ut dicitur *Hebr. 9. 19. Accepit sanguinem , et aspersit librum , et omnem populum, dicens : Hic est sanguis testamenti quod mandavit ad vos Deus.* Et sic patet quod vetus lex est testamentum litterae , sed novum testamentum est testamentum Spiritus sancti, quo caritas Dei diffunditur in cordibus nostris , ut dicitur *Roman. 5.* Et sic dum Spiritus sanctus facit in nobis caritatem , quae est plenitudo legis , est testamentum novum , *non littera* , idest per litteram scribendum , *sed spiritu,* idest per spiritum , qui vivificat: *Roman. 8. 2. Lex spiritus vitae* , idest vivificantis. Causa autem quare datum sit novum testamentum per spiritum, subditur: *quia littera occidit,* occasionaliter: nam littera legis dat solum cognitionem peccati : *Rom. 3. 20. Per legem enim cognitio peccati.* Ex hoc autem quod cognosco peccatum solum , duo sequuntur. Nam lex , dum per eam cognoscitur , non reprimit concupiscentiam, sed magis occasionaliter auget, inquantum concupiscentia ferventius fertur in rem prohibitam. Unde huiusmodi cognitio, nondum destructa causa concupiscentiae , occidit ; hinc vero addit praevaricationem. Nam gravius est peccare contra legem scriptam, et naturalem simul, quam contra legem naturalem solum: *Rom. 7. 8. Occasione accepta,* non data, *peccatum per mandatum operatum est in me omnem concupiscentiam.* Licet autem occasionaliter occidat, inquantum scilicet auget concupiscentiam, et addit praevaricationem ; non tamen est mala lex vetus , quia ad minus prohibet mala ; est tamen imperfecta , inquantum non removet causam. Est ergo lex sine spiritu interius imprimente legem in corde, occasio mortis ; et ideo necessarium fuit dare legem spiritus, qui caritatem in corde faciens vivificet: *Ioan. 6. 64. Spiritus est qui vivificat.*

Consequenter ex his ostendit dignitatem sui ministerii ; et circa hoc duo facit. Primo ostendit quod ministerium novi testamenti praefertur ministerio veteris testamenti ; secundo quod non solum praefertur , sed quod ministerium veteris testamenti quasi nihil habet de gloria in comparatione ad novum , ibi , *Nam nec glorificatum est quod claruit in hac parte propter excellentem gloriam.* Circa primum duo facit. Primo ostendit quod ministerium novi testamenti praefertur veteri ; secundo rationem huius assignat , ibi , *Nam si ministratio damnationis in gloria est , multo magis abundat ministerium iustitiae in gloria.* Circa primum sciendum est , quod Apostolus argumentatur ex hoc quod habetur *Exod. 34.* ubi littera nostra habet, quod Moyses habebat faciem cornutam , ita quod non possent filii Israel prope accedere. Alia littera habet *faciem splendidam* , quod melius dicitur. Non enim intelligendum est , eam habuisse cornua ad litteram , sicut quidam eum pingunt ; sed dicitur cornuta propter radios , qui videbantur esse quasi quaedam cornua. Arguitur autem ex hoc sic; et primo per unum simile , et est locus a minori. Constat enim quod si aliquid quod minus est, habet aliquid de gloria, quod multo magis illud quod est maius. Sed vetus testa-

mentum est minus quam novum. Cum ergo illud fuerit in gloria, ita ut non possent filii Israel prope accedere, videtur quod multo magis novum est in gloria. Quod autem vetus testamentum minus sit novo, probat tripliciter. Primo quantum ad effectum : quia illud est testamentum mortis, istud vitae, ut dictum est : et quantum ad hoc dicit, *Si ministratio mortis*, idest vetus, quae est occasio mortis ; et hoc respondet ei quod dicitur : *Littera occidit, spiritus autem vivificat.* Secundo quantum ad modum tradendi: quia vetus fuit tradita litteris in tabulis lapideis, nova vero fuit impressa spiritu in cordibus carnalibus ; et hoc innuit cum dicit : *Litteris deformata*, idest perfecte formata, *in lapidibus*, idest in tabulis lapideis ; et hoc respondet ei quod dicitur : *Non littera, sed spiritu.* Tertio quantum ad perfectionem: quia gloria veteris testamenti sine fiducia est, quia neminem ad perfectum adduxit lex ; in novo vero est gloria cum spe melioris gloriae, scilicet sempiternae : *Isa. 51. 6. Salus mea in sempiternum erit.* Et hoc innuit cum dicit, *Quae evacuatur : Galat. 5. 2. Quod si circumcidimini, Christus nihil vobis proderit.* Conclusio ponitur cum dicit : *Quomodo non magis ministratio spiritus erit in gloria ?* quod planum est.

Horum autem rationem assignat consequenter, cum dicit : *Nam si ministratio damnationis in gloria est, multo magis abundat ministerium iustitiae in gloria.* Et est ratio sua talis. Gloria magis debetur iustitiae quam damnationi. Sed ministerium novi testamenti est ministerium iustitiae, quia iustificat interius vivificando ; ministerium autem veteris testamenti est ministerium damnationis occasionaliter : supra eodem: *Littera occidit, spiritus autem vivificat.* Cum ergo *ministratio damnationis*, idest ministratio veteris testamenti, quae occasionaliter est causa damnationis, ut dictum est, *est in gloria,* quae apparuit in facie Moysi ; constat quod *multo magis abundat* in gloria, idest dat abundantem gloriam ministris eius, *ministerium iustitiae*, idest novi testamenti, per quod datur Spiritus, per quem est iustitia, et consummatio virtutum : *Proverb. 3. 35. Sapientes gloriam possidebunt.*

Consueverunt hoc in loco fieri quaestiones de comparatione Moysi et Pauli ; sed si recte considerentur verba Apostoli, non sunt necessariae: quia hic non fit comparatio personae ad personam, sed ministerii ad ministerium.

Sed quia possent pseudoapostoli dicere, quod licet maius ministerium sit novi testamenti quam ministerium veteris testamenti, non tamen est multo maius; et ideo bonum est, quod illi ministerio et isti intendamus ; quod et faciebant, quia simul servabant legalia cum Evangelio : ideo hic consequenter Apostolus hoc improbat, cum dicit : *Nam nec glorificatum est quod claruit in hac parte propter excellentem gloriam:* et circa hoc duo facit: primo enim ostendit quod ministerium novi testamenti absque aliqua comparatione excedit ministerium veteris ; secundo causam huius assignat, ibi, *Si enim quod evacuatur, per gloriam est, multo magis quod manet, in gloria est.* Dicit ergo : Dixi, quod ministerium iustitiae abundat in gloria, et intantum quod gloria veteris ministerii non est dicenda gloria : *quia nec glorificatum est quod claruit in hac parte :* quod dupliciter exponitur. Primo modo sic. *Quia nec glorificatum est quod claruit in hac parte propter excellentem gloriam*, idest illa gloria nihil est in comparatione ad istam novi testamenti: quia illa gloria non est omnibus ministris collata, sed solum Moysi, et non claruit in toto Moyse, sed *in parte*, idest in facie solum particulariter ; et ideo *nec glorificatum est*, idest nec glorificari debet, *propter excellentem gloriam*, idest comparatione excellentis gloriae novi testamenti, quae abundat gratia, ut per eam purificati homines possint videre non gloriam hominis, sed Dei. Secundo modo, ut punctetur sic. *Nec glorificatum est quod claruit ;* quasi dicat : Nam *in hac parte*, idest in respectu huius naturae particularis, quod sumus servi, *non est glorificatum*, idest non gloriosum, illud quod claruit in veteri testamento; et hoc *propter excellentem gloriam*, quae est in novo, quia illa est gloria Dei Patris.

Huius autem causam assignat consequenter, cum dicit : *Si enim quod evacuatur, per gloriam est, multo magis quod manet, in gloria est.* Et est ratio sua talis. Illud quod datur ut transeat, nihil est in respectu ad illud quod datur, ut semper maneat. Si ergo testamentum vetus, *quod evacuatur*, idest tollitur: *1. Corinth. 13. 10. Cum venerit quod perfectum est, evacuabitur quod ex parte est : per gloriam est* Moysi ministratum, saltem per particularem gloriam : et constat quod testamentum novum *manet*, quia hic inchoatur, et perficietur in patria : *Luc. 21. 33. Caelum, et terra transibunt, verba autem mea non transibunt : erit multo magis in gloria* aeterna, in qua perficietur : erit, inquam, nobis qui sumus eius ministri.

LECTIO III.

Habentes igitur talem spem, multa fiducia utimur ; et non sicut Moyses ponebat velamen super faciem suam, ut non intenderent filii Israel in faciem eius, quod evacuatur. Sed obtusi sunt sensus eorum. Usque in hodiernum enim diem idipsum velamen in lectione veteris testamenti manet non revelatum, quoniam in Christo evacuatur, sed usque in hodiernum diem, cum legitur Moyses, velamen positum est super cor eorum. Cum autem conversus fuerit ad Dominum, auferetur velamen. Dominus autem Spiritus est. Ubi autem Spiritus Domini, ibi libertas. Nos vero omnes revelata facie gloriam Domini speculantes, in eamdem imaginem transformamur a claritate in claritatem, tamquam a Domini Spiritu.

Positis his quae pertinent ad commendationem doni percepti a Deo, hic consequenter ponit ea quae pertinent ad commendationem fiduciae de ipso dono conceptae. Circa hoc autem duo facit. Primo ponit fiduciam ex dono conceptam ; secundo vero comparat fiduciam veteris et novi testamenti, ibi, *Et non sicut Moyses.* Dicit ergo primo : *Habentes igitur talem spem*, ex hoc scilicet quod nobis dictum est, scilicet videndi gloriam Dei : *Rom. 8. 24. Spe enim salvi facti sumus : multa fiducia utimur*, idest confidenter operamur ea quae pertinent ad usum huius ministerii ; ex

quo crescit nobis spes : *Prov. 28. 1. Iustus , quasi leo confidens , absque terrore erit : Hier. 17. 7. Benedictus vir qui confidit in Domino.*

Consequenter, sicut praetulit donum dono, ita praefert fiduciam novi testamenti fiduciae veteris testamenti , cum dicit : *Et non sicut Moyses ponebat velamen super faciem suam :* et circa hoc duo facit. Primo proponit factum in veteri testamento ; secundo exponit , ibi , *Quod evacuatur.* Factum autem quod proponit , legitur *Exod. 34.* ubi dicitur , quod Moyses quando loquebatur ad populum , velabat faciem suam , quia propter claritatem vultus eius non poterant respicere in eum filii Israel : et ideo dicit : *Et non sicut Moyses ponebat velamen super faciem suam ;* quasi dicat: Dico, quod *utimur multa fiducia* , et tanta quod non accidit , *sicut Moyses* faciebat eis , scilicet non revelando faciem suam populo, quia nondum venerat tempus revelandi claritatem veritatis. Habemus ergo nos fiduciam absque velamine. Consequenter exponit hoc quod dixerat de velamine , dicens , *Quod evacuatur :* velamen enim illud erat obscuritas figurarum , quae per Christum evacuata est : et circa hoc tria facit : primo enim ponit evacuationem huius velaminis ; secundo quomodo haec evacuatio habet locum in Iudaeis, ibi , *Sed obtusi sunt sensus eorum;* tertio quomodo haec evacuatio habet locum in ministris novi testamenti , ibi , *Nos vero revelata facie gloriam Domini speculantes , in eamdem imaginem transformamur.* Dicit ergo , quod *Moyses ponebat velamen*, scilicet figurae, *super faciem suam , quod* , scilicet velamen, *evacuatur*, idest tollitur per Christum , scilicet implendo in veritate quod Moyses tradidit in figura : quia omnia in figura contingebant illis. Sic enim Christus per mortem suam removit velamen de occisione agni paschalis. Et ideo statim cum emisit spiritum , velum templi scissum est. Item in mittendo Spiritum sanctum in corda credentium, ut intelligerent spiritualiter quod Iudaei carnaliter intelligunt. Et hoc velamen removit, cum aperuit eis sensum ut intelligerent Scripturas, *Luc. ult.* Qualem autem effectum habeat in Iudaeis haec evacuatio, ostendit dicens: *Sed obtusi sunt sensus eorum :* et circa hoc duo facit. Primo ostendit quod remotum ab illis non fuit in statu infidelitatis ; secundo ostendit quod removebitur in eorum conversione, ibi, *Cum autem conversus fuerit ad Dominum , auferetur velamen.* Circa primum duo facit. Primo ostendit rationem quare haec evacuatio non habet locum in Iudaeis ; secundo ex hoc ostendit eos adhuc habere velamen, ibi , *Sed usque in hodiernum diem idipsum velamen in lectione veteris testamenti manet non revelatum.* Dicit ergo, quod evacuatur in his qui credunt, sed non quantum ad Iudaeos infideles: et ratio huius est, quia *obtusi sunt sensus eorum*, idest ratio eorum hebes est , et sensus eorum imbecilles , et obtusi sunt , nec possunt videre claritatem divini luminis, idest divinae veritatis, absque velamine figurarum. Et huius ratio est , quia claudunt oculos, ut non videant , quia velum templi scissum est. Et ideo est ex eorum culpa infidelitatis, non ex defectu veritatis, quia remoto velamine omnibus aperientibus oculos mentis, per fidem clarissime veritas manifestatur : *Rom. 11. 25. Caecitas ex parte contigit in Israel : Ioan. 9. 39. In iudicium veni in hunc mundum , ut qui non vident videant , et qui vident caeci fiant:* sic enim prophetaverat *Isa. 6. 10. Excaeca cor populi huius, et aures eius aggrava, et oculos eius claude , ne forte videat oculis suis , et auribus suis audiat, et corde suo intelligat , et convertantur , et sanem eum.* Et vere intantum obtusi sunt sensus eorum, ut veritatem nobis manifestatam, *usque in hodiernum diem* non intelligant ; sed *idipsum velamen*, quod erat in veteri testamento, antequam velum templi scissum esset, *in lectione veteris testamenti manet*, quia non aliter intelligunt illud quam ante , quia adhuc innituntur figuris , ut veritatem non revelent , idest non intelligant. Sic velamen Dei , non figuram , sed veritatem credunt ; *quod* scilicet *evacuatur* quantum ad fideles ; et quantum in se est , omnibus *per Christum* , idest in fide Christi ; sed in eis manet , quia non credunt venisse Christum.

Consequenter cum dicit , *Sed usque in hodiernum diem idipsum velamen in lectione veteris testamenti manet*, ostendit quomodo adhuc apud Iudaeos est velamen quantum ad infideles , licet remotum sit per Christum. Circa quod sciendum est, quod velamen dicitur apponi alicui dupliciter : aut quia apponitur rei visae ne possit videri ; aut quia apponitur videnti ne videat. Sed Iudaeis in veteri lege utroque modo appositum erat velamen: nam et corda eorum excaecata erant, ne cognoscerent veritatem propter eorum duritiem, et vetus testamentum nondum completum erat, quia nondum veritas venerat. Unde in signum huius velamen erat in facie Moysi , et non in faciebus eorum. Sed veniente Christo, velamen remotum est a facie Moysi , idest veteri testamento , quia iam impletum est ; sed tamen non est remotum a cordibus eorum: et hoc est quod dicit: *Sed usque in hodiernum diem ... manet;* quasi dicat : Amotum est a fidelibus veteris testamenti velamen ; sed adhuc , *cum legitur Moyses* , idest cum exponitur eis vetus testamentum: *Act. 15. 21. Moyses a temporibus antiquis habet in singulis civitatibus qui eum praedicent in synagogis, ubi per omne sabbatum legitur : velamen* , idest caecitas, *est positum super eor eorum: Rom. 11. 25. Caecitas ex parte contigit in Israel.*

Quando autem, et quomodo removeatur ab eis illud velamen, ostendit consequenter, cum dicit : *Cum autem conversus fuerit ad Dominum, auferetur velamen:* et primo describit modum removendi hoc velamen ; secundo rationem huius reddit , ibi , *Dominus autem Spiritus est.* Dicit ergo, quod illud velamen adhuc est in eis ; sed non quod vetus testamentum sit velatum , sed quia corda eorum velata sunt. Et ideo ad hoc ut removeatur, nihil restat nisi quod convertantur; et hoc est quod dicit : *Cum autem conversus fuerit* , scilicet aliquis eorum ad Deum per fidem in Christum , ex ipsa conversione *auferetur velamen : Isa. 10. 21. Reliquiae convertentur ad Deum fortem.* Et hoc idem habetur *Rom. 11.* Et nota, quod cum ageret de caecitate, loquitur in plurali, unde dicit, *Super corda eorum ;* cum vero loquitur de conversione , loquitur de singulari, dicens , *Cum autem conversus:* ut ostendat corum facilitatem ad malum , et difficultatem ad bonum , quasi pauci convertantur. Ratio autem quare convertantur , et velamen removeatur hoc modo est , quia Deus vult. Possent enim dicere , quod velamen

illud appositum est ex praecepto Domini, et ideo non potest removeri. Sed Apostolus ostendit quod non solum potest removeri, immo quia removetur per eum, qui est Dominus : et hoc est quod dicit : *Dominus autem Spiritus est :* quod potest dupliciter legi. Uno modo ut Spiritus teneatur ex parte subiecti, ut dicatur, *Spiritus*, idest Spiritus sanctus, scilicet qui est auctor legis, *est Dominus*, idest operatur ex proprio libertatis arbitrio : *Ioan. 3. 8. Spiritus ubi vult spirat: 1. Corinth. 12. 11. Dividens singulis prout vult. Ubi autem Spiritus Domini, ibi libertas;* quasi dicat: Quia Spiritus est Dominus, potest dare libertatem, ut possimus libere uti Scriptura veteris testamenti absque velamine. Et ideo qui non habent Spiritum sanctum, non possunt libere uti : *Galat. 5. 13. Vos in libertatem vocati estis: 1. Petr. 2. 16. Quasi liberi, et non quasi velamen habentes malitiae libertatem.* Alio modo ut per Dominum intelligatur Christus ; et tunc legitur sic. *Dominus*, idest Christus, *est Spiritus*, idest spiritualis potestatis ; et ideo *ubi est Spiritus Domini*, idest lex Christi spiritualiter intellecta, non scripta litteris, sed per fidem cordibus impressa, *ibi* est *libertas*, ab omni impedimento velaminis.

Sciendum est autem, quod occasione istorum verborum, scilicet *Ubi Spiritus Domini, ibi libertas;* et illorum *1. Timoth. 1. 9.* scilicet, *Iusto lex non est posita*, aliqui erronee dixerunt, quod viri spirituales non obligantur praeceptis legis divinae. Sed hoc est falsum: nam praecepta Dei sunt regula voluntatis humanae. Nullus autem homo est, nec etiam angelus, cuius voluntatem non oporteat regulari et dirigi lege divina. Unde impossibile est aliquem hominem praeceptis Dei non subdi. Hoc autem quod dicitur, *Iusto lex non est posita*, exponitur, idest propter iustos, qui interiori habitu moventur ad ea quae lex Dei praecipit, lex non est posita ; sed propter iniustos, non quin etiam iusti ad eam teneantur. Et similiter *Ubi Spiritus Domini, ibi libertas*, intelligitur : quia liber est qui est causa sui ; servus autem est causa domini. Quicumque ergo agit ex seipso, libere agit ; qui vero ex alio motus, non agit libere. Ille ergo qui vitat mala, non quia mala, sed propter mandatum Domini, non est liber; sed qui vitat mala, quia mala, est liber. Hoc autem facit Spiritus sanctus, qui mentem interius perficit per bonum habitum, ut sic ex amore caveat, ac si praeciperet lex divina: et ideo dicitur liber, non quin subdatur legi divinae, sed quia ex bono habitu inclinatur ad hoc faciendum quod lex divina ordinat.

Deinde cum dicit, *Nos vero omnes revelata facie gloriam Domini speculantes in eamdem imaginem transformamur*, ostendit quomodo Christi fideles sunt omnino liberi ab hoc velamine. Dicit ergo : Dico, quod ab illis auferetur velamen hoc, cum aliquis conversus fuerit sicut nos ; non aliquis, sed omnes qui sumus Christi fideles *: Luc. 8. 10. Vobis datum est nosse mysterium regni Dei, ceteris autem in parabolis. Revelata facie*, non habentes velamen supra cor, sicut illi : et intelligitur per faciem cor, seu mens : quia sicut per faciem videt quis corporaliter, ita per mentem spiritualiter: *Psal. 118. 18. Revela oculos meos, et considerabo mirabilia de lege tua. Gloriam Domini*, non Moysi: gloria enim significat claritatem, ut dicit Augustinus. Iudaei autem videbant quamdam gloriam in facie Moysi ex hoc quod loquutus est cum Deo ; sed haec gloria est imperfecta, quia non est claritas ex qua ipse Deus est gloriosus : et hoc est cognoscere ipsum Deum. Vel *gloriam Domini*, idest Filium Dei: *Proverb. 10. 1. Gloria patris, filius sapiens. Speculantes* non sumitur hic a specula, sed a speculo, idest ipsum Deum gloriosum cognoscentes per speculum rationis, in qua est quaedam imago ipsius. Hunc speculamur, quando homo ex consideratione sui ipsius assurgit in cognitionem aliquam de Deo, et transformatur. Cum enim omnis cognitio sit per assimilationem cognoscentis ad cognitum, oportet quod qui vident, aliquo modo transformentur in Deum: et si quidem perfecte vident, perfecte transformantur, sicut beati in patria per fruitionis unionem : *1. Ioan. 3. 2. Cum autem apparuerit, similes ei erimus ;* si vero imperfecte, imperfecte, sicut hic per fidem : *1. Corinth. 13. 12. Videmus nunc per speculum in aenigmate.* Et ideo dicit, *In eamdem imaginem*, idest sicut videmus. *Transformamur*, inquam, *a claritate in claritatem :* in quo distinguit triplicem gradum cognitionis in discipulis Christi. Primus est a claritate cognitionis naturalis in claritatem cognitionis fidei. Secundus est a claritate cognitionis veteris testamenti in claritatem cognitionis gratiae novi testamenti. Tertius est a claritate cognitionis naturalis, et veteris, et novi testamenti, in claritatem visionis aeternae : *Infra 4. 16. Licet is qui foris est, noster homo corrumpatur, tamen is qui intus est, renovatur de die in diem.* Sed unde est hoc? Non ex littera legis, sed *tamquam a Spiritu Domini: Rom. 8. 14. Quicumque Spiritu Dei aguntur, ii sunt filii Dei : Psal. 142. 10. Spiritus tuus bonus deducet me in terram rectam.*

CAPITIS QUARTI

LECTIO PRIMA

Ideo habentes hanc administrationem, iuxta quod misericordiam consequuti sumus, non deficimus, sed abdicamus occulta dedecoris: non ambulantes in astutia, neque adulterantes verbum Dei; sed in manifestatione veritatis, commendantes nosmetipsos ad omnem conscientiam hominum coram Deo.

Ostensa dignitate ministerii novi testamenti, hic consequenter Apostolus determinat de usu ministerii ; et circa hoc duo facit: primo enim ostendit usum huius ministerii, qui debet esse in agendis bonis ; secundo illum qui debet esse in malis patienter tolerandis, ibi, *Habemus autem thesaurum istum in vasis fictilibus.* Circa primum duo facit. Primo ponit huius ministerii usum ; secundo obiectionem excludit, ibi, *Quod si etiam opertum est Evangelium nostrum, in his qui pereunt est opertum.* Dicit ergo. Quia igitur huiusmodi ministerium est tantae dignitatis in se, et in ministris, *ideo habentes hanc administrationem*, idest hanc dignitatem administrandi spiritualia: *1. Corinth. 4. 1. Sic nos existimet homo ut ministros Christi, et dispensatores mysteriorum Dei : Rom. 11. 13. Quamdiu sum Gentium Apostolus, ministerium meum honorificabo. Habentes*, inquam ; non ex nobis, seu ex meri-

tis nostris, sed *iuxta quod misericordiam consequuti sumus a Deo*, idest ex misericordia Dei, quam in hoc consequuti sumus a Deo: *1. Timoth. 1. 13. Misericordiam consequutus sum.*

Consequenter cum dicit, *Non deficimus*, describit usum huius ministerii qui debet esse circa bona agenda; et hoc quantum ad duo. Primo quantum ad vitationem malorum; secundo quantum ad operationem bonorum, ibi, *In manifestatione veritatis.* Docet autem vitari mala in usu huius ministerii et quantum ad vitam, et quantum ad doctrinam. Sed quantum ad vitam dupliciter, scilicet quantum ad operationem, et quantum ad intentionem. Nam si quis vitat mala operari, et bona intentione, perfecte vitat mala. In operatione autem vitatur malum, in adversitate patienter mala sustinendo; et ideo dicit, *Non deficimus*, per impatientiam: *Galat. 6. 9. Bonum autem facientes non deficiamus: Infra 12. 10. Cum infirmor, tunc fortior sum, et potens:* vitatur etiam in prosperitate, temperate utendo eis quae prospere succedunt; et ideo dicit: *Sed abdicamus occulta dedecoris*, idest amovemus a nobis quae hominem turpem, et dedecorosum faciunt, scilicet immunda, et turpia, et etiam occulta, non solum manifesta: *Iac. 1. 21. Abiiciamus omnem immunditiam: Ephes. 5. 12. Quae in occulto ab eis fiunt, turpe est et dicere.* In intentione autem vitatur malum vitae, si est intentio recta; et quantum ad hoc dicit: *Non ambulantes in astutia*, idest in astutia, et simulatione, et hypocrisi; quod faciunt pseudo, qui aliud praetendunt exterius, et aliud gerunt interius in corde: *Iob 36. 13. Simulatores, et callidi provocant iram Dei.* In doctrina autem vitatur malum, quando verbum Domini debito modo proponitur; et quantum ad hoc dicit: *Non adulterantes verbum:* quod dupliciter exponitur, ut patet *supra 2.* Et primo non permiscentes doctrinae Christi falsam doctrinam; quod faciebant pseudo, dicentes legalia debere servari cum Evangelio: secundo non praedicantes propter lucrum, vel gloriam propriam: et istorum primus, est lupus, secundus, mercenarius; sed qui vera praedicat, et propter gloriam Dei, est pastor. Unde Augustinus: *Pastor est amandus; lupus vitandus; sed mercenarius ad tempus tolerandus.* Sed quia non sufficit ad perfectam iustitiam solum vitare mala, sed requiritur operatio bona; ideo consequenter subiungit de operatione bonorum in ipso usu huius ministerii. Et ponitur triplex bonum quod facit contra triplex malum. Primum bonum est contra malum doctrinae; secundum contra malum operationis; tertium contra malum intentionis. Contra malum doctrinae, quod debet vitari, facit bonum manifestae veritatis; et quantum ad hoc dicit: *In manifestatione veritatis;* quasi dicat. Non deficimus, sed vitantes mala ambulamus, et proficimus *in manifestatione veritatis*, idest veritatem puram manifestamus: *Ioan. 18. 37. Ad hoc natus sum ut testimonium perhibeam veritati: Eccli. 24. 31. Qui elucidant me, vitam aeternam habebunt.* Contra malum operationis faciunt bona opera; et quantum ad hoc dicit: *Commendantes nosmetipsos ad omnem conscientiam hominum coram Deo.* Et hoc non facimus, dicendo de nobis bona, quia non de facili creditur ei qui seipsum commendat, sed operando bona: quia talia opera facimus, ut ex ipsis operibus reddamus nosmetipsos commendabiles *ad omnem conscientiam hominum: 1. Pet. 2. 12. Conversationem vestram inter Gentes habentes bonam.* Contra malum intentionis facimus bonum, reddendo nos commendabiles, non solum ad omnem conscientiam hominum, sed etiam *coram Deo*, qui intuetur corda: *Infra 10. 18. Non enim qui seipsum commendat, ille probatus est, sed quem Deus commendat: Rom. 12. 17. Providentes bona, non solum coram Deo, sed etiam coram omnibus hominibus.* Et secundum Augustinum in Glossa, Apostolus implet in hoc mandatum Domini *Matth. 5. 16. Sic luceat lux vestra coram hominibus, ut videant opera vestra bona, et glorificent Patrem vestrum qui in caelis est.* Item *6. 1. Attendite ne iustitiam vestram faciatis coram hominibus.* Primum in hoc quod dicit, *Commendantes nosmetipsos ad omnem conscientiam hominum;* secundum vero in hoc quod dicit, *Coram Deo: Rom. 2. 28. Non enim qui in manifesto, Iudaeus est.* Vel potest totum hoc magis secundum continuationem litterae legi sic, ut dicatur: *Ideo habentes hanc administrationem, iuxta quod misericordiam consequuti sumus, non deficimus*, supple, bene operando, *sed abdicamus occulta dedecoris.* Et iterum *non deficimus in manifestatione veritatis;* servato tamen eodem modo exponendi, sicut in prima lectura.

LECTIO II.

Quod si etiam opertum est Evangelium nostrum, in his qui pereunt est opertum; in quibus Deus huius saeculi excaecavit mentes infidelium, ut non fulgeat illis illuminatio Evangelii gloriae Christi, qui est imago Dei. Non enim nosmetipsos praedicamus, sed Iesum Christum Dominum nostrum; nos autem servos vestros per Iesum: quoniam Deus, qui dixit de tenebris lucem splendescere, ipse illuxit in cordibus nostris ad illuminationem scientiae claritatis Dei in facie Christi Iesu.

Hic consequenter Apostolus respondet cuidam taciturae obiectioni. Posset enim dici sibi ab aliquo: Tu dicis, quod non deficis in manifestatione veritatis Christi; sed hoc non videtur, quia multi contradicunt tibi. Huic ergo quaestioni respondet; et circa hoc duo facit: primo enim respondet quaestioni praedictae; secundo excludit quoddam dubium, quod videtur ex responsione sua sequi, ibi, *Non enim nosmetipsos praedicamus.* Circa primum tria facit. Primo estendit quibus occultatur veritas Christi; secundo occultationis causam assignat, ibi, *In quibus Deus huius saeculi excaecavit mentes infidelium;* tertio ostendit quod hoc non est ex defectu veritatis Evangelii, ut occultetur, ibi, *Ut non fulgeat illis illuminatio Evangelii.* Dicit ergo: Dixi, quod non deficimus in manifestatione. *Quod*, idest sed, *si Evangelium nostrum*, quod scilicet nos praedicamus, *est opertum*, idest occultum, non est opertum omnibus, sed illis tantum *qui pereunt*, scilicet praebendo impedimentum, ne eis manifestetur: *1. Cor. 1. 18. Verbum crucis pereuntibus stultitia est; iis autem qui salvi fiunt, idest nobis, Dei virtus est.* Causa ergo huius occultationis est, non

ex parte Evangelii, sed propter eorum culpam, et malitiam: et hoc est quod subdit: *In quibus Deus huius saeculi excaecavit mentes infidelium.* Et hoc potest exponi tribus modis. Primo modo sic. *Deus huius saeculi*, idest Deus qui est Dominus huius saeculi, et omnium rerum, creatione, et natura, iuxta illud *Psalm. 23. 1. Domini est terra, et plenitudo eius, orbis terrarum, et universi qui habitant in eo: excaecavit mentes infidelium*, non inducendo malitiam, sed merito, immo demerito praecedentium peccatorum, subtrahendo gratiam: *Isa. 6. 10. Excaeca cor populi huius, et aures eius aggrava, et oculos eius claude, ne forte videat oculis suis, et auribus suis audiat, et corde suo intelligat, et convertatur, et sanem eum.* Unde et praecedentia peccata insinuat, cum dicit, *Infidelium*, quasi infidelitas eorum fuerat causa huius excaecationis. Secundo modo sic. *Deus huius saeculi*, idest diabolus, qui dicitur Deus huius saeculi, idest saeculariter viventium, non creatione, sed imitatione, quia saeculares eum imitantur: *Sapient. 2. 25. Imitantur eum qui sunt ex parte illius.* Et hic excaecat suggerendo, trahendo, et inclinando ad peccata. Et sic quando iam sunt in peccatis, operiuntur in tenebris peccatorum, ne videant: *Ephes. 4. 18. Tenebris obscuratum habentes intellectum, alienati a vita Dei.* Tertio modo sic. Deus habet rationem ultimi finis, et complementi desideriorum totius creaturae. Unde quidquid aliquis sibi pro fine ultimo constituit, in quo eius desiderium quiescit, potest dici Deus illius. Unde cum habes pro fine delicias, tunc deliciae dicuntur Deus tuus: similiter etiam si voluptates carnis, vel honores. Et tunc exponitur sic. *Deus huius saeculi*, idest illud quod homines saeculariter viventes sibi pro fine constituunt, ut puta voluptates, vel divitiae, et huiusmodi. Et hic Deus excaecat mentes, inquantum impedit ne homines lumen gratiae hic, et gloriae in futuro videre possint: *Psal. 57. 9. Supercecidit ignis*, scilicet concupiscentiae, *et non viderunt solem.* Sic ergo excaecatio infidelium non est ex parte Evangelii, sed ex culpa infidelium; et ideo subdit: *Ut non fulgeat illis illuminatio Evangelii gloriae Christi.* Ubi sciendum est, quod Deus Pater est fons totius luminis: *1. Ioan. 1. 5. Deus lux est, et tenebrae in eo non sunt ullae.* Ex hoc autem fontanoso lumine derivatur imago huius luminis, scilicet Filius Verbum Dei: *Hebr. 1. 3. Qui cum sit splendor gloriae, et figura substantiae eius.* Hic ergo splendor gloriae, imago fontanosae lucis, carnem nostram accepit, et multa gloriosa, et divina in hoc mundo opera fecit. Declaratio igitur huius lucis est Evangelium: unde et Evangelium dicitur notitia claritatis Christi; quae quidem notitia habet virtutem illuminativam: *Sapient. 6. 13. Clara est, et quae numquam marcescit sapientia.* Et quidem quantum est de se, in omnibus refulget, et omnes illuminat; sed illi qui praebent impedimentum, non illuminantur: et hoc est quod dicit: Ideo *excaecavit mentes infidelium, ut* scilicet *non effulgeat in eis*, scilicet in mentibus infidelium, licet in se effulgens sit, *illuminatio Evangelii* illuminantis: quod quidem est illuminans, quia est gloria Christi, idest claritas: *Ioan. 1. 14. Vidimus gloriam eius, gloriam quasi Unigeniti a Patre.* Quae quidem gloria provenit Christo ex eo quod *est imago Dei: Coloss. 1. 15. Qui est imago invisibilis Dei.*

Nota secundum Glossam, quod Christus perfectissima imago Dei est. Nam ad hoc quod aliquid perfecte sit imago alicuius, tria requiruntur: et haec tria perfecte sunt in Christo. Primum est similitudo; secundum est origo; tertium est perfecta aequalitas. Si enim inter imaginem et eum cuius est imago, esset dissimilitudo, et unum non oriretur ex alio; similiter etiam si non sit aequalitas perfecta, quae est secundum eamdem naturam; non esset ibi perfecta ratio imaginis. Nam similitudo Regis in denario non perfecte dicitur imago Regis, quia deest ibi aequalitas secundum eamdem naturam; sed similitudo Regis in filio dicitur perfecta imago Regis, quia sunt ibi illa tria quae dicta sunt. Cum ergo ista tria sint in Christo Filio Dei, quia scilicet est similis Patri, oritur a Patre, et aequalis est Patri; maxime, et perfecte dicitur imago Dei.

Consequenter cum dicit, *Non enim nosmetipsos praedicamus*, removet Apostolus quoddam dubium. Posset enim aliquis contra praedicta dicere Apostolo: Supra dixisti, Evangelium vestrum esse opertum; modo dicis, Evangelium Christi illuminare. Si ergo detur quod Evangelium Christi sit illuminans, non potest hinc sequi quod opertum sit Evangelium vestrum. Et ideo ad hoc removendum duo facit. Primo ostendit quod idem est Evangelium suum et Christi; secundo ostendit unde sit quod Evangelium suum sit illuminativum, ibi, *Quoniam Deus, qui dixit de tenebris lucem splendescere, ipse illuxit in cordibus nostris.* Dicit ergo primo: Dico, quod manifestatio claritatis Christi est Evangelium Christi, et nostrum: nostrum quidem, tamquam per nos praedicatum; Christi vero, tamquam in ipso Evangelio praedicati. Et hoc est quod *non praedicamus nosmetipsos*, idest non commendamus nos, nec ad nos, idest ad laudem, vel lucrum nostrum, convertimus praedicationem nostram, sed ad Christum totum referimus, et laudem eius: *1. Corinth. 1. 23. Nos autem praedicamus Christum crucifixum: Psal. 72. 28. Ut annuntiem omnes praedicationes tuas*, non meas, *in portis filiae Sion. Sed Iesum Dominum nostrum; nos autem servos vestros per Iesum;* quasi dicat: Iesum praedicamus ut Dominum; nos autem ut servos. Et huius ratio est, quia principaliter quaerimus laudem Christi, et non nostram: nam servus est qui est propter utilitatem domini. Et inde est quod minister Ecclesiae, qui non quaerit honorem Dei, et utilitatem subditorum, non dicitur verus rector, sed tyrannus. Nam quicumque bene regit, debet esse sicut servus quaerens honorem, et utilitatem subditorum: *Gen. 25. 23. Maior serviet minori: 1. Corinth. 9. 19. Cum essem liber, omnium vestrum me servum feci.*

Consequenter cum dicit, *Quoniam Deus, qui dixit de tenebris lucem splendescere, ipse illuxit in cordibus nostris*, ostendit unde Evangelium suum habet virtutem illuminativam. Ubi nota ordinem procedendi servatum ab Apostolo, qui talis est. Nos aliquando, scilicet antequam conversi essemus ad Christum, eramus tenebrosi sicut et vos, et alii in quibus non fulget claritas gloriae Christi. Nunc vero, postquam

Christus vocavit nos per gratiam suam ad se, tenebrae istae remotae sunt a nobis, et iam fulget in nobis virtus gloriae claritatis Christi: et intantum refulget in nobis, quod non solum illuminamur ad hoc quod videre possimus, sed etiam quod alios illuminemus. Ex spirituali ergo gratia, et abundanti refulgentia claritatis gloriae Christi in nos, habet Evangelium nostrum virtutem illuminativam; et hoc est quod dicit: Dico, quod ideo illuminat Evangelium nostrum, *quoniam Deus, qui dixit*, idest praecepto solo fecit, *lucem splendescere*, quod fuit in separatione elementorum, quando chaos tenebrosum illuminavit per lucem quam fecit: *Genes. 1. 3. Dixit, Fiat lux: Eccli. 24. 6. Ego feci ut in caelis oriretur lux indeficiens*, Iste, inquam, Deus *illuxit in cordibus*, idest in mentibus, *nostris* prius tenebrosis per absentiam luminis gratiae, et obscuritatem peccati: *Luc. 1. 7. Illuminare his qui in tenebris, et in umbra mortis sedent. Illuxit*, inquam, non solum ut nos illuminaremur, sed *ad illuminationem*, idest ut et alios illuminemus: *Ephes. 3. 8. Mihi omnium sanctorum minimo data est gratia haec... illuminare omnes: Matth. 5. 14. Vos estis lux mundi. Ad illuminationem*, dico, *scientiae*, idest ut faciamus alios scire. Dico, *Claritatis Dei*, idest clarae divinae visionis, *in facie Iesu Christi*: Glossa: *Idest per Iesum Christum, qui est facies Patris, quia sine ipso non cognoscitur Pater.* Sed melius dicitur sic. *Ad illuminationem scientiae claritatis Dei*, quae quidem claritas fulget *in facie Christi Iesu*, idest ut per ipsam gloriam, et claritatem cognoscatur Christus Iesus; quasi dicat: In summa ad hoc Deus illuxit nobis ad illuminationem, ut ex hoc Iesus Christus cognoscatur, et praedicetur in gentibus.

LECTIO III.

Habemus autem thesaurum istum in vasis fictilibus; ut sublimitas sit virtutis Dei, et non ex nobis. In omnibus tribulationem patimur, sed non angustiamur; aporiamur, sed non destituimur; persecutionem patimur, sed non derelinquimur; humiliamur, sed non confundimur; deiicimur, sed non perimus: semper mortificationem Iesu Christi in corpore nostro circumferentes, ut et vita Iesu manifestetur in corporibus nostris.

Supra tractavit de usu ministerii novi testamenti quantum ad bona agenda; hic consequenter tractat de usu eius quantum ad tolerantiam malorum: et circa hoc duo facit: primo enim ostendit tolerantiam malorum quae patiebantur; secundo vero hoc manifestat, ibi, *Semper enim nos qui vivimus, in mortem tradimur.* Circa primum tria facit. Primo ponit causam quare tribulationibus exponantur a Deo; secundo ostendit quod in istis tribulationibus patienter se habeant, ibi, *In omnibus tribulationem patimur, sed non angustiamur;* tertio vero rationem huius patientiae assignat, ibi, *Semper mortificationem Iesu in corpore nostro circumferentes.* Dicit ergo: Deus illuxit mentibus nostris ad illuminationem aliorum; quae quidem lux est maximus thesaurus: *Sap. 7. 14. Infinitus enim thesaurus est hominibus: Isa. 33. 6. Divitiae salutis sapientia, et scientia.* Istum autem maximum thesaurum non habemus in pretioso loco, sed in re vili, et fictili: et ratio huius est, ut scilicet Deo efficacia eius tribuatur: et hoc est quod dicit: *Habemus thesaurum istum*, idest lucem illam qua alios illuminamus, *in vasis fictilibus*, idest in corpore fragili, et vili: *Psal. 102. 15. Ipse cognovit figmentum nostrum: Hierem. 18. 9. Sicut lutum in manu figuli, sic et vos in manu mea, domus Israel: Isa. 64. 8. Et nunc, Domine, Pater noster es tu, nos vero lutum.* Ideo habemus in vasis fictilibus, *ut sublimitas*, istius lucis, *sit virtutis Dei*, idest Deo attribuatur, *et non ex nobis* credatur esse. Nam si essemus divites, si potentes, si nobiles secundum carnem, quidquid magnum faceremus, non Deo, sed nobis ipsis attribueretur; nunc vero quia pauperes, et contemptibiles sumus, huiusmodi sublimitas Deo, et non nobis attribuitur. Et ideo vult nos Deus contemptui haberi, et tribulationibus exponi: *Deut. 32. 27. Ne dicerent: Manus nostra excelsa, et non Dominus fecit haec omnia:* et *1. Corinth. 1. 29. Ut non glorietur omnis caro in conspectu eius: Sap. 12. 8. Misisti antecessores tuos, ne dicerent etc.*

Consequenter cum dicit, *In omnibus tribulationem patimur, sed non angustiamur*, ostendit eorum patientiam in his quae patiuntur; et circa hoc duo facit. Primo ostendit mala quae patiuntur in generali; secundo enumerat ea in speciali, ibi, *Aporiamur, sed non destituimur.* Dicit ergo: Vere habemus hunc thesaurum in vasis fictilibus: quia *in omnibus tribulationem patimur;* quasi dicat: Nullus modus tribulandi deest nobis: *Act. 14. 21. Per multas tribulationes oportet nos intrare in regnum Dei.* Nec mirum, quia, ut dicitur *Luc. ult. 26. oportuit Christum pati, et sic intrare in gloriam suam.* Et licet sic tribulemur, non tamen angustiamur. Et loquitur ad similitudinem viatoris, qui quando non patet ei via qua exeat de aliquo arcto loco, angustiatur; quasi dicat: Homines qui solum in mundo confidunt, angustiantur, si undique a mundo tribulantur: quia non patet eis via remedii, cum non sperent nisi de mundo. Sed nos, licet tribulemur in mundo, quia tamen confidimus de Deo, et speramus in Christo, patet nobis via evasionis, et auxilii a Deo; et ideo non angustiamur.

Consequenter cum dicit, *Aporiamur, sed non destituimur*, enumerat tribulationes in speciali. Sunt autem quatuor in quibus homines consueverunt tribulari; et in istis tribulati sunt Apostoli, scilicet in rebus exterioribus, in inquietudine status, in laesione famae, et in afflictione proprii corporis. Quantum ergo ad primum dicit: *Aporiamur*, idest depauperamur: aporos enim Graece, Latine dicitur pauper; quasi dicat: A deo pauperes sumus ut necessaria desint: *1. Corinth. 4. 11. Usque in hanc horam esurimus, et sitimus. Sed non destituimur*, a Deo, qui est thesaurus noster. Divitiae enim non quaeruntur propter se, sed propter sufficientiam vitae. Unde homines qui sine Dei auxilio, et spe sunt, si careant divitiis, destituuntur; sed qui solum de Deo confidunt, et sperant, quantumcumque aporiantur, non destituuntur: *Infra 6. 10.*

Tamquam nihil habentes, et omnia possidentes. Sed nec sufficit, immo cum hoc inquietamur : *Persecutionem patimur*, scilicet de loco ad locum: *Matth. 10. 23. Persequentur vos : sed non derelinquimur* a Deo, quin praebeat auxilium : *Hebr. ult. 5. Non te deseram, neque derelinquam : Psalm. 9. 11. Sperent in te qui noverunt te, quoniam non dereliquisti quaerentes te, Domine.* Sed et cum hoc laedimur in fama, quia *humiliamur*, idest contemnimur, et pro nihilo reputamur: *Ioan. 16. 2. Venit hora ut omnis qui interficit vos, arbitretur obsequium se praestare Deo : Luc. 6. 22. Beati eritis cum vos oderint homines.* Sed quia quando quis contemnitur, et causa contemptus subest, ille qui contemnitur, consuevit confundi; quando vero causa non subest, non confunditur ; et istis non suberat causa contemptus : ideo dicit : *Non confundimur;* quasi dicat : Quia non subest causa, non curamus : *Psal. 30. 2. In te Domine speravi, non confundar in aeternum.* Sed quasi haec pauca sint, addit ad tribulationis exaggerationem, dicens : *Deiicimur*, ad mortis pericula ; *sed non perimus*, idest a bono non cessamus : vel *non perimus*, quia Deus substentat nos: *Iob 11. 17. Cum te consumptum putaveris, orieris ut lucifer: 1. Corinth. 4. 13. Tamquam purgamenta huius mundi facti sumus : Psalm. 63. 22. Æstimati sumus sicut oves occisionis.*

Consequenter cum dicit, *Semper mortificationem Iesu Christi in corpore nostro circumferentes*, subdit rationem huius patientiae. Circa quod sciendum est, quod in Christo talis fuit processus. Nam a principio suae conceptionis carnem habens passibilem et passus, et mortuus fuit ; sed tamen interius vivebat spirituali vita. Post resurrectionem vero illa spiritualis, et gloriosa vita usque ad corpus derivata est, et factum est ipsum corpus gloriosum, et immortale : quia *Christus resurgens ex mortuis, iam non moritur, mors illi ultra non dominabitur, Rom. 6. 9.* Unde ex hoc accipitur duplex status in corpore Christi, scilicet mortis, et gloriae. Et ideo dicit, quod ideo pericula mortis, et passiones patienter sustinemus, ut perveniamus ad gloriosam vitam : et hoc est quod dicit : Ita sustinemus *semper*, idest in omnibus et ubique, *mortificationem Iesu*, idest propter Iesum, vel ad similitudinem mortis Iesu : *Galat. ult. 17. Stigmata Domini Iesu in corpore meo porto.* Quia propter veritatem passi sumus, sicut et Iesus : *In corpore nostro*, non solum in mente : *Psalm. 43. 22. Propter te mortificamur tota die. Ut vita Iesu*, idest vita gratiae, quam Iesus dat ; vel vita gloriae, ad quam Iesus per passiones pervenit, *Luc. 24. 26. Nonne oportuit Christum pati, et ita intrare in gloriam? manifestetur*, idest manifeste appareat etiam inimicis. Dicit ergo : *Manifestetur*, in futura scilicet resurrectione, vel etiam nunc, vita gloriae, *in corporibus nostris*, non solum in animabus : *Iud. 7.* fractis lagunculis, apparuerunt lucernae. Et idcirco dicit Ambrosius: *Non timebat mori propter resurrectionem promissam. Circumferentes*, idest ubique portantes, et sustinentes : quia quocumque eamus, patimur, et non cedimus. Et hoc ideo, *ut vita Iesu*, quae latet nunc in corde nostro, *in corporibus nostris manifestetur, quando scilicet reformabit corpus humilitatis nostrae configuratum corpori claritatis suae, Phil 3. 21. Coloss. 3. 3. Mortui estis, et vita vestra abscondita est cum Christo in Deo. Cum Christus apparuerit vita vestra, tunc et vos apparebitis cum ipso in gloria: 2. Timoth. 2. 11. Si commortui sumus, et convivemus.*

LECTIO IV.

Semper enim nos qui vivimus, in mortem tradimur propter Iesum; ut et vita Iesu manifestetur in carne nostra mortali. Ergo mors in nobis operatur, vita autem in vobis. Habentes autem eumdem spiritum fidei, sicut scriptum est: Credidi, propter quod locutus sum : et nos credimus, propter quod et loquimur; scientes quoniam qui suscitavit Iesum, et nos cum Iesu suscitabit, et constituet vobiscum. Omnia enim propter vos, ut gratia abundans per multos in gratiarum actione, abundet in gloriam Dei.

Posita patientia Apostolorum in malis, et causa patientiae ostensa, hic Apostolus consequenter manifestat ea : et primo manifestat id quod dixit de spe gloriae ; secundo vero id quod dixit de sua patientia, ibi, *Propter quod non deficimus.* Circa primum duo facit. Primo manifestat spem gloriae quam habet; secundo ostendit unde haec spes sibi proveniat, ibi, *Habentes autem eumdem spiritum fidei... et nos credimus.* Circa primum tria facit. Primo ostendit quomodo mortificationem Iesu in corpore suo portet ; secundo vero manifestat quomodo portet vitam Iesu, ibi, *Ut et vita Iesu manifestetur in carne nostra mortali;* tertio manifestat quid ex hoc sibi, et aliis proveniat, ibi, *Ergo mors in nobis operatur, vita autem in vobis.* Dicit ergo primo : Dico, quod portamus mortificationem in corporibus nostris, non quod moriamur, sed quia nos *qui vivimus* corporali vita, vel virtutibus, semper *tradimur in mortem*, vel in pericula mortis ; et hoc quidem *propter Iesum: Psalm. 43. 22. Æstimati sumus sicut oves occisionis.* Qualiter autem vitam Iesu portemus in corpore, exponit subdens: Ita scilicet *ut vita Iesu*, immortalis, et impassibilis, *manifestetur in carne nostra*, nunc *mortali;* ita ut caro nostra mortalis recipiat immortalitatem in resurrectione : *1. Corinth. 15. 53. Oportet autem mortale hoc induere immortalitatem.* Sed ex hoc quid proveniat, subdit dicens, *Ergo mors operatur*, idest exercet dominium suum, *in nos ; vita autem*, scilicet praesens, operatur *in vobis*, quia estis in prosperitate, iuxta illud *1. Corinth. 4. 10. Nos stulti propter Christum, vos autem prudentes in Christo ; nos infirmi, vos autem fortes.* Et mors operatur in nobis magnum bonum, scilicet consecutionem vitae spiritualis : *Psalm. 115. 15. Pretiosa est in conspectu Domini mors sanctorum eius :* sed vita terrena quam amatis, operatur in vobis magnum malum, scilicet mortem aeternam: *Proverb. 10. 16. Opus iusti ad vitam; fructus autem impii ad peccatum: Ioan. 12. 25. Qui amat animam suam in hoc mundo, perdet eam.* Vel aliter. Duo fuerunt in Christo, mors corporalis, et vita spiritualis. Dicit itaque : *Ergo mors in nobis operatur ;* quasi dicat : In nobis non solum vita spiritualis operatur, in-

quantum imitamur spiritualiter, sed etiam *mors operatur*, idest propter spem resurrectionis, et propter amorem Christi, vestigia mortis Christi in nobis apparent, inquantum passionibus mortis exponimur: *Psalm. 43. 22. Propter te mortificamur tota die.* Sed in vobis operatur solum vita Christi, per quam vitam fides plantatur in vobis, et vita spiritualis.

Unde autem proveniat Apostolo haec spes certitudinis, subdit dicens: *Habentes autem eumdem spiritum fidei... et nos credimus:* et circa hoc duo facit. Primo ponit causam certitudinis; secundo concludit ipsam certitudinem, ibi, *Scientes quoniam qui suscitavit Iesum, et nos cum Iesu suscitabit.* Causa autem huius certitudinis est Spiritus infundens fidem in cordibus eorum: unde primo ponit causam hanc; secundo vero manifestat eam per exemplum, ibi, *Sicut scriptum est etc.* Dicit ergo: Ex hoc speramus, et non deficimus, quia sumus *habentes eumdem spiritum fidei*, quem antiqui habuerunt: quia licet tempora mutata sint, spiritus tamen, et fides non est mutata; nisi quod illi credebant Christum venturum, et passurum, nos autem credimus ipsum venisse, et passum fuisse. Et hic Spiritus est Spiritus sanctus, qui est Spiritus fidei: *1. Corinth. 2. 11. Haec autem omnia operatur unus atque idem Spiritus, dividens singulis prout vult.* Et *ibidem: Alteri fides in eodem Spiritu. Hunc ergo Spiritum habentes*, quem antiqui habuerunt, facimus eadem quae illi, et credimus. Illi autem quid fecerint, dicit *Psalm. 115. 1. Credidi*, scilicet Deo, et perfecte; et hoc omnes antiqui fecerunt: *Hebr. 11. 39. Hi omnes testimonio fidei probati, non acceperunt repromissionem? propter quod*, scilicet credidi, *locutus sum*, idest confessus sum fidem: *Roman. 10. 10. Corde creditur ad iustitiam, ore autem confessio fit ad salutem.* Quod etiam nos facimus, quia propter hoc quod credimus, loquimur, et confitemur fidem, et praedicamus: *Act. 4. 20. Non enim possumus quae vidimus, et audivimus non loqui.* Spiritus ergo sanctus est causa huius certitudinis. Ultimo ergo concludit conclusionem intentam, scilicet ipsam certitudinem: et primo de salute propria; secundo de salute aliorum, ibi, *Et constituet vobiscum.* Dicit ergo: *Scientes*, idest certam scientiam habentes, *quoniam qui suscitavit Iesum*, idest Deus Pater, vel tota Trinitas, *et nos cum Iesu suscitabit*, ut scilicet sumamus eamdem gloriam cum Iesu: quia cum simus membra eius, debemus esse cum capite; *Ioan. 12. 26. Volo, Pater, ut ubi ego sum, illic sit et minister meus: Rom. 8. 11. Qui suscitavit Dominum Iesum a mortuis, suscitabit et mortalia corpora vestra propter inhabitantem Spiritum eius in vobis.* Et non solum sum certus de salute nostra, sed etiam de vestra: quia *constituet* nos *vobiscum*, idest simul erimus: quia sicut nos sumus membra Christi, ita et vos per nos: *1. Thessal. 4. 16. Et sic semper cum Domino erimus: Matth. 24. 28. Ubicumque fuerit corpus, illic congregabuntur et aquilae.* Et ideo dicit, *Vobiscum*, ut animet eos ad bonum, inquantum ostendit eos non esse inferiores, sed pares. Et bene hoc possum certe dicere, quia omnia sunt propter utilitatem vestram. Nam omnia quae sustinemus, omnes gratiae quas recipimus a Deo, sunt *propter vos*, scilicet instruendos nostro exemplo; et hoc ideo, *ut gratia abundans* a nobis in vos *abundet per multos in gratiarum actione in gloriam Dei*, idest multi agant gratiam Deo super beneficio tanto: *Ephes. 5. 20. Gratias agentes Deo et Patri semper pro omnibus.*

LECTIO V.

Propter quod non deficimus; sed licet is qui foris est noster homo corrumpatur, tamen is qui intus est renovatur de die in diem. Id enim quod in praesenti est momentaneum, et leve tribulationis nostrae, supra modum in sublimitate aeternum gloriae pondus operatur in nobis, non contemplantibus nobis quae videntur, sed quae non videntur: quae enim videntur, temporalia sunt: quae autem non videntur, aeterna sunt.

Posita patientia quam Apostoli habebant in tribulationibus, et praemio quod expectabant manifestato, hic consequenter agit de patientiae causa, et patientiae modo, seu ratione: et circa hoc tria facit: primo enim insinuat sanctorum patientiam: secundo patientiae causam, ibi, *Sed licet is qui foris est homo noster corrumpatur, tamen is qui intus est renovatur de die in diem;* tertio patientiae remunerationem, ibi, *Id enim quod in praesenti est momentaneum ... aeternum gloriae pondus operatur in nobis.* Circa primum intendit ostendere quod sanctorum patientia est invincibilis; et hoc est quod dicit: *Propter quod*, scilicet quia sumus scientes quod suscitavit Iesum a mortuis, et suscitabit nos, et constituet vobiscum, ideo *non deficimus*, scilicet in tribulationibus, idest non deducimur ad hoc quod non possimus propter Christum amplius ferre, et sustinere: nam deficere idem est quod ferre non posse: *Hier. 20. 9. Defeci, ferre non sustinui:* Causa autem quare non deficimus, est, quia licet quantum ad aliquid deficiamus, scilicet quantum ad exteriorem hominem; tamen quantum ad aliquid semper renovamur, scilicet quantum ad interiorem hominem: et hoc est quod dicit: *Sed licet is qui foris est noster homo corrumpatur, tamen is qui intus est renovatur de die in diem.*

Ubi sciendum est, quod occasione istorum verborum haereticus, Tertullianus nomine, dixit, quod anima rationalis, quae est in hominis corpore, habet corpoream figuram, et membra corporea, sicut et corpus habet; et hoc dicitur homo interior. Quod quidem falsum est. Unde ad intellectum huius verbi sciendum est, quod etiam secundum Philosophum *in Ethic.* et secundum consuetudinem loquendi, unumquodque dicitur esse illud quod est principalius in ipso; puta, quia in civitate principalius est potestas, et concilium, id quod facit potestas, et concilium, dicitur tota civitas facere. Principalius autem in homine potest aliquid iudicari et secundum veritatem, et secundum apparentiam. Secundum veritatem quidem principalius in homine est ipsa mens: unde secundum iudicium spiritualium virorum, mens dicitur homo interior; secundum apparentiam vero principalius in homine est corpus exterius cum sensibus suis: unde secundum iudicium illorum qui tantum corporalia, et sensibilia considerant, et terrena sapiunt, quorum Deus venter

est, corpus cum sensibus dicitur homo exterior. Et ideo secundum hunc modum loquitur hic Apostolus, dicens: *Licet homo noster*, scilicet corpus cum natura sensitiva, *corrumpatur*, in tribulationibus, ieiuniis, et abstinentiis, et vigiliis: *Rom. 6. 6. Vetus homo noster simul crucifixus est: Habac. 3. 16. Ingrediatur putredo in ossibus meis, et subter me scateat: tamen is* homo *qui intus est*, scilicet mens, seu ratio, munita spe futuri praemii, et firmata munimine fidei, *renovatur*. Quod sic intelligendum est. Vetustas enim est via ad corruptionem: *Hebr. 8. 13. Quod antiquatur, et senescit, prope interitum est*. Natura autem humana fuit in integritate condita: et si in illa integritate permansisset, semper esset nova; sed per peccatum incepit corrumpi: quo fit quod quidquid consequutum est, sicut ignorantia, difficultas ad bonum, et pronitas ad malum, poenalitas, et alia huiusmodi, totum pertinet ad vetustatem. Cum ergo natura humana huiusmodi peccatum sequentia deponit, tunc dicitur renovari. Quae quidem depositio hic incipit in sanctis, sed perfecte consummabitur in patria. Hic enim deponitur vetustas culpae: nam spiritus deponit vetustatem peccati, et subiicitur novitati iustitiae: hic intellectus deponit errores, et assumit novitatem veritatis: et secundum hoc *is qui intus est* homo, scilicet anima, *renovatur: Ephes. 4. 23. Renovamini spiritu mentis vestrae*. Sed in patria tolletur etiam vetustas poenae: unde ibi erit consummata renovatio: *Psalm. 102. 5. Renovabitur ut aquilae iuventus tua*. Sed quia sancti quotidie proficiunt in puritate conscientiae, et in cognitione divinorum; ideo dicit, *De die in diem: Psalm. 83. 7. Ascensiones in corde suo disposuit*. Sic ergo patientia est invincibilis, quia renovatur de die in diem.

Tertium principale, scilicet huius patientiae causa, est recogitatio praemii, quae est efficacissima: quia, secundum Gregorium, recogitatio praemii diminuit vim flagelli: et hoc est quod dicit, *Id enim quod in praesenti est momentaneum, et leve tribulationis nostrae, supra modum in sublimitate aeternum gloriae pondus operatur in nobis;* quasi dicat: Nihil sunt tribulationes quas hic patimur, si respiciatur ad gloriam quam ex eis consequimur. Unde comparat statum sanctorum qui sunt in vita ista, ad statum eorum qui sunt in patria: et ponit quinque in utroque statu correspondentia sibi invicem. Nam primo status istius vitae in sanctis est status, quantum in se est, parvus, et quasi imperceptibilis: unde dicit, *Id*, idest minimum: *Isa. 54. 7. Ad punctum, in modico dereliqui te*. Item transitorius: unde dicit, *In praesenti*, idest in vita ista, quae est in afflictionibus, et aerumnis: *Iob 7. 1. Militia est vita hominis super terram*. Item temporis brevitas: unde dicit, *Momentaneum: Isa. 54. 8. In momento indignationis abscondi faciem meam parumper a te*. Nam totum tempus huius vitae comparatum ad aeternitatem, non est nisi momentaneum. Item est levis: unde dicit, *Leve*. Nam licet *supra 1. 8.* dicatur, *Gravati sumus supra modum*, quia scilicet grave est corpori, tamen spiritui caritate fervenți levissimum est. Augustinus: *Omnia gravia et immania, facilia et prope nulla facit amor*. Item est poenosus; et ideo dicit, *Tribulationis: Mich. 7. 9. Iram Domini portabo, quoniam peccavi ei*. Sed quantum ad statum beatitudinis ponit quinque: quia contra hoc quod dicit *id*, ponit *supra modum*, idest supra mensuram: *Rom. 8. 18. Existimo quod non sunt condignae passiones huius temporis ad futuram gloriam*.

Sed contra: *Matth. 16. 27. Reddet unicuique iuxta opera sua*. Non ergo supra mensuram. Respondeo: Dicendum est, quod ly *iuxta* non designat aequalitatem quantitatis, ut scilicet quantum quis meruit, tantum praemietur; sed designat aequalitatem proportionis, ut scilicet qui plus meruit, plus praemii accipiat.

Item contra id quod dicit, *In praesenti*, ponit, *In sublimitate*, idest in statu sublimi absque perturbatione: *Isa. 58. 14. Sustollam te super altitudinem nubium*. Contra id quod dicit *momentaneum*, ponit *aeternum: Isa. 35. 10. Laetitia sempiterna super capita eorum*. Contra id quod dicit *leve*, ponit *pondus*. Et dicit *pondus* propter duo. Pondus enim inclinat, et trahit ad motum suum quae subsunt sibi. Sic gloria aeterna erit tanta quod totum hominem faciet gloriosum, et in anima, et in corpore: nihil erit in homine quod non sequatur impetum gloriae. Vel dicitur *pondus* propter pretiositatem: nam pretiosa solum ponderari consueverunt. Contra hoc quod dicit *tribulationis*, ponit *gloriae*. Vel hoc quod dicit *gloriae*, potest esse commune ad alia quatuor quae de statu patriae dicuntur; hoc vero quod dicit *tribulationis*, ad quatuor quae de statu praesentis vitae dicta sunt. *Operatur*, supra id scilicet quod tribulationes patimur: nam haec sunt causa, et meritum quare Deus istam gloriam nobis conferat. Est ergo sanctorum patientia invincibilis, eorum recompensatio recta, et delectabilis: unde dicit: *Non contemplantibus nobis quae videntur, sed quae non videntur;* quasi dicat: Licet haec quae speramus sint futura, et interim corpus nostrum corrumpatur; nihilominus tamen renovamur, quia non attendimus ad ista temporalia, sed ad caelestia: et hoc est quod dicit: *Operatur in nobis pondus gloriae:* nobis, dico, *non contemplantibus*, idest non attendentibus ad *ea quae videntur*, idest ad terrena, sed ad ea *quae non videntur*, scilicet caelestia: *Philip. 3. 13. Quae retro sunt obliviscens, ad ea vero quae sunt priora, extendens meipsum: 1. Corinth. 2. 9. Oculus non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascendit, quae praeparavit Deus iis qui diligunt illum*. Et quare caelestia contemplamur? Quia ea *quae videntur*, idest terrena, *sunt temporalia*, et transitoria; ea autem *quae non videntur*, scilicet caelestia, *sunt aeterna: Isa. 51. 6. Salus autem mea in sempiternum erit*.

CAPITIS QUINTI

LECTIO PRIMA

Scimus autem, quoniam si terrestris domus nostra huius habitationis dissolvatur, quod aedificationem ex Deo habemus, domum non manufactam, sed aeternam in caelis. Nam et in hoc ingemiscimus, habitationem nostram, quae de caelo est, superindui cupientes; si tamen vestiti, et non nudi inveniamur. Nam et qui sumus in hoc taberna-

culo, ingemiscimus gravati, eo quod nolumus expoliari, sed supervestiri, ut absorbeatur quod mortale est a vita.

Postquam Apostolus commendavit ministerium novi testamenti et quantum ad dignitatem, et quantum ad usum, consequenter hic commendat illud quantum ad praemium; licet de praemio quantum ad aliquid aliqualiter, et incomplete supra tractavit; hic tamen de hoc complete tractat; circa quod tria facit: primo enim agit de praemio; secundo vero de praeparatione, et praemii susceptione, ibi, *Et ideo contendimus, sive absentes, sive praesentes, placere illi;* tertio vero de causa utriusque, scilicet praeparationis, et praemii, quod expectatur, ibi, *Omnia autem ex Deo qui nos reconciliavit sibi per Christum.* Circa primum duo facit. Primo ponit praemium quod expectatur; secundo exprimit desiderium praemii expectati, ibi, *Nam in hoc ingemiscimus, habitationem nostram quae de caelo est, superindui cupientes.* Sed quia praemium quod expectatur est inaestimabile, scilicet gloriae caelestis, ideo dicit, *Scimus quoniam etc.* quasi dicat, secundum Glossam: Vere operatur in nobis pondus gloriae, quia in corporibus erit haec gloria, non tantum in animabus: *enim*, idest quia, *scimus*, idest certi sumus, quia iam habemus in spe, *quoniam si terrestris domus nostra*, idest corpus. Homo enim, ut dictum est, dicitur mens, cum sit principalius in homine: quae quidem mens se habet ad corpus, sicut homo ad domum: sicut enim destructa domo non destruitur homo eam inhabitans, sed manet; sic destructo corpore, non destruitur mens, seu anima rationalis, sed manet. Corpus ergo terrestre dicitur *domus habitationis*, idest in qua habitamus: *Iob 4. 19. Qui habitant domos luteas, et terrenum habent fundamentum, consumentur velut a tinea: Dissolvatur*, idest destruatur. *Scimus*, inquam, *quod habemus aedificationem*, idest aedificium, *ex Deo*, idest paratum a Deo. Ædificium dico *domum non manufactam*, idest non opere hominis, nec opere naturae; sed corpus incorruptibile, quod assumemus: quod quidem non est manufactum, quia incorruptibilitas in corporibus nostris provenit solum ex operatione divina: *Philip. 3. 21. Reformabit corpus humilitatis nostrae configuratum corpori claritatis suae. Domum aeternam*, idest domum ab aeterno nobis praeparatam: *Isa. 33. 20. Tabernaculum quod nequaquam destruetur in caelis: Matth. 5. 12. Merces vestra copiosa est in caelis.* Hanc autem commutationem, ut scilicet pro terrestri domo habeant caelestem, desiderabat Iob, dicens *14. 14. Cunctis diebus quibus nunc milito, expecto donec veniat immutatio mea.*

Expositio est secundum Glossam; sed tamen non est secundum intellectum apostolicum, nec praecedentibus, nec sequentibus concordat. Nam ipse cum habeat unam materiam continuam, de qua loquitur, non interponit aliam. Et ideo videamus quid intendat Apostolus dicere. Sciendum est autem, quod Apostolus vult hic ostendere quod sancti rationabiliter sustinent tribulationes, ex quibus vita praesens corrumpitur, quia ex hoc statim perveniunt ad gloriam, non ad gloriosum corpus, ut dicitur in Glossa. Et ideo dicit: Ideo sustinuimus, *enim*, idest quia, *scimus*, idest pro certo habemus, *quoniam si terrestris domus nostra huius habitationis*, idest corpus, *dissolvatur*, idest corrumpatur per mortem, *habemus*, statim non in spe, sed in re, meliorem domum, scilicet *aedificationem, domum non manufactam*, idest gloriam caelestem, non corpus gloriosum. De hac autem domo dicitur *Ioan. 14. 2. In domo Patris mei mansiones multae sunt.* Quae quidem est ex Deo non manufacta, quia gloria aeterna est ipse Deus: *Psalm. 30. 3. Esto mihi in Deum protectorem, et in domum refugii. Et aeternam:* ad litteram, quia ipse Deus aeternus. *In caelis*, idest in excelsis: quia statim corrupto corpore, anima sancta consequitur hanc gloriam, non in spe, sed in re. Nam et antequam corpus dissolvatur, habemus hanc domum in spe.

Sic ergo praemium sanctorum est admirabile, et desiderabile, quia gloria caelestis est; ideo consequenter subiungit desiderium sanctorum ad ipsum praemium, dicens: *Nam in hoc ingemiscimus, habitationem nostram, quae de caelo est, superindui cupientes.* Ubi tria facit. Primo exprimit desiderium gratiae ad praemium ipsum; secundo ostendit quod desiderium gratiae retardatur ex desiderio naturae, ibi, *Nam et qui sumus in hoc tabernaculo, ingemiscimus gravati;* tertio ostendit quod desiderium gratiae vincit desiderium naturae, ibi, *Audentes igitur semper, et scientes quoniam dum sumus in corpore, peregrinamur a Domino.* Sed desiderium gratiae est cum fervore: *nam in hoc ingemiscimus, habitationem nostram, quae de caelo est, superindui cupientes;* quasi dicat: Haec est vera probatio quod habemus domum non manufactam: quia si desiderium naturae non est frustra, multo minus desiderium gratiae frustra est. Cum igitur nos habeamus ferventissimum desiderium gratiae de gloria caelesti, impossibile est quod sit frustra: et hoc est quod dicit: *Ingemiscimus*, idest ingemendo desideramus, *in hoc*, scilicet animae desiderio, retardati: *Psal. 119. 5. Heu mihi, quia incolatus meus prolongatus est. In hoc*, inquam, quod *cupientes sumus*, idest cupimus, *superindui habitationem nostram*, idest fruitionem gloriae, *quae de caelo est*, idest caelestis; quae dicitur habitatio, quia in ipsa gloria sancti habitant sicut in suo consolatorio: *Matth. 25. 21. In gaudium Domini tui.* Per hoc autem quod dicit, *Superindui*, dat intelligere quod illa domus caelestis, de qua supra dixerat, non est aliquid ab homine separatum, sed aliquid homini inhaerens: non enim dicitur homo induere domum, sed vestimentum; domum autem dicitur aliquis inhabitare. Haec ergo duo coniungit, dicens: *Superindui habitationem:* per quod ostendit quod illud desiderium est aliquid inhaerens, quia induitur; et aliquid continens, et excedens, quia inhabitatur. Sed quia non simpliciter dixit, Indui, sed *superindui*, rationem sui dicti subdit, dicens: *Si tamen vestiti, et non nudi inveniamur;* quasi dicat: Si anima indueretur habitatione caelesti, quod non exueretur habitatione terrena, idest non corrumperetur corpus nostrum per mortem, caelestis adeptio illius habitationis esset superinduitio. Sed quia oportet quod evacuetur habitatione terrena ad hoc quod induatur caelesti, non potest dici superinduitio, sed induitio simplex: et ideo dicit: *Si tamen vestiti, et non nudi*

inveniamur ; quasi dicat : Superindueremur quidem , si inveniremur induti , et non nudi : nudus enim non dicitur superindui , sed indui tantum. Glossa vero aliter exponit de vestimento spirituali , dicens : *Cupimus superindui , quod utique fiet , tamen hac conditione si nos inveniamur vestiti , scilicet virtutibus , et non nudi , scilicet virtutibus.* De istis vestibus dicitur *Coloss. 3. 12. Induite vos , sicut electi Dei , sancti , et dilecti , viscera misericordiae , benignitatem , humilitatem, modestiam, patientiam* ; quasi dicat : Nullus ad illam gloriam perveniet, nisi habeat virtutes. Quae quidem expositio non videtur concordare intentioni Apostoli. Sic ergo desiderium gratiae fervet ad praemium , sed tamen retardatur a desiderio naturae ; quod ostendit cum dicit: *Nam dum sumus in tabernaculo isto , ingemiscimus gravati.* Ubi primo ponit conditionem desiderii naturalis ; secundo ostendit quod etiam hic status desiderii naturalis est a Deo, ibi, *Qui autem efficit nos in hoc ipsum, Deus.* Conditio autem desiderii est naturalis, retardans desiderium gratiae : quia vellemus inveniri vestiti, et non nudi, idest ita vellemus quod anima perveniret ad gloriam , quod corpus non corrumperetur per mortem. Cuius ratio est, quia naturale desiderium inest animae, esse unitam corpori ; alias mors non esset poenalis: et hoc est quod dicit: *Nam nos qui sumus in hoc tabernaculo* , idest qui habitamus in isto mortali corpore : *2. Petr. 1. 14. Scio quod velox sit depositio tabernaculi mei : ingemiscimus*, idest intus in corde, non solum extra in voce gemimus : *Isa. 59. 11. Ut columbae meditantes gememus :* quia durum est cogitare mortem; et tamen *gravati* , quasi aliquo existente contra desiderium nostrum, eo quod non possumus pervenire ad gloriam , nisi deponamus corpus , quod est ita contra naturale desiderium , ut dicit Augustinus , quod nec ipsa senectus a Petro timorem mortis auferre potuit. Et ideo dicit : *Eo quod nolumus spoliari* , scilicet tabernaculo terreno , *sed supervestiri* , gloria supercaelesti ; vel , secundum Glossam, corpore glorioso. Sed quia posset videri indecens quod corpus ex una parte esset corruptibile ex sui natura , si non fuisset ante dissolutum , et ex parte gloriae esset gloriosum ; subdit modum quomodo fieri vellet, dicens : *Ut absorbeatur quod mortale est a vita ;* quasi dicat : Non sic supervestiri volumus quod corpus remaneat mortale , sed ita quod gloria auferat ex toto corruptionem corporis absque corporali dissolutione ; et ideo dicit : *Absorbeatur quod mortale est* , idest ipsa corruptio corporis , *a vita* , scilicet gloriae : *1. Corinth. 15. 54. Absorpta est mors in victoria.*

LECTIO II.

Qui autem efficit nos in hoc ipsum, Deus, qui dedit nobis pignus Spiritus. Audentes igitur semper , et scientes quoniam dum sumus in hoc corpore , peregrinamur a Domino, per fidem enim ambulamus, et non per speciem, audemus autem, et bonam voluntatem habemus magis peregrinari a corpore , et praesentes esse ad Dominum. Et ideo contendimus, sive absentes , sive praesentes, placere illi. Omnes enim nos manifestari oportet ante tribunal Christi, ut referat unusquisque propria corporis , prout gessit , sive bonum , sive malum.

Hic ostendit auctorem supernaturalis desiderii de habitatione caelesti. Causa enim naturalis desiderii quod nolumus expoliari , est quia scilicet anima naturaliter unitur corpori , et e converso. Sed hoc quod caelestem inhabitationem superindui cupiamus , non est ex natura , sed ex Deo ; et ideo dicit : *Qui autem efficit nos in hoc ipsum , Deus ;* quasi dicat : Volumus superinduere caelestem habitationem , ita tamen quod non spoliemur terrena ; et tamen hoc ipsum quod volumus sic supervestiri , efficit in nobis Deus: *Philip. 2. 13. Deus est qui operatur in nobis et velle , et perficere , pro bona voluntate.* Cuius ratio est , quia quamlibet naturam consequitur appetitus conveniens fini suae naturae , sicut grave naturaliter tendit deorsum , et appetit ibi quiescere. Si autem sit appetitus alicuius rei supra naturam suam , illa res non movetur ad illum finem naturaliter , sed ab alio quod est supra naturam suam. Constat autem quod perfrui caelesti gloria , et videre Deum per essentiam , licet sit rationalis creaturae , est tamen supra naturam ipsius. Non ergo movetur rationalis creatura ad hoc desiderandum a natura , sed ab ipso Deo , qui in hoc ipsum efficit nos.

Sed quomodo hoc efficit , subdit dicens : *Qui dedit nobis pignus Spiritus.* Circa quod sciendum est, quod Deus efficit in nobis naturalia desideria, et supernaturalia : naturalia quidem , quando dat nobis spiritum naturalem convenientem naturae humanae : *Genes. 2. 7. Inspiravit in faciem eius spiraculum vitae:* supernaturalia vero dat , quando infundit in nobis supernaturalem spiritum , scilicet Spiritum sanctum ; et ideo dicit : *Dedit nobis pignus Spiritus* , idest Spiritum sanctum causantem in nobis certitudinem huius rei , quam desideramus impleri : *Ephes. 1. 13. Signati estis spiritu promissionis sancto , qui est pignus haereditatis nostrae.* Dicit autem *pignus*, quia pignus debet tantum valere quantum valet res pro qua ponitur: sed in hoc differt a re pro qua ponitur, quia pleniori iure possidetur res quando iam habetur quam pignus: quia res possidetur ut quid suum, pignus vero servatur, et tenetur, quasi pro certitudine rei habendae. Ita est de Spiritu sancto : quia Spiritus sanctus tantum valet quantum gloria caelestis; sed differt in modo habendi, quia nunc habemus eum quasi ad certitudinem consequendi illam gloriam , in patria vero habebimus ut rem iam nostram , et a nobis possessam : tunc enim habebimus perfecte, modo imperfecte. Sic ergo retardatur desiderium gratiae a desiderio naturae. Sed numquid impeditur ? Non ; sed desiderium gratiae vincit: et hoc est quod dicit : *Audentes igitur semper , et scientes quoniam dum sumus in corpore , peregrinamur a Domino ;* quasi dicat : Duo desideria sunt in sanctis : unum quo desiderant caelestem habitationem; aliud quo nolunt expoliari. Et si haec duo essent compossibilia , non essent contraria , et unum non retardaretur ab alio. Sed Apostolus ostendit ea esse incompossibilia , et quod oportet quod unum vincat alte-

rum. Unde circa hoc tria facit: primo enim ostendit incompossibilitatem dictorum desideriorum; secundo interponit quamdam probationem, ibi, *Per fidem enim ambulamus, et non per speciem;* tertio ostendit quod horum vincat, ibi, *Audemus autem, et bonam voluntatem habemus magis peregrinari a corpore.* Incompossibilitatem ostendit, cum dicit, *Audentes igitur semper, et scientes quoniam dum sumus in corpore, peregrinamur a Domino.* Audere, proprie est immiscere se in pericula mortis, et non cedere propter timorem. Licet autem sancti naturaliter timeant mortem, tamen audent ad pericula mortis, et non cedunt timore mortis: *Proverb. 28. 1. Iustus quasi leo confidens: Eccli. 48. 13. In diebus suis non pertimuit principem. Et scientes*, scilicet sumus hoc, quod confirmat in nobis audaciam, ut pro Christo mori non timeamus, *quoniam dum sumus in hoc corpore* mortali, *peregrinamur*, idest elongamur, *a Deo: Psalm. 119. 5. Heu mihi, quia incolatus meus prolongatus est.* Peregrinamur, inquam, quia sumus extra patriam nostram, qui Deus est: alias non diceremur peregrinari ab eo. Et hoc non est ex natura nostra, sed ex eius gratia. Quod autem peregrinamur a Domino, probat cum dicit: *Per fidem enim ambulamus*, idest procedimus in vita ista per fidem, *et non per speciem*, idest non per perfectam visionem. Fidei enim verbum est sicut lucerna a qua illuminamur ad ambulandum in vita ista: *Psalm. 118. 105. Lucerna pedibus meis verbum tuum, et lumen semitis meis.* In patria autem non erit huiusmodi lucerna, quia *ipsa claritas Dei*, idest ipse Deus, *illuminabit illam, Apoc. 21. 23.* Et ideo tunc per speciem, idest per essentiam, videbimus eum. Dicit autem: *Per fidem ambulamus:* quia fides est de non visis: *est enim fides substantia sperandarum rerum, argumentum non apparentium, Hebr. 11. 1.* Quamdiu autem anima corpori mortali unitur, non videt Deum per essentiam: *Exod. 33. 20. Non videbit me homo, et vivet.* Unde inquantum assentimus, credendo his quae non videmus, dicimur ambulare per fidem, et non per speciem. Sic ergo patet duorum desideriorum incompossibilitas, quia non possumus cum hoc corpore superindui caelestem habitationem; et probatio huius, quia per fidem ambulamus.

Sequitur consequenter victoria unius desiderii de duobus, scilicet desiderii gratiae, cum dicit: *Audemus autem, et bonam voluntatem habemus magis peregrinari a corpore:* et debet resumi *Scientes* supra positum, quia littera suspensiva est; ut dicatur sic. Hoc, inquam, *scientes, quia dum sumus in corpore peregrinamur a Domino... audemus, et bonam voluntatem habemus.* Duo dicit, quorum unum importat repugnantiam quam habet in volendo, quae fit per timorem mortis. Ubi enim non est timor, non est audacia: nam ex appetitu naturae surgit timor mortis, ex appetitu gratiae surgit audacia: ideo dicit, *Audemus.* Aliud importat imperfectionem animi in desiderando, quia nisi bene desideraretur, non vinceretur timor mortis, cum sit valde naturalis. Et ideo non solum oportet audere, sed bonam voluntatem habere, idest cum gaudio velle. Licet enim secundum Philosophum in actu fortitudinis non requiratur gaudium ad perfectionem virtutis, sicut in aliis virtutibus, sed solum non tristari; tamen quia fortitudo sanctorum perfectior est, non solum non tristantur in periculis mortis, sed etiam gaudent: *Philipp. 1. 13. Habens desiderium dissolvi, et esse cum Christo.* Sed quid audemus? *Magis peregrinari a corpore*, idest removeri a corpore per corporis dissolutionem, quod est contra desiderium naturae, *et praesentes esse ad Dominum*, idest ambulare per speciem, quod est desiderium gratiae. Hoc desiderabat qui dicebat *Psal. 41. 3. Sitivit anima mea ad Deum fontem vivum.*

Et nota, quod hic concludit eadem duo quae proposuit supra in principio, scilicet quod *si terrestris domus nostra huius habitationis dissolvatur*, quod idem est quod hic dicit *peregrinari a corpore:* et quod *habemus domum in caelis non manufactam*, et hoc idem est quod *praesentes esse ad Deum.*

Confutatur per haec verba error dicentium, animas sanctorum decedentium non statim post mortem deduci ad visionem Dei, et eius praesentiam, sed morari in quibusdam mansionibus usque ad diem iudicii. Nam frustra sancti auderent, et desiderarent peregrinari a corpore, si separati a corpore non essent praesentes ad Deum. Et ideo dicendum est, quod sancti statim post mortem vident Deum per essentiam, et sunt in caelesti mansione.

Sic ergo patet quod praemium quod sancti expectant, est inaestimabile. Sequitur de praeparatione ad praemium, quae fit per pugnam contra tentationes, et per exercitium bonorum operum; et hoc est quod dicit: *Ideo contendimus, sive absentes, sive praesentes, placere illi.* Praeparantur autem sancti ad hoc praemium tripliciter, scilicet placendo Deo; secundo, proficiendo proximo, ibi, *Scientes autem timorem Dei, hominibus suademus;* tertio, abdicando a se carnales affectus, ibi, *Itaque nos ex hoc neminem novimus secundum carnem.* Deo autem placent, restituendo malis; et ideo dicit: *Ideo*, quia scilicet totum desiderium nostrum est quod simus praesentes Deo, *contendimus*, idest eum conatu nitimur, seu studemus cum pugna, et lucta, contra tentationes diaboli, carnis, et mundi: *Luc. 13. 24. Contendite intrare per angustam portam: placere illi*, scilicet Deo, ad quem desideramus esse praesentes: et hoc, *sive absentes, sive praesentes* illi simus: quia nisi studeamus ei placere in vita ista, dum sumus absentes, non poterimus ei placere, nec esse ei praesentes in alia vita: *Sap. 4. 10. Placens Deo factus est dilectus.*

Consequenter cum dicit, *Omnes enim nos manifestari oportet ante tribunal Christi*, subdit causam quare sancti contendunt placere Deo: quae quidem causa sumitur ex consideratione futuri iudicii, ubi nos omnes manifestari oportet. Ponit autem Apostolus quinque conditiones futuri iudicii. Primo enim ponit ipsius universalitatem, quia nullus excipietur ab illo iudicio; et ideo dicit: *Omnes nos*, idest omnes homines, bonos, et malos, magnos, et parvos: *Rom. 14. 10. Omnes stabimus ante tribunal Christi: Apocal. 20. 12. Vidi mortuos, pusillos, et magnos, stantes in conspectu agni, et libri aperti sunt.*

Sed contra hoc obiicitur dupliciter. Primo quia videtur quod infideles non venient ad iudicium: nam qui non credit, iam iudicatus est, ut dicitur *Ioan. 3.* Secundo quia quidam erunt ibi ut iudices: *Matth. 19.*

28. Sedebitis super sedes duodecim, iudicantes duodecim tribus Israel. Non ergo omnes erunt ante tribunal, ut iudicentur.

Responsio. Dicendum, quod in iudicio duo erunt: scilicet discussio meritorum; et quantum ad hoc non omnes iudicabuntur: quia illi qui totaliter abrenuntiaverunt satanae, et pompis eius, et per omnia adhaeserunt Christo, non discutientur, quia iam dii sunt; illi vero qui in nullo adhaeserunt Christo nec per fidem, nec per opera, similiter non indigent discussione, quia nihil habent cum Christo; sed illi qui cum Christo aliquid habent, scilicet fidem, et in aliquo recesserunt a Christo, scilicet per mala opera, et prava desideria, discutientur de his quae contra Christum commiserunt: unde quantum ad hoc soli Christiani peccatores manifestabuntur ante tribunal Christi. Item erit in iudicio prolatio sententiae; et quantum ad hoc omnes manifestabuntur.

Sed de pueris non videtur, quia dicitur: *Ut referat unusquisque propria corporis prout gessit.* Sed pueri nihil gesserunt in corpore. Ergo etc.

Sed hoc solvit Glossa: quia non iudicabuntur pro his quae ipsi gesserunt per se, sed de his quae gesserunt per alios, dum per eos crediderunt, vel non crediderunt; baptizati, vel non baptizati fuerunt. Vel damnabuntur pro peccato primi parentis.

Secundo vero ponit iudicii certitudinem. In iudicio hominum multi decipi possunt, dum quidam iudicantur mali, qui tamen sunt boni, et e converso. Et huius ratio est, quia non manifestantur corda. Sed in illo iudicio perfectissima certitudo erit, quia erit ibi manifestatio cordium: unde dicit, *Manifestari: 1. Corinth. 4. 5. Nolite ante tempus iudicare, quoadusque veniat Dominus; qui et illuminabit abscondita tenebrarum, et manifestabit consilia cordium.*

Tertio ponit iudicii necessitatem, quia nec per interpositam personam, nec per contumaciam poterit quis effugere iudicium illud: unde dicit, *Oportet*, idest necessarium est: *Iob 19. 29. Scitote esse iudicium: Eccli. ult. 14. Cuncta quae fiunt, adducet Deus in iudicium pro omni errato, sive bonum, sive malum illud sit.*

Quarto ponit iudicis auctoritatem: unde dicit, *Ante tribunal Christi*, ut scilicet veniat ad iudicandum homines in eadem forma in qua iudicatus est ab hominibus, ut existens in forma humana videatur a bonis, et malis: mali enim non possunt videre gloriam Dei: *Ioan. 5. 27. Potestatem dedit ei iudicium facere, quia Filius hominis est.* Tribunal autem dicit iudiciariam potestatem, et sumptum est ab antiqua consuetudine Romanorum qui elegerunt tres tribunos plebis, ad quorum officium pertinebat diiudicare excessus consulum, et senatorum: et loca istorum vocabantur tribunalia.

Quinto ponit iudicis aequitatem: quia secundum merita propria erunt praemia, vel poenae; unde dicit: *Ut referat unusquisque propria corporis, prout gessit: Rom. 2. 6. Reddet unicuique secundum opera sua.* Et dicit, *Corporis*, non solum pro his quae fecit motu corporis, sed pro his quae mente gessit; alias infideles non punirentur. Et ideo cum dicit, *Corporis*, intelligendum est, idest pro his quae gessit dum vixit in corpore.

LECTIO III.

Scientes ergo timorem Domini, hominibus suademus, Deo autem manifesti sumus. Spero autem et in conscientiis vestris manifestos nos esse. Non enim iterum commendamus nos vobis, sed occasionem damus vobis gloriandi pro nobis; ut habeatis ad eos qui in facie gloriantur, et non in corde. Sive enim mente excedimus, Deo; sive sobrii sumus, vobis. Caritas enim Christi urget nos, aestimantes hoc, quoniam si unus pro omnibus mortuus est, ergo omnes mortui sunt, et pro omnibus mortuus est Christus; ut et qui vivunt, iam non sibi vivant, sed ei qui pro ipsis mortuus est, et resurrexit.

Ostenso qualiter sancti se praeparant ad praemium aeternae gloriae placendo Deo, hic ostendit consequenter quomodo praeparant se ad hoc proficiendo proximo; et circa hoc duo facit. Primo ostendit solicitudinem suam quam habet de salute proximorum; secundo vero huius solicitudinis causam assignat, ibi, *Caritas Christi urget nos.* Circa primum tria facit. Primo ponit curam quam habet de salute proximorum, persuadendo eis; secundo excludit quamdam falsam suspicionem, ibi, *Non iterum nos vobis commendamus;* tertio ostendit quod etiam in modo docendi proximorum utilitatem intendat, ibi, *Sive enim mente excedimus, Deo; sive sobrii sumus, vobis.* Circa primum duo facit. Primo ponit studium suum de utilitate proximorum; secundo manifestat hoc, ibi, *Deo autem manifesti sumus.* Dicit ergo: Dico, quod oportet nos manifestari ante tribunal Christi; et haec consideratio inducit homines ad timendum iudicium: et ideo dicit: *Scientes ergo timorem Domini*, idest quam pure, et caste timendus sit Dominus Iesus Christus, *suademus hominibus*, ut timeant, et credant: *Iob 23. 15. Considerans cum timore solicitor: Hier. 10. 7. Quis non timebit te, o Rex gentium? Isa. 8. 13. Dominum exercituum ipsum sanctificate: ipse pavor vester, et ipse terror vester.* Sed quia aliquis posset dicere, quod non ex conscientia bona, sed ex commodo suo suadebat hominibus; ideo manifestat hoc esse falsum duplici testimonio: scilicet Dei: unde dicit: *Deo autem manifesti sumus*, quod scilicet ex timore Dei loquimur: Deus enim videt intentionem cordis nostri: *Hierem. 17. 9. Pravum est cor hominis, et inscrutabile: et quis cognoscet illud? Ego Dominus scrutans cor: Ioan. 2. 25. Ipse sciebat quid esset in homine.* Item testimonio conscientiarum ipsorum: unde dicit, *Spero autem et in conscientiis vestris manifestos nos esse:* et vere spero, quia sic me exhibui ut vos scire possitis nos esse probatos, et firmiter hoc tenere, etsi non confiteamini ore: *Supra 4. 2. Commendantes nosmetipsos ad omnem conscientiam hominum coram Deo.*

Consequenter quia possent credere quod hoc dixerit Apostolus ad commendationem propriam, removet hanc suspicionem falsam, dicens: *Non iterum nos commendamus vobis*, idest non dicimus hoc ad commenda-

tionem nostram, ut quasi iterum velimus nos commendare : supra enim *3.* et etiam *1. Corinth. 5.* aliqua dixerat ad commendationem suam : et ideo dicit, *Iterum : Infra 10. 18. Non enim qui seipsum commendat, ille probatus est.* Sed hoc dicimus propter utilitatem vestram; quasi dicat : *Damus vobis occasionem gloriandi*, idest materiam gloriandi. Pseudoapostoli enim per elationem gloriabantur, dicentes se fuisse doctos ab Apostolis, qui fuerunt a Domino, scilicet a Petro, et Iacobo, qui erant columnae fidei ; detrahentes in hoc Apostolo, quasi non fuerit cum Domino Iesu, et volentes eius doctrinam destruere. Ut ergo et Corinthii haberent in quo gloriarentur contra ipsos pseudoapostolos de gratia Apostolo data, et ut eos refellant, et non seducantur ab eis, ideo dicit hoc: unde subdit : *Ut habeatis ad eos*, idest contra eos, vel ad eos reprimendos, quid possitis dicere. Ad eos, dico, *qui in facie gloriantur, et non in corde.* Quod tripliciter exponitur sic. *In facie gloriantur*, idest in exterioribus observantiis legalibus, quia ad litteram docebant servare legalia ; *et non in corde*, idest in virtute Christi, quae est in corde, quia in spiritualibus ; sicut Apostolus, qui in virtute crucis Christi dicebat *Galat. 6. 14. Mihi autem absit gloriari nisi in cruce Domini nostri Iesu Christi.* Item *in facie gloriantur*, idest in conspectu hominum, sicut hypocritae faciunt : *et non in corde*, idest in testimonio conscientiae, sicut Apostolus : unde dicit *supra 1. 12. Gloria nostra haec est testimonium conscientiae nostrae.* Vel *in facie gloriantur*, quia aliqua praetendebant exterius, quae tamen non ita sentiebant interius *in corde*, scilicet quod dicebant se doctos ab Apostolis, et quod sequerentur eorum doctrinam, quam tamen nitebantur destruere. Patet ergo qualiter Apostolus in docendo proximorum salutem procurabat.

Sequitur videre quomodo ipsorum salutem procurabat etiam in modo docendi : unde dicit : *Sive enim mente excedimus, Deo; sive sobrii sumus, vobis.* Quod exponitur dupliciter. Uno modo sic, ut Apostolus dicat se excedere quando loquitur eis commendando se; sobrium esse quando non loquitur de commendatione propria : secundum hoc dicit : Quodcumque modo doceamus, vel est honor Dei, vel utilitas proximi: quia sive *excedimus mente*, idest commendamus nos, *Deo*, scilicet est, idest ad honorem Dei, vel de servando iudicio Dei ; *sive sobrii sumus*, idest non alta dicamus de nobis, hoc est *vobis*, idest ad utilitatem vestram. Sed aliter, et est magis litteralis sensus. Dico, quod damus vobis occasionem gloriandi pro nobis, quia nos in omnibus quae facimus, et etiam in modo faciendi, intendimus bonum vestrum. Unde sciendum, quod Apostoli sunt medii inter Deum et populum : *Deuter. 5. 5. Ego sequester et medius fui inter Dominum, et vos.* Oportebat ergo quod haurirent a Deo quod effunderent populo ; et ideo necessarium erat quod quandoque elevarent se per contemplationem in Deum ad percipiendum caelestia, quandoque conformarent se populo ad tradendum quae a Deo perceperant ; et hoc totum in eorum utilitatem cedebat ; et ideo dicit : *Sive enim excedimus mente*, idest elevamur ad hoc quod percipiamus dona gratiarum, et hoc ut *Deo* scilicet uniamur, quod fit per excessum rerum temporalium : *Psalm. 115. 11. Ego dixi in excessu meo.* Dionysius : *Est enim extasim faciens divinus amor. Sive sobrii sumus*, idest commensuramus nos vobis tradendo divina praecepta, hoc est *vobis*, idest ad utilitatem vestram. Sobrietas enim idem est quod commensuratio : bria enim in Graeco idem est quod mensura. Haec sobrietas non opponitur ebrietati quae est de vino, quae ad bella trahit in terra ; sed opponitur ebrietati quae est a Spiritu sancto, quae rapit hominem ad divina, de qua dicitur *Cant. 5. 1. Bibite amici, et inebriamini carissimi.* Nam illa, scilicet sobrietas, est propter utilitatem proximi ; sed haec ebrietas est propter amorem Dei. Huiusmodi autem descensus signatus est per descensum angelorum per scalam quam vidit Iacob *Genes. 28. Ioan. 1. 51. Videbitis caelum apertum, et angelos Dei ascendentes, et descendentes supra Filium hominis.*

Consequenter cum dicit, *Caritas autem Christi urget nos*, subiungit Apostolus causam praemissae solicitudinis: quae quidem est caritas Christi. Circa hoc autem duo facit. Primo ostendit se urgeri a caritate Christi ad procurandam salutem proximorum; secundo ostendit unde provocetur caritas Christi in ipso, ibi, *Æstimantes hoc, quoniam si unus pro omnibus mortuus est, ergo omnes mortui sunt.* Dicit ergo: Dico, quod sive excedimus, Deo, sive sobrii sumus, vobis, idest ad utilitatem vestram. Et huius causa est, quia *caritas Christi urget nos* ad hoc. Et dicit, *Urget*, quia urgere idem est quod stimulare; quasi dicat: Caritas Christi quasi stimulus stimulat nos ad faciendum ea quae caritas imperat, ut scilicet procuremus salutem proximorum. Hic est effectus caritatis: *Rom. 8. 14. Qui spiritu Dei aguntur*, idest agitantur, *ii sunt filii Dei : Cantic. 8. 6. Lampades eius ut lampades ignis atque flammarum.*

Unde autem proveniat iste stimulus caritatis, ostendit consequenter subdens : *Æstimantes hoc, quoniam si unus pro omnibus mortuus est, ergo omnes mortui sunt:* et primo assignat rationem huius; secundo exponit, ibi, *Et pro omnibus mortuus est Christus.* Dicit ergo : Dico, quod omnia pro vobis facimus, quia *urget nos caritas Christi:* quia *aestimamus quod si unus*, scilicet Christus, *pro omnibus mortuus est*, quod etiam nos ita vivamus, idest ad utilitatem vestram, quod etiam nobis mortui simus, idest nihil curemus de nobis, sed de Christo, et de his quae Christi sunt: et hoc est quod dicit, *Si unus : Rom. 5. 8. Commendat Deus suam caritatem in nobis : 1. Petr. 4. 21. Christus passus est pro nobis, vobis relinquens exemplum, ut sequamini vestigia eius.* Quod ergo infertur, *Ergo omnes mortui sunt*, exponitur tribus modis. Primo ut dicatur, *Omnes mortui sunt*, morte peccati in Adam. Non enim esset necessarium quod Christus pro omnibus moreretur, nisi omnes mortui fuissent morte peccati in Adam : *1. Corinth. 15. 22. Sicut in Adam omnes moriuntur, ita et in Christo omnes vivificabuntur.* Secundo ut dicatur: *Omnes mortui sunt*, scilicet veteri vitae. Christus enim mortuus est ad delenda peccata : ergo omnes debent mori veteri vitae, scilicet peccati, et vivere vita iustitiae : *Rom. 6. 10. Quod enim mortuus est peccato, mortuus est semel ; quod autem vivit, vivit Deo. Ita et vos aestimate vos mortuos esse peccato, viventes autem Deo in Christo Iesu Domino nostro.* Tertio, et magis litteraliter. *Ergo*

mortui sunt omnes, idest ita debet se quilibet reputare ac si esset mortuus sibi ipsi: *Coloss. 3. 3. Mortui estis, et vita vestra est abscondita cum Christo in Deo.* Et hunc modum exponit consequenter cum dicit: *Et pro omnibus mortuus est Christus: 1. Ioan. 4. 9. Mortuus est, ut vivamus Christo.* Unde subdit: *Ut et qui vivit*, scilicet vita naturali, *iam non sibi vivat*, idest non propter seipsum, et propter bonum suum tantum, *sed ei qui pro ipsis mortuus est, et resurrexit*, scilicet Christo, idest totam vitam suam ordinet ad servitium, et honorem Christi: *Galat. 2. 20. Vivo ego iam non ego; vivit vero in me Christus: Eccli. 29. 19. Gratiam fideiussoris tui ne obliviscaris: dedit enim pro te animam suam.* Et horum ratio est, quia unusquisque operans sumit regulam operis sui a fine. Unde si Christus est finis vitae nostrae, vitam nostram debemus regulare, non secundum voluntatem nostram, sed secundum voluntatem Christi. Sic enim et Christus dicebat *Ioan. 6. 38. Descendi de caelo, non ut facerem voluntatem meam, sed voluntatem eius qui misit me.*

Nota autem, quod duo dicit, scilicet quod mortuus est Christus, et quod resurrexit pro nobis; ubi duo exiguntur a nobis. Quia enim mortuus est pro nobis, et nos debemus mori nobis ipsis, idest pro ipso abnegare nos ipsos. Unde dicebat *Luc. 9. 23. Qui vult venire post me, abneget semetipsum, et tollat crucem suam quotidie, et sequatur me:* quod idem est ac si diceret: Moriatur sibi ipsi. Quia vero Christus resurrexit pro nobis, et nos debemus ita mori peccato, et veteri vitae, et nobis ipsis, quod tamen resurgamus ad novam vitam Christi: *Rom. 6. 4. Quomodo Christus resurrexit a mortuis per gloriam Patris, ita et nos in novitate vitae ambulemus.* Et propter hoc Dominus non dixit solum, *Abneget semetipsum, et tollat crucem suam*; sed addidit, *Et sequatur me*, scilicet in novitate vitae, proficiendo in virtutibus: *Psalm. 83. 8. Ibunt de virtute in virtutem.*

LECTIO IV.

Itaque nos ex hoc neminem novimus secundum carnem: et si cognovimus secundum carnem Christum; sed nunc iam non novimus. Si qua ergo in Christo nova creatura, vetera transierunt, ecce facta sunt omnia nova.

Posito quomodo sancti praeparant se ad susceptionem gloriae caelestis, placendo Deo, et proficiendo proximo; hic consequenter ostendit quomodo praeparant se ad hoc idem, abdicando a se carnalem affectum; et circa hoc tria facit. Primo ponit abdicationem carnalis affectus; secundo excludit instantiam, ibi, *Et si cognovimus secundum carnem Christum; sed nunc iam non novimus;* tertio concludit intentum, ibi, *Si qua ergo in Christo nova creatura, vetera transierunt.* Dicit ergo primo: Ex quo ergo adeo certi sumus de gloria aeterna, *itaque nos ex hoc neminem secundum carnem novimus.* Ubi nota, quod *secundum carnem* est quaedam determinatio; et potest dupliciter exponi, secundum quod dupliciter constructio fieri potest. Uno modo ut ly *secundum carnem* construatur cum hoc accusativo *neminem*; et sic exponit Glossa: *Neminem secundum carnem*, idest carnaliter viventem, *novimus*, idest adprobamus. Ex quo enim quilibet debet mori, non adprobamus eum qui carnaliter vivit. Et hoc modo accipitur caro *Roman. 8. 9. Vos autem in carne non estis, sed in spiritu.* Alio modo. *Neminem secundum carnem*, idest secundum carnales legis observantias viventem, *novimus*, idest adprobamus. Et hoc modo accipitur caro *Phil. 3. 4. Qui confidunt in carne*, idest in carnalibus legis observantiis etc. Tertio. *Neminem secundum carnem*, idest secundum carnis corruptionem, *novimus*, idest reputamus. Licet enim fideles adhuc carnem corruptibilem gerant, tamen in spe iam habent corpus incorruptibile. Unde non reputant se secundum quod modo carnem corruptibilem habent, sed secundum quod habituri sunt corpus incorruptibile. Hoc modo accipitur caro *1. Corinth. 15. 50. Caro, et sanguis regnum Dei non possidebunt.* Alio modo potest construi ut ly *secundum carnem* construatur cum hoc verbo *novimus*, et sic est sensus. Dico, quod ex quo non debemus nobis vivere, sed ei qui pro nobis mortuus est: *itaque nos ex hoc neminem secundum carnem novimus*, idest non sequimur in aliquo carnalem affectum, nec aliquem hoc modo reputamus. Et hoc modo accipitur illud *Deuter. 33. 9. Qui dixerit patri suo, et matri, Nescio vos; et fratribus suis, Ignoro vos; et nescierunt filios suos: hi custodierunt eloquium tuum, et pactum tuum servaverunt.* Et sic ly *secundum carnem* refertur ad cognoscentem; sed in prima expositione referebatur ad cognitum.

Quia vero aliquis posset dare instantiam de Christo, quod saltem cognovisset eum secundum carnem; ideo consequenter hoc removet, dicens: *Quod si cognovimus secundum carnem Christum; sed nunc iam non novimus.*

Circa hoc sciendum est, quod Manichaeus adducebat verba ista pro se in fulcimentum sui erroris. Ipse enim dicebat, Christum non habuisse verum corpus, nec fuisse ex semine David natum. Et sic Augustinus dicit *in Lib. contra Faustum.* Si quis contra eum allegaret verbum Apostoli *ad Roman. 1. 3. Qui factus est ei ex semine David secundum carnem:* et illud *1. Timoth. 3. 16. Et manifeste magnum est pietatis sacramentum, quod manifestatum est in carne:* et *2. Timoth. 2. 8. Memor esto Dominum Iesum Christum resurrexisse a mortuis ex semine David, secundum Evangelium meum:* respondebat, quod Apostolus aliquando fuerat huius opinionis, scilicet quod fuisset ex semine David, et quod verum corpus habuisset; sed postea hanc opinionem mutavit, et correxit se hic: unde dicebat: *Et si cognovimus secundum carnem Christum*, idest si fuerimus aliquando huius opinionis, quod Christus habuisset veram carnem; *sed nunc iam non novimus*, idest modo mutavimus istam opinionem, et non credimus ita. Quod quidem dupliciter improbat Augustinus. Primo quia de eo quod falso putamus, nullus dicit, Novimus, sed opinamur. Cum ergo Apostolus utatur hic hoc verbo *cognovimus*, videtur quod non aliquando falso putaverit. Secundo quia supra Apostolus dicit: *Neminem novimus secundum carnem.* Si ergo verum esset quod dicit Manichaeus, Apostolus nullum cognosceret habere verum corpus; quod est falsum.

Est ergo falsum quod Manichaeus dicit; et ideo aliter exponendum secundum veritatem, et dupliciter. Uno modo ut sumatur hic caro pro corruptione carnis: *1. Corinth. 15. 50. Caro, et sanguis regnum Dei non possidebunt; neque corruptio incorruptelam possidebit:* et tunc est sensus: *Et si cognovimus* aliquando *Christum secundum carnem*, idest habere eum carnem corruptibilem ante passionem; *sed nunc iam non novimus*, scilicet eum habere carnem corruptibilem: quia *Rom. 6. 9.* dicitur: *Christus resurgens ex mortuis iam non moritur; mors illi ultra non dominabitur.* Alio modo secundum Glossam, ut ly *Si* aliquando *secundum carnem Christum cognovimus*, referatur ad statum Pauli ante conversionem ad Christum; quod vero sequitur, *Sed nunc iam non novimus*, referatur ad statum eius post conversionem. Et sic est sensus: Et ego, et alii Iudaei infideles aliquando, idest ante conversionem meam, cognovimus Christum secundum carnem, idest secundum quod carnaliter opinati sumus de Christo, scilicet eum esse tantum hominem, et quod venit tantum ad carnales observantias legis; *sed iam*, idest postquam conversus sum, *non novimus*, idest haec opinio cessavit: immo credo quod sit verus Deus, et quod non sit colendus per carnales observantias. Unde dicebat *Galat. 5. 2. Si circumcidimini, Christus nihil vobis proderit.* Potest et aliter exponi, ut hoc quod dicit, *Et si cognovimus secundum carnem Christum*, dicat Apostolus in persona omnium Apostolorum Christi; et sic videtur respondere ultimae expositioni huius quod dicitur, *Neminem cognovimus secundum carnem.* Unde sciendum est, quod Augustinus exponens illud *Ioan. 16. 7. Expedit vobis ut ego vadam:* ubi ratio Domini ad hoc subditur: *Si enim non abiero, Paraclytus non veniet ad vos:* dicit, quod hoc ideo erat, quia discipuli carnaliter amantes Christum, afficiebantur ad ipsum, sicut carnalis homo ad carnalem amicum; et sic non poterant elevari ad spiritualem dilectionem, quae etiam pro absente multa facit pati. Ut ergo radicaretur in eis affectus spiritualis, qui est a Spiritu sancto, et cessaret carnalis, dixit eis Dominus *Ioan. 20. 21. Pax vobis.* Hoc ergo Apostolus in persona omnium discipulorum commemorans dixit: *Et si cognovimus*, idest si adhaesimus Christo aliquando, scilicet quando nobiscum erat praesentia corporali, *secundum carnem*, idest secundum carnalem affectum; *sed iam non novimus*, idest iam iste affectus cessavit a nobis per Spiritum sanctum, qui datus est nobis.

Consequenter cum dicit, *Si qua igitur in Christo nova creatura, vetera transierunt*, ex praemissis concludit quemdam effectum esse consequutum, scilicet novitatis in mundo; et ideo dicit: *Si qua igitur*, idest si aliqua, *in Christo*, idest in fide Christi, vel per Christum, *nova creatura est* facta, *Galat. 5. 6. In Christo Iesu neque praeputium, neque circumcisio aliquid valet, sed fides, quae per caritatem operatur.* Ubi notandum, quod innovatio per gratiam dicitur creatura. Creatio enim est motus ex nihilo ad esse. Est autem duplex esse, scilicet esse naturae, et esse gratiae. Prima creatio facta fuit quando creaturae ex nihilo productae sunt a Deo in esse naturae; et tunc creatura erat nova, sed tamen per peccatum inveterata est: *Thren. 5. 4. Vetustam fecit pellem meam, et carnem meam.* Oportuit ergo esse novam creationem, per quam producerentur in esse gratiae: quae quidem creatio est ex nihilo, quia qui gratia carent, nihil sunt: *1. Corinth. 13. 2. Si noverim mysteria omnia, et omnem scientiam .... caritatem autem non habeam, nihil sum: Iob 18. 15. Habitent in tabernaculo illius socii eius qui non est*, idest peccati. Augustinus dicit: *Peccatum enim nihil est, et nihil fiunt homines cum peccant.* Et sic patet quod infusio gratiae est quaedam creatio. *Si ergo aliqua creatura* facta est *nova* per ipsum, *vetera transierunt* ei. Hoc quidem sumptum est *ex Levit. 26. 10* ubi dicitur: *Novis supervenientibus, vetera proiicietis:* ex quo sic argumentatur. Si omnia nova facta sunt, et secundum legem novis supervenientibus vetera sunt proiicienda: ergo si qua creatura est, *vetera transierunt* ei, idest transire debent ab eo. Vetera autem, quae transire debent, sunt legalia: *Rom. 7. 6. Serviamus in novitate Spiritus, et non in vetustate litterae.* Item errores Gentilium: *Isa. 26. 3. Vetus error abiit.* Item corruptiones peccati: *Rom. 6. 6. Vetus homo noster simul crucifixus est, ut destruatur corpus peccati, et ultra non serviamus peccato.* Quibus quidem in nobis transeuntibus, virtutes contrariae his vitiis debent in nobis innovari: *Apoc. 21 5. Et dixit qui sedebat in throno: Ecce nova facio omnia.*

LECTIO V.

Omnia autem ex Deo, qui nos reconciliavit sibi per Christum, et dedit nobis ministerium reconciliationis. Quoniam quidem Deus erat in Christo, mundum reconcilians sibi, non reputans illis delicta ipsorum; et posuit in nobis verbum reconciliationis. Pro Christo ergo legatione fungimur, tamquam Deo exhortante per nos. Obsecramus pro Christo, reconciliamini Deo. Eum qui non noverat peccatum, pro nobis peccatum fecit, ut nos efficeremur iustitia Dei in ipso.

Postquam Apostolus in superioribus tractavit de praemio sanctorum, et de praeparatione ad susceptionem eius; hic consequenter agit de causa utriusque; et circa hoc tria facit: quia primo ostendit auctorem omnium praedictorum esse Deum; secundo commemorat beneficium a Christo collatum, ibi, *Qui reconciliavit nos sibi per Christum;* tertio beneficii usum, ibi, *Pro Christo ergo legatione fungimur.* Dicit ergo: Dixi, quod intendimus salutem proximorum, et vetera transierunt; sed haec omnia sunt nobis *ex Deo* Patre, vel *ex Deo* auctore: *Rom. 11. 36. Ex ipso, et in ipso, et per ipsum sunt omnia: Iacob. 1. 17. Omne datum optimum, et omne donum perfectum desursum est, descendens a Patre luminum.*

Sequitur beneficium susceptum a Deo, ibi, *Qui reconciliavit nos sibi per Christum.* Ubi primo ponit ipsum beneficium collatum; secundo exponit, ibi, *Quoniam quidem Deus erat in Christo, mundum reconcilians sibi.* Commemorat autem duplex beneficium per Christum collatum. Unum commune, aliud speciale. Commune quidem toti mundo, scilicet reconciliationis

ad Deum : et hoc est quod dicit : *Qui*, scilicet Deus Pater, *reconciliavit*, idest pacificavit, *nos sibi;* et hoc *per Christum*, idest per incarnatum Verbum. Homines enim erant inimici Dei propter peccatum ; Christus autem hanc inimicitiam abstulit de medio, satisfaciens pro peccato, et fecit concordiam : *Coloss. 1. 20. Pacificans per sanguinem crucis eius sive quae in terris, sive quae in caelis sunt.* Et ideo dicit, *Per Christum : Rom. 5. 10. Reconciliati sumus Deo per mortem Filii eius.* Speciale autem beneficium est Apostolis collatum, scilicet quod ipsi sint ministri huius reconciliationis : unde dicit : *Et dedit nobis*, Apostolis vicariis Christi, *ministerium* huius *reconciliationis : Supra 3. 6. Ministros nos elegit testamenti : Psalm. 71. 3. Suscipiant montes*, idest Apostoli, *pacem populo*, scilicet a Domino.

Consequenter cum dicit, *Quoniam quidem Deus erat in Christo, mundum reconcilians sibi*, exponit quae dixit. Primo primum ; secundo secundum, ibi, *Posuit in nobis verbum reconciliationis.* Dicit ergo : Dico, quod Deus reconciliavit nos sibi hoc modo. Inimicitiae enim inter Deum et hominem erant propter peccatum, ut dictum est, secundum illud *Isa. 59. 2. Peccata vestra diviserunt inter vos et Deum vestrum.* Destructo ergo peccato per mortem Christi, inimicitiae iam solutae sunt ; et hoc est quod dicit : *Quoniam quidem Deus erat in Christo*, per unitatem essentiae: *Ioan. 14. 11. Ego in Patre, et Pater in me est.* Vel *Deus erat in Christo*, per Christum *mundum sibi reconcilians: Rom. 5. 10. Reconciliati sumus Deo per mortem Filii eius.* Et hoc *non reputans illis delicta ipsorum*, idest non habens in memoria illorum delicta tam actualia, quam originalia ad puniendum, pro quibus Christus plene satisfecit. Et secundum hoc dicitur nos reconciliasse sibi, inquantum non imputat delicta nostra nobis: *Psal. 31. 2. Beatus vir cui non imputavit Dominus peccatum.* Consequenter cum dicit, *Et posuit in nobis verbum reconciliationis*, exponit secundum, scilicet de beneficio Apostolis collato ; quasi dicat : Hoc modo dedit nobis ministerium reconciliationis, *quia posuit in nobis verbum reconciliationis*, idest dedit virtutem, et inspiravit in cordibus nostris, ut annuntiemus mundo, hanc reconciliationem esse factam per Christum. Et hoc faciendo inducimus homines ut conformentse Christo per baptismum : *Hierem. 1. 9. Ecce dedi verba mea in ore tuo.*

Consequenter cum dicit, *Pro Christo ergo legatione fungimur*, ostendit usum beneficii: et primo quantum ad secundum beneficium collatum Apostolis ; secundo quantum ad primum collatum omnibus, ibi, *Obsecramus pro Christo, reconciliamini Deo.* Dicit ergo : Ex quo Deus posuit verbum reconciliationis, debemus eo uti. Hoc est ergo quod *fungimur legatione pro Christo*, idest sumus legati Christi : *Ephes. 6. 20. Pro quo legatione fungimur in catena ista, ita ut in ipso audeam, prout oportet me loqui.* Et idoneitas ad hanc legationem est nobis ex virtute Dei, quae est in me; et ideo dicit : *Tamquam Deo exhortante per nos:* quia Deus qui in nobis loquitur, dat nobis idoneitatem ad hanc legationem : *Matth. 10. 20. Non vos estis qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri qui loquitur in vobis : Infra 13. 3. An experimentum quaeritis eius qui in me loquitur, Christus?*

Consequenter cum dicit, *Obsecramus pro Christo, reconciliamini Deo*, subdit quantum ad usum primi beneficii : et primo inducit ad usum ; secundo ostendit unde adsit nobis facilitas ad ipsum usum, ibi, *Eum qui non noverat peccatum, pro nobis peccatum fecit.* Dicit ergo : Ex quo Deus fecit reconciliationem, et nos sumus legati Dei in hoc, *obsecramus pro Christo.* Blande alloquitur, cum posset imperare : *2. Timoth. ult. 2. Argue, obsecra, increpa in omni patientia: ad Philem. 8. Potestatem habens imperandi tibi quod ad rem pertinet... magis obsecro. Obsecramus*, inquam, *pro Christo*, idest propter amorem Christi, *reconciliamini Deo.*

Videtur autem hoc esse contrarium ei quod dicit, quod Deus reconciliavit nos sibi. Si ergo ipse reconciliavit, quid necesse est ut nos reconciliemur ? Iam enim reconciliati sumus.

Ad hoc dicendum, quod Deus reconciliavit nos sibi, ut causa efficiens scilicet ex parte sua; sed ut sit nobis meritoria, oportet etiam quod fiat reconciliatio ex parte nostra : et hoc quidem in baptismo, et in poenitentia ; et tunc cessamus a peccatis.

Unde autem adsit nobis huiusmodi facultas reconciliandi Deo, ostendit ex hoc, scilicet quod dedit nobis potestatem iuste vivendi, qua possumus abstinere a peccatis ; et hoc faciendo, reconciliamur Deo : et ideo dicit : *Eum qui non noverat peccatum, pro nobis peccatum fecit ;* quasi dicat : Bene potestis reconciliari, quia Deus, scilicet Pater, *eum*, scilicet Christum, *qui non noverat peccatum : 1. Petr. 2. 22. Qui peccatum non fecit, nec inventus est dolus in ore eius : Ioan. 8. 46. Quis ex vobis arguet me de peccato ? pro nobis fecit peccatum.* Quod tripliciter exponitur. Uno modo quia consuetudo veteris legis est ut sacrificium pro peccato peccatum nominetur : *Osee 4. 8. Peccata populi mei comedent*, idest oblata pro peccato. Tunc est sensus. *Fecit peccatum*, idest hostiam vel sacrificium pro peccato. Alio modo quia peccatum aliquando sumitur pro similitudine peccati, vel pro poena peccati: *Rom. 8. 3. Misit Deus Filium suum in similitudinem peccati, et de peccato*, idest de similitudine peccati, *damnavit peccatum.* Et tunc est sensus. *Fecit peccatum*, idest fecit eum assumere carnem mortalem, et passibilem. Tertio modo quia aliquando dicitur hoc esse hoc, vel illud, non quia sit, sed quia opinantur homines ita esse ; et tunc est sensus : *Fecit peccatum*, idest fecit eum reputari peccatorem: *Isa. 53. 12. Cum iniquis reputatus est.* Et hoc quidem fecit, *ut nos efficeremur iustitia*, idest ut nos qui peccatores sumus, efficeremur non solum iusti, immo ipsa iustitia, idest iustificaremur a Deo. Vel *iustitia*, quia non solum nos iustificavit, sed etiam voluit quod per nos alii iustificarentur. *Iustitia*, dico, *Dei*, non nostra ; *in Christo*, idest per Christum. Vel aliter, ut ipse Christus dicatur iustitia ; et tunc est sensus : *Ut nos efficeremur iustitia*, idest ut inhaereremus Christo per amorem, et fidem, quia Christus est ipsa iustitia. Dicit autem, *Dei*, ut excludat iustitiam hominis, quae est qua homo confidit de propriis meritis: *Rom. 10. 3. Ignorantes Dei iustitiam, et suam quaerentes statuere, iustitiae Dei non sunt subiecti. In ipso*, scilicet Christo, idest per Christum, quia ipse factus est nobis iustitia, *1. Corinth. 1.*

CAPITIS SEXTI

LECTIO PRIMA

Adiuvantes autem exhortamur, ne in vacuum gratiam Dei recipiatis. Ait enim: Tempore accepto exaudivi te, et in die salutis adiuvi te. Ecce nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies salutis. Nemini dantes ullam offensionem, ut non vituperetur ministerium nostrum; sed in omnibus exhibeamus nosmetipsos, sicut Dei ministros, in multa patientia, in tribulationibus, in necessitatibus, in angustiis, in plagis, in carceribus, in seditionibus, in laboribus, in vigiliis, in ieiuniis.

Supra Apostolus commendavit ministerium apostolatus; hic consequenter ipsum ministerium sibi commissum ad utilitatem subditorum exequitur; et circa hoc duo facit. Primo hortatur eos in generali ad omnia quae communiter sunt necessaria ad bonam vitam; secundo hortatur eos de quodam speciali suffragio fiendo sanctis in Hierusalem, et hoc *8. cap.* ibi, *Notam autem vobis facimus, fratres, gratiam Dei.* Circa primum autem duo facit. Primo hortatur eos ad bona praesentia; secundo commendat eos de bonis in praeterito factis, et hoc *7. cap.* ibi, *Has igitur habentes promissiones, carissimi, mundemus nos ab omni inquinamento carnis, et spiritus.* Circa primum tria facit. Primo hortatur in generali, quod gratia Dei non utantur in vanum; secundo ostendit gratiam Dei eis esse collatam, ibi, *Ait enim: Tempore accepto exaudivi te;* tertio docet eos in speciali modum utendi dicta gratia, ibi, *Nemini dantes ullam offensionem etc.* Dicit ergo primo: Ex quo facultas adest nobis ad bene operandum, et haec est gratia Dei, nos autem ad hoc pro Christo legatione fungimur; ideo *adiuvantes*, nos scilicet praedicationibus, exemplis, et exhortationibus: *Prov. 18. 19. Frater qui adiuvatur a fratre, quasi civitas firma.* Vel *adiuvantes*, scilicet Deum: *1. Corinth. 3. 9. Adiutores Dei sumus.*

Sed contra: *Isa. 40. 9. Quis adiuvit Spiritum Domini?* Non ergo bene dicitur, Adiuvantes Deum. Respondeo, quod iuvare Deum potest intelligi vel ei vires ministrare ad aliquid agendum; et sic nullus iuvat Deum, nec iuvare potest: vel eius mandatum exequi; et sic sancti homines Deum iuvare dicuntur, exequendo eius mandata.

Nos, inquam, sic iuvantes, *hortamur vos: Rom. 12. 8. Qui exhortatur, in exhortando;* hoc scilicet exhortamur, *ne in vacuum gratiam Dei recipiatis;* quasi dicat: Ne receptio gratiae sit vobis inutilis, et vacua: quod tunc contingit, quando ex perceptione gratiae quis non sentit fructum. Qui quidem duplex est, scilicet remissio peccatorum: *Isa. 27. 9. Hic est omnis fructus, ut auferatur peccatum:* et ut homo iuste vivendo perveniat ad gloriam caelestem: *Rom. 6. 22. Habetis fructum vestrum in sanctificationem.* Quicumque ergo gratia percepta non utitur ad vitandum peccata, et consequendum vitam aeternam, hic gratiam Dei in vanum recipit: *Philip. 2. 16. Non in vacuum cucurri, neque in vacuum laboravi.* Et ne aliquis dubitaret de perceptione huius gratiae a Deo, ideo consequenter Apostolus probat eos iam recepisse gratiam hanc, vel paratam habere ad recipiendum, dicens: *Ait enim: Tempore accepto exaudivi te:* et circa hoc duo facit. Primo inducit auctoritatem Prophetae; secundo inductam adaptat ad propositum, ibi, *Ecce nunc tempus acceptabile.* Dicit ergo primo: Dico, quod paretis vos ad fructuose percipiendum gratiam, quae vobis est collata, vel parata: ait enim Dominus per Isaiam *49. 8. Tempore accepto exaudivi te.*

Circa quod sciendum est, quod Dominus dicitur facere nobis gratiam, vel exaudiendo nos in petitionibus nostris, vel iuvando in operationibus nostris. Sed exaudit, ut percipiamus quod petimus: *Iac. 1. 5. Si quis indiget sapientia, postulet a Deo, qui dat omnibus affluenter:* adiuvat ut perficiamus quod operamus: *Psal. 113. 17. Nisi quia Dominus adiuvit me, paulo minus habitasset in inferno anima mea.* Et haec duplex est gratia, praeveniens scilicet, et cooperans, vel subsequens, quae quidem necessaria est nobis ad obtinendum.

Et primo gratiam praevenientem, quam optare debemus, ut simus accepti Deo: *Psal. 31. 6. Pro hac orabit ad te omnis sanctus.* Et quantum ad hoc dicit: *In tempore accepto*, idest acceptionis, et gratificationis, hoc enim tempore accepto fit quod gratis fit: *Rom. 4. 6. Beatitudinem hominis, cui Deus accepto fert iustitiam sine operibus: exaudivi te*, idest acceptavi te. Vel *tempore accepto*, idest in tempore gratiae; et hoc modo gratia praeveniens dicitur illa per quam liberamur a peccatis; gratia vero subsequens dicitur per quam virtutes nobis, et perseverantia in bono conferuntur. Secundo necessaria est nobis gratia cooperans, et hanc petebat Psalmista *17. 6. Et misericordia eius subsequetur me omnibus diebus vitae meae.* Et quantum ad hoc dicit: *In die salutis adiuvi te:* tempus enim ante Christum non fuit dies, sed nox: *Rom. 13. 12. Nox praecessit, dies autem appropinquavit.* Sed tempus Christi dicitur dies, et non solum dies, sed dies salutis. Ante enim non erat salus, quia nullus ad finem salutis perveniebat, scilicet ad visionem Dei; sed modo, quando iam nata est salus in mundo, homines salutem consequuntur: *Matth. 1. 21. Vocabis nomen eius Iesum: ipse enim salvum faciet populum suum a peccatis eorum: Philip. 2. 12. Operamini vestram salutem.* Et hoc fit auxilio gratiae cooperantis, qua per nostra opera pervenimus ad vitam aeternam: *Philip. 2. 13. Deus est qui operatur in nobis et velle, et perficere pro bona voluntate.*

Consequenter auctoritatem inductam adaptat ad propositum, dicens: *Ecce nunc tempus acceptabile;* quasi dicat: Haec quae dicit Dominus de tempore gratiae per Prophetam, implentur modo: quia *ecce nunc tempus acceptabile*, idest gratificationis, per quam exaudimur a Deo: quia iam venit plenitudo temporis, scilicet incarnationis Christi, *Galat. 4.* et hoc quantum ad primam partem auctoritatis: *Psal. 68. 14. Tempus beneplaciti, Deus. Ecce nunc dies salutis*, in quo scilicet adiuti gratia cooperante possumus operari ad consequendum salutem aeternam: *Ioan. 9. 4. Me oportet operari opera eius qui misit me: Galat. 6. 10. Dum tempus habemus, operemur bonum ad omnes.*

Consequenter cum dicit, *Nemini dantes ullam offensionem*, docet modum utendi gratia eis collata: et primo in generali, qualiter scilicet in vacuum non recipiatur; secundo in speciali, ibi, *In multa patientia etc.* Dicit ergo: Sic utendum est gratia, ut *dantes nemini ullam offensionem.* Nam gratia ad duo datur, scilicet ad vitandum mala, et ad operandum bona. Et ideo duo docet, ut scilicet vitemus mala; et quantum ad hoc dicit: *Nemini dantes ullam offensionem:* quod potest dupliciter exponi. Uno modo ut referatur ad Apostolos; quasi dicat: Nos adiuvantes vos exhortamur. Nos, dico, nemini ullam dantes offensionem: quia si per malam vitam aliquos offenderemus, vituperaretur ministerium nostrum, et contemneretur praedicatio nostra: *Roman. 2. 24. Nomen Dei per vos blasphematur:* Gregorius *: Cuius vita despicitur, restat ut eius praedicatio contemnatur.* Unde publicus, et famosus peccator cavere debet sibi ne praedicet; alias peccat: *Psal. 49. 16. Peccatori autem dixit Deus: Quare tu enarras iustitias meas, et assumis testamentum meum per os tuum?* Alio modo ut referatur ad subditos; quasi dicat: Hortamur vos, *ne in vacuum gratiam Dei recipiatis:* vos dico, *nemini dantes ullam offensionem*, idest non facientes aliquid, unde alii scandalizentur: *1. Corinth. 10. 32. Sine offensione estote Iudaeis, et Gentibus, et Ecclesiae Dei: Rom. 14. 13. Non ponatis offendiculum fratri.* Et ratio huius est, *ut non vituperetur ministerium nostrum*, idest ita irreprehensibiliter vos habeatis, ut *ministerium nostrum*, idest apostolatus noster, non vituperetur. Quando enim subditi male se habent, vituperium est praelatis: *1. Petr. 2. 12. Conversationem vestram inter Gentes habentes bonam.* Vel *ut non vituperetur* commune *ministerium*, quoad vos, et nos, qui sumus ministri Dei. Nos, dico, sumus ministri Dei ad exequendum voluntatem eius in nobis, et in aliis; sed vos ad exequendum voluntatem eius in vobis tantum: *Isa. 61. 6. Vos sacerdotes Domini vocabimini, Ministri Dei nostri, dicetur vobis.*

Consequenter cum dicit, *Sed in omnibus exhibeamus nosmetipsos sicut Dei ministros*, docet eos modum utendi percepta gratia quantum ad bona operanda. Dicit ergo: Nemini demus ullam offensionem; *sed exhibeamus nos*, et vos opere, et sermone in omnibus quae ad virtutes pertinent, tales quales debent esse ministri Dei, ut scilicet conformemur nos Deo, faciendo eius voluntatem: *Eccli. 10. 2. Secundum iudicem populi, sic et ministri eius: 1. Corinth. 4. 1. Sic nos existimet homo ut ministros Christi, et dispensatores mysteriorum Dei.*

Consequenter cum dicit, *In multa patientia etc.* ostendit in speciali quomodo nos debemus exhibere sicut Dei ministros in usu gratiae collatae; et hoc quantum ad tria. Primo quantum ad exteriorem operationem; secundo quantum ad maiorem devotionem, ibi, *Os nostrum patet ad vos, o Corinthii;* tertio quantum ad infidelium vitationem, ibi, *Nolite iugum ducere cum infidelibus.* Circa primum tria facit, secundum tria in quibus consistit operatio exterior. Primo enim consistit in sufferentia malorum; et quantum ad hoc dicit; *In multa patientia etc.* secundo in operatione bonorum; et quantum ad hoc dicit, *In castitate etc.* tertio in mutua cooperatione bonorum ad mala; et quantum ad hoc dicit: *Per arma iustitiae a dextris, et a sinistris.* Est ergo necessaria in malis sustinendis virtus patientiae: unde dicit, *In multa patientia etc.* Ubi tria facit. Primo inducit ad patientiam; et hoc quia *in Psal. 91. 15.* legitur: *Bene patientes erunt, ut annuntient:* et quantum ad hoc dicit, *In multa patientia: Prov. 19. 11. Doctrina viri per patientiam noscitur: Luc. 21. 19. In patientia vestra possidebitis animas vestras.* Dicit, *In multa*, idest propter multas tribulationes quae occurrunt. Secundo ostendit materiam patientiae in generali; et hoc dupliciter; scilicet in superventione malorum, unde dicit, *In tribulationibus: Rom. 12. 12. In tribulatione patientes: Act. 14. 21. Per multas tribulationes oportet nos intrare in regnum Dei:* et in defectu necessariorum, unde dicit, *In necessitatibus*, scilicet eorum quae sunt necessaria ad vitam: *Psal. 24. 17. De necessitatibus meis erue me.* Tertio ostendit materiam patientiae in speciali: et primo in his quae pertinent ad tribulationes quae sunt voluntariae, et hoc quantum ad tribulationes quae pertinent ad animam; et sic dicit, *In angustiis*, scilicet cordis, quando scilicet sic arctamur adversis ut non pateat via evadendi: *Hebr. 11. 37. Angustiati, afflicti etc.* Item inquantum ad tribulationes quae fiunt in corpore; et sic dicit, *In plagis*, scilicet illatis ab aliis, *et carceribus: Act. 16. 23. Cum multas plagas eis intulissent, miserunt eos in carcerem: infra 11. 23. In carceribus abundantius, in plagis supra modum. In seditionibus*, scilicet totius populi commoti: *Act. 19. 40. Periclitamur argui seditionis hodiernae; cum nullus obnoxius sit... concursus istius.* Secundo in his quae pertinent ad necessitates. Necessitas autem aliquando est voluntaria; et sic dicit, *In laboribus*, propria manu operando apud Corinthios, quia avari erant, ne eos gravaret sumptibus; et apud Thessalonicenses, quia erant otiosi, ut daret exemplum exercitii: *Act. 20. 34. Ad ea quae mihi opus erant, et his qui mecum sunt, ministraverunt manus istae. In vigiliis*, propter praedicationes: *infra 11. 27. In vigiliis, in ieiuniis:* aliquando voluntariis, aliquando involuntariis propter penuriam: *1. Corinth. 9. 27. Castigo corpus meum, et in servitutem redigo.*

Sed contra est quod dicitur *Matth. 11. 30. Iugum meum suave est.* Hic vero dicitur, *In tribulationibus multis etc.* Non ergo suave, sed gravissimum.

Respondeo. Haec sunt in seipsis aspera, sed propter amorem, et interiorem fervorem spiritus dulcorantur. Unde Augustinus: *Omnia grandia, et immania, facilia, et prope nulla facit amor.*

LECTIO II.

In castitate, in scientia, in longanimitate, in suavitate, in Spiritu sancto, in caritate non ficta, in verbo veritatis, in virtute Dei, per arma iustitiae a dextris, et a sinistris, per gloriam, et ignobilitatem, per infamiam, et bonam famam; ut seductores, et veraces; sicut qui ignoti, et cogniti; quasi morientes, et ecce vivimus; ut castigati, et non mortificati: quasi tristes, semper

autem gaudentes ; sicut egentes , multos autem locupletantes; tamquam nihil habentes , et omnia possidentes.

Positis his quae pertinent ad tolerantiam malorum, ponit consequenter ea quae pertinent ad observantiam bonorum. Bonitas autem operis consistit in tribus : in perfectione virtutum , et hoc pertinet ad cor ; in veritate locutionis , et hoc pertinet ad os ; in virtute operis , et hoc pertinet ad opus. Primo ergo ostendit Apostolus qualiter se habeant in his quae pertinent ad perfectionem virtutum quae consistunt in corde ; secundo in his quae ad virtutem oris , ibi , *In verbo veritatis ;* tertio in his quae pertinent ad perfectionem operis, ibi , *In virtute Dei.* Circa primum ponit quatuor virtutes ; et primo virtutem castitatis, quae maximum locum tenet in virtute temperantiae; et quantum ad hoc dicit, *In castitate*, scilicet mentis, et corporis. Ubi notandum est , quod immediate post multos labores , vigilias , et iciunia subdit de castitate : quia qui vult habere virtutem castitatis, necesse habet laboribus dari , vigiliis insistere , et macerari ieiuniis : *1. Corinth. 9. 27. Castigo corpus meum , et in servitutem redigo , ne forte cum aliis praedicaverim , ipse reprobus efficiar : Hebr. 12. 14. Pacem sequimini cum omnibus , et sanctimoniam, sine qua nemo videbit Deum.*

Si autem quaeratur quare non facit mentionem de aliis virtutibus , nisi solum de temperantia, dicendum est quod sic facit , sed implicite : quia hoc quod dicit , *In multa patientia , in tribulationibus etc.* pertinet ad virtutem fortitudinis; hoc vero quod dicit, *Per arma iustitiae* , pertinet ad virtutem iustitiae.

Secundo ponit virtutem scientiae : unde dicit : *In scientia.* Et si quidem scientia referatur ad scientiam qua aliquis scit bene conversari in medio nationis pravae, et perversae, sic refertur ad virtutem prudentiae. Si vero scientia referatur ad certitudinem, qua fideles certi sunt de his quae pertinent ad cognitionem Dei, sic pertinet ad virtutem fidei. Et utraque necessaria est Christianis : quia sine scientia primo modo , sive secundo modo accepta , homines de facili ruunt in peccatis : *Isa. 5. 13. Propterea captivus ductus est populus meus , quia non habuit scientiam : Hierem. 3. 15. Dabo vobis pastores iuxta cor meum.* Tertio ponit virtutem spei : unde dicit , *In longanimitate* , quae pertinet ad perfectionem spei. Nihil autem aliud est longanimis quam qui arduum aliquod ex spe semper, ac diu dilatum patienter expectat , et hoc a Spiritu sancto: *Galat. 5. 22. Fructus autem Spiritus caritas, gaudium , pax, patientia , benignitas , bonitas , longanimitas etc. Coloss. 1. 11. In omni patientia, et longanimitate.* Quarto ponit virtutem caritatis. Caritas autem duo habet, scilicet effectum exteriorem, et interiorem. Sed in effectu exteriori habet suavitatem ad proximum : non enim convenit quod aliquis non sit suavis ad eos quos diligit: et ideo dicit, *In suavitate*, idest dulci conversatione ad proximos, ut scilicet blandi simus : *Prover. 12. 11. Qui suavis est , vivit in moderationibus , et in suis monitionibus relinquit contumeliam : Eccli. 6. 5. Verbum dulce multiplicat amicos , et mitigat inimicos.* Sed non in suavitate mundi , sed in ea quae causatur ex amore Dei, scilicet ex Spiritu sancto ; et ideo dicit, *In Spiritu sancto*, idest quam Spiritus sanctus causat in nobis : *Sap. 12. 1. O quam bonus , et suavis est , Domine, spiritus tuus in omnibus !* In effectu autem interiori habet veritatem absque fictione , ut scilicet non praetendat exterius contrarium eius quod habet interius : et ideo dicit , *In caritate non ficta : 1. Ioan. 3. 18. Non diligamus verbo , neque lingua , sed opere , et veritate : Coloss. 3. 14. Super omnia caritatem habentes.* Et huius ratio est , quia, ut dicitur *Sap. 1. 5. Spiritus sanctus disciplinae effugiet fictum.*

Consequenter ostendit quomodo se habeant in his quae pertinent ad veritatem oris , ut scilicet sint veraces ; et ideo dicit , *In verbo veritatis* , scilicet vera loquendo , et praedicando. Quomodo autem se habeant in perfectione operis , subdit dicens , *In virtute Dei*, idest non in operibus nostris confidamus , sed solum in virtute Dei , et non in propria: *1. Corinth. 4. Regnum Dei non est in sermone , sed in virtute.*

Consequenter cum dicit , *Per arma iustitiae a dextris , et a sinistris* , ostendit qualiter se habeant in operatione bonorum et malorum, inter bona et mala, prospera et adversa ; et hoc pertinet ad virtutem iustitiae : et primo ostendit hoc in generali; secundo exponit in speciali. Dicit ergo primo , quod exhibeamus nos sicut Dei ministros in multa patientia , et , quod plus est , *per arma iustitiae.* Ubi sciendum est, quod iustitia ordinat, et facit hominem tenere locum suum, *a dextris*, idest in prosperis, ut scilicet non elevetur, *et a sinistris* , idest in adversis , ut scilicet non deiiciatur : *Phil. 4. 12. Ubique , et in omnibus institutus sum... scio abundare , et penuriam pati.*

Consequenter hoc exponit per partes prosperorum , et adversorum, dicens: *Per gloriam, et ignobilitatem.* Ubi sciendum est, quod in rebus temporalibus prosperitas , vel adversitas in tribus consistit : in superbia vitae , in concupiscentia carnis , in concupiscentia oculorum : iuxta illud *1. Ioan. 3. 6. Omne quod est in mundo , aut est concupiscentia carnis , aut concupiscentia oculorum, aut superbia vitae.* Et haec prosequitur ordine suo : quia primo dicit quomodo se habeant in adversis, et prosperis, quae pertinent ad superbiam vitae, dicens: *Per gloriam, et ignobilitatem;* secundo quomodo se habeant in his quae pertinent ad concupiscentiam carnis , ibi , *Quasi morientes, et ecce vivimus;* tertio quomodo se habeant in his quae pertinent ad concupiscentiam oculorum , ibi , *Sicut egentes, multos autem locupletantes.* Sunt autem duo quae ad superbiam pertinent , scilicet sublimitas status, et operum : et ideo dicit , *Per gloriam* , idest per statum excellentiae ; quasi dicat : Exhibeamus nos Dei ministros , scilicet per Dei gloriam , idest in prosperitate : *Isa. 23. 9. Dominus exercituum cogitavit hoc, ut detraheret superbiam omnis gloriae, et ad ignominiam deduceret universos inclytos terrae.* Et quod Apostoli gloriosi apparcant, patet *Act. 14.* quod Paulus, et Barnabas credebantur esse dii. *Et ignobilitatem* , quae est in sinistris ; quasi dicat : Nec in gloria elevemur , nec si contemptibiles sumus , deiiciamur : *1. Corinth. 1. 28. Ignobilia huius mundi elegit Deus, et contemptibilia.* Quantum ad famam operum dicit: *Per infamiam , et bonam famam.* Ubi sciendum est, quod, sicut Gregorius dicit , homo non debet ex se dare cau-

sam infamiae suae, sed potius debet procurare bonam famam, iuxta illud *Eccli. 41. 15. Curam habe de bono nomine:* et hoc propter alios: quia oportet nos bonum testimonium habere ad eos qui foris sunt, *1. Timoth. 3.* Si vero contingat aliquem incurrere in infamiam iniuste, non debet esse ita pusillanimis ut propter hoc derelinquat iustitiam. Si vero sit in bona fama apud infideles, non debet tamen superbire; sed debet inter utrumque medio modo incedere. Consequenter exponit ista duo quae posuit; et primum quam infamiam habuerunt, et ostendit quod magnam, quia *ut seductores, et veraces;* quasi dicat: A quibusdam habemur ut seductores, a quibusdam vero habemur ut veraces. Nec mirum, quia etiam de Christo alii dixerunt, quia bonus est, alii vero quod non, sed seducit turbas, ut dicitur *Ioan. 7.* Secundo ostendit quomodo fuerunt gloriosi, et ignobiles, quia *sicut ignoti, et cogniti,* idest adprobati a bonis; et incogniti, idest despecti a malis: *1. Corinth. 4. 13. Tamquam purgamenta huius mundi facti sumus.*

Consequenter prosequitur ea quae pertinent ad concupiscentiam carnis; et ponit tria quae concupiscit caro. Primo enim concupiscit longam vitam; et quantum ad hoc dicit, *Quasi morientes,* idest licet exponamur periculis mortis, *infra 11. 23. In mortibus frequenter,* tamen *ecce vivimus,* virtute, et fide. Et ideo *Habac. 2. 4. Iustus ex fide vivit: Psalm. 117. 17. Non moriar, sed vivam, et narrabo opera Domini.* Secundo concupiscit incolumitatem, et quietem; et quantum ad hoc dicit: *Ut castigati, et non mortificati;* quasi dicat: Licet diversis flagellis castigemur a Domino, non tamen tradit nos morti: *Psalm. 117. 18. Castigans castigavit me Dominus, et morti non tradidit me: 2. Timoth. 3. 12. Omnes qui pie volunt vivere in Christo Iesu, persecutionem patientur.* Tertio concupiscit gaudium, et iucunditatem; et quantum ad hoc dicit: *Quasi tristes, semper autem gaudentes:* quia licet in exterioribus, et quae ad carnem sunt, patiamur tristitiam, et amaritudinem; interius tamen continuum gaudium habemus, quod crescit in nobis ex consolationibus Spiritus sancti, et spe remunerationis aeternae: *Iacob. 1. 2. Omne gaudium existimate, fratres mei, cum in tentationes varias incideritis: Ioan. 16. 20. Tristitia vestra vertetur in gaudium.*

Consequenter prosequitur de his quae pertinent ad concupiscentiam oculorum; et circa hoc ponit duo: quorum unum est in comparatione ad alios, et secundum hoc prosperum in divitiis est quod homo abundet, ita quod possit aliis ministrare de divitiis suis, sinistrum autem in hoc est quod homo sit ita pauper quod oporteat eum ab aliis mendicare: et ideo dicit, quod in his temporalibus sumus *sicut egentes,* idest ab aliis accipientes; sed tamen quantum ad spiritualia sumus *multos locupletantes.* Et non dicit omnes, quia non sunt omnes locupletari parati: *Proverb. 13. 7. Est quasi pauper, cum in multis divitiis sit.* Secundum est in comparatione ad seipsos, et secundum hoc prosperum in divitiis est multa possidere, sinistrum autem ut nihil penitus habeat; et quantum ad hoc dicit, quod in exterioribus sunt *tamquam nihil habentes,* scilicet in temporalibus, quia omnia dimiserunt propter Christum: *Matth. 19. 21. Si vis perfectus esse, vade, et vende omnia quae habes, et da pauperibus, et habebis thesaurum in caelo; et veni, sequere me.* Sed interius, et in spiritualibus *omnia possidentes,* scilicet per interiorem magnitudinem cordis. Et hoc ideo est, quia ipsi vivevant non sibi, sed Christo; et ideo omnia quae sunt Christi, reputabant ut sua. Unde cum Christo omnia sint subiecta, omnia possidebant, et omnia tendebant in eorum gloriam: *Deut. 11. 24. Et omnis locus quem calcaverit pes vester, vester erit.*

Nota autem circa praemissa, quod Apostolus utitur in praemissis miro modo loquendi. Nam ipse quasi semper ponit unum contra unum, et temporale contra spirituale; sed tamen in temporalibus semper addit quamdam conditionem; puta, ut, sicut, quasi tanquam; sed in opposito spirituali nihil addit. Cuius ratio est, quia temporalia sive sint mala, sive bona, sunt transmutabilia, et apparentia, et habent tantum similitudinem vel boni, vel mali: et ideo dicit, *Ut seductores, et quasi ignoti:* quia non erant in rei veritate sic, sed in opinione hominum, et sic erant transitoria bona, aut mala. Bona autem spiritualia existentia sunt, et vera; et ideo non addit eis conditionem aliquam.

LECTIO III.

Os nostrum patet ad vos, o Corinthii; cor nostrum dilatatum est. Non angustiamini in nobis, angustiamini autem in visceribus vestris. Eamdem autem habentes remunerationem, tamquam filiis dico, dilatamini et vos. Nolite iugum ducere cum infidelibus. Quae enim participatio iustitiae cum iniquitate; aut quae societas lucis ad tenebras? Quae autem conventio Christi ad Belial; aut quae pars fideli cum infideli? Quis autem consensus templo Dei cum idolis? Vos enim estis templum Dei vivi, sicut dicit Deus: quoniam inhabitabo in illis, et inambulabo inter eos, et ero illorum Deus, et ipsi erunt mihi populus. Propter quod exite de medio eorum, et separamini, dicit Dominus, et immundum ne tetigeritis; et ego recipiam vos, et ero vobis in patrem, et vos eritis mihi in filios et filias, dicit Dominus omnipotens.

Postquam Apostolus docuerat usum gratiae collatae quantum ad bonas operationes exteriores; hic consequenter instruit eos circa usum praedictum quantum ad interiorem devotionem, quae consistit in laetitia cordis, quae latitudinem cordis causat; et circa hoc tria facit: primo enim exhibet se eis in exemplum latitudinis; secundo ostendit quod ab ipso non habent contrarium exemplum, nec possunt accipere, ibi, *Non angustiamini in nobis;* tertio exhortatur eos ad cordis latitudinem, ibi, *Eamdem autem habentes remunerationem, tamquam filiis dico, dilatamini et vos.* Circa primum duo facit. Primo ponit signum latitudinis cordis; secundo ponit ipsam latitudinem cordis quam habebat Apostolus, ibi, *Cor nostrum dilatatum est.* Signum autem latitudinis est os latum, quia os imme-

diate adhaeret cordi. Unde quae per os exprimimus, sunt expressa signa conceptionum cordis : *Matth. 12. 34. Ex abundantia cordis os loquitur.* Et hoc est quod dicit: *Os nostrum patet ad vos.* Os enim clausum est aliquando, tunc scilicet quando ea quae sunt in corde, non patent exterius ; sed apertum, et patens est quando ea quae in corde sunt, manifestantur : *Iob 3. 1. Post haec aperuit Iob os suum : Matth. 5. 2. Aperiens os suum, docebat eos.* Et ne hoc videatur pertinere ad vitium vanitatis, quia manifestat se, subdit rationem, dicens, *Ad vos*, idest propter utilitatem vestram manifestamus vobis secreta cordis nostri: *1. Corinth. 10. 33. Non quaerens quod mihi utile sit, sed quod multis, ut salvi fiant.* Causa autem huius dilatationis procedit ex dilatatione, et latitudine cordis: et ideo dicit : *Cor nostrum dilatatum est : Prov. 21. 4. Exaltatio oculorum dilatatio est cordis* Cor autem aliquando est strictum, tunc scilicet quando comprimitur, et concluditur in modico; sicut cum quis non curat nisi de terrenis, et contemnit caelestia, non valens ea intellectu capere. Aliquando autem est latum, tunc scilicet quando quis magna appetit, et desiderat: et talis erat Apostolus, qui non reputans ea quae videntur, desiderabat caelestia : et ideo dicit : *Cor nostrum dilatatum est*, idest ampliatum ad magna appetenda.

Consequenter ostendit quod non habent ab Apostolo contrarium exemplum, dicens : *Non angustiamini in nobis ;* quasi dicat: Ex quo ostendimus vobis latitudinem cordis nostri, non habetis a nobis exemplum, nec causam unde angustiemini. Sed si hoc facitis, tunc quidem angustiamini, sed non *in nobis*, immo *ex visceribus vestris*, idest ex vobis. Ubi sciendum est, quod angustiari idem est quod includi in aliquo, unde non patet aditus evadendi. Isti autem erant seducti adeo a pseudo, quod non credebant posse salutem consequi nisi in observantiis legalibus: et ideo efficiebantur servi, cum essent liberi secundum fidem Christi. Unde angustiatio huius servitutis non proveniebat eis ab Apostolo, sed ex visceribus eorum, idest ex duritia cordium ipsorum : *Luc. 23. 28. Nolite flere super me, sed super vos ipsas flete.*

Consequenter hortatur eos ad latitudinem cordis, dicens : *Eamdem autem habentes remunerationem... dilatamini et vos ;* quasi dicat : Si aliquando decepti a pseudo angustiati estis, non omnino remaneatis in angustiatione, immo studeatis habere latum cor, sicut nos habemus: quia eamdem habebitis remunerationem quam nos habemus. Et ideo dicit : *Eamdem remunerationem habentes*, scilicet sicut et nos : *supra 1. 7. Sicut estis socii passionum, sic eritis et consolationis. Tamquam filiis*, non inimicis, *dico* vobis ; vel tamquam filiis Dei ; quasi dicat : *Eamdem remunerationem habentes* quam filii Dei, scilicet haeredes vitae aeternae : *Rom. 8. 17. Si filii, et haeredes : eamdem*, inquam, *habentes remunerationem, dilatamini et vos*, idest habeatis cor magnum, et liberum libertate spiritus, quae est in fide Christi, et non coangustiamini in servitute observantiae legalis.

Consequenter cum dicit, *Nolite iugum ducere cum infidelibus*, docet eos usum collatae gratiae quantum ad infidelium vitationem ; et circa hoc duo facit. Primo ponitur Apostoli exhortatio; secundo exhortationis ratio, ibi, *Quae enim participatio iustitiae cum iniquitate ?* tertio rationem huius auctoritate confirmat, ibi, *Vos enim estis templum Dei.* Dicit ergo: *Nolite iugum ducere cum infidelibus.* Ubi est sciendum, quod iugum dicitur omne illud quod ligat plures ad aliquid faciendum. Unde quia aliquando aliqui conveniunt ad faciendum aliquid boni, quod est ex Deo, et aliqui ad faciendum aliquid mali, quod est ex diabolo; ideo dicitur iugum Dei, et iugum diaboli. Iugum quidem Dei est ipsa caritas, quae ligat hominem ad serviendum Deo: *Matth. 11. 29. Tollite iugum meum super vos.* Iugum vero diaboli est ipsa iniquitas, quae ligat ad malum, et ad male faciendum: *Isa. 9. 4. Iugum oneris eius.* Hoc ergo dicit : *Nolite iugum ducere*, idest nolite communicare in operibus infidelitatis, *cum infidelibus :* et hoc propter duo. Primo quia aliqui erant inter eos qui reputabantur sapientiores, non abstinentes ab idolotytis, et ex hoc scandalizabant inferiores. Alii autem erant qui communicabant cum Iudaeis in traditionibus seniorum. Unde Apostolus hortatur eos cum dicit: *Nolite iugum ducere cum infidelibus :* ut non communicent cum Iudaeis in traditionibus legis, neque cum Gentibus in cultu idolorum: utrique enim infideles sunt.

Rationem autem huius assignat dicens : *Quae enim participatio iustitiae cum iniquitate ?* quae sumitur ex distinctione duplici. Una distinctio est quantum ad causam, sed alia est quantum ad statum. Distinctio quantum ad causam duplex est, scilicet quantum ad causam habitualem, et quantum ad causam efficientem. Causa autem habitualis est duplex. Una quantum ad effectum ; et hoc est quod dicit: *Quae enim participatio iustitiae cum iniquitate ?* quasi dicat : Non debetis iugum ducere cum infidelibus, quia alius habitus est in vobis, alius in illis: in vobis quidem est habitus iustitiae, in illis vero est habitus iniquitatis. Maxima autem iustitia est reddere Deo quod suum est, et hoc est colere ipsum. Unde cum vos colatis Deum, est in vobis habitus iustitiae. Summa autem iniquitas est auferre a Deo quod suum est, et dare diabolo : *Isa. 1. 13. Iniqui sunt coetus vestri : Hierem. 23. 28. Quid paleis ad triticum ?* Alia causa habitualis est quantum ad intellectum ; et haec distinctio est, quia fideles sunt illuminati lumine fidei, sed infideles sunt in tenebris errorum ; et quantum ad hoc dicit : *Aut quae societas luci ad tenebras ?* quasi dicat : Non est conveniens quod eis communicetis, quia non est aliqua societas conveniens: quia vos estis lux per scientiam fidei : *Ephes. 5. 8. Eratis aliquando tenebrae, nunc autem lux in Domino;* illi vero tenebrae sunt per ignorantiam : *Proverb. 4. 19. Via impiorum tenebrosa; nesciunt ubi corruant.* Unde Dominus a principio divisit lucem a tenebris, ut dicitur *Genes. 1.* Quantum vero ad causam efficientem dicit: *Quae autem conventio Christi ad Belial?* quasi dicat: Vos estis servi Christi, et membra eius : *1. Corinth. 12. 27. Vos estis corpus Christi:* illi autem sunt membra diaboli. Et dicitur diabolus Belial, absque iugo, quia noluit subiici iugo Dei : *Hierem. 2. 20. A saeculo fregisti iugum meum, rupisti vincula mea, et dixisti, Non serviam.* Quod autem non possit esse conventio Christi ad Belial, patet ex verbis Christi *Ioan. 14. 30. Venit princeps mundi huius, et in me non*

habet quidquam: et etiam ex verbis diaboli: *Matth. 8. 29. Quid nobis, et tibi Iesu Fili Dei?* Alia distinctio est quantum ad statum fidei: et secundum hoc dicit: *Aut quae pars est fideli cum infideli?* quasi dicat: Non eadem est pars utriusque: quia pars fidelis est ipse Deus, quem habet ut praemium, et ut finem suae beatitudinis: *Psalm. 15. 5. Dominus pars haereditatis meae, et calicis mei;* sed pars infidelis sunt bona terrena: *Sap. 2. 9. Haec est sors nostra, et pars nostra: Matth. 24. 51. Dividet eum, et partem eius ponet cum hypocritis.* Item quantum ad statum gratiae; et secundum hoc dicit: *Quis autem consensus templo Dei cum idolis?* quasi dicat: Non est aliqua convenientia templo Dei, et idolis. Unde vos estis templum Dei per gratiam: *1. Corinth. 3. 16. Nescitis quoniam membra vestra templum sunt Spiritus sancti?* Non debetis ergo communicare cum infidelibus, qui sunt templa idolorum. Sed notandum, quod Dominus prohibet per Ezechielem, quod in templo Dei non colantur idola, *Ezech. 26.* Multo ergo magis prohibentur homines, quorum animae sunt templum Dei, ne violent illa per participationem idolorum: *1. Corinth. 3. 17. Si quis templum Dei violaverit, disperdet illum Deus.*

Consequenter cum dicit, *Vos estis templum Dei vivi*, confirmat rationem propositam per auctoritatem; et circa hoc duo facit: primo enim confirmat quod induxit ratione admonitionis; secundo vero confirmat ipsam admonitionem, ibi, *Propter quod exite de medio eorum.* Circa primum duo facit. Primo resumit quod probare intendit; secundo vero inducit auctoritatem ad propositum, ibi, *Sicut dicit Dominus: Quoniam inhabitabo in illis, et inambulabo inter eos.* Dicit ergo: Recte dico, quod non est consensus templo Dei cum idolis, idest non debetis cum eis participare; quia vos estis templum Dei vivi, et non mortui sicut idolatrae. Ad hoc probandum adducit auctoritatem probans hoc ipsum per usum templi: usus enim templi est ut Deus habitet in eo: nam templum est locus Dei ad inhabitandum sibi consecratus: *Psalm. 10. 5. Dominus in templo sancto suo:* quae quidem auctoritas sumitur *ex Levit. 26. 11.* quae talis est: *Ponam tabernaculum meum in medio vestri, et non abiiciet vos anima mea.* In qua auctoritate quatuor tangit, quantum ad hunc usum pertinet. Primum pertinet ad gratiam operationum; quod est Deum esse in aliquo per gratiam: et hoc est quod dicit: *Inhabitabo in eis*, scilicet in sanctis, per gratiam excolens eos. Licet autem Deus in omnibus rebus dicatur esse per praesentiam, potentiam, et essentiam; non tamen dicitur in eis inhabitare; sed in solis sanctis per gratiam. Cuius ratio est, quia Deus est in omnibus rebus per suam actionem, inquantum coniungit se eis, ut dans esse, et conservans in esse; in sanctis autem est per ipsorum sanctorum operationem, qua attingunt ad Deum, et quodammodo comprehendunt ipsum, quae est diligere, et cognoscere: nam diligens, et cognoscens dicitur in se habere cognita, et dilecta. Secundum pertinet ad gratiam cooperantem, quo scilicet proficiunt sancti auxilio Dei; et quantum ad hoc dicit: *Inambulabo in eis*, idest promovebo eos de virtute in virtutem: nam hic profectus sine gratia Dei esse non potest: *1. Corinth. 15. 10. Gratia Dei sum id quod sum:* nam sicut gratia operans facit nos esse aliquid in esse iustitiae, ita et gratia cooperans facit nos in ipso esse proficere. Tertium pertinet ad Dei beneficium: et hoc vel protectionis per providentiam; et hoc tangit dicens: *Ego ero illorum Deus*, idest providentia mea protegam eos: *Psal. 143. 15. Beatus populus cuius Dominus Deus eius.* Vel beneficium remunerationis, ut sic dicatur: *Ero illorum Deus*, idest dabo eis meipsum in mercedem: *Genes. 15. 1. Ego ero merces tua magna nimis:* et *Hebr. 11. 16. Non confunditur Deus eorum vocari Deus.* Quartum pertinet ad debitum cultum, et servitium sanctorum; et quantum ad hoc dicit: *Et ipsi erunt mihi in populum*, idest me colent, et mihi obedient ut mei, et non alterius: *Psalm. 94. 4. Nos autem populus eius, et oves pascuae eius.* Vel possunt ad praesentiam corporalem referri; et tunc exponitur sic. *Quoniam inhabitabo in illis*, per carnis assumptionem: *Ioan. 1. 14. Verbum caro factum est, et habitavit in nobis: et ambulabo inter illos*, corporaliter cum eis conversando: *Baruch 3. 38. Post haec in terris visus est: et ero illorum Deus*, per gloriam: *Deut. 4. 7. Non est alia natio tam grandis, quae habeat deos appropinquantes sibi, sicut Deus noster adest cunctis obsecrationibus nostris. Et ipsi erunt mihi populus*, idest per fidem me colent.

Consequenter cum dicit, *Propter quod exite de medio eorum*, confirmat ipsam admonitionem per aliam auctoritatem; et circa hoc duo facit. Primo confirmat admonitionem per auctoritatem; secundo ostendit praemium promissum servantibus monitionem, ibi, *Ego recipiam vos.* Dicit ergo: *Propter quod*, idest quia estis templum Dei, *exite de medio eorum:* et sumitur *de Isa. 3. 11. Recedite, recedite, exite inde, et pollutum nolite tangere.* Ubi tria dicit, *Exite, separamini, et immundum nolite tangere:* quia tripliciter debemus nos habere ad infideles. Primo ut exeamus ab eis relinquendo peccata: *Zach. 2. 6. O, o, fugite de terra Aquilonis, dicit Dominus.* Sed Donatistae dicunt, quod debemus corporaliter desercre malam societatem, quod non est verum. Unde quod Apostolus dicit, intelligendum est de separatione spirituali: et ideo sic exponit: *Exite*, spiritualiter non sequendo vitam eorum: *Cant. 2. 2. Sicut lilium inter spinas, sic amica mea inter filias.* Et hoc ideo ut vitemus ipsas peccatorum occasiones ab eis datas: et ideo dicit: *Separamini*, idest longe ab eorum consensu sitis: *Matth. 10. 35. Veni enim separare hominem adversus patrem suum: Num. 16. 26. Recedite a tabernaculis hominum impiorum, et nolite tangere quae ad eos pertinent, ne involvamini in peccatis eorum.* Tertio ut arguamus eos, cum male agunt; et ideo dicit: *Immundum ne tetigeritis*, scilicet consentientes eis in malis: *Rom. 1. 32. Non solum qui faciunt ea, sed et qui consentiunt facientibus: Ephes. 5. 11. Nolite communicare operibus infructuosis.* Et hoc quia qui tangit picem, inquinatur ab ea, *Eccli. 13.* Praemium autem repromissum servantibus monitionem est duplex, scilicet divina familiaritas, et divina adoptio. Divina familiaritas, quia *ego recipiam vos*; quasi dicat: Secure exeatis, quia *ego recipiam vos* in meos: *Ps. 26. 10. Quoniam pater meus, et mater mea dereliquerunt me, Dominus autem assumpsit me: Psalm.*

64. 5. Beatus quem elegisti, et assumpsisti: Isa. 42. 1. Ecce servus meus, suscipiam eum. Sed divina adoptio, quia adoptat nos in filios, quia dicit : *Et ero vobis in patrem, et vos eritis mihi in filios: Rom. 8. 15. Non accepistis spiritum servitutis iterum in timore, sed accepistis spiritum adoptionis filiorum, in quo clamamus, Abba, Pater.* Et dicit *filios* quantum ad perfectos, et *filias* quantum ad imperfectos ; et hoc sumitur *ex 2. Reg. 7. 14.* ubi dicitur de Salomone : *Ego ero ei in patrem, et ipse erit mihi in filium.*

CAPITIS SEPTIMI

LECTIO PRIMA

Has igitur habentes promissiones, carissimi, mundemus nos ab omni inquinamento carnis, et spiritus, perficientes sanctificationem in timore Dei. Capite nos. Neminem laesimus, neminem corrupimus, neminem circumvenimus. Non ad condemnationem vestram dico. Praediximus enim quod in cordibus nostris estis ad commoriendum, et ad convivendum.

Monuit Apostolus Corinthios qualiter se in futuro debeant habere ; hic commendat eos de bonis praeteritis. Sed ut fiat quaedam continuatio praeteritorum ad futura, primo concludit admonitionem ; secundo vero commendat eos, ibi, *Multa mihi fiducia est apud vos.* Circa primum tria facit. Primo ponit admonitionem ; secundo inducit exemplum sui ipsius ad admonitionem servandam, ibi, *Capite nos ;* tertio ponit admonentis intentionem, ibi, *Non ad condemnationem vestram dico.* Circa primum tria facit. Primo ponit motivum ad observantiam admonitionis ; et hoc est promissio eis facta : et ideo dicit : *Has igitur habentes promissiones, carissimi*, scilicet quod Deus habitet in nobis, et recipiat nos etc. Secundo ponit admonitionem, cum dicit : *Mundemus nos ab omni inquinamento carnis, et spiritus :* et hoc ideo, quia promissiones istae non dantur nisi mundis ; et ideo *mundemus nos ab omni inquinamento carnis, et spiritus*, idest carnalium, et spiritualium vitiorum: *Isa. 52. 11. Mundamini qui fertis vasa Domini.*

Ubi sciendum est, quod omne peccatum quod consummatur in delectatione carnis, est carnale ; illud vero quod consummatur in delectatione spiritus, est spirituale. Et inde est quod peccata carnalia, si considerentur quantum ad sui consummationem, sunt duo tantum, scilicet gula, et luxuria : cetera vero peccata sunt spiritualia. Si vero considerentur quantum ad sui originem, sic omnia peccata possunt dici carnalia, quia omnia ex conceptione carnis originem habent; et hoc modo loquitur *ad Galat. 5. 19. Manifesta sunt autem opera carnis; quae sunt fornicatio, immunditia, impudicitia, luxuria, idolorum servitus, veneficia, inimicitiae, contentiones, aemulationes, irae, rixae, dissensiones, sectae, invidiae, homicidia, ebrietates, comessationes, et his similia.*

Tertio ponit modum implendi admonitionem, ibi, *Perficientes sanctificationem in timore Dei.* Posset enim aliquis dicere : Numquid non sumus mundati in baptismo? Et ideo addit: *Perficientes sanctificationem*, idest perficiamus emundationem inchoatam in baptismo: sanctus enim idem est quod mundus : *Levit. 11.* et *19. 2. Sancti estote, quoniam ego sanctus sum Dominus Deus vester.* Perficiamus, inquam, quia Philosophi conati sunt perficere, et non potuerunt, quia non potuerunt omnia peccata vitare : quantumcumque enim aliqua peccata vitarent, et exercerent actus virtutum, adhuc tamen remanebat in eis peccatum infidelitatis. Et ideo in vero cultu Dei solum perficitur emundatio ; et hoc est quod dicit : *In timore*, idest in cultu, *Dei : Eccli. 25. 14. Timor Domini super omnia se superposuit.*

Sed contra *Coloss. 3. 14. Super omnia caritatem habentes, quae est vinculum perfectionis.* Non igitur perficitur sanctificatio in timore Dei, sed in caritate Dei.

Respondeo : Dicendum est, quod hic loquitur de timore filiali, qui est caritatis effectus, et non de servili, qui contrariatur caritati. Dicit autem, *In timore*, ut doceat nos habere affectum ad Deum cum quadam reverentia, et solicitudine. Amor enim causat securitatem, quae quandoque negligentiam parit ; sed qui timet, semper est solicitus.

Consequenter cum dicit, *Capite nos*, in exemplum se praebet; quasi diceret: Accipite nos in exemplum: *1. Corinth. 11. 1. Imitatores mei estote, sicut et ego Christi.* Ego enim mihi cavi ab immunditia per sanctificationem, quia neminem laesi. Ubi notandum, quod tripliciter potest aliquis laedere proximum ; et nullo istorum modorum laesit aliquem. Primo in persona; et quantum ad hoc dicit : *Neminem laesimus*, scilicet in persona, sicut faciunt mali domini: *Mich. 3. 2. Violenter tollitis pellem eorum desuper eis.* Secundo quantum ad famam, inducendo eos vel exemplo, vel persuasionibus ad malum ; et quantum ad hoc dicit: *Neminem corrupimus : 1. Corinth. 15. 33. Corrumpunt bonos mores colloquia prava.* Tertio quantum ad subtractionem bonorum ; et quantum ad hoc dicit : *Neminem circumvenimus*, idest in bonis fraudavimus: *1. Thess. 4. 6. Ne quis circumveniat in negotio fratrem suum.*

Consequenter cum dicit, *Non ad condemnationem vestram dico*, aperit suam intentionem ; quasi dicat : Non dico hoc condemnando vos, sed ut emendemini. Mala enim praeterita propter duo consueverunt commemorari: aliquando ad condemnationem, et hoc quando non est ultra spes correctionis ; aliquando autem ad emendationem, ut scilicet corrigatur, et hoc modo loquitur hic : *Non ad condemnationem vestram dico: 1. Corinth. 7. 35. Hoc ad utilitatem vestram dico, non ut laqueum vobis iniiciam.* Et ratio huius est, quia gaudeo de bono vestro: *praedixi enim quod* vos *estis in cordibus nostris : Supra 3. 2. Epistola nostra* vos *estis scripta in cordibus nostris : Philip. 1. 7. Eo quod habeam vos in corde, et in vinculis meis, et in defensione, et confirmatione Evangelii, socios gaudii mei omnes vos esse. Estis*, inquam, *in cordibus nostris*, scilicet *ad commoriendum, et ad convivendum.* Quod potest intelligi de morte culpae, et de morte naturali: de morte culpae, ut non intelligatur quod nos simus parati ad commoriendum vobiscum,

idest quando vos peccatis, nos velimus peccare; sed quod mortem culpae vestram eo dolore accipimus quo nostram: *Infra 11. 29. Quis infirmatur, et ego non infirmor? 1. Cor. 15. 31. Quotidie morior per vestram gloriam, fratres. Et ad convivendum*, quia ita gaudeo de bona vita vestra in gratia, sicut et de nostra. De morte vero naturali, ut intelligatur: *Ad commoriendum*, idest paratus sum mori pro vobis: *Infra 12. 15. Libentius impendar, et superimpendar pro animabus vestris. Et ad convivendum*, idest ut desiderem vos esse socios in vita aeterna: *2. Tim. 2. 11. Si commortui sumus, et convivemus.*

LECTIO II.

Multa mihi fiducia est apud vos, multa mihi gloriatio pro vobis: repletus sum consolatione, superabundo gaudio in omni tribulatione nostra. Nam et cum venissemus in Macedoniam, nullam requiem habuit caro nostra, sed omnem tribulationem passi sumus. Foris pugnae, intus timores. Sed qui consolatur humiles, consolatus est nos Deus in adventu Titi. Non solum autem in adventu eius, sed etiam in consolatione in qua consolatus est in vobis, referens nobis vestrum desiderium, vestrum fletum, vestram aemulationem pro me, ita ut magis gauderem. Quoniam, etsi contristavi vos in Epistola, non me poenitet. Et si poeniteret, videns quod Epistola illa, etsi ad horam vos contristavit, nunc gaudeo: non quia contristati estis, sed quia contristati estis ad poenitentiam.

Apostolus posuit supra admonitionem ex praemissis conclusam; hic subdit suam commendationem; et circa hoc duo facit. Primo ponit eorum commendationem; secundo ipsam exponit, ibi, *Nam et cum venissem in Macedoniam, nullam requiem habuit caro nostra.* Commendationem autem ipsorum ponit ostendendo affectum suum, qui consurgit ex bonis operibus, quae Corinthii faciebant. Consuevit enim quadruplex affectus in cordibus diligentium consurgere ex bonis quae dilecti operantur; et hos quatuor se Apostolus concepisse de eis ostendit. Et primo affectum fiduciae: unde dicit: *Multa mihi fiducia est apud vos*, inquantum scilicet confido quod qui bene coepistis, semper proficietis in melius: unde ex bonis auditis de vobis spero maiora in futurum: *Philip. 1. 6. Confido de vobis, quod qui coepit in vobis opus bonum, perficiet usque in diem Christi Iesu: Heb. 6. 9. Confidimus de vobis, carissimi, meliora, et viciniora saluti.* Et haec fiducia bona est, et salubris: *Hebr. 10. 35. Nolite amittere fiduciam vestram quae magnam habet remunerationem.* Secundo ex hoc concipit affectum gloriationis. Ex quo enim quis bona amici sicut sua diligit, consequens est ut de bonis amici sicut de propriis glorietur. Et hoc specialiter, quoniam ipse est causa illorum bonorum, sicut magister est causa doctrinae discipuli. Et ideo dicit: *Multa mihi gloriatio pro vobis est: Prov. 10. 1. Gloria patris filius sapiens.* Tertio ex praedictis concipit affectum consolationis, quando is qui laetatur, et gloriatur de bonis suis, vel amici, habet remedium contra tristitias: consolatio enim est remedium contra tristitias. Naturale autem est quod semper delectatio, et gaudium, tristitiae opponitur: et secundum Philosophum omnis delectatio debilitat, vel totaliter tollit tristitiam. Si delectatio sit contraria tristitiae, totaliter absorbet tristitiam; si autem non sit contraria, debilitat, et diminuit eam. Et inde est quod quando quis est in tristitia, quandocumque nuntiantur sibi aliqua laeta, diminuitur tristitia. Et ideo quia audit laeta de Corinthiis, dicit: *Repletus sum consolatione*, audita scilicet correctione vestra: *Supra 1. 5. Sicut abundant Christi passiones in nobis: ita et per Christum abundat consolatio nostra: Philip. 2. 1. Si qua consolatio in Christo, si quod solatium caritatis, si qua societas spiritualis, si qua viscera miserationis: implete gaudium meum, ut idem sapiatis, eamdem caritatem habentes, unanimes, idipsum sentientes.* Quarto consurgit ex praedictis affectus exuberantis gaudii: licet enim ex aliquibus delectationibus diminuatur tristitia, non tamen totaliter tollitur, nisi gaudium sit magnum. Quamvis autem Apostolus multas tribulationes sustineret, quia tamen multum gaudebat de bonis Corinthiorum, ideo non solum non absorbebatur tristitia totaliter, sed etiam superabundabat gaudio; et ideo dicit: *Superabundo gaudio in omni tribulatione nostra*, idest gaudium meum superat omnem tribulationem, quae erat in anima mea: *1. Thessal. 2. 19. Quae est enim spes nostra, aut gaudium, aut corona gloriae? Rom. 12. 12. In tribulatione patientes.*

Consequenter cum dicit, *Nam cum venissem in Macedoniam, nullam requiem habuit caro nostra*, exponit suam commendationem. Duo autem dixerat, scilicet se accepisse gaudium, et habuisse tribulationem. Primo ergo manifestat suam tribulationem; secundo vero suam consolationem, ibi, *Sed qui consolatur humiles, consolatus est nos Deus in adventu Titi.* Tribulationem autem aggravat ex duobus, scilicet ex subtractione remedii, et ex tribulationis multiplicitate. Ex subtractione remedii, cum dicit: *Nam et cum venissem in Macedoniam, nullam requiem habuit caro nostra;* quasi dicat: Vere tribulationem habeo, quia in nullo consolor: *nam cum venissem in Macedoniam, nullam requiem habuit caro nostra.* Hic facit mentionem de persecutione quam passus est in Macedonia, quando liberavit ancillam Pythonissam, ut legitur *Act. 16.* Dicit autem: *Nullam requiem habuit caro nostra:* et non dicit, spiritus noster: quia sancti semper habent pacem spiritus; cum etiam in adversis anima, quae in corpore patitur, spe futuri praemii quiescat, quamquam multa sustineat affectui carnis contraria. Ex multiplicitate vero tribulationum aggravat, cum dicit; *Omnem tribulationem passi sumus*, idest omne genus tribulationis secundum corpus, et secundum animam: *Supra 4. 8. In omnibus tribulationem patimur: Ioan. 16. 33. In mundo pressuram habebitis.* Et quod omnem tribulationem passus fuerit, exponit consequenter cum dicit: *Foris pugnae, intus timores. Foris*, idest extra meipsum, *pugnae*, persecutionum; sed tamen *intus*, idest in corde, est timor de malo, timens persecutionem in futuro: *Deuter. 32. 25. Foris vastabit eos gladius, et intus pavor.*

Sed contra: *Prov. 28. 1. Iustus quasi leo confidens absque terrore erit.* Respondeo. Est sine timore quantum ad spiritum, non tamen quantum ad carnem.

Vel *foris*, idest extra Ecclesiam, *pugnae*, illatae ab infidelibus; sed *intus timores*, ne scilicet illi qui intra Ecclesiam sunt, excidant a fide propter persecutores. Vel *foris*, idest in manifesto, *pugnae*, quibus impugnamur a manifestis inimicis: *intus timores*, qui iniiciuntur nobis ab illis qui dicunt se amicos, et non sunt: quia, ut dicit Boetius *de Consolatione, nulla pestis efficacior ad nocendum quam familiaris inimicus: Matth. 10. 36. Inimici hominis domestici eius.*

Consequenter cum dicit, *Sed qui consolatur humiles, consolatus est nos Deus in adventu Titi*, ponit materiam suae consolationis; quam extollit ex duobus, scilicet ex grata praesentia Titi, et ex consolatione Titi, ibi, *Non solum autem in adventu eius, sed etiam in consolatione qua consolatus est in vobis.* Dicit ergo: Licet hic graviter afflicti fuerimus: *sed qui*, scilicet Deus, *consolatur humiles, consolatus est nos in adventu Titi:* cuius praesentia utique mihi gratissima est, et in adiutorium: *Supra 1. 4. Qui consolatur nos in omni tribulatione nostra.* Dicit autem, *Qui consolatur humiles*, quia superbos non consolatur, sed eis resistit, ut dicitur *Iac. 4.* et *1. Petr. 5.* Consolatur autem humiles dando eis gratiam, quae est consolatio Spiritus sancti: *Isa. 41. 2. Ut consolarer omnes lugentes.*

Non solum autem in adventu eius, sed etiam in consolatione qua consolatus est in vobis. Hic ponitur alia materia consolationis Apostoli, scilicet consolatio Titi. Et materia huius consolationis est duplex. Prima, emendatio Corinthiorum, quam habuerunt in praesentia Titi; secunda est devotio Corinthiorum, quam ostenderunt ad Titum, ibi, *In consolatione autem nostra abundantius gavisi sumus super gaudio Titi.* Circa primum duo facit. Primo ponit consolationem de poenitentia Corinthiorum; secundo exponit quaedam quae dixit, ibi, *Contristati enim estis secundum Deum.* Circa primum tria facit. Primo ponit consolationem Titi; secundo materiam consolationis, ibi, *Referens nobis vestrum desiderium etc.* tertio effectum consolationis in mente Apostoli, ibi, *Ita ut magis gauderem.* Dicit ergo: Non solum consolatur nos Deus in adventu Titi, sed etiam in consolatione qua ipse Titus consolatus est de vobis, et in vobis. Et huius consolationis materia est, quia ipse Titus *consolatus est, referens nobis vestrum desiderium, vestrum fletum, vestram aemulationem pro me.* Ubi tria ponit laudabilia propter tria reprehensibilia quae fuerunt in eis. Fuerunt enim pigri ad bonum; et contra hoc dicit: *Referens nobis vestrum desiderium*, de proficiendo in melius. Item erant proni ad malum: et contra hoc dicit: *Vestrum fletum*, scilicet de peccatis commissis: *Hier. 6. 26. Luctum unigeniti fac tibi.* Item erant faciles deceptioni pseudorum; et contra hoc dicit, *Vestram aemulationem*, contra pseudos habitam pro amore mei. Nam ante aemulabamini contra me pro eis.

Consequenter cum dicit, *Ita ut magis gauderem*, ponit affectum conceptum ex consolatione Titi: qui quidem affectus est gaudium. Unde circa hoc tria facit. Primo ponit conceptum gaudium; secundo ostendit suae aestimationis imitationem; tertio subdit rationem gaudii. Dicit ergo: Intantum gavisus sum de his quae Titus retulit mihi, ita *ut magis gauderem* de hoc quam de tribulatione mea doluerim. Nam spiritualia praeferenda sunt temporalibus. Vel *ut magis gauderem* de hoc quod contristavi vos, quam doluerim olim. Peccaverant enim faciendo fornicationem, et Apostolus increpaverat eos, ut patet *in prima Epistola 5.* et *6. cap.* Tunc autem incertus erat Apostolus quem eventum deberet habere illa tristitia, bonum scilicet, an malum; et ideo dubitans poenituit. Sed videns postmodum quod bonum inde provenerat, gaudebat: ideo dicit: *Quoniam etsi contristavi vos*, increpando in prima Epistola, *non me poenitet* modo, quia correcti estis: *et si* olim *poeniteret*, quando scilicet eram incertus utrum tristitia induceret vos ad correctionem, vel desperationem, *videns quod epistola illa, etsi ad horam, vos contristavit, nunc gaudeo*, quia estis conversi. Et rationem gaudii assignat: quia non gaudeo de hoc quia *contristati estis*, sed de effectu, scilicet de correctione, *quia* scilicet *contristati estis*, non ad desperationem, sed *ad poenitentiam:* sicut medicus non gaudet de amaritudine medicinae, sed de effectu, scilicet de sanitate: *Supra 6. 10. Quasi tristes, semper autem gaudentes.*

LECTIO III.

Contristati enim estis secundum Deum, ut in nullo detrimentum patiamini ex nobis. Quae enim secundum Deum tristitia est, poenitentiam in salutem stabilem operatur; saeculi autem tristitia mortem operatur. Ecce enim hoc ipsum, secundum Deum contristari vos, quantam in vobis operatur solicitudinem, sed defensionem, sed indignationem, sed timorem, sed desiderium, sed aemulationem, sed vindictam. In omnibus exhibuistis vos incontaminatos esse negotio.

Posita consolatione Apostoli, et Titi de tristitia Corinthiorum, eo quod fuerit ad poenitentiam, et non ad desperationem; hic consequenter huius consolationis ratio assignatur, eorum tristitiam commendando: et circa hoc duo facit: primo enim commendat eorum tristitiam; secundo ex hoc concludit propositum, ibi, *Et si scripsi vobis, non propter eum qui fecit iniuriam... sed ad manifestandam solicitudinem nostram.* Commendat autem Corinthiorum tristitiam ex duobus. Primo ex causa; secundo ex effectu, ibi, *Quae enim tristitia est secundum Deum, poenitentiam in salutem stabilem operatur.* Causa autem ex qua commendatur eorum tristitia, haec est, quia est secundum Deum; et ideo dicit: Licet ad horam contristaverim vos per Epistolam, tamen nunc gaudeo, idest quia *contristati estis secundum Deum.* Ubi sciendum est, quod tristitia, et gaudium, et communiter omnis affectio ex amore causatur: tristatur enim quis, quia caret eo quod amat. Qualis autem est amor, talis est tristitia ex amore causata. Est autem duplex amor: unus quo diligitur Deus, et ex hoc causatur tristitia quae est secundum Deum; alius est quo amatur saeculum, et ex hoc causatur tristitia saeculi. Amor quo

diligimus Deum, facit nos libenter servire Deo, solicite quaerere honorem Dei, et vacare Deo dulciter. Et quia peccando impedimur a servitio Dei, et ideo ei non vacamus, nec eius honorem quaerimus; ideo amor Dei causat tristitiam de peccato; et haec est tristitia secundum Deum: quae quidem tristitia non fuit vobis ad malum, nec detrimentum, sed potius ad fructum, et meritum. Et ideo dicit: *Ut in nullo detrimentum patiamini ex nobis:* quia non solum bona, et grata quae vobis impendimus, vobis prosunt; sed etiam hoc ipsum quod vos corrigimus, et contristamur: *Hebr. 12. 11. Omnis disciplina in praesenti quidem videtur non esse gaudii, sed maeroris; postea autem fructum pacatissimum exercitatis per eam reddet iustitiae.*

Consequenter cum dicit, *Quae enim tristitia secundum Deum est, poenitentiam in salutem stabilem operatur*, commendat eorum tristitiam ex effectu; qui quidem est praemium vitae aeternae: et circa hoc duo facit: primo enim ponit effectum in generali; secundo experimentum specialiter in eis consecutum, ibi, *Ecce enim hoc ipsum, secundum Deum contristari vos, quantam in vobis operatur solicitudinem.* Circa primum duo facit: primo enim ponit effectum tristitiae quae est secundum Deum: secundo ponit effectum tristitiae quae est secundum mundum, ibi, *Saeculi autem tristitia mortem operatur.* Dicit ergo primo: Dico quod tristitia nostra non fuit vobis detrimentum: *enim*, idest quia, *tristitia quae est secundum Deum, operatur poenitentiam*, poenitentiam autem, dico, *in salutem stabilem*, idest sempiternam, quae est salus stabilis, et est beatorum; de qua *Isa. 51. 6. Salus autem mea in sempiternum erit:* et hanc operatur poenitentia: *Matth. 3. 2. Agite poenitentiam, appropinquabit enim regnum caelorum.* Et dicit *stabilem*, ut excludat salutem temporalem, quae est transitoria, et communis ipsis hominibus et iumentis; de qua *in Psal. 35. 8. Homines, et iumenta salvabis Domine.*

Sed contra hoc quod dicit, quod tristitia quae est secundum Deum, poenitentiam operatur, videtur esse, quia ipsa tristitia secundum Deum est poenitentia. Poenitere enim est tristari de malo, et secundum Deum. Non ergo operatur poenitentiam.

Respondeo. Dicendum est, quod poenitentia habet tres partes: quarum pars prima est tristitia, scilicet dolor, et compunctio de peccatis; aliae duae sunt confessio, et satisfactio. Cum ergo dicit, quod tristitia operatur poenitentiam, intelligendum est, quod compunctio, seu dolor de peccato operetur in nobis poenitentiam, idest alias partes poenitentiae, scilicet confessionem, et satisfactionem. Vel dicendum est, quod tristitia secundum Deum est communior quam poenitentia: quia poenitentia est de proprio peccato, sed tristatur quis secundum Deum et de peccatis propriis, et de alienis. Sic ergo effectus tristitiae quae est secundum Deum, est salus aeterna; effectus vero tristitiae quae est secundum mundum, est mors. Quia enim qui diligit saeculum, inimicus Dei constituitur, ut dicitur *Iacob. 4.* ideo ex amore saeculi mors causatur. Tristatur enim secundum saeculum quis, non quia peccans Deum offendit; sed quia deprehensus in peccato, punitur de eo, et detegitur: et haec tristitia est vitanda in peccatis: *Eccli. 30. 24. Tristitiam longe fac a te: multos enim occidit tristitia, et non est utilitas in illa.*

Consequenter manifestat effectum praedictum per experimentum sumptum in ipsis, cum dicit: *Ecce enim hoc ipsum, secundum Deum contristari vos, quantum in vobis operatur solicitudinem;* quasi dicat: Vere salutem stabilem, quia experimento patet quod in nobis multa quae ad salutem ducunt, operatur. Ponit autem sex ad hoc pertinentia; quorum unum est generale, scilicet solicitudo: quando enim homo est in laetitia, de facili committit aliquas negligentias; sed quando est tristis, et in timore, solicitatur: et ideo dicit: *Ecce enim*, scilicet in vobis experti estis, *hoc ipsum*, scilicet *secundum Deum contristari vos quantam in vobis operatur soliciludinem*, ad vitandum mala, et ad faciendum bona: *Mich. 6. 8. Indicabo tibi, o homo, quid sit bonum, et quid Dominus requirat a te:* et *infra: Solicitum ambulare cum Deo tuo.* Alia vero sunt specialia; quorum quaedam pertinent ad affectum interiorem, quaedam ad actum exteriorem. Eorum vero quae pertinent ad affectum interiorem quaedam sunt ad peccati remotionem, quaedam vero ad boni adeptionem: nam verus poenitens debet recedere a malo, et facere bonum. Quantum autem ad remotionem mali ponit tria. Primum est ut desistat facere malum; et quantum ad hoc dicit, *Sed defensionem*, contra illos qui nos ad malum inducunt: *1. Petr. 5. 9. Cui resistite fortes in fide.* Vel, secundum Glossam, ut contra pseudo me defendatis: *Ephes. ult. 13. Accipite armaturam Dei, ut possitis resistere in die malo.* Secundum est quod homo indignetur contra se pro peccatis quae fecit; et quantum ad hoc dicit, *Sed indignationem.* Indignatio autem sui operatur tristitiam secundum Deum: *Isa. 63. 5. Indignatio mea auxiliata est mihi.* Tertium est quod sit in continuo timore de futuro, ut caveat; et quantum ad hoc dicit, *Sed timorem*, de recidivo, ne scilicet in futuro similiter contingat: *Eccli. 25. 14. Timor Domini super omnia se superposuit.* Quantum autem ad hanc boni adeptionem duo ponit. Primo desiderium, quo ad bonum afficitur; et quantum ad hoc dicit, *Sed desiderium*, quo bonum facere affectetis: *Proverb. 11. 23. Desiderium iustorum, omne bonum.* Secundo aemulationem bonam, qua bonos imitari conatur; et quantum ad hoc dicit: *Sed aemulationem*, ut scilicet me, et alios bonos imitemini: *1. Corinth. 14. 1. Sectamini caritatem... aemulamini charismata meliora, 12. 31.* Eorum vero quae pertinent ad exteriorem actum, duo ponit. Primum est ut vindicent in seipsis quod peccaverunt; et hoc utile est. Cum enim omne malum necessarium sit puniri vel ab homine, vel a Deo; si hic non punit, melius est quod homo malum in se puniat quod fecit, quam quod Deus: quia, ut dicitur *Hebr. 10. 31. horrendum est incidere in manus Dei viventis:* et quantum ad hoc dicit, *Sed vindictam*, idest quia peccantes punitis, et etiam vos ipsos: *1. Corinth. 9. 27. Castigo corpus meum, et in servitutem redigo: Isa. 26. 16. Iustitiam non fecimus in terra.* Secundum est quod totaliter abstineat a malo; et ideo dicit: *In omnibus exhibuistis vos*, duce scilicet fide, *incontaminatos esse negotio*, scilicet christiano: *Supra 6. 4. In omnibus exhibeamus nosmetipsos sicut Dei ministros: Ephes. 1. 4. Elegit nos*

ante mundi constitutionem, ut essemus sancti: Psal. 100. 6. Ambulans in via immaculata, hic mihi ministrabat. Vel *negotio*, de quo scilicet correcti estis, puta de favore quem dedistis fornicatori; sed postmodum puniendo, et condemnando ipsum, ostendistis vos in hoc incontaminatos esse.

LECTIO IV.

Igitur et si scripsi vobis, non propter eum qui fecit iniuriam, nec propter eum qui passus est; sed ad manifestandam solicitudinem nostram, quam habemus pro vobis coram Deo: ideo consolati sumus. In consolatione autem nostra abundantius magis gavisi sumus super gaudio Titi, quia refectus est spiritus eius ab omnibus vobis. Et si quid apud illum de vobis gloriatus sum, non sum confusus; sed sicut omnia vobis in veritate locuti sumus, ita et gloriatio nostra quae fuit ad Titum, veritas facta est; et viscera eius abundantius in vobis sunt, reminiscentis omnium vestrum obedientiam, quomodo cum timore, et tremore excepistis illum. Gaudeo quod in omnibus confido in vobis.

Hic assignata ratione quare gaudet Apostolus de ipsorum tristitia, consequenter inducit conclusionem suam, in qua duo facit: primo enim ostendit intentionem suam quam habuit in scribendo; secundo manifestat gaudium quod habuit de ipsorum correctione, ibi, *Ideo consolati sumus.* Dicit ergo primo: Ex quo incontaminati estis, igitur apparet quod, *et si scripsi vobis*, per Epistolam increpando, non scripsi *propter eum* tantum *qui fecit iniuriam*, incestu maculando cubile patris sui, ut dicitur *1. Corinth. 5. nec propter eum* tantum *qui passus est*, scilicet propter patrem, quasi non propter zelum vindictae solum, sed hoc feci *ad manifestandam solicitudinem nostram quam pro vobis habemus*, idest ut sciretis quam soliciti simus pro vobis: et hoc dico *coram Deo*, ut sit iuramentum, idest Deo teste. Vel *ad manifestandam coram Deo*, scilicet de vobis omnibus *solicitudinem nostram: Coloss. 2. 1. Volo vos scire quam solicitudinem habeam pro vobis, et pro his qui sunt Laodiciae, et quicumque non viderunt faciem meam in carne.* Vel aliter. Non scripsi tantum *propter eum qui fecit iniuriam*, ut scilicet corrigeretur; vel *propter eum qui passus est*, ut placaretur; sed *ad manifestandam solicitudinem nostram*, ut scilicet vos qui indignati fuistis pro contumelia, et poena inflicta fornicatori, reconciliaremini Deo.

Consequenter concludit gaudium quod habuit de eorum correctione, cum dicit: *Ideo consolati sumus*; quasi dicat: Quia hoc consecutus sum ex eo quod scripsi, scilicet quod estis correcti, *ideo consolati sumus*, idest consolationem accepimus. Gaudium enim hominis est cum consequitur quod cum desiderio intendit: *Supra 1. 12. Abundantius autem ad vos conversati sumus.*

Consequenter cum dicit, *In consolatione autem nostra abundantius magis gavisi sumus*, ponit secundam causam suae consolationis, quae sumitur ex devotione quam ostenderunt ad Titum; et circa hoc tria facit. Primo ponit gaudium suum de gaudio Titi conceptum; secundo gaudii rationem assignat, ibi, *Et si quid apud illum de vobis gloriatus sum, non sum confusus;* tertio materiam gaudii Titi assignat, ibi, *Reminiscentis omnium vestrum obedientiam.* Dicit ergo primo: *Gavisi sumus* de correctione vestra, *autem*, idest sed, *in consolatione nostra abundantius magis gavisi sumus*, quam turbati fuerimus de tribulatione, *super gaudio Titi.* Vel *magis gavisi sumus*, idest magis gaudium attulit consolationi nostrae gaudium Titi; et hoc *quia refectus est spiritus eius.* Tunc enim reficitur animus praelati, quando subditi eius sunt obedientes ei, et eum reverentur: *Ad Phile. 20. Refice viscera mea in Domino.* Refectus, inquam, *ab omnibus vobis:* quia omnes vel correcti estis, vel est spes correctionis. Rationem autem huius gaudii assignat quantum ad duo. Unum est ex parte Apostoli, quia scilicet ipse inventus est verax. Nam Apostolus commendaverat Corinthios Tito, antequam iret ad eos. Quia vero nunc ita invenit Titus sicut Apostolus dixit, gaudet Apostolus verba sua vera fuisse; et hoc est quod dicit: *Et si quid apud illum de vobis gloriatus sum*, commendando vos, dicit autem, *gloriatus sum*, quia gloria Apostoli erat bonum illorum, *non sum confusus*, idest non erubesco me falsa dixisse: quando enim aliquis invenitur mendax, confunditur: *Eccli. 37. 20. Ante omnia sermo verax praecedat te. Sed sicut omnia in veritate vobis locutus sum*, idest sicut praedicavi vobis veritatem, *ita gloriatio nostra quae fuit ad Titum de vobis, veritas facta est*, idest inventa est vera. Alia ratio est ex parte Corinthiorum. Nam amici desiderant ut illi quos diligunt, ab omnibus diligantur. Quia ergo Titus diligebat Corinthios propter eorum devotionem, ideo de hoc Apostolus gaudebat; et ideo dicit Apostolus: *Et viscera eius abundantius in vobis sunt;* quasi dicat: Non solum gaudeo quia inventus sum verax, sed etiam quia *viscera eius*, idest viscerosa caritas eius, et nimius amor, *est abundantius* quam antea in vobis esset, ex quo vidit profectum vestrum: vel *abundantius* quam in aliis: *Coloss. 3. 12. Induite vos sicut electi Dei, sancti, et dilecti, viscera misericordiae.* Materiam autem gaudii manifestat ex duobus, scilicet ex obedientia, et reverentia. Ex obedientia quidem, cum dicit: *Reminiscentis omnium vestrum obedientiam*, qua obedienter sibi obtemperastis: in quo etiam et laudavit vos: *1. Reg. 15. 22. Melior est obedientia quam victima: Eccli. 3. 1. Filii sapientiae, Ecclesia iustorum.* Ex reverentia autem, cum dicit: *Quomodo cum timore*, scilicet filiali, non servili, *cum timore* animi, *et tremore* corporis *excepistis eum: Galat. 4. 15. Testimonium enim vobis perhibeo, quia si fieri posset, oculos vestros eruissetis, et dedissetis mihi.* Et quia ita habuistis vos ad eum, gavisus sum, quia verax inventus sum, et ipse diligit vos. Unde *gaudeo quod in omnibus confido de vobis:* non solum in bona voluntate, sed etiam in bonis operibus in futuro quod bene vos habeatis: *Hebr. 6. 9. Confidimus de vobis meliora, et vicinora saluti.*

CAPITIS OCTAVI

LECTIO PRIMA

Notam autem vobis facimus, fratres, gratiam Dei quae data est in Ecclesiis Macedoniae, et quod in multo experimento tribulationis abundantia gaudii ipsorum fuit, et altissima paupertas eorum abundavit in divitias simplicitatis eorum. Quia secundum virtutem, testimonium illis reddo, et supra virtutem voluntarii fuerunt, cum multa exhortatione obsecrantes nos gratiam, et communicationem ministerii quod fit in sanctos. Et non sicut speravimus, sed semetipsos dederunt primum Domino, deinde nobis per voluntatem Dei; ita ut rogaremus Titum ut quemadmodum coepit, ita et perficiat in vobis etiam gratiam istam: sed sicut in omnibus abundatis fide, et sermone, et scientia, et omni solicitudine, insuper et caritate vestra in nos, ut et in hac gratia abundetis. Non quasi imperans dico, sed per aliorum solicitudinem, etiam vestrae caritatis ingenium bonum comprobans.

Posita iam exhortatione ad bonum in generali, hic consequenter exhortatur eos ad quoddam bonum particulare, scilicet ad largitionem collectarum pro sanctis qui erant in Hierusalem. Nam, sicut *Act. 15.* dicitur, et Apostolus tangit *ad Galat. 2.* Apostoli imposuerunt Paulo, et Barnabae ut proponerent verbum salutis Gentibus, exhortando eos ad subveniendum sanctis qui erant in Hierusalem, qui, venditis omnibus, et positis ad pedes Apostolorum, in maxima erant paupertate: et ad hoc inducit eos ad praesens: ubi duo facit. Primo inducit eos ad dandum; secundo monet ad modum dandi, ut scilicet cito et abundanter dent; et hoc *9. cap.* ibi, *Nam de ministerio quod fit in sanctos, ex abundanti est mihi scribere vobis.* Circa primum duo facit. Primo tractat de collectis dandis; secundo de ministris per quos huiusmodi collectae fiant, ibi, *Gratias autem Deo qui dedit eamdem solicitudinem pro vobis in corde Titi.* Circa primum duo facit. Primo inducit eos ad dandum; secundo excludit excusationem, ibi, *Si enim voluntas prompta est, sed secundum id quod habet, accepta est.* Inducit autem eos ad dandum tripliciter. Primo, exemplo aliorum qui dederunt; secundo, exemplo Christi, ibi, *Scitis enim gratiam Domini nostri Iesu Christi;* tertio ex ipsorum propria utilitate, ibi, *Hoc enim vobis utile est.* Circa primum tria facit. Primo ponit exemplum; secundo ostendit se permotum ab hoc exemplo, ibi, *Ita ut rogaremus Titum ut quemadmodum coepit, ita et perficiat in vobis etiam gratiam istam;* tertio monet ut ipsi hoc exemplum sequantur, ibi, *Sed sicut in omnibus abundatis .... et in hac gratia abundetis.* Circa primum sciendum est, quod Apostolus ad hoc ut Corinthii liberaliter tribuant, proponit eos Macedones in exemplum: et commendat eos quantum ad duo, scilicet quantum ad patientiam in adversis; secundo quantum ad liberalitatem in donis, ibi, *Et altissima paupertas eorum abundavit in divitias simplicitatis eorum.* Circa primum sciendum est, quod Apostolus inducit eos ad eleemosynas, ut merita ipsorum crescant; et ideo in illo tempore hoc fecit quando possunt mereri, scilicet tempore gratiae: tunc enim eleemosynae meritoriae sunt: et hoc est quod dicit: *Notam vobis facimus gratiam*, idest gratuitum donum, *Dei*, scilicet eleemosynarum largitionem. Et dicit hoc esse gratiam, quia quidquid boni facimus, est ex gratia Dei. *Quae* quidem gratia non est data istis, sed *mihi*, inquantum scilicet ex mea procuratione, et solicitudine, et monitione Macedones ad hoc moti sunt: *Ephes. 3. 8. Mihi autem omnium sanctorum minimo data est gratia haec. Data est*, inquam, *mihi in Ecclesiis Macedoniae*, idest apud fideles Macedoniae; quae quidem gratia est quantum ad duo, scilicet quantum ad patientiam, quia *in multo experimento tribulationis abundantia gaudii ipsorum fuit.* Ubi ponit conditiones patientiae perfectae. Una est quod homo sit constans, ita quod nec timore tribulationis deiiciatur, sed nec etiam in ipso tribulationis experimento: et ideo dicit, quod *in multo experimento tribulationis*, scilicet constantes fuerunt. Alia est quod in ipsis tribulationibus gaudeant, sicut legitur de beato Laurentio: et quantum ad hoc dicit: *Abundantia gaudii ipsorum*, idest Macedonum, *fuit: Iacob. 1. 2. Omne gaudium existimate, fratres mei, cum in tentationes varias incideritis: Rom. 12. 12. In tribulatione gaudentes.* Vel *in multo experimento tribulationis*, non quam ipsi passi fuerunt, sed quam viderunt pati in Macedonia, *abundantia gaudii ipsorum fuit.* Item secundo gratia est quantum ad liberalitatem in eleemosynis; et quantum ad hoc dicit: *Et altissima paupertas eorum abundavit in divitias simplicitatis eorum.* Ubi duo facit. Primo ponit eorum liberalitatem; secundo exponit quod dixerat, ibi, *Quia secundum virtutem ... et supra virtutem voluntarii fuerunt.* Dicit ergo primo: Non solum fuerunt patientes in tribulationibus, scilicet Macedones, sed etiam fuerunt liberales: quia *altissima*, idest maxima, *paupertas eorum*, vel nobilissima. Secundum Glossam facit paupertatem altam elevatio spiritus supra res temporales, et contemptus earum. Et sic istorum paupertas altissima erat, quia non habebant divitias, et contemnebant eas: *Iacob. 2. 5. Nonne Deus elegit pauperes in mundo, divites in fide, et haeredes regni, quod repromisit diligentibus se?* Haec, inquam, paupertas *abundavit*, idest excrevit *in divitias* copiose dando.

Sed haec expositio Glossae non videtur esse secundum intentionem Apostoli; et ideo aliter dicendum est. *Altissima paupertas eorum abundavit in divitias simplicitatis eorum.* Ubi sciendum est, quod homo ex duabus causis habet promptum animum ad dandum satis, scilicet ex abundantia divitiarum, sicut divites, vel ex contemptu divitiarum; et sic idem facit in paupere contemptus quod facit in divite abundantia: et ideo dicit: *Altissima paupertas* sic supra *abundavit*, idest effectum abundantiae fecit, *in divitias simplicitatis eorum:* quia cor eorum erat solum ad Deum; et ex hoc provenit contemptus divitiarum: *Prov. 11. 3. Simplicitas iustorum diriget eos.*

Consequenter cum dicit, *Quia secundum virtutem ... et supra virtutem voluntarii fuerunt*, exponit quod dixit, commendando ipsorum liberalitatem quantum ad tria ; scilicet quantum ad quantitatem dati, quantum ad voluntatem dandi, et quantum ad ordinem dationis. Quantum ad quantitatem dati, quia dederunt supra virtutem ; et ideo dicit : Vere abundavit in divitias : quia ego *reddo illis testimonium*, *quod fuerunt voluntarii* ad dandum *secundum virtutem* rerum suarum, *et supra virtutem:* quia intantum dederunt quod post eguerunt. Vel dicendum est, et melius, quod est virtus interior animi, et virtus exterior, scilicet facultas rerum temporalium. Virtus interior est promptitudo animi ad dandum ; et ideo dicit : *Testimonium illis reddo*, *quod fuerunt voluntarii*, ad dandum *secundum virtutem* animi interiorem, et *supra virtutem* exteriorem, scilicet divitiarum: *Tob. 4. 9. Si multum tibi fuerit, abundanter tribue.*

Contra. Quicumque dat supra virtutem, dat immoderate. Non ergo ex hoc est dignus laude. Respondeo. Dicendum est, quod virtus in dando potest considerari dupliciter, scilicet simpliciter, seu absolute, et secundum proportionem aliorum. Quando ergo quis dat plus quam alii suae proportionis, non peccat ; sed si simpliciter dat supra virtutem, tunc immoderate dat.

Sic ergo commendat eorum liberalitatem quantum ad quantitatem dati; commendat autem eam quantum ad voluntatem dandi, cum dicit: *Quia voluntarii fuerunt: Exod. 25. 2. Ab omni qui ultroneus offert, accipietis eas.* In hoc autem fuerunt voluntarii, quia rogaverunt nos, *cum multa exhortatione obsecrantes*, idest rogantes ; quasi dicat : Non solum rogaverunt, sed etiam per rationes nos induxerunt: ut habeant *gratiam*, *et communicationem ministerii quod fit in sanctos*, idest ut liceret eis dare sua pauperibus sanctis qui sunt in Hierusalem, non reputantes se facere gratiam nobis, sed quod eis gratia fiat: *Hebr. ult. 16. Beneficentiae autem, et communionis nolite oblivisci.* Commendat etiam eorum liberalitatem quantum ad ordinem dandi : quia non solum sua dederunt, sed primo seipsos : quia talis debet esse ordo in dando, ut primo homo sit acceptus Deo: quia nisi homo sit Deo gratus, non sunt accepta munera eius : *Genes. 4. 4. Respexit Dominus ad Abel*, scilicet primo, *et ad munera eius*, consequenter : *Eccli. 30. 24. Miserere animae tuae placens Deo, et contine.* Et ideo dicit : *Non sicut speravimus ;* quasi dicat : Vere voluntarii fuerunt : quia *non sicut speravimus*, idest non ea intentione qua putabamus, ut scilicet darent pro culpis redimendis; *sed semetipsos dederunt primum Domino*, emendando vitam suam, et *deinde nobis*, obediendo per omnia, *per voluntatem Dei*, quae est ut subdantur homines vicariis suis: *Hebr. ult. 17. Obedite praepositis vestris, et subiacete eis.*

Glossa dicit, quod non aliter erat ab eis recipiendum, nisi scilicet prius seipsos dedissent Deo. Ergo videtur quod non sint recipiendae eleemosynae a peccatoribus. Sed dicendum est, quod non est ab eis recipiendum, quando dant ea intentione ut foveantur in peccatis.

Sic ergo posito exemplo Macedonum, ostendit se consequenter permotum esse hoc exemplo, cum dicit: *Ita ut rogaremus Titum ;* quasi diceret : Intantum nos permoti fuimus hoc exemplo de liberalitate Macedonum, ut scilicet *rogaremus Titum*, ut etiam vos sitis participes ipsius gratiae, *ut* scilicet Titus *quemadmodum coepit* vos monere ad benefaciendum, postquam vidit vos correctos, et inducere vos ad communionem: *ita perficiat in vobis*, et specialiter *gratiam istam* de largitione eleemosynarum, ut non desit vobis : *Phil. 1. 6. Qui coepit in vobis opus bonum, perficiet usque in diem Christi Iesu.*

Consequenter admonet eos, ut hoc exemplo ipsi inducantur, cum dicit : *Sed sicut in omnibus abundatis ..... ut et in hac gratia abundetis.* Ubi duo dicit. Primo monet ut ipsi exemplo Macedonum sint prompti ad eleemosynas faciendum; secundo quamdam suspicionem aufert, ibi, *Et non quasi imperans dico.* Dicit ergo : *Sed sicut in omnibus abundatis ... ut et in hac gratia abundetis ;* quasi dicat : Sicut vos superatis Macedones in omnibus aliis gratiis, ita debetis eos superare etiam in ista, scilicet eleemosynis faciendis: et hoc est quod dicit: *Sicut in omnibus* aliis *abundatis:* et primo in his quae pertinent ad intellectum ; et quantum ad hoc dicit, *In fide*, qua creditur, *et sermone*, quo confitemur : *Rom. 10. 10. Cor. de creditur ad iustitiam*, quantum ad fidem, *ore autem confessio fit ad salutem*, quantum ad sermonem. *In scientia* Scripturarum: *1. Corinth. 1. 5. In omnibus divites facti estis in Christo, in omni verbo, et in omni scientia.* Secundo in his quae pertinent ad opus; et quantum ad hoc dicit, *Et in omni solicitudine*, scilicet bene operandi: *Rom. 12. 11. Solicitudine non pigri.* Tertio in his quae pertinent ad affectum; et quantum ad hoc dicit, *In caritate vestra* spirituali habita *in nos* superabundantius: *Coloss. 3. 14. Super omnia caritatem habete, quae est vinculum perfectionis.* Sicut, inquam, in omnibus istis abundatis, ita, scilicet rogavi Titum, *ut in hac gratia*, scilicet eleemosynarum, *abundetis.* Et quia posset haberi suspicio quod quasi ex imperio mandaret, ut darent eleemosynas : contra quod est quod dicitur *Ezech. 34. 4. Vos autem cum austeritate imperabatis eis, et cum potentia :* ideo contra removet dicens : *Non quasi imperans dico ;* hoc est, quod rogavi Titum, vel quod ego ipse hoc dico vobis, non feci quasi imperans: *1. Petr. ult. 3. Non ut dominantes in cleris. Sed* dico hoc, *comprobans*, idest volens comprobare, *per aliorum solicitudinem*, scilicet Macedonum, *vestrae caritatis ingenium.* Ubi sciendum est, quod ingenium bonum sumitur non solum pro aptitudine ad sciendum faciliter, sed etiam ad bene operandum. Cuius ratio est, quia ad hoc quod aliquis bene operetur, exigitur scientia dirigens. Et ideo sicut in addiscendo dicitur boni ingenii esse qui cito capit verba magistri, ita in operando boni ingenii dicitur qui exemplo aliorum cito movetur ad bene operandum ; et ideo dicit Apostolus: *Comprobans*, idest probare volens, *bonum ingenium vestrum*, idest quam promptam voluntatem habeatis ad dandum, moti exemplo Macedonum : *1. Corinth. 4. 14. Non ut confundam vos, haec scribo.*

LECTIO II.

Scitis enim gratiam Domini nostri Iesu Christi, quoniam propter vos egenus factus est, cum esset dives, ut illius inopia vos divites essetis; et consilium in hoc do, hoc enim vobis utile est, qui non solum facere, sed et velle coepistis ab anno priore. Nunc vero et facto perficite, ut quemadmodum promptus est animus voluntatis, ita sit et perficiendi, ex eo quod habetis. Si enim voluntas prompta est secundum id quod habet, accepta est, non secundum id quod non habet. Non enim ut aliis sit remissio, vobis autem tribulatio; sed ex aequalitate in praesenti tempore vestra abundantia illorum inopiam suppleat, ut et illorum abundantia vestrae inopiae sit supplementum, ut fiat aequalitas, sicut scriptum est: Qui multum habuit, non abundavit, et qui modicum, non minoravit.

Hic inducit Corinthios ad dandum eleemosynas exemplo Christi, dicens: Volo comprobare ingenium vestrum bonum, ad dandum scilicet pauperibus; et hoc facere debetis exemplo Christi: *enim*, idest quia, *scitis gratiam Domini nostri Iesu Christi*, quam quidem humano generi contulit: *Ioan. 1. 17. Gratia, et veritas per Iesum Christum facta est.* Et hoc dicitur gratia: quia quidquid Filius Dei poenalitatum nostrarum assumpsit, totum gratiae est imputandum: quia nec praeventus alicuius bonitate, nec alicuius virtute coactus, nec inductus sua necessitate. Est autem gratia ista, *quoniam propter nos egenus factus est.* Et dicit, *Egenus*, quod plus est quam pauper: nam egenus dicitur ille qui non solum parum habet, sed qui indiget, seu eget; pauper vero ille qui parum habet. Ad significandum ergo maiorem paupertatem dicitur: *Egenus factus est*, scilicet in temporalibus: *Luc. 9. 58. Filius hominis non habet ubi caput reclinet: Thre. 3. 19. Recordare paupertatis meae.* Est autem factus egenus, non ex necessitate, sed ex voluntate, quia gratia ista iam non esset gratia; et ideo dicit: *Cum dives esset*, scilicet in bonis spiritualibus: *Rom. 10. 12. Idem Deus dives in omnes qui invocant illum: Proverb. 8. 18. Mecum sunt divitiae, et gloria, opes superbae, et iustitia.* Dicit autem, *Esset*, non fuisset, ne videretur Christus amisisse divitias spirituales, cum assumpsit paupertatem: sic enim assumpsit hanc paupertatem quod illas inaestimabiles divitias non amisit: *Psalm. 48. 3. Simul in unum dives et pauper:* dives in spiritualibus, pauper in temporalibus. Causam autem quare voluit fieri egenus, subdit cum dicit: *Ut illius inopia divites essetis*, idest ut illius paupertate in temporalibus, *vos essetis divites* in spiritualibus. Et hoc est propter duo, scilicet propter exemplum, et propter sacramentum. Propter exemplum quidem, quia si Christus dilexit paupertatem, et nos in exemplo suo debemus diligere eam. Diligendo autem paupertatem in temporalibus, efficimur divites in spiritualibus: *Iacob. 2. 5. Nonne Deus elegit pauperes in mundo, divites in fide, et haeredes regni quod repromisit diligentibus se?* Et ideo dicit: *Ut illius inopia vos divites essetis.* Propter sacramentum autem, quia omnia quae Christus egit, vel sustinuit, fuit propter nos. Unde sicut per hoc quod sustinuit mortem, liberati sumus a morte aeterna, et restituti vitae; ita per hoc quod sustinuit inopiam in temporalibus, liberati sumus ab inopia in spiritualibus, et facti divites in spiritualibus: *1. Corinth. 1. 5. Divites facti estis in illo in omni scientia, et in omni verbo.*

Consequenter cum dicit, *Consilium in hoc do*, inducit eos ad dandum ex parte eorum; et circa hoc duo facit. Primo ponit ipsorum utilitatem, quae ex hoc provenit; secundo ostendit quod hoc etiam ab ipsis volitum est, scilicet ut darent eleemosynas, ibi, *Qui non solum facere, sed et velle coepistis ab anno priore.* Dicit ergo: Considerans hoc beneficium, *consilium* vobis *do*, idest hortor vos ad hoc, scilicet ad dandum eleemosynas, scilicet non solum propter utilitatem sanctorum qui sunt in Hierusalem, sed et propter utilitatem vestram: *Proverb. 27. 9. Boni amici consiliis anima dulcoratur.* Et hoc *quia utile est vobis.* Bonum enim pietatis plus est utile facienti quam illi cui fit: quia faciens reportat inde commodum spirituale, recipiens vero temporale: (1) † et sicut spirituale praeferri debet temporali, sic in operibus pietatis utilitas dantis praefertur utilitati accipientis. † *1. Timoth. 4. 8. Pietas ad omnia valet.* Hoc autem non solum est eis utile, sed etiam ipsi hoc voluerunt; et ideo dicit: *Qui non solum facere, sed et velle coepistis ab anno priore.* Ubi tria facit. Primo commemorat bonum principium in eis; secundo hortatur eos ad debitum finem, ibi, *Nunc vero et facto perficite;* tertio exponit quoddam quod dixerat, ibi, *Si enim voluntas prompta est secundum id quod habet, accepta est.* Dicit ergo: Vere debetis libenter dare eleemosynas, quia non solum est vobis utile, *sed* etiam hoc ipsum *velle* sponte *coepistis*, scilicet dare eleemosynas, *a priori anno*, quo scilicet veni ad vos. Vel *a priori anno*, idest praecedenti; quasi dicat: Plus est velle quam facere, iuxta illud *Eccli. 18. 16. Verbum melius est quam datum:* et ideo debetis esse prompti ad dandum. Et quia estis prompti ad dandum, ideo *nunc* quod habuistis in animo, *perficite facto:* alioquin illa voluntas esset frustra: *1. Ioan. 3. 18. Non diligamus verbo, neque lingua, sed opere, et veritate: Phil. 1. 6. Qui coepit in vobis opus bonum, perficiet usque in diem Christi Iesu.* Et huius ratio est, *ut quemadmodum promptus est animus voluntatis*, idest discretio voluntatis, secundum Glossam, prompta est; *ita sit* prompta discretio *perficiendi.* Vel aliter, ut animus sumatur pro voluntate; et tunc dicitur: Quemadmodum prompti fuistis ad volendum, ita prompti sitis ad perficiendum; et hoc *ex eo quod habetis*, idest secundum facultatem vestram. Consequenter exponit hoc quod dicit, *Ex eo quod habetis*, dicens: *Si enim voluntas prompta est secundum id quod habet, accepta est;* quasi dicat: Dico quod debetis esse prompti ad dandum, et in hoc non intendo vos gravare, ut scilicet detis supra facultates vestras: quia forte voluntas prompta ad hoc inducit vos; sed in hoc opus non potest imitari vo-

(1) Quod sequitur cruculis comprehensum, deest exemplari anni 1498. iam citato.

luntatem ; et ideo dicit : *Ex eo quod habetis. Enim*, pro quia , *si voluntas prompta est secundum id quod habet, accepta est.* Et huius ratio est , quia voluntas acceptatur in perfectione operationis ; opus autem non perficitur nisi ex eo quod habetur; et ideo dicit: *Secundum quod habet, accepta est: Tob. 4. 9. Si multum tibi fuerit , abundanter tribue ; si exiguum tibi fuerit , etiam exiguum libenter impertiri stude.*

Consequenter cum dicit , *Non enim ut aliis sit remissio , vobis autem tribulatio* , removet suspicionem quamdam. Possent enim dicere isti : Si damus eleemosynas pauperibus sanctis qui sunt in Hierusalem , ipsi otiosi vivent, et nos damna patiemur, et sic efficiemur miseri. Ideo Apostolus primo hanc suspicionem excludit ; secundo suam intentionem manifestat ; tertio vero confirmat per auctoritatem , et removet suspicionem, cum dicit: *Non enim ut aliis sit remissio, vobis autem tribulatio ;* quasi dicat : Non enim ita moneo vos eleemosynas dare, ut aliis sit refrigerium, dum otiose viverent de eleemosynis vestris; vobis autem sit tribulatio , idest paupertas , quia vos affligeremini.

Sed numquid peccant illi qui dant omnia aliis , et ipsi postea paupertate affliguntur ? Et videtur quod sic per haec verba Apostoli. Respondeo: Dicendum est, secundum Glossam, quod melius esset totum dare pauperibus, et affligi pro Christo. Illud autem quod dicit hic, condescendendo fecit: quia infirmi erant, et forte deficerent , si egestate premerentur.

Intentionem suam manifestat cum dicit: *Sed ex aequalitate in praesenti tempore vestra abundantia illorum inopiam suppleat ;* quasi dicat : Non intendo tribulationem vestram , sed quamdam aequalitatem , ut scilicet *vestra abundantia illorum inopiam suppleat :* quod potest exponi tripliciter. Primo de aequalitate quantitatis ; secundo de aequalitate proportionis; tertio de aequalitate voluntatis. De aequalitate quantitatis, quia isti, scilicet Corinthii, abundabant in temporalibus, et deficiebant in spiritualibus; sancti vero qui erant in Hierusalem , abundabant in spiritualibus , et deficiebant in temporalibus. Vult ergo ut fiat inter eos aequalitas quantitatis , ut scilicet illi qui abundant in temporalibus, dent medietatem omnium illis qui deficiunt in eis, et isti dent medietatem spiritualium eis, ut sic sint aequaliter divites. Et ideo hoc potius dicit, ut scilicet *ex aequalitate* quantitatis , idest dimidia parte bonorum vestrorum, *in praesenti tempore*, quod breve est, *vestra abundantia* terrenorum, *suppleat illorum inopiam*, qui deseruerunt omnia mundi, *et ut illorum abundantia*, scilicet in spiritualibus , *sit supplementum vestrae inopiae* in spiritualibus, idest ut sitis participes vitae aeternae : *Luc. 16. 9. Facite vobis amicos de mammona iniquitatis , ut cum defeceritis , recipiant vos in aeterna tabernacula : Eccli. 14. 15. In divisione sortis da, et accipe :* da temporalia , et accipe spiritualia. De aequalitate autem proportionis exponitur sic, et melius. Vos Corinthii habetis abundantiam temporalium, sancti qui sunt in Hierusalem, abundantiam spiritualium. Volo ergo ex quadam aequalitate, non quae sit secundum quantitatem, sed secundum proportionem, ut scilicet sicut illi sustentantur eleemosynis vestris, ita vos ditemini precibus illorum apud Deum. Sicut enim illi non ita ditantur de bonis vestris temporalibus, sicut vos estis divites; ita nec vos bonis illorum spiritualibus ditamini sicut illi. Et ideo dicit : *Sed ex aequalitate in praesenti tempore* praedicta *vestra abundantia* terrenorum, *illorum*, scilicet sanctorum, *inopiam* in temporalibus, *suppleat, ut et illorum abundantia* in spiritualibus, *vestrae inopiae sit supplementum : 1. Corinth. 9. 11. Si nos vobis spiritualia seminavimus, magnum est si nos carnalia vestra metamus ?* De aequalitate autem voluntatis exponitur sic. *Sed ex aequalitate in praesenti tempore vestra abundantia illorum inopiam suppleat etc.* idest volo quod sit in vobis aequalitas voluntatis, ut scilicet sicut illi habent voluntatem communicandi vobis ea in quibus abundant ; ita vos habeatis voluntatem communicandi illis ea in quibus abundatis.

Consequenter confirmat hoc per auctoritatem: unde dicit : *Sicut scriptum est* , scilicet *Exod. 16. 18. Qui multum* , scilicet collegerat de manna , idest qui amplius habuit quam gomor, *non abundavit* , idest non habuit ultra sufficientiam suam; *et qui modicum, non minoravit*, idest non defecit ei: quia omnes aequaliter abundabant, ut dicitur *Exod. 16.* et sic nec qui plus collegerat, plus habuit, nec qui minus paraverat, reperit minus.

LECTIO III.

Gratias autem ago Deo, qui dedit eamdem solicitudinem pro vobis in corde Titi: quoniam exhortationem quidem suscepit , sed cum solicitior esset , sua voluntate profectus est ad vos. Misimus autem cum illo fratrem nostrum , cuius laus est in Evangelio per omnes Ecclesias: non solum autem, sed et ordinatus est ab Ecclesiis comes peregrinationis nostrae , in hanc gratiam quae ministratur a nobis ad Domini gloriam, et destinatam voluntatem nostram. Devitantes hoc, ne quis nos vituperet in hac plenitudine , quae ministratur a nobis in Domini gloriam. Providentes enim bona non solum coram Deo , sed etiam coram hominibus. Misimus autem cum illis et fratrem nostrum, quem probavimus in multis saepe solicitum esse ; nunc autem multo solicitiorem, confidentia multa in vos , sive pro Tito qui est socius meus, et in vobis adiutor , sive fratres nostri Apostoli Ecclesiarum, gloriae Christi. Ostensionem ergo quae est caritatis vestrae, et nostrae gloriae pro vobis , in illos ostendite in faciem Ecclesiarum.

Postquam tractavit de collectis dandis , hic consequenter tractat de ministris per quos collectae fiant ; et circa hoc duo facit. Primo nominat eos ; secundo recommendat eos Corinthiis , ibi , *Ostensionem ergo quae est caritatis vestrae ... in illos ostendit in faciem omnium Ecclesiarum.* Circa primum tria facit : primo enim nominat Titum ; secundo Barnabam, ibi, *Misimus etiam cum illo fratrem nostrum, cuius laus est in Evangelio ;* tertio Apollo, ibi , *Misimus autem*

cum illis et fratrem nostrum, quem probavimus in multis saepe solicitum esse. Circa Titum duo commendat, scilicet eius solicitudinem, et solicitudinis signum, ibi, *Quoniam exhortationem quidem suscepit etc.* Dicit ergo primo: Dixi supra, quod rogavi Titum ut perficeret gratiam istam de eleemosynis colligendis, quod imminet solicitudini meae ex ordinatione Apostolorum: de quo inveni etiam ipsum solicitum. Et ideo *ago gratias Deo, qui dedit eamdem solicitudinem*, quam ego habeo, *pro vobis* exhortandis, et promovendis ad opera misericordiae, *in corde Titi:* quia ipse etiam solicitus est, sicut et ego, ut perficiat in vobis hanc gratiam: *Hebr. 6. 11. Cupimus unumquemque vestrum eamdem ostentare solicitudinem ad explētionem spei usque in finem: Rom. 12. 8. Qui praeest, in solicitudine.* Signum autem huius solicitudinis est, quia quando rogavi eum, ipse consensit exhortationi meae; et ideo dicit: *Quoniam exhortationem quidem suscepit:* et quia prosequutus est quod petii: unde dicit: *Sed cum solicitior esset sua voluntate*, quam mea exhortatione, *profectus est ad vos;* qui tamen primo recusabat venire propter peccata vestra: *Rom. 12. 11. Solicitudine non pigri.*

Consequenter cum dicit, *Misimus autem cum illo fratrem nostrum*, tractat de secundo ministro; et circa hoc duo facit. Primo commendat ipsum; secundo subdit rationem quare mittit tam solemnes nuntios, ibi, *Devitantes hoc, ne quis nos vituperet in hac plenitudine quae ministratur a nobis.* Frater iste secundum quosdam est Lucas, vel secundum alios Barnabas: quem quidem commendat ex tribus, scilicet ex fama, *quia laus eius*, scilicet Lucae, *est in Evangelio*, ab eo scripto; *per omnes Ecclesias*, quia est adprobatum per Apostolos. Vel *cuius laus*, scilicet Barnabae, *est in Evangelio*, praedicato ab ipso, *per omnes Ecclesias*, quia Iudaeis, et Gentibus. Unde dicitur de Barnaba *Act. 11.* quod erat vir bonus, plenus fide, et Spiritu sancto. Item commendat ipsum ex societate sua: quia *non solum* est famosus, *sed et ordinatus* est *ab Ecclesiis*, Iudaeae, *comes peregrinationis meae*, idest praedicationis meae, qua ut peregrini mundum circuimus: *Sup. 5. 6. Quamdiu sumus in corpore, peregrinamur a Deo.* Et hoc est verum de Luca, quia ipse fuit unus de septuaginta duobus discipulis, et socius Pauli. De Barnaba similiter, quia per Spiritum sanctum dicitur *Act. 13. 2. Segregate mihi Barnabam, et Paulum in opus ad quod assumpsi eos.* Et factus est comes *in hanc gratiam*, scilicet collectionis eleemosynarum, vel *in hanc gratiam*, scilicet praedicationis, de qua dicitur *Ephes. 3. 8. Mihi autem omnium sanctorum minimo data est gratia haec, in Gentibus evangelizare investigabiles divitias Christi.* Item commendat eum ex officio, quia est minister gratiae *quae ministratur a nobis: 1. Corinth. 4. 1. Sic nos existimet homo ut ministros Christi: Supra 3. 6. Qui et idoneos nos fecit ministros novi testamenti.* Ministratur autem gratia ista *ad Domini gloriam*, ut scilicet Dominus noster glorificetur, scilicet de eleemosynis factis de conversione plurimorum populorum praedicationis nostrae: quia, ut dicitur *Prov. 14. 28. in multitudine populi dignitas Regis.* Item ministratur, ut voluntas nostra impleatur, quia nos hoc volumus fieri; et ideo dicit: *Et voluntatem nostram destinatam*, idest praedestinatam a Deo, qui praedestinavit ab aeterno nos talem voluntatem habere.

Consequenter cum dicit, *Devitantes hoc, ne quis nos vituperet etc.* assignat causam quare mittat tam solemnes nuntios: et primo huius rationem assignat; secundo probat, ibi, *Providemus enim bona non solum coram Deo, sed etiam coram hominibus.* Dicit ergo: Causa quare tam solemnes nuntios mittimus, est ita, ut sciatis, negotium huiusmodi inesse cordi nostro: et ideo dicit: *Devitantes hoc*, scilicet *ne quis nos vituperet*, quasi dicat: Ut vitemus vituperium quod posset mihi impingi ab aliquibus vel negligentiae, si non mitterem strenuos; vel fraudis, si non mitterem securos. Et isti strenui erant, et prompti, et securi, quia dati ab Ecclesiis, et electi per Spiritum sanctum: *Supra 6. 3. Nemini dantes ullam offensionem, ut non vituperetur ministerium nostrum.* Dicit autem, *In hac plenitudine*, scilicet eleemosynarum, vel conversionis Gentium: *1. Petr. 4. 10. Unusquisque sicut accepit gratiam, in alterutrum illam administrantes.* Et hoc probat dicens: *Providemus enim bona non solum coram Deo, sed etiam coram hominibus;* quasi dicat: Bene dico, *Devitantes, quia providemus*, idest providere debemus, *bona*, idest ut opera nostra bona sint *non solum coram Deo*, ut ei placeamus, *sed etiam coram hominibus*, ut scilicet eis bona videantur. Et hoc facit solicite procurando, et bonos imitando: *Roman. 12. 9. Adhaerentes bono, odientes malum.*

Consequenter cum dicit, *Misimus autem cum illis et fratrem nostrum etc.* tractat de tertio nuntio, scilicet de Apollo: ubi duo facit. Primo commendat eum de solicitudine, cum dicit: *Quem*, scilicet Apollo, *probavimus saepe solicitum esse*, de salute vestra, *nunc autem multo solicitiorem.* Nam, sicut supra apparet, Apollo fuit primus qui post Apostolum praedicavit apud Corinthum: *1. Corinth. 3. 6. Ego plantavi, Apollo rigavit.* Hic autem turbatus de peccato ipsorum recessit, et solicitudinem quam ante pro ipsis habebat, postposuit. Nunc vero, audita conversione eorum, factus est de salute ipsorum solicitior quam antea esset: *Ephes. 4. 3. Soliciti servare unitatem spiritus in vinculo pacis: Rom. 12. 8. Qui praeest, in solicitudine.* Secundo subdit causam solicitudinis quam assumpsit, quia Apollo confidit de vobis ex his quae Titus dixit de vobis, commendans vos; unde dicit: *Multa confidentia in vobis, sive pro Tito, qui est socius meus:* et quia libenter venit in societatem Titi, et Lucae, seu Barnabae; et quia ad hoc inductus fuit ab Apostolis Ecclesiarum quae sunt in Iudaea. Et ideo dicit: *Sive fratres nostri Apostoli Ecclesiarum*, Iudaeae, scilicet induxerunt eum ad solicitudinem habendam pro vobis: quae quidem Ecclesiae sunt *gloriae Christi*, idest ad gloriam Christi.

Consequenter cum dicit, *Ostensionem ergo quae est caritatis vestrae... in illos ostendite*, recommendat illos nuntios Corinthiis, dicens: Quia tales misimus ad vos, ergo *ostensionem quae est caritatis vestrae, et nostrae gloriae pro vobis, in illos ostendite*, idest ostendatis opere quod caritatem habetis ad eos, et quod vere commendavi vos, et quod ego vere gloriatus sim de vobis, *in faciem Ecclesiarum*, ad quas perveni,

et quibus praedicavi : vel *in faciem omnium Ecclesiarum* : quia quod facitis eis, innotescet omnibus Ecclesiis.

CAPITIS NONI

LECTIO PRIMA

Nam de ministerio quod fit in sanctos , ex abundanti est mihi scribere vobis. Scio enim promptum animum vestrum , pro quo de vobis glorior apud Macedones : quoniam et Achaia parata est ab anno praeterito , et vestra aemulatio provocavit plurimos. Misimus autem fratres, ut ne quod gloriamur de vobis , evacuetur in hac parte; ut, quemadmodum dixi , parati sitis , ne cum venerint Macedones mecum , et invenerint vos imparatos , erubescamus nos, ut non dicamus vos, in hac substantia. Necessarium ergo existimavi rogare fratres ut praeveniant ad vos, et praeparent repromissam benedictionem hanc paratam esse sic quasi benedictionem , non quasi avaritiam. Hoc autem dico : qui parce seminat , parce et metet; et qui seminat in benedictionibus, de benedictionibus et metet. Unusquisque prout destinavit in corde suo , non ex tristitia, aut ex necessitate : hilarem enim datorem diligit Deus.

Supra Apostolus induxit Corinthios ad dandum eleemosynas sanctis qui sunt in Hierusalem ; hic vero inducit eos quantum ad modum dandi , ut scilicet hilariter , et abundanter dent : unde ad hoc quod bene darent misit tam solemnes nuntios. Circa hoc autem duo facit. Primo excludit opinatam causam de missione nuntiorum ; secundo vero adstruit veram, ibi, *Misimus autem fratres, ut ne quod gloriamur de vobis, evacuetur in hac parte.* Circa primum tria facit. Primo excludit suspicionem ; secundo ad hoc causam assignat , ibi , *Scio enim promptum animum vestrum ;* tertio causam probat , ibi , *Pro quo de vobis glorior apud Macedones.* Quantum ad primum , quia posset aliquis dicere Apostolo : Tu mones nos quod bene recipiamus nuntios quos mittis ; sed quare non potius mones quod bene largiamur eleemosynas? ideo hoc removens dicit, Non est necessarium quod hoc moneam: *nam* , idest quia, *de ministerio quod fit in sanctos ex abundanti est*, idest superfluum est, *mihi scribere vobis :* et huius causa est, quia *scio promptum animum vestrum* , ad subveniendum eis ; *Psal. 107. 2. Paratum cor meum, Deus , paratum cor meum.* Quod autem sit promptus animus vester , probo ex duobus. Primo ex gloriatione nostra de vobis : nam nisi scirem , vos esse promptos ad hoc , non fuissem gloriatus de vobis apud alios. Et ideo dicit : *Pro quo*, scilicet promptitudine animi vestri : *supra 1. 12. Gloria nostra haec est, testimonium conscientiae nostrae:* et *supra 7. 4. Multa mihi fiducia est apud vos, multa mihi gloriatio pro vobis : glorior apud Macedones*, de hoc scilicet *quoniam et Achaia,* in qua Corinthus metropolis est , *parata est ab anno praeterito* , ad largiendum. Secundo ex effectu : quia vos provocastis exemplo vestro multos ad hoc. Et ideo dicit : *Et vestra aemulatio* , idest amor , et studium imitandi vos , *provocavit plurimos :* quia enim audierunt vos bene correctos proficere , provocantur plurimi , scilicet ad proficiendum: *Proverb. 27. 17. Ferrum ferro acuitur, et homo exacuit faciem amici sui : Galat. 4. 18. Bonum autem aemulamini in bono semper : 1. Corinth. 12. 31. Æmulamini charismata meliora.*

Consequenter cum dicit, *Misimus autem fratres*, ponit veram causam quare miserit tam solemnes nuntios: et primo ponit in generali ; secundo in speciali , ibi , *Ut , quemadmodum dixi , parati sitis.* Circa primum duo facit. Primo assignat veram causam, dicens: Causa autem quare istos misi , est non quod credam vos nolle subvenire pauperibus, sed *ut ne quod gloriamur de vobis*, idest ne gloria nostra quam habemus de vobis , *evacuetur* , si scilicet deficeretis : *1. Corinth. 9. 15. Bonum est mihi mori , quam ut gloriam meam quis evacuet. Evacuetur* , inquam, *in hac parte :* quia bene constat mihi quod in aliis virtutibus , et bonis non evacuabitis gloriam meam. Secundo cum dicit, *Ut, quemadmodum dixi, parati sitis*, hortatur eos ad debitum modum dandi: et primo hortatur ut dent prompte ; secundo ut dent abundanter , ibi , *Necessarium ergo existimavi rogare fratres ut praeveniant ad vos;* tertio ut dent hilariter, ibi, *Unusquisque prout destinavit in corde suo.* Circa primum duo facit. Primo ponit modum dandi ; secundo rationem assignat, ibi , *Ne cum venerint Macedones mecum , et invenerint vos imparatos, erubescamus nos.* Modus dandi est, ut scilicet prompte detur ; et ideo dicit : Ideo misi ministros , *ut sitis parati ad dandum, quemadmodum dixi,* scilicet exemplo Macedonum: *Matth. 25. 10. Quae paratae erant, intraverunt cum eo ad nuptias: Prov. 3. 28. Ne dicas amico tuo : Vade , et revertere ; et cras dabo tibi : cum statim possis dare.* Ratio autem huius est , *ne cum venerint mecum* , scilicet ad vos , *Macedones , et invenerint vos imparatos, erubescamus nos ;* quasi dicat : Vobis erit confusio , si promisistis, et non solvistis. Sed esto quod sustineatis , et non curetis de confusione vestra , ad minus caveatis erubescentiae nostrae , qui dicimus vos esse paratos.

Consequenter cum dicit , *Necessarium ergo existimari rogare fratres ut praeveniant ad vos etc.* hortatur eos quod dent abundanter; et circa hoc duo facit. Primo ponit admonitionem ; secundo admonitionis rationem assignat, ibi, *Hoc autem dico etc.* Dicit ergo: Ne ergo vacuetur gloria nostra , et vos non erubescatis , *necessarium existimavi rogare fratres,* scilicet Lucam , Titum , et Apollo, *ut praeveniant ad vos, et praeparent repromissam benedictionem hanc,* scilicet eleemosynam , quae dicitur benedictio , quia est causa aeternae benedictionis : nam per actionem dandi homo benedicitur a Deo : *Psal. 23. 5. Hic accipiet benedictionem a Domino:* et ab hominibus : *Eccli. 31. 28. Splendidum in panibus benedicent labia multorum : Proverb. 22. 9. Qui pronus est ad misericordiam, benedicetur.* Et dicit hanc benedictionem *paratam esse quasi benedictionem* , idest abundanter , et *non quasi avaritiam,* idest parce. Ratio autem quare debeant abundanter dare , est quia ego *dico* , quod *qui parce seminat*, idest qui parum dat in mundo isto, *parce et metet* , idest parum recipiet in alio saeculo. Et dicit,

Seminat, quia semina nostra sunt quidquid boni fecerimus. Et iterum quia parum seminatur, non multum colligetur: *Galat. 6. 8. Quae seminaverit homo, haec et metet*, sed multiplicata. *Et qui seminat in benedictionibus*, idest abundanter, *metet et de benedictionibus*, scilicet Dei largam retributionem.

Sed numquid non metent omnes abundanter? Dicendum est sic, quantum ad quantitatem praemii, quia omnes affluent, et nullus ibi parce metet. Sed dicit abundanter, quasi ad proportionem bene seminantium: *1. Corinth. 15. 41. Stella a stella differt.* Abundanter omnes quantum ad praemium substantiale, sed parce in comparatione ad praemium accidentale, in quo est sanctorum differentia: *Supra 8. 15. Qui multum, non abundavit; et qui modicum, non minoravit.* Quia aliquando aliquis parce dat, et cum magna caritate, et abundanter metet.

Consequenter cum dicit, *Unusquisque enim prout destinavit in corde suo*, hortatur eos ut dent hilariter, et gaudenter; et circa hoc duo facit: primo enim monet eos ad gaudenter dandum; secundo rationem assignat, ibi, *Hilarem enim datorem diligit Deus.* Dicit ergo: Dico, quod paretis illud quod vultis dare, *quasi benedictionem*, idest abundanter, et dignum benedictione, *non quasi avaritiam*, idest non parce. Et hoc dicit, quia illud quod sponte fit, non potest avare fieri; et ideo subdit: *Unusquisque enim prout destinavit in corde suo*, quasi non avare: quia *unusquisque*, scilicet vestrum, det eleemosynas, *prout destinavit*, idest praedeliberavit, *in corde suo*, scilicet secum conferens, *non ex tristitia, aut ex necessitate;* quasi dicat: Unusquisque voluntarie det, non coacte. Ponit autem duo opposita voluntario, scilicet tristitiam, et necessitatem. Voluntarium enim tollitur per violentum. Est autem duplex violentum, scilicet simplex, et mixtum. Simplex, quando absolute quis cogitur ad aliquid contra voluntatem suam faciendum. Ad removendum ergo illud violentum dicit, *Non ex necessitate;* quod fieret, si darent coacti mandato Apostoli; quasi dicat: Non cogat vos ad dandum mandatum nostrum, sed moveat vos ad hoc prompta voluntas vestra: *Exod. 35. 5. Omnis voluntarius, et prono animo offerat primitias Domino.* Violentum mixtum est, quando quis non absolute cogitur ad faciendum aliquid contra voluntatem suam, sed secundum quid, scilicet quod nisi faciat, incurrit maius damnum; sicut si non proiiciuntur merces in mari, navis submergitur. Et ideo aliquo modo fit sponte, et aliquo modo violenter, inquantum scilicet coguntur timore maioris damni. Ut ergo hoc removeat, dixit: *Non ex tristitia*, idest non ita quod sit violentum mixtum; quasi dicat: Non ex timore confusionis, ne scilicet erubescatis, sed ex gaudio quod concepistis propter amorem quem habetis ad sanctos: *Psal. 53. 8. Voluntarie sacrificabo tibi.*

Consequenter cum dicit, *Hilarem enim datorem diligit Deus*, rationem assignat; et est talis. Omnis remunerator remunerat ea quae sunt remuneratione digna; haec autem sunt solum actus virtutum. In actibus autem virtutum duo sunt, scilicet species actus, et modus agendi, qui est ex parte agentis. Unde nisi in actu virtutis utrumque istorum concurrat, non dicitur actus ille simpliciter virtuosus, sicut non dicitur perfecte iustus secundum virtutem qui operatur opera iustitiae, nisi delectabiliter, et cum gaudio operetur. Et licet apud homines, qui non vident nisi quae patent, sufficiat quod quis operetur actum virtutis secundum ipsam speciem actus, puta actum iustitiae; tamen apud Deum, qui intuetur cor, non sufficit quod solum operetur actum virtutis secundum speciem, nisi etiam secundum debitum modum operetur, scilicet delectabiliter, et cum gaudio. Et ideo non datorem tantum, sed *hilarem datorem diligit Deus*, idest adprobat, et remunerat; et non tristem, et remurmurantem: *Psal. 99. 1. Servite Domino in laetitia: Eccli. 35. 11. In omni dato hilarem fac vultum tuum: Rom. 11. 8. Qui miseretur, in hilaritate.*

LECTIO II.

Potens est enim Deus omnem gratiam abundare facere in vobis, ut in omnibus semper omnem sufficientiam habentes, abundetis in omne opus bonum; sicut scriptum est: Dispersit, dedit pauperibus: iustitia eius manet in sacculum sacculi. Qui autem administrat semen seminanti, et panem ad manducandum praestabit, et multiplicabit semen vestrum, et augebit incrementa frugum iustitiae vestrae; ut in omnibus locupletati, abundetis in omnem simplicitatem, quae operatur per nos gratiarum actionem Deo. Quoniam ministerium huius officii non solum supplet ea quae desunt sanctis, sed etiam abundat per multas gratiarum actiones in Domino per probationem ministerii huius, glorificantes Deum in obedientia confessionis vestrae in Evangelium Christi, et simplicitate communicationis vestrae in illos, et in omnes; et in ipsorum obsecratione pro vobis desiderantium vos propter eminentem gratiam Dei in vobis. Gratias ago Deo super inenarrabili dono eius.

Hic rationem trium modorum assignat; et circa hoc duo facit. Primo assignat rationem sumptam ex parte ipsorum; secundo rationem sumptam ex parte Dei, ibi, *Ut in omnibus locupletati abundetis in omnem simplicitatem.* Circa primum duo facit. Primo ponit rationem; secundo ipsam confirmat, ibi, *Sicut scriptum est etc.* Ratio est talis. Quicumque dat aliquid quod multiplicatur sibi, debet prompte, abundanter, et hilariter dare; sicut videmus quod homines abundanter, et prompte, et cum gaudio seminant semen, quia multiplicatum illud recolligunt. Cum ergo eleemosynae multiplicentur dantibus, debetis illas prompte, gaudenter, et abundanter facere. Et quod multiplicentur, patet, quia *Deus potens est omnem gratiam abundare facere in vobis;* quasi dicat: Non timeatis dare, ne indigentia gravatos poeniteat aliquando vos dedisse: quia *potens est Deus facere abundare omnem gratiam* Spiritus sancti, quia scilicet semper gaudeatis de bono opere quod fecistis. Et ideo dicit: *Abundetis in omne opus bonum*, idest abundantem affectum habeatis ad dandum eleemosynam, sicut habetis ad alia opera virtutum; et tamen habeatis plenam sufficientiam bono-

rum exteriorum. Et ideo dicit : *Semper omnem sufficientiam habentes* , idest vos reputantes habere : *Iacob. 1. 5. Qui dat omnibus affluenter :* et *1. Timoth. 6. 8. Habentes alimenta , et quibus tegamur, his contenti sumus.* De ista sufficientia dicitur *infra 12. 9. Sufficit tibi gratia mea.* De multiplicatione vero dicitur *Isa. 30. 23. Dabitur pluvia semini tuo : Matth. 19. 20. Omnis qui reliquerit domum, vel fratres, aut sorores, aut patrem , aut matrem , aut uxorem , aut filios , aut agros , propter nomen meum , centuplum accipiet , et vitam aeternam possidebit.*

Consequenter cum dicit, *Sicut scriptum est etc.* probat positam rationem dupliciter , scilicet auctoritate , et experimento , ibi , *Qui autem administrat semen seminanti , et panem ad manducandum praestabit.* Probat autem auctoritate , dicens : Recte debet vos movere praedicta ratio : quia , *sicut scriptum est, dispersit , dedit pauperibus : iustitia eius manet in saeculum saeculi.* Sed Glossa in alio sensu adducit hanc auctoritatem , quam sit intentio Apostoli : nam Glossa sic adducit. Dico, quod abundetis *in opus bonum,* scilicet largitione eleemosynarum: quia scriptum est: *Dispersit , dedit pauperibus.* Sed Apostolus videtur hoc velle referre ad illud quod dicit abundare facere omnem gratiam. Et hoc , quia ille qui dispersit , dedit pauperibus , iustitia eius manet in aeternum : *Eccli. 12. 2. Benefac iusto , et invenies retributionem magnam ; et si non ab ipso , certe a Domino.*

In auctoritate autem proposita notatur quibus sit dandum, quia pauperibus, idest indigentibus: *Luc. 14. 12. Cum facis prandium, aut coenam .. voca pauperes.* Quomodo dandum , quia *dispersit :* quia non totum uni , sed divisim multis : *1. Corinth. 13. 3. Si distribuero in cibos pauperum omnes facultates meas: Isa. 58. 7. Frange esurienti panem tuum. Iustitia eius* , idest virtus iustitiae , *manet in aeternum :* quia ex quo dat, augetur voluntas ad dandum : vel *iustitia eius* , idest merces iustitiae eius , *manet in aeternum: Proverb. 11. 18. Seminanti iustitiam merces fidelis.*

Experimento autem confirmat rationem praedictam, dicens : *Qui autem administrat semen seminanti , et panem ad manducandum praestabit;* quasi dicat: Experti estis quia hoc ipsum quod datis in eleemosynas, habetis a Deo ; et ideo debetis libenter dare amore Dei : *1. Paral. ult. 14. Tua sunt omnia: quae de manu tua accepimus , dedimus tibi.* Et insinuat tria circa hoc. Primum est quod aliquis posset dicere : Si nos damus modo quod habemus, deficient nobis necessaria ad quotidianum victum. Et hoc removet: quia non solum *semen ministrat seminanti* , sed *panem* , idest necessaria vitae, *praestabit ad manducandum : Psal. 135. 25. Qui dat escam omni carni.* Secundum est , quia possent dicere, quod si multum daremus , deficient nobis quae habemus ad dandum iterum. Et hoc Apostolus removet dicens, quod non deficiet, sed *multiplicabit semen vestrum :* unde scilicet plures eleemosynas faciatis. Tertium est, quia posset aliquis dicere, quod si modo damus, deficiet nobis voluntas ad dandum, et poenitebit nos dedisse ; et sic totum amittemus. Et hoc removet dicens: *Et augebit incrementa frugum iustitiae vestrae,* idest intantum augebit facultatem, et voluntatem dandi eleemosynas, ex quibus procedit iustitia vestra, quod semper parati et prompti eritis ad dandum eleemosynas, et quod fruges maximae erunt in comparatione ad parvum semen: *Proverb. 3. 9. De primitiis frugum tuarum da pauperibus : Levit. 25. 21. Dabo benedictionem meam vobis, et faciet fructus trium annorum : 1. Timoth. 4. 8. Pietas ad omnia valet.*

Deinde cum dicit , *Ut in omnibus locupletati abundetis in omnem simplicitatem,* postquam assignavit rationem, quare prompte, abundanter, et hilariter dare debeant ex parte ipsorum dantium ; hic assignat rationem ex parte ipsius Dei, pro quo dare debent : et primo assignat rationem; secundo manifestat eam, ibi, *Quoniam ministerium huius officii non solum supplet ea quae desunt sanctis , sed etiam abundat per multas gratiarum actiones in Domino.* In ratione autem assignanda tria considerantur : quorum primum est ipsorum locupletatio, quod respondet praemissis. Dixerat enim supra : *Multiplicabit semen vestrum, et augebit incrementa frugum iustitiae vestrae:* et hoc primo resumit , dicens : *Ut in omnibus locupletati* , idest tam in corporalibus , quam in spiritualibus bonis : *1. Corinth. 1. 5. Divites facti estis in Christo in omni scientia.* Sed ne aliquis crederet, quod finis ponendus sit in abundantia divitiarum temporalium; aut quod divitiis spirituales aliquis otiose absque usu possidere deberet, refert hoc primum ad aliud secundum, dicens : *Abundetis in omnem* , idest perfectam , *simplicitatem,* idest largitatem simplici animo factam; ut largitio procedat ex divitiis temporalibus , simplicitas autem ex spiritualibus : *Proverb. 11. 3. Simplicitas iustorum diriget eos.* Sed et hoc ipsum ad alium finem referendum est , scilicet ad Deum ; et ideo tertio subdit : *Quae* , scilicet largitio simplex , *operatur per nos* , idest mediantibus nobis, *gratiarum actionem Deo : 1. Thessal. 5. 18. In omnibus gratias agite : haec est enim voluntas Dei in Christo Iesu in omnibus vobis.*

Deinde cum dicit , *Quoniam ministerium huius officii non solum supplet ea quae desunt sanctis , sed etiam abundat per multas gratiarum actiones in Domino,* manifestat rationem supra positam, scilicet quomodo eorum largitio operetur gratiarum actionem Deo: et primo hoc ostendit; secundo ponit gratiarum actionis materiam , ibi , *Glorificantes Deum in obedientia confessionis vestrae in Evangelium Christi ;* tertio ipse prorumpit in gratiarum actionem , ibi , *Gratias ago Deo super inenarrabili dono eius.* Dicit ergo: Dico, quod largitio vestra operatur gratiarum actiones Deo: *quia ministerium huius officii* vestri , quo subvenitis sanctis , multa bona habet : quia *non solum supplet ea quae desunt sanctis,* quantum ad temporalia : *Supra 8. 14. Vestra abundantia illorum inopiam suppleat.* Non solum ergo hoc bonum sequitur inde, sed etiam quod ipsi orant pro vobis, et agunt gratias Deo, probantes et adprobantes ministrationem vestram. Et hoc est quod dicit , *Sed etiam abundat,* idest excrescit, *in actione gratiarum* , quae fit per multos, non solum perfectos , sed per alios fideles pauperes , qui inde agunt gratias Deo in Domino , qui eos ad hoc movet , videntes et probantes ministerium vestrum : *Supra 1. 11. Ut ex multarum personis facierum eius quae in vobis est donationis, per multos gratiae agan-*

tur pro nobis. Huius quidem gratiarum actionis materia est propter tria. Primo propter eorum fidem quam acceperunt; et ideo dicit: Dico, quod abundat in gratiarum actione, *glorificantes*, scilicet fideles, *Deum in obedientia confessionis vestrae*, idest de confessione fidei vestrae, qua confitemini, et creditis in Christum: *Matth. 5. 16. Sic luceat lux vestra coram hominibus, ut videant opera vestra bona, et glorificent Patrem vestrum, qui in caelis est: Proverb. 21. 28. Vir obediens loquetur victorias.* Secundo propter eorum largitionem; ideo dicit: *Glorificantes et in simplicitate communicationis vestrae*, idest pro largitione vestra *in illos*, scilicet fideles qui indigent, simplici, et puro animo facta: *Galat. 6. 6. Communicet is qui catechizatur verbo, ei qui se catechizat in omnibus bonis:* et iterum *ibid. 10. Operemur bonum ad omnes, maxime autem ad domesticos fidei.* Tertio propter hoc quod ipsi viri sancti habent a Deo, ut pro eis agant gratias Deo; et ideo dicit: *Glorificantes etiam Deum in ipsorum obsecratione pro vobis*, idest glorificant Deum de hoc quod ipsi viri sancti obsecrant pro vobis. Ipsorum, dico, *desiderantium vos* videre in aeterna beatitudine; et hoc *propter eminentem gratiam Dei in vobis.* Ex his ergo Apostolus prorumpit in gratiarum actionem Deo, dicens: *Gratias ago Deo super inenarrabili dono eius*, idest quia tot bona inde proveniunt de ministerio vestro, ego *ago gratias Deo super inenarrabili dono eius*, scilicet caritatis, quae maxime videtur vigere in vobis, qui subvenitis etiam illis qui sic agunt gratias Deo, et orant pro vobis. Et hoc donum est inenarrabile, quia non potest dici quantum utile sit: quia *oculus non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascendit quae praeparavit Deus iis qui diligunt illum, 1. Corinth. 2. 9.*

CAPITIS DECIMI

LECTIO PRIMA

Ipse autem ego Paulus obsecro vos per mansuetudinem, et modestiam Christi, qui in facie quidem humilis sum inter vos, absens autem confido in vobis. Rogo autem vos, ne praesens audeam per eam confidentiam qua existimor audere in quosdam qui arbitrantur nos tamquam secundum carnem ambulemus, in carne enim ambulantes, non secundum carnem militamus. Nam arma militiae nostrae non carnalia sunt, sed potentia Deo ad destructionem munitionum, consilia destruentes, et omnem altitudinem extollentem se adversus scientiam Dei, et in captivitatem redigentes omnem intellectum in obsequium Christi, et in promptu habentes ulcisci omnem inobedientiam, cum impleta fuerit vestra obedientia.

Postquam tractavit de bonis ministris Christi, et fidei, consequenter Apostolus invehitur contra falsos ministros, et pseudoprophetas: et primo invehitur contra eos; secundo vero contra illos qui decepti ab eis adhaerebant eis, *in 13. cap.* ibi, *Ecce tertio hoc venio ad vos.* Circa primum duo facit. Primo excusat se de eis quae imponuntur sibi, per rationem; secundo vero per facti evidentiam, ibi, *Quae autem secundum faciem sunt, videte.* Circa primum duo facit. Primo recusat se excusare per experimentum, cum tamen posset; secundo vero excusat per rationem, ibi, *Qui arbitrantur nos tamquam secundum carnem ambulemus.* Circa primum tria facit. Primo praemittit obsecrationem; secundo interponit illud quod imponitur sibi a pseudo, ibi, *Qui in facie quidem humilis sum inter vos, absens autem confido in vobis;* tertio recusat experimentum, ibi, *Rogo autem vos, ne praesens audeam per eam confidentiam qua existimor audere.* Dicit ergo: *Ipse ego autem Paulus,* qui vos, et alios ad eleemosynas exhortor: ego, inquam, ipse *obsecro vos per mansuetudinem, et modestiam Christi.* De mansuetudine Christi habetur *Matth. 11. 29. Discite a me, quia mitis sum, et humilis corde.* De modestia *Sap. 11. 21. Omnia in numero, pondere, et mensura disposuisti.* Modestia enim nihil aliud est quam modum servare in agendis. Facit autem specialiter hic mentionem de mansuetudine, et modestia Christi, quia pseudo, et Corinthii specialiter, imponebant Paulo, quod dum esset praesens apud eos, conversaretur humiliter, et cum esset absens, scriberet eis valde dure. Et ideo posuit illa duo, quae Christus habuit, ut sciant quod Apostolus haec etiam ostendit, et servavit exemplo Christi. Et ideo consequenter interponit vitium sibi impositum, dicens: *Ego ipse Paulus*, idest vere humilis: quia Paulus humilis, et quietus interpretatur: *1. Corinth. 15. 9. Ego sum minimus Apostolorum.* Unde *ego ipse*, idest vere *Paulus: Psal. 101. 28. Tu quidem ipse es: Eccli. 19. 23. Est qui nequiter humiliat se, et interiora eius plena sunt dolo; et est qui se nimium submittit a multa humilitate:* et *Iac. 3. 16. Ubi zelus, et contentio, ibi inconstantia, et omne opus pravum. Ego*, inquam, *obsecro, qui in facie*, idest exterius, ut dicitis, *humilis sum inter vos*, idest humiliter conversatus, cum sum vobis praesens; *absque autem*, idest cum sum absens a vobis, quando scilicet non timeo laedi ab aliquo vestrum, *confido in vobis*, idest confidenter ago, aspere vobis per epistolam scribens: *Prov. 28. 1. Iustus quasi leo confidens, absque terrore erit.*

Consequenter cum dicit, *Rogo autem vos, ne praesens audeam*, recusat sumere experimentum. Isti enim credebant quod Apostolus ex timore ductus conversaretur humiliter inter eos; et ideo dicit: Vos ita creditis, sed ego *rogo vos,* qui et ipse obsecro, ut velitis experiri, utrum ego, si necesse sit, faciam in praesentia quomodo facio in absentia. Et ideo dicit: *Ne praesens*, idest cum fuero apud vos *audeam* facere in vobis, si necesse sit, *per eam confidentiam*, idest ita confidenter, sicut *existimor* a vobis *audere*, idest audacter, et confidenter agere, *in quosdam* incorrectos, dure reprehendendo, per litteras etiam corrigendo: *Iob 39. 21. Exultat audacter, in occursum pergit armatis.*

Deinde excusat se per rationem, dicens: *Qui arbitrantur nos tamquam secundum carnem ambulemus;* quasi dicat: Et licet nolim experimento me excusare propter vos; tamen ratio in promptu est ad excusandum me sufficienter. Circa hoc ergo tria facit. Primo

ponit causam quare imponunt ei quod dictum est; secundo destruit causam illam; tertio confirmat per rationem. Causa autem quare hoc sibi imponitur, scilicet quod praesens sit humilis, absens autem severus et austerus, est, quia isti arbitrabantur Apostolum secundum carnem ambulare. Et quia unusquisque secundum regulam operis operatur, finis autem habet rationem regulae; ideo quilibet dirigit opus suum ad finem quem intendit. Qui ergo ponunt finem suum in bonis carnalibus, dicuntur ambulare secundum carnem. Et inde est quod ita regulant opera sua ut consequantur ea quae sunt carnis: quae quidem, quia possunt subtrahi ab hominibus; ideo homines qui in carnalia tendunt, blande se habent ad homines, et humiliter. Et ideo quia credebant Apostolum ambulare secundum carnem, ideo credebant quod propter hoc humiliter conversatus sit inter eos. Sed haec ratio nulla est, et vana; et ideo destruit eam, dicens: *In carne enim ambulantes, non secundum carnem militamus;* quasi dicat: Quod nos simus in carne, non possumus negare, quia *Roman. 8. 12.* dicitur: *Debitores sumus non carni, ut secundum carnem vivamus;* sed quod nos regulemur secundum carnem, ponendo in bonis carnalibus finem, sive intentionem nostram, hoc est falsum: quia *non secundum carnem militamus*, idest vitam nostram, quae est quaedam militia, ut dicitur *Iob 7.* non regulamus secundum carnem. Et quod non militemus secundum carnem, probat cum dicit: *Nam arma nostra non carnalia sunt:* et primo ex militaribus armis, sicut unusquisque pugnator habet arma accommoda militiae, et pugnae suae. Sed constat quod arma eorum qui pugnant secundum carnem, seu militant, sunt divitiae, voluptates, honores, et potentiae mundanae, et temporales. Cum ergo arma nostra non sint huiusmodi: *quia arma militiae nostrae non sunt carnalia, sed potentia Deo*, idest secundum Deum, vel ad honorem Dei: ergo nos non militamus secundum carnem. Secundo vero cum dicit, *Ad destructionem munitionum*, ponit virtutem armorum spiritualium: quorum quidem virtus patet ex triplici effectu eorum. Primus effectus est quod per ipsa arma confunduntur rebelles; et quantum ad hoc dicit, *Ad destructionem munitionum;* quasi dicat: Bene sunt potentia Deo, ut destruant rebelles: *Infra ad Titum 1. 9. Ut sit potens exhortari in doctrina sana, et eos qui contradicunt arguere*: *Hierem. 1. 10. Ut evellas, et destruas, et disperdas, et dissipes, et aedifices, et plantes.* Muniunt autem se aliqui contra Deum dupliciter. Aliqui astutis consiliis, sicut sunt tyranni, qui machinantur pravis consiliis suis destruere quae Dei sunt, ut ipsi tyrannizent; et quantum ad hoc dicit, *Consilia destruentes*, scilicet tyrannorum: *Iob 5. 13. Qui apprehendit sapientes in astutia eorum, et consilium pravorum dissipat.* Aliqui vero per superbiam, vel altitudinem ingenii proprii; et quantum ad hoc dicit, *Et omnem altitudinem*, scilicet suae superbiae: *Rom. 12. 16. Non alta sapientes*, idest superba. Sive profunditatem intellectus, tam Legis peritorum, quam Philosophorum: *Rom. 8. 39. Neque altitudo, neque profundum: Isa. 5. 21. Vae qui sapientes estis in oculis vestris. Altitudinem*, dico, *extollentem se adversus scientiam Dei*, idest fidem, quae est scientia Dei: quia quae de Deo dicuntur, impugnant, scilicet partum Virginis, et alia Dei mirabilia: *Isa. 11. 9. Repleta est terra scientia Dei.* Quam dicunt altitudinem satanae: *Apocal. 2. 24. Qui non cognoverunt altitudinem satanae: Rom. 11. 20. Noli altum sapere, sed time.* Secundus effectus est conversio infidelium ad fidem; et quantum ad hoc dicit: *Et in captivitatem redigentes omnem intellectum in obsequium Christi:* quod quidem fit quando id quod homo scit, totum supponit ministerio Christi, et fidei: *Psal. 149. 8. Ad alligandos Reges eorum in compedibus, et nobiles eorum in manicis ferreis: Eccli. 6. 25. Inuice pedem tuum in compedes illius*, idest in documenta fidei. Tertius effectus est correctio peccantium; et quantum ad hoc dicit: *Et in promptu habentes*, idest promptum, et liberum animum habentes ad puniendum omnem inobedientiam: *Psal. 149. 6. Gladii ancipites in manibus eorum ad faciendam vindictam in nationibus, increpationes in populis.* Et hoc erit *cum impleta fuerit vestra obedientia*, idest cum vos perfecte obedientes eritis: quia si vos velitis obedire, non erit locus puniendi inobedientiam aliorum, et vestram. Vel tunc ulciscemur nos de inobedientia *quando impleta fuerit obedientia vestra*, idest quando destruetur inobedientia vestra: contraria enim contrariis curantur.

LECTIO II.

Quae secundum faciem sunt videte. Si quis confidit sibi Christi se esse, hoc cogitet iterum apud se, quia sicut et ipse Christi est, ita et nos. Nam et si amplius aliquid gloriatus fuero de potestate nostra, quam dedit nobis Dominus in aedificationem, et non in destructionem vestram, non erubescam. Ut autem non existimer tamquam terrere vos per epistolas, quoniam quidem epistolae inquiunt, graves sunt, et fortes; praesentia autem corporis infirma, et sermo contemptibilis, hoc cogitet qui eiusmodi est, quia quales sumus verbo per epistolas absentes, tales et praesentes in facto. Non enim audemus inserere, aut comparare nos quibusdam qui seipsos commendant; sed ipsi in nobis nosmetipsos metientes, et comparantes nosmetipsos nobis.

Supra excusavit se Apostolus per rationem; hic excusat se per facti evidentiam: et circa hoc duo facit: primo enim committit auditoribus iudicium suae excusationis; secundo prosequitur suam causam, ibi, *Si quis confidit sibi Christi se esse, hoc cogitet iterum apud se.* Dicit ergo primo: Licet appareat per rationem, falsum esse quod imponunt mihi pseudo; tamen si aliqui sint inter vos qui ratione non vincantur, et noluerunt rationi acquiescere, saltem *videte*, idest considerate, ea *quae sunt secundum faciem*, idest in manifesto apparent de me evidenter. Committit autem eis iudicium causae suae, ad ostendendam securitatem cordis sui: *Iob 6. 19. Respondete, obsecro, absque contradictione.*

Sed contra: *Ioan. 7. 34. Nolite secundum faciem iudicare.* Non ergo bene dicitur hic: *Quae secundum faciem sunt videte.*

Respondeo. Dicendum est, quod ibi accipitur *secundum faciem* pro his quae exterius apparent in homine, scilicet pro sola veritatis apparentia ; secundum quae non debet homo iudicare , quia aliquando contrarium latet in corde : unde dicitur *Matth. 7. 15. Veniunt ad vos in vestimentis ovium , intrinsecus autem sunt lupi rapaces.* Hic vero accipitur *secundum faciem* pro ipsa veritate evangelica , et facti evidentia, secundum quam potest fieri iudicium. Glossa aliter exponit, scilicet *secundum faciem* , idest pseudo, *videte*, idest attendite ; quasi dicat : Considerate facta eorum , quia impossibile est quin inter multa bona quae practendunt, non faciant aliqua ex quibus poteritis cognoscere intentionem ipsorum pravam : *Matth. 7. 16. Ex fructibus eorum cognoscetis eos.*

Consequenter cum dicit, *Si quis autem confidit sibi Christi se esse, hoc cogitet iterum apud se*, prosequitur causam suam. Contingit autem quod aliquis movetur contra aliquem, deceptus auctoritate alicuius qui se magnum facit; et sic Corinthii commoti erant contra Apostolum, decepti a pseudo, qui se dicebant maioris auctoritatis quam Paulus : quia venerant a Iudaea , et quia erant primo conversi. Et ideo Apostolus duo facit. Primo evacuat auctoritatem illorum pseudorum ; secundo prosequitur causam suam , ibi , *Ut autem non existimer tamquam terrere vos per epistolas.* Circa primum duo facit. Primo ostendit quod pseudo non sint sibi praeferendi ; secundo quod ipse est praeferendus eis , ibi , *Nam et si amplius aliquid gloriatus fuero de potestate nostra... non erubescam.* Dicit ergo : Hoc , inquam , secundum faciem videte , quod *si quis* de pseudo *confidit se Christi esse*, propter aliquod magnum quod fecerit, vel propter aliquod donum spirituale quod a Christo receperit ; *hoc cogitet apud se* , idest consideret diligenter in corde suo, *quia sicut ipse Christi est , ita et nos ;* quasi dicat : Quidquid invenitur in eis , totum invenitur in nobis , unde debeamus dici , et esse Christi : *1. Corinth. 7. 40. Puto quod et ego spiritum Christi habeam: Rom. 8. 9. Si quis spiritum Christi non habet, hic non est eius.* Non solum autem nos sumus Christi sicut et ipsi, sed multo plus possumus gloriari quod sumus Christi quam ipsi ; et hoc est quod dicit: *Nam et si amplius aliquid gloriatus fuero de potestate nostra, quam,* scilicet potestatem , *dedit nobis Dominus: Act. 9. 15. Vas electionis est mihi iste: Galat. 2. 8. Qui operatus est Petro in apostolatum circumcisionis , operatus est et mihi inter Gentes.* Dedit ; inquam , mihi potestatem hanc specialem ad convertendum Gentes *in aedificationem*, scilicet Ecclesiae, *et non in destructionem ;* sicut faciunt pseudo, abutentes potestate eis data in contrarium ad quod data est. Nam licet potestas detur in aedificationem Ecclesiae in fide, et caritate ; isti tamen quaerunt gloriam suam, et non Christi ; et ideo destruunt. Et hoc faciebant praedicando debere observari legalia, et faciendo quaestum. Si ergo amplius glorior de hac potestate quam habeo , et in qua gloriam Christi quaero , et non meam, *non erubescam* , scilicet de huiusmodi commendatione mea: quia non facio ad ostendendum me, sed causa necessitatis , scilicet ut ostendens auctoritatem meam esse magnam , et pseudo nullam , non decipiamini ab eis de cetero.

Ubi nota , quod , secundum Gregorium, duabus de causis potest se aliquis commendare absque peccato : scilicet quando aliquis provocatur opprobriis , et conculcatur , et hoc ut non desperet videns se conculcari ; et ut confutet adversarios. Sic Iob commendavit se multum , sicut patet *27. cap. vers. 6.* ubi dicit : *Neque enim reprehendit me cor meum in omni vita mea.* Item quando aliquis praedicans veritatem, et alius adversarius veritatis contradicit sibi , et impedit manifestationem veritatis ; tunc huiusmodi praedicator debet se commendare, et ostendere auctoritatem suam, ut confutet illum, et ut trahat auditores ad veritatem. Et hoc facit Apostolus in multis locis , et hic etiam.

Consequenter cum dicit , *Ut autem non existimer tamquam terrere vos per epistolas ,* prosequitur causam suam ex facti evidentia : et circa hoc tria facit. Primo ostendit falsum esse quod sibi imponitur ; secundo rationem dicti assignat , ibi , *Non enim audemus inserere , aut comparare nos quibusdam ;* tertio exponit rationem ipsam , ibi, *Nos autem non in immensum gloriabimur.* Circa primum sciendum est , quod , sicut dictum est , imponebatur Apostolo quod in praesentia esset humilis propter timorem, vel propter gratiam , et favorem captandum , et in absentia dure scriberet eis. Et ideo dicit Apostolus, quod non est ita; sed si bene volunt considerare quae apparent, ita invenient eum facto quale habuerunt scripto; et hoc possunt experiri, si volunt ; et hoc est quod dicit: *Ut autem non existimer* a pseudo , seu a vobis *tamquam terrere vos*, vel timorem vobis incutere, *per epistolas* nostras , quas vobis mittimus; quem quidem timorem non incutiebam vobis in praesentia. Et hoc ideo est , *quoniam* ipsi , scilicet pseudo , *inquiunt : Epistolae* , scilicet Pauli , *graves sunt* , idest dure , et graviter punientes , *et fortes* , idest absque timore ; *sed praesentia* non talis , immo *infirma* , idest debilis et humilis : quod respondet ei quod dicit , *fortes; et sermo,* scilicet praedicatio sua , et collocutio , et exhortatio , *contemptibilis,* quod respondet ei quod dicitur, *graves.* Sed *qui est huiusmodi*, idest qui talia dicit de nobis, *cogitet* , idest sciat certe, quia *quales sumus verbo per epistolas absentes , tales et praesentes in facto* , idest tales erimus praesentes cum veniemus ad vos, *quales sumus per epistolas absentes* , si necesse fuerit. Causam autem quare Apostolus se habuit humiliter ad eos , manifestat Apostolus *1. Corinth. 2. 3. Et ego , fratres, cum timore multo et tremore fui apud vos :* quod faciebat, quia non erant firmi in fide; et voluit eos per dulcedinem suae conversationis firmare. Quare autem locutus fuerit sibi plana , et praedicaverit eis non subtilia, insinuat *1. Corinth. 3. 1.* dicens : *Tamquam parvulis in Christo lac potum dedi vobis , non escam.* Nondum enim erant capaces altioris doctrinae.

Consequenter cum dicit, *Non enim audemus nos inserere , aut comparare nos quibusdam ,* ostendit rationem dicti sui , dicens : Dico quod non sumus similes pseudo ; nec etiam est verum quod imponitur nobis : quia ego non dico alia quam facere est necesse. Et ideo dicit : *Non enim audemus nos inserere* , idest dicere , nos esse unum ex eis; *aut comparare,* idest similem facere , *quibusdam,* scilicet pseudo, *qui seipsos,* vobis tantum , *commendant;* et tamen ab aliis , et a factis suis non commendantur : contra illud *Proverb.*

27. 2. Laudet te alienus, et non os tuum; extraneus, et non labia tua. Sed ipsi in nobis nosmetipsos metientes, idest secundum ea quae sunt in nobis, commensuramus facta nostra, et dicta nostra; quasi dicat: Illa dicimus de nobis quae sunt proportionata nobis, idest commensurata factis nostris: *Galat. ult. 4. Unusquisque opus suum probet, et sic in semetipso tantum gloriam habebit, et non in altero.*

Sed contra: *Supra 4. 2.* dicitur: *Commendantes nosmetipsos ad omnem conscientiam hominum coram Deo.* Ergo non bene dixit. Respondeo. Dicendum est, quod aliud est commendare seipsum ad conscientiam, et aliud ad aures. Nam ad conscientias hominum commendamus nos ipsos cum bene agimus; et hoc est bonum: ad aures autem commendamus nosmetipsos verbis tantum; et hoc est malum. Primo modo commendant se iusti, et Apostolus; secundo modo pseudo, et hypocritae.

LECTIO III.

Nos autem non in immensum gloriabimur, sed secundum mensuram regulae, qua mensus est nobis Deus, mensuram pertingendi usque ad vos. Non enim quasi non pertingentes ad vos, superextendimus nos. Usque ad vos enim pervenimus in Evangelio Christi: non in immensum gloriantes in alienis laboribus; spem autem habentes crescentis fidei vestrae, in vobis magnificari, secundum regulam nostram in abundantia, etiam in illa, quae ultra vos sunt evangelizare, non in aliena regula in his quae praeparata sunt gloriari. Qui autem gloriatur, in Domino glorietur. Non enim qui seipsum commendat, ille probatus est, sed quem Deus commendat.

Supra Apostolus ostendit rationem eorum quae dixerat; hic consequenter ipsam rationem manifestat. Dixerat enim quod commensurabat se sibi, et non excedebat mensuram suam. Potest autem aliquis gloriando, et commendando se excedere dupliciter. Primo quantum ad id de quo gloriatur; puta, si quis gloriatur de eo quod non habet: secundo quantum ad id in quo gloriatur; puta, si quis habens aliquid ex alio, gloriatur in ipso tamquam a se haberet. Et ideo Apostolus ostendit quod neutro istorum modorum excedit mensuram, gloriando, vel laudando se: et primo quantum ad primum; secundo quantum ad secundum, ibi, *Qui autem gloriatur, in Domino glorietur.* Circa primum duo facit. Primo probat quod non excedit mensuram suam quantum ad gloriam de praeteritis; secundo quantum ad gloriam de futuris, ibi, *Spem autem habentes crescentis fidei vestrae in vobis magnificari.* Circa primum tria facit. Primo proponit intentum; secundo propositum probat, ibi, *Non enim quasi non pertingentes ad vos, superextendimus nos;* tertio concludit, ibi, *Nec in immensum gloriantes in alienis laboribus.* Dicit ergo primo: Dico, quod metimur, et comparamus nosmetipsos nobis, facientes scilicet secundum quod officium nostrum exigit. Hoc autem nos agentes, *non in immensum gloriamur*, idest non excedimus mensuram nostram, exercendo potestatem nostram, et commendando nos: *Levit. 19. 35. Nolite facere iniquum aliquid in iudicio, in regula, in pondere, in mensura.* Sed *gloriamur secundum mensuram regulae, qua mensus est nobis Deus.* Glossa hic exponit de mensura praelationis Apostoli, et dicit: *Secundum mensuram*, idest secundum mensuratum mihi a Deo populum, cuius ego sum praelatus, et regula ad dirigendum. Sed hoc idem potest universalius accipi, ut mensura regulae dicatur quantitas gratiae; et tunc est sensus: *Sed* gloriemur *secundum mensuram, qua mensus est nobis Deus*, idest secundum quantitatem gratiae quam dedit nobis Deus: *Ephes. 4. 7. Unicuique data est gratia secundum mensuram donationis Christi.* Quae quidem gratia est nobis regula, ne extollamur, et deviemus a Deo. *Qua mensus est nobis Deus:* quia quidquid boni facimus in evangelizando, et in conversatione vestra, et aliorum, totum est ex Deo mihi in vobis, et aliis concessum: *1. Corinth. 3. 6. Ego plantavi, Apollo rigavit, sed Deus incrementum dedit. Mensuram*, dico, *pertingendi usque ad vos:* quia vos estis sub mensura gratiae mihi datae, per quam conversi estis ad Christum, et obeditis Evangelio. Hoc est ergo quod proponit, scilicet quod non excedit mensuram suam gloriando et laudando se, quod sit eorum praelatus, et quod per eum conversi sunt. Et quod ita sit, scilicet quod pertingat usque ad eos, probat consequenter, cum dicit: *Non enim quasi non pertingentes ad vos, superextendimus nos;* quasi dicat: Vere gloriamur: non enim superextendimus nos in gratia, vel gloria, vel in potestate nostra, quasi non simus pertingentes usque ad vos potestate nostra, et ministerio: *nam usque ad vos pervenimus in Evangelio Christi*, idest in praedicatione Evangelii Christi: *1. Corinth. 4. 15. In Christo Iesu per Evangelium ego vos genui:* et *ibid. 9. 1. Nonne opus meum vos estis in Domino? Galat. 2. 8. Qui operatus est Petro in apostolatum circumcisionis, operatus est et mihi inter Gentes.* Et ideo concludit dicens: Igitur cum glorior de vobis, non glorior in immensum: unde dicit: *Non in immensum gloriantes in alienis laboribus*, ubi alius fundamentum fidei posuisset.

Consequenter cum dicit, *Spem autem habentes crescentis fidei vestrae, in vobis magnificari*, ostendit quod non excedit mensuram suam quantum ad gloriam de futuro. Sciendum est autem, quod praedicator potest habere duplex argumentum gloriae de praedicatione sua. Unum est, ut conversi ad praedicationem suam proficiant in melius; aliud, ut per ipsos conversos alii convertantur: quia, ut dicitur *Exod. 36.* cortina cortinam trahit: et *Apoc. ult. 17. Qui audit, dicat, Veni.* Nam quando quis videt alios converti, facilius convertitur. Et quantum ad ista duo Apostolus sperat augeri gloriam suam de Corinthiis: primo scilicet de profectu eorum in melius; et ideo dicit: Dico, quod nec in immensum gloriamur de conversione vestra per nos causata olim; *sed* adhuc *habentes*, scilicet sumus, *spem magnificari* in futuro, idest augeri gloriam nostram, *crescentis fidei vestrae in vobis*, idest de fide vestra crescente, et proficiente in melius per bona opera: *1. Petri 2. 2. Lac concupiscite, ut in eo cre-*

scatis in salutem. Et iterum secundo speramus magnificari in conversione aliorum per vos. Et ideo dicit: *In abundantia*, idest in abundantia praedicationis, non solum in vobis, sed etiam in illa loca quae ultra vos sunt; et hoc secundum *regulam nostram*, idest secundum quod iniunctum est nobis a Christo, non solum evangelizare vobis, sed omnibus gentibus: *Marc. ult. 15. Euntes in mundum universum, praedicate Evangelium omni creaturae. Nec* tamen sumus habentes spem *in aliena regula*, idest non speramus gloriari, nec gloriamur in aliqua aliena regula; quasi dicat: Non in illis quae praeparata sunt ab aliis, idest quos alii duxerunt ad fidem, sed faciam fructum in illis in quibus ab aliis non est praedicatum: *Rom. 15. 20. Praedicavi Evangelium hoc non ubi nominatus est Christus.*

Contra est quod Petrus praedicavit Romae antequam praedicaret ibi Paulus. Respondeo. Dicendum est, quod non dicit hoc, recusans praedicare ubi alius praedicasset; sed dicit, quod intendit praedicare etiam ubi non praedicasset aliquis.

Consequenter cum dicit, *Qui autem gloriatur, in Domino glorietur*, ostendit quod non excedit mensuram suam, quantum ad id in quo gloriatur, dicens: Quia si ego glorior in eo in quo gloriandum est, non excedo. Cum autem gloriandum sit in Deo, *qui gloriatur in Domino glorietur: Hierem. 9. 24. In hoc glorietur qui gloriatur, scire, et nosse me.* Potest autem hoc exponi tripliciter. Uno modo, *In Domino glorietur*, ut ly *in Domino* denotet obiectum gloriandi; quasi dicat: Ex hoc glorietur, quod habet Dominum amando, et cognoscendo: *Hierem. 9. 24. In hoc glorietur qui gloriatur, scire, et nosse me.* Alio modo. *Glorietur in Domino*, idest secundum Deum; et hoc modo gloriatur qui gloriatur de his quae Dei sunt, et non de malis, sicut ille de quo dicitur *in Psalm. 51. 3. Quid gloriaris in malitia?* Alio modo, *In Domino glorietur*, idest ut gloriam suam reputet se habere a Deo, totum quod cedit ad gloriam suam referens in Deum: *1. Corinth. 4. 7. Quid habes quod non accepisti? Si autem accepisti, quid gloriaris, quasi non acceperis?* Et sic accipitur hic cum dicitur: *Qui gloriatur, in Domino glorietur;* quasi dicat: Glorior de praedictis, sed non quasi hoc a me habeam, sed a Deo. Et hoc etiam est mensura vestra: quia totum bonum vestrum habet ortum a nobis. Et vere in Domino debemus gloriari, non nobis imputantes gloriam nostram, sed Deo. Nam non *est probatus*, idest comprobatus a Deo, vel hominibus, ille *qui seipsum commendat: Prov. 27. 2. Laudet et alienus, et non os tuum; extranens, et non labia tua; sed* ille *quem Deus commendat*, idest commendabilem facit bonis operibus, et miraculis. Nam Deus est causa totius boni operis per homines facti.

CAPITIS UNDECIMI

LECTIO PRIMA

Utinam sustineretis modicum quid insipientiae meae, sed et supportate me. Æmulor enim vos Dei aemulatione. Despondi enim vos uni viro virginem castam exhibere Christo. Timeo autem ne sicut serpens seduxit Evam astutia sua, ita corrumpantur sensus vestri, et excidant a simplicitate, quae est in Christo Iesu.

Postquam Apostolus excusavit se de his quae falso imponebantur sibi a pseudo; hic consequenter, ut confutet eos, scilicet pseudo, et reddat auctoritatem suam honorabilem, commendat se Corinthiis. Circa hoc autem duo facit. Primo rationem suae commendationis assignat; secundo ponit suam commendationem, ibi, *In quo quis audet, in insipientia dico, audeo et ego.* Circa primum tria facit. Primo petit ut eius insipientia supportetur; secundo subdit necessitatem suae commendationis, ut non insipiens videatur, ibi, *Æmulor enim vos Dei aemulatione;* tertio innuit quod dato quod sit insipiens, supportare debent, ibi, *Iterum dico, ne quis me putet insipientem esse.* Circa primum duo facit. Primo praemittit suum desiderium, ut petitio sua facilius exaudiatur; secundo ponit suam petitionem, ibi, *Sed et supportate me.* Desiderium autem Apostoli est ut Corinthii sustineant Apostolum commendantem se. Et ideo per adverbium optandi incipit, dicens: *Utinam sustineretis modicum quid insipientiae meae.* Circa quod sciendum est, quod praecepta moralia sunt de agendis, quae cum sint particularia, et variabilia, non possunt determinari una communi ratione, et regula indefinite; sed oportet quandoque praeter regulam communem aliquid facere in aliquo casu emergente. Quando autem hoc modo fit aliquid praeter communem regulam, sapientes, qui causam huius considerant, non turbantur, nec reputant insipienter factum esse. Indiscreti vero, et minus sapientes, non considerantes ex qua causa hoc ita fiat, turbantur, et reputant stulte factum fore: sicut patet quia praeceptum morale est, Non occides; aliquando tamen necesse est malos occidere: et quando hoc fit, sapientes commendant, vel non reputant male factum; stulti autem, et haeretici damnant, dicentes hoc esse male factum. Quia ergo communis lex moralis est quod homo non commendet seipsum, secundum quod dicitur *Proverb. 27. 2. Laudet te alienus, et non os tuum;* potest fieri in aliquo casu praeter hanc communem regulam, ut homo commendet se, et laudabiliter hoc facit; et tamen indiscreti hoc reputant insipientiam. Unde cum immineret casus quo Apostolus deberet se commendare, hortatur eos ad hoc quod istud non reputent ei ad insipientiam, dicens: *Utinam sustineretis*, scilicet patienter, *modicum insipientiae meae*, supportando me. Et dicit *modicum*, quia si commendaret se sine causa, esset maxima insipientia. Et iterum, si commendaret se ex causa omnino urgente, tunc nihil esset ibi insipientiae. Sed quia commendat

se, licet ex causa, non tamen omnino urgente, cum alio modo posset confutare pseudo; et quia commendat se multum, videtur ibi esse aliquid insipientiae; et hoc est quod dicit, *Modicum insipientiae meae: Infra 12. 11. Factus sum insipiens, vos me coegistis.* Et licet sic sim insipiens, *tamen supportate me.* Et hoc debent facere, quia subditi debent supportare praelatos, et e converso: *Galat. 6. 2. Alter alterius onera portate: Ephes. 4. 2. Supportantes invicem in caritate.* Necessitatem autem commendationis ostendit, dicens: *Æmulor enim vos Dei aemulatione:* et circa hoc tria facit. Primo ostendit huiusmodi commendationem provenire ex zelo, ut excludat insipientiam; secundo dicit hunc zelum non esse inordinatum, ut vitet indiscretionem, ibi, *Timeo autem ne sicut serpens seduxit Evam astutia sua, ita corrumpantur sensus vestri;* tertio excludit eorum excusationem, ibi, *Nam si is qui venit, alium Christum praedicat ..... recte pateremini.* Circa primum duo facit. Primo ponit zelum quem habet ad eos sanctum, quia Dei; secundo ostendit causam huius zeli, quia incumbebat sibi ex officio, ibi, *Despondi vos uni viro virginem castam exhibere Christo.* Est ergo zelus sanctus, quia *aemulor vos*, idest diligo vos ferventer *Dei aemulatione*, idest ad honorem Dei, non meum.

Circa quod nota, quod aemulatio, prout est idem quod zelus, non aliud est quam quidam motus animi bonus, vel malus, tendentis in statum proximi, et importat fervorem amoris; et ideo consuevit sic definiri: Zelus est amor intensus, non patiens consortium in amato. Et si quidem non patiatur consortium in aliquo bono, puta vitii, vel alicuius imperfectionis, sed singulariter illud solus vult habere; tunc zelus est bonus, et aemulatio bona, de qua dicitur *1. Corinth. 12. 31. Æmulamini charismata meliora: Galat. 4. 18. Æmulamini bonum in bono semper: 3. Regum 19. 10. Zelo zelatus sum pro Domino: Psal. 68. 10. Zelus domus tuae comedit me.* Si vero non patiatur consortium in aliqua excellentia, vel in aliqua prosperitate mundi, quia aliquis singulariter vult eam sibi; tunc zelus est malus, et aemulatio mala. Hoc autem bono zelo, seu aemulatione, aliquando quis aemulatur alios pro se, sicut vir zelatur pro uxore sua, quam sibi soli vult servari: aliquando vero zelatur aliquis pro alio; sicut eunuchus zelatur uxorem domini sui, ut custodiat eam sibi. Sic Apostolus populum suum, quem videbat paratum ad praecipitium, et cum sponso Christo velle prostitui diabolo, aemulabatur, ne Christus sponsus verus in eis aliquod diaboli consortium pateretur: et ideo dicit, *Dei aemulatione;* quasi dicat: Non pro me, sed pro Christo, qui est sponsus: *Ioan. 3. 29. Qui habet sponsam, sponsus est: 3. Reg. 19. 10. Zelo zelatus sum pro Domino Deo exercituum.*

Unde autem Apostolo incumbebat huiusmodi aemulatio, ostendit dicens: *Despondi enim vos uni viro virginem castam exhibere Christo;* quasi diceret: Merito vos aemulor Dei aemulatione, quia ego sum paranymphus huius matrimonii quod est inter vos et Christum: quia ego *despondi vos*, idest feci sponsalia, quae fiunt per fidem, et caritatem: *Osee 2. 20. Sponsabo te mihi in fide.* Et ideo pertinet ad me custodire vos. Quicumque ergo convertit populum ad fidem, et ad iustitiam, despondet eos Christo. *Despondi*, inquam, non multis, quia quae multis adhaeret, polluitur: *Hierem. 3. 1. Tu autem polluta es cum amatoribus multis:* sed *uni Christo*, scilicet viro perfecto virtutis plenitudine: *Zachar. 6. 12. Oriens nomen eius: Hierem. 31. 22. Novum faciet Dominus super terram: femina circumdabit virum.* Et dicitur Christus vir unus, quia singularis et quantum ad modum conceptionis, et quantum ad modum nascendi, et quantum ad gratiae plenitudinem: *Eccle. 7. 29. Unum de mille reperi.* Isti, inquam, viro despondi vos exhibere virginem. Nota, quod a plurali ad singulare descendit, dicens: *Desponsavi vos* in plurali, *et exhibere virginem* in singulari: volens ostendere quod ex omnibus fidelibus fit unum corpus, et una Ecclesia, quae debet esse virgo in omnibus membris suis: et ideo dicit, *Virginem castam.* In omnibus enim accipitur virginitas pro integritate corporis, castitas pro integritate mentis: nam aliquando aliqua est virgo corpore quae non est casta mente. Sic Ecclesia exhibet se Christo virginem, quando perseverat in fide, et infra sacramenta, absque corruptione alicuius idolatriae, et infidelitatis: *Ezech. 16. 25. Ad omne caput viae aedificasti signum prostitutionis tuae.* Castam exhibet se, quando existens infra sacramenta, et in fide Christi, exhibet puritatem corporis, et operis: *Ephes. 5. 27. Ut exhiberet sibi gloriosam Ecclesiam, non habentem maculam, neque rugam, aut aliquid huiusmodi; sed ut sit sancta, et immaculata.*

Sed quia Corinthii possent dicere: Non necesse est quod custodias nos, et zelus tuus non est rationabilis, quia nos bene servabimus nosmetipsos; ideo consequenter causam huius zeli ostendit, dicens: *Timeo autem ne sicut serpens seduxit Evam astutia sua, ita corrumpantur sensus vestri.* Ubi sciendum est, quod in paradiso fuit coniugium Adam et Evae. Sed Eva corrupta fuit per serpentem, non violenter, sed astute, inquantum promisit falsum, et suasit iniquum: falsum quidem, cum dixit *Genes. 3. Eritis sicut dii;* et *Nequaquam moriemini;* cum tamen ex hoc ipsi incurrerint necessitatem mortis: iniquum vero, ut transgrederetur, et praeteriret mandatum Dei. Et secundum hanc similitudinem Apostolus loquens dicit, Ecclesiam esse sicut Evam, quam diabolus aliquando persequutus est, manifeste per tyrannos, et potestates, et tunc sicut leo rugiens, circuit quaerens quem devoret, ut dicitur *1. Petr. 5.* aliquando molestat Ecclesiam latenter per haereticos, qui promittunt veritatem, et simulant se bonos; et tunc sicut serpens seducit astutia sua promittendo falsa. Et ideo dicit: *Timeo ne sicut serpens Evam seduxit*, a paradiso eam eiiciens, *astutia sua*, promittendo falsa: *1. Timoth. 2. 14. Adam non est seductus, sed mulier: ita*, idest per similes deceptiones haereticorum, *corrumpantur sensus vestri.* Et dicit, *Sensus vestri*, quia sicut in matrimonio carnali cavet sponsus ne coniux corrumpatur carnaliter, ita Apostolus in hoc matrimonio spirituali timet ne corrumpantur spiritualiter sensus cordis: *1. Corinth. 15. 33. Corrumpunt bonos mores colloquia mala.* Vel sensus spirituales, de quibus *Sap. 1. 1. Sentite de Domino in bonitate: 1. Corinth. 14. 20. Nolite pueri effici sensibus. Et excidant a simplicitate quae est in Christo Iesu.* Simplex enim est il-

lud quod compositione caret. Pseudo ergo componebant unam sectam ex Iudaismo et Evangelio, mandantes simul cum Evangelio servari legalia. Illi ergo excidunt a simplicitate Christi qui seducti a pseudo, simul cum Evangelio servant legalia: et hoc timebat Apostolus de Corinthiis: *Eccli. 2. 14. Vae peccatori ingredienti terram duabus viis:* et e contra *Prov. 11. 3. Simplicitas iustorum diriget eos.*

LECTIO II.

Nam si is qui venit, alium Christum praedicat quem non praedicavimus; aut alium spiritum accipitis, quem non accepistis; aut aliud Evangelium, quod non recepistis: recte pateremini. Existimo enim nihil me minus fecisse a magnis Apostolis. Nam et si imperitus sermone, sed non scientia; in omnibus autem manifestatus sum vobis. Aut numquid peccatum feci, me ipsum humilians, ut vos exaltemini? Quoniam gratis Evangelium Dei evangelizavi vobis? Alias Ecclesias expoliavi, accipiens stipendia ad ministerium vestrum.

Posito zelo quem ad Corinthios habebat Apostolus, et ostenso zelum esse rationabilem; hic consequenter removet eorum excusationem; et circa hoc duo facit. Primo proponit eorum excusationem; secundo vero removet eam, ibi, *Existimo enim nihil me minus fecisse a magnis Apostolis.* Circa primum sciendum est, quod Corinthii possent suspicari quod ideo zelum haberet de eis, quia timet ne dimittant doctrinam suam propter doctrinam pseudo: unde possent dicere: Constat quod minus bona sunt dimittenda propter magis bona: ergo si pseudo meliora doceant, non debes turbari, si acquiescimus eis. Et ideo hanc excusationem ponit ostendendo quod nihil maius quam Apostolus docent, et praedicant. Nam Apostolus tria praedicavit eis, et docuit eos. Primo quod essent Christi: *supra 4. 5. Non enim praedicavimus nosmetipsos, sed Christum Iesum.* Secundo quod haberent spiritum Christi: *Rom. 8. 9. Si quis spiritum Christi non habet, hic non est eius.* Tertio ut reciperent Evangelium Christi: *Rom. 1. 6. Non erubesco Evangelium. Virtus enim Dei est in salutem omni credenti, Iudaeo primum, et Graeco.* Si ergo pseudo meliora vobis praedicarent, et vos docerent, recte faceretis, et excusabiles essetis; sed hoc non faciunt: et hoc est quod dicit: *Nam si is qui venit, alium Christum praedicat ... recte pateremini;* quasi dicat: Timeo ne pseudo veniat ad vos non missus, sed ex se, sicut fur, et latro: *Ioan. 10. 8. Quotquot venerunt, fures sunt, et latrones: Hier. 23. 21. Non mittebam eos, et ipsi currebant: Rom. 10. 15. Quomodo praedicabunt, nisi mittantur?* Si, inquam, talis praedicator praedicat vobis *alium Christum,* scilicet excellentiorem quam illum quem nos praedicavimus, quod non potest esse: quia, ut dicitur *1. Corinth. 8. 6. Unus Dominus noster Iesus Christus, per quem omnia, et nos per ipsum.* Et hoc quantum ad primum. *Aut alium spiritum,* scilicet meliorem, *accipitis,* scilicet per talem, quam accepistis, scilicet per nos, idest ministerio nostro: quod non potest esse: quia, ut dicitur *1. Corinth. 12. 11. haec omnia operatur unus atque idem Spiritus, dividens singulis prout vult.* Et hoc quantum ad secundum. *Aut* praedicat vobis *aliud Evangelium*, idest aliam praedicationem, vel doctrinam, quam per nos *non recepistis: Galat. 1. 6. Miror quod sic tam cito transferimini ab eo qui vos vocavit in gratiam Christi, in aliud Evangelium.* Si, inquam, alia et meliora facerent vobis, *recte pateremini*, idest faceretis excusando vos. Et quia non potest eis aliud Evangelium, idest melius, tradi; ideo Apostolus excommunicat Galatas, si aliud Evangelium recipiant: *Galat. 1. 29. Si quis aliud vobis evangelizuverit praeter id quod accepistis, anathema sit.*

Consequenter cum dicit, *Existimo enim nihil me minus fecisse a magnis Apostolis*, removet hanc excusationem; et circa hoc duo facit. Primo ostendit quod ipse non minus fecit eis quam alii; secundo quod plus ibi, *Aut numquid peccatum feci?* Circa primum tria facit. Primo ostendit quod nihil minus fecit facto quam alii Apostoli; secundo innuit quod non defuit ei facultas ad hoc faciendum, ibi, *Nam et si imperitus sermone, sed non scientia;* tertio ostendit evidentiam utriusque, ibi, *In omnibus autem manifestatus sum vobis.* Dicit ergo: Recte pateremini vos seduci ab eis, si melius praedicarent vobis; sed hoc non est verum: *enim*, idest quia, *existimo me nihil minus fecisse* in his *a magnis Apostolis*, idest quam Petrus, et Ioannes, quos isti habebant magnos. Et comparat se magnis Apostolis, tum quia Paulus videbatur, et reputabatur ab eis minor quam illi, eo quod illi fuerant cum Iesu, et Paulus non; tum etiam quia pseudo dicebant se missos ab eis: et ideo ostendendo se parem magnis Apostolis, istorum errorem removet, et pseudo confutat. Et non solum nihil minus fecit, sed plus: *1. Corinth. 10. 15. Plus omnibus laboravi.* Et ne forte dicerent ei: Unde tibi est facultas ad hoc faciendum, cum sis imperitae linguae? ostendit quod ei facultas affuit ex magnitudine scientiae, dicens: *Licet sim imperitus sermone, tamen non* sum imperitus *scientia: 2. Petr. ult. 15. Sicut et carissimus frater noster Paulus secundum sapientiam scripsit vobis:* Sed hoc sciendum est, quod pseudo quaerentes gloriam propriam, et lucra sectantes, nitebantur attrahere populum per ornata, et subtilia, et exquisita verba, non attendentes nisi solum aures permulcere. Apostolus vero, quia non quaerebat utilitatem propriam, sed solum dilatationem fidei Christi, et profectum eius, ita proponebat verbum fidei, ut omnes possent capere, conformans se conditioni audientium, et capacitati. Unde, quia isti in principio non erant capaces altae doctrinae, proposuit eis fidem, non in subtilitate sermonis, sed eo modo quo capere possent, scilicet plane, et aperte. Et ideo isti dicebant eum esse imperitum sermone: *1. Corinth. 1. 17. Non in sapientia verbi, ut non evacuetur crux Christi.* Et propter hoc dicit Apostolus: Licet sim imperitus sermone, ut vobis videtur, hoc non fuit ex defectu scientiae, sed propter vos ex quadam dispensatione: quia *tamquam parvulis in Christo, lac potum dedi vobis, non escam, 1. Corinth. 3. 1.* Vel dicendum ad litteram, quod Apostolus fuit balbus, et ex hoc pseudo deridebant eum. Et ideo dicit:

Et si imperitus sermone, idest impeditae linguae, *non tamen* sum imperitus *scientia : Exod. 4. 10. Impeditioris, et tardioris linguae sum.* Quod autem nihil minus fecerim a magnis Apostolis, evidenter apparet per ea quae feci vobis ; et ideo dicit : *In omnibus* praedictis *manifestatus sum vobis*, qui experti estis quae per me fiunt : *1. Corinth. 9. 2. Signaculum apostolatus mei vos estis in Domino :* et *infra 12. 12. Signa tamen apostolatus mei facta sunt super vos, in omni patientia, in signis, et prodigiis, et virtutibus.*

Consequenter cum dicit, *Aut numquid peccatum feci ?* ostendit quod plus fecit quam omnes alii, et hoc quia praedicavit sine sumptibus. Circa hoc duo facit. Primo ponit factum; secundo causam facti assignat, ibi, *Quare ? quia non diligo vos ? Deus scit.* Circa primum duo facit. Primo ostendit factum quantum ad praeteritum; secundo quantum ad futurum, ibi, *Et in omnibus sine onere me vobis servavi.* Factum autem praeteritum ostendit dupliciter. Primo in generali ; secundo in speciali, ibi, *Quoniam gratis Evangelium Dei evangelizavi vobis?* Dicit ergo: Recte dico, quod nihil minus feci ab illis, nisi forte hoc reputetis male, et minus factum, quia diminui de auctoritate mea non accipiens sumptus a vobis; sed si hoc esset malum, non fecissem. Et ideo ostendit quod non est malum: et hoc est quod dicit: *Aut numquid peccatum feci*, idest numquid peccavi *humilians meipsum*, et diminuens de auctoritate mea ? quasi dicat, non : *Eccli. 3. 20. Quanto maior es, humilia te in omnibus, et coram Deo invenies gratiam: 1. Corinth. 9. 19. Cum essem liber ex omnibus, omnium me servum feci, ut plures lucrifacerem: Matth. 18. 4. Qui humiliaverit se sicut parvulus iste, hic est maior in regno caelorum.* Ratio autem humiliationis meae est, non propter lucrum proprium, sed propter promotionem vestram : unde dicit : *Ut vos exaltemini*, idest in fide confirmemini. Corinthii autem avari erant ; et ideo si a principio accepisset sumptus, forte destitissent a fide. Item pseudo praedicabant propter quaestum. Ut ergo Corinthii reciperent Apostolum, et pseudo auferret occasionem quaestus, gratis praedicavit eis sine sumptibus propriis. Hoc autem quod dixerat in generali, manifestat in speciali, ibi, *Quoniam gratis Evangelium Dei evangelizavi vobis?* et facit duo. Primo ostendit quomodo sine sumptibus praedicavit eis in primo adventu ad eos; secundo ostendit quod idem fecit in mora quam apud eos contraxit, ibi, *Et cum essem apud vos, et egerem, nulli onerosus fui.* Circa primum duo facit. Primo proponit quod intendit, scilicet humiliationem, dicens: In hoc humiliavi meipsum, *quoniam evangelizavi vobis gratis*, idest sine sumptu; non autem pro mercede, quia hoc non est laudis : licet enim omnes possint capere sumptus personae ab eis quibus proponunt verbum Dei; nullus tamen praedicare debet pro mercede, et quaestu. Secundo, quia possent dicere isti, Unde ergo accepisti sumptus? respondet, quod ab aliis Ecclesiis, dicens : *Ecclesias alias expoliavi accipiens ab eis stipendium ad ministerium vestrum.* Ex hoc convincit eos, quod non possint dicere Apostolo, quod non liceret ei accipere ab eis. Si enim accipitur ab aliis ad servitium eorum, multo magis liceret ei accipere ab ipsis. Ex hoc etiam apparet quod legatus Papae visitans unam partem legationis, potest accipere stipendia ; et quod dominus Papa pro necessitate unius patriae, potest accipere subsidium ab aliis partibus mundi. Ratio est, quia Ecclesia est sicut unum corpus. Videmus autem in corpore naturali, quod natura, quando deficit virtus in uno membro, subministrat humores, et virtutem, accipiens ab aliis membris.

LECTIO III.

Et cum essem apud vos, et egerem, nulli onerosus fui. Nam quod mihi deerat, suppleverunt fratres qui venerunt a Macedonia, et in omnibus sine onere me vobis servavi; et servabo. Est veritas Christi in me, quoniam haec gloriatio non infringetur in me in regionibus Achaiae. Quare? Quia non diligo vos ? Deus scit. Quod autem facio, et faciam, ut amputem occasionem eorum qui volunt occasionem; ut in quo gloriantur, inveniantur sicut et nos. Nam eiusmodi pseudoapostoli sunt operarii subdoli, transfigurantes se in Apostolos Christi. Et non mirum : ipse enim satanas transfigurat se in angelum lucis. Non est ergo magnum, si ministri eius transfigurentur velut ministri iustitiae; quorum finis erit secundum opera ipsorum.

Ostenso quod quando primo eis praedicavit in ipso adventu, evangelizavit eis gratis ; hic ostendit quod nec etiam contrahendo moram apud eos, accepit ab eis sumptus: et primo hoc ostendit; secundo vero respondet cuidam tacitae quaestioni, ibi, *Nam quod mihi deerat, suppleverunt fratres.* Dicit ergo, Non solum quando primo veni ad vos, non accepi a vobis sumptus ; sed etiam *cum essem apud vos* diu, *et etiam egerem :* ut ostendat quod non dimisit eis sumptus propter divitias : *nulli onerosus fui*, aliquid ab aliquo accipiendo. In quo apparet causa quare dimisit : quia Corinthii propter avaritiam eis innatam reputabant sibi onus ministrare sumptus: *1. Corinth. 9. 12. Non sumus usi hac potestate ; sed omnia sustinemus, ne quod offendiculum demus Evangelio Christi.* Sed possent isti dicere : Unde ergo habuisti necessaria ? Et ideo respondet dicens, quod ab aliis Ecclesiis. Ideo scilicet nihil accepi, *quia* illud *quod mihi deerat*, scilicet a pretio quod lucrabatur nocte laborando manibus suis apud Aquilam et Priscam : erat enim scaenofactoriae artis, per quam lucrabatur sibi necessaria : *Act. 20. 34. Ad ea quae mihi opus erant, et his qui mecum sunt, ministraverunt manus istae.* Illud ergo *quod deerat*, non dedistis vos, sed *suppleverunt fratres qui venerunt a Macedonia*, scilicet Philippenses, qui erant valde liberales. Unde de hoc in Epistola ad Philippenses commendat eos: *Philip. ult. 15. Nulla Ecclesia communicavit mihi in ratione dati, et accepti, nisi vos.* Sed Corinthii erant avari.

Consequenter cum dicit, *Et in omnibus sine onere me vobis servavi, et servabo*, ostendit quomodo se habebit in hoc ad eos in futurum, dicens quod etiam sine onere vult se habere ad eos : et circa hoc duo

facit. Primo ponit suam rationem communem; secundo confert eam, ibi, *Est veritas Christi in me.* Dicit ergo: Non solum feci hoc, scilicet quod gratis vobis evangelizavi, et nulli onerosus fui; sed etiam *in omnibus servabo me vobis sine onere*, sicut usque modo *servavi*, non dure reprehendendo, non severe corrigendo, nec vestra accipiendo: *Act. 20. 33. Argentum, et aurum, aut vestem nullius concupivi: Num. 16. 15. Tu scis quod nec asellum quidem acceperim ab eis*, dicit Moyses ad Dominum. Samuel dicit *1. Reg. 12. 3. Loquimini de me... si oppressi aliquem, si de manu cuiusdam munus accepi.* Et quod ita facturus sit, confirmat ex duobus. Primo ex eo qui loquitur in ipso, scilicet Christo, qui est veritas, a qua non potest esse falsum: et ideo dicit: *Est veritas Christi in me;* quasi dicat: Hoc quod dixi, verum est, quia veritas Christi loquitur in me: *Infra ult. 3. An experimentum quaeritis eius qui in me loquitur Christus?* Vel hoc potest accipi per modum iurantis; quasi dicat: Deus, qui est veritas, et est in me scrutans corda, sit mihi testis, quod ita servabo me: *Rom. 1. 9. Testis est mihi Deus, cui servio in spiritu meo, in Evangelio Filii eius.* Secundo ex eo quod non intendit minuere gloriam suam, sed augere. Apostolus enim attribuebat sibi apud Christum ad magnam gloriam, quod ipse solus inter Apostolos sine sumptu praedicabat Corinthiis; et ideo dicit: *Ideo servabo me sine onere, quoniam non infringetur*, idest non minuetur, *in me haec gloria*, quod scilicet gratis praedico vobis, et quod a licitis abstineo propter salutem vestram, quae quidem est gloria Christi: quia ipse glorificatur per hoc in me, vel quia ego hanc gloriam habeo specialiter apud Christum: quae quidem refringeretur *in regionibus Achaiae*, ubi Corinthus erat metropolis, si recepisset ab eis: quia avari erant: habitabant enim in maritimis, et erant intenti mercationibus, et tales consueverunt esse avari: *1. Corinth. 9. 15. Bonum est mihi magis mori quam ut gloriam meam quis evacuet.*

Consequenter cum dicit, *Quare? Quia non diligo vos? Deus scit*, ponit causam quare non accepit sumptus ab eis: et circa hoc duo facit. Primo excludit falsam causam; secundo adstruit veram, ibi, *Quod autem facio, et faciam.* Circa primum sciendum est, quod pseudo imponebant Apostolo, quod ideo non recipiebat a Corinthiis sumptus, quia non diligebat eos, et quia non intendebat eis benefacere, et servire. Dicit ergo: *Quare* scilicet hoc facio? *Quia non diligo vos?* idest pro odio quod habeo ad vos, sicut dicunt pseudo? *Deus scit*, quod diligo vos, et quod non pro odio hoc facio: *Ioan. ult. 15. Domine, tu scis quia amo te.* Sic ergo exclusa causa falsa, sequitur vera, ibi, *Quod autem facio, et faciam.* Et circa hoc duo facit. Primo ponit veram causam; secundo rationem huius assignat, ibi, *Nam eiusmodi pseudoapostoli sunt operarii subdoli.* Circa primum sciendum est, quod pseudo, ut dictum est, quaerebant lucra, et gloriam propriam; et ideo, ut in reverentia haberentur, nitebantur exterius sequi vestigia Apostoli, vel etiam si potuissent, excellere ipsum. Dicit ergo Apostolus: Si ergo volunt me imitari, in hoc imitentur, ut nihil accipiant. Et quia sciebat, quod pseudo praedicabant ut acciperent, et per consequens quod non praedicarent, si deficeret eis lucrum, dicit: *Quod facio*, ideo facio: *et faciam hoc*, non propter odium, sed *ut amputem occasionem eorum*, scilicet pseudo, accipiendi vestra, eorum scilicet pseudo *qui volunt*, supple, meo exemplo, habere *occasionem* accipiendi vestra. Sciebat enim, secundum Ambrosium, quod si non acciperent, non diu praedicarent. E contrario dicitur *Proverb. 9. 9. Da occasionem sapienti, et addetur ei sapientia. Doce iustum, et festinabit accipere.* Et hoc, *ut tales inveniantur*, scilicet pseudo, *sicut et nos*, scilicet non accipientes pecunias, sicut et nos non accipimus. In quo quidem ipsi gloriantur, scilicet quod imitantur nos; et ego nolo, si perfecte volunt nos imitari, quod accipiant: *1. Corinth. 7. 7. Volo omnes homines esse sicut et me*, scilicet non accipientes: *ut in quo gloriantur, inveniantur sicut et nos.* Hoc legitur tripliciter. Uno modo sic. *Ut inveniantur* tales, supple sicut et nos, non accipiendo, sicut nec nos accipimus, et per consequens a praedicatione cessando, *in quo*, scilicet esse tales sicut et nos, *gloriantur:* contendebant enim esse similes veris Apostolis. Secundo modo sic. *Ut* in eo *in quo gloriantur*, scilicet accipiendo, quia hoc solum quaerebant, *inveniantur sicut et nos*, idest similes nobis, cessando scilicet, et desistendo ab acceptione, ut nobis assimilentur. Tertio modo sic. *Ut* in eo *in quo gloriantur*, scilicet in non accipiendo, dicunt enim se nihil accipere, *inveniantur sicut et nos*, idest non meliores nobis, ne scilicet possint se in hoc nobis praeferre. *Nam eiusmodi pseudoapostoli sunt operarii subdoli.* Hoc continuatur tripliciter. Primo modo sic. Ita gloriantur, et contendunt, non sicut nos: *nam eiusmodi pseudoapostoli sunt operarii subdoli.* Secundo modo sic. Et vere desistunt accipere, ut nobis assimilentur: *nam eiusmodi pseudoapostoli sunt operarii subdoli.* Tertio modo sic. Ita in non accipiendo gloriantur, ut nobis similes videantur. Posita autem vera causa, probat eam consequenter, dicens: *Nam eiusmodi pseudoapostoli sunt operarii subdoli:* ostendens quomodo student assimilari Apostolo: et circa hoc tria facit. Primo ponit causam; secundo probat eam, ibi, *Sed non mirum;* tertio consequenter ostendit differentiam pseudo ad veros Apostolos, ibi, *Quorum finis erit secundum opera ipsorum.* Dicit ergo: Recte dico, quod hoc facio, ut amputem eis occasionem accipiendi: *nam eiusmodi pseudoapostoli sunt operarii*, scilicet falsi: *Philip. 3. 2. Videte canes, videte malos operarios: subdoli*, idest callidi, et vulpini sub specie religionis decipientes: *Ezech. 13. 4. Quasi vulpes in desertis Prophetae tui, Israel, erant: Cant. 2. 15. Capite nobis vulpes parvulas, quae demoliuntur vineas: Matth. 7. 15. Veniunt ad vos in vestimentis ovium; intrinsecus autem sunt lupi rapaces.* Et hoc est quod dicit: *Transfigurantes se in Apostolos Christi*, idest exterius portantes signa bonorum Apostolorum: *2. Timoth. 3. 5. Habentes quidem speciem pietatis, virtutem autem eius abnegantes.* Et hoc probat, quia sicut veri Apostoli mittuntur a Deo, et informantur ab ipso, sic *satanas transformat se in angelum lucis*, qui est dux, et incentor eorum, ostendens se esse vel angelum Dei, vel aliquando Christum. *Non est ergo* mirum, neque *magnum, si ministri eius*, scilicet pseudo, *transformant se in ministros iustitiae*, idest simulant se esse iustos: *Eccli.*

10. 2. Secundum iudicem populi, sic et minister eius. Notandum autem est, quod satanas transfigurat se aliquando visibiliter, sicut beato Martino, ut deciperet eum; et hoc modo multos decepit. Sed ad hoc valet, et necessaria est discretio spirituum, quam specialiter Deus contulit beato Antonio. In hoc tamen potest cognosci, quod satanas sit, quia bonus angelus in principio hortatur ad bona, et perseverat in eis; sed malus in principio quidem praetendit bona, sed postmodum volens explere desiderium suum, et quod intendit, scilicet decipere, inducit, et instigat ad mala: *1. Ioan. 4. 1. Omni spiritui nolite credere, sed probate spiritus, si ex Deo sint.* Et ideo Iosue cum videret angelum in campo suo, dixit *Iosue 5. 13. Noster es, an adversariorum?* Aliud etiam signum est quod bonus angelus etsi terreat in principio, tamen statim consolatur, et confortat, sicut Zachariam *Luc. 1. 13. Ne timeas Zacharia:* et ad Beatam Virginem dixit *ibid. 30. Ne timeas Maria.* Malus autem angelus stupefacit, et desolatum dimittit; et hoc ideo, ut stupefactum facilius decipiat, et persuadeat sibi. Aliquando autem transfigurat se invisibiliter, et hoc quando ea quae in se mala sunt, facit apparere bona, pervertendo sensus hominis, et inflammando concupiscentiam: *Proverb. 14. 12. Est via quae videtur homini recta, novissima autem eius deducunt ad mortem*: sic decepit monachum quemdam, qui cum proposuisset in animo suo numquam exire cellam, suggessit ei diabolus, quod bonum esset quod exiret ad Ecclesiam, et reciperet corpus Christi. Cui suggestioni consentiens, propositum mutavit vadens ad Ecclesiam. Postmodum cognoscens eum fuisse diabolum, gloriatus est monachus, quod non deceperat eum, quia ad bonum iverat, et tamen iam removit eum a proposito continue standi in cella. Postmodum vero iterum suggessit ei, quod pater suus esset mortuus, et dimiserat sibi multas divitias distribuendas inter pauperes, quod iret ad civitatem; ad quam cum iret, numquam rediit ad cellam, et mortuus est in peccato. Unde valde difficile est quod homo caveat sibi; et ideo recurrendum est ad adiutorium divinum: *Iob 41. 4. Quis revelabit faciem indumenti eius, et in medium oris eius quis intrabit?* quasi dicat, nullus nisi Deus.

Consequenter ponit ministrorum et malorum, et bonorum differentiam, quae consistit in hoc quod *finis illorum*, scilicet ministrorum Christi, et satanae, erunt *secundum opera eorum:* nam finis bonorum erit bonus, et malorum erit malus; et boni inducuntur ad bonum, et mali ad malum: *Philip. 3. 19. Quorum finis interitus.* Item boni recipient bona, et mali mala: *Supra 5. 10. Omnes nos manifestari oportet ante tribunal Christi.*

LECTIO IV.

Iterum dico, ne quis me putet insipientem esse: alioquin veluti insipientem accipite me, ut et ego modicum quid glorier: quod loquor, non loquor secundum Deum, sed quasi in insipientia, in hac substantia gloriae. Quoniam multi gloriantur secundum carnem, et ego gloriabor. Libenter enim suffertis insipientes, cum sitis ipsi sapientes. Sustinetis enim si quis vos in servitutem redigit, si quis devorat, si quis accipit, si quis extollitur, si quis in faciem vos caedit. Secundum ignobilitatem dico, quasi nos infirmi fuerimus in hac parte.

Supra Apostolus induxit Corinthios ut patienter sustinerent suam commendationem, ostendens quod hoc faciebat ex zelo quem habebat ad eos, quia zelus ille erat rationabilis, et ordinatus; hic autem consequenter ponit aliam rationem, per quam ostendat, quod dato quod insipienter ageret, nihilominus tamen deberent eum supportare. Unde in ista ratione procedit ex suppositione stultitiae. In hac autem parte duo facit: primo enim proponit suam petitionem; secundo rationem dictorum assignat, ibi, *Quod loquor, non loquor secundum Deum.* In petitione autem sua duo facit: primo enim petit quod non reputent eum insipientem, quod pertinet ad praemissam rationem; et ideo dicit: *Iterum dico*, quod ex quo zelus meus est rationabilis, et ego rationabiliter commendo me, *ne quis*, scilicet vestrum, *me reputet insipientem.* Secundo petit, quod dato quod insipienter agat, tamen supportent eum, et hoc pertinet ad rationem hanc: et ideo dicit: *Alioquin*, idest si non rationabiliter commendo me, et penitus velitis me ex hoc insipientem reputare, tamen *accipite*, idest supportate me *velut insipientem.* Et dicit *velut:* quia licet ipsi reputent eum insipientem, in hoc tamen in rei veritate non est insipiens. *Accipite me*, inquam, *velut insipientem, ut et ego modicum quid glorier.* Et dicit *modicum*, quia infra commendabit se de gloria quae est secundum carnem, quae valde modica est: *Iob 25. 6. Homo putredo, et filius hominis vermis: Eccli. 10. 9. Quid superbis terra, et cinis?* Rationem autem dictorum assignat, dicens: *Quod loquor, non loquor secundum Deum.* Dixerat autem tria. Primo quia supposuit insipienter commendare seipsum; secundo quod vult gloriari; tertio quod sustineant eum. Et horum trium rationem assignat: et primo de hoc quod supposuit insipienter commendare se; secundo quare vult gloriari, ibi, *Quoniam multi gloriantur secundum carnem, et ego gloriabor;* tertio quod debeant eum supportare, ibi, *Libenter enim suffertis insipientes, cum sitis ipsi sapientes.* Dicit ergo primo: Ratio quare debetis insipientem accipere me, est quia illud *quod loquor in hac substantia gloriae*, idest in commendatione carnis, quae a quibusdam appetitur, ac si per eam debeant subsistere, *non loquor secundum Deum, sed quasi in insipientia.* Et dicit ex hypothesi, sicut illud quod supra dixit, *Velut insipientem:* unde ibi posuit *velut*, hic ponit *quasi;* ac si diceret: Si non rationabiliter commendarem me, tunc illud *quod loquor* in commendatione mea, *non est secundum Deum*, idest secundum rationem divinae sapientiae. Et tunc merito acciperetis me non secundum Deum loqui, sed insipienter: *Supra 10. 18. Non enim qui seipsum commendat, ille probatus est, sed quem Deus commendat: Prov. 28. 2. Laudet te alienus, et non os tuum; extraneus, et non labia tua.* Rationem autem suae commendationis, et gloriae ostendit subdens: *Quoniam multi gloriantur secundum carnem, et ego gloriabor.*

Ubi sciendum est, quod pseudo, quia ex Iudaeis erant, gloriabantur secundum carnem, dicentes se esse filios Abrahae, et ex hoc volebant haberi in reverentia a Corinthiis, et auctoritate. Dicit ergo Apostolus: Dato quod sit insipientia quod glorier secundum carnem, tamen *quoniam multi*, scilicet pseudo, *gloriantur secundum carnem, et ego* etiam *gloriabor* secundum carnem: *Proverb. 26. 5. Responde stulto secundum stultitiam suam, ne sibi sapiens videatur.*

Sed contra est quia Seneca dicit: *Summa malorum est, quod ad exemplum vivitur malorum:* et *Exod. 23. 2. Non sequaris turbam ad faciendum malum.* Non ergo Apostolus debet gloriari secundum carnem, eo quod pseudo gloriantur.

Respondeo. Dicendum est, quod licet sit eadem materia gloriationis, non tamen est eadem intentio, et idem finis: quia pseudo commendabant se propter gloriam propriam, et ut ipsi haberentur in auctoritate, et possent lucrari; Apostolus autem gloriabatur, ut verbum Dei per eum praedicatum esset maioris auctoritatis, et ponderis, et fructum faceret Christo.

Rationem autem quare debeant eum supportare, subdit dicens: *Libenter enim suffertis insipientes, cum sitis ipsi sapientes.* Et primo ponit rationem hanc, quod scilicet debeant eum supportare. Possent enim dicere: Quare debemus te supportare, si es insipiens? Et dicit Apostolus, quod ideo quia cum vos ipsi sitis sapientes in oculis vestris, et in vestra reputatione, *libenter suffertis*, idest estis consueti supportare, *insipientes*, pseudo scilicet. Secundo ostendit in quo supportent insipientes: et ponit quinque gravia quae sustinebant a pseudo. Primum est iugum servitutis; et quantum ad hoc dicit: *Sustinetis enim, si quis*, idest aliquis pseudo, *redigit vos in servitutem;* quasi dicat: Per Christum liberati fuistis a servitute legis, quae est in timore, et reducti estis in libertatem filiorum Dei, quae est in caritate: *Galat. 4. 31. Non sumus ancillae filii, sed liberae:* et tamen vos sustinetis pseudo, qui ex huiusmodi libertate redigunt vos in servitutem legis: quia cogunt vos servare legalia: *Galat. 5. Nolite iugo servitutis iterum contineri.* Multo ergo magis debetis sustinere me, qui volo vos perseverare in libertate Christi, quam pseudo, qui volunt vos reducere in servitutem legis. Secundum est grave valde, scilicet quod pseudo vivunt de bonis vestris laute, nos vero non: *Supra 8. 13. Non ut aliis sit remissio, vobis autem tribulatio; sed ex aequalitate.* Et ideo dicit: *Si quis devorat: Matth. 23. 14. Vae qui comeditis domos viduarum, orationes longas orantes: propter hoc amplius accipietis iudicium.* Tertium grave est depraedatio, et expoliatio: quia isti ad litteram blandis verbis, et praetextu pietatis accipiebant ab eis omnia: et quantum ad hoc dicit: *Si quis accipit*, idest blande decipit subtrahendo vestra: *Rom. 16. 18. Per blandos sermones seducunt corda insipientium.* Quartum grave est nimia iactantia super eos cum Corinthiorum contemptu; ideo dicit: *Si quis extollitur*, iactando se importune: *Eccli. 6. 2. Non te extollas in cogitatione animae tuae velut taurus.* Quintum grave est illatio opprobriorum: nam pseudo non solum tam gravia eis inferebant, sed super hoc addebant improperia, dicentes eis iniurias, et maxime de ignobilitate. Nam quia ipsi erant Iudaei, et cultores unius Dei, dicebant se nobiles esse, et Corinthios ignobiles: quia non erant de semine Abrahae, nec circumcisi, et quod de idolatris: et quantum ad hoc dicit: *Si quis in faciem vos caedit*, idest coram vobis infert contumelias, et dicit iniurias. Et huiusmodi iniuriae sunt *secundum ignobilitatem*, quam vobis obiiciunt, vel ignominiam quam inferunt; et tamen illos sustinetis, et nos non; *quasi nos fuerimus infirmi in hac parte gloriae*, quam attribuistis eis, praeferendo eos nobis; praesertim cum pseudo dicant, quod ideo nos non dicimus, nec facimus vobis ista, quia nos sumus infirmi in hac parte, idest quia sumus ignobiles: *1. Corinth. 4. 10. Nos infirmi, vos autem fortes; vos nobiles, nos autem ignobiles.*

LECTIO V.

In quo quis audet, in insipientia dico, audeo et ego. Hebraei sunt, et ego: Israelitae sunt, et ego: semen Abrahae sunt, et ego: ministri Christi sunt, et ego: ut minus sapiens dico, plus ego: in laboribus plurimis, in carceribus abundantius, in plagis supra modum, in mortibus frequenter. A Iudaeis quinquies quadragenas, una minus, accepi. Ter virgis caesus sum, semel lapidatus sum, ter naufragium feci, nocte, et die in profundo maris fui, in itineribus saepe, periculis fluminum, periculis latronum, periculis ex genere, periculis ex gentibus, periculis in civitate, periculis in solitudine, periculis in mari, periculis in falsis fratribus.

Positis rationibus suae commendationis, et causis quare supportandus est; hic consequenter incipit se commendare; et circa hoc duo facit: primo enim adaequat se pseudo, et aliis qui commendabant se; secundo praefert se eis, ibi, *Ut minus sapiens dico.* Adaequat autem se Apostolus eis in gloria. Est autem gloria duplex. Una secundum carnem, quae modica est, et contemnenda: unde ipse dicit *Philip. 3. 7. Sed quae mihi fuerunt lucra, arbitratus sum propter Christum detrimenta.* Alia est secundum Christum: quia *magna gloria est sequi Dominum, Eccli. 23. 38.* et haec est quaerenda: *Galat. ult. 14. Mihi absit gloriari nisi in cruce Domini nostri Iesu Christi.* Et ideo Apostolus adaequat se eis quantum ad utramque gloriam: et primo quantum ad primam; secundo quantum ad secundam, ibi, *Ministri Christi sunt, ut minus sapiens dico, plus ego.* Et primo adaequat se eis in generali, dicens: Recipiatis me insipientem, si tamen insipientia est: ex hypothesi enim loquor: quia si quis ausus est praesumere de se, et commendare se, et ego possum audere, et commendare me in eodem in quo ipse commendat se; quia non subest eis maior causa suae commendationis quam mihi. Et hoc *dico in insipientia*, idest dico, quod insipienter agam; cum tamen ipse sapienter ageret, cum hoc non faceret pro sui iactantia, sed ut pseudo humiliaret: *Supra eodem: Existimo me non minus fecisse a magnis Apostolis: nam etsi imperitus sermone, sed non scientia.* Secundo cum dicit, *Hebraei sunt, et ego*, adae-

quat se eis in speciali, ostendens per singula se parem eis esse, in quibus pseudo gloriabantur. Commendatio autem istorum, et gloria erat de tribus. Primo de natione, et lingua, quia dicebant se Hebraeos; secundo de genere, quia dicebant se esse de genere Israel; tertio de promissione, quia dicebant se esse participes promissionis Abrahae, cum essent de semine eius: et quantum ad haec tria adaequat se eis. Primo quantum ad nationem, et linguam, dicens: *Hebraei sunt, et ego*, scilicet lingua, et natione; quasi dicat, ita sicut et illi. Et notandum est, quod, secundum quod quidam dicunt, Hebraei dicuntur ab Abraham, quia ante eum de facili non invenitur illud nomen. Potest tamen dici, et forte melius, quod dicuntur a quodam Heber, de quo habetur *Gen. 11. 14. Vixit Sale triginta annis, et genuit Heber:* et sequitur: *Vixit Heber triginta tribus annis, et genuit Phalech.* Et tempore eius fuerunt divisae linguae; et lingua Hebraeorum remansit in familia sua. Secundo adaequat se eis quantum ad genus, dicens: *Israelitae sunt, et ego*, scilicet secundum ritus. Tertio quantum ad tertium, dicens: *Semen Abrahae sunt, et ego.* Et de istis tribus dicitur *Philip. 3. 4. Si quis alius sibi confidere videtur, ego magis circumcisus octavo die*, quantum ad tertium; *ex genere Israel de tribu Beniamin*, quantum ad secundum; *Hebraeus ex Hebraeis*, quantum ad primum: *Rom. 11. 1. Nam ego Israelita sum ex semine Abrahae, de tribu Beniamin.* Sic ergo patet quod non sum minor eis quantum ad gloriam quae est secundum carnem; sed nec etiam quantum ad gloriam quae est secundum Christum: quia *ministri Christi sunt*, idest dicunt se sic, ut decipiant vos; *et ego* sum minister Christi: *1. Corinth. 4. 1. Sic nos existimet homo ut ministros Christi: Supra 3. 6. Qui et nos idoneos fecit ministros novi testamenti.*

Consequenter cum dicit, *Ut minus sapiens dico, plus ego*, praefert se omnibus Apostolis, et pseudo: et primo quantum ad mala perpessa; secundo quantum ad beneficia recepta; et hoc *12. cap.* ibi, *Si gloriari oportet, non expedit quidem; veniam autem ad visiones, et revelationes Domini.* Circa primum duo facit. Primo praefert se quantum ad mala quae pertulit; secundo quantum ad modum quo mala vitavit, ibi, *Damasci praepositus Gentis Aretae Regis, custodiebat civitatem Damascenorum, ut me comprehenderet.* Circa primum tria facit. Primo proponit se aliis praeferendum; secundo ostendit in quo sit praeferendus, ibi, *Quia in laboribus plurimis etc.* tertio confirmat quaedam dictorum, ibi, *Si gloriari oportet, quae infirmitatis meae sunt gloriabor.* Dicit ergo: Si videor insipiens vobis, quia commendo me, et adaequo me aliis, quanto magis videbor vobis minus sapiens, si praeferam me eis? Et ideo dicit: Non solum sum minister Christi, sicut et illi, sed *ut minus sapiens*, secundum vestrum iudicium, *dico*, quod ego sum plus minister Christi quam illi; et quantum ad hoc dicit se praeferendum esse: *Rom. 11. 13. Ministerium meum honorificabo*, praeponendo scilicet illud ministerio aliorum. In quo autem sit praeferendus, ostendit dicens, quia *in laboribus plurimis etc.* quasi dicat: In hoc plus ego, quia sum magis ostensus minister Christi: et hoc primo quantum ad mala illata; secundo quantum ad mala sponte assumpta, ibi, *In itineribus saepe.* Mala autem illata primo ponit in generali, dicens: *Plus ego*, sum scilicet ostensus minister, *in laboribus plurimis*, quam illi, etsi aliquis labores pertulerint: *1. Corinth. 15. 10. Abundantius omnibus illis laboravi.* Secundo enumerat ista mala in speciali; et hoc primo quantum ad carceris squalores, quia *in carceribus abundantius*, scilicet quam illi: *Act. 16. 23. Cum multas plagas illi intulissent*, scilicet Paulo, et sociis, *miserunt in carcerem.* Secundo quantum ad flagellorum dolores, quia *in plagis*, scilicet ostensus sum, *supra modum* aliorum, scilicet modum humanae virtutis; vel *supra modum* humanae consuetudinis: *Supra 6. 5. In plagis, in carceribus, in seditionibus, in laboribus, in vigiliis, in ieiuniis etc.*

Sed contra: *1. Corinth. 10. 13. Fidelis Deus, qui non permittet vos tentari supra id quod potestis.* Non ergo supra modum humanae virtutis. Respondeo. Dicendum est, quod Deus non permittit nos tentari sine adiutorio gratiae divinae; et ideo dicebat Apostolus *1. Corinth. 15. 10. Non autem ego, sed gratia Dei mecum.*

Et quantum ad mortis terrorem: unde dicit, *In mortibus frequenter*, idest in periculis, et terroribus mortis: unde dicebat ipse *Rom. 8. 36. Mortificamur tota die: 1. Corinth. 15. 31. Quotidie morior propter gloriam vestram.*

Sed consequenter cum dicit, *A Iudaeis quinquies quadragenas, una minus, accepi*, manifestat duo ultima pericula quae perpessus est: et primo periculum plagarum; secundo periculum mortis. Plagarum autem periculum manifestat per ipsa perpessa a suis, scilicet Iudaeis; et ideo dicit: *A Iudaeis quinquies quadragenas, una minus, accepi.* Notandum est autem, quod, sicut dicitur *Deut. 25. 2. pro mensura delicti erit plagarum modus, ita dumtaxat ut quadragenarium numerum non excedant; ne foede laceratus ante oculos tuos abeat frater tuus.* Ex quo habetur quod homines pro minoribus peccatis debent flagellari, ita tamen quod flagellatus non reciperet ultra quadraginta plagas. Iudaei autem, ut viderentur misericordes, semper faciebant citra mandatum legis, dantes pauciores quam quadraginta, secundum quod eis videbatur. Quia ergo odio habebant Paulum, quando flagellabant eum, dimittebant sibi de numero praedicto, quanto minus poterant, scilicet unam tantum minus, dantes sibi trigintanovem. Et hoc est quod quinque vicibus accepit, idest recepit, quadraginta plagas, minus una plaga, idest trigintanovem. Secundo manifestat pericula perpessa ab extraneis, scilicet a Gentibus, dicens: *Ter virgis caesus sum: Act. 16. 22. Magistratus, scissis eorum tunicis, iussit eos virgis caedi.* Item *22. 25. Iussit eum tribunus duci in castra, et flagellis caedi, et torqueri eum etc.* Pericula vero mortis illata: et primo pericula mortis illata ab hominibus, ostendit dicens: *Semel lapidatus sum.* Hoc fuit in civitate Lycaoniae, ubi obrutus lapidibus, fuit quasi mortuus: *Act. 14. 18. Lapidantes Paulum eiecerunt eum extra civitatem, credentes eum mortuum.* Secundo pericula mortis illata a periculis naturae, et haec sunt specialiter maris: et aggravat ea primo ex numero, quia *ter naufragium feci*, idest

pertuli ; secundo ex continuitate, quia *nocte et die in profundo maris fui* , quod est gravius , quia ad litteram dicit , quod cum pluries passus sit naufragium , tamen semel stetit sub aqua per diem et noctem , divina eum virtute protegente. Unde poterat dicere illud *Ionae 2. 4. Et proiecisti me in profundum in corde maris , et flumen circumdedit me.*

Enumeratis autem malis illatis, enumerat consequenter etiam mala assumpta , cum dicit , *In itineribus:* et primo exteriora ; secundo interiora , ibi , *Praeter illa quae extrinsecus sunt, instantia mea quotidiana , solicitudo omnium Ecclesiarum.* Mala exteriora exprimit primo quantum ad mala quae contingunt in itineribus ; secundo quantum ad ea quae eveniunt in domibus. Quantum ad primum primo ponit multiplicitatem itinerum , dicens , *In itineribus saepe*, scilicet ostensus sum minister Christi , sustinendo multa dura, et gravia patienter : *Rom. 15. 19. Ab Hierusalem usque in Illyricum per circuitum replevi Evangelium Christi.* Et cum hoc multas alias vias fecit , et Romam, et in Hispaniam vadens : *Psal. 16. 4. Propter verba labiorum tuorum ego custodivi vias duras.* Secundo enumerat periculum itinerum : et primo praemittit minora; secundo subdit gravius periculum, quod est in falsis fratribus. Praemittit autem tria, secundum quae multa pericula passus est. Primo pericula secundum causas : et hoc vel ex causa naturali ; et ideo dicit , *Periculis fluminum :* naturaliter enim flumina hieme excrescunt , et sunt rapida , et valde periculosa : vel ex malitia violenta ; et quantum ad hoc dicit, *Periculis latronum* , quos excitabat ei diabolus , ut vel vestes ei auferrent : *Iob 19. 12. Simul venerunt latrones , et fecerunt sibi viam per me , et obsederunt in gyro tabernaculum meum.* Secundo enumerat pericula metum inferentia ; et hoc vel ex suis , unde dicit , *Periculis ex genere* , idest a Iudaeis procuratis : vel ab extraneis , et ideo dicit, *Periculis ex Gentibus* , propter unius Dei praedicationem, qui eum capere volebant : et sic in suis, et in aliis non habebat requiem : *Hierem. 15. 10. Ut quid me genuisti , mater mea , virum doloris , virum discordiae in universa terra?* Tertio enumerat pericula quantum ad loca ; et hoc vel quantum ad civitates, unde dicit, *Periculis in civitate* , idest in commotionibus civitatum contra me ; sicut fuit Ephesi, et apud Corinthum , ut patet *Act. 18.* et *19.* vel quantum ad solitudines , et quantum ad hoc dicit , *Periculis in solitudine* , quae erant vel a bestiis malis, sicut quando vipera momordit manum suam , *Act. ult.* quando congregavit sarmenta, vel ex penuria ciborum : vel quantum ad maria, et ideo dicit , *Periculis in mari :* non ex mari , sicut supra, sed *in mari,* ut pericula quae proveniunt ex praedonibus , et pyratis : *Eccli. 43. 26. Qui navigant mare , enarrent pericula eius.* Sed gravius periculum subdit dicens , *Periculis in falsis fratribus* , idest in falsis Christianis, et haereticis, et in pseudo: *Hierem. 9. 4. Unusquisque a fratre suo se custodiat.*

LECTIO VI.

In labore , et aerumna , in vigiliis multis , in fame , in siti , in ieiuniis multis , in frigore , et nuditate : praeter illa quae extrinsecus sunt, instantia mea quotidiana, solicitudo omnium Ecclesiarum. Quis infirmatur , et ego non infirmor? Quis scandalizatur , et ego non uror? Si gloriari oportet, quae infirmitatis meae sunt , gloriabor. Deus et Pater Domini nostri Iesu Christi , qui est benedictus in saecula , scit quod non mentior. Damasci praepositus gentis Aretae Regis custodiebat civitatem Damascenorum , ut me comprehenderet ; et per fenestram in sporta dimissus sum per murum ; et sic effugi manus eius.

Hic consequenter enumerat mala sponte assumpta , quae sustinentur in domibus ; et enumerat tria mala opposita tribus bonis, quae sunt necessaria ad vitam domesticam. Primum bonum est requies somni; secundum est sustentatio cibi ; tertium est fomentum vestis. Requiei ergo somni opponit laborem , et vigilias. Quantum ad laborem dicit , *In labore* , scilicet manuum : *Act. 20. 34. Ad ea quae mihi opus erant , et his qui mecum sunt , ministraverunt manus istae.* Et ideo dicit *supra 6. 5. In laboribus*, quia ad litteram , ut dictum est supra , manu sua victum quaerebat : et *2. Thessal. 3. 8. Nocte et die laborantes , ne quem vestrum gravaremus.* Quantum ad laboris defectum dicit , *Et aerumna*, quae est defectus, et languor consequens ex labore , vel ex morbo naturali : *Psalm. 31. 4. Conversus sum in aerumna mea.* Quantum vero ad vigilias dicit , *In vigiliis multis*, vel in vacando praedicationibus de nocte, vel operi manuali: *Act. 20.* dicitur, quod protraxit sermonem usque ad mediam noctem. Sustentationi vero cibi opponit duplicem subtractionem cibi: unam quae est ex necessitate , unde dicit , *In fame, et siti* , quia scilicet ad litteram deficiebat sibi aliquando cibus , et potus : *1. Corinth. 4. 11. Usque in hanc horam et esurimus, et sitimus.* Aliam quae est ex voluntate, unde dicit, *In ieiuniis multis*, scilicet voluntarie assumptis, et propter exemplum bonum , et propter macerationem carnis : *1. Corinth. 9. 27. Castigo corpus meum, et in servitutem redigo.*

Sed contra : *Matth. 6. 33. Haec omnia adiicientur vobis* , scilicet temporalia. Quare ergo *in fame, et siti?* Respondeo. Dicendum est, quod quando expedit, adiiciuntur nobis , scilicet temporalia , et propter utilitatem nostram , sed aliquando expedit carere eis.

Fomento vero vestis opponit duo : unum ex parte naturae , unde dicit , *In frigore* ; aliud ex parte inopiae, unde dicit, *Et nuditate*, scilicet ostensus sum , scilicet minister Christi : *1. Corinth. 4. 11. Nudi, et instabiles sumus : Supra 6. 4. In necessitatibus , in angustiis.*

Consequenter cum dicit , *Praeter illa quae extrinsecus sunt , instantia mea quotidiana , solicitudo omnium Ecclesiarum* , enumerat mala assumpta interiora, quae causantur ex solicitudine cordis pro pseudo. Bonus autem praelatus dupliciter affligitur pro subditis : et primo solicitudine conservationis subditorum ; secundo pro defectu ipsorum. Et istam duplicem afflictionem passus est Apostolus. Primam cum dicit: *Praeter illa quae extrinsecus sunt , instantia mea quotidiana , solicitudo omnium Ecclesiarum ;* quasi dicat:

Praeter omnia quae exterius patior, et passus sum, angit me gravius interior afflictio, scilicet solicitudo subditorum; et ideo dicit, *Instantia* omnium Ecclesiarum magna est, et multum gravat, quia multum solicitat: *Luc. 10. 41. Martha, Martha solicita es, et turbaris erga plurima: Rom. 12. 8. Qui praeest, in solicitudine.* Secundam afflictionem passus est pro defectu subditorum; et hoc dupliciter, scilicet pro defectu spiritualium: unde dicit: *Quis infirmatur*, scilicet in fide, et bono, *et ego non infirmor?* in corde dolens de eo, sicut de me: *1. Corinth. 9. 22. Factus sum infirmis infirmus, ut infirmos lucrifacerem: Hierem. 9. 1. Quis dabit capiti meo aquam, et oculis meis fontes lacrymarum? et plorabo die ac nocte interfectos filiae populi mei.* Item pro defectu corporalium; unde dicit: *Quis scandalizatur*, malo poenae, idest quis patitur tribulationes, *et ego non uror?* igne compassionis. Iste est ignis quem Dominus venit mittere in terram, *Luc. 12.* Et attende, quod congrue utitur hoc verbo *uror:* quia compassio procedit ex amore Dei, et proximi, qui est ignis consumens, dum movet ad sublevandas miserias proximorum, et purgat ex affectu compassionis, et per quem nobis peccata relaxantur; caritas autem illius compassionis operit multitudinem peccatorum. Vel aliter. Aliquando enim labitur homo in peccatum ex seipso, et tunc infirmatur; aliquando autem ex malo exemplo aliorum, et tunc scandalizatur: *Luc. 17.* et *Matth. 18. 7. Vae homini illi per quem scandalum venit.*

Deinde cum dicit, *Si gloriari oportet, quae infirmitatis meae sunt gloriabor*, confirmat quaedam dictorum superius. Vel dic quod supra loquitur quantum ad mala quae pertulit commendabiliter, hic autem quantum ad mala quae vitavit prudenter. Sed quia vitare pericula quae surgunt propter fidem, videtur pertinere ad infirmitatem; ideo primo praemittit, quod in illis quae infirmitatis sunt vult gloriari; secundo proponit iuramentum ad confirmationem dicendorum, ibi, *Deus et Pater Domini nostri Iesu Christi ... scit quod non mentior;* tertio ostendit modum vitandi, ibi, *Damasci praepositus Gentis Aretae Regis custodiebat civitatem Damascenorum, ut me comprehenderet.* Proponit ergo primo de quibus gloriatur, si debet gloriari, dicens: *Si*, pro quia, *oportet gloriari, quae sunt infirmitatis meae gloriabor;* quasi dicat: Alii gloriantur in genere, et in aliis mundanis rebus: *Philip. 3. 19. Gloria in confusione ipsorum qui terrena sapiunt:* et ego etiam coactus gloriatus sum in eis. Tamen si gloriari oportet, gloriabor in infirmitatibus meis: *Infra 12. 9. Libenter gloriabor in infirmitatibus meis, ut inhabitet in me virtus Christi.* Secundo subdit quod non mentitur, invocans testimonium divinum per modum iuramenti, ut credatur sibi, dicens: *Deus et Pater Domini nostri Iesu Christi ..... scit quod non mentior.* Ubi tria ponit. Unum, per quod inducit ad timorem, unde dicit, *Deus: Hierem. 10. 7. Quis non timebit te, o Rex Gentium?* Aliud, per quod excitat ad amorem, unde dicit, *Pater: Iacob. 1. 17. Omne datum optimum, et omne donum perfectum desursum est, descendens a Patre luminum: Malach. 1. 6. Si ego pater, ubi est amor meus?* vel secundum aliam litteram, *honor meus.* Tertium, per quod movet ad reverentiam, et laudem, unde dicit, *Qui est benedictus Deus in saecula: Supra 1. 3. Benedictus Deus et Pater Domini nostri Iesu Christi.* Iste ergo tam reverendus, tam diligendus, tam timendus, *scit quod non mentior*, scilicet in his quae dixi, et dicturus sum: *Supra 1. 18. Non enim est apud nos Est, et Non in illo.*

Consequenter cum dicit, *Damasci praepositus Gentis Aretae Regis custodiebat civitatem Damascenorum ut me comprehenderet*, ostendit quanta mala vitavit, et hoc in quodam particulari periculo. Ubi sciendum est, quod Apostolus primo coepit praedicare Christum in Damasco, ubi dum pergeret Christianos capere, prostratus est, et ad fidem conversus. Et ideo Iudaei ad praepositum illius civitatis, qui erat ibi pro Areta Rege, confugerunt, ut Paulum caperent, et occiderent. Et ideo ille faciebat custodiri nocte et die portas civitatis, ut dicitur *Act. 9.* Christiani autem qui erant ibi, volentes servare Paulum, eum submiserunt in sporta per murum; et sic evasit. Hunc ergo modum evadendi tangit Apostolus dicens: Vere non mentior de hoc quod dico etiam modo: nam *Damasci praepositus gentis Aretae Regis*, idest praepositus, qui sub Areta Rege genti Damascenorum praeerat, custodiri faciebat, inductus a Iudaeis, *civitatem Damascenorum*, ad hoc scilicet *ut me comprehenderet*, et comprehensum assignaret Iudaeis, ne amplius praedicarem; sed ego *per fenestram submissus sum per murum, et sic effugi manus eius*, scilicet praepositi. Et hoc fuit de mandato Domini dicentis *Matth. 10. 23. Si vos persequuti fuerint in civitate ista, fugite in aliam.* Sic Michol David deposuit per fenestram, ne caperetur a Saule, *1. Reg. 19.* Sic Rahab exploratores dimisit cum fune per fenestram, *Iosue 2.*

Sed hic obiicitur contra Apostolum, primo quia videtur quod non fuerit sufficienter confisus in Domino, sed fugit. Respondeo. Dicendum est, quod quamdiu adest humanum auxilium, homo non debet confugere ad auxilium divinum, quia hoc esset tentare Deum; sed debet illo uti auxilio, quantum potest. Apostolo autem nondum deerat humanum auxilium.

Secundo obiicitur, quia *Ioan. 10. 11.* dicitur: *Mercenarius autem, et qui non est pastor, videt lupum venientem, et fugit.* Unde videtur quod non fuerit bonus pastor. Respondeo. Dicendum est, quod aliquando quaeritur persona praelati tantum, aliquando cum praelato totus populus. Quando ergo quaeritur praelatus solus, tunc debet committere curam alteri, et absentare se: et sic fecit hic Paulus. Et dicit Glossa quod licet fugerit, tamen fuit ei cura de ovibus, bono pastori in caelo sedenti eas commendando, et utilitati eorum se per fugam praeservando. Quando vero quaeritur totus grex, tunc debet praeponere utilitatem, et salutem gregis saluti corporis sui.

Nota autem, quod est quaedam fuga humilitatis, quando quis fugit honores, sicut Christus fugit *Ioan. 6.* cum vidisset quod vellent eum eligere in Regem. Sic Saul, cum electus fuit in Regem, abscondit se domi, *1. Reg. 10.* Quaedam vero fuga est cautelae, quando scilicet quis fugit pericula, ut praeservetur ad maiora. Sic Elias fugit propter Iezabel, *3. Reg. 19.* et sic Apostolus hic fugit manus praepositi.

CAPITIS DUODECIMI .

LECTIO PRIMA

Si gloriari oportet , non expedit quidem ; veniam autem ad visiones , et revelationes Domini. Scio hominem in Christo ante annos quatuordecim, sive in corpore, sive extra corpus, nescio , Deus scit , raptum huiusmodi usque ad tertium caelum.

Posita sua commendatione quantum ad mala perpessa , hic consequenter Apostolus commendans se , ostendit praeeminentiam suae dignitatis quantum ad bona divinitus recepta. Prima autem gloriatio fuit de infirmitatibus, ista vero est de bonis eius : unde circa hoc duo facit. Primo commendat se de bonis susceptis divinitus; secundo excusat se de hac commendatione , quod hoc fecerit quasi coactus , ibi , *Factus sum insipiens, vos me coegistis.* Circa primum duo facit. Primo extollit magnitudinem eorum quae sunt sibi collata a Deo ; secundo manifestat remedium infirmitatis sibi adhibitum contra periculum superbiae, ibi , *Et ne magnitudo revelationum extollat me, datus est mihi stimulus carnis meae.* Circa primum duo facit. Primo ponit bonum sibi divinitus collatum ; secundo ostendit quomodo se habuit in gloriando de huiusmodi bono , ibi , *Pro huiusmodi gloriabor.* Circa primum duo facit. Primo ostendit quod hoc sit sibi collatum divinitus in generali ; secundo vero in speciali , ibi , *Scio hominem in Christo ante annos quatuordecim ... raptum usque ad tertium caelum.* Bonum autem Apostolo collatum divinitus sunt revelationes sibi divinitus factae, et de istis vult hic gloriari : unde dicit : *Si gloriari oportet* , idest quia gloriari oportet propter vos , tamen secundum se *non expedit :* quia qui gloriatur de bono recepto , incidit in periculum amittendi quod habet: *Eccli. 43. 15. Aperti sunt thesauri*, scilicet virtutum, *per gloriationem inanem, et evanuerunt nebulae sicut aves.* Et hoc significatur in Ezechia , *Isa. 39.* quando ostendit thesauros domus Domini nuntiis Regis Babylonis. Et licet simpliciter non expediat gloriari , tamen aliquando propter aliquam specialem causam potest homo gloriari, sicut ex praemissis manifestum est. Et ideo dicit : Quia gloriari oportet, idest dimissis commendationibus de infirmitatibus, *veniam*, commendando me, *ad visiones , et revelationes Domini.* Ubi notandum est, quod differentia est inter visionem et revelationem: nam revelatio includit visionem, et non e converso: nam aliquando videntur aliqua quorum intellectus , et significatio est occulta videnti ; et tunc est visio solum , sicut fuit visio Pharaonis , et Nabuchodonosor, *Dan. 2.* et *Genes. 41.* Sed quando cum visione habetur significatio intellectus eorum quae videntur , tunc est revelatio. Unde quantum ad Pharaonem , et Nabuchodonosor , visio de spicis , et de statua , fuit solum visio ; sed quantum ad Ioseph, et Danielem, qui significationem visorum habuerunt, fuit revelatio, et prophetia. Utrumque tamen, scilicet visio, et revelatio, quandoque quidem fit a Deo : *Dan. 2. 28. Est Deus in caelo revelans mysteria : Osee 12. 10. Ego visiones multiplicavi eis : Psal. 118. 18. Revela oculos meos, et considerabo mirabilia de lege tua.* Quandoque vero a malo spiritu : *Hierem. 23. 13. Prophetae prophetabant in Baal.* Apostolo autem facta est et visio, et revelatio, quia secreta quae vidit , plene intellexit , a Domino , non a malo spiritu : unde dicit : *Veniam autem ad visiones , et revelationes Domini.* Est autem revelatio amotio velamenti. Potest autem esse duplex velamen. Unum ex parte videntis ; et hoc est infidelitas , vel peccatum, vel duritia cordis, et de hoc *supra 3. 15. Usque in hodiernum diem velamen positum est super cor eorum ;* aliud ex parte rei visae , quando scilicet res spiritualis proponitur alicui sub figuris rerum sensibilium; et de hoc dicitur *Num. 4.* quod sacerdotes tradebant Levitis vasa sanctuarii velata , quia scilicet debiliores non possunt spiritualia capere , secundum quod in seipsis sunt. Et ideo Dominus loquebatur turbis in parabolis , *Matth. 13.*

Consequenter visiones , et revelationes huiusmodi manifestat Apostolus in speciali, loquens de se tamquam de alio ; unde dicit: *Scio hominem in Christo ante annos quatuordecim .... raptum usque ad tertium caelum:* et ponit duas visiones. Prima incipit hic; secunda vero incipit ibi , *Et scio huiusmodi hominem in Christo ... quoniam raptus est in paradisum.* Circa primam autem visionem utitur Apostolus quadam distinctione. Dicit enim se circa huiusmodi revelationem scire quaedam , et quaedam nescire. Dicit autem se scire tria : scilicet videntis conditionem , unde , *Scio hominem in Christo;* visionis tempus, quia *ante annos quatuordecim;* et visionis fastigium, quia *raptus usque ad tertium caelum.* Dicit autem se nescire videntis dispositionem, quia *sive in corpore, sive extra corpus, nescio.* Videamus ergo ea quae scivit, ut per nota ad ignota facilius pervenire possimus. Et primo videntis conditionem, quae est laudabilis, quia *in Christo* , idest conformem Christo.

Sed contra. In Christo nullus est nisi qui habet caritatem: quia *1. Ioan. 4. 16.* dicitur : *Qui manet in caritate, in Deo manet.* Ergo scivit se habere caritatem; quod est contra illud *Eccle. 9. 1. Nescit homo utrum odio , vel amore dignus sit.*

Respondeo , quod esse in Christo potest intelligi dupliciter. Uno modo per fidem, et fidei sacramentum, secundum illud Apostoli *Galat. 3. 27. Quotquot baptizati estis , Christum induistis* , scilicet per fidem , et fidei sacramentum: et hoc modo scivit se Apostolus in Christo esse. Alio modo dicitur aliquis esse in Christo per caritatem; et hoc modo nullus scit se esse in Christo certitudinaliter , nisi per quaedam experimenta, et signa , inquantum sentit se dispositum , et coniunctum Christo, ita quod nullo modo etiam propter mortem permitteret se separari ab eo: et hoc de se expertus erat Apostolus, cum dicebat *Rom. 8. 38. Certus enim sum quod neque mors , neque vita , neque angeli, neque principatus , neque virtutes , neque instantia, neque futura , neque fortitudo , neque altitudo, neque profundum , neque creatura alia separabit nos a caritate Dei.* Unde potuit habere huiusmodi signa, quod esset in caritate Christi.

Secundo visionis tempus, quod fuit conveniens, quia, *ante annos quatuordecim :* quia quatuordecim anni

transacti erant ab eo tempore quo viderat visionem usque ad tempus quo scripsit hanc Epistolam: quando enim hanc Epistolam scripsit, nondum Apostolus erat positus in carcerem: et sic videtur quod fuit circa principium imperii Neronis, a quo post multum tempus occisus fuit. Unde si computemus annos descendentes a principio imperii Neronis usque ad quatuordecim annos, manifeste apparet quod Apostolus habuit has visiones in principio suae conversionis: ipse enim conversus fuit ad Christum anno quo Christus passus est. Christus autem passus est circa finem Tiberii Caesaris, quo mortuo successit Caius Imperator, qui vixit quatuor annis; post quem Nero factus est Imperator. Et sic inter Tiberium et Neronem fluxerunt quatuor anni. Et sic additis duobus annis de tempore Tiberii, quia nondum mortuus erat quando Paulus fuit conversus, et octo de tempore Neronis, quod fluxerat usque ad tempus quando scripsit hanc Epistolam; relinquitur quod a tempore suae conversionis usque ad tempus quo hanc Epistolam scripsit, fuerunt anni quatuordecim. Et ideo quidam dicunt satis probabiliter, quod Apostolus has visiones habuit in illo triduo, quo post prostrationem suam a Domino stetit neque videns, neque manducans, neque bibens, *Act. 9.* Commemorat autem tempus suae conversionis Apostolus, ut ostendat quod si a tempore suae conversionis tantum erat gratus Christo, ut talia sibi ostenderet; quanto magis post quatuordecim annos, cum profecerit et in auctoritate apud Deum, et in virtutibus, et gratia.

Tertio videamus fastigium visionis, quod quidem est excellens, quia *raptus usque ad tertium caelum.* Sed sciendum, quod aliud est furari, et aliud rapi. Furari quidem proprie est, cum res alicui latenter aufertur: unde *Genes. 40. 15.* dicebat Ioseph: *Furtim sublatus sum.* Sed rapi proprie dicitur quod subito, et per violentiam aufertur: *Iob 6. 15. Sicut torrens qui raptim*, idest subito, et rapide, *transit in convallibus.* Inde est quod praedones, qui violenter expoliant, dicuntur raptores. Sed attende, quod aliquis homo dicitur rapi ab hominibus, sicut Enoch: *Sap. 4. 11. Raptus est ne malitia mutaret intellectum eius.* Aliquando rapitur anima a corpore: *Luc. 12. 20. Stulte, hac nocte animam tuam repetent a te.* Aliquando aliquis dicitur rapi a se ipso, quando propter aliquid homo efficitur extra seipsum, et hoc est idem quod extasis. Sed extra seipsum efficitur homo et per appetitivam virtutem, et per cognitivam. Per appetitivam enim virtutem homo est solum in seipso quando curat quae sunt sua tantum; efficitur vero extra seipsum quando non curat quae sunt sua, sed quae perveniunt ad bona aliorum; et hoc facit caritas: *1. Corinth. 13. 5. Caritas non quaerit quae sua sunt.* Et de hac extasi dicit Dionysius *4. cap. de divin. Nomin. Est autem extasim faciens divinus amor, non sinens amatorem sui ipsius esse, sed amatorum*, scilicet rerum amatarum. Secundum cognitivam vero aliquid efficitur extra se quando aliquis extra naturalem modum hominis elevatur ad aliquid videndum; et de isto raptu loquitur hic Apostolus. Sed sciendum, quod modus naturalis humanae cognitionis est ut cognoscat simul per vim mentalem, quae est intellectus, et corporalem, quae est sensus. Et inde est quod homo non habet in cognoscendo liberum iudicium intellectus, nisi quando sensus fuerint in suo vigore bene dispositi, absque aliquo ligationis impedimento; alias cum impediuntur, etiam iudicium intellectus impeditur, sicut in dormientibus patet. Tunc ergo homo efficitur extra se secundum cognitivam, quando removetur ab hac naturali dispositione cognitionis, quae est ut intellectus ab usu sensuum, et sensibilium rerum abstractus ad aliqua videnda moveatur. Quod quidem contingit dupliciter. Uno modo per defectum virtutis, undecumque talis defectus contingat; sicut accidit in freneticis, et aliis mente captis; et haec quidem abstractio a sensibus non est elevatio hominis, sed potius depressio, quia virtus eorum debilitatur. Alio vero modo per virtutem divinam, et tunc proprie dicitur elevatio: quia cum agens assimilet sibi patiens, abstractio quae fit virtute divina, et est supra hominem, est aliquid altius quam sit hominis natura. Et ideo raptus sic acceptus definitur sic: Raptus est ab eo quod est secundum naturam in id quod est supra naturam, in vi superioris naturae, elevatio. In qua quidem definitione tangitur eius genus, dum dicitur elevatio; causa efficiens, quia vi superioris naturae; et duo termini motus, scilicet a quo, et in quem, cum dicitur ab eo quod est secundum naturam in id quod est supra naturam.

Sic ergo patet de raptu; sequitur de termino raptus, scilicet ad quem, cum dicitur, *Usque in tertium caelum.* Notandum est autem, quod tertium caelum tripliciter accipitur. Uno modo secundum ea quae sunt infra animam; alio modo secundum ea quae sunt in anima; tertio modo secundum ea quae sunt supra animam. Infra animam sunt omnia corpora, ut dicit Augustinus *in Lib. de vera Religione.* Et sic possumus accipere triplex caelum corporeum, scilicet aereum, sidereum, et empyreum. Et hoc modo dicitur, quod Apostolus erat raptus usque ad tertium caelum, idest usque ad videndum ea quae sunt in caelo empyreo, non ut existeret ibi, quia sic sciret si fuisset sive in corpore, sive extra corpus. Vel secundum Damascenum, qui non ponit caelum empyreum, possumus dicere, quod tertium caelum, ad quod raptus est Apostolus, est supra octavam sphaeram, ut scilicet evidenter videret ea quae sunt supra totam naturam corporalem. Si autem accipiamus caelum secundum ea quae sunt in ipsa anima, sic caelum debemus dicere aliquam altitudinem cognitionis quae excedit naturalem cognitionem humanam. Est autem triplex visio: scilicet corporalis per quam videmus, et cognoscimus corpora; spiritualis, sive imaginaria, qua videmus similitudines corporum; et intellectualis, qua cognoscimus naturas rerum in seipsis: nam proprie obiectum intellectus est quod quid est. Huiusmodi autem visiones, si fiant secundum naturalem modum, puta si video aliquid sensibile, si imaginor aliquid prius visum, si intelligo per phantasmata, non possunt dici caelum. Sed tunc quaelibet istorum dicitur caelum, quando est supra naturalem facultatem humanae cognitionis: puta, si aliquid vides oculis corporalibus supra facultatem naturae, sic es raptus ad primum caelum: sicut Balthassar raptus est videns manum scribentis in pariete, ut dicitur *Dan. 5.* Si vero eleveris per imaginationem, vel per spiritum ad aliquid supernatura-

liter cognoscendum, sic es raptus ad secundum caelum: sic raptus fuit Petrus, quando vidit linteum immissum de caelo, ut dicitur *Act. 10.* Sed si aliquis videret ipsa intelligibilia, et naturas ipsorum non per sensibilia, nec per phantasmata, sic esset raptus usque ad tertium caelum.

Sed sciendum est, quod rapi ad primum caelum est alienari a sensibus corporalibus. Unde cum nullus possit abstrahi totaliter a sensibus corporeis, manifestum est quod nullus potest dici simpliciter raptus in primum caelum, sed secundum quid, inquantum contingit aliquando aliquem sic esse intentum ad unum sensum quod abstrahitur ab actu aliorum. Rapi ad secundum caelum est quando aliquis alienatur a sensu ad videndum quaedam imaginabilia: unde tales semper consueverunt fieri in extasi: et ideo *Act. 10.* quando Petrus vidit linteum, dicitur, quod factus fuit in extasi. Paulus vero dicitur raptus ad tertium caelum, quia sic fuit alienatus a sensibus, et sublimatus ab omnibus corporalibus, ut videret intelligibilia nuda et pura eo modo quo vident angeli, et, quod plus est, etiam ipsum Deum per essentiam, ut Augustinus expresse dicit *12. super Gen. ad litteram*, et *in Glossa*, et *ad Paulinum in Lib. de videndo Deum.* Nec etiam est probabile ut Moyses minister veteris testamenti ad Iudaeos viderit Deum, et minister novi testamenti ad Gentes, et doctor Gentium, hoc dono fuerit privatus. Unde dicit ipse *supra 3. 9. Si ministratio damnationis fuit in gloria, multo magis abundat ministerium iustitiae gloriae.* De Moyse autem, quod viderit Deum per essentiam, patet: nam ipse a Domino petivit *Exod. 33. 13. Ostende mihi faciem tuam.* Et licet tunc negatum fuerit sibi, non tamen dicitur, quod Dominus finaliter negaverit ei. Unde dicit Augustinus, quod concessum fuit ei, per hoc quod dicitur *Num. 12. 6. Si quis fuerit inter vos Propheta Domini, in visione apparebo ei, vel per somnium loquor ad illum. At vero non talis servus meus Moyses, et qui in omni domo mea fidelissimus est:* palam enim, et non per aenigmata vidit Deum.

Sed numquid fieri potuisset Paulo, ut non raptus videret Deum? Dicendum, quod non. Nam impossibile est quod Deus videatur in vita ista ab homine non alienato a sensibus: quia nulla imago, nullum phantasma est sufficiens medium ad Dei essentiam ostendendam; ideo oportet quod abstrahatur, et alienetur a sensibus.

Tertio modo accipiendo caelum secundum ea quae sunt supra animam; et sic triplex caelum est triplex hierarchia angelorum; et secundum hoc Apostolus raptus fuit usque ad tertium caelum, idest ad hoc ut videret essentiam Dei ita clare sicut vident eum angeli superioris, et primae hierarchiae, qui sic vident Deum quod immediate in ipso Deo recipiunt illuminationes, et cognoscunt divina mysteria: et sic vidit Paulus.

Si ergo sic vidit Dei essentiam, sicut angeli superioris hierarchiae; ergo bene videtur quod Apostolus fuerit beatus, et per consequens fuerit immortalis. Respondeo, quod licet viderit Deum per essentiam, non tamen fuit beatus simpliciter, sed solum secundum quid.

Sciendum est autem, quod visio Dei per essentiam fit per lumen aliquod, scilicet per lumen gloriae, de quo dicitur *in Psalm. 35. 10. In lumine tuo videbimus lumen.* Sed aliquod lumen communicatur alicui per modum passionis, alicui vero per modum formae inhaerentis; sicut lumen solis invenitur in carbunculo, et in stellis, ut forma inhaerens, idest connaturalis effecta; sed in aere invenitur ut forma transiens, et non permanens, quia transit abeunte sole. Similiter et lumen gloriae dupliciter menti infunditur. Uno modo per modum formae connaturalis factae, et permanentis, et sic facit mentem simpliciter beatam; et hoc modo infunditur beatis in patria, et ideo dicuntur comprehensores, et, ut ita dicam, visores. Alio modo contingit lumen gloriae mentem humanam, sicut quaedam passio transiens; et sic mens Pauli fuit in raptu lumine gloriae illustrata: unde etiam ipsum nomen raptus ostendit, transeundo hoc esse factum: et ideo non fuit simpliciter glorificatus, nec habuit dotem gloriae, cum illa claritas non fuerit effecta proprietas. Et propter hoc non fuit derivata ab anima in corpus, nec in hoc statu perpetuo permansit. Unde solum actum beati habuit in ipso raptu, sed non fuit beatus.

Sic per hoc patet quid Apostolus scivit in suo raptu, scilicet videntis conditionem, visionis tempus, et visionis fastigium. Sequitur quid nescivit, scilicet utrum esset in corpore, vel extra corpus; quod tamen dicit Deum scire: unde dicit: *Sive in corpore, sive extra corpus, nescio: Deus scit:* quod quidam intelligere voluerunt, ut raptus referatur ad corpus, dicentes, Apostolum dixisse se nescire, non quidem an anima esset coniuncta corpori in illo raptu, an non; sed an esset raptus secundum animam, et corpus simul, ut simul corporaliter portaretur in caelum, sicut Habacuc portatus fuit, *Dan. ult.* an secundum animam tantum esset in visionibus Dei, ut dicitur *Ezech. 8. 3. In visione adduxit me in terram Israel.* Et iste fuit intellectus cuiusdam Iudaei, quem exprimit Hieronymus *in prologo super Danielem*: ubi dicit: *Denique et Apostolum nostrum dicit non fuisse ausum affirmare se raptum in corpore, sed dixisse: Sive in corpore, sive extra corpus, nescio: Deus scit.* Sed hunc intellectum Augustinus maxime improbat *12. super Genes. ad litteram*, quia non convenit cum aliis verbis Apostoli. Apostolus enim dicit se raptum usque in tertium caelum: unde scivit pro certo illud fuisse verum caelum. Scivit ergo an illud caelum esset corporeum, an incorporeum, idest res incorporea. Sed si fuit incorporeum, scivit quod corporaliter ibi rapi non potuit: quia in re incorporea non potest esse corpus. Si vero corporeum fuerat, scivit quod non fuit ibi anima sine corpore: quia anima coniuncta corpori non potest esse in loco ubi non est corpus; nisi caelum corporeum dicatur similitudo caeli corporei. Sed si sic, Apostolus non dixisset se scire quod esset raptus in tertium caelum, idest in similitudinem caeli, quia pari ratione dicere potuisset, quod fuisset raptus in corpore, idest in similitudine corporis. Dicendum est ergo, secundum Augustinum, quod divinam essentiam nullus in hac vita positus, et hac mortali vita vivens, videre potest: unde dicit Dominus *Exod. 33. 20. Non videbit me homo, et vivet*, idest non videbit me homo nisi totaliter separetur a corpore, ita scilicet quod anima eius non insit corpori ut forma, vel

si inest ut forma, tamen meus eius omnino in huiusmodi visione totaliter alienetur a sensibus. Et ideo dicendum est, quod hoc est quod Apostolus dicit se nescire, utrum scilicet in illa visione anima eius fuerit totaliter separata a corpore, unde dicit, *Sive extra corpus;* vel utrum anima eius extiterit in corpore ut forma, tamen mens eius fuerit a sensibus corporeis alienata, unde dicit, *Sive in corpore.* Et hoc etiam alii concedunt.

LECTIO II.

Et scio huiusmodi hominem, sive in corpore, sive extra corpus, nescio: Deus scit, quoniam raptus est in paradisum, et audivit arcana verba, quae non licet homini loqui. Pro huiusmodi gloriabor, pro me autem nihil, nisi in infirmitatibus meis. Nam et si voluero gloriari, non ero insipiens: veritatem enim dicam. Parco autem, ne quis me existimet supra id quod videt in me, aut aliquid audit ex me.

Posito primo raptu ponitur consequenter secundus raptus; et duo facit. Primo ponitur raptus; secundo raptus excellentia, ibi, *Audivit arcana verba.* Sed notandum, quod Glossa dicit istum raptum esse alium a primo. Et si bene consideretur, bis legitur aliquid de Apostolo, ad quod possunt isti duo raptus referri. Nam *Act. 9.* legitur de eo, quod stetit tribus diebus non videns, et nihil manducans, neque bibens; et ad hoc potest referri primus raptus, ut scilicet tunc fuerit raptus usque ad tertium caelum. Sed *Act. 12.* legitur, quod factus est in templo in stupore mentis; et ad hoc refertur iste secundus raptus. Sed hoc non videtur verisimile: quia quando in stupore mentis factus fuit, missus iam fuerat in carcerem Apostolus; sed hanc Epistolam scripsit Apostolus diu ante: unde prius scripta fuit haec Epistola quam Apostolus fuisset in stupore. Et ideo dicendum est, quod differt iste raptus a primo quantum ad id quod raptus est. Nam in primo raptus est in tertium caelum, in secundo vero in paradisum Dei. Si vero aliquis tertium caelum acciperet corporaliter, secundum primam acceptionem caelorum superius positam, vel si fuerit visio imaginaria; posset similiter dicere paradisum corporalem, ut diceretur, quod fuerit raptus in paradisum terrestrem. Sed hoc est contra intentionem Augustini, secundum quem dicimus, quod fuit raptus in tertium caelum, idest in visionem intelligibilium, secundum quod in seipsis, et in propriis naturis videntur, ut supra dictum est. Unde secundum hoc oportet non aliud intelligere per caelum, et aliud per paradisum, sed unum et idem per utrumque, scilicet gloriam sanctorum, sed secundum aliud et aliud. Caelum enim dicit altitudinem quamdam cum claritate, paradisus vero quamdam iucundam suavitatem. In sanctis autem beatis, et angelis Deum videntibus sunt excellenter haec duo: quia est in eis excellentissima claritas, qua Deum vident, et summa suavitas, qua Deo fruuntur. Et ideo dicuntur esse in caelo quantum ad claritatem, et in paradiso quantum ad suavitatem: *Isa. 66. 14. Videbitis, et gaudebitis.* Fuit ergo utrumque collatum Apostolo, ut scilicet sublimaretur ad illam altissimam claritatem cognitionis: et hoc significat cum dicit, *Ad tertium caelum;* et ut sentiret suavitatem divinae dulcedinis, unde dicit, *In paradisum: Psal. 50. 20. Magna multitudo dulcedinis tuae, Domine: Apoc. 2. 17. Vincenti dabo manna absconditum.* Et ista dulcedo est gaudium de divina fruitione, de qua *Matth. 25. 23.* dicitur: *Intra in gaudium domini tui.*

Sic ergo patet terminus raptus, quia *in paradisum*, idest in eam dulcedinem qua indeficienter reficiuntur illi qui sunt in caelesti Hierusalem. Sequitur consequenter ipsius raptus excellentia, quia *audivit arcana verba, quae non licet homini loqui.* Et hoc potest dupliciter exponi. Uno modo ut ly *homini* construatur cum *licet*, et *loqui;* et sensus est: *Audivit arcana verba*, idest percepit intimam cognitionem de secreta Dei essentia, quasi per verba, quae scilicet verba non est licitum ut homini dicantur. Alio modo ut ly *homini* construatur solum cum *non licet;* et tunc est sensus: *Audivit verba*, quae verba *non licet homini loqui*, homini scilicet imperfecto. Sciendum autem, quod, secundum Augustinum, Paulus est raptus ad videndum divinam essentiam; quae quidem non potest videri per aliquam similitudinem creatam: unde manifestum est quod illud quod Paulus vidit de essentia divina, nulla lingua humana potest dici: alias Deus non esset incomprehensibilis. Et ideo secundum primam expositionem dicendum est: *Audivit*, idest consideravit, *arcana verba*, idest magnificentiam Divinitatis, quam nullus homo potest loqui. Dicit autem, *Audivit*, pro vidit, quia illa consideratio fuit secundum interiorem actum animae, in quo idem est auditus, et visus, secundum quod dicitur *Num. 12. 8. Ore ad os loquitur ei, et palam, et non per aenigmata, et figuras Dominum videt.* Dicitur autem illa consideratio visio, inquantum Deus videtur in hoc; et locutio, inquantum homo in ipsa instruitur de divinis. Et quia huiusmodi spiritualia non sunt pandenda simplicibus, et imperfectis, sed perfectis, secundum quod dicitur *1. Corinth. 2. 6. Sapientiam loquimur inter perfectos;* ideo secundo modo exponitur, quod secreta quae ibi audivit, non licet mihi loqui homini, idest imperfectis, sed spiritualibus, inter quos loquitur sapientiam: *Proverb. 25. 2. Gloria Dei est celare verbum*, idest hoc ipsum quod necesse est celare magnalia Dei, pertinet ad gloriam Dei: *Psal. 64. 2.* secundum translationem Hieronymi: *Tibi silet laus, Deus*, idest quod incomprehensibilis est verbis nostris.

Deinde cum dicit, *Pro huiusmodi gloriabor*, ostendit quomodo se habet ad gloriam: et circa hoc tria facit. Primo ostendit se non gloriari de huiusmodi revelationibus; secundo insinuat se habere aliquid praeter illud, unde gloriari possit, ibi, *Nam et si voluero gloriari, non ero insipiens;* tertio assignat causam quare non gloriatur de omnibus, ibi, *Parco autem, ne quis me existimet supra id quod videt in me, aut aliquid audit ex me.* Circa primum sciendum est, quod hoc quod dicit, *Pro huiusmodi autem gloriabor, pro me autem nihil*, potest dupliciter legi. Uno modo ut Apostolus ostendat se esse ipsum pro quo gloriatur, ut scilicet ipse sit qui vidit has visiones; alio modo ut ostendat quod alius sit qui vidit has visiones. Scien-

dum est enim, quod in homine duo possunt considerari, scilicet donum Dei, et humana conditio. Si ergo aliquis gloriatur in aliquo dono Dei ut a Deo accepto, illa est bona gloria: quia sic in Domino gloriatur, ut dictum est *supra 10.* Sed si gloriatur de illo dono sicut a se habito, tunc mala est gloriatio huiusmodi: *1. Corinth. 4. 7. Quid habes quod non accepisti? Si autem accepisti, quid gloriaris quasi non acceperis?* Dicit ergo Apostolus secundum hoc: *Pro huiusmodi*, scilicet visionibus, et donis Dei mihi collatis, *gloriabor; pro me autem non*, idest non gloriabor inde quasi a me acceperim, quia a Deo habui. Sed si pro me oportet gloriari, nihil gloriabor, *nisi in infirmitatibus meis*, idest non habeo unde possim gloriari nisi de infirma conditione mea. Si autem exponatur ut ostendat alium esse qui vidit, etsi ipse sit; tunc est sensus, ut quasi loquatur de quodam alio, dicens: *Pro huiusmodi gloriabor*, idest pro illo homine qui hoc vidit, et qui haec dona recepit, gloriabor; *sed pro me*, quasi velim manifestare me esse talem, *nihil gloriabor, nisi in infirmitatibus meis*, idest de tribulationibus quas patior. Sed quia isti possent sibi dicere: O Apostole, non est mirum si non gloriaris, quia non habes unde glorieris: ideo Apostolus ostendit quod etiam praeter illas visiones habet aliquid unde possit gloriari, dicens: Licet pro huiusmodi homine glorier, et non pro me; tamen etiam bene pro me possum gloriari: *nam si voluero gloriari*, vel pro huiusmodi tribulationibus, vel pro aliis mihi a Deo collatis, vel etiam pro infirmitatibus, *non ero insipiens*, idest non insipienter agam. Et quare? *Veritatem enim dicam* de aliis de quibus praeter dictas visiones gloriari possum. Dicit autem: *Non ero insipiens:* quia gloriabatur de his quae habebat: quando enim gloriatur quis de his quae non habet, stulte gloriatur: *Apoc. 3. 17. Dicis, quia dives sum, et nullius egeo, et nescis quia tu es miser, et miserabilis:* et quia gloriabatur ex causa sufficienti, ut ex praedictis est manifestum.

Consequenter autem cum dicit, *Parco autem etc.* ostendit rationem quare non gloriatur de omnibus, si potest gloriari: quae quidem ratio est, ut eis parcat: unde dicit: *Parco autem ne quis me existimet supra id quod videt in me;* quasi dicat: Possem de pluribus aliis gloriari, sed *parco*, idest paree glorior; vel *parco* vobis commendando me, nolens esse onerosus vobis. Nam talia mihi Deus concessit, quae si sciretis, reputaretis me multo maiorem; et haec sunt dona gratuita multa, quae habebat Apostolus, ex quibus homines huius mundi consueverunt plus commendare homines, et maiores eos reputare, quam ex gratum facientibus. Et ideo dicit: Nolo ex gratuitis commendari; et ideo *parco*, idest non glorior. Et quare? *Ne quis existimet me* commendare, vel gloriari, *supra id quod videt in me, aut aliquid audit ex me.* Vel aliter. Homo dupliciter cognoscitur: per conversationem, et doctrinam suam. Apostolus autem nolebat aliqua de se dicere, licet posset, quae excedebant et vitam, et doctrinam suam. Et ideo *parco autem, ne quis existimet me esse supra id quod videt*, de conversatione mea exteriori, *aut audit aliquid ex me*, idest ex doctrina praedicationis, et exhortationis, et instructionis meae: quia forte crederent eum esse vel immortalem, vel angelum: *Proverb. 11. 12. Vir prudens tacebit: ibid. 29. 11. Totum spiritum suum profert stultus; sapiens differt, et reservat in posterum.* Vel dicit, *Parco autem etc.* pro detractoribus, scilicet pseudo, qui dicebant eum gloriari ex elatione, et non ex causa, neque de his quae in ipso erant. Et ideo dicit: *Parco autem*, idest parce glorior, *ne quis* pseudo *existimet me* excedere elationis spiritu *supra id*, idest in aliquid, *quod videt in me, vel audit ex me*, idest supra posse meritorum: *Psal. 130. 1. Domine, non est exaltatum cor meum, neque elati sunt oculi mei: Eccli. 3. 20. Quanto magnus es, humilia te in omnibus.*

LECTIO III.

Et ne magnitudo revelationum extollat me, datus est mihi stimulus carnis meae, angelus satanae qui me colaphizet. Propter quod ter Dominum rogavi, ut discederet a me: et dixit mihi: Sufficit tibi gratia mea: nam virtus in infirmitate perficitur. Libenter igitur gloriabor in infirmitatibus meis, ut inhabitet in me virtus Christi. Propter quod placeo mihi in infirmitatibus meis, in contumeliis, in necessitatibus, in persecutionibus, in angustiis pro Christo. Cum enim infirmor, tunc potens sum.

Hic agit de remedio adhibito contra superbiam; et circa hoc tria facit: primo enim ponit remedium adhibitum; secundo manifestat suam orationem de remedio removendo, ibi, *Propter quod ter Dominum rogavi, ut discederet a me;* tertio insinuat Domini responsionem assignantis rationem de adhibito remedio, ibi, *Et dixit mihi* Dominus: *Sufficit tibi gratia mea.* Circa primum sciendum est, quod plerumque sapiens medicus procurat, et permittit supervenire infirmo minorem morbum, ut maiorem curet, vel vitet; sicut ut curet spasmum, procurat febrem. Hoc evidenter in se beatus Apostolus a medico animarum Domino nostro Iesu Christo factum ostendit. Christus enim, velut medicus animarum summus, ad curandum graves animae morbos, permittit plurimos electos suos, et magnos in morbis corporum graviter affligi; et, quod plus est, ad curandum maiora crimina, permittit incidere in minora, etiam mortalia. Inter omnia vero peccata gravius peccatum est superbia: nam sicut caritas est radix, et initium virtutum, sic superbia est radix, et initium omnium vitiorum: *Eccli. 10. 15. Initium omnis peccati superbia.* Quod sic patet. Caritas enim ideo dicitur radix omnium virtutum, quia coniungit Deo, qui est ultimis finis: unde sicut finis est principium omnium operabilium, ita caritas est principium omnium virtutum. Superbia autem avertit a Deo: superbia enim est appetitus inordinatus propriae excellentiae. Si enim aliquis appetit aliquam excellentiam sub Deo, si moderate quidem appetit, et propter bonum, sustineri potest; si vero non debito ordine, potest quidem alia vitia incurrere, scilicet ambitionis, avaritiae, seu inanis gloriae, et huiusmodi; tamen non est proprie superbia, nisi quando quis appetit excellentiam non ordinando illam ad Deum. Et ideo superbia proprie dicta separat a Deo, et est radix omnium

vitiorum, et pessimum omnium: propter quod Deus resistit superbis, ut dicitur *Iacob. 4.* Quia ergo in bonis est maxime materia huius vitii, scilicet superbiae, quia eius materia est bonum; permittit aliquando electos suos impediri ex aliqua sui parte, ut per infirmitatem, vel per aliquem defectum, et aliquando etiam per peccatum mortale, ab huiusmodi bono, ut sic ex hac parte humilientur, quod ex illa non superbiant; et homo sic humiliatus recognoscat se suis viribus stare non posse. Unde dicitur *Rom. 8. 28. Diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum:* non quidem ex eorum peccato, sed ex ordinatione Dei. Quia igitur Apostolus magnam habebat superbiendi materiam et quantum ad spiritualem electionem, qua a Domino electus est: *Actor. 9. 15. Vas electionis est mihi iste:* et quantum ad secretorum Dei cognitionem, quia hic dicit se raptum in tertium caelum et in paradisum, ubi audivit arcana verba, quae non licet homini loqui: et quantum ad malorum perpessionem, quia *supra 11. 23. In carceribus plurimis, in infirmitatibus .... ter virgis caesus sum etc.* et quantum ad virginalem integritatem: quia *volo omnes esse sicut et ego, 1 Corinth. 7. 7.* et quantum ad bonorum operationem, quia *supra 1. Corinth. 15. 10. Plus omnibus laboravi:* et specialiter quantum ad maximam scientiam qua emicnit, quae specialiter inflat: ideo Dominus adhibuit ei remedium, ne in superbiam extolleretur: et hoc est quod dicit, *Et ne magnitudo revelationis* mihi factae *extollat me* in superbiam: *Eccli. 6. 2. Non te extollas in cogitatione animae tuae, velut taurus, ne forte elidatur virtus tua per stultitiam: Psalm. 87. 16. Exaltatus autem humiliatus sum, et conturbatus.* Et dicit, ut ostendat sibi factas fore revelationes praedictas: *Datus est mihi*, idest ad meam utilitatem, et humiliationem: *Iob 50. 22. Elevasti me, et quasi super ventum ponens elisisti me valide. Datus est*, inquam, *mihi stimulus*, crucians corpus meum per infirmitatem corporis, ut anima sanetur: quia ad litteram dicitur, quod fuit vehementer afflictus dolore yliaco. Vel *stimulus carnis meae*, idest concupiscentiae surgentis ex carne mea, a qua multum infestabatur: *Rom. 7. 19. Non enim quod volo bonum hoc facio; sed quod nolo malum, hoc ago. Igitur ego ipse mente servio legi Dei, carne autem legi peccati.* Unde Augustinus dicit, quod inerant ei motus concupiscentiae; quos tamen divina gratia refraenabat. Iste, inquam, stimulus est *angelus satanae*, idest angelus a Deo missus, seu permissus, sed satanae: quia satanae intentio est ut subvertat; Dei vero, ut humiliet, et probatum reddat. Timeat peccator, si Apostolus, et vas electionis securus non erat.

De ratione autem huius stimuli removendi solicitus erat Apostolus: unde propter hoc orabat; et hoc est quod subdit: *Propter quod ter Dominum rogavi ut discederet a me.* Ubi sciendum est, quod infirmus nesciens processum medici apponentis mordax emplastrum, rogat medicum ut removeat; quod tamen sciens medicus causam quare faciat, scilicet propter sanitatem, non exaudit eum, quantum ad voluntatem petentis, magis curans de eius utilitate. Sic Apostolus sentiens stimulum sibi gravem esse, ad singularis medici confugit auxilium, ut eum removeat. Ter enim expresse, et devote rogavit ut Deus tolleret ab eo, scilicet stimulum: *2. Paralip. 20. 12. Cum ignoremus quod agere debeamus, hoc solum habemus residui, ut oculos nostros dirigamus ad te.* Forte pluries hoc petiit; sed expresse, et instanter ter eum petiit: vel ter, idest multoties: ternarius enim est numerus perfectus. Et vere ipse rogandus est, quia *ipse vulnerat, et medetur: Iob 5. 18.* et *Luc. 26. 46. Orate ne intretis in tentationem.*

Sequitur responsio Domini: *Et dixit mihi* Dominus: *Sufficit tibi gratia mea.* Ubi duo facit. Primo ponit Domini responsionem; secundo responsionis rationem assignat, ibi, *Nam virtus in infirmitate perficitur.* Dicit ergo: Ego rogavi, sed Dominus dixit mihi: *Sufficit tibi gratia mea;* quasi dicat: Non est tibi necessarium quod infirmitas corporis recedat a te, quia non est periculosa, quia non duceris ad impatientiam, cum gratia mea confortet te; nec infirmitas concupiscentiae, quia non protrahet te ad peccatum, quia gratia mea proteget te: *Rom. 3. 24. Iustificati gratis per gratiam ipsius.* Et vere sufficit gratia Dei ad mala vitanda, ad bona facienda, et ad vitam consequendam aeternam: *1. Corinth. 15. 10. Gratia Dei sum id quod sum: Roman. 6. 23. Gratia Dei vita aeterna.*

Sed contra: *Ioan. 15. 16. Quidquid petieritis Patrem in nomine meo, dabit vobis.* Aut ergo Paulus discrete petiit, et tunc debuit exaudiri; aut indiscrete, et tunc peccavit.

Respondeo. Dicendum est, quod de una et eadem re potest homo dupliciter loqui: uno modo secundum se, et naturam illius rei; alio modo secundum ordinem ad aliud. Et sic contingit quod illud quod est malum secundum se, et vitandum, secundum ordinem ad aliud est appetendum; sicut potio inquantum secundum se est amara, est vitanda; tamen qui considerat eam secundum ordinem ad sanitatem, appetit eam. Ergo et stimulus carnis secundum se est vitandus ut affligens; inquantum vero est via ad virtutem, et exercitium virtutis, est appetendus. Apostolus autem quia nondum revelatum ei erat illud secretum divinae providentiae, ut ad utilitatem suam cederet, considerabat sibi malum quantum in se est, et ideo petierat suam amotionem, nec in eo peccavit. Sed Deus, qui ordinaverat hoc ad bonum humilitatis suae, non exaudivit eum quantum ad eius voluntatem, quod tamen sciens postmodum Apostolus gloriabatur cum diceret *infra: Libenter igitur gloriabor in infirmitatibus meis, ut inhabitet in me virtus Christi.* Et licet non exaudierit eum quantum ad voluntatem, exaudivit tamen eum, et exaudit sanctos suos quantum ad eius utilitatem. Unde dicit Hieronymus *in epistola ad Paulinum: Bonus Dominus, qui saepe non tribuit quod volumus, ut tribuat quod mallemus.*

Rationem autem suae responsionis subdit consequenter, cum dicit, *Nam virtus in infirmitate perficitur.* Mirus modus loquendi. *Virtus in infirmitate perficitur.* Ignis in aqua crescit. Intelligi vero potest hoc quod dicitur, *Virtus perficitur in infirmitate*, dupliciter, scilicet materialiter, et occasionaliter. Si accipiatur materialiter, tunc est sensus: *Virtus in infirmitate perficitur*, idest infirmitas est materia exercendae virtutis: et primo humilitatis, ut supra dictum est: secundo patientiae: *Iac. 1. 3. Tribulatio patientiam operatur:* tertio temperantiae, quia ex infirmitate de-

bilitatur fomes, et temperatus efficitur quis. Si vero accipiatur occasionaliter, tunc *virtus in infirmitate perficitur*, idest occasio est perveniendi ad perfectam virtutem: quia homo sciens se infirmum, magis solicitatur ad resistendum; et ex hoc quod magis resistit, et pugnat, efficitur exercitatior, et per consequens fortior: et ideo *in Levit.* legitur, et *Iudic. 3.* quod Dominus noluit destruere omnes habitatores terrae; sed aliquos reservavit, ut scilicet filii Israel exercitarentur pugnando cum eis. Sic etiam Scipio nolebat destructionem civitatis Carthaginensis, ut scilicet dum Romani haberent hostes exterius, non sentirent hostes interiores; contra quos durius bellum est, quam contra exteriores, ut ipse dicebat.

Consequenter ponit Apostolus effectum huius responsionis dominicae, dicens: *Libenter gloriabor in infirmitatibus meis, ut inhabitet in me virtus Christi.* Ponit autem duplicem effectum. Unus est gloriationis: unde dicit: Quia virtus mea perficitur in infirmitatibus, *igitur libenter gloriabor in infirmitatibus meis*, idest mihi ad utilitatem meam datis: et hoc quia magis coniungitur Christo. *Mihi autem absit gloriari, nisi in cruce Domini nostri Iesu Christi, Galat. ult. 14. Eccli. 10. 34. Qui in paupertate gloriatur, quanto magis in substantia?* Et ratio quod libenter gloriabor, est, *ut habitet in me virtus Christi*, ut scilicet per infirmitates inhabitet, et consummetur in me gratia Christi: *Isa. 40. 29. Qui dat lapso virtutem, et his qui non sunt, fortitudinem, et robur multiplicat.* Alius effectus est gaudii: unde dicit: *Propter quod complaceo mihi in infirmitatibus meis*; et circa hoc duo facit. Primo ponit huiusmodi effectum; secundo huius effectus rationem assignat, ibi, *Cum enim infirmor, tunc potens sum.* Ponit autem effectum gaudii, et materiam gaudii. Dicit ergo: Propter quod, quia virtus Christi habitat in me in infirmitatibus, et in tribulationibus omnibus, ideo *complaceo mihi*, idest multum delector, et gaudeo dictis infirmitatibus meis: *Iacob. 1. 2. Omne gaudium existimate, fratres mei, cum in tentationes varias incideritis.* Defectus autem in quibus propter gratiam Christi abundanter delectatur, enumerat: et primo illos qui sunt a causa interiori; et huiusmodi sunt infirmitates; et ideo dicit, *In infirmitatibus: Psalm. 15. 4. Multiplicatae sunt infirmitates eorum, postea acceleraverunt*, scilicet ad gratiam. Secundo illos qui sunt a causa exteriori, et hos quidem quantum ad verbum, cum dicit, *In contumeliis*, scilicet mihi illatis: *Act. 5. 41. Ibant Apostoli gaudentes a conspectu concilii, quoniam digni habiti sunt pro nomine Iesu contumeliam pati:* et quantum ad factum: hoc vel quantum ad defectum bonorum, cum dicit, *In necessitatibus*, idest in penuriis necessariorum, et in paupertate qua premebatur: et hoc modo accipitur necessitas, cum dicitur *Rom. 12. 13. Necessitatibus sanctorum communicantes:* vel quantum ad experimentum malorum illatorum; et hoc quantum ad exteriora: *Matth. 5. 10. Beati qui persecutionem patiuntur propter iustitiam:* cum dicit, *In persecutionibus*, scilicet corporis, quas de loco ad locum, et ubique experimur: et quantum ad interiora, dicens, *In angustiis*, idest in anxietatibus animi: *Dan. 13. 22. Angustiae sunt mihi undique.* Sed materia omnium horum quae faciunt ad gaudium, est, quia *pro Christo;* quasi dicat: Ideo complaceo, quia propter Christum patior: *1. Petr. 4. 15. Nemo vestrum patiatur quasi homicida, vel fur.* Et huius gaudii rationem assignat, dicens: *Cum enim infirmor, tunc potens sum;* quasi dicat: Merito complaceo mihi in illis, *quia quando infirmor, tunc potens sum*, idest quando ex his quae in me sunt, vel ex persecutione aliorum, incido in aliquod praedictorum, adhibetur mihi auxilium divinum per quod confirmor: *Psalm. 93. 19. Consolationes tuae laetificaverunt animam meam: Ioel. 3. 10. Infirmus dicat, quia ego fortis sum: Supra 4. 16. Licet is qui foris est, noster homo corrumpatur; tamen is qui intus est, renovatur de die in diem: Exod. 1.* legitur, quod quanto plus premebantur filii Israel, tanto plus multiplicabantur.

LECTIO IV.

Factus sum insipiens, vos me coegistis. Ego enim a vobis debui commendari: nihil enim minus feci ab his qui sunt supra modum Apostoli. Tametsi nihil sum, signa tamen apostolatus mei facta sunt super vos in omni potentia, in signis, et prodigiis, et virtutibus. Quid est enim quod minus habuistis prae ceteris Ecclesiis, nisi quod ipse non gravavi vos? Donate mihi hanc iniuriam.

Posita commendatione sua, consequenter Apostolus excusat se de his quae dixit, ostendens se coactum haec dixisse quae ad gloriam suam pertinent: et circa hoc duo facit. Primo imponit Corinthiis causam eiusmodi gloriationis; secundo exponit, et manifestat hanc causam, ibi, *Ego enim debui a vobis commendari.* Dicit ergo: Confiteor quod in his omnibus commendationibus meis *factus sum insipiens*, idest videtur vobis quod opus insipientis fecerim; sed hoc non ex me nec sponte, immo coactus feci, et vestra culpa fuit, quia *vos me coegistis*, idest dedistis mihi occasionem. Frequenter enim subditi cogunt praelatos aliqua facere quae insipienter facta esse iudicari possunt; sed tamen pro loco, et tempore sapienter facta sunt. Hoc autem quod dixerat in communi, scilicet quod ipsi fuerunt causa suae commendationis, exponit consequenter, cum dicit: *Ego enim debui a vobis commendari.* Ubi dicit, quod ipsi fuerunt causa suae commendationis, primo omittendo bona quae facere debuisset, in quo exaggerat eorum ingratitudinem; secundo committendo mala, in quo detestatur eorum malitiam, ibi, *Timeo enim ne forte cum venero, non quales volo inveniam vos.* Circa primum duo facit. Primo commemorat quid facere debuissent, ostendens causam, ibi, *Nihil enim minus feci ab iis qui sunt supra modum Apostoli;* secundo removet ipsorum excusationem, ibi, *Quid est enim quod minus habuistis prae ceteris Ecclesiis?* Dicit ergo: Vere vos me coegistis, quia vos debuissetis facere illud quod ego feci: unde dicit: *Ego debui commendari a vobis:* quod non fecistis quando necesse erat, scilicet quando pseudo vilipendendo me, et praeferendo se, reddebant vilem doctrinam, et Evangelium Christi a me praedicatum. Unde quia vos non commendastis me, ne deperiret fides Christi in vobis, prorupi in commendationem propriam.

Sed contra : *Supra 3. 1.* dicit : *Numquid egemus commendatitiis epistolis ad vos, aut ex vobis ?* Quare ergo voluit commendari ab istis ? Respondeo. Dicendum est, quod Apostolus propter se non egebat commendationibus, sed propter alios, ut scilicet dum commendaretur, doctrina sua esset in maiori auctoritate, et pseudo confutarentur.

Sed quia possent isti dicere : Ideo non commendavimus te , quia non est in te aliquid commendatione dignum : propter hoc Apostolus probat eis quod bene poterant eum commendare , cum dicit : *Nihil enim minus feci ab iis qui sunt supra modum Apostoli:* ostendens esse in se multa commendatione digna : et primo quantum ad praeterita bona quae fecit; secundo quantum ad futura quae facere intendit, ibi, *Ecce tertio hoc paratus sum venire ad vos.* Ostendit autem praeterita commendabilia quae fecit , primo in generali quantum ad omnes Ecclesias ; secundo in speciali quantum ad ea quae egit apud eos , ibi , *Tametsi nihil sum ;* tertio excludit obiectionem, ibi , *Quid est enim quod minus habuistis prae ceteris Ecclesiis?* Dicit ergo: Merito debui commendari a vobis, quia multa sunt in me commendatione digna : nam *nihil minus feci ab eis*, scilicet Petro, et Iacobo, et Ioanne , *qui sunt supra modum Apostoli*, idest qui videntur a quibusdam digniores Apostoli quam ego sum. Pseudo enim dicebant, quod erant docti a Petro, et Ioanne , qui fuerunt docti a Christo; et quod Petrus, et Ioannes servabant legalia: unde et ipsi debebant servare. Sed quia nihil minus feci ab eis , nec quantum ad praedicationem , nec quantum ad conversionem fidelium, ostensiones miraculorum, et perpessionem laborum, immo plus : quia , ut *supra 11.* plus omnibus laboravi : *1. Corinth. 15. 10. Abundantius omnibus illis laboravi:* ideo magis sum commendandus. Vel illi dicuntur *supra modum Apostoli*, scilicet Petrus, Ioannes, et Iacobus, quia fuerunt primo conversi ad Christum : *1. Corinth. 15. 8. Novissime autem visus est et mihi tamquam omnium abortivo.* Si secundum hoc accipiatur , nihil tamen minus fecit eis , quia in modico tempore, et postquam conversus fuit , plus laboravit. Sed esto quod nihil fecerim quantum ad Ecclesias alias, per quod possem commendari, multa tamen specialia egi apud vos, de quibus potuissetis me commendare; et ideo dicit: *Tametsi nihil sum,* idest dato quod nihil fecerim in comparatione ad eos, tamen effectus meae virtutis manifeste apparent in vobis: et primo quantum ad praedicationem nostram, qua conversi estis ad fidem, et sum Apostolus vester ; et ideo dicit : *Signa apostolatus mei* , idest meae praedicationis, *facta sunt super vos,* a Deo , inquantum credentes conversi estis : *1. Corinth. 9. 2. Signaculum apostolatus mei vos estis : Ibid. 4. 15. In Christo Iesu per Evangelium ego vos genui.* Secundo per conversationem per quam confirmatur fides: quia quando vita concordat doctrinae, maioris auctoritatis est doctrina: et virtus praedicatoris magis apparet per patientiam : *Proverb. 19. 11. Doctrina viri per patientiam noscitur.* Et ideo dicit, *In omni patientia.* Tertio quantum ad operationem miraculorum; et ideo dicit : *In signis et prodigiis, et virtutibus: Marc. ult. 20. Illi autem profecti praedicaverunt ubique, Domino cooperante, et sermonem confirmante sequentibus signis.* Et haec tria distinguuntur, quia virtus est commune ad omnia miracula : nam virtus est ultimum de potentia; et ideo aliquid dicitur virtuosum, quia ex magna virtute. Quia ergo miracula fiunt ex magna virtute, scilicet divina, ideo dicuntur virtutes. Signum vero refertur ad minus miraculum ; prodigium autem ad maximum. Vel dicit signa quantum ad miracula de futuris. Vel signa , et prodigia dicit miracula quae fiunt contra naturam, sicut illuminatio caeci , suscitatio mortui etc. virtutes vero dicit quae fiunt secundum naturam , sed non eo modo quo natura facit ; sicut quod ad impositionem manus statim sanentur infirmi; quod etiam natura facit, sed successive. Vel virtutes dicit virtutes mentis, sicut est castitas , et huiusmodi.

Consequenter excludit obiectionem, cum dicit: *Quid enim est quod minus habuistis prae ceteris Ecclesiis?* Possent enim Corinthii respondere ad praedicta, et dicere : Verum est quod multa bona fecisti, et magna; et tamen alii fecerunt plura, et maiora quam tu ; et ideo apud eos, et in eorum comparatione nolumus te commendare. Et ideo hoc excludit, ostendens quod nihil minus fecit quam illi , sed plus ; et ideo dicit : *Quid est enim quod minus habuistis* a me *prae ceteris Ecclesiis ?* idest quam aliae Ecclesiae Christi habuerunt per illos, quantum ad spiritualia? quasi dicat, nihil : quia ipsi praedicaverunt fidem , et Apostolus praedicavit ; illi ostenderunt signa, et virtutes, et Apostolus similiter. Et non solum non minus habuistis, sed plus: quia alii Apostoli vivebant de sumptibus illorum quibus praedicabant ; sed Apostolus non , quia nihil accepit a Corinthiis : et ideo dicit : *Nisi quod ego ipse non gravavi vos* , accipiendo vestra ; quasi dicat : Nihil habuistis minus, nisi hoc forte reputetis minus , quia nihil accepi a vobis ; quod tamen plus est : *Act. 20. 34. Ad ea quae mihi opus erant , et his qui mecum sunt, necessaria ministraverunt manus istae : 2. Thessal. 3. 8. Nocte ac die laborantes , ne quem vestrum gravaremus : Isa. 33. 15. Qui excutit manus suas ab omni munere.* Quod si hoc ipsum reputatis iniuriam , scilicet quod nolui vestra recipere , quod feci, quia non dilexi vos, et videtur vobis quod male fecerim, parcatis mihi ; et ideo dicit ironice loquendo : *Donate* , idest parcite , *mihi hanc iniuriam.* Hoc modo accipitur donare *Ephes. 4. 32. Donantes invicem , sicut et Christus vobis donavit.*

LECTIO V.

Ecce tertio hoc paratus sum venire ad vos; et non ero gravis vobis. Non enim quaero quae vestra sunt , sed vos. Nec enim debent filii parentibus thesaurizare, sed parentes filiis. Ego autem libentissime impendam, et superimpendar ego ipse pro animabus vestris; licet plus vos diligens minus diligar. Sed esto. Ego vos non gravavi ; sed cum essem astutus , dolo vos cepi. Numquid per aliquem eorum quos misi ad vos, circumveni vos? Rogavi Titum , et misi cum illo fratrem. Numquid Titus vos circumvenit ? Nonne eodem spiritu ambulavimus; nonne eisdem vestigiis? Olim putatis quod excusemus nos apud vos. Coram Deo

in Christo loquimur: omnia enim, carissimi, propter aedificationem vestram.

Hic ostendit se esse commendabilem quantum ad bona futura quae facere intendit; et tria facit. Primo ostendit suum propositum de futuro bono quod intendit; secundo propositi huius rationem assignat, ibi, *Non enim quaero quae vestra sunt, sed vos;* tertio ad rationem similitudinem adhibet, ibi, *Nec enim debent filii parentibus thesaurizare, sed parentes filiis.* Sciendum est circa primum, quod aliquando contingit quod ideo aliqui non accipiunt uno tempore, ut reservent se ad aliud tempus, in quo possint et plus recipere, et audacius. Ne ergo isti simile crederent de Apostolo, ut ideo noluisset prima vice recipere ab eis, ut postmodum reciperet plus, dicit, quod non solum hoc fecit olim, sed etiam paratus est facere in futurum: unde dicit: *Ecce iam tertio*, idest tertia vice, *paratus sum venire ad vos, et non ero vobis gravis;* quasi dicat: Nec etiam tunc gravabo vos, accipiendo vestra: *Supra 11. 9. In omnibus sine onere me servavi, et servabo: Iob 27. 6. Iustificationem quam coepi tenere, non deseram.* Dicit autem, *Tertio paratus sum venire;* et non dicit, Tertio venio: quia bene ter paratus fuit ire ad eos; sed tamen non ivit nisi bis. Paratus enim fuit in prima vice, et tunc ivit, et conversi sunt. Secunda vice fuit paratus, et fuit impeditus propter peccatum eorum; et tunc non ivit, de quo excusat se in principio huius Epistolae. Modo est paratus ire tertio, et ivit. Unde bis ivit, et ter fuit paratus ire.

Rationem autem huius boni propositi subdit dicens: *Non enim quaero quae vestra sunt, sed vos.* Quae talis est. Constat quod artifex disponit opus suum secundum finem quem intendit: praedicatores autem in praedicando, aliqui intendunt quaestum, et bona temporalia, et ideo totam praedicationem ad hoc ordinant, et disponunt; aliqui vero intendunt salutem animarum, et ideo hoc modo disponunt praedicationem suam, secundum quod vident expedire saluti illorum quibus praedicant. Quia ergo Apostolus intendebat in praedicatione sua salutem Corinthiorum, et videbat quod non expediebat quod reciperet ab eis sumptus, tum ut confutaret pseudo, tum etiam quia avari erant; ideo noluit accipere sumptus. Et ideo huius rationem assignat, dicens: Ideo non gravabo vos, sumptus accipiendo: *quia non quaero quae vestra sunt* in praedicatione mea, *sed vos*, et vestram salutem procurare intendo: *Philip. 4. 17. Non quaero datum, sed fructum.* Et ideo Dominus dixit Apostolis *Matth. 4. 19. Faciam vos fieri piscatores hominum*, non pecuniae. Hoc etiam figuratur *Genes. 47.* ubi legitur, quod Ioseph emit Ægyptios in servitutem Regis, quia bonus praedicator debet ad hoc studere ut infideles convertat ad servitium Christi.

Sed huiusmodi rationi adaptat similitudinem, cum dicit: *Nec enim debent filii parentibus thesaurizare, sed parentes filiis:* et primo ponit similitudinem; secundo adaptat eam, ibi, *Ego autem libentissime impendam, et superimpendar ego ipse pro animabus vestris;* tertio arguit eorum ingratitudinem, ibi, *Licet plus vos diligens minus diligar.* Dicit ergo: Quod autem non quaeram vestra, patet per simile. Videmus enim quod parentes carnales debent thesaurizare filiis carnalibus: quia *filii non debent thesaurizare parentibus, sed parentes filiis.* Cum ergo ego sim pater vester spiritualis, et vos sitis filii mei, nolo quod vos thesaurizetis mihi, sed ego vobis.

Sed hic est quaestio de patribus carnalibus: nam *Exod. 20. 12.* dicitur, *Honora patrem tuum, et matrem tuam:* in quo etiam praecipitur nobis quod ministremus eis necessaria. Ergo filii tenentur thesaurizare parentibus.

Respondeo. Dicendum est, quod ex praecepto tenentur filii ministrare, et subvenire parentibus in necessariis, non autem congregare, et thesaurizare eis: nam thesaurizatio, et congregatio fit in posterum. Sed nos videmus quod secundum naturam filii succedunt parentibus, et non e converso, nisi in aliquo tristi eventu; et ideo naturaliter amor parentum est ad hoc ut congregent filiis. Et hoc modo loquitur Apostolus: *Exod.* autem *20.* loquitur Dominus de subventione in necessariis.

Item quaestio oritur de hoc quod dicit: *Non enim debent filii parentibus thesaurizare, sed parentes filiis.* Ergo cum praelati sint parentes nostri spirituales, videtur quod male fecerint principes, et alii, dando divitias praelatis.

Responsio. Dicendum est, quod non dederunt praelatis propter se, sed propter pauperes. Et ideo non dederunt eis, sed pauperibus. Et hoc Dominus monet *Matth. 6. 20. Thesaurizate vobis thesauros in caelis, ubi neque aerugo, neque tinea demolitur, et ubi fures non effodiunt, neque furantur.* Praelatis autem dantur tamquam pauperum dispensatoribus.

Consequenter positam similitudinem adaptat. In similitudine autem duo proposuit. Unum est quod filii non debent thesaurizare parentibus, et hoc iam patet; et aliud est quod parentes debent thesaurizare filiis, et dare; et quantum ad hoc dicit: Quia ergo ego sum pater vester, ideo paratus sum dare vobis; et hoc est quod dicit: *Ego libentissime impendam* vobis bona, non solum bona spiritualia praedicando, et exempla monstrando, sed etiam temporalia: quod et faciebat, inquantum praedicabat, et serviebat eis cum sumptibus aliarum Ecclesiarum. Haec tria ministrare debet quilibet praelatus suis subditis: unde Dominus dixit ter Petro *Ioan. 21. 15. Pasce oves meas,* idest pasce verbo, pasce exemplo, pasce temporali subsidio. Et non solum ista impendam vobis, sed paratus sum mori pro salute animarum vestrarum; unde dicit: *Et superimpendar pro animabus vestris: Ioan. 15. 13. Maiorem caritatem nemo habet, ut animam suam ponat quis pro amicis suis: Ioan. 3. 16. Si Christus animam suam pro nobis posuit, et vos debetis pro fratribus animas ponere: Ioan. 10. 11. Bonus pastor animam suam dat pro ovibus suis.*

Ingratitudinem istorum increpat consequenter dicens: *Licet plus vos diligens minus diligar;* quasi dicat: Libenter impendar pro vobis, licet sitis ingrati: quia *licet plus vos diligens, minus diligor:* et haec comparatio potest exponi dupliciter. Uno modo sic. *Licet plus diligam vos* quam pseudo, tamen *minus diligor*, scilicet a vobis, quam diligantur pseudo; quos plus diligitis quam me. Et sic patet quod ego plus vos

diligo quam illi: quia ego quaero salutem vestram tantum, illi vero bona vestra solum. Alio modo sic. *Licet plus diligam*, scilicet vos quam alias Ecclesias, tamen *minus diligor* a vobis quam ab aliis Ecclesiis: *Philip. 1. 8. Testis est mihi Deus, quoniam cupiam omnes vos in visceribus Iesu Christi.* Et quod plus dilexerit Corinthienses quam alias Ecclesias, patet, quia plus pro eis laboravit. Illud autem in quo plus laboramus, magis consuevimus diligere.

Consequenter cum dicit, *Esto, ego vos non gravavi; sed cum essem astutus, dolo vos cepi*, removet suspicionem: et primo ponit suspicionem ipsam; secundo excludit eam, ibi, *Numquid per aliquem eorum quos misi ad vos, circumveni vos?* tertio rationem exclusionis assignat, ibi, *Olim putatis quod excusemus nos apud vos.* Posset autem esse istorum suspicio talis, quod ideo ipse ab eis per seipsum non acceperit, ut per alios dolose ab eis plus accipiat. Et ideo dicit, hoc ponens: *Esto*, idest dato, et concesso quod ego in persona mea, et eorum qui mecum sunt, aliquid accipiendo non gravavi vos; *sed*, sicut credidistis, *cum essem astutus, dolo vos cepi*, idest per alios detraxi vobis bona vestra plurima. Sed hoc est falsum, quia nihil ex dolo feci: *1. Thessal. 2. 9. Exhortatio nostra non de errore, neque de immunditia, neque in dolo.* Nam ipse erat vere Israelita, in quo dolus non fuit, *Ioan. 1.* Hanc ergo suspicionem excludit consequenter, cum dicit: *Numquid per aliquem eorum quos misi ad vos, circumveni vos*, et primo in generali; secundo in speciali. In generali sic. Si per alios voluissem surripere vestra, misissem alios qui hoc procurarent apud vos. *Sed numquid per aliquem quem misi ad vos, circumveni vos?* extorquendo per eos vestra; quasi dicat, non: *Supra 7. 2. Neminem circumvenimus: 1. Thessal. 4. 6. Ne quis circumveniat in negotio fratrem suum.* In speciali vero excludit suspicionem praedictam, cum dicit: *Rogavi Titum, et misi cum illo fratrem;* quasi dicat: Nullus eorum in speciali quem misi ad vos, circumvenit vos: Titum enim cum precibus misi ad vos; et hoc est quod dicit: *Rogavi Titum, et misi cum illo fratrem.* De isto habetur *supra 8. 18.* quod misit etiam cum illo fratrem, scilicet Barnabam, vel Lucam. *Misimus cum illo*, scilicet Tito, *fratrem*, scilicet alterum dictorum, *cuius laus est in Evangelio.* Sed *numquid Titus circumvenit vos?* quasi dicat, non: *Supra 8. 16. Gratias ago Deo meo, qui dedit eamdem solicitudinem pro vobis in corde Titi.* Et quod Titus non circumvenerit eos, probat per conformitatem Titi ad seipsum Apostolum: et ponit duplicem conformitatem, scilicet cordis; et ideo dicit: *Nonne eodem spiritu ambulavimus?* idest eamdem voluntatem habemus; vel eodem spiritu instigamur ad bene et recte agendum: *Supra 4. 13. Habentes autem eumdem spiritum fidei... et nos credimus.* Item conformitatem operis; et ideo dicit: *Nonne eisdem vestigiis*, idest operibus, intendimus? scilicet vestigiis Christi: nam ego sequor vestigia Christi: *Iob 13. 11. Vestigia eius*, scilicet Christi, *secutus est pes meus: viam eius custodivi, et non declinavi ex ea: 1. Petr. 2. 21. Christus passus est pro nobis, vobis relinquens exemplum, ut sequamini vestigia eius.* Et Titus sequitur vestigia mea: *1. Corinth. 11. 1. Imitatores mei estote, sicut et ego Christi.* Et sic patet quod si conformis est mihi in voluntate, et opere, et ego non circumveni vos, nec intendo circumvenire. Quod autem nec ipse circumvenerit vos, patet per illud *Matth. 7. 16. A fructibus eorum cognoscetis eos.*

Rationem autem exclusionis subdit dicens: *Olim*, seu *rursus, putatis quod excusemus apud vos:* et primo ponit eorum opinionem; secundo excludit eam. Opinio autem istorum erat quod Apostolus, quasi reus, et culpabilis, omnia verba istius Epistolae diceret ad excusationem suam; et quod non essent vera, sed ad excusandum tantum inventa: et ideo ponens hanc opinionem ipsorum, dicit: *Vos putatis olim*, idest a principio huius Epistolae, *quod excusemus nos apud vos*, idest quod haec verba non sint vera, sed sint ad excusandum conficta. Hoc autem excludit sic. Qui enim sic excusat se, duo habet. Unum est quod non utitur verbis veris, sed confictis; aliud est quia non vult pati detrimentum famae suae, et gloriae: unde specialiter propter dispendium famae aliqui excusant se. Sed neutrum istorum est in nobis. Non ergo vera est opinio vestra. Quod autem neutrum istorum sit in nobis, patet: non enim dicimus verba falsa, quod probo primo per testimonium Dei, quia *coram Deo loquimur;* quasi dicat: Teste Deo, hoc in veritate dico: *Iob 16. 20. Ecce in caelo testis meus, in excelsis.* Secundo per testimonium Christi, quia *in Christo loquimur*, idest per Christum, in quo nulla est falsitas: *Supra 2. 17. Ex sinceritate, sicut ex Deo... in Christo loquimur.* Item non quaerimus gloriam nostram, nec timemus infamiam, quia *omnia*, quae dixi et de revelationibus, et de tribulationibus, facio, seu dico, *propter vestram aedificationem*, ut scilicet permaneatis in virtute, et expellatis pseudo: *Rom. 14. 19. Quae aedificationis sunt invicem custodiamus: 1. Corinth. 14. 26. Omnia ad aedificationem fiant: Ioan. 12. 30. Non propter me haec vox venit; sed propter vos.*

LECTIO VI.

Timeo enim ne forte cum venero, non quales volo inveniam vos, et ego inveniar a vobis, qualem non vultis: ne forte contentiones, aemulationes, animositates, dissensiones, detractiones, susurrationes, inflationes, seditiones sint inter vos: ne iterum cum venero, humiliet me Deus apud vos, et lugeam multos ex his qui ante peccaverunt, et non egerunt poenitentiam super immunditia, et fornicatione, et impudicitia quam gesserunt.

Posita una causa commendationis, quae provenit ex omissione Corinthiorum, quantum ad ea bona quae facere debuissent, in qua detestatur eorum ingratitudinem; hic consequenter ponit aliam causam, quae provenit ex eorum commissione, quantum ad mala quae debuissent vitare, in qua exaggerat eorum malitiam; et circa hoc duo facit. Primo ponit eorum culpam in generali; secundo explanat eam in speciali, ibi, *Ne forte contentiones, aemulationes, animositates... sint inter vos.* Dicit ergo: Non solum laudavi me propter hoc

quod vos omisistis me laudare, sed etiam propter periculum vestrum, quod est in hoc quod vos adhaeretis pseudo: quia dum fovent vos in peccatis, exponunt vos magno periculo: et ideo dicit: *Timeo*, scilicet *ne forte cum venero ad vos*, personaliter *non inveniam vos quales vos volo*, scilicet iustos, sed peccatores, et incorrectos; et displiceatis mihi, et ego vobis, quia iusto non placent peccatores, inquantum peccatores: et *inveniar talis a vobis*, scilicet contristatus, et puniens, *qualem* me *non vultis* habere. Mali enim odiunt correctionem, et veritatem: *Galat. 4. 16. Ergo inimicus factus sum vobis, verum dicens vobis?*

Sic patet eorum malitia in generali, scilicet quod timebat ne nondum plene poenituerint: in speciali etiam manifestat eorum malitiam, cum dicit: *Ne forte contentiones, aemulationes, animositates... sint inter vos:* et circa hoc duo facit: primo enim enumerat eorum mala praesentia; secundo commemorat praeterita mala, de quibus nondum poenituerunt, ibi, *Ne iterum cum venero, humiliet me Deus apud vos.* Sciendum est autem circa primum, quod Corinthienses post conversionem inciderunt in peccatum carnale, ut patet de illo qui uxorem patris habuit: et de hoc in hac parte correcti sunt per primam Epistolam; non tamen plene, sed adhuc aliquid in eis remansit; et supra hoc remanserunt in eis multa peccata spiritualia, quae proprie opponuntur caritati. Caritas vero duo facit: primo enim facit corda hominum ad invicem consentientia; secundo inducit homines ad mutuum profectum. Et ideo peccata spiritualia e contrario primo faciunt homines ad invicem dissentientes; secundo faciunt eos invicem offendentes. Et ideo primo enumerat peccata spiritualia quae pertinent ad dissensionem; secundo ea quae faciunt ad offensionem, ibi, *Detractiones, susurrationes etc.* In dissensionibus autem procedit ordine retrogrado. Nam secundum rectum ordinem homines primo dissentiunt, inquantum unus vult unum, alius vult contrarium; secundo ex hoc procedunt ad inferendum documenta, inquantum quilibet vellet obtinere in proposito suo; tertio quando non potest obtinere in proposito suo, sed succumbit, accenditur zelo invidiae; quarto ex hoc prorumpit ad contentiones verborum: et ab isto ultimo incipit Apostolus dicens, *Ne forte contentiones;* quasi dicat: Non solum timeo mala vestra in generali, sed in speciali, ne forte sint in vobis contentiones de meritis praelatorum, et de baptistis etc: *Proverb. 20. 3. Honor est homini qui separat se a contentionibus:* Ambrosius: *Contentio est impugnatio veritatis cum confidentia clamoris.* Et haec contentio venit ab aemulatione: et ideo dicit, *Et aemulationes*, idest invidiae, in his qui minores sunt, et minus habent: *Iacob. 3. 16. Ubi zelus, et contentio, ibi inconstantia, et omne opus pravum: Iob 5. 2. Parvulum occidit invidia: Sapient. 2. 24. Invidia diaboli mors introivit in orbem terrarum.* Et aemulatio venit ab animositate: unde dicit, *Animositates*, in ultione, et illatione nocumenti: *Eccli. 8. 18. Cum audace ne eas in via, ne forte gravet mala sua in te.* Et animositas venit ex dissensionibus; et ideo dicit, *Dissensiones*, idest odia, et contrarietas animorum: *Rom. ult. 17. Observetis eos qui dissensiones, et offendicula praeter doctrinam quam didicistis, faciunt: 1. Corinth. 1. 10. Idipsum dicatis omnes, et non sint in vobis schismata.* Consequenter enumerat eorum mala praesentia quantum ad offensionem. Et quia ista specialiter sunt mala in nocumentis verborum, et non factorum; ideo dimissis nocumentis factorum, enumerat nocumenta verborum, in quibus etiam procedit ordine retrogrado, incipiens a posteriore; et hoc est cum quis expresse malum dicit de aliquo: et si quidem in manifesto, sic est detractor: et ideo dicit, *Detractiones: Rom. 1. 30. Detractores, Deo odibiles.* Si vero in occulto, tunc est susurro; et ideo dicit, *Susurrationes.* Sunt enim susurrones qui latenter seminant discordias: *Eccli. 28. 15. Susurro, et bilinguis maledictus erit:* et haec duo procedunt ex superbia, quae animum inflatum contra aliquos prorumpere facit in mala verba; et ideo dicit, *Inflationes: 1. Cor. 4. 18. Tamquam non sim venturus ad vos, sic inflati sunt quidam.* Et hae inflationes veniunt ex seditionibus, quae sunt praeparationes partium ad pugnam: quia inter superbos semper iurgia sunt, *Prover. 13.* et ideo dicit, *Seditiones*, idest tumultus ad pugnam: *Proverb. 17. 11. Semper iurgia quaerit malus.* Sic ergo patet eorum malitia quantum ad mala praesentia, quae multa sunt et in dissensionibus, et in nocumentis. Manifestat autem eorum malitiam quantum ad mala praeterita, de quibus non poenituerunt, cum dicit: Timeo *ne iterum cum venero, humiliet me Deus*, idest affligat apud vos; ita quod *et lugeam multos* vestrum *ex his qui ante peccaverunt*, idest ante primam Epistolam, *et non egerunt poenitentiam*, plene post primam Epistolam. Et merito lugeam, quia sicut gloria patris est gloria filiorum, ita confusio patris est confusio filiorum. Sic Samuel lugebat Saul, *1. Reg. 16. 1. Usquequo luges Saul, cum ego proiecerim eum ne regnet super Israel?* Et hoc quia non poenituerunt, nec egerunt poenitentiam de peccatis carnalibus praedictis, quorum quaedam sunt contra naturam; et ideo dicit, *Super immunditia*, idest luxuria contra naturam. Quaedam sunt quae committuntur cum mulieribus corruptis, scilicet viduis, seu coniugatis; et ideo dicit, *Et fornicatione.* Quaedam sunt quae fiunt in corruptione virginum; et ideo dicit, *Et impudicitia quam gesserunt* assidue: *Galat. 5. 19. Manifesta sunt opera carnis, quae sunt fornicatio, immunditia, impudicitia, luxuria etc.*

CAPITIS DECIMITERTII

LECTIO PRIMA

Ecce tertio hoc venio ad vos. In ore duorum, vel trium testium stabit omne verbum. Praedixi enim, et praedico, ut praesens vobis, et nunc absens, his qui ante peccaverunt, et ceteris omnibus, quoniam si venero iterum, non parcam. An experimentum quaeritis eius qui in me loquitur Christus? Qui in vobis non infirmatur, sed potens est in vobis. Nam et si crucifixus est ex infirmitate, sed vivit ex virtute Dei. Nam et nos

infirmi sumus in illo ; sed vivemus cum eo ex virtute Dei in vobis.

In praecedentibus Apostolus multa loquutus est ad detestationem pseudo ; hic consequenter loquitur contra illos qui a pseudo sunt seducti : et circa hoc duo facit. Primo increpat seductos; secundo consolatur persistentes, ibi , *De cetero, fratres , gaudete.* Circa primum primo comminatur sententiae severitatem ; secundo ostendit suam iudiciariam potestatem, ibi , *An experimentum quaeritis eius qui in me loquitur Christus ;* tertio monet ad correctionem, ibi, *Vosmetipsos tentate si estis in fide.* Circa primum primo promittit suam praesentiam ; secundo praedeterminat sui iudicii formam , ibi , *In ore duorum , vel trium testium stabit omne verbum;* tertio comminatur severam sententiam, ibi , *Praedixi enim , et praedico.* Promittit ergo primo suum adventum, dicens : *Ecce ego venio;* quasi dicat : Certum sit vobis quod venio ad vos; et ideo cavete vobis ne inveniam vos imparatos. Et dicit *tertio* , non quod tertio iverit , sed quia tertio iam paraverat ire ; etsi non iverat nisi semel, in secundo apparatu impeditus : *1. Corinth. 4. 19. Veniam ad vos cito , si Dominus voluerit.* Veniam , inquam , et iudicabo malos secundum ordinem tamen, ita scilicet quod *in ore duorum, vel trium testium* accusantium , seu testantium contra aliquem , *sit omne verbum* accusatorum: quod quidem dicitur *Deuteron. 17. 6. Nemo occidetur uno teste dicente testimonium :* et eiusdem *19. 15. Non stabit testis unus contra aliquem.* Vel aliter. *In ore duorum , vel trium testium stabit omne verbum ;* quasi dicat: Hoc quod dico de adventu meo ad vos, ita est certum, sicut testimonium duorum vel trium.

Sic ergo ordo iudicii erit ; sed severitatem sententiae comminatur, dicens: *Praedixi enim, et praedico etc.* Ubi primo insinuat ordinem iudiciarium quo est procedendum , in quo exigitur ut praecedat trina admonitio ; et quantum ad hoc dicit : *Praedixi vobis* , ut praesens, bis , quando scilicet eram vobiscum ; et nunc absens *praedico:* ut sic ter admoneat: *praedico*, inquam, *his qui ante peccaverunt , et omnibus aliis ;* quasi dicat , Omnes moneo. Secundo praemissa monitione, comminatur sententiam ; unde dicit : *Quoniam si venero , non parcam iterum ;* quasi dicat: Illis qui peccaverunt peperci prima vice ; sed si iterum peccaverint , vel si non egerint poenitentiam , non parcam eis iterum. Et hoc iuste fit: quia ille cui semel remittitur , et iterum peccat ; si remitteretur sibi , cresceret in malitia , et efficeretur insolens. Et ideo dicit Sapiens *Proverb. 13. 24. Qui parcit virgae, odit filium suum.* Ex hoc ergo ordinatum est in Ecclesia ut praecedat trina monitio antequam quis sententiam excommunicationis fulminet: quia contingit quod aliqui, licet sint in peccatis, et offendant, tamen ex solo verbo admonitionis corriguntur, et satisfaciunt ; et etiam a levioribus semper incipiendum est. Quod si admonitione non ducitur, ne magis insolescat, adhibenda est severitas sententiae : *Eccli. 8. 11. Ex eo quod non profertur cito contra malos sententia , absque timore ullo filii hominum perpetrant mala.*

Consequenter , ne possent calumniari de potestate Apostoli, ostendit Apostolus suam iudiciariam potestatem, dicens : *An experimentum quaeritis eius qui in me loquitur Christus ?* Ubi tria facit. Primo ostendit se habere legationem, et potestatem iudicandi a Christo ; secundo ostendit virtutem Christi , ibi , *Qui in vobis non infirmatur , sed potens est in vobis ;* tertio ostendit quod virtus Christi etiam ad alios derivatur, ibi , *Nam et nos infirmi sumus in illo ; sed vivemus cum eo ex virtute Dei in vobis.* Dicit ergo : Si venero non parcam , immo severissime iudicabo : et hoc bene possum, quia habeo auctoritatem Christi in puniendo , et remittendo : *Supra 11. 19. Nam si quid donavi vobis, propter vos in persona Christi : Supra 5. 2. Pro Christo legatione fungimur, tamquam Deo exhortante per nos.* Et ideo dicit : *An experimentum quaeritis eius qui in me loquitur Christus?* quasi dicat: Non est dubitandum de potestate mea: quia quicquid ego loquor vel proferendo sententias , vel remittendo, vel praedicando , loquor a Christo : *Exod. 4. 12. Perge ergo : ego ero in ore tuo : Lucae 21. 15. Ego dabo vobis os , et sapientiam , cui non poterunt resistere, et contradicere omnes adversarii vestri.* Quae ergo homo facit ex instinctu Spiritus sancti , dicitur quod Spiritus sanctus facit. Ideo Apostolus quia a Christo motus hoc loquebatur, attribuit Christo tamquam principali , dicens : *Qui in me loquitur Christus.*

Sed ne dubitetur de potestate , et virtute Christi , ideo consequenter Apostolus ostendit virtutem Christi, cum dicit : *Qui in vobis non infirmatur , sed potens est in vobis.* Ubi primo ostendit virtutem Christi quantum ad ea quae in eis apparuerunt ; secundo quantum ad ea quae in Christo sunt, ibi , *Nam etsi crucifixus est ex infirmitate , sed vivit ex virtute Dei.* Dicit ergo : Habeo potestatem iudiciariam a Christo , qui in me loquitur, qui magnae virtutis est in vobis, dando dona gratiarum, distributionem Spiritus , et alia multa, quae experti estis ; et non solum *non infirmatur , sed potens est in vobis :* quia potenter vos convertit ad bonum : *Psal. 23. 8. Dominus fortis, et potens: Sap. 12. 18. Subest tibi cum volueris, posse :* et paulo ante : *Virtutem enim ostendis tu , qui non crederis esse in virtute consummatus.* Et non solum potentia Christi apparuit in vobis, sed etiam in seipso, scilicet inquantum a morte crucis, quam sustinuit ex infirmitate humana , quam assumpsit infirmatam in paupertate, surrexit, et *vivit ex virtute Dei*, quae est ipse Deus. Talis enim erat illa susceptio quae Deum hominem faceret , et hominem Deum : *1. Corinth. 1. 25. Quod infirmum est Dei , fortius est hominibus.* Vel *ex virtute Dei*, scilicet Patris, qui est etiam virtus Christi , quia eadem est virtus Patris , et Filii : *Apocal. 1. 18. Fui mortuus, et ecce sum vivus in saecula saeculorum.* Haec etiam virtus Christi derivatur ad nos : *nam et nos infirmi sumus in illo ;* quasi dicat : Ad nos etiam pertinet illa virtus : *quia et nos infirmi sumus in illo* , idest ad intentionem illius, inquantum propter ipsum multa patimur , et mortificamus nosmetipsos, et humiliamus nos : *1. Corinth. 4. 10. Nos infirmi propter Christum: Supra 10. 10. Praesentia corporis infirmi : Supra 4. 10. Semper mortificationem Iesu in corpore nostro circumferentes.* Et ideo *vivemus*, idest vivificabimur, *ex virtute Dei in vobis* iudicandis: *Galat. 1. 1. Qui suscitavit Iesum Chri-*

stum a mortuis. Et est sensus. Nos ex virtute qua Christus vivit, resuscitamur, et illa virtute habemus etiam potestatem iudicandi in vobis; vel vivemus simili beatitudine cum eo, et hoc *ex virtute Dei;* quae quidem virtus Dei est *in vobis*, idest in conscientiis vestris.

LECTIO II.

Vosmetipsos tentate si estis in fide: ipsi vos probate. An non cognoscitis vosmetipsos, quia Christus Iesus in vobis est? Nisi forte reprobi estis. Spero autem quod cognoscetis quia nos non sumus reprobi. Oramus autem Deum ut nihil mali faciatis: non ut nos probati appareamus, sed ut vos quod bonum est faciatis: nos autem ut reprobi simus. Non possumus enim aliquid adversus veritatem, sed pro veritate. Gaudemus enim, quoniam nos infirmi sumus, vos autem potentes estis. Hoc et oramus vestram consummationem. Ideo enim haec absens scribo, ut non praesens durius agam secundum potestatem quam Dominus dedit mihi in aedificationem, et non in destructionem.

Post comminationem severi Dei iudicii, subdit Apostolus admonitionem ad praeparationem, ut iudicium severum non patiantur: et primo ponit ipsam admonitionem; secundo rationem admonitionis assignat, ibi, *Ideo haec absens scribo ut non praesens durius agam.* Circa primum duo facit. Primo ponit admonitionem; secundo excludit falsam suspicionem, ibi, *Oramus autem Deum ut nihil mali faciatis.* Circa primum duo facit. Primo monet ut se examinent; secundo innuit quid per huiusmodi examinationem invenire possint, ibi, *An non cognoscitis vosmetipsos?* Circa primum sciendum est, quod ille qui secure vult comparere in iudicio, debet se primo examinare de factis suis, et sic poterit scire utrum tute compareat: et ideo Apostolus monet ut, antequam veniant ad iudicium, quod erit in adventu suo ad eos, examinent se, dicens: *Vosmetipsos tentate,* idest examinate, et considerate actus vestros: *1 Thessal. 5. 21. Omnia probate: quod bonum est tenete.* Monet autem ut de duobus se examinent: scilicet de fide: unde dicit: *Si estis in fide*, scilicet quam praedicavi vobis, et a me accepistis de Domino Iesu Christo, an excideritis ab ea, et sitis prolapsi in aliam. Et hoc necessarium est, quia *1. Corinth. 11. 31.* dicitur: *Si nosmetipsos iudicaremus, non utique iudicaremur: Hier. 11. 23. Vide vias tuas in convalle, scito quid feceris.* Item de operibus: unde dicit: *Ipsi vos probate*, scilicet an sitis in operibus bonis, et utrum conscientia remordeat vos aliquid mali fecisse. Et hoc utile est, quia *1. Corinth. 2. 28.* dicitur: *Probet autem seipsum homo: Gal. 6. 4. Opus suum probet unusquisque.*

Consequenter cum dicit, *An non cognoscitis vosmetipsos?* ostendit quid per huiusmodi examinationem invenire poterunt: et primo quid inveniant in seipsis; secundo quid inveniant in Apostolo, ibi, *Spero autem quod cognoscetis quia nos non sumus reprobi.* In seipsis autem duo invenire poterunt per examinationem: quia aut scient se tenere fidem, et sic invenire poterunt, et cognoscere quod Christus sit in eis; et hoc est quod dicit: *An non cognoscitis vosmetipsos, quia Christus Iesus in vobis est?* idest numquid si examinaretis vos, sciretis vos habere fidem, et cognosceretis quod Christus est in vobis? quasi dicat, sic quia ubi est fides Christi, ibi est Christus: *Ephes. 3. 17. Habitare Christum per fidem in cordibus vestris: 1. Corinth. 6. 19. Nescitis quia corpora vestra templum sunt Spiritus sancti, qui in vobis est, quem habetis a Deo?* Aut scient se non tenere fidem, et sic invenient quod sint reprobi; et ideo dicit: *Nisi forte reprobi estis*, idest vere invenietis vos habere Christum, nisi forte dimiseritis fidem, et reprobi sitis ab eo quod prius habuistis per fidem: *Hier. 15. 6. Reliquisti me, retrorsum abiisti: Ibid. 6. 29. Malitiae eorum non sunt consumptae: argentum reprobum vocate eos.*

Sed hic quaestio est litteralis de hoc quod dicit: *An non cognoscitis vosmetipsos, quia Christus Iesus in vobis est?* Nam Christus in eis solum manet qui habent caritatem, ut dicitur *1. Ioan. 4. 16. Deus caritas est, et qui manet in caritate, in Deo manet, et Deus in eo.* Si ergo cognoscimus quod Christus per fidem sit in nobis, oportet quod hoc sit per fidem formatam. Cognoscentes ergo hoc modo Christum esse in nobis, sciemus nos habere caritatem qua informatur fides; quod est contra illud *Eccle. 9. 1. Nemo scit utrum odio, an amore dignus sit.*

Respondeo. Dicendum est, quod habitare Christum in nobis, potest accipi dupliciter: vel quantum ad intellectum; vel quantum ad affectum. Si quantum ad intellectum, sic ipse habitat in nobis per fidem informem; et hoc modo nihil prohibet nos per certitudinem scire quod Christus habitet in nobis, scilicet cum scimus nos tenere fidem quam Ecclesia catholica docet, et tenet. Si vero quantum ad affectum, sic habitat Christus in nobis per fidem formatam; et hoc modo nullus potest scire quod Christus habitet in nobis, vel quod habeamus caritatem, nisi per revelationem, et specialem gratiam alicui concedatur per certitudinem. Per quamdam tamen coniecturam nihil prohibet nos scire posse quod in caritate sumus, quando scilicet quis invenit se taliter paratum, et dispositum ut nullo modo propter aliquod temporale vellet aliquid facere contra Christum: *1. Ioan. 3. 21. Si cor nostrum non reprehenderit nos, fiduciam habemus ad Deum.* Patet ergo quod Apostolus loquitur quantum ad primum modum. Vel etiam loquitur de cognitione quae est per coniecturam quamdam, ut dictum est. Argumentum autem procedit quantum ad secundum modum, et de cognitione, quae est per certitudinem.

Quid autem in Apostolo possint invenire, subdit dicens: *Spero autem quod cognoscetis quia nos non sumus reprobi.* Nam quia isti Corinthii possent dicere: Nos non sumus reprobi, sed ideo non tenemus documenta tua, quia non sunt recta, sed reprobanda: ideo dicit: Quicquid sit de vobis, tamen *spero* quod ex vita, et doctrina nostra quam ostendi vobis, *cognoscetis quia non sumus reprobi*, et non docuimus mala, nec exclusi sumus a potestate quam dicimus nos habere: *Eccli. 19. 26. Ex visu cognoscitur vir: Matth. 7. 16. A fructibus eorum cognoscetis eos.*

Consequenter cum dicit, *Oramus autem ad Deum ut nihil mali faciatis*, excludit suspicionem. Comminatus enim fuerat eis iudicium severum, cum ostenderat potestatem suam in iudicando, et indixerat examinationem, credens Christum in eis esse, nisi ipsi essent reprobi. Sed tamen hoc dimittit sub dubio, utrum sit Christus in eis. Et quia ipsi possent credere, et suspicari quod Apostolus gauderet de hoc quod essent reprobi, ut ipse in comparatione ad eos maior appareat, et ut in eis posset exercere severius iudicium; ideo Apostolus hanc suspicionem removet hic primo per orationem quam pro eis ad Deum dirigit; secundo per gaudium quod de eis concipit, ibi, *Gaudemus enim quoniam nos infirmi sumus, vos autem potentes estis.* Orat autem ut ipsi inveniantur innocentes, ut non examinentur ex severitate iudicii; et ideo dicit, *Oramus autem*, scilicet *Deum, ut vos nihil mali faciatis;* quasi dicat: Non credatis quod velimus quod sitis reprobi; sed *oramus ut nihil mali faciatis.* Item orat quod ipse appareat infirmus: per quod excluditur appetitus excellentiae Apostoli in comparatione ad eos: et ideo dicit: *Non*, scilicet oramus, *ut probati appareamus*, idest non ut nos commendemur probati in comparatione ad vos; *sed* magis *ut vos quod bonum est faciatis: Galat. 6. 9. Bonum autem facientes, non deficiamus: Psalm. 26. 14. Viriliter agite, et confortetur cor vestrum: Nos autem ut reprobi simus*, amittendo potestatem puniendi, et iudicandi: quia ubi non est culpa, omnes sumus pares, et unus non habet potestatem iudicandi super alios. Magis ergo vult Apostolus ut sint boni quam ut subiaceant potestati iudicii sui. Et quod careat potestate iudicandi si boni sint, ostendit cum dicit: *Non enim possumus aliquid adversus veritatem;* quasi dicat: Nos non laboramus nisi pro veritate, et pro ipsa stamus. Constat autem quod si puniremus innocentes, faceremus contra veritatem, et contra iustitiam. Unde cum Apostolus non possit facere contra veritatem, sed pro veritate, idest pro iustitia; manifestum est quod non puniet innocentes.

Notandum est secundum Augustinum in Glossa, quod ad vitandum peccata necessaria sunt duo, scilicet liberum arbitrium, et gratia Dei. Si enim liberum arbitrium non esset necessarium, numquam darentur homini praecepta, nec prohibitiones, nec exhortationes: frustra etiam darentur poenae. Gratia etiam est necessaria, quia nisi Deus omnes regeret per gratiam suam, non posset homo stare: frustra etiam oraremus quod non inducat nos in tentationem. Et ideo Apostolus ostendens utrumque esse necessarium, et orat Deum pro gratia obtinenda, et monet ut per liberum arbitrium recedant a malo, et faciant bonum: unde dicit: *Oramus*, quantum ad primum, *ut nihil mali faciatis*, quantum ad secundum.

Consequenter cum dicit, *Gaudemus enim, quoniam nos infirmi sumus, vos autem potentes estis*, removet falsam suspicionem, propter gaudium de bono ipsorum conceptum: et primo ponit gaudium quod de ipsorum innocentia concipit; secundo orationem quam pro ipsorum perfectione emittit, ibi, *Hoc autem oramus vestram consummationem.* Dicit ergo: Oramus quod vos probati appareatis, sed nos infirmi: et hoc apparet ex affectu nostro, quia gaudemus, quod scilicet aliqui sint inter vos boni et innocentes, ex quo subtrahatur nobis potestas iudicandi, et videamur infirmi: et hoc est quod dicit: *Gaudemus, quoniam nos infirmi sumus*, idest non exercentes potestatem nostram, *vos autem potentes*, idest sic bene agentes, et vitia vincentes, quod subtrahitis vos a potestate nostra iudicandi. Cum enim aliquis male agit, subdit se potestati iudicis; sed bene faciendo, repellit illam a se: *Rom. 13. 3. Vis non timere potestatem? Bene fac, et habebis laudem ex illa: 1. Corin. 4. 10. Nos infirmi, vos fortes.* De isto gaudio dicitur *Philip. 2. 17. Gaudeo, et congratulor vobis omnibus.* Et non solum de his gaudemus, sed etiam super hoc *oramus vestram consummationem*, idest perfectionem. In rebus enim naturalibus videmus quod quaelibet res naturalis naturaliter tendit ad suam perfectionem, ad quam habet naturale desiderium: et ideo cuilibet rei datur virtus naturalis, ut ad suam perfectionem naturalem possit pervenire. Gratia autem datur homini a Deo per quam homo perveniat ad suam ultimam et perfectam consummationem, idest beatitudinem, ad quam habet naturale desiderium. Unde quando aliquis non tendit ad suam perfectionem, signum est quod non habet satis de gratia Dei. Et ideo Apostolus, ut isti possint in gratia crescere orat ut perficiantur: *Philip. 1. 9. Oro ut caritas vestra magis ac magis abundet in scientia, et in omni sensu: Ephes. 6. 13. Ut possitis resistere in die malo, et in omnibus perfecti stare.*

Consequenter, posita admonitione, causam admonitionis assignat, dicens: *Ideo haec absens scribo, ut non praesens durius agam*, idest ideo absens scribo vobis haec monendo vos, ne scilicet cogar aliquid facere contra voluntatem meam, quae est ut nihil dure agam contra vos, nisi quatenus per vos compellar: et ideo dicit: *Ut non praesens*, vobis, *durius agam* contra vos quam velim, vel quam velitis: *Sap. 11. 11. Hos quidem tamquam pater monens probasti: Supra 10. 1. Absens confido in vobis: Rogo autem vos, ne praesens audeam per eam confidentiam qua existimor audere in quosdam.* Sed quia Corinthii possent dicere: Numquid etiam si bene fecerimus, non poteris contra nos, o Apostole, dure agere? ideo respondet, dicens: Non: quia non propono, nec possum agere, nisi secundum quod recepi a Deo potestatem. Deus autem dedit mihi hanc potestatem, scilicet ligandi, atque solvendi, *in aedificationem, non in destructionem*, idest ut vos aedificemini, et non ut destruamini. Et si dure vos corrigerem, non aedificarem, sed destruerem: *Supra 10. 8. De potestate nostra, quam dedit nobis Dominus ad aedificationem, et non in destructionem vestram.* Hanc autem potestatem dedit Dominus Paulo *Act. 9.* et *13. 2. Segregate mihi Barnabam, et Paulum ad opus ad quod assumpsi eos.*

LECTIO III.

De cetero, fratres, gaudete, perfecti estote, et exhortamini, idipsum sapite, pacem habete; et Deus pacis, et dilectionis erit vobiscum. Salutate invicem in osculo sancto. Salutant vos omnes sancti. Gratia Domini nostri Iesu Christi, et caritas

Dei, et communicatio sancti Spiritus sit semper cum omnibus vobis. Amen.

In praecedentibus Apostolus increpavit seductos a pseudo; hic vero consolatur persistentes in fide, et doctrina sua: et primo ponit monitionem; secundo subdit salutationem, ibi, *Salutate invicem in osculo sancto.* Circa primum primo ponit monitionem; secundo praemium impletae monitionis, ibi, *Et Deus pacis, et dilectionis erit vobiscum.* Monet autem ad tria. Primo qualiter se habeant in seipsis; secundo qualiter se habeant ad proximos; tertio qualiter debent esse omnes ad invicem. In seipsis autem debent bona duo habere. Primo gaudium de bono habito, et quantum ad hoc dicit: *De cetero, fratres*, qui constantes fuistis, *gaudete* in his quae ad servitium Dei facitis. Et hoc est necessarium ad hoc quod sitis iusti, et virtuosi: quia nullus est virtuosus, seu iustus, qui non gaudet iusta, et virtuosa operatione. Et ideo dicitur *in Psal. 99. 1. Iubilate Deo omnis terra, servite Domino in laetitia: Philip. 4. 4. Gaudete in Domino semper, iterum dico, gaudete.* Et vere semper est gaudendum: quia gaudium conservat hominem in bono habito: quia nullus potest esse diu in eo quod contristat. Secundo debent habere boni in seipsis aemulationem perfectionis; et quantum ad hoc dicit, *Perfecti estote*, idest semper tendatis ad perfectum: *Hebr. 6. 1. Quapropter intermittentes inchoationis Christi sermonem, ad perfectionem feramur.* Non est autem hoc quod hic dicitur, praeceptum, scilicet quod homo sit perfectus, sed hoc quod semper tendat ad perfectionem: et hoc est necessarium: quia qui non studet ad proficiendum, est in periculo deficiendi: videmus enim quod nisi remiges conentur ascendere, navis semper descendit. Et ideo dicebat Dominus *Matth. 5. 48. Estote perfecti, sicut et Pater vester caelestis perfectus est.* Proximis autem est impendenda exhortatio ad bona; et quantum ad hoc dicit, *Exhortamini: Eccli. 17. 12. Unicuique mandavit Deus de proximo suo: Rom. 12. 8. Qui exhortatur, in exhortando: Apoc. ult. 17. Qui audit, dicat, Veni.* Communia autem omnibus debent esse duo, scilicet ut idem sapiant, et ideo dicit, *Idem sapite;* et ut pacem habeant, et ideo dicit, *Pacem habete:* et haec duo ita se habent, quod unum est exterius, aliud interius. Constat enim quod corpora non possunt servari, et ordinari, nisi membra ordinentur ad invicem. Similiter nec Ecclesia, nec Ecclesiae membra, nisi ordinentur, et uniantur ad invicem. Est autem duplex unio necessaria ad membra Ecclesiae unienda. Una est interior, ut scilicet idem sapiant per fidem quantum ad intellectum, idem credendo, et per amorem quantum ad affectum, idem diligendo: et ideo dicit, *Idem sapite;* idest idem sentiatis de fide, et idem diligatis affectu caritatis: quia tunc est vera sapientia quando operatio intellectus perficitur, et consummatur per quietationem, et delectationem affectus. Unde sapientia dicitur quasi sapida scientia: *Rom. 15. 6. Ut sic unanimes uno ore honorificetis Deum et Patrem Domini nostri Iesu Christi: 1. Corinth. 1. 10. Idipsum dicatis omnes: Philip. 2. 2. Idem sapiatis, eamdem caritatem habentes, unanimes idipsum sentientes.* Alia est exterior, scilicet pax; et ideo dicit, *Pacem habete* inter vos: *Hebr. 12. 14. Pacem sequimini cum omnibus: Psalm. 33. 15. Inquire pacem: 2. Thessal. 3. 16. Ipse Deus pacis det vobis pacem sempiternam in omni loco.*

Consequenter cum dicit, *Et Deus pacis et dilectionis erit vobiscum*, ponit praemium quod redditur implentibus monitionem praedictam; quasi dicat: Si servabitis pacem inter vos, Deus pacis, et dilectionis erit vobiscum. Circa quod notandum est, quod apud Gentiles consuetum erat quod aliqui ex donis denominabant deos: quia licet esset unus Deus tantum, tamen singula dona sua denominabant deos ex illis donis; sicut ex dono pacis denominabant deum pacis, et ex dono salutis deum salutis. Huic vocabulo alludens Apostolus dicit: *Deus pacis, et dilectionis erit vobiscum:* non quod pax sit unus Deus, sicut illi dicebant; sed ideo Christus dicitur Deus pacis, quia est dator pacis, et amator: *Ioan. 14. 27. Pacem meam do vobis: 1. Corinth. 14. 33. Non est Deus dissensionis, sed pacis: Rom. 5. 5. Caritas Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum, qui datus est nobis.* Ipse etiam est auctor pacis: *Ioan. 16. 33. In me pacem habebitis, in mundo pressuram.* Ipse in pace habitat: *Psalm. 70. 3. In pace factus est locus eius.* Item non solum est Deus pacis, sed etiam dilectionis; et ideo dicit: *Deus pacis, et dilectionis erit vobiscum:* et hoc ideo est, quia qui est in vera pace cordis, et corporis, est in caritate, et *qui manet in caritate, in Deo manet, et Deus in eo*, ut dicitur *1. Ioan. 4. 16.* et quia homo non meretur nisi per pacem, et dilectionem: *Ioan. 14. 23. Si quis diligit me, sermonem meum servabit, et Pater meus diliget eum.*

Consequenter cum dicit, *Salutate invicem in osculo sancto*, ponit salutationem: et circa hoc primo indicit eis mutuam salutationem; secundo salutat eos ex parte aliorum, ibi, *Salutant vos omnes sancti;* tertio salutat eos ex parte sua, ibi, *Gratia Domini nostri Iesu Christi, et caritas Dei, et communicatio sancti Spiritus sit cum omnibus vobis.* Mutuam salutationem indicit faciendam per osculum: unde dicit: *Salutate invicem* vos ipsos *in osculo sancto.* Ubi notandum est, quod osculum est signum pacis: nam per os, in quo datur osculum, homo respirat. Et ideo quando homines dant sibi mutua oscula, signum est quod uniunt spiritum suum ad pacem. Est autem pax simulata, et haec est eorum qui *loquuntur pacem cum proximo suo, mala autem in cordibus eorum*, ut dicitur *in Psalm. 27. 3.* quae quidem fit per oculi fraudulentiam: *Proverb. 27. 6. Meliora sunt verba diligentis, quam fraudulentia oscula odientis.* Est et pax mala, et turpis, quando scilicet conveniunt ad malum faciendum: *Sap. 5. 22. In magno viventes inscientiae bello, tot et tam magna mala pacem appellant.* Et haec fit per osculum libidinosum: *Proverb. 7.* dicitur de mala muliere, quod apprehensum deosculatur iuvenem, et procaci vultu blanditur. Est et pax sancta, quam facit Deus: *Philip. ult. 7. Et pax Dei quae exsuperat omnem sensum, custodiat corda vestra, et intelligentias vestras in Christo Iesu:* et haec fit per osculum sanctum, quia unit spiritum ad sanctitatem. Et de hoc osculo dicitur hic, *In osculo sancto.* Et ex hoc inolevit consuetudo quod fideles, et sancti viri in signum

caritatis, et unionis se invicem osculantur; et datur pax in Ecclesiis in osculo sancto. Ex parte autem aliorum salutat eos, dicens: *Salutant vos sancti omnes:* quia omnes sancti, et fideles sperant, et desiderant, ac orationibus procurant salutem nostram: unde omnes fideles Christi ad invicem sperant, et desiderant sibi salutem: *Psalm. 118. 65. Participem me fac Deus etc.* Ex parte autem sua salutat eos Apostolus, dicens: *Gratia Domini nostri Iesu Christi, et caritas Dei, et communicatio sancti Spiritus sit cum omnibus vobis.* Ubi sciendum est, quod duplex est modus appropriandi aliquid divinis personis. Unus est essentialiter; alius causaliter. Essentialiter autem appropriatur divinis personis, sicut Patri potentia, quia ipse est potentia essentialiter, inquantum est principium; Filio sapientia, inquantum est Verbum; Spiritui sancto amor, inquantum est bonitas. Hic vero Apostolus non appropriat ista hoc modo, scilicet per essentiam, quia sic omnia appropriarentur Spiritui sancto; sed appropriat per causam: et ideo cum gratia sit donum quo dimittuntur nobis peccata: *Rom. 5. 24. Iustificati gratis per gratiam ipsius:* et remissio peccatorum sit nobis facta per Filium, qui carnem nostram accipiens, pro peccatis nostris satisfecit: *Ioan. 1. 17. Gratia, et veritas per Iesum Christum facta est:* propter hoc Apostolus attribuit gratiam Christo: unde dicit: *Gratia Domini nostri Iesu Christi.* Caritas autem est nobis necessaria, quia oportet nos uniri Deo: *1. Ioan. 4. 16. Qui manet in caritate, in Deo manet, et Deus in eo.* Et quia hoc est a Deo Patre, inquantum ipse sic dilexit mundum ut Filium suum unigenitum daret, ut dicitur *Ioan. 3. Rom. 5. 8. Commendat autem Deus suam caritatem:* ideo sibi ut principio istius caritatis, attribuit caritatem, cum dicit: *Et caritas Dei,* scilicet Patris. Communicatio vero divinorum fit per Spiritum sanctum, qui est distributor donorum spiritualium: *1. Corinth. 12. 11. Haec omnia operatur unus atque idem Spiritus.* Et ideo Spiritui sancto attribuit communicationem, cum dicit, *Et communicatio sancti Spiritus.* Vel attribuit sibi hoc, quia ipse est communis aliis duabus personis. Sic ergo Apostolus in salutatione sua optat omnia necessaria, cum dicit: *Gratia Domini nostri Iesu Christi, et caritas Dei, et communicatio Spiritus sancti sit semper cum omnibus vobis. Amen.* Gratia Christi, qua iustificamur, et salvamur; caritas Dei Patris, qua sibi unimur; et communicatio Spiritus sancti divina nobis dona distribuentis. Amen.

FINIS EPISTOLÆ II. AD CORINTHIOS.

D. THOMAE AQUINATIS

DOCTORIS ANGELICI

IN EXPOSITIONEM

D. PAULI APOSTOLI AD GALATAS

PROLOGUS.

VETERA, NOVIS SUPERVENIENTIBUS, PROIICIETIS: *Lev. 26. 10.*

Haec verba competunt praesenti Epistolae, in qua Apostolus redarguit Galatas, qui intantum seducti fuerant a pseudo, ut simul servarent legalia, et Evangelium: quod Apostolus improperat eis in verbis praemissis, dicens: *Vetera, novis supervenientibus, proiicietis.* In quibus verbis innuit Dominus quadruplicem vetustatem. Prima vetustas est erroris, de qua *Isa. 26. 3. Vetus error abiit:* et haec remota est per novitatem doctrinae Christi: *Marc. 1. 27. Quae est haec nova doctrina?* Secunda vetustas est figurae, de qua *Hebr. 8. 8. Consummabo super domum David, et super Iuda testamentum novum, non secundum testamentum quod feci patribus eorum.* Ubi primo ostendit primum testamentum esse vetustum, et hoc renovari per novitatem gratiae, seu veritatis praesentiae Christi: *Hierem. 31. 22. Novum faciet Dominus super terram.* Tertia est vetustas culpae, de qua *Psalm. 31. 3. Quoniam tacui* (non confitendo scilicet peccata mea) *inveteraverunt ossa mea:* et hoc renovatur per novitatem iustitiae: *Rom. 6. 4. In novitate vitae ambulemus.* Quarta est vetustas poenae: *Thren. 3. 4. Vetustam fecit pellem meam:* et haec renovabitur per novitatem gloriae, de qua novitate *Isa. 65. 17. Ecce ego creo caelum novum, et terram novam: Apoc. 21. 5. Dixit qui sedebat in throno: Ecce nova facio omnia.*

EXPOSITIO EPISTOLAE

AD GALATAS

CAPITIS PRIMI

LECTIO PRIMA

Paulus Apostolus non ab hominibus, neque per hominem, sed per Iesum Christum, et Deum Patrem, qui suscitavit eum a mortuis, et qui mecum sunt omnes fratres Ecclesiis Galatiae. Gratia vobis, et pax a Deo Patre nostro, et Domino Iesu Christo, qui dedit semetipsum pro peccatis nostris, ut eriperet nos de praesenti saeculo nequam, secundum voluntatem Dei et Patris nostri; cui est gloria in saecula saeculorum. Amen.

Scribit ergo Apostolus Galatis hanc Epistolam, in qua ostendit quod veniente gratia novi testamenti, debet proiici vetus testamentum, ut impleta veritate deseratur figura: quibus duabus, scilicet gratia, et veritate, adeptis, perveniatur ad veritatem iustitiae, et gloriae. Acquiruntur autem illa duo, si, observantia legalium dimissa, observantiae Evangelii Christi ferventer insistamus. Ordo autem huius Epistolae congruus est, ut post duas Epistolas ad Corinthios, in quarum prima agitur de sacramentis Ecclesiae, in secunda de ministris horum sacramentorum, necessario sequatur Epistola ad Galatas, in qua agitur de cessatione sacramentorum veteris testamenti. Dividitur autem haec Epistola in duas partes, in salutationem, et epistolarem narrationem, ibi, *Miror quod sic tam cito transferimini ab eo qui vos vocavit in gratiam Christi, in aliud Evangelium.* In salutatione autem primo ponitur persona salutantis; secundo ponuntur personae salutatae, ibi, *Ecclesiis Galatiae;* tertio bonum optatum, ibi, *Gratia vobis, et pax.* Circa primum primo ponitur persona salutans principaliter, quae describitur ex nomine, et ex auctoritate. Ex nomine quidem, cum dicit, *Paulus,* quod congruit humilitati suae, quia interpretatur humilis: unde dicitur *1. Corinth. 15. 9. Ego sum minimus Apostolorum, qui non sum dignus vocari Apostolus.* Item congruit officio suo, quia secundum alium modum interpretatur os tubae, in quo specialiter est officium praedicationis significatum: *Isa. 58. 1. Quasi tuba exalta vocem tuam, et annuntia populo meo scelera eorum, et domui Iacob peccata eorum.* Ex auctoritate autem describitur, cum dicitur *Apostolus.* Ubi duo ponuntur, scilicet eius auctoritas, et auctoritatis origo. Auctoritas, quia Apostolus, qui idem est quod missus. Sciendum est autem quod Apostolus in quibusdam Epistolis scribit se servum, ostendens nomen humilitatis, ut in Epistola ad Romanos; in quibusdam vero scribit se Apostolum, ostendens auctoritatem suam: cuius ratio est quia Romani superbi erant; et ideo Apostolus, ut inducat eos ad humilitatem, scribit se servum, in exemplum humilitatis. Galatis vero, quia stulti erant, et superbi, ut frangat eos, nominat se Apostolum; et ideo hic ponit auctoritatem suam. Originem autem auctoritatis suae describit, cum dicit: *Non ab hominibus, neque per hominem, sed per Iesum Christum, et Deum Patrem:* et primo removet originem aestimatam; secundo assignat veram, ibi, *Sed per Iesum Christum, et Deum Patrem.* Origo autem aestimata erat, quia intantum Galatae seducti erant a pseudo, quod crederent Apostolum non esse eiusdem auctoritatis qua alii Apostoli erant, quia non fuit doctus a Christo, vel conversatus cum eo; sed esset missus ab eis, quasi minister eorum. Opinionem ergo istam removet, cum dicit: *Non ab hominibus, neque per hominem.* Quidam enim mittebantur a toto collegio Apostolorum, et discipulorum; et ideo ostendens se non esse ab eis missum, dicit, *Non ab hominibus.* Quidam autem mittebantur ab aliquo Apostolorum in speciali, sicut Paulus aliquando mittebat Lucam, et Titum; et ideo ostendens quod nec sic missus sit, dicit, *Neque per hominem,* idest per aliquem Apostolorum in speciali; sed per Spiritum sanctum, qui dicit *Act. 13. 2. Segregate mihi Saulum, et Barnabam ad opus ad quod assumpsi eos.* Causa autem originis huius auctoritatis vera est Christus Iesus; et ideo dicit: *Sed per Iesum Christum et Deum Patrem.* Haec autem distinctio cum di-

cit, *Per Iesum Christum, et Deum Patrem*, potest accipi vel quantum ad personam Patris, et personam Filii; et tunc alius est in persona Deus Pater, et alius Iesus Christus. Ab utroque autem missus est beatus Paulus ad praedicandum, et a tota Trinitate, quia inseparabilia sunt opera Trinitatis. Non fit autem mentio de persona Spiritus sancti: quia cum sit unio et nexus duorum, positis personis duabus, scilicet Patris, et Filii, intelligitur etiam Spiritus sanctus. Vel potest sumi distinctio praedicta quantum ad naturam assumptam, scilicet humanam: quia secundum naturam divinam non est distinctio inter Deum Patrem, et Iesum Christum. Et tunc missus est Paulus per *Deum Patrem*, sicut per auctorem, et per *Iesum Christum*. sicut per ministrum: *Rom. 15. 8 Dico Iesum Christum ministrum fuisse circumcisionis.* Quia vero Galatae derogabant Apostolo, quod non fuisset conversatus cum Christo sicut alii, nec missus ab eo; ideo in hoc specialiter magnificat se, quia illi fuerunt missi per Christum adhuc viventem in carne mortali, ipse vero a Christo iam glorificato missus est: ideo dicit: *Qui*, scilicet Deus Pater, *suscitavit eum*, scilicet Iesum Christum, inquantum hominem, *a mortuis;* quasi dicat: Apostolus sum *non ab hominibus*, scilicet collegio Apostolorum, *nec per hominem*, scilicet Christum in mortali carne viventem; sed sum Apostolus per Christum iam suscitatum, et glorificatum: *Rom. 6. 4. Christus resurgens a mortuis iam non moritur.* Et quia praesens vita significatur per sinistram, futura vero per dexteram, inquantum ista est caelestis, et spiritualis, illa vero temporalis; ideo Petrus, qui vocatus fuit a Christo adhuc in carne mortali posito, ponitur in bulla Papae in sinistra parte; Paulus vero, qui vocatus fuit a Christo iam glorificato, ponitur in parte dextera.

Consequenter cum dicit, *Et qui mecum sunt omnes fratres*, ponuntur personae adiunctae salutantes; quas describit a dulci familiaritate, quia *mecum sunt*, scilicet ad solatium, et adiutorium: *Prover. 18. 19. Frater qui iuvatur a fratre, quasi civitas firma: Psal. 132. 1. Ecce quam bonum, et quam iucundum, habitare fratres in unum.* Item ab inseparabili caritate, cum dicit, *Fratres: Ioan. 13. 35. In hoc cognoscent omnes quia discipuli mei estis, si dilectionem habueritis ad invicem.* Item ab universalitate, cum dicit, *Omnes;* quod ideo addit, quia isti forte erant intantum seducti quod dictum Pauli non reputarent. Et ideo dicit: *Omnes qui mecum sunt:* ut ostendat eos testes esse veritatis suae, et facile intelligant se errare, dum ab omnibus reprehenduntur: *2. Corinth. 2. 6. Sufficit illi qui eiusmodi est, obiurgatio haec quae fit a pluribus.*

Personas autem salutatas ponit, cum dicit, *Ecclesiis Galatiae.* Ubi sciendum, quod, sicut in Glossa tangitur, Brennus dux Senonum olim congregato exercitu intravit Italiam, qua pertransita venit in Graeciam ante tempus Alexandri Magni, ubi cum essent aliqui de gente sua remanentes in una parte Graeciae, miscuerunt se Graecis: unde illa provincia Gallograecia dicta est; deinde illi Galatae sunt appellati, quasi albi. Et licet Graeci sint acuti ingenii, tamen illi Galatae stulti erant, et instabiles, et ad intelligendum tardiores, sicut et indociles Galli, unde originem traxerunt. Et ideo *infra 3. 1.* dicit eis: *O insensati Galatae, quis vos fascinavit non obedire veritati?* Istis ergo scribit Epistolam hanc, et isti sunt personae salutatae.

Consequenter cum dicit, *Gratia vobis, et pax,* ponit bona quae eis optat: et primo ponit ipsa bona optata; secundo ipsorum bonorum auctorem, ibi, *A Deo Patre, et Domino nostro Iesu Christo.* Bona autem quae eis optat, sunt duo, in quibus omnia bona spiritualia includuntur. Primum est gratia, quae est principium vitae spiritualis, cui in Glossa adscribitur remissio peccatorum, quae est primum in vita spirituali: nullus enim potest esse in vera vita spirituali, nisi prius moriatur peccato. Secundum est pax, quae est quietatio mentis in fine, quae in Glossa dicitur esse reconciliatio ad Deum. Et sic dum optat principium, et finem omnium bonorum spiritualium, includit Apostolus tamquam inter duo extrema desiderium omnis boni eis proveniendum: *Psalm. 83. 12. Gratiam, et gloriam dabit Dominus: 2. Corinth. ult. 13. Gratia Domini nostri Iesu Christi, et caritas Dei, et communicatio sancti Spiritus sit cum omnibus vobis.*

Bonorum autem ipsorum auctor est Deus Pater; et ideo dicit, *A Deo Patre.* Ubi primo ponitur bonorum causa; secundo causandi modus, ibi, *Qui dedit semetipsum pro peccatis nostris;* tertio gratiarum actio pro ipsis bonis, ibi, *Cui est honor in saecula saeculorum.* Causa autem, et auctoritas bonorum est Deus Pater tamquam auctor, inquantum Deus, et tota Trinitas, quae dicitur Deus omnium per creationem: *Sap. 14. 3. Tu autem Pater gubernas providentia.* Et ideo dicit, *A Deo Patre.* Item auctor est Dominus Iesus Christus, sicut minister, et hoc inquantum homo: *Rom. 15. 8. Dico Iesum Christum ministrum fuisse.* Et quod per Christum sit nobis gratia, patet *Ioan. 1. 17. Gratia et veritas per Iesum Christum facta est:* et *Rom. 3. 24. Iustificati gratis per gratiam ipsius.* Pax etiam est nobis per ipsum: *Ioan. 14. 27. Pacem meam do vobis.* Modus autem causandi huiusmodi bona ponitur, cum dicit, *Qui tradidit semetipsum pro peccatis nostris.* Ubi primo ponitur causa efficiens, quae est mors Christi; et quantum ad hoc dicit: *Qui dedit semetipsum pro peccatis nostris;* quasi dicat: Ideo Christus est auctor gratiae, et pacis, quia ipse morti dedit se, et sustinuit crucem; unde ipsa mors Christi est causa efficiens gratiae: *Rom. 3. 24. Iustificati gratis per gratiam ipsius:* et *Coloss. 1. 20. Pacificans quae in caelis, et quae in terris sunt.* Et dicit primo: *Qui dedit semetipsum*, idest sponte se obtulit: *Ephes. 5. 2. Dilexit nos Christus, et tradidit semetipsum pro nobis oblationem: Hebr. 2. 9. Ut pro omnibus nobis gustaret mortem: Ad Titum 2. 14. Qui dedit semetipsum pro nobis.* Ex quo manifeste Apostolus arguit contra eos, quod si mors Christi est sufficiens causa salutis nostrae, et in sacramentis novi testamenti, quae efficaciam habent ex passione Christi, confertur gratia, quod sit superfluum simul cum novo testamento servari legalia, in quibus gratia non confertur, nec salus acquiritur: quia *neminem ad perfectum adduxit lex*, ut habetur *Heb. 7. 19.*

Secundo ponitur finis, et utilitas ipsorum bonorum, quae est causa finalis: et est duplex. Unus est ut liberemur a peccatis praeteritis; et quantum ad hoc

dicit, *Pro peccatis nostris*, scilicet praeteritis delendis, et expiandis, quod est initium nostrae salvationis: *Apoc. 1. 5. Dilexit nos, et lavit nos a peccatis nostris in sanguine suo.* Alius finis est ut liberaret nos a potestate mortis; et quantum ad hoc dicit: *Ut eriperet nos de praesenti saeculo nequam: Coloss. 1. 13. Eripuit nos a potestate tenebrarum.* Et ponit tria, scilicet *ut eriperet*, inquit, *de praesenti, et saeculo, et nequam. Ut eriperet de praesenti*, trahendo nos ad aeterna per desiderium, et spem; de *saeculo*, idest de conformitate huius mundi, qui nos allicit, ut non ei conformemur: *Rom. 12. 2. Nolite conformari huic saeculo: nequam*, reducens nos ad veritatem iustitiae. Et dicitur saeculum nequam, non propter sui naturam, cum bonum sit creatum a Deo, sed propter mala quae in eo fiunt, sicut illud *Ephes. 5. 16. Dies mali sunt: Gen. 47. 9.* dixit Iacob: *Dies peregrinationis vitae meae centum triginta annorum sunt, parvi, et mali.* Et licet haec sint nobis per Christum, non tamen excluditur Deus Pater; et ideo ponitur tertio acceptatio divinae voluntatis: unde dicit, *Secundum voluntatem Dei et Patris.* Patris, inquam, Christi per naturam, qua ab aeterno procedit ut Verbum: *Psal. 2. 7. Ego hodie genui te: Ioan. 1. 1. In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum.* Item Patris nostri per adoptionem: *Ioan. 1. 12. Dedit eis potestatem filios Dei fieri.* Primo modo ly *Deus Pater* accipitur pro sola persona Patris; secundo modo pro tota Trinitate. Et quia a Deo Patre nostro, scilicet a tota Trinitate, haec omnia proveniunt nobis per Christum, ideo ipsi, scilicet toti Trinitati, *gloria* in se, honor in aliis sit, vel est, *in saecula saeculorum*, idest semper. *Amen* est nota confirmationis.

Habes ergo in summa in salutatione praedicta auctoritatem Apostoli, qua eorum superbiam frangit; virtutem gratiae, qua eos ad observantiam Evangelii provocat; et insufficientiam legalium, ut ab eis eos revocet.

LECTIO II.

Miror quod sic tam cito transferimini ab eo qui vos vocavit in gratiam Christi, in aliud Evangelium, quod non est aliud; nisi sunt aliqui qui vos conturbant, et volunt convertere Evangelium Christi. Sed licet nos, aut angelus de caelo evangelizet vobis, praeterquam quod evangelizavimus vobis, anathema sit. Sicut praediximus, et nunc iterum dico, si quis vobis evangelizaverit praeter id quod accepistis, anathema sit. Modo enim hominibus suadeo, an Deo? An quaero hominibus placere? Si adhuc hominibus placerem, Christi servus non essem.

In superioribus praecessit salutatio, sequitur in sequentibus epistolaris narratio: in qua arguit Apostolus eorum errorem; secundo eos monet ad correctionem *5. cap.* ibi, *State* ergo, *et nolite iterum iugo servitutis contineri.* Errorem autem eorum arguit dupliciter, et per auctoritatem evangelici documenti, et per rationem veteris testamenti, *3. cap.* ibi, *O insensati Galatae, quis vos fascinavit non obedire veritati?* Arguit autem errorem ipsorum, ostendendo auctoritatem evangelicae doctrinae. Primo ostendendo ipsorum levitatem quantum ad levem dimissionem evangelicae doctrinae; secundo commendando auctoritatem ipsius doctrinae evangelicae; ut sic quanto dignius est quod dimittunt, tanto eorum error appareat maior, ibi, *Notum enim vobis facio, fratres, Evangelium quod evangelizatum est a me.* Circa primum duo facit: primo enim exaggerat culpam; secundo infligit poenam, ibi, *Sed licet nos, aut angelus de caelo evangelizet vobis praeterquam quod evangelizavimus vobis, anathema sit.* Culpam autem exaggerat et seductorum, et seducentium, ibi, *Nisi sunt aliqui qui vos conturbant.* Circa primum tria facit: primo enim aggravat culpam seductorum ex animi levitate: unde dicit, *Miror;* quasi dicat: Cum sciatis tota bona quae dicta sunt, provenire vobis per Christum, et cum fueritis ita bene instructi per me, tamen *sic*, idest intantum, et tam vehementer, ut videamini iam obliti, *tam cito*, idest in tam brevi tempore, *transferimini*, ut alludat nomini: Galatia enim translatio dicitur; quasi dicat: Vos estis Galatae, quia *tam cito transferimini: Eccli. 19. 4. Qui cito credit, levis est corde.* Secundo aggravat eorum culpam ex eo quod dimiserunt. Si enim ratio recedit, et transfertur a malo, commendabilis est, et bene facit; sed quando recedit a bono, tunc est culpabilis. Et sic isti a bono translati erant; et ideo dicit eis: Etsi mirandum sit quod tam cito, et sic transferimini, addit tamen materiam admirationis quod *transferimini ab eo*, scilicet a Deo, et a fide eius, *qui vos vocavit in gratiam Christi*, idest in participationem aeterni boni, quam habemus per Christum: *1. Petr. 2. 9. Gratias agentes Deo, qui vos vocavit in admirabile lumen suum:* Item *2. Petr. 2. 9. Melius erat eis viam veritatis non agnoscere quam post agnitionem retrorsum converti ab eo quod illis traditum est sancto mandato.* Secundo aggravat eorum culpam ex eo ad quod conversi sunt: quia non sunt conversi ad bonum, sed ad malum: unde dicit, *In aliud Evangelium*, idest veteris legis: quae annuntiatio bona est, inquantum annuntiat quaedam bona, scilicet temporalia, et carnalia: *Isa. 1. 19. Si volueritis, et audieritis me, bona terrae comedetis;* sed tamen non est perfecte, et simpliciter, sicut Evangelium: quia non annuntiat perfecta, et maxima bona, sed parva, et minima. Sed lex nova est perfecte, et simpliciter Evangelium, idest bona annuntiatio, quia annuntiat maxima bona, scilicet caelestia, spiritualia, et aeterna. Et licet sit aliud Evangelium secundum traditionem pseudo, tamen secundum meam praedicationem, non. Est enim aliud in promissis, sed non est aliud in figura: quia idem continetur in veteri testamento, et in novo: in veteri quidem ut in figura, in novo vero ut in re, et expresse. Et sic est aliud Evangelium quantum ad ea quae exterius apparent; sed quantum ad ea quae interius sunt, et continentur, non est aliud. Licet autem non sit aliud in se, tamen potest esse aliud ex culpa aliorum, scilicet seducentium: et ideo eorum culpam exaggerans, dicit: *Nisi sunt aliqui*, scilicet seductores, *qui vos conturbant*, idest puritatem sensus vestri, quia imbuti fuistis per fidei veritatem, obfuscant: quia licet idem contineatur quantum ad interiorem intellectum per ve-

tus, et novum testamentum, ut dictum est; tamen si post susceptionem novi testamenti reiteratur vetus, videtur ostendi quod novum non sit perfectum, et quod illud sit aliud ab isto: et ideo dicit: *Quod non est aliud, nisi sunt aliqui qui vos conturbant:* quia isti pseudo post fidei evangelicae susceptionem cogebant eos circumcidi, ostendendo per hoc, quod circumcisio est aliquid aliud quam baptismus, et efficit aliquid quod baptismus non potest efficere: et ideo isti conturbant vos: *Infra 5. 12. Utinam abscindantur qui vos conturbant.* Et vere conturbant: quia *volunt convertere Evangelium Christi*, idest veritatem evangelicae doctrinae in figuram legis: quod est absurdum, et turbatio maxima. In illud enim debet aliquid converti ad quod ordinatur; novum autem testamentum, et Evangelium Christi non ordinatur ad vetus; sed potius e converso lex vetus ordinatur ad legem novam, sicut figura ad veritatem: et ideo figura converti debet ad veritatem, et lex vetus in Evangelium Christi; non autem veritas in figuram, neque Evangelium Christi in legem veterem: quod patet ex ipso usu loquendi: non enim dicimus, quod homo sit similis imagini hominis, sed potius e converso imago est similis homini: *Hierem. 15. 19. Ipsi convertentur ad te, et tu non converteris ad eos*: et *Levit. 26. 10. Novis supervenientibus, vetera proiicietis.*

Consequenter post exaggerationem culpae ponitur inflictio poenae, cum dicit: *Sed licet nos, aut angelus de caelo evangelizet vobis praeterquam quod evangelizavimus vobis, anathema sit:* et circa hoc duo facit. Primo promulgat sententiam; secundo rationem sententiae assignat, ibi, *Modo enim hominibus suadeo, an Deo?* Circa primum duo facit. Primo ostendit auctoritatem suae sententiae; secundo profert eam, ibi, *Sicut praedixi, et nunc iterum dico.* Ostendit autem auctoritatem suae sententiae multam esse: eo quod non solum in perversores, et in seductores subditos, sed etiam in pares, sicut sunt alii Apostoli, et etiam in superiores, sicut sunt angeli, si huius criminis, scilicet conversionis Evangelii in veterem legem, rei essent, efficaciam haberet. Et ideo dicit: Nostrae sententiae auctoritas, quam ego promulgo, quae est excommunicatio, non solum in illos qui talia intendunt, efficaciam habet; *sed licet nos*, scilicet Apostoli, *aut angelus*, bonus, vel malus, *de caelo* veniens *evangelizet praeterquam quod evangelizatum est a nobis, anathema sit*, idest reus erit huius sententiae quam promulgamus.

Ad evidentiam autem dictorum tria inquirere oportet. Primo quid significet hoc nomen *anathema.* Circa quod sciendum est, quod *anathema* est nomen Graecum, et componitur ab ana, quod est sursum, et thesis, positio, quasi sursum positio: et est ortum ex quadam antiqua consuetudine: antiqui enim quando pugnabant, capiebant aliquando aliquam praedam ab hostibus, quam nolebant convertere in usum proprium, sed suspendebant illam in templis, vel in aliquo loco publico civitatis, quasi separatam a communi usu hominum, et omne tale sic suspensum nominabant Graeci *anathema;* et ex hoc inolevit consuetudo quod omne illud quod excludebatur ab usu communi, diceretur anathematizatum: unde dicitur *Iosue 6.* de Hierico, et omnibus, quae in ea sunt, quod Iosue mox anathematizavit ea. Et ideo etiam hoc in Ecclesia inolevit ut illi qui excluduntur a communi societate Ecclesiae, et a participatione sacramentorum Ecclesiae, dicantur anathematizati.

Secundo inquirenda est ratio eorum quae dicit: *Licet nos, aut angelus de caelo evangelizet vobis praeterquam quod evangelizavimus vobis, anathema sit.* Ubi sciendum est, quod est triplex doctrina. Prima est Philosophorum, qui ex ductu rationis propriae in cognitionem suae doctrinae devenerunt. Quaedam alia doctrina est quae est tradita per angelos, sicut lex vetus: lex enim non est allata voluntate humana, sed *per angelos in manu mediatoris*, ut dicitur *infra 3. 19.* Quaedam vero doctrina tradita est a Deo immediate, sicut doctrina Evangelii: *1. Ioan. 1. 18. Deum nemo vidit umquam: unigenitus Filius qui est in sinu Patris, ipse enarravit: Hebr. 1. 2. Novissime diebus istis locutus est nobis in Filio:* et post *cap. 2. 3. Quae cum initium accepisset enarrari per Dominum, ab eis qui audierunt, in nos confirmata est.* Doctrina ergo quae traditur per hominem, potest mutari, et revocari per alium hominem qui melius novit; sicut unus Philosophus reprobat dicta alterius: item per angelum qui perspicacius videt veritatem. Doctrina etiam quae traditur per angelum, posset forte removeri per alium angelum superiorem, seu per Deum. Sed e contra doctrina quae immediate a Deo traditur, non potest neque per hominem, neque per angelum irritari. Et ideo si contingat quod homo, vel angelus diceret contrarium illi quae per Deum tradita est, dictum suum non est contra doctrinam, ut per hoc irritetur, et repellatur, sed potius doctrina est contra eum: quia ipse qui dicit, debet excludi, et repelli a communione illius doctrinae. Et ideo dicit Apostolus, quod dignitas doctrinae evangelicae, quae est immediate a Deo tradita, est tantae divinitatis quod sive homo, sive angelus evangelizet aliud praeter id quod in ea evangelizatum est, est anathema, idest abiiciendus, et repellendus est.

Tertio solvere oportet obiectiones quae circa hoc occurrunt: quarum una est. Cum par in parem non habeat imperium, et multo magis non habeat in superiorem, videtur quod Apostolus non potuit excommunicare Apostolos, qui erant sibi pares, et minus angelos, qui sunt superiores: *Matth. 11. 11. Qui minor est in regno caelorum, maior est illo.* Non est ergo anathema per hoc.

Ad hoc dicendum est, quod Apostolus hanc protulit sententiam, non propria auctoritate, sed auctoritate evangelicae doctrinae, cuius minister erat; cuius doctrinae auctoritas habet, ut quicumque contra illam dicunt, excludendi, et repellendi sint: *Ioan. 12. 48. Sermo quem locutus sum, ille iudicabit eum in novissimo die.*

Alia quaestio est, quia ipse dicit: *Praeterquam quod evangelizatum est.* Ergo non debet aliquis docere, neque praedicare nisi quod scribitur in Epistolis, et in Evangelio. Sed hoc est falsum: quia *1. Thessal. 3. 10.* dicitur: *Ut compleamus ea quae desunt fidei nostrae.*

Respondeo. Dicendum est, quod nihil aliud evangelizandum est quam illud quod continetur in Evangeliis, et in Epistolis, et in sacra Scriptura implici-

te, vel explicite. Nam sacra Scriptura, et Evangelium evangelizabat esse credendum Christo explicite. Unde quidquid continetur in eis implicite, quod facit ad doctrinam eius, et ad fidem Christi, evangelizari, et doceri potest. Et ideo cum dicit, *Praeter id quod accepistis*, idest omnino alienum addendo: *Apoc. ult. 18. Si quis apposuerit ad haec, aut addiderit*, scilicet omnino alienum, *apponat Deus super illum plagas scriptas in libro isto:* et *Deut. 4. 2. Non addetis quidquam ad verbum quod vobis loquor*, scilicet contrarium, seu alienum, *nec minuetis ex eo.*

Consequenter cum dicit, *Sicut praedixi, et nunc iterum dico*, sententiam suam profert in malos, dicens: Sicut praedixi de angelis, et Apostolis, idem dico de seductoribus: si quis seductor *evangelizaverit praeter id quod accepistis a me, anathema sit*, idest excommunicatus. Et haec est sententia quam profert.

Sed numquid ex hoc sunt excommunicati omnes haeretici? Videtur quod non: quia dicitur *Tit. 3. 10. Haereticum hominem post primam, et secundam correctionem devita.*

Respondeo. Dicendum est, quod haereticus potest dici aliquis, vel quia simpliciter errat ex ignorantia, et ex hoc non est excommunicatus; vel quia errat ex pertinacia, et alios nititur pervertere, et tunc incurrit in canonem latae sententiae. Utrum autem ex tunc his verbis sententiam in haereticos protulerit, dubium est; cum tamen sententia iam lata sit contra haereticos in Conciliis. Potest tamen dici quod forte hic ostenduntur excommunicatione digni.

Consequenter cum dicit, *Modo enim hominibus suadeo, an Deo?* ostendit rationem sententiae. Ubi primo ponit rationem ipsius sententiae; secundo manifestat hic propositum, ibi, *An quaero hominibus placere?* Posset enim aliquis dicere: Quare sic excommunicas? Forte aliqui sunt amici, vel alicuius auctoritatis. Non ergo sic faciendum est. Ideo respondens Apostolus dicit: Immo sic faciendum est, quia ea quae modo dico, non sunt ad favorem hominum, sed ut placeam Deo; et hoc est quod dicit: *Modo enim*, idest post conversionem, vel in ista Epistola, *suadeo hominibus*, idest tendit ad hoc appetitus meus ut placeam hominibus, *an Deo?* quasi dicat: Haec quae facio, ideo facio ut complaceam soli Deo: *1. Thessal. 2. 4. Loquimur non quasi hominibus placentes, sed Deo, qui probat corda nostra.* Nec etiam loquimur auctoritate hominum, sed divina. Quod autem non intendam placere hominibus, patet ex intentione, et ex proposito meo: nam ego *non quaero hominibus placere*, idest non est intentionis meae homines convertere, ut placeam hominibus tantum, sed propter honorem Dei: et hoc patet, quia *si adhuc* intenderem *placere hominibus*, ut olim placui, *non essem servus Christi.* Cuius ratio est, quia haec sunt contraria; ita dumtaxat, ut scilicet velim placere hominibus propter homines, non referendo illud in Deum. Si enim intendam aliquando placere hominibus, ut eos traham ad Deum, non pecco. Sed si primo modo, non sum servus Christi: *Isa. 28. 20. Coangustatum est stratum, ita ut alter decidat: et pallium breve utrumque operire non potest: Matth. 6. 24. Nemo potest duobus dominis servire: aut enim unum odio habebit; et alterum diliget; aut unum sustinebit, et alterum contemnet: Psal. 52. 9. Confusi sunt qui hominibus placent.*

LECTIO III.

Notum enim vobis facio, fratres, Evangelium quod evangelizatum est a me, quia non est secundum hominem: neque enim ego ab homine accepi illud, neque didici; sed per revelationem Iesu Christi. Audistis enim conversationem meam aliquando in Iudaismo, quoniam supra modum persequebar Ecclesiam Dei, et expugnabam illam, et proficiebam in Iudaismo supra multos coaetaneos meos in genere meo; abundantius aemulator existens paternarum mearum traditionum.

Supra Apostolus redarguit Galatas de levitate animi, eo quod sic cito dimiserant doctrinam Evangelii; hic vero ipsius evangelicae doctrinae dignitatem ostendit; et circa hoc duo facit: quia primo commendat auctoritatem doctrinae evangelicae secundum seipsam; secundo ex parte aliorum Apostolorum, et sua simul: *2. cap.* ibi, *Deinde post annos quatuordecim iterum ascendi Hierosolymam cum Barnaba, assumpto et Tito.* Iterum prima pars dividitur in duas: quia primo proponit intentum; secundo manifestat propositum, ibi, *Audistis enim conversationem meam aliquando in Iudaismo.* Circa primum duo facit. Primo proponit quod intendit; secundo probat quod proponit, ibi, *Neque enim ego ab homine accepi illud, neque didici.* Intendens ergo commendare veritatem evangelicae doctrinae, dicit: *Notum vobis facio, fratres, Evangelium quod evangelizatum est a me;* quasi dicat: Ita sum certus de auctoritate Evangelii quod non solum hominibus, immo etiam angelis, contrarium non crederem; sed eos, si contrarii essent, anathematizarem. Quam quidem certitudinem ex hoc habeo, quia magis credendum est Deo, quam hominibus, seu angelis; et ideo, cum ego habuerim illud Evangelium a Deo, maximam certitudinem habere debeo, et habeo. Et ideo dicit: *Notum enim vobis facio, fratres, Evangelium quod evangelizatum est a me* vobis, et aliis Ecclesiis, *quia non est secundum hominem*, idest secundum humanam naturam discordantem a regula, seu revelatione divina: et sic ly *secundum hominem* sonat in vitium: *1. Corinth. 3. 3. Cum enim sit inter vos zelus, et contentio, nonne carnales estis, et secundum hominem ambulatis?* et sic accipit hic Apostolus; et ideo dicit: *Non secundum hominem* docentem me, vel mittentem; quasi dicat: Nullo modo potest hoc Evangelium haberi ab homine, sed a Deo: et ideo subdit: *Neque enim ego ab homine accepi illud, neque didici.* Ubi duplicem modum acceptionis excludit. Primo quod non habuit ab homine auctoritatem evangelizandi; et quantum ad hoc dicit: *Neque ab homine*, scilicet puro, *accepi illud*, idest auctoritatem evangelizandi Evangelium, sed a Christo: *Rom. 10. 15. Quomodo praedicabunt, nisi mittantur? Isa. 42. 6. Dedi te in lucem gentium, in foedus populi: Act. 9. 15. Vas electionis est mihi iste, ut portet nomen meum coram gentibus, et Regibus, et filiis Israel.* Secundo quod non accepit scientiam evangelizandi ab homine; et i-

deo dicit : *Neque didici*, scilicet Evangelium per hominem purum , *sed per revelationem Iesu Christi* , idest per Iesum Christum , omnia clare ostendentem : *1. Corinth. 2. 10. Nobis autem revelavit Deus per Spiritum suum : Isai. 50. 5. Dominus Deus aperuit mihi aurem ; ego autem non contradico : ibidem 4. Dominus dedit mihi linguam eruditam, ut sciam sustentare eum qui lapsus est verbo.* Haec autem revelatio facta fuit Apostolo, cum raptus fuit in paradisum, ubi audivit arcana verba quae non licet homini loqui, *2. Corinth. 12.*

Consequenter cum dicit , *Audistis enim conversationem meam aliquando in Iudaismo*, probat propositum, scilicet quod non accepit ab homine Evangelium, neque ante conversionem , neque post conversionem ad Christum , ibi, *Cum autem placuit ei qui me segregavit ex utero matris meae, et vocavit per gratiam suam, ut revelaret Filium suum in me.* Quod autem non aeceperit ab homine ante conversionem suam, ostendit et per odium quod habebat ad fidem Christi, et ad Christianos , et per fervorem quem habebat ad Iudaismum , ibi , *Et proficiebam in Iudaismo supra multos coaetaneos meos.* Dicit ergo: Dico, quod non accepi ab homine , et hoc ante conversionem meam : quod patet ex factis illius temporis , et ex odio quod habebam ad fidem : nam vos ipsi *audistis :* infra eodem : *Tantum autem auditum habebant : Quoniam qui persequebatur nos aliquando, nunc evangelizat fidem quam aliquando expugnabat etc. conversationem meam aliquando* , dum infidelis eram , *in Iudaismo* , quo iudaice vivebam. Et dicit *meam*, quia hoc quod male facimus , ex nobis est ; ex Deo autem quidquid boni facimus : *Osee 13. 9. Ex te perditio tua, Israel; tantummodo in me auxilium tuum.* Istud scilicet audistis , *quoniam supra modum* , scilicet aliorum, quia non solum per se , sed provocabat principes ad hoc. Alii enim forte a principibus inducti persequebantur , sed iste eos inducebat : *Act. 9. 1. Saulus adhuc spirans minarum, et caedis in discipulos Domini, accessit ad Principem sacerdotum.* Et quia non solum in Hierusalem, sed etiam per totam regionem : unde accepit litteras in Damascum, *ut si quos invenisset huius viae viros, ac mulieres, vinctos perduceret in Hierusalem , ibid. 2.* Unde de eo potest intelligi illud quod dicitur *Gen. 49. 27. Beniamin lupus rapax : mane comedet praedam, et vespere dividet spolia. Persecutus sum Ecclesiam Dei*, scilicet inquirendo Christianos , et fugando: *1. Corinth. 15. 9. Non sum dignus vocari Apostolus , quoniam persecutus sum Ecclesiam Dei. Et expugnabam illam* , non quidem spiritualiter , quia corda fidelium non poteram a fide avertere , sed corporaliter affligendo eos poenis corporalibus , et ponendo in carcere : *Act. 9. 21. Nonne hic est qui expugnabat in Hierusalem eos qui invocabant nomen istud ; et huc ad hoc venit ut vinctos illos duceret ad principes sacerdotum ? Psalm. 128. 1. Saepe expugnaverunt me.* Sic ergo patet per odium quod habebat ad fidem Christi ante conversionem, scilicet quod non accepit Evangelium ab homine. Patet hoc etiam per amorem , et fervorem zeli quem habuit ad Iudaismum, et hoc quantum ad profectum exteriorem: unde dicit : *Et proficiebam in Iudaismo supra multos coaetaneos meos.* Ubi tria ponit, quae exprimunt profectus magnitudinem : quia *supra multos*, non supra paucos proficiebat; non supra senes ineptos ad profectum scientiae , sed *coaetaneos* , scilicet adolescentes acutos , et aptos ad profectum : *Thren. 3. 27. Bonum est viro, cum portaverit iugum ab adolescentia sua.* Item non supra coaetaneos extraneos , quasi ignotae linguae, sed illos qui sunt *in genere meo*, scilicet Iudaeorum: *Act. 22. 3. Ego sum vir Iudaeus... secus pedes Gamalielis eruditus iuxta veritatem paternae legis, aemulator legis, sicut et vos omnes estis hodie.* Item quantum ad zelum interiorem quem habebat ad legem; et ideo dicit: *Abundantius* prae aliis *aemulator existens* , non solum legis, sed *paternarum mearum traditionum* , scilicet quas habent Iudaei licitas, quas *boni patres addiderunt*, ut dicitur in Glossa. Quas quidem traditiones vocat suas , quia ita reputabat eas ac si suae fuissent: *Philip. 3. 5. Secundum legem pharisaeus, secundum aemulationem persequens Ecclesiam Dei.*

Sed quaestio est super hoc quod dicit Glossa, *Boni patres addiderunt.* Videtur quod non fuerint boni : quia *Deut. 4. 2.* dicitur: *Non addetis ad verbum quod ego loquor vobis , quidquam.* Ego fecerunt contra mandatum Domini , addentes traditiones ; et sic non fuerunt boni.

Dicendum est , quod verbum illud Domini intelligendum est sic. Non addetis aliquid contrarium , seu extraneum verbis quae ego loquor. Addere autem aliqua quae non sunt contraria , licuit eis , scilicet aliquos dies solemnes , et alia similia, sicut factum est tempore Mardochaei, et tempore Iudith , in memoriam beneficiorum quae a Deo recipiebant.

Contra : *Matth. 15. 6.* Dominus reprehendit eos dicens : *Irritum fecistis mandatum Domini propter traditiones hominum.* Non ergo sunt licitae traditiones.

Respondeo. Dicendum est, quod non arguuntur, quod tenent traditiones hominum , sed quia propter traditiones hominum dimittunt mandata Dei.

LECTIO IV.

Cum autem placuit ei qui me segregavit ex utero matris meae , et vocavit per gratiam suam, ut revelaret Filium suum in me , ut evangelizarem illum in Gentibus; continuo non acquievi carni , et sanguini. Neque enim veni Hierosolymam ad antecessores meos Apostolos, sed abii in Arabiam , et iterum reversus sum Damascum.

Postquam autem Apostolus ostendit quod ipse non accepit ab homine Evangelium ante suam conversionem; nunc hic probat quod non accepit ipsum ab homine post conversionem suam : et circa hoc duo facit. Primo ostendit quod non recepit Evangelium ab homine tempore conversionis suae ; secundo quod nec etiam post conversionem suam , ibi , *Deinde post annos tres veni Hierosolymam videre Petrum.* Circa primum duo facit : quia primo ostendit quod non recepit Evangelium ab Apostolis , neque didicit ; secundo quod non ab aliis fidelibus , ibi , *Sed abii in Arabiam , et iterum reversus sum Damascum.* Circa primum tria fa-

cit. Primo ostendit causam efficientem suae conversionis ; secundo finem, ibi, *Ut revelaret Filium suum in me ;* tertio modum , ibi , *Continuo non acquievi carni , et sanguini.* Circa primum notat causam suae conversionis , quae duplex est , scilicet beneplacitum Dei, quod est divina electio , et convertentis vocatio. Quantum ad primum dicit : *Cum autem placuit ei* , scilicet Deo : non quando volui ego, sed quando placitum fuit sibi : quia *non est volentis, neque currentis, sed miserentis Dei* , ut dicitur *Rom. 9. 16. Psal. 146. 11. Beneplacitum est Domino super timentes eum: Philip. 2. 13. Deus est qui operatur in nobis et velle, et perficere, pro bona voluntate. Qui* , scilicet Deus , *me* , scilicet rebellem : *1. Corinth. 15. 9. Ego sum minimus Apostolorum, qui non sum dignus vocari Apostolus, quoniam persequutus sum Ecclesiam Dei: Act. 9. 1. Saulus adhuc spirans minarum, et caedis in discipulos Domini :* persecutorem *ibid. 4. Saule, Saule, quid me persequeris ?* blasphemum : *1. Timoth. 1. 13. Qui fui blasphemus. Me* talem, inquam , *segregavit ex utero matris meae :* vel ad litteram , qui fecit me nasci ex ventre matris meae. Et vere dicitur Deus segregare ex utero , licet sit opus naturae , quae est quasi instrumentum Dei: quia opera etiam nostra attribuuntur Deo, sicut principali actori: *Isa. 26. 12. Omnia enim opera nostra operatus es in nobis, Domine:* sicut et effectus principali agenti attribuuntur. Ideo dicitur *Iob 10. 11. Pelle , et carnibus vestisti me.* Et ab hoc utero segregatus est ad iustificationem: quia eiusdem est iustificare , cuius est condere : *Psal. 21. 11. De ventre matris meae Deus meus es tu.* Vel *ex utero matris meae*, scilicet synagogae, cuius uterus est collegium pharisaeorum , qui nutriebant alios in Iudaismo : *Matth. 23. 15. Circuitis mare , et aridam , ut faciatis unum proselytum.* Sic ergo mater sua fuit synagoga : *Cant. 1. 5. Filii matris meae pugnaverunt contra me.* Uterus eius sunt pharisaei. Ex hoc ergo utero est segregatus per Spiritum sanctum ad fidem Evangelii: *Rom. 1. 1. Segregatus in Evangelium Dei.* Vel mater sua est Ecclesia Christi ; uterus eius collegium Apostolorum. Segregavit ergo Deus ipsum ab utero Ecclesiae, idest a collegio Apostolorum, in officium apostolatus , et praedicationis ad Gentes , quando dixit Apostolis *Act. 13. 2. Segregate mihi Barnabam , et Paulum ad opus ad quod assumpsi eos.* Vocavit autem synagogam matrem suam, quia pharisaeus erat, quasi magnus in ea , dum dicitur pharisaeus, et ex pharisaeis, quia zelator legis erat: *Supra: Abundantius autem aemulator existens paternarum mearum traditionum.* Quantum autem ad aliam causam dicit : *Et vocavit per gratiam suam.* Est autem duplex vocatio. Una est exterior : et sic dicit : Vocavit me caelesti voce : *Act. 9. 4. Saule, Saule, quid me persequeris ? ... Vade in civitatem, et ibi dicetur tibi quid te oporteat facere:* sic etiam alios Apostolos vocavit. Alia est interior ; et sic vocavit per quemdam instinctum interiorem , quo Deus per gratiam tangit cor, ut convertatur ad ipsum ; et sic vocavit a mala via in bonam; et hoc *per gratiam suam*, non nostris meritis : *Rom. 8. 30. Quos praedestinavit, hos et vocavit; et quos vocavit, hos et iustificavit: Isa 45. 13. Suscitavit eum ad iustitiam ; Amos 5. 8. Qui vocat aquas maris, et effundit eas super faciem terrae: Dominus nomen est eius.*

Finis autem conversionis ponitur, cum dicit: *Ut revelaret Filium suum in me:* qui quidem finis est Christus. Ordinatur autem conversio sua ad Christum dupliciter : scilicet facto ; et sic dicit : *Ut revelaret Filium suum,* idest in eo quod circa me fecit, convertendo me, et dimittendo peccata mihi, revelaret quanta sit mihi facta misericordia: *1. Timoth. 1. 15. Christus Iesus venit in hunc mundum peccatores salvos facere, quorum primus ego sum .... Sed ideo misericordiam Dei consequutus sum, quia ignorans feci in incredulitate , ibid. 13.* Sic ergo revelavit in eius conversione Filium suum ; et hoc inquantum Filius dicitur gratia Dei. Item revelavit eum in eius operatione: unde dicebat ipse *Rom. 15. 18. Non enim audeo aliquid loqui eorum quae per me non efficit Christus in obedientiam gentium, in verbo, in factis, et virtute signorum, et prodigiorum;* et hoc inquantum Filius virtus est Dei. Item revelavit eum in eius praedicatione : unde ipse *1. Corinth. 1. 23.* dicebat : *Nos praedicamus Christum crucifixum; Iudacis quidem scandalum, Gentibus autem stultitiam ; ipsis autem vocatis Iudaeis, atque Graecis , Christum Dei virtutem, et Dei sapientiam;* et hoc inquantum Filius eius dicitur Dei sapientia. Item ordinatur ad Christum sua conversio verbo ; et sic dicit : *Ut evangelizarem illum in Gentibus :* quia aliis Apostolis evangelizantibus Christum Iudaeis , Paulus de mandato Domini ivit ad Gentes convertendas : *Isa. 49. 6. Parum enim est mihi ut sis mihi servus ad suscitandas tribus Iacob, et faeces Israel convertendas. Dedi te in lucem Gentium : Act. 13. 47. Sic enim praecepit nobis Dominus: Posui te in lucem Gentium, ut sis in salutem usque ad extremum terrae : Isa. 55. 4. Ecce testem populis dedi eum, ducem ac praeceptorem gentibus.*

Modus autem suae conversionis est perfectus et quantum ad effectum : unde dicit: *Continuo non acquievi carni, et sanguini* , idest statim ita perfecte fui conversus quod omnis carnalis affectus recessit a me : *Eccli. 11. 23. Facile est enim in oculis Domini subito honestare pauperem.* Et accipitur hic caro, et sanguis pro vitiis carnalibus : *1. Corinth. 15. 50. Caro, et sanguis regnum Dei non possidebunt: Infra 5. 17. Caro concupiscit adversus spiritum, spiritus autem adversus carnem.* Vel pro affectu, et amore ad carnales sibi coniunctos : *Matth. 16. 17. Caro, et sanguis non revelavit tibi.* Sic Apostolus et vitia sua superavit, et suos Iudaeos contempsit. Item quantum ad intellectum, quia ita fuit instructus a Christo quod non fuit ei necesse instrui ab aliis fidelibus ; et ideo dicit : *Sed abii in Arabiam ;* quasi dicat : Non ivi ad loca ubi erant alii fideles, ut me instruerent ; sed ivi in Arabiam, ubi non erant edocti in fide , sed infideles : *et iterum reversus sum Damascum,* scilicet ad parentes: *Iob 38. 25. Quis dedit vehementissimo imbri cursum, et viam sonantis tonitrui ?*

Sed contra. Dicitur *Act. 9. 25.* quod demiserunt eum de muro per sportam; *cum autem venisset Hierusalem , tentabat se iungere discipulis.* Venit ergo Hierusalem.

Dicendum est, quod venit, sed non ut instrueretur.

Vel melius dicendum est, quod non statim venit, sed post aliquod tempus ; et ideo sequitur : *Deinde post annos tres veni Hierosolymam.*

LECTIO V.

Deinde post annos tres veni Hierosolymam videre Petrum, et mansi apud eum diebus quindecim. Alium autem Apostolorum vidi neminem, nisi Iacobum fratrem Domini. Quae autem scribo vobis, ecce coram Deo, quia non mentior. Deinde veni in partes Syriae, et Ciliciae. Eram autem ignotus facie Ecclesiis Iudaeae, quae erant in Christo. Tantum autem auditum habebant : Quoniam qui persequebatur nos aliquando, nunc evangelizat fidem, quam aliquando expugnabat: et in me clarificabant Deum.

Postquam superius Apostolus ostendit se non accepisse Evangelium ab homine ante conversionem suam, nec tempore suae conversionis ; hic probat quod nec etiam post conversionem accepit ipsum ab homine ; sed potius hic ostendit quomodo doctrina sua fuit ab hominibus adprobata ; et circa hoc duo facit : primo enim manifestat quomodo doctrina sua fuit ab Apostolis adprobata; secundo ostendit qualiter fuit adprobata ab aliis fidelibus, ibi, *Deinde veni in partes Syriae, et Ciliciae :* et primo narrat factum ; secundo confirmat veritatem dicti, ibi, *Ecce coram Deo, quia non mentior.* Dicit ergo : Licet non iverim ad Apostolos, ut instruerer ab eis, circa principium meae conversionis, quia iam eram instructus a Christo, tamen ex affectu caritatis compulsus, *post annos tres*, scilicet conversionis meae, *veni Hierosolymam*, quoniam iamdiu desideravi *videre Petrum*, non ut discerem ab eo, sed ut visitarem eum : *Iob 5. 24. Visitans speciem tuam, non peccabis. Et mansi apud eum diebus quindecim*, repertus ab eo ut verax Apostolus. Et dicit, *Diebus quindecim*, quia numerus iste componitur ex octo, et septem. Octonarius autem est numerus novi testamenti, in quo expectatur octava resurgentium ; septenarius autem est numerus veteris testamenti, quia celebrat septimam diem. Mansit autem apud Petrum diebus quindecim, conferens cum eo de mysteriis veteris testamenti, et novi. Et ne credatur quod licet non sit instructus a Petro, esset tamen instructus ab aliis, subdit, quod nec ab aliis fuit instructus : unde dicit : *Alium autem Apostolorum*, a quo instruerer, *vidi neminem*, idest nullum, *nisi Iacobum fratrem Domini :* illum enim vidit in Hierusalem.

Circa istum Iacobum sciendum est, quod iste fuit Episcopus Hierosolymorum, et fuit vocatus Iacobus minor, eo quod vocatus fuerat post Iacobum alium. Dicuntur autem multa de isto *Act. 15.* Ipse etiam fecit Epistolam canonicam. Quare autem dicatur frater Domini, a diversis diversimode dicitur. Elvidius enim dicit, quod ideo dicitur frater Domini, quia fuit filius Beatae Virginis. Dicit enim, quod Beata Virgo Christum concepit, et peperit; et post partum Christi concepit de Ioseph, et peperit alios filios. Sed hic error est damnatus, et reprobatus. Item patet esse falsum, quia Iacobus non fuit filius Ioseph, sed Alphaei. Alii vero dicunt, quod Ioseph ante Beatam Virginem habuit aliam uxorem, de qua habuit filium Iacobum, et alios ; qua mortua, accepit in uxorem Beatam Virginem, de qua natus est Christus, non tamen cognita a Ioseph, sed per Spiritum sanctum, ut in Evangelio dicitur. Quia ergo ex patre nominantur cognationes, et Ioseph putabatur pater Christi ; ideo iste Iacobus, licet non fuit filius Virginis, tamen vocabatur frater Domini. Sed hoc est falsum : quia si Dominus matrem virginem noluit nisi virgini commendare custodiendam, quomodo sustinuisset sponsum eius virginem non fuisse, et sic perstitisse ? Ideo alii dicunt, et in Glossa tangitur, quod Iacobus iste fuit filius Mariae Cleophae, quae fuit soror Virginis. Dicunt enim, quod Anna mater Beatae Virginis nupsit primo Ioachim, ex quo peperit Mariam matrem Domini : quo mortuo, nupsit Cleophae fratri Ioachim, ex quo peperit Mariam Cleophae, et ex hac natus est Iacobus minor, Iudas, et Simon; quo mortuo dicitur quod nupsit adhuc cuidam tertio, qui vocatus est Salome, ex quo concepit, et peperit aliam Mariam, quae dicta est Salome, et de hac natus est Iacobus maior, et Ioannes frater eius. Sed huic opinioni dupliciter contradicit Hieronymus. Primo quia Salome non est nomen viri, ut etiam in Graeco apparet ; sed est nomen mulieris, quae fuit soror Beatae Virginis, et ex Zebedaeo genuit Iacobum maiorem, et Ioannem ; sicut Maria Cleophae ex Alphaeo genuit Iacobum minorem, Iudam, et Simonem.

Dicitur autem frater Domini iste Iacobus specialiter inter alios suos consobrinos, et hoc propter duo. Primo propter similitudinem effigiei, quia similis erat Christo in facie ; et propter similitudinem vitae, quia imitabatur Christum in moribus. Vel quia Alphaeus pater eius fuit de cognatione Ioseph. Et ideo quia Iudaei cognationis lineam texere solent a maribus, et Christus putabatur filius Ioseph, ut dicitur *Luc. 3.* ideo specialiter dictus est frater Domini, et non alius, qui solum ex matre coniuncti erant ei. Accipitur autem hic frater cognatione : nam in Scriptura fratres aliquando dicuntur natura: *Matth. 1. 2. Iacob autem genuit Iudam, et fratres eius.* Cognatione, sicut omnes consanguinei sunt fratres: *Genes. 13. 8. Ne, quaeso, sit iurgium inter te et me, fratres enim sumus.* Gente, et sic omnes unius linguae dicuntur fratres: *Deut. 17. 15. Non poteris alterius gentis hominem Regem facere, qui non sit frater tuus.* Affectione, et sic omnes amici, et qui habent eumdem affectum, dicuntur fratres : *2. Corinth. 2. 13. Eo quod non invenerim Titum fratrem meum.* Religione, et sic omnes Christiani, qui habent unam regulam vitae, dicuntur fratres : *Matth. 23. 8. Fratres estis omnes vos : Psal. 132. 1. Ecce quam bonum, et quam iucundum habitare fratres in unum.* Communiter autem omnes homines dicuntur fratres, quia ab uno Deo gubernati, et educati : *Mal. 2. 10. Numquid non unus est pater omnium nostrum ?*

Consequenter cum dicit, *Quae autem scribo vobis, ecce coram Deo, quia non mentior*, confirmat per

iuramentum quod dixerat; quasi dicat: Ea quae nunc scribo vobis de me, *ecce* in manifesto sunt; ita quod satis constat *quia non mentior:* et hoc dico *coram Deo*, idest teste Deo. Iurat autem hic Apostolus non ex levitate, sed ex necessitate istorum, quibus necessarium erat ut crederent: nisi enim hoc faceret, non crederent ei: *2. Corinth. 2. 17. Coram Deo in Christo loquimur: Rom. 1. 9. Testis est mihi Deus.*

Quid ergo dicit Dominus *Matth. 5. 37. Sit sermo vester, Est est, non non: quod amplius est, a malo est?* Dicendum est, quod est a malo eius qui non credit; vel a malo poenae, quo cogitur quis iurare.

Consequenter cum dicit, *Deinde veni in partes Syriae, et Ciliciae*, ostendit quomodo fuit adprobatus ab aliis Ecclesiis Iudaeae. Ubi tria facit. Primo ostendit ubi fuit conversatus, quia in Cilicia: unde dicit: *Deinde veni in partes Syriae, et Ciliciae*, scilicet patriae, unde etiam fuit raptus, quia dicitur *Act. 22. 3. Erat autem Paulus a Tharso Ciliciae.* Secundo quomodo fuit cognitus ab eis, quia non facie, sed auditu tantum, et fama: unde dicit: *Eram enim ignotus facie Ecclesiis Iudaeae quae erant in Christo*, idest in fide Christi: *2. Corinth. 6. 8. Sicut qui ignoti, et cogniti.* Unde patet quod Ecclesiae Iudaeae non docuerunt me: *tantum enim auditum habebant*, scilicet de me per famam: *Quoniam qui persequebatur nos aliquando, nunc evangelizat fidem.* Tertio quomodo adprobatus est ab eis, quia *in me glorificabant Deum*, idest in mea conversione magnificum probabant, qui gratia sua me convertit: *Isa. 43. 20. Glorificabit me bestia agri.*

CAPITIS SECUNDI

LECTIO PRIMA

Deinde post annos quatuordecim iterum ascendi Hierosolymam cum Barnaba, assumpto et Tito. Ascendi autem secundum revelationem, et contuli cum illis Evangelium quod praedico in Gentibus; seorsum autem his qui videbantur aliquid esse: ne forte in vacuum currerem, aut cucurrissem. Sed neque Titus qui mecum erat, cum esset Gentilis, compulsus est circumcidi, sed propter subintroductos falsos fratres, qui subintroierunt explorare libertatem nostram, quam habemus in Christo Iesu, ut nos in servitutem redigerent: quibus neque ad horam cessimus subiectione, ut veritas Evangelii permaneat apud vos.

Postquam Apostolus in praecedenti capitulo commendavit auctoritatem evangelicae doctrinae secundum seipsam; nunc in isto capitulo commendat ipsam ex parte aliorum Apostolorum, et sua simul: et circa hoc duo facit. Primo commendat auctoritatem suae doctrinae ex adprobatione aliorum Apostolorum; secundo ex exemplo sui, et aliorum Apostolorum, ibi, *Nos natura Iudaei, non ex Gentibus peccatores.* Circa primum duo facit. Primo ostendit quod alii Apostoli adprobaverunt suam doctrinam; secundo ostendit quod libere reprehendit alios Apostolos in his quae contraria suae doctrinae dicebant, ibi, *Cum venisset Petrus Antiochiam, in faciem ei restiti.* Circa primum duo facit. Primo agit de collatione quam habuit cum Apostolis; secundo insinuat quid inde sequutum sit, ibi, *Sed neque Titus qui mecum erat, cum esset Gentilis, compulsus est circumcidi.* Circa primum duo facit. Primo ponit circumstantias ipsius collationis; secundo ponit ipsam collationem, ibi, *Et contuli cum illis Evangelium quod praedico in Gentibus.* Quantum ad primum tangit quatuor circumstantias, scilicet tempus, locum, testes, et motivum ipsius. Describit autem tempus, cum dicit: *Deinde post annos quatuordecim.*

Sed contra est: quia Apostolus fuit conversus primo anno post passionem Christi, et post tres ivit in Hierusalem, et sic sunt quatuor; et hic dicit, quod *post annos quatuordecim* iterum ivit in Hierusalem; et sic fiunt decem et octo; et tunc invenit Petrum in Hierusalem: et hoc non potest esse, quia Petrus sedit in Antiochia septem annis; in Roma vero viginti quinque annis: et sic essent octodecim, et septem, qui sunt viginti quinque anni, antequam iret Romam; et Romae moratus est vigintiquinque annis. Ergo vixisset Petrus post passionem Christi quinquaginta annis; quod est falsum, quia quadragesimo anno a passione Christi, passus est Petrus Romae, ut in historia habetur: quod fuit tempore Neronis.

Respondeo dicendum, quod cum dicitur, *Deinde post annos quatuordecim*, non est intelligendum quod post tres annos iterum elapsi sint quatuordecim anni antequam iret in Hierusalem; sed quod anno quartodecimo suae conversionis iterum ascendit. Nec sunt addendi supra istos quatuordecim septem anni, quibus Petrus rexit Ecclesiam Antiochenam, quia ante istos annos incepit regere; et cum Antiochia sit prope Hierusalem, potuit esse ut aliquando Petrus ivisset in Hierusalem, et tunc Paulus invenerit eum ibi. Et sic colligitur ex historia, quod post annos quatuordecim Petrus venit Romam tempore Claudii Imperatoris, et existens ibi vigintiquinque annis, complevit numerum triginta novem annorum, et mortuus est quadragesimo anno post passionem Domini. Dicit autem signanter *quatuordecim*, ut ostendat quod non indigebat Apostolorum instructione, si quatuordecim annis fuit sine eis.

Locum vero describit, cum dicit, *Hierosolymam.* Et dicit, *Ascendi*, quia in alto posita est. Ascendit autem Hierosolymam, ut ostenderet se concordare cum prophetia, quae dicit *Isa. 2. 3. De Sion exibit lex, et verbum Domini de Hierusalem.*

Testes describit, cum dicit: *Cum Barnaba, assumpto et Tito.* Barnabas Iudaeus erat, Titus vero Gentilis. Cum eis ergo ascendit, ut haberet testes suae doctrinae, et ut in nullam partem, sive Iudaeorum, sive Gentilium, ostendat se declinare: *Deut. 17. 6. In ore duorum vel trium stat omne verbum.*

Motivum autem describit, cum dicit: *Secundum revelationem Dei*, idest Deo revelante, et praecipiente sibi quod ascenderet in Hierusalem. Ex quo colligi potest quod omnes actus Apostolorum, et motus fuerunt secundum instinctum Spiritus sancti: *Iob 37. 11. Nubes spargunt lumen suum, quae lustrant per circuitum.*

Consequenter cum dicit, *Et contuli cum illis Evangelium quod praedico in Gentibus*, agit de ipsa collatione : ubi tria facit. Primo manifestat materiam super quam contulit ; secundo personas cum quibus contulit ; et tertio causam propter quam contulit. Materia de qua contulit, fuit Evangelium; et ideo dicit: *Contuli cum illis Evangelium* Dei. Personae cum quibus contulit, sunt maiores, et excellentiores inter Apostolos : unde dicit: *Seorsum autem cum his qui videbantur aliquid esse.* Sed causa utilis, et necessaria, ne scilicet *in vacuum currerem, aut cucurrissem.* Quantum ad primum dicit : Ascendi Hierosolymam, ubi contuli cum illis, tamquam cum amicis, et paribus, Evangelium quod praedicavi in Gentibus : non ut addiscerem, quia iam doctus eram a Christo ; non ut certificarer, quia sic certus sum quod si angelus diceret contrarium, non crederem, ut patet *supra 1. cap.* Sed contuli propter duo: scilicet ad insinuandam unitatem doctrinae meae cum doctrina aliorum Apostolorum : *1. Corinth. 1. 10. Idipsum dicatis omnes, et non sint in vobis schismata.* Contulit ergo cum eis quasi idem verbum cum eis, sed non pares habuit. Item ad vitandum calumniam aliorum. Apostolus enim non fuerat conversatus cum Christo, nec edoctus ab Apostolis ; sed statim post conversionem suam incepit praedicare quae erant odiosa Iudaeis, et specialiter de vocatione Gentium, et quod non debebant servari legalia.

Sic ergo contulit Evangelium ; sed cum quibus hoc fecerit, ostendit subdens: *Seorsum autem his qui videbantur aliquid esse ;* quasi dicat : Non cum omnibus, sed cum his qui erant inter alios alicuius auctoritatis et momenti, scilicet cum Petro, Iacobo, et Ioanne, et aliis magnis: *Eccli. 9. 21. Cum sapientibus, et prudentibus tracta.* Sed *seorsum cum his qui videbantur aliquid esse :* non quod turpia, vel falsa cum eis tractaret, ac conferret, sicut haeretici faciunt ; sed quia sciebat ibi esse Iudaeos calumniantes, propterea quia de legalibus docuerat. Et ideo ne veritas pateret calumniae, cum illis seorsum contulit qui non calumniarentur: *Proverb. 25. 9. Causam tuam tracta cum amico tuo, et secretum extraneo ne reveles, ne forte insultet tibi cum audierit, et exprobrare non cesset : Eccli. 8. 21. Coram extraneo ne facias consilium : nescis enim quid pariet.* Sic ergo patet et materia collationis, et personae ; sequitur causa, quae fuit, scilicet *ne in vacuum currerem, aut cucurrissem,* idest ne reputarer praedicasse inutiliter. Vocat autem praedicationem suam cursum, propter velocitatem suae doctrinae : quia in modico tempore a Hierusalem usque in Illyricum, et usque in Hispaniam praedicavit Evangelium : unde posset dici de eo illud *Psal. 147. 15. Velociter currit sermo eius :* et *2. Thessal. 3. 1. Fratres orate pro nobis, ut sermo Domini currat, et clarificetur sicut et apud vos.*

Sed numquid dubitabat quod in vacuum curreret ? Dicendum est, quod sibi non dubitabat, sed illis quibus praedicaverat : quia nisi ab illis firmiter teneretur sua doctrina, quantum ad illos in vacuum cucurrisset. Et ideo voluit conferre cum eis, ut dum scirent auditores quod doctrina sua concordaret cum doctrina aliorum Apostolorum, et adprobaretur ab eis, firmius eius doctrinam tenerent, et sic quantum ad eos non in vanum curreret: *1. Corinth. 9. 26. Ego sic curro, non quasi in incertum.*

Consequenter cum dicit, *Sed neque Titus, qui mecum erat, cum esset Gentilis, compulsus est circumcidi*, ostendit quid secutum sit ex collatione cum Apostolis habita : et ponit tria quae inde secuta sunt, scilicet quod a sua sententia non recessit; et quod suae doctrinae nihil superadditum fuit, ibi, *Mihi enim qui videbantur esse aliquid, nihil contulerunt;* tertio quod sua doctrina adprobata est, ibi, *Sed contra, cum vidissent quod creditum est mihi Evangelium praeputii... et cum cognovissent gratiam quae data est mihi, Iacobus, et Cephas, et Ioannes, qui videbantur columnae esse, dexteras dederunt mihi et Barnabae societatis.* Circa primum duo facit. Primo ostendit quod non recessit a sua sententia in quodam particulari ; secundo ostendit quod etiam in nullo alio recessit ab ea, ibi, *Sed propter introductos falsos fratres etc.* Dicit ergo : Dico quod ita contuli cum eis de doctrina Evangelii, quod ex hoc secutum est quod doctrina mea, et sententia firma permansit, scilicet de legalibus non observandis; sic quod Gentiles non cogerentur ad servandum legalia, intantum *quod neque Titus, qui mecum erat, cum esset* etiam *Gentilis, compulsus est* rationibus eorum *circumcidi ;* sed susceptus est ab Apostolis in societatem incircumcisus. Unde tunc data est sententia ab Apostolis de legalibus non observandis, sicut habetur *Act. 15.* Ratio autem quare post passionem Christi non debent servari legalia, assignatur a Chrysostomo talis. Manifestum est enim quod instrumentum quod fit de aliqua promissione, seu foedere, tenet tantum quousque compleatur foedus, et promissio: quibus completis, instrumentum praedictum in hoc non tenet. Circumcisio autem est quoddam instrumentum promissionis, et foederis inter Deum et fideles homines : unde et Abraham accepit circumcisionem in signum promissionis, ut dicitur *Gen. 17.* Et quia Christi peracta passione soluta fuit promissio, et completum foedus ; ideo post passionem non tenet, nec valet circumcisio. Sic ergo patet quod non recessit a sententia sua in hoc quod non permitteret circumcidi Titum.

Consequenter ostendit quod in nullo alio etiam recessit ab ea, cum dicit : *Sed propter subintroductos falsos fratres, qui subintroierunt explorare libertatem nostram, quam habemus in Christo, ut nos in servitutem redigerent.* Littera autem ista est diversa in diversis, et obscura, et legitur sic. Tu dicis quod non permisisti circumcidi Titum, sed quare non permisisti ? Nonne alibi permisisti Timotheum ? sicut legitur *Act. 16.* Ad hoc potest sic respondere Apostolus: Quia tunc temporis quando Timotheus fuit circumcisus, indifferens erat circumcisio, utrum scilicet servaretur, vel non ; sed modo cum ageretur de Tito, erat specialis quaestio de circumcisione, quam ego dicebam non debere servari. Unde si permisissem eum circumcidi, cum egomet definivissem quaestionem, fuisset factum in contrarium, nec licebat ultra de hoc movere quaestionem, vel facere difficultatem, utpote iam determinatam. Et ideo dicit : Dico, quod non permisi ipsum circumcidi ab illis : *quibus neque ad horam cessimus subiectione,* scilicet ut Gentes subderentur legi; et hoc *propter subintroductos* a diabolo, vel a phari-

saeis, *falsos fratres*, qui se fingunt amicos: *2. Corinth. 11. 26. Periculum in falsis fratribus. Qui*, scilicet fratres falsi, *subintroierunt*, in locum ubi erant Apostoli, latentes *explorare*, idest ad explorandam *libertatem nostram*, a peccato, et lege: *2. Corinth. 3. 17. Ubi spiritus Domini, ibi libertas: Rom. 8. 15. Non enim accepistis spiritum servitutis in timore, sed accepistis spiritum adoptionis filiorum: Infra 4. 5. Ut eos qui sub lege erant redimeret. Quam*, scilicet libertatem, *habemus in Christo Iesu*, idest per fidem Christi: *Infra 4. 31. Non estis ancillae filii, sed liberae.* Et ad hoc subintroierunt, *ut in servitutem*, legis, et carnalium observantiarum, *redigerent*, sicut ante passionem Christi: quod non est faciendum, quia *fundamentum aliud nemo potest ponere praeter id quod positum est, quod est Christus Iesus: 1. Corinth. 3. 11.* Et hoc *ut veritas Evangelii permaneat apud vos*; quasi dicat: In nullo cessimus eis propter hoc, ne scilicet *occasionem daremus eis* qui sine circumcisione dicebant vos non posse salvari: quod est contra veritatem Evangelii quod praedicavi vobis.

Ambrosius autem aliter legit. Secundum praemissa enim habetur quod ideo ad horam non cessit propter subintroductos, ex quo sequitur quod nisi fuissent subintroducti falsi fratres, cessisset eis de legalium observatione. Et ideo propter hoc non fuit, quia propter hoc non cessisset eis; sed propter ipsam veritatem. Ideo dicit Ambrosius, quod littera est falsa, et superfluit ibi *neque*. Unde vult quod non sit ibi *neque*. Et tunc est sensus. Non permisi circumcidi Titum, sed Timotheum permisi circumcidi, *propter subintroductos falsos fratres*, in locum ubi eram cum Timotheo, et aliis, *qui subintroieruut explorare libertatem nostram*. Quod cum facere nequivissent, populum in seditionem contra nos incitare moliebantur. *Quibus*, scilicet falsis fratribus, propter hoc *cessimus ad horam subiectione*, in facto circumcisionis, circumcidendo Timotheum, *ut veritas Evangelii permaneat apud vos*: quae habet, quod nec circumcisio aliquid confert, neque praeputium, sed fides.

Fuit autem specialis causa quare Timotheus circumcisus fuit, et non Titus: quia Timotheus fuit ex patre Gentili, et matre Iudaea; Titus vero ex utroque parente Gentili. Et sententia Apostoli erat, quod qui ex aliquo parente Iudaeo nati fuerant, circumciderentur; qui vero totaliter ex Gentilibus parentibus nati essent, nullo modo debeant circumcidi.

LECTIO II.

Ab his autem qui videbantur esse aliquid. Quales aliquando fuerint, nihil mea interest: Deus enim personam hominis non accipit. Mihi enim qui videbantur esse aliquid, nihil contulerunt; sed e contra, cum vidissent quod creditum est mihi Evangelium praeputii, sicut et Petro circumcisionis, qui enim operatus est Petro in apostolatum circumcisionis, operatus est et mihi inter Gentes, et cum cognovissent gratiam quae data est mihi, Iacobus, et Cephas, et Ioannes, qui videbantur columnae esse, dexteras dederunt mihi, et Barnabae societatis, ut nos in Gentes, ipsi autem in circumcisionem; tantum ut pauperum memores essemus. Quod etiam solicitus fuit hoc ipsum facere.

Ostenso quod Apostolus in nullo recessit a sententia sua in collatione praedicta; hic consequenter ostendit quod nihil suae doctrinae per alios Apostolos superadditum fuit; et circa hoc duo facit: primo enim describit conditionem Apostolorum, nihil ei addere valentium; secundo prosequitur propositum, ibi, *Mihi enim qui videbantur esse aliquid, nihil contulerunt.* Conditionem autem illorum describit ex tribus. Primo ex auctoritate quam habebant in Ecclesia, quae est magna: et quantum ad hoc dicit: *Ab his autem qui videbantur esse aliquid.* Littera defectiva est: unde debet suppleri sic. Ab his autem, scilicet Petro, et Ioanne; quasi dicat: Licet ad horam cesserim eis, nihil tamen accepi ab eis potestatis, vel doctrinae. Et si ab his nihil accepi, multo minus ab aliis.

Sed notandum est, quod hoc quod dicit, *Qui videbantur aliquid esse*, si intelligatur secundum gratiam Dei quae in ipsis erat, sic verum est, quod secundum hanc magni erant: quia quos iustificavit, hos et magnificavit, ut dicitur *Rom. 8.* si vero intelligatur aliquid esse secundum seipsos, sic falsum est, quia secundum hoc nihil erant. Nam si secundum se aliquid esse viderentur, semper fuissent magni, quia quod per se inest, semper inest. Unde cum non fuerint semper magni, non secundum se videbantur aliquid esse.

Secundo describit eorum conditionem ex statu eorum ante conversionem, quam habuerunt in synagoga; et hunc statum caute ostendit fuisse abiectum et vilem: unde dicit, *Quales aliquando fuerint:* quia rustici, pauperes, idiotae, et sine litteris erant: *1. Corinth. 1. 26. Non multi sapientes secundum carnem, non multi potentes, non multi nobiles.* Sed *quales fuerint*, *nihil*, idest non *mea interest*, scilicet referre. Et hoc forte introducit, ut considerantes statum quem illi habuerunt in synagoga, qui nullus fuit, et statum Pauli, qui magnus fuit, manifeste cognoscant quod Paulus in sententia quantum ad legalia sit eis praeferendus, et praesertim cum Paulus in statu Ecclesiae Christi eis aequaretur; ita quod Paulus eos in statu synagogae ante conversionem praecedebat, in statu post conversionem eis aequalis erat. Unde cum agebatur de synagoga, magis erat standum sententiae Pauli quam aliorum; sed cum de Evangelio ageretur, standum erat sententiae suae, sicut sententiae aliorum. Et sicut alii non erant magni per legalia, sed per Christum; sic et Apostolus per Christum magnus erat in fide, et non per legalia.

Tertio describit eorum conditionem ex divina electione; et quantum ad hoc dicit: *Deus enim personam hominis non accipit;* quasi dicat: Ideo magni sunt, quia Deus eos magnificavit, non attendens ad merita vel demerita eorum, sed ad ipsum quod facere intendit. Et ideo dicit: *Deus personam hominis non accipit*, idest non considerat magnam, vel parvam: *Sap. 6. 8. Pusillum, et magnum ipse fecit, et aequaliter cura est illi de omnibus.* Sed sine personarum acceptione ad salutem omnes vocat, non imputans illis de-

licta eorum ; et hoc , quia transierunt : *2. Corinth. 5. 17. Vetera transierunt: ecce facta sunt omnia nova: Psalm. 15. 4. Nec memor ero nominum eorum per labia mea.* Et ideo dicit Petrus *Act. 10. 34. In veritate comperi , quod non est personarum acceptio apud Deum.*

Circa hoc sciendum est , quod accipere personam proprie est in aliquo negotio attendere, quasi regulam ipsius negotii, conditionem personae nihil facientem ad negotium puta , cum ideo do beneficium alicui, quia est nobilis, sive pulcher: nobilitas enim, seu pulchritudo nil facit ad hoc quod habeat beneficium. Si vero conditio personae facit ad negotium , sic considerando illam conditionem in facto illo, non accipio personam; sicut si ideo do beneficium alicui , quia bonus est, et bene deserviet Ecclesiae quia bene litteratus, et honestus ; non sum acceptor personae. Nil ergo est proprie accipere personam, quam considerare conditionem personae nil facientem ad negotium. Cum ergo Deus in operibus suis, et beneficiis , nihil praeexistens ex parte creaturae respiciat , quia ipsum quod est creaturae , est effectus suae electionis ; sed respiciat solum quasi pro regula beneplacitum voluntatis suae, secundum quam omnia operatur , et non secundum aliquam conditionem personae , ut dicitur *Ephes. 4.* manifestum est quod non accipit personam hominis.

Consequenter descripta conditione eorum , ostendit propositum, scilicet quod nil ei addere potuerunt ; et ideo dicit : *Mihi enim qui videbantur aliquid esse nihil contulerunt ;* quasi dicat : Licet essent magnae auctoritatis , tamen nil addiderunt doctrinae meae , nec potestati : quia sicut supra dictum est, neque ab homine accepi Evangelium, neque per hominem didici.

Glossa autem aliter legit: *Quales aliquando fuerunt nihil mea interest ;* quasi dicat : Non pertinet ad me referre statum eorum ante conversionem, quales scilicet fuerunt : quia hoc nihil refert , cum et ego fuerim ipsius Ecclesiae etiam persecutor, et tamen Deus suae beneplacito voluntatis elegit me et magnificavit; et hoc quia Dominus personam hominis non acceptat.

Consequenter cum dicit , *Sed contra cum vidisset quod creditum est mihi Evangelium praeputii etc.* ostendit quod eius sententia sit adprobata ab Apostolis: et circa hoc tria facit. Primo ponit causam adprobationis ; secundo insinuat ipsam adprobationem , ibi , *Iacobus, et Cephas, et Ioannes, qui videbantur columnae esse, dexteras dederunt mihi, et Barnabae societatis ;* tertio addit quamdam conditionem adprobationi interpositam, ibi, *Tantum ut pauperum memores essemus.* Causam autem adprobationis , quae movit Apostolos adprobare sententiam Apostoli, ponit duplicem, scilicet praedicationis officium Apostolo iniunctum a Christo, et effectum iniuncti officii, ibi , *Et cum cognovissent gratiam quae data est mihi , Iacobus , et Cephas, et Ioannes .... dexteras dederunt mihi, et Barnabae societatis.* Circa primum primo ponit officium iniunctum, quod movit eos ad adprobandum; secundo officii manifestationem , ibi , *Qui enim operatus est Petro in apostolatum circumcisionis , operatus est et mihi inter Gentes.* Dicit ergo : Dico, quod illi *qui videbantur aliquid esse, nihil mihi contulerunt;* sed potius contra opinionem adversariorum, qui ascenderant contra me in Hierusalem ad Apostolos pro ipsa quaestione , me ipsi Apostoli adprobaverunt ; et hoc *cum vidissent quod creditum est mihi Evangelium* , idest officium praedicationis, *praeputii*, idest iniunctum praedicare incircumcisis, scilicet Gentibus: *Hierem. 9. 26. Omnes Gentes habent praeputium ; omnis autem domus Israel incircumcisi sunt corde.* Scilicet Petro commissa est auctoritas ut praedicaret Iudaeis tantum, et Paulus Gentibus ; sed postmodum et Petrus praedicavit Gentibus, et Paulus Iudaeis. Sed quia aliquis posset dicere : Unde constat nobis quod tibi sit commissum Evangelium in Gentibus ? ideo interponens dicit, quod per operationes Christi. Sicut enim patet quod Petrus accepit Evangelium a Christo propter mirabilia quae Christus fecit per eum ; ita patet quod ego ab ipso accepi propter miracula quae Christus operatus est, et operatur in me : et ideo dicit : *Qui operatus est Petro in apostolatum circumcisionis, operatus est et mihi inter Gentes* , idest qui Petrum fecit Apostolum in Iudaea, scilicet Christus, ipse me fecit Apostolum in Gentibus. Et haec est causa quae movit eos.

Sed quia non sufficit iniunctio , et auctoritas praedicandi, nisi homo per bonam scientiam, et discretam eloquentiam ipsam exequatur , et per bonam vitam commendet ; ideo addit usum suae auctoritatis , seu officii effectum, dicens : *Et cum cognovissent gratiam Dei quae data est mihi :* et est littera suspensiva, idest cum vidissent quod gratiosa , et fructuosa esset praedicatio mea, tunc *Iacobus, et Cephas, et Ioannes, qui videbantur columnae esse, dexteras dederunt mihi, et Barnabae societatis.* In quo notatur adprobatio, seu societas facta cum eis et Paulo : et primo ponuntur personae inter quas facta est societas, quae sunt *Iacobus, et Cephas*, idest Petrus , *et Ioannes.* Et praemittitur Iacobus, qui erat Episcopus Hierosolymorum, ubi haec facta sunt. Ioannes autem iste fuit Ioannes Evangelista, qui non descruit Iudaeam usque ad tempus Vespasiani. *Qui videbantur columnae esse.* Metaphorice dicitur hoc, idest sustentatio totius Ecclesiae. Sicut enim totum aedificium sustentatur per columnas , ita per istos tota Ecclesia Iudaeorum sustentabatur , et regebatur. Et de istis columnis dicitur *in Psalm. 74. 4. Ego confirmavi columnas eius* , idest Apostolos Ecclesiae: *Cant. 5. 15. Crura illius columnae marmoreae , quae fundatae sunt super bases aureas.* Isti scilicet ex una parte *dederunt dexteras societatis* , idest consenserunt in societatem , *mihi , et Barnabae,* in quo designantur personae ex alia parte. Per hoc autem quod dederunt sibi dexteras, significatur quod per manus se acceperunt, in signum coniunctionis , et unitatem opinionis. Secundo ostenditur societatis tenor, seu conditio, cum dicit: *Ut nos in Gentes , ipsi autem in circumcisionem* , scilicet praedicarent ; quasi dicat : Facta fuit inter nos coniunctio et unio ; ita tamen quod sicut omnes fideles obediunt Petro in circumcisione , idest in Ecclesia Iudaeorum fidelium ; ita omnes Gentiles qui conversi fuerunt ad Christum, obedirent Barnabae, et Paulo ; hoc tamen apposito, *ut nos essemus memores pauperum Christi* , qui scilicet vendiderant omnia bona sua , et pretium eorum ad pedes Apostolorum posuerant, propter Christum pauperes effecti. *Quod quidem solicitus fui hoc idem facere* , non minus affectus quam ipsi qui ordi-

naverunt, sicut apparet *Rom. 15.* et *1. Corinth. 6.* et *2. Corinth. 8.* et *9.* Ratio autem quare consuetudo primitivae Ecclesiae de venditione possessionum servabatur in Ecclesia ex circumcisione, et non in Ecclesia ex Gentibus, haec est, quia fideles Iudaei congregati erant in Hierusalem, et in Iudaea, quae destruenda in brevi a Romanis erat, ut postmodum rei probavit eventus; et ideo voluit Dominus ut ibi possessiones non reservarentur, ubi permansuri non erant. Ecclesia vero Gentilium firmanda erat, et augenda; et ideo consilio Spiritus sancti factum est ut in ea possessiones non venderentur.

LECTIO III.

Cum autem venisset Petrus Antiochiam, in faciem ei restiti, quia reprehensibilis erat. Primo enim quam venirent quidam a Iacobo, cum Gentibus edebat; cum autem venissent, subtrahebat, et segregabat se, timens eos qui ex circumcisione erant. Et simulationi eius consenserunt ceteri Iudaei, ita ut et Barnabas duceretur ab eis in illam simulationem. Sed cum vidissem quod non recte ambularent ad veritatem Evangelii, dixi Cephae coram omnibus: Si tu, cum Iudaeus sis, gentiliter vivis, et non iudaice, quomodo Gentes cogis iudaizare?

Supra Apostolus ostendit quod ipse nil utilitatis accepit ex collatione habita cum dictis Apostolis; hic vero ostendit quod ipse aliis profuit: et primo ostendit quomodo profuit Petro in corrigendo eum; secundo manifestat ea quae dixit, ibi, *Prius enim quam venerint quidam a Iacobo, cum Gentibus edebat; cum autem venissent, subtrahebat, et segregabat se.* Dicit ergo: Vere ipsi mihi nihil contulerunt; sed ego potius contuli eis, et specialiter Petro: quia *cum venisset Petrus Antiochiam,* ubi erat Ecclesia Gentium, ego *restiti ei in faciem,* idest manifeste: *Eccli. 4. 27. Ne revereris proximum in casu suo, nec retineas verbum in tempore salutis.* Vel *in faciem,* idest non in occulto, tamquam detrahens, et timens, sed publice, et ut par ei: *Levit. 19. 17. Non oderis fratrem tuum in corde tuo, sed publice argue eum, ne habeas super illo peccatum.* Et hoc ideo, *quia reprehensibilis erat.*

Sed contra. Quia hoc fuit post acceptam gratiam Spiritus sancti; sed post gratiam Spiritus sancti nullo modo peccaverunt Apostoli. Respondeo. Dicendum est, quod post gratiam Spiritus sancti nullo modo peccaverunt mortaliter Apostoli; et hoc donum habuerunt per potentiam divinam, quae eos confirmaverat: *Psal. 74. 4. Ego confirmavi columnas eius:* peccaverunt tamen venialiter; et hoc fuit eis ex fragilitate humana: *1. Ioan. 1. 8. Si dixerimus, quia peccatum non habemus,* scilicet veniale, *ipsi nos seducimus, et veritas in nobis non est.*

Quod vero dicitur in Glossa, *Restiti ei tamquam par,* dicendum est, quod Apostolus fuit par Petro in executione auctoritatis, non in auctoritate regiminis.

Ex praedictis ergo habemus exemplum, praelati quidem humilitatis, ut non dedignentur a minoribus, et subditis corrigi; subditi vero exemplum zeli, et libertatis, ut non vereantur praelatos corrigere, praesertim si crimen est publicum, et in periculum multitudinis vergat.

Consequenter cum dicit, *Priusquam venirent quidam a Iacobo, cum Gentibus edebat; cum autem venissent, subtrahebat, et segregabat se,* manifestat ea quae dixit: et primo hoc quod dixit eum reprehensibilem esse; secundo vero hoc quod dixit Petrum reprehendisse, ibi, *Sed cum vidissem quod non recte ambularent ad veritatem Evangelii, dixi Petro coram omnibus etc.* Circa primum tria facit. Primo ostendit quid Petrus sentiebat; secundo quid faciebat, ibi, *Cum autem venisset Cephas Antiochiam, in faciem ei restiti;* tertio quid inde sequebatur, ibi, *Et simulationi eius consenserunt ceteri Iudaei.* Dicit ergo circa primum, quod Petrus sentiebat legalia non esse servanda; et hoc facto ostendebat: quia *priusquam venirent quidam,* Iudaei scilicet, zelantes pro legalibus, *a Iacobo* Hierosolymitanae Ecclesiae Episcopo, *edebat,* scilicet Petrus, *cum Gentibus,* idest indifferenter utebatur cibis Gentilium. Et hoc faciebat ex instinctu Spiritus sancti, qui dixerat ei: *Quod Deus sanctificavit, tu ne commune dixeris,* ut habetur *Act. 10.* ut ipse *ibidem sequenti cap.* dixit Iudaeis, qui contra eum insurrexerunt, quia cum incircumcisis comedisset, quasi rationem reddens. Quid autem faciebat, ostendit hic Paulus dicens, quod cum erat cum Iudaeis, *subtrahebat se* a consortio fidelium qui fuerant ex Gentibus, adhaerens Iudaeis tantum, et congregans se cum eis. Et ideo dicit: *Cum autem venissent,* scilicet a Iudaea, *subtrahebat se* Petrus a Gentibus conversis, *et segregabat se ab eis.* Et hoc ideo, quia erat *timens eos qui ex circumcisione erant,* idest Iudaeos, non quidem timore humano, sive mundano, sed timore caritatis, ne scilicet scandalizarentur, sicut dicitur in Glossa. Et ideo factus est Iudaeis tamquam Iudaeus, simulans se cum infirmis idem sentire. Sed tamen inordinate timebat: quia veritas numquam dimittenda est propter timorem scandali. Quid autem ex hac simulatione sequebatur, subdit dicens, quod *simulationi eius,* scilicet Petri, *consenserunt ceteri Iudaei,* qui erant Antiochiae, discernentes cibos, et segregantes se a Gentibus; cum tamen ante simulationem huiusmodi hoc non fecissent. Et non solum illi consenserunt Petro, sed ita fuit illa simulatio in cordibus fidelium, *ut etiam Barnabas,* qui mecum erat doctor Gentium, et contrarium fecerat, et docuerat, *duceretur ab eis in illam simulationem,* subtrahens se ab eis, scilicet Gentibus. Et hoc ideo, quia, secundum quod dicitur *Eccli. 10. 2. qualis est rector civitatis, tales et inhabitantes eam:* et *ibidem: Secundum iudicem populi, sic et ministri eius.*

Consequenter cum dicit, *Sed cum vidissem quod non recte ambularent ad veritatem Evangelii, dixi Cephae coram omnibus etc.* manifestat ea quae dixerat de reprehensione sua, qua Petrum reprehendit: et circa hoc tria facit. Primo ponit causam reprehensionis; secundo reprehendendi modum; tertio reprehensionis verba. Occasio autem reprehensionis est non levis, sed iusta, et utilis, scilicet periculum evangelicae veritatis. Et ideo dicit: Sic Petrus reprehensibilis erat; *sed*

ego solus *cum vidissem quod non recte ambularent*, illi qui sic faciebant, *ad veritatem Evangelii:* quia per hoc peribat veritas, si cogerentur Gentes servare legalia, ut infra patebit. Quod autem recte non ambularent, ideo est, quia veritas, maxime ubi periculum imminet, debet publice praedicari, nec fieri contrarium propter scandalum aliquorum: *Matth. 10. 27. Quod dico vobis in tenebris, dicite in lumine: Isa. 26. 7. Semita iusti recta est, rectus callis iusti ad ambulandum.* Modus autem reprehendendi fuit conveniens, quia publicus, et manifestus: unde dicit: *Dixi Cephae*, idest Petro, *coram omnibus:* quia simulatio illa in periculum omnium erat: *1. Timoth. 5. 20. Peccantem coram omnibus argue.* Quod intelligendum est de peccatis manifestis, et non de occultis, in quibus debet servari ordo fraternae correctionis. Cuiusmodi autem verba Apostolus dixerit Petro, cum eum reprehenderet, subdit dicens: *Si tu, Iudaeus cum sis, gentiliter vivis, et non iudaice; quomodo Gentes cogis iudaizare?* quasi dicat: O Petre, *si tu, cum Iudaeus sis*, natione, et genere, *gentiliter, et non iudaice vivis*, idest Gentium, et non Iudaeorum ritum servas; cum scias, et sentias discretionem ciborum nihil conferre; *quomodo cogis Gentes*, non quidem imperio, sed tuae conversationis exemplo, *iudaizare?* Et dicit, *Cogis*, quia secundum quod Leo Papa dicit, validiora sunt exempla quam verba. In hoc ergo Paulus reprehendit Petrum quod cum ipse esset instructus a Deo, cum iudaice prius viveret, ne postea amplius cibos discerneret: *Act. 10. 15. Quod Deus sanctificavit, tu ne commune dixeris:* ipse contrarium simulabat.

Sciendum est autem, quod occasione istorum verborum non parva controversia est orta inter Hieronymum, et Augustinum: et secundum quod ex eorum verbis aperte colligitur, in quatuor discordare videntur. Et primo in tempore legalium, quando scilicet servari debuerunt. Nam Hieronymus duo tempora distinguit: unum ante passionem Christi, aliud post passionem. Vult ergo Hieronymus quod legalia ante passionem Christi viva essent, idest habentia virtutem suam, inquantum scilicet per circumcisionem tollebatur peccatum originale, et per sacrificia, et hostias placabatur Deus; sed post passionem non solum dicit ea non fuisse viva, vel mortua, sed, quod plus est, ea fuisse mortifera, et quod quicumque post passionem Christi ea servavit, peccavit mortaliter. Augustinus vero distinguit tria tempora. Unum tempus ante passionem Christi, et concordans cum Hieronymo dicit, isto tempore legalia viva fuisse. Aliud tempus est post passionem Christi immediate, ante gratiam divulgatam, sicut tempus Apostolorum in principio, in quo tempore dicit Augustinus legalia mortua fuisse, sed tamen non mortifera Iudaeis conversis, dummodo ipsa servantes spem in eis non ponerent, ita quod etiam ipsi Iudaei ea servantes tunc non peccarent. Si vero in eis spem posuissent, quicumque conversi ea servantes peccassent mortaliter, quia si posuissent in eis spem, quasi essent necessaria ad salutem, quantum in eis erat, evacuassent gratiam Christi. Aliud tempus dicit esse post veritatem, et gratiam Christi divulgatam; et in isto tempore dicit ea mortua, et mortifera omnibus ea servantibus. Ratio autem dictorum est, quia si Iudaei statim post conversionem fuissent prohibiti ab observantiis legalium, visum fuisset eos pari passu ambulare cum idolatris, qui statim ab idolorum cultura prohibebantur, et legalia non fuisse bona, sicut nec idolatriam. Et ideo instinctu Spiritus sancti permissum est ut legalia modico tempore servarentur ea intentione quae dicta est, ut per hoc ostenderetur legalia tunc bona fuisse. Unde dicit Augustinus, quod per hoc ostendebatur quod mater synagoga cum honore deducenda ad tumulum erat, dum non statim post passionem Christi legalia prohibita sunt. Quicumque vero non eo modo ipsa servaret, non honoraret matrem synagogam, sed eam extumularet. Secundo discordant praedicti Hieronymus, et Augustinus de observatione legalium quantum ad ipsos Apostolos. Hieronymus dicit, quod Apostoli numquam secundum veritatem servabant legalia, sed simulaverunt se servare, ut vitarent scandalum fidelium qui fuerant ex circumcisione. Et hoc quidem modo dicit simulasse Paulum, quando persolvit votum in templo Hierosolymitano, ut habetur *Act. 21.* et quando circumcidit Timotheum, ut habetur *Act. 16.* et quando a Iacobo monitus quaedam legalia suscepit, ut habetur *Act. 15.* Et hoc quidem facientes non deludebant alios, quia faciebant hoc non intendentes legalia servare, sed propter aliquas causas; sicut quod quiescebant in sabbato, non propter observantiam legis, sed propter quietem. Item abstinebant ab immundis secundum legem, non propter observantiam legis, sed propter alias causas, utpote propter abominationem, et aliquid huiusmodi. Augustinus vero dicit, quod Apostoli servabant ipsa legalia, et hoc intendentes, sed tamen non ponentes in eis spem, quasi essent necessaria ad salutem. Et hoc quidem licebat eis, quia fuerunt ex Iudaeis; ita tamen quod haec servarent ante gratiam divulgatam. Unde sicut eo tempore alii Iudaei conversi sine periculo servare poterant, absque eo quod in eis spem ponerent, ita et ipsi. Tertio discordant de peccato Petri. Nam Hieronymus dicit, in simulatione praedicta Petrum non peccasse, quia hoc ex caritate fecit, et non ex aliquo timore mundano, ut dictum est. Augustinus vero dicit, eum peccasse, venialiter tamen, et hoc propter indiscretionem quam habuit nimis inhaerendo huic parti, scilicet Iudaeorum, ad vitandum eorum scandalum. Et validius argumentum Augustini contra Hieronymum est, quia Hieronymus adducit pro se septem doctores, quorum quatuor, scilicet Laodicensem, Alexandrum, Origenem, et Didymum, excludit Augustinus, utpote de haeresi infames. Aliis vero tribus opponit tres quos pro se et pro sua opinione habet, scilicet Ambrosium, Cyprianum, et ipsum Paulum, qui manifeste dicit, quod reprehensibilis erat Petrus. Si ergo nefas est dicere, in Scriptura sacra aliquod falsum contineri, non erit fas dicere Petrum reprehensibilem non fuisse. Et propter hoc verior est opinio et sententia Augustini, quia cum dictis Apostoli magis concordat. Quarto discordant in reprehensione Pauli. Nam Hieronymus dicit, quod Paulus vere non reprehendit Petrum, sed simulatorie, sicut et Petrus simulatorie legalia servabat, ut scilicet sicut Petrus nolens scandalizare Iudaeos simulabat se legalia servare, ita Paulus, ut non scandalizaret Gentes, ostendit sibi displicere quod Petrus faciebat, et simulatorie eum reprehendit, facientes hoc quasi ex condicto, ut utrisque fidelibus sibi subditis provide-

rent. Augustinus vero sicut dicit Petrum vere servasse legalia, ita dicit Paulum eum vere reprehendisse, et non simulatorie. Sed et Petrus quidem servando peccavit, quia inde erat scandalum apud Gentiles, a quibus se subtrahebat; Paulus vero non peccavit reprehendendo, quia ex eius reprehensione nullum scandalum sequebatur.

LECTIO IV.

Nos natura Iudaei, et non ex Gentibus peccatores. Scientes autem quod non iustificatur homo ex operibus legis, nisi per fidem Iesu Christi, et nos in Christo Iesu credimus, ut iustificemur ex fide Christi, et non ex operibus legis: propter quod ex operibus legis non iustificabitur omnis caro.

Supra ostendit veritatem doctrinae apostolicae praedicatae per eum ex auctoritate aliorum Apostolorum; hic ostendit idem ex eorum conversatione, et exemplo: et circa hoc duo facit. Primo ostendit propositum per Apostolorum conversationem; secundo adversantium obiectionem, ibi, *Quod si quaerentes iustificari in Christo, inventi sumus et ipsi peccatores, numquid Christus peccati minister est?* Circa primum tria facit. Primo praemittit Apostolorum conditionem; secundo insinuat eorum conversationem, ibi, *Scientes autem quod non iustificatur homo ex operibus legis, nisi per fidem Iesu Christi, et nos in Christo Iesu credimus, ut iustificemur ex fide Christi;* tertio intentam conclusionem, ibi, *Propter quod ex operibus legis non iustificabitur omnis caro.* Conditio autem Apostolorum, et etiam ipsius Pauli haec est, quod secundum naturalem originem ex Iudaeis processerunt: et hoc est quod dicit: *Nos*, scilicet ego, et Apostoli alii, sumus *natura*, idest naturali origine, *Iudaei*, non proselyti: *2. Corinth. 2. 22. Hebraei sunt, et ego: Israelitae sunt, et ego.* Et haec est magna laus: quia, ut dicitur *Ioa. 4. 22. salus ex Iudaeis est. Et non ex Gentibus peccatores*, idest non sumus peccatores, ut Gentes idolatrae, et immundae.

Sed contra est quod dicitur *1. Ioan. 1. 8. Si dixerimus, quoniam peccatum non habemus, ipsi nos seducimus.* Ergo Iudaei sunt peccatores.

Respondeo. Dicendum est, quod aliud est peccantem esse, aliud peccatorem. Nam primum denominat actum; secundum vero promptitudinem, sive habitum ad peccandum. Unde Scriptura iniquos, et gravibus peccatorum sarcinis oneratos peccatores appellare consuevit. Iudaei ergo propter legem superbientes, quasi per eam coerciti a peccatis, Gentes, quae sine freno legis erant, et ad peccandum pronae, peccatores vocabant: *Ephes. 4. 14. Non circumferamur omni vento doctrinae, in nequitia hominum.* Cum ergo dicat Apostolus, *Non ex Gentibus peccatores*, exponitur: Idest non sumus de numero peccatorum, qui sunt inter Gentiles.

Consequenter cum dicit, *Scientes autem quod non iustificatur homo ex operibus legis, nisi per fidem Iesu Christi, et nos in Christo Iesu credimus*, ponit Apostolorum conversationem; quae quidem non est in legalibus, sed in fide Christi: et circa hoc duo facit. Primo exprimit rationem apostolicae conversationis; secundo ponit ipsam apostolicam conversationem, ibi, *Et nos in Christo Iesu credimus.* Erat ergo apostolica conversatio in fide, et non in legalibus. Cuius ratio est, quia licet fuerimus Iudaei natura, et in legalibus nutriti; tamen scientes, pro certo, *quod non iustificatur homo ex operibus legis*, idest per opera legalia, *nisi per fidem Iesu Christi*, ideo deserentes illam, conversamur in praeceptis fidei: *Rom. 3. 28. Arbitramur enim hominem iustificari per fidem sine operibus legis: Act. 4. 12. Non est aliud nomen sub caelo datum hominibus in quo oporteat nos salvos fieri.*

Sed contra: *Rom. 2. 13.* enim dicitur: *Non enim auditores legis iusti sunt apud Deum; sed factores legis iustificabuntur.* Videtur ergo quod ex operibus legis iustificetur homo.

Respondeo. Dicendum est, quod iustificari potest dupliciter accipi, scilicet iustitiam exequi, et iustum fieri. Primo autem modo homo iustificatur qui opera iustitiae facit. Non autem iustus fit aliquis nisi a Deo per gratiam. Sciendum est ergo, quod opera legis quaedam erant moralia, quaedam vero caeremonialia. Moralia autem, licet continerentur in lege, non tamen poterant proprie dici opera legis, cum ex naturali instinctu, et ex lege naturali homo inducatur ad illa; sed caeremonialia dicuntur proprie opera legis. Quantumcumque ergo homo, quoad executionem iustitiae, ex moralibus iustificetur, et etiam ex caeremonialibus, inquantum servare ea est opus obedientiae, ut ad sacramenta pertineant, et sic accipitur dictum Apostoli *ad Rom. 2.* quantum tamen ad iustum fieri, ex operibus legis non iustificari homo per hoc videtur quod sacramenta veteris legis non conferebant gratiam: *Infra 4. 9. Conversi estis ad egena elementa*, idest gratiam non conferentia, neque gratiam in se continentia. Sacramenta vero novae legis, licet sint elementa materialia, non tamen sunt elementa egena, quia in se gratiam continent, unde et iustificare possunt. Si qui autem in veteri lege iusti erant, non erant iusti ex operibus legis, sed solum ex fide Christi, quem Deus proposuit propitiatorem per fidem, ut dicitur *Rom. 3.* Unde et ipsa sacramenta veteris legis non fuerunt nisi quaedam protestationes fidei Christi, sicut et nostra sacramenta; sed differenter: quia illa sacramenta gratiam Christi configurabant quasi futuram; nostra autem sacramenta protestantur quasi continentia gratiam praesentem. Et ideo signanter dicit, quod *ex operibus legis non iustificatur homo nisi per fidem Iesu Christi:* quia etsi olim aliqui servantes opera legis iustificarentur, non tamen hoc erat nisi per fidem Iesu Christi.

Ex hac autem scientia Apostolorum, quam habebant, quod iustificatio non est per operationem legis, sed per fidem Christi, concludit conversationem Apostolorum eligentium fidem Christi, et dimittentium opera legis: unde sequitur: *Et nos in Christo Iesu credimus:* quia, ut dicitur *Act. 4. 12. non est aliud nomen datum sub caelo hominibus in quo oporteat nos salvos fieri.* Unde sequitur: *Ut iustificemur ex fide Christi: Rom. 3. 1. Iustificati ergo ex fide, pacem habeamus ad Deum.* Et ne aliquis credat, quod simul

cum lege Christi opera legis iustificent, subiungit: *Et non ex operibus legis: Rom. 3. 28. Arbitramur enim iustificari hominem per fidem sine operibus legis.*

Ex hoc concludit principale intentum, dicens, quod si Apostoli, qui sunt naturaliter Iudaei, non quaerunt iustificari per opera legis, sed per fidem, quia *non iustificatur omnis caro ex operibus legis;* nec homo quicumque potest iustificari per opera legis. Sumitur enim hic caro pro homine, scilicet pars pro toto, sicut *Isa. 40. 5. Videbit omnis caro salutare Dei nostri.* Dicens autem, *Propter quod ex operibus legis non iustificabitur omnis caro*, concludit quasi a maiori. Magis enim videtur naturale, vel rationale de Iudaeis, quod per opera legis, non per fidem, iustificarentur, quam alii; sed hoc non est: quare etc.

LECTIO V.

Quod si quaerentes iustificari in Christo, inventi sumus et ipsi peccatores; numquid Christus peccati minister est? Absit. Si enim quae destruxi, iterum reaedifico, praevaricatorem me constituo.

Postquam Apostolus ostendit per conversationem Apostolorum legalia non esse observanda, quod ipse dicebat; hic movet quaestionem in contrarium; et circa hoc tria facit. Primo movet quaestionem; secundo solvit eam, ibi, *Absit;* tertio solutionem eius manifestat, ibi, *Ego enim per legem legi mortuus sum.* Primum dupliciter potest exponi, secundum Glossam. Primo sic. Posset enim aliquis dicere, quod Apostoli deserentes legem, veniendo ad fidem Christi peccassent. Sed ex hoc Apostolus introducit quasi quoddam inconveniens, scilicet Christum esse auctorem peccati, eo quod homines ad suam fidem vocat; et hoc est quod dicit, *Quod*, idest sed, si nos Apostoli *quaerentes iustificari in ipso*, idest per ipsum, scilicet Christum, *inventi sumus*, idest manifeste comprobemur, *et ipsi*, Apostoli, *peccatores* propter legis dimissionem; *numquid Christus est minister peccati?* idest inducens nos ad peccandum, qui nos a statu legis ad suam fidem vocavit? *Infra 4. 4. Factum sub lege, ut eos qui sub lege erant, redimeret*, scilicet ab onere legis. Respondet Apostolus, *Absit*, quia magis est minister iustitiae: *Rom. 5. 19. Per unius obedientiam iusti constituuntur multi: 1. Petr. 2. 22. Qui peccatum non fecit, nec inventus est dolus in ore eius.* Et quod Christus non sit minister peccati, abstrahens a lege veteri, patet: quia si ego ipse *quae destruxi*, scilicet superbiam gloriantem de lege, *iterum reaedifico*, volens redire ad gloriandum de lege, *praevaricatorem meipsum constituo*, resumens quae destruxi: *2. Petr. 2. 22. Canis reversus ad vomitum suum, et sus lota in volutabro luti: Iosue 6. 26. Maledictus homo qui reaedificaverit Hierico.* Dicit autem, *Quae destruxi*, non ipsam legem, ut Manichaei volunt, quia lex sancta est, *Roman. 7.* sed superbiam de lege, de qua dicitur *Roman. 10. 3. Quaerentes suam iustitiam statuere, iustitiae Dei non sunt subiecti.*

Si quis autem obiiciat, quod cum ipse olim destruxerit fidem Christi, praevaricatorem se faciebat, eam aedificans; patet responsio, quia fidem Christi conatus fuit quidem destruere, sed non praevaluit propter veritatem: *Act. 9. 5. Quid me persequeris? Durus est tibi contra stimulum calcitrare.* Sed superbia legis vana erat; et ideo destrui poterat, et reaedificanda non erat.

Secundo modo potest exponi, ut quod dicit, *Inventi sumus et ipsi peccatores*, referatur non ad dimissionem legis, sicut nunc expositum est, sed magis ad ipsam legis observantiam. Manifestum enim est quod quicumque quaerit iustificari, profitetur se non esse iustum, sed peccatorem. Est ergo sensus: Si nos quaerentes iustificari in Christo, ex hoc ipso quod quaerimus nos iustificari, *inventi sumus*, idest ratione comprobamur, *et ipsi peccatores* fuisse, propter hoc quod legem observavimus; *numquid Iesus Christus peccati minister est?* ut scilicet mandaverit homines post suam passionem legalia observare, quod sine peccato fieri non potest. Et attendendum est, quod haec expositio procedit secundum opinionem Hieronymi, qui ponebat, statim post passionem Christi legalia fuisse mortifera.

Tertio modo potest exponi, ut quod dicit, *Inventi sumus et ipsi peccatores*, pertineat quidem ad statum quo lex observabatur, non tamen quod ipsi offenderent propter legis observantiam, sed propter legis defectum, quae peccatum auferre non poterat; ut sit sensus: *Si quaerentes iustificari* in ipso, *inventi sumus et ipsi peccatores*, idest peccatum habentes, lege peccatum non auferente, secundum illud *Rom. 3. 9. Causati sumus Iudaeos, et Graecos omnes sub peccato esse: numquid Iesus Christus peccati minister est?* ut reducat nos ad observantiam legis, in qua sub peccato eramus. Et haec expositio procedit secundum expositionem Augustini. Et respondet secundum utramque expositionem, *Absit:* quia ego destruxi legem carnaliter intellectam, spiritualiter iudicando, et docendo. Unde si iterum vellem aedificare carnalis legis observantias, essem praevaricator legis spiritualis.

Potest et quarto modo sic exponi. Dixeram, hominem non iustificari ex operibus legis. Posset aliquis dicere quod nec etiam per fidem Christi: quia multi post fidem Christi acceptam peccant. Et hoc est quod dicit: *Si quaerentes iustificari in Christo*, idest per fidem Christi, *inventi sumus* post fidem Christi susceptam *etiam ipsi* nos fideles *peccatores*, idest in peccatis viventes; *numquid Iesus Christus minister peccati est*, et damnationis; sicut minister veteris legis est minister peccati, et damnationis? Non quod lex induceret ad peccatum, sed occasionaliter, quia prohibebat peccatum, et non conferebat gratiam adiuvantem ad resistendum peccato. Unde dicitur *Rom. 7. 8. Occasione accepta, peccatum per mandatum operatum est in me omnem concupiscentiam.* Sed Christus dat gratiam adiuvantem: *Ioan. 1. 17. Gratia, et veritas per Iesum Christum facta est.* Unde nullo modo est minister peccati, nec directe, nec occasionaliter.

LECTIO VI.

Ego enim per legem legi mortuus sum, ut Deo vivam: Christo confixus sum cruci. Vivo autem, iam non ego; vivit vero in me Christus. Quod

autem nunc vivo in carne, in fide vivo Filii Dei, qui dilexit me, et tradidit semetipsum pro me. Non abiicio gratiam Dei. Si enim per legem iustitia, ergo gratis Christus mortuus est.

Hic Apostolus solutionem superius assignatam manifestat: et primo ponit solutionis manifestationem; secundo concludit principale intentum, ibi, *Non abiicio gratiam Dei.* Sed attendendum est, quod Apostolus inquirendo procedens, nullum dubium indiscussum relinquit: et ideo verba eius licet videantur intricata, tamen si diligenter advertantur, nihil sine causa dicit; et hoc apparet in verbis propositis: ubi tria facit. Primo manifestat solutionem; secundo explicat solutionis manifestationem, ibi, *Christo confixus sum cruci;* tertio removet dubitationem, ibi, *Quod autem vivo nunc in carne, in fide vivo Filii Dei.* Quia ergo Apostolus dixerat: *Si enim quae destruxi, iterum reaedifico, praevaricatorem me constituo:* quod intelligitur de veteri lege: posset enim ab aliquo reputari legis destructor, et per consequens iniquus, secundum illud *Psalm. 118. 126. Dissipaverunt iniqui legem tuam;* ideo Apostolus vult ostendere quomodo legem destruat, et tamen non est iniquus, dicens: *Ego enim per legem legi mortuus sum.* Ubi sciendum est, quod quando aliquis dissipat legem per ipsam legem, talis est praevaricator legis non iniquus. Dissipatur autem lex per legem, quando in lege datur aliquod praeceptum locale, seu temporale, ut scilicet lex illa tali tempore, seu tali loco servetur, et non alio, et hoc ipsum exprimatur in lege. Si quis tunc illo alio tempore, seu alio loco lege non utitur, destruit legem per ipsam legem; et hoc modo Apostolus destruxit legem. Unde, Destruxi, inquit, quodammodo legem, tamen per legem: quia ego *mortuus sum legi per legem*, idest per auctoritatem legis ipsam dimisi, quasi legi mortuus. Auctoritas enim legis, per quam mortuus est legi, in multis sacrae Scripturae locis habetur: *Hier. 31. 31.* tamen sub aliis verbis: *Confirmabo testamentum novum super domum Israel: Deuteron. 18. 15. Prophetam suscitabit Dominus de fratribus vestris sicut me:* et multis aliis locis. Non est ergo transgressor Apostolus, legem destruendo. Vel aliter. *Ego per legem*, scilicet spiritualem, *mortuus sum legi* carnali. Tunc enim moritur legi quando abiit legem solutus a lege, iuxta illud *Rom. 7. 2. Mortuo viro, soluta est mulier a lege viri.* Inquantum vero Apostolus subiectus erat legi spirituali, dicit se mortuum legi, idest solutum a legis observatione: *Rom. 7. 2. Lex spiritus vitae in Christo Iesu liberavit me a lege peccati, et mortis.* Alius modus dimittendi legem sine praevaricatione esse potest: quia videlicet lex aliqua quando est scripta in charta, tunc dicitur lex mortua; et quando est in mente legislatoris, tunc dicitur lex viva. Constat autem quod si aliquis secundum verbum legislatoris operaretur contra legem scriptam, et solveret legem; et solveretur a lege mortua, et servaret legem vivam, secundum imperium legislatoris. Dicit ergo secundum hoc: *Mortuus sum legi* scriptae; et mortuae, idest solutus sum ab ea, *ut Deo vivam*, idest motus meos secundum dicta ipsius dirigam, et ad honorem eius ordiner. Lex enim statuta in scriptis aliquid tradit propter extraneos, et eos qui ab eo verbo tenus audire non possunt; sed his qui coram eo sunt, non dicit eam scriptis, sed verbo tantum. A principio enim homines infirmi erant, ad Deum accedere non valentes: et ideo necesse fuit eis praecepta legis in scriptis dare, ut per legem quasi per paedagogum manuducerentur ad hoc quod ab eo praecepta eius audirent, secundum quod dicitur *infra 3. 24. Lex paedagogus noster fuit in Christo, ut ex fide iustificemur.* Sed postquam habemus accessum ad Patrem per Christum, ut dicitur *Rom. 5.* non instruimur per legem de mandatis Dei, sed ab ipso Deo. Et ideo dicit: *Per legem* manuducentem mortuus sum *legi* scriptae, *ut vivam Deo*, scilicet ipsi factori legis, idest ut ab ipso instruar, et dirigar.

Consequenter cum dicit, *Christo confixus sum cruci*, explicat quae dixit. Dixerat autem, quod est mortuus legi, et quod vivit Deo: et ista duo manifestat: et primo quod sit mortuus legi, per hoc quod dicit: *Christo confixus sum cruci;* secundo quod vivit Deo, cum dicit: *Vivo ego, iam non ego; vivit vero in me Christus.* Et primum quidem potest exponi dupliciter. Uno modo sicut in Glossa, sic. Quilibet homo secundum carnalem originem nascitur filius irae: *Ephes. 2. 3. Eramus enim natura filii irae, sicut et ceteri.* Nascitur etiam in vetustate peccati: *Baruch 3. 11. Inveterasti in terra aliena.* Quae quidem vetustas peccati tollitur per crucem Christi, et confertur novitas vitae spiritualis. Dicit ergo Apostolus: *Christo confixus sum cruci*, idest concupiscentia, seu fomes peccati, et omne huiusmodi mortuum est in me per crucem Christi: *Rom. 6. 6. Vetus homo noster simul crucifixus est, ut destruatur corpus peccati.* Item ex quo cum Christo confixus sum cruci, et mortuus sum peccato, et Christus resurrexit, cum resurgente etiam resurrexi: *Rom. 4. 25. Traditus est propter delicta nostra, et resurrexit propter iustificationem nostram.* Sic ergo Christus in nobis renovat vitam novam, destructa vetustate peccati: et ideo dicit: *Vivo autem*, idest quia Christo confixus sum cruci, vigorem bene operandi habeo, *iam non ego* secundum carnem, quia iam non habeo vetustatem quam prius habui; sed *vivit in me Christus*, idest novitas quae per Christum nobis data est. Vel aliter. Homo quantum ad illud dicitur vivere in quo principaliter firmat suum affectum, et in quo maxime delectatur: unde et homines, qui in studio, seu in venationibus maxime delectantur, dicunt hoc eorum vitam esse. Quilibet autem homo habet quemdam privatum affectum, quo quaerit quod suum est. Dum ergo aliquis vivit, quaerens tantum quod suum est, soli sibi vivit; cum vero quaerit bona aliorum, dicitur etiam illis vivere. Quia ergo Apostolus proprium affectum deposuerat per crucem Christi, dicebat se mortuum proprio affectui, dicens: *Christo confixus sum cruci*; idest per crucem Christi remotus est a me proprius affectus sive privatus. Unde dicebat *infra ult. 14. Mihi absit gloriari, nisi in cruce Domini nostri Iesu Christi: 2. Corinth. 5. 14. Si unus pro omnibus mortuus est, ergo omnes mortui sunt. Et pro omnibus mortuus est Christus, ut et qui vivunt, iam non sibi vivant, sed ei qui pro ipsis mortuus est. Vivo autem*, idest *iam non* vivo *ego* quasi in affectu habens proprium bonum; *sed vivit in me*

Christus, idest tantum Christum habeo in affectu, et ipse Christus est vita mea : *Philipp. 1. 21. Mihi vivere Christus est, et mori lucrum.*

Consequenter autem cum dicit, *Quod autem nunc vivo in carne, in fide vivo Filii Dei*, respondet dubitationi, quae poterat esse duplex ex praemisso verbo. Una est quomodo ipse vivit, et non est ille, scilicet qui vivit ; secunda, quomodo confixus est cruci : et ideo haec duo aperit. Et primo primum, quomodo scilicet vivit, et non ipse vivit, dicens : *Quod autem nunc vivo in carne, in fide vivo Filii Dei.* Ubi notandum est, quod illa proprie dicuntur vivere quae moventur a principio intrinseco. Anima autem Pauli constituta erat inter Deum et corpus : et corpus quidem vivificabatur, et movebatur ab anima Pauli, sed anima eius a Christo. Quantum ergo ad vitam carnis, vivebat ipse Paulus; et hoc est quod dicit: *Quod autem nunc vivo in carne*, idest vita carnis: sed quantum ad relationem ad Deum, Christus vivebat in Paulo, et ideo dicit : *In fide vivo Filii Dei*, per quam habitat in me, et movet me : *Habac. 2. 4. Iustus autem meus ex fide vivit.* Et nota quod dicit, *In carne*, non ex carne, quia hoc malum est. Secundo ostendit quod confixus est cruci, dicens, quia amor Christi, quem ostendit mihi in cruce moriens pro me, facit ut semper ei configar : et hoc est quod dicit : *Qui dilexit me : 1. Ioan. 4. 10. Ipse prior dilexit nos.* Et intantum dilexit me quod *tradidit semetipsum pro me*, et non aliud sacrificium : *Apoc. 1. 5. Dilexit nos, et lavit nos a peccatis nostris in sanguine suo : Ephes. 5. 25. Sicut Christus dilexit Ecclesiam, et semetipsum tradidit pro ea, ut illam sanctificaret, mundans lavacro aquae in verbo vitae.*

Sed attendendum est, quod ipse Filius tradidit se, et Pater tradidit Filium: *Roman. 8. 32. Qui proprio Filio non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum :* et Iudas tradidit eum, ut dicitur *Matth. 26.* Et totum una res est, sed non una intentio : quia Pater ex caritate, Filius ex obedientia simul cum caritate, Iudas vero ex cupiditate, et proditorie.

Consequenter cum dicit, *Non abiicio gratiam Dei*, infert conclusionem principalem: et primo inducit conclusionem ; secundo manifestat modum. Dicit ergo : Ex quo tantam gratiam recepi a Deo quod tradidit se, et ego vivo in fide Filii Dei, *non abiicio gratiam Filii Dei*, idest non repudio, nec ingratum me exhibeo : *1. Corinth. 15. 10. Gratia Dei in me vacua non fuit, sed abundantius illis omnibus laboravi.* Unde et alia littera habet : *Non sum ingratus gratiae Dei: Hebr. 12. 15. Contemplantes, ne quis desit gratiae Dei*, scilicet per ingratitudinem se indignum fatendo. Modus autem abiiciendi, et ingratitudinis est, si dicerem, quod lex esset necessaria ad iustificandum : et ideo dicit : *Si enim per legem iustitia, ergo Christus gratis est mortuus*, idest si sufficiens sit lex, idest opera legis sufficiunt ad iustificandum hominem, Christus sine causa mortuus est, et frustra: quia ad hoc mortuus est ut nos iustificaret: *1. Petri 3. 18. Christus semel pro peccatis nostris mortuus est, iustus pro iniustis, ut nos offerret Deo.* Quod si hoc per legem fieri posset, superflua fuisset Christi mors. Sed non gratis mortuus est, nec in vacuum laboravit, ut dicitur *Isai. 49.* quia per ipsum solum gratia iustificans, et veritas facta est, ut dicitur *Ioan. 1.* Si qui autem ante passionem Christi iusti fuerunt, hoc etiam fuit per fidem Christi venturi, in quem credebant, et in cuius fide salvabantur.

CAPITIS TERTII

LECTIO PRIMA

O insensati Galatae, quis vos fascinavit non obedire veritati, ante quorum oculos Iesus Christus proscriptus est, et in vobis crucifixus.

Supra confutavit Apostolus vanitatem, et mutabilitatem Galatarum per auctoritatem evangelicae doctrinae, ostendens suam doctrinam authenticam fuisse ab aliis Apostolis ; hic vero per rationem, et auctoritatem ostendit hoc idem, scilicet quod legalia non sunt servanda; et hoc dupliciter. Primo ex insufficientia legis ; secundo ex dignitate eorum qui ad Christum conversi sunt ; et hoc *6. capitulo*, ibi, *Dico autem : Quanto tempore haeres parvulus est, nihil differt a servo.* Circa primum duo facit. Primo praemittit obiurgationem ; secundo prosequitur suam probationem, ibi, *Hoc solum a vobis volo discere.* Circa primum duo facit. Primo obiurgat eos, ostendens eorum fatuitatem ; secundo rationem obiurgationis assignat, ibi, *Ante quorum oculos Iesus Christus proscriptus est.* Primo ergo eos de fatuitate obiurgat vocans eos insensatos : unde dicit: *O insensati Galatae.* Insensatus autem proprie dicitur qui sensu caret. Sensus autem spiritualis est cognitio veritatis. Qui ergo veritate caret, proprie insensatus dicitur: *Matth. 15. 16. Et vos sine intellectu estis : Sap. 5. 4. Nos insensati vitam istorum aestimabamus insaniam.*

Sed contra: *Matth. 5. 22.* dicitur: *Qui dixerit fratri suo, Fatue, reus erit gehennae ignis.* Sed fatuus idem est quod insensatus. Ergo Apostolus reus est gehennae ignis.

Sed dicendum est, ut Augustinus dicit, quod intelligendum est, si dixerit sine causa, et animo vituperandi. Sed Apostolus ex causa dixit, et animo corrigendi. Unde dicitur in Glossa : *Hoc dolendo dicit.*

Secundo cum dicit, *Quis vos fascinavit non obedire veritati?* ostendit modum quo insensati erant effecti. Ubi notandum est, quod insensatus fit aliquis multis modis : vel quia non proponitur sibi aliqua veritas, quam cognoscere possit ; vel quia, etsi proponatur sibi, tamen numquam eam acceptat ; vel quia veritatem propositam, et acceptam deserit, a via veritatis recedens : et tales erant isti Galatae, qui veritatem fidei quam acceperant, deserentes, veritatem propositam renuerunt : *Supra 1. 6. Miror quod sic tam cito transferimini ab eo quis vos vocavit in gratiam Christi, in aliud Evangelium.* Et ideo istum gradum insensationis in eis reprehendit dicens : *Qui vos fascinavit non obedire veritati ?*

Ad sciendum autem quid sit fascinatio, sciendum est, quod secundum Glossam fascinatio proprie dicitur ludificatio sensus, quae per artes magicas fieri consuevit; puta cum hominem facit adspectibus aliorum appa-

rere leonem, vel cornutum, et huiusmodi. Et hoc etiam per daemones potest fieri, qui habent potestatem movendi phantasmata, et reducendi ad principia sensuum, ipsos sensus immutando. Et secundum hanc acceptionem satis proprie dicit Apostolus: *Quis vos fascinavit?* quasi dicat: Vos estis sicut homo ludificatus, qui res manifestas aliter accipit quam sint in rei veritate: quia scilicet vos estis ludificati per deceptiones, et sophismata. *Veritati non obedire*, idest veritatem manifestam, et a vobis receptam non videtis, nec obediendo recipitis: *Sap. 4. 12. Fascinatio nugacitatis obscurat bona: Isai. 5. 20. Vae qui dicunt bonum malum, et malum bonum.* Alio modo accipitur fascinatio secundum quod aliquis ex adspectu malevolo laeditur; et hoc maxime in vetulis, quae visu urenti, et aspectu invido fascinant pueros, qui ex hoc infirmantur, et vomunt cibum. Cuius causam volens assignare Avicenna *in libro suo de anima*, dicit, quod materia corporalis obedit substantiae intellectuali magis quam qualitatibus activis, et passivis in natura. Et ideo ponit quod ad apprehensionem substantiarum intellectualium, quas vocat animas, seu motores orbium, multa fiunt praeter ordinem motus caeli, et omnium corporalium agentium. Eodem modo dicit, quod quando anima sancta depurata est ab affectibus terrenorum, et carnalibus vitiis, accedit ad similitudinem substantiarum dictarum, et obedit ei natura. Et hinc est quod aliqui sancti viri operantur quaedam mira praeter naturae cursum. Et similiter quia anima alicuius, foedata passionibus carnalibus, habet fortem apprehensionem in malitia, obedit ei natura ad transmutationem materiae, in illis maxime in quibus materia habilis est; sicut in pueris teneris contingit. Et sic contingit, secundum eum, quod ex forti apprehensione vetularum in malitiam, immutatur puer, et fascinatur. Haec autem positio satis videtur vera, secundum opinionem Avicennae. Nam ipse posuit, formas omnes corporales in istis inferioribus influi a substantiis incorporalibus separatis, et quod agentia naturalia non habent se ad hoc nisi ut disponentia tantum. Sed hoc quidem improbatur a Philosopho. Agens enim oportet esse simile subiecto. Non sit autem forma tantum, nec materia; sed compositum ex materia, et forma. Id ergo quod agit ad esse corporalium, oportet quod habeat materiam, et formam. Unde dicit, quod transmutare materiam, et formam non potest nisi id quod habet materiam, et formam: et hoc quidem vel virtute, sicut Deus, qui auctor est formae, et materiae; vel actu, sicut agens corporeum. Et ideo materia corporalis quantum ad huiusmodi formas, nec angelis, nec alicui purae creaturae obedit ad nutum, sed soli Deo, ut Augustinus dicit. Unde non est verum quod Avicenna dicit de huiusmodi fascinatione. Et ideo dicendum, quod ad imaginationem, seu apprehensionem hominis, quando fortis est, immutatur sensus, seu appetitus sensitivus: quae quidem immutatio non est sine alteratione corporis, et spirituum corporis: sicut nos videmus quod ad apprehensionem delectabilis movetur appetitus sensitivus ad concupiscentiam, et exinde corpus calefit: similiter ex apprehensione timendi frigescit. Immutatio autem spirituum maxime inficit oculos, qui infecti rem per adspectum inficiunt; sicut patet in speculo mundo, quod ex adspectu menstruatae inficitur. Sic ergo, quia vetulae obstinatae in malitia, et durae sunt, ex forti apprehensione immutatur appetitus sensitivus, et ex hoc, sicut dictum est, infectio maxime fit a venis ad oculos, et ex oculis ad rem perspectam. Unde quia caro pueri mollis est, ad earum invidum adspectum inficitur, et fascinatur. Et quandoque quidem ad hunc effectum daemones operantur.

Dicit ergo: *Quis vos fascinavit veritati non obedire?* quasi dicat: Vos aliquando obedistis veritati fidei; sed modo non. Ergo estis sicut pueri, qui ex aliquo invido adspectu infecti, cibum receptum vomunt.

Rationem autem obiurgationis assignat, dicens: *Ante quorum oculos Iesus Christus proscriptus est, et in vobis crucifixus.* Quod potest tripliciter legi. Uno modo secundum Hieronymum, ut respondeat primae acceptioni fascinationis; quasi dicat: Dico vos fascinatos, quia *ante quorum oculos Christus proscriptus est*, idest proscriptio Christi, qua damnatus est in mortem, adeo vobis manifesta fuit, ac si ante oculos vestros fuisset; *et in vobis crucifixus*, idest in intellectibus vestris erat crucifixio Iesu Christi, ita ut sciretis qualiter facta esset. Unde si eam non videtis modo, nec obeditis, hoc contingit, quia estis ludificati et fascinati: contra quod dicitur *Cant. ult. 6. Pone me ut signaculum super cor tuum, ut signaculum super brachium tuum.*

Alio modo secundum Augustinum; quasi dicat: Recte fascinati estis, quia veritatem quam recepistis, scilicet Christum per fidem in cordibus vestris, evomitis sicut pueri; et hoc, quia *ante oculos vestros*, idest in vestra praesentia, *Iesus Christus proscriptus est*, idest expellitur, et eiicitur de haereditate sua: quod molestum deberet esse vobis, quia quem non deberetis pati, quod ab aliis proscriberetur, et expelleretur, in vobis proscriptus est, idest haereditatem suam amisit in vobis, idest vos ipsos. Et tunc hoc quod sequitur, scilicet *crucifixus*, legi debet cum pondere, et ostensione doloris: quia hoc addit ut considerent quo pretio Christus emerit possessionem quam in eis amittebat; et ex hoc moveantur magis; quasi dicat: Christus proscriptus est in vobis, qui scilicet crucifixus, idest cruce sua, et sanguine proprio acquisivit hanc haereditatem: *1. Corinth. 6. 20. Empti enim estis pretio magno: 1. Petr. 1. 18. Non corruptibilibus auro, vel argento redempti estis de vana vestra conversatione paternae traditionis; sed pretioso sanguine quasi agni immaculati Christi, et incontaminati.*

Tertio modo secundum Ambrosium; quasi dicat: Vere fascinati estis: *ante quorum oculos*, idest in quorum reputatione, scilicet secundum iudicium vestrum, *Iesus Christus proscriptus est.*, idest damnatus, non alios salvans: *et in vobis*, idest secundum quod vos intelligitis, *crucifixus est*, idest mortuus tantum, non autem alios iustificans; cum tamen de eo dicatur *2. Corinth. ult.* quod si mortuus est ex infirmitate nostra, vivit tamen ex virtute Dei.

Potest et quarto modo exponi secundum Glossam, ut per hoc designet Apostolus gravitatem culpae eorum: quia in hoc quod Christum deserebant, legem observantes, aequaliter quodammodo peccabant Pilato, qui Christum proscripsit, idest damnavit; ut dum insufficientem Christum credunt ad salvandum, similes

in peccando crucifixoribus Christi sint, qui ipsum in ligno suspenderunt, morte turpissima condemnantes, et afficientes. Æqualitas tamen est accipienda ex parte eius in quem peccatur, quia in Christum Galatae peccabant, sicut Pilatus, et crucifixores Christi.

LECTIO II.

Hoc solum a vobis volo discere: ex operibus legis Spiritum accepistis, an ex auditu fidei? Sic stulti estis ut cum spiritu coeperitis, nunc carne consumamini? Tanta passi estis sine causa; si tamen sine causa. Qui ergo tribuit vobis Spiritum, et operatur virtutes in vobis, ex operibus legis, an ex auditu fidei?

Posita obiurgatione, consequenter Apostolus procedit ad insufficientiam legis, et virtutem fidei ostendendam: et primo ostendit insufficientiam legis; secundo movet quaestionem, et solvit, ibi, *Quid igitur lex? Propter transgressionem posita est.* Et circa primum duo facit. Primo probat defectum legis, et insufficientiam per ea quae ipsi experti sunt; secundo per auctoritates, et rationes, ibi, *Sicut scriptum est.* Circa primum duo facit: quia primo probat propositum experimento sumpto ex parte ipsorum; secundo probat idem experimento sumpto ex parte ipsius Apostoli, ibi, *Qui ergo tribuit vobis Spiritum, et operatur virtutes in vobis, ex operibus legis, an ex auditu fidei?* Circa primum duo facit. Primo ostendit donum quod receperunt; secundo defectum in quem inciderunt, ibi, *Sic stulti estis ut cum spiritu coeperitis, nunc carne consumamini?* Donum autem quod receperunt, ostendit, quaerendo ab eis unde illud receperunt. Unde susceptum donum supponens, interrogans quaerit ab eis, dicens: Quamvis fascinati, et stulti sitis, tamen non tantum estis ludificati quin unum quod valde manifestum est, me docere possitis; et ideo *solum hoc volo a vobis discere*, quia hoc solum sufficit ad probandum quod intendo: hoc, inquam, est, quia constat quod Spiritum sanctum accepistis. Quaero ergo an accepistis illum *ex operibus legis, an ex auditu fidei?* Ad quod sciendum est, quod in primitiva Ecclesia ex divina dispositione, ut fides Christi promoveretur, et cresceret, statim post praedicationem fidei ab Apostolis, manifesta signa Spiritus sancti fiebant super audientes: unde de Petro dicitur *Act. 10. 44. Adhuc loquente Petro verba haec, cecidit Spiritus sanctus super omnes qui audiebant verbum.* Ipsi etiam Galatae ad praedicationem Pauli, manifeste Spiritum sanctum acceperant. Quaerit ergo Apostolus ab eis, unde habuerint Spiritum sanctum. Constat autem quod non per opera legis: quia cum essent Gentiles, ante receptionem Spiritus sancti legem non habebant: ergo habuerunt Spiritum sanctum, idest dona Spiritus sancti, ex auditu fidei: *Rom. 8. 15. Non accepistis spiritum servitutis iterum in timore*, qui scilicet dabatur in lege, unde et cum tremore lex data est; *sed accepistis spiritum filiorum*, qui datur per fidem, quae est ex auditu, ut dicitur *Rom. 10.* Si ergo hoc potuit fidei virtus, frustra quaeritur aliud per quod salvemur: quia multo difficilius est de iniusto facere iustum, quam iustum in iustitia conservare. Si ergo fides de iniustis Galatis sine lege iustos fecerat, non est dubium quod sine lege poterat eos in iustitia conservare. Magnum ergo erat donum quod per fidem acceperant.

Consequenter cum dicit, *Sic stulti estis ut cum spiritu coeperitis, nunc carne consumamini?* ostendit defectum in quem prolapsi sunt; et exaggerat duplicem defectum in eis Apostolus, scilicet quantum ad dona quae a Christo acceperant, et quantum ad mala quae pro ipso pertulerunt, ibi, *Tanta passi estis sine causa.* Circa primum sciendum est, quod isti Galatae deserentes quod magnum erat, scilicet Spiritum sanctum, adhaeserunt minori, scilicet carnali observantiae legis: et hoc stultum est; et ideo dicit: *Sic stulti estis*, adeo *ut cum coeperitis* instinctu sancti Spiritus, idest initium perfectionis vestrae habueritis a Spiritu sancto, *nunc* dum perfectiores estis, *consumamini carne*, idest quaeratis conservari per carnales observantias legis, a qua nec initium iustitiae potest haberi? *Ioan. 6. 64. Caro non prodest quidquam.* Et sic ordinem pervertitis: quia via perfectionis est ab imperfecto tendere ad perfectum. Vos autem, quia e converso facitis, stulti estis: *Eccli. 27. 12. Homo sanctus permanet in sapientia sicut sol, stultus ut luna mutatur.* Similes istis sunt qui incipiunt servire Deo cum fervore spiritus, postmodum deficiunt in carne: qui etiam assimilantur statuae Nabuchodonosor, cuius caput aureum, et pedes lutei, *Dan. 2.* et ideo dicitur *Rom. 8. 8. Qui in carne sunt, Deo placere non possunt:* et *infra 6. 8. Qui seminat in carne, de carne metet corruptionem.*

Consequenter cum dicit, *Tanta passi estis sine causa*, exaggerat eorum defectum quantum ad mala quae pro Christo pertulerunt. Qui enim aliquid sine labore recipiunt, illud minus care custodiunt; sed illud quod cum labore acquiritur, vilipendere, et non custodire, stultum est. Isti autem cum labore, et tribulatione magna, quam passi sunt a contribulibus suis propter fidem, receperunt Spiritum sanctum: et ideo dicit: *Tanta passi estis sine causa;* quasi dicat: Non contemnatis tantum donum, quod cum labore accepistis; alias illa *sine causa*, idest sine utilitate, passi estis: quia haec sustinuistis ut perveniretis ad vitam aeternam: *Rom. 5. 3. Tribulatio patientiam operatur, patientia autem probationem, probatio vero spem, spes autem non confundit.* Unde si praecluditis vobis aditum vitae aeternae, deserentes fidem, quaerentes conservari carnalibus observantiis, *sine causa*, idest inutiliter, *passi estis:* et hoc dico, *si tamen sine causa.* Quod ideo dicit, quia in eorum potestate erat poenitere, si vellent, quamdiu viverent. Ex hoc autem habetur quod opera mortificata reviviscunt: *Sapient. 3. 11. Labores eorum sine fructu, et inutilia opera eorum: Infra 4. 11. Timeo autem ne sine causa laboraverim in vobis.* Si vero accipiatur de malis qui non poenitent, potest dici quod patiuntur sine causa, conferente scilicet vitam aeternam.

Consequenter cum dicit, *Qui ergo tribuit vobis Spiritum, et operatur virtutes in vobis, ex operibus legis, an ex auditu fidei?* probat propositum experimento sumpto ex parte Apostoli. Possent enim dicere, quod verum est nos recepisse Spiritum sanctum ex au-

ditu fidei; tamen propter devotionem quam ad legem habuimus, accepimus fidem quam praedicabas. Et ideo dicit: Non curo quidquid sit ex parte vestra; tamen illud quod ego feci, tribuens vobis ministerio meo Spiritum sanctum, *qui operatur in vobis virtutes*, idest inter vos miracula. Sed numquid facio hoc sic *ex operibus legis, an ex operibus fidei?* Non utique ex operibus legis, sed ex fide.

Sed numquid aliquis potest dare Spiritum sanctum? Augustinus *enim 15. de Trinit.* dicit, quod nullus homo purus Spiritum sanctum dare potest; nec ipsi Apostoli dabant, sed imponebant manus super homines, et accipiebant Spiritum sanctum. Quid ergo est quod hic dicit Apostolus de se loquens: *Qui tribuit vobis Spiritum sanctum?*

Respondeo. Dicendum est, quod in datione Spiritus sancti tria per ordinem se habentia occurrunt, scilicet Spiritus sanctus inhabitans, donum gratiae, et caritatis cum ceteris habitibus, et sacramentum novae legis, cuius ministerio datur. Et sic potest ab aliquibus tripliciter dari. Ab aliquo enim datur sicut auctoritatem habente quantum ad tria praedicta, scilicet respectu Spiritus sancti inhabitantis, respectu doni, et respectu sacramenti; et hoc modo Spiritus sanctus datur a solo Patre, et Filio, secundum quod eius auctoritatem habent, non quidem dominii, sed originis, quia ab utroque procedit. Sed quantum ad gratiam, seu donum, et quantum ad sacramenta, Spiritus sanctus dat etiam se, secundum quod datio importat causalitatem Spiritus sancti respectu donorum ipsius: quia, ut dicit Apostolus *1. Corinth. 12.* ipse dividit singulis prout vult. Secundum autem quod in datione importatur auctoritas, non potest proprie dici Spiritum sanctum seipsum dare. Quantum vero ad sacramentum quod ministerio ministrorum Ecclesiae datur, potest dici, quod sancti per ministerium sacramentorum dant Spiritum sanctum: et hoc modo hic loquitur Apostolus, secundum quod tangitur in Glossa. Tamen huiusmodi modus non est consuetus, neque extendendus. Dicit etiam Glossa, quod facere miracula attribuitur fidei: quia ex hoc quod credit quae supra naturam sunt, supra naturam operatur: et quia Apostoli praedicabant fidem, quae quaedam rationem excedentia continebat, ideo oportebat ad eorum credulitatem aliqua testimonia adducere quod missi essent a Deo; quod rationem excedit: unde Christus dedit eis signum suum ad hoc ostendendum. Est autem duplex signum Christi. Unum est quod est Dominus omnium: unde dicitur *in Psal. 144. 13. Regnum tuum, regnum omnium saeculorum, et dominatio tua in omni generatione, et generationem.* Aliud est quod est iustificator, et salvator, secundum illud *Act. 4. 12. Non est aliud nomen sub caelo datum hominibus, in quo oporteat nos salvos fieri.* Dedit ergo eis duo signa. Unum est quod facerent miracula, per quod ostenderent quod missi sunt a Deo Domino creaturae omnis: *Lucae 9. 1. Dedit eis potestatem, et virtutem super omnia daemonia, et ut languores curarent.* Aliud quod darent Spiritum sanctum ministerio, per quod ostenderent quod missi sunt ab omnium Salvatore: *Act. 8. 17. Tunc imponebant manus super eos, et accipiebant Spiritum sanctum: ibid. 19. 6. Tunc cum imposuisset illis manus Paulus, Spiritus sanctus venit super illos:* et *ibid. 19. 6. Et loquebantur linguis, et prophetabant.* Et de his duobus modis dicitur *Hebraeor. 2. 4. Contestante Deo signis, et portentis, et variis virtutibus, et Spiritus sancti distributionibus, secundum suam voluntatem.*

LECTIO III.

Sicut scriptum est: Credidit Abraham Deo, et reputatum est ei ad iustitiam. Cognoscite ergo quia qui ex fide sunt, hi sunt filii Abrahae. Providens autem Scriptura quia ex fide iustificat Gentes Deus, praenuntiavit Abrahae: Quia benedicentur in te omnes Gentes. Igitur qui ex fide sunt, benedicentur cum fideli Abraham.

Supra probavit Apostolus experimento virtutem fidei, et sufficientiam legis; hic vero probat idem per auctoritates, et rationes: et primo probat virtutem fidei in iustificando; secundo in hoc ostendit legis defectum, ibi, *Quicumque enim ex operibus legis sunt, sub maledicto sunt.* Primum autem probat utens quodam syllogismo: unde circa hoc tria facit. Primo ostendit minorem; secundo maiorem, ibi, *Providens autem Scriptura quia ex fide iustificat Gentes Deus, praenuntiavit Abrahae: Quia benedicentur in te omnes Gentes;* tertio infert conclusionem, ibi, *Igitur qui ex fide sunt, benedicentur cum fideli Abraham.* Circa primum duo facit. Primo proponit quamdam auctoritatem, ex qua elicit minorem; secundo concludit eam, ibi, *Cognoscite ergo quia qui ex fide sunt, hi sunt filii Abrahae.* Dicit ergo: Vere iustitia, et Spiritus sanctus est ex fide, sicut scriptum est *Gen. 15.* et introducitur *Rom. 6. 3.* quod *credidit Abraham Deo, et reputatum est illi ad iustitiam.* Ubi notandum est, quod iustitia consistit in redditione debiti. Homo autem debet aliquid Deo, et aliquid sibi, et aliquid proximo. Sed quod aliquid debeat sibi, et proximo, hoc est propter Deum. Ergo summa iustitia est reddere Deo quod suum est: nam si reddas tibi, vel proximo quod debes, et hoc non facis propter Deum, magis es perversus quam iustus, cum ponas finem in homine. Dei autem est quidquid est in homine, et intellectus, et voluntas, et ipsum corpus; sed tamen quodam ordine: quia inferiora ordinantur ad superiora, et exteriora ad interiora, scilicet ad bonum animae. Supremum autem in homine est mens; et ideo primum in iustitia hominis est quod mens hominis Deo subdatur; et hoc fit per fidem: *2. Corinth. 10. 5. In captivitatem redigentes omnem intellectum in obsequium Christi.* Sic ergo dicendum est in omnibus, quod Deus est primum principium in iustitia: et qui Deo dat, scilicet summum quod in se est, mentem ei subdendo, perfecte est iustus: *Rom. 8. 14. Qui spiritu Dei aguntur, hi filii sunt Dei.* Et ideo dicit: *Credidit Abraham Deo,* idest mentem suam Deo per fidem subdidit: *Eccli. 2. 6. Crede Deo, et recuperabit te, et dirige viam tuam, et spera in illum:* et *infra 8. Qui timetis Dominum, credite illi, et non evacuabitur merces vestra: et reputatum est ei ad iustitiam,* idest ipsum credere, et ipsa fides fuit ei, et est omnibus aliis sufficiens causa iustitiae, et quod ad iustitiam re-

putetur ei exterius ab hominibus ; sed interius datur a Deo, qui eos qui habent fidem, per caritatem operantem iustificat , eis peccata remittendo.

Ex hac autem auctoritate concludit minorem propositionem, dicens : *Cognoscite ergo quia qui ex fide sunt, hi sunt filii Abrahae ;* quasi dicat : Ex hoc aliquis dicitur filius alicuius quod imitatur opera eius : *Ioan. 8. 39. Si ergo vos estis filii Abrahae, opera Abrahae facite.* Abraham autem non quaesivit iustificari per circumcisionem, sed per fidem. Ergo et illi qui quaerunt iustificari per fidem , sunt filii Abrahae. Et hoc est quod dicit : Quia Abraham iustus est ex fide, per hoc quod Deo credidit, et reputatum est ei ad iustitiam, *ergo cognoscite quod* illi *qui ex fide sunt* , idest qui ex fide credunt se iustificari, et salvari , *hi filii sunt Abrahae,* scilicet imitatione, et instructione: *Rom. 9. 8. Qui filii sunt promissionis , aestimantur in semine : Luc. 19. 9.* dicitur Zachaeo : *Hodie huic domus salus a Deo facta est , eo quod et ipse sit filius Abrahae:* et *Matth. 3. 9. Potens est Deus de lapidibus istis,* idest de Gentibus, *suscitare filios Abrahae ,* inquantum scilicet facit eos credentes.

Consequenter cum dicit, *Providens autem Scriptura quia ex fide iustificat Gentes Deus, praenuntiavit Abrahae etc.* ponit maiorem , quae scilicet est , quod Abrahae praenuntiatum est , quod in semine suo benedicerentur omnes Gentes : et hoc est quod dicit : *Providens autem Scriptura* , inducens Deum loquentem Abrahae , dicit *Genes. 12.* quod Deus *praenuntiavit Abrahae, quod in te,* idest in his qui ad similitudinem tuam filii tui erunt imitatione fidei, *benedicentur omnes Gentes : Matth. 8. 11. Multi venient ab oriente, et occidente, et recumbent cum Abraham , et Isaac , et Iacob in regno caelorum.*

Consequenter cum dicit, *Ergo qui ex fide sunt, benedicentur cum fideli Abraham* , infert conclusionem ex praemissis. Unde sic potest formari argumentum. Deus pater nuntiavit Abrahae , quod in semine suo benedicerentur omnes Gentes. Sed illi qui quaerunt iustificari per fidem, sunt filii Abrahae. *Ergo qui ex fide sunt* , idest qui quaerunt iustificari per fidem , *benedicentur cum fideli* , idest credente , *Abraham.*

LECTIO IV.

Quicumque enim ex operibus legis sunt , sub maledicto sunt. Scriptum est enim : Maledictus omnis qui non permanserit in omnibus quae scripta sunt in libro legis, ut faciat ea. Quoniam autem in lege nemo iustificatur apud Deum, manifestum est : quia iustus ex fide vivit. Lex autem non est ex fide; sed qui fecerit ea, vivet in illis.

Supra ostendit Apostolus virtutem fidei; hic consequenter ostendit defectum legis : et primo per auctoritatem legis ; secundo per humanam consuetudinem, ibi, *Fratres, secundum hominem dico, tamen hominis confirmatum testamentum nemo spernit.* Circa primum tria facit. Primo ostendit damnum occasionaliter ex lege consequutum ; secundo legis insufficientiam ad ipsum damnum removendum, ibi, *Quoniam autem in lege nemo iustificatur apud Deum , manifestum est ;* tertio Christi sufficientiam , qua ipsum damnum est remotum , ibi , *Christus autem nos redemit de maledicto legis.* Circa primum duo facit. Primo proponit intentum ; secundo probat propositum, ibi , *Scriptum est enim : Maledictus omnis qui non permanserit in omnibus quae scripta sunt in libro legis, ut faciat ea.* Dicit ergo : *Quicumque enim ex operibus legis sunt , sub maledicto sunt.* Nam, quia dixerat , quod qui ex fide sunt, benedicentur, cum sint filii Abrahae, posset quis dicere, quod propter opera legis , et propter fidem benedicuntur; et ideo hoc excludens, dicit: *Quicumque ex operibus legis sunt, sub maledicto sunt.*

Sed contra. Antiqui patres fuerunt in operibus legis : ergo sunt maledicti, et per consequens damnati: quod est error Manichaei. Ideoque hoc est sane intelligendum, et attendendum est, quod Apostolus non dicit , Quicumque servant opera legis , sub maledicto sunt, quia hoc est falsum pro tempore legis; sed dicit : *Quicumque ex operibus legis sunt* , idest quicumque in operibus legis confidunt , et putant se iustificari per ea , *sub maledicto sunt.* Aliud enim est esse in operibus legis, et aliud est servare legem: nam hoc est legem implere , et qui eam implet , non est sub maledicto; esse vero in operibus legis, est in eis confidere , et spem ponere : et qui in eis hoc modo sunt, *sub maledicto sunt*, scilicet transgressionis: quod quidem non facit lex : quia concupiscentia non venit ex lege, sed cognitio peccati , ad quod proni sumus per concupiscentiam per legem prohibitam. Inquantum ergo lex cognitionem peccati facit, et non praebet auxilium contra peccatum, dicuntur esse sub maledicto, cum nequeant illud per ipsa opera evadere.

Sunt autem quaedam opera legis caeremonialia, quae in observationibus fiebant ; alia sunt opera quae pertinent ad mores , de quibus sunt mandata moralia. Unde, secundum Glossam, hoc quod hic dicitur, *Quicumque ex operibus legis sunt , sub maledicto sunt ,* intelligendum est de operibus caeremonialibus , et non de moralibus. Vel dicendum , quod loquitur hic Apostolus de omnibus operibus tam caeremonialibus, quam moralibus. Opera enim non sunt causa quod aliquis sit iustus apud Deum ; sed potius sunt executiones , et manifestationes iustitiae : nam nullus per opera iustificatur apud Deum, sed per habitum fidei , non quidem acquisitum , sed infusum. Et ideo quicumque ex operibus iustificari quaerunt, sub maledicto sunt: quia per ea peccata non removentur , nec aliquis quoad Deum iustificatur , sed per habitum fidei caritate informatum : *Hebr. 11. 39. Hi omnes testimonio fidei probati non acceperunt repromissionem.*

Consequenter cum dicit , *Scriptum est enim : Maledictus omnis qui non permanserit in omnibus quae scripta sunt in libro legis, ut faciat ea* , probat propositum : et hoc primo quidem , secundum Glossam, ostenditur per hoc quod nullus potest legem servare hoc modo quo lex praecipit *Deuter. 28.* quod omnis qui non permanserit in omnibus quae scripta sunt in libro legis , ut faciat ea , idest qui non impleverit totam legem , sit maledictus. Sed implere totam legem est impossibile , ut dicitur *Act. 15. 10. Ut quid tentatis imponere iugum , quod neque nos , neque patres nostri portare potuimus?* Ergo nullus est ex operibus legis quin sit maledictus. Potest etiam accipi hoc

quod dicitur, *Scriptum est enim etc.* non ut probatio propositi, sed ut ostendatur eius expositio; quasi dicat: Dico, quod sunt sub maledicto, sub illo scilicet de quo dicit lex: *Scriptus est enim: Maledictus est omnis qui non permanserit in omnibus quae scripta sunt in libro legis, ut faciat ea:* ut intelligatur de maledicto, idest de peccato. Nam lex imperat bona facienda, seu mala vitanda, et imperando obligat; sed non dat virtutem obediendi. Et ideo dicit, *Maledictus*, quasi malo addictus, *omnis*, nullum excipiendo: quia, ut dicitur *Actuum 10. 34. non est personarum acceptio apud Deum, qui non permanserit*, usque in finem: *Matth. 24. 13. Qui perseveravit usque in finem: in omnibus*, non in quibusdam tantum: quia, ut dicitur *Iacob. 2. 10. quicumque totam legem servaverit, offendat autem in uno, factus est omnium reus: quae scripta sunt in libro legis, ut faciat ea*, non solum ut credat, seu velit tantum, sed ut opere impleat: *Psal. 110. 10. Intellectus bonus omnibus facientibus eum.* Sancti autem patres, etsi in operibus legis erant, salvabantur tamen in fide venturi, confidentes in eius gratia, et saltem spiritualiter legem implentes. Moyses enim, ut Glossa dicitur, multa quidem praecepit quae nullus implere potuit, ad domandam Iudaeorum superbiam dicentium: Non deest qui impleat, sed deest qui iubeat.

Sed hic est quaestio de hoc quod dicitur: *Maledictus omnis qui non permanserit in omnibus quae scripta sunt in libro legis.* Dicitur enim *Roman. 12. 14. Benedicite, et nolite maledicere.*

Respondeo. Dicendum est, quod maledicere nihil aliud est quam malum dicere. Possum ergo dicere bonum esse malum, et malum esse bonum; et rursum bonum esse bonum, et malum esse malum. Et primum quidem prohibet Apostolus dicens: *Nolite maledicere*, idest nolite dicere bonum esse malum, et e contra. Sed secundum licet; et ideo cum vituperamus peccatum, maledicimus quidem, sed non dicendo bonum malum, sed dicimus malum esse malum. Et ideo licet peccatorem maledicere, idest dicere eum esse malo addictum, vel esse malum.

Consequenter cum dicit, *Quoniam autem in lege nemo iustificatur apud Deum, manifestum est*, ostendit insufficientiam legis non valentis ab illo maledicto eripere, ex hoc quod iustificare non poterat. Ad quod ostendendum utitur quodam syllogismo in secunda figura, et est talis. Iustitia est ex fide. Sed lex ex fide non est. Ergo lex iustificare non potest. Circa hoc ergo primo ponit conclusionem, cum dicit, *Quoniam autem in lege nemo iustificatur;* secundo autem maiorem, cum dicit, *Quia iustus ex fide vivit;* tertio minorem, cum dicit, *Lex autem non est ex fide.* Dicit ergo: Dico, quod per legem maledictio inducta est; nec tamen ab illa maledictione lex eripit, quia manifestum est quod nemo in lege iustificatur apud Deum, idest per opera legis.

Circa quod intelligendum, quod illi qui negaverunt vetus testamentum, ex hoc verbo occasionem sumpserunt. Et ideo dicendum est, quod nemo iustificatur in lege, idest per legem. Nam per eam cognitio quidem peccati habebatur, ut dicitur *Roman. 3. 20.* sed non habebatur per eam iustificatio: *Roman. 3. 20. Ex operibus legis nullus iustificabitur.*

Sed contra: *Iacob. 2. 21.* dicitur: *Nonne Abraham ex operibus iustificatus est?* Respondeo. Dicendum est, quod iustificari potest accipi dupliciter: vel quantum ad executionem iustitiae, et manifestationem; et hoc modo iustificatur homo, idest iustus ostenditur, ex operibus operatis: vel quantum ad habitum iustitiae infusum; et hoc modo non iustificatur quis ex operibus, cum habitus iustitiae qua homo iustificatur apud Deum, non sit acquisitus, sed per gratiam fidei infusus. Et ideo signanter Apostolus dicit, *Apud Deum:* quia iustitia quae est apud Deum, in interiori corde est; iustitia autem quae est ex operibus, idest quae manifestat iustum, est apud homines; et hoc modo Apostolus accipit *Apud Deum: Roman. 2. 13. Non enim auditores, sed factores legis iustificabuntur: Rom. 4. 2. Si ex operibus Abraham iustificatus est, habet gloriam, sed non apud Deum.* Sic ergo patet conclusio ratione, scilicet quod lex iustificare non potest.

Consequenter cum dicit, *Quia iustus ex fide vivit*, ponit maiorem, quae est ex auctoritate Scripturae, *Habac. 2.* et introducitur etiam *Roman. 1.* et *ad Hebr. 10.* Circa quod notandum est, quod in homine est duplex vita, scilicet vita naturae, et vita iustitiae. Vita quidem naturae est per animam: unde, anima a corpore recedente, corpus remanet mortuum; vita vero iustitiae est per Deum habitantem in nobis per fidem; et ideo primum quo Deus est in anima hominis, est fides: *Ad Hebr. 11. 6. Accedentem ad Deum oportet credere: Ephes. 3. 17. Habitare Christum per fidem in cordibus vestris.* Et sicut dicimus, quod in anima prima indicia vitae apparent in operibus animae vegetabilis, quia anima vegetabilis est quae primo advenit animali generato, ut Philosophus dicit; ita quia primum principium quo Deus est in nobis, est fides, ideo fides dicitur principium vivendi; et hoc est quod hic dicitur: *Iustus meus ex fide vivit:* et intelligendum est de fide per dilectionem operante. Minor autem ponitur ibi, *Lex autem non est ex fide:* et primo ponitur ipsa minor; secundo probatur, ibi, *Sed qui fecerit ea, vivet in illis.* Dicit ergo: *Lex non est ex fide.*

Sed contra: Lex mandat credere quod sit unus Deus et hoc pertinet ad fidem: ergo lex habebat fidem. Quod autem sit unus Deus, mandatur *Deuter. 6. 4. Audi, Israel: Dominus Deus tuus, Dominus unus est.*

Respondeo. Dicendum est, quod hic loquitur de observationibus mandatorum legis, secundum quod lex consistit in mandatis, et praeceptis caeremonialibus; et dicit, quod talis lex non est ex fide. Fides enim, ut dicitur *Hebr. 11. 1. est substantia sperandarum rerum, argumentum non apparentium.* Et ideo proprie implet mandatum de fide qui non sperat ex hoc aliqua praesentia, et visibilia consequi, sed bona invisibilia, et aeterna. Lex ergo quia promittebat terrena, et praesentia, ut dicitur *Isa. 1. 19. Si volueritis, et audieritis me, bona terrae comedetis;* ideo non est ex fide, sed ex cupiditate potius, vel ex timore, secundum illos praecipue qui carnaliter legem servabant. Aliqui tamen spiritualiter vivebant in lege; sed hoc non erat ex ea, sed ex fide mediatoris.

Et quod lex non sit ex fide, probat cum dicit: *Sed qui fecerit ea*, idest opera legis, *vivet in illis*, scilicet vita praesenti, idest immunis erit a morte tempo-

rali, et conservabitur in vita praesenti. Vel aliter. Dico, quod *lex non est ex fide:* et hoc patet, quia *qui fecerit ea, vivet in illis;* quasi dicat: Praecepta legis non sunt de credendis, sed de faciendis; licet aliquid credendum annuntiet. Et ideo virtus eius non est ex fide, sed ex operibus. Et hoc probat, quia Dominus quando voluit eam confirmare, non dixit, Qui crediderit; sed *Qui fecerit ea, vivet in illis.* Sed nova lex ex fide est: *Marc. ult. 16. Qui crediderit, et baptizatus fuerit, salvus erit.* Lex tamen est quoddam effigiatum, et effectum ex fide; et ideo comparatur lex vetus ad legem novam, sicut opera naturae ad opera intellectus. Nam in ipsis operibus naturae apparent quaedam opera intellectus: non quod res naturales intelligant, sed quia aguntur, et ordinantur ab intellectu, ut finem consequantur. Sic et in veteri lege aliqua continentur quae fidei sunt: non quod Iudaei ea prout erant fidei haberent; sed habebant ea in figura tantum fidei Christi, et protestatione, ex cuius fidei virtute salvabantur iusti.

LECTIO V.

Christus autem nos redemit de maledicto legis, factus pro nobis maledictum, quia scriptum est: Maledictus omnis qui pendet in ligno, ut in Gentibus benedictio Abrahae fieret in Christo Iesu, ut pollicitationem Spiritus accipiamus per fidem.

Posito damno a lege illato, et defectu legis ab illo eripere non valentis; hic consequenter ostendit virtutem Christi ab ipso damno liberantis: et primo ostendit quomodo per Christum ab ipso damno liberamur; secundo quomodo etiam super hoc auxilium a Christo acquirimus, ibi, *Ut in Gentibus benedictio Abrahae fieret in Christo Iesu.* Circa primum tria facit. Primo enim ponit liberationis auctoritatem; secundo liberationis modum, ibi, *Factus pro nobis maledictum;* tertio testimonium propheticum, ibi, *Quia scriptum est: Maledictus omnis qui pendet in ligno.* Dicit ergo primo: Quicumque servabant opera legis, erant sub maledicto, sicut dictum est, nec per legem liberari poterant. Ideo necesse fuit aliquem habere qui nos liberaret; et iste fuit Christus: et ideo dicit: *Christus redemit nos de maledicto legis: Rom. 8. 3. Quod impossibile erat legi, in quo infirmabatur per carnem, Deus mittens Filium suum*, scilicet Christum, *in similitudinem carnis peccati, et de peccato damnavit peccatum in carne. Redemit*, inquam, *nos*, scilicet Iudaeos, pretioso sanguine suo: *Apocal. 5. 9. Redemisti nos in sanguine tuo: Isa. 43. 1. Noli timere, quia redemi te: de maledicto legis*, idest de culpa, et poena: *Infra 4. 5. Ut eos qui sub lege erant redimeret: Osee 13. 14. De morte redimam eos.*

Modum liberationis ponit, cum dicit: *Factus pro nobis maledictum.* Ubi notandum est, quod maledictum est quod dicitur malum. Et secundum duplex malum potest dici duplex maledictum, scilicet maledictum culpae, et maledictum poenae: et utroque modo potest hoc legi dupliciter, *Factus est pro nobis maledictum:* et primo quidem de malo culpae: nam Christus redemit nos de malo culpae. Unde sicut redemit nos de morte mortuus, ita redemit nos de maledicto culpae, factus maledictum, scilicet culpae: non quidem quod in eo peccatum esset aliquod, *qui peccatum non fecit, nec dolus inventus est in ore eius*, ut dicitur *1. Petr. 2. 22.* sed secundum opinionem hominum, et praecipue Iudaeorum, qui reputabant eum peccatorem: *Ioan. 18. 30. Si non esset hic malefactor, non tibi tradidissemus eum.* Et ideo de hoc dicitur *2. Corinth. 5. 21. Eum qui non noverat peccatum, fecit pro nobis peccatum.* Dicit autem *maledictum*, non maledictus, ut ostendat quod Iudaei eum sceleratissimum reputabant. Unde dicitur *Ioan. 9. 16. Non est hic homo a Deo, qui sabbatum non custodit:* et *ibid. 10. 16. De bono opere non lapidamus te, sed de peccato, et de blasphemia.* Et ideo dicit: *Factus est pro nobis maledictum*, in abstracto; quasi dicat: Factus est ipsa maledictio. Secundo exponitur de malo poenae: nam Christus liberavit nos a poena, sustinendo poenam, et mortem nostram: quae quidem in nos provenit ex ipsa maledictione peccati. Inquantum ergo hanc maledictionem peccati suscepit, pro nobis moriendo, dicitur esse factus pro nobis maledictum. Et est simile ei quod dicitur *Rom. 8. 3. Misit Deus Filium suum in similitudinem carnis peccati*, idest mortalis: *2. Corinth. 5. 21. Eum qui non noverat peccatum*, scilicet Christum, qui peccatum non fecit, *Deus*, scilicet Pater, *pro nobis fecit peccatum*, idest fecit pati peccati poenam, quando scilicet oblatus est propter peccata nostra.

Consequenter ponit Scripturae testimonium, cum dicit: *Quia scriptum est: Maledictus omnis qui pendet in ligno:* et hoc *Deut. 21. 23.* Ubi sciendum secundum Glossam, quod in Deuteronomio, unde accipitur hoc verbum, tam in nostris, quam in Hebraeis codicibus habetur: *Maledictus a Deo omnis qui pendet in ligno.* Quod quidem, scilicet *a Deo*, in antiquis Hebraeorum voluminibus non habetur: unde creditur quod a Iudaeis post passionem Domini appositum sit ad infamiam Christi. Potest autem exponi auctoritas de malo poenae, et de malo culpae. De malo quidem culpae sic. *Maledictus omnis qui pendet in ligno*, non propter hoc quod pendet in ligno, sed pro culpa, pro qua pendet. Et hoc modo Christus aestimatus est maledictus in cruce pendens, propter hoc quod maxime tali poena punitus fuit. Et secundum hoc continuatur ad praecedentia. Dominus enim praecepit in Deuteronomio ut qui suspensus fuerit, in vespera deponatur. Et ratio huius est, quia haec poena erat ceteris abiectior et ignominiosior. Dicit ergo: Vere factus est pro nobis maledictum: quia ipsa mors crucis, quam sustinuit, sufficit ad maledictionem, hoc modo exponendo de malo culpae sed solum aestimatione Iudaeorum: *quia scriptum est: Maledictus omnis qui pendet in ligno.* De malo vero poenae sic exponitur. *Maledictus omnis qui pendet in ligno:* quia ipsa poena est maledictio, scilicet quod sic mortuus est. Et est, hoc modo exponendo, vere maledictus a Deo, quia Deus ordinavit quod hanc poenam sustineret, ut nos liberaret.

Consequenter cum dicit, *Ut in Gentibus benedictio Abrahae fieret in Christo Iesu*, ponit spem quam per Christum, super hoc quod per eum liberamur de maledicto, acquirimus, ut dicitur *Roman. 5. 15. Non*

sicut delictum, ita et donum; immo multo maius, scilicet quia liberat a peccato, et confert gratiam. Primo ergo ponit fructum, et quibus datur, dicens: *Ut in Gentibus benedictio Abrahae fieret in Christo Iesu;* quasi dicat: Factus est pro nobis maledictum, non solum ut maledictionem removeret, sed ut in Gentibus, quae non sub maledictione legis erant, fieret benedictio Abrahae promissa: *Genes. 22. 18. In semine tuo benedicentur omnes Gentes terrae.* Et haec quidem benedictio facta est nobis, idest impleta est per Christum, qui est de semine Abrahae, cui dictae sunt promissiones. *Et semini tuo, qui est Christus,* ut dicitur *infra eodem capite.* Quae quidem benedictio, et fructus est, *ut pollicitationem Spiritus accipiamus,* idest promissiones quas Spiritus sanctus facit in nobis, scilicet de beatitudine aeterna, qui quasi arrha, et pignus nobis traditus, ipsam nobis promittit, ut habetur *Ephes. 1.* et *2. Corinth. 6.* Et quidem in pignore datur ad certitudinem: nam pignus est quaedam certa promissio de re accipienda: *Roman. 8. 15. Non enim accepistis spiritum servitutis iterum in timore, sed accepistis spiritum adoptionis filiorum:* et *infra 17. Si filii, et haeredes.* Vel *pollicitationem Spiritus accipiamus,* idest Spiritum sanctum; quasi dicat: Accipiamus pollicitationem de Spiritu sancto factam semini Abrahae: *Ioel. 2. 29. Effundam de Spiritu meo super servos meos.* Quia per Spiritum sanctum coniungimur Christo, et efficimur semen Abrahae, et digni benedictione. Secundo ostendit per quid proveniat nobis iste fructus, dicens, *Per fidem*, per quam quidem et haereditatem aeternam acquirimus: *Ad Hebr. 11. 6. Accedentem ad Deum oportet credere quia est, et inquirentibus se remunerator sit.* Per fidem etiam acquirimus Spiritum sanctum: quia, ut dicitur *Actuum 5.* Dominus dat Spiritum sanctum obedientibus sibi, scilicet per fidem.

LECTIO VI.

Fratres, secundum hominem dico, tamen hominis confirmatum testamentum nemo spernit, aut superordinat. Abrahae dictae sunt promissiones, et semini eius. Non dicit, Et seminibus, quasi in multis; sed quasi in uno, Et semini tuo, qui est Christus. Hoc autem dico testamentum confirmatum a Deo: quae post quadringentos et triginta annos facta est lex, non irritum facit ad evacuandam promissionem. Nam si ex lege haereditas, iam non ex promissione. Abrahae autem per repromissionem donavit Deus.

Postquam Apostolus probavit per auctoritates quod lex non iustificat, nec ad iustificationem, quae est per fidem, est necessaria; consequenter ostendit idem per rationes humanas: et circa hoc quatuor facit. Primo humanam consuetudinem ponit; secundo assumit promissionem divinam, ibi, *Abrahae dictae sunt promissiones*; tertio infert conclusionem, ibi, *Hoc autem dico testamentum confirmatum a Deo;* quarto ostendit conclusionem sequi ex praemissis, ibi, *Nam si ex lege haereditas, iam non ex promissione.* Dicit ergo: Apte quidem prius locutus sum secundum auctoritatem Scripturae, non allatae voluntate humana, sed Spiritu sancto, ut dicitur *2. Petr. 1.* sed nunc *secundum hominem dico*, et secundum ea, quae humana ratio, et consuetudo habet. Ex quo quidem habemus argumentum, quod ad conferendum de his quae sunt fidei, possumus uti quacumque veritate cuiuscumque scientiae: *Deut. 21. 11. Si videris in numero captivorum mulierem pulchram, et adamaveris eam, volueriseque habere in uxorem; introduces eam in domum tuam,* idest si sapientia, et scientia saecularis placuerit tibi, introduces eam infra terminos tuos; *quae radet caesariem, et circumcidet ungues*, idest resecabis omnes sensus erroneos. Et inde est quod Apostolus in multis locis in Epistolis suis utitur auctoritatibus Gentilium; sicut illud *1. Corinth. 15. 33. Corrumpunt bonos mores colloquia mala:* et illud *Tit. 1. 12. Cretenses malae bestiae, semper mendaces, ventres pigri.* Vel quamvis huiusmodi rationes vanae sint, et infirmae: quia, ut dicitur *in Psalm. 93. 11. Dominus scit cogitationes hominum quoniam vanae sunt; tamen hominis confirmatum testamentum nemo spernit, aut superordinat:* quia nihil humanum tantam firmitatem habet sicut ultima voluntas hominis. Sperneret autem illud aliquis, si diceret, quod testamentum hominis confirmatum in morte testatoris, et testibus, non valeret. Si ergo testamentum huiusmodi nemo spernit, dicens non esse servandum, aut spernit aliquid mutando; multo magis testamentum Dei nullus spernere debet, aut superordinare, infringendo illud, vel addendo, vel diminuendo: *Apocal. ult. 18. Si quis apposuerit ad haec, apponet Deus super illum plagas scriptas in isto libro; et si quis diminuerit de verbis prophetiae huius, auferet Deus partem eius de libro vitae: Deut. 4. 2. Non addetis ad verbum quod vobis loquor, neque auferetis quidquam.*

Consequenter cum dicit, *Abrahae dictae sunt promissiones*, assumit promissionem divinam Abrahae factam, quae est quasi quoddam testamentum Dei; et primo exponit hanc promissionem, seu testamentum; secundo vero aperit veritatem testamenti, ibi, *Non dicit, In seminibus etc.* Dicit ergo primo: *Abrahae dictae sunt promissiones;* quasi dicat: Sicut testamentum hominis est firmum, ita promissiones divinae firmae sunt. Sed numquid Deus aliquas promissiones fecit ante legem? Utique, quia *Abrahae*, qui fuit ante legem, scilicet quod non falleret Deus, *dictae*, idest factae, *seu promissiones, et semini eius* a Deo. Sed Abrahae factae sunt, ut cui erant implendae; semini vero, ut per quod impleretur. Dicit autem promissiones pluraliter, quia promissio de benedicendo semine multa continebat. Vel quia frequenter idem, idest aeterna beatitudo, sibi promissa est, sicut *Genes. 12. 3. In te benedicentur universae cognationes terrae:* item *15. 5. Suspice caelum, et numera stellas, si potes. Sic erit semen tuum:* item *ibidem 18. Semini tuo dabo terram hanc:* item *22. 17. Benedicam tibi, et multiplicabo semen tuum sicut stellas caeli.* Istae ergo promissiones sunt quasi testamentum Dei, quia est quaedam ordinatio de haereditate danda Abrahae, et semini suo. Veritatem autem testamenti aperit, cum dicit: *Non dicit, Et seminibus, quasi in multis: sed quasi in uno, Et semini tuo?* quam quidem aperit eodem

spiritu, quo testamentum conditum est. Et hoc patet ex verbis testamenti. *Non*, inquit, *dicit*, *Et seminibus quasi in multis*, idest sicut faceret, si de multis illud valeret; *sed quasi in uno*, *Et semini tuo*, *qui est Christus:* quia ipse solus est per quem, et in quo omnes poterunt benedici. Nam ipse solus, et singularis est qui non subiacet maledictioni culpae, etsi maledictio pro nobis dignatus sit fieri: unde dicitur *in Psalm. 140. 10. Singulariter sum ego, donec transeam:* Item *Psalm. 13. 3. Non est qui faciat bonum, non est usque ad unum: Eccle. 7. 29. Virum de mille unum reperi*, scilicet Christum, qui esset sine omni peccato, *mulierem autem ex omnibus non inveni*, quae omnino a peccato immunis esset, ad minus originali, vel veniali.

Conclusionem autem infert consequenter, cum dicit: *Hoc autem dico testamentum confirmatum a Deo.* Ubi videamus per ordinem, quid sit quod dicit. Dicit ergo, quod hoc promisit Deus Abrahae; sed hoc est testamentum, scilicet ipsa promissio de haereditate adipiscenda: *Hierem. 31. 31. Feriam domui Israel, et domui Iuda foedus novum. Confirmatum:* quod ideo ponit, ut concordet cum praemissis. Nam supra dixerat: *Testamentum hominis confirmatum nemo spernit, aut superordinat. A Deo*, scilicet qui promisit. Et *confirmatum dico:* iureiurando: *Genes. 22. 16. Per memetipsum iuravi: Hebr. 6. 18. Ut per duas res immobiles, quibus impossibile est mentiri Deum, fortissimum solatium habeamus.* Hoc, inquam, testamentum lex non facit irritum: *quae* quidem *lex facta est*, et data a Deo per Moysen: *Ioan. 1. 17. Lex per Moysen data est: post quadringentos et triginta annos.* Et quasi exponens quod dixerat, subiungit: *Non irritum facit ad evacuandam promissionem.* Sic enim irritum fieret praedictum testamentum, si promissio facta Abrahae evacuaretur, idest in vacuum facta esset, quasi non sufficeret semen Abrahae repromissum ad gentium benedictionem. Per Christum autem non sunt evacuatae promissiones patribus factae, sed confirmatae: *Rom. 15. 8. Dico Iesum Christum ministrum fuisse circumcisionis, ad confirmandas promissiones patrum:* et *2. Corinth. 1. 20. Quotquot enim promissiones Dei sunt, in illo Est.* Hoc autem quod dicitur, *Post quadringentos et triginta annos*, concordat ei quod habetur *Exod. 12. 40. Habitatio filiorum Israel, qua manserunt in Ægypto, fuit quadringentorum triginta annorum:* et *Act. 7. 6. Loquutus est Dominus*, scilicet Abrahae, *quia erit semen eius accola in terra aliena; et servituti eos subiicient annis quadringentis triginta.*

Sed contra est quod dicitur *Genes. 15. 13. Scito praenoscens, quod peregrinum futurum sit semen tuum, et servituti eos subiicient, et affligent eos annis quadringentis.*

Respondeo. Dicendum, quod si fiat computatio annorum a prima promissione facta Abrahae, quae legitur *Gen. 12.* usque ad exitum filiorum Israel de Ægypto, quando data est lex, sic sunt anni quadringenti triginta, sicut hic scribitur, et *Exod. 12.* et *Act. 7.* usque ad exitum filiorum Israel de Ægypto, quando data est lex. Si autem incipiat computatio a nativitate Isaac, de qua legitur *Gen. 21.* sic sunt tantum quadringenti et quinque anni. Nam viginti quinque anni fuerunt a promissione facta Abrahae usque ad nativitatem Isaac. Abraham enim erat septuaginta quinque annorum, quando exivit de terra sua, et facta est ei prima promissio, ut habetur *Gen. 12.* Centenarius autem fuit, quando natus est Isaac, ut habetur *ibidem 21.* Quod autem a nativitate Isaac usque ad exitum filiorum Israel de Ægypto, fuerint quadringenti quinque anni, probatur per hoc quod Isaac fuit sexaginta annorum, quando genuit Iacob, ut habetur *Gen. 25.* Iacob autem erat centum triginta annorum, quando intravit Ægyptum, ut habetur *Gen. 47.* Et sic a nativitate Isaac usque ad introitum Iacob in Ægyptum fuerunt centum et nonaginta anni. Ioseph autem fuit triginta annorum, quando stetit coram Pharaone, ut habetur *Gen. 41.* Et postea transierunt septem anni fertilitatis, et duo sterilitatis usque ad ingressum Iacob in Ægyptum, ut habetur *cap. 45.* Vixit autem Ioseph centum et decem annis, ut habetur *Gen. ult.* a quibus si subtrahantur triginta et novem anni, remanent septuaginta et unus annus. Fuerunt ergo a nativitate Isaac usque ad mortem Ioseph ducenti et sexaginta unus annus. Fuerunt autem in Ægypto filii Israel post mortem Ioseph centum quadraginta quatuor annis, ut Rabanus dicit in Glossa *Act. 7.* Fuerunt ergo a nativitate Isaac usque ad exitum filiorum Israel de Ægypto, et legem datam quadringenti et quinque anni. Scriptura autem *Gen. 17.* non curavit de minutis. Vel potest dici, quod quinto anno Isaac expulsus fuit Ismael, et remansit solus Isaac haeres Abrahae, a quo tempore fuerunt quadringenti anni.

Deinde cum dicit, *Nam si ex lege haereditas, iam non ex promissione*, ostendit quomodo sequatur ex praemissis quod lex evacuaret promissiones; si lex necessaria esset ad iustificationem, sive benedictionem Gentium. Dicit ergo: Vere promissio evacuaretur, si lex necessaria esset: *nam si haereditas*, scilicet benedictionis Abrahae, esset *ex lege, iam non* esset *ex repromissione*, idest ex semine repromisso Abrahae. Si enim semen promissum esset sufficiens ad haereditatem benedictionis consequendam, non fieret iustificatio per legem. Destruit autem consequens, cum dicit; *Abrahae autem donavit Deus*, idest promisit se daturum, quod ita certum erat ac si statim daret, *per repromissionem*, idest per semen repromissum. Non ergo est ex lege haereditas, idest benedictio, de qua dicitur *1. Petr. 3. 9. In hoc vocati estis ut benedictionem haereditate possideatis.*

LECTIO VII.

Quid igitur lex? Propter transgressiones posita est, donec veniret semen cui promiserat, ordinata per angelos in manu mediatoris. Mediator autem unius non est, Deus autem unus est.

Postquam ostendit Apostolus et auctoritate Scripturae, et consuetudine humana, quod lex iustificare non potuit; hic movet duas dubitationes, et solvit. Secunda dubitatio incipit, ibi, *Lex ergo adversus promissa Dei?* Circa primum tria facit. Primo movet dubitationem; secundo solvit, ibi, *Propter transgressiones posita est;* tertio quoddam in solutione positum ma-

nifestat, ibi, *Mediator autem unius non est, Deus autem unus est.* Potest autem esse dubium ex praemissis tale: si lex iustificare non poterat, an esset omnino inutilis. Et hanc dubitationem movet, dicens: *Quid igitur lex* sit? idest ad quid lex utilis fuit? Et hanc punctuationem magis adprobat Augustinus, ut habetur in Glossa, quam aliam quae sibi primitus melior videbatur, ut distinguatur, *Quid igitur?* et postea dicatur: *Lex propter transgressiones posita est.* Similis dubitatio proponitur *Rom. 3. 1.* ubi sic dicitur: *Quid igitur amplius Iudaeo est; aut quae utilitas circumcisionis?*

Deinde cum dicit, *Propter transgressiones posita est*, solvit dubitationem motam: ubi quatuor facit. Primo proponit legis utilitatem: secundo legis fructum, ibi, *Donec veniret semen cui promiserat;* tertio legis ministros, ibi, *Ordinata per angelos;* quarto legis dominium, ibi, *In manu mediatoris.*

Circa primum notandum est, quod lex vetus data est propter quatuor, secundum quatuor ex peccato consequuta, quae enumerat Beda: scilicet propter malitiam, infirmitatem, concupiscentiam, et ignorantiam. Est ergo lex primo data ad reprimendam malitiam, dum scilicet prohibendo peccatum, et puniendo, retrahebantur homines a peccato; et hoc tangit dicens: *Propter transgressiones posita est* lex, idest ad transgressiones cohibendas: et de hoc habetur *1. Tim. 1. 9. Iusto lex non est posita, sed iniustis.* Cuius ratio potest sumi a Philosopho *in 4. Ethic.* Homines enim bene dispositi ex seipsis moventur ad bene agendum, et sufficiunt eis paterna monita, unde non indigent lege; sed, sicut *Rom. 2. 14.* dicitur, *ipsi sibi sunt lex, habentes opus legis scriptum in cordibus suis.* Sed homines male dispositi indigent retrahi a peccatis per poenas; et ideo quantum ad istos fuit necessaria legis positio, quae habet coarctativam virtutem. Secundo lex data est ad infirmitatem manifestandam. Homines enim de duobus praesumebant: primo quidem de scientia; secundo de potentia. Et ideo Deus reliquit homines absque doctrina legis, tempore legis naturae: in quo dum in errores inciderunt, convicta est eorum superbia de defectu scientiae. Sed adhuc restabat praesumptio de potentia: dicebant enim: *Non deest qui iubeat,* ut dicitur in Glossa *super illud Exod. 24. 7. Quidquid praeceperit Dominus, faciemus, et erimus obedientes.* Et ideo data est lex, quae cognitionem peccati faceret: *per legem enim cognitio peccati, Rom. 3. 20:* quae tamen auxilium gratiae non dabat ad vitandum peccata, ut sic homo sub lege constitutus et vires suas experiretur, et infirmitatem suam recognosceret, inveniens se sine gratia peccatum vitare non posse, et sic avidius quaereret gratiam. Et haec etiam causa potest ex his verbis accipi, ut dicatur, quod lex *posita est propter transgressiones* adimplendas, quasi illo modo loquendo quo Apostolus dicit *Roman. 5. 20. Lex subintravit, ut abundaret delictum:* quod non est intelligendum causaliter, sed consecutive: quia lege subintrante, abundavit delictum, et transgressiones sunt multiplicatae, dum concupiscentia nondum per gratiam sanata, in id quod prohibebatur, magis exarsit, et factum est peccatum gravius, addita praevaricatione legis scriptae. Et hoc Deus permittebat, ut homines imperfectionem suam cognoscentes, quaererent mediatoris gratiam. Unde signanter dicit, *Posita est*, quasi debito ordine collocata inter legem naturae et legem gratiae. Tertio data est lex ad domandam concupiscentiam populi lascivientis, ut diversis caeremoniis fatigati, neque ad idolatriam, neque ad lascivias declinarent. Unde dicit Petrus *Act. 15. 10. Hoc est onus quod neque nos, neque patres nostri portare potuerunt.* Quarto ad instruendum ignorantiam data est lex in figuram futurae gratiae, secundum illud *Hebr. 10. 1. Umbram habens lex futurorum bonorum.*

Deinde cum dicit, *Donec veniret semen*, idest Christus de quo promiserat Deus, per eum benedicendas omnes gentes: *Matth. 11. 13. Lex et Prophetae usque ad Ioannem prophetaverunt: Gen. 22. 18. In semine tuo benedicentur omnes gentes.*

Ministri autem legis ponuntur, cum dicit: *Ordinata*, idest ordinanter data, *per angelos*, idest per nuntios Dei, scilicet Moysen, et Aaron: *Malach. 2. 7. Legem requirent ex ore eius: angelus enim Domini exercituum est.* Vel *per angelos*, idest ministerio angelorum: *Act. 7. 53. Accepistis legem in dispositione angelorum.* Et est data per angelos, quia lex non debebat dari per Filium, qui maior est: *Hebr. 2. 2. Si enim qui per angelos factus est sermo, factus est firmus . . . quomodo nos effugiemus, si tantam neglexerimus salutem, quae cum initium accepisset enarrari per Dominum, ab eis qui audierunt, in nos confirmata est?* Dicit autem, *Ordinata*, quia ordinabiliter data est, scilicet inter tempus legis naturalis, qua homines convicti sunt, quod se iuvare non poterant, et tempus gratiae: nam antequam gratiam acciperent, convincendi erant de lege.

Dominus autem legis dicitur Christus; et ideo dicit, *In manu mediatoris*, idest in potestate Christi: *Deuter. 33. 2. In dextera eius ignea lex: 1. Timoth. 2. 2. Mediator Dei et hominum homo Christus Iesus.* Iste mediator significatus est per Moysen, in cuius manu est lex data: *Deuter. 5. 5. Ego sequester et medius fui inter Deum et vos in tempore illo.*

Deinde cum dicit, *Mediator autem unius non est*, exponit quod dixit, *In manu mediatoris:* quod potest tripliciter exponi. Uno modo, quia mediator non est unius tantum, sed duorum. Unde cum iste sit mediator Dei et hominis, oportet quod sit Deus, et homo: si enim esset purus homo, vel Deus tantum, non esset verus mediator. Si ergo est verus Deus, et nullus est mediator sui ipsius, potest videri alicui quod praeter ipsum sunt alii dii, quorum est mediator: et hoc removet dicens, quod *mediator* iste, etsi *non est unius* tantum, non propter hoc sunt alii dii, sed *Deus unus est:* quia licet ipse alius sit in persona a Deo Patre, non est tamen aliud in natura: *Deuter. 6. 4. Audi Israel, Dominus Deus tuus, Dominus unus est: Ephes. 4. 5. Unus Deus, una fides, unum baptisma.* Secundo modo, quia posset credi quod iste esset mediator Iudaeorum tantum, ideo dicit: Dico, quod Christus est mediator, sed non unius, scilicet Iudaeorum, sed unus est omnium, idest sufficiens ad omnes reconciliandos Deo, quia ipse Deus est: *Roman. 3. 30. Unus Deus, qui iustificavit circumcisionem ex fide, et praeputium per fidem: 2. Corinth. 5. 19. Deus erat in Christo mundum reconcilians sibi.* Tertio modo,

quia non est mediator unius populi tantum, scilicet Iudaeorum, sed etiam Gentilium: *Ephes. 2. 14. Ipse est pax nostra, qui fecit utraque unum.* Et hoc ex parte Gentium auferendo idolatriam, et ex parte Iudaeorum observantiam legis. Specialiter autem mediator est Filius, non Pater, non Spiritus sanctus, nihilominus tamen unus est Deus.

LECTIO VIII.

Lex ergo adversus promissa Dei? Absit. Si enim data esset lex quae posset vivificare, vere ex lege esset iustitia. Sed conclusit Scriptura omnia sub peccato, ut promissio ex fide Iesu Christi daretur credentibus. Prius autem quam veniret fides, sub lege custodiebamur conclusi in eam fidem quae revelanda erat. Itaque lex paedagogus noster fuit in Christo, ut ex fide iustificemur. At ubi venit fides, iam non sumus sub paedagogo.

Hic movet Apostolus aliam dubitationem, utrum scilicet lex noceat gratiae: et primo movet dubitationem, dicens: *Lex ergo adversus promissa Dei?* quasi dicat: Si lex posita est propter transgressiones, numquid lex facit adversus promissa Dei, scilicet ut id quod Deus promisit se facturum per semen repromissum, per alium faciat? *Absit*; quasi dicat, non. Nam *supra eodem: Lex non irritum facit testamentum ad evacuandas promissiones: Rom. 7. 12. Lex sancta, et mandatum sanctum.*

Secundo cum dicit, *Si enim lex esset data quae posset vivificare, vere ex lege esset iustitia*, solvit dubitationem: et primo ostendit quod lex non est contra promissa Dei; secundo quod est in obsequium promissorum, ibi, *Sed conclusit Scriptura omnia sub peccato.* Dicit ergo, quod licet lex sit posita propter transgressiones, non tamen contrariatur promissioni Dei: quia transgressiones ipsas removere non potest. Si enim eas removeret, tunc manifeste esset contra promissa Dei: quia iustitia esset per alium modum quam Deus promisit, quia esset per legem, et non per fidem; cum tamen dicatur *Habac. 2. 4, Iustus meus ex fide vivit: Rom. 3. 22. Iustitia Dei est per fidem Iesu Christi.* Et ideo dicit: *Quod si lex esset data* talis *quae posset vivificare*, idest tantae virtutis esset quod posset vitam gratiae, et aeternam beatitudinem conferre; tunc *vere*, et non apparenter, *iustitia esset ex lege*, si lex faceret quod fides facere dicitur: et sic frustra esset fides. Sed lex non iustificat: quia littera, scilicet legis, occidit, ut dicitur *2. Corinth. 3.* et *Rom. 8. 2. Lex enim spiritus vitae in Christo Iesu liberavit me a lege peccati, et mortis.*

Deinde cum dicit, *Sed Scriptura conclusit omnia sub peccato*, ostendit quod lex non solum non contrariatur gratiae, sed est ei etiam in obsequium: et primo ostendit quod lex obsequitur promissis Dei; secundo quomodo hoc obsequium manifestatum est in Iudaeis, ibi, *Prius autem quam veniret fides, sub lege custodiebamur conclusi in eam fidem quae revelanda erat;* tertio quomodo Gentiles etiam sine lege consequuti sunt promissa Dei, ibi, *Omnes enim filii estis Dei per fidem.* Circa primum sciendum est, quod lex obsequitur promissis Dei in generali quantum ad duo. Primo quia manifestat peccata: *Rom. 3. 20. Per legem cognitio peccati:* deinde quia manifestat infirmitatem humanam, inquantum homo non potest vitare peccatum, nisi per gratiam, quae per legem non dabatur. Et sicut ista duo, scilicet cognitio morbi, et impotentia infirmi, multum inducunt ad quaerendum medicum; ita cognitio peccati, et propriae impotentiae inducunt ad quaerendum Christum. Sic ergo lex obsequuta est gratiae, inquantum praebuit cognitionem peccati, et experientiam propriae impotentiae: et ideo dicit: *Scriptura*, idest lex scripta, *conclusit*, idest tenuit inclusos Iudaeos, *sub peccato*, idest ostendit eis peccata quae faciebant: *Roman. 7. 7. Concupiscentiam nesciebam, nisi lex diceret, Non concupisces.* Item *conclusit*, quia veniente lege sumpserunt occasionem peccati: *Rom. 11. 32. Conclusit Deus omnia in incredulitate, ut omnium misereatur.* Et hoc ideo ut homo quaereret gratiam: et ideo dicit: *Ut promissio*, idest gratia repromissa, *daretur*, non solum Iudaeis, sed omnibus *credentibus:* quia ista gratia poterat liberare a peccatis; et haec gratia est *ex fide Iesu Christi.*

Deinde cum dicit, *Prius autem quam veniret fides, sub lege custodiebamur*, ponit experimentum huius obsequii manifestatum in Iudaeis: et primo ponit obsequium Iudaeorum; secundo concludit quoddam corollarium, ibi, *Itaque lex paedagogus noster fuit in Christo.* Dicit ergo: Si Scriptura, idest lex scripta, detinuit omnia sub peccato, quas utilitates habebant Iudaei ex lege, antequam veniret fides ex gratia? Respondet, et dicit: Nos Iudaei ante adventum fidei *custodiebamur sub lege*, inquantum faciebat nos vitare idolatriam, et multa alia mala: *custodiebamur*, inquam, non sicut liberi, sed quasi servi sub timore; et hoc *sub lege*, idest sub onere legis, et dominio: *Rom. 7. 1. Lex in homine dominatur quanto tempore vivit.* Et *custodiebamur conclusi*, idest servati, ne defflueremus ad vitia, sed praepararemur *in eam*, idest tam bonam, *fidem quae revelanda erat: Isai. 56. 1. Iuxta est salus mea ut veniat, et iustitia mea ut reveletur.* Et dicit, *Revelanda:* quia cum fides excedat omne humanum ingenium, non potest per proprium sensum haberi, sed ex revelatione, et dono Dei: *Isa. 40. 5. Revelabitur gloria Domini, et videbit omnis caro quod os Domini locutum est.* Vel *in eam fidem quae revelanda erat* tempore gratiae, in antiquis temporibus multis signis latens: unde et tempore Christi velum templi scissum est, *Matth. 27.*

Consequenter cum dicit, *Lex paedagogus noster fuit in Christo*, concludit quoddam corollarium: et primo ostendit legis officium; secundo officii testationem, ibi, *At ubi venit plenitudo temporis, misit Deus Filium suum.* Officium autem legis fuit officium paedagogi; et ideo dicit: *Lex paedagogus noster fuit in Christo.* Quamdiu enim haeres non potest consequi beneficium haereditatis, vel propter defectum aetatis, seu alicuius debitae perfectionis, conservatur, et custoditur ab aliquo instructore, qui quidem instructor paedagogus dicitur, a pedos quod est puer, et a goge quod est ductio (1). † Per legem enim Iudaei tamquam imbe-

(1) Quae sequuntur cruculis inclusa, nec in veteri editione an. 1498 nec in ea quam curavit F. Remigius Florentinus an. 1562. reperiuntur.

cilles pueri, per timorem poenae retrahebantur a malo, et promovebantur amore, et promissione temporariorum, ad bonum. † Iudaeis autem promissa erat benedictio futuri seminis de haereditate obtinenda; sed nondum advenerat tempus ipsius haereditatis consequendae; et ideo necessarium erat quod conservarentur usque ad tempus futuri seminis, et cohiberentur ab illicitis; quod factum est per legem: et ideo dicit: *Itaque lex paedagogus noster fuit;* quasi dicat: Ex quo sub lege custodiebamur, *lex fuit noster paedagogus*, idest dirigens, et conservans, *in Christo*, idest in via Christi: et hoc ideo, *ut ex fide Christi iustificaremur: Osee 11. 1. Puer Israel, et dilexi eum: Hier. 31. 18. Castigasti me Domine, et eruditus sum: Rom. 3. 28. Arbitramur enim hominem iustificari per fidem sine operibus legis.* Et quamvis lex paedagogus noster esset, non tamen ad perfectam haereditatem ducebat: quia, ut dicitur *Hebr. 7. 19. neminem ad perfectum adduxit lex.* Sed hoc officium cessavit, postquam venit fides; et hoc est quod dicit: *At ubi venit fides*, scilicet Christi, *iam non sumus sub paedagogo*, idest sub coactione, quae non est necessaria liberis: *1. Corinth. 13. 11. Cum essem parvulus, loquebar ut parvulus, sapiebam ut parvulus, cogitabam ut parvulus: cum autem factus sum vir, evacuavi quae erant parvuli: 2. Corinth. 5. 17. Si qua ergo in Christo nova creatura, vetera transierunt.*

LECTIO IX.

Omnes enim filii Dei estis per fidem, quae est in Christo Iesu. Quicumque enim in Christo baptizati estis, Christum induistis. Non est Iudaeus, neque Graecus; non est servus, neque liber; non est masculus, neque femina. Omnes enim vos unum estis in Christo Iesu. Si autem vos Christi, ergo semen Abrahae estis, secundum promissionem haeredes.

Hic ostendit Apostolus quod ad fructum gratiae Gentiles sine obsequio legis pervenerunt ad quem tamen Iudaei perducti sunt per legis custodiam, et obsequium: et circa hoc tria facit. Primo proponit intentum; secundo manifestat propositum, ibi, *Quicumque enim in Christo baptizati estis, Christum induistis;* tertio ex hoc argumentatur, ibi, *Si autem vos Christi, ergo semen Abrahae estis.* Dicit ergo: Vere non sumus sub lege, idest sub paedagogo, et coactione, quia sumus filii Dei. Similiter et vos neque sub lege, neque sub paedagogo estis, quia scilicet ad gratiam pervenistis: ideo *omnes estis filii Dei per fidem*, non per legem: *Rom. 8. 15. Non enim accepistis spiritum servitutis*, scilicet timoris, qui dabatur in lege veteri, *sed accepistis spiritum filiorum*, scilicet caritatis, et amoris, qui datur in nova lege per fidem: *Ioan. 1. 12. Dedit eis potestatem filios Dei fieri, his qui credunt in nomine eius.* Si ergo filii Dei estis per fidem, quare vultis esse servi per legis observantias? nam sola fides homines facit filios Dei adoptivos. Nullus siquidem est filius adoptivus, nisi uniatur, et adhaereat Filio naturali: *Rom. 8. 29. Quos praescivit conformes fieri imaginis Filii eius, ut sit ipse primogenitus in multis fratribus.* Fides enim facit nos in Christo Iesu filios: *Ephes. 3. 17. Habitare Christum per fidem in cordibus vestris.* Et hoc *in Christo Iesu*, idest filii Dei estis per Iesum Christum.

Consequenter cum dicit, *Quicumque enim in Christo baptizati estis, Christum induistis*, manifestat propositum: et circa hoc tria facit. Primo proponit propositi manifestationem; secundo manifestationis expositionem, ibi, *Non est Iudaeus, neque Graecus etc.* tertio assignat manifestationis rationem, ibi, *Omnes enim vos unum estis in Christo Iesu.* Manifestat autem circa primum, quomodo sumus in Christo Iesu filii Dei; et hoc est quod dicit: *Quicumque enim in Christo Iesu baptizati estis, Christum induistis.* Quod potest quadrupliciter exponi. Uno modo ut dicatur. *Quicumque in Christo Iesu baptizati estis*, idest institutione Christi ad baptismum instructi estis: *Marci ult. 15. Euntes in mundum universum, praedicate Evangelium omni creaturae. Qui crediderit, et baptizatus fuerit, salvus erit.* Alio modo. *Quicumque in Christo Iesu baptizati estis*, scilicet per similitudinem, et per configurationem mortis Christi: *Rom. 6. 3. Quicumque baptizati sumus in Christo Iesu, in morte ipsius baptizati sumus.* Vel in *Christo Iesu*, idest in fide Iesu Christi. Nam baptismum non fit nisi in fide, sine qua effectum baptismi nullum consequimur: *Marc. ult. 16. Qui crediderit, et baptizatus fuerit, salvus erit; qui vero non crediderit, condemnabitur.* Vel *in Christo Iesu*, idest in virtute, et operatione eius: *Ioann. 1. 33. Super quem videris Spiritum descendentem, hic est qui baptizat. Quicumque* ergo istis quatuor modis *baptizati estis, Christum induistis.* Ubi sciendum est, quod qui induitur aliqua veste, protegitur, ac contegitur ea, et apparet sub colore vestis, colore proprio occultato. Eodem modo et qui induit Christum, protegitur, et contegitur a Christo Iesu contra impugnationes, et aestus, et in eo nihil aliud apparet nisi quae Christi sunt: *Roman. 12. 14. Induite Dominum Iesum Christum.* Et sicut lignum accensum induitur igne, et participat eius virtutem; ita et qui Christi virtutes accipit, induitur Christo: *Luc. ult. 49. Sedete in civitate, donec induamini virtute ex alto.* Quod in illis locum habet qui interius Christi virtute informantur: *Ephes. 4. 24. Induite novum hominem, qui secundum Deum creatus est in iustitia, et sanctitate veritatis.*

Et nota, quod Christum aliqui induunt exterius per bonam conversationem, et interius per spiritus renovationem, et secundum utrumque per sanctitatis configurationem, ut tangitur in Glossa.

Expositionem autem manifestationis ponit, cum dicit: *Non est Iudaeus, neque Graecus; non est servus, neque liber; non est masculus, neque femina;* quasi dicat: Vere dixi, quod *quicumque in Christo Iesu baptizati estis, Christum induistis:* quia nihil potest esse in hominibus quod faciat exceptionem a sacramento fidei Christi, et baptismi. Et ponit tres differentias hominum, ostendens quod per eas nullus excipitur a fide Christi. Prima differentia est quantum ad ritum, cum dicit: *Non est Iudaeus, neque Graecus;* quasi dicat: Ex quo in Christo Iesu baptizatus est, non est differentia, quod propter hoc sit indignior in

fide, ex quocumque ritu ad eam venerit, sive ex ritu Iudaico, sive Graeco: *Rom. 3. 29. An Iudaeorum Deus tantum? Nonne et Gentium? Immo et Gentium: quoniam quidem unus est Deus qui iustificavit circumcisionem ex fide, et praeputium per fidem:* et *ibid. 10. 12. Non est distinctio Iudaei, et Graeci: nam idem Dominus omnium.*

Sed contra est quod dicitur *Rom. 3. 1. Quid ergo amplius est Iudaeo? Multum quidem per omnem modum.* Respondeo. Dicendum est, quod Iudaei, et Graeci possunt considerari dupliciter. Uno modo secundum statum in quo erant ante fidem; et sic amplius fuit Iudaeo propter beneficium legis: alio modo quantum ad statum gratiae; et sic non est amplius Iudaeo: et de hoc intelligitur hic.

Secunda differentia est quantum ad statum, et conditionem, cum dicit: *Non est servus, neque liber*, idest neque servitus, neque libertas, neque nobilitas, neque ignobilitas differentiam facit ad recipiendum effectum baptismi; *Iob 3. 19. Parvus, et magnus ibi sunt, et servus liber a domino suo: Rom. 2. 11. Non est personarum acceptio apud Deum.* Tertia differentia est quantum ad naturam, cum dicit: *Non est masculus, neque femina:* quia sexus nullam differentiam facit quantum ad participandum baptismi effectum.

Expositionis vero rationem ponit, cum dicit: *Omnes enim vos unum estis in Christo Iesu;* quasi dicat: Vere nihil horum est per quod differentia fiat in Christo: *quia vos omnes*, scilicet fideles, *unum estis in Christo Iesu*, quia in baptismo omnes estis effecti membra Christi, et unum corpus, etsi inter vos sitis diversi: *Roman. 12. 5. Omnes unum corpus sumus in Christo, singuli autem alter alterius membra: Ephes. 4. 4. Unum corpus, unus spiritus, sicut vocati estis in una spe vocationis vestrae.* Ubi autem est unitas, differentia non habet locum. Pro hac unitate orat Christus *Ioan. 17. 21. Volo, Pater, ut sint unum, sicut tu, Pater, in me, et ego in te.*

Consequenter cum dicit, *Si autem vos estis Christi, ergo semen Abrahae estis, secundum promissionem haeredes*, arguit ad principale propositum hoc modo. Dixi, quod Abrahae dictae sunt promissiones, et semini eius. Sed vos estis Abrahae. Ergo ad vos pertinet promissio Abrahae de haereditate consequenda. Minorem sic probat. Vos estis filii Dei adoptivi, quia estis uniti per fidem Christo, qui est Filius Dei naturalis. Sed Christus est filius Abrahae, ut *supra eodem: Quasi in uno, Et semini tuo, qui est Christus.* Ergo si vos estis Christi, idest in Christo, *estis semen Abrahae*, idest filii, cum Christus filius eius sit. Et si filii *estis, et haeredes*, idest ad vos pertinet haereditas, *secundum promissionem*, Abrahae factam: *Rom. 9. 8. Non qui filii sunt carnis, hi filii Dei; sed qui sunt filii promissionis, aestimantur in semine.*

CAPITIS QUARTI

LECTIO PRIMA

Dico autem: Quanto tempore haeres parvulus est, nihil differt a servo, cum sit dominus omnium; sed sub tutoribus, et actoribus est usque ad praefinitum tempus a patre. Ita et nos cum essemus parvuli, sub elementis mundi eramus servientes.

Postquam ostendit Apostolus legis defectum; hic consequenter ostendit gratiae dignitatem: et primo per exemplum humanum; secundo per exemplum Scripturae, ibi, *Dicite mihi, qui sub lege vultis esse, legem non legistis?* Circa primum duo facit. Primo ostendit dignitatem gratiae supra primitivum statum veteris legis, per similitudinem a lege humana sumptam; secundo ostendit quod ipsi facti sunt participes huius dignitatis per fidem, ibi, *Quoniam autem estis filii Dei, misit Deus Spiritum Filii sui in corda vestra;* tertio arguit ipsos, eo quod hanc dignitatem contemnebant, ibi, *Sed tunc quidem ignorantes Deum, his qui natura non sunt dii servicbatis.* Circa primum duo facit. Primo ponit similitudinem; secundo adaptat eam ad propositum, ibi, *Ita et nos cum essemus parvuli, sub elementis mundi eramus servientes.*

Notandum est autem, quod in proposita similitudine quatuor tangit Apostolus. Primo quidem dignitatem, quia non est servus, sed haeres: unde dicit: *Quanto tempore haeres parvulus est, nihil differt a servo:* quod aptatur, et refertur ad populum Iudaeorum, qui fuit haeres promissionis Abrahae, *Psal. 134.* et *44. 5. Elegit nos in haereditatem sibi:* et ad Christum, qui est haeres omnium: *Hebr. 1. 2. Quem constituit haeredem universorum.* Secundo eius parvitatem: unde dicit, *Parvulus est:* quia et Iudaei parvuli erant, secundum statum legis: *Amos 7. 5. Quis suscitabit Iacob, quia parvulus est?* Similiter et Christus parvulus factus est per incarnationem: *Isa. 9. 6. Parvulus natus est nobis.*

Sed nota, quod Apostolus aliquando assimilat parvulo statum legis, sicut hic; aliquando statum praesentis vitae: *1. Corinth. 13. 11. Cum essem parvulus, loquebar ut parvulus.* Cuius ratio est, quia status veteris legis est sicut parvulus, propter imperfectionem cognitionis in ipsa comparatione ad statum gratiae, et veritatis, quae per Christum facta est. Sic et status praesentis vitae, in qua videmus per speculum in aenigmatae, et sicut parvulus, comparatur statui futurae vitae, in qua est perfecta Dei cognitio, quia videtur sicuti est.

Tertio eius subiectionem, cum dicit: *Nihil differt a servo, cum sit dominus omnium; sed sub tutoribus, et actoribus est usque ad praefinitum tempus a patre.* Proprium enim servi est quod sit subiectus alicui domino. Puer autem quamdiu parvulus est, quia non habet cognitionem perfectam, et usum liberae voluntatis, propter defectum aetatis, committitur custodiae

aliorum, qui et bona sua defendant, et hi dicuntur tutores; et negotia agant, et hi actores nominantur. Et ideo licet sit dominus omnium rerum suarum, tamen inquantum subiicitur aliis, nihil differt a servo: quia nec voluntatem liberam habet, immo cogitur; et haec adaptantur ad populum Iudaicum: *Isa. 44. 1. Et nunc servus meus Iacob, et Israel, quem elegi.*

Sed notandum est, quod in populo Iudaico aliqui erant simpliciter servi, illi scilicet qui propter timorem poenae, et cupiditatem temporalium, quae lex promittebat, legem servabant; aliqui vero erant qui non erant servi simpliciter, sed quasi servi existentes, erant vere filii, et haeredes: qui licet attenderent exterius ad temporalia, et vitarent poenas, nihilominus tamen in eis finem non ponebant; sed accipiebant ea ut figuram spiritualium bonorum. Unde licet viderentur nihil exterius differre a servis, inquantum caeremonias, et alia legis mandata servabant; tamen erant domini, quia non ea intentione eis utebantur ut servi: quia illi utebantur amore spiritualium bonorum, quae praefigurabant; servi vero principaliter timore poenae, et cupiditate terrenae commoditatis. Christus erat etiam quasi servus: quia licet sit Dominus omnium, secundum illud *Psal. 109. 1. Dixit Dominus Domino meo: Sede a dextris meis;* tamen nihil videbatur differre a servo in exterioribus, inquantum homo: *Phil. 2. 7. Exinanivit semetipsum, formam servi accipiens... et habitu inventus, ut homo.* Sub tutoribus autem, et actoribus erat, quia sub lege factus erat, ut dicitur infra eodem, *Factum sub lege;* et hominibus subditus, ut dicitur *Luc. 2. 51. Erat subditus illis.*

Quarto ponit temporis congruitatem, cum dicit: *Usque ad praefinitum tempus a patre:* quia sicut haeres secundum determinationem patris praefinito tempore sub tutoribus est; ita et lex determinatum tempus habuit a Deo, quamdiu deberet durare, et quamdiu haeres, scilicet populus Iudaeorum, esset sub ea. Similiter et praefinitum tempus fuit a Patre, quo Christus non erat facturus miracula, et ostensurus dominium potestatis divinae: *Ioan. 2. 4. Nondum venit hora mea.*

Hanc similitudinem adaptat, cum dicit consequenter: *Ita et nos, cum essemus parvuli, sub elementis mundi eramus servientes:* et primo adaptat eam quantum ad Iudaeos; secundo quantum ad Christum, ibi, *At ubi venit plenitudo temporis.* Dicit ergo: Dico, quod *quanto tempore haeres parvulus est, nihil differt a servo:* et ita nos Iudaei, cum essemus parvuli in statu legis veteris, *sub elementis mundi eramus servientes*, idest sub lege, quae temporalia promittebat: *Isa. 1. 19. Si volueritis, et audieritis me, bona terrae comedetis:* et comminabatur poenas temporales. Vel lex vetus dicitur elementum: quia sicut pueris, qui sunt instituendi ad scientiam, primo proponuntur elementa illius scientiae, per quae manuducuntur ad illam scientiam; ita lex vetus proposita est Iudaeis, per quam manuducerentur ad fidem, et iustitiam: *Supra 3. 24. Lex paedagogus noster fuit in Christo.* Vel *sub elementis*, idest corporalibus rerum ritibus, quos servabant, sicut lunares dies, neomenias, et sabbatum. Nec tamen instandum est, quod propter hoc non differrent a Paganis, qui elementis serviebant huius mundi; cum eis non servirent Iudaei, seu cultum impenderent; sed sub eis Deo serviebant, et cum colebant; Gentiles vero elementis servientes, eis divinum cultum impendebant: *Rom. 1. 25. Servierunt creaturae potius quam Creatori, qui est benedictus in saecula.* Fuit autem necessarium quod Iudaei sub elementis huius mundi deservirent Deo: quia iste ordo est congruus naturae humanae, ut a sensibilibus ad intellectualia perducantur.

LECTIO II.

At ubi venit plenitudo temporis, misit Deus Filium suum factum ex muliere, factum sub lege, ut eos qui sub lege erant redimeret, ut adoptionem filiorum reciperemus.

Hic adaptat Apostolus similitudinem propositam ad Christum: et primo ponitur adaptatio; secundo finis rei in qua similitudo adaptatur, ibi, *Ut eos qui sub lege erant redimeret.*

Sciendum est autem, quod supra in similitudine proposita quatuor ostendit per ordinem, sicut dictum est. Hic autem illa quatuor adaptans ad Christum, incipit ab ultimo, scilicet a determinatione temporis. Cuius ratio est, quia idem tempus fuit in quo Christus fuit humiliatus, et in quo fideles fuerunt exaltati. Et ideo dicit: *At ubi venit plenitudo temporis*, idest postquam tempus quod fuerat praefinitum a Deo Patre de mittendo Filio suo, erat completum: et hoc modo accipitur *Luc. 2. 6. Impleti sunt dies ut pareret.* Dicitur autem plenum tempus illud propter plenitudinem gratiarum quae in eo dantur, secundum illud *Psalm. 62. 10. Flumen Dei repletum est aquis.* Item propter implectionem figurarum veteris legis: *Matth. 5. 17. Non veni solvere legem, sed adimplere.* Item propter implectionem promissorum: *Dan. 9. 27. Confirmabit autem pactum multis hebdomada una.* Hoc autem quod dicit, *At ubi venit plenitudo temporis, misit Deus Filium suum*, similiter et in aliis Scripturae locis, ubi tempus circa Christum impleri dicitur, non est referendum ad fatalem necessitatem, sed ad divinam ordinationem, de qua dicitur *in Psalm. 118. 91. Ordinatione tua perseverat dies, quoniam omnia serviunt tibi.* Assignatur autem duplex ratio quare illud tempus praeordinatum est ad adventum Christi. Una sumitur ex magnitudine: quia enim magnus est qui venturus erat, oportebat et multis indiciis, et multis praeparationibus homines ad adventum eius disponi: *Hebr. 1. 1. Multifariam multisque modis olim Deus loquens patribus in Prophetis.* Alia ex conditione venientis: quia enim medicus erat venturus, oportebat quod ante adventum suum convincerentur homines de morbo, et quantum ad defectum scientiae in lege naturae, et quantum ad defectum virtutis in lege scripta. Et ideo oportuit utrumque, scilicet et legem naturae, et legem scripturae adventum Christi praecedere.

Secundo adaptat quantum ad haereditariam dignitatem, cum dicit: *Misit Deus Filium suum*, scilicet proprium, et naturalem: et si filius, ergo et haeres. Dicit autem *Filium suum*, idest proprium, naturalem, et unigenitum, non adoptivum: *Ioan. 3. 16. Sic Deus*

dilexit mundum ut Filium suum unigenitum daret. Misit, inquam, eum non a se separatum : quia missus est per hoc quod assumpsit humanam naturam, et tamen erat in sinu Patris : *Ioan. 1. 18. Unigenitus qui est in sinu Patris*, aeternaliter : *Ibid. 3. 13. Nemo ascendit in caelum, nisi qui descendit de caelo, Filius hominis qui est in caelo :* qui licet descenderit per assumptionem carnis, tamen est in caelo. Item misit eum, non ut esset ubi prius non erat: quia licet in propria venerit per praesentiam carnis, in mundo tamen erat per praesentiam Deitatis, ut dicitur *Ioan. 1.* Similiter non misit eum quasi ministrum : quia sua missio fuit assumptio carnis, non depositio maiestatis. Misit ergo Deus Filium suum, ad sanandum, inquam, deviationem concupiscibilis, et ad illuminandum ignorantiam rationalis: *Psal. 106. 20. Misit Verbum suum, et sanavit eos.* Misit etiam ad liberandum a potestate daemonis, contra infirmitatem irascibilis : *Isa. 19. 20. Mittet eis Salvatorem, qui liberet eos.* Item ad remedium ab obligatione aeternae mortis : *Osee 13. 14. De manu mortis liberabo eos, de morte redimam eos.* Item ad salvandum ab eorum peccatis : *Ioan. 3. 17. Non misit Deus Filium suum in mundum, ut iudicet mundum, sed ut salvetur mundus per ipsum.*

Tertio adaptat similitudinem quantum ad parvitatem, cum dicit, *Factum ex muliere: Isa. 9. 6. Parvulus natus est nobis, et filius datus est nobis: Phil. 2. 7. Exinanivit semetipsum, formam servi accipiens, in similitudinem hominum factus.* Parvum se fecit, non dimittendo magnitudinem, sed assumendo parvitatem.

In hoc autem quod dicit, *Factum ex muliere*, cavendi sunt duo errores : scilicet Photini, qui dixit Christum purum hominem esse, et ex Virgine principium essendi sumpsisse, et ideo ita dicit ipsum factum ex muliere, quasi totaliter initium ex ea sumpserit. Sed hoc est falsum, quia est contra illud quod dicitur *Rom. 1. 3. Qui factus est ei ex semine David secundum carnem :* non dicit secundum personam, quae est ab aeterno, scilicet ipsa hypostasis Filii Dei. Unde, sicut cum scutum fit album de novo, non oportet dicere, quod ipsa substantia scuti de novo fiat, sed quod ei de novo albedo accesserit; ita ex hoc quod Filius Dei de novo carnem assumpsit, non oportet dicere, quod persona Christi de novo sit facta; sed quod natura humana ei de novo advenit, sicut corpori, cum absque sui mutatione quaedam accidunt. Aliqua enim adveniunt alicui, et immutant ipsum, sicut formae, et qualitates absolutae; quaedam vero absque mutatione adveniunt, et huiusmodi est assumptio carnis, secundum quod dicit relationem. Unde per hoc persona Verbi in nullo mutatur. Et inde est quod in divinis utimur his quae relationem significant etiam ex tempore: unde dicimus illud *Psal. 84. 1. Domine refugium factus es nobis :* et quod Deus factus est homo. Non autem utimur formis, et qualitatibus absolutis ; ut, Deus factus est bonus, sapiens, et huiusmodi.

Item vitandum est error Ebionis, qui dicit, Christum ex Ioseph semine esse natum, motus ad hoc ponendum per hoc quod dicitur, *Ex muliere.* Nam secundum eum mulier tantum importat corruptionem. Sed hoc est falsum, quia hoc nomen mulier in sacra Scriptura designat etiam sexum naturalem, secundum illud *Gen. 3. 12. Mulier quam dedisti mihi sociam, dedit mihi de ligno, et comedi:* vocat enim eam mulierem, quae tamen adhuc erat virgo.

Per hoc etiam quod dicitur *ex muliere factus*, destruuntur duo errores : scilicet Valentini dicentis, Christum non sumpsisse corpus de Virgine, sed attulisse illud de caelo, et per Beatam Virginem sicut per fistulam, seu canale transivisse. Sed hoc est falsum : quia si verum esset quod dicit, non fuisset factus ex muliere, ut Apostolus dicit. Haec enim praepositio *ex* causam materialem designat. Item error Nestorii dicentis, Beatam Virginem non esse matrem Filii Dei, sed filii hominis: quod falsum esse ostenditur per hoc quod dicit Apostolus hic, quod *misit Deus Filium suum factum ex muliere :* qui enim fit ex muliere, est filius eius. Si ergo Filius Dei est factus ex muliere, scilicet ex Beata Virgine, manifestum est quod Beata Virgo est mater Filii Dei.

Licet autem posset dici natus ex muliere, signanter tamen dicit *factum*, et non natum. Nasci enim aliquid, est ipsum produci solum ex principio separato: arca enim fit ab artifice, sed fructus nascitur ex arbore. Principium autem humanae generationis est duplex : scilicet materiale, et quantum ad hoc Christus processit ex principio coniuncto, quia materiam sui corporis sumpsit ex Virgine : unde secundum hoc dicitur nasci de ea: *Matth. 1. 16. De qua natus est Iesus, qui vocatur Christus.* Aliud est principium activum, quod quidem in Christo quantum ad id quod principium habuit, idest quantum ad formationem corporis, non fuit coniunctum, sed separatum, quia virtus Spiritus sancti formavit illud : et quantum ad hoc non dicitur natus ex muliere, sed factus, quasi ex principio exteriori. Ex quo patet quod hoc quod dixit, *Ex muliere*, non dicit corruptionem: quia dixisset natum, et non factum.

Quarto adaptat similitudinem quantum ad subiectionem, cum dicit : *Factum sub lege.*

Sed contra est quod dicitur *infra 5. 18. Si spiritu ducimini, non estis sub lege.* Si ergo Christus non solum est spiritualis, sed etiam dator Spiritus, inconvenienter videtur dici, quod sit factus sub lege.

Respondeo. Dicendum est, quod esse sub lege dicitur dupliciter. Uno modo ut ly *sub* denotet solam observantiam legis ; et sic Christus fuit factus sub lege, quia circumcisus fuit, et in templo praesentatus: *Matth. 5. 17. Non veni legem solvere, sed adimplere.* Alio modo ut ly *sub* denotet oppressionem ; et hoc modo ille dicitur esse sub lege qui timore legis opprimitur ; et hoc modo nec Christus, nec viri spirituales dicuntur esse sub lege.

Consequenter cum dicit, *Ut eos qui sub lege erant redimeret*, ponit fructum rei in qua similitudo adaptatur, scilicet quod ideo voluit isto tempore fieri subiectus, ut haeredes fierent magni, et liberi. Et haec duo ponit : et primo fructum liberationis contra subiectionem ; et ideo dicit : *Ut eos qui sub lege erant*, idest sub maledicto, et onere legis, *liberaret : supra 3. 13. Christus nos redemit de maledicto legis, factus pro nobis maledictum :* secundo fructum exaltationis, inquantum adoptamur in filios Dei per hoc quod accipimus spiritum Christi, et conformamur ei : *Rom.*

8. 9. Si quis Spiritum Christi non habet, hic non est eius. Et haec adoptio specialiter competit Christo: quia non possumus fieri filii adoptivi, nisi conformemur Filio naturali: *Roman. 8. 29. Quos praescivit conformes fieri imagini Filii eius, ut sit ipse primogenitus in multis fratribus.* Et quantum ad hoc dicit: *Ut adoptionem filiorum reciperemus*, idest ut per Filium Dei naturalem efficeremur filii adoptivi secundum gratiam per Christum.

LECTIO III.

Quoniam autem estis filii Dei, misit Deus Spiritum Filii sui in corda vestra, clamantem, Abba, pater. Itaque iam non est servus, sed filius: quod si filius, et haeres per Deum.

Supra Apostolus ostendit beneficium Iudaeis exhibitum; hic ostendit hoc beneficium etiam ad Gentiles pertinere: et primo proponit ipsum beneficium; secundo modum adipiscendi, ibi, *Misit Deus Spiritum Filii sui in corda vestra;* tertio manifestat eius fructum, ibi, *Itaque iam non est servus, sed filius.* Dicit ergo, quod beneficium adoptionis filiorum Dei non solum pertinet ad eos qui sub lege erant, sed etiam ad Gentiles: et ideo dicit: *Quoniam estis filii Dei*, idest quod sitis filii Dei, ista de causa factum est, quia non solum Iudaei, sed etiam omnes alii qui in Filium Dei credunt, adoptantur in filios: *Ioan. 1. 12. Dedit eis potestatem filios Dei fieri his qui credunt in nomine eius.* Modus autem adipiscendi illud donum, est per missionem Spiritus Filii Dei in corda vestra. Augustinus autem dicit, quod Christus in carne existens praedicavit Iudaeis principaliter; Gentibus autem perfunctorie: *Roman. 15. 8. Dico, Christum Iesum ministrum fuisse circumcisionis propter veritatem Dei, ad confirmandas promissiones patrum.* Et ideo quidquid pertinet ad statum Iudaeorum, convenienter attribuitur Christo. Et quia possent dicere isti, Galatas non esse adoptatos in filios Dei, cum Christus ex eis carnem non sumpserit, nec eis praedicaverit, unde non videbantur in aliquo, Christo coniungi; ideo Apostolus modum huius adoptionis demonstrans, dicit, quod etsi non fuerunt coniuncti Christo secundum carnem, scilicet quantum ad gentem, neque secundum praedicationem; tamen fuerunt coniuncti per spiritum, et ex hoc adoptati sunt in filios Dei. Unde conversio Gentilium specialiter attribuitur Spiritui sancto. Et ideo Petrus, quando fuit reprehensus a Iudaeis, quod ivisset praedicare Gentibus, excusavit se per Spiritum sanctum, dicens *Act. 11.* non posse resistere Spiritui sancto, cuius instinctu hoc fecerat. Et ideo quia *misit Deus* Pater *Spiritum Filii sui in corda nostra*, Iudaeorum scilicet, et Gentium, coniungimur Christo, et per hoc adoptamur in filios Dei.

Sed sciendum est, quod si alicubi in Scriptura invenitur Spiritus sanctus mitti a Patre: *Io. 15. 26. Paraclytus autem Spiritus sanctus, quem mittet Pater in nomine meo:* aliquando vero a Filio: *Io. 15. 26. Cum venerit Paraclytus, quem ego mittam vobis a Patre;* nihilominus tamen Spiritus sanctus communis est Patri, et Filio, et ab utroque procedit, et ab utroque datur. Et ideo est quod ubicumque invenitur quod Pater mittat Spiritum sanctum, fit mentio de Filio, sicut in praemissa auctoritate dicitur: *Quem mittet Pater in nomine meo:* et similiter ubi dicitur mitti a Filio, fit mentio de Patre: unde dicit: *Quem mittam vobis a Patre.* Et etiam hic cum dicit, *Misit Deus* Pater *Spiritum* sanctum, statim fit mentio de Filio, cum dicit, *Filii sui.* Nec refert si alicubi dicatur Spiritus sanctus solum a Patre procedere: quia ex quo Filius mittit eum, manifestum est quod ab ipso procedit: unde Spiritus sanctus dicitur Spiritus Filii, sicut mittentis, et sicut a quo procedit, et sicut a quo habet Spiritus sanctus quidquid habet, sicut et a Patre: *Ioan. 16. 14. Ille me clarificabit, quia de meo accipiet.* Dicit autem, *In corda*, quia duplex est generatio. Una carnalis, quae fit per semen carnale missum in locum generationis: quod quidem semen licet sit quantitate parvum, tamen virtute continet totum. Alia est spiritualis, quae fit per semen spirituale transmissum in locum spiritualis generationis: qui quidem locus est mens, seu cor hominis, quia in filios Dei generamur per mentis renovationem. Semen autem spirituale est gratia Spiritus sancti: *1. Ioan. ult. 18. Qui natus est ex Deo, non peccat: quoniam generatio Dei conservat eum, et malignus non tangit eum.* Et hoc semen est virtute continens totam perfectionem beatitudinis: unde dicitur pignus, et arrha beatitudinis, *Ephes. 1. Ezech. 36. 26. Dabo spiritum novum in medio vestri. Clamantem*, idest clamare facientem, *Abba, pater,* non magnitudine vocis, sed magnitudine, et fervore affectus. Tunc enim clamamus, *Abba, pater*, quando per affectum accendimur calore Spiritus sancti ad desiderium Dei: *Rom. 8. 15. Non accepistis spiritum servitutis iterum in timore, sed accepistis spiritum adoptionis filiorum, in quo clamamus: Abba, pater.* Idem autem est in significatione *abba*, quod est Hebraeum, et *pater*, quod est Latinum, et *pater* quod est Graecum. Et utrumque ponit, ut ostendat quod gratia Spiritus sancti communiter se habet quantum ad utrumque populum, quantum est ex se.

Consequenter cum dicit, *Itaque iam non est servus, sed filius*, ponit fructum huius beneficii: et primo quantum ad remotionem omnis mali, a quo liberamur per adoptionem Spiritus sancti; et haec est liberatio a servitute; et quantum ad hoc dicit: *Itaque*, scilicet quia Spiritus clamat in nobis, Pater, *iam* a tempore gratiae, *non est* aliquis nostrum, qui in Christum credimus, *servus*, in timore scilicet serviens: *Ioan. 15. 15. Iam non dicam vos servos, sed amicos: Rom. 8. 15. Non accepistis spiritum servitutis iterum in timore, sed accepistis spiritum adoptionis filiorum. Sed* est *filius: Rom. 8. 16. Ipse Spiritus testimonium reddit spiritui nostro, quod sumus filii Dei.* Licet enim conditione servi simus, quia dicitur *Luc. 17. 10. Cum feceritis omnia quae praecepta sunt vobis, dicite: Servi inutiles sumus;* tamen non sumus servi malevoli, ex timore scilicet servientes, quia tali servo debentur tortura, et compedes; sed sumus servi boni, et fideles, et amore servientes, et ideo libertatem per Filium consequimur: *Ioan. 8. 36. Si Filius vos liberaverit, vere liberi eritis.* Secundo ponit fructum quantum ad consecutionem omnis boni; et quantum ad

hoc dicit : *Quod si filius, et haeres per Deum: Rom. 8. 17. Si filii, et haeredes : haeredes quidem Dei, coheredes autem Christi.* Haec autem haereditas est plenitudo omnis boni, cum nihil aliud sit quam ipse Deus, secundum illud *Psal. 15. 5. Dominus pars haereditatis meae : Gen. 15. 1.* dixit ad Abraham : *Ego ero merces tua magna nimis.* Dicit autem, *Per Deum:* quia sicut Iudaei haereditatem adepti sunt per Dei repromissionem, et iustitiam; ita et Gentiles *Per Deum.* idest per Dei misericordiam : *Roman. 15. 9. Gentes autem super misericordia honorare Deum.* Vel *per Deum*, idest per Dei operationem : *Isa. 26. 12. Omnia opera nostra operatus es in nobis , Domine.*

LECTIO IV.

Sed tunc quidam ignorantes Deum, his qui natura non sunt dii , serviebatis. Nunc autem cum cognoveritis Deum , immo cogniti sitis a Deo , quomodo convertimini iterum ad infirma, et egena elementa, quibus denuo servire vultis ? Dies observatis, et menses, et tempora, et annos. Timeo vos , ne forte sine causa laboraverim in vobis. Estote sicut ego , quia et ego sicut vos.

Posita dignitate beneficii gratiae , et ostensa per exemplum humanum; hic Apostolus arguit Galatas, qui hanc gratiam contemnebant , utpote ingrati tanto beneficio : et primo arguit eos de ingratitudine ; secundo excusat se, quod hoc non facit ex odio, et livore, ibi , *Fratres obsecro vos. Non me laesistis.* Circa primum tria facit. Primo commemorat statum pristinum; secundo extollit, et commendat beneficium susceptum, ibi , *Nunc autem cum cognoveritis Deum ... immo cogniti sitis a Deo;* tertio exaggerat peccatum commissum, ibi , *Quomodo convertimini iterum ad infirma , et egena elementa ?* Dicit ergo : *Sed tunc quidem ignorantes Deum, his qui natura non sunt dii serviebatis;* quasi dicat : Nunc estis filii , et haeredes per Deum; sed tunc quidem, cum Gentes essetis: *Ephes. 5. 8. Eratis aliquando tenebrae , nunc autem lux in Domino : ignorantes Deum,* per infidelitatem , *serviebatis,* cultu latriae, *his qui non sunt natura dii,* sed opinione hominum : *1. Corinth. 12. 7. Cum Gentes essetis, ad simulacra muta, prout ducebamini, euntes: Rom. 1. 25. Servierunt creaturae potius quam Creatori.*

Hoc autem quod dicit , *Qui natura non sunt dii ,* est ad confutationem Arianorum dicentium, Christum Dei Filium non esse Deum per naturam : quod si verum esset, non esset ei exhibendus cultus latriae ; et quicumque exhiberet ei, esset idolatra.

Sed potest obiici , quia nos adoramus carnem , et humanitatem Christi : ergo sumus idolatrae. Sed dicendum est, quod licet adoremus carnem, seu humanitatem Christi, adoramus tamen eam ut unitam personae divini Verbi, quod quidem Verbum est suppositum divinum. Unde cum adoratio debeatur supposito divinae naturae, quidquid in Christo adoratur, absque errore fit.

Consequenter cum dicit , *Nunc autem cum cognoveritis Deum, immo cogniti sitis a Deo,* commemorat acceptum beneficium ; quasi dicat : Si ignorantes eratis, et peccabatis, tolerari poterat : nam , ceteris paribus , gravius est peccatum in Christiano quam in Gentili. Sed nunc *cum cognoveritis Deum* , idest sitis conducti ad Dei cognitionem , gravius peccatis quam olim, serviendo, et ponendo spem in his in quibus non debetis: *Hierem. 31. 34. Omnes cognoscent me, a minimo eorum usque ad maximum.*

Sed hoc quod dicit , *Immo cogniti sitis a Deo,* videtur contrarietatem habere , cum Deus ab aeterno omnia cognoverit: *Eccli. 23. 29. Domino enim Deo, antequam crearentur, omnia sunt agnita.*

Sed dicendum , hoc causaliter esse dictum , ut sit sensus : *Immo cogniti sitis a Deo ,* idest Deus fecit quod vos cognosceretis eum : sic enim Deus dicitur cognoscere , inquantum est causa cognitionis nostrae : et ideo quia supra dixit , *Cum cognoveritis Deum ,* quae fuit vera locutio, statim corrigit, et explicat eam per figuratam , innuendo quod non possumus Deum cognoscere ex nobis , nisi per ipsum : *Ioan. 1. 18. Deum nemo vidit umquam, sed Unigenitus qui est in sinu Patris, ipse enarravit.*

Consequenter exprobrat peccatum commissum , dicens : *Quomodo convertimini iterum ad infirma , et egena elementa ?* et primo exaggerat eorum peccatum; secundo ostendit imminens periculum, ibi, *Timeo vos, ne forte sine causa laboraverim in vobis;* tertio reducit eos ad salutis statum, ibi, *Estote sicut ego, quia et ego sicut vos.* Circa primum duo facit. Primo proponit peccatum commissum; secundo de peccato commisso eos convincit, ibi , *Dies observatis, et menses , et tempora, et annos.* Sciendum est autem, quod haec littera dupliciter legitur. Uno modo, quia isti Galatae a fide convertebantur ad idolatriam ; et ideo dicit : *Quomodo convertimini* a fide *iterum,* idest denuo: *2. Petr. 2. 21. Melius erat eis non cognoscere viam iustitiae , quam post agnitionem retrorsum converti ab eo quod illis traditum est sancto mandato : Isai. 42. 17. Conversi sunt retrorsum: ad elementa,* scilicet mundi, quae sunt *infirma,* per se subsistere non valentia, quia in nihilum deciderent, nisi ea manus cuncta regentis teneret , secundum illud *Hebr. 1. 3. Portans omnia Verbo virtutis suae: et egena,* quia egent Deo, et seipsis ad invicem, ad complementum universi: *quibus,* scilicet elementis , *denuo* , idest iterum , *servire vultis,* servitute scilicet latriae ? Probatio huius manifeste apparet, quia *observatis dies,* scilicet faustos, et infaustos, *et menses, et tempora, et annos,* idest constellationes , et cursum corporum caelestium ; quae omnia ortum habent ab idolatria: contra quod dicitur *Hierem. 10. 2. A signis caeli nolite metuere , quae Gentes timent.* Et quod observationes huiusmodi malae sint, et contra cultum christianae religionis, patet: quia distinctio dierum, mensium, annorum, et temporum attenditur secundum cursum solis , et lunae. Et ideo tales temporum distinctiones observantes , venerantur corpora caelestia , et disponunt actus suos secundum indicium astrorum , quae nullam directam impressionem habent in voluntate hominis , et in his quae dependent a libero arbitrio. Et ex hoc imminet grave periculum: unde dicit: *Timeo ne forte sine causa,* idest inutiliter , *laboraverim in vobis.* Et ideo cavendum est fidelibus talia observare ; sed nulla debet esse eis suspicio harum rerum , quia prospere po-

test cedere quidquid sub Dei devotione simpliciter agitur.

Sed numquid licet in aliquo cursum stellarum servare ? Dicendum est, quod corpora caelestia quorumdam quidem effectuum causa sunt, scilicet corporalium; et in istis licet ipsorum cursum attendere : quorumdam autem non sunt causa , scilicet eorum quae dependent a libero arbitrio , seu a fortuna, vel infortunio ; et in istis servare cursum astrorum pertinet ad idolatriam.

Sed licet haec lectura sustineri possit , non tamen est secundum intentionem Apostoli. Cum enim ipse in tota praecedenti serie huius Epistolae , et in sequenti arguat Galatas de hoc quod a fide transtulerunt se ad observantiam legis ; ideo magis ad propositum exponitur de hoc quod ad legales observantias convertuntur; unde dicit : *Cum cognoveritis Deum* per fidem , *quomodo convertimini* a fide *ad elementa*, idest ad litteralem legis observantiam ? quae dicitur elementa , quia lex fuit prima institutio divini cultus : *elementa*, dico, *infirma* , quia non perficiunt iustificando : *Heb. 7. 19. Neminem ad perfectum adduxit lex : egena* , quia non conferunt virtutes , et gratiam , adiuvando per se.

Sed quid est quod dicit, *Convertimini ?* Et videtur hoc inconvenienter dictum : similiter et hoc quod dicit *denuo* : nam isti nec Iudaei fuerant , nec alias legalia servaverant.

Ad quod dicendum est, quod cultus Iudaeorum medius est inter cultum Christianorum, et Gentilium: nam Gentiles colebant elementa ipsa tamquam viva quaedam ; Iudaei vero elementis quidem non serviebant , sed Deo sub ipsis elementis, inquantum observationibus corporalium elementorum Deo cultum exhibebant: *supra eodem : Sub elementis huius mundi eramus servientes :* Christiani vero serviunt Deo sub Christo, idest in fide Christi. Quando autem aliquis pervenit ad terminum transacto medio , si iterum redire velit ad medium , idem videtur ac si velit redire ad principium. Et ideo Apostolus, quia isti iam pervenerant ad terminum , scilicet ad fidem Christi , et tunc redierunt ad medium , scilicet ad cultum Iudaeorum ; inde est quod propter quamdam conformitatem medii ad principium , dicit eos converti ad elementa, et denuo eis servire.

Et quod ita sit, probat cum dicit: *Dies observatis*, Iudaico ritu, scilicet sabbata, et decimum primi mensis , et huiusmodi , quae dicuntur in Glossa *menses* , idest neomenias, ut primum, et septimum mensem, ut habetur *Levit. 23. tempora*, scilicet egressionis de Ægypto , et quod Hierosolymam tribus vicibus veniebant per singulos annos : item *annos* Iubilaei, et septimum annum remissionis. Et ex hoc sequitur periculum , quia ex hoc nihil prodest fides Christi : unde dicit : *Timeo vos , ne forte sine causa* , idest inutiliter , *in vobis laboraverim : Infra 5. 2. Si circumcidamini , Christus vobis nihil proderit.*

Consequenter cum dicit , *Estote sicut ego, quia et ego sicut vos* , reducit eos ad statum salutis ; quasi dicat : Ita *timeo vos , ne forte sine causa laboraverim in vobis.* Sed ne ita sit, *estote sicut ego.* Hoc in Glossa tripliciter legitur. Primo modo sic. *Estote sicut ego,* scilicet legem deserentes , sicut ego dimisi. Secundo modo sic. *Estote sicut ego*, errorem scilicet pristinum corrigentes , sicut ego errorem meum correxi. Et hoc potestis , *quia ego* , supple sum, *sicut vos*, et tamen de errore meo correctus sum. Tertio modo sic. *Estote sicut ego* , scilicet sine lege viventes, *quia ego*, supple qui legem habui , et in lege natus sum , modo sum *sicut vos* , supple fuistis , scilicet sine lege.

LECTIO V.

Fratres , obsecro vos. Nihil me laesistis. Scitis autem quia per infirmitatem carnis evangelizavi vobis iampridem , et tentationem vestram in carne mea non sprevistis , neque respuistis ; sed sicut angelum Dei excepistis me , sicut Christum Iesum. Ubi est ergo beatitudo vestra ? Testimonium enim perhibeo vobis, quia, si fieri posset , oculos vestros eruissetis, et dedissetis mihi. Ergo inimicus vobis factus sum , verum dicens vobis ? Æmulantur vos non bene ; sed excludere vos volunt , ut illos aemulemini. Bonum autem aemulamini in bono semper, et non tantum cum praesens sum apud vos.

Postquam reprehendit Apostolus Galatas ; hic ostendit se hoc non ex odio fecisse : et primo ostendit se non habere veram causam odii ad eos ullam ; secundo quod nec habet causam aestimatam , ibi, *Ergo inimicus factus sum vobis, verum dicens vobis ?* tertio assignat causam praemissae reprehensionis, ibi, *Filioli mei , quos iterum parturio , donec formetur Christus in vobis.* Circa primum duo facit. Primo ostendit quod non habet causam odii ad eos ; secundo quod magis habet causam amoris, ibi , *Scitis autem quod per infirmitatem carnis evangelizavi vobis iampridem.*

Circa primum notandum est , quod consuetudo est boni pastoris in correctione subditorum asperis dulcia miscere , ne scilicet ex nimia severitate frangantur : *Luc. 10.* legitur de Samaritano , quod in curatione sauciati infudit vinum , et oleum. E contra de malis pastoribus dicitur *Ezech. 34. 4. Cum austeritate imperabatis eis.* Et ideo Apostolus sicut bonus praelatus ostendit quod non ex odio increpat eos, blande loquendo eis quantum ad tria. Primo quantum ad caritatis nomen: unde dicit, *Fratres: Psal. 132. 1. Ecce quam bonum , et quam iucundum habitare fratres in unum!* secundo quantum ad modestiae verbum : unde dicit , *Obsecro vos : Prov. 18. 24. Cum obsecrationibus loquitur pauper ;* tertio quantum ad excusationem: unde dicit : *Nihil me laesistis ;* et ego non sum talis quod habeam odio illos qui me non offendunt.

Secundo ostendit se ad eos habere causam amoris , cum dicit: *Scitis autem quod per infirmitatem carnis evangelizavi vobis iampridem.* Ubi tria ponit, ex quibus homines se diligere consueverunt. Primum est mutuum societatis auxilium; et ex hoc etiam amor in hominibus confirmatur , secundum illud *Luc. 22. 28. Vos estis qui permansistis mecum in tentationibus meis ; et ego dispono vobis sicut disposuit mihi Pater meus , regnum :* et quantum ad hoc dicit: *Scitis autem quia per infirmitatem carnis evangelizavi vobis*

iampridem. Ubi primo commemorat tribulationem quam passus est apud eos ; secundo ostendit quomodo ei astiterunt , ibi , *Et tentationem vestram in carne mea non sprevistis.* Dicit ergo quantum ad primum: Dico, quod *nihil me laesistis :* immo servivistis mihi : *scitis enim* , idest recordari poteritis, *quod evangelizavi vobis iampridem* , idest transacto tempore , per infirmitatem carnis , idest cum infirmitate , et afflictione carnis meae , vel cum multis tribulationibus quas patiebar a Iudaeis , qui sunt de carne mea , me persequentibus : *1. Corinth. 2. 3. Cum timore , et tremore multo fui apud vos : 2. Corinth. 12. 9. Virtus in infirmitate perficitur.* Et licet haec infirmitas fuerit causa spernendi me , et tentationis vestrae, secundum illud *Zachar. 13. 7. Percute pastorem , et dispergentur oves ;* vos tamen *tentationem vestram* , quae erat *in carne mea* , idest tribulationem meam , quae erat vobis causa tentationis , *non sprevistis : Eccli. 11. 2. Non spernas hominem in visu suo:* quia, ut dicit Dominus *Luc. 10. 16. qui vos spernit, me spernit. Neque respuistis* doctrinam meam, et me , quin velletis esse socii tribulationum : *Isa. 33. 1. Vae qui spernis, nonne et ipse sperneris?* Secundum autem quod confirmat inter homines dilectionem , est mutuus amor, et mutua dilectio ad invicem , secundum illud *Prov. 8. 17. Ego diligentes me diligo:* et quantum ad hoc dicit : *Sed sicut angelum Dei excepistis me* , idest ita honorifice sicut nuntium verba Dei nuntiantem : *1. Thessal. 2. 13. Cum accepistis a nobis verbum auditus Dei, accepistis illud non ut verbum hominum, sed sicut est vere , verbum Dei :* et inde est quod praedicatores dicuntur angeli : *Malach. 2. 7. Legem requirent ex ore eius, quia angelus Domini exercituum est.* Et non solum sicut angelum recepistis , sed *sicut Iesum Christum* , idest ac si Christus ipse venisset: qui Christus profecto in ipso ad eos venerat, et in eo loquebatur, secundum illud *2. Corinth. ult. 3. An experimentum quaeritis eius qui in me loquitur Christus? Matth. 10. 40. Qui vos recipit , me recipit.* Deinde increpat eos , quod sic deteriorati erant: unde dicit: *Ubi est ergo beatitudo vestra?* quasi dicat: Nonne ex hoc homines beatificabant vos quod me honorastis , et praedicationem meam recepistis ? *Iob 4. 6. Ubi est timor tuus , et fortitudo tua , patientia tua , et perfectio viarum tuarum ?* Tertium quod amorem confirmat, est mutua beneficentia; et quantum ad hoc dicit : *Testimonium perhibeo quod , si fieri posset ,* idest iuste fieri potuisset , illud enim fieri potest quod iuste fit , vel ad utilitatem Ecclesiae fuisset , *oculos vestros eruissetis , et dedissetis mihi ;* quasi dicat: Ita me diligebatis quod non solum mihi vestra exteriora, sed etiam oculos vestros dedissetis mihi.

Consequenter cum dicit , *Ergo inimicus factus sum vobis , verum dicens vobis ?* ponit causam aestimati odii : et primo unam ex parte Apostoli; secundo aliam ex parte pseudo , ibi , *Æmulantur vos non bene.* Dicit ergo : Ex quo mihi tot bona fecistis , est ne credendum quod *factus sim inimicus vobis, verum dicens vobis ?* Verbum autem hoc quod dicit , *Inimicus*, dupliciter potest intelligi. Uno scilicet modo quod ipse habeat eos odio ; et isto modo legitur sic tunc. *Factus sum inimicus* , idest habeo vos odio ; et sic hoc quod sequitur , *Verum dicens vobis* , potest aestimari ut signum odii ; quod tamen est signum dilectionis , scilicet dicere verum , suo tamen loco , et tempore. Alio modo potest intelligi *inimicus* passive, scilicet quod ipse habeatur odio ab eis ; et tunc sic legitur. Ego *factus sum inimicus vobis* , idest habetis me odio; et hoc ideo quia dico vobis verum, ut sic *Dicens verum vobis* ponatur ut sit causa odii: nam homines veritatem dicentes a malis odio habentur : veritas enim odium parit : *Amos 5. 10. Odio habuerunt in porta corripientem , et loquentem perfecte abominati sunt.*

Sed contra est quod dicitur *Prov. 28. 23. Qui corripit hominem , gratiam postea inveniet apud eum , magis quam qui per linguae blandimenta decepit.*

Sed dicendum est quod solutio haec potest haberi ex hoc quod dicitur *Proverb. 9. 8. Noli arguere derisorem, ne oderit te : argue sapientem , et diliget te.* Bonitatis enim signum est , si ille qui corripitur, corripientem diligit; et e converso si eum oderit, signum est malitiae. Cum enim homo naturaliter odiat illud quod contrariatur ei quod diligit ; si tu odis eum qui corrigit te de malo , manifestum est quod malum diligis ; si vero diligis eum , ostendis te odire peccata. Quia enim homines a principio cum corripiuntur, per amorem ad peccata afficiuntur, inde est quod in principio peccator corripientem odit ; sed postquam iam correctus est, et affectum peccati deposuit, corripientem diligit. Et ideo signanter in proposita auctoritate dicitur quod postea inveniet gratiam apud eum.

Consequenter cum dicit, *Æmulantur vos nos bene*, ponit aliam causam aestimatam, ex parte scilicet pseudo : et primo ponit eam ; secundo excludit eam, ibi , *Bonum autem aemulamini in bono semper.* Quantum autem ad primum, sciendum est, quod, sicut dictum est supra , quidam pseudo ex Iudaeis conversi , circumeuntes Ecclesias Gentium praedicabant servari legalia. Et quia Paulus contrarium dicebat , ideo isti detrahebant ei : et hoc magis faciebant ut excluderent Paulum , quam pro salute eorum. Et ideo dicit Apostolus : *Æmulantur vos* , idest non patiuntur in vobis quos diligunt potius amore concupiscentiae , quam amicitiae , consortium nostrum. Æmulatio enim est zelus ex amore quocumque proveniens, non patiens consortium in amato. Sed quia amor eorum ad istos non erat bonus , tum quia non amabant eos propter utilitatem ipsorum , sed propter commodum proprium ; et hoc patet, quia volebant excludere Apostolum ab eis, utpote propriae utilitati contrarium: tum quia hoc cedebat in damnum Galatarum , quia quaerebant in eis lucrum , per quod ipsi damnificabantur : ideo dicit : *Æmulantur vos* , sed *non bene* , quia non amant bonum vestrum. Et hoc apparet, quia *volunt vos excludere , ut aemulamini illos*, idest ut nullum recipiatis nisi eos : *Proverb. 3. 31. Ne aemuleris hominem iniustum , nec imiteris vias eius :* et *Proverb. 23. 17. Non aemuletur cor tuum peccatores.*

Hoc autem excludit consequenter, cum dicit , *Bonum autem aemulamini in bono semper;* quasi dicat: Non debetis eos aemulari in doctrina eorum ; sed aemulamini bonum doctorem, me scilicet, et huiusmodi: *1. Pet. 3. 13. Quis est qui vobis noceat, si boni aemulatores fueritis ?* Sed quia aliquis potest esse bonus doctor , in quo potest esse aliquid mali; ideo addit : *Æmulamini bonum* doctorem, sed dico tamen, *in bo-*

no, idest in eo quod bonum est : *1. Corinth. 14. 1. Sectamini caritatem , aemulamini spiritualia.* Licet autem Apostolus de se loquatur, secundum Glossam, cum dicit , *Æmulamini bonum*, addit tamen *in bono:* quia, sicut ipse dicit *1. Corinth. 4. 4. nihil mihi conscius sum , sed non in hoc iustificatus sum.* Sed quia aliqui aemulantur doctorem bonum in sua praesentia solum, ideo addit: *Semper, et non tantum cum praesens sum apud vos :* quia aemulatio in bonum , est signum quod ex amore, et timore Dei, qui omnia videt, procedat , si etiam in absentia doctoris perseverat : *Coloss. 3. 22. Servi obedite per omnia dominis vestris, non ad oculum servientes, quasi hominibus placentes, sed in simplicitate cordis, timentes Deum.*

LECTIO VI.

Filioli mei , quos iterum parturio, donec formetur Christus in vobis. Vellem autem esse apud vos modo, et mutare vocem meam, quoniam confundor in vobis.

Supra Apostolus removit falsam causam correctionis Galatarum; hic consequenter Apostolus dictae correctionis assignat causam veram , quae est dolor de eorum imperfectione : et ideo primo dolorem cordis , ex quo loquebatur , exprimit ; secundo ponit desiderium de manifestatione huius doloris, ibi, *Vellem autem esse apud vos modo;* tertio ponit causam doloris, ibi , *Quoniam confundor in vobis.* Dolor autem iste ex caritate procedebat, quia dolebat de peccatis eorum : *Psal. 118. 158. Vidi praevaricantes , et tabescebam, quia eloquia tua non custodierunt.* Et ideo verbum caritatis proponit, dicens , *Filioli mei.* Signanter autem non eos filios vocat , sed filiolos , ut designet eorum imperfectionem, quia diminuti sunt: *1. Corinth. 3. 1. Tamquam parvulis in Christo lac vobis potum dedi , non escam.* Sod notandum est, quod puer dum est in parturitione, dicitur filiolus : et isti tales erant , quia indigebant iterata parturitione ; cum tamen parentes carnales semel tantum parturiant filios. Et ideo dicit eis , *Quos iterum parturio.* Non semel eos parturiebat in prima conversione ; sed quia iam aversi erant ab eo qui eos vocavit , in aliud Evangelium , indigebant quod iterato parturiret eos : ideo dicit , *Parturio* , idest cum labore, et dolore ad lucem fidei reduco : in quo apparet dolor Apostoli. Unde conversio hominis partus dicitur : *Iob 39. 3. Incurvantur ad foetum, et pariunt: Apocal. 12. 2. Clamabat parturiens, et cruciabatur , ut pareret.* Et inde est quod Apostolus ex dolore dure eos corrigit, sicut mulier ex dolore partus dure clamat : *Isa. 42. 14. Quasi parturiens loquar.* Et ratio iteratae parturitionis est, quia non estis perfecte formati: unde dicit: *Donec Christus formetur in vobis* , idest recipiatis similitudinem eius , quam vestro vitio perdidistis. Et non dicit, Formemini in Christo, sed *formetur Christus in vobis*, ut hoc terribilius insonet auribus eorum: nam Christus per fidem formatam formatur in corde : *Ephes. 3. 17. Habitare Christum per fidem in cordibus vestris.* Sed quando quis non habet fidem formatam , iam in eo moritur Christus : *2. Petr. 1. 19. Donec dies illucescat, et lucifer oriatur in cordibus vestris.* Et sic secundum hominis profectum in fide, Christus in homine proficit, et e converso secundum defectum deficit. Quando ergo fides in homine efficitur informis per peccatum, Christus non est in eo formatus. Et ideo quia in istis non erat fides formata, indigebant iterum parturiri , donec Christus in eis formaretur per fidem , formatam scilicet, quae per dilectionem operatur. Vel *donec Christus formetur in vobis*, idest formosus aliis per vos appareat.

Posset autem aliquis dicere: Absens tu dicis talia ; sed si esses apud nos , haec non diceres , secundum illud *2. Corinth. 10. 10. Praesentia quidem corporis infirma , et sermo contemptibilis :* et ideo ponit desiderium manifestandi dolorem suum asperius, dicens : *Vellem autem esse apud vos modo , et mutare vocem meam ;* quasi dicat : Modo blandis verbis utor , vocans vos fratres, et filios in absentia ; sed si essem praesens, asperius corriperem. Nam si quae per litteras scribo, nunc praesens , et ore proferrem , durior esset correctio ; utpote quia magis possem vocem obiurgantis exprimere, et irascentis resonare clamorem, et dolorem pectoris , magis quam per litteras , explicare ; et magis cor vestrum viva vox ad confusionem de errore vestro, et mea turbatione moveret. Et causa huius doloris est , *quia confundor in vobis* , idest erubesco apud alios pro vobis: nam, sicut *Eccli. 22. 3.* dicitur , *confusio est patri de filio indisciplinato :* nam cum filius sit res patris, et discipulus , inquantum huiusmodi, res magistri, magister gaudet de bono quod videt in eo relucere, quasi de bono proprio, et gloriatur, et e converso de malo dolet, et confunditur. Unde quia isti mutati erant de bono in malum, Apostolus confundebatur inde.

LECTIO VII.

Dicite mihi , qui sub lege vultis esse , legem non legistis ? Scriptum est enim quoniam Abraham duos filios habuit : unum de ancilla , et unum de libera. Sed qui de ancilla, secundum carnem natus est ; qui autem de libera, per repromissionem : quae sunt per allegoriam dicta.

Supra Apostolus probavit dignitatem gratiae per consuetudinem humanam ; hic autem probat eam auctoritate Scripturae : et primo proponit factum; secundo exponit mysterium , ibi , *Quae sunt per allegoriam dicta ;* tertio concludit propositum, ibi, *Itaque fratres mei, non sumus ancillae filii , sed liberae.* Circa primum duo facit. Primo excitat ad attentionem; secundo proponit suam intentionem , ibi , *Scriptum est enim quoniam Abraham duos filios habuit.* Dicit ergo: *Dicite mihi , qui sub lege vultis esse, legem non legistis ?* quasi dicat : Si vos estis sapientes, attendite ad ea quae obiicio ; et si non potestis contradicere , cedatis : *Iob 6. 29. Respondete, obsecro, absque contentione, et loquentes , id quod iustum est iudicate.* Facio vobis autem hanc obiectionem. Aut legistis legem, aut non legistis. Sed si legistis, scire debetis ea quae in ea scripta sunt ; sed ipsa probat se dimittendam. Si autem non legistis , non debetis recipere quod ne-

scitis : *Prov. 4. 25. Palpebrae tuae praecedant gressus tuos.* Dicit autem , *Sub lege* , idest sub onere legis. Nam subire aliquod leve non est vis , sed subire grave onus, sicut est onus legis, magnae stultitiae signum esse videtur : *Actuum 15. 10. Hoc est onus quod neque patres nostri, neque nos portare potuimus:* quod est intelligendum de illis qui volunt carnaliter esse sub lege.

Consequenter cum dicit , *Scriptum est enim quoniam Abraham duos filios habuit* , proponit suam intentionem , dicens: Ideo quaero an legistis legem, quia in ipsa continentur quaedam quae manifeste dicunt legem non esse tenendam; et specialiter Apostolus facit mentionem de duobus filiis Abrahae: et primo ponitur unum in quo conveniunt ; secundo duo in quibus differunt. Conveniunt quidem in uno patre : unde dicit : *Scriptum est quoniam Abraham duos filios habuit.* Habuit etiam alios quam istos filios , quia post mortem Sarae alios genuit de Cethura , ut dicitur *Gen. 25.* de quibus mentionem non fecit Apostolus , quia non pertinent ad hanc significationem. Possunt tamen per istos duos, scilicet filium ancillae, et filium liberae, duo populi, scilicet Iudaeorum, et Gentium, designari ; per alios vero filios Cethurae, schismatici, et haeretici : qui quidem duo populi conveniunt in uno patre, quia Iudaei sunt filii Abraham secundum carnem, Gentiles vero secundum imitationem fidei ; vel sunt filii Abrahae, idest Dei, qui est pater omnium : *Malach. 2. 10. Nonne Deus pater omnium:* et *Rom. 3. 29. An Iudaeorum tantum Deus ?* Differunt autem in duobus, scilicet in conditione matris, quia unus est de ancilla , ut dicitur *Gen. 21.* nec tamen peccavit Abraham ad eam accedens, quia accessit ad eam coniugis affectu , et ordinatione divina ; alius autem est de libera , scilicet Isaac , quem genuit ei Sara uxor sua : *Genes. 18. 10. Veniam ad te tempore isto, vita comite, et Sara uxor tua habebit filium.* Item differunt in modo generationis, quia *qui de ancilla*, scilicet Ismael , *secundum carnem natus est ; qui autem de libera*, scilicet Isaac, *per repromissionem.*

Sed vitandus est hic duplex falsus intellectus. Unus, ne intelligatur per hoc quod dicit, *Secundum carnem natus est*, ut accipiatur hic caro pro actu peccati, secundum illud *Roman. 8. 13. Si secundum carnem vixeritis , moriemini :* et *2. Corint. 10. 2. In carne ambulantes non secundum carnem militamus :* quasi Abraham peccante natus sit Ismael. Alius intellectus, ut per hoc quod dicitur, *Per repromissionem*, credatur Isaac non secundum carnem natus , idest secundum carnalem commixtionem , sed per Spiritum sanctum. Est ergo dicendum, quod *secundum carnem*, idest secundum naturam carnis, natus est Ismael, nam naturale est in hominibus quod ex muliere iuvencula fecunda, sicut erat Agar, et sene, nascatur filius ; et quod *per repromissionem*, idest supra naturam carnis, natus est Isaac : non enim ad hoc se extendit natura carnis ut ex viro sene, et vetula sterili , sicut fuit Sara, filius nascatur. Per Ismael significatur populus Iudaeorum, qui secundum carnem natus est; per Isaac vero intelligitur populus Gentium , qui natus est secundum repromissonem , qua promissum est Abrahae quod esset futurus pater multarum gentium : *Genes. 22. 18. In semine tuo benedicentur omnes gentes terrae.*

Mysterium autem exponit , cum dicit : *Quae sunt per allegoriam dicta :* et primo ponit modum mysterii ; secundo exemplificat , ibi , *Haec enim duo sunt testamenta.* Dicit ergo : Haec quae sunt scripta de duobus filiis , *sunt per allegoriam dicta*, idest per alium intellectum : allegoria enim est tropus, seu modus loquendi , quo aliud dicitur, et aliud intelligitur: unde allegoria dicitur ab allos , quod est alienum, et goge , ductio , quasi in alienum intellectum ducens.

Sed attendendum est , quod allegoria sumitur aliquando pro quolibet mystico intellectu, aliquando pro uno tantum ex quatuor , qui sunt historicus , allegoricus , mysticus, et anagogicus: qui sunt quatuor sensus sacrae Scripturae; et tamen differunt quantum ad significationem. Est enim duplex significatio : una est per voces , alia est per res , quas voces significant. Et hoc specialiter est in sacra Scriptura , et non in aliis , cum eius auctor sit Deus , in cuius potestate est quod non solum voces ad designandum accommodet, quod etiam homo facere potest , sed etiam res ipsas. Et ideo in aliis scientiis ab hominibus traditis, in quibus non possunt accommodari ad significandum nisi tantum verba , voces solum significant. Sed hoc est proprium in ista scientia, ut voces , et ipsae res significatae per eas aliquid significent ; et ideo haec scientia potest habere plures sensus. Nam illa significatio qua voces significant aliquid , pertinet ad sensum litteralem , seu historicum ; illa vero significatio qua res significatae per voces iterum res alias significant , pertinet ad sensum mysticum. Per litteralem autem sensum potest aliquid significari dupliciter, scilicet secundum proprietatem locutionis , sicut cum dico, Homo ridet ; vel secundum similitudinem, seu metaphoram ; sicut cum dico, Pratum ridet. Et utroque modo utimur in sacra Scriptura; sicut cum dicimus quantum ad primum , quod Iesus ascendit , et cum dicimus , quod sedet a dextris Dei, quantum ad secundum. Et ideo sub sensu litterali includitur parabolicus, seu metaphoricus. Mysticus autem sensus , seu spiritualis , dividitur in tres. Primo namque , sicut dicit Apostolus , lex vetus est figura novae legis ; et ideo secundum quod ea quae sunt veteris legis, significant ea quae sunt novae , est sensus allegoricus. Item secundum Dionysium *in libro de caelesti Hierarchia* nova lex est figura futurae gloriae : et ideo secundum quod ea quae sunt in nova lege, et in Christo, significant ea quae sunt in patria , est sensus anagogicus. Item in nova lege, ea quae in capite sunt gesta, sunt exempla eorum quae nos facere debemus: quia *quaecumque scripta sunt , ad nostram doctrinam scripta sunt* , *Rom. 15. 4.* et ideo secundum quod ea quae in nova lege facta sunt in Christo , et in his quae Christum significant , sunt signa eorum quae nos facere debemus, est sensus moralis. Et omnium horum patet exemplum. Per hoc enim quod dico , Fiat lux, ad litteram de luce corporali , pertinet ad sensum litteralem. Si intelligatur, Fiat lux, idest nascatur Christus in Ecclesia , pertinet ad sensum allegoricum. Si vero dicatur , Fiat lux, idest ut per Christum introducamur ad gloriam, pertinet ad sensum anagogicum. Si autem dicatur, Fiat lux , idest per Christum illuminemur in intellectu , et inflammemur in affectu , pertinet ad sensum moralem.

LECTIO VIII.

Haec enim sunt duo testamenta. Unum quidem in monte Sina, in servitutem generans, quae est Agar: Sina enim mons est in Arabia, qui coniunctus est ei quae nunc est Hierusalem, et servit cum filiis suis. Illa autem quae sursum est Hierusalem libera est, quae est mater nostra. Scriptum est enim: Laetare sterilis quae non paris; erumpe, et clama quae non parturis: quia multi filii desertae, magis quam eius quae habet virum.

Superius posuit Apostolus intellectum mysticum; hic aperit mysterium: et primo quantum ad matres; secundo quantum ad filios, ibi, *Nos autem, fratres, secundum Isaac, promissionis filii sumus.* Per duas autem matres intelligit duo testamenta: et ideo primo ponit significatum; secundo exponit, ibi, *Unum quidem in monte Sina, in servitutem generans.* Dicit ergo: Hae scilicet duae uxores, ancilla, et libera, *sunt duo testamenta*, vetus, et novum: *Hierem. 51. 31. Feriam domui Israel foedus novum*, ecce novum testamentum, *non secundum pactum quod pepigi cum patribus eorum*, ecce testamentum vetus. Libera enim significat testamentum novum, ancilla vero vetus. Ad sciendum autem quid sit testamentum, attendi debet, quod testamentum idem est quod pactum, seu foedus eorum quae testibus confirmantur. Unde in Scriptura multoties loco testamenti ponitur foedus, vel pactum. Ubicumque autem intervenit foedus, vel pactum, fit aliqua promissio. Et ideo secundum diversitatem promissionum est diversitas testamentorum. Duo autem sunt nobis promissa, scilicet temporalia in veteri lege, et aeterna in nova: *Matth. 5. 12. Gaudete, et exultate, quoniam merces vestra copiosa est in caelis.* Hae ergo duae promissiones sunt duo testamenta. Unde Apostolus consequenter, cum dicit, *Unum quidem in monte Sina, in servitutem generans*, exponit ipsa: et primo quantum ad vetus; secundo quantum ad novum, ibi, *Illa autem quae sursum est Hierusalem libera est.*

Ad evidentiam autem litterae sciendum est circa primum, quod quilibet civis alicuius civitatis dicitur esse filius illius, et ipsa civitas est sicut mater eius: *Luc. 23. 28. Filiae Hierusalem nolite flere super me: Thren. 4. 2. Filii Sion inclyti, et amicti auro primo.* Per hoc igitur quod aliqui fiunt alicuius civitatis cives, efficiuntur filii eius. Duplex autem est civitas Dei. Una terrena, scilicet Hierusalem terrestris; alia spiritualis, scilicet Hierusalem caelestis. Per vetus autem testamentum homines efficiebantur cives civitatis terrestris, per novum autem caelestis. Et ideo circa hoc duo facit. Primo proponit mysterium expositum; secundo expositionis mysticae rationem assignat, ibi, *Sina enim mons est in Arabia, qui coniunctus est ei quae nunc est Hierusalem.* Dicit ergo primo: Dico quod significat duo testamenta, scilicet vetus, et novum; et quantum ad hoc dicit: *Primum quidem in monte Sina, in servitutem generans.* Ubi primo ponitur locus in quo datum fuit, quia ad litteram in monte Sina, ut dicitur *Exod. 20.* Cuius, secundum Glossam, mystica ratio est, quia Sina interpretatur mandatum. Unde et ab Apostolo vetus lex vocatur lex mandatorum, *Ephes. 2.* Mons autem significat superbiam: *Hierem. 13. 16. Antequam offendant pedes vestri ad montes caliginosos.* Unde per montem istum in quo data est lex, significatur superbia Iudaeorum duplex. Una qua superbiebant contra Deum: *Deuter. 31. 27. Ego scio contentionem tuam, et cervicem tuam durissimam;* alia qua superbiebant contra alias nationes, abutentes eo quod dicitur *in Psalm. 147. 20. Non fecit taliter omni nationi, et iudicia sua non manifestavit eis.* Secundo vero proponit ad quid sit datum, quia non ad faciendum liberos, sed filios matris ancillae, *generans in servitutem, quae est Agar*, idest significatur per Agar: quae quidem in servitutem generat, scilicet vetus testamentum. Et hoc tripliciter, scilicet quantum ad affectum, et quantum ad intellectum, et fructum. Quantum ad intellectum quidem secundum cognitionem. Quia in homine est duplex cognitio. Una libera, quando scilicet rerum veritatem secundum seipsam cognoscit; alia vero ancilla, idest subiecta velaminibus figurarum: et talis fuit cognitio veteris testamenti. Quantum ad affectum vero: quia nova lex generat affectum amoris, qui pertinet ad libertatem: nam qui amat, ex se movetur. Vetus autem generat affectum timoris, in quo est servitus: qui enim timet, non ex se, sed ex alio movetur: *Rom. 8. 15. Non accepistis spiritum servitutis iterum in timore; sed accepistis spiritum adoptionis filiorum.* Sed quantum ad fructum, quia lex nova generat filios quibus debetur haereditas, sed illis quos vetus generat, debentur munuscula, sicut servis: *Ioan. 8. 35. Servus non manet in domo in aeternum, filius manet in domo in aeternum.* Rationem mysterii assignat, cum dicit: *Sina enim mons est in Arabia, qui coniunctus est ei quae nunc est Hierusalem, et servit cum filiis suis.*

Ubi primo oritur dubitatio, quia cum Sina distet a Hierusalem per viginti fere dietas, videtur falsum quod Sina iunctus sit Hierusalem, ut hic Apostolus dicit.

Sed ad hoc mystice respondetur in Glossa, sic ut Sina sit in Arabia. Arabia enim humilitas, vel afflictio interpretatur, in qua datum est vetus testamentum: quia homines quasi servi, et alieni sub eo affligebantur carnalibus observantiis: *Act. 15. 10. Hoc est onus quod neque patres nostri, neque nos portare potuimus.* Qui mons coniunctus est non per spatii continuitatem, sed per similitudinem, *ei quae nunc est Hierusalem*, idest Iudaico populo: quia sicut ipsi terrena diligunt, et pro temporalibus serviunt sub peccato, ita et mons ille in servitutem generabat.

Sed haec non videtur intentio Apostoli. Nam ipse vult quod vetus testamentum, quod in monte Sina datum est, ex ipso loco servitutis in servitutem generet: quia illud dabatur in Sina, non tamen ibi, remanentibus filiis Israel, sed proficiscentibus ad terram promissionis. Hierusalem enim etiam generat filios servitutis: et ideo quantum ad hoc coniungitur mons Sina cum illa; et hoc est quod dicit: *Qui coniunctus est ei*, scilicet per continuationem itineris euntium in Hierusalem, *quae nunc est Hierusalem, et servit cum*

filiis suis, servitute scilicet legalium observantiarum, a qua redemit nos Christus, et servitute diversorum peccatorum: *Ioan. 8. 34. Qui facit peccatum, servus est peccati:* et ad litteram, a servitute Romanorum, qui eis dominabantur.

Deinde cum dicit, *Illa autem quae sursum est Hierusalem libera est*, hic consequenter aperit mysterium de libera: et primo exponit mysterium; secundo inducit prophetiam, ibi, *Scriptum est enim etc.* Primum quidem potest dupliciter intelligi, secundum quod hanc matrem possumus intelligere vel illam per quam generamur, quae est Ecclesia militans; vel illam matrem in cuius filios generamur, quae est Ecclesia triumphans: *1. Petr. 1. 3. Regeneravit nos in spem vivam per resurrectionem Iesu Christi ex mortuis.* Sic ergo generamur in praesenti Ecclesia militante, ut perveniamus ad triumphantem. Hoc ergo modo illud exponentibus, a quatuor describitur mater nostra; scilicet a sublimitate, cum dicit, *Sursum;* secundo a nomine, cum dicit, *Hierusalem;* tertio a libertate, cum dicit, *Libera est;* quarto a fecunditate, cum dicit, *Mater nostra.* Est ergo sublimis per apertam Dei visionem, et per perfectam Dei fruitionem; et hoc quantum ad Ecclesiam triumphantem: *Isa. 60. 5. Videbis, et affluues, et mirabitur, et dilatabitur cor tuum! Coloss. 3. 2. Quae sursum sunt sapite.* Item sublimis per fidem, et spem quantum ad Ecclesiam militantem: *Philip. 3. 20. Nostra conversatio in caelis est: Cant. 3.* et *8. 5. Quae est ista quae ascendit de deserto deliciis affluens?* Sed est etiam pacifica, quia *Hierusalem*, idest visio pacis: quod quidem competit Ecclesiae triumphanti, ut habenti pacem perfectam: *Psalm. 147. 14. Qui posuit fines tuos pacem: Isa. 32. 18. Sedebit populus meus in pulchritudine pacis.* Item competit Ecclesiae militanti, quae in Christo pacem habens quiescit: *Ioan. 16. 33. In me pacem habebitis.* Est etiam libera: *Rom. 8. 21. Ipsa creatura liberabitur a servitute corruptionis:* et hoc quantum ad triumphantem, et etiam quantum ad militantem, ut *Apoc. 21. 2. Vidi civitatem sanctam Hierusalem novam descendentem de caelo a Deo.* Sed fecunda est, quia *mater nostra:* militans quidem ut generans, triumphans, ut in cuius filios generamur: *Psalm. 86. 5. Numquid Sion dicet: Homo, et homo natus est in ea? Isa. 40. 4. Filii tui de longe venient, et filiae tuae de latere surgent.*

Scriptum est enim, scilicet *Isa. 44. 1.* Secundum enim Septuaginta hic ponitur prophetia: per quam primo probatur libertas matris praedictae; secundo eius fecunditas, ibi, *Quia multi filii desertae magis quam eius quae habet virum.* Sciendum est autem circa primum, quod in muliere fecunda primo quidem est tristitia in pariendo; secundo subsequitur gaudium in suscepta prole, secundum illud *Ioan. 16. 21. Mulier cum parit, tristitiam habet, quia venit hora eius; cum autem peperit puerum, iam non meminit pressurae propter gaudium.* Sed mulier sterilis nec patitur in partu, nec gaudet in prole. Differunt autem parere, et parturire: quia parturire dicit conatum ad partum, parere vero dicit eductionem fetus iam facti. In parturitione ergo dolorem experitur fecunda, et in partu gaudium; sterilis autem dolore parturitionis, et gaudio partus privatur. Sed haec duo Propheta indicit sterili, dicens: *Laeta sterilis, quae non paris; erumpe, et clama quae non parturis.* Ubi loquitur de Hierusalem, quam dicit liberam, significatam per Saram sterilem. Nam Ecclesia sterilis erat, scilicet Ecclesia militans Gentium ante conversionem, quae non offerebat filium Deo, sed diabolo. Unde ad Babylonem dicitur *Isa. 47. 19. Sterilitas, et viduitas venerunt tibi, propter multitudinem maleficiorum tuorum.* Et Ecclesia triumphans ante passionem Christi sterilis erat: quia non generabantur aliqui in filios eius per introitum gloriae, nisi in spe. Posita enim erat romphaea ante ianuam paradisi, ut nullus intrare posset. Huic ergo sterili dicitur: *Laetare quae non paris;* quasi dicat: Steriles, ut dictum est, non dolent de partu, sed de eo quod non pariunt: *1. Reg. 1. 10. Cum esset Anna amaro animo, oravit ad Dominum, flens largiter.* Sed tu laetaberis in multitudine filiorum: *Isa. 60. 5. Tunc mirabitur, et dilatabitur cor tuum,* scilicet laetitiam mentis extra ostendens. Duo enim sunt in partu, scilicet dolor ex eruptione reticulorum quibus continetur fetus in matrice, et clamor ex ipso dolore: et ideo dicit. Tu *quae non parturis*, scilicet Ecclesia militans, quae non conaris ad partum per desiderium: et triumphans, quae non parturis dolendo, vel quia nondum venit tempus recipiendi filios *erumpe*, idest laetitiam quam interius habes, manifesta exterius; *et clama* voce laudis: *Isa. 58. 1. Clama, ne cesses, quasi tuba exalta vocem tuam.* Et haec duo ad libertatem pertinent, scilicet clamare, et erumpere.

Sic ergo apparet libertas matris: sequitur fecunditas: *Quia multi filii desertae magis quam eius quae habet virum.*

Sed cum supra dictum sit, Ecclesiam liberam significari per Saram, videtur esse dubium, an Sara fuerit deserta. Ad quod sciendum est, quod deserta fuit ab Abraham, ut hic dicitur, non per divortium, sed quantum ad opus carnale. Nam Abraham vacabat quidem operi carnali, non propter concupiscentiam, sed propter prolem suscipiendam. Cum ergo innotuit ei Saram sterilem esse, deseruit eam, non frangens coniugalem torum, sed quia non utebatur ea ab illo praecise tempore quo Sara introduxit ei ancillam. Per quod datur intelligi quod Ecclesia Gentium deserta erat a Christo, quia nondum venerat Christus; et quod Ecclesia triumphans deserta erat ab hominibus, quibus ad eam nondum patebat accessus. Huius ergo desertae, scilicet Ecclesiae Gentium, sunt multi filii, idest plures, *magis quam eius*, scilicet synagogae; *quae habet virum*, idest Moysen: *1. Reg. 2. 5. Sterilis peperit plurimos, et quae multos filios habet infirmata est.* Et hoc veniente sponso, scilicet Christo, a quo deserta erat, non dilectione, sed partu postposito.

LECTIO IX.

Nos autem, fratres, secundum Isaac, promissionis filii sumus. Sed quomodo tunc is qui secundum carnem natus fuerat, persequebatur eum qui secundum spiritum; ita et nunc. Sed quid dicit Scriptura? Eiice ancillam, et filium eius: non enim haeres erit filius ancillae cum filio liberae.

Itaque, fratres, non sumus ancillae filii, sed liberae: qua libertate Christus nos liberavit.

Exposito mysterio quantum ad matres; hic exponit illud quantum ad filios: et primo ponit filiorum distinctionem; secundo principalem conclusionem, ibi, *Itaque, fratres mei, non sumus ancillae filii, sed liberae.* Distinctionem autem filiorum ponit quantum ad tria. Primo quantum ad modum originis; secundo quantum ad affectum dilectionis, ibi, *Sed quomodo tunc is qui secundum carnem natus fuerat, persequebatur eum qui secundum spiritum; ita et nunc;* tertio quantum ad ius haereditatis, ibi, *Sed quid dicit Scriptura?* Modus autem originis, quo aliqui nascuntur filii Abrahae, est duplex: quidam origine carnali, sicut Ismael de ancilla; quidam autem non carnali origine, sicut Isaac de libera: non quod naturali opere natus non fuerit, sed quia, sicut dictum est, supra naturalem virtutem carnis fuit ut de vetula sterili filius nasceretur. Per hos autem filios intelligitur duplex populus. Nam per Ismaelem intelligitur populus Iudaeorum, qui carnali propagatione est ab Abraham derivatus; per Isaac autem populus Gentium, qui per imitationem fidei ab Abraham descendit: et ideo dicit: *Nos autem, fratres*, scilicet fideles, tam Iudaei, quam Gentiles, *secundum Isaac*, idest in similitudinem Isaac, *promissionis filii sumus*, factae Abrahae *Genes. 21. Roman. 9. 8. Qui sunt filii promissionis, aestimantur in semine.*

Sed nota, quod filii carnis Abrahae ad litteram sunt Iudaei, mystice autem qui propter carnalia, et temporalia bona ad fidem veniunt.

Secundum affectum autem distinguuntur, quia *qui natus erat secundum carnem, persequebatur illum qui natus* erat *secundum spiritum.*

Sed hic est quaestio. Primo quia non legitur, quod Ismael persecutionem aliquam fecerit contra Isaac, sed quod tantum luserit cum eo: *Gen. 21. 9. Cum vidisset Sara filium ancillae Agar ludentem cum Isaac filio suo, dixit ad Abraham: Eiice ancillam hanc, et filium eius.*

Responsio. Dicendum est, quod Apostolus illum ludum dicit persecutionem, quia ludus magni ad parvum est quaedam illusio, cum maior cum parvo ludens intendit eum decipere. Vel etiam, ut dicunt quidam, Ismael cogebat Isaac adorare imagines luteas quas faciebat. Per hoc autem docebat eum averti a cultu unius Dei, quod est magna persecutio, cum maius malum sit inferre mortem spiritualem quam corporalem. Quod tamen ideo in Genesi appellatur ludus, quia sub specie ludi hoc faciebat.

Est etiam quaestio, quomodo filii secundum carnem persequuti fuerint, et persequantur filios secundum spiritum.

Sed ad hoc est responsio, quia a principio primitivae Ecclesiae Iudaei persequuti sunt Christianos, ut patet in Actibus Apostolorum, et facerent etiam nunc, si possent. Nunc etiam carnales persequuntur in Ecclesia spirituales viros etiam corporaliter, illi scilicet qui quaerunt gloriam, et temporalia lucra in Ecclesia. Unde dicitur in Glossa: *Omnes qui in Ecclesia terrenam facultatem quaerunt a Domino, ad hunc Ismalem pertinent. Ipsi sunt qui contradicunt spiritualibus proficientibus, et detrahunt illis, et habent labia iniqua, et linguas dolosas, et subdolas.* Spiritualiter autem persequuntur spirituales filios superbi, et hypocritae. Nam aliquando aliqui manifeste carnales, et mali culpam suam recognoscentes, bonis se humiliant; fatui vero bonitatem quam ipsi non habent, persequuntur in aliis.

Est etiam quaestio, quia haeretici, quos nos persequimur, dicunt se natos secundum spiritum, nos vero secundum carnem.

Sed dicendum est, quod duplex est persecutio. Una bona, qua aliquis persequitur alium, ut reducat eum ad bonum; et hanc viri iusti faciunt malis, et spirituales carnalibus, vel ut eos corrigant, si converti volunt, vel si obstinati sunt in malo, destruant, ne gregem Domini inficiant. Alia persecutio est mala, qua quis persequitur alium, ut pervertat ad malum; et hanc qui secundum carnem nati sunt, faciunt his qui nati sunt secundum spiritum.

Quantum vero ad ius haereditatis distinguuntur per auctoritatem Scripturae: *Gen. 21. 10. Eiice ancillam et filium eius.* In quo datur intelligi, quod Iudaei, et persecutores fidei christianae, et etiam carnales, et mali Christiani eiicientur a regno caelesti: *Matth. 8. 11. Multi venient ab oriente, et occidente, et recumbent cum Abraham, et Isaac, et Iacob in regno caelorum: Apoc. 22. 15. Foris canes, et venefici.* Ancilla etiam, idest malitia, et ipsum peccatum eiicietur: *Eccli. 14. 20. Omne opus corruptibile in fine deficiet.* Et ratio horum subditur: quia *non erit haeres filius ancillae cum filio liberae.* In mundo enim isto boni sunt malis permixti, et mali bonis: *Cant. 2. 2. Sicut lilium inter spinas, sic amica mea inter filias.* Sed in aeterna patria non erunt nisi boni: *Iudic. 11. 2.* dicitur ad Iephthe: *Haeres in domo patris nostri esse non poteris, quia de adultera natus es.* Quam quidem libertatem habemus a Christo: unde dicit: *Qua libertate Christus nos liberavit: Ioan. 8. 36. Si Filius vos liberaverit, vere liberi eritis.*

CAPITIS QUINTI

LECTIO PRIMA

State ergo, et nolite iterum iugo servitutis contineri. Ecce ego Paulus dico vobis, quoniam si circumcidamini, Christus vobis nihil proderit. Testificor autem rursus omni homini circumcidenti se, quoniam debitor est universae legis faciendae. Evacuati estis a Christo, qui in lege iustificamini, a gratia excidistis.

Supra ostendit Apostolus quod per legem non est iustitia; hic vero reducit eos ab errore ad statum rectitudinis: et primo quantum ad divina; secundo quantum ad humana, *6. cap.* ibi, *Et si praeoccupatus fuerit homo in aliquo delicto, vos qui spirituales estis, huiusmodi instruite in spiritu lenitatis.* Circa primum

duo facit. Primo proponit admonitionem ; secundo eius rationem assignat, ibi, *Ecce ego Paulus dico vobis etc.* Et in admonitione etiam duo ponit: quorum unum est inductivum ad bonum ; secundum est prohibitivum a malo. Inducit quidem ad bonum, cum dicit, *State ergo;* quasi dicat : Ex quo per Christum liberati estis a servitute legis , state firma fide, et fixo pede permanentes in libertate. Sic ergo cum dicit , *State* , inducit ad rectitudinem: qui enim stat, rectus est: *1. Corinth. 15. 58. Stabiles estote , et immobiles : Ephes. ult. 14. State succincti lumbos vestros in veritate.* Prohibet vero, et retrahit a malo, cum subdit: *Et nolite iugo servitutis contineri* , idest non subiiciamini legi, quae in servitutem generat : de quo iugo dicitur *Act. 15. 10. Hoc est onus quod neque patres nostri, neque nos portare potuimus :* a quo tamen per Christum liberati estis : *Isa. 9. 4. Virgam humeri eius , et sceptrum exactoris eius superasti.* Ideo autem addit *iterum*, non quia prius sub lege fuerint , sed quia , ut Hieronymus dicit *inter epistolas August. epist. 21.* post Evangelium , servare legalia adeo peccatum est ut sit sicut servire idolatriae. Unde, quia isti idolatrae fuerant , si subiiciant se iugo circumcisionis , et aliarum legalium observationum , quasi ad eadem reverterentur quibus antea in idolatria servierant. Secundum Augustinum vero *in epist. 19.* ut supra dictum est , circa legalium observantias triplex tempus distinguitur, scilicet tempus ante passionem, ante gratiam divulgatam, et post gratiam divulgatam. Post ergo gratiam divulgatam servare legalia, est peccatum mortale, etiam ipsis Iudaeis. Sed in tempore medio, scilicet ante gratiam divulgatam, poterant quidem absque peccato illi qui ex Iudaeis conversi fuerant legalia servare , dum tamen in eis spem non ponerent ; conversis vero ex Gentibus non licebat ea servare. Quia ergo Galatae ex Iudaeis non erant, et tamen legalia servare volebant , et ponebant in eis spem ; ideo revertebantur in iugum servitutis. Nam huiusmodi observatio erat eis sicut idolatria , inquantum non recte sentiebant de Christo , credentes ab ipso sine legalibus salutem consequi non posse.

Deinde cum dicit, *Ecce ego Paulus dico vobis etc.* exponit praedicta duo : et primo secundum ; secundo primum , ibi , *Nos autem spiritu ex fide spem iustitiae expectamus.* Circa primum duo facit. Primo ostendit quid sit iugum servitutis , quod non debent subire ; secundo probat , ibi , *Evacuati estis a Christo.* Circa primum duo facit. Primo ostendit iugum illud esse valde nocivum ; secundo valde onerosum , ibi , *Testificor autem rursus omni homini circumcidenti se, quoniam debitor est universae legis faciendae.* Nocivum est quidem iugum legis , quia aufert dominicae passionis effectum : et ideo dicit : *Nolite contineri iugo servitutis :* quia *ecce ego Paulus* , qui sum notae auctoritatis , *dico,* et bene: *Si circumcidamini, Christus vobis nihil proderit* , idest fides Christi.

Sed contra : *Act. 16.* dicitur, quod Paulus circumcidit Timotheum. Ergo fecit quod Christus ei nihil prodesset : ergo decepit eum.

Respondeo. Dicendum est , secundum Hieronymum *epistola 11.* ut *supra* , quod Paulus non circumcidit Timotheum , quasi legem servare intenderit , sed simulavit se circumcidere, faciendo opus circumcisionis. Nam , secundum ipsum, Apostoli simulatorie servabant legalia ad vitandum scandalum fidelium ex Iudaeis. Faciebant autem actus legalium , non tamen cum intentione servandi legalia; et sic non exibant a fide. Unde non decepit Timotheum. Secundum vero Augustinum *epist. 19.* dicendum est, quod Apostoli secundum veritatem servabant legalia, et cum intentione ea servandi: quia secundum Apostolorum sententiam licebat fidelibus ex Iudaeis illo tempore, scilicet ante gratiam divulgatam , ipsa servare. Et ideo quia Timotheus fuit ex matre Iudaea, circumcidit eum Apostolus, cum intentione servandi legalia. Quia vero Galatae ponebant spem in legalibus post gratiam divulgatam, quasi sine eis gratia non sufficeret ad salutem , et ideo ea servare volebant ; ideo dicit eis Apostolus: *Si circumcidamini , Christus vobis nihil proderit.* Sequebatur enim ex hoc , quod non reputarent Christum , in cuius signum data fuit circumcisio: *Gen. 17. 11. Ut sit in signum foederis inter me et vos.* Qui ergo circumcidebantur , credebant adhuc signum durare , et tunc signatum nondum venisse; et sic excidebant a Christo.

Sic ergo patet onus legis esse nocivum. Est etiam valde onerosum , quia obligat ad impossibile ; et hoc est quod dicit: *Testificor autem omni homini circumcidenti se, quoniam debitor est universae legis faciendae;* quasi dicat: Dico, quod *si circumcidamini, Christus vobis nihil proderit ;* sed adhuc *testificor omni homini* , scilicet Iudaeo , et Gentili , *circumcidenti se , quoniam debitor est universae legis faciendae :* nam quicumque profitetur in aliqua religione , facit se debitorem omnium quae ad observantiam illius religionis pertinent : et , sicut dicit Augustinus , numquam fuit aliqua religio sine aliquo visibili signo , ad quod obligarentur qui in ipsa religione vivunt , sicut in religione Christiana signum visibile est baptisma , ad quod omnes Christiani tenentur quoad cultum. Obligantur etiam ad omnia quae ad cultum Christianae religionis pertinent. Signum autem legis Mosaicae fuit circumcisio. Quicumque ergo circumcidebat se , obligabatur ad omnia legalia servanda , ac implenda ; et hoc est quod dicit: *Quoniam debitor est universae legis faciendae: Iac. 2. 10. Qui offendit in uno, factus est omnium reus.* Quam tamen nullus servare poterat, secundum illud *Act. 15. 10. Hoc est onus quod neque patres nostri , neque nos portare potuimus.*

Sed dato quod aliquis circumcideretur, ergo secundum praedicta obligat se ad servandum legalia. Sed hoc est peccatum mortale. Ergo tenetur peccare mortaliter , et sic videtur esse perplexus.

Respondeo. Dicendum est , quod eadem conscientia durante , tenetur servare legalia; puta, si aliquis haberet conscientiam quod nisi circumcideretur, peccaret mortaliter, et circumcisus ipsa conscientia durante peccaret mortaliter , si non observaret legalia. Cuius ratio est, quia habere conscientiam de re aliqua facienda , nihil aliud est quam aestimare quod faciat contra Deum nisi illud faciat. Facere autem contra Deum est peccatum. Sic ergo dico , quod nisi faceret hoc ad quod inducit conscientia, peccaret mortaliter, non quidem ex genere operis , sed ex intentione operantis. Et similiter si facit , peccat : quia huiusmodi ignorantia

non excusat, cum sit ignorantia iuris. Nec tamen est perplexus simpliciter, sed secundum quid: quia potest deponere erroneam conscientiam. Et hoc modo hic Apostolus testificatur omni circumcidenti se, quod tenetur ad servandum legem.

Consequenter cum dicit, *Evacuati estis a Christo etc.* probat quae dixit, scilicet quod non debent accipere legis observantiam ratione damni praesentis, quod est duplex. Unum est amissio Christi; secundum est amissio gratiae Christi. Primum est causa secundi, ibi, *Qui in lege iustificamini, a gratia excidistis.* Dicit ergo: *Evacuati estis a Christo;* quasi dicat: Vere Christus vobis nihil proderit, quia evacuati estis a Christo, idest habitatione Christi. Secundum damnum est amissio gratiae; ideo dicit: *A gratia excidistis*, quia scilicet prius eratis pleni gratia Christi: quia de plenitudine eius accepimus omnes: *Ioan. 1. 16. De plenitudine Christi nos omnes accepimus, et gratiam pro gratia: Eccli. 21. 17. Cor fatui, quasi vas confractum, et omnem sapientiam non tenebit.* Vos, dico, *qui in lege iustificamini*, idest creditis iustificari, *a gratia*, scilicet habenda futurae beatitudinis, vel etiam a iam habita, *excidistis: Apoc. 2. 5. Memor esto unde excideris, et age poenitentiam.*

LECTIO II.

Nos (1) autem spiritu ex fide spem iustitiae expectamus. Nam in Christo Iesu neque circumcisio aliquid valet, neque praeputium, sed fides, quae per caritatem operatur. Currebatis bene: quis vos impedivit veritati non obedire? (2) Nemini consenseritis. Persuasio haec non est ex eo qui vocat vos. Modicum fermentum totam massam corrumpit. Ego confido in vobis in Domino quod nihil aliud sapietis. Qui autem conturbat vos, portabit iudicium, quicumque est ille. Ego autem, fratres, si circumcisionem adhuc praedico, quid adhuc persecutionem patior? Ergo evacuatum est scandalum crucis. Utinam abscindantur qui vos conturbant.

Explicavit Apostolus secundum documentum, scilicet quod non esset subeundum iugum servitutis legis; hic autem redit ad primum, ostendens quod stare debent: et primo proponit standi exemplum; secundo removet stationis impedimentum, ibi, *Currebatis bene;* tertio assignat standi causam, ibi, *Vos autem in libertatem vocati estis, fratres.* Circa primum duo facit. Primo proponit standi exemplum; secundo causam eius assignat, ibi, *Nam in Christo Iesu neque circumcisio aliquid valet, neque praeputium.* Dicit ergo: Qui in lege volunt iustificari, Christus eis nihil prodest, quia excidunt a gratia. *Sed nos*, scilicet Apostoli, stamus per spem, quia scilicet *expectamus spem iustitiae*, idest iustitiam, et spem, scilicet aeternam beatitudinem: *1. Petr. 1. 3. Regeneravit nos in spem vivam, per resurrectionem Iesu Christi ex mortuis.* Vel *spem iustitiae*, idest Christum, per quem est nobis spes iustitiae, quia per eum iustificamur: *Philip. 3. 20. Salvatorem expectamus Dominum nostrum Iesum Christum: 1. Corinth. 1. 30. Qui factus est nobis sapientia, et iustitia, et sanctificatio, et redemptio a Deo.* Vel *spem iustitiae*, idest spem quae est de iustitia, ut iustificemur non per legem, sed per fidem: *Rom. 3. 28. Arbitramur hominem iustificari per fidem, sine operibus legis.* Vel *spem iustitiae*, idest rem speratam, in quam tendit iustitia, scilicet vitam aeternam: *2. Tit. ult. 8. In reliquo reposita est mihi corona iustitiae, quam reddet mihi Dominus in illa die iustus iudex.* Et hoc *ex fide*, quia iustitia Dei est per fidem Iesu Christi, ut dicitur *Roman. 3.* Quae quidem fides non est ab homine, sed a Spiritu sancto, qui eam inspirat: *Roman. 8. 15. Accepistis spiritum filiorum, in quo clamamus, Abba, pater.* Sicut ergo fides est ex Spiritu, ita ex fide est spes, ex spe iustitia, per quam pervenimus ad vitam aeternam. Haec autem spes non venit ex circumcisione, neque ex gentilitate, quia nihil faciunt ad hoc: et ideo dicit: *Nam in Christo Iesu*, idest in his qui sunt in fide Christi, *neque circumcisio, neque praeputium aliquid valet*, idest indifferentia sunt, *sed fides*, non informis, sed ea *quae per dilectionem operatur: Iac. 2. 26. Fides sine operibus mortua est.* Nam fides est cognitio Verbi Dei: *Ephes. 3. 12. Habitare Christum per fidem in cordibus vestris.* Et hoc verbum nec perfecte habetur, nec perfecte cognoscitur, nisi etiam habeatur amor quem spirat

Hic sunt duo dubia circa Glossam. Primum est quod dicit, praeputium, et circumcisionem esse indifferentia; cum supra dixerit: *Si circumcidamini, Christus vobis nihil proderit.*

Sed dicendum est, quod ex genere operis sunt indifferentia, scilicet illis qui non ponunt spem in eis; sed ex intentione operantis non sunt indifferentia: nam ponentibus in eis spem, mortifera sunt.

Secundum dubium est de hoc quod dicit, quod illi qui non credunt, peiores sunt quam daemones; cum daemones credant, et contremiscant.

Respondeo. Dicendum est, quod peiores quidem sunt ex specie operis, sed non quantum ad affectum: nam daemonibus displicet hoc quod credunt; nec etiam est tanta nequitia voluntatis in homine qui non credit, quanta in daemone, qui odit quod credit.

Consequenter cum dicit, *Currebatis bene: quis vos impedivit veritati non obedire?* agitur de impedimento stationis: et primo ponit impedimentum; secundo docet eius remotionem, ibi, *Nemini consenseritis.* Impedimentum stationis eorum magnum erat, et nocivum. Nam tanto aliquid est magis nocivum, quanto maiori bono privat. Quando ergo aliquis multis bonis spiritualibus privatur, signum est habuisse magnum impedimentum. Et ideo, ut ostendat eos Apostolus magnum impedimentum habuisse, commemorat eis bona spiritualia quae amiserunt, cum dicit: *Currebatis bene*, scilicet per opera fidei formatae per caritatem, quae instigat ad currendum: *Psalm. 118. 32. Viam mandatorum tuorum cucurri, cum dilatasti cor meum.* Et hoc quidem fuit olim in vobis; sed dum sic currebatis, estis impediti: et ideo subdit: *Quis vos fascinavit?* de quo dictum est *supra 3. cap.* et

(1) *Vulgata* enim.
(2) *Eadem omittit* Nemini consenseritis.

ideo supersedeo ad praesens. *Quis* ergo *vos fascinàvit*, idest impedivit, *veritati*, scilicet evangelicae, *non obedire?* Et hoc congrue dicit: nam obedire est voluntatem applicare ad consensum praecipientis. Et ideo fides est voluntatis, et intellectus scientia. Oportet ergo voluntate fidei obedire; hoc autem est volendo credere quod gratia fidei Christi sufficiat ad salutem sine legalibus observantiis.

Excludit autem impedimentum, cum dicit: *Nemini consenseritis:* et hoc ex triplici parte. Primo ex parte eorum; secundo ex parte Dei, ibi, *Ego confido in vobis in Domino, quod nihil aliud sapietis;* tertio ex parte Apostoli, ibi, *Ego autem, fratres, si circumcisionem adhuc praedico, quid adhuc persecutionem patior?* Ex parte eorum, cum dicit: *Nemini consenseritis.* Ubi primo ostendit quid requiratur ex parte eorum, ut vitent hoc nocumentum, scilicet quod nemini pseudo deinceps consentiant: *1. Thessal. 5. 5. Non sumus noctis, neque tenebrarum: igitur non dormiamus: Ephes. 5. 11. Nolite communicare operibus infructuosis tenebrarum, magis autem redarguite:* et *2. Timoth. 2. 17. Et sermo eorum ut cancer serpit.* Ex quo datur intelligi quod nondum erant corrupti, sed solicitabantur de hoc.

Secundo assignat rationem huius, cum dicit: *Persuasio haec non est ex eo qui vocat vos:* et haec est duplex. Prima quia homo cum dat se alicui, nihil debet facere nisi quod utile dixerit sibi. Sed vos traditi estis Christo. Ergo non debetis audire, vel consentire, nisi his quae sunt ab ipso. Ergo quia haec persuasio, qua vos volunt mittere sub iugo legis, non est *ex eo*, scilicet ex Deo, *qui vos vocavit*, ad vitam, sed ex diabolo, inquantum scilicet deficiens est; ideo non consenseritis eis. Vel *non ex eo*, idest contra ipsum. Secunda ratio est, quia posset dici, quod non est magnum si paucis consentiatur, cum ex hoc non sit periculum; et ideo dicit, quod non est eis consentiendum, nec eorum insidiae sunt contemnendae, sed debent principiis obstare: quia *modicum fermentum*, idest illi pauci qui vobis persuadent, vel haec persuasio parva in principio, *totam massam corrumpit*, idest congregationem fidelium: *Levit. 2. 11. Nec quidquam fermenti, ac melis adolebitur in sacrificio Domini.*

Consequenter cum dicit, *Ego confido in vobis in Domino quod nihil aliud sapietis*, removet impedimentum ex parte Dei, qui auxilium ad hoc praebet: et ponit duplex auxilium: unum quantum ad seducentes; aliud quantum ad conturbantes, ibi, *Qui autem conturbat vos, portabit iudicium.* Dicit ergo: *Ego confido in vobis in Domino quod nihil aliud sapietis;* quasi dicat: Dixi, quod non consentiretis pseudo, *et confido in vobis: 2. Corinth. 7. 16. Gaudeo, quod in omnibus confido in vobis: Hebr. 6. 9. Confidimus autem de vobis, dilectissimi, meliora, et viciniora salutì: confido,* inquam, in hoc scilicet *quod nihil aliud sapietis* quam quod vos docui: *Supra 1. 8. Licet nos, aut angelus de caelo evangelizet vobis praeter quam quod evangelizavimus, anathema sit: Philip. 2. 2. Implete gaudium meum, ut idem sapiatis.* Et hoc ex auxilio divino; et ideo dicit, *In Domino*, Deo scilicet operante: *2. Corinth. 3. 4. Fiduciam talem habemus per Christum ad Deum:* quia Dominus dabit vobis sapere secundum sobrietatem catholicae veritatis: *Psal. 117. 8. Bonum est confidere in Domino, quam confidere in homine.* Quantum autem ad conturbantes dicit: *Qui autem conturbat vos, portabit iudicium*, idest qui removet vos a debito ordine, ut scilicet a spiritualibus convertamini ad corporalia, cum debeat esse contrarium: *1. Corinth. 15. 46. Non prius quod spiritale est, sed quod animale est, deinde quod spiritale.* Et cum talis ordo sit perversus, ut dicitur *supra 3. 2. Sic stulti facti estis, ut cum spiritu coeperitis, nunc carne consumamini;* ideo *portabit iudicium*, idest condemnationem sustinebit. Sicut enim qui inducit aliquem ad bonum, remuneratur: *Dan. 12. 3. Qui ad iustitiam erudiunt plurimos, quasi stellae in perpetuas aeternitates;* ita qui inducit aliquem ad malum, condemnatur: *Iosue 7. 25. Quia turbasti nos, exturbet te Dominus in hac die: Deut. 27. 18. Maledictus qui errare facit caecum in itinere.* Et hoc, *quicumque est ille*, idest quantaecumque sit auctoritatis, non parcetur ei.

Sed Porphyrius, et Iulianus in hoc reprehendunt Paulum de praesumptione, dicentes, quod hoc dicit lacerans Petrum, cum supra in faciem se restitisse scripserit; ut sit sensus: Quicumque sit ille, idest etiam si Petrus esset, puniretur.

Sed, ut Augustinus dicit, non est credendum, quod Paulus cum maledicto de Ecclesiae principe loqueretur, cum scriptum sit *Exod. 22. 28. Principem populi tui non maledices;* nec etiam quod Petrus sic offenderit quod esset dignus condemnatione. Dicit ergo Apostolus de quodam alio qui de Iudaea veniens, dicebat se fuisse discipulum magnorum Apostolorum, et sub ista auctoritate corrumpebat Galatas ipse cum aliis falsis praedicatoribus: *Supra 2. 4. Propter subintroductos falsos fratres.*

Consequenter cum dicit, *Ego autem, fratres, si circumcisionem adhuc praedico, quid adhuc persecutionem patior?* removet impedimentum ex parte sua: et primo ponit sui excusationem; secundo eorum qui eum infamabant, obiurgationem, ibi, *Utinam abscindantur qui vos conturbant.* Excludit autem falsum quod ei imponebatur: et primo aliquid pertinens ad ipsum tantum; secundo aliquid pertinens ad omnes, ibi, *Ergo evacuatum est scandalum crucis.* Sciendum est circa primum, quod pseudo, Galatis excusantibus se de eo quod non servabant legalia, quia ita edocti erant ab Apostolo, dicebant, quod Apostolus deceperat eos, et quod in servitutem eorum, haec persuaserat eis; et confirmabant, dicentes, Paulum praedicasse in Iudaea, et docuisse legalia debere servari. Et ideo excusat se de hoc Apostolus, dicens: *Ego autem, fratres, si circumcisionem adhuc praedico*, sicut imponunt mihi pseudo, *quid adhuc persecutionem patior?* scilicet a Iudaeis: *1. Corinth. 4. 12. Persecutionem patimur, et sustinemus.* Nam Iudaei specialiter propter hoc persequebantur Paulum quod praedicabat, legalia non debere servari: *Act. 21. 11.* dicit Iacobus Paulo: *Audierunt de te quia discessionem doceas a Moyse eorum qui per Gentes sunt Iudaeorum, dicens, eos non debere circumcidere filios, neque secundum consuetudinem ingredi.* Patet ergo quod non est verum quod mihi imponunt; alioquin persecutiones adhuc non paterer. Falsum est etiam id quod mihi imponunt per id quod communiter est apud a-

lios : quia si circumcisionem praedico, evacuatum est scandalum crucis. Nam non solum ego, sed etiam omnes Apostoli *praedicamus Christum crucifixum, Iudaeis quidem scandalum, Gentibus autem stultitiam*, ut dicitur *1. Corinth. 1. 23.* Et de hoc maxime scandalizantur, quia praedicamus, quod per crucem Christi legalia evacuantur. Si ergo praedico circumcisionem, *evacuatum est scandalum*, idest non erit scandalum apud Iudaeos ultra de cruce: nam sustinerent, immo libenter vellent, quod praedicaremus crucem, et legalia simul debere servari. Vel secundum Augustinum super hunc locum, *evacuatum est scandalum crucis*, idest evacuata est crux, quae est scandalum; quasi dicat : Crux perdidit effectum suum, et virtutem : *Supra 2. 21. Si enim ex lege esset iustitia, ergo Christus gratis mortuus est.* Dicit autem Apostolus specialiter, *Evacuatum est scandalum crucis*, ut det intelligere, quod propter hoc Iudaei occiderunt Christum, quia legalia non servabat, et ea non esse servanda docebat : *Ioan. 9. 16. Non est hic homo a Deo, qui sabbatum non custodit.*

Consequenter obiurgat pseudo, qui eum infamaverant, dicens : *Utinam abscindantur qui vos conturbant ;* quasi dicat : Ipsi conturbant vos in hoc quod volunt vos circumcidi; sed utinam non solum circumcidantur, sed totaliter castrentur.

Sed contra: *Rom. 12. 14. Benedicite, et nolite maledicere.* Ad hoc est duplex responsio. Prima est, quod non maledixit Apostolus eis, sed potius benedixit : quia optavit eis ut spiritualiter castrentur, ut servarent spiritualem castitatem cassando caeremonialia, secundum illud *Matth. 19. 12. Sunt quidam eunuchi, qui se castraverunt propter regnum caelorum.* Secundo quod optat eis sterilitatem prolis quam habent eunuchi, ut scilicet non generent : unde ait : *Utinam abscindantur qui vos conturbant*, idest vim generandi perdant in vobis, et aliis. Et hoc merito, quia generant filios in errorem, et redigunt eos in servitutem legis : *Osee 9. 14. Dabo eis vulvam sine liberis, et ubera arentia.*

LECTIO III.

Vos enim in libertatem vocati estis, fratres : tantum ne libertatem in occasionem detis carnis; sed per caritatem spiritus servite invicem. Omnis enim lex in uno sermone impletur : Diliges proximum tuum sicut te ipsum. Quod si invicem mordetis, et comeditis, videte ne ab invicem consumamini.

Proposito exemplo standi, et remoto eius impedimento, hic innuit modum ipsius: et primo ponit modum standi ; secundo exponit, ibi, *Omnis enim lex in uno sermone impletur.* Circa primum tria facit. Primo ponit conditionem status ; secundo removet abusum standi; tertio innuit standi modum. Conditio quidem standi est libertas. Omnis enim status conditio pertinet ad servitutem, vel ad libertatem. Sed status fidei Christi, ad quem inducit Apostolus, ad libertatem pertinet, et est ipsa libertas : et ideo dicit : *Vos enim in libertatem vocati estis;* quasi dicat: Recte conturbant vos, quia abducunt a meliore in peius : *quia vos vocati estis*, scilicet a Deo, *in libertatem* gratiae: *Rom. 8. 15. Non accepistis spiritum servitutis iterum in timore, sed accepistis spiritum adoptionis filiorum: Supra 4. 31. Non sumus ancillae filii, sed liberae; qua libertate Christus nos liberavit.* Vos, inquam, qui liberi estis per Christum, volunt ducere in servitutem. Abusus autem status est, si in deterius prolabatur, et libertas spiritus pervertatur in servitutem carnis. Galatae autem iam liberi erant a lege. Sed ne credant eis licere peccata committere, quae lex prohibebat, ideo Apostolus subdit abusum libertatis, dicens: *Tantum ne libertatem in occasionem detis carnis ;* quasi dicat : Liberi estis, ita tamen quod non abutamini libertate vestra, impune vobis peccandum esse arbitrantes : *1. Corinth. 8. 9. Videte ne forte haec licentia vestra offendiculum fiat infirmis.* Modus autem standi est per caritatem : unde dicit : *Sed per caritatem spiritus servite invicem.* Status autem totus est in caritate, sine qua homo nihil est, *1. Corinth. 13.* et secundum diversos gradus caritatis distinguuntur diversi status. Sic ergo status gratiae est non per affectum carnis, *sed per caritatem spiritus*, idest quae procedit a Spiritu sancto, per quem debemus invicem esse subiecti, et servire : *Infra 6. 2. Alter alterius onera portate : Rom. 12. 10. Honore invicem praevenientes.*

Sed cum superius dicat, quod sint vocati in libertatem ; quid est quod modo dicit, *Servite invicem ?* Ad quod dicendum est, quod hoc exigit caritas ut invicem serviamus, et tamen libera est. Sciendum est tamen, quod sicut Philosophus dicit *Lib. 1. Polit.* liber est qui est causa sui ; servus autem est causa alterius, vel ut moventis, vel ut finis : quia servus nec a se movetur ad opus, sed a domino, et propter utilitatem domini sui. Caritas ergo quantum ad causam moventem, libertatem habet, quia a se operatur: *2. Corinth. 5. 14. Caritas Christi urget nos*, spontanee scilicet ad operandum. Servus autem est, cum postpositis propriis utilitatibus, accommodat se utilitatibus proximorum.

Consequenter cum dicit, *Omnis lex in uno sermone impletur*, exponit quae dixit : et primo de dilectione ; secundo de libertate non danda in occasionem carnis, ibi, *Spiritu ambulate, et desideria carnis non perficietis.* Circa primum monet ad caritatem sectandam, primo propter utilitatem quam consequimur in impletione ; secundo propter damnum caritatis neglectae, quod incurrimus, ibi, *Quod si invicem mordetis, et comeditis, videte ne ab invicem consumamini.* Utilitas autem quam consequimur ex impletione caritatis, maxima est, quia in ea implemus totam legem; et ideo dicit : *Omnis enim lex in uno sermone impletur ;* quasi dicat : Ideo caritas est habenda, quia *omnis lex in uno sermone impletur*, scilicet in uno praecepto caritatis : *Rom. 13. 8. Qui diligit proximum, legem implevit :* et *in eodem cap. vers. 10.* dicitur: *Plenitudo legis est dilectio.* Et ideo dicit *1. Tim. 1. 5. Finis praecepti est caritas.*

Sed contra : Quia dicitur *Matth. 22. 40. In his duobus mandatis*, scilicet de dilectione Dei, et proximi, *tota lex pendet, et Prophetae.* Non ergo in uno praecepto tantum impletur.

Respondeo. Dicendum est, quod in dilectione Dei includitur dilectio proximi: *1. Ioan. 4. 21. Hoc mandatum habemus a Deo, ut qui diligit Deum, diligat et fratrem suum.* Et e converso proximum diligimus propter Deum. Impletur ergo tota lex in uno praecepto caritatis: praecepta enim legis reducuntur ad illud praeceptum. Nam omnia praecepta vel sunt moralia, vel sunt caeremonialia, vel iudicialia. Moralia quidem sunt praecepta decalogi: quorum tria pertinent ad dilectionem Dei; alia septem ad dilectionem proximi. Iudicialia autem sunt ut quicumque furatur aliquid, reddat quadruplum, et his similia; quae similiter ad dilectionem proximi pertinent. Caeremonialia vero sunt sacrificia, et huiusmodi, quae reducuntur ad dilectionem Dei. Et sic patet quod omnia in uno praecepto caritatis implentur: *Diliges proximum tuum sicut te ipsum:* et est scriptum *Levit. 19.* Dicit autem, *Sicut teipsum*, non quantum teipsum: quia homo secundum ordinem caritatis magis debet se diligere quam alium. Exponitur autem tripliciter. Uno modo ut referatur ad veritatem dilectionis. Amare enim est velle bonum alicui; et ideo dicimur amare aliquem, cui volumus bonum; et etiam bonum illud amamus quod ei volumus; sed diversimode: quia cum volo bonum mihi, me diligo simpliciter propter me; bonum autem illud quod mihi volo, diligo non propter se, sed propter me. Tunc ergo diligo proximum sicut meipsum, idest eodem modo quo meipsum, quando volo ei bonum propter se, non quia est mihi utilis, vel delectabilis. Secundo modo ut referatur ad iustitiam dilectionis. Unaquaeque enim res est inclinata velle sibi illud quod potissimum est in ea; potissimum autem in homine est intellectus, et ratio: ille ergo diligit se qui vult sibi bonum intellectus, et rationis. Tunc ergo diligis proximum sicut teipsum, quando vis ei bonum intellectus, et rationis. Tertio modo ut referatur ad ordinem, scilicet ut sicut te diligis propter Deum, ita et proximum propter ipsum diligas, scilicet ut ad Deum perveniat.

Consequenter cum dicit, *Quod si invicem mordetis, et comeditis, videte ne ab invicem consumamini*, inducit ad caritatem sectandam ex damno quod incurrimus, si eam negligamus. Ubi loquitur Galatis adhuc quasi spiritualibus, abstinens a commemoratione maiorum vitiorum, et eorum quae minora videntur mentionem facit, scilicet de vitiis linguae: et ideo dicit: *Quod si invicem mordetis, et comeditis, videte ne ab invicem consumamini;* quasi dicat: In dilectione omnis lex impletur: quod *si vos invicem mordetis*, idest in parte famam, proximo detrahendo, aufertis, qui enim mordet, non totum accipit, sed partem, *et comeditis*, idest totam famam aufertis, et totaliter detrahendo consumitis: nam qui comedit, totum absorbet: *Iac. 4. 11. Nolite detrahere alterutrum, fratres mei. Qui detrahit fratri, detrahit legi.* Si ita, inquam, caritatem negligitis, *videte* damnum quod imminet vobis, scilicet quod *ab invicem consumamini: Philip. 3. 2. Videte canes, videte malos operarios, videte concisionem: Isa. 49. 4. Vane fortitudinem meam consumpsit.* Nam, sicut Augustinus dicit, vitio contentionis, et invidiae perniciosa iurgia inter homines nutriuntur, quibus consumitur societas, et vita.

LECTIO IV.

Dico autem in Christo: Spiritu ambulate, et desideria carnis non perficietis. Caro enim concupiscit adversus spiritum, spiritus autem adversus carnem. Haec enim sibi invicem adversantur, ut non quaecumque vultis, illa faciatis.

Postquam Apostolus manifestavit in quo consistit status spiritualis, quia scilicet in caritate; consequenter hic agit de causa status, scilicet de Spiritu sancto, quem dicit esse sequendum. Ubi ponit triplex beneficium Spiritus sancti; quorum primum est liberatio a servitute carnis; secundum est liberatio a servitute legis; et tertium est collatio vitae, seu securitas a damnatione mortis. Secundum ibi, *Quod si ducimini spiritu, non estis sub lege.* Tertium ibi, *Si spiritu vivimus, spiritu et ambulemus.* Circa primum duo facit. Primo ponit primum beneficium Spiritus; secundo beneficii necessitatem ostendit, ibi, *Caro enim concupiscit adversus spiritum.* Dicit ergo: *Dico* quod debetis per caritatem spiritus invicem servire, quia nihil prodest sine caritate. Sed hoc dico *in Christo*, idest per fidem Christi. *Spiritu ambulate*, idest mente, et ratione; quandoque enim mens nostra spiritus dicitur, secundum illud *Ephes. 4. 23. Renovamini spiritu mentis vestrae:* et *1. Corinth. 14. 15. Psallam spiritu, psallam et mente.* Vel *Spiritu ambulate*, idest Spiritu sancto proficite, bene operando: nam Spiritus sanctus movet, et instigat corda ad bene operandum: *Rom. 8. 14. Qui spiritu Dei aguntur, ii sunt filii Dei.* Ambulandum est ergo spiritu, idest mente, ut ipsa ratio, sive mens legi Dei concordet, ut dicitur *Rom. 7.* Nam spiritus humanus per se vanus est, et nisi regatur aliunde, fluctuat hac atque illac, ut dicitur *Eccli. 34. 6. Et sicut parturientis, cor tuum phantasias patitur, nisi ab Altissimo fuerit emissa visitatio. Ne dederis in illis cor tuum.* Unde de quibusdam dicitur *Ephes. 4. 17. Ambulant in vanitate sensus sui, tenebris obscuratum habentes intellectum.* Non ergo perfecte stare potest ratio humana, nisi secundum quod est recta a Spiritu divino; et ideo dicit Apostolus: *Spiritu ambulate*, idest per Spiritum sanctum regentem, et ducentem; quem sequi debemus sicut demonstrantem viam: nam cognitio supernaturalis finis non est nobis nisi a Spiritu sancto: *1. Corinth. 2. 9. Oculus non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascendit, quae praeparavit Deus iis qui diligunt illum:* et sequitur: *Nobis autem revelavit Deus per Spiritum suum.* Item sicut inclinantem: nam Spiritus sanctus instigat, et inclinat affectum ad bene volendum: *Rom. 8. 14. Qui Spiritu Dei aguntur, ii sunt filii Dei: Psalm. 142. 10. Spiritus tuus bonus deducet me in terram rectam.* Ideo autem spiritu ambulandum est, quia liberat a corruptione carnis: unde sequitur: *Et desideria carnis non perficietis*, idest delectationes carnis quas caro suggerit. Hoc desiderabat Apostolus dicens *Rom. 7. 24. Infelix ego homo, quis me liberabit de corpore mortis huius? Gratia Dei per Iesum Christum Dominum nostrum.* Et postea concludit *in 8. capite vers. 1. Nihil ergo damnationis est*

his qui sunt in Christo Iesu, qui non secundum carnem ambulant. Huius rationem ibidem subiungit dicens: *Quia lex spiritus vitae in Christo Iesu liberavit me a lege peccati, et mortis.* Et hoc est speciale desiderium sanctorum, ut non perficiant desideria ad quae caro instigat; ita tamen quod in hoc non includantur desideria quae sunt ad necessitatem carnis, sed quae sunt ad superfluitatem.

Consequenter cum dicit, *Caro enim concupiscit adversus spiritum*, ponit necessitatem huius beneficii, quae est ex impugnatione carnis, et spiritus; et primo ponit ipsam impugnationem; secundo manifestat eam per evidens signum, ibi, *Haec enim invicem adversantur.* Dicit ergo: Necessarium est quod per spiritum carnis desideria superetis: nam *caro concupiscit adversus spiritum.*

Sed hic videtur esse dubium: quia, cum concupiscere sic actus animae tantum, non videtur quod competat carni.

Ad hoc dicendum est, secundum Augustinum, quod caro dicitur concupiscere, inquantum anima secundum ipsam carnem concupiscit, sicut oculus dicitur videre, cum potius anima per oculum videat. Sic ergo anima per carnem concupiscit, quando ea quae delectabilia sunt, secundum carnem appetit; per se vero anima concupiscit, quando delectatur in his quae sunt secundum spiritum, sicut sunt opera virtutum, et contemplatio divinorum, et meditatio sapientiae: *Sapient. 6. 21. Concupiscentia itaque sapientiae deducet ad regnum perpetuum.*

Sed si caro concupiscit per spiritum, quomodo concupiscit adversus eum? In hoc scilicet quod concupiscentia carnis impedit concupiscentiam spiritus. Cum enim delectabilia carnis sint bona quae sunt infra nos, delectabilia vero spiritus bona quae sunt supra nos; contingit quod cum anima circa inferiora, quae sunt carnis, occupatur, retrahitur a superioribus, quae sunt spiritus.

Sed videtur etiam dubium de hoc quod dicit, scilicet quod *spiritus concupiscit adversus carnem.* Si enim accipiamus hic spiritum pro Spiritu sancto, concupiscentia autem Spiritus sancti sit contra mala; consequens videtur quod caro adversus quam concupiscit spiritus, sit mala; et sic sequitur error Manichaei.

Respondeo. Dicendum est, quod spiritus non concupiscit adversus naturam carnis, sed adversus eius desideria, quae scilicet sunt ad superfluitatem. Unde et supra dictum est, *Desideria carnis*, scilicet superflua, *non perficietis.* In necessariis enim spiritus non contradicit carni: quia, ut dicitur *Ephes. 5. 29. nemo carnem suam odio habuit.*

Consequenter cum dicit, *Haec enim sibi invicem adversantur*, ponit signum compugnationis; quasi dicat: Experimento patet quod contra se invicem pugnant, et adversantur: intantum *ut non quaecumque vultis*, bona scilicet, vel mala, *illa faciatis*, idest facere permittamini: *Rom. 7. 19. Non quod volo bonum, hoc ago; sed quod nolo malum, hoc facio.* Non tamen tollitur libertas arbitrii. Cum enim liberum arbitrium sit ex hoc quod habet electionem, in illis est libertas arbitrii quae electioni subsunt. Non autem omnia quae in nobis sunt, simpliciter subsunt nostrae electioni, sed secundum quid. In speciali enim possumus vitare hunc vel illum motum concupiscentiae, seu irae; sed in generali omnes motus irae, vel concupiscentiae vitare non possumus: et hoc propter corruptionem fomitis ex primo peccato introductam.

Sed notandum est, quod quatuor sunt genera hominum circa concupiscentias; quorum nullus facit quaecumque vult. Nam intemperati, qui ex proposito sequuntur carnales passiones, secundum illud *Proverb. 2. 14. Laetantur cum male fecerint*, faciunt quidem quod volunt, inquantum ipsas passiones sequuntur; sed inquantum ipsa eorum ratio remurmurat, et ei displicet, faciunt quae non volunt. Incontinentes autem qui habent propositum abstinendi, et tamen a passionibus vincuntur, faciunt quidem quod non volunt, inquantum ipsas passiones contra eorum propositum sequuntur; et sic intemperati faciunt plus de eo quod volunt. Continentes autem, qui vellent omnino non concupiscere, faciunt quod volunt dum non concupiscunt; sed quia omnino non concupiscere non possunt, faciunt quod nolunt. Temperati vero quod volunt quidem faciunt, inquantum in carne domata non concupiscunt; sed quia non ex toto domari potest, quin in aliquo repugnet spiritui, sicut nec malitia intantum crescere potest, quin ratio remurmuret; ideo cum aliquando concupiscunt, faciunt quod nolunt, plus tamen de eo quod volunt.

LECTIO V.

Quod si spiritu ducimini, non estis sub lege. Manifesta sunt autem opera carnis, quae sunt fornicatio, immunditia, impudicitia, luxuria, idolorum servitus, veneficia, inimicitiae, contentiones, aemulationes, irae, rixae, dissensiones, sectae, invidiae, homicidia, ebrietates, comessationes; et his similia: quae praedico vobis, sicut praedixi, quoniam qui talia agunt, regnum Dei non consequentur.

Postquam ostendit Apostolus quod per spiritum liberamur a desideriis carnis; hic consequenter ostendit quod per ipsum liberamur a servitute legis: et primo proponit beneficium spiritus; secundo manifestat per effectum, ibi, *Manifesta sunt opera carnis.* Dicit ergo: Dico, quod si spiritu ambuletis, non solum desideria carnis non perficietis, sed, quod plus est, *si spiritu ducimini*, quod fit quando facitis quod spiritus suggerit, ut director, et gubernator, non autem id ad quod sensus, et affectus proprius instigat, *non estis sub lege: Psalm. 142. 10. Spiritus tuus bonus deducet me in terram rectam*, non quidem ut coactor, sed ut gubernator.

Ex his autem verbis vult Hieronymus quod post adventum Christi nullus habens Spiritum sanctum tenetur servare legem. Sed sciendum est, quod hoc quod dicit, *Si spiritu ducimini, iam non estis sub lege*, potest referri ad praecepta legis vel caeremonialia, vel moralia. Si quidem referatur ad caeremonialia, sciendum est, quod aliud est servare legem, aliud est esse sub lege. Servare legem est facere opera legis, non habendo spem in eis; sed esse sub lege est ponere spem in operibus legis. In primitiva autem Ecclesia

erant aliqui iusti servantes legem, inquantum servabant opera legis; sed non erant sub lege, quasi in eis spem ponentes. Sic etiam Christus sub lege fuit: *Supra 4. 4. Factum sub lege.* Et sic excluditur opinio Hieronymi. Si autem referatur ad moralia, sic esse sub lege potest intelligi dupliciter. Vel quantum ad obligationem; et sic omnes fideles sunt sub lege, quia omnibus data est: unde dicitur *Matth. 5. 17. Non veni solvere legem, sed adimplere.* Vel quantum ad coactionem; et sic iusti non sunt sub lege: quia motus, et instinctus Spiritus sancti, qui est in eis, est proprius eorum instinctus: nam caritas inclinat ad illud idem quod lex praecipit. Quia ergo iusti habent legem interiorem, sponte faciunt quod lex mandat, ab ipsa non coacti. Qui vero voluntatem malefaciendi habent, comprimuntur tamen pudore, vel timore legis, isti coguntur. Et sic iusti sunt sub lege obligante tantum, non cogente, sub qua sunt solum iniusti: *2. Corinth. 3. 17. Ubi spiritus Domini, ibi libertas: 1. Timoth. 1. 9. Iusto non est lex posita,* scilicet cogens.

Consequenter cum dicit, *Manifesta sunt autem opera carnis*, probat quae dixit per effectum: et primo ponit opera carnis quae contrariantur Spiritui sancto; secundo ostendit quomodo opera spiritus non prohibentur a lege, ibi, *Adversus huiusmodi non est lex.* Circa primum duo facit. Primo ponit opera carnis quae prohibentur a lege; secundo ponit opera spiritus, quae ab ea non prohibentur, ibi, *Fructus autem spiritus est caritas, gaudium, pax etc.* Circa primum duo facit. Primo proponit opera carnis; secundo subdit nocumentum quod ex his sequitur, ibi, *Quae praedico vobis, sicut praedixi, quoniam qui talia agunt, regnum Dei non consequentur.*

Dubitatur autem circa primum, primo quidem de hoc quod Apostolus hic quaedam ponit quae non pertinent ad carnem; quae tamen dicit esse opera carnis, sicut idolorum servitus, sectae, aemulationes, et huiusmodi.

Respondeo. Dicendum est, secundum Augustinum *lib. 4. de Civitate Dei cap. 2.* quod secundum carnem vivit quicumque vivit secundum seipsum. Unde caro hic accipitur pro toto homine. Quidquid ergo provenit ex inordinato amore sui, dicitur opus carnis. Vel dicendum est, quod aliquod peccatum potest dici carnale dupliciter: scilicet quantum ad consummationem; et sic dicuntur carnalia illa tantum quae consummantur in delectatione carnis, scilicet luxuria, et gula: et quantum ad radicem; et sic omnia peccata dicuntur carnalia, inquantum ex corruptione carnis anima aggravatur, ut dicitur *Sapient. 9.* Ex quo intellectus debilitatus facilius decipi potest, et impeditur a sua perfecta operatione: unde et ex hoc sequuntur vitia, scilicet haereses, sectae, et alia huiusmodi: et hoc modo dicitur, quod fomes est principium omnium peccatorum.

Secundo dubitatur: quia cum Apostolus dicat: *Qui talia agunt, regnum Dei non consequentur;* et nullus excludatur a regno Dei nisi pro peccato mortali: sequitur ergo quod omnia quae enumerat, sint peccata mortalia. Cuius contrarium videtur: quia inter ista enumerat multa quae non sunt peccata mortalia, sicut est contentio, aemulatio, et huiusmodi.

Respondeo. Dicendum est, quod omnia haec enumerata sunt aliquo modo mortalia: sed quaedam quidem secundum genus suum, sicut homicidium, fornicatio, idolorum servitus, et huiusmodi; quaedam vero secundum suam consummationem, sicut ira, cuius consummatio est in nocumentum proximi. Unde si accedit consensus de ipso nocumento, est peccatum mortale. Et similiter comestio ordinatur ad delectationem cibi; sed si in huiusmodi delectationibus ponit quis finem suum, peccat mortaliter; et ideo non dicit comestiones, sed *comessationes:* et similiter intelligendum est de aliis similibus.

Tertio dubitatur de ordine, et numeratione eorum. Circa quod dicendum est, quod cum Apostolus in diversis locis diversa vitia, et diversimode enumerat, non intendit enumerare omnia vitia ordinate, et secundum artem; sed illa tantum in quibus abundant, et in quibus excedunt illi ad quos scribit. Et ideo in eis non est quaerenda sufficientia, sed causa diversitatis. His ergo habitis, sciendum est, quod Apostolus enumerat quaedam vitia carnis quae contingunt circa ea quae non sunt necessaria vitae, quaedam vero circa ea quae sunt necessaria vitae. Circa primum ponit quaedam vitia quae sunt hominis ad seipsum, quaedam contra Deum, quaedam contra proximum. Contra seipsum sunt quatuor, quae ideo primo ponit, quia manifeste ex carne procedunt: quorum duo pertinent ad actum carnalem luxuriae, scilicet *fornicatio*, quae est quando accedit solutus ad solutam, vel quantum ad naturalem usum luxuriae; aliud est *immunditia*, quantum ad usum contra naturam: *Ephes. 5. 5. Omnis fornicator, aut immundus . . . non habet haereditatem in regno Christi, et Dei: 2. Corinth. 12. 21. Qui non egerunt poenitentiam super immunditia, et fornicatione, et impudicitia, quam gesserunt.* Alia duo ordinantur ad ipsos actus: unum scilicet exterius, sicut tactus, aspectus, oscula, et huiusmodi; et quantum ad hoc dicit, *Impudicitia: Ephes. 4. 19. Qui desperantes semetipsos tradiderunt impudicitiae, in operationem immunditiae omnis:* aliud interius, scilicet in cogitationibus immundis; et quantum ad hoc dicit, *Luxuria: 1. Timoth. 5. 11. Cum enim luxuriatae fuerint in Christo, nubere volunt.* Contra Deum ponit duo: quorum unum est per quod impeditur ab hostibus Dei cultus divinus; et quantum ad hoc dicit, *Idolorum servitus: 1. Corinth. 10. 7. Neque idolatrae efficiamini, sicut quidam ex ipsis: Sapient. 14. 27. Infandorum enim idolorum cultura, omnis mali causa est, et initium et finis:* aliud est per quod initur pactum cum daemonibus; et quantum ad hoc dicit, *Veneficia*, quae fiunt per magicas artes; et dicuntur veneficia a veneno, quia fiunt in nocumentum hominum: *1. Corinth. 10. 20. Nolo vos fieri socios daemoniorum: Apoc. ult. 15. Foris canes, et venefici, et impudici, et homicidae etc.* Contra proximum autem ponit novem: quorum primum est inimicitia, ultimum vero homicidium, quia ab hac devenitur ad illud. Primum ergo est inimicitia in corde, quae est odium erga proximum: *Matth. 10. 36. Inimici hominis domestici eius.* Et ideo dicit, *Inimicitiae.* Ex hac autem oritur dissensio in verbis; et ideo dicit, *Contentiones*, quae est impugnatio veritatis cum confidentia clamoris: *Proverb. 20. 3. Honor est homini*

qui se separat a contentionibus. Secundum est aemulatio, quae consistit in hoc quod ad idem obtinendum cum alio contendit : unde dicit, *Æmulationes*, quae ex contentione oriuntur. Tertium est cum unus impeditur per alium ad rem eamdem tendentem, et ex hoc irascitur contra eum ; et ideo dicit, *Irae : Iac. 1. 20. Ira enim viri iustitiam Dei non operatur : Ephes. 4. 26. Sol non occidat super iracundiam vestram.* Quartum cum ex ira animi pervenitur ad percussiones ; et quantum ad hoc dicit, *Rixae: Proverb. 10. 12. Odium suscitat rixas.* Quintum ex his scilicet *dissensiones:* et si quidem in rebus humanis sint, dicuntur dissensiones, quando scilicet partialitates fiunt in Ecclesia : *Rom. 16. 17. Observetis eos qui dissensiones, et offendicula praeter doctrinam quam vos didicistis, faciunt; et declinate ab illis :* si in rebus divinis, sic dicuntur *sectae*, idest haereses: *2. Petr. 2. 1. Introducentes sectas perditionis, et eum qui emit eos Dominum negant :* et *ibidem 10. Sectas non metuunt introducere blasphemantes.* Ex his autem sequitur *invidia*, quando illi quos aemulantur, prosperantur : *Iob 5. 2. Parvulum occidit invidia.* Ex his autem sequuntur *homicidia* cordis, et operis : *1. Ioan. 3. 15. Qui odit fratrem suum, omicida est.* Quantum vero ad vitia quae pertinent ad ordinationem circa vitae necessaria, ponit duo : unum quantum ad potum : unde dicit, *Ebrietates*, scilicet assiduae : *Luc. 21. 34. Attendite ne graventur corda vestra crapula, et ebrietate, et curis huius vitae;* aliud vero quantum ad cibum ; et quantum ad hoc dicit, *Comessationes: Rom. 13. 13. Non in comessationibus,* et ebrietatibus.

LECTIO VI.

Fructus autem spiritus est caritas, gaudium, pax, patientia, benignitas, bonitas, longanimitas, mansuetudo, fides, modestia, continentia, castitas.

Positis operibus carnis, hic consequenter Apostolus manifestat opera spiritus : et primo manifestat ea ; secundo ostendit quomodo lex se habet ad opera spiritus, et ad opera carnis, ibi, *Adversus huiusmodi non est lex.* Circa primum enumerat bona spiritualia, quae nominat *fructus*,

Ex quo incidit quaestio. Quia illud dicitur fructus quo fruimur. Sed actibus nostris non debemus frui, sed Deo solo. Ergo huiusmodi actus quos enumerat hic Apostolus, non debent dici fructus. Item Glossa dicit, quod huiusmodi opera spiritus sunt propter se appetenda. Quod autem propter se appetitur, non refertur ad aliud. Ergo virtutes, et earum opera non sunt referenda ad beatitudinem.

Respondeo. Dicendum est, quod fructus dicitur dupliciter : scilicet ut acquisitus, puta ex labore, vel studio : *Sap. 3. 15. Bonorum laborum gloriosus est fructus :* et ut productus, sicut fructus producitur ex arbore : *Matth. 7. 18. Non potest arbor bona fructus malos facere.* Opera autem spiritus dicuntur fructus, non ut adepti, sive acquisiti, sed ut producti. Fructus autem qui est adeptus, habet rationem ultimi finis, non autem fructus productus. Nihilominus tamen fructus sic acceptus duo importat, scilicet quod sit ultimum producentis, sicut ultimum quod producitur ab arbore est fructus eius ; et quod sit suave, sive delectabile : *Cant. 2. 3. Fructus eius dulcis gutturi meo.* Sic ergo opera virtutum, et spiritus sunt quid ultimum in nobis. Nam Spiritus sanctus est in nobis per gratiam, per quam acquirimus habitum virtutum, et ex hoc potentes sumus operari secundum virtutem. Sunt etiam delectabilia, et sunt etiam fructuosa: *Rom. 6. 22. Habetis fructum vestrum in sanctificationem*, idest in operibus sanctificatis : et ideo dicuntur fructus. Dicuntur etiam flores respectu futurae beatitudinis : quia sicut ex floribus accipitur spes fructus, ita ex operibus virtutum habetur spes vitae aeternae, et beatitudinis ; et sicut in flore est quaedam inchoatio fructus, ita in operibus virtutum est quaedam inchoatio beatitudinis, quae tunc erit quando cognitio, et caritas perficientur. Et per hoc patet responsio ad illud quod secundo obiicitur. Nam aliquid potest dici propter se appetendum dupliciter, quia ly propter potest designare causam formalem, vel finalem. Opera virtutum propter se sunt appetenda formaliter, sed non finaliter, quia habent in seipsis delectationem: nam medicina dulcis appetitur propter se formaliter, quia habet in se unde sit appetibilis, scilicet dulcedinem ; quae tamen appetitur propter finem, scilicet propter sanitatem. Sed medicina amara non est appetenda propter se formaliter, quia non delectat ratione suae formae ; sed tamen propter aliud appetitur finaliter, scilicet propter sanitatem, quae est finis eius.

Ex his apparet ratio quare Apostolus effectus carnis vocat opera; fructus autem spiritus vocat fructus. Dictum est enim, quod fructus dicitur aliquod finale, et suave ex re productum. Quod autem producitur ex aliquo praeter naturam eius, non habet rationem fructus, sed quasi alterius germinis. Opera autem carnis, et peccata sunt praeter naturam eorum quae Deus naturae nostrae inseruit. Deus enim humanae naturae quaedam semina inseruit, scilicet naturalem appetitum boni, et cognitionem ; et addidit etiam dona gratiae. Et ideo, quia opera virtutum ex his naturaliter producuntur, fructus dicuntur, non autem opera carnis. Et propter hoc Apostolus dicit *Rom. 6. 21. Quem ergo fructum habuistis tunc in illis in quibus nunc erubescitis ?* Patet ergo ex dictis quod fructus spiritus dicuntur opera virtutum, et quia habent in se suavitatem, et dulcedinem, et quia sunt quoddam ultimum productum, secundum convenientiam donorum.

Accipitur autem differentia donorum, beatitudinum, virtutum, et fructuum ad invicem, hoc modo. In virtute enim est considerare habitum, et actum. Habitus autem virtutis perficit ad bene agendum. Et si quidem perficiat ad bene operandum humano modo, dicitur virtus ; si vero perficiat ad bene operandum supra modum humanum, dicitur donum. Unde Philosophus supra communes virtutes ponit virtutes quasdam heroicas : puta cognoscere invisibilia Dei sub aenigmate, est per modum humanum, et haec cognitio pertinet ad virtutem fidei ; sed cognoscere ea perspicue, et supra humanum modum, pertinet ad donum intellectus. Actus autem virtutis vel est perficiens, et sic est beatitudo ; vel est delectans, et sic est fru-

*

ctus : et de istis fructibus dicitur *Apoc. 22. 2. Ex utraque parte lignum vitae afferens fructus duodecim.* Dicit ergo : *Fructus spiritus,* qui scilicet consurgit in anima ex seminatione spiritualis gratiae , *est caritas etc.* qui quidem sic distinguuntur: quia fructus aut perficiunt interius, aut exterius. Primo ergo ponit illos qui perficiunt interius; secundo illos qui perficiunt exterius, ibi, *Bonitas etc.* Interius autem homo perficitur , et dirigitur et circa bona, et circa mala: *2. Corinth. 6. 7. Per arma iustitiae a dextris , et a sinistris.* Circa bona autem perficiunt, primo quidem in corde per amorem. Nam sicut inter motus naturales primus est inclinatio appetitus naturae ad finem suum, ita primus motuum interiorum est inclinatio ad bonum, quae dicitur amor; et ideo primus fructus est caritas: *Roman. 5. 5. Caritas Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum qui datus est nobis:* et ex caritate perficiuntur aliae; et ideo dicit Apostolus *Coloss. 3. 14. Super omnia caritatem habentes , quod est vinculum perfectionis.* Ultimus autem finis quo homo perficitur interius, est *gaudium* , quod procedit ex praesentia rei amatae. Qui autem habet caritatem , iam habet quod amat: *1. Ioan. 4. 16. Qui manet in caritate, in Deo manet, et Deus in eo:* et ex hoc consurgit *gaudium: Phil. 4. 4. Gaudete in Domino semper; iterum dico, gaudete.* Gaudium autem istud debet esse perfectum ; et ad hoc duo requiruntur. Primo ut res amata sufficiens sit amanti, propter suam perfectionem; et quantum ad hoc dicit , *Pax.* Tunc enim amans pacem habet, quando rem amatam sufficienter possidet : *Cant. ult. 10. Ex quo facta sum coram eo , quasi pacem reperiens.* Secundo vero ut adsit perfecta fruitio rei amatae, quod similiter per pacem habetur: quia quidquid superveniat, si perfecte aliquis fruatur re amata, puta Deo, non potest impediri ab eius fruitione: *Psal. 118. 165. Pax multa diligentibus legem tuam, et non est illis scandalum.* Sic ergo gaudium dicit caritatis fruitionem , sed pax caritatis perfectionem : et per haec homo interius perficitur quantum ad bona. Circa mala etiam perficit Spiritus sanctus , et ordinat : et primo contra malum quod perturbat pacem, quae perturbatur per adversa; sed ad hoc perficit Spiritus sanctus per patientiam , quae facit adversa patienter tolerare; et ideo dicit , *Patientia: Luc. 21. 19. In patientia vestra possidebitis animas vestras : Iac. 1. 4. Patientia opus perfectum habet.* Secundo contra malum impediens gaudium , est dilatio rei amatae , ad quod spiritus opponit longanimitatem , quae expectatione non frangitur ; et quantum ad hoc dicit , *Longanimitas : Habac. 2. 3. Si moram fecerit , expecta eum: quia veniens veniet, et non tardabit: 2. Corinth. 6. 6. In longanimitate.* Et ideo dicit Dominus *Matth. 10. 22. Qui perseveraverit usque in finem , hic salvus erit.*

Consequenter cum dicit, *Bonitas etc.* ponit fructus spiritus qui perficiunt quantum ad exteriora. Hominis autem exteriora sunt vel id quod est iuxta ipsum, vel id quod est supra ipsum, vel id quod est infra ipsum. Iuxta ipsum est proximus, supra ipsum Deus , infra ipsum natura sensitiva , et corpus. Sic ergo quantum ad proximum perficit primo quidem in corde per rectam et bonam voluntatem; et quantum ad hoc dicit, *Bonitas* , idest rectitudo , et dulcedo animi. Si enim homo omnes alias potentias bonas habeat, non potest dici bonus homo nisi habeat bonam voluntatem , secundum quam omnibus aliis bene utitur. Cuius ratio est, quia bonum dicit aliquod perfectum. Est autem duplex perfectio: prima scilicet quae est ipsum esse rei; secunda vero est eius operatio, et haec est maior quam prima. Illud ergo dicitur simpliciter perfectum, quod pertingit ad perfectam sui operationem, quae est secunda eius perfectio. Cum ergo homo per voluntatem excurrat in actum cuiuslibet potentiae , voluntas recta facit bonum usum omnium potentiarum, et per consequens ipsum hominem bonum. Et de hoc fructu dicitur *Ephes. 5. 9. Fructus enim lucis est in omni bonitate, et iustitia, et veritate.* Secundo vero in opere, ut scilicet sua communicet proximo; et quantum ad hoc dicit , *Benignitas* , idest largitas rerum : *2. Corinth. 9. 7. Hilarem enim datorem diligit Deus.* Benignitas enim dicitur quasi bona igneitas, quae facit hominem fluere ad subveniendum necessitatibus aliorum : *Sap. 1. 6. Benignus est enim spiritus sapientiae : Coloss. 3. 12. Induite vos ergo, sicut electi Dei, sancti, et dilecti, viscera misericordiae, benignitatem, humilitatem, modestiam , patientiam.* Item perficiunt etiam quantum ad mala ab aliis illata , ut mansuete ferat, ac sustineat proximi molestias ; et quantum ad hoc dicit, *Mansuetudo: Matth. 11. 29. Discite a me, quia mitis sum, et humilis corde: Prov. 3. 29. Mansuetis dabit gratiam.* Ad id vero quod est supra nos, scilicet Deus, ordinat spiritus per fidem : unde dicit, *Fides* , quae est cognitio quaedam invisibilium cum certitudine : *Gen. 15. 6. Credidit Abraham Deo , et reputatum est ei ad iustitiam: Hebr. 11. 6. Accedentem ad Deum oportet credere quia est.* Et ideo *Eccli. 1. 34. Beneplacitum est Deo fides, et mansuetudo; et adimplebit thesauros illius.* Ad id quod est infra nos, scilicet corpus, dirigit spiritus : et primo quantum ad actus exteriores corporis , quod fit per modestiam , quae ipsis actibus, seu dictis modum imponit; et quantum ad hoc dicit , *Modestia : Philip. 4. 5. Modestia vestra nota sit omnibus hominibus.* Secundo vero quantum ad appetitum sensitivum interiorem, et quantum ad hoc dicit , *Continentia,* quae etiam a licitis abstinet, *et castitas* , quae licitis recte utitur , secundum Glossam. Vel aliter. Continentia dicitur ex eo quod licet homo impugnetur a pravis concupiscentiis, tamen per rationis vigorem se tenet ne abducatur ; et ideo continentiae nomen sumptum est ab eo quod aliquis in impugnatione tenet se. Castitas vero dicitur ex eo quod quis nec impugnatur , nec abducitur ; et dicitur a castigando : nam illud dicimus bene castigatum qui in omnibus ordinate se habet.

Circa hoc duo dubitantur. Primo quia cum fructus spiritus adversentur operibus carnis, videtur quod Apostolus debuerit ponere tot fructus spiritus, quot posuit opera carnis; quod non fecit. Ad quod dicendum est, quod ideo non fecit, quia plura sunt vitia quam virtutes.

Secundo dubitatur : quia fructus spiritus hic positi non respondent operibus carnis. Ad hoc dicendum est, quod Apostolus non intendit hic tradere artem virtutum, et vitiorum ; et ideo non ponit unum contra aliud, sed aliqua enumerat de istis, et aliqua de illis, secundum quod expediens videtur praesenti intentioni.

Nihilominus tamen si diligenter consideretur, aliqualiter sibi contra respondent. Nam *fornicationi*, quae est amor illicitus, contra respondet *caritas; immunditiae* vero, *impudicitiae*, et *luxuriae*, quae sunt carnales illecebrae, et ex fornicatione proveniunt, contraponitur *gaudium*, quod est spiritualis delectatio, consequens ex caritate, ut dictum est; ei vero quod est *idolorum servitus*, contraponitur *pax:* ei vero quod dicit *veneficia, inimicitiae, contentiones, aemulationes, irae, rixae, dissensiones ... patientia, longanimitas*, et *bonitas;* ei vero quod dicitur *sectae*, contraponitur *fides;* ei vero quod dicitur *invidiae .... benignitas;* ei vero quod dicitur *homicidia .... mansuetudo;* ei quod dicitur *ebrietas, comessationes*, et his similia, contraponitur *modestia, continentia, et castitas.*

LECTIO VII.

Adversus huiusmodi non est lex. Qui autem sunt Christi, carnem suam crucifixerunt cum vitiis, et concupiscentiis. Si spiritu vivimus, spiritu et ambulemus. Non efficiamur inanis gloriae cupidi, invicem provocantes, invicem invidentes.

Enumeratis operibus carnis, et spiritus, hic consequenter ex utrisque concludit, quod qui spiritum sequuntur, non sunt sub lege; et utitur tali probatione. Ille est sub lege qui est obnoxius legi, idest qui facit contraria legi. Sed illi qui aguntur spiritu, non faciunt opera contraria legi. Ergo non sunt sub lege. Primo ergo ostendit propositum ex parte operum spiritus; secundo ex parte operum carnis, ibi, *Qui autem sunt Christi, carnem suam crucifixerunt cum vitiis, et concupiscentiis.* Dicit ergo: Dico, quod qui aguntur spiritu, non faciunt opera contraria legi: quia aut faciunt opera spiritus; *et adversus huiusmodi non est lex*, idest contra opera spiritus, sed spiritus doceat ea, nam sicut lex exterius docet opera virtutum, ita et spiritus interius movet ad illa: *Roman. 7. 22. Condelector enim legi Dei secundum interiorem hominem:* aut faciunt opera carnis, et haec in his qui spiritu Dei aguntur, non sunt contraria legi: unde dicit: *Qui autem sunt Christi*, idest qui spiritum Dei habent: *qui spiritum Dei non habet, hic non est eius, Rom. 8. 9.* Illi ergo spiritu Dei aguntur, qui sunt Christi: isti, inquam, *carnem suam crucifixerunt cum vitiis, et concupiscentiis.* Non autem dicit: Vitia, et concupiscentias vitant: quia bonus medicus tunc bene curat quando adhibet remedia contra causam morbi. Caro autem est radix vitiorum. Si ergo volumus vitare vitia, oportet domare carnem: *1. Corinth. 9. 27. Castigo corpus meum, et in servitutem redigo.* Caro autem domatur per vigilias, ieiunia, et labores: *Eccli. 33. 28. Servo malevolo tortura, et compedes: mitte illum in operationem, ne vacet.* Ad haec autem opera moventur ex devotione, quam habent ad Christum crucifixum: ideo signanter dicit, *Crucifixerunt*, idest Christo crucifixo se conformaverunt, affligendo carnem suam etc. *Roman. 6. 6. Vetus homo noster simul crucifixus est, ut destruatur corpus peccati: Supra 2. 19. Ut Deo vivam, in Christo confixus sum cruci.* Quia vero non crucifigunt carnem, destruendo naturam: quia *nemo carnem suam odio habuit*, ut dicitur *Ephes. 5. 29.* sed quantum ad ea quae contrariantur legi; ideo dicit: *Cum vitiis*, idest cum peccatis, *et concupiscentiis*, idest passionibus, quibus anima inclinatur ad peccandum: non enim bene crucifigit carnem qui etiam passionibus locum non aufert. Aliter cum ratio non semper invigilet ad peccata vitandum, ut oportet, posset quandoque cadere: *Eccli. 18. 30. Post concupiscentias tuas non eas, et a voluntate tua avertere: Rom. 13. 14. Carnis curam ne feceritis in desideriis.*

Consequenter cum dicit, *Si spiritu vivimus, spiritu et ambulemus*, ponit tertium beneficium Spiritus sancti, quod confert vitam: et primo ponit beneficium Spiritus Dei; secundo excludit vitia spiritus mundi, ibi, *Non efficiamur inanis gloriae cupidi.* Dicit ergo, connumerans se eis quibus scribit: Dico, quod debemus ambulare per spiritum, quia et per ipsum vivimus, et non per carnem: *Rom. 8. 12. Debitores sumus, non carni, ut secundum carnem vivamus.* Si ergo spiritu vivimus, debemus in omnibus ab ipso agi. Sicut enim in vita corporali corpus non movetur nisi per animam, per quam vivit; ita in vita spirituali omnis motus noster debet esse a Spiritu sancto: *Ioan. 6. 64. Spiritus est qui vivificat: Act. 17. 28. In ipso vivimus, movemur, et sumus.*

Et ne ea quae dicta sunt de spiritu, intelligantur de spiritu mundi, de quo dicitur *1. Corinth. 2. 12. Nos autem non spiritum huius mundi accepimus;* ideo hoc consequenter removet Apostolus, dicens: *Non efficiamur inanis gloriae cupidi.* Ubi tria excludit propria spiritus mundi, scilicet inanem gloriam, iracundiam, et invidiam; quibus tribus convenienter aptari potest nomen spiritus: significat enim spiritus quamdam inflationem: unde secundum hoc illi dicuntur magni spiritus qui sunt inflati per inanem gloriam: *Isa. 25. 4. Spiritus robustorum, quasi turbo impellens parietem*: et quantum ad hoc dicit: *Non efficiamur inanis gloriae cupidi*, idest gloriae saecularis. Cum enim vanum sit quod nec solide firmatur, nec veritate fulcitur, nec utilitate amatur; ideo gloria huius mundi vana est, quia caduca, et non solida: *Isa. 40. 6. Omnis caro foenum, et omnis gloria eius quasi flos agri:* et quia falsa: *1. Mach. 2. 62. Gloria hominis peccatoris, stercus, et vermis est:* sed vera gloria est in propriis bonis hominis, quae sunt bona spiritualia; et hanc habent sancti: *2. Cor. 1. 12. Gloria nostra haec est, testimonium conscientiae nostrae:* et quia inutilis, et infructuosa: nam quantumcumque gloriam habeat quis ex testimonio saecularium, non potest propter hoc consequi finem suum, quem consequitur testimonio Dei: *2. Corinth. 10. 31. Qui gloriatur, in Domino glorietur.* Non autem dicit: Non habeatis inanem gloriam; sed *non efficiamini cupidi*, quia gloria sequitur aliquando fugientes eam: et si eam oportet recipi, non tamen ametur. Item significat quamdam impetuositatem: *Proverb. 27. 4. Impetum concitati spiritus ferre quis poterit?* et significat iracundiam; et quantum ad hoc dicit, *Invicem provocantes*, scilicet ad contentionem, vel litem, vel alia illicita: *Rom. 13. 13. Non in contentione, et aemulatione.* Item est spiritus tristitiae, de quo dicitur *Proverb. 17. 22. Spiritus tristis exsiccat ossa:* et quan-

tum ad hoc dicit, *Invicem invidentes : Prov. 14. 30. Putredo ossium, invidia.* Cuius ratio est, quia ipsa sola crescit ex bono.

CAPITIS SEXTI

LECTIO PRIMA

Fratres, etsi praeoccupatus fuerit homo in aliquo delicto, vos, qui spirituales estis, huiusmodi instruite in spiritu lenitatis, considerans teipsum, ne et tu tenteris. Alter alterius onera portate, et sic adimplebitis legem Christi. Nam si quis existimat se aliquid esse, cum nihil sit, ipse se seducit. Opus autem suum probet unusquisque, et sic in semetipso tantum gloriam habebit, et non in altero. Unusquisque enim onus suum portabit.

Postquam Apostolus reduxit Galatas ad statum veritatis quantum ad res divinas ; hic consequenter reducit eos quantum ad res humanas, instruens eos qualiter se habeant ad homines: et primo qualiter se habeant ad rectos ; secundo quomodo ad perversos, ibi, *Videte qualibus litteris scripsi vobis mea manu.* Circa primum tria facit. Primo docet qualiter superiores se habeant ad inferiores ; secundo qualiter aequales ad coaequales, ibi, *Alter alterius onera portate ;* tertio qualiter inferiores ad superiores, ibi, *Communicet autem is qui catechizatur verbo, ei qui se catechizat in omnibus bonis.* Circa primum duo facit. Primo ponit admonitionem; secundo assignat admonitionis rationem, ibi, *Considerans teipsum, ne et tu tenteris.* Quia ergo de peccatis multa dixerat, ne aliquis a peccato immunis in peccatores desaeviret, ideo admonitionem de mansuetudine, et misericordia eis proponit, dicens : *Fratres, etsi praeoccupatus fuerit homo in aliquo delicto, vos, qui spirituales estis, huiusmodi instruite in spiritu lenitatis.* Ubi tria ponit, quae faciunt admonitionem. Primum est subreptio. Nam quando aliqui ex malitia peccant, minus digni sunt venia : *Iob 34. 27. Qui quasi de industria recesserunt ab eo, et omnes vias eius intelligere noluerunt.* Sed quando aliquis praeoccupatur tentationibus, et inducitur ad peccandum, facilius debet ei venia concedi ; et ideo dicit: *Et si praeoccupatus fuerit in aliquo delicto,* idest improvidenter, et ex subreptione lapsus, ut nequeat vitare. Secundum est peccatorum paucitas. Nam aliqui ex consuetudine peccant: *Osee 4. 2. Maledictum, et mendacium, et homicidium, et furtum, et adulterium inundaverunt, et sanguis sanguinem tetigit :* et contra tales severius est agendum. Et hoc excluditur, cum dicit, *In aliquo*, quasi non usu quotidiano peccans. Tertium est peccatorum qualitas. Nam quaedam peccata consistunt in transgressione, quaedam vero in omissione. Graviora autem sunt prima secundis: quia illa opponuntur praeceptis negativis, quae obligant semper, et ad semper ; haec vero opponuntur praeceptis affirmativis, quae cum non obligent ad semper, non potest sciri determinate quando obligant: unde dicitur *in Psalm. 17. 13. Delicta quis intelligit ?* Et quantum ad hoc dicit, *Delicto.* Vel, secundum Glossam, delictum est peccatum ex ignorantia.

His ergo praemissis, ad misericordiam eos qui corrigunt, monet ; et hi sunt spirituales, ad quos pertinet correctio : unde dicit: *Vos, qui spirituales estis, huiusmodi instruite: 1. Corinth. 2. 15. Spiritualis iudicat omnia, et ipse a nemine iudicatur.* Et huius ratio est, quia rectum iudicium habet de omnibus qui circa unumquodque recte dispositus est; sicut qui sanum gustum habet, recte iudicat de sapore. Solus autem spiritualis bene dispositus est circa agenda; et ideo ipse solus de eis bene iudicat. Sed quia nomen spiritus rigorem quemdam, et impulsum designat, secundum illud *Isai. 25. 4. Spiritus robustorum quasi turbo impellens parietem ;* non est credendum quod viri spirituales sunt nimis rigidi in corrigendo : nam hoc spiritus huius mundi facit ; sed Spiritus sanctus suavitatem quamdam, et dulcorem efficit in homine: *Sap. 12. 1. O quam bonus, et suavis est spiritus tuus, Domine, in omnibus !* Et ideo dicit, *In spiritu lenitatis : Psalm. 140. 5. Corripiet me iustus in misericordia, et increpabit me :* contra quod dicitur de quibusdam *Ezech. 34. 4. Cum austeritate imperabatis eis, et cum potentia.* Dicit autem, *Instruite*, et non corrigite : quia loquitur de praeoccupatis delinquentibus, qui indigent instructione. Vel quia omnis peccans est ignorans : *Proverb. 14. 22. Errant qui operantur malum.*

Rationem autem admonitionis subdit, dicens : *Considerans teipsum, ne et tu tenteris;* quasi dicat: Ita fiat ut dixi, quia tu fragilis es. Nam quamdiu in hac vita mortali sumus, proni sumus ad peccandum. Nihil autem ita frangit hominis severitatem in corrigendo, quam timor proprii casus: *Eccli. 31. 18. Intellige quae sunt proximi tui ex teipso.*

Qualiter autem se habeant ad aequales, ostendit dicens : *Alter alterius onera portate:* et primo proponit admonitionem ; secundo assignat eius rationem, ibi, *Et sic adimplebitis legem Christi ;* tertio excludit admonitionis impedimentum, ibi, *Nam si quis existimat se aliquid esse, cum nihil sit, ipse se seducit.* Admonet autem ad mutuam supportationem, dicens: *Alter alterius onera portate:* et hoc tripliciter. Uno modo defectum alterius corporalem, seu spiritualem patienter tolerando : *Rom. 15. 1. Debemus autem nos firmiores imbecillitates infirmorum sustinere.* Alio modo necessitati mutuae subveniendo: *Rom. 12. 13. Necessitatibus sanctorum communicantes.* Tertio modo pro poena sibi debita satisfaciendo orationibus, et bonis operibus : *Proverb. 18. 19. Frater qui iuvatur a fratre, quasi civitas firma.*

Ratio autem admonitionis est adimpletio legis Christi, quae similiter est caritas: *Rom. 13. 10. Plenitudo legis est dilectio.* Unde dicit : *Et sic adimplebitis legem Christi*, idest caritatem. Dicitur autem caritas specialiter lex Christi triplici ratione. Primo quia per hoc distinguitur lex nova a lege veteri : nam illa est timoris, haec vero amoris : unde Augustinus dicit : *Parva differentia est veteris legis, et novae, timor, et amor.* Secundo quia per caritatem specialiter Christus legem suam promulgavit : *Ioan. 13. 35. In hoc cognoscent omnes quia mei estis discipuli, si dilectionem habueritis ad invicem:* et iterum *ibid. 34. Man-*

datum novum do vobis, ut diligatis invicem, sicut dilexi vos. Tertio quia ipsam implevit Christus, et exemplum eam implendi nobis reliquit : nam ipse ex caritate peccata nostra tulit: *Isa. 53. 4. Vere languores nostros ipse tulit : 1. Petr. 2. 24. Qui peccata nostra pertulit in corpore suo super lignum, ut peccatis mortui, iustitiae vivamus: Isa. 40. 11. Fetas ipse portabit.* Sic ergo debemus alter alterius onera portare ex caritate, ut sic impleamus legem Christi.

Impedimentum autem implendae admonitionis praedictae, est superbia. Ideo hoc excludens dicit: *Nam si quis existimat se aliquid esse, cum nihil sit, ipse se seducit:* et primo vituperat ipsam superbiam ; secundo ostendit modum vitandi eam, ibi, *Opus autem suum probet unusquisque;* tertio vitandi rationem assignat, ibi, *Unusquisque enim onus suum portabit.* Dicit ergo: Facite ut dixi. Sed contingit aliquem onus alterius non portare, quia praefert se aliis: unde dicebat ille *Luc. 18. 11. Non sum sicut ceteri hominum, raptores, iniusti, adulteri.* Et ideo dicit: *Nam si quis existimat se aliquid esse,* idest in mente sua superbe iudicat se magnum esse in comparatione peccantis ; *cum nihil sit* ex se, quia quidquid sumus, hoc est ex gratia Dei, secundum illud Apostoli *1. Corinth. 15. 10. Gratia Dei sum id quod sum:* qui, inquam, tale aliquid facit, *ipse se seducit*, idest a veritate se dividit : *Isa. 40. 17. Omnes gentes quasi non sint, sic sunt coram eo: Luc. 17. 10. Cum feceritis omnia quae praecepta sunt vobis, dicite : Servi inutiles sumus : quod debuimus facere, fecimus.*

Remedium autem vitandi est propriorum defectuum consideratio : nam ex hoc quod aliquis alienos, et non suos defectus considerat, videtur sibi aliquid esse in comparatione ad alios, in quibus defectus intuetur ; et suos non considerans, superbit. Et ideo dicit : *Opus autem,* scilicet interius, et exterius, *suum,* idest proprium, *probet,* idest diligenter examinet, *unusquisque : 1. Corinth. 2. 28. Probet seipsum homo. Et sic in seipso,* idest in propria conscientia, *gloriam habebit*, idest gloriabitur, et gaudebit : *2. Corinth. 1. 12. Gloria nostra haec est, testimonium conscientiae nostrae : et non in altero*, idest non in laude alterius. Vel sic *In semetipso*, idest per ea quae sui ipsius sunt, *gloriam habebit*, idest gloriabitur in consideratione sui, *et non in altero,* idest non consideratione alterius : *2. Corinth. 12. 9. Libenter gloriabor in infirmitatibus meis, ut inhabitet in me virtus Christi.* Vel *in semetipso,* idest in Deo qui in eo habitat, *gloriabitur,* idest eius erit gloria, *et non in altero,* quam in Deo: *2. Corinth. 10. 17. Qui gloriatur, in Domino glorietur.*

Ratio vitandi superbiam est praemium, vel poena unicuique pro merito, vel demerito reddenda : unde dicit : *Unusquisque enim onus suum portabit.*

Quod videtur contrarium ei quod dixerat: *Alter alterius onera portate.* Sed sciendum est, quod ibi loquitur de onere sustinendae infirmitatis, quod debemus mutuo portare ; hic loquitur de onere reddendae rationis, quod quilibet pro se portabit, sive sit onus praemii, sive poenae. Nam onus aliquando quidem pondus poenae, aliquando praemii significat : *2. Corinth. 4. 17. Æternum gloriae pondus operatur in nobis: Isa. 3. 10. Dicite iusto, quoniam bene, quoniam fructum adinventionum suarum comedet. Vae impio in malum: retributio enim manuum eius fiet ei.* Si autem dicantur aliqui rationem reddere pro aliis, puta praelati pro subditis, secundum illud *Ezech. 3. 20. Sanguinem eius de manu tua requiram:* et *Hebr. ult. 17. Obedite praepositis vestris ..... ipsi enim pervigilant quasi rationem reddituri pro animabus vestris:* non est contrarium dicto Apostoli : quia non puniuntur pro peccatis subditorum, sed pro propriis quae in custodia subditorum commiserunt.

Est ergo vitanda superbia, et peccatum: quia unusquisque onus suum, idest mensuram gratiae suae offeret Deo in die iudicii, tamquam manipulos bonorum operum: *Psalm. 125. 6. Venientes autem venient cum exultatione, portantes manipulos suos :* et hoc quantum ad bonos. Vel *onus suum portabit,* idest poenam pro proprio peccato.

LECTIO II.

Communicet autem is qui catechizatur verbo, ei qui se catechizat in omnibus bonis. Nolite errare : Deus non irridetur. Quae enim seminaverit homo, haec et metet. Quoniam qui seminat in carne sua, de carne et metet corruptionem ; qui autem seminat in spiritu, de spiritu metet vitam aeternam. Bonum autem facientes, non deficiamus: tempore enim suo metemus non deficientes. Ergo dum tempus habemus, operemur bonum ad omnes, maxime autem ad domesticos fidei.

Postquam Apostolus ostendit qualiter superiores se habeant ad inferiores, et aequales aequalibus; hic consequenter ostendit qualiter inferiores se habeant ad superiores, dicens, inferiores debere superioribus ministrare, et obsequi : et circa hoc tria facit. Primo monet ut ministrent prompte ; secundo ut ministrent perseveranter, ibi, *Bonum autem facientes, non deficiamus ;* tertio ut ministrent communiter, ibi, *Ergo dum tempus habemus, operemur bonum ad omnes.* Circa primum duo facit. Primo ponit monitionem ministerii ; secundo excusationem excludit, ibi, *Nolite errare : Deus non irridetur.* Dicit ergo: Dictum est supra quomodo superiores se debeant habere ad inferiores, scilicet leniter corripiendo, et instruendo ; nunc autem restat videre qualiter inferior superiori obsequatur : et ideo dicit : *Communicet autem is qui catechizatur*, idest docetur verbo Dei, *ei qui se catechizat,* idest qui eum docet : communicet, inquam, *in omnibus bonis.*

Sed notandum est, quod discipulus potest dupliciter communicare se docenti. Primo ut accipiat bona doctoris ; et sic dicitur : *Communicet is qui catechizatur,* idest commune sibi faciat quod est docentis, eum imitando : *1. Corinth. 11. 1. Imitatores mei estote, sicut et ego Christi.* Sed quia contingit doctores aliquando minus bona facere, ideo non sunt in hoc imitandi; et ideo subdit, *In omnibus bonis: Matth. 23. 3. Quaecumque dixerint vobis, servate, et facite ; secundum opera eorum nolite facere.* Secundo ut communicet bona sua docenti. Hoc enim a Domino praecipitur *1. Co-*

rinth. 14. 9. ubi dicitur : *Qui Evangelio serviunt, de Evangelio vivant.* Unde *Matth. 10. 10. Dignus est operarius cibo suo:* et *Luc. 10. 7. Dignus est operarius mercede sua :* et Apostolus dicit *1. Corinth. 9. 11. Si vobis spiritualia seminamus, magnum est, si nos carnalia vestra metamus?* Et ideo dicit : *Communicet autem is qui catechizatur verbo, ei qui se catechizat,* idest doctus doctori, *in omnibus bonis* quae habet : nam etiam temporalia, bona quaedam dicuntur : *Isa. 1. 19. Si volueritis, et audieritis me, bona terrae comedetis: Matth. 7. 11. Si vos cum sitis mali, nostis bona data dare filiis vestris; quanto magis Pater vester qui in caelis est, dabit bona petentibus se?* Dicit autem, *In omnibus,* quia non solum communicare debet indigenti, sed et scientiam, et consilium, et potentiam, et quidquid habet, generaliter debet proximo communicare : *1. Petr. 4. 10. Unusquisque sicut accepit gratiam, in alterutrum illam administrantes.* De ista communicatione dicitur *Roman. 12. 13. Necessitatibus sanctorum communicantes : Eccli. 14. 15. In divisione sortis da, et accipe.*

Consequenter cum dicit, *Nolite errare : Deus non irridetur*, excusationem excludit : et primo excludit eam; secundo rationem exclusionis assignat, ibi, *Quae enim seminaverit homo, haec et metet.* Dicit ergo: *Nolite errare : Deus non irridetur:* quod quidem dupliciter intelligi potest, secundum duas praemissas expositiones. Secundum primam quidem sic. Tu dicis, quod debemus imitari doctores etiam in bonis; sed non possum eos imitari nisi in his quae faciunt; nihil autem video in ipsis nisi malum : ergo debeo eos imitari in malo. Sed hoc excludit, dicens : *Nolite errare : Deus non irridetur ;* quasi dicat : Error est hoc dicere : nam mala praelatorum non excusant nos ; non enim sunt subditis in exemplum, nisi in his quibus imitantur Christum, qui est pastor absque peccato : unde et signanter dicit *Ioan. 10. 11. Ego sum pastor bonus;* et Apostolus *1. Corinth. 4.* et *11. 1.* dicit: *Imitatores mei estote, sicut et ego Christi ;* quasi dicat : In his me imitamini in quibus ego imitor Christum. Et si per mala praelatorum excusatis vos apud homines, tamen *Deus non irridetur,* idest non potest falli: *Iob 13. 9. Aut decipietur ut homo fraudulentiis vestris?* Unde dicitur *Proverb. 3. 34. Delusores ipse deludet.* Secundum autem secundam expositionem sic introducitur. Possent enim dicere: Pauperes sumus, nihil habemus quod communicare possimus. Sed hoc excludit, dicens : *Nolite errare*, idest nemo excusatum vane se existimet, paupertatem praetendendo : *Deus non irridetur*, idest non potest falli, scit enim corda nostra, et non ignorat facultates. Excusatio verisimilis hominem potest fallere, et placare; Deum non potest fallere.

Rationem autem huius assignat, dicens : *Quae enim seminaverit homo, haec et metet :* et primo in generali; secundo in speciali, ibi, *Quoniam qui seminat in carne sua, de carne et metet corruptionem.* Dicit ergo secundum primam expositionem : Vere erratis, hoc credentes : quia Deus reddet singulis pro meritis propriis : nam *quae seminaverit homo, haec et metet ;* idest secundum opera sua, bona vel mala, parva vel magna, praemiabitur, vel punietur. Secundum autem secundam expositionem, *Quae seminaverit homo*, idest secundum beneficia sua parva, vel magna, et quantum ad qualitatem operum, et quantum ad quantitatem beneficiorum, praemiabitur : *2. Corinth. 9. 6. Qui parce seminat, parce et metet; et qui seminat in benedictionibus, de benedictionibus et metet.* Rationem autem specialiter assignat, dicens : *Quoniam qui seminat in carne sua, de carne et metet corruptionem.* Quae quidem ratio habet duas partes, secundum duas seminationes carnis, et spiritus. Primo ergo agit de seminatione carnis : ubi primo videndum est, quid sit seminare in carne; secundo quid est de carne metere corruptionem. Seminare quidem in carne, est operari pro corpore, vel pro carne; sicut si dicam : Ego multum expendi in isto homine, idest multa feci pro eo. Ille ergo in carne seminat, qui ea quae facit, etiam si quae bona videantur, facit in fomentum, et utilitatem carnis. De carne autem metere corruptionem, dicit, et infert : quia semen fructificat ut plurimum secundum conditionem terrae : unde videmus quod in aliquibus terris semen frumenti degenerat in filiginem, vel in aliquod aliud. Conditio autem carnis est ut sit corruptibilis ; et ideo *qui in carne seminat*, idest studium suum ponit, et opera, oportet quod ipsa opera corrumpantur, et pereant: *Eccli. 14. 20. Omne opus corruptibile, in fine perdetur: Roman. 8. 13. Si secundum carnem vixeritis, moriemini.* Secundo agit de seminatione spiritus, dicens : *Qui autem seminat in spiritu*, idest ordinat studium suum ad servitutem spiritus, ex fide, et caritate serviendo iustitiae, *metet* quidem de spiritu secundum conditionem eius. Conditio autem spiritus est quod sit actor vitae : *Ioan. 6. 64. Spiritus est qui vivificat :* non autem cuiuscumque vitae, sed vitae aeternae, cum spiritus sit immortalis; et ideo *metet de spiritu vitam aeternam : Prov. 11. 18. Seminanti iustitiam merces fidelis* : quia numquam desiccatur.

Sed nota, quod cum agit de seminatione carnis, dicit, *In carne sua*, quia caro est nobis de natura nostra ; sed cum loquitur de semine spiritus, non dicit, suo, quia spiritus non est nobis a nobis, sed a Deo.

Deinde cum dicit, *Bonum autem facientes non deficiamus*, monet ad ministerii perseverantiam : quia non ad horam tantum, sed semper debemus benefacere : quod quidem potest referri ad ea quae dicta sunt, scilicet ad superiores, et ad aequales, et ad inferiores ; quasi dicat : Quicumque sumus, sive praelati erga subditos, sive aequales erga aequales, sive subditi erga praelatos, *bonum facientes non deficiamus*, scilicet in bene operando: quia non deficiemus in metendo: *Eccli. 9. 10. Quodcumque facere potest manus tua, instanter operare: 1. Corinth. 15. 58. Stabiles estote, et immobiles.* Et merito non est deficiendum, quia expectamus remunerationem aeternam, et indeficientem : unde subdit : *Tempore enim suo metemus non deficientes.* Unde dicit Augustinus : *Si homo non imposuerit finem operi, nec Deus imponet remunerationi : Matth. 25. 46. Ibunt hi in vitam aeternam.* Sed nota quod dicit, *Tempore suo :* quia sicut agricola, non statim de illo quod seminat, fructum colligit, sed tempore congruo : *Iac. ult. 7. Agricola expectat gloriosum fructum terrae, patienter ferens, donec accipiat temporaneum, et serotinum.* De ista messione dicitur *2. Corinth. 9. 6. Qui seminat in bene-*

dictionibus, de benedictionibus et metet vitam aeternam.

Deinde cum dicit, *Ergo dum tempus habemus, operemur bonum ad omnes*, monet ad ministrandum communiter, dicens: Quia metemus non deficientes, *ergo dum tempus habemus*, idest in hac vita, quae est tempus seminandi: *Ioan. 9. 4. Me oportet operari opera eius qui misit me, donec dies est: venit nox, quando nemo potest operari: Eccli. 9. 10. Quodcumque potest facere manus tua, instanter operare: quia nec opus, nec ratio, nec scientia, nec sapientia erunt apud inferos quo tu properas:* dum, inquam, illud habemus, *operemur bonum*; et hoc *ad omnes*, scilicet homines, qui iuncti sunt nobis in divina similitudine, inquantum omnes ad imaginem Dei facti sumus.

Sed contra: *Eccli. 12. 5.* dicitur: *Da iusto, et ne recipias peccatorem.* Non ergo debemus operari bonum ad omnes.

Respondeo. Dicendum est, quod in peccatore duo sunt, natura scilicet, et culpa. Natura quidem est in eo amanda, et sustentanda, etiam inimici: *Matth. 5. 41. Diligite inimicos vestros.* Culpa vero in eo est expellenda. Sic ergo dictum est: *Da iusto, et non recipias peccatorem*, ut scilicet peccatori non ideo benefacias, quia peccator est, sed quia homo. Unde Augustinus: *Non sis ad iudicandum remissus, nec ad subveniendum inhumanus.* Persequamur ergo in malis propriam iniquitatem, misereamur in eisdem communem conditionem.

Sed quia non possumus omnibus benefacere, ordinem benefaciendi subdit: *Maxime autem ad domesticos fidei*, qui scilicet non solum natura nobis sunt similes, sed etiam sunt uniti fide, et gratia: *Ephes. 2. 19. Non estis hospites, et advenae; sed estis cives sanctorum, et domestici Dei.* Ergo omnibus impendenda est misericordia; sed praeponendi sunt iusti, qui sunt ex fide: quia *1. Timoth. 5. 8.* dicitur: *Qui suorum, et maxime domesticorum curam non habet, fidem negavit, et est infideli deterior.*

Sed dubitatur hic, utrum liceat plus unum diligere quam alium. Ad quod sciendum, quod amor potest dici maior, vel minor dupliciter. Uno modo ex obiecto; alio modo ex intensione actus. Amare enim aliquem, est velle ei bonum. Potest ergo aliquis alium magis alio diligere; aut quia vult ei maius bonum, quod est obiectum dilectionis; aut quia magis vult ei bonum, idest ex intensiori dilectione. Quantum ergo ad primum, omnes aequaliter debemus diligere, quia omnibus debemus velle bonum vitae aeternae; sed quantum ad secundum, non oportet quod omnes aequaliter diligamus: quia cum intensio actus sequatur principium actionis, dilectionis autem principium sit unio, et similitudo; illos intensius, et magis debemus diligere qui sunt nobis magis similes, et uniti.

LECTIO III.

Videte qualibus litteris scripsi vobis mea manu. Quicumque enim volunt placere in carne, hi cogunt vos circumcidi; tantum ut crucis Christi persecutionem non patiantur. Neque enim qui circumciduntur, legem custodiunt; sed volunt vos circumcidi, ut in carne vestra glorientur.

Postquam Apostolus monuit Galatas qualiter se habeant ad homines rectos, et iustos; hic docet quomodo se habeant ad haereticos, et perversos: et primo insinuat modum scribendi monitionem; secundo ipsam monitionem subiungit, ibi, *Quicumque enim volunt placere in carne, hi cogunt vos circumcidi.* Circa primum sciendum est, quod consuetudo erat apud haereticos depravandi, et falsificandi Scripturas canonicas, nec non et permiscendi aliqua eorum quae haeresim sapiant: propter hoc consuetudo fuit ab Apostolo servata, quod quando aliqua contra eos scribebat, in fine litterae aliqua scriberet, ut depravari non posset, et ita innotesceret eis de eius conscientia processisse; sicut *1. Corinth. ult. 21.* dicit: *Salutatio mea manu Pauli.* Totam enim Epistolam per alium eo dictante scribi faciebat, et postea in fine aliquid propria manu addebat. Et secundum hunc modum ea quae sequuntur ab isto loco scripsit Paulus manu propria: unde dicit: *Videte qualibus litteris scripsi vobis manu propria:* ut scilicet praedicta firmius teneatis, ut scientes a me hanc Epistolam missam, magis obediatis. Sic ergo praelati debent propria manu scribere, ut quod docent verbo, et scripto, ostendant exemplo. Ideo dicitur *Isa. 49. 16. In manibus*, idest operibus, *meis descripsi te: Exod. 32.* dicitur de Moyse, quod descendit portans duas tabulas lapideas scriptas digito Dei.

Monitionem autem subiungit, dicens: *Quicumque enim placere volunt in carne, hi cogunt vos circumcidi:* et primo aperit seducentium intentionem; secundo ostendit suam intentionem eis esse contrariam, ibi, *Mihi autem absit gloriari nisi in cruce Domini nostri Iesu Christi;* tertio subdit suam admonitionem ad subditos, ibi, *Quicumque hanc regulam secuti fuerint, pax super illos.* Circa primum duo facit. Primo aperit seducentium malam intentionem; secundo probat quod dicit, ibi, *Neque enim qui circumciduntur, legem custodiunt.* Circa primum ponit unum factum, et duas intentiones ad invicem ordinatas. Factum autem erat istorum qui circumcisionem inducebant, et ex hoc duo intendebant, unum propter aliud: scilicet ut placerent inde Iudaeis, ex hoc quod carnales observantias legis introducebant in Ecclesia Gentium; et hoc est quod dicit: *Quicumque volunt placere*, scilicet Iudaeis infidelibus, *in carne*, idest carnalibus observantiis, *hi cogunt vos circumcidi*, non coactione absoluta, sed quasi ex conditione, dicentes: *Quia nisi circumcidamini, non poteritis salvi fieri*, ut habetur *Act. 15. 1.* Intendebant autem ex hoc ulterius quamdam securitatem habere. Iudaei enim persequebantur discipulos Christi propter praedicationem crucis: *1. Corinth. 1.*

23. Nos autem praedicamus Christum crucifixum, Iudaeis quidem scandalum, Gentibus autem stultitiam. Et hoc quia per praedicationem crucis evacuabantur legalia. Nam si Apostoli simul cum cruce Christi praedicassent debere servari legalia, nullam persecutionem Iudaei Apostolis intulissent: unde dicebat *supra 5. 11. Ego autem, fratres, si adhuc circumcisionem praedico, quid adhuc persecutionem patior?* Ut ergo non haberent persecutionem a Iudaeis, inducebant circumcisionem: et ideo dicit: Et etiam hoc propter hoc *tantum* faciunt, *ut crucis Christi persecutionem non patiantur*, quae scilicet pro cruce Christi infertur. Vel hoc etiam faciebant ad vitandam persecutionem, non solum Iudaeorum, sed etiam Gentilium infidelium. Nam Romani Imperatores, Caius Caesar, et Octavius Augustus, promulgaverunt leges, ut Iudaei ubicumque essent, proprio ritu, et propriis caeremoniis servirent. Et ideo quicumque in Christum credebat, et circumcisus non erat, persecutionibus tam Gentilium, quam Iudaeorum fiebat obnoxius. Ut ergo non inquietarentur de fide Christi, et in quiete viverent, cogebant eos circumcidi, secundum quod habetur in Glossa. Sed quia possent dicere pseudo, quod non propter hoc circumcisionem inducunt, sed zelo legis solum; ideo hoc excludens, probat quod dixit, cum dicit sic: *Neque enim qui circumciduntur, legem custodiunt.* Constat enim quod si propter legis zelum aliquos ad legis observantias inducerent, mandarent etiam legem in aliis impleri. Sed neque illi qui circumciduntur, neque pseudo, in aliis, scilicet in moralibus, quae potiora sunt in lege, et in aliis observantiis, legem custodiunt: *Ioan. 7. 19. Nemo ex vobis facit legem.* Non ergo ex zelo legis circumcisionem inducunt: *Rom. 2. 19. Circumcisio quidem prodest si legem observes. Sed* ideo *volunt vos circumcidi, ut in carne vestra*, idest in carnali vestra circumcisione, *glorientur* apud Iudaeos, eo quod tam multos proselytos faciant: *Matth. 23. 15. Vae vobis, scribae, et pharisaei, qui circuitis mare, et aridam, ut faciatis unum proselytum: et cum fuerit factus, facitis eum filium gehennae duplo quam vos.*

LECTIO IV.

Mihi autem absit gloriari nisi in cruce Domini nostri Iesu Christi, per quem mihi mundus crucifixus est, et ego mundo. In Christo enim Iesu neque circumcisio aliquid valet, neque praeputium, sed nova creatura.

Postquam Apostolus exposuit pravam seducentium intentionem; hic insinuat suam: et primo ponit suam intentionem; secundo ostendit intentionis huius signum, ibi, *Per quem mihi mundus crucifixus est, et ego mundo;* tertio rationem intentionis assignat, ibi, *In Christo Iesu neque circumcisio aliquid valet, neque praeputium, sed nova creatura.* Dicit ergo: Intentio seducentium apparet, quia illi gloriantur in carne; sed ego aliam gloriam quaero, scilicet in cruce: et hoc est quod dicit: *Mihi absit gloriari nisi in cruce Domini nostri Iesu Christi.* Vide, quod ubi mundi Philosophus erubuit, ibi Apostolus thesaurum reperit; quod illi visum est stultitia, Apostolo factum est sapientia, et gloria, ut dicit Augustinus. Unusquisque enim in ea re gloriatur per quam reputatur magnus: sic qui reputat se magnum in divitiis, gloriatur in eis; et sic de aliis. Qui enim in nullo alio se magnum reputat nisi in Christo, gloriatur in solo Christo. Talis autem erat Apostolus: unde dicebat *supra 2. 20. Vivo ego, iam non ego; vivit vero in me Christus.* Et ideo non gloriatur nisi in Christo, praecipue autem in cruce Christi; et hoc, quia in ipsa inveniuntur omnia de quibus homines gloriari solent. Nam gloriantur aliqui de magnorum, puta Regum, aut Principum, amicitia; et hoc maxime Apostolus invenit in cruce: quia ibi ostenditur evidens signum divinae amicitiae: *Rom. 5. 8. Commendat autem suam caritatem Deus in nobis: quoniam cum adhuc peccatores essemus, secundum tempus Christus pro nobis mortuus est.* Nihil enim sic caritatem suam ad nos ostendit, sicut mors Christi. Unde Gregorius: *O inaestimabilis dilectio caritatis! Ut servum redimeres, Filium tradidisti.* Item gloriantur aliqui de scientia: et hanc Apostolus excellentiorem invenit in cruce: *1. Cor. 2. 2. Non enim aestimavi me aliquid scire inter vos, nisi Iesum Christum, et hunc crucifixum:* nam in cruce est perfectio totius legis, et tota ars bene vivendi. Item gloriantur aliqui de potentia; et hanc Apostolus maximam habuit per crucem: *1. Cor. 1. 18. Verbum crucis pereuntibus stultitia est; his autem qui salvi fiunt, idest nobis, virtus Dei est.* Item gloriantur aliqui de libertate adepta; et hanc Apostolus consecutus est per crucem: *Rom. 6. 6. Vetus noster homo crucifixus est, ut ultra non serviamus peccato.* Item aliqui gloriantur in assumptione ad aliquod magnum collegium; sed per crucem Christi assumimur ad collegium caeleste: *Col. 1. 20. Pacificans per sanguinem crucis eius sive quae in caelis, sive quae in terris sunt.* Item quidam gloriantur in triumphali signo victoriae; sed crux triumphale signum est victoriae Christi contra daemones: *Colos. 2. 15. Expolians principatus, et potestates, traduxit confidenter, palam triumphans illos in semetipso: Sap. 14. 7. Benedictum lignum per quod fit iustitia.*

Signum autem suae intentionis subdit, dicens: *Per quem mihi mundus crucifixus est, et ego mundo.* Quia autem hoc quod dicit, *Mihi absit gloriari nisi in cruce Domini nostri Iesu Christi*, est propositio exceptiva includens unam affirmativam, et aliam negativam; ideo duplex signum ponit, probans utramque propositionem: et primo quidem probat negativam, scilicet quod non gloriatur nisi in cruce; et hoc, cum dicit: *Per quem mihi mundus crucifixus est, et ego mundo.* Illud enim in quo quis gloriatur, non est mortuum in corde eius; sed magis illud, quod contemnit: *Psal. 30. 13. Oblivioni datus sum tamquam mortuus a corde.* Manifestum est autem quod mundus, et omnia quae in mundo sunt, mortua erant in corde Pauli: *Philipp. 3. 8. Omnia arbitratus sum ut stercora, ut Christum lucrifaciam.* Ergo non gloriatur in mundo, neque in his quae in mundo sunt; et hoc est quod dicit: Vere in nullo alio glorior nisi in cruce Christi, *per quem*, scilicet Christum crucifixum, *mihi mundus crucifixus est*, idest mortuus est in corde meo, ut nihil in eo cupiam. Secundo probat af-

firmativam, scilicet quod in cruce Christi gloriatur, dicens se crucifixum mundo. Qui enim gloriatur in aliquo, illud in se praetendi, et manifestare desiderat. Sed Apostolus nihil in se praetendit, nec manifestare desiderat, nisi quod pertinet ad crucem Christi. Et ideo tantum in ea gloriatur; et hoc est quod dicit: *Et ego mundo*, scilicet sum crucifixus; quasi dicat: Porto insignia crucis, et sum reputatus ut mortuus: et ideo sicut mundus horret crucem Christi, ita horret me: *Coloss. 3. 3. Mortui enim estis, et vita vestra abscondita est cum Christo in Deo.*

Rationem autem, quare non in alio gloriatur, ostendit subdens: *In Christo enim Iesu neque circumcisio aliquid valet, neque praeputium, sed nova creatura.* In illo siquidem maxime gloriatur quod valet, et adiuvat ad coniungendum Christo: hoc enim Apostolus desiderat, scilicet cum Christo esse. Et quia non valet ad hoc ritus Iudaicus, nec Gentilium observantia, sed crux Christi solum; ideo solum in ea gloriatur; et hoc est quod dicit: *In Christo neque circumcisio aliquid valet*, idest ritus Iudaicus, *neque praeputium*, idest Gentilitalis observantia, idest ad iustificandum, et iungendum Christo; *sed* ad hoc valet *nova creatura.* Quod quidem patet ex his quae dicta sunt *supra 5. 6.* quasi eisdem verbis: *In Christo enim Iesu neque circumcisio aliquid valet, neque praeputium; sed fides quae per dilectionem operatur.* Fides ergo caritate formata est nova creatura. Creati namque, et producti sumus in esse naturae per Adam: sed illa quidem creatura vetusta iam erat, et inveterata; et ideo Dominus producens nos, et constituens in esse gratiae, fecit quamdam novam creaturam: *Iacob. 1. 18. Ut simus initium aliquod creaturae eius.* Et dicitur nova, quia per eam renovamur in vitam novam, et per Spiritum sanctum: *Psal. 103. 30. Emitte spiritum tuum, et creabuntur, et renovabis faciem terrae;* et per crucem Christi: *2. Corinth. 5. 17. Si qua est in Christo nova creatura; vetera transierunt, ecce facta sunt omnia nova.* Sic ergo per novam creaturam, scilicet per fidem Christi, et caritatem Dei, quae diffusa est in cordibus nostris, renovamur, et Christo coniungimur.

LECTIO V.

Et quicunque hanc regulam sequuti fuerint, pax super illos, et misericordia, et super Israel Dei. De cetero nemo mihi molestus sit: ego enim stigmata Domini Iesu in corpore meo porto. Gratia Domini nostri Iesu Christi cum spiritu vestro, fratres. Amen.

Aperta intentione seducentium, et insinuata sua; hic consequenter Apostolus monet eos: et primo ad sui imitationem; secundo ut desistant ab eius molestatione, ibi, *De cetero nemo mihi molestus sit;* tertio implorat eis gratiae auxilium ad praedictorum impletionem. Dicit ergo primo: Intentio mea est, ut non nisi in cruce Christi glorier; quod et vos debetis facere: quia *quicumque hanc regulam*, quam ego scilicet teneo, *sequuti fuerint*, scilicet hanc rectitudinem gloriandi: *1. Corinth. 10. 13. Non in immensum gloriamur, sed secundum mensuram regulae, qua mensus est nobis Deus: pax super illos*, scilicet gloriantes: quia nonnisi in Christo gloriantur: pax, inquam, qua quietentur, et perficiantur in bono. Pax enim est tranquillitas mentis: *Cant. 8. 10. Ex quo facta sum coram illo quasi pacem reperiens: Coloss. 3. 15. Pax Christi exultet in cordibus vestris, in qua et vocati estis in uno corpore. Et misericordia*, per quam liberentur a peccatis: *Thren. 3. 22. Misericordiae Domini, quia non sumus consumpti: Sapient. 4. 15. Gratia Dei, et misericordia in sanctos eius, et respectus in electos illius*, qui scilicet sunt Israel: *Roman. 2. 28. Non enim qui in manifesto Iudaeus est.* Ille ergo est *Israel Dei*, qui est spiritualiter Israel coram Deo: *Ioan. 1. 47. Ecce vere Israelita, in quo dolus non est: Rom. 9. 6. Non enim omnes qui sunt ex Israel, hi sunt Israelitae, neque qui semen sunt Abrahae, omnes filii: sed in Isaac vocabitur tibi semen, idest non qui filii carnis, hi filii Dei; sed qui filii sunt promissionis, existimantur in semine.* Unde et ipsi Gentiles facti sunt Israel Dei per mentis rectitudinem: Israel enim rectissimus interpretatur: *Genes. 32. 28. Israel erit nomen tuum.*

Consequenter cum dicit, *De cetero nemo mihi molestus sit*, monet ut desistant a sui molestatione: et primo ponit admonitionem; secundo rationem eius assignat, ibi, *Ego enim stigmata Domini Iesu in corpore meo porto.* Dicit ergo: *De cetero nemo mihi molestus sit:* quod potest dupliciter exponi. Uno modo ut *de cetero* accipiatur in vi unius dictionis; ut sit sensus: *De cetero*, idest amodo. Alio modo ut accipiatur in vi duarum dictionum, ut sit sensus: De residuo *nemo mihi molestus sit;* quasi dicat: Ego gloriabor tantum in cruce: de omnibus aliis *nemo mihi molestus sit*, quia ego de nullo curo. Sed prima melior est. Quod autem dicit, *Nemo mihi molestus sit*, potest referri ad pseudo, qui molesti erant Apostolo, movendo quaestiones, et murmurando de observantiis legalibus: *Ps. 34. 13. Ego autem, dum mihi molesti essent, induebar cilicio.* Vel potest referri ad auditores non recte sentientes, ut dicatur: *Nemo mihi molestus sit*, idest nullus auditor exhibeat se mihi talem, ut rursum in eo necessitatem habeam laborandi, scilicet aliter sentiendo quam doceam.

Rationem autem horum assignat dicens: *Ego enim stigmata Domini Iesu in corpore meo porto.* Stigmata enim proprie sunt quaedam notae impressae alicui cum ferro candenti; sicut cum servus ab aliquo domino signatur in facie, ut nullus eum sibi vindicet, sed quiete dimittat domino suo, cuius stigmata portat. Hoc etiam modo Apostolus dicit se stigmata Domini portare, quasi insignitus sit ut servus Christi: et hoc, quia portabat insignia passionis Christi, patiens pro eo multas tribulationes in corpore suo, secundum illud *1. Pet. 2. 21. Christus passus est pro nobis, vobis relinquens exemplum, ut sequamini vestigia eius: 2. Corinth. 4. 10. Semper mortificationem Domini Iesu in corpore nostro circumferentes, ut et vita Iesu manifestetur in corporibus nostris.* Et secundum hoc dupliciter potest continuari ad praemissa. Uno modo, ut dictum est, *Nemo mihi molestus sit:* nam ego porto insignia Domini nostri Iesu Christi in corpore meo; et sic nullus super me ius habet nisi Christus. Alio modo. *Nemo mihi molestus sit*, quia ego habeo mul-

tos alios conflictus, et stigmata, quae in persecutionibus quas patior, me molestant; et grave est addere afflictionem afflicto. Unde conqueritur *Iob 16. 15. Conscidit me vulnere super vulnus.* Sed prima melior est.

Implorat autem auxilium gratiae Dei, dicens: *Gratia Domini nostri Iesu Christi*, per quam praedicta implere possitis, sit *cum spiritu vestro*, idest cum ratione vestra, ut veritatem intelligatis: vel *cum spiritu vestro*, quo scilicet debetis legem observare, et non carnaliter: *Rom. 8. 15. Non enim accepistis spiritum servitutis iterum in timore; sed accepistis spiritum adoptionis filiorum.*

FINIS TERTII TOMI.

ANGELICI DOCTORIS

DIVI THOMÆ AQUINATIS

COMMENTARIA

IN EPISTOLAS OMNES D. PAULI

TOMUS QUARTUS

COMPLECTENS EXPOSITIONES IN EPISTOLAS **AD EPHESIOS, AD PHILIPPENSES, AD COLOSSENSES, ET AD THESSALONICENSES I.**

NEAPOLI
EX TYPOGRAPHIA VIRGILIANA

MDCCCLVI.

D. THOMAE AQUINATIS

DOCTORIS ANGELICI

IN EXPOSITIONEM

D. PAULI APOSTOLI AD EPHESIOS

PROLOGUS.

EGO CONFIRMAVI COLUMNAS EIUS, *Psal. 84. 4.*

Sicut dicit Sapiens, non minor est virtus, quam quaerere, parta tueri. Ideo non immerito commendatur Apostolus: quia etsi Ephesios in fide non fundavit, tamen fundatos in fide confirmavit, ut ipse loquens de Ecclesia Ephesiorum vere possit dicere: *Ego confirmavi columnas eius:* ego videlicet, Israelita natione, Christianus religione, Apostolus dignitate. Israelita, dico, natione: *nam et ego Israelita sum, ex semine Abrahae de tribu Beniamin, Rom. 11. 1.* Item Christianus religione: *Galat. 2. 19. Ego enim per legem mortuus sum cruci: vivo ego, iam non ego; vivit vero in me Christus: quod autem nunc vivo in carne, in fide vivo Filii Dei.* Item Apostolus dignitate: *1. Corinth. 15. 9. Ego sum minimus Apostolorum.* De his tribus *2. Corinth. 11. 22. Israelitae sunt, et ego; semen Abrahae sunt, et ego; ministri Christi sunt, et ego; ut minus sapiens dico, plus ego.* Talis debet esse praedicator sapientiae salutaris, scilicet Israelita quoad contemplationem Dei, Christianus quoad religionem fidei, Apostolus quoad auctoritatem officii. *Ego* ergo Iudaeus per originem, quaerens Deum per fidem, Apostolus Dei per imitationem, *confirmavi columnas eius.* Confirmavi ne a fide vacillarent, sicut artifex confirmat aedificium ne cadat. Unde dictum est Petro *Luc. 22. 32. Et tu aliquando conversus confirma fratres tuos:* quod fecit Paulus: unde ei competit illud *Iob 4. 4. Vacillantes confirmaverunt sermones tui.* Confirmavi item, ne pseudo timerent, sicut Episcopus confirmat puerum ad robur contra pusillanimitatem: unde dictum est de David *in Psalm. 88. 21. Inveni David servum meum, oleo sancto meo unxi eum: manus enim mea auxiliabitur ei, et brachium meum confortabit eum: nihil proficiet inimicus in eo, et filius iniquitatis non apponet nocere ei: Psalm. 32. 6. Verbo Domini*, per Paulum scripto, *caeli*, idest Ephesii, *firmati sunt, et spiritu oris eius omnis virtus eorum:* scilicet ne praemium gloriae amitterent, sicut praelatus, vel princeps confirmat donum, ne postea auferatur: *Psalm. 40. 13. Me autem propter innocentiam suscepisti, et confirmasti me in conspectu tuo in aeternum.* Has confirmationes petebat Psalmista dicens *Psal. 32. 29. Confirma hoc Deus quod operatus es in nobis.* Has promittebat Apostolus *2 Thessal. ult. 3. Fidelis autem Deus, qui confirmabit vos, et custodiet a malo. Ego* ergo *confirmavi columnas eius,* scilicet fideles Ecclesiae Ephesiorum: fideles enim Ecclesiae dicuntur columnae, quia debent esse recti, erecti, et fortes: recti per fidem, erecti per spem, fortes per caritatem. Recti dico per fidem: fides enim ostendit rectam viam veniendi ad patriam: unde significatur per columnam nubis, de qua *Exod. 13. 21. Dominus autem praecedebat eos, ad ostendendum viam per diem, in columna nubis.* Fides enim ad modum nubis habet obscuritatem, quia cum aenigmate; dissolutionem, quia evacuatur; humiditatem, quia excitat ad devotionem. Erecti per spem: spes enim dirigit ad superna; unde significatur per columnam fumi, de qua di-

citur *Iudic. 20. 40. Viderunt quasi columnam fumi de civitate ascendentem.* Spes enim, ad modum fumi, ex igne, idest ex caritate, provenit, in altum ascendit, in fine deficit, idest in gloria. Fortes per caritatem: fortis enim est ut mors dilectio, ut dicitur *Cant. 8.* unde significatur per columnam ignis, qui omnia consumit: de quo *Sap. 18. 3. Ignis ardentem columnam ducem habuerunt ignotae viae.* Sicut enim ignis illuminat diaphana, examinat metalla, exterminat cremabilia; sic caritas illuminat opera, examinat intentionem, et omnia vitia exterminat. Iam apparet quae sit causa huius Epistolae efficiens, quia Paulus; quod notatur ibi, *Ego:* finalis, quia confirmatio; quod notatur ibi, *Confirmati:* materialis, quia Ephesii; quod notatur ibi, *Columnas eius:* formalis patet in divisione Epistolae, et modo agendi.

Huic Epistolae praemittit Glossator prologum, sive argumentum: ubi principaliter duo facit. Primo describit eos; secundo rationem, et modum scribendi subdit, ibi, *Hos collaudat Apostolus etc.* Ephesios vero, quibus scribit, describit a tribus. Primo a regione, quia Ephesii sunt Asiani ab Asia minore; secundo a religione, quia hi acceperunt verbum veritatis christianae; tertio a stabilitate, quia perstiterunt in fide. Primum respicit patriam; secundum gratiam, tertium perseverantiam. *Hos collaudat Apostolus etc.* Hic subdit etiam rationem et modum scribendi: ubi implicat quatuor. Primo scripturae rationem; secundo auctorem, qui est Apostolus scribens; tertio locum a quo scribit, quia a Roma de carcere; quarto nuntium per quem scribit, quia per Tichicum diaconum. Littera satis patet.

EXPOSITIO EPISTOLAE

AD EPHESIOS

CAPITIS PRIMI

LECTIO PRIMA

Paulus Apostolus Iesu Christi per voluntatem Dei, omnibus sanctis qui sunt Ephesi, et fidelibus in Christo Iesu. Gratia vobis, et pax a Deo Patre nostro, et Domino Iesu Christo. Benedictus Deus, et Pater Domini nostri Iesu Christi, qui benedixit nos in omni benedictione spirituali in caelestibus in Christo: sicut elegit nos in ipso ante mundi constitutionem, ut essemus sancti, et immaculati in conspectu eius in caritate: qui praedestinavit nos in adoptionem filiorum per Iesum Christum in ipsum, secundum propositum voluntatis suae, in laudem gloriae gratiae suae.

Hanc Epistolam scribit Apostolus ad Ephesios: Ephesii sunt Asiani, ab Asia minore, quae est pars Graeciae. Hi non fuerunt per Apostolum Paulum in fide fundati, sed confirmati: iam enim antequam veniret ad eos, erant conversi, ut haberi potest *Act. 19. 1. Factum est, cum Apollo esset Corinthi, ut Paulus peragratis superioribus partibus veniret Ephesum, et inveniret quosdam discipulos.* Post conversionem vero suam, et Apostoli confirmationem, in fide perstiterunt, nec pseudo receperunt. Non ergo reprehensione, sed consolatione digni erant. Ideo Paulus eis non increpatoriam, sed consolatoriam scribit Epistolam. Scribit autem eis ab urbe Roma per Tichicum diaconum. Intentio vero eius est, eos in bonis habitis confirmare, et ad altiora provocare. Modus autem agendi patet in divisione Epistolae. Primo ergo ponit salutationem, in qua suum affectum ad eos demonstrat; secundo narrationem, in qua eos in bonis habitis confirmat, ibi, *Benedictus Deus, et Pater Domini nostri Iesu Christi*, usque *ad 4. cap.* tertio exhortationem, in qua eos ad ulteriora bona provocat, a *cap. 4.* usque ad locum illud *cap. 6. De cetero, fratres, confortamini in Domino;* quarto Epistolae conclusionem, in qua eos ad certamen spirituale confortat, a loco isto, *De cetero*, usque in finem. In salutatione primo ponitur persona salutans; secundo personae salutatae, ibi, *Sanctis omnibus qui sunt Ephesi;* tertio forma salutationis, ibi, *Gratia vobis, et pax a Deo.* In prima primo nominat personam, ibi, *Paulus;* secundo personae auctoritatem, ibi, *Apostolus Christi;* tertio auctoritatis datorem, ibi, *Per voluntatem Dei.* Dicit ergo: *Paulus Apostolus.* Paulus nomen est humilitatis, Apostolus vero nomen dignitatis: quia qui se humiliat, exaltabitur, *Luc. 14.* et *18. Apostolus*, inquam, *Iesu*, non satanae, sicut pseudo: *2. Corinth. 11. 11. Non est ergo magnum si ministri eius*, scilicet satanae, *transfigurentur velut ministri iustitiae: quorum finis erit secundum opera ipsorum. Apostolus*, inquam; et hoc non meis meritis, sed *per voluntatem Dei.* E contra est in multis: *Osee 8. 4. Ipsi regnaverunt, et non ex me. Sanctis omnibus*, scilicet *qui sunt Ephesi, et fidelibus;* supple, scribit. Vel ego Paulus scribo *sanctis* exercitio virtutum quoad mores, *fidelibus* rectitudine cognitionis quoad fidem; vel *sanctis*, idest maioribus, et perfectis; *fidelibus*, idest minoribus, et imperfectis. Fidelibus, inquam, *in Christo*, non in sectis suis.

Gratia vobis, et pax. Hic subditur salutationis forma, in qua implicantur tria, donum quodlibet gratificantia; doni sufficientia, ibi, *Gratia vobis, et pax;* datoris potentia, ibi, *A Deo Patre;* mediatoris excellentia, ibi, *Et Domino Iesu Christo.* Tunc enim gratum est donum quando sufficiens est quod datur; quando a potente datur, ut quando a Rege, vel Principe datur; quando per solemnem nuntium datur, ut per filium. Dicit ergo: *Gratia*, scilicet iustificationis a culpa, *et pax*, idest tranquillitas mentis, vel reconciliatio ad Deum, quoad liberationem a debita poena pro offensa, *vobis*, supple sit, ex hoc scilicet, *a Deo Pa-*

tre nostro, a quo bona cuncta procedunt: *Iac. 1. 17. Omne datum optimum, et omne donum perfectum desursum est, descendens a Patre luminum: et Domino Iesu Christo*, sine quo nulla bona dantur. Ideo fere omnes orationes finiuntur, *Per Dominum nostrum Iesum Christum.* Spiritum sanctum non nominat: quia cum sit nexus Patris, et Filii, intelligitur in extremis, vel intelligitur in donis sibi adpropriatis, quae sunt gratia, et pax.

Deinde cum dicit, *Benedictus Deus, et Pater Domini nostri Iesu Christi*, hic gratias agendo, eos in bono confirmat; et hoc tribus modis. Primo ratione sumpta ex parte Christi, a quo multa bona adepti sunt, *capite isto;* secundo ratione sumpta ex parte ipsorum, qui de praeterito statu malo ad bonum praesens translati sunt, *cap. 2.* ibi, *Et vos cum essetis mortui delictis, et peccatis vestris etc.* tertio ratione sumpta ex parte Apostoli, cuius ministerio, et diligentia in bono statu positi, confirmati sunt, *cap. 3.* ibi, *Huius rei gratia ego Paulus vinctus Christi Iesu pro vobis Gentibus.* Iterum prima in tres dividitur: quia primo gratias agendo, tangit beneficia generaliter; secundo beneficia exhibita ipsis Apostolis specialiter, ibi, *Quae superabundavit in nobis;* tertio beneficia exhibita ipsis Ephesiis specialiter, ibi, *In quo et vos, cum audissetis verbum veritatis .... in quo et credentes signati estis Spiritu promissionis sancto.* Beneficia vero exhibita generaliter humano generi tangit sex. Primum benedictionis, in certitudine futurae beatitudinis, ibi, *Benedictus Deus, et Pater Domini nostri Iesu Christi;* secundum electionis, in praeordinata separatione a massa perditionis, ibi, *Sicut elegit nos in ipso ante mundi constitutionem, ut essemus sancti;* tertium praedestinationis, in praeordinata associatione cum bonis, scilicet cum filiis adoptionis, ibi, *Qui praedestinavit nos;* quartum gratificationis, in collatione gratiae, ibi, *In quo gratificavit nos in dilecto Filio suo;* quintum redemptionis, in liberatione a poena, idest a diaboli servitute, ibi, *In quo habemus redemptionem per sanguinem eius;* sextum remissionis in delctione culpae, ibi, *Remissionem peccatorum.* Circa beneficium benedictionis tangit duo. Primo praeconium, quod debet impendi, ibi, *Benedictus Deus, et Pater Domini nostri Iesu Christi;* secundo beneficium, propter quod debet impendi, ibi, *Qui benedixit nos in omni benedictione spirituali.* Dicit ergo: *Benedictus*, scilicet a me, a vobis, et ab aliis, scilicet corde, ore, et opere, idest laudatus, *Deus, et Pater,* idest ille qui est Deus per essentiam divinitatis, et Pater propter proprietatem generationis. Incidit autem copulatio, non ratione suppositionis, quia idem est suppositum, sed ratione significationis essentialiter, et relative. *Pater*, inquam, *Domini nostri Iesu Christi*, idest Filii, qui est Dominus noster secundum divinitatem, Iesus Christus secundum humanitatem. *Qui*, scilicet Deus, *benedixit nos*, in spe in praesenti, sed in futuro benedicet in re. Ponit autem praeteritum pro futuro propter certitudinem. *Benedixit*, inquam, *nos*, licet nostris meritis maledictos, *in omni benedictione spirituali*, scilicet quantum ad animam, et quantum ad corpus. Tunc enim erit corpus spirituale: *1. Corinth. 15. 44. Seminatur corpus animale, resurget corpus spirituale.* Benedictione, inquam, habita *in caelestibus*, idest in caelo; et hoc *in Christo*, idest per Christum; vel *in Christo* operante: ipse enim est *qui reformabit corpus humilitatis nostrae, configuratum corpori claritatis suae, Philip. 3. 21.* Valde appetenda est benedictio haec, et ratione efficientis, quia Deus est qui benedicit; et ratione materiae, quia nos benedicit; et ratione formae, quia in omni benedictione spirituali benedicit; et ratione finis, quia in caelestibus benedicit: *Psal. 127. 4. Ecce sic benedicetur homo qui timet Dominum.*

Deinde cum dicit, *Sicut elegit nos*, tangitur beneficium electionis, ubi commendatur electio ista; quia libera, ibi, *Sicut elegit nos in ipso;* quia aeterna, ibi, *Ante mundi constitutionem;* quia fructuosa, ibi, *Ut essemus sancti;* quia gratuita, ibi, *caritate.* Dicit ergo: Ita benedixit nos, non nostris meritis, sed ex gratia Christi, sicut elegit nos, et gratis a massa perditionis separando, praeordinavit nos in ipso, idest per Christum: *Ioan. 15. 16. Non vos me elegistis, sed ego elegi vos, et posui vos, ut eatis, et fructum afferatis, et fructus vester maneat.* Et hoc *ante mundi constitutionem*, idest ab aeterno, antequam fieremus: *Rom. 9. 11. Cum nondum nati fuissent, aut aliquid boni egissent, aut mali, ut secundum electionem propositum Dei maneret, non ex operibus, sed ex vocante dictum est ei, quia maior serviet minori. Elegit*, inquam, non quia sancti essemus, quia nec eramus; sed ad hoc elegit nos, *ut essemus sancti* virtutibus, *et immaculati* a vitiis. Utrumque enim facit electio secundum duas partes iustitiae: *Psal. 33. 15. Declina a malo, et fac bonum. Sancti*, inquam, *in conspectu eius*, idest interius in corde, ubi ipse solus conspicit: *1. Reg. 16. 7. Deus autem intuetur cor.* Vel *in conspectu eius*, idest ut eum inspiciamus: quia visio est tota merces, secundum Augustinum. Et hoc fecit, non nostris meritis, sed *in caritate* sua, vel nostra, qua nos formaliter sanctificat.

Deinde cum dicit, *Qui praedestinavit nos in adoptionem filiorum per Iesum Christum*, subdit tertium beneficium, scilicet praedestinationis, in praeordinata associatione cum bonis. Ubi circa praedestinationem implicat sex. Primo actum aeternum, ibi, *Praedestinavit;* secundo temporale obiectum, ibi, *Nos;* tertio praesens commodum, ibi, *In adoptionem filiorum;* quarto fructum futurum, ibi, *In ipsum;* quinto modum gratuitum, ibi, *Secundum propositum;* sexto effectum debitum, ibi, *In laudem gloriae gratiae suae.* Dicit ergo: *Qui*, scilicet Deus, *praedestinavit nos*, idest sola gratia praeelegit, *in adoptionem filiorum*, idest ut associaremur cum aliis filiis adoptionis in bonis quae habituri sunt: ideo dicit, *In adoptionem filiorum: Rom. 8. 15. Non enim accepistis spiritum servitutis iterum in timore; sed accepistis spiritum adoptionis filiorum:* et *infra 23. Adoptionem filiorum expectantes.* Quia vero illud quod fit ignitum, per ignem hoc oportet fieri, quia nihil consequitur participationem alicuius nisi per id quod est per naturam suam tale; ideo adoptionem filiorum oportet fieri per Filium naturalem. Et ideo addit Apostolus, *Per Iesum Christum.* Et hoc est tertium, quod tangitur in isto beneficio, scilicet mediator alliciens: *Galat. 4. 4. Misit Deus Filium suum factum ex muliere, factum sub lege, ut eos qui sub lege erant redimeret, ut adoptionem filiorum reciperemus.* Et hoc *in ipsum*, idest in

quantum ei conformamur, et in spiritu servimus: *1. Ioan. 3. 1. Videte qualem caritatem dedit nobis Deus, ut filii Dei nominemur, et simus:* et sequitur ibidem: *Et scimus, quoniam cum apparuerit, similes ei erimus.*

Ubi notandum est, quod duplex est similitudo praedestinatorum ad Filium Dei. Quaedam imperfecta, quae est per gratiam: et dicitur imperfecta, primo quidem quia solum est secundum reformationem animae, de qua *infra 4. 23. Reformamini spiritu mentis vestrae, et induite novum hominem, qui secundum Deum creatus est in iustitia, et sanctitate veritatis:* secundo quia etiam secundum animam habet quamdam imperfectionem: *ex parte enim cognoscimus*, ut dicitur *1. Corinth. 13. 9.* Alia vero similitudo erit perfecta, quae erit in gloria, et quantum ad corpus: *Philip. 3. 21. Reformabit corpus humilitatis nostrae configuratum corpori claritatis suae:* et secundum animam, quia *cum venerit quod perfectum est, evacuabitur quod ex parte est*, *1. Corinth. 13. 10.* Quod ergo dicit Apostolus, quod praedestinavit nos in adoptionem filiorum, potest referri ad imperfectam assimilationem Filii Dei, quae habetur in hac vita per gratiam; sed melius est quod referatur ad perfectam Filii Dei assimilationem, quae erit in patria, de qua adoptione dicitur *Rom. 8. 23. Ingemiscimus adoptionem filiorum Dei expectantes.*

Causa praedestinationis divinae non est necessitas ex parte Dei, nec debitum ex parte praedestinatorum; sed magis est *secundum propositum voluntatis suae;* in quo quarto commendatur istud beneficium, quia ex amore puro proveniens: quia praedestinatio secundum rationem praesupponit electionem, et electio dilectionem. Duplex tamen hic causa huius beneficii immensi assignatur. Una est efficiens, quae est simplex Dei voluntas, ibi, *Secundum propositum voluntatis suae: Rom. 9. 18. Cuius vult miseretur, et quem vult indurat: Iac. 1. 18. Voluntarie enim nos genuit verbo veritatis suae.* Alia vero causa est finalis, quae est ut laudemus, et cognoscamus bonitatem Dei, quae notatur ibi, *In laudem gloriae gratiae suae.* Et hoc iterum est a quo commendatur istud excellens beneficium, scilicet servitium sibi conveniens. Causa enim divinae praedestinationis est voluntas mera Dei, finis vero cognitio eius bonitatis.

Unde notandum est quod Dei voluntas nullo modo habet causam, sed est prima causa omnium. Nihilominus tamen potest ei aliqua ratio assignari dupliciter: scilicet vel ex parte volentis; et sic quaedam ratio divinae voluntatis est eius bonitas, quae est obiectum voluntatis divinae, et movet eam: unde ratio omnium eorum quae Deus vult, est divina bonitas: *Proverb. 16. 4. Universa propter semetipsum operatus est Deus.* Ex parte autem voliti ratio divinae voluntatis potest esse aliquod esse creatum; sicut dum vult coronare Petrum, quia legitime certavit; sed hoc non est causa volendi, sed est causa quod ita fiat. Sciendum tamen est, quod effectus sunt ratio voluntatis divinae ex parte voliti, ita scilicet quod effectus prior sit ratio ulterioris; sed tamen cum venitur ad primum effectum, non potest ultra assignari aliqua ratio illius effectus nisi voluntas divina: puta, Deus vult hominem habere manum, ut serviat rationi; et hominem habere rationem, quia voluit eum esse hominem: et hominem esse voluit propter perfectionem universi. Et quia hic est primus effectus in creatura, non potest assignari aliqua ratio universi ex parte creaturae, sed ex parte creatoris, quae est divina voluntas. Ergo secundum hunc modum, nec praedestinationis potest ex parte creaturae ratio aliqua assignari, sed solum ex parte Dei. Nam effectus praedestinationis sunt duo, scilicet gratia, et gloria. Effectuum autem qui ad gloriam ordinantur, potest quidem ex parte voliti assignari ratio, scilicet gratia: puta, Petrum coronavit, quia legitime certavit, et hoc quia fuit firmatus in gratia; sed gratiae quae est primus effectus, non potest aliqua ratio assignari ex parte hominis, quae sit ratio praedestinationis: quia hoc esset ponere, quod principium boni operis sit in homine ex seipso, et non per gratiam: quod est haeresis Pelagiana, quae dicit principium boni operis esse ex parte nostra. Sic ergo patet quod ratio praedestinationis est simplex Dei voluntas: propter quod dicit Apostolus, *Secundum propositum voluntatis suae.*

Qualiter autem intelligatur, quod Deus omnia facit, et vult propter suam bonitatem: sciendum est, quod aliqua operari propter finem, potest intelligi dupliciter. Vel propter finem adipiscendum, sicut infirmus accipit medicinam propter sanitatem, vel propter amorem finis diffundendi, sicut medicus operatur propter sanitatem alteri communicandam. Deus autem nullo exteriori a se bono indiget, secundum illud *Psal. 15. 2. Bonorum meorum non eges.* Et ideo cum dicitur, quod Deus vult, et facit omnia propter bonitatem suam, non intelligitur quod faciat aliquid propter bonitatem sibi communicandam, sed propter bonitatem in alios diffundendam. Communicatur autem divina bonitas creaturae rationali proprie, ut ipsa rationalis creatura eam cognoscat: et sic omnia quae Deus in creaturis rationalibus facit, creat ad laudem et gloriam suam, secundum illud *Isai. 43. 7. Omnem qui invocat nomen meum, in gloriam meam creavi eum*, ut scilicet cognoscat bonitatem, et cognoscendo laudet eam. Et ideo subdit Apostolus: *In laudem gloriae gratiae suae*, idest ut cognoscat quantum Deus sit laudandus, et glorificandus. Non dicit autem, In laudem iustitiae: nam iustitia ibi locum habet ubi invenitur debitum, vel etiam redditur; quod autem praedestinatur ad vitam aeternam, non est debitum, ut dictum est, sed gratia pure gratis data. Nec solum dicit, *Gloriae*, sed addit *gratiae*, quasi gloriosae gratiae; quae est gratia, in qua ostenditur magnitudo gratiae, quae consistit etiam in magnitudine gloriae, et in modo dandi: quia nullis meritis praecedentibus, sed adhuc immeritis existentibus eam dat. Unde *Rom. 5. 8. Commendat autem Deus suam caritatem in nobis: quoniam si cum adhuc peccatores essemus, secundum tempus Christus pro nobis mortuus est, multo magis nunc iustificati in sanguine ipsius, salvi erimus ab ira per ipsum:* et parum post: *Cum inimici essemus, reconciliati sumus Deo.* Patet ergo quod praedestinationis divinae nulla alia causa est, nec esse potest, quam simplex Dei voluntas. Unde patet etiam quod divinae voluntatis praedestinantis non est alia ratio quam divina bonitas aliis communicanda.

LECTIO II.

In qua gratificavit nos in dilecto Filio suo; in quo habemus redemptionem per sanguinem eius, remissionem peccatorum, secundum divitias gratiae eius.

Hic ponit Apostolus quartum beneficium, scilicet gratificationis in collatione gratiae: circa quod duo facit. Primo tangit huius beneficii collationem; secundo ostendit conferendi modum, et conditionem, ibi, *In quo habemus redemptionem per sanguinem eius.* Dicit ergo primo: Ego dico, quod praedestinati sumus in adoptionem filiorum in laudem gloriae gratiae suae, et dico gratiam in qua *gratificavit nos in dilecto Filio suo.*

Circa quod sciendum est, quod idem est aliquid esse gratum alicui, et esse dilectum ei: ille enim est mihi gratus quem diligo. Cum ergo Deus dilexerit nos ab aeterno: nam elegit nos ante mundi constitutionem in caritate, sicut dictum est: quomodo ergo in tempore gratificavit?

Et dicendum est, quod illos quos ab aeterno in seipso dilexit, in tempore, prout sunt in naturis propriis, gratificat: et illud quidem quod ab aeterno est, factum non est; quod vero in tempore est, fieri dicitur: unde hic Apostolus dicit: *Gratificavit*, idest gratos fecit, quod simus digni dilectione sua: *1. Ioan. 3. 1. Videte qualem caritatem dedit nobis Deus Pater, ut filii Dei nominemur, et simus.*

Consuevit autem distingui duplex gratia: scilicet gratis data, quae sine meritis datur: *Roman. 11. 6. Si autem gratia, iam non ex operibus; alioquin gratia iam non est gratia:* et gratia gratum faciens, quae nos facit Deo gratos et acceptos, de qua dicitur hic. Notandum est autem, quod aliqui diliguntur propter alium, et aliqui propter seipsos: cum enim aliquem multum diligo, diligo illum, et quidquid ad illum pertinet. Nos autem a Deo diligimur, sed non propter nos ipsos, sed in eo qui per seipsum dilectus est Patri; et ideo Apostolus addit: *In dilecto Filio*, pro quo scilicet nos diligit, inquantum sumus ei similes: dilectio enim fundatur super similitudine: unde dicitur *Eccli. 13. 19. Omne animal diligit sibi simile.* Filius autem est per naturam suam similis Patri; et ideo principaliter, et per se dilectus est; et ideo naturaliter, et excellentissimo modo est Patri dilectus. Nos autem sumus filii per adoptionem, inquantum scilicet sumus conformes Filio eius; et ideo quamdam participationem divini amoris habemus: *Ioan. 3. 35. Pater diligit Filium, et omnia dedit in manu eius: qui credit in Filium, habet vitam aeternam: Coloss. 1. 13. Transtulit nos in regnum Filii dilectionis suae.*

Deinde cum dicit, *In quo habemus redemptionem per sanguinem eius*, ponit modum ipsius. Circa hoc autem duo facit: quia primo proponit modum ex parte Christi; secundo ex parte Dei, ibi, *Secundum divitias gratiae eius.* Ex parte Christi ponit duplicem modum: nam Christus per duo nos gratificavit. Sunt enim duo in nobis quae repugnant gratificationi divinae, scilicet peccati macula, et poenae noxa: et sicut mors repugnat vitae, ita peccatum repugnat iustitiae; ita ut per hoc elongati a Dei similitudine, Deo grati non essemus. Sed per Christum nos gratificavit, primo quidem ablata poena: et quantum ad hoc dicit, quod in Christo habemus redemptionem, scilicet a servitute peccati: *1. Petr. 1. 18. Non corruptibilibus auro, vel argento redempti estis de vana vestra conversatione paternae traditionis; sed pretioso sanguine quasi agni immaculati Christi, et incontaminati: Apoc. 5. 9. Redemisti nos Deo in sanguine tuo.* Secundo dicimur redempti: quia a servitute, in qua propter peccatum detinebamur, nec per nos plene satisfacere poteramus, per Christum liberati sumus: quia moriendo pro nobis satisfecit Deo Patri, et sic abolita est noxa culpae: unde dicit, *In remissionem peccatorum: Ioan. 1. 29. Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccata mundi: Luc. ult. 46. Oportebat Christum pati, et resurgere a mortuis die tertia, et praedicari in nomine eius poenitentiam, et remissionem peccatorum.*

Modus autem ex parte Dei ponitur, cum dicit: *Secundum divitias gratiae eius;* quasi dicat: Quod Deus gratificans nos, non solum culpam remisit nobis, sed Filium suum dedit, qui pro nobis satisfecit, fuit ex superabundanti gratia qua voluit per hoc honorem humanae naturae conservare, dum quasi per iustitiam homines a servitute peccati, et mortis voluit liberare per mortem Filii sui. Et ideo dicit, *Secundum divitias gratiae eius;* quasi dicat: Hoc quod redempti sumus, et gratificati sumus per satisfactionem Filii eius, fuit ex abundanti gratia, et misericordia, prout immeritis tribuitur misericordia, et miseratio.

Haec autem quae dicta sunt, prosecuti sumus secundum expositionem Glossae: quae quidem expositio videtur exorta, quia idem continetur in uno quod in alio. Nam idem est dictu, *Elegit nos*, et *praedestinavit nos;* et idem dicitur per hoc quod dicit, *Ut essemus sancti, et immaculati;* et per hoc quod dicit, *In adoptionem filiorum.* Propter quod sciendum est, quod est consuetudo Apostoli, ut cum loquitur in aliqua difficili materia, quae immediate sequuntur, sunt praemissorum expositio, nec est ibi inculcatio verborum, sed expositio; et hunc modum servat hic Apostolus. Unde servato eodem verborum pondere, aliter a principio dividamus, et dicamus, quod pars ista *Benedictus Deus et Pater Domini nostri Iesu Christi*, dividitur in tres partes: quia Apostolus primo reddit gratiarum actionem, ibi, *Benedictus Deus etc.* secundo recitat omnium beneficiorum simul largitionem, ibi, *Qui benedixit nos in omni benedictione spirituali in caelestibus in Christo;* tertio ponit divinorum beneficiorum in speciali apertam expressionem, ibi, *Sicut elegit nos in ipso ante mundi constitutionem.* Haec dividitur in duas partes: quia primo beneficia distincte exprimit; secundo ea exponit, ibi, *Qui praedestinavit nos in adoptionem filiorum.* Explicat autem beneficia, primo quantum ad electionem; secundo quantum ad ea quae sequuntur, ibi, *Ut essemus sancti et immaculati in conspectu eius.* Exponit autem primo de electione. Est enim duplex electio, scilicet praesentis iustitiae, et praedestinationis aeternae. De prima *Ioan. 6. 71. Nonne duodecim vos elegi, et unus ex vobis diabolus est?* Et de hac Apostolus non intendit hic, quia ista non fuit ante mundi constitutionem;

et ideo statim manifestat de qua intelligit : quia de secunda , scilicet de aeterna praedestinatione: propter quod dicit: *Praedestinavit nos in adoptionem filiorum.* Et quia dicit *In Christo* , scilicet ut Christo essemus similes , et conformes , secundum quod adoptamur in filios ; ideo subdit : *In adoptionem filiorum , per Iesum Christum.* Hoc vero quod dixit, *In caritate*, exponit cum dicit : *In quo habemus redemptionem per sanguinem eius;* quasi dicat: Nos habemus etc. Quod vero dicit , *Et immaculati* , exponit cum dicit, *In remissionem peccatorum.* Hoc vero quod dicit , *In conspectu eius* , exponit dicens , *In laudem gloriae gratiae suae.*

LECTIO III.

Quae superabundavit in nobis in omni sapientia , et prudentia : ut notum faceret nobis sacramentum voluntatis suae , secundum beneplacitum eius quod proposuit in eo , in dispensatione plenitudinis temporum, instaurare omnia in Christo, quae in caelis , et quae in terra sunt , in ipso.

Positis beneficiis communiter omnibus collatis ; hic Apostolus ponit beneficia specialiter Apostolis collata. Dividitur autem haec pars in duas: quia primo ponit beneficia singulariter Apostolis collata ; secundo ostendit causam eorum, ibi, *In quo et nos sorte vocati sumus.* Circa primum tria facit : quia primo proponit singularia Apostolorum beneficia quantum ad excellentiam sapientiae ; secundo quantum ad specialem revelationem sacramenti absconditi , ibi, *Ut notum faceret nobis sacramentum voluntatis suae;* tertio exponit quod sit illud sacramentum , ibi , *Secundum beneplacitum eius quod proposuit in eo.* Dicit ergo primo: Dico quod secundum divitias gratiae eius omnes fideles communiter , tam vos , quam nos , habemus redemptionem et remissionem peccatorum per sanguinem Christi : *quae* quidem gratia *superabundavit in nobis* , idest abundantius fuit quam in aliis. Ex quo apparet temeritas illorum , ut non dicam error , qui aliquos sanctos praesumunt comparare Apostolis in gratia, et gloria. Manifeste enim patet ex verbis istis quod Apostoli habent gratiam maiorem quam aliqui alii sancti, post Christum, et Virginem matrem. Si vero dicatur alios sanctos tantum mereri posse quantum et Apostoli meruerunt, et per consequens tantam gratiam habere; dicendum est , quod bene argueretur , si gratia pro meritis daretur : quod si ita esset, iam non esset gratia , ut dicitur *Roman. 11.* Et ideo, sicut Deus praeordinavit aliquos sanctos ad maiorem dignitatem , ita et abundantiorem gratiam eis infudit ; sicut Christo homini , quem ad unitatem personae assumpsit , contulit gratiam singularem ; et gloriosam Virginem Mariam , quam in matrem elegit , et quantum ad animam , et quantum ad corpus gratia implevit : et sic Apostolos , sicut ad singularem dignitatem vocavit, ita et singularis gratiae privilegio dotavit : propter quod dicit Apostolus *ad Rom. 8. 23. Nos ipsi primitias Spiritus habentes :* Glossa : *Tempore prius, et ceteris abundantius.* Temerarium est ergo aliquem sanctum Apostolis comparare. Superabundavit ergo gratia Dei in Apostolis in omni sapientia : nam Apostoli praepositi sunt Ecclesiae sicut pastores: *Hierem. 3. 15. Dabo vobis pastores secundum cor meum , et pascent vos scientia, et doctrina.* Duo autem spectant ad pastores, scilicet ut sint sublimes in cognitione divinorum , et industrii in actione religionis. Nam subditi instruendi sunt in fide , et ad hoc necessaria est sapientia, quae est cognitio divinorum ; et quantum ad hoc dicit, *In omni sapientia : Lucae 21. 15. Ego dabo vobis os, et sapientiam , cui non poterunt resistere, nec contradicere omnes adversarii vestri.* Item gubernandi sunt subditi in exterioribus , et ad hoc necessaria est prudentia , dirigit enim in temporalibus ; et quantum ad hoc dicit, *Prudentia: Matth. 10. 10. Estote ergo prudentes sicut serpentes.*

Sic ergo apparet beneficium Apostolorum, quantum ad excellentiam sapientiae : sequitur eorum beneficium quantum ad excellentiam revelationis , ibi , *Ut notum faceret sacramentum voluntatis suae;* quasi dicat : Sapientia nostra non est ut sciamus naturas rerum , et siderum cursus, et huiusmodi ; sed in solo Christo : *1. Cor. 2. 2. Non enim iudicavi me scire aliquid inter vos, nisi Christum Iesum, et hunc crucifixum.* Unde non dicit : *Ut notum faceret sacramentum*, idest sacrum secretum , scilicet mysterium incarnationis , quod fuit ab initio absconditum. Causam autem huius sacramenti absconditi subdit, dicens, *Voluntatis.* Nam effectus futuri non cognoscuntur nisi cognitis causis suis ; sicut eclypsim futuram non cognoscimus nisi cognoscendo causam eius. Cum ergo causa mysterii incarnationis sit voluntas Dei, quia propter nimiam caritatem quam Deus habuit ad homines, voluit incarnari : *Ioan. 3. 16. Sic enim Deus dilexit mundum ut Filium suum unigenitum daret ;* voluntas autem Dei occultissima est : *1. Corinth. 2. 11. Quae Dei sunt, nemo novit nisi Spiritus Dei :* causa ergo incarnationis occulta fuit ; nisi quibus Deus revelavit per Spiritum sanctum , sicut Apostolus dicit *1. Corinth. 2.* Dicit ergo: *Ut notum faceret sacramentum* , idest sacrum secretum; quod ideo est secretum, quia *voluntatis suae : Matth. 11. 25. Confiteor tibi Pater , Domine caeli, et terrae: quia abscondisti haec a sapientibus, et prudentibus , et revelasti ea parvulis.* Item *Coloss. 1. 26. Mysterium quod absconditum fuit a saeculis, et generationibus; nunc autem manifestatum est sanctis eius , quibus voluit Deus notas facere divitias gloriae sacramenti huius.*

Quid autem sit hoc sacramentum, exponit dicens : *Secundum beneplacitum eius quod proposuit in eo.* Quae quidem sententia intricata est, et debet sic construi : *Ut notum faceret nobis sacramentum voluntatis suae :* quod quidem sacramentum est instaurare omnia in Christo, idest per Christum. Omnia , dico , *quae in caelis, et quae in terris sunt.* Instaurare, inquam , *in eo,* scilicet Christo, cum *dispensatione plenitudinis temporum ;* et hoc *secundum beneplacitum eius.* Ubi tria tangit, scilicet sacramenti causam, temporis congruitatem , et sacramenti utilitatem. Causam quodammodo tangit, cum dicit , *Secundum beneplacitum.* Licet autem quidquid Deo placet , bonum sit ; hoc tamen beneplacitum Dei anthonomastice bonum dicitur , quia per ipsum ad perfectam fruitionem bonitatis perducimur: *Psalm. 146. 11. Beneplacitum est Domino super timentes eum , et in eis qui sperant*

super misericordia eius : Roman. 12. 2. Ut probetis quae sit voluntas Dei bona, et beneplacens, et perfecta. Congruitas temporis fuit in dispensatione plenitudinis, de qua dicitur *Galat. 4. 4. At ubi venit plenitudo temporis , misit Deus Filium suum factum ex muliere.* Unde Apostolus hic excludit quaestionem frivolam , quam Gentiles quaerere consueverunt : ut enim dicitur *Iob 24. 1. Ab Omnipotente non sunt abscondita tempora.* Unde sicut omnia ordinat, et dispensat, ita et tempora, dispensando, et accommodando ea effectibus quos producit secundum congruentiam eorum. Sicut autem aliis effectibus ab eo productis tempora ordinata sunt , ita et certum tempus praeordinavit ab aeterno mysterio incarnationis: quod quidem tempus , secundum Glossam , existens fuit postquam homo convictus fuit de sua insipientia ante legem scriptam, dum scilicet creaturas colebat ut creatorem: ut dicitur *Roman. 1. 22. Dicentes se esse sapientes, stulti facti sunt :* et de impotentia per legem scriptam , quam implere non poterat : ut sic homines adventum Christi , de sua sapientia, et virtute non praesumentes, non contemnerent; sed quasi infirmi, et quodammodo ignari , Christum avidius affectarent. Et effectus huius sacramenti est *instaurare omnia :* nam inquantum facta sunt propter hominem, omnia instaurari dicuntur : *Amos 9. 11. Suscitabo tabernaculum David, quod cecidit, et reaedificabo aperturas murorum eius, et ea quae corruerant , instaurabo. Omnia* inquam , *quae in caelis* , idest angelos ; non quod pro angelis mortuus sit Christus ; sed quia redimendo hominem reintegratur ruina angelorum : *Psal. 109. 6. Implebit ruinas.* Ubi cavendus est error Origenis, ne per hoc credamus, angelos damnatos redimendos esse per Christum , ut ipse finxit : *et quae in terris* , inquantum caelestia terrenis pacificat : *Coloss. 1. 20. Pacificans per sanguinem crucis eius sive quae in terris, sive quae in caelis sunt :* quod est intelligendum quantum ad sufficientiam , etsi omnia non restaurentur quantum ad efficaciam.

LECTIO IV.

In quo etiam nos sorte vocati sumus, praedestinati secundum propositum eius qui operatur omnia secundum consilium voluntatis suae; ut simus in laudem gloriae eius nos qui ante speravimus in Christo.

Supra posuit Apostolus abundantiam gratiae quam ipse, et alii Apostoli a Christo receperunt. Ne autem crederet aliquis eos propriis meritis eam recepisse, ideo consequenter ostendit quod gratis eam receperunt, vocati a Deo , non propriis meritis. Dividitur autem pars ista in tres , quia primo proponit gratuitam vocationem; secundo voluntariam Dei praedestinationem, ibi, *Praedestinati secundum propositum eius qui operatur omnia secundum consilium voluntatis suae;* tertio utriusque finem, ibi , *Ut simus in laudem gloriae eius nos qui ante speravimus in Christo.* Dicit ergo : Dixi, quod huiusmodi gratia superabundavit in nobis, et quod in Christo omnia restaurata sunt ; *in quo etiam*, idest per Christum, *nos sorte sumus vocati* , idest non nostris meritis, sed divina electione: *Coloss. 1. 12. Gratias agentes Deo et Patri , qui dignos nos fecit in partem sortis sanctorum in lumine : Psalm. 30. 16. In manibus tuis sortes meae.* Ad huius autem intellectum sciendum est , quod multa fiunt inter homines quae fortuita videntur , et contingentia ; quae tamen sunt secundum divinam providentiam ordinata. Sors nihil aliud est quam exquisitio providentiae divinae de aliquo contingenti , et humano. Unde Augustinus *super illud Psalm. 30. In manibus tuis sortes meae* dicit , quod sors non est aliquid malum, sed in rebus dubiis divinam exquirens voluntatem. Est autem in sortibus triplex peccatum vitandum. Primo quidem superstitionis : nam omnis vana , et illicita religio superstitio est. Tunc ergo in sortibus incurritur peccatum illicitae superstitionis , quando in eis initur aliquod pactum cum daemonibus: unde dicitur *Ezech. 21. 21. Stetit Rex Babylonis in bivio, in capite duarum viarum divinationem quaerens : commiscens sagittas, interrogavit idola, exta consuluit.* Commiscere enim sagittas, ad sortilegium pertinet ; et interrogare idola, ad superstitionem. Et ibi sortilegium damnatur inter peccata ad superstitionem pertinentia. Secundo vitandum est peccatum tentationis Dei: nam quamdiu per se homo aliquid potest facere , et scire quid debeat facere, si tunc a Deo forte , vel aliquo alio tali exploret quid facere debeat, Deum tentat. Quando autem necessitas imminet , neque ipse per seipsum iuvari potest, tunc licite a Deo inquirit quid facere debeat: *2. Paralip. 20. 12. Cum ignoremus quid agere debeamus , hoc solum habemus residui ut oculos nostros dirigamus ad te.* Tertio vitandum est peccatum vanitatis : quod fit si de inutilibus, et impertinentibus ad nos inquiramus, ut puta de futuris contingentibus: unde dicitur *Act. 1. 7. Non est vestrum nosse tempora, vel momenta, quae Pater posuit in sua potestate.* Potest ergo secundum hoc triplex sors accipi, scilicet quaedam divisoria, quaedam consultoria , et quaedam divinatoria. Divisoria est , cum aliqui dividentes haereditatem, et concordare non valentes, mittunt sortes, puta anulum, vel chartam, vel aliquid tale, dicentes: Ille cuicumque evenerit, habebit partem istam in haereditate: et huiusmodi sortes possunt mitti licite: *Prov. 18. 18. Contradictiones comprimit sors, et inter potentes quoque diiudicat* , idest inter volentes dividere. Consultoria autem fit , quando quis dubitans quid facere debeat, consulit Deum, mittens sortes: *Ionae 1.* dicitur, quod quando supervenit tempestas illa in mari, consuluerunt Deum , sortem mittentes, ut scirent cuius peccato tempestas illa venisset: et hic modus licitus est, maxime in necessitatibus, et in electionibus potestatum saecularium. Unde faciunt rotulos de cera, in quorum quibusdam ponunt aliquas chartas , et in quibusdam non , quos bussolos vocant , ut illi quibus veniunt bussoli cum chartis, habeant voces in electione. Sed hoc ante adventum Spiritus sancti Apostoli fecerunt etiam in electione spirituali , *Act. 1.* quando sors cecidit super Mathiam. Sed hoc post adventum Spiritus sancti amplius non licet in praedictis electionibus : quia hoc faciendo, iniuriaretur Spiritui sancto. Credendum est enim quod Spiritus sanctus providet Ecclesiae suae de bonis pastoribus. Unde post adventum Spiritus sancti, quando Apostoli elegerunt septem dia-

conos, non miserunt sortes; et ideo in nulla electione ecclesiastica hoc modo licet. Divinatoria autem sors est inquisitio de futuris, soli divinae cognitioni reservatis ; et haec semper habet vanitatem admixtam , nec potest sine vitio curiositatis fieri. Quia ergo sors nihil aliud est quam inquisitio rerum quae ex divina voluntate fiunt ; gratia autem eius ex sola divina voluntate dependet : inde est quod gratia divinae electionis dicitur sors , quia Deus per modum sortis secundum occultam providentiam , non ex alicuius meritis , per gratiam internam vocat.

Deinde cum dicit , *Praedestinati secundum propositum voluntatis eius* , ponit voluntariam Dei praedestinationem, de qua dicitur *Roman. 8. 30. Quos praedestinavit , hos et vocavit.* Cuius quidem praedestinationis ratio non sunt merita nostra, sed mera Dei voluntas : propter quod subdit , *Secundum propositum eius : Roman. 8. 28. Scimus quoniam diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum , his qui secundum propositum vocati sunt sancti.* Quod autem secundum propositum praedestinaverit, probat: quia non solum hoc , sed etiam omnia alia quae Deus facit , operatur secundum consilium voluntatis suae: *Psalm. 134. 6. Omnia quaecumque voluit Dominus, fecit: Isa. 46. 10. Consilium meum stabit, et omnis voluntas mea fiet.* Non autem dicit , Secundum voluntatem, ne credas quod sit irrationabilis ; sed *secundum consilium voluntatis suae*, idest secundum voluntatem suam, quae est ex ratione; non secundum quod ratio importat discursum, sed secundum quod designat certam, et deliberatam voluntatem. Ultimo autem tangit finem utriusque , scilicet praedestinationis , et vocationis , scilicet laudem Dei : unde dicit: *Ut simus in laudem gloriae eius nos qui ante speravimus in Christo* , et per nos qui credimus in Christo, laudetur gloria Dei: *Isa. 35. 12. Montes , et colles cantabunt coram Deo laudem.* Laus autem gloriae Dei, ut dicit Ambrosius, est cum multi acquiruntur ad fidem ; sicut gloria medici est cum multos acquirit , et curat : *Eccli. 2. 9. Qui timetis Dominum , sperate in illum , et in oblectatione veniet vobis misericordia.*

LECTIO V.

In quo et vos , cum audivissetis verbum veritatis , Evangelium salutis vestrae, in quo et credentes signati estis Spiritu promissionis sancto , qui est pignus haereditatis nostrae in redemptionem acquisitionis , in laudem gloriae ipsius.

Postquam enarravit Apostolus beneficia collata communiter omnibus fidelibus , et exhibita specialiter Apostolis ; hic consequenter enumerat beneficia ipsis Ephesiis collata. Dividitur autem pars ista in duas : quia primo proponit beneficia eis exhibita ; secundo insinuat affectum suum ex ipsis beneficiis excitatum, ibi , *Propterea et ego audiens fidem vestram .... non cesso gratias agens pro vobis.* Prima iterum in tres dividitur , secundum tria beneficia eis exhibita : quia primo proponit beneficium praedicationis; secundo beneficium conversionis ad fidem , ibi , *In quo et credentes signati estis ;* tertio beneficium iustificationis , ibi , *Signati estis Spiritu promissionis sancto.* Dicit ergo quantum ad primum : *In quo* , scilicet Christo , *et vos cum audivissetis*, idest cuius beneficio, et virtute audivistis, *verbum veritatis* , idest verbum praedicationis , inquantum ipse Christus ad vos praedicatores misit: *Rom. 10. 14. Quomodo audient sine praedicante ; quomodo vero praedicabunt , nisi mittantur?* Item eodem *infra 17. Ergo fides ex auditu , auditus autem per verbum Dei.* Eius ergo beneficio audiunt , qui praedicatores eis mittit : *Luc. 11. 28. Beati qui audiunt verbum Dei, et custodiunt illud.* Hoc verbum praedicationis tripliciter commendat Apostolus. Primo a veritate, cum dicit , *Verbum veritatis:* quippe quia accipit originem a Christo , de quo dicitur *Ioan. 17. 17. Sermo tuus veritas est: Iac. 1. 18. Voluntarie genuit nos verbo veritatis suae.* Secundo quia est annuntiatio bona : unde dicit , *Evangelium ;* quod quidem annuntiat summum bonum , et vitam aeternam : et anthonomastice verbum fidei, Evangelium dicitur , quasi annuntiatio summi boni: *Isa. 52. 7. Quam pulchri pedes annuntiantis, et praedicantis pacem, annuntiantis bonum , praedicantis salutem : Ibidem 40. 9. Super montem excelsum ascende tu qui evangelizas Sion:* et hoc est quantum ad futura bona. Tertio describitur, et commendatur quantum ad bona praesentia, quia salvat: unde dicit, *Salutis vestrae*, idest quod creditum dat salutem : *Rom. 1. 16. Non enim erubesco Evangelium: virtus enim Dei est in salutem omni credenti: 1. Corinth. 15. 1. Notum autem vobis facio, fratres, Evangelium , quod praedicavi vobis , quod et accepistis , in quo et statis , per quod et salvamini.* Quantum autem ad beneficium conversionis ad fidem dicit : *In quo* , scilicet Christo , idest in cuius operatione , vos credentes *signati estis.* Quod quidem beneficium ideo apponitur fidei, quia fides necessaria est audientibus. Frustra enim quis audiret verbum veritatis, si non crederet ; et ipsum credere est per Christum : *Infra 2. 8. Gratia enim estis salvati per fidem: et hoc non ex vobis, donum enim Dei est.* Quantum vero ad beneficium iustificationis dicit : *Signati estis;* et hoc per Spiritum sanctum, qui datus est vobis : de quo dicit tria ; scilicet quod est signum , et quod est Spiritus promissionis, et quod est pignus haereditatis. Signum quidem est, inquantum per eum infunditur caritas in cordibus nostris, qua distinguimur ab his qui non sunt filii Dei; et quantum ad hoc dicit : *Signati estis* , idest divisi a grege diaboli: *Infra 4. 30. Nolite contristare Spiritum Dei, in quo signati estis in diem redemptionis.* Sicut enim homines gregibus suis apponunt signa , ut ab aliis distinguantur; ita Dominus gregem suum, idest populum suum, spirituali signo voluit signari. Dominus autem populum peculiarem habuit in veteri quidem testamento Iudaeos : *Ezech. 34. 31. Vos autem greges mei, greges pascuae meae, homines estis:* unde *Psalm. 94. 7. Nos autem populus eius , et oves pascuae eius.* Sed quia hic grex in pascuis corporalibus pascebatur , scilicet in doctrina corporali , et in bonis temporalibus : *Isai. 1. 19. Si volueritis, et audieritis me, bona terrae comedetis :* ideo eum Dominus corporali signo , scilicet circumcisionis , ab aliis separavit , et distinxit : *Gen. 17. 13. Eritque pactum meum in carne vestra.* Prius autem dicitur *2. Circumcidetis carnem praeputii ve-*

stri, ut sit in signum foederis inter me et vos. In novo autem testamento gregem habet populum christianum: *1. Pet. 2. 25. Conversi estis nunc ad pastorem, et Episcopum animarum vestrarum: Ioan. 10. 27. Oves meae vocem meam audiunt; et ego cognosco eas, et sequuntur me.* Sed grex iste pascitur in pascuis doctrinae spiritualis, et spiritualibus bonis: ideo eum signo spirituali ab aliis Dominus distinxit: hoc autem est Spiritus sanctus, per quem illi qui Christi sunt, distinguuntur ab aliis qui non sunt eius. Quia autem Spiritus sanctus amor est; ergo tunc Spiritus sanctus datur alicui, quando efficitur amator Dei, et proximi: *Roman. 5. 5. Caritas Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum qui datus est nobis.* Signum ergo distinctionis est caritas, quae est a Spiritu sancto: *Ioan. 13. 35. In hoc cognoscent omnes quia mei discipuli estis, si dilectionem habueritis ad invicem.* Spiritus ergo sanctus est quo signamur. Spiritus vero promissionis dicitur triplici ratione. Primo quia promissus est fidelibus: *Ezech. 36. 26. Spiritum novum ponam in medio vestri:* et *ibidem 37. 6. Dabo vobis spiritum novum.* Secundo quia datur cum quadam promissione: ex hoc enim ipso quod datur nobis, efficimur filii Dei: nam per Spiritum sanctum efficimur unum cum Christo: *Roman. 8. 9. Si quis autem Spiritum Dei non habet, hic non est eius:* et per consequens efficimur filii Dei adoptivi, ex quo habemus promissionem haereditatis aeternae: quia si filii, et haeredes, *Rom. 8.* Tertio dicitur pignus, inquantum facit certitudinem de promissa haereditate. Nam Spiritus sanctus, inquantum adoptat in filios Dei, est Spiritus promissionis, et ipsemet est signum promissionis adipiscendae. Sed, ut dicitur in Glossa, alia littera habet: *Qui est arrha haereditatis:* et forte melius: quia pignus est aliud a re pro qua datur; et redditur postquam ille qui pignus recipit, rem sibi debitam recipit. Arrha autem non est aliud a re pro qua datur; nec redditur, quia datur de ipso pretio, quod non est auferendum, sed complendum. Deus autem dedit nobis caritatem tamquam pignus, per Spiritum sanctum, qui est Spiritus veritatis, et dilectionis. Et ideo huiusmodi non est aliud quam quaedam particularis, et imperfecta participatio divinae caritatis, et dilectionis; quae quidem non est auferenda, sed perficienda: ideo magis proprie dicitur arrha quam pignus. Tamen potest nihilominus et pignus dici: nam per Spiritum sanctum Deus nobis diversa dona largitur; quorum quaedam manent in patria, ut caritas, quae numquam excidit, *1. Corinth. 13.* quaedam vero propter sui imperfectionem non manent, sicut fides, et spes, quae evacuabuntur, ut ibidem dicitur. Sic ergo Spiritus sanctus dicitur arrha per respectum ad ea quae manent, pignus vero per respectum ad ea quae evacuabuntur.

Ad quid autem signati simus, subdit dicens, *In redemptionem.* Nam si aliquis de novo aliqua animalia acquireret, et adderet gregi suo, imponeret eis signa acquisitionis illius. Christus autem acquisivit populum ex Gentibus: *Ioan. 10. 16. Alias oves habeo quae non sunt ex hoc ovili, et illas oportet me adducere:* et ideo impressit eis signum acquisitionis: *1. Petr. 2. 9. Gens sancta, populus acquisitionis: Act. 20. 28. Quam acquisivit sanguine suo.* Sed quia Christus acquisivit populum istum, non sic quod numquam fuerit suus, sed quia aliquando fuerat suus, sed opprimebatur a servitute diaboli, in quam peccando se redegit; ideo non dicit simpliciter, Acquisivit; sed addit *in redemptionem;* quasi dicat: Non simpliciter de novo acquisiti, sed quasi a servitute diaboli per sanguinem eius redempti: *1. Pet. 1. 18. Non corruptibilibus auro, vel argento redempti estis de vana vestra conversatione paternae traditionis, sed pretioso sanguine quasi agni immaculati Christi, et incontaminati.* Acquisivit ergo Christus nos redimendo, non quod accrescat inde aliquid Deo: quia bonorum nostrorum non indiget: *Iob 35. 7. Si iuste egeris, quid donabis ei, aut quid de manu tua recipiet?* Ad quid autem acquisiverit nos Christus, subdit: *In laudem gloriae ipsius,* idest ut ipse Deus laudetur: *Isaiae 43. 7. Qui invocat nomen meum, in gloriam meam creavi eum.*

LECTIO VI.

Propterea et ego audiens fidem vestram, quae est in Christo Iesu, et dilectionem in omnes sanctos, non cesso gratias agens pro vobis, memoriam vestri faciens in orationibus meis, ut Deus Domini nostri Iesu Christi pater gloriae, det vobis spiritum sapientiae, et revelationis in agnitionem eius, illuminatos oculos cordis vestri, ut sciatis quae sit spes vocationis eius, et quae divitiae gloriae haereditatis eius in sanctis, et quae sit supereminens magnitudo virtutis eius in nos qui credimus.

Postquam enumeravit Apostolus beneficia Ephesiis collata per Christum; hic ostendit quomodo affectus suus crevit ad eos. Dividitur autem haec pars in tres partes: quia primo praemittitur bonorum, quae audivit de eis, commemoratio; secundo de perceptis beneficiis gratiarum actio, ibi, *Non cesso gratias agens pro vobis;* tertio subditur pro futuris beneficiis eius oratio, ibi, *Memoriam vestri faciens in orationibus meis.* Bona autem quae de eis audivit, sunt duo. Unum, quo ordinantur ad Deum, et hoc est fides; et quantum ad hoc dicit: *Propterea et ego audiens fidem vestram, quae est in Christo Iesu:* quae quidem facit habitare Deum in homine: *Infra 3. 17. Habitare Christum per fidem in cordibus vestris.* Item corda purificat: *Act. 15. 9. Fide purificans corda eorum.* Item sine lege iustificat: *Roman. 3. 28. Arbitramur iustificari hominem per fidem sine operibus legis.* Secundum, quo ordinantur ad proximum, et hoc est dilectio; et quantum ad hoc dicit, *Et dilectionem,* idest opera caritatis: quae quidem dilectio est spirituale signum quod homo sit discipulus Christi: *Ioan. 13. 35. In hoc cognoscent omnes quia mei estis discipuli, si dilectionem habueritis ad invicem:* et *ibidem 34. Mandatum novum do vobis, ut diligatis invicem, sicut dilexi vos. Dilectionem,* dico, *in omnes sanctos:* nam omnes quos ex caritate diligimus, debemus eos diligere, vel ideo quia sancti sunt, vel ut sancti sint: *Galat. 6. 10. Dum tempus habemus, operemur bonum ad omnes, maxime autem ad domesticos fidei.*

Deinde cum dicit, *Non cesso gratias agens pro vobis*, agit Apostolus gratias de bonis, et beneficiis huiusmodi auditis, dicens: *Non cesso gratias agens pro vobis.*

Contra quia non semper poterat continue pro eis gratias agere. Respondeo. Apostolus dicit, *Non cesso*, idest horis debitis; vel *non cesso*: quia affectus gratias agendi pro vobis sine cessatione habitualiter est in me: *Coloss. 1. 9. Non cessamus pro vobis orantes, et postulantes ut impleamini agnitione voluntatis eius: Roman. 1. 9. Sine intermissione memoriam vestri facio semper in orationibus meis.*

Consequenter orat Apostolus pro beneficiis eis in futurum concedendis; et quantum ad hoc dicit: *Memoriam vestri faciens in orationibus meis.* Et haec dividitur in tres: quia primo proponit quaedam quae eis petit; secundo exponit ea, ibi, *In agnitionem eius*; tertio ostendit exemplar, et formam illorum, ibi, *Secundum operationem potentiae virtutis eius.* Dicit ergo quantum ad primum: Non solum gratias ago quantum ad beneficia praeterita quae recepistis, et quantum ad bona audita de vobis; sed etiam oro, ut omnino in futurum accrescant, *memoriam vestri faciens in orationibus meis*, pro his scilicet, *ut Deus Domini nostri Iesu Christi pater gloriae det vobis Spiritum sapientiae, et revelationis.* Ubi sciendum, quod Dominus noster Iesus Christus, et Deus, et homo est: et inquantum homo est, Deum habet, cum sit compositus ex anima, et corpore, quorum utrique, cum sint creaturae, competit Deum habere; secundum autem quod Deus est, Patrem habet *Ioan. 20. 17. Ascendo ad Patrem meum et Patrem vestrum, Deum meum et Deum vestrum.* Similiter etiam secundum quod Deus, est gloria Patris: *Hebr. 1. 3. Qui cum sit splendor gloriae, et figura substantiae eius.* Est etiam gloria nostra, quia ipse est vita aeterna: *1. Ioan. ult. 10. 20. Simus in vero Filio eius. Hic est verus Deus, et vita aeterna.* Sic ergo dicit, *Ut Deus Domini nostri Iesu Christi*, secundum quod est homo; et Pater eiusdem, secundum quod est Deus: *Pater*, inquam, *gloriae*, scilicet Christi, qui est gloria eius: *Proverb. 15. 1. Gloria patris filius sapiens.* Et gloriae nostrae, inquantum dat omnibus gloriam.

Deinde cum dicit, *Det vobis Spiritum sapientiae, et revelationis*, ponit ea quae petit, quae sunt duo. Ubi sciendum est, quod quaedam sunt dona communia omnibus sanctis, scilicet illa quae sunt necessaria ad salutem, ut fides, spes, caritas; et haec habebant, ut iam patet. Alia autem sunt dona specialia; et quantum ad hoc pro eis orat: primo quidem pro dono sapientiae; et quantum ad hoc dicit: *Ut det vobis Spiritum sapientiae*, quem nullus potest dare nisi Deus: *Sapient. 9. 17. Sensum autem tuum quis sciet, nisi tu dederis sapientiam, et miseris Spiritum sanctum tuum de altissimis?* Secundo orat pro dono intellectus; et hoc consistit in revelatione spiritualium secretorum: propter quod dicit, *Et revelationis*, quae etiam a solo Deo est: *Dan. 2. 28. Est Deus in caelis revelans mysteria.* Exponit autem quae sint ista quae petit: et primo quod pertinet ad donum sapientiae; secundo quod pertinet ad donum intellectus, ibi, *Ut sciatis quae sit spes vocationis eius.* Ad donum autem sapientiae pertinet cognitio divinorum. Unde petere donum sapientiae, est petere quod habeant cognitionem Dei: et hoc petit ibi, *In agnitionem Dei illuminatos oculos cordis vestri*; quasi dicat: Hoc peto, ut per Spiritum sapientiae habeatis *illuminatos oculos cordis vestri in agnitionem*, scilicet clariorem, *eius*, scilicet Dei: *Psalm. 12. 6. Illumina oculos meos, ne umquam obdormiam in morte.* Hoc est contra eos qui habent oculos illuminatos tantum ad temporalia cognoscenda; cum magis tamen sit necessarium, et etiam gloriosum cognoscere Deum: *Hier. 9. 23. Non glorietur sapiens in sapientia sua, et non glorietur dives in divitiis suis; sed in hoc glorietur qui gloriatur, scire, et nosse me.* Ad donum autem intellectus tria pertinentia ponit. Unum quantum ad statum praesentem, et duo quantum ad futurum. Ad statum vero praesentem pertinet spes, quae est necessaria ad salutem: *Rom. 8. 24. Spe enim salvi facti sumus*: et quantum ad hoc dicit: *Ut sciatis quae*, idest quanta sit, *spes vocationis eius*, idest virtus spei; et de quanta re sit: quae quidem et maxima est, quia de maximis: *1. Pet. 1. 3. Regeneravit nos in spem vivam per resurrectionem Iesu Christi ex mortuis:* et fortissima virtutum: *Hebr. 6. 18. Fortissimum solatium habeamus, qui confugimus ad tendendam propositam spem; quam sicut anchoram habemus animae tutam, ac firmam, et incedentem usque ad interiora velaminis.* Sed quia ea quae speramus, sunt de futura vita; ideo alia duo pertinent ad vitam futuram. Unum quidem pertinet ad omnes iustos communiter, quod est praemium essentiale; et quantum ad hoc dicit: *Et quae divitiae gloriae hereditatis eius in sanctis.* Ubi ponit quatuor ad illa dona pertinentia. Primum est quod sunt copiosissima; et quantum ad hoc dicit, *Divitiae: Proverb. 1. 23. Abundantia perfruetur, terrore malorum sublato: Psal. 111. 3. Gloriae, et divitiae in domo eius: Proverb. 8. 18. Mecum sunt divitiae, et gloria, opes superbae, et iustitia.* Secundo quod clarissima; et quantum ad hoc dicit, *Gloriae: Roman. 2. 10. Gloria autem, et honor, et pax omni operanti bonum.* Tertio quod sunt stabilissima; et quantum ad hoc dicit, *Haereditatis.* Ea enim quae haereditaria sunt, stabiliter possidentur: *Eccli. 31. 11. Stabilita sunt bona illius in Domino: Psalm. 15. 5. Dominus pars haereditatis meae, et calicis mei: tu es qui restitues haereditatem meam mihi.* Quarto quod erunt intima; et quantum ad hoc dicit, *In sanctis: Roman. 8. 18. Non sunt condignae passiones huius temporis ad futuram gloriam quae revelabitur in nobis: 2. Corinth. 4. 17. Supra modum in sublimitate gloriae pondus operatur in nobis.* Aliud quod ponit pertinens ad futuram gloriam, est quod specialiter pertinet ad Apostolos: unde dicit: *Et quae sit*, supple sciatis, *supereminens magnitudo virtutis eius in nos*, scilicet Apostolos; quasi dicat: Licet omnibus sanctis abundanter divitias gloriae tribuat, supereminentius tamen tribuet Apostolis. Magnitudo enim virtutis ostenditur in effectu. Unde quanto magis effectus virtutis divinae in aliquo invenitur, tanto ibi virtus divina maior ostenditur; licet in seipsa sit una, et indivisa. Et ideo quia maior effectus virtutis divinae est in Apostolis, ideo magnitudo virtutis erit in eis. Et quod maior sit in eis effectus, ostendit dicens, *Qui credimus*, idest qui sumus primitiae credentium: *2. Corinth. 4. 13.*

Nos credimus, propter quod et loquimur, scientes quod ille qui suscitavit Iesum, et nos cum Iesu suscitabit. Propter quod dicebat *2. Timoth. 1. 12. Scio cui credidi, et certus sum quia potens est depositum meum servare in illum diem.* Ideo illi inter vos, per quos alii instructi sunt, et vocati ad fidem, sicut doctores, praeeminentius praemiabuntur: quia, ut dicitur in Glossa, quoddam incrementum gloriae habebunt summi doctores ultra illud quod communiter omnes habebunt: propter quod *Dan. 12. 3.* docti assimilantur splendori firmamenti, sed doctores assimilantur stellis: *Qui autem docti fuerint, fulgebunt quasi splendor firmamenti; et qui ad iustitiam erudiunt multos, quasi stellae in perpetuas aeternitates.*

LECTIO VII.

Secundum operationem potentiae virtutis eius, quam operatus est in Christo, suscitans illum a mortuis; et constituens ad dexteram suam in caelestibus supra omnem Principatum, et Potestatem, et Virtutem, et Dominationem, et omne nomen quod nominatur, non solum in hoc saeculo, sed etiam in futuro.

Enumeratis beneficiis quae Apostolus conferenda optat Ephesiis in futurum; hic consequenter ponit formam, et exemplar illorum beneficiorum. Sicut autem vita Christi est forma, et exemplar iustitiae nostrae; ita et gloria, et exaltatio Christi est forma, et exemplar gloriae, et exaltationis nostrae. Ideo hic Apostolus duo facit: quia primo proponit formam exaltationis, beneficiorum, et donorum in generali; secundo manifestat eam in speciali, ibi, *Suscitans illum a mortuis.* Forma autem, et exemplar operationis divinae in nos, est operatio divina in Christo; et quantum ad hoc dicit: *Secundum operationem*, idest ad similitudinem operationis, *potentiae virtutis eius*, idest virtuosae potentiae Dei, *quam operatus est in Christo*, exaltans caput illud; supple, ita virtuose operabitur in nobis: *Philip. 3. 20. Salvatorem expectamus Dominum nostrum Iesum Christum, qui reformabit corpus humilitatis nostrae, configuratum corpori claritatis suae.* Nos autem exaltari ad similitudinem exaltationis Christi, frequenter legimus in Scriptura: *Rom. 8. 17. Si compatimur, ut et glorificemur.* Item *Apoc. 3. 21. Qui vicerit, dabo ei sedere mecum in throno meo; sicut et ego vici, et sedi cum Patre meo in throno eius.*

Consequenter explicat formam, et exemplar in speciali, manifestans ea quae pertinent ad exaltationem Christi, loquendo de Christo, inquantum est homo, dicens: *Suscitans illum a mortuis, et constituens ad dexteram suam in caelestibus.* Circa quod tria beneficia ponit exaltationis Christi. Primum est transitus de morte ad vitam; et quantum ad hoc dicit: *Suscitans illum a mortuis.* Secundum est exaltatio ad gloriam altissimam; et quantum ad hoc dicit: *Constituens illum ad dexteram suam.* Tertium est sublimatio ad potentiam maximam; et quantum ad hoc dicit. *Et omnia subiecit sub pedibus eius.* Dicit ergo quantum ad primum: Dico, quod hoc erit secundum operationem quam operatus est in Christo, scilicet Deus Pater, eadem virtute quam habet cum Christo. Unde et ipse Christus seipsum resuscitavit, et Deus Pater eum resuscitavit: *Rom. 8. 11. Si spiritus eius qui suscitavit Iesum a mortuis, habitat in vobis; qui suscitavit Iesum a mortuis, vivificabit et mortalia corpora vestra.* Quantum vero ad secundum dicit: *Constituens illum ad dexteram suam in caelestibus.* Quae quidem celsitudo gloriae potest tripliciter considerari, scilicet per comparationem ad Deum, per comparationem ad corporales creaturas, et per comparationem ad creaturas spirituales. Si ergo considerentur per comparationem ad Deum, sic constitutus est ad dexteram suam: quae quidem dextera non est intelligenda pars corporalis, quia, ut dicitur *Ioan. 4. 24. Spiritus est Deus;* sed metaphorice dicitur, ut sicut per dexteram intelligitur nobilior, et virtuosior pars hominis; ita cum dicimus Christum Iesum constitutum ad dexteram Dei, intelligatur secundum humanitatem constitutus in potioribus bonis Patris, et secundum divinitatem intelligatur aequalis Patri. Unde *Ps. 109. 1. Dixit Dominus Domino meo: Sede a dextris meis.* Item *Marc. ult. 19. Et Dominus quidem Iesus, postquam locutus est eis, assumptus est in caelum, et sedet ad dexteram Dei.* In comparatione vero ad corporales creaturas dicit, *In caelestibus:* nam corpora caelestia tenent supremum locum in comparatione ad alia corpora: *Infra 4. 10. Qui descendit, ipse est et qui ascendit super omnes caelos.* In comparatione vero ad spirituales creaturas, primo dicit, Christum exaltatum super aliquas specialiter; secundo super omnes generaliter, ibi, *Et super omne nomen quod nominatur, non solum in hoc saeculo, sed etiam in futuro.*

Ad horum autem intelligentiam sciendum est, quod novem sunt ordines angelorum: quorum quatuor Apostolus tangit hic, qui quidem sunt medii: nam supra eos sunt tres superiores, scilicet Throni, Cherubim, et Seraphim; sub eis autem sunt duo inferiores, scilicet Archangeli, et Angeli. Qui quidem novem ordines distinguuntur in tres hierarchias, idest sacros principatus: in quarum qualibet assignantur tres ordines. Sed in assignatione ordinum hierarchiae primae conveniunt omnes doctores in hoc, scilicet quod supremus ordo ipsius sit Seraphim, secundus Cherubim, tertius Throni. In assignatione vero ordinum aliarum duarum hierarchiarum, scilicet mediae, et infimae, discordant Dionysius, et Gregorius. Nam Dionysius in supremo ordine mediae hierarchiae ponit Dominationes, in secundo Virtutes, in tertio Potestates, descendendo; in supremo vero ordine infimae hierarchiae posuit Principatus, in secundo Archangelos, in tertio Angelos. Et haec assignatio ordinum concordat litterae praesenti: nam Apostolus ascendendo, incipit a supremo infimae hierarchiae, qui est septimus. Gregorius autem aliter ordinat: quia ponit Principatus in medio Dominationum, et Potestatum; quod pertinet ad secundum ordinem mediae hierarchiae: Virtutes vero ponit in medio Potestatum, et Archangelorum; quod pertinet ad supremum ordinem infimae hierarchiae. Et haec assignatio etiam fulcimentum habet ex verbis Apostoli *Coloss. 1. 16.* ubi dicit: *Sive Throni, sive Dominationes, sive Principatus, sive Potestates;* ubi illos ordines enumerat descendendo. Sed reservata or-

dinatione Gregorii, usquequo legamus Epistolam ad Colossenses, ad praesens viam Dionysii magis competentem praesenti litterae, prosequemur.

Ad cuius intellectum sciendum est, quod potest considerari tripliciter ordo rerum. Primo quidem secundum quod sunt in prima omnium causa, scilicet in Deo; secundo vero secundum quod sunt in causis universalibus; tertio secundum determinationem ad speciales effectus. Et quia omnia quae sunt in creaturis, ministrantur per angelos; ideo secundum triplicem acceptionem ordinis rerum, distinguuntur tres angelicae hierarchiae: ad quorum unam pertinet accipere rationes rerum in ipso rerum vertice, scilicet Deo; ad aliam vero pertinet accipere rationes rerum in causis universalibus; ad aliam vero, in propriis effectibus. Nam quanto mentes angelicae sunt superiores, tanto divinam illuminationem in maiori universalitate recipiunt. Et ideo ad supremam hierarchiam pertinet administratio rerum in comparatione ad Deum. Propter quod ordines hierarchiae istius denominantur per comparationem ad Deum: quia Seraphim dicuntur ardentes, et uniti Deo per amorem; Cherubim vero quasi lucentes, inquantum supereminenter divina secreta cognoscunt; Throni vero dicuntur sic, inquantum in eis Deus sua iudicia exercet. Et de istis tribus ordinibus nullam facit hic Apostolus mentionem. Ad mediam hierarchiam pertinet rerum administratio per comparationem ad causas universales: unde denominantur ordines hierarchiae illius nominibus ad potestatem pertinentibus, cum causae universales sint virtute, et potestate in inferioribus, et particularibus. Ad potestates autem, quae habent universale regimen, tria pertinent. Primo quod sit aliquis per imperium dirigens; secundo quod sint aliqui qui impedimenta executionis repellant; tertio quod sint aliqui qui ordinent qualiter alii imperium exequantur. Horum autem primum pertinet ad Dominationes, quae, ut dicit Dionysius, sunt liberae ab omni subiectione, nec ad exteriora mittuntur, sed eis qui mittuntur imperant; secundum vero pertinet ad virtutes, quae praebent facilitatem ad imperium implendum; tertium vero pertinet ad Potestates imperium exequentes. Ad infimam autem hierarchiam pertinet administratio rerum in comparatione ad speciales effectus: unde nominibus ad eos pertinentibus nuncupantur. Unde angeli dicuntur illi qui exequuntur ea quae pertinent ad salutem singulorum; Archangeli vero qui exequuntur ea quae pertinent ad salutem, et utilitatem magnorum; Principatus vero dicuntur illi qui praesunt singulis provinciis.

His ergo expositis, Christus super omnes est. De his vero quatuor Apostolus specialem mentionem facit. Cuius ratio est, quia horum quatuor ordinum nomina a dignitate imponuntur. Et quia agit de dignitate Christi; ideo hic specialiter eos nominat, ut ostendat Christum omnem dignitatem creatam excedere.

Consequenter cum dicit, *Et omne nomen quod nominatur, non solum in hoc saeculo, sed etiam in futuro,* ostendit Christum exaltatum esse communiter supra omnem creaturam spiritualem. Dixerat enim supra, Christum esse exaltatum super omnes creaturas spirituales, quae a potestate denominantur. Sed quia praeter illos Angelorum ordines, in sacra Scriptura quidam alii ordines caelestium spirituum inveniuntur, scilicet Seraphim: *Isa. 6.* et *Cherubim*, *Ezech. 10.* et *11.* et *12.* et Throni, in Psalmis, et de istis non fecerat mentionem; ideo ostendit Christum, secundum quod homo, supra omnes huiusmodi ordines esse exaltatum: propter quod subiungit, dicens: *Et super omne nomen quod nominatur non solum in hoc saeculo, sed etiam in futuro*, idest non solum super Principatus, sed super omne nominabile. Sciendum est enim, quod nomen imponitur ad cognoscendum rem: unde significat rei substantiam, cum significatum nominis sit definitiva ratio rei. Cum ergo dicit, *Et omne nomen quod nominatur*, dat intelligere quod exaltatus est supra omnem substantiam de qua potest haberi notitia, et quae possit nomine comprehendi. Quod dico, ut excludatur substantia divinitatis, quae incomprehensibilis est: unde Glossa dicit: *Supra omne nomen, idest nominabile.* Et ne intelligatur quod sit supra nomen Dei, ideo subdit, *Quod nominatur*: nam maiestas divina nullo nomine concludi, vel nominari potest. Addit autem: *Non solum in hoc saeculo, sed etiam in futuro:* quia multa fiunt in hoc saeculo quae notitia comprehendimus, et nominamus; quaedam tamen sunt in futuro saeculo quae hic comprehendi non possunt, nec etiam nominari: quia, ut dicitur *1. Corinth. 13. 9. Ex parte cognoscimus, et ex parte prophetamus.* Nominantur tamen haec a beatis, qui sunt in futuro saeculo. Huiusmodi autem sunt de quibus dicit Apostolus *2. Corinth. 12. 4. quod audivit arcana verba, quae non licet homini loqui.* Et tamen super haec omnia exaltatus est Christus: *Philip. 2. 9. Dedit illi nomen quod est super omne nomen.*

LECTIO VIII.

Et omnia subiecit sub pedibus eius, et ipsum dedit caput supra omnem Ecclesiam, quae est corpus ipsius, et plenitudo eius, qui omnia in omnibus adimpletur.

Supra egit Apostolus de exaltatione Christi et quantum ad eius transitum de morte ad vitam, in illa particula, *Suscitans illum a mortuis*, et de eius exaltatione ad gloriam altissimam, in illa particula, *Et constituens ad dexteram suam in caelestibus;* hic agit de eius exaltatione quantum ad potestatem maximam: circa quod duo facit: quia primo agit de Christi potestate respectu totius creaturae; secundo de eius potestate respectu Ecclesiae, ibi, *Et ipsum dedit caput supra omnem Ecclesiam.* Dicit ergo, quod respectu totius creaturae habet universalem potestatem: quia *omnia subiecit*, scilicet Deus Pater, *sub pedibus eius.* Ubi sciendum est, quod hoc quod dicit, *Sub pedibus*, potest accipi dupliciter. Uno modo, ut sit locutio figurativa, et similitudinaria, ut scilicet per hoc detur intelligi quod omnis creatura totaliter est subiecta potestati Christi: illud enim est nobis omnino subiectum quod pedibus conculcamus: et de ista potestate dicitur *Matth. ult. 18. Data est mihi omnis potestas in coelo, et in terra: Hebr. 2. 8. In eo enim quod ei omnia subiiciuntur, nihil dimisit non subiectum ei.* Alio modo, ut sit locutio metaphorica: nam per pedes

intelligitur infima pars corporis, per caput vero suprema. Licet autem in Christo divinitas, et humanitas non habeant rationem partis, tamen divinitas, quae est supremum in Christo, intelligitur per caput: *1. Cor. 11. 3. Caput vero Christi Deus;* humanitas vero, quae infima est, intelligitur per pedes: *Psal. 131. 7. Adorabimus in loco ubi steterunt pedes eius.* Est ergo sensus, quod omnia creata non solum subiecit Pater Christo, inquantum est Deus, cui ab aeterno omnia sunt subiecta, sed etiam humanitati eius.

Advertendum est autem hic, quod Christo subiiciuntur aliqua dupliciter: quia quaedam voluntarie, et quaedam involuntarie. Hoc autem Origenes non intelligens, sumpsit ex hoc verbo Apostoli occasionem erroris, dicens, quod omnia quae subiiciuntur Christo, participant salutem, quia ipse est vera salus; et ideo dixit, quod omnes daemones, et damnati aliquando salvabuntur, cum subiiciantur sub pedibus Christi. Hoc autem est contra sententiam Domini *Matth. 25. 41. Discedite a me maledicti in ignem aeternum, qui paratus est diabolo, et angelis eius:* et concludit in fine capituli *vers. ult. Ibunt hi in supplicium aeternum.* Dicendum est ergo, quod omnia subiecit sub pedibus eius; sed quaedam voluntarie tamquam Salvatori, puta iustos, qui in vita praesenti implent voluntatem Dei; et isti subiiciuntur ei, ut impleant eorum desiderium, et voluntatem, expectantes illud quod dicitur de bonis *Proverb. 10. 24. Desiderium suum iustis dabitur.* Quaedam vero subiiciuntur ei invite, tamquam Iudici, ut Christus de his suam voluntatem faciat; et isti sunt mali, de quibus potest intelligi illud *Luc. 19. 27. Verumtamen inimicos meos, illos qui noluerunt me regnare super se, adducite huc, et interficite coram me.*

Deinde cum dicit, *Et ipsum dedit caput supra omnem Ecclesiam*, agit de potestate Christi respectu Ecclesiae; circa quod tria facit: quia primo ponit habitudinem Christi ad Ecclesiam; secundo habitudinem Ecclesiae ad Christum; tertio exponit illam habitudinem. Quantum ad primum dicit: *Et ipsum dedit*, Deus Pater, *caput supra omnem Ecclesiam*, scilicet tam militantem, quae est hominum in praesenti viventium, quam triumphantem, quae est ex hominibus, et angelis in patria. Christus enim secundum quasdam communes rationes caput est etiam angelorum: *Coloss. 2. 10. Qui est caput omnis Principatus, et Potestatis;* sed secundum speciales rationes est Christus caput hominum spiritualiter. Nam caput triplicem habitudinem habet ad membra. Primo quidem quoad praeeminentiam in situ; secundo quoad diffusionem virtutum, quia ab eo omnes sensus derivantur in membra; item quoad conformitatem in natura. Sic ergo quantum ad praeeminentiam, et quantum ad diffusionem, Christus est caput angelorum: nam Christus praeest angelis, etiam secundum humanitatem: *Hebr. 1. 4. Tanto melior angelis effectus, quanto prae illis differentius nomen haereditavit.* Item Christus, etiam secundum quod homo, angelos illuminat, et in eos influit, ut Dionysius probat ex verbis *Isai. 63. 1.* scilicet, *Quis est iste, qui venit de Edon, tinctis vestibus de Bosra?* dicens haec verba esse supremorum angelorum. Quod autem sequitur, *Ego qui loquor iustitiam*, dicit esse verba Christi, eis immediate respondentis. Ex quo datur intelligi, quod non solum inferiores, sed etiam superiores angelos Christus illuminat. Quantum autem ad naturae conformitatem, Christus non est caput angelorum, quia non angelos apprehendit, sed semen Abrahae, ut dicitur *Hebr. 1.* sed est caput hominum tantum: *Cantic. 4. 9. Vulnerasti cor meum soror mea*, scilicet per naturam, *et sponsa* per gratiam. Quantum ad habitudinem Ecclesiae ad Christum dicit, *Quae est corpus eius*, scilicet inquantum est ei subiecta, et recipit ab eo influentiam, et habet naturam conformem cum Christo: *1. Corinth. 12. 12. Sicut enim corpus unum est, et habet multa membra, omnia autem membra corporis cum sint multa, unum tamen corpus sunt; ita et Christus: etenim in uno spiritu omnes nos in unum corpus baptizati sumus.* Exponit autem quod dixit: *Quae est corpus ipsius*, subdens, *Et plenitudo eius.* Quaerenti enim, cur in corpore naturali sint tot membra, scilicet manus, pedes, os, et huiusmodi, respondetur, hoc esse ideo ut deserviant diversis operibus animae, quarum ipsa potest esse causa, et principium, et quae sunt virtute in ipsa: nam corpus est factum propter animam, et non e converso: unde secundum hoc, corpus naturale est quaedam plenitudo animae. Nisi enim essent membra cum corpore completa, non posset anima suas operationes plene exercere. Similiter itaque est hoc de Christo, et de Ecclesia. Et quia Ecclesia est instituta propter Christum, dicitur quod Ecclesia est *plenitudo eius*, scilicet Christi, idest ut omnia quae virtute sunt in Christo, quasi quodammodo in membris ipsius Ecclesiae impleantur, dum scilicet omnes sensus spirituales, et dona, et quidquid potest esse in Ecclesia, quae omnia superabundanter sunt in Christo, ab ipso deriventur in membra Ecclesiae, et perficiantur in eis. Unde subdit: *Qui omnia in omnibus adimpletur*, scilicet dum hunc quidem, qui est membrum Ecclesiae, facit sapientem secundum perfectam sapientiam, quae est in ipso; illum vero iustum secundum perfectam iustitiam; et sic de aliis.

CAPITIS SECUNDI

LECTIO PRIMA

Ut vos, (1) cum essetis mortui delictis et peccatis vestris, in quibus aliquando ambulastis secundum saeculum mundi huius, secundum principem potestatis aeris huius, spiritus, qui nunc operatur in filios diffidentiae, in quibus et nos omnes aliquando conversati sumus in desideriis carnis nostrae, facientes voluntatem carnis, et eramus natura filii irae, sicut et ceteri.

Supra enumeravit Apostolus beneficia humano generi per Christum communiter exhibita; hic Apostolus commemorat eadem per comparationem ad eorum statum praeteritum. Status autem eorum praeteritus dupliciter considerari potest. Primo quidem quantum ad

(1) Ita communiter editiones quas vidimus Vulgatae conformes. In edit. Remigii Florentini. *Et vos convivificavit etc.* quam lectionem adoptasse videtur S. Thomas in Commentario.

statum culpae; secundo quantum ad statum gentilitatis eorum. Apostolus ergo duo facit: quia primo commemorat beneficia quantum ad primum statum eis exhibita; secundo commemorat ea per comparationem ad statum secundum, ibi, *Propter quod memores estote.* Prima iterum in duas: quia primo recitat Apostolus statum culpae ipsorum; secundo beneficium gratiae iustificationis, ibi, *Deus autem qui dives est in misericordia... convivificavit nos in Christo.* Prima iterum in duas: quia primo commemorat statum culpae quantum ad Gentiles; secundo quantum ad Iudaeos, ibi, *In quibus et nos omnes aliquando conversati sumus.* Prima iterum in duas: quia primo praemittit beneficii generalitatem; secundo subdit huius necessitatem, ibi, *Cum essetis mortui delictis, et peccatis vestris.* Dicit ergo: Dico, quod Deus magnifice operatur in fidelibus secundum operationem potentiae virtutis eius, quam operatus est in Christo; et hoc, quia suscitavit illum a mortuis. Secundum hanc ergo operationem ad huius operationis exemplum, *convivificavit nos*, vita scilicet gratiae, de morte peccati: *Osee 6. 3. Vivificabit nos post duos dies, in die tertia suscitabit nos, et vivemus in conspectu eius: Colos. 3. 1. Si consurrexistis cum Christo, quae sursum sunt quaerite, ubi Christus est in dextera Dei sedens.* Necessitatem vero huius beneficii ostendit, cum dicit: *Cum essetis mortui delictis, et peccatis vestris.* Ubi optime describit eorum culpam, primo quantum ad multitudinem, quia *cum essetis mortui*, scilicet morte spirituali, quae pessima est: *Psalm. 33. 22. Mors peccatorum pessima.* Peccatum enim mors dicitur, quia per ipsum homo a Deo, qui est vita, separatur: *Ioan. 14. 6. Ego sum via, veritas, et vita. Mortui*, inquam, *in delictis, et peccatis vestris*, ecce multitudo. *In delictis* quidem, quantum ad omissa: *Psalm. 18. 13. Delicta quis intelligit? et peccatis*, quantum ad commissa, *in quibus aliquando ambulastis.* Quod ideo dicit, ut multitudinem peccatorum exaggeret. Nam aliqui, si ad horam mortui sunt in peccatis, et in delictis, cessant tamen aliquando, et peccare desistunt; sed isti de malo in peius procedentes, et ambulantes, proficiebant. Simile habetur *Philip. 3. 18. Multi enim ambulant, quos saepe dicebam vobis, nunc autem et flens dico, inimicos crucis Christi: Hier. 2. 5. Ambulaverunt post vanitatem suam, et vani facti sunt.* Secundo describit eorum culpam quantum ad causam, quae ponitur duplex. Una ex parte huius mundi, quia alliciebantur a rebus mundi; et quantum ad hoc dicit: *Secundum saeculum mundi huius*, idest secundum saecularem vitam rerum mundanarum quae vos alliciunt: *1. Ioan. 2. 15. Si quis diligit mundum, non est caritas Patris in eo.* Propter quod praemittit, *Nolite diligere mundum.* Alia causa est ex parte daemonum, quibus serviebant, de quibus dicitur *Sapient. 4. 27. Infandorum idolorum cultura, omnis mali causa est, et initium*: et quantum ad hoc dicit: *Et secundum principem potestatis aeris huius.* Quam quidem causam describit tripliciter. Primo quidem quantum ad potestatem, dicens: *Secundum principem potestatis*, idest potestatem exercentem: non quod habeat eam naturaliter, cum nec dominus, nec creator sit ex natura; sed inquantum dominatur hominibus, qui se ei peccando subiiciunt: *Ioan. 12. 30. Nunc princeps huius mundi eiicietur foras:* et *14. 30. Venit princeps huius mundi, et in me non habet quidquam.* Secundo quantum ad habitationem, quia *aeris huius*, idest qui habet potestatem in hoc aere caliginoso.

Ubi sciendum est, quod de istis daemonibus duplex est opinio apud doctores. Quidam enim dixerunt, daemones qui ceciderunt, non fuisse de supremis ordinibus, sed de inferioribus, qui praesunt corporibus inferioribus. Constat autem totam creaturam corporalem administrari a Deo ministerio angelorum. Et haec est opinio Ioannis Damasceni, scilicet quod primus eorum qui ceciderunt, praeerat ordini terrestrium: quod forte sumptum est ex dicto Platonis, qui ponebat quasdam substantias caelestes, seu mundanas. Et secundum hoc exponitur hoc quod dicit, *Aeris huius*, idest ad hoc creati, ut praesiderent aeri huic. Alii vero volunt, et melius, quod fuerint de supremis ordinibus, ita quod hoc quod dicit, *Aeris huius*, sit ad ostendendum ipsum aerem esse habitationem ipsorum in poenam eorum. Unde Iudas *in sua Canonica vers. 6.* dicit: *Angelos vero, qui non servaverunt suum principatum, sed dereliquerunt suum domicilium, in iudicium diei magni, vinculis aeternis sub caligine reservavit.* Ratio autem quare non statim post eorum casum retrusi sunt in infernum, sed dimittuntur in aere, est, quia Deus noluit quod ipsis peccantibus eorum creatio totaliter frustraretur; et ideo dedit eos hominibus in exercitium, quo bonis praepararent coronam, malis autem aeternam mortem. Et quia usque ad diem iudicii est nobis tempus belli, et merendi; ideo usque tunc in aere permanebunt, post diem vero iudicii retrudentur in infernum.

Advertendum etiam, quod una littera habet *spiritus*, et sic est genitivi casus, et ponitur singulare pro plurali, quasi dicat spirituum; alia littera habet *spiritum*, et tunc est accusativi casus, ut dicatur: *Secundum principem spiritum*, idest qui princeps est spiritus. Tertio quantum ad operationem, ibi cum dicit: *Qui nunc operatur in filios diffidentiae*, idest in illos qui a se repellunt fructum passionis Christi, qui sunt filii diffidentiae: vel quia de aeternis non habent fidem, nec spem salutis per Christum; et in talibus princeps potestatis aeris huius libere operatur, ducens eos quo vult, de quibus *infra 4. 19.* dicitur: *Qui desperantes semetipsos tradiderunt impudicitiae, in operationem immunditiae:* vel *diffidentiae*, idest de quibus eis est diffidendum, idest qui ex malitia peccant; in quibus princeps huius mundi etiam operatur ad nutum. De his enim qui ex ignorantia, et infirmitate peccant, non est diffidendum, nec in eis princeps iste operatur ad nutum.

Sed contra. De nemine est desperandum quamdiu vivit. Respondeo. Dicendum est, quod de aliquo potest esse duplex spes. Una ex parte hominis; alia ex parte divinae gratiae. Et sic de aliquo potest desperari ex parte sua, de quo tamen desperandum non est ex parte Dei; sicut desperandum erat de Lazaro iacente in sepulcro, quod resurgeret ex parte sua; de quo tamen desperandum non erat ex parte Dei, a quo resuscitatus est. De illis ergo qui ex malitia sunt multum in peccatis demersi, si attendatur eorum virtus, desperari potest: *Psal. 68. 3. Infixus sum in limo profundi, et non est substantia;* non tamen si attendatur virtus divina. De istis autem filiis diffidentiae di-

citur *infra 5. 6. Nemo vos seducat inanibus verbis : propter hoc enim venit ira Dei in filios diffidentiae.*

Deinde cum dicit, *In quibus et nos omnes etc.* commemorat Apostolus statum culpae quantum ad Iudaeos, ostendens eos omnes in peccato fuisse, secundum illud *Roman. 3. 9. Causati sumus, Iudaeos, et Graecos omnes sub peccato esse.* Attendenda est tamen differentia circa hoc, quia Apostolus agens de culpa Gentilium, assignavit duas causas culpae fuisse; unam scilicet ex parte mundi, aliam ex parte daemonum, quos colebant. Quia ergo Iudaei erant similes Gentilibus in statu culpae quantum ad primam causam, non autem quantum ad secundam; ideo Apostolus non facit mentionem de culpa eorum, nisi quantum ad causam quae est ex parte mundi: circa quod tria facit. Primo commemorat eorum culpam quantum ad peccatum cordis; secundo quantum ad peccatum operis; tertio quantum ad peccatum originis. Peccatum vero cordis insinuat per desideria carnis; et quantum ad hoc dicit: *In quibus*, scilicet peccatis, et delictis, *nos omnes*, scilicet Iudaei, *aliquando conversati sumus*, agentes vitam nostram *in desideriis carnis nostrae*, idest carnalibus: *Tit. 3. 3. Eramus enim aliquando et nos insipientes, et increduli, errantes, et servientes desideriis, et voluptatibus variis: Roman. 13. 14. Carnis curam ne feceritis in desideriis.* Peccatum ergo operis nihil aliud est quam expressio interioris concupiscentiae. Est autem quaedam concupiscentia carnis, sicut sunt concupiscentiae naturales; puta cibi, per quam conservatur individuum, et venereorum, per quam conservatur species; et quantum ad hoc dicit: *Facientes voluntatem carnis*, idest ea in quibus caro delectatur: *Roman. 8. 8. Qui autem in carne sunt, Deo placere non possunt.* Quaedam vero est concupiscentia cogitationis, eorum scilicet quae non veniunt ex desideriis carnis, sed ex ipso appetitu animae, ut honoris ambitio, et propriae excellentiae, et huiusmodi; et quantum ad hoc dicit, *Et cogitationum*, idest exequentes illas concupiscentias, quae causantur ex instinctu cogitationum nostrarum. Peccatum vero originis insinuat, dicens: *Et eramus natura filii irae:* quod quidem peccatum ex primo parente non solum in Gentiles, sed etiam in Iudaeos transfunditur: *Roman. 5. 12. Sicut per unum hominem in hunc mundum peccatum intravit, et per peccatum mors; ita et in omnes homines mors pertransiit, in quo omnes peccaverunt.* Et sicut homines per baptismum mundantur a peccato originali solum quantum ad personas proprias, unde generant filios baptizandos; ita circumcisio mundabat ab originali personas solum, sed generabant adhuc circumcidendos; et hoc est quod dicit: *Eramus natura*, idest per originem naturae: non quidem naturae, ut natura est, quia sic bona est, et a Deo; sed naturae, ut vitiata est: *filii irae*, idest vindictae, poenae, et gehennae; et hoc *sicut et ceteri*, idest Gentiles.

LECTIO II.

Deus autem, qui dives est in misericordia, propter nimiam caritatem suam qua dilexit nos, cum essemus mortui peccatis, convivificavit nos in Christo, cuius gratia estis salvati, et conresuscitavit, et consedere fecit in caelestibus in Christo Iesu; ut ostenderet in saeculis supervenientibus abundantes divitias gratiae suae in bonitate super nos in Christo Iesu.

Postquam exaggeravit Apostolus statum culpae inficientis; hic commendat beneficium gratiae iustificantis: circa quam duo facit. Primo ipsum beneficium ponit; secundo ipsum exponit, ibi, *Gratia enim estis salvati per fidem.* Beneficium autem illud describit quantum ad tres causas. Primo quantum ad causam efficientem; secundo quantum ad causam formalem, seu exemplarem; tertio quantum ad causam finalem. Efficiens autem causa beneficii divini iustificantis est caritas Dei; et quantum ad hoc dicit: *Deus autem, qui dives est in misericordia, propter nimiam caritatem suam qua dilexit nos, cum essemus mortui peccatis, convivificavit nos in Christo.* Dicit autem, *Propter nimiam caritatem*, quia dilectionis divinae possumus considerare quadruplicem bonitatem, et efficientiam. Primo quia nos in esse produxit: *Sap. 11. 25. Diligis enim omnia quae sunt, et nihil odisti eorum quae fecisti.* Secundo quia imaginem suam nos fecit, et capaces beatitudinis suae: *Deut. 33. 2. Cum eo sanctorum millia. In dextera illius ignea lex. Dilexit populos: omnes sancti in manu illius sunt.* Tertio quia homines per peccatum corruptos reparavit: *Hier. 31. 3. In caritate perpetua dilexi te, et ideo attraxi te, miserans.* Quarto quia pro salute nostra Filium proprium dedit: *Ioan. 3. 16. Sic Deus dilexit mundum ut Filium suum unigenitum daret.*

Unde Gregorius: *O inaestimabilis dilectio caritatis! Ut servum redimeres, Filium tradidisti.* Dicit autem, *Qui dives est in misericordia*, quia cum amor hominis causetur ex bonitate eius qui diligitur, tunc homo ille qui diligit, diligit ex iustitia, inquantum iustum est quod talem amet. Quando vero amor causat bonitatem in dilecto, tunc est amor procedens ex misericordia. Amor autem quo Deus amat nos, causat in nobis bonitatem; et ideo misericordia ponitur hic quasi radix amoris divini: *Isai. 63. 7. Largitus est eis secundum indulgentiam suam, et secundum multitudinem misericordiarum suarum: Ibidem 15. Multitudo viscerum tuorum, et miserationum tuarum super me.* Dicitur autem Deus dives in misericordia, quia habet eam infinitam, et indeficientem, quod non habet homo. In tribus enim homo miseretur cum termino, et limitatione. Primo quidem largiendo beneficia temporalia; et haec misericordia est finita, non excedens limites propriae facultatis: *Tob. 4. 8. Quomodo potueris, ita esto misericors.* Sed Deus dives est etiam in omnes qui invocant illum, ut dicitur *Roman. 10.* Secundo est finita misericordia hominis, quia non remittit, nisi offensam propriam; et in hoc etiam modus esse debet, ut scilicet non sic passim remittat, ut ille cui remittit, efficiatur procacior, pronior, et facilior ad iterum offendendum: *Eccli. 8. 11. Etenim quia non profertur cito contra malos sententia, absque timore ullo filii hominum perpetrant mala.* Deo autem nihil nocere potest; et ideo potest omnem offensam remittere: *Iob 35. 6. Si peccaveris, quid ei nocebis?* et pa-

rum post : *Porro si iuste egeris , quid donabis ei ?* Tertio homo miseretur poenam remittendo; et in hoc etiam est modus servandus, scilicet ut non facias contra legis superioris iustitiam ; Deus autem poenam omnium remittere potest , cum non obstringatur aliqua superioris lege: *Iob 34. 13. Quem constituit alium super terram , et quem posuit super orbem quem fabricatus est ?* Sic ergo misericordia Dei est infinita , quia non coarctatur angustiis divitiarum, neque timore nocumenti restringitur , et neque lege superioris.

Causa vero exemplaris beneficii est , quia in Christo collata ; et quantum ad hoc dicit : *Et cum essemus mortui peccatis, convivificavit nos in Christo.* Ubi tangit triplex beneficium , idest iustificationis , resurrectionis a mortuis, et ascensionis in caelum; per quae tria Christo assimilamur. Dicit ergo quantum ad primum , ut legatur littera suspensive: *Deus autem, qui dives est in misericordia , propter nimiam caritatem suam qua dilexit nos , cum essemus mortui peccatis, convivificavit nos in Christo* , idest simul vivere fecit cum Christo : *Osee 6. 3. Vivificabit nos post duos dies , in die tertia suscitabit nos, et vivemus in conspectu eius.* Convivificavit , inquam , hic scilicet per vitam iustitiae: *Psal. 65. 9. Qui posuit animam meam ad vitam :* et hoc *in Christo*, idest per gratiam Christi : *cuius*, scilicet Christi, *gratia estis salvati: Rom. 8. 24. Spe enim salvi facti sumus.* Quantum vero ad secundum dicit : *Et conresuscitavit* nos cum Christo, quantum ad animam in re , et spe quantum ad corpus *: Roman. 8. 11. Qui suscitavit ipsum a mortuis, vivificabit et mortalia corpora nostra, propter inhabitantem spiritum eius in nobis.* Quantum vero ad tertium dicit : *Et consedere fecit in caelestibus in Christo Iesu* , scilicet nunc per spem, et tandem in futuro in re : quia , ut dicitur *Ioan. 12. 26. Ubi ego sum, illic et minister meus erit.* Item *Apoc. 3. 21. Qui vicerit , dabo ei sedere mecum in throno meo, sicut et ego vici , et sedi cum Patre meo in throno eius.* Utitur autem in his Apostolus praeterito pro futuro , enuntians tamquam iam factum quod futurum est, pro certitudine spei. Sic ergo *convivificavit* quantum ad animam, tandem *resuscitavit* quantum ad corpus , et *consedere fecit* quantum ad utrumque.

Consequenter cum dicit , *Ut ostenderet in saeculis supervenientibus abundantes divitias gratiae suae* , ostendit causam finalem collati beneficii. Quod quidem potest dupliciter legi : quia saecula supervenientia vel possunt accipi in vita ista, vel in vita futura. Si enim accipiantur in vita ista , tunc saeculum est quaedam mensura temporis , et periodus unius generationis, ut dicatur sic. Dico, quod nos, qui sumus primitiae dormientium , *convivificavit in Christo ;* et hoc *ut ostenderet in saeculis supervenientibus*, idest in his qui futuri sunt post nos , *abundantes divitias gratiae suae;* et hoc non meritis nostris , sed *bonitate* sua , quae est scilicet *super nos in Christo Iesu*, idest per Christum Iesum : *1. Tim. 1. 15. Iesus Christus venit in hunc mundum peccatores salvos facere , quorum primus ego sum. Sed ideo misericordiam consecutus sum, ut in me ostenderet Christus omnem patientiam ad informationem illorum qui crediturі sunt illi in vitam aeternam.* Sic ergo Deus largitus est sanctis primitivis abundantia dona gratiae, ut posteri facilius convertantur ad Christum. Vel potest aliter accipi saeculum, scilicet in alia vita , de quo dicitur *Eccli. 24. 14. Et usque ad futurum saeculum non desinam.* Sed licet ibi sit unum saeculum, quia ibi est aeternitas ; dicit tamen *in saeculis supervenientibus* , propter multitudinem sanctorum participantium aeternitatem ; ut dicantur ibi tot saecula , quot sunt aeternitates participatae. De his saeculis dicitur *in Psalm. 144. 13. Regnum tuum , regnum omnium saeculorum.* Dicit ergo secundum hunc sensum : Dico , quod vivificavit nos in spe , scilicet per Christum, vel in gratia, *ut ostenderet in saeculis supervenientibus* , idest in alia vita compleret, *abundantes divitias gratiae suae*, idest abundantem gratiam , quam etiam in hoc mundo ostendit dum multa dimittit peccata , et maxima dona concedit : quae quidem superabundat in vita alia, quia ibi indeficienter habetur : *Ioan. 10. 10. Ego veni ut vitam*, idest gratiae, *habeant* in hoc mundo, *et abundantius habeant* , scilicet gloriae in patria. Et hoc *in bonitate sua : Psal. 72. 1. Quam bonus Israel Deus ! Thren. 3. 25. Bonus est Dominus sperantibus in eum, animae quaerenti illum.* Et hoc *supra nos* , idest supra nostrum desiderium , supra nostrum intellectum , et supra capacitatem nostram: *Isa. 64. 4. Oculus non vidit , Deus , absque te , quae praeparasti expectantibus te.* Et hoc *in Christo Iesu*, idest per Christum Iesum: quia sicut gratia nobis confertur per Christum, ita et gloria , quae est gratia consummata: *Psal. 83. 12. Gratiam , et gloriam dabit Dominus.* Per ipsum enim beatificamur , per quem iustificamur. Dicit autem , *Ut ostenderet* , quia thesaurus gratiae in nobis est occultus , quia habemus ipsum in vasis fictilibus, ut dicitur *2. Cor. 4.* et *1. Ioan. 3. 1. Videte qualem caritatem dedit nobis Pater , ut filii Dei nominemur, et simus :* et parum post : *Nunc filii Dei sumus , et nondum apparuit quid erimus.* Sed ille thesaurus occultus , quia nondum apparuit , in saeculis supervenientibus ostenditur : quia in patria omnia erunt nobis aperta quae ad manifestam sanctorum gloriam pertinent : *Roman. 8. 18. Non sunt condignae passiones huius temporis ad futuram gloriam quae revelabitur in nobis.*

LECTIO III.

Gratia enim estis salvati per fidem, et hoc non ex vobis , Dei enim donum est , non ex operibus , ut ne quis glorietur. Ipsius enim sumus factura , creati in Christo Iesu in operibus bonis, quae praeparavit Deus , ut in illis ambulemus.

Supra commemorans Apostolus beneficium Dei, quo liberati sumus a peccato , interposuerat quod gratia Christi eramus salvati ; nunc autem illud probare intendit : circa quod duo facit: primo enim proponit intentionem suam ; secundo manifestat propositum , ibi, *Et hoc non ex vobis , Dei enim donum est.* Dicit ergo primo : Bene dixi , *Cuius gratia estis salvati ;* et certe adhuc dico secure : *enim*, pro quia, *estis salvati gratia : 1. Corinth. 15. 10. Gratia Dei sum id quod sum : Rom. 3. 24. Iustificati gratis per gratiam ipsius.* Idem enim est salvari, et iustificari. Salus enim importat liberationem a periculis : unde perfecta salus

hominis erit in vita aeterna, quando ab omnibus periculis immunis erit; sicut navis dicitur esse salvata, quando venit ad portum: *Isa. 60. 18. Occupabit salus muros tuos, et portas tuas laudatio.* Huius autem salutis spem suscipiunt homines, dum in praesenti iustificantur a peccato, et secundum hoc dicuntur salvati esse, secundum illud *Rom. 8. 24. Spe enim salvati sumus.* Haec autem salvatio gratiae est per fidem Christi. Concurrit enim ad iustificationem impii simul cum infusione gratiae motus fidei in Deum in adultis: *Luc. 8. 48. Vade in pace: fides tua te salvum fecit: Rom. 5. 1. Iustificati enim ex fide pacem habeamus.*

Deinde cum dicit, *Et hoc non ex vobis etc.* manifestat quod dixerat: et primo quantum ad fidem, quae est fundamentum totius spiritualis aedificii; secundo quantum ad gratiam, ibi, *Ipsius enim sumus factura.* Circa primum excludit duos errores: quorum primus est. Quia dixerat quod per fidem sumus salvati, posset quis credere quod ipsa fides esset a nobis, et quod credere in nostro arbitrio constitutum est: et ideo hoc excludens dicit: *Et hoc non ex vobis.* Non enim sufficit ad credendum liberum arbitrium, eo quod ea quae sunt fidei, sunt supra rationem: *Eccli. 3. 25. Plurima supra sensum hominis ostensa sunt tibi: 1. Corinth. 2. 11. Quae Dei sunt nemo novit nisi Spiritus Dei.* Et ideo quod homo credat, hoc non potest ex se habere, nisi Deus det, secundum illud *Sapient. 9. 17. Sensum autem tuum quis sciet, nisi tu dederis sapientiam, et miseris Spiritum sanctum tuum de altissimis?* Propter quod subdit: *Dei enim donum est*, scilicet ipsa fides: *Philip. 1. 29. Vobis autem donatum est pro Christo, non solum ut in eum credatis, sed etiam pro eo patiamini;* et *1. Corinth. 12. 9. Alii enim datur fides in eodem spiritu.* Secundo excludit alium errorem. Posset enim aliquis credere quod fides daretur nobis a Deo merito operum praecedentium; et ad hoc excludendum subdit; *Non ex operibus*, scilicet praecedentibus, hoc donum meruimus aliquando, quod salvati sumus: quoniam hoc est ex gratia, ut supra dictum est, secundum illud *Rom. 11. 6. Si autem gratia, iam non ex operibus: alioquin gratia iam non est gratia.* Subdit autem rationem, quare Deus salvat homines per fidem absque meritis praecedentibus: *Ut ne quis glorietur*, in seipso, sed tota gloria in Deum referatur: *Psal. 113. 1. Non nobis, Domine, non nobis, sed nomini tuo da gloriam; 1. Corinth. 1. 29. Ut non glorietur omnis caro in conspectu eius. Ex ipso autem vos estis in Christo Iesu.*

Deinde cum dicit, *Ipsius enim factura sumus*, manifestat quod dixerat quantum ad gratiam; circa quod duo facit. Primo manifestat gratiae infusionem; secundo declarat gratiae praedestinationem, ibi, *Quae praeparavit Deus, ut in illis ambulemus.* Duo autem ad rationem gratiae pertinent, quae etiam iam dicta sunt: quorum primum est ut id quod est per gratiam, non insit homini per seipsum, vel a seipso, sed ex dono Dei; et quantum ad hoc dicit: *Ipsius enim factura sumus:* quia scilicet quidquid boni nos habemus, non est ex nobis ipsis, sed ex Deo faciente: *Psalm. 99. 3. Ipse fecit nos, et non ipsi nos: Deuter. 32. 6. Nonne ipse est pater tuus, qui possedit, fecit, et creavit te?* et continuatur immediate cum praecedenti, ut dicatur: *Ne quis glorietur*, quia scilicet *ipsius factura sumus.* Vel potest continuari cum eo quod supra dixerat, *Gratia enim salvati sumus.* Secundo pertinet ad rationem gratiae ut non sit ex operibus praecedentibus; et hoc exprimitur in hoc quod subdit, *Creati.* Est enim creare, aliquid ex nihilo facere. Unde quando aliquis iustificatur sine meritis praecedentibus, dici potest creatus, quasi ex nihilo factus. Haec autem actio, scilicet creatio iustitiae, fit virtute Christi Spiritum sanctum dantis: propter quod subdit, *In Christo Iesu*, idest per Christum Iesum: *Galat. ult. 15. In Christo enim Iesu neque circumcisio aliquid valet, neque praeputium, sed nova creatura; Psal. 103. 30. Emitte Spiritum tuum, et creabuntur.* Ulterius non solum datur nobis habitus virtutis, et gratiae, sed interius per Spiritum renovamur ad bene operandum: unde subdit, *In operibus bonis*, quia scilicet ipsa bona opera sunt nobis a Deo: *Isa. 26. 12. Omnia enim opera nostra operatus es in nobis.* Et quia quos praedestinavit, hos et vocavit, scilicet per gratiam, ut dicitur *Rom. 8.* ideo subdit de praedestinatione, dicens: *Quae*, scilicet bona opera, *praeparavit Deus.* Nihil enim aliud est praedestinatio quam praeparatio beneficiorum Dei; inter quae beneficia computantur et ipsa bona opera nostra. Dicitur autem Deus nobis aliqua praeparare, inquantum disposuit se nobis daturum: *Psal. 64. 10. Parasti cibum illorum.* Sed ne aliquis intelligeret bona opera sic esse nobis praeparata a Deo, ut nihil ad illa per liberum arbitrium cooperaremur; ideo subdit: *Ut in illis ambulemus;* quasi dicat: Sic nobis ea praeparavit, ut ea nos ipsi nobis per liberum arbitrium impleremus: *Dei enim adiutores sumus*, ut dicitur *1. Corinth. 3. 9.* Propter quod dicebat de seipso Apostolus *1. Corinth. 15. 10. Gratia eius in me vacua non fuit, sed abundantius omnibus laboravi; non ego autem, sed gratia Dei mecum.* Signanter autem dicit, *Ambulemus*, ut designet boni operis profectum, secundum illud *Ioan. 12. 35. Ambulate dum lucem habetis: Infra 5. 8. Ut filii lucis ambulate.*

LECTIO IV.

Propter quod memores estote (1) quod aliquando vos, qui Gentes eratis in carne, qui dicebamini praeputium ab ea quae dicitur circumcisio in carne manufacta; qui eratis illo in tempore sine Christo, alienati a conversatione Israel, et hospites testamentorum, promissionis spem non habentes, et sine Deo in hoc mundo; nunc autem in Christo Iesu vos, qui aliquando eratis longe, facti estis prope in sanguine Christi.

Prosecuto beneficio Dei Gentilibus exhibito quantum ad liberationem a peccato; hic recitat Apostolus beneficium eis exhibitum in liberatione a statu Gentilitatis: circa quod duo facit. Primo commemorat conditionem status praeteriti; secundo recitat beneficia eis exhibita in statu praesenti, ibi, *Nunc autem in Christo Iesu vos qui aliquando eratis longe, facti estis prope.* Circa

(1) *Legit Vulgata* Quod aliquando vos Gentes in carne, qui dicimini.

primum duo facit. Primo commemorationis status praeteriti ponit exhortationem; secundo ipsemet status praeteriti declarat conditionem, ibi, *Quod aliquando vos Gentes eratis.* Dicit ergo: *Propter quod*, ut scilicet advertere possitis quod omnia sint nobis data ex Dei gratia, *memores estote: Deut. 9. 7. Memento, et ne obliviscaris, quomodo ad iracundiam provocaveris Deum tuum in solitudine: Deut. 16. 3. Memineris diei egressionis tuae de Ægypto, omnibus diebus vitae tuae.* Secundo cum dicit, *Quod aliquando vos Gentes eratis*, commemorat praeteriti status conditionem: et primo quantum ad mala quae habebant; secundo quantum ad bona quibus privabantur, ibi, *Qui eratis in illo tempore sine Christo etc.* Circa primum ponit tria mala. Primo Gentilitatis crimen, quod idolis serviebant, cum dicit: *Quia aliquando vos Gentes eratis: 1. Corinth. 12. 2. Scitis quoniam cum Gentes essetis, ad simulacra muta prout ducebamini euntes.* Quidam vero libri habent: *Vos, qui Gentes eratis*; et tunc pendet constructio usque ibi, *Nunc autem in Christo Iesu vos, qui aliquando eratis longe, facti estis prope.* Secundo recitat eorum carnalem conversationem, cum dicit, *In carne*, idest carnaliter viventes: *Rom. 8. 8. Qui autem in carne sunt, Deo placere non possunt.* Tertio recitat contemptus eorum vilipensionem, qua a Iudaeis vilipendebantur: unde dicit: *Qui dicebamini praeputium*, idest circumcisio, *ab ea*, scilicet circumcisione, *quae dicitur circumcisio manufacta in carne*, idest a Iudaeis tali circumcisione circumcisis. Et dicit, *Manufacta*, ad differentiam circumcisionis spiritualis, de qua dicitur *Coloss. 2. 11. In quo circumcisi estis circumcisione non manufacta in expoliatione corporis carnis, sed in circumcisione Christi, consepulti ei in baptismo:* et sequitur parum post *13. Vos cum mortui essetis in delictis, et praeputio carnis vestrae, convivificavit cum illo, condonans vobis omnia delicta.*

Deinde cum dicit, *Qui eratis illo in tempore sine Christo etc.* commemorat bona quibus privabantur: et primo participatione sacramentorum; secundo Dei cognitione, ibi, *Et sine Deo in hoc mundo.* Circa primum ponit tria sacramenta quorum participatione privabantur. Primo Christi dignitate: unde dicit: *Qui eratis illo tempore sine Christo*, idest sine promissione Christi, quae facta est Iudaeis: *Hierem. 23. 5. Suscitabo David germen iustum: et regnabit Rex, et sapiens erit: Zach. 9. 9. Exulta satis filia Sion, iubila filia Hierusalem: ecce Rex tuus venit ibi iustus, et salvator.* Secundo tangit societatem sanctorum qua privabantur quamdiu in gentilitate permanebant, cum dicit: *Alienati a conversatione Israel:* quia scilicet Iudaeis cum Gentilibus non erat licitum conversari: *Deuter. 7. 3. Non inibis cum eis foedus, neque misereberis eorum, neque sociabis cum eis coniugia: Ioan. 4. 9. Non enim coutuntur Iudaei Samaritanis.* Et quantum ad illos qui in Iudaismo recipiebantur contemptibiliter, cum fiebant proselyti: unde subditur: *Et hospites testamentorum;* quasi dicat: Huiusmodi proselyti, quando convertebantur ad Iudaeos, et fiebant proselyti, non sicut cives, sed sicut hospites recipiebantur ad percipiendum testamenta Dei. Dicit autem, *Testamentorum*, in plurali, quia Iudaeis vetus testamentum erat exhibitum, et novum erat promissum: quia, ut dicitur *Eccli. 44. 25. testamentum suum confirmavit super caput Iacob.* Quod potest intelligi de veteri testamento. Promiserat enim Deus dare aliud testamentum: *Baruch 2. 35. Statuam illis testamentum alterum sempiternum.* Hoc autem reddit illis quorum adoptio est filiorum Dei, et gloria, et testamentum, ut dicitur *Rom. 9.* Ponit etiam aliud beneficium quo privabantur, scilicet spem futurorum bonorum, cum dicit: *Promissionis spem non habentes:* quia, ut dicitur *Galat. 3. 16. Abrahae dictae sunt promissiones, et semini eius.* Ulterius ponit summam damnificationem qua damnificabantur, scilicet ob Dei ignorantiam, ibi, *Et sine Deo in hoc mundo*, idest sine cognitione Dei: *Psal. 75. 1. Notus in Iudaea Deus;* non autem Gentibus, ut dicitur *1. Thess. 4. 5. Non in passione desiderii, sicut et Gentes quae ignorant Deum:* quod tamen intelligitur de cognitione quae est per fidem: nam de cognitione naturali dicitur *Rom. 1. 21. Qui cum cognovissent Deum, non sicut Deum glorificaverunt, aut gratias egerunt.*

Consequenter cum dicit, *Nunc autem in Christo Iesu vos, qui aliquando eratis longe, facti estis prope*, commemorat beneficia eis exhibita in statu conversionis per Christum. Circa quod duo facit: quia primo ostendit quomodo facti sunt participes bonorum, quibus ante privabantur; secundo ostendit quod ad illa bona non sicut hospites, sed sicut cives recipiuntur, ibi, *Ergo non estis hospites, et advenae.* Prima iterum in duas: quia primo commemorat huiusmodi beneficia in generali; secundo in speciali, ibi, *Ipse enim est pax nostra, qui fecit utraque unum.* Dicit ergo primo: Dixi, quod in illo tempore eratis sine Christo, alienati a conversatione Israel; *nunc autem*, idest postquam conversi estis ad Christum, *vos qui estis in Christo*, idest qui ei adhaeretis per fidem, et caritatem: *1. Ioan. 4. 16. Qui manet in caritate, in Deo manet, et Deus in eo: Galat. ult. 15. In Christo enim Iesu neque circumcisio aliquid valet, neque praeputium, sed nova creatura: vos*, inquam, *qui aliquando eratis longe*, idest elongati a Deo, non loco, sed merito: *Psal. 118. 15. Longe a peccatoribus salus:* et a conversatione sanctorum, et participatione testamentorum, ut dictum est: iam *facti estis prope*, Deo scilicet, et sanctis eius, et testamentis: *Isa. 60. 4. Filii tui de longe venient, et filiae tuae de latere surgent: Marc. 8. 3. Quidam enim ex eis*, scilicet gentibus, *de longe venerunt*, scilicet de regione dissimilitudinis, et statu gentilitatis. *Vos* autem modo *facti estis prope*, scilicet *in sanguine Christi*, idest per sanguinem eius, quo vos Christus attraxit: *Ioan. 12. 32. Ego si exaltatus fuero a terra, omnia traham ad me ipsum.* Et hoc propter nimiam caritatem, quae potissime in morte crucis manifestatur: *Hierem. 31 3. In caritate perpetua dilexi te; ideo attraxi te miserans.*

LECTIO V.

Ipse enim est pax nostra, qui fecit utraque unum, et medium parietem maceriae solvens, inimicitias in carne sua, legem mandatorum decretis evacuans, ut duos condat in semetipso, in uno novo homine faciens pacem, ut reconciliet ambos

in uno corpore Deo per crucem, interficiens inimicitias in semetipso. Et veniens evangelizavit pacem vobis, qui longe fuistis, et pacem iis qui prope: quoniam per ipsum habemus accessum ambo in uno Spiritu ad Patrem.

Commemoratis beneficiis collatis ipsis Ephesiis in generali per Christum; hic ea commemorat in speciali: circa quod duo facit. Primo ostendit qualiter appropinquaverunt populo Iudaico; secundo qualiter propinquiores facti sunt Deo, ibi, *Ut reconciliet ambos in uno corpore Deo per crucem.* Prima iterum in tres: quia primo ostendit causam appropinquationis; secundo modum; tertio finem; secunda ibi, *Et medium parietem maceriae solvens:* tertia ibi, *Ut duos condat in semetipso in uno novo homine.* Causa autem appropinquationis est Christus: propter quod dicit: *Ipse enim est pax nostra, qui fecit utraque unum.* Et est emphatica locutio ad maiorem rei expressionem; quasi dicat: Bene dico quod facti estis prope; sed hoc factum est per Christum, quia *ipse est pax nostra*, idest causa pacis nostrae: unde dicebat *Ioan. 14. 27. Pacem meam do vobis.* Hic autem modus loquendi fieri consuevit quando totum quod est in effectu, dependet ex causa; sicut cum dicimus de Deo, quod ipse est salus nostra, quia quidquid salutis est in nobis, causatur a Deo. Quia ergo quidquid pacis est in nobis, causatur a Christo, et per consequens quidquid appropinquationis: quia homo quando pacificatus est cum alio, secure potest ambulare, seu appropinquare ad ipsum: ideo dicit, quod *est pax nostra.* Nam in eius nativitate angeli annuntiaverunt pacem: *Luc. 2. 14. Gloria in altissimis Deo, et in terra pax hominibus bonae voluntatis.* Ipso etiam Christo in corpore existente, mundus maximam pacem habuit, qualem ante non habuerat: *Psalm. 71. 7. Orietur in diebus eius iustitia, et abundantia pacis.* Ipse etiam resurgens pacem annuntiavit: *Luc. ult. 36.* dixit eis: *Pax vobis.* Sequitur: *Qui fecit utraque unum:* quia scilicet Christus utrumque populum, videlicet Iudaeorum colentium Deum verum, et Gentilium ab huiusmodi Dei cultura alienatorum, coniunxit in unum: *Ioan. 10. 16. Alias oves habeo, quae non sunt ex hoc ovili, et illas oportet me adducere, et vocem meam audient, et fiet unum ovile, et unus pastor: Ezech. 37. 22. Rex unus erit omnibus imperans, et non erunt ultra duae gentes, nec dividentur amplius in duo regna.* Modus autem appropinquationis ostenditur, cum subdit: *Et medium parietem maceriae solvens.* Hic autem modus est per remotionem eius quod dividebat. Debemus autem ad intellectum litterae imaginari unum magnum campum, et multos homines ibi congregatos; in quo quidem per medium protendatur et elevetur unus paries dividens eos, ita quod non videatur populus unus, sed duo. Quicumque ergo removeret parietem, coniungeret illorum hominum congregationem in turbam unam, et efficeretur populus unus. Sic intelligendum est quod hic dicitur. Mundus enim iste est sicut ager: *Matth. 13. 38. Ager est mundus:* hic autem ager, scilicet mundus, plenus est hominibus: *Genes. 1. 28. Crescite, et multiplicamini, et replete terram.* In isto autem agro est paries, quia quidam sunt ex una parte, quidam ex alia. Hic autem paries potest dici lex vetus, secundum carnales observantias, in qua Iudaei conclusi custodiebantur, ut dicitur *Galat. 3. 23. Sub lege custodiebamur conclusi in eam fidem quae revelanda erat: Cant. 2. 9. Ipse stat post parietem nostrum:* quia videlicet Christus per veterem legem figurabatur. Christus autem hunc parietem removit; et ita cum nullum remaneret interstitium, factus est populus unus Iudaeorum, et Gentium. Et hoc est quod dicit: Dico, quod *fecit utraque unum*, hoc modo, scilicet *solvens medium parietem.* Parietem, dico, maceriae, non muri. Tunc enim est paries maceriae, quando lapides in eo non conglutinantur caemento, nec ad hoc erigitur ut duret in perpetuum, sed usque ad tempus praefinitum. Vetus ergo lex est paries maceriae propter duo. Primo quia non conglutinabatur caritate, quae est quasi caementum conglutinans singulos sibi invicem, et omnes simul Christo: *Infra 4. 3. Soliciti servare unitatem spiritus in vinculo pacis.* Vetus enim lex est timoris, inducens homines per poenas, et comminationes ad observantias mandatorum. Et si qui illo tempore legis eam ex caritate observabant, iam pertinebant ad novum testamentum, ut dicit Augustinus, quod est lex amoris: *Rom. 7. 15. Non enim accepistis spiritum servitutis iterum in timore: sed accepistis spiritum adoptionis filiorum.* Secundo vetus lex est paries maceriae, quia non fuit data ut perpetuo duraret, sed usque ad tempus praefinitum: *Gal. 4. 1. Quanto tempore haeres parvulus est, nihil differt a servo, cum sit dominus omnium, sed sub tutoribus, et actoribus est usque ad praefinitum tempus a patre: ita et nos cum essemus parvuli, sub elementis mundi eramus servientes.*

Sed hic incidit quaestio: quia dicit, *Parietem maceriae solvens.* Contrarium dicitur *Matth. 5. 17. Non veni solvere legem, sed adimplere.*

Respondeo. Dicendum est, quod in veteri lege erant praecepta moralia, et caeremonialia. Moralia quidem praecepta Christus non solvit, sed adimplevit, superaddendo consilia, et exponendo ea quae scribae, et pharisaei male intelligebant: unde dicebat *Matth. 5. 20. Nisi abundaverit iustitia vestra plus quam scribarum, et pharisaeorum, non intrabitis in regnum caelorum:* et iterum *43. Dictum est antiquis: Diliges proximum tuum, et odio habebis inimicum tuum. Ego autem dico vobis: Diligite inimicos vestros, benefacite his qui oderunt vos.* Caeremonialia vero praecepta solvit quidem quantum ad eorum substantiam, sed adimplevit quantum ad illud quod figurabant, adhibens figuratum figurae. Est ergo intelligendum quod hic dicit, *Solvens*, scilicet quantum ad observantiam legis carnalis. Et solvere hoc, scilicet parietem maceriae, est solvere inimicitias quae erant inter Iudaeos, et Gentiles: quia isti volebant legem servare, illi vero minime; ex quo oriebatur inter eos ira, et invidia. Sed certe has inimicitias Christus solvit *in carne sua* assumpta. Nam in eius nativitate statim pax hominibus annuntiata est, *Lucae 2.* Vel *in carne sua*, scilicet immolata: quia, ut dicitur *infra 5. 2. tradidit semetipsum pro nobis oblationem, et hostiam Deo.* In quo quidem sacrificio impleta sunt omnia illa sacrificia, et cessaverunt: *Hebr. 10. 14. Una enim oblatione consummavit in sempiternum sanctificatos.*

Quid autem sit iste paries, insinuat dicens, quod

est lex mandatorum; quasi dicat: *Solvens parietem*, hoc est *legem mandatorum decretis evacuans.* Dicitur autem lex vetus lex mandatorum, non quia aliae leges mandatis careant: nova enim lex mandata habet: *Ioan. 15. 34. Mandatum novum do nobis;* sed propter duo. Primo quidem propter magnum numerum mandatorum legalium, intantum quod ab hominibus servari non possent, secundum illud *Act. 15. 10. Hoc est onus quod neque nos, neque patres nostri portare potuimus: Iob 11. 6.* quod *multiplex sit lex eius.* Vel dicitur *mandatorum*, idest factorum: *Rom. 3. 27. Ubi est ergo gloriatio? Exclusa est. Per quam legem? Factorum? Non, sed per legem fidei.* Unde sicut baptismus Ioannis dicitur baptismus aquae, quia tantum exterius mundabat, interius autem non sanctificabat; ita et lex vetus dicitur lex factorum, quia praecipiebat tantum quid facere deberent, sed non conferebat gratiam, per quam ad legem implendam iuvarent. Lex vero nova dirigit in agendis praecipiendo, et iuvat ad implendum, gratiam conferendo. Evacuans, dico, sicut imperfectum evacuatur per perfectum, et umbra per veritatem: *1. Corinth. 13. 10. Cum autem venerit quod perfectum est, evacuabitur quod ex parte est,* scilicet imperfectio, et umbra veteris legis; de qua *Heb. 10. 1. Umbram enim habens lex futurorum bonorum:* et hoc *decretis*, idest praeceptis novi testamenti, per quae excluditur lex: *Levit. 26. 10. Comedetis vetustissima veterum,* idest praecepta legis naturae simul cum nova lege; et praeceptis eius susceptis, *vetera proiicietis*, idest caeremonialia praecepta veteris legis quantum ad eorum substantiam, ut dictum est.

Finem vero appropinquationis ostendit, dicens: *Ut duos condat in semetipso in uno novo homine.* Qui quidem finis est, ut dicti duo populi efficiantur unus populus. Quae autem uniuntur, oportet uniri in aliquo uno; et quia lex dividebat, non poterant in lege uniri. Christus autem legi succedens, et fides eius, sicut veritas figurae, eos in semetipso condidit: *Ioan. 17. 22. Ut sint unum, sicut et nos unum sumus: Matt. 18. 20. Ubi enim sunt duo, vel tres congregati in nomine meo, ibi ego sum in medio eorum.* Et hoc *in uno novo homine faciens pacem*, idest in semetipso Christo; qui dicitur novus homo propter novum modum suae conceptionis: *Hier. 31. 22. Creavit Dominus novum super terram: femina circumdabit virum.* Item propter novitatem gratiae quam contulit: *Gal. ult. 15. In Christo enim Iesu neque circumcisio aliquid valet, neque praeputium, sed nova creatura: Infra 4. 23. Renovamini spiritu mentis vestrae, et induite novum hominem qui secundum Deum creatus est.* Item propter nova mandata quae attulit: *Ioan. 13. 34. Mandatum novum do vobis, ut diligatis invicem, sicut dilexi vos.* Et licet ista videatur esse intentio Apostoli, tamen in Glossa paries duplicatur, quia ex parte Iudaeorum ponitur lex quasi obstaculum, ex parte vero Gentium est idolatria.

Consequenter cum dicit, *Ut reconciliet ambos in uno corpore Deo*, ostendit qualiter Deo appropinquaverunt: circa quod duo facit. Primo manifestat eorum reconciliationem ad Deum; secundo ponit manifestationem reconciliationis, ibi, *Et veniens evangelizavit pacem vobis qui longe fuistis, et pacem iis qui prope.* Sciendum est, quod dilectio proximi est via ad pacem Dei: quia, ut dicitur *1. Ioan. 4. 15. qui enim non diligit fratrem suum quem videt, Deum quem non videt, quomodo potest diligere?* et Augustinus dicit, quod nullus putet habere pacem cum Christo, si discors fuerit cum Christiano. Primo ergo ponit pacem hominum invicem factam per Christum, et exinde pacem hominum ad Deum: propter quod dicit: *Ut reconciliet ambos* iam unitos *in uno corpore* Ecclesiae, scilicet in Christo: *Roman. 12 5. Multi unum corpus sumus in Christo.* Reconciliet, inquam, Deo per fidem, et caritatem: *2. Corinth. 5. 19. Deus erat in Christo mundum reconcilians sibi.* Et hoc fecit *per crucem, interficiens inimicitias in semetipso:* quia Iudaeorum, et Gentilium, quae erant per legem, inimicitias interfecit, implens figuras veteris testamenti; sed inimicitias quae erant inter Deum, et homines per peccatum, interfecit in semetipso, quando per mortem crucis delevit peccatum: *Galat. 1. 4 Qui dedit semetipsum pro peccatis nostris: Hebr. 9. 28. Christus semel oblatus est, ad multorum exhaurienda peccata.* Dicit ergo: *Interficiens inimicitias*, idest peccata, *in semetipso*, in immolatione corporis sui: *Coloss. 1. 20. Pacificans per sanguinem crucis eius sive quae in caelis, sive quae in terris sunt: Rom. 5. 10. Cum inimici essemus, reconciliati sumus Deo per mortem Filii eius:* Item *Coloss. 1. 19. In Christo complacuit omnem plenitudinem habitare, et per eum reconciliare omnia in ipso.* Quia ergo Christus satisfecit sufficienter pro peccatis nostris, consequens fuit ut soluto pretio fieret reconciliatio.

Manifestationem vero huius reconciliationis ponit, dicens: *Et veniens evangelizavit pacem vobis qui longe fuistis, et pacem iis qui prope.* Ponit autem primo pacis, seu reconciliationis annuntiationem; secundo pacis causam, et rationem, ibi, *Quoniam per ipsum habemus accessum ambo in uno Spiritu ad Patrem.* Est ergo manifestata Dei reconciliatio ad hominem per Christum: quia ipse Christus non solum reconciliavit nos Deo, et interfecit inimicitias; sed etiam *veniens*, scilicet in carne, *evangelizavit*, idest annuntiavit, *pacem.* Vel *veniens* post resurrectionem, quando stetit in medio discipulorum, et dixit eis, *Pax vobis, Luc. ult. 1.* et *Ioan. 20. Isa. 61. 1. Ad annuntiandum mansuetis misit me, ut mederer contritis corde:* et *52. 7. Quam pulchri pedes supra montes annuntiantis, et praedicantis pacem, annuntiantis bonum, praedicantis salutem! Evangelizavit*, inquam, non uni populo tantum, sed vobis Gentibus, *qui longe fuistis*, quibus etsi non in persona propria, tamen per Apostolos suos annuntiavit pacem: *Matth. ult. 19. Euntes ergo docete omnes gentes, baptizantes eos: Isa. 33. 13. Audite qui longe estis, quae fecerim, et cognoscite vicini fortitudiuem meam: et pacem iis qui prope:* supple, annuntiavit Christus in persona propria: *Rom. 15. 8. Dico enim Christum Iesum ministrum fuisse circumcisionis propter veritatem Dei, ad confirmandas promissiones patrum: Isa. 54. 15. Ecce accola veniet qui non erat mecum, advena quondam tuus adiungetur tibi.* Causam autem pacis, et formam ostendit dicens: *Quoniam per ipsum habemus accessum ambo*, idest duo populi, *in uno Spiritu*, idest uniti unione Spiritus sancti: *Infra 4. 3. Soliciti servare unitatem Spiritus in vinculo pacis: 1. Corinth. 12. 11. Haec au-*

tem omnia operatur unus atque idem Spiritus. Sic autem habemus accessum ad Patrem per Christum, quoniam Christus operatur per Spiritum sanctum: *Rom. 8. 9. Si quis autem Spiritum Christi non habet, hic non est eius.* Et ideo quidquid fit per Spiritum sanctum, etiam fit per Christum. Per hoc etiam quod dicit, *Ad Patrem*, intelligendum est quod etiam pertinet ad totam Trinitatem, quia propter essentiae unitatem in Patre est Filius, et Spiritus sanctus; et in Spiritu sancto Pater, et Filius. Ideo cum dicit, *Ad Patrem*, specialiter ostendit quod quidquid Filius habet, a Patre habet, et ab eo etiam se habere recognoscit.

LECTIO VI.

Ergo iam non estis hospites, et advenae, sed estis cives sanctorum, et domestici Dei, superaedificati super fundamentum Apostolorum, et Prophetarum, ipso summo angulari lapide Christo Iesu; in quo omnis aedificatio constructa crescit in templum sanctum in Domino; in quo et vos coaedificamini in habitaculum Dei in Spiritu sancto.

Ostenso supra, quod ad spiritualia beneficia simul admissi sunt Gentiles cum Iudaeis; hic ostendit quod in illis beneficiis Gentiles non sunt minoris dignitatis quam sint ipsi Iudaei; sed aeque plenarie ad Christi beneficia sunt admissi: circa quod duo facit: quia primo proponit intentum; secundo manifestat propositum per exemplum, ibi, *Superaedificati super fundamentum Apostolorum, et Prophetarum.* Circa primum duo facit. Primo excludit id quod erat in statu praeterito a statu praesenti; secundo concludit id quod competit praesenti statui, ibi, *Sed estis cives sanctorum, et domestici Dei.* Quia ergo Apostolus concludendo inducit hoc quod dicit: *Ergo iam non estis hospites, et advenae:* considerandum est, quod similitudo sequitur ex praemissis. Primo quidem ex hoc quod ambo coniuncti, sunt Deo reconciliati; secundo quod ambo habent accessum in uno Spiritu ad Patrem. Quia ergo simul sunt configurati toti Trinitati, Patri ad quem habent accessum, Filio per quem, Spiritui sancto in quo uno accedunt; in nullo deficiunt a spiritualium bonorum participatione.

Ad intellectum autem litterae sciendum est, quod collegium fidelium quandoque in Scripturis vocatur domus, secundum illud *1. Timoth. 3. 15. Ut scias quomodo in domo Dei oporteat te conversari, quae est Dei Ecclesia:* quandoque autem vocatur civitas, secundum illud *Psalm. 121. 3. Hierusalem quae aedificatur ut civitas.* Civitas enim habet collegium polyticum, domus autem oeconomicum: inter quae quidem duplex differentia invenitur. Nam qui sunt de collegio domus, communicant sibi in actibus privatis; qui vero sunt de collegio civitatis, communicant sibi in actibus publicis. Item qui sunt in collegio domus, reguntur ab uno, qui vocatur paterfamilias; sed qui sunt in collegio civitatis, reguntur a Rege: ita enim est paterfamilias in domo, sicut Rex in regno. Sic igitur collegium fidelium aliquid habet de civitate, et aliquid de domo. Sed si consideretur rector collegii, pater est: *Matth. 6. 9. Pater noster qui es in caelis: Hier 3. 19. Patrem vocabis me, et post me ingredi non cessabis:* et sic collegium est domus. Si vero ipsos subditos consideres, sic civitas est: quia communicant sibi in actibus praecipuis, scilicet fidei, spei, et caritatis. Et hoc modo si fideles considerentur in se, est collegium civitatis; si vero rector collegii attendatur, est collegium domus. Et ideo Apostolus duo verba ponit hic, scilicet *hospites, et advenae.* Hoc enim sunt hospites ad domum quod advenae ad civitatem: hospes enim dicitur, quasi extraneus a domo: *Eccli. 29. 31. Vita nequam, hospitandi de domo in domum;* advena vero est qui extraneus venit ad civitatem. Ac si dicat Apostolus: Olim eratis extranei a collegio fidelium, sicut hospites ad domum, et advenae ad civitatem, quemadmodum et proselyti ad legem veterem; sed nunc non est ita, quia *iam non estis hospites, et advenae: Isa. 54. 15. Ecce accola veniet qui non erat mecum, advena quondam tuus adiungetur tibi.*

Consequenter cum dicit, *Sed estis cives sanctorum etc.* concludit quod convenit statui praesenti, dicens: *Sed estis cives sanctorum, et domestici Dei;* quasi dicat: Quia collegium fidelium dicitur civitas in comparatione ad subditos, et domus in comparatione ad rectorem; collegium ad quod vocati estis, est civitas sanctorum, et domus Dei: *Psalm. 86. 3. Gloriosa dicta sunt de te, civitas Dei.* Unde Augustinus: *Duas civitates faciunt duo amores. Nam amor Dei usque ad contemptum sui,* scilicet hominis amantis, *facit civitatem Hierusalem caelestem; amor vero sui usque ad contemptum Dei, facit civitatem Babylonis.* Quilibet ergo vel est civis sanctorum, si diligit Deum usque ad contemptum sui: *Proverb. ult. 21. Omnes domestici vestiti sunt duplicibus;* si vero diligit se usque ad contemptum Dei, est civis Babylonis.

Consequenter cum dicit, *Superaedificati super fundamentum Apostolorum, et Prophetarum,* manifestat propositum. Consuetum est in Scripturis, quod in figura quae methonimia dicitur, continens ponatur pro contento, sicut quandoque domus pro his qui sunt in domo. Secundum hunc ergo modum loquitur Apostolus de his qui sunt in domo Dei, scilicet de fidelibus, sicut de una domo, et comparat eos aedificio; et circa hoc duo facit: quia primo proponit intentum; secundo ostendit quod huius aedificii participes facti sunt ipsi Ephesii, ibi, *In quo et vos coaedificamini in habitaculum Dei in Spiritu.* Circa primum duo facit. Primo proponit huius aedificii fundamentum; secundo ipsius constructionem, seu complementum, ibi, *In quo omnis aedificatio constructa crescit in templum sanctum in Domino.* Fundamentum autem ponit duplex. Unum secundarium, et aliud principale. Secundarium quidem fundamentum sunt Apostoli, et Prophetae; et quantum ad hoc dicit, eos non esse hospites, sed cives, quia iam pertinent ad aedificium spirituale; utpote *superaedificati supra fundamentum Apostolorum, et Prophetarum,* idest qui sunt Apostoli, et Prophetae, idest super doctrinam eorum. Vel aliter *Supra fundamentum Apostolorum, et Prophetarum,* idest supra Christum, qui est fundamentum Apostolorum, et Prophetarum; quasi dicat: In eodem fundamento superaedificati estis, in quo Apostoli, et Prophetae sunt aedificati, qui ex Iudaeis fuerunt. Hae autem exposi-

tiones duae, tantum quoad verba differunt; sed primo convenientior est: quia si alia convenientior esset, tunc pro nihilo adiungeret: *Ipso summo angulari lapide Christo Iesu:* cum ipse Iesus sit summum fundamentum. Secundum ergo primum modum magis consonat; ita tamen quod praecipuus lapis, et summum fundamentum sit Christus. Quantum vero ad sententiam nihil differunt: quia idem est dicere Christum esse fundamentum, et doctrinam Apostolorum, et Prophetarum, cum Christum tantum, non seipsos praedicaverint: unde accipere eorum doctrinam est accipere Christum crucifixum: *1. Corinth. 1. 23. Nos autem praedicamus Christum crucifixum: 1. Petr. 1. 12. Quibus revelatum est, quia non sibi ipsis, vobis autem ministrabant ea quae nunc nuntiata sunt vobis: 1. Corinth. 2. 16. Nos autem sensum Christi habemus.* Notandum est, quod Apostoli dicuntur fundamenta: *Psalm. 86. 1. Fundamenta eius in montibus sanctis: Isai. 54. 12. Fundabo te in saphiris*, idest in caelestibus viris. Expresse autem dicuntur fundamenta: *Apoc. 21. 14. Murus civitatis habens fundamenta duodecim, et in ipsis nomina duodecim Apostolorum.* Qui intantum dicuntur fundamenta, inquantum eorum doctrina Christum annuntiat: *Matth. 16. 18. Super hanc petram aedificabo Ecclesiam meam.* Dicit autem, *Apostolorum, et Prophetarum*, ut designet quod utraque doctrina est necessaria ad salutem: *Matth. 13. 52. Scriba doctus in regno caelorum similis est homini patrifamilias, qui profert de thesauro suo nova, et vetera.* Item ut ostendat concordiam inter utramque, alterius ad alteram, dum idem est utriusque fundamentum: nam quod Prophetae praedixerunt futurum, Apostoli praedicaverunt factum: *Rom. 1. 1. Rom. 1. 1. Paulus servus Iesu Christi vocatus Apostolus, segregatus in Evangelium Dei, quod ante promiserat per Prophetas suos.* Principale vero fundamentum tantum est Christus Iesus; et quantum ad hoc dicit: *Ipso summo angulari lapide Christo Iesu.* Ubi tria dicit de eo, scilicet quod sit lapis, quod angularis, et quod summus. Lapis quidem est propter fundamenti firmitatem: unde dicitur *Matth. 7.* quod domus quae fundata erat supra petram, firmiter aedificata erat, intantum quod nec pluvia, nec flumina, nec venti potuerunt eam destruere. Non sic autem de domo fundata super arenam: *Dan. 2. 34. Lapis abscissus de monte sine manibus.* Angularis autem dicitur propter utriusque coniunctionem: nam ut in angulo duo parietes uniuntur, sic in Christo populus Iudaeorum et Gentium uniti sunt: *Psalm. 117. 22. Lapidem quem reprobaverunt aedificantes, hic factus est in caput anguli: Act. 4. 11. Hic est lapis qui reprobatus est a vobis aedificantibus, qui factus est in caput anguli; et non est in aliquo alio salus.* Et hoc idem de se introducit *Matth. 21. 42. Numquid legistis in Scripturis: Lapidem quem reprobaverunt aedificantes, hic factus est in caput anguli?* Summus autem dicitur propter dignitatis celsitudiuem: *Isai. 28. 16. Ecce ego mittam in fundamentis Sion lapidem angularem, probatum, pretiosum, in fundamento fundatum.* Sed non est idem de fundamento in aedificio spirituali, et in aedificio materiali. Materiale namque aedificium fundamentum habet in terra, et ideo oportet ut principalius fundamentum sit magis infimum; spirituale vero aedificium fundamentum habet in caelo, et ideo oportet quod fundamentum quanto est principalius, tanto sit sublimius: ut sic imaginemur civitatem quamdam descendentem de caelo, cuius fundamentum in caelo existens, et aedificium demissum ad nos, videatur inferius, secundum illud *Apocal. 21. 1. Vidi civitatem sanctam Hierusalem descendentem de caelo a Deo.*

Consequenter cum dicit, *In quo omnis aedificatio constructa crescit in templum sanctum in Domino*, agit de constructione aedificii. In qualibet autem aedificii constructione quatuor requiruntur. Primo aedificii fundatio; secundo constructio; tertio augmentatio; quarto consummatio: quae quidem breviter tangit. Primum, cum dicit, *In quo*, scilicet fundamento, qui Christus est principaliter, et doctrina Apostolorum, et Prophetarum secundario: quia, ut dicitur *1. Corinth. 3. 11. fundamentum aliud nemo potest ponere praeter id quod positum est, quod est Christus Iesus.* Secundo vero tangit secundum, cum dicit: *Omnis aedificatio constructa.* Et quidem si intelligatur allegorice, designat ipsam Ecclesiam, quae tunc construitur, quando homines ad fidem convertuntur; si autem moraliter intelligatur, significat animam sanctam; et tunc eiusmodi aedificatio construitur, quando bona opera superaedificantur super Christum: *Prov. 14. 1. Sapiens mulier aedificat domum suam: 1. Corinth. 3. 10. Unusquisque videat quomodo superaedificet.* In hoc ergo fundamento, scilicet Christo, omnis aedificatio spiritualis construitur, Iudaeorum, vel Gentilium, a Deo per auctoritatem: *Psalm. 126. 1. Nisi Dominus aedificaverit domum, in vanum laboraverunt qui aedificant eam: Hebr. 3. 4. Omnis namque domus fabricatur ab aliquo: qui autem omnia creavit, Deus est;* sed instrumentaliter construitur aedificium vel ab homine qui seipsum aedificat, vel a praelatis. Tertium tangit, cum dicit: *Crescit in templum sanctum:* quod quidem fit quando multiplicantur qui salvi fiunt: *Act. 6. 7. Verbum Domini crescebat, et multiplicabatur numerus discipulorum in Hierusalem valde.* Crescit etiam quando homo crescit in bonis operibus, et in gratia crescit quantum ad hoc quod fit templum sanctum. Templum enim a Deo inhabitatur; et ideo oportet quod sit sanctum: *Psalm. 44. 5. Sanctificavit tabernaculum suum Altissimus.* Et quia nos debemus inhabitari a Deo, ut Deus in nobis habitet, ad hoc nos parare debemus, ut sancti simus: *1. Corinth. 3. 16. Nescitis quia templum Dei estis, et Spiritus Dei habitat in vobis: Apoc. 21. 3. Ecce tabernaculum Dei cum hominibus, et habitabit cum eis.*

Sed numquid statim a principio, cum caritatem habemus, templum Dei sumus? Respondeo. Dicendum est, quod sic: et quanto magis proficimus, tanto magis Deus habitat in nobis. Et ideo ad hoc aedificium quarto requiritur perfectio et consummatio: quod ostendit cum dicit, *In Domino.*

Consequenter cum dicit, *In quo et vos coaedificamini*, ostendit quomodo Gentiles facti sunt participes huius aedificii, dicens: *In quo*, scilicet aedificio, non solum superaedificantur Iudaei, sed etiam *vos*, Ephesii, *coaedificamini*, idest ad similitudinem aliorum aedificamini: *1. Petr. 2. 4. Ad quem accedentes lapidem vivum, ab hominibus quidem reprobatum, a Deo autem electum, et honorificatum, et ipsi tamquam la-*

pides vivi superaedificamini domus spiritualis. Et ideo subdit, *In habitaculum Dei*, ut scilicet Deus in vobis inhabitet per fidem : *Infra 3. 17. Habitare Christum per fidem in cordibus vestris.* Hoc autem non potest fieri sine caritate: *quia qui manet in caritate, in Deo manet, et Deus in eo, 1. Ioan. 4. 16.* Caritas autem datur nobis per Spiritum sanctum : *Roman. 5. 5. Caritas Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum, qui datus est nobis:* ideo subdit, *In Spiritu sancto.*

CAPITIS TERTII

LECTIO PRIMA

Huius rei gratia ego Paulus vinctus Christi Iesu, pro vobis Gentibus; si tamen audistis dispensationem gratiae Dei quae data est mihi in vobis, quoniam secundum revelationem notum mihi factum est sacramentum, sicut supra scripsi in brevi, prout potestis legentes intelligere prudentiam meam in mysterio Christi, quod aliis generationibus non est agnitum filiis hominum, sicut nunc revelatum est sanctis Apostolis eius, et Prophetis in spiritu, esse Gentes cohaeredes, et concorporales, et comparticipes promissionis eius in Christo Iesu per Evangelium.

Supra commemoravit Apostolus multa Dei beneficia humano generi, et ipsis Apostolis collata; hic commemorat specialia Dei beneficia sibi tradita. Primo ergo proponit intentionem suam in generali ; secundo exponit per partes in speciali, ibi, *Quoniam secundum revelationem notum mihi factum est sacramentum.* Circa primum duo facit. Primo ponit suam conditionem quantum ad patientiam, et tribulationes quas pertulit; secundo quantum ad dona gratiae quae Deus sibi contulit, ibi, *Si tamen audistis dispensationem gratiae Dei quae data est mihi in vobis.* Dicit ergo : Dixi : *In quo et vos coaedificamini in habitaculum Dei. Huius rei gratia*, idest ut coaedificemini, et convertamini ad Christum, *ego Paulus*, qui tantus sum, quia Apostolus Iesu Christi, et magister Gentium in fide, et veritate, nunc *vinctus* sum Romae : nam hanc Epistolam de Urbe scripsit, ubi in vinculis tenebatur: *2. Timoth. 2. 9. Laboro usque ad vincula, quasi male operans: Infra 4. 1. Obsecro vos itaque ego Paulus vinctus in Domino.* Ex quo apparet eius tribulatio, et passio in squalore carceris. Sed quia poena non facit martyrem, sed causa; ideo addit suarum tribulationum causam. Duplex est autem causa pro qua quis martyrii causam prosequitur. Una si patiatur pro fide Christi, vel pro quacumque alia virtute : *1. Petr. 4. 15. Nemo vestrum patiatur quasi homicida, aut fur, aut maledicus, aut alienorum appetitor; si autem ut Christianus, non erubescat.* Et quantum ad hoc dicit : *Vinctus Christi Iesu.* Alia, si patiatur pro Ecclesiae utilitate; et quantum ad hoc ait, *Pro vobis Gentibus*, idest tantum intendo conversionem vestram, et verbum salutis vobis praedico, quod traditus sum carceri : *2. Corinth. 1. 6. Tribulamur pro vestra exhortatione, et salute : Coloss. 1. 24. Nunc gaudeo in passionibus pro vobis.*

Consequenter cum dicit, *Si tamen audistis dispensationem gratiae Dei etc.* ponit donum gratiae sibi commissum ; quasi dicat : Dico, quod sum pro vobis Gentibus vinctus; *si tamen audistis*, idest intellexistis, *dispensationem gratiae Dei quae data est mihi pro vobis.* Quod potest intelligi dupliciter. Uno modo ut dispensatio accipiatur passive, et sit sensus: *Si tamen audistis dispensationem gratiae Dei quae data est mihi*, idest si intellexistis quod mihi hoc donum, scilicet apostolatus in Gentibus, est dispensatum : nam, ut dicitur *infra 4. 7. unicuique data est gratia secundum mensuram donationis Christi:* et *infra 11. Ipse dedit quosdam quidem Apostolos, quosdam autem Prophetas etc.* Unde mihi dispensatum est a Domino Christo, idest venit in sortem, gratia Dei haec, ut in vobis fructum faciam : *Coloss. 1. 25. Factus sum ego minister Evangelii.* Dico *dispensationem gratiae Dei quae data est mihi in vobis*, idest quorum dispensatio tradita est mihi. Alio modo ut dispensatio accipiatur active, ut sit sensus : *Si tamen audistis dispensationem gratiae Dei quae data est mihi*, idest si intellexistis quod mihi datum sit ut dona gratiae dispensem per communicationem sacramentorum, et hoc *in vobis: 1. Corinth. 4. 1. Sic nos existimet homo ut ministros Christi.*

Consequenter cum dicit, *Quoniam secundum revelationem etc.* manifestat conditionem suam per partes, et in speciali: circa quod duo facit: quia primo ponit quod pertinet ad dignitatem officii, scilicet dispensationem gratiae ; secundo illud quod pertinet ad experientiam patientiae, scilicet tribulationem, ibi, *Quapropter peto ne deficiatis in tribulationibus meis pro vobis.* Prima iterum in duas. Primo ostendit gratiae dispensationem quantum ad diversorum mysteriorum cognitionem; secundo quantum ad ipsorum executionem, ibi, *Cuius factus sum minister secundum donum gratiae Dei.* Prima iterum in duas. Primo ponit mysteriorum Christi sibi datam cognitionem; secundo exponit quod sit istud mysterium, ibi, *Esse Gentes cohaeredes, et concorporales, et comparticipes promissionis eius.* Circa cognitionem suam tria ponit. Primo quod sit certa; secundo quod sit plena; tertio quod sit excellens. Certa quidem est, quia non est per humanam industriam, nec per humanam intentionem, quae falli potest : *Sap. 9. 14. Cogitationes enim mortalium timidae, et incertae providentiae nostrae;* sed per legem divinam, quae certissima est: et ideo dicit: *Quoniam secundum revelationem notum mihi factum est sacramentum : Galat. 1. 12. Neque enim ego ab homine accepi illud, neque didici; sed per revelationem Iesu Christi: 2. Corinth. 3. 18. Nos vero revelata facie gloriam Domini speculantes, in eamdem imaginem transformamur.* Item plena est, quia perfecte revelatum est mihi: et committo vestro iudicio, quia ego in verbis paucis hoc expressi, in quibus cognoscere potestis quod perfectam cognitionem habeam de mysteriis fidei: et quantum ad hoc dicit: *Sicut scripsi in brevi*, idest in paucis verbis, et aperte, eo modo *ut potestis legentes intelligere: Cant. 4. 11. Favus distillans labia tua sponsa.* Labium quidem breve quid est; et sic labia doctoris sunt favus distillans, quando brevibus et

paucis verbis multa et magna insinuat. Sed attende, ut dicit Augustinus, quod debet intendere hoc doctor, quod scilicet intelligatur: et quamdiu ad hoc laborat, verba sua non sunt superflua, sed si postquam intelligitur, eis immoratur, superflua sunt eius verba. Dicit autem, *Prudentiam meam*, secundum illud *Prov. 9. 10. Scientia sanctorum prudentia.* Quae quidem non est mundana, sed divina, et caelestis: propter quod dicit, *In mysterio Christi.* Est etiam excellens, quia solis Apostolis est revelata: unde subdit: *Quod aliis generationibus non est agnitum.* Licet enim mysteria Christi Prophetis, et Patriarchis fuerunt revelata in quadam generalitate; sed Apostolis manifestata sunt quantum ad singulares, et determinatas circumstantias. Hoc autem quod dicit, *Quod aliis generationibus non est agnitum filiis hominum*, potest dupliciter exponi. Uno modo ut per generationes tempora generationum accipiantur, iuxta illud *Psalm. 144. 13. Dominatio tua in omni generatione, et generationem;* et tunc est sensus. *Quod aliis generationibus*, idest temporibus, *non est agnitum filiis hominum*, idest rationalibus creaturis, scilicet nec hominibus, nec angelis: *Matth. 11. 25. Abscondisti haec a sapientibus, et prudentibus, et revelasti ea parvulis: sicut nunc revelatum est sanctis Apostolis eius, et Prophetis in spiritu*, ipsis scilicet in eo spiritu novi testamenti, interpretantibus Scripturas, et explanantibus legem: *Luc. 8. 11. Vobis datum est nosse mysterium regni Dei, ceteris autem in parabolis: ibid. 10. 23. Beati oculi qui vident quae vos videtis;* et *infra 24. Dico autem vobis, quod multi Reges, et Prophetae voluerunt videre quae vos videtis, et non viderunt.* Alio modo potest exponi ut per generationes accipiantur homines generati, secundum illud *Matth. 23. 36. Venient haec omnia super generationem istam:* et tunc est sensus, *Quod aliis generationibus*, idest hominibus in praecedentibus generationibus generatis, *non est cognitum*, et cetera sicut prius. Unde *Isa. 53. 1. Quis credidit auditui nostro, et brachium Domini cui revelatum est?* Sed hoc quidem sacramentum fidei revelatum est aliquibus patribus veteris testamenti, secundum illud *Ioan. 8. 56. Abraham pater vester exultavit ut videret diem meum; vidit, et gavisus est:* et etiam Prophetis, secundum illud *Ioel. 2. 28. Post haec effundam de spiritu meo super omnem carnem; et prophetabunt filii vestri, et filiae vestrae.* Sed eis quidem revelatum est in quadam generalitate, Apostolis vero clare, et perfecte: et hoc propter tria. Primo quia ipsi Apostoli habuerunt revelationem immediate a Filio Dei, secundum illud *Ioan. 1. 18. Unigenitus Filius qui est in sinu Patris, ipse enarravit.* Prophetae vero, et patres veteris testamenti, ipsi edocti sunt per angelos, vel per aliquas similitudines: unde dicitur *Isa. 6. 6. Volavit ad me unus de Seraphim, et in manu eius calculus, quem forcipe tulerat de altari.* Et ideo ipsi Apostoli clarius acceperunt. Secundo quia non in figuris, et in aenigmatibus, sicut Prophetae viderunt; sed revelata facie gloriam Domini speculantes: *Luc. 10. 23. Beati oculi qui vident quae vos videtis.* Tertio quia Apostoli constituti fuerunt executores, et dispensatores huius sacramenti; et ideo oportebat quod melius ipsi essent instructi quam alii: *Ioan. 4. 38. Alii laboraverunt, et vos in labores eorum introistis.*

Consequenter cum dicit, *Esse Gentes cohaeredes etc.* manifestat quid sit illud sacramentum. Circa quod sciendum est, quod Iudaei triplicem praerogativam habebant respectu Gentilium: scilicet promissionis haereditatis: *Rom. 4. 13. Non enim per legem promissio Abrahae, aut semini eius, ut haeres esset mundi; sed per iustitiam fidei: Psalm. 15. 5. Dominus pars haereditatis meae.* Item per specialem a Gentibus aliis distinctionem, et electionem: *Deut. 7. 6. Te elegit Dominus Deus tuus ut sis ei populus peculiaris de cunctis populis qui sunt super terram.* Unde *Psalm. 99. 4. Nos autem populus eius, et oves pascuae eius: Cant. 6. 8. Una est columba mea, perfecta mea, una est matris suae; electa genitrici suae.* Item per Christi promissionem: *Gen. 12. 3. In te benedicentur universae cognationes terrae.* Haec autem tria Gentes non habebant: *Supra 2. 12. Qui eratis illo tempore sine Christo, alienati a conversatione Israel.* Sed ad haec tria recepti sunt per fidem. Primo quidem quantum ad participationem haereditatis; et quantum ad hoc dicit, *Cohaeredes*, scilicet ipsis Iudaeis in haereditate caelesti: *Matth. 8. 11. Multi ab oriente, et occidente venient, et recumbent cum Abraham, Isaac, et Iacob in regno caelorum.* Secundo ad speciale collegium fidelium; et quantum ad hoc dicit, *Et concorporales*, idest in unum corpus: *Ioan. 10. 16. Alias oves habeo quae non sunt ex hoc ovili*, idest Gentes, *et illas oportet me adducere; et vocem meam audient; et fiet unum ovile, et unus pastor.* Tertio ad participationem gratiae repromissae; et quantum ad hoc dicit: *Et comparticipes*, scilicet promissionum quae factae sunt Abrahae: *Rom. 15. 8. Dico autem Christum fuisse ministrum circumcisionis propter veritatem Dei, ad confirmandas promissiones patrum; Gentes autem super misericordia honorare Deum.* Et haec omnia consecutae sunt Gentes, non per Moysem, sed *in Christo: Ioan. 1. 17. Lex per Moysem data est; gratia et veritas per Iesum Christum facta est: 2. Petr. 1. 4. Per quem maxima, et pretiosa nobis promissa donavit.* Item nec per impletionem legis, quia hoc est iugum, *quod neque patres nostri, neque nos portare potuimus*, ut dicitur *Act. 15. 10.* sed *per Evangelium*, per quod omnes salvantur: *Rom. 1. 16. Non enim erubesco Evangelium: virtus enim Dei est in salutem omni credenti: 1. Corinth. 15. 1. Notum vobis facio Evangelium quod praedicavi vobis, quod accepistis, in quo et statis, per quod et salvamini.*

LECTIO II.

Cuius factus sum ego minister secundum donum gratiae Dei, quae data est mihi secundum operationem virtutis eius. Mihi enim omnium sanctorum minimo data est gratia haec in Gentibus evangelizare investigabiles divitias Christi, et illuminare omnes quae sit dispensatio sacramenti absconditi a saeculis in Deo, qui omnia creavit.

Postquam ostendit Apostolus esse sibi gratiam dispensatam quantum ad mysteriorum divinorum cognitionem; hic ostendit hoc idem quantum ad ipsorum mysteriorum executionem; et circa hoc duo facit. Primo commemorat auxilium gratiae praestitum sibi ad

exequendum; secundo ostendit sibi commissum officium ministerii, ibi, *Mihi omnium sanctorum minimo data est gratia haec.* Prima in duas. Primo tangit mysteriorum divinorum executionem ; secundo ostendit auxilium sibi datum ad exequendum, ibi, *Secundum donum gratiae Dei.* Executio autem divinorum sibi commissa est per modum ministerii ; et quantum ad hoc dicit : Dico, quod hoc ministerium est mihi commissum , scilicet Gentes esse cohaeredes per Evangelium, per quod Gentes participes fiunt promissionis Dei in Christo Iesu ; *cuius ego* Paulus *factus sum minister;* quasi dicat : Non ego impleo , vel exequor ut a me, vel ut meum, sed sicut mysterium quod Dei est: *Act. 9. 15. Vas electionis est mihi iste , ut portet nomen meum coram Gentibus, et Regibus, et filiis Israel.* Unde Apostolus *1. Corinth. 4. 1. Sic nos existimet homo ut ministros Christi, et dispensatores mysteriorum Dei.*

Deinde cum dicit , *Secundum donum gratiae Dei* , tangit auxilium sibi praestitum ad mysteriorum executionem. Huiusmodi autem auxilium duplex fuit : unum quidem ipsa facultas exequendi ; aliud ipsa operatio , sive actualitas. Facultatem autem dat Deus infundendo virtutem, et gratiam, per quas efficitur homo potens , et aptus ad operandum ; sed ipsam operationem confert, inquantum operatur in nobis , interius movendo , et instigando ad bonum. Et ideo hoc accipiens Apostolus a Deo, dicit quantum ad primum: Dico , quod factus sum minister ; sed certe non meis meritis , nec virtute propria , sed *secundum donum gratiae Dei , quae data est mihi*, qua scilicet idoneus efficior ad executionem divinorum mysteriorum, qui fui prius persecutor : *1. Corinth. 15. 10. Plus omnibus laboravi , non ego , sed gratia Dei mecum.* Quantum ad secundum dicit , *Secundum operationem* , quam Deus efficit , inquantum virtus eius operatur in nobis et velle , et perficere pro bona voluntate. Potest autem hoc aliter exponi , secundum Glossam , ut quod dictum est modo , referatur ad praecedentia , scilicet dicatur , quod esse Gentes cohaeredes, et concorporales , et comparticipes promissionis eius , scilicet Dei Patris : hoc quidem donum dedit Deus Gentibus *in Christo* , idest per Christum; et hoc *secundum operationem virtutis eius* , idest per hoc quod potenter operatus est , suscitando Christum a morte.

Consequenter cum dicit , *Mihi enim sanctorum minimo data est gratia haec* , ostendit officium commissum : cuius quidem commissionis gratia commendatur ex tribus. Primo quidem ex personae suae conditione; secundo ex commissionis magnitudine , ibi, *Evangelizare investigabiles divitias Christi ;* tertio ex fructus utilitate, ibi , *Ut innotescat Principatibus , et Potestatibus in caelestibus per Ecclesiam multiformis sapientia Dei.* Commendat igitur officium sibi commissum ex personae conditione. Si enim Rex aliquis alioquin quidem magnum officium alicui magno principi , et excellenti committeret, non multum ei magnam gratiam faceret, quantum ad hunc magnum, si poneret in magno officio; sed si magnum, et arduissimum officium alicui parvo committat , multum eum magnificat , et magnam gratiam facit ei , et tanto magis , quanto officii excellentia excedit ipsum. Secundum ergo hunc modum Paulus gratiam sibi commissi officii commendat , dicens: *Mihi enim omnium sanctorum minimo data est gratia haec.* Et vocat se minimum , non ex potestate sibi commissa, sed ex consideratione status praeteriti : *1. Corinth. 15. 9. Ego sum minimus Apostolorum, qui non sum dignus vocari Apostolus , quoniam persecutus sum Ecclesiam Dei : Isa. 40. 22. Minimus erit in mille, et parvulus in gentem fortissimam.* Et hoc *in Gentibus* , idest inter Gentes : *Galat. 2. 8. Qui enim operatus est Petro in apostolatum circumcisionis , operatus est et mihi inter Gentes. Et cum cognovissent gratiam Dei quae data est mihi inter Gentes , Iacobus, et Cephas, et Ioannes... dexteras dederunt mihi , et Barnabae societatis.* Secundo commendatur huiusmodi commissionis gratia ex officii magnitudine , quod est revelare, et manifestare secreta Dei , quae sunt magna , et occulta ; puta, de magnitudine Christi , et de salute fidelium facta per eum. De his autem duobus est totum Evangelium. Quantum ad primum dicit : *Evangelizare investigabiles divitias Christi ;* quasi dicat: Haec gratia data est mihi ut annuntiem bonum : *1. Corinth. 1. 17. Non misit me Christus baptizare, sed evangelizare:* et *ibid. 9. 16. Vae enim mihi , si non evangelizavero:* et bonum hoc , scilicet *investigabiles Christi divitias*, quae sunt verae divitiae : *Supra 2. 4. Deus autem , qui dives est in misericordia... convivificavit nos in Christo; Rom. 2. 4. An divitias bonitatis eius, et patientiae , et longanimitatis contemnis? Ibid. 10. 12. Dives in omnes qui invocant illum;* quasi dicat: Divitiae istae vere investigabiles sunt , quia tanta est misericordia eius quod intelligi , vel investigari non possit : *Isa. 33. 6. Divitiae salutis sapientia , et scientia: timor Domini ipse est thesaurus eius* , scilicet Christus: quia in Christo abundantissime fuit timor Domini: *Isa. 11. 3. Replebit eum spiritus timoris Domini.* In Christo enim sunt omnes thesauri sapientiae , et scientiae absconditi, *Coloss. 2.* et hae sunt investigabiles, quia perfecte sapientia , et scientia Christi investigari non possunt : *Iob 11. 7. Reperies forsan vestigia Dei , et usque ad perfectum Omnipotentem?* quasi dicat , non. Nam per creaturas, in quibus relucet vestigium Creatoris , perveniri non potest ad perfectam eius cognitionem. Huiusmodi autem divitias stupens admiratur Apostolus , dicens *Rom. 11. 33. O altitudo divitiarum sapientiae , et scientiae Dei, quam incomprehensibilia sunt iudicia eius , et investigabiles viae eius : Eccli. 1. 23. Sapientiam Dei praecedentem omnia quis investigabit ?* Quantum ad secundum , idest ad manifestandum salutem fidelibus ex Christo provenientem , dicit : *Et illuminare omnes* , non solum Iudaeos, sed etiam Gentiles, per praedicationem, et miracula : *Eccli. 24, 45. Illuminabo omnes sperantes in Domino; Act. 9. 15. Vas electionis est mihi iste, ut portet nomen meum coram Gentibus, et Regibus, et filiis Israel: Matth. 5. 14. Vos estis lux mundi. Illuminare* , inquam , quantum in me est , *omnes* , scilicet credere volentes; *1. Timoth. 2. 4. Qui omnes homines vult salvos fieri , et ad agnitionem veritatis venire.* Ad hoc scilicet ut intelligant *quae sit dispensatio sacramenti:* quia nihil valent ista , nisi dispensentur ; quasi dicat: De hoc illuminabo, scilicet quam mirabilis, et ex quanta dilectione sit facta adimpletio arcanae redemptionis. Huiusmodi autem divitiae investigabiles per Christum vobis dispensatae sunt. Sed quia dici posset : Istud

quod dicis, etsi sit magnum, omnes tamen hoc sciunt: ideo ad hoc respondet Apostolus, dicens, quod non, quia *absconditi a saeculis*. Ubi sciendum est, quod omnia quae sunt in effectu, latent virtute in suis causis; sicut in virtute solis continentur omnia quae sunt in generabilibus, et corruptibilibus. Sed tamen ibi quaedam sunt abscondita, quaedam manifesta: nam calor est manifeste in igne, aliquorum vero ratio, quae occulto modo producit, latet in eo. Deus autem est omnium rerum causa efficiens; sed producit quaedam quorum ratio potest esse manifesta, illa scilicet quae mediantibus causis secundis producit; aliqua vero sunt in eo abscondita, illa scilicet quae immediate per seipsum producit. Et quia sacramentum humanae redemptionis per seipsum operatus est Deus; ideo in eo solo hoc sacramentum est absconditum; et hoc est quod dicit: *Absconditi a saeculis in Deo*, idest in sola notitia Dei. Investigare autem secreta primae causae maximum est: *1. Corinth. 2. 6. Sapientiam loquimur inter perfectos: sapientiam vero non huius saeculi, neque principum huius saeculi, qui destruuntur; sed loquimur Dei sapientiam in mysterio, quae abscondita est, quam praedestinavit Deus ante saecula. Qui*, inquam, *omnia creavit.*

LECTIO III.

Ut innotescat Principatibus, et Potestatibus, in caelestibus per Ecclesiam, multiformis sapientia Dei, secundum praefinitionem saeculorum, quam fecit in Christo Iesu Domino nostro, in quo habemus fiduciam, et accessum in confidentia per fidem eius.

Posita dignitate officii ex magnitudine commissorum; hic commendat Apostolus officii dignitatem ex utilitate effectus, quae quidem est revelatio magnarum rerum magnis personis. Sunt autem circa hoc tria consideranda. Primo quidem quibus sit revelatum; et quantum ad hoc dicit, *Ut innotescat Principatibus, et Potestatibus in caelestibus;* secundo per quem reveletur, quia *per Ecclesiam;* tertio quid reveletur, quia *multiformis sapientia Dei.* Ad cuius quidem sapientiae descriptionem quatuor tangit Apostolus. Primo eius multiplicationem, ibi, *Multiformis sapientia Dei;* secundo modum multiplicitatis, ibi, *Praefinitionem saeculorum;* tertio multiplicitatis auctoritatem: unde subdit, *Quam fecit in Christo Iesu Domino nostro;* quarto auctoris effectum, ibi, *In quo habemus fiduciam, et accessum.* Est ergo sapientia quae revelatur multiformis; et haec quidem multiformitas tangitur *Iob 11. 5. Utinam Deus loqueretur tecum, et aperiret labia sua tibi, ut ostenderet tibi secreta sapientiae, et quam multiplex sit lex eius: Sapient. 7. 22. Est enim in illa*, scilicet sapientia divina, *spiritus intelligentiae, sanctus, unicus, et multiplex.* Multiplex scilicet in effectibus; unicus, scilicet in essentia. Modus autem multiplicitatis revelatae scientiae est *secundum praefinitionem saeculorum*, idest distinctionem, et determinationem diversorum temporum. Deus enim ordinat alia esse in uno tempore, alia in alio; secundum hoc huiusmodi sapientia multiformis dicitur *secundum praefinitionem saeculorum*, quia diversa tempora diversis ornat effectibus. Auctor autem huius multiplicitatis est Christus: unde dicit: *Quam fecit Deus in Christo Iesu Domino nostro*, idest per Christum: ipse enim mutat tempora, et statum eorum: *Hebr. 1. 1. Multifarie, multisque modis olim Deus loquens patribus in Prophetis, novissime diebus istis locutus est nobis in Filio, quem constituit haeredem universorum, per quem fecit et saecula.* Potest autem hoc quod dicit, *Quam fecit in Christo Iesu Domino nostro*, referri, vel ad aeternam praedestinationem, nam ipsam fecit Pater in Filio suo: *Supra 1. 4. Elegit nos in ipso ante mundi constitutionem, ut essemus sancti.* Ipse enim Filius est sapientia Patris; nihil autem definit, vel praeordinat aliquid, nisi per sapientiam. Vel potest referri ad praedestinationis aeternae completionem, quam Deus Pater per Filium consummavit: *1. Corinth. 10. 11. In quos fines saeculorum devenerunt;* supple sumus. Effectus autem auctoris est magnitudo fructus, qui nobis a Christo provenit, quod ponitur cum dicit: *In quo habemus fiduciam, et accessum in confidentia per fidem eius.* Circa quod duo facit. Primo proponit bona quae recepimus; secundo appropriatum, per quod recepimus, ibi, *Per fidem eius.* Bona autem quae recepimus, sunt duo. Unum quod pertinet ad spem obtinendi; et quantum ad hoc dicit: *In quo*, scilicet Christo, *habemus fiduciam*, scilicet veniendi ad caelum, et aeternam haereditatem: *Ioan. 16. 33. Confidite: ego vici mundum: 2. Corinth. 3. 4. Fiduciam talem habemus per Christum ad Deum.* Aliud bonum pertinet ad obtinendi facultatem; et quantum ad hoc dicit: *Et accessum in confidentia*, scilicet habemus: *Hebr. 4. 16. Adeamus cum fiducia ad thronum gloriae eius: Hierem. 3. 19. Patrem vocabit me, et post me ingredi non cessabis: Rom. 5. 2. Per quem accessum habemus per fidem in gratiam istam, in qua stamus, et gloriamur in spe gloriae filiorum Dei.* Per quid autem haec dentur nobis, subdit dicens, *Per fidem eius* scilicet Christi: *Rom. 5. 21. Iustificati ex fide pacem habemus ad Deum per Dominum nostrum Iesum Christum.* Ut ergo breviter comprehendamus, dico, quod revelata est sapientia Dei multiformis varietatis, secundum distinctionem, et praefinitionem saeculorum, quae dedit nobis fiduciam, et accessum ad Patrem per fidem eius.

Quibus autem revelata sit ista multiformis sapientia Dei, ostendit; et tunc sumitur ista littera superius dimissa: *Ut innotescat Principatibus, et Potestatibus:* ex quo apparet magnitudo. Et quia etiam in terris sunt principes, et potestates, addit: *In caelestibus*, idest in caelo, ubi nos erimus. Notandum est autem hic, quod Principatus, et Potestates sunt duo ordines, qui ex ipsorum nomine praeeminentiam in operando designant. Potestatis ordo ordinatur ad reprimendum impedimenta salutis; sed ordo Principatuum praeest, et iniungit ad bene exequendum Quod autem ad ordinem Principatus pertineat regulare, patet per illud *Psalm. 67. 26. Praevenerunt Principes coniuncti psallentibus, in medio iuvencularum tympanistriarum.* Item: *28. Principes Nephthali.* Quod autem ad Potestates pertineat reprimere, patet *Roman. 13. 3. Vis autem non timere potestatem? Bonum fac, et habebis laudem ex illa: Dei enim minister est tibi in bonum. Si autem*

male feceris, time: non enim sine causa gladium portat: Dei enim minister est, vindex in iram ei qui malum agit. Magni ergo sunt quibus innotescit, quia sanctis angelis, per quos diriguntur, et defenduntur sancti.

Per quid autem eis innotescat multiformis sapientia Dei, subdit dicens, *Per Ecclesiam:* quod quidem habet magnam difficultatem. Nam Glossa habet: *Idest per Apostolos in Ecclesia praedicantes.* Unus quidem intellectus esse potest, quod scilicet angeli didicerunt ab Apostolis; et hoc videtur quamdam rationem habere. Videmus enim quod in caelo inter angelos superiores qui immediate a Deo illuminantur, illuminant, et docent inferiores angelos, qui non immediate illuminantur a Deo. Non videtur ergo irrationabile dici, quod doceant angelos Apostoli, qui immediate a Deo sunt edocti, secundum illud *Ioan. 1. 18. Unigenitus Filius, qui est in sinu Patris, ipse enarravit.* Sed hoc quidem satis sufficienter dici posset, nisi aliud occurreret. Cum enim in Christo sint duae naturae, divina scilicet, et humana; edocti quidem sunt Apostoli a Christo immediate, quantum ad humanam naturam: angeli autem immediate naturam divinam vident, etiam inferiores; alias non essent beati, cum in sola visione divinae essentiae rationalis creaturae beatitudo consistat. Non est ergo conveniens, nec ratio aliqua, ut dicamus, sanctos qui sunt in patria, doceri a quantumcumque perfectis viatoribus. Nam licet inter natos mulierum non surrexerit maior Ioanne Baptista, tamen qui minor est in regno caelorum, maior est illo, ut dicitur *Luc.* 7. Dicere autem, quod daemones doceantur ab hominibus, hoc absque praeiudicio credibile est; sed quod beati qui immediate Verbum conspiciunt, quod est speculum sine macula, in quo relucent omnia, a viatoribus doceantur, dici non debet, nec conveniens videtur. Dicendum est ergo, quod innotuit angelis per Ecclesiam, idest per Apostolos praedicantes, ut dicit Glossa: non quod angeli hoc didicerint ab eis, sed in eis. Nam, sicut dicit Augustinus *super Genes. ad litteram*, Deus antequam creaturas crearet, ante, dico, ordine naturae, non ordine temporis, cum secundum tempus simul omnia creata sint, rationes rerum naturalium indidit mentibus angelorum: quo fit ut angeli dupliciter res naturales cognoscerent: quia cognoverunt eas in Verbo, et haec cognitio dicitur matutina; item cognoverunt eas in naturis propriis, et haec dicitur cognitio vespertina. Ulterius notandum est, quod sunt quaedam rationes mysteriorum gratiae, totam creaturam excedentes; et huiusmodi rationes non sunt inditae mentibus angelorum, sed in solo Deo sunt occultae. Et ideo angeli non cognoscunt eas in seipsis, nec etiam in Deo; sed cognoscunt eas secundum quod in effectibus explicantur. Cum igitur rationes pertinentes ad multiformem sapientiam Dei sint huiusmodi, scilicet in solo Deo absconditae, et postmodum in istis forinsecis effectibus explicatae; manifestum est quod angeli eas nec in seipsis, nec in ipso Verbo, nec etiam ab apostolis, nec a viatoribus aliis cognoverunt; sed in ipsis Apostolis explicatas, prius in mente divina latentes, cognoverunt; sicut domus quae est in mente artificis, vel conceptum de domo facienda, nullus scire potest quamdiu latet in mente, nisi solum ille qui solus illabitur animabus, scilicet Deus; sed postquam conceptus est iam in effectu extrinseco explicatus, quia domus iam facta est, sic aliquis de domo iam facta, quae prius latebat in mente artificis, edocetur; non autem edocetur per domum, sed in domo. Unde iam restat ut aliter exponatur hoc quod dicit, *Ut innotescat Principatibus, et Potestatibus*, ut illa coniunctio *ut* recipiatur non casualiter, sed quodammodo consecutive, et legitur sic. *Illuminare omnes quae sit dispensatio sacramenti absconditi a saeculis in Deo, qui omnia creavit;* ita tamen absconditi *ut innotescat Principatibus, et Potestatibus*, idest istud sacramentum ita fuit absconditum in Deo, quod inde innotuit Principatibus, et Potestatibus, non ab aeterno, sed a saeculo: quia omnis creatura principium habet. Et hoc non per Ecclesiam terrenam, sed caelestem: quia ibi est vera Ecclesia, quae est mater nostra, et ad quam tendimus, et a qua nostra Ecclesia militans est exemplata. Et sic ly *per* designat ordinem naturae tantum, ut dicatur *per Ecclesiam* caelestem, idest de uno in aliud; sicut dicitur, Illud factum est notum per totum regnum, vel civitatem, quia nova currunt ab uno in alium, secundum quod verba currunt; sicut dicitur *Act. 9. 42.* de suscitatione Tabithae benignae sancti Petri: *Notum autem factum est per universam Ioppen, et crediderunt multi in Domino.*

Magister tamen aliter recitat lecturam Augustini hoc modo. *Illuminare omnes quae sit dispensatio sacramenti absconditi a saeculis in Deo;* et hoc *per Ecclesiam*, idest omnes qui sunt in Ecclesia terrena. Sed hoc non est secundum intentionem Augustini.

Hic posset quaeri, utrum angeli a principio mundi cognoverint mysterium incarnationis. Respondet Magister dicens, quod angelis maioribus notum fuit, sed non minoribus: unde ipsi, scilicet angeli minores, interrogant: *Isa. 63. 1. Quis est iste qui venit de Edon, tinctis vestibus de Bosra?* Sed opinio haec est contra beatum Dionysium. Dionysius enim duas interrogationes angelorum de Christo factas ex sacra Scriptura accipit: unam *ex Psalm. 25. 8. Quis est iste Rex gloriae?* Item accipit aliam *ex Isa. 63. 1. Quis est iste qui venit de Edon, tinctis vestibus de Bosra?* Prima autem interrogatio, secundum eum, est inferiorum angelorum, secunda supremorum: quod patet, quia primae non Deus respondet, sed alius; unde dicit *Psalm. cit. Dominus virtutum ipse est Rex gloriae;* secundae vero respondet ipse Deus immediate: unde dicit *Isa. loc. cit. Ego qui loquor iustitiam, et propugnator sum ad salvandum.* Vult ergo Dionysius quod utrique aliquid ignoraverunt, et aliquid sciverunt: quia a principio omnes sciverunt mysterium incarnationis in generali, sed rationes in speciali didicerunt tempore procedente, seu processu temporis, secundum quod in effectibus extrinsecis explicabantur.

LECTIO IV.

Propter quod peto ne deficiatis in tribulationibus meis pro vobis, quae est gloria vestra. Huius rei gratia flecto genua mea ad Patrem Domini nostri Iesu Christi, ex quo omnis paternitas in caelis, et in terra nominatur, ut det vobis

secundum divitias gloriae suae, (1) virtutem corroborari per Spiritum eius in interiori homine, Christum habitare per fidem in cordibus vestris: in caritate radicati, et fundati.

Postquam egit Apostolus de dignitate officii, quod pertinet ad suam conditionem; hic consequenter agit de his quae pertinent ad suam afflictionem, scilicet de passionibus suis: circa quod duo facit. Primo exhortatur eos ne pro suis tribulationibus conturbentur, sed habeant patientiam; secundo, quia ad hoc quod homines non conturbentur, necessarium est divinum auxilium, praemittit orationem, ut impleant hoc per divinam gratiam, ibi, *Huius rei gratia flecto genua mea ad Patrem Domini nostri Iesu Christi.* Dicit ergo primo: Ex magnitudine officii mei, et firmitate eius, quam habeo per fidem Christi, accidit quod tribulationes patior: nec me conturbant, nec a Christo avellere possunt: *Rom. 8. 36. Quis nos separabit a caritate Christi? Tribulatio, an angustia, an fames? etc.* quasi dicat, nihil. *Propter quod* induco vos, et *peto ne deficiatis in tribulationibus meis*, ne scilicet occasione tribulationum mearum deficiatis omnino a fide, et ab operibus bonis: *Hebr. 12. 3. Non fatigemini animis vestris deficientes.* Dico autem, quod vos non debetis deficere, quia sunt *pro vobis*, idest pro utilitate vestra: *1. Corinth. 1. 6. Sive tribulamur pro vestra exhortatione et salute, sive consolamur pro vestra consolatione, sive exhortamur pro vestra exhortatione et salute, quae operatur tolerantiam passionum earumdem, quas et nos patimur, ut spes nostra firma sit pro vobis: scientes quoniam sicut socii passionum estis, sic eritis et consolationum.* Vel dicit, *Pro vobis*, idest pro vestra probatione: *Sap. 3. 6. Tamquam aurum in fornace probavit electos Dominus. Quae est gloria vestra*, scilicet si non deficiatis, sed stetis fortes in tribulationibus. Nam *qui perseveraverit usque in finem, hic salvus erit, Matth. 10. 22.* Alio modo, *Quae est gloria vestra*, idest tolerantia passionum nostrarum est pro vobis ad gloriam, in hoc quod Deus exposuit Apostolos suos, et Prophetas tribulationibus, et passionibus propter salutem vestram: *Osee 6. 5. Propterea dolavi in Prophetis, et occidi eos in verbis oris mei: 2. Corinth. 1. 14. Gloria vestra sumus, sicut vos nostra.*

Consequenter cum dicit, *Huius rei gratia flecto genua mea ad Patrem Domini nostri Iesu Christi*, implorat eis auxilium per orationem, ut per exhortationem suam proficiant: et primo orationem praemittit; secundo, quasi securus de exauditione, gratias agit, ibi, *Ei autem qui potens est omnia facere superabundanter quam petimus... ipsi gloria in Ecclesia.* Item prima in tres: quia primo proponit orationis obiectum; secundo orationis intentum, ibi, *Ut det vobis secundum divitias gloriae suae, virtutem corroborari per Spiritum eius;* tertio orationis fructum, ibi, *Ut possitis comprehendere cum omnibus sanctis, quae sit latitudo, et longitudo, et sublimitas, et profundum.* Oratio autem redditur exaudibilis per humilitatem: *Psal. 101. 18. Respexit in orationem humilium, et non sprevit precem eorum: Eccli. 35. 21. Oratio humiliantis se nubes penetrabit; et donec propinquet, non consolabitur.* Et ideo statim orationem suam ab humilitate incipit, dicens: *Huius rei gratia*, scilicet ne deficiatis a fide, *flecto genua mea ad Patrem Domini nostri Iesu Christi:* quod est signum humilitatis propter duo. Primo quia qui genua flectit, quodammodo parvificat se, et subiicit se ei cui genua flectit: unde per huiusmodi ostenditur recognitio propriae fragilitatis, et parvitatis. Secundo quia in genu est fortitudo corporis. Quando ergo quis genua flectit, protestatur debilitatem suae virtutis. Et inde est quod exteriora signa corporalia exhibentur Deo ad conversionem, et exercitium spirituale animae interioris. In oratione Manasses: *Flecto genua cordis mei precans a te bonitatem: Isai. 45. 24. Mihi curvabitur omne genu, et iurabit omnis lingua.*

Deinde describit orationis obiectum, quod est Deus; et describit eum ex duobus: primo ex affinitate; secundo ex auctoritate. Ex affinitate enim erigimur ad orandum cum fiducia; et quantum ad hoc dicit: *Ad Patrem Domini nostri Iesu Christi*, scilicet cuius nos filii sumus: *Iac. 1. 17. Omne datum optimum, et omne donum perfectum desursum est, descendens a Patre luminum: Isai. 63. 16. Tu enim Domine pater noster, redemptor noster, a saeculo nomen tuum.* Ex auctoritate autem confirmatur obtinendi quod petimus fiducia: quia ipse est *ex quo omnis paternitas in caelo, et in terra nominatur.*

Hic posset quaeri, utrum in caelo sit paternitas. Posset dici breviter, quod in caelo, idest in Deo, vel in divinis, est paternitas, quae est principium omnis paternitatis. Sed de hac non quaeritur ad praesens, quia cuilibet fideli nota est; sed quaeritur utrum in caelis, idest utrum in angelis sit aliqua paternitas.

Ad hoc dico, quod paternitas est tantum in viventibus, et cognoscentibus. Est autem duplex vita: una secundum actum, alia secundum potentiam. Vita quidem secundum potentiam, est habere opera vitae in potentia: unde dormiens, quantum ad actus exteriores, dicitur vivere in potentia. Vivere autem secundum actum, est quando exercet quis opera vitae in actu. Sic autem non solum qui dat potentiam vitae, pater est eius cui dat; sed qui dat actum vitae, ille etiam pater dici potest. Quicumque ergo inducit aliquem ad aliquem actum vitae, puta ad bene operandum, intelligendum, volendum, amandum, pater eius dici potest: *1. Corinth. 4. 15. Nam si decem millia paedagogorum habeatis in Christo, sed non multos patres.* Cum ergo inter angelos unus alterum illuminet, perficiat, et purget; et isti sint actus hierarchici: manifestum est quod unus angelus est pater alterius, sicut magister est pater discipuli.

Utrum autem paternitas quae est in caelis, et in terra derivetur a paternitate quae est in divinis, dubitatur. Et videtur quod non: quia nomina sic imponimus secundum quod res nominatas cognoscimus. Quidquid autem cognoscimus, est per creaturas. Ergo nomina imposita a nobis rebus ipsis, plus, et prius conveniunt creaturis quam ipsi Deo.

Respondeo, et dico, quod nomen alicuius rei nominatae a nobis, dupliciter potest accipi: quia vel est

(1) *Legit Vulgata:* virtute corroborari per Spiritum eius in interiorem hominem.

expressivum, aut significativum conceptus intellectus, quia voces sunt notae, vel signa passionum, vel conceptuum qui sunt in anima ; et sic nomen prius est in creaturis quam in Deo : aut inquantum est manifestativum quidditatis rei nominatae exterius ; et sic est prius in Deo. Unde hoc nomen *paternitas*, secundum quod significat conceptionem intellectus nominantis rem, sic per prius invenitur in creaturis quam in Deo, quia per prius creatura innotescit nobis quam Deus; secundum autem quod significat ipsam rem nominatam, sic per prius est in Deo quam in nobis, quia certe omnis virtus generativa in nobis est a Deo: et ideo dicit : *Ex quo omnis paternitas in caelo, et in terra nominatur;* quasi dicat: Paternitas quae est in ipsis creaturis, est quasi nominalis, seu vocalis ; sed illa paternitas divina, qua Pater dat totam naturam Filio absque omni imperfectione, est vera paternitas.

Consequenter cum dicit, *Ut det vobis secundum divitias gloriae suae, virtutem corroborari per Spiritum eius*, ostendit orationis intentum: et primo facit hoc; secundo ostendit per quid posset impetrare suum propositum, ibi, *Per Spiritum eius.* Dicit ergo : Dico, quod peto ne deficiatis, sed stetis viriliter. Scio tamen quod hoc ex vobis facere non potestis sine dono Dei ; ideo peto *ut det vobis : Iac. 1. 17. Omne datum optimum, et omne donum perfectum desursum est.* Et hoc quidem *secundum divitias gloriae suae*, idest secundum copiam maiestatis eius, et magnificentiae : *Psal. 111. 3. Gloria, et divitiae in domo eius: Prov. 8. 18. Mecum sunt divitiae, et gloriae.* Divitiae, inquam, quae faciunt *virtutem corroborari: Isai. 40. 29. Qui dat lasso virtutem, et his qui non sunt, fortitudinem, et robur multiplicat.* Et hoc *in interiori homine:* quia nisi in interioribus fortificetur homo, faciliter ab hoste superatur: *Isa. 9. 7. Confirmet illud, et corroboret in iudicio, et iustitia, amodo, et usque in sempiternum.* Tunc resumatur illa particula interposita, scilicet *per Spiritum;* in qua ostendit per quid obtinere potest quod petit. Ipse enim Spiritus qui roborat, est spiritus fortitudinis, et est causa non deficiendi in tribulationibus, quem obtinemus per fidem, quae est fortissima, quia fides est substantia rerum sperandarum, idest facit in nobis subsistere res sperandas. Unde *1. Petr. 5. 9. Cui resistite fortes in fide.* Et ideo subiungit : *Habitare Christum per fidem;* et hoc *in cordibus vestris : 1. Pet. 3. 15. Dominum autem Christum sanctificate in cordibus vestris.* Per quid ? Dico, quod non solum per fidem quae ut donum est fortissima, sed etiam per caritatem quae est in sanctis : et ideo subdit : *In caritate radicati, et fundati: 1. Cor. 13. 7. Omnia suffert, omnia credit, omnia sustinet : caritas numquam excidit : Cant. ult. 6. Fortis est ut mors dilectio.* Unde sicut arbor sine radice, et domus sine fundamento de facili ruit ; ita spirituale aedificium, nisi sit in caritate fundatum, et radicatum, durare non potest.

LECTIO V.

Ut possitis comprehendere cum omnibus sanctis quae sit latitudo, et longitudo, et sublimitas, et profundum. Scire etiam supereminentem scientiae caritatem Christi, ut impleamini in omnem plenitudinem Dei Ei autem qui potens est omnia facere superabundanter quam petimus, aut intelligimus, secundum virtutem quae operatur in nobis, ipsi gloria in Ecclesia, in Christo Iesu, in omnes generationes saeculi saeculorum. Amen.

Supra ostendit Apostolus petitionis suae pro Ephesiis, et orationis intentum, scilicet corroborationem spiritus in fide, et caritate ; hic consequenter ostendit eius quam petiit corroborationis per fidem, et caritatem, fructum, qui est quaedam cognitio. Ideo primo proponit ipsam notitiam ; secundo ipsius notitiae, et cognitionis efficaciam, ibi, *Ut impleamini in omnem plenitudinem Dei.* Dicit ergo : Ita sitis, carissimi, in caritate radicati, et fundati, *ut possitis comprehendere cum omnibus sanctis, quae sit latitudo, et longitudo, et sublimitas, et profundum.* Quod quidem dupliciter legi potest. Primo modo, ut magis sequamur intentionem Apostoli. Sciendum est ergo, quod tam in futuro quam in praesenti cognitio Dei est nobis necessaria : nam in futuro gaudebimus et de cognitione Dei, et de cognitione assumptae humanitatis: *Ioan. 17. 3. Haec est vita aeterna, ut cognoscant te solum Deum verum, et quem misisti Iesum Christum : Ibid. 10. 9. Ingredietur*, scilicet in contemplationem divinitatis, *et egredietur*, scilicet in contemplationem humanitatis, *et pascua inveniet.* Et quia fides est inchoatio illius futurae cognitionis, quia est *substantia rerum sperandarum, argumentum non apparentium*, ut dicitur *Hebr. 11. 1.* quasi iam in nobis res sperandas per modum cuiusdam inchoationis facit subsistere: inde est quod fides nostra in his duobus consistit, scilicet in divinitate, et humanitate Christi : *1. Corinth. 2. 2. Non enim iudicavi me scire aliquid inter vos nisi Iesum Christum, et hunc crucifixum.* Secundum hoc ergo primo praemittit eis cognitionem divinitatis ; secundo cognitionem mysteriorum humanitatis, ibi, *Scire etiam supereminentem scientiae caritatem Christi.* Cognitionem autem divinitatis manifestat eis sub his verbis, *Ut possitis comprehendere cum omnibus sanctis, quae sit latitudo, et longitudo, et sublimitas, et profundum ;* quasi dicat : Corroboramini per fidem, et caritatem : quia si sic estis, pervenietis ad vitam aeternam, ubi habebitis Deum praesentem, et perfecte eum cognoscetis. Quod autem Deus manifestetur amanti, patet *Ioan. 14. 21. Qui diligit me, diligetur a Patre meo; et ego diligam eum, et manifestabo ei meipsum :* quod vero manifestetur credenti, patet prout dicitur *Isai. 7. 9.* secundum aliam litteram : *Nisi credideritis, non intelligetis.* Oportet enim ut secundum fidem, et caritatem corroboremini, *ut possitis comprehendere.*

Ubi sciendum est, quod *comprehendere* quandoque ponitur pro includere ; et tunc oportet quod comprehendens contineat in se totaliter comprehensum: quandoque autem ponitur pro apprehendere; et tunc dicit remotionem distantiae, et insinuat propinquitatem. Primo autem modo a nullo intellectu creato Deus comprehendi potest: *Iob 9. 7. Forsitan vestigia Dei comprehendes, et usque ad perfectum Omnipotentem repe-*

ries ? quasi dicat, non: quia sic posset eum perfecte cognoscere quantum cognoscibilis est. Et de hac cognitione non intelligitur quod dicitur: *Ut possitis comprehendere*, idest Deum habere praesentem, et praesentialiter cognoscere : *Philip. 3. 12. Sequor autem, si quo modo comprehendam, in quo et comprehensus sum a Christo Iesu.* Et haec comprehensio est communis omnibus sanctis eius: ideo subdit: *Cum omnibus sanctis : Psalm. 149. 9. Gloria haec est omnibus sanctis eius.* Talibus autem dicitur illud *1. Corinth. 9. 24. Sic currite ut comprehendatis.*

Quae sit latitudo, et longitudo, et sublimitas, et profundum. Notandum, quod verba ista videntur ortum habere ex verbis *Iob 11. 7. Forsan*, inquit, *vestigia Dei comprehendes ?* quasi dicat, Incomprehensibilis est. Huius autem incomprehensibilitatis causam assignat, dicens *8. Excelsior caelo est, et quid facies? Profundior inferno est, et unde cognosces ? Longior terra mensura eius, et latior mari.* Ex quo videtur quod Iob ostendat eum esse comprehensibilem, attribuens ei quadruplicem differentiam dimensionum. His enim verbis alludens Apostolus dicit: *Ut possitis comprehendere quae sit latitudo, et longitudo, et sublimitas, et profundum ;* quasi dicat : Habeatis tantam fidem, et caritatem, ut possitis tandem comprehendere quod comprehensibile est. Et hoc modo exponit Dionysius. Non est tamen aliquo modo intelligendum, has dimensiones corporaliter esse in Deo, quia spiritus est Deus, ut dicitur *Ioan. 4.* sunt tamen in Deo metaphorice. Unde per latitudinem designatur dimensio, seu extensio virtutis, et sapientiae divinae super omnia : *Eccli. 1. 10. Effudit illam*, scilicet sapientiam, *super omnia opera sua.* Per longitudinem designatur aeterna eius duratio: *Psal. 101. 25. Tu autem, Domine, in aeternum permanes :* et *Psalm. 92. 5. Domum tuam, Domine, decet sanctitudo in longitudinem dierum.* Per sublimitatem, vel celsitudinem vero perfectio, et nobilitas naturae eius, quae in infinitum excedit creaturam : *Psalm. 112. 4. Excelsus super omnes gentes Dominus. Et profundum*, idest incomprehensibilitas sapientiae eius : *Eccle. 7. 25. Alta profunditas*, scilicet sapientiae divinae, *quis inveniet eam ?* Sic ergo patet quod finis fidei, et caritatis nostrae est ut perveniamus ad perfectam fidei cognitionem, qua cognoscamus infinitam suae virtutis extensionem, aeternam, et infinitam eius durationem, suae perfectissimae naturae celsitudinem, suae sapientiae profunditatem, et incomprehensibilitatem; eo modo sicut est attingendum.

Consequenter, quia adhuc alia cognitio est necessaria, scilicet cognitio mysteriorum humanitatis; ideo subdit : *Scire etiam supereminentem scientiae caritatem Christi.* Ubi sciendum est, quod quidquid est in mysterio redemptionis humanae, et incarnationis Christi, totum est opus caritatis: nam quod incarnatus est, ex caritate processit: *Supra 2. 4. Propter nimiam caritatem suam, qua dilexit nos, et cum essemus mortui peccatis, convivificavit nos in Christo.* Quod vero mortuus fuit, ex caritate processit : *Ioan. 15. 13. Maiorem hac dilectionem nemo habet, ut animam suam ponat quis pro amicis suis : Infra 5. 2. Christus dilexit nos, et tradidit semetipsum pro nobis oblationem, et hostiam Deo.* Propter hoc dicit Gregorius: *O inaestimabilis dilectio caritatis! Ut servum redimeres, Filium tradidisti.* Et ideo scire caritatem Christi, est scire omnia mysteria incarnationis Christi, et redemptionis nostrae, quae ex immensa caritate Dei processerunt. Quae quidem caritas excedit omnem intellectum creatum, et omnium scientiam, cum sit incomprehensibilis cogitatu: et ideo dicit, *Supereminentem scientiae*, scilicet naturali, et omnem intellectum creatum excedentem: *Philip. 4. 7. Et pax Dei, quae exsuperat omnem sensum. Caritatem Christi*, idest quam Deus Pater fecit per Christum: *2. Corinth. 5. 19. Deus erat in Christo, mundum reconcilians sibi.*

Alio modo potest legi, ut referatur ad perfectionem caritatis nostrae ; quasi dicat: Corroboramini *in caritate radicati, et fundati ;* et hoc *ut possitis comprehendere*, non solum cognoscere, *cum omnibus sanctis*, quia hoc donum, scilicet caritatis, commune est omnibus, cum nullus possit esse sanctus sine caritate: *possitis*, inquam, *comprehendere ... quae sit latitudo*, scilicet caritatis, quae se extendit usque ad inimicos : *Psalm. 118. 96. Latum mandatum tuum nimis.* Lata est enim caritas ad suam diffusionem : *Psalm. 117. 20. Eduxit me in latitudinem Dominus. Longitudo* autem eius attenditur quantum ad sui perseverantiam: quia numquam deficit ; sed hic incipit, et perficitur in gloria : *1. Corinth. 13. 8. Caritas numquam excidit : Cant. ult. 7. Aquae multae non potuerunt extinguere caritatem. Sublimitas* autem eius attenditur quantum ad intentionem caelestium, ut scilicet Deus non diligatur propter temporalia, quia huiusmodi caritas esset infirma, sed ut diligatur propter se tantum : *Iob 40. 5. In sublime erigere, et esto gloriosus. Profundum* vero attenditur quantum ad originem ipsius caritatis : nam hoc quod Deum diligimus, non est ex nobis, sed a Spiritu sancto : quia, ut dicitur *Roman. 5. 5. caritas Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum qui datus est nobis.* Hoc ergo quod unus habet caritatem longam, latam, sublimem, et profundam, et alius non, venit ex profundo divinae praedestinationis : *Eccli. 1. 2. Profundum abyssi quis dimensus est ?* Ergo *ut possitis comprehendere*, idest perfecte consequi, *cum omnibus sanctis, quae sit latitudo*, ut extendatur caritas vestra usque ad inimicos ; quae sit *longitudo*, ut scilicet propter seipsum Deus diligatur; et quid sit *profundum*, scilicet praedestinationis etc.

Sciendum autem hic, quod Christus, in cuius potestate fuit eligere genus mortis quod vellet, quia ex caritate mortem subiit, elegit mortem crucis, in qua praedictae quatuor dimensiones sunt. Ibi est *latitudo*, scilicet in ligno transverso, cui affixae sunt manus : quia opera nostra debent per caritatem dilatari usque ad inimicos : *Psalm. 17. 20. Eduxit me in latitudinem Dominus.* Ibi est *longitudo* in ligno erecto, cui innititur totum corpus: quia caritas debet esse perseverativa, quae sustinet, et salvat hominem : *Matth. 10. 22. Qui autem perseveraverit usque in finem, hic salvus erit.* Ibi est *sublimitas* in ligno superiori, cui caput inhaeret: quia spes nostra debet elevari ad aeterna, et divina : *1. Corinth. 11. 3. Caput viri Christus est.* Ibi etiam est *profundum* in ligno quod latet sub terra, et sustinet crucem, et tamen non videtur: quia profundum amoris divini sustinet nos, nec tamen videtur, quia ratio praedestinationis, ut dictum est, ex-

cedit intellectum nostrum. Sic ergo debemus comprehendere virtutem caritatis nostrae, et Christi, et adhuc scilicet caritatem Christi supereminentem scientiae, scilicet humanae : quia nullus potest scire quantum Christus dilexit nos: vel scire etiam caritatem scientiae Christi, quae habetur cum scientia Christi. Caritatem dico supereminentem, scilicet alii caritati, quae est sine scientia.

Sed numquid est verum, quod caritas quae est cum scientia, supereminet caritati quae est sine scientia ? Et videtur quod non: quia sic malus Theologus esset supereminentioris caritatis quam sancta vetula.

Respondeo. Dico, quod hoc intelligitur de scientia afficiente : nam ex vi cognitionis inducitur ad magis diligendum: quia quanto Deus magis cognoscitur, tanto et magis diligitur. Propter quod petebat Augustinus : *Noverim te, noverim me.* Vel hoc dicitur propter quosdam qui habent zelum Dei, sed non secundum scientiam : talium enim caritati supereminet caritas, cum habetur praedicta scientia Christi.

Consequenter cum dicit, *Ut impleamini etc.* ponit cognitionis divinae efficaciam, dicens: *Ut impleamini in omnem plenitudinem Dei*, idest ut habeatis perfectam participationem omnium donorum Dei, ut scilicet hic habeatis plenitudinem virtutum, et postea beatitudinis : quae quidem efficit caritas: *Eccli. 24. 26. Transite ad me omnes qui concupiscitis me, et a generationibus meis implemini.*

Consequenter sequitur illa pars: *Ei autem qui potens est omnia facere superabundanter quam petimus... ipsi gloria in Ecclesia :* in qua Apostolus agit Deo gratias de suae petitionis exauditione : circa quod tria facit : quia primo ponit potestatem Dei, qua postulata concedit ; secundo potestatis exemplum, ibi, *Secundum virtutem quae operatur in nobis ... in Ecclesia, et in Christo Iesu ;* tertio materiam gratiarum actionis, ibi, *Ipsi gloria.* Potestatem autem Dei describit infinitam, dicens: *Ei autem*, scilicet Deo Christo, et Deo Patri, *qui potens est omnia facere: Exod. 15. 3. Omnipotens nomen eius: Rom. ult. 25. Ei autem qui potens est vos confirmare iuxta Evangelium meum, et praedicationem Iesu Christi :* et hoc *superabundanter* facere in nobis omnia, quam sciamus petere per affectum, aut intelligere per intellectum ; et hoc est quod dicit : *Quam petimus, aut intelligimus.*

Exemplum autem huiusmodi abundantiae in nobis exhibitae ostendit, dicens: *Secundum virtutem quae operatur in nobis ;* quasi dicat : Apparet, si attendamus ea quae operatus est in nobis, scilicet hominibus. Nam nec affectus, nec intellectus humanus potuissent considerare, vel intelligere, vel petere a Deo, quod fieret homo, et quod homo efficeretur Deus, et consors naturae divinae ; *quae* tamen *secundum virtutem operatur in nobis;* et hoc in incarnatione Filii sui: *2. Pet. 1. 4. Ut per hoc efficiamini divinae consortes naturae.* Unde de his dicitur *Eccli. 18. 2. Quis sufficiet enarrare opera illius ? Quis enim investigabit magnalia illius ? Virtutem autem magnitudinis eius quis annuntiabit ?* Vel operatus est in nobis, scilicet Apostolis, quibus dedit gratiam *evangelizandi investigabiles divitias Christi, et illuminare omnes quae sit dispensatio sacramenti absconditi a saeculis in Deo*, ut *supra eodem cap.* dictum est.

Materia autem gratiarum actionis dicitur esse duplex beneficium, quod nobis contulit Deus. Primum est Ecclesiae institutio; secundum est Filii incarnatio. Dicit ergo : *Ipsi*, scilicet Deo Patri, *gloria*, sit supple, *in Ecclesia*, idest pro his quae fecit in Ecclesia, quam instituit, quoad primum, *in Christo*, idest per Christum : vel pro Christo, quem nobis dedit. *Ipsi*, inquam, *sit gloria*, ut gloriosus appareat, non solum in praesenti, sed *in omnes generationes saeculi saeculorum*, idest saeculi omnia continentis : *1. Timoth. 1. 17. Regi autem saeculorum immortali, invisibili, soli Deo honor, et gloria in saecula saeculorum. Amen.*

CAPITIS QUARTI

LECTIO PRIMA

Obsecro itaque vos ego vinctus in Domino, ut digne ambuletis vocatione qua vocati estis cum omni humilitate, et mansuetudine, cum patientia supportantes invicem in caritate, soliciti servare unitatem spiritus in vinculo pacis. Unum corpus, et unus spiritus, sicut vocati estis in una spe vocationis vestrae.

Supra commemoravit Apostolus divina beneficia, per quae unitas Ecclesiae constituitur, et conservatur; hic monet eos Apostolus ad permanendum in Ecclesiae unitate : circa quod duo facit: quia primo monet eos ut in ipsa unitate perseverent ; secundo instruit eos quomodo in ea permaneant, ibi, *Hoc ergo dico, et testificor in Domino, ut iam non ambuletis, sicut et Gentes ambulant in vanitate sensus sui.* Item prima in duas : quia primo monet eos ad servandam ecclesiasticam unitatem ; secundo proponit ipsius ecclesiasticae unitatis formam, ibi, *Unus Dominus, una fides, unum baptisma.* Prima iterum in tres. Primo praemittit quaedam inductiva ad servandam ecclesiasticam unitatem ; secundo ponit monitionem, ibi, *Cum omni humilitate, et mansuetudine ;* tertio ostendit monitionis finem, ibi, *Soliciti servare unitatem spiritus in vinculo pacis.* Inducit autem ex tribus ad servandam ecclesiasticam unitatem. Primo ex caritatis affectu ; secundo ex commemoratione suorum vinculorum; tertio ex consideratione divinorum beneficiorum. Caritatis autem affectum insinuat per obsecrationem: unde dicit: *Itaque*, ex quo tot beneficia a Domino recepistis, *obsecro vos*, cum tamen imperare possem ; sed propter humilitatem non impero, magis autem obsecro : *Prov. 18. 23.* dicitur: *Cum obsecrationibus loquitur pauper.* Item propter caritatem, quae magis movet ad opus quam timor : *Ad Philem. 8. Fiduciam multam habens in Christo imperandi tibi quod ad rem pertinet, propter caritatem magis obsecro.* Ex commemoratione vero suorum vinculorum inducit eos, dicens : *Ego vinctus in Domino:* ex quibus inducit eos ad servandam sic unitatem propter tria. Primo quia amicus magis compatitur amico afflicto, et nititur in pluribus facere voluntatem suam, ut vel sic eum consoletur : *Eccli. 12. 8. Non agnoscetur in bonis amicus, et non abscondetur in malis inimicus. In bonis viri, inimici*

illius in tristitia; et in malitia illius, amicus agnitus est. Secundo quia Apostolus ipse vincula patiebatur pro ipsorum utilitate ; et ideo inducit eis ad memoriam , quasi volens eos obligare : *2. Corinth. 1. 6. Sive tribulamur pro vestra exhortatione, et salute, sive consolamur pro vestra consolatione , sive exhortamur pro vestra exhortatione , et salute : quae operatur tolerantiam earumdem passionum, quas et nos patimur.* Tertio quia, ut supra dictum est *cap. 3. lect. 4.* in illa parte, *Quae est gloria vestra*, huiusmodi erant eis ad magnam gloriam , dum Deus pro eis amicos , et electos suos exposuit tribulationibus pro ipsorum salute. Et ideo addit , *In Domino* , idest propter Dominum. Vel ideo dicit hoc , quia erat ad gloriam Apostoli , quod non ut fur, aut homicida , sed ut Christianus , et propter Dominum nostrum Iesum Christum vinculatus erat, iuxta illud *Ezech. 3. 25. Ecce data sunt super te vincula , et ligabunt te in eis, et non egredieris de medio eorum.* Ex consideratione vero divinorum beneficiorum inducit eos, dicens : *Ut digne ambuletis vocatione qua vocati estis* , idest attendentes dignitatem ad quam vocati estis, ambuletis secundum quod ei convenit. Si enim quis vocatus esset ad nobile regnum , indignum esset quod faceret opera rusticana. Sic monet Ephesios Apostolus; quasi dicat: Vocati estis ut sitis *cives sanctorum, et domestici Dei*, ut dictum est *supra 2. 19.* Non est ergo dignum ut faciatis opera terrena , nec ut de mundanis curetis. Ideo dicit : *Ambuletis vocatione qua vocati estis : Coloss. 1. 10. Ambuletis digne Deo , per omnia placentes : Philip. 1. 27. Digne Evangelio Christi conversamini.* Et quare ? Quia *vocavit vos de tenebris in admirabile lumen suum , 1. Petr. 2. 9.*

Consequenter cum dicit , *Cum omni humilitate etc.* ponit modum suae monitionis , docens quomodo digne poterunt ambulare. Ponit ergo quatuor virtutes, et excludit quatuor vitia eis opposita. Primum autem vitium quod excludit, est superbia: dum enim unus superbiens vult alii praeesse, et alius similiter superbus non vul subesse, causatur dissensio in societate, et tollitur pax : unde *Proverb. 13. 10. Inter superbos semper iurgia sunt.* Ad quod excludendum dicit , *Cum omni humilitate* , scilicet interiori, et exteriori: *Eccli. 3. 20. Quanto magnus es , humilia te in omnibus , et coram Deo invenies gratiam: Philip. 2. 4. In humilitate superiores invicem arbitrantes: Iac. 4. 6. Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam.* Secundum est ira. Iracundi enim sunt propinqui ad iniuriam inferendam verbis , vel factis , ex quo turbationes oriuntur : *Proverb. 15. 18. Vir iracundus provocat rixas ; qui patiens est , mitigat suscitatas.* Ad hoc excludendum dicit , *Et mansuetudine* , quae mitigat rixas , et pacem conservat : *Proverb. 3. 34. Mansuetis dabit gratiam: Psal. 36. 11. Mansueti autem haereditabunt terram : Eccli. 3. 19. Fili , in mansuetudine opera tua perfice, et super gloriam hominum diligeris.* Tertium est impatientia. Quandoque enim aliquis humilis est , et mansuetus in se , abstinens a molestiis inferendis ; non tamen patienter sustinet molestias sibi illatas, vel attentatas : ideo subdit , *Cum patientia* , scilicet adversorum : *Iac. 1. 4. Patientia autem opus perfectum habet : Eccli. 2. 4. In humilitate tua patientiam habe: Hebr. 10. 36. Patientia vobis necessaria est , ut voluntatem Dei facientes , reportetis promissionem.* Quartum inordinatus zelus. Cum enim inordinate zelantes , omnia quae vident iudicant , nec tempus , nec locum servantes , concitatur turbatio in societate: *Galat. 5. 15. Si mordetis invicem, et comeditis , videte ne ab invicem consumamini.* Et ideo dicit : *Supportantes invicem in caritate*, scilicet mutuo sustinentes defectus aliorum ; et hoc ex caritate: quia quando deficit aliquis , non debet statim corrigi , nisi adsit locus , et tempus ; sed misericorditer expectari, quia caritas omnia sustinet , *1. Corinth. 13.* Non autem debent huiusmodi defectus supportari ex negligentia , vel ex consensu , et familiaritate , vel carnali amicitia ; sed ex caritate : *Galat. 6. 2. Alter alterius onera portate, et sic adimplebitis legem Christi: Rom. 15. 1. Debemus nos firmiores imbecillitates infirmorum sustinere.*

Consequenter cum dicit , *Soliciti servare unitatem spiritus in vinculo pacis*, ostendit monitionis finem : quae quidem est ut servetur unitas inter fideles: circa quod tria facit. Primo ponit ipsam unitatem, quae est finis ; secundo describit modum unitatis, ibi, *In vinculo pacis ;* tertio ponit rationem servandae unitatis , ibi , *Sicut vocati estis in una spe vocationis vestrae.* Dicit ergo primo : Dico , quod *digne ambuletis vocatione qua vocatis estis etc.* et hoc faciatis *soliciti servare unitatem spiritus.* Est autem duplex unitas. Una ad male faciendum , quae est mala ; et potest dici unitas carnis : *Eccli. 11. 34. A scintilla una augetur ignis , et ab uno doloso augetur sanguis.* Alia est unitas spiritus , quae est bona ad faciendum bonum : *Psal. 132. 1. Ecce quam bonum, et quam iucundum habitare fratres in unum ! Ioan. 17. 22. Ut sint unum , sicut et nos unum sumus.* Modus autem servandae unitatis est *in vinculo pacis.* Caritas enim est coniunctio animorum. Nulla autem rerum materialium coniunctio stare potest, nisi ligetur aliquo vinculo. Eodem modo nec coniunctio animorum per caritatem stare potest , nisi ligetur. Huiusmodi autem verum ligamen est pax, quae est , secundum Augustinum, tranquillitas modi , specici , et ordinis , quando scilicet unusquisque habet quod suum est: propter quod dicit, *In vinculo pacis : Psalm. 147. 14. Qui posuit fines tuos pacem.* Quae quidem pax servatur per iustitiam: *Isa. 32. 17. Opus iustitiae pax : Eccli. 26. 6. Ne acedieris vinculis eius.* Et quare ? Quia certe , ut dicitur ibibem *31. vincula illius alligatura salutis.* Nunc autem quia in homine est duplex unitas: una scilicet membrorum ad invicem simul ordinatorum , alia corporis , et animae , tertium constituentium ; Apostolus autem loquitur hic de unitate Ecclesiae ad modum unitatis quae est in homine; ideo subiungit, *Unum corpus ;* quasi dicat : Ligemini vinculo pacis, ut sitis unum corpus quantum ad primam unitatem , ut scilicet omnes fideles sint ordinati ad invicem sicut membra unum corpus constituentia : *Rom. 12. 5. Multi unum corpus sumus in Christo , singuli autem alter alterius membra. Et unus spiritus* , quantum ad secundum, ut videlicet unum habeatis spiritualem consensum per unitatem fidei, et caritatis. Vel *unum corpus* , quoad proximum , *et unus spiritus* , quoad Deum : quia *qui adhaeret Deo , unus spiritus est , 1. Corinth. 6. 17.*

Deinde cum dicit, *Sicut vocati estis in una spe vocationis vestrae*, subdit rationem huius unitatis: quia sicut videmus quod quando aliqui sunt vocati simul ad aliquid pariter habendum, et mutuo percipiendum, solent simul etiam manere, et simul ire; ita spiritualiter dicit: Quia vos estis vocati ad unum, scilicet finale praemium, ideo debetis simul cum unitate spiritus ambulare *in una spe vocationis vestrae*, idest in unam rem speratam, quae est effectus vocationis: *Hebr. 3. 1. Fratres facti vocationis caelestis participes, considerate Apostolum, et Pontificem confessionis nostrae Iesum: 1. Corinth. 1. 26. Videte vocationem vestram, fratres.*

Sed posset aliquis dicere: Quis vocavit nos, et ad quid? Respondetur *1. Petr. 5. 10. Deus autem omnis gratiae, qui vocavit nos in aeternam gloriam suam:* ubi est beatitudo vestra: *Apoc. 19. 9. Beati qui ad coenam nuptiarum agni vocati sunt.*

LECTIO II.

Unus Dominus, una fides, unum baptisma. Unus Deus, et pater omnium, qui est super omnes, et per omnia, et in omnibus nobis.

Posita eorum exhortatione pro servanda ecclesiastica unitate, in hac parte Apostolus formam dictae unitatis ipsis Ephesiis insinuat. Ubi sciendum est, quod cum Ecclesia Dei sit sicut civitas, est aliquod unum, et distinctum; cum non sit unum sicut simplex, sed sicut compositum ex diversis partibus. Et ideo Apostolus duo facit. Primo ostendit id quod est commune Ecclesiae; secundo ostendit id quod est distinctum in ipsa, ibi, *Unicuique autem nostrum data est gratia secundum mensuram donationis Christi.* In qualibet autem civitate ad hoc ut sit una, quatuor debent esse communia, scilicet unus gubernator, una lex, eadem insignia, et idem finis. Haec autem quatuor dicit Apostolus esse in Ecclesia. Dicit ergo: Dico, quod debetis habere unum corpus, et unum spiritum, quia estis in unitate Ecclesiae, quae est una. Primo quia habet ducem unum, scilicet Christum; et quantum ad hoc dicit, *Unus Dominus*, non plures, pro quorum diversis voluntatibus oporteat vos discordare. Dicitur enim *Hebr. 3. 6. Christus est tamquam filius in domo sua: Actor. 2. 36. Certissime ergo sciat omnis domus Israel, quia et Dominum eum, et Christum Deus fecit hunc Iesum quem vos crucifixistis: 1. Corinth. 8. 6. Unus Dominus noster Iesus Christus: Zach. 14. 9. In illa die erit Dominus unus, et nomen eius unum.* Secundo quia lex eius est una. Lex enim Ecclesiae est lex fidei: *Rom. 3. 27. Ubi est ergo nunc gloriatio tua? Exclusa est. Per quam legem? Factorum, Non, sed per legem fidei.* Sed fides quandoque sumitur pro ipsa re credita, secundum illud, *Haec est fides catholica*, idest ista debent credi. Quandoque vero sumitur pro habitu fidei, quo creditur in corde. Et de utroque hoc potest dici. De primo, ut sit sensus. *Una est fides*, idest idem iubemini credere, et eodem modo operari: quia unum et idem est quod creditur a cunctis fidelibus: unde universalis, seu catholica dicitur: unde *1. Corinth. 1. 10. Idipsum dicatis, idest sentiatis, omnes, et non sint in vobis schismata.* Alio modo una est fides, idest unus habitus fidei quo creditur: una, inquam, non numero, sed specie, quia idem debet esse in corde omnium; et hoc modo idem volentium dicitur una voluntas. Tertio eadem sunt insignia Ecclesiae, scilicet sacramenta Christi, inter quae primum est baptisma, quod est ianua omnium aliorum. Et ideo dicit, *Unum baptisma.* Dicitur autem unum triplici ratione. Primo quia baptismata non differunt secundum baptizantes, quia a quocumque conferatur, uniformem virtutem habet: quia qui baptizat interius, unus est, scilicet Christus: *Ioan. 1. 3. Super quem videris Spiritum descendentem, et manentem super eum, hic est qui baptizat in Spiritu sancto.* Secundo dicitur unum, quia datur in nomine unius, scilicet Trinitatis: *Matth. ult. 19. Baptizantes eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti.* Tertio quia iterari non potest. Poenitentia autem, matrimonium, eucharistia, et extrema unctio iterari possunt, non autem baptismus: *Hebr. 6. 4. Impossibile est eos qui semel sunt illuminati*, scilicet per baptismum, *gustaveruut autem donum caeleste, et participes facti sunt Spiritus sancti, gustaverunt nihilominus bonum Dei verbum, virtutesque saeculi venturi, et prolapsi sunt*, scilicet per peccatum, *renovari rursus ad poenitentiam.* Non iteratur autem vel propter characterem, vel quia causa eius non iteratur: *Rom. 6. 4. Consepulti enim sumus cum illo per baptismum in mortem: ut quomodo Christus surrexit a mortuis per gloriam Patris, ita et nos in novitate vitae ambulemus.* Nunc autem Christus semel pro peccatis mortuus est, ut dicitur *1. Petr. 3.* Quarto in Ecclesia est idem finis, qui est Deus. Filius enim ducit nos ad Patrem: *1. Corinth. 15. 24. Cum tradiderit regnum Deo et Patri, cum evacuerit omnem principatum, et potestatem, et virtutem. Oportet autem illum regnare, donec ponat omnes inimicos sub pedibus eius.* Et quantum ad hoc subiungit dicens: *Unus Deus, et pater omnium.* Ubi primo ponit Apostolus eius unitatem; secundo eius dignitatem, ibi, *Qui est super omnes, et per omnia, et in omnibus nobis.* Circa primum duo dicit. Primum pertinet ad naturam divinam: unde dicit, *Unus Deus: Deuter. 6. 4. Audi Israel: Dominus Deus tuus, unus est.* Aliud pertinet ad eius benevolentiam ad nos, et ad pietatem: unde dicit, *Et pater omnium: Isai. 63. 16. Tu Domine pater noster, et redemptor noster: Malach. 2. 10. Numquid non pater omnium nostrum? Numquid non Deus creavit nos?* Dignitatem autem eius commendat ex tribus. Ex altitudine divinitatis, cum dicit: *Qui est super omnes: Psal. 112. 4. Super omnes gentes Dominus.* Ex amplitudine eius potestatis, cum dicit, *Per omnia: Hierem. 23. 24. Caelum, et terram ego impleo: Psalm. 8. 8. Omnia subiecisti sub pedibus eius: Luc. 10.* et *Matth. 11. 27. Omnia mihi tradita sunt:* quippe quia *omnia per ipsum facta sunt, Ioan. 1. 3.* sed modo quo dicitur *Sap. 11. 21. Omnia in numero, et pondere, et mensura disposuisti.* Item ex largitate gratiae, cum dicit, *Et in omnibus nobis*, scilicet per gratiam: *Hier. 14. 9. Tu autem in nobis es, Domine.* Sed primum appropriatur Patri, qui est fontale principium divinitatis, et omnes creaturas excellit; secundum Filio, qui est

sapientia attingens a fine usque ad finem fortiter, *Sap. 8.* tertio vero Spiritui sancto, qui replet orbem terrarum, *Sap. 1.*

LECTIO III.

Unicuique autem nostrum data est gratia secundum mensuram donationis Christi: propter quod dicit: Ascendens in altum captivam duxit captivitatem, dedit dona hominibus. Quod autem ascendit, quid est nisi quia et descendit primum in inferiores partes terrae? Qui descendit, ipse est et qui ascendit super omnes caelos, ut adimpleret omnia.

Supra ostendit Apostolus ecclesiasticam unitatem quantum ad id quod in Ecclesia est commune; hic idem ostendit quantum ad hoc quod singulis fidelibus membris Ecclesiae est proprium, et speciale. Circa quod tria facit. Primo proponit distinctionem; secundo inducit ad hoc auctoritatem, ibi, *Propter quod dicit: Ascendens in altum captivam duxit captivitatem;* tertio ponit auctoritatis expositionem, ibi, *Quod autem ascendit, quid est nisi quia et descendit primum in inferiores partes terrae?* Dicit ergo: Habemus in Ecclesia unum Deum, unam fidem, unum baptisma; sed tamen diversas gratias diversis particulariter collatas habemus: quia *unicuique nostrum data est gratia;* quasi dicat: Nullus nostrum est qui non sit particeps divinae gratiae, et communionis: *Ioan. 1. 16. De plenitudine eius omnes accepimus gratiam pro gratia.* Sed certe ista gratia non est data omnibus uniformiter, seu aequaliter, sed *secundum mensuram donationis Christi*, idest secundum quod Christus est dator, et eam singulis mensuravit: *Rom. 12. 6. Habentes donationes secundum gratiam quae data est nobis, differentes.* Haec differentia non est ex fato, nec a casu, nec ex merito, sed ex donatione Christi, idest secundum quod Christus nobis commensuravit. Ipse enim solus recepit Spiritum non ad mensuram, *Ioan. 3.* ceteri autem sancti ad mensuram recipiunt: *Rom. 12. 3. Unicuique sicut Deus divisit mensuram fidei: 1. Cor. 3. 8. Unusquisque propriam mercedem accipiet secundum suum laborem.* Quia sicut in potestate Christi est dare, vel non dare; ita dare tantum, vel minus.

Sequitur: *Propter quod dicit: Ascendens in altum captivam duxit captivitatem.* Hic ponit quamdam auctoritatem assumptam *de Psal. 67.* et refertur ad hoc quod dixit, *Secundum mensuram donationis Christi:* ubi tria facit. Primo commemorat Christi ascensionem; secundo humani generis liberationem; tertio ponit donorum spiritualium collationem. Partes consequuntur se. Ostendit ergo primum, dicens sic. *Propter quod*, scilicet significandum, *dicit*, scilicet Propheta David *in Psal. 67. 13. Ascendens* Christus *in altum captivam duxit captivitatem, dedit dona hominibus: Micheae 2. 10. Ascendit ante eos pandens iter: dividet, et transibunt portam, et ingredientur per eam: et transibit Rex eorum coram eis, et Dominus in capite eorum: Iob 39. 18. In altum alas erigit.* Ascendens, inquam, sed non solus: quia *captivam duxit captivitatem*, eos scilicet quos diabolus captivaverat: humanum enim genus captivatum erat, et sancti in caritate decedentes qui meruerant gloriam, in captivitate diaboli detinebantur, quasi captivi in limbo: *Isai. 5. 13. Ductus est captivus populus meus, quia non habuit scientiam.* Hanc ergo captivitatem Christus liberavit, et secum duxit in caelum: *Isa. 49. 24. Numquid tolletur a forti praeda, aut quod captum fuerit a robusto, salvabitur, ac salvum poterit esse? Quia haec dicit Dominus: Equidem et captivitas a forti tolletur, et quod oblatum fuerit a robusto, salvabitur.* Sed certe hoc non verificatur solum quantum ad iam mortuos, sed etiam quantum ad viventes, qui captivi tenebantur sub peccato; quos a peccato liberans, servos fecit iustitiae, ut dicitur *Rom. 6.* et sic quodammodo eos in captivitatem duxit, non ad perniciem, sed ad salutem: *Luc. 5. 10. Ex hoc iam homines eris capiens.* Non solum autem homines a diaboli captivitate eripuit, et suae servituti subiecit, sed etiam eos spiritualibus bonis dotavit: unde subditur: *Dedit dona hominibus*, scilicet gratiae, et gloriae: *Psal. 83. 12. Gratiam, et gloriam dabit Dominus: Petr. 1. 4. Per quem maxima, et pretiosa nobis promissa donavit.* Nec est contrarium quod in littera praecedenti dicitur, *Accepit dona in hominibus:* quia certe ipse dedit ut Deus, et accepit ut homo in fidelibus, sicut in membris suis. Dedit in caelo sicut Deus, et accepit in terra secundum modum loquendi quo dicitur *Matth. 25. 40. Quod uni ex minimis meis fecistis, mihi fecistis.*

Deinde cum dicit, *Quod autem ascendit, quid est nisi quia et descendit in inferiores partes terrae?* exponit propositam auctoritatem: et primo quantum ad ascensionem; secundo quantum ad materiam donationis, ibi, *Et ipse dedit quosdam quidem Apostolos, quosdam autem Prophetas etc.* Circa primum duo facit. Primo ostendit quomodo descendit, ibi, *Quod autem ascendit, quid est nisi quia et descendit primum?* secundo quomodo ascendit, ibi, *Qui descendit, ipse est et qui ascendit.* Circa primum considerandum, quod cum Christus vere sit Deus, inconveniens videbatur quod sibi conveniret descendere, quia nihil est Deo sublimius. Et ideo ad hanc dubitationem excludendam subdit Apostolus: *Quod autem ascendit, quid est nisi quia et descendit primum?* Ac si diceret: Ideo postea dixi, quod ascendit, quia ipse primo descenderat ut ascenderet, aliter enim ascendere non potuisset. Quomodo autem descendit, subdit, dicens, quia *in inferiores partes terrae.* Quod potest intelligi dupliciter. Uno modo, ut per inferiores partes terrae intelligantur istae partes terrae in quibus nos habitamus, quae dicuntur inferiores, eo quod sunt infra caelum et aerem. In has autem partes terrae dicitur descendisse Filius Dei, non motu locali, sed assumptione inferioris, et terrenae naturae, secundum illud *Phil. 2. 7. Exinanivit semetipsum, formam servi accipiens.* Alio modo potest intelligi de inferno, qui etiam infra nos est. Illuc enim descendit Dominus secundum animam, ut inde sanctos liberaret. Et sic videtur hoc ei convenire quod dixerat, *Captivam duxit captivitatem: Zach. 9. 11. Tu quoque in sanguine testamenti tui eduxisti vinctos tuos de lacu in quo non erat aqua: Apoc. 10. 1. Vidi alium angelum fortem descendentem de caelo amictum nube, et iris in capite eius: Exod. 3. 7. Vidi affli-*

ctionem populi mei qui est in Ægypto : et sequitur : *Et descendi liberare eum.*

Deinde cum dicit, *Qui descendit, ipse est et qui ascendit*, manifestat eius ascensionem quantum ad tria. Primo quantum ad personam ascendentis, cum dicit : *Qui descendit, ipse est et qui ascendit:* in quo designatur unitas personae Dei et hominis. Descendit enim, sicut dictum est, Filius Dei assumendo humanam naturam ad vitae immortalis sublimitatem. Et sic est idem Filius Dei qui descendit, et Filius hominis qui ascendit : *Ioan. 3. 13. Nemo ascendit in caelum nisi qui descendit de caelo, Filius hominis qui est in caelo.* Ubi notatur, quod humiles, qui voluntarie descendunt, spiritualiter Deo sublimante ascendunt: quia *qui se humiliat, exaltabitur, Luc. 14.* Secundo ostendit terminum ascensionis, cum dicit, *Super omnes caelos : Ps. 67. 34. Qui ascendit super omnes caelos ad orientem.* Nec solum intelligendum est quod ascenderit super omnes caelos corporales, sed etiam super omnem spiritualem creaturam : *Supra 1. 20. Constituens illum ad dexteram suam in caelestibus super omnem Principatum, et Potestatem, et Virtutem, et Dominationem, et omne nomen quod nominatur non solum in hoc saeculo, sed etiam in futuro.* Tertio ponit ascensionis fructum, cum dicit, *Ut adimpleret omnia*, idest omne genus hominum spiritualibus donis repleret: *Psal. 64. 6. Replebimur in bonis domus tuae: Eccli. 24. 26. A generationibus meis adimplemini.* Vel *adimpleret*, idest ut ad effectum perduceret *omnia* quae de ipso erant scripta : *Luc. ult. 44. Oportet impleri omnia quae scripta sunt in Lege, et Prophetis, et Psalmis de me.*

LECTIO IV.

Et ipse dedit quosdam quidem Apostolos, quosdam autem Prophetas, alios vero Evangelistas, alios autem pastores, et doctores ad consummationem sanctorum, in opus ministerii, in aedificationem corporis Christi, donec occurramus omnes in unitatem fidei, et agnitionis Filii Dei, in virum perfectum, in mensuram aetatis plenitudinis Christi.

Hic exponit Apostolus quod supra dixerat de donatione donorum : circa quod duo facit. Primo ostendit quod Dominus singulis fidelibus dedit donorum diversitatem ; secundo ostendit illorum donorum fructum, et utilitatem, ibi, *Ad consummationem sanctorum in opus ministerii.* Et quia per dona Christi diversi status, et munera in Ecclesia designantur, considerandum est, quod inter dona Christi primo ponit Apostolos : unde dicit: *Et ipse dedit quosdam quidem Apostolos: Luc. 6. 13. Elegit duodecim ex ipsis, quos et Apostolos nominavit : 1. Corinth. 12. 28. Quosdam quidem posuit in Ecclesia : primum Apostolos, secundo Prophetas, tertio Doctores, quarto Virtutes.* Apostoli primo loco ponuntur, quia ipsi privilegiati fuerunt in omnibus donis Christi. Habuerunt enim plenitudinem gratiae, et sapientiae quidem quantum ad revelationem divinorum mysteriorum : *Luc. ult. 45. Aperuit eis sensum, ut intelligerent Scripturas : Marc. 4.* et *Luc. 8. 10. Vobis datum est nosse mysterium regni Dei, ceteris autem in parabolis : Ioan. 15. 15. Omnia quae audivi a Patre meo, nota feci vobis.* Habuerunt etiam copiam eloquentiae ad enuntiandum Evangelium : *Luc. 21. 15. Dabo vobis os, et sapientiam, cui non poterunt resistere et contradicere omnes adversarii vestri : Marc. ult. 15. Euntes in mundum universum, praedicate Evangelium omni creaturae.* Habuerunt etiam praerogativam auctoritatis, et potentiae quantum ad curam dominici gregis : *Ioan. ult. 17. Pasce oves meas : 2. Corinth. 10. 8. De potestate nostra quam dedit nobis Deus in aedificationem, non in destructionem vestram, non erubescam.* Ideo Apostolus subiungit hic tres gradus ecclesiasticos, secundum participationem singulorum praemissorum. Nam quantum ad revelationem divinorum mysteriorum subdit : *Quosdam autem Prophetas*, qui praenuntiatores fuerunt incarnationis Christi, de quibus dicitur *1. Pet. 1. 10. Prophetae, qui de futura in vobis gloria prophetaverunt : Matth. 11. 13. Omnes enim Prophetae, et lex usque ad Ioannem prophetaverunt.* Sed Apostoli prophetantes fuerunt post adventum Christi gaudia vita futurae : *Apoc. 1. 3. Beatus qui legit, et qui audit verba prophetiae huius, et servat ea quae in ea scripta sunt.* Item fuerunt exponentes antiquorum Prophetarum prophetias : *1. Corinth. 14. 1. Æmulamini spiritualia : magis autem ut prophetetis: Matth. 23. 34. Ecce ego mitto ad vos Prophetas, et sapientes, et scribas.* Quantum vero ad annuntiandum Evangelium, subdit : *Alios vero Evangelistas*, qui scilicet habent officium praedicandi Evangelium, vel etiam conscribendi, quamvis non essent de principalibus Apostolis : *Rom. 10. 15. Quam speciosi pedes evangelizantium pacem, evangelizantium bona : Isai. 46. 26. Dabo Hierusalem evangelistam.* Quantum vero ad curam Ecclesiae subdit: *Alios autem pastores*, curam scilicet dominici gregis habentes : et sub eodem addit, *Et doctores*, ad ostendendum quod proprium officium pastorum Ecclesiae, est docere ea quae pertinent ad fidem, et bonos mores. Dispensare autem temporalia non pertinet ad Episcopos, qui sunt Apostolorum successores, sed magis ad diaconos : *Act. 6. 2. Non est aequum nos derelinquere verbum Dei, et ministrare mensis: Tit. 1. 9. Amplectentem eum qui secundum doctrinam est, fidelem sermonem.* Dicitur de Episcopis : *Hierem. 3. 15. Dabo vobis pastores iuxta cor meum; et pascent vos scientia, et doctrina.*

Deinde cum dicit, *Ad consummationem sanctorum in opus ministerii*, ostendit fructum praedictorum donorum, seu officiorum ; et circa hoc duo facit : quia primo assignat fructum ; secundo ostendit qualiter fideles ad hunc fructum possent advenire, ibi, *Ut iam non simus parvuli fluctuantes.* Prima iterum in duas. Primo proponit effectum proximum ; secundo ostendit fructum ultimum, ibi, *Donec occurramus omnes in unitatem fidei.* Effectus proximus praedictorum donorum, seu officiorum, potest attendi quantum ad tria. Uno modo quantum ad ipsos qui sunt in officiis constituti, quibus ad hoc sunt collata dona spiritualia, ut ministrent Deo, et proximis ; et quantum ad hoc dicit : *In opus ministerii*, per quod scilicet procuratur honor Dei, et salus proximorum : *1. Corinth. 4. 1. Sic nos existimet homo ut ministros Christi, et di-*

spensatores mysteriorum Dei: Isa. 61. 6. Ministri Dei, dicetur vobis. Alio modo quantum ad perfectionem iam credentium, cum dicit: *Ad consummationem*, idest perfectionem, *sanctorum*, idest eorum qui iam sunt sanctificati per fidem Christi. Etenim specialiter debent intendere praelati ad suos, ut eos ad statum perfectionis perducant: unde et ipsi perfectiores sunt, ut dicit Dionysius *in eccle. Hierar. Hebr. 6. 1. Ad perfectionem feramur: Isa. 10. 22. Consummatio abbreviata inundabit iustitiam. Consummationem enim, et abbreviationem Dominus Deus exercituum faciet in medio omnis terrae.* Tertio quantum ad conversionem infidelium; et quantum ad hoc dicit: *In aedificationem corporis Christi*, idest ut convertantur infideles, ex quibus aedificatur Ecclesia Christi, quae est corpus eius: *1. Corinth. 14. 3. Ad aedificationem, et exhortationem, et consolationem.* Et sequitur *ibidem 5. Nam maior est qui prophetat quam qui linguis loquitur; nisi forte interpretetur, ut Ecclesia aedificationem accipiat:* et *ibidem 26. Omnia ad aedificationem fiant.*

Deinde cum dicit, *Donec occurramus omnes in unitatem fidei*, assignat fructum ultimum: et potest intelligi dupliciter. Uno modo de fructu simpliciter ultimo, quod erit in resurrectione sanctorum; et secundum hoc duo declarantur. Primo quidem congregatio resurgentium et corporalis, et spiritualis. Corporalis quidem erit congregatio in hoc quod omnes sancti congregabuntur ad Christum: *Matth. 24. 28. Ubicumque fuerit corpus, illuc congregabuntur et aquilae:* et quantum ad hoc dicit: *Donec occurramus omnes in unitatem fidei;* quasi dicat: Usque ad hoc extenditur praedictum ministerium, et consummatio sanctorum, et aedificatio Ecclesiae, donec in resurrectione occurramus Christo: *Matth. 25. 6. Ecce sponsus venit, exite obviam ei: Amos 4. 12. Praeparare in occursum Dei tui Israel:* et etiam occurramus nobis invicem: *1. Thessal. 4. 16. Simul rapiemur cum illis in nubibus obviam Christo in aera: Philip. 3. 11. Si quo modo occurram ad resurrectionem quae est ex mortuis.* Spiritualis autem congregatio attenditur quantum ad meritum, quod est secundum eamdem fidem; et quantum ad hoc dicit, *In unitatem fidei.* Supra eodem: *Unus Dominus, una fides.* Item supra in eodem: *Soliciti servare unitatem spiritus in vinculo pacis.* Et quantum ad praemium, quod est secundum Dei perfectam visionem, et cognitionem, da qua *1. Corinth. 13. 12. Tunc cognoscam sicut et cognitus sum:* et quantum ad hoc dicit, *Et agnitionis Filii Dei: Hierem. 31. 34. Omnes enim cognoscent me.* Secundo ponit praedictum fructum quantum ad perfectionem resurgentium: et primo ponit ipsam perfectionem, cum dicit, *In virum perfectum.* Ubi non est intelligendum, sicut quidam intellexerunt, quod scilicet feminae mutentur in sexum virilem in resurrectione: quia uterque sexus permanebit, non quidem ad commixtionem sexuum, quae tunc de cetero non erit, secundum illud *Matth. 22. 30. In resurrectione enim non nubent, neque nubentur, sed sunt sicut angeli;* sed ad perfectionem naturae, et gloriae Dei, qui talem naturam condidit. Dicit ergo, *Virum perfectum*, ad designandum omnimodam perfectionem illius status: *1. Corinth. 13. 10. Cum venerit quod perfectum est, evacuabitur quod ex parte est.* Et propter hoc vir magis sumitur secundum quod dividitur contra puerum, quam secundum quod dividitur contra feminam. Secundo ostendit exemplar huius perfectionis, cum dicit: *In mensuram aetatis plenitudinis Christi.* Ubi considerandum est, quod corpus Christi verum est exemplar corporis mystici: utrumque enim constat ex pluribus membris in unum collectis. Corpus autem Christi fuit perfectum ad plenam aetatem virilem, scilicet triginta trium annorum, in qua mortuus fuit. Huiusmodi ergo aetatis plenitudini conformabitur aetas sanctorum resurgentium, in quibus nulla erit imperfectio, nec defectus senectutis: *Philip. 3. 21. Reformabit corpus humilitatis nostrae configuratum corpori claritatis suae.* Alio modo potest intelligi de fructu ultimo praesentis vitae, in qua quidem sibi occurrent omnes fideles ad unam fidem, et agnitionem veritatis: *Ioan. 10. 16. Alias oves habeo quae non sunt de hoc ovili: et illas oportet me adducere, et vocem meam audient, et fiet unum ovile, et unus pastor:* in qua perficitur etiam corpus Christi mysticum spirituali perfectione, ad similitudinem corporis Christi veri. Et secundum hoc, totum corpus Ecclesiae dicitur corpus virile, secundum illam similitudinem qua utitur Apostolus *Galat. 4. 1. Quanto tempore haeres parvulus est, nihil differt a servo, cum sit dominus omnium.*

LECTIO V.

Ut iam non simus parvuli fluctuantes, et circumferamur omni vento doctrinae in nequitia hominum, in astutia ad circumventionem erroris. Veritatem autem facientes in caritate, crescamus in illo per omnia qui est caput Christus: ex quo totum corpus compactum, et connexum per omnem iuncturam subministrationis, secundum operationem in mensuram uniuscuiusque membri, augmentum corporis facit in aedificationem sui in caritate.

Posita donorum spiritualium diversitate, et fructu eorum; hic ostendit Apostolus quomodo ad fructum illum perveniamus; circa quod duo facit. Primo duo impedimenta removet; secundo modum veniendi docet, ibi, *Veritatem facientes in caritate, crescamus in illo per omnia.* Dicit ergo: Bene dictum est, quod hic est fructus ultimus istorum donorum, quod scilicet occurramus Domino *in virum perfectum, in mensuram aetatis plenitudinis Christi.* Ergo oportet nos videre *ut iam non simus parvuli*, sed certe viri perfecti: quia quamdiu aliquis est puer, non est perfectus vir. Oportet ergo quod deserat pueritiam qui Domino debet occurrere. Sic faciebat Apostolus *1. Corinth. 13. 11. Quando autem factus sum vir, evacuavi quae erant parvuli.* Conditio autem pueri est quod non est fixus, vel determinatus in aliquo, sed credit omni verbo. Si ergo volumus exhibere nos ut viros perfectos, oportet quod deseramus cogitationem fluctuautem, idest instabilem; et hoc est quod dicit, *Fluctuantes: 1. Cor. 14. 20. Nolite pueri effici sensibus, sed malitia parvuli estote.* Dicuntur autem fluctuantes a fluctu,

quia tales ad modum fluctus non sunt firmi in fide: *Iac. 1. 6. Qui enim haesitat, similis est fluctui maris, qui a vento movetur, et circumfertur.* Nunc autem necesse est nos stabiles esse, et non fluctuare. Et quia ventus est prava doctrina, de qua merito dicitur *Proverb. 25. 23. Ventus aquilo dissipat pluvias: Matth. 7. 27. Descendit pluvia, venerunt flumina, flaverunt venti, et irruerunt in domum illam; et cecidit, et fuit ruina eius magna:* ideo dicit: *Et non circumferamur omni vento doctrinae*; quasi dicat: Nulla doctrina perversa perflante ad commotionem cordis, et ruinam spiritualis aedificii debemus moveri, quia non est bona doctrina: quod patet ex tribus. Primo ex eius principio, quod est *in nequitia hominum;* ideo non est bona doctrina, sed falsa, et nequam, quam dogmatizat aliquis ad perditionem animarum, ut obtineat principatum; sicut doctrina Arii nequissimi, qui crepuit medius; ut de ipso possit exponi illud *Eccl. 31. 29. Testimonium nequitiae eius verum est.* Item talis doctrina perversa est: quod patet secundo ex eius processu, qui est astutia, quia cum dolo, idest unum intendit, et aliud simulat, propter quod Apostolus dicit *2. Corinth. 11. 3. Timeo ne, sicut serpens Evam seduxit astutia sua, ita corrumpantur sensus vestri, et excidant a simplicitate, quae est in Christo Iesu.* Tertio patet hoc idem ex effectu: quia effectus talis doctrinae est *ad circumventionem erroris.* Non enim ad denarios, vel alia temporalia acquirenda, sed ad seminandos errores seducunt, et circumveniunt tales doctores, de quibus dicitur *2. Timoth. 3. 13. Mali homines, et seductores proficient in peius; errantes, et in errorem alios mittentes.*

Deinde cum dicit, *Veritatem autem facientes in caritate, crescamus in illo per omnia*, ostensis impedimentis per quae a fructu donorum spiritualium impeditur quis; hic ostendit qualiter ad fructum debitum pervenitur: et arguit sic. Statim dictum est, quod si volumus ad spiritualium donorum fructum pervenire, oportet *ut iam non simus parvuli fluctuantes.* Sed tamdiu sumus parvuli, quamdiu virilem statum non attingimus, nec crescimus. Ergo nobis necessarium est ut crescamus: et hoc est quod dicit: *Veritatem autem facientes in caritate crescamus in illo per omnia qui est caput Christus.* Duo ergo facit. Primo ostendit in quo debemus crescere; secundo per quem, ibi, *In illo per omnia qui est caput Christus.* Dicit ergo quantum ad primum: *Veritatem facientes crescamus:* et hoc in duobus, scilicet in bono opere, et forma boni operis, quae duo sunt, veritas, et caritas. Veritas autem quandoque dicitur omne opus bonum, ut *Tob. 1. 2. In captivitate tamen positus viam veritatis non deseruit.* Faciamus ergo veritatem, scilicet omne opus bonum: vel veritatem doctrinae: quia non sufficere nobis debet audire, vel docere veritatem; sed oportet facere. Proper hoc dicebat Apostolus *1. Timoth. 4. 16. Hoc enim faciens, et teipsum salvum facies, et eos qui te audiunt.* Estote ergo factores verbi, et non auditores tantum, ut dicitur *Iacob. 1.* quia factores iustificabuntur, ut habetur *Rom. 2.* Et hoc si fiat in caritate, quae est forma boni operis: *1. Corinth. 16. 13. Viriliter agite, et confortetur cor vestrum, et omnia opera vestra in caritate fiant:* quia certe aliter nihil valerent: *1. Corinth. 13. 3. Si tradidero corpus meum, ita ut ardeam, caritatem autem non habuero, nihil mihi prodest.*

Sed quia in via Dei non progredi est regredi; ideo subdit Apostolus: *Ut crescamus in illo per omnia.* Ubi tria facit. Primo ostendit auctorem nostri augmenti; secundo eius veritatem; tertio modum augmenti. Secunda ibi, *Ex quo totum corpus;* tertia ibi, *Secundum operationem in mensuram uniuscuiusque membri.* Dicit ergo: *Crescamus in illo*, scilicet in Christo, de quo *1. Petr. 2. 2. In eo crescatis in salutem. In illo*, inquam, *qui est caput* nostrum *Christus*, et in Ecclesia, quae est corpus ipsius, ut dicitur *Coloss. 2.* Crescamus, inquam, non in possessionibus, sicut dicitur *Iob 1. 10. Possessio eius crevit in terra;* sed in spiritualibus: nec in uno tantum, sed *per omnia*, idest in omni bono, fructificantes, et crescentes: *1. Corinth. 10. 31. Omnia in gloriam Dei facite:* et ibi sequitur *33. Sicut et ego per omnia omnibus placeo.* De hoc commendat Corinthios Apostolus, dicens *1. Corinth. 11. 2. Laudo vos, fratres, quod per omnia mei memores estis, et sicut tradidi vobis, omnia praecepta mea tenetis.*

Consequenter cum dicit, *Ex quo totum corpus compactum... augmentum corporis facit in aedificationem sui in caritate*, ostendit veritatem Christi, per quem crescere debeamus. Ubi sciendum est, quod corpus naturale tria habet, scilicet compactionem membrorum ad invicem, ligationem per nervos, et mutuam subministrationem: *1. Corinth. 12. 15. Si dixerit pes, Quoniam non sum manus, non sum de corpore, num ideo non est de corpore? Et si dixerit auris, Quoniam non sum oculus, non sum de corpore, num ideo non est de corpore? Si totum corpus est odoratus, ubi auditus?* Spiritualiter ergo, sicut unum corpus efficitur ex multis his tribus modis, scilicet per compactionem, seu adunationem, per ligationem, et per mutuam operationem, et subventionem; ita et omnia quae sunt a capite corporali, scilicet compactio, nervorum ligatio, et ad opus motio, fluunt a capite nostro Christo in corpus Ecclesiae. Et primo compactio per fidem: unde dicit: *Ex quo*, scilicet Christo, qui est caput nostrum, ut modo dictum est, *totum corpus compactum est*, idest coadunatum: *Psal. 146. 2. Dispersiones Israel congregabit: Habac. 2. 5. Congregabit ad se omnes gentes, et coacervabit ad se omnes populos.* De hoc dicitur *Coloss. 2. 19. Caput ex quo totum corpus per nexus, et coniunctiones subministratum et constructum, crescit in augmentum Dei.* Secundo fluit a Christo capite in corpus Ecclesiae suae mysticum connexio, et colligatio: quia oportet adunata aliquo nexu, vel vinculo necti vel colligari; et propter hoc dicit: *Et connexum per omnem iuncturam subministrationis*, idest per fidem, et caritatem, quae connectunt, et coniungunt membra corporis mystici ad mutuam subministrationem: *Eccli. 39. 39. Omnia opera Domini bona, et omne opus hora sua subministrabit.* Unde ipse Apostolus confidens de ista mutua subministratione, quae est inter membra Ecclesiae per divinam coniunctionem, dicebat *Philip. 1. 19. Scio enim quia hoc proveniet in salutem per vestram orationem, et subministrationem spiritus Iesu Christi.*

Tertio a capite Christo in membris, ut augmententur spiritualiter, influitur virtus actualiter operandi:

unde dicit: *Secundum operationem in mensuram uniuscuiusque membri, augmentum corporis facit;* quasi dicat: Non solum a capite nostro Christo est membrorum Ecclesiae compactio per fidem, nec sola connexio, vel colligatio per mutuam subministrationem caritatis; sed certe ab ipso est actualis membrorum operatio, sive ad opus motio, secundum mensuram, et competentiam cuiuslibet membri. Unde dicit, quod *facit augmentum corporis secundum operationem, et mensuram uniuscuiusque membri*, debite mensurati: quia non solum per fidem corpus mysticum compaginatur, nec solum per caritatis subministrationem connectentem augetur corpus; sed per actualem compositionem ab unoquoque membro egredientem secundum mensuram gratiae sibi datae, et actualem motionem ad operationem quam Deus facit in nobis. Unde *Isa. 26. 12. Omnia opera nostra operatus es in nobis.* Idem vero Deus qui operatur omnia in omnibus, ut dicitur *1. Corinth. 12.* Et haec expositio concordat Glossatori. Sed ad quod augmentat Deus unumquodque membrum? Ut corpus aedificet: *Supra 2. 21. In quo omnis aedificatio constructa, crescit in templum sanctum in Domino, in quo et vos coaedificamini in habitaculum Dei in spiritu.* Unde *1. Corinth. 3. 9. Dei aedificatio estis.* Et haec omnia fiunt *in caritate:* quia, ut dicitur *1. Corint. 8.* caritas aedificat. Vel *in caritate* facit Deus haec omnia, idest ex mera dilectione: *Hierem. 31. 3. In caritate perpetua dilexi te, ideo attraxi te miserans. Rursusque aedificabo, et aedificaberis.* Hoc est ergo quod dicit, *In aedificationem sui in caritate.*

LECTIO VI.

Hoc ergo dico, et testificor in Domino, ut iam non ambuletis sicut et Gentes ambulant, in vanitate seusus sui, tenebris obscuratum habentes intellectum, alienati a vita Dei per ignorantiam, quae est in illis propter caecitatem cordis ipsorum: qui desperantes, semetipsos tradiderunt impudicitiae, in operationem immunditiae omnis, in avaritiam.

Supra monuit Apostolus Ephesios ut manerent in ecclesiastica unitate, describendo modum eius, et formam; in hac parte docet eos viam per quam possint manere in ecclesiastica unitate; et circa hoc duo facit. Primo proponit praecepta, per quae possunt manera in ecclesiastica unitate; secundo ostendit potestatem hanc ad implenda praecepta in fine Epistolae, ibi, *De cetero, fratres, confortamini.* Prima in duas. Primo proponit praecepta ad omnes; secundo pertinentia ad singulos gradus Ecclesiae, ibi, *Mulieres viris suis subditae sint, sicut Domino.* Prima in duas. Primo ponit quaedam praecepta generalia, ad quae reducuntur omnia alia; secundo ponit specialia, ibi, *Propter quod, deponentes mendacium, loquimini veritatem unusquisque cum proximo suo.* Prima iterum in duas: quia cum intentio Apostoli sit eos revocare a veteri consuetudine ad novam Christi doctrinam, primo ostendit doctrinam Christi esse contrariam antiquae perversitati gentilitatis; secundo inducit eos ut eam deponant, et eam quae Christi est assumant, ibi, *Deponite vos secundum pristinam conversationem veterem hominem.* Prima in duas: quia primo describit conversationem Gentilium; secundo ostendit quod ei contrariatur doctrina Christi, ibi, *Vos autem non ita didicistis Christum.* Prima in tres. Primo hortatur eos ut declinent conversationem Gentilium; secundo describit eam quantum ad interiorem animum, ibi, *Tenebris obscuratum habentes intellectum;* tertio quantum ad exteriorem modum, ibi, *Qui desperantes, semetipsos tradiderunt impudicitiae.* Dicit ergo: Ad hoc quod possitis implere ea quae dicta sunt, *dico*, idest non obsecro, ut prius; sed *dico, et testificor* hoc quod dixit *Galat. 5. 3. Testificor autem omni homini rursum circumcidenti se, quoniam debitor est universae legis faciendae: 2. Timoth. 4. 1. Testificor coram Deo, et Christo Iesu ... praedica verbum, insta opportune, importune: argue, obsecra, increpa in omni patientia, et doctrina.* Et quid? *Ut iam*, scilicet tempore fidei, et conversionis ad Christum, quia iam vos mundi estis, *Ioan. 15. non ambuletis*, idest vivatis: *Galat. 5. 25. Si spiritu vivimus, spiritu et ambulemus:* et hoc *sicut et Gentes ambulant: 1. Corint. 12. 2. Scitis quoniam cum Gentes essetis, ad simulacra muta, prout ducebamini euntes.* Non sic igitur ambuletis: *Proverb. 1. 15. Fili mi, ne ambules cum eis; prohibe pedem tuum a semitis eorum: pedes enim illorum ad malum currunt.*

Consequenter cum dicit, *In vanitate sensus sui*, reddit causam huius prohibitionis. Ubi notandum est, quod cum ambulare spiritualiter, sit proficere, secundum illud *Isa. 26. 7. Rectus callis iusti ad ambulandum:* et *Genes. 17. 1. Ambula coram me, et esto perfectus*, dicitur Abrahae: ad hoc ut homo iuste ambulet, idest spiritualiter proficiat, oportet tria, quae in ipso sunt, regulari, et ordinari. In homine enim est ratio, iudicans de particularibus agendis; item intellectus universalium principiorum, qui est sinderesis; tertio lex divina, seu Deus. Quandocumque ergo aliquis secundum ista tria sibi invicem ordinata dirigitur, ita quod actio ordinetur secundum iudicium rationis; et haec, scilicet ratio, iudicet secundum intellectum rectum, vel sinderesim; et haec, scilicet sinderesis, ordinetur secundum legem divinam, tunc actio est bona, et meritoria. Sed vita Gentilium non est talis, immo deficit in praedictis tribus: quia primo deficit a ratione iudicante: quia *ambulant in vanitate sensus sui.* Sensus autem est vis apprehensiva, per quam iudicamus singularia. Unde aliquis homo rectus dicitur, quando bene iudicat de agendis. Sed sensus iste quandoque est rectus, quandoque est vanus. Rectus dicitur quando debita regula regitur, qua venit ad debitum finem; vanus autem quando indebita regula ductus, non venit ad debitum finem: *Sapient. 13. 1. Vani sunt omnes homines, in quibus non subest scientia Dei: Rom. 1. 21. Evanuerunt in cogitationibus suis, et obscuratum est insipiens cor eorum: Hierem. 2. 5. Ambulaverunt post vanitates suas, et vani facti sunt.* Quare? Quia certe ratio istorum in agendis non dirigebatur ab intellectu illuminato, sed erroneo: et hoc est quod ait: *Tenebris obscuratum habentes intellectum: Rom. 1. 21. Obscuratum est insipiens cor eorum: Psalm. 81. 5. Nescierunt, neque intellexerunt: in tenebris ambulant.* Et ratio est, quia

tales non sunt participes divini luminis, seu legis divinae illuminantis, et regulantis : propter quod subdit : *Alienati a vita Dei*, idest a Deo, qui est vita animae : *Ioan. 14. 6. Ego sum via, veritas, et vita.* Vel *a vita Dei*, idest a caritate, et gratia spirituali, qua anima vivit formaliter : *Rom. 6. 23. Gratia autem Dei, vita aeterna.* Isti autem erant sine spe vitae aeternae, quia ponebant mortalitatem animae, contra fidem, et spem : *Sapient. 2. 22. Nescierunt sacramenta Dei, neque speraverunt mercedem iustitiae, neque iudicaverunt honorem animarum sanctarum.* Vel *a vita Dei*, idest a via sancte vivendi, quae est per fidem : *Galat. 2. 20. Vivo ego, iam non ego, vivit vero in me Christus. Iustus autem ex fide vivit*, ut dicitur *Rom. 1. 17.* Vel quae est per caritatem : *1. Ioan. 3. 14. Nos scimus quia translati sumus de morte ad vitam, quoniam diligimus fratres.* Non sic autem isti, sed magis alienati.

Modum autem huius alienationis tangit, scilicet *per ignorantiam*, non stellarum, vel cursus siderum, sed naturae divinae: *1. Corinth. 15. 34. Ignorantiam quidem Dei quidam habent :* quia certe tunc solum in Iudaea notus erat Deus ; sed modo, ut dicitur *Act. 17. 30. tempora huius ignorantiae despiciens Deus, nunc annuntiat hominibus, ut omnes ubique poenitentiam agant.* Huius autem ignorantiae Deus non erat causa, quantum de se erat, ut dicitur *Roman. 1. 19. Deus enim illis revelavit ;* sed certe causa erat illis *propter caecitatem cordis ipsorum.* Et vere dicit *caecitatem*, eo quod ex creaturis non poterant venire in notitiam Creatoris : quia, ut dicitur *Sapient. 2. 21. excaecavit eos malitia eorum:* et sequitur: *Et nescierunt sacramenta Dei, neque mercedem speraverunt iustitiae.* Et hoc est quod sequitur : *Qui desperantes, semetipsos tradiderunt impudicitiae.* Ubi ostendit Apostolus quales erant in exteriori conversatione : quoniam sine spe ; et hoc, quia alienati a vita: *Iob 7. 16. Desperavi, nequaquam ultra iam vivam : Hierem. 18. 12. Desperavimus : post cogitationes enim nostras ibimus, et unusquisque post pravitatem cordis sui malefaciemus.* Et hoc est quod sequitur: *Tradiderunt semetipsos impudicitiae, in operationem immunditiae omnis, in avaritiam.* Et hoc legi potest dupliciter : vel separatim, ut dicatur, *in avaritiam*, quia avari erant : *Rom. 1. 29. Repletos omni iniquitate, malitia, fornicatione, avaritia, nequitia etc. Hebr. 13. 5. Sint mores sine avaritia, contenti praesentibus.* Quia, ut dicitur *Eccli. 10.* avaro nihil est scelestius. Propter quod *Habac. 2. 9. Vae qui congregat avaritiam malam domui suae, ut sit in excelso nidus eius, et liberari se putat de manu mali.* Potest etiam legi coniunctim cum praecedentibus, ut dicatur, *In avaritiam*, idest avare, ita ut sit modificans praecedentia : et secundum hoc aggravat eorum vitam tripliciter : quia primo peccaverunt, non ex passione, sed potius ex electione : unde dicit : *Tradiderunt semetipsos impudicitiae ;* quasi dicat : Non passionibus, vel infirmitate peccaverunt ; sed semetipsos tradiderunt : *Iudith 7. 15. Sponte tradamus nos omnes populo Holofernis: 2. Corinth. 12. 21. Non egerunt poenitentiam super immunditia quam gesserunt, et fornicatione, et impudicitia.* Secundo ex actuali effrenatione : *2. Petr. 2. 10. Post carnem in concupiscentiam immunditiae ambulant.* Et ideo dicit, *In operationem omnis immunditiae: Ezech. 14. 3. Isti posuerunt immunditias suas in cordibus suis, et scandalum iniquitatis suae statuerunt contra faciem suam.* Tertio aggravatur eorum peccatum ex continuatione, quia incessanter peccabant : *Osee 4. 10. Fornicati sunt, et non cessaverunt, quoniam Dominum reliquerunt.* Unde dicit, *In avaritiam*, idest ardenter, et appetitu continuo, et insatiabili : *2. Petr. 2. 14. Oculos habentes plenos adulterii, et incessabilis delicti, pellicientes animas instabiles, cor exercitatum in avaritia habentes, maledictionis filii.*

LECTIO VII.

Vos autem non ita didicistis Christum. Si tamen illum audistis, et in ipso edocti estis, sicut est veritas in Iesu (1), deponite vos secundum pristinam conversationem veterem hominem, qui corrumpitur secundum desideria erroris. Renovamini autem spiritu mentis vestrae, et induite novum hominem, qui secundum Deum creatus est in iustitia, et sanctitate veritatis.

Ostensa perversitate gentilis conversationis ; hic ostendit Apostolus quod doctrina Christi totaliter contraria est isti conversationi, et statui. Et quia pervertentes quidam doctrinam Christi, dixerunt, non esse aliam vitam post istam, sed animam mori cum corpore, ut animalia ; ideo Apostolus ostendit, primo doctrinam Christi contrariam esse vitae, et statui praecedenti ; secundo ostendit conditiones debitas doctrinae Christi, ibi, *Deponite vos secundum pristinam conversationem veterem hominem.* Dicit ergo : Ita dictum est, quod illi *desperantes, semetipsos tradiderut impudicitiae etc. Vos autem non ita didicistis Christum*, scilicet esse imitandum. Quomodo ergo ? *1. Thessal. 4. 9. Ipsi enim vos a Deo didicistis ut diligatis invicem : 2. Thessal. 2. 15. Itaque fratres state, et tenete traditiones, quas credidistis.* Et quomodo tenebimus ? *1. Thessal. 2. 13. Quoniam cum accepissetis a nobis verbum auditus Dei, accepistis illud, non ut verbum hominum, sed sicut est vere, verbum Dei, qui operatur in vobis qui credidistis : Coloss. 2. 7. Radicati, et superaedificati in ipso, et confirmati in fide, sicut didicistis, abundantes in illo in gratiarum actione.* Et hoc certe : *si tamen illum audistis*, quia auditus deservit disciplinae. *Si*, pro quia. Quia haec est annuntiatio quam audistis, ut dicitur *1. Ioan. 1.* Et hoc quantum ad praedicationem fidei : *Eccli. 24. 30. Qui audit me, non confundetur : Proverb. 15. 31. Auris quae audit increpationes vitae, in medio sapientium commorabitur. Et in illo edocti estis*, scilicet quomodo pertinentia ad fidem sunt custodienda, et adimplenda : *Marc. ult. 15. Fecerunt sicut erant edocti.* Et hoc *sicut est veritas in Iesu;* quasi dicat: Si audivistis fidem Christi praedicari, et quomodo praedicata debeat adimpleri, estis edocti, sicut Iesus, de

(1) In editione a F. Remigio Florentino curata legitur ut in Vulgata *deponere*. Sed lectio quam retinemus ex editione Romana, a D. Thoma ut communior habetur.

quo praedicatur vobis, est veritas. *Vos autem non ita*, scilicet oportet ambulare, sicut aliqui desperantes. Sed quomodo ? Subdit : *Deponite vos secundum pristinam conversationem veterem hominem.* Quae quidem littera potest legi dupliciter. Uno modo ut dicatur *Deponere:* et tunc construitur cum praecedentibus sic. Ita est veritas , in qua edocti estis in Iesu, *deponere vos secundum pristinam conversationem veterem hominem.* Si autem dicatur , *Deponite* , quae littera communius habetur , dicemus , quod quia contraria est et vita , et doctrina Gentilium , vitae , et doctrinae Iesu , in qua edocti estis , restat ut deponatis veterem hominem. Duo ergo facit. Quia cum primo extirpanda sint vitia , quam inserantur virtutes, primo docet eos statum pristinae ac veteris conversationis deponere ; secundo novum statum Iesu assumere, ibi , *Renovamini autem spiritu mentis vestrae.* Dicit ergo : *Deponite... veterem hominem.* Ubi tria sunt consideranda. Primo quid intelligatur per veterem hominem. Dicunt aliqui, quod hic homo vetus exterior, novus vero dicitur interior. Sed dicendum est , quod homo vetus dicitur tam interior quam exterior , qui subiicitur vetustati quantum ad animam per peccatum , et quantum ad corpus , quia membra corporis sunt arma peccati. Et sic subiectus homo peccato secundum animam, et corpus , dicitur vetus homo, secundum quod illa vetusta sunt quae sunt in via corruptionis , vel in ipso corrumpi : quia *quod antiquatur , et senescit , prope interitum est*, ut dicitur *Hebr. 8. 13.* Et sic homo subiectus peccato , dicitur vetus , quia est in via corruptionis: propter quod subdit : *Qui corrumpitur secundum desideria erroris.* Nam unumquodque corrumpitur cum recedit ab origine naturae suae. Natura autem hominis est ut desiderium eius tendat ad id quod est secundum rationem. Perfectio autem, et bonum rationis est veritas. Quando ergo ratio tendit ad errorem, et desiderium ex hoc errore corrumpitur; tunc vetus homo dicitur. Dicit autem , *Secundum desideria* , scilicet mala : *Roman. 13. 14. Carnis curam ne feceritis in desideriis : 1. Timoth. 6. 9. Desideria multa , et nociva , et inutilia, quae mergunt hominem in interitum , et perditionem : radix enim omnium malorum est cupiditas.* Quia autem haec desideria in quibusdam trahuntur ex infirmitate , in quibusdam vero ex malitia , sicut in illis qui dicunt Deum providentiam non habere ; ideo dicit , *Erroris :* quia in talibus sic errantibus corrumpitur intellectus , et affectus. Vel *secundum desideria erroris* , idest quae homines faciunt errare, secundum illud *Sapient. 2. 21. Haec cogitaverunt, et erraverunt : excaecavit enim illos malitia eorum : Proverb. 14. 8. Imprudentia stultorum errans.* Sed quomodo deponendum sit , docet Apostolus , dicens *Coloss. 3. 9. Expoliantes vos veterem hominem cum actibus suis , et induentes novum.* Non ergo substantialiter debet deponi , vel expoliari , sed solum quoad opera mala , vel conversationem : *1. Petr. 2. 12. Conversationem vestram inter Gentes habentes bonam : 1. Timoth. 4. 12. Exemplum esto fidelium in verbo , et conversatione.*

Deinde cum dicit, *Renovamini autem spiritu mentis vestrae* , ostendit quod debemus novum statum induere. Circa quod tria facit. Primo ostendit per quod consequi possumus hanc novitatem ; secundo in quo haec novitas consistat ; tertio quae sit. Quantum ad primum dicit : *Renovamini spiritu mentis vestrae.* Ubi notandum est, quod licet spiritus multipliciter dicatur in homine , tamen triplex spiritus invenitur : scilicet Spiritus sanctus : *1. Corinth. 3. 16. Nescitis quod templum Dei estis, et Spiritus Dei habitat in vobis ?* Item spiritus rationalis : *Galat. 5. 17. Caro concupiscit adversus spiritum.* Item spiritus phantasticus: *Osee 9. 7. Scitote, Israel, stultum Prophetam, insanum virum spiritualem* , idest phantasticum. Hoc ergo quod dicit , *Spiritu mentis* , sumitur pro Spiritu sancto. Dicit autem causam renovationis esse Spiritum sanctum, qui habitat in mente nostra: *Galat. 4. 6. Misit Deus Spiritum Filii sui in corda vestra : Psalm. 103. 30. Emitte Spiritum tuum, et creabuntur, et renovabis faciem terrae.* Vel potest accipi spiritus pro spiritu rationali: et tunc spiritus idem est quod mens nostra; et est simile huic quod dicitur *Coloss. 2. 11. In expoliatione corporis carnis* , idest corporis quod est caro : ita hic *spiritu mentis*, idest spiritu qui est mens. Hoc autem dicit, quia in nobis est alius spiritus qui non est mens , qui scilicet est communis nobis, et brutis. Dicit autem: *Renovamini spiritu mentis :* quia illud quod non est corruptum, est novum ; nec renovatione indiget: nam si Adam corruptus non fuisset, renovatione non indiguisset, nec nos etiam. Sed quia corruptus fuit , renovatione indiguit, et eius posteriores. Et ideo oportet renovari nos in praesenti secundum animam, et in futuro secundum corpus, quando corruptibile hoc induet incorruptionem , et mortale immortalitatem , ut dicitur *1. Corinth. 15.* Dicit ergo : *Renovamini spiritu mentis vestrae,* hic scilicet: quia nisi in praesenti spiritus renovetur , numquam corpus eius innovabitur. Vel potest exponi : *Spiritu mentis vestrae*, idest mente vestra spirituali facta: et in idem redit.

In quo autem haec renovatio consistat quantum ad secundum, subdit cum dicit : *Et induite novum hominem.* Hic advertendum est , quod sicut uniuscuiusque rei primum vetustatis principium fuit Adam, per quem peccatum in omnes intravit; ita principium primum novitatis, et renovationis Christus est : quia *sicut in Adam omnes moriuntur, ita et in Christo omnes vivificabuntur , 1. Corinth. 15. 22.* unde *Galat. ult. 15. In Christo Iesu neque circumcisio, neque praeputium aliquid valet , sed nova creatura. Induimini ergo Dominum nostrum Iesum Christum, Rom. 13. 14.*

Quae autem sit renovatio, ostendit cum dicit: *Qui secundum Deum creatus est in iustitia, et sanctitate veritatis.* Hoc autem potest intelligi tripliciter. Uno modo sic, ut ly *qui* referatur ad spiritum, idest spiritus, qui est mens nostra , creatus est a Deo , scilicet in originali iustitia, scilicet in sui novitate, vel recreatus nova creatione, ut esset iustus : *Supra 2. 12. Creati in Christo Iesu in operibus bonis.* Vel ly *qui* potest referri ad novum hominem, scilicet Christum; et tunc construetur sic. *Qui creatus est,* idest formatus in utero Virginis , *secundum Deum* , idest non semine humano , sed Spiritu sancto : vel *creatus est* secundum esse gratiae, et plenitudinis ; et hoc *in iustitia,* quoad homines , *et in sanctitate* , quoad Deum ; et hoc

veritatis, non falsitatis : *Luc. 1. 17. In sanctitate, et iustitia.* Vel ut sanctitas sit in corde, veritas in ore, iustitia in opere.

LECTIO VIII.

Propter quod deponentes mendacium, loquimini veritatem unusquisque cum proximo suo, quoniam sumus invicem membra. Irascimini, et nolite peccare. Sol non occidat super iracundiam vestram. Nolite locum dare diabolo.

Supra posita generali monitione, ut novitatem induerent; hic Apostolus ponit praecepta specialia: circa quod duo facit. Primo inhibet eis peccata interiora corrumpentia spiritum ; secundo peccata exteriora, quae corrumpunt carnem, ibi, *Fornicatio autem, et omnis immunditia, aut avaritia nec nominetur in vobis.* Prima in duas. Primo prohibet peccata quae in deordinatione propria consistunt; secundo peccata quae consistunt in deordinatione alterius, ibi, *Omnis sermo malus ex ore vestro non procedat.* Prima iterum in tres: quia primo prohibet peccatum corrumpens rationalem; secundo peccatum deordinans irascibilem, ibi, *Irascimini, et nolite peccare;* tertio peccatum pertinens ad concupiscibilem, ibi, *Qui furabatur, iam non furetur.* Circa primum tria facit : quia primo unum istorum prohibet ; secundo inducit ad aliud ; tertio rationem assignat. Prohibet ergo illud primo quod ad veterem hominem pertinet ; ita ut ista littera sit expositio huius quod praedixerat, *Induite novum hominem:* ad quem induendum primo prohibet mendacium: quia per hoc peccatum oris corrumpitur veritas rationis : unde dicit : *Propter quod*, scilicet novum hominem induendum, sitis supple, *deponentes mendacium:* quia, ut dicitur *in Psalm. 5. 7. Perdes omnes, qui loquuntur mendacium*, scilicet perniciosum. Et postea inducit ad novitatem, dicens *Zach. 8. 16. Loquimini veritatem unusquisque cum proximo suo.* Et quare ? *Quoniam sumus invicem membra.* Membra enim se invicem diligunt, et se iuvant mutuo in veritate ; *Rom. 12. 5. Unum corpus sumus in Christo, singuli autem alter alterius membra.*

Sequitur : *Irascimini, et nolite peccare:* ubi prohibet peccatum corrumpens irascibilem: circa quod tria facit. Primo ponit monitionem ; secundo eam exponit, ibi, *Sol non occidat super iracundiam vestram;* tertio rationem reddit, ibi, *Nolite locum dare diabolo.* Monitionem autem ponit cum dicit: *Irascimini, et nolite peccare.* Quod potest exponi dupliciter : quia duplex est species irae: quaedam bona, quaedam mala. Mala quidem quando inordinate tendit in vindictam, scilicet contra iustitiam ; bona vero quando in vindictam debitam, quando scilicet quis irascitur quando oportet, cum quibus, et quantum oportet. Et de utraque potest exponi. Si de mala, sic est sensus. Non praecipit, sed permittit ; quasi dicat : Si sic est quod motus irae insurgat, quod humanum est; *nolite peccare*, idest nolite perducere ad effectum per consensum: *1. Corinth. 10. 13. Tentatio vos non apprehendat nisi humana:* quia certe qui aliter irascitur fratri suo, reus erit iudicio, ut dicitur *Matth. 5.* De hac ira monebat Ioseph fratres suos *Genes. 45. 24. Ne irascimini in via.* Si autem exponatur de bona, sic tenetur non solum permissive, ut primo, sed imperative. *Irascimini*, scilicet contra peccata vestra : quoniam duplex est vindicta, quam homo appetit. Una de seipso peccante ; et sic poenitentia est quaedam vindicta quam homo facit, et capit de seipso; et haec est bona ira, et de hac dicitur imperative: *Irascimini*, scilicet contra peccata vestra, *et nolite peccare*, scilicet de cetero, nec talia committere, contra quae iterum oporteat irasci. Modo credunt aliqui, quod homo secure possit sibi ipsi irasci propter peccata sua, sed non proximo suo propter sua ; sed non est ita: sicut enim contra seipsum quis irascitur propter peccata propria, ita proximo suo propter sua. Ergo *irascimini* contra vitia aliena, et hoc cum zelo : *Num. 25. 11. Phinees avertit iram meam a filiis Israel, quia zelo meo commotus est contra eos.* Sic Elias *3. Reg. 19. 14. Zelo zelatus sum pro Domino Deo exercituum, quia dereliquerunt pactum Domini filii Israel. Et nolite peccare*, praeveniendo rationem, sed potius sequendo : *Iac. 1. 19. Sit autem omnis homo velox ad audiendum, tardus autem ad loquendum, et tardus ad iram : ira enim viri iustitiam Dei non operatur.*

Sequitur : *Sol non occidat super iracundiam vestram :* ubi exponit quod dixerat ; et secundum tres praedictas expositiones potest tripliciter exponi. Quia si de mala ira, tunc sic. *Sol non occidat super iracundiam vestram*, idest non persistatis in ira concepta, sed ante solis occasum deponatis: quia licet permittatur motus propter fragilitatem, non permittitur mora. Si de bona, et hoc contra peccata propria, tunc sic. *Sol*, idest Christus : *Malach. 4. 2. Orietur vobis timentibus nomen meum sol iustitiae; et sanitas in pennis eius : non occidat super iracundiam vestram*, idest super peccata vestra, pro quibus iterum oporteat vos irasci, et vosmetipsos punire. Si contra peccata aliena, sic accipitur *sol*, scilicet rationis : *Eccle. 12. 1. Memento Creatoris tui in diebus iuventutis tuae, antequam veniat tempus afflictionis, et appropinquent anni de quibus dicas, Non mihi placent ; antequam tenebrescat sol, et lumen, et luna, et stellae, et revertantur nubes post pluviam. Sol non occidat super iracundiam vestram*, idest non obtenebretur dictamen rationis: *Iob 5. 2. Virum stultum interficit iracundia.*

Sequitur : *Nolite locum dare diabolo :* ubi assignat rationem monitionis. Diabolus enim habet locum in nobis per peccatum ; vel per consensum : *Ioan. 13. 1. Cum diabolus iam misisset in cor, ut traderet eum Iudas Simonis Iscariotae.* Et sequitur ibidem, quod post buccellam introivit in eum satanas. Nunc autem huiusmodi passiones multum inclinant ad consensum, et maxime quando pervertunt iudicium rationis; et hoc specialiter facit ira, quae consistit in accensione sanguinis, quae quidem ratione velocitatis sui motus praecedit iudicium rationis. Et quia sic nobis perturbatis, diabolus incipit locum habere in nobis, ideo dicit: *Nolite locum dare diabolo ;* quasi dicat: Non perseveretis in ira, quia per hoc datis locum diabolo, quia totus diabolus iracundus est: *Psalm. 17. 48. Liberator meus de inimicis meis iracundis.* Intrat autem homi-

nem cum furore, et ira : *Apocal. 12. 12. Descendit diabolus ad vos, habens iram magnam.* Hoc autem non potest facere, saltem in anima, quamdiu homo iustus est. Haec autem iustitia per iram amittitur, quia *ira viri iustitiam Dei non operatur*, ut dicitur *Iac. 1. 20.* Si ergo non vultis locum dare diabolo, saltem in anima, *sol non occidat super iracundiam vestram : Eccle. 11. 10. Aufer iram a corde tuo.*

LECTIO IX.

Qui furabatur, iam non furetur; magis autem laboret, operando manibus suis quod bonum est, ut habeat unde tribuat necessitatem patienti. Omnis sermo malus ex ore vestro non procedat; sed si quis bonus ad aedificationem fidei, ut det gratiam audientibus.

Exclusa supra vetustate hominis quantum ad vim rationalem, et irascibilem; hic prohibet eam quantum ad concupiscibilem provenientem ex rerum inordinata concupiscentia : circa quod duo facit. Primo prohibet concupiscibilis vetustatem; secundo hortatur ad eius novitatem, ibi, *Magis autem laboret etc.* Ad vetustatem autem concupiscibilis pertinet furtum, quod provenit ex corrupto, et inordinato appetitu rei temporalis : ideo dicit : *Qui furabatur, iam non furetur;* quasi dicat : Qui habebat concupiscibilem corruptam, et vetustam ex corrupto appetitu rerum temporalium, *iam non furetur*, scilicet si vult concupiscibilem renovare : quia, ut dicitur *Eccli. 5. super furem confusio.* Propter hoc dicitur *Exod. 20. 15. Non furtum facies.* Et quia aliquis posset excusare prae paupertate; ideo dicit: *Magis autem laboret etc.* sicut ipse fecit Apostolus, ut dicitur *Act. 20. 33. Argentum, et aurum nullius concupivi, aut vestem. Vos ipsi scitis quoniam ad ea quae mihi opus erant, et his qui mecum sunt, ministraverunt manus istae.* Item *2. Thessal. 3. 7. Ipsi enim scitis quemadmodum oporteat vos imitari nos : quoniam non inquieti fuimus inter vos, neque gratis panem manducavimus ab aliquo, sed in labore, et fatigatione, nocte ac die laborantes, ne quem vestrum gravaremus.*

Ubi notandum est, quod opus manuale ad tria inducitur. Primo ad necessitatem victus acquirendam : *Genes. 3. 19. In sudore vultus tui vesceris pane tuo.* Et ideo qui non habet unde licite vivat, tenetur manibus laborare: *2. Thessal. 3. 10. Si quis non vult operari, non manducet;* quasi dicat : Sicut qui non comedit in necessitate, peccat, ita et si non laborat : et sic ponitur hic ad excludendum furtum. Quandoque vero inducitur contra otium : quia *multa mala docuit otiositas, Eccli. 33. 29.* Et ideo qui habent vitam otiosam, tenentur manibus laborare : *2. Thessal. 3. Audivimus quosdam inter vos ambulare inquiete, nihil operantes, sed curiose agentes. His autem qui huiusmodi sunt, denuntiamus, et obsecramus in Domino Iesu Christo, ut cum silentio operantes suum panem manducent.* Quandoque autem inducitur ad carnis maceracionem, et domationem : unde ponitur inter alia opera continentiae : *2. Corinth. 11. 27. In laboribus, in vigiliis, in ieiuniis multis.* Triplex ergo est ratio iniungendi laborem corporalem; sed prima omnibus necessaria est, et hoc de necessitate praecepti : quia aliis modis potest excludi otium, similiter et lascivia carnis potest alio modo domari, et refrenari, et sufficit quomodocumque fiat.

Sequitur : *Quod bonum est :* quod dupliciter potest intelligi. Vel in vi accusativi; et sic construitur. *Magis autem laboret operando manibus*, et quidem non illicita, sed *quod bonum est : Galat. ult. 9. Bonum autem facientes non deficiamus : Isa. 1. 16. Quiescite agere perverse, discite bene facere.* Vel potest intelligi in vi nominaviti. *Laboret operando manibus suis, quod bonum est;* quasi haec sit ratio quare laborandum est; quasi dicat: Non solum est necessarium laborare, immo etiam bonum est laborare, ut laborans possit vivere, et *ut habeat unde tribuat necessitatem patienti : Eccli. 29. 2. Fenerare proximo tuo in tempore necessitatis illius, et iterum redde proximo in tempore suo.*

Deinde cum dicit, *Omnis sermo malus etc.* ponit pertinentia ad veterem hominem in deordinatione ad alium; et facit duo: quia primo prohibet vetustatem, et inducit novitatem; secundo inducit exemplum, in principio *5. cap.* ibi, *Estote ergo imitatores Dei.* Ad proximum autem potest quis male se habere dupliciter. Uno modo laedendo eum verbis malis; alio modo malis exemplis. Primo prohibet primum; secundo secundum, ibi, *Et nolite contristare Spiritum sanctum Dei.* Prima iterum in duas. Primo prohibet vetustatem; secundo inducit ad novitatem, ibi, *Sed si quis bonus ad aedificationem fidei.* Dicit ergo : *Omnis sermo malus ex ore vestro non procedat.* Sermo oris praetendit, et annuntiat quae sunt in anima : quia voces sunt earum quae sunt in anima passionum notae. Ille est bonus sermo qui indicat bonam dispositionem interiorem, malus vero qui malam. Tripliciter autem homo ordinatur interius; scilicet ad se, ut scilicet omnia sint rationi subiecta; ad Deum, ut ratio sit ei subdita; ad proximum, quando diligit eum ut seipsum. Est ergo quandoque sermo malus, quando indicat hominem inordinatum in se; et hic est sermo falsus eius qui aliud loquitur, et aliud intendit; et similiter sermo inutilis et vanus. Item est sermo malus, qui indicat hominem inordinatum contra Deum, sicut periuria, blasphemiae, et huiusmodi. Item etiam est sermo malus, quando est contra proximum suum; sicut iniuriae, doli, et fallaciae : et ideo dicit : *Omnis sermo malus ex ore vestro non procedat. Omnis non* vero aequipollet huic signo, Nullus : *Sap. 1. 11. Custodite ergo vos a murmuratione quae nihil prodest, et a detractione parcite linguae: quia sermo obscurus in vacuum non ibit :* quia certe Deum non praeterit omnis cogitatus, et non abscondit se ab eo ullus sermo, ut dicitur *Eccli. 42. Nunc autem deponite et vos omnia, iram, indignationem, malitiam, blasphemiam, turpem sermonem de ore vestro, Coloss. 3. 8.*

Sequitur: *Sed si quis bonus est etc.* ubi inducit ad novitatem, quia sermo bonus bene dicendus est pro loco, et tempore : *Proverb. 15. 23. Sermo opportunus est optimus. Si quis ergo loquitur quasi sermones Dei, 1. Petr. 4. 11.* Et ad quid ? Subdit: *Ad aedificationem fidei*, idest ut corroboretur fides in cordibus infirmorum: *1. Corinth. 14. 21. Omnia ad aedifi-*

cationem fiant. Et hoc , *ut det gratiam audientibus* , scilicet si talis bonus sermo sit probatus, vel talis sermo est conferens : quia frequenter homo ex bono sermone , et per virtutem boni sermonis auditi compunctus disponitur ad gratiam : *Act. 10. 44. Adhuc loquente Petro verba haec , cecidit Spiritus sanctus super omnes qui audiebant verbum.* Sic loquebatur Dominus, de quo dicitur *Luc. 4. 22. Mirabantur ex verbis gratiae quae procedebant de ore ipsius : Eccli. 10. 12. Verba oris sapientis , gratia.*

LECTIO X.

Et nolite contristare Spiritum sanctum Dei, in quo signati estis in die redemptionis. Omnis amaritudo , et ira, et indignatio, et clamor , et blasphemia tollatur a vobis , cum omni malitia. Estote autem invicem benigni , misericordes , donantes invicem, sicut et Deus in Christo donavit vobis.

Supra monuit Apostolus abstinere a verbis malis , et nocivis ; hic monet abstinere a verbis , et factis turbativis , seu contristativis proximorum: circa quod duo facit. Primo prohibet quod pertinet ad vetustatem; secundo persuadet quod pertinet ad novitatem , ibi , *Estote autem invicem benigni.* Prima iterum in duas: quia primo prohibet quod ad vetustatem pertinet in generali ; secundo in speciali, ibi, *Omnis amaritudo, et ira , et indignatio , et clamor, et blasphemia tollatur a vobis.* Dicit ergo : *Nolite contristare Spiritum sanctum Dei.*

Contra. Spiritus sanctus est Deus , in quo non cadit passio aliqua, nec tristitia. Respondeo. Spiritus sanctus dicitur contristari, quando contristatur ille in quo est Spiritus sanctus : *Luc. 10. 16. Qui vos spernit , me spernit : Isai. 63. 10. Ipsi autem ad iracundiam provocaverunt eum, et afflixerunt Spiritum sanctum eius; et conversus est eis in inimicum.* Vel dicendum est , quod est metaphorica locutio. Sicut enim Deus dicitur irasci propter similitudinem effectus, ita etiam dicitur contristari: quia sicut quando aliquis contristatur, recedit a contristante, ita Spiritus sanctus a peccante : et sic est sensus. *Nolite contristare Spiritum sanctum Dei* , idest nolite eum fugare , vel expellere per peccatum : *Sapient. 1. 5. Spiritus sanctus enim disciplinae effugiet fictum, et auferet se a cogitationibus quae sunt sine intellectu, et corripietur a superveniente iniquitate.* Igitur non est contristandus Spiritus sanctus, et hoc propter beneficium signi salutaris: ideo subiungit: *In quo signati estis*, idest reformati estis , et ab aliis distincti. Qui autem habebit hoc signum secum, habebit vitam aeternam. Ideo ergo est custodiendus , et nullo modo contristandus , quia sine eo non est vita aeterna: *2. Corinth. 1. 22. Qui signavit nos Deus, et dedit nobis pignus Spiritus.* Et quando? *In die redemptionis* , idest baptismi : *Ioan. 3. 5. Nisi quis renatus fuerit ex aqua , et Spiritu sancto , non potest introire in regnum Dei : Act. 1. 5. Vos autem baptizamini Spiritu sancto non post multos hos dies.* Dicit autem, *Redemptionis*, quia in baptismo fit homo particeps redemptionis factae per Christum.

Sequitur: *Omnis amaritudo, et ira , et indignatio, et clamor, et blasphemia tollatur a vobis , cum omni malitia:* ubi ostendit in speciali quae pertinent ad vetustatem. Quandoque enim homo contristat amicum suum ex ira, aliquando ex industria. Sed in ira est triplex gradus: quia aliquando retinetur, et manet solum in corde, sicut qui tantum interius irascitur; aliquando vero exprimitur in voce, sine tamen contumeliae prolatione, sicut qui dicit, Racha; aliquando fit etiam addita contumeliae prolatione , sicut qui dicit , Fatue. Primo ergo ponit quod pertinet ad iram cordis; secundo quod pertinet ad inordinatam prolationem; tertio quod pertinet ad contumeliam. In ira autem cordis ista se consequuntur. Primo quod ira est effectus tristitiae , et haec in sacra Scriptura dicitur amaritudo: *2. Reg. 1. 10. Cum esset Anna amaro animo, et oraret Deum flens largiter:* et ideo dicit : *Omnis amaritudo* , quae est per memoriam iniuriae praeteritae: *Eccli. 21. 15. Non est sensus, ubi abundat amaritudo.* Secundo quod statim appetit vindictam; ideo dicit, *Et ira*, quae est appetitus vindictae: *Iac. 1. 20. Ira enim viri Dei iustitiam non operatur.* Tertio quod iratus indignum reputat quod ei parcat, et indignum esse quod sine punitione transeat : ideo sequitur , *Et indignatio.* Sed quantum ad inordinatam prolationem, sic est clamor: *Isa. 5. 7. Expectavi ut faceret iudicium, et ecce iniquitas ; et iustitiam , et ecce clamor.* Ideo dicit , *Et clamor.* Similiter et blasphemia est vel contra Deum, vel contra sanctos: *Lev. 24. 16. Quicumque blasphemaverit nomen Domini , morte moriatur.* Ideo dicit , *Et blasphemia:* et addit: *Tollatur a vobis cum omni malitia* , scilicet operis : *2. Petr. 2. 1. Deponentes omnem malitiam, et omnem dolum, et simulationem.*

Deinde cum dicit, *Estote autem invicem benigni etc.* ponit pertinentia ad novitatem contrariam passionibus praemissis. Contra amaritudinem, benignitatem: unde dicit: *Estote autem invicem benigni*, quia benignus est spiritus sapientiae. Contra iram, misericordiam : unde dicit , *Misericordes : Luc. 6. 36. Estote ergo misericordes, sicut et Pater vester misericors est.* Contra indignationem, condonationem: unde dicit: *Donantes invicem, sicut et Deus in Christo donavit vobis: Colossen. 3. 13. Donantes vobismetipsis , si quis adversus aliquem habet querelam, sicut et Dominus donavit vobis, ita et vos : Rom. 8. 32. Qui etiam proprio Filio suo non pepercit;* et paulo post sequitur *eod. vers. Quomodo non etiam cum illo nobis omnia donavit?*

CAPITIS QUINTI

LECTIO PRIMA

Estote ergo imitatores Dei, sicut filii carissimi, et ambulate in dilectione; sicut et Christus dilexit nos, et tradidit semetipsum pro nobis oblationem, et hostiam Deo in odorem suavitatis.

Posita exhortatione ad benignitatem , et misericordiam, quae sunt effectus caritatis; hic ostendit eis exemplum: circa quod duo facit. Primo inducit eos ad imi-

tationem exemplaris, scilicet Dei; secundo ostendit in quo debent ipsum imitari, ibi, *Et ambulate in dilectione.* Dicit ergo: Dixi, quod debetis donare invicem, sicut et Deus in Christo donavit vobis: ergo estote imitatores Dei, quia hoc necessarium est, licet difficile sit: *Eccle. 2. 12. Quid est, inquam, homo, ut possit sequi Regem factorem suum?* Numquam tamen perficietur natura humana nisi in coniunctione ad Deum: unde *Iob 25. 11. Vestigia eius secutus est pes meus.* Ergo imitandus est taliter quomodo habemus possibilitatem: quia ad filium pertinet patrem imitari. Et ideo subdit, *Sicut filii patrem*, scilicet per creationem: *Deut. 32. 6. Nonnne ipse est pater tuus, qui possedit, et fecit, et creavit te?* Et addit, *Carissimi*, quos scilicet elegit ad participationem sui ipsius.

Sequitur: *Et ambulate in dilectione.* Ubi primo ponit imitandi modum, quia in caritate; secundo ostendit immensae caritatis signum, ibi, *Et tradidit semetipsum pro nobis oblationem, et hostiam Deo.* Quod ergo simus filii carissimi, hoc facit caritas Dei: *Roman. 8. 15. Non enim accepistis spiritum servitutis iterum in timore, sed accepistis spiritum adoptionis filiorum, in quo clamamus, Abba, pater. Ipse enim spiritus testimonium reddit spiritui nostro quod sumus filii Dei.* Debemus ergo ipsum in dilectione imitari. Et dicit, *Ambulate,* idest semper proficite: *Genes. 17. 1. Ambula coram me, et esto perfectus.* Et hoc *in dilectione*: quia dilectio est tale bonum in quo debet homo proficere, et tale debitum, quod debet homo semper solvere: *Roman. 13. 8. Nemini quidquam debeatis, nisi ut invicem diligatis.* Vel *in dilectione*, quae est via sequendi Deum magis de propinquo: *1. Corinth. 13. 1. Adhuc excellentiorem viam vobis demonstro. Si linguis hominum loquar, et angelorum, caritatem autem non habeam, factus sum velut aes sonans, aut cymbalum tinniens: Coloss. 3. 14. Super omnia haec caritatem habentes, quod est vinculum perfectionis.* Et hoc exemplo Christi: unde subdit: *Sicut et Christus dilexit nos: Ioan. 13. 1. Cum dilexisset suos, qui erant in mundo, in finem dilexit eos.* Et quia secundum Gregorium *hom. 30. super Evang. Probatio dilectionis, exhibitio est operis:* ideo subdit: *Et tradidit semetipsum pro nobis: Apoc. 1. 5. Dilexit nos, et lavit nos a peccatis nostris: Galat. 2. 20. In fide vivo Filii Dei, qui dilexit me, et tradidit in mortem seipsum pro me: Isa. 53. 12. Tradidit in mortem animam suam, et cum sceleratis reputatus est.* Haec autem mors fuit nobis utilis, et necessaria: ideo subdit: *Oblationem, et hostiam Deo.* Loquitur autem hic Apostolus more veteris legis, in qua, ut dicitur *Levit. 4.* quando quis peccaverat, offerri debebat pro eo hostia, et oblatio, quae dicitur pro peccato. Item quando quis agebat gratias Deo, vel aliquid consequi volebat, oportebat offerri hostiam pacificam, ut dicitur *Levit. 3.* quae quidem erat in oblationem suavissimi odoris Domino, ut dicitur ibidem. Haec autem facta sunt per Christum: quia ut a peccatis mundaremur, et gloriam consequeremur, *tradidit semetipsum pro nobis oblationem* per ea quae in vita gessit: *Isa. 53. 7. Oblatus est, quia ipse voluit, et non aperuit os suum: et hostiam Deo* pro peccato; *in odorem suavitatis.* Alludit autem huic quod dicitur *Levit. 3.* Sed certe ille odor non erat tunc Deo acceptus secundum se, sed secundum suam significationem, inquantum significabat oblationem odoriferam corporis Christi Filii Dei: *Gen. 27. 27. Ecce odor filii mei sicut odor agri pleni: Cant. 1. 3. Trahe me post te: curremus in odorem unguentorum tuorum.* Sic autem debemus nos sacrificare Deo spiritualiter: *Psal. 1. 19. Sacrificium Deo spiritus contribulatus.*

LECTIO II.

Fornicatio autem, et omnis immunditia, aut avaritia nec nominetur in vobis, sicut decet sanctos, aut turpitudo, aut stultitoquium, aut scurrilitas, quae ad rem non pertinet; sed magis gratiarum actio

Supra posita monitione Apostolus docuit, ut, deposita vetustate, Ephesii novitatem assumerent, prohibendo vitia spiritualia; hic prohibet eisdem vitia etiam carnalia. Dividitur autem in duas: primo prohibet vetustatem vitiorum carnalium; secundo inducit ad novitatem, ibi, *Videte itaque, fratres, quomodo caute ambuletis.* Prima iterum dividitur in tres. Primo excludit vetustatem vitiorum; secundo proponit poenam eorum, ibi, *Hoc autem scitote etc.* tertio excludit fallaciam, ibi, *Nemo vos seducat inanibus verbis.* Prima iterum in duas. Primo excludit quaedam vitia principalia; secundo excludit quaedam adiuncta, ibi, *Aut turpitudo, aut stultiloquium, aut scurrilitas.* Excludit autem tria vitia, scilicet luxuriam naturalem, quae est cum non sua: unde dicit, *Fornicatio: Osee 4. 12. Spiritus enim fornicationum decepit eos: 1. Corinth. 6. 18. Fugite fornicationem.* Sic faciebat Iob *31. 1. Pepigi foedus cum oculis meis, ut nec cogitarem de virgine.* Dicitur autem fornicatio a fornice, idest arcu triumphali, iuxta quem erant lupanaria: *Proverb. 20. 26. Incurvat super eos fornicem.* Et *omnis immunditia*, idest omnis pollutio contra naturam, scilicet quae non ordinatur ad generationem: *Galat. 5. 19. Manifesta sunt opera carnis, quae sunt luxuria, impudicitia, fornicatio, immunditia etc.* Tertio excludit avaritiam, dicendo, *Aut avaritia.*

Sed quare hoc? Numquid est idem cum peccatis carnalibus? Respondeo. Dicendum est, quod non, nec totaliter est divisa, sed medium inter spiritualia et carnalia peccata: quod patet sic. In peccato sunt duo, scilicet obiectum peccati, et delectatio in obiecto. Quaedam ergo sunt peccata, quorum obiectum, et delectatio est spiritualis, sicut ira: nam vindicta, quae est obiectum irae, et delectatio eius, est quid spirituale, et similiter inanis gloria. Quaedam vero sunt omnino carnalia, et obiectum, et delectatio, sicut gula, et luxuria. Sed avaritia tenet medium: quia eius obiectum est carnale, scilicet pecunia; sed delectatio est spiritualis, quia animo quiescit quis in pecunia. Et ideo connumeratur avaritia cum peccatis carnalibus ratione obiecti, cum spiritualibus vero ratione delectationis: *Hebr. ult. 5. Sint mores sine avaritia.* Vel dicendum est, quod avaritia opponitur iustitiae: unde ponitur pro specie luxuriae, quae est adulterium, quod est iniustus usus mulieris alterius, sicut avaritia iniustus usus pecuniae.

Sed supra dixit: *Qui furabatur, iam non furetur;* hic autem dicit: quod *nec nominetur in vobis:* quia in pugna spirituali vitia carnalia primo occurrunt vincenda: quia frustra pugnat quis contra intrinseca, nisi primo vincat extrinseca, scilicet carnalia, contra quae semper remanet bellum. Et ideo dicit: *Non nominetur in vobis, sicut decet sanctos*, scilicet abstinere a factis, a cogitationibus, et a dictis: *Isai. 14. 22. Perdam Babylonis nomen, et reliquias, et progeniem, et germen: Eccli. 41 15. Curam habe de bono nomine.* Quia hoc decet sanctos, *2. Corinth. 6. 4. In omnibus exhibeamus nosmetipsos sicut Dei ministros.*

Sequitur: *Aut turpitudo, aut stultiloquium, aut scurrilitas:* ubi ponit quaedam vitia adiuncta; circa quod duo facit. Primo adiuncta vitia excludit: secundo ad contraria eorum inducit, ibi, *Sed magis gratiarum actio.* Tria ergo vitia excludit, scilicet turpitudinem, quae est in tactibus turpibus, et amplexibus, et osculis libidinosis: *Prov. 6. 32. Qui autem adulter est, propter cordis inopiam perdet animam suam; et turpitudinem, et ignominiam congregat sibi.* Item *stultiloquium*, idest verba provocantia ad malum: *Eccli. 9. 11. Colloquium illius quasi ignis exardescit*, scilicet malae mulieris. Et scurrilitatem, idest verbum ioculatorium, per quod aliqui volunt inde placere aliis: *Matth. 12. 36. De omni verbo otioso, quod locuti fuerint homines, reddent rationem de eo in die iudicii.* Et haec omnia sunt mortalia, inquantum ad mortalia peccata ordinantur: quia aliquid etiamsi bonum sit ex genere, inquantum ad mortale ordinatur, est mortale.

Deinde inducit ad contraria, scilicet gratiarum actiones: unde dicit: *Sed magis gratiarum actio: Isai. 51. 3. Gaudium, et laetitia invenietur in ea, gratiarum actio, et vox laudis.*

LECTIO III.

Hoc enim scitote, intelligentes quod omnis fornicator, aut immundus, aut avarus, quod est idolorum servitus, non habet haereditatem in regno Christi, et Dei. Nemo vos seducat inanibus verbis: propter haec enim venit ira Dei in filios diffidentiae. Nolite ergo effici participes eorum.

Supra prohibuit Apostolus peccata carnalia; hic comminatur poenam damnationis, quae peccatoribus infligitur: circa quod duo facit: primo enim de hoc eos certificat; secundo singillatim peccata recitat, ibi, *Quod omnis fornicator, aut immundus, aut avarus. . . non habet haereditatem in regno Christi, et Dei.* Dicit ergo: *Hoc scitote intelligentes*, idest actualiter, pro certo habete: *1. Ioan. 5. 13. Haec scripsi vobis, ut sciatis quoniam vitam habetis aeternam qui creditis in nomine Filii Dei.* Et quid? *Quod omnis fornicator, aut immundus, aut avarus, quod est idolorum servitus, non habet haereditatem in regno Christi et Dei.* Nota, quod vocat hic avaritiam idolatriam, quoniam idolatria est, quando honor soli Deo debitus impenditur creaturae. Nunc autem Deo dupliciter honor debetur, scilicet ut in eo finem nostrum constituamus, et ut in eo fiduciam nostram finaliter ponamus. Ergo qui hoc in creaturis ponit, reus est idolatriae. Hoc autem facit avarus, qui finem suum in re creata ponit, et etiam totam suam fiduciam: *Osee 8. 4. Argentum suum, et aurum suum fecerunt sibi idola, ut interirent.* Et hoc, quia, ut dicitur *Proverb. 12. 29. qui confidit in divitiis suis, corruet.*

Sed cum in aliis peccatis ponat homo finem suum in creatura, cui amore inhaeret; quare etiam in illis non dicitur peccator idolatra? Respondeo. Idolatrare est aliquid exterius indebite colere. Nunc autem in aliis peccatis ponitur finis in interioribus, quasi in propria exaltatione. Sed qui ponit finem in divitiis, ponit in eis finem, ut in re exteriori, sicut idolatra.

Sed numquid avari honorem Deo debitum exhibentes creaturae, realiter sunt idolatrae, et per se? Dico quod non: quia in moralibus actus, seu opera, iudicantur ex fine. Ille ergo per se est idolatra qui intendit per se cultum exhibere creaturae. Hoc autem non intendit avarus per se; sed per accidens hoc facit, inquantum superflue, et inordinate diligit. Et quid de tali? Non habebit haereditatem: quippe qui filii, et haeredes, ut dicitur *Rom. 8.* Nunc autem tales non sunt filii, qui sic carnales sunt: ergo haereditatem non habent: quia, ut dicitur *1. Corinth. 15. 50. caro, et sanguis regnum Dei non possidebunt*, idest Deum, qui dicit *Ezech. 44. 28. Ego haereditas eorum.*

Sed posset quaeri. Si haereditas ista est ipse Deus, cum sit indivisibilis, et incompartibilis, quare dicit, *In regno Christi, et Dei*, divisive, ac si haereditas ista sit divisibilis? Respondeo. Haereditas nostra consistit in fruitione Dei. Nunc autem Deus aliter se fruitur, et nos eo: quia Deus seipso perfecte fruitur, quia seipsum perfecte cognoscit, et totaliter diligit quantum cognoscibilis, et diligibilis est; non autem sic nos: quia licet ipsum perfecte cognoscamus in patria, et per consequens diligamus: quia qui aliquid simplex attingit, ipsum totum cognoscit, etsi non totaliter: sicut lux solis, si esset punctualis, humanus oculus ipsam totam apprehenderet, non totaliter, oculus vero aquilae ipsam totaliter comprehenderet: sic etsi Deum perfecte cognoscimus in patria, et perfecte diligimus, sed ipsum totaliter non comprehendimus: ideo videtur ibi esse quaedam imperfectio, et particularitas: et ideo dicit, *Christi, et Dei*, coniunctim, quasi partem cum parte ponendo; idest, quia per Christum, et non per alium habetur haereditas.

Deinde cum dicit, *Nemo vos seducat*, hic excludit fallaciam seductorum; et circa hoc duo facit: primo enim ponit admonitionem; secundo subiungit ipsius rationem, ibi, *Eratis enim aliquando tenebrae, nunc autem lux in Domino.* Prima iterum in duas: quia primo monet eos, ut non seducantur verbis, eis credendo; secundo ut non communicent eis, mala faciendo, ibi, *Nolite ergo fieri participes eorum.* Prima adhuc in duas: quia primo removet seductiones; secundo ostendit seductionis signum, ibi, *Propter haec enim venit ira Dei in filios diffidentiae.* Notandum est ergo, quod in vitiis carnalibus solum docuit cavere seductionem: quia a principio, ut homines possent libere frui concupiscentiis, cogitaverunt invenire rationes, quod fornicationes, et huiusmodi venerea non essent peccata. Et ideo dicit, *Inanibus verbis*, quia

sine ratione sunt talia verba quae dicunt, quod huiusmodi non sint peccata, nec excludant a regno Dei, et Christi : *Coloss. 2. 8. Videte ne quis vos seducat per prophetiam, et inanem fallaciam.* Et quod tales sint seductores, et talia verba seducentia, ostendit, quia nisi peccata carnalia essent peccata, non punirentur a Deo : quia cum Deus sit iustus, non infligit poenam sine culpa. Nunc autem talia puniuntur a Deo. Ergo peccata sunt. Minorem probat cum dicit : *Propter haec enim venit ira Dei*, scilicet propter peccata carnalia, *in filios diffidentiae*, ut patuit in diluvio, *Gen. 6.* Item in Sodomis, *Gen. 19.* Item tribus Beniamin fere tota consumpta fuit propter haec, *Iudic. 22.* Dicit autem *filios diffidentiae*, quia sic peccantes diffidunt de vita aeterna: quia si sic faciens speraret vitam aeternam, magis esset praesumptio quam spes, quae est certa expectatio futurae beatitudinis ex meritis. Unde *supra 4. 19. Qui desperantes, semetipsos tradiderunt impudicitiae, in operatione immunditiae omnis, in avaritiam : Sap. 2. 8. Nullum pratum sit quod non pertranseat luxuria nostra: nemo nostrum exors sit luxuriae nostrae :* et sequitur in fine capitis: *Quia tales non speraverunt mercedem iustitiae, nec iudicaverunt honorem animarum sanctarum.* Dicit ergo, quod *in filios diffidentiae*, idest qui non confidunt de gaudiis aeternis, *venit ira Dei*, scilicet propter peccata. Vel *diffidentiae*, idest de quibus non est confidendum, quantum est ex parte meritorum. Et ideo concludit: *Nolite ergo participes eorum*, communicando scilicet eis in talibus operibus: *2. Corinth. 6. 14. Quae enim participatio iustitiae cum iniquitate, aut quae societas lucis ad tenebras, aut quae communicatio Christi ad Belial, aut quae pars fidelis cum infideli?*

LECTIO IV.

Eratis enim aliquando tenebrae, nunc autem lux in Domino. Ut filii lucis ambulate : fructus lucis est in omni bonitate, et iustitia, et veritate, probantes quid sit beneplacitum Deo: et nolite communicare operibus infructuosis tenebrarum, magis autem redarguite.

Supra prohibuit Apostolus peccata carnalia, comminando poenam, et removendo fallaciam ; hic assignat rationem sumptam ex eorum conditione : et duo facit : proponit enim primo eorum conditionem ; secundo ex eis duas conclusiones inducit, ibi, *Ut filii lucis ambulate.* Ponit autem duas conditiones: primo praeteritam ; secundo conditionem praesentem, ibi, *Nunc autem lux in Domino.* Dicit ergo *: Eratis aliquando tenebrae*, idest excaecati ignorantia, et errore: *Supra 4. 18. Tenebris obscuratum habentes intellectum: Psal. 81. 5. Nescierunt, neque intellexerunt ; in tenebris ambulant.* Item tenebrosi per peccatum : *Prov. 4. 9. Via impiorum tenebrosa : nesciunt ubi corruant.* Sed notandum est, quod indeterminate non dicit, Tenebrosi, sed *tenebrae*; quia sicut quilibet videtur esse id quod principaliter est in eo, sicut tota civitas videtur esse Rex, et quod Rex facit, civitas dicitur facere ; ita quando peccatum regnat in homine, tunc totus homo dicitur peccatum, et tenebrae.

Sequitur : *Nunc autem lux in Domino.* Ubi ponit conditionem praesentem; quasi dicat: Nunc autem habetis lucem fidei : *Philip. 2. 15. Inter quos lucetis, sicut luminaria in mundo : Matth. 5. 14. Vos estis lux mundi.*

Sed contra. Dicitur de Ioanne Baptista *Ioan. 1. 8. Non erat ille lux :* quomodo ergo fideles alii lux dicuntur? Respondeo. Non dicuntur lux per essentiam, sed per participationem.

Deinde cum dicit, *Ut filii lucis ambulate*, concludit duas conclusiones. Dixerunt enim quod tenebrae fuerunt, et quod nunc sunt lux: et ideo primo concludit ut se conforment ei quod nunc sunt ; secundo ut vitent ea quae prius fuerunt, ibi, *Et nolite communicare operibus infructuosis tenebrarum.* Prima in duas. Primo ponit admonitionem; secundo eam exponit, ibi, *Fructus enim lucis est in omni bonitate, et iustitia et veritate.* Dicit ergo : Quia nunc lux estis, faciatis opera lucis : ergo *ut filii lucis ambulate: Ioan. 12. 35. Ambulate dum lucem habetis, ut non vos tenebrae comprehendant.* Hoc autem exponit, cum dicit: *Fructus enim lucis est in omni bonitate, et iustitia, et veritate.* Ambulat autem quis ut filius lucis, dupliciter : primo quantum ad substantiam, vel genus operis ; secundo quantum ad modum, vel intentionem facientis. Primo ergo ponit opera quae oportet facere ; secundo qua debent fieri intentione, ibi, *Probantes quid sit beneplacitum Deo.* Dicit ergo : Dixi ut ambuletis ut filii lucis : fructus autem lucis sunt opera fructifera, et clara: *Eccli. 24. 23. Flores mei fructus honoris, et honestatis.* Et hoc *in omni bonitate, et iustitia, et veritate.* Ubi advertendum est, quod omnis actus virtutis ad tria reducitur. Nam oportet quod agens ordinetur in se, ad proximum, et ad Deum. In se, ut sit bonus in seipso ; et propter hoc dicit, *In omni bonitate: Psalm. 118. 66. Bonitatem, et disciplinam, et scientiam doce me.* Item ad proximum per iustitiam : ideo dicit, *In iustitia : Psal. 118. 121. Feci iudicium, et iustitiam.* Ad Deum per cognitionem, et confessionem veritatis ; et ideo dicit, *Et veritate : Zach. 8. 19. Veritatem enim, et pacem diligite.* Vel aliter, ut bonitas referatur ad cor, iustitia ad opus, veritas ad os: *Supra 4. 15.* et *Zach. 8. 16. Loquimini veritatem unusquisque cum proximo suo.*

Deinde cum dicit, *Probantes quid sit beneplacitum Deo*, ostendit qua intentione debeant operari : quia non ex abrupto, sed *probantes*, idest ratione discernentes. *Opus suum probet unusquisque*, ut dicitur *Galat. 6. 14.* Et hoc *quid sit beneplacitum Deo*, idest ut intendatis facere quod placet Deo : *Rom. 15. 12. Probetis quae sit voluntas Dei bona, et beneplacens, et perfecta.*

Deinde cum dicit, *Et nolite communicare operibus infructuosis tenebrarum*, hortatur eos ne redeant ad statum quem reliquerunt : quia, ut dicitur *Galat. 2. 18. Si enim quae destruxi, haec iterum reaedificabo, praevaricatorem me constituo: 2. Petr. 2. 12. Canis reversus ad suum vomitum, et sus lota in volutabro luti.* Dividitur autem ista pars in duas. Primo ponit monitionem ; secundo assignat rationem, ibi, *Quae autem in occulto fiunt ab ipsis, turpe est et dicere.* Prima iterum in duas. Primo monet eos ne

malefaciant; secundo ut mala reprehendant, ibi, *Magis autem redarguite.* Dicit ergo : *Probantes quid sit beneplacitum Deo : et nolite communicare operibus infructuosis tenebrarum*, idest operibus carnalibus ducentibus ad tenebras perpetuas: quae quidem sunt infructuosa, quia non habent nisi momentaneam delectationem citissime transeuntem: *Rom. 6. 21. Quem ergo fructum habuistis tunc in illis, in quibus nunc erubescitis: Iudae 1. 12. Arbores autumnales, infructuosae, bis mortuae, eradicatae, fluctus feri maris, despumantes suas confusiones, sidera errantia; quibus procella tenebrarum servata est in aeternum.* Item tenebrosa loca quaerunt propter turpitudinem, quia communicant in eis cum brutis : *Iob 24. 15. Oculus adulteri observat caliginem, dicens : Non me videbit oculus: et operiet vultum suum. Perfodit im tenebris domos sicut in die condixerunt, et ignoraverunt lucem.* Istis ego nolite communicare, imitando, coadiuvando, consentiendo: *Eccli. 13. 22. Quae communicatio homini sancto ad canem ?* Sed certe hoc non sufficit, nisi etiam eos reprehendatis : quia, ut dicit Augustinus, aliquando Deus punit communicantes insontes, quia aliqui boni non reprehendunt malos : *Eccli. 17. 12. Mandavit autem unicuique de proximo suo.* Et ideo dicit : *Magis autem redarguite : 2. Timoth. 4. 2. Argue, obsecra, et increpa in omni patientia, et doctrina.*

Sed numquid semper peccamus, si non reprehendimus? Respondet Augustinus: *Quod enim non reprehendis ex timore caritatis, ne scilicet peior efficiatur, et scandalizatus affligat bonos, non peccas. Si autem ex timore cupiditatis, ne scilicet indignetur, et perdas beneficia tua, sic peccas.*

LECTIO V.

Quae autem in occulto fiunt ab ipsis, turpe est et dicere. Omnia autem quae arguuntur a lumine, manifestantur. Omne enim quod manifestatur, lumen est. Propter quod dicit : Surge, qui dormis, et exurge a mortuis; et illuminabit te Christus.

Supra posuit Apostolus monitiones; hic assignat rationes earum. Duas autem monitiones posuit. Prima ut non communicarent operibus tenebrarum; secunda ut redarguerent peccatores. Secundum hoc ergo duo facit. Primo ponit rationem primae monitionis; secundo rationem secundae, ibi, *Omnia enim quae arguuntur a lumine, manifestantur.* Dicit ergo : Bene dixi, *Nolite communicare*: immo debetis et tales increpare, et redarguere? Quare ? *Quia quae in occulto fiunt ab ipsis, turpe est et dicere.* Hoc autem est de vitiis carnalibus, in quibus est turpitudo magna: quia minimum est ibi de bonis rationis; cum huiusmodi actus communes sint nobis, et brutis.

Sequitur: *Omnia quae arguuntur a lumine, manifestantur.* Hic ponit Apostolus rationem secundae monitionis ; et facit duo : primo enim ponit rationem ; secundo assignat confirmationem, ibi, *Propter quod dicit etc.* Quantum ergo ad primum vult probare quod eos deceat delinquentes arguere ; et hoc probat sic. Quidquid ostenditur malum esse, redarguitur : omnis enim redargutio manifestatio quaedam est. Sed omnis manifestatio fit per lumen: vos autem estis lux. Ergo decet vos arguere, et eos manifestare. Ponit autem huius rationis maiorem, ibi, *Omnia autem quae arguuntur a lumine, manifestantur;* minorem autem ponit ibi, *Omne enim quod manifestatur, lumen est*; quasi dicat: Ideo decet eos arguere, qnia, ut dicitur *1. Corinth. 2. 15. spiritualis iudicat omnia, et ipse a nemine iudicatur.* Unde Glossa sic exponit. *Omnia*, scilicet peccata, *quae arguuntur a lumine*, idest a bonis, et sanctis hominibus, qui sunt filii lucis, *manifestantur*, scilicet per confessionem: *Proverb. 28. 13. Qui autem confessus fuerit, et reliquerit ea, misericordiam consequetur. Omne autem*, scilicet malum, *quod manifestatur*, per confessionem, *lumen est*, idest in lumen vertitur.

Deinde confirmat hoc per auctoritatem, dicens : *Propter quod dicit : Surge qui dormis, et exurge a mortuis ; et illuminabit te Christus.* Glossa exponit, *Propter* hoc *quod* sit lumen, *dicit*, scilicet Spiritus sanctus: O tu *qui dormis, surge, et exurge a mortuis; et illuminabit te Christus.* Sed haec non est consuetudo Pauli. Et ideo dicendum est, quod Apostolus introduxit figuram positam *Isai. 40. 1. Surge, illuminare, Hierusalem, quia venit lumen tuum, et gloria Domini super te orta est :* dicens *: Propter quod dicit*, scilicet Scriptura *: Surge* a negligentia boni operis, tu scilicet *qui dormis : Proverb. 6. 9. Usquequo piger dormies? Psalm. 40. 9. Numquid qui dormit, non adiiciet ut resurgat ? et exurge a mortuis*, idest ab operibus mortuis, seu mortificantibus: *Hebr. 9. 14. Emundabit conscientiam nostram ab operibus mortuis: Isai. 26. 19. Vivent mortui tui, interfecti mei resurgent.* Exurge ergo, *et illuminabit te Christus: Psalm. 26. 1. Dominus illuminatio mea, et salus mea: quem timebo ?* Item *12. 5. Illumina oculos meos, ne umquam obdormiam in morte.*

Sed numquid possumus per nos resurgere a peccato, quia dicit: *Surge, et illuminabit te Christus?* Respondeo. Dicendum est, quod ad iustificationem impii duo requiruntur, scilicet liberum arbitrium cooperans ad resurgendum, et ipsa gratia. Et certe hoc ipsum habet liberum arbitrium a gratia praeveniente, et postea meritorie operari a gratia subsequente. Unde dicitur *Thren. ult. 21. Converte nos Deus, et convertemur.*

LECTIO VI.

Videte itaque, fratres, quomodo caute ambuletis : non quasi insipientes, sed ut sapientes : redimentes tempus, quoniam dies mali sunt. Propterea nolite fieri imprudentes, sed intelligentes quae sit voluntas Dei.

Supra prohibuit fallaciarum carnalium vetustatem; hic hortatur ad contrariam novitatem: et primo hortatur ad novitatem contrariam fallaciae ; secundo ad novitatem contrariam luxuriae, ibi, *Et nolite inebriari vino.* Prima in tres. Primo inducit ad cautelam contrariam fallaciae ; secundo ostendit necessitatem cautelae, ibi, *Redimentes tempus, quoniam dies mali*

sunt; tertio docet modum cautelae, ibi, *Propterea nolite fieri imprudentes.* Dicit ergo : *Itaque*, scilicet ex praemissis, *videte quomodo caute ambuletis.* Cautio est quaedam conditio prudentiae, per quam aliquis vitat impedimenta agendorum ; et hanc cautelam debent omnes habere: *Proverb. 4. 25. Oculi tui videant recta, et palpebrae tuae praecedant gressus tuos.* Hoc autem pertinet ad sapientes ; et ideo dicit : *Non quasi insipientes*, qui scilicet nesciunt vitare impedimenta : *Psalm. 75. 5. Turbati sunt omnes insipientes corde : sed ut sapientes : Eccli. 2. 14. Sapientis oculi in capite eius: stultus in tenebris ambulat.* Quidam dicunt: Si non caste, tamen caute. Sed sic non accipit Apostolus ; sed dicit caute, ac si diceret: Cavete ab hominibus contrariis castitati.

Necessitatem autem huius cautelae ostendit cum dicit: *Redimentes tempus, quoniam dies mali sunt:* quod potest exponi dupliciter. Redimit enim aliquis quandoque rem suam, dando enxenia, vel aliquid pro ea ; sicut dicitur aliquis redimere vexationem suam, dando enxenia, vel pecuniam, vel quando dimittit de iure suo. Dicit ergo : Totum tempus hoc est tempus calumniae ; et ideo sitis *redimentes tempus*, *quoniam dies mali sunt.* Ex quo peccavit Adam, ex tunc semper paratae sunt insidiae impellentes ad peccatum. Non sic autem in statu innocentiae, in quo non oportebat hominem ab aliquo licito abstinere, quia in eius voluntate non erat impellens aliquid ad peccatum. Modo autem oportet nos tempus redimere, *quoniam dies mali sunt*, idest debemus malitiam dierum vitare, diem malum praecavere, ut dicitur *Eccle.* 7. et etiam a quibusdam licitis abstinere : *1. Corinth. 10. 23. Omnia mihi licent, sed non omnia aedificant.* In hunc autem modum dicitur aliquis vexationem suam redimere, quia dimittit aliquid de iure suo perire. Vel aliter *Redimentes tempus*, *quoniam dies mali sunt.* Contingit quandoque quod aliquis per magnum tempus vitae vivit in peccato ; et hoc est tempus perditum.

Sed quomodo redimet, cum homo non sufficiat ad debita persolvenda? Respondeo. Dicendum est quod tanto magis debet vacare operibus bonis, quanto prius institit malis : *1. Petr. 4. 3. Sufficit enim praeteritum tempus ad voluntatem Gentium consummandam, his qui ambulaverunt in luxuriis, vinolentiis, desideriis, comessationibus, potationibus, et illicitis idolorum cultibus.* Sed prima expositio est melior.

Deinde cum dicit, *Propterea nolite fieri imprudentes*, docet modum cautelae, dicens : *Propterea*, scilicet ut possitis tempus redimere, *nolite fieri imprudentes.* Nota, quod differentia est inter sapientiam et prudentiam. Prudentia enim est quaedam sapientia, sed non universalis sapientia : *Prover. 10. 23. Sapientia autem est viro prudentia.* Sapiens enim simpliciter dicitur qui habet de omnibus ordinare ; sapiens autem secundum quid dicitur qui habet ordinare de his de quibus est sapiens: *1. Corinth. 3. 10. Ut sapiens architectus fundamentum posui:* quia sapientis est ordinare, ut dicitur *1. Metaph.* Omnis autem ordinator respicit finem. Ille ergo simpliciter est sapiens qui cognoscit finem, vel qui agit propter finem universalem, scilicet Deum : *Deut. 4. 6. Haec est enim sapientia vestra, et intellectus coram populis.* Sapientia enim est divinarum rerum cognitio, ut dicit Augustinus *4. de Trinit.* Prudentia vero est particularis rei providentia, quando scilicet quis ordinat facta sua. Et ideo sapientia est viro prudentia. Propter hoc ergo dicit : *Nolite fieri imprudentes, sed intelligentes quae sit voluntas Dei.* Sicut enim ratio speculativa ordinat de agendis, et iudicat; oportet autem conclusiones habere, et iudicare per principia; similiter et in operabilibus. Istud autem primum principium, per quod debemus iudicare omnia, et regulare, est voluntas Dei ; et ideo intellectus in moralibus, et divinis debet habere pro principio voluntatem Dei: quia si hanc habeat pro principio, fit prudens intellectus : *Deut. 32. 29. Utinam saperent, et intelligerent, ac novissima providerent.* Hoc autem docuit Dominus *Matth. 6. 29. Fiat voluntas tua.*

LECTIO VII.

Et nolite inebriari vino, in quo est luxuria, sed impleamini Spiritu sancto, loquentes vobismetipsis in psalmis, et hymnis, et canticis spiritualibus, cantantes, et psallentes in cordibus vestris Domino, gratias agentes semper pro omnibus, in nomine Domini nostri Iesu Christi, Deo et Patri. Subiecti invicem in timore Christi.

Supra induxit ad novitatem contra vetustatem fallaciae; hic hoc idem facit contra vetustatem vitiorum carnalium. Vel dicamus, quod prius reprehenderit peccata carnalia quantum ad luxuriam, hic autem quantum ad gulam. Duo autem facit : primo enim prohibet vetustatem ; secundo inducit statum ad novitatem, ibi, *Sed impleamini Spiritu sancto.* Dicit ergo : Dixi, quod fornicatio, et omnis immunditia non nominetur in vobis. Sed ad hoc cavendum debetis a vino superfluo abstinere : quia cibus, et potus superfluus est causa luxuriae ; et praecipue vinum, quod calefacit, et movet: *Prov. 20. 1. Luxuriosa res vinum, et tumultuosa ebrietas: Esther 1. 10. Cum esset Rex hilarior, et post nimiam potationem incaluisset mero, praecepit .... ut introducerent Reginam Vasthi coram Rege: Osee 4. 11. Fornicatio, et vinum, et ebrietas auferunt cor.* Unde Hieronymus : *Quem Sodoma non vincit, vina vicerunt, Loth. Nolite ergo inebriari vino, in quo est luxuria; sed impleamini Spiritu sancto.* Inter omnia quae multos spiritus generant, est vinum : unde generat animositatem, et facit homines per talenta loqui, ut dicitur *3. Esdrae 3.* Et ideo convenienter docet eos contra hoc repleri Spirito sancto, qui generat fervorem devotionis : *Roman. 12. 11. Spiritu ferventes.* Item etiam generat gaudium, et laetitiam spiritualem.

Sed numquid habemus Spiritum sanctum in nostra potestate? Respondeo, et dico, quod habere Spiritum sanctum est dupliciter. Vel receptive, et sic non est in nostra potestate eum recipere; sed ex dono Dei eum recipimus: *Rom. 5. 5. Caritas Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum qui datus est nobis.* Vel dispositive, et sic adhuc non sumus sufficientes eum recipere, idest nos disponere sine gratia : *2. Corinth. 3. 5. Non sumus sufficientes cogitare ali-*

quid a nobis quasi ex nobis sufficientia nostra ex Deo est. Vel aliquis dicitur recipere Spiritum sanctum, non tamen plenus esse Spiritu sancto, quando scilicet habet gratiam Spiritus sancti quantum ad aliquam, et non quantum ad omnem hominis operationem. Tunc autem dicitur plenus Spiritu sancto, quando eo utitur generaliter. Modus autem repletionis est in dilectione Dei, et proximi: et ideo cum dicit, *Loquentes vobismetipsis in psalmis, hymnis, et canticis spiritualibus*, primo tangit modum repletionis ex parte Dei; secundo ex parte proximi, ibi, *Subiecti invicem in timore Christi.* Circa primum tria facit. Primo ponitur spiritualis meditatio; secundo spiritualis exultatio, ibi, *Canentes, et psallentes in cordibus vestris Domino*; tertio gratiarum actio, ibi, *Gratias agentes semper pro omnibus.* Prima in duas: quia primo ponit modum meditationis; secundo materiam eius, ibi, *In psalmis, hymnis, et canticis spiritualibus.* Dicit ergo: *Loquentes vobismetipsis.* Est autem duplex locutio. Una exterior, hominis ad homines; alia interior, hominis ad seipsum. Talis autem debet esse compunctiva: *Iob 10. 1. Loquar in amaritudine animae meae.* Item debet fieri in secreto: *Matth. 6. 6. Tu autem cum oraveris, intra in cubiculum tuum, et clauso ostio ora Patrem tuum:* et *Sap. 8. 16. Intrans in domum meam, quiescam cum illa.* Materiam vero meditationis tangit, cum dicit: *In psalmis, hymnis, et canticis spiritualibus.* Psallere est uti psalterio; et sic *in psalmis*, idest bonis operationibus: *Psalm. 80. 3. Sumite psalmum, et date tympanum; psalterium iucundum cum cithara: et hymnis*, idest laudibus divinis: *Psalm. 148. 14. Hymnus omnibus sanctis eius: et canticis spiritualibus*, scilicet de spe aeternorum: *Rom. 12. 12. Spe gaudentes: Psalm. 91. 4. In decachordo psalterio, cum cantico in cithara: Psalm. 97. 1. Cantate Domino canticum novum, quia mirabilia fecit.* Meditemur ergo de recta operatione, quid faciendum; de divina laudatione, quid imitandum; de caelesti iucundatione, quid, et quomodo serviendum. Sic ergo effectus Spiritus sancti primo est sacra meditatio; secundo spiritualis exultatio: quia ex frequenti meditatione ignis caritatis in corde accenditur: *Psalm. 38. 1. Concaluit cor meum intra me, et in meditatione mea exardescet ignis.* Et hinc generatur laetitia spiritualis in corde; et ideo dicit: *Cantantes, et psallentes*, idest ut affectus vestri afficiantur gaudio spirituali ad operanda bona: *1. Corinth. 14. 15. Psallam spiritu, psallam et mente: Coloss. 3. 16. In omni sapientia docentes, et commonentes vosmetipsos in psalmis, et hymnis, et canticis spiritualibus, in gratia cantantes, et psallentes in cordibus vestris Domino.*

Ex hoc error haereticorum confunditur dicentium, quod vanum est cantare Domino cantica vocalia, sed spiritualia tantum. Nam in laudibus Ecclesiae est aliquid per se considerandum; et hoc est quod Apostolus dicit, *In cordibus*: aliquid vero propter aliud; et hoc propter duo: scilicet propter nos, ut mens nostra incitetur ad devotionem interiorem. Sed si ex hoc aliquis commoveatur ad dissolutionem, vel in gloriam inanem, hoc est contra intentionem Ecclesiae. Item propter alios, quia per hoc rudes efficiuntur devotiores: *4. Reg. 3. 15. Cumque caneret psaltes, facta est super eum manus Domini.* Tertius effectus est gratiarum actio: quia ex hoc quod aliquis sic affectus est ad Deum, recognoscit se omnia habere a Deo. Quanto enim aliquis magis afficitur ad Deum, et ipsum cognoscit, tanto videt eum maiorem, et se minorem; immo prope nihil in comparatione ad Deum: *Iob 42. 5. Oculus meus videt te, idcirco me reprehendo, et ago poenitentiam in favilla et cinere.* Et ideo dicit: *Gratias agentes semper pro omnibus*, scilicet donis, vel prosperis, vel adversis: *Psalm. 33. 2. Benedicam Dominum in omni tempore: semper laus eius in ore meo*: quia haec etiam sunt nobis dona in via: *Iac. 1. 2. Omne gaudium existimate, fratres mei, cum in tentationes varias incideritis: Act. 5. 41. Ibant Apostoli gaudentes a conspectu concilii, quoniam digni habiti sunt pro nomine Iesu contumeliam pati: 2. Thessal. 5. 18. In omnibus gratias agite.* Sed hoc *in nomine Domini nostri Iesu Christi:* quia omnia bona proveniunt per eum: *Rom. 5. 1. Pacem habemus per fidem in gratiam istam.* Sed addit, *Deo*, inquantum auctor noster est per creationem, *et Patri*, inquantum misit nobis Christum, per quem regeneravit nos. Et sic gratias *Deo* quantum ad bona naturae, *Patri* quantum ad bona gratiae. Sed quantum ad proximum ponit modum repletionis, dicens: *Subiecti invicem in timore Christi*, idest non propter timorem humanum, sed Christi.

LECTIO VIII.

Mulieres viris suis subditae sint, sicut domino: quoniam vir caput est mulieris, sicut Christus caput est Ecclesiae: ipse salvator corporis eius. Sed sicut Ecclesia subiecta est Christo, ita et mulieres viris suis in omnibus. Viri diligite uxores vestras, sicut et Christus dilexit Ecclesiam, et seipsum tradidit pro ea, ut illam sanctificaret, mundans eam lavacro aquae in verbo vitae, ut exhiberet ipse sibi gloriosam Ecclesiam non habentem maculam, aut rugam, aut aliquid huiusmodi; sed ut sit sancta, et immaculata. Ita et viri debent diligere uxores suas, ut corpora sua.

Supra Apostolus posuit praecepta generalia ad omnes; hic ponit ea quae pertinent ad speciales quasdam personas, et status. Et quia secundum Philosophum *in politicis*, domus habet tres connexiones, sine quibus non est perfecta, scilicet viri et mulieris, patris et filii, domini et servi; ideo haec tria prosequens, instruit primo mulierem et virum; secundo patrem et filium, *cap. 6. ibi, Filii obedite parentibus vestris in Domino;* tertio servos et dominos, ibi, *Servi obedite dominis carnalibus.* Prima in duas. Primo enim monet mulieres de subiectione; secundo viros de dilectione, ibi, *Viri diligite uxores vestras.* Prima in duas. Primo ponit admonitionem; secundo eius rationem, ibi, *Quoniam vir caput est mulieris.* Dicit ergo: *Mulieres viris suis subditae sint:* quia certe *mulier, si primatum habeat, contraria est viro suo*, ut dicitur *Eccli. 25. 30.* et ideo specialiter monet eas de subiectione; et hoc *sicut domino:* quia proportio viri ad uxorem, quodammodo est sicut servi ad dominum, inquantum debet regi mandato domini: sed differentia est in hoc quod dominus utitur servis suis quoad id quod est sibi utile;

sed vir utitur uxore, et liberis ad utilitatem communem: et ideo dicit, *Sicut domino :* non quod vere sit dominus, sed sicut dominus: *1. Petr. 3. 1. Mulieres subditae sint viris suis.*

Deinde subdit rationem suam : circa quod tria facit. Primo eam proponit ; secundo exemplum inducit, ibi, *Christus caput est Ecclesiae ;* tertio exemplo intentum concludit, ibi, *Sed sicut Ecclesia subiecta est Christo, ita et mulieres viris suis in omnibus.* Ratio autem haec est, quoniam vir est caput mulieris. In capite autem viget sensus visus: *Eccli. 2. 14. Sapientis oculi in capite eius : 1. Corinth. 11. 3. Caput quidem mulieris vir.*

Deinde ponit exemplum, cum dicit: *Sicut Christus caput est Ecclesiae : Supra 1. 22. Ipsum dedit caput supra omnem Ecclesiam, quae est corpus ipsius.* Et hoc non ad utilitatem suam, sed Ecclesiae: quia *ipse est Salvator corporis eius : Act. 4. 12. Non est enim aliud nomen sub caelo datum hominibus in quo oporteat nos salvos fieri: Isai. 12. 2. Ecce Deus salvator meus: fiducialiter agam, et non timebo.* Ex hoc autem concludit intentionem, cum dicit ; *Sed sicut Ecclesia subiecta est Christo, ita et mulieres viris suis in omnibus ;* quasi dicat: Non est conveniens quod membrum repugnet ipsi capiti in aliquo. Nunc autem sicut Christus caput est Ecclesiae suo modo, ita vir est caput mulieris. Non debet ergo mulier inobediens esse viro ; *sed sicut Ecclesia subiecta est Christo: Psalm. 61. 2. Nonne Deo subiecta erit anima mea ? ita et mulieres viris suis : Genes. 3. 16. Sub viri potestate eris :* et hoc *in omnibus*, scilicet quae non sunt contra Deum : quia dicitur *Act. 5. 29. Obedire oportet Deo magis quam hominibus.*

Deinde cum dicit, *Viri diligite uxores vestras*, monet viros ad dilectionem uxorum ; et primo facit hoc ; secundo assignat rationem huius, ibi, *Sicut Christus dilexit Ecclesiam.* Dicit ergo : *Viri diligite uxores vestras :* quia certe ex amore quem habet vir ad uxorem, magis caste vivit, et pacifice uterque se habet. Si autem vir aliam magis diligit quam suam, se, et suam discrimini exponit : *Coloss. 3. 19. Viri diligite uxores vestras, nolite amari esse ad illas.* Tangit autem rationem huius triplicem. Primam sumit ex exemplo Christi, cum dicit : *Sicut et Christus dilexit Ecclesiam ;* secundam ex parte viri, ibi, *Qui suam uxorem diligit, seipsum diligit;* tertiam ex parte mandati divini, ibi, *Propter hoc relinquet homo patrem, et matrem suam, et adhaerebit uxori suae.* Circa primum tria facit. Primo proponit exemplum dilectionis Christi ; secundo signum, ibi, *Et tradidit seipsum pro ea ;* tertio concludit intentum, ibi, *Ita et viri debent diligere uxores suas, ut corpora sua.* Dicit ergo : *Sicut et Christus dilexit Ecclesiam.* Supra eodem : *Estote imitatores Dei sicut filii carissimi, et ambulate in dilectione, sicut et Christus dilexit nos.* Signum autem dilectionis Christi ad Ecclesiam ostenditur, quia *tradidit semetipsum pro ea : Galat. 2. 20. Dilexit me, et tradidit semetipsum pro me : Isai. 53. 12. Tradidit in mortem animam suam.* Sed ad quid? *Ut illam sanctificaret: Heb. ult. 12. Iesus ut sanctificaret per suum sanguinem populum, extra portam passus est: Ioan. 17. 17. Sanctifica eos in veritate.* Iste est effectus mortis Christi. Effectus autem sanctificationis est mundatio eius a maculis peccatorum : ideo subdit dicens : *Mundans eam lavacro aquae.* Quod quidem lavacrum habet virtutem a passione Christi : *Roman. 6. 3. Quicumque baptizati sumus in Christo Iesu, in morte ipsius baptizati sumus: consepulti enim sumus cum illo per baptismum in mortem: Ezech. 36. 25. Effundam super vos aquam mundam, et mundabimini ab omnibus inquinamentis vestris: Zachar. 13. 1. Erit fons patens domui David, et habitantibus Hierusalem, in ablutionem peccatoris, et menstruatae.* Et hoc *in verbo vitae*, quod adveniens aquae dat ei virtutem abluendi: *Matth. ult. 19. Euntes ergo docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti.* Finis autem sanctificationis est puritas Ecclesiae; ideo dicit: *Ut exhiberet sibi gloriosam Ecclesiam ;* quasi dicat: Indecens est quod immaculatus sponsus sponsam duceret maculatam ; et ideo sibi exhibet eam immaculatam, hic per gratiam, sed in futuro per gloriam : unde dicit, *Gloriosam*, scilicet per claritatem animae, et corporis: *Philip. 3. 21. Reformabit corpus humilitatis nostrae, configuratum corpori claritatis suae.* Et ideo addit : *Non habentem maculam: Psalm. 100. 6. Ambulans in via immaculata, hic mihi ministrabat: Ps. 118. 1. Beati immaculati in via, qui ambulant in lege Domini : neque rugam*, idest sine defectu passibilitatis : quia, ut dicitur *Apoc. 7. 16. non esurient, neque sitient amplius : aut aliquid huiusmodi ; sed ut sit sancta*, per confirmationem gratiae, *et immaculata*, ab omni immunditia. Et haec omnia intelligi possunt de exhibitione quae erit in futuro per gloriam. Si autem de exhibitione per fidem, tunc diceretur : *Ut exhiberet sibi*, scilicet per fidem, *Ecclesiam gloriosam :* quia *gloria magna est sequi Dominum*, ut dicitur *Eccli. 23. 38. non habentem maculam*, scilicet criminis mortalis: *Maculata es in iniquitate tua, Hierem. 2. 22. neque rugam*, idest duplicitatem intentionis, quam non habent qui recte coniuncti sunt Christo, et Ecclesiae : *Iob 16. 9. Rugae meae testimonium dicunt contra me.* Sed magis sanctam per intentionem, et immaculatam per omnimodam puritatem. Ex hoc tertio concludit intentum, dicens: *Ita et viri debent diligere uxores suas, ut corpora sua.*

LECTIO IX.

Qui suam uxorem diligit, seipsum diligit. Nemo enim umquam carnem suam odio habuit; sed nutrit, et fovet eam, sicut et Christus Ecclesiam : quia membra sumus corporis eius, et de carne eius, et de ossibus eius.

Supra induxit viros ad dilectionem uxorum ex parte Christi, vel exemplo dilectionis quam habet Christus ad Ecclesiam ; hic ostendit idem ex parte ipsiusmet viri : et facit duo. Primo ponit rationem; secundo confirmat eam per exemplum, ibi, *Sicut et Christus Ecclesiam.* Ratio est talis. Vir et mulier sunt quodammodo unum, unde sicut caro subditur animae, ita mulier viro. Sed nullus umquam habuit carnem suam odio. Ergo nec uxorem. Dicit ergo: *Qui suam uxorem diligit, seipsum diligit : Matth. 19. 6. Itaque non*

sunt duo , sed una caro. Et ideo sicut peccaret contra naturam qui per seipsum odio haberet , ita qui uxorem: *Eccli. 25. 1. In tribus beneplacitum est spiritui meo , quae sunt probata coram Deo , et hominibus. Concordia fratrum, amor proximorum , et vir et mulier bene sibi consentientes.* Quod autem sic debeant se diligere , probat dicens: *Nemo enim carnem suam umquam odio habuit*: quod patet per effectum: quia probatio dilectionis exhibitio est operis. Nam id quod pro viribus conservamus , diligimus ; *sed* quilibet *nutrit , et fovet carnem suam* propter conservationem : *1. Timoth. ult. 8. Habentes autem alimenta, et quibus tegamur , his contenti sumus.*

Sed contra. *Luc. 14. 26. Qui non odit uxorem , et filios , et fratres, adhuc autem et animam suam , non potest meus esse discipulus.* Respondeo. Dicendum est , quod , ut Apostolus dicit, sic homo uxorem debet diligere sicut se. Se autem debet homo diligere infra Deum. Sic ergo uxorem debet diligere , scilicet infra Deum. Dicit autem , *Qui non odit uxorem*, non quia praecipiat eam odire , quod esset peccatum mortale praecipere ; sed praecipit eam ita ut se diligere. Nunc autem minor dilectio est quasi quoddam odium respectu eius quod summe, et plus diligitur , scilicet respectu Dei. Ita nemo carnem suam odit , sed nutrit , et fovet.

Sed contra. Qui diligit aliquem, non vult, nec appetit ab eo separari. Sed sancti volunt a carne separari: *Roman. 7. 24. Infelix ego homo, quis me liberabit de corpore mortis huius ? Philip. 1. 23. Desiderium habens dissolvi , et esse cum Christo.* Praeterea nullus affligit quod diligit. Sed sancti affligunt carnem suam in hoc mundo: *1. Corinth. 9. 27. Castigo corpus meum, et in servitutem redigo.* Praeterea quidam occidunt se , sicut auditum est frequenter : item de Iuda.

Respondeo. Caro potest considerari in se; et sic non habetur odio, sed naturaliter quilibet appetit eam esse, et fovet eam ut sit. Vel potest considerari caro, inquantum est alicuius impeditiva quod volumus; et sic odio quodammodo habetur per accidens. Nam omne quod volumus aut est bonum, aut malum. Si bonum, vel est ut finis ultimus, scilicet vita aeterna , a qua impedimur per carnem: *2. Corinth. 5. 6. Quamdiu sumus in hoc corpore, peregrinamur a Domino.* Et quia naturaliter appetimus finem nostrum , et bene esse , nec hoc possumus quamdiu in hac carne sumus; ideo vellemus eam abiicere , non sicut malum odio habitum , sed sicut bonum minus dilectum , impediens maius bonum. Et sic exponendae sunt auctoritates supradictae : *Infelix ego homo, quis me liberabit de corpore mortis huius?* Item *: Desiderium habens dissolvi, et esse cum Christo*, vel consimiles. Vel illud quod volumus , est bonum, non ut finis, sed ut disponens ad finem ; sicut sunt habitus virtutum. Hoc autem bonum impeditur per carnis lasciviam ; et ideo sancti affligunt , et macerant carnem suam, ut subdatur spiritui ad repressionem concupiscentiarum : quia caro concupiscit impediens acquisitionem virtutum nos disponentium ad bonum ultimum. Et ideo qui sic affligit carnem suam, ut subdatur spiritui, non odit eam, sed procurat bonum eius , quia bonum eius est quod subiiciatur spiritui; sicut bonum hominis est quod subiiciatur Deo : *Psalm. 72. 27. Mihi autem adhaerere Deo bonum est.* Et sic intelligitur , *Castigo corpus meum,* et consimiles. Unde hoc non oportebat fieri in statu innocentiae , quamdiu homo subditus fuit Deo , et caro totaliter subdita fuit spiritui : in qua quidem mutua subiectione consistebat donum originalis iustitiae. Sed aliquando illud quod volumus, est malum ; et ideo, sicut boni carnem affligunt, vel deponere volunt, inquantum impeditiva est boni , quod appetunt, ita mali inquantum caro est impeditiva mali quod appetunt , eam occidunt, et se suspendunt, sicut Iudas.

Deinde ostendit quod virum oportet uxorem diligere; et hoc per exemplum: unde dicit: *Sicut et Christus Ecclesiam,* scilicet dilexit, sicut aliquid sui: *quia membra sumus corporis eius : Supra 4. 25. Sumus enim invicem membra.* Dicit autem, *De carne eius,* propter eamdem participationem naturae: *Luc. ult. 39. Spiritus autem carnem , et ossa non habet , sicut me videtis habere.* Vel dicit, *De carne,* mystice, quantum ad debiles , qui sunt carnei; *et de ossibus eius,* quantum ad fortes , qui sunt ossei.

LECTIO X.

Propter hoc relinquet homo patrem, et matrem suam, et adhaerebit uxori suae; et erunt duo in carne una. Sacramentum hoc magnum est. Ego autem dico in Christo, et in Ecclesia. Verumtamen et vos singuli, unusquisque uxorem suam sicut seipsum diligat; uxor autem timeat virum suum.

Supra exhortatus est Apostolus Ephesios ad amorem uxorum dupliciter, scilicet exemplo dilectionis Christi ad Ecclesiam, item ex amore hominis ad seipsum; hic tertio hortatur eos per auctoritatem Scripturae : et circa hoc tria facit. Primo auctoritatem inducit ; secundo eam mystice exponit, ibi, *Sacramentum hoc magnum est*; tertio adaptat eam secundum litteralem sensum ad propositum suum, ibi, *Verumtamen et vos singuli, unusquisque uxorem suam sicut seipsum diligat.*

Auctoritas haec *Gen. 2.* dicta est ab Adam vidente uxorem, scilicet de costa sua formatam; sed contra dicitur *Matt. 19.* quod Deus hoc dixit.

Respondeo. Adam ut a Deo inspiratus hoc dixit , Deus autem ut Adam inspirans, et docens; nos autem hoc idem dicimus, et multa alia quae dixit Dominus, spiritu Dei docente: unde dicitur *Matth. 10. 20. Non enim vos estis qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri qui loquitur in vobis.*

Notandum hic est, quod in praedicta auctoritate triplex coniunctio viri ad mulierem designatur. Prima per affectum dilectionis, quia est tantus affectus utriusque ut patres relinquant*: 3. Esdrae 4. 25. Diligit homo uxorem suam magis quam patrem; et multi dementes facti sunt propter uxores suas,* et alia ibi multa. Hoc autem naturale est, quia appetitus naturalis est concors debitae actioni. Constat autem quod omnibus agentibus superioribus inest appetitus ut propinent, et communicent inferioribus; et ideo amor naturalis inest eis versus inferiora. Et quia homo respectu patris et matris est inferior, non superior; ideo ad uxorem, cuius est superior, et ad filios, naturaliter plus afficitur quam ad

parentes; et etiam quia uxor sibi coniungitur ad actum generationis. Secunda coniunctio est per conversationem: unde dicit: *Et adhaerebit uxori suae: Eccli. 25. 1. In tribus beneplacitum est spiritui meo, quae sunt probata coram Deo, et hominibus. Concordia fratrum, amor proximorum, et vir et mulier bene consentientes.* Tertia est per carnalem coniunctionem, ibi, *Et erunt duo in carne una,* idest in carnali opere. In qualibet enim generatione est virtus activa, et passiva; sed in plantis utraque est in eodem; in perfectis autem animalibus distinguuntur. Et ideo in actu generationis ita se habent masculus, et femina in animalibus, sicut in plantis solo eodem uno corpore fit.

Consequenter exponit eam mystice, et dicit: *Sacramentum hoc magnum est,* idest sacrae rei signum, scilicet coniunctionis Christi et Ecclesiae: *Sapient. 6. 24. Non abscondam a vobis sacramentum Dei.*

Notandum est hic, quod quatuor sacramenta dicuntur magna, scilicet baptismus ratione effectus, quia delet culpam, et aperit ianuam paradisi; confirmatio ratione ministri, quia sotum a Pontificibus, et non ab aliis confertur; eucharistia ratione continentiae, quia totum Christum continet: item matrimonium ratione significationis, quia significat coniunctionem Christi et Ecclesiae. Et ideo, si mystice exponatur, debet sic exponi littera praecedens: *Propter hoc relinquet homo,* scilicet Christus, *patrem, et matrem.* Reliquit, inquam, *Patrem,* inquantum est missus in mundum, et incarnatus: *Ioan. 16. 28. Exivi a Patre, et veni in mundum: et matrem,* scilicet synagogam: *Hierem. 12. 7. Reliqui domum meam, et dimisi haereditatem meam, dedi dilectam animam meam in manu inimicorum eius: et adhaerebit uxori suae,* Ecclesiae: *Matth. ult. 20. Ecce vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem saeculi.*

Consequenter argumentatur secundum sensum litteralem, exponendo praedictum exemplum. Quaedam enim sunt in sacra Scriptura veteris testamenti quae tantum dicuntur de Christo, sicut illud *Psal. 21. 18. Foderunt manus meas, et pedes meos; dinumeraverunt omnia ossa mea:* et illud *Isa. 7. 14. Ecce virgo concipiet, et pariet filium, et vocabitur nomen eius Emmanuel.* Quaedam vero de Christo, et aliis exponi possunt; sed de Christo principaliter, de aliis vero in figura Christi, sicut praedictum exemplum. Et ideo primo exponendum est de Christo, et postea de aliis. Et ideo dicit: *Verumtamen et vos singuli, unusquisque uxorem suam diligat;* quasi dicat: De Christo dicitur principaliter, etsi non singulariter: quia exponendum, et implendum est in aliis, in figura Christi. Dicit autem, *Sicut semetipsum:* quia sicut unusquisque se diligit in ordine ad Deum, ita debet uxorem diligere, non inquantum trahit ad peccatum: *Luc. 14. 26. Si quis venit ad me, et non odit patrem, et matrem, et uxorem suam etc.* sequitur *non potest meus esse discipulus.*

Sed quid de uxore? *Uxor autem virum suum timeat,* scilicet timore et reverentiae, et subiectionis, quia debet ei esse subiecta.

CAPITIS SEXTI

LECTIO PRIMA

Filii obedite parentibus vestris in Domino: hoc enim iustum est. Honora patrem tuum, et matrem tuam, quod est mandatum primum in promissione, ut bene sit tibi, et sis longaevus super terram. Et vos, patres, nolite ad iracundiam provocare filios vestros; sed educate illos in disciplina, et correctione Domini.

Supra monuit virum, et uxorem, quae est una connexio familiae; hic monet patrem, et filios, quae est secunda connexio domus: et primo facit monitionem, quomodo filii se debeant habere ad parentes; secundo quomodo e converso patres ad filios, ibi, *Et vos, patres, nolite ad iracundiam provocare filios vestros.* Prima in duas. Primo proponit monitionem; secundo ostendit rationem, ibi, *Hoc enim est iustum.* Dicit ergo: *Filii obedite parentibus vestris in Domino.* Notandum est hic, quod patres debent naturaliter instruere filios moribus; filii autem, instruentibus parentibus, naturaliter debent eis obedire, sicut infirmi obediunt medicis. Unde proprium filiorum est obedientia: *Coloss. 3. 20. Filii obedite,* scilicet parentibus, *per omnia: hoc est enim beneplacitum Domino.* Dicit autem *In Domino,* quia non est obediendum parentibus, nec alicui in his quae sunt contra Deum: *Act. 5. 29. Obedire oportet Deo magis quam hominibus.* Et per hoc solvitur auctoritas modo allegata: *Luc. 14. 26. Si quis venit ad me, et non odit patrem, et matrem, et uxorem suam... non potest meus esse discipulus.* Quia hoc intelligitur inquantum sunt contra Deum.

Rationem autem assignat ex duobus, scilicet ex iustitia, et utilitate. Quod autem sit iustum, patet, ac probatur: quia lex divina nihil mandat nisi iustum: *Psal. 18. 9. Iustitiae Domini rectae.* Sed hoc mandat lex divina *Exod. 20.* et *Deuter. 5. Honora patrem tuum, et matrem tuam, sicut praecepit tibi Dominus Deus tuus: Eccli. 3. 16. Qui timet Deum, honorat patrem, et quasi dominis serviet his qui se genuerunt.* Honor autem importat exhibitionem reverentiae his qui supra nos sunt: unde quia parentes habemus supra nos, utitur nomine honoris. Dicit ergo: *Hoc enim iustum est. Honora patrem tuum, et matrem tuam: Eccli. 3. 7. Qui honorat patrem suum, vita vivet longiore; et qui obedit patri, refrigerabit matrem.* Et hoc intelligitur tripliciter, quod filii debent parentes honorare: quia debent eis reverentiam, sicut maioribus; obedientiam, sicut instructoribus; sustentamenta, sicut nutrientibus, cum fortes erant. Deinde assignat dignitatem huius praecepti, dicens: *Quod est mandatum primum.*

Contra. Immo mandatum primum est quod est colendus unus Deus. Respondeo. Mandata continentur in duabus tabulis. Prima continent ea quae ordinantur ad Deum; secunda, ea quae ad proximum; et in hac secunda primum mandatum est de honore parentum. Et hoc duplici de causa. Primo quia in illa secunda tabula est

praeceptum affirmativum nisi istud: quia naturale est nobis ut parentibus serviamus, non autem sic aliis proximis, ideo nullum est aliud affirmativum; sed natura dictat ut non inferat homo proximis nocumentum, et ideo prohibetur. Quia ergo primum, plus, et prius habet de debito, ideo *primum*. Secundo quia Deus honorandus est sicut principium nostri esse; et quia parentes sunt etiam principium nostri esse, quia, ut dicitur *6. Ethic.* tria habemus a parentibus, scilicet esse, vivere, et disciplinam; ideo conveniens est ut post mandata ordinata ad Deum, primum esset ordinatum ad parentes. Vel primum quoad promissionem, quia isti soli additur promissio. Et huius est duplex ratio. Una est quia homines in aliis quae agunt, quaerunt utilitatem propriam, et quia a parentibus iam senibus nullam expectant utilitatem, nisi a Deo provenientem. Secunda ratio est ne aliquis credat quod honoratio parentum non sit meritoria, quia naturalis est; ideo addit: *Ut sis longaevus super terram.* In veteri autem testamento promittebantur promissiones temporales, quia populus ille parvulus erat, et ideo gratiose instruendus erat sub paedagogo sicut parvulus. Tamen in illis parvis munusculis populum illum parvum decentibus figurabantur magna bona, scilicet spiritualia. Et ideo potest hoc referri secundum sensum litteralem ad bona temporalia: et sic dicit: *In promissione, ut bene sit tibi*, idest ut bonis promissis abundes: nam qui gratus est in minoribus beneficiis, meretur maiora recipere. Maxima autem beneficia habemus a parentibus, scilicet esse, nutrimentum, et disciplinam. Quando ergo quis gratus est his, fit dignus ut maiora recipiat: et ideo dicit: *Ut bene sit tibi*: quia, ut dicitur *2. Timoth. 4. 8. pietas ad omnia utilis est, promissionem habens vitae quae nunc est, et futurae.* Et ideo addit: *Ut sis longaevus super terram*, quasi super gratiam, et beneficium vitae, quam habes a parentibus: *Proverb. 3. 6. Longitudo dierum in dextera eius, et in sinistra illius divitiae, et gloria.*

Sed contra. Multi devoti parentibus cito moriuntur. Et ideo sciendum, quod haec temporalia non sunt bona absolute, nisi inquantum ordinata ad spiritualia; et ideo intantum homini bona, inquantum per ea iuvatur ad spiritualia. Unde fortuna non est dicenda bona, si est impediens a virtute. Et ideo longitudo vitae intantum est bona, inquantum ad servitia Dei est ordinata. Et ideo quandoque subtrahitur, ne impediat: *Sapient. 4. 11. Raptus est, ne malitia mutaret intellectum eius.* Vel potest referri ad sensum spiritualem: *Ut sis longaevus in terra* viventium: *Psalm. 142. 10. Spiritus tuus bonus deducet me in terram rectam: propter nomen tuum, Domine, vivificabis me.*

Consequenter instructis filiis, instruuntur parentes: circa quod duo facit. Primo ponit unum prohibitivum; secundo aliud inductivum, ibi, *Sed educate eos in disciplina, et correctione Domini.* Dicit ergo: *Et vos, patres, nolite provocare filios vestros ad iracundiam*, non quod in omnibus assentiatis voluntati eorum. Ubi notandum est, quod alius est principatus patris ad filium, et domini ad servum: quia dominus utitur servo suo ad utilitatem propriam, sed pater utitur filio ad utilitatem filii. Et ideo est necesse quod patres instruant filios propter utilitatem suam, non tamen nimis arctando, aut subiiciendo. Et ideo dicitur *Coloss. 3. 21. Patres, nolite ad indignationem provocare filios vestros, ut scilicet non pusillo animo fiant:* quia talis provocatio non animat ad bonum. Quomodo ergo? Subdit: *Sed educate illos in disciplina*, scilicet verberum, *et correctione*, scilicet verborum, idest corripite eos, et educate, ut serviant Domino. Vel *in disciplina*, eos ad bonum inducendo, *et correctione*, a malis retrahendo.

LECTIO II.

Servi obedite dominis carnalibus cum timore, et tremore, in simplicitate cordis vestri, sicut Christo: non ad oculum servientes, sed ut servi Christi facientes voluntatem Dei ex animo, cum bona voluntate servientes, sicut Domino, et non hominibus; scientes quoniam unusquisque quodcumque fecerit bonum, hoc recipiet a Domino, sive servus, sive liber. Et vos, domini, eadem facite illis, remittentes minas, scientes quia et vester Dominus est in caelis, et personarum acceptio non est apud Deum.

Instructis duabus connexionibus, scilicet viri et mulieris, patris et filii; hic instruit connexionem servi ad dominum; et circa hoc duo facit. Primo instruit servum; secundo dominum, ibi, *Et vos, domini, eadem facite illis.* Iterum prima in tres: primo enim ponit monitionem; secundo exponit, ibi, *Non ad oculum servientes, quasi hominibus placentes, sed ut servi Christi, facientes voluntatem Dei ex animo;* tertio ostendit retributionem, ibi, *Scientes quoniam unusquisque quodcumque fecerit bonum, hoc recipiet a Domino.* Iterum prima in tres: primo monet ad obedientiam; secundo ad reverentiam; tertio ad cordis simplicitatem. Secunda ibi, *Cum timore, et tremore;* tertia ibi, *In simplicitate cordis vestri.* Monet autem eos ad obedientiam ex imperio Domini: unde dicit: *Servi obedite dominis carnalibus.* Monet eos ad reverentiam, dicens, *Cum timore*, interius: *Malach. 1. 6. Si ego Dominus, ubi est timor meus? et tremore*, exterius: *Psal. 2. 11. Servite Domino in timore, et exultate ei cum tremore: et in simplicitate cordis: Sap. 1. 1. In simplicitate cordis quaerite illum: Luc. 12. 42. Fidelis servus, et prudens, quem constituit Dominus supra familiam suam: Iob 1. 8. Numquid considerasti servum meum Iob?* et paulo post: *Vir simplex, et rectus, ac timens Deum, et recedens a malo.* Sic enim serviendum est Christo: unde dicit, *Sicut Christo: Sap. 1. 1. In simplicitate cordis quaerite illum: 1. Paralip. 29. 17. Domine Deus, in simplicitate cordis mei laetus obtuli universa.* Dicit etiam, *Sicut Christo*, quia a Domino Christo est quod dominus aliquid possit: *Rom. 13. 2. Qui potestati resistit, Dei ordinationi resistit.* Et ideo serviendum est eis, sicut Christo, in his quae non sunt contra fidem, nec contra ipsum.

Exponit autem, *In simplicitate*: et primo removet quod simplicitati contrariatur; secundo docet modum convenientem, ibi, *Facientes voluntatem Dei ex animo.* Contrarium autem simplicitati est quod servus

habeat respectum ad oculum, et non ad complacentiam domini. Talis enim servus non habet simplicitatem, et rectam intentionem : et ideo hoc prohibet, dicens : *Non ad oculum servientes*, scilicet domino, propter lucrum temporale tantum, *quasi hominibus placentes*, id est complacere volentes : *Galat. 1. 10. Si adhuc hominibus placerem, Christi servus non essem : sed ut servi Christi : Coloss. 3. 24. Domino Christo servite.* Et quomodo ? *Facientes voluntatem Dei*, scilicet implendo mandata eius opere : *Psal. 3. 20. Facientes verbum illius :* sicut Christus *: Ioann. 6. 38. Descendi de caelo, non ut facerem voluntatem meam, sed voluntatem eius, qui misit me. Haec est enim voluntas eius qui misit me*, scilicet ut obediam hominibus propter Deum. Et ideo dicit, *Sicut servi Christi*, et sicut servientes Domino, non hominibus, scilicet non propter se, sed propter Dominum. Quomodo ? *Ex animo : Coloss. 3. 23. Quodcumque facitis, ex animo operamini sicut Domino, et non hominibus.* Item *cum bona voluntate,* idest recta intentione : *Coloss. 4. 12. Stetis perfecti, et pleni in omni voluntate Dei.*

Deinde subiungit remunerationem, dicens, *Sitientes : 1. Ioan. 5. 15. Scripsi vobis, ut sciatis : quoniam unusquisque*, sive servus, sive liber, sine personarum acceptione : non enim est personarum acceptio apud Deum : *Galat. 3. 18. Non est servus, neque liber ; non est masculus, neque femina : omnes enim vos unum estis in Christo Iesu : Act. 10. 34. In veritate comperi, quoniam non est personarum acceptor Deus ; sed in omni gente, qui timet Deum, et operatur iustitiam, acceptus est illi: Eccli. 9. 10. Quodcumque potest facere manus tua, instanter operare : quia nec opus, nec ratio, nec sapientia, nec scientia erunt apud inferos, quo tu properas, hoc recipiet a Domino*, pro remuneratione : *Coloss. 3. 24. Scientes quod a Domino accipient retributionem haereditatis.*

Deinde cum dicit, *Et vos, domini, eadem facite illis*, instruit dominos; et facit duo. Primo ponit monitionem ; secundo subdit rationem, ibi, *Scientes quia et illorum, et vester Dominus est in caelis.* Dicit ergo: *Et vos, domini, eadem facite illis*, eadem scilicet identitate proportionis, ut sicut illi ex animo, et bona voluntate, ita et vos faciatis : *Eccli. 33. 31. Si est tibi aliquis servus fidelis, sit tibi sicut anima tua. Remittentes minas*, non solum verbera, vel flagella. Et quare ? Rationem subdit, dicens : *Scientes quia et illorum, et vester Dominus est in caelis:* nam *idem Dominus omnium, Rom. 10. 12.* Quasi dicat : Conservi estis, et ideo debetis vos bene habere ad eos : *Matth. 18. 33. Oportuit et te misereri conservi tui. Et personarum acceptio non est apud Deum : Rom. 2.* idem dicitur: *Luc. 20. 21. Non accipis personam hominum : Actor. 10. 34. idem.*

LECTIO III.

De cetero, fratres, confortamini in Domino, et in potentia virtutis eius. Induite vos armaturam Dei, ut possitis stare adversus insidias diaboli : quoniam non est nobis colluctatio adversus carnem, et sanguinem ; sed adversus principes, et potestates, adversus mundi rectores tenebrarum harum, contra spiritualia nequitiae in caelestibus.

Supra posuit Apostolus multa praecepta generalia, et specialia ad destruendam vetustatem peccati, et inducendam novitatem gratiae ; hic ostendit qua virtute debent uti ad praecepta haec implenda, quia fiducia auxilii divini : circa quod duo facit. Primo ponit monitionem; secundo in speciali explicat eam, ibi, *Quoniam non est nobis colluctatio adversus carnem, et sanguinem.* Prima in duas : quia primo ostendit de quo debemus confidere, sicut de interiori ; secundo ostendit de quo debemus confidere, sicut de exteriori, ibi, *Induite vos armaturam Dei.* Illud autem interius, de quo debemus confidere, est auxilium divinum ; et ideo dicit : *De cetero, fratres, confortamini: Hier. 17. 7. Benedictus vir qui confidit in Domino, et erit Dominus fiducia eius.* Duplici autem ratione confidit quis de aliquo. Una est quia ad eum pertinet sua defensio ; alia est quia potens est, et paratus est eum defendere. Et haec duo sunt in Deo respectu creaturae suae. Quia cura est Deo de vobis, ut dicitur *1. Petr. ult. 7. Omnem solicitudinem vestram proiicientes in eum, quoniam ipsi cura est de vobis.* Item ipse potens est, et promptus auxiliari; et ideo dicit : *De cetero, fratres, confortamini ;* quasi dicat : Postquam vos instruxi supra de praeceptis implendis, iam confortamini, non in vobis, sed in Domino, qui curam habet de vobis: *Psal. 72. 27. Mihi autem adhaerere Deo bonum est, ponere in Domino Deo spem meam: Isa. 35. 4. Dicite pusillanimis: confortamini, et nolite timere : Hier. 20. 11. Dominus mecum est tamquam bellator fortis ; idcirco qui me persequuntur, cadent, et infirmi erunt. Et in potentia virtutis eius: Luc. 1. 49. Qui potens est.* Et licet in Deo et virtus, potentia sint idem; tamen quia virtus est ultimum de potentia, et quasi perfectio potentiae; ideo dicit : *In potentia virtutis eius*, idest in potentia virtuosa : *Philip. 4. 13. Omnia possum in eo qui me confortat: Iob 17. 13. Pone me iuxta te, et cuiusvis manus pugnet contra me.*

Sed posset dici. Si Deus potest, et vult, debemus esse securi. Ideo respondens dicit, quod non, immo debet quilibet facere quod in se est : quia si inermis iret ad bellum, quantumcumque Rex protegeret eum, esset in periculo. Et ideo dicit : *Induite vos armaturam Dei*, idest dona, et virtutes: *Rom. 13. 12. Abiiciamus ergo opera tenebrarum, et induamur arma lucis: Coloss. 3. 12. Induite vos ergo, sicut electi Dei sancti, et dilecti, viscera misericordiae, benignitatem, humilitatem, modestiam, patientiam:* quia per virtutes homo protegitur contra vitia.

Sed contra. Dominus est Rex ita potens quod nullus potest eum impugnare. Respondeo. Verum est per violentiam ; sed per insidias, et fallaciam impugnat eum diabolus in membris suis, non in se : quia dicitur *Eccli. 11. 31. multae sunt insidiae dolosi.* Et ideo subdit: *Ut possitis stare contra insidias diaboli: 1. Petr. 5. 8. Sobrii estote, et vigilate, quia adversarius vester diabolus tamquam leo rugiens circuit,*

quaerens quem devoret: Psal. 9. 9. Insidiatur in abscondito, quasi leo in spelunca sua.

Consequenter cum dicit, *Quia non est nobis colluctatio adversus carnem, et sanguinem*, explicat in speciali monitionem: et primo de insidiis inimicorum; secundo de armatura sumenda, ibi, *Propterea accipite armaturam Dei:* tertio de fiducia Christi habenda, ibi, *Per omnem orationem, et obsecrationem orantes omni tempore.* Describit autem insidias. Quia quando aliquis hostis imminet, si sit debilis, stultus, et [illegible] non est multum cavendum, nec timendum de eo; sed quando est potens, nequam, et callidus, tunc est timendus. Haec tria sunt in diabolo. Primo quia non est debilis; et propter hoc dicit, quod *non est nobis colluctatio adversus carnem, et sanguinem.* Per carnem, et sanguinem intelliguntur vitia carnis: *1. Corinth. 15. 50. Caro, et sanguis regnum Dei non possidebunt:* et homines carnales: *Galat. 1. 16. Continuo non acquievi carni, et sanguini*, idest hominibus carnalibus. Dicit ergo: *Non est nobis colluctatio adversus carnem, et sanguinem.*

Quod videtur esse falsum, qualitercumque accipiatur: quia, ut dicitur *Galat. 5. 17. caro concupiscit adversus spiritum, spiritus autem adversus carnem: Psal. 118. 158. Multi qui persequuntur me.*

Respondeo dupliciter. Primo ut dicamus: *Non est nobis colluctatio adversus carnem, et sanguinem*: supple, tantum, quin etiam adversus diabolum. Vel aliter. Quia actio quae instrumento attribuitur est principaliter agentis: et sicut accipitur illud *Rom. 9. 16. Non est volentis, neque currentis, sed miserentis Dei*; quasi dicat: Quod vultis aliquid, vel facitis, a vobis non est, sed aliunde, scilicet a Deo: sic hic *non est nobis colluctatio adversus carnem, et sanguinem*, exponatur; idest, quod nos impugnent, scilicet caro, et sanguis, hoc non est eorum principaliter, sed a superiore movente, scilicet a diabolo.

Consequenter describitur a potentia: quia *adversus principes, et potestates tenebrarum harum: Ioan. 14. 30. Venit enim princeps huius mundi, et in me non habet quidquam.* Dicitur autem princeps mundi, non creatione, sed imitatione mundanorum: *Ioan. 1. 10. Et mundus eum non cognovit*, scilicet principes mundani. Vel dicitur princeps, quasi primatum capiens; unde principes quasi primi duces ad aliquid: *Ps. 67. 26. Principes coniuncti psallentibus: Gen. 23. 6. Princeps Dei es apud nos.* Ad potestatem autem pertinet iustitiam exercere. Inquantum ergo aliqui daemones inducunt aliquos ad rebellandum Deo, dicuntur principes; inquantum vero habent potestatem puniendi illos qui eis subiiciuntur, dicuntur potestates: *Luc. 22. 53. Haec est hora vestra, et potestas tenebrarum.*

Sed cum ex ordinibus omnibus ceciderint aliqui, quare mentionem facit Apostolus de illis duobus ordinibus, denominans daemones?

Respondeo in nominibus ordinum sunt tria. In quibusdam enim importatur ordo ad Deum, in quibusdam vero Dei ministerium. In nominibus enim Cherubim, et Seraphim, et Thronorum, importatur conversio ad Deum. Daemones autem aversi sunt a Deo; et ideo eis non competunt haec nomina. Item quaedam nomina important ordinem ad ministerium Dei, sicut Angeli, et Archangeli; et ista etiam nomina non competunt daemonibus, nisi cum adiuncto, scilicet satanae, Tertio etiam quia Virtutes, et Dominationes important ordinem ad servitium Dei; ideo eis non conveniunt haec nomina, sed tantum ista duo, quae communia sunt bonis, et malis, scilicet Principatus, et Potestates, Sunt ergo et potentes, et magni; ideo habent magnum exercitum, contra quem habemus pugnare. *Adversus mundi rectores tenebrarum harum*, scilicet peccatorum. *Supra 5. 8. Eratis enim aliquando tenebrae, nunc autem lux in Domino:* quia quidquid est tenebrosum, totum est de ordine istorum, et subiectum eis. Glossa: *Mali homines sunt equi, diaboli equites. Ergo occidamus equites, et equos possideamus: Ioan. 1. 5. Et tenebrae eum non comprehenderunt.* Sunt etiam astuti, quia *contra spiritualia nequitiae*, idest contra spirituales nequitias, emphatice loquendo, per quod intelligitur plenitudo nequitiae. Dicit autem, *Spiritualia nequitiae*, quia quanto est altior secundum naturam, tanto, quando convertitur ad malum, est peior et nequior. Unde Philosophus dicit, quod homo malus est pessimus omnium animalium. Et ideo dicit, *Spiritualia nequitiae*, quia spirituales et nequissimi sunt. Et dicit, *In caelestibus*, duplici de causa: vel ut ostendat virtutem, et avantagium ad superandum nos: quia nos in terra, ipsi autem in alto, scilicet in aere caliginoso; et ideo habent partem meliorem: *Luc. 8. 5. Volucres caeli comederunt illud.* Vel dicit, *In caelestibus*, quia pro caelestibus est ista pugna: et hoc debet animare nos ad pugnam.

LECTIO IV.

Propterea accipite armaturam Dei, ut possitis resistere in die malo, et in omnibus perfecti stare. State ergo succincti lumbos vestros in veritate, et induti loricam iustitiae, et calceati pedes in praeparationem Evangelii pacis, in omnibus sumentes scutum fidei, in quo possitis omnia tela nequissimi ignea extinguere: et galeam salutis assumite, et gladium spiritus, quod est verbum Dei.

Supra exposuit Apostolus quod dictum est de insidiis diaboli; hic monet nos de armatura sumenda: et circa hoc facit duo. Primo concludit ex praemissis armaturae necessitatem; secundo armorum diversitatem describit, ibi, *State ergo succincti lumbos vestros in veritate.* Dicit ergo: Habetis hostes malos, nequissimos, et potentes, et pro re ardua pugnantes, quia pro caelestibus: *propterea accipite armaturam Dei*, idest armamini spiritualibus armis: *2. Corinth. 10. 4. Arma malitiae nostrae non sunt carnalia, sed potentia Deo, ad destructionem munitionum, consilia destruentes.* Et hoc *ut possitis resistere: 1. Petr. 5. 9. Cui resistite fortes in fide: Iac. 4. 7. Resistite diabolo, et fugiet a vobis:* quanto magis enim ei ceditur, tanto plus insequitur. *In die malo*; et hoc propter mala quae in die fiunt: *Supra 5. 16. Redimentes tempus, quoniam dies mali sunt: Eccl. 7. 15. Diem malum praecave.* Item accipite non solum ad resistendum, sed etiam ad perficiendum: *Et in omnibus perfecti stare*, idest in adversis, et prosperis immobiliter stare: *Iac. 1. 4. Sitis perfecti, in nullo deficientes.* De hoc *1. Petr. 1. 14.*

Perfecti sperate in eam quae offertur vobis gratiam, in revelationem Iesu Christi.

Sed numquid omnes debent perfecti esse? Respondeo. Triplex est perfectio. Una sufficientiae, quam debet homo secundum quod sibi est necessarium ad salutem; sicut illud *Marc. 12. 30. Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo;* quasi dicat: Ut nihil sit in corde tuo quod sit contra Deum: et hoc est de necessitate salutis: *Iac. 1. 4. Ut sitis perfecti, et integri, in nullo deficientes.* Alia est perfectio totalis abundantiae, quae est perfectio patriae, quae est consummata gloria, in hoc quod perfectus totaliter inhaereat Deo: *Matth. 22. 30. In resurrectione neque nubent, neque nubentur, sed sunt sicut angeli Dei in caelo.* Et de hac loquebatur Apostolus *Philip. 3. 12. Non quod iam acceperim, aut quod iam perfectus sim:* et paulo post: *Fratres, ego non arbitror me comprehendisse.* Alia est media, scilicet consilii, qua homo nititur se abstrahere ab his, et ire ad illa.

Deinde cum dicit, *State ergo etc.* describit diversitatem armorum. Est autem triplex genus spiritualium armorum, ad similitudinem corporalium: quorum quaedam sunt similia indumento ad tegendum, quaedam vero ad protegendum, et quaedam ad impugnandum. Indumento autem tria sunt necessaria. Primo quod cingatur: et quantum ad hoc dicit: *State ergo succincti lumbos vestros in veritate.* Sed prius induit se homo quam se cingat. Apostolus autem accipit haec secundum ordinem armaturae spiritualis. In bello autem spirituali prius est necesse concupiscentias carnis restringere, sicut vicinus hostis est prius vincendus. Hoc autem fit per restrictionem lumborum, in quibus viget luxuria; quod fit per temperantiam, quae gulae, et luxuriae contrariatur: *Luc. 12. 35. Sint lumbi vestri praecincti: Iob 28. Accinge sicut vir lumbos tuos.* Sed *in veritate*, idest in rectitudine intentionis, et non simulate. Alia littera habet, *In caritate: 1. Corinth. ult. 14. Omnia vestra in caritate fiant.*

Secundo monet vincere cupiditates rerum. Duplex autem invenitur armatura contra eas, scilicet iustitia, et abrenuntiatio rerum temporalium. Et ideo primo praecipit ut eas non iniuste usurpemus, quod facit iustitia; et ideo dicit: *Induti loricam iustitiae*, scilicet per quam homo abstinet a rebus alienis. Dicitur autem iustitia lorica, quia sicut lorica tegit membra, ita iustitia virtutes omnes: *Sap. 5. 19. Induet pro thorace iustitiam, et accipiet pro galea iudicium certum.* Secundo praecipit ut rerum temporalium curam superfluam deponamus: quia dum his nimis intendimus, non habemus pedes paratos ad divina negotia, et mysteria annuntianda: et propter hoc dicit: *Et calceati pedes*, idest affectus dispositi, sint supple, *in praeparationem Evangelii pacis.* In signum huius misit Apostolus Dominus *Marc. 6.* calceatos sandaliis, quae habent subtus soleas, per quod significatur elevatio mentis a terrenis; et aperta sunt superius, per quod significatur promptitudo ad divinam sapientiam. Dicit autem, *Pacis*, quia per Evangelium pax nobis annuntiatur: *Matth. 10. 12. In quamcumque domum intraveritis, dicite: Pax huic domui.*

Item secundo sunt arma ad protegendum. Duo autem in nobis sunt protegenda, quae sunt principia vitae, scilicet pectus in quo est cor, et caput in quo est cerebrum. Pro pectore autem est scutum; et ideo dicit: *In omnibus sumentes scutum fidei:* quia sicut scutum supponitur omnibus armis, ita fides omnibus aliis virtutibus. Alia sunt enim arma virtutum moralium, scilicet temperantiae, idest succinctio lumborum; et iustitiae, idest induitio loricae; et hoc genus armorum, scilicet scutum, est virtutis theologicae, scilicet fidei: quia sicut per scutum repelluntur tela, ita per fidem omnia contraria, et habetur victoria: *Hebr. 11. 33, Sancti per fidem vicerunt regna.* Sed per virtutes morales vincimus potestates terrenas; et ideo ait: *In quo possitis omnia tela ignea nequissimi extinguere*, scilicet diaboli, cuius tela sunt quaedam immissiones per angelos malos. Ignea sunt, quia adurentia pravis concupiscentiis: *Ps. 57. 9. Supercecidit ignis, et non viderunt solem.* Haec autem per fidem extinguuntur; quae tentationes praesentes, et transitorias extinguit per bona spiritualia, et aeterna, quae promittit sacra Scriptura. Unde Dominus *Matt. 4.* diabolo tentanti producebat, et opponebat auctoritates sacrae Scripturae. Et sic debemus facere, si tentat de gula, secundum illud *Deuter. 8. 3. Non in solo pane vivit homo.* Vel illud *Roman. 14. 17. Non est regnum Dei esca, et potus.* Si de luxuria, *Non moechaberis;* si de furto, *Non furtum facies*, et sic de aliis. Dicitur autem scutum fidei, quia sicut scutum protegit totum pectus, ita fides debet esse in pectore. Spes autem dicitur galea: quia sicut galea est in capite, ita caput virtutum moralium est finis, et de hoc est spes, scilicet de fine: et ideo dicitur: *Et galeam salutis assumite.*

Item tertio sunt arma ad impugnandum: quia non solum sufficit se defendere, sed etiam oportet adversarium impugnare. Hoc autem sicut fit per gladium materialem corporaliter, ita per verbum Dei, quod est Spiritus sancti gladius, spiritualiter: et propter hoc dicit: *Et gladium spiritus, quod est verbum Dei*, scilicet assumite: *Hebr. 4. 12. Vivus est sermo Dei, et efficax, et penetrabilior omni gladio ancipiti, pertingens usque ad divisionem animae, et spiritus.* Et praedicatio dicitur gladius spiritus, quia non penetrat usque ad spiritum, nisi ducatur a Spiritu sancto: *Matth. 10. 20. Non enim vos estis qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri qui loquitur in vobis.*

Sic ergo habemus arma, quibus defendamur a carnalibus hostibus, scilicet a gula, et luxuria, quod fit per temperantiam, ibi, *State ergo succincti lumbos vestros in veritate.* Item quibus vincamus cupiditates terrenas, scilicet arma iustitiae, quae abstinere nos faciunt ab illicitis, ibi, *Induti loricam iustitiae.* Et puritatem affectus, seu paupertatem, quae nos retrahit etiam a licitis, ibi, *Calceati pedes in praeparationem Evangelii pacis.* Item habemus arma quibus protegamur ab erroribus, scilicet arma fidei, ibi, *In omnibus sumentes scutum fidei:* et etiam ab hostibus generis humani, ibi, *Quo*, scilicet scuto fidei, *possitis omnia tela nequissimi ignea extinguere.* Item habemus arma quibus in bonis spiritualibus confirmamur, scilicet arma spei, ibi, *Et galeam salutis assumite.* Galea ponitur in capite, sic spes in fine. Nunc autem caput virtutum moralium est ipse finis, de quo est spes. Unde nihil est aliud galeam salutis assumere quam spem de ultimo fine habere. Item habemus ar-

ma ad impugnandum ipsos daemones, scilicet *gladium spiritus, quod est verbum Dei:* quod fit frequenter in sermonibus, in quibus verbum Dei penetrans corda peccatorum, expellit congeriem peccatorum, et daemonum.

LECTIO V.

Per omnem orationem, et obsecrationem orantes omni tempore in spiritu, et in ipso vigilantes in omni instantia, et obsecratione pro omnibus sanctis, et pro me, ut detur mihi sermo in apertione oris mei cum fiducia, notum facere mysterium Evangelii, pro quo legatione fungor in catena ista, ut in ipso audeam prout oportet me loqui. Ut autem et vos sciatis quae circa me sunt, quid agam; omnia vobis nota faciet Tychicus carissimus frater, et fidelis minister in Domino, quem misi ad vos in hoc ipsum ut cognoscatis quae circa nos sunt, et consolentur corda vestra. Pax fratribus, et caritas cum fide a Deo Patre nostro, et Domino Iesu Christo. Gratia cum omnibus qui diligunt Dominum nostrum Iesum Christum in incorruptionem. Amen.

Supra exposuit Apostolus quae dixerat de insidiis, et armaturis; hic exponit illud, quod etiam dixerat de confirmatione, et confortatione in potentia Dei; et hoc fit per orationem ad Deum super auxilio divino. Facit autem tria. Primo monet eos ad orandum pro seipsis; secundo pro aliis; tertio pro ipsomet Apostolo. Circa primum ponit septem conditiones orationis. Primo quod debet esse perfecta: unde dicit, *Omnem orationem*, quod fit cum in omnibus recurrit quis ad orationem, vel orat pro omni bono. Secundo quod sit humilis, non praesumptuosa: *Psal. 101. 18. Respexit in orationem humilium, et non sprevit precem eorum*: quod fit quando homo non putat se exaudiri propter merita sua, sed propter misericordiam divinam; et ideo dicit, *Obsecrationem*, idest per sacrae rei acceptionem: *Philip. 4. 6. In omni oratione, et obsecratione, cum gratiarum actione, petitiones vestrae innotescant apud Deum.* Tertio quod sit continua, ibi, *Omni tempore: 1. Thess. 5. 17. Sine intermissione orate, in omnibus gratias agite: Psal. 33. 2. Benedicam Dominum in omni tempore*, scilicet statuto. Quarto quod sit devota, quia *in spiritu: 1. Corinth. 14. 15. Psallam spiritu, psallam mente*, idest non ut vagus. Quinto quod sit vigilans, ibi, *Vigilantes: 1. Petr. 4. 7. Estote prudentes, et vigilate in orationibus.* Sexto quod sit instans, ibi, *In omni instantia: Rom. 12. 12. Orationi instantes.* Septimo caritativa, ut scilicet fiat pro omnibus aliis sanctis, ibi, *Et obsecratione pro omnibus sanctis: 1. Timoth. 2. 1. Obsecro enim primum omnium fieri obsecrationes, orationes, postulationes, gratiarum actiones pro omnibus hominibus.*

Deinde ultimo pro se petit orationes fieri, ibi, *Et pro me.* Ubi tria petit pro se, quae cuilibet praedicatori sunt necessaria; scilicet quod os aperiat, et ad praedicandum se praeparet, quantum in se est, et detur sibi gratia. Et ut haec tria sibi dentur, petit ut oretur pro se, dicens: *Ut detur mihi sermo in apertione oris mei. Non enim potero loqui nisi quod dederit mihi Dominus*, dicebat ille Balaam *Num. 23. 12.* Unde Dominus *Matth. 10. 20. Non enim vos estis qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri qui loquitur in vobis.* Unde dicitur *ibidem 19. Dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini.* Hoc autem dictum ponit Apostolus: *Ut detur*, inquit, *mihi sermo in apertione oris mei: Coloss. ult. 3. Orantes simul et pro nobis, ut Deus aperiat nobis ostium sermonis.* Et ad quid, Paule? Respondet: Ut scilicet possim *cum fiducia notum facere Evangelii mysterium, pro quo legatione fungor in catena ista.* Et hoc est secundum quod petit: quia non solum est necessarium praedicatori ut detur ei sermo in apertione oris, seu scientia; sed ut sermonem sibi datum praedicet audacter, et cum fiducia: et hoc est quod dicit: *Cum fiducia... ista ut in ipso audeam prout oportet me loqui.* Et sic praedicabant Apostoli; de quibus dicitur *Act. 4. 31.* quod *loquebantur cum fiducia verbum Dei.* Commendat autem Apostolus officium praedicationis ab excellentia, et altitudine: unde dicit, *Mysterium Evangelii.* Secundo ostendit quod pro ipso libenter sustinuit tribulationem, et ignominiam: unde dicit: *Pro quo legatione fungor in catena.* De his duobus simul: *Coloss. ult. 3. Deus aperiat nobis ostium sermonis ad loquendum mysterium Christi, propter quod et vinctus sum.* Et quia dicitur *Eccli. 20. 22. Ex ore fatui reprobatur parabola: non enim dicit eam tempore suo;* ideo Apostolus non solum petit quod detur sibi sermo, seu praedicandi scientia; sed etiam gratia loquendi cum fiducia, ut scilicet non desisteret ab incepto pro catenis quibus catenatus erat; ab incepto videlicet, et commisso sibi officio fiducialiter, et fideliter prosequendo. Tertio petit ut detur sibi temporis, seu modi congruentia: quia tempus *loquendi et tempus tacendi*, ut dicitur *Eccle. 3. 7.* Et ideo dicit: *Ut in ipso audeam, prout oportet me loqui.* Et certe in omnibus modus, et qualitas facit gratum. Et hoc idem petebat Apostolus *Coloss. ult. 4. Ut manifestem illud ita ut oportet me loqui:* quia, ut dicitur *Prov. 15. 23. Sermo opportunus optimus.*

In fine autem huius Epistolae Apostolus statum suum Ephesiis manifestat, cum dicit: *Ut autem et vos sciatis quae circa me sunt, quid agam; omnia vobis nota faciet Tychicus.* Ubi primo facit quod dictum est; secundo eos more solito salutat, ibi, *Pax fratribus, et caritas cum fide a Deo Patre nostro.* In prima parte tria facit. Primo ponitur status sui manifestatio, ibi, *Ut autem et vos sciatis quae circa me sunt;* secundo discipuli nuntiantis multiplex commendatio, ibi, *Tychicus frater meus carissimus, et fidelis minister in Domino;* tertio ostendit finem pro quo eis manifestat statum suum, quia scilicet est ipsorum consolatio, ibi, *Et consolentur corda vestra.* Dicit ergo: *Ut autem vos sciatis quae circa me sunt, quid agam; omnia nota vobis faciet Tychicus;* quasi dicat Apostolus: Pro mysterio Evangelii, pro quo catenatus sum, volo quod catena, et omnes tribulationes, et omnia supplicia quae in credito officio inferuntur, non me angunt, nec cor mutant, nec pervertunt interius, nec attingunt; sed certe sic angor de istis, quod omnia circa me sunt, non intra. Et quia non possum ire ad annuntiandum vobis

utpote catenatus: *Omnia nota faciet vobis Tychicus frater meus carissimus, et fidelis minister in Domino.* Et ideo secure credatis ei de omnibus: *Luc. 12. 42. Quis putas est fidelis servus, et prudens?* Et iste certe est talis: *quem misi ad vos in hoc ipsum, ut cognoscatis quae circa nos sunt.* Et haec est discipuli commendatio. Et ad quid? *Ut consolentur corda vestra.*

Deinde cum dicit, *Pax fratribus, caritas cum fide a Deo Patre nostro*, ponit Apostolus consuetam salutationem. Et advertendum est, quod licet gratia praecedat pacem, et caritatem mutuam hominum ad se invicem, et ad Deum, quoad collationem, quia *non est pax impiis, dicit Dominus, Isa. 57. 21.* tamen quoad executionem gratiae, et veritatis, et caritatis conservationem, pax praecedit suo modo. Et ideo primo optat eis pacem ad se invicem, et caritatem ad Deum, dicens: *Pax fratribus, et caritas cum fide.* Et quia licet pax, et caritas multum faciant ad gratiae conservationem; tamen semper supponunt ipsam gratiam, sine qua haberi non possunt: ideo optat eis gratiam: unde dicit: *Gratia cum omnibus qui diligunt Dominum nostrum Iesum Christum in incorruptionem. Amen.*

FINIS EPISTOLÆ AD EPHESIOS.

D. THOMAE AQUINATIS

DOCTORIS ANGELICI

IN EXPOSITIONEM

D. PAULI APOSTOLI AD PHILIPPENSES

PROLOGUS.

IUSTORUM SEMITA, QUASI LUX SPLENDENS, PROCEDIT, ET CRESCIT USQUE AD PERFECTUM DIEM, *Prov. 4. 18.*

In hac auctoritate describitur vita sanctorum ex tribus. Ex eorum arctitudine, ibi, *Semita*, quia *Matt. 7. 14. Arcta est via, quae ducit ad vitam: Iob 28. 7. Semitam ignoravit avis, nec intuitus est eam oculus vulturis.* Ex claritate, ibi, *Lux splendens: Ephes. 5. 8. Eratis aliquando tenebrae, nunc autem lux in Domino.* Iusti enim sunt lucentes, et ideo eorum via est lucida. Ex profectu, quia semper crescit: *1. Petr. 2. 2. In eo crescatis in salutem.* Et hoc *usque ad perfectum diem*, scilicet gloriae: *1. Corin. 13. 10. Cum venerit quod perfectum est, evacuabitur quod ex parte est.* E converso malorum via est lata, obscura, tenebrosa, et deficiens: unde *Prov. 4. 19.* subditur: *Via impiorum tenebrosa; nesciunt ubi corruant:* et *Matth. 7. 13. Lata porta, et spatiosa via quae ducit ad perditionem; et multi sunt qui intrant per eam.* Ex his verbis trahi potest materia huius Epistolae. Erant enim Philippenses in Christo recta semita, tribulationes multas pro Christo sustinentes. Item illuminati per fidem: Infra *2. 15. Inter quos lucetis sicut luminaria in mundo.* Item proficiebant, ut patet per totam Epistolam. Item convenienter post Epistolam ad Ephesios, in qua fit instructio qualiter servanda sit ecclesiastica unitas, hi proponuntur in exemplum servandae ecclesiasticae unitatis, qui optime eam servaverunt.

EXPOSITIO EPISTOLAE

AD PHILIPPENSES

CAPITIS PRIMI

LECTIO PRIMA

Paulus, et Timotheus servi Iesu Christi omnibus sanctis in Christo Iesu qui sunt Philippis, cum Episcopis, et diaconibus. Gratia vobis, et pax a Deo Patre nostro, et Domino Iesu Christo. Gratias ago Deo meo in omni memoria vestri, semper in cunctis orationibus meis pro omnibus vobis in gaudio deprecationem faciens, super communicatione vestra in Evangelio Christi a prima die usque nunc: confidens hoc ipsum, quod qui coepit in vobis opus bonum, perficiet usque in diem Christi Iesu: sicut est mihi iustum, hoc sentire pro omnibus vobis: eo quod habeam vos in corde, et in vinculis meis, et in defensione, et confirmatione Evangelii socios gaudii mei omnes vos esse.

Dividitur autem haec Epistola in salutationem, et epistolarem narrationem. Secunda ibi, *Gratias ago Deo meo.* Circa primum tria facit: quia primo describuntur personae salutantes; secundo personae salutatae, ibi, *Omnibus sanctis in Christo Iesu qui sunt Philippis;* tertio bona optata, ibi, *Gratia vobis, et pax a Deo Patre nostro, et Domino Iesu Christo.* Circa primum primo ponuntur personae salutantes; secundo eorum conditio, ibi, *Servi Iesu Christi.* Circa primum primo ponitur persona principalis, cum dicit, *Paulus:* et interpretatur *Paulus,* quasi modicus: in quo notatur eius humilitas: *Isa. 60. 22. Minimus erit in mille, et parvus in gentem fortissimam.* Secundo ibi, *Et Timotheus,* ponitur persona adiuncta: quia fuerat eorum praedicator: *Infra 2. 20. Neminem enim habeo tam unanimem, qui sincera affectione pro vobis solicitus sit.*

Deinde cum dicit, *Servi Iesu Christi,* ponitur conditio eorum: *2. Corinth. 4. 5. Non enim nosmetipsos praedicamus; sed Iesum Christum Dominum nostrum, nos autem servos vestros per Iesum.*

Sed contra. *Ioan. 15. 15. Iam non dicam vos servos, quia servus nescit quid faciat dominus eius.* Respondeo. Duplex est servitus secundum duplicem timorem. Timor enim poenae causat malam servitutem; et de hac intelligitur dictum praemissum *Ioan. 15.* Timor vero castus causat servitutem reverentiae; et de hac loquitur Apostolus.

Personae salutatae sunt omnes de Ecclesia Philippensi: et primo minores: unde dicit: *Omnibus sanctis qui sunt Philippis,* quae est civitas, quam Philippus condidit: et dicit, *Sanctis,* et hoc propter baptismum: *Rom. 6. 3. Quicumque baptizati sumus in Christo, in morte ipsius baptizati sumus.* Maiores autem tangit, dicens: *Cum Episcopis, et diaconibus.*

Quaestio est. Quare minores praeponit maioribus? Quia prius est populus, quam praelatus: *Ezech. 34. 2. Nonne greges pascuntur a pastoribus?* Greges enim pascendi sunt a pastoribus, non e converso.

Item cur intermittit presbyteros? Respondeo. Dicendum est, quod comprehenduntur cum Episcopis, quia in una civitate non sunt plures Episcopi: unde dicens in plurali, dat intelligere etiam presbyteros. Et tamen est alius ordo: quia ex ipso Evangelio hoc legitur, quod post designationem duodecim Apostolorum, quorum personas gerunt Episcopi, designavit septuaginta duos discipulos, quorum locum sacerdotes tenent. Dionysius etiam distinguit Episcopos, et sacerdotes. Sed in principio, licet ordines fuerint distincti, non tamen nomina ordinum: unde hic comprehendit presbyteros cum Episcopis.

Deinde ponit bona optata, ibi, *Gratia vobis, et pax a Deo Patre nostro, et Domino Iesu Christo:* et sunt duo quae includunt omnia. Primum est gratia Dei remittens peccata: *Ephes. 2. 8. Gratia salvati estis per fidem.* Ultimum est pax hominis: *Psalm. 147. 14. Qui posuit fines tuos pacem.* Et per consequens optat bona media; et hoc *a Deo Patre: Iac. 1. 17. Omne datum optimum, et omne donum perfectum desursum*

est, descendens a Patre luminum. Item per meritum humilitatis Christi; et ideo addit, *Et Domino Iesu Christo: Ioan. 1. 17. Gratia, et veritas per Iesum Christum facta est: Ephes. 2. 14. Ipse enim est pax nostra, qui fecit utraque unum.*

Consequenter ponit epistolarem narrationem; et circa hoc duo facit: quia primo agit gratias de praeteritis; secundo hortatur ad profectum in futurum, ibi, *Scire autem vos volo, fratres, quia quae circa me sunt, magis ad profectum venerunt Evangelii.* Circa primum primo praemittit gratiarum actionem pro eis; secundo materiam eius, ibi, *Super communicatione vestra in Evangelio Christi a prima die usque nunc.* Gratias autem agit, adiuncto gaudio, et deprecatione; et ideo haec tria tangens, dicit: *Gratias ago Deo meo.* Gratias agere est recognoscere gratiam sibi factam: *1. Thessal. ult. 18. In omnibus gratias agite. In omni memoria vestri*: quia in eis nihil occurrit Apostolo, quod non esset dignum gratiarum actione: et hoc est valde magnum: *Prov. 10. 7. Memoria iusti cum laudibus. Pro omnibus: Isa. 60. 21. Populus autem tuus omnes iusti: in perpetuum haereditabunt terram.* Agit ergo gratias pro eorum bono, orationem, et deprecationem pro custodia; totum tamen pro gaudio: *1. Reg. 12. 23. Absit autem a me hoc peccatum in Domino, ut cessem orare pro vobis.*

Deinde cum dicit, *Super communicatione vestra in Evangelio Christi*, tangit de materia trium praedictorum: et primo ponit materiam gratiarum actionis; secundo gaudii de futuris, ibi, *Confidens hoc ipsum, quod qui coepit in vobis opus bonum, perficiet usque in diem Christi Iesu;* tertio deprecationis, ibi, *Testis enim est mihi Deus, quomodo cupiam omnes vos esse in visceribus Iesu Christi.* Dicit ergo: *Super communicatione,* scilicet qua communicastis doctrinae Evangelii, credendo, et opere implendo: haec est enim vera communicatio: *Hebr. ult. 16. Beneficentiae autem, et communionis nolite oblivisci. A prima die usque nunc: Eccli. 27. 12. Homo sanctus in sapientia manet sicut sol.* Et hoc ipsum confidens de vobis gaudeo: quia *qui coepit in vobis opus bonum, perficiet: Hier. 17. 5. Maledictus homo qui confidit in homine, et ponit carnem brachium suum: ibid. 7. Benedictus vir qui confidit in Domino, et erit Dominus fiducia eius.* Et hoc in virtute Dei. Et ideo dicit: *Qui coepit in vobis opus bonum, perficiet: Ioan. 15. 5. Sine me nihil potestis facere.* Quod est contra Pelagianos, qui dicunt principium boni operis esse ex nobis, sed consummationem ex Deo. Sed hoc non est verum: quia principium boni operis in nobis est cogitare de bono, et hoc ipsum est a Deo: *2. Corinth. 3. 5. Non quod sufficientes simus cogitare aliquid a nobis, quasi ex nobis; sed sufficientia nostra ex Deo est. In diem Christi Iesu*, quo remunerabit singulos: *2. Timoth. ult. 8. In reliquo reposita est mihi corona iustitiae, quam reddet mihi Dominus in illa die iustus iudex: 1. Corinth. 1. 8. Confirmabit vos usque in finem sine crimine, in die adventus Domini nostri Iesu Christi.* Ratio gaudii ponitur cum dicit: *Sicut est mihi iustum, hoc sentire pro omnibus vobis:* quia scilicet id iustum est, quia congaudetis mihi de bonis meis: *eo quod habeam vos in corde;* quasi dicat: Habeo de vobis hanc conscientiam, tales vos esse; ideo gaudeo, ut scilicet gaudeatis de his de quibus et ego; quod est *in vinculis meis*: quia tunc pro Christo fuit ligatus, de quo gaudebat: *Iac. 1. 2. Omne gaudium existimate, fratres mei, cum in varias tentationes incideritis: scientes quod probatio fidei vestrae patientiam operatur, patientia autem opus perfectum habet: Act. 5. 41. Ibant Apostoli gaudentes a conspectu concilii, quoniam digni habiti sunt pro nomine Iesu contumeliam pati. Et in defensione, et confirmatione Evangelii*, scilicet audacter praedicando contra tyrannos, et haereticos, et confirmando Evangelium in cordibus fidelium: *Act. 18. 23. Perambulans ex ordine Galaticam regionem, et Phrygiam, confirmans omnes discipulos.* Vel aliter, secundum Glossam. *In corde*, idest desiderio, ut socii sitis sempiterni gaudii: *Ioan. 16. 22. Gaudium vestrum nemo tollet a vobis.* Et hoc non potest abstrahi a corde meo: quia etiam in vinculis existens, et intentus confirmationi, et defensioni Evangelii, solicitudo de vobis non recedit de corde meo.

LECTIO II.

Testis enim est mihi Deus, quomodo cupiam omnes vos esse in visceribus Iesu Christi. Et hoc oro ut caritas vestra magis ac magis abundet in omni scientia, et in omni sensu, ut probetis potiora, ut sitis sinceri, et sine offensa in diem Christi, repleti fructu iustitiae per Iesum Christum, in gloriam, et laudem Dei. Scire autem vos volo, fratres, quia quae circa me sunt, magis ad profectum venerunt Evangelii; ita ut vincula mea manifesta fierent in Christo in omni praetorio, et in ceteris omnibus, ut plures e fratribus in Domino confidentes in vinculis meis, abundantius auderent sine timore verbum Dei loqui. Quidam quidem et propter invidiam, et contentionem, quidam autem et propter bonam voluntatem Christum praedicant; quidam ex caritate, scientes, quoniam in defensionem Evangelii positus sum; quidam autem ex contentione Christum annuntiant, non sincere, existimantes pressuram se suscitare vinculis meis.

Posita materia gaudii de spe futura; hic ostendit super quo deprecationem pro eis facit: et primo praemittit suum desiderium, quod ostenditur omnino fervens; secundo materiam deprecationis, ibi, *Et hoc oro ut caritas vestra magis ac magis abundet.* Et quia cordis desiderium soli Deo est manifestum; ideo invocat Deum testem; quod pro eis deprecetur cum desiderio: *Iob 16. 20. Ecce in caelo testis meus est*, scilicet Deus, *quomodo cupiam vos*, scilicet ego existens *in visceribus Iesu Christi.* Vel quomodo cupiam vos esse in eis; quasi dicat: Quomodo cupiam vestram salutem, et participationem viscerosae caritatis Christi: *Luc. 1. 78. Per viscera misericordiae Dei nostri.* Quasi dicat, quia ad profunda, et intima cordis, virtus amoris pertingit. Vel cupiam ut sitis in visceribus Iesu Christi, idest ut ipsum intime diliga-

tis, ut et diligamini ab eo: in hoc enim vita hominis consistit.

Deinde cum dicit, *Et hoc oro ut caritas vestra magis ac magis abundet in omni scientia*, ponit deprecationem; et tria bona optat. Primo quantum ad interioris caritatis augmentum. Affectus enim interior perficitur per caritatem; et ideo non habenti caritatem optandum est ut habeat; habenti vero, ut perficiatur. Unde dicit: *Ut caritas vestra magis ac magis abundet.* Pro augmento autem caritatis orandus est Deus, quia solus Deus hoc in nobis operatur: *2. Corinth. 9. 8. Potens est autem Deus omnem gratiam abundare facere in vobis, ut in omnibus semper omnem sufficientiam habentes, abundetis in omne opus bonum.* Et hoc necessarium est ut petamus et nos: quia *Matth. 5. 20. Nisi abundaverit iustitia vestra plusquam scribarum, et pharisaeorum, non intrabitis in regnum caelorum.* Secundo quantum ad intellectum: unde dicit, *In omni scientia.*

Sed numquid ex caritate provenit scientia? Sic quia dicitur *1. Ioan. 2. 27. Et vos unctionem quam accepistis ab eo, maneat in vobis: et non necesse habetis ut aliquis doceat vos; sed sicut unctio eius docet vos de omnibus, et verum est, et non est mendacium.* Item caritas est Spiritus, de quo dicitur *Ioan. 16. 13. Cum venerit ille Spiritus veritatis, docebit vos omnem veritatem.* Cuius ratio est, quia qui habet habitum, si rectus est habitus, sequitur inde rectum iudicium de his quae pertinent ad illum habitum; si vero corruptus, falsum: sicut circa venerea temperatus habet bonum iudicium; intemperatus non, sed falsum. Omnia autem quae a nobis fiunt, sunt informanda caritate: et ideo habens caritatem, habet rectum iudicium et quantum ad cognoscibilia: et sic dicit, *In omni scientia*, qua scilicet agnoscat veritatem, et inhaereat circa ea quae sunt fidei: haec est scientia sanctorum, de qua dicitur *Sapient. 10.* et quantum ad operabilia; et sic dicit, *Et in omni sensu*, qui est vis cognoscitiva circa exteriora obiecta; et proprium eius est ut statim iudicet de proprio sensibili recte. Et ideo hoc nomen translatum est ad interius iudicium rationis: unde sensati dicuntur qui habent rectum iudicium circa agibilia: *Sapien. 1. 16. Sentite de Domino in bonitate: Sapient. 6. 16. Cogitare ergo de illa sensus est consummatus.* Sed hic sensus debet esse non tantum considerativus, sed etiam discretivus inter bonum et malum, et inter bonum et melius: unde subdit: *Ut probetis potiora.* Nota quod caritas perficit sensum, ut probet bona; sed perfecta caritas, ut probet meliora: *1. Corinth. 12. 31. Æmulamini meliora charismata:* et infra *cap. 14. 1. Sectamini caritatem, aemulamini spiritualia.* Et ideo dicit, *Potiora.*

Tertio quantum ad effectum: et primo ponit immunitatem a malo; secundo perfectionem in bono. Primum in hoc quod dicit: *Ut sitis sinceri.* Est enim duplex peccatum vitandum: scilicet interioris corruptionis, qua homo corrumpitur in se; et hoc excluditur per sinceritatem: *1. Corinth. 5. 8. In azymis sinceritatis, et veritatis.* Aliud est in proximum, scilicet offensa; et ideo dicit, *Et sine offensa: 1. Corinth. 10. 32. Sine offensione estote Iudaeis, et Gentibus, et Ecclesiae Dei: sicut et ego per omnia omnibus placeo:* et *2. Corinth. 6. 3. Nemini dantes ullam offensionem, ut non vituperetur ministerium nostrum. In diem Christi Iesu,* idest usque in finem vitae: *Matth. 24. 13. Qui perseveraverit usque in finem, hic salvus erit.* Quantum ad gratiam dicit: *Repleti fructu iustitiae,* ut opera iustitiae quidam fructus sint: *Rom. 6. 22. Habetis fructum vestrum in sanctificationem, finem vero vitam aeternam.* Vel *fructu iustitiae,* idest praemio iustitiae, scilicet corona: *2. Timoth. 4. 8. In reliquo reposita est mihi corona iustitiae, quam reddet mihi Dominus in illa die iustus iudex: Sap. 5. 13. Bonorum enim laborum gloriosus est fructus.* Et hoc habetur per Christum: quia omnia quae facimus, sunt bona per ipsum: *Ioan. 15. 5. Sine me nihil potestis facere.* Et haec facienda sunt hoc fine, scilicet *in gloriam, et laudem Dei*: quia ex operibus sanctorum Deus clarificatur, cum inde alii prorumpunt in laudem Dei: *Psalm. 150. 1. Laudate Dominum in sanctis eius: Hierem. 33. 9. Erit mihi in nomen, et in gaudium, et in laudem, et in exultationem cunctis gentibus terrae, quae audierint omnia bona quae ego facturus sum eis.*

Deinde cum dicit, *Scire autem vos volo, fratres, quia quae circa me sunt, magis ad profectum venerunt Evangelii,* admonet ad futura: et primo ponit exempla exequenda, et vitanda; secundo concludit moralem monitionem *in 4. cap. ibi, Itaque, fratres mei carissimi, et desideratissimi, gaudium meum, et corona mea, sic state in Domino.* Circa primum duo facit: quia primo ostendit quae sunt imitanda; secundo quae sunt vitanda, *3. cap. ibi, De cetero, fratres mei, gaudete in Domino.* Item prima dividitur in duas: quia primo inducit se eis imitandum; secundo alios, *2. cap. Si qua ergo consolatio in Christo, si quod solatium caritatis....implete gaudium meum ut idem sapiatis.* Item prima in tres: quia primo ponit in exemplum profectum suum; secundo gaudium quod habet ex profectu, ibi, *Quid enim? Dum omni modo....Christus aununtietur, et in hoc gaudeo;* tertio fructum ex profectu suo, ibi, *Scio enim quia hoc mihi provenit ad salutem.* Item prima in duas. Primo praemittit profectum; secundo modum, ibi, *Ita ut vincula mea manifesta fierent in Christo in omni praetorio, et in ceteris omnibus.* Dicit ergo. Monui vos ad profectum, et ut formam habeatis, profectum meum *scire vos volo et quae circa me sunt* exterius, quia tribulationes etsi exterius erant, non immutabant interius, sed *magis ad profectum venerunt:* quia ex eis fides praedicata magis profecit: *2. Corinth. 1. 6. Sive tribulamur pro vestra exhortatione, et salute, sive consolamur pro vestra consolatione, sive exhortamur pro vestra exhortatione et salute, quae operatur tolerantiam earumdem passionum, quas et nos patimur.* Et ostendit profectum primo quantum ad se; secundo quantum ad alios, ibi, *Ut plures e fratribus in Domino confidentes in vinculis meis, abundantius auderent sine timore verbum Dei loqui.* Quantum ad se quidem manifestum fuerat, quod talia pro Christo pateretur constanter: *Ita ut vincula manifesta fierent in Christo:* quod est gloriosum pro Christo: *1. Petr. 4. 15. Nemo vestrum patiatur quasi homicida, aut fur, aut alienorum appetitor; si autem ut Christianus, non erubescat; glorificet autem Deum in isto nomine. In omni praetorio,* sicut in curia Caesaris etc. Ex parte vero aliorum fides crescebat in communi: unde dicit: *Ut plures e fratribus in Domino confidentes in vinculis meis, abundantius auderent sine timo-*

re verbum Dei loqui: 1. Machab. 6. de elephantibus. *Eccli. 10. 2. Secundum iudicem populi sic et ministri eius: Proverb. 28. 1. Iustus quasi leo confidens, absque terrore erit.* Ex parte tamen aliorum est diversitas: quia quidam bene loquebantur, quidam male: et qui bene, quidam ex generali caritate, et quidam ex speciali amore ad Apostolum ; et qui male, quidam ex generali malitia , quidam ex speciali odio ad Apostolum. Sed ut mihi videtur , Apostolus duplicem ostendit causam propter quam quidam praedicabant. Primo propter invidiam ; et ideo Apostolus eorum pravam intentionem ostendit, dicens : *Quidam quidem propter invidiam, et contentionem: Iac. 3. 16. Ubi zelus, et contentio , ibi inconstantia, et omne opus pravum: 1. Corinth. 3. 3. Cum sit inter vos zelus et contentio, nonne carnales estis?* Secundo propter amorem Christi, et Evangelii : unde dicit : *Quidam propter bonam voluntatem Christum praedicant: Psalm: 50. 20. Benigne fac in bona voluntate tua Sion.* Sed Apostolus addit , dicens : *Quidam vero ex caritate* , scilicet quae facit bonam voluntatem : quia ut supplerent defectum mei docentis, praedicaverunt. Deinde Apostolus exponit quod dixerat, dicens, quod quidam non secundum sanam intentionem , sed ex contentione. Corrupta eorum intentio dupliciter patuit. Uno modo ut publice praedicando , turbationem facerent in populo gentili contra Apostolum , supra illam quam habuit. Alio modo , quia credebant quod Paulus audiens eos usurpare officium sibi commissum , turbaretur, et ex hoc adderetur afflictio afflicto.

LECTIO III.

Quid enim? Dum omni modo, sive per occasionem, sive per veritatem Christus annuntietur ; et in hoc gaudeo, sed et gaudebo. Scio enim quia hoc mihi proveniet ad salutem per vestram orationem, et subministrationem Spiritus Iesu Christi, secundum expectationem , et spem meam : quia in nullo confundar , sed in omni fiducia , sicut semper , et nunc magnificabitur Christus in corpore meo, sive per vitam , sive per mortem. Mihi enim vivere Christus est, et mori lucrum. Quod si vivere in carne hic mihi fructus operis est, et quid eligam ignoro. Coarctor autem e duobus, desiderium habens dissolvi, et esse cum Christo, multo magis melius ; permanere autem in carne, necessarium propter vos.

Supra Apostolus descripsit profectum ex ipso subsecutum ; hic agit de gaudio concepto ex hoc profectu. Et ponitur primo materia gaudii ; secundo ipsum gaudium, ibi, *Et in hoc gaudeo, sed et gaudebo.* Contingit autem quandoque quod aliquod gaudium provenit ex bona causa, et hoc directe, et per se ; et quandoque ex mala causa, et hoc indirecte, et per accidens. Quando enim est ex bona causa, gaudendum est de effectu, et de causa, sicut de eleemosyna facta propter Deum ; sed quando est ex causa mala, tunc est gaudendum de effectu , sed de causa non ; et sic de redemptione per Christum, licet fuerit ex scelere Iudae, et Iudaeorum. Ita contingit in Ecclesia , ubi provenit utilitas quandoque per bonos praedicatores quoad bonam intentionem, quandoque per malos quoad malam ; et de utraque gaudendum est , sicut dictum est. Et ideo dicit : *Quid enim? Dum omni modo, sive per occasionem, sive per veritatem Christus annuntietur ; et in hoc gaudeo, sed et gaudebo.* Per occasionem annuntiat Christum qui non intendit hoc principaliter , sed propter aliud, puta lucrum, vel gloriam: *Proverb. 18. 1. Occasiones quaerit qui recedere vult ab amico.* Per veritatem autem , quando ex recta intentione : *Isa. 38. 3. Obsecro, Domine, memento, quaeso , quomodo ambulaverim coram te in veritate , et corde perfecto , et quod bonum est , in oculis tuis fecerim.* Sed hoc utroque modo fit ad utilitatem Ecclesiae ; ideo dicit : *Si Christus annuntietur , et in hoc gaudeo.* Quia si aliud annuntiaret quam Christum, tunc multum interesset : quod fit quando falsa doctrina docetur. Augustinus : *Pastor qui propter veritatem annuntiat , est amandus; mercenarius qui propter lucrum, est tolerandus ; qui falsus, expellendus.*

Deinde ponit gaudium consequens, dicens: *Et in hoc*, scilicet quod vincula mea manifesta sunt propter Christum, et quod Christus annuntiatur *gaudeo*, in praesenti: *Ioan 14. 28. Si diligeretis me, gauderetis utique: et gaudebo* in futurum: *Isa. 51. 11. Gaudium, et laetitiam obtinebunt.*

Deinde cum dicit , *Scio enim quia hoc mihi proveniet ad salutem*, ponit fructum ex profectu suo provenientem : et primo ponit ipsum fructum ; secundo movet quamdam dubitationem , ibi , *Quod si vivere in carne hic mihi fructus operis est, et quid eligam ignoro.* Item primo proponit fructum ; secundo auxilium ipsum consequendi , ibi , *Per vestram orationem , et subministrationem Spiritus Iesu Christi ;* tertio assignat materiam fructus, ibi, *Sed in omni fiducia, sicut semper, et nunc magnificabitur Christus in corpore meo.* Dicit ergo : Gaudeo de his , at hoc propter fructum provenientem ex eis in salutem aeternam : *Isa. 45. 17. Salvatus est Israel in Domino salute aeterna.* Et hoc ideo quia quando nos aliqua bona facimus cooperando saluti aliorum, redundat in salutem nostram. Si enim , ut dicitur *Matth. 18. 6. qui scandalizaverit unum ex his pusillis qui in me credunt, expedit ei ut suspendatur mola asinaria in collo eius , et demergatur in profundum maris ;* quanta gloria dignus est qui salutem multorum procurat? Auxilium autem est triplex : scilicet ex parte aliorum mutua oratio : unde dicit, *Per vestras orationes*, scilicet ex quibus spero adiuvari a Deo: *Iacob. ult. 16. Orate pro invicem, ut salvemini : multum enim valet oratio iusti assidua.* Ex parte Dei, de quo habemus spem salutis: *Isa. 26. 18. A facie tua, Domine, concepimus, et quasi parturivimus, et peperimus spiritum salutis.* Et ideo dicit: *Et subministrationem Spiritus Iesu Christi; Rom. 8. 16. Spiritus adiuvat infirmitatem nostram.* Et loquitur similitudinarie. Quando enim aliquis est debilis, indiget relevante, ut sustentetur ; et hoc est subministrare : et nos debiles sumus, ideo indigemus subministratione Spiritus: *Ioan. 14. 26. Et suggeret vobis omnia, quaecumque dixero vobis*, scilicet quasi vobis subministrando. Item ex parte nostra est spes in Deo : quia *Proverb. 11. 28. Qui confidit in divitiis, corruet.* Oportet

ergo quod spes nostra sit in Deo: *Psalm. 124. 1. Qui confidunt in Domino, sicut mons Sion: non commovebitur in aeternum qui habitat in Hierusalem:* et ideo dicit: *Secundum expectationem, et spem meam.*

Sed nonne spes est expectatio futurae beatitudinis? Dicendum est, quod spes est motus appetitus in bonum arduum; et hoc dupliciter: quia quando quis sperat adipisci per se, sic spes est sine expectatione; quando autem per alium, tunc est spes cum expectatione: et sic nos expectamus, spem habentes aliquid consequi per alium: *Psalm. 39. 2. Expectans expectavi Dominum, et intendit mihi: Rom. 8. 24. Spe salvi facti sumus.*

Sed dicit, *Scio*, et postea, *Spero, et expecto.* Numquid certa est haec spes? Respondet Apostolus dicens: Ita: *quia in nullo confundar: 1. Machab. 2 61. Omnes qui sperant in illo, non infirmantur: Roman. 5. 5. Spes autem non confundit: Eccli. 2. 11. Nullus speravit in Domino, et confusus est.*

Huius primo rationem assignat; secundo exponit eam, ibi, *Mihi enim vivere Christus est, et mori lucrum.* Ratio haec sumitur ex hoc quod ipse totaliter ordinatur ad servitium Christi; quasi dicat: Ideo haec mihi provenient in salutem, quia totaliter sum ad servitium Christi. Et primo ponit fiduciam; secundo perseverantiam; tertio certitudinem intentionis. Dicit ergo: *Sed in omni fiducia, sicut semper, et nunc magnificabitur Christus in corpore meo;* quasi dicat: Multi persequuntur me; sed ego confido in Deum: *Isa. 12. 2. Fiducialiter agam, et non timebo: Psalm. 11. 6. Fiducialiter agam in eo. Sicut semper*, idest a principio conversionis: *Act. 9. 27. Quomodo in Damasco fiducialiter egerit in nomine Iesu. Ita et nunc: Iob 27. 6. Iustificationem meam quam coepi tenere, non deseram.* Tertio ostendit quod sit eius recta intentio: quia *magnificabitur Christus*, qui cum sit verus Deus, non potest in seipso magnificari, vel minorari, sed in nobis, idest in cognitione aliorum. Tunc ergo quis magnificat Christum, quando eius cognitionem dilatat: *Eccli. 43. 55. Quis magnificabit eum sicuti est a principio?* Et hoc et verbo, et facto, quando magnitudo divini effectus ostendit magnitudinem eius. Et inter effectus mirabiles iustificatio est. Haec quamdiu est in corde hominis latens, non magnificatur per eam Christus, nisi quantum ad cor illius, non quantum ad alios; sed quandocumque prorumpit in exteriora per actus corporales apparentes, tunc vere, et proprie magnificatur. Et ideo ait, *In corpore meo.* In corpore nostro Christus dupliciter magnificatur. Uno modo inquantum corpus nostrum deputamus ad obsequium eius, ministeria eius corporaliter exequendo: *1. Corinth. 6. 20. Glorificate, et portate Deum in corpore vestro.* Alio modo corpus nostrum exponendo pro Christo: *1. Corinth. 13. 3. Si tradidero corpus meum, ita ut ardeam.* Sed primus modus fit per vitam; secundus per mortem: ideo dicit: *Sive per vitam*, quia vivendo operatur, *sive per mortem: Roman. 14. 8. Sive vivimus, sive morimur, Domini sumus.* Quod etiam intelligi potest de morte spirituali: *Coloss. 3. 5. Mortificate membra vestra, quae sunt super terram.*

Deinde exponit quomodo mortificabitur per vitam, et per mortem, dicens: *Mihi enim vivere Christus est, et mori lucrum.* Vita enim importat motionem quamdam: illa enim vivere dicuntur quae ex se moventur: et inde est quod illud videtur esse radicaliter vita hominis, quod est principium motus in eo. Hoc autem est illud cui affectus unitur sicut fini: quia ex hoc movetur homo ad omnia. Unde aliqui dicunt illud ex quo moventur ad operandum, vitam suam, ut venatores venationem, et amici amicum. Sic ergo Christus est vita nostra, quoniam totum principium vitae nostrae, et operationis est Christus: et ideo dicit Apostolus: *Mihi enim vivere Christus est*, quia solus Christus movebat eum, *et mori lucrum.* Hic Apostolus proprie loquitur. Quilibet enim sibi ad lucrum reputat; quando vitam quam habet imperfectam, potest perficere: sic infirmus ad lucrum reputat sanam vitam. Vita nostra Christus est: *Coloss. 3. 3. Vita vestra abscondita est cum Christo in Deo.* Sed hic est imperfecta: *2. Corinth. 5. 6. Quamdiu sumus in corpore, peregrinamur a Domino:* et ideo quando morimur corpore, perficitur nobis vita nostra, scilicet Christus, cui tunc praesentes sumus: *Psalm. 126. 3. Cum dederit dilectis suis somnum, ecce haereditas Domini: 2. Timoth. 4. 6. Ego enim iam delibor, et tempus meae resolutionis instat.*

Deinde cum dicit, *Quod si vivere in carne hic mihi fructus operis est, et quid eligam ignoro*, ponit dubitationem quamdam circa ea quae dicta sunt: et circa hoc duo facit. Primo ponit dubitationem; secundo solvit eam, ibi, *Et hoc confidens scio quia manebo, et permanebo omnibus vobis, ad profectum vestrum, et gaudium fidei.* Item prima in duas: quia primo ponit dubitationem; secundo proponit rationes ad utramque partem, ibi, *Coarctor autem e duobus.* Dicit ergo: *Si vivere in carne, hic mihi est fructus operis, et quid eligam ignoro.* Verum est quod in corpore meo, dum vivo, magnificatur Christus: ergo vivere meum in carne, idest vita mea in carne, est huiusmodi fructus. Unde praedicat effectum de causa, idest si vita affert mihi hunc fructum, ut Christus magnificetur, vita in carne est bona, et fructuosa: *Roman. 6. 22. Habetis fructum vestrum in sanctificationem, finem vero vitam aeternam.* Si ergo ita est, ignoro quid eligam, utrum mori, vel vivere: *Roman. 8. 26. Nam quid oremus, sicut oportet, nescimus: Sap. 9. 14. Cogitationes enim mortalium sunt timidae, et incertae providentiae nostrae.* Sed quare dubitas? Quia *coarctor e duobus* Primo ponit rationem ad partem unam; secundo ad aliam. In homine enim duplex est motus, naturae scilicet, et gratiae. Naturae ad non moriendum: *2. Corinth. 5. 4. Nolumus expoliari, sed supervestiri: Ioan. ult. 18. Et alius ducet te quo tu non vis:* et gratiae, quam suggerit caritas, quae movet ad dilectionem Dei, et proximi. Hic affectus ad dilectionem Dei movet ut simus cum Christo: et ideo dicit: *Desiderium habens dissolvi*, non simpliciter, sed *esse cum Christo: 2. Corinth. 5. 8. Audemus autem, et bonam voluntatem habemus, magis peregrinari a corpore, et praesentes esse ad Dominum.* In quo notatur falsitas opinionis Graecorum, quod animae Sanctorum post mortem non statim sunt cum Christo. Et hoc ideo opto, quia *est multo melius esse cum Christo: Psalm. 72. 24. Quid enim mihi est in caelo, et a te quid volui super terram? Defecit caro mea, et cor meum*, scilicet ad habendum bonum: *Psalm. 83. 11. Melior est dies una*

in atriis tuis super millia. Dilectio autem proximi movet ad profectum proximi ; et ideo dicit : *Permanere autem in carne , necessarium propter vos* , idest necessaria est vita mea propter utilitatem vestram: *2. Corinth. 5. 13. Sive mente excedimus, Deo ; sive sobrii sumus, vobis.* Vel aliter. *Coarctor e duobus,* idest ex duplici parte: insurgit desiderium *dissolvi , et esse cum Christo , multo magis melius ; permanere autem in carne, necessarium propter vos.* Sententia non mutatur.

Sed hoc non videtur dubitabile , quinimmo videtur etiam Apostolus in peiorem partem declinare. Primum enim desiderium excitat in nobis dilectio Dei , secundum dilectio proximi. Maius autem, et melius est desiderium primum. Igitur etc.

Respondeo. Dicendum est, quod duplex est dilectio Dei, scilicet dilectio concupiscentiae, qua quis vult frui Deo, et delectari in ipso; et hoc est bonum hominis. Item est dilectio amicitiae, qua homo praeponit honorem Dei etiam huic delectationi, qua fruitur Deo ; et haec est perfecta caritas. Unde *Rom. 8. 38. Neque mors, neque vita, neque Angeli, neque Principatus, neque Virtutes , neque instantia , neque futura , neque fortitudo, neque altitudo, neque profundum, neque creatura alia poterit nos separare a caritate Dei, quae est in Christo Iesu Domino nostro.* Et subdit *9. cap. 3. Optabam ego anathema fieri pro fratribus meis.* Et hoc dixit, ut ostendat se esse perfectioris caritatis; quasi sit paratus propter amorem Dei, et gloriam, carere delectatione visionis Dei ; et ideo hoc elegit, et bene, tamquam magis perfectum.

LECTIO IV.

Et hoc confidens scio, quia manebo, et permanebo omnibus vobis ad profectum vestrum, et gaudium fidei, ut gratulatio vestra abundet in Christo Iesu in me, per meum adventum iterum ad vos. Tantum digne Evangelio Christi conversamini; ut sive cum venero , et videro vos, sive absens, audiam de vobis quia statis in uno spiritu unanimes, collaborantes fidei Evangelii; et in nullo terreamini ab adversariis: quae est illis causa perditionis , vobis autem salutis; et hoc a Deo: quia vobis donatum est pro Christo, non solum ut in eum credatis, sed ut etiam pro illo patiamini, idem certamen habentes, quale et vidistis in me, et nunc audistis de me.

Posita dubitatione, et rationibus hinc inde; hic solvit dubitationem : et primo , quasi eligens unam partem, praenuntiat post futurum adventum suum ad eos quantum ad se ; secundo ostendit quid requiratur ex parte eorum , ibi , *Tantum digne Evangelio Christi conversamini.* Item prima in tres : quia primo praemittit futurum adventum ; secundo ostendit fructum ; tertio illum fructum exponit. Dicit ergo : Postquam supra dictum est , quod permanere in carne necessarium est propter vos ; et hoc quia mea vita est fructuosa vobis : *scio,* ideo scilicet, *quia permanebo* ; sed *hoc* quasi *confidens* de Deo: *Proverb. 28. 1. Iustus quasi leo confidens, absque terrore erit. Manebo, et permanebo* , idest vivam , et diu vivam.

Sed contra. Statim occisus est a Nerone. Respondeo. Dicendum est, quod Epistola est facta, vel scripta primo anno incarcerationis , quod fuit primo anno Neronis : unde postea vixit septem annis.

Omnibus vobis, idest ad utilitatem omnium vestrum: *I. Corinth. 10. 33. Non quaerens quod mihi utile est, sed quod multis, ut salvi fiant.* Et hoc *ad profectum vestrum* , idest ut per meam exhortationem proficiatis in fide, et gaudeatis de mea vita, quam audistis , sed magis gauderetis si essem praesens: *Rom. 1. 11. Desidero autem videre vos, ut aliquid impertiar vobis gratiae spiritualis ad confirmandos vos.*

Deinde exponit quod dixerat, dicens : *Ut gratulatio vestra abundet in Christo Iesu in me* , idest si detur ut iterum veniam ad vos , est ut gaudium abundans sit vobis : *Ephes. 3. 20. Ei autem qui potens est omnia facere superabundanter quam petimus, aut intelligimus, secundum virtutem quae operatur in nobis: ipsi gloria in Ecclesia.* Et hoc *in Christo Iesu :* quia hoc ipsum quod gaudebant de eo, erat propter Christum: *Ad Philem. 20. Fruar te in Domino.*

Deinde cum dicit, *Tantum digne Evangelio Christi conversamini,* ostendit quid requiratur ex parte eorum ; et circa hoc tria facit : quia primo facit hoc ; secundo manifestat utilitatem inde consequentem ; tertio explicat. Dicit ergo, quod tantum ex parte eorum requiritur quod in Evangelio Christi digne conversentur, scilicet secundum quod doctrinae tali congruit *: 1. Thessal. 2. 12. Testificati sumus, ut ambuletis digne Deo, qui vocavit vos in suum regnum, et gloriam : Coloss. 1. 10. Ambuletis digne Deo per omnia placentes. Ut sive cum venero ad vos , et videro vos , sive absens , audiam de vobis bona.* Et hoc gaudium est mihi: *3. Ioan. 4. Maiorem horum non habeo gratiam, quam ut audiam filios meos in veritate ambulare.* Et nunc in speciali expetit ab eis primo unitatem ; secundo constantiam , ibi , *Et in nullo terreamini ab adversariis.* Est autem sanctis necessaria unitas triplex : scilicet amoris : unde dicit : *Audiam de vobis* , quod scilicet *statis in uno spiritu,* quod est per amorem : *Ephes. 4. 3. Soliciti servare unitatem spiritus in vinculo pacis :* et *1. Corinth. 6. 17. Qui autem adhaeret Domino , unus spiritus est.* Item concordiae : unde dicit , *Unanimes* , idest unam voluntatem , et animum habentes : *Act. 4. 32. Multitudinis credentium erat cor unum, et anima una: Psalm. 67. 7. Qui habitare facit unius moris in domo.* Item cooperationis : unde dicit : *Collaborantes fidei Evangelii,* ut scilicet unus adiuvet alium. Ad hoc facit quod dicitur *1. Reg. 25. 1. Congregatus est Israel universus, et planxerunt eum,* scilicet Samuelem : *Prover. 18. 19. Frater qui iuvatur a fratre, quasi civitas firma.* Secundo expetit constantiam, ibi , *Et in nullo terreamini ab adversariis.* Et primo inducit ad fortitudinem; secundo ponit rationem. Dicit ergo : *Et in nullo terreamini ab adversariis:* quia nihil possunt, nisi quantum Deus permittit : *Lucae 21. 18. Capillus de capite vestro non peribit: Psal. 1. 4. Folium eius non destruet: Isa. 51. 12. Quis tu, ut timeas ab homine mortali, et a filio hominis , qui quasi fenum ita arescet ?*

Ratio autem est triplex. Prima sumitur a fructu tri-

bulationis ; secunda ex dono duplici Dei ; tertia ab actore. Dicit ergo : *Non terreamini :* quia est vobis fructus, idest ipsa persecutio : *quae illis*, scilicet persequentibus, *est causa perditionis ;* sed *vobis* est causa *salutis : Matth. 16. 25. Qui voluerit animam suam salvam facere, perdet eam; qui autem perdiderit animam suam propter me, inveniet eam : Ioan. 12. 25. Qui amat animam suam, perdet eam : Osee 13. 9. Perditio tua ex te Israel, tantummodo ex me auxilium tuum. Et hoc a Deo*, a quo pro munere *donatum est vobis*, quod sustineatis tribulationes patienter. Secunda ratio : *Ut in eum credatis : Ephes. 2. 8. Gratia enim estis salvati per fidem :* quod est magnum, et primum donum. *Et etiam pro illo patiamini:* quod est maius donum, nt scilicet curam Christi agatis, quasi athletae eius : *Act. 5. 41. Ibant Apostoli gaudentes a conspectu concilii, quoniam digni habiti sunt pro nomine Iesu contumeliam pati.* Sic ergo utile est, et honorificum : ideo agatis fortiter. Tertia ratio sumitur ex exemplo : quia ita tractat eosdem sicut nos qui sumus primitiae fidelium : et ideo dicit : *Idem certamen habentes, quale et vidistis in me*, scilicet apud vos, quando nudus fui verberatus Philippis propter Pythonissam liberatam, *Act. 16. Et nunc audistis de me*, qui sum in vinculis.

CAPITIS SECUNDI

LECTIO PRIMA

Si qua ergo consolatio in Christo, si quod solatium caritatis, si qua societas spiritus, si qua viscera miserationis ; implete gaudium meum, ut idem sapiatis, eamdem caritatem habentes, unanimes idipsum sentientes. Nihil per contentionem, neque per inanem gloriam ; sed in humilitate superiores sibi invicem arbitrantes ; non quae sua sunt, singuli considerantes, sed ea quae aliorum.

Supra praebuit se in exemplum patientiae, et sanctitatis; hic ad idem adducit exemplum aliorum: et primo ponit exemplum Christi; secundo exempla suorum discipulorum, quos ad eorum confirmationem mittere promittit, ibi, *Spero autem in Domino Iesu, Timotheum me cito mittere ad vos.* Circa primum tria facit : quia primo praemittit exhortationem ; secundo inducit exemplum, ibi, *Hoc enim sentite in vobis quod et in Christo Iesu ;* tertio concludit propositum ex exemplo Christi, ibi, *Itaque, carissimi mei .... non in praesentia mei tantum, sed multo magis nunc in absentia mea, cum metu, et tremore vestram salutem operamini.* Circa primum primo est considerandum medium quo eos inducit ; secundo ad quod inducit, ibi, *Implete gaudium meum.* Utitur autem circa primum quadruplici medio. Primo ex devotione ad ipsum Christum; secundo ex caritate proximi ; tertio ex speciali societate ; quarto ex miseratione. Dicit ergo : *Si qua ergo consolatio in Christo, si quod solatium caritatis, si qua societas spiritus, si qua viscera miserationis ; implete gaudium meum.* Haec quatuor media quae hic consequenter ponuntur, omnia referuntur ad hoc quod subdit : *Implete gaudium meum.* Et est sensus, quasi dicat : Consolari volo in vobis : *Si qua ergo consolatio,* idest si quam consolationem mihi afferre vultis, *in Christo....implete meum gaudium : Isa. 61. 3. Ut ponerem fortitudinem lugentibus Sion, et darem eis coronam pro cinere, oleum gaudii pro luctu : 2. Corinth. 1. 4. Consolatur nos in omni tribulatione, ut et ipsi possimus consolari eos qui in omni pressura sunt, per exhortationem qua exhortamur et ipsi a Deo.* Ex parte vero caritatis fraternae dicit : *Si quod solatium caritatis*, scilicet est ... *implete gaudium meum: Galat. 5. 22. Fructus autem Spiritus est caritas, gaudium, pax etc : Psalm. 133. 1. Ecce quam bonum, et quam iucundum, habitare fratres in unum.* Item ex speciali societate ; et haec est inter homines, qui communicant in rebus, sicut socii in bellicis armis : ita boni spirituales, qui sibi communicant in spiritualibus bonis : et ideo dicit : *Si qua societas spiritus*, scilicet est mihi ad vos, *implete meum gaudium ;* quasi dicat : Exhibui ego vobis multam consolationem : si ergo socii mei estis, exhibete idem et vos mihi : *Ephes. 4. 3. Solliciti servare unitatem spiritus in vinculo pacis : Proverb. 18. 24. Vir amicabilis ad societatem, magis amicus erit quam frater.* Item ex miseratione, cum dicit : *Si qua viscera miserationis : Coloss. 3. 12. Induite vos, sicut electi Dei, sancti, et dilecti, viscera misericordiae.*

Deinde ponit ea ad quae inducit : et primo in generali, dicens : *Implete gaudium meum* ; quasi dicat: Gaudeo in vobis propter bona quae vidi, et audivi de vobis ; sed quando haec perficientur, tunc gaudium meum crescet, et tandem perficietur. Unde illud implete, scilicet proficiendo in bonum. Secundo in speciali monet ad mutuam caritatem, cuius unitas in duobus consistit, scilicet interius in affectu, et exterius in effectu: *1. Ioan. 3. 18. Non diligamus verbo, neque lingua ; sed opere, et veritate.* Prima designatur in obiecto caritatis, cum dicit, *Idem sapite.* Sapientia enim est cognitio altissimarum causarum : quia eius est iudicare, quod nullus potest sine causa altissima : et ideo sapientia est cognitio de divinis. *Idem* ergo *sapite* ; quasi dicat : Idem sapiatis circa ea quae sunt fidei : *Rom. 15. 5. Deus autem patientiae, et solatii det vobis idipsum sapere in alterutrum, secundum Iesum Christum, ut uno ore glorificetis Deum.* Sed hoc fit per caritatem eamdem ; ideo sequitur : *Eamdem caritatem habentes : Coloss. 3. 14. Super omnia caritatem habentes, quod est vinculum perfectionis.* Item quantum ad effectum sunt duo necessaria, scilicet consensus duorum in idem ex parte affectus, et iudicium rationis concors in eodem. Quantum ad primum dicit, *Unanimes*, scilicet in agendis : *Psal. 67. 7. Qui inhabitare facit unius moris in domo : Rom. 15. 6. Uno ore honorificetis Deum.* Quantum ad secundum dicit, *Idipsum sentientes:* quod ita differt ab hoc quod dicit, *Idem sapite*, sicut hoc quod dicit, *Unanimes*, ab eo quod dicit, *Eamdem caritates habentes.*

Deinde monet ad humilitatem : circa quam primo excludit contraria humilitati ; secundo monet ad eam. Contraria autem humilitati sunt quae oriuntur ex superbia. Haec autem sunt proprie exterior contentio, quia humiles sibi cedunt: *Prov. 13. 10. Inter superbos semper iurgia sunt : Iac. 3. 16. Ubi zelus, et contentio, ibi inconstantia, et omne opus pravum.*

Ideo dicit : *Nihil per contentionem.* Aliud est inanis gloria. Superbus enim inordinate appetit suam excellentiam , etiam in opinione aliorum : *Galat. 5. 26. Non efficiamur inanis gloriae cupidi , invicem provocantes , invicem invidentes : Ioan. 8. 50. Ego autem non quaero gloriam meam : est qui quaerat , et iudicet.* Ideo hoc dicit , *Neque per inanem gloriam.* Et sequitur monitio. *Sed in humilitate superiores sibi invicem arbitrantes.* Sicut enim pertinet ad superbiam quod homo se extollat supra se ; ita ad humilitatem quod homo se subiiciat secundum suam mensuram.

Sed quomodo superior poterit hoc implere? Aut enim non cognoscit se esse superiorem , et virtutem suam; et sic non est virtuosus , quia non est prudens : aut scit ; et sic non potest alium existimare superiorem se.

Respondeo. Dicendum est , quod nullus est sic bonus quin in eo sit aliquis defectus , et nullus est sic malus quin habeat aliquid boni: unde non oportet quod eum praeponat sibi simpliciter , sed quantum ad hoc quod dicat in mente sua sic. Forte in me est aliquis defectus qui non est in illo. Et hoc ostendit Augustinus *in Lib. de Virginitate* , quomodo virgo praeferat sibi coniugatam, quia forte ferventior. Sed detur quod quantum ad omnia sit ille bonus , et ille malus ; nihilominus tu , et ille geritis duplicem personam, scilicet tui , et Christi. Si ergo illum non praeponas ratione suae personae , praeponas ratione imaginis divinae : *Rom. 12. 10. Honore invicem praevenientes.*

Tertio monet ad mutuam solicitudinem , dicens: *Non quae sua sunt, singuli considerantes, sed quae aliorum: 1. Corinth. 12. 25. Pro se invicem solicita sunt membra: Ibid. 13. 5. Caritas non quaerit quae sua sunt.*

LECTIO II.

Hoc sentite in vobis quod et in Christo Iesu , qui cum in forma Dei esset , non rapinam arbitratus est esse se aequalem Deo ; sed semetipsum exinanivit , formam servi accipiens , in similitudinem hominum factus, et habitu inventus ut homo. Humiliavit semetipsum factus obediens usque ad mortem , mortem autem crucis.

Postquam Apostolus posuit exhortationem suam; hic hortatur ad virtutem humilitatis , exemplo Christi: et primo inducit ad imitandum Christi exemplum; secundo ponit eius exemplum , ibi , *Qui cum in forma Dei esset , non rapinam arbitratus est esse se aequalem Deo; sed semetipsum exinanivit.* Dicit ergo: Sitis humiles , ut dixi: ideo *hoc sentite*, idest experimento tenete, *quod* fuit *in Christo Iesu.* Notandum, quod quinque modis debemus hoc sentire , scilicet quinque sensibus. Primo videre eius claritatem , ut ei conformemur illuminati: *Isa. 33. 17. Regem in decore suo videbunt oculi eius: 2. Corinth. 3. 18. Nos autem omnes revelata facie gloriam Dei speculantes, in eamdem imaginem transformamur a claritate in claritatem.* Secundo audire eius sapientiam , ut beatificemur : *3. Reg. 10. 8. Beati viri tui , et beati servi tui, hi qui stant coram te, et audiunt sapientiam tuam: Psalm. 17. 45. In auditu auris obedivit mihi.* Tertio odorare gratias suae mansuetudinis , ut ad eum curramus: *Cant. 1. 3. Trahe me post te : curremus in odorem unguentorum tuorum.* Quarto gustare dulcedinem eius pietatis , ut in Deo semper simus : *Psal. 33. 9. Gustate , et videte quoniam suavis est Dominus.* Quinto tangere eius virtutem , ut salvemur : *Matt. 9. 21. Si tetigero tantum fimbriam vestimenti eius, salva ero.* Et sic *sentite* , quasi tangendo per operis imitationem.

Deinde cum dicit , *Qui cum in forma Dei esset , non rapinam arbitratus est esse se aequalem Deo*, proponit exemplum Christi : et primo praemittit Christi maiestatem; secundo ponit eius humilitatem , ibi, *Semetipsum exinanivit ;* tertio exaltationem , ibi , *Propter quod Deus exaltavit illum.* Et primo maiestatem Christi praemittit , ut magis humilitas commendetur: et duo proponit pertinentia ad Christi dignitatem; scilicet divinae naturae veritatem; secundo aequalitatem, ibi, *Non rapinam arbitratus est esse se aequalem Deo.* Dicit ergo : *Qui* , scilicet Christus , *cum in forma Dei esset.* Unumquodque enim dicitur in natura generis , vel speciei per suam formam : unde forma dicitur natura rei ; et sic esse in forma Dei , est esse in natura Dei, per quod intelligitur quod sit verus Deus : *1. Ioan. ult. 20. Ut simus in vero Filio eius Iesu Christo.* Sed non est intelligendum quod aliud sit forma Dei , et aliud ipse Deus : quia in simplicibus et immaterialibus idem est forma , et id cuius est, maxime in Deo.

Sed quare potius dicit, *In forma*, quam in natura? Quia hoc competit nominibus propriis Filii tripliciter. Dicitur enim et Filius , et Verbum , et Imago. Filius enim est qui generatur , et finis generationis est forma : et ideo , ut ostendatur perfectus Dei Filius , dicit , *In forma*, quasi habens perfecte formam Patris. Similiter Verbum non est perfectum, nisi quando ducit in cognitionem naturae rei ; et sic Verbum Dei in forma Dei dicitur, quia habet totam naturam Patris. Similiter nec imago dicitur perfecta , nisi habeat formam eius cuius est imago: *Hebr. 1. 5. Cum sit splendor gloriae , et figura substantiae eius.*

Sed numquid habet eam perfecte ? Sic : quia *non rapinam arbitratus est esse se aequalem Deo.* Quod posset dupliciter intelligi. Uno modo de humanitate ; et ita non intelligebat Paulus , quia hoc esset haereticum: quia hoc esset rapina , si referretur ad humanitatem. Ideo exponendum est alio modo, scilicet de divinitate, secundum quam dicitur de Christo. Repugnat etiam rationi aliter dicere: quia natura Dei non est receptibilis in materia; quod autem aliquis existens in natura aliqua , magis vel minus participet eam , est ex materia. Sed ibi non est. Ergo dicendum est , quod *arbitratus est non esse rapinam* , scilicet *se esse aequalem Deo:* quia est in forma Dei , et cognoscit bene naturam suam. Et quia cognoscit hoc ; ideo dicitur *Ioan. 5. 18. Æqualem se Deo facit.* Sed hoc non fuit rapina , sicut quando diabolus , et homo volebant ei aequari : *Isa. 14. 14. Ero similis Altissimo :* et *Gen. 3. 5. Eritis sicut dii.* Haec autem fuit rapina ; ideo pro hac Christus venit satisfacere: *Psalm. 68. 8. Quae non rapui, tunc exsolvebam.*

Deinde cum dicit , *Sed semetipsum exinanivit*, humilitatem Christi commendat: primo quantum ad mysterium incarnationis; secundo quantum ad mysterium passionis , ibi, *Humiliavit semetipsum.* Circa primum

primo ponit humilitatem; secundo eius modum, et formam. Dicit ergo : *Sed semetipsum exinanivit.*

Sed quia erat plenus divinitate, numquid ergo evacuavit se divinitate ? Non : quia quod erat, permansit, et quod non erat, assumpsit. Sed hoc est intelligendum secundum assumptionem eius quod non habuit, sed non secundum assumptionem eius quod habuit. Sicut enim descendit de caelo, non quod desineret esse in caelo, sed quia incepit esse novo modo in terris ; sic etiam se exinanivit, non deponendo divinam naturam, sed assumendo naturam humanam. Pulchre autem dicit, *Exinanivit :* inane enim opponitur pleno. Natura autem divina satis plena est, quia ibi est omnis bonitatis perfectio: *Exod. 33. 19. Ostendam tibi omne bonum.* Natura autem humana, et anima non est plena, sed in potentia ad plenitudinem : quia est facta quasi tabula rasa. Est ergo natura humana inanis. Dicit ergo, *Exinanivit*, quia naturam humanam assumpsit. Tangit ergo primo naturae humanae assumptionem, dicens : *Formam servi accipiens.* Homo enim ex sua creatione est servus Dei, et natura humana est forma servi : *Psalm. 99. 3. Scitote quoniam Dominus ipse est Deus : ipse fecit nos, et non ipsi nos: Isa. 42. 1. Ecce servus meus, suscipiam eum: Psal. 3. 4. Tu autem, Domine, susceptor meus es.*

Cur dicitur convenientius, *Formam servi*, quam servum ? Quia servus est nomen hypostasis, vel suppositi, quod non est assumptum, sed natura : quod enim suscipitur, distinguitur a suscipiente. Non ergo Filius Dei assumpsit hominem, quia daretur intelligi quod homo esset aliud a Filio Dei, cum tamen Filius Dei factus sit homo. Accepit ergo naturam in persona sua, ut esset idem in persona Filius Dei, et Filius hominis.

Secundo tangit conformitatem, dicens, *In similitudinem hominum factus*, scilicet secundum speciem : *Hebr. 2. 17. Debuit per omnia fratribus assimilari.* Et si dicas, quod in Domino Iesu Christo non convenit speciem accipere; verum est, quae resultet ex divinitate, et humanitate, quasi divinitas, et humanitas convenissent in unam naturam communem: unde sequeretur quod divina natura, ut ita loquar, mutaretur. Tertio naturae humanae conditiones ponit, dicens : *Et habitu inventus ut homo.* Quia defectus omnes, et proprietates consequentes speciem, praeter peccatum, suscepit: et ideo *habitu inventus ut homo*, scilicet in exteriori conversatione: quia esuriit ut homo, fatigatus fuit, et huiusmodi : *Hebr. 4. 15. Tentatum per omnia pro similitudine absque peccato : Baruch 3. 38. Post haec in terris visus est, et cum hominibus conversatus est.* Et sic habitum possumus referre ad exteriores habitudines. Vel *habitu*, quia ipsam humanitatem accepit quasi habitum. Est autem habitus quadruplex. Unus mutat habentem, et ipse non mutatur, ut stultus per sapientiam. Alius mutatur, et mutat, ut cibus. Alius qui nec mutat, nec mutatur, ut anulus adveniens digito. Alius qui mutatur, et non mutat, ut vestimentum. Et per hanc similitudinem natura humana in Christo dicitur habitus, quia sic advenit divinae personae quod non mutavit ipsam ; sed mutata est in melius, quia impleta est gratia, et veritate: *Ioan. 1. 14. Vidimus gloriam eius, gloriam quasi unigeniti a Patre plenum gratiae, et veritatis.* Dicit ergo: *In similitudinem hominum factus ;* ita tamen quod non mutatur : quia *habitu inventus* est *ut homo.*

Sed advertendum est, quod ex hoc verbo, *Habitu inventus ut homo*, aliqui erraverunt. Unde tangitur triplex opinio *6. distinct. 3. Sententiarum.* Prima est quod humanitas Christi advenit ei accidentaliter; quod est falsum : quia suppositum divinae naturae factum est suppositum humanae naturae ; et ideo accidentaliter non advenit ei, sed substantialiter : non quod divinitas naturaliter, sed substantialiter praedicetur de ipso. Et per hoc etiam excluditur error Photini, qui dixit, quod Christus esset purus homo, non de Virgine : quia dicitur: *Cum in forma Dei esset.* Ergo prius in forma Dei erat, quam acciperet formam servi, ex qua est minor Patre : quia *non rapinam arbitratus est esse se aequalem Deo.* Vincitur ergo, quod per formam servi meruit. Item excluditur error Arii, qui dixit, quod esset minor Patre : quia *non rapinam arbitratus est esse se aequalem Deo.* Item Nestorii, qui dixit quod unio esset intelligenda secundum inhabitationem, inquantum scilicet Deus inhabitavit hominem ; et quod alius est Filius hominis, et alius Filius Dei. Sed Rabanus dicit, quod Apostolus incarnationem nominat exinanitionem. Constat autem quod Pater inhabitat, et Spiritus sanctus. Ergo et isti sunt exinaniti, quod est falsum. Item dicit : *Semetipsum exinanivit :* ergo idem est qui exinanitus est, et exinaniens. Sed huiusmodi est Filius Dei, quia ipse semetipsum exinanivit: ergo est unio in persona. Item Eutychetis, qui dixit, quod ex duabus naturis resultat etiam una natura. Ergo non accepit formam servi, sed quamdam aliam ; quod est contra hoc. Item Valentini, qui dixit, quod attulit corpus de caelo. Item Apollinaris, qui dixit, quod non habuit animam. Sic enim non esset in similitudinem hominum factus.

Deinde cum dicit, *Humiliavit semetipsum*, commendat humilitatem Christi, quoad mysterium passionis eius : et primo ostendit humilitatem Christi ; secundo modum, ibi, *Factus obediens usque ad mortem.* Est ergo homo, sed valde magnus, quia idem est Deus, et homo ; et tamen humiliavit se : *Eccli. 3. 20. Quanto maior es, humilia te in omnibus : Matth. 11. 29. Discite a me, quia mitis sum, et humilis corde.* Modus humiliationis, et signum humilitatis est obedientia : quia proprium superborum est sequi propriam voluntatem, quia superbus quaerit altitudinem. Ad rem autem altam pertinet quod non reguletur alio, sed ipsa alia regulet; et ideo obedientia contrariatur superbiae. Unde volens ostendere perfectionem humilitatis, et passionis Christi, dicit, quod *factus est obediens :* quia si fuisset passus non ex obedientia, non fuisset ita commendabilis : quia obedientia dat meritum passionibus nostris. Sed quomodo factus est obediens ? Non voluntate divina, quia ipsa est regula ; sed voluntate humana, quae regulata est in omnibus secundum voluntatem paternam : *Matth. 26. 39. Verumtamen non sicut ego volo, sed sicut tu.* Et convenienter introducit in passione obedientiam, quia prima praevaricatio est facta per inobedientiam : *Rom. 5. 19. Sicut enim per inobedientiam unius hominis peccatores constituti sunt multi; ita et per obedientiam unius hominis iusti constituuntur multi : Proverb. 21. 28. Vir obediens loquetur victorias.* Sed quod magna, et commendabilis sit

haec obedientia, patet, quia tunc est obedientia magna, quando sequitur imperium alterius contra motum proprium. Motus autem voluntatis humanae ad duo tendit, ad vitam, et ad honorem; sed Christus non recusavit mortem : *1. Petr. 3. 18. Christus semel pro peccatis nostris mortuus est, iustus pro iniustis.* Item non fugit ignominiam : unde dicit : *Mortem autem crucis ;* quae est ignominiosissima : *Sapient. 2. 20. Morte turpissima condemnemus eum.* Sic ergo nec refugit mortem, nec genus ignominiosae mortis.

LECTIO III.

Propter quod et Deus exaltavit illum, et donavit illi nomen quod est super omne nomen, ut in nomine Iesu omne genu flectatur, caelestium, terrestrium, et infernorum : et omnis lingua confiteatur quia Dominus Iesus Christus in gloria est Dei Patris. Itaque , carissimi mei , sicut semper obedistis, non in praesentia mea tantum, sed multo magis nunc in absentia mea, cum metu, et tremore vestram salutem operamini: Deus est enim qui operatur in vobis et velle , et perficere pro bona voluntate.

Supra commendavit Christi humilitatem ; hic commendat eius praemium , quod est exaltatio, et gloria: *Luc. 14.* et *18. 14. Omnis qui se exaltat, humiliabitur ; et qui se humiliat , exaltabitur : Iob 22. 29. Qui humiliatus fuerit , erit in gloria.* Nota triplicem exaltationem Christi , scilicet quantum ad gloriam resurgentis, ibi, *Propter quod et Deus exaltavit illum ;* quantum ad notificationem suae divinitatis, ibi, *Et donavit illi nomen quod est super omne nomen;* et quantum ad reverentiam totius creaturae , ibi, *Ut in nomine Iesu omne genu flectatur.* Dicit ergo : *Propter quod et Deus exaltavit illum,* scilicet ut de morte resurgeret. Item de mortalitate ad immortalitatem : *Rom. 6. 9. Christus resurgens ex mortuis iam non moritur, mors illi ultra non dominabitur: Psalm. 117. 16. Dextera Domini exaltavit me : non moriar , sed vivam.* Item exaltavit eum, in dextris suis constituendo: *Ephes. 1. 20. Constituens illum ad dexteram suam in caelestibus supra omnem Principatum , et Potestatem , et Virtutem, et Dominationem, et omne nomen, quod nominatur non solum in hoc saeculo, sed etiam in futuro.* Sed verum est quod alii exaltantur in gloria, et in immortalitate ; sed iste plus : quia *dedit ei nomen quod est super omne nomen.* Nomen autem imponitur ad significandum rem aliquam: et tanto nomen est altius , quanto res significata per illud est altior; et ideo nomen divinitatis est altius : *Psal. 8. 1. Domine Dominus noster, quam admirabile est nomen tuum in universa terra !* Ergo hoc nomen, ut Deus diceretur , et esset , dedit isti , scilicet Christo , Pater , tamquam vero Deo.

Sed Photinus dicit, quod hoc ponitur hic sicut praemium humilitatis Christi ; et dicit, quod non est verus Deus ; sed quod sibi data quaedam eminentia creaturae, et similitudo divinitatis. Quod non est verum , quia dictum est supra : *Cum in forma Dei esset,*

Dicendum ergo est, quod in Christo est duplex natura, et unum suppositum : haec enim persona Deus est , et homo. Et ideo potest hoc dupliciter exponi. Uno modo, ut donaverit ei hoc nomen Pater, inquantum est Filius Dei , et hoc ab aeterno per generationem aeternam ; quae donatio nihil est aliud quam aeterna eius generatio : *Ioan. 5. 26. Sicut Pater habet vitam in semetipso, sic dedit et Filio vitam habere in semetipso.* Alio modo de Christo homine ; et sic Pater dedit illi homini nomen, ut Deus esset, non per naturam , quia alia est natura Dei , et alia hominis ; sed ut esset Deus per gratiam, non adoptionis, sed unionis, qua simul esset Deus, homo : *Rom. 1. 4. Praedestinatus est Filius Dei in virtute,* ille scilicet *qui factus est ei ex semine David secundum carnem.* Et haec est expositio Augustini, secundum intentionem Apostoli. Similiter habetur *Act. 2. 36. Certissime sciat omnis domus Israel, quia et Dominum eum, et Christum fecit Deus, hunc Iesum, quem vos crucifixistis.* Prima autem est Ambrosii.

Sed quaeris quantum ad utramque expositionem obiiciendo : Cur postquam dixit : *Humiliavit semetipsum factus obediens usque ad mortem :* sequitur hic : *Propter quod et Deus exaltavit illum :* cum praemium non praecedat meritum ? Non ergo aeterna generatio , nec incarnatio est praemium passionis Christi , quia praecedunt.

Sed dicendum est, quod in sacra Scriptura dicitur aliquid fieri quando innotescit. Donavit ergo, idest fecit manifestum mundo, quod hoc nomen haberet. Hoc enim manifestatum est in resurrectione, quia ante non erat sic nota divinitas Christi. Et huic concordat textus sequens , quasi non donaverit quod non haberet ; sed ut hoc omnes venerentur. Et ponitur duplex veneratio, scilicet in subiectione operis, et in confessione oris, ibi, *Et omnis lingua confiteatur.* Dicit ergo : *Et dedit illi nomen quod est super omne nomen,* etiam secundum quod homo : ideo subdit: *Ut in nomine Iesu,* quod est nomen hominis , *omne genu flectatur : Isa. 45. 24. Mihi curvabitur omne genu , et iurabit omnis lingua.*

Sed hic erravit Origenes : quia cum audivit , quod *omne genu flectatur,* quod est reverentiam exhibere , credidit futurum quandoque quod omnis creatura rationalis , sive angeli , sive homines , sive daemones , subiiceretur Christo subiectione caritatis. Sed contra hoc est illud *Matth. 25. 41. Ite maledicti in ignem aeternum , qui paratus est diabolo , et angelis eius.*

Sed dicendum est , quod est duplex subiectio: una voluntaria, et alia involuntaria. Et est futurum quod omnes angeli sancti Christo subiiciantur voluntarie ; et ideo dicit: *Omne genu flectatur:* et ponitur signum pro signato : *Psalm. 96. 8. Adorate eum omnes angeli eius.* Item homines beati , et sancti ac iusti hoc modo subiicientur : *Psal. 85. 9. Omnes gentes quascumque fecisti, venient, et adorabunt coram te, Domine , et glorificabunt nomen tuum.* Sed daemones , et damnati non sic : sed involuntarie subiiciuntur : *Iac. 2. 19. Daemones credunt, et contremiscunt.*

Deinde cum dicit, *Et omnis lingua confiteatur,* ponitur exhibitio reverentiae in confessione oris. Omnis lingua, scilicet caelestium, terrestrium, et infernorum. Non de confessione laudis dicitur hoc respectu infer-

norum , sed de coacta , quae fit per recognitionem Dei : *Isa. 40. 5. Videbit omnis caro pariter quod os Domini locutum est : Psalm. 98. 3. Confiteantur nomini tuo magno, quoniam terribile , et sanctum est.* Et hoc , *quia Dominus Iesus Christus* , iste scilicet homo, *in gloria est Dei Patris.* Non dicit, In simili, quia in eadem : *Ioan. 5. 23. Omnes honorificent Filium sicut honorificant Patrem.* Et notandum est, quod in principio dicit , *Qui cum in forma Dei esset ;* hic dicit , *In gloria :* quia futurum erat quod illud quod ab aeterno habuit, omnibus innotesceret, ut *Ioan. 17. 5. Clarifica me tu, Pater, apud temetipsum, claritate quam habui, priusquam mundus fieret , apud te.*

Deinde cum dicit, *Itaque, fratres ..... non in praesentia mea tantum , sed multo magis nunc in absentia mea, cum metu, et tremore vestram salutem operamini* , concluditur exhortatio ; et circa hoc tria facit : quia primo hortatur ad bene agendum ; secundo ostendit quomodo debeant agere , ibi , *Omnia autem facite sine murmurationibus ;* tertio quo fructu , ibi , *Ut sitis sine querela.* Item prima in tres: quia primo commemorat praeteritam obedientiam; secundo ostendit quid agere debeant , ibi , *Non in praesentia mea tantum, sed multo magis nunc in absentia mea, cum metu , et tremore vestram salutem operamini ;* tertio dat fiduciam adimplendi, ibi, *Deus enim est qui operatur in vobis et velle, et perficere pro bona voluntate.* Dicit ergo : *Itaque* ex quo Christus sic se humiliavit , et propter hoc est exaltatus, debetis scire quod si humiliamini, et exaltabimini ; et hoc debetis facere , quia semper obedivistis. Et facit mentionem de obedientia, commendando bona eorum ; et hoc ideo , quia per obedientiam intelligitur omnis virtus : quia ex hoc est homo iustus quod mandata Dei custodit : *Rom. 6. 16. Servi estis eius cui obedistis, sive peccati ad mortem , sive obeditionis ad iustitiam.* Item omne bonum quantumcumque bonum est per se , per obedientiam redditur melius : *Proverb. 21. 28. Vir obediens loquetur victorias.* Item quia obedientia inter alias virtutes est maxima: nam offerre de rebus exterioribus est magnum ; sed maius si de corpore; maximum autem si de anima , et voluntate tua : quod fit per obedientiam : *1. Reg. 15. 22. Melior est obedientia quam victimae, et auscultare magis quam offerre adipem arietum.* Sed si sic fecistis , hortor ut adhuc sic faciatis de cetero.

Deinde cum dicit, *Non in praesentia mea tantum, sed multo magis nunc in absentia mea ..... vestram salutem operamini*, ostendit quid agere debeant: et primo monet ut agant fideliter: quia servus infidelis non servit nisi quando dominus videt, quia non curat nisi placere ; sed fidelis semper bene operatur: et ideo dicit : *Non in praesentia mea tantum :* quia sic videretur quod non faceretis ex instinctu bonae voluntatis : *Ephes. 6. 6. Non ad oculum servientes , quasi hominibus placentes; sed ut servi Christi facientes voluntatem Dei ex animo, cum bona voluntate servientes Domino, et non hominibus.* Secundo ut humiliter, ibi , *Cum metu , et tremore.* Superbus enim non timet, sed humilis : *1. Corinth. 10. 12. Qui se existimat stare , videat ne cadat : Prov. 28. 14. Beatus homo qui semper est pavidus : Psalm. 2. 11. Servite Domino in timore, et exultate ei cum tremore.* Tertio salubriter , ibi , *Vestram salutem operamini : Matth. 10.* et *24. 13. Qui perseveraverit usque in finem, hic salvus erit.*

Deinde cum dicit , *Deus enim est qui operatur in vobis et velle, et perficere*, confirmat fiduciam, et excludit quatuor falsas existimationes. Unam hominum credentium, quod homo per liberum arbitrium possit salvari absque divino auxilio. Contra hoc dicit : *Deus enim est qui operatur in vobis et velle , et perficere pro bona voluntate : Ioan. 14. 10. Pater in me manens, et ipse facit opera:* et *15. 5. Sine me nihil potestis facere.* Alii omnino negant liberum arbitrium , dicentes, quod homo necessitatur a fato, vel a providentia divina : et hoc excludit cum dicit , *In vobis :* quia interius per instinctum movet voluntatem ad bene operandum : *Isa. 26. 16. Omnia enim opera nostra operatus es in nobis.* Tertia Pelagianorum , sicut et primi, dicentium, electiones esse in nobis, sed prosecutiones operum in Deo: quia velle est a nobis, sed perficere a Deo: et hoc excludit, dicens : *Et velle, et perficere : Rom. 9. 16. Non est volentis*, scilicet velle sine auxilio Dei, *neque currentis*, scilicet currere, *sed miserentis est Dei.* Quarta quod Deus facit omne bonum in nobis , et hoc per merita nostra. Hoc excludit cum dicit , *Pro bona voluntate*, scilicet sua , non pro meritis nostris : quia ante gratiam Dei nihil boni meriti est in nobis : *Psal. 50. 20. Benigne fac , Domine , in bona voluntate tua Sion.*

LECTIO IV.

Omnia autem facite sine murmurationibus , et haesitationibus , ut sitis sine querela , et simplices filii Dei sine reprehensione in medio nationis pravae, et perversae: inter quos lucetis sicut luminaria in mundo , verbum vitae continentes ad gloriam meam in die Christi , quia non in vacuum cucurri , neque in vacuum laboravi. Sed et si immolor supra sacrificium, et obsequium fidei vestrae , gaudeo , et congratulor omnibus vobis. Idipsum autem et vos gaudete, et congratulamini mihi. Spero autem in Domino Iesu , Timotheum me cito mittere ad vos , ut et ego bono animo sim , cognitis quae circa vos sunt. Neminem enim habeo tam unanimem, qui sincera affectione pro vobis solicitus sit. Omnes enim quae sua sunt quaerunt , non quae Iesu Christi. Experimentum autem eius cognoscite , quoniam , sicut patri filius , mecum servivit in Evangelio. Hunc igitur spero me mittere ad vos , mox ut videro quae circa me sunt. Confido autem in Domino , quoniam et ipse veniam ad vos cito. Necessarium autem existimavi , Epaphroditum fratrem , et cooperatorem , et commilitonem meum, vestrum autem Apostolum , et ministrum necessitatis meae, mittere ad vos : quoniam quidem omnes vos desiderabat , et moestus erat , propterea quod audieratis illum infirmatum. Nam et infirmatus est usque ad mortem ; sed Deus misertus est eius :

non solum autem eius, verum etiam et mei, ne tristitiam super tristitiam haberem. Festinantius ergo misi illum, ut viso illo, iterum gaudeatis, et ego sine tristitia sim. Excipite itaque illum cum omni gaudio in Domino, et eiusmodi cum honore habetote : quoniam propter opus Christi usque ad mortem accessit, tradens animam suam, ut impleret id quod ex vobis deerat erga meum obsequium.

Supra Apostolus induxit ad faciendum opera salutis ; hic docet eos modum faciendi : et primo docet ipsum modum ; secundo assignat rationem eius, ibi, *Ut sitis sine querela.* Docet duplicem modum faciendi, ut scilicet sine murmure, et sine dubitatione. Opera enim virtutum sunt difficillima, et in his habet locum murmuratio : *1. Corinth. 10. 10. Neque murmuraveritis, sicut quidam eorum murmuraverunt, et perierunt ab exterminatore.* Et ne dubitetis an fiant: *Iac. 1. 6. Qui enim haesitat, similis est fluctui maris, qui a vento movetur, et circumfertur.* Ponit autem huius rationem : et primo ex parte eorum ; secundo ex parte Apostoli, ibi, *Ad gloriam meam in die Christi.* Circa primum ponitur triplex ratio. Prima in comparatione ad fideles, cum dicit : *Ut sitis sine querela: Luc. 1. 6. Incedentes in omnibus mandatis et iustificationibus Domini sine querela.* Sine peccato autem nullus esse potest, sed bene sine querela: unde ad hoc monet. Secundo in comparatione ad Deum, ibi, *Simplices filii Dei.* Filius enim est similis patri. Deus autem simplex est: unde simplices simus sicut filii Dei, quod est quando intentio est ad unum: *Iac. 1. 16. Vir duplex animo, inconstans est in omnibus viis suis: Matth. 10. 16. Estote prudentes sicut serpentes, et simplices sicut columbae.* Tertio in comparatione ad infideles, ibi, *Sine reprehensione*, idest ut bene se habeant ad infideles, ut scilicet sint sine offensione, *in medio nationis pravae*, quantum ad mala opera, *et perversae*, quantum ad infidelitatem ; et hoc est quando non possunt infamari ab eis : *1. Timoth. 5. 14. Nullam occasionem date adversario maledicti gratia.* Et huius ratio ponitur ibi, *Inter quos lucetis sicut luminaria in mundo.* Quia qualitercumque mundus varietur, luminaria caeli clara manent: *Matth. 5. 14. Vos estis lux mundi.* Lucent, non quantum ad essentiam : quia sic tantum Deus lux est : *Ioan. 1. 4. Et vita erat lux hominum :* at vero sancti non sic : *Ioan. 1. 8. Non erat ille lux ;* sed sunt lux, inquantum habent aliquid lucis illius qui erat lux hominum, scilicet Verbi Dei irradiantis nobis. Et ideo dicit : *Verbum vitae continentes*, scilicet verbum Christi : *Ioan. 6. 69. Domine, ad quem ibimus ? Verba vitae aeternae habes: Psalm. 118. 105. Lucerna pedibus meis verbum tuum, et lumen semitis meis.*

Deinde ponit rationem ex parte Apostoli, ibi, *Ad gloriam meam ;* secundo manifestat rationem, quia subditi debent bene agere, etiam ut cedat in gloriam praelatorum. Eorum enim est gloria quando subditi sunt bene instructi : *Proverb. 10. 1. Filius sapiens laetificat patrem.: 1. Thessal. 2. 20. Vos enim estis gloria nostra, et gaudium.* Et hoc *in die Christi*, quando scilicet adducet secum fideles. Et hoc propter duo est ad gloriam, scilicet propter passionem mortis quam sustinuit. Et ideo dicit : *Quia non in vacuum cucurri, neque in vacuum laboravi.* Cursum dicit praedicationem propter agilitatem, quia a Hierusalem usque in Hispaniam. Item labores, propter contradictiones, et poenas quas pertulit ; et hoc non in vacuum, immo in multum fructum : *1. Corinth. 15. 10. Gratia eius in me vacua non fuit.* Item propter passionem, ibi, *Sed et si immolor supra sacrificium, et obsequium fidei vestrae, gaudeo.* Convertens enim aliquos, quasi de illis quos convertit, offert sacrificium Deo. Sed quandoque offerentes a tyrannis occisi sunt supra sacrificium, sicut habetur *Luc. 13.* et ideo dicit : *Offero Deo sacrificium de vobis;* sed si contingat quod et ego supra hoc immoler, idest occasione sacrificii conversionis vestrae occidar, *gaudeo* propter me : *Iacob. 1. 2. Omne gaudium existimate, fratres mei, cum in tentationes varias incideritis : et congratulor vobis,* quod habetis fidem, etiam cum periculo personae meae, cui et in hoc congratulamini : et ideo dicit : *Idipsum gaudete, et congratulamini mihi : Rom. 12. 15. Gaudete cum gaudentibus.*

Deinde cum dicit, *Spero autem in Domino Iesu Timotheum me cito mittere ad vos*, proponit in exemplum discipulos suos ; et primo Timotheum ; secundo Epaphroditum, ibi, *Necessarium autem existimavi Epaphroditum fratrem...mittere ad vos.* Circa primum primo promittit missionem Timothei : secundo commendat eum, ibi, *Neminem enim habeo tam unanimem ;* tertio innuit tempus missionis, ibi, *Hunc igitur spero me mittere ad vos mox ut videro quae circa me sunt.* Dicit ergo : *Spero in Domino Iesu Timotheum me cito mittere ad vos.* Notandum est, quod Apostolus sic habuit fiduciam in Deo quod etiam minima attribuebat Deo : *2. Corinth. 3. 5. Non quod sufficientes simus cogitare aliquid a nobis quasi ex nobis, sed sufficientia nostra ex Deo est.* Littera est plana.

Deinde commendat eum : et primo ex caritate ad eos ; secundo ex devotione ad Apostolum, ibi, *Experimentum autem eius cognoscite.* Et sic facit bonus mediator : quia illos diligit, hunc veneratur. Item primo ponit commendationem ; secundo exponit, ibi, *Omnes enim quae sua sunt quaerunt.* Dicit ergo : Mitto ad vos Timotheum: *quia neminem habeo tam unanimem*, scilicet in profectum vestrum : *Psalm. 67. 7. Inhabitare facit unius moris in domo : qui solicitus sit : Rom. 12. 8. Qui praeest, in solicitudine: sincera affectione*, quia solum propter Deum : *2. Corinth. 2. 17. Ex sinceritate, sicut ex Deo, coram Deo, in Christo loquimur.* Ratio autem quare *neminem habeo tam unanimem*, est, quia *omnes quae sua sunt quaerunt, non quae Iesu Christi*, idest non quae ad salutem proximorum sunt, et ad honorem Dei, quaerunt ; sed quae ad lucrum, et gloriam, et quae sua sunt.

Sed numquid Lucas, et Epaphroditus, et alii qui erant cum Apostolo, quaerebant quae sua sunt ? Respondeo. Dicendum est, quod in societate Apostoli plures erant qui hoc quaerebant, qui et deseruerunt eum: *2. Timoth. 4. 9. Demas enim me dereliquit, diligens saeculum, et abiit Thessalonicam, Crescens in Galatiam, Titus in Dalmatiam, Lucas est mecum solus.* Sed consuetudo est quod aliquando Scriptura loquitur de nonnullis sicut de omnibus : *Hier. 6. 13. A minori quippe usque ad maiorem omnes avaritiae student, et*

a propheta usque ad sacerdotem cuncti faciunt dolum. Et ideo est distributio accommodata.

Et si vultis scire quomodo se habet ad me ; respondeo : *Experimentum autem eius cognoscite , quoniam sicut patri filius, mecum servivit in Evangelio* , idest quasi esset specialis filius: *1. Cor. 4. 17. Ideo misi ad vos Timotheum, qui est filius meus carissimus, et fidelis in Domino. Hunc ergo* sic solicitum pro vobis, sic mihi carum, *spero me mittere ad vos.*

Sed quare non statim ? Et sciendum, quod aliter est de Christo , et de aliis sanctis. In Christo enim est plenitudo gratiarum, unde habuit semper notitiam omnium ; non sic alii sancti. Unde Apostolus praevidebat aliqua de futuris circa se, aliqua ignorabat: et sic non revelatum erat sibi an deberet liberari de vinculis ; et ideo dicit : *Mox ut videro quae circa me sunt :* quia si detur facultas, personaliter veniam ; et ideo *confido in Domino, quoniam et ipse veniam ad vos cito.* Sed liberatus a vinculis non fuit : *Psalm. 17. 29. Quoniam tu illuminas lucernam meam, Domine, Deus meus illumina tenebras meas.* Semper enim aliquid tenebrosum est in sanctis.

Deinde cum dicit , *Necessarium autem existimavi Epaphroditum fratrem.... mittere ad vos* , proponit in exemplum alium suum discipulum, scilicet Epaphroditum : et primo describit ipsum; secundo ostendit quomodo suscipiatur, ibi, *Excipite itaque illum cum omni gaudio in Domino.* Circa primum duo facit: quia primo commendat eum ; secundo ostendit causam missionis, ibi, *Quoniam quidem omnes vos desiderabat;* tertio eam exponit, ibi, *Nam et infirmatus est usque ad mortem.* Dicit ergo : *Necessarium autem existimavi Epaphroditum fratrem, et cooperatorem, et commilitonem meum , vestrum autem Apostolum , et ministrum necessitatis meae mittere ad vos.* Nominat autem eum *fratrem*, propter fidem : *Matth. 23. 8. Omnes vos fratres estis : cooperatorem*, scilicet in labore praedicationis : *Proverb. 18. 19. Frater qui iuvatur a fratre, quasi civitas firma: et commilitonem meum*, quia simul passi tribulationem : *2. Timoth. 2. 3. Labora sicut bonus miles Christi Iesu : Apostolum*, idest doctorem. Hic fuit Episcopus Philippensium, et missus ab eis, ut serviret Apostolo ; et ideo dicit , *Ministrum necessitatis meae: Infra 4. 18. Repletus sum acceptis ab Epaphrodito, quem misistis in odorem suavitatis, hostiam acceptam, placentem Deo.* Sed quare ? Ad satisfaciendum desiderio , quo desiderio *desiderabat* videre *vos : Rom. 1. 11. Desidero enim vos videre.* Item ad subveniendum suae tristitiae, quia tristis erat de vestra tristitia, quam conceperatis , quando audistis eum infirmari. Et exponit causam, dicens *: Nam et infirmatus est usque ad mortem*, scilicet secundum iudicium medicorum ; non autem secundum providentiam divinam, sed ad honorem Dei: *Ioan. 11. 4. Infirmitas haec non est ad mortem, sed pro gloria Dei.* Ideo sequitur: *Sed Deus misertus est eius: Psalm. 6. 3. Miserere mei, Domine, quoniam infirmus sum. Et non solum eius , verum etiam et mei:* quia tristitiam temporalem, et naturalem habuit de afflictionibus suis; sicut et Christus legitur aliquando habuisse.

Consequenter concludit missionem ; et patet littera : et primo ostendit quomodo recipiatur ; secundo huius causam. Recipiendus est honorifice in Domino , cuius est minister : *Galat. 4. 14. Sicut angelum Dei excepistis me, sicut Christum Iesum : 1. Timoth. 5. 17. Qui bene praesunt presbyteri, duplici honore digni habeantur; maxime qui laborant in verbo , et doctrina.* Et hoc *quoniam propter opus Christi* , idest propter Deum, et salutem fidelium, *usque ad mortem accessit: Ioan. 15. 13. Maiorem caritatem nemo habet ut animam suam ponat quis pro amicis suis : tradens animam suam: Ioan. 10. 11. Bonus pastor animam suam ponit pro ovibus suis.* Et hoc *ut impleret id quod ex vobis deerat*, quod vos personaliter non potuistis, *circa meum obsequium.*

CAPITIS TERTII

LECTIO PRIMA

De cetero , fratres mei , gaudete in Domino. Eadem vobis scribere, mihi quidem non pigrum, vobis autem necessarium. Videte canes, videte malos operarios , videte concisionem. Nos enim sumus circumcisio , qui spiritu servimus Deo , et gloriamur in Christo Iesu, et non in carne fiduciam habentes ; quamquam ego habeo confidentiam et in carne. Si quis alius videtur confidere in carne , ego magis, circumcisus octavo die, ex genere Israel , de tribu Beniamin , Hebraeus ex Hebraeis, secundum legem pharisaeus, secundum aemulationem persequens Ecclesiam Dei , secundum iustitiam quae in lege est , conversatus sine querela. Sed quae mihi fuerunt lucra, haec arbitratus sum propter Christum detrimenta. Verumtamen existimo omnia detrimentum esse propter eminentem scientiam Iesu Christi Domini mei , propter quem omnia detrimentum feci , et arbitror ut stercora, ut Christum lucrifaciam, et inveniar in illo.

Proposuit exempla quae sequi deberent ; hic ostendit quorum exempla debent vitare ; et circa hoc tria facit : quia primo praemittit quos vitare debent ; secundo exemplum vitandi per conversionem sanctorum, ibi , *Nos enim sumus circumcisio ;* tertio inducit ad vitandum eos quos illi reputabant imitabiles, ibi, *Imitatores mei estote.* Iterum prima pars dividitur in tres particulas : quia primo praemittit finem huius doctrinae ; secundo scribendi necessitatem, ibi, *Eadem vobis scribere, mihi quidem non pigrum, vobis autem necessarium;* tertio necessitatis rationem, ibi, *Videte canes , videte malos operarios.* Intentio admonitionis est removere fideles Gentes a legalibus, ad quae quidam eos inducebant : et ideo dicit : *O fratres!*, scilicet per fidem, *de cetero* , idest postquam vos monui , ut supra, *gaudete in Domino* tantum, non in legalibus observantiis: *Habac. 3. 18. Ego autem in Domino gaudebo, et exultabo in Deo Iesu meo.* Et hoc, quia *eadem* quae dixi in praesentia, *non est mihi pigrum vobis scribere* in absentia. Verba enim de facili transeunt , sed scripta manent : *Eccli. 38. 25. Sapientiam scribe in tempore vacuitatis , et qui minoratur*

actu, sapientiam percipiet : Iudae 1. 5. Omnem solicitudinem faciens scribendi vobis de communi vestra salute, necesse habui scribere vobis : Rom. 15. 15. Audacius scripsi vobis, fratres, ex parte, tamquam in memoriam vos reducens. Et causa huius necessitatis est, quia instant seductores ; et ideo oportet instantius veritatem scribere : unde dicit: *Videte*, idest observate, *canes, videte malos operarios.* Et tria de his dicit, scilicet saevitiam cordis irrationabilem; unde dicit, *Canes.* Glossa : *Natura canis est ut statim ex ira latrent, non ex ratione, sed ex consuetudine.* Sic et illi : *Isa. 56. 11. Canes impudentissimi nescierunt saturitatem ; ipsi pastores nesciverunt intelligentiam, omnes in viam suam declinaverunt : Apocal. ult. 15. Foris canes, et venefici, et impudici etc.* Secundo perversae doctrinae seminationem, ibi, *Malos operarios :* quia non fideliter in vinea Domini laborant, nec bonum semen in agro mittunt : *Matth. 13. 28. Inimicus homo hoc fecit : 2. Timoth. 2. 15. Cura teipsum probabilem exhibere Deo, operarium inconfusibilem, recte tractantem verbum veritatis.* Tertio dissensionis, ibi, *Concisionem* : et hoc verbo utitur in eorum sugillationem : praedicant enim circumcisionem, quae non potest stare cum gratia Christi : *Galat. 5. 2. Si circumcidamini, Christus nihil vobis proderit.* Unde alludens vocabulo, dicit, *Concisionem*, quasi non circumcisionem, sed concisionem habeant.

Deinde cum dicit, *Nos autem sumus circumcisio*, ostendit quomodo vitentur a sanctis: et primo quomodo ab omnibus; secundo quomodo ab ipso, ibi, *Quamquam ego habeam confidentiam et in carne.* Dicit ergo: Ego dico, quod illi sunt concisio, sed nos vera circumcisio, *qui servimus Deo.* Est autem duplex circumcisio, scilicet corporalis, et spiritualis: *Roman. 2. 28. Non enim qui in manifesto, Iudaeus est, neque quae in manifesto in carne, est circumcisio, sed qui in abscondito Iudaeus est; et circumcisio cordis in spiritu, non littera: cuius laus non ex hominibus, sed ex Deo est.* Circumcisio enim carnis est quae est de superfluo carnis; sed circumcisio spiritus per quam Spiritus sanctus abscindit superfluas interiores concupiscentias. Et ideo dicit : *Nos sumus circumcisio, qui spiritu servimus Deo*, idest qui interius circumcidit nos Deo : *Roman. 1. 9. Testis enim est mihi Deus, cui servio in spiritu meo in Evangelio Filii eius: 1. Corint. 14. 15. Psallam spiritu, psallam et mente ; orabo spiritu, orabo et mente.* Data est autem circumcisio, ut ostenditur *Rom 4.* ut signum fidei Abrahae ostenderetur, ut scilicet eius fides ostenderetur vera, quae fuit fides de futuro semine : *Galat. 3. 16. Abrahae dictae sunt promissiones, et semini eius.* Est ergo circumcisio signum fidei Abrahae de Christo. Ille ergo circumciditur qui interius per Spiritum sanctum renovatur in Christo, qui est veritas circumcisionis: *Coloss. 2. 11. Circumcisi estis circumcisione non manufacta, in expoliatione corporis carnis ; sed in circumcisione Christi. Et non habentes fiduciam in carne*, idest in carnali circumcisione: quia, ut dicitur *Ioan. 6. 64. Spiritus est qui vivificat, caro autem non prodest quidquam.* Sumitur autem caro aliquando in nobis pro carnali concupiscentia, quandoque pro carnis cura, et quandoque pro carnali observantia : et utrumque debemus circumcidere, nec in eis gloriari.

Deinde cum dicit, *Quamquam ego habeam confidentiam et in carne*, ponit exemplum proprium : et primo praemittit eminentiam suam quam habebat in statu legali ; secundo ostendit quomodo eam contempsit, ibi, *Sed quae mihi fuerunt lucra, haec arbitratus sum propter Christum detrimenta.* Primum proponit primo in generali ; secundo explicat per partes, ibi, *Circumcisus octavo die etc.* Circa primum duo facit : quia primo ostendit fiduciam quam habere potuit in legalibus, dicens : Non debemus habere fiduciam in legalibus ; *quamquam habeam confidentiam et in carne*, idest possem habere, si vellem : quia *in quo quis audet, in insipientia dico, audeo et ego*, ut dicitur *2. Corinth. 11. 21.* Et hoc etiam excellentius, quia ego magis : *2. Corinth. 11. 23. Ut minus sapiens dico, plus ego.* Et hoc totum adducit, ut efficacius destruat observationes legales. Multi enim contemnunt quae nesciunt, vel non habent ; et hoc non valet ; sed tunc quando aliquis habet, et contemnit, et non gloriatur in eis. Sic si Apostolus non habuisset locum in statu legalium, poterat dici, quod ideo ad statum Evangelii venit. Et ideo ostendit per hoc eminentiam suam in statu illo: et primo quantum ad genus ; secundo quantum ad conversationem, ibi, *Secundum legem pharisaeus.* Quantum ad primum tripliciter. Quantum ad generis sacramentum, quia *circumcisus octavo die : Gen. 17. 11. Ut sit signum foederis inter me et vos.* Et dicit, *Octavo die*, quia haec erat differentia inter proselytos, et eos qui erant de genere Abrahae : quia illi non octava die, sed iam adulti, quando convertebantur ; sed isti secundum legem octava die: *Gen. 17. 12. Infans octo dierum circumcidetur ex vobis.* Sic ergo non ut proselytus, sed ut vere Israelita fuit. Secundo quantum ad ipsum genus ; et primo quantum ad gentem, cum dicit, *Ex genere Israel.* Ex Abraham enim duae gentes descenderunt : una per Isaac, et alia per Ismael. De primo duae: una per Esau, et alia per Iacob. Sed duae, scilicet quae ex Esau, et Ismaelitae, non sunt consecutae haereditatem ; sed solus Iacob, qui et Israel. Ideo dicit, *Ex genere Israel : 2. Corinth. 11. 22. Israelitae sunt, et ego.* Item quantum ad tribum : quia in tribu Israel erant quidam de ancillis, scilicet de Bala, et Zelpha ; quidam de liberis, scilicet Lia, et Rachel : et inter istos quaedam semper erant in cultu Dei, scilicet Levi, Iuda, et Beniamin; aliae tempore Hieroboam conversae sunt ad idola. Et ideo tribus Beniamin privilegiata erat : quia perseverabat in fide, et dilectione uxoris, et in ea templum : *Deut. 33. 12. Beniamin amantissimus Domini habitabit confidenter in eo ; quasi in thalamo tota die morabitur, et inter humeros illius requiescet: Gen. 49. 27. Beniamin lupus rapax : mane comedet praedam, et vespere dividet spolia :* quo figurabatur Paulus, qui fuit quandoque contra Ecclesiam. Tertio quantum ad nomen, et linguam, cum dicit, *Hebraeus.* Aliqui dicunt, quod Hebraeus dicitur ab Abraham; et hoc dicit Augustinus ; sed postea retractat. Sed dicitur ab Heber, de quo *Gen. 11.* Quod autem non ab Abraham, patet : quia etiam Abraham dicitur Hebraeus : *Gen. 14. 13. Nuntiavit Abrahae Hebraeo.* Dicit Glossa *super Gen. 11.* quod tempore Heber divisum est labium gentium omnium ; et illa lingua quae prius erat,

remansit in familia Heber, et in cultu unius Dei, et inter omnes Hebraeos. Natus est etiam ex parentibus Hebraeis; et ideo dicit, *Ex Hebraeis.*

Deinde ostendit suam eminentiam quoad conversationem: et primo quantum ad sectam, cum dicit, *Secundum legem pharisaeus.* Apud Iudaeos siquidem erant tres sectae, scilicet pharisaeorum, sadduceorum, et hessaeorum. Sed pharisaei magis ad veritatem accedebant: quia sadducaei negabant resurrectionem, neque credebant esse angelos, neque spiritus; pharisaei autem utrumque confitentur, ut dicitur *Act. 23.* Et ideo in hoc commendabilior est secta pharisaeorum. Quomodo autem pharisaeus fuerit, dicitur *Act. 26. 5. Quoniam secundum certissimam sectam nostrae religionis vixi pharisaeus.* Secundo quantum ad aemulationem quam habuerunt Iudaei, licet non secundum scientiam, in persequendo Christianos: ideo dicit: *Persequens Ecclesiam Dei: Galat. 1. 23. Qui persequebatur nos aliquando, nunc autem evangelizat fidem, quam aliquando expugnabat:* et *Act. 26. 9. Et ego quidem existimaveram me adversus nomen Iesu Nazareni debere multa contraria agere: quod et feci Hierosolymis, et multos sanctorum ego in carceribus inclusi, a principibus sacerdotum potestate accepta: 1. Cor. 15. 9. Non sum dignus vocari Apostolus, quoniam persecutus sum Ecclesiam Dei.* Tertio quantum ad innocentiam conversationis: ideo dicit: *Secundum iustitiam quae in lege est, conversatus sine querela.* Haec iustitia consistit in exterioribus; sed iustitia fidei est cordis: *Act. 15. 9. Fide purificans corda eorum.* Nam quantum ad iustitiam exteriorem Apostolus innocenter vixit; et ideo dicit, *Sine querela.* Non autem ait, Sine peccato: quia querela est peccatum scandali proximorum in his quae sunt exteriora: *Luc. 1. 6. Incedentes in omnibus mandatis, et iustificationibus Domini sine querela.* Et ideo non est contrarium quod dicitur *Ephes. 2. 3. In quibus et nos ambulavimus:* quia veram iustitiam fidei, quae facit hominem purum, tunc non habuit, sed solum legis.

Deinde cum dicit, *Sed quae mihi fuerunt lucra, haec arbitratus sum propter Christum detrimenta,* ostendit contemptum suae eminentiae in legalibus: et primo ostendit propter quid legalia contempsit in generali; secundo in speciali, ibi, *Verumtamen existimo omnia detrimentum esse propter eminentem scientiam Iesu Christi Domini mei.* Dicit ergo: Haec *quae fuerunt mihi lucra,* idest reputabam magna, scilicet quod pharisaeus etc, haec *sum arbitratus propter Christum* mihi *detrimenta*, idest reputo quod sunt mihi in detrimentum. Legales enim observantiae, quae tempore legis erant efficaces, post Christum factae sunt noxiae; et ideo dicit, *Detrimenta.* Et finis huius est Christus; et ideo dicit, *Propter Christum.* Et exponit: quia primo propter Christum cognoscendum; secundo propter Christum adipiscendum. Quantum ad primum dicit: *Verumtamen existimo omnia detrimenta esse.* Verum est, si eis inniteretur. Et hoc quod aliquando feci, reputo mihi detrimentum; et hoc propter desiderium rectae scientiae Christi Domini mei: *1. Corinth. 2. 2. Nihil reputavi me scire nisi Iesum Christum, et hunc crucifixum.* Et hoc *propter eminentem scientiam Iesu Christi Domini mei:* quia haec superat omnes alias scientias. Nihil enim melius potest sciri quam Verbum Dei, *in quo sunt omnes thesauri sapientiae, et scientiae absconditi, Coloss. 2. 3.* Quantum ad secundum dicit: *Propter quem omnia detrimentum feci:* et primo ostendit quod propter Christum adipiscendum contempsit legalia; secundo ostendit quod possit Christum adipisci, ibi, *Non habens meam iustitiam quae ex lege est.* Dicit ergo: *Omnia detrimentum feci,* habendo me ad ea sicut ad detrimentum, et vilia; et hoc *ut Christum lucrifaciam*, idest adipiscar ipsum, et adiungar ei per caritatem.

LECTIO II.

Non habens meam iustitiam, quae ex lege est, sed illam quae ex fide est Christi Iesu: quae ex Deo est iustitia in fide, ad cognoscendum illum, et virtutem resurrectionis eius, et societatem passionis illius, configuratus morti eius, si quo modo occurram ad resurrectionem quae est ex mortuis. Non quod iam acceperim, aut iam perfectus sim; sequor autem si quo modo comprehendam, in quo et comprehensus sum a Christo Iesu. Fratres, ego me non arbitror comprehendisse. Unum autem, quae quidem retro sunt obliviscens, ad ea vero quae sunt priora extendens meipsum, ad destinatum persequor bravium supernae vocationis Dei in Christo Iesu.

Ostendit supra, se praeterita lucra contemnere propter Christum, et ostendit quod intendebat Christum cognoscere, et Christum lucrari; et hoc intendit hic specialiter exponere: et primo quomodo desiderat Christum lucrari, et inveniri in eo per iustitiam; secundo per passionis tolerantiam, ibi, *Configuratus morti eius.* Circa primum primo ostendit quae sit iustitia quam dereliquit; secundo quae sit quam quaerit, ibi, *Sed illam quae ex fide est Christi Iesu.*

Sciendum est autem, quod iustitia quandoque sumitur ut est specialis virtus, per quam homo ponit rectitudinem in his quae sunt ad communem convictum, et secundum quod est in his directiva: nam temperantia est circa interiores passiones; iustitia autem est ad alterum. Alio modo iustitia dicitur virtus generalis, secundum quod homo servat legem propter bonum commune; et hoc modo frequenter in Scriptura sacra ponitur pro observantia divinae legis: *Psal. 118. 121. Feci iudicium, et iustitiam*, idest legem; quam servabat ex amore, quasi motus ex se: et sic est virtus; non autem si alio modo, idest ex aliqua exteriori causa, scilicet vel propter lucra, vel propter poenas, etsi observatio ei displiceat. Et secundum hoc est duplex modus iustitiae. Unus est iustitiae moralis, alius est iustitiae legalis, per quam legem non ex amore, sed timore servat. Et ideo dicit: *Non habens meam iustitiam, quae ex lege est:* quia, ut dicit Augustinus, *brevis differentia legis, et Evangelii est amor, et timor: Rom. 8. 15. Non accepistis spiritum servitutis iterum in timore; sed accepistis spiritum adoptionis filiorum.*

Sed si tua est, quomodo est ex lege? Respondet: Immo est mea: quia humana virtute absque habitu

gratiae interioris iustificantis facio talia opera ; sed ex lege est, sicut a docente. Vel mea est, quod praesumo per me eam servare : *Rom. 10. 5. Moyses enim scripsit, quoniam iustitiam quae ex lege est qui fecerit homo, vivet in ea.*

De hac iustitia, quam quaerit, tria dicit, scilicet modum adipiscendi, actorem, et fructum. Modus est, quia non adipiscitur nisi ex fide Christi : *Rom. 5. 1. Iustificati igitur ex fide, pacem habeamus ad Deum per Dominum nostrum Iesum Christum: Rom. 3. 22. Iustitia autem Dei per fidem Iesu Christi in omnes, et super omnes qui credunt in eum.* Actor autem est Deus, et non homo: *Rom. 8. 5. Deus qui iustificat: Ibid. 4. 5. Credenti autem in eum qui iustificat impium, reputatur fides eius ad iustitiam, secundum propositum gratiae Dei.* Et ideo dicit : *Quae ex Deo est iustitia in fide : Act. 5. 32. Et Spiritus sanctus quem dedit Deus omnibus obedientibus sibi.* Fructus est cognitio eius, et virtus resurrectionis eius ; et societas sanctorum eius : et de huiusmodi, secundum duplicem cognitionem, potest dupliciter agi. Uno modo exponendo de cognitione viae ; et sic oportet tria cognoscere de eo. Primo eius personam, scilicet quod est verus Deus, et verus homo : et ideo dicit : *Ad cognoscendum illum: Ioan. 14. 9. Tanto tempore vobiscum sum, et non cognovistis me? Philippe, qui videt me, videt et Patrem.* Secundo gloriam resurrectionis eius : unde dicit : *Et virtutem resurrectionis*, idest resurrectionem virtuosam factam propria virtute. Tertio qualiter eum imitentur, ibi, *Et societatem*, scilicet ut ei sociemur in passione : *1. Petr. 2. 12. Christus passus est pro nobis, vobis relinquens exemplum, ut sequamini vestigia eius.* Secundo de cognitione experimentali : et incipit a posteriori, quod est ultimum in executione, et primum in intentione. Primum est agnitio Dei per essentiam, ad quam ducit fides : *Hier. 31. 34. Omnes cognoscent me, a minimo eorum usque ad maximum, dicit Dominus.* Et ideo dicit : *Ad cognoscendum illum.* Secundo quia non solum anima glorificatur, sed ex hoc etiam corpus erit gloriosum ; ideo dicit : *Et virtutem resurrectionis eius*, scilicet ex qua resurgemus : *1. Corin. 15. 17. Si Christus non resurrexit, vana est fides nostra.* Tertio societatem : quia per experientiam habebimus quantum valeat societas passionis eius: *1. Corinth. 1. 9. Fidelis autem Deus, per quem vocati estis in societatem Filii eius Iesu Christi Domini nostri.*

Deinde cum dicit, *Configuratus morti eius*, ostendit quomodo velit lucrari, et inveniri in eo per tolerantiam passionis : et primo ponit tolerantiam; secundo fructum, ibi, *Si quo modo occurram ad resurrectionem.* Dicit ergo : Inveniar non solum habens iustitiam, sed configuratus morti eius, ut patiar propter iustitiam, et veritatem, sicut Christus : *Galat. ult. 17. Ego enim stigmata Domini Iesu in corpore meo porto.* Fructus vero est, *si quo modo occurram ad resurrectionem quae est ex mortuis.* Ex passionibus enim hic toleratis homo pervenit ad gloriam : *Rom. 6. 5. Si enim complantati facti sumus similitudini mortis eius, simul et resurrectionis erimus: 2. Timoth. 2. 11. Si commortui sumus, et convivemus, et sustinemus, et conregnabimus: Rom. 8. 17. Si tamen compatimur, ut et conglorificemur.* Et dicit, *Si quo modo*, propter difficultatem, arduitatem, et laborem: *Matth. 7. 14. Arcta est via quae ducit ad vitam, et pauci sunt qui inveniunt eam: Amos 4. 12. Praeparare in occursum Dei tui, Israel.* Christus enim surrexit per potentiam propriam ; homo autem non propria potestate, sed gratia Dei : *Rom. 8. 11. Qui suscitavit Iesum Christum a mortuis, vivificabit et mortalia corpora vestra, propter inhabitantem Spiritum eius in vobis.* Vel potest intelligi de occursu sanctorum, quando occurrent Christo descendenti de caelo ad iudicium.

Deinde cum dicit, *Non quod iam acceperim, aut iam perfectus sim*, ostendit quomodo differtur suum desiderium : et primo ostendit quid de se sentit ; secundo hortatur alios ut idem de se sentiant, ibi, *Quicumque ergo perfecti sumus, hoc sentiamus.* Iterum prima in duas : quia primo ostendit quomodo deficit a perfectione intenta ; secundo hoc exponit, ibi, *Fratres, ego me non arbitror comprehendisse.* Circa primum duo facit. Primo ostendit se non pervenisse ad perfectionem ; secundo quod ad eam tendit, ibi, *Sequor autem si quo modo comprehendam.* Tendens in illud, duo intendit, scilicet adipisci quaesitum, et frui illo : frustra enim quaereret, si non eo frueretur, et inhaereret ; et ideo dicit : *Non quod iam acceperim*, scilicet gloriam quam quaero : *Sap. 5. 7. Accipient regnum decoris, et diadema speciei de manu Dei sui : aut iam perfectus sim : 1. Corin. 13. 10. Cum venerit quod perfectum est, evacuabitur quod ex parte est.*

Sed contra. *Estote perfecti Matth. 5. 48.* et *Genes. 17. 1. Esto perfectus.* Respondeo. Dicendum est, quod duplex est perfectio, scilicet patriae, et viae. Perfectio namque hominis consistit in hoc quod adhaereat Deo per caritatem: quia unumquodque est perfectum secundum modum quo adhaeret suae perfectioni. Anima autem potest adhaerere Deo dupliciter. Uno modo perfecte, ut totam actionem suam referat in Deum actualiter, et cognoscat, ut cognoscibilis est ; et haec est patriae. Sed inhaesio viae est duplex. Una de necessitate salutis, ad quam omnes tenentur, scilicet ut in nullo cor suum quis applicet ad id quod est contra Deum, sed habitualiter referat totam vitam in eum ; et isto modo dicit Dominus *Matth. 22. 37. Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, et in tota anima tua, et in tota mente tua*, ut *Deut. 6.* Alia est supererogationis, quando quis ultra communem statum inhaeret Deo ; quod fit removendo cor a temporalibus ; et sic magis appropinquat ad patriam: quia quanto deficit cupiditas, tanto plus crescit caritas. Quod ergo hic dicitur, intelligitur de perfectione patriae.

Deinde cum dicit, *Sequor autem, si quo modo comprehendam*, ostendit conatum ad eam, dicens, *Sequor*, scilicet Christum: *Ioan. 8. 12. Qui sequitur me, non ambulat in tenebris, sed habebit lumen vitae : ibid. 10. 27. Oves meae vocem meam audiunt...et sequuntur me.* Et hoc, *si quo modo comprehendam: 1. Corinth. 9. 14. Sic currite ut comprehendatis.*

Sed contra : quia Deus est incomprehensibilis : quia *Hier. 31. 37.* dicitur : *Si mensurari potuerint caeli desursum, et investigari fundamenta terrae deorsum, et ego abiiciam universum semen Israel.*

Respondeo. Dicendum est, quod comprehendere, uno modo est includere, sicut domus comprehendit nos ; alio modo idem est quod attingere, et tenere. Primo ergo modo est incomprehensibilis : quia non potest in-

cludi in intellectu creato, cum sit simplicissimus : quia non perfecte vides eum, nec amas, sicut est visibilis, et amabilis ; sicut qui nescit demonstrationem, nescit demonstrative, sed opinative. Deus autem perfecte seipsum cognoscit, ut cognoscibilis est. Cuius ratio est, quia res cognoscitur secundum modum sui esse et veritatis. Deus autem lux est, et veritas infinita; sed nostrum lumen est finitum : et ideo dicit : *Sequor, si quo modo comprehendam*, hoc intelligendo secundo modo, scilicet attingendo : *Cant. 3. 4. Tenui eum, nec dimittam. In quo et comprehensus sum.* Quod tripliciter intelligitur. Nam tota gloria est in dicta Dei comprehensione, ut scilicet Deus sit praesens animae nostrae. Sed non omnes habent aequalem beatitudinem : quia quidam clarius vident, sicut etiam quidam ardentius amabunt, et plus gaudebunt. Unde quilibet habebit certam mensuram, et hoc ex praedestinatione divina : et ideo dicit : *In quo et comprehensus sum ;* quasi dicat : In tali mensura intendo comprehendere, secundum quod mihi dispositum est a Christo. Vel *sequor ut comprehendam*, sicut *comprehensus sum ;* quasi dicat : Ut videam sicut ipse me videt : *1. Ioan. 3. 2. Videbimus eum sicuti est*, idest non per similitudinem, sed per essentiam. Vel *comprehendam*, videndo Christum gloriosum, *in quo comprehensus sum*, idest in illa gloria, qua apparuit quando conversus sum.

Deinde cum dicit, *Fratres, ego me non arbitror comprehendisse*, exponit quae dixerat : et primo de defectu perfectionis ; secundo de sequela, ibi, *Unum autem, quae quidem retro sunt obliviscens, ad ea vero quae sunt priora extendens meipsum.* Dicit ergo : *Ego me non arbitror comprehendisse* ; quasi dicat : Non sum sic superbus quod attribuam mihi quod non habeo ; sed *sequor ad destinatum.* Quod tripliciter legitur. Uno modo sic. *Unum* arbitror, scilicet quod *quae retro sunt obliviscens.... ad destinatum persequor.* Vel *non arbitror me comprehendisse*, sed *persequor unum*, scilicet, *ad destinatum bravium supernae vocationis Dei in Christo Iesu.* Vel *non arbitror me comprehendisse* illud supra : *Psal. 26. 4. Unam petit a Domino, hanc requiram.* Et tunc ostendit quid deseruit, quia vel temporalia bona, vel merita praeterita : quia non debet homo computare Deo merita praeterita. Secundo ostendit ad quid tendit, scilicet *ad ea vero quae sunt priora extendens meipsum*, idest vel quae pertinent ad fidem Christi, vel maiora merita, vel caelestia : *Psalm. 83. 7. Ascensiones in corde suo disposuit.* Et dicit, *Extendens:* qui enim aliquid vult capere, extendit se quantum potest. Sed debet cor extendere se per desiderium : *Sap. 6. 21. Concupiscentia sapientiae ducit ad regnum perpetuum.* Sed ad quid tendit ? *Ad destinatum bravium*, quod est praemium solius currentis : *1. Corinth. 9. 24. Omnes quidem currunt, sed unus accipit bravium.* Dico autem ad hoc bravium destinatum mihi a Deo, quod est *supernae vocationis Dei : Rom. 8. 30. Quos praedestinavit, hos et vocavit* : et hoc *in Christo Iesu*, idest per fidem Christi.

LECTIO III.

Quicumque ergo perfecti sumus, hoc sentiamus; et si quid aliter sapitis, et hoc vobis Deus revelabit. Verumtamen ad quod pervenimus, ut idem sapiamus, et in eadem permaneamus regula. Imitatores mei estote, fratres, et observate eos qui ita ambulant, sicut habetis formam nostram. Multi enim ambulant, quos saepe dicebam vobis, nunc autem et flens dico, inimicos crucis Christi : quorum finis interitus, quorum Deus venter est, et gloriam in confusione ipsorum, qui terrena sapiunt. Nostra autem conversatio in caelis est : unde etiam Salvatorem expectamus Dominum nostrum Iesum Christum, qui reformabit corpus humilitatis nostrae configuratum corpori claritatis suae, secundum operationem virtutis suae, qua etiam possit subiicere sibi omnia.

Supra proposuit quomodo ab ultima perfectione deficiebat ; nunc hortatur alios ad idem sentiendum : et primo ponitur exhortatio ; secundo quid ab eis necessario exigatur, ibi, *Verumtamen ad quod pervenimus, ut idem sapiamus, et in eadem permaneamus regula.* Dicit ergo : *Quicumque ergo perfecti sumus, hoc sentiamus*, scilicet quod ego sentio, scilicet quod non sum perfectus.

Quomodo ergo si perfecti sumus, sentimus, quasi non perfecti ? Respondeo. Dicendum, quod perfecti perfectione viae, sed non perfecti perfectione comprehensionis, quando scilicet tota intentio fertur actu in Deum; in via vero habitualiter, quod scilicet nihil contra Deum faciamus.

Et dicit, *Quicumque*, quia quanto quis est perfectior, tanto imperfectum se magis cognoscit : *Iob ult. 5. Auditu auris audivi te, nunc autem oculus meus videt te : idcirco ipse me reprehendo, et ago poenitentiam in favilla, et cinere: Hebr. 5. 14. Perfectorum est solidus cibus, eorum qui pro consuetudine exercitatos habent sensus ad discretionem boni, et mali.*

Et si quid aliter sapitis, et hoc vobis Deus revelabit. In Glossa quatuor modis dicitur : et primo ponuntur duo sensus magis litterales. Unus talis. Dico, quod vos sentiatis quod ego, scilicet vos esse imperfectos ; tamen *si quid aliter*, idest melius, de vobis *sapitis*, quam ego de me, hoc ipsum est vobis per revelationem divinam donatum: et quando altius est vobis revelatum aliquid quod non mihi, non contradico, sed cedo vestrae revelationi. *Verumtamen* nolo quod propter hanc revelationem ab unitate Ecclesiae discedatis, sed tencamus ex unitate illud *ad quod pervenimus, ut idem sapiamus, et in eadem permaneamus regula.* Quae unitas Ecclesiae consistit in unitate veritatis fidei, et rectitudinis bonae operationis : et utraque servanda est: *2. Corinth. ult. 11. Perfecti estote, exhortamini, idem sapite, pacem habete.* Et eadem regula bonae vitae, et operationis : *Galat. ult. 16. Quicumque hanc regulam secuti fuerint, pax super illos, et misericordia, et super Israel Dei.* Vel aliter. Dico : Etiamsi vos propter ignorantiam, vel infirmitatem aliter sapitis quam veritas habet, humiliter confiteamini, nec proterve defendatis : *Matth. 11. 25. Abscondisti haec a sapientibus, et prudentibus, et revelasti ea parvulis.* Vel aliter. Dico, quod idem sentiamus, scilicet nondum comprehendisse ; sed *si quid aliter* nunc *sapitis* quam

sapiendum sit in futuro, quia *nunc videmus in speculo, tunc autem facie ad faciem : 1. Corinth. 13. 12. Deus revelabit* in futuro: *Psalm. 28. 9. Revelabit condensa ; et in templo eius omnes dicent gloriam.* Vel aliter. Sive sapiatis hic obscure, sive in futuro manifeste, *Deus revelabit :* quia fides ex Deo est. *Verumtamen ad quod pervenimus, ut idem sapiamus, et in eadem permaneamus regula,* non mutatur.

Deinde cum dicit, *Imitatores mei estote,* inducit ad sui, et aliorum imitationem, ut caveant malos: et primo proponit intentionem; secundo rationem, ibi, *Multi enim ambulant, quos saepe dicebam vobis . . . inimicos crucis Christi.* Dicit ergo: Quia haec reputo *ut stercora, ut Christum lucrifaciam, in hoc imitatores mei estote: Ioan. 10. 3. Vocem eius audient.* Ego sum pastor, vos oves meae per imitationem : *1. Corinth. 4.* et *11. 1. Imitatores mei estote, sicut et ego Christi. Et observate,* idest diligenter considerate, *qui ita ambulant,* sicut ego. Et vos scire potestis ex regula, et doctrina mea : *1. Timoth. 4. 12. Exemplum esto fidelium in verbo, in conversatione, in caritate, in fide, in castitate : 1. Petr. 5. 3. Forma facti gregis ex animo.*

Deinde cum dicit, *Multi enim ambulant, quos saepe dicebam vobis . . . . inimicos crucis Christi,* ponitur ratio monitionis : et primo ex parte vitandorum ; secundo ex parte imitandorum, ibi, *Nostra autem conversatio in caelis est.* Ne autem haec videatur ex odio dicere, primo praemittit suam affectionem; secundo ostendit quales sunt vitandi, ibi, *Inimicos crucis Christi.* Dicit ergo: Dico, quod imitandi indigent observatione : quia quidam aliter incedunt, scilicet de malo in peius : *Psalm. 81. 5. In tenebris ambulant. Quos saepe dicebam vobis,* vobiscum praesens, *nunc autem et flens,* prae compassione, *dico : Hierem. 9. 1. Quis dabit capiti meo aquam, et oculis meis fontem lacrymarum, et plorabo die ac nocte interfectos populi mei?* Et huius rationem ostendit, dicens, *Inimicos crucis Christi :* quod describit primo ex opere ; secundo ex intentione, ibi, *Quorum Deus venter est.* Item circa primum primo proponit opus ; secundo eventum operis ostendit, ibi, *Quorum finis interitus.* Opus eorum est exercitium inimicitiae contra crucem Christi, scilicet dicentium, quod nullus potest salvari sine legalibus, in quo evacuant virtutem crucis Christi: *Galat. 2. 21. Si enim ex lege iustitia, ergo Christus gratis,* idest sine utilitate, *mortuus est : 1. Corinth. 1. 18. Verbum enim crucis pereuntibus quidem stultitia est ; his autem qui salvi fiunt, idest nobis, virtus Dei est.* Et quid eveniet? Certe nobis vita per crucem Christi, illis autem contrarium, quia incurrent mortem : unde dicit : *Quorum finis interitus,* scilicet mortis aeternae : *Iob 28. 3. Lapidem caliginis, et umbram mortis dividit torrens a populo peregrinante.* Deinde describit eos quantum ad intentionem: et primo manifestat eorum intentionem ; secundo ostendit intentionis eventum, ibi, *Et gloria in confusione ipsorum.* Dicit ergo : *Quorum Deus venter est;* quasi dicat: Ideo hoc disseminant, scilicet legalia esse observanda, propter lucrum, et gloriam propriam, ut satisfaciant ventri: *Rom. ult. 18. Domino non serviunt, sed suo ventri, et per dulces sermones, et benedictiones seducunt corda innocentium; Eccle. 6. 7. Omnis labor hominis in ore eius ; sed anima illius non implebitur.* Et dicit, *Deus,* quia proprium Dei est ut sit principium primum, et finis ultimus : unde qui pro fine habet aliquid, illud est Deus suus. Item quaerunt gloriam suam, contra illud *Ioan. 8. 50. Ego gloriam meam non quaero ; est qui quaerat, et iudicet.* Sed eventus eorum erit *in confusione : Osee 4. 7. Gloriam eorum in ignominiam commutabo. Et hoc corum qui terrena sapiunt,* idest quibus terrena placent, et ea quaerunt. Et hi confundentur, quia status eorum transit: *Rom. 8. 13. Si secundum carnem vixeritis, moriemini.* Glossa: *Quorum Deus venter est. Dei proprium est iustificare. Qui ergo in cibis iustificationem ponebant, dicebant Deum ventrem.* Item est *in confusione :* quia in confusibilibus, scilicet in circumcisione pudendorum, et occisione brutorum.

Consequenter ostendit quales sunt imitandi, ibi, *Nostra autem conversatio in caelis est :* et primo describit in eis caelestem conversationem ; secundo expectationem, ibi, *Unde etiam Salvatorem expectamus Dominum nostrum Iesum Christum;* tertio utilitatem, ibi, *Qui reformabit corpus humilitatis nostrae.* Dicit ergo : Illi terrena sapiunt, sed non est sic de nobis: quia *nostra conversatio in caelis est,* idest perficitur per contemplationem : *2. Corinth. 4. 18. Non contemplantibus nobis quae videntur, sed quae non videntur: quae enim videntur, temporalia sunt ; quae autem non videntur, aeterna sunt.* Item per affectionem, quia sola caelestia diligimus. Item per operationem, in qua est caelestis repraesentatio : *1. Corinth. 15. 49. Sicut portavimus imaginem terreni, portemus et imaginem caelestis.*

Sed quare est ibi conversatio? Quia inde expectamus optimum auxilium : *Psalm. 120. 1. Levavi oculos meos in montes, unde veniet auxilium mihi: Matt. 6. 21. Ubi est thesaurus tuus, ibi est et cor tuum.* Unde dicit : *Unde expectamus Salvatorem nostrum : Isa. 30. 18. Beati omnes qui expectant eum : Luc. 12. 36. Similes hominibus expectantibus dominum suum quando revertatur a nuptiis, ut cum venerit, et pulsaverit, confestim aperiant ei.*

Tria autem facit iste adventus. Primo communem resurrectionem : ideo dicit : *Reformabit corpus humilitatis,* idest abiectionis, quia est mortalitati subiectum : *Iob 25. 6. Homo putredo, et filius hominis vermis : 1. Corinth. 15. 24. Seminatur in corruptione, surget in incorruptione ; seminatur in ignobilitate, surget in gloria; seminatur in infirmitate, surget in virtute.* Hoc corpus sic abiectum reformabit, idest ad propriam formam reducet : *Rom. 8. 11. Qui suscitavit Iesum Christum a mortuis, vivificabit et mortalia corpora nostra, propter inhabitantem Spiritum eius in nobis.* Secundo sanctorum imitationem : ideo dicit: *Configuratum corpori claritatis suae.* Corpus siquidem Christi est glorificatum per gloriam divinitatis suae ; et hoc meruit per suam passionem. Quicumque ergo participat virtutem divinitatis per gratiam, et passionem Christi imitatur, glorificabitur : *Apoc. 3. 21. Qui vicerit, dabo ei sedere mecum in throno meo ; sicut ego vici, et sedi cum Patre meo in throno eius : 1. Ioan. 3. 2. Similes ei erimus : Matth. 13. 43. Tunc iusti fulgebunt sicut sol in regno Patris eorum.* Et hoc facit *secundum operationem*

divinitatis suae, idest per virtutem in ipso, *per quam possit subiicere sibi omnia :* omnes enim Christo subiicientur, quidam quantum ad salutem, quidam quantum ad poenam : in primis exercebit misericordiam, in secundis iustitiam : *Psalm. 8. 8. Omnia subiecisti sub pedibus eius : 1. Corinth. 15. 26. Patres subiecit omnia Filio : Ioan. 5. 19. Quaecumque Pater facit, et Filius similiter facit.*

CAPITIS QUARTI

LECTIO PRIMA

Itaque, fratres mei carissimi, et desideratissimi, gaudium meum, et corona mea, sic state in Domino, carissimi. Euchodiam rogo, et Syntychem deprecor idipsum sapere in Domino. Etiam rogo et te, germane compar, adiuva illas quae mecum laboraverunt in Evangelio cum Clemente, et ceteris adiutoribus meis, quorum nomina sunt in libro vitae. Gaudete in Domino semper, iterum dico, gaudete. Modestia vestra nota sit omnibus hominibus: Dominus enim prope est. Nihil soliciti sitis ; sed in omni oratione, et obsecratione, cum gratiarum actione, petitiones vestrae innotescant apud Deum. Et pax Dei, quae exsuperat omnem sensum, custodiat corda vestra, et intelligentias vestras in Christo Iesu. De cetero, fratres, quaecumque sunt vera, quaecumque pudica, quaecumque iusta, quaecumque sancta, quaecumque amabilia, quaecumque bonae famae ; si qua virtus, si qua laus disciplinae, haec cogitate. Quae et didicistis, et accepistis, et audistis, et vidistis in me, haec agite; et Deus pacis erit vobiscum.

Supra proposuit eis exempla sequenda; hic per admonitionem moralem ostendit qualiter se debeant habere : et primo ostendit qualiter se debeant in futurum ; secundo commendat eos de praeterito, ibi, *Gavisus sum autem in Domino vehementer.* Circa primum duo facit. Primo monet ad persistendum in iam habito ; secundo ad proficiendum in melius, ibi, *Gaudete in Domino semper.* Iterum prima dividitur in duas partes : quia primo inducit ad perseverandum in generali ; secundo ponit speciales modos ad singulares personas, ibi, *Euchodiam rogo, et Syntychem deprecor idipsum sapere in Domino.* Circa primum primo commemorat ad eos suum affectum ; secundo ponit monitionem, ibi, *Sic state in Domino, carissimi.* Affectum autem suum commendat quintupliciter. Primo secundum fidem, ostendens eos sibi dilectos : unde dicit, *Fratres*, scilicet per fidem: *Matth. 23. 8. Omnes vos fratres estis.* Secundo per caritatem, unde dicit, *Carissimi : 1. Corinth. 10. 14. Carissimi mihi.* Tertio secundum desiderium : unde dicit : *Desideratissimi: supra 1. 8. Testis est mihi Deus quomodo cupiam omnes vos in visceribus Iesu Christi.* Et dico, *Desideratissimi*, quia desidero vos, vel quia me desideratis. Quarto per gaudium : unde dicit, *Gaudium meum:* et hoc scilicet quia estis boni : *Proverb. 10. 1. Filius sapiens laetificat patrem.* Quinto per rationem gaudii : unde dicit, *Corona mea: 1. Thessal. 2. 19. Quae est enim spes nostra, aut gaudium, aut corona gloriae ? Nonne vos ?*

Deinde cum dicit, *Sic state in Domino carissimi*, ponit monitionem de perseverantia, dicens : *Sic state etc.* idest, sicut ego, perseverate ; vel sic, sicut statis. *Matth. 10. 22. Qui perseveraverit usque in finem, hic salvus erit.*

Deinde cum dicit, *Euchodiam rogo etc.* singulares monitiones ponit : et primo de concordia ; secundo de solicitudine adiutorii, ibi, *Etiam rogo et te, germane compar.* Hae duae mulieres sanctae ministrabant sanctis in civitate Philippensi : et forte erat aliqua discordia inter eas ; ideo eas ad concordiam revocat: *2. Corinth. ult. 2. Idem sapite.*

Deinde cum dicit, *Etiam rogo et te, germane compar*, quemdam rogat ut adiuvaret quasdam personas. Et dicit, *Compar*, quia socius erat praedicationis eius: *Proverb. 18. 19. Frater qui iuvatur a fratre, quasi civitas fortis. Adiuva illas quae mecum laboraverunt in Evangelio, cum Clemente, et ceteris coadiutoribus meis.* Et ad hoc rogo omnes, *quorum nomina sunt in libro vitae :* quod ponit, ne si alios non nominaret, turbarentur ; quasi dicat : Non est magnum, si non scribo omnium nomina, quia sunt scripta in meliori loco : *Matth. 5. 12. Gaudete, et exultate etc.*

Liber vitae, secundum Glossam, est praedestinatio sanctorum : et hoc est verum secundum rem ; sed differt ratione. Sciendum est autem, quod olim erat consuetudo, quod qui ordinabantur ad aliquod officium, vel dignitatem, scribebantur in matricula, sicut milites, et senatores, qui palatio conscripti erant. Omnes autem sancti praedestinati eliguntur a Deo ad magnum, scilicet ad vitam aeternam ; et haec ordinatio est praedestinatio. Conscriptio huius ordinationis dicitur liber vitae ; et haec conscriptio est in memoria divina : quia inquantum ordinat, praedestinat ; inquantum vero immobiliter scit, dicitur esse praescitio. Firma ergo notitia de praedestinatis dicitur liber vitae.

Sed numquid aliqui inde delentur ? Sciendum est, quod aliqui sunt scripti simpliciter, aliqui secundum quid. Sunt enim aliqui praedestinati a Deo ut habituri simpliciter vitam aeternam, et isti sunt scripti indelebiliter ; aliqui ut habeant vitam aeternam non in se, sed in sua causa, inquantum ordinantur ad iustitiam praesentem ; et tales dicuntur deleri de libro vitae, quando excidunt a praesenti iustitia.

Deinde cum dicit, *Gaudete in Domino semper*, hortatur eos ad proficiendum in melius : et primo ordinat eorum animum ad proficiendum in melius ; secundo actum eorum, ibi, *De cetero, fratres, quaecumque sunt vera, quaecumque pudica....haec cogitate.* Animum autem ordinat tripliciter : et primo quantum ad spirituale gaudium ; secundo quantum ad spiritualem quietem, ibi, *Nihil soliciti sitis ;* tertio quantum ad pacem, ibi, *Et pax Dei...custodiat corda vestra.* Circa primum primo describit quale debeat esse nostrum gaudium ; secundo ostendit gaudii causam, ibi, *Dominus enim prope est.* Necessarium est enim cuilibet volenti proficere quod habeat spirituale gaudium : *Prov.*

17. 22. Animus gaudens aetatem floridam facit. Conditiones autem quatuor veri gaudii tangit Apostolus: et primo quod debet esse rectum, quod est quando est de proprio bono hominis, quod non est quid creatum, sed Deus: *Psalm. 72. 27. Mihi adhaerere Deo bonum est; ponere in Domino Deo spem meam.* Tunc autem rectum est quando in Domino: ideo dicit, *In Domino. Nehemiae 8. 10. Gaudium Domini est fortitudo vestra.* Item continuum: unde dicit, *Semper: 1. Thessal. ult. 16. Semper gaudete:* quod fit quando non interrumpitur peccato: tunc enim est continuum. Aliquando vero interrumpitur per tristitiam temporalem, quod significat imperfectionem gaudii. Cum enim quis perfecte gaudet, non interrumpitur eius gaudium, quia parum curat de re parum durante; et ideo dicit, *Semper.* Item multiplicatum debet esse: si enim gaudes de Deo, imminet tibi gaudere de eius incarnatione: *Luc. 2. 10. Evangelizo vobis gaudium magnum, quia natus est vobis hodie Salvator.* Item ut gaudeas de actione: *Prov. 21. 15. Gaudium est iusto facere iudicium.* Imminet etiam tibi gaudium de contemplatione: *Sap. 8. 16. Non habet amaritudinem conversatio illius.* Item si gaudes de bono proprio, imminet tibi gaudere similiter de bono aliorum. Item si de praesenti, imminet etiam de futuro; et ideo dicit: *Iterum dico, gaudete.* Item debet esse moderatum, ne scilicet effluat per voluptates, sicut facit gaudium mundi: et ideo dicit: *Modestia vestra nota sit omnibus hominibus;* quasi dicat: Ita sit moderatum gaudium vestrum quod non vertatur in dissolutionem: *Iudith ult. 24. Populus erat iucundus secundum faciem sanctorum: Prov. 12. 11. Qui suavis est, vivit in moderationibus.* Et dicit: *Nota sit omnibus hominibus*; quasi dicat: Vita vestra sic moderata sit in exterioribus, ut nullius offendat aspectum: impediret enim conversationem vestram.

Deinde cum dicit, *Dominus enim prope est,* tangitur causa gaudii. Homo enim gaudet de propinquitate amici. Dominus quidem prope est praesentia maiestatis: *Act. 17. 27. Non longe est ab unoquoque.* Item est prope propinquitate carnis: *Ephes. 2. 13. Qui eratis longe, facti estis prope.* Item est prope per inhabitantem gratiam: *Iac. 4. 8. Appropinquate Deo, et appropinquabit vobis.* Item per exauditionis clementiam: *Psal. 144. 18. Prope est Dominus invocantibus eum.* Item ad remunerandum: *Isa. 14. 1. Prope est ut veniat tempus eius, et dies eius non elongabuntur.*

Deinde cum dicit, *Nihil soliciti sitis,* ostendit quod mens nostra debet esse quieta: et primo ostendit superfluam solicitudinem; secundo ostendit quid loco eius in mente succedat, ibi, *Sed in omni oratione et obsecratione, cum gratiarum actione, petitiones vestrae innotescant apud Deum.* Et satis convenienter subdit, *Nihil soliciti sitis,* ad hoc quod dixerat, *Dominus prope est;* quasi dicat: Ipse omnia tribuet: unde non necesse est quod sitis soliciti: *Matth. 6. 25. Ne soliciti sitis animae vestrae quid manducetis, neque corpori vestro quid induamini.*

Sed contra: quia dicitur *Roman. 12. 8. Qui praeest, in solicitudine.* Respondeo. Dicendum est, quod solicitudo quandoque importat diligentiam quaerendi quid deest; et hoc est commendabile, et opponitur negligentiae: quandoque anxietatem animi cum defectu spei, et timore de obtinendo id circa quod solicitatur; et hanc prohibet Dominus *Matth. 6.* et hic Apostolus: quia non debet desperare quin Dominus det necessaria. Sed loco solicitudinis debemus habere recursum ad Deum: *1. Pet. ult. 7. Omnem solicitudinem proiicientes in eum, quoniam ipsi est cura de vobis.* Et hoc fit orando; et ideo dicit: *Sed in omni oratione . . . petitiones vestrae innotescant apud Deum.*

Et convenienter postquam dixit, *Dominus prope est,* subdit de petitione: novo enim Domino venienti porriguntur petitiones. Et ponit quatuor quae necessaria sunt in qualibet oratione. Oratio enim importat ascensum intellectus in Deum; et ideo dicit, *In omni oratione: Eccli. 35. 21. Oratio humiliantis se nubes penetrabit; et donec propinquet, non consolabitur; et non discedet donec Altissimus aspiciat.* Item debet esse cum fiducia impetrandi, et hoc ex Dei misericordia: *Dan. 9. 18. Neque enim in iustificationibus nostris prosternimus preces ante faciem tuam, sed in miserationibus tuis multis.* Et ideo dicit, *Obsecratione,* quae est contestatio per Dei gratiam, et eius sanctitatem; et ideo se humiliantis est: *Prov. 17. 23. Cum obsecratione loquitur pauper.* Et hoc fit cum dicimus: Per passionem, et crucem tuam etc. Quia vero ingratus de beneficiis acceptis indignus est ut alia accipiat; ideo subdit, *Cum gratiarum actione: 1. Thess. ult. 17. In omnibus gratias agite.* Et tunc proponit petitionem; et ideo dicit, *Petitiones vestrae innotescant apud Deum: Matth. 7. 7. Petite, et accipietis.* Et haec quatuor, si bene consideremus, habent omnes orationes Ecclesiae. Primo enim invocatur Deus; secundo commemoratur divinum beneficium; tertio petitur beneficium; quarto ponitur obsecratio, Per Dominum nostrum etc.

Sed notandum quod dicit, *Petitiones vestrae innotescant apud Deum.* Numquid Dominus nescit hoc? Ideo hoc tripliciter exponitur in Glossa. Primo. *Innotescant,* idest adprobentur ante Deum, et appareant quasi dignae, et sanctae: *Psal. 140. 2. Dirigatur, Domine, oratio mea, sicut incensum in conspectu tuo.* Vel *innotescant* nobis ipsis, quod semper sint apud Deum; quasi dicat: Non oretis propter favorem populi: *Matth. 6. 6. Tu autem cum oraveris, intra in cubiculum tuum, et clauso ostio, ora Patrem tuum in abscondito; et Pater tuus qui videt in abscondito, reddet tibi.* Vel *innotescant* his qui sunt apud Deum, idest angelis, per quorum ministerium deferuntur Deo, non quasi ignoranti, sed quia intercedunt pro nobis: *Apoc. 8. 4. Ascendit fumus incensorum de orationibus sanctorum de manu angeli coram Deo.*

Deinde cum dicit, *Et pax Dei...custodiat corda vestra,* ordinat animum quantum ad pacem, per illa supradicta dispositum: et hanc per modum orantis optat. Pax, secundum Augustinum, est tranquillitas ordinis: perturbatio enim ordinis est destructio pacis. Haec ordinis tranquillitas tripliciter consideratur. Primo prout est in principio ordinis, scilicet in Deo: *Rom. 13. 1. Quae a Deo sunt, ordinata sunt. Itaque qui resistit potestati, Dei ordinationi resistit.* Ab isto profundo, in quo est pax, derivatur primo et perfectius in beatos, in quibus nulla est perturbatio, nec culpae, nec poenae, et consequenter derivatur ad sanctos viros; et quanto est magis sanctus, tanto minus patitur perturbationem mentis: *Psal. 118. 161. Pax multa diligentibus legem tuam, et non est illis scandalum.* Sed per-

fecta est in beatis: *Isa. ult. 12. Ecce ego declinabo super eam quasi fluvium pacis, et quasi torrentem inundantem gloriam Gentium, quam sugetis.* Quia vero cor nostrum ab omni perturbatione non potest esse alienum nisi per Deum, oportet quod per ipsum fiat: unde dicit, *Dei.* Et hoc secundum quod consideratur in ipso principio, exuperat omnem sensum creatum: quia, ut dicitur: *1. Tim. ult. 16. lucem habitat inaccessibilem: Iob 36. 26. Ecce Deus magnus vincens scientiam nostram: numerus annorum eius inaestimabilis:* et secundum quod est in patria, superat omnem sensum angelorum; sed secundum quod est in sanctis in via, exuperat omnem sensum humanum non habentium gratiam: *Apoc. 2. 17. Vincenti dabo manna absconditum, et dabo illi calculum candidum.* Haec ergo pax *custodiat corda vestra*, idest affectus vestros, ut in nullo declinetis a bono: *Prov. 4. 23. Omni custodia serva cor tuum: quia ex ipso vita procedit.* Item *intelligentias vestras*, scilicet ut in nullo devietis a vero: et hoc *in Christo Iesu*, per cuius scilicet caritatem conservatur affectus a malo, et per cuius fidem intellectus perseverat in vero.

Deinde cum dicit, *De cetero, fratres, quaecumque sunt vera, quaecumque pudica... haec cogitate*, ordinat actum: et primo inducit eos ad bene agendum: ubi ponit actionis obiectum, scilicet bonum quod agitur; secundo motivum actus; tertio actum; quarto fructum actus. Haec quatuor sunt hic. Obiectum autem boni actus, vel est obiectum cognitionis, vel affectionis. Quantum ad intellectum est verum, quantum ad affectum est bonum: et ideo dicit: *De cetero*, idest ex quo sic estis firmati, *cogitate quae sunt vera*, per fidem: *Zach. 8. 19. Pacem, et veritatem diligite.* Quantum autem ad affectum, sciendum est, quod quaedam sunt de necessitate virtutis, quaedam superaddita. De necessitate virtutis sunt tria. Primo ut integer sit in se: et quantum ad hoc dicit, *Quaecumque pudica*, idest casta: *Iac. 3. 17. Quae de sursum est sapientia, primum quidem pudica est.* Item quod sit directus ad proximum: unde dicit, *Quaecumque iusta: Matth. 5. 6. Beati qui esuriunt, et sitiunt iustitiam: quoniam ipsi saturabuntur.* Item ordinatus ad Deum: unde dicit, *Sancta: Luc. 1. 74. Serviamus illi in sanctitate, et iustitia coram ipso, omnibus diebus nostris.* Obiecta autem necessitati superaddita sunt duo: primo quod sit inductivum ad amicitiam; secundo quod sit conservativum bonae famae. Quantum ad primum dicit, *Quaecumque amabilia*, idest quae inducunt ad mutuam amicitiam: *Eccli. 7. 39. Non te pigeat visitare infirmum: ex his enim in dilectione firmaberis: Prov. 18. 24. Vir amicabilis ad societatem, magis amicus erit quam frater.* Quantum ad secundum dicit, *Quaecumque bonae famae.* Multa enim possent fieri cum bona conscientia, quae tamen propter famam sunt dimittenda: *Eccli. 41. 15. Curam habe de bono nomine: hoc enim magis permanebit quam mille thesauri magni, et pretiosi.* Motivum ad operandum est duplex. Primo inclinatio interioris habitus; secundo exterior disciplina, seu instructio. Quantum ad primum dicit, *Si qua virtus*, idest habitus virtutis est in vobis, scilicet inducat vos ad hoc: *Eccli. 44. 6. Divites in virtute, pulchritudinis studium habentes, pacificantes in domibus suis.* Quantum ad secundum dicit, *Si qua laus*, idest laudabilis disciplina, scilicet est in vobis, facite bona: *Psal. 118. 66. Bonitatem, et disciplinam, et scientiam doce me.* Et exponit qualis sit ista disciplina, dicens, *Haec cogitate*, scilicet quae didicistis me docente: *Matth. 11. 29. Discite a me, quia mitis sum, et humilis corde:* et *1. Thessal. 2. 13. Cum accepisselis a nobis verbum auditus Dei, accepistis illud, non ut verbum hominum, sed, sicut est vere, verbum Dei, qui operatur in vobis, qui credidistis. Et vidistis* per exempla. Sic enim patet motivum actus, et obiectum: quia disciplina habetur per doctrinam, et oportet quod primo capiatur: unde dicit: *Haec cogitate.* Item quod ei assentiatur: unde dicit: *Et didicistis, et accepistis.* Item habetur per auditum, et visum: unde dicit: *Quae audistis, et vidistis.* Bonus actus est duplex, scilicet unus interior, qui ponitur ibi, *Haec cogitate: 1. Tim. 4. 15. Haec meditare:* exterior ibi, *Agite: Isa. 1. 16. Quiescite agere perverse, discite bene facere.* Fructus est Deus, ibi, *Et Deus pacis erit vobiscum;* quasi dicat: Si hoc feceritis, erit vobiscum Deus: *2. Corinth. ult. 11. Pacem habete; et Deus pacis, et dilectionis erit vobiscum.*

LECTIO II.

Gavisus sum in Domino vehementer, quoniam tandem aliquando refloruistis pro me sentire sicut et sentiebatis, occupati autem eratis. Non quasi propter penuriam dico: ego enim didici, in quibus sum, sufficiens esse. Scio et humiliari, scio et abundare. Ubique, et in omnibus institutus sum, et satiari, et esurire, et abundare, et penuriam pati. Omnia possum in eo qui me confortat. Verumtamen bene fecistis, communicantes tribulationi meae. Scitis autem et vos, Philippenses, quod in principio Evangelii, quando profectus sum a Macedonia, nulla mihi Ecclesia communicavit in ratione dati, et accepti, nisi vos soli: quia et Thessalonicam semel, et bis in usum mihi misistis. Non quia quaero datum, sed requiro fructum abundantem in ratione vestra. Habeo autem omnia, et abundo; repletus sum acceptis ab Epaphrodito, quae misistis in odorem suavitatis, hostiam acceptam, placentem Deo. Deus autem meus impleat omne desiderium vestrum, secundum divitias suas in gloria in Christo Iesu. Deo autem, et Patri nostro gloria in saecula saeculorum. Amen. Salutate omnem sanctum in Christo Iesu. Salutant vos omnes qui mecum sunt fratres. Salutant vos omnes sancti, maxime autem qui de Caesaris domo sunt. Gratia Domini nostri Iesu Christi cum spiritu vestro. Amen.

Superius ostendit Apostolus qualiter fideles se debeant habere in futurum; hic commendat eos de praeterito sibi impenso beneficio: et primo ponit commendationem; secundo terminat Epistolam in oratione, et

salutatione, ibi, *Deus autem meus impleat omne desiderium vestrum.* Circa primum duo facit. Primo commendat eos de beneficio impenso; secundo beneficium diffusius exponit, ibi, *Non quasi propter penuriam dico.* Item prima pars dividitur in tres particulas: quia primo ponit gaudium conceptum ex eorum beneficio; secundo commendat eorum beneficium, ibi, *Quoniam tandem aliquando refloruistis pro me sentire sicut et sentiebatis;* tertio excusat tarditatem, ibi, *Occupati autem eratis.* Dicit ergo: Moneo ut gaudeatis; sed *ego gavisus sum* propter ea quae fecistis, non in rebus, sed *in Domino: Habac. 3. 18. Ego autem in Domino gaudebo, et exultabo in Deo Iesu meo: Gavisus sum*, inquam, *vehementer*, quia propter filios meos.

Deinde ponitur materia gaudii, ibi, *Quoniam tandem aliquando refloruistis pro me sentire sicut et sentiebatis.* Bona opera sunt opera misericordiae: et dicuntur flores, quia sicut ex flore fructus provenit, ita ex eis fruitio vitae beatae percipitur: *Eccli. 24. 23. Flores mei fructus honoris, et honestatis.* Quando ergo opus bonum intermittitur, et postea resumitur, dicitur reflorere. Isti autem aliquando providerant Apostolo, et iterum nunc providerunt; ideo dicit eos refloruisse; et hoc exponit cum subdit, *Pro me sentire*, idest mihi compati: *Supra 1. 7. Sicut est mihi iustum hoc sentire pro omnibus vobis: 1. Mach. 10. 20. Quae nostra sunt, sentias nobiscum, ut conserves amicitias ad nos. Sicut* et olim *sentiebatis*, scilicet quando mihi providistis. Et hoc *tandem aliquando*, quia licet tarde, tamen aliquando fecistis: *Rom. 1. 10. Si quo modo tandem aliquando prosperum iter habeam in voluntate Dei veniendi ad vos.*

Deinde cum dicit, *Occupati autem eratis*, excusat tarditatem; quasi dicat: Non imputo negligentiae, vel culpae, sed necessitati: quia eratis occupati propter tribulationes quas passi estis: *Eccli. 40. 1. Occupatio magna creata est omnibus hominibus.*

Deinde cum dicit, *Non quasi propter penuriam dico*, beneficium exponit: et primo causam gaudii; secundo beneficium quo floruerunt, ibi *Scitis autem et vos, Philippenses, quod in principio Evangelii . . . nulla mihi Ecclesia communicavit in ratione dati, et accepti, nisi vos soli;* tertio commemorat beneficium praesens, ibi, *Habeo autem omnia, et abundo.* Item primo excludit causam gaudii aestimatam; secundo declarat propriam mentis constantiam, ibi, *Ego enim didici, in quibus sum, sufficiens esse;* tertio adprobat beneficentiam, ibi, *Verumtamen benefecistis communicantes tribulationi meae.* Dicit ergo: Non gaudeo propter penuriam a vobis propulsam, quae gravis erat: *Isa. 48. 10. Elegi te in camino paupertatis;* sed tamen non deprimit animum, nisi eorum qui in divitiis delectantur, aut qui gloriantur in substantia. Et ideo Apostolus non tristatur de paupertate. Cuius ratio est constantia mentis eius, quam primo ponit; secundo causam eius, ibi, *Omnia possum in eo qui me confortat.* Item primo ponit constantiam in speciali casu; secundo generaliter in omnibus, ibi, *Ubique, et in omnibus institutus sum.* Dicit ergo: Paupertatem non timeo: quia *didici, in quibus sum, sufficiens esse.* Nihil demonstrat ita mentem sapientis perfecti, sicut quod sciat uti quolibet statu. Sicut enim est bonus dux qui in quolibet exercitu operatur secundum exigentiam eius, et coriarius, qui ex quolibet corio facit optimos sotulares; sic ille perfectus est qui scit uti quolibet statu, ut si sit in magno, non elevetur, et si in minimo, non deiiciatur. Et ideo dicit: *Didici, in quibus sum, sufficiens esse: Isa. 50. 5. Dominus Deus aperuit mihi aurem; ego autem non contradico, retrorsum non abii.* Et hoc sufficit, si parum habeo; si multum, scio me contemperare: et ideo se exponit, dicens: *Scio humiliari.* Humilitas autem quandoque dicit virtutem quamdam: *Luc. 14.* et *18. 14. Qui se humiliat, exaltabitur:* quandoque deiectionem: *Psalm. 104. 18. Humiliaverunt in compedibus pedes eius:* et sic loquitur hic, dicens: *Scio humiliari*, idest abiectionem sustinere moderate, sicut oportet. Et quia homines exaltantur per divitias, et deprimuntur per paupertatem; ideo exaltationem vocat abundantiam. Et in utroque est periculum: quia ex abundantia erigitur animus contra Deum, ex paupertate deiicitur. Et ideo dicitur *Prov. 30. 8. Paupertatem, et divitias ne dederis mihi.* Sed Apostolus loquitur melius: quia virtute in utroque scit uti; et hoc *ubique*, idest in omni loco, negotiis, statibus, et conditionibus, *institutus sum: 2. Corinth. 6. 4. In omnibus exhibeamus nosmetipsos sicut Dei ministros.*

Deinde cum dicit, *Omnia possum etc.* ponit causam suae constantiae, dicens: *Omnia possum in eo qui me confortat;* quasi dicat: Non possem hos insultus sustinere, nisi manu Dei me confortante: *Ezech. 3. 14. Manus Domini erat mecum: Isa. 40. 31. Qui sperant in Domino, habebunt fortitudinem, assument pennas sicut aquilae, current, et non laborabunt, ambulabunt, et non deficient.*

Sed numquid superfluit quod misimus, cum scias egere? Non: quia licet sciam *penuriam pati*, quod est virtus, tamen non debet mihi subventio subtrahi: *Rom. 12. 13. Necessitatibus sanctorum communicantes: Hebr. 10. 34. Nam et vinctis compassi estis.* Et sic patet causa gaudii.

Secundo commemorat praeteritum beneficium, ibi, *Scitis autem et vos, Philippenses.* A quibusdam enim nihil accipiebat, scilicet Corinthiis, et Thessalonicensibus; et hoc, quia Corinthii erant avari, et cum turbatione ministrassent; et quia Thessalonicenses erant otio dediti, laborabat, dans eis exemplum laborandi. Isti vero erant boni in absentia, et praesentia: unde dicit *2. Corinth. 11. 8. Alias Ecclesias expoliavi, accipiens stipendium ad ministerium vestrum. In ratione dati* spiritualis, et *accepti* temporalis: *1. Corinth. 9. 11. Si nos vobis spiritualia seminavimus, magnum est si nos carnalia vestra metamus?*

Quia et Thessalonicam semel et bis in usum mihi misistis. Et hoc est argumentum quod Papa potest ab una Ecclesia accipere in subsidium aliorum; non autem sine quacumque causa.

Sciendum est autem, quod cum quis dat aliquid alicui, duo sunt consideranda, scilicet substantia muneris, et meritum dantis. Qui gaudet de temporalibus, gaudet de substantia muneris, nec quaerit nisi dantem; et hic est mercenarius. Qui autem quaerit dantis meritum, quaerit fructum virtutis, et iustitiae; et talis est pastor. *Fructum*, inquam, *qui abundat in ratione vestra.* Ratio dicitur dupliciter, vel secundum quod

est virtus animae ; et sic omnis virtus est rationis : *Rom. 12. 1. Rationabile obsequium vestrum.* Quandoque est ratiocinatio , et computatio : *Matth. 18. 23. Qui voluit rationem ponere cum servis suis.* Ideo dicit , *Abundantem in ratione* , quia plus dabant quam tenerentur : quia quidam tantum in praesentia , sed isti etiam mittebant Romam : *Habeo autem omnia, et abundo : repletus sum acceptis* , scilicet his *quae misistis in odorem suavitatis: Levit. 3.* et *4. 31. Offerte holocaustum in odorem suavitatis Domino.* Est enim odor Deo suavis devotio offerentium. Et inter omnes hostias multum valent eleemosynae: *Hebr. 13. 16. Beneficentiae autem , et communionis nolite oblivisci: talibus enim hostiis promeretur Deus.*

Deinde cum dicit, *Deus autem meus impleat omne desiderium vestrum*, finit Epistolam in oratione : et primo ponit orationem, *Deus autem meus.* Unus Deus est omnium per creationem, et potentiam ; sed *meus*, quia singulariter ei servio : *Roman. 1. 9. Testis enim est mihi Deus, cui servio. Impleat omne desiderium vestrum:* quia implestis meum. Et hoc potest Dominus, quia abundat secundum divitias : *Rom. 10. 12. Idem Dominus omnium, dives in omnes qui invocant illum.* Et hoc *in gloria*, scilicet sua, quia ibi implebitur totum desiderium : *Psalm. 16. 15. Satiabor cum apparuerit gloria tua: Psalm. 102. 5. Qui replet in bonis desiderium tuum.* Et hoc *in Christo* , idest per Christum *: 2. Petr. 1. 4. Per quem maxima nobis, et pretiosa donavit.* Et de omnibus his sit Deo Trinitati, et Patri nostro gloria : *1. Timoth. 1. 17. Soli Deo honor , et gloria in saecula saeculorum.* Saeculum est spatium, seu duratio generationis, aut memoriae hominum.

Posita primo oratione, et secundo gratiarum action tertio ponit salutationem, dicens: *Salutate omnem sanctum in Christo Iesu*, idest fideles in Christo, quia per Christum sanctificati : *Hebr. 13. 12. Ut sanctificaret per suum sanguinem populum , extra portam passus est. Maxime autem qui de Caesaris domo sunt.* Et per hoc intelligitur quod multos de familia Caesaris convertit : *Supra 1. 13. Ut vincula mea manifesta in Christo fierent in omni praetorio, et ceteris hominibus.* Quamvis autem *Matth. 11. 8.* dicatur *: Qui mollibus vestiuntur, in domibus Regum sunt ;* tamen ad promovendum bonos, et impediendum malos, videtur licitum sanctis in curiis Regum commorari ; sed non propter delicias, et concupiscentiam voluptatum. Et dicit, *Qui de Caesaris domo sunt*, ut eos animet ad gaudium, et ad fidem.

Deinde ponit suam salutationem de manu sua , dicens: *Gratia Domini nostri Iesu Christi cum spiritu vestro. Amen.*

FINIS EPISTOLÆ AD PHILIPPENSES.

D. THOMAE AQUINATIS

DOCTORIS ANGELICI

IN EXPOSITIONEM

D. PAULI APOSTOLI AD COLOSSENSES

PROLOGUS.

PROTEGEBAT CASTRA GLADIO SUO *1. MACHAB. 3. 3.*

Haec verba congruunt materiae huius Epistolae ad Colossenses: quia totus status huius vitae est in pugnatione militantium, quorum habitacula castra dicuntur: *Iob 7. 1. Militia est vita hominis super terram:* ideo habitacula fidelium nomine castrorum figurantur: unde Ecclesia similitudinem habet castrorum: *Gen. 32. 2. Castra Dei sunt haec.* Haec castra tripliciter impugnantur. A quibusdam quasi obsidentibus, qui manifeste se erigunt contra Ecclesiam: *Apocal. 20. 8. Ascenderunt super latitudinem terrae, et circuierunt castra sanctorum, et civitatem dilectam.* Ab aliis latenter decipitur, sicut ab haereticis: *Rom. ult. 18. Per dulces sermones, et benedictiones seducunt corda hominum innocentium: 2. Timoth. 3. 13. Mali autem homines, et seductores proficient in peius; errantes, et in errorem mittentes.* A quibusdam, scilicet domesticis, per diversas corruptelas peccatorum, quae sunt ex corruptione carnis: *Galat. 5. 17. Caro concupiscit adversus spiritum, et spiritus adversus carnem: Ephes. ult. 12. Non est nobis colluctatio adversus carnem et sanguinem; sed adversus principes, et potestates, adversus mundi rectores tenebrarum harum.* Praelati Ecclesiae sunt duces: *Psalm. 67. 28. Principes Iuda duces eorum:* ad quorum officium pertinet, contra omnia praedicta castra Ecclesiae munire. Contra peccata quidem per exhortationes: *Isa. 58. 1. Annuntia populo meo scelera eorum, et domui Iacob peccata eorum.* Contra haereticos per sanam doctrinam: *Ad Titum 1. 9. Amplectentem eum qui secundum doctrinam est fidelem sermonem, ut potens sit exhortari in doctrina sana, et eos qui contradicunt, arguere.* Contra persecutores exemplo, scilicet patienter tolerando. Sic Paulus protexit gladio spirituali, quia in suis Epistolis corripiebat peccata, confutabat haereses, animabat ad patientiam. De primo *Ephes. 5. 3. Fornicatio autem, et omnis immunditia, aut avaritia nec nominetur in vobis, sicut decet sanctos.* De secundo *Tit. 3. 10. Haereticum hominem post primam, et secundam correptionem devita.* De tertio *2. Corinth. 11.* per totum patet, quomodo animabat ad patientiam. Et sic tanguntur duo in verbis propositis; scilicet Ecclesiae status, cum dicitur *Castra*; et Apostoli studium, ibi, *Protexit.* In castris autem debet esse solicitudo ad mala vitanda: *Deuter. 23. 14. Ut sint castra tua sancta, et nihil in eis appareat foeditatis.* Item ordo ad ducem, et ad se: *Canc. 7. 1. Quid videbis in Sunanimite, nisi choros castrorum? Gen. 32. 2. Castra Dei sunt haec.* Item terror ad hostes: *Cant. 6. 9. Terribilis ut castrorum acies ordinata.* Sed Apostolus circa protectionem erat solicitus tamquam pastor; cuius est dirigere oves diligenter, ne errent: *Ioan. 10. 4. Ante eas vadit, et oves illum sequuntur.* Et sic Apostolus faciebat: *1. Corinth. 4. 16. Imitatores mei estote, sicut et ego Christi.* Item pascere abundanter, ne deficiant: *1. Petr. 5. 2. Pascite qui in vobis est Domini gregem.* Et sic Apostolus faciebat: *1. Cor. 3. 1. Tamquam parvulis lac dedi vobis.* Item defendere potenter,

ne pereant: *Eccli. 7. 6. Noli velle fieri iudex, nisi valeas virtute irrumpere iniquitates: 1. Reg. 17. 34. Pascebat servus tuus patris sui gregem; et veniebat leo, vel ursus, et tollebat arietem de medio gregis; et persequebar eos, et percutiebam, eruebamque de ore eorum.* Et ideo dicit, quod Apostolus *protegebat castra,* idest Ecclesiam Dei, *gladio*, quod est verbum Dei, ut dicitur *Ephes. 6. Hebr. 4. 12. Vivus est enim sermo Dei, et efficax, et penetrabilior omni gladio ancipiti.* Sic ergo materia huius Epistolae est haec. Quia in Epistola ad Ephesios ostendit modum ecclesiasticae unitatis; in Epistola ad Philippenses ostendit eius profectum, et conservationem: in hac autem agit de eius conservatione contra haereticos, qui depravaverant eos seducendo etc.

EXPOSITIO EPISTOLAE

AD COLOSSENSES

CAPITIS PRIMI

LECTIO PRIMA

Paulus Apostolus Iesu Christi per voluntatem Dei, et Timotheus frater, his qui sunt Colossis, sanctis, et fidelibus fratribus in Christo Iesu. Gratia vobis, et pax a Deo Patre nostro, et Domino Iesu Christo.

Dividitur autem haec Epistola in salutationem, et tractatum, ibi, *Gratias agimus Deo.* Item primo ponuntur personae salutantes; secundo personae salutatae, ibi, *His qui sunt Colossis;* tertio bona optata, ibi, *Gratia vobis, et pax.* Circa primum primo proponitur principalis persona; secundo adiuncta, ibi, *Et Timotheus frater.* Principalis primo tangitur ex nomine, *Paulus,* idest humilis: tales enim percipiunt sapientiam: *Matth. 11. 25. Abscondisti haec a sapientibus, et prudentibus, et revelasti ea parvulis.* Et ideo docet eam. Secundo ab officio, scilicet *Apostolus,* idest missus, scilicet ad procurandum salutem fidelium: *Act. 13. 2. Segregate mihi Saulum, et Barnabam in opus ad quod assumpsi eos: Ioan. 20. 21. Sicut misit me Pater, et ego mitto vos.* Et *Apostolus,* non cuiuslibet, sed *Iesu Christi,* cuius gloriam quaerit, non sui ipsius: *2. Cor. 4. 5. Non enim nosmetipsos praedicamus, sed Iesum Christum Dominum nostrum; nos autem servos vestros per Iesum.* Sed quidam aliquando perveniunt ad officium ex ira Dei propter peccatum populi: *Iob 34. 30. Qui regnare facit hominem hypocritam propter peccata populi: Osee 13. 11. Dabo tibi Regem in furore meo.* Et ideo dicit, *Per voluntatem Dei,* scilicet eius beneplacitum: *Hierem. 3. 15. Dabo vobis pastores iuxta cor meum; et pascent vos scientia, et doctrina.* Persona adiuncta est *Timotheus frater,* ut scilicet in ore duorum, vel trium stet omne verbum, ut dicitur *Deut. 17. Prov. 18. 19. Frater, qui iuvatur a fratre, quasi civitas firma.*

Personae salutatae ponuntur ibi, *His qui sunt Colossis, sanctis, et fidelibus fratribus.* Sancti dicuntur maiores: *Luc. 1. 74. Serviamus illi in sanctitate, et iustitia coram ipso.* Fideles dicuntur minores, qui saltem veram fidem tenent: quia *sine fide impossibile est placere Deo,* ut dicitur *Hebr. 11. 6.* Vel *sanctis,* idest in baptismo sanctificatis, *et fidelibus,* idest permanentibus in fide accepta: *Prov. 28. 20. Vir fidelis multum laudabitur.*

Deinde ponuntur bona optata, scilicet *gratia,* quae est principium omnis boni: *Rom. 3. 24. Iustificati gratis per gratiam ipsius. Pax,* quae est finale bonum omnium: *Psalm. 147. 14. Qui posuit fines tuos pacem.* Et per consequens optat omnia bona media; et hoc *a Deo: Psal. 83. 12. Gratiam, et gloriam dabit Dominus: Patre* Domini nostri Iesu Christi, scilicet per naturam, sed *nostro* per gratiam: *et Domino Iesu Christo:* et sic *Patre nostro,* scilicet Deo in Trinitate, et *Domino Iesu Christo,* quantum ad naturam assumptam.

LECTIO II.

Gratias agimus Deo et Patri Domini nostri Iesu Christi, semper pro vobis orantes, audientes fidem vestram in Christo Iesu, et dilectionem quam habetis in sanctos omnes, propter spem quae reposita est vobis in caelis, quam audistis in verbo veritatis Evangelii, quod pervenit ad vos, sicut et in universo mundo est, et fructificat, et crescit, sicut in vobis, ex ea die qua audistis, et cognovistis gratiam Dei in veritate, sicut didicistis ab Epaphra carissimo conservo nostro, qui est fidelis pro vobis minister Christi Iesu, qui etiam manifestavit nobis dilectionem vestram in spiritu.

Hic accedens ad propositum, incipit epistolarem tractatum: et primo commendat Evangelii veritatem; secundo contra contrariantia protegit veritatem status huius *in 2. capit.* ibi, *Volo enim scire vos qualem so-*

licitudinem habeam pro vobis. Circa primum duo facit. Primo commendat evangelicae fidei veritatem ; secundo actorem huius status, ibi. *Qui est imago Dei invisibilis.* Item prima in duas : quia primo agit gratias pro beneficiis specialiter exhibitis Colossensibus ; secundo pro exhibitis generaliter Ecclesiae , ibi , *Gratias agentes Deo et Patri.* Circa primum duo facit : quia primo commendat gratiarum actionem Deo pro istis ; secundo ostendit orationis materiam, ibi, *Audientes fidem vestram.* Iterum prima in duas: quia primo praemittit gratiarum actionem ; secundo orationem , ibi , *Orantes.* Dicit ergo : *Gratias agimus Deo,* auctori gratiarum : *1. Thess. ult. 18. In omnibus gratias agite.* Et hoc *semper*, pro praeteritis, et futuris. Licet enim non continue in actu possimus orare ; tamen semper ex habitu caritatis debemus orare : *1. Thess. ult. 17. Sine intermissione orate : Lucae 18. 1. Oportet semper orare.*

Deinde ponitur materia : et primo gratiarum actionis ; secundo orationis, ibi, *Ideo et nos...non cessamus pro vobis orantes.* Circa primum primo commemorat bona eorum ; secundo quomodo fuerunt ea adepti. *Quam audistis in verbo veritatis Evangelii.* Bonum nostrum principaliter est in fide , spe , et caritate : per fidem enim habemus notitiam Dei, per spem elevamur in ipsum, sed caritate unimur ei : *1. Corint. 13. 13. Nunc autem manent fides, spes, et caritas, tria haec; maior autem horum est caritas.* Et ideo de istis tribus gratias agit. Primo quod fidem habent. Non enim ipse praedicaverat eis ; sed quidam discipulus Epaphras nomine, et postea Archippus : et ideo dicit : *Audientes fidem*, quae est principium spiritualis vitae : *Habac. 2. 4. Iustus meus ex fide vivit*: *Hebr. 11. 6. Accedentem ad Deum oportet credere quia est , et inquirentibus se remunerator sit.* Sed haec fides sine dilectione operante est mortua, ut dicitur *Iac. 2.* et ideo oportet quod adsit dilectio operans : *Galat. ult. 15. In Christo Iesu neque circumcisio aliquid valet , neque praeputium, sed nova creatura.* Et ideo dixit : *Et dilectionem quam habetis in sanctos omnes.* Est autem quaedam dilectio caritatis, et quaedam mundana. Sed mundana non se extendit ad omnes : quia dilectio talis ad illos est cum quibus est communio , quae est causa dilectionis ; et haec causa in dilectione mundana non se habet ad omnes, sed tantum est cum consanguineis, et mundanis ; sed dilectio caritatis se extendit ad omnes ; et ideo dicit , *In omnes.* Nam etsi peccatores diligantur per caritatem, hoc est ut sint aliquando sancti : *1. Ioan. 3. 14. Nos scimus quoniam translati sumus de morte ad vitam, quoniam diligimus fratres.* Item dilectio mundi habet fructum in hoc mundo ; sed caritas habet in vita aeterna: et ideo tertio subdit de spe, dicens: *Propter spem, quae reposita est vobis in caelis*, idest propter gloriam aeternam ; quae ideo dicitur spes , quia pro certo custoditur ; *Iob 19. 27. Reposita est haec spes mea in sinu meo.*

Deinde cum dicit , *Quam* ante *audistis* , ostendit quomodo adepti sunt ista : et primo commendat doctrinam evangelicam ; secundo ministerium, ibi, *Sicut didicistis ab Epaphra.* Item primo commendat doctrinam a veritate ; secundo ab eius dilatatione, ibi, *Quod pervenit ad vos, sicut et in universo mundo est ;* tertio a profectu, ibi, *Et fructificat.* Dicit ergo: *Quam audistis*, scilicet spem , vel rem speratam ; et hoc in *verbo veritatis Evangelii :* haec enim excedit omnia : *1. Corinth. 2. 9. Nec oculus vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascendit, quae praeparavit Deus iis qui diligunt illum.* Et ideo Deus eam revelat : *Matth. 3. 2. Poenitentiam agite, appropinquabit enim regnum caelorum.* Haec autem est spes vera, non vana, sicut quando promittens est mendax, quia *in verbo veritatis: Ioan. 17. 17. Sermo tuus veritas est.*

Deinde cum dicit, *Quod pervenit ad vos*, commendatur doctrina Christi a dilatatione : quia non solum pervenit ad vos , sed *est in universo mundo : Psalm. 18. 5. In omnem terram exivit sonus eorum , et in fines orbis terrae verba eorum: Matth. 24. 14. Oportet hoc Evangelium regni praedicari in universo orbe; et tunc erit consummatio.*

Sed quomodo nondum est consummatio , cum sit praedicatum in universo mundo ? Respondeo. Aliqui dicunt, quod Evangelium Christi non est Evangelium regni. Sed hoc est falsum, quia Dominus dicit hoc Evangelium regni. Sed dicendum est secundum Chrysostomum, quod adhuc viventibus Apostolis , Evangelium Christi est divulgatum per totum mundum , saltem quantum ad famam ; quod est valde miraculosum , quod in quadraginta annis sic creverit doctrina Christi. Et sic dicit, *In universo mundo* , quantum ad famam; *et tunc erit consummatio*, idest destructio Hierusalem. Secundum Augustinum autem hoc non est verum : quia adhuc tempore suo erant aliquae gentes in quibus nondum erat Ecclesia. Et ideo ipse dicit hoc esse intelligendum, quando praedicabitur ; ita quod , quando in omnibus gentibus Ecclesia erit fundata, licet aliqui sint credentes, aliqui non ; tunc erit finis : et hoc non tempore Apostoli, sed circa finem mundi. Et sic quando hic dicitur , *In universo mundo* , loquitur Apostolus de futuro sicut de praesenti propter certitudinem eventus : *Psalm. 18. 5. In omnem terram exivit sonus eorum, et in fines orbis terrae verba eorum.* Potest tamen dici, quod secundum famam est divulgatum per totum mundum, sed non secundum fundationem.

Deinde commendat doctrinam Christi quantum ad fructum per bona opera , ibi , *Et fructificat : Eccli. 24. 23. Flores mei fructus honoris , et honestatis ; Matth. 13. 23. Fructus affert, et facit aliud quidem centesimum, aliud sexagesimum, aliud tricesimum. Et crescit* , scilicet in multitudine credentium : *Act. 2. 47. Dominus autem augebat qui salvi fierent quotidie in idipsum.* Et hoc magnae potestatis fuit ; quia *sicut in vobis*, ita et in aliis. *Audistis* praedicationem, *et cognovistis* adprobando.

Consequenter commendat ministerium tripliciter. Primo per comparationem ad se ; secundo per comparationem ad ipsos ; tertio quantum ad utrosque. Dicit ergo : Edocti estis per Evangelium , *sicut ab Epaphra didicistis conservo nostro: Apoc. ult. 9. Conservus tuus sum , et fratrum tuorum: qui est fidelis minister* , scilicet non quaerens quae sua sunt : *1. Corinth. 4. 1. Sic nos existimet homo ut ministros Christi, et dispensatores mysteriorum Dei. Hic iam quaeritur inter dispensatores ut fidelis quis inveniatur. Qui est fidelis*, scilicet mediator inter Apostolum, et istos. *Qui etiam manifestavit*, idest significavit, *nobis dilectionem vestram in spiritu.*

LECTIO III.

Ideo et nos ex qua die audivimus, non cessamus pro vobis orantes, et postulantes, ut impleamini agnitione voluntatis eius in omni sapientia, et intellectu spirituali, ut ambuletis digne, Deo per omnia placentes, in omni opere bono fructificantes, et crescentes in scientia Dei, in omni virtute confortati secundum potentiam claritatis eius, in omni patientia, et longanimitate, cum gaudio gratias agentes Deo, et Patri, qui dignos nos fecit in partem sortis sanctorum in lumine, qui eripuit nos de potestate tenebrarum, et transtulit in regnum Filii dilectionis suae; in quo habemus redemptionem, et remissionem peccatorum.

Supra posuit materiam gratiarum actionis, ostendens pro quibus bonis gratias egit; hic ostendit orationem, innuens quid pro eis petit: et primo praemittit conditiones orationis; secundo subdit bona petita, ibi, *Ut impleamini agnitione voluntatis eius.* Oratio tres habet conditiones. Primo quod sit tempestiva: unde subdit: *Ex qua die audivimus:* supple, coepimus orare: *Hier. 31. 20. Ex quo locutus sum de eo, adhuc recordabor eius.* Secundo quod sit continua, ibi, *Non cessamus pro vobis orantes: 1. Reg. 12. 23. Absit autem a me hoc peccatum in Domino, ut cessem orare pro vobis: Rom. 1. 9. Sine intermissione memoriam vestri facio semper in orationibus meis.* Tertio multiplex, et perfecta, ibi, *Orantes, et postulantes.* Oratio est ascensus mentis in Deum. Postulatio est rerum petitio. Oratio debet praecedere, ut devote petens exaudiatur; sicut petentes praemittunt persuasionem, ut inclinent. Sed nos debemus praemittere devotionem, et meditationem Dei, et divinorum; non ut eum flectamus, sed ut nos erigamus in eum. Tria autem petit, scilicet cognitionem veritatis, ibi, *Ut impleamini agnitione voluntatis eius;* operationem virtutis, ibi, *Ut ambuletis digne;* tolerantiam malorum, ibi, *In omni patientia.* Triplicem vero cognitionem optat, scilicet agendorum: unde dicit: *Ut impleamini agnitione voluntatis eius*, idest ut plene cognoscatis voluntatem Dei: *1. Thessal. 4. 3. Haec est voluntas Dei sanctificatio vestra, ut abstineatis vos a fornicatione.* Ille ergo cognoscit voluntatem Dei qui in sanctitate vivit. Qui ergo peccat, non cognoscit voluntatem Dei: quia omnis peccans est ignorans: *Rom. 12. 2. Ut probetis quae sit voluntas Dei bona, et beneplacens, et perfecta.* Item cognitionem divinorum, ibi, *In omni sapientia*, quae est cognitio divinorum, secundum Augustinum: *Sap. 1. 1. Sentite de Domino in bonitate.* Item spiritualium donorum, ibi, *Et intellectu spiritualium*, idest non harum corporalium rerum: *1. Corinth. 2. 12. Nos autem non spiritum huius mundi accepimus, sed Spiritum qui ex Deo est.* Et apte coniunguntur haec duo, sapientia, et intellectus: quia minor est sapientia, si intellectu careat, ut dicit Gregorius, et inutilis est intellectus sine sapientia: quia sapientia iudicat, et intellectus capit; et non valet capere nisi iudicet, et e converso. Glossa dicit, quod primum sumitur generaliter; secundum pertinet ad activam vitam; tertium ad contemplativam. Nec sufficit cognoscere: quia *scienti bonum, et non operanti, peccatum est illi*, ut dicitur *Iac. 4. 17.* Unde oportet quod adsit virtuosa operatio; quam primo tangit ibi, *Ut ambuletis digne Deo:* indigne enim ambulat, qui non vivit sicut decet filium Dei: *2. Corinth. 6. 4. In omnibus exhibeamus nosmetipsos sicut Dei ministros, in multa patientia, in tribulationibus, in necessitatibus etc. 1. Thessal. 4. 6. Sicut praediximus, et testificati sumus.* Secundo tangit rectam intentionem, ibi, *Per omnia placentes: Sap. 4. 10. Placens Deo factus est dilectus.* Tertio studium proficiendi, ibi, *In omni opere bono:* semper enim homo debet niti ad ulterius bonum: *Eccli. 24. 25. Flores mei fructus honoris, et honestatis: Rom. 6. 22. Habetis fructum vestrum in sanctificationem, finem vero vitam aeternam.* Ad fructificationem sequitur augmentum scientiae; ideo dicit: *Et crescentes in scientia Dei.* Ex hoc enim quod aliquis studet implere mandata, disponitur ad cognitionem: *Psal. 118. 100. Super senes intellexi, quia mandata tua quaesivi: Sap. 1. 4. Non habitabit in corpore subdito peccatis.* Et dicit *Dei*, non mundi: *Sap. 10. 10. Dedit illi scientiam sanctorum.*

Deinde tangit tolerantiam malorum: quia ad virtutem non sufficit scire, vel velle, nisi immobiliter operetur: quod non potest esse sine patientia, et malorum tolerantia: et ideo dicit: *In omni virtute confortati: Eccli. 44. 6. Divites in virtute, pulchritudinis studium habentes.* Quae virtus est a Deo: unde dicit: *Secundum potentiam claritatis eius: Ephes. 6. 10. Confortamini in Domino.* Sed addit, *Claritatis eius*, idest Christi, qui est claritas Patris, quia pergere ad peccatum, est pergere ad tenebras: *Sap. 7. 25. Vapor est enim virtutis Dei, et emanatio quaedam est claritatis omnipotentis Dei sincera.*

Deinde cum dicit, *In omni patientia etc.* petit eis tolerantiam in adversis. Quidam enim deficiunt vel propter difficultatem adversorum: et ideo oportet habere patientiam: *Luc. 21. 19. In patientia vestra possidebitis animas vestras:* vel propter dilationem praemii; et ideo dicit, *Et longanimitate*, quae facit sustinere rem promissam: *Habac. 2. 3. Si moram fecerit, expecta eum, quia veniet, et non tardabit: Hebr. 6. 15. Longanimiter ferens, adeptus est repromissionem.* Sed aliqui haec duo vitant, sed cum tristitia. Contra hoc dicit, *Cum gaudio: Iac. 1. 2. Omne gaudium existimate, fratres, cum in varias tentationes incideritis.*

Deinde cum dicit, *Gratias agentes Deo, et Patri*: agit gratias pro beneficiis exhibitis omnibus fidelibus, et hoc pro fructu gratiae, ibi, *Qui eripuit nos de potestate tenebrarum.* Dicit ergo: *Oramus pro vobis agentes gratias Deo*, scilicet creanti, *et Patri*, scilicet adoptanti; *qui dignos nos fecit in partem sortis sanctorum in lumine.* Dixerunt aliqui, quod dona gratiarum dantur pro meritis, et quod Deus dat dignis gratiam, non autem indignis; ideo hoc excludit Apostolus: quia quidquid habes dignitatis, et gratiae, hoc Deus fecit in te: ergo et effectus gratiae. Et ideo dicit: *Qui dignos nos fecit in partem sortis sanctorum in lumine: 2. Corinth. 3. 5. Non quod sufficientes simus cogitare aliquid a nobis quasi ex nobis, sed suf-*

ficientia nostra ex Deo est. In partem sortis sanctorum in lumine. Omnes homines de mundo secundum naturam sunt boni ; et ideo iustum est eos aliquam partem habere Dei. Mali quidem partem habent voluptates, et temporalia : *Sap. 2. 9. Haec est pars nostra, et haec sors ;* sancti vero habent ipsum Deum partem : *Thren. 3. 24. Pars mea Dominus : Psalm. 15. 5. Dominus pars haereditatis meae.* Et ideo dicit : *Qui dignos nos fecit in partem sortis sanctorum in lumine.* Et addit, *Sortis*, quia dupliciter aliquid dividunt : quandoque per electionem, quando unus hanc, alius illam partem eligit ; aliquando sorte : *Prov. 18. 18. Contradictiones comprimit sors.* Haec autem pars cedit sanctis non per electionem propriam : *Ioan. 15. 16. Non vos me elegistis, sed ego elegi vos* : sed quia ipse Deus elegit eos. Sors enim nihil aliud est quam committere aliquid divino iudicio. Sors autem triplex est, scilicet consultoria, divinatoria, et divisoria. Prima in temporalibus non est mala ; secunda vana est, et mala ; tertia in necessitatibus aliquando permittenda. Sed haec per se est possessio luminis : *1. Timoth. ult. 16. Lucem habitat inaccessibilem: Iob 36. 32. In manibus abscondit lucem, et praecipit ei ut rursus adveniat :* et ex hac parte sequitur effectus gratiae, scilicet translatio de tenebris ad lucem : et ideo primo ponit translationem ; secundo modum in quo homines ante gratiam sunt servi peccati. Nam cum peccatum sit tenebra, ideo sunt in potestate tenebrarum, sive peccatorum : *Ephes. ult. 12. Adversus rectores mundi tenebrarum harum, contra spiritualia nequitiae: Isa. 49. 25. Captivitas a forti tolletur. Et transtulit in regnum Filii dilectionis suae*, idest ut essemus regnum Dei : *Ioan. 18. 36. Regnum meum non est de hoc mundo.* Et hoc fit quando liberamur a peccato : *Apoc. 5. 10. Fecisti nos Deo nostro regnum, et sacerdotes.* Vel ad litteram, ut consequeremur vitam aeternam : *Matth. 3.* et *4.* et *10. 7. Appropinquabit regnum caelorum.* Et hoc est quod dicit: *Regnum Filii dilectionis suae.* Dilectio, ut dicit Augustinus in Glossa, quandoque dicitur Spiritus sanctus, qui est amor Patris, et Filii. Sed si dilectio sic semper teneretur personaliter, tunc Filius esset Filius Spiritus sancti ; sed quandoque dicitur essentialiter, ut dicitur in Glossa. *Filii ergo dilectionis suae* dicitur, idest Filii sui dilecti, vel Filii essentiae suae.

Sed numquid haec est vera : Filius est Filius essentiae Patris ? Dicendum est, quod si genitivus designat habitudinem causae efficientis, est falsum : quia essentia non generat, nec generatur; si autem designat formam, idest habens essentiam suam quasi materialiter, sicut dicitur egregiae formae, idest habens egregiam formam ; sic est vera : *Ioan. 3. 35. Pater diligit Filium, et omnia dedit in manus eius.*

Deinde cum dicit, *In quo habemus redemptionem*, ostendit modum translationis. Homo enim existens in peccato dupliciter tenebatur subditus, scilicet per servitutem : *Ioan. 8. 54. Qui facit peccatum, servus est peccati.* Item erat reus poenae, et aversus a Deo : *Isa. 59. 2. Iniquitates vestrae diviserunt inter vos et Deum vestrum; et peccata vestra absconderunt faciem eius a vobis, ne exaudiret.* Haec duo removet Christus : quia inquantum homo, factus est pro nobis sacrificium, et redemit nos in sanguine suo : et ideo dicit : *In quo habemus redemptionem : 1. Corinth. 6. 20. Empti estis pretio magno.* Sed imquantum est Deus, habemus per eum *peccatorum remissionem*, quia reatus peccati solutus est per eum.

LECTIO IV.

Qui est imago Dei invisibilis, primogenitus omnis creaturae: quoniam in ipso condita sunt universa in caelis, et in terra, visibilia, et invisibilia, sive Throni, sive Dominationes, sive Principatus, sive Potestates : omnia per ipsum, et in ipso creata sunt; et ipse est ante omnes, et omnia in ipso constant.

Postquam superius commemoravit gratiae beneficia specialia, et universalia; hic commendat auctorem huius gratiae, scilicet Christum : et primo per comparationem ad Deum ; secundo generaliter per comparationem ad totam creaturam, ibi, *Primogenitus omnis creaturae ;* tertio specialiter per comparationem ad Ecclesiam, ibi, *Et ipse est caput corporis Ecclesiae.* Circa primum notandum est, quod Deus dicitur invisibilis, quia excedit capacitatem visionis cuiuscumque intellectus creati, ita quod nullus intellectus creatus naturali cognitione potest pertingere ad eius essentiam : *Iob 36. 26. Ecce Deus magnus vincens scientiam nostram : 1. Timoth. ult. 16. Lucem habitat inaccessibilem.* Videtur ergo a beatis ex gratia, non ex natura. Ratio huius assignatur a Dionysio : quia omnis cognitio terminatur ad existens, idest ad aliquam naturam participantem esse. Deus autem est ipsum esse, non participans, sed participatum. Ergo est incognitus. Huius ergo Dei invisibilis Filius est imago.

Sed videndum est quomodo dicatur imago Dei, et quare dicatur invisibilis. Et quidem de ratione imaginis sunt tria, scilicet quod sit ibi similitudo, quod deducta sit, vel expressa ex eo cum quo est similitudo, et quod deducta sit in aliquo pertinente ad speciem, vel signum speciei: si enim sunt duo similia, quorum unum non derivetur ab alio, neutrum dicimus alterius imaginem, sicut ovum non dicitur imago ovi ; et ideo ab imitando dicitur imago. Item si sit simile, sed non quantum ad speciem, vel signum speciei, tunc nec imago dicitur, sicut in homine multa sunt accidentia, ut color, quantitas, et huiusmodi, et secundum nullum horum dicitur imago. Sed si figuram eius accipiat, sic potest esse imago, quia figura est signum speciei. Filius autem est similis Patri, et Pater similis Filio ; sed Filius habet hoc a Patre, Pater autem non a Filio. Et ideo proprie loquendo dicimus Filium imaginem Patris, et non e converso : quia deducitur, et derivatur haec similitudo a Patre. Item haec similitudo est secundum speciem, quia Filius in divinis repraesentatur aliquo modo, sed deficienter, per verbum mentis nostrae. Verbum autem mentis nostrae est quando formamus actu formam rei cuius notitiam habemus, et hoc significamus verbo exteriori. Et hoc verbum sic conceptum est quaedam rei similitudo quam in mente tenemus, et simile secundum speciem. Et ideo Verbum Dei imago Dei dicitur.

Quantum ad secundum sciendum est, quod Ariani

hoc verbum male intellexerunt, iudicantes de Dei imagine secundum imagines quae fiebant ab antiquis, ut viderent in eis caros suos subtractos sibi; sicut et nos facimus imagines sanctorum, ut quos non videmus in substantia, videamus in imagine. Et ideo dicunt, quod invisibile est proprium Patri, Filius autem est primum visibile, in quo manifestatur bonitas Patris; quasi Pater sit vere invisibilis, Filius vero visibilis, et sic alterius essent naturae. Hoc autem excludit Apostolus *ad Hebr. 1. 3.* dicens: *Qui cum sit splendor gloriae, et figura substantiae eius, portansque omnia verbo virtutis suae, purgationem peccatorum faciens sedet ad dexteram maiestatis in excelsis.* Et sic est imago, non solum Dei invisibilis, sed etiam ipse est invisibilis sicut Pater: *Qui est imago invisibilis Dei.*

Deinde cum dicit, *Primogenitus omnis creaturae*, commendat Christum per comparationem ad creaturam: et primo facit hoc; secundo exponit, ibi, *Quia in ipso condita sunt universa.*

Circa primum sciendum est, quod Ariani sic intelligunt, quasi dicatur primogenitus, quia sit prima creatura; sed hic non est sensus, ut patebit. Et ideo duo sunt videnda, scilicet quomodo haec imago sit genita, et quomodo primogenita creaturae.

Quantum ergo ad primum, sciendum est, quod in unaquaque re generatio est secundum modum sui esse, et suae naturae: alius enim modus generationis est in hominibus, et alius in plantis, et sic de aliis. Natura autem Dei est ipsum esse, et intelligere; et sic oportet quod eius generatio, vel conceptio intellectualis, sit generatio, vel conceptio naturae eius. In nobis autem conceptio intelligibilis non est conceptio naturae nostrae, quia in nobis aliud est intelligere, et natura nostra. Et ideo cum haec imago sit verbum, et conceptio intellectus; oportet dicere quod sit germen naturae, et sic de necessitate genitus, quia accipit naturam ab alio.

Secundo videndum est quomodo dicatur primogenitus. Deus enim non alio se cognoscit, et creaturam, sed omnia in sua essentia, sicut in prima causa effectiva. Filius autem est conceptio intellectualis Dei, secundum quod cognoscit se, et per consequens omnem creaturam. Inquantum ergo gignitur, videtur quoddam verbum repraesentans totam creaturam, et ipsum est principium omnis creaturae. Si enim non sic gigneretur, solum Verbum Patris esset primogenitus Patris, sed non creaturae: *Eccli. 24. 5. Ego ex ore Altissimi prodivi, primogenita ante omnem creaturam.*

Deinde cum dicit, *Quia in ipso condita sunt universa*, exponit quod dixerat, scilicet quod sit primogenitus, quia scilicet est genitus ut principium creaturae; et hoc quantum ad tria. Primo quantum ad rerum creationem; secundo quantum ad earum distinctionem, ibi, *In caelis, et in terra*; tertio quantum ad conservationem in esse, ibi, *Et omnia in ipso constant.* Dicit ergo: Est primogenitus creaturae, quia est genitus ut principium omnis creaturae: et ideo dicit: *Quia in ipso condita sunt universa.*

Circa quod sciendum est, quod Platonici ponebant ideas, dicentes, quod quaelibet res fiebat ex eo quod participabat ideam, puta hominis, vel alicuius alterius speciei Loco omnium harum idearum nos habemus unum, scilicet Filium, Verbum Dei. Artifex enim facit artificium ex hoc quod facit illud participare formam apud se conceptam quasi involvens eam exterio ri materiae; sicut si dicatur, quod artifex facit domum per formam rei, quam habet apud se conceptam. Et sic Deus omnia in sua sapientia dicitur facere, quia sapientia Dei se habet ad res creatas, sicut ars aedificatoris ad domum factam. Haec autem forma, et sapientia est Verbum; et ideo omnia in ipso condita sunt, sicut in quodam exemplari: *Gen. 1.* dixit, et facta sunt, quia in Verbo suo aeterno creavit omnia ut fierent.

Quantum autem ad rerum distinctionem sciendum est, quod aliqui, sicut Manichaei, erraverunt dicentes, haec corpora terrena, quia corruptibilia, facta esse a malo deo; caelestia vero, quia incorruptibilia, a bono Deo, scilicet Patre Christi. Sed mentiuntur, quia in eodem sunt utraque creata. Ideo dicit: *In caelis, et in terra.* Et haec est distinctio secundum partes naturae corporeae: *Gen. 1. 1. In principio*, idest in Filio, *creavit Deus caelum, et terram.*

Platonici etiam dicunt, quod Deus per se creavit creaturas invisibiles, scilicet angelos, et per angelos creavit naturas corporeas. Sed hoc excluditur hic, quia dicitur, *Visibilia, et invisibilia.* De primo *Hebr. 11. 3. Fide intelligimus, esse aptata saecula verbo Dei, ut ex invisibilibus visibilia fierent.* De secundo autem *Eccli. 43. 36. Pauca vidimus operum eius; omnia autem Dominus fecit, et pie agentibus dedit sapientiam.* Haec autem distinctio est secundum creaturarum naturam.

Tertia distinctio est ordinis, et gradus in invisibilibus, cum dicit: *Sive Throni, sive Dominationes, sive Principatus, sive Potestates.* Platonici etiam errant hic: dicebant enim, in rebus diversas esse perfectiones, et quamlibet attribuebant uni primo principio, et secundum ordines earum perfectionum ponebant ordines principiorum: sic ponebant primum ens, a quo participant omnia esse; et aliud principium ab isto, scilicet primum intellectum, a quo omnia participant intelligere; et aliud principium vitam, a quo omnia participant vivere. Sed nos non sic ponimus; sed ab uno principio res habent quidquid in eis perfectionis est: et ideo dicit: *Sive Throni, sive Dominationes etc.* quasi dicat: Non dependent ab aliis principiis ordinatis, sed ab ipso uno solo Verbo Dei.

Sed quid est quod dicit *Ephes. 1. 22. Ipsum dedit caput supra omnem Ecclesiam?* Ubi quaedam diversitas videtur esse ab istis. Solutio. Hic enim enumerat descendendo, quia ostendit progressum creaturae a Deo; ibi ascendendo, quia ostendit quod Filius Dei, secundum quod homo, super omnes creaturas est. Sed tamen ibi Principatus ponuntur sub Potestatibus, et Virtutes inter Dominationes, et Potestates: hic Principatus super Potestates, et Principatus medium inter Dominationes, et Potestates. Et secundum hoc diversae sunt sententiae Gregorii, et Dionysii. Dionysius enim ordinat eos secundum quod dicitur ad Ephesios: quia in secunda hierarchia ponit Dominationes, Virtutes, et Potestates. Gregorius vero ordinat eos sicut hic habetur: quia in secunda hierarchia ponit Dominationes, Principatus, et Potestates; in tertia vero Virtutes, Archangelos, et Angelos.

Sed sciendum est, quod, sicut Gregorius, et Dionysius dicunt, haec dona spiritualia ex quibus nomi-

nantur hi ordines, communia sunt omnibus ; tamen quidam nominantur a quibusdam, quidam ab aliis : cuius ratio accipitur ex dictis Platonicorum : quia omne quod convenit alicui, convenit tripliciter : quia aut essentialiter, aut participative, aut causaliter. Essentialiter quidem quod convenit rei secundum proportionem suae naturae, sicut homini rationale. Participative autem quod excedit suam naturam, sed tamen aliquid de illo participat, sed imperfecte ; sicut intellectuale homini, quod est supra rationale, et est essentiale angelorum, et idem aliquid participat homo. Causaliter vero quod convenit rei supervenienter, sicut homini artificialia, quia in eo non sunt sicut in materia, sed per modum artis. Unumquodque autem denominatur solum ab eo quod convenit ei essentialiter. Unde homo non dicitur intellectualis, nec artificialis, sed rationalis. De dictis autem donis in angelis, ea quae conveniunt superioribus essentialiter, inferioribus conveniunt participative ; quae vero inferioribus essentialiter conveniunt, superioribus causaliter conveniunt : et ideo superiores denominantur a superioribus donis. Supremum autem in creatura spirituali est quod attingit Deum, et quodammodo participat eum ; et ideo denominantur superiores, ex hoc quod attingunt Deum, Seraphim, quasi ardentes Deo, vel incendentes ; Cherubim, quasi scientes Deum ; Throni, habentes in seipsis sedentem Deum. Tripliciter enim aliquid potest ab alio participare. Uno modo accipiendo proprietatem naturae eius ; alio modo ut recipiat ipsum per modum intentionis cognitivae ; alio modo ut deserviat aliqualiter eius virtuti : sicut aliquis medicinalem artem participat a medico, vel quia accipit in se medicinae artem, vel quia accipit cognitionem artis medicinalis, vel quia deservit arti medicinae. Primum est maius secundo, et secundum tertio. In sacra autem Scriptura significatur aliquid dignum per ignem : *Deut. 4. 24. Dominus Deus tuus ignis consumens est.* Et ideo supremus ordo dicitur Seraphim, quasi ardentes Deo, et continentes aliquam divinam proprietatem. Secundus ordo est Cherubim, consequentes eum cognitive ; et tertius Throni, eius virtuti deservientes. Alii autem ordines non nominantur ex attingendo Deum, sed per aliquam eius operationem : et aliqui ut dirigentes, et sic sunt Dominationes ; alii exequentes ; et horum quidam ut principaliores, ut Principatus : *Psal. 67. 26. Praevenerunt principes coniuncti psallentibus ;* alii secundum executionem : et sic sunt exequentes supra spirituales creaturas, ut sunt Potestates, quae arcent daemones ; si supra naturalia, sunt Virtutes, quae miracula faciunt ; si supra homines, sunt Archangeli ad magna, Angeli ad minima. Et sic concludendo dicit : *Omnia per ipsum*, sicut per causam effectivam, *et in ipso*, sicut per causam exemplarem : *Ioan. 1. 3. Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil quod factum est.*

Sed quia posset aliquis dicere : Numquid omnia sunt aeterna ? ideo Apostolus, quasi respondens ad hoc, dicit, quod non, sed ipse est *ante omnia*, scilicet tempora, et res alias : *Prov. 8. 22. Dominus possedit me in initio viarum suarum, antequam quidquam faceret a principio.* Vel ante dignitatem : *Psalm. 88. 7. Quis similis Deo in filiis Dei ?*

Quantum ad conservationem dicit : *Et omnia in ipso constant,* idest conservantur. Sic enim se habet Deus ad res, sicut sol ad lunam, quo recedente deficit lumen lunae. Et sic si Deus subtraheret suam virtutem a nobis, in momento deficerent omnia : *Hebr. 1. 3. Portans omnia verbo virtutis suae.*

LECTIO V.

Et ipse est caput corporis Ecclesiae, qui est principium, primogenitus ex mortuis, ut sit in omnibus ipse primatum tenens : quia in ipso complacuit omnem plenitudinem (1) divinitatis inhabitare, et per eum reconciliare omnia in ipsum ; pacificans per sanguinem crucis eius sive quae in terris, sive quae in caelis sunt. Et vos cum essetis aliquando alienati, et inimici sensu in operibus malis, nunc autem reconciliavit in corpore carnis eius per mortem, ut exhiberet vos sanctos, et immaculatos, et irreprehensibiles coram ipso ; si tamen permanetis in fide fundati, et stabiles, et immobiles a spe Evangelii quod audistis, quod praedicatum est in universa creatura, quae sub caelo est.

Postquam Apostolus commendavit Christum per comparationem ad Deum, et ad totam creaturam ; hic commendat ipsum in comparatione ad Ecclesiam : et primo generaliter ; secundo specialiter, quantum ad Colossenses, ibi, *Et vos cum essetis aliquando alienati, et inimici sensu in operibus malis, nunc autem reconciliavit in corpore carnis eius per mortem ;* tertio quantum ad suam personam singulariter, ibi, *Cuius factus sum ego minister.* Circa primum duo facit : quia primo proponit habitudinem Christi ad totam Ecclesiam ; secundo exponit, ibi, *Qui est principium, primogenitus ex mortuis.* Dicit ergo : Iste in quo habemus redemptionem, Christus est, et primogenitus creaturae.

Sed secundum quod huiusmodi factus est caput Ecclesiae, duo occurrunt hic exponenda : et primo quomodo corpus sit Ecclesia ; secundo quomodo Christus est caput. Ecclesia dicitur corpus ad similitudinem unius hominis ; et hoc dupliciter, scilicet et quantum ad distinctionem membrorum : *Ephes. 4. 11. Dedit quosdam quidem Apostolos, quosdam autem Prophetas, alios vero Evangelistas, alios autem pastores, et doctores :* et quantum ad servitia, quae licet sint distincta, tamen unum servit alteri : *1. Cor. 12. 25. Pro invicem solicita sint membra : Gal. 6. 2. Alter alterius onera portate, et sic adimplebitis legem Christi.* Item sicut constituitur unum corpus ex unitate animae, ita Ecclesia ex unitate spiritus : *Ephes. 4. 4. Unum corpus, et unus spiritus : 1. Cor. 10. 17. Unus panis, et unum corpus multi sumus, omnes qui de uno pane participamus.* Item est alia consideratio membrorum ad caput Ecclesiae, scilicet ad Christum. Ipse enim Christus est caput Ecclesiae : *Psalm. 3. 4. Tu exaltans caput meum.*

Et exponit quid est esse caput, dicens : *Qui est principium, primogenitus ex mortuis.* Caput enim respectu aliorum membrorum habet tria privilegia. Pri-

(1) *Vulgata omittit* divinitatis ; *at nec hic exponitur a D. Thoma, sed cap.* 2. lect. 3.

mo quia distinguitur ab aliis ordine dignitatis, quia est principium, et praesidens; secundo in plenitudine sensuum, qui sunt omnes in capite; tertio in quodam influxu sensus, et motus ad membra. Et ideo primo ostendit quomodo Christus est caput ratione dignitatis; secundo ratione plenitudinis gratiarum, ibi, *Quia in ipso complacuit omnem plenitudinem inhabitare;* item tertio ratione influentiae, ibi, *Et per eum reconciliare omnia.* Ecclesia quidem habet duplicem statum, scilicet gratiae in praesenti, et gloriae in futuro: et est eadem Ecclesia; et Christus est caput secundum utrumque statum: quia primus in gratia, et primus in gloria. Quantum ad primum dicit: *Qui est principium, primogenitus ex mortuis:* quia non solum est in gratia secundum quod homo, sed etiam omnes sunt iustificati per fidem Christi: *Rom. 5. 19. Per obedientiam unius hominis iusti constituuntur multi.* Et ideo dicit: *Qui est principium,* scilicet iustificationis, et gratiae in tota Ecclesia: quia etiam in veteri testamento sunt aliqui iustificati per fidem Christi: *Ioan. 8. 25. Ego principium, qui loquor vobis: Psalm. 109. 3. Tecum principium in die virtutis tuae.* Item est principium quantum ad statum gloriae: ideo dicit, *Primogenitus ex mortuis.* Quia enim resurrectio mortuorum est quasi quaedam secunda generatio, quia homo in ea ad vitam aeternam reparatur: *Matth. 19. 28. In regeneratione, cum sederit Filius hominis in sede maiestatis suae:* et prae omnibus primus est Christus; ideo est primogenitus ex mortuis, idest qui sunt geniti per resurrectionem.

Sed contra de Lazaro, *Ioan. 11.* Respondeo. Dicitur quod iste, et alii non resurrexerunt ad illam vitam immortalem, sed ad mortalem; sed *Christus resurgens ex mortuis iam non moritur*, ut dicitur *Rom. 6. 9. Apocal. 1. 5. Primogenitus mortuorum, et Princeps Regum terrae: 1. Corinth. 15. 20. Nunc autem Christus resurrexit a mortuis primitiae dormientium.* Et hoc, *ut in omnibus sit ipse principatum tenens*, quantum ad dona gratiae, quia ipse est principium; quantum ad dona gloriae, quia ipse est primogenitus: *Eccli. 24. 10. In omni gente, et in omni populo primatum habui.*

Deinde cum dicit, *Quia in ipso complacuit omnem plenitudinem inhabitare*, ostendit dignitatem capitis quantum ad plenitudinem gratiarum omnium. Alii enim sancti habuerunt divisiones gratiarum, sed Christus habuit omnes: ideo dicit: *Quia in ipso complacuit omnem plenitudinem inhabitare.* Singula verba pondus suum habent. *Complacuit*, designat quod dona hominis Christi non erant ex facto, seu meritis, ut dicit Photinus; sed ex divinae voluntatis complacentia assumentis hunc hominem in unitatem personae: *Matth. 3. 17. Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi complacui.* Item dicit, *Omnem*, quia alii habent hoc donum; alii aliud: *Ioan. 13. 3. Omnia dedit in manus eius.* Item dicit, *Plenitudinem:* quia aliquis aliquod habuit donum, sed non plenitudinem eius, seu virtutis, quia forte invitus in aliquo defecit. Sed *Ioan. 1. 14.* dicitur de Christo: *Vidimus eum plenum gratiae, et veritatis: Eccli. 24. 16. In plenitudine sanctorum detentio mea.* Item dicit, *Habitare.* Alii enim acceperunt usum gratiae ad tempus: quia spiritus Prophetarum non semper adest Prophetis; sed in Christo est habitualiter, quia semper ad votum in Christo est dominium huius plenitudinis: *Ioan. 10. 33. Super quem videris Spiritum descendentem, et in eo manentem; hic est qui baptizat in Spiritu sancto.*

Deinde cum dicit, *Et per eum reconciliare omnia*, ostendit Christum esse caput Ecclesiae ratione influxus; et haec est tertia ratio capitis: primo ostendit influxum gratiae; secundo exponit quod dixerat, ibi, *Pacificans.* Dicit ergo primo: Dico, quod complacuit non solum quantum ad hoc quod haberet in se, sed etiam ut per eum ad nos derivaret: unde dicit: *Et per eum reconciliare omnia in ipsum: 2. Corinth. 5. 19. Deus erat in Christo mundum reconcilians sibi.* Exponit autem qualis sit ista reconciliatio, et quomodo omnia reconciliata. In reconciliatione autem sunt duo consideranda. Primo in quo conveniunt qui reconciliantur. Discordes enim diversas habent voluntates; reconciliati autem consentiunt in aliquo uno: et sic voluntates prius discordes concordant in Christo. Et huiusmodi voluntates sunt et hominum, et Dei, et angelorum. Hominum, quia Christus homo est; Dei, quia Deus est. Item discordia erat inter Iudaeos qui volebant legem, et Gentiles qui non volebant legem; sed utrosque Christus concordat: quia ex Iudaeis est, et quia absolvit observantias legis. Et haec concordia est facta *per sanguinem crucis eius.* Inter Deum enim et hominem causa discordiae fuit peccatum; inter Iudaeos et Gentiles lex. Christus per crucem destruxit peccatum, et implevit legem; et ita removit causam discordiae: *Hebr. 12. 22. Accessistis ad Sion montem, et civitatem Dei viventis, Hierusalem caelestem.* Et sic reconciliati sumus; et ita sunt pacata *sive quae in caelis*, ut angeli, et Deus, *sive quae in terris*, scilicet Iudaei, et Gentiles. Ideo Christo nato, dicitur *Luc. 2. 14. Gloria in altissimis Deo, et in terra pax hominibus bonae voluntatis.* Item in resurrectione dixit, *Pax vobis*, ut habetur *Ioan. 20. 19. Ephes 2. 14. Ipse enim est pax nostra, qui fecit utraque unum.*

Deinde cum dicit, *Et vos cum essetis aliquando alienati....reconciliavit in corpore carnis eius*, ponitur commendatio Christi per dona eis collata. Ubi primo commemorat statum praeteritum; secundo Christi beneficium, ibi, *Nunc autem reconciliavit;* tertio quid exigatur ab eis, ibi, *Si tamen permanetis in fide fundati, et stabiles.* Status enim praeteritus habuit tria mala. Quantum enim ad intellectum erant ignorantes; quantum ad affectum, inimici iustitiae; quantum ad actum, in multis peccatis. Quantum ad primum dicit, *Alienati;* quantum ad secundum, *Et inimici sensu*, secundum unam litteram: et ostendit defectum sapientiae, quam praedicabant Iudaei de uno Deo: *Ioan. 3. 19. Dilexerunt magis tenebras quam lucem.*

Sed numquid tenebantur ad legem Moysi? Dicendum est quod sic, quantum ad cultum unius Dei.

Vel *alienati sensu*, idest ex electione, contradicentes ei ex malitia: *Iob 34. 27. Qui quasi de industria recesserunt ab eo.* Quantum ad tertium dicit, *In operibus malis: Ioan. 3. 19. Erant enim eorum opera mala.*

Deinde cum dicit, *Nunc autem reconciliavit*, ponit beneficia Christi: et primum est reconciliatio in corpore eius: et dicit, *In corpore carnis:* non quod aliud sit corpus et aliud caro; sed ad ostendendum quod accepit corpus in esse naturae: *Ioan. 1. 14. Et*

Verbum caro factum est, et habitavit in nobis. Et idem corpus carnis, idest mortale: *Rom. 8. 3. Deus Filium suum mittens in similitudinem carnis peccati, et de peccato damnavit peccatum in carne.* Secundum est sanctificatio: unde dicit: *Exhibere vos sanctos: Hebr. 13. 12. Iesus, ut sanctificaret populum suum per suum sanguinem, extra portam passus est.* Tertium est ablatio a peccatis, ibi, *Et immaculatos: Hebr. 9. 14. Sanguis Christi, qui per Spiritum sanctum semetipsum obtulit Deo, emundabit conscientiam nostram ab operibus mortuis.* Item quantum ad futura, ibi, *Et irreprehensibiles: 2. Petr. 3. 14. Satagite immaculati, et inviolati ei inveniri in pace.* Et addit, *Coram ipso: 1. Reg. 16. 7. Homo videt quae foris patent, Dominus autem intuetur cor.* Exigit a nobis firmitatem fidei, et spei: ideo subiungit, dicens: *Si tamen permanetis in fide fundati.* Fides est sicut fundamentum, ex cuius firmitate tota firmatur Ecclesiae structura. Item *et stabiles*, in spe non moti a seipsis; *et immobiles*, quasi non excidentes a spe per alios: *a spe*, inquam, *Evangelii*, idest quam dat Evangelium de bonis regni caelorum: *Matth. 4. 17. Poenitentiam agite, appropinquabit enim regnum caelorum.* Nec est excusatio: quia *est praedicatum*, videlicet per Apostolos, utitur praeterito pro futuro propter certitudinem eius, *in universa creatura quae sub caelo est*, idest omni creaturae novae, idest fidelibus, quibus paratum erat.

LECTIO VI.

Cuius factus sum ego Paulus minister; qui nunc gaudeo in passionibus pro vobis, et adimpleo ea quae desunt passionum Christi, in carne mea pro corpore eius, quod est Ecclesia; cuius factus sum ego minister secundum dispensationem Dei, quae data est mihi in vobis, (1) ut impleam verbum Dei, mysterium quod absconditum fuit a saeculis, et generationibus; nunc autem manifestatum est sanctis eius, quibus voluit Deus notas facere divitias gloriae sacramenti huius in gentibus, quod est Christus, in vobis spes gloriae, quem nos annuntiamus corripientes omnem hominem, et docentes omnem hominem in omni sapientia; ut exhibeamus omnem hominem perfectum in Christo Iesu: in quo et laboro, certando secundum operationem eius quam operatur in me in virtute.

Postquam commendavit Christum in comparatione ad Deum, et ad universam creaturam, ad totam Ecclesiam, et ad ipsos Colossenses; hic commendat eum in comparatione ad seipsum, ostendens se eius ministrum: et primo ponit ministerium; secundo ostendit fidelitatem in ministrando, ibi, *Qui nunc gaudeo in passionibus pro vobis;* tertio ministerii magnitudinem, ibi, *Cuius factus sum ego minister secundum dispensationem Dei.* Dicit ergo: Dico, quod praedicatum est in universa creatura: *cuius*, Evangelii, *factus sum minister*, praedicandi, non mea auctoritate, sed praedicationi ministerium exhibens: *1. Corinth. 4. 1. Sic nos existimet homo ut ministros Christi, et dispensatores mysteriorum Dei.* Sed est minister fidelis: quod patet, quia non refugit pati pericula, quin diligenter exequatur. Unde primo ostendit quo affectu sustinet passiones; secundo quo fructu, ibi, *Adimpleo ea quae desunt passionum Christi, in carne mea.* Affectu quidem laeto, quia *nunc gaudeo in passionibus pro vobis*, idest propter vestram utilitatem: *2. Corinth. 1. 6. Sive tribulamur pro vestra exhortatione, et salute, sive consolamur pro vestra consolatione, sive exhortamur pro vestra exhortatione, et salute, quae operatur tolerantiam earumdem passionum, quas et nos patimur:* et propter gaudium vitae aeternae, quod inde expecto, quod est fructus ministerii eius: *Iac. 1. 3. Omne gaudium existimate, fratres mei, cum in tentationes varias incideritis, scientes quod probatio fidei vestrae patientiam operatur: Philip. 2. 17. Si immolor super sacrificium fidei vestrae, gaudeo, et congratulor omnibus vobis.* Et etiam hoc fructu, *ut adimpleam ea quae desunt passionum Christi, in carne mea.* Haec verba secundum superficiem malum possent habere intellectum, scilicet quod Christi passio non esset sufficiens ad redemptionem; sed additae sunt ad complendum passiones sanctorum. Sed hoc est haereticum: quia sanguis Christi est sufficiens ad redemptionem etiam multorum mundorum: *1. Ioan. 2. 2. Ipse est propitiatio pro peccatis nostris; non pro nostris autem tantum, sed etiam pro totius mundi.* Sed intelligendum est, quod Christus, et Ecclesia est una persona mystica, cuius caput est Christus, corpus omnes iusti; quilibet autem iustus est quasi membrum huius capitis: *1. Corinth. 12. 27. Et membra de membro.* Deus autem ordinavit in sua praedestinatione quantum meritorum debet esse per totam Ecclesiam, tam in capite, quam in membris, sicut et praedestinavit numerum electorum; et inter haec merita praecipue sunt passiones sanctorum martyrum: sed Christi, scilicet capitis, merita sunt infinita; quilibet vero sanctus exhibet aliqua merita secundum mensuram suam: et ideo dicit: *Adimpleo ea quae desunt passionum Christi*, idest totius Ecclesiae, cuius caput est Christus. *Adimpleo*, idest addo mensuram meam; et hoc *in carne*, idest ego ipse patiens. Vel quae passiones desunt in carne mea. Hoc enim deerat quod sicut Christus passus erat in corpore suo, ita pateretur in Paulo membro suo, et similiter in aliis. Et hoc *pro corpore*, quod est Ecclesia, quae erat redimenda per Christum: *Ephes. 5. 27. Ut exhiberet ipse sibi Ecclesiam gloriosam, non habentem maculam, neque rugam.* Sic etiam omnes sancti patiuntur propter Ecclesiam, quae ex eorum exemplo roboratur. Glossa: *Passiones adhuc desunt, eo quod paritoria meritorum Ecclesiae non est plena, nec adimplebitur nisi cum saeculum fuerit finitum.* Paritoria autem est vas, vel domus, ubi pariter multa inferuntur.

Deinde cum dicit, *Cuius factus sum ego minister secundum dispensationem Dei*, ostendit dignitatem ministerii tripliciter. Primo ex materia adoptionis; secundo ex fine ad quem ducitur, ibi, *Ut impleam verbum Dei;* tertio ex usu, ibi, *Quem nos annuntiamus, corripientes omnem hominem.* Sed diceret aliquis: Est magnum hoc mysterium? Et respondet dicens: Ita est, quia *traditum est mihi secundum dispensatio-*

(1) *Al.* ut impleam verbis Dei mysterium.

nem. Quod dupliciter potest exponi, scilicet active ; et sic est sensus , Idest ut dispensem vobis divina, fideliter tradens ea : et haec potestas data est mihi. Vel passive ; et tunc est sensus : Idest secundum quod mihi dispensatum est a Deo: *Ephes. 4. 11. Dedit quosdam quidem Apostolos, quosdam Prophetas, alios vero Evangelistas, alios autem pastores et doctores, ad consummationem sanctorum in opus ministerii: Act. 13. 2. Segregate mihi Barnabam , et Paulum in opus ad quod assumpsi eos.* Ecce quis est finis. Certe non pecunia, nec gloria, sed aliquod magnum, ad quod accepi, quia *ut impleam verbum Dei.* Et primo ostendit dignitatem eius ad quod accepit; secundo ostendit quod est illud, quod est Christus. Item primo commendat magnitudinem eius ex diffusa praedicatione , et occultatione, et manifestatione. Accipitur autem ad conversionem Gentilium : unde *ut adimpleam verbum* , non praedicationis, sed dispensationem aeternam Dei, idest ut mea praedicatione impletum ostendam verbum Dei, idest Dei dispensationem, et praeordinationem, et promissionem de Verbo Dei incarnando : vel dispensationem Dei aeternam, qua disposuit ut gentes per Christum converterentur ad fidem veri Dei. Et hoc oportebat impleri : *Num. 23. 19. Dixit ergo , et non faciet ; locutus est, et non implebit ? Isa. 55. 11. Verbum quod egredietur de ore meo , non revertetur ad me vacuum; sed faciet quaecumque volui, et prosperabitur in his ad quae misi illud.* Sed hoc disposuit impleri per ministerium Pauli : unde dicit : *Ut impleam* hoc *mysterium* , scilicet inquantum est res abscondita : quia mysterium quod est absonditum, est hoc verbum: *Isa. 24. 16. Secretum meum mihi est, secretum meum mihi. Quod absconditum fuit a saeculis* , idest a principio saeculorum, et omnibus *generationibus* hominum, qui hoc scire non potuerunt: *Ephes. 3. 9. Quae sit dispensatio sacramenti absconditi a saeculis in Deo.* Nam etsi Philosophi antiqui quaedam de Christi deitate videantur dixisse vel propria, vel appropriata, sicut Augustinus invenit in Libris Platonis, *In principio erat Verbum etc.* tamen quod Verbum caro factum est, nullus scire potuit.

Sed dicis : Nonne fuit scitum per Prophetas ? Respondeo. Dicendum est, quod sic , tamen inquantum pertinebat ad Evangelium ; vel non ita aperte sicut Apostoli sciverunt.

Deinde cum dicit, *Nunc autem manifestatum est sanctis eius,* agit de manifestatione eius: et primo ostendit quibus manifestatum est ; secundo ostendit quare manifestatum est eis , ibi , *Quibus voluit.* Dicit ergo, *Manifestatum est nunc* , scilicet tempore gratiae : *2. Corinth. 6. 2. Ecce nunc tempus acceptabile , ecce nunc dies salutis.* Haec autem est scientia sanctorum: *Sap. 10. 10. Dedit illi scientiam sanctorum: Iob 36. 33. Annuntiat de ea amico suo quod possessio eius sit , et ad eam possit ascendere.* Sed hoc non propter eorum merita , sed propter beneplacitum suum: unde dicit : *Quibus voluit Deus notas facere divitias gloriae sacramenti huius : Ioan. 15. 15. Quae audivi a Patre meo , nota feci vobis :* et subdit : *Non vos me elegistis , sed ego elegi vos : Matth. 11. 26. Ita placitum fuit ante te. Notas facere divitias gloriae sacramenti huius:* quia per hoc quod ista fuerunt occulta, Deus apparet abundanter gloriosus. Nam olim notus in Iudaea Deus; sed per hoc sacramentum conversionis Gentilium gloria Dei notificatur per totum mundum: *Ioan. 17. 4. Ego te clarificavi super terram.* Et hoc *in Gentibus* , scilicet quod completur in eis: *Rom. 5. 2. Gloriamur in spe gloriae filiorum Dei:* et *ibid. 11. 33. O altitudo divitiarum sapientiae, et scientiae Dei!* Hoc verbum est *quod est Christus*, idest quod per Christum adipiscimur , scilicet spem gloriae , quae olim videbatur promissa solum Iudaeis: *Act. 10. 45. Mirabantur quod et in nationes diffusa est gratia Spiritus sancti : Roman. 5. 1. Iustificati ex fide, pacem habeamus ad Deum :* et post : *Et gloriamur in spe gloriae filiorum Dei: Isa. 11. 10. Radix Iesse qui stat in signum populorum, ipsum Gentes deprecabuntur.*

Sic ergo ostenditur origo ministerii , et finis; sed subdit usum eius, cum dicit : *Quem nos annuntiamus corripientes omnem hominem :* et circa hoc tria facit: quia primo ostendit usum eius ; secundo fructum, ibi, *Ut exhibeamus omnem hominem perfectum in Christo ;* tertio auxilium sibi impensum ad consequendum usum, ibi, *In quo et laboro.* Usus eius est nuntiare Christum: et ponit usum, et modum utendi : *Psalm. 9. 12. Annuntiate inter gentes studia eius: 1. Ioan. 1. 1. Quod vidimus, et audivimus, annuntiamus vobis.* Modus ponitur ibi, *Corripientes omnem hominem*: quod est perfecta annuntiatio, quia omni homini, non solum Iudaeis: *Matth. ult. 19. Docete omnes gentes.* Modus etiam eius est docere veritatem , et refellere falsitatem; et ideo dicit: *Corripientes omnem hominem,* vel infideles in vita: *2. Corin. 10. 4. Arma militiae nostrae non sunt carnalia, sed potentia Deo, ad destructionem munitionum, consilia destruentes, et omnem altitudinem extollentem se adversus scientiam Dei. Et docentes omnem hominem in omni sapientia* , scilicet quae est cognitio Dei: *Sap. 15. 3. Nosse enim te, consummata iustitia est: et scire iustitiam, et veritatem tuam , radix est immortalitatis :* et *1. Corint. 2. 6. Sapientiam loquimur inter perfectos.* Fructus autem hic est quod homines ducuntur ad perfectum : unde dicit : *Ut exhibeamus omnem hominem* , scilicet cuiuscumque conditionis, *perfectum,* non in lege, sed *in Christo*: *Matth. 5. 48. Estote perfecti , sicut et Pater vester caelestis perfectus est.*

Sed numquid quilibet tenetur ad perfectionem? Non; sed intentio praedicatoris ad hoc debet esse. Est autem duplex perfectio caritatis. Una de necessitate praecepti, scilicet ut in corde nihil admittat contrarium Deo : *Matth. 22. 37. Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, et in tota anima tua, et in tota mente tua.* Alia de necessitate consilii, ut abstineat etiam a licitis; et haec est perfectio supererogationis. Sed ad hoc habuit auxilium a Deo: unde dicit: *In quo laboro certando,* contra infideles, et peccatores? *2. Timoth. 2. 3. Labora sicut bonus miles Christi Iesu.* Item *ibid. 4. 7. Bonum certamen certavi, cursum consummavi , fidem servavi.* Et hoc *secundum operationem eius: 1. Corint. 15. 10. Gratia Dei mecum : quam operatur in me,* quia hoc facit Deus in me, *in virtute* miraculorum, scilicet praebendo virtutem : *Luc. ult. 49. Sedete in civitate, donec induamini virtute ex alto.*

CAPITIS SECUNDI

LECTIO PRIMA

Volo enim vos scire qualem solicitudinem habeam pro vobis, et pro his qui sunt Laodiciae, et quicumque non viderunt faciem meam in carne, ne consolentur corda ipsorum instructi caritate, et in omnes divitias plenitudinis intellectus, in agnitionem mysterii Dei Patris, et Iesu Christi, in quo sunt omnes thesauri sapientiae, et scientiae absconditi Hoc autem dico, ut nemo vos decipiat in sublimitate sermonum.

Supra commendavit statum fidelium, qui est gratiae, et auctorem, scilicet Christum; hic protegit eos contra contrariantia huic statui: et primo contra doctrinam corrumpentium; secundo contra perversos mores: *3. cap. ibi, Igitur si consurrexistis cum Christo, quae sursum sunt quaerite.* Circa primum duo facit: quia primo ostendit solicitudinem de eorum statu; secundo tuetur eos contra malam doctrinam, ibi, *Hoc autem dico.* Iterum prima pars dividitur in tres particulas; quia primo ponit solicitudinem; secundo personas de quibus solicitatur, ibi, *Pro vobis;* tertio de quo sit solicitus, ibi, *Ut consolentur corda ipsorum.* Dicit ergo: *Volo enim vos scire qualem habeam solicitudinem*, scilicet magnam: et hoc pertinet ad bonum praelatum: *Rom. 12. 8. Qui praeest, in solicitudine: Luc. 2. 8. Pastores erant in eadem regione vigilantes, et custodientes vigilias noctis supra gregem suum.* Et non solum pro a se conversis, et sibi praesentibus, sed etiam pro aliis: unde dicit: *Pro vobis*, scilicet quos non vidi corpore, sed mente; et non solum oro pro istis, *sed etiam pro illis qui non viderunt faciem meam:* solicitus quippe erat pro toto mundo: *Sap. 18. 24. In veste poderis Aaron totus erat orbis terrarum.* Sic in mente Apostoli *2. Corint. 11. 28. Praeter ea quae extrinsecus sunt, instantia mea quotidiana, solicitudo omnium Ecclesiarum.*

Sed de quibus magis solicitatur? Respondeo. De non visis quantum ad aliquid, quia nesciebat quid fieret circa eos, non autem simpliciter.

Deinde cum dicit, *Ut consolentur corda ipsorum*, ostendit de quo solicitus sit, scilicet de eorum consolatione: et primo hoc ponit; secundo quomodo possit hoc haberi, ibi, *Instructi.* Dicit ergo: *Ut consolentur*, idest per me habeant consolationem spiritualem, cuius consolationis factivum est bonum. Est enim factivum gaudii ut qui tristatur de aliquo, consoletur de alio aeque bono. Duo autem sunt quae consolantur nos, scilicet meditatio sapientiae: *Sap. 8. 9. Erit allocutio cogitationis, et taedii mei.* Aliud est oratio: *Iacob. 5. 13. Tristatur quis in vobis? Oret aequo animo, psallat.*

Consequenter cum dicit, *Instructi in caritate*, ponit specialiter sapientiae instructionem. Duplex est hic littera, scilicet quae dicta est, et quae habetur in Glossa sic: *Ut consolentur corda ipsorum instructorum in caritate....*ad cognoscendum *mysterium Dei Patris, et Christi Iesu*: et est idem sensus. Instructio ergo sapientiae consolatur contra mala temporalia. Debet autem hic esse instructus de via; et ideo dicit, *In caritate*, quae scilicet est via ad Deum: *1. Corinth. 13. 1. Adhuc excellentiorem viam vobis demonstro. Si linguis hominum loquar, et angelorum, caritatem autem non habeam, factus sum velut aes sonans, aut cymbalum tinniens. Instructi* ergo *in caritate*, qua Deus nos diligit, et qua nos eum diligimus. Utrumque enim nos consolatur: scilicet et quia Dominus diligit nos: *Galat. 2. 20. Vivo ego, iam non ego; vivit vero in me Christus:* et post: *Qui dilexit me, et tradidit semetipsum pro me: Ephes. 2. 4. Dives in misericordia, propter nimiam caritatem suam, qua dilexit nos, et cum essemus mortui peccatis, convivificavit nos in Christo.* Item quia nos Deum diligimus, nos consolamur: quia consolatio est amici, si pro eo sustineat mala: *Eccli. 22. 31. Et si evenerint mihi mala propter illum, sustinebo.* Et subdit: *Et in omnes divitias*, idest in omni capacitate. Intellectus enim noster est in potentia ad aliquid cognoscendum; sed intellectus angeli in sua creatione impletus est scientia intelligibilium. Et ideo oportet quod nostro intellectui humano superveniat scientia, vel per disciplinam, sed haec est insufficiens, quia numquam aliquid tantum potest sciri sic quod capacitatem eius impleat, vel per relationem divinam, et donum Dei; et haec est sufficiens: *Eccli. 15. 5. Implevit eum Dominus spiritu sapientiae, et intellectus.* Et ideo dicit, *Plenitudinis intellectus*, idest in copiam: *Sap. 8. 5. Quid sapientia locupletius? Isa. 33. 6. Divitiae salutis, sapientia, et scientia.* Instructi ergo in copia divinae sapientiae, quae copia implet intellectum; et hoc habebimus cognoscendo Deum; et ideo dicit: *In agnitionem mysterii Dei Patris, et Christi Iesu*, idest ad cognoscendum veritatem sacramenti huius occulti, scilicet quod Deus sit Pater Iesu Christi. Vel *mysterii Dei Patris*, quod est Christus. Ideo dicitur *Matth. 11. 25.* de Apostolis: *Abscondisti haec a sapientibus, et prudentibus, et revelasti ea parvulis.* Vel in agnitionem aeternae generationis, et incarnationis Christi: *Sap. 6. 16. Cogitare ergo de illa, sensus est consummatus.* Augustinus: *Beatus qui te novit: infelix qui te non novit.* Per cognitionem Dei habet homo omnem plenitudinem: *Ioan. 17. 3. Haec est vita aeterna ut cognoscant te solum verum Deum, et quem misisti Iesum Christum.*

Sed numquid per cognitionem Christi impletur intellectus? Respondeo sic: quia in eo *sunt omnes thesauri sapientiae, et scientiae absconditi.* Deus habet omnium rerum notitiam, et haec notitia comparatur thesauro: *Sapient. 7. 14. Infinitus enim thesaurus est hominibus; quo qui usi sunt, participes facti sunt amicitiae Dei.* Thesaurus est divitiae congregatae; sed effusae non dicuntur thesaurus, sed quae in uno sunt. Deus autem sapientiam suam sparsit super omnia opera sua, *Eccli. 1.* et secundum hoc non habet rationem thesauri, sed secundum quod huiusmodi rationes uniuntur in uno, scilicet in sapientia divina: et omnes huiusmodi thesauri sunt in Christo. Sapientia enim est cognitio divinorum; scientia vero est creaturarum cognitio. Quidquid autem de Deo potest sciri pertinens ad sapientiam, totum Deus abundanter in se cognoscit. Item quidquid potest cognosci de creaturis, cognoscit in se supereminenter. Quidquid autem in sapientia Dei

est, est in Verbo suo uno, quia uno simplici actu intellectus cognoscit omnia : quia in eo non est scientia in potentia, nec in habitu: et ideo in isto Verbo *sunt omnes thesauri sapientiae, et scientiae.* Sed addit, *Absconditi,* quia quod mihi aliquid absconditur, contingit dupliciter ; scilicet vel propter debilitatem intellectus mei , vel propter velamen oppositum ; sicut quis non videt candelam , vel quia caecus est , vel velata est. Ita in Verbo Dei *sunt omnes thesauri sapientiae , et scientiae* , sed *absconditi* nobis, qui non habemus limpidos oculos, sed lippos: *Ioan. 12. 35. Adhuc modicum lumen in vobis est:* et quia est velatum duplici velamine: scilicet creaturae, quia intellectus noster nunc ad illam cognitionem pervenire non potest, nisi per similitudinem creaturarum: *Rom. 1. 20. Invisibilia Dei per ea quae facta sunt , intellecta conspiciuntur a creatura mundi* : secundo est velatum in carne : *Ioan. 1. 14. Et Verbum caro factum est.* Et si aliquid videmus de Deo, non tamen totum: *Isa. 45. 15. Vere tu es Deus absconditus: Num. 20. 6. Aperi eis thesaurum tuum.* Ponamus quod aliquis habeat candelam velatam, non quaereret aliunde lumen; sed potius quod habitum ab eo reveletur: et ideo non oportet sapientiam quaerere nisi in Christo : *1. Corint. 2. 2. Non existimavi me aliquid scire nisi Christum Iesum, et hunc crucifixum:* et *1. Ioan. 3. 2. Cum apparuerit,* idest revelabitur, *similes ei erimus* , scilicet omnia scientes ; sicut qui haberet librum ubi esset tota scientia , non quaereret nisi ut sciret illum librum; sic et nos non oportet amplius quaerere nisi Christum.

Deinde cum dicit, *Hoc autem dico etc.* instruit, et monet eos contra doctrinam corrumpentem. Seducebantur autem a quibusdam Philosophis contra fidem, et ab haereticis, qui docebant observantias legalium : ideo primo instruit eos contra Philosophos ; secundo contra iudaizantes, ibi, *In quo et circumcisi estis circumcisione non manu facta.* In scientia vero mundana duo continentur: quia est quaedam scientia loquendi, et quaedam scientia rerum ; et ideo dupliciter possunt decipere. Ideo primo munit eos contra Philosophos decipientes eos per scientiam loquendi ; secundo contra decipientes eos per scientiam rerum , ibi, *Videte , ne quis vos decipiat per philosophiam , et inanem fallaciam.* Primo manifestat deceptionem; secundo assignat rationem , ibi , *Nam etsi corpore absens sum , sed spiritu vobiscum sum.* Dicit ergo : Dico , quod in Christo est omnis scientia ; et hoc dico ne quaerentes alibi scientiam , decipiamini. Et dicit , *Ut nemo* , idest nec Demosthenes , nec Tullius, *vos decipiat, in sublimitate sermonis: Isa. 33. 19. Populum imprudentem non videbis , populum alti sermonis; ita ut non possis intelligere disertitudinem linguae eius , in quo nulla est sapientia.*

Sed numquid est peccatum uti sermonibus sublimibus ? Respondeo. Non , quia etiam sancti viri elegantius loquuntur quam etiam rethores mundi, sicut Ambrosius , Hieronymus , et Leo Papa. Nam, si licet uti ad persuadendum in malo ornata locutione, multo magis in bono.

LECTIO II.

Nam etsi corpore absens sum , sed spiritu vobiscum sum, gaudens, et videns ordinem vestrum, et firmamentum eius , quae in Christo est, fidei vestrae. Sicut ergo accepistis Iesum Christum Dominum nostrum , in ipso ambulate , radicati , et superaedificati in ipso , et confirmati in fide sicut et didicistis, abundantes in illo in gratiarum actione. Videte ne quis vos decipiat per philosophiam , et inanem fallaciam , secundum traditionem hominum, secundum elementa mundi, et non secundum Christum : quia in ipso inhabitat omnis plenitudo divinitatis corporaliter , et estis in illo repleti , qui est caput omnis Principatus, et Potestatis.

Supra monuit ne per aliquam fallaciam sermonis decidant a fide; hic ponit rationem monitionis, quae sumitur ex bonis quae in istis erant ; quae non debebant perdere , sed proficere in eis: et primo commemorat bona habita ; secundo ostendit quomodo in eis proficiant , ibi , *Sicut ergo accepistis Iesum Christum Dominum nostrum , in ipso ambulate.* Circa primum duo facit : quia primo ostendit qualiter sunt sibi nota bona eorum; secundo quae bona in eis sunt, ibi, *Gaudens, et videns ordinem vestrum.* Dicit ergo: *Nam etsi corpore absens sum , sed spiritu vobiscum sum ;* quasi dicat : Licet non praedicaverim vobis , nec vestra facta oculis videam; tamen spiritu vobis intersum per affectionem , gaudens de bonis vestris : *1. Corint. 5. 3. Absens quidem corpore, praesens vero spiritu: Proverb. 10. 3. Filius sapiens laetificat patrem.* Et hoc, quia revelabatur sibi per Spiritum sanctum ; et ideo dicit: *Sed spiritu vobiscum sum: 4. Reg. 5. 26. Nonne cor meum in praesenti erat, quando reversus est homo de cursu in occursum tui ? Gaudens* , inquam, sum , quia *videns* sum *ordinem vestrum* , idest ordinatam vestram conversationem : *1. Corinth. 14. 40. Omnia honeste , et secundum ordinem fiant in vobis: Iudic. 5. 20. Stellae manentes in ordine, et cursu suo, adversus Sisaram pugnaverunt. Et firmamentum eius, quae in Christo est, fidei vestrae: 2. Tim. 2. 19. Firmum fundamentum Dei stat.* Et hoc *in Christo : Ephes. 3. 17. Habitare Christum per fidem in cordibus vestris , in caritate radicati , et fundati.* Ecclesia enim est spirituale aedificium : *Ib. 2. 21. In quo omnis aedificatio constructa, crescit in templum sanctum in Domino.* Huius autem bonitas consistit in debito fundamento , quod est fides , et in debita superaedificatione : et ideo haec duo posuit.

Deinde cum dicit, *Sicut ergo accepistis Iesum Christum Dominum nostrum, in ipso ambulate,* monet eos ad haec servanda: et primo ad proficiendum; secundo ad persistendum; tertio ad gratias agendum. Dicit ergo: *Sicut accepistis Christum Dominum nostrum,* non pervertendo , *in ipso ambulate : Rom. 12. 9. Adhaerentes bono.* Ecclesia quandoque comparatur spirituali aedificio : *1. Cor. 3. 17. Templum Dei sanctum est , quod estis vos :* quandoque arbori, quia fert fructum:

et eadem est comparatio fundamenti ad domum, et radicis ad arborem: quia utriusque firmitas est radix, et fundamentum Christus: *Isa. 11. 10. Erit radix Iesse, qui stat in signum populorum: 1. Cor. 3. 10. Fundamentum aliud nemo potest ponere, praeter id quod positum est, quod est Christus Iesus.* Ideo dicit: *Radicati*, scilicet sicut boni rami; *et superaedificati in ipso, et confirmati*, scilicet sicut boni lapides; hoc est, si perstiteritis, *in fide* eius: *1. Petr. ult. 8. Adversarius vester diabolus tamquam leo rugiens circuit, quaerens quem devoret:* et post: *Cui resistite fortes in fide.* Et hoc *sicut et didicistis*, scilicet in vera fide: *Galat. 1. 9. Si quis vobis evangelizaverit praeter id quod accepistis, anathema sit. Abundantes in illo in gratiarum actione*, idest gratias agentes abundanter: *1. Thess. ult. 18. In omnibus gratias agite: 2. Machab. 1. 11. De magnis periculis a Deo liberati, magnifice gratias agimus ipsi.*

Deinde cum dicit, *Videte ne quis vos decipiat*, monet ne decipiantur per vanam sapientiam: et primo ponit monitionem; secundo rationem, ibi, *In ipso inhabitat omnis plenitudo divinitatis corporaliter.* Circa primum primo docet vitare quod potest decipere; secundo ostendit quare illud decipiat, ibi, *Secundum traditiones hominum.* Sed quod aliquis decipiatur per sapientiam saecularem, dupliciter contingit, scilicet quandoque per principia realia philosophiae, quandoque per sophisticas rationes: et utrasque docet cavere: unde dicit: *Videte ne quis vos decipiat per philosophiam;* idest per philosophica documenta: *Isa. 47. 10. Sapientia tua, et scientia haec decepit te.* Multi enim sunt propter philosophiam decepti a fide deviantes: *Hierem. 10. 14. Stultus est factus omnis homo a scientia sua.* Quantum ad secundum dicit, *Et inanem fallaciam*, quae non fundatur nisi super apparenti involutione verborum: *Ephes. 5. 6. Nemo vos seducat inanibus verbis.*

Sed quomodo seducent? Qui seducit, oportet habere aliquid apparens, et aliquid non existens. Ideo primo ponit principium apparentiae; secundo defectum existentiae. Principium apparentiae est duplex, idest auctoritas philosophorum; et quantum ad hoc dicit, *Secundum traditionem hominum*, idest secundum ea quae aliqui tradiderunt propria ratione: *Psalm. 93. 11. Dominus scit cogitationes hominum, quoniam vanae sunt.* Aliud est adinventio rationis, quando scilicet aliquis vult metiri ea quae sunt fidei secundum principia rerum, et non secundum sapientiam divinam: ex hoc enim multi decipiuntur: et ideo dicit: *Secundum elementa mundi, et non secundum Christum: Sapient. 13. 1. Neque operibus attendentes cognoverunt quis esset artifex.* Quanto enim causa est altior, tanto habet superiorem effectum. Unde qui voluerit considerare effectus superiores secundum causas inferiores, decipitur; ut si quis consideret motum aquae secundum virtutem aquae, non potest scire causam refluxus maris; sed sic si consideret eum, secundum virtutem lunae. Unde multo magis decipitur qui considerat proprios Dei effectus secundum elementa mundi. Et haec est causa apparentiae.

Sed numquid sunt semper respuendae traditiones hominum, et rationes? Respondeo. Non, sed tunc quando procedit physica ratio secundum illas, et non secundum Christum. Infra eodem: *Non tenentes caput, ex quo totum corpus per nexus, et coniunctiones subministratum, et constructum, crescit in augmentum Dei.* Vel potest exponi *secundum elementa mundi*, mensurando scilicet veritatem fidei secundum veritatem creaturarum. Vel hoc dicit propter idolatras colentes idola, et dicentes Iovem caelum. Vel secundum Iudaeos, ut sit sensus, *per philosophiam*, idest per rationem volentium trahere ad legalia, *secundum elementa mundi*, idest secundum observationes corporales: *Galat. 4. 3. Sub elementis mundi eramus servientes.* Sed prima expositio est melior.

Deinde cum dicit, *Quia in ipso inhabitat omnis plenitudo divinitatis corporaliter*, ponit rationem praedictorum, dicens: Quidquid non est secundum Christum, respuendum est. Sed numquid est Christus tantus, ut pro eo omnia respui debeant? Et respondet, quod ita: quod ostendit dupliciter. Primo per comparationem ad divinitatem; secundo per comparationem ad fideles, ibi, *Et estis in illo repleti;* tertio per comparationem ad angelos, ibi, *Qui est caput omnis Principatus, et Potestatis.* Dicit ergo: Ideo respuendum est quod est contra eum, quia ipse est Deus: unde plus est ei standum quam omnibus: *quia in ipso habitat omnis plenitudo divinitatis corporaliter.* Deus enim est in omnibus, sed in quibusdam per participationem similitudinis suae bonitatis, ut in lapide, et aliis huiusmodi; et talia non sunt Deus, sed habent in se aliquid Dei; non eius substantiam, sed similitudinem eius bonitatis: et ideo non habitat in eis plenitudo divinitatis, quia non est ibi secundum substantiam. Item est in mentibus sanctis per operationem, quae per amorem, et cognitionem attingunt Deum: et ideo Deus est in eis secundum gratiam, sed non corporaliter, sed secundum effectum gratiae; nec est plenitudo, sed secundum aliquos effectus terminatos. Sed in Christo est corporaliter: quod exponitur tripliciter. Corpus enim dividitur contra umbram. Infra eodem: *Quae sunt umbra futurorum, corpus autem Christi.* Et sic Deum contigit dupliciter inhabitare; vel secundum umbram, vel corporaliter, idest realiter. Primo modo inhabitabat in veteri lege; sed in Christo inhabitat corporaliter, idest realiter, et secundum veritatem. Secundo modo exponitur, quia alii sancti inhabitantur solum secundum animam, non secundum corpus: *Rom. 7. 18. Scio quod non habitat in me, idest in carne mea, bonum;* sed in Christo divinitas inhabitat corporaliter: quia inhabitatio Dei qua sanctos inhabitat, est per operationem, idest per amorem, et cognitionem, quod est opus solius mentis rationalis; sed in Christo inhabitat per assumptionem hominis in unitatem personae. Unde quidquid pertinet ad hominem, totum inhabitatur a Deo: et ideo caro, et mens inhabitatur, quia ambo sunt unita Verbo: *Ioan. 1. 14. Et Verbum caro factum est.* Sed tertio modo est sensus. Tribus enim modis est Deus in rebus. Unus est communis, per potentiam, praesentiam, et essentiam; alius per gratiam, in sanctis; tertius modus est singularis in Christo per unionem. Corpus autem tres dimensiones habet; et plenitudo divinitatis his modis in Christo superabundat; ideo corporaliter dicitur in eo esse. Et primus quidem modus est quasi longitudo, quia se extendit ad omnia: item latitudo est per caritatem: item, quantum ad profundum, incomprehensibilis.

Sed ex hoc Nestorius errat, dicens, unionem factam per inhabitationem tantum, dicens, Verbum inhabitasse carnem. Sed contra hoc est quod Apostolus dicit *Philip. 2. 7. Exinanivit semetipsum formam servi accipiens;* habitare autem hominem non est se exinanire, sed hominem fieri: et subdit: *In similitudinem hominem factus:* et ideo habitabilis dicitur Christus, non quasi alius sit qui habitat, et qui inhabitatur; sed ipse est et homo et Deus, in quo habitat plenitudo divinitatis.

Deinde cum dicit, *Et estis in illo repleti*, ostendit idem per comparationem ad alios; quasi dicat: Omnia accepistis: *Ioan. 1. 16. De plenitudine eius nos omnes accepimus.*

Sciendum est autem, quod Platonici dicunt, quod divina dona perveniunt ad homines mediantibus substantiis separatis; et hoc est verum, etiam secundum Dionysium. Sed hoc est quoddam speciale, quia ab eo immediate qui replet angelos: *Ioan. 1. 18. Unigenitus Dei Filius, qui est in sinu Patris, ipse enarravit: Hebr. 2. 3. Cum initium accepisset enarrari per Dominum, ab his qui audierunt, in nos confirmata est.* Et ideo dicit: *Qui est caput omnis Principatus, et Potestatis*, inquantum est Rex eorum, et Dominus; non per conformitatem naturae, quia sic caput est hominum. Et tangit istos ordines, qui videntur habere quamdam praeeminentiam.

LECTIO III.

In quo et circumcisi estis circumcisione non manu facta in expoliatione corporis carnis, sed in circumcisione Christi, consepulti ei in baptismo: in quo et resurrexistis per fidem operationis Dei, qui suscitavit illum a mortuis. Et vos, cum mortui essetis in delictis, et praeputio carnis vestrae, convivificavit cum illo, donans vobis omnia delicta, delens quod adversus nos erat chirographum decreti quod erat contrarium nobis; et ipsum tulit de medio, affigens illud cruci, et expolians principatus, et potestates, traduxit confidenter, palam triumphans illos in seipso.

Supra munivit fideles contra deceptiones saecularis sapientiae; hic instruit, et munit eos contra haereticos, volentes eos ad legalia trahere: quos primo docet vitare; secundo excludit eorum falsam seductionem, ibi, *Nemo vos seducat.* Iterum prima in duas: quia primo ostendit legalia esse impleta in Christo; secundo ea excludit, ostendens quod non tenentur ad ipsa, ibi, *Nemo ergo vos iudicet in cibo, aut in potu.* Inter legalia autem primum est circumcisio, in qua Iudaei profitebantur observantiam veteris legis, sicut nos in baptismo profitemur observantiam novae legis: *Galat. 5. 3. Testificor omni circumcidenti se quomodo debitor est universae legis faciendae.* Unde dicit, quod fideles sunt circumcisi quadam spirituali circumcisione: ex quo sequitur quod illa cessat. Unde primo ostendit quali circumcisione sunt circumcisi; secundo in quo accipitur haec circumcisio, ibi, *Consepulti ei in baptismo;* tertio assignat rationem huius circumcisionis, ibi, *Et vos, cum mortui essetis in delictis.... convivificavit cum illo.* Circa primum sciendum est, quod duplex est circumcisio, scilicet carnalis, et spiritualis. Per Christum vero sumus circumcisi, non circumcisione carnali, sed spirituali: et ideo primo excludit carnalem; secundo adstruit spiritualem. Dicit ergo, *In quo*, scilicet Christo, *circumcisi estis circumcisione non manufacta: Rom. 2. 28. Non enim qui in manifesto, Iudaeus est; neque quae in manifesto in carne, est circumcisio; sed qui in abscondito Iudaeus est, et circumcisio cordis in spiritu, non littera: cuius laus non ex hominibus, sed ex Deo est. In expoliatione corporis carnis.* Hoc dupliciter potest legi. Uno modo sic. Dico: *Circumcisi non manu facta circumcisione*: vos, dico, manentes *in expoliatione corporis carnis*, idest carnalis corruptionis, secundum illud *1. Corinth. 15. 50. Caro et sanguis regnum Dei non possidebunt, neque corruptio incorruptelam possidebit;* quasi dicat: Ideo circumcisi, quia non habetis iam vitia carnis: *Infra 3. 9. Expoliantes vos veterem hominem cum actibus suis.* Vel dico, *Circumcisione non manu facta;* quae circumcisio manu facta consistit *in expoliatione corporis carnis*, quae abscinditur ab alia, unde alia littera habet, *cutis carnis*, scilicet *corporis carnis*, idest particulae corporis, quae est caro: non quod aliud sit corpus, et aliud caro. Et dicit, *Carnis*, alludens legi, ubi fit mentio de carne: *Gen. 17. 11. Circumcidetis carnem praeputii vestri.* Et hoc, ut ostenderet quod est quaedam carnalis observantia. Sed nos non tali sumus circumcisi, sed circumcisione Christi. Sicut enim Christus assumpsit similitudinem carnis peccati, idest carnem passibilem, ut a peccato liberaret; ita et remedia legis, ut a legis observantia liberaret. Vel quam Christus facit in nobis, quae est spiritualis circumcisio, ut dicitur *Rom. 2. 29. Non littera, sed spiritu.*

Secundo ostendit quod adepti sumus eam in baptismo; et sic baptismus est spiritualis circumcisio: et primo ostendit quod in baptismo exhibetur figura mortis Christi; secundo quod in eo accipitur conformitas ad resurrectionem Christi, ibi, *In quo et resurrexistis per fidem operationis Dei.* Dicit ergo: *Consepulti ei in baptismo:* quia in eo exprimitur similitudo mortis Christi; ut sicut Christus ponitur primo in cruce, et postea in sepulcro; ita qui baptizatur, ponitur sub aqua et ter, sicut stetit Christus triduo in sepulcro. *Consepulti* etiam, idest baptizati ad similitudinem mortis Christi; ut sicut in ea destruxit peccatum, ita et in baptismo. Et sicut resurrexit de sepulcro; ita et nos a peccatis in re, et a corruptione carnis in spe. Et hoc *per fidem operationis Dei*, quia virtute Dei resuscitatus est: *Psalm. 40. 11. Resuscita me, et retribuam eis.* Et credens hanc resurrectionem fit particeps huius resurrectionis: *Rom. 8. 11. Qui suscitavit Iesum Christum a mortuis, vivificabit et mortalia corpora vestra.* Sed et Christus resuscitavit se: eadem est enim operatio Patris, et Filii: *Psalm. 107. 3. Exurgam diluculo.*

Deinde cum dicit, *Et vos cum mortui essetis in delictis.... convivificavit cum illo*, ostendit rationem similitudinis: et primo ostendit similitudinem; secundo modum dictorum, ibi, *Delens quod adversus nos erat chirographum.* Littera non est difficilis Dixi vos circumcisos, quia consepulti estis Christo in baptismo. Sed potest dici, quod ad propositum magis esset, si dicatur

quod primo ostendit quod baptismus sit circumcisio ; secundo ostendit rationem quare, quia scilicet peccatum est superfluitas, et caro praeputii est superfluitas. Idem ergo est deponi peccatum, et praeputium ; sed in baptismo deponitur peccatum : ergo est idem quod circumcisio : et ideo dicit : *Cum essetis mortui in delictis*, idest propter delicta vestra : *Psalm. 33. 22. Mors peccatorum pessima : et praeputio carnis vestrae*, idest carnalis concupiscentiae, quod pertinet ad originale, quasi adstricti reatu malorum actuum, et peccati mortalis : hoc faciens Christus *convivificavit: Ephes. 2. 5. Cum essetis mortui delictis, et peccatis vestris, convivificavit vos in Christo.* Et hoc removens a vobis omne peccatum, condonans et remittens vobis omnia delicta. Idem est igitur circumcidi, et convivificari, et hoc in baptismo per remedium mortis peccati, et cum circumcidimur per remotionem peccati originalis.

Sed quomodo condonavit? Respondeo. Dicendum est, quod homo peccando duo incurrit, scilicet reatum culpae, et servitutem diaboli. Et ideo dicit quomodo sunt peccata condonata, primo quantum ad remotionem servitutis diabolicae; secundo ponit ablationem reatus culpae, ibi, *Expolians principatus, et potestates.* Dicit ergo : *Delens quod adversus nos erat chirographum decreti:* quod decretum dupliciter potest intelligi. Uno modo lex vetus: *Ephes. 2. 15. Legem mandatorum decretis evacuans, ut duos condat in semetipso in unum novum hominem.* Et sic loquitur hic ad Iudaeos ; quasi dicat: *Et vos convivificavit.* Chirographum est scriptura manualis, et proprie fit pro cautione contractuum. Quicumque frangit decretum Dei, efficitur reus culpae : et hic reatus consistit et in memoria hominis inde perturbata, et maculata, et in memoria Dei iudicaturi, et daemonum qui cruciaturi sunt. Hoc ergo remanens in memoria, vocatur chirographum. Christus ergo est qui condonavit omnia : et hoc, *delens chirographum*, idest memoriam transgressionis, *quod* chirographum, vel decretum, *erat adversus nos*, quia utrumque erat contra nos. Lex quidem, quia faciebat cognitionem peccati, et non iuvabat, chirographum autem, quia memoria transgressionis ad puniendum erat. Et dicit, *decreti*, quia non remittit sic ut faciat quod non peccaveris, sed quia non est in memoria Dei ad puniendum, nec in daemonis memoria ad accusandum, nec in te ad contristandum : *Psalm. 31. 1. Beati quorum remissae sunt iniquitates, et quorum tecta sunt peccata.* Vel communiter loquitur, non solum ad Iudaeos, sed ad omnes. Unum decretum factum est primo homini : *Genes. 2. 16. Ex omni ligno paradisi comede ; de ligno autem scientiae boni et mali ne comedas. In quacumque die comederis, morte morieris.* Sed huiusmodi decretum est homo transgressus, et propter hoc in memoria est chirographum contrarium nobis, quod Christus delevit. Et quomodo ? In cruce, quando *tulit ipsum de medio, affigens illud cruci.* Consuetudo enim erat quod solvente omnia ad quae quis tenebatur, scindebatur chirographum. Homo autem erat in peccato ; sed Christus solvit pro nobis patiendo : *Psal. 68. 5. Quae non rapui, tunc exolvebam* : et ideo simul cum morte Christi, hoc chirographum est destructum ; et ideo dicit : *Tulit de medio*, idest sustulit de rerum natura ; et hoc *affigens illud cruci*, per quam satisfaciens Deo, tulit peccatum nostrum.

Deinde cum dicit, *Expolians principatus, et potestates*, ostendit quomodo liberavit a servitute peccati. Detur enim quod usurarius propter cautionem teneat hominem captum ; non sufficeret destructio cautionis, nisi liberaretur: sic et Christus: et ideo dicit : *Expolians principatus, et potestates.* Haec expoliatio refertur ad sanctos mortuos ante passionem Christi; et sic Christus eos de inferno expoliando liberavit: *Zach. 9. 11. Tu quoque in sanguine testamenti tui emisisti vinctos tuos de lacu, in quo non erat aqua: Isai. 49. 25. Equidem et captivitas a forti tolletur, et quod ablatum fuerit, a robusto salvabitur.* Si autem intelligatur de vivis, sic expoliavit eos, scilicet a daemonibus: *Luc. 11. 22. Si autem fortior illo superveniens vicerit eum, universa arma eius auferet, in quibus confidebat, et spolia eius distribuet: Ioan. 12. 31. Princeps huius mundi eiicietur foras.* Dicit ergo: *Expolians principatus, et potestates*, idest ipsos daemones : *Ephes. ult. 12. Adversus principes, et potestates, adversus mundi rectores tenebrarum harum, contra spiritualia nequitiae, in caelestibus : traduxit*, ipsos sanctos, *confidenter*, tamquam auctoritatem habens, in caelum quantum ad mortuos, et quantum ad vivos, in regnum gloriae, vel gratiae suae. Vel *traduxit*, idest extra duxit, idest expulit principatus ex homine : *Isa. 51. 9. Induere fortitudinem brachium Domini. Palam*, idest evidenti iudicio, quo cognoscatur quod traducti sunt. Olim enim totus mundus servivit idolis, nunc non. Vel *palam*, idest coram multitudine angelorum, tum quia descendit ad infernum sanctorum, tum quia ascendit in caelum. Et hoc *triumphans in semetipso*, idest in sua virtute: *Philip. 3. 21. Secundum operationem, qua possit etiam subiicere sibi omnia.* Alia littera sic habet : *Et exuens se carne, principatus, et potestates exemplavit, fiducialiter triumphans :* et exponitur sic. *Exuens se carne*, idest mortalitate: *1. Corinth. 15. 50. Caro, et sanguis regnum Dei non possidebunt*, idest mortalitas carnalis corruptionis: *Rom. 6. 9. Christus resurgens ex mortuis iam non moritur, mors illi ultra non dominabitur : 2. Corinth. 5. 16. Et si cognovimus secundum carnem Christum, sed nunc iam non novimus. Exemplavit*, idest in se exemplum praebuit, quomodo sunt vincendi. Reliqua non mutantur.

LECTIO IV.

Nemo ergo vos iudicet in cibo, aut in potu, aut in parte diei festi, aut neomeniae, aut sabbatorum, quae sunt umbra futurorum, corpus autem Christi. Nemo vos seducat volens, in humilitate, et religione angelorum, quae non vidit, ambulans, frustra inflatus sensu carnis suae, et non tenens caput ex quo totum corpus per nexus, et coniunctiones subministratum, et constructum crescit in augmentum Dei. Si ergo mortui estis cum Christo ab elementis huius mundi, quid adhuc tamquam viventes in mundo discernitis? Ne tetigeritis, neque gustaveritis, neque contrectaveritis : quae sunt omnia in interitum ipso usu, secundum praecepta, et doctrinas hominum, quae sunt rationem quidem habentia sapientiae in super-

stitione, et humilitate, et non ad parcendum corpori, non in honore aliquo ad saturitatem carnis.

Supra ostendit legalia esse impleta in Christo propter circumcisionem in eo impletam, quae est legalium professio; hic concludit eos non obligari ad legalia praecepta caeremonialia. Caeremonialia vero erant quatuor, scilicet sacrificia, sacra, sacramenta, et observantiae. Sacrificia immolabantur Deo, ut oves, vituli, et huiusmodi. Sacra erant, sicut vasa, et solemnia tempora. Sacramenta erant tria, scilicet circumcisio, agnus paschalis, et consecratio sacerdotum. Observantiae autem erant ea quae pertinebant ad singularem conversationem populi Israel, ut cibi, vestes, et huiusmodi. Quaedam vero praedictorum pertinebant ad quosdam, ut sacrificia, vasa, et alia huiusmodi; quaedam ad omnes. De primis autem non facit mentionem, sed de tangentibus totum populum, sicut nunc baptismus. Facit autem mentionem de observantiis, quia abstinebant a certis cibis, *Levit. 11.* ut de quadrupedibus, ab his quae ungulam non dividunt. In potu etiam vas quod non haberet operculum, immundum erat, et quidquid in eo erat. Et ideo quantum ad hoc dicit: *Nemo vos iudicet in cibo*, idest condemnabiles putet in hoc quod utimini cibis, vel potibus prohibitis in lege: *Rom. 14. 3. Qui non manducat, manducantem non iudicet: Deus enim illum assumpsit.* Item facit mentionem de sacris ad temporum solemnitatem pertinentibus. In veteri autem lege erat solemnitas iugis, ut sacrificium vespertinum, et matutinum; quaedam autem quae certis temporibus fiebant; et horum quaedam fiebant pluries in anno, quaedam semel tantum, sicut pascha, scenopegia, et pentecoste, sed sabbatum, et neomenia pluries: quia illud qualibet hebdomada, istud semel in mense. Et huius ratio erat, quia omnia festa tendunt ad honorem Dei. Impendimus autem Deo honorem vel propter aliquod aeternum, et sic est iuge sacrificium; vel propter aliquod temporale, et hoc quantum ad totum hominum statum; et sic sunt duo, scilicet creationis beneficium, et sic est sabbatum: *Exod. 20. 8. Memento ut diem sabbati sanctifices.* Et ratio ponitur ibi, quia septimo die requievit. Et ratio allegorica est, quia significat quietem Christi in sepulcro: et anagogice quietem animae in Deo. Aliud est beneficium propagationis, et conservationis, quod etiam fit per tempus: et quia Iudaei observabant tempora a luna; ideo dicit, Festum *neomeniae*, idest novae lunae. Sunt etiam aliae causae, scilicet liberationis specialis, et sic superadditae sunt aliae solemnitates; et ideo dicit: *Aut in parte diei festi, aut neomeniae*, quae fit quolibet mense, *Levit. 3. aut sabbatorum*, pro qualibet septimana. Et dicit, *Sabbatorum*, quia sabbatum est requies, et isti habebant plura sabbata, quia septimum diem, et septem septimanas, scilicet pentecosten, quae in septima septimana est a pascha, quae est principium anni, et septimum mensem, et septimum annum, in quo fit remissio debitorum. Item septima septimana annorum, idest in iubilaeo. Et ideo dicit, *Sabbatorum;* quasi dicat: Nullus vos condemnet, quia haec non observatis: et hoc, quia *sunt umbra futurorum*, scilicet Christi: et ideo veniente veritate, debet cessare umbra: *corpus autem Christi*, idest corpus pertinens ad Christum. Quando quis videt umbram, sperat quod corpus sequatur. Legalia autem sunt umbra praecedens Christum, et eum figurabant venturum; et ideo dicit: *Corpus*, idest veritas rei, pertinet ad Christum, sed *umbra* ad legem.

Deinde cum dicit, *Nemo vos seducat*, loquitur contra seductores, et deceptores: et primo monet ut non decipiantur; secundo arguit deceptos, ibi, *Si ergo mortui estis cum Christo ab elementis huius mundi, quid adhuc tamquam viventes in mundo discernitis?* Item primo reddit cautos a seductione; secundo ostendit per quid seducantur, ibi, *Volens in humilitate;* tertio in quo deficiat, ibi, *Quae non vidit.* Dicit ergo: *Nemo vos seducat*, scilicet a veritate quam dixi: *Ephes. 5. 6. Nemo vos seducat inanibus verbis.* Seducunt enim in humilitate isti pseudoapostoli, introducentes legalia: quia utebantur simulata sanctitate. Sanctitas autem in duobus consistit, scilicet in humili conversatione, et cultura Dei. Isti autem ostendebant humilem conversationem, cum apparebat eos non curare de rebus mundi: et ideo dicit, *In humilitate: Eccli. 19. 23. Est qui nequiter se humiliat, et interiora eius plena sunt dolo.* Item dicebant se praedicare ad reverentiam Dei: et ideo dicit, *Et religione angelorum.* Religio enim est, secundum Tullium, quae cuidam naturae, quam divinam vocant, cultum et caeremoniam affert: *2. Timoth. 3. 5. Habentes quidem speciem pietatis, virtutem autem eius abnegantes.* Et secundum Glossam legitur sic, *In religione angelorum*, quia per hoc intendunt quod videantur esse angeli, idest nuntii Dei: *Matth. 7. 15. Attendite a falsis prophetis, qui veniunt ad vos in vestimentis ovium, intrinsecus autem sunt lupi rapaces.* Vel *in religione angelorum* ad litteram: quia vetus lex est tradita per Angelos in manu mediatoris, ut dicitur *Galat. 3. Heb. 2. 1. Si enim qui per angelos dictus est sermo, factus est firmus, et omnis praevaricatio, et inobedientia accepit iustam mercedis retributionem; quomodo nos effugiemus, si tantam neglexerimus salutem?* Et isti dicebant cultum legis observandum, quia tradita erat per angelos. Sed tamen triplex est eorum defectus, scilicet scientiae, iustitiae, et fidei. Et quantum ad primum dicit: *Volens quae non vidit*, idest intellexit, persuadere: et semper repetas: *Nemo vos seducat.* Isti enim nesciebant quo fine data esset lex: *1. Timoth. 1. 7. Volentes esse legis doctores, non intelligentes neque quae loquuntur, neque de quibus affirmant.* Quantum ad secundum dicit: *Ambulans frustra inflatus:* licet sic humilitatem praetendant. Et ponit duo: scilicet quod religio eorum sit inutilis, quia ambulant frustra, scilicet operantes opera quae non prosunt ad vitam aeternam: *Sap. 3. 11. Inutilia sunt opera eorum: Iob 39. 16. Frustra laboravit nullo timore cogente:* item quod praetendunt falsam humilitatem: unde dicit: *Inflatus sensu carnis suae.* Differentia est inter inflatum, et pinguem: quia pingues veritatis sunt pleni; inflati vero vacui, sed vento extensi. Qui ergo vere sunt humiles, sunt pleni; sed qui apparent tantum inflati, sunt vacui: *Sap. 4. 19. Disrumpet illos inflatos sine voce.* Hoc sensu intelligitur illud *1. Corinth. 8. 1. Scientia inflat.* Haec sapientia est gravis, scilicet quia inflat: non quae est ex Deo: *Matth. 16. 17. Caro, et sanguis non revelavit tibi, sed Pater meus, qui in caelis est.* Quantum ad

tertium dicit: *Non tenens caput*, scilicet Christum, per fidem. Et talis decipitur, quia sine Christo est in tenebris: *1. Timoth. 6. 3. Si quis non acquiescit sanis verbis Domini nostri Iesu Christi, et ei quae secundum pietatem est, doctrinae, superbus est, nihil sciens, sed languens circa quaestiones, et pugnas verborum.*

Sed quare est caput? Respondet, dicens: Quia ab eo dependet totum bonum corporis, scilicet Ecclesiae. In corpore enim naturali sunt duo bona, scilicet compactio membrorum, et augmentum corporis: et hoc habet Ecclesia a Christo: ex eo enim dependet totum corpus: *Rom. 12. 5. Multi unum corpus sumus in Christo.* Et ideo dicit, *Coniunctiones.* In corpore enim est duplex coniunctio membrorum, scilicet secundum contactum, quia manus est coniuncta ulnae, haec pectori, et sic de aliis. Alia est connexio, seu coniunctio nervorum: et ideo dicit: *Coniunctum, et connexum.* Sic in Ecclesia est coniunctio per fidem, et scientiam: *Eph. 4. 5. Unus Dominus, una fides, unum baptisma.* Sed hoc non sufficit, nisi sit connexus caritatis, et connexio sacramentorum; et ideo dicit: *Subministratum per nexus:* quia per caritatem unus subministrat alteri. Augetur etiam per Christum, quia *crescit*, scilicet corpus *constructum* sic *in augmentum Dei*, idest quod Deus facit in nobis: *Ps. 83. 6. Beatus vir cuius est auxilium abs te: ascensiones in corde suo disposuit.* Vel *Dei*, idest Christi: qui Deus corpus auget, dum augetur Ecclesia: *Ephes. 4. 12. Ad consummationem sanctorum in opus ministerii, in aedificationem corporis Christi.*

Deinde cum dicit, *Si ergo mortui estis cum Christo ab elementis huius mundi, quid adhuc tamquam viventes in mundo discernitis?* arguit iam deceptos: et primo ponit rationem redargutionis ex conditione deceptorum; secundo ex conditione eorum in quibus decipiebantur, ibi, *Quae omnia sunt in interitum.* Conditio eorum erat libertas, quia sicut erant mortui peccato, ita et legi: unde servare eam non debebant. Dicit ergo: *Si ergo mortui estis cum Christo*, mortui legi, *ab elementis mundi*, idest a legalibus observantiis, quia Iudaei serviebant Deo vero, tamen sub elementis; sed Gentiles ipsis elementis: *quid adhuc*, veritate cognita, *tamquam viventes in mundo*, ut Iudaei, *discernitis* tangenda, et comedenda? scilicet dicentes: *Ne tetigeritis hoc*, quia peccatum est, *neque gustaveritis* de porco, et anguilla, *Levit. 11.*

Deinde cum dicit, *Quae omnia sunt in interitum*, ostendit qualia sunt ex parte legalium, dicens, quod sunt noxia, et vana, et gravia: unde dicit: *Quae omnia sunt in interitum:* quia mortifera post passionem Christi ponentibus spem in eis; sed post tempus gratiae divulgatae, simpliciter omnibus sunt mortifera. Quod dico propter opinionem Hieronymi, et Augustini, quae *supra ad Galat. 2. cap.* ponitur. Ad interitum ergo, et in mortem perducentia sunt. Et si dicatur: Quare ergo legimus vetus testamentum? dico, quod legimus ad testimonium, non ad usum. Et ideo dicit: *Sunt in interitum ipso usu*, idest, si non assumantur ad testimonium, sed ad usum. Item sunt vana quae non innituntur rationi, nec auctoritati; sed haec non innituntur auctoritati divinae, sed humanae: unde dicit, *Secundum praecepta.*

Sed numquid non sunt praecepta a Deo? Respondeo: Sic ad tempus, quousque veniret veritas: *Matth. 15. 6. Irritum fecistis mandatum Dei propter traditiones vestras.* Item non innituntur rationi, quia *sunt habentia rationem sapientiae in superstitione;* quasi dicat: Non habent rationem quae inducat nisi ad superstitionem, idest ad religionem supra modum, et extra tempus ipsorum observatum. *Et in humilitate*, scilicet simulata tantum secundum deiectionem: quia qui liberatur per Christum a servitute legis, non debet se iterum supponere servituti: *Galat. 5. 1. Nolite iterum sub iugo servitutis contineri.* Servantur tamen aliqua, quae etsi non auctoritate divina, tamen humana ratione sunt utilia; sed hoc deficit hic. Sunt enim gravia haec secundum se considerata. Tria autem desideramus, scilicet quietem, honorem, et sufficientiam; quae haec legalia non habent. Subtractio enim ciborum contraria est saturitati; inducunt etiam laborem propter observantias multiplices; nec sunt ad honorem, sed confusionem multam, ut illa aspersio cineris, et huiusmodi: *Act. 15. 10. Hoc est onus quod neque nos, neque patres nostri portare potuimus. Non ad parcendum corpori*, idest Ecclesiae: *non in honore aliquo*, idest non ad honorem Dei, sed *ad saturitatem carnis*, idest ad implendum carnalem affectum.

CAPITIS TERTII

LECTIO PRIMA

Igitur si consurrexistis cum Christo, quae sursum sunt quaerite, ubi Christus est in dextera Dei sedens quae sursum sunt sapite, non quae sunt super terram. Mortui enim estis, et vita vestra abscondita est cum Christo in Deo. Cum autem Christus apparuerit vita vestra, tunc et vos apparebitis cum ipso in gloria. Mortificate ergo membra vestra quae sunt super terram, fornicationem, immunditiam, libidinem, concupiscentiam malam, et avaritiam, quae est simulacrorum servitus; propter quae venit ira Dei in filios incredulitatis; in quibus et vos ambulastis aliquando cum viveretis in illis.

Supra Apostolus monuit fideles contra seducentes; hic instruit eos contra perversitatem morum: et primo proponit generalem doctrinam; secundo specialem, ibi, *Mulieres subditae estote viris.* Circa primum duo facit: quia primo instruit eos de habenda recta intentione finis; secundo de rectitudine humanae actionis, ibi, *Mortificate ergo membra vestra.* Iterum prima dividitur in duas partes: quia primo ponit modum instructionis; secundo assignat rationem, ibi, *Mortui enim estis.* Circa primum primo ponit susceptum beneficium; secundo ex hoc concludit instructionis documentum, ibi, *Quae sursum sunt sapite.* Beneficium est quod resurreximus cum Christo resurgente; sed hoc dupliciter. Uno modo per spem corporalis resurrectionis: *1. Cor. 75. 12. Si autem Christus praedicatur quod resurrexit a mortuis, quomodo quidam dicunt in vobis, quoniam resurrectio mortuorum non est?* Item cum eo resurgente reparamur ad vi-

tam iustitiae : *Rom. 4. 25. Traditus est propter delicta nostra, et resurrexit propter iustificationem nostram.* Quasi dicat : Christo resurgente et vos resurrexistis : *2. Corinth. 4. 14. Qui suscitavit Dominum Iesum, et nos cum Iesu suscitabit.*

Deinde cum dicit, *Quae sursum sunt sapite*, concludit documentum debitum fini : et primo per comparationem ad finem, et ut finem principaliter aliquis intendat; secundo ut secundum finem de aliis iudicet. Dicit ergo : *Si consurrexistis cum Christo, quae sursum sunt quaerite: Matt. 6. 33. Primum quaerite regnum Dei, et iustitiam eius; et haec omnia adiicientur.* Hic enim est finis : *Psalm. 26. 4. Unam petii a Domino, hanc requiram, ut inhabitem in domo Domini omnibus diebus vitae meae.* Et ideo hoc quaerite, *ubi Christus sedet in dextera Dei : Marc. ult. 19. Dominus quidem Iesus, postquam locutus est eis, assumptus est in caelum, et sedet a dextris Dei: Psal. 109. 1. Sede a dextris meis.* Et intelligenda est dextera, non pars aliqua corporalis, sed similitudinaria. Dextera enim est potior pars hominis. Christus ergo sedet ad dexteram, quia secundum quod homo, in potioribus bonis Patris est, sed secundum quod Deus, in aequalitate eius est. Et sic sit ordo in vobis, ut quia Christus est mortuus, et surrexit, et sic est assumptus a dextris Dei; ita et vos moriamini peccato, ut postea vivatis vita iustitiae, et sic assumamini ad gloriam. Vel nos resurreximus per Christum, ipse autem ibi sedet : ergo desiderium nostrum debet esse ad ipsum : *Matth. 24. 28. Ubi fuerit corpus, illuc congregabuntur et aquilae : Ibid. 6. 21. Ubi est thesaurus tuus, ibi est et cor tuum.* Item debemus iudicare de aliis secundum ipsum; et ideo dicit: *Quae sursum sunt sapite, non quae super terram.* Adstruit unum, et aliud negat. Sapit autem quae sursum sunt qui secundum supernas rationes ordinat vitam suam, et de omnibus iudicat secundum eas: *Iac. 3. 17. Haec est sapientia de sursum descendens.* Sapit autem quae sunt super terram qui secundum terrena bona omnia ordinat, et iudicat, iudicans ea summa bona: *Philip. 3. 19. Et gloria in confusione eorum qui terrena sapiunt.*

Deinde cum dicit, *Mortui enim estis*, ponit rationem monitionis : et primo commemorat quamdam mortem; secundo innuit occultationem cuiusdam vitae, ibi, *Et vita vestra abscondita est cum Christo in Deo*; tertio docet huius vitae manifestationem, ibi, *Cum autem Christus apparuerit vita vestra, tunc et vos apparebitis cum ipso in gloria.* Prius enim unum prohibuit, et aliud adstruxit; et nunc ad haec duo redit. Primo sic. Non sapite quae sunt terrena, quia mortui estis terrenae conversationi. Mortuus enim huic vitae non sapit ea quae sunt huius mundi; ita et vos, si mortui estis cum Christo ab elementis huius mundi : *Rom. 6. 11. Existimate vos mortuos quidem esse peccato, viventes autem Deo: Isa. 26. 14. Morientes non vivant, gigantes non resurgant.* Cum autem dixit, *Existimate vos mortuos*, subdit, *Viventes :* et ideo alia vita est occulta : unde etiam hic dicit: *Et vita vestra abscondita est cum Christo in Deo.* Et hanc vitam acquirimus nobis per Christum : *1. Petr. 3. 18. Christus pro peccatis nostris mortuus est, iustus pro iniustis, ut nos offerret Deo.* Quia vero haec vita est per Christum, Christus autem est occultus a nobis, quia est in gloria Dei Patris; et similiter vita quae per eum nobis datur, est in occulto, ubi scilicet Christus est in gloria Dei Patris: *Prover. 3. 16. Longitudo dierum in dextera eius, et in sinistra eius divitiae, et gloria: Psal. 30. 20. Quam magna multitudo dulcedinis tuae, quam abscondisti timentibus te! Apoc. 2. 17. Vincenti dabo manna absconditum;* ideo cum dicit, *Cum autem Christus apparuerit vita vestra, tunc et vos apparebitis cum ipso in gloria,* ostendit quomodo manifestatur, scilicet sicut et Christus : quia dicitur *in Psalm. 49. 3. Deus manifeste veniet.* Et ideo dicit : *Cum autem apparuerit Christus vita vestra:* quia ipse est auctor vitae vestrae, et quia in amore eius, et cognitione consistit vita vestra: *Galat. 2. 20. Vivo ego, iam non ego, vivit vero in me Christus : tunc et vos apparebitis: 1. Ioan. 3. 2. Cum apparuerit, similes ei erimus,* scilicet in gloria: *Habac. 3. 3. Deus ab austro veniet, et sanctus de monte Pharam.*

Deinde cum dicit, *Mortificate ergo membra vestra*, ordinat humanam actionem primo per cohibitionem peccatorum; secundo per instructionem bonorum morum, ibi, *Induite vos ergo....viscera misericordiae.* Circa primum duo facit : quia primo praemittit monitionem; secundo eius rationem exponit, ibi, *Expoliantes vos veterem hominem.* Iterum prima in duas : quia primo prohibet vitia earnalia ; secundo rationem assignat, ibi, *Propter quae venit ira Dei super filios incredulitatis.* Circa primum duo facit : quia primo ponit generalem prohibitionem ; secundo explicat in speciali, ibi, *Quae sunt super terram.* Dicit ergo : Non debetis sapere, *quae sunt super terram ;* sed mortificate quidquid terrenum, et specialiter membra *quae sunt super terram:* quod potest exponi similitudinarie : quia conversatio nostra est continens multos actus, sicut corpus multa membra ; et in conversatione bona, prudentia est sicut oculus dirigens, fortitudo autem sicut pes portans ; in mala vero, astutia sicut oculus, pertinacia vero sicut pes. Haec ergo membra sunt mortificanda. Vel aliter de membris corporis carnalibus dixit : *Mortui estis*, scilicet terrenae conversationi. Quomodo ? Et respondens dicit : *Mortificate membra vestra.* Intantum ergo morimur culpae, inquantum vivificamur per gratiam. Vita enim gratiae reparat nos quantum ad mentem, non totaliter quantum ad corpus propter fomitem: *Rom. 7. 25. Ego ipse mente servio legi Dei, carne autem legi peccati* : et paulo ante *vers. 23. Video aliam legem in membris meis, repugnantem legi mentis meae, et captivantem me in lege peccati, quae est in membris meis.* Qui ergo mortui estis quantum ad mentem, mortificate concupiscentiam in membris quae sunt super terram, inquantum sunt super terram, et terrena corpora : *1. Corin. 9. 27. Castigo corpus meum, et in servitutem redigo,* idest non permittendo ei se pertrahi ad carnalia. Et ideo ponit peccata in speciali : et primo pure carnalia ; secundo media, ibi, *Et avaritiam.* Inter carnalia maxime concupiscentia inclinat ad luxuriam, ubi est actus turpis : et hoc vel secundum naturam animalis, non dicam rationis, quia omne peccatum est contrarium rationi ; et ideo dicit, *Fornicationem : Tob. 4. 13. Attende tibi ab omni fornicatione :* vel contra naturam ; et sic dicit, *Immunditiam.* Item delectatio est immunda: unde dicit, *Libidinem.* Item concupiscentia prava: unde dicit, *Concupiscentiam malam.*

Secundo ponit peccata media: et primo avaritiam, cuius obiectum est corporale, scilicet pecunia; et completur in delectatione spirituali, scilicet dominio talium: et ideo communicat cum carnalibus peccatis. Et subdit: *Quae est idolorum servitus: Ephes. 5. 5. Aut avarus, quod est idolorum servitus.*

Sed numquid avaritia ex suo genere est species idolatriae, et avarus peccat tamquam idolatra? Respondeo. Dicendum est: Non secundum speciem, sed secundum similitudinem: quia avarus ponit vitam suam in pecunia. Idolatra est quando quis exhibet alicui imagini honorem debitum Deo; avarus autem honorem debitum Deo exhibet pecuniae: quia tota sua vita circa hoc est. Quia vero avarus non intendit circa pecuniam se habere ut ad Deum, sicut idolatra; ideo est minus peccatum.

Deinde cum dicit, *Propter quae venit ira Dei*, ostendit rationem quare vitanda sunt haec peccata: et est duplex. Una quae movet omnes, et alia quae specialiter istos. Prima est vindicta Dei: quia propter carnalia *venit ira*, idest vindicta Dei, *in filios diffidentiae*, idest peccatores; qui diffidunt de Deo, quia luxuria est filia desperationis: quia multi ex desperatione spiritualium dant se totaliter carnalibus. Vel *diffidentiae*, quia quantum est de se, non est confidendum ut corrigantur; et ideo venit ira Dei, sicut *in Gen. 6.* et *7.* in diluvio, et *18.* et *19.* de Sodomitis. Alia ratio est, quia illi aliquando fuerunt tales: unde dicit: *In quibus et vos ambulastis aliquando*, scilicet de malo in peius. Et ponit hanc rationem propter duo, scilicet et propter id quod Petrus dicit *1. Petr. 4. 3. Sufficit praeteritum tempus ad voluntatem gentium consummandam, qui ambulaverunt in luxuriis, et desideriis, vinolentiis, comessationibus, potationibus, et illicitis idolorum cultibus:* et quia experti estis quod in eis non est utilitas, sed confusio: *Rom. 6. 21 Quem ergo fructum habuistis tunc in illis in quibus nunc erubescitis?*

LECTIO II.

Nunc autem deponite et vos omnia, iram, indignationem, malitiam, blasphemiam, turpem sermonem de ore vestro. Nolite mentiri invicem: expoliantes vos veterem hominem cum actibus suis, et induentes novum, eum qui renovatur in agnitionem Dei, secundum imaginem eius qui creavit illum: ubi non est masculus, et femina, Gentilis, et Iudaeus, circumcisio, et praeputium, barbarus, et Scytha, servus, et liber; sed omnia, et in omnibus Christus.

Supra Apostolus monuit fideles contra vitia carnalia; hic monet eos contra vitia spiritualia: et primo ponit universalem admonitionem; secundo per partes distinguit. Dicit ergo: Aliquando ambulastis in illis; sed *nunc deponite et vos omnia*, non solum carnalia, sed omnia: *1. Petr. 2. 1. Deponentes omnem malitiam, et omnem dolum, et simulationes, et invidias, et detractiones omnes.* Distinguit autem vitia spiritualia in duo: primo in peccatum cordis; secundo oris, ibi, *Blasphemiam etc.* Et primo ponit *iram: ira enim viri iustitiam Dei non operatur*, *Iac. 1. 20.* et haec est deponenda. Secundo *indignationem*, quae oritur ex ira, quae est quando quis reputat aliquem indignum eorum quae habet, vel ut comparetur alii: *Isa. 27. 4. Indignatio non est mihi. Malitiam*, quae consequitur ad haec duo, scilicet quando quis molitur malum proximo inferre: *Iac. 1. 21. Abiicientes omnem immunditiam, et abundantiam malitiae, in mansuetudine suscipite insitum verbum.* Deinde ponit peccata pertinentia ad peccatum oris: et sunt tria genera peccatorum oris. Per hoc enim peccatum designatur inordinatio mentis: et primo in comparatione ad Deum, et haec est blasphemia: *Levit. 24. 14. Educ blasphemum extra castra, et ponant omnes qui audierunt, manus suas super caput eius, et lapidet eum populus universus.* Et sic quaecumque blasphemia est peccatum mortale.

Sed quid, si sit subito? Respondeo. Dicendum est, quod si sit subito, ita quod non percipit se blasphemare, non peccat mortaliter. Sed credo quod quantumcumque subito, si tamen percipit quod dicit verba blasphemiae, peccat mortaliter.

Secundo designat ordinationem circa concupiscentiam, dicens: *Turpem sermonem de ore vestro: Ephes. 4. 29. Omnis sermo malus ex ore vestro non procedat.* Tertio inordinationem contra proximum, et hoc est mendacium: *Proverb. 19. 5. Qui loquitur mendacium, non effugiet.*

Deinde cum dicit, *Expoliantes vos veterem hominem*, ostendit rationem quare sunt vitanda praedicta vitia, quia scilicet deposita vetustate, debet indui novitas: *Matth. 9. 16. Nemo mittit commissuram panni rudis in vestimentum vetus:* et primo ponit depositionem vetustatis; secundo assumptionem novitatis, ibi, *Et induentes novum.* Dicit ergo: *Deponite* haec, *expoliantes veterem hominem:* nam hic inveteratur per peccatum: *Hebr. 8. 13. Quod autem antiquatur, et senescit, prope interitum est.* Haec vetustas propinquat corruptioni, quia peccatum est via ad corruptionem. Item per peccatum perditur virtus, et decor spiritualis. Quae quidem vetustas est introducta per peccatum primi parentis: *Rom. 5. 12. Sicut enim per unum hominem peccatum in hunc mundum intravit, et per peccatum mors; ita et in omnes homines pertransiit, in quo omnes peccaverunt.* Hunc ergo veterem hominem, idest vetustatem peccati, *Rom. 6. 6. Vetus homo noster simul crucifixus est, ut destruatur corpus peccati, ut ultra non serviamus peccato*, exuite cum actibus suis: *Ephes. 4. 22. Deponite vos secundum pristinam conversationem veterem hominem, qui corrumpitur secundum desideria erroris.* Novus homo est animus interius renovatus: quia homo ante gratiam habet mentem interiorem peccato subiectam; et quando reparatur per gratiam, habet novitatem: *Psalm. 102. 5. Renovabitur ut aquilae iuventus tua: Galat. ult. 15. In Christo Iesu neque praeputium aliquid valet, sed nova creatura.* Nova creatura est gratia innovans. Sed adhuc vetustas remanet in carne. Sed si sequeris iudicium novi hominis, tunc induis novum hominem; si vero concupiscis secundum desideria carnis, induis vetustatem: *Ephes. 4. 24. Induite novum hominem, qui secundum Deum creatus est in iustitia, et sanctitate veritatis.*

Deinde cum dicit, *Et induentes novum*, describit

novum hominem : et primo ostendit renovationis modum ; secundo ubi renovetur ; tertio secundum quid renovetur. Ostendit ergo quod interior homo vetus per ignorantiam Dei renovatur per fidem , et agnitionem Dei: *2. Corinth. 3. 18. In eamdem imaginem transformamur a claritate in claritatem , tamquam a Domini Spiritu.* Sed ubi est haec renovatio? Ibi scilicet ubi est imago Dei, quae non est in potentiis sensitivae partis, sed in mente: unde dicit, *Secundum imaginem* , idest ipsa Dei imago , quae est in nobis, renovatur; et hoc *secundum imaginem eius*, scilicet Dei, *qui creavit eum.* Dicitur autem novus creatus , quia anima rationalis non est ex traduce, sed a Deo creata.

Deinde cum dicit , *Ubi non est masculus , et femina*, ostendit hanc innovationem esse omnibus communem; alias non pertineret ad hominem inquantum homo. Et hoc, quia facta est secundum aliquid quod convenit omnibus. Quintuplex autem hic cadit distinctio inter homines. Una secundum sexum corporeum; et hanc excludit dicens: *Ubi non est masculus, et femina:* quia non differunt mente, sed secundum sexum corporeum. Secunda per nationes ; et hanc excludit ibi, *Gentilis, et Iudaeus.* Isti enim ex fidelibus , illi ex infidelibus, et tamen utrique mente rationales : *Rom. 3. 29. An Iudaeorum Deus tantum ? Nonne et Gentium ?* Tertia secundum ritum certum et proprium: quia quidam legis professionem, et quidam ritum eumdem non habebant: *Rom. 10. 12. Idem Dominus omnium, dives in omnes qui invocant illum.* Alia secundum linguam, ibi, *Barbarus, et Scytha.* Scythia est versus septemtrionem ; barbarietas autem extraneitatem dicit. Unde barbari, quasi extranei: et simpliciter est barbarus qui extraneus est ab homine inquantum homo, et hoc est inquantum rationalis. Et ideo illi barbari sunt qui non reguntur ratione , et legibus ; et ideo barbari naturaliter sunt servi ; et in Christo non differunt: quia etsi ius civile non habent, tamen legem habent Christi. Alia secundum conditiones, quia quidam servi, quidam liberi ; in Christo autem sunt omnes similes : *Iob 3. 19. Parvus, et magnus ibi sunt, et servus liber a domino suo.* Ergo non sunt hae differentiae in Christo; *sed* est *omnia, et in omnibus Christus.* Non enim est circumcisio nisi per Christum ; et libertas per Christum. Si non es liber , libertas tua est Christus ; si non es circumcisus , circumcisio tua est Christus ; et sic de aliis. *Et in omnibus* , quia omnibus beneficia sua dat.

LECTIO III.

Induite vos ergo , sicut electi Dei , sancti , et dilecti , viscera misericordiae , benignitatem, humilitatem , modestiam , patientiam ; supportantes invicem , et donantes vobismetipsis , si quis adversus aliquem habet querelam: sicut et Dominus donavit vobis, ita et vos. Super omnia autem haec caritatem habete, quod est vinculum perfectionis, et pax Christi exultet in cordibus vestris; in qua et vocati estis in uno corpore : et grati estote. Verbum Christi habitet in vobis abundanter , in omni sapientia: docentes, et commonentes vosmetipsos in psalmis , et hymnis , et canticis spiritualibus , in gratia cantantes in cordibus vestris Deo. Omne quodcumque facitis in verbo , aut in opere, omnia in nomine Domini nostri Iesu Christi , gratias agentes Deo , et Patri per ipsum.

Supra Apostolus induxit fideles ad vitandum mala; hic inducit eos ad operandum bona : et primo ad opera particularium virtutum; secundo ad opera virtutum principalium perficientium alias, ibi, *Super omnia autem haec caritatem habete.* Et primo commemorat eorum conditionem ; secundo subdit virtutum connumerationem, ibi, *Viscera misericordiae.* Dicit ergo : Si induistis novum hominem , debetis induere novi hominis partes, scilicet virtutes: *Rom. 13. 12. Abiiciamus ergo opera tenebrarum, et induamur arma lucis:* quibus induimur quando quidquid exterius apparet , est virtutibus ornatum. Sed quibus virtutibus ? Aliter induuntur milites, aliter sacerdotes. Ergo induite vobis convenientia vestimenta, *Sicut electi Dei sancti, et dilecti :* et quod dicit , *Electi* , pertinet ad remotionem a malo : quod dicit , *Sancti* , ad donum gratiae : *1. Corinth. 6. 11. Sed abluti estis, sed sanctificati estis: Levit. 11.* et *19. 2. Sancti estote , quia ego sanctus sum , Dominus Deus vester :* quod dicit, *Dilecti*, pertinet ad praeparationem futurae gloriae : *Ioan. 13. 1. In finem dilexit eos*, scilicet vitae aeternae. Et describit hic vestimenta quae protegunt nos in adversis, et prosperis: *2. Corinth. 6. 7. Per arma iustitiae a dextris , et a sinistris :* et primo quae habenda in prosperis , secundo quae in adversis , ibi , *Patientiam.* In prosperis aliquid debemus: et primo proximo misericordiam ; et ideo dicit , *Viscera misericordiae: Luc. 1. 78. Per viscera misericordiae Dei nostri , in quibus visitavit nos oriens ex alto: Philip. 2. 1. Si qua viscera miserationis*, idest misericordiam ex affectu procedentem. Ad omnes vero consequenter est habenda benignitas , quae est quasi bona igneitas. Ignis enim liquefacit, et effluere facit humida. Si in te est bonus ignis, liquefacit quidquid humiditatis habes, et dissolvit. Hanc facit Spiritus sanctus: *Sap. 1. 6. Benignus est spiritus sapientiae : Ephes. 4. 32. Estote autem invicem benigni , misericordes etc.* In corde debes *humilitatem: Eccli. 3. 20. Quanto magnus es, humilia te in omnibus.* In exterioribus debes *modestiam*, quae ponit modum , ne in prosperis excedas : *Philip. 4. 4. Gaudete in Domino semper , iterum dico , gaudete : modestia vestra nota sit omnibus hominibus.* In adversis tria sunt arma habenda , scilicet patientia , quae facit quod animus propter adversa non amoveatur ab amore Dei , et rectitudine iustitiae : *Luc. 21. 19. In patientia vestra possidebitis animas vestras.* Sed quia quandoque contingit quod aliquis a iustitia non declinat quantum est de se, tamen aliorum mores sunt ei importabiles; ideo dicit: *Supportantes invicem: 2. Petr. 2. 8. Habitans apud eos qui de die in diem iustam animam iniquis operibus cruciabant: Rom. 15. 1. Debemus nos firmiores imbecillitates infirmorum sustinere.* Tertio condonationem , ibi, *Et donantes vobismetipsis*, idest parcentes: *2. Corinth. 2. 10. Nam et ego quod donavi , si quid donavi, propter vos in persona Christi.* Condonat autem quis iniuriam, quando non habet

rancorem ad eum, nec malum contra ipsum procurat. Sed quando necessitas puniendi est, tunc puniendus est. Et addit rationem: *Sicut et Dominus donavit vobis: Eccli. 28. 3. Homo homini servat iram, et a Deo quaerit medelam: Matth. 18. 32. Omne debitum dimisi tibi, quoniam rogasti me:* et post: *Nonne ergo oportuit et te misereri conservi tui, sicut et ego tui misertus sum?*

Deinde cum dicit, *Super omnia autem haec caritatem habete*, inducit ad principales virtutes perficientes alias: et principalior est caritas inter virtutes, sapientia vero inter dona. Caritas quidem informat omnes virtutes, sapientia vero dirigit. Primo igitur inducit ad primum; secundo ad secundum, ibi, *Verbum Christi habitet in vobis abundantur.* Primo inducit ad caritatem habendam; secundo ad caritatis effectus, ibi, *Et pax.* Dicit ergo: Super omnia induatis caritatem, quae omnibus praedictis maior est, ut dicitur *1. Corinth. 13. Super omnia*, idest magis quam omnia, quia est finis omnium virtutum: *1. Timoth. 1. 5. Finis autem praecepti est caritas.* Vel *super omnia* debemus habere caritatem, quia est super omnia alia: *1. Corinth. 12. 31. Adhuc excellentiorem viam vobis demonstro.* Et hoc, quia sine ipsa nihil valent alia. Et haec caritas figuratur per tunicam inconsutilem, *Ioan. 19.* Et ratio huius quare est habenda, subditur, scilicet quia *est vinculum perfectionis.* Secundum Glossam per omnes virtutes homo perficitur; sed caritas connectit eas ad invicem, et facit eas perseverantes; et ideo dicitur vinculum. Vel ex natura sua est vinculum, quia est amor qui est uniens amatum amanti: *Osee 11. 4. In funiculis Adam traham eos, in vinculis caritatis.* Sed addit, *Perfectionis*, quia est unumquodque perfectum, quando adhaeret fini ultimo, scilicet Deo; quod facit caritas.

Deinde cum dicit, *Et pax exultet in cordibus vestris*, monet ad actus caritatis: et ponit duos actus, scilicet pacem, et gratitudinem; et tertium innuit, scilicet gaudium. Dicit ergo: *Et pax Christi exultet in cordibus vestris.* Ex caritate mox oritur pax, quae est, secundum Augustinum, tranquillitas ordinis sibi a Deo instituti; quod facit caritas. Qui enim aliquem diligit, concordat cum eo in voluntate: *Psalm. 118. 165. Pax multa diligentibus legem tuam. Exultet*, quia caritatis effectus est gaudium, quod sequitur ex pace: *Prover. 12. 20. Qui pacis ineunt consilia, sequitur eos gaudium.* Sed non dicit simpliciter, *Pax*, quia est pax mundi, quam Deus non venit facere; sed *Christi*, quam fecit inter Deum, et hominem: *Mar. 9. 49. Pacem habete inter vos:* quam annuntiavit: *Luc. ult. 36. Stetit Iesus in medio eorum, et dixit eis, Pax vobis.* Et debetis habere, quia *in ista vocati estis: 1. Corinth. 7. 15. In pace vocavit nos Deus.* Et hoc est quod subdit: *In uno corpore*, idest ut sitis in uno corpore. Effectus alius est ut sitis grati: ideo sequitur: *Et grati estote: Sapient. 16. 29. Ingrati spes tamquam hibernalis glacies tabescet, et disperiet tamquam aqua supervacua.*

Deinde cum dicit, *Verbum Christi habitet in vobis abundanter*, monet ad sapientiam: et primo docet sapientiae originem; secundo sapientiae usum, ibi, *Docentes, et commonentes vosmetipsos.* Ad hoc etiam quod quis habeat sapientiam veram, oportet considerare unde oriatur: ideo dicit: *Verbum Christi habitet in vobis abundanter: Eccli. 1. 5. Fons sapientiae, Verbum Dei in excelsis.* Ergo ex verbo Christi hauriatis eam: *Deut. 4. 6. Haec est sapientia vestra, et intellectus coram populis: 1. Corinth. 1. 30. Qui factus est nobis sapientia a Deo, et iustitia, et sanctificatio, et redemptio.* Sed aliqui non habent verbum, ideo nec sapientiam: et ideo dicit, *Habitet: Prov. 3. 3. Circumda eas gutturi tuo, et describe in tabulis cordis tui.* Aliquibus sufficit modicum quid de verbo Christi; sed Apostolus vult quod habeamus multum; et ideo dicit, *Abundanter: 2. Corinth. 9. 8. Potens est Deus omnem gratiam abundare facere in vobis, ut in omnibus semper omnem sufficientiam habentes, abundetis in omne opus bonum: Proverb. 2. 4. Sicut thesauro effoderis eam.* Et addit, *In omni sapientia*, idest in omnibus pertinentibus ad sapientiam Christi debetis studere scire: *Act. 20. 27. Non subterfugi quo minus annuntiarem vobis omne consilium Dei: Eccli. 21. 17 Cor fatui quasi vas confractum, et omnem sapientiam non tenebit.* Triplex autem est usus huius sapientiae, scilicet instructionis, devotionis, et directionis. Instructio duplex: scilicet ad cognoscendum vera; unde dicit, *Docentes*, quasi dicat: Habitet ita abundanter in vobis ut de omnibus sitis instructi per ipsum: *2. Timoth. 3. 19. Omnis Scriptura divinitus inspirata, utilis est ad docendum, ad arguendum, ad corripiendum, ad erudiendum in iustitia.* Item ad cognoscendum bona: ideo dicit: *Et commonentes vosmetipsos*, idest exhortantes vos ad bona opera: *2. Petri 1. 13. Suscitare vos in commonitione.*

Secundo ponit usum devotionis: unde dicit: *In psalmis, et hymnis.* In psalmis qui designant iucunditatem bonae operationis: *Psalm. 148. 14. Laudate eum in voce exultationis.* Hymnus est laus cum cantico: *Psal. 148. 14. Hymnus omnibus sanctis eius. Et canticis spiritualibus, in gratia cantantes in cordibus vestris Deo:* quia quidquid nos facimus, debemus referre ad bona spiritualia, ad promissa aeterna, et ad reverentiam Dei: et ideo dicit, *In cordibus*, et non in labiis tantum: *1. Corinth. 14. 15. Psallam spiritu, psallam et mente: Isa. 29. 13. Populus hic labiis me honorat, cor autem eorum longe est a me.* Et addit, *In gratia*, scilicet recognoscentes gratiam Christi, et beneficia Dei. Sunt autem cantica Ecclesiae cordis principaliter; sed oris sunt, ut excitetur canticum cordis, et pro simplicibus, et rudibus.

Tertio ponit usum directionis in opere, dicens: *Omne quodcumque facitis in verbo, aut in opere, omnia in nomine Domini Iesu Christi*: quia etiam locutio opus quoddam est: *1. Corinth. 10. 31. Sive manducatis, sive bibitis, vel aliud quid facitis; omnia in gloriam Dei facite.*

Sed contra. Aut hoc est praeceptum, aut consilium. Si praeceptum, peccat quicumque hoc non facit. Sed peccat venialiter quando quis hoc non facit. Ergo quicumque peccat venialiter, peccat mortaliter.

Respondeo. Quidam dicunt, quod hoc est consilium; sed hoc non est verum. Sed dicendum est, quod non est necessarium quod omnia in Deum referantur actu, sed habitu: qui enim facit contra gloriam Dei, et praecepta eius, facit contra hoc praeceptum. Venialiter autem peccans non facit contra hoc praeceptum simpli-

citer: quia licet non actualiter, tamen habitualiter refert omnia in Deum.

LECTIO IV.

Mulieres subditae estote viris, sicut oportet in Domino. Viri diligite uxores vestras, et nolite amari esse ad illas. Filii obedite parentibus per omnia: hoc enim placitum est in Domino. Patres nolite ad indignationem provocare filios vestros, ut non pusillo animo fiant. Servi obedite per omnia dominis carnalibus, non ad oculum servientes, quasi hominibus placentes, sed in simplicitate cordis timentes Dominum. Quodcumque facitis, ex animo operamini, sicut Domino, et non hominibus scientes quod a Domino accipietis retributionem haereditatis. Domino Christo servite. Qui enim iniuriam facit, recipiet id quod inique gessit: et non est personarum acceptio apud Deum. Domini, quod iustum est, et aequum, servis praestate; scientes quoniam et vos Dominum habetis in caelo.

Posita generali instructione ad omnes; hic incipit ponere specialem. Primo dat quaedam specialia documenta pertinentia ad singulos status in Ecclesia; secundo quaedam communia omnibus statibus respectu certarum conditionum, *in 4. cap.* ibi, *Orationi instate.* Prima in tres, secundum tres connexiones ex quibus domus constituitur secundum Philosophum; quarum una est viri et uxoris; secunda patris et filii; alia domini et servi. Secunda ibi, *Filii obedite parentibus;* tertia ibi, *Servi obedite per omnia dominis carnalibus.* Unaquaeque earum dividitur in duo, secundum quod monet subditos ut obediant, superiores ut moderate imperent. Dicit ergo: *Mulieres subditae estote viris:* et dicit, *Sicut oportet*, quia haec subiectio est ex lege divina ordinata: *Genes. 3. 16. Sub viri potestate eris, et ipse dominabitur tui: 1. Corinth. 14. 34. Mulieres in Ecclesiis taceant. Non enim permittitur eis loqui, sed subditas esse, sicut et lex dicit.* Et ratio huius est, quia regere est rationis: viri autem magis vigent ratione, et ideo praesidere debent. Item addit, *In Domino:* quia omnia ordinata ad aliquos fines sunt referenda finaliter in Deum. Deinde monet viros ut diligant eas, dicens: *Viri diligite uxores:* hoc enim est naturale, quia vir, et uxor quodammodo sunt unum: *Ephes. 5. 25. Viri diligite uxores vestras, sicut et Christus dilexit Ecclesiam.* Et prohibet ne eis sint amari: *Mich. 1. 12. Infirmata est in bonum quae habitat in amaritudinibus: Ephes. 4. 31. Omnis amaritudo, et ira, et indignatio, et clamor, et blasphemia tollatur a vobis, cum omni malitia.*

Deinde cum dicit, *Filii obedite parentibus*, agit de secundo, et dicit: *Filii obedite parentibus per omnia*, scilicet quae non sunt contra Deum: *Hebr. 12. 9. Parentes quidem carnis nostrae habuimus eruditores, et reverebamur eos.* Si vero praecipiant in his quae sunt contra Deum, sic intelligitur illud quod dicitur *Luc. 14. 26. Si quis venit ad me, et non odit patrem suum, et matrem, et uxorem, et filios, et fratres, et sorores, adhuc autem et animam suam, non potest meus esse discipulus.* Et hoc quia *hoc est placitum in Domino*, idest in lege Domini: quia lex caritatis non removet legem naturae, sed perficit. Est autem lex naturalis quod filius subdatur curae patris: *Exod. 20. 12. Honora patrem tuum, et matrem tuam.*

Deinde cum dicit, *Patres nolite ad indignationem provocare filios vestros,* instruit parentes: *Ephes. 6. 4. Et vos patres nolite ad iracundiam provocare filios vestros.* Et hoc *ut non pusillo animo fiant*, idest ut non pusillanimes fiant. Et huius ratio est, quia homines retinent impressionem quam a pueritia habuerunt. Naturale autem est quod qui in servitute nutriuntur, semper sunt pusillanimes. Unde ratio est cuiusdam, quare filii Israel non statim in terram promissionis sunt perducti, quia fuerant nutriti in servitute, et non habuissent audaciam contra inimicos pugnandi: *Isa. 35. 4. Dicite pusillanimis: Confortamini, et nolite timere.*

Deinde cum dicit, *Servi obedite per omnia dominis carnalibus*, agit de tertio: et primo de servis ponit monitionem; secundo ostendit rationem, ibi, *Scientes quod a Domino accipietis retributionem;* tertio excludit dubitationem, ibi, *Qui enim iniuriam facit, recipiet id quod inique gessit.* Circa primum duo facit: quia primo monet eos ad obedientiam; secundo determinat obediendi modum, ibi, *Non ad oculum servientes.* Dicit ergo: *Servi,* secundum carnalem conditionem, *obedite per omnia,* quae scilicet non sunt contra Deum, *dominis carnalibus: 1. Petr. 2. 18. Non tantum bonis, et modestis, sed etiam discolis: 1. Timoth. ult. 1. Quicumque sunt sub iugo servi, dominos suos omni honore dignos arbitrentur.*

Deinde cum dicit, *Non ad oculum servientes,* docet modum obediendi: et ostendit duos modos obediendi. Primo quod simpliciter, et sine dolo; secundo ostendit quod voluntarie. Dicit ergo: *Non ad oculum servientes,* scilicet quantum potest videri a domino: *Ephes. 6.* simile. Et dicit, *Quasi hominibus placentes*, quia non serviunt hoc modo nisi ut placeant hominibus: *Galat. 1. 10. Si adhuc hominibus placerem, servus Christi non essem.* Ideo addit, *Sed in simplicitate cordis*, idest absque dolo, *timentes Dominum*, sicut *Iob 1. 1. Erat vir ille simplex, et rectus, ac timens Deum: Prov. 11. 3. Simplicitas iustorum diriget eos.* Item voluntarie: unde dicit: *Quodcumque facitis, ex animo*, idest prompte, *operamini:* et hoc, *sicut Domino:* quia qui servit alicui propter ordinem iustitiae, facit hoc propter Deum, a quo est hic ordo: *Rom. 13. 2. Qui potestati resistit, Dei ordinationi resistit: Ephes. 6. 6. Facientes voluntatem Dei ex animo, cum bona voluntate servientes, sicut Domino, et non hominibus.*

Deinde cum dicit, *Scientes quod a Domino accipietis retributionem haereditatis*, ostendit duplicem rationem huius: et una est ex parte remunerationis; alia ex parte devotionis ad Deum. Dicit ergo: Serviatis prompte, quia *a Domino accipietis retributionem haereditatis* aeternae: *Psal. 15. 8. Funes ceciderunt mihi in praeclaris, etenim haereditas mea praeclara est mihi: Ephes. 6. 8. Scientes quoniam unusquisque quodcumque fecerit bonum hoc recipiet a Domino, sive servus, sive liber.* Quorumdam enim fuit opinio, quod actus iustitiae non est meritorius, quia hoc vi-

debatur esse debitum, et hoc non est meritorium alicui dare quod suum est. Sed sciendum est, quod ex hoc quod voluntarie facis, ex hoc ponis aliquid de tuo, quia de potestate tua est velle, et non velle; et sic est meritorium. Servi autem ex debito serviunt domino; et ideo, ut habeant mercedem, hoc faciunt voluntarie. Sed sic servite eis quod a Deo non recedatis. Item alia ratio est, quia sic servitis Domino Christo: *Rom. 12. 11. Spiritu ferventes, Domino servientes.*

Deinde cum dicit, *Qui enim iniuriam facit, recipiet id quod inique gessit*, removet dubitationem. Posset enim dicere servus: Quomodo serviam ei qui facit mihi iniuriam? Et ideo dicit: Non est tuum ut vindices te, subtrahendo ei quod suum est; sed expecta ab eo qui potest: quia *qui iniuriam facit, recipiet id quod inique gessit: 2. Corinth. 5. 10. Omnes enim nos manifestari oportet ante tribunal Christi, ut referat unusquisque propria corporis, prout gessit, sive bonum, sive malum: Ephes. 6. 9. Et personarum acceptio non est apud Deum: Act. 10. 34. Non est personarum acceptor Deus.*

Deinde cum dicit, *Domini, quod iustum est, et aequum, servis praestate*, ostendit qualiter domini se habeant ad servos; et circa hoc duo facit: quia primo dat doctrinam; secundo reddit rationem eorum, ibi, *Scientes quoniam et vos Dominum habetis in caelo.* Dupliciter autem potest dominus gravare servos, scilicet faciendo contra eos quod iustitia legis prohibet: quia secundum leges non licet domino saevire in servum; et ideo dicit, *Quod iustum est:* item si exigeret totum debitum, quod mansuetudo christiana mitigat; ideo dicit, *Et aequum: Iob 31. 13. Si contempsi subire iudicium cum servo meo, et ancilla mea, cum disceptarent adversum me.*

Deinde cum dicit, *Scientes quoniam et vos Dominum habetis in caelo*, ponitur ratio: quia sicut tu te habes ad eos, ita Dominus ad te: *Ephes. 6. 9. Scientes quia et illorum, et vester Dominus est in caelis.*

CAPITIS QUARTI

LECTIO PRIMA

Orationi instate, vigilantes in ea in gratiarum actione, orantes simul et pro nobis, ut Deus aperiat nobis ostium sermonis ad loquendum mysterium Christi, propter quod etiam vinctus sum, ut manifestem illud, ita ut oportet me loqui. In sapientia ambulate ad eos qui foris sunt, tempus redimentes. Sermo vester semper in gratia sale sit conditus, ut sciatis quomodo oporteat vos unicuique respondere. Quae circa me sunt, omnia vobis nota faciet Tychicus carissimus frater, et fidelis minister, et conservus in Domino: quem misi ad vos ad hoc ipsum ut cognoscat quae circa vos sunt, et consoletur corda vestra, cum Onesimo carissimo, et fideli fratre, qui ex vobis est: qui omnia quae hic aguntur nota facient vobis. Salutat vos Aristarchus concaptivus meus, et Marcus consobrinus Barnabae, de quo accepistis mandata: si venerit ad vos, suscipite illum, et Iesus qui dicitur iustus, qui sunt ex circumcisione. Hi soli sunt adiutores mei in regno Dei; qui mihi fuerunt solatio. Salutat vos Epaphras, qui ex vobis est servus Christi Iesu, semper solicitus pro vobis in orationibus, ut stetis perfecti, et pleni in omni voluntate Dei. Testimonium enim illi perhibeo quod habet multum laborem pro vobis, et pro his qui sunt Laodiciae, et qui Hierapoli. Salutat vos Lucas medicus carissimus, et Demas. Salutate fratres qui sunt Laodiciae, et Nympham, et quae in domo eius est ecclesiam. Et cum lecta fuerit apud vos Epistola haec, facite ut et in Laodicensium Ecclesia legatur, et ea quae Laodicensium est, vobis legatur. Et dicite Archippo: Vide ministerium quod accepisti in Domino, ut impleas illud. Salutatio mea manu Pauli. Memores estote vinculorum meorum. Gratia Domini nostri vobiscum. Amen.

Supra posuit specialia documenta ad singulos status hominum; hic ponit pertinentia ad omnes, tamen respectu diversorum: et primo ostendit qualiter se habeant ad alios; secundo qualiter ad ipsos alii se habeant, ibi, *Quae circa me sunt, omnia vobis nota faciet Tychicus.* Iterum prima in duas: quia primo ostendit quomodo se habeant ad ipsummet Apostolum, eorum praelatum; secundo quomodo ad alios, maxime infideles, ibi, *In sapientia ambulate ad eos qui foris sunt.* Circa primum duo facit: quia primo incitat eos universaliter ad orandum; secundo ut orent pro eo, ibi, *Orantes simul et pro nobis.* Debet autem oratio habere tria, scilicet quod sit assidua, grata, et vigilans. Assidua, unde dicit, *Orationi instantes*, idest cum perseverantia orate: *1. Thessal. 5. 17. Sine intermissione orate: Luc. 18. 1. Oportet semper orare, et numquam deficere.* Item vigilans, ut animus non sit pressus: ideo subditur, *Vigilantes: 1. Petr. 4. 7. Vigilate in orationibus: Luc. 6. 12. Erat pernoctans in oratione Dei.* Item grata, idest in gratiarum actione: alias non mereretur beneficia nova, si de acceptis esset ingratus: unde sequitur, *In gratiarum actione: Philip. 4. 6. Cum gratiarum actione: 1. Thessal. 5. 18. In omnibus gratias agite.*

Consequenter rogat ut orent pro ipso, dicens: *Orantes simul et pro nobis:* quia hoc est debitum quod subditi pro praelatis orent, quia praelati custodiunt eos, et eorum bonum est commune omnium: *2. Thessal. 3. 1. Orate pro nobis, ut sermo Domini currat, et clarificetur, sicut et apud vos.* Et hoc, *ut Deus aperiat ostium sermonis*, idest os, per quod sermo a corde exit, et quod Deus det gratiam digne proferendi verbum suum. In apertione etiam significatur aliquid magnum: *Matth. 5. 2. Aperiens os suum, docebat eos:* et ideo subdit, *Ad loquendum: 1. Corinth. 14. 2. Spiritus est qui loquitur mysteria.* Et his indigeo, quia propter verbum Christi tribulationes pa-

tior ; et ideo orandum est , ut libere possim: *2. Timoth. 2. 9. Laboro usque ad vincula.* Et hoc, *ut aperiat*, idest ut manifestet, *nobis ostium sermonis.* Tria possunt esse impedimenta verbi: scilicet propter timorem ; ideo dicit , *Vinctus sum :* vel propter altitudinem , ita quod subditi nequeant intelligere ; ideo dicit , *Ut manifestem illud ita ut oportet me loqui:* vel propter incongruitatem temporis , vel modi : ideo dicit , *Ut oportet: 1. Corinth. 5. 1. Non potui vobis loqui quasi spiritualibus, sed quasi carnalibus: Luc. 12. 42. Fidelis dispensator , et prudens , quem constituit Dominus supra familiam suam , ut det illis in tempore tritici mensuram.*

Consequenter cum dicit , *In sapientia ambulate ad eos qui foris sunt*, ostendit quomodo se habeant ad extraneos : et primo in conversatione ; secundo quomodo in locutione , ibi , *Sermo vester semper in gratia sale sit conditus.* Dicit ergo: *In sapientia ambulate ad eos qui foris sunt* , idest infideles. *In sapientia*, idest sapienter: *Sap. 7. 28. Neminem diligit Deus nisi qui cum sapientia inhabitat.* Et huius causa est *Redimentes tempus.* Redimit vexationem suam, quando quis dimittit quod est de iure suo, ut vitet eam. Isti vexabantur ab eis ; ideo vult quod redimant eam per sapientiam: *1. Petr. 2. 12. Conversationem vestram inter Gentes habentes bonam.* Item docet secundo quomodo se habeant loquendo: et primo ut sermo sit gratus : unde dicit : *Sermo vester semper in gratia: Eccli. 6. 5. Lingua eucharis in bono homine abundabit:* secundo ut sit discretus : unde dicit , *Sale conditus.* Per salem intelligitur discretio : quia per ipsum omnis cibus conditus est sapidus ; ita omnis actio indiscreta est insipida , et inordinata : *Marc. 9. 49. Habete in vobis sal , et pacem habete inter vos.* Et hoc, *ut sciatis quomodo oporteat vos unicuique respondere.* Aliter enim est respondendum sapientibus, aliter insipientibus : *Prov. 26. 4. Non respondeas stulto iuxta stultitiam suam , ne efficiaris ei similis : 1. Petr. 3. 15. Parati semper ad satisfactionem omni poscenti vos rationem de ea quae in vobis est spe.*

Deinde cum dicit , *Quae circa me sunt, omnia vobis nota faciet Tychicus* , ostendit quid alii agant ad ipsos : et primo ostendit quid ad eos agant illi quos ad eos mittit; secundo quid cum Apostolo remanentes, ibi , *Salutat vos Aristarchus etc.* Mittit autem ad eos legatum , quem primo describit tripliciter : et primo a dilectione , dicens , *Carissimus frater* , scilicet per caritatem, quae facit hominem auro pretiosiorem: *Isa. 13. 12. Pretiosior erit vir auro, et homo mundo obrizo.* Item a fide: unde dicit, *Fidelis in ministerio: 1. Corinth. 4. 2. Hic iam quaeritur inter dispensatores ut fidelis quis inveniatur.* Item ab humilitate : unde dicit , *Et conservus* , scilicet in executione ministerii, sed *in Domino :* quia praelatus quaerere debet utilitatem eorum, quibus praefertur, et Dei honorem. Sed ad quid mittitur ? Ut cognoscat statum subditorum : *Gen. 37. 14. Vade , et vide si cuncta prospera sunt erga fratres tuos , et pecora ; et renuntia mihi quid agatur: 1. Reg. 17. 18. Fratres tuos visitabis, si recte agant, et cum quibus ordinati sunt, disce.* Item ut consoletur: *Rom. 1. 11. Desidero enim videre vos, ut aliquid impartiar vobis gratiae spiritualis ad confirmandos vos , idest simul consolari in vobis per eam quae invicem est fidem vestram, atque meam.* Et Dominus missus a Patre ad hoc venit : *Isa. 61. 2. Ut consolarer omnes lugentes , et ponerem consolationem lugentibus in Sion.* Item describit eius societatem cum Onesimo. *Qui omnia quae hic aguntur , nota facient vobis :* et vestra mihi , ut corrigam; et mea vobis, ut exemplum habeatis.

Deinde cum dicit, *Salutat vos Aristarchus*, ostendit quomodo salutantur a remanentibus cum Apostolo : et littera satis patet : *De quo accepistis mandata: Act. 15.* dicitur, quod cum Paulus , et Barnabas simul irent , quidam Ioannes Marcus sic se eis coniunxit quod postea recessit, et iterum rediit : Paulus quidem noluit eum recipere, sed Barnabas; et ideo Paulus recessit a Barnaba. Et propter hoc Apostolus scripsit ad Colossenses de Marco, quod non reciperent eum ; sed nunc quia conversus erat, scribit ut eum recipiant ; et hoc est, *Accepistis mandata : si venerit ad vos, excipite illum.* Vel fratrem Barnabae , de quo Barnaba *accepistis mandata etc. Et Iesus qui dicitur iustus :* qui quidem erat vir sanctae conversationis ; et ideo dicitur iustus. *Qui sunt ex circumcisione*, missi ad praedicandum Evangelium Christi: *Philip. 1. 18. Quid enim ? Dum omni modo, sive per occasionem, sive per veritatem Christus annuntietur ; et in hoc gaudeo, sed et gaudebo.* Et sic primo Gentiles , secundo Iudaeos ponit : *Epaphras qui ex vobis est*, quia Asianus erat. Et ad hoc salutant, *ut stetis perfecti: Iac. 1. 4. Ut sitis perfecti, et integri, in nullo deficientes. Pleni in omni voluntate Dei*, idest in omnibus quae pertinent ad voluntatem Dei. Item ponit Lucam, qui non fuit natus ex Iudaeis ut videtur , quia fuit Antiochenus , medicus arte : quem specialiter nominat, quia fuit homo bonae auctoritatis in Ecclesia propter Evangelium quod scripsit, Apostolo adhuc vivente. Item *Demas.*

Deinde cum dicit, *Salutate fratres*, ostendit quos salutent : et primo quomodo alios alienae Ecclesiae : secundo quomodo eos qui sunt de sua, ibi, *Et ea quae est Laodicensium, vobis legatur.* Ex quo habetur, quod scripsit alias Epistolas : quia istam, de qua fit mentio hic, scilicet Laodicensium, et unam aliam ad Corinthios praeter primam , et secundam : quia *in 1. Epistola cap. 5. 9.* dicit: *Scripsi vobis in Epistola, ne commisceamini fornicariis.* Sed ratio est duplex , quare non sunt in canone : quia non constabat de earum auctoritate, quia forte erant depravatae, et perierant in Ecclesiis : vel quia non continebant aliud quam ista. *Et dicite Archippo.* Hic fuit praelatus eorum : et mandat ut moneant ipsum dicentes : *Vide ministerium quod accepisti in Domino, ut impleas illud: 2. Timoth. 4. 5. Ministerium tuum imple.* Et quidem tunc ministerium implet quando facit illud ad quod accepit.

Sed videtur quod non pertineat ad subditum monere praelatum, *Exod. 19.* Dicendum , quod irreverenter arguere, et vituperare est prohibitum ; sed monere caritative potest , sicut Paulus Petrum, *Galat. 2.*

Sed quare non scripsit praelato ? Quia praelatus est propter Ecclesiam, et non e converso.

Salutatio mea manu Pauli. Consuetudo Apostoli erat quod totam Epistolam faciebat aliquem scribere ; sed in fine ponebat aliquid de manu sua: *2. Thessal. ult.*

17. ubi dicit : *Salutatio mea manu Pauli :* idem et hic, ne fallerentur. Et dicit : *Memores estote vinculorum meorum* : quia Romae vinctus erat : quia *Iac. 5. 10. Exemplum accipite, fratres, exitus mali, et longanimitatis, et laboris, et patientiae, Prophetas qui locuti sunt in nomine Domini: Hebr. ult. 7. Mementote praepositorum vestrorum, qui vobis locuti sunt verbum Dei, quorum intuentes exitum conversationis, imitamini fidem.* Tandem concludens optat eis bonum, dicens : *Gratia Domini nostri Iesu Christi vobiscum: Ioan. 1. 17. Gratia, et veritas per Iesum Christum facta est :* cui sit laus, et gloria nunc, et semper. *Amen.*

FINIS EPISTOLÆ AD COLOSSENSES.

D. THOMAE AQUINATIS

DOCTORIS ANGELICI

IN EXPOSITIONEM

D. PAULI APOSTOLI AD THESSALONICENSES I

PROLOGUS.

MULTIPLICATAE SUNT AQUAE, ET ELEVAVERUNT ARCAM IN SUBLIME A TERRA: *Gen. 7. 17.*

Haec verba competunt materiae huius Epistolae. Ecclesia enim figuratur per arcam, sicut dicitur *1. Petr. 3.* quia sicut in arca ceteris pereuntibus paucae animae salvatae sunt; ita in Ecclesia pauci, idest soli electi, salvabuntur. Per aquas autem significantur tribulationes. Primo quia aquae impellunt irruendo sicut tribulationes: *Matth. 7. 27. Venerunt flumina, et flaverunt venti, et irruerunt in domum illam.* Sed impulsu fluminum Ecclesia non movetur: unde subdit: *Et non cecidit.* Secundo aqua extinguit ignem: *Eccli. 3. 33. Ignem ardentem extinguit aqua:* sic tribulationes extinguunt impetus concupiscentiarum, ne homines ad libitum eas sequantur; sed non extinguunt veram caritatem Ecclesiae, *Cant. 8. 7. Aquae multae non potuerunt extinguere caritatem, nec flumina obruent illam.* Tertio aquae submergunt per inundationem: *Thren. 3. 54. Inundaverunt aquae super caput meum*; sed Ecclesia non per has submergitur: *Ionae 2. 6. Circumdederunt me aquae usque ad animam meam, abyssus vallavit me, pelagus operuit caput meum:* et post *vers. 5. Rursum videbo templum sanctum tuum.* Non ergo deficit, sed sublevatur. Et primo per elevationem mentis ad Deum. Gregorius: *Mala quae nos hic premunt, ad Deum nos ire compellunt: Osee 6. 1. In tribulatione sua mane consurgent ad me.* Secundo per spiritualem consolationem: *Psal. 93. 19. Secundum multitudinem dolorum in corde meo, consolationes tuae laetificaverunt animam meam: 2. Corinth. 1. 5. Sicut abundant passiones Christi in nobis, ita per Christum abundat consolatio nostra.* Tertio per multiplicationem fidelium: quia tempore persecutionum Deus multiplicavit Ecclesiam: *Exod. 1. 12. Quantoque magis opprimebant eos, tanto magis multiplicabantur, et crescebant.* Sic ergo convenit huic Epistolae: quia isti multas tribulationes passi, steterunt fortes. Videamus ergo textum.

EXPOSITIO EPISTOLAE

AD THESSALONICENSES I

CAPITIS PRIMI

LECTIO UNICA

Paulus, et Silvanus, et Timotheus, Ecclesiae Thessalonicensium in Deo Patre nostro, et Domino Iesu Christo. Gratia vobis, et pax. Gratias agimus Deo semper pro omnibus vobis, memoriam vestri facientes in orationibus nostris sine intermissione, memores operis fidei vestrae, et laboris, et caritatis, et sustinentiae spei Domini nostri Iesu Christi ante Deum, et Patrem nostrum. Scientes, fratres dilecti a Deo, electionem vestram, quia Evangelium nostrum non fuit ad vos in sermone tantum, sed et in virtute, et in Spiritu sancto, et in plenitudine multa; sicut scitis quales fuerimus in vobis propter vos. Et vos imitatores nostri facti estis, et Domini, excipientes verbum in tribulatione multa, cum gaudio Spiritus sancti, ita ut facti sitis forma omnibus credentibus in Macedonia, et in Achaia. A vobis enim diffamatus est sermo Domini, non solum in Macedonia, et in Achaia; sed in omni loco fides vestra, quae est ad Deum, perfecta est; ita ut non sit nobis necesse quidquam loqui: ipsi enim de nobis annuntiant qualem introitum habuerimus ad vos, et quomodo conversi estis ad Deum a simulacris, servire Deo vivo, et vero, et expectare Filium eius de caelis, quem suscitavit ex mortuis, Iesum qui eripuit nos ab ira ventura.

Apostolus vult munire hic Ecclesiam contra tribulationes: et primo contra tribulationes praesentes, et hoc in prima Epistola; secundo contra futuras tempore Antichristi, et hoc in secunda. Prima dividitur in salutationem, et epistolarem narrationem, ibi, *Gratias agimus Deo semper pro omnibus vobis.* Item primo tangit personas salutantes; secundo Ecclesiam salutatam; tertio bona optata. Notandum est autem, quod quia ubi non delinquimus, omnes pares sumus; ideo quia istis bonis scribit, non facit mentionem de officio suo, sed solum de nomine humilitatis, quod est *Paulus: Sap. 7. 11. Et innumerabilis honestas per manus illius.* Et adiungit duos, qui eis praedicaverunt cum eo, scilicet Silvanum, qui est Silas, et Timotheum, quem circumcidit, ut dicitur *Act. 16.* Salutat autem Ecclesiam, quae est congregatio fidelium; et hoc *in Deo Patre, et Domino nostro Iesu Christo*, idest in fide Trinitatis, et divinitatis, et humanitatis Christi, quia in horum cognitione erit nostra beatitudo. Tangit autem personam Patris, et Filii incarnati, in quibus intelligitur Spiritus sanctus, qui est nexus ambarum. Bona optata sunt *gratia*, quae est principium omnium bonorum: *1. Corin. 15. 10. Gratia Dei sum id quod sum*: et *pax*, quae est finis: quia tunc est pax, quando appetitus totaliter pacatur.

Deinde cum dicit, *Gratias agimus*, incipit epistolaris narratio: et primo commendat eos de praeterita perseverantia; secundo monet eos ad bene agendum in futurum, *4. cap.* ibi, *De cetero ergo fratres, rogamus vos, et obsecramus in Domino Iesu*. Item primo agit gratias universaliter de bonis eorum; secundo ea commemorat in speciali, ibi, *Scientes, fratres dilecti a Deo, electionem vestram.* Circa primum duo facit: quia primo ponit gratiarum actionem; secundo eius materiam, ibi, *Memores operis fidei vestrae.* Item primo pro eis gratias agit; secundo pro eis orat, ibi, *Memoriam vestri facientes in orationibus nostris.* Quantum ergo ad primum dicit tria quae debent esse in gratiarum actione. Primo quod sit ordinata, scilicet ad Deum: ideo dicit: *Gratias agimus Deo: Psal. 33. 12. Gratiam, et gloriam dabit Dominus: Iac. 1. 17. Omne datum optimum, et omne donum perfectum de sursum est, descendens a Patre luminum.* Item assidua, quia *semper.* Item universalis, ibi, *Pro omnibus vobis: Infra 5. 8. In omnibus gratias agite.* Deinde orat pro eis, dicens: *Memoriam vestri facientes in orationibus nostris*; quasi dicat: Quandocumque oro, habeo vos in memoria:

Rom. 1. 9. Sine intermissione memoriam vestri facio semper in orationibus meis.

Deinde cum dicit, *Memores operis fidei vestrae*, ponit bona de quibus agit gratias, scilicet fidem, spem, et caritatem : *1. Corinth. 13. 13. Nunc autem manent fides, spes, caritas, tria haec.* Fidem praemittit, quia est substantia sperandarum rerum , argumentum non apparentium : *accedentem enim ad Deum oportet credere quia est, et inquirentibus se remunerator sit , Hebr. 11. 6.* Haec autem non est sufficiens nisi habeat operationem, et laborem ; et ideo dicit : *Operis fidei vestrae, et laboris: Iac. 2. 26. Fides sine operibus mortua est.* Item quia qui laborando propter Christum deficit, nihil valet : *Luc. 8. 13. Ad tempus credunt, et in tempore tentationis recedunt.* Ideo dicit, *Operis, et laboris ;* quasi dicat : Memores fidei vestrae operantis et laborantis. Item *caritatis* , in cuius operibus abundabant : *infra 4. 9. De caritate autem fraternitatis non necesse habemus scribere vobis.* Item *spei* , quae facit patienter sustinere adversa : *Rom. 12. 12. Spe gaudentes, in tribulatione patientes. Et sustinentiae* , quam spes facit: *Iac. 5. 11. Patientiam Iob audistis. Spei*, inquam, *Domini nostri*, idest quam habemus de Christo, vel quam Christus dedit nobis : *1. Petr. 1. 3. Regeneravit nos in spem vivam per resurrectionem Iesu Christi ex mortuis.* Haec spes est *ante Deum*, non ante oculos hominum : *Matth. 6. 1. Attendite ne iustitiam vestram faciatis coram hominibus , ut videamini ab eis: Hebr. 6. 19. Quam sicut anchoram habemus animae tutam, ac firmam.* Spes enim in veteri testimonio non induxit ad Deum.

Deinde cum dicit , *Scientes , fratres dilecti a Deo , electionem vestram*, in speciali commemorat eorum bona : quos primo commendat, quod devote, et prompte susceperunt praedicationem, non obstante tribulatione; secundo quod propter tribulationem ab ea non recesserunt, *in 11. cap.* ibi, *Nam ipsi scitis.* Iterum prima pars dividitur in duas : quia primo ostendit qualis fuit ista praedicatio ; secundo qualiter ab eis recepta, ibi , *Et vos imitatores nostri facti estis.* Circa primum tria facit : quia primo ostendit quid circa eos faciebat ; secundo modum praedicationis suae, ibi , *Quia Evangelium nostrum non fuit ad vos in sermone tantum ;* tertio quid ipsi sciebant de Apostolo, ibi, *Sicut scitis quales fuerimus in vobis propter vos.* Dicit ergo : *O fratres dilecti a Deo* , non solum communiter inquantum dat esse naturae , sed inquantum specialiter ad bona aeterna estis vocati : *Malach. 1. 2. Iacob dilexi, Esau autem odio habui: Deuter. 33. 3. Dilexit populos : omnes sancti in manu illius sunt. Electionem vestram ;* quasi dicat : Certitudinaliter cognosco vos esse electos : quia hanc electionem non meruistis , sed a Deo estis gratuite electi. Et hoc scio, quia Deus dedit mihi magnum argumentum in praedicatione , scilicet quod illi quibus loquor, sunt a Deo electi, scilicet quando Deus dat eis gratiam fructuose audiendi verbum eis praedicatum , vel mihi gratiam copiose praedicandi eis. Contra videtur esse quod dicitur *Ezech. 3. 26. Et linguam tuam adhaerere faciam palato tuo, et eris mutus.* Ideo primo commemorat quam virtuose eis praedicavit ; secundo inducit eorum testimonium, ibi , *Sicut scitis.* Virtuose quidem, quia non fuit in sublimitate sermonis, *sed in virtute: 1. Corinth. 2. 4. Sermo meus, et praedicatio mea non in persuasibilibus humanae sapientiae verbis, sed in ostensione spiritus, et virtutis: 1. Corith. 4. 20. Non enim in sermone est regnum Dei, sed in virtute.* Vel potest referri ad confirmationem praedicationis , vel ad modum praedicandi. Si ad primum, sic confirmata fuit praedicatio mea vobis, non argumentis, sed virtute miraculorum. Unde dicitur *Marc. ult. 20. Domino cooperante , et sermonem confirmante sequentibus signis.* Item in datione Spiritus sancti : unde dicit, *Et in Spiritu sancto: Act. 10. 44. Adhuc loquente Petro verba haec, cecidit Spiritus sanctus super omnes qui audiebant verbum: Hebr. 2. 4. Contestante Deo signis , et portentis , et variis virtutibus, et Spiritus sancti distributionibus. Et in plenitudine multa.* Et hoc addit, ne crederent se minus recepisse quam Iudaei ; quasi dicat : Spiritus sanctus non est personarum acceptor ; sed in ea plenitudine fuit apud vos sicut apud Iudaeos : *Act. 2. 4. Repleti sunt omnes Spiritu sancto.* Sed si ad secundum, sic. *In virtute*, idest virtuosam vitam vobis ostendens: *Act. 1. 1. Coepit Dominus facere, et docere : et in Spiritu sancto*, scilicet suggerente : *Matth. 10. 20. Non estis vos qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri qui loquitur in vobis. In plenitudine multa* , scilicet quia instruxi vos de omnibus ad fidem necessariis. Inducit autem eorum testimonium ad hoc , cum dicit : *Sicut vos scitis quales fuerimus in vobis propter vos ;* idest qualia dona, et virtutes ostendimus in vobis : *2. Corinth. 5. 11. Spero autem in conscientiis vestris manifestos nos esse.*

Deinde cum dicit , *Et vos imitatores nostri facti estis* , ostendit quomodo praedicationem suam virtuose receperunt , nec propter tribulationes recesserunt : et primo ostendit eorum virtutem in hoc quod alios imitati sunt ; secundo quod aliis se imitabiles praestiterunt , ibi , *Ita ut facti sitis forma omnibus credentibus in Macedonia , et in Achaia.* Circa primum duo facit : quia primo ostendit quos sunt imitati ; secundo in quibus sunt imitati, ibi, *Excipientes verbum in tribulatione multa.* Circa primum dicit , quod imitati sunt eos quos debuerunt , scilicet praelatos ; et ideo dicit: *Imitatores nostri facti estis: Philip. 3. 17. Imitatores mei estote , fratres.* Sed imitati sunt non in eo in quo delinquimus sicut homines , sed in quo imitamur Christum. Unde et dicitur *1. Corinth. 4. 16. Imitatores mei estote , sicut et ego Christi* , idest in quo imitatus sum Christum , scilicet in patientia tribulationis : *Matth. 16. 16. Si quis vult post me venire , abneget semetipsum, et tollat crucem suam, et sequatur me : 1. Petr. 2. 21. Christus passus est pro nobis , vobis relinquens exemplum , ut sequamini vestigia eius.* Et ideo dicit: *In tribulatione multa cum gaudio ;* idest, quamvis multa tribulatio immineret propter verbum , tamen illud accepistis cum gaudio: *Iac. 1. 2. Omne gaudium exstimate , fratres mei, cum in tentationes varias incideritis: Act. 5. 41. Ibant Apostoli gaudentes a conspectu concilii, quoniam digni habiti sunt pro nomine Iesu contumeliam pati. Cum gaudio* , inquam , *Spiritus sancti* , non alio quocumque : qui est amor Dei, qui facit gaudium patientibus propter Christum , quia amant eum : *Cant. 8. 7. Si dederit homo omnem substantiam domus suae pro dilectione , quasi nihil despiciet eam.* Et sic estis imita-

tores nostri, quod scilicet aliis estis imitabiles: unde dicit: *Ita ut facti sitis forma omnibus credentibus in Macedonia, et in Achaia.* Circa quod tria facit: quia primo ostendit eos esse imitabiles; secundo quomodo eorum fama divulgata est, ibi, *A vobis enim diffamatus est sermo Domini;* tertio quomodo ab omnibus laudabantur populis, ibi, *Ipsi enim annuntiant de nobis.* Dicit ergo: Ita perfecte nos imitati estis, *ut sitis facti forma*, idest exemplum vitae, non solum in terra vestra, sed in aliis: *Matth. 5. 16. Sic luceat lux vestra coram hominibus ut videant opera vestra bona, et glorificent Patrem vestrum, qui in caelis est.* Sed credentibus forma facti estis, quibus fides vestra innotuit. Ad quod bonitas vestra accessit: *A vobis enim diffamatus est sermo Domini*, idest praedicandi Dominum; idest vestra fama diffusa est, *non tantum in Macedonia, et Achaia*, quae sunt vobis vicinae; sed *fides vestra ad Deum perfecta est;* idest, quam Deus acceptat, et quae coniungit vos Deo, quae etiam est in omni loco divulgata: *Rom. 1. 8. Fides vestra annuntiatur in universo mundo.* Et signum huius est, quia *non est necesse nobis quidquam loqui.* Boni enim praedicatoris est, bona aliorum in exemplum adducere: *2. Corinth. 9. 2. Vestra enim aemulatio provocavit plurimos.*

Deinde cum dicit, *Ipsi enim de nobis annuntiant*, ponit eorum laudem, qua ab aliis laudabantur, quia *de nobis annuntiant qualem introitum habuerimus ad vos: Proverb. ult. 31. Laudent illam in portis opera eius.* Laudant autem in vobis meam praedicationem, et vestram conversionem. *Annuntiant* ergo *qualem introitum habuerimus ad vos*, quia cum magna difficultate, et in tribulationibus. Laudant etiam vestram conversionem. Et ostendit quomodo, a quo, et ad quid conversi sunt. Quoad primum dicit: *Et quomodo conversi estis ad Deum;* idest quam faciliter, et perfecte: *Ioel. 2. 12. Convertimini ad me in toto corde vestro: Eccl. 5. 8. Ne tardes converti ad Dominum, et ne differas de die in diem.* Quoad secundum dicit, *A simulacris: 1. Cor. 12. 2. Scitis quoniam cum Gentes essetis, ad simulacra muta prout ducebamini euntes.* Quoad tertium dicit, *Servire Deo*, scilicet servitute latriae: non creaturae, sed *Deo:* contra quod dicitur *Rom. 1. 25. Servierunt creaturae potius quam Creatori, qui est benedictus in saecula.* Et dicit, *Vivo*, ut excludat idolatriae cultum: quia idolatrae colebant quosdam mortuos, quorum animas dixerunt deificatas, sicut Romulum, et Herculem: et ideo dicit, *Vivo: Deut. 32. 40. Vivo ego in aeternum.* Item quia Platonici putabant, quasdam substantias separatas deos esse participatione; dicitur, *Vero*, non participatione divinae naturae. Sed quia servientes ei sunt remunerandi; ideo quia sic estis, restat ut remunerationem expectetis: unde dicit: *Et expectare Filium eius*, scilicet Dei, *de caelis* descendentem: *Luc. 12. 36. Et vos similes hominibus expectantibus dominum suum quando revertatur a nuptiis: Isa. 30. 18. Beati omnes qui expectant eum.* Illi autem sunt qui sunt lumbis praecincti. Duo autem expectamus, scilicet resurrectionem, ut scilicet ei conformemur: unde dicit: *Quem suscitavit ex mortuis, Iesum: Rom. 8. 11. Qui suscitavit Iesum Christum a mortuis, vivificabit et mortalia corpora vestra: Philip. 3. 21. Reformabit corpus humilitatis nostrae, configuratum corpori claritatis suae.* Item liberari a poena futura, quae imminet reis. A causa autem poenae, scilicet a peccato, liberamur per Christum: unde dicit: *Qui eripuit nos ab ira ventura: Apoc. 6. 16. Abscondite vos a facie sedentis super thronum, et ab ira agni.* Ab hac ira nullus potest nos liberare nisi Christus: *Matth. 3. 7. Quis demonstrabit vobis fugere a ventura ira?*

CAPITIS SECUNDI

LECTIO PRIMA

Nam et ipsi scitis, fratres, introitum nostrum ad vos, quia non inanis fuit; sed ante passi multa, et contumeliis affecti, sicut scitis, in Philippis fiduciam habuimus in Deo nostro loqui ad vos Evangelium Dei in multa solicitudine. Exhortatio enim nostra, non de errore, neque de immunditia, neque in dolo; sed sicut probati sumus a Deo, ut crederetur nobis Evangelium, ita loquimur non quasi hominibus placentes, sed Deo, qui probat corda nostra. Neque enim aliquando fuimus in sermone adulationis, sicut scitis, neque in occasione avaritiae: Deus testis est: neque quaerentes ab hominibus gloriam, neque a vobis, neque ab aliis. Cum possemus vobis oneri esse, ut Christi Apostoli; sed facti sumus parvuli in medio vestrum, tamquam si nutrix foveat filios suos. Ita desiderantes vos, cupide volebamus tradere vobis non solum Evangelium Dei, sed etiam animas nostras: quoniam carissimi nobis facti estis. Memores enim estis, fratres, laboris nostri, et fatigationis: nocte et die operantes, ne quem vestrum gravaremus, praedicavimus in vobis Evangelium Dei. Vos testes estis, et Deus, quam sancte, et iuste, et sine querela vobis, qui credidistis, affuimus; sicut scitis qualiter unumquemque vestrum, sicut pater filios suos, deprecantes vos, et consolantes, testificati sumus ut ambularetis digne Deo, qui vocavit vos in suum regnum, et gloriam.

Supra commendavit eos, quod in tribulationibus verbum Dei receperunt; hic commendat eos, quod ab eo non recesserunt propter tribulationes; et circa hoc tria facit: quia primo commemorat eorum tribulationes; secundo ostendit quale eis remedium adhibuit, *in 3. cap.* ibi, *Propter quod non sustinentes amplius placuit nobis remanere Athenis, solis;* tertio propter quid, ibi, *Quia nunc vivimus, si vos statis in Domino.* Quia vero supra dixit de eis nuntiari ab omnibus introitum Apostoli ad eorum conversionem; ideo primo agit de introitu suo; secundo de eorum conversione, ibi, *Ideo et nos gratias agimus Deo sine intermissione.* Circa primum tria facit: quia primo commemorat suam constantiam, quam habuit antequam ad eos veniret; secundo sinceritatem doctrinae per quam eos convertit, ibi, *Exhortatio enim nostra non de errore;* tertio sinceritatem suae conversationis cum conversis, ibi, *Vos*

testes estis, et Deus. Iterum prima in duas : quia primo praemittit tribulationes, quas passus est antequam ad eos veniret ; secundo quomodo fiduciam ex hoc non amisit, ibi, *Fiduciam habuimus in Deo nostro.* Dicit ergo : Dico, quod annuntiant introitum nostrum, quem et vos scitis, quoniam *non fuit inanis*, idest levis, sed difficilis, quia per multas tribulationes. Vel *non inanis*, idest vacuus, sed plenus : *Gen. 1. 2. Terra erit inanis, et vacua.* Vel *non inanis*, idest mobilis, sed stabilis : *Philip. 2. 16. Non in vanum cucurri, neque in vacuum laboravi.* Sed ante sumus passi passiones corporales : *Prover. 19. 11. Doctrina viri per patientiam noscitur: Psalm. 91. 15. Bene patientes erunt, ut annuntient.* Item spirituales, quia contumeliis ex hoc affecti in Philippis ; ubi propter curationem pythonissae passus est tribulationes. Et haec civitas est Macedoniae. Nec tamen propter haec fiducia praedicandi est extincta : *Isa. 12. 2. Ecce Deus salvator meus : fiducialiter agam, et non timebo.* Et haec fiducia fuit praedicandi *ad vos Evangelium Dei in multa solicitudine* de vestra conversione : *Rom. 12. 8. Qui praeest, in solicitudine : 1. Corinth. 11. 28. Praeter ea quae extrinsecus sunt, instantia mea quotidiana, solicitudo omnium Ecclesiarum.*

Deinde cum dicit, *Exhortatio enim nostra non de errore*, ostendit sinceritatem suae praedicationis, et circa hoc duo facit : quia primo probat sinceritatem suae doctrinae ; secundo quaedam quae dixerat, exponit, ibi, *Non quasi hominibus placentes.* Circa primum duo facit : quia primo excludit corruptionem doctrinae ; secundo ponit sinceritatem, ibi, *Sed sicut probati sumus a Deo.* Doctrina autem corrumpitur vel propter rem quae docetur, vel propter intentionem docentis. Propter primum dupliciter corrumpitur doctrina, scilicet vel per errorem, sicut docens salutem esse per Christum cum legalibus : *2. Timoth. 3. 13. Mali homines, et seductores proficient in peius ; errantes, et in errorem alios mittentes.* Ideo dicit : *Exhortatio enim nostra non est*, sicut aliquorum, *de errore* : vel propter immunditiam, sicut dicentium, vacandum esse voluptatibus ; quae doctrina est a quodam Nicolao, qui permisit promiscua matrimonia, communicans aliis suam uxorem : ideo dicit, *Nec de immunditia: Apoc. 2. 20. Permittit mulierem Iezabel, quae se dicit Propheten, docere, et seducere servos meos, fornicari, et manducare de idolothytis : Iob 6. 30. Non invenietis in lingua mea iniquitatem.* Item nec est exhortatio *in dolo*, sicut quorumdam, qui licet verum dicant, habent tamen intentionem corruptam : quia non profectum auditorum, neque Dei honorem, sed suum quaerunt honorem : contra quod dicit, *Neque in dolo : Hier. 9. 8. Sagitta vulnerans lingua eorum, dolum locuta est.* Sua ergo praedicatio non est corrupta, sed sincera. Sincerum autem aliquid est, quod servat suam naturam. Tunc autem est praedicatio sincera quando quis docet eo tenore, et fine quo Christus docuit : et ideo dicit : *Sed sicut probati sumus*, idest eo modo, et ea intentione qua Deus nos elegit, et adprobavit ad praedicandum Evangelium, *loquimur : Galat. 2. 7. Creditum est mihi Evangelium praeputii, sicut Petro circumcisionis: Act. 9. 15. Vas electionis est mihi iste, ut portet nomen meum coram Gentibus, et Regibus, et filiis Israel.*

Deinde cum dicit, *Non quasi hominibus placentes*, ostendit quod sua praedicatio non est in dolo : primo excludens illud per quod videretur esse dolosa ; secundo manifestans per signum, ibi, *Neque enim aliquando fuimus in sermone adulationis ;* tertio per causam, ibi, *Neque in occasione avaritiae.* Propter primum dicit : Praedicatio mea non est quasi hominibus placens, scilicet finaliter : *Psal. 52. 6. Dissipata sunt ossa eorum qui hominibus placent: Galat. 1. 10. Si hominibus placerem, Christi servus non essem.* Aliquando tamen debent velle placere hominibus propter gloriam Dei, ut praedicatio magis fructificet, sicut dicitur *1. Corinth. 10. 33. Ego per omnia omnibus placeo, non quaerens quod mihi utile est, sed quod multis, ut salvi fiant. Sed Deo qui probat corda nostra : Proverb. 16. 2. Omnes viae hominum patent oculis eius.* Huius autem signum est, quia non adulati sumus, loquentes ei placentia : *Isa. 30. 28. Loquimini nobis placentia, videte nobis errores : Prov. 24. 28. Non lactes quemquam labiis tuis.* Et idem ostendit per causam. Propter duo enim aliquis quaerit hominibus placere, scilicet vel propter beneficia, vel propter gloriam. Hoc autem hic excludit : et primo primum, dicens : *Neque fuimus in sermone adulationis :* quia non solum adulationem devitavimus, sed etiam omnem occasionem avaritiae : *1. Timot. 6. 6. Existimantium quaestum esse pietatem : Hier. 6. 13. A minori quippe usque ad maiorem, omnes avaritiae student.* Secundo secundum, ibi, *Neque quaerentes a vobis, neque ab aliis gloriam,* de doctrina ; cum haberemus unde possemus gloriari, et accipere, immo oneri esse : quia debebant ei gloriam, et sustentationem : unde dicit : *Cum possemus vobis oneri esse, ut Christi Apostoli.* Et vocat onus, quia perverse eis praedicantes, ultra modum haec ab eis quaerebant: *Isa. 3. 14. Vos enim depasti estis vineam meam, et rapina pauperis in domo vestra.*

Deinde cum dicit, *Sed facti sumus parvuli in medio vestri*, manifestat haec duo : et primo quod non quaerit humanam gloriam ; secundo quod nec occasionem avaritiae, ibi, *Memores enim estis, fratres, laboris nostri.* Circa primum duo facit : quia primo ostendit suam humilitatem ; secundo sub similitudine ostendit suam solicitudinem, ibi, *Tamquam si nutrix foveat filios suos.* Ponit ergo primum, dicens, quod *facti sumus parvuli*, idest humiles : *Eccli 32. 1. Rectorem te posuerunt ? Noli extolli, sed esto in illis quasi unus ex ipsis.* Quod ostendit in similitudine, dicens : *Tamquam si nutrix foveat filios suos ;* quae scilicet condescendit infanti, balbutiendo ei loquens, ut puer loqui discat ; et in gestibus ei etiam condescendit : *1. Corinth. 9. 22. Omnibus omnia factus sum: 1. Corint. 3. 1. Tamquam parvulis in Christo lac vobis potum dedi, non escam. Ita desiderantes vos, cupide volebamus tradere vobis non solum Evangelium Dei, sed etiam animas nostras: Ioan. 10. 11. Bonus pastor animam suam dat pro ovibus suis. Quoniam carissimi nobis facti estis : 2. Corinth. 12. 15. Ego autem libentissime impendam, et superimpendar ego ipse pro animabus vestris.*

Deinde cum dicit, *Memores enim estis, fratres, laboris nostri*, ostendit secundum, quod supra dixerat, scilicet item *neque per occasionem avaritiae*, quia nihil a vobis sumpsimus, sed de labore : quia *laboris nostri et fatigationis.* Et aliqui laborant quidem, sed ex so-

latio ; sed nos non, sed cum labore: ideo dicit, *Laboris nostri* ; non propter exercitationem corporis , sed cum fatigatione : unde dicit , *Et fatigationis.* Aliqui etiam laborant de die, nos vero *nocte et die.* Per hoc enim voluit arcere pseudo, qui nimis accipiebant , et propter otiosos inter eos : *1. Corinth. 4. 12. Laboramus operantes manibus nostris.*

Deinde cum dicit, *Vos testes estis* , ponit puritatem suae conversationis : et primo quomodo sancta quoad vitam ; secundo quomodo solicita quoad doctrinam, ibi, *Qualiter unumquemque vestrum ..... testificati sumus ut ambularetis digne.* Dicit ergo : Scitis *quam sancte*, idest pure: *Levit. 11.* et *19. 2. Sancti estote, quia ego sanctus sum : iuste*, quoad proximum: *Tit. 2. 12. Sobrie, et iuste, et pie vivamus in hoc saeculo: et sine querela vobis qui credidistis fuimus* , idest ex quo credidistis, nihil agentes unde quis posset scandalizari. *Unumquemque vestrum* singulariter. Nota, quod singularis praedicatio quandoque multum valet. *Tamquam pater : 1. Corinth. 4. 15. In Christo Iesu per Evangelium ego vos genui. Deprecantes : ad Philem. 8. Multam fiduciam habens in Christo Iesu imperandi tibi quod ad rem pertinet , propter caritatem magis obsecro. Et consolantes*, per verba lenia : contra quod dicitur *Ezech. 34. 4. Cum austeritate imperabatis eis, et cum potentia: Isa. 61. 2. Ut consolarer omnes lugentes, et ponerem consolationem lugentibus Sion.* Et quid praedicasti ? *Ut ambularetis digne Deo ;* idest ut vestra conversatio esset talis qualis decet ministros Christi : *Coloss. 1. 10. Ambuletis digne Deo per omnia placentes. Qui vocavit vos in suum regnum, et gloriam: Sap. 6. 21. Concupiscentia itaque sapientiae deducet ad regnum perpetuum.*

LECTIO II.

Ideo et nos gratias agimus Deo sine intermissione, quoniam cum accepissetis a nobis verbum auditus Dei, accepistis illud, non ut verbum hominum , sed , sicut est vere, verbum Dei, quod operatur in vobis, qui credidistis. Vos enim imitatores facti estis, fratres, Ecclesiarum Dei quae sunt in Iudaea, in Christo Iesu: quia eadem passi estis et vos a contribulibus vestris , sicut et ipsi a Iudaeis : qui et Dominum occiderunt Iesum, et Prophetas, et nos persecuti sunt , et Deo non placent, et omnibus hominibus adversantur, prohibentes nos Gentibus loqui, ut salvi fiant ut impleant peccata sua semper: pervenit enim ira Dei super illos usque in finem. Nos autem , fratres , desolati a vobis ad tempus ore et aspectu, non corde , abundantius festinavimus faciem vestram videre cum multo desiderio, quoniam voluimus venire ad vos: ego quidem Paulus et semel et iterum , sed nos impedivit satanas. Quae est enim nostra spes , aut gaudium , aut corona gloriae ? Nonne vos ante Dominum nostrum Iesum Christum estis in adventu eius? Vos enim estis gloria nostra, et gaudium.

Supra ostendit Apostolus qualis fuit ad eos introitus suus ; hic ostendit qualis fuit eorum conversio ; et circa hoc duo facit : quia primo ostendit quod perfecte conversi sunt per fidem firmam ; secundo quomodo fortiter perstiterunt in tribulationibus , ibi , *Vos enim imitatores facti estis , fratres , Ecclesiarum Dei quae sunt in Iudaea.* Ponit ibi ergo primo bona eorum , pro quibus gratias agit : et reddit rationem. Dicit ergo : Ideo quia solicite vobis praedicavi sicut pater filiis, ideo de bonis vestris *gratias ago* , sicut pater de bonis filiorum : *3. Ioan. 4. Maiorem horum non habeo gratiam, quam ut audiam filios meos in veritate ambulare : Phil. 4. 6. Cum gratiarum actione.* Sed de quo ? *Quoniam cum accepissetis a nobis verbum auditus Dei, accepistis illud , non ut verbum hominum, sed sicut est vere verbum Dei.* Gratias debet agere praedicator quando verbum eius in auditoribus proficit. Et dicit : *Verbum auditus Dei a nobis* , idest per nos: *Psal. 84. 9. Audiam quid loquatur in me Dominus Deus: Rom. 10. 17. Fides enim ex auditu; auditus autem per verbum Christi. Accepistis illud*, idest firmiter in corde tenuistis , *non ut verbum hominum* : quia vana verba hominis : *2. Corinth. 13. 3. An experimentum quaeritis eius qui in me loquitur Christus ? 2. Pet. 1. 21. Non enim voluntate humana allata est aliquando prophetia ; sed Spiritu sancto inspirati, locuti sunt sancti Dei homines.* Et quare gratias agitis ? Quia hoc ipsum quod credidistis, Deus in vobis operatus est : *Phil. 2. 13. Deus est qui operatur in vobis velle, et perficere pro bona voluntate: Isa. 26. 12. Omnia opera nostra operatus es in nobis, Domine.*

Deinde cum dicit, *Vos enim imitatores facti estis , fratres, Ecclesiarum Dei quae sunt in Iudaea in Christo Iesu*, ostendit quomodo fortiter perstiterunt in tribulationibus ; et circa hoc duo facit : quia primo ponit tribulationes eorum in quibus steterunt ; secundo quod remedium proposuit adhibere , ibi, *Nos autem , fratres, desolati a vobis ad tempus ore, et aspectu, non corde, abundantius festinavimus faciem vestram videre.* Item prima dividitur in duas : quia primo commendat eorum patientiam in adversis ; secundo reprehendit eos qui intulerunt adversa, ibi, *Qui Dominum occiderunt Iesum.* Dicit ergo : Accepistis verbum, non ut est hominum, *sed, sicut est vere , verbum Dei :* quia exposuistis vos pro illo usque ad mortem. Per hoc enim quod homo moritur propter Christum, testificatur quod verba fidei sunt verba Dei : et ideo martyres idem est quod testes. *In Iudaea :* ibi enim fides Christi primo est annuntiata : *Isa. 2. 3. De Sion exibit lex, et verbum Domini de Hierusalem.* Ibi etiam primo persecutio fidei facta fuit: *Act. 8. 1. Facta est autem in illa die persecutio magna in Ecclesia quae erat Hierosolymis : Hebr. 10. 32. Rememoramini autem pristinos dies, in quibus illuminati magnum certamen sustinuistis passionum.* Et isti similes passiones passi sunt ; et ideo dicit : *Eadem passi a contribulibus vestris* , idest ab infidelibus Thessalonicensibus : *Matth. 10. 36. Inimici hominis domestici eius.*

Deinde cum dicit , *Qui et Dominum occiderunt Iesum* , vituperat Iudaeos , a quibus incepit persecutio: et primo commemorat eorum culpam ; secundo ratio-

nem culpae, ibi, *Ut impleant peccata sua semper.* Circa primum tria facit: quia primo eorum culpam ponit in comparatione ad Dei ministros; secundo ad ipsum Deum; tertio ad totum genus humanum. Ministri Dei sunt praedicatores. Praedicatio autem principaliter est a Christo, figuraliter a Prophetis, executive ab Apostolis. Contra hos tres insurrexerunt Iudaei. Et primo dicit de Christo, ibi, *Qui et Dominum occiderunt Iesum: Matth. 21. 38. Hic est haeres: venite, occidamus eum.* Nec obstat, si Gentiles occiderunt eum, quia ipsi suis vocibus petierunt eum occidi a Pilato: *Hier. 12. 8. Facta est hacreditas mea mihi quasi leo in silva: dedit contra me vocem.* Secundo dicit de Prophetis, ibi, *Et Prophetas: Act. 7. 52. Quem Prophetarum non sunt persecuti patres vestri; et occiderunt eos qui praenuntiabant de adventu iusti; cuius vos nunc proditores, et homicidae fuistis.* Tertio dicit de Apostolis: *Et nos*, scilicet Apostolos, *persecuti sunt: Matth. 10. 17. Tradent vos in conciliis, et in synagogis suis flagellabunt vos.* Secundo ponit culpam in comparatione ad Deum, ibi, *Deo non placent:* licet crederent in hoc se obsequium praestare Deo, *Ioann. 16.* Sed quia zelum Dei habent non secundum scientiam, ideo Deo non placent, quia non faciunt recta fide; *et sine fide impossibile est placere Deo: Hebr. 11. 6. Isai. 5. 25. Iratus est furor Domini in populum suum, et extendit manum suam super eum, et percussit eum.* Tertio ostendit eorum culpam in comparatione ad totum genus humanum, cum dicit: *Omnibus hominibus adversantur: Gen. 16 12. Manus eius contra omnes, et manus omnium contra eum.* Adversantur autem in hoc, quia prohibent, et impediunt praedicationem Gentilium, et conversionem: *Act. 11.* reprehenditur Petrus, quod ivit ad Cornelium. Item *Luc. 15.* filius maior, scilicet populus Iudaeorum, turbatur, quia filius minor, idest populus Gentilium, recipitur a patre: *Isa. 45. 10. Vae qui dicit patri, Quid generas? Num. 11. 29. Quis det ut omnis populus prophetet?* Ratio autem huius culpae est ex divina permissione, qua vult ut impleant peccata sua. Omnium enim quae fiunt, sive bona, sive mala, est quaedam certa mensura, quia nihil est infinitum; et omnium istorum mensura est in praescientia. Bonorum quidem in eius praeparatione: quia *unicuique nostrum data est gratia, secundum mensuram donationis Christi, Ephes. 4. 7.* malorum vero in permissione: quia si aliqui sunt mali, non tamen quantum volunt, sed quantum Deus permittit. Et ideo tamdiu vivunt, quamdiu perveniant ad hoc quod Deus permittit: *Matth. 23. 32. Implete mensuram patrum vestrorum et vos.* Et ideo dicit, *Ut impleant peccata sua semper.* Deus enim dedit Iudaeis post passionem Christi spatium poenitentiae per quadraginta annos; nec conversi sunt, sed addebant peccata peccatis: et ideo Deus non plus permisit: unde dicit hic: *Pervenit ira Dei super illos usque ad finem: 4. Reg. 22. 13. Ira Dei magna succensa est contra nos, quia non audierunt patres nostri verba libri huius, ut facerent omne quod scriptum est nobis: Luc. 21. 23. Erit enim pressura magna super terram; et ira populo huic.* Et non credas quod haec ira sit per centum annos, sed *usque in finem* mundi, quando plenitudo Gentium intraverit, et tunc omnis Israel salvus fiet: *Rom. 10. Luc. 19.* et *21.* et *Matth. 24. 2. Non relinquetur lapis super lapidem, qui non destruatur.*

Deinde cum dicit, *Nos autem, fratres, desolati a vobis ad tempus*, ostendit remedium quod eis proposuit adhibere, scilicet quod personaliter iret ad eos: et circa hoc duo facit: quia primo ponit propositum suae visitationis; secundo impedimentum, ibi, *Sed impedivit nos satanas*; tertio causam quare volebat ire, ibi, *Quae est enim nostra spes . . . nonne vos?* Dicit ergo: *Nos autem, fratres, desolati a vobis*, a quibus eramus separati, vel propter tribulationes vestras, *ore*, idest carentes collocutione, *et aspectu*, idest carentes visione: propter haec enim duo necessaria est amici praesentia, quia est consolativa: sed *non corde*, quia corde sumus praesentes: *1. Corinth. 5. 3. Ego absens quidem corpore, praesens autem spiritu. Abundantius festinavimus faciem vestram videre cum multo desiderio*; ut sicut corde, sic et corpore praesens esset: *Rom. 15. 23. Cupiditatem habens veniendi ad vos ex multis iam praecedentibus annis. Festinavimus.* Dicit pluraliter, quia scribit ex persona trium, scilicet sui, Silvani, et Timothei. Ideo etiam *voluimus venire ad vos*, omnes forte semel; sed ego *Paulus semel et iterum*, idest bis, proposui; *sed impedivit nos satanas*, idest procuravit impedimenta: forte per aeris tempestates: *Apoc. 7. 1. Isti sunt angeli, qui tenent ventos.*

Deinde cum dicit, *Quae est enim nostra spes?* ostendit causam propositi, primo quantum ad futurum; secundo quantum ad praesens, ibi, *Vos enim estis gloria nostra.* Dicit ergo. Desidero videre vos, et gratias ago de bonis vestris, quae sunt spes nostra: nam pro his speramus a Deo praemia, quando reddere venerit unicuique secundum opera sua. Maxima enim est retributio praedicatori ex his quos convertit. *Aut gaudium:* quia gaudium illorum est gaudium Apostoli, sicut bonum eorum est bonum Apostoli: bonum enim effectus reducitur in bonum causae. *Aut corona gloriae*: quia pro certaminibus eorum et iste, qui induxit ad certandum, coronabitur: dux enim, qui induxit milites ad pugnam, coronatur: *Eccli. 50. 2. Qui docet filium, laudabitur in illo, et in medio domesticorum in illo gloriabitur.* Haec, inquam, spes quae est? *Nonne vos?* Immo sic. In futuro *ante Dominum nostrum Iesum Christum in adventu eius*; sed etiam in praesenti: *vos enim estis* apud omnes fideles *gloria nostra: 1. Corinth. 9. 15. Melius est mihi mori quam ut gloriam meam quis evacuet: et gaudium*, quo laetor de bonis vestris in praesenti.

CAPITIS TERTII

LECTIO PRIMA

Propter quod non sustinentes amplius, placuit nobis remanere Athenis, solis; et misimus Timotheum fratrem nostrum, et ministrum Dei in Evangelio Christi, ad confirmandos vos, et exhortandos pro fide vestra; ut nemo moveatur in tribulationibus istis: ipsi enim scitis quod in hoc positi sumus. Nam et cum apud vos essemus, prae-

dicebamus vobis; passuros nos tribulationes, sicut et factum est, et scitis. Propterea et ego amplius non sustinens, misi ad cognoscendum fidem vestram ne forte tentaverit vos is qui tentat, et inanis fiat labor noster. Nunc autem veniente Timotheo ad nos a vobis, et annuntiante nobis fidem, et caritatem vestram, et quia memoriam nostri habetis bonam, semper desiderantes nos videre, sicut et nos quoque vos; ideo consolati sumus, fratres, in vobis in omni necessitate, et tribulatione nostra per fidem vestram: quoniam nunc vivimus, si vos statis in Domino. Quam enim gratiarum actionem possumus Deo retribuere pro vobis in omni gaudio quo gaudemus propter vos ante Deum nostrum nocte ac die, abundantius orantes ut videamus faciem vestram, et compleamus ea quae desunt fidei vestrae? Ipse autem Deus et Pater noster, et Dominus Iesus Christus dirigat viam nostram ad vos. Vos autem Dominus multiplicet, et abundare faciat caritatem vestram in invicem, et in omnes, quemadmodum et nos in vobis, ad confirmanda corda vestra sine querela in sanctitate, ante Deum, et Patrem nostrum, in adventu Domini nostri Iesu Christi, cum omnibus sanctis eius. Amen.

Commemoravit tribulationes quas passi erant, et remedium quod proposuit eis impendere; hic ostendit quomodo eis subvenit, scilicet visitando per Timotheum: et primo agit de missione nuntii; secundo de relatione facta per eum, ibi, *Nunc autem veniente Timotheo ad nos, et annuntiante fidem, et caritatem vestram;* tertio de effectu relationis in Apostolo, ibi, *Ideo consolati sumus.* Item prima in tres: quia primo praemittit causam propter quam misit eum; secundo qualem misit; tertio causam propter quam misit. Dicit ergo: *Propter quod*, idest quia impedivit nos satanas, tamen vos estis gloria nostra, ideo *non sustinentes* pondus amoris inclinantis ad vos: *Isai. 1. 14. Facta sunt mihi molesta, laboravi sustinens: Gen. 45. 1. Non se poterat ultra cohibere: placuit nobis*, scilicet Paulo, et Silvano, *remanere Athenis, solis; et misimus Timotheum*, qui erat Apostolo convenientissimus: *Philip. 2. 20. Neminem habeo tam unanimem, qui sincera affectione pro vobis solicitus sit: 1. Corinth. 4. 17. Misi ad vos Timotheum, qui est filius meus carissimus, et fidelis Domino. Fratrem*, per caritatem adiuvantem: *Prov. 18. 19. Frater qui iuvatur a fratre, quasi civitas firma: et ministrum.* Ecclesiae dignitas est: *2. Corinth. 11. 23. Ministri Christi sunt, et ego.* Mittit autem ad confirmandos eos, et referendum sibi.

Deinde cum dicit, *Ad confirmandos vos*, ostendit quod mittitur ad confirmandum: et primo facit hoc; secundo ponitur ratio confirmationis, ibi, *Ipsi enim scitis quod in hoc positi sumus.* Dicit ergo: *Ad confirmandos vos, et exhortandos:* quia per exhortationes animus hominis confirmatur: *Iob 4. 4. Vacillantes confirmaverunt sermones tui: Luc. 22. 32. Et tu aliquando conversus confirma fratres tuos.* Et indigetis exhortari *pro fide vestra, ut nemo moveatur in his tribulationibus: Eccle. 10. 4. Si spiritus potestatem habentis ascenderit super te, locum tuum ne dimiseris* Est autem ratio duplex confirmans. Una ex ordinatione divina: *ipsi enim scitis quod in hoc positi sumus;* quasi dicat: Ita voluit Deus, ut per tribulationes in caelum intraretis: *Act. 14. 21. Per multas tribulationes oportet vos intrare in regnum Dei:* et *2. Timot. 3. 12. Omnes qui pie volunt vivere in Christo Iesu, persecutionem patientur.* Per hanc viam ivit Christus: *Luc. ult. 46. Oportebat Christum pati, et resurgere... et sic intrare in gloriam suam.* Alia ratio est ex parte praenuntiationis: quia praevisa minus feriunt: unde dicit: *Nam et cum apud vos essemus, praedicebamus vobis, passuros nos tribulationes*, idest quia ego praedixi vobis tribulationes quas estis passi in istis annis, *misi ad cognoscendum fidem vestram:* qualiter, scilicet essetis fortes in fide: *Prov. 27. 23. Diligenter agnosce vultum pecoris tui, et greges tuos considera. Is qui tentat*, scilicet diabolus: *Matth. 4. 3. Accedens tentator.* Glossa: *Cuius officium est tentare.*

Sed contra. Tentat mundus, et caro. *Iac. 1. 14. Unusquisque tentatur a concupiscentia sua abstractus, et illectus.* Item *Genes. 22. 1. Tentavit Deus Abraham.*

Respondeo. Tentare est experimentum de aliquo sumere. In hoc considerandum est ad quid velit sumere, et quomodo. Nam hoc est dupliciter: vel ut ipse cognoscat, vel ut alium cognoscere faciat. Primo modo Deus non tentat: ipse enim scit quid est in homine, *Ioan. 11.* Secundo modo sic: Deus enim tentavit Abraham, scilicet ut alii scirent fidem eius. Sed primo modo tentare est dupliciter: scilicet ut promoveat ad bonum, sicut Episcopus promovendos examinat; vel aliquis tentat ut decipiat, et hoc est diaboli: quia scilicet inquirit conditionem hominum, ut secundum diversas conditiones ad diversa vitia ad quae proni sunt, inducat: *1. Petr. 5. 8. Adversarius vester diabolus tamquam leo rugiens circuit quaerens quem devoret.* Officium ergo eius est tentare ad decipiendum. Mundus autem, et caro dicuntur tentare materialiter: quia per ea ad quae ipsa inclinant, sumitur experimentum de homine, utrum firmus sit ad mandata Dei, et dilectionem. Si enim vicerit concupiscentia, non perfecte diligit Deum. Et similiter quando res mundi vel terrent, vel afficiunt.

Et inanis fiat labor noster: quia si tentationi non resistit, labor noster esset inanis: *Gal. 4. 11. Timeo vos, ne forte sine causa laboraverim in vobis: Ezech. 18. 24. Omnes iustitiae eius quas operatus est, non recordabuntur.* Inanis autem dicitur respectu mercedis aeternae, tamen bona ante peccatum commissa ad aliquid valent, quia post poenitentiam reviviscunt, et disponitur quis faciliter ad convertendum.

Deinde cum dicit, *Nunc autem veniente Timotheo ad nos a vobis*, ostendit quomodo retulit Timotheus bona eorum pertinentia ad Deum, et Apostolum. Ad Deum fidem, et caritatem: *Galat. 6. 15. In Christo Iesu neque circumcisio aliquid valet, neque praeputium, sed nova creatura.* Sed fidem etiam ad Apostolum: unde dicit, *Et quia memoriam nostri habetis bonam: Eccli. 49. 1. Memoria Iosiae in compositionem odoris facta opus pigmentarii: Prov. 10. 7. Memoria iusti cum laudibus. Desiderantes videre nos, sicut et nos quoque*

vos. Augustinus: *Durus est animus qui dilectionem, etsi non velit impendere, nolit rependere: Isa. 51. 2. Attendite ad Abraham patrem vestrum, et ad Saram quae peperit vos.*

Deinde cum dicit, *Ideo consolati sumus, fratres, in vobis*, ponitur effectus relationis triplex, scilicet spiritualis consolationis, gratiarum actionis, ibi, *Quam enim gratiarum actionem possumus Deo retribuere pro vobis?* et orationis multiplicatae, ibi, *Nocte ac die.* Dicit ergo: Quia talia audivimus de vobis, licet necessitates temporalium immineant, et tribulationes corporales, tamen consolati sumus: *Psal. 93. 19. Secundum multitudinem dolorum meorum in corde meo, consolationes tuae laetificaverunt animam meam: 2. Corin. 1. 3. Benedictus Deus, et Pater Domini nostri Iesu Christi, Pater misericordiarum, et Deus totius consolationis, qui consolatur nos in omni tribulatione nostra.* Et hoc *per fidem vestram*, idest audiens firmitatem fidei vestrae: *quoniam nunc vivimus, si vos statis in Domino;* quasi dicat: Tantum diligo statum vestrum quod reputo me per ipsum vivere: *Genes. 45. 28. Sufficit mihi si adhuc Ioseph filius meus vivit.*

Deinde cum dicit, *Quam enim gratiarum actionem possumus Deo retribuere pro vobis?* ponitur secundus effectus revelationis factae, scilicet gratiarum actio; quasi dicat: Non sufficio quod aliquam condignam gratiarum actionem agam Deo pro vobis: *Mich. 6. 6. Quid dignum offeram Domino? Psal. 115. 12. Quid retribuam Domino pro omnibus quae retribuit mihi?* Referendae sunt tamen gratiarum actiones *in omni gaudio*, quod omnino non est exterius, sed *quo gaudemus propter vos in* conscientia *ante Dominum*, qui videt eam: vel *ante Dominum*, quia de proximo placet Deo: *1. Corinth. 13. 6. Congaudet veritati.*

Deinde cum dicit, *Nocte ac die*, ponitur tertius effectus relationis: et primo proponit multiplicitatem orationis; secundo ostendit quod orando optet, ibi, *Ipse autem Deus et Pater noster, et Dominus Iesus Christus dirigat viam nostram ad vos.* Dicit ergo: Gratias agimus de praeteritis, nec tamen deficimus quin oremus pro futuris: immo *nocte ac die*, idest adversis, et prosperis: *Psalm. 54. 18. Vespere et mane, ac meridie narrabo, et annuntiabo. Quae desunt fidei vestrae:* non quidem quae erant de necessitate fidei, sed aliqua secreta, quae necdum Apostolus eis praedicavit in sua novitate: *1. Corinth. 3. 1. Non potui loqui vobis quasi spiritualibus, sed quasi carnalibus: Ioan. 16. 12. Multa habeo vobis loqui, quae non potestis portare modo.*

Deinde cum dicit, *Ipse autem Deus.... dirigat viam nostram ad vos*, demonstrat quid optet eis: et circa hoc primo ostendit quid petat, ibi, *Ad confirmanda corda vestra.* Petit autem duo. Unum ex parte sua, ut posset ire ad eos: unde dicit: *Ipse Deus et Pater noster, et Dominus Iesus Christus dirigat viam nostram ad vos: Ioan. 20. 17. Ascendo ad Patrem meum, et Patrem vestrum; Deum meum, et Deum vestrum: Prov. 16. 1. Hominis est praeparare animum, et Domini gubernare linguam.* Aliud ex parte eorum: unde dicit: *Vos autem multiplicet*, scilicet in fide: *1. Paralip. 21. 3. Adaugeat Dominus populum suum centuplum quam sunt.* Et ut augeantur merita: unde dicit: *Et abundare faciat caritatem vestram*, quae semper in via crescere potest: *Coloss. 3. 14. Super omnia caritatem habete, quod est vinculum perfectionis.* Et primo *in invicem;* secundo *in omnes: Galat. 6. 10. Operemur bonum ad omnes, maxime autem ad domesticos fidei.* Et ponit exemplum de seipso, dicens: *Quemadmodum et nos in vobis;* quasi dicat: Sicut et ego diligo vos: *2. Corinth. 7. 3. In cordibus nostris estis ad commoriendum, et ad convivendum.* Sed ad quid petit? *Ad confirmanda corda vestra sine querela*, idest ut nullus possit conqueri de vobis: *Luc. 1. 6. Incedentes in omnibus mandatis, et iustificationibus sine querela: in sanctitate ante Deum*, scilicet qui cor videt: *Luc. 1. 75. In sanctitate, et iustitia coram ipso, omnibus diebus nostris.* Et hoc apparet *in adventu Domini nostri Iesu Christi*, ut vos inveniat sanctos; qui adventus erit *cum omnibus sanctis eius*, idest sitis in conspectu eius, sicut sunt omnes sancti ante eum.

CAPITIS QUARTI

LECTIO I.

De cetero ergo, fratres, rogamus vos, et obsecramus in Domino Iesu, ut quemadmodum accepistis a nobis quomodo oporteat vos ambulare, et placere Deo, sic et ambuletis, ut abundetis magis. Scitis enim quae praecepta dederim vobis per Dominum Iesum. Haec est enim voluntas Dei, sanctificatio vestra, ut abstineatis vos a fornicatione, ut sciat unusquisque vestrum vas suum possidere in sanctificatione, et honore, non in passione desiderii, sicut et gentes, quae ignorant Deum. Et ne quis supergrediatur, neque circumveniat in negotio fratrem suum: quoniam vindex est Dominus de his omnibus, sicut praediximus vobis, et testificati sumus. Non enim vocavit nos Deus in immunditiam, sed in sanctificationem. Itaque qui haec spernit, non hominem spernit, sed Deum, qui etiam dedit Spiritum suum sanctum in nobis. De caritate autem fraternitatis non necesse habemus scribere vobis: ipsi enim vos a Deo didicistis, ut diligatis invicem: etenim illud facitis in omnes fratres in universa Macedonia. Rogamus autem vos fratres, ut abundetis magis, et operam detis ut quieti sitis, et ut vestrum negotium agatis, et operamini manibus vestris, sicut praecepimus vobis, et ut honeste ambuletis ad eos qui foris sunt, et nullius aliquid desideretis.

Supra commendavit Apostolus fideles de constantia in tribulationibus, et aliis bonis; hic in futurum monet ad bene agendum: et primo proponit generalem admonitionem; secundo specificat, ibi, *Ut abstineatis vos a fornicatione.* Circa primum duo facit: quia primo proponit intentum; secundo rationem monitionis assignat, ibi, *Ut abundetis magis.* Dicit ergo: Audivi bona vestra praeterita, sed in futurum rogamus etc. Inducit autem eos primo ex parte sua; et ideo dicit, *Rogamus: Psalm. 121. 6. Rogate quae ad pacem sunt Hierusalem.* Item ex parte Christi; et sic dicit: *Ob-*

secramus in Domino Iesu. Obsecrat autem, quia erant perfecti : *1. Timoth. 5. 1. Seniorem te ne increpaveris, sed obsecra ut patrem.* Sed quid rogat? *Ut quemadmodum accepistis a nobis quomodo oporteat vos ambulare, et placere Deo, sic et ambuletis.* Docuerat eos Apostolus quomodo oporteret eos ambulare in via communi iustitiae, quae est per mandata : unde dicit : *Accepistis a nobis quemadmodum oporteat vos ambulare: Psalm. 118. 32. Viam mandatorum tuorum cucurri.* Item quomodo placerent Deo in via consiliorum: *Sapient. 4. 10. Placens Deo, factus est dilectus.* Vel quomodo ambuletis, scilicet per rectam operationem : *Ioan. 12. 35. Ambulate dum lucem habetis :* quomodo placeatis, scilicet per rectam intentionem. *Sic et ambuletis*, idest ut servetis primam doctrinam, non recedendo ab ea : *Galat. 1. 8. Sed licet nos, aut angelus de caelo evangelizet vobis praeterquam quod evangelizavimus vobis, anathema sit.*

Ratio monitionis accipitur primo ex fructu servatae monitionis; secundo ex ipsa monitione, ibi, *Scitis enim quae praecepta dederim vobis.* Dicit ergo : Licet sitis boni, tamen per exercitium mandatorum, et consiliorum abundabitis, et proficietis : *2. Corin. 9. 8. Potens est Deus omnem gratiam abundare facere in vobis.* Est enim caritas tam magna quod semper restat quo proficiendum sit. Item quae ex monitione accepistis, honesta sunt, et utilia : *Psalm. 18. 8. Lex Domini immaculata, convertens animas : Prov. 6. 23. Mandatum lucerna est, et lex lux, et via vitae.* Ideo dicit, *Quae praecepta*, idest qualia ; et hoc *per Dominum Iesum*, accepta ab eo : *1. Corinth. 11. 23. Ego enim accepi a Domino quod et tradidi vobis: Hebr. 2. 3. Quae cum initium accepisset enarrari per Dominum, ab his qui audierunt, in nos confirmata est.* Et haec sunt ista. *Haec est voluntas Dei, sanctificatio vestra;* quasi dicat: Omnia praecepta Dei sunt ad hoc quod sitis sancti: sanctitas enim dicit munditiam, et firmitatem : et omnia Dei praecepta inducunt ad ista, ut quis mundus sit a malo, et firmus in bono : *Rom. 12. 2. Probetis quae sit voluntas Dei*, scilicet explicata per praecepta.

Deinde cum dicit, *Ut abstineatis*, monet in speciali: et primo corrigit eos de quibusdam inordinationibus inter eos ; secundo promovet ad observantiam bonorum, *5. cap.* ibi, *De temporibus autem, et momentis, fratres, non indigetis.* Tres autem inordinationes erant inter eos, scilicet carnalium vitiorum quantum ad quosdam, item curiositatis, item tristitiae de mortuis ; et ideo de istis agit. Secunda ibi, *De caritate autem fraternitatis non necesse habemus scribere vobis.* Tertia ibi, *Nolumus vos ignorare, fratres, de dormientibus.* Circa primum duo facit : quia primo monet abstinere ab immoderato appetitu carnalium ; secundo ponit rationem, ibi, *Quoniam vindex est Dominus de his omnibus.* Iterum prima in duas : quia primo prohibet luxuriam : secundo avaritiam. Et coniungit haec semper, quia utrumque est circa obiectum corporale, licet hoc compleatur in delectatione spirituali. Item primo docet cavere luxuriam quantum ad non suam, secundo quantum ad uxorem propriam, ibi : *Ut sciat unusquisque vestrum vas suum possidere in sanctificatione, et honore.* Dicit ergo: *Ut abstineatis a fornicatione :* voluntas enim Dei est abstinere a fornicatione. Ergo est peccatum mortale, quia est contra praeceptum, et voluntatem Dei : *Tob. 4. 13. Attende tibi ab omni fornicatione.* Sed et respectu uxoris, abstineatis honeste : *ut sciat unusquisque vas suum*, idest uxorem, *possidere in sanctificatione*, cessando ad tempus, *et in honore*, *non in passione*, ut scilicet passio praecedat, *sicut et Gentes :* quia hoc est Gentilium, quaerere delectationes praesentes, non autem futurae vitae. *In sanctificatione, et honore,* quia hic est debitus usus matrimonii, quia est ad bonum prolis, vel ad reddendum debitum : et sic potest esse sine peccato. Sed aliquando est veniale peccatum, si non efferatur concupiscentia ultra limites matrimonii, scilicet quando licet concupiscentiam habeant, non tamen uteretur ea nisi esset uxor sua. Sed quando est extra limites matrimonii, sequitur mortale; et hoc quando si non esset sua uxor, adhuc uteretur ea, et libentius cum alia : *Hebr. ult. 4. Sit honorabile connubium, et thorus immaculatus. Fornicatores autem, et adulteros iudicabit Deus : 1. Petr. 3. 7. Viri similiter cohabitantes secundum scientiam, quasi infirmiori vasculo muliebri impartientes honorem, tamquam cohaeredibus gratiae, et vitae; ut non impediantur orationes vestrae.*

Deinde cum dicit, *Et ne quis supergrediatur*, prohibet avaritiam unde dicit: *Et ne quis supergrediatur*, idest violentiam inferat auferendo aliena per potentiam: *Iac. 2. 6. Nonne divites per potentiam vos opprimunt? neque circumveniat*, per dolum : *Hier. 5. 27. Sicut decipula plena avibus, sic domus eorum plenae dolo.*

Deinde cum dicit, *Quoniam vindex est Dominus de his omnibus*, ponitur ratio monitionis : quam primo assignat ex divina ultione ; secundo ostendit hanc ultionem esse iustam, ibi, *Non enim vocavit nos Deus in immunditiam.* Dicit ergo : Abstineamus ab his, quia *Dominus est vindex : Galat. 5. 21. Praedico vobis, sicut praedixi, quoniam qui talia agunt, regnum Dei non consequentur.* Nam certe iuste ulciscitur : cuius una est ratio ex Deo vocante ; secunda ex contrarietate doni. Si dominus vocat ad unum, et tu agis contrarium ; dignus es poena : et ideo dicit : *Non enim vocavit nos Deus in immunditiam : Ephes. 1. 4. Elegit nos in ipso ante mundi constitutionem, ut simus sancti, et immaculati in conspectu eius in caritate : Rom. 8. 30. Quos vocavit, hos et iustificavit.* Ideo concludit: *Itaque qui haec spernit, non hominem spernit, sed Deum ;* quasi dicat : Haec est una ratio specialis, quam dixi. Alia est ratio, quia contrariantur haec vitia Spiritui qui datus est nobis. Unde qui haec agit, iniuriam facit Spiritui sancto : ideo dicit : *Qui etiam dedit Spiritum suum sanctum in nobis : Hebr. 10. 28. Irritam quis faciens legem Moysi, sine ulla miseratione duobus, vel tribus testibus moritur; quanto magis putatis deteriora mereri supplicia qui Filium Dei conculcaverit, et sanguinem testamenti pollutum duxerit, in quo sanctificatus est, et Spiritui gratiae contumeliam fecerit ?*

Deinde cum dicit, *De caritate autem fraternitatis non necesse habemus scribere vobis*, retrahit ab otiositate. Sciendum est autem, quod, sicut dicit Hieronymus *in Epist. ad Galatas*, Thessalonicenses erant liberales, et erat consuetudo apud eos, divites dare multum ; et ideo pauperes otiose inhaerebant beneficio eorum, non curantes labores, sed discurrere per domos. Et ideo primo commendat liberalitatem danti-

um ; secundo otium accipientium dissuadet , ibi , *Et operam detis ut quieti sitis.* Dicit ergo primo , quod non indigent moneri ad caritatem; secundo monet quod in ea proficiant , ibi , *Rogamus autem vos , fratres , ut abundetis magis.* Dicit ergo: *De caritate autem fraternitatis* , idest quod diligatis fratres , *non est necesse scribere vobis: Rom. 12. 10. Caritate fraternitatis invicem diligentes : Hebr. ult. 1. Caritas fraternitatis maneat in vobis.* Et ratio est , quia *ipsi didicistis a Deo* , scilicet per praeceptum in lege , *Levit. 19. 18. Diliges amicum tuum sicut teipsum.* Item in Evangelio: *Ioan. 13. 34. Mandatum novum do vobis, ut diligatis invicem , sicut dilexi vos.* Vel *didicistis* interiori disciplina: *Ioan. 6. 45. Omnis qui audit a Patre , et didicit, venit ad me.* Et hoc addiscit per Spiritum sanctum.

Deinde cum dicit , *Rogamus autem vos, fratres, ut abundetis magis* , hortatur eos ad proficiendum in caritate , dicens : Et quia habetis caritatem ad omnes , ideo rogamus ut proficiatis. Et licet alii abutantur, vos tamen insistatis: *Proverb. 15. 5. In abundanti iustitia virtus maxima est.*

Deinde cum dicit , *Et operam detis ut quieti sitis,* arguit otiosos: et primo eorum inquietitudinem; secundo ostendit quomodo eam reprimant; tertio quare. Dicit ergo: *Operam detis ut quieti sitis: Proverb. 7. 10. Garrula , et vaga , quietis impatiens , nec valens pedibus suis in domo consistere: 2. Thessal. 3. 7. Non inquieti fuimus inter vos, neque gratis panem manducavimus ab aliquo, sed in labore, et fatigatione, nocte et die operantes, ne quem vestrum gravaremus.* Otium reprimentes , exercendo negotia : unde dicit : *Et ut vestrum negotium agatis : Proverb. 24. 27. Diligenter exerce agrum, ut postea aedifices domum tuam.*

Dicit autem *vestrum.* Sed numquid non alienum negotium est agendum? Et videtur quod sic: *Rom. ult. 2. Assistatis ei in quocumque negotio.*

Respondeo. Dicendum est, quod omnia possunt inordinate fieri , si fiant praeter ordinem rationis , tunc scilicet quando aliquis se improbe ingerit; et ordinate, scilicet quando servatur ordo rationis, et in necessitate ; et hoc est commendabile.

Et operemini manibus vestris: Eccli. 33. 29. Multa mala docuit otiositas : Ezech. 16. 49. Haec fuit iniquitas Sodomae sororis tuae , superbia , saturitas panis , et abundantia , et otium ipsius , et filiarum eius : et manum egeno , et pauperi non porrigebant. Et hoc est in praecepto omnibus illis qui non habent alia unde licite vivere possunt: quia de praecepto naturae est quod homo corpus sustentet: *2. Thessal. 3. 10. Qui non vult operari , nec manducet.* Huius est duplex ratio. Prima propter exemplum aliorum: unde dicit : *Et ut honeste ambuletis ad eos qui foris sunt.* Infideles enim videntes conversationem vestram sic otiosam , detestantur vos : *1. Timoth. 3. 7. Oportet autem illum testimonium habere bonum ab his qui foris sunt , ut non in opprobrium incidat , et in laqueum diaboli.* Secunda ratio, ut non desideretis ea quae sunt aliorum : unde dicitur: *Et nullius aliquid desideretis: Prov. 21. 25. Desideria occidunt pigrum: Ephes. 4. 28. Qui furabatur , iam non furetur , magis autem laboret.* Et ideo haec inquietitudo si reprimatur, et in bonum exemplum , et in repressionem desiderii.

LECTIO II.

Nolumus autem vos ignorare, fratres, de dormientibus , ut non contristemini , sicut et ceteri qui spem non habent. Si enim credimus quod Iesus mortuus est , et resurrexit ; ita et Deus eos qui dormierunt per Iesum, adducet cum eo. Hoc enim vobis dicimus in verbo Domini , quia nos qui vivimus, qui residui sumus in adventum Domini , non praeveniemus eos qui dormierunt. Quoniam ipse Dominus in iussu, et in voce Archangeli , et in tuba Dei descendet de caelo; et mortui qui in Christo sunt, resurgent primi. Deinde nos qui vivimus , qui relinquimur , simul rapiemur cum illis in nubibus obviam Christo in aera; et sic semper cum Domino erimus. Itaque consolamini invicem in verbis istis.

Supra induxit ad continentiam a cupiditatibus , et compescuit ab otiositate ; hic compescit ab inordinata tristitia : primo praemittens monitionem; secundo assignans rationem , ibi , *Sicut et ceteri qui spem non habent.* Prohibentur ergo ne inordinate tristentur : unde dicit: *Ut non contristemini.* Videtur autem Apostolus bene concedere tristari pro mortuis, aliquid tamen prohibere , ne scilicet inordinate tristentur : unde dicit : *Sicut et ceteri.* Quod enim aliquis tristetur , scilicet de mortuis , habet pietatem. Primo propter defectum corporis deficientis: debemus enim eos diligere, et corpus propter animam : *Eccli. 41. 1. O mors , quam amara est memoria tua homini pacem habenti in substantiis suis !* Secundo propter discessum , et separationem , quae dolorosa est amicis : *1. Reg. 15. 32. Siccine separas amara mors?* Tertio quia per mortem fit commemoratio peccati: *Rom. 6. 23. Stipendia peccati mors.* Quarto quia fit commemoratio mortis nostrae : *Eccle. 7. 3. In illa enim finis cunctorum admonetur hominum, et vivens cogitat quid futurum sit.* Sic ergo tristandum , sed moderate. Unde *Eccli. 22. 11. Modicum plora supra mortuum, quoniam requievit.* Et ideo dicit : *Sicut et ceteri qui spem non habent:* scilicet quia isti credunt huiusmodi defectus perpetuos , sed nos non : *Philip. 3. 20. Salvatorem expectamus Dominum nostrum Iesum Christum, qui reformabit corpus humilitatis nostrae, configuratum corpori claritatis suae.* Unde signanter dicit , *De dormientibus: Ioan. 11. 11. Lazarus amicus noster dormit.* Dormiens enim tria facit. Cubat in spe surgendi : *Psal. 40. 9. Numquid qui dormit non adiiciet ut resurgat?* Sic et qui moritur in fide. Item in dormiente anima vigilat: *Cant. 5. 2. Ego dormio, et cor meum vigilat.* Item postea homo resurgit magis refectus, et vegetus. Sic sancti resurgent incorruptibiles, *1. Corinth. 15.*

Deinde cum dicit, *Si enim credimus* , ponitur ratio monitionis : et primo adstruit resurrectionem ; secundo excludit dilationis suspicionem, ibi, *Hoc enim vobis dicimus in verbo Domini ;* tertio ponit resurrectionis ordinem, ibi , *Quoniam ipse Dominus ... descendet de caelo.* Sciendum est autem, quod Apostolus *1. Corinth.*

15. ex resurrectione Christi adstruit nostram, quia illa est causa nostrae : unde arguit per locum a causa. Et resurrectio Christi non est causa solum , sed etiam exemplar : quia Verbum caro factum suscitat corpora , Verbum vero simpliciter animas : etenim in eo quod Christus accepit carnem, et in ea resurrexit, est exemplar nostrae resurrectionis. Nec solum hoc est , sed et causa efficiens : quia quae humanitate Christi gesta sunt, non solum sunt gesta secundum virtutem humanitatis , sed virtute divinitatis sibi unitae. Unde sicut tactus suus curabat leprosum, inquantum instrumentum divinitatis ; sic resurrectio Christi causa est nostrae resurrectionis, non inquantum corporis , sed inquantum resurrectio corporis uniti Verbo vitae. Et ideo Apostolus hoc firmiter supponens sic arguit : *Si enim credimus quod Christus resurrexit ; ita et Deus eos qui dormierunt per Iesum , adducet cum eo.* Illi dormierunt *per Iesum* qui facti sunt conformes morti eius per baptismum, vel *per Iesum*, quia *cum eo adducet*, scilicet cum ipso Christo ; *Zach. 14. 5. Et veniet Dominus Deus meus , omnesque sancti eius cum eo: Isa. 3. 14. Dominus ad iudicium veniet cum senibus populi sui, et principibus eius.*

Deinde cum dicit, *Hoc enim vobis dicimus in verbo Domini*, excludit dilationem resurrectionis; quasi dicat : Scimus quod resurgent, et venient cum Christo ; ideo non debemus tantum dolere. Non enim illi qui invenientur vivi, prius consequentur resurrectionis gloriam quam mortui. Et ideo *hoc enim vobis dicimus*, non ex coniectura hominis, sed *in verbo Domini*, cuius verba non deficient, *quia nos qui vivimus*, idest illi qui sunt vivi , non prius sortientur consolationem ex adventu Christi, quam mortui: et ideo dicit: *Nos qui vivimus, qui residui sumus in adventum Domini, non praeveniemus eos qui dormierunt.* Ex quo videtur non intelligentibus, quod Apostolus hic dicat, quod adhuc Apostolo vivente hoc fieret ; et hoc etiam Thessalonicensibus videbatur : et ideo scribit eis aliam Epistolam in qua dicit *2. Thessal. 2. 2. Non moveamini a vestro sensu, neque terreamini, neque per spiritum, neque per sermonem, neque per epistolam tamquam per nos missam, quasi instet dies Domini.* Sed non loquitur ex persona sua, et tunc existentium , sed eorum qui tunc vivi reperientur. *Qui residui sumus* , idest erunt residui post persecutionem Antichristi, *non praeveniemus eos*, idest non prius recipient consolationem : *1. Corinth. 15. 51. In momento, in ictu oculi, in novissima tuba.*

Deinde cum dicit, *Quoniam ipse Dominus...descendet de caelo*, ostendit ordinem resurrectionis, et modum: et primo proponit resurrectionis causam ; secundo eius ordinem, et modum, ibi, *Et mortui qui in Christo sunt, resurgent primi ;* tertio concludit eorum consolationem, ibi, *Itaque consolamini invicem in verbis istis.* Primum ostendit, dicens , *Ipse Dominus.* Ubi notandum est , quod, sicut dictum est, causa communis resurrectionis est resurrectio Christi. Sed si dicas , quod iam fuit, quare ergo non sequitur effectus eius ? respondeo. Dicendum est, quod est causa resurrectionis nostrae secundum quod operatur in virtute divina. Deus autem operatur per ordinem suae sapientiae. Tunc ergo erit nostra resurrectio quando hoc disposuit ordo divinae sapientiae. Ut autem ostendat quod Christus sit causa, ostendit quod ad praesentiam Christi omnes mortui resurgent. Ad resurrectionem autem communem faciendam triplex causa concurrit. Una principalis , scilicet virtus divinitatis; secunda instrumentalis, scilicet virtus humanitatis Christi ; tertia quasi ministerialis, scilicet virtus angelorum, qui habebunt aliquem effectum in resurrectione. Augustinus enim probat quod ea quae fiunt nunc per creaturas corporales , fiunt a Deo eis mediantibus. In resurrectione vero aliqua per eos sunt agenda, sicut collectio pulveris ; sed reintegratio corporum, et unio animae ad corpus, erit immediate per Christum. Has ergo tres causas ponit. Primo humanitatem Christi gloriosam, dicens, *Ipse Dominus* : *Act. 1. 11. Quemadmodum vidistis eum ascendentem in caelum, ita veniet. In iussu.* In primo adventu venit ut obediens : *Phil. 2. 8. Factus est obediens usque ad mortem :* et hoc quia ille fuit adventus humilitatis ; sed iste erit gloriae : *Lucae 21. 27. Veniet cum potestate magna, et maiestate.* Secundo virtutem angelorum, cum dicit, *In voce Archangeli :* non quod operetur in voce eius, sed ministerio eius. Et dicit, *Archangeli* , quia omnes angeli sub uno archangelo ministrant Ecclesiae : *Apocal. 12. Hic est Michael Princeps Ecclesiae.* Vel *in voce archangeli* , idest Christi principis angelorum : *Isa. 9. 6. Magni consilii Angelus.* Et in voce eius corporali , vel spirituali, erit resurrectio : *Ioan. 5. 28. Audient vocem Filii Dei*, scilicet, Surgite mortui, et venite ad iudicium : et illi voci corporali obedient. Tertio virtutem divinitatis, cum dicit, *In tuba Dei.* Haec est virtus divina, quae dicitur vox archangeli, inquantum fiet ministerio archangelorum, et tuba Dei, inquantum virtute divina fiet. Et dicitur tuba propter eius sonoritatem, quae provenit a Deo, suscitans mortuos. Item tuba congruit ad officia, cuius usus fuit multiplex in veteri testamento, ut ad bellum : et *tunc pugnabit pro eo orbis terrarum, Sapien. 5. 21.* Item fiebat usus eius ad solemnitates; sic ista ad caelestem Hierusalem. Item ad movendum castra ; et tunc sancti movebunt castra. Unde si sit vox corporalis, dicitur tuba propter has rationes. Vel non erit vox corporalis, sed virtus divina Christi praesens, et manifesta toti mundo.

Deinde cum dicit, *Et mortui qui in Christo sunt , resurgent primi*, ponitur ordo resurrectionis ; et circa hoc tria facit : quia primo ponit resurrectionem mortuorum; secundo occursum vivorum, ibi, *Deinde nos qui vivimus, qui relinquimur, simul rapiemur cum illis obviam Christo ;* tertio beatitudinem sanctorum utrorumque, ibi, *Et sic semper cum Domino erimus.*

Occasione horum verborum crediderunt aliqui quod futuri in fine numquam morerentur, ut dicit Hieronymus in epistola, propter hoc quod dicit : *Deinde nos qui vivimus...simul rapiemur.* Alias enim frustra distingueret viventes a morientibus.

Sed contra. *1. Corinth. 15. 51. Omnes quidem resurgemus.* Item *vers. 22. Sicut in Adam omnes moriuntur, ita et in Christo omnes vivificabuntur :* et habetur *Rom. 5. 12. Ergo mors ad omnes pertransiit.*

Dicendum est ergo, quod aliqui invenientur vivi in tempore illo quo Christus veniet ad iudicium , sed in illo momento temporis morientur, et statim resurgent : et ideo propter modicam interpolationem reputantur viventes.

Sed tunc est quaestio, quia dicitur hic : *Et mortui qui in Christo sunt, resurgent primi : et deinde nos qui vivimus.* Ergo prius resurgent mortui quam vivi occurrant Christo ; et in hoc occursu morientur. Ergo prius aliqui resurgent; et sic non erit omnium resurrectio simul : quod est contra illud *1. Corinth. 15. 52. In momento, in ictu oculi, in novissima tuba.*

Respondeo. Dicendum est, quod duplex est hic opinio. Quidam enim dicunt , quod resurrectio non erit simul ; sed primo mortui venient cum Christo, et tunc in adventu Christi vivi rapientur in nubibus, et in illo raptu morientur, et resurgent. Et ideo quod dicitur esse in momento, intelligitur quia in modico tempore fiet. Et si dicatur, quod erit in instanti, tunc non est hoc referendum ad totam resurrectionem omnium, sed ad resurrectionem singulorum , quia singulus resurget in instanti. Alii vero dicunt , quod omnes simul , et in instanti resurgent. Quod ergo dicit, *Resurgent primi*, denotat ordinem dignitatis, non temporis.

Sed videtur hoc difficile, quia de vivis multi erunt probati in persecutione Antichristi, qui dignitate praecellent multos prius defunctos. Et ideo videtur aliter esse dicendum , quod omnes morientur, et omnes resurgent, et quod simul. Nec Apostolus dicit hic, quod illi prius resurgent quam isti; sed quod illi prius resurgent, quam isti occurrant. Apostolus enim non ponit ordinem resurrectionis ad resurrectionem; sed ordinem ad raptum, vel ad occurrentiam. Nam primo veniente Domino morientur qui invenientur vivi, et tunc statim cum illis qui prius mortui fuerant, resurgentes rapientur in nubibus obviam Christo, ut Apostolus hic dicit.

Est autem haec inter bonos et malos differentia, quia mali remanebunt in terra quam dilexerunt, boni rapientur ad Christum quem quaesierunt : *Matth. 24. 28. Ubi fuerit corpus, ibi congregabuntur et aquilae.* In resurrectione etiam sancti conformabuntur Christo, non solum quantum ad gloriam corporis , *Philipp. 3.* sed etiam quantum ad situm : quia Christus erit in nube : *Act. 1. 9. Et nubes suscepit eum :* et *vers. 11. Quemadmodum vidistis eum euntem in caelum , sic veniet :* sic et sancti a nubibus rapientur. Et quare hoc ? Ad ostendendum eorum deiformitatem. In veteri enim testamento gloria Domini apparuit per modum nubis : *3. Reg. 8. 12. Dominus venit in nebula.* Haec nubes erunt praeparatae virtute divina ad ostensionem gloriae sanctorum. Vel ipsa fulgentia corpora gloriosorum videbuntur malis quaedam nubes, qui erunt in terra : *Matth. 25. 6. Ecce sponsus venit, exite obviam ei.*

Deinde cum dicit, *Et sic semper cum Domino erimus*, ostendit beatitudinem sanctorum , quia semper erunt cum Domino, eo fruentes : *Ioan. 14. 3. Iterum veniam, et accipiam vos ad meipsum; ut ubi ego sum, et vos sitis.* Hoc sancti desiderant : *Philip. 1. 23. Desiderium habens dissolvi, et esse cum Christo.*

Deinde cum dicit , *Itaque consolamini invicem in verbis istis* , concludit consolationem habendam esse de mortuis , dicens: Ex quo sancti resurgunt, et nullum detrimentum consequuntur, ergo de mortuis consolamini: *Isa. 40. 1. Consolamini populo meus, dicit Dominus Deus vester.*

CAPITIS QUINTI

LECTIO PRIMA

De temporibus autem , et momentis , fratres , non indigetis ut scribamus vobis. Ipsi enim diligenter scitis quia dies Domini sicut fur in nocte , ita veniet: cum enim dixerint, Pax, et securitas , tunc repentinus eis superveniet interitus , sicut dolor in utero habenti , et non effugient. Vos autem, fratres , non estis in tenebris, ut vos dies ille tamquam fur comprehendat: omnes enim vos filii lucis estis , et filii diei : non sumus noctis, neque tenebrarum. Igitur non dormiamus , sicut et ceteri ; sed vigilemus , et sobrii simus. Qui ènim dormiunt , nocte dormiunt; et qui ebrii sunt , nocte ebrii sunt. Nos autem, qui diei sumus , sobrii simus , induti loricam fidei , et caritatis , et galeam , spem salutis: quoniam non posuit nos Deus in iram, sed in acquisitionem salutis per Domìnum nostrum Iesum Christum , qui mortuus est pro nobis ; ut sive vigilemus, sive dormiamus, simul cum illo vivamus. Propter quod consolamini invicem , et aedificate alterutrum, sicut et facitis. Rogamus autem vos, fratres , ut noveritis eos qui laborant inter vos , et praesunt vobis in Domino , et monent vos; ut habeatis illos abundantius in caritate : propter opus illorum , pacem habete cum eis.

Supra correxit in eis corrigenda ; hic monet eos in futurum : et primo ponit monitionem ; secundo orationem, ibi, *Ipse autem Deus pacis sanctificet vos per omnia.* Haec autem duo sunt nobis necessaria. Nam quia bona quae facimus, sunt ex libero arbitrio, ideo indiget homo monitione ; et quoniam sunt etiam ex gratia , ideo oratione. Circa primum duo facit : quia primo hortatur ut praeparent se ad futurum iudicium; secundo ostendit praeparandi modum , ibi , *Propter quod consolamini.* Iterum prima in duas: quia primo ostendit qualis sit conditio futuri iudicii; secundo qualiter praeparent se ad illud , ibi, *Igitur non dormiamus.* Item prima in duas : quia primo praemittit conditionem futuri iudicii; secundo exponit, ibi, *Cum enim dixerint, Pax, et securitas, tunc repentinus eis superveniet interitus.* Item primo quietat eorum solicitudinem circa scientiam futuri adventus ; secundo ostendit quid circa illum sciant, ibi, *Ipsi enim scitis.* Dicit ergo : Necesse erat quod scriberem de praemissis, quia indiguistis; sed *de temporibus*, scilicet aestate, hieme, vel potius quae tempora futura sint, non erat necesse : quia quaedam de his sunt soli divinae scientiae reservata : *Matth. 24.* et *Marc. 13. 32. De die illa, vel hora nemo scit, neque angeli in caelo , neque Filius , nisi Pater : Act. 1. 7. Non est vestrum nosse tempora, vel momenta, quae Pater posuit in sua potestate: Eccle. 7. 1. Quid necesse est homini maiora se quaerere, cum ignoret quid conducat sibi in vita , numero die-*

rum vitae suae? Et ideo hoc non est necesse scribere, quia illud quod sciendum est, *vos scitis*, quia scilicet *dies Domini sicut fur in nocte, ita veniet.* Sunt autem omnes dies Domini: *Psalm. 118. 91. Ordinatione tua perseverat dies*; sed iste specialiter est Domini, quia facit in omnibus suam voluntatem: quae implebitur in bonis, qui perducuntur ad finem praescitum a Deo, scilicet salutem: *1. Timoth. 2. 4. Vult omnes homines salvos fieri, et ad agnitionem veritatis venire:* in malis, quia punientur: *Psalm. 74. 3. Dum accepero tempus, ego iustitias iudicabo.* Iste *veniet sicut fur*, idest ex impraemeditato: *Lucae 12. 39. Si sciret paterfamilias qua hora fur veniret, vigilaret utique: 2. Pet. 3. 10. Adveniet dies Domini sicut fur: Apoc. 3. 3. Veniam tibi tamquam fur.* Quomodo autem dies dicitur venire in nocte? Sed sciendum, quod utrumque est: quia in die venit propter manifestationem cordium: *1. Corinth. 4. 5. Quoadusque veniat Dominus, qui et illuminabit abscondita tenebrarum, et manifestabit consilia cordium:* sed in nocte propter incertitudinem: *Matth. 25. 6. Media nocte clamor factus est, ecce sponsus venit, exite obviam ei.* Incertum enim est qua hora erit.

Deinde cum dicit, *Cum enim dixerint, Pax, et securitas, tunc repentinus eis superveniet interitus*, exponit quae dixerat: et primo quantum ad malos; secundo quantum ad bonos, ibi, *Vos autem, fratres, non estis in tenebris.* Circa primum duo facit. Primo describit praesumptionem malorum; secundo periculum morae. Dicit ergo: *Veniet sicut fur*, quia ex improviso: *cum enim dixerint, Pax*, quantum ad praesentia, idest dum tranquille vivunt, sic decipiuntur: *Sapient. 14. 22. In magno viventes inscientiae bello, tot et tam magna mala pacem appellant: et securitas*, quantum ad futura: *Lucae 12. 19. Anima mea, multa habes bona reposita in annos plurimos: requiesce, comede, bibe, et epulare.*

Sed contra. *Lucae 21. 26. Arescentibus hominibus prae timore, et expectatione, quae superveniet universo orbi.* Ergo nulla securitas.

Solutio est duplex. Una quae est Augustini, quae talis est. In tempore illo aliqui erunt boni, et hi affligentur, lugebunt, et expectabunt: et de hoc dicitur *loc. cit. Arescentibus*, ex carentia voluptatum, et abundantia malorum. Sed in malis erit pax, et securitas. Alia datur solutio in Glossa.

Deinde cum dicit, *Tunc repentinus eis superveniet interitus*, describit periculum a quatuor. Primo quia subitum, ibi, *Repentinus: Isa. 30. 13. Subito dum non speratur, veniet contritio eius.* Secundo quia mortiferum, ibi, *Interitus: Iob 18. 14. Calcet super eum, quasi Rex, interitus.* Tertio afflictivum, ibi, *Dolor: Psalm. 47. 8. Ibi dolores, ut parturientis.* Quarto inevitabile, ibi, *Et non effugient: Iob 11. 20. Effugium peribit ab eis.* Ab ira Dei nunc est effugere ad eius misericordiam; ibi vero non est tempus misericordiae, sed iustitiae.

Deinde cum dicit, *Vos autem, fratres, non estis in tenebris*, exponit quae dixerat quoad bonos, et duo facit: quia primo excipit bonos a consortio malorum; secundo rationem assignat, ibi, *Omnes enim vos filii lucis estis.* Dicit ergo: *Non estis in tenebris*, quia illuminati estis per Christum de illo die, ideo vobis non est improvisus: *Ioan. 8. 12. Qui sequitur me, non ambulat in tenebris, sed habebit lumen vitae.* Huius ratio est ibi, *Omnes enim vos filii lucis estis.* Adstruit enim quod sunt filii lucis, et diei. Filii autem alicuius rei in Scriptura dicuntur aliqui propter abundantiam in re illa: *Isa. 5. 1. In cornu filio olei*, idest habente multum oleum. Qui ergo participant multum de die, et luce, dicuntur eorum filii. Haec lux est fides Christi: *Ioann. 8. 12. Ego sum lux mundi: Ib. 12. 36. Credite in lucem, ut filii lucis sitis.* Item *diei:* sicut enim ex luce fit dies, ita ex fide Christi fit dies, scilicet honestas bonorum operum: *Rom. 13. 12. Nox praecessit, dies autem appropinquavit.* Et ideo *non estis filii noctis*, idest infidelitatis, *neque tenebrarum*, idest peccatorum: *Rom. 13. 12. Abiiciamus ergo a nobis opera tenebrarum, et induamur arma lucis.*

Deinde cum dicit, *Igitur non dormiamus*, ostendit qualiter se praeparet ad illum adventum: et primo qualiter per vitationem malorum; secundo per observantiam bonorum, ibi, *Induti loricam fidei.* Circa primum duo facit: quia primo ponit monitionem; secundo eius rationem, ibi, *Qui enim dormiunt, nocte dormiunt.* Dicit igitur: Ex quo dies Domini est sicut fur: *Luc. 12. 39. Si sciret paterfamilias qua hora fur veniret, vigilaret utique*: ergo vos, quia scitis, vigiletis. Unde dicit: *Igitur non dormiamus*, somno peccati: *Eph. 5. 14. Surge qui dormis, et exurge a mortuis*; item nec pigritiae: *Proverb. 6. 9. Usquequo piger dormis? Quando consurges e somno tuo? Sed vigilemus*, per solicitudinem: *Matth. 24. 42. Vigilate itaque, quia nescitis qua hora dominus vester venturus sit.* Et ad hoc est necessarium quod *sobrii simus*, ut et corpus, et mens sint sobria, idest non occupata voluptatibus, et curis mundi: *Lucae 21. 24. Attendite vobis, ne forte graventur corda vestra crapula, et ebrietate: 1. Petr. 5. 8. Sobrii estote, et vigilate.* Ratio autem huius est ex temporis congruitate: quia qui dormiunt, vel ebrii sunt, aliquid faciunt in nocte. Sed nos non sumus in nocte: *ergo non dormiamus.* Dicit ergo: *Qui enim dormiunt, nocte dormiunt*, idest tempus noctis deputant quieti, diem vero operationi: *Ps. 103. 22. Ortus est sol, et congregati sunt, et in cubilibus suis collocabuntur:* et rursum ibi *: Exibit homo ad opus suum, et ad operationem suam usque ad vesperam.* Item abstinent aliqui a vino in die propter negotia exercenda; sed de nocte tantum non curant: *Iob 24. 15. Oculus adulteri observat caliginem.* Somnus ergo et ebrietas est nocti conveniens: eo quod nocte infidelitatis, et tenebris peccatorum occupati, sunt ebrii per amorem praesentium. non habentes spem futurorum: *Ephes. 4. 19. Desperantes tradiderunt se impudicitiae, in operationem immunditiae omnis, in avaritiam. Nos autem qui diei sumus*, idest pertinentes ad diem honestatis, et fidei, *simus sobrii*: *Rom. 13. 13. Honeste ambulemus in die.*

Deinde cum dicit, *Induti loricam fidei*, ostendit quomodo se praeparent per bona: et primo ponit monitionem generalem; secundo specialem, ibi, *Propter quod consolamini invicem.* Item prima in duas: quia primo ponit ipsam monitionem; secundo rationem eius, ibi, *Quoniam non posuit nos Deus in iram.* Sunt autem in homine duo principalia membra, quae consueverunt

in bellis protegi; scilicet cor, quod est principium vitae, et caput, scilicet principium motus exterioris, a quo sunt sensus, et aliquo modo nervi : et protegitur cor lorica, caput galea. Spiritualis vita in nobis est Christus, per quem anima vivit, et Dominus in nobis per fidem habitat : *Ephes. 3. 17. Habitare Christum per fidem in cordibus vestris.* Habitat etiam per caritatem : *1. Ioan. 4. 16. Qui manet in caritate, in Deo manet, et Deus in eo :* quae conformat fidem. Et ideo debemus habere fidem, et caritatem : unde dicit : *Loricam fidei, et caritatis,* quia protegit vitalia, *et galeam, spem salutis* quae est principium motus spiritualis, quod est ex intentione finis quem speramus assequi.

Deinde cum dicit, *Quoniam non posuit nos Deus in iram,* ostendit rationem quomodo in nobis operatur: et primo ex praeordinatione divina; secundo ex gratia Christi; tertio ostendit modum consequendae salutis. Dicit ergo: *Quoniam non posuit nos,* idest non ordinavit: *Ioan. 15. 16. Posui vos,* scilicet sanctos, *ut eatis, et fructum afferatis: Deus in iram,* idest ad hoc ut consequamur eius iram: *Sapient. 1. 13. Deus mortem non fecit: Ezec. 18. 23. Numquid voluntatis meae est mors impii, dicit Dominus Deus, et non ut convertatur a viis suis, et vivat? Sed in acquisitionem,* idest ut acquiramus salutem : *Matth. 11. 12. Regnum caelorum vim patitur, et violenti rapiunt illud: 1. Petr. 2. 9. Vos estis genus electum, regale sacerdotium, gens sancta, populus acquisitionis.* Et hoc per gratiam Christi : ideo dicit: *Per Dominum nostrum Iesum Christum: Act. 4. 12. Non est aliud nomen sub caelo datum hominibus in quo oporteat nos salvos fieri: qui mortuus est pro nobis,* idest salvavit nos moriendo pro nobis : *1. Petr. 3. 18. Mortuus est iustus pro iniustis, ut offerret nos Deo, mortificatos quidem carne, vivificatos autem spiritu.* Et modus perveniendi est, quia Christus docuit nos, operando salutem nostram ; et hoc moriendo, et resurgendo : *Rom. 4. 25. Traditus est propter delicta nostra, et resurrexit propter iustificationem nostram :* et ideo dicit : *Sive vigilemus, sive dormiamus, simul cum illo vivamus : Rom. 14. 8. Sive vivimus, sive morimur, Domini sumus.*

Deinde cum dicit, *Propter quod consolamini invicem,* docet nos quomodo praeparemus nos, quantum ad speciales conditiones personarum ; et circa hoc tria facit : quia primo ostendit quomodo se debeant habere ad aequales ; secundo quomodo subditi se habeant ad praelatum, ibi, *Rogamus autem vos, fratres, ut noveritis eos qui laborant inter vos ;* tertio quomodo praelati ad subditos, ibi, *Rogamus autem vos, fratres, corripite inquietos.* Debemus autem aequalibus consolationem in adversis : unde dicit : *Consolamini invicem.* Item aedificationem in exemplis : unde dicit : *Et aedificate : Rom. 14. 19. Quae aedificationis sunt, invicem custodiamus.* Subditi autem ad praelatos primo debent beneficiorum recognitionem; secundo caritatem; tertio pacem. *Ut noveritis,* idest ut recognoscatis beneficia eorum: *Heb. ult. 7. Mementote praepositorum vestrorum, qui vobis locuti sunt verbum Dei.* Noveritis, inquam, primo ex parte eorum, quia maximum laborem ferunt pro vobis ; unde dicit : *Eos qui laborant inter vos,* pro bono vestro : *2. Tim. 2. 3. Labora sicut bonus miles Christi Iesu.* Secundo ex parte Dei ; et ideo est habenda reverentia ad eos, sicut ad Deum : unde dicit: *Et praesunt vobis in Domino,* idest vice Domini : *2. Corinth. 2. 10. Ego si quid donavi vobis, in persona Christi.* Tertio ex parte vestra, quia sunt vobis utiles : unde dicit : *Et monent vos ut habeatis illos abundantius in caritate.* Ideo secundo debetis eis caritatem *abundantius,* idest prae aliis ; tertio *pacem propter opus illorum.* Sed contra hoc quidam agunt : *Amos 5. 10. Odio habuerunt in porta corripientem, et loquentem perfecte abominati sunt: Eccli. 19. 5. Qui odit correctionem, minuetur vita.* Sed vos habete pacem propter opus correctionis, quod proprie spectat ad eorum officium : *Psal. 119. 6. Dum loquebar illis, impugnabant me gratis.*

LECTIO II.

Rogamus autem vos, fratres, corripite inquietos, consolamini pusillanimes, suscipite infirmos, patientes estote ad omnes. Videte ne quis malum pro malo alicui reddat ; sed semper quod bonum est sectamini in invicem, et in omnes. Semper gaudete ; sine intermissione orate ; in omnibus gratias agite ; haec est enim voluntas Dei in Christo Iesu in omnibus vobis. Spiritum nolite extinguere; prophetias nolite spernere. Omnia autem probate; quod bonum est tenete. Ab omni specie mala abstinete vos. Ipse autem Deus pacis sanctificet vos per omnia, ut integer spiritus vester, et anima, et corpus sine querela in adventu Domini nostri Iesu Christi servetur. Fidelis est qui vocavit vos, qui etiam faciet. Fratres orate pro nobis. Salutate fratres omnes in osculo sancto. Adiuro vos per Dominum ut legatur Epistola haec omnibus sanctis fratribus. Gratia Domini nostri Iesu Christi vobiscum. Amen.

Supra ostendit quomodo subditi debent se habere ad praelatos ; hic ostendit e converso ; et circa hoc duo facit : quia primo docet quomodo praelati ad sacerdotes subditos se debeant habere; secundo generaliter quomodo se debeant habere ad omnes, ibi, *Videte ne quis malum pro malo alicui reddat.* Sciendum est autem, quod cura praelatorum ad duo debet tendere, scilicet ad retrahendum alios a peccatis, et ad custodiendum seipsos. Quantum ad primum tria Apostolus dicit : tripliciter enim subditi possunt pati defectum : primo in actu ; secundo in voluntate ; tertio in virtute. In actu autem, quando prorumpunt in actum peccati ; et tunc sunt corrigendi. Et quamvis de omni peccato, specialiter tamen corrigendi sunt de peccato inquietitudinis : et ideo dicit: *Corripite inquietos : 2. Thessal. 3. 7. Non inquieti fuimus inter vos : Eccli. 19. 17. Corripe proximum antequam commineris, et da locum timori.* In voluntate vero, quando non aggreditur magna, quia deiicitur propter adversa, et peccata praecedentia ; unde dicit : *Consolamini pusillanimes.* Pusillanimis est non habens animum ad magna, timens ne deficiat : *Isa. 35. 4. Dicite pusillanimis : Confortamini, et nolite timere : Iob 4. 4. Vacillantes confirmaverunt manus tuae.* In virtute autem, quando

vel ex infirmitate peccant; vel debilitantur in bono actu; et isti sunt fovendi: unde dicit: *Suscipite*, scilicet in visceribus caritatis fovendo, *infirmos*, quorum est virtus debilis, vel ad resistendum malis, vel ad faciendum bona: *Rom. 15. 1. Debemus nos firmiores imbecillitates infirmorum sustinere.* Praelatus autem debet se custodire a defectu cuiuscumque modi, et maxime ab impatientia: quia ipse portat totum pondus multitudinis: *Num. 11. 14. Non possum solus sustinere omnem hanc multitudinem, quia gravis est mihi.* Et ideo dicit: *Patientes estote ad omnes: Proverb. 19. 11. Doctrina viri per patientiam noscitur: Psalm. 91. 15. Bene patientes erunt, ut annuntient.*

Deinde cum dicit, *Videte ne quis malum pro malo alicui reddat*, ostendit generaliter quomodo se habeant ad omnes; et circa hoc duo facit: quia primo ostendit qualiter ad omnes in quibusdam debeant se habere; secundo qualiter in omnibus, ibi, *Omnia autem probate.* Circa primum tria facit: quia primo ostendit quomodo se debeant habere ad proximum; secundo quomodo se habeant in his quae ad Deum sunt, ibi, *Semper gaudete;* tertio quomodo se habeant ad eius dona, ibi, *Spiritum nolite extinguere.* Quantum ad proximum debent se habere, ut non inferant ei mala, et ut studeant ei benefacere: unde dicit: Dixi supra in speciali, sed nunc in generali dico: *Ne quis malum pro malo alicui reddat: Psal. 7. 5. Si reddidi retribuentibus mihi mala.*

Sed contra. Multoties vindicta petitur coram iudice. Respondeo. Sicut actus moralis sumitur secundum intentionem finis, sic ad duo potest esse intentio: vel ad malum illius, ita quod quiescat ibi; et hoc est illicitum, quia ex livore vindictae: vel ad bonum correctionis, seu iustitiae, et conservationis reipublicae; et sic non reddit malum pro malo, sed bonum, scilicet eius correctionem.

Quantum ad secundum dicit: *Sed semper quod bonum est sectamini.* Et dicit: *Sectamini*, non, Faciatis: quia tu ex te debes sumere occasionem benefaciendi ad proximum tuum, et non expectare quod ipse det tibi occasionem benefaciendi sibi. Unde *Psalm. 33. 15. Inquire pacem, et persequere eam: Rom. 12. 21. Noli vinci a malo*, ut scilicet sis tractus ab eo ad malefaciendum, *sed vince in bono malum*, retrahendo eum ad bonum: *Galat. ult. 10. Dum tempus habemus, operemur bonum ad omnes.*

Deinde cum dicit, *Semper gaudete*, ostendit quomodo se debeant habere quoad Deum; ad quem tria oportet habere. Primo gaudere de ipso: unde dicit: *Semper gaudete*, scilicet de Deo: quia quidquid malum proveniat, est incomparabile bono quod est Deus. Et ideo nullum malum illud interrumpat: unde dicit: *Semper gaudete.* Secundo orare pro beneficiis suscipiendis, ibi, *Sine intermissione orate: Luc. 18. 1. Oportet semper orare, et numquam deficere.*

Sed quomodo potest hoc esse? Respondeo. Dicendum est, quod hoc potest esse tripliciter. Primo quod ille semper orat qui statutas horas non intermittit. Simile habetur *2. Reg. 9. 7. Tu comedes panem in mensa mea semper.* Secundo sic. Semper, idest continue, orate. Sed tunc oratio sumitur pro effectu orationis. Est enim oratio, interpretatio, seu explicatio desiderii: quia quando desidero aliquid, tunc illud orando peto: unde et oratio est petitio decentium a Deo; et ideo desiderium habet vim orationis: *Psalm. 9. 17. Desiderium pauperum exaudivit Dominus.* Omnia ergo quae facimus, ex desiderio proveniunt: ergo oratio in bonis quae facimus, manet in virtute: quia bona quae facimus, ex desiderio bono proveniunt: Glossa: *Non cessat orare qui non cessat benefacere.* Tertio quoad causam orationis, scilicet faciendo eleemosynam. In vitis Patrum: *Ille semper orat, qui eleemosynas dat: quia qui eleemosynam accipit, orat pro te, etiam te dormiente.* Item tertio orare pro beneficiis suspiciendis, et gratias agere pro susceptis; ideo dicit: *In omnibus*, scilicet bonis, et adversis, *gratias agite: Rom. 8. 28. Diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum: Coloss. 2. 7. Abundantes in illo in gratiarum actione: Philipp. 4. 6. Cum gratiarum actione. Haec est enim voluntas Dei in Christo Iesu, in omnibus vobis: 1. Timoth. 2. 4. Qui vult omnes homines salvos fieri, et ad agnitionem veritatis venire.*

Deinde cum dicit, *Spiritum nolite extinguere*, ostendit quomodo se habeant ad dona Dei: et primo quod ea non impediant; secundo quod ea non contemnant, ibi, *Prophetias nolite spernere.* Spiritus autem sanctus est persona divina incorruptibilis, et aeterna: unde in sua substantia extingui non potest. Sed tamen dicitur quis extinguere Spiritum, uno modo fervorem eius extinguendo, vel in se, vel in alio: *Rom. 12. 11. Spiritu ferventes.* Cum enim aliquis aliquid boni ex fervore Spiritus sancti vult facere, vel etiam cum aliquis bonus motus surgit, et ipse impedit, extinguit Spiritum sanctum: *Act. 7. 51. Vos semper Spiritui sancto restitistis.* Alio modo mortaliter peccando. Spiritus enim sanctus in se semper vivit; sed in nobis vivit, quando facit nos in se vivere. Sed quando quis peccat mortaliter, non vivit in ipso Spiritus sanctus: *Sap. 1. 5. Spiritus enim sanctus disciplinae effugiet fictum, et auferet se a cogitationibus quae sunt sine intellectu, et corripietur a superveniente iniquitate.* Tertio modo occultando; quasi dicat: Si donum Spiritus sancti habetis, utimini eo ad utilitatem proximorum: *Eccli. 20. 32. Sapientia absconsa, et thesaurus invisus: quae utilitas in utrisque? Matth. 5. 15. Nemo accendit lucernam, et ponit eam sub modio, sed super candelabrum, ut luceat omnibus qui in domo sunt.*

Prophetias nolite spernere. Aliqui enim apud istos spiritu prophetiae erant pollentes, qui ab istis reputabantur insani: *1. Corinth. 14. 1. Æmulamini spiritualia, magis autem ut prophetetis.* Vel *prophetias*, idest divinam doctrinam: exponentes enim divinam doctrinam dicuntur Prophetae; quasi dicat: Non spernatis verba Dei, et praedicationes: *Hierem. 20. 8. Factus est sermo Domini in opprobrium, et in derisum tota die.*

Deinde cum dicit, *Omnia autem probate*, ostendit qualiter se habeant ad omnia: et unum est quod in omnibus utantur discretione: *Rom. 12. 1. Rationabile obsequium vestrum.* In hac materia debet esse diligens examinatio, boni electio, mali abiectio. Quantum ad primum dicit: *Prophetias nolite spernere;* tamen *omnia probate*, scilicet quae sunt dubia: manifesta enim examinatione non indigent: *1. Ioan. 4. 1. Omni spiritui nolite credere: Iob 12. 11. Nonne auris verba diiudicat?* Quantum ad secundum dicit: *Quod bonum*

est tenete : Galat. 4. 18. Bonum autem aemulamini in bono semper. Quantum ad tertium dicit : *Isa. 7. 15. Ut sciat reprobare malum, et eligere bonum.* Et dicit, *Specie*, quia etiam quae habent similitudinem malitiae vitare debemus, quae scilicet non possemus servare coram hominibus absque scandalo eorum.

Deinde cum dicit, *Ipse autem Deus pacis sanctificet vos per omnia*, subdit orationem ; et circa hoc tria facit : quia primo orat pro eis ; secundo dat spem de exauditione ; tertio dat speciales monitiones. Dicit ergo : Ita moneo ; sed nihil valet, nisi Deus gratiam det; unde *ipse Deus pacis sanctificet vos : Lev. 22. 32. Ego Dominus, qui sanctifico vos : per omnia*, idest ut sitis totaliter sancti ; et hoc, *ut integer spiritus vester, et anima, et corpus....servetur.*

Occasione verborum istorum dixerunt quidam, quod in homine aliud est spiritus, et aliud anima, ponentes duas in homine animas : unam quae animat, aliam quae ratiocinatur. Et haec sunt reprobata in ecclesiasticis dogmatibus. Unde sciendum, quod haec non differunt secundum essentiam, sed secundum potentiam. In anima enim nostra sunt quaedam vires, quae sunt actus corporalium organorum, sicut sunt potentiae sensitivae partis. Aliae sunt, quae non sunt actus talium organorum, sed sunt abstractae ab eis, sicut sunt potentiae intellectivae partis ; et hae dicuntur spiritus, quasi immateriales, et separatae aliquo modo a corpore, inquantum non sunt actus corporis ; et dicuntur etiam mens : *Ephes. 4. 23. Renovamini spiritu mentis vestrae.* Inquantum autem animat, dicitur anima, quia hoc est ei proprium. Et loquitur hic Paulus proprie. Nam ad peccatum tria concurrunt, ratio, sensualitas, et executio corporis. Optat ergo quod in nullo horum sit peccatum. Non in ratione ; unde dicit: *Ut spiritus*, idest mens vestra, *servetur integer.* In omni enim peccato ratio corrumpitur, secundum quod omnis malus est ignorans. Item nec in sensualitate : unde dicit, *Anima.* Item nec in corpore ; et ideo dicit, *Et corpus.* Hoc autem sic fit quando servatur immune a peccato. Et dicit, *Sine querela*, non sine peccato, quod est solius Christi; sed esse sine querela est etiam aliorum, qui, etsi venialia, non tamen committunt gravia, et quibus proximus scandalizatur : *Luc. 1. 6. Incedentes in omnibus mandatis, et iustificationibus Domini sine querela.* Et addit : *In adventu Domini nostri Iesu Christi*, scilicet perdurando usque in finem vitae. Vel *integer spiritus* refertur ad donum Spiritus sancti; quasi dicat : Donum Spiritus sancti, quod habetis, sit integrum.

Deinde cum dicit, *Fidelis est qui vocavit vos*, dat spem exauditionis ; quasi dicat : Ut ego spero, sic fiet : quia ipse *qui vocavit: faciet*, idest complebit : *Psalm. 144. 13. Fidelis Dominus in omnibus verbis suis : Rom. 8. 30. Quos vocavit, hos et iustificavit.*

Ultimo subiungit familiares monitiones, scilicet orationem, ibi, *Orate.* Item mutuam pacem, ibi, *Salutate omnes fratres in osculo sancto*, non proditorio, sicut Iudas, *Matth. 26.* nec libidinoso, ut libidinosa mulier, *Prov. 7. Adiuro vos per Dominum ut legatur Epistola haec sanctis fratribus.* Timebat enim ne praelati propter aliqua quae erant hic, eam occultarent : *Prov. 11. 26. Qui abscondit frumenta maledicetur in populis: benedictio autem super caput vendentium.* Ultimo concludit Epistolam in salutatione.

FINIS QUARTI TOMI.

ANGELICI DOCTORIS

DIVI THOMÆ AQUINATIS

COMMENTARIA

IN EPISTOLAS OMNES D. PAULI

TOMUS QUINTUS

COMPLECTENS EXPOSITIONES IN EPISTOLAS **AD THESSALONICENSES II, AD TIMOTHEUM I ET II, AD TITUM, ET AD PHILEMONEM.**

NEAPOLI
EX TYPOGRAPHIA VIRGILIANA

MDCCCLVI.

D. THOMAE AQUINATIS

DOCTORIS ANGELICI

IN EXPOSITIONEM

D. PAULI APOSTOLI AD THESSALONICENSES II

PROLOGUS.

CONGREGAMINI, UT ANNUNTIEM QUAE VENTURA SUNT VOBIS DIEBUS NOVISSIMIS: *GEN. 49. 1.*

Haec verba competunt huic Epistolae: duo enim tanguntur quae ei conveniunt, scilicet fructus, et eius materia. Unde dicitur: *Ut annuntiem quae ventura sunt vobis diebus novissimis:* agitur enim in ea de his quae ventura sunt in diebus novissimis: quae sunt tria, scilicet pericula Ecclesiae tempore Antichristi: *2. Timoth. 3. 1. In novissimis diebus instabunt tempora periculosa.* Item malorum supplicia: *Psalm. 72. 17. Donec intrem in sanctuarium Dei, et intelligam in novissimis eorum. Verumtamen propter dolos posuisti eis: deiecisti eos dum allevarentur.* Item praemia bonorum: *Prov. ult. 25. Fortitudo, et decor indumentum eius.* Et de his agitur in hac Epistola. Utilitas ostenditur, quia *congregamini.* Sic acquiritur ex hac Epistola congregatio, scilicet concordantium in veritate: quia discordabant de iudicio futuro, propter hoc quod dicit in prima Epistola, *cap. 4. 16. Deinde nos qui vivimus, qui relinquimur, simul rapiemur cum illis obviam Christo in aera: Psal. 146. 2. Dispersiones Israelis congregabit.* Item voluntatum, quia cum considerant quod quaecumque temporalia sunt, in novissimo mundi peribunt, datur intelligi quod eos congregat ad unum quaerendum, scilicet caeleste praemium: *Eccli. 50. 24. Congrega cor tuum in sanctitate eius.* Item cogitationum ad unam stabilem veritatem: *Isa. ult. 18. Ego autem opera eorum, et cogitationes eorum venio ut congregem cum omnibus gentibus, et linguis.* Sic ergo patet fructus, et materia: quia in prima munivit eos contra persecutiones praeteritas; hic munit eos contra futuras.

EXPOSITIO EPISTOLAE

AD THESSALONICENSES II

CAPITIS PRIMI

LECTIO PRIMA

Paulus, et Silvanus, et Timotheus, Ecclesiae Thessalonicensium in Deo Patre nostro, et Domino Iesu Christo. Gratia vobis, et pax a Deo Patre nostro, et Domino Iesu Christo. Gratias agere debemus semper Deo pro vobis, fratres, ita ut dignum est quoniam supercrescit fides vestra, et abundat caritas uniuscuiusque vestrum in invicem; ita ut et nos ipsi in vobis gloriemur in Ecclesiis Dei, pro patientia vestra, et fide, et in omnibus persecutionibus vestris, et tribulationibus, quas sustinetis in exemplum iusti iudicii Dei, ut digni habeamini in regno Dei, pro quo et patimini.

Dividitur haec Epistola in salutationem, et epistolarem narrationem, ibi, *Gratias agere debemus semper pro vobis.* Item primo ponuntur personae salutantes; secundo personae salutatae; tertio bona optata. Sunt autem eaedem personae quae et in prima. Tres autem personae salutantes ponuntur, ut auctoritas Epistolae robustior appareat: *Eccle. 4. 12. Funiculus triplex difficile rumpitur. Ecclesiae Thessalonicensium.* Ecclesiam congregationem dicit, quae debet esse in Deo; alias est mala. De bona dicitur *Psalm. 49. 5. Congregate illi sanctos eius. In Christo,* idest in eius fide: *Rom. 5. 2. Per quem accessum habemus per fidem in gratiam istam.*

Deinde optat eis bona: et primo gratiam: ipsa est enim principium omnium spiritualium bonorum: *1. Corinth. 15. 10. Gratia Dei sum id quod sum.* Item pacem, quae est finis omnium: *Psalm. 147. 14. Qui posuit fines tuos pacem.* Et hoc *a Deo Patre nostro: Iac. 1. 17. Omne datum optimum, et omne donum perfectum, desursum est, descendens a Patre luminum. Et Domino Iesu Christo: 2. Petr. 1. 4. Per quem maxima, et pretiosa nobis donavit.*

Gratias agere debemus semper Deo pro vobis. Haec est epistolaris narratio: et primo instruit eos de futuris in novissimis diebus; secundo admonet eos familiariter de quibusdam, *in 3. cap.* ibi, *De cetero, fratres, orate pro nobis.* Item primo monet, sicut dictum est, quantum ad praemia bonorum, et poenas malorum; secundo quantum ad pericula tempore Antichristi, *2. cap.* ibi, *Rogamus autem vos, fratres, per adventum Domini nostri Iesu Christi.* Item primo agit gratias de praeparatione ad futurum iudicium; secundo describit ipsum iudicium, ibi, *Si tamen iustum est apud Deum, retribuere tribulationem iis qui vos tribulant.* Item primo gratias agit de profectu; secundo ostendit fructum profectus; tertio signum. Dicit ergo: *Gratias agere debemus semper Deo pro vobis.* Nam quia in prima Epistola commendavit eos de fide, et caritate, et aliis bonis, in quibus abundabant; ideo dicit: *Gratias agere debemus semper pro vobis:* quia bonum quod habetis, reputo meum: *3. Ioan. 4. Maiorem horum non habeo gratiam, quam ut audiam filios meos in veritate ambulare.* Et hoc *Deo*, sine quo nihil boni potest fieri. Et hoc *dignum est,* quia de magnis bonis agimus gratias: *2. Mach. 1. 11. De magnis periculis a Deo liberati, magnifice gratias agamus.* Quare? Quia supercrescunt bona spiritualia. Periculose enim custodiuntur, nisi proficiat in eis homo. In his donis autem Dei primum est fides, per quam Deus habitat in nobis, et in hac proficimus secundum intellectum: *Ephes. 3. 17. Habitare Christum per fidem in cordibus vestris.* Et sic proficit homo per cognitionem, devotionem, et inhaesionem. Secundum est caritas, per quam Deus est in nobis secundum affectum: *1. Ioan. 4. 16. Deus caritas est, et qui manet in caritate, in Deo manet, et Deus in eo.* Et ideo dicit, *Et abundat: Proverb. 15. 5. In abundanti iustitia virtus est maxima: 1. Thessal. 4. 9. De caritate autem fraternitatis non necesse habuimus scribere vobis: ipsi enim a Deo didicistis ut diligatis invicem.* Et tunc ponitur profectus, cum

dicit : Ita quod ego glorior inde apud alios, quia vestra reputo mea. Bonum enim discipulorum est gloria praelatorum : *Proverb. 10. 1. Filius sapiens laetificat patrem : Ibid. 17. 6. Corona senum filii filiorum, et gloria filiorum patres eorum : 2. Corinth. 9. 2. Pro quo de vobis glorior.* Et tunc ponit signum profectus, scilicet patientiam, quae ostenditur maxime in tribulationibus : *Iac. 1. 12. Beatus vir qui suffert tentationem.* In tribulationibus sunt duo servanda ; scilicet patientia, ne discedat a fide : *Iac. 1. 4. Patientia opus perfectum habet :* et fides in persecutionibus : *1. Corinth. 4. 12. Persecutionem patimur, et sustinemus.* Unde dicit : *In fide, in omnibus persecutionibus vestris, et tribulationibus.* Quae quidem tribulationes dicuntur a tribulis, quibus interius per afflictiones pungimur : *Gen. 3. 18. Spinas, et tribulos germinabit tibi : Psal. 24. 17. Tribulationes cordis mei multiplicatae sunt.* Et haec sancti sustinent propter duo: scilicet propter terrorem malorum: si enim Deus non parcit bonis in hoc mundo, quomodo parcet malis in futuro? *1. Petr. 4. 17. Si autem primum a nobis, quis finis eorum qui non credunt Dei Evangelio? Hierem. 49. 12. Ecce quibus non erat iudicium ut biberent calicem, bibentes bibent ; et tu quasi innocens relinqueris?* secundo ad augendum meritum : unde dicit : *Ut digni habeamini in regno Dei.* Nam, ut dicitur *Matth. 11. 12. regnum caelorum vim patitur, et violenti rapiunt illud:* et *Luc. ult. 26. Nonne haec oportuit Christum pati, et ita intrare in gloriam suam? Rom. 8. 17. Si tamen compatimur, ut et glorificemur.* Unde dicit: *Pro quo et patimini.* Tribulatio enim quae fertur pro Deo, facit dignum regno Dei: *Matth. 5. 10. Beati qui persecutionem patiuntur propter iustitiam, quoniam ipsorum est regnum caelorum : 1. Petr. 4. 15. Nemo vestrum patiatur quasi homicida, aut fur, aut maledicus, aut alienorum appetitor; si autem ut Christianus, non erubescat; glorificet autem Deum in isto nomine.*

LECTIO II.

Si tamen iustum est apud Deum retribuere tribulationem his qui vos tribulant, et vobis qui tribulamini, requiem nobiscum, in revelatione Domini Iesu de caelo cum Angelis virtutis eius, in flamma ignis dantis vindictam his qui non noverunt Deum, et qui non obediunt Evangelio Domini nostri Iesu Christi, qui poenas dabunt in interitu aeternas a facie Domini, et gloria virtutis eius cum venerit glorificari in sanctis suis, et admirabilis fieri in omnibus qui crediderunt : quia creditum est testimonium nostrum super vos in die illo. In quo etiam oramus semper pro vobis, ut dignos vos faciat vocatione sua Deus, et impleat omnem voluntatem bonitatis suae, et opus fidei in virtute, ut clarificetur nomen Domini nostri Iesu Christi in vobis, et vos in illo, secundum gratiam Dei nostri, et Domini Iesu Christi.

Supra egit de eorum idoneitate ad futurum iudicium ; hic agit de forma iudicii : et primo ponit iudicium, quantum ad punitionem malorum, et praemia bonorum; secundo de utraque parte sigillatim, ibi, *In flamma ignis.* Item primo ponit iudicium quantum ad punitionem malorum ; secundo quantum ad praemia bonorum, ibi, *Cum venerit glorificari in sanctis suis.* Quantum ad primum dicit supra : *Sustinetis in exemplum iusti iudicii ;* hic subinfert : *Si tamen iustum est. Si* pro quia: unde alia littera habet, *Si quidem.* Vel *si tamen* referatur *in exemplum iusti iudicii;* quasi dicat : Iustum est quod haec patiamini ; si tamen ex hoc mereamini. Sed prima littera, et expositio est melior : *Iustum est retribuere : Psalm. 98. 2. Exaltare qui iudicas terram, redde retributionem superbis: Isa. 33. 1. Vae qui praedaris, nonne et tu praedaberis? Tribulationem*, scilicet aeternae damnationis : *Rom. 2. 9. Tribulatio, et angustia in omnem animam hominis operantis malum. Et vobis qui tribulamini, requiem: Luc. 16. 25. Recepisti bona in vita tua, et Lazarus similiter mala. Nunc autem hic consolatur, tu vero cruciaris : Apocal. 14. 13. Amodo enim iam dicit spiritus ut requiescant a laboribus suis. Nobiscum,* idest aequalem gloriam.

Sed numquid hoc est verum? Respondeo. Duplex est aequalitas, scilicet absoluta quantitatis, et proportionis. Et prima non est aequalis quantum ad participationem hominis, sed aequalis quantum ad beatitudinem participatam, quae est Deus: homo enim participat secundum magis et minus, scilicet secundum quod ardentius, vel minus ardenter amat Deum. Sed secundum secundam omnimoda aequalitas erit : quia ita est gloria Petri ad gratiam sibi datam, et meritum suum, sicut gloria Lini ad suam.

Hoc, inquam, erit *in revelatione Domini Iesu de caelo : Ioan. 5. 22. Pater omne iudicium dedit Filio suo*; et hoc inquantum Filio hominis: unde sequitur *vers. 27. Et potestatem dedit ei iudicium facere, quia Filius hominis est :* quia in forma humana omnibus apparebit; sed modo non apparet, quia humanitas eius latet in gloria Dei : sed tunc apparebit; et ideo dicit, *In revelatione : Isa. 40. 5. Et revelabitur gloria Domini, et videbit omnis caro pariter quod os Domini locutum est.* Et hoc *cum angelis virtutis eius*, ministris suis: *Matth. 25. 31. Cum venerit Filius hominis in maiestate sua, et omnes angeli eius cum eo.*

Deinde cum dicit, *In flamma ignis*, agit de utraque, scilicet punitione malorum, et praemiatione bonorum; sed punitionem malorum ostendit acerbam, iustam, et diuturnam. Dicit ergo, *Dantis vindictam*, idest iudicantis puniendos in flamma ignis, faciem orbis comburentis, et involventis reprobos, et detrudentis in perpetuum : *Psalm. 96. 3. Ignis ante ipsum praecedet, et inflammabit in circuitu inimicos eius.* Item erit iusta propter duplicem culpam, scilicet infidelitatis, et malae vitae. Quantum ad primum dicit: *Qui non noverunt*, idest noluerunt cognoscere, *Deum: Iob 21. 14. Scientiam viarum tuarum nolumus : 1. Corinth. 14. 38. Ignorans ignorabitur.* Quantum ad secundum dicit : *Qui non obediunt Evangelio Domini nostri Iesu Christi : Rom. 10. 16. Non omnes obediunt Evangelio.* Inobedientia enim est tantum peccatum, quod per eam mors venit in hunc mundum, ut dicitur *Rom. 5.* Item est diuturna, quia poenas da-

bunt in interitu aeternas. Et potest legi dupliciter, secundum quod duplex est poena, scilicet sensus, et damni. De poena sensus potest intelligi sic. *Dabunt*, idest sustinebunt, *poenas aeternas*, non finiendas; et hoc *in interitu*, quia semper morientur. Aliter enim est de poenis huius vitae, et illis: nam hic quanto plus acerbiores, tanto sunt breviores, quia extinguuntur; sed illae sunt gravissimae, quia sunt poenae mortis, et sunt interminabiles: unde dicit, quod semper erunt quasi in morte: *Psal. 48. 15. Mors depascet eos: Isa. ult. 24. Vermis eorum non morietur.* Poena autem damni est duplex. Quia separabuntur a visione Dei: unde dicit, *A facie Domini*, scilicet remoti: *Iob 13. 16. Non veniet in conspectu eius omnis hypocrita.* Alia est privatio visionis gloriae sanctorum: *Isa. 26. 10. Tollatur impius, ne videat gloriam sanctorum.* Vel aliter. *A facie Domini, et a gloria virtutis eius.* In hoc ostenditur causa acerbitatis poenae sensus. Sensus enim alicuius evacuatur vel propter superiorem iudicem, vel propter superioris potentiam; sed hoc non erit, quia hoc iudicium procedet a facie Domini: *Psal. 16. 2. De vultu tuo iudicium meum prodeat.* Et ideo dicit: *Dabunt poenas*, idest sustinebunt, *a facie Domini.*

Deinde cum dicit, *Cum venerit glorificari in sanctis suis*, agit de praemiatione sanctorum: et primo ponit praemium; secundo meritum, ibi, *Qui crediderunt.* Gloriam sanctorum commendat et quantum ad essentiam, per participationem gloriae Dei, cum dicit, *Glorificari in sanctis suis;* et quantum ad eius excessum, ibi, *Et admirabilis fieri in omnibus.* Dicit ergo, *Cum venerit.* Christus certe gloriosus est: *Phil. 2. 11. Omnis lingua confiteatur quia Dominus Iesus Christus in gloria est Dei Patris. Glorificari in sanctis eius:* quia bonum sui est communicativum. Vel *glorificari in sanctis eius*, qui sunt membra sua, in quibus habitat, et in quibus glorificatur, quando sua gloria, scilicet capitis, derivatur usque ad sua membra: *Isa. 49. 3. Servus meus es tu, Israel, quia in te gloriabor.* Et hoc excedet omnem admirationem: unde dicit: *Admirabilis fieri in omnibus.* Siquidem admiratio est stupor procedens ex magna phantasia. Tanta vero sanctorum gloria non potest cadere in opinionem hominum; et ideo dicit, *Admirabilis: Sap. 5. 2. Mirabuntur in subitatione insperatae salutis.*

Deinde ponit meritum, ibi, *Qui crediderunt:* et ponit primo meritum fidei; secundo suffragium orationis, ibi, *In quo etiam oramus semper pro vobis.* Dicit ergo: Haec erit gloria, *quia creditum est nostrum testimonium super vos*, quod credidimus de Christo vobis, *in illo die*, idest propter illum diem: quia bona quae agimus, sunt propter illum diem. Sed dicit, *Super vos*, idest hoc testimonium est super vos, idest super sensum humanum: *Eccli. 3. 25. Plurima super sensum hominis ostensa sunt tibi.* Fides enim non habet meritum, ubi humana ratio praebet experimentum. Nisi enim esset supra vos, non esset magni meriti credere. Vel dicit, *Super vos*, idest dominatur vobis subiicientibus intellectum vestrum humiliter ad credendum: *2. Corinth. 10. 5. In captivitatem redigentes omnem intellectum in obsequium Christi.* Sic exponit Glossa. Vel aliter, et magis secundum litteram. Dico, quod glorificabitur Christus in vobis, qui credidistis in die iudicii, quando Apostoli iudicabunt; et tunc testimonium, quod est *super vos*, idest de promptitudine fidei vestrae, erit certum, et *creditum*, idest credibile.

Deinde cum dicit, *In quo etiam oramus semper pro vobis*, subiungit suffragium orationis: et primo proponit quod petit; secundo quo fine, ibi, *Ut dignetur vos vocatione sua Deus;* tertio per quod posset assequi petitum, ibi, *Secundum gratiam Dei nostri.* Petit autem unum ex parte Dei, et duo ex parte nostra. Dicit ergo, *In quo*, idest propter quem diem, *etiam* nos *oramus semper: Rom. 1. 9. Sine intermissione memoriam vestri facio semper in orationibus meis: 1. Reg. 12. 23. Absit autem hoc peccatum a me in Domino, ut cessem orare pro vobis.* Sed ad quid? *Ut dignetur vos vocatione sua Deus*, idest faciat vos in mundo digne conversari suae vocationi: *Ephes. 4. 1. Digne ambuletis vocatione qua vocati estis.* Item ex parte nostra duo petit. Ex parte voluntatis, ut plene fruatur omni bonitate: unde dicit: *Ut impleat omnem voluntatem bonitatis suae*, idest impleat in vobis voluntatem omnis boni: *Philip. 2. 13. Qui operatur in nobis velle, et perficere pro bona voluntate.* Item ex parte intellectus, ut perfecte credant; ideo dicit, *Et opus fidei: Rom. 10. 10. Corde enim creditur ad iustitiam, ore autem confessio fit ad salutem.* Et hoc operemini *in virtute*, idest in constantia, et fortitudine, ut nullo timore cessetis a confessione eius. Vel sic. *In quo*, idest propter quem diem, *oramus*, ut Deus dignetur vobis dare illud ad quod vocavit vos: *1. Pet. 3. 9. In hoc vocati estis, ut benedictionem haereditate possideatis*, et impleat omne bonum quod desideratis; quod est in vita aeterna, quando habebimus Deum: *Psalm. 102. 5. Qui replet in bonis desiderium tuum.* Item impleat *opus fidei*, quod erit quando id quod hic per speculum, et in aenigmate videmus, videbimus tunc facie ad faciem. Sed quo fine? *Ut clarificetur nomen Domini nostri Iesu Christi in vobis*, idest ad gloriam Christi sit, et per vos tam in praesenti, quam in futuro nomen Christi glorificetur in bonis vestris: *Matth. 5. 16. Videant opera vestra bona, et glorificent Patrem vestrum qui in caelis est.* E converso de malis dicitur *Isa. 52.* et *Rom. 2. 24. Nomen Dei per vos blasphematur.* Sed per quid poterimus illud consequi? *Secundum gratiam Dei nostri*, quae est radix omnium bonorum nostrorum: *1. Corint. 15. 10. Gratia Dei sum id quod sum, et gratia eius in me vacua non fuit.*

CAPITIS SECUNDI

LECTIO PRIMA

Rogamus autem vos, fratres, per adventum Domini nostri Iesu Christi, et nostrae congregationis in ipsum, ut non cito moveamini a vestro sensu, neque terreamini, neque per spiritum, neque per sermonem, neque per epistolam, tamquam per nos missam, quasi instet dies Domini. Ne quis vos seducat ullo modo: quoniam nisi venerit discessio primum, et revelatus fuerit homo peccati, filius perditionis, qui adversatur, et extollitur supra omne quod dicitur Deus, aut quod colitur; ita ut

in templo Dei sedeat, ostendens se tamquam sit Deus. Non retinetis quod cum adhuc essem apud vos, haec dicebam vobis?

Superius Apostolus ostendit futura quantum ad poenas malorum, et praemia bonorum; hic annuntiat futura quantum ad pericula Ecclesiae, quae erunt tempore Antichristi: et primo nuntiat veritatem de futuris periculis; secundo monet ut in veritate permaneant, ibi, *Itaque, fratres, state, et tenete traditiones.* Circa primum duo facit: quia primo excludit falsitatem; secundo instruit de veritate, ibi, *Quoniam nisi venerit discessio primum.* Iterum prima in tres: quia primo commemorat illud ex quo debent induci; secundo ostendit ad quid debent induci, ibi, *Ut non cito moveamini a vestro sensu;* tertio removet illud quod eos movere posset, ibi, *Neque per spiritum.* Inducit autem ex tribus, scilicet propriis precibus, ibi, *Rogamus,* non praecipimus. *Ad Philem. vers. 8. Multam fiduciam habens in Christo Iesu imperandi tibi quod ad rem pertinet, propter caritatem magis obsecro.* Secundo ex adventu Christi, desiderabili bonis, licet terribili malis: *Amos 5. 18. Vae desiderantibus diem Domini: 2. Timoth. 4. 8. Non solum autem mihi, sed et his qui diligunt adventum eius: Apoc. ult. 20. Veni Domine Iesu.* Tertio ex desiderio, et amore totius congregationis sanctorum *in idipsum,* scilicet ubi Christus est, quia *Matth. 24. 28. ubi erit corpus, ibi congregabuntur et aquilae.* Vel *in idipsum,* idest in idem: quia omnes sancti loco, et gloria erunt in eodem: *Psal. 49. 5. Congregate illi sanctos eius.* Sed ad quid inducit? *Ut non cito moveamini a vestro sensu.* Est autem aliud moveri, aliud terreri. Movetur autem a suo sensu qui praetermittit quod tenebat; quasi dicat: Non cito dimittatis doctrinam meam: *Eccli. 19. 4. Qui cito credit, levis est corde.* Terror autem est quaedam trepidatio cum formidine contrarii: et ideo dicit: *Neque terreamini: Iob 15. 21. Sonitus terroris semper in auribus eius; et cum sit pax, ille semper insidias suspicatur: Sap. 17. 10. Cum enim sit timida nequitia, dat testimonium condemnationis.*

Deinde cum dicit, *Neque per spiritum,* removet quod eos movere posset: primo in speciali; secundo in generali, ibi, *Ne quis vos seducat ullo modo.* Seducitur autem quis per falsam revelationem: unde dicit: *Neque per spiritum,* idest si quis dicat sibi revelatum per Spiritum sanctum, vel a Spiritu sancto aliquid quod est contra doctrinam meam; *non terreamini: 1. Ioan. 4. 1. Nolite omni spiritui credere: Ezech. 13. 3. Vae prophetis insipientibus, qui sequuntur spiritum suum, et nihil vident.* Aliquando etiam satanas transfigurat se in angelum lucis, ut dicitur *2. Corinth. 11. 3. Reg. ult. 22. Egrediar, et ero spiritus mendax in ore omnium prophetarum eius.* Secundo per ratiocinationem, vel falsam expositionem Scripturae: ideo dicit, *Neque per sermonem: 2. Timoth. 2. 17. Sermo eorum ut cancer serpit: Ephes. 5. 7. Nemo vos seducat inanibus verbis.* Tertio per auctoritatem inductam in malo intellectu: *2. Petr. ult. 15. Sicut carissimus frater noster Paulus, secundum sibi datam sapientiam scripsit vobis, sicut in omnibus Epistolis, loquens in eis de his, in quibus sunt quaedam difficilia intellectu, quae indocti, et instabiles depravant, sicut et ceteras Scripturas, ad suam ipsorum damnationem.* Sed de quo seducebantur? *Quasi instet dies Domini.* Et dicit: *Neque per Epistolam, tamquam per nos missam:* quia in prima Epistola nisi bene intelligatur, videtur dicere, instare Domini adventum, ut illud *cap. 4. 16. Deinde nos qui vivimus, qui relinquimur, simul rapiemur cum illis in nubibus obviam Christo.*

Deinde cum dicit, *Ne quis vos seducat ullo modo,* facit idem in generali: *Luc. 21. 8. Videte ne seducamini: 1. Corinth. 15. 33. Nolite seduci.*

Ratio autem quare haec removet Apostolus, scilicet de adventu Domini, est, quia praelatus nullo modo debet velle quod per mendacium aliqua bona procurentur: *1. Corinth. 15. 15. Invenimur autem et falsi testes Dei.* Item quia res credita erat periculosa, quasi scilicet instaret dies Domini. Primo quia daretur occasio maioris seductionis: quia futuri erant post tempora Apostolorum aliqui qui dicerent se esse Christum: *Lucae 21. 8. Multi dicent, Ego sum, et tempus appropinquavit.* Et ideo Apostolus noluit. Item daemon frequenter praetendit se esse Christum, sicut patet de beato Martino. Et ideo ne seducantur, noluit. Augustinus autem ponit aliam rationem, quia immineret periculum fidei: unde diceret aliquis: Tarde veniet Dominus, et tunc praeparabo me ad eum. Alius diceret: Veniet cito, et ideo nunc me praeparabo. Alius diceret, Nescio. Et hic melius dicit, quia concordat Christo. Sed ille plus errat, qui dicit, Cito: quia elapso termino homines desperarent, et crederent falsa esse quae scripta sunt.

Deinde cum dicit, *Quoniam nisi venerit discessio primum,* adstruit veritatem: et primo ostendit quae ventura sunt ad Antichristi adventum. Et sunt duo: quorum unum praecedit adventum Antichristi; aliud est ipse adventus eius. Primum est *discessio,* quod multipliciter exponitur in Glossa. Et primo a fide, quia futurum erat ut fides a toto mundo reciperetur: *Matth. 24. 14. Et praedicabitur hoc Evangelium regni in universo orbe.* Illud ergo praecedit quod, secundum Augustinum, nondum est impletum; et post multi discedent a fide: *1. Timoth. 4. 1. In novissimis temporibus discedent quidam a fide: Matth. 24. 12. Refrigescet caritas multorum.* Vel *discessio* a Romano Imperio, cui totus mundus erat subditus. Dicit autem Augustinus, quod hoc figuratur *Dan. 11.* in statua, ubi nominantur quatuor regna, et post illa adventus Christi; et quod hoc erat conveniens signum: quia Romanum Imperium firmatum fuit ad hoc quod sub eius potestate praedicaretur fides per totum mundum.

Sed quomodo est hoc? Quia iamdiu Gentes recesserunt a Romano Imperio, et tamen necdum venit Antichristus. Dicendum est, quod nondum cessavit, sed est commutatum de temporali in spirituale, ut dicit Leo Papa *in sermone de Apostolis.* Et ideo dicendum est, quod discessio a Romano Imperio debet intelligi non solum a temporali, sed a spirituali, scilicet a fide catholica Romanae Ecclesiae. Est autem hoc conveniens signum, quia sicut Christus venit quando Romanum Imperium omnibus dominabatur; ita e converso signum Antichristi est discessio ab eo.

Secundo praedicit secundum futurum, scilicet Antichristum: et primo quantum ad eius potestatem, ibi, *Eum cuius est adventus secundum operationem satanae.*

Item primo communitur, et implicite tangit culpam eius, et poenam; secundo explicat utrumque, ibi, *Qui adversatur, et extollitur supra omne quod dicitur Deus.* Dicit ergo: Discessio primo veniet, et tunc revelabitur. Dicitur autem esse *homo peccati, et filius perditionis*, secundum Glossam: quia sicut in Christo abundavit plenitudo virtutis, ita in Antichristo multitudo omnium peccatorum; et sicut Christus est melior omnibus sanctis, sic ille peior omnibus malis. Et propter hoc *homo peccati* dicitur, quod totaliter erit peccatis deditus. Sed non dicitur sic homo peccati quin posset esse peior: quia numquam malum corrumpit totum bonum, licet quantum ad actum non poterit esse peior. Christo autem nullus homo potuit esse magis bonus. Dicitur autem *filius perditionis*, idest deputatus extremae perditioni: *Iob 21. 30. In die perditionis servabitur malus, et ad diem furoris ducetur.* Vel *perditionis*, idest diaboli, non per naturam, sed per suae malitiae complementum, quae in eo complebitur. Et dicit, *Revelabitur*, quia sicut omnia bona, et virtutes sanctorum qui praecesserunt Christum, fuerunt figura Christi; ita in omnibus persecutionibus Ecclesiae tyranni fuerunt quasi figura Antichristi, et latuit ibi Antichristus, et ita tota illa malitia quae latet in eis, revelabitur in tempore illo.

Deinde cum dicit, *Qui adversatur*, explicat quae dixerat: et primo ostendit quomodo sit *homo peccati;* secundo quomodo *filius perditionis*, ibi, *Et tunc revelabitur.* Item primo praenuntiat eius futuram culpam; secundo assignat eius causam, ibi, *Et nunc quid detineat scitis.* Item primo describit culpam; secundo dicit se non annuntiare doctrinam novam, ibi, *Non retinetis quod cum adhuc essem apud vos, haec dicebam vobis.* Item primo ostendit culpam; secundo eius signum, ibi, *Ita ut in templo Dei sedeat.* Duplex est autem eius culpa, scilicet contrarietas ad Deum: unde dicit: *Qui adversatur*, omnibus spiritibus bonis: *Iob 15. 26. Cucurrit adversus Deum erecto collo, et pingui cervice armatus est*, sicut et membra eius: *Isa. 3. 8. Lingua eorum, et adinventiones eorum contra Dominum, ut provocarent oculos maiestatis eius.* Secunda est quia praefert se Christo; ideo dicit: *Extollitur supra omne quod dicitur Deus.* Dicitur autem Deus tripliciter. Primo naturaliter: *Deut. 6. 4. Audi Israel, Dominus Deus tuus, Deus unus est.* Secundo opinative: *Psal. 95. 5. Omnes dii gentium daemonia.* Tertio participative: *Psal. 81. 6. Ego dixi: Dii estis.* Omnibus autem his se praeferet Antichristus: *Dan. 11. 36. Elevabitur, et magnificabitur adversus omnem Deum; et adversus Deum deorum loquetur magnifica.* Signum autem culpae est cum dicit: *Ita ut in templo Dei sedeat.* Superbia enim Antichristi maior est superbia omnium praecedentium. Unde sicut de Caio Caesare legitur, quod cum in vita ista adhuc esset, coli voluit, statuam suam ponens in quolibet templo; et *Ezech. 28. 2.* de Rege Tyri dicitur: *Dixisti, quia Deus ego sum, et in cathedra Dei sedi in corde maris;* ita credibile est quod sic etiam faciet Antichristus, dicens se Deum esse, et hominem: et in huius signum sedebit in templo.

Sed in quo templo? Nonne est destructum a Romanis? Et ideo dicunt quidam, quod Antichristus est de tribu Dan, cuius tribus inter alias duodecim non nominatur *Apoc. 7.* Et ideo Iudaei primo eum recipient, et reaedificabunt templum in Hierusalem; et sic implebitur illud *Dan. 9. 27. Erit in templo abominatio, et idolum: Matth. 24. 15. Cum vero videritis abominationem desolationis, quae dicta est a Daniele Propheta, stantem in loco sancto; qui legit intelligat.* Quidam vero dicunt, quod numquam Hierusalem, nec templum reaedificabitur, sed usque ad consummationem, et finem perseverabit desolatio: et hoc etiam aliqui Iudaei credunt: ideo exponitur. *In templo Dei*, idest in Ecclesia, quia multi de Ecclesia eum recipient. Vel secundum Augustinum, *in templo Dei sedeat*, idest principetur, et dominetur, tamquam ipse cum suis nuntiis sit templum Dei, sicut Christus est cum suis.

Deinde cum dicit, *Non retinetis quod cum adhuc essem apud vos, haec dicebam vobis?* ostendit quod nihil novi scribit; quasi dicat: Olim, cum essem apud vos, dixi hoc: *1. Ioan. 2. 7. Non mandatum novum scribo vobis, sed mandatum vetus, quod habuistis ab initio: 2. Corinth. 10 11. Quales fuimus verbo per Epistolas absentes, tales et praesentes in facto.*

LECTIO II.

Et nunc quid detineat, scitis, ut reveletur in suo tempore. Nam mysterium iam operatur iniquitatis; tantum ut qui tenet nunc, teneat, donec de medio fiat. Et tunc revelabitur ille iniquus quem Dominus Iesus interficiet spiritu oris sui, et destruet illustratione adventus sui eum cuius est adventus secundum operationem satanae in omni virtute, et signis, et prodigiis mendacibus, et in omni seductione iniquitatis his qui pereunt.

Superius Apostolus praenuntians narravit adventum, et culpam Antichristi; hic ostendit causam dilationis: et primo ostendit eos habere huius scientiae causam; secundo causam illam obscure proponit, ibi, *Nam mysterium iam operatur iniquitatis.* Dicit ergo: Dico, quod oportet revelari hominem peccati: *et quid nunc detineat*, idest quae sit causa quod tardet, *scitis*, quia ego dixi vobis; ita quod sic ad praesens detinet, *ut suo tempore*, idest congruo tempore, *reveletur: Eccle. 8. 6. Omni negotio tempus, et opportunitas est:* et ibidem *3. 2. Omnia fecit Deus bona in tempore suo.*

Deinde cum dicit, *Nam mysterium iam operatur iniquitatis*, causam eius ponit. Et haec littera multipliciter exponitur: quia hoc mysterium potest esse nominativi casus, vel accusativi. Si primo modo, est sensus. Dico, *Ut suo tempore*, quia *etiam mysterium*, idest figuraliter occultatum *operatur* in fictis, qui videntur boni; et tamen sunt mali: et hi operantur officium Antichristi: *2. Timoth. 3. 5. Habentes speciem pietatis, virtutem autem eius abnegantes.* Sed secundo modo est sensus. Nam diabolus, in cuius potestate veniet Antichristus, iam incipit operari occulte iniquitatem suam per tyrannos, et seductores: quia persecutiones Ecclesiae huius temporis sunt figurae illius ultimae persecutionis contra omnes bonos, et sunt sicut imperfectae, comparando ad illam: *Tantum ut qui tenet nunc, teneat, donec de medio fiat.* Hoc exponitur multipliciter. Uno modo secundum Glossam, et Augustinum *20. de Civit. Dei*, qui dicunt, quod quidam

opinati sunt, Neronem, qui primo persecutus est Christianos, esse Antichristum, et quod non fuerat occisus, sed subtractus, et quandoque restituendus. Unde Apostolus hoc evacuans, dicit: *Tantum ut qui tenet nunc*, Romanum imperium, *teneat, donec de medio fiat*, idest donec moriatur. Sed hoc non est conveniens: quia multi anni sunt quod Nero mortuus est, illo scilicet anno quo Apostolus. Sed melius est quod referatur ad Neronem, prout est persona publica Romani Imperii. *Donec de medio fiat*, idest tollatur Romanum Imperium de hoc mundo: *Isa. 23. 9. Dominus exercituum cogitavit hoc, ut detraheret superbiam omnis gloriae, et ad ignominiam deduceret universos inclytos terrae.* Vel aliter. *Tantum ut qui tenet*, idest detinet modo adventum Antichristi, *teneat*, ne veniat, quasi sit necessarium quod adhuc aliqui veniant ad fidem, et aliqui recedant; quasi dicat: Ut discessus, et accessus, *qui nunc tenet* donec veniat, *teneat* donec tollatur ille obscenus. Vel sic. *Tantum qui nunc tenet* fidem, *teneat*, idest firmus sit in ea: *Apoc. 3. 11. Tene quod habes, ut nemo accipiat coronam tuam: donec de medio fiat*, idest congregatio malorum permixta separetur, et fiat seorsum; quod erit in persecutione Antichristi. Vel *tantum ut qui tenet nunc, teneat*, idest ut mysterium iniquitatis, idest iniquitas mystica, quae detinet, detineat, *donec fiat de medio*, idest donec iniquitas reducatur in publicum; et fiat, quasi aliquid existens in publico, de medio. Multi enim modo occulte peccant; sed tamen quandoque fiet in aperto: quia Deus sustinet peccatores quamdiu sunt occulti, donec publice peccent, et tunc non sustinebit, ut patet de Sodomitis, *Genes. 19.* Sed tamen Augustinus confitetur se nescire quid Apostolus loquatur, quia illis loquitur qui iam sciebant: unde dicit: *Quid nunc detineat scitis:* et praeterea hoc non erat multum necessarium ad sciendum.

Deinde cum dicit, *Et tunc revelabitur ille iniquus*, ponitur adventus iniqui, et poena eius: et primo manifestatio; secundo eius poena. Quantum ad primum dicit: *Ille* singulariter *iniquus revelabitur:* quia manifesta erit eius culpa: *quem Dominus Iesus interficiet spiritu oris sui. Isa. 9. 7. Zelus Domini exercituum faciet hoc*, idest zelus iustitiae, qui est amor: spiritus enim Christi est amor Christi: et hic zelus est Spiritus sancti, quem habet ad Ecclesiam. Vel *spiritu oris sui*, idest mandato suo: quia Michael interfecturus est eum in monte Oliveti, unde Christus ascendit. Sic et Iulianus manu divina extinctus est. Et haec est poena praesens; licet futura etiam aeternaliter punietur: quia *destruet illustratione adventus sui eum*, idest in adventu suo omnia illustrante: *I. Corinth. 4. 5. Illuminabit abscondita tenebrarum, et manifestabit consilia cordium.* Et destruet, inquam, aeterna scilicet damnatione: *Psal. 27. 5. Destrues illos, et non aedificabis eos.* Et dicit, *Illustratione*, quia ipse visus est Ecclesiam obtenebrare: et tenebrae expelluntur illustratione: quia quidquid Antichristus ostenderit, ostendetur fuisse mendacium.

Deinde cum dicit, *Eum cuius est adventus secundum operationem satanae*, praedicit potestatem Antichristi; et circa hoc duo facit: quia primo ponit potestatem eius ad seducendum; secundo huius causam ex Domini iustitia, ibi, *Eo quod caritatem veritatis non receperunt.* Item prima in tres: quia primo ponit actorem huius potestatis; secundo modum seducendi; tertio ostendit seducendos. Actor huius potestatis est diabolus; et ideo destruet eum Christus: *1. Ioan. 3. 8. In hoc apparuit Filius Dei, ut dissolvat opera diaboli.* Et ideo dicit, quod *adventus Antichristi erit secundum operationem satanae*, idest ex instinctu eius: *Apocal. 20. 7. Solvetur satanas de carcere suo, et exibit, et seducet gentes.* Operatur enim aliquid secundum operationem satanae, sicut arreptitius; in quo non solum instigat voluntatem, sed etiam impedit usum rationis; quod tamen non imputatur ad culpam eius, quia non habet usum liberi arbitrii. Antichristus autem non sic; sed habebit usum liberi arbitrii, in quo est diabolus suggerens, sicut dicitur de Iuda *Ioan. 13. 27. Introivit in eum satanas*, scilicet instigando. Decipiet autem hoc modo, primo per potentiam saecularem; secundo per virtutem miraculorum. Quantum ad primum dicit, *In omni virtute*, scilicet saeculari: *Daniel. 11. 43. Dominabitur thesaurorum auri, et argenti, et in omnibus pretiosis Ægypti.* Vel *virtute*, scilicet simulata. Quantum autem ad secundum dicit: *In signis, et prodigiis mendacibus.* Signa sunt quaedam mira, etiam parva; prodigia vero magna, quae aliquid prodigiosum ostendunt, quasi procul a digito: *Apocal. 15. 13. Fecit signa magna, ita ut et ignem faceret descendere de caelo in terram in conspectu hominum: Matth. 24. 24. Dabunt signa magna, et prodigia, ita ut in errorem inducantur, si fieri potest, etiam electi.* Et dicit, *Mendacibus.* Miraculum mendax dicitur, vel quia deficit a vera ratione facti, vel a vera ratione miraculi, vel a debito fine miraculi. Primum fit in praestigiis, quando per daemones illuduntur aspectus, ut aliud videatur quam est; sicut Simon magus fecit decollari arietem, et postea ostensus est vivus; et homo decollatus est; et postea homo qui credebatur decollatus, ostensus est vivus, et creditus est resuscitatus. Et hoc faciunt daemones commutando phantasmata, et decipiendo. Secundo modo illa dicuntur miracula improprie, quae plena sunt admiratione, quando effectus videtur, et ignoratur causa. Quae ergo habent causam occultam alicui, et non simpliciter, dicuntur quidem mira, et non miracula simpliciter; sed quae simpliciter causam occultam habent, sunt proprie miracula; quorum causa est ipse Deus gloriosus, quia totum ordinem naturae transcendunt. Aliquando vero fiunt aliqua mira, sed non praeter ordinem naturae, sed occultas causas habent; et haec multo magis faciunt daemones, qui virtutes naturae sciunt, et qui habent determinatas efficacias ad speciales effectus, haec faciet Antichristus, sed non quae habent veram rationem miraculi, quia non possunt in illa quae sunt supra naturam. Tertio modo dicuntur miracula secundum quod sunt ordinata ad attestandum veritati fidei, ad reducendum fideles in Deum: *Marc. ult. 20. Domino cooperante, et sermonem confirmante sequentibus signis.* Sed si alicui adest gratia miraculorum, et non utatur eis ad hoc; miracula quidem sunt vera quoad rationem rei factae, et quoad rationem miraculi; sed sunt falsa quantum ad finem debitum, et intentionem Dei. Sed tamen hoc non erit in Antichristo: quia nullus contra fidem facit vera miracula, quia Deus non est testis falsitatis. Unde aliquis praedicans falsam doctri-

nam non potest facere miracula, licet aliquis habens malam vitam posset.

Deinde ostendit seducendos, cum dicit, *His qui pereunt*, idest in praescitis ad perditionem: *Ioan. 17. 12. Nemo ex eis periit, nisi filius perditionis.* Et hoc ideo, quia *Ioan. 10. 27. oves meae vocem meam audiunt.*

LECTIO III.

Eo quod caritatem veritatis non receperunt, ut salvi fierent. Ideo mittet illis Deus operationem erroris, ut credant mendacio: ut iudicentur omnes qui non crediderunt veritati, sed consenserunt iniquitati. Nos autem debemus gratias agere Deo semper pro vobis, fratres dilecti a Deo, quod elegerit vos Deus primitias in salutem in sanctificatione spiritus, et in fide veritatis; in qua et vocavit vos per Evangelium nostrum, in acquisitionem gloriae Domini nostri Iesu Christi. Itaque fratres state, et tenete traditiones, quas didicistis sive per sermonem, sive per epistolam nostram. Ipse autem Dominus noster Iesus Christus, et Deus, et Pater noster, qui dilexit nos, et dedit consolationem aeternam, et spem bonam in gratia, exhortetur corda vestra, et confirmet in omni opere, et sermone bono.

Postquam ostendit in quibus habet locum deceptio Antichristi, scilicet in praescitis ad damnationem; hic assignat causam praedictorum: et primo ostendit causam huius, et quomodo decipientur; secundo quomodo fideles ab eo liberentur, ibi, *Nos autem debemus gratias agere Deo semper pro vobis.* Item primo ponit eorum culpam tantum; secundo poenam cum culpa; tertio poenam tantum. Et est hic processus peccati: primo enim quis ex demerito primi peccati deseritur a gratia, et cadit in aliud peccatum; et post in aeternum punitur. Dicit ergo, quod causa quare decipientur, est, quia noluerunt recipere caritatis veritatem, idest veritatem Evangelii: *Ioan. 8. 46. Si veritatem dico, quare non creditis mihi? Iob 24. 13. Ipsi fuerunt rebelles lumini.* Et dicit, *Caritatem veritatis*, quia nisi sit formata fides per caritatem, nihil est: *1. Corinth. 13. 2. Si habuero fidem, ita ut montes transferam, caritatem autem non habuero, nihil sum: Gal. ult. 15. In Christo Iesu neque circumcisio, neque praeputium aliquid valet, sed nova creatura.* Et subdit utilitatem veritatis, dicens: *Ut salvi fierent: Rom. 5. 1. Iustificati ex fide, pacem habeamus ad Deum per Dominum nostrum Iesum Christum.* Sed culpa, et poena est eorum seductio: unde dicit: *Mittet*, idest permittet, *illis venire operationem erroris: Isa. 19. 14. Miscuit Dominus in medio eius spiritum vertiginis: 3. Reg. ult. 22. Ero spiritus mendax in ore omnium prophetarum eius.* Et ideo dicit: *Ut credant mendacio*, idest falsae doctrinae Antichristi: *Rom. 1. 28. Propter quod tradidit illos Deus in reprobum sensum, ut faciant ea quae non conveniunt.* Sed poena tantum est aeterna damnatio: unde subdit: *Ut iudicentur*, scilicet iudicio damnationis: *Ioan. 5. 29. Et procedent qui mala fecerunt, in resurrectionem iudicii: omnes qui non crediderunt veritati: Ioan. 3. 18. Qui non credit, iam iudicatus est.*

Deinde cum dicit, *Nos autem debemus gratias agere Deo semper pro vobis*, ostendit quare fideles Christi liberentur: et primo agit gratias pro eis; secundo commemorat divina beneficia, quibus a talibus liberantur. Dicit ergo sic. Illi decipientur, sed *nos debemus gratias agere: Rom. 1. 8. Primum quidem gratias ago Deo meo semper pro vobis per Dominum Iesum Christum.* Duplex autem ponit Dei beneficium, scilicet electionem Dei, quae est aeterna; et vocationem, quae est temporalis, ibi, *In qua, et vocavit vos.* Dicit ergo: *Quod*, pro quia, *elegerit nos*, scilicet Apostolos, et *vos*, scilicet fideles: *Ephes. 1. 4. Elegit nos in ipso ante mundi constitutionem, ut essemus sancti, et immaculati in conspectu eius: Ioan. 15. 16. Non vos me elegistis, sed ego elegi vos.* Circa electionem tria tangit, scilicet ordinem electorum, finem electionis, et medium consequendi finem. Electi sunt omnes sancti a principio mundi: *Deut. 33. 3. Dilexit populus: omnes sancti in manu illius sunt.* Sed Apostoli specialiter sunt primitiae: *Rom. 8. 23. Nos ipsi primitias spiritus habentes.* Et ideo dicit, *Primitias* fidei. Finis item electionis est salus aeterna; et ideo dicit, *In salutem: 1. Timot. 2. 4. Omnes homines vult salvos fieri.* Hoc autem fit primo ex parte Dei per gratiam sanctificantem, unde dicit, *In sanctificatione spiritus.* Secundo ex parte nostra est consensus liberi arbitrii per fidem; ideo subdit, *Et in fide veritatis.*

Deinde cum dicit, *In quam et vos vocavit*, ponit secundum beneficium, quod est vocatio temporalis Christi, quae sequitur electionem: *Rom. 8. 30. Quos vocavit, hos et iustificavit.* Et de hac vocatione nota parabolam *Luc. 14.* de eo qui fecit coenam magnam, et vocavit multos. Et addit, *Per Evangelium nostrum*, idest a me praedicatum. Sed ad quam coenam? *In acquisitionem gloriae*, idest ut acquiramus Christi gloriam.

Deinde cum dicit, *Itaque fratres state*, monet tenere veritatem: et primo ponit monitionem; secundo orationem, ibi, *Ipse autem Dominus noster... exhortetur corda vestra.* Et facit primum, quia opus nostrum dependet a libero arbitrio; secundum vero, quia indiget auxilio gratiae. Et primo monet ad standum, cum dicit: *State in veritate: Galat. 5. 1. State, et nolite iterum iugo servitutis contineri;* secundo docet modum standi, ibi, *Et tenete traditiones*, idest documenta quae a maioribus traduntur: nam documenta quae traduntur a minoribus, quandoque non sunt servanda, quando scilicet contrariantur documentis fidei: *Matth. 5. 6. Irritum fecistis mandatum Dei propter traditionem vestram.* Sed servanda sunt quae ordinantur ad mandata Dei. *Quas didicistis: Act. 15.* Paulus docebat ut tenerent traditiones, et documenta quae erant decreta ab Apostolis, et senioribus, qui erant Hierosolymis. Et has traditiones dupliciter ediderunt: quasdam verbis, unde dicit, *Per sermonem*; quasdam in scripturis; ideo addit, *Sive per epistolam.* Unde patet quod multa in Ecclesia non scripta, sunt ab Apostolis docta, et ideo servanda. Nam multa, secundum iudicium Apostolorum, melius erat ut occultarentur, ut dicit Dionysius. Unde Apostolus *1. Corint. 2. 34.* dicit: *Cetera cum venero disponam.*

Deinde ponit orationem, ibi, *Ipse autem Dominus noster Iesus Christus... exhortetur corda vestra*; quasi dicat: Sic moneo; sed nihil valet, nisi adsit divinum auxilium. Et ideo ponit primo duplex Dei beneficium. Primum est amor eius ad nos, quo talia nobis impendit: ideo dicit, *Dilexit nos*. Secundum est spiritualis consolatio, ibi, *Et dedit consolationem aeternam: 2. Corinth. 1. 4. Qui consolatur nos in omni tribulatione nostra: Isa. 40. 1. Consolamini, consolamini populo meus, dicit Dominus Deus vester*. Et dicit consolationem aeternam, scilicet contra omnia mala imminentia, et futura. Et ideo expectamus *spem bonam*, idest bonorum aeternorum infallibilitatem: *1. Petr. 1. 3. Qui secundum magnam misericordiam suam regeneravit nos in spem vivam*. Et hoc *in gratia*, scilicet per quam speramus consequi vitam aeternam: *Rom. 6. 23. Gratia Dei vita aeterna*. Petit autem pro eis exhortationem, quae est monitio ducens animum ad volendum. Et hanc potest facere homo exterius; sed non esset efficax, nisi esset interius spiritus Dei: unde dicit: *Exhortetur corda vestra*, idest instiget: *Osee 2. 14. Ducam eam in solitudinem, et loquar ad cor eius*. Item petit confirmationem: unde dicit, *Et confirmet: Psal. 67. 29. Confirma hoc Deus quod operatus es in nobis*. Quasi dicat: *Exhortetur* per gratiam, ut velimus; *et confirmet*, ut efficaciter velimus. Et hoc *in omni opere bono, et sermone*. Praecedit opus sermonem, quia *coepit Iesus facere, et docere, Act. 1. 1.*

CAPITIS TERTII

LECTIO PRIMA

De cetero, fratres, orate pro nobis, ut sermo Dei currat, et clarificetur, sicut et apud vos; et ut liberemur ab importunis, et malis hominibus: non enim omnium est fides. Fidelis autem Deus est, qui confirmabit vos, et custodiet a malo. Confidimus autem de vobis, fratres, in Domino quoniam quaecumque praecepimus, et facitis, et facietis. Dominus autem dirigat corda vestra in caritate Dei, et patientia Christi. Denuntiamus autem vobis fratres, in nomine Domini nostri Iesu Christi, ut subtrahatis vos ab omni fratre ambulante inordinate, et non secundum traditionem quam acceperunt a nobis. Ipsi enim scitis quemadmodum oporteat imitari nos: quoniam non inquieti fuimus inter vos, neque gratis panem manducavimus ab aliquo; sed in labore, et in fatigatione, nocte ac die operantes, ne quem vestrum gravaremus. Non quasi non habuerimus potestatem, sed ut nosmetipsos formam daremus vobis ad imitandum nos.

Supra instruxit eos de futuris in novissimis; hic instruit eos de quibusdam quae particulariter eis agenda erant. Ubi primo ponitur instructio; secundo Epistolae conclusio, ibi, *Ipse autem Deus pacis det vobis pacem sempiternam*. Item primo monet qualiter se habeant ad ipsum; secundo ostendit quid de eis confidat ipse, ibi, *Fidelis autem Deus est;* tertio quomodo se habeant ad alios, qui inordinate ambulant, ibi, *Denuntiamus autem vobis... ut subtrahatis vos ab omni fratre ambulante inordinate*. Circa primum primo ponit orationem; secundo quid in oratione est petendum, ibi, *Ut sermo Dei currat*. Dicit ergo: *De cetero*, scilicet quia estis sufficienter instructi, *orate pro nobis: Roman. 15. 30. Obsecro igitur vos, fratres, per Dominum nostrum Iesum Christum, et per caritatem Spiritus sancti, ut adiuvetis me orationibus vestris pro me ad Deum*. Et hoc est debitum, quia curati habent curam utilitatis gregis: *Hebr. 13. 7. Mementote praepositorum vestrorum, qui vobis locuti sunt verbum Dei, quorum intuentes exitum conversationis, imitamini fidem*. Secundo ostendit quid petendum est, ut scilicet tollantur impedimenta praedicationis; et ideo dicit: *Ut sermo Dei currat*: quia non potest totaliter impediri, sed retardari: ideo dicit, *Currat: Coloss. 4. 3. Orantes simul etiam pro nobis, ut Dominus aperiat nobis ostium sermonis ad loquendum mysterium Christi*. Item *ut clarificetur*, scilicet per claram, et lucidam expositionem apud rudes, et sapientes; *sicut et apud vos: Rom. 1. 14. Sapientibus, et insipientibus debitor sum: Prov. 14. 6. Doctrina prudentum facilis*. Item per miracula, quae sunt demonstrationes fidei: est enim omnis scientia clara per demonstrationes: et hoc est orandum: *Act. 4. 29. Da servis tuis cum omni fiducia loqui verbum tuum*. Item secundo orandum est pro praedicatoribus, *ut liberentur ab importunis, et malis hominibus*, scilicet pseudoapostolis, qui sunt importuni in disputando, mali in seducendo. Vel a persecutoribus, qui cogitaverunt iniquitatem in corde. Et ratio petitionis est, quia *non omnium est fides*. Quia licet videantur habere eam, non tamen habent veram: *Isa. 53. 1. Domine, quis credidit auditui nostro: Rom. 10. 16. Non omnes obediunt Evangelio*.

Deinde cum dicit, *Fidelis autem Deus est*, ponit fiduciam quam habet de eis: et primo facit hoc; secundo orat pro eis, ibi, *Dominus autem dirigat corda vestra in caritate Dei*. Fiducia autem pendet ex Deo, qui gratiam dat, et ex hominibus, qui sunt liberi arbitrii, ut dirigantur in gratia. Dicit primo ex parte Dei: Confido quod orabitis, et exaudiemini: quia *fidelis est Dominus, qui confirmabit vos*, in bonis, quae in vobis est operatus: *1. Petr. ult. 10. Perficiet, confirmabit, consolidabitque: et custodiet a malo*, culpae, et poenae. Si tamen in mala poenae incidant, est eis in bonum: quia *diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum*, ut dicitur *Rom. 8. 28*. Secundo ex parte eorum dicit: *Confidimus autem de vobis, fratres*, scilicet ex gratia quam accepistis; sed *in Domino*, non in virtute vestra: *Hebr. 6. 9. Confidimus autem de vobis, dilectissimi, meliora, et viciniora salutis. Quoniam quaecumque praecepimus, et facitis, et facietis*, idest quoniam perseverabitis: *Exod. 24. 7. Omnia verba quae locutus est Dominus, faciemus*.

Deinde cum dicit, *Dominus autem dirigat corda vestra in caritate Dei*, pro eis orat, dicens: *Dominus autem dirigat*, scilicet ut perveniatis. *Est autem hominis, animam praeparare, et Domini linguam gubernare*, ut dicitur *Proverb. 16. 1.* et paulo post *vers. 9. Cor hominis disponit viam suam; sed Domini est dirigere gressus eius*, scilicet ad destinatum bravium. Et ideo dicit: *Dirigat corda nostra*, non solum exte-

riora opera; et hoc *in caritate Dei*. Duo autem sunt per quae in via salutis incedimus, scilicet bona quae facimus, et mala quae sustinemus. Sed opera non sunt bona, nisi directa in finem caritatis: *1. Timoth. 1. 5. Finis praecepti est caritas de corde puro, et conscientia bona, et fide non ficta.* Item nec patientia nisi per Christum: *Luc. 21. 19. In patientia vestra possidebitis animas vestras: Matth. 5. 11. Beati eritis, cum maledixerint vobis homines, et persecuti vos fuerint, et dixerint omne malum adversus vos, mentientes propter me.* Et ideo dicit, *Et patientia Christi*, idest tolerantia malorum propter Christum, vel ad exemplum eius: *1. Petr. 2. 21. Christus passus est pro nobis, vobis relinquens exemplum, ut sequamini vestigia eius.*

Deinde cum dicit, *Denuntiamus vobis . . . ut subtrahatis vos ab omni fratre ambulante inordinate*, ostendit quomodo se habeant ad homines inordinatos: et primo proponit edictum; secundo exponit, ibi, *Ipsi enim scitis quemadmodum oporteat imitari nos*; tertio ostendit necessitatem edicti proponendi, ibi, *Audivimus enim inter vos quosdam ambulare inquiete.* Dicit ergo: Sic vos vivitis, et sic confido. Sed quia sunt quidam mali inter vos, *denuntiamus vobis, fratres*, scilicet perfectis, *in nomine Domini nostri Iesu Christi:* hoc enim ad praelatum pertinet: *Isa. 58. 1. Annuntia populo meo scelera eorum, et domui Iacob peccata eorum: Ezech. 3. 20. Sanguinem illius de manu tua requiram.* Et sequitur edictum, dicens: *Ut subtrahatis vos ab omni fratre ambulante inordinate.* Ex hoc introductum est in Ecclesia quod mali vitentur; et hoc ne infirmiores ex eorum consortio maculentur: *Eccli. 13. 1. Qui tetigerit picem, inquinabitur ab ea: 1. Corinth. 5. 6. Modicum fermentum totam massam corrumpit.* Item ad sanationem peccantis, ut confusio eedat ei in salutem: *Eccli. 4. 25. Est confusio adducens peccatum, et est confusio adducens gloriam.* Nec hoc debet fieri passim, sed cum deliberatione, et maturitate: *1. Corinth. 5. 4. Congregatis vobis, et meo spiritu cum virtute Domini Iesu, tradere huiusmodi hominem satanae in interitum carnis, ut spiritus salvus sit in die Domini nostri Iesu Christi.* Et sic hic dicitur: *Ut subtrahatis vos ab omni fratre ambulante inordinate.* Nec debet fieri excommunicatio, nisi pro aliquo peccato: quia hic dicitur, *Inordinate:* et hoc est quando aliquid est secundum se malum, et contra ordinem iuris naturalis, ut Glossa exponit: *1. Corint. 14. 40. Ut omnia honeste, et secundum ordinem fiant in vobis: Rom. 13. 1. Omnia quae sunt, a Deo ordinata sunt.* Vel quia est prohibitum, et contra doctrinam Ecclesiae: unde dicit: *Et non secundum traditionem quam acceperunt a nobis: Supr. 2. 15. Tenete traditiones quas didicistis, sive per sermonem, sive per epistolam nostram.*

Deinde cum dicit, *Ipsi enim scitis quemadmodum oporteat imitari nos*, exponit quantum ad ultimum quod dixerat, scilicet *secundum traditionem*; ostendens quae sit traditio haec, et quomodo acceperunt ab ipso. Est autem haec traditio, ut non essent otiosi, vel curiosi. Et primo ostendit quomodo acceperunt verbo; secundo quomodo exemplo. Item primo ostendit quod vitavit inquietitudinem; secundo quomodo; tertio assignat causam. Dicit ergo: *Traditionem quam acceperunt: scitis enim quemadmodum oporteat imitari nos:* quia praelati sunt imitandi non in omnibus, sed in his quae sunt secundum regulam Christi: *1. Corinth. 4.* et *11. 1. Imitatores mei estote, sicut et ego Christi.* Et in quo? *Quoniam non inquieti fuimus inter vos.* Erant enim Thessalonicenses valde liberales: *1. Thessal. 4. 9. De caritate fraternitatis non necesse habemus scribere vobis: ipsi enim didicistis a Deo ut diligatis invicem.* Et hac ratione pauperes otiose vivebant, et ex otio dabant se operibus indebitis, nec pertinentibus ad eos; et hoc erat inquietitudo: et ideo dicit: *Quoniam non inquieti fuimus inter vos: 1. Thessa. 4. 11. Operam detis ut quieti sitis.* Item *neque gratis panem manducavimus ab aliquo:* quia operibus manuum operabatur: *Act. 20. 34.* dicitur: *Ipsi scitis quoniam ad ea quae mihi opus erant, et his qui mecum sunt, ministraverunt manus istae.* Et *Prov. ult. 27. Panem otiosa non comedit: Num. 16. 15. Tu scis quia nec asellum quidem umquam acceperim ab eis, nec afflixerim quempiam eorum. Sed in labore, et fatigatione*, non parum, sed *nocte et die*, idest continue: quia aliquando oportebat eum praedicare, et docere; et residuum ponebat in labore. *Ne quem vestrum gravaremus: 2. Corinth. 12. 13. Quid est quod praeceteris minus habuistis, nisi quod non gravavi vos?*

Deinde cum dicit, *Non quasi non habuerimus potestatem*, assignat causam sui operis manualis. Ubi excludit primo causam falsam; secundo ponit veram. Falsa quidem causa esset, si quis diceret, quod ei non liceret accipere ab eis sumptus: et ideo dicit: *Non quasi non habuerimus potestatem:* immo habuimus potestatem vivendi de sumptibus fidelium: *1. Corinth. 9. 13. Qui altari deserviunt, cum altari participant: Matth. 10. 10. Dignus est operarius cibo suo: 1. Corinth. 9. 14. Sic et Dominus ordinavit his qui Evangelium annuntiant, de Evangelio vivere.* Et sic ex Evangelio sunt duo genera hominum potestatem habentium vivere ex aliorum sumptibus, qui scilicet altari deserviunt, et praedicatores.

Deinde cum dicit, *Sed ut nos formam daremus vobis ad imitandum*, ponit veram causam. Nam duplicem causam invenimus quare Apostolus manibus laboravit. Una apud Corinthios, alia hic. Illi enim erant avari, et graviter tulissent, sicut ibi dicitur. Causa autem quare laboravit hic, fuit horum otium. Et ideo dicit: *Ut nos formam daremus vobis*, scilicet laborandi: *1. Timoth. 4. 12. Exemplum esto fidelium in verbo, in conversatione, in caritate, in fide, in castitate: 1. Petr. 5. 3. Forma facti gregis.* Alia causa ponitur in Glossa *1. Corinth. 4.* scilicet quando non invenimus qui det nobis: et tunc laborabat. Quarta causa erat ut, sicut monachi aegypti, non essent otiosi: *Eccli. 33. 29. Multam malitiam docuit otiositas.* Unde qui non habent exercitium officii, vel studii, vel lectionis, periculose vivunt otiosi.

LECTIO II.

Nam cum essemus apud vos, hoc denuntiabamus vobis, quoniam si quis non vult operari, nec manducet. Audivimus enim inter vos quosdam ambulantes inquiete, nihil operantes, sed curiose agentes. His autem qui eiusmodi sunt denuntiamus,

et obsecramus in Domino Iesu Christo, ut cum silentio operantes, suum panem manducent. Vos autem, fratres, nolite deficere benefacientes. Quod si quis non obedierit verbo nostro per epistolam, hunc notate, et non commisceamini cum illo, ut confundatur. Et nolite quasi inimicum existimare, sed corripite ut fratrem. Ipse autem Deus pacis det vobis pacem sempiternam in omni loco. Dominus sit cum omnibus vobis. Salutatio mea manu Pauli, quod est signum in omni Epistola, ita scribo. Gratia Domini nostri Iesu Christi cum omnibus vobis. Amen.

Supra ostendit Apostolus quid eis suo exemplo tradidit, ut scilicet non essent inquieti, sed ut operarentur; hic ostendit quomodo hoc praesens verbis, et factis tradidit: unde dicit: *Cum essemus;* quasi dicat: Ut formam daremus vobis, fecimus quod docuimus: quia *hoc denuntiabamus, quoniam si quis etc.* Haec verba, sicut dicit Glossa, et Augustinus *in lib. de Operibus monachorum*, quidam pervertebant, quod non sit licitum servis Dei manibus operari, propter hoc quod dicitur *Matth. 6. 34. Nolite soliciti esse in crastinum.* Nam dicunt hanc operationem pertinere ad solicitudinem victus. Et propter hoc istud referebant ad spiritualia opera; quasi dicat: Si quis non vult facere opera meritoria, et spiritualia, non est dignus manducare. Sed hoc est contra intentionem Apostoli, qui dicit: *Denuntiabamus*, nos sic fecisse, scilicet in labore, et fatigatione.

Sed quid est, *Quoniam si quis non vult operari, nec manducet?* Est ne hoc consilium, vel praeceptum? Et videtur esse praeceptum: quia infra dicitur: *Si quis non obedierit verbo nostro, per Epistolam hunc notate, et non commisceamini cum illo, ut confundatur.* Ergo omnes tenentur manibus operari. Qui igitur non operatur manibus, sed stat otiosus, peccat mortaliter.

Respondeo. Dicendum est, quod est praeceptum. Sed aliquid praecipitur dupliciter: simpliciter, vel sub conditione. Simpliciter praecipitur quod per se est necessarium ad salutem; et haec sunt opera virtutum: sub conditione vero, ut quando talis est casus quod sine opere manuali praeceptum servari non potest. Praecipitur autem homini quod corpus suum sustentet: alias enim est homicida sui ipsius: *Gen. 2. 16. De omni ligno paradisi comede.* Ex praecepto ergo tenetur homo corpus suum nutrire, et similiter ad omnia sine quibus corpus non potest vivere, tenemur. Unde quicumque non habet alias unde corpus sustentet licite, vel possessione, vel licito negotio, tenetur laborare, ne furetur: *Ephes. 4. 28. Qui furabatur, iam non furetur; magis autem laboret operando manibus suis, quod bonum est, ut habeat unde tribuat necessitatem patienti.* Est ergo praeceptum, quando aliter non potest licite vivere. Unde dicit: *Si quis non vult operari, nec manducet.* Est ergo alterum duorum necessarium, ut homo possit manducare, scilicet vel quod habeat possessionem, vel quod licite procuret: *Psalm. 127. 2. Labores manuum tuarum quia manducabis: 1. Thessal. 4. 11. Operamini manibus vestris, sicut praecepimus vobis.*

Deinde cum dicit, *Audivimus enim inter vos quosdam ambulantes inquiete*, ponit necessitatem huius praecepti: quia Apostolus dicit hoc non tam ex officio docentis, quam propter vitium gentis. Ideo primo ponit culpam, quae inducit necessitatem praecepti; secundo adhibet remedium, ibi, *His autem qui eiusmodi sunt denuntiamus...ut cum silentio operantes, suum panem manducent.* Dicit ergo: *Audivimus enim inter vos quosdam ambulantes inquiete;* quasi dicat: Ideo non occulto hoc praeceptum, quia audivimus quosdam ambulare inquiete. Anima enim hominis semper oportet quod circa aliquid occupetur; et ideo necesse est quod otiosi inquietitudinem patiantur circa illicita: *1. Thessal. 4. 11. Operam detis ut quieti sitis.* Et addit: *Sed curiose agentes*, scilicet de negotiis aliorum: *Prov. 21. 25. Desideria occidunt pigrum.*

Deinde adhibet remedium, cum dicit: *His autem qui eiusmodi sunt denuntiamus... ut cum silentio operantes, suum panem manducent:* et primo ex parte peccantium; secundo ex parte aliorum, ibi, *Vos autem, fratres, nolite deficere benefacientes.* Dicit ergo: *His qui sunt eiusmodi denuntiamus,* severe, ut praelatus, *et obsecramus*, caritative, ut pater eorum, ut *panem suum*, non alienum, sed debitum sibi, scilicet licite acquisitum, *cum silentio*, idest sine inquietitudine, non discurrendo: *Isai. 32. 17. Cultus iustitiae, silentium: Eccli. 33. 29. Multam malitiam docuit otiositas.*

Deinde cum dicit, *Vos autem, fratres, nolite deficere benefacientes*, ex parte aliorum non peccantium duplex adhibet remedium: primo scilicet quod non cessent benefaciendo; secundo quod illos corripiant, ibi, *Quod si quis non obedierit verbo nostro, per Epistolam hunc notate.* Dicit ergo: *Vos autem, fratres, nolite deficere benefacientes;* quasi dicat: Nolite deficere a benefaciendo, licet otiosi abutantur: *Galat. 6. 9. Bonum facientes, non deficiamus.* Et hoc necessarium est, etsi operentur manibus, et non deesset illis aliquid, quia necessaria est aliis subventio.

Deinde cum dicit, *Quod si quis non obedierit verbo nostro, per Epistolam hunc notate*, innuit quod corrigantur: et primo ostendit quo ordine puniantur; secundo ostendit effectum poenae, ibi, *Ut confundatur*; tertio finem, ibi, *Et nolite quasi inimicum existimare.* In ordine vero primo ponit culpam; secundo eius manifestationem; tertio eius punitionem. Culpa est inobedientia; et ideo dicit: *Quod si quis non obedierit: 1. Reg. 15. 23. Quasi peccatum ariolandi est repugnare, et quasi scelus idolatriae, nolle acquiescere.* Manifestatio, et convictio ponitur, cum dicit: *Hunc per epistolam notate*, idest manifestate, sed per veritatis inquisitionem: *Iob 29. 16. Causam quam nesciebam, diligentissime investigabam.* Poena eorum est sententia excommunicationis: unde dicit: *Et non commisceamini cum illo: 1. Corinth. 5. 11. Cum huiusmodi nec cibum sumere: 2. Ioan. 1. 10. Nolite recipere eum in domum, nec Ave ei dixeritis.*

Hic nota quod excommunicatio infligitur pro inobedientia, debet tamen esse convictus: unde dicit: *Si quis non obedierit, per epistolam* vestram *hunc notate*, idest significate nobis, ut puniatur; et tamen vos interim ne commisceamini cum illo.

Sed effectus poenae est, ut confundatur, et ex hoc resipiscat: *Eccli. 4. 25. Est confusio adducens peccatum, et est confusio adducens gloriam.* Finis autem, et

intentio debet esse eius correctio, quam intendit caritas: unde dicit: *Et nolite quasi inimicum existimare:* quia non debet fieri ex livore odii, sed ex studio caritatis: quasi dicat: Quod ipsum vitatis, non fiat ex odio inimicitiae: *Matth. 5. 44. Diligite inimicos vestros, benefacite his qui oderunt vos.* Et ideo dicit: *Sed corripite ut fratrem:* in quo ostenditur caritas: *Psal. 132. 1. Ecce quam bonum, et quam iucundum habitare fratres in unum.*

Deinde cum dicit, *Ipse autem Deus pacis det vobis pacem sempiternam,* concludit Epistolam. Et primo ponitur conclusio; secundo salutatio, quae est quasi Epistolae sigillum, ibi, *Salutatio mea manu Pauli.* Iterum prima in duas: quia eis primo optat dona Dei; secundo ipsum Deum, ibi, *Dominus sit cum omnibus vobis.* Quantum ad primum dicit: *Ipse autem Deus pacis det vobis pacem sempiternam.* Deus dicitur esse pacis, quantum ad duo: pax enim consistit in duobus, ut scilicet homo concordet ad seipsum, et ad alios: et neutrum potest haberi sufficienter nisi in Deo: quia sibi non concordat sufficienter nisi in Deo, et minus aliis: quia tunc affectus hominis concordat in seipso, quando quod appetitur secundum unum, sufficit quantum ad omnes; quod nihil potest esse praeter Deum: *Psalm. 102. 5. Qui replet in bonis desiderium tuum.* Quaecumque enim alia praeter Deum non sufficiunt ad omnes, sed Deus sufficit: *Ioan. 16. 33. In me pacem habebitis.* Item homines non uniuntur inter se nisi in eo quod est commune inter eos: et hoc est maxime Deus: et ideo dicit: *Deus pacis det*, non *pacem* temporalem, sed *sempiternam*, idest spiritualem, quae hic incipit, et ibi perficitur: *Psalm. 147. 14. Qui posuit fines tuos pacem.* Et hoc *in omni loco*, et in toto mundo apud fideles. Quantum ad secundum dicit: *Dominus sit cum omnibus vobis:* quia nihil aliud bene habetur, nisi ipse habeatur per fidem, et caritatem. *Salutatio mea manu Pauli.* Hoc dicit propter infideles pervertentes Epistolas eius: *Galat. ult. 11. Videte qualibus litteris scripsi vobis manu mea. Quod est signum in omni Epistola, ita scribo. Gratia Domini nostri Iesu Christi*, idest gratuitum donum Dei, quod gratos vos reddit Deo: *cum omnibus vobis: Ioan. 1. 17. Gratia, et veritas per Iesum Christum facta est.*

FINIS EPISTOLÆ AD THESSALONICENSES II.

D. THOMAE AQUINATIS

DOCTORIS ANGELICI

IN EXPOSITIONEM

D. PAULI APOSTOLI AD TIMOTHEUM I

PROLOGUS.

IN MANU DEI POTESTAS TERRAE, ET EXECRABILIS OMNIS INIQUITAS GENTIUM: ET UTILEM RECTOREM SUSCITABIT IN TEMPORE SUPER ILLAM: *Eccli. 10. 4.*

Haec verba materiae huius Epistolae conveniunt. Prius enim instruxit Ecclesiam in his quae ad eius unitatem pertinent; hic instruit ipsos rectores Ecclesiae, qui sunt quasi principalia membra eius. Circa quod videnda est ista instructio, et utilitas. Instructio est in Deo: quia *in manu Dei potestas terrae.* Et hoc tripliciter, quia ab ipso exoritur: *Rom. 13. 1. Non est potestas nisi a Deo.* Item quia secundum Deum debet regulari: *Proverb. 8. 15. Per me Reges regnant, et conditores legum iusta decernunt.* Item quia secundum Dei dispositionem eorum potestas fundatur: *Dan. 2. 21. Et ipse mutat tempora, et aetates; transfert regna, atque constituit.* Item utilitas eorum ostenditur, quia est ad cohibendam nequitiam hominum: quia *execrabilis omnis iniquitas Gentium:* Infra *1. 9. Iusto non est lex posita.* Rectores legis tripliciter debent se habere ad mala. Primo ut ea corde odio habeant: *2. Machab. 3. 1. Animo odio habentes mala.* Secundo ut prohibeant ea ne fiant: *Proverb. 20. 8. Rex qui sedet in solio iudicii, dissipat omne malum intuitu suo.* Tertio ut facta puniant: *Rom. 13. 4. Minister enim Dei est, vindex in iram ei qui male agit.* Secundo videnda est utilitas, ibi, *Utilem rectorem suscitabit.* Et ad tria est utilis rector, quae notantur *Eccli. 49. 17. Ioseph princeps fratrum, firmamentum gentis, rector fratrum, stabilimentum populi.* Primo *princeps fratrum* ut gentem sustentet per potentiam: *Isai. 19. 4. Et Rex fortis dominabitur eorum: rector fratrum*, dirigendo per sapientiam: *Isa. 32. 8. Princeps ea quae sunt digna principe cogitabit, et ipse super duces stabit: Eccli. 10. 24. In medio fratrum, rector illorum: stabilimentum populi*, ut cohibeat ab iniustis per iustitiam: *Psalm. 17. 28. Tu populum humilem salvum facies, et oculos superborum humiliabis.* Et sic patet materia harum Epistolarum, quia est ad instructionem rectorum populi fidelis: in quo quidam praeferuntur in spiritualibus, sicut praelati Ecclesiarum, quos primo instruit; quidam vero in temporalibus, quos secundo monet; et hoc in Epistola ad Philemonem. Circa primum tres sunt Epistolae, secundum tria quae competunt praelato: quorum primum est ut gubernet populum; secundum ut pro populo subdito patiatur; tertium ut malos coerceat. Primum in prima ad Timotheum: secundum in secunda, ubi agit de martyrio; tertium in Epistola ad Titum, ubi agit, ac docet quomodo vitet haereticos, ut etiam patet in argumentis Epistolarum.

EXPOSITIO EPISTOLAE

AD TIMOTHEUM I

CAPITIS PRIMI

LECTIO PRIMA

Paulus Apostolus Iesu Christi secundum imperium Dei Salvatoris nostri, et Christi Iesu, spei nostrae, Timotheo dilecto filio in fide. Gratia, et misericordia, et pax a Deo Patre, et Christo Iesu Domino nostro.

Dividitur haec Epistola in salutationem, et epistolarem narrationem, ibi, *Sicut rogavi te.* Circa primum tria facit: quia primo ponitur persona salutans; secundo persona salutata; tertio bona optata. Describit autem personam salutantem primo ex nomine, *Paulus*, quod convenit auctoritati propter duo. In apostolatu enim duo sunt: scilicet altitudo potestatis, ad quam exaltantur humiles: *1. Reg. 15. 17. Cum esses parvulus in oculis tuis, caput in tribubus Israel factus es:* et Paulus dicitur modicus. Item claritas sapientiae; et hanc Dominus praebet parvulis: *Matth. 11. 25. Revelasti ea parvulis.* Secundo ex auctoritate: quia *Apostolus*, idest missus: *Ioan. 20. 21. Sicut misit me Pater, et ego mitto vos: 1. Corinth. 9. 2. Signaculum apostolatus mei vos estis in Domino.* Tertio ex origine huius auctoritatis: unde dicit: *Iesu Christi secundum imperium Dei Salvatoris nostri, et Christi Iesu, spei nostrae: Act. 13. 2. Segregate mihi Barnabam, et Saulum in opus ad quod assumpsi eos: 1. Reg. 13. 14. Quaesivit sibi Dominus virum iuxta cor suum, et praecepit ei Dominus ut esset dux super populum suum.* Ex quo patet quod praelati ex necessitate praecepti tenentur ad ea quae sunt proprii officii: *1. Corinth. 9. 16. Vae mihi enim est, si non evangelizavero. Et Christi Iesu, spei nostrae,* quia est spes nostra, ut ad eum veniamus: *Philip. 1. 23. Desiderium habens dissolvi, et esse cum Christo.* Vel *spei nostrae*, quia per ipsum speramus adipisci bona aeterna: *1. Petr. 1. 3. Regeneravit nos in spem vivam per resurrectionem Iesu Christi ex mortuis: Rom. 15. 4. Per consolationem Scripturarum spem habeamus.*

Personam salutatam describit tripliciter. Primo ex nomine, cum dicit, *Timotheo*, de quo *Act. 16.* Item ex affectione, dicens, *Dilecto: Philip. 2. 20. Neminem habeo tam unanimem, qui sincera affectione pro vobis solicitus sit.* Item ex filiatione, dicens, *Filio in fide*, scilicet a se converso: *1. Corinth. 4. 17. Misi ad vos Timotheum filium meum carissimum, et fidelem in Domino.*

Tunc autem primo ponit bona optata, et deinde a quo sunt. Sciendum est autem, quod in aliis Epistolis duo ponuntur; hic tria, quia praelati pluribus indigent: et ideo dicit: *Gratia, et misericordia*, primo sibi, et deinde aliis. Et sumitur hic *misericordia* pro remissione peccatorum, quia haec est ex Dei misericordia; *gratia* vero pro munere gratiarum, quo indigent praelati. Vel *gratia*, sicut in aliis, pro gratia iustificante; sed *misericordia* pro munere divino in spiritualibus charismatibus exaltante: *Sapient. 4. 15. Gratia Dei, et misericordia in sanctos eius, et respectus in electos illius. Et pax*, scilicet tecum, et per te aliis: *Psal. 71. 3. Suscipiant montes pacem.* Sed unde? *A Deo*, ut dent populo: *Iac. 1. 17. Omne datum optimum, et omne donum perfectum desursum est, descendens a Patre luminum. Et Christo Iesu Domino nostro*, scilicet *per quem maxima nobis, et pretiosa donavit*, *2. Petr. 1. 4.*

LECTIO II.

Sicut rogavi te, ut remaneres Ephesi, cum irem in Macedoniam, ut denuntiares quibusdam, ne aliter docerent, neque intenderent fabulis, et genealogiis interminatis, quae quaestiones praestant magis quam aedificationem Dei, quae est in fide. Finis autem praecepti est caritas de corde puro, et conscientia bona, et fide non ficta.

Hic incipit epistolaris narratio: et est haec epistola quasi pastoralis regula, quam Apostolus tradit Timo-

theo, instruens de omnibus quae spectant ad regimen praelatorum, et eo ordine quo debet esse intentio. Primo ergo instruit eum de spiritualibus ministrandis; secundo de temporalibus, *in 4. cap.* ibi, *Spiritus autem manifeste dicit.* Item ad praelatum pertinet primo quod doceat de forma fidei, ne fides subditorum corrumpatur: *Luc. 22. 32. Ego rogavi pro te, ut non deficiat fides tua; et tu aliquando conversus confirma fratres tuos.* Secundo ut instruat eos de pertinentibus ad cultum Dei, quod non potest esse, nisi fides sit recta. Ideo primo instruit de fide; secundo de cultu Dei, *2. cap.* ibi, *Obsecro igitur primum omnium fieri obsecrationes;* tertio agit de institutione officiorum ecclesiasticorum, *in 3. cap.* ibi, *Fidelis sermo.* Sciendum est autem, quod in primitiva Ecclesia error fuit periculosus quorumdam dicentium, legalia debere servari simul cum Evangelio: quod Apostolus excludit, primo ostendens legis conditionem; secundo probat per experimentum in seipso, ibi, *Gratias ago ei qui me confortavit.* Circa primum tria facit: quia primo ostendit quid de lege sit repudiandum; secundo quid in ea acceptandum, ibi, *Finis autem praecepti est caritas;* tertio concludit legis conditionem, ibi, *Scimus autem quia bona est lex.* Repudiandum est autem in lege quod alii male addiderunt, non quod a Deo est datum, nisi iam secundum carnalem intellectum. Et primo docet, falsas fabulas, et traditiones esse repudiandas; secundo rationem assignat, ibi, *Quae quaestiones praestant magis quam aedificationem Dei.* Dicit ergo: Dico, quod debes facere *sicut rogavi te*, cum tamen possem imperare: *Eccli. 32. 1. Rectorem te posuerunt? Noli extolli: esto in illis quasi unus ex ipsis: ut denuntiares quibusdam, ne aliter docerent, neque intenderent fabulis, et genealogiis interminatis.* Vel aliter. Duo pertinent ad praelatum, ut cohibeat docentes falsa; et ideo dicit, *Ne aliter docerent: Galat. 1. 9. Si quis vobis evangelizaverit praeter id quod accepistis, anathema sit: Deuter. 4. 2. Non addetis ad verbum quod ego loquor vobis, neque auferetis ex eo.* Secundo ut si contingat quod aliqui falsa docerent, prohibeat populum ne eis intendant: unde dicit: *Neque intenderent fabulis, et genealogiis interminatis.*

Fuerunt autem quidam haeretici, qui detestantes vetus testamentum, exponebant, quod Apostolus ipsum repudiabat, deridendo historias eius, dicens: *Fabulis, et genealogiis interminatis:* contra quod dicit Augustinus, quod Apostolus utitur historiis, et genealogiis veteris testamenti: *Galat. 4. 22. Abraham duos filios habuit: unum de ancilla, et unum de libera.* Si ergo reprobaret, non eis uteretur. Dicit ergo fabulas, non datam legem in scriptis, sed in ore, scilicet Talmuth; non quae Moyses ore tradidit, sed quae alii addiderunt, ut sunt stultae fabulae, scilicet quod Adam habuit aliam uxorem, ex qua dicunt natos daemones: *Matth. 15. 6. Irritum fecistis mandatum Dei propter traditionem vestram: 2. Timoth. 4. 4. Ad fabulas autem convertentur.* Ratio huius est, quia *praestant quaestiones*, idest contentiones: *2. Timot. 2. 14. Noli verbis contendere: Proverb. 20. 3. Honor est homini qui se separat a contentionibus: magis quam aedificationem Dei quae est in fide*, quando scilicet aliquis est confirmatus in veritate fidei, ad quod debet omnis doctrina tendere.

Deinde cum dicit, *Finis autem praecepti est caritas*, ostendit quid de lege sit tenendum; et circa hoc duo facit: quia primo ostendit hoc; secundo quod periculum est his qui hoc non tenent, ibi, *A quibus quidam aberrantes, conversi sunt in vaniloquium.* Circa primum sciendum est, quod lex vetus dicitur lex mandatorum: quia mandatis, et praeceptis continetur: *Ephes. 2. 15. Legem mandatorum decretis evacuans.* Illud ergo ad quod ordinantur omnia mandata legis, est praecipue tenendum; hoc autem est caritas: *Matth. 22. 37. Diliges Deum tuum ex toto corde tuo, et in tota anima tua, et in tota mente tua:* et paulo post *40. In his duobus mandatis universa lex pendet, et Prophetae.*

Sed quomodo caritas est finis praecepti? Ad hoc sciendum, duo sunt consideranda. Primo quod omnia praecepta legis sunt de actibus virtutum, et quod per omnes actus virtutum ordinatur homo unus ad alium. Secundo quod obiectum unius virtutis est finis alterius: quia quandocumque una potentia est circa aliquem finem, ad illam ordinantur omnia quae sunt eiusdem, sicut ad finem; sicut frenifactiva ad equestrem, quia officium equestris est eius finis; haec autem ad ducem. Virtutes autem theologicae ultimum finem habent pro obiecto; aliae autem sunt circa ea quae sunt ad finem. Virtutes ergo omnes respiciunt theologicas, sicut finem; inter theologicas vero illa plus habet de ratione finis quae propinquius se habet ad ultimum finem. Fides autem ostendit eum, spes facit tendere in eum, caritas unit. Ergo omnes ordinantur ad caritatem; et sic dicitur caritas finis praeceptorum. Sed cum ea quae sunt ad finem, disponant ad finem; praecepta autem sint ad caritatem, ideo disponunt ad ea: ideo dicit, *De corde puro.* Ad hoc enim quod cor sit purum, dantur praecepta virtutum; quarum quaedam ordinantur ad modum rectificandi passiones, quarum scilicet virtutum materiae sunt passiones; sicut temperantia, quae ordinat concupiscentiam, mansuetudo iras, fortitudo timores, et audacias. Per has autem passiones turbatur puritas cordis; et ideo istae virtutes faciunt cor purum.

Sed numquid hoc requiritur ad caritatem? Respondeo. Dicendum est, quod sic: quia impossibile est quod cor impurum sit promptum ad caritatem: quia unicuique est diligibile quod sibi est conforme. Cor impurum diligit illud quod competit ei secundum passionem. Ergo necesse est quod sit expeditum a passionibus: *Cant. 1. 3. Recti diligunt te.* Aliae virtutes sunt quae rectificant hominem ad proximum; et ex hoc sequitur quod habeat conscientiam bonam: quia non facit alteri quod sibi non vult fieri: *Matth. 7. 12. Omnia ergo quaecumque vultis ut faciant vobis homines, et vos facite illis.* Et ideo quae contra proximum sunt, sunt contra conscientiam: unde dicit: *Et conscientia bona.* Qui ergo non habuerit conscientiam bonam, non potest Deum pure diligere: quia qui non habet conscientiam bonam, timet poenam. Timor autem non est in caritate; sed fugit Deum, et non unitur ei: et ideo praecepta quae conscientiam rectificant, bene disponunt ad caritatem. Aliae sunt virtutes ad habendam veram fidem, scilicet virtutes quibus Deum colimus, scilicet latriae, et huiusmodi, quae sunt ordinatae ad removendum errores, et ad confirmandum in cordibus

fidei firmitatem de Deo. Qui enim non habent veram fidem, non possunt Deum diligere: quia qui falso credit de Deo, iam non diligit Deum. Non enim diligit qui non credit: quia non figitur affectus nisi in illo quod ostendit intellectus. Et ideo quae faciunt fidem veram, ordinantur ad caritatem. Et ideo dicit, *De corde puro*, quia faciunt hoc: *Matth. 5. 8. Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt: et conscientia bona: 2. Corinth. 1. 12. Gloria nostra haec est, testimonium conscientiae nostrae: et fide non ficta*, idest vera. Et ideo virtutes, et praecepta ordinantur ad finem, qui est caritas, quae sumitur secundum ista tria.

LECTIO III.

A quibus quidam aberrantes, conversi sunt in vaniloquium, volentes esse legis doctores, non intelligentes neque quae loquuntur, neque de quibus affirmant. Scimus autem quia bona est lex, si quis ea legitime utatur, scientes hoc, quia lex iusto non est posita, sed iniustis, et non subditis, impiis, et peccatoribus, sceleratis, et contaminatis, parricidis, et matricidis, homicidis, fornicariis, masculorum concubitoribus, plagiariis, mendacibus, et periuris, et si quid aliud sanae doctrinae adversatur quae est secundum Evangelium gloriae beati Dei, quod creditum est mihi. Gratias ago ei qui me confortavit in Christo Iesu Domino nostro, quia fidelem me existimavit ponens in ministerio: qui prius blasphemus fui, et persecutor, et contumeliosus; sed misericordiam Dei consecutus sum, quia ignorans feci in incredulitate. Superabundavit autem gratia Domini nostri cum fide, et dilectione quae est in Christo Iesu.

Supra ostendit virtutum dignitatem, et utilitatem: hic declarat harum necessitatem: quia quicumque ab his discedit, in periculum falsae doctrinae cadit; et circa hoc duo facit: quia primo ponitur falsitas doctrinae, in quam incidunt; secundo conditio falsa docentium, ibi, *Volentes esse legis Doctores*. Dicit ergo: *Finis praecepti est caritas*. Et haec sunt principalia legis, a quibus quidam discedunt: *Psalm. 11. 3. Vana locuti sunt unusquisque ad proximum suum*. Et nota, quod recessus a caritate causa est falsae doctrinae: quia qui non amant caritatem, cadunt in mendacium: *2. Thessal. 2. 12. Qui non crediderunt veritati, sed consenserunt iniquitati*. Similiter qui dimittunt cordis puritatem: habentes enim cor infectum passionibus, iudicant secundum affectum earum, et non secundum Deum: *1. Cor. 2. 14. Animalis homo non percipit quae Dei sunt*. Similiter habentes conscientiam malam, quia non possunt quiescere in veritate; et inde est quod quaerunt falsa, ut in eis quiescant. Infra eodem: *Habens fidem, et conscientiam bonam*. Similiter qui habet fidem fictam: *Isa. 21. 2. Qui incredulus est, infideliter aget*.

Deinde cum dicit, *Volentes esse legis doctores*, ponitur conditio falsa docentium: et primo inordinata ambitio; secundo defectus eorum. Quantum ad primum dicit: *Volentes esse legis doctores: Matth. 23. 6. Amant primos recubitus in coenis, et vocari ab hominibus Rabbi: Iac. 3. 1. Nolite plures magistri fieri*. Quantum ad secundum dicit: *Non intelligentes: Psal. 81. 5. Nescierunt, neque intellexerunt; in tenebris ambulant: Sapient. 5. 6. Sol intelligentiae non est ortus nobis: neque quae loquuntur*, per auctoritates, quas non intelligunt, *neque de quibus affirmant*, scilicet concludendo.

Deinde cum dicit, *Scimus autem quia bona est lex*, ponit legis conditionem quantum ad duo. Primo quantum ad bonitatem legis; secundo quantum ad finem, et intentionem legislatoris, ibi, *Scientes hoc quia iusto non est lex posita*. Dicit ergo: *Scimus*, scilicet per certitudinem, *quod lex bona est*, non mala, ut haeretici dicunt: *Psal. 18. 8. Lex Domini immaculata, convertens animas: Roman: 7. 12. Lex quidem sancta est, et mandatum sanctum, et iustum, et bonum*. Sed contingit quod aliquis bono utatur male. Cum ergo lex sit bona, requiritur quod homo ea bene utatur; et ideo dicit: *Si quis legitime ea utatur*. Alias fit ei mors, ut dicitur *Roman. 8*. In lege enim sunt quaedam moralia, et quaedam caeremonialia. Caeremonialia quidem in figura Christi, et Ecclesiae sunt data; sed indigent ut intelligantur non solum carnaliter, sed etiam spiritualiter, et in figura futurorum, et ut scias quod non sunt perpetuo servanda, sed cessant veritate veniente: *Hier. 31. 31. Et feriam domui Israel, et domui Iuda foedus novum, non secundum pactum quod pepigi cum patribus vestris, in die qua apprehendi manum eorum ut educerem eos de terra Ægypti*. Et sic exponit Glossa. Sed Apostolus videtur loqui de moralibus, quia subdit, quod lex posita est propter peccata, et haec sunt praecepta moralia. Horum legitimus usus est ut homo non attribuat eis plus quam quod in eis continetur. Data est lex ut cognoscatur peccatum: *Rom. 7. 7. Quia nisi lex diceret, Non concupisces*, quod dicitur in decalogo, *concupiscentiam nesciebam*. Non est ergo in eis spes iustificationis, sed in sola fide: *Rom. 3. 28. Arbitramur iustificari hominem per fidem, sine operibus legis*.

Deinde cum dicit, *Scientes hoc quia iusto non est lex posita*, ostendit conditionem legis quantum ad legislatoris intentionem: et primo ponit existimatam; secundo ponit veram intentionem, ibi, *Sed iniustis*. Existimata intentio excluditur, cum dicit: *Iusto non est lex posita*. Ubi posset esse duplex falsus intellectus. Unus quod iustus legem non servat; quod falsum est: quia nisi servaret eam quantum ad moralia, iustus non esset: unde et Christus factus est sub lege. Alius quod iustus non obligatur ad praecepta legis, et non peccaret, si faceret contra ea. Sed verus est sequens sensus, supponendo quia quod imponitur alicui, imponitur sicut onus; sed lex iustis non imponitur sicut onus, quia habitus eorum interior inclinat eos ad hoc ad quod lex; et ideo non est onus eis: *Rom. 2. 14. Ipsi sibi sunt lex*. Vel aliter. *Lex non est posita* pro iustis, sed pro iniustis; quasi dicat: Si omnes essent iusti, nulla necessitas esset dandi legem, quia omnes essent sibi lex. Intentio bonorum debet esse ut alios inducant ad virtutes. Quidam autem per se sunt bene dispositi ad virtutes: alii habent mentem bene dispositam, sed per alium; et de istis sufficit paterna monitio, non coacti-

va: alii autem nec per se, nec per alium bene disponuntur; ideo eis omnino est necessaria lex, ut patet *in Ethicis*.

Deinde cum dicit, *Sed iniustis, et non subditis*, ponit veram intentionem: et primo describit eos in generali quibus necessaria est lex; secundo in speciali, ibi, *Parricidis, et matricidis etc.* Sciendum est autem, quod sicut *1. Ioan. 3. 4.* dicitur, *omne peccatum est iniquitas*; et ideo repugnat alicui iuri. Cum autem sit duplex ius, scilicet naturale, et positivum: naturali repugnat quod secundum se est malum; positivo autem repugnat quod est malum, quia prohibitum. Quantum ad primum dicit, *Sed iniustis*, qui scilicet agunt contra ius naturale: *Isa. 24. 5. Transgressi sunt leges, mutaverunt ius, dissipaverunt foedus sempiternum.* Quantum ad secundum dicit, *Non subditis*, scilicet praecepto humano: *Roman. 1. 30. Parentibus non obedientes.* Et haec duo respiciunt rationem peccati. Ponit autem alia quae sumuntur per comparationem ad aliud; et hoc est vel contra Deum, vel contra proximum, vel in seipsum. In Deum dicitur impietas, quia pietas importat cultum Dei; ideo dicit, *Impii*. In proximum sic dicit, *Peccatoribus: Psalm. 1. 6. Non resurgent impii in iudicio, neque peccatores in concilio iustorum: Galat. 2. 15. Nos enim natura Iudaei, et non ex Gentibus peccatores.* Sed secundum Augustinum *de Doctr. Christ.* peccata distinguuntur in duo: scilicet in spiritualia, quae dicuntur facinora; et in carnalia, et haec dicuntur flagitia: et ideo dicit, *Sceleratis*, quantum ad spiritualia: *Proverb. 28. 13. Qui abscondit scelera sua, non dirigetur;* quantum ad carnalia dicit, *Contaminatis: Malach. 2. 11. Contaminavit Iudas sanctificationem Domini, quam dilexit.* Deinde connumerat peccata in speciali: et primo nominat quaedam in speciali; secundo colligit alia in generali, ibi, *Et si quid aliud sanae doctrinae adversatur.* Primo ponit peccata operis; secundo peccata oris, ibi, *Mendacibus, et periuris.* Circa primum primo ponit quantum ad facinora; secundo quantum ad flagitia. Facinora dicuntur quae sunt in nocumentum proximi; et quanto est proximus coniunctior, tanto est eorum peccatum gravius, quia plus eis tenemur: et ideo dicit de patre, secundo de matre: *Exod. 20. 11. Honora patrem tuum, et matrem tuam:* et postea *21. 15. Qui percusserit patrem suum, aut matrem, morte moriatur.* Deinde prosequitur de aliis proximorum homicidiis, dicens *Exod. 21. 14. Si quis per industriam occiderit proximum suum, et per insidias, ab altari meo evellas eum, ut moriatur.* Deinde ponit flagitia: et primo quae secundum naturam sunt, cum dicit, *Fornicariis: Hebr. ult. 4. Fornicatores, et adulteros iudicabit Deus;* secundo contra naturam, dicens: *Masculorum concubitoribus: 1. Corinth. 6. 10. Neque masculorum concubitores regnum Dei possidebunt.* Deinde ponit nocumenta oris: et primo quantum ad simplex mendacium, dicens: *Mendacibus: Ephes. 4. 25. Deponentes mendacium, loquimini veritatem unusquisque cum proximo suo;* secundo quantum ad iuramentum, dicens, *Periuris.* Et tunc colligit alia in generali, dicens: *Et si quid aliud sanae doctrinae adversatur: Iob 6. 30. Non inveniet in lingua mea iniquitatem, nec in faucibus meis stultitia personabit: Tit. 2. 1. Loquere quae decent sanam doctrinam.*

Deinde cum dicit, *Quae est secundum Evangelium*, ostendit quod Evangelium communicat sanam doctrinam: quod tripliciter describit: et primo a fine, cum dicit, *Gloriae*, scilicet quam annuntiat: *Psal. 95. 3. Annuntiate inter gentes gloriam eius;* secundo ab auctore gloriae, cum dicit, *Beati Dei:* infra *ult. 15. Quem suis temporibus ostendet beatus, et solus potens, Rex regum, et Dominus dominantium;* tertio a ministro, cum dicit: *Quod creditum est mihi: Galat. 2. 7. Cum vidissent quod creditum est mihi Evangelium praeputii, sicut et Petro circumcisionis ... Iacobus, et Cephas, et Ioannes, qui videbantur columnae esse, dexteras dederunt mihi, et Barnabae societatis.*

Deinde cum dicit, *Gratia ago ei qui me confortavit*, probat per experimentum in seipso, quid fuit ipse tempore legis, et quid consecutus sit tempore gratiae: et primo ostendit quid circa se utroque tempore sit actum; secundo inducit Timotheum ad imitandum se, ibi, *Hoc praeceptum commendo tibi.* Circa primum duo facit: quia primo ostendit quid datum sibi fuit in lege, et quid sibi sit datum in Evangelio; secundo rationem assignat, ibi, *Fidelis sermo, et omni acceptione dignus.* Item prima pars dividitur in tres particulas: quia primo ponit dignitatem quam consecutus est in Evangelio; secundo peccata quibus subiacuit in statu legis, ibi, *Qui prius fui blasphemus, et persecutor;* tertio quomodo liberatus fuit, ibi, *Sed misericordiam Dei consecutus sum.* Sed ad hoc quod aliquis sit minister Evangelii, tria requiruntur. Primo quod sibi committatur: *Rom. 10. 15. Quomodo praedicabunt, nisi mittantur?* Secundo idoneitas, idest ut sit fidelis: *1. Corinth. 4. 2. Hic iam quaeritur inter dispensatores ut fidelis quis inveniatur.* Item ut sit fortis ad prosequendum. Et haec tria ponit ordine retrogrado: et primo tertium, dicens: *Qui me confortavit*, scilicet ad prosequendum officium iniunctum: *Ezech. 3. 14. Manus Domini erat mecum, confortans me.* Secundum ponit, ibi, *Quia fidelem me existimavit, ponens in ministerio: Matth. 24. 45. Fidelis servus, et prudens, quem constituit dominus super familiam suam.* Et hoc quia quaerebat solum quae Dei erant. Primum vero ostendit, cum dicit, *In ministerio*, idest committens mihi ministerium hoc: *Act. 13. 2. Segregate mihi Barnabam, et Saulum in opus ad quod assumpsi eos: 1. Corinth. 11. 21. Ministri Christi sunt, et ego.* Sed qualis erat in statu legis? Peccator, et primo in Deum, cum dicit: *Qui prius fui blasphemus*, scilicet nominis Christi: *Lev. 24. 14. Educ blasphemum extra castra, et ponant omnes qui audierunt, manus suas super caput eius, et lapidet eum populus universus.* Unde sibi illud competebat. Item in proximum, cum dicit, *Et persecutor: 1. Corinth. 15. 9. Non sum dignus vocari Apostolus, quoniam persecutus sum Ecclesiam Dei.* Item *et contumeliosus*, verbis, et factis: *Hier. 20. 10. Audivi contumelias multorum.*

Deinde cum dicit, *Sed misericordiam Dei consecutus sum*, ostendit quomodo fuit liberatus per Christum; et circa hoc duo facit: quia primo ponit misericordiam liberantem; secundo ostendit quod superabundanter bonis repletur, ibi, *Superabundavit autem gratia Domini nostri.* Quantum ad primum dicit: *Sed misericordiam Dei consecutus sum: Thren. 3. 22. Misericordiae Domini quod non sumus consumpti: Rom. 9. 18.*

Cuius vult miseretur, et quem vult indurat. Sed ex parte mea aliqua est excusatio peccati: *quia ignorans feci.* Minus dicit, plus significat: quia aliud est ignoranter agere, aliud per ignorantiam: quia ignoranter facit aliquid qui nescit quod facit; tamen si sciret, etiam faceret illud: sicut credens se interficere feram, occidit inimicum suum; quem tamen occidisset, etiam libentius, si novisset eum. Sed per ignorantiam facit qui facit aliquid quod non faceret, si nosset; sicut occidens patrem, quem si sciret, non occideret eum, quem tamen occidit, quia eum credit inimicum. Sed Paulus fecit per ignorantiam: quia si scivisset quod Christus esset Filius Dei, hoc non fecisset. Sed Iudaei per ignorantiam non occiderunt Christum, sed ignoranter: quia si scivissent ipsum esse Christum, libentius occidissent eum: *Luc. 12. 47. Servus qui cognovit voluntatem domini sui, et non se praeparavit, nec fecit secundum voluntatem eius, vapulabit multis; qui autem non cognovit, et fecit digna plagis, vapulabit paucis.* Quantum vero ad secundum dicit: *Superabundavit autem gratia Domini nostri: Rom. 5. 20. Ubi abundavit delictum, superabundavit et gratia. Cum fide, et dilectione:* nam fecit ibi effectum fidei per dilectionem operantem, *quae est in Christo Iesu: Gal. 5. 14. In Christo Iesu, ut pollicitationem Spiritus accipiamus per fidem.*

LECTIO IV.

Fidelis sermo, et omni acceptione dignus, quod Christus Iesus venit in hunc mundum peccatores salvos facere, quorum primus ego sum; sed ideo misericordiam consecutus sum, ut in me primo ostenderet Christus Iesus omnem patientiam ad informationem eorum qui crediturí sunt illi in vitam aeternam. Regi autem saeculorum immortali, invisibili, soli Deo honor, et gloria in saecula saeculorum. Amen. Hoc praeceptum commendo tibi, fili Timothee, secundum praecedentes in te prophetias, ut milites in illis bonam militiam, habens fidem, èt bonam conscientiam: quam quidam repellentes, circa fidem naufragaverunt, e quibus est Hymenaeus, et Alexander; quos tradidi satanae, ut discant non blasphemare.

Supra ostendit conditionem suam et quantum ad peccata sub lege, et quantum ad bona tempore gratiae; hic ostendit rationem horum beneficiorum, quae sumitur ex divina miseratione: et primo proponit divinam misericordiam in communi; secundo aptat ad se, ibi, *Quorum primus ego sum;* tertio ponit gratiarum actionem, ibi, *Regi autem saeculorum immortali, invisibili, soli Deo, honor, et gloria.* Circa primum duo facit: quia primo commendat veritatem proponendam; secundo proponit divinam miserationem, ibi, *Quia Christus Iesus venit in hunc mundum peccatores salvos facere.* Quantum ad primum dicit: *Fidelis sermo et omni acceptione dignus.* Duo autem sunt in sermone commendanda, scilicet quod sit verus, et quod sit acceptabilis. Aliquando enim sermo verus est durus, et odia concitans: *Galat. 4. 16. Inimicus factus sum vobis, verum dicens vobis.* Sed hic sermo primo quidem habet veritatem: unde dicit, *Fidelis sermo: Apoc. ult. 6. Haec verba fidelissima, et vera sunt.* Item acceptabilis est, quia de salute nostra: ideo dicit, *Et omni acceptione dignus: Zach. 1. 13. Et respondit Dominus angelo, qui loquebatur in me verba bona, verba consolatoria.* Alia littera habet, *humanus sermo*, quia de susceptione hominum: *Ad Titum. 3. 4. Apparuit benignitas, et humanitas Salvatoris nostri Dei.* Et hic sermo est talis. *Quia Christus venit in hunc mundum peccatores salvos facere.* Quod in mundum venit, exprimit duplicem naturam; scilicet divinitatis, in qua erat antequam in mundo appareret: *Ioan. 16. 28. Exivi a Patre, et veni in mundum:* et humanitatis, in qua apparuit. Et quia Deus est, caelum, et terram implet, *Hier. 23.* ideo non competit ei secundum divinam naturam in aliquo loco esse, sed competit ei secundum humanam naturam: *Ioan. 2. 10. In mundo erat, et mundus per ipsum factus est, et mundus eum non cognovit. In propria venit, et sui eum non receperunt.* Sed ad quid venit? *Peccatores salvos facere,* idest propter salutem populorum: *Ioan. 3. 17. Non enim misit Deus Filium suum in mundum, ut iudicet mundum, sed ut mundus salvetur per ipsum: Ibid. 12. 47. Non enim veni ut iudicem mundum.*

Sed si nullus fuisset peccator, numquid incarnatus non fuisset? Videtur quod non: quia venit peccatores salvos facere. Non ergo fuisset necessaria incarnatio. Item Glossa: *Tolle morbum, et medicinae non opus erit.*

Respondeo. Dicendum est, quod ex verbis sanctorum satis hoc patet. Sed haec quaestio non est magnae auctoritatis: quia Deus ordinavit fienda secundum quod res fiendae erant. Et nescimus quid ordinasset, si non praescivisset peccatum. Nihilominus tamen auctoritates videntur expresse sonare quod non fuisset incarnatus, si non peccasset homo: in quam partem ego magis declino.

Deinde cum dicit, *Quorum primus ego sum*, adaptat hoc ad se: primo confitens se peccatorem; secundo dicens se salvatum, ibi, *Sed misericordiam Dei consecutus sum.* Dicit ergo: *Quorum primus ego sum.* Hic dicit haereticus, quod anima Adae fuit in Paulo, et transivit de corpore in corpus; quasi dicat: Ego primus peccator, quia anima Adae est anima mea. Sed hoc est contra Apostolum: *Rom. 9. 11. Cum nondum nati essent, aut aliquid boni egissent, aut mali, ut secundum electionem propositum Dei maneret, non ex operibus, sed ex vocante dictum est ei, quia maior serviet minori.* Ergo anima non est ante corpus. Primus ergo non in tempore, sed peccatorum magnitudine. Et hoc dicit ex humilitate: *Prov. 18. 17. Iustus prior est accusator sui: Ib. 30. 2. Stultissimus sum virorum, et sapientia hominum non est mecum.*

Sed numquid fuit Apostolus maximus peccator? et videtur quod Iudas fuit maior. Sed quidam dicunt, quod peccatum Pauli generalius fuit, quia contra totam Ecclesiam. Sed hoc nihil est: quia Paulus in incredulitate, et multi Iudaei persequebantur ex malitia.

Dicendum est ergo, quod est primus, non quod inter peccatores maximus, qui tunc erant; sed maximus inter peccatores salvos; quasi dicat: *Venit peccatores salvos facere; quorum,* scilicet peccatorum salvatorum, *ego sum primus:* quod est de illis intelligendum qui

praecesserant Apostolum, quia prius etiam multi alii sunt Ecclesiam persecuti.

Et hoc dicit, ut ostenderet quod omnia quae Deus facit, facit ad ostensionem bonitatis suae : *Prov. 16. 4. Universa propter semetipsum operatus est Dominus: Eccli. 42. 16. Gloria Domini plenum est opus eius.* Item propter nostram utilitatem; et ideo dicit : Ideo salvavit me primo propter gloriam suam : unde exponitur *primo*, tempore ; vel *primo*, idest potissime. *Omnem patientiam*, idest perfectam : quia provocatus non punivit ; sed potius adversarium exaltavit ; et hoc ad utilitatem nostram : unde dicit, *Ad exemplum*, idest informationem, et eruditionem ; quasi dicat: Ut non diffidant peccantes ad eum accedere : *I. Petr. ult. 5. Forma facti gregis.*

Deinde cum dicit, *Regi saeculorum immortali, invisibili, soli Deo, honor et gloria*, ponit gratiarum actionem ; et circa hoc duo facit : quia primo commendat eum cui gratias agit ; secundo gratias refert, ibi, *Honor et gloria.* Commendat autem eum primo ex potestate; secundo ex naturae proprietate. Quantum ad primum dicit, *Regi.* Dominium suum est maximum, quia solus dominatur, et habet liberam potestatem, non secundum statuta, ut politicus. Deus autem unus est Dominus omnium ; et ideo dicit, *Deo: Apoc. 19. 16. Rex regum, et Dominus dominantium: Psalm. 46. 8. Quoniam Rex omnis terrae, Deus.* Item alicuius Regis potestas ut plurimum non ultra quam quinquaginta annis durat ; sed iste est omnium saeculorum : *Psal. 144. 13. Regnum tuum, regnum omnium saeculorum, et dominatio tua in omni generatione, et generationem: Eccli. 10. 4. In manu Dei potestas terrae.* Cui etiam convenit proprietas naturae Dei.

Circa quod sciendum est, quod in rebus prima differentia rerum naturalium est corruptibile, et incorruptibile: et incorruptibilium quaedam visibilia, et corporalia, ut corpora terrestria; quaedam autem invisibilia, et spiritualia, ut angeli. Et haec dividuntur, secundum Platonicos, in deos, qui per naturam supremi sunt; et in intellectus, qui non sunt dii, sed divini; et in animas. Sed apud nos est unus solus Deus: *Deuter. 6. 4. Audi Israel: Dominus Deus tuus, Dominus unus est.* Dicit ergo primo, *Immortali*, ut distinguat a corruptibilibus, *invisibili*, ut ad invisibile ostendat pertinere, et ut distinguat ab aliis visibilibus. Dicit, *Soli Dei*, et non soli immortali, vel invisibili : quia solus est Deus per naturam : licet posset dici solus immortalis, et solus invisibilis, idest specialis prae aliis : *Infra ult. 16. Qui solus habet immortalitatem.*

Deinde cum dicit, *Honor et gloria*, agit gratias ; quasi dicat: Exhibendus est ei honor ex subiectione totius creaturae, et in manifestationem excellentissimae ipsius bonitatis, claritas, et gloria : *Apoc. 7. 12. Benedictio, et claritas, et sapientia, et gratiarum actio, honor, virtus, et fortitudo Deo nostro. In saecula saeculorum :* quia saeculum aliorum est modico tempore: *Isa. 40. 6. Omnis caro fenum, et omnis gloria eius ut flos feni.*

Deinde cum dicit, *Hoc praeceptum commendo tibi*, instruit Timotheum permanere in his quae dicuntur. Primo commemorat quid sit ei commissum ; secundo monet ad debitum usum ; et tertio docet utendi modum. Dicit ergo : *Hoc praeceptum*, ut scilicet tu custodias finem legis; idest caritatem conserves semper, non autem fabulas Iudaeorum, *commendo tibi*, sicut fidele depositum, quia tibi ideo est commissum. Et quomodo ? *Secundum praecedentes in te prophetias*, idest quia hoc Evangelium non discordat a prophetis, quas ante didicerat, quia fuit filius mulieris Iudaeae: *2. Petr. 1. 19. Habemus firmiorem propheticum sermonem, cui bene facitis attendentes, quasi lucernae ardenti in caliginoso loco, donec dies elucescat: 1. Thess. ult. 20. Prophetias nolite spernere.* Vel *secundum praecedentes in te prophetias*, idest secundum quod ego, et alii sancti de te per spiritum prophetiae cognoverunt tradendum esse tibi : *ut in illis milites*, scilicet prophetiis, *bonam militiam.* Militia est duplex, quaedam spiritualis, quaedam carnalis: *2. Corinth. 10. 4. Arma militiae nostrae non sunt carnalia, sed potentia Deo ad destructionem munitionum.* In bona militia requiruntur duo ex parte militis, scilicet ut nihil agat contrarium disciplinae militari, et ut non marcescat otio : *1. Corinth. 9. 25. Omnis qui in agone contendit, ab omnibus se abstinet.* Item ex parte militiae duo requiruntur, scilicet ut expugnet contrarios reipublicae, et ut subiiciat eos qui debent esse subiecti. Sic et in militia spirituali est : quia ordinatur ad destruendum omnes extollentes se, et ad subiiciendum omnem intellectum in obsequium Christi, ut dicitur *2. Corinth. 10.* Et haec est vera militia, de qua dicit : *Milites in illis bonam militiam.* Ubi etiam primo modus utendi ponitur ; et secundo eius necessitas, ibi, *Quam quidam repellentes, circa fidem naufragaverunt.* Dicit ergo : *Milites in illis bonam militiam ;* quasi dicat : Potes quidem facere bonam militiam : primo per fidem bonam quam habes : *1. Ioan. ult. 4. Haec est victoria, quae vincit mundum, fides nostra.* Item per conscientiam bonam, quia de facili homo recedit ab eo quod mordet eum : unde remorsus conscientiae est sicut quidam stimulus qui habentem malam conscientiam pungit ; et ideo cito a peccatis per bonam conscientiam, et rectam fidem recedit : *Act. 23. 1. Ego omni conscientia bona conversatus sum ante Deum usque in hodiernam diem : 2. Corinth. 1. 12. Gloria nostra haec est; testimonium conscientiae nostrae.*

Necessitas bonae conscientiae consequenter ostenditur, cum dicit : *Quam quidam repellentes, circa fidem naufragaverunt.* Ubi primo ponit culpam ; secundo poenam ; tertio fructum poenae. Culpam ibi, *Quam*, scilicet conscientiam bonam, *quidam repellentes, circa fidem naufragaverunt :* qui enim contra fidem errat, perdit omnia quae habet : *Hebr. 11. 6. Sine fide impossibile est placere Deo.* Item moritur, quia *iustus meus ex fide vivit, Habac. 11.* et *Rom. 1. 17. Ex quibus est Alexander, et Hymenaeus: 2. Timoth. 4. 17. Alexander aerarius multa mala mihi ostendit.*

Deinde ponitur eorum poena, cum dicit : *Quos tradidi satanae :* quia excommunicavit eos, ut fideles vitent eos, ne coinquinent ipsos. Fuit autem excommunicatio Apostoli tantae virtutis quod excommunicati mox corripiebantur a diabolo, et corporaliter vexabantur : *1. Corinth. 5. 4. Congregatis vobis, et meo spiritu in virtute Domini Iesu, tradere huiusmodi hominem satanae in interitum carnis, ut spiritus salvus fiat.* Tamen etiam modo traduntur ad vexandum spiritualiter : quia amittunt suffragia Ecclesiae, quae multum iuvant

contra diabolum. Et *tradidi*, sicut Deus tradidit in reprobum sensum, *Rom. 1.* quasi subtrahendo suum auxilium, et communionem Ecclesiae, et suffragia. Et hoc non ex odio, sed ex caritate ad profectum eorum : *1. Corinth. 5. 5. Ut spiritus salvus fiat.* Unde dicit : *Ut discant*, saltem per poenam, *non blasphemare.*

Dicitur autem quis recedere a peccato tripliciter. Quandoque scilicet ex poena , quando corporaliter vexatur ; item ex confusione excommunicationis ; item ex hoc quod cum Ecclesia tradit aliquem satanae, ruit in peccata manifesta : unde confusus humiliatur , et abstinet etiam ab occultis , quae prius non cognoscebat se habere.

CAPITIS SECUNDI

LECTIO PRIMA

Obsecro igitur primum omnium fieri obsecrationes , orationes, postulationes, gratiarum actiones pro omnibus hominibus, pro Regibus, et omnibus qui in sublimitate constituti sunt; ut quietam , et tranquillam vitam agamus in omni pietate , et castitate. Hoc enim bonum est, et acceptum coram Salvatore nostro Deo , qui omnes homines vult salvos fieri, et ad agnitionem veritatis venire. Unus enim Deus , unus et mediator Dei , et hominum, homo Christus Iesus, qui dedit redemptionem semetipsum pro omnibus.

Supra docuit Timotheum quomodo reducat populum ad formam verae fidei ; hic agit de pertinentibus ad cultum fidei, scilicet orationibus, et obsequiis: et primo ponit doctrinam orationis in communi; secundo descendit ad determinatas conditiones hominum, ibi, *Volo ergo viros orare in omni loco.* Item primo distinguit diversos modos orationis; secundo ostendit pro quibus sit orandum , ibi , *Pro omnibus ;* tertio assignat rationem , ibi, *Hoc enim bonum est.* Dicit ergo: Quia ita est quod *Christus venit peccatores salvos facere: supra 1. 15.* igitur *primum omnium obsecro fieri obsecrationes.* In quo aperte ostendit quod inter omnia necessaria ad vitam christianam praecipua est oratio , quae valet contra pericula tentationis , et ad proficiendum in bono: *Iacob. ult. 16. Multum valet oratio iusti assidua.* Distinguit ergo orationem in quatuor , scilicet *obsecrationes , orationes , postulationes , et gratiarum actiones:* quorum tria pertinent ad beneficia impetranda, ultimum ad beneficia accepta. In impetrandis autem beneficiis tria requiruntur. Primo scilicet ut impetrans assignet causam quare debet ei concedi ; secundo oportet quod ostendat causam rationabilem; tertio concludit petitionem. Et sicut rhetores faciunt , sic et nos in orando debemus facere. Primo excogitare causam quare sit concedendum ; et hoc non merita nostra , sed miserationem divinam: *Dan. 9. 18. Non in iustificationibus nostris prosternimus preces ante faciem tuam, sed in miserationibus tuis multis.* Et ad hoc est obsecratio, quae est attestatio per sacra , sicut per passionem , et crucem tuam libera nos Domine. Hac causa excogitata , necesse est quod meditemur quod hoc sacrum est causa salutis : et ideo requiritur oratio, quae est ascensus mentis in Deum: *Psa. 68. 14. Ego vero orationem meam ad te, Domine.* Dicitur autem oratio, quasi oris ratio. Persuasiones enim rhetorum dicuntur orationes , quia persuadent ; sed aliter ibi , aliter in nostra ad Deum : quia non intendimus quod animum Dei flectamus , qui semper ad bonum est paratus; sed ut nostrum cor sit in oratione ad Deum elevatum. Tertio *postulatio: Iacob. 1. 6. Postulet autem in fide nihil haesitans.* Item de acceptis donis *gratiarum actiones: 1. Thessal. ult. 18. In omnibus gratias agite : Philip. 4. 6. In omni oratione , et obsecratione , cum gratiarum actione , petitiones vestrae innotescant ante Deum.* Unde iste modus orandi est in Ecclesia Dei. *Omnipotens sempiterne Deus;* ecce ascensus mentis , qui est oratio : *qui dedisti Ecclesiae tale beneficium ;* ecce gratiarum actio : *praesta quaesumus ;* ecce postulatio : *per Dominum;* ecce obsecratio. Similiter in missa est obsecratio usque ad consecrationem corporis, et sanguinis, quia in eis est commemoratio sacrorum , ex quibus est fiducia impetrandi ; in mysterio consecrationis est oratio , quia meditatio eorum quae Christus egit ; in aliis vero usque ad communionem est postulatio pro vivis, et mortuis, et pro se, in fine autem est gratiarum actio. Vel haec quatuor referuntur ad quatuor quae nos volumus in oratione obtinere : ut obsecratio referatur ad difficilia impetranda, ut ad impiorum conversionem; oratio, quando iam conversis imploramus gratiam , ut proficiant; postulatio, ut praemia pro meritis retribuantur: et pro beneficiis iam acceptis est gratiarum actio.

Deinde cum dicit , *Pro omnibus hominibus ,* ostendit pro quibus est orandum ; et circa hoc duo facit ; quia primo ostendit orandum esse pro omnibus ; secundo assignat fructum orationis , ibi , *Ut quietam , et tranquillam vitam agamus.* Circa primum ergo dicit esse orandum *pro omnibus hominibus.* Cuius ratio est , quia oratio est interpres desiderii nostri: orando enim petimus quod desideramus. Caritas autem requirit quod desideremus bonum omnibus, ad quos se extendit : *Iacob. ult. 16. Orate pro invicem , ut salvemini.* Sed pro quibus specialiter? *Pro Regibus, et omnibus qui in sublimitate sunt : Baruch 1. 11. Orate pro vita Nabuchodonosor Regis Babyloniae, et pro vita Balthassar filii eius.* Et Apostolus dicit *Rom. 13. 1. Omnis anima potestatibus sublimioribus subdita sit: 1. Pet. 2. 13. Subiecti estote omni humanae creaturae propter Deum : sive Regi quasi praecellenti, sive ducibus tamquam ab eo missis.* Subiecti quippe oportet quod impendant dominis suis de suis officiis. Utilitas autem est, quia per hoc etiam procuramus bonum nostrum : in pace enim eorum est pax nostra: unde dicit : *Ut quietam , et tranquillam vitam agamus.* In his duobus est pax mundi. Ecclesia siquidem habet pacem propriam , in qua non est mundus, quia non est pax impiis; sed quaedam est pax communis utrisque, et hac indiget Ecclesia: *Hierem. 29. 7. Quaerite pacem civitatis ad quam transmigrare vos feci.* Pax terrena quandoque perturbatur ab interiori , quandoque ab exteriori : *2. Corinth. 7. 5. Foris pugnae , intus timores.* Quantum ad primum dicit, *Ut quietam;* quantum ad secundum dicit, *Et tranquillam vitam.* Et licet pax terrena communis sit bonis , et malis; tamen

diversimode utrique illa utuntur. Mali enim tunc ad duo ea utebantur, scilicet ad cultum daemonum, quia illam prosperitatem falsis diis attribuebant : item ad lasciviam , quia tempore pacis vitia carnalia abundabant: *Sap. 14. 22. In magno existentes insipientiae bello, tot et tam magna mala pacem appellant.* Sed sancti e converso ea utuntur, quia in cultu veri Dei, et in castitate ; et ideo dicit: *In omni pietate, et castitate : Tit. 2. 12. Sobrie, et iuste , et pie vivamus in hoc saeculo.*

Deinde cum dicit , *Hoc enim bonum est* , ponitur ratio orationis; et circa hoc duo facit: quia primo ponit rationes; secundo probat quoddam propositum, ibi, *Unus enim Deus.* Item primo assignat rationem ex specie operis ; secundo ex parte Dei , ibi , *Et acceptum coram Salvatore nostro Deo.* Ponit ergo rationem ex operis specie : quia quando aliquid est secundum se bonum , illud debemus facere ; sed pro aliis orare est huiusmodi, quia est actus caritatis: et ideo dicit: *Hoc enim bonum est : Psalm. 51. 11. Quoniam bonum est in conspectu sanctorum tuorum.* Item ex parte Dei , quia est *acceptum coram Deo: Psalm. 50. 21. Tunc acceptabis sacrificium iustitiae.* Et hoc non nisi in caritate fuerit oblatum Et dicit , *Salvatore nostro Deo*, quia solus Deus salvat: *Isa. 45. 11. Non est absque me Salvator.* Et probat quod sit acceptum , ibi, *Qui vult omnes homines salvos fieri: 2. Petr. 3. 9. Nolens aliquos perire , sed omnes ad poenitentiam reverti.*

Sed contra. *Psalm. 113. 11. Omnia quaecunque voluit fecit.* Ergo omnes salvat. Sed si dicis, quod non, quia homo non vult ; videtur inconveniens quod omnipotens impediatur per voluntatem non omnipotentis.

Respondeo. Velle ponitur quandoque pro voluntate beneplaciti , quandoque pro voluntate signi. Pro voluntate signi vult salvare omnes , quia omnibus proposuit salutis praecepta, consilia, et remedia. Pro voluntate beneplaciti sic exponi potest quatuor modis. Uno modo ut sit locutio causalis : sicut Deus dicitur aliquid facere, quia facit alios illud facere, sicut *Roman. 8.* Spiritus postulat , idest postulare nos facit. Sic ergo Deus vult , quia scilicet facit suos sanctos velle quod omnes salvi fiant. Hoc velle enim debet esse in sanctis , quia nesciunt qui sint praedestinati , et qui non. Alio modo ut sit distributio accommoda , idest omnes qui salvabuntur, quia nullus salvatur nisi per voluntatem eius ; sicut in una schola magister docet omnes pueros huius civitatis , quia nullus docetur nisi ab eo. Alio modo ut sit distributio pro generibus singulorum, non pro singulis generum , idest nullum genus hominum excipitur a salute: quia olim tantum Iudaeis, sed modo omnibus praebetur. Et hoc magis facit ad intentionem Apostoli. Alio vero modo secundum Damascenum , ut intelligatur de voluntate antecedente , non consequente. In voluntate enim Dei licet non sit prius , et posterius , dicitur tamen voluntas antecedens, et consequens. Item secundum ordinem volitorum, secundum quod voluntas potest dupliciter considerari : scilicet in universali, vel absolute , et secundum aliquas circumstantias , et in particulari. Et prius est absoluta consideratio , et in universali quam in particulari, et comparata : et ideo voluntas absoluta est quasi antecedens. et voluntas alicuius rei in particulari. est quasi consequens. Exemplum de mercatore, qui vult omnes merces suas salvare absolute , et hoc voluntate antecedente ; sed si consideret salutem, non vult omnes merces per comparationem ad alia salvare , scilicet quando cum salute sequitur submersio navis. Et haec voluntas est consequens. Sic in Deo salus omnium hominum secundum se considerata habet rationem ut sit volibilis: et Apostolus hic ita loquitur; et sic eius voluntas est antecedens. Sed si consideretur bonum iustitiae , et quod peccata puniantur, sic non vult; et haec est voluntas consequens. Et subdit , *Ad agnitionem veritatis :* quia salus non est nisi per agnitionem veritatis : *Ioan. 8. 32. Agnoscetis veritatem , et veritas liberabit vos.*

Deinde cum dicit , *Unus enim Deus* , probat quod dixerat per rationem : et sunt tres probationes. Una ex parte Dei ; alia ex parte hominis Christi ; tertia ex parte testium Christi. Dicit ergo : Quod Deus velit omnes homines salvos fieri , patet , quia *unus est Deus* omnium, qui salvat : *Rom. 3, 29. An Iudaeorum Deus tantum? An non et Gentium? Immo et Gentium : quoniam quidem unus Deus, qui iustificat circumcisionem ex fide, et praeputium per fidem.* Tunc ponitur ratio ex parte hominis Christi, ibi , *Unus et mediator Dei et hominum , homo Christus Iesus.* Ubi primo probat intentum ; secundo inducit signum, ibi, *Qui dedit redemptionem semetipsum pro omnibus.* Dicit ergo : *Homo Christus Iesus est mediator Dei , et hominum :* non quorumdam , sed inter Deum et omnes homines: et hoc non fuisset nisi vellet omnes salvare. Et potest dici , quod Christus mediator est similis utrique extremo , scilicet Deo , et homini , inquantum Deus, et inquantum homo, quia medium debet habere aliquid de utroque extremorum. Et haec sunt homo et Deus. Sed quia medium est distinctum ab utroque extremorum, et Filius non est alius Deus a Patre ; ideo melius est dicendum , quod mediator est secundum quod homo. Sic enim communicat cum utroque extremorum. In Deo enim sunt duo , scilicet iustitia , et immortalitas; in hominibus vero est iniustitia , et mortalitas. Media ergo sunt duo. Unum in quo est iustitia, et immortalitas, aliud in quo est immortalitas , et iniustitia. Et utrumque est medium ; sed primum medium convenit Christo, secundum vero diabolo. Et ideo diabolus est medium disiungens, quia per iniustitiam suam disiungit nos a divina iustitia ; sed Christus est medium coniungens, quia est iustus, et mortalis , et per suam mortem coniungit nos Dei iustitiae: *1. Ioan. 2. 2. Ipse est propitiatio pro peccatis nostris*, pro aliquibus efficaciter , sed pro omnibus sufficienter : quia pretium sanguinis eius est sufficiens ad salutem omnium; sed non habet efficaciam nisi in electis propter impedimentum.

LECTIO II.

Cuius testimonium temporibus suis confirmatum est: in quo positus sum ego praedicator, et Apostolus , veritatem dico , non mentior, doctor Gentium in fide, et veritate. Volo ergo viros orare in omni loco, levantes puras manus sine ira , et disceptatione : similiter et mulieres in habitu

ornato, cum verecundia, et sobrietate ornantes se; non in tortis crinibus, aut auro, aut margaritis, vel veste pretiosa; sed quod decet mulieres promittentes pietatem per opera bona.

Supra dixit, quod Deus vult omnes salvos fieri, et probavit hoc ex parte Dei, qui est unus omnium, et ex parte Christi, qui est unus mediator omnium; hic probat idem ex parte testimonii: et primo inducit alios testes; secundo suum testimonium, ibi, *In quo positus sum.* Dicit ergo: *Dedit se pro omnibus redemptionem.* Sed numquid subito Deo in mentem venit ut qui elegerat salvare Iudaeos solum, vellet salvare totum mundum? Hoc excludens dicit: *Cuius testimonium temporibus suis confirmatum est;* quasi dicat: Haec lex non est subita, sed antiquitus attestata per legem, et per Prophetas: *Isa. 44. 8. Vos estis testes mei: Act. 10. 43. Huic omnes Prophetae testimonium perhibent. Confirmatum est,* scilicet impletione, et ostensione signorum, et praedicatione Apostolorum, *temporibus suis,* scilicet quibus praedeterminatum erat fieri: *Eccles. 3. 1. Omnia tempus habent.* Vel testimonium Apostolorum confirmatum est temporibus determinatis: *Act. 1. 8. Eritis mihi testes in Hierusalem, et in omni Iudaea, et Samaria, et usque ad ultimum terrae.*

Deinde cum dicit, *In quo positus sum ego praedicator, et Apostolus,* ponit testimonium suum; et primo ostendit suum officium; secundo officii sui usum, ibi, *Veritatem dico, non mentior.* Dicit ergo: *In quo,* scilicet a Deo: *Ioan. 15. 16. Posui vos ut eatis, et fructum afferatis, et fructus vester maneat: ego praedicator:* quia ad hoc me posuit, ut praedicarem: *Matt. ult. 15. Euntes in mundum universum, praedicate Evangelium omni creaturae.* Sed in quolibet artificio sunt duo: quidam ministerialiter operantes, quidam qui disponunt de aliis, scilicet architectores. Sed in officio Ecclesiae disponentes sunt Apostoli; et ideo dicit, *Apostolus,* quasi cum auctoritate: *1. Corinth. 9. 2. Signaculum apostolatus mei vos estis in Domino.* Usus autem officii est praedicare veritatem; et hoc est officium praedicatorum ut veritatem dicant: *Prov. 8. 7. Veritatem meditabitur guttur meum: Ephes. 4. 25. Loquimini veritatem.* Sed non est aliqua doctrina quae non habeat aliquam veritatem; sed in hoc damnatur aliqua doctrina, quia miscet veritati falsitatem: et ideo dicit: *Veritatem dico, non mentior: Prov. 8. 8. Recti sunt omnes sermones mei: Iob 6. 30. Non invenietis in lingua mea iniquitatem.* Et hic est usus officii, scilicet veritatem sine mendacio praedicare, qui competit meo officio, qui sum *doctor Gentium.* Doctor autem generat scientiam in anima discipuli; scientia autem non est de falso; unde docens falsum non est doctor.

Sed contra. *Matth. 23. 8. Nolite vocari Rabbi.* Respondeo. Non prohibet ministerium doctrinae, sed ambitionem officii: *Act. 9. 15. Vas electionis est mihi iste, ut portet nomen meum coram Gentibus, et Regibus, et filiis Israel: Isa. 49. 6. Dedi te in lucem Gentium, ut sis salus mea usque ad extremum terrae.*

Et debeo eas docere *in fide, et veritate:* quia debet docere fidem, et bonos mores. Et dicit, *In fide,* idest de his quae pertinent ad statum praesentem, in quo secundum fidem vivimus, *et in veritate* quantum ad statum gloriae.

Deinde cum dicit, *Volo ergo viros orare in omni loco,* descendit ad speciales gradus hominum; et circa hoc duo facit: quia primo monet viros de oratione; secundo mulieres, ibi, *Similiter et mulieres.* Dicit ergo: *Volo viros orare in omni loco.* Tria exigit a viris in orando: primo quod oratio sit assidua; secundo pura; tertio quieta. Assidua, ut in omni tempore, et in omni loco. Et dicit, *Volo,* quia bonum est quod homo oret. Et ego doctor *volo viros orare in omni loco,* non in Hierusalem tantum, ut Iudaei, nec in monte Garizim, ut Samaritani, *Ioan. 4.* In omni loco potest homo spiritualiter, et mentaliter orare: *Soph. 2. 11. Adorabunt eum viri de loco suo, omnes insulae Gentium.*

Sed quomodo Dominus reprehendit pharisaeos, stantes in angulis? *Matth. 6.* Respondeo. Oratio mentalis ubique potest fieri; sed signa orationis exterius non debent fieri in omni loco, quia homo non debet singularis apparere in exterioribus, quia propter hoc posset haberi inanis gloria.

Sed quare nunc sunt factae Ecclesiae. Non quod locus sit de necessitate orationis, sed ad bene esse eius: quia oratio requirit solitudinem, et quietem.

Item pura: ideo dicit: *Levantes puras manus.* Augustinus: *Quod exterius orando agimus, facimus ut affectus noster interius excitetur.* Genuflexiones enim, et huiusmodi non sunt per se acceptae Deo, sed quia per haec tamquam per humilitatis signa homo interius humiliatur; sicut elevatio manus significat elevationem cordis: *Thren. 3. 41. Levemus corda nostra cum manibus ad Dominum in caelo. Levantes puras manus,* idest orantes cum devotione cordis: *Iob 8. 5. Si diluculo consurrexeris ad Deum, et Omnipotentem fueris deprecatus, si mundus, et rectus incesseris: statim evigilabit ad te, et pacatum reddet habitaculum iustitiae tuae.* Item quieta: ideo dicit: *Sine ira, et disceptatione.* Et ponit duo: primo scilicet ut mens sit sine ira, quae animum inquietat ad inferendum nocumentum proximo, a qua oportet liberum esse animum orantis: *Eccli. 28. 3. Homo homini servat iram, et a Deo quaerit medelam.* Item liber debet esse homo a disceptatione, quod potest intelligi dupliciter. Uno modo secundum Glossam, ut non disceptemus contra Deum increduli verbis eius, et murmurando contra eius ordinationem: *Rom. 9. 20. O homo, tu quis es qui respondeas Deo?* Item contra proximum, ut non rumpamus pacem cum eo, quod fit per disceptationem: pax enim est necessaria oranti: *Matth. 18. 19. Si duo ex vobis consenserint super terram, de omni re quamcumque petierint fiet illis a Patre meo.*

Deinde cum dicit, *Similiter et mulieres,* ordinat mulieres; et primo quantum ad orationem; secundo quantum ad doctrinam, ibi, *Mulier in silentio discat.* Item primo ostendit quid requiratur a muliere orante; secundo exponit quae dixerat, ibi, *Non in tortis crinibus.* Circa primum sciendum est, quod omnia quae requiruntur ad virum orantem, requiruntur et ad mulieres; et ideo dicit, *Similiter et mulieres;* quasi dicat: Omnia servent quae dicta sunt. Sed addit duo, scilicet ornamenta, et verecundiam, dicens: *In habitu ornato cum verecundia.* Cuius ratio est, quia naturale est quod

sicut mulieres sunt mollioris corporis quam viri, ita et debilioris rationis. Rationis autem est ordinare actus, et effectus uniuscuiusque rei. Ornatus vero consistit in debita ordinatione, et dispositione. Sic in interiori decore nisi sint omnia ordinata ex dispositione per rationem, non habent pulchritudinem spiritualem. Et ideo quia mulieres deficiunt a ratione, requirit ab eis ornatum. Item verecundia est de turpi actu, et ideo est laudabilis in illis qui facile solent declinare in actus turpes; cuiusmodi sunt iuvenes, et mulieres, et ideo hoc in eis laudatur; non autem senes, et perfecti: *Eccli. 26. 19. Gratia super gratiam mulier sancta, et pudorata.* Item sobrietatem requirit: unde sequitur, *Et sobrietate.* Quia enim in mulieribus ratio est debilis, sobrietas autem conservat virtutem rationis; ideo in mulieribus maxime reprehenditur ebrietas. Unde antiquitus apud Romanos eis non dabatur vinum.

Non in tortis crinibus, et auro, aut margaritis, vel veste pretiosa. Exponit quod dixerat: et primo de ornatu; secundo de verecundia, ibi, *Sed quod decet mulieres promittentes pietatem.* Circa primum primo excludit ornatum corporalem; secundo ponit spiritualem, ibi, *Sed quod decet mulieres promittentes pietatem.* Circa primum dicit: Quod dixi de habitu ornato, non intelligo de exteriori, quia *non in tortis crinibus*, idest non ornato capite, vel toto corpore. Sed praecipue mulieres ornant caput, quod est naturale mulieri, ut dicitur *1. Corinth. 11.* et ideo ornamenta in capite habent. In capite vero est duplex velamentum. Unum est naturale, scilicet capilli, ut dicitur *1. Corinth. 11.* item artificiale: et in utrisque se ornant, quia capillos torquent. Unde dicit, *Non in tortis crinibus*, idest in crispatis: *Isa. 3. 24. Erit pro crispanti crini calvitium.* Item artificialia prohibet, cum dicit: *Aut auro, aut margaritis: 1. Pet. 3. 3. Non extrinsecus capillatura, aut circumdatio auri, aut indumenti, aut vestimentorum cultus.* Vel *non in tortis crinibus, et auro*, idest non habentes crines tortos auro, vel margaritis. Quantum vero ad totum corpus dicit, *Vel veste pretiosa*: hoc enim damnat Apostolus, et *Isaias 3.*

Sed numquid hoc est peccatum? Respondeo. Dicendum est, quod, secundum Augustinum, duo sunt consideranda in ornatu mulierum, scilicet simplex ornatus, et fucatus. Simplex ornatus, puta in veste, et in auro, et huiusmodi; quod potest fieri cum peccato tribus modis: scilicet ex prava intentione, ut si intendant commotionem concupiscentiae, ostentationem, vel inanem gloriam: *Prov. 1. 10. Praeparata ad capiendas animas.* Secundo si fiat praeter consuetudinem patriae, quod fit diversimode: quod enim excedit modum consuetum patriae, hoc ex levitate animi est. Tertio si conditionem sui status excedit. Sed servata recta intentione, consuetudine patriae, et conditione status, non est peccatum. De fucato autem semper est peccatum. Mulieribus enim non permittitur ornari nisi propter viros, et viri nolunt decipi, ut fucatae eis appareant.

Sit ergo non talis ornatus; *sed qualis decet mulieres promittentes pietatem.* Exteriora enim opera hominis sunt quasi quaedam professio interioris hominis; sicut religiosi ad hoc habent habitum, et clerici similiter. Unde, nisi concordet interior cum exteriori, est fictio. Ita etiam de aliis operibus interioribus. Interius enim debemus colere pietatem, idest cultum Dei habere; exterius vero promittere per bona opera, quae concordant pietatis; et similiter habere interius sicut ostendimus exterius. Vel dico, quod debent se ornare non exterius, *sed* secundum *quod decet eas promittentes*, idest quae promittere debent, *pietatem per opera bona*: *Eccli. 19. 27. Amictus corporis, et risus dentium, et ingressus hominis annuntiant de illo.*

LECTIO III.

Mulier in silentio discat, cum omni subiectione. Docere autem mulieri non permitto, neque dominari in virum, sed esse in silentio. Adam enim primus formatus est, deinde Eva; et Adam non est seductus, mulier autem seducta in praevaricatione fuit. Salvabitur autem per filiorum generationem, si permanserit in fide, et dilectione, et sanctificatione, et cum sobrietate.

Superius Apostolus ordinavit mulieres quoad orationem; hic ordinat eas quantum ad doctrinam; et primo ponit suam ordinationem circa earum doctrinam; secundo rationem ordinationis assignat, ibi, *Adam enim primus formatus est;* tertio respondet tacitae quaestioni, ibi, *Salvabitur autem per filiorum generationem.* Item primo ostendit quid mulieribus conveniat; secundo quid eis non competat, ibi, *Docere autem mulieri non permitto.* Circa primum tria ponit eis competere, scilicet taciturnitatem, disciplinam, et subiectionem: quae tria ex una ratione procedunt, scilicet ex defectu rationis in eis: quibus primo indicit silentium, dicens: *Mulier in silentio discat: Iac. 3. 2. Si quis in verbo non offendit, hic perfectus est vir*: et *1. Corinth. 14. 34. Mulieres in Ecclesiis taceant: non enim permittitur eis loqui, sed subditas esse, sicut et lex dicit.* Nam verba mulieris sunt inflammantia: *Eccli. 9. 11. Colloquium illius quasi ignis exardescit.* Secundo ut discant: quia eorum qui deficiunt ratione, proprium est addiscere: *1. Corinth. 14. 35. Si quid volunt discere, domi viros suos interrogent.* Viris autem datur quod doceant. Tertio indicit subiectionem: quia naturale est quod anima dominetur corpori, et ratio viribus inferioribus: et ideo, sicut Philosophus docet, quandocumque aliqua duo ad invicem sic se habent, sicut anima ad corpus, et ratio ad sensualitatem; naturale dominium est eius qui abundat ratione, et illud est principans, aliud autem est subditum, quod scilicet deficit ratione: *Gen. 3. 16. Sub viri potestate eris.*

Item excludit ea quae eis non competunt, dicens: *Docere autem mulieri non permitto, neque dominari in virum.* Et sunt duo: scilicet ut non doceant.

Sed contra. *Proverb. ult. 7. Erudivit eum mater sua.* Respondeo. Dicendum est, quod doctrina alia est publica; et haec non competit mulieri, et ideo dicit, *In Ecclesia*: alia est privata, et hac mater erudit filium.

Sed contra. *Iudic. 5.* Debbora erudivit populum Israel. Respondeo. Illa eruditio est per spiritum prophetiae, et gratia Spiritus sancti non discernit inter virum, et mulierem; non tamen publice praedicabat, sed instinctu Spiritus sancti consilia dabat.

Secundo interdicitur eis dominium in virum: *Eccli. 25. 30. Mulier, si primatum habeat, contraria est viro suo.* Et Philosophus dicit, quod dominium mulierum est corruptio familiae, sicut tyranni in regno. Et sic prohibet duo, contra duo quae competunt eis; sed primum repetit, scilicet *sed esse in silentio.*

Deinde cum dicit, *Adam enim primus formatus est,* assignat rationem eius quod dixerat: et primo ex ordine creationis; secundo ex ordine culpae, ibi, *Et Adam non est seductus, mulier autem seducta in praevaricatione fuit.* Circa primum sciendum est, quod in ordine rerum perfectum, et imperfectum diversimode ordinantur: quia in uno et eodem imperfectum praecedit tempore, et perfectum praecedit natura, quia natura tendit ad perfectum; sed in diversis perfectum est prius tempore, et natura, quia natura semper incipit a perfectis: et secundum hunc ordinem agit hic: quia vir perfectus est in natura humana, mulier vir occasionatus. Unde primo formatus est Adam: *Genes. 2. 7. Formavit Deus hominem de limo terrae*: secundario mulier, sicut quoddam imperfectum a perfecto originatum, scilicet de costa: *1. Corint. 11. 8. Non enim vir ex muliere, sed mulier ex viro est.* Et inde est quod homo non dicitur factus propter mulierem, sed ad similitudinem Dei: *Gen. 1. 26. Faciamus hominem ad imaginem, et similitudinem nostram.* Mulier autem propter virum; ideo vir debet praeesse. Item ex parte culpae. Ordo enim generationis, et corruptionis est contrarium: quia quod est primum in generatione, est ultimum in corruptione. Peccatum autem est corruptio naturae; et ideo generatio incipit primo ab Adam, sed corruptio a muliere: unde dicit: *Adam non est seductus*, scilicet primo, quia fortior erat; sed tentator incepit a debiliori, ut facilius seduceretur fortior. Alludit autem hic verbis Adae *Genes. 3. 12.* cum enim Dominus reprehendit Adam, dixit: *Mulier, quam dedisti sociam, dedit mihi de ligno, et comedi.* Et ideo dicit: *Adam non est seductus, sed mulier.* Seductio autem duplex est, scilicet in universali, et in particulari eligibili, quae est ignorantia electionis. Quicumque ergo peccat, seducitur ignorantia electionis in particulari eligibili. Mulier autem fuit seducta ignorantia in universali, quando scilicet credidit quod serpens dixit; sed vir non credidit hoc, sed deceptus fuit in particulari, scilicet quod gerendus esset mos uxori, et cum ea comedere deberet; et inexpertus divinae severitatis credidit quod facile ei remitteretur.

Sed contra. Ignorantia est poena peccati: ergo poena praecessit culpam. Respondeo. Dicendum est, quod non praecessit, quia statim ad verba serpentis fuit elata, eo quod alius esset de ea solicitus; et ex illa elatione seducta est: unde elatio praecessit.

Deinde cum dicit, *Salvabitur autem per filiorum generationem*, respondet cuidam tacitae quaestioni: quia diceret quis, quod si mulier non est propter virum, et ex ea est initium peccati, ergo viro est nociva; sed si aliquid non est propter aliud, sed est ei nocivum, debet tolli: ergo mulier non debet salvari.

Dicendum est ergo, quod duplex est salus: scilicet temporalis, et haec est communis etiam brutis: alia est aeterna, et haec est propria hominum: *Isaiae 51. 6. Salus autem mea in sempiternum erit.* Utramque autem salutem mulier non amisit: non temporalem, quia statim non privatur sexu muliebri propter generationem prolis; nec aeternam, quia secundum animam capax est gratiae, et gloriae. Et ideo quantum ad primum dicitur, *Salvabitur*, idest non extirpabitur; et hoc *per generationem filiorum*, ad quam est a Deo ordinata. Quantum ad secundum dicit, *Si permanserit.*

Sed quia *si* importat causam, numquid quae non permansit, non salvabitur; cum Apostolus dicat, quod mulier melius facit, si non nubat?

Respondeo. Uno modo potest esse locutio figurativa: et sic per virum ratio superior intelligitur; ratio inferior est mulier; opera bona sunt filii inferioris rationis, et caritas, quam per virum concipit; et per haec salvabitur. Alia est expositio litteralis, ut ly *per* non dicat causam, sed repugnantiam: et est sensus: *Mulier salvabitur*, etiam si incedat per generationem, scilicet si nubat, et non sit virgo. Et tunc ly *per* dicit augmentationem salutis; quasi per generationem filiorum ad cultum Dei magis salvabitur: *Eccli. 7. 25. Filii tibi sunt. Erudi illos, et incurva illos a pueritia illorum.*

Quoad salutem aeternam consequendam tria ponit. Primo aliquid quoad intellectum; secundo quoad affectum; tertio quoad exteriorem actum. In intellectu est fides, per quam intellectus Christo subiicitur: unde dicit, *In fide: Hebr. 11. 6. Sine fide impossibile est placere Deo.* Et quia fides nihil valet sine dilectione, ideo quoad affectum statim subiungit, dicens, *Et dilectione: 1. Corinth. 13. 2. Si habuero omnem fidem, ita ut montes transferam, caritatem autem non habuero, nihil sum.* In exteriori autem ponit duo contra lasciviam; quae consistit in duobus: scilicet in luxuria, et quantum ad hoc dicit, *In sanctificatione*, idest in castitate: *1. Thess. 4. 3. Haec est voluntas Dei, sanctificatio vestra: ut abstineatis vos a fornicatione.* Item in crapula, contra quod dicit, *Cum sobrietate: At Tit. 2. 12. Sobrie, et iuste, et pie vivamus in hoc saeculo.*

CAPITIS TERTII

LECTIO PRIMA

Fidelis sermo. Si quis Episcopatum desiderat, bonum opus desiderat. Oportet enim Episcopum irreprehensibilem esse, unius uxoris virum, sobrium, ornatum, prudentem, pudicum, hospitalem, doctorem; non vinolentum, non percussorem, sed modestum; non litigiosum, non cupidum.

Supra instruxit Timotheum de pertinentibus ad fidem rectam, et cultum Dei; hic agit de instructione officiorum ecclesiasticorum: et primo ponitur institutio; secundo suae institutionis occasio, seu necessitas, ibi, *Haec tibi scribo, sperans me ad te venire cito.* Item primo instruit de pertinentibus ad Episcopum; secundo quoad diaconos, ibi, *Diaconos similiter pudicos.*

Sed cum secundum Dionysium tres sint ordines; scilicet Episcoporum, qui perficiunt; presbyterorum, qui

illuminant ; diaconorum , qui purgant: quare non facit mentionem de presbyteris ?

Respondeo. Dicendum est , quod presbyteri intelliguntur cum Episcopis : non quod sit indistinctio inter ordines quantum ad rem , sed quantum ad nomina : quia presbyter idem est quod senior, et Episcopus superintendens. Et ideo presbyteri, et Episcopi quantum ad nomen vocabantur et Episcopi, et presbyteri.

Circa hoc ergo primo agit de desiderio perveniendi ad Episcopatum; secundo describit conditionem Episcopi, ibi, *Oportet autem Episcopum irreprehensibilem esse.* Praemittit ergo suae institutionis assertionem , dicens: *Fidelis sermo* , scilicet quem dicam , vel dixi : *Apoc. ult. 6. Haec verba fidelissima, et vera sunt. Si quis Episcopatum desiderat, bonum opus desiderat.* Ex hoc sumpserunt aliqui occasionem ambitionis Episcopatus, et praelationis. Sed non recte intelligunt quod hic dicitur. Apostolus enim hic voluit ostendere quid pertineat ad Episcopum. Episcopus est nomen Graecum : scopos enim idem est quod intendens , epi , idest supra. Episcopus ergo dicitur quasi superintendens. Duo ergo sunt consideranda in Episcopo, scilicet gradus superior, et actio plebi utilis. Aliqui enim proiiciunt forte oculum ad ea quae circumstant eum, scilicet quod qui praeest honoratur , et quod habet potestatem. Et qui propter ista desiderat Episcopatum, nescit quid sit Episcopus. Et ideo dicit Apostolus quid sit Episcopus, et quid desiderat qui Episcopatum desiderat, quia *bonum opus.* Non dicit bonum desiderium habet , sed *bonum opus* , scilicet utilitatem plebis.

Sed numquid licet ipsum desiderare? Augustinus dicit , quod non. Glossa : *Locus superior sine quo regi non potest populus , etsi teneatur , et administretur decenter , tamen indecenter appetitur.* Et idem dicit *19. de Civit. Dei.* Cuius ratio est, quod nullus debet appetere aliquid supra vires suas non sibi proportionatum; alias esset stultus. Horatius. *Ludere qui nescit, campestribus abstinet armis.* Ille ergo bene Episcopatum desiderare posset, cuius facultas Episcopatui esset proportionata. Ad hoc autem nullus est idoneus: quia praelatus secundum gradum , et convenientiam debet omnes alios excedere in conversatione , et contemplatione ; ita ut in respectu sui alii sint grex. Et hanc idoneitatem de se praesumere est maximae superbiae. Aut ergo appetit circumstantias ; et tunc nescit quid appetat, quia non est hic Episcopatus : vel ipsum opus ; et hoc est superbiae. Et ideo non est accipiendum nisi impositum.

Glossa : *Si dicis : Status Episcoporum est perfectior statu religiosorum. Hunc autem licet appetere. Igitur etc. Respondeo. Perfectio aliter se habet in hoc, et in illo: quia status Episcoporum praesupponit perfectionem ; et ideo nullus appetere debet nisi habeat eam : sed status religiosorum est via; et ideo non requiritur perfectio iam habita, sed quod teneatur acquirere eam, nisi habeat.* Et hoc patet *Ioan. ult.* ubi Dominus Simoni non dicit : Si vis perfectus esse , pasce oves meas: et iuveni dicit *Matth. 19. 21. Si vis perfectus esse , vade , vende quae habes , et da pauperibus.*

Sic ergo intelligendum est in nomine Episcopatus bonum opus : *1. Petr. 5. 3. Non ut dominantes in cleris, sed forma facti gregis ex animo;* quasi dicat: Si tu Episcopatum desideras, hoc est quod desideras, quia *bonum opus.*

Sed qualis debeat esse Episcopus, ostendit cum subdit : *Oportet Episcopum irreprehensibilem esse:* quem primo instruit in generali ; secundo in speciali , ibi , *Unius uxoris virum etc.* Dicit ergo : Dico , quod bonum opus desiderat; sed ad hoc non omnis est idoneus, sed oportet quod sit talis. Primo irreprehensibilis: unde de Zacharia dicitur *Luc. 1. 6.* quod *incedebat in omnibus mandatis, et iustificationibus Domini sine querela: Lev. 21. 17. Qui habuerit maculam, non offeret panes Deo suo, nec accedet ad ministerium eius.* Nec intelligendum est quod omnino sit sine peccato : quia dicitur *1. Ioan. 1. 8. Si dixerimus quoniam peccatum non habemus , ipsi nos seducimus , et veritas in nobis non est.* Nec est dicendum, sicut aliqui dixerunt, quod quicumque peccavit mortaliter post baptismum , non est idoneus : quia pauci essent tales. Sed irreprehensibilis , idest non subiectus alicui peccato , unde ab aliis reprehendi possit : quia indecens est si reprehensibilis sit reprehensor: *Matth. 7. 5. Eiice primum trabem de oculo tuo , et tunc videbis eiicere festucam de oculo fratris tui.*

Deinde cum dicit, *Unius uxoris virum,* instruit eum in speciali : et primo quantum ad se ; secundo quantum ad multitudinem , ibi, *Filios habentem subditos.* Iterum prima in duas: quia primo ostendit quibus virtutibus ornetur ; secundo a quo mens debet esse immunis , ibi, *Non vinolentum etc.* Omnis autem moralis virtus est primo circa passiones. Et sunt duo quae faciunt sanctitatem, scilicet castitas, et sobrietas: quia per delectationem, vel delectabilia carnis, maxime inquietatur anima. Et ideo primo ponit quod pertinet ad castitatem, dicens, *Unius uxoris virum.* Simile *ad Tit. 1.* In hoc autem discordia videtur esse inter Augustinum, et Hieronymum. Hieronymus enim dicit , quod hoc intelligitur post baptismum : quia si ante baptismum duas habuit uxores , vel unam primo, et aliam postea , non impeditur ab ordinatione , quia per baptismum omnia delentur. Augustinus, et Ambrosius contrarium dicunt : quia sive ante , sive post , si duas habuit , non ordinatur.

Et numquid baptismus non omnia delet? Respondeo sic , quoad peccata , non autem quoad irregularitatem , quae interdum etiam sine peccato incurritur ex sola ecclesiastica institutione. Sed matrimonium non est peccatum , etiam in paganis.

Sed quae est causa huius institutionis? Numquid non magis impeditur qui multas concubinas habet? Respondeo. Dicendum , quod hoc fit non propter continentiam tantum , sed propter repraesentationem sacramenti, quia sponsus Ecclesiae est Christus, et una est Ecclesia : *Cant. 6. 8. Una est columba mea.*

Secundo agit de sobrietate , dicens , *Sobrium : Ad Tit. 2. 12. Sobrie , et pie , et iuste vivamus in hoc saeculo.* Hic enim docet Episcopum, qui dicitur superintendens, ut vigilet: *Luc. 1. 8. Pastores autem erant vigilantes, et custodientes vigilias noctis super gregem suum.* Et ebrietas obstat vigiliis: *1. Petr. ult. 8. Sobrii estote , et vigilate.*

Tertio ordinat rationem , dicens , *Prudentem* : quia haec est regitiva omnium virtutum; et Episcopus eligitur, ut alios regat: *Matth. 10. 16. Estote pruden-*

tes: Matth. 24. 45. Quis putas est fidelis servus, et prudens, quem constituit dominus super familiam suam, ut det illis cibum in tempore?

Consequenter ponit virtutes quae ordinant actiones exteriores: primo quantum ad se; secundo quantum ad alios. Quantum ad se dicit, *Ornatum, pudicum.* Ornatus est quando bene componitur in actibus, et dictis. Ornatus enim importat pulchritudinem, quae consistit in proportione. Unde tunc est ornatus quando agit, et loquitur ut decet: *Eccli. 44. 6. Homines divites in virtute, pulchritudinis studium habentes.* Hoc requiritur in Episcopo, quia per exteriora iudicamus de interioribus: *Eccli. 19. 27. Amictus corporis, et risus dentium, et ingressus hominis enuntiant de illo.* Quia praelatus ponitur in aspectu hominum, oportet quod sit ornatus: unde dicitur de Ambrosio, quod quosdam ordinare nolebat, quia dissolute incedebant. Item quandoque contingit quod occurrunt alicui aliqua turpia in aliis vel agentibus, vel dicentibus; et ad haec debet habere pudicitiam, ut verecundetur, si videat, vel audiat. Augustinus *in Regula ad monacos: Impudicus oculus impudici cordis est nuntius: Eccli. 7. 21. Gratia enim verecundiae illius super aurum.*

Deinde cum dicit, *Hospitalem, doctorem*, agit de Episcopo in comparatione ad alios. Imponitur autem Episcopo ut pascat oves, *Ioan. ult.* et *1. Petr. ult.* Et duplex est eleemosyna, scilicet corporalis, et spiritualis. Ergo debet in utraque pascere. Quantum ad primum dicit, *Hospitalem*, scilicet peregrinorum, et hospitum: *Rom. 12. 13. Hospitalitatem sectantes: Hebr. ult. 2. Hospitalitatem nolite oblivisci: Iob 31. 32. Ostium meum viatori patuit.* Quantum ad secundum dicit, *Doctorem: Ephes. 4. 11. Alios pastores, et doctores dedit.* Et hoc est officium proprium praelati: *Hierem. 3. 15. Dabo vobis pastores iuxta cor meum, et pascent vos scientia, et doctrina.*

Consequenter cum dicit, *Non vinolentum etc.* removet vitia opposita. Tria autem removet: unum quod pertinet ad concupiscentiam carnis, aliud ad iram, aliud ad cupiditatem. Quantum ad primum dicit, *Non vinolentum.* Minus dicit, et plus significat: *Ephes. 5. 18. Nolite inebriari vino, in quo est luxuria:* quasi dicat, non gulosum, non luxuriosum. Quantum ad iram duo ponit. Primo quantum ad actum, cum dicit, *Non percussorem.* Docenter prohibet hoc post vina, quia ebrii de facili percutiunt. *Sed modestum*, idest patientem: *Philip. 4. 5. Modestia vestra nota sit omnibus hominibus: Psalm. 91. 15. Bene patientes erunt, ut annuntient.* Christus passus non percutiebat. Secundo quantum ad verba, cum dicit, *Non litigiosum: 2. Timoth. 2. 24. Servum Dei non oportet litigare: 1. Corinth. 11. 16. Si quis autem videtur contentiosus esse, nos talem consuetudinem non habemus, neque Ecclesia Dei.*

Et hoc, quia Episcopi sunt successores Apostolorum, quos Christus instruxit ut pacem annuntiarent. Item in passione sua Christus dixit *Ioan. 14. 27. Pacem meam do vobis, pacem relinquo vobis*, quantum ad res temporales dicit, *Non cupidum:* quia ponitur iudex, et ordinator Ecclesiae, si sit cupidus, de facili declinat a iustitia: *Exod. 23. 8. Ne accipias munera, quae excaecant etiam prudentes, et subvertunt verba iustorum.* Sed heu: *Hierem. 6. 13. A maiore usque ad minorem, omnes avaritiae student.*

LECTIO II.

Sed suae domui bene praepositum, filios habentem subditos cum omni castitate. Si quis autem domui suae praeesse nescit, quomodo Ecclesiae Dei diligentiam habebit? Non neophytum, ne in superbiam elatus in iudicium incidat diaboli. Oportet autem et illum testimonium habere bonum ab his qui foris sunt, ut non in opprobrium incidat, et in laqueum diaboli. Diaconos similiter pudicos, non bilingues, non multo vino deditos, non turpe lucrum sectantes, habentes mysterium fidei in conscientia pura. Et hi autem probentur primum, et sic ministrent, nullum crimen habentes. Mulieres similiter pudicas, non detrahentes, sobrias, fideles in omnibus.

Supra ostendit Apostolus, qualis debet esse Episcopus secundum se; hic ostendit qualis debet esse in comparatione ad multitudinem: et primo quoad multitudinem domesticae familiae; secundo quoad multitudinem Ecclesiae, ibi, *Non neophytum;* tertio quoad multitudinem infidelium, ibi, *Oportet autem et illum testimonium habere bonum ab his qui foris sunt.* Item primo ostendit qualis debet esse in comparatione ad familiam domesticam; secundo rationem huius assignat, ibi, *Si quis autem domui suae praeesse nescit, quomodo Ecclesiae Dei diligentiam habebit?* Item primo ostendit quod ab Episcopo requiritur gubernatio debita familiae; secundo bona instructio filiorum, ibi, *Filios habentem subditos cum omni castitate.* Dicit ergo: Oportet Episcopum bene praeesse domui, idest familiae suae, ut eam bene gubernet. Bona autem gubernatio non solum est acquisitio divitiarum, quia ea non sunt finis oeconomiae, sed instrumenta; sed finis eius est recta vita: *Eccli. 44. 6. Pacificantes in domibus suis.* Specialiter autem in domestica familia praecipui sunt filii; et ideo dicit de eis specialiter: *Filios habentem subditos*, idest quod suis filiis dominetur, non emollitus ex teneritudine amoris, quam quandoque extendit ad filios. Inter alia autem quae requiruntur in filiis Episcoporum, quos habuerunt antequam essent Episcopi, requiritur quod sint casti: et ideo subditur, *Cum omni castitate:* quia mala eorum vita esset testimonium contra parentem, et praelatum: *Eccli. 10. 2. Secundum iudicem populi, sic et ministri eius; et qualis rector civitatis, tales et habitantes in ea: Sap. 4. 6. Ex iniquis enim omnes filii qui nascuntur, testes sunt nequitiae adversus parentes in interrogatione sua.* Secunda ratio est, quia ad domum Episcopi concurrit populus; ideo oportet eos esse castos: contra illud *1. Reg. 2.* ubi filii Heli non casti corrumpebant mulieres venientes ad templum: unde et Heli a Domino est punitus.

Deinde cum dicit, *Si quis autem domui suae praeesse nescit, quomodo Ecclesiae Dei diligentiam habebit*, dicti sui rationem assignat. Posset enim dici: Quid ad

Episcopum, quod bene regat familiam, cui imminet cura communis? Et ideo dicit: *Si quis autem domui suae*, propriae familiae, *praeesse nescit, quomodo Ecclesiae Dei diligentiam habebit: Lucae 16. 10. Qui fidelis est in minimo, et in maiore fidelis est.* Contingit tamen frequenter quod aliqui non sunt bene regitivi in parvis domesticis, qui tamen bene regunt in maioribus. Sed quod dicit, *Nescit*, haec nescientia refertur ad negligentiam: nam qui parva negligit, de facili magna negligit; licet qui non curat de parvis, aliquando bene se habeat in maioribus.

Consequenter ostendit qualiter se habeat ad multitudinem Ecclesiae: in qua non debet esse novitius in fide, sed antiquus: unde dicit, *Non neophytum*, idest novam fidem habentem: *Act. 1. 29. Oportet eligere unum ex his qui nobiscum sunt congregati.* Item *Num. 11. 16. Congrega mihi septuaginta viros de senioribus, quos tu nosti quod senes sint populi, ac magistri; et duces eos ad ostium tabernaculi foederis etc.* Sed, sicut dicitur *Sap. 4. 8. senectus venerabilis est, non diuturna, neque numero annorum computata.* Contingit enim quandoque quod in aliquibus novis superabundet gratia, et habeant simul cum aetate iuvenili morum senectutem: qui dispensative promoventur; sicut Ambrosius divina inspiratione. Unde hoc quod dicit hic, ad eos pertinet qui non solum aetate neophyti, sed et qui neophyti sunt perfectione. Et huius est ratio, *ne in superbiam elatus, in iudicium incidat diaboli.* Quando enim aliquis de novo veniens ad fidem, et ad conditionem aliquam promovetur, reputat se aliis meliorem, et valde necessarium; quasi nisi ipse esset, non haberent unde provideretur Ecclesiae. Et dicit, *Diaboli*, quia ipse condemnatus fuit propter peccatum superbiae.

Deinde cum dicit, *Oportet autem et illum testimonium habere bonum ab his qui foris sunt*, ostendit qualiter se habeat ad multitudinem infidelium, et ponit documenta. Primo ut sit bonae famae: *Coloss. 4. 5. In sapientia ambulate ad eos qui foris sunt: 1. Petr. 2. 12. Conversationem vestram inter Gentes habentes bonam.* Et hoc necessarium est praelato, quia conversatio totius congregationis iudicatur ex praelato.

Sed contra. *2. Corinth. 6. 8. Per infamiam, et bonam famam.* Respondeo. Infamia insurgit quandoque ex culpa eius qui infamatur, et hanc prohibet hic; quandoque ex malitia detrahentium, et in hac oportet habere patientiam, et de hac loquitur Apostolus ibi. Sed hic loquitur de assumendo in Episcopum, qui, etsi sit bonus, et infamatur falso, debet patienter ferre. Secundo assignat rationem: unde subdit: *Ut non in opprobrium incidat.* Ubi tangit duplex periculum: scilicet ne fiat opprobriosus, et per hoc eius auctoritas minuatur, et per consequens auferatur audacia corrigendi: *Matth. 7. 5. Eiice primum trabem de oculo tuo, et tunc videbis eiicere festucam de oculo fratris tui.* Secundo *ne incidat in laqueum diaboli*, quandoque scilicet impatienter sustinendo, per quod infamis concitetur ad odia, et desperet, et huiusmodi. Et quod praelatus sit odiosus laicis contingit, si negligit cultum divinae laudis: *Malach. 2. 8. Irritum fecistis pactum Levi, dicit Dominus exercituum. Propter quod dedi vos contemptibiles, et humiles omnibus populis.*

Deinde cum dicit, *Diaconos similiter pudicos*, ostendit pertinentia ad diaconos, quod in Graeco idem est quod ministri. In primitiva enim Ecclesia solum erant tres ordines, ut dicit Dionysius, scilicet Episcoporum, presbyterorum, et ministrorum; et non dividebantur per diversos gradus, sed omnia erant in uno ordine, propter paucitatem ministrorum, et propter novitatem Ecclesiae. Primo ergo ostendit quales debent esse secundum se; secundo quantum ad alios, ibi, *Mulieres similiter pudicas.* Item primo ostendit quales debent esse; secundo quomodo examinandi sunt, ibi, *Et hi autem probentur primum.* Item primo ostendit quales debent esse quantum ad eorum proprium corpus; secundo quantum ad res exteriores, ibi, *Non turpe lucrum sectantes*; tertio quantum ad alia, ibi, *Habentes mysterium fidei in conscientia pura.* Item quantum ad corpus primo ostendit quoad totius corporis qualitates; secundo quantum ad oris refrenationem. Dicit ergo: Dico, quod Episcopi debent esse pudici: similiter oportet diaconos esse, quia contrarium pudicitiae facit ineptum ad spiritualia, quia deviat animum a spiritualibus, quem necesse est tales habere elevatum: *Isa. 52. 11. Mundamini qui fertis vasa Domini: Luc. 12. 35. Sint lumbi vestri praecincti.* Deinde ostendit quale debent esse in ore. Os servit locutioni, et gustui. Quantum ad primum dicit, *Non bilingues: Eccli. 28. 16. Lingua tertia multos commovit, et dispersit illos a gente in gentem.* Bilinguis est habens duas linguas. Non erunt tales diaconi ministri pacis. Quantum ad secundum dicit: *Non multo vino deditos: Proverb. 23. 29. Cui vae? cuius patri vae? cui rixae? cui foveae, cui sine causa vulnera? cui suffossio oculorum? Nonne his qui cõmorantur in vino, et student calicibus epotandis? Isa. 5. 22. Vae qui potentes estis ad bibendum vinum, et viri fortes ad miscendam ebrietatem.*

Deinde cum dicit, *Non turpe lucrum sectantes*, ostendit quomodo se habeant ad res exteriores. Non solum enim divertitur a iustitia quandoque propter cupiditatem lucri, sed etiam a veritate, dicentes quae non oportet. Et ideo prohibetur eis temporale lucrum, in quo intelligitur omne lucrum inhonestum. Sed quantum ad affectionem dicit: *Habentes mysterium fidei in conscientia pura:* et instruit eos primo quantum ad fidem; secundo quantum ad conscientiae puritatem: unde dicit, *Mysterium fidei*, non fidem, idest non tantum fidem simplicem, sed intelligentiam eius quod in fide occultum est. Mysterium enim idem est quod occultum: quia ministri debent scire non tantum ea de fide quae et populus intelligit; sed et mysteria, quia debent alios instruere: *1. Petr. 3. 15. Parati semper ad satisfactionem omni poscenti vos rationem de ea quae in vobis est fide, et spe.* Item conscientiam puram, quia impura facit in fide errare: *supra 1. 25. Finis autem praecepti est caritas de corde puro, et conscientia bona, et fide non ficta.*

Deinde cum dicit, *Et hi probentur primum, et sic ministrent*, ostendit quomodo examinentur. Posset enim dicere aliquis: Puto omnes bonos: hoc enim debet esse in tua reputatione. Sed quantum ad eorum promotionem omnes sunt examinandi: unde etiam ipsi examinantur: unde dicit: *Et hi probentur primum, et sic ministrent, nullum crimen habentes*, idest peccatum

mortale. Non autem intendit de peccato veniali : quia, ut dicitur *1. Ioan. 1. 8. si dixerimus , quia peccatum non habemus , ipsi nos seducimus , et veritas in nobis non est.* Nec dicit: Qui habuerunt, sed *habentes*, idest qui sunt notabiles , et habent infamiae crimen. Alioquin hoc esset derogare clavibus Ecclesiae.

Deinde cum dicit, *Mulieres similiter pudicas*, ostendit qualiter se habeant ad alios : et primo ponit suam instructionem ; secundo rationem, ibi, *Qui enim bene ministraverint , gradum bonum sibi acquirent.* Circa primum duo facit : quia primo ostendit qualiter se habeant ad uxores, quas habebant in primitiva Ecclesia, et loquitur pro statu illo ; secundo quomodo ad filios, ibi, *Qui filiis suis bene praesint.* Iterum prima in duas: quia primo ostendit quales debent esse eorum uxores ; secundo qualiter ipsi habeant se ad illas, ibi, *Diaconi sint unius uxoris viri.* In uxoribus eorum requirit quatuor, scilicet pudicitiam, modestiam, sobrietatem, et fidelitatem. Dicit ergo : *Similiter* sicut dixi de diaconibus, dico de mulieribus, quia oportet eas esse *pudicas: Eccli. 26. 19. Gratia super gratiam, mulier sancta , et pudorata.* Item modestas lingua , *Non detrahentes: Eccle. 10. 11. Quomodo si serpens mordeat in silentio, nihil eo minus habet qui detrahit.* Item *sobrias,* quod est maximum mulierum: *supra 2. 9. Similiter et mulieres in habitu ornato, cum verecundia , et sobrietate.* Item *fideles* , vel Deo quantum ad veram fidem , vel viris suis.

Sed quae culpa est diaconi, si eius uxor est mala? Respondeo. Aliquis a ministerio repellitur non solum propter culpam, sed etiam propter aliquod impedimentum ministerii. Et ideo si praeter culpam eorum possent mulieres esse malae, tamen praestant impedimentum dupliciter. Primo quia cum malae sunt, indigent maiori cura ; et per hoc earum viri minus vacarent ecclesiasticis ministeriis. Secundo quia viri depravantur ex uxoribus. Item esset in periculum , quia ministrorum Ecclesiae multi frequentant domos. Dixerunt autem Cataphrigae, quod ex quo inter diaconos agitur de mulieribus, mulieres possunt ordinari ad sacros ordines. Sed sciendum est quod in iure aliquae mulieres aliquando vocantur diaconissae, non quia habeant huiusmodi ordinem, sed propter aliquod ministerium Ecclesiae ; sicut in Graeco dicitur diaconus quilibet minister.

LECTIO III.

Diaconi sint unius uxoris viri, qui filiis suis bene praesint , et suis domibus. Qui enim bene ministraverint , gradum bonum sibi acquirent, et multam fiduciam in fide quae est in Christo Iesu. Haec tibi scribo , fili Timothee , sperans me venire ad te cito. Si autem tardavero, ut scias quomodo oporteat te in domo Dei conversari , quae est Ecclesia Dei vivi , columna, et firmamemtum veritatis. Et manifeste magnum est pietatis sacramentum , quod manifestatum est in carne, iustificatum est in spiritu , apparuit angelis , praedicatum est Gentibus, creditum est in mundo, assumptum est in gloria.

Supra ostendit Apostolus quales debent esse diaconi, et eorum uxores; hic ostendit quomodo diaconi se habeant ad uxores , et ad filios, et familiam: et primo ponit documentum ; secundo eius rationem , ibi , *Qui enim bene ministraverint, gradum bonum sibi acquirent.* Dicit ergo : Dixi , quod mulieres diaconorum sint pudicae : et si in uxoribus est pudicitia habenda propter eos , amplius in ipsis est necessaria ; ut sint omnino a contactu mulierum immunes. Sed quia secundum hoc pauci essent ministri, concedit quod saltem sint unius uxoris viri : quia habuisse plures, est signum incontinentiae , et contra significationem sacramenti. Et inde est quod Dominus instituit matrimonium unius ad unum. Unde et prima uxor benedicitur , non secunda. Deinde monet qualiter se habeant ad filios, dicens : *Qui filiis suis bene praesint* , scilicet bene erudiendo in disciplina bona, et bona vita : *Eccli. 7. 25. Filii tibi sunt? Erudi illos , et curva illos a pueritia illorum.* Consequenter hortatur eos bene praeesse toti domui , idest familiae , scilicet cum mansuetudine: *Eccli. 4. 35. Noli esse sicut leo in domo tua, evertens domesticos tuos, et opprimens subiectos tibi.* Et huius ponit rationem, dicens : *Qui enim bene ministraverint , gradum bonum sibi acquirent ;* quasi diceret : Quod requiris ab Episcopis , rationabile est , quia ipsi sunt praelati. Sed quare a diacono, qui est minister ? Respondet dicens : *Qui enim bene ministraverint , gradum bonum sibi acquirent:* et primo ostendit quod bonus usus huius ministerii est via ad maiorem dignitatem ; secundo etiam quod est via ad vitam aeternam. Quantum ad primum dicit : *Qui enim bene ministraverint*, exercendo officium diaconi, quod enim est in Graeco diaconus , in Latino dicitur minister, *gradum bonum sibi acquirent*, idest promoveri merentur ad gradum altiorem : *Matth. 25. 21. Quia in pauca fuisti fidelis , supra multa te constituam.* Et dicit *bonum* , quia supra eodem: *Qui Episcopatum desiderat, bonum opus desiderat.* Nec tamen in hoc est eorum finis, sed cum hoc remunerationem habent a Deo : *Ioan. 12. 26. Volo ut ubi ego sum , illic sit et minister meus.* Et ideo dicit , *Multam fiduciam* , scilicet auxilii gratiae in praesenti , et gloriae in futuro ; et hoc *in fide quae est in Christo Iesu*, idest per fidem Christi: *2. Corinth. 3. 4. Fiduciam talem habemus per Christum ad Deum: Isa. 12. 2. Fiducialiter agam , et non timebo.*

Deinde cum dicit, *Haec tibi scribo*, ponit rationem omnium praedictarum monitionum; et primo excludit causam opinatam ; secundo adstruit veram , ibi , *Si autem tardavero, ut scias quomodo oporteat te in domo Dei conversari ;* tertio assignat rationem , ibi , *Quae est Ecclesia Dei vivi.* Circa primum sciendum est, quod posset Timotheus credere quod ex quo scripsit, de cetero eum non visurus esset; alias superfluum videretur eum litteris monere: et ideo dicit: *Haec tibi scribo, fili, sperans me venire ad te cito.* Et nominavit eum filium , quia sibi carissimus erat : *1. Corinth. 4. 17. Ideo misi ad vos Timotheum , qui est filius meus carissimus* Et dicit, *Sperans*, quasi non certus: *2. Ioan. 12. Plura habens vobis scribere, nolui per chartam, et atramentum : spero enim me futurum apud vos, et os ad os loqui.* Scribo igitur , licet spem habeam , quia spes in longum protrahi potest: *Prover. 16. 1. Hominis est praeparare animum, et Domini linguam guber-*

nare. Et ideo dicit: *Si autem tardavero, ut scias quomodo oporteat te in domo Dei conversari: 1. Thessal. 2. 18. Sed satanas impedivit nos.* Ego igitur scribo, *ut si tardavero, scias quomodo oporteat te in domo Dei conversari: Psalm. 67. 7. Habitare facit unius moris in domo.*

Deinde cum dicit, *Quae est Ecclesia Dei vivi*, assignat rationem quare sit sic conversandam in ea; et assignat rationem huius causae, quae est duplex, primo commendando ipsam Ecclesiam; secundo veritatem Ecclesiae, ibi, *Et manifeste magnum est pietatis sacramentum.* Circa primum duo facit: quia primo commendat Ecclesiam ex parte eius cuius est Ecclesia; secundo ex veritate ipsius Ecclesiae, ibi, *Columna, et firmamentum veritatis.* Ex parte eius cuius est Ecclesia, quia est *Dei vivi.* Ecclesia dicitur quasi adunatio, quia in Ecclesia est adunatio fidelium: *Rom. 8. 30. Quos vocavit, hos et iustificavit.* Et adunantur in Deum: *Ioan. 17. 21. Ut et ipsi in nobis sint unum.* Et ideo dicit, *Quae est Ecclesia Dei:* et addit, *Vivi*, ad distinctionem aliorum deorum ad quos congregantur Gentes: nam hi sunt mortui; sed Deus Ecclesiae est vivus: *Ioan. 5. 26. Sicut Pater habet vitam in semetipso, sic dedit et Filio habere vitam in semetipso.* Est ergo sic in ea conversandum ut spiritualiter vivamus: *Psalm. 92. 5. Domum tuam, Domine, decet sanctitudo.* Secunda ratio est ex veritate Ecclesiae. Naturale est enim homini ut desideret cognitionem veritatis, cum sit perfectio intellectus. Unde Augustinus dicit, quod beatitudo est finis hominis, quae nihil aliud est quam gaudium de veritate. Hoc innotuit Philosophis per creaturas, *Rom. 1.* sed in hoc vacillabant, quia non habebant certitudinem veritatis: tum quia erant corrupti erroribus; tum quia vix invenitur apud eos quod in veritate concordent. Sed in Ecclesia est firma cognitio, et veritas: unde dicit, *Columna: Eccli. 24. 7. Thronus meus in columna nubis: Exod. 26. 23. Columnae aureae super bases argenteas:* et dicitur aurea, quia in se sancta: *et firmamentum*, scilicet quantum ad alios, quia non possunt firmari in veritate nisi per Ecclesiae sacramenta: *Luc. 22. 32. Tu aliquando conversus, confirma fratres tuos: Psalm. 74. 4. Ego confirmavi columnas eius.* Quia igitur Ecclesia congregat in Deo, et dat cognitionem veritatis, debemus esse in ea.

Deinde cum dicit, *Et manifeste magnum est pietatis sacramentum*, commendat veritatem Ecclesiae: et primo Christum, ad cuius manifestationem apparuit; secundo de eius exaltatione agit, ibi, *Assumptum est in gloria.* Commendat autem Christum dupliciter. Primo quantum ad naturam divinam; secundo quantum ad humanam, ibi, *Quod manifestatum est.* Dicit ergo: *Et manifeste magnum est pietatis sacramentum:* quia sacramentum idem est quod sacrum secretum. Nihil autem tam secretum quam id quod in corde gerimus. Multo ergo magis quod in corde Dei, et secretum est, et sacrum: *1. Corinth. 2. 11. Quae sunt Dei, nemo novit nisi Spiritus Dei: Isa. 24. 16. Secretum meum mihi: Ibid. 45. 15. Tu es Deus absconditus.* Et hoc est Verbum Dei in corde Patris: *Psalm. 44. 2. Eructavit cor meum verbum bonum.* Hoc siquidem secretum est *sacramentum pietatis.* Secretum autem hominis aliquando est vanum: *Psal. 93. 11. Dominus scit cogitationes hominum, quoniam vanae sunt.* Inquantum ergo est restaurativum mundi, est *pietatis.* Item *magnum*, quia est verus Deus, cuius magnitudinis non est finis. Hoc ergo secretum quod latet in corde Patris, factum est homo; et ideo describit ipsum secundo quantum ad naturam humanam: et primo quantum ad carnem; secundo quantum ad animam. Quantum ad primum dicit: *Quod manifestatum est in carne.* Sicut verbum quod latet in corde, manifestatur verbo sensibili: ita Verbum Dei in corde Dei latebat; sed in carne est manifestatum: *Ioan. 1. 14. Verbum caro factum est, et habitavit in nobis.* Quantum ad animam dicit: *Iustificatum est in spiritu.* Hoc dupliciter exponitur. Primo ne credatur quod caro prius sit concepta, dicit quod non, quia *in spiritu*, idest per Spiritum sanctum conceptus est: *Matth. 1. 2. Quod enim ex ea natum est, de Spiritu sancto est:* et *Luc. 1. 35. Quod enim ex te nascetur sanctum, vocabitur Filius Dei:* et hoc quia *Spiritus sanctus superveniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi.* Vel in Spiritu sancto humano, de quo *Matth. 27. 50. Emisit spiritum.* Et sic est manifestatum in carne, quod tamen est cum spiritu. Et dico spiritu iustificato, scilicet quia iustus est absque omni macula.

Deinde cum dicit, *Apparuit*, ostendit eius manifestationem: et primo factam angelis; secundo hominibus, ibi, *Praedicatum est Gentibus.* Dicit ergo sacramentum illud quod apparuit angelis; et excedit etiam cognitionem angelorum. Illud autem dicitur apparere, quod in potestate sua habet videri, et non videri, et non subest potestati videntis. Unde non dicitur, Lapis apparet mihi; sed Video lapidem. Si ergo angelus in sua natura, vel potestate haberet quod videret Verbum, non diceretur Verbum apparere sibi, sed quod ipse videret cum vellet. Et ideo dicit Apostolus, quod *apparuit angelis*, quia non in sua natura viderunt ipsum. Et verum est quod a principio apparuit angelis, quando ex conversione ad se, deificavit ipsos; sed quando est incarnatum, multa mysteria innotuerunt angelis quae non cognoverant antea. Et ideo dicit Beda, quod in nativitate apparuit angelis claritas, quae non antea in veritate visa est hominibus. Et hoc dupliciter. Primo quantum ad ministerium Apostolorum; secundo quantum ad cognitionem populorum, quibus manifestatur. Olim siquidem solis Iudaeis manifestabatur, sed nunc in Gentibus: et ideo dicit: *Praedicatum est Gentibus: Matth. ult. 19. Euntes ergo docete omnes Gentes: Psal. 45. 5. Annuntiate inter Gentes gloriam eius.* Et hoc efficaciter, quia *creditum est in mundo.* Et hoc Dominus orabat, *Ioan. 17.* Et hoc maxime mirum est quod per simplices, pauperes, et impotentes totus mundus est conversus: *1. Corinth. 1. 26. Non multi sapientes secundum carnem, non multi potentes, non multi nobiles.* Et hoc, *ut non glorietur omnis caro in conspectu eius, Ibid. 29.* Secundo manifestat quod sola veritas Dei hoc facit, quia *assumptum est in gloria.* Christus scilicet, quia manifestatus, assumptus est in caelis: *Marc. ult. 19. Dominus quidem Iesus, postquam locutus est eis, assumptus est in caelum: Philip. 2. 11. Et omnis lingua confiteatur, quia Dominus noster Iesus Christus in gloria est Dei Patris.*

CAPITIS QUARTI

LECTIO PRIMA

Spiritus autem manifeste dicit, quia in novissimis temporibus discedent quidam a fide, attendentes spiritibus erroris, et doctrinis daemoniorum, in hypocrisi loquentium mendacium, et cauteriatam habentium suam conscientiam, prohibentium nubere, et abstinere a cibis, quos Deus creavit ad percipiendum cum gratiarum actione fidelibus, et his qui cognoverunt veritatem: quia omnis creatura Dei bona est, et nihil reiiciendum quod cum gratiarum actione percipitur: sanctificatur enim per verbum Dei, et orationem.

Superius instruxit Timotheum de pertinentibus ad ordinationem Ecclesiae in spiritualibus; secundo quantum ad documenta fidei, cultum Dei, et dispositionem ministrorum: hic instruit eum de ordinatione Ecclesiae quantum ad exteriora: et primo quantum ad cibos; secundo quantum ad statum hominum, et divitias, *cap. 6.* ibi, *Quicumque sunt sub iugo servi, dominos suos omni honore dignos arbitrentur.* Item primo agit de usu ciborum; secundo de dispensatione ciborum, *cap. 5.* ibi, *Viduas honora.* Item primo excludit superstitiosam abstinentiam; secundo praefert pietatem abstinentiae licitae, ibi, *Exerce te ipsum ad pietatem.* Item primo pronuntiat falsam doctrinam de illicita abstinentia; secundo instruit eum haec proponere fratribus, ibi, *Haec proponens fratribus, bonus eris minister Christi Iesu.* Item primo errorem manifestat; secundo excludit ipsum, ibi, *Quos Deus creavit ad percipiendum.* Item primo praenuntiat errorem futurum ex parte deceptorum; secundo ex parte decipientium, ibi, *In hypocrisi loquentium mendacium.* Item primo ponit auctorem denuntiationis; secundo fidei defectum, ibi, *Quia in novissimis temporibus recedent quidam a fide;* tertio causam defectus, ibi, *Attendentes spiritibus erroris.* Dicit ergo: *Magnum est pietatis sacramentum, quod... iustificatum est in spiritu*, sed supra hoc sacramentum Spiritus sanctus aliquid praenuntiat futurum: ad eum enim pertinet revelare mysteria: *1. Corinth. 15.* et *Ioan. 16. 23. Quae ventura sunt, annuntiabit vobis.* Spiritus ergo praenuntiat prius secreta in corde Patris futura. Sed olim loquebatur in similitudinibus: *Num. 12. 6. Si quis fuerit inter vos Propheta Domini, in visione apparebo ei, vel per somnium loquar ad illum: Osee 12. 10. Ego visionem multiplicavi, et in manu prophetarum assimilatus sum.* Sed in novo testamento Spiritus sanctus manifeste dicit *Ioan. 16. 25. Et palam de Patre meo annuntiabo vobis.* Et praenuntiat defectum fidei futurum: unde dicit: *In novissimis temporibus discedent quidam a fide.* Novissimum tempus dicitur ultima aetas: quia nos sumus in quos fines saeculorum devenerunt. Tamen in hoc tempore, tanto amplius novissimum est, quanto magis propinquum novissimae diei. Et sicut in primitiva Ecclesia propter propinquitatem ad Christum, et sacramenta recenter instituta, fuit ferventissima fides; sic in novissimis temporibus, in comparatione ad tempus Apostolorum *discedent quidam a fide*, quia carnales erunt, sed magis in fine abundabunt errores: *Gen. 49. 1. Congregamini, ut annuntiem quae ventura sunt vobis novissimis diebus.* Causa defectus est duplex. Una ex parte diaboli seducentis: *2. Corinth. 11. 3. Timeo ne sicut serpens Evam seduxit astutia sua, ita corrumpantur sensus vestri* Et ideo dicit: *Attendentes spiritibus erroris*, scilicet daemonibus, quorum est officium in errorem mittere: *Ioan. 8. 44. Mendax est, et pater eius: 3. Reg. ult. 22. Egrediar, et ero spiritus mendax in ore omnium prophetarum eius.* Et dicit: *Spiritibus*, quia daemon maior multos habet ministros. Sed quomodo attendent eis? Numquid eos videbunt? Non; sed loquentur in eis. Et ideo addit secundam causam, scilicet falsam doctrinam. Et secundum Glossam, dicit hic falsos doctores, daemones; nec immerito: sicut enim boni homines interdum dicuntur angeli; sic isti propter excellentem malitiam daemones dicuntur: *Ioan. 6. 71. Nonne ego duodecim vos elegi, et unus ex vobis diabolus est?* Ex parte decipientium est duplex causa. Una, eorum falsitas; alia, perversitas conscientiae eorum. Quantum ad primum dicit, *Daemoniorum*, idest hominum a daemone possessorum: et horum, dico, *loquentium mendacium: Hier. 23. 26. Usquequo istud est in corde prophetarum vaticinantium mendacium, et prophetantium seductiones cordis sui?* Et nota, quod per mendacium simplex absque pallio apparentiae non posset aliquis decipere quempiam. Et ita hi neminem possent fallere, nisi praetenderent aliquod pallium vel bonae intentionis, vel simulationis, vel falsae auctoritatis: *Ephes. 5. 6. Nemo vos seducat inanibus verbis: 2. Timoth. 3. 5. Habentes quidem speciem pietatis*, idest fictam pietatem. Et *daemoniorum*, dico, *habentium conscientiam cauteriatam.* Cauterium est corruptio in carne per ignem, ex qua egreditur continue putredo. Ita ex igne perversae voluntatis, irae, odii, concupiscentiae, ulceratur conscientia, et daemoniorum egreditur falsa doctrina: *Ad Titum 1. 15. Coinquinatae sunt eorum mentes.*

Deinde ostendit quae sit ista falsa doctrina, et tangit haeresim Manichaeorum, qui damnant matrimonium, contra illud *Matth. 19. 6. Quos Deus coniunxit, homo non separet: 1. Corinth. 7. 36. Mulier non peccat, si nubat.* Item Manichaei prohibent usum ciborum, idest mandant abstinere a cibis. Abstinere autem a cibis potest quis licite, intentione domandi carnem, sicut Timotheus abstinebat a vino; vel propter scandalum, sicut dicit Apostolus *1. Corinth. 8. 13. Si esca scandalizat fratrem meum, non manducabo carnes in aeternum.* Item illicite. Uno modo propter legis praeceptum, quasi legalia adhuc essent servanda, contra quod loquitur *ad Galat. 2.* alio modo secundum haeresim Manichaeorum, non quia prohibitum lege, quam damnant, sed quia dicunt quod in carnibus, ovis, et vino, et huiusmodi, idest in aliqua talium particula, divina natura est commixta; quod non potest de Deo putari. Non videtur autem hoc dicere de cibis legalibus, quia dicit, *In novissimis diebus*, sed de prohibitis a Manichaeis. Et istos Manichaeos daemones vocat, quia inter omnes haereses plus dant diabolo de honore: quia ponunt eum principium ex aeque cum Deo bono, ponentes eum principium Vi-

sibilium. Improbat autem Apostolus hanc erroneam doctrinam dupliciter: scilicet ex intentione Dei creantis cibos ; secundo ex conditione creaturae , ibi , *Omnis creatura Dei bona est.* Dicit ergo , quod praecipiunt abstinere , et hoc contra intentionem Dei , qui *creavit eos ad percipiendum: Genes. 1.* et *9. 3. Sicut olera virentia dedi vobis omnia.*

Sed dicis: Numquid plantae propter animalia, et animalia propter homines? Respondeo. Dicendum est, quod sic secundum etiam Philosophum *in 1. Pol.* quia imperfectum ordinatur ad perfectius. Et ideo sicut in generatione est multiplex perfectio , primo scilicet plantarum , deinde animalium , et ultimo humana , ita in usu rerum : et ideo *ad percipiendum*, sed *cum gratiarum actione : 1. Thessal. ult. 18. In omnibus gratias agite*, quia scilicet concessa sunt vobis a Deo : *Psalm. 21. 17. Edent pauperes, et saturabuntur.* Et subdit, *Fidelibus*, quia illi qui percipiunt cum gratiarum actione, sunt fideles. Nullus enim potest gratias agere Deo in eo quod illicitum est. Stultus enim est qui agit gratias de fornicatione Deo, quia Deus non est auctor malorum. Ergo ille gratias agit qui habet hoc quod usus ciborum sit licitus. Et hoc quidem innotescit per fidem solam : et ex ista ratione dicit, *Fidelibus.*

Deinde cum dicit, *Qui cognoverunt veritatem, quia omnis creatura Dei bona est* , improbat errorem ex conditione creaturae: et primo proponit creaturam esse bonam secundum se ; secundo quantum ad usum. Dicit ergo : *Omnis creatura Dei est bona* , scilicet in sua natura : *Genes. 1. 31. Vidit Deus cuncta quae fecerat, et erant valde bona.* A bono enim auctore nihil est nisi bonum. Sed quia multa sunt in se bona, quorum tamen usus non est bonus ; ideo probat omnem creaturam esse bonam , non solum in se , sed et quantum ad usum : et primo ponit intentum ; secundo probat , ibi , *Sanctificatur enim per verbum Dei.* Dicit ergo : Nihil reiiciendum est , scilicet ex debito divinae legis, quamvis ex alia causa : sicut venenum comedere , inquantum cibus , non est peccatum ; sed reiiciendum est, inquantum est mortiferum. Similiter nec alii cibi , inquantum res tales sunt, non sunt reiiciendi, sed inquantum incitant ad lasciviam. Ergo secundum discretionem rationis , et ordinationem caritatis , non sunt reiiciendi : *Matth. 15. 17. Omne quod intrat in os , non coinquinat hominem.*

Quare ergo aliqui cibi in veteri lege sunt prohibiti? Augustinus ponit rationem contra Faustum. Quia in illo statu , non solum per verba , sed etiam per acta praefiguratus est Christus. Et ideo in cibis, vestibus, et sacrificiis fuerunt figurae futuri status. Non ergo prohibentur secundum se, sed quia immundorum figurae sunt; sicut porcus est signum immundae vitae, et ideo prohibitio carnis eius est signum quod in lege Christi est prohibita omnis immunditia. Et est exemplum Augustini. Hoc nomen Fatuus potest considerari secundum quod est vox composita ex litteris , et sic est bona ; vel inquantum signum, et significativa talis rei, et sic mala est, et prohibita. Omnis ergo creaturae usus secundum se est bonus. Cuius ratio est, quia si esset malus, hoc non posset esse nisi inquantum diabolus post peccatum hominis accepisset potestatem super eos : quia ex quo homo peccavit, accepit in hominem potestatem, et in ea quae sunt eius. Sed per Christum est ablata haec potestas, et haec vocatur sanctificatio: unde omnia quaecumque benedicimus , exorcizantur primo ; et ideo dicit : *Sanctificatur enim per Verbum Dei,* idest per Christum qui omnes sanctificat : *Ioan. 17. et per orationem* fidelium : *Iacob. ult. 19. Multum valet deprecatio iusti assidua.*

LECTIO II.

Haec proponens fratribus, bonus eris minister Christi Iesu , enutritus verbis fidei, et bonae doctrinae, quam assecutus es. Ineptas autem, et aniles fabulas devita. Exerce autem teipsum ad pietatem. Nam corporalis exercitatio ad modicum utilis est ; pietas autem ad omnia utilis est, promissionem habens vitae quae nunc est , et futurae. Fidelis sermo, et omni acceptione dignus. In hoc enim laboramus, et maledicimur, quia speramus in Deum vivum, qui est Salvator omnium hominum, maxime autem fidelium.

Supra reprobavit superstitiosam ciborum abstinentiam ; hic mandat Timotheo ut doctrinam praemissam proponat fidelibus : et primo ostendit quid debet proponere; secundo quid debet vitare, ibi, *Ineptas autem, et aniles fabulas devita.* Proponit ergo duas rationes quare debet proponere praemissa : unam ex commisso sibi officio ; secundam ex eius educatione. Dicit ergo : *Haec*, quae dixi supra, scilicet quod *omnis creatura est bona*, et quod *nihil reiiciendum quod cum gratiarum actione percipitur, proponens fratribus, bonus eris minister Christi Iesu.* Timotheus enim constitutus erat in officio ministerii Christi : quia omnes habentes officium praedicandi , et regendi , constituuntur ministri Christi : *1. Corinth. 4. 1. Sic nos existimet homo ut ministros Christi, et dispensatores mysteriorum Dei.* Ille autem est bonus minister qui sequitur intentionem domini sui ; Christus autem hoc docuit *Matth. 15. 20. Nihil quod intrat in os, coinquinat.* Et ideo hoc officium requirit illud docere. Item ipsa educatio hoc requirit: *Prov. 22. 6. Adolescens iuxta viam suam, etiam cum senuerit, non recedet ab ea.* Et ideo inconveniens est quod aliqui nutriti veritate doctrinae, recedant ab ea. Unde recedens a doctrina, qua Ecclesia suos parvulos instruit, non est bonus minister Christi; et ideo dicit: *Enutritus verbis fidei, et bonae doctrinae.* Verbum enim Dei est spirituale nutrimentum quo sustentatur anima, sicut corpus per cibum: *Matth. 4. 4. Non in solo pane vivit homo, sed in omni verbo quod procedit de ore Dei.* Hoc verbum fidei instruit primo circa credenda ; et sic dicit, *Enutritus verbis fidei :* secundo circa agenda, et sic subiungit, *Et bonae doctrinae.* Vel fidei verbum: quod et simplices habent; et bonae doctrinae, quod spirituales magistri.

Deinde cum dicit, *Ineptas autem, et aniles fabulas devita*, ostendit quid vitandum sit, quia fabulae ineptae, et inanes. Fabula enim, secundum Philosophum, est composita ex miris : et fuerunt in principio inventae, ut dicit Philosophus *in Poetica*, quia intentio hominum erat ut inducerent ad acquirendum virtutes, et vitandum vitia. Simplices autem melius inducuntur re-

praesentationibus quam rationibus. Unde in miro bene repraesentato videtur delectatio, quia ratio delectatur in collatione. Et sicut repraesentatio in factis est delectabilis, ita repraesentatio in verbis: et hoc est fabula, scilicet dictum aliquod repraesentans, et repraesentando movens ad aliquid. Antiqui enim habebant aliquas fabulas accommodatas aliquibus veris, qui veritatem occultabant in fabulis. Duo ergo sunt in fabula, quod scilicet contineat verum sensum, et repraesentet aliquid utile: item quod conveniat illi veritati. Si ergo proponatur fabula quae non potest repraesentare aliquam veritatem, est inanis; sed quae non proprie repraesentat, est inepta, sicut fabulae de Thalmuth.

Deinde cum dicit, *Exerce autem teipsum ad pietatem*, exclusa superstitiosa abstinentia, hic comparat abstinentiam virtuosam aliis virtutibus. Et sciendum est, quod iste Timotheus erat homo valde abstinens: unde dicit *infra 5.* quod modico vino utatur: et forte ut sit solicitus de his quae ad misericordiam pertinent: quia qui non parcunt sibi, frequenter nec aliis parcunt. Et ideo inducit eum ut pietatem praeferat abstinentiae: et primo inducit eum ad pietatem; secundo praefert eam abstinentiae, ibi, *Nam corporalis exercitatio ad modicum utilis est;* tertio confirmat quoddam dictum, ibi, *Promissionem habens vitae quae nunc est, et futurae;* quarto dat formam docendi pietatem, ibi, *Praecipe haec, et doce.* Dicit ergo: *Exerce teipsum ad pietatem.* Pietas est per quam parentibus, patriaeque benevolentiae officium impendimus; sicut religio per quam cultum debitum Deo exhibemus. Pietas enim importat quamdam affectionem ad suum principium. Principium autem generationis est pater, et patria. Et ideo oportet quod homo circa eos sit benevolus. Pater autem omnium est Deus: *Malach. 1. 6. Si ego pater, ubi est honor meus?* Et ideo nomen pietatis est derivatum ad cultum Dei, ut dicit Augustinus *4. de civitate Dei.* Unde eusebia est idem quod pietas: *Iob 28. 28. Ecce pietas, ipsa est sapientia* secundum aliam translationem, ubi nostra sic habet: *Ecce timor Domini, ipse est sapientia: Ad Titum 1. 1. In agnitione veritatis, quae est secundum pietatem.* Sed quantum ad terrenam pietatem, competit pietati ut homo sit benevolus compatriotis; sed quantum ad Christianam pietatem requiritur ut homo omnibus hominibus sit benevolus, quia omnes sumus eiusdem patriae. Et ideo pietas sumitur pro misericordia. Cum ergo dicit, *Exerce teipsum ad pietatem*, potest accipi secundum quod pertinet ad cultum Dei, et ad opera misericordiae exhibenda. Glossa: *Ad pietatem, idest ad cultum omnipotentis Dei, et opera misericordiae.* Et dicit: *Exerce*, non Fac: quia exercitium dicit promptitudinem: et hoc ideo, quia exercitatus facit levius, delectabilius, et stabilius: *Proverb. 24. 27. Diligenter exerce agrum tuum.*

Deinde cum dicit, *Nam corporalis exercitatio ad modicum utilis est*, praefert eam abstinentiae: et primo ostendit ad quid valet exercitatio corporalis; secundo ad quid pietas, ibi, *Pietas autem ad omnia utilis est.* Corporalis exercitatio ieiunii, et huiusmodi, in sua natura non sunt bona, sed poenalia; et si homo non peccasset, nihil horum fuisset; sed sunt bona medicinalia. Sicut enim reubarbarum est bonum, inquantum relevat a cholera, sic et ista inquantum comprimunt concupiscentias. Ergo ad istud modicum sunt utilia: *1. Corinth. 11. 27. Castigo corpus meum, et in servitutem redigo: Col. 3. 5. Mortificate membra vestra, quae sunt super terram.* Et ideo si homo esset in statu in quo non posset peccare, non indigeret ieiunio, et huiusmodi. Unde Chrysostomus *super illud Matth. 16. 13. Venit Iesus in partes Caesareae Philippi*, dicit: *Ioannes purus homo indigebat medicina ieiunii; Christus Deus erat, et non purus homo; et ideo huiusmodi non indigebat.* Ergo ad modicum utilis est: quia tantum ad morbum peccati carnalis, non spiritualis: quia aliquando propter abstinentiam homo iracundiam, inanem gloriam, et huiusmodi incurrit.

Deinde cum dicit, *Pietas autem ad omnia utilis est*, praefert abstinentiae pietatem: et accipitur hic utroque modo, scilicet pro cultu Dei, et misericordia. Et *est ad omnia utilis*, quia ad omnia peccata delenda: *Eccli. 3. 33. Ignem ardentem extinguit aqua, et eleemosyna resistit peccatis.* Item ad bona promovenda: *Eccli. 17. 18. Eleemosyna hominis quasi sacculus cum ipso.* Item promeretur specialem Dei misericordiam: *Matth. 5. 7. Beati misericordes, quoniam ipsi misericordiam consequentur.* Et ideo ad hoc designandum Dominus *Matth. 25.* specialiter commemorat opera misericordiae. Quod probat subdens: *Promissionem habens vitae quae nunc est, et futurae.* In praeceptis enim decalogi unum solum invenitur quod pertinet ad pietatem, scilicet honoraro patrem, et matrem, et sub illo continentur omnia praecepta ad quodcumque beneficium impendendum proximo; et hoc est solum praeceptum inter ea quae sunt ad proximum, habens promissionem, scilicet, *Ut sis longaevus super terram, Exod. 20. 12.* Et Apostolus hic interpretatur Longaevus, secundum vitam praesentem, et futuram. Unde dicit: *Vitae quae nunc est, est futurae: Prov. 3. 16. Longitudo dierum in dextera eius.*

Sed tunc est quaestio: quia aliquando invenitur aliquis pietatem sequens, qui tamen non est longaevus. Respondeo. Sicut dicit Philosophus, haec bona temporalia intantum sunt bona, inquantum utilia ad felicitatem. Unde si quis haberet tantum de temporalibus quod propter ipsa impediretur a bono virtutis, et felicitatis, hoc non esset sibi ad bonam fortunam, sed ad malam, ut dicitur *10. Ethic.* Et longitudo vitae est unum de temporalibus, intantum bonum, inquantum coadiuvat ad virtutem. Aliquando autem est occasio ad peccandum: et ideo Deus aliquando subtrahit eam homini, non quia deficiat a promissione, sed quia dat quod melius est: *Sapient. 4. 11. Raptus est, ne malitia immutaret intellectus eius.*

Alia est quaestio: quia Apostolus praefert pietatem corporali exercitationi, quia habet spem vitae praesentis, et futurae. Sed numquid corporalis exercitatio non habet spem? Alias ieiunans non mereretur vitam aeternam. Respondeo. Quando duae virtutes sunt, et una continet aliam, illud quod est superioris virtutis per se competit per accidens inferiori. Virtus autem cui competit per se mereri vitam aeternam, est caritas; cuius proprius, et immediatus effectus est pietas. Et ideo secundum propriam rationem attingit ad merendam vitam aeternam; abstinentia autem non nisi in-

quantum ordinatur ad caritatem, et pietatem: quia si ieiunans non refert hoc ad dilectionem Dei, non meretur vitam aeternam.

Tertia quaestio est: quia dicit hic Ambrosius in Glossa: *Omnis summa disciplinae Christianae in misericordia, et pietate est; quam aliquis sequens, si lubricum carnis patiatur, sine dubio vapulabit, non tamen peribit.* Ubi primo est dubium de prima eius parte, quia misericordia, et pietas immediate ordinatur ad caritatem, in qua est summa Christianae religionis. Respondeo. Quorumdam fuit opinio, sicut Augustinus dicit *de Civ. Dei*, quod exercentes pietatis opera, quantumcumque faciant peccata carnalia, finaliter non pereunt aeternaliter, et ad hoc est auctoritas ista: item quod habetur *Matth. 25.* ubi damnandis solum improperat defectum misericordiae; ergo debetur poena aeterna solum immisericordibus. Augustinus autem dicit contrarium: quia Apostolus dicit *Galat. 5. 27. Qui talia agunt, regnum Dei non consequentur.* Quantumcumque enim exercitetur quis in misericordia, si in morte est in peccato mortali, non intrabit in regnum. Ad opposita dicendum est, quod non est misericors, qui sibi non miseretur, secundum illud *Eccli. 30. 24. Miserere animae tuae, placens Deo*: et hoc fit, si homo coniungatur Deo per amorem, alias non est misericors. Ad illud Evangelii respondet Augustinus, quod non quicumque peccat, detruditur in infernum statim, quia remanet ei locus poenitentiae; sed ille detruditur qui finaliter moritur in peccato, et pertinet poenitentia ad misericordiam.

Sed quid dicit: *Si lubricum carnis patiatur?* Respondeo. Dicendum est, quod loquitur de lubrico mortali. Et quod dicit, *Non peribit*, licet hoc non sit ex condigno, tamen est ex congruo, inquantum disponitur animus ad bonum: unde Dominus post lapsum hominem reparat. Et hoc praecipue videtur esse in pietate: quia homo bene faciendo aliis, inducit alios ad orandum pro se, et Dominus donat aliquando veniam peccatoribus, precibus sanctorum, inquantum impetratur eis venia peccatorum, et donum gratiae: quia homo potest mereri ex congruo alteri primam gratiam; alias pro nihilo oraret Ecclesia pro peccatoribus.

Deinde cum dicit, *Fidelis sermo*, ostendit quod promittitur nobis futura vita: et primo ostendit hoc ex labore sanctorum; secundo ex eorum spe, ibi, *Quia speramus in Deum vivum*; tertio ex benignitate Dei, ibi, *Qui est Salvator omnium hominum.* Dicit ergo: *Sermo*, quod scilicet pietas habet promissionem, *est fidelis*: quod supra expositum est. Et quare? *In hoc enim*, idest propter hoc ut consequamur vitam aeternam, *laboramus: 2. Tim. 2. 6. Laborantem agricolam oportet primum de fructibus percipere.* Item ut benefaciamus, licet mala sustineamus: unde dicit: *Benedicimus, et maledicimur: Iac. 1. 4. Patientia opus perfectum habet:* et *Rom. 5. 4. Patientia probationem operatur.* Et sustinemus propter spem vitae: *quia speramus in Deum vivum, qui est Salvator*, vitae praesentis, et futurae. Item ex officio Dei, cuius est salvare: *Isa. 43. 11. Non est absque me salvator.* Et ideo incarnatus est Deus, et vocatus est Iesus: *Matth. 1. 21. Ipse enim salvum faciet populum suum a peccatis eorum:* et Iesus idem est quod Salvator, quia salvat salute corporali quoad omnes; et ideo dicit, *Omnium hominum:* item spirituali quoad bonos; ideo dicit, *Et maxime fidelium.*

LECTIO III.

Praecipe haec, et doce. Nemo adolescentiam tuam contemnat; sed exemplum esto fidelium in verbo, in conversatione, in caritate, in fide, in castitate. Dum venio, attende lectioni, exhortationi, et doctrinae. Noli negligere gratiam quae in te est, quae data est tibi per prophetiam, cum impositione manuum presbyterii. Haec meditare, in his esto; ut profectus tuus manifestus sit omnibus. Attende tibi, et doctrinae: insta in illis. Hoc enim faciens, et teipsum salvum facies, et eos qui te audiunt. Seniorem ne increpaveris; sed obsecra ut patrem, iuvenes ut fratres, anus ut matres, iuvenculas ut sorores in omni castitate.

Superius Apostolus hortatus est Timotheum ad pietatem; hic dat ei formam docendi pietatem: cui primo iniungit ut pietatem doceat; secundo quomodo sit idoneus ad docendum, ibi, *Nemo adolescentiam tuam contemnat;* tertio quomodo diversos diversimode doceat, ibi, *Seniorem ne increpaveris.* Doctrina vero pietatis in duobus consistit, scilicet in agendis, et credendis. Agenda autem non solum debent instruere, si sunt auctoritatem habentes, sed etiam praecipere; et ideo dicit: *Praecipe haec: Tit. 2. 15. Argue enim cum omni imperio.* Quantum ad credenda dicit, *Et doce: Matth. ult. 19. Docete omnes gentes: Iob 4. 3. Ecce docuisti plurimos.*

Deinde cum dicit, *Nemo adolescentiam tuam contemnat*, ostendit quomodo possit esse idoneus ad praedicta: et primo ad praecipiendum; secundo quomodo ad docendum, ibi, *Dum venio, attende lectioni.* Circa primum duo facit: quia primo docet quomodo debet excludere contemptum; secundo manifestat per quid excludendum sit, ibi, *Sed exemplum esto fidelium.* Praeceptum efficaciam non habet nisi per auctoritatem praecipientis; et ideo quando auctoritas contemnitur, praeceptum frustratur; quod maxime fit in adolescentia, quia tales non creduntur prudentes esse. Unde, secundum Philosophum, nemo iuvenes eligit duces. Et ideo dicit: *Nemo adolescentiam tuam contemnat;* quasi dicat: Licet sis iuvenis, mores tamen repraesentent senectutem: *Tob. 1. 4. Cum esset iunior omnibus in tribu Nephthali, nihil tamen puerile gessit in opere.* Deinde ostendit quomodo excluditur contemptus, dicens: *Sed esto exemplum fidelium*, ut scilicet talem exhibeas te, ut sis exemplum faciendi quod verbo doces.

Et notandum, quod in his in quibus praelatus est exemplum, est multiplex differentia. Quaedam enim ordinantur ad proximum, quaedam ad Deum, quaedam ad se. Quantum ad proximum dicit: *Exemplum esto fidelibus*, ut scilicet quod verbo praecipis, impleas opere: *1. Petr. ult. 3. Forma facti gregis ex animo.* Et hoc in locutione: unde dicit, *In verbo*, scilicet ponderato, ordinato, et circumspecto: *Coloss. 4. 6. Sermo*

vester semper in gratia sale sit conditus: 1. Petr. 4. 11. Si quis loquitur, quasi sermones Dei. Item *in conversatione* exteriori, ut sicut excellit loco, et dignitate; ita et honesta conversatione: *1. Petr. 2. 12. Conversationem vestram inter gentes habentes bonam: Matth. 5. 16. Videant opera vestra bona, et glorificent Patrem vestrum qui in caelis est.* Quantum ad Deum ordinatur caritas, quae perficit affectum: unde dicit, *In caritate: 1. Corinth. 13. 1. Si linguis hominum loquar, et angelorum, caritatem autem non habeam, factus sum velut aes sonans, aut cymbalum tinniens: Coloss. 3. 14. Super omnia caritatem habentes.* Item per fidem, quae illuminat intellectum: unde dicit, *In fide: Hebr. 11. 6. Sine fide impossibile est placere Deo.* Quod specialiter competit praelatis, qui sunt custodes fidei. Unde *Luc. 22. 32.* specialiter Dominus orat pro fide Petri, dicens: *Ego pro te rogavi, Petre, ut non deficiat fides tua.* Quantum ad se, vitam, et mentem ordinat castitas: quia indecens est nimis ut vita ministrorum discordet a vita domini: *Eccli. 10. 2. Secundum iudicem populi, sic et ministri eius.* Christus autem sic castitatem dilexit ut de virgine vellet nasci, et ipse eam servavit; ideo sequitur, *In castitate.*

Deinde cum dicit, *Dum venio, attende lectioni*, ostendit quomodo sit idoneus ad docendum: et primo facit hoc; secundo assignat rationem praemissae monitionis, ibi, *Noli negligere gratiam quae in te est.* Per duo autem est idoneus ad docendum, scilicet per lectionem, in qua acquirit scientiam, et per exercitium, in quo efficitur promptus: et ideo dicit: *Dum venio, attende lectioni*, scilicet librorum sanctorum: *1. Mach. 12. 9. Habentes solatio libros sanctos: Ioan. 5. 39. Scrutamini Scripturas.* Et hoc significatur *Exod. 25.* ubi dicitur, quod semper in arca Domini debebant esse vectes in circulis, et circuli in angulis; quasi semper parati ad portandum. Ad exercitium autem necessaria est exhortatio nostra quantum ad agenda, doctrina quantum ad cognoscenda: ideo addit: *Exhortationi, et doctrinae: Hier. 3. 15. Dabo vobis pastores iuxta cor meum, et pascent vos scientia, et doctrina.*

Deinde cum dicit, *Noli negligere gratiam quae in te est*, ponit rationem monitionis praemissae: et primo ponit causam ex dono suscepto; secundo causam ex praemio expectato, ibi, *Attende tibi, et doctrinae.* Item primo ponit rationem; secundo ostendit quomodo quod in ratione continetur, impleri potest, ibi, *Haec meditare.* Dicit ergo: *Noli negligere gratiam quae in te est*; quasi dicat: Immo attende: quia qui recipit gratiam, non debet in ea negligens esse, sed ex ea fructificare debet: *Matth. 25.* servus abscondens in terra pecuniam, punitur propter negligentiam. *Noli* ergo *negligere gratiam quae in te est.* Per hoc intellige vel dignitatem episcopalem, vel donum scientiae, vel prophetiae, vel miraculorum: quorum nihil debet negligi: *2. Corinth. 6. 1. Ne in vanum gratiam Dei recipiatis.* Dico gratiam *quae data est tibi per prophetiam*, idest per divinam inspirationem. Nam in primitiva Ecclesia, ubi pure, et propter Deum electiones fiebant, nullus assumebatur ad Episcopatum nisi per electionem divinam, sicut electus est Ambrosius, et Nicolaus. Et hanc inspirationem vocat hic prophetiam. Unde Glossa dicit: *Idest per sanctorum electionem: quia sancti non eligebant quem a Deo non sciebant electum.* Item Apostolus praevidebat hunc profuturum esse populo: *Prov. 29. 18. Cum prophetia defecerit*, idest talis modus electionis, *dissipabitur populus.* Et quomodo? *Cum impositione manus presbyteri:* alia littera habet, *Manuum presbyterii.* Et sicut dictum est, nomina presbyteri, vel Episcopi sunt promiscua: quia sacerdotes, et presbyteri, idest Episcopi, erant qui recipiebantur cum manus impositione: *Num. 27. 18. Voca Iosue, et impone manum tuam super eum.* Dominus etiam imposuit manum pueris, ut dicitur *Matth. 19.* Item Apostoli septem diaconibus, *Act. 6.* Et ideo ordinandis in Episcopos imponuntur manus.

Sed quaestio est. Cum Episcopus debeat ordinari a tribus, quare hic dicitur singulari numero, *Presbyteri?* Respondeo. Hoc ideo dicit, quia etsi conveniant multi, tamen unus est principalis, et alii coassistentes. Tamen potest dici, quod tunc haec constitutio nondum erat, et tunc pauci erant Episcopi, qui non poterant congregari. Alia littera habet, *Presbyterii*, idest illorum qui sibi imposuerunt manus, non inquantum homines, sed inquantum presbyteri. Et haec impositio significat collationem gratiae: non quod ministri dent gratiam, sed quod significant gratiam datam a Christo. Unde illorum est solum qui sunt ministri Christi; et ideo dicit, *Presbyterii*, vel *presbiteri:* quia manus impositio alia est quae fit a diaconibus, et alia quae fit a presbyteris.

Deinde cum dicit, *Haec meditare*, ostendit quomodo impleatur quod dictum est, ut scilicet continue meditetur ea quae spectant ad officium suum: *Hebr. ult. 17. Ipsi enim pervigilant, quasi rationem pro animabus vestris reddituri. Haec* ergo *meditare*, idest frequenter cogita quae sunt ad curam gregis tui; *in his esto;* idest tota virtus tua sit ad hoc. Et quare? *Ut profectus tuus manifestus sit omnibus: Luc. 11. 33. Nemo accendit lucernam, et in abscondito ponit, neque sub modio, sed supra candelabrum: Philipp. 4. 5. Modestia vestra nota sit omnibus hominibus.* Et haec debet servare propter praemium expectatum: propter quod subdit dicens: *Attende tibi, et doctrinae.* Aliqui sic attendunt doctrinae quod sui curam negligunt; sed Apostolus dicit, quod primo attendat sibi, et postea doctrinae: *Eccli. 30. 24. Miserere animae tuae, placens Deo.* Unde Iesus coepit facere, et docere. *Insta in illis*, idest instanter exerce: *2. Tim. 4. 2. Insta opportune.* Et fructus erit ex hoc copiosus: quia *hoc faciens, et teipsum salvum facies, et eos qui te audiunt.* Et hoc est magnum: *Iac. 5. 20. Qui converti fecerit peccatorem ab errore viae suae, salvabit animam suam a morte: Dan. 12. 3. Qui ad iustitiam erudiunt multos, quasi stellae in perpetuas aeternitates.* Unde doctoribus debetur praemium aureolae.

Deinde cum dicit, *Seniorem ne increpaveris*, ostendit quomodo diversimode diversis suam doctrinam debet tradere; et ponit duas diversitates: unam secundum aetatem, aliam secundum sexum. Secundum aetatem primo quantum ad viros; secundo quantum ad feminas, ibi, *Anus ut matres.* Dicit ergo: *Seniorem ne increpaveris, sed obsecra ut patrem: Levit. 19. 32. Honora personam senis.* Et ideo non sunt mordaciter increpandi, sed obsecrandi: *1. Pet. 5. 1. Seniores qui in vobis sunt obsecro consenior.* Et si Petrus senior hoc faciebat, quanto magis iuvenis hoc debet?

Sed contra. *Isa. 65. 20. Puer centum annorum morietur, et peccator centum annorum maledictus erit.* Respondeo. Dicendum est, quod senex propter excedentem malitiam perdit honorem senectutis, et tunc increpandus.

Iuvenes ut fratres: Matth. 23. 8. Omnes vos fratres estis: Ezech. 34. 4. Cum austeritate imperabatis eis. Ex parte feminarum est differentia aetatum: quia *anus ut matres*, maxime quae non sunt iuvenes: *Infra 5. 3. Viduas honora. Iuvenculas ut sorores*, ex amore caritatis. Et hoc *in omni castitate:* quia amor spiritualis ad mulieres, nisi cautus sit, degenerat in carnalem; ideo in his quae ad iuvenculas pertinent, adhibenda est castitas: et ideo Apostolus addit hoc. Unde Papa scribens eis, dicit, *Dilectis in Christo;* sed viris simpliciter dicit, *Dilectis filiis.*

CAPITIS QUINTI

LECTIO PRIMA

Viduas honora quae vere viduae sunt. Si qua autem vidua filios, aut nepotes habet, discat primum domum suam regere, et mutuam vicem reddere parentibus: hoc enim acceptum est coram Deo. Quae autem vere vidua est, et desolata, speret in Deum, et instet obsecrationibus, et orationibus nocte et die. Nam quae in deliciis est, vivens mortua est. Et hoc praecipe, ut irreprehensibiles sint. Si quis autem suorum, et maxime domesticorum, curam non habet, fidem negavit, et est infideli deterior.

Supra instruxit Timotheum de usu ciborum, et de abstinentia; hic instruit eum de dispensatione ciborum, quae fit spiritualibus personis, scilicet quae dispensabantur viduis, et doctoribus. Primo ergo instruit eum de viduis; secundo de doctoribus, ibi, *Qui bene praesunt presbyteri, duplici honore digni habeantur.* Circa primum primo ostendit quando viduis, et doctoribus sunt ministranda alimenta per Ecclesiam; secundo qualis vidua sit eligenda, ibi, *Vidua eligatur non minus sexaginta annorum.* Item primo ostendit qualibus viduis sit subveniendum; secundo manifestat quod dixit, ibi, *Si qua autem vidua filios, aut nepotes habet; discat primum domum suam regere;* tertio ostendit rationem dictorum, ibi, *Si quis autem suorum, et maxime domesticorum, curam non habet, fidem negavit.* Dicit ergo: *Viduas honora*, non solum reverentiam exhibendo, sed necessaria tribuendo. Haec enim duo intelliguntur in verbo honoris. Unde in praecepto honorandi parentes, intelligitur etiam de subventione; quasi dicat, In necessariis provide: et hoc inchoatum est a principio Ecclesiae: *Act. 6. 1. Factum est murmur Graecorum adversus Hebraeos, eo quod despicerentur in ministerio quotidiano viduae eorum: 2. Mach. 3.* in templo pecunia posita erat ad alimoniam viduarum, et pupillorum. Sed quas viduas? Illas *quae vere sunt viduae.* Vidua dicitur quasi a viro idua, idest divisa. Nam vidua vere est illa quae non habet alias personas a quibus sustentetur: et huic necessaria dabantur de eleemosynis fidelium.

Deinde cum dicit, *Si qua autem vidua filios, aut nepotes habet, discat primum domum suam regere*, exponit quae sint vere viduae: et primo ostendit quae non sunt vere; secundo quae sunt vere, ibi, *Quae autem vere vidua est, et desolata, speret in Deum.* Circa primum primo agit de institutione earum quae sunt vere viduae; secundo rationem assignat, ibi, *Hoc enim acceptum est coram Deo.* Instruit ergo huiusmodi, quod *discant domum suam regere: Tob. 10. 13. Docuerunt filiam suam regere familiam.* Et dicit *primum*: quia vidua quae assumitur ad provisionem sibi ab Ecclesia fiendam, debet esse cum honestate vigilans: et hoc est quod dicit, *Discat.* Item debet suis parentibus servire; et ideo dicit: *Mutuam vicem reddere parentibus;* quasi dicat: Sicut parentes eam nutrierunt, ita et ipsa eos, si habet. Et huius ratio assignatur, cum subiungit dicens: *Hoc enim est acceptum coram Deo*, quia haec non solum hominibus fiunt, sed Deo. Et hoc patet, quia Dominus de hoc speciale mandatum dedit *Exod. 20.* quod etiam Dominus Iesus in Evangelio noluit praetermitti. Item hoc natura docet ut homo recompenset beneficia impendentibus. At nulli tantum impenderunt quantum parentes.

Deinde cum dicit, *Quae autem vere vidua est, et desolata, speret in Deum*, tractat de veris viduis: primo ostendens quae vere sint viduae; secundo qualiter instruendae sunt, ibi, *Speret in Deum.* Dicit ergo: *Quae autem vere vidua est, et desolata*, idest quae non habet consolationem humanam, scilicet filios, vel parentes, et talis quae non habet aliud confugium, *speret in Deum*, etiam quantum ad temporalia subsidia per Ecclesiam sustentata. Et debet instrui primo ut exercitetur in bonis; secundo ut caveat a malis, ibi, *Et hoc praecipe ut irreprehensibiles sint.* Circa primum duo facit: quia primo ostendit quibus debet occupari haec vidua; secundo rationem assignat, ibi, *Nam quae in deliciis est, vivens mortua est.* Dicit ergo: *Speret in Deum*, et actum spei convenientem exerceat: quod fit per orationem et obsecrationem; per quas obtinetur quod speratur. Oratio enim elevatio est mentis in Deum; obsecratio est postulatio per aliqua sacra: et ideo subiungit: *Et instet obsecrationibus, et orationibus.* Et dicit, *Die et nocte*, quia impossibile est quod animus hominis sit sine aliqua cura. Et ideo ex quo vidua nihil habet in quo occupetur, debet vacare semper Deo: *Luc. 2. 37. Anna non discedebat de templo, ieiuniis, et obsecrationibus serviens nocte ac die: Iudith 8. 5. Fecit cubiculum in superiori ad orandum.*

Deinde cum dicit, *Nam quae in deliciis est, vivens mortua est*, reddit rationem quare debet semper vacare orationi, scilicet quia impossibile est quod animus non occupetur circa aliquam delectationem. Et cum animus otiosi non occupatur utilibus, oportet quod occupetur carnalibus. Et ideo dicit, quod vidua sic desolata vacet orationi: quia si non habet hanc occupationem, dat se deliciis, et sic mortua est morte peccati: *Apoc. 3. 1. Nomen habes quod vivas, et mortuus es: Isa. 38. 19. Vivens*, scilicet interius, *vivens*, scilicet exterius, *confitebitur tibi.* Et licet deliciae sint

omnibus occasio mortis, specialiter tamen mulieribus, quia ex sui natura habent animi mollitiem. Cum ergo deliciae emolliant animum, necesse est quod mulieres multo plus emolliantur : *Hierem. 31. 22. Usquequo deliciis dissolveris filia vaga ? Apoc. 18. 7. Quantum glorificavit se, et in deliciis fuit, tantum date illi tormentum, et luctum.*

Deinde cum dicit, *Et hoc praecipe ut irreprehensibiles sint*, ostendit quod instrui debent cavere sibi a malis : et ideo dicit, quod etiam prohibeat hoc, praecipiens *quod mulieres*, quae ab Ecclesia sustentantur, *sint irreprehensibiles: Psal. 92. 5. Domum tuam, Domine, decet sanctitudo.*

Deinde cum dicit, *Si quis autem suorum, et maxime domesticorum, curam non habet, fidem negavit*, assignat rationem huius quod dixit, *Discat primum domum suam regere, et mutuam vicem reddere parentibus :* dicens, quod oportet quod circa hoc instruatur vidua, quia hoc est de necessitate. Et ideo dicit : *Suorum*, quorum scilicet cura ei incumbit, *et maxime domesticorum: Cant. 2. 4. Ordinavit in me caritatem* Et, sicut Augustinus dicit, possumus omnibus bene velle, sed illi qui sunt nobis coniuncti, aestimantur quasi quaedam sors, et ideo magis diligendi. Ambrosius *in lib. de Offic.* dicit, quod ratio huius est, quia forte his quibus non est verecundum suscipere a suis, esset verecundum suscipere ab aliis. *Fidem negavit*, per opera : quia si non servat fidem his quos sibi natura copulavit, consequens est quod nec aliis : *Tit. 1. 16. Confitentur se nosse Deum, factis autem negant.*

Sed numquid est hoc verum, *Et est infideli deterior?* Cuius contrarium videtur per Augustinum : *Ioan. 15. 22. Si non venissem, et locutus fuissem eis, peccatum non haberent :* quia super hoc dicit, quod ibi loquitur de peccato infidelitatis, quod est gravius ceteris peccatis : quia peccata in Deum sunt graviora quam quae in proximum.

Respondeo, quod fidelis, et infidelis possunt dupliciter considerari. Primo quantum ad statum peccati ; et sic infideles sunt in peiori statu, quia nihil agunt Deo acceptum. Secundo quantum ad unum peccatum, et tunc e contra : fidelis enim, et infidelis si moechentur, plus peccat fidelis, quia facit iniuriam fidei. Et sic dicit, quod si fidelis contemnit curam parentum, gravius peccat quam si hoc faceret infidelis : *2. Petr. 2. 21. Melius erat eis non cognoscere viam iustitiae, quam post agnitionem retrorsum converti ab eo quod illis traditum est sancto mandato.*

LECTIO II.

Vidua eligatur non minus sexaginta annorum, quae fuerit unius viri uxor, in operibus bonis testimonium habens, si filios educavit, si hospitio recepit, si sanctorum pedes lavit, si tribulationem patientibus subministravit, si omne opus bonum subsecuta est. Adolescentiores autem viduas devita. Cum enim luxuriatae fuerint in Christo, nubere volunt : habentes damnationem, quia primam fidem irritam fecerunt. Simul autem et otiosae discunt circumire domos, non solum otiosae, sed et verbosae, et curiosae, loquentes quae non oportet. Volo autem iuniores nubere, filios procreare, matresfamilias esse, nullam occasionem dare adversario maledicti gratia. Iam enim quaedam conversae sunt retro post satanam. Si quis fidelis habet viduas, subministret illis, ut non gravetur Ecclesia ; ut his quae vere viduae sunt sufficiat.

Supra ostendit viduas ab Ecclesia esse sustentandas ; hic ostendit quales sunt sustentandae : et primo ostendit qualis sit eligenda ; secundo qualis vitanda, ibi, *Adolescentiores autem viduas devita.* Circa primum tria facit : quia primo ostendit esse eligendam ex tempore ; secundo ex castitate ; tertio ex bonorum operum exercitio. Ex tempore, quia *sexaginta annorum.*

Sed de qua electione agit ? Ad hoc potest responderi dupliciter. Uno modo quod loquitur de electione qua eligitur ad praesidendum gubernationi aliarum viduarum quae ab Ecclesia nutriebantur ; quae sic antiqua praeficiatur ut de continentia eius nullus suspicetur : *Num. 4. 23. A triginta annis et supra, usque ad annos quinquaginta.*

Sed contra videtur: quia Ecclesia facit contrarium, quia abbatissae iuniores fiunt. Respondeo. Dicendum est, quod inordinatum est quod nimis iuvenculae fiant; sed tamen non est tanta diligentia Ecclesiae in eis quae sunt inclusae, ut in eis quae suut liberae.

Alio modo quod loquatur de electione qua eligitur ad hoc quod sustentetur stipendiis Ecclesiae ; et talis eligatur non minus quam annorum sexaginta : quia iuvenes possunt laborare manibus, sicut et Apostolus, qui licet posset de Evangelio vivere, tamen laborabat ; sed vetulae quiescunt.

Ex castitate etiam eligenda est vidua : ideo dicit : *Quae fuerit unius viri uxor.* Sicut enim requiritur in Episcopo quod sit vir unius uxoris, ita in vetula quod sit viri unius uxor. Glossa: *Hoc dicit propter praedictum sacramentum.* Haec Glossa est magistralis, et parum valet. Non enim videtur ratio sumi ex aliquo sacramento, quia mulieres non suscipiunt aliqua sacramenta ministranda. Sed hoc dicit propter firmitatem, ut scilicet habeant continuum propositum servandae viduitatis. Sed Hieronymus in epistola ad Ageruntiam, alias ad Esiciam, aliam rationem assignat, scilicet quod apud Gentiles mos erat quod in sacris deorum nulla praeerat quae haberet duos viros. Et ideo Apostolus voluit ut quae alimentis Ecclesiae nutriebantur, non minus essent castae: *Iudith 15. 11. Eo quod castitatem amaveris, et post virum tuum alterum nescieris: Luc. 2. 36. Vixit annis septem cum viro suo a virginitate sua.* Et ideo est quasi laudabile signum castitatis quod unius viri fuit.

Deinde cum dicit, *In operibus bonis testimonium habens*, ostendit viduam esse eligendam ex exercitatione bonorum operum : et primo in generali ; secundo in speciali, ibi, *Si filios educavit ;* tertio dat idem intelligere de omnibus bonis operibus, ibi, *Si omne opus bonum subsecuta est.* Quantum ad primum dicit : *In operibus bonis testimonium habens: Prov. ult. 31. Laudent eam in portis opera eius.* Et dicit : *Testimonium habens: Ioan. 5. 36. Opera quae dedit mihi Pater ut perficiam, ipsa opera quae ego facio, testimonium per-*

hibent de me. Exteriora enim opera ostendunt interiorem fidem: *Iac. 2. 18. Ostende mihi fidem tuam sine operibus, et ego ostendam tibi ex operibus fidem meam.* Sed quae opera? Primo ad suos; secundo ad alios. Ad suos dicit: *Si filios educavit*, scilicet in timore Dei, et castitate: *Eccli. 7. 25. Filii tibi sunt? Erudi illos.* Quantum ad alios tangit tria opera pietatis. Primo misericordiam: quia mulieres habentes cor molle, sunt naturaliter misericordes. Primo ergo docet hospitalitatem, ibi, *Si hospitio recepit: Rom. 12. 13. Hospitalitatem sectantes.* Secundo cum hoc simul ponit humilitatem, dicens: *Si sanctorum lavit pedes:* sic enim sunt sancti recipiendi, et honorifice tractandi: *Luc. 10. 40. Martha autem satagebat circa frequens ministerium.* Sic Christus *Ioan. 13. 14. Si ergo ego lavi pedes vestros Dominus, et magister; et vos debetis alter alterius lavare pedes.* Glossa Augustini *super Ioan. Faciunt hoc sibi invicem fratres etiam in ipso opere visibili, et quod manu non faciunt, corde faciunt. Multo autem melius est ut etiam manibus fiat; nec dedignetur id quod fecit Christus, facere Christianus. Qui enim ad pedes fratris inclinatur, ei in corde humilitas excitatur; vel si iam inerat, confirmatur humilitatis affectus.* Tertio fortitudinem, et constantiam, ut scilicet tribulatis assistat: unde dicit: *Si tribulationem patientibus subministravit: Heb. 10. 34. Vinctis compassi estis.* Deinde cum dicit, *Si omne opus bonum subsecuta est*, concludit, in quibus debet esse bona, dicens: *Si omne opus bonum subsecuta*, idest prosecuta *est: Galat. 6. 10. Dum tempus habemus, operemur bonum ad omnes.*

Deinde cum dicit, *Adolescentiores autem viduas devita*, ostendit quae sint vitandae: et primo hoc ostendit; secundo assignat rationem, ibi, *Cum enim luxuriatae fuerint in Christo, volunt nubere.* Dicit ergo: Eligantur viduae talis aetatis, sed *devita adolescentiores viduas*, idest passim non recipias ad sustentationem in Ecclesia, praecipue infames, et dissolutas. Vel *devita* eas quantum ad consortium, et familiaritatem: *Eccli. 42. 14. Melior est iniquitas viri*, idest securior ad commorandum, *quam mulier benefaciens:* unde ibi subditur, *Et mulier confundens in opprobrium.* Prima expositio est litteralis.

Deinde eum dicit, *Cum enim luxuriatae fuerint in Christo, volunt nubere*, assignatur duplex ratio ex duplici periculo quod imminet. Circa primum duo facit: quia primo proponit primum; secundo respondet quaestioni, ibi, *Habentes damnationem.* Si enim adolescentes assumantur ad sustentationem Ecclesiae, sunt duo consequentia, scilicet quod habeant sufficientiam, et quod non cogantur manibus operari. Ex utroque autem imminet periculum. Ex primo periculum castitatis: unde dicit: *Cum enim luxuriatae fuerint.* Luxuria quandoque sumitur pro superfluitate actus venerei, et sic est unum de septem vitiis capitalibus; quandoque vero sumitur pro omni superfluitate rerum corporalium, et sic sumitur hic; quasi dicat: Cum habuerint superabundantiam *in Christo*, idest per suffragium Christi, tunc *nubere nolunt: Exod. 32. 6. Sedit populus manducare, et bibere, et surrexerunt ludere.* Valerius dicit, quod a cerere, idest cibo, et libero patre, propinquus est locus ad venerem: *Osee 4. 10. Comedent, et non saturabuntur; fornicati sunt, et non cessaverunt.*

Deinde cum dicit, *Habentes damnationem*, respondet tacitae quaestioni. Posset enim aliquis dicere: Quid enim mali est, si nubant? Tu enim dicis *1. Corinth. 7. 36. Mulier non peccat, si nubat.* Ideo dicit: *In hoc habent damnationem, quia primam fidem irritam fecerunt*, castitatis, quam voverunt: alias enim non fuissent assumptae ad alimoniam. Unde dicit Augustinus hic, quod ex solo proposito quis incurrit damnationem. Verum est, si sit ad determinatum, et cum consensu: *Eccle. 5. 3. Si quid vovisti Deo, ne moreris reddere: Luc. 9. 62. Nemo mittens manum ad aratrum, et aspiciens retro, aptus est regno Dei.* Ex secundo, scilicet quod non laborant, tria mala incurrunt. Primum malum est otiositas: *Eccli. 33. 29. Multam malitiam docuit otiositas: Ezech. 16. 49. Haec fuit iniquitas Sodomae sororis tuae, superbia, saturitas panis, et abundantia, et otium: Prover. 12. 11. Qui sectatur otium, stultissimus est.* Ex otiositate sequuntur haec mala. Cor mulieris non est firmum sicut viri, et propter hoc ad diversa movetur. Si ergo non adstringatur ad operandum, oportet ferri ad diversa. Et ideo est periculum quod mulieres sint otiosae: unde antiqui occupabant eas. Item efficiuntur instabiles quantum ad locum, quia *discunt circumire domos: Proverb. 7. 12. Nunc foris, nunc in plateis, nunc iuxta angulos insidians: Hierem. 14. 10. Dilexit movere pedes suos, et non quievit, et Domino non placuit.* Quantum ad verba dicit, *Verbosae:* ex quo enim non occupantur, multum vacant nugis: *Prov. 7. 10. Garrula, vaga, quietis impatiens.* Quantum ad cor, *Curiosae:* quia ex quo non occupantur in suis, intromittunt se de alienis; et ideo loquuntur *quae non oportet*, quia omnium facta diiudicant: *Eccli. 9. 11. Colloquium eius, quasi ignis exardescit.*

Deinde cum dicit, *Volo ergo iuniores nubere*, ostendit cui operi sint applicandae, scilicet ut nubant: et proponit primo documentum; secundo assignat rationem, ibi, *Iam enim quaedam conversae sunt retrorsum post satanam.* Dicit ergo: *Volo iuniores*, scilicet viduas, *nubere.*

Contra. *1. Corinth. 7. 8. Bonum est eis, sic sic permaneant.* Ergo debet melius dicere, Volo continere.

Respondeo. Hieronymus dicit, quod illud *1. Corinth. 7.* volebat ex principali intentione; sed unusquisque habet proprium donum a Deo. Et ideo subdit: *Melius est nubere quam uri.* Et ideo in quo casu loquitur, videndum est: quia in hoc, ne primam fidem faciant irritam; et ideo quod hic dicit, *Volo*, intelligitur non ex principali intentione. *Filios procreare*, et non eos occulte occidere per abortum: *Supra 2. 15. Salvabitur autem per filiorum generationem, si permanserit in fide. Matresfamilias esse*, scilicet sint occupatae, nec verbosae discurrant per domos. Et etiam hoc volo *ut nullam occasionem dent adversario*, idest vel diabolo, vel gentili, *maledicti gratia;* idest, ut possit maledicere Ecclesiis Dei. In quo sic concludit vitam viduarum, ut sic vivant quod in nullo alios provocent ad lasciviam: *1. Petr. 2. 15. Sic est voluntas Dei, ut bene facientes, obmutescere faciatis imprudentum hominum ignorantiam.* Et est eius haec ratio: quia *quaedam* voventes castitatem *conversae sunt retro*, votum irritantes: et tales vadunt *post satanam*, per imitationem, qui apostatavit de societate angelorum.

Deinde cum dicit, *Si quis fidelis habet viduas, subministret illis*, ostendit quae viduae sunt nutriendae a privatis personis: et primo ponit documentum; secundo rationem, ibi, *Ut non gravetur Ecclesia*. Dicit ergo, quod quae est vidua vere, speret in Deo; sed iam si qua habet fratres, vel parentes, sustentetur ab illis; et ideo dicit: *Si quis fidelis habet viduas, subministret illis*: quia hoc est opus pietatis: et hoc, *ut Ecclesia non gravetur*: et hoc necessarium est: quia tunc Ecclesia non habuit possessiones; sed modo habet possessiones deputatas ad hoc: *2. Thessal. 3. 8. Nocte et die operantes, ne quem vestrum gravaremus.*

LECTIO III.

Qui bene praesunt presbyteri, duplici honore digni habeantur; maxime qui laborant in verbo, et doctrina. Dicit enim Scriptura: Non alligabis os bovi trituranti: et, Dignus est operarius mercede sua. Adversus presbyterum accusationem noli recipere, nisi sub duobus aut tribus testibus. Peccantes coram omnibus argue, ut et ceteri timorem habeant. Testor coram Deo, et Christo Iesu, et electis Angelis eius, ut haec custodias sine praeiudicio, nihil faciens, in alteram partem declinando. Manus cito nemini imposueris, neque communicaveris peccatis alienis. Teipsum castum custodi. Noli adhuc aquam bibere, sed modico vino utere propter stomachum tuum, et frequentes tuas infirmitates. Quorumdam hominum peccata manifesta sunt, praecedentia ad iudicium; quorumdam autem sequuntur. Similiter et facta bona manifesta sunt, et quae aliter se habent, abscondi non possunt.

Superius egit de viduis honorandis, quae stipendiis Ecclesiae sustentabantur; hic agit de honoratione presbyterorum: et primo instruit Timotheum qualiter se habeat ad eos; secundo ostendit quomodo quaedam dicta sunt intelligenda, ibi, *Quorumdam hominum peccata manifesta sunt*. Item primo ostendit quod presbyteri sunt honorandi; secundo confirmat per auctoritatem, ibi, *Dicit enim Scriptura: Non alligabis os bovi trituranti*. Circa primum duo facit: quia primo ostendit qua ratione debetur eis honor, ibi, *Maxime qui laborant in verbo, et doctrina*. Dicit ergo: *Qui bene praesunt presbyteri*. Presbyter idem est quod senior, et sicut senes aetate consueverunt habere prudentiam: *Iob 12. 12. In multo tempore prudentiam:* ita qui sumitur ad regimen Ecclesiae, debet prudens esse: *Luc. 12. 42. Fidelis servus, et prudens, quem constituit Dominus supra familiam suam*. Et ideo praelati Ecclesiae, scilicet Episcopi, et sacerdotes, vocantur presbyteri: et ideo dicit: *Qui praesunt presbyteri*. Nec hoc tantum, sed oportet quod bene praesint, scilicet ad Dei honorem, et non ad propriam commoditatem: *Ezech. 34. 2. Vae pastoribus Israel, qui pascebant semetipsos*. Item prudens sit, ut unicuique det tempore suo: *1. Corinth. 4. 2. Hic iam quaeritur inter dispensatores ut fidelis quis inveniatur*. Isti *duplici digni sunt honore*: quorum unus est in ministratione necessariorum: *Tob. 1. 16. Ex his quibus honoratus fuerat a Rege, habuisset decem talenta argenti: Prov. 3. 9. Honora Dominum de tua substantia*. Item alius in exhibitione reverentiae: *Eccli. 4. 7. Presbytero humilia animam tuam: Hebr. 13. 17. Obedite praepositis vestris: Proverb. ult. 21. Omnes domestici eius vestiti sunt duplicibus: Isa. 61. 7. In terra sua duplicia possidebunt*. Sed *maxime*, praecipue, hic honor est illis exhibendus qui hoc merentur suo labore, scilicet *qui laborant in verbo* praedicationis: *Philip. 2. 15. Inter quos lucetis sicut luminaria in mundo, verbum vitae continentes: Coloss. 3. 16. Verbum Christi habitet in vobis abundanter, in omni sapientia docentes*. Item *in doctrina*, idest in eruditione: *Hierem. 3. 15. Dabo vobis pastores iuxta cor meum; et pascent vos scientia, et doctrina*. Et *Ephes. 4.* iungit pastores et doctores: quia hoc est hoc officium Episcopi.

Deinde cum dicit, *Dicit enim Scriptura*, probat per duplicem auctoritatem: et unam introducit secundum sensum mysticum, aliam secundum litteralem, ibi, *Dignus est operarius mercede sua*. Dicit ergo: *Dicit enim Scriptura*, scilicet *Deuter. 25. 4. Non alligabis os bovi trituranti: 1. Corint. 9.* probat Apostolus hoc esse intelligendum de doctoribus, quia Deo non est cura de bobus, non quin subsint divinae providentiae, sed quia Deo non est cura qualiter homines tractent boves, qui possunt eis uti ut volunt. Unde illa lex non est de bobus, sed per similitudinem dicitur; quasi dicat: Homini laboranti in officio praedicationis, et regiminis, non prohibeas quin vivat de illo officio. Per boves intelliguntur docentes: *Prover. 14. 4. Ubi plurimae segetes, ibi manifesta est fortitudo bovis:* per messes, fideles: *Matth. 9. 37. Messis quidem multa*. Ergo non sunt prohibendi praedicatores, et doctores quin sumptus habeant. Alia auctoritas est *Matth. 10. 10. Dignus est operarius cibo suo*. Vel potius in veteri testamento est, licet non sic scripta sit: nec enim consuevit Apostolus de Evangelio adducere auctoritatem, nisi cum expressione dicentis: sed sumitur haec *de Lev. 19. 13. Non morabitur apud te merces mercenarii tui usque mane*.

Sed numquid isti sumptus sunt merces? Dicit Augustinus in Glossa quod sic. Non tamen venale est Evangelium, ut pro istis praedicetur. Merces enim quandoque dicitur quod homini redditur pro praemio finali; et sic absit quod praedicatorum merces sint huiusmodi sumptus: quandoque dicitur merces solum, quo quis fit dignus laborando: et hoc modo large hic dicitur merces. Et ideo dicit Augustinus: *Accipiant ergo etc.*

Deinde cum dicit, *Adversus presbyterum accusationem noli recipere*, agit de correctione presbyteri, dicens, quod presbyteri qui bene praesunt, duplici honore sunt honorandi; sed mali sunt corrigendi. Circa quod tria facit. Primo dicit, quod faciliter eorum accusatio non admittatur; secundo quod culpabiles sunt publice corrigendi, ibi, *Peccantes coram omnibus argue*; tertio quod non damnentur temere, ibi, *Sine praeiudicio*. Dicit ergo: Tu maior presbyter *noli adversus presbyterum accusationem recipere*. Duo suffi-

ciunt, si boni sunt. Cuius dicti ratio est in Glossa: quia non est facile accusanda tam alti ordinis persona, quae sit vice Christi.

Sed hoc non videtur sufficere, quia aliorum accusatio non *nisi sub duobus, vel tribus testibus* admittitur: *Deuter. 17. 6. In ore duorum, aut trium testium peribit qui occidetur.* Unde notandum, quod aliud est accipere accusationem, et aliud condemnare accusatum. Secundum non debet iudex, nisi cum testibus convictus fuerit damnandus, et hoc in hominibus vulgi; sed in sacerdotem non debet accusationem recipere, nisi sit evidens.

Deinde cum dicit, *Peccantes coram omnibus argue*, ostendit quomodo puniatur si sibi probetur: et primo ostendit quod publice corrigat eum; secundo adiurat eum quod observet ista, ibi, *Testor coram Deo.* Dicit ergo: *Peccantes*, tam presbyteros, quam quoscumque, *coram omnibus argue.* Et quare? *Ut ceteri timorem habeant.* Proceditur tamen aliter in correctione fraterna, aliter in iudiciaria: quia iudex gerit personam publicam, et ideo debet intendere bonum commune, quod laeditur per peccatum publicum, quia multi scandalizantur. Et ideo iudex ecclesiasticus sic debet publice punire ut alii aedificentur: *Eccle. 8. 11. Quia non cito profertur contra malos sententia, absque ullo timore filii hominum perpetrant mala: Prov. 19. 25. Pestilente flagellato, stultus sapientior erit.*

Nota, quod dicit, *Coram omnibus.* Sed contra *Matth. 18. 15. Si peccaverit in te frater tuus, vade, et corripe eum inter te, et ipsum solum.*

Respondet Augustinus in Glossa. Distingue tempora, et peccatum: quia aliud est occultum, aliud publicum. Sed primum indiget occulto remedio, idest occulte est arguendum; et de hoc loquitur Dominus: unde dicit, *In te*, scilicet solo, quasi occulte. Sed Apostolus loquitur de peccato publico, quod publica poena indiget. Et hoc significatur in mortuis quos Dominus suscitavit: *Matth. 9.* puellam suscitavit intra domum: per quod occultum peccatum intelligitur: unde et tunc eiecit turbam. Sed *Luc. 7.* filium viduae extra portam, coram omnibus; per quod ostenditur publicum peccatum publice puniendum.

Deinde dicit, *Testor coram Deo.* Quia iudex ecclesiasticus maxime gerit in iudicando personam Dei, ideo per Deum attestandus est quod iuste iudicet. Sic enim debet arguere coram omnibus quod non despiciat iudicium Dei. Ubi tria ostendit. Primum est auctoritas divina, quia Deus Pater auctoritate iudicabit; ideo dicit, *Coram Deo: Gen. 18. 25. Iudicas omnem terram.* Item Christus homo sicut in iudicio comparens: *Ioan. 5. 27. Potestatem dedit ei iudicium facere, quia Filius hominis est:* et ideo dicit, *Et Christo Iesu.* Item angeli sicut ministri: *Matth. 25. 31. Cum venerit Filius hominis in maiestate sua, et omnes angeli cum eo, tunc sedebit super sedem maiestatis suae:* ideo addit, *Coram angelis: Iob 10. 17. Instauras testes tuos contra me.*

Deinde cum dicit, *Sine praeiudicio*, removet temerarium iudicium, dicens: *Sine praeiudicio*, ut scilicet non temere procedas, sed cum deliberatione, *nihil facias*, scilicet declinando ad aliquam partem. Vel *sine praeiudicio*, idest sine praecedenti discussione: *Eccli. 35. 30. Sine iudicio nihil facias grave: Iob 29. 16. Causam quam nesciebam, diligentissime investigabam.* Alioquin non esses medius inter partes: *Exod. 23. 6. Non declinabis in iudicio pauperis.*

Deinde cum dicit, *Manus cito nemini imposueris*, agit de promotione: et hoc videtur esse ratio primi. Sicut enim non debent cito punire, ita nec cito promovere, idest ordinare de facili ad sacros ordines: *Supra 3. 10. Et hi probentur primum, et sic ministrent: Num. 11. 16. Congrega ad me septuaginta viros de senioribus Israel, quos tu nosti quod senes sint populi, ac magistri;* quasi dicat, illos quos tibi constat idoneos esse. Et quare? *Neque communicaveris peccatis alienis:* quia si inordinate promoveas, et ex hoc contingat peccatum eis, vel in plebe; hoc tibi imputabitur. Vel communicat alienis qui non corripit eum potest: *Rom. 1. 32. Digni sunt morte, non solum qui faciunt ea, sed etiam qui consentiunt facientibus: Isa. 52. 11. Pollutum noli tangere.*

Deinde cum dicit, *Teipsum castum custodi*, ostendit quomodo habeat se ad seipsum, et hoc satis rationabiliter: quia contingit quod aliquis ita fertur ad alios quod se negligit. Unde primo hortatur eum ad castitatem; secundo ex hoc reprimit immoderatam eius abstinentiam, ibi, *Noli adhuc aquam bibere.* Dicit ergo: Tu, qui alios debes corrigere, *teipsum castum custodi: 1. Corinth. 9. 27. Castigo corpus meum, et in servitutem redigo, ne cum aliis praedicavero, ipse reprobus efficiar.* Iste siquidem Timotheus erat nimiae abstinentiae, et ad vitandum carnis peccata corpus macerabat: *Eccle. 2. 3. Cogitavi in corde meo abstrahere a vino carnem meam, ut animum meum transferrem ad sapientiam, devitaremque stultitiam.* Et quia propter hoc fuit infirmus totaliter, ideo dicit: *Noli adhuc*, postquam es infirmus, *aquam bibere.* Et quare? Quia *Levit. 2. 13. Quidquid obtuleris sacrificii, sale*, scilicet discretionis, *condies: Rom. 12. 1. Utere vino, sed modico*, non ad ebrietatem: *Eccli. 31. 36. Exultatio animae, et cordis vinum moderate potatum. Propter stomachum tuum, et frequentes tuas infirmitates*, scilicet quae tibi ex abstinentia provenerunt. Glossa: *Laborandum enim est ut, si fieri potest, ceptum officium gradatim promoveatur potius quam per inconsiderationem diminuatur.*

Sed notandum est, quod sanabat Paulus infirmos, et mortuos suscitabat; et tamen Timotheum curat consilio medicinae: per quod datur intelligi quod non ad omnes utebatur miraculis, sed quando expediebat propter fidem.

Deinde cum dicit, *Quorumdam peccata manifesta sunt*, ostendit qualiter intelligenda sunt duo quae dixit, scilicet sine praeiudicio nihil in condemnationibus fiendum: item manus cito nemini imponendas: et primo primum; secundo secundum. Quantum ad primum dicit: *Quorumdam hominum peccata manifesta sunt;* quasi dicat: Superius dixi, *Sine praeiudicio;* tamen debes adhibere considerationem: quia quaedam peccata sunt notoria, et haec non indigent examinatione; quaedam occulta, et haec indigent. Unde in istis vere intelligitur *Sine praeiudicio*, et non in primis: quia illa praecedunt iudicium, ista vero

subsequuntur, scilicet manifestationem per discussionem non tunc publicandam: *Prov. 27. 19. Quomodo in aquis resplendent vultus prospicientium, sic corda hominum manifesta sunt prudentibus.* Secundo dicit: *Manus cito nemini imposueris:* quod dicit esse intelligendum in non manifeste bonis: quia *similiter facta bona*, quorumdam, *manifesta sunt: Matth. 5. 16. Videant opera vestra bona, et glorificent Patrem vestrum: Ioan. 3. 21. Qui autem facit veritatem, venit ad lucem, ut manifestentur eius opera. Quae aliter se habent,* idest quae non sunt manifesta, *abscondi non possunt:* quia *Matth. 10. 26. nihil opertum quod non reveletur, et occultum quod non sciatur:* quia vel in futuro, vel etiam hic omnis iniquitas manifestatur. Et in his non est facilis impositio.

CAPITIS SEXTI

LECTIO PRIMA

Quicumque sunt sub iugo servi, dominos suos omni honore dignos arbitrentur; ne nomen Domini, et doctrina blasphemetur. Qui autem fideles habent dominos, non contemnant, quia fratres sunt; sed magis serviant, quia fideles sunt et dilecti, quia beneficii participes sunt. Haec doce, et exhortare. Si quis aliter docet, et non acquiescit sanis sermonibus Domini nostri Iesu Christi, et ei quae secundum pietatem est doctrinae, superbus est, nihil sciens, sed languens circa quaestiones, et pugnas verborum, ex quibus oriuntur invidiae, contentiones, blasphemiae, suspiciones malae, conflictationes hominum mente corruptorum, et qui veritate privati sunt, existimantium quaestum esse pietatem. Est autem quaestus magnus pietas cum sufficientia. Nihil enim intulimus in hunc mundum: haud dubium quod nec auferre quid possumus. Habentes autem alimenta, et quibus tegamur, his contenti simus.

Supra Apostolus Timotheum instruxit de usu ciborum, et de personis quibus Ecclesia ministrabat alimenta; hic agit de aliis personis ad populum Ecclesiae pertinentibus: et primo de personis infimi status; secundo de personis maioris status, ibi, *Divitibus huius saeculi praecipe non sublime sapere.* Circa primum tria facit: quia primo ponit instructionem de servis; secundo arguit contrariam assertionem, ibi, *Si quis aliter docet... superbus est;* tertio monet ut contraria vitet, et servet praedicta, ibi, *Tu autem, homo Dei, haec fuge.* Item prima in duas: quia ostendit quid sit tenendum; secundo docet hoc esse docendum, ibi, *Haec doce.* Item primo ostendit qualiter se habeant servi ad dominos infideles; secundo qualiter se habeant ad fideles, ibi, *Qui autem fideles habent dominos, non contemnant.* Dicit ergo: *Quicumque servi sunt sub iugo*, scilicet propter servilem conditionem; quae dicitur iugum similitudinarie, quia sicut boves continentur sub iugo, ut non liceat eis ire quo velint, ita servi sub domino, ut non liceat eis quod velint facere: *Galat. 5. 1. Nolite iterum sub iugo servitutis contineri. Omni honore dignos arbitrentur*, idest debita reverentia: *Ephes. 6. 5. Servi obedite dominis carnalibus cum omni timore, et tremore, in simplicitate cordis vestri, sicut Christo.* Cuius ratio est, *ne nomen Domini, et doctrina blasphemetur:* si enim domini infideles servos suos intuitu fidei rebelles sentirent, damnarent nomen Christi, et blasphemarent doctrinam nostram: *Rom. 2. 24. Nomen Christi per vos blasphematur.* Qui ergo infideles habent dominos, illis obediant, *ne nomen Dei, et doctrina blasphemetur.* Sed quomodo fidelibus? *Qui autem fideles habent dominos, non contemnant:* quod quandoque contingit, quando familiaritas infimis exhibetur, scilicet quod erigantur in superbiam: *Prov. 30. 21. Per tria movetur terra, et quartum non potest sustinere: per servum, cum regnaverit.* Et huius ratio est secundum Philosophum, quia homines in talibus paralogizant: quod si in uno vident se aequales, credunt quod sint in omnibus aequales, et nolunt illis in aliquo subdi; sicut in civilibus bellis, quia populus non est subiectus, credunt quod sint totaliter aequales nobilibus. Et sic posset contingere quod servi videntes se in aliquo, scilicet fide, aequales dominis, reputent se aequales simpliciter: et ideo dicit: *Non contemnant.* Et ponit tria. Primum est fidei donum: unde dicit: *Quia fideles sunt:* et hoc valde magnum est, quia per fidem vivit iustus: item per eam vincitur mundus. Secundum est dignitas divinae dilectionis; ideo dicit, *Dilecti*, scilicet excellentius aliis creaturis, quia adoptantur in filios Dei: *1. Ioan. 3. 1. Videte qualem caritatem dedit nobis Deus Pater, ut filii Dei nominemur, et simus.* Tertio beneficium gratiae; ideo dicit: *Quia beneficii participes sunt*, scilicet quantum ad sacramentum Domini: *1. Corinth. 10. 16. Panis quem frangimus, nonne communicatio corporis Domini est? Psal. 108. 63. Particeps ego sum omnium timentium te. Haec doce*, scilicet nescientes, *et exhortare*, ut impleant scientes: *Tit. 2. 15. Haec loquere, et exhortare.*

Deinde cum dicit, *Si quis aliter docet . . . . superbus est*, excludit contrariam assertionem: et primo modum falsae doctrinae; secundo radicem, ibi, *Superbus est, nihil sciens;* tertio effectum eius, ibi, *Ex quibus oriuntur invidiae etc.* Si vis scire quae doctrina sit erronea, hoc ostendit ex tribus. Primo si sit contra doctrinam ecclesiasticam; et ideo dicit: *Si quis aliter docet*, scilicet quam ego, et alii Apostoli, quantum ad primum: *Galat. 1. 9. Si quis vobis evangelizaverit praeter id quod accepistis, anathema sit.* Doctrina enim Apostolorum, et Prophetarum dicitur canonica, quia est quasi regula intellectus nostri: et ideo nullus aliter debet docere: *Deut. 4. 2. Non addetis ad verbum quod loquor vobis, neque auferetis ex eo: Apocal. ult. 18. Si quis apposuerit ad haec, apponet Deus super illum plagas scriptas in libro isto.* Quantum ad secundum dicit: *Et non acquiescit sanis sermonibus Domini nostri Iesu Christi.* Nam Dominus Iesus venit, ut testimonium perhibeat veritati: *Ioan. 18. 37. In hoc natus sum, et ad hoc veni in mundum, ut testimonium perhibeam veritati.* Et ideo mis-

sus est a Patre sicut doctor, et magister: *1. Mach. 2. 65. Ipsum audite semper, et ipse erit vobis pater.* Et ideo erroneus est quicumque non acquiescit sermonibus eius: *1. Reg. 15. 23. Quasi peccatum ariolandi est repugnare, et quasi scelus idolatriae nolle acquiescere.* Et dicit, *Sanis*, quia in Christi sermonibus nihil est corruptionis, nihil falsitatis, vel perversitatis, quia sunt sermones divinae sapientiae: *Prov. 8. 8. Iusti sunt sermones mei: non est in eis pravum quid, neque perversum: recti sunt intelligentibus, et aequi invenientibus scientiam.* Quantum ad tertium *Prov. 6. 20. Conserva, fili mi, praecepta patris tui, et ne dimittas legem matris tuae:* unde dicit: *Et ei quae secundum pietatem est doctrinae*, scilicet ecclesiasticae. Haec pietas est per cultum Dei: *Tit. 1. 1. Secundum agnitionem veritatis, quae est secundum pietatem.* Radix autem erroris est duplex, scilicet superbiae affectus, et defectus intellectus. Quantum ad primum dicit, *Superbus.* Dicitur autem superbia radix errorum dupliciter. Primo quia superbi volunt se intromittere de his ad quae non attingunt; et ideo necesse est quod errent, et deficiant: *Isa. 16. 6. Superbia eius, et arrogantia eius, et indignatio eius plus quam fortitudo eius.* Item quia nolunt intellectum alteri subiicere, sed innituntur suae prudentiae; et ideo nolunt obedire Scripturae sacrae. Contra hoc dicitur *Prov. 3. 5. Ne innitaris prudentiae tuae: Ibid. 11. 2. Ubi humilitas, ibi sapientia.* Item defectus intellectus. Ubi sciendum est, quod sicut in corpore sanitas est quaedam aequalitas humorum, ita veritas est quaedam aequalitas in intellectu, quia veritas est adaequatio rei, et intellectus. Unde sicut infirmus quando non habet aequalitatem complexionis, ad modica contraria accidentia laeditur; sic in intellectu, quando homo non fundatur in veritate, nec habet virtutem per quam possit iudicare veritatem a qualibet quaestionis difficultate, incidit in errorem. Unde dicit: *Languens circa quaestiones, et pugnas verborum: Sap. 9. 5. Homo infirmus, et exigui temporis, et minor ad intellectum iudicii, et legum.* Sicut dicit Boetius, ita se habet intellectus ad rationem, sicut circulus ad centrum. Ratio enim discurrit considerando actus, ac defectus, et habitudinem unius rei ad aliam; et nisi resolvat usque ad intellectum veritatis, vana est ratio. Unde quando accipit veritatem rei, habet eam quasi centrum. Quidam autem discurrunt, et non attingunt: *2. Timoth. 3. 7. Semper discentes, et numquam ad scientiam veritatis pervenientes:* et ideo dicit, *Circa quaestiones*, idest non pervenientes ad ipsum centrum. Et dicit, *Quaestiones, pugnas verborum*, quia in aliquibus dubitatio fit ex parte rei, in aliquibus ex parte verborum, et nominum. Et ideo dicit, *Quaestiones*, quantum ad primum, scilicet de rebus: *Supra 1. 4. Quae quaestiones praestant magis quam aedificationem Dei, quae est in fide.* Quantum ad secundum dicit, *Pugnas verborum: Prov. 19. 7. Qui tantum verba sectatur, nihil habebit.* Et dicit, *Pugnas verborum:* quod intelligitur quando fit dissensio ex verbis tantum orta. Quia Dominus dicit *Ioan. 8. 36. Si Filius liberaverit, vere liberi eritis:* et *Matt. 17. 25. Ergo liberi sunt filii:* si ex hoc vellent aliqui inferre, quod omnes catholici sicut sunt filii Dei, ita essent etiam liberi, esset pugna verborum: quia Dominus loquitur ibi de libertate spirituali, non de carnali.

Deinde cum dicit, *Ex quibus oriuntur invidiae etc.* ponit effectum erroris: et primo ponit ipsum effectum; secundo manifestat quaedam quae dixerat, ibi, *Est autem quaestus magnus pietas cum sufficientia.* Item primo ostendit quae mala sequantur ex falsa doctrina; secundo in quibus, ibi, *Hominum mente corruptorum.* Inter mala vero quae ponit, quaedam sunt intus in corde, quaedam exterius. Interius sunt inordinati motus respectu boni, vel respectu mali. Respectu boni est tristitia de bono alieno; unde dicit, *Invidiae*: quod potest intelligi vel in proposito, vel universaliter: quia cum aliqui laborant non ad veritatem, sed solummodo ad verba, non vident aequo animo, si aliquis praevalet: *Iob 5. 2. Parvulum occidit invidia.* Item in proposito: quia si servi habentur ut liberi, et non subditi, domini invidebunt, et dolebunt servos sibi aequari. Ex invidia vero homo insurgit contra proximum cui invidet: et haec est contentio: *Prov. 20. 3. Honor est homini qui se separat a contentionibus.* Vel insurgit contra Deum: et hoc est blasphemia: *2. Petr. 2. 12. Quae ignorant blasphemantes.* Respectu vero mali est suspicio: unde dicit, *Suspiciones malae*, scilicet dominorum adversus Christianos, quasi libertatem ad lucrum finxerimus. Vel quod solum tota doctrina Christiana esset inventa, ut servi fierent liberi: *Eccli. 3. 26. Multos supplantavit suspicio illorum, et in vanitate detinuit sensus illorum.* Et ex istis sequuntur conflictationes adversus fideles: *Gen. 13. 7. Facta est rixa inter pastores gregum Abraham, et Loth.* Sed hoc non est in cordibus omnium, sed quorumdam. Et ponit tres eorum conditiones; quarum prima pertinet ad defectum luminis naturalis, secunda ad defectum cognitionis, tertia ad vitium inordinatae affectionis. Quantum ad primum dicit, *Hominum mente corruptorum*, idest ratione etiam naturali, qui habent perversum iudicium: *Psalm. 13. 1. Corrupti sunt, et abominabiles facti sunt.* Quantum ad secundum dicit: *Veritate*, scilicet cognitionis eius, *privati sunt: Osee 4. 1. Non est misericordia, et non est scientia Dei in terra.* Quantum ad tertium dicit: *Existimantium quaestum esse pietatem;* idest, quod cultus Dei ordinetur ad quaestum, et acquisitionem divitiarum: *Sap. 15. 12. Existimaverunt lusum esse vitam nostram, et conversationem vitae compositam ad lucrum, et oportere undecumque etiam ex malo acquirere.* Homines ergo huiusmodi, qui hoc credunt, de facili contemnunt, et incidunt in mala praedicta.

Deinde cum dicit, *Est autem quaestus magnus pietas cum sufficientia*, declarat ultimo dictum, scilicet quaestum esse pietatem: et primo ostendit quomodo pietas habet se ad quaestum; secundo ostendit quod non consistit in quaestu divitiarum exteriorum, ibi, *Nam qui volunt divites fieri, incidunt in tentationem.* Item primo ostendit primum; secundo rationem assignat, ibi, *Nihil enim intulimus in hunc mundum.* Dicit ergo: Isti dicunt quaestum esse pietatem; sed ego dico, quod *pietas est quaestus:* et addit, *Cum sufficientia*, idest illarum divitiarum quae dant sufficientiam. Et hoc consistit in duobus. In uno principaliter, scili-

cet pietate, quae ordinat alia in Deum, et proximum; et haec sunt virtutes, et dona gratiae : *Sapient. 7. 14. Infinitus enim thesaurus est hominibus, quo qui usi sunt, participes facti sunt amicitiae Dei.* Secundo in sustentatione vitae : unde dicit, *Cum sufficientia*, idest in his quae sunt necessaria ad vitam : *Matth. 6. 33. Quaerite primum regnum Dei, et iustitiam eius; et haec omnia adiicientur vobis: Supra 4. 8. Pietas ad omnia utilis est.*

Deinde cum dicit, *Nihil enim intulimus in hunc mundum*, assignat rationem huius : et primo ex humana conditione; secundo ex eius necessitate, ibi, *Habentes autem alimenta, et quibus tegamur, his contenti simus.* Conditionem autem ponit quantum ad duo, scilicet quantum ad principium : quia *nihil intulimus in hunc mundum ;* quasi dicat : Sufficit necessitas, non expedit superfluitas : quia *nihil intulimus in hunc mundum: Iob 1. 21. Nudus egressus sum de utero matris meae.* Item quantum ad finem : quia *nihil auferemus: Psal. 75. 6. Dormierunt somnum suum, et nihil invenerunt omnes viri divitiarum in manibus suis : Iob 27. 19. Dives cum dormierit, nihil secum auferet: aperiet oculos suos, et nihil inveniet: Eccli. 5. 15. Quomodo venit, sic revertetur.* Quantum ad necessitatem dicit : *Habentes alimenta, et quibus tegamur, his contenti simus* : quia bona sunt propter necessitatem, quibus indiget homo contra interiora consumentia, et haec sunt alimenta ; vel contra exteriora corrumpentia, et sic indiget homo tegumentis vestium, et domorum : *Hebr. ult. 5. Sint mores sine avaritia, contenti praesentibus: Eccli. 29. 28. Initium vitae hominis aqua, et panis, et vestimentum, et domus protegens turpitudinem.*

LECTIO II.

Nam qui volunt divites fieri, incidunt in tentationem, et in laqueum diaboli, et desideria multa inutilia, et nociva, quae mergunt homines in interitum, et perditionem. Radix enim omnium malorum est cupiditas: quam quidam appetentes, erraverunt a fide, et inseruerunt se doloribus multis. Tu autem, o homo Dei, haec fuge. Sectare vero iustitiam, pietatem, fidem, caritatem, patientiam, mansuetudinem. Certa bonum certamen fidei, apprehende vitam aeternam, in qua vocatus es, et confessus bonam confessionem coram multis testibus. Praecipio tibi coram Deo, qui vivificat omnia, et Christo Iesu, qui testimonium reddidit sub Pontio Pilato bonam confessionem, ut serves mandatum sine macula irreprehensibile usque in adventum Domini nostri Iesu Christi.

Supra ostendit Apostolus quid sit quaestus Christianis expediens, quia *pietas cum sufficientia;* hic ostendit quod quaerentes superfluum quaestum divitiarum, incurrunt damna multa : et primo ostendit mala quae sequuntur ex inordinato appetitu divitiarum ; secundo assignat rationem, ibi, *Radix enim omnium malorum est cupiditas.* Mala autem, quae sequuntur, sunt duplicia : quaedam enim oriuntur ex hoste exteriori, quaedam vero a concupiscentia interiori, ibi, *Desideria multa inutilia, et nociva.* Dicit ergo : Simus contenti alimentis, et quibus tegamur : quia *qui volunt divites fieri*, non ad necessitatem, sed ad abundantiam divitiarum, *incidunt in tentationem, et in laqueum diaboli: Eccli. 10. 10. Nihil est iniquius quam amare pecuniam: Eccle. 5. 9. Qui amant divitias, fructum non capient ex eis.* Et ponit duo, scilicet tentationes, et laqueum : quia primo tentant, inquantum divitiae alliciunt, et inducunt ad aliqua peccata : *1. Thessal. 3. 5. Ne forte tentaverit vos qui tentat, et inanis fiat labor vester : 1. Cor. 10. 13. Tentatio vos non apprehendat nisi humana* : et laqueo involvunt, quia divitiae sunt non habentibus ad tentationem, habentibus in laqueum, quia non libenter reddunt eas quas auferunt : *Prov. 21. 6. Qui congregat thesauros lingua mendacii, vanus, et excors est.* Ex parte interiori ponit tria mala. Primo quod incidit in desideria multa. Perfectio enim hominis est quod cor eius congregetur in unum : quia quanto aliquid est magis unum, tanto est Deo similius, qui vere unus est : *Psalm. 26. 4. Unam petii a Domino, hanc requiram.* Sed contra hoc patitur quaerens divitias, quia cor eius trahitur ad diversa : *Osee 10. 2. Divisum est cor eorum, nunc interibunt.* Et hoc ideo, quia *ubi est thesaurus tuus, ibi est et cor tuum, Matth. 6. 21.* Item sunt *inutilia* huiusmodi desideria multipliciter. Primo quia inutilia sunt spiritualiter, quia divitiae non ducunt ad beatitudinem : *Sap. 5. 8. Quid nobis profuit superbia ; aut quid divitiarum iactantia contulit nobis? Eccle. 5. 9. Qui amat divitias, fructum non capiet ex eis.* Item temporaliter, quia non dant quod promittunt : *Eccle. 6. 1. Est aliud malum, quod vidi sub sole, et quidem frequens apud homines. Vir cui dedit Deus divitias, et substantiam, et honorem, et nihil deest animae suae ex omnibus quae desiderat ; nec tribuit ei potestatem Deus ut comedat ex eo ; sed extraneus homo devorabit illud. Hoc vanitas, et miseria magna est.* Tertio sunt *nociva: Eccle. 5. 12. Divitiae conservatae in malum domini sui.* Et ostendit quomodo sunt nocivae : quia *mergunt in interitum*, scilicet in praesenti. Propter divitias multi perierunt. Item in futuro ; unde dicit : *Et perditionem : Act. 8. 20. Pecunia tua tecum sit in perditione.* Vel utrumque refertur ad spirituale damnum. *Interitum*, idest mortem aeternam : *Rom. 9. 22. Sustinuit in multa patientia vasa irae, apta in interitum : et perditionem*, idest poenam aeternam, quae dicitur perditio propter poenam damni, quia sunt quasi perditi damnati, dum non possunt redire in domum suam, scilicet aeternitatis : *Iob 21. 30. In diem perditionis servabitur malus, et ad diem furoris ducetur.*

Deinde cum dicit, *Radix enim omnium malorum est cupiditas*, ostendit rationem huius, et hoc ex duobus, scilicet ex natura cupiditatis, et experientia, ibi, *Quam quidam appetentes erraverunt a fide.* Dicit ergo : *Incidunt in tentationem, et in laqueum diaboli.* Quare ? Quia *radix omnium malorum est cupiditas.*

Ubi notandum est, quod secundum quosdam, cupiditas sumitur tripliciter. Quandoque pro avaritia, secundum quod est speciale peccatum, scilicet inordinatus amor habendi divitias. Quandoque prout est genus peccatorum omnium, secundum quod importat inordinatum appetitum rei temporalis ; et hoc includitur in omni peccato, quia peccatum est conversio ad bonum

commutabile. Sed sic non est radix, sed genus omnium. Tertio modo prout est quaedam inordinatio animi ad cupiendum bona temporalia inordinate ; et haec est habituale tantum peccatum, et non in actu, sed est quaedam radix omnium peccatorum. Et dicitur cupiditas radix, et superbia initium: *Eccli. 10. 15. Initium omnis peccati est superbia:* quia superbia dicit corruptionem animi ad recedendum a Deo. Arbor autem a radice habet alimentum ; et sic peccatum a cupiditate ex parte conversionis ab bonum commutabile sumit nutrimentum. Sed credo quod loquitur de cupiditate, secundum quod est speciale peccatum: unde dicit: *Qui volunt divites fieri, incidunt in tentationem, et in laqueum diaboli.* Et haec est inordinatus amor pecuniarum. Et ideo dico, quod avaritia est radix omnium: omnia enim peccata consistunt in appetitu, et ideo origo peccatorum est secundum originem appetibilium. Origo enim appetibilium procedit ex fine; et ideo quanto aliquod peccatum habet finem magis desiderabilem, tanto est peius. Finis autem alicuius peccati est desiderabilis propter duo: scilicet propter seipsum; et haec est excellentia, quia ad hoc homo bonum illud vult, ut excellat; et haec est superbia, et ideo superbia est initium omnium peccatorum. Item propter aliud, et hoc est quod ad omnia valet; et huiusmodi sunt divitiae, quia per hoc homines credunt se habere omnia. Ex ista parte avaritia est radix omnium malorum.

Deinde cum dicit, *Quam quidam appetentes erraverunt a fide*, ostendit idem per experientiam; et dicit, *Appetentes*, quia quanto magis habentur divitiae, tanto magis desiderantur: *Eccle. 5. 9. Avarus non implebitur pecunia.* Et incidunt primo in damnum spirituale: unde dicit: *Erraverunt a fide.* Cuius ratio est, quia per sanam doctrinam fidei prohibentur multa illicita lucra, a quibus desistere nolunt; et inveniunt sibi aliam doctrinam, ubi eis sit spes salutis: et hoc specialiter faciunt usurarii. Secundo quia *inseruerunt se doloribus multis*, etiam in praesenti: quia est solicitudo in acquirendo, timor in possidendo, dolor in amittendo: *Iob 20. 22. Cum satiatus fuerit divitiis, arctabitur, aestuabit, et omnis dolor irruet in eum:* et multo magis in futuro dolebunt.

Deinde cum dicit, *Tu autem, o homo Dei, haec fuge*, monet ad sequendum sanam doctrinam, et vitandam malam: et primo exponit viam quam sequatur; secundo alligat eum inductione praecepti, ibi, *Praecipio.* Item primo hortatur ad vitandum peccata praedicta; secundo ostendit quid agat, ibi, *Sectare vero iustitiam.* Et quia servus debet imitari dominum suum: quia, ut dicitur *Eccli. 10. 2. secundum iudicem populi, sic et ministri eius:* ideo dicit, *O homo Dei*; quasi dicat, Tu deditus servituti Dei: *Psalm. 115. 16. Ego servus tuus: 1. Ioan. 2. 6. Qui dicit se in illo manere, debet sicut ille ambulavit, et ipse ambulare.* Si igitur tu es homo Dei, debes facere sicut Christus fecit, qui, ut habetur *Ioan. 6.* fugit cum eum volebant facere Regem: *Hebr. 12. 8. Qui proposito sibi gaudio sustinuit crucem, confusione contempta.* Ergo et tu *haec fuge: Psalm. 45. 8. Elongavi fugiens, et mansi in solitudine.* Quid ergo faciet? Ad duo hortatur: primo scilicet ad sectandum arma spiritualia; secundo ad certandum in eis, ibi, *Certa bonum certamen fidei.* Arma autem spiritualia aut sunt ad faciendum bonum, aut ad malum tolerandum. Primum autem est vel in comparatione ad proximum, cui per duo ordinamur, scilicet per iustitiam, et pietatem, seu misericordiam: quia primum sine secundo est severitas; secundum sine primo est remissio. Quantum ad primum dicit, *Sectare iustitiam*, quae competit praelatis: *Sap. 1. 1. Diligite iustitiam qui iudicatis terram.* Item quantum ad secundum dicit, *Pietatem*, idest misericordiam: *Prov. 20. 28 Misericordia, et iustitia custodiunt Regem, et roboratur clementia thronus eius.* In comparatione autem ad Deum, primum est, quod perficit intellectum, fides: *Hebr. 11. 6. Sine fide impossibile est placere Deo.* Secundum, quod perficit affectum, est caritas: *1. Ioan. 4. 16. Qui manet in caritate, in Deo manet, et Deus in eo.* Ad sustinenda mala sunt duae virtutes, scilicet patientia, et mansuetudo: quia homo in malo duas passiones inordinatas incurrit, scilicet tristitiam inordinatam, et iram quae est ex ea. Et ideo patientia est contra immoderatam tristitiam: *Luc. 21. 19. In patientia vestra possidebitis animas vestras:* et mansuetudo est contra iram.

Deinde inducit eum ad debitum certamen: et primo ostendit qualiter certet; secundo inducit rationem. Dicit ergo: *Certa bonum certamen*, scilicet exemplo militum, qui publiciter pugnant, scilicet quandoque ad defendendum quod habent, quandoque ad acquirendum non habita; et hoc imminet sanctis. Primum ut custodiant habita, scilicet fidem, et virtutes; et ideo dicit, *Fidei*, idest pro fide custodienda: *Eccli. 4. 33. Usque ad mortem certa pro iustitia.* Vel *fidei*, ut per fidem vites peccata: *1. Ioan. ult. 4. Haec est victoria quae vincit mundum, fides nostra.* Vel *fidei*, idest ut alios ad eam convertas. Et dicit *bonum*, idest legitimum certamen: *1. Corinth. 9. 25. Omnis qui in agone contendit, ab omnibus se abstinet.* Tunc est bonum quando abstinet se ab omnibus impedimentis: *2. Tim. 4. 7. Bonum certamen certavi.* Secundo certant ad acquirendum quae non habent; et haec est vita aeterna, quae acquiritur per pugnam: *Matth. 11. 12. Regnum caelorum vim patitur, et violenti rapiunt illud.* Et ideo dicit: *Apprehende vitam aeternam;* scilicet, quasi tenens, tuo certamine vincas. Vel *certa certamen fidei.* Et quo praemio? Ut apprehendas vitam aeternam: *1. Corinth. 9. 25. Nos autem incorruptam coronam accipiamus.*

Deinde cum dicit, *In qua vocatus es*, rationem ponit huius dicti, scilicet *Apprehende vitam aeternam:* et primo respondet obiectioni; quasi dicat: Dicis, quod debeo apprehendere. Vellem quidem, sed non possum. Immo potes, quia debetur tibi de iure, quia vocatus es in eam a Deo, et a Rege illius regni. Et ideo debes conari potissime: *1. Petr. 2. 9. De tenebris vos vocavit in admirabile lumen suum.* Secundo proponit obligationem; quasi dicat: *Certa bonum certamen*, quia dedisti iuramentum de hoc faciendo: et ideo non licet tibi repugnare: unde dicit: *Et confessus bonam confessionem coram multis testibus*, idest in consecratione bonum certamen professus es, quando ordinatus es Episcopus: *1. Corinth. 9. 16. Nam si non evangelizavero, vae mihi est. Si enim volens hoc ago, mercedem habeo; si autem invitus, dispensatio credita est mihi.* Vel *confessionem bonam*, scilicet praedicando fidem, ut eam serves.

Deinde cum dicit, *Praecipio tibi coram Deo*, obligat eum ad praedicta ex praecepto : quod primo ponit; secundo manifestat quaedam dicta, ibi, *Quem suis temporibus ostendet beatus , et solus potens Rex regum.* In praecepto autem primo testes inducit ; secundo commendat praeceptum ; tertio ostendit quamdiu servet praeceptum. Testes inducit Deum Patrem , et Dominum nostrum Iesum Christum. Dicit ergo : Te monui ; sed ne credas quod liceat aliter facere, *praecipio tibi*, sicut tu debes praecipere subditis tuis, *coram Deo.* Ad duo induxerat, scilicet *Apprehende vitam aeternam, et confessus es bonam confessionem:* et ideo inducit auctorem vitae : *Qui vivificat omnia.* Dicit autem, *Deo*, qui est tota Trinitas , qui est auctor vitae. Item hominem Christum inducit etiam, qui confessus est se esse Filium Dei ; quod est bona confessio fidei nostrae. Item commendat mandatum, quia in se iustum, et rectum, et irreprehensibile ab aliis: *Iob 6. 30. Non invenietis in lingua mea iniquitatem.* Et quamdiu est servandum ? *Usque in adventum Domini.* Ly *usque* dicit finem intentionis , idest ut per observantiam huius mandati ordines te ad adventum : vel idest usque ad mortem tuam : quia qualis eris in illa, talis invenieris tunc : *Matth. 24. 13. Qui perseveraverit usque in finem, hic salvus erit.*

LECTIO III.

Quem suis temporibus ostendet beatus , et solus potens Rex regum, et Dominus dominantium : qui solus habet immortalitatem, et lucem habitat inaccessibilem : quem nullus hominum vidit , sed nec videre potest : cui honor , et imperium sempiternum. Amen.

Supra Apostolus proponens praeceptum Timotheo , praecepit ut servet praedicta usque ad adventum Christi; et ideo agit hic de Christi adventu , de quo tria manifestat. Primo quod erit tempore congruo ; secundo quod manifestus erit ; tertio ostendit actorem adventus. Quantum ad primum dicit : *Quem suis temporibus ostendet beatus , et solus potens Rex regum: 2. Petr. ult. 3. Venient in novissimis diebus in deceptione illusores, iuxta proprias concupiscentias ambulantes, dicentes: Ubi est promissio , ubi adventus eius ?* Et ideo vult ostendere quod etsi videatur adventus tardari, tamen suo tempore ostendetur : *Eccle. 3. 1. Omnia tempus habent: Ibid. 8. 6. Omni negotio tempus est, et opportunitas.* Congruum tempus est finis mundi : quia illud tempus est messis , et collectionis fructus : et ideo oportet qnod veniat in fine. Quantum ad secundum dicit, *Ostendet*, idest manifestabit. Licet enim sit visibilis quantum ad carnem, tamen virtus eius est abscondita ; sed tunc etiam divinitas eius erit manifesta sanctis, reprobi vero solum videbunt gloriam carnis. Sed quantum ad tertium dicit, quod ostendet eum Deus Trinitas ; et circa hoc duo facit : quia primo describit adventum Christi ; secundo in eius commendationem prorumpens , laudat eum , ibi, *Cui honor , et imperium sempiternum.* Item circa primum tria facit. Primo actorem adventus describit ex perfecta operatione ; secundo ex singulari potestate ; tertio ex incomprehensibilitate naturae. Primum cum dicit, *Beatus.* Beatitudo enim est operatio perfecta, quae est supremae virtutis operativae optime dispositae : et haec est beatitudo nostra ; Dei autem beatitudo est qua cognoscit se : si enim se non cognosceret , Deus non esset beatus. Gregorius : *Deus dum seipso perfruitur , perfecte gloriosus est.* Et convenienter de actore huius adventus dicit quod beatus est : quia ad hoc est adventus Christi, ut nos deducat ad beatitudinem : *Tob. 13. 20. Beatus ero , si fuerint reliquiae seminis mei ad videndum claritatem Hierusalem.* Quantum ad secundum dicit, *Solus potens: Psalm. 88. 9. Potens es, Domine.*

Sed quare dicit, *Solus ?* Numquid non omnia habent potentiam? Immo, sed per participationem; sed solus Deus a se essentialiter : unde dicit : *Rex regum , et Dominus dominantium.* Ambrosius : *Dominus est nomen potestatis, et Rex similiter.* Qui ergo habet Dominum, et Regem supra se, est subiectus potestati; et talis non est potens a se , sed ab alio. Si ergo Christus est *Rex regum, et Dominus dominantium*, necesse est quod solus habeat potentiam, non ab alio, sed omnes ab eo. Et signatur duplex potentia Dei : scilicet gubernativa mundi, cum dicit, *Rex regum*, quasi a regimine dicta : *Prov. 20. 8. Rex qui sedet in solio iudicii, dissipat omne malum intuitu suo.* Item potentia creandi, cum dicit, *Dominus dominantium: Psalm. 99. 3. Scitote quoniam Dominus ipse est Deus , ipse fecit nos: Apoc. 19. 16. Et habebat in vestimento, et in femore suo scriptum , Rex regum , et Dominus dominantium.*

Quantum ad tertium dicit : *Qui solus habet immortalitatem, et lucem habitat inaccessibilem.* Incomprehensibilitas Dei ex duobus patet. Primo quia transcendit quidquid in creaturis est comprehensibile ; secundo quia hoc ipsum quod Deus est , omnium comprehensionem excedit. Primum ostendit cum dicit, *Solus.* In qualibet enim mutatione est quaedam corruptio : quia omne quod mutatur, inquantum huiusmodi , desinit esse tale. Illud ergo proprie et vere est incorruptibile, quod penitus est immutabile. Quaelibet autem creatura in se considerata habet aliquam mutationem , vel mutabilitatem ; Deus autem est omnino immutabilis. Sed si aliqua creatura est immutabilis, hoc convenit ei ex dono gratiae. Et ex hoc ostenditur quod natura Dei transcendit omne quod est in natura creata : *Supra 1. 17. Regi saeculorum immortali, invisibili, soli Deo honor, et gloria.* Quantum ad secundum dicit : *Lucem habitat inaccessibilem.* Lux in sensibilibus est principium videndi : unde illud quo aliquid cognoscitur quocumque modo, dicitur lux. Unumquodque autem cognoscitur per suam formam , et secundum quod est actu : unde quantum habet de forma , et actu, tantum habet de luce. Res ergo quae sunt actus quidem , sed non purus, lucentia sunt, sed non lux. Sed divina essentia , quae est actus purus , est ipsa lux : *Ioan. 1. 8. Non erat ille lux, sed ut testimonium perhiberet de lumine. Erat lux vera.* Deus autem habitat apud se ; et haec lux est inaccessibilis , idest non visibilis oculo carnis , sed intelligibilis. Et tamen nullus intellectus creatus potest ad eum accedere. Notandum est tamen, quod dupliciter potest intellectus accedere ad cognitionem naturae alicuius, sci-

licet ut cognoscat, et ut comprehendat. Ad comprehendendum autem Deum impossibile est intellectum pervenire: quia sic cognosceret Deum ut cognoscibilis est; Deus autem perfecte cognoscibilis est inquantum habet de entitate, et luce; haec autem sunt infinita: ergo est infinite cognoscibilis. Virtus autem intellectus creati est finita: et ideo etiam intellectus Christi non comprehendit Deum. Sed alius modus est cognoscendi Deum, scilicet attingendo Deum; et secundum hoc nullus intellectus creatus per propria naturalia attingit ad cognoscendum id quod est Deus. Et ratio huius est: quia nulla potentia potest in aliquid altius suo obiecto, sicut visus ad altius colore. Proprium autem obiectum intellectus est quod quid est: unde quod superat quod quid est, excedit proportionem omnis intellectus. In Deo autem non est aliud esse, et quidditas eius.

Quomodo ergo cognoscibilis est? Accedamus ad eum cognoscendum hic per gratiam, et in futuro per gloriam: *Psalm. 33. 6. Accedite ad eum, et illuminamini.*

Sed qualiter ergo Deus habitat lucem inaccessibilem? et *in Psalm. 96. 2. Nubes, et caligo in circuitu eius? Exod. 20. 21. Moyses accessit ad caliginem in qua erat Deus.* Respondet Dionysius. Omnis caligo est inaccessibile lumen. Est ergo idem quod hic lumen, ibi caligo; sed caligo est inquantum non videtur, lumen vero inquantum videtur. Sed aliquid est invisibile dupliciter. Uno modo propter se, sicut opacum; alio modo propter excedentiam eius, sicut sol ab oculo noctuae. Sic quaedam sunt nobis non conspicua propter defectum sui esse, et quaedam propter excedentiam eius: et sic Deus nobis quodammodo inaccessibilis est. *Quem nullus hominum vidit.* Si intelligatur de comprehensione, sic absolute verum est, etiam de angelis: quia solus Deus comprehendit se. Si autem de visione, qua attingitur, sic intelligitur tripliciter. Uno modo. Nemo vidit oculo corporali. Alio modo, secundum essentiam oculo mentis, vivens in carne, nisi Christus; *Exod. 33. 20. Non videbit me homo, et vivet.* Tertio modo. Nemo vidit quid est Deus per seipsum: *Matth. 11. 27. Nemo novit Patrem nisi Filius, et cui voluerit Filius revelare: Ibid. 16. 17. Caro et sanguis non revelavit tibi.*

Deinde prorumpit in laudem Dei, dicens: *Cui honor, et imperium sempiternum:* et ponit duo. Primum pertinet ad reverentiae exhibitionem dicens, *Honor*, qui est exhibitio reverentiae: *Malach. 1. 6. Si ego pater, ubi est honor meus?* Secundum ad gubernationem, cum dicit, *Imperium sempiternum.*

LECTIO IV.

Divitibus huius saeculi praecipe non sublime sapere, neque sperare in incerto divitiarum; sed in Deo vivo, qui praestat nobis omnia abunde ad fruendum, bene agere, divites fieri in bonis operibus, facile tribuere, communicare, thesaurizare sibi fundamentum bonum in futurum, ut apprehendant bonam vitam. O Timothee, depositum custodi devitans profanas vocum novitates, et oppositiones falsi nominis scientiae: quam quidam promittentes, circa fidem exciderunt. Gratia tecum. Amen.

Supra egit de instructione personarum infimi status; hic redit ad materiam suam, et instruit eum ad instruendum divites: et primo facit hoc; secundo agit de instructione Timothei, ibi, *O Timothee, depositum custodi.* Et semper quando instruit eum ad instructionem aliorum, monet ut non negligat se. Et circa primum primo excludit vitia quae solent in divitibus abundare; secundo inducit ad bona, ibi, *Bene agere.* Item circa primum primo proponit vitia quae solent esse in divitibus: secundo excludit haec, reddendo rationem huius, ibi, *In incerto divitiarum.* Dicit ergo, *Divitibus.* Divitiae abundantiam important. Est autem abundantia spiritualium, et hae sunt verae divitiae: *Isa. 33. 6. Divitiae salutis sapientia, et scientia; timor Domini ipse est thesaurus eius.* Quaedam corporales, et hae non sunt verae divitiae, quia non sufficiunt: et ideo addit cum quadam diminutione, *Huius saeculi: Baruch 3. 18. Qui argentum thesaurizant, et aurum, in quo confidunt homines.* His ergo *praecipe.* Quando de servis egit, non posuit praeceptum: quia hoc est virtus quod homo utatur auctoritate ad maiores, non ad minores: et ideo dicit: Non dimittas propter divitias, et propter altum statum eorum, quin praecipias. Et quid debet praecipere? *Non sublime sapere,* idest non sentire aliquid excelsum de se.

Numquid hoc est malum? Respondeo Potest reddi malum ex duobus. Primo si sublime sapit de se propter ea quae non habent excellentiam veram; et hoc est, si in rebus temporalibus: unde qui propter exteriorem excellentiam sublime sapit de se, inordinate sapit; et haec est superbia. Et tamen carnales non aliam sublimitatem curant nisi istam; et haec acquiri potest per divitias: *Eccle. 10. 12. Pecuniae obediunt omnia.* Unde quia divites huius mundi haec habent, inaniter extolluntur. Item alio modo, quia sunt quaedam quae habent sublimitatem, sicut dona spiritualia: *Eccl. 25. 13. Quam magnus est qui invenit sapientiam, et scientiam.* In his enim aliquis potest inordinate sapere sublimitatem, non ex natura donorum, sed vel attribuendo sibi quod non habet, vel non cognoscendo a Deo ea quae habet. Unde in primo est inordinatio propter defectum rerum, in secundo propter inordinationem affectus.

Secundum vitium in divitibus est spes mundanorum: unde dicit: *Neque sperare in incerto divitiarum: Iob 31. 24. Si putavi aurum robur meum, et obrizo dixi, Fiducia mea: Prov. 10. 15. Substantia divitis, urbs fortitudinis eius.*

Deinde cum dicit, *In incerto divitiarum,* assignat rationem monitionis. In eo enim sperat aliquis, unde credit auxilium habere. Sed auxilium habetur a forti, et divitiae sunt fragiles. Ergo non est in eis sperandum: *Matth. 6. 19. Nolite thesaurizare vobis thesauros in terra, ubi aerugo, ac tinea demolitur. Sed in Deo vivo,* ubi est vera spes ponenda: *Hier. 17. 7. Beatus vir qui confidit in Domino, et erit Dominus fiducia eius: Iac. 1. 7. Dat omnibus affluenter.* Sed hoc quod dicit, *Abunde ad fruen-*

dum, dupliciter potest exponi. Uno modo, ut fruitio sumatur pro gaudio, et hoc modo est etiam in corporalibus. Vel expone: Idest ut per haec perveniamus ad fruitionem Dei.

Deinde cum dicit, *Bene agere*, monet ad operandum bonum. Qui autem habent affectum ad divitias, primo nituntur ad acquirendum non habitas; secundo ut utantur habitis; tertio ut ad finem divitiarum perveniant. Hic tria monet Apostolus. Primo ut acquirant spirituales, quas non habent; et ideo dicit: *Bene agere, divites fieri in bonis operibus: Isai. 1. 17. Discite bene facere.* Quantum ad secundum sciendum est, quod duplex est usus divitiarum. Unus est tenere, et alius est dare; sed principalis est dare: et ideo ista duo ponit. Primo ut dent: unde dicit, *Facile tribuere*, idest sine gravitate cordis interius: *2. Corint. 9. 7. Non ex tristitia, aut ex necessitate: hilarem enim datorem diligit Deus.* Et sine tarditate: *Pro. 3. 25. Ne dicas amico tuo: Vade, et revertere; et cras dabo tibi, cum statim possis dare: Iob 31. 16. Si oculos viduae expectare feci.* Secundo ut custodiat, non quidem tantum ad suam utilitatem, sed ad quoddam commune: unde dicit, *Communicare*, idest habere eas sicut communes: *Roman. 12. 13. Necessitatibus sanctorum communicantes.* Quantum ad tertium, ut ad finem thesaurizandi perveniant; ideo dicit: *Thesaurizare sibi fundamentum bonum in futurum.* Thesaurus spiritualis est congregatio meritorum, quae sunt fundamentum futuri aedicii, quod nobis praeparatur in caelo: quia tota praeparatio futurae gloriae est per merita, quae acquirimus per gratiam, quae est principium merendi: *Matth. 6. 20. Thesaurizate vobis thesauros in caelo, ubi neque tinea, neque aerugo demolitur: 1. Corinth. 9. 24. Sic currite ut comprehendatis.*

Deinde cum dicit, *O Timothee, depositum custodi*, instruit ipsum Timotheum: et primo ut bona conservet; secundo ut mala devitet, ibi, *Devitans profanas vocum novitates.* Dicit ergo: *O Timothee, depositum custodi.* Depositum hominis est omne bonum quod habet quilibet; quod sibi commissum est a Deo ut conservet, et multiplicet: *Eccli. 17. 18. Gratiam hominis, quasi pupillam conservabit: 1. Cor. 15. 10. Et gratia eius in me vacua non fuit, sed gratia eius semper in me manet.* Et sic dicit ei, ut depositum custodiat, idest ut se in gratia Dei conservet, et multiplicet. Qui enim abscondit talentum, punitur: *Tollite ab eo talentum, et date ei qui habet decem talenta....et inutilem servum eiicite in tenebras exteriores; Matth. 25. 28.* Et specialiter praelati habent depositum, scilicet curam proximorum, et fidelium: *Ioan. ult. 17. Pasce oves meas: Hebr. ult. 17. Ipsi pervigilant, quasi rationem reddituri pro animabus vestris: 2. Timoth. 1. 14. Bonum depositum custodi.* Item quod mala vitet, praecipue illa quae sunt nata coinquinare fidem. Cuius ratio est: quia sicut Princeps saecularis ponitur ad custodiendam unitatem regni, ita spiritualis ad servandam unitatem spiritualem. Pax autem regni consistit in iustitia; et ideo ille ordinatur ad iustitiam. Sed unitas Ecclesiae est in fide: et ideo principaliter monet ad custodiam fidei: *Luc. 22. 32. Ego rogavi pro te, ut non deficiat fides tua; et tu conversus aliquando confirma fratres tuos.* Similiter autem posset corrumpi fides per fallaciam, sicut etiam quaelibet scientia. Sed, sicut dicitur *1. Elench.* fallacia fit quandoque ex voce, quandoque ex re. Unde est fallacia in dictione, et extra dictionem. Et sic fides aliquando corrumpitur per aliquas voces inordinatas, sicut dicit Hieronymus, quod ex verbis inordinate prolatis fit haeresis. Et ideo dicit: *Devitans profanas vocum novitates.* Quia non velle audire aliquid novi, est oblatrare contra consuetudines. Sed nova profana non sunt audienda. Sed profana novitas est, quando inducitur aliquid contra fidem. Et dicitur novum per comparationem ad id quod est antiquum. Hoc fecit Nestorius, quando dixit de Virgine Maria, Christotochos, ut inferret quod non esset mater Dei. Et ideo sancti Patres in Ephesino Concilio instituerunt, quod diceretur Theotochos: *2. Timoth. 1. 13. Formam habens sanctorum verborum, quae a me audisti in fide, et dilectione in Christo Iesu:* et *cap. 2. 16. Profana, et vaniloquia devita: multum enim proficiunt ad impietatem.* Quandoque vero corrumpitur per rationes reales sophisticas: et istud vitandum est. Et dicit, *Et oppositiones scientiae falsi nominis*, quia non est vera scientia, sed apparens. Scientia enim secundum propriam rationem non est nisi verorum: impossibile autem est quod verum sit vero contrarium, licet quandoque duo falsa sint sibi contraria; et ideo impossibile est quod illud quod repugnat veritati divinae, quae est summa veritas, sit verum: *Coloss. 2. 8. Videte ne quis vos decipiat per philosophiam, et inanem fallaciam, secundum traditionem hominum, secundum elementa mundi, et non secundum Christum. Promittentes*, idest dicentes, se habere: *Hier. 10. 14. Stultus factus est omnis homo a scientia sua:* quae non est Dei: quia *qui loquitur mendacium, ex propriis loquitur*, *Ioan. 8. 44. Hier. 2. 16. Filii Mempheos, et Thanes constupraverunt te usque ad verticem: Isa. 47. 10. Sapientia tua, et scientia tua haec decepit te. Gratia Dei tecum. Amen.*

FINIS EPISTOLÆ AD TIMOTHEUM I.

D. THOMAE AQUINATIS

DOCTORIS ANGELICI

IN EXPOSITIONEM

D. PAULI APOSTOLI AD TIMOTHEUM II

PROLOGUS.

NOCTE, ET DIE AESTU UREBAR, ET GELU, FUGIEBATQUE SOMNUS AB OCULIS MEIS: *Genes. 31. 40.*

Verba sunt Iacob ostendentis, et commendantis curam pastoralem, ac pastorale officium: in quibus circa hoc officium tria ponuntur, scilicet assiduitas, patientia, solicitudo. Primum est, quia sine intermissione debet curam gregis gerere: unde dicit, *Nocte et die:* nocte orando, die erudiendo: *Isai. 21. 8. Super speculam Domini ego sum stans iugiter per diem, et super custodiam ego sum stans totis noctibus.* Vel per diem, idest tempore prosperitatis; et per noctem, idest tempore adversitatis: in quibus praelatus debet respicere curam gregis: *2. Cor. 6. 7. Per arma iustitiae a dextris et a sinistris: Prov. 17. 17. Omni tempore diligit qui amicus est.* Secundum est, quia maxime praelato patientia necessaria est: debet enim praelatus propter gregis salutem omnia sustinere: *Ioan. 10. 11. Bonus pastor animam suam dat pro ovibus suis: Prov. 19. 11. Doctrina viri per patientiam noscitur.* Unde dicit, *Aestu*, idest fervore instantis persecutionis: *Iac. 1. 11. Exortus est sol cum ardore, et arefecit fenum: gelu*, idest timore futurorum: *2. Corinth. 7. 5. Foris pugnae, intus timores.* Tertium est, quia praecst in solicitudine, ut dicitur *Rom. 12.* et hoc expellit somnum negligentiae: unde subditur: *Fugiebatque somnus ab oculis meis: Prov. 6. 3. Discurre, festina, suscita amicum tuum, ne des oculis tuis somnum.* Recte ergo haec verba materiae huius Epistolae conveniunt. In prima enim instruit eum de ordinatione ecclesiastica; in hac autem secunda agit de solicitudine tanta pastorali ut etiam martyrium sustineat pro cura gregis, ut patet in Prologo.

EXPOSITIO EPISTOLAE

AD TIMOTHEUM II

CAPITIS PRIMI

LECTIO PRIMA

Paulus Apostolus Iesu Christi per voluntatem Dei, secundum promissionem vitae, quae est in Christo Iesu. Timotheo carissimo filio gratia, et misericordia, et pax a Deo Patre nostro, et Christo Iesu Domino nostro.

Dividitur autem haec Epistola in salutationem, et narrationem. Secunda ibi, *Gratias ago Deo meo.* Item primo ponitur persona salutans; secundo persona salutata; tertio bona optata. Persona salutans describitur ex nomine, *Paulus*, quod sonat modicitatem; quod ei competit propter humilitatem mentis, et tribulationem, quae faciunt hominem parvum; intantum quod Christus dicitur minoratus propter passiones: *Hebr. 2. 9. Eum qui modico ab angelis minoratus est, videmus Iesum, propter passionem mortis, gloria, et honore coronatum.* Item ex dignitate, quam primo ponit; secundo dignitatis originem; tertio fructum. Dignitas est magna, quia est *Apostolus Iesu Christi*, idest missus est a Christo: *Luc. 6. 13. Elegit duodecim ex ipsis, quos etiam Apostolos nominavit.* Hanc dignitatem adeptus est, quia plus omnibus laboravit: *1. Corinth. 15.* et *Gala. 2. 8. Qui operatus est Petro in apostolatum circumcisionis, operatus est et mihi inter Gentes.* Origo apostolatus est voluntas Dei: unde dicit, *Per voluntatem Dei:* quam quidam praeveniunt, quia se ingerunt; contra quos dicitur *Hebr. 5. 4. Nemo assumit sibi honorem, sed qui vocatur a Deo, tamquam Aaron.* Item quidam permittuntur propter peccata populi: *Iob 34. 30. Qui regnare facit hominem hypocritam propter peccata populi.* Sed hic *per voluntatem Dei:* quod dicit, quia non per voluntatem suam. Fructus autem non est aliquid terrenum, sed *secundum promissionem vitae, quae est in Christo Iesu;* idest, ad consequendam vitam aeternam promissam a Christo. Hic debet esse finis praelatorum: *1. Cor. 9. 25. Illi quidem, ut corruptibilem coronam accipiant, nos autem incorruptam: Daniel. 12. 3. Qui ad iustitiam erudiunt multos, quasi stellae in perpetuas aeternitates.* Persona salutata est Timotheus filius eius, ab eo conversus, *Act. 16.* Carissimus, quia sibi unanimis: *Philip. 2. 20. Neminem habeo tam unanimem, qui sincera affectione pro vobis solicitus sit.* Bona optata sunt tria, scilicet *gratia*, per quam est remissio peccatorum; *misericordia*, per quam consequitur finale bonum; *pax*, Glossa, *Idest tranquillitas mentis:* haec competit praelato, qui ad hoc ponitur, ut pacem procuret: *Ioan. 20. 19.* dixit Dominus, *Pax vobis.* Et praecepit intrantibus domum, pacem offerre, ut habetur *Matth. 10.* Et hoc *a Deo Patre*, qui est dator omnis boni, *Iac. 1.* Item *a Iesu Christo*, qui est mediator, inquantum homo, Dei, et hominum: *2. Petr. 1. 4. Per quem maxima nobis, et pretiosa promissa donavit.*

LECTIO II.

Gratias ago Deo meo, cui servio a progenitoribus meis in conscientia pura, quod sine intermissione habeam tui memoriam in orationibus meis, nocte ac die desiderans te videre, memor lacrymarum tuarum, ut gaudio implear, recordationem accipiens eius fidei quae est in te non ficta, quae et habitavit primum in avia tua Loide, et matre tua Eunice; certus sum autem quod et in te.

Hic incipit epistolaris narratio: in qua primo munit eum contra praesentes persecutiones; secundo contra futura pericula Ecclesiae, *3. cap.* ibi, *Hoc autem scito, quod in novissimis diebus instabunt tempora periculosa.* Item primo inducit ad instantiam praedicationis, quae tunc erat causa, et occasio persecutionis; secundo hortatur ad sustinendas tribulationes propter Christum, *cap. 2.* ibi, *Tu ergo, fili mi, confortare in gratia quae est in Christo Iesu.* Item primo commemorat bona ipsius Timothei; secundo hortatur eum

ad usum horum bonorum per instantiam praedicationis, ibi, *Propter quam causam admoneo te ut resuscites gratiam quae est in te per impositionem manuum mearum*; tertio ponit se in exemplum, ibi, *In quo positus sum ego praedicator, et Apostolus, et magister.* Item primo ponit affectum quem habebat ad Timotheum; secundo ponit bona huius, quae provocabant eum ad huiusmodi affectum, ibi, *Memor lacrymarum tuarum.* Affectus ostenditur per duo, scilicet per orationem, et desiderium; et ideo gratias agit Deo de affectu quem habet ad Timotheum, quia est caritatis, et caritas est principale donum; quasi dicat: Reputo me gratiam consecutum, quod sic sincerum affectum habeo ad te. Et dicit, *Deo meo, cui* [illegible] *parentibus meis*, non a parentibus carnalibus, quia *1. Timoth. 1. 15. Christus venit peccatores salvos facere, quorum primus ego sum;* sed servitio derivato a progenitoribus meis, scilicet Patriarchis, et Prophetis, qui Deo sincere servierunt. Et dicitur, *A progenitoribus*, quia filii facilius imitantur perfectionem paternam: tum quia instruuntur ab eis, ut Tobias; tum quia etiam facilius imitantur amicos. Et quomodo servio ei? *In conscientia pura:* quia, ut habetur *Habac. 1. 13. mundi sunt oculi tui, Domine, ne videant malum, et respicere ad iniquitatem non poteris: 2. Corinth. 1. 12. Gloria nostra haec est, testimonium conscientiae nostrae.* De quo agit gratias: *quia sine intermissione*, sive die prosperitatis, sive nocte adversitatis, oro pro te. Item ex desiderio; ideo dicit: *Desiderans te videre*, scilicet propter consolationem utriusque: *Rom. 1. 1. Desidero enim videre vos.*

Deinde cum dicit, *Memor lacrymarum tuarum*, ostendit bona quae erant in Timotheo: et primo commemorat affectum eius ad se; secundo fidem ad Deum, ibi, *Recordationem accipiens eius fidei quae est in te non ficta.* Dicit ergo: *Memor lacrymarum tuarum*, quas scilicet Timotheus effudit, quando discessit Ephesum ab eo, paratus ad martyrium. Vel *lacrymarum* quas fudit in orationibus. Et hoc *ut gaudio implear;* idest, haec memoria replet me gaudio: *Philip. 2. 2. Implete gaudium meum.* Item memor fidei ad Deum Fidem eius primo commemorat; secundo ostendit eam a parentibus derivatam, et non novitiam. Dicit ergo: *Recordationem accipiens eius fidei quae est in te non ficta.* Fides necessaria est praelato, qui est fidei custos: *Hebr. 11. 6. Sine fide impossibile est placere Deo.* Et dicit, *Non ficta:* vera enim per opera bona est: *Iac. 2. 18. Ostende mihi sine operibus fidem tuam, et ego ostendam tibi ex operibus fidem meam: 1. Timoth. 1. 5. Finis praecepti est caritas de corde puro, et conscientia bona, et fide non ficta: Sap. 1. 5. Effugiet fictum.* Et haec non nova, sed *habitavit primum in avia tua Loide, et matre tua Eunice: Act. 16.* dicitur quod fuit filius mulieris Iudaeae. *Certus sum autem*, vel per revelationem, vel per indicia, *quod et in te.*

LECTIO III.

Propter quam causam admoneo te ut resuscites gratiam Dei, quae est in te per impositionem manuum mearum. Non enim dedit nobis Deus spiritum timoris, sed virtutis, et dilectionis, et sobrietatis. Noli itaque erubescere testimonium Domini nostri, neque me vinctum eius; sed collabora Evangelio, secundum virtutem Dei, qui nos liberavit, et vocavit vocatione sua sancta, non secundum opera nostra, sed secundum propositum suum, et gratiam; quae data est nobis in Christo Iesu ante tempora saecularia; manifestata est autem nunc per illuminationem Salvatoris nostri Iesu Christi, qui destruxit quidem mortem, illuminavit autem vitam, et incorruptionem per Evangelium.

Supra commendavit eum de bonis gratuitis; hic hortatur ad usum gratuitorum sibi datorum, praecipue in praedicatione Evangelii: et primo monet generaliter ad usum datae sibi gratiae; secundo specificat qualis sit usus gratiae, ibi, *Noli itaque erubescere testimonium Domini nostri.* Item primo ponit monitionem; secundo eius rationem, ibi, *Non enim dedit nobis Deus spiritum timoris, sed virtutis.* Dicit ergo: Fides non ficta in matre, et avia, et in te est: *propter quam causam admoneo te ut resuscites gratiam Dei.* Gratia Dei est sicut ignis, qui quando obtegitur cinere, non lucet; sic gratia obtegitur in homine per torporem, vel humanum timorem. Unde et Timotheus effectus pusillanimis, torpuerat circa praedicationem; et ideo dicit: *Ut resuscites gratiam* sopitam: *1. Thessal. 5. 19. Spiritum nolite extinguere.* Et addit: *Quae est in te per impositionem manuum mearum*, a quo scilicet ordinatus erat Episcopus: in qua manus impositione data est ei gratia Spiritus sancti.

Deinde cum dicit, *Non enim dedit nobis Deus spiritum timoris*, ponitur ratio monitionis, et sumitur ex conditione divinorum munerum. Qui enim accipit munus, debet operari secundum congruentiam muneris. Ergo secundum conditionem divinorum munerum debemus Deo servire. Est autem duplex spiritus, huius mundi, et Dei: et horum distinctio est. Spiritus enim significat amorem: quia nomen spiritus impulsionem importat, et amor impellit. Duplex autem est amor; scilicet Dei, et hic est per spiritum Dei; et amor mundi, et hic est per spiritum mundi: *1. Corin. 2. 12. Non enim accepimus spiritum huius mundi, sed Spiritum qui ex Deo est.* Spiritus autem mundi facit amare bona mundi, et timere mala temporalia; et ideo dicit: *Non enim dedit nobis Deus spiritum timoris*, scilicet mundani: quia hunc Deus aufert a nobis: *Matth. 10. 28. Nolite timere eos qui occidunt corpus.* Est alius spiritus timoris Domini, et sanctus: et iste facit ut timeatur Deus; hic autem est sine poena, et sine offensa, et hic est a Deo: *Matth. 10. 28. Timete eum qui potest et animam, et corpus perdere in gehennam.* Et addit, *Sed virtutis*, quia per Spiritum sanctum dirigimur in malis; et hoc per virtutem, scilicet fortitudinis contra adversa mundi: *Luc. ult. 49. Sedete in civitate, donec induamini virtute ex alto.* Item dirigimur in bonis, quia quantum ad affectionem ordinamur per dilectionem caritatis, dum quis omnia quae diligit, refert in Deum: unde di-

cit, *Et dilectionis: 1. Ioan. 3. 14. Qui non diligit, manet in morte.* Item quantum ab bona exteriora; et ideo dicit, *Et sobrietatis*, idest omnis temperantiae, servando debitum modum, et mensuram, ut scilicet temperate utamur bonis mundi: *Tit. 2. 12. Sobrie, et iuste, et pie vivamus in hoc saeculo: 1. Timoth. 3. 2. Oportet Episcopum esse irreprehensibilem, unius uxoris virum, sobrium.*

Deinde cum dicit, *Noli itaque erubescere testimonium Domini nostri*, specificat usum gratiae: et primo excludit contraria huic usui; secundo hortatur ad usum gratiae, ibi, *Sed collabora Evangelio.* A solita autem praedicatione poterat impediri propter duo. Primo per erubescentiam; secundo ex poena Apostoli, quam patiebatur propter Evangelium; et ideo quantum ad primum dicit: *Noli itaque*, scilicet ex quo habes spiritum fortitudinis, *erubescere testimonium Domini nostri.* Praedicatio enim Christi, si referatur ad sapientiam mundi, videbatur stulta, unde erubescentiam habere videbatur: *1. Corint. 1. 23. Nos praedicamus Christum crucifixum, Iudaeis quidem scandalum, Gentibus autem stultitiam: Rom. 1. 6. Non enim erubesco Evangelium: Luc. 9. 26. Qui me erubuerit, et meos sermones, hunc Filius hominis erubescet.* Quantum ad secundum sciendum est, quod si latro videt aliquem suspensum, erubescit se confiteri socium eius. Sic quia Apostolus erat vinctus, poterat eum Timotheus erubescere; et ideo dicit: *Neque me vinctum eius: Ephes. 6. 20. Pro quo legatione fungor in catena: Eccli. 4. 27. Ne reverearis proximum tuum in casu suo.*

Deinde cum dicit, *Sed collabora Evangelio*, hortatur ad usum gratiae: et primo in generali; secundo ostendit ex qua fiducia hunc usum aggrediatur, ibi, *Secundum virtutem Dei.* Hic manifestat quod dicit ibi, *Non secundum opera nostra, sed secundum propositum suum.* Dicit ergo: *Ne erubescas*, sed *collabora*, idest simul mecum labora: *1. Corinth. 3. 8. Unusquisque propriam mercedem accipiet.* Et dicit, *Evangelio*, quod potest esse ablativi casus, et sic in Evangelio praedicando: et dativi casus, et sic ad laudem Evangelii, ut scilicet crescat: *Sap. 3. 15. Bonorum laborum gloriosus est fructus.* Et hoc cum fiducia, non propria: quia *non sufficientes sumus cogitare aliquid a nobis, quasi ex nobis, 2. Corinth. 3. 5.* sed *secundum Dei virtutem*, idest habendo fiduciam de virtute Dei: *Isa. 40. 29. 29. Qui dat lasso virtutem, et his qui non sunt fortitudinem, et robur multiplicat.* Haec virtus manifestatur per duo, scilicet quantum ad affectum, quia liberamur a malis; et ideo dicit, *Qui nos liberavit: 1. Esd. 8. 31. Liberavit nos de manu inimici, et insidiatoris in via: Ioan. 8. 36. Si Filius vos liberaverit, vere liberi eritis.* Et quantum ad hoc quod vocat nos ad bona: unde sequitur: *Et vocavit vocatione sua sancta:* quia vocavit ad sanctificandum: *Rom. 7. 30. Quos praedestinavit, hos et vocavit: 1. Petr. 2. 9. Qui de tenebris nos vocavit in admirabile lumen suum.* Et manifestat quaedam quae dicit, dicens: *Non secundum opera nostra:* ubi ostendit quod per virtutem Dei liberati, et vocati sumus, non per humanam: et primo ostendit causam vocationis nostrae, et liberationis esse a Deo; secundo processum causae, ibi, *Quae data est nobis in Christo Iesu;* tertio commendat datorem causae, scilicet gratiae, et eius conservatorem, ibi, *Qui destruxit quidem mortem, illuminavit autem vitam.* Dicit ergo: Vocavit, non per nostram virtutem, quia scilicet non per opera nostra, quae sunt effectus virtutis: *Tit. 3. 5. Non ex operibus iustitiae quae fecimus nos, sed secundum suam misericordiam salvos nos fecit.* Est autem duplex causa humanae salutis, quae est a Deo. Una est aeterna, scilicet eius praedestinatio; alia est temporalis, scilicet gratia iustificans. Quantum ad primum dicit, *Secundum propositum*, idest praedestinationem, quae est propositum miserendi: *Ephes. 1. 11. Operatur omnia secundum propositum voluntatis suae: Rom. 8. 28. His qui secundum propositum vocati sunt sancti.* Quantum ad secundum dicit, *Et gratiam: Rom. 3. 24. Iustificati gratis per gratiam ipsius.*

Circa processum gratiae primo ostendit quomodo est praeparata gratia; secundo quomodo collata; tertio per quem. Primum ostendit, cum dicit: *Quae data est nobis in Christo Iesu*, idest praevisa est nobis dari, *ante tempora saecularia.* Sicut dicit Philosophus, saeculum nihil aliud est quam mensura durationis aliquarum rerum: unde diversa saecula diversae sunt aetates hominum; unde unum saeculum durat mille annis: quia homo dicitur vivere quamdiu est in memoria hominum, quae non excedit mille annos. Tempora ergo saecularia sunt quae mensurant res mutabiles, et haec inceperunt cum mundo; sed praedestinatio est ante mundum: *Ephes. 1. 4. Elegit nos in ipso ante constitutionem mundi.* Et dicit, *In Christo Iesu*, quia non sumus electi sic ut salvemur propriis meritis, sed per gratiam Christi: quia sicut praedestinavit salutem nostram, ita modum salutis nostrae: *Ioan. 1. 17. Gratia, et veritas per Iesum Christum facta est.* Sed haec praedestinatio prius erat occulta, sed nunc est manifesta. Et quomodo? Sicut conceptus cordis per opera. Unde nunc in effectu operis, suis electis manifestavit. *Per illuminationem.* Proprie loquitur: manifestare enim est in lucem ducere: *Iob 28. 11. Abscondita produxit in lucem.* Sic ergo *manifestata est nunc per illuminationem Salvatoris nostri Iesu Christi:* per hoc quod misit Christum nos illuminantem: *Isa. 60. 1. Surge, illuminare Hierusalem, quia venit lumen tuum: Lucae 1. 79. Illuminare his qui in tenebris, et in umbra mortis sedent.*

Deinde cum dicit, *Qui destruxit quidem mortem*, commendat Christum illuminatorem: et primo eius virtutem quantum ad mala quae abstulit; secundo quantum ad bona quae contulit. Dicit ergo: *Christus*, propter hoc quod pro nobis passus est, *destruxit mortem*, idest satisfecit Deo pro peccatis nostris: *1. Petr. 3. 18. Christus semel pro peccatis nostris mortuus est, iustus pro iniustis.* Et peccatum erat causa nostrae mortis corporalis: *Rom. 6. 23. Stipendia enim peccati mors:* et ideo destruendo peccatum, destruxit mortem: *Osee 11. 14. Ero mors tua, o mors, morsus tuus ero, inferne.* Contulit etiam perfecta bona. Primo animae in praesenti per gratiam fidei: *Habac. 2. 4. Iustus meus ex fide vivit:* et est imperfecta in hac vita, sed perficietur in gloria: *Ioan. 17. 3. Haec est vita aeterna, ut cognoscant te.* Secundo immortalitatem carnis resultantem ex gloria animae: *1. Corinth. 15. 53. Oportet corruptibile hoc induere incorruptionem, et mortale hoc induere immortalitatem: Ioan.*

10. 10. Ego veni, ut vitam habeant, scilicet iam per gratiam, *et abundantius habeant*, scilicet per gloriam in futuro. Item *Ibidem 11. 26. Omnis qui vivit, et credit in me, non morietur in aeternum.*

LECTIO IV.

In quo positus sum ego praedicator, et Apostolus, et magister Gentium. Ob quam causam etiam haec patior; sed non confundor. Scio enim cui credidi, et certus sum quia potens est depositum meum servare in illum diem. Formam habe sanorum verborum quae a me audisti in fide, et in dilectione in Christo Iesu. Bonum depositum custodi per Spiritum sanctum, qui habitat in nobis. Scis enim hoc, quod aversi sunt a me omnes qui in Asia sunt: ex quibus est Philetus, et Hermogenes. Det misericordiam Dominus Onesiphori domui, quia saepe me refrigeravit, et catenam meam non erubuit; sed cum Romam venisset, solicite me quaesivit, et invenit. Det illi Dominus invenire misericordiam a Deo in illa die. Et quanta Ephesi ministravit mihi, tu melius nosti.

Supra monuit ad solicitam Christi praedicationem; hic inducit ad hoc per sui exemplum: et primo ponit hoc; secundo inducit ad sui sequelam, ibi, *Formam habe sanorum verborum quae a me audisti;* tertio ostendit sequendi necessitatem, ibi, *Scis enim hoc quod aversi sunt a me omnes qui in Asia sunt.* Item primo ponit suum officium; secundo ostendit quae patitur pro sui officii executione, ibi, *Ob quam causam etiam haec patior;* tertio spei certitudinem, ibi, *Scio enim cui credidi.* Describit autem officium suum tripliciter: quia dicit se praedicatorem ad excitandum ad bonos mores: *Infra 4. 2. Praedica verbum, insta opportune: Marc. ult. 15. Praedicate Evangelium omni creaturae.* Apostolum ad regendum Ecclesiam: quia Apostoli sunt praelati Ecclesiae: *Galat. 2. 8. Qui operatus est Petro in apostolatum circumcisionis, operatus est et mihi inter Gentes.* Et magistrum institutum ad docendum fidei sanctitatem, et cognitionem Dei: *1. Tim. 2. 7. Doctor Gentium in fide, et veritate: Ioel. 2. 23. Filii Sion exultate, et laetamini in Domino Deo nostro, qui dedit vobis doctorem iustitiae.* Sed dicit: *In quo positus sum ego:* ubi nota tria. Primo quod ipse non assumpsit sibi, sed ab illo positus est: *Heb. 5. 4. Nemo assumit sibi honorem, sed qui vocatur a Deo tamquam Aaron.* Secundo in positione designatur ordo. Tertio firmitas: quia secundum ordinem rationis institutus, firmiter mansit: *Ioan. 15. 16. Posui vos ut eatis, et fructum afferatis, et fructus vester maneat: Iudic. 5. 20. Stellae manentes in ordine, et cursu suo.*

Deinde cum dicit, *Ob quam causam etiam haec patior,* ostendit quae patitur pro sui officii executione, dicens: *Haec* adversa *patior*, scilicet vincula et taedia; et hoc pro fide Christi: *Infra 2. 9. Laboro usque ad vincula.* Et dicit, *Ob hanc causam*, quia pati simpliciter non est laudabile, sed propter iustam causam: *Matth. 5. 10. Beati qui persecutionem patiuntur propter iustitiam.* Et ideo: *Sed non confundor:* quia non est ad confusionem ei qui patitur propter iustitiam: *1. Pet. 4. 15. Nemo vestrum patiatur quasi homicida, aut fur, aut maledicus, aut alienorum appetitor; si autem ut Christianus, non erubescat, glorificet autem Deum in isto nomine: Act. 5. 41. Ibant Apostoli gaudentes a conspectu concilii, quoniam digni habiti sunt pro nomine Iesu contumeliam pati.*

Deinde cum dicit, *Scio cui credidi*, ponitur certitudo spei, quae facit eum non confundi: et hoc provenit ex magnitudine Dei promittentis; et ideo dicit, *Cui credidi.* Et nota, quod uno modo credere est actus fidei; et est sensus. *Scio*, idest scio quod ille qui promisit est verax, et potens ad reddendam vitam aeternam, quam repromisit homini fideli existenti.

Sed contra. Ex hoc sequitur quod eadem est scientia, et fides; et idem est scitum, et creditum: quod est impossibile: quia de ratione sciti est quod videatur; de ratione crediti quod non.

Respondeo. In fide duo sunt, scilicet id quod creditur, et ille cui creditur. De eo quod creditur, non potest esse scientia, quia sic perderet crediti rationem; sed de eo cui creditur, est scientia, quia per evidentissimam rationem est scitum quod Deus est verax: Et sic dicit: *Scio cui credidi: 1. Ioan. 4. 1. Nolite omni spiritui credere; sed probate spiritus, si ex Deo sunt: Proverb. 14. 15. Innocens credit omni verbo.* Alio modo dicitur credere fidei eius cui committit rem suam, et hic sensus est verior; quasi dicat: Quia meipsum, labores, et passiones credidi, idest commisi, Deo: scio quod *potens est depositum meum servare in illum diem.*

Et nota, quod depositum dicitur dupliciter. Uno modo, quod ego deposui: et sic homo deponit apud Deum salutem suam, quando se Deo totum committit: *1. Pet. 5. 7. Omnem solicitudinem vestram in eum proiicientes, quoniam ipsi cura est de vobis: Psal. 54. 23. Iacta super Dominum curam tuam, et ipse te enutriet.* Item deponit opera sua, quando scilicet non statim recipit remunerationem suam, sed in posterum: et sic qui bene facit, deponit illud apud Deum, et hoc *usque in illum diem*, quando iudicabit occulta hominum, quibus tunc reddet Deus mercedem laborum suorum: *Sap. 10.* et *Isa. 3. 10. Dicite iusto, quoniam bene, quoniam fructum adinventionum suarum comedet.* Vel *depositum*, idest quod penes me positum est officium, scilicet officium Evangelii: *Act. 9. 15. Vas electionis est mihi iste, ut portet nomen meum coram Gentibus, et Regibus, et filiis Israel.* Et Deus est potens conservare suum Apostolum usque ad mortem suam.

Deinde cum dicit, *Formam habens sanorum verborum quae a me audisti*, inducit ad sequelam sui: et est duplex littera. Una dicit, *Habe*, altera, *Habens.* Si dicit. *Habens*, sic primo ponit idoneitatem, quam proponit Timotheo ad imitandum exemplum Apostoli; secundo hortatur ad imitandum, ibi, *Bonum depositum custodi.* Apostolus autem bonam idoneitatem habuit secundum duo: scilicet secundum eruditionem quantum ad cognitionem; et ideo dicit, *Sanorum verborum*: item secundum virtutem; unde dicit, *In fide, et dilectione.* Dicit ergo: Non potes te excusare, si patienter te non habeas usque ad vincula, sicut ego: quia tu es *habens formam sanorum verborum*, scilicet quae non continent falsitatis corruptionem: *Tit. 2. 1. Lo-*

quere quae decent sanam doctrinam. Et dicitur doctrina sana, non corrupta, effective, quia nos sanos facit. Et addit, *Quae a me audisti* ; quasi dicat : Non es deceptus, quia hoc tibi tradidi quod a Christo audivi : *1. Corinth. 11. 23. Ego enim accepi a Domino quod et tradidi vobis. Luc. 10. 16. Qui vos audit, me audit.* Et hoc *in fide, et dilectione* : quia si aliquis omnia verba sana sciret, et non crederet, non esset idoneus ; nec etiam diligeret, quia de facili recederet a doctrina, vel per adversa, vel per prospera : *Heb. 11. 6. Sine fide impossibile est placere Deo* : *1. Ioan. 3. 14. Qui non diligit, manet in morte.* Et hoc *in Christo Iesu :* quia vera fides est eorum quae Christus docuit, et vera dilectio est in Christo, qui dedit Spiritum sanctum, per quem Deum diligimus. Haec igitur habens, *custodi bonum depositum*, quod scilicet dedi tibi, idest officium praedicationis, ut numquam a veritate recedas, nec propter timorem officium praedicationis ullo tempore dimittas : *Prov. 4. 23. Omni custodia serva cor tuum : 1. Tim. 6. 20. O Timothee, depositum custodi.* Et hoc *custodi* bono adiutorio, scilicet *per Spiritum sanctum, qui habitat in nobis : 1. Corint. 3. 16. Nescitis quia templum Dei estis, et Spiritus Dei habitat in vobis ?* Secundum aliam litteram monet ad duo. Primo ad sanam doctrinam ; secundo ad perseverantiam in ea.

Deinde cum dicit, *Scis enim hoc*, ostendit necessitatem monitionis ex defectu, et profectu aliorum. Quando enim aliquis videt aliquos sociorum suorum proficere, et aliquos deficere, nititur sequi bonos : et ideo primo commemorat deficientes ; secundo proficientes, ibi, *Det misericordiam Dominus Onesiphori domui.* Ostendit ergo quid caveat, alias est periculum : *1. Corinth. 10. 12. Qui se existimat stare, videat ne cadat :* et ideo dicit : *Aversi sunt a me omnes qui in Asia sunt.* Glossa *: Isti fallacia erant pleni : simulate enim fuerant cum Apostolo, ut scilicet addiscerent unde facerent calumniam Apostolo.* Isti ergo, *qui sunt aversi a me, sunt modo in Asia*, inter quos praecipue sunt isti duo qui conversi sunt per Iacobum.

Deinde cum dicit, *Dominus Onesiphori domui det misericordiam*, ostendit aliorum profectum, et praecipue cuiusdam Onesiphori *:* commemorans primo bona quae sibi contulit Romae ; secundo quae in Asia. Item primo optat ei Dei misericordiam ; secundo ostendit meritum misericordiae ; tertio tempus misericordiae. Primum, cum dicit, *Det misericordiam.* Recte optat ei misericordiam, quia praesens vita miseria est : *Iob 14. 1. Homo natus de muliere, brevi vivens tempore, repletur multis miseriis.* Dicit: *Det Onesiphori domui*, non solum personae, sed familiae: quia propter bonitatem unius derivatur gratia ad totam familiam : *Matth. 10. 13. Si quidem fuerit domus illa digna, veniet pax vestra super eam.* Meritum autem misericordiae est misericordia quam habebat in Apostolum : unde dicit : *Quia saepe refrigeravit*, scilicet quietem praestando: *Matth. 5. 7. Beati misericordes, quoniam ipsi misericordiam consequentur : Eccli. 18. 16. Nonne ardorem refrigerabit ros : Ad Philem. 7. Viscera sanctorum requieverunt per te, frater. Et catenam meam : Infra 2. 19. Laboro usque ad vincula, quasi male operans : non erubuit ; sed cum Romam venisset, solicite*, ut amicus, *quaesivit : Eccli. 6. 7. Si possides amicum, in tentatione posside illum: Prov. 17. 17. Omni tempore diligit qui amicus est.* Optat autem misericordiam futuri saeculi cum dicit, *In illa die*, in qua scilicet Dominus iudicabit, quando misericordia est necessaria. Non solum autem Romae, sed et Ephesi. Et ideo dignus est divina misericordia.

CAPITIS SECUNDI

LECTIO PRIMA

Tu ergo, fili mi, confortare in gratia, quae est in Christo Iesu ; et quae audisti a me per multos testes, haec commenda fidelibus hominibus, qui idonei erunt et alios docere. Labora sicut bonus miles Christi Iesu. Nemo militans Deo implicat se negotiis saecularibus, ut ei placeat cui se probavit. Nam et qui certat in agone, non coronabitur, nisi legitime certaverit. Laborantem agricolam oportet primum de fructibus accipere. Intellige quae dico : dabit enim tibi Dominus in omnibus intellectum.

Supra induxit Timotheum ad diligentem Evangelii praedicationem ; inducit eum hic ad constantem tolerantiam martyrii: et primo inducit eum ad sustinendam passionem pro salute fidelium; secundo docet eum qualiter resistat infidelibus, ibi, *Noli contendere verbis.* Item primo inducitur praeparatio ad martyrium sustinendum : secundo exhortatio martyrii, ibi, *Memor esto Dominum Iesum Christum resurrexisse a mortuis.* Praeparatio martyrii praemittitur quantum ad tria. Primum est animi fortitudo ; secundum est bonorum dispensatio, ibi, *Et quae audisti a me per multos testes, haec commenda fidelibus hominibus;* tertium est fructuosus militiae labor, ibi, *Labora sicut bonus miles Christi.* Requiritur autem ad martyrium animi fortitudo, quae est circa pericula mortis ; et ideo dicit: *Tu ergo, fili mi*, scilicet quem per Evangelium genui, *confortare in gratia: Psal. 30. 25. Viriliter agite, et confortetur cor vestrum: quae est* non in te, scilicet cuius fortitudo est vana, sed *in Christo Iesu: Eph. 6. 10. Confortamini in Domino, et in potentia virtutis eius.* Vel *in gratia, quae est in Christo Iesu*, idest gratuito Dei dono per Christum : *Ioan. 1. 17. Gratia, et veritas per Iesum Christum facta est.* Secundum est dispensatio bonorum. Circa quod notandum est, quod quando aliquis adducitur ad mortem, disponit de suis. Non ergo minus debent esse soliciti sancti de bonis spiritualibus sibi creditis, quod non dispereant post eorum mortem ; sed aliis credant : et ideo monet eum ut, si ad martyrium venerit, quod dispenset doctrinam fidei. Et primo ponit quomodo accepit, quia per auditum : unde dicit : *Quae audisti a me*, et ego a Christo. Et dico, *A me*, non singulariter, sed confirmata *per multos testes*, idest per legem, et Prophetas : *Rom. 3. 21. Testificata a lege, et a Prophetis.* Vel per Apostolos: *1. Corinth. 15. 11. Sive enim ego, sive illi, sic praedicavimus, et sic credidistis. Haec commenda*, inquantum sunt accepta : *Sap. 7. 13. Quam sine fictione didici, et sine*

invidia communico : fidelibus hominibus, ut scilicet non quaerant lucrum temporale, sed gloriam Dei: *1. Cor. 4. 11. Hic iam quaeritur inter dispensatores ut fidelis quis inveniatur: Matt. 24. 45. Fidelis servus, et prudens quem constituit dominus super familiam suam.* Item qui sunt idonei ad dispensandum: ideo dicit : *Qui idonei erunt et alios docere.* Debent autem esse idonei tripliciter. Primo intellectu, ut sint sapientes ad intelligendum : *Lucae 21. 15. Ego dabo vobis os, et sapientiam : cui non poterunt resistere, et contradicere omnes adversarii vestri.* Item lingua, ut sint facundi ad docendum: *Isa. 50. 4. Dominus dedit mihi linguam eruditam, ut sciam suscitare eum qui lapsus est verbo.* Item opere, quia *coepit Iesus facere, et docere, Act. 1. 1.*

Deinde cum dicit, *Labora sicut bonus miles Christi*, ponitur tertium, quod est legitimus militiae labor : ad quem primo hortatur ; secundo ponit laboris praemium, ibi, *Nam et qui certat in agone, non coronabitur nisi legitime certaverit ;* tertio militiae stipendia, *Laborantem agricolam oportet primum de fructibus accipere.* Item primo hortatur ad legitimum laborem ; secundo exponit quis labor sit legitimus, ibi, *Nemo militans Deo implicat se negotiis saecularibus.* Dicit ergo: *Labora sicut bonus miles Christi.* Est autem tripliciter aliquis miles Christi. Primo inquantum pugnat contra peccata: *Iob 7. 10. Militia est vita hominis super terram :* et *14. 14. Cunctis diebus quibus nunc milito, expecto donec veniat immutatio mea.* Et haec pugna est contra carnem, mundum, et diabolum : *Ephes. ult. 12, Non est nobis colluctatio adversus carnem, et sanguinem, sed adversus principes, et potestates, adversus mundi rectores tenebrarum harum, contra spiritualia nequitiae, in caelestibus.* Secundo est aliquis miles Christi, pugnando contra errores: *2. Corin. 10. 4. Arma militiae nostrae non sunt carnalia, sed potentia Deo ad destructionem munitionum, consilia destruentes.* Tertio est militia martyrum contra tyrannos : et haec est laboriosior : *Iob 25. 3. Numquid est numerus militum eius?* Et non debet quiescere miles, quia dicitur a militia sustinenda.

Deinde cum dicit, *Nemo militans Deo implicat se negotiis saecularibus*, exponit quid sit legitimus labor : et primo inducit eum ad laborem ; secundo ostendit qualis debet esse bonus miles, ibi, *Ut ei placeat cui se probavit.* Primo circa primum duo facit : quia primo exemplum ponit ; secundo manifestat. Dicit ergo: *Nemo militans Deo implicat se negotiis saecularibus.* Circa primum sciendum est, quod alius est finis militiae spiritualis, et alius est finis militiae corporalis : quia finis militiae corporalis est ut obtineat victoriam contra hostes patriae ; et ideo milites debent abstinere ab his quae abstrahunt a pugna, puta a negotiis, et deliciis: *1. Corint. 9. 25. Qui in agone contendit, ab omnibus se abstinet ;* sed militiae spiritualis finis est ut victoriam habeat ab hominibus qui sunt contra Deum; et ideo oportet quod abstineant ab omnibus quae distrahunt a Deo. Haec autem sunt negotia saecularia : quia solicitudo huius saeculi suffocat verbum. Et ideo dicit, *Implicat se.*

Sed contra. Negotia saecularia sunt temporalia; hoc autem Apostolus fecit, quando vixit de labore manuum suarum.

Respondeo. Dicendum est, quod Apostolus dicit, *Implicat*, et non dicit, Exercet. Ille autem eis implicatur cuius cura, et solicitudo iungitur circa ipsa : et tunc proprie ipsa haec interdicuntur militibus Christi, in quibus ostenditur non esse necesse implicari animum. Item non dicit simpliciter, Implicatur ; dicit, *Implicat se* : quia quandoque implicatur, et non se implicat. Implicat enim se, quando sine pietate, et necessitate assumit negotia ; sed quando necessitas officii pietatis, et auctoritatis exercetur, tunc non implicat se, sed implicatur huiusmodi necessitate : *Rom. 16. 2. Assistatis ei in quocumque negotio vestri indiguerit.*

Causa autem quare non debet se implicare, est *ut ei placeat cui se probavit : 1. Ioan. 2. 15. Si quis diligit mundum, non est caritas Patris in eo.* Qui enim est miles Christi, devovit se ad militandum Deo; et ideo debet conari ut ei placeat cui se devovit.

Deinde cum dicit, *Nam et qui certat in agone, non coronabitur, nisi legitime certaverit*, ponit laboris praemium. Et quia diceret aliquis: O Paule, magna imponis ; sed quis est eorum fructus? respondet : Assumatis exemplum in pugnis saecularibus, ubi non omnes, sed legitime pugnantes accipiunt coronam. Sic ergo erit et in spiritualibus, quod nullus coronabitur, nisi servet debitas leges pugnae : *1. Corint. 9. 25. Illi quidem, ut corruptibilem coronam accipiant, nos autem incorruptam : Sap. 4. 2. In perpetuum coronata triumphat.*

Deinde cum dicit, *Laborantem agricolam oportet primum de fructibus accipere*, ostendit stipendia, interdicitque ei negotia saecularia : et primo proponit stipendia sub metaphora; secundo exponit, ibi, *Intellige quae dico.* Officium enim praedicatorum, et doctorum, est officium militum, inquantum insurgunt contra hostes, et vitia : item agricolae, inquantum fructum faciunt, promovendo ad bona. Huius ager est Ecclesia, et principalis agricola est Deus, interius, et exterius operans : *Ioan. 15. 1. Ego sum vitis vera, et Pater meus agricola est.* Homines autem exterius adhibent ministerium : *1. Corinth. 3. 6. Ego plantavi, Apollo rigavit, Deus autem incrementum dedit.* Isti sunt exteriores agricolae : *Iob 31. 39. Si animam agricolarum eius afflixi.* Istum ergo agricolam oportet fructum accipere. Huius fructus sunt opera virtutum : *Eccli. 24. 23. Flores mei, fructus honoris, et honestatis : Galat. 5. 22 Fructus autem spiritus est caritas, gaudium, pax, patientia.* Inter hos fructus eleemosynarum : *Act. 9. 36. Haec erat plena fructibus bonis, et eleemosynis quas faciebat.* Illi ergo debent principaliter fructum percipere, ut ipsi gaudeant. Primo de subditorum fructibus: *Phil. 4. 1. Itaque fratres mei carissimi, et desideratissimi, gaudium meum, et corona mea.* Secundo de subsidiis temporalibus, non pro praemio principali, sed stipendio : *Gal. 6. 6. Communicet autem is qui catechizatur verbo, ei qui se catechizat, in omnibus bonis : Matth. 10. 10. Dignus est operarius cibo suo.*

Deinde cum dicit, *Intellige quae dico*, exponit quae dixerat, sequens modum Christi post parabolas : *Matt. 13. 9. Qui habet aures audiendi audiat.* Quasi dicat : Reduc haec ad intellectum spiritualem : *Dan. 10. 1. Intelligentia opus est in visione.* Quasi diceret aliquis: Tu dicis : Accipe stipendium, o Timothee; sed tu non facis, quia de labore manuum vis vivere. Unde *intel-*

lige quae dico : quia est necessaria discretio: quia ibi non sunt accipienda, ubi est occasio avaritiae contra Evangelium, vel propter otium : et hoc poteris intelligere, quia *dabit tibi Dominus in omnibus intellectum: 1. Ioan. 2. 27. Unctio docebit vos de omnibus.*

LECTIO II.

Memor esto Dominum nostrum Iesum Christum resurrexisse a mortuis ex semine David, secundum Evangelium meum, in quo laboro usque ad vincula, quasi male operans ; sed verbum Dei non est alligatum. Ideo omnia sustineo propter electos, ut et ipsi salutem consequantur, quae est in Christo Iesu cum gloria caelesti. Fidelis sermo. Nam si commortui sumus, et convivemus ; si sustinemus, et conregnabimus ; si negaverimus, et ille negabit nos ; si non credimus, ille fidelis permanet, negare seipsum non potest. Haec commone, testificans coram Deo. Noli contendere verbis: ad nihil enim utile est, nisi ad subversionem audientium. Solicite autem cura teipsum probabilem exhibere Deo, operarium inconfusibilem, recte tractantem verbum veritatis.

Supra ponitur praeparatio ad martyrium ; hic ponitur exhortatio ad ipsum : et primo praemittit exemplum praemii ; secundo exemplum martyrii, ibi, *In quo laboro usque ad vincula;* tertio manifestat consequentiam praemii ad martyrium, ibi, *Fidelis sermo.* Nam praemium mortis pretiosae martyrii est resurrectio gloriosa ; cuius exemplum praecessit in capite nostro Christo : et ideo dicit: *Memor esto Dominum Iesum Christum resurrexisse a mortuis ;* quasi dicat : Dominum nostrum Iesum Christum habe in mente contra tribulationes : *Proverb. 3. 6. In omnibus viis tuis cogita illum, et ipse diriget gressus tuos.* Multa enim sunt in eo cogitanda, sed specialiter resurrectio : ad hanc omnia ordinantur, et praecipue totus Christianae religionis status : *Rom. 10. 9. Si confitearis in ore tuo Dominum Iesum, et corde tuo credideris, quod Deus excitavit illum a mortuis, salvus eris,*

Et nota, quod non dicit resuscitatum, quia etsi Pater eum suscitaverit, tamen propria etiam virtute resurrexit, et est primus resurgentium, *1. Corint. 15.* Sed quia secundum naturam humanam resurrexit, et mortuus est : *Ex semine David : Rom. 1. 3. Qui factus est ei ex semine David secundum carnem. Secundum Evangelium meum,* idest a me praedicatum : *1. Corinth. 15. 1. Notum autem facio vobis Evangelium, quod praedicavi vobis.* Qui praedicat Evangelium, est minister Evangelii, sicut qui baptizat, est minister baptismi. Tamen non potest dici baptisma meum, sed Evangelium sic. Et hoc ideo, quia multum facit exhortatio, et solicitudo.

Deinde cum dicit, *In quo laboro usque ad vincula,* ostendit se in exemplum martyrii : et primo eius poenam ; secundo eius causam, ibi, *Ideo omnia sustineo.* Tria autem ostendit esse in poena, scilicet acerbitatem, opprobrium, et constantiam. Acerbitatem, cum dicit, *In quo*, scilicet Evangelio praedicando, vel pro quo *laboro,* idest affligor ; et hoc *usque ad vincula :* quia quando hanc Epistolam scripsit, erat Romae in vinculis: *Ephes. ult. 19. Mysterium Evangelii, pro quo legatione fungor in catena.* Opprobrium quantum ad infideles, cum dicit : *Quasi male operans :* Christiani enim tunc reputabantur pessimi : *Luc. 6. 22. Beati eritis cum vos oderint homines, et separaverint, et exprobraverint, et eiecerint nomen vestrum tamquam malum, propter Filium hominis.* Christus etiam fuit damnatus quasi male operans : *Isa. 53. 12. Et cum sceleratis reputatus est.* Constantiam autem ostendit, cum dicit: *Sed verbum Dei non est alligatum.* Licet enim corpus sit alligatum, tamen verbum Dei non est alligatum : quia praedicatio fuit ex voluntate Apostoli ; quae libera est, praecipue propter efficaciam caritatis, quae nihil timet : *Roman. 8. 38. Certus sum enim quia neque mors, neque vita... poterit nos separare a caritate Dei.* Quia sicut *1. Ioan. 3. 20.* dicitur, *maior est Deus corde nostro.* Et dicitur, quod in vinculis existens multos convertit.

Deinde cum dicit, *Ideo omnia sustineo propter electos*, ostendit causam : quia martyrem non poena facit, sed causa. Duplex autem est causa martyrii, scilicet propter divinum honorem, et salutem proximi. Propter Deum quidem, quia *Rom. 8. 36. Propter te mortificamur tota die.* Propter salutem proximorum, quia dicit hic, *Propter electos : Ioan. 15. 13. Maiorem caritatem nemo habet, ut animam suam ponat quis pro amicis suis : 1. Ioan. 3. 16. Quoniam ille pro nobis animam suam posuit, et nos debemus pro fratribus animas ponere.* Et dicit, *Propter electos,* quia quaecumque bona fiunt, specialiter cedunt in bonum electorum, non reproborum. Et quomodo? *Ut et ipsi salutem consequantur.*

Sed numquid sufficit passio Christi? Dicendum est? quod sic effective ; sed passio Apostoli dupliciter expediebat. Primo quia dabat exemplum persistendi in fide ; secundo quia confirmabatur fides, et ex hoc inducebantur ad salutem. Et hoc *in Christo*, idest quae venit nobis per eum: *Matth. 1. 21. Ipse enim salvum faciet populum suum a peccatis eorum.* Et hoc non solum salutem gratiae praesentem, sed etiam *cum gloria caelesti : Matth. 5. 12. Merces vestra copiosa est in caelis.*

Deinde cum dicit, *Fidelis sermo*, ponit consequentiam praemii ad meritum martyrii: et primo ponit attestationem; secundo consequentiam, ibi, *Nam si commortui sumus, et convivemus;* tertio confirmat per testimonium, ibi, *Haec commone, testificans coram Domino.* Dicit ergo: *Fidelis sermo ;* idest, verbum quod dicam, est fidele: *Apoc. ult. 6. Haec verba fidelissima sunt, et vera.*

Deinde cum dicit, *Nam si commortui sumus, et convivemus*, ponit consequentiam : et primo de remuneratione bonorum ; secundo de punitione malorum, ibi, *Si negaverimus, et ille negabit nos.* In praemio bonorum sunt duo, scilicet reparatio per resurrectionem, et superadditio gloriae, ad quam resurgent : et ideo primo ostendit quod per Christum venitur ad reparationem vitae; secundo quod per ipsum venitur ad resurrectionem, ibi, *Si sustinemus, et conregnabimus.* Dicit ergo : *Si commortui sumus, et convivemus,* scilicet cum Christo, et hoc per sacramenti susceptionem

in baptismo: *Rom. 6. 4. Consepulti enim sumus cum illo per baptismum in mortem.* Item per poenitentiam nos macerando: *Galat. 5. 24. Qui Christi sunt carnem suam crucifixerunt cum vitiis, et concupiscentiis.* Item pro confessione veritatis moriendo, sicut et Christus : *Psalm. 65. 15. Pretiosa in conspectu Domini mors sanctorum eius. Si* ergo *commortui sumus , et convivemus ;* idest , sicut ipse resurrexit , sic et nos: *Rom. 6. 5. Si complantati facti sumus similitudini mortis eius , simul et resurrectionis erimus.*

Deinde agit de gloria , quam sancti merentur per mortis ignominiam : *Luc. ult. 26. Nonne haec oportuit Christum pati , et ita intrare in gloriam suam ?* Et ideo dicit : *Si sustinemus,* scilicet patienter, afflictiones, et opprobria, *conregnabimus;* idest simul cum ipso perveniemus ad regnum : *Matth. 5. 10. Beati qui persecutionem patiuntur propter iustitiam , quoniam ipsorum est regnum caelorum.*

Deinde cum dicit , *Si negaverimus , et ille negabit nos ,* ostendit consequentiam quantum ad poenas. Dupliciter autem potest aliquis peccare contra fidem. Primo exterius negando ; secundo interius eam deponendo. Quantum ad primum dicit : *Si negaverimus,* scilicet coram aliis , *ipse negabit nos ,* in iudicio: *Matth. 25. 12. Amen dico vobis , nescio vos.* Negare est non cognoscere eos esse de ovibus suis. Quantum ad secundum dicit : *Si non credimus ,* idest si fidem a corde abiiciamus , *ille fidelis permanet ;* idest ipse fidem suam tenet: unde fidelis manet in sua fide: quia fides nihil aliud est quam participatio , sive adhaesio veritati. Ipse autem est ipsa veritas , quae negare se non potest. Ergo non est omnipotens. Respondeo. Ex hoc est omnipotens quod *seipsum negare non potest.* Posse enim deficere, magis est pertinens ad impotentiam : quia quod aliquid deficiat a suo esse , est per debilitatem virtutis propriae. Christum autem negare seipsum , est deficere a seipso. Hoc ergo ipsum quod non potest negare se, est ratio perfectae virtutis. Unde nec peccatum cadit in eum , ut est dictum , nec potest negare suam virtutem , et suam iustitiam quin puniat : *Marc. ult. 16. Qui vero non crediderit, condemnabitur.*

Sed numquid non potest Deus alicui remittere poenam ? Potest quidem secundum ordinem sapientiae suae; sed contra ordinem sapientiae, et iustitiae, non.

Deinde cum dicit , *Haec commone , testificans coram Deo,* confirmat per testimonium; quasi dicat, Simul cum aliis admoneo , ut semper habeas in corde, *testificans coram Deo ,* idest testem adducens coram quo loquor.

Deinde cum dicit , *Noli contendere verbis ,* ostendit quomodo resistat infidelibus: quia primo praemittit modum resistendi; secundo ostendit quae sunt quibus resistat, ibi, *Profana autem, et vaniloquia devita.* Item primo excludit indebitum modum resistendi ; secundo ponit debitum , ibi, *Solicite autem cura teipsum probabilem exhibere Deo.* Circa primum primo excludit indebitum modum ; secundo rationem assignat , ibi , *Ad nihil enim utile est.* Dicit ergo : *Noli contendere verbis.* Contentio importat concertationem in verbis. Potest ergo secundum duo intelligi: quia acrimoniam loquens , depravatur dupliciter. Uno modo , si per hoc acceditur ad favorem falsitatis , ut quando quis cum confidentia clamoris impugnat veritatem ; alio modo propter inordinationem , ut quando utitur acrimonia , vel ultra modum debitum, vel contra qualitatem personae. Sed si moderate , et cum circumstantiis debitis , et pro veritate fiat , non est peccatum. Et sic in Rethorica est unum instrumentum exhortationis. Tamen in sacra Scriptura accipitur secundum quod importat inordinationem: *1. Corinth. 11. 16. Si quis videtur inter vos contentiosus esse, nos non habemus talem consuetudinem, neque Ecclesia Dei.* Et dicit, *Verbis,* quia aliqui disceptant solum verbis improperii; et hoc proprie est contendere. Si hoc fit non verbis tantum , sed veris rationibus , hoc est disputare , non contendere.

Deinde cum dicit , *Ad nihil utile est ,* ostendit rationem documenti. Nam moderata disputatio quando cum ratione fit, est utilis ad instructionem; sed quando cum verbis tantum, tunc est litigiosa. Ideo dicit : *Nisi ad subversionem audientium :* et hoc dupliciter. Uno modo , dum quod est certum, venit in dubium; alio modo, quia audientes se andalizantur: *Proverb. 14. 23. Ubi verba sunt plurima , ibi frequenter egestas :* unde *Iac. 3. 16. Ubi zelus , et contentio , ibi inconstantia, et omne opus pravum.*

Sed numquid non sine contentione debet quis disputare coram populo de fide? Respondeo. Distinguendum est ex parte audientium : quia aut sunt solicitati ab infidelibus, et tunc est utilis publica disputatio, quia per hanc simplices efficiuntur magis instructi, quando vident errantes confutari. Si vero non sunt solicitati ab infidelibus, tunc non est utilis disputatio, sed periculosa. Item est distinguendum ex parte disputantis : quia si disputans est prudens sic quod manifeste confutet adversarium, tunc debet publice disputare ; si vero non , nullo modo.

Deinde cum dicit , *Solicite cura teipsum,* ponit debitum modum resistendi : et primo quantum ad rectam intentionem ; secundo quantum ad rectam operationem ; tertio quantum ad rectam doctrinam. Qui enim vult disputare , primo debet scrutari suam intentionem , utrum moveatur bono zelo : ideo dicit : *Probabilem Deo exhibere,* qui scilicet probat cor : *2. Corinth. 10. 18. Non enim qui sei¡sum commendat , ille probatus est , sed quem Deus commendat : Psal. 16. 3. Probasti cor meum, et visitasti nocte.* Item quod doctrinam quam praedicat ore , stabiliat per opera ; quod nisi faciat, est confusione dignus : unde dicit , *Operarium inconfusibilem ;* quasi dicat : Haec facito, sic non confunderis. Item quod recte tractet verbum veritatis , vera docendo , et utilia audientibus : unde subiungit : *Recte tractantem verbum veritatis ,* non quaerens lucrum, et gloriam: *2. Corinth. 2. 17. Non simus , sicut plurimi , adulterantes verbum Dei ; sed ex sinceritate , sicut ex Deo , coram Deo , in Christo loquimur.*

LECTIO III.

Profana autem , et vaniloquia devita: multam enim proficiunt ad impietatem , et sermo eorum ut cancer serpit. Ex quibus est Hymeneus , et Philetus, qui a veritate exciderunt, dicentes, resurrectionem esse iam factam , et subverterunt

quorumdam fidem. Sed firmum fundamentum Dei stat habens signaculum hoc : Cognovit Dominus qui sunt eius : et discedat ab iniquitate omnis qui invocat nomen Domini. In magna autem domo non solum sunt vasa aurea, et argentea, sed et lignea, et fictilia, et quaedam quidem in honorem, quaedam autem in contumeliam.

Supra instruxit Timotheum, ostendens modum generalem, quo infidelibus est resistendum ; hic ostendit in speciali quibus sit resistendum: et primo ostendit quibus est resistendum; secundo quare, ibi, *Multum enim proficiunt ad impietatem ;* tertio quomodo, ibi, *Iuvenilia autem desideria fuge.* Dicit ergo: *Profana, et vaniloquia devita:* ubi ostendit duo esse vitanda, scilicet profana, et vaniloquia ; et referuntur ad idem, vel ad diversa: nam profana dicuntur, quasi procul a fano, scilicet cultu divino ; et haec sunt documenta haeresum, et haec vitanda: ideo dicit: *Devita profana.* Potest etiam dici, quod haec profana sunt quae fidei repugnant, sed vaniloquia, fabulosa : *Psalm. 11. 3. Vana locuti sunt unusquisque ad proximum suum.*

Deinde cum dicit, *Multum enim proficiunt ad impietatem,* ostendit quare haec sunt vitanda ; et hoc dupliciter. Primo ex nocumento quod inferunt ; secundo ex fructu vitationis, ibi, *Si quis ergo emundaverit se ab istis, erit vas in honorem sanctificatum.* Circa primum duo facit : quia primo ostendit quomodo noceant ad fidei subversionem ; secundo quomodo non possunt totaliter fidem subvertere, ibi, *Sed firmum fundamentum Dei stat.* Item primo ponit documentum; secundo subdit similitudinem, ibi, *Et sermo eorum ut cancer serpit;* tertio exemplum, ibi, *Ex quibus est Hymeneus, et Philetus.* Dicit ergo : Haec sunt vitanda, quae impediunt pietatem, quae cultus Dei dicitur. Unde doctrina fidei est doctrina pietatis ; impietas vero est doctrina contra fidem : unde dicit: *Multum enim proficiunt ad impietatem,* idest perducunt ad errorem, sive ad erroneam doctrinam. Sed hic profectus est in malis abusive: *infra 3. 13. Mali homines, et seductores proficiunt in peius, errantes, et in errorem alios mittentes.*

Deinde ponit eorum similitudinem, dicens: *Sermo eorum ut cancer serpit.* Haeretici enim dicunt a principio quaedam vera, et utilia ; sed cum audiuntur, evomunt mortifera; et ideo dicit: *Sermo eorum ut cancer serpit: Eccli. 11. 34. A scintilla una augetur ignis, et ab uno doloso augetur sanguis.*

Deinde cum dicit, *Ex quibus est Hymeneus, et Philetus,* ponit ad hoc exemplum: hi enim duo fidem suo tempore corrumpebant; a quibus quidam errantes conversi sunt in vaniloquium. De Phileto dicitur *supra 1. 15. Aversi sunt a me omnes, qui sunt in Asia ; ex quibus est Philetus, et Hermogenes.* De Hymeneo autem habetur *1. Timoth. 1. 20. Ex quibus est Hymeneus.* Et dicit, *Exciderunt: 1. Ioan. 2. 19. A nobis exierunt.* Et hoc aggravat: quia *2. Petr. 2. 21. Melius enim erat eis non cognoscere viam iustitiae, quam post agnitionem retrorsum converti.* Errabant autem, *dicentes, resurrectionem iam factam esse :* de qua *Matth. 27. 52. Multa corpora sanctorum, qui dormierant, surrexerunt.* Et dicebant, quod non est alia resurrectio expectanda ; sed tunc surrexerunt. Alio modo, et melius quod sicut est duplex mors, ita duplex est resurrectio, scilicet animae, et corporis. De resurrectione animae habetur *Apocal. 20. 6. Beatus, et sanctus qui habet partem in resurrectione prima.* Dicebant ergo quod omnia quae dicuntur in Scripturis, erant referenda ad resurrectionem animarum, quae iam facta est: *Colos. 3. 1. Si consurrexistis cum Christo, quae sursum sunt quaerite.* Et hic error est etiam hodie apud haereticos, et per istum subvertunt quosdam. Et congrue dicit : *Et subverterunt quorumdam fidem:* quia destruunt fundamentum fidei : *Act. 13. 10. O plene omni dolo, et omni fallacia, fili diaboli, et inimice omnis iustitiae, non desinis subvertere vias Domini rectas.*

Deinde cum dicit, *Sed firmum fundamentum Dei stat,* ostendit quomodo per haereses fides non est totaliter subvertenda : et primo quod per doctrinas haereticas non potest tota Ecclesiae fides corrumpi ; secundo ostendit quare Deus permittit aliquos errare, ibi, *In magna autem domo non solum sunt vasa aurea, et argentea, sed et lignea, et fictilia.* Item primo ostendit immobilitatem fidei electorum ; secundo addit demonstrationem, ibi, *Habens signaculum hoc.* Dicit ergo : Subvertunt; *sed firmum fundamentum Dei stat,* Haec enim fundamenta sunt illa quibus datur gratia immobiliter standi : *Matth. 7. 25. Fundata enim erat super firmam petram. Firmum,* quia immobile : unde praemittitur ibi *Matth. loc. cit. quod venerunt flumina, et flaverunt venti, et irruerunt in domum illam; et non cecidit.* Huius firmitas dependet primo ex divina praedestinatione ; secundo ex libero arbitrio nostro : et ideo quantum ad primum dicit: Hoc firmum fundamentum *habet hoc signaculum*, idest hoc est signum huius firmitatis : *Ioan. 3. 33. Qui autem acceperit testimonium eius, signavit quia Deus verax est.* Et haec est prima pars signaculi, scilicet ex divina praedestinatione : quia *novit Dominus qui sunt eius :* et haec est notitia divinae praedestinationis : *Ioan. 10. 14. Ego cognosco oves meas ..et alias oves habeo quae non sunt ex hoc ovili: Matth. 7. 23. Non novi vos.* Sed quantum ad secundum, dicit : *Discedat ab iniquitate omnis qui invocat nomen Domini ;* quasi dicat : Si praedestinati sunt a Deo, quod per liberum arbitrium salvabuntur : quia ex hoc quod aliquis finaliter non adhaeret peccato, ostendit se esse praedestinatum. Et ponit duo, quae pertinent ad ordinationem in statu salutis. Primum quod confiteatur fidem : ideo dicit : *Omnis qui invocat nomen Domini: Rom. 10. 10. Ore autem confessio fit ad salutem.* Secundum, quod recedat a peccato : *Matth. 7. 21. Non omnis qui dicit mihi, Domine, Domine, intrabit in regnum caelorum ; sed qui facit voluntatem Patris mei qui in caelis est.* Et ideo dicit : *Discedat ab iniquitate : Isai. 55. 7. Derelinquat impius viam suam.* Quod vero dicit, *Invocat nomen,* non intelligit quod solum nominet ore, sed interius per fidem, et extra per opus.

Deinde cum dicit, *In magna autem domo non solum sunt vasa aurea, et argentea, sed et lignea, et fictilia,* ponit rationem quare Deus permittit aliquos errare, licet omnes diligat. Dupliciter autem potest hoc intelligi : quia vel in generali, vel in speciali ad hunc vel illum. Si enim quaeras in singulari, quare dat huic

donum perseverantiae, et non illi : non habet rationem, nisi solam Dei voluntatem. Augustinus *tract. 26. in Ioan. Quare hunc trahat, et illum non trahat, noli velle iudicare, si non vis errare.* Sed si quaeras in generali quare quibusdam dat, et quibusdam non, habet rationem, quam et assignat Apostolus *Rom. 9.* et est eadem ratio cum ista, licet per alia exempla : ideo enim dicit *22. Sustinuit in multa patientia vasa irae apta in interitum.* Secundum enim quod omnia opera quae Deus facit in natura, et gratia, sunt facta ad manifestandum gloriam Dei : *Eccli. 42. 16. Gloria Domini plenum est opus eius :* sic etiam fecit diversas creaturas, ut perfectio divinae bonitatis, quae non potest manifestari per unam sufficienter, manifestetur per aliam. Ita etiam considerandum est de uno artifice. In domo una est una fenestra quae est altera pulchrior. Si quis ergo quaerat, quare non tota domus est fenestra, ratio est, quia tota domus esset imperfecta. Similiter dicit Apostolus *1. Corinth. 12. 17. Si totum corpus esset oculus, ubi auditus?* Sic ergo dicit Apostolus in effectu gratiae : quia oportuit quod Deus manifestaret iustitiam, et misericordiam. Si enim omnes salvaret, esset solum eius misericordia ; si omnes damnaret, solum esset iustitia. Et ideo Deus *volens manifestare iram*, idest iustitiam, *et notam facere potentiam suam, sustinuit in multa patientia vasa irae apta in interitum, Rom. 9. 22.* Et similis est ratio de perfectione Ecclesiae, quam oportebat esse perfectam : quod non esset, si non esset in ea diversitas. In qua triplex est diversitas, scilicet bonorum et malorum, bonorum et meliorum, malorum et peiorum : et hanc assignans, dicit : *In magna autem domo*, idest Ecclesia : *Baruch 3. 24. O Israel, quam magna est domus Dei, et ingens locus possessionis eius! non solum sunt vasa aurea et argentea, sed et lignea, et fictilia:* ubi aurea, et argentea distinguuntur a fictilibus : item argentea ab aureis : item fictilia a ligneis. In primo comparatio bonorum et malorum innuitur ; in secundo comparatio bonorum et peiorum : nam aurea, et argentea sunt boni ; sed aurea meliores, argentea minus boni. Similiter lignea, et fictilia sunt mali ; sed fictilia sunt peiores, lignea vero minus mali.

Consequenter designat diversitatem quantum ad usum, ut boni sint vasa in honorem, sicut deputati ad honorabilem usum ; mali vero sint vasa fictilia, et lignea, quasi deputati in contumeliam, idest ad vilem usum. Sunt enim in hominibus quidam, scilicet sancti, quasi vasa pretiosa : *Eccli. 50. 10. Vas auri solidum, ornatum omni lapide pretioso : Act. 9. 15. Vas electionis est mihi iste.* Quidam vero sunt vasa inutilia, scilicet mali : *Isa. 32. 7. Fraudulenti vasa pessima sunt : Eccli. 21. 17. Cor fatui, quasi vas confractum.* Prima vasa sunt in honorem, quibus debetur vita aeterna : *Rom. 2. 7. His quidem qui secundum patientiam boni operis, gloriam, et honorem, et incorruptionem quaerunt, vitam aeternam.* Secunda vasa sunt in contumeliam : *1. Reg. 2. 30. Qui autem contemnunt me, erunt ignobiles.* Et praedicta diversitas potest aliter applicari ad diversitatem Ecclesiae ; ut vasa aurea sint praelati, argentea vero et lignea, et fictilia, tenentes inferiorem gradum, inter quos est quidam gradus. Et quod subdit, *Quaedam in honorem, quaedam autem in contumeliam*, non est tunc intelligendum, quod vasa aurea, et argentea omnia sint in honorem, et fictilia in contumeliam : quia de quocumque statu quidam salvantur, et quidam damnantur.

LECTIO IV.

Si quis ergo se emundaverit ab istis, erit vas in honorem sanctificatum, et utile Domino, ad omne opus bonum paratum. Iuvenilia autem desideria fuge : sectare iustitiam, fidem, spem, caritatem, et pacem cum his qui invocant Dominum de corde puro. Stultas autem, et sine disciplina quaestiones devita, sciens quia generant lites. Servum autem Domini non oportet litigare ; sed mansuetum esse ad omnes, docibilem, patientem, cum modestia corripientem eos qui resistunt veritati ; ne quando Deus det illis poenitentiam ad cognoscendam veritatem, et resipiscant a diaboli laqueis, a quo captivi tenentur ad ipsius voluntatem.

Supra ostendit quod profana sint vitanda per rationem sumptam ex nocumento ; hic ostendit idem per rationem sumptam ex fructu : et primo proponit vitationem sumptam ; secundo eius fructum, ibi, *Erit vas in honorem sanctificatum.* Nam vitationem vocat emundationem. Dicit ergo : Quaedam sunt vasa in contumeliam : *Ergo si quis emundaverit se ab istis*, quia eorum consortia inquinant : *Eccli. 13. 1. Qui tetigerit picem, inquinabitur ab ea.* Et ideo fugiendi sunt : *2. Corinth. 6. 17. Exite de medio, et separamini, dicit Dominus, et immundum ne tetigeritis.* Fructus autem sequens, est quadruplex. Primus est ex ordine ad gloriam : quia *erit vas in honorem :* quia si sordidetur ab illis, erit in contumeliam ; si emundat se, in honorem : *Psalm. 138. 17. Nimis honorati sunt amici tui, Deus: Proverb. 25. 4. Aufert rubiginem de argento, et egredietur vas purissimum.* Alii effectus sunt gratiae : quorum primus est hominis sanctificatio ; secundus est hominis ordinatio per rectam intentionem ; tertius per operis executionem. Quantum ergo ad primum dicit, *Sanctificatum: 1. Corinth. 6. 11. Abluti estis, sanctificati estis.* Sed quantum ad secundum dicit, *Utile Domino.*

Sed numquid indiget servitio nostro? Non: *Ps. 15. 11. Bonorum meorum non indiges.* Sed dicit, *Utile Domino*, idest utilitas sua cedet ad honorem Domini : *Act. 9. 15. Ut portet nomen meum coram Gentibus, et Regibus, et filiis Israel.*

Quantum ad tertium dicit : *Ad omne opus bonum paratum : Psal. 118. 60. Paratus sum, et non sum turbatus.* Et dicit, *Ad omne bonum*, quia praecepta affirmativa non obligant ad semper. Et ideo debet esse paratus, ut quando necesse est operetur.

Deinde cum dicit, *Iuvenilia autem desideria fuge*, ostendit qualiter profana sunt vitanda : et ponit duo vitanda. Primum est conversatio prava ; secundum est doctrina mala, ibi, *Stultas autem, et sine disciplina quaestiones devita.* Circa primum duo facit : quia primo ostendit quid sit vitandum ; secundo quid sit sequendum, ibi, *Sectare iustitiam, fidem, spem, ca-*

ritatem, et pacem. Dicit ergo: Dico, quod debes vitare haec, ut sis vas emundatum: ideo *iuvenilia desideria fuge.* Considerandum est, quod dicit hoc, quia iste iuvenis erat. Et haec sunt desideria vanitatum exteriorum, et carnalium voluptatum: naturale enim est iuvenibus quod haec desiderent: *Eccle. 11. 10. Adolescentia, et voluptas vana sunt.* Cuius est duplex ratio. Una quia non sunt alia experti; secunda quia huiusmodi delectationes naturales sunt ordinatae ut medicina contra labores. Natura vero in iuvenibus laborat, et ideo inclinantur ad eas.

Deinde cum dicit, *Sectare vero iustitiam, fidem, spem, caritatem, et pacem*, ostendit quae sunt sectanda; et sunt quatuor: quorum primum ordinat ad subditos, et haec est iustitia, quia princeps est custos iustitiae: *Prov. 20. 8. Rex qui sedet in solio iudicii, dissipat omne malum intuitu suo.* Secundum ordinat ad Deum, et haec est fides, sine qua impossibile est placere Deo, *Hebr. 11.* Tertium est spes. Quartum ordinat ad proximum unumquemque, scilicet caritas, et pax, quae se extendit ad inimicos: *1. Corinth. 13. 2. Si habuero fidem, ita ut montes transferam, caritatem autem non habuero, nihil sum.* Ex caritate sequitur gaudium. Pax autem importat ordinatam concordiam. Quod autem subdit, *Cum his qui invocant Dominum de corde puro*, uno modo exponi potest referendo ad immediate dictum; quasi dicat: Sequimini pacem *cum his qui invocant Dominum de corde puro.* Quod autem dicit, *De corde puro* ponitur, quia *non est speciosa laus in ore peccatoris, Eccli. 15. 9.* Sed *Hebr. 12. 14.* dicitur: *Pacem sequimini cum omnibus.* Quare ergo dicitur hic: *Cum his qui invocant Dominum de corde puro?* Respondeo. Dicendum est, quod quantum in nobis est, debemus habere pacem cum omnibus, si fieri potest; sed non potest esse pax inter bonos et malos: quia pax dicit concordiam, quae non potest haberi cum malis.

Alio modo legitur: *Cum his qui invocant Dominum de corde puro;* ut referatur ad totum praecedens; quasi dicat: Ita sectare iustitiam, pacem, et omnia, sicut et illi *qui invocant Dominum de corde puro.*

Deinde cum dicit, *Stultas autem, et sine disciplina quaestiones devita*, hortatur ad vitandum doctrinam malam: et primo docet quid sit vitandum; secundo quid sit sectandum, ibi, *Sed mansuetum esse ad omnes.* Circa primum duo facit: quia primo proponit documentum; secundo rationem assignat, ibi, *Sciens quia generant lites.* Vitandae sunt *quaestiones stultae*, quantum ad materiam, quia sunt de stultis, idest de his quae contrariantur sapientiae, idest de his quae sunt contra divinam sapientiam. Has non debet homo movere, sed eis resistere: *Hierem. 10. 14. Stultus factus est omnis homo a scientia sua.* Dicit autem *Sine disciplina*, quantum ad modum, quia clamosae sunt. Vel *sine disciplina* ex parte eorum de quibus dubitatur; ut puta, si vertat in dubium id quod tota Ecclesia tenet: *Iob 34. 35. Iob autem stulte locutus est, et verba eius non sonant disciplinam.* Quaestiones autem intantum sunt amandae, inquantum ducunt ad veritatem, propter hoc quod oportet quod omnes unum dicant. Quaestiones autem stultae non ducunt ad veritatem, sed ad litem, quae est vitanda: *Isa 58. 4. Ecce ad lites, et contentiones ieiunatis, et percutitis pugno impie.* Et ideo dicit: *Servum autem Domini*, idest eum qui se dat servitio Domini, *non oportet litigare: 1. Timoth. 3. 3. Non litigiosum.*

Deinde cum dicit, *Sed mansuetum esse ad omnes*, ostendit quid sit sectandum: et primo ponit documentum; secundo rationem, ibi, *Ne quando Deus det illis poenitentiam ad cognoscendam veritatem.* Item prima in duas: quia primo proponit quoddam generale ad omnes; secundo quaedam necessaria ad singulos, ibi, *Docibilem, patientem etc.* Generale, quod debet habere qui vult disputare, est quod sit mansuetus: *Psa. 24. 9. Docebit mites vias suas.* Est enim mansuetudo virtus compescens ab ira, quae perturbat iudicium rationis, quae necessaria est in quaestione, et iudicio veritatis: *Matth. 11. 29. Discite a me, quia mitis sum, et humilis corde.* In speciali autem debet habere, respectu superiorum, docilitatem; respectu persecutorum, patientiam; respectu falsorum doctorum, correctionem. Quantum ad primum dicit, *Docibilem*, idest paratum corrigi a quocumque; et haec est sapientia caelestis: *Iacob. 3. 17. Quae autem desursum est sapientia, primum quidem pudica est, deinde autem pacifica, modesta, suasibilis.* Quantum ad secundum dicit, *Patientem: Psal. 91. 15. Bene patientes erunt, ut annuntient: Prov. 19. 2. Doctrina viri per patientiam noscitur.* Quantum ad tertium dicit, *Cum modestia corripientem:* quia correctio debet esse modesta: *Galat. 6. 1. Vos qui spirituales estis, huiusmodi instruite in spiritu lenitatis.*

Deinde cum dicit, *Ne quando Deus det illis poenitentiam*, assignat rationem vitationis; et respondet cuidam tacitae quaestioni. Posset enim aliquis dicere: Isti resistunt veritati, et ideo imminet necessitas corrigendi. Respondeo, quod Deus pater eos potest reducere ad poenitentiam, et ad hoc debet iustus niti. Et primo praemittit poenitentiam, quam debet intendere contra adversarios; secundo poenitentiae fructus; tertio poenitentiae necessitatem: Dicit ergo: *Ne quando*, idest ut *Deus aliquando det eis poenitentiam:* quia ex superbia resistunt, quibus difficile videtur dari poenitentia.

Hic excluditur error Pelagii, qui dicit dona gratiae esse ex operibus nostris: quod per hoc patet esse falsum, quia etiam principium bonorum, scilicet poenitentia, datur a Deo: *Thren. 5. 21. Converte nos Domine ad te, et convertemur: Isai. 26. 18. A timore tuo concepimus.*

Fructus vero poenitentiae duplex est, scilicet cognitio veritatis, et liberatio a potestate diaboli. Quantum ad primum dicit, *Ad agnoscendam veritatem:* quia quando ex malitia resistitur veritati, ipsa malitia sua excaecat eos: quando ergo malitia aufertur, cognoscunt veritatem: *Ioan. 8. 32. Et cognoscetis veritatem.* Quantum ad secundum dicit: *Et resipiscant a diaboli laqueis*, idest ab occasionibus errorum ex parte intellectus, sicut sunt falsae phantasiae, et ex parte affectus, sicut sunt invidia, superbia, et huiusmodi. Necessitas autem poenitentiae est magna, quam nisi habeant, diabolus dominatur eis: unde dicit: *A quo captivi tenentur:* quia, *qui facit peccatum, servus est peccati, Ioan. 8. 34.* Et dicit, *Ad ipsius voluntatem*, scilicet sectandam: vel ut de homine faciat voluntatem suam.

Sed contra. Non statim praecipitat, sicut vellet. Dicendum est, quod solum adipiscitur quantum permittitur sibi ; sed difficile est quod ei auferatur id quod tenet: *Isai. 49. 24. Numquid tolletur a forti praeda, aut quod captum fuerit a robusto , salvum esse poterit ?*

CAPITIS TERTII

LECTIO PRIMA

Hoc autem scito, quia in novissimis diebus instabunt tempora periculosa, et erunt homines seipsos amantes , cupidi , elati, superbi , blasphemi , parentibus non obedientes, ingrati , scelesti , sine affectione, sine pace, criminatores , incontinentes, immites , sine benignitate, proditores , protervi , tumidi, et voluptatum amatores magis quam Dei, habentes speciem quidem pietatis , virtutem autem eius abnegantes.

Supra instruxit eum quomodo resistat tribulationibus , et periculis praesentibus; hic ostendit quomodo stet contra futura : et primo praenuntiat futura pericula ; secundo ostendit idoneitatem suam ad resistendum , ibi , *Tu autem assecutus es meam doctrinam ;* tertio ostendit qualiter resistat *4. cap.* ibi, *Testificor coram Deo.* Circa primum duo facit: quia primo praenuntiat pericula novissimorum temporum; secundo ostendit quomodo eorum vitia sunt etiam modo vitanda, ibi, *Et hos devita.* Item prima in duas: quia primo praenuntiat esse futura pericula in novissimis temporibus ; secundo causam periculorum, ibi, *Et erunt homines seipsos amantes.* Dicit ergo : Dixi : *Devita profana , et vaniloquia.* Non solum autem sunt haec modo vitanda , sed in futuro restant etiam quaedam alia vitanda. Et dicuntur novissimi dies, quia sunt propinqui novissimae diei : *Ioa. 6. 55. Ego resuscitabo eum in novissimo die: Gen. penult. 1. Congregamini, ut annuntiem quae ventura sunt vobis diebus novissimis.* Et addit : *Instabunt tempora periculosa: Matth. 24. 9. Eritis odio omnibus gentibus propter nomen meum.* Causa horum est iniquitatis abundantia: *Matt. 24. 12. Quoniam abundavit iniquitas, refrigescet caritas multorum :* quia fides , et caritas vel annullabitur, vel totaliter peribit : quia quanto magis aliquid elongatur a suo principio , tanto plus deficit. Et ideo in tempore illo magis deficient fides, et caritas, quia plus elongabuntur a Christo : *Luc. 18. 8. Filius hominis veniens putas inveniet fidem in terra?* Et circa hoc primo ponit iniquitatis radicem; secundo diversas eius species. Radix autem totius iniquitatis est amor sui ipsius. Duplex autem amor duplicem civitatem facit.

Sed contra. Quilibet naturaliter diligit se. Respondeo. Dicendum est, quod in homine duo sunt, scilicet natura rationalis , et corporalis. Quantum ad intellectualem, seu rationalem, quae interior homo appellatur, ut dicitur *2. Corinth. 4.* homo debet plus se diligere quam omnes alios : quia stultus esset qui vellet peccare ut alios a peccatis retraheret ; sed quantum ad exteriorem hominem , laudabile est ut alios plus diligat quam se. Unde illi qui se sic tantum amant , sunt vituperabiles: *Philip. 2. 21. Omnes quae sua sunt quaerunt , non quae Iesu Christi.*

Ex hac radice diversae sunt species iniquitatis : unde dicit : *Cupidi, elati , superbi , blasphemi etc.* et circa hoc tria facit : quia primo ponit peccata quae sunt in abusu rerum exteriorum : secundo quae pertinent ad inordinationem hominis ad alios, ibi, *Blasphemi;* tertio quae ad seipsum, ibi, *Incontinentes.* Duo autem sunt in rebus exterioribus, scilicet abundantia divitiarum, et excellentia bonorum. Quantum ad primum dicit, *Cupidi* ; et cupiditas primo ponitur, quia est radix omnium malorum: vel est propinqua amori sui ipsius, quae est ad bona exteriora. Quantum ad secundum dicit, *Elati.* Elatio est species superbiae, quae sunt quatuor. Una quando aliquis attribuit sibi quo caret. Secundo quod ab alio habet, attribuit sibi, ac si haberet a se : *1. Corinth. 14. 7. Quid habes quod non accepisti? Si autem accepisti, quid gloriaris, quasi non acceperis?* Tertia quando attribuit sibi quod habet ab alio, sed meritis propriis : *Lucae 18. 12. Ieiuno bis in sabbato, decimas do omnium quae possideo.* Quarta quando singularis vult videri supra omnes ; et haec est elatio : *Psalm. 130. 1. Domine, non est exaltatum cor meum, neque elati sunt oculi mei.* Quod dicit, *Superbi,* reducitur ad alias species superbiae : *Iac. 4. 6. Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam.*

Consequenter ponit vitia quantum ad alios : et primo quantum ad superiores ; secundo quantum ad aequales, ibi, *Scelesti.* Superior est triplex, scilicet Deus; et contra hunc dicit, *Blasphemi: Isa. 1. 4. Dereliquerunt Dominum, blasphemaverunt Sanctum Israel, abalienati sunt retrorsum.* Item parentes; et quantum ad hoc dicit, *Parentibus non obedientes: 1. Reg. 15. 23. Quasi peccatum ariolandi, est repugnare, et quasi scelus idolatriae, nolle acquiescere: Prov. 30. 17. Oculum qui subsannat patrem, et qui despicit partum matris suae, effodiant eum corvi de torrentibus , et comedant eum filii aquilae.* Item benefactor, inquantum huiusmodi ; et quantum ad hoc dicit : *Ingrati: Psalm. 37. 21. Qui retribuunt mala pro bonis, detrahebant mihi: Coloss. 3. 15. Grati estote : Sapient. 16. 29. Ingrati enim spes tamquam hibernalis glacies tabescet, et disperiet tamquam aqua supervacua.* Tunc ponit mala quae sunt ad aequalem , et proximum ; et sunt tria. Primum pertinet ad opus : unde dicit, *Scelesti* , idest qui scelera gravia perpetrant in proximos : *Isa. 1. 4. Vae genti peccatrici , populo gravi iniquitate , semini nequam, filiis sceleratis.* Secundum ad affectum : unde dicit , *Sine affectione* , idest sine affectu caritatis , et sine pace. Tertio quantum ad verbum : unde dicit, *Criminatores : Levit. 19. 16. Non eris criminator , nec susurro in populis.*

Item quantum ad seipsum ostendit quaedam alia tripliciter. Primo quantum ad corruptionem concupiscibilis ; secundo irascibilis ; tertio rationalis. Quantum ad primum dicit, *Incontinentes.* Unde dicitur incontinens qui se non tenet in bono proposito propter pravas concupiscentias : *Eccli. 26. 20. Omnis autem ponderatio non est digna continentis animae.* Quantum ad irascibilem dicit proprie, *Immites*, idest non mansueti : etenim mansuetudo moderatur passiones irae :

Matth. 11. 29. Discite a me, quia mitis sum, et humilis corde: *Psalm. 24. 29. Docebit mites vias suas.* Item ponit aliud quod pertinet ad affectum irascibilis, scilicet benignitatis exclusio: unde dicit, *Sine benignitate.* Hoc enim est naturale, quod quando dominatur unum contrariorum, excludit aliud: *Ephes. 4. 32. Estote invicem benigni.* Deinde ponit vitia quae sunt ad corruptionem rationalis. Haec autem potentia perficitur per prudentiam; prudentiae autem opponitur aliquod vitium per abusum prudentiae, et aliquod per eius privationem; et utrumque ponit. Quantum ad primum dicit, *Proditores.* Ad prudentiam autem pertinet sagacitas, qua quidam abutuntur in malum, et hi sunt proditores: *Prov. 11. 13. Qui ambulat fraudulenter, revelat arcana.* Item constantia, qua quidam abutuntur, dum in malo proterviunt: unde dicit, *Protervi: Prov. 3. 5. Ne innitaris prudentiae tuae.* Deinde ponit vitia quae sunt ad privationem prudentiae: et primo ponit privationis causam: unde dicit, *Tumidi.* Superbi enim inflantur in agendis, quia non metiuntur vires suas, et ideo deficiunt: *Prov. 11. 2. Ubi superbia, ibi erit et contumelia*; *ubi autem humilitas, ibi et sapientia.* Secundo ponit privationis effectum, quia temporalia praeponunt aeternis: unde dicit: *Voluptatum amatores magis quam Dei: Isa. 13. 22. Sirenae in delubris voluptatis.*

Sed numquid est idem esse incontinentem, et voluptatum amatorem? Respondeo. Dicendum est, quod non: quia proprie incontinens dicitur qui habet spem fugiendi, sed vincitur ab eis; sed proprie amator earum est intemperatus qui habet corruptam aestimationem.

Consequenter ponit simulationem, dicens: *Habentes quidem speciem pietatis: 2. Corinth. 11. 13. Operarii subdoli: virtutem autem eius abnegantes*, virtutem scilicet pietatis, quae dicitur hic dupliciter. Uno modo ipsa vis pietatis, idest eius virtus: unde dicit, *Abnegantes*, idest veritatem non habentes: *Ad Titum 1. 16. Confitentur se nosse Deum, factis autem negant.* Alio modo quia virtus rei dicitur illud ex quo dependet tota res. Tota autem virtus pietatis dependet ex caritate; ideo dicit: *Virtutem eius*, scilicet caritatem, *abnegantes.*

LECTIO II.

Et hos devita. Ex his enim sunt qui penetrant domos, et captivas ducunt mulierculas oneratas peccatis, quae ducuntur variis desideriis: semper discentes, et numquam ad scientiam veritatis pervenientes. Quemadmodum autem Iamnes, et Mambres restiterunt Moysi, ita et hi resistunt veritati: homines corrupti mente, reprobi circa fidem. Sed ultra non proficient: insipientia enim eorum manifesta erit omnibus, sicut et illorum fuit. Tu autem assecutus es meam doctrinam, institutionem, propositum, fidem, longanimitatem, dilectionem, patientiam, persecutiones, passiones, qualia mihi facta sunt Antiochiae, Iconii, Lystris: quales persecutiones sustinui, et ex omnibus eripuit me Dominus.

Supra Apostolus descripsit pericula noviss'morum temporum, et causam assignavit; hic docet huiusmodi etiam in praesenti esse vitanda: et primo praemittit monitionem de horum vitatione; secundo ostendit in quibus hominibus in praesenti appareant praedicta. ibi, *Ex his enim sunt qui penetrant domos.* Dicit ergo: Dixi, quod in novissimis temporibus erunt homines pessimi: sed non credas te in praesenti esse tutum; sed etiam nunc hos, et tales homines devita; scilicet ne in similem errorem labaris: *Tit. ult. 10. Haereticum hominem post unam, et secundam correptionem devita.* Et licet quantum ad aliqua vitandi sint, sed non quantum ad sermonem exhortationis. Et tunc ostendit, quod etiam modo sunt aliqui tales: et primo ostendit nocumentum quod inferunt; secundo defectum quem patiuntur, ibi, *Homines corrupti mente, reprobi circa fidem;* tertio impedimentum quo arctantur, ibi, *Sed ultra non proficient.* Circa primum duo facit: quia primo ostendit impedimentum quod inferunt subditis; secundo impedimentum quod inferunt praelatis, ibi, *Quemadmodum autem Iamnes, et Mambres restiterunt Moysi, ita et hi resistunt veritati.* Iterum prima in duas: quia primo ostendit eorum imprudentiam; secundo eorum astutiam, ibi, *Et captivas ducunt mulierculas.* Quantum ad primum dicit: *Devita hos*, quia iam sunt aliqui tales: *ex his enim*, idest ex eorum numero, *sunt: 1. Ioan. 2. 18. Nunc antichristi multi sunt facti.* Nec debetis intelligere quod ex his fuerunt, sed sunt, scilicet *scelesti*, et *ingrati* etc. quia peccatores iam conversi non debent dici peccatores: *Psal. 15. 4. Nec memor ero nominum eorum per labia mea.*

Deinde cum dicit, *Qui penetrant domos*, ostendit eorum malitiam: et ad litteram potest exponi, quasi inordinate ingerentes se, et circumeuntes propter lucrum: contra quod *Eccli. 21. 25. Pes fatui facilis in domum proximi.* Sed propter hoc non prohibentur aliqui visitare afflictos in domibus: *Iac. 1. 27. Religio munda, et immaculata apud Deum, et Patrem, haec est, visitare pupillos, et viduas in tribulatione eorum.* Vel metaphorice potest exponi domus, idest conscientia: *Sapient. 8. 16. Intrans in domum meam, conquiescam cum illa.* Illi ergo penetrant domos, qui cum astutia volunt scire secreta conscientiae, ut decipiant alios: *Eccli. 13. 14. Ex multa loquela tentabit te, et subridens interrogabit te.* Nihilominus tamen illis qui curam habent, licet inquirere statum conscientiae: *Proverb. 27. 23. Diligenter agnosce vultum pecoris tui, tuosque greges considera.*

Deinde cum dicit, *Et captivas ducunt mulierculas*, ostendit eorum astutiam. Et primo tangitur eorum malitia, quia abducunt a libertate, et statu gratiae: *Iac. 1. 25. Qui autem prospexerit in lege perfectae libertatis, et manserit in ea, non auditor obliviosus factus, sed factor operis; hic beatus in facto suo erit:* et ducunt in statum servitutis, qui est status peccati: *Psalm. 125. 1. In convertendo Dominus captivitatem Sion, facti sumus sicut consolati.* Hoc enim, nomen captivitatis importat: *Isa. 5. 13. Propterea captivus ductus est populus meus, quia non habuit scientiam.* Secundo ostendit in quas personas exercent malitiam; quas describit primo a fragilitate sexus; secundo ex malitia conversationis; tertio ex vanitate affectionis; quarto ex defectu discretionis. Quantum ad primum dicit, *Mulierculas*, quae

sunt minoris discretionis, et sexus fragilioris. Et dicit, *Mulierculas*, quia magnae dominae habent aliquos consiliarios, unde non possunt seduci ; sed hae sunt tali auxilio destitutae : *Matth. 23. 14. Comeditis domos viduarum* : *1. Mach. 1. 34. Captivas duxerunt mulieres.* Quantum ad secundum dicit, *Oneratas peccatis.* Peccatum est onus, quia non permittit libere incedere, nec erectum esse, et stare, sed incurvat : *Psal. 37. 5. Sicut onus grave, gravatae sunt super me.* Et ideo istas specialiter decipiunt, quia peccatum parat viam seductioni. Item quia malae sunt, timent resistere, ne prodantur. Quantum ad tertium dicit : *Quae ducuntur variis desideriis*, idest aptae sunt ut seducantur propter varia desideria quae habent : *Iac. 1. 8. Vir duplex animo, inconstans est in omnibus viis suis.* Et ideo prima mulier fuit seducta, quia non stetit constanter in verbis Domini, sed dixit *Genes. 3. 3. Ne forte moriamur : Eccli. 9. 3. Ne respicias mulierem multivolam.* Quantum ad quartum dicit : *Semper discentes, et numquam ad scientiam veritatis pervenientes.* Curiositas semper nova nititur quaerere, et non vult insistere: unde dicit, *Semper discentes: Proverb. 9. 13. Mulier clamosa, et stulta, plenaque illecebris, et nihil omnino sciens.* Tamen hoc quod dicit, *Semper discentes*, potest reduci ad penetrantes domos.

Deinde cum dicit, *Quemadmodum autem Iamnes, et Mambres restiterunt Moysi*, ostendit nocumentum quod afferunt praelatis, scilicet nocumentum resistendi eorum doctrinae : et inducit exemplum de Exodo, ubi magi Pharaonis restiterunt Moysi : quia a principio mundi semper fuit pugna inter veritatem et falsitatem : *2. Petr. 2. 1. Fuerunt vero et pseudoprophetae in populo, sicut et in vobis erunt magistri mendaces.* Sed in Exodo isti magi non nominantur, sed hic sic : quod forte habuit ex aliquibus verbis Iudaeorum : *Ita et hi resistunt veritati*, scilicet quam nos praedicamus : *Iob 24. 13. Ipsi fuerunt rebelles lumini: Act. 7. 51. Semper Spiritui sancto restitistis.*

Consequenter cum dicit, *Homines corrupti mente*, ostendit eorum defectum in fide, et in opere. In opere *homines reprobi.* Glossa : *In operibus, idest qui per opera sua se reprobos ostendunt: Hier. 6. 30. Argentum reprobum vocate eos.* Item in fide *corrupti mente*, idest potentia rationali. Unumquodque enim tunc dicitur corruptum quando deficit a propria virtute. Propria autem mentis perfectio est cognitio veritatis. Unde dicitur corruptus mente qui deficit a cognitione fidei.

Consequenter cum dicit, *Sed ultra non proficient*, ostendit quomodo arctantur : et primo ostendit eos esse impediendos ; secundo docet modum impediendi, ibi, *Insipientia enim eorum manifesta erit omnibus.* Sciendum est autem circa primum, quod voluntas nocendi est homini a seipso, sed potestas nocendi est a Deo permittente. Et Deus non permittit ut noceat quantum vult malus, sed imponit terminum : *Iob 38. 11. Hic confringes tumentes fluctus tuos.* Sic et diabolus non laesit Iob, nisi secundum quod permissus fuit a Deo. Sic Arius non nocuit in Ecclesia, nisi quantum Dominus permisit : *Apocal. 7. 3.* dicit Angelus: *Nolite nocere terrae, et mari, neque arboribus, quoadusque signemus servos Dei in frontibus eorum.* Et dicit: *Ultra*, scilicet quam Deus permittit, *non proficient.* Modus impediendi est, ut tollatur eorum pallium, et occultatio, quae sunt tollenda, quia nocent: *Iob 41. 4. Quis revelabit faciem indumenti eius?* Et ideo dicit : *Insipientia eorum manifesta erit*, Deo detegente, quando illuminabit abscondita tenebrarum, et manifestabit consilia cordium, ut dicitur *1. Corinth. 4. Sicut et illorum ;* scilicet magorum Pharaonis : quae fuit manifesta, quia non potuerunt facere signa.

Deinde cum dicit, *Tu autem assecutus es meam doctrinam*, ostendit idoneitatem Timothei ad resistendum huiusmodi periculis: et primo ostendit quod erat idoneus ex institutione Apostoli; secundo ex experientia Scripturarum, ibi, *Ab infantia sacras litteras nosti.* Item primo ostendit quomodo erat instructus sufficienter ab Apostolo ; secundo quomodo universaliter instrui ab aliis poterat, ibi, *Omnes qui pie volunt vivere in Christo Iesu, persecutionem patientur.* Circa primum primo ostendit quomodo instructus erat verbo; secundo quomodo exemplo, ibi, *Propositum.* Sed sciendum est, quod verbo aliquis instruitur dupliciter : uno modo de iustitia operanda. Quantum ad primum dicit : *Tu autem assecutus es meam doctrinam*, idest instructus es in fide catholica, ideo bene potes vitare eos. Quantum ad secundum dicit, Meam *institutionem.* Institutio est eruditio, quae est de aliquibus agendis, quae subduntur operationi humanae : *Philip. 4. 12. Ubique, et in omnibus institutus sum.* Item quomodo institutus erat exemplo; et primo quantum ad bona agenda ; secundo quantum ad mala toleranda, ibi, *Patientiam.* In bonis faciendis ponit duo. Primum est intentio recti finis ; et quantum ad hoc dicit, *Propositum*, quod est de fine: *Sap. 8. 9. Proposui ergo hanc adducere mihi ad convivandum.* Et ad hoc pervenitur per bona opera, quae derivantur a tribus virtutibus, scilicet fide, spe, et caritate. Et primo ponit fidem, cum dicit, *Fidem : Heb. 11. 6. Sine fide impossibile est placere Deo.* Secundo spem, cum dicit, *Longanimitatem*, quae in longum expectat: *2. Cor. 6. 6. In longanimitate.* Tertio caritatem, cum dicit, *Dilectionem*: *1. Ioan. 3. 14. Qui non diligit, manet in morte.* Deinde de malis tolerandis instruit eum quantum ad tria, ea reducendo ad memoriam: et primo patientiam quam habuit ; item mala quae sustinuit ; item divinum auxilium quod sibi affuit. Primo ergo ponit *patientiam*, quae opus perfectum habet, *Iac. 1.* et primo ponit patientiae materiam, scilicet *persecutiones* in generali : *Matth. 10. 23. Si vos persequuntur in una civitate, fugite in aliam.* Item in speciali, cum dicit, *Passiones*, quas scilicet passus est in proprio corpore : *2. Corinth. 11. 35. Ter virgis caesus sum, semel lapidatus sum, ter naufragium feci, nocte et die in profundo maris fui.* Tertio in particulari, cum dicit : *Qualia facta sunt mihi Antiochiae, Iconii, et Lystris : Act. 16.* et *17.* Iudaei persecuti sunt eum, praesente Timotheo. Sed affuit divinum auxilium ; et ideo dicit: *Et ex omnibus eripuit me Dominus: 2. Corinth. 1. 4. Qui consolatur nos in omni tribulatione nostra.*

LECTIO III.

Et omnes qui pie volunt vivere in Christo Iesu, persecutionem patientur. Mali autem homines et seductores proficient in peius, errantes, et in er-

rorem mittentes. Tu vero permane in his quae didicisti, et credita sunt tibi, sciens a quo didiceris: et quia ab infantia sacras litteras nosti, quae te possunt instruere ad salutem, per fidem quae est in Christo Iesu. Omnis enim Scriptura divinitus inspirata utilis est ad docendum, ad arguendum, ad corripiendum, ad erudiendum in iustitia, ut perfectus sit homo Dei, ad omne opus bonum instructus.

Supra proposuit Timotheo in exemplum persecutiones quas ipse passus fuit: et ne videatur ipse solus per huiusmodi passiones transisse, ostendit eas esse communes sanctis: et primo docet quomodo sancti patiuntur hic defectus poenales; secundo quomodo mali proficiunt per defectum culpae, ibi, *Mali autem homines, et seductores proficient in peius.* Dicit ergo: Persecutiones sustinui, et non solum ego, sed *et omnes qui pie volunt vivere in Christo Iesu.* Pie sumitur dupliciter. Quandoque pro virtute pietatis ad cultum divinum: supra eodem: *Habentes speciem pietatis.* Quandoque pro misericordia ad proximum: *1. Tim. 4. 8. Pietas ad omnia valet. Omnes* ergo *qui pie volunt vivere in Christo*, idest volunt observare cultum religionis Christianae: *Tit. 2. 12. Sobrie, et iuste, et pie vivamus in hoc saeculo*: tales *persecutionem patientur*, et maxime in primitiva Ecclesia, quando Christus undique impugnabatur a Iudaeis, et Gentibus. Et ideo *Ioan. 16. 2. Venit hora ut omnis qui interficit vos, arbitretur obsequium se praestare Deo: Matth. 24. 9. Eritis odio omnibus Gentibus propter nomen meum.* Item *omnes qui pie volunt vivere in Christo*, idest volunt per fidem Christi servare misericordiam ad proximum, necesse est eos persecutionem pati; et si non ab extra, tamen ab intus, quando scilicet compatiuntur defectibus proximorum, quorum culpas, et poenalitates vident: *2. Corinth. 11. 29. Quis scandalizatur, et ego non uror? 2. Petr. 2. 8. Habitans apud eos qui de die in diem animam iustam iniquis operibus cruciabant; Psal. 118. 158. Vidi praevaricantes, et tabescebam.* Item sunt aliae persecutiones, quae sanctis omnibus deesse non possunt, scilicet carnis, mundi, et daemonis: quia, ut habetur *Galat. 5. 17. caro concupiscit adversus spiritum: Roman. 7. 24. Infelix ego homo, quis me liberabit de corpore mortis huius? Psalm. 33. 20. Multae tribulationes iustorum.*

Deinde cum dicit, *Mali autem homines, et seductores proficient in peius*, ostendit quod mali incidunt in peiora mala, scilicet culpae. Dicit, *Mali*, in se, scilicet inquantum peccatis inhaerent: *Matth. 21. 41. Malos male perdet: et seductores*, scilicet in proximorum nocumentum, inquantum seorsum ducunt eos a via veritatis, quae communis est: *Rom. ult. 18. Per dulces sermones, et benedictiones seducunt corda innocentium.* Sed isti non contenti malis quae fecerunt, *proficient in peius: Apoc. ult. 11. Qui in sordibus est, sordescat adhuc.*

Sed contra. Supra eodem: *Ultra non proficient.* Dicendum est, quod qui proficiunt in peius, sunt permissi a Deo. Vel sic, quod proficiunt in peius ex intentione malitiae eorum, quae semper est ad malum; sed secundum providentiam divinam prohibentur, ne possint implere quod coeperunt. Proficiunt autem in peius mali in seipsis, inquantum errant circa veritatem: *Matth. 22. 29. Erratis, nescientes Scripturas, neque virtutem Dei.* Item opere errant; et hoc modo omnes mali errant: *Prov. 14. 22. Errant omnes qui operantur malum.* Item in proximis, quia *seductores;* unde dicit: *In errorem mittentes*, suadendo scilicet quod possint per prosperitates venire ad regnum caelorum, contra illud supra, hoc cap. *Qui pie volunt vivere in Christo Iesu, persecutionem patientur:* et *Isa. 3. 12. Populе meus, qui beatum te dicunt, ipsi te decipiunt.*

Deinde cum dicit, *Tu vero permane in his quae didicisti*, monet eum ut maneat in sua institutione: et hortatur eum tripliciter, scilicet ex parte doctoris, ex parte ipsius Timothei, et ex parte eorum quae accepit. Dicit ergo: *Assecutus es meam doctrinam*, et cetera ut supra: ergo *permane in his: Eccle. 10. 4. Si spiritus potestatem habentis ascenderit super te, locum tuum ne dimiseris: 1. Corinth. 15. 58. Stabiles estote, et immobiles.* Dicit ergo: *Quae didicisti, et credita sunt tibi:* quia quilibet Christianus discit quae fidei sunt; et haec est doctrina salutaris: *Ioan. 6. 45. Omnis qui audivit a Patre meo, et didicit, venit ad me.* Sed specialiter documenta fidei sunt credita praelatis, inquantum debent aliis ea dispensare: *Galat. 2. 7. Cum vidissent quod creditum est mihi Evangelium praeputii.* Et quare oportet permanere? Quia ego a magistro scientiae habui qui errare non potuit: *2. Corinth. 13. 3. In me loquitur Christus.* Et ideo in his firmiter permane, *sciens a quo didiceris*, quia a Paulo, qui non ab homine, neque per hominem didicit, sed per revelationem *Iesu Christi*, *Gal. 1.* Secundo ex propria conditione. Turpe enim est homini nutrito in bono a pueritia, in senectute deficere: *Eccli. 26. 27. Qui transgreditur a iustitia ad peccatum, Deus paravit eum ad romphaeam.* Timotheus autem sic fuit nutritus: *Proverb. 22. 6. Adolescens iuxta viam suam, etiam cum senuerit, non recedet ab ea.* Unde dicit: *Et quia ab infantia sacras litteras nosti*, quae sunt litterae veteris testamenti; quas didicit ab infantia, quia filius mulieris Iudaeae, *Act. 16.* unde mater sua fecit eum erudiri in eis: quod est contra Manichaeum: quia Apostolus vetus testamentum hic nominat *sacras litteras*, quae non possunt intelligi de novo testamento, quia ab infantia sua non erat edoctus litteras novi testamenti. Tertio ex parte eorum quae accepit; et est tertia ratio. Nam si aliquis habet aliquam scientiam in qua non est utilitas, deserit eam, et transit ad aliam; sed si scientia est valde utilis, stultum est eam dimittere. Et primo facit rationem; secundo manifestat eam, ibi, *Omnis Scriptura divinitus inspirata utilis.* Dicit ergo: Dico, quod accepisti litteras sacras, quae non sunt contemnendae, quia sunt utiles: *Isa. 48. 17. Ego Dominus Deus tuus, docens te utilia.* Unde subdit dicens: *Quae te possunt instruere: Ioan. 6. 69. Domine, ad quem ibimus? Verba vitae aeternae habes: Ibid. 5. 39. Scrutamini Scripturas, in quibus putatis vitam aeternam habere. Illae sunt quae testimonium perhibent de me.* Et hae litterae te possunt instruere ad salutem; sed non nisi *per fidem quae est in Christo Iesu: Rom. 10.*

4. Finis enim legis est Christus , ad iustitiam omni credenti : Heb. 11. 6. Sine fide enim impossibile est placere Deo. Rationem autem manifestat, dicens: *Omnis Scriptura divinitus inspirata utilis est.* Ubi ostendit quod sacrae litterae sunt viae ad salutem. Et tria ponit: nam commendat Scripturas ratione principii, ratione effectus utilis , et ratione ultimi fructus, et profectus. Si enim consideres eius principium, habent privilegium super omnes: quia aliae sunt traditae per rationem humanam , sacra autem Scriptura est divina ; ideo dicit , *Scriptura divinitus inspirata : 2. Pet. 1. 21. Non enim voluntate humana , allata est aliquando prophetia; sed Spiritu sancto inspirati, locuti sunt sancti Dei homines: Iob 32. 8. Inspiratio Omnipotentis dat intelligentiam.*

Sed dices : Quomodo non omnis Scriptura divinitus inspiratur, cum, secundum Ambrosium, omne verum, a quocumque dicatur , a Spiritu sancto est?

Dicendum est , quod Deus dupliciter aliquid operatur : scilicet immediate , ut proprium opus, sicut miracula ; et mediantibus causis inferioribus , ut opera naturalia : *Iob 10. 8. Manus tuae , Domine, fecerunt me* : quae tamen fiunt operatione naturae. Et sic in homine instruit intellectum et immediate per sacras litteras , et mediate per alias scripturas.

Effectus huius Scripturae est duplex , scilicet quia docet cognoscere veritatem , et suadet operari iustitiam: *Ioan. 14. 26. Paraclytus autem Spiritus sanctus docebit* , scilicet cognoscenda , *et suggeret* , operanda. Et ideo utilis est ad cognoscendam veritatem , et utilis est ad dirigendum in operatione. Est enim ratio speculativa, et est etiam ratio practica. Et in utroque sunt duo necessaria , scilicet quod veritatem cognoscat , et errorem refellat. Hoc enim opus est opus sapientis , scilicet non mentiri, et mentientem refellere. Quantum ad primum dicit: *Utilis est ad docendum*, scilicet veritatem : *Psal. 118. 66. Bonitatem , et disciplinam , et scientiam doce me.* Quantum ad secundum subdit, *Ad arguendum : Tit. 1. 9. Ut sis potens exhortari in doctrina sana, et eos qui contradicunt, arguere.* Item quantum ad practicam sunt duo necessaria, scilicet ut reducat a malo, et ad bonum inducat: *Psal. 33. 15. Declina a malo , et fac bonum.* Quantum ad primum dicit , *Ad corripiendum* , quod est eripere a malo: *Matth. 18. 15. Si peccaverit in te frater tuus, vade , et corripe eum inter te et ipsum solum : Iob 5. 17. Beatus homo qui corripitur a Domino.* Quantum ad secundum dicit , *Ad erudiendum in iustitia.* Et haec omnia sacra Scriptura facit : *Isa. 8. 11. In manu forti erudivit me.* Sic ergo quadruplex est effectus sacrae Scripturae, scilicet docere veritatem, arguere falsitatem , quantum ad speculativam ; eripere a malo, et inducere ad bonum, quantum ad practicam. Ultimus eius effectus est ut perducat homines ad perfectum. Non enim qualitercumque bonum facit , sed perficit: *Hebr. 6. 1. Ad perfectionem feramur.* Et ideo dicit: *Ut perfectus sit homo Dei:* quia non potest homo esse perfectus, nisi sit homo Dei Perfectum enim est cui nihil deest. Tunc ergo homo est perfectus quando est *instructus* , idest paratus , *ad omne opus bonum:* non solum ad ea quae sunt de necessitate salutis, sed etiam ad ea quae sunt supererogationis: *Galat. ult. 9. Bonum autem facientes , non deficiamus.*

CAPITIS QUARTI

LECTIO PRIMA

Testificor coram Deo, et Iesu Christo, qui iudicaturus est vivos , et mortuos , per adventum ipsius , et regnum eius : praedica verbum, insta opportune , importune , argue , obsecra, increpa in omni patientia, et doctrina. Erit enim tempus cum sanam doctrinam non sustinebunt, sed ad sua desideria coacervabunt sibi magistros prurientes auribus ; et a veritate quidem auditum avertent, ad fabulas autem convertentur. Tu vero vigila , in omnibus labora , opus fac Evangelistae, ministerium tuum imple , sobrius esto.

Praemissis periculis temporum novissimorum, et idoneitate Timothei ad resistendum ; hic ostendit quomodo resistat : et primo ponitur monitio ; secundo eius necessitas , ibi, *Erit enim tempus cum sanam doctrinam non sustinebunt.* Item primo ponitur eius contestatio ; secundo admonitio , ibi , *Praedica verbum.* In contestatione sunt duo consideranda, scilicet coram quibus contestetur , et per quem Contestatur autem coram duobus , scilicet coram eo qui est nostra beatitudo, et coram eo qui nos in beatitudinem introducit. Beatitudo autem nostra Deus est : *Psal. 32. 12. Beata gens, cuius est Dominus Deus eius:* et ideo dicit: *Testificor coram Deo* , idest testem invoco Deum quod hanc monitionem faciam : hic enim testis non decipitur : *2. Corinth. 1. 23. Ego autem Deum testem invoco in animam meam : et Iesu Christo* , cuius est introducere in beatitudinem : *Rom. 5. 2. Per quem et accessum habemus per fidem in gratiam istam.* Vel aliter. Introducit quidem , quia ipse *iudicaturus est vivos, et mortuos.* Et tunc vivos dicit illos qui vivi reperientur in adventu eius ; qui morientur quidem , sed quia in modico tempore resurgent, dicuntur vivi: *1. Thessal. 4. 14. Nos qui vivimus, qui residui sumus in adventum Domini , non praeveniemus eos qui dormierunt.* Vel vivos dicit bonos, scilicet qui vivunt vita gratiae ; et mortuos, malos : *1. Ioan. 3. 14. Qui non diligit , manet in morte.* Et hos etiam iudicat : *Act. 10. 42. Ipse est qui constitutus est a Deo iudex vivorum , et mortuorum.*

Sed cum Christus sit Deus , quomodo utitur hic hac copula, *Coram Deo, et Christo ?* Respondeo. Potest dici, quod dicitur , *Coram Deo,* scilicet Patre , *et Christo* , idest Filio : Pater enim est fons divinitatis.

Deinde cum dicit, *Per adventum ipsius, et regnum eius* , contestatur per duo desiderabilia sanctis. Primum est adventus Christi : *Luc. 12. 36. Similes hominibus expectantibus dominum suum, quando revertatur a nuptiis : Apoc. ult. 20. Veni Domine Iesu.* Secundum est regnum eius : *Matth. 6. 10. Adveniat regnum tuum.* Regnat quidem secundum potestatem generalem super omnem creaturam : *Matth. ult. 18. Data est mihi omnis potestas in caelo , et in terra ;* sed specialiter, et spiritualiter in sanctis regnat , in

praesenti per gratiam, et in futuro per gloriam : qui sancti non sunt de hoc mundo: *Ioan. 18. 36. Regnum meum non est de hoc mundo.* Sed hoc regnum hic inchoatur, et in futuro consummabitur, quando omnia regna ei subiicientur, et volentia, et nolentia : *Psal. 109. 1. Donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum.*

Consequenter cum dicit, *Praedica verbum*, ponitur monitio; et hoc ut instet doctrinae, quae est duplex. Una ad omnes, quam ponit primo; alia ad aliquos, et hanc ponit secundo, ibi, *Argue.* Item primo monet eum ad generalem doctrinam exequendam; secundo docet modum exequendi. Dicit ergo: *Praedica verbum*, scilicet Evangelii : *Marc. ult. 15. Euntes in mundum universum, praedicate Evangelium omni creaturae.* In praedicatione duo sunt, scilicet denuntiatio veritatis, et instructio ad mores : et haec duo debet praedicator facere : *Luc. ult. 27. Incipiens a Moyse, et omnibus Prophetis, interpretabatur illis in omnibus Scripturis, quae de ipso erant.* Modus est instantia, et continuatio : unde dicit: *Insta opportune, importune: 2. Corinth. 11. 8. Instantia mea quotidiana, solicitudo omnium Ecclesiarum.*

Sed dicit, *Importune.* Contra. *Eccli. 20. 22. Ex ore fatui reprobabitur parabola : non enim dicit illam in tempore suo.* Item *Prov. 15. 23. Sermo opportunus optimus est.*

Dicendum est. quod praedicator, secundum veritatem, semper debet praedicare opportune; sed secundum existimationem falsam audientium, debet praedicare importune : quia praedicator veritatis semper est bonis opportunus, et malis importunus semper : *Ioan. 8. 47. Qui ex Deo est, verba Dei audit : propterea vos non auditis, quia ex Deo non estis : Eccli. 6. 21. Quam aspera est nimium sapientia indoctis hominibus.* Si homo enim vellet hanc servare opportunitatem ut solum diceret his qui volunt audire, prodesset tantum iustis; sed oportet quod aliquando etiam praedicet malis, ut convertantur : et ad hoc additur, *Importune: Isa. 58. 1. Clama, ne cesses, quasi tuba exalta vocem tuam, et annuntia populo meo scelera eorum, et domui Iacob peccata eorum.*

Consequenter cum dicit, *Argue*, ponitur doctrina in speciali : quam primo ponit; secundo modum, ibi, *In omni patientia, et doctrina.* Instituens autem aliquem specialiter potest eum instituere vel de pertinentibus ad fidem, puta ut doceat veritatem, et removeat errorem; et quantum ad hoc primum dicit, *Argue*, scilicet errores : *Tit. 2. 15. Argue cum omni imperio.* Vel de pertinentibus ad bonos mores, et ad hoc debet inducere aliquando bonum, et superiorem; et tunc debet placide, et benigne monere : unde dicit, *Obsecra : 1. Tim. 5. 1. Seniorem ne increpaveris, sed obsecra ut patrem. Galat. 6. 1. Vos qui spirituales estis, huiusmodi instruite in spiritu lenitatis.* Et specialiter si non peccat ex malitia. Si autem instruat, vel instituat malum, debet eum increpare : ideo dicit, *Increpa: Tit. 1. 13. Ob quam causam increpa illos dure, ut sani sint in fide: Iob 5. 17. Increpationem Domini ne reprobes.* Sed quis modus? *In omni patientia*, ne iratus appareas, et ex ira instruas, sed tranquille : *Prov. 19. 11. Doctrina viri per patientiam noscitur: Psalm. 91. 15. Bene patientes erunt, ut annuntient : et doctrina*, scilicet de his quae ad fidem, et in his quae ad mores : *Hier. 3. 15. Pascent vos scientia, et doctrina.*

Deinde cum dicit, *Erit enim tempus cum sanam doctrinam non sustinebunt*, ostendit necessitatem monitionis praemissae. Est autem triplex necessitas praedictorum; et prima ex parte audientium; secunda ex parte Timothei, ibi, *Tu vero vigila*; tertia ex parte Apostoli, ibi, *Ego enim iam delibor.* Circa primum duo facit : quia primo proponit necessitatem; secundo exponit dictum suum, ibi, *Et a veritate quidem auditum avertent.* Necessitas prima, est auditorum perversitas in audiendo, ut utilia nolint audire, sed curiosa. Dicit ergo quantum ad primum : *Insta*, dum nolunt audire sanam doctrinam : *erit enim tempus cum sanam doctrinam non sustinebunt*, quando erunt mali doctores: *Act. 20. 29. Ego scio quoniam lupi rapaces intrabunt in vos post discessionem meam.* Unde dicit, *Non sustinebunt*, idest erit eis odiosa vestra doctrina, scilicet Christi : *Proverb. 8. 8. Iusti sunt omnes sermones mei : non est in eis pravum quid, neque perversum.* Alia perversitas est, quia volunt inordinate audire curiosa, et noxia : *Prov. 1. 22. Usquequo parvuli diligitis infantiam, et stulti ea quae sunt sibi noxia, cupient, et imprudentes odibunt scientiam?* Ideo dicit: *Sed ad sua desideria coacervabunt*, idest multiplicabunt, *sibi magistros.* Contra quos dicitur *Iac. 3. 1. Nolite plures magistri fieri, fratres mei, scientes quoniam maius iudicium sumitis.* Et est coacervatio quando indigni, et insufficientes multiplicantur : et magis coacervatio est, si fiant quatuor indigni, quam si centum boni : quia, ut habetur *Sap. 6. 26. multitudo sapientum, sanitas est orbis terrarum: Isa. 30. 10. Loquimini nobis placentia.* Et hoc est secundum sua desideria, quia unus vult audire unum, alius alium; et sic quaerunt diversos magistros. Et dicit, *Magistros prurientes auribus*, scilicet auditores. Pruritum dicitur habere in pedibus qui non vult quiescere; in auribus vero qui semper audire vult nova, inaudita, et curiosa, et quandoque noxia : *Act. 18. 21. Athenienses ad nihil aliud vacabant, nisi aut dicere, aut audire aliquid novi.* Et ideo multiplicatur doctrina haeretica : *Prov. 9. 17. Aquae furtivae dulciores sunt, et panis absconditus suavior.*

Consequenter cum dicit, *Et a veritate quidem auditum avertent*, exponit dictum : et primo exponit quod dixerat, quod sanam doctrinam non sustinebunt, cum dicit: *A veritate auditum avertent.* Sana doctrina est quando non habet admixtam falsitatem. Ergo sanam doctrinam non sustinent dum veritatem nolunt audire : *Osee 4. 1. Non est veritas, et non est misericordia, et non est scientia Dei in terra: Ioan. 8. 46. Si veritatem dico vobis, quare non creditis mihi?* Secundo quod dixerat, *Coacervabunt sibi magistros*, exponit cum dicit: *Ad fabulas autem convertentur.* Fabula est composita ex miris, in quibus deficit veritas : et talia homines habentes in auribus pruritum, volunt audire : *1. Tim. 4. 7. Ineptas, et inanes fabulas devita.*

Deinde cum dicit, *Tu vero vigila*, ponitur necessitas ex parte Timothei, cui erat officium commissum, et ideo necessarium erat quod praedicaret: et primo monet eum ad solicitudinem; secundo inducit eum ad laborem; tertio moderatur laborem. Dicit ergo: *Tu vero vigila;* quasi dicat: Isti sic faciunt; *tu vero vigila*

Matth. 24. 42. Vigilate, quia nescitis qua hora Dominus vester venturus sit: Luc. 2. 8. Et pastores erant in regione eadem vigilantes, et custodientes vigilias noctis supra gregem suum : Rom. 12. 8. Qui praecst in solicitudine. Sed quia solicitudo sine labore inanis est, ideo primo inducit ad universaliter laborandum ; secundo determinat in quo est laborandum ; tertio laborandi necessitatem. Dicit ergo : *Vigila*, sed sic quod aliquid facias, et ideo *labora : Sap. 5. 15. Bonorum laborum gloriosus est fructus*: et hoc *in omnibus*, idest in omni genere hominum : *Isa. 32. 20. Beati qui seminatis super omnes aquas : Marc. ult. 15. Praedicate Evangelium omni creaturae.* Unde mox determinat in quo est laborandum, dicens: *Opus fac Evangelistae*, idest evangelia : hoc enim est nobile opus, quia ad hoc Christus est missus : *Luc. 4. 43. Aliis civitatibus oportet me evangelizare, quia ideo missus sum : Isa. 41. 27. Primus ad Sion dicet : Ecce adsum ; et Hierusalem Evangelistam dabo.* Evangelista autem dicitur aliquando qui scripsit Evangelium, et sic sunt quatuor; quandoque qui praedicat ipsum, et sic dicitur hic, et *Ephes. 4.* Necessitas autem huius laboris est, quia est *ministerium tuum*, tibi commissum; et ideo *imple*, scilicet praedicando : *Coloss. 4. 17. Dicite Archippo: Vide ministerium quod accepisti in Domino, ut illud impleas.* Ille autem implet officium Evangelistae qui verbo praedicat, et opere implet : *Act. 1. 1. Coepit Iesus facere, et docere.*

Consequenter inducit ad moderantiam, dicens : *Sobrius esto*, vel sobrietate corporali, quae decet praedicatorem : ebrietas enim est inimica sapientiae : *Eccli. 2. 3. Cogitavi abstrahere a vino carnem meam.* Vel potius sobrietas ponitur pro discretione : *Act. 26. 25. Verba sobrietatis, et veritatis eloquor: 1. Petr. 5. 8. Sobrii estote, et vigilate.*

LECTIO II.

Ego enim iam delibor, et tempus resolutionis meae instat. Bonum certamen certavi, cursum consummavi, fidem servavi. In reliquo reposita est mihi corona iustitiae, quam reddet mihi Dominus in illa die iustus iudex ; non solum autem mihi, sed et his qui diligunt adventum eius.

Supra monuit eum ut instaret doctrinae, et hoc propter audientes, et propter ipsum Timotheum ; hic inducit tertiam necessitatem, scilicet ex parte Apostoli, et est quia in brevi erat subtrahendus de mundo : et primo praenuntiat suam mortem imminere ; secundo mandat quod visitet eum, ibi, *Festina ad me venire cito.* Circa primum duo facit. Primo designatur instantia mortis eius ; secundo securitas morientis, ibi, *Bonum certamen certavi.* Circa primum duo facit : quia primo nuntiat passiones quas patiebatur ; secundo praedicit mortem, quae expectabatur, ibi, *Et tempus resolutionis meae instat.* Quantum ad primum dicit, *Ego enim iam delibor* ; quasi dicat : Statim ego delibor. Sanctorum autem passio dicitur immolatio : *Philip. 2. 17. Sed et si immolor super sacrificium, et obsequium fidei vestrae, gaudeo : Psal. 115. 17. Tibi sacrificabo hostiam laudis*, scilicet pro te patiendo. Antiquitus in sacrificiis, quae ex humidis offerebantur, quaedam fiebant praegustationes ; et hae vocabantur delibationes ; *Rom. 11. 16. Quod si delibatio sancta est, et massa :* et ideo vocat passiones imminentes, delibationes. Et quamvis iamdiu eas sim expertus ; *tempus* tamen *meae resolutionis instat.* Est autem duplex resolutio, scilicet animae a corpore : *Eccle. ult. 7. Et revertatur pulvis in terram suam unde erat, et spiritus redeat ad Deum qui dedit illum.* Item est resolutio corporis in pulverem : *Genes. 3. 9. Pulvis es, et in pulverem reverteris.*

Deinde cum dicit, *Bonum certamen certavi*, ostendit securitatem suae mortis. Sed sciendum est, quod est differentia inter mortem iusti, et peccatoris: quia, ut dicitur *Prov. 11. 7. mortuo homine impio, nulla erit ultra spes.* Quia enim spem habet in istis rebus transitoriis, ideo spem non habet in aeternis ; sed iustus habet spem in aeternis, et non in terrenis. Primo ergo ponit meritum suae securitatis ; secundo securitatem de praemio, ibi, *In reliquo reposita est mihi corona iustitiae.* Meritum huius vitae est in tribus, scilicet in resistendo malis, in proficiendo in bonis, et in bene utendo Dei donis. Primum dicitur quoddam certamen : unde hic dicit : *Bonum certamen certavi.* Sed certamen dicitur bonum primo, si sit pro bonis, puta si sit pro fide, et iustitia, sicut Apostoli: *Iudae 1. 3. De communi vestra salute necesse habui scribere vobis deprecans supercertari semel traditae sanctae fidei: Eccli. 4. 33. Pro iustitia agonizare pro anima tua, et usque ad mortem certa pro iustitia.* Secundo propter modum certaminis, si scilicet solicite, et legitime certetur : *Supra 2. 5. Non coronabitur nisi qui legitime certaverit : 1. Cor. 9. 26. Sic pugno, non quasi aerem verberans, sed castigo corpus meum, et in servitutem redigo ; ne forte cum aliis praedicaverim, ipse reprobus efficiar.* Tertio propter difficultatem certaminis : *Sap. 10. 12. Et certamen forte dedit illi, ut vinceret.* Secundum, quod est profectus in bonis, dicitur cursus : unde sequitur: *Cursum consummavi: 1. Corinth. 9. 24. Sic currite ut comprehendatis.* Et dicitur cursus profectus sanctorum, quia cum festinatione currunt, ut meliorantes consumment, agitati stimulis caritatis : *Heb. 4. 11. Festinemus ergo ingredi in illam requiem: Ps. 118. 32. Viam mandatorum tuorum cucurri.*

Sed adhuc certamen, et cursus mortis restabat : ergo non consummaverat cursum, nec certaverat. Dicendum est, quod sicut homo qui bene incipit, et intendit finire, habet opus perfecte ; sic et Apostolus : iam enim inceperat, et finire intendebat.

Bonus usus donorum Dei est duplex : scilicet conservatio fidei ; et ideo dicit, *Fidem servavi :* quod facit qui utitur donis Dei ad gloriam Dei, et salutem proximorum: *Matth. 24. 45. Quis putas est fidelis servus, et prudens quem constituit dominus super familiam suam? 1. Tim. 1. 12. Fidelem me existimavit, ponens in ministerio.* Vel servavi in me virtutem fidei : *Rom. 14. 23. Omne quod non est ex fide, peccatum est.* Propter quod *Matth. 10. 16. Estote prudentes sicut serpentes*, idest custodite fidem tamquam caput, et fundamentum virtutum.

Deinde cum dicit, *In reliquo reposita est mihi corona iustitiae*, ponitur spes de praemio : quod primo ponit ; secundo ostendit datorem eius, ibi, *Quam reddet mihi Dominus;* tertio ponit participes praemii, ibi, *Qui diligunt adventum eius.* Dicit ergo : Ex quo pugnavi,

et cursum consummavi, nihil restat nisi quod coroner. Corona iustitiae dicitur quam Deus ex sua iustitia reddet.

Sed contra. Quia vita aeterna ex gratia datur: *Rom. 6. 53. Gratia Dei vita aeterna:* et *8. 18. Non sunt condignae passiones huius temporis ad futuram gloriam.* Non ergo ex iustitia.

Respondeo. Dicendum est, quod est ibi gratia quantum ad radicem merendi, iustitia quantum ad actum, qui procedit ex voluntate. Vel corona iustitiae est, quae datur ex iustitia, quia datur iustis secundum opera iusta: *Isa. 5. 10. Dicite iusto quoniam bene, quoniam fructum adinventionum suarum comedet.* Haec corona duplex est: quaedam principalis, quaedam secundaria. Prima est praemium essentiale, quae nihil est aliud quam gaudium de veritate: *Isa. 28. 5. In illo die erit Dominus exercituum corona gloriae, et sertum exultationis residuo populi sui.* Deus est ergo corona nostra. Secunda est corona quae debetur specialibus operibus; et haec est aureola. Et una debetur martyribus: *Supra 2. 5. Non coronabitur nisi qui legitime certaverit:* et ad hoc est quod dicit: *Bonum certamen certavi.* Alia debetur virginibus: *Sap. 4. 2. In perpetuum coronata triumphat incoinquinatorum certaminum praemium vincens:* et ad hoc est, *Cursum consummavi: Apoc. 14. 4. Hi sequuntur agnum, quocumque ierit.* Tertia est doctorum: *Prov. 4. 9. Dabit capiti tuo augmenta gratiarum, et corona inclyta proteget te:* et ad hoc dicit, *Fidem servavi.* Et dicit, *Reposita*, idest secundum aeternam praedestinationem reservata: *Supra 1. 12. Scio cui credidi, et certus sum quia potens est depositum meum servare in illum diem.* Dator huius est Deus; ideo dicit: *Quam reddet mihi Dominus*, scilicet per suam iustitiam, *in illa die:* nam haec est duplex: scilicet animae, et haec redditur sanctis in illa die, scilicet in morte: unde hic dicit: *Tempus meae resolutionis instat: 2. Cor. 5. 1. Si terrestris domus nostra huius habitationis dissolvatur, aedificationem habemus ex Deo.* Alia est corporis, et haec reddetur *in illa die*, scilicet iudicii: *1. Cor. 15. 43. Seminatur in ignobilitate, surget in gloria.* Participes huius sunt omnes sancti: unde dicit: *Non solum autem mihi*, scilicet reponitur: *Apoc. ult. 20. Veni Domine Iesu: Cant. 5. 1. Veniat dilectus meus in hortum suum, ut comedat fructum pomorum suorum.* Qui non diligunt Deum, nihil habent, ut diligant adventum eius: *Amos 5. 18. Vae desiderantibus diem Domini:* quia corona solum caritati debetur: *Ioan. 14. 21. Qui diligit me, diligetur a Patre meo, et ego diligam eum, et manifestabo ei meipsum.*

LECTIO III.

Festina ad me venire cito. Demas enim me dereliquit, diligens hoc saeculum, et abiit Thessalonicam, Crescens in Galatiam, Titus in Dalmatiam. Lucas est mecum solus. Marcum assume, et adduc tecum: est enim mihi utilis in ministerio. Tychicum autem misi Ephesum. Penulam, quam reliqui Troade apud Carpum, veniens affer tecum, et libros, maxime autem membranas. Alexander aerarius multa mala mihi ostendit: reddet illi Dominus secundum opera eius: quem et tu devita: valde enim restitit verbis nostris. In prima mea defensione nemo mihi affuit; sed omnes me dereliquerunt: non illis imputetur. Dominus autem mihi astitit, et confortavit me, ut per me praedicatio impleatur, et audiant omnes gentes, quia liberatus sum de ore leonis. Liberavit me Dominus ab omni opere malo, et salvum faciet in regnum suum caeleste: cui gloria in saecula saeculorum. Amen. Saluta Priscam, et Aquilam, et Onesiphori domum. Erastus remansit Corinthi, Trophimum autem reliqui infirmum Mileti. Festina ante hiemem venire. Salutant te Eubulus, et Pudens, et Linus, et Claudia, et fratres omnes. Dominus Iesus Christus cum spiritu tuo. Gratia vobiscum. Amen.

Rogat visitari: et primo vocat eum ad se; secundo significat suum statum, ibi, *Alexander aerarius multa mala mihi ostendit;* tertio concludit epistolarem salutationem, ibi, *Salutant te Eubulus, et Pudens, et Linus.* Item primo mandat ut veniat; secundo assignat ei socium, ibi, *Marcum assume, et adduc tecum;* tertio ostendit quid deferat, ibi, *Penulam... veniens affer tecum.* Circa primum duo facit, quia primo vocat eum; secundo causam vocationis assignat, ibi, *Demas enim me dereliquit.* Dicit ergo: Quia in brevi sum recessurus de mundo, *festina ad me venire cito;* et hoc ut invicem consolarentur, et ut iuvarent eum in praedicatione Evangelii, pro quo erat solicitus in vinculis existens: *Prov. 18. 19. Frater qui adiuvatur a fratre, quasi civitas firma.* Causa vocationis est, quia societate debita erat destitutus: et primo a quodam qui propter suam culpam recesserat; secundo quia quosdam miserat ad praedicandum. Dicit ergo: *Demas enim me dereliquit*, idest praeposuit amorem huius saeculi amori meo: *1. Ioan. 2. 15. Si quis diligit mundum, non est caritas Patris in eo. Crescens*, quidam discipulus, abiit *in Galatiam*, missus ab Apostolo. *Titus*, etiam missus ab eo, abiit *in Dalmatiam*, ubi finaliter dicitur fuisse Episcopus: *Iob 38. 35. Numquid mittes fulgura, et ibunt? Lucas est mecum solus.* Hunc retinuit in praedicatione Evangelii, in qua fuit gratiosus: *2. Cor. 8. 18. Cuius laus est in Evangelio per omnes Ecclesias.*

Deinde cum dicit, *Marcum assume, et adduc tecum*, assignat ei socium; et circa hoc duo facit: quia primo assignat ei socium; secundo huius rationem. Hic Marcus alio nomine dicitur Ioannes, et consobrinus Barnabae: *Act. 15.* dicitur quod Barnabas volebat assumere Marcum, sed Paulus nolebat: et propter hoc dissensio facta est inter eos, ita ut discederet ab eis: *Col. ult. 10. Marcus consobrinus Barnabae.* Ratio est, quia *est mihi utilis in ministerio.*

Deinde cum dicit, *Penulam, quam reliqui Troade apud Carpum, veniens affer tecum*, dicit quid portet. Carpus est sanctus quidam. Penula, secundum Hieronymum, erat volumen legis, quod habebant in charta per modum rotuli, et hoc vocat penulam. Vel penula dicitur vestis aliqua; sed, secundum Chrysostomum, erat vestis communis. Et quia Apostolus Romae erat pauper, non accipiens ab aliis, ideo voluit ut sibi ve-

etis portaretur. Haymo dicit, quod erat specialis vestis in signum nobilitatis : unde *Act. 22.* Paulus dixit se civem Romanum : pater enim Pauli servierat Romanis in Tarso Ciliciae ; et ex hoc factus fuit civis Romanus : et penula erat vestis in signum consulis : et forte pater suus erat ibi consul. Vel penula dicitur mantica, ubi erant libri ; quod videtur, quia sequitur, *Et libros.*

Sed quid Apostolo de libris , pleno Spiritu sancto ? Item instabat sua resolutio. Respondeo. Dicendum est, quod propter duo : primo ut in legendo haberet solatium : *1. Machab 12. 9. Habentes solatio sanctos libros, qui sunt in manibus nostris:* in libris enim est remedium contra tribulationes. Vel dicit hoc, ne perderentur, sed remanerent fidelibus. Item quanto magis appropinquabat morti, tanto magis instabat studio Scripturarum , sicut de Ambrosio dicitur, quod usque ad ultimam aegritudinem non cessavit scribere : unde scribens illud *Psalm. 47. Magnus Dominus , et laudabilis nimis etc.* mortuus est.

Maxime autem membranas. Membranae sunt chartae non scriptae, vel schedulae, ubi scripserat Epistolas , vel praedicationes suas.

Deinde cum dicit, *Alexander aerarius multa mala mihi ostendit*, ostendit quae apud ipsum fuerunt , et quae apud ipsum sunt : et primo ex parte hominum ; secundo ex parte Dei, ibi, *Dominus autem mihi astitit.* Iterum prima in duas : quia primo significat ei de quodam qui ei adversabatur ; secundo de negligentia eorum qui eum non iuvabant, ibi, *In prima mea defensione nemo mihi affuit.* Item primo praemittit culpam inique impugnantis ; secundo ostendit poenam eius futuram, ibi, *Reddet ei Dominus secundum opera eius;* tertio ostendit quomodo sit etiam secundum Ecclesiam puniendus, ibi, *Quem tu devita.* Videtur quod hic Alexander fuit artifex aeris , vel custos aerarii : et erat de his qui dixerunt legalia esse de necessitate salutis servanda: *1. Timoth. 1. 19. Circa fidem naufragaverunt, ex quibus est Hymenaeus, et Alexander.* Et dicunt quidam quod iste est de quo dicitur *Act. 19.* quia concitavit seditionem in Apostolum ; sed nomen dissonat, quia ille Demetrius, hic Alexander ; et locus, quia ille Ephesi, iste Romae fuit. Et subiungit : *Multa mala mihi ostendit.* Et nota, quod non dicit, Fecit, sed quod *ostendit:* quia impii adversus iustos animum ostendere possunt, sed non semper explent : *Hier. 1.* et *15. Bellabunt adversum te, et non praevalebunt, quia ego tecum sum: Iob 5. 12. Qui dissipat cogitationes malignorum , ne possint adimplere manus eorum quod coeperunt : qui apprehendit sapientes in astutia eorum , et consilium pravorum dissipat.*

Deinde cum dicit , *Reddet illi Dominus secundum opera eius*, ponit poenam eius futuram. Sed nota, quod non ponit verbum optativum, Reddat ; sed dicit, *Reddet :* quia significatur poenam esse paratam a Deo ; quod praevidebat Apostolus ex eius pertinacia : *Psalm. 61. 12. Quia tu reddes unicuique iuxta opera sua.* Tamen cum hoc quod reservatur ei poena in futurum, Ecclesia debet etiam eum punire excommunicando : unde subiungit: *Quem et tu devita*, scilicet tamquam haereticum: *Tit. 3. 10. Haereticum hominem post unam, et secundam correctionem devita.* Cuius etiam dicti reddit rationem, dicens: *Valde enim restitit verbis nostris: Act. 7. 51. Vos semper Spiritui sancto restitistis.*

Consequenter ponit negligentiam non iuvantium eum: et primo reprehendit eorum culpam ; secundo petit eis veniam, ibi, *Non illis imputetur.* Dicit ergo : *In prima mea defensione nemo mihi affuit.* Glossa dicit, quod Apostolus saepe contra Alexandrum prave docentem pugnavit, et in persona nullus ei affuit. Sed hic non videtur esse sensus eius : quia iste Alexander non erat tantus quod Apostolus indigeret aliis ad disputandum eum eo. Sed dicendum est, quod , sicut dicitur *Act. 25.* Paulus appellans missus est Romam ; et ideo oportuit quod praesentaretur Caesari, ut discuteretur missionis suae causa, et Iudaei venerunt contra eum : et hoc Apostolus appellat suam primam defensionem : in qua discipuli defuerunt ei , timentes ne a crudeli Nerone punirentur: *Eccli. 51. 10. Respiciens eram ad adiutorium hominum, et non erat: Isa. 63. 3. Torcular calcavi solus , et de gentibus non est vir mecum.* Sed posset dici, quod hoc fuit, quia a principio nullus scivit. Sed hoc est falsum; immo ex quadam pusillanimitate recesserunt : *Psalm. 87. 19. Elongasti a me amicum, et proximum, et notos meos a miseria : Iob 6. 15. Fratres mei praeterierunt me, sicut torrens.* Sed quia fecerunt ex infirmitate, orat pro eis, et non excommunicat, dicens : *Non illis imputetur: Luc. 6. 18. Orate pro calumniantibus vos.*

Deinde cum dicit, *Dominus autem mihi astitit*, ostendit quid agitur circa eum ex parte Dei : cuius auxilium primo ponit ; secundo huius effectum, ibi, *Et audiant omnes gentes.* Dicit ergo: Omnes me dereliquerunt : sed ubi deest homo , offert se Deus : *Psalm. 26. 10. Quoniam pater meus , et mater mea dereliquerunt me, Dominus autem suscepit me* : unde dicit : *Dominus mihi astitit* , scilicet ad adiuvandum me : *Hier. 20. 11 Dominus mecum est, tamquam bellator fortis: Ps. 15. 8. Providebam Dominum in conspectu meo semper , quoniam a dextris est mihi, ne commovear.* Et quomodo ? *Et confortavit me* , fortitudinem animi dando, ut non stupescerem coram Caesare : *Ezec. 3. 14. Manus Domini erat mecum, me confortans.* Et hoc *ut per me praedicatio impleatur :* quae impletur quando ad plures diffunditur, et quando quod ore dicitur, opere impletur: *Act. 9. 15. Vas electionis est mihi iste, ut portet nomen meum coram gentibus, et Regibus, et filiis Israel.*

Deinde cum dicit, *Et audiant*, ponitur effectus auxilii divini : et primo quantum ad praeterita; secundo quantum ad futura; tertio agit gratias Sed duplex est beneficium circa praeterita , scilicet liberationis a culpa , et a poena. Dicit ergo : *Dominus mihi astitit;* et ideo in illa vocatione liberatus fui , quia non fui condemnatus a Caesare , sed permissum est mihi quod irem quo vellem : et ideo dicit : *Et audiant omnes gentes* , ut scilicet alii secum confortentur ad veniendum: *Psalm. 95. 3. Annuntiate inter gentes gloriam eius:* et ut Iudaeorum insultatio deprimeretur. Et subdit : *Liberatus sum de ore leonis* , idest de crudelitate Neronis: *Prov. 19. 12. Sicut fremitus leonum, ita ira Regis : Prov. 28. 15. Leo rugiens , et ursus esuriens , princeps impius super populum pauperem.* Secundo liberatus fuit a culpa: unde dicit: *Liberavit me Dominus ab omni opere malo.* Aliqui vero liberantur a poena, incidentes in culpam negationis a fide: *Psalm.*

17. 18. Eripuit me de inimicis meis fortissimis, et ab his qui oderunt me. Et hoc per Deum : *Sap. 8. 21. Non possum esse continens, nisi Deus det.* In futuro *salvum faciet: Isa. 45. 17. Israel salvatus est in Domino salute aeterna.* Et dicit, *In regnum caeleste : Luc. 22. 29. Ego dispono vobis, sicut disposuit mihi Pater meus, regnum : Matth. 5. 12. Merces vestra copiosa est in caelis.* Et ideo agit gratias, dicens: *Cui gloria in saecula saeculorum: 1. Timoth. 1. 17. Regi saeculorum immortali, invisibili, soli Deo honor, et gloria in saecula saeculorum.*

Deinde cum dicit, *Saluta Priscam, et Aquilam, et Onesiphori domum*, iniungit ei aliorum salutationem; secundo eum salutat ex parte aliorum ; tertio ex parte sua. Item circa primum primo iniungit aliorum salutationem ; secundo determinat tempus veniendi. Dicit ergo : *Saluta Priscam*, scilicet quae est mulier, *et Aquilam*, virum Priscae: quos praemittit, quia forte devotiores : *et Onesiphori domum.*

Sed quare non eum, sed domum? Quia forte mortuus erat; et ideo salutat familiam. Vel forte quia erat cum eo Romae.

Determinans tempus veniendi, primo ostendit necessitatem ; secundo prosequitur propositum. Necessitas est propter alios remanentes in aliis locis : item propter turbationem maris.

Deinde ponit personas salutantes, ut patet: et modo consueto, ne corrumpatur Epistola, scribit manu sua. *Gratia autem vobiscum. Amen.*

FINIS EPISTOLÆ AD TIMOTHEUM II.

D. THOMAE AQUINATIS

DOCTORIS ANGELICI

IN EXPOSITIONEM

D. PAULI APOSTOLI AD TITUM

PROLOGUS.

SI SCIRET PATERFAMILIAS QUA HORA FUR VENIRET, VIGILARET UTIQUE, ET NON SINERET PERFODI DOMUM SUAM: *Luc. 12. 39.*

Per patremfamilias significatur praelatus Ecclesiae propter tria quae debet exhibere, scilicet generationem ad fidem, eruditionem ad salutem, custodiam ad securitatem. Primum quidem, quia sicut est vita corporalis per animam, ita spiritualis per fidem: *Habac. 2. 4. Iustus autem meus ex fide vivit:* et sicut ad vitam carnalem generatur quis per emissionem seminis corporalis, ita ad vitam spiritualem per infusionem seminis spiritualis, quod est verbum Dei: *Matth. 13.* et *1. Corinth. 4. 15. Per Evangelium ego vos genui.* Item per eruditionem: *Eccli. 7. 25. Filii tibi sunt? Erudi illos: Isai. 48. 17. Ego Dominus Deus tuus, docens te utilia.* Item per protectionem ad tutelam: *Deut 32. 10. Circumduxit eum, et docuit; et custodivit quasi pupillam oculi sui.* Cuilibet enim praelato committitur cura subditorum: *3. Reg. 20. 39. Custodi virum hunc: qui si lapsus fuerit, erit anima tua pro anima eius: Hebr. 13. 17. Ipsi pervigilant, quasi rationem reddituri pro animabus vestris.* Sed ad hanc generationem requiritur scientia: *Osee 4. 6. Quia tu scientiam repulisti, et ego repellam te, ne sacerdotio fungaris mihi.* Et ideo dicit, *Si sciret:* requiritur enim quod sciat. Item ultra eruditionem requiritur quod sit solicitus: *Roman. 12. 8. Qui praeest, in solicitudine: Luc. 2. 8. Pastores erant in regione eadem, vigilantes, et custodientes vigilias noctis supra gregem suum.* Ad custodiam vero fortitudo requiritur ad protegendum: *1. Mach. 3. 3.* de Iuda Machabaeo: *Induit se loricam sicut gigas, et succinxit se arma bellica sua in praeliis, et protegebat castra gladio suo.* Et ideo dicitur: *Et non sineret perfodi domum suam,* idest Ecclesiam: *1. Tim. 3 15. Ut scias quomodo oporteat te conversari in domo Dei, quae est Ecclesia Dei.* Haec domus est Dei sicut domini, et praelati sicut famuli: *Hebr. 3. 5. Moyses quidem erat fidelis in tota domo illius, tamquam famulus . . . Christus vero tamquam filius in domo sua.* Haec perfoditur a fure, idest haeretico: *Abdiae 5. Si fures introissent ad te, si latrones per noctem, quomodo conticuisses?* Qui dicitur fur, quia occulte venit, et graditur in tenebris: unde fur a furno dicitur, qui est obscurus; sic isti per obscura dogmata: *Prov. 9. 17. Aquae furtivae dulciores sunt, et panis absconditus suavior.* Item ex perversa intentione, quia intendunt occidere: *Ioa. 10. 10. Fur non venit, nisi ut furetur, et mactet, et perdat.* Item ex modo intrandi, quia non per ostium: *1. Ioan. 4. 3. Et omnis spiritus qui solvit Iesum, ex Deo non est, et hic est Antichristus, de quo audistis quoniam venit, et nunc iam in mundo est.* Sic ergo ex praemissis trahitur convenienter intentio huius Epistolae, in qua Apostolus instruit Titum quomodo regat Ecclesiam, ut patet in argumento.

EXPOSITIO EPISTOLAE

AD TITUM

CAPITIS PRIMI

LECTIO PRIMA

Paulus servus Dei, Apostolus autem Iesu Christi secundum fidem electorum Dei, et agnitionem veritatis, quae secundum pietatem est, in spem vitae aeternae, quam promisit qui non mentitur Deus ante tempora saecularia; manifestavit autem temporibus suis Verbum suum in praedicatione, quae credita est mihi secundum praeceptum Salvatoris nostri Dei. Tito dilecto filio secundum communem fidem, gratia, et pax a Deo Patre, et Christo Iesu Salvatore nostro.

Haec Epistola dividitur in salutationem, et epistolarem narrationem, ibi, *Huius rei gratia reliqui te Cretae.* In prima primo ponitur persona salutans, quae notificatur tripliciter: scilicet ex nomine, cum dicit, *Paulus*, quod significat humilitatem: *1. Corinth. 15. 9. Ego sum minimus Apostolorum.* Item ex conditione, cum dicit, *Servus Dei: Psalm. 115. 10. Domine, ego servus tuus.*

Contra. *Ioan. 15. 15. Iam non dicam vos servos.* Respondeo. Sancti quandoque dicuntur servi, quandoque non, sed filii. Duplex enim est servitus. Una est ex timore, quae non competit filiationi Dei, sed condividitur contra eam: *Rom. 8. 15. Non accepistis spiritum servitutis iterum in timore, sed accepistis spiritum adoptionis filiorum.* Alia ex amore, quae consequitur filiationem Dei. Et ratio huius distinctionis est: quia liber est qui est causa sui, qui operatur quod vult; servus vero est qui est causa alterius. Sed triplex est causa quae est principium operis, scilicet finalis, formalis, et efficiens. Si ergo propter causam finalem, sic omnes sancti sunt servi Dei, quia omnia propter Deum faciunt: *1. Corinth. 10. 31. Sive manducatis, sive bibitis, vel aliud quid facitis, omnia in gloriam Dei facite.* Et hoc est ex amore, a quo procedit quod omnia operemur propter Deum. Si vero propter causam moventem, quae est extrinseca, et compellit; sic est servitus timoris, et est malorum. Si propter causam formalem, sic est habitus inclinans; et sic quidam sunt servi peccati, quidam servi iustitiae: quia secundum habitum inclinantur ad malum, vel ad bonum. Item ex auctoritate, cum dicit, *Apostolus autem Iesu Christi: Luc. 6. 13. Elegit*, scilicet super omnes fideles, *duodecim ex ipsis, quos etiam Apostolos nominavit: Ephes. 4. 11. Primum quidem Apostolos.* Et describitur primo ab auctore, cum dicit, *Iesu Christi:* quia ab ipso est electus: *Galat. 1. 1. Non ab hominibus, neque per hominem, sed per Iesum Christum.* Item quia solum Christum annuntiabat: *2. Corinth. 4. 5. Non enim nosmetipsos praedicamus, sed Iesum Christum Dominum nostrum; nos autem servos vestros per Iesum.* Item quia legatus Christi, cuius auctoritate utebatur: *2. Corinth. 5. 20. Pro Christo ergo legatione fungimur: Ephes. 6. 20. Legatione fungor in catena: 2. Corinth. 2. 10. Si quid donavi, propter vos in persona Christi.* Item secundo describitur ex idoneitate: nam Apostolus est annuntiator: *Matth. ult. 19. Docete omnes gentes.* Doctor autem debet habere fundamentum doctrinae, et perfectionem. Primum pertinet ad quemlibet; secundum vero pertinet ad praedicatores, et ad doctores. Et sicut in aliis scientiis sunt principia, sic in hac sunt articuli fidei, qui innotescunt cuilibet fideli secundum lumen infusum; et articuli sunt fundamenta fidei, quae est substantia rerum sperandarum, argumentum non apparentium, *Hebr. 11.* Et ideo dicit: *Secundum fidem electorum Dei.* Item requiritur perfectio doctrinae: unde dicit, *Et agnitionem veritatis.* Duplex autem habetur cognitio veritatis, scilicet perfecta in patria, scilicet quando videbimus facie ad faciem; et imperfecta per fidem, quam habent sancti: *Ioan. 8. 32. Cognoscetis veritatem, et veritas liberabit vos.* Sed cuius veritatis? In agnitionem eius *quae est secundum pietatem.* Religio enim, et pietas, secundum Tullium, sunt partes iustitiae; et differunt, quia religio est cultus Dei. Sed quia Deus non solum est creator, sed e-

tiam pater; ideo non solum debemus ei cultum ut creatori, sed amorem, et cultum sicut patri: et ideo pietas quandoque pro cultu Dei sumitur: *Iob 28. 28. Ecce pietas, ipsa est sapientia*, secundum aliam translationem, ubi nostra sic habet: *Ecce timor Domini, ipse est sapientia.* Tertio describitur ex fine: et primo ponit ipsum finem; secundo eius dignitatem, ibi, *Quam promisit qui non mentitur Deus.* Finis autem est spes vitae aeternae: quia etsi Moyses possit dici Apostolus, quia a Domino missus, *Exod. 4.* sed tamen non in spem vitae aeternae, sed terrae Hevaei, et Amorrhaei; sed Paulus est Apostolus *in spem vitae aeternae: Ioan. 6. 40. Haec est voluntas Patris mei, qui misit me, ut omnis qui videt Filium, et credit in eum, habeat vitam aeternam: et ego resuscitabo eum in novissimo die: 1. Petr. 1. 3. Regeneravit nos in spem vivam: Rom. 5. 2. Gloriamur in spe gloriae filiorum Dei.* Promissio autem haec est firma dupliciter. Primo ex parte promittentis: unde dicit, *Qui non mentitur:* Deus enim veritas est, cuius contrarium est mendacium: *Num. 23, 19. Non est Deus quasi homo, ut mentiatur.* Secundo ex divino proposito dandi: unde dicit, *Ante tempora saecularia.* Saeculum, secundum Philosophum, est mensura durationis uniuscuiusque rei. Tempora ergo saecularia sunt tempora distincta secundum diversas successiones rerum; quasi dicat: Antequam tempus successivum inciperet esse. Et quia incepit hoc tempus cum mundo, ideo fuit ante principium mundi. Alia littera habet, *Æterna*, idest antiqua: sic enim aliquando accipitur aeternum, idest antiquum. Vel *aeterna*, non secundum veritatem, sed secundum imaginationem. Et ante ista promisit hoc, quia haec sunt successiva. Sed promittere, est verbo nuntiare suam voluntatem de dando: et Deus ab aeterno protulit Verbum suum in quo erat, ut sancti haberent vitam aeternam: *Ephes. 1. 4. Elegit nos ante mundi constitutionem.* Confirmatur autem haec spes ex manifestatione promissionis: unde dicit: *Manifestavit autem temporibus suis Verbum suum.* Et describitur haec manifestatio tripliciter. Primo ex tempore: unde *manifestavit*, quando Verbum suum incarnari constituit: unde dicit, *Temporibus suis*, idest tempore congruo, quo homo esset convictus de superbia, per quam peccaverat. Et sic primo medicus convincit aegrotum, ut eum congruentius sanet: homo enim superbiebat de scientia; sed convictus est de ignorantia ante tempus legis ubi peccavit in idolatria, et vitiis contra naturam. Item de virtutibus; et de his convictus est tempore legis: *Galat. 4. 4. At ubi venit plenitudo temporis, misit Deus Filium suum factum ex muliere, factum sub lege, ut eos qui sub lege erant, redimeret.* Item secundo describitur ex modo, quia per publicam praedicationem: *Marc. ult. 15. Euntes in mundum universum, praedicate Evangelium omni creaturae.* Unde dicit, *In praedicatione quae credita est mihi: 1. Corinth. 9. 17. Dispensatio est mihi credita.* Item tertio ex auctore: unde dicit; *Secundum praeceptum Dei: Matth. 1. 21. Ipse enim salvum faciet populum suum a peccatis eorum: Act. 9. 15. Vas electionis est mihi iste, ut portet nomen meum coram gentibus, et Regibus, et filiis Israel.* Persona salutata ponitur, cum dicit, *Tito*: quem describit tripliciter. Primo ex nomine; secundo ex dilectione; tertio ex filiatione. Filius ergo est per dilectionem, et fidem, quae debet esse communis, ut idipsum dicant omnes. Et ideo dicit, *Communem fidem*: quae etiam dicitur catholica, idest universalis. Unde dicitur *Ephes. 4. 5. Una fides, unus Dominus, unum baptisma.* Bona vero optata sunt *gratia, et pax.* Haec saepe coniungit, quia omnium spiritualium donorum principium est gratia, et pax finis: *Psalm. 147. 14. Qui posuit fines tuos pacem. A Deo Patre nostro, et Christo Iesu Salvatore nostro.*

LECTIO II.

Huius rei gratia reliqui te Cretae, ut ea quae desunt corrigas, et constituas per civitates presbyteros, sicut et ego disposui tibi. Si quis sine crimine est, unius uxoris vir, filios habens fideles, non in accusatione luxuriae, aut non subditos. Oportet enim Episcopum sine crimine esse, sicut Dei dispensatorem, non superbum, non iracundum, non vinolentum, non percussorem, non turpis lucri cupidum; sed hospitalem, benignum, sobrium, iustum, sanctum, continentem.

Accedit ad narrationem, et sicut dictum est, intendit munire Ecclesiam contra haereticos: et primo monet Titum quod alios instruat ad resistendum haereticis; secundo docet quomodo ipse eis resistat, *cap. 2.* ibi, *Tu autem loquere quae decent sanam doctrinam.* Item primo monet ut instituat Episcopos, qui haereticis resistant; secundo ostendit necessitatem huius commissionis, ibi, *Sunt enim multi etiam inobedientes.* Item primo ponit commissionem Tito factam de instituendo Episcopo; secundo ostendit quales debent esse Episcopi, ibi, *Si quis sine crimine est*; tertio manifestat quae dixit, ibi, *Oportet enim Episcopum sine crimine esse.* Quia ergo Apostolus habuit universalem commissionem Ecclesiae Gentium, et non poterat solus per se omnia exequi; ideo dicit: *Huius rei gratia reliqui te Cretae*, in Creta scilicet insula, ut loco Apostoli, Ecclesiae Cretensis officium pastorale gerat: *Prov. 18. 19. Frater qui iuvatur a fratre, quasi civitas firma.*

Sed quod dicit, *Ut quae desunt corrigas*, videtur, quod deberet dicere, Suppleas. Respondeo. Dicendum est, quod Glossa sic supplet: *Ut omnia quae sunt in malis, corrigas; et quae desunt in bonis, addas: 1. Thessal. 3. 10. Impleamus ea quae desunt fidei vestrae.* Vel dicendum est, quod est quoddam peccatum omissionis, et quoddam transgressionis, et utrumque indiget correctione. In sanctis autem, et perfectis, sicut Titus fuit, non abundaverunt transgressiones; et ideo non dicit, Transgressiones corrigas, sed *quae desunt*, idest omissiones.

Et constituat presbyteros, idest Episcopos: unde inferius dicit: *Oportet Episcopum sine crimine esse.* Et utitur indifferenter nomine Episcoporum, et presbyterorum. Unde sumpsit occasionem haereticus, qui ambivit Episcopatum; quem quia non poterat adipisci, divisit se ab aliis, et multa falsa docuit: inter quae dixit, quod Episcopi in nullo differunt a sacerdotibus; quod est contra Dionysium *in lib. de eccle. Hierar.*

Utitur ergo Apostolus eodem nomine in utroque per identitatem rei, quia presbyter dicitur senior. Item quia pertinet ad superiores Episcopum constituere, licet eum Canonici eligant. Et dicit, *Constituas*, non in villis, sed *per civitates:* sicut enim in republica Reges sunt tantum in civitatibus, sic in spirituali regimine Episcopi: *1. Petr. 2. 9. Regale sacerdotium.* Item debent seniores esse: *Eccle. 10. 16. Vae tibi terra, cuius Rex est puer.* Et intellige senes, non solum aetate, sed et moribus: *Num. 11. 16. Congrega mihi septuaginta viros de senioribus Israel, quos tu nosti quod senes sint populi, ac magistri.* Item secundum formam Ecclesiae: unde dicit: *Sicut ego disposui tibi: Prov. 5. 21. Fili mi, ne effluant haec ab oculis tuis.*

Deinde cum dicit, *Si quis sine crimine est*, describit eos tripliciter, scilicet quantum ad seipsos, quantum ex parte uxoris, et ex parte filiorum. De primo dicitur, *Sine crimine.*

Sed quis talis erit? *1. Ioan. 1. 8. Si dixerimus, quia peccatum non habemus, ipsi nos seducimus, et veritas in nobis non est.* Dicendum est, quod aliud est crimen, et aliud est peccatum. Peccatum dicitur quodcumque, sive parvum, sive occultum. Crimen autem magnum, et infame: *Psalm. 14. 1. Domine, quis habitabit in tabernaculo tuo, aut quis requiescet in monte sancto tuo?* et postea subdit: *Qui ingreditur sine macula, et operatur iustitiam etc.* Non quod qui mortaliter peccat post baptismum, non possit eligi; sed quod eligendus non sit infamis.

Quoad secundum dicit, *Unius uxoris virum*: quod Orientales sic exponunt: scilicet quod non habeat simul duas uxores, sicut quorumdam est consuetudo. Sed secundum hoc non esset necessarium quod Apostolus hoc diceret: quia secundum leges Romanas, quibus Apostolus scribebat, etiam ante fidem non licebat simul habere plures uxores. Item *1. Timoth. 5.* dicit de vidua quae fuit unius viri uxor; et tamen numquam licuit quod una plures viros simul posset habere. Et hoc modo vult istud etiam de vidua, scilicet quod non habuerit nisi unum virum. Sed Hieronymus dicit, oportere quod unam tantum uxorem post baptismum habuerit, et quod non est vis, si ante baptismum alias habuisset. Sed Augustinus, et Ambrosius dicunt, quod per baptismum delentur omnia crimina; sed quod per baptismum matrimonium non deletur. Ergo secundum hos dicendum est, et rectius, quod unam tantum, et non plures licet habuisse ante, vel post. Secundum quosdam autem ratio huius est, quia signum esset incontinentiae, si plures habuisset. Sed hoc non est verum: quia nihil repugnaret si plures habuisset meretrices, quae sunt magis incontinentes. Sed est alia ratio altior significato, scilicet quia ipse est dispensator sacramentorum, et ideo nullus defectus sacramentorum debet esse in eo. Sed sacramentum matrimonii est significativum coniunctionis Christi, et Ecclesiae. Ergo ut signum respondeat signato, sicut Christus est unus, et Ecclesia una, sic et hic: quod quidem deficeret, si Episcopus plures uxores habuisset. In veteri lege Patriarchae significabant coniunctionem hanc, non ut coniunctam Christo, sed coniungendam; et quia Ecclesia erat futura ex multis, ideo tunc non una, sed plures habebantur. Et ideo multitudo uxorum ipsorum hoc significabat.

Quantum autem ad tertium, scilicet ex parte filiorum, subiungit, dicens: *Filios habens fideles, non in accusatione luxuriae, aut non subditos.* Episcopus enim constituitur ut superintendat: et qui constituitur ad aliquid, debet esse exercitatus in illo; alias non prudenter institueretur. Praesumitur autem esse bene exercitatus, si bene alios rexit. Episcopus autem constituitur ad tria. Primo ut fidem doceat: *Matth. ult. 7. Docete omnes gentes;* et ideo dicit, *Fideles.* Secundo requiritur quod populum instruat ad virtutes: *Eccli. 7. 25. Filii tibi sunt? Erudi illos;* peccata autem lasciviae magis abstrahunt a virtute: *Eccli. 20. 7. Lascivus, et imprudens non servabunt tempus:* et ideo dicit, *Non in accusatione luxuriae: 1. Reg. 5.* Heli condemnatur, quia filios de hoc non correxit. Tertio oportet quod pertinaces corrigat: unde dicit, *Aut non subditos*, idest non obedientes: *Eccli. 30. 8. Equus indomitus evadet durus, et filius remissus evadet praeceps.*

Deinde cum dicit, *Oportet enim Episcopum sine crimine esse*, exponit quod dixit: et primo quod dixit, *Sine crimine*; secundo sine quibus debet esse, ibi, *Non superbum.* Causa autem primi est, quia debet dispensare divina: *Eccli. 10. 2. Secundum iudicem populi, sic et ministri eius: Psal. 100. 6. Ambulans in via immaculata, hic mihi ministrabat.*

Deinde cum dicit, *Non superbum*, ostendit a quibus debet esse immunis: et primo ostendit a quibus criminibus; secundo quibus virtutibus luceat, ibi, *Hospitalem.* Peccatorum autem quaedam sunt carnalia, quaedam spiritualia. De primis non facit mentionem, quia omnino debent mundi esse ab eis: *Ephes. 5. 3. Fornicatio autem, et omnis immunditia, aut avaritia, nec nominetur in vobis, sicut decet sanctos.* Sed tantum de spiritualibus quae sunt quinque: quorum duo non habent locum in praelatis, scilicet invidia, quod est peccatum parvulorum: *Iob 5. 2. Parvulum occidit invidia.* Praelatus autem est in summo. Item nec accidia, quia omnia ei ad votum succedunt. Sed superbia, quia est in summo, et ira, et cupiditas occasione temporalium, quorum est dispensator. Quantum ad primum dicit, *Non superbum: Psalm. 100. 5. Superbo oculo, et insatiabili corde, cum hoc non edebam: Eccli. 32. 1. Rectorem te posuerunt? Noli extolli: esto in illis quasi unus ex ipsis.* Quantum ad secundum primo excludit iram, cum dicit, *Non iracundum;* secundo incentivum irae, quod est vinum, dicens, *Non vinolentum: Prov. 23. 29. Cui suffusio oculorum? Nonne his qui commorantur in vino, et student calicibus epotandis?* Tertio sequelam irae, quod est percussio: ideo dicit, *Non percussorem*, idest non crudelem: *Isa. 50. 6. Corpus meum dedi percutientibus, et genas meas vellentibus.* Vel *non percussorem*, idest non percutientem conscientias aliorum pravis moribus: *1. Corinth. 8. 12. Et percutientes conscientiam eorum infirmam.* Quantum ad tertium dicit, *Non turpis lucri cupidum: 1. Timoth. 3. 8. Non turpe lucrum sectantes: Sapient. 15. 12. Sed aestimaverunt lusum esse vitam nostram, et conversationem vitae compositam ad lucrum, et oportere undecumque etiam ex malo acquirere.*

Deinde ponit bona, quae debet habere: et primo quae pertinent ad conversationem vitae; secundo quae ad veritatem doctrinae, ibi, *Amplectentem eum qui*

secundum doctrinam est, fidelem sermonem. Et patent omnia.

LECTIO III.

Amplectentem eum qui secundum doctrinam est, fidelem sermonem; ut potens sit exhortari in doctrina sana, et eos qui contradicunt, arguere. Sunt enim multi etiam inobedientes, vaniloqui, et seductores, maxime qui de circumcisione sunt: quos oportet redargui, qui universas domos subvertunt, docentes quae non oportet turpis lucri gratia. Dixit quidam ex illis proprius ipsorum propheta: Cretenses semper mendaces, malae bestiae, ventres pigri. Testimonium hoc verum est.

Supra docuit qualem oportet esse Episcopum in vita; hic ostendit qualem oportet esse in doctrina: et primo ostendit quod ad ipsum requiritur diligentia studii; secundo ponit materiam studii; tertio eius utilitatem. Quantum ad primum dicit: *Amplectentem eum qui secundum doctrinam est, fidelem sermonem.* Aliquid enim amplectens, illud diligenter constringit, et amplexus ex dilectione fit. Oportet enim eum scientiae inhaerere cum amplexu, idest firma adhaesione animi, et cordis dilectione: *Sap. 6. 14. Praeoccupat eos qui se concupiscunt: Prov. 4. 8. Arripe illam, et exaltabit te: glorificaberis ab ea, cum eam fueris amplexatus.* Materia studii non debent esse fabulae, nec temporalia; sed sermo fidelis, idest verus: *Psalm. 144. 13. Fidelis Dominus in omnibus verbis suis.* Vel sermo fidelis, idest fidei, in qua oportet Episcopum instrui. Sed aliqui student in eis dupliciter, ut scilicet addiscant solum, et operentur. Sed hoc non sufficit Episcopo; sed oportet ut et alios instruat: et ideo dicit, *Quae secundum doctrinam est: 1. Timoth. 4. 12.* dicitur: *Nemo adolescentiam tuam contemnat; sed esto exemplum fidelibus in verbo, in conversatione.* Utilitas est facultas exequendi officium suum. Officium autem praelati est sicut pastoris: *Ioan. ult. 17. Pasce oves meas.* Pastor vero duo habet facere, scilicet pascere gregem: *1. Petr. 5. 2. Pascite, qui in vobis est, gregem Dei:* item arcere lupum. Sic et Episcopus pascere debet per doctrinam veram: *Hierem. 3. 15. Dabo vobis pastores iuxta cor meum, et pascent vos scientia et doctrina.* Et ideo dicit: *Ut sit potens exhortari in doctrina.* Non dicit, Ut exhortetur, sed *ut potens sit exhortari:* quod est quando habet in promptu exhortationes, quando est necesse exequi. Quod figuratur *Exod. 25.* per vectes in circulis arcae, ut arca scilicet posset portari: *Luc. ult. 19. Potens in opere, et sermone.* Et dicit, *Sana,* idest absque corruptione falsitatis: *Infra 2. 1. Tu autem loquere quae decent sanam doctrinam: 1. Thessal. 2. 3. Exhortatio nostra non fuit de errore, neque de immunditia, neque in dolo.* Item ut custodiant contra haereticos; et ideo dicit: *Et eos qui contradicunt, arguere,* idest convincere, et hoc per studium sacrae Scripturae: *2. Timot. 3. 16. Omnis Scriptura divinitus inspirata, utilis est ad docendum, ad arguendum: Iob 6. 10. Nec contradicam sermonibus Sancti.* Et haec duo, secundum Philosophum, pertinent ad opus sapientis, scilicet non mentiri de quibus novit, quantum ad primum; et mentientem manifestare posse, quantum ad secundum.

Consequenter cum dicit, *Sunt enim multi etiam inobedientes,* ponit necessitatem dictorum: et primo ex parte falsorum doctorum; secundo ex parte malorum auditorum, ibi, *Dixit quidam ex illis.* Circa primum duo facit: quia primo describit conditionem falsorum doctorum; secundo perversitatem studii ipsorum, ibi, *Qui universas domos subvertunt.* Item primo ostendit eorum conditionem; secundo docet remedium contra eos, ibi, *Quos oportet redargui.* Conditionem ostendit quadrupliciter. Et primo ex numero, cum dicit, *Multi: Eccle. 1. 15. Stultorum infinitus est numerus.* Secundo ex vitio inobedientiae, cum dicit, *Etiam inobedientes,* quantum ad Deum, et suos superiores: *Rom. 1. 30. Parentibus non obedientes: 1. Reg. 15.* peccatum inobedientiae, sicut idolatria dicitur esse. Tertio ex vaniloquio, cum dicit, *Vaniloqui,* scilicet quoad se: *Psal. 93. 11. Dominus scit cogitationes hominum quoniam vanae sunt: Sap. 13. 1. Vani sunt homines in quibus non subest scientia Dei.* Et praecipue vani sunt haeretici: ideo subiungit dicens, *Seductores,* scilicet quoad inferiores: *2. Timoth. 3. 13. Mali homines, et seductores proficient in peius.* Quarto ex loco, cum dicit, *Maxime qui de circumcisione sunt:* qui cogebant homines iudaizare: *Philip. 3. 2. Videte canes, videte malos operarios, videte concisionem.* Contra quos ponit remedium: non enim sunt tolerandi, quia corrumperetur populus, et imputaretur pastori: *Exech. 13. 5. Non ascendistis ex adverso, neque opposuistis murum pro domo Israel ut staretis in praelio in die Domini: 2. Timoth. 4. 2. Argue, obsecra, increpa in omni patientia, et doctrina.* Et ideo dicit: *Quos oportet redargui.*

Deinde cum dicit, *Qui universas domos subvertunt,* describit horum studium: et primo describitur ex damno quod inferunt; secundo ex falso quod docent; tertio ex lucro, quod concupiscunt. Damnum est, quia *universas domos subvertunt.* Doctrina enim catholica publice proponitur in Ecclesia; sed haeretici latenter, et ideo quaerunt latibula: *Prov. 9. 17. Aquae furtivae dulciores sunt, et panis absconditus suavior.* Et ideo circumeunt per domos, ut seducant praecipue mulieres: *2. Timoth. 3. 6. Ex his sunt qui penetrant domos, et captivas ducunt mulierculas oneratas peccatis, Docentes quae non oportet,* idest vana, et inutilia: nec quaerunt lucrum spirituale, sed temporale; et ideo addit, *Turpis lucri gratia,* scilicet temporalis, vel propriae gloriae: *Sap. 15. 12. Sed aestimaverunt lusum esse vitam nostram, et conversationem vitae compositam ad lucrum, et oportere undecumque etiam ex malo acquirere.*

Deinde cum dicit, *Dixit quidam ex illis proprius ipsorum propheta,* describit auditores: quia isti erant Cretenses; et ad hos refert hoc opus: et primo ostendit conditionem; secundo dat remedium, ibi, *Quam ob causam increpa illos dure.* Circa primum primo describit conditionem per testimonium; secundo confirmat. Dicit ergo: Tales sunt doctores, sed et auditores sunt similiter seducibiles, iuxta testimonium cuiusdam poetae eorum, scilicet Epimenidis, quem hic Paulus dicit eorum prophetam. Ubi nota, quod Propheta

aliquis dicitur qui a Deo illuminatur secundum intellectum, ad cognoscendum aliqua supra communem cognitionem: *Num. 12. 6. Si quis fuerit inter vos Propheta Domini, in visione apparebo ei, vel per somnium loquar ad illum.* Item qui exponit prophetias eodem modo quo sunt traditae. Item qui profert aliquid propheticum. Unde potest proferri aliquid propheticum ex quodam interiori instinctu, etiam praeter suum intellectum: *Ioan. 11. 51. Caiphas, cum esset pontifex, prophetavit:* non enim prophetavit secundum suam intentionem, qui dicebat expedire eum mori, intelligens sic, ne seduceret populum; nihilominus tamen fuit motus ad id dicendum per spiritum. Et hic modus prophetandi est apud illos qui accipiunt primum verbum aliquorum pro omine, quod etiam fit a daemonibus. Et dicit, *Proprius*, quia proprie descripsit eorum conditiones.

Deinde cum dicit, *Cretenses*, proponit testimonium; et notat eos de tribus, scilicet de corruptione rationalis, cum dicit, *Semper mendaces: Psal. 5. 7. Perdes omnes qui loquuntur mendacium.* Item de corruptione irascibilis, cum dicit, *Malae bestiae*, idest crudeles. Bestiae dicuntur, quasi vastiae, quia crudeles sunt: *Prov. 28. 15. Leo rugiens, et ursus esuriens, Princeps impius super populum pauperem.* Et dicit, *Malae*, quia, secundum Philosophum *in Politicis*, homo quando secundum rationem operatur, est optimum animalium; sed quando declinat ad malitiam, est pessimum: quia si declinat propter crudelitatem, nulla bestia ita est crudelis. Unde dicit, quod decies millies est peior malus homo quam mala bestia. Item de corruptione concupiscibilis, cum dicit, *Ventres pigri*, idest pigritiam habentes ex ventre: erant enim gulosi, et tales quaerunt quietem: *Luc. 12. 19. Anima, habes multa bona reposita in annos plurimos: requiesce, comede, bibe, epulare.* Confirmat autem testimonium, cum dicit: *Testimonium hoc verum est.* Glossa: *Per hoc intelligimus quod doctor sacrae Scripturae accipit testimonium veritatis, ubicumque invenerit.* Unde Apostolus in pluribus locis recitat dicta Gentilium, sicut *in 1. Corinth. 15. 33. Corrumpunt bonos mores colloquia mala*: item *Act. 17. 28. In ipso vivimus, movemur, et sumus.* Nec propter hoc approbatur tota eorum doctrina; sed eligitur bonum, quia verum a quocumque dicatur, est a Spiritu sancto, et respuitur malum. Unde dicitur *Deut. 21.* in figura huius, quod si quis viderit puellam in numero captivorum, debet praecidere ungues, et capillos, idest superfluitates.

LECTIO IV.

Quam ob causam increpa illos dure, ut sani sint in fide, non intendentes Iudaicis fabulis, et mandatis hominum aversantium se a veritate. Omnia munda mundis; coinquinatis autem, et infidelibus nihil est mundum; sed inquinatae sunt eorum et mens, et conscientia. Confitentur se nosse Deum, factis autem negant; cum sint abominati, et incredibiles, et ad omne opus bonum reprobi.

Posita conditione Cretensis populi, hic ponit remedium reprehensionis; secundo assignat dictorum rationem, ibi, *Omnia munda mundis.* Circa primum tria facit: quia primo hortatur Titum ad reprehendendum eos; secundo reprehensionis finem ostendit, ibi, *Ut sani sint in fide;* tertio docet debitum modum perveniendi ad finem, ibi, *Non intendentes Iudaicis fabulis.* Dicit ergo: Cretenses sunt malae bestiae, quibus scilicet debetur flagellum, et castigatio: et ideo *increpa illos dure: Prov. 6. 23. Via vitae, increpatio: Psalm. 67. 31. Increpa feras arundinis.*

Sed contra *2. Timoth. 4. 2. Increpa in omni patientia.* Respondeo. Duplex est ratio exhortationis huius. Una ex parte eorum qui reprehenduntur. Cretenses enim duri, et pertinaces erant, et ideo dure eos reprehendi iubet; non autem Ephesii, quorum Archiepiscopus erat Timotheus. Alia ex parte reprehendentium: quia Titus fuit lenis, et mansuetus, et ideo inducitur quasi ad contrarium; sed Timotheus erat rigidus, et ideo inducitur ad patientiam.

Deinde cum dicit, *Ut sani sint in fide*, tangit finem reprehensionis. Nam homo est sanus, in quo non est corruptio; et sic sanus est in fide qui in nullo habet eam corruptam. Horum autem fides vitiabatur per haereticos: *2. Corinth. 11. 3. Timeo ne sicut serpens Evam seduxit astutia sua, ita corrumpantur sensus vestri, et excidant a simplicitate quae est in Christo Iesu: 1. Timoth. 6. 3. Si quis autem aliter docet, et non acquiescit sanis sermonibus Domini nostri Iesu Christi, et ei quae secundum pietatem est doctrinae, superbus est, nihil sciens.* Modus perveniendi ad sanitatem est, si vitent errores Iudaeorum: unde dicit: *Non intendentes Iudaicis fabulis.* In lege enim erant duplicia documenta fidei; scilicet quaedam circa credenda, item quaedam mandata religionis, quae erant servanda circa cultum Dei: et prima vocat fabulas; secunda mandata hominum, et non Dei. Ex quo videtur quod condemnet vetus testamentum, ut dicunt Manichaei. Sed quod dicit, *Fabulis*, potest referri ad eorum narrationes, praeter doctrinam legis, quae sunt fabulosae, ut Thalmuth: *1. Timoth. 1. 4. Neque intenderent fabulis, et genealogiis interminatis.* Vel ipsa doctrina, quae fuit olim veritas, nunc secundum quod ipsi intelligunt, sunt fabulae, sicut illud *Isa. 7. 14. Virgo concipiet, et pariet filium*, fuit veritas; sed nunc quia ipsi dicunt adhuc hoc esse implendum est fabulosum. Item mandata hominum possunt intelligi, non quae sunt in lege Moysi, sed traditiones seniorum, *Matth. 15.*

Sed numquid mandatis hominum non est obediendum? Respondeo, quod sic, quamdiu non avertunt a veritate Dei: et ideo subdit: *Aversantium se a veritate: 2. Timoth. 4. 4. A veritate quidem auditum avertent; ad fabulas autem convertentur.* Simile habetur *Matth. 15. 9. Sine causa colunt me, docentes doctrinas, et mandata hominum.* Simile dicitur *Mar. 7.* Vel dicendum est, quod mandata quae sunt in lege Dei, sunt facta mandata hominum. Quando enim servantur in signum futurae veritatis, sunt mandata Dei; sed quando volunt ea servare postquam corpus nostrum mortuum est legi, sunt mandata hominum.

Deinde cum dicit, *Omnia munda mundis*, in speciali ostendit dictorum rationem, scilicet quomodo avertunt se a veritate, et quomodo discunt fabulas, et mandata hominum: quod est praecipue de discretione cibo-

rum secundum legem, quam pseudo quidam dicebant esse servandam. Et ideo primo ostendit quomodo hi cibi habent se ad bonos; secundo quomodo ad malos, ibi, *Coinquinatis autem, et infidelibus nihil est mundum* Dicit ergo: *Non intendentes Iudaicis fabulis*, de cibis: quia *omnia*, scilicet cibaria, *sunt munda mundis.*

Sed infert quis: Ergo adulterium est mundum mundis. Respondeo. Dicendum est, quod non: quia ex hoc ipso quod adulterium est, immundat. Sed sunt munda mundis illa quae de se non immundant.

Ad haec *Matth. 15. 17. Ea quae intrant in os, non coinquinant hominem:* ergo omne quod intrat in os, mundum est. Sed duplex est obiectio. Una quod *Levit. 11.* dicitur, quod quando aliquod animal non ruminat, vel non scindit ungulam, est immundum.

Respondeo secundum Augustinum *contra Faustum.* Aliquod est immundum vel secundum rei naturam, vel secundum significationem: puta, si hoc nomen stultus, secundum se sumatur, inquantum est vox quaedam, sic non est immundum, sed bonum; si vero secundum significationem, quia significat defectum sapientiae, sic habet immunditiam. Actus autem illius populi erant actus prophetici. Unde porcus, secundum quod res quaedam, non est immundus, sed secundum quod significat hominem voluptatibus se involventem. Sed nunc veritate veniente cessant, et utuntur cibis homines secundum suam naturam.

Alia quaestio est, quod *Act. 15.* mandaverunt Apostoli quod abstinerent se a sanguine, et suffocato: ergo videtur quod non sit licitum hoc comedere. Non ergo omnia munda mundis.

Respondeo. Aliqui credunt, quod illud mandatum intelligatur ad litteram, et quod obligat usque modo, ut apud Graecos, et etiam aliquando apud Latinos. Aliqui autem dicunt, quod non intelligitur secundum litteram, sed secundum mysterium, ut per sanguinem intelligatur homicidium et a suffocato, idest oppressione pauperum. Et hoc bonum est, sed non est tota ratio praecepti; et ideo dico, quod ad litteram est praeceptum, et tamen non obligamur. Quaedam enim prohibentur, quia mala sunt; et haec simpliciter sunt vitanda. Aliqua vero, quae non sunt mala simpliciter, sed pro tempore; et haec sunt servanda existente causa. Et haec Apostoli prohibuerunt, non quia mala secundum se, quia *Matth. 15.* dicit Dominus contrarium. Sed ratio erat, quia conversi erant quidam ex Iudaeis, quidam ex Gentibus; et ideo oportebat ad hoc quod unus populus ex eis fieret, quod uni condescenderet alius, ut Iudaeis, quibus abominabile erat comedere sanguinem, et suffocatum, condescenderetur. Et ideo ad servandam pacem instituerunt Apostoli hoc esse servandum pro tempore.

Deinde cum dicit, *Coinquinatis autem, et immundis nihil est mundum*, ostendit quomodo se habent ad malos; et circa hoc tria facit: quia primo ostendit hoc; secundo assignat causam, ibi, *Sed inquinatae sunt eorum et mens, et conscientia;* tertio manifestat per signum, ibi, *Confitentur se nosse Deum, factis autem negant.* Dicit ergo: Cibi isti mundi sunt mundis, sed immundi *coinquinatis*, idest his qui habent conscientiam coinquinatam: *Eccli. 13. 1. Qui tetigerit picem, inquinabitur ab ea: et infidelibus*, idest qui habent malam fidem: *Isai. 21. 1. Qui incredulus est, infideliter agit.*

Sed numquid facit peccator, et infidelis immundam eleemosynam? Dicendum est, quod Apostolus non ponit affirmativam, sed negativam. Unde non dicit, Omnia, sed nihil mundum eis, quod est verum: quia nihil eis perfecte mundum est: quia nihil est mundum in actibus, nisi in finem debitum ordinatum sit. Isti autem sunt extra finem.

Sed numquid aliquid est eis mundum? Sic. Sed contra: quia *omne quod non est ex fide, peccatum est, Rom. 14. 23.* Dicendum est, quod malum numquam corrumpit totum bonum. Impossibile enim est quin in peccatore quolibet sit aliquod bonum, scilicet naturae, etiam in daemonibus. Quando ergo peccator facit aliquid, secundum quod est peccator, et infidelis, totum est peccatum ex radice; sed si quid facit ex principio alicuius boni quod habet, ut fidei informis, vel naturae, non est immundum. Et ideo signanter dicit, *Coinquinatis, et infidelibus*, idest inquantum sunt huiusmodi. Comedebant enim contra conscientiam, et errabant in fide: et ideo quod de natura sua est mundum, fecerunt sibi immundum. Cuius causa est, quia causa actuum eorum est immunda, scilicet voluntas, et intellectus, quae sunt in eis depravata: unde dicit: *Sed inquinatae sunt eorum mens*, scilicet per infidelitatem, *et conscientia*, scilicet per peccatum: *Baruch 3. 10. Quid est, Israel, quod in terra inimicorum es? Inveterasti in terra aliena, coinquinatus es cum mortuis.*

Deinde cum dicit, *Confitentur se nosse Deum, factis autem negant*, ostendit fidem per signum. Si enim aliquis dicat, quod eorum dicta sunt vera, immo quod habent fidem unius Dei, et confitentur eum, hoc excludit. Et primo ostendit bonum quod erat in eis, scilicet quod *confitentur*, scilicet labiis exterioribus, *se nosse Deum: Isai. 24. 13. Populus hic labiis me honorat; cor autem eorum longe est a me: Hier. 12. 2. Prope es tu ori eorum, et longe a renibus eorum.* Secundo ostendit defectum interiorem: et primo quantum ad praesentia; secundo quantum ad futura, ibi, *Incredibiles.* Quoad praesentia, quia negant eum factis. Qui enim peccat, inquantum est de se, negat eum factis: quia qui confitetur Deum, confitetur et eius potestatem, scilicet quod est ei obediendum. Et ideo si non obedit peccando, negat factis quod confitetur ore.

Sed dicis: Quicumque negat Deum, est infidelis. Peccatores negant Deum factis. Ergo peccatores sunt infideles. Respondeo. Sicut habens scientiam in universali, potest errare in particulari; ita habens fidem in universali, in particulari tamen agibili corrumpitur, propter corruptionem affectus: *1. Timoth. 5. 8. Fidem negavit, et est infideli deterior.*

Quomodo autem quoad futura deficiunt? Certe, quia non solum negant, sed sunt indispositi ad redeundum ad Deum. Sunt enim tria per quae homo redit ad Deum. Scilicet Dei gratia: *Roman. 3. 24. Iustificati gratia ipsius.* Secundum est fides: *Act. 15. 9. Purificans fide corda eorum.* Tertium exercitium boni operis: *Rom. 2. 13. Factores legis iustificabuntur.* Haec tria excludit ab ipsis. Primo gratiam, ibi, *Cum sint abominati*, idest non accepti ad gratiam. Secundo fidem, cum dicit, *Incredibiles*, idest non apti ad credendum: *Ezech. 2. 6. Increduli, et subverso-*

res sunt. Tertio tertium, quia *ad omne opus bonum reprobi*, idest reprobandi: *Hier. 6. 30. Argentum reprobum vocate eos.*

CAPITIS SECUNDI

LECTIO PRIMA

Tu autem loquere quae decent sanam doctrinam: senes ut sobrii sint, pudici, prudentes, sani in fide, in dilectione, in patientia: anus similiter in habitu sancto, non criminatrices, non multo vino servientes, bene docentes, ut prudentiam doceant adolescentulas: ut viros suos ament, filios suos diligant, prudentes, castas, sobrias, domus curam habentes, benignas, subditas viris suis, ut non blasphemetur verbum Dei. Iuvenes similiter hortare ut sobrii sint.

Superius Apostolus instruxit Titum quales ministros instituat ad arcendum haereticos; hic docet quid ipse circa eos faciat; et primo proponit hoc in generali; secundo distinguit per partes, ibi, *Senes ut sobrii sint.* Dicit ergo: Ita dixi, quod oportet Episcopos constituere; sed ne credas quod tu sis propter hoc alienus a cura; immo maior debet esse tibi solicitudo ad instruendum. Ideo *Tu autem loquere quae decent sanam doctrinam*, scilicet per quae fides incorrupta aedificatur: *Supra 1. 9. Ut sit potens exhortari in doctrina sana, et eos qui contradicunt, arguere.* Deinde ostendit idem per partes: et primo ponitur doctrina sana contra perversitatem vitae; secundo contra haereticos, et errores, ibi, *Stultas autem quaestiones, et genealogias, et contentiones, et pugnas legis devita.* Circa primum duo facit: quia primo instruit singulas conditiones hominum; secundo generaliter omnes, *cap. 3.* ibi, *Admone illos principibus, et potestatibus subditos esse.* Iterum prima in duas: quia primo ostendit quomodo instruat liberos; secundo quomodo instruat servos, ibi, *Servos dominis suis subditos esse.* Item primo ostendit quomodo instruat liberos verbo; secundo quomodo exemplo, ibi, *In omnibus teipsum praebe exemplum bonorum operum.* Circa primum duo facit: quia primo ostendit quomodo instruat senes; secundo quomodo doceat iuvenes, ibi, *Adolescentulas ut viros suos ament.* Item prima in duas: quia primo ostendit quomodo instruat senes mares; secundo quomodo anus feminas, ibi, *Anus similiter in habitu sancto.* Sciendum est autem, quod quaedam bona sunt quae senectus disponit, quae primo ponit; secundo quaedam bona quibus senectus contrariatur, et haec secundo ponit, ibi, *Sani in fide.* Inter bona vero ad quae senectus disponit, unum est contemptus delectationum, aliud est perfectio sapientiae, et prudentiae. Disponit quidem senectus ad contemptum delectationum. Iuvenum enim corpora fervent naturali calore, ex quo concitatur iuventus ad delectationes corporales, quae praecipue consistunt in cibis, et potibus, et venereis. Sed ad vitandum haec disponit senectus: senes enim sunt mortificati: *2. Reg. 19. 35. Numquid vigent sensus mei ad discernendum suave, vel amarum?* Et ideo dicit: *Ut sobrii sint*, quantum ad cibos, et potus, *et pudici*, quantum ad venerea: *Gen. 18. 12. Postquam consenui, et dominus meus vetulus est, voluptati operam dabo?*

Sed si senectus ad hoc disponit, quare hoc monet? Respondeo. Aliquando contingit ex magna perversitate quod senex reducitur ad puerilia peccata: *Isa. 65. 20. Puer centum annorum morietur, et peccator centum annorum maledictus erit.* Et duplex est ratio quare hoc contingit. Aliter enim ad haec movetur senex, aliter iuvenis. Iuvenis enim incitatur ad haec ex instinctu passionis, sed senex ex electione, propter duo. Nullus enim vult esse sine delectationibus, et tanto plus appetit eas, quanto maiores molestias sentit. Senex autem patitur multa incommoda, et defectus naturae: et ideo quando non habet spirituales delectationes, quaerit corporales. Secunda ratio est, quia iuvenis quandoque refrenatur per pudorem; senes autem secundum Philosophum, sunt inverecundi, quia sunt antiqui, et multa experti: iuvenes autem vani, et verecundabiles naturaliter; et ideo refrenantur, sed non senes. Item senectus disponit ad prudentiam propter experimentum longi temporis: *Iob 12. 12. In antiquis est sapientia, et in multo tempore prudentia: Eccli. 25. 7. Quam speciosa veterani sapientia, et gloriosus intellectus et consilium, corona senum multa peritia.* Unde subdit, *Prudentes.* Contingit tamen aliquando senem esse fatuum: *Eccli. 25. 4. Senem fatuum, et insensatum.* Et hoc est ex duobus, quod senex est fatuus. Prudentia enim acquiritur per exercitium. Quando ergo in iuventute se in bonis non occupant, sunt in senectute imprudentes: *Eccli. 25. 5. Quae in iuventute tua non congregasti, quomodo invenies ea in senectute tua?* Item alia ratio est, quia in iuventute quandoque affluunt voluptatibus, et maxime superfluitate ciborum; et ideo desiccatur eorum cerebrum: *Prov. 20. 1. Luxuriosa res est vinum, et tumultuosa ebrietas: quicumque his delectatur, non erit sapiens.*

Deinde ponit ea ad quae contrariatur senectus: et primum est fides, secundum dilectio, tertium patientia. Quantum ad primum dicit, *Sani in fide:* quia sine ea impossibile est placere Deo, *Hebr. 11.* Sed quod aliqui non sunt sani in fide, maxime in aliquo novo, quod proponitur senibus credendum, contingit ex duobus. Primo quod senes non sunt firmi in aliquo novo propter praesumptionem sapientiae; et ideo non credunt aliis: *Iob 15. 10. Et senes sunt in nobis.* Item quia naturale vitium senum est, quod sint increduli: quia sunt experti se saepius esse deceptos. Et ideo loquuntur semper cum forte, vel fere, adverbiis temperativi, et dubitativi modi. Incredulitas autem repugnat fidei: *Isa. 21. 2. Qui incredulus est, infideliter agit.* Quantum ad secundum dicit, *In dilectione:* et hoc ideo, quia plenitudo legis est dilectio. Et monet ad hoc propter duo. Primo quia in senibus parum est amicitiae, quia amor nutritur per convictum. Nullus autem vult diu convivere cum tristibus. Senes autem sunt tristes, et ideo non est cum eis amicitia. Item quia senes diligunt propter utilitatem tantum, sicut iuvenes propter delectabile: senex enim indiget sustentatione. Quantum ad tertium dicit, *In patientia;* et monet ad hoc propter tria. Primo quia senes multa mala, sive incommoda, circumveniunt; et ideo indigent patientia contra

turbationes. Alia ratio est. Senes enim vivunt in memoria multorum : unde semper dicunt antiqua. Iuvenes autem vivunt in spe magnorum : et ex hoc senes dupliciter ad impatientiam moventur : propter bona scilicet quae habuerunt, et carent eis : unde Boetius : *Summa miseria est, fuisse felicem : Thren. 1. 7. Recordata est Hierusalem dierum afflictionis suae, praevaricationis omnium desiderabilium suorum quae habuerat a diebus antiquis.* Item quia vivunt in memoria, contingit quod aliqui, qui modo eos despiciunt, aliquando fuerunt peiores ; et ideo turbantur : *Iob 30. 1. Nunc autem derident me iuniores tempore, quorum patres non dignabar ponere cum canibus meis.* Tertia ratio est, quia quanto senex appropinquat ad finem vitae, tanto magis desiderat vivere : unde videns se deficere, magis tristatur.

Deinde cum dicit, *Anus similiter in habitu sancto*, docet qualiter vetulae instruantur : et primo docet qualiter vetulae instruantur in vita ; secundo in doctrina. Item primo qualiter in habitu ; secundo qualiter in victu ; tertio quomodo in verbo. Quantum ad primum dicit, *In habitu sancto*, idest carentes lascivia, et pompa : et hoc convenit omni mulieri : *1. Petr. 3. 3. Quarum non sit extrinsecus capillatura, aut circumdatio auri, aut indumenti, vestimentorumque cultus : 1. Timot. 2. 9. Similiter mulieres in habitu ornato, cum verecundia, et sobrietate ornantes se, non in tortis crinibus, aut auro, aut margaritis, vel veste pretiosa.* Sed specialiter anus hoc servare debent : quia iuvencularum est, propter viros suos modeste se ornare : quod intelligitur simpliciter de omni motu corporis : *Eccli. 19. 27. Amictus corporis, et risus dentium, et ingressus hominis enuntiant de illo.* Quantum ad secundum dicit, *Non criminatrices.* Duo enim sunt in sene. Unum quod commune est senibus, scilicet quod sunt suspiciosi : quia viderunt multa mala, quae similiter praesumunt de aliis. Item in mulieribus, quae specialiter sunt zelotypae. Et utrumque contingit in vetula, quia ratione aetatis est suspiciosa, ratione sexus est zelotypa : *Eccli. 26. 9. In muliere zelotypa flagellum linguae omnibus communicans.* Et ideo, *non criminatrices.* Quantum ad convictum dicit : *Non multo vino servientes :* et de viris dixit, *Ut sobrii sint.* Et dicit, *Non multo*, quia quandoque utuntur eo propter frigiditatem earum. Quantum ad doctrinam dicit, *Bene docentes.*

Contra. *1. Corinth. 14. 34. Mulieres in Ecclesiis taceant : non enim eis permittitur loqui, sed subditas esse : 1. Timoth. 2. 11. Mulier in silentio discat cum omni subiectione ; docere autem mulieri non permitto.*

Respondeo. Dicendum est, quod doctrina publica, quae fit in populo, interdicitur mulieri ; sed privata, qua quis familiam docet, ei conceditur : *Prov. 31. 7. Visio, qua erudivit eum mater sua :* et *ibid. 4. 3. Nam et ego filius fui patris mei, tenellus, et unigenitus coram matre mea, et docebat me, atque dicebat : Suscipiat verba mea cor tuum ; custodi praecepta mea, et vives.* Et bene dicit, *Ut prudentiam doceant*, magis ad anus, quam ad viros : quia quandoque docent fabulas aniles, magis quam proficua ; et etiam quia magis ipsae conversantur cum pueris, et cum familia, quam viri.

Deinde cum dicit, *Adolescentulas, ut viros suos ament* ostendit qualiter instituat iuvenes : et primo ostendit qualiter instruat iuvenes feminas ; secundo qualiter mares iuvenes, ibi, *Iuvenes similiter hortare ut sobrii sint.* Item prima in tres : quia primo ostendit qualiter se habeant ad personas coniunctas ; secundo ad seipsas ; tertio ad subiectos. Quantum ad primum dicit : *Ut viros suos ament.* Viro enim debetur amor : *Prov. 12. 4. Mulier diligens, corona est viro suo : Eccl. 25. 1. In tribus beneplacitum est spiritui meo, quae sunt probata coram Deo, et hominibus :* et *infra 11. Vir, et mulier bene sibi consentientes.* Vel sic *ut prudentiam doceant adolescentulas, et viros suos ament.* Sed prima expositio est melior. *Filios suos diligant.* Hoc est naturale : *Isa. 49. 15. Numquid potest mulier oblivisci infantem suum, ut non misereatur filio uteri sui?* Et nota, quod dicit, *Ut viros ament, et filios diligant*, ut sit amor ad viros, et ad filios dilectio : quia ad viros est amor ferventior, sed ad filios naturalior. Sed quantum ad seipsas tria dicit. Unum quoad rationem, scilicet *prudentes : Prov. 19. 14. Domus, et divitiae dantur a parentibus ; a Domino autem proprie uxor prudens.* Et hoc necessarium est, quia iuventus earum, et sexus contrariatur prudentiae. Aliud est quantum ad concupiscibilem, scilicet cum dicit, *Castas.* Tertium vero quantum ad irascibilem, cum dicit, *Sobrias : Eccli. 26. 19. Gratia super gratiam, mulier sancta, et pudorata.* Sed quantum ad subiectos, primo ponit curam eorum ; secundo modum ; tertio rationem assignat. De primo dicit : *Domus curam habentes : Prov. 14. 1. Sapiens mulier aedificat domum suam ; insipiens vero instructam quoque destruet manibus.* In cura autem sunt duo observanda mulieri. Sunt enim ut plurimum iracundae : *Eccli. 25. 23. Non est ira super iram mulieris :* et ideo dicit, *Benignas ;* quasi dicat : Cum mansuetudine regant. Aliud est, quia quando mulier potestatem habet, nititur in contrarium viro suo : *Eccli. 25. 30. Mulier si primatum habeat, contraria est viro suo :* ideo dicitur : *Subditas viris suis.* Unde dicitur *Gen. 3. 16. Sub viri potestate eris, et ipse dominabitur tui.* Et hoc ideo, *ut non blasphemetur verbum Dei*, idest non detis occasionem blasphemandi. Et omnia haec notantur *Tob. 10.* ubi dicitur, quod Raguel, et Sara monuerunt filiam suam honorare soceros, diligere maritum, regere familiam, gubernare domum, et seipsam irreprehensibilem exhibere.

Consequenter ostendit qualiter doceat mares iuvenes, scilicet *ut sobrii sint :* quod repetit, quia ebrietas est principium vitiorum : *1. Petr. 5. 8. Sobrii estote.*

LECTIO II.

In omnibus teipsum praebe exemplum bonorum operum, in doctrina, in integritate, in gravitate, verbum sanum, irreprehensibile ; ut is qui ex adverso est, vereatur, nihil habens malum dicere de nobis. Servos dominis suis subditos esse, in omnibus placentes ; non contradicentes, non fraudantes, sed in omnibus fidem bonam ostendentes, ut doctrinam Salvatoris nostri Dei ornent in omnibus.

Supra Apostolus Titum docuit do quibus instruat subditos liberos : et quia non tantum verba prosunt, sed etiam exempla ; ideo docet ut se exemplum prae-

beat: primo generaliter ; secundo specialiter , ibi , *In doctrina, in integritate, in gravitate ;* tertio rationem huius assignat, ibi, *Ut is qui ex adverso est, vereatur, nihil habens malum dicere de nobis.* Dicit ergo : Quia aetate iuvenis es, *praebe te in omnibus exemplum bonorum operum.* Praelatus enim debet esse quasi forma existens discipulis : *1. Corinth. 11. 1. Imitatores mei estote, sicut et ego Christi: Ioan. 13. 15. Exemplum dedi vobis, ut quemadmodum ego feci vobis, ita et vos faciatis.*

Deinde cum dicit , *In doctrina , in integritate , in gravitate,* ponit specialia, in quibus debet se praebere exemplum : et primo ostendit quis debeat esse eius actus, scilicet in doctrina : unde dicit , *In doctrina* : hoc enim est proprium praelati : *Hier. 3. 15. Dabo vobis pastores iuxta cor meum; et pascent vos scientia, et doctrina.* Et ei maxime convenit, ut qui habeat alios Episcopos sub se , ut dicitur *supra 1.* 5. *Episcopos constituas per civitates* ; ideo debet alios docendo eis exemplum doctrinae praebere *: 1. Timoth. 4. 16. Attende tibi, et doctrinae.* Item monet eum quantum ad vitam. Et primo declinare a malo: *Isa. 1. 16. Quiescite agere perverse;* et ideo dicit, *In integritate* , per incorruptionem : sicut enim corpus perdit integritatem per corruptionem membrorum suorum , ita anima per corruptionem peccati. In praelato autem est integritas sensus per prudentiam, affectus per caritatem, corporis per castitatem : *1. Thessal. ult. 23. Integer spiritus vester, et anima, et corpus sine querela in adventu Domini nostri Iesu Christi servetur.* Secundo quod sit gravis quantum ad bona quae cum caritate fiunt. Grave autem duo habet. Unum quia descendit, et secundum hoc vituperatur : *Psalm. 4. 3. Filii hominum , usquequo gravi corde ?* Aliud est quod est stabile, et firmum : et ideo illi dicuntur graves qui non de facili moventur a bono : ita hic, cum dicit, *In gravitate* : et hoc commendatur *Psalm. 34. 18. In populo gravi laudabo te.*

Deinde ostendit , qualis debet esse eius doctrina, et verbum. Et dicit , quod debet esse *sanum* , idest non corruptum falsitate : *2. Timoth. 1. 13. Formam habe sanorum verborum quae a me audisti in fide , et in dilectione in Christo Iesu* : *Prov. 17. 17. Non decet principem labium mentiens.* Item quantum ad modum, cum dicit , *Irreprehensibile* , idest ut proferatur tempore suo , et cum omni decentia , et provocatione ad correctionem : *Eccli. 20. 22. Ex ore fatui reprobatur parabola : non enim dicet illam in tempore suo.*

Finis autem doctrinae est, *ut is qui ex adverso est, vereatur, nihil habens malum dicere de nobis* ; quasi dicat : Si omnes bene se habeant , scilicet praelati , et subditi , adversarii non possunt vobis nocere : *1. Petr. 2. 15. Sic est voluntas Dei , ut bene facientes obmutescere faciatis imprudentium hominum ignorantiam : 1. Timoth. 5. 14. Nullam occasionem date adversario maledicti gratia.*

Deinde cum dicit, *Servos dominis suis subditos esse,* docet qualiter instruat servos: et primo facit hoc; secundo eius rationem assignat , ibi , *Apparuit.* Circa primum tria facit: quia primo inducit servos ad subiectionem ; secundo determinat modum eius , ibi, *In omnibus placentes ;* tertio ostendit necessitatem doctrinae huius , ibi , *Ut doctrinam Salvatoris nostri Dei ornent in omnibus.* Dicit ergo : Admone servos dominis suis subesse : *1. Petr. 2. 18. Servi subditi estote in omni timore dominis ; non tantum bonis, et modestis, sed etiam discolis: Coloss. 3. 22. Servi obedite per omnia dominis carnalibus , non ad oculum servientes, quasi hominibus placentes ; sed in simplicitate cordis , timentes Deum.* Idem dicit *Ephes. 6.*

Et quare monet hoc tam frequenter Apostolus? Respondeo. Non sine causa. Haeresis enim incepit apud Iudaeos, quod servi Dei non deberent servire hominibus ; et ex hoc etiam derivatum est in populo Christiano , quod dixerunt , quod per Christum filii Dei facti, non deberent esse servi hominum. Sed Christus per fidem non venit tollere ordinem iustitiae ; immo per fidem Christi iustitia servatur , *Rom. 3.* Iustitia autem facit alios subdi. Sed servitus huiusmodi est quantum ad corpus. Nam per Christum nunc liberamur a servitute quantum ad animam, sed non a servitute , nec a corruptione corporis ; sed in futuro liberabimur etiam a corruptione, et servitute corporali: *1. Corinth. 15. 24. Cum tradiderit regnum Deo, et Patri, cum evacuaverit omnem principatum, et potestatem, et virtutem.* Sed quod dicit , *In omnibus* , potest referri primo ad hoc quod dicit , *Subditos,* ut intelligatur *In omnibus,* scilicet ad quae se extendit ius dominativae potestatis : vel ad hoc quod dicit, *Placentes*: debet enim esse subiectio , primo ut serviant sine offensione , non cum murmure, et tarditate: *Coloss. 1. 10. Per omnia placentes Deo: 1. Corinth. 10. 33. Ego per omnia omnibus placeo.*

Contra. *Galat. 1. 10. Si hominibus placerem, Christi servus non essem.* Respondeo. Placere homini propter ipsum , est vituperabile , sed propter Deum , est laudabile.

Secundo ut sint sine repugnantia : ideo dicit , *Non contradicentes : Eccli. 4. 30. Non contradicas verbo veritatis.* Tertio sine fraude : unde dicit , *Non fraudantes.* Ubi unum removet, et alterum adstruit. Removet fraudem. Servis enim committuntur bona dominorum: *Matth. 15. 14. Tradidit eis bona sua.* Adstruit in omnibus bonitatem; et ideo dicit, *Sed in omnibus fidem bonam ostendentes.*

Sed quo fine sunt haec fienda? Non quidem propter terrenum favorem, sed propter gloriam Dei: unde dicit *: Ut doctrinam Salvatoris nostri Dei ornent in omnibus*: Glossa: *Ornamentum doctoris, est honesta vita discipuli ; sicut sanitas infirmi, est laus medici.* Doctor , curator est animarum. Si ergo nos ostendimus bona opera , laudatur doctrina Christi : *Isa. 52. 5. Iugiter tota die nomen meum blasphematur : Matth. 5. 16. Ut videant opera vestra bona, et glorificent Patrem vestrum qui in caelis est.*

LECTIO III.

Apparuit enim gratia Dei Salvatoris nostri omnibus hominibus, erudiens nos, ut abnegantes impietatem , et saecularia desideria , sobrie , iuste, et pie vivamus in hoc saeculo , expectantes beatam spem, et adventum gloriae magni Dei, et Salvatoris nostri Iesu Christi; qui dedit semetipsum pro nobis , ut nos redimeret ab omni iniquitate,

et mundaret sibi populum acceptabilem, sectatorem bonorum operum. Haec loquere, et exhortare, et argue cum omni imperio. Nemo te contemnat.

Supra Apostolus instruxit Titum qualiter doceret servos, et liberos : et conclusit quasi rationem, ut scilicet doctrina Christi ornaretur ; hic assignans plenam rationem dictorum exponit quod dixit, per bonam conversationem : et primo praemittit gratiam, et doctrinam Christi ; secundo inducit eum ad gratiae praedicationem, ibi, *Haec loquere, et exhortare.* Item primo proponit gratiae apparitionem ; secundo eius institutionem, ibi, *Erudiens nos;* tertio eius operationem, ibi, *Qui dedit semetipsum pro nobis.* Sciendum est autem, quod gratia importat misericordiam, quia gratia est de eo quod gratis datur; et quod gratis datur, hoc misericorditer datur. Misericordia autem semper in Deo fuit ; tamen olim circa homines latebat : *Psalm. 35. 6. Domine, in caelo misericordia tua.* Ante Christum enim omnes, quantumcumque essent iusti, erant sub damnatione ; sed Christo Filio Dei carnem assumente, *Apparuit gratia : 1. Timoth. 3. 16. Et manifeste magnum est pietatis sacramentum, quod manifestatum est in carne : Psal. 79. 3. Qui sedes super Cherubim, manifestare.* Sed quanto quis est potentior, tanto eius gratia magis desideratur: unde gratia Dei desideranda est; et hoc est quod dicit, *Gratia Dei.* Et hoc ad salvandum : unde dicit, *Et Salvatoris nostri: Isa. 51. 6. Salus autem mea in sempiternum erit.* Haec autem gratia non proponitur uni solummodo populo Iudaeorum, sicut olim, sed *omnibus hominibus: Isa. 40. 5. Videbit omnis caro pariter quod os Domini locutum est : Ibid. 52. 10. Et videbunt omnes fines terrae salutare Dei nostri: 1. Timoth. 2. 4. Vult omnes homines salvos fieri.* Et potest dici, quod in nativitate Christi apparuit haec gratia dupliciter. Uno modo, et primo, quia per maximam Dei gratiam datus est nobis. Unde eius conceptio, cum sit operatio totius Trinitatis, attribuitur tamen specialiter Spiritui sancto, qui est principium gratiarum. Et haec gratia apparuit omnibus hominibus, et specialiter homini Christo : *Ioan. 1. 14. Plenum gratiae, et veritatis.* Ex hac gratia secundo est consecuta instructio humani generis: quia ante Christum fuit mundus in ignorantia, et haeresi : *Isa. 9. 2. Populus qui ambulabat in tenebris, vidit lucem magnam.* Unde dicit, *Erudiens nos*, scilicet sicut homo erudit filium. De duobus autem erudivit nos, quia duo necessaria sunt homini, scilicet bonum opus, et recta intentio. Primo ostendit quomodo Christus nos de primo erudivit ; secundo de secundo, ibi, *Expectantes beatam spem.* Dicit ergo: *Ut abnegantes impietatem, et saecularia desideria, sobrie, iuste, et pie vivamus in hoc saeculo.* Notandum est quod dicit, *Impietatem, et saecularia desideria:* quia omnia peccata vel consistunt in his quae sunt directe contra Deum, quae dicuntur peccata impietatis. Pietas enim proprie est secundum quam colimus parentes, et patriam. Sed quia Deus principalis pater noster, ideo pertinet ad cultum Dei pietas : *Iob 28. 28.* secundum aliam litteram, ubi nos habemus sic, *Ecce timor Domini, ipse est sapientia,* habetur : *Ecce pietas, ipsa est sapientia.* Et ideo peccata contra Deum dicuntur esse impietates : *Rom. 1. 18. Revelatur enim ira Dei de caelo super omnem impietatem :* et ibi loquitur de idolatria. Vel consistunt in abusu temporalium, et haec sunt saecularia desideria. Est autem saeculum spatium mensurans periodum rerum. Unde per saecularia intelliguntur res saeculares, et omnia peccata quae in proximum committuntur, vel in se, per earum abusum.

Deinde cum dicit, *Sobrie, iuste, et pie vivamus in hoc saeculo*, ostendit quid boni faciamus: et dicit, *Sobrie* quantum ad se, *iuste* ad proximum, *pie* ad Deum. *Sobrie* ad se, quasi mensurate: bria enim mensura est ; et hoc est, si homo cum mensura rationis utatur exterioribus rebus, et propriis passionibus. Unde sobrietas accipitur pro quolibet mensurato usu rerum exteriorum, et extrinsecarum passionum : *Sap. 8. 7. Sobrietatem enim, et sapientiam docet, et iustitiam, et virtutem; quibus nihil utilius est in vita hominibus. Iuste* ad proximum : *Psalm. 10. 8. Iustus Dominus, et iustitiam dilexit. Pie* ad Deum: *1. Timoth. 4. 7. Exerce te ad pietatem.*

Deinde cum dicit, *Expectantes beatam spem*, instruit eum de fine, qui consistit in duobus, scilicet in gloria animae in morte, et in gloria corporis in adventu Christi : *Ioan. 5. 29. Venit hora in qua omnes qui in monumentis sunt, audient vocem Filii Dei, et procedent qui bona fecerunt, in resurrectionem vitae.* Quantum ad primum dicit : *Expectantes beatam spem :* contra illos qui ponunt finem hominis in actu virtutum in hac vita. Sed hoc non est verum, quia etsi sobrie, et pie, et iuste vivamus, adhuc sumus expectantes : *Iob 7.* et *14. 6. Sicut mercenarii dies eius : Isa. 30. 18. Beati omnes qui expectant eum.* Et ideo dicit : *Expectantes beatam spem:* quod potest intelligi dupliciter. Vel quia est spes de beatitudine, vel quia expectatio facit ipsos beatos. Quantum ad secundum dicit : *Et adventum gloriae magni Dei, et Salvatoris nostri Iesu Christi,* scilicet per quem resurgent corpora nostra. Qui enim diligit amicum, cum desiderio expectat eum : *2. Timoth. 4. 8. Non solum autem mihi, sed et his qui diligunt adventum eius : Luc. 12. 36. Vos similes hominibus expectantibus dominum suum.* Et dicit, *Adventum gloriae*, quia primus adventus fuit humilitatis : *Philip. 2. 8. Humiliavit semetipsum factus obediens usque ad mortem : Matth. 11. 29. Discite a me, quia mitis sum, et humilis corde:* et ille erit gloriae, quia sua divinitas omnibus innotescet : *Luc. 21. 27. Et tunc videbunt Filium hominis venientem in nubibus cum potestate magna, et maiestate.* Et dicit, *Magni Dei*, contra Arium, qui dixit Filium non aequalem Patri. Et bene magnus, quia dicitur *Rom. 9. 5. Qui est super omnia Deus benedictus in saecula: 1. Ioan. ult. 20. Ut simus in vero Filio eius. Hic est verus Deus, et vita aeterna.* Item est Salvator: *1. Timoth. 2. 3. Hoc enim bonum est, et acceptum coram Salvatore nostro Deo, qui omnes homines vult salvos fieri :* quia ad hoc venit, et hoc importat nomen eius: *Matth. 1. 21. Ipse enim salvum faciet populum suum a peccatis eorum.* Et addit, *Christi*, scilicet qui est unctus; in quo intelligitur unio divinitatis ad humanitatem. Aliqui enim dicuntur uniti; sed non ita quod habeant essentiam di-

vinitatis unitam, sed quia participant eius aliquid. Sed Christo est unita divinitas : *Psalm. 44. 8. Unxit te Deus , Deus tuus oleo laetitiae.*

Deinde cum dicit , *Qui dedit semetipsum* , ostenditur operatio gratiae : et primo ostendit beneficium gratiae passionis eius; secundo passionis fructum, ibi, *Ut nos redimeret.* Dicit ergo : Dico quod est noster Salvator. Et quomodo? Quia *dedit semetipsum pro nobis : Ephes. 5. 2. Ambulate in dilectione , sicut et Christus dilexit nos , et tradidit semetipsum pro nobis oblationem , et hostiam Deo.* Fructus eius dicitur liberatio , et sanctificatio. Liberatio , cum dicit : *Ut nos redimeret ab omni iniquitate: Ioan. 8. 34. Qui facit peccatum, servus est peccati.* Primus enim homo ex peccato suo redactus est in servitutem peccati, ex qua servitute inclinabatur ad aliud peccatum; sed Christus satisfecit per suam passionem: et ideo sumus redempti a servitute : *Isa. 43. 1. Noli timere, quia redemi te.* Et non solum ab originali , sed ab omnibus quae quis sua voluntate superaddidit. Sanctificatio in bono ponitur, cum dicit , *Ut mundaret sibi populum,* idest ut sanctificaret populum, sic scilicet ut essemus populus eius , idest ei consecratus : *1. Petr. 2. 10. Qui aliquando non populus eius, nunc autem populus eius. Acceptabilem* , scilicet Deo per rectam fidem, et intentionem : *Proverb. 14. 35. Acceptus est Regi minister intelligens.* Vel *acceptabilem*, idest peculiarem : *Deut. 7. 6. Te elegit Dominus Deus tuus , ut sis ei populus peculiaris.* Sed oportet etiam quod extra sint opera bona : unde dicit, *Sectatorem bonorum operum: Rom. 13. 3. Bonum fac , et habebis laudem ex illa: Galat. 6. 9. Bonum autem facientes, non deficiamus.*

Deinde cum dicit , *Haec loquere, et exhortare*, inducit eum ad praedicationem gratiae ; et circa hoc duo facit: quia primo hortatur eum ad praedicandum; secundo instruit praedicandi modum , ibi, *Cum omni imperio.* Dicit ergo: *Loquere* , spectantia ad credenda, *exhortare* , ad agenda : *1. Thessal. 2. 3. Exhortatio nostra non de errore, neque de immunditia , neque in dolo. Argue* male agentes : *1. Timoth. 5. 20. Peccantes coram omnibus argue :* et hoc *cum omni imperio*, idest cum auctoritate, quia loquitur ut instrumentum, vel minister Dei ; et ideo cum fiducia divinae auctoritatis. Est tamen loquendum in exhortando quandoque cum prece , considerando infirmitatem propriam: *Prov. 18. 23. Cum obsecrationibus loquitur pauper.* Quandoque cum imperio , considerando auctoritatem commissam : *2. Corinth. ult. 3. An experimentum quaeritis eius qui in me loquitur Christus?* Vel cum mansuetudine ad bonos , cum auctoritate ad obstinatos. Habet autem moneri ut cum imperio arguat, quia naturaliter fuit mitis : *1. Timoth. 4. 12. Nemo adolescentiam tuam contemnat.*

CAPITIS TERTII

LECTIO PRIMA

Admone illos Principibus, et potestatibus subditos esse , dicto obedire, ad omne opus bonum paratos esse : neminem blasphemare, non litigiosos esse , sed modestos, omnem ostendentes mansuetudinem ad omnes homines. Eramus enim aliquando et nos insipientes, et increduli, errantes, servientes desideriis , et voluptatibus variis , in malitia, et invidia agentes, odibiles, odientes invicem. Cum autem benignitas, et humanitas apparuit Salvatoris nostri Dei , non ex operibus iustitiae quae fecimus nos , sed secundum misericordiam suam salvos nos fecit per lavacrum regenerationis , et renovationis Spiritus sancti, quem effudit in nos abunde per Iesum Christum Salvatorem nostrum ; ut iustificati gratia ipsius, haeredes simus secundum spem vitae aeternae. Fidelis sermo est : et de his volo te confirmare , ut curent bonis operibus praeesse qui credunt Deo. Haec sunt bona , et utilia hominibus.

Supra Apostolus posuit particulares admonitiones pertinentes ad singulos status ; hic ponit generales ad omnes : et primo ponit ipsas; secundo rationem ipsarum , ibi , *Eramus enim aliquando et nos insipientes ;* tertio inducit Titum ad utrorumque praedicationem , ibi , *Et de his volo te confirmare.* Circa primum duo facit : quia primum monet omnes qualiter se habeant ad superiores ; secundo quomodo ad aequales , ibi , *Neminem blasphemare.* Item prima in duas : quia primo ostendit quod superioribus debent subditi reverentiam subiectionis ; secundo obedientiam iussionis , ibi, *Dicto obedire.* Dicit ergo: Dixi de quo moneas praedictos ; sed *admone illos* , idest omnes , *Principibus* , idest maioribus, scilicet Regibus, et huiusmodi , *et potestatibus*, idest aliis officialibus , *subditos esse: 1. Petr. 2. 13. Subiecti estote omni humanae creaturae propter Deum , sive Regi , tamquam praecellenti , sive ducibus , tamquam ab eo missis : Rom. 13. 1. Omnis anima potestatibus sublimioribus subdita sit.* Et haec monitio necessaria est primo ad tollendum errorem circa Iudaeos, qui dicunt non esse obediendum mandatis hominum ; secundo ut nullam inquietudinem facerent in Ecclesia; tertio quia tenentur ad obedientiam iussionis : *Hebr. ult. 17. Obedite praepositis vestris , et subiacete eis.* Et dixit , *Dicto obedire*, idest ad solum verbum praesidis: *1. Reg. 15. 22. Melior est enim obedientia quam victimae : 2. Thessal. 3. 14. Si quis non obedierit verbo nostro, per epistolam hunc notate.* Non solum est necessaria promptitudo , sed discretio : unde dicit , *Ad omne opus bonum ;* alioquin non esset obediendum : tunc enim magis Deo obediendum est , qui maior est : *Act. 4. 19. Si iustum est in conspectu Dei vos potius audire quam Deum, iudicate.* Unde milites non tenentur obedire in bello iniusto.

Deinde cum dicit , *Neminem blasphemare*, ostendit qualiter se habeant erga aequales : et primo quoad vitationem mali; secundo quoad operationem boni, ibi, *Sed modestos.* Monet autem eos specialiter de verbis, quia in primitiva Ecclesia pauci peccabant factis. Verbis autem aliquis peccat primo contra personam alterius , si ei improperia inferat : unde dicit , *Neminem blasphemare.*

Sed contra : quia blasphemia est relatio criminis in Deum : non ergo est blasphemia in proximum. Re-

spondeo. Inquantum dilectio proximi refertur in dilectionem Dei, et honor proximi in honorem Dei, sic eius improperium est in Deum. Sumitur ergo hic blasphemare pro qualibet maledictione occulta, vel manifesta: *2. Pet. 2. 10. Sectas non metuunt introducere, blasphemantes.*

Secundo quis peccat contra proximum propter res exteriores; et ideo dicit, *Non litigiosos esse.* Ubi est sciendum, quod tria sunt genera hominum. Quidam eorum sunt virtuosi, et duo vitiosi. Quidam enim omnibus verbis auditis, in nullo contristantur, et hi sunt adulatores; et quidam omni verbo resistunt, et hi litigiosi sunt. Contra hos loquitur hic. Ideo dicitur *2. Timoth. 2. 24. Servum autem Domini non oportet litigare, sed mansuetum esse ad omnes: Prov. 20. 3. Honor est homini qui se separat a contentionibus.* Sed medium tenens, ut quandoque delectetur verbis, quandoque contristetur, est virtuosus: *2. Corinth. 7. 8. Si contristavi vos Epistola, non me poenitet.*

Deinde cum dicit, *Sed modestos*, ostendit quomodo se habeant in operatione boni: et primo in exterioribus actibus, dicens, *Sed modestos.* Est autem modestia virtus per quam aliquis in omnibus exterioribus modum tenet, ut non offendat cuiusquam aspectum: *Philip. 4. 5. Modestia vestra nota sit omnibus hominibus: Prov. 22. 4. Finis modestiae, timor Domini, divitiae, gloria, et vita.* Quanto autem quis est impetuosior in interioribus affectibus, tanto refrenatur difficilius etiam in exterioribus. Talis autem est inter omnes affectus irae; et ideo contra hoc ponit mansuetudinem, quae moderatur passiones irae: unde dicit: *Omnem mansuetudinem ostendentes ad omnes homines: Matth. 11. 29. Discite a me, quia mitis sum, et humilis corde: Iac. 1. 21. In mansuetudine suscipite insitum verbum, quod potest salvare animas vestras.*

Deinde cum dicit, *Eramus enim et nos insipientes*, assignat rationem praedictorum, et maxime huius ultimi, scilicet quod sint mansueti. Possent enim dicere. Quomodo erimus mansueti ad infideles, quomodo ad malos? Non enim hoc possumus. Respondet: Considera te qualis fueris. Et ideo contra iram optimum remedium est recognitio fragilitatis propriae. Et ideo primo ponit statum eorum praeteritum; secundo ostendit unde venerunt ad statum perfectionis, ibi, *Cum autem benignitas, et humanitas apparuit Salvatoris nostri Dei...salvos nos fecit.* Item primo ponit defectus pertinentes ad intellectum; secundo ad affectum, ibi, *Servientes desideriis, et voluptatibus variis.* Intellectus autem potest dupliciter deficere: vel quia deficit a vera cognitione, sicut per ignorantiam negationis; vel quia incidit in opinionem falsi. Verum autem in rebus divinis dupliciter aliqui percipiunt. Quidam enim solum per fidem, quidam praegustando per lumen sapientiae, per apertam aliquam cognitionem. Unde quantum ad secundum dicit: *Eramus enim insipientes*, idest privati ista sapientia: *Luc. 21. 15. Dabo vobis os, et sapientiam, cui non poterunt resistere, et contradicere omnes adversarii vestri.* Quantum ad primum dicit, *Et increduli*, idest infideles: *Ezech. 2. 6. Increduli, et subversores sunt tecum.* Sed erramus incidentes in contrariam opinionem: unde dicit, *Errantes*, idest falsum pro vero tenentes: *Isa. 19. 14. Errare fecerunt Ægyptum in omni opere suo.* Deinde ponit ea quae pertinent ad corruptionem affectus; et primo quantum ad se: secundo quantum ad alios, ibi, *In malitia, et invidia agentes.* Affectus autem hominis tunc est rectus quando servit rationi, et utitur licitis delectationibus secundum rationem. Quando ergo non sequitur rationem, sed sua desideria, tunc corrumpitur. Unde dicit: *Servientes desideriis, et voluptatibus variis.* Voluptates respiciunt peccata delectationum carnalium, ut sunt luxuria, et gula; desideria vero, quaelibet alia vitia, ut sunt ambitio, et avaritia, et huiusmodi: *Eccli. 28. 50. Post concupiscentias tuas non eas, et a voluptate tua avertere: Rom. 6. 12. Non regnet peccatum in vestro mortali corpore, ut obediatis concupiscentiis eius: 2 Timoth. 3. 4. Voluptatum amatores magis quam Dei.*

Deinde cum dicit, *In malitia, et invidia agentes*, ponit peccata in ordine ad alios: et primo malitiam, quae est voluntas nocendi alteri: effectus enim denominatur a fine: qui ergo intendit inferre malum, dicitur malitiosus: *Iac. 1. 21. Propter quod abiicientes omnem immunditiam, et abundantiam malitiae, in mansuetudine suscipite insitum verbum, quod potest salvare animas vestras.* Secundo ponit invidiam, quae dolet de proximi bono, sicut malitia infert malum: *Prov. 14. 30. Putredo ossium invidia.* Tertio ponit odium: unde dicit, *Odibiles*, scilicet vel Deo, per hoc quod faciunt peccatum: *Sap. 14. 9. Similiter odibiles sunt Deo impius, et impietas eius: Rom. 1. 30. Detractores Deo odibiles:* vel proximo, quando faciunt illud unde proximus eos odio habere debeat. Et addit, *Odientes invicem*; quasi dicat: Et nos etiam odiebamus alios: *1. Ioan. 3 15. Qui odit fratrem suum, homicida est.*

Deinde cum dicit, *Cum autem benignitas, et humanitas apparuit Salvatoris nostri Dei*, ostendit statum salutis nostrae: cuius ordinem, et processum primo describit; secundo confirmat dictum, ibi, *Fidelis sermo est.* Circa primum quatuor facit: quia primo ostendit causam salutis; secundo rationem salvandi, ibi, *Non ex operibus iustitiae quae fecimus nos, sed secundum misericordiam suam salvos nos fecit;* tertio modum eius, ibi, *Per lavacrum regenerationis;* quarto finem, ibi, *Ut iustificati gratia ipsius, haeredes simus secundum spem vitae aeternae.* Causa autem nostrae salutis est caritas Dei: *Ephes. 2. 4. Deus autem, qui dives est in misericordia, propter nimiam caritatem suam, qua dilexit nos ..convivificavit nos in Christo.* Hanc caritatem describit primo quantum ad affectum; secundo quantum ad effectum. Interior caritatis affectus designatur in benignitate, quae dicitur bona igneitas. Ignis autem significat amorem: *Cant. 8. 6. Lampades eius, lampades ignis, atque flammarum.* Benignitas ergo est amor interior, profundens bona ad exteriora. Haec ab aeterno fuit in Deo, quia amor eius est causa omnium: *Ioel. 2. 13. Benignus, et misericors est, patiens, et multae misericordiae.* Sed hoc quandoque non apparebat: *Isa. 63. 15. Ubi nunc zelus tuus, et fortitudo tua, multitudo viscerum tuorum, et miserationum tuarum? Super me continuerunt se.* Sed per effectum apparuit: quod designatur cum dicit: *Humanitas apparuit:* quod dupliciter potest intelligi. Vel secundum quod significat humanam naturam; quasi dicat: *Apparuit benignitas, et humanitas,* quando Deus ex benignitate est homo factus: *Philip.*

2. 7. Habitu inventus ut homo: Psal. 64. 12. Benedices coronae anni benignitatis tuae. Vel secundum quod designat virtutem, quae consistit in exteriori subventione defectibus aliorum. Unde humanum esse, est condescendere: *Actor. ult. 1. Barbari autem praestabant non modicam humanitatem nobis.* Sic Deus condescendit nostris defectibus: *Psal. 102. 13. Ipse cognovit figmentum nostrum:* Et hoc *Salvatoris*, quia, ut dicitur *Psal. 36. 39. salus autem iustorum a Domino.*

Deinde cum dicit, *Non ex operibus iustitiae... sed secundum misericordiam suam salvos non fecit*, ponit rationem salvandi: et primo excluditur ratio praesumpta; secundo ostenditur ratio vera. Ratio praesumpta est quod propter merita nostra simus salvati: quod excludit, cum dicit: *Non ex operibus iustitiae, quae fecimus nos: Rom. 11. 5. Reliquiae secundum electionem gratiae Dei salvae factae sunt: Deut. 11. 5. Non propter iustitias tuas, et aequitates cordis tui ingredieris, ut possideas terram eorum.* Sed vera ratio est sola misericordia Dei: unde dicit: *Sed secundum suam misericordiam salvos nos fecit: Thren. 3. 22. Misericordiae Domini, quod non sumus consumpti: Luc. 1. 50. Et misericordia eius a progenie in progenies.*

Modus salutis adipiscendae est per baptismum: quem primo proponit; secundo effectum eius; tertio causam. Dicit ergo, *Per lavacrum*, idest salvati sumus per ablutionem spiritualem: *Ephes. 5. 26. Mundans eam lavacro aquae in verbo vitae: Zachar. 13. 1. Erit fons patens domui David, et habitantibus Hierusalem, in ablutionem peccatoris, et menstruatae.*

Quantum ad effectus eius subdit, *Regenerationis, et renovationis.* Pro quo sciendum est, quod homo indigebat duobus in statu perditionis, quae consecutus est per Christum, scilicet participatione divinae naturae, et depositione vetustatis. Erat enim separatus a Deo: *Isa. 59. 2. Iniquitates vestrae diviserunt inter vos, et Deum vestrum, et peccata vestra absconderunt faciem eius a vobis, ne exaudiret:* et erat inveteratus: *Baruch 3. 11. Inveterasti in terra aliena.* Sed primum consequimur per Christum, scilicet participationem naturae divinae: *2. Pet. 1. 4. Ut per hoc efficiamur consortes divinae naturae.* Sed nova natura non acquiritur, nisi per generationem. Sed tamen haec natura ita datur, quod etiam remanet nostra, et ita superadditur: sic enim generatur participatio in filium Dei quod non destruitur homo: *Ioan. 3. 7. Oportet vos nasci denuo.* Et ideo dicitur generatio: *Iac. 1. 18. Voluntarie genuit nos verbo veritatis suae.* Homo etiam per Christum deposuit vetustatem peccati, renovatus ad integritatem naturae: et hoc vocatur renovatio: *Ephes. 4. 23. Renovamini spiritu mentis vestrae.*

Sed quae est causa huius effectus, ut cor abluat? Haec virtus est a sancta, et individua Trinitate: *Matth. ult. 19. In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti baptizantes eos.* Unde et Christo baptizato Pater in voce, Filius in carne, Spiritus sanctus in columbae specie apparuerunt. Et ideo dicit: *Spiritus sancti,* idest quam Spiritus sanctus facit: *Psal. 103. 30. Emitte Spiritum tuum, et creabuntur, et renovabis faciem terrae.* Item est generatio per spiritum: *Gal. 4. 6. Misit Deus spiritum Filii sui in corda vestra, clamantem, Abba, pater: Rom. 8. 15. Non accepistis spiritum servitutis iterum in timore, sed accepistis spiritum adoptionis filiorum, in quo clamamus, Abba, pater.* Sed hunc spiritum dat Deus Pater. *Quem effudit in nos abunde*, ut designet copiam gratiae in baptismo, unde fit plena peccatorum remissio: *Ioel. 2. 28. Effundam de spiritu meo super omnem carnem:* et *Isaiae 44. 3. Effundam spiritum meum super semen tuum.* Et propter diversa dona gratiarum: *Iac. 1. 5. Qui dat omnibus affluenter, et non improperat.* Hoc etiam datur *per Christum Iesum: Ioan. 15. 26. Paraclytus, quem ego mittam vobis a Patre, Spiritum veritatis, qui a Patre procedit, ille testimonium perhibebit de me.* In Christo enim duas naturas invenimus, et ad utramque pertinet quod Christus det Spiritum sanctum. Quantum quidem ad divinam, quia est Verbum, ex quo simul, et a Patre procedit ut amor. Amor autem in nobis procedit ex conceptione cordis, cuius conceptio est verbum. Quantum vero ad humanam, quia Christus accepit summam plenitudinem eius, ita quod per eum ad omnes derivatur: *Ioan. 1. 14. Plenum gratiae, et veritatis*: et paulo post: *Et de plenitudine eius omnes nos accepimus, gratiam pro gratia:* et *cap. 3. 34. Non enim ad mensuram dat Deus spiritum.* Et ideo baptismus, et alia sacramenta non habent efficaciam nisi ex virtute humanitatis, et passionis Christi.

Deinde cum dicit, *Ut iustificati gratia ipsius, haeredes simus secundum spem vitae aeternae*, ponitur finis salutis nostrae, quae est participatio vitae aeternae: unde dicit, *Haeredes.* Idem autem est *Iustificati*, et quod prius dixerat Regenerati. In iustificatione impii sunt duo termini: scilicet a quo, qui est remissio culpae, et haec est renovatio; et ad quem, qui est infusio gratiae, et hoc ad regenerationem pertinet. Dicit ergo: Ideo Verbum caro factum est, *ut iustificati gratia ipsius*, idest renovati per gratiam, quia iustificatio non fit sine gratia, *haeredes simus secundum spem vitae aeternae.*

Sed numquid Deus posset remittere culpam sine gratiae infusione? Videtur quod sic: quia a principio poterat constituere hominem esse sine gratia, et culpa.

Respondeo. Dicendum est, quod aliud est de homine qui numquam offendit, quia sic potest esse sine gratia, et sine culpa, et aliud est de homine qui iam peccavit, qui non potest esse quin odiatur, vel diligatur: et si a Deo diligitur, oportet quod diligat; et si diligit, oportet quod praestetur ei gratia: quia sine gratia non diligit; et quod etiam per hoc efficiatur haeres: *1. Pet. 1. 4. Haereditatem incorruptibilem, et incontaminatam, et immarcescibilem, conservatam in caelis in vobis.* Et hoc *vitae aeternae: Psal. 15. 6. Funes ceciderunt mihi in praeclaris: etenim haereditas mea praeclara est mihi.*

Sed quomodo *haeredes? Secundum spem*, quia iam nobis inest spes huius vitae: *Rom. 5. 2. Gloriamur in spe gloriae filiorum Dei.*

Deinde cum dicit, *Fidelis sermo est*, probat dicta de saluto nostra, et spe; quasi dicat: Hoc dictum est fidele: *Apoc. ult. 6. Haec verba fidelissima, et vera sunt.*

Deinde cum dicit, *Et de his volo te confirmare*, mandat hoc praedicari: et primo ponit praeceptum; secundo rationem assignati, ibi, *Haec sunt bona, et utilia hominibus.* Dicit ergo: *Et de his*, scilicet quae ad Dei beneficia, reprehensionem peccatorum, docu-

menta fidei, et morum pertinent, *volo te confirmare*, scilicet alios : *Iob 4. 4. Vacillantes confirmaverunt sermones tui: Act. 15. 32. Et confirmaverunt eos.* Et ratio huius est, *ut curent bonis operibus praeesse:* quod potest intelligi de praelatis ; quasi dicat : Volo quod confirmes viatores, idest praelatos; *ut ipsi curent praeesse his qui credunt Deo*, scilicet fidelibus, in *bonis operibus : 1. Pet. 2. 12. Ex bonis operibus vos considerantes, glorificent Deum : Matth. 5. 16. Ut videant opera vestra bona, et glorificent Patrem vestrum. Haec* verba *sunt bona*, quia de bonitate Dei : *Matth. 12. 35. Bonus homo de bono thesauro profert bona: et utilia hominibus : Isa. 48. 17. Ego Dominus Deus tuus, docens te utilia.*

LECTIO II.

Stultas autem quaestiones, et genealogias, et contentiones, et pugnas legis devita: sunt enim inutiles, et vanae. Haereticum hominem post unam et secundam correptionem devita ; sciens quia subversus est qui eiusmodi est, et delinquit, cum sit proprio iudicio condemnatus. Cum misero ad te Artemam, aut Tychicum, festina ad me venire Nicopolim: ibi enim statui hiemare. Zenam legisperitum, et Apollo solicite praemitte, ut nihil illis desit. Discant autem et vestri bonis operibus praeesse ad usus necessarios, ut non sint infructuosi. Salutant te qui mecum sunt omnes. Saluta eos qui nos amant in fide. Gratia Dei cum omnibus vobis. Amen.

Supra Apostolus docuit Titum qualia ad instructionem populi proponat ; nunc ostendit quae vitet in doctrina : et primo facit hoc : secundo scribit quaedam familiaria, ibi, *Cum misero ad te Artemam, aut Tychicum, festina ad me venire Nicopolim.* Item prima in duas : quia primo ostendit quomodo vitet inutilia, et aliena dogmata; secundo quomodo vitet haereticos, ibi, *Haereticum hominem post unam et secundam correptionem devita.* Circa primum duo facit : quia primo ostendit quae sunt vitanda in sua doctrina ; secundo rationem assignat, ibi, *Sunt enim inutiles, et vanae.*

Notandum est autem circa primum, quod ad eum qui profitetur doctrinam alicuius scientiae, primo pertinet ut satisfaciat quaestionibus quae moventur in illa ; secundo ut per se aliqua tractet ; tertio ut disputet cum resistentibus : et quarto quod doceat quid circa eam sit vitandum. In aliis autem scientiis nullus sapiens cuilibet quaestioni respondet, sed tantum ad eas quae pertinent ad suam scientiam. Ita doctor veritatis non debet cuilibet quaestioni respondere. Stultitia enim sapientiae opponitur. Haec autem doctrina est sapientiae: *Deuteron. 4. 6. Haec enim sapientia vestra, et intellectus coram populis.* Quaestiones ergo adversantes intentionibus doctrinae istius stultae sunt. Ideo dicit, *Stultas quaestiones... devita.* Adversantur autem ei illa quae sunt indisciplinabilia : *Iob 34. 35. Iob autem stulte locutus est, et verba illius non sonant disciplinam.* Item quando manifestum proponitur ut dubium, scilicet quaecumque debet aliquis per se tenere in scientia. Et haec sunt quae spectant ad instructionem fidei, et eruditionem morum. Et quaedam sunt quae debet vitare : unde dicit : *Genealogias.* Ponuntur enim genealogiae in Scripturis propter mysteria, et propter intellectum historialem. In resistendo impugnantibus debet vitare *contentiones, et pugnas.* Quando enim est disputatio ad inquisitionem veritatis, est laudabile ; sed quando est contentio ad ostendendum quid sit tenendum, et quid vitandum, tales sunt vitandae: *Prov. 20. 3. Honor est homini qui separat se a contentionibus : 2. Timoth. 2. 14. Noli verbis contendere.* Pugnae legis sunt, quae non ex vitio disputantium, sed quae oriuntur ex contrarietate in Scriptura, vel rationibus contrariis.

Sed numquid huiusmodi semper sunt vitanda? Dicendum est. In Scriptura sacra secundum veritatem nihil est contrarium ; sed si aliquid apparet contrarium, vel est quia non intelligitur, vel quia corrupta sunt vitio scriptorum : quod patet specialiter in numeris, et genealogiis. Et ideo haec, quia determinari non possunt, vult quod vitentur. Et hoc ideo, quia *inutiles sunt :* et doctor ad hoc intendere debet, scilicet ad utilitatem, et ad veritatem: *Prov. 8. 7. Veritatem meditabitur guttur meum : Isa. 48. 17. Ego Dominus Deus tuus docens te utilia.* Non est ergo intromittendum se de inutilibus, et quae non habent solidam veritatem. Scire enim singularia, ut sunt genealogiae, non est ad perfectionem intellectus, nec ad instructionem morum, nec fidei. Et sunt *vanae*, quia non habent solidam veritatem.

Deinde cum dicit, *Haereticum hominem post unam et secundam correptionem devita*, ostendit qui sunt vitandi inter homines: et primo ostendit quod haeretici; secundo ostendit rationem huius, ibi, *Sciens quia subversus est qui eiusmodi est.* Dicit ergo: *Haereticum hominem post unam et secundam correptionem devita.*

Ubi notandum est, quid faciat esse haereticum; et accipienda est prima ratio huius nominis *Haereticus.* Non enim dicitur a divisione, sed ab electione, ut dicit Hieronymus. In Graeco enim haeresis dicitur electio. Unde haereticus, idest electivus, quasi pertinaciter adhaerens sectae alicuius, quam elegit. Unde sciendum est, quod omnis haereticus est errans, et non e converso, propter duo. Primo ex parte materiae circa quam errat ; puta, si non est circa finem vitae humanae, vel circa id quod ad fidem pertinet, et bonos mores Talis enim sic errans, non est haereticus. Si vero erraret circa ea quae sunt ad finem vitae humanae, semper est haereticus : et dico finem vitae humanae, quia apud antiquos erant sectae, ponentes diversum finem, ut patet de Stoicis, et Epicureis. Vel circa fidem. Et sic si aliquis diceret Deum non esse trinum et unum, et fornicationem non esse peccatum; est haereticus. Secundo ex parte electionis : quia eligens, si non est pertinax, sed est paratus corrigi secundum Ecclesiae determinationem, et sic non est ex malitia, sed ex ignorantia ; non est haereticus.

Hunc ergo devita, propter periculum : *2. Tim. 2. 17. Sermo eorum ut cancer serpit.* Item ne aliquis communicet peccatis eorum, ne videatur eis consentire : *2. Ioan. 19. Si quis venerit ad vos, et hanc doctrinam non affert, nolite recipere eum in domum, nec Ave ei dixeritis.* Item propter poenam: *Num. 16. 26.*

Recedite a tabernaculis hominum impiorum, et nolite tangere quae ad eos pertinent, nec involvamini in peccatis eorum. Vult tamen quod moneatur : et si non dimittit , tunc est haereticus , et vitandus. Et dicit : *Post primam et secundam correptionem :* sic enim fit in Ecclesia in excommunicationibus. Et ratio est, quia ternarius numerus omnis rei habet principium , medium , et finem : ideo accipitur ut sufficiens ad omnia: *2. Corinth. ult. 1. Ecce iam tertio hoc venio ad vos.* Item propter perfectionem numeri ternarii. Ratio autem devitationis est , quia cum errante agendum a principio , ut corrigatur: *Matth. 9. 12. Non est opus valentibus medicus, sed male habentibus.* Et ideo non est dimittendus quousque videatur si curari poterit ; sed si non potest sanari , tunc est dimittendus: *Luc. 19. 22. Ex ore tuo te iudico , serve nequam.*

Deinde cum dicit, *Cum misero ad te Artemam aut Tychicum, festina ad me venire Nicopolim,* scribit quaedam familiaria : et primo quaedam disponenda circa ipsum ; secundo Epistolam terminat in salute. Dicit ergo : *Cum misero ad te Artemam , aut Tychicum.* Hi duo discipuli erant Apostoli. Alios misit, quia volebat quod Titus iret ad eum. Nec determinat ei tempus, sed locum: eo enim indiguit in adiutorium praedicationis. Voluit tamen praemitti Artemam: et primo ostendit quid de eis disponat ; secundo obiectioni respondet , ibi , *Discant autem et vestri bonis operibus praeesse.* Apollo iste, de quo *Act. 19.* erat Episcopus Corinthiorum ; propter quorum culpam dimisit eas, et ivit Cretam ad Titum. Sed correctis Corinthiis Apostolus revocat eum. Vocat autem *Zenam legisperitum* , licet et Apollo esset valde doctus , quia in Iudaismo habuit hanc dignitatem. Ratio autem quare istos vult praemitti , et non Titum , est, quia Titus necessarius erat apud Cretam propter Episcopatum, isti autem non habebant aliquam curam. Et dicit : *Ut nihil illis desit;* quasi dicat: Si non habes , provideant subditi tui. Et ideo subiungit : Sic *discant vestri bonis operibus praeesse* , scilicet fideles providere , sicut faciunt Iudaei. Et dicit , *Vestri* , scilicet subditi, *discant* excellere Iudaeos , et alios de Asia , qui suis praedicatoribus , et indigentibus provident. Et dicit, *Ad usus necessarios* , idest in casibus necessitatis : *1. Timoth. 6. 8. Habentes alimenta , et quibus tegamur, his contenti simus.* Ratio autem quare praesint , est , *ut non sint infructuosi : 1. Corinth. 9. 7. Quis plantat vineam , et de fructu eius non edit ?* Populus ergo , si est ut vinea Domini, debet ferre fructum, non solum spiritualem , sed etiam temporalem , ut exinde cultores sustententur; alias essent infructuosi: *Matth. 7. 19. Omnis arbor quae non facit fructum bonum , excidetur , et in ignem mittetur.*

Deinde salutat eos primo ex parte aliorum ; secundo rogat quod salutent alios; tertio ponit suam. Quantum ad primum dicit: *Salutant te qui mecum sunt omnes* , idest salutem optant. Secundo dicit : *Saluta eos qui nos amant in fide,* idest in fide Christi existentes: quia non est conventio fidelis cum infideli : *2. Paralip. 19. 2. Impio praebes auxilium , et his qui oderunt Dominum, amicitia iungeris.* Vel *qui nos amant in fide* , idest fideli affectu : *Eccli. 6. 15. Amico fideli nulla est comparatio. Gratia Dei* , scilicet quae est principium omnium bonorum : *Rom. 3. 24. Iustificati gratis per gratiam ipsius.* Et dicit , *Vobis* , quia non scribit uni propter utilitatem ipsius tantum, sed propter totam Ecclesiam. Deo gratias.

FINIS EPISTOLÆ AD TITUM.

D. THOMAE AQUINATIS

DOCTORIS ANGELICI

IN EXPOSITIONEM

D. PAULI APOSTOLI AD PHILEMONEM

PROLOGUS.

SERVUS SI EST TIBI FIDELIS, SIT TIBI QUASI ANIMA TUA, QUASI FRATREM SIC EUM TRACTA: *Eccl. 33. 31.*

Ostendit Sapiens tria circa dominum et servum, scilicet quid requiratur ex parte servi; item qualis debet esse affectus domini ad servum; item qualis usus servi. Ex parte servi requiritur fidelitas, in qua est bonum servi: quia et quod est, et omnia sua debet dare domino: *Matth. 24. 45. Fidelis servus, et prudens, quem constituit dominus suus super familiam suam.* Et dicit, *Si est fidelis:* quia fidelitas apud paucos est: *Prov. 20. 6. Virum fidelem quis inveniet?* Talis ergo servus debet haberi a domino sicut amicus in affectu: unde dicit: *Sit tibi sicut anima tua.* Hoc enim est proprium amicorum, ut eorum anima una sit in nolendo, et volendo: *Act. 4. 32. Multitudinis credentium erat cor unum, et anima una.* In quo datur intelligi, quod est quidam consensus inter dominum et servum, quia servus fidelis transit in amicum. Usus eius est ut tractetur ut frater: nam frater est et quantum ad generationem naturae, quia eodem auctore: *Iob 31. 15. Si contempsi subire iudicium cum servo meo: Malach. 11. 10. Numquid non unus pater omnium nostrum? Numquid non Deus unus creavit nos?* et quantum ad generationem gratiae, quae est eadem: *ad Galat. 3. 27. Quicumque enim in Christo baptizati estis, Christum induistis: non est Iudaeus, neque Graecus; non est servus, neque liber; non est masculus, neque femina: omnes enim vos unum estis in Christo Iesu: Matth. 23. 8. Omnes vos fratres estis.* Haec autem verba conveniunt materiae huius Epistolae. Sicut enim supra ostendit qualiter spirituales praelati habeant se ad subditos; sic hic qualiter temporales domini ad temporales servos, et quomodo servus fidelis quoad dominum eius.

EXPOSITIO EPISTOLAE

AD PHILEMONEM

CAPITIS UNICI

LECTIO PRIMA

Paulus vinctus Christi Iesu, et Timotheus frater. Philemoni dilecto adiutori nostro, et Appiae sorori carissimae, et Archippo commilitoni nostro, et Ecclesiae quae in domo tua est. Gratia vobis, et pax a Deo Patre nostro, et Domino Iesu Christo. Gratias ago Deo meo, semper memoriam tui faciens in orationibus meis, audiens caritatem tuam, et fidem quam habes in Domino Iesu, et in omnes sanctos: ut communicatio fidei tuae evidens fiat in agnitione omnis operis boni in Christo Iesu. Gaudium enim magnum habui, et consolationem in caritate tua: quia viscera sanctorum requieverunt per te, frater. Propter quod multam fiduciam habens in Christo Iesu imperandi tibi, quod ad rem pertinet, propter caritatem magis obsecro, cum sis talis ut Paulus senex.

Epistolae occasio ex hoc est. Apud Colossenses enim quidam Christianus magnus habuit quemdam servum qui furtim fugiens Romam, ab Apostolo est baptizatus, pro quo et scribit. Et primo ponitur salutatio; secundo epistolaris narratio. In salutatione primo ponit personas salutantes; secundo salutatas; tertio bona optata. Dicit ergo: *Paulus*, quod est nomen venerandum omnibus fidelibus, qui sunt docti ab eo, *vinctus: 2. Timoth. 2. 9. Laboro usque ad vincula:* nam tunc vinctus erat Romae, sed *Iesu Christi*, ubi ostenditur causa vinculorum. Laudabile enim valde est vinctus esse propter Christum, in hoc enim est beatificandus: *Matth. 5. 10. Beati qui persecutionem patiuntur propter iustitiam: 1. Petr. 4. 15. Nemo vestrum patiatur quasi homicida, aut fur, aut maledicus, aut alienorum appetitor; si autem ut Christianus, non erubescat; glorificet autem Deum in isto nomine: Act. 5. 41. Ibant Apostoli gaudentes a conspectu concilii, quoniam digni habiti sunt pro nomine Iesu contumeliam pati. Et Timotheus frater.* Fratres sunt quantum ad perfectam fidem: *Philip. 2. 20. Neminem habeo tam unanimem, qui sincera affectione pro vobis solicitus sit.* Ipsum autem Timotheum adiungit, ut facilius impetret, quia impossibile est preces multorum non exaudiri.

Deinde ponit personas salutatas: et primo ponitur persona principalis salutata; secundo adiuncta. Item primo ponit maritum, et uxorem, qui dominium domus habent, quibus obligatur servus: *Philemoni dilecto nostro adiutori, et Appiae sorori carissimae.* Dilectum dicit propter bona opera: *Ioan. 15. 12. Hoc est praeceptum meum, ut diligatis invicem. Adiutori*, quia subministrabat sanctis: *Prov. 18. 19. Frater qui iuvatur a fratre, quasi civitas firma.* Secundo ponitur persona adiuncta, cum dicit, *Archippo commilitoni nostro*, qui ita erat potens Colossis, quod omnes Christiani erant sub umbra eius. Et ideo inducit totam Ecclesiam ibi, cuius erat Episcopus, sic scribens *Coloss. ultim. 17. Dicite Archippo. Vide ministerium quod accepisti in Domino, ut illud impleas.* Et dicit, *Archippo commilitoni*, quia omnes praelati sunt spirituales milites Ecclesiae: *2. Corinth. 10. 4. Arma militiae non sunt carnalia, sed potentia Deo ad destructionem munitionum.* Et addit, *Et ecclesiae quae in domo tua est.* Hos superinducit, ut moveant eum ad exaudiendum. Bona optata exponuntur, ut consuetum est.

Deinde cum dicit, *Gratias ago Deo meo*, ponitur epistolaris narratio: et primo ponitur gratiarum actio; secundo petitio, ibi, *Propter quod multam fiduciam habens in Christo Iesu imperandi tibi... magis obsecro;* tertio conclusio, ibi, *Ita frater.* Item primo gratiarum actio ponitur; secundo materia actionis gratiarum, ibi, *Audiens caritatem tuam*; tertio causa propter quam Deo gratias agit, ibi, *Gaudium enim magnum habui.* Dicit ergo: *Gratias ago Deo meo: Coloss. 3. 15. Et grati estote: Philipp. 4. 6. Cum gratiarum actione;* quasi dicat: Ita ago gratias de praeteritis, ut orem tamen pro futuris; et ideo dicit: *Semper memoriam tui faciens in orationibus meis: Philipp. 1. 7. Eo quod*

habeam vos in corde, et in vinculis meis: Isai. 49. 15. Numquid potest mulier oblivisci infantem suum, ut non misereatur filio uteri sui? Ponendo autem materiam gratiarum actionis, et orationis, ostendit quid pro eo petendo orat. Materia autem huius erat necessaria, et bona Philemoni, scilicet caritas, et fides, sine caritate enim nihil aliorum valet, et per eam omnia habentur: *1. Cor. 12. 1. Si linguis hominum loquar, et angelorum, caritatem autem non habeam, factus sum velut aes sonans, aut cymbalum tinniens.* Item sine fide nullus Deum amare potest, quia non cognoscit vere Deum. De spe autem mentionem non facit, quia media est, et in his intelligitur. Sed in quo habes fidem, et caritatem? *In Domino Iesu: 1. Corinth. ult. 22. Si quis non amat Dominum nostrum Iesum Christum, anathema sit.* Et hoc est necessarium, quia ex Christo dulcius dilecto derivatur dilectio ad membra: quia non diligit caput qui non diligit membra: *1. Ioan. 4. 20. Qui non diligit fratrem suum, quem videt; Deum, quem non videt, quomodo potest diligere? Et in omnes sanctos.* Fides innititur doctrinae, prout est manifestata per Christum: quia *Deum nemo vidit umquam, Ioan. 1. 18.* et *ibid. 14. 1. Creditis in Deum, et in me credite:* et ideo per fidem habemus Christum. Sed quoad sanctos pertinet, potest intelligi dupliciter. Uno modo quia ex fide quam habent ad Christum, proceedunt obsequia impensa sanctis. Vel fides consistit in divinitate principaliter, prout annuntiata per Christum; sed non solum per Christum, sed etiam per sanctos: *Matt. ult. 19. Euntes ergo, docete omnes gentes.* Debemus ergo credere non solum dicta per Christum, sed etiam per sanctos: *Hebr. 2. 3. Quae cum initium accepisset enarrari per Dominum, ab eis qui audierunt, in nos confirmata est. Ut communicatio fidei tuae evidens fiat.* Hoc continuatur dupliciter. Uno modo, ut sit signum, et est sensus. Tanta est caritas tua, *ut communicatio fidei tua evidens fiat,* Vel aliter: *Gratias ago,..memoriam tui faciens in orationibus meis,* ut scilicet ostendat quid pro eo petat orando. Et potest intelligi communicatio fidei dupliciter. Vel quia in fide communicabat cum omnibus sanctis, non habens aliam fidem novam, ut haeretici: *1. Corinth. 1. 10. Idipsum dicatis omnes, et non sint in vobis schismata.* Vel *communicatio*, qua bona communicas sanctis, procedens ex fide: *1. Timoth. ult. 18. Divitibus huius saeculi praecipe non altum sapere, nec sperare in incerto divitiarum; sed in Deo vivo, qui praestat nobis omnia abunde ad fruendum, bene agere, divites fieri in bonis operibus, facile tribuere, communicare. Evidens fiat,* idest ut bonum latens in corde, evidens fiat per bona opera, *in agnitione omnis boni,* scilicet quod a te fit, et hoc *in Iesu Christo*, idest pro Iesu Christo: *Iac. 2. 18. Ostende mihi fidem tuam sine operibus, et ego tibi ostendam ex operibus fidem meam.* Vel aliter. Multa sunt opera in mundo quae sunt bona hominibus, et tamen Deo non sunt bona, quia non recte fiunt: *Prover. 14. 22. Est via quae videtur homini recta; novissima autem eius deducunt ad mortem: Eccl. 8. 10. Vidi impios sepultos; qui etiam cum adhuc viverent, in loco sancto erant, et laudabantur in civitate quasi iustorum operum.* Sed hoc manifestatur per fidem rectam, quando consequitur praemium a Deo, qui non remunerat nisi recta: et ideo dicit, *In agnitione,* idest ut hoc evidens fiat, quod cognoscas omne bonum, vel quod cognoscatur in te omne bonum, quod est fruitio divinitatis: *Exod. 33. 19. Ostendam tibi omne bonum: Sapient. 7. 11. Venerunt mihi omnia bona pariter cum illa.* Causa autem propter quam gratias agit, est gaudium: et ideo dicit: *Gaudium enim magnum habui: 3. Ioan. 4. Maiorem horum gratiam non habeo, quam ut audiam filios meos in veritate ambulare.* Hoc enim gaudium alleviabat pressuras suas: unde addit, *Et consolationem· Psalm. 93. 19. Secundum multitudinem dolorum meorum in corde meo, consolationes tuae laetificaverunt animam meam.* Cuius rationem assignat, dicens: *Quia viscera sanctorum requieverunt per te frater: Col. 3. 12. Induite vos ergo, sicut electi Dei, sancti, et dilecti, viscera misericordiae, benignitatem, humilitatem, modestiam, patientiam: 3. Ioan. 3. Carissime, fideliter agis quidquid operaris in fratres, et hoc in peregrinos, qui testimonium reddiderunt caritati tuae in conspectu Ecclesiae.*

Deinde cum dicit, *Propter quod multam fiduciam habens in Christo Iesu imperandi tibi... magis obsecro,* ponitur petitio: et primo fiducia petendi; secundo ipsa petitio, ibi, *Obsecro;* tertio eius ratio, ibi, *Forsitan ideo discessit ad horam a te, ut in aeternum illum reciperes.* Dicit ergo: *Propter quod,* idest quia sic abundas caritate, *multam fiduciam habeo in Christo Iesu;* quasi dicat: Non ex me, sed ex auctoritate Iesu Christi, in cuius fide te genui. Et ideo possum tibi imperare, ut pater, *quod ad rem,* scilicet tuam, *pertinet,* vel communem: alias praelatus non habet potestatem imperandi sibi quidquam, nisi quod vel est ad eius utilitatem, vel Ecclesiae, vel bonorum morum christianae religionis. Tamen *propter caritatem magis obsecro: Prov. 18. 23. Cum obsecrationibus loquitur pauper.* Et quare? Certe *cum sis talis ut Paulus senex.* Sunt duo propter quae quis debet obsecrari: scilicet aetas senectutis: *1. Tim. 5. 1. Seniorem ne increpaveris, sed obsecra ut patrem:* item honestas virtutis: ubi enim non delinquimus, pares sumus: *Eccli. 32. 1. Rectorem te posuerunt? Noli extolli, esto in illis quasi unus ex ipsis.* Dicit ergo: *Cum sis talis ut Paulus senex;* quasi dicat: Si esses puer, praeciperem tibi hoc, sed tu es senex. Item si levis, sed talis es vitae quod es mihi similis: non quod talis, et tantus sit simpliciter, sed aliquo modo similis; quod dicit ex sua humilitate: *Rom. 12. 10. Honore invicem praevenientes.* Origenes: *Paulus diu vixit in fide.* Conversus enim adolescens, nunc dicit, *Ut senex.* Origenes, *Raro utilis doctor invenitur in Ecclesia, quin sit longaevus. Exemplum de Petro, et Paulo.*

LECTIO II.

Nunc autem et vinctus Iesu Christi, obsecro te pro meo filio quem genui in vinculis, Onesimo, qui tibi aliquando inutilis fuit, nunc autem et mihi, et tibi utilis, quem remisi tibi. Tu autem illum ut mea viscera suscipe: quem ego volueram mecum detinere, ut pro te mihi ministraret in vinculis Evangelii: sine consilio autem tuo nihil volui facere, ut ne velut ex necessitate bonum

tuum esset; sed voluntarium. Forsitan enim ideo discessit ad horam a te, ut in aeternum illum reciperes, iam non ut servum, sed pro servo carissimum fratrem, maxime mihi, quanto autem magis tibi et in carne, et in Domino? Si ergo habes me socium, suscipe illum sicut me. Si autem aliquid nocuit tibi, aut debet; hoc mihi imputa. Ego Paulus scripsi mea manu: ego reddam: ut non dicam tibi, quod et teipsum mihi debes. Ita frater. Ego te fruar in Domino: refice viscera mea in Christo. Confidens in obedientia tua, scripsi tibi, sciens quoniam et super illud quod dico, facies. Simul et para mihi hospitium: nam spero per orationes vestras donari me vobis. Salutat te Epaphras concaptivus meus in Christo Iesu, Marcus, Aristarchus, Demas, et Lucas, adiutores mei. Gratia Domini nostri Iesu Christi cum spiritu vestro. Amen.

Posita fiducia Apostoli de bonitate Philemonis, ponit hic suam petitionem: et primo ostendit personam pro qua petit; secundo ex hoc petitionem concludit, ibi, *Tu autem illum ut mea viscera suscipe.* Circa primum duo facit: quia primo describendo personam, ostendit eam sibi acceptam ex spirituali generatione; secundo ex morum mutatione. Dicit ergo: Vere sum exaudiendus, quia petitio continet honestatem, et pietatem pro meo filio Onesimo, de quo est praesens mea solicitudo. Et acquirens filium tempore defectus, magis eum diligit, ut senex filios in senectute genitos: *Genes. 37. 3. Israel autem diligebat Ioseph super omnes filios suos, eo quod in senectute genuisset eum.* Hunc autem genuit in vinculis. Secundo est mutatio in moribus: si enim in peccato perseverasset, non fuisset dignus venia. Et nota, quod minus dicit, et plus significat. Docet enim Tullius, quod quis factum suum debet attenuare quantum potest. Sic Apostolus leviter de culpa huius loquitur dicens, *Inutilis*, idest nocivus in subtrahendo res tuas; nunc autem conversus a malo ad statum virtutis, utilis est ad servitium Dei, et hominum: *2. Timoth. 2. 21. Si quis ergo emundaverit se ab istis, erit vas in honorem, sanctificatum, et utile Domino, ad omne opus bonum paratum: Proverb. 25. 4. Aufer rubiginem de argento, et egredietur vas purissimum.*

Deinde cum dicit, *Tu autem illum ut mea viscera suscipe*, ponit petitionem suam: et primo ponitur petitio; secundo respondet quaestioni, ibi, *Quem ego volueram mecum detinere.* Dicit ergo: *Tu ergo illum ut mea viscera suscipe.* Et hoc ideo quia vidi eum emendatum; cuius signum est, quia eum remisi tibi.

Contra. *Deut. 23. 15. Non trades servum domino, qui ad te confugerit.* Respondeo. Verum est, quando dominus quaerit eum ad mortem; et ideo dicit: *Tu autem illum ut mea viscera suscipe: Philip. 1. 7. Eo quod habeam vos in corde, et in vinculis meis, et in defensione, et confirmatione Evangelii, socios gaudii mei omnes vos esse.*

Et respondet quaestioni: Quia posset dicere: Si est utilis tibi, quare non retines eum usque ad mortem? ideo dicit, quae est causa mittendi eum. Primo autem ostendit propositum retinendi eum; secundo quare destitit a proposito, ibi, *Sine consilio autem tuo nihil volui facere.* Dicit ergo Philemoni, qui licet esset magnus, tamen Apostolo solitus erat ministrare: *Matth. 20. 26. Quicumque voluerit inter vos maior fieri, sit vester minister:* quod ex hac fiducia proposuerat eum tenere, ut loco eius sibi ministraret: unde dicit: *Quem ego volueram mecum detinere, ut pro te mihi ministraret in vinculis Evangelii.* Quod erat maxime necessarium, quando erat in vinculis propter Christum. Est enim providendum, quando quis patitur pro Domino suo. Ratio autem quare destitit, est, quia noluit uti re aliena ignorante domino: unde dicit: *Sine consilio autem tuo nihil volui facere;* quasi dicat: Si retinuissem eum, iam placeret tibi non valenti resistere, et esset quaedam coactio. Sed sic nolui, immo magis volui quod voluntarie fieret: *Exod. 25. 2. Ab omni homine qui offert ultroneus, accipietis eas*, scilicet primitias: *2. Corinth. 9. 7. Non ex tristitia, aut ex necessitate: hilarem enim datorem diligit Deus.*

Deinde cum dicit, *Forsitan enim ideo discessit ad horam a te, ut in aeternum illum reciperes*, ponit rationem quare debet eum recipere benigne: et primo ex parte Dei; secundo ex parte ipsius Apostoli, ibi, *Si ergo habes me socium, suscipe illum sicut me;* tertio ex parte ipsius Philemonis, ibi, *Confidens in obedientia tua, scripsi tibi.* Ex parte Dei, quia saepe Dei providentia id quod videtur malum permittit fieri, ut exinde sequatur bonum, ut patet de Ioseph vendito, ut liberaret Ægyptum, et familiam patris: *Gen. 45. 5. Pro salute enim vestra misit me Deus ante vos.* Et dicit, *Forsitan*, quia incomprehensibilia sunt Dei iudicia, *Roman. 11.* Et dicit, *Pro servo*, idest loco servi: *Matth. 23. 8. Omnes autem vos fratres estis.* Et non solum tibi, sed mihi in comparatione ad Deum, licet sit filius ministerio. *Quanto magis tibi et in carne, et in Domino?* quod dupliciter potest exponi. Uno modo, quod referatur ad primam originem divinae creationis, et sic est frater: *Deut. 32. 6. Nonne est ipse pater tuus, qui possedit, et fecit, et creavit te? Malach. 2. 10. Numquid non pater unus omnium nostrum? Numquid non Deus unus creavit nos?* Item in Deo per fidem. Vel magis erat in bonum Philemonis, quia affinis eius secundum carnem: quia secundum eam erat servus eius: quia hoc totum quod erat ei carnaliter, erat suum. Unde duplici ratione quis movetur ex caritate, scilicet ex amore secundum carnis originem, et ex amore spirituali. Ex parte autem Apostoli primo allegat suam amicitiam, sub cuius obtentu vult eum suscipi; secundo fideiubet pro eo de damno; tertio ostendit receptionis officium. Secundum ibi, *Si autem aliquid nocuit tibi, aut debet, hoc mihi imputa;* tertium ibi, *Ita frater.* Dicit ergo: *Si ergo habes me socium, suscipe illum: 1. Ioan. 1. 7. Si autem in luce ambulamus, sicut et ipse est in luce; societatem habemus ad invicem.* Et dicit, *Sicut et me*, quia iunctus est mihi: *Matth. 10. 40. Qui vos recipit, me recipit.* Secundo autem obligat se pro eo satisfactum pro damno. Dicit ergo: *Si aliquid nocuit*, scilicet dimittens servitium tuum, *hoc mihi imputa;* quasi dicat, Ego satisfaciam: *Galat. ult. 2. Alter alterius onera portate.* Et plus, quia primo promittit se soluturum; secundo ostendit eum esse debitorem ad

hoc, non necessitatis, sed voluntatis. Dicit ergo: *Ego Paulus*, quasi dicat, ut certus sis de restitutione, *scripsi manu mea*. Et hoc non est necessitas, quia tu debes mihi teipsum quem erui a morte aeterna. Et talis debet se liberatori: *Tob. 9. 2. Si meipsum tradam tibi servum, non ero condignus providentiae tuae.* Et subiungit dicens: *Ita, frater. Ego te fruar;* quasi dicat: Si vis me habere socium, suscipe eum, et ego ita fruar te, frater; idest, si feceris, implebis voluntatem meam gaudiis. Nam frui est uti fructu; et sicut est uti ad utile, sic frui ad fructum. Importat autem fructus dulcedinem: *Cant. 2. 3. Et fructus eius dulcis gutturi meo.* Item finem, quia ultimum de arbore est fructus; et ideo proprie est habere aliquid ut delectabile, et finale. Et inde est quod dicit Augustinus: *Fruimur cognitis, in quibus voluntas delectatur propter dulcedinem.* Item frui est alicui inhaerere propter se. Aliquando ergo accipiuntur frui, et uti communiter, prout important delectationem absque contrario: *Eccli. 8. 10. Fruere magnatis sine querela.* Dicit ergo, *Sic fruar*, quia in nullo mihi contrarius es. Et si in hoc mihi satisfacies, nihil erit in corde meo de te, quod contristet me, et sic delectabis me. Si autem accipitur frui prout finale quid est, sic non est fruendum homine, sed solo Deo: contra quod est illud *Sap. 2. 6. Fruamur bonis quae sunt, et utamur creatura tamquam in iuventute celeriter.* Unde iste addit, *In Domino;* idest, fruar te in delectatione Dei, gaudens de bono divino in te: quia eius actus est dilectio, et fruitio effectus, scilicet caritatis. Ideo addidit: *In hoc refice viscera mea.* Reficitur enim homo spiritualiter, quando satisfit desideriis animae suae; ac si dicat: Imple desideria intima cordis mei; et non in malis, sed *in Christo;* et ideo bona est impletio desiderii.

Deinde cum dicit, *Confidens in obedientia tua, scripsi tibi*, sumitur ratio ex parte Philemonis, et est commendatio obedientiae eius: et primo ostendit quomodo confidit de obedientia eius; secundo iniungit ei aliud simile. Dicit ergo: *Confidens in obedientia tua, scripsi tibi: 2. Corinth. 7. 16. Gaudeo quod in omnibus confido in vobis: 1. Reg. 15. 22. Melior est obedientia quam victimae.* Sed plus caute scribit: quia homo magis exaudit aliquem, quando sperat iterum ipsum visurum, quam si desperat: et ideo dicit: *Simul et para mihi hospitium.* Solitus enim erat, cum esset Colossis, hospitari in domo sua.

Chrysostomus: *Iucundum verbum, ut homo pauper diviti mandet ultra tot terrarum spatia per epistolam praeparationem hospitii. Quid enim pro eo parandum erat qui pane, et vili pulmento contentus erat? Dicendum ergo, quod non propter hospitii praeparationem, sed ad insinuandum familiaritatem, et dilectionem hoc dicit, et magis per hoc provocat eum ad obediendum.* Haec ille. Non ergo hoc Apostolus dixit propter apparatum exteriorem, sed ad devotionem eius.

Nam spero per orationes vestras donari me vobis. Contra. Numquam fuit eis redditus, sed Romae est mortuus. Ergo spes eius defecit. Respondeo. Duplex est spes iusti: scilicet principalis ad proprium bonum; et in hoc numquam deficit pro se: alia est secundaria, scilicet probatio aliorum; et in hoc quandoque deficit, quia merita illorum contrariantur, sicut iusti quandoque non exaudiuntur pro aliis.

Sed numquid fuit deceptus de sua fiducia? Dicendum est, quod futura scire est solius Dei, non autem in cognitione humana, nisi prophetica. Et nullus Prophetarum scivit omnia futura de seipso, nisi solus Christus, qui non habuit Spiritum sanctum ad mensuram. Sic Isaac magnus Propheta fuit deceptus in Iacob. Unde non est mirum de Apostolo, si nesciret.

Tunc terminat Epistolam in salutatione: et primo ex parte aliorum; secundo ex parte sua. Dicit ergo; *Salutat te Epaphras concaptivus meus in Christo Iesu, Aristarchus, Demas, et Lucas adiutores mei.* De his omnibus habetur *Coloss. 4.*

Sed dubitatur de hoc quod dicit, *Demas.* Quomodo potest hoc esse, quia dicitur *2. Tim. ult. 9. Demas dereliquit me, diligens hoc saeculum.* Quomodo ergo utitur nomine eius? Dicendum est, quod iam redierat ad eum.

Sed nec hoc videtur, quia haec Epistola praecesserat secundam Epistolam ad Timotheum: quia hic dicitur: *Spero per orationes vestras donari me vobis:* ibi *4. 6.* praenuntiat mortem suam, dicens: *Et tempus meae resolutionis instat.* Et ideo dicendum est, quod Paulus fuit Romae fere novem annis, et haec Epistola fuit facta in principio; secunda vero ad Timotheum in fine vitae suae; et tunc Demas attaediatus ex longis vinculis, dimisit eum. Et Epistolae Pauli non ordinantur secundum tempus, quia Epistolae ad Corinthios fuerunt ante Epistolam ad Romanos, et haec fuit ante ultimam ad Timotheum. Et praemittitur illa propter materiam, quia de digniori. Salutatio sua eadem est cum secunda ad Timotheum. Deo gratias. Amen.

FINIS QUINTI TOMI.

VERA EFFIGIES DIVI THOMÆ AQUINATIS

ANGELICI DOCTORIS.

ANGELICI DOCTORIS

DIVI THOMÆ AQUINATIS

COMMENTARIA

IN EPISTOLAS OMNES D. PAULI

TOMUS SEXTUS

COMPLECTENS EXPOSITIONEM IN EPISTOLAM **AD HEBRAEOS**.

NEAPOLI
EX TYPOGRAPHIA VIRGILIANA

MDCCCLVI.

D. THOMAE AQUINATIS

DOCTORIS ANGELICI

IN EXPOSITIONEM

D. PAULI APOSTOLI AD HEBRÆOS

PROLOGUS.

NON EST SIMILIS TUI IN DIIS, DOMINE, ET NON EST SECUNDUM OPERA TUA: *Psalm. 85. 8.*

In verbis istis exprimitur Christi excellentia quantum ad duo: et primo quantum ad comparationem ad alios deos, cum dicit: *Non est similis tui in diis, Domine:* secundo per comparationem ad effectus, cum dicit: *Et non est secundum opera tua.* Circa primum sciendum est, quod licet sit tantum unus Deus naturaliter, ut dicitur *Deut. 6. 4. Dominus Deus tuus, Deus unus est*; tamen participative et in caelo, et in terra sunt dii multi: *1. Corinth. 8. 5. Sunt quidem dii multi, et domini multi.* Nam dii quandoque dicuntur ipsi angeli, ut patet *Iob 1. 6.* et *11. Cum venissent filii Dei, ut assisterent coram Domino:* et quandoque Prophetae, ut dicitur de Moyse *Exod. 7. 21. Constitui te Deum Pharaonis.* Item de sacerdotibus dicitur *Exod. 22. 28. Diis*, idest sacerdotibus, *non detrahes.* Item ibid. *8. Si latet fur, dominus domus applicabitur ad deos.* Sed angeli dicuntur dii propter abundantissimam refulgentiam divinae claritatis: *Iob 25. 3. Super quem non fulget lumen illius?* Angeli vero non sunt similes Christo in diis, qui est splendor paternae gloriae, ut dicitur infra *1. Ephes. 1. 20. Constituens eum ad dexteram suam in caelestibus, supra omnem Principatum, et Potestatem, et Virtutem, et Dominationem, et omne nomen quod nominatur non solum in hoc saeculo, sed etiam in futuro.* Prophetae vero dicuntur dii, quia ad ipsos sermo Dei factus est: *Ioan. 10. 35. Illos dixit deos ad quos sermo Dei factus est.* Ergo multo excellentius est Deus Christus, qui est substantialiter ipsum Verbum Dei: *Ioan. 1. 6.* Sacerdotes vero dicuntur dii, quia Dei ministri: *Isa. 61. 6. Vos sacerdotes Domini vocabimini, ministri Dei.* Sed Christus multo fortius, qui non est minister, sed Dominus universorum, *Esth. 4.* Item *Apoc. 19. 16. Dominus dominantium:* et infra *5. 6. Tamquam Dominus in omni domo sua.* Christus ergo Deus magnus super omnes deos: quia Splendor, quia Verbum, quia Dominus est.

Secundo manifestatur haec excellentia per effectus, cum dicitur: *Et non est secundum opera tua.* Ubi sciendum est, quod triplex est opus excellens Christi. Unum quod se extendit ad totam creaturam, scilicet opus creationis: *Ioan. 1. 3. Omnia per ipsum facta sunt.* Aliud quidem tantum ad creaturam rationalem, quae per Christum illuminatur, quod est illuminationis: *Ioan. 1. 9. Erat lux vera, quae illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum.* Tertium est iustificationis, quod pertinet tantum ad sanctos, qui per ipsum per gratiam vivificantem vivificantur, et iustificantur: *Ioan. 1. 4. Et vita erat lux hominum.* His enim tribus modis non possunt operari dii praedicti. Angeli enim non sunt creatores, sed creaturae: *Psalm. 103. 4. Qui facis angelos tuos spiritus, et ministros tuos ignem urentem.* Prophetae etiam sunt illuminati, non illuminantes: *Ioan. 1. 8. Non erat ille lux, sed ut testimonium perhiberet de lumine.* Sacerdotes etiam non iustificabunt: Infra *10. 4. Impossibile est enim*

sanguine hircorum, et taurorum, auferri peccata. Ergo manifeste in verbis istis demonstratur Christi excellentia ; et haec est materia huius Epistolae ad Hebraeos, quae ab aliis distinguitur. Quia in quibusdam Epistolis agitur de gratia novi testamenti quantum ad totum corpus mysticum Ecclesiae, et hoc in omnibus Epistolis quas mittit Ecclesiis, in ea scilicet quae est ad Romanos, ad Corinthios, et ad Galatas, et usque ad primam ad Timotheum. In quibusdam vero quantum ad membra principalia, sicut in his quae mittit singularibus personis, scilicet ad Timotheum, ad Titum, et ad Philemonem. In ista vero commendat ipsam gratiam quantum ad caput, scilicet Christum. In corpore enim Ecclesiae ista tria reperiuntur, sicut et in corpore naturali, scilicet ipsum corpus mysticum ; membra principalia, scilicet praelati, et maiores ; et caput, a quo vita fluit in totum corpus, scilicet Christus.

Sed, antequam accedamus ad divisionem, sciendum est, quod ante synodum Nicaenam quidam dubitaverunt, an ista Epistola esset Pauli. Et quod non, probant duobus argumentis. Unum est, quia non tenet hunc modum quem in aliis Epistolis. Non enim praemittit hic salutationem, nec nomen suum. Aliud est, quia non sapit stylum aliarum, immo habet elegantiorem; nec est aliqua Scriptura, quae sic ornate procedat in ordine verborum, et in sententiis, sicut ista. Unde dicebant ipsam esse vel Lucae Evangelistae, vel Barnabae, vel Clementis Papae : ipse enim scripsit Atheniensibus quasi per omnia, secundum stylum istum. Sed antiqui doctores, praecipue Dionysius, et aliqui alii, accipiunt verba huius Epistolae pro testimoniis Pauli. Et Hieronymus illam inter Epistolas Pauli recipit.

Ad primum ergo dicendum est, quod triplex ratio fuit quare non posuit nomen suum. Una est, quia non erat Apostolus Iudaeorum, sed Gentium: *Galat. 2. 8. Qui operatus est Petro in apostolatum circumcisionis, operatus est et mihi inter Gentes.* Et ideo non fecit mentionem de apostolatu suo in principio huius Epistolae, quia nolebat officium sui apostolatus insinuare, nisi ipsis Gentibus. Secunda, quia nomen suum Iudaeis erat odiosum, cum diceret, legalia non debere servari, ut patet *Act. 22.* et ideo ipsum tacuit, ne saluberrima doctrina huius Epistolae abiiceretur. Tertia, quia Iudaeus erat : *2. Corinth. 11. 22. Hebraei sunt, et ego.* Et domestici non bene sustinent excellentiam suorum : *Matth. 15. 57. Non est Propheta sine honore, nisi in patria sua, et in domo sua.* Ad argumentum secundum dicendum est, quod ideo est elegantior in stylo, quia, etsi sciebat omnem linguam : *1. Corinth. 14. 18. Omnium vestrum lingua loquor:* tamen melius sciebat Hebraeam tamquam sibi magis connaturalem, in qua scripsit Epistolam istam. Et ideo magis ornate potuit loqui in idiomate suo quam in aliquo alio. Unde dicit *2. Corinth. 11. 6. Et si imperitus sermone, sed non scientia.* Lucas autem, qui fuit optimus prolocutor, istum ornatum transtulit de Hebraeo in Graecum.

EXPOSITIO EPISTOLAE

AD HEBRÆOS

CAPITIS PRIMI

LECTIO PRIMA

Multifarie multisque modis olim Deus loquens patribus in Prophetis, novissime diebus istis locutus est nobis in Filio, quem constituit haeredem universorum, per quem fecit et saecula.

Scripsit autem Epistolam istam contra errores quorumdam, qui ex Iudaismo ad fidem Christi conversi, volebant servare legalia cum Evangelio ; quasi non sufficeret gratia Christi ad salutem. Unde et dividitur in duas partes : primo enim multipliciter commendat excellentiam Christi, ut per hoc praeferat novum testamentum veteri ; secundo agit de his per quae membra iunguntur capiti, scilicet de fide: *infra 11. cap.* ibi, *Est autem fides sperandarum substantia rerum, argumentum non apparentium.* Intendit autem ostendere excellentiam novi ad vetus testamentum, per excellentiam Christi , quantum ad tres personas solemnes in ipso veteri testamento contentas, scilicet angelos, per quos lex tradita est : *Galat. 3. 19. Ordinata per angelos in manu mediatoris.* Quantum ad Moysen, a quo, vel per quem data est : *Ioan. 1. 17. Lex per Moysen data est:* et *Deut. ult. 10. Non surrexit ultra Propheta in Israel sicut Moyses, cui locutus est Dominus facie ad faciem.* Quantum ad sacerdotium, per quod ministrabatur : *infra 9. 6. In priori tabernaculo semper introibant sacerdotes sacrificiorum officia consummantes.* Unde primo praefert Christum angelis ; secundo Moysi *3. cap.* ibi, *Unde, fratres sancti , vocationis caelestis participes , considerate Apostolum , et Pontificem confessionis nostrae Iesum ;* sed tertio, sacerdotio veteris testamenti, *5. cap.* ibi, *Omnis namque Pontifex ex hominibus assumptus, pro hominibus constituitur in iis quae sunt ad Deum.* Circa primum duo facit : quia primo praefert Christum angelis in isto capite; secundo concludit qualis reverentia exhibenda sit novae legi, *2. cap.* ibi, *Propter hoc abundantius oportet observare nos ea quae audivimus.* Adhuc circa primum duo facit: quia primo excellentiam Christi ostendit ; secundo probat quod hoc verum sit de Christo ; et sic angelos deficere ab illa excellentia, ibi, *Tanto melior angelis effectus, quanto differentius prae illis nomen haereditavit.* Hoc autem est in hac Epistola singulare, quod singula verba habent singulas sententias, et servant ordinem suum.

Excellentiam vero Christi denotat quantum ad quatuor. Primo quantum ad proprietatem originis vocando eum verum Dei Filium naturalem, cum dicit, *Locutus est nobis in Filio ;* secundo quantum ad magnitudinem dominationis, ibi, *Quem constituit haeredem universorum ;* tertio quantum ad virtutem operationis, ibi, *Per quem fecit et saecula;* quarto quantum ad sublimitatem dignitatis, ibi, *Qui cum sit splendor gloriae.* Quia vero intendit commendare Christum, ut hoc redundet in novum testamentum , propter hoc praefert novum testamentum veteri.

Circa autem vetus testamentum quinque ponit. Primo modum tradendi, quia *multifarie, multisque modis;* secundo tempus, cum dicit, *Olim;* tertio auctorem, sive datorem, quia *Deus ;* quarto quibus sit traditum , quia *patribus* nostris; quinto quibus ministris, quia in *Prophetis.* Dicit ergo, *Multifarie,* et hoc quantum ad divisionem , quae attenditur quantum ad tria. Primo quantum ad diversas personas: quia non uni personae, sed pluribus, scilicet Abrahae , Noe , et sic de aliis. Secundo quantum ad diversa tempora , et hoc totum ad eius certitudinem : unde *Matth. 20.* exiit primo mane , et circa horam tertiam , et circa sextam , et nonam Item quantum ad ea quae ibi ostensa sunt , quia divina : *Exod. 3. 14. Ego sum qui sum.* Item eventus futuri : *Sap. 8. 8. Signa, et monstra scit antequam fiant , et eventus temporum , et saeculorum.* Item promissiones futurorum bonorum, saltem in figura: *Eccli. 3. 25. Plurima super sensum hominum monstrata sunt tibi.* Item *multifarie* quantum ad diversas figuras , quia modo in figura leonis , modo in figura lapidis, sicut *Dan. 2. 34. Abscissus est lapis de monte sine manibus: Iob 11. 6. Et quod multiplex sit lex*

oris eius. Sequitur *Multisque modis :* quod refertur ad tria diversa genera visionum, scilicet ad visionem corporalem, sicut *Dan. 5. 5. Apparuerunt digiti quasi manus scribentis in pariete.* Aliquando aliquibus per visionem imaginariam : *Isa. 6. 1. Vidi Dominum sedentem super solium excelsum, et elevatum.* Aliquibus vero apparebat per visionem intellectualem, sicut David : *Psal. 118. 100. Super senes intellexi.* Unde de istis dicitur *Osee 12. 10. Ego visiones multiplicavi eis.* Refertur etiam ad diversos modos loquendi: quia aliquando plane loquebantur, aliquando vero obscure: nec est aliquis modus loquendi, quo Scriptura veteris testamenti non loquatur : *Prov. 22. 20. Ecce descripsi eam tibi tripliciter, in cogitationibus, et scientia.* Tertio quia arguendo malos, alliciendo iustos, instruendo ignorantes : *2. Timoth. 3. 16. Omnis Scriptura divinitus inspirata, utilis est ad docendum, ad arguendum, ad corripiendum, ad erudiendum in iustitia.*

Secundo tangit tempus traditionis huius doctrinae, quod est tempus praeteritum, quia *olim*, idest non subito : quia tam magna erant quae de Christo dicebantur, quod non poterant credi, nisi cum incremento temporum prius didicissent. Unde dicit beatus Gregorius: *Per successiones temporum crevit divinae cognitionis augmentum: Isa. 48. 3. Priora ex tunc annuntiavi, et ex ore meo exierunt, et audita feci ea.*

Tertio tangit auctorem, quia *Deus*, qui loquitur : *Psalm. 84. 9. Audiam quid loquatur in me Dominus.* Hic est autem qui non mentitur : *Numer. 23. 19. Non est Deus quasi homo ut mentiatur.* Ex his autem tribus commendat vetus testamentum, scilicet ab auctoritate, quia est a Deo, a subtilitate, et a sublimitate, quia *multifarie, multisque modis;* a firmitate, quia *olim.*

Quarto ostendit quibus traditum sit, quia *patribus;* et ideo est nobis familiare, et acceptum : *Act. 13. 32. Annuntiamus vobis eam quae ad patres nostros repromissio facta est: Luc. 1. Sicut locutus est ad patres nostros.*

Sed quinto ostendit quibus ministris, quia non ioculatoribus, sed *in Prophetis*, idest per Prophetas : *Roman. 1. 2. Quod ante promiserat per Prophetas : Act. 10. 43. Huic omnes Prophetae testimonium perhibent.*

Deinde cum dicit, *Novissime*, describit doctrinam novi testamenti, et ponit quinque : quorum quatuor sunt diversa a quatuor praemissis; unum autem est idem utrobique. Quod enim dixerat, *Multifarie, multisque modis olim Deus loquens patribus in Prophetis*, ostendit quia omnis multitudo ordinata ad unum debet referri: ideo dicit, quod licet sit modus multiplex, tamen totum ordinatum est ad istud novissimum : *Prov. 23. 18. In timore Domini esto tota die, et habebis spem in novissimo: Isa. 10. 22. Consummatio abbreviata inundabit iustitiam. Consummationem enim, et abbreviationem Dominus Deus exercituum faciet in medio omnis terrae.* Item illud *olim* in tempore expectationis, et tenebrarum ; sed istud *in diebus istis*, idest tempore gratiae : *Rom. 13. 12. Nox praecessit, dies autem appropinquavit.*

Ubi notandum est, quod ibi dicit, *Loquens*, hic autem dicit, *Locutus est*, ut designet locutionem novi testamenti perfectiorem illa quae fuit in veteri. Ad cuius evidentiam sciendum est, quod tria requiruntur ad locutionem nostram. Primo verbi conceptio, qua scilicet praeconcipiatur in mente id quod ore loquendum est; secundo ipsius verbi concepti expressio, qua insinuetur quod conceptum est; tertio ipsius rei expressae manifestatio, qua res expressa evidens fiat. Deus ergo loquendo primo concepit, cuius conceptio una fuit, et ab aeterno : *Iob 33. 14. Semel loquitur Deus :* et haec aeterna fuit Filii generatio, de qua *in Psal. 2. 7. Dominus dixit ad me : Filius meus es tu, ego hodie genui te.* Secundo huiusmodi conceptum expressit, et hoc tripliciter. Primo in creaturarum editione, cum scilicet Verbum conceptum similitudo Patris existens sit etiam similitudo ad quam omnes creaturae factae sunt : *Gen. 1. 3. Dixit Deus, Fiat lux, et facta est lux.* Secundo per quasdam notiones, puta in mentibus angelorum, in quibus species omnium rerum quae in Verbo latebant, indidit, et in mentibus hominum sanctorum, et hoc per revelationes sensibiles, vel intellectuales, vel imaginarias. Et ideo omnis talis manifestatio procedens a Verbo aeterno, locutio nuncupatur : *Hierem. 1. 4. Factum est verbum Domini ad me.* Tertio per carnis assumptionem, de qua dicitur *Ioan. 1. 14. Verbum caro factum est... et vidimus gloriam eius, gloriam quasi Unigeniti a Patre.* Et ideo dicit Augustinus, quod hoc modo se habet Verbum incarnatum ad Verbum increatum, sicut verbum vocis ad verbum cordis. Prima autem expressio, scilicet in creatione, non ordinatur ad manifestationem. Manifestum est enim quod illa expressio non potest dici locutio ; et ideo numquam dicitur quod Deus loquatur creando creaturas, sed quod cognoscatur : *Roman. 1. 20. Invisibilia Dei per ea quae facta sunt, intellecta conspiciuntur.* Secunda vero expressio, quae est edictio specierum in mente angelica, vel humana, ordinatur tantum ad cognitionem sapientiae divinae, et ideo potest dici locutio. Tertia vero, quae per assumptionem carnis ordinatur ad esse, et ad cognitionem, et ad expressam manifestationem : quia per assumptionem carnis et Verbum factum est homo, et nos in cognitionem Dei perfectam deduxit : *Ioan. 18. 37. Ad hoc natus sum ut testimonium perhibeam veritati :* et se nobis expresse manifestavit : *Baruch 3. 38. Post haec in terris visus est, et cum hominibus conversatus est.* Sic ergo licet Deus loquatur in novo, et veteri testamento, perfectius tamen nobis loquitur : quia ibi per revelationes in mentibus hominum, hic per incarnationem Filii. Vetus vero testamentum traditum est patribus, aspicientibus a longe, et intuentibus Deum procul; istud autem nobis, scilicet Apostolis, qui vidimus eum in propria persona : *1. Ioan. 1. 2. Quod audivimus, quod vidimus oculis nostris, et manus nostrae contrectaverunt de Verbo vitae... annuntiamus vobis* : *Deuter. 5. 3. Non cum patribus nostris iniit pactum, sed nobiscum, qui in praesentiarum sumus, et vidimus, et facie ad faciem locutus est nobis.* Unde patet quod illa locutio fuit promissio: *Galat. 3. 16. Abrahae dictae sunt repromissiones.* Ista est exhibitio : *Ioan. 1. 17. Gratia, et veritas per Iesum Christum facta est.* Iterum ibi locutus est in Prophetis, hic in Filio, qui est Dominus Prophetarum: *Ioan. 1. 18. Unigenitus, qui est in sinu Patris, ipse nobis narravit.*

Sed numquid omnes per quos loquitur Deus, sunt Prophetae? Ad quod dicendum est, quod quinque re-

quiruntur ad hoc quod aliquis sit verus Propheta. Primum est revelatio eorum quae excedunt humanam cognitionem ; alias non dicitur Propheta , sed Sapiens ; sicut Salomon, cuius mens illuminata est ad ea quae sunt secundum rationem humanam. Unde nec a Iudaeis Propheta dicitur, sed Sapiens. Secundum est intelligentia revelatorum : alias nisi revelata intelligerentur, non esset Propheta : *Dan. 10. 1. Intelligentia opus est in visione* : et inde est quod Nabuchodonosor revelationem sibi factam non intelligens, Propheta non dicitur ; sed Daniel , qui eam intellexit. Tertium est quod Propheta in rebus visis , quibus alienatur , non detineatur tamquam ipsis rebus, sed tamquam in figuris : alias non esset Propheta , sed phreneticus , qui imaginata apprehendit , ut ipsas res : *Hier. 23. 28. Qui habet somnium, narret somnium ; et qui habet sermonem meum, narret sermonem meum.* Quartum est ut cum certitudine revelata percipiat , quasi per demonstrationem sciens: alias esset somnium, et non prophetia : *Isa. 50. 5. Dominus aperuit mihi aurem , ego autem non contradico , retrorsum non abii.* Quintum est ut adsit voluntas annuntiandi quae revelata sunt : unde et Daniel a quibusdam dicitur, quod non est Propheta, quia non accepit revelata per modum enuntiabilem : unde non dicitur, quod factum est verbum Domini ad Danielem , sicut de aliis Prophetis dicitur : *Hier. 20. 8. Factum est verbum Domini mihi in opprobrium, et in derisum tota die. Et dixi: Non recordabor eius, neque loquar ultra in nomine illius: et factus est in corde meo sicut ignis aestuans.*

Sed rursus quaeritur: Quare dicit, *In Prophetis*, cum potius debuisset dicere , per Prophetas ? Ad hoc dicendum est, quod hoc fecit, ut excluderet quorumdam errorem. Primo quidem errorem Porphyrii dicentis , quod Prophetae ea quae dixerunt , fingendo , non ex Spiritu sancto, dixerunt ; et contra hoc dixit, *In Prophetis*, quasi, non ipsi locuti sunt ex se, sed Deus locutus est in eis : *2. Petr. 1. 21. Non enim voluntate humana allata est prophetia ; sed Spiritu sancto inspirati, locuti sunt sancti Dei homines.* Secundo ad excludendum errorem quorumdam dicentium, prophetiam esse quid naturale, et haberi per naturalem dispositionem; sicut cum aliquis melancholicus est adeo fortis imaginationis quod imaginata apprehendat ut certa, et res ipsas : et ideo dicit : *Locutus est in Prophetis* ; quasi dicat : Non habetur prophetia per modum naturalis dispositionis, et passionis, sed per locutionem internam a Deo : *Ioan. 3. 8. Spiritus ubi vult spirat.* Tertio contra errorem dicentium , haberi prophetiam per modum habitus, sicut scientia, ut scilicet quandocumque vult, prophetet : quod non est verum, cum prophetiae spiritus non adsit Prophetis semper , sed cum eorum mens illustratur divinitus. Unde *4. Reg. 4. 27.* dicit Eliseus : *Anima eius in amaritudine est, et Dominus celavit a me.* Et ideo dicit , *In Prophetis;* quasi dicat: Non quod habeatur ab omnibus et semper , ut habitus , sed in illis in quibus placet Deo loqui. Quarto ad excludendum errorem Priscillae et Montani, dicentium, Prophetas non intelligere ea quae dicebant ; quod non est verum : unde dicitur *Aggaei 1. 3. Factum est verbum Domini in manu Aggaei Prophetae:* in manu, idest in potestate: et *1. Corinth. 14. 32. Spiritus Prophetarum Prophetis subiecti sunt.* Et ideo dicit, *In Prophetis*, idest in intellectu, et potestate Prophetarum. Sic ergo patet Christi proprietas, quia Filius est naturalis : *Ioan. 14. 10. Pater in me est, et ego in Patre.*

Sed numquid est de illis filiis de quibus dicitur *in Psalm. 81. 6. Ego dixi: Dii estis, et filii Excelsi omnes?* Absit : quia illi dicuntur filii cum universitate , iste est constitutus haeres , et dominus universorum. Numquid est de illis filiis , de quibus dicitur *Ioan. 1. 12. Dedit eis potestatem filios Dei fieri , his qui credunt in nomine eius?* Non quidem : quia illi dicuntur facti filii , iste vero est Filius, per quem fecit et saecula. Numquid est de illis filiis qui gloriantur in spe gloriae filiorum Dei ? *Rom. 5.* Non quidem : quia illi sunt filii per spem gloriae Dei, quam habent, iste vero ipsius gloriae splendor. Alii dicuntur filii, quia facti ad imaginem huius Filii : *Rom. 8. 29. Quos praescivit conformes fieri imaginis Filii eius ;* iste autem est ipsa imago, et figura substantiae eius. Alii dicuntur filii, ut in se verbum Dei continentes, secundum illud *Philip. 2. 15. Ut sint sine querela , et simplices filii Dei, sine reprehensione in medio nationis pravae, et perversae : inter quos lucetis sicut luminaria in mundo, verbum vitae continentes;* iste autem Filius portat omnia Verbo virtutis suae. Ergo patet Christi excellentia quantum ad proprietatem originis , et diffuse quantum ad alios filios Dei : per quod ostenditur eminentia novi testamenti ad vetus.

Sed tamen utrobique dicit, *Locutus est*, vel *loquens;* et denotat eumdem esse auctorem veteris, et novi testamenti contra Manichaeum : *Ephes. 2. 18. Per ipsum habemus accessum in uno spiritu ad Patrem: Rom. 3. 29. An Iudaeorum Deus tantum, Nonne et Gentium?* Item illud fuit traditum patribus nostris , sed istud *nobis*, idest Apostolis, qui Christum in propria persona vidimus : *Deut. 5. 3. Non cum patribus nostris iniit pactum, sed nobiscum, qui in praesentiarum sumus, et vidimus.* Item illud per Prophetas, sed istud *in Filio*, idest per Filium , qui est Dominus Prophetarum : *Ioan. 1. 16. Unigenitus, qui est in sinu Patris, ipse enarravit.* Et ista occasione Apostolus introducit eum esse Filium.

Consequenter ostendit magnitudinem dominationis Christi, cum dicit, *Quem constituit haeredem universorum:* quia, ut dicitur *Galat. 4. 7. si filius, et haeres per Deum.* In Christo autem sunt duae naturae, scilicet divina, et humana. Secundum ergo quod est Filius naturalis, non est constitutus haeres, sed est naturalis; sed inquantum homo , factus est Filius Dei : *Rom. 1. 3. Qui factus est ei ex semine David secundum carnem.* Et secundum hoc est constitutus haeres universorum, sicut verus Filius Patris : *Matth. ult. 18. Data est mihi omnis potestas in caelo, et in terra* : et hoc quantum ad totam creaturam, in qua accepit dominationem. Item non tantum quoad unum genus hominum , sed *universorum* , scilicet tam Iudaeorum quam Gentium : *Psalm. 2. 8. Postula a me, et dabo tibi Gentes haereditatem tuam, et possessionem tuam terminos terrae.*

Quem constituit haeredem universorum. Ostensa excellentia Christi quantum ad proprietatem originis, hic ostendit excellentiam eius quantum ad maiestatem dominii : et quidem congrue coniungit *Locutus est in Fi-*

lio, et *Constitutus est haeres universorum:* quia *si filii, et haeredes*, *Rom. 8. 17.* Sciendum est autem, quod in Christo sunt duae naturae, divina scilicet, et humana. Sed secundum divinam naturam, sicut non est constitutus Filius cum sit Filius naturalis ab aeterno, ita nec est constitutus haeres, sed ab aeterno est haeres naturalis. Secundum vero naturam humanam, sicut est factus Filius Dei: *Rom. 1. 3. Qui factus est ei ex semine David secundum carnem;* ita et factus est haeres universorum: et quantum ad hoc dicit: *Quem constituit haeredem*, idest Dominum, *universorum: Matth. 21. 38 Hic est haeres: venite, et occidamus eum: Mich. 1. 15. Adhuc haeredem adducam tibi qui habitas in Maresa: usque ad Odollam veniet gloria Israel.* Et quidem secundum divinam naturam competit Christo quod sit haeres genitus, et Dominus. Et primo quidem quia ipse est Dei virtus, et Dei sapientia, *1. Corint. 1.* per quem Pater omnia facit. Et ideo si Pater dicitur Dominus omnium, ratione creationis, similiter et Filius, per quem omnia producuntur in esse, Dominus est: *Prov. 8. 30. Cum eo eram cuncta componens.* Secundo quia Filius est Patris sapientia, qua omnia gubernat: *Sapient. 8. 1.* dicitur de sapientia: *Attingit a fine usque ad finem fortiter, et disponit omnia suaviter.* Si ergo Pater dicitur Dominus ratione gubernationis: *Sapient. 14. 3. Tu autem Pater gubernas omnia:* et Filio competit dominium. Item Pater est Dominus inquantum ad ipsum omnia ordinantur sicut ad primum principium, et finem omnium; similiter et Filius, qui est Dei sapientia, praecedens omnia, Dominus est: *Eccli. 1. 3. Sapientiam Dei praecedentem omnia quis investigabit? Prov. 16. 4. Universa propter semetipsum operatus est Dominus.* Secundum humanam vero naturam competit etiam Christo quod sit constitutus haeres, et Dominus universorum. Primo quidem ratione unionis, ex hoc scilicet ipso quod assumptus est homo ille in persona Filii Dei: *Act. 5. 31. Hunc Deus Dominus Salvatorem constituit: Ephes. 1. 19. Constituit eum super omnem Principatum, et Potestatem, et Virtutem, et Dominationem.* Secundo ratione potestatis, quia omnia ei obediunt, et serviunt: *Matth. ult. 18. Data est mihi omnis potestas in caelo, et in terra.* Tertio ratione subiectionis: *Philip. 2. 10. In nomine Iesu omne genu flectatur, caelestium, terrestrium, et infernorum.* Sed dicit, *Universorum*, quod refertur ad totius naturae universitatem in qua accepit dominium, secundum illud *Psalm. 8. 8. Omnia subiecisti sub pedibus eius.* Item refertur ad omne genus hominum; ut sit sensus. *Universorum*, idest tam Iudaeorum, quam etiam omnium aliorum hominum, secundum illud *Psalm. 2. 8. Postula a me, et dabo tibi Gentes haereditatem tuam, et possessionem tuam terminos terrae: Esther 13. 11. Dominus omnium tu es.*

Consequenter eum dicit, *Per quem fecit et saecula*, ostendit virtutem operationis Christi, quare sit constitutus haeres universorum: non quod ipse sit factus in tempore, et hoc meruerit merito bonae vitae, sicut dicit Photinus, sed quod aeque omnia facta sunt per ipsum, sicut et per Patrem: per ipsum enim fecit Pater saecula.

Sed sciendum est, quod ista praepositio *per* denotat causam actus; sed hoc est dupliciter. Uno modo quia est causa factionis ex parte facientis, ut cum scilicet causale, cui adiungitur, est causa actionis, secundum quod exit ab agente: semper enim factio est medium inter faciens et factum. Potest ergo denotare circa agens causam finalem, ut artifex operatur per lucrum; aliquando causam formalem, ut ignis calefacit per calorem; aliquando vero causam efficientem, ut balivus operatur per Regem. Nullo istorum modorum est Filius causa Patris, quod per illum operetur, sicut nec quod ab ipso sit. Aliquando vero causale est causa actionis, secundum quod terminatur ad factum, ut artifex operatur martellum; martellus enim non est causa artificis, quod agat, sed est causa artificiato, quod ab artifice procedat, ut ferro, quod recipiat operationem ab artifice: et sic Filius est causa facti, et Pater operatur per Filium.

Sed numquid Filius est minor Patre? Videtur quod sic: quia illud quod est causa facti ut fiat, videtur habere rationem instrumenti. Sed ad hoc dicendum est, quod si non esset eadem virtus numero in Filio, et Patre, et eadem operatio, teneret obiectio. Nunc ergo eadem est virtus, et operatio Patris, et Filii, sicut et eadem natura, et esse. Et dicitur Pater per eum facere saecula, quia genuit eum operantem saecula: *Ioan. 5. 19. Quaecumque Pater facit, et Filius facit.* Saeculum dicitur spatium rei temporalis. Saecula ergo sunt successiones temporum. Non ergo fecit tantum tempora sempiterna, secundum quod Philosophi aliqui dixerunt Deum tantum fecisse sempiternum, et angelos creasse temporalia; sed etiam fecit temporalia, quae vocat hic saecula: *Infra 11. 3. Fide intelligimus aptata esse saecula Verbo Dei: Ioan. 1. 3. Omnia per ipsum facta sunt.*

In hoc ergo removet errorem Manichaei dupliciter. Primo in hoc quod dicit eum auctorem veteris testamenti; secundo quod dicit ipsum fecisse temporalia.

LECTIO II.

Qui cum sit splendor gloriae, et figura substantiae eius, portansque omnia Verbo virtutis suae, purgationem peccatorum faciens, sedet ad dexteram maiestatis in excelsis.

Superius ostendit Apostolus Christi excellentiam quantum ad originis proprietatem, quantum ad dominii maiestatem, et quantum ad operationis virtutem; hic autem ostendit eius excellentiam quantum ad gloriae, et dignitatis sublimitatem: et pars ista dividitur in duas. Primo enim ostendit Christum esse idoneum ad dignitatem istam; secundo ponit ipsam dignitatem, ibi, *Sedet ad dexteram maiestatis in excelsis.* Idoneitatem vero ostendit ex duobus, quae reddunt aliquem idoneum ad aliquid magnum: unum est facilitas administrandi, aliud est industria, et strenuitas exequendi. Primo ergo ostendit eius facilitatem; secundo eius strenuitatem, ibi, *Purgationem peccatorum faciens.*

Circa primum sciendum est, quod tria requirantur, quae faciunt facilitatem ad dignitatem aliquam ministrandam. Primum quidem sapientia, ne erret gubernando: *Eccle. 10. 5. Est et aliud malum, quod vidi sub sole, quasi per errorem egrediens a facie Principis: positum stultum in dignitate sublimi: Prov.*

8. 15. Per me Reges regnant. Secundum est generis prosapia, ne contemnatur praecipiendo : *Proverb. ult. 23. Nobilis in portis vir eius, cum sederit cum senatoribus terrae.* Tertium virtutis potentia in excquendo: *Eccli. 7. 6. Noli quaerere fieri iudex, nisi valeas virtute irrumpere iniquitates.* Et quantum ad ista tria Apostolus ostendit in Christo facilitatem ad dignitatem praedictam. Primo quia non solum est sapiens, sed etiam ipsa sapientia: unde dicit: *Cum sit splendor gloriae.* Secundo quia non solum est nobilis, sed est ipsa nobilitas : quia est *figura substantiae eius.* Tertio quia non solum est potens, sed est ipsa potentia: *Portans omnia Verbo virtutis suae.* Tria autem sunt, ut supra dictum est , quae faciunt hominem idoneum ut magnam dignitatem assequatur. Primum est sapientiae claritas: *Prover. 3. 35. Gloriam sapientes possidebunt:* et ideo ostendit Christi sapientiam, dicens ; *Qui cum sit splendor gloriae.* Ubi est considerandum quod, secundum Ambrosium , *gloria est clara cum laude notitia,* quasi quaedam manifesta notitia , quae de bonitate alicuius habetur. Sed , sicut dicitur *Lucae 18. 19. nemo bonus nisi solus Deus:* et etiam *Matth. 19.* Unde ipse est bonitas antonomastice, et per essentiam; alia vero bona per participationem : et ita soli Deo convenit gloria antonomastice : *Isa. 42. 8. Gloriam meam alteri non dabo : 1. Timot. 1. 17. Regi autem saeculorum immortali , invisibili, soli Deo, honor , et gloria.* Cognitio ergo divinae bonitatis excellenter , et antonomastice dicitur gloria, idest clara cum laude notitia bonitatis divinae. Ista aliqualiter habetur ab homine : quia *nunc cognosco ex parte , 1. Corinth. 13. 12.* sed habetur excellentius ab angelis ; sed a solo Deo perfecte: *Deum enim nemo vidit umquam, Ioan. 1. 18.* Verum est , nec angeli comprehensive ; sed ipse solus seipsum comprehendit. Ergo sola cognitio Dei de seipso perfecte dicitur gloria : quia perfectam notitiam habet , et clarissimam de seipso. Quoniam autem splendor est illud quod a fulgente primo emittitur ; sapientia vero est quiddam fulgens : *Eccle. 8. 1. Sapientia hominis lucet in vultu eius;* inde est quod prima conceptio sapientiae est quasi quidam splendor. Verbum ergo Patris , quod est quidam conceptus intellectus eius , est splendor sapientiae, qua se cognoscit ; et ideo Apostolus Filium vocat splendorem gloriae , idest divinae clarae notitiae: in quo ostendit ipsum non solum sapientem , sed sapientiam genitam : *Isai. 62. 1. Donec egrediatur, ut splendor, Iustus eius, et Salvator eius ut lampas accendatur.* Secundum quod facit hominem idoneum ad magnam dignitatem, est generis nobilitas: et hoc ostendit esse in Christo , quia dicit, quod est *figura substantiae eius.* Decet enim eum sapientia esse nobilitatem in Principe: *Deut. 1. 15. Tulique de tribubus vestris sapientes, et nobiles, et constitui eos Principes , tribunos , et centuriones , et quinquagenarios, ac decanos, qui docerent vos singula.* Figura hic ponitur pro charactere, vel imagine; quasi dicat , Imago substantiae.

Sciendum tamen , quod licet imago dicat similitudinem, non tamen quaelibet similitudo est imago: albedo enim in pariete non est imago albedinis meae ; sed imago est similitudo in specie. Illud ergo proprie dicitur esse imago alicuius quod habet similitudinem speciei eius , vel expressum signum speciei. Inter accidentia vero nihil ita est expressum signum speciei, sicut est figura. Unde qui describit figuram animalis, describit imaginem eius. Filius ergo , *qui est imago invisibilis Dei , Coloss. 1. 15* proprie dicitur figura. Sed cuius? *Substantiae eius.* Imago enim alicuius est multiplex. Aliquando enim est signum repraesentans speciem, in nullo cum ipsa conveniens , sicut imago hominis in pariete , quae in nullo habet veram speciem hominis. Aliquando vero assimilatur ei in specie , non tantum in repraesentando, sed etiam in essendo , sicut filius est imago vera patris : *Genes. 5. 3. Adam genuit filium ad imaginem suam ,* idest in natura speciei : et ideo addit, *Substantiae eius:* quia, secundum Augustinum , filius dicitur imago patris , quia est eiusdem naturae cum ipso. Dicit ergo , quod est *figura substantiae.*

Sed quare non dicit, quod est figura naturae? Quia possibile est quod natura speciei multiplicetur ad multitudinem individuorum in compositis ex materia et forma. Unde filius Sortis non habet eamdem naturam numero cum patre suo. Substantia vero numquam multiplicatur : non enim alia est substantia patris , alia filii : nec enim dividitur secundum diversa individua. Quia ergo una et eadem est numero natura in Patre, et Filio Dei ; ideo non dicit , Naturae , quae dividitur , sed *substantiae* invisibilis: *Ioa. 10. 30. Ego, et Pater unum sumus:* et *14. 10. Ego in Patre, et Pater in me est.*

Tertium, quod facit hominem idoneum , est virtus, et potestas : unde *Eccli. 7. 6. Noli quaerere esse iudex, nisi valeas virtute irrumpere iniquitates.* Et ideo ostendit virtutem, cum dicit : *Portansque omnia Verbo virtutis suae.* Proprium autem Principum , et potentum, est portare : *Iob 9. 13. Sub quo curvantur qui portant orbem.* Ipse ergo portat. Sed videndum est quid portat, et quo, vel per quid.

Quantum ad primum sciendum est , quod id quod de se nec stare, nec ambulare potest, indiget portari. Omnis autem creatura de se nec subsistere, nec operari potest. Primum patet, quia remota causa, removetur effectus. Deus autem est causa omnis subsistentiae, quia non minus est causa subsistentiae rei quantum ad fieri, quam domificator est causa fieri domus. Inde sicut ad absentiam domificatoris cessat fieri domus, et ad absentiam solis cessat fieri, et esse luminis in aere; ita ad subtractionem virtutis divinae cessat et esse, et fieri, et subsistere omnis creaturae. Portat ergo omnia quantum ad suum esse ; portat etiam omnia quantum ad operari: quia subtracta influentia eius, cessat omnis motio causarum secundarum ; cum ipse sit causa prima, et causa prima plus influit, quam secunda : *Iob 38. 6. Super quo bases illius solidatae sunt ?* Sic ergo patet quod omnia portat.

Sed per quid portat? *Verbo virtutis suae.* Quia enim Apostolus loquens de creatione rerum dixit, quod Deus omnia fecit per Filium : quia scilicet dixerat, *Per quem fecit et saecula:* ille autem per quem aliquis operatur, non videtur virtute sua operari , sed virtute eius qui per eum operatur ; sicut balivus, per quem Rex operatur, non operatur virtute propria : ergo per hoc videtur quod Filius non operetur virtute propria : ideo dicit Apostolus, quod portat *Verbo virtutis suae:* quia cum idem sit causa essendi, et conservandi ; cum di-

cit, quod Filius virtute sua est causa conservationis, ostendit quod etiam est causa essendi.

Sed numquid non virtute Patris? Utique et eius virtute, quia eadem est virtus utriusque. Operatur ergo et virtute propria, et virtute Patris, quia virtutem suam habet a Patre. Nec tamen dicit Apostolus, Virtute sua, sed *Verbo virtutis suae*, ad ostendendum quod sicut Pater omnia per Verbum produxit: *Psalm. 32. 9. Ipse dixit, et facta sunt: ipse mandavit, et creata sunt:* in quo ostenditur maxima virtus Patris; ita Filius eodem Verbo, quod est ipse, omnia fecit. Et in hoc ostendit Apostolus potentiam virtutis suae, quia eamdem habet cum Patre, quia eadem operatur, et per idem, quo ille.

Sed tunc est dubium: quia Pater, cum dicit, producit Verbum: ergo Filius cum dicit, produceret Verbum; et sic Verbum Patris esset Verbum Filii. Et ad hoc dicunt Graeci, quod sicut Filius est imago Patris, ita Spiritus sanctus est imago Filii. Et sic exponit Basilius: *Portans verbo virtutis suae*, idest Spiritu sancto. Nam sicut Filius est Verbum Patris, ita, ut dicunt, Spiritus sanctus est Verbum Filii; et ideo per ipsum facit Filius, sicut per Filium Pater. Verumtamen proprie loquendo, verbum non dicitur nisi quod procedit ut conceptus ab intellectu, ad quod sequitur procedere in similitudinem speciei. Spiritus autem sanctus, etsi sit similis, non tamen habet hoc ex modo suae processionis: quia non procedit ut conceptus ab intellectu, sed ut amor a voluntate. Aliter autem exponit Glossa: *Verbo virtutis suae*, idest imperio suo.

Sed hic adhuc est dubium de isto Verbo quid sit: quia imperium hominis vel est exterius per vocem prolatum; et hoc non potest dici in divinis, quia nihil est extrinsecum a natura divina, procedens a Filio, per quod omnia portentur: vel illud imperium est interius in corde conceptum; sed nec etiam hoc potest stare, quia nihil in mente Dei concipitur nisi Verbum aeternum. Ergo istud imperium sic conceptum in mente Filii, esset Verbum aeternum; et sic essent duo Verba aeterna, quod nefas est dicere.

Ideo ad argumentum est dicendum, sicut exponit Augustinus illud *Ioan. 12. 48. Sermo quem locutus sum, ille iudicabit eum;* idest, ipse ego, qui sum Verbum Patris, iudicabo eum. Et similiter in proposito, *Verbo virtutis suae*, idest seipso, qui est Verbum virtuosum.

Per ista ergo tria ostendit tria de Christo. Per hoc enim quod est splendor, ostendit eius coaeternitatem cum Patre; in creaturis enim splendor est coaevus; sed ille est coaeternus. Et hoc est contra Arium. Sed cum dicit, *Imago substantiae eius*, ostendit eius consubstantialitatem. Quia enim splendor non est eiusdem naturae cum re splendente, ne forte aliquis credat quod non sit similis in natura, dicit quod est *imago*, vel *figura substantiae*. Sed quia Filius, etsi sit eiusdem naturae cum Patre, si tamen sit infirmus, deficit a virtute Patris; ideo subdit: *Portans omnia Verbo virtutis suae*. Apostolus ergo in his tribus commendat Christum a tribus, scilicet a coaeternitate, a consubstantialitate, et ab aequalitate potestatis.

Deinde cum dicit, *Purgationem peccatorum faciens*, ostendit secundum, quod facit ad idoneitatem dignitatis eius, scilicet strenuitas, et industria quam habuit in operando. Fuit enim hoc magnae industriae, ut quod ei competebat ex natura, qua Deus est, ipse meruerit per passionem in natura assumpta. Unde *Philip. 2. 8. Factus est obediens usque ad mortem... propter quod et Deus exaltavit illum.* Purgare ergo peccata etsi conveniat ei ex natura divina, tamen convenit ei etiam ex merito passionis. Unde *Eccli. 47. 13. Christus purgavit peccata eius, et exaltavit in aeternum cornu eius: Matth. 1. 21. Ipse enim salvum faciet populum a peccatis eorum.* Convenit etiam Christo purgare ratione divinae naturae: et ratione proprietatis Filii. Ratione divinae naturae, quia culpa, seu peccatum, proprie est malum rationalis creaturae; hoc autem malum, Sive peccatum, non potest reparari nisi per Deum. Nam peccatum in voluntate consistit; voluntatem autem solus Deus potest movere: *Hier. 17. 9. Pravum est cor hominis, et inscrutabile: quis cognoscet illud? Ego Dominus scrutans cor, et probans renes.* Et huiusmodi ratio est: quia quod est immediatius fini, non reducitur ad ipsum finem, nisi a prima causa agente. Voluntas autem est ultimi finis, quia scilicet ad fruendum Deo; et ideo a Deo tantum movetur, et reducitur. Cum ergo Christus sit verus Deus, manifestum est quod purgationem peccatorum facere potest: *Isa. 45. 25. Ego sum qui deleo iniquitates vestras propter me: Lucae 5. 21. Quis potest peccata dimittere, nisi solus Deus?* Ratione vero proprietatis competit etiam Christo.

Ad cuius evidentiam sciendum est, quod in peccato primo quidem est transgressio legis aeternae, et iuris divini, cum omne peccatum sit iniquitas, quae est transgressio legis: *Isa. 24. 5. Mutaverunt ius, dissiparerunt foedus sempiternum.* Cum ergo lex aeterna, et ius divinum sit a Verbo aeterno, manifestum est quod ad Christum competit purgatio peccatorum, inquantum est Verbum: *Psal. 106. 20. Misit Verbum suum, et sanavit eos.* Secundo est in peccato amissio luminis rationis, et per consequens sapientiae Dei in homine, cum huiusmodi lumen sit participatio quaedam divinae sapientiae: *Baruch 3. 28. Et quia non habuerunt sapientiam, ideo perierunt: Prov. 14. 28. Errant omnes qui operantur malum:* et secundum Philosophum, omnis malus est ignorans. Rectificatio autem ad divinam sapientiam competit ei qui est divina sapientia. Hic autem est Christus: *1. Cor. 1. 24. Praedicamus Christum Dei virtutem, et Dei sapientiam: Sap. 9. 19. Nam per sapientiam sancti sunt quicumque placuerunt tibi, Domine, a principio.* Tertio in peccato est deformatio similitudinis Dei in homine: *Prov. 15. 7. Cor stultorum dissimile erit:* unde dicitur *Luc. 15.* de filio prodigo, quod abiit in regionem longinquam. Et ideo competit huiusmodi deformationi rectificari per Filium, qui est imago Patris: *1. Corinth. 15. 49. Sicut portavimus imaginem terreni, portemus imaginem caelestis.* Quarto amissio aeternae haereditatis; in cuius signum homo post peccatum exclusus est a paradiso, *Gen. 3.* Reparatio autem ad hoc proprie convenit Filio, qui est haeres: *Rom. 8. 17. Si filii et haeredes: Gal. 4. 4. Misit Deus Filium suum, natum ex muliere, factum sub lege, ut eos qui sub lege erant redimeret, et adoptionem filiorum Dei reciperemus.* Sic ergo patet quod Christo competit purgare peccata et ratione humanae naturae, et divinae.

Sed quomodo fecit purgationem peccatorum? Et hoc patet. In peccato enim primo est perversitas voluntatis, qua homo recedit a bono incommutabili; et ad hanc rectificandam exhibuit Christus gratiam iustificantem: *Rom. 3. 24. Iustificati gratis per gratiam ipsius.* Secundo est macula relicta in anima ex perversitatevoluntatis; et ad hanc lavandam praebuit sanguinem suum: *Apoc. 1. 5. Dilexit nos, et lavit nos a peccatis nostris in sanguine suo.* Tertio est reatus poenae, cui homo addicitur ex culpa; et ad satisfaciendum pro hac obtulit semetipsum Deo hostiam in ara crucis: *Ephes. 5. 25. Christus dilexit Ecclesiam, et tradidit semetipsum pro ea, ut illam sanctificaret.* Quarto servitus diaboli, cui homo efficitur obnoxius peccando: quia *qui facit peccatum, servus est peccati, Ioan. 8. 34.* et ad eripiendum nos ab hac, redemit nos: *Psalm. 30. 6. Redemisti me Domine Deus veritatis.*

Consequenter cum dicit, *Sedet ad dexteram*, subiungit ipsam dignitatem; quasi dicat: Non videtur indecens si *sedet ad dexteram maiestatis*, quia ipse est splendor, et figura, et portat omnia. In verbo autem sessionis tria solent importari. Unum est sedentis auctoritas: *Iob 29. 25. Cumque sederem quasi Rex, circumstante exercitu.* In divina autem curia multi assistunt, quia *Daniel. 7. 10. Millia millium ministrabant ei, et decies centena millia assistebant ei.* Sed nullus legitur ibi sedere: quia omnes sunt ibi servi et ministri: infra eodem: *Omnes sunt administratorii spiritus, in ministerium missi;* sed solus iste habet regiam dignitatem: *Daniel. 7. 13. Et usque ad antiquum dierum venit:* et postea sequitur: *Et dedit ei potestatem, et honorem, et regnum: Matth. 25. 31. Cum venerit Filius hominis in maiestate sua, et omnes angeli eius cum eo, tunc sedebit super sedem maiestatis suae:* et post sequitur: *Tunc dicet Rex his qui a dextris eius erunt: Venite benedicti Patris mei.* Secundum est sedentis stabilitas: *Luc. ult. 49. Sedete in civitate, quoadusque induamini virtute ex alto; Daniel. 7. 14. Potestas eius potestas aeterna:* et *infra 13. 8. Christus Iesus heri, et hodie, ipse et in saecula.* Item aliquando sedere importat humilitatem, quia sedens inferior est stantibus: *Psalm. 138. 2. Tu cognovisti sessionem meam.* Et sic non accipitur hic, sed primis duobus modis.

Sed contra. *Act. 7. 55. Ecce video caelos apertos, et Iesum stantem a dextris Dei.* Et dicendum est, quod sedere, et stare, et huiusmodi dispositiones de Deo dicuntur secundum similitudinem. Et ideo secundum diversa dicitur et sedens, et stans: sedens quidem propter immobilitatem, sed stans propter utilitatem ad fortiter resistendum. Unde stabat quasi paratus iuvare Stephanum in agone constitutum.

Sed addit Apostolus, quod *sedet ad dexteram:* quod, si referatur ad divinam naturam, est sensus: *Ad dexteram*, idest ad aequalitatem Patris; si vero ad humanam, est sensus: *Ad dexteram*, idest in potioribus bonis Patris: *Marc. ult. 19. Sedet a dextris Dei: Psal. 109.* et *Matth. 22. 44. Dixit Dominus Domino meo: Sede a dextris meis.* Sed inter eos qui habent assessores, quidam sunt simpliciter maiores, ut Rex, vel Imperator; quidam vero non simpliciter maiores, sed secundum quid, ut praepositi, vel balivi. Sed Christus non sedet ad dexteram alicuius inferiorum iudicum sicut alicuius praepositi, aut balivi, sed simpliciter maioris, quia *ad dexteram maiestatis.* Maiestas proprie est summa potestas: *Isa. 6. 3. Plena erat omnis terra maiestate eius: Prov. 25. 27. Qui scrutator est maiestatis, opprimetur a gloria.* Christus autem etsi sic sedeat ad dexteram maiestatis, habet tamen et ipse maiestatem, quia habet eamdem cum Patre: *Matth. 25. 31. Cum venerit Filius hominis in maiestate sua: Luc. 9. 26. Hunc Filius hominis erubescet, cum venerit in maiestate sua, et Patris.* Dicit etiam non solum, *Maiestatis*, sed etiam *in excelsis*, idest super omnem creaturam: *Eccli. 24. 7. Ego in altissimis habito.* Sic ergo sedet in excelsis, quia elevatus est super omnem creaturam: *Psalm. 8. 3. Quoniam elevata est magnificentia tua super caelos.* Et secundum quod dicit Chrysostomus, Apostolus in loco isto tenet modum volentis instruere parvulum, qui non statim proponit ei summa, sed paulatim perducit eum, modo loquendo ardua, modo proponendo infima; ita etiam modo proponit divina, cum dicit, *In Filio*, modo humana, cum dicit, *Quem constituit haeredem universorum:* et sic de aliis, ut patet in Glossa.

LECTIO III.

Tanto melior angelis effectus, quanto differentius prae illis nomen haereditavit. Cui enim dixit aliquando angelorum: Filius meus es tu, ego hodie genui te? Et rursum: Ego ero illi in Patrem, et ipse erit mihi in Filium? et cum iterum introducit Primogenitum in orbem terrae, dicit. Et adorent eum omnes angeli Dei. Et ad angelos quidem dicit: Qui facit angelos suos spiritus, et ministros suos flammam ignis.

Sicut supra dictum est, Apostolus in toto capitulo intendit praeferre Christum angelis quantum ad excellentiam: unde posuit quatuor pertinentia ad excellentiam Christi, scilicet quantum ad originem, quia Filius; quantum ad dominationem, quia haeres; quantum ad operationem, quia ipse fecit saecula; quantum ad honorem, quia sedet ad dexteram maiestatis. Modo Apostolus in parte ista ostendit quod Christus quantum ad ista quatuor excedit angelos: et primo quantum ad filiationem; secundo quantum ad dominationem, ibi, *Et cum iterum introducit Primogenitum in orbem terrae;* tertio quantum ad operationem creationis, ibi, *Et tu in principio, Domine, terram fundasti;* quarto quantum ad Patris consessionem, ibi, *Ad quem autem angelorum dixit aliquando: Sede a dextris meis?* Circa primum duo facit: quia primo praemittit intentum; secundo propositum probat, ibi, *Cui enim dixit aliquando angelorum: Filius meus es tu?* Dicit ergo: *Tanto melior angelis*, idest sanctior, et Deo propinquior, *effectus:* in quo proponit excellentiam Christi ad angelos: *Eph. 1. 20. Constituens eum ad dexteram suam in caelestibus super omnem Principatum, et Potestatem.*

Sed tunc oritur quaestio. Quomodo Apostolus hoc intelligit, utrum secundum divinam naturam, vel humanam? Quia secundum divinam non videtur verum, quia secundum illam genitus est, non factus; secun-

dum vero humanam non est melior angelis, ut infra *2. cap. 9. Eum autem qui modico quam angeli minoratus est, videmus Iesum.*

Sed dicendum est, quod Christus secundum humanam naturam duo habuit in vita ista : scilicet infirmitatem carnis, et sic fuit minoratus ab angelis ; *infra 2. cap. 9. Eum qui modico quam angeli minoratus est, videmus Iesum.* Item habuit gratiae plenitudinem, et sic etiam in humanitate maior fuit angelis in gratia, et gloria : *Ioan. 1, 14. Vidimus eum quasi Unigenitum a Patre, plenum gratiae, et veritatis.*

Sed hic non est intellectus. Apostolus enim non intelligit quod melior fuerit quantum ad gratiam, sed propter unionem humanae naturae ad divinam; et sic dicitur factus, inquantum per illius unionis factionem pervenit ad hoc quod esset melior angelis, et diceretur, et esset Filius Dei : et ideo subdit : *Quanto differentius prae illis nomen haereditavit.* Et quantum ad hoc nomen ostendit differentiam quantum ad tria : scilicet quantum ad nominis significationem : quia proprium nomen angelorum est quod dicuntur angeli, quod est nomen ministri, angelus enim idem est quod nuntius. Nomen autem proprium Christi est quod dicitur Filius Dei : et hoc nomen est valde differentius ab illo : quia quantamcumque differentiam ponis, adhuc est maiorem dare, cum distent in infinitum : *Prov. 30. 4. Quod nomen eius, et quod nomen filii eius, si nosti?* Est enim nomen Filii eius, sicut et Patris, incomprehensibile : *Philip. 2. 9. Et dedit illi nomen quod est super omne nomen.*

Sed forte dices, quod etiam angeli dicuntur filii Dei : *Iob 1. 6. Cum assisterent filii Dei coram Domino.* Dicendum est, quod si dicuntur filii Dei, hoc non est essentialiter, et per naturam, sed per quamdam participationem. Ipse autem est essentialiter Filius Dei; et ideo habet nomen differentius prae illis ; et hoc est secundum, quia differunt quantum ad modum : *Psalm. 88. 7. Quis est similis Deo in filiis Dei?* quasi dicat, Nullus per naturam.

Quantum ad tertium dicit, quod illud nomen haereditavit. Haereditas enim consequitur originem : unde Christus quod Filius sit, habet ex origine, et per naturam ; angeli autem ex dono gratiae : *Matth. 21. 38. Hic est haeres.* Unde ipse nomen haereditavit, non autem angeli ; et haec est tertia differentia.

Deinde cum dicit, *Cui enim dixit aliquando angelorum: Filius meus es tu?* probat quod dixit : et primo agit de nomine secundum quod convenit Christo secundum divinitatem ; secundo secundum humanitatem, ibi, *Et rursus : Ego ero illi in Patrem.* Quantum ad primum inducit auctoritatem Psalmistae *2. 7. Dominus dixit ad me : Filius meus es tu, ego hodie genui te.* Et hoc est ; *Cui enim angelorum aliquando dixit : Filius meus es tu?* quasi dicat : Nulli angelorum dicta sunt haec verba, sed tantum Christo. Ubi tria possunt notari. Primo modus originis in verbo *dixit* ; secundo singularitas filiationis, ibi, *Filius meus es tu ;* tertio eius aeternitas, ibi, *Ego hodie genui te.* Modus iste non est carnalis, sed spiritualis, et intellectualis : *Deus enim spiritus est, Ioan. 4. 24.* et ideo non generat carnaliter, sed spiritualiter, et intellectualiter. Intellectus autem dicendo, generat verbum quod est conceptus eius ; et ideo signanter dixit, quod *Dominus dixit ad me ;* idest Pater dixit Filio. Dicere ergo intellectus Patris, nihil aliud est quam in corde Verbum concipere : *Psalm. 44. 2. Eructavit cor meum verbum bonum : Iob 33. 14. Semel loquitur, et secundo idipsum non repetit: Eccli. 24. 5. Ego ex ore Altissimi prodii.* Sed quantum ad secundum generatio ista est singularis, quia dicit : *Filius meus es tu?* quasi dicat : Etsi multi alii filii dicuntur, tamen esse Filium naturalem est sibi proprium ; alii autem dicuntur filii Dei, quia sunt participes Verbi Dei : *Ioann. 10. 35. Illos dixit deos ad quos sermo Dei factus est;* sed Christus est ipsum Verbum : *Matth. 17. 5. Hic est Filius meus dilectus.* Sed quantum ad tertium ista generatio non est temporalis, sed aeterna, quia *hodie genui te.* Differt autem tempus ab aeternitate: quia tempus variatur sicut motus, cuius mensura est in variatione et successione; et ideo nominatur per successionem praeteriti, et futuri: aeternitas autem est mensura rei immobilis; et ideo non est ibi variatio per successionem, sed semper est praesens : et ideo notatur per adverbium praesentis temporis, scilicet *hodie*, idest in aeternitate. Verum quia illud quod fit, quia nondum est, incompletum per consequens est; quod autem factum est, completum est, et ita perfectum : ideo non dicit, Genero te, sed *genui*, quia perfectus est. Sed tamen ne putetur esse generatio eius tota in praeteritione, et per consequens in defectione, addit *hodie* : et coniungit praesenti praeteritum, scilicet *hodie*, et *genui*, ut scias ipsam generationem semper esse, et perfectam esse ; et sic in *hodie* permanentia, in *genui* vero perfectio designatur ; ut sit sensus : Perfectus es, Fili, et tamen generatio tua aeterna est, et semper a me generaris: sicut lumen in aere perfectum est, et tamen semper procedit a sole : *Mich. 5. 2. Egressus eius a principio a diebus aeternitatis : Psal. 109. 3. Ex utero ante luciferum genui te.* Posset etiam hoc exponi de generatione temporali, ut dicat, *Hodie*, idest in tempore genui te.

Consequenter cum dicit, *Et rursus : Ego ero illi in Patrem, et ipse erit mihi in filium*, propositum ostendit, secundum quod convenit Christo secundum humanitatem ; et hoc per aliam auctoritatem. Secundum Glossam istud dicitur in Isaia, *Ego ero illi in Patrem;* sed tamen non invenitur aliquid huic simile in Isaia, nisi illud *9. 6. Et filius datus est nobis.* Sed *2. Reg. 7.* et *1. Paral. 28.* habent ista eadem verba Domini dicentis ad David de Salomone, per quem figurabatur Christus. Sciendum est autem, quod in veteri testamento quaedam dicuntur de eo quod est figura, non inquantum quaedam res, sed inquantum est figura ; et tunc non exponitur de illo nisi inquantum refertur ad figuratum. Verbi gratia *in Psalm. 61.* quaedam dicuntur de David, vel de Salomone, inquantum figurabant Christum tantum: quaedam vero etiam secundum quod sunt homines quidam : et huiusmodi dicta de ipsis possunt exponi, et de Christo ; sicut illud *vers. 2. Deus iudicium tuum Regi da* : quia illud potest convenire Salomoni. Illa vero quae dicuntur de ipsis inquantum sunt figura, numquam de ipsis possunt exponi sicut illud *vers. 2. Et dominabitur a mari usque ad mare :* quia nullo modo verificari potest de Salomone. Sic et in proposito, licet ista dicta sunt de Salomone, tamen possunt exponi de Christo, qui prae-

figurabatur per illum. Dicit ergo, *Ero*, quod est futuri temporis, ad denotandum quod incarnatio Filii futura erat in tempore : *Galat. 4. 4. At ubi venit plenitudo temporis, misit Deus Filium suum, factum ex muliere.* Supra vero, cum loquebatur de aeterna generatione, dixit, *Es tu*, quasi sine motu ; hic autem, cum loquitur de temporali, dicit, *In Filium*, quod denotat terminum alicuius motionis. Assumptio enim importat motum in filiationem. Et quia omnis motio fit per operationem alicuius terminatam ad aliquem effectum; ideo primo operationem facientis, quia non virtute humanitatis facta est assumptio, sed divinitatis, cum dicit : *Ego ero illi in Patrem*, idest assumam eum ad unionem personae Filii. Et subiungit effectum consecutum, quia scilicet est susceptus in unitatem personalem Filii : *Erit mihi in Filium.* De primo dicitur *Luc. 1. 25. Virtus altissimi*, scilicet facientis assumptionem, *obumbrabit tibi.* De secundo *Rom. 1. 3. Qui factus est ei ex semine David secundum carnem.* Iterum *ego ero illi*, idest ad honorem, et utilitatem suam clarificabo ipsum : *Ioan. 17. 5. Clarifica me, Pater: et ipse erit mihi*, idest ad honorem meum, manifestando nomen meum hominibus*: Ioan. 17. 6. Manifestavi nomen tuum hominibus.*

Deinde cum dicit, *Et cum iterum introducit Primogenitum in orbem terrae*, agit de dominatione Christi, qua est haeres universorum: ubi tria facit: quia primo ostendit dominium eius, et praecipue super angelos; secundo ponit rationem dominii illius ex parte angelorum, ibi, *Et ad angelos quidem dicit : Qui facit angelos suos spiritus;* tertio ex parte Christi, ibi, *Ad Filium autem : Thronus tuus, Deus, in saeculum saeculi.* Quantum ad primum inducit auctoritatem Psalmi, cum dicit : *Adorate eum omnes angeli eius.* Hoc habetur *in Psal. 96. Dominus regnavit, exultet terra.* Adoratio enim non fit nisi Domino : ergo si angeli eum adorant, Dominus illorum est. Volens Apostolus inducere hanc auctoritatem, primo tangit intentionem Psalmistae, cum dicit : *Et cum iterum introducit Primogenitum in orbem terrae :* ut Psalmista loquatur de adventu Christi in mundum ; et ideo dicit : *Et cum* Scriptura *introducit*, idest introducendum dicit, *Primogenitum in orbem terrae* ; quasi dicat : Iam dictum est, quod Christus est Filius prae angelis ; ergo est principaliter a Patre genitus. Est ergo dicendus Primogenitus : *Rom. 8. 29. Ut sit ipse Primogenitus in multis fratribus.* Hic autem Primogenitus debebat introduci in orbem terrarum. Et vide quam ordinate loquatur Apostolus. Primo enim dicit ipsum esse a Patre, ibi, *Ego ero illi in Patrem ;* secundo assumptum in unitatem personae, ibi, *Et ipse erit mihi in Filium*: sed modo proponit eum in notitiam hominum. Vocat autem incarnationem introductionem in mundum.

Sed contra. Ipse Christus vocat eam exitum : *Ioan. 16. 28. Exivi a Patre, et veni in mundum.* Et dicendum est, quod exitus est etiam introductio : sicut si aliquis reconciliandus sit Principi, primo exit ad eum mediator, et post introducit eum. Simile habetur *1. Reg. 20.* de David ad Ionatham. Sic Christus mediator Dei, et hominum, primo exiit ad homines, et postea introducit eos reconciliatos : *infra 2. 10. Qui multos filios adduxerat in gloriam.* Vel *introducit*, idest inducit eum usque in corda hominum: quia Scriptura loquens de adventu Christi, dicit eum suscipiendum intra corda hominum. Ista autem receptio fit per fidem : *Ephes. 3. 17. Habitare Christum per fidem in cordibus nostris: Psal. 95. 3. Annuntiate inter gentes gloriam eius.* Quando enim Scriptura dicit, quod gentes debent credere, dicit quod Christus intraturus est in corda ipsorum.

Hoc autem quod dicit, *Iterum*, multipliciter exponitur. Dicit enim Chrysostomus, quod de incarnatione Verbi, quae dicitur introductio, non loquitur Scriptura semel, sed iterum atque iterum. Vel aliter: quia ipse primo erat in mundo per potentiam divinitatis invisibiliter, sed iterum introducit eum in mundum, secundum praesentiam humanitatis visibiliter. Vel aliter: quia supra dixerat, *Ero illi in Patrem*; idest, assumam in unitatem personalem mei. *Et cum iterum introducit* eum, scilicet istum *Primogenitum*, et assumptum ad unitatem personae: quia non sufficeret dicere, quod introducitur, nisi dicatur qualiter introducatur: quia non quasi unus de mundo, nec sicut angeli, sed super omnes. Ideo dicit : *Adorent eum omnes angeli : Nehem. 9. 6. Exercitus caeli te adorat : Apocal. 7. 11. Omnes angeli stabant in circuitu throni, et ceciderunt, et adoraverunt Deum.*

Deinde cum dicit, *Et ad angelos quidem dicit*, ponitur ratio ex parte angelorum, quare eum adorant ; quasi dicat : Iustum est quod adorent, quia sunt ministri. Unde dicit: *Qui facit angelos suos spiritus, et ministros suos flammam ignis.* Deus enim aliquando operatur illuminando intellectum: *Ioan. 1. 9. Illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum:* aliquando vero movet ad opus: *Isa. 26. 9. Omnia opera nostra operatus es in nobis.* Et primum facit Deus in nobis mediantibus angelis: *Psalm. 75. 5. Illuminans tu mirabiliter a montibus aeternis.* Secundum etiam facit in nobis, ipsis mediantibus, sicut Dionysius *4. cap. caelestis Hierarchiae.* Inquantum ergo illuminat per ipsos, dicuntur nuntii : nuntii enim est nuntiare ea quae sunt in corde domini sui. Inquantum vero sunt mediatores operum divinorum, dicuntur ministri: *Psal. 102. 21. Ministri eius, qui faciunt voluntatem eius.* Sunt ergo et nuntii, et ministri; sed quales sint, describit eos per duas res corporales maxime ad hoc idoneas. Una est aer, cuius proprietas multum convenit nuntio; ministro autem proprietas ignis. Aer enim est receptibilis luminis, et impressionis: item optime reddit recepta: item habet velocem motum. Haec autem debet habere bonus nuntius, ut scilicet bene recipiat dicta, bene referat recepta, et utrumque velociter faciat. Ista bene conveniunt angelis: optime enim recipiunt divinas illuminationes: sunt enim angeli specula munda, secundum Dionysium : *Matth. 18. 10. Et angeli eorum in caelis semper vident faciem Patris mei, qui in caelis est.* Item optime reddunt quod significatum est: *Apocal. 1. 1. Significavit Deus quae oportet fieri cito, loquens per angelum suum servo suo Ioanni.* Item sunt veloces: *Isai. 18. 2. Ite angeli veloces ad gentem convulsam, et dilaceratam.* Isti autem dicuntur spiritus, quia omnis substantia invisibilis dicitur spiritus: unde et aer dicitur spiritus. Item sunt ignis, inquantum ministri. Ignis autem inter omnia elementa est maxime activus, et efficax ad agendum. Unde *in Psal. 103.* de angelis, ubi dicuntur ministri

eius, ibi additur *vers. 4. Et ministros tuos ignem urentem.* Item ignis calorem causat, per quod designatur caritas: *Cant. 8. 6. Lampades ignis, atque flammarum.* Unde describuntur in igne, et dicuntur Seraphim *Isa. 6.* Item ignis semper movetur sursum; ita angeli, et boni ministri omnia quae agunt, semper referunt in gloriam Dei, sicut patet de angelo Tobiae *12. 6. Benedicite Deum caeli.* Non dicit, Benedicite me, sed *Deum caeli.* Non sic de malo angelo, qui dicit *Matth. 4. 9. Haec omnia tibi dabo, si cadens adoraveris me.* Sed angelus bonus, tamquam bonus minister, dicit *Apocal. ult. 9. Vide ne feceris:* et sequitur: *Deum adora.*

LECTIO IV.

Ad Filium autem: Thronus tuus, Deus, in saeculum saeculi: virga aequitatis, virga regni tui. Dilexisti iustitiam, et odisti iniquitatem: propterea unxit te Deus, Deus tuus, oleo exultationis prae participibus tuis.

Supra probavit Apostolus per auctoritatem angelos esse ministros; hic probat hoc per rationem sumptam ex parte ipsius Christi: unde intendit hic probare regiam dignitatem Christi; ubi duo facit: primo enim commendat regiam dignitatem ipsius Christi; secundo eius ad illam dignitatem ostendit idoneitatem, ibi, *Propterea unxit te Deus.* Circa primum tria facit. Primo commendat Christi regiam auctoritatem; secundo eius regiminis aequitatem, ibi, *Virga aequitatis, virga regni tui;* tertio regiminis bonitatem, ibi, *Dilexisti iustitiam.* Dicit ergo: *Ad Filium autem* dicit: *Thronus tuus, Deus, in saeculum saeculi:* et sunt verba Dei Patris loquentis per linguam Prophetae, sicut per calamum scribae. Dicit ergo: O *Deus* fili, *thronus tuus in saeculum saeculi:* in quo denotatur regia maiestas. Est enim thronus Regis sedes; sed cathedra, magistri; tribunal autem sedes iudicis: quae omnia conveniunt Christo, quia ipse est Rex noster: *Luc. 1. 32. Regnabit in domo Iacob:* et ideo convenit ei thronus: *Psalm. 87. 38. Thronus eius sicut sol.* Ipse est magister: *Ioan. 3. 2. Scimus quia a Deo venisti magister:* ideo competit ei cathedra. Ipse est iudex noster: *Isa. 33. 22. Dominus iudex noster, Dominus legifer noster:* et ideo congruit sibi tribunal: *2. Corinth. 5. 10. Omnes nos oportet manifestari ante tribunal Christi.* Competit autem thronus Christo secundum naturam divinam, inquantum est Deus: *Psal. 46. 8. Rex omnis terrae Deus;* sed secundum quod homo, convenit sibi ex merito passionis, victoriae et resurrectionis: *Apocal. 3. 21. Qui vicerit, dabo ei sedere mecum in throno meo; sicut ego vici, et sedi in throno Patris mei cum eo.* Hic thronus est perpetuus: *Luc. 1. 33. Et regni eius non erit finis: Daniel. 7. 14. Potestas eius potestas aeterna, quae non auferetur.* Patet autem quod regnum illud est aeternum, et inquantum sibi convenit ex natura, quia est Deus: *Psalm. 144. 13. Regnum tuum regnum omnium saeculorum:* item inquantum sibi convenit, ut homo; et hoc duplici ratione. Una, quia regnum illud non ordinatur ad temporalia, sed ad aeterna: *Ioan. 18. 36. Regnum meum non est de hoc mundo.* Ad hoc enim regnat ut homines dirigat ad vitam aeternam. Non autem sic est de regno hominum: unde regnum illorum finitur cum vita praesenti. Alia ratio est, quia Ecclesia, quae est regnum eius, durat usque ad finem mundi; et tunc tradet Christus regnum Deo, et Patri consummandum, et perficiendum.

Consequenter commendat regnum eius ab aequitate, cum dicit: *Virga aequitatis, virga regni tui.* Convenienter autem describitur regnum per virgam. Differt enim regimen tyrannicum a regimine Regis: quia regimen tyrannicum est ad utilitatem suam cum gravamine subditorum; regimen autem Regis principaliter ordinatur ad utilitatem subditorum: et ideo Rex est pater, et pastor. Pastor enim non corrigit cum gladio, sed cum virga: *Psalm. 87. 33. Visitabo in virga iniquitates eorum.* Item pastor utitur virga in directione gregis: *Mich. 7. 14. Pasce populum tuum in virga tua.* Virga etiam sustentat infirmos: *Psal. 22. 2. Virga tua, et baculus tuus, ipsa me consolata sunt.* Item virga conturbat hostes: *Num. 24. 17. Consurget virga de Israel, et percutiet duces Moab.* Sed haec est virga aequitatis: *Isa. 11. 4. Arguet in aequitate pro mansuetis terrae.*

Sed sciendum est, quod aliquis regit in rigore iuris, sicut quando servat ea quae iusta sunt secundum se. Contingit autem quod aliquid de se iustum est, quod tamen comparatum ad aliquid, inducit detrimentum, si servetur; et ideo oportet quod ius commune ad hoc applicetur; et si hoc fiat, tunc est regimen aequitatis. Regnum veteris testamenti erat secundum rigorem iustitiae: *Act. 15. 10. Onus, quod nec nos, nec patres nostri portare potuimus.* Sed regnum Christi est regnum aequitatis, et iustitiae, quia in ipso non imponitur nisi suavis observantia: *Matth. 11. 30. Iugum enim meum suave est, et onus meum leve:* et *Psalm. 95. 13. Iudicabit orbem terrae in aequitate.*

Consequenter cum dicit, *Dilexisti iustitiam*, bonitatem regentis commendat. Quidam enim servant aequitatem; non tamen propter amorem iustitiae, sed magis propter timorem, vel propter gloriam; et tale regimen non durat. Sed iste servat aequitatem propter amorem iustitiae. Dicit ergo: *Dilexisti iustitiam;* quasi dicat: Hoc quod virga est aequa, et directa, hoc est, quia dilexisti iustitiam: *Sapient. 1. 1. Diligite iustitiam qui iudicatis terram.* Non autem est iustus qui non amat iustitiam: *Matth. 5. 6. Beati qui esuriunt, et sitiunt iustitiam.* Sed aliqui quidem diligunt iustitiam, sed sunt remissi in correctione iniquitatis; sed Christus odit, idest reprobat iniquitatem: *Psalm. 118. 113. Iniquos odio habui: Sapient. 14. 9. Similiter odio sunt Deo impius, et impietas eius: Eccli. 12. 3. Altissimus odio habet peccatores, et misertus est poenitentibus.* Et ideo dicit, *Et odisti iniquitatem.*

Deinde cum dicit, *Propterea unxit te Deus,* ostendit Christi idoneitatem ad exequendum, et gubernandum: ubi dubitatio est de hoc quod dicit: *Propterea unxit te Deus, Deus tuus.* In verbis istis agitur de spirituali unctione, qua Christus est repletus Spiritu sancto. Numquid enim ideo repletus est, quia dilexit iustitiam? Ergo meruit gratiam, quod est contra illud *Roman. 11. 6. Si ex operibus, iam non ex gratia.* Et haec est ratio communis. Sed specialiter ad proposi-

tum : quia Christus in ipsa conceptione fuit plenus Spiritu sancto : *Ioan. 1. 14. Plenum gratia, et veritate.* Non ergo meruit.

Respondeo. Hic est cavendus error Origenis. Voluit enim quod omnes spirituales creaturae, etiam anima Christi, a principio creatae fuerunt, et secundum quod plus, vel minus adhaeserunt Deo, vel diverterunt ab ipso per libertatem arbitrii sui, facta est distinctio inter angelos, et etiam animas. Unde *in Periarchon* dicit, quod anima Christi, quia vehementius adhaesit Deo diligendo iustitiam, et odiendo iniquitatem, meruit maiorem plenitudinem gratiae prae cunctis substantiis spiritualibus. Sed hoc est haereticum dicere, quod scilicet quaecumque anima, vel etiam anima Christi, creata fuerit ante corpus ; quod etiam specialem rationem in Christo habet, quia in primo instanti simul creata fuit anima, et formatum corpus, et totum est assumptum a Filio Dei.

Quid ergo dicit, *Propterea ?* Una Glossa videtur sentire cum Origene. Sed si volumus eam salvare, dicemus, quod in Scriptura dicitur aliquid fieri quando innotescit, sicut cum dicitur *Philip. 2. 8. Factus est obediens usque ad mortem, mortem autem crucis. Propter quod et Deus exaltavit illum, et dedit illi nomen quod est super omne nomen.* Numquid Christus merito passionis meruit esse Deus ? Absit. Hic enim est error Photini. Dicendum est ergo, quod Christum esse Deum excedit omne meritum ; sed per passionem meruit quod manifestetur ubique esse Deus, et quod Deus dederit illi tale nomen, quod sit super omne nomen. Ita hoc quod dicit hic, *Propterea unxit te Deus*, ut sit sensus. Ex hoc quod tu dilexisti iustitiam, meruisti quod ly *propterea* non dicat causam meritoriam, sed finalem ; quasi dicat : Ad hoc quod illa haberes, scilicet thronum perpetuum, virgam aequitatis, et cetera quae dicta sunt ; *propterea unxit te Deus oleo*, scilicet sanctificationis, quod Dominus mandavit fieri *Exod. 30.* quo ungebantur vasa, et sacerdotes, *Levit. 8.* et *9.* et Reges, ut patet de David, *1. Reg. 16.* et Salomone, *3. Reg. 1.* Item Prophetae, ut patet de Eliseo, *3. Reg. 19.*

Sed quare fiebat ista sanctificatio per unctionem ? Ratio est litteralis. Homines enim orientales pro celebritate ungebantur, ne consumerentur, eo quod sunt in regionem multum calida. Pauperes etiam ungebantur ad festivitatem : *4. Reg. 4. 2. Non habeo ancilla tua nisi parum olei quo ungar.* In Scriptura autem, divina traduntur nobis per modum quo homines solent uti. Quia ergo tunc ungebantur homines vel propter celebritatem festi, vel celebritatem personae ; ideo ad ostendendum excellentiam Christi, dicit eum unctum oleo exultationis : ipse enim est Rex : *Isa. 32. 1. Ecce in iustitia regnabit Rex:* et *33. 22. Dominus enim iudex noster, Dominus legifer noster, Dominus Rex noster : ipse veniet, et salvabit nos.* Est etiam Sacerdos : *Psalm. 109. 4. Tu es Sacerdos in aeternum secundum ordinem Melchisedech.* Fuit etiam Propheta : *Deuter. 18. 15. Prophetam de gente tua, et de fratribus tuis, sicut me, suscitabit tibi Dominus.* Et convenit sibi ungi oleo sanctificationis, et exultationis : ab ipso enim sunt sacramenta, quae sunt vasa gratiae : *Isa. 22. 24. Suspendam super eum omnem gloriam domus patris eius, vasorum diversa genera.* Convenit etiam ista unctio Christianis : sunt enim reges et sacerdotes : *1. Petr. 2. 9. Vos estis genus electum, regale sacerdotium : Apocal. 5. 10. Fecisti nos Deo nostro regnum, et sacerdotes.* Item habet Spiritum sanctum, qui est prophetiae spiritus : *Ioel. 2. 28. Effundam de spiritu meo super omnem carnem ; et prophetabunt filii vestri, et filiae vestrae.* Et ideo omnes uncti sunt invisibili unctione : *2. Corinth. 1. 21. Qui autem confirmat nos vobiscum in Christo, et qui unxit nos Deus, et qui signavit nos, et dedit pignus Spiritus in cordibus nostris : 1. Ioan. 2. 20. Vos unctionem habetis a Sancto, et nostis omnia.*

Sed quae comparatio est inter Christum unctum et Christianos unctos ? Ista scilicet, quia ipse habet eam principaliter, et primo ; nos autem, et alii, ab ipso effusam : *Psalm. 132. 2. Sicut unguentum in capite, quod descendit in barbam, barbam Aaron.* Et ideo dicit, *Prae participibus tuis : Ioan. 1. 16. De plenitudine eius omnes accepimus.* Unde alii dicuntur sancti, ipse vero Sanctus sanctorum : ipse enim est radix omnis sanctitatis.

Dicit autem, *Oleo laetitiae*, vel *exultationis*, quia ex ista unctione procedit spiritualis laetitia : *Rom. 14. 17. Non est regnum Dei esca, et potus, sed iustitia, et pax, et gaudium in Spiritu sancto : Galat. 5. 22. Fructus autem Spiritus est caritas, pax, gaudium : Psal. 103. 15. Ut exhilaret faciem in oleo : Isa. 61. 3. Oleum gaudii pro luctu.*

Illud autem quod bis dicit, *Deus, Deus*, dupliciter exponitur. Uno modo quod repetatur nominativus casus, ut sit sensus. Unxit te Deus per seipsum Deum, nos autem per te mediatorem Dei et hominum hominem Christum : *2. Petr. 1. 4. Per quem magna, et pretiosa nobis promissa donavit.* Alio modo, quia, secundum Augustinum in Glossa, alterum est nominativi casus, alterum vocativi ; ut sit sensus. O Christe, qui es *Deus* Filius, *Deus* Pater unxit te *oleo exultationis.* Et quod debeat sic exponi, magis patet in Graeco.

Sed cum Christus non sit unctus secundum quod Deus, quia sic non convenit sibi recipere Spiritum sanctum, sed magis aliis dare ; secunda expositio non videtur esse vera.

Respondeo. Dicendum est, quod idem est in persona et Deus, et homo, tamen unctus est inquantum homo. Et cum dicitur, O *Deus, unxit te Deus tuus oleo exultationis,* et ungens est Deus et homo, et unctus similiter est Deus et homo, et unum cum ipso in persona.

LECTIO V.

Et tu in principio, Domine, terram fundasti, et opera manuum tuarum sunt caeli. Ipsi peribunt, tu autem permanebis, et omnes ut vestimentum veterascent ; et velut amictum mutabis eos, et mutabuntur. Tu autem idem ipse es, et anni tui non deficient.

Supra praemiserat Apostolus quatuor, in quibus Christus excellit angelos ; et probavit duo illorum, sci-

licet quod excedit eos, quia est Filius, et quia est haeres ; nunc probat tertium , scilicet quod excedit eos in virtute operationis, quia per eum Pater fecit et saecula. Hoc autem probat Apostolus ex auctoritate eiusdem prophetiae ; et circa hoc duo facit. Primo ostendit virtutem operationis , inquantum est Creator ; secundo quantum ad differentiam Creatoris ad creaturam, ibi, *Ipsi peribunt, tu autem permanebis.* Circa primum duo facit : quia primo ponit creationem terrae ; secundo caelorum, ibi, *Et opera manuum tuarum sunt caeli.*

Sciendum est autem circa primum , quod hoc potest dupliciter legi. Uno modo ut sit sermo Prophetae directus ad Patrem, ut sit sensus. *Tu Domine*, scilicet Deus Pater, *fundasti terram in principio* , idest in Filio tuo, qui est principium : *Ioan. 8. 25. Ego principium , qui et loquor vobis.* Et hoc tantum valet ac si dixisset : Tu fundasti terram per Filium : *Psalm. 103. 24. Omnia in sapientia fecisti.* Filius autem est sapientia genita : unde supra dixit eum splendorem gloriae. Et hoc quod dicit hic , respondet huic quod supra dixit, *Per quem fecit et saecula.* Alio modo quod sit sermo directus ad Filium, sic. *Et tu Domine*, scilicet Fili, *fundasti terram in principio* , scilicet temporis, ut excludat opinionem ponentium aeternitatem mundi : vel *in principio*, scilicet productionis rerum , ut excludat opinionem dicentium, corporalia non fuisse creata cum spiritualibus, sed post : *Gen. 1. 1. In principio creavit Deus caelum , et terram : Eccli. 18. 1. Qui vivit in aeternum , creavit omnia simul.*

Sciendum est autem , quod tripliciter potest distingui terra a caelo. Uno modo , et ad litteram , quod per terram intelligatur elementum terrae, per caelum autem superiora corpora : ut sicut Moyses non facit mentionem de aere , quia est cum aqua ; ita hic intelligat per caelum , ipsum caelum , et alia duo elementa , scilicet aerem , et ignem , quae magis accedunt ad naturam caeli ; quod patet ex loco ipsorum. Sic etiam accipit Moyses *Genes. 1.* Et dicit, *Fundasti* , ut ostendat tria ad terram pertinere. Primo quidem terrae quietem: omnia enim alia participant motum, sola autem terra secundum totalitatem suam immobilis perseverat ; ut sit sensus: Fundasti, idest firmasti: *Psalm. 103. 5. Qui fundavit terram super stabilitatem suam.* Secundo ut ostendat terrae perpetuitatem: nam fundamentum aedificii inter alias eius partes stabilius est. *Terra autem in aeternum stat: Eccle. 1. 4.* et secundum hoc dicit : *Fundasti terram* , idest perpetuo solidasti. Tertio ut ostendat terrae ordinem: quia sicut fundamentum, quod est prima pars aedificii , est in imo ; ita terra inter omnia elementa tenet locum imum: *Isa. 48. 13. Manus mea fundavit terram: Psalm. 94. 5. Aridam fundaverunt manus eius.* Non autem dicit , Fecisti caelos, sed *opera manuum tuarum sunt caeli :* quia illud quod aliquis facit manibus, magis diligenter videtur facere. Et ideo sic loquitur ad designandum nobilitatem , et pulchritudinem ipsorum : *Isa. 48. 13. Dextera mea mensa est caelos.* Aliter vero quod per terram intelligat totam naturam corporalem : sic *terram fundasti* , quia materia est locus , et fundamentum formarum ; per caelos autem spirituales substantias: *Psal. 148. 5. Laudate eum caeli caelorum.* Et hi sunt opera manuum eius, quia fecit eos ad imaginem et similitudinem suam. Vel per terram imperfecti in Ecclesia , qui sunt fundamentum aliorum, quia nisi esset activa in Ecclesia, contemplativa non subsisteret , per caelos contemplativi. Et haec facta sunt in Ecclesia in principio, idest per Filium: *Isa. 51. 16. Posui verba mea in ore tuo.... ut fundes terram* , idest imperfectos , *et plantes caelos* . idest perfectos. Quantum autem ad caelos dicit: *Opera manuum tuarum sunt caeli.* Dicit autem, *Opera manuum tuarum* , et non simpliciter , Caelos fecisti , propter quatuor rationes. Primo ut excludat errorem dicentium Deum esse animam caeli; et per consequens totum mundum, et partes eius debere coli ut Deus, quod et idolatrae faciebant: et hoc excludit cum dicit : *Opera manuum tuarum sunt caeli ;* quasi dicat : Non sunt proportionati tibi , ut corpus animae ; sed subiecti, et proportionati virtuti, et voluntati tuae: *Deuter. 4. 19. Ne forte oculis ad caelum elevatis, videas solem , et lunam et omnia astra caeli, et errore deceptus adores ea.* Secundo ut designet caelorum dignitatem , et pulchritudinem : quia illud dicimus manibus facere quod diligenter facimus. Ut ergo ostendat caelos excellentiori modo quam alias creaturas corporales divina sapientia conditos esse , dicit: *Opera manuum tuarum sunt caeli.* Et hoc patet : quia diversitas in istis inferioribus potest reduci ad dispositionem materiae ; sed diversitas corporum caelestium nullo modo potest reduci nisi ad sapientiam divinam. Et inde est quod quandocumque fit mentio de creatione caeli, additur ibi prudenter , vel intellectus, vel aliquid huiusmodi , secundum illud *Prov. 3. 19. Stabilivit caelos prudenter:* et secundum illud *Psalm. 135. 5. Qui fecit caelos in intellectu.* Tertio ut ostendat quod in caelis magis refulget virtus divina Creatoris, secundum Glossam : nihil enim est in creaturis in cuius conditione appareat tantum virtutis Dei; et hoc propter magnitudinem ipsorum , et ordinem : *Sap. 13. 5. A magnitudine enim speciei, et creaturae cognoscibiliter poterit horum Creator videri.* Quarto ad ostendendum quod inter omnia corpora , corpus caeleste immediatius recipit influentiam a Deo , et per ista derivatur in ista inferiora : *Iob 38. 33. Numquid nosti ordinem caeli , et pones rationem eius in terra?* quasi dicat: Si bene consideras dispositionem caeli, non potes attribuere causam dispositionis eius alicui rei terrenae, sed Deo. Alio modo potest exponi, ut per terram accipiatur tota materia corporalis , per caelos vero spirituales substantiae : et sic est sensus. *In principio* temporis *terram* , idest materiam corporalem , *fundasti ;* idest , quasi fundamentum formarum stabilisti : et sic intelligitur illud *Psalm. 148. 7. Laudate Dominum de terra , dracones, et omnes abyssi.* Sed *caeli* , idest substantiae spirituales : *Psal. eod. 4. Laudate illum caeli caelorum ; sunt opera manuum tuarum* , quia scilicet fecisti eos ad imaginem et similitudinem tuam. Tertio modo potest exponi, ut per terram intelligantur infimi in Ecclesia , per caelos vero supremi ; et sic est sensus. *In principio* , idest per Filium , *terram fundasti* , idest activos, et infimos in Ecclesia. Et dicuntur fundari, quia sunt quasi fundamentum aliorum : nam nisi essent activi in Ecclesia, viri contemplativi non substentarentur; sed *caeli*, idest

contemplativi, et perfectiores, *sunt opera manuum tuarum*, idest excellentiori praeeminentia praediti: *Psal. 18. 2. Caeli enarrant gloriam Dei : Isai. 1. 2. Audite caeli*, idest maiores, *auribus percipe terra*, idest minores.

Consequenter cum dicit, *Ipsi peribunt, tu autem permanebis*, ostendit differentiam inter Creatorem et creaturam : et hoc quantum ad duo, quae sunt propria Creatori. Primum est aeternitas; secundum est immutabilitas, de qua ibi, *Et omnes ut vestimentum veterascent. . . tu autem idem ipse es.* Circa primum duo facit : quia primo ponit terminationem creaturae; secundo interminationem Dei, ibi, *Tu autem permanebis.* Dicit ergo primo: *Ipsi*, scilicet caeli, *peribunt.*

Sed contra. *Eccle. 1. 4. Terra in aeternum stat.* Ergo videtur quod multo plus caeli. Respondeo. Dicendum est, quod, secundum Augustinum, et Philosophum, in qualibet mutatione est generatio, et corruptio. Unde quidquid mutatur, perit a statu in quo erat. Ergo quod dicit, quod caeli peribunt, non intelligitur quantum ad substantiam, de qua *Iob 37. 18. Qui solidissimi quasi aere fusi sunt;* sed quantum ad statum quem nunc habent: *Apoc. 21. 1. Vidi caelum novum, et terram novam : 1. Corinth. 7. 31. Praeterit figura mundi huius.*

Sed quomodo mutabunt statum? Diversimode: quia caeli superiores moventur quidem secundum locum, sed non alterantur; inferiores vero, scilicet ignis, et aer, moventur, et alterantur, et corruptioni sunt subiecti. Sic ergo status omnium caelorum est mutabilis; sed tunc motus cessabit in superioribus, et corruptio in inferioribus : quia aer igne conflagrationis purgabitur : *2. Petr. 3. 7. Caeli qui nunc sunt, et terra, eodem Verbo repositi, sunt igni reservati in diem iudicii, et perditionis impiorum hominum.* Omnes peribunt a statu in quo nunc sunt, et sic quodammodo peribunt; sed *tu* Domine *permanebis: Psalm. 101. 13. Tu autem, Domine, in aeternum permanebis.*

Hic ostendit permanentiam Creatoris; quasi dicat : In te nulla est transmutatio, nec vicissitudinis obumbratio, ut *Iac. 1.* dicitur : *Psalm. 101. 13. Tu autem, Domine, in aeternum permanebis : solium tuum in generatione et generationem:* quod potest etiam intelligi de Christo homine : *Infra ult. 8. Iesus Christus heri, et hodie, ipse et in saecula.*

Deinde cum dicit, *Et omnes ut vestimentum veterascent. . . . tu autem idem ipse es*, ostendit differentiam Dei ad creaturam, quantum ad immutabilitatem; et circa hoc duo facit. Primo enim ponit mutabilitatem creaturae; secundo immutabilitatem Dei, ibi, *Tu autem idem ipse es.* Et adhuc circa primum duo facit : quia primo describit rationem mutabilitatis creaturae; secundo subdit illam mutabilitatem, ibi, *Et velut amictum mutabis eos.* Circa primum autem sciendum est, quod vetus, et novum consequuntur tempus. Unde veterascere non potest nisi quod aliqualiter mensuratur tempore. Motus autem caelorum mensuratur tempore, sed ipsum mobile mensuratur ipso nunc temporis. Ergo in caelo possunt inveniri novitas, et vetustas : unde non veterascent caeli, quasi substantia eorum minuatur, vel corrumpatur in aliquo; sed tantum quantum ad diuturnitatem temporis, quo amplius non mensurabuntur : et ideo dicit : *Sicut vestimentum mutabis eos*: quia causa mutationis caelorum non erit propter defectum virtutis ipsorum, quae in aliquo minuatur: quia si motus ipsorum cessaret propter defectum virtutis, iam cessatio haberet causam naturalem, et posset deprehendi ratione naturali; cuius contrarium dicitur *Matth. 24. 36. De die autem, et hora illa nemo scit, neque angeli in caelo, nisi solus Pater.* Ergo erit propter necessitatem finis : quia omnes creaturae corporales ordinantur ad spirituales, et totus motus deserviens generationi, et corruptioni ordinatur ad generationem hominis. Cessante ergo generatione hominis, quod erit quando completus erit numerus electorum, et praedestinatorum, cessabit motus ille : et ideo dicitur vestimentum, quod sumitur ad usum, et cessante usu deponitur; sicut homo calidum vestimentum deponit veniente aestate, et frigidum veniente hieme. Sic ergo status mundi, qui nunc est accommodatus isti fini, cum completus fuerit numerus ille electorum, iam amplius non erit accommodatus, nec necessarius; et ideo sicut vestimentum deponitur : *Luc. 21. 33. Caelum, et terra transibunt.*

Consequenter ponit ipsam mutabilitatem, cum dicit, *Et velut amictum mutabis eos*, scilicet caelos : et bene dicit, *Mutabis* tu Deus, quia non propria virtute, nec per se, sed virtute Dei mutabuntur a motu, sicut amictum, qui ad usum sumitur, et post usum deponitur secundum congruentiam temporis, et finis. Et dicit *amictum*, quia per amictum gloria hominis et manifestatur, et tegitur. Ita etiam Deus per creaturas et occultatur nobis, et manifestatur: *Rom. 1. 20. Invisibilia Dei per ea quae facta sunt, intellecta conspiciuntur: Sapient. 13. 5. A magnitudine enim speciei, et creaturae cognoscibiliter poterit horum Creator videri.* Et dicit, *Mutabuntur*, quia in perpetuum mutati permanebunt. Item quantum ad caelos spirituales, qui pereunt a vita praesenti per mortem corporis : *2. Reg. 14. 14. Omnes morimur, et quasi aquae dilabimur in terram, quae non revertentur : Isai. 67. 1. Iustus perit, et nemo est qui recogitet in corde suo.* Item *veterascent*, quia, ut dicitur *infra 8. 13. Quod antiquatur, et senescit, prope interitum est. Et mutabis*, scilicet secundum corpora, quando corporale hoc induet incorruptionem, *1. Corint. 15. Et mutabuntur*, secundum mentem, quando a visione aenigmatica assumentur ad speciei visionem : *Iob 14. 14. Cunctis diebus quibus nunc milito, expecto donec veniat immutatio mea.*

Deinde subiungit immutabilitatem Dei, cum dicit : *Tu autem idem ipse es.* Ubi duo facit : primo enim ponit intentum; secundo ostendit hoc per signum, ibi, *Et anni tui non deficient.* Dicit ergo : *Ipsi peribunt; tu autem*, scilicet Dei Filius, et hoc contra Arianos, *idem ipse es*, idest idem perseveras, et numquam mutaris : *Mal. 3. 6. Ego Deus, et non mutor: Iac. 1. 17. Apud quem non est transmutatio, nec vicissitudinis obumbratio.* Et signum huius immutabilitatis ponit cum dicit: *Anni tui non deficient.*

Ubi sciendum est, quod anni Dei dicuntur duratio eius, sicut et anni hominis. Duratio autem hominis deficit dupliciter, scilicet secundum partes, et secundum totum. Secundum partes quidem, quia cum sit temporalis, una pars succedit alteri; et una adveniente, deficit altera. Deficit etiam secundum totum, quia ex toto desinit esse. In duratione vero Dei neutrum

horum est. Quia non deficit secundum totum, quia est semper: *Psalm. 91. 9. Tu autem altissimus in aeternum, Domine.* Item nec secundum partes, quia aeternitas est tota simul, et quid stans: *Iob 36. 26. Numerus annorum eius inaestimabilis.*

Sed cum sit una, et immutabilis, quare anni vocantur in plurali, et non annus in singulari? Ratio huius est, quia intellectus noster accipit cognitionem intelligibilium per sensibilia, quia omnis nostra cognitio incipit a sensu: unde et Deus, qui est omnino simplex, describitur sub similitudine corporalium: *Isai. 6. 1. Vidi Dominum sedentem super solium excelsum, et elevatum.* Ita etiam duratio eius a nobis describitur per aliqua nobis nota, cum tamen sit uniformis, et simplex. Unde aliquando dicitur annus, aliquando dies, et mensis: quia omnes differentias temporis includit.

LECTIO VI.

Ad quem autem angelorum dixit aliquando: Sede a dextris meis, quoadusque ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum? Nonne omnes sunt administratorii spiritus in ministerium missi propter eos qui haereditatem capiunt salutis?

Supra probavit Apostolus tria de Christo, in quibus excedit angelos; hic probat quartum quod praemiserat de ipso, scilicet quod sedet ad dexteram maiestatis, quod pertinet ad dignitatem eius: et circa hoc duo facit: primo enim inducit auctoritatem David hoc ostendentem; secundo ostendit angelos ab hac dignitate deficere, ibi, *Nonne omnes sunt administratorii spiritus.* Circa primum duo facit: quia primo describit dignitatem Christi; secundo ostendit per signum, ibi, *Quoadusque ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum.* Dicit ergo: *Ad quem autem angelorum dixit aliquando Deus?* quasi dicat: Non invenitur quod hoc Deus dixerit angelo, sed dixit Christo, Et ipse Christus *Matth. 22.* inducit hoc de se dictum. Hoc autem quod dicit, *Sede a dextris meis*, potest referri ad divinam naturam, in qua Christus aequalis est Patri, quia habet et iudiciariam, et regiam potestatem aequalem Patri: *Ioan. 16. 15. Omnia quae habet Pater, mea sunt.* Ipse vero Pater ab aeterno dixit: quia dicendo Filium generavit, et generando dedit ei aequalitatem Patris. Potest etiam referri quantum ad humanam naturam, secundum quam sedet in bonis potioribus Patris. Tunc autem Pater dixit, quando humanae naturae Verbum suum univit. Hoc autem magis supra espositum est ubi dixerat, *Sedet ad dexteram.*

Consequenter cum dicit, *Quoadusque ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum*, ostendit per signum dignitatem Christi: ubi occurrit duplex dubitatio. Una quia ab aeterno omnia sunt subiecta Filio inquantum Deus. Item quia in resurrectione Christus dicit *Mat. ult. 18. Data est mihi omnis potestas.* Quid ergo expectat subiiciendum scabello suo?

Et sciendum est, quod aliquid potest esse in potestate alicuius dupliciter. Uno modo quantum ad auctoritatem; et sic omnia ab aeterno quantum ad praeordinationem fiendorum, et in tempore quo fuerunt, subiecta sunt Filio Dei, inquantum Deus, sed a principio conceptionis, inquantum homo. Alio modo quantum ad exercitium potestatis; et sic non sunt ei omnia subiecta, sed tantum in fine mundi: quia nondum exercet potestatem in omnia, subiiciendo sibi omnia: *Philip. 3. 21. Secundum operationem qua possit etiam subiicere sibi omnia.*

Sed quid est quod dicit, *Scabellum*? Potest dici, quod per hoc nihil aliud intelligitur quam plena, et perfecta subiectio. Illud enim dicitur perfecte subiectum alicui quod ipse potest conculcare pedibus. Aliter etiam, et faciendo vim in verbo, quia sicut Deus est caput Christi, ut patet *1. Corinth. 11. 3. Caput Christi, Deus;* ita pedes Christi, humanitas eius: *Psalm. 131. 7. Adorabimus in loco ubi steterunt pedes eius.* Ponam ergo *scabellum*, idest non solum subiiciam inimicos tuos tuae divinitati, sed etiam humanitati tuae.

In hoc autem erravit Origenes. Ipse enim voluit, et intellexit tantum unum modum subiectionis, dicens. Sicut enim nihil aliud est subiici luci, quam illuminari, ita cum Christus sit veritas, iustitia, et bonitas, et quidquid tale potest dici, nihil est aliud subiici Salvatori, quam salvari. Et ideo voluit quod in fine omnia, etiam daemones, salvarentur: quia aliter non subiicerentur omnia Christo. Sed hoc est contra illud quod dicitur *Matth. 25. 41. Ite maledicti in ignem aeternum.*

Unde sciendum est, quod duplex est modus subiectionis. Unus per voluntatem subditorum, sicut boni ministri subiiciuntur domino suo, puta Regi; et sic soli boni subiiciuntur Christo. Alius per voluntatem domini, et sic est quaedam violentia ex parte subditorum; et sic mali subiicientur Christo, non quod velint dominium eius; sed quia Christus faciet de ipsis voluntatem suam, puniendo eos qui noluerunt hic facere voluntatem suam. Et hoc proprie designatur per scabellum, quia comprimitur: *Isa. 66. 1. Caelum mihi sedes est*, idest caelestes, et boni; *sed terra*, idest terreni, et mali, *scabellum pedum meorum.*

Alia dubitatio est de hoc quod dicit: *Quoadusque ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum:* quia si sedebit quoadusque ponat: ergo cum posuerit, non sedebit.

Respondeo, quod huiusmodi dictiones *donec*, et *quoadusque*, quandoque ponuntur finite, quando scilicet designant terminum eius cui coniunguntur, sicut cum dico. Sede hic donec veniam. Aliquando autem tenentur infinite, quando scilicet non ponitur terminus, ut cum dicitur, Iste non poenituit donec vixit, quia nec post mortem poenituit. Sicut enim dicit Hieronymus, illud oportet designari de quo posset esse dubium; illud autem quod non est dubium, relinquitur intelligenti. Dubium autem est de aliquo utrum in vita sua poeniteat, sed quod non post mortem suam, nulli est dubium. Sic et in proposito: cum enim modo multi impugnent, et blasphement Christum, videtur dubium utrum modo sedeat; sed non est dubium, utrum sedeat, quando omnia subiecta erunt ei, et ideo non exprimitur illud.

Consequenter ostendit quod dignitas haec angelis non convenit, cum dicit: *Nonne omnes sunt administratorii spiritus?* Ubi tria facit: quia primo ostendit ipsorum officium; secundo executionem officii, ibi, *In ministerium missi*; tertio fructum executionis, ibi, *Ut*

haereditatem capiant salutis. Dicit ergo: *Nonne omnes sunt administratorii spiritus ? Psalm. 102. 21. Ministri eius qui facitis voluntatem eius.*

Sed contra. *Dan. 7. 10. Millia millium ministrabant ei, et decies millies centena millia assistebant ei.* Ubi dicit Gregorius : *Aliqui ministrant, alii sunt qui assistunt.* Non ergo omnes ministrant.

Respondeo. Dicendum est, quod sicut videmus in artificibus, quod duplex est genus artificum, quidam enim sunt quasi manu exequentes, ut manu artifices, alii autem non exequuntur, nec operantur manu, sed sunt artifices disponentes, et quasi praecipientes quid agendum sit, ita et in angelis est : quia quidam sunt quasi exequentes ea quae a divina iussione procedunt circa nos agenda ; quidam vero quasi praeceptores praecipientes ea quae agenda sunt. Accipiendo ergo largo modo administratores tam pro exequentibus, quam etiam pro imperantibus, sic omnes sunt administratores, vel administratorii, inquantum superiores exequuntur Dei voluntatem circa medios, medii circa infimos, infimi circa nos. Sed si dicantur administratorii qui exequuntur, alii autem qui immediate accipiunt a Deo, assistentes ; sic quidam ministrant, quidam assistunt, et tradunt aliis. Assistentes igitur sunt qui immediate accipiunt illuminationes divinas ab ipso Deo : unde et nominibus relatis ad Deum nuncupantur, sicut Seraphim, idest amantes Deum, Cherubim, cognoscentes, Throni, portantes. Ministrantes vero sunt qui ab istis accipiunt, et aliis tradunt.

Sed contra hoc esse videtur illud quod dicit Gregorius, quod assistere dicuntur qui intima Dei contemplatione fruuntur. Cum ergo omnes angeli videant Deum per essentiam, secundum illud *Matth. 18. 10. Angeli eorum in caelis semper vident faciem Patris mei,* videtur quod omnes sint assistentes.

Respondeo. Dicendum, quod quidam de primis studentibus in Libris Dionysii, volens salvare et dictum Apostoli, et dictum Gregorii, dixit, quod angeli inferiores non vident Deum per essentiam, cum non sint assistentes : et iste fuit Ioannes Scotus, qui primo commentatus est in Libros Dionysii. Sed haec opinio haeretica est : quia cum beatitudo perficiatur in visione Dei, sequeretur quod angeli inferiores non videntes Deum per essentiam, non essent beati. Est etiam dictum Domini dicentis *Matth. 18. 10. Angeli eorum in caelis semper vident faciem Patris mei.* Et ideo dicendum, quod omnes vident Deum per essentiam, non tamen omnes assistunt. Ad cuius evidentiam sciendum est, quod sicut Deus cognoscendo essentiam suam, etiam seipsum cognoscit, et omnia alia a se, ita et angeli videntes Dei essentiam, et ipsam cognoscunt, et res omnes in ipso : in qua quidem visione ideo solum sunt beati, quia eum vident, non ideo quia res in ipso cognoscunt. Unde Augustinus *in Libro Confessionum : Beatus qui te videt, etiam si illa non videat. Qui autem te, et illa cognoscit, non propter illa beatior, sed propter te solum beatus.* Visio autem qua Deum vident per essentiam, est omnibus beatis communis. In visione autem qua res cognoscunt in Deo, unus angelorum praeeminet alii : nam superiores, utpote altioris naturae, et intellectus, plura vident in Deo quam medii, et medii quam infimi. Unde isti vident omnia quae ad eorum officium pertinent, et quae sunt exequenda per alios ; quae non ita perfecte vident inferiores : et ideo aliis exequenda tradunt, et propter hoc isti solum assistunt, et tamen omnes vident Deum : et in huius signum dicit Dionysius, quod quibusdam angelis quaerentibus, ipse Deus immediate respondet, sicut *Isai. 63. 1. Quis est iste qui venit de Edom ?* et respondet ipse: *Ego qui loquor iustitiam.* Quibusdam vero respondet per angelos, sicut illud *Psalm. 23. 10. Quis est iste Rex gloriae ?* respondent angeli, non Deus, et dicunt : *Dominus virtutum ipse est Rex gloriae.* Sic ergo patet angelorum officium.

Sed contra hoc est, quia hic tangitur executio officii cum dicit, *In ministerium missi.* Ego videtur per hoc quod omnes exequantur : *Psalm. 33. 8. Immittet angelus Domini in circuitu timentium eum, et eripiet eos :* et *Isai. 6. 6. Volavit ad me unus de Seraphim,* qui sunt in supremo ordine. Ergo si illi mittuntur, multo fortius alii. Sed contra hoc est Dionysius, qui dicit, quod accepit ab Apostolo, quod soli inferiores mittuntur, et non superiores.

Respondeo. Quidam dicunt, quod superiores mittuntur, et exeunt aliquando, aliquibus causis subortis, ad exteriora. Sed videtur mihi quod superiores quatuor, scilicet Seraphim, Cherubim, Throni, et Dominationes numquam mittuntur ; sed inferiores mittuntur : quod patet ex eorum nominibus. Virtutes enim mittuntur ad mirabilia facienda, Potestates ad arcendum potestates aereas, Principatus ad gubernandum communitatem, vel regnum ; et sic de aliis. Dominationes autem dicuntur, quia ordinant omnia haec inferiora. Alii autem tres ordines accipiunt nomina ex operatione, quam immediate exercent circa Deum, et illam dispensant in alios. Quod ergo dicit, *Missi,* dicendum est, quod duplex est missio. Una quae motum localem importat, et sic mittuntur solum inferiores. Alia est missio, quae fit per applicationem, et directionem novi effectus in creatura, et sic mittuntur Filius, et Spiritus sanctus ; et hoc modo mittuntur superiores : quia virtus eorum immittitur in inferiores, immittenda aliis. Et quod dicit, *Volavit ad me unus de Seraphim,* dicendum quod inferiores utuntur nominibus illorum quorum virtute, et auctoritate agunt, et eis attribuunt operationes suas. Et quia ille inferior officium suum exequebatur in virtute Seraphin, ideo vocatus est nomine Seraphin, non quod esset natura Seraphin.

Deinde subiungit fructum officii, cum dicit : *Qui haereditatem capiunt salutis.* Et licet omnes sint vocati, non tamen omnes capiunt haereditatem. Qui ergo capiunt, illi percipiunt fructum missionis : *Hierem. 51. 9. Curavimus Babylonem, et non est sanata.*

Vel rursus cum dicit, *Propter eos qui haereditatem capiunt salutis,* ponitur executionis fructus qui est ut homines haereditatem capiant salutis. Propter hoc enim est totus ordo actionis circa nos, ut compleatur numerus electorum : *Psalm. 90. 11. Angelis suis Deus mandavit de te ut custodiant te in omnibus viis tuis.* Et dicit, *Propter eos,* non propter omnes : quia licet omnes sint vocati, pauci tamen sunt electi, ut dicitur *Matth. 22.* Et dicit, *Haereditatem,* quia ad ipsam soli filii perveniunt. *Quod si filii, et haeredes, Rom. 8. 17.* Dicit vero, *Capiunt,* quia oportet quod labore, et studio, et solicitudine acquirant regnum Dei : *Matth. 11. 12. Regnum caelorum*

vim patitur. Illi ergo capient qui student in se dominicas illuminationes, et inspirationes immissas per angelos bonos custodire, et effectui demandare : alias dicetur eis quod dicitur *Hier. 51. 9. Curavimus Babylonem, et non est sanata.*

CAPITIS SECUNDI

LECTIO PRIMA

Propterea abundantius oportet observare nos ea quae audivimus, ne forte pereffluamus. Si enim qui per angelos dictus est sermo, factus est firmus, et omnis praevaricatio, et inobedientia accepit iustam mercedis retributionem; quomodo nos effugiemus, si tantam neglexerimus salutem? Quae cum initium accepisset enarrandi per Dominum, ab eis qui audierunt, in nos confirmata est, contestante Deo signis, et portentis, et variis virtutibus, et Spiritus sancti distributionibus secundum suam voluntatem.

Supra ostendit Apostolus multipliciter eminentiam Christi ad angelos; hic ex hoc concludit quod magis obediendum est doctrinae Christi, scilicet novo testamento, quam veteri testamento; et circa hoc tria facit: primo enim ponit conclusionem intentam; secundo inducit rationem ad conclusionem intentam; tertio confirmat consequentiam rationis. Primum in principio ; secundum ibi, *Si enim qui per angelos dictus est sermo, factus est firmus .... quomodo nos effugiemus?* tertium ibi, *Non enim angelis subiecit Deus orbem terrae* Circa primum sciendum est, quod *Exod. 23.* datis praeceptis legis iudicialibus, et moralibus, subiungit *vers. 20. Ecce ego mitto angelum meum, qui praecedat te, et custodiat in via:* et sequitur: *Observa igitur, et audi vocem eius, neque contemnendum putes.* Si igitur mandatum angeli, per quem lex data est, servaretur, introitus disponeretur ad patriam : unde et *Matth. 19. 17.* dictum est: *Si vis ad vitam ingredi, serva mandata.* Oportet ergo servare mandata illa legis : ergo oportet magis obedire mandatis eius qui maior est angelis, per quos lex data est: et hoc est quod dicit : *Propterea abundantius observare oportet ea quae audivimus: Abdiae 1. Auditum audivimus a Domino: Habac. 3. 1. Domine audivi auditum tuum, et timui.* Oportet ergo observare abundantius. Et dicit abundantius propter tria. Primo propter dicentis auctoritatem: quia iste Creator, et Filius Dei; et ille creatura, et Dei minister : *Act. 5. 29. Obedire oportet magis Deo quam hominibus,* et etiam angelis. Secundo propter dictorum utilitatem : quia ista sunt verba vitae aeternae ; *Ioan. 6. 69. Domine ad quem ibimus? Verba vitae aeternae habes.* Illa bonorum temporalium : *Isa. 1. 19. Si volueritis, et audieritis me, bona terrae comedetis.* Tertio propter observantiae suavitatem ; quia haec sunt suavia : *1. Ioan. 5. 3. Mandata eius gravia non sunt :* et *Matth. 11. 30. Iugum meum suave est, et onus meum leve.* Illa gravia : *Act. 15. 10. Hoc est onus quod neque nos, neque patres nostri portare potuerunt.* Secundo ostendit idem ex periculo imminente, cum dicit: *Ne forte pereffluamus*, idest aeternaliter damnemur. Ubi sciendum est, quod aliquis fluit per poenas corporales : *2. Reg. 14. 14. Quasi aquae dilabimur super terram:* effluit per culpam ; sed supereffluit corporaliter per damnationem aeternam, quia nec testa remanet: *Isa. 30. 14. Comminuetur sicut comminuitur lagena figuli contritione pervalida, nec invenitur de fragmentis eius testa.*

Consequenter inducit rationem ad hoc, quae continet unam conditionalem continentem comparationem novi et veteris testamenti. In antecedenti ponitur conditio veteris testamenti, in consequenti conditio novi testamenti. Circa vetus autem tria ponit, scilicet legis auctoritatem; secundo firmitatem veritatis, ibi, *Factus est firmus ;* tertio necessitatem observandi, ibi, *Et omnis praevaricatio, et inobedientia accepit iustam mercedis retributionem* Primo ponit auctoritatem: quia non humana ratione data est lex, sed per angelos : *Gal. 3. 19. Ordinata per angelos in manu mediatoris : Act. 7. 38. Hic Moyses qui fuit in Ecclesia in solitudine cum angelo, qui loquebatur ei in monte Sina, et cum patribus nostris.* Nec hoc est mirum, quia, ut probat Dionysius, revelationes divinarum illuminationum ad nos perveniunt mediantibus angelis. Firmitatem vero veritatis ostendit, cum dicit : *Qui factus est firmus:* quia omne quod fuit praenuntiatum in lege veteri, totum est impletum: *Matth. 5. 18. Iota unum aut unus apex non praeteribit a lege, donec omnia fiant:* et *Psalm. 88. 25. Quae procedunt de labiis meis, non faciam irrita.* Factus est ergo firmus, quia non fuit irritatus. Necessitatem ostendit qua puniuntur praevaricantes : unde dicit, *Et omnis praevaricatio, et inobedientia accepit iustam mercedis retributionem.* Ubi ponit unum quod respondet duplici culpae, scilicet peccato omissionis, et transgressionis. Primum respondet praeceptis affirmativis, aliud negativis. Primum notatur nomine inobedientiae.

Sed numquid inobedientia est peccatum generale? Et videtur quod sic, per hoc quod dicitur hic. Ad quod dicendum est, quod peccatum dicitur esse speciale ex intentione specialis finis. Unde quando aliquis non servat praeceptum hac intentione, ut contemnat praeceptum, sic est speciale peccatum ; sed quando ex aliqua causa, puta quando ex concupiscentia, tunc est conditio consequens peccatum, non tamen speciale peccatum.

Aliud autem vocatur praevaricatio: *Psal. 118. 119. Praevaricantes reputavi omnes peccatores terrae.* Item aliud ponit ex parte poenae, cum dicit : *Accepit iustam mercedis retributionem.* Retributio enim respicit quantitatem culpae, ut qui magis peccavit, magis puniatur ; merces vero respicit qualitatem, ut qui igne libidinis peccaverit, igne crucietur. Accipiet ergo mercedem bonam pro bonis, et malam pro malis. Et sic merces accipitur in bonum, et in malum, inquantum importat iustitiam distribuendi. Iustam dicit propter aequalitatem poenae, ut scilicet secundum mensuram peccati sit plagarum modus. De poenis autem habetur *Levit. 26.* et *Deut. 28.* Glossa dicit : *Iustam, ne putetur perire iustitia propter misericordiam.*

Consequenter cum dicit, *Quomodo nos effugiemus, si tantam neglexerimus salutem?* ponit consequens

suae conditionalis : in quo describit conditionem novi testamenti, ubi tria facit : primo enim ostendit necessitatem observandi ; secundo originem novi testamenti ; tertio firmitatem veritatis ipsius. Secundum ibi, *Quae cum initium accepisset enarrandi per Dominum, ab eis qui audierunt, in nos confirmata est;* tertium ibi, *Contestante Deo signis, et portentis.* Dicit ergo ; Si sermo factus per angelos punit praevaricatores, et inobedientes : *quomodo nos effugiemus, si tantam neglexerimus salutem ?* in quo denotat periculum quod imminet non observantibus. Supra autem vetus testamentum vocavit salutem. Cuius ratio est, quia sermo ordinatur ad cognitionem tantum: hoc enim facit vetus testamentum, quia per ipsum est cognitio peccati : *Rom. 3. 20. Per legem cognitio peccati.* Item cognitio Dei : *Psalm. 147. 20. Non fecit taliter omni nationi:* et alibi *75. 2. Notus in Iudaea Deus, in Israel magnum nomen eius.* Non tamen conferebat gratiam; sed in novo testamento confertur gratia : *Ioan. 1. 17. Gratia, et veritas per Iesum Christum facta est :* quae ducit ad salutem aeternam : *Ibid. 6. 69. Domine ad quem ibimus? Verba vitae aeternae habes : Psalm. 118. 140. Ignitum eloquium tuum vehementer.* Item commendat ipsam ex quantitate; et dicit, *Tantam,* idest valde magnam. Et certe valde magna est, si consideres a quibus periculis liberat: quia non solum liberat a periculis mortis corporalis, sed etiam spiritualis : *Matth. 1. 21. Ipse enim salvum faciet populum suum a peccatis eorum.* Item magna est, quia est universalis, idest non unius populi tantum, nec ab uno periculo ; sed est omnium hominum, et ab hostibus omnibus : *1. Tim. 4. 10. Qui est Salvator omnium, maxime autem fidelium : Luc. 1. 74. Sine timore de manu inimicorum nostrorum liberati serviamus illi.* Item magna est, quia aeterna : *Isa. 45. 17. Salvatus est Israel in Domino salute sempiterna.* Et ideo non est negligenda, sed debemus esse soliciliti ad obtinendum eam : *Iudic. 18. 9. Vidimus terram valde opulentam, et uberem:* et sequitur : *Nolite negligere, nolite cessare : eamus, et possidcamus eam : nullus erit. labor.* Et vere non debemus negligere: quia si negligentes fuerimus, puniemur, non tantum perdendo bonum, sed etiam incurrendo malum, scilicet aeternae damnationis, quod effugere non poterimus : ideo dicit : *Quomodo nos effugiemus : Matth. 3. 7. Quis demonstrabii vobis fugere a ventura ira ? Iob 11. 20. Effugium peribit ab eis : Psal. 138. 7. Quo ibo a spiritu tuo, et quo a facie tua fugiam.*

Originem doctrinae novi testamenti ostendit, cum dicit : *Quae cum initium accepisset enarrandi per Dominum, ab eis qui audierunt, in nos confirmata est.* Ubi ponit duplicem eius originem. Prima fuit non per angelos, sed per ipsum Christum : *Supra 1. 2. Locutus est nobis in Filio : Ioan. 1. 18. Unigenitus qui est in sinu Patris, ipse enarravit.* Et ideo dicit : *Quae cum accepisset initium enarrandi per Dominum:* quia habet duplex initium. Unum simpliciter, et illud est ab aeterno, et hoc est per ipsum Verbum : *Eph. 1. 4. Elegit nos in ipso ante mundi constitutionem.* Aliud est initium enarrationis, et istud fuit in tempore per Verbum incarnatum. Secunda origo fuit per Apostolos, qui audierunt a Christo : unde dicit : *Ab eis qui audierunt, in nos confirmata est,* idest per ipsorum praedicationem : *1. Ioan. 1. 1. Quod fuit ab initio...quod vidimus, et audivimus, annuntiamus vobis: Luc. 1. 2. Sicut narraverunt nobis qui ab initio ipsi viderunt.*

Firmitatem deinde eius ponit, quae maior est quam firmitas veteris testamenti : quod ostendit ex testimonio Dei, qui mentiri non potest : unde dicit : *Confirmata est Deo contestante signis, et portentis.* Sciendum est autem, quod testimonium est per loquelam : loquela est signum sensibile. Deus autem duplici signo sensibili contestatus est, scilicet miraculis, et donis Spiritus sancti. Quantum ad primum dicit quod *confirmata est contestante Deo signis,* quoad minora miracula, ut sanatio claudi, vel febris. De primo *Act. 3.* et *14.* de secundo autem *Act. ult. Portentis,* quantum ad maiora, sicut suscitatio mortui : *Act. 9. 40. Thabita, surge.* Dicitur autem portentum, quasi porro, vel procul tensum, quod scilicet aliquid in longinquum demonstrat : *2. Paral. 32. 31. In legatione principum Babylonis, qui missi fuerunt ad eum ut interrogarent de portento,* quod scilicet fuerat sol retrogressus decem gradibus, *dereliquit eum Deus ut tentaretur.* Praecipuum vero portentum est quod Deus factus est homo : *Isa. 8. 18. Ego et pueri mei, quos mihi dedit Deus in portentum :* quod scilicet ego, qui sum homo, et quod pueri mei hoc crederent. Mirum enim fuit quod cor humanum hoc potnit credere. Dicit, *Variis virtutibus,* ut signa, et portenta referantur ad ea quae excedunt virtutem naturae ; ut signum dicatur quod est praeter, et supra naturam, non tamen contra ; sed portentum est quod est contra naturam, ut partus virginis, suscitatio mortui : sed virtus referatur ad ea quae sunt secundum naturam quantum ad substantiam facti, sed non quantum ad modum fiendi, sicut sanatio febris ; quod utique possunt medici, licet non statim. Vel virtutes referantur ad virtutes mentis, quas Dominus suis praedicatoribus dedit, scilicet fides, spes, et caritas. Sed quantum ad secundum, scilicet quantum ad dona, dicit, *Et Spiritus sancti distributionibus.*

Sed contra, ut dicitur *Sapient. 7. 22. Spiritus sanctus unus est :* quomodo ergo distribuitur. Dicendum est, quod non distribuitur secundum essentiam, sed inquantum dona eius distribuuntur : *1. Corint. 12. 4. Divisiones gratiarum sunt ; idem autem Spiritus.* Omnes autem gratiae attribuuntur Spiritui sancto, quia dantur ex amore : amor vero appropriatur Spiritui sancto. Gregorius : *Certe Spiritus sanctus amor est.* Vel *distributionibus,* idest per distributiones, quae fiunt a Spiritu sancto : quia alii datur sermo sapientiae, alii sermo scientiae, alii operatio miraculorum, alii prophetia, et sic de aliis. Et hoc totum non pro meritis, nec ex necessitate naturae, sed per ipsius voluntatem : *Ioan. 3. 8. Spiritus ubi vult spirat : 1. Corint. 12. 11. Haec omnia operatur unus atque idem Spiritus, dividens singulis prout vult : Marci ult. 20. Domino cooperante, et sermonem confirmante sequentibus signis.*

LECTIO II.

Non enim angelis subiecit Deus orbem terrae futurum, de quo loquimur. Testatus est autem in quodam loco quis dicens: Quid est homo quod memor es eius, aut filius hominis quoniam visitas

eum? Minuisti eum paulo minus ab angelis, gloria, et honore coronasti eum, et constituisti eum super opera manuum tuarum. Omnia subiecisti sub pedibus eius. In eo enim quod omnia ei subiecit, nihil dimisit non subiectum ei. Nunc autem necdum videmus omnia subiecta ei.

Supra fecit Apostolus quamdam comparationem, ostendens esse maiorem necessitatem observandi praecepta Christi quam legis datae per angelos; hic confirmat consequentiam; ubi duo facit: primo enim confirmat dictam consequentiam, ostendens maiorem esse potestatem Christi quam angelorum; secundo probat idem per auctoritatem, ibi, *Testatus est autem quidam.* Dicit ergo, quod maiora supplicia sustinebunt qui faciunt contra mandata Christi, quam qui faciunt contra mandata angelorum: quia ipse Christus Dominus est, et magis punitur qui peccat contra dominum, quam qui peccat contra servos. Et quod Christus sit Dominus, ostendit, quia non subiecit Deus orbem terrae, futurum subiectum Christo, angelis. Et duo facit. Primo ostendit quia orbis non est subiectus angelis; secundo ostendit de quo orbe intendit, ibi, *De quo loquimur.* Orbis enim non est subiectus angelis: *Iob 34. 13. Quem constituit alium super terram, aut quem posuit super orbem quem fabricatus est?*

Sed contra. *Dan. 10.* dicitur angelus princeps regni Graecorum, et Persarum: et *Deut. 32. 5. Constituit fines populorum iuxta numerum filiorum Dei,* secundum aliam litteram. Et dicendum est, quod non est eis subiectus vice dominii, sed vice cuiusdam ministerii: tota enim creatura corporalis ministratur per angelos: *Psalm. 102. 21. Ministri eius qui facitis voluntatem eius: Supra 1.* omnes administratorii dicuntur.

Vel *non enim subiecit orbem terrae angelis*: orbem dico, futurum, scilicet mundum istum, qui dicitur futurus, quia in Scriptura quandoque dicitur futurum non respectu nostri, sed respectu eius cui comparatur, sicut idem Apostolus dicit *Rom. 5. 14.* de Adam respectu Christi, *Qui est forma futuri:* Christus enim non est futurus respectu sui, sed respectu Adae. Sic hic orbis futurus, non respectu nostri, sed respectu Christi, qui est ab aeterno; cum orbis sit in tempore. Et quia Manichaei dicunt orbem subiectum malo deo, non autem bono; ideo subdit, *De quo loquimur,* quia scilicet non de alio, sed de isto: vel quia *supra 1. 11.* dixerat: *Ipsi peribunt,* scilicet caeli, *et mutabuntur:* quod, sicut ibi dictum fuit, intelligitur quoad statum, non quoad substantiam, ita quod duplex est status mundi. Unus qui nunc est praesens: *2. Petr. 3. 7. Caeli qui nunc sunt, et terra eodem Verbo repositi, sunt reservati igni in diem iudicii*: et alius est futurus. In orbe autem isto qui nunc est, non omnia sunt ei subiecta, ut supra dictum est, et hoc per executionem potentiae, licet subiecta sint per auctoritatem; sed tunc in illo statu futuro erit ei orbis subiectus: et ideo subdit, *De quo loquimur.*

Consequenter probat per auctoritatem, cum dicit: *Testatus est autem quidam:* ubi tria facit: primo enim commendat auctoritatem testimonii inducendi; secundo inducit testimonium, ibi, *Quid est homo quod memor es eius?* tertio explicat sensum testimonii, ibi, *In eo enim quod ei omnia subiecit, nihil dimisit non subiectum ei.* Circa testimonium vero ponit primo quod verba veteris testamenti sunt quaedam testimonia Christi: *Ioan. 5. 39. Scrutamini Scripturas:* et paulo post: *Et illae sunt quae testimonium perhibent de me.* Et ideo dicit: *Testatus est autem in quodam loco quis.* Secundo quia apud Iudaeos erant quaedam Scripturae minus notae, et quaedam magis notae; et ideo maioris dignitatis sunt Scripturae Psalmorum, quibus ipsi utebantur in omnibus sacrificiis suis: et ideo dicit: *In quodam loco,* noto scilicet, et manifesto. Tertio ponit auctoritatem dicentis, scilicet David, qui scilicet fuit maximae auctoritatis: *2. Reg. 23. 1. Dixit vir cui constitutum est de Christo Dei Iacob, egregius Psaltes Israel.*

Deinde inducit testimonium, cum dicit, *Quid est homo quod memor es eius?* ubi tria facit: primo enim ponit mysterium incarnationis; secundo passionis, ibi, *Minuisti eum paulo minus ab angelis;* tertio mysterium exaltationis, ibi, *Gloria, et honore coronasti eum?* Circa primum duo tangit. Primo causam incarnationis; secundo ipsam incarnationem, ibi, *Aut Filius hominis quoniam visitas eum?* Causa autem incarnationis est memoria Dei de homine; et ideo dicit: *Quid est homo?* ut legatur despective; quasi dicat: Homo valde modicum quid est respectu Dei: *Isa. 40. 17. Omnes gentes quasi non sint, sic sunt coram eo, et quasi nihilum, et inane reputatae sunt ei.* Si enim aliquis diligit aliquem, et dimittit eum diu in miseriis, nec subvenit; videtur eius oblivisci. Deus autem humanum genus dilexit, et quia ipsum fecit ad imaginem suam, et quia in medio paradisi ipsum posuit. Sed post peccatum quia non statim ei subvenit, videtur eius fuisse oblitus. Sed tunc videtur eius memor fuisse cum reparatorem misit: *Psalm. 105. 4. Memento nostri, Domine, in beneplacito tuo; visita nos in salutari tuo.* Et ideo dicit: *Quid est homo quod memor es eius?* quasi dicat: Si consideremus vilitatem hominis, mirum est quod memor es eius, qui tam vilis, et parvus est. Vilis, inquam, et parvus in natura, maxime quantum ad vilem substantiam: *Gen. 2. 7. Formavit Deus hominem de limo terrae: Isa. 64. 8. Et nunc, Domine, pater noster es tu, nos vero lutum.* Vilis in culpa: unde Augustinus *super Ioan. Nihil fiunt homines cum peccant; Abdiae vers. 2. Ecce parvulum dedi te in gentibus: contemptibilis tu es valde.* Vilis, et infirmus in poena: *Iob 14. 1. Homo natus de muliere, brevi vivens tempore, repletur multis miseriis: Amos 7. 2. Quis suscitabit Iacob prostratum quia parvulus est?*

Secundo ponit ipsam incarnationem, cum dicit, *Filius hominis.* Ubi sciendum est, quod in Scriptura sacra Christus vocatur Filius hominis, sicut patet *Daniel. 7.* et in Evangelio in multis locis. Et huius ratio est, quia alii sunt filii hominum: *Psalm. 4. 3. Filii hominum, usquequo gravi corde?* sed Christus tantum Filius est hominis, scilicet Virginis beatae. Et ipse a Deo visitatur. Aliquando visitatio in Scriptura refertur ad beneficium, sicut dicitur *Gen. 21. 1. Visitavit Dominus Saram, sicut promiserat: et implevit quae locutus est.* Quandoque autem ad poenam: *Psalm. 88. 33. Visitabo in virga iniquitates eorum.* Hic autem refertur ad beneficium. *Visitas,* idest excellentissimum beneficium ei confers, quia facis eum Filium Dei, ex hoc

scilicet quod humanitas assumpta est a Verbo in unitatem suppositi. Vel hoc dicit propter plenitudinem Christi: *Ioan. 1. 14. Plenum gratia, et veritate.* Vel referendum est utrumque ad Christum, ut sit sensus. Memor es eius in incarnatione, in qua humanitas assumpta est a Christo ; sed visitas in resurrectione. Vel referendum est utrumque ad humanum genus. Quilibet autem filius hominis est homo, non autem quilibet homo est filius hominis. Adam enim non fuit filius hominis. Dicitur ergo homo qui gerit imaginem hominis terreni, Adae scilicet ; et iste homo dicitur peccator ; sed Filius hominis dicitur qui gerit imaginem hominis caelestis, scilicet Christi, qui dicitur Filius hominis : *1. Corin. 15. 49. Sicut portavimus imaginem terreni, portemus et imaginem caelestis.* Homo ergo simpliciter dicitur peccator. Et quia iste longe est a Deo, quia *longe a peccatoribus salus*, *Psal. 118. 155.* dicitur Deus eius esse memor, sicut homo memoratur eius quod longe est ab ipso. Sed cum de peccatore fit iustus, sic filius hominis visitatur per gratiam : *Iob 10. 12. Visitatio tua custodivit spiritum meum.*

Consequenter ponit mysterium passionis, cum dicit: *Minuisti eum paulo minus ab angelis.* Ubi sciendum est, quod ordine naturae, corruptibilia, ac passibilia minora sunt incorruptibilibus, et impassibilibus. Angeli autem secundum naturam sunt impassibiles, et immortales : unde quando Christus dignatus est passionem, et mortem sustinere, minoratus est ab ipsis : non quod plenitudinem suam amiserit, vel in aliquo diminutus fuerit ; sed parvitatem nostram sibi assumpsit. Et hoc significatum fuit *Luc. 22. 43.* ubi dicitur, quod *apparuit illi angelus Domini confortans eum :* non quod indigeret ipso, sed ut ostenderet se minoratum ab ipsis per passionem. Dicit autem, *Paulo minus*, propter duo. Primo quia omnis creatura corporea est modicum quid per comparationem ad rationalem : quia corporea comprehenditur certis limitibus quantitatis, non autem rationalis, sed semper plus potest in magis intelligibile. Christus autem est minoratus ab angelis, non quantum ad divinitatem, nec quantum ad animam, sed solo corpore. Et sic dixit, *Paulo minus*, propter quantitatem. Secundo dicitur, *Paulo minus*, quantum ad durationem, quia modicum duravit : *Isa. 54. 7. In modico dereliqui te.* Nec mirum est si in passibilitate corporis est minoratus ab angelis, cum etiam in hoc sit minoratus ab homine, secundum illud *Psalm. 21. 7. Ego autem sum vermis, et non homo :* et hoc propter turpitudinem mortis, de qua *Sap. 2. 20. Morte turpissima condemnemus eum.* Si autem quod dictum est, *Quid est homo quod memor es eius?* utrumque referatur ad hominem, sic homo dicitur minoratus ab angelis tripliciter. Primo quantum ad cognitionem; sed *paulo minus:* quia non quantum ad cognitionis genus, quia et homo, et angelus communicant in uno genere cognitionis ; sed quantum ad modum, quia excellentiori modo cognoscunt angeli quam homines. Secundo vero quoad corpus : quia licet angelus, et anima sint unius naturae, scilicet intellectualis, anima tamen unitur corpori ; sed etiam in hoc *modicum :* quia non tollitur dignitas animae per huiusmodi unionem, sed aliquo modo aggravatur, et impeditur ab altiori contemplatione : *Sap. 9. 15. Corpus, quod corrumpitur, aggravat animam.* Tertio quantum ad dona gratuita : *Matth. 22. 30. Erunt sicut angeli Dei in caelis:* sed quantum ad naturalia.

Deinde cum dicit, *Gloria, et honore coronasti eum*, ostendit mysterium exaltationis : ubi tria facit. Primo ostendit eius gloriam ; secundo honorem, ibi, *Et honore coronasti eum ;* tertio potestatem, ibi, *Constituisti eum super opera manuum tuarum : Apoc. 5. 12. Dignus est agnus qui occisus est accipere virtutem, et divinitatem, et sapientiam, et fortitudinem, et honorem, et gloriam, et benedictionem in omnem creaturam quae in caelo est, et super terram, et sub terra, et quae sunt in mari, et quae in eo.* Dicit ergo primo : *Coronasti eum gloria*, idest claritate : gloria enim claritatem importat. Christus autem duplici gloria coronatus est : scilicet claritate corporis : *ad Philip. 3. 21. Qui reformabit corpus humilitatis nostrae configuratum corpori claritatis suae.* Ista claritas sibi promittitur *Ioan. 12. 28. Et clarificavi*, animam scilicet implendo splendoribus gratiae ; *et iterum clarificabo*, scilicet corpus immortalitatis gloria. Alia claritas est in confessione omnium populorum : *Philip. 2. 11. Et omnis lingua confiteatur quia Dominus Iesus Christus in gloria est Dei Patris: Psalm. 20. 6. Gloriam, et magnum decorem impones super eum.*

Consequenter ostendit eius honorem, cum dicit: *Et honore coronasti eum.* Differt autem honor a gloria, sicut effectus a causa: est enim honor reverentia exhibita in testimonium excellentiae, unde est testificatio bonitatis eius. Honor ille est ut omnis creatura revereatur ipsum, sicut et Patrem: *Ioan. 5. 23. Ut omnes honorificent Filium, sicut et Patrem.* Et dicit, *Coronasti*, scilicet in signum victoriae, quia corona datur vincenti: *1. Corinth. 9. 25. Illi quidem, ut corruptibilem coronam accipiant, nos autem incorruptam: 2. Timoth. 2. 5. Non coronabitur nisi qui legitime certaverit.* Christus autem per certamen passionis meruit hanc gloriam, et honorem : *Philip. 2. 8. Factus est obediens usque ad mortem:* et sequitur: *Propter quod et Deus exaltavit illum, et donavit illi nomen quod est super omne nomen.* Ista autem prout conveniunt Christo, inquantum Deus est, non sunt praemium, sed magis illi naturalia ; sed inquantum homo est, sunt praemium victoriae passionis eius. Sed potestatem eius ostendit primo quantum ad auctoritatem eius ; secundo quantum ad effectum, ibi, *Omnia subiecisti sub pedibus eius.* Quantum ad primum dicit: *Constituisti eum super opera manuum tuarum:* quod potest tripliciter intelligi. Uno modo quod constitutus est super omnia loca, et hoc in ascensione : *Ephes. 4. 10. Ascendit super omnes caelos, ut adimpleret omnia.* Secundo dignitate : *Ephes. 1. 20. Constituens eum ad dexteram suam super omnem principatum, et potestatem, et virtutem, et dominationem.* Tertio potestate, quia super omnem creaturam: *Matth. ult. 18. Data est mihi omnis potestas in caelo, et in terra.* Sed Christus, inquantum Deus, non est constitutus, sed natus ; sed constitutus est inquantum homo: *supra 1. 2. Quem constituit haeredem universorum.* Effectus potestatis est, quia *omnia subiecisti sub pedibus eius.* Utitur autem Propheta praeterito pro futuro propter maiorem certitudinem : iam enim factum est in aeterna Dei praedestinatione. Et dicit, *Sub*

pedibus eius, idest sub humanitate, vel cum omnimoda subiectione: *Psalm. 109. 1. Donec ponam inimicos tuos, scabellum pedum tuorum.* Vel *sub pedibus eius*, idest sub humanitate eius: sicut enim per caput Christi intelligitur Deus, *1. Corin. 11.* ita etiam per pedes Christi intelligitur humanitas eius: *Psal. 131. 7. Adorabimus in loco ubi steteruut pedes eius.* Si vero exponatur hoc sic, homo dicitur coronatus gloria quantum ad cognitionem intellectualem, qua praeeminet ceteris animalibus: *1. Corinth. 11. 7. Vir quidem gloria, et imago Dei est: Iob 35. 2. Qui docet nos super iumenta terrae.* Item honore, inquantum ipse solus super omnia animalia est dominus suorum actuum, et non subiicitur necessitati rerum mutabilium quantum ad animam, cum sit liberi arbitrii. Item potestate, quia *constituisti eum super omnia opera:* uno modo ut per ly *omnia* intelligantur omnes creaturae, quae sunt infra hominem: *Genes. 1. 26. Praesit piscibus maris, et volatilibus caeli, et bestiis, universaeque terrae:* alio modo ut ly *omnia* supponat pro tota universitate creaturae: quia etiam caelestia corpora, et angeli deserviunt homini: *Psal. 90. 11. Angelis suis Deus mandavit de te, ut custodiant te in omnibus viis tuis.*

Consequenter cum dicit, *In eo enim quod omnia ei subiecit, nihil dimisit non subiectum ei*, exponit sensum testimonii: ubi Apostolus duo facit: primo enim exponit quantum ad eius sublimitatem; secundo quantum ad minorationem, ibi, *Eum autem qui modico quam angeli minoratus est, videmus Iesum.* Circa primum duo facit: quia primo ostendit qualiter dictum Prophetae sit intelligendum; secundo ostendit, illud nondum esse impletum, ibi, *Nunc autem necdum videmus omnia subiecta ei.* Cum ergo dicit, *In eo enim quod ei subiecit omnia, nihil dimisit non subiectum ei*, ostendit qualiter sit intelligendum: quia enim Scriptura dicit omnia subiecta esse Christo, *nihil dimisit non subiectum ei.* Unde ly *omnia* non est distributio accommoda ad aliqua genera, sed absolute ad omnia: generaliter ei, et universaliter subiecta sunt. Verum est *praeter eum qui subiecit sibi omnia*, ut dicitur *1. Corint. 15. 27.* sicut dicitur: Caelum tegit omnia; verum alia a se.

Sed tunc arguit sic Arius. Pater omnia subiecit Filio. Ergo Filius minor est ipso Patre. Respondeo. Dicendum est, quod verum est quod Pater omnia subiecit Filio secundum naturam humanam, in qua minor est Patre: *Ioan. 14. 28. Pater maior me est;* sed secundum naturam divinam ipse Christus subiecit sibi omnia.

Consequenter cum dicit, *Nunc autem necdum videmus omnia subiecta ei*, ostendit hoc nondum esse impletum, quia infideles, peccatores, et daemones nondum sunt ei subiecti: *Rom. 10. 16. Sed non omnes obediunt Evangelio: Exod. 10. 3. Usquequo non vis mihi subiici?* Et sic peccatores non sunt subiecti Christo per rebellionem voluntatis; sed per potentiam omnes subiiciuntur ei, modo quantum ad auctoritatem, sed in futuro omnes quantum ad executionem. Unde haec est expositio eius quod supra dixit, *Orbem terrae futurum.*

LECTIO III.

Eum autem qui modico quam angeli minoratus est, videmus Iesum propter passionem mortis, gloria, et honore coronatum; ut gratia Dei pro omnibus gustaret mortem. Decebat enim eum propter quem omnia, et per quem omnia, qui multos filios in gloriam adduxerat, auctorem salutis eorum per passionem consummari. Qui enim sanctificat, et qui sanctificantur, ex uno omnes. Propter quam causam non confunditur fratres eos vocare, dicens: Nuntiabo nomen tuum fratribus meis, in medio Ecclesiae laudabo te: et iterum: Ego ero fidens in eum: et iterum: Ecce ego, et pueri mei quos dedit mihi Deus.

Supra Apostolus volens probare excellentiam Christi super angelos, induxit auctoritatem Prophetae: in qua aliquid erat quod pertinet ad Christi dignitatem, sicut illud, *Omnia subiecisti sub pedibus eius:* et ipse illud exposuit; aliquid autem quod pertinet ad eius passionem, scilicet *Minuisti eum paulo minus ab angelis.* Istud autem videtur repugnare suo principali intento, quo scilicet intendit Christum praeferre angelis; et ideo hoc in parte ista diffuse exponit: ubi duo facit: quia primo ostendit secundum quid sit ista minoratio intelligenda, quia scilicet secundum passionem; secundo agit de convenientia passionis, ibi, *Decebat enim eum propter quem omnia, et per quem omnia... per passionem consummari.* Circa primum duo facit: quia primo ostendit illud quod est dictum; secundo describit ipsam passionem, ibi, *Ut gratia Dei pro omnibus gustaret mortem.* Dicit ergo: *Eum autem qui modico quam angeli minoratus est, videmus Iesum ... coronatum.* Continuetur sic. Ita dictum est: *Quid est homo quod memor es eius? Gloria, et honore coronasti eum. Omnia subiecisti sub pedibus eius. Minuisti eum paulo minus ab angelis.* Et haec Propheta de Christo praedixit; sed iam multa de istis videmus impleta. Pro certo ergo tenemus quod quae restant sunt implenda, scilicet quod omnia subiicientur ei etc. Gregorius: *Praeteritorum exhibitio, futurorum est certitudo.* Et potest sic construi. *Nos eum qui modico quam angeli minoratus est, videmus* esse *Iesum:* nec solum hoc, sed *gloria, et honore coronatum propter passionem mortis,* quae fuit causa illius exaltationis: *Philip. 2. 9. Propter quod et Deus exaltavit illum.* Et dicit, *Mortis,* quia non qualemcumque passionem sustinuit, sed acerrimam, et turpissimam: *Sap. 2. 20. Morte turpissima condemnemus eum.* Vel aliter. Nos *videmus Iesum.* Et quasi quaereretur ab ipso quem diceret, ideo respondens dicit: Scilicet *eum qui per passionem mortis modico minoratus est quam angeli, gloria, et honore coronatum.* Haec minoratio non est intelligenda in Christo nisi propter passionem mortis. Nec est mirum, quia quantum ad hoc non solum angelis, sed etiam hominibus est minor: *Isa. 53. 2. Desideravimus eum novissimum virorum et despectum.* Dicit autem Glossa, et est Augustini contra Maximum, quod Christus non est minoratus ab angelis propter conditionem naturae hu-

manae, sed propter passionem. Natura enim mentis humanae, quam Christus sine peccato assumpsit, nihil est maius quam sola Trinitas. Minor ergo angelis corpore, quia passio est secundum corpus.

Quod videtur esse contra Dionysium, qui dicit *4. cap. angelicae Hierarchiae*, quod angeli naturali participatione luminis maiores sunt quam homines.

Et dicendum est, quod de natura mentis humanae, et angelicae dupliciter possumus loqui. Uno modo secundum naturalia sola; et sic natura angelorum excellentior est, et nobilior quam natura mentis humanae: quia angelus accipit cognitionem divinae veritatis in quadam excellentia, et plenitudine intellectualis luminis, sed homo ex creaturis. Alio modo possumus accipere naturam utriusque sine peccato, in ordine ad beatitudinem obtinendam; et sic sunt aequales: *Matt. 22. 30 Erunt sicut angeli in caelo.* Christus tamen quantum ad excellentiam gratiae, secundum mentem humanam, maior est angelis. Ista igitur minoratio non est secundum naturam divinitatis, nec absolute secundum naturam humanam, nisi inquantum passus est secundum illam. Possumus autem dicere, quod Christus triplici gloria fuit coronatus: scilicet gloria sanctificationis, item gloria divinae fruitionis, quia ab ipso instanti suae conceptionis fuit comprehensor: item gloria impassibilitatis, quam meruit post passionem.

Deinde cum dicit, *Ut gratia Dei pro omnibus gustaret mortem*, describit ipsam passionem, et describit eam tripliciter. Primo ex causa, cum dicit, *Ut gratia Dei;* secundo ex utilitate, cum dicit, *Pro omnibus;* tertio ex modo, cum dicit, *Gustaret mortem.* Causa enim fuit sola gratia Dei. Unde continuatur sic. Videmus Iesum, qui minoratus est ex hoc *ut gratia Dei pro omnibus gustaret mortem.* Ex ipsa enim factum est quod Filium suum unigenitum dedit: *Ioan. 3. 16. Sic enim dilexit Deus mundum ut Filium suum unigenitum daret: Roman. 5. 8. Commendat autem Deus caritatem suam in nobis, quia cum adhuc peccatores essemus, secundum tempus Christus pro nobis mortuus est.* Vel, secundum quod dicit Glossa Augustini, *ut gratia Dei*, idest ipse Christus, qui est gratia Dei, *pro omnibus gustaret mortem.* Et sic gratia est nominativi casus. Dicitur autem Christus gratia, quia auctor est gratiae: *Ioan. 1. 17. Gratia, et veritas per Iesum Christum facta est.* Vel quia est gratis datus: *Isa. 9. 6. Filius datus est nobis:* ut sit sensus, quod ipse minoratus est, ut ipse qui *gratia Dei est, pro omnibus gustaret mortem.* Utraque positio est secundum Glossam. *Pro omnibus:* ecce utilitas. *Pro omnibus* autem dupliciter potest intelligi. Vel ut sit distributio accommoda, scilicet pro omnibus praedestinatis, pro istis enim tantum habet efficaciam. Vel absolute *pro omnibus*, quantum ad sufficientiam: sufficiens enim quantum ad se omnibus est: *1. Timoth. 4. 10. Qui est Salvator omnium, maxime autem fidelium.* Chrysostomus: *Pro omnibus hominibus generaliter mortuus est, quia omnibus pretium sufficit. Et si omnes non credunt, ipse tamen quod suum est implevit. Gustaret:* ecce modus. Gustat enim qui non multum comedit, nec bibit. Quia ergo Christus non perseveravit in morte, sed statim surrexit, ideo gustavit: *Psalm. 109. 7. De torrente in via bibet.* Viator festinat. Item gustus est discretivus saporis: unde qui gustat, magis discernit, quam qui bibit. Ut ergo designet quod mortem, et dolorem sensit, et sic mors non fuit phantastica, ut dicit Manichaeus, et Apollinaris; ideo dicit, *Gustaret: Thren. 1. 12. O vos omnes qui transitis per viam, attendite, et videte si est dolor sicut dolor meus.* Modus vero ponitur cum dicitur *Gustaret.* Simile habetur *Matth. 26. 39. Pater, si possibile est, transeat a me calix iste:* et hoc propter tres rationes. Primo propter mortis amaritudinem exprimendam, cuius experientia est per gustum: *Thren. 1. 12. O vos omnes qui transitis per viam, attendite, et videte si est dolor sicut dolor meus: Isai. 24. 9. Amara erit potio bibentibus eam.* Secundo quia sicut gustare, vel non gustare, est in potestate gustantis; sic et passio Christi fuit voluntaria: *Ioan. 10. 18. Potestatem habeo ponendi animam meam.* Tertio quia gustare est parum sumere; Christus autem parum perseveravit in morte, secundum illud *Psal. 15. 10. Non derelinques animam meam in inferno, nec dabis Sanctum tuum videre corruptionem.*

Deinde cum dicit, *Decebat enim eum*, ostendit convenientiam ex utilitate. Deus enim Pater est, qui fuit causa mortis. Ipse enim est *per quem omnia*, sicut per causam finalem: propter ipsum enim sunt omnia, quia propter bonitatem suam communicandam: et haec fuit causa movens ad producendum res, et ita finaliter sunt omnia propter Deum: *Proverb. 16. 4. Universa propter semetipsum operatus est Dominus.* Sunt etiam effective per ipsum: *Psalm. 145. 6. Qui fecit caelum, et terram, mare, et omnia quae in eis sunt.* Est ergo omnium principium, et finis: *Apoc. 1. 8. Ego sum alpha, et omega, principium, et finis: Rom. 11. 37. Ex ipso, et per ipsum, et in ipso sunt omnia.* Decebat ergo ipsum, quia auctor est omnium, omnibus providere: *Sapient. 6. 8. Æqualiter illi cura est de omnibus.* Secundo conveniens fuit ex parte causae, quae, ut dictum est, fuit gratia Dei; gratia vero ordinatur ad gloriam: *Rom. 6. 23. Gratia Dei vita aeterna.* Deus autem ab aeterno praedestinavit quos debet adducere in gloriam; et isti sunt omnes illi qui sunt participes filiationis Filii eius: quia *si filii, et haeredes, Rom. 8. 17.* Et ideo dicit: *Qui multos filios in gloriam adduxerat;* quasi dicat; Ipse habet unum Filium perfectum naturaliter: *Marc. 12. 6, Adhuc ergo habens Filium unum carissimum:* qui est naturaliter splendor gloriae, *supra 1.* Alii autem sunt adoptivi, et ideo adducendi sunt in gloriam. Unde dicit, *Qui adduxerat*, idest adducendos praeordinaverat. Et quid decebat eum? Hoc scilicet quod ipse qui est *auctor salutis eorum, consummaretur.* Salus ista in duobus consistit, scilicet quod fiant filii, et quod inducantur in haereditatem. Quod autem sint filii, habent per Filium naturalem: *Rom. 8. 29. Quos praescivit, et praedestinavit, conformes fieri imaginis Filii sui.* Gloriam autem, et haereditatem non consequuntur nisi per eum cuius naturaliter est haereditas, qui est splendor gloriae. Quia ergo per Filium consequimur ista duo; ideo ipse convenienter dicitur auctor salutis: *Matth. 1. 21. Ipse salvum faciet populum suum a peccatis eorum: Infra 12. 2. Aspicientes in auctorem fidei, et consummatorem Iesum.* Decebat ergo quod Pater auctorem salutis mitteret, scilicet Filium, ut expositum est: *qui multos filios adduxerat* per ipsum *in*

gloriam : et sic patet convenientia ex parte causae. *Per passionem consummari*, idest per fidem. Ipse enim, inquantum est Filius naturalis, est totaliter perfectus; sed quia in passione minoratus fuit, debuit per meritum passionis perfici. Ex ista ergo consummatione patet convenientia modi, de quo dixerat, quod gustavit. Tantum enim gustavit mortem, quia non accepit eam, nisi ut per meritum passionis consummaretur. Ipsa enim eius consummatio est eius glorificatio : *Luc. ult. 26. Oportuit Christum pati, et ita intrare in gloriam suam.* Gustavit etiam, quia cum ipse adduxerit filios in gloriam, sicut medicus gustat medicinam, ne infirmus abborreat, sed ut securius bibat : ita ipse gustavit mortem, ut quando sine morte, ingruente necessitate, non est salus, nullus mortem refugiat.

Consequenter cum dicit, *Qui enim sanctificat, et qui sanctificantur, ex uno omnes*, probat quod dixerat : ubi duo facit : quia primo probat propositum suum ex parte Patris consummantis ; secundo ex parte Christi consummati, ibi, *Quia ergo pueri communicaverunt carni, et sanguini, et ipse similiter participavit eisdem.* Adhuc circa primum duo facit : quia primo proponit intentum; secundo probat per auctoritatem, ibi, *Propter quam causam non confunditur fratres eos vocare.* Dicit ergo : *Qui enim sanctificat, et qui sanctificantur, ex uno omnes.* Sciendum est autem, quod supra Apostolus tria dixerat. Primo quod Christus est causa salutis, in quo ostendit nos dependere ab ipso, sicut a Salvatore. Secundo ostendit quod Pater est consummator ipsius Christi per meritum passionis ; et in hoc Christus dependet a Patre. Tertio quod Pater nos adducit in gloriam; in quo etiam nos dependere a Deo ostendit : et secundum hoc Apostolus hic tria facit. Primo enim ostendit quod dependemus a Christo. Sanctificatus enim dependet a sanctificante. Christus autem est sanctificans : *infra 13. 12. Iesus, ut sanctificaret per suum sanguinem populum, extra portam passus est.* Bene ergo dictum est, quod quia est auctor, et sanctificator, dependemus ab ipso ; ipse vero a Patre a quo habet quod sanctificet, quod est secundum. Sed omnes, ipse scilicet qui sanctificat, et nos qui sanctificamur, ex uno, scilicet ex Patre: quod est tertium: *Rom. 8. 17. Haeredes Dei ; cohaeredes autem Christi.*

Consequenter ista tria probat per tres auctoritates. Et primo quod Christus, tamquam mediator et auctor salutis, ea quae Dei sunt, in nos refert : unde dicit : *Propter quam causam*, quia scilicet nos, et ipse ex Patre dependemus, et sumus ex uno Deo Patre, *non confunditur eos vocare fratres*, quia scilicet ex eodem Patre : *Malach. 2. 10. Numquid non pater unus omnium nostrum ? Rom. 8. 29. Ut sit ipse primogenitus in multis fratribus.* Ideo dicitur *in Psalm. 21. 23. Nuntiabo nomen tuum fratribus meis : Ioan. 20. 17. Vade ad fratres meos.* Sed nota, quod dicit : *Non confunditur fratres eos vocare:* quia aliqui de vili plebe nati, si promoventur, confunduntur cognoscere consanguineos suos : *Proverb. 19. 7. Fratres hominis pauperis oderunt eum.* Non sic autem Christus ; sed dicit : *Nuntiabo nomen tuum fratribus meis : Ioan. 17. 6. Pater, manifestavi nomen tuum hominibus quos dedisti mihi : Ibid. 1. 18. Unigenitus, qui est in sinu Patris, ipse enarravit.* Istius annuntiationis ostendit fructum, cum dicit : *In medio Ecclesiae laudabo te ;* quasi dicat : Per hoc congregatur tibi magna Ecclesia, *in* cuius *medio laudabo te.* Et dicit, *In medio*, quia sicut columna in medio domus ipsam sustentat, lucerna in medio domus illuminat, cor in medio corpus vivificat, ita Christus in medio Ecclesiae. Item *in medio*, quia non ad unum populum tantum, sicut Moyses, missus fuit : *Psalm. 65. 2. Notus in Iudaea Deus : in Israel magnum nomen eius ;* sed ad salutem totius mundi : *Psal. 73. 12. Operatus es salutem in medio terrae :* et ideo dicitur *Luc. ult. 36. Stetit Iesus in medio discipulorum.*

Sciendum est circa hoc, quod ante legem consuetudo erat quod omnes primogeniti erant Sacerdotes, et hoc pertinebat ad ius primogeniturae. Christus autem est frater sicut primogenitus, et ideo est Sacerdos. Sacerdos autem populum sanctificans, medius est inter Deum et populum : *Deuter. 5. 5. Ego illo tempore sequester fui et medius inter Dominum et vos.* Et ideo pertinet ad ipsum nuntiare quae Dei sunt ad populum; secundo quae populi sunt, referre in Deum. Primum facit dicendo ; et ideo dicit: *Nuntiabo nomen tuum fratribus meis*, idest ducam eos in notitiam tui : et hoc est sanctificare eos: *Ioan. 14. 17. Sanctifica eos in veritate.* Secundum faciendo, dum facit homines ex affectu in Deum, prorumpere in laudem Dei ; et ideo dicit : *In medio Ecclesiae laudabo te.*

Deinde cum dicit, *Et iterum*, ostendit quod ipse Christus dependet ex Patre, per hoc quod dicit: *Ego ero fidens in eum.* Hoc, secundum Hieronymum, habetur *Isa. 8. 17.* ubi nos habemus *Expectabo Dominum, qui abscondit faciem suam a domo Iacob, et praestolabor eum.* Sed *Isai. 12. 2.* expresse habetur: *Fiducialiter agam, et non timebo. Ego ero fidens in ipso*, pro gloria corporis, et membrorum, quod supra dixit consummationem: *Psalm. 30. 2. In te, Domine, speravi; non confundar in aeternum.* Ostendit autem quam spem habet: quia non quamcumque, sed firmam ; quae dicitur fiducia. Spes enim etsi non sit de impossibili, tamen habet timorem coniunctum quandoque, et tunc proprie dicitur spes. Spes quandoque est firma, et sine timore, et tunc proprie dicitur fiducia : et istam habuit Christus. Dicit ergo : *Fidens ero in eum*, idest habebo fiduciam in adiutorio eius, scilicet Patris pro gloria corporis, quod resuscitabit, et membrorum, et animae : *Psal. 30. 2. In te, Domine, sperari : non confundar in aeternum: Hierem. 17. 7. Beatus vir qui confidit in Domino.*

Sed contra. Sancti dicunt, quod in Christo nec fides, nec spes est, sed sola caritas. Respondeo. Dicendum, quod aliud est spes, aliud fiducia: nam spes est expectatio futurae beatitudinis, et haec non fuit in Christo, quia ab instanti suae conceptionis beatus fuit : fiducia autem est expectatio cuiuscumque auxilii ; et secundum hoc fuit in Christo fiducia, inquantum secundum humanam naturam expectabat a Patre auxilium in passione. Unde cum ibi invenitur quod Christus dicatur habere spem, non est intelligendum ratione principalis obiecti, quod est beatitudo, sed ratione gloriae resurrectionis, et gloriae corpori collatae.

Deinde cum dicit, *Et iterum*, ostendit tertium, scilicet quod refert nos in Deum, dicens : *Ecce ego, et pueri mei :* et habetur *Isai. 8. 18.* quasi dicat : Relatus sum in Deum, *ego*, inquam, qui sum fidens, et similiter *pueri mei*, quos in Deum reduco, scilicet

discipuli mei : *Ioan. ult. 5. Pueri, numquid pulmentarium habetis ? Quos dedit mihi Deus: Ioan. 17. 6. Tui erant, et mihi eos dedisti.* Isti dicuntur pueri propter puritatem : *1. Reg. 21. 4. Si mundi sunt pueri, et maxime a mulieribus?* et paulo post ibidem sequitur: *Fuerunt vasa puerorum sancta.* Item propter simplicitatem: *1. Corinth. 14. 20. Nolite pueri effici sensibus, sed malitia parvuli estote.* Item propter humilitatem : *Matth. 18. 3. Nisi conversi fueritis, et efficiamini sicut parvuli, non intrabitis in regnum caelorum.* Item propter facilitatem ad bonum : *Ibid. 19. 14. Sinite parvulos venire ad me.* Et ostendit quod non solum ipse est a Deo, sed etiam pueri: unde subdit: *Quos dedit mihi Dominus:* et sic verum sit quod dixit : *Qui sanctificat , et qui sanctificantur , ex uno omnes:* quia *Ioan. 6. 44. Nemo potest venire ad me, nisi Pater , qui misit me , traxerit eum.*

LECTIO IV.

Quia ergo pueri communicaverunt carni , et sanguini, et ipse similiter participavit eisdem; ut per mortem destrueret eum qui habebat mortis imperium , idest diabolum ; et liberaret eos qui timore mortis per totam vitam obnoxii erant servituti. Nusquam enim angelos apprehendit , sed semen Abrahae apprehendit. Unde debuit per omnia fratribus assimilari , ut misericors fieret , et fidelis Pontifex ad Deum , ut repropitiaret delicto populi. In eo enim in quo passus est ipse, et tentatus , potens est et eis qui tentantur , auxiliari.

Supra ostendit Apostolus convenientiam mortis Christi ex parte Patris , mortem imponentis; hic ostendit idem ex parte ipsius Christi , mortem patientis. De Christo vero dixit quod erat auctor salutis fidelium , ideo hic intendit ostendere quomodo per passionem effectus est auctor salutis eorum ; et circa hoc tria facit: primo enim ostendit conditionem naturae, per quem mori potuit, et pati; secundo ostendit utilitatem quam per mortem attulit , ibi , *Ut per mortem destrueret eum qui habebat mortis imperium;* tertio probat quod proposuerat , ibi , *Nusquam enim angelos apprehendit.* Dicit ergo primo : Ita dixi , quod ipse , et pueri sunt ex uno omnes, et quod vocavit eos fratres: ergo conveniens fuit quod esset eis similis, non tantum quia impartitur eis participationem naturae divinae , quod est ex dono gratiae, sed etiam quia ipse naturam eorum assumpsit. Unde dicit: *Quia ergo pueri communicaverunt carni , et sanguini , et ipse similiter participavit eisdem.*

Ubi notandum est, quod nomine carnis, et sanguinis aliquando ipsa natura carnis , et sanguinis intelligitur : *Gen. 2. 23. Hoc nunc os ex ossibus meis, et caro de carne mea :* ut sic per carnem intelligas corpus , secundum illud *Iob 10. 11. Pelle , et carnibus vestisti me ;* per sanguinem vero intelligas animam : non quod anima sit ipse sanguis , sed quia non conservatur in corpore sine sanguine. Aliquando vero per carnem , et sanguinem intelliguntur vitia carnis , et sanguinis : *Matth. 16. 17. Caro et sanguis non revelavit tibi.* Aliquando vero ipsa corruptibilitas carnis , et sanguinis : *1. Cor. 15. 50. Caro , et sanguis regnum Dei non possidebunt , neque corruptio incorruptionem.* Sed hic non intelligitur de vitiis : Christus enim assumpsit naturam sine peccato , sed cum passibilitate , quia assumpsit carnem similem peccatrici: *Rom. 8. 3. In similitudinem carnis peccati.* Ipse ergo communicavit vel pueris, vel etiam carni et sanguini; et totum similiter , quia scilicet non carni phantasticae , ut dixit Manichaeus , nec accidentaliter, ut dixit Nestorius , sed verae carni , et sanguini, sicut et pueri , et in unitate personae. Quod autem hic dicitur , quod Christus communicavit carni et sanguini , non est intelligendum secundum quod dicunt vitia carnis , et sanguinis , quia non assumpsit culpam , nec commisit; sed secundum quod dicunt ipsam substantiam carnis animatae, quia carnem, et animam assumpsit. Item est intelligendum de passibilitate carnis , quia assumpsit naturam nostram passibilem; ut sit sensus : *Quia pueri* , idest fideles , habuerunt naturam passibilem, *et ipse*, scilicet Christus, *participavit eisdem ;* vel pueris , scilicet in natura carnis , et sanguinis : vel *eisdem*, idest carni, et sanguini: non quidem phantasticae , ut delirat Manichaeus ; nec accidentaliter , ut fingit Nestorius , sed *similiter*, scilicet nobis , idest eo modo quo nos participamus, idest secundum rei veritatem , scilicet personaliter , et substantialiter. Nos enim participamus eis in persona, et Christus etiam similiter assumpsit ea in unitatem personae : *Ioan. 1. 14. Verbum caro factum est.* Potest etiam per carnem, et sanguinem intelligi caro, et sanguis Christi , secundum illud *Ioa. 6. 55. Qui manducat meam carnem , et bibit meum sanguinem:* quibus *pueri* , scilicet Apostoli, *communicaverunt* in caena , *Matth. 26.* et Christus *similiter participavit eisdem* , scilicet carni et sanguini , quia ipse similiter sumpsit , ut Chrysostomus expresse dicit *super Matth. 26. Ipse*, inquit, *Christus bibit sanguinem suum.* Unde *Luc. 22. 15. Desiderio desideravi hoc pascha manducare vobiscum.*

Consequenter ostendit utilitatem quam per mortem attulit, cum dicit: *Ut per mortem destrueret eum qui habebat mortis imperium:* et circa hoc facit duo: primo enim ostendit utilitatem istam ex parte diaboli , qui tenebat; secundo ex parte nostra, qui tenebamur, ibi , *Ut liberaret eos qui timore mortis per totam vitam obnoxii erant servituti.* Dicit ergo. Ideo participavit carni, et sanguini, idest assumpsit naturam in qua posset pati, et mori, quod non poterat in divina, *ut per mortem destrueret eum qui habebat mortis imperium, idest diabolum.*

Sed quomodo habet diabolus mortis dominium ? Hoc enim est solius Dei : *1. Reg. 2. 6. Dominus vivificat, et mortificat :* et *Deuter. 32. 39. Ego occidam , et ego vivere faciam.*

Respondeo. Dicendum est, quod aliter habet dominium mortis iudex, quia scilicet quasi mortem infligens, cum per mortem punit ; aliter latro, quasi scilicet mortem sibi ex demerito acquirens. Primo modo Deus habet mortis imperium: *Gen. 2. 17. Quacumque die comederis ex eo, morte morieris.* Secundo modo diabolus, qui suadendo homini peccatum , morti ipsum ad-

dixit : *Sapient. 2. 24. Invidia diaboli mors intravit in orbem terrarum.*

Dicit autem, *Destrueret*, non quantum ad substantiam, quam habet incorruptibilem ; non quantum ad malitiam, ut aliquando diabolus bonus fiat, ut dicit Origenes ; sed quantum ad potestatis dominium : *Ioan. 12. 31. Nunc iudicium est mundi, nunc princeps mundi huius eiicietur foras : Coloss. 2. 15. Expolians principatus, et potestates, traduxit confidenter, palam triumphans illos in semetipso.* Et hoc factum est per mortem Christi triplici ratione. Una est ex parte Christi. Iustitiae enim est vera ratio ut victor victum sibi subiiciat : *2. Petr. 2. 19. A quo enim quis superatus est, huius et servus est.* Christus autem vicit diabolum : *Apocal. 5. 5. Vicit leo de tribu Iuda.* Et ideo iustum est diabolum sibi esse subiectum : *Lucae 11. 21. Cum fortis armatus custodit atrium suum, in pace sunt ea quae possidet.* Alia ratio est ex parte diaboli. Iustitia enim exigit quod qui male utitur potestate sibi concessa, amittat eam. Diabolo autem data est permissio in peccatores quos seduxit, sed non in bonos. Quia ergo hanc extendere praesumpsit etiam in ipso Christo, qui peccatum non feeit : *Ioan. 14. 30. Venit princeps mundi huius, et in me non habet quidquam ;* ideo meruit illam perdere. Tertia ratio est ex parte nostri. Quia iustum est quod victus sit servus victoris, ut dictum est. Homo autem per peccatum servus erat diaboli : *Ioan. 8. 34. Qui facit peccatum, servus est peccati ;* et ita subiectus diabolo, et obnoxius peccato. Christus autem solvit pretium pro peccato nostro : *Psalm. 68. 5. Quae non rapui, tunc exsolvebam.* Sublata ergo causa servitutis, scilicet peccato, per Christum est homo liberatus.

Sciendum est autem, quod nulla alia satisfactio fuit conveniens. Homo enim erat debitor. Unus autem bene potest satisfacere pro alio ex caritate ; nullus autem pro tota humana natura, quia non habet potestatem super illam. Nec etiam ipsum humanum genus sufficienter poterat satisfacere, quia totum erat peccato obnoxium. Nec etiam angelus, quia ista satisfactio est ad gloriam, quae excedit facultatem naturae angeli. Oportuit ergo esse hominem qui deberet satisfacere, et Deum qui solus habet potestatem super totum humanum genus, qui posset pro toto humano genere satisfacere. Per mortem ergo Dei et hominis destruxit eum qui habebat mortis imperium.

Consequenter cum dicit, *Ut liberaret eos qui .. obnoxii erant servituti*, ponitur alia utilitas ex parte nostra. Circa quod sciendum est, quod homo intantum est servus peccati, inquantum inducitur ad peccandum. Inter omnia vero duo sunt quae inducunt ad peccandum efficacissime, scilicet praesentium bonorum amor male inflammans, praesentium etiam poenarum timor male humilians. De his *Psalm. 79. 17. Incensa igni*, quantum ad primum, *et suffossa*, quantum ad secundum. Haec autem duo in idem reducuntur : quia quanto quis amat bonum aliquod, tanto timet malum sibi contrarium. Ista sunt quibus homo ligatur, et detinetur in peccato; magis tamen per timorem movetur quam per amorem. Unde videmus, quod saevae bestiae poenarum timore retrahuntur a maximis voluptatibus, et sic timor maxime ligat homines. Inter omnes autem timor mortis est maximus : est enim finis terribilium. Unde si homo timorem istum superat, superat omnes; et hoc superato, superatur omnis amor mundi inordinatus. Et ideo Christus per mortem suam fregit hoc ligamen : quia abstulit timorem mortis, et per consequens amorem vitae praesentis. Quando enim considerat homo quod Filius Dei, Dominus mortis, mori voluit, non timet mori. Et inde est quod ante mortem Christi dicebat ille *in Eccli. 41. 1. O mors, quam amara est memoria tua!* Sed post mortem Christi clamat Apostolus *Philip. 1. 23. Desiderium habens dissolvi, et esse cum Christo.* Unde *Matth. 10. 28. Nolite timere eos qui occidunt corpus.* Dicit ergo : *Ut liberaret eos qui timore mortis obnoxii erant servituti*, scilicet peccati, *per totam vitam*, quam nimis appetebant. Vel aliter. Homo enim duplici servituti erat obnoxius, scilicet legis, et peccati : unde *Act. 15. 10.* lex dicitur *iugum quod nec nos, nec patres nostri portare potuimus. Manus enim Moysi erant graves, Exod. 17. 12. Galat. 4. 5. Ut eos qui sub lege erant redimeret.* Erant etiam obnoxii servituti peccati. Ab ista duplici servitute Christus nos liberavit. Differentia autem inter novum et vetus testamentum est timor et amor. In novo est amor : *Ioan. 14. 15. Si diligitis me, mandata mea servate.* Vetus autem fuit lex timoris : *Rom. 8. 15. Non enim accepistis spiritum servitutis iterum in timore :* et ideo dicit: *Ut liberaret eos qui timore mortis* corporalis, quam infligebat lex, *per totam vitam obnoxii erant servituti* legis.

Sed quaeritur: Cur statim non liberavit a morte, sed a timore mortis. Respondeo. Dicendum est, quod statim liberavit nos a morte quantum ad causam, sed ab ipsa morte nondum ; quamvis liberaverit a timore mortis. Cuius ratio est, quia si liberasset a morte corporali, homines servirent Christo tantum propter bonum corporale, et sic periret meritum fidei, et spei: similiter etiam ipsae poenae sunt nobis meritoriae ad vitam aeternam : *Act. 14. 21. Per multas tribulationes oportet nos intrare in regnum Dei.*

Et notandum, quod liberavit nos a timore mortis, primo ostendendo futuram immortalitatem; et ex hoc homo parvipendit mortem temporalem: *1. Cor. 15. 20. Christus resurgens primitiae dormientium.* Secundo praegustando voluntarie mortem : ex quo promptiores efficimur ad subeundum mortem pro Christo : *1. Petr. 2. 21. Christus passus est pro nobis, vobis relinquens exemplum.* Tertio aperiendo aditum ad gloriam, qui ante mortem suam non patebat; et ex hoc non solum non timemus mortem, sed desideramus eam : *Philipp. 1. 23. Desiderium habens dissolvi, et esse cum Christo, multo magis melius.*

Consequenter cum dicit, *Nusquam enim angelos apprehendit*, probat Apostolus utilitatem, quam mors Christi attulit; et circa hoc tria facit : primo enim ostendit quod Christus per mortem nos liberavit, quod probat ex conditione naturae passibilis quam assumpsit ; secundo concludit similitudinem, ibi, *Unde debuit per omnia fratribus assimilari;* tertio ostendit similitudinis utilitatem, ibi, *Ut misericors fieret.* Dicit ergo: Ita dixi, quod Christus per mortem suam liberavit nos a peccato, et morte. Nec est dubium quod, quantum ad conditionem naturae, angelus maior est homine ; sed quia angelus non fuit obnoxius servituti, nec dignus morte ; ideo non assumpsit angelum.

Quod si assumpsisset angelum, hoc utique fuisset propter dignitatem naturae, sed nusquam legimus quod assumpsit eum; *sed* tantum *semen Abrahae*, idest humanam naturam, non tamen idealem, sed in individuo, et athomo, et ex semine Abrahae: *Matth. 1. 1. Filii Abraham.* Et hoc addit, ut Iudaei, qui gloriantur se esse de genere Abrahae, magis venerentur Christum. Signanter vero dicit, *Apprehendit*, quia illud proprie dicitur apprehendi quod fugit. Non solum autem ipsa natura humana fugiebat a Deo, sed etiam ipsi filii Abrahae: *Zach. 7. 11. Averterunt scapulam recedentem, et aures suas aggravaverunt, ne audirent.* Ista autem apprehensio naturae humanae in unitatem personae Filii Dei naturam nostram supra modum exaltat: unde dicit Chrysostomus: *Magnum revera, et mirabile, et stupore plenum est, carnem nostram sursum sedere, et adorari ab angelis, et archangelis. Hoc ego saepius in mente versans, excessum patior, magna de genere humano imaginans.*

Sed videtur quod magis debuerit naturam angelicam apprehendere quam humanam naturam. Similitudo enim est ratio faciens ad congruitatem incarnationis divinae personae. In natura autem angelica invenitur expressior similitudo Dei quam in humana, quia ipsa est signaculum similitudinis, *Ezech. 28.* Magis ergo videtur quod debuerit apprehendere angelum quam semen Abrahae. Praeterea. In natura angelica invenitur peccatum, sicut in humana: *Iob 4. 18. In angelis suis reperit pravitatem.* Si ergo apprehendit naturam humanam, ut liberaret eam a peccato, videtur quod multo magis apprehendere debuerit angelicam.

Respondeo. Dicendum, quod assumptibilis dicitur aliqua natura a Filio Dei secundum congruentiam ad unitatem personae. Ista autem congruentia attenditur quantum ad duo, scilicet quantum ad dignitatem, ut illa natura sit assumptibilis quae nata est attingere ipsum Verbum per suam operationem, amando, et cognoscendo ipsum; et quantum ad necessitatem, ut scilicet subiaceat peccato remediabili. Primum, et secundum sunt in humana natura; quae apta nata est Deum amare, et cognoscere, et peccatum ipsius remediabile fuit; et ideo est assumptibilis. Naturae autem angelicae licet adsit primum, deest tamen secundum: nam peccatum est irremediabile, non quidem ex gravitate culpae, sed ex conditione naturae, seu status. Quod est hominibus mors, est angelis casus, ut dicit Damascenus. Manifestum est autem quod omnia peccata hominis, sive sint parva, sive sint magna, ante mortem sunt remissibilia, post mortem vero sunt irremissibilia, et perpetuo manent; et ideo natura angelica inassumptibilis est. Et per hoc patet solutio ad obiecta: quia licet in natura angelica sit congruentia dignitatis, deest tamen congruentia necessitatis.

Deinde cum dicit, *Unde debuit per omnia fratribus assimilari*, ex praedictis concludit similitudinem; quasi dicat: Quia ergo non apprehendit angelos, sed semen Abrahae, ideo *debuit per omnia assimilari fratribus.* Per omnia, inquam, in quibus sunt fratres, non in culpa, sed in poena; et ideo debet habere passibilem naturam. Unde infra *4. 15. Tentatum autem per omnia pro similitudine absque peccato*, quantum scilicet ad poenam, non tentatione culpae. Item sunt fratres quantum ad gratiam: *1. Ioan. 3. Videte qualem caritatem dedit nobis Deus Pater, ut filii Dei denominemur, et simus: Roman. 8. 29. Quos praescivit, et praedestinavit conformes fieri imaginis Filii sui.*

Consequenter ponit utilitatem istius similitudinis, cum dicit: *Ut misericors fieret:* ubi duo facit: quia primo ponit eam; secundo exponit ipsam, ibi, *In eo enim in quo passus est ipse, et tentatus, potens est et eis qui tentantur, auxiliari.* Nam Christus secundum quod mediator est, duplex habet officium. Unum quod praeponitur toti humano generi, sicut iudex: *Ioan. 5. 27. Potestatem dedit ei iudicium facere, quia Filius hominis est.* Aliud per comparationem ad Deum, apud quem pro nobis quasi advocatus interpellat, quia assistit vultui eius pro nobis, *infra 9.* et *1. Ioan. 2. 1. Advocatum habemus apud Patrem Iesum Christum iustum.* In iudice autem maxime desideratur misericordia, et praecipue reis. In advocato desideratur fidelitas. In Christo autem insinuat Apostolus illa duo esse per passionem eius. Humanum enim genus in Christo, inquantum est iudex, desiderabat misericordiam; inquantum advocatus, fidelitatem: et ista duo exhibuit Christus per passionem. Unde quantum ad primum dicit, quod per passionem assimilatus est fratribus, *ut misericors fieret.*

Sed numquid non fuit misericors ab aeterno? Videtur quod sic: quia *miserationes eius super omnia opera eius*, *Psalm. 144. 9.* Item ab initio habuit misericordiam: *Iob 31. 18. Ab infantia crevit mecum miseratio.*

Respondeo. Dicendum est, quod miseratio dicitur quasi miserum cor super aliena miseria; et hoc est dupliciter. Uno modo per solam apprehensionem; et sic Deus sine passione nostram miseriam apprehendit: *ipse enim cognovit figmentum nostrum*, ut dicitur *in Psalm. 102. 15.* Alio modo per experientiam; et sic Christus potissime in passione expertus est miseriam nostram. Et sic dicitur ut qui erat misericors per apprehensionem nostrae miseriae, *fieret misericors* per experientiam: *Isa. 58. 9. Clamabo, et dicam, Ecce adsum: quia misericors sum Dominus Deus tuus.* Et inde est quod misericordiam fecit, ut patet de muliere deprehensa in adulterio: misericordiam docuit *Lucae 6. 36. Estote misericordes, sicut et Pater vester misericors est:* misericordiam mandavit *Matth. 9. 13. Discite quid est, Misericordiam volo, et non sacrificium.*

Item ipse est fidelis advocatus: et ideo dicitur, *Fidelis pontifex: infra 9. 11. Christus assistens Pontifex futurorum bonorum.* Et requiritur quod sit fidelis: *1. Corinth. 4. 2. Hic iam quaeritur inter dispensatores ut fidelis qui inveniatur.* Et hoc totum, *ut repropitiaret delicto populi*, scilicet pro quo mortem sustinere voluit. Ipsa enim passio allegatio est, et fidelium interpellatio.

Deinde cum dicit, *In eo enim in quo passus est ipse, et tentatus, potens est et eis qui tentantur, auxiliari*, exponit istam utilitatem; et continuatur sic: quasi dicat: Non loquor de Christo inquantum Deus, sed inquantum est homo; et ideo, *In eo*, idest in illa natura quam assumpsit, ut experiretur in se nostram causam esse suam. Unde dicit, *Et tentatus*, et *passus est:* ideo *potens est et eis qui tentantur, auxiliari.* Vel aliter. Ideo factus est misericors, et fidelis, quia in eo quod passus, et tentatus est, habet quamdam

convenientiam ad hoc quod misereatur. Et dicit, *Tentatus*, non a carne, sed ab hoste : *Matth. 4. 1. Ductus est Iesus in desertum a Spiritu, ut tentaretur a diabolo.* In ipso enim non fuit aliqua rebellio partis inferioris ad superiorem ; sed passus est in carne pro nobis : *1. Petr. 2. 21. Christus passus est pro nobis vobis relinquens exemplum, ut sequamini vestigia eius:* et *4. 1. Christo ergo in carne passo, et vos eadem cogitatione armamini.*

CAPITIS TERTII

LECTIO PRIMA

Unde, fratres sancti, vocationis caelestis participes, considerate Apostolum , et Pontificem confessionis nostrae Iesum ; qui fidelis est ei qui fecit illum , sicut et Moyses in omni domo eius. Amplioris enim gloriae iste prae Moyse dignus habitus est, quanto ampliorem honorem habet domus qui fabricavit illam. Omnis namque domus fabricatur ab aliquo. Qui autem omnia creavit, Deus est. Et Moyses quidem fidelis erat in tota domo eius tamquam famulus, in testimonium eorum quae dicenda erant : Christus vero tamquam filius in domo sua : quae domus sumus nos, si fiduciam, et gloriam spei usque ad finem firmam retineamus.

Sicut supra dictum fuit, lex vetus ex tribus habuit auctoritatem, scilicet ex angelo, ex Moyse, et ex Aaron Pontifice. Apostolus autem supra praetulit Christum auctorem novi testamenti angelis , per quos lex data fuit ; hic intendit ipsum praeferre Moysi, qui fuit promulgator, et quasi legislator veteris testamenti : et circa hoc facit duo : primo enim praefert Christum Moysi ; secundo concludit ex hoc , quod sit efficacissime obediendum Christo, ibi, *Quapropter, sicut dicit Spiritus sanctus , hodie, si vocem eius audieritis , nolite obdurare corda vestra.* Circa primum duo facit. Primo praemittit dignitatem Christi ; secundo ostendit quid commune Christo, et Moysi, ibi, *Amplioris enim gloriae prae Moyse dignus habitus est.* Circa primum duo facit : quia primo ponit conditionem eorum, ad quos loquitur ; secundo ponit conditionem eius de quo loquitur, ibi, *Considerate Apostolum, et Pontificem confessionis nostrae Iesum.* Illos autem ad quos loquitur describit tripliciter. Primo ex caritate : unde dicit, *Fratres;* quasi diceret : Quia ex semine Abrahae, fratres estis et Christi, et inter vos ad invicem : *Matth. 23. 8. Omnes vos fratres estis.* Item fratres Christi : *supra 2. 11. Non confunditur eos vocare fratres.* Hanc autem fraternitatem facit caritas : *Psalm. 132. 1. Ecce quam bonum , et quam iucundum habitare fratres in unum.* Secundo etiam describit eos ex sanctitate, cum dicit, *Sancti:* et hoc propter sacramentorum perceptionem, qua sanctificamur a Christo : *1. Corinth. 6. 11. Sed abluti estis , sed sanctificati estis.* Tertio describit eos ex vocatione, cum dicit, *Vocationis caelestis participes.* Ista autem vocatio dupliciter potest intelligi caelestis esse. Vel ratione finis , vel ratione principii. Ratione quidem finis, quia vocati sunt non ad terrena, sicut in veteri testamento, sed vocati sunt ad caelestia regna : *1. Thessal. 2. 12. Vocavit nos ad suum regnum, et gloriam : 1. Petr. 2. 9. Qui de tenebris vos vocavit in admirabile lumen suum.* Ratione vero principii, quia non est ex meritis nostris, nec ex humana adinventione, sed sola caelesti gratia : *Galat. 1. 15. Vocavit per gratiam suam: Rom. 8. 30. Quos autem praedestinavit, hos et vocavit : Isa. 41. 2. Quos suscitavit ab oriente iustum , vocavit eum ut sequeretur se?* Dicit autem, *Participes*, quia non solum Iudaei vocati sunt ad gratiam fidei, et novi testamenti, sed etiam Gentes : *Coloss. 1. 12. Dignos nos fecit in partem sortis sanctorum in lumine.* Quia ergo estis in caritate, et sancti, et vocati ad caelestia , debetis libenter audire loqui de eo per quem ista vobis proveniunt.

Consequenter describit illum de quo loquitur , cum dicit : *Considerate Apostolum, et Pontificem confessionis nostrae Iesum : Infra 12. 2. Aspicientes in auctorem fidei, et consummatorem Iesum.* Sed quem? *Apostolum*, inquit , *et Pontificem confessionis nostrae Iesum.* Apostolus enim in sequentibus praefert Christum Moysi, et Aaron; et ideo adscribit ei utriusque dignitatem : Moysi scilicet , quia missus fuit a Deo : *Psal. 104. 26. Misit Moysen servum suum :* Aaron vero , qui Pontifex fuit : *Exod. 28. 1. Applica quoque ad te Aaron fratrem tuum cum filiis suis de medio filiorum Israel, ut sacerdotio fungantur mihi.* Christus autem excellentius missus fuit Apostolus quam Moyses : *Exod. 4. 13. Obsecro, Domine, mitte quem missurus es;* quasi dicat : Alium digniorem missurus es. Item ipse est Pontifex, et Sacerdos : *Psalm. 109. 4. Tu es Sacerdos in aeternum secundum ordinem Melchisedech.* Quasi ergo praemittit hic conditionem suam principalem, dicens: *Unde*, idest ergo, *fratres, considerate Apostolum;* quasi dicat : Praetermittatis considerare illum Apostolum, idest missum Moysen, et Pontificem Aaron, et *considerate Apostolum, et Pontificem confessionis nostrae,* idest illum quem nos confitemur. Hoc est enim necessarium ad salutem , ut confiteamur eum : *Rom. 10. 10. Corde creditur ad iustitiam, ore autem confessio fit ad salutem.* Vel *confessionis*, idest sacrificii spiritualis. Omnis enim Sacerdos ordinatur ad sacrificia offerenda. Duplex autem est sacrificium, scilicet corporale, vel temporale ; et ad hoc institutus fuit Aaron. Aliud autem est sacrificium spirituale, quod est in fidei confessione : *Psalm. 49. 23. Sacrificium laudis honorificabit me;* et ad istud sacrificium institutus est Christus, non ad tauros : *Isa. 1. 11. Holocausta arietum, et adipem pinguium, et sanguinem vitulorum, et agnorum, et hircorum nolui:* et paulo post ibidem sequitur : *Ne offeratis ultra sacrificium frustra.*

Deinde cum dicit, *Qui fidelis est ei qui fecit illum*, comparat Christum Moysi. De Aaron infra facit mentionem specialem. Et ponit primo hic, ut dictum est, illud in quo conveniunt; secundo in quo Christus superat Moysen , ibi , *Amplioris enim gloriae iste prae Moyse dignus est habitus.* Commune Christo, et Moysi est fidelitas ad Deum ; et ideo dicit : *Qui fidelis est ei qui fecit illum.*

Ubi sciendum est, quod totum hoc quod hic dicitur de Moyse fundatur super illud quod habetur *Num. 12.*

7. ubi Dominus ostendit excellentiam Moysi, postquam iurgati sunt contra ipsum Aaron, et Maria; ubi pronuntur haec verba, quae Apostolus hic allegat: ibi enim dicitur sic: *At non talis servus meus Moyses, qui in omni domo mea fidelissimus est*, ubi, si bene attendimus, magis commendatur Moyses quam in aliquo loco Bibliae. Et ideo Apostolus tamquam excellentissimum ad commendationem Moysi hoc accipit. Hoc autem potest convenire et Christo, et Moysi. De Moyse enim patet ex ipsa historia allegata. De Christo etiam intelligitur, quia ipse, secundum quod homo, *fidelis est ei qui fecit eum*, scilicet Deo Patri; qui fecit eum, scilicet Apostolum, et Pontificem, non secundum divinam naturam, quia sic non est factus, nec creatus, sed genitus, sed secundum humanam: *Rom. 1. 3. Qui factus est ei ex semine David secundum carnem.* Fidelis autem fuit Deo Patri, primo non attribuens sibi quod habebat, sed Patri: *Ioan. 6. 16. Mea doctrina non est mea.* Secundo quia gloriam eius quaerebat, non suam: *Ioan. 8. 50. Ego gloriam meam non quaero*, et *7. 18.* dicitur: *Qui quaerit gloriam eius qui cum misit, hic verax est, et iniustitia in illo non est.* Tertio quia perfecte obedivit Patri: *Philip. 2. 8. Factus obediens usque ad mortem. Fidelis* ergo *est* Christus *ei qui fecit eum, sicut et Moyses*, et hoc *in omni domo eius:* quae domus est universitas fidelium, de qua *Psalm. 92. 5. Domum tuam decet sanctitudo, Domine.* Vel *in omni domo eius*, idest in toto mundo, non tantum in Iudaea, sicut Moyses: *Isa. 49. 6. Dedi te in lucem Gentium, ut sis salus mea usque ad extremum terrae.*

Deinde cum dicit, *Amplioris enim gloriae iste prae Moyse dignus est habitus*, praefert Christum Moysi; et hoc quantum ad duo. Primo quantum ad potestatem; secundo quantum ad conditionem, ibi, *Et Moyses quidem fidelis erat in tota domo eius tamquam famulus.* Commendando autem Christum, commendat ipsum habuisse honorem in omni domo, sicut Moyses; sed quod Christus ipsum excellat, ostendit. Ubi primo ponit rationem; secundo manifestat, ibi, *Omnis namque domus fabricatur ab aliquo.* Ratio autem Apostoli est, quod maior gloria debetur illi qui fecit domum quam illi qui eam inhabitat. Christus autem fabricavit domum: *Psalm. 73. 16. Tu fabricatus es auroram, et solem: Prov. 9. 1. Sapientia aedificavit sibi domum*, idest Ecclesiam. Ipse enim Christus, per quem gratia, et veritas facta est, tamquam legislator aedificavit Ecclesiam; Moyses autem tamquam legis pronuntiator: et ideo solum ut pronuntiatori debetur gloria Moysi: unde et resplenduit facies eius, de qua *Exod. 34.* et *2. Corinth. 3. 7. Ita ut non possent filii Israel intendere in faciem Moysi propter gloriam vultus eius.*

Continuatur ergo sic littera. Tu dicis, quod Christus est fidelis sicut Moyses. Quare ergo dimittemus ne consideremus? Certe quia *amplioris gloriae dignus est habitus prae Moyse, quanto ampliorem gloriam habet* dominus *domus, qui fabricavit illam;* quasi dicat: Etsi Moyses multum sit honorabilis, tamen Christus honorabilior est, sicut fabricator domus, et sicut legislator principalis: *Iob 36. 22. Ecce Deus excelsus in fortitudine sua, et nullus ei similis in legislatoribus.* Si ergo debetur gloria Moysi, ampliori dignus est Christus: *2. Corinth. 3. 9. Si ministratio damnationis in gloria est, multo magis ministerium iustitiae erit in gloria.*

Consequenter probat minorem suae rationis, cum dicit, *Omnis namque domus fabricatur ab aliquo.* Minor autem est, quod Christus fabricavit domum istam: et hoc probat primo, quia omnis domus indiget fabricatore; secundo quia ista domus, de qua loquitur, a Christo fabricata est, ibi, *Qui autem omnia creavit, Deus est.* Primo ergo probat, quod ista domus, sicut et quaelibet alia, indiget fabricatore: quia diversa non coniunguntur nisi ab aliquo uno, sicut patet de domo artificiali, in qua ligna, et lapides, ex quibus composita est, uniuntur ab aliquo. Aggregatio autem fidelium, quae est Ecclesia, et domus Dei, ex diversis collecta est, scilicet Iudaeis, et Gentibus, servis, et liberis. Et ideo Ecclesia, sicut et omnis domus, ab aliquo uniente fabricatur. Huius rationis ponit tantum conclusionem, supponens veritatem praemissarum ex facti evidentia: *1. Petr. 2. 5. Ipsi tamquam lapides vivi superaedificamini domus spiritualis, sacerdotium sanctum: Ephes. 2. 20. Superaedificati supra fundamentum Apostolorum, et Prophetarum, ipso summo angulari lapide Christo Iesu.*

Deinde cum dicit, *Qui autem creavit omnia, Deus est*, probat quod Christus sit istius domus aedificator: ipse enim est Deus, qui fecit omnia. Et si hoc intelligitur de toto mundo, planum est: *Psalm. 32. 9. Ipse dixit, et facta sunt; ipse mandavit, et creata sunt.* Est autem alia creatio spiritualis; quae fit per spiritum: *Psalm. 103. 30. Emitte spiritum tuum, et creabuntur, et renovabis faciem terrae.* Et haec fit a Deo per Christum: *Iacob. 1. 18. Voluntarie genuit nos verbo veritatis, ut simus initium aliquod creaturae eius: Ephes. 2. 10. Ipsius factura sumus, creati in Christo Iesu in operibus bonis.* Deus ergo istam domum, scilicet Ecclesiam, ex nihilo, scilicet de statu peccati, in statum gratiae creavit. Ergo Christus per quem fecit omnia: *supra 1. 2. Per quem fecit et saecula; Ioan. 1. 3. Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil*, est excellentior, utpote quia habet potestatetem factoris, quam Moyses, qui solum fuit pronuntiator.

Deinde cum dicit, *Et Moyses quidem fidelis erat in tota domo eius tamquam famulus*, praefert Christum Moysi quantum ad conditionem; et circa hoc duo facit: primo enim ponit rationem suam; secundo manifestat eam, ibi, *Quae domus sumus nos.* Ratio autem sua talis est. Constat quod amplioris gratiae est dominus, et in domo propria, quam famulus, et in domo domini. Sed Moyses est fidelis sicut servus, et in domo domini; Christus vero sicut dominus, et in domo sua. Ergo etc.

Circa quod sciendum est, quod Apostolus valde diligenter notat verba illa scripta de Moyse, in quibus duo dicuntur de ipso: vocatur enim servus, vocatur etiam fidelis non in domo propria, sed in domo Dei nostri. Et quantum ad ista duo praefert Christum Moysi: primo enim ostendit quid conveniat Moysi: secundo quid conveniat Christo, ibi, *Christus vero tamquam Filius.* Dicit ergo, quod *Moyses fidelis erat tamquam servus*, idest sicut fidelis dispensator: *Matth. 25. 21. Euge serve bone, et fidelis, quia in pauca fuisti fidelis, supra multa te constituam.* Christus autem quodam-

modo servus est, scilicet secundum carnem : *Philip. 2. 7. Formam servi accipiens ;* sed Moyses fuit famulus Dei in verbis Dei proponendis filiis Israel. Ex quo patet quod quia erat fidelis famulus, illa quae dicebat, ordinabantur ad alium, scilicet ad Christum. Et hoc erat *in testimonium eorum quae dicenda erant: Ioan. 5. 46. Si crederetis Moysi, crederetis forsitan et mihi: de me enim ille scripsit: Act. 10. 43. Huic omnes Prophetae testimonium perhibent.* Quia ergo erat famulus, ideo erat non in domo propria, sed in aliena : et quia ea quae dicebat, erant in testimonium eorum quae dicenda erant de Christo ; ideo Moyses omniquaque minor fuit Christo.

Deinde cum dicit, *Christus vero tamquam Filius in domo sua*, ostendit quid conveniat Christo : quia scilicet *Christus* non est sicut servus, sed *tamquam Filius in domo* Patris, et per consequens *sua :* quia haeres naturalis: *supra 1. 2. Quem constituit haeredem universorum, per quem fecit et saecula.* Ecclesia enim est domus Christi: *Proverb. 14. 1. Sapiens mulier aedificat domum : Psalm. 2. 7. Dominus dixit ad me : Filius meus es tu, ego hodie genui te: Matth. 3. 17. Filius meus dilectus, in quo mihi complacui.* Est ergo non servus, sed Filius, et in domo sua; sed Moyses est servus, et in domo aliena : *Ioan. 8. 35. Filius manet in aeternum.*

Deinde cum dicit, *Quae domus sumus nos*, ostendit quae sit ista domus. Ista domus sunt fideles ; et sunt domus Christi, quia credunt in Christum : *1. Timoth. 3. 15. In domo Dei, quae est Ecclesia :* et etiam quia Christus habitat in ipsis : *Ephes. 3. 17. Habitare Christum per fidem in cordibus vestris.* Haec ergo domus nos fideles sumus.

Ad hoc autem quod simus domus Dei, quatuor oportet, quae requiruntur circa domum, quae non sunt in tabernaculo : et ista tangit Apostolus. Primo quod spes nostra, et fides sit certa, et permanens ; tabernaculum autem, etsi sit firmum, tamen cito moveri potest; et significat illos qui ad tempus credunt, et in tempore tentationis recedunt. Sed illi sunt domus qui verbum Dei retinent. Et ideo dicit, *Si retineamus fiduciam.* Dictum est supra, quod fiducia est spes cum expectatione firma et sine timore : *2. Corinth. 3. 4. Fiduciam talem habemus per Christum.* Secundo quod sit ordinate disposita ; et ideo dicit, *Spei gloriam*, idest ad gloriam Dei ordinatam, ita quod contemptis aliis, gloriemur in spe gloriae: *Hierem. 9. 24. In hoc glorietur qui gloriatur, scire, et nosse me.* Tertio quod sit perseverans : unde dicit, *Usque in finem : Matth. 10. 22. Qui perseveraverit usque in finem, hic salvus erit.* Quarto quod sit firma, ut scilicet nulla adversitate moveatur : unde dicit, *Firmam: Infra 6. 18. Confugimus ad tenendam propositam spem, quam sicut anchoram habemus animae tutam et firmam.*

LECTIO II.

Quapropter, sicut dicit Spiritus sanctus, hodie, si vocem eius audieritis, nolite obdurare corda vestra, sicut in exacerbatione secundum diem tentationis in deserto, ubi tentaverunt me patres vestri, probaverunt, et viderunt opera mea quadraginta annis. Propter quod infensus fui generationi huic, et dixi: Semper hi errant corde. Ipsi autem non cognoverunt vias meas, quibus iuravi in ira mea si introibunt in requiem meam.

Supra probavit Apostolus quod Christus est maioris excellentiae quam Moyses ; hic concludit quod magis est obediendum Christo : et hoc facit per auctoritatem Prophetae David *in Psalm. 94.* ubi tria facit : quia primo proponit auctoritatem, quae continet quamdam exhortationem ; secundo exponit eam, ibi, *Videte, fratres, ne forte sit in aliquo vestrum cor malum incredulitatis:* tertio ex auctoritate, et expositione arguit: *4. cap.* ibi, *Timeamus ergo ne forte, relicta pollicitatione introeundi in requiem eius, existimetur aliquis ex vobis deesse.* Circa primum tria facit: primo enim insinuat auctoritatem verborum sequentium ; secundo ponit exhortationem, quae est in auctoritate, ibi, *Hodie, si vocem eius audieritis, nolite obdurare corda vestra;* tertio ponit quamdam similitudinem, ibi, *Sicut in exacerbatione secundum diem tentationis in deserto.* Auctoritas verborum est ex hoc quod non sunt prolata humana adinventione, sed a Spiritu sancto : unde dicit : *Quapropter, sicut dicit Spiritus sanctus ;* quasi dicat : Christus est amplioris gratiae quam Moyses. Ergo si audivimus Moysen, non debemus obdurare corda nostra ad audiendum Christum. Ipse autem verba veteris testamenti allegat pro novo, ne credatur quod tantum sint referenda ad vetus testamentum, immo etiam ad novum, et ad aliud tempus referri debent. Et sunt verba Spiritus sancti: quia, ut dicitur *2. Petr. 1. 21. non humana voluntate allata est aliquando prophetia ; sed Spiritu sancto inspirati locuti sunt sancti Dei homines.* Ipse enim David dicit *2. Reg. 23. 2.* de seipso: *Spiritus Domini locutus est per me.* In hoc ergo ostendit auctoritatem esse veram, quia scilicet est a Spiritu sancto, contra Manichaeum.

Deinde cum dicit, *Hodie si vocem eius audieritis, nolite obdurare corda vestra*, ponit monitionem : ubi facit tria : primo enim describit tempus, cum dicit, *Hodie ;* secundo subdit beneficium, ibi, *Si vocem eius audieritis ;* tertio subiungit monitionem suam, ibi, *Nolite obdurare corda vestra.* Tempus est *hodie*, scilicet tempus dici. Tempus enim legis veteris dicebatur nox, quia erat tempus umbrae: *infra 10. 1. Umbram enim habens lex futurorum bonorum.* Sed tempus novi testamenti, quia repellit umbram noctis legis, dicitur dies : *Rom. 13. 12. Nox praecessit, dies autem appropinquavit.* Dicitur etiam istud tempus dies, propter ortum solis iustitiae: *Malach. 4. 2. Vobis timentibus nomen meum orietur sol iustitiae.* Hunc diem non sequitur nox, sed clarior dies, quando scilicet ipsum solem iustitiae videbimus revelata facie in rota sua ; quando ipsum videbimus per essentiam. Et in hac die exhibetur nobis beneficium : nam sequitur : *Si vocem eius audieritis :* quia audimus vocem eius, quod non erat in veteri testamento, in quo audiebantur tantum verba Prophetarum: *Supra 1. 1. Olim Deus loquens patribus in Prophetis, novissime vero diebus istis locutus est nobis in Filio : Isa. 52. 6. Propter hoc*

sciet populus meus nomen meum in die illa, quia ego ipse qui loquebar, ecce adsum : Cant. 2. 14. Sonet vox tua in auribus meis. In hoc enim exhibetur nobis beneficium tantum desideratum : *Luc. 19. 42. Si cognovisses et tu, et quidem in hac die tua, quae ad pacem tibi.* Si ergo tantum est beneficium, ecce monitio: *Nolite obdurare corda vestra.* Cor durum sonat in malum. Durum est quod non cedit, sed resistit impellenti, nec recipit impressionem. Et sic dicitur cor hominis durum, quando non cedit divinae iussioni, nec de facili recipit divinas impressiones : *Eccli. 3. 27. Cor durum male habebit in novissimo : Rom. 2. 5. Secundum duritiam tuam, et cor tuum impoenitens, thesaurizas tibi iram in die irae.* Haec autem induratio ex duobus causatur. Ex uno quasi negative, scilicet ex Deo non apponente gratiam : *Rom. 9. 18. Cuius vult Deus miseretur, et quem vult indurat.* Ex alio vero positive ; et hoc modo indurat peccator seipsum non obediendo Deo, et non aperiendo cor suum gratiae: *Zachar. 7. 12. Cor suum posuerunt ut adamantem, ne audirent legem, et verba quae misit Dominus exercituum spiritu suo per manum Prophetarum priorum. Nolite ergo obdurare corda vestra,* idest nolite corda claudere Spiritui sancto : *Act. 7. 51. Vos semper Spiritui sancto restitistis.*

Consequenter ponit similitudinem, cum dicit: *Sicut in exacerbatione.* Et haec est similitudo ex facto praeterito: nam fideles instruuntur de his quae sunt agenda in novo testamento ex iis quae facta sunt in praeterito, secundum illud *ad Rom. 15. 4. Quaecumque scripta sunt, ad nostram doctrinam scripta sunt.* Facit autem duo circa hoc: quia primo proponit exemplum in generali ponendo culpam; secundo in speciali, ibi, *Ubi tentaverunt me patres vestri.* Ut autem sequamur expositionem Apostoli, oportet ponere in ista littera sensus qui conveniunt expositioni. Legimus autem inter alias, duas culpas filiorum Israel gravissime punitas. Una fuit inobedientiae, quam habuerunt in facto exploratorum, de quo *Num. 13.* et *14.* pro quo facto indignatus Dominus voluit totum populum delere. Unde iuravit quod nullus intraret terram promissionis, exceptis duobus, scilicet Caleb, et Iosue. Istud autem vocat specialiter exacerbationem, quia licet per alia peccata offendissent Deum, tamen per illud exacerbaverunt ipsum: quia sicut fructus acerbus, qui opponitur maturo, non est aptus ad cibum ; sic tunc ira Dei fuit inflexibilis: *Psalm. 70. 40. Exacerbaverunt eum in deserto, et tentaverunt eum in inaquoso : Baruch 4. 7. Exacerbastis eum qui fecit vos.* Aliud peccatum fuit peccatum tentationis. Frequenter enim tentaverunt Deum : quia quandoque pro aqua, quandoque pro carnibus, quandoque vero pro pane ; ita quod decies tentaverunt ipsum : *Num. 14. 22. Tentaverunt me iam per decem vices: Iob 19. 3. En decies confunditis me.* Et ideo dicit : *Secundum diem tentationis.*

Posset autem aliquis putare quod idem esset peccatum exacerbatio, et tentatio; ita quod vellet Apostolus dicere: *Nolite obdurare corda vestra, sicut in exacerbatione*, quae fuit in die tentationis. Sed hoc est contra expositionem Apostoli. Ideo dicendum est sic. *Nolite obdurare corda vestra, sicut in exacerbatione:* et iterum, *Sicut in die tentationis,* ita quod sint duo peccata: unde *Psalm. 77. 41. Conversi sunt, et tentaverunt Deum, et Sanctum Israel exacerbaverunt.*

Consequenter prosequitur culpas in speciali, cum dicit : *Ubi tentaverunt me patres vestri:* et circa hoc duo facit : quia primo ponit peccatum tentationis; secundo peccatum exacerbationis, ibi, *Et dixi semper: Hi errant corde.* Circa primum tria facit: primo enim ponit peccatum tentationis ; secundo ostendit eius gravitatem, ibi, *Probaverunt ;* tertio ponit poenam, ibi, *Propter quod offensus fui generationi huic.* Dicit ergo, quod in eis fuit peccatum *tentationis in deserto*, quia ibi *tentaverunt me patres vestri:* et loquitur in persona Domini. Ubi sciendum est, quod tentare est experimentum sumere de re quam quis ignorat. Unde quod quis tentat Deum, procedit ex infidelitate. Sed sciendum est, quod aliquando aliquis tentat Deum, non cum intentione tentandi, et experiendi, verumtamen se habet ad modum tentantis. Qui enim utitur re sua propter utilitatem, non tentat proprie, puta, si aliquis fugiens currat super equum suum, etsi tentat, non tamen cum intentione tentandi; sed quando ad nihil utile est quod facit, tunc tentat. Item si aliquis exponat se alicui periculo compulsus necessitate, sub spe divini auxilii, non tentat Deum ; si autem sine aliqua necessitate, tunc tentat Deum: et sic dicit ipse *Matth. 4. 7. Non tentabis Dominum Deum tuum :* quia necessitas nulla erat quod mitteret se deorsum. Sic isti tentaverunt Dominum, quia dubitaverunt de potestate Dei, clamantes contra Moysen, ac si Deus non posset eis dare cibum, cum potentiam suam in maioribus experti fuissent : et ideo erat peccatum infidelitatis, quod est maximum.

Deinde ponitur gravitas culpae, cum dicit: *Probaverunt, et viderunt opera mea.* Quanto enim aliquis maiora beneficia Dei recipit, et maiorem certitudinem divinae potestatis habet, et postmodum dubitat, tanto gravius peccat. Isti vero viderunt signa et prodigia in terra Ægypti, apertionem maris, et alia miracula, tamen non crediderunt. Unde *Num. 14. 22. Homines qui viderunt maiestatem meam, et signa quae feci in Ægypto, et in solitudine, et tentaverunt me iam decem vices, nec obedierunt voci meae.* Et ideo dixit : *Probaverunt,* idest experiri voluerunt, *et viderunt,* idest experti sunt, *opera mea,* idest effectus qui non poterant esse, nisi virtutis infinitae esset ille qui opera faciebat. Et hoc totum non uno die, sed *quadraginta annis,* quibus scilicet manserunt in deserto : quia semper habuerunt manna, et columnam ignis, et nubis. Vel *probaverunt, et viderunt me,* quia scilicet in nullo defeci eis. Illud tamen quod dicit, *Quadraginta annis,* secundum intentionem Apostoli, refertur ad priora ; sed secundum intentionem Psalmistae refertur ad sequentia ; ut dicatur quod offensus, vel infensus eis fuit quadraginta annis. Et sic habet littera Hieronymi.

Deinde cum dicit, *Propter quod offensus fui generationi huic,* ponitur poena peccati: et est duplex littera, scilicet, *offensus,* vel *proximus,* et idem est. *Propter quod,* idest propter peccatum, *fui offensus,* idest indignatus: non quod ira sit in Deo, nisi similitudinarie, quia punit sicut iratus : de qua poena frequenter habetur in Exodo, et in libro Numerorum : saepe enim prostrati sunt. Unde *1. Corinth. 10.* agit de poena istius peccati. Vel *proximus fui,* scilicet puniendo ipsos.

Quando enim Dominus subvenit bonis, et punit malos, tunc est prope ipsos ; sed quando dissimulat peccata hominum propter poenitentiam, et dissimulat afflictionem iustorum, ut crescat ipsorum meritum, tunc videtur esse longe: *Iob 22. 14. Nubes latibulum eius, nec nostra considerat, et circa cardines caeli perambulat.* Vel *proximus*, quantum ad divinam misericordiam : quia hoc ipsum quod punit eos temporaliter], magnum misericordiae signum est. Augustinus: *Hic ure, hic seca, hic non parcas ut in aeternum parcas.*

Deinde cum dicit, *Et dixi, Semper hi errant corde*, ponit peccatum exacerbationis in speciali : et hoc patet per hoc quod infra dicitur : *Quibus iuravit non introire in requiem ipsius, nisi illis qui increduli fuerunt*? Et circa hoc facit duo : primo enim ponit culpam; secundo subdit poenam, ibi, *Quibus iuravi in ira mea si introibunt in requiem meam.* Culpam autem duplicem ponit. Una est in obstinatione in malo, alia est in recessu a bono. Et istam ponit ibi, *Ipsi vero non cognoverunt vias meas.* Dicit ergo : Ego sic *fui* eis *proximus*, scilicet puniendo eos, *et dixi*, scilicet praevisione aeterna : *Hi errant corde semper : Deut. 31. 27. Semper contentiose egistis contra Dominum : Hier. 13. 23. Si potest Æthiops mutare pellem suam, aut pardus varietates suas ; et vos poteritis bene facere, cum didiceritis malum.* Sic ergo uno modo aliquis exacerbat Deum, quando obstinate adhaeret malo; alio modo, quando contemnit bonum. Unde dicit : *Ipsi vero non cognoverunt vias meas*, hoc est, non quantum ad simplicem ignorantiam, sed ad affectatam, ut sit sensus *Non cognoverunt*, idest cognoscere noluerunt : *Iob 21. 14. Scientiam viarum tuarum nolumus : Psalm. 35. 4. Noluit intelligere, ut bene ageret.* Vel *non cognoverunt*, idest non approbaverunt, sicut dicit Apostolus *2. Timoth. 2. 19. Cognovit Dominus qui sunt eius.* Consequenter ostendit poenam cum dicit : *Quibus iuravi in ira mea si introibunt in requiem meam :* in quo verbo ponit immobilitatem in hoc quod vult iuramenta firma : quando enim Deus, vel angelus inveniuntur iurare, signum est immobilitatis eius de quo iuravit : *Psal. 109. 4. Iuravit Dominus, et non poenitebit eum.* Verumtamen aliquando non iurat nisi sub conditione, quia scilicet si non poeniteant, haec mala evenient eis. Ponit etiam quod poena ista non est ad comminationem, sed magis ad exterminationem, quia dicit, *In ira: Psal. 6. 2. Domine ne in ira tua corripias me.* Iuravit ergo in ira: *Si introibunt in requiem meam.* Constructio est defectiva ad modum irati, qui truncat verba sua: et accipitur ly *si* pro *non*, idest non introibunt in requiem meam. Est autem triplex requies. Una est temporalis, de qua *Luc. 12. 19. Habes multa bona reposita in annos plurimos: requiesce, comede, bibe, epulare.* Secunda est requies conscientiae : *Eccli. 51. 35. Modicum laboravi, et inveni requiem multam.* Tertia est requies gloriae aeternae : *Psal. 4. 9. In pace in idipsum dormiam, et requiescam.* Potest ergo exponi illud quod dicitur hic, de qualibet istarum, ut dicatur : Ipsi vero nec in requiem terrae promissionis, nec in requiem conscientiae, nec in requiem fruitionis aeternae introierunt.

LECTIO III.

Videte, fratres, ne forte sit in aliquo vestrum cor malum incredulitatis discedendi a Deo vivo. Sed adhortamini vosmetipsos per singulos dies donec hodie cognominatur, ut non obduretur quis ex vobis fallacia peccati. Participes enim Christi effecti sumus ; si tamen initium substantiae eius usque ad finem firmum retineamus. Dum dicitur, Hodie si vocem eius audieritis, nolite obdurare corda vestra, quemadmodum in illa exacerbatione. Quidam enim audientes exacerbaverunt, sed non universi qui profecti sunt ab Ægypto per Moysen. Quibus autem infensus est quadraginta annis. Nonne illis qui peccaverunt, quorum cadavera prostrata sunt in deserto? Quibus autem iuravit non introire in requiem ipsius, nisi illis qui increduli fuerunt ? Et videmus quia non potuerunt introire in requiem ipsius propter incredulitatem.

Supra Apostolus per auctoritatem Psalmistae ostendit quod firmiter obediendum est Christo In auctoritate vero posuit tria, scilicet monitionem, culpam, et poenam ; hic exponit ista tria per ordinem. Primum facit hic, *Videte;* secundum ibi, *Quidam autem exacerbaverunt;* tertium ibi, *Quibus autem iuravit non introire in requiem ipsius, nisi illis qui increduli fuerunt?* In admonitione vero sunt duo, scilicet ipsa monitio, et ipsius monitionis conditio: unde ista duo exponit. Primo primum hic ; secundo secundum ibi, *Participes enim Christi effecti sumus.* In prima vero admonitione ad duo hortatur, scilicet primo ad solicitam considerationem, secundo ad mutuam admonitionem, ibi, *Sed adhortamini vosmetipsos.* Dicit ergo, *Videte.* Unusquisque enim in se debet considerare in quo statu sit: *Galat. 6. 4. Opus suum probet unusquisque: Hier. 2. 23. Vide vias tuas in convalle. Videte ergo, fratres,* quantum ad quemlibet in se, quia quilibet est pars societatis, et *unicuique mandavit Deus de proximo suo, Eccli. 17. 12. Videte*, idest probate unus alium, *ne forte sit in aliquo vestrum cor malum incredulitatis discedendi a Deo vivo;* quasi dicat : Multi inter vos sunt in statu perfecto; tamen propter fragilitatem, et arbitrii libertatem posset esse malum in aliquo vestrum : *Iob 4. 18. Ecce qui serviunt ei, non sunt stabiles, et in angelis suis reperit pravitatem : quanto magis hi qui habitant domos luteas, et terrenum habent fundamentum ? Ioan. 6. 71. Nonne ergo duodecim vos elegi, et unus ex vobis diabolus est?* Non ergo aliquis sit tantum solicitus de se, sed etiam de quolibet suae societatis. Sed quid ? *Ne sit in aliquo vestrum cor malum incredulitatis.* Ecce malum de quo loquitur Apostolus, scilicet cor incredulum, idest non firmum in fide, in quo consistit malitia animae : quia sicut bonum animae est in adhaerendo Deo: *Psal. 72. 27. Mihi autem adhaerere Deo bonum est*, quod scilicet est per fidem; ita recedere a Deo per incredulitatem, est malum hominis : *Hier. 2. 19. Scito, et vide, Israel, quia malum, et amarum est reliquisse te Dominum*

Deum tuum. Et ideo dicit, *Discedendi*, quia per incredulitatem recedit. *A Deo vivo: Hier. 2. 13. Me dereliquerunt fontem aquae vivae*. Dicit autem, *A Deo vivo* : quia et est vita in se, et est vita animae: *Ioan. 4. 4. In ipso vita erat :* quod ideo dicit, ut ostendat quod per recessum a Deo homo incurrit mortem spiritualem.

Sed si inveniatur istud malum in aliquo , numquid desperandum est? Non, sed magis debet exhortari, idest admoneri : ideo dicit : *Sed exhortamini vosmetipsos per singulos dies* , idest continue , scilicet discutiendo conscientiam suam, et inducendo ad bonum, *donec hodie cognominatur*, idest donec durat praesens tempus gratiae, quod est totum sicut unus dies : *Ioan. 9. 4. Me oportet operari opera eius qui misit me, donec dies est.* Et hoc ideo *ut non obduretur quis ex vobis fallacia peccati*. Sicut enim supra dictum est , cor obduratur per obstinationem in malo. Sed per hoc aliquis firmiter inhaeret peccato , quia fallitur. Naturale enim est appetitui adhaerere bono ; sed recedit a bono , quia decipitur : *Proverb. 14. 22. Errant qui operantur malum* : et *ibid. 13. 13.* secundum aliam litteram : *Animae dolosae errant in peccatis : Sapient. 5. 6. Ergo erravimus a via veritatis.*

Consequenter cum dicit, *Participes enim Christi effecti sumus*, exponit conditionem monitionis ; quasi dicat : Ista conditio magis est efficax quam illa, quia illi tantum audierunt , nos autem participes facti sumus Christi. Et loquitur proprie, quia in veteri testamento erat tantum auditus, nec conferebatur gratia ex opere operato; sed in novo testamento et est auditus fidei , et datur gratia ipsi operanti : unde sumus facti participes Christi : *Ioan. 1. 16. De plenitudine eius accepimus omnes.* Sumus autem participes gratiae primo per susceptionem fidei : *Ephes. 3. 17. Habitare Christum per fidem in cordibus vestris.* Secundo per sacramenta fidei : *Galat. 3. 27. Quicumque in Christo baptizati estis, Christum induistis.* Tertio per participationem corporis Christi : *1. Cor. 10. 10. Panis quem frangimus, nonne participatio corporis Domini est ?*

Sciendum autem, quod duplex est participatio Christi. Una imperfecta , quae est per fidem , et sacramenta; alia vero perfecta, quae est per praesentiam, et visionem rei. Primam iam habemus in re, sed secundam in spe. Tamen cum hoc spes habet hanc conditionem , scilicet si perseveramus: unde dicit: *Si tamen initium substantiae eius usque ad finem firmum retineamus* Quicumque enim in Christo baptizatur , suscipit quamdam novam naturam , et formatur quodammodo Christus in ipso : *Gal. 4. 19. Filioli mei , quos iterum parturio , donec formetur in vobis Christus.* Hoc quidem in nobis vere perficietur in patria , sed hic tantum initium; et hoc per fidem formatam, quia informis mortua est: *Iac. 2. 26. Fides sine operibus mortua est.* Unde ista non est nobis initium participationis Christi , sed fides formata : *Infra 10. 1. Est autem fides sperandarum substantia rerum*, idest fundamentum , et quasi initium Dicit ergo : *Sumus participes Christi ;* si tamen tenemus usque in finem firmum initium substantiae eius , scilicet fidem formatam.

Sed contra. Videtur quod timor magis sit initium : quia dicitur *Psal. 110. 10. Initium sapientiae timor Domini*. Respondeo. Dicendum est, quod fides fonmatur per caritatem ; caritas autem non est sine timore casto : et ideo fides formata semper habet timorem istum secum adnexum. Unde et fides, et timor sunt initium.

Illud autem quod addit, dum dicitur, *Hodie si vocem eius audieritis, nolite obdurare corda vestra*, totum expositum est.

Deinde cum dicit, *Quidam enim audientes exacerbaverunt*, exponit quod dixerat de culpa illorum; quasi dicat : Vos estis effecti participes Christi , si non obduraveritis corda vestra, sicut isti qui audierunt, sed exacerbaverunt ; *sed non universi* , idest non tamen omnes : duo enim , scilicet Caleb , et Iosue , permanserunt, ut habetur *Num. 14.* et alios etiam confortabant. Et per hoc datur intelligi quod cum non tota Ecclesia cadat , sed tantum aliqui , licet plures, quod nihilominus mali punientur , sed non boni , sicut in istis duobus : *3. Reg. 19. 18. Reliqui mihi septem millia virorum qui non curvaverunt genua sua Baal : Rom. 11. 5. Reliquiae secundum electionem Dei salvae factae sunt.*

Deinde cum dicit , *Quibus autem offensus est quadraginta annis?* exponit illud quod dixerat de poena: et primo illud quod dixerat , *Offensus fui;* secundo illud quod dixerat , *Iuravi in ira mea si introibunt in requiem meam*, ibi, *Quibus autem iuravit non introire in requiem ipsius , nisi illis qui increduli fuerunt ?* Dicit ergo: *Quibus autem offensus est quadraginta annis ? Nonne illis qui peccaverunt ?* Ex quo patet quod istud quod supra dixit , *Quadraginta annis* , refertur ad illud, *Offensus fui:* unde dicit, quod fuit eis offensus per illos quadraginta annos. Unde sciendum est , quod omnes qui egressi sunt de Ægypto mortui sunt in deserto, sicut dicitur *Iosue 5.* non tamen omnes prostrati sunt , sed aliqui vel a Deo, sicut quando aperta est terra , et deglutivit Datan, et Abiron , sicut dicitur *in Psal. 77.* et de hoc habetur *Num. 16.* aliqui vero prostrati sunt a Moyse, sicut patet in conflatione vituli, sicut patet *Exod. 32.* aliqui vero ab hostibus, sicut patet in pluribus locis: et ista satis habentur *1. Corinth. 10.* aliqui vero morte propria mortui sunt. Non ergo omnes prostrati sunt. Unde non fuit poena generalis ; sed poena generalis fuit quod nullus praeter illos duos qui dicti sunt, introivit terram promissionis : et de ista terra dicit : *Quibus autem iuravit* , idest firmiter statuit, *non introire in requiem, nisi illis qui fuerunt increduli verbis* , scilicet exploratorum ? Unde patet quod propter incredulitatem non potuerunt intrare in requiem ipsius ; et propter hoc dicit : *Videmus* quia experti sunt *quod propter incredulitatem* suam non *potuerunt introire.* Vel *videmus nos* , scilicet per poenam illam quae dicta est , *quia non potuerunt introire in requiem ipsius propter incredulitatem.*

CAPITIS QUARTI

LECTIO PRIMA

Timeamus ergo ne forte, relicta pollicitatione introeundi in requiem eius, existimetur aliquis ex vobis deesse. Etenim et nobis nuntiatum est, quemadmodum et illis; sed non profuit illis sermo auditus, non admixtus fidei ex his quae audierunt. Ingrediemur enim in requiem, qui credimus, quemadmodum dixit: Sicut iuravi in ira mea si introibunt in requiem meam: et quidem operibus ab institutione mundi perfectis. Dixit enim in quodam loco de die septima sic: Et requievit Deus die septima ab omnibus operibus suis: et in isto rursus: Si introibunt in requiem meam. Quoniam ergo superest introire quosdam in illam, et hi quibus prioribus annuntiatum est, non introierunt propter incredulitatem; iterum terminat diem quemdam, Hodie, in David dicendo post tantum temporis, sicut supra dictum est, hodie si vocem eius audieritis nolite obdurare corda vestra. Nam si eis Iesus requiem praestitisset, numquam de alia loqueretur posthac die.

Praemisit supra Apostolus auctoritatem David, et exposuit; nunc autem arguit ex ipsa: et circa hoc facit duo: primo enim inducit solicitudinem introeundi; secundo monet quod properemus ingredi, ibi, *Festinemus ergo ingredi in illam requiem.* Circa primum duo facit: primo enim incutit solicitudinem timoris; secundo ostendit quod de hoc debet solicitudo imminere, ibi, *Etenim et nobis nuntiatum est.* Dicit ergo: Dictum est, quod infensus est illis qui non crediderunt, ita quod iuravit quod non introibunt in requiem eius. *Ergo et nos timeamus*, scilicet timore casto, et solicitudinis: *Prov. 28. 14. Beatus homo qui semper est pavidus: 1. Corinth. 10. 12. Qui se existimat stare, videat ne cadat.* Timor enim huiusmodi est utilis admonitio ad bonum, et est comes trium spiritualium virtutum, scilicet spei, fidei, et caritatis: *Eccli. 24. 24. Ego mater pulchrae dilectionis, et timoris, et agnitionis, et sanctae spei.* Sed quid timere debemus? *Ne forte, relicta pollicitatioae introeundi in requiem eius, existimetur aliquis ex nobis deesse.* Beatitudo enim, sive felicitas in hoc consistit ut homo ingrediatur illam: *Tob. 13. 20. Beatus ergo, si fuerint reliquiae seminis mei ad videndum claritatem Hierusalem: Infra 12. 15. Contemplantes ne forte quis desit gratiae Dei.* Quia, ut dicit Chrysostomus, *maior est poena damnatis de hoc quod sunt exclusi a visione Dei, quam aliae poenae quas habent.* Et dicit, *Existimetur*, scilicet divino iudicio: *Matth. 25. 41. Ite maledicti in ignem aeternum.* Vel *existimetur* secundum humanam opinionem: *Ephes. 5. 5. Hoc scitote intelligentes, quod omnis fornicator, aut immundus, aut avarus, quod est idolorum servitus, non habet haereditatem in regno Christi, et Dei.* Timendum est ergo *ne aliquis ex vobis existimetur deesse:* quia vobis facta est promissio intrandi: *Isa. 32. 18. Sedebit populus meus in pulchritudine pacis, in tabernaculis fiduciae, in requie opulenta: Apocal. 14. 13. Amodo iam dicit spiritus, ut requiescant a laboribus suis.* Timendum est ergo ne propter culpam nostram non ingrediamur, *relicta pollicitatione*, idest promissione, quam relinquimus deserendo spem, fidem, et caritatem, per quam possumus introire: et hoc fit per peccatum mortale.

Consequenter cum dicit, *Etenim et nobis nuntiatum est*, ostendit quod nobis imminet ista solicitudo; et circa hoc facit duo: primo enim proponit intentionem suam; secundo probat eam, ibi, *Ingrediemur enim in requiem.* Circa primum duo facit: quia primo ostendit quod nobis facta est ista promissio; secundo quod ista promissio non sufficit, ibi, *Sed non profuit illis sermo auditus.* Dicit ergo: *Etenim nobis nuntiatum*, idest nobis promissum, *est.* Unde sciendum est, quod illa quae in veteri testamento promissa sunt temporaliter, intelligenda sunt spiritualiter: omnia enim in figura contingebant illis: *1. Corin. 10. 11.* et *Rom. 15. 4. Quaecumque scripta sunt, ad nostram doctrinam scripta sunt.*

Deinde cum dicit, *Sed non profuit illis sermo auditus*, ostendit quod non sufficit promissio, quin nihilominus debeamus esse soliciti: unde dicit, quod sermo auditus, et non creditus, in nullo eis profuit: *non enim auditores legis iustificabuntur, sed factores, Rom. 2. 13.* Et dicit, *Non admixtus fidei*, quia sicut ex intellectu, et intellecto fit unum; ita ex corde credentis, et ipsa fide formata fit unum: *1. Cor. 6. 17. Qui adhaeret Deo, unus spiritus est.* Illud autem quod dicit, *Ex his quae audierunt*, potest esse ratio quare sermo non est admixtus fidei. Hoc enim fuit ex his quae audierunt ab exploratoribus, quibus fuerunt increduli. Vel potest esse determinatio fidei, quae debet esse *ex his quae audierunt: fides enim ex auditu*, *Rom. 10. 17.* Verba enim Dei sic sunt efficacia quod statim audita, debent esse credita: *Psalm. 92. 5. Testimonia tua credibilia facta sunt nimis.*

Deinde cum dicit, *Ingrediemur enim in requiem*, probat propositum; et circa hoc facit tria: primo enim ostendit quod nobis est necessarium credere, sicut et illis; secundo adducit duas auctoritates ad probandum intentum suum, ibi, *Et quidem operibus ab institutione mundi perfectis;* tertio ex illis arguit, ibi, *Quoniam ergo superest introire quosdam in illam... iterum terminat diem quamdam.* Dicit ergo: Nobis factus est sermo, sicut et illis, quia *ingrediemur in requiem: Psal. 4. 9. In pace in idipsum dormiam, et requiescam: Iob 11. 19. Requiesces, et non erit qui te exterreat.* Est autem duplex requies. Una in bonis exterioribus; et ad istam egreditur homo a requie mentis. Alia est in bonis spiritualibus, quae est intima; et ad istam ingreditur: *Matth. 25. 21. Intra in gaudium domini tui: Cant. 1. 3. Introduxit me Rex in cellaria sua.* Deinde ponit auctoritatem: *Sicut iuravi in ira mea si introibunt in requiem meam:* et hoc expositum est.

Deinde cum dicit, *Et quidem operibus ab institutione mundi perfectis*, ponit duas auctoritates: unam legis, quae habetur *Gen. 2.* aliam quae frequenter posita est, quae habetur *in Psalm. 94.* Dicit ergo quantum ad primum: *Et quidem operibus ab institutione*

mundi perfectis, dixit. Hoc potest legi dupliciter. Uno modo quod non sit ibi, *enim*, sed *dixit in quodam loco de die septima sic.* Et est planior littera, ut sit sensus. Dico, quod ingrediemur in requiem quae praefigurata est ab institutione mundi, de qua requie praefigurata per diem septimam, *dixit*, scilicet Spiritus sanctus, qui loquitur in Scriptura: quia *Spiritu sancto inspirati locuti sunt sancti Dei homines, 2. Petr. 1. 21. in quodam loco*, famoso, scilicet *Genes. 2. de die septima: Et* sic *requievit Deus ob operibus suis. Operibus*, inquam, *ab institutione mundi perfectis.* Vel *dixit* Spiritus sanctus *in quodam loco de die septima;* et hoc dixit postquam narraverat opera sex dierum, ipsis *perfectis ab institutione mundi.* Si vero sit ibi *Dicit enim*, sic est defectiva constructio, et est sensus. Nuntiatum est nobis quod ingrediemur; et hoc, *operibus ab institutione mundi perfectis.* Sed quando, et quomodo nuntiatum est? *Quia dixit in quodam loco de die septima sic.* Dicit autem, *Operibus perfectis*, ad denotandum opera sex dierum, quae fuerunt perfecta. Dicit vero, *Ab institutione mundi*, quia primo constitutus est mundus, et post sex dies distincte perfectus est in singulis partibus suis.

De distinctione autem istorum dierum diversimode loquuntur sancti: aliter enim accipit Augustinus ab aliis sanctis, sicut patet *1. Parte Summae quaest. 74. art. 2.* et *3.* Tamen quomodocumque dicatur, manifestum est quod opera illa perfecta fuerunt. Est enim in ipsis duplex perfectio. Una secundum partes mundi, quae sunt caelum, et quatuor elementa: et haec attenditur penes eorum essentias, sicut habetur *in 1. Parte Summae* quasi ubi supra: et hoc fuit per opus creationis, quod fuit prima, et per opus distinctionis, quod fuit secunda, et tertia die. Et in hoc concordat Augustinus cum aliis. Alia perfectio est secundum singulas partes. Et haec perfectio pertinet ad opus ornatus: et iste ornatus quantum ad superiora fuit quarta die; quantum ad media, scilicet aerem, et aquam, quinta die; quantum vero ad terram, quae est infimum elementum, fuit sexta die. Ista vero perfectio convenit numero senario, qui consurgit ex suis partibus aliquotis simul sumptis, quae sunt unum, duo, et tria: quia sexies unum, sunt sex, similiter ter bis, et bis ter, et unum, duo, tria, sunt sex. Quia ergo senarius est primus numerus perfectus, quia licet ternarius conveniat aliqualiter his quae dicta sunt, quia ter unum tria sunt, et unum et duo tria sunt; tamen bis unum non faciunt tria; similiter semel duo non faciunt tria, sed tantum duo: ideo per ipsum senarium designatur perfectio rerum. Post perfectionem vero promittitur quies, quae nulli datur nisi operanti. Et sic in septima die, qua mutatus est status mundi, sicut in qualibet alia, erat quaedam variatio: unde in ipsa incepit status propagationis, propter quod et connumeratur aliis: ideo in septima mundi aetate est status quiescentium. Secundum Augustinum tamen ista septima dies nihil aliud est quam cognitio angelica relata ad quietem Dei ab operibus.

Sed contra. Si quievit die septima, quis ergo fecit eam, si non est opus Dei? Praeterea. *Ioan. 5. 17. Pater meus usque modo operatur, et ego operor.*

Respondeo. Dicendum est, quod accipitur ibi quies, non secundum quod opponitur labori, sed secundum quod opponitur motui. Deus enim etsi producendo non moveatur, tamen quia de ipso non loquimur nisi per sensibilia, in quibus non est operatio sine motu, ideo omnis operatio large loquendo, dicitur motus; et sic dicitur quievisse, quia cessavit novas species producere: quia illa quae postea facta sunt, fuerunt in illis rebus tunc productis, vel secundum virtutem activam, sicut in animalibus perfectis, vel secundum rationes seminales, vel secundum materiam, sicut mineralia. Ideo tunc non fuit mortuus suscitatus, sed fuit factum corpus quod posset suscitari. Quaedam autem fuerunt tunc secundum similitudinem, ut animae rationales, quae tantum fiunt a Deo. Sic ergo requievit Deus ab operibus producendis, quia omnia aliquo modo praecesserunt, ut dictum est; tamen usque modo operatur conservando, et gubernando quae condidit. Et sic septimam diem Deus fecit, sicut quamlibet aliam: quia tunc fuit aliquid additum, quia tunc incepit status propagationis. Quaelibet autem additio variabat statum mundi, ut dictum est, et faciebat unum diem.

Vel secundum Augustinum, non dicit simpliciter, *Requievit*, sed *requievit ab operibus suis.* Ab aeterno enim requievit in seipso, sed tunc etiam requievit non in operibus, sed ab operibus. Aliter enim operatur Deus, et quilibet alius artifex. Artifex enim agit propter indigentiam suam; sicut domificator facit domum, ut in ipsa quiescat, similiter faber facit cultellum propter lucrum: unde desiderium cuiuslibet artificis quietatur in opere suo. Sed non sic est de Deo, quia non agit propter indigentiam suam, sed propter bonitatem communicandam. Unde non quiescit in opere, sed ab opere producendo, et quiescit tantum in sua bonitate.

Consequenter autem ponit auctoritatem David, quae iam exposita est.

Consequenter cum dicit, *Quoniam ergo superest introire quosdam in illam . . . . iterum terminat diem quemdam,* arguit ex praemissis; et circa hoc facit duo: primo enim accipit sensum secundae auctoritatis illius, *Si vocem eius audieritis, nolite obdurare corda vestra;* secundo arguit ex primo, ibi, *Itaque relinquitur sabbatismus populo Dei.* Circa primum duo facit: quia primo trahit duo a secunda auctoritate; secundo ostendit quod haec duo intelliguntur in ipsa, ibi, *Nam si eis Iesus requiem praestitisset, numquam de alia loqueretur posthac die.* Accipit ergo duo: quorum unum per se manifestum est, scilicet quod antiqui patres non introierunt; aliud est quod tempore David adhuc restabat alia quies praestanda. Licet enim ipsis fuisset promissa requies praestanda in terra promissionis, tamen per hoc quod post longum tempus dicit, *Hodie si vocem eius audieritis, nolite obdurare corda vestra,* ostendit quod alia requies restat. Aliter enim non faceret mentionem de requie, dicens, *Hodie etc.* Est ergo quaedam requies in quam nobis intrandum est, in quam illi non intraverunt propter incredulitatem. Et ideo, quoniam illi non intraverunt, restat ergo quosdam intrare, quibus promissio facta est: quia *hi quibus prius nuntiatum est, non introierunt*, idest Iudaei, quibus promissio facta est. Restat ergo quosdam intrare. Cuius ratio est, quia si Deus creavit hominem ad aeternam beatitudinem, quia ad imaginem, et similitudinem suam creavit illum, ideo praeparavit ei requiem. Licet ergo aliquis ex merito culpae suae ex-

cludatur ; non tamen vult Deus quod illa praeparatio sit frustra. Et ideo superest ut quidam intrent, ut patet de vocatis ad nuptias: *Matth. 22. 8. Nuptiae quidem paratae sunt , sed qui invitati fuerant , non fuerunt digni. Ite ergo ad exitus viarum, et quoscumque inveneritis , vocate ad nuptias.* Et ideo *terminat*, idest determinat nobis , *diem* septimam , idest diem gratiae, *dicendo in David: Hodie si vocem eius audieritis , nolite obdurare corda vestra :* et repetit auctoritatem quae exposita est. Sciendum est autem , quod Deus homini praeparavit beatitudinem pro requie, nec vult istam praeparationem esse frustra ; sed si unus non intrabit, alius intrabit, sicut ostenditur in illa parabola de nuptiis, *Matth. 22.* Unde *Apoc. 3. 11. Tene quod habes , ut nemo accipiat coronam tuam ;* quasi dicat : Si tu non accipias, alius habebit: *Iob 34. 24. Conteret multos , et innumerabiles, et stare faciet alios pro eis.*

Deinde cum dicit, *Nam si eis Iesus requiem praestitisset , numquam de alia loqueretur posthac die ,* probat quod supersit alios intrare: quia *si Iesus* Nave, idest Iosue , filiis Israel finalem *requiem praestitisset, numquam de alia loqueretur posthac die ;* idest , non immineret nobis alia requies, nec de alia aliqua Propheta David loqueretur post illam diem. Unde manifestum est quod illa requies fuit signum requiei spiritualis.

LECTIO II.

Itaque relinquitur sabbatismus populo Dei. Qui enim ingressus est in requiem eius , etiam ipse requievit ab operibus suis, sicut et a suis Deus. Festinemus ergo ingredi in illam requiem , ut ne in idipsum quis incidat incredulitatis exemplum. Vivus est enim sermo Dei , et efficax , et penetrabilior omni gladio ancipiti , et pertingens usque ad divisionem animae , ac spiritus , compagum quoque , ac medullarum , et discretor cogitationum, et intentionum cordis. Et non est ulla creatura invisibilis in conspectu eius ; omnia autem nuda et aperta sunt oculis eius ad quem est nobis sermo.

Supra Apostolus duas auctoritates assumpsit, unam *de Gen. 2.* aliam vero *de Psalm. 94.* et conclusit intentionem suam ex secunda auctoritate , scilicet Psalmi ; hic concludit idem ex prima ; et circa hoc facit duo : primo enim ponit conclusionem ; secundo ponit rationem consequentiae , ibi , *Qui enim ingressus est in requiem eius, etiam ipse requievit ab operibus suis.*

Circa primum sciendum est, quod Apostolus in serie omnium istorum verborum facit mentionem de triplici requie. Prima est requies Dei ab operibus suis; secunda est requies temporalis , quam habuerunt filii Israel in terra promissionis ; tertia est requies aeterna, quae per istas duas designatur. Sed Apostolus hic, antequam faciat mentionem de requie aeterna , dicit, quod post terrenam adhuc *relinquitur*, idest remanet, *sabbatismus populo Dei*, qui in veteri lege per sabbatum repraesentabatur , scilicet requies aeterna : *Isa. 58. 13. Vocaberis sabbatum delicatum, et sanctum Domini : Ibid. 66. 23. Erit mensis ex mense , et sabbatum ex sabbato* , idest requies perpetua. Et dicit *Sabbatismus* , quia sicut in veteri lege sabbatum repraesentabat requiem Dei ab operibus suis , de qua dicitur *Gen. 2.* ita illa requies erit sanctorum ab operibus suis : *Apoc. 14. 13. Amodo iam dicit spiritus ut requiescant a laboribus suis.* Unde subdit: *Qui enim ingressus est requiem eius, etiam ipse requievit ab operibus suis :* quia sicut Deus sex diebus operatus est, et septima requievit , ita per sex dies praesens tempus propter perfectum numerum significatur. Qui ergo perfecte operatur , in septima *requiescit ab operibus suis , sicut et a suis Deus;* non autem a quibuscumque operibus, quia sunt ibi quaedam opera perpetua, videre scilicet , amare , et laudare: *Apoc. 4. 8. Non habebant requiem, nocte ac die dicentia: Sanctus, sanctus, sanctus Dominus Deus omnipotens;* sed ab operibus laboriosis: *Isai. 40. 31. Qui sperant in Domino , habebunt fortitudinem , assument pennas ut aquilae ; current , et non laborabunt ; ambulabunt, et non deficient.*

Deinde cum dicit, *Festinemus ergo ingredi in illam requiem* , inducit ad festinationem ; et circa hoc facit duo : primo enim ponit monitionem ; secundo subdit rationem de introitu illius requiei, ibi, *Vivus est enim sermo Dei.* Item circa primum duo facit: primo enim monet ad festinandum; secundo ostendit tardantis periculum, ibi, *Ut ne in idipsum quis incidat incredulitatis exemplum.* Dicit ergo : Quia igitur *relinquitur sabbatismus populo Dei . . . . festinemus ergo ingredi in illam requiem.* Et signanter dicit , *Ingredi* , quia non est in bonis exterioribus , ad quae est egressus , sed est in bonis interioribus: *Exod. 15. 17. Introduces eos, et plantabis in monte haereditatis tuae: Matth. 25. 21. Intra in gaudium domini tui.* Est ergo multiplex ratio quare festinandum est intrare. Una est, quia longinqua est via: *Prov. 7. 19. Abiit via longissima: Luc. 19. 12. Homo quidam nobilis abiit in regionem longinquam.* Dicitur autem longinqua propter distantiam status : quia ibidem plenitudo omnis boni, et immunitas ab omni malo; est etiam desideranti perfecta visio , et tentio : hic autem sunt omnia contraria istis. Item festinandum est , quia tempus est valde breve: *Iob 14. 5. Breves dies hominis sunt.* Item quia istud tempus cum hoc quod est breve, et modicum , est etiam incertum: *Eccle. 9. 12. Nescit homo finem suum.* Item propter urgentem vocationem : interior enim vocatio urget nos per stimulum caritatis: *Isa. 59. 29. Cum venerit quasi fluvius violentus, quem Spiritus Domini cogit: 2. Corinth. 5. 14. Caritas Christi urget nos: Psal. 118. 32. Viam mandatorum tuorum cucurri.* Item propter periculum tardantis , sicut patet de fatuis virginibus, *Matth. 25.* quae tarde venientes intrare non potuerunt. Et ideo dicit: *Ut ne in idipsum quis incidat incredulitatis exemplum ;* quasi dicat: Antiqui non potuerunt ingredi propter incredulitatem. Unde caveamus alienae culpae exemplo , ne simus increduli , et exemplo poenae , ut scilicet non excludamur sicut ipsi: *Lucae 1. 59. Abiit in montana cum festinatione.* Ad hoc enim ostenduntur nobis praeteritae poenae aliorum , ut caveamus : *Proverb. 25. 19. Pestilente flagellato , stultus sapientior erit :* Glossa : *Peius est nisi caveatis.*

Ex hoc videtur quod ille qui non corrigitur punitione alterius, gravius punietur. Sed contra: quia iam peccatum Adae, qui non peccavit exemplo alterius, esset minus grave.

Respondeo. Dicendum est, quod semper istae locutiones intelligendae sunt ceteris paribus. Contingit enim duo peccata in se considerata non esse unum gravius altero; tamen propter aliquam circumstantiam advenientem, aggravatur unum, et non aliud: sicut duo adulteria de se aequalia sunt; tamen illud quod est ex certa malitia, gravius est quam illud quod est ex passione, vel infirmitate. Et similiter verbum otiosum gravius est quando fit ex certa malitia.

Quomodo autem festinandum sit, docet Apostolus *1. Corinth. 9. 25.* quia *qui currit, et qui certat, ab omnibus se abstinet.* Festinandum est ergo, deponendo impedimenta, non solum ut abstineamus a peccatis, sed etiam ut occasiones peccatorum vitemus: *Proverb. 4. 11. Ducam te per semitas aequitatis.*

Sed contra. *Proverb. 19. 2. Qui festinus est, pedibus offendet.* Respondeo. Duplex est festinantia, scilicet praecipitationis, et haec est reprehensibilis; alia strenuitatis, et celeritatis, et haec est laudabilis: nam, sicut dicit Philosophus, omnes homines oportet consiliari diu, operari autem consiliata festinanter. Quando ergo festinantia tollit consilium, tunc praecipitat, et est vitiosa, et secundum hanc verificatur obiectio; sed festinantia quae est in executione consiliatorum, est virtuosa, et laudatur, et ad hanc hortatur hic Apostolus.

Deinde cum dicit, *Vivus est enim sermo Dei*, ponit rationem praedictae monitionis, et praecipue quantum ad periculum. Haec autem ratio sumitur ex parte Christi. In ipso autem est duplex natura: una, scilicet divina, secundum quam est Verbum Patris; alia est humana, secundum quam est Pontifex offerens se in cruce. Primo ergo ponit rationem sumptam ex parte divinitatis; secundo rationem sumptam ex parte humanitatis, ibi, *Habentes igitur Pontificem magnum qui penetravit caelos, Iesum Filium Dei, teneamus confessionem.* De Filio autem Dei dicit tria: primo enim assignat eius virtutem, quia *vivus est sermo Dei;* secundo eius cognitionem, ibi, *Et discretor cogitationum, et intentionum cordis;* tertio eius auctoritatem, ibi, *Ad quem nobis sermo.* Virtutem eius ostendit tripliciter. Primo quantum ad naturam; secundo quantum ad potestatem, ibi, *Et efficax;* tertio quantum ad operationem, ibi, *Et penetrabilior.* Dicit ergo: *Vivus est sermo Dei.* Ista littera de se videtur habere difficultatem, tamen considerando aliam translationem planior est: ubi enim nos habemus *Sermo*, in Graeco habetur, *Logos*, quod est idem quod verbum. *Unde sermo*, idest *verbum.* Et sic etiam exponit Augustinus illud *Ioan. 12. 48. Sermo quem locutus sum*, idest ego ipse, qui sum Verbum: *Sap. 18. 15. Omnipotens sermo tuus, Domine, exiliens de caelo, a regalibus sedibus venit.* Et similiter hic sermo Dei est vivus, idest Verbum Dei vivum: Verbum enim Dei ab aeterno conceptum, in paterno intellectu est Verbum primordiale: de quo *Eccli. 1. 5.* dicitur: *Fons sapientiae Verbum Dei in excelsis.* Et quia est primordiale, ideo ab ipso derivantur omnia alia verba; quae nihil aliud sunt quam quaedam conceptiones expressae in mente angeli, vel nostra. Unde illud Verbum est expressio omnium verborum, quasi fons quidam. Et illa quae dicuntur de illo Verbo, quodammodo aptantur ad alia verba, secundum suum modum. De illo autem dicitur, quod est vivus. Dicitur autem res viva, quamdiu habet motum, et operationem suam. Sicut enim fons scaturiens dicitur vivus, sic et Verbum illud quod habet perpetuum vigorem: *Psalm. 118. 89. In aeternum, Domine, Verbum tuum permanet in caelo: Ioan. 5. 26. Sicut enim Pater habet vitam in semetipso, sic dedit et Filio vitam habere in semetipso.* Vel potest referri ad humanam naturam: est enim vivus, licet ab aliis reputetur mortuus: quia cum resurrexit, iam non moritur: *Apocalyp. 1. 18. Fui mortuus, et ecce sum vivens in saecula saeculorum.* Similiter etiam sermo Scripturae est vivus, et indeficiens: *Roman. 9. 6. Non autem quod exciderit verbum Dei.*

Consequenter cum dicit, *Et efficax*, ostendit eius potestatem. Dicitur autem Verbum *efficax* propter maximam virtutem, et infinitam vim effectivam, quam habet: per ipsum enim facta sunt omnia: *Ioan. 1.* et *Psal. 32. 6. Verbo Domini caeli firmati sunt.* Item est *efficax*, quia ex ipso omnia verba prolata a Deo, mediante angelo, vel homine, efficaciam habent: *Eccli. 8. 4. Sermo illius potestate plenus est: Isa. 55. 11. Verbum quod egredietur de ore meo, non revertetur ad me vacuum; sed faciet quodcumque volui, et prosperabitur in his ad quae misi illud.*

Deinde cum dicit, *Et penetrabilior omni gladio ancipiti*, ostendit eius operationem; et circa hoc facit duo. Primo ponit eius operationem; secundo exponit, ibi, *Et pertingens usque ad divisionem animae, ac spiritus.* Dicit ergo: *Et penetrabilior omni gladio ancipiti.* Illud proprie dicitur penetrare quod ingreditur profunda rei. Hoc autem potest esse dupliciter. Uno modo, quia operatur in intimis rei: *Isa. 26. 12. Omnia enim opera nostra operatus es in nobis.* Alio modo, quia cognoscit intima rei: *Ioan. 2. 25. Opus ei non erat ut quis testimonium perhiberet de homine: ipse enim sciebat quid esset in homine: Eccli. 24. 45. Penetrabo inferiores partes terrae.* Operatio enim Dei, et cognitio pertingit, et penetrat intima rei: unde dicit, *Omni gladio ancipiti.* Inter omnia enim gladius est penetrabilior propter acumen, et maxime gladius anceps, qui scilicet est acutus ex duabus eius partibus. Et ideo quia verbum Dei acutum est, et ad operandum, et ad cognoscendum, ideo comparatur gladio ancipiti: *Ephes. 6. 17. Et gladium spiritus, quod est verbum Dei: Isa. 27. 1. In illa die visitabit Dominus in gladio suo duro, et grandi, et forti.* Vel dicitur anceps quantum ad operationem, quia habet aciem ad bona promovenda, et mala destruenda: *Apoc. 1. 16. Ex ore ipsius procedebat gladius ex utraque parte acutus.* Vel quantum ad cognitionem: et dicitur, *Omni gladio ancipiti*, idest omni humano intellectu; qui dicitur anceps, quia habet viam ad utramque partem conclusionis, quousque veniat ad finem perserutationis, et ibi figit acumen suum, scilicet in veritate. In ordine enim causarum videmus quod semper causa prior intimius operatur quam causa posterior. Unde illud quod natura producit, est intimius quam illud quod producitur per artem. Quia ergo Deus est prima causa simpliciter, ideo eius operatione producitur

illud quod est intimius ipsi rei, scilicet esse eius.

Consequenter cum dicit, *Et pertingens usque ad divisionem animae, ac spiritus*, manifestat quod dixerat de operatione; et circa hoc facit duo: quia primo ostendit hoc quantum ad spiritualia; secundo quantum ad corporalia, *Compagum quoque, et medullarum*. Secundum enim Apostolum, tria sunt in homine, scilicet corpus, anima, et spiritus: *1. Thes. 5. 23. Integer spiritus vester, anima, et corpus sine querela in adventu Domini nostri Iesu Christi servetur.* Quid enim sit corpus, notum est. Anima autem est quae dat corpori vitam; spiritus vero in rebus corporalibus dicitur quid subtile, et ideo significat substantias immateriales: *Isa. 31. 3. Ægyptus, homo, et non Deus; et equi eorum caro, et non spiritus.* Spiritus ergo in nobis dicitur illud per quod communicamus cum substantiis spiritualibus; anima vero illud per quod communicamus cum brutis. Et sic spiritus est mens humana, scilicet intellectus, et voluntas.

Ex hoc autem dicunt aliqui, quod in nobis sunt diversae animae: una scilicet quae perficit, et vivificat corpus, et ista dicitur anima proprie; alia vero est spiritus habens intellectum quo intelligimus, et voluntatem qua volumus; et ideo ista duo magis dicuntur substantiae quam animae. Hoc autem damnatum est *in Lib. de ecclesiasticis Dogmatibus.* Et ideo dicendum est, quod una et eadem est essentia animae, quae per essentiam suam vivificat corpus, et per potentiam suam, quae dicitur intellectus, est principium intelligendi, et per istam intelligit aeterna: quod quomodo sit, sic patet. Videmus enim quod quanto forma est perfectior, tanto operatio eius minus subditur materiae; sicut patet quod formae elementorum, quia sunt imperfectissimae, non extenduntur ultra materiam. Cum ergo anima inter omnes formas sit nobilissima, oportet quod habeat aliquam operationem, et praecipue anima rationalis, quae omnino excedit potentiam materiae. Et istam operationem vocamus intelligere, ad quam sequitur sua inclinatio, scilicet velle.

Est autem triplex differentia inter operationes animae; ita quod anima dicatur ad quam pertinent potentiae quibus anima operatur cum corpore; ad spiritum vero illae quibus operatur sine corpore. Prima autem differentia inter istas potentias, et operationes ab ipsis procedentes, est ipsius rationis ad sensualitatem, quae est potentia per quam anima operatur cum corpore: quia ratio apprehendit immaterialia; sensualitas vero materialia, et sensibilia. Secunda differentia est partium sensualitatis: quia alium statum, et ordinem habet sensualitas, secundum quod tendit in proprium obiectum ex natura sua, et alium, secundum quod regulatur a ratione. Ipsa enim concupiscibilis aliter consideratur ut est vis quaedam in ordine ad obiectum suum, et aliter ut participat rationem. Tertia differentia est partium ipsius rationis, secundum diversa obiecta ipsius: quia vel tendit in Deum, et hoc est supremum in ipsa; vel in effectus spirituales; vel in effectus temporales. Omnes autem istas divisiones, et differentias operatur, et discernit Verbum Dei, scilicet quomodo sensualitas distinguatur a ratione, differentiam etiam ipsius sensualitatis in se, differentiam etiam partium rationis, et quid proveniat in anima ex consideratione spiritualium, et terrenorum. Alio modo potest exponi secundum Glossam, dupliciter; ut per animam intelligantur peccata carnalia, quae fiunt actu, et delectatione corporis, ut luxuria, gula, et huiusmodi; per spiritum vero peccata spiritualia, quae fiunt actu mentis, ut superbia, inanis gloria, et huiusmodi. Vel per animam intelligantur malae cogitationes, per spiritum vero bonae. Et sic est sensus. *Pertingens*, idest discernens, *usque ad divisionem animae, et spiritus*, idest inter carnalia, et spiritualia peccata; vel inter bonas, et malas cogitationes. Consequenter cum dicit, *Compagum quoque, et medullarum*, declarat illud quod dixerat de operatione Dei quantum ad temporalia. Sciendum est autem, quod aliquid non potest penetrando pertingere ad aliquid propter duo. Unum est propter colligationem; aliud autem est propter inclusionem. Neutrum istorum potest impedire Verbum Dei. In nobis quidem sunt quaedam colligationes, scilicet nervorum, et arteriarum. Quaedam etim sunt valde inclusa, et occulta, sicut medullae, quae in ossibus includuntur. Omnia autem ista divino prospectui manifesta sunt, et subdita; et ideo nihil est ei difficile ad penetrandum. Vel per compages potest intelligi coniunctio quae est inter partes animae ad invicem, ut inter animam, et spiritum; quasi dicat: Non solum pertingit ad cognoscendum differentiam, et divisionem animae, et spiritus, sed etiam ad cognoscendum quomodo coniunguntur. Cognoscit enim quomodo sensualitas regitur ratione. Medulla autem potest intelligi illud quod latet in ratione, et sensualitate: *Matth. 10. 28. Timete eum qui potest et animam, et corpus mittere in gehennam.*

Deinde cum dicit, *Et discretor cogitationum*, agit de cognitione Verbi; et circa hoc facit duo: primo enim ostendit quod omnia subduntur cognitioni eius; secundo ostendit quomodo cognoscit, ibi, *Omnia autem nuda et aperta sunt oculis eius.* Ex duobus autem contingit quod aliquid non cognoscatur: scilicet aut quia est intra aliquod occultatum, et sic maxime sunt occulta quae latent in corde, quia ipsum est valde profundum, et inscrutabile: *Hier. 17. 9. Pravum est cor hominis, et inscrutabile.* Secundum vero septuaginta Interpretes habetur sic: *Profundum est cor hominis, et inscrutabile.* In corde vero latent cogitationes. Istas autem cognoscit Verbum Dei: *Isa. 1. 16. Auferte malum cogitationum vestrarum ab oculis meis.* Et ideo quantum ad hoc dicit, *Discretor cogitationum.* Alio modo non cognoscitur aliquid, quia est omnino ignotum et invisibile, et sic ea quae sunt in voluntate, sunt ignota. In voluntate autem est ipsa intentio finis, quae de natura sua est invisibilis. Quod enim homo facit, vel cogitat, manifestatur per opus; sed qua intentione hoc faciat, penitus est incertum. Ista autem non sunt occulta Deo: ideo adiungit, *Et intentionum cordis: Psalm. 7. 2. Scrutans corda, et renes*, idest cogitationes, et intentiones. Sciendum est autem, quod dicit, Penetrans, referri potest ad operationem, ut dictum est: et sic differunt penetrans, et discretor. Si autem referatur ad cogitationem, tunc quod hic dicit, *Et discretor cogitationum*, est expositio illius; quasi dicat: Tu dicis, quod est *penetrabilior omni gladio ancipiti.* Verum est, quia est etiam *discretor compagum et medullarum*, idest *cogitationum*, *et intentionum.*

Compages enim dicuntur quaedam colligationes, et sic cogitatio, in qua est quasi quaedam colligatio terminorum, potest dici compago, dum de uno tendit in aliud: *Isa. 58. 6. Dissolve colligationes impietatis:* item *Esd. 5. 18. Vae qui trahitis iniquitates in funiculis vanitatis.* Item medulla est intima latens in ossibus: *Iob 21. 24. Medullis ossa illius irrigantur.*

Deinde cum dicit, *Et non est ulla creatura invisibilis in conspectu eius,* ostendit quod illud quod secundum naturam est invisibile, non est occultum Deo. Quod enim aliquid non videatur a nobis, hoc est quia simplicius, et subtilius est oculo nostro, sive corporali, sive intellectuali; sicut sunt substantiae separatae; quas in vita ista videre non possumus. Divino autem intellectu nihil est simplicius, vel subtilius. Ergo nulla creatura est invisibilis in conspectu eius. Sed numquid cognoscit in universali tantum, sicut quidam voluerunt? Non, sed *omnia nuda, et aperta sunt oculis eius.* Per oculum autem intelligitur vis cognitiva: intelliguntur enim spiritualia per sensibilia. Signanter autem dicit in plurali, *Oculis,* propter diversitatem intellectorum: quia non cognoscit unum tantum, sed etiam multitudinem rerum. Dicit etiam, *Nuda, et aperta:* dupliciter enim cognoscitur aliquid. Uno modo in superficie; alio modo in profundo; sicut homo nudus videtur in superficie, non autem vestitus. Sed omnia Deo manifesta sunt quae videntur in superficie: nihil enim est extra quod impediat cognitionem Dei, sicut vestis impedit ne videatur homo. Et ideo dicit, *Nuda: Iob 27. 6. Nudus est infernus coram illo.* Dicit etiam, *Aperta,* quia nihil est ita occultum in re quod Dei cognitionem effugiat.

Sed contra. *Habac. 1. 13. Mundi sunt oculi tui, ne videas malum, et aspicere ad iniquitatem non poteris:* non ergo omnia nuda sunt. Respondeo. Dicendum, quod in Deo est scientia simplicis intelligentiae, et scientia adprobationis. Primo modo cognoscit omnia, etiam mala, et ea quae non sunt; secundo cognoscit bona, quantum ad ea quae sunt.

Consequenter ostendit perfectionem auctoritatis ipsius, cum dicit, *Ad quem nobis sermo.* Ista vero auctoritas est auctoritas iudicandi: *Act. 10. 42. Ipse est qui constitutus est a Deo iudex vivorum, ac mortuorum.* Ad istum ergo est nobis sermo, ut scilicet reddamus rationem de operibus nostris: *2. Corinth. 5. 10 Omnes nos manifestari oportet ante tribunal Christi, ut referat unusquisque propria corporis prout gessit, sive bonum, sive malum sit.* Et ideo quia sic est potens, sic sciens, et sic magnus, *festinemus ergo ingredi in illam requiem.* Ad iudicium enim faciendum tria requiruntur. Primo quidem potestas subditos coercendi: *Eccli. 7, 6. Noli fieri iudex, nisi valeas virtute irrumpere iniquitates.* Et haec convenit Christo, secundum illud *Matth. ult. 18. Data est mihi omnis potestas in caelo, et in terra.* Secundo requiritur rectitudinis zelus, ut scilicet aliquis non ex odio, vel livore, sed ex amore iustitiae iudicium proferat: *Proverb. 3. 12. Quem diligit Dominus, corripit, et quasi pater in filio complacet sibi.* Et hic amor iustitiae potissimum est in Christo: *Isa. 2. 5. Et erit iustitia cingulum lumborum eius.* Tertio requiritur sapientia, secundum quam formatur iudicium: *Eccl. 10. 1. Iudex sapiens iudicabit populum suum.* Christus autem est Dei virtus, et Dei sapientia, *1. Corinth. 1.* Haec autem iudiciaria potestas convenit Christo secundum quod est homo: *Ioan. 5. 27. Potestatem dedit ei iudicium facere, quia Filius hominis est:* non quidem propter conditionem naturae, secundum Augustinum, quia sic omnes homines huiusmodi potestatem haberent; sed propter gratiam capitis, quam Christus in humana natura accepit. Competit autem Christo hoc modo iudiciaria potestas secundum humanam naturam propter tria. Primo propter convenientiam, et affinitatem ipsius ad homines. Sicut enim Deus per causas medias, tamquam propinquiores effectibus, operatur, ita iudicat per hominem Christum homines, ut sit suavius iudicium: *Non enim habemus Pontificem qui non possit compati infirmitatibus nostris,* ut dictum est. Secundo quia in finali iudicio, ut Augustinus dicit *super Ioann.* erit resurrectio corporum mortuorum, quae suscitat Deus per Filium hominis, sicut per eumdem Christum suscitat animas, inquantum est Filius Dei. Tertio quia, ut Augustinus dicit *in Libro de Verbis Domini,* rectum erat ut iudicandi viderent iudicem. Iudicandi autem sunt boni, et mali. Restat ergo ut in iudicio forma hominis bonis, et malis ostenderetur, et forma Dei solis bonis servaretur. Haec autem potestas Christo homini competit, et propter divinam personam, et propter capitis dignitatem, et propter plenitudinem gratiae habitualis; et etiam istam ex meritis adeptus est. Quod quidem congrue factum est; ut secundum Dei iustitiam iudex esset qui pro Dei iustitia pugnavit, et vicit; et iustitia reos damnaret qui iniuste iudicatus est: *Apoc. 3. 21. Vici, et sedi in throno Patris,* per quem intelligitur iudiciaria potestas: *Psalm. 9. 5. Sedes super thronum qui iudicas iustitiam.* Augustinus *de Verbis Domini: Sedebit iudex qui stetit sub iudice, damnabitque reos qui falso reus factus est.*

LECTIO III.

Habentes ergo Pontificem magnum, qui penetravit caelos, Iesum Filium Dei, teneamus spei nostrae confessionem. Non enim habemus Pontificem qui non possit compati infirmitatibus nostris, tentatum autem per omnia pro similitudine absque peccato. Adeamus ergo cum fiducia ad thronum gratiae eius, ut misericordiam consequamur, et gratiam inveniamus in auxilio opportuno.

Supra Apostolus monuit ad festinandum ingredi in requiem Dei, et ad hoc inducendum posuit magnitudinem Christi quantum ad divinam naturam; hic ostendit idem quantum ad humanam naturam; et circa hoc tria facit: primo enim ponit eius dignitatem; secundo ostendit eius pietatem, ibi, *Non enim habemus Pontificem qui non possit compati infirmitatibus nostris;* tertio inducit ad habendum de eo fiduciam, ibi, *Adeamus ergo cum fiducia ad thronum gratiae eius.* Dicit ergo. Ita dictum est, quod nobis est sermo ad eum qui est vivus sermo, verus iudex, et Pontifex. *Ergo habentes Pontificem magnum: Psal. 109. 4. Tu es Sacerdos in aeternum secundum ordinem Melchisedech.* Nec tantum Pontifex, sed etiam magnus: *Zachar. 3. 1. Et ostendit mihi Dominus Iesum Sacerdotem ma-*

gnum, stantem coram angelo Domini. Hic autem dicitur magnus, quia non est Pontifex tantum bonorum temporalium, sed et futurorum: *Infra 9. 11. Christus assistens Pontifex futurorum bonorum.* Duo autem pertinebant ad magnum Pontificem. Unum quoad officium, scilicet semel in anno cum sanguine intrare in sancta sanctorum, sicut habetur *infra 9.* et *Lev. 16.* Hoc autem praecipue convenit Christo: ille enim intrat cum sanguine in sancta figuralia; sed Christus per proprium sanguinem intravit in sancta, idest sacra caelestia: et ideo dicit: *Qui penetravit caelos*, idest propria virtute penitus intravit. Secundum est quod debebat esse ex certa tribu, scilicet de stirpe Aaron, sicut dicitur *Exod. 29.* et *Num. 16.* et *17.* Hoc autem competit Christo, qui est nobilioris originis: unde dicitur Filius Dei: *Matth. 3. 17. Hic est Filius meus dilectus: Psalm. 2. 7. Filius meus es tu, ego hodie genui te.* Quia ergo habemus hunc Pontificem, *teneamus confessionem*, idest inhaereamus corde: quia, ut dicitur *Rom. 10. 10. corde creditur ad iustitiam, ore autem confessio fit ad salutem.* Hanc autem confessionem requirit a nobis Christus Pontifex maximus: *Matth. 10. 32. Qui me confessus fuerit coram hominibus, confitebor et ego eum coram Patre meo.* Sed dicit, *Spei nostrae;* quod dupliciter potest intelligi. Uno modo quod confessio, prout hic sumitur, sit confessio fidei. Fides autem est principium spei, sicut habetur ex Glossa *Matth. 1. 2. Abraham autem genuit Isaac*, idest fides genuit spem: non quidem quantum ad habitum, sed quantum ad ordinem actus. Nullus enim potest sperare, nec debet, nisi quod potest consequi. Quod autem possimus consequi aeterna, habemus per fidem. Vel *confessionem spei*, idest eius de quo speramus, scilicet videre primam veritatem.

Deinde cum dicit, *Non enim habemus Pontificem qui non possit compati infirmitatibus nostris*, ne forte credatur quod non possit aliquid agere praeter id quod exigit eius iustitia, ostendit in ipso etiam esse misericordiam, et pietatem; et ista respiciunt miseriam; et hoc praecipue convenit Christo: unde dicit: *Qui non possit compati infirmitatibus nostris.* Sciendum est autem, quod ly *posse* aliquando importat non nudam potentiam, sed promptitudinem, et aptitudinem Christi ad subveniendum: et hoc, quia scit per experientiam miseriam nostram, quam, ut Deus, ab aeterno scivit per simplicem notitiam: *Psalm. 102. 13. Misericors est Deus timentibus se, quoniam ipse cognovit figmentum nostrum.* Unde subdit: *Pro similitudine*, scilicet nostri, *tentatum.*

Est autem triplex tentatio. Una quae est a carne, quando scilicet caro concupiscit adversus spiritum, ut dicitur *Galat. 5.* et ista non est sine peccato: quia, ut dicit Augustinus, nonnullum peccatum est, cum caro concupiscit adversus spiritum, quia hoc est carnem concupiscere. Sed hoc non fuit in Christo; et ideo dicit, *Absque peccato*, idest absque minimo motu peccati: *1. Petr. 2. 22. Qui peccatum non fecit, nec inventus est dolus in ore eius.* Et ideo dicitur Agnus Dei, *Ioan. 1.* Alia est tentatio ab hoste, et a mundo; et hoc dupliciter. Vel alliciendo per prospera, vel terrendo per adversa. Et his duobus modis fuit tentatus Christus. Fuit enim allectus prosperis. Quidquid enim pertinet ad prosperitatem huius vitae, vel pertinet ad concupiscentiam carnis, vel ad concupiscentiam oculorum, vel ad superbiam vitae. De primo enim tentavit eum diabolus, quando tentavit eum de gula, quae est mater luxuriae: *Matth. 4. 3. Si Filius Dei es, dic ut lapides isti panes fiant.* Item de inani gloria, cum dicit *Ibid. 6. Mitte te deorsum.* Item de concupiscentia oculorum, dicens *ibid. 9. Haec omnia tibi dabo, si cadens adoraveris me: Luc. 4. 13. Consummata omni tentatione, diabolus recessit ab illo usque ad tempus.* Item fuit tentatus per adversa, et insidias a pharisaeis, quia volebant eum capere in sermone, *Matth. 22.* Item per contumelias: *Matth. 27. 40. Vah qui destruis templum Dei, et in triduo illud reaedificas; salva temetipsum.* Item per flagella, et tormenta. Excepta ergo tentatione quae est cum peccato, per omnia similis nobis tentatus est.

Dicit autem, *Secundum similitudinem*, quod potest dupliciter exponi. Uno modo quod ly *secundum* denotet causam finalem; quasi dicat: Ideo tentatus est ut daret nobis exemplum, ut secundum similitudinem eius tentationem sustineremus, et omnia conaremur vincere: *1. Petr. 2. 21. Christus passus est pro nobis, vobis relinquens exemplum, ut sequamini vestigia eius.* Vel potest denotare consequentiam; quasi dicat: Ideo tentatus est ut per omnia tam in temporalibus, quam in omnibus aliis, nisi in solo peccato, similis esset nobis. Si enim fuisset sine tentationibus, non fuisset eas expertus; et sic non compateretur. Si vero habuisset peccatum, non potuisset nos iuvare, sed magis indiguisset adiutorio.

Deinde cum dicit, *Adeamus ergo cum fiducia ad thronum gratiae eius*, inducit ad habendam fiduciam de ipso; quasi dicat: Ex quo sic potest compati, *adeamus cum fiducia: Isa. 12. 2. Ecce Deus Salvator meus: fiducialiter agam, et non timebo. Adeamus*, dico, *ad thronum.* Thronus dicitur sedes Regis: Christus autem Rex est: *Hierem. 23. 5. Regnabit Rex, et sapiens erit.* Hic autem thronus duplicem habet statum. Unum iustitiae in futuro: *Psalm. 9. 5. Sedisti super thronum qui iudicas iustitiam.* Hoc erit in futuro: *Psal. 74. 3. Cum accepero tempus, ego iustitias iudicabo.* Est alius thronus gratiae, de quo hic; ideo additur *Gratiae eius*, scilicet in praesenti, quando est tempus miserendi: *Zach. 4. 7. Exaequabit gratiam gratiae.* Per gratiam autem Christi liberamur ab omni miseria, quia liberamur a peccato, quod facit miseros populos, *Proverb. 14.* Et ideo dicit: *Ut misericordiam consequamur.* Item per gratiam Christi iuvamur ad bona operanda; et ideo dicit, *Et gratiam inveniamus: Luc. 1. 30. Invenisti gratiam apud Dominum.* Et hoc *in auxilio opportuno*, quo adiuvemur ad bene operandum: *Psalm. 120. 2. Auxilium meum a Domino.* Istud autem auxilium est per gratiam: *1. Corinth. 15. 10. Abundantius illis laboravi, non autem ego, sed gratia Dei mecum.* Hoc autem oportet esse congruo tempore: ideo dicit, *In auxilio opportuno: omni enim negotio tempus est, et opportunitas, Eccle. 8. 6.* Hoc est tempus praesens, quod est tempus miserendi.

CAPITIS QUINTI

LECTIO PRIMA

Omnis namque Pontifex ex hominibus assumptus, pro hominibus constituitur in his quae sunt ad Deum, ut offerat dona, et sacrificia pro peccatis: qui condolere possit his qui ignorant, et errant, quoniam et ipse circumdatus est infirmitate, et propterea debet, quemadmodum pro populo, ita etiam et pro semetipso offerre pro peccatis. Nec quisquam sumit sibi honorem, sed qui vocatur a Deo, tamquam Aaron. Sic et Christus non semetipsum clarificavit, ut Pontifex fieret, sed qui locutus est ad eum: Filius meus es tu, ego hodie genui te. Quemadmodum et in alio loco dicit: Tu es Sacerdos in aeternum secundum ordinem Melchisedech. Qui in diebus carnis suae, preces, supplicationesque ad eum qui possit illum salvum facere a morte, cum clamore valido, et lacrymis offerens, exauditus est pro sua reverentia.

Sicut a principio huius Epistolae dictum fuit, intentio Apostoli est ostendere Christum excellentiorem esse omnibus his ex quibus lex habet auctoritatem: scilicet angelis, quorum ministerio data fuit: *Galat. 3. 19. Ordinata per angelos in manu mediatoris:* et Moyse, qui fuit legislator: *Ioan. 1. 17. Lex per Moysen data est:* et sacerdotio, et pontificatu Aaron, per quem lex administratur. Expeditis ergo duobus primis, hic prosequitur de tertio, scilicet de eminentia sacerdotii Christi ad sacerdotium Aaron; et circa hoc duo facit: primo enim ostendit Christum esse Pontificem; secundo ostendit ipsum esse excellentiorem Pontifice veteris legis *in 7. cap.* ibi, *Hic enim Melchisedech Rex Salem, Sacerdos Dei summi.* Item in prima parte duo facit. Primo ostendit Christum esse Pontificem; secundo praeparat aures auditorum ad consequentia, *De quo nobis grandis sermo.* Adhuc circa primum duo facit. Primo ostendit quae requirantur ad Pontificem; secundo ostendit illa convenire Christo: et sic concludit ipsum esse Pontificem, ibi, *Sic et Christus non semetipsum clarificavit ut Pontifex fieret.* Item in prima parte tria facit. Primo describit pontificale officium; secundo ostendit pietatem, quae Pontifici necessaria est, ibi, *Qui condolere possit iis qui ignorant, et errant;* tertio ostendit modum perveniendi ad pontificatum, ibi, *Nec quisquam sumit sibi honorem.* Circa officium quatuor ponit. Primo gradus altitudinem, ibi, *Ex hominibus assumptus;* secundo pontificatus utilitatem, ibi, *Pro hominibus constituitur:* tertio materiam, ibi, *In his quae sunt ad Deum:* quarto actum, ibi, *Ut offerat dona, et sacrificia pro peccatis.* Istud autem officium convenit homini, non angelo; et ideo dicit, quod ita dictum est quod habemus Pontificem magnum, et talis est Christus: *namque*, pro quia, *omnis Pontifex ex hominibus assumptus*, debet etiam esse de numero hominum. Voluit autem Deus ut homo habeat similem sui, ad quem currat: unde et Ecclesia ordinavit, quod quando utilis invenitur aliquis de collegio, non eligatur extraneus: *Osee 2. 15. Dabo eis vinitores ex eodem loco: Deut. 17. 15. Eum constitues quem Dominus Deus tuus elegerit de numero fratrum tuorum. Non poteris alterius gentis hominem Regem facere, qui non sit frater tuus.* Dicit autem, *Assumptus*, quia debet alios excellere, sicut patet de Saule *1. Reg. 10.* Et ideo Christus *Ioan. ult.* interrogat Petrum, quem volebat praeficere, si diligeret ipsum plus aliis. Finis, et utilitas est, quia *pro hominibus constituitur*, idest pro ipsorum utilitate: non enim constituitur propter gloriam, non propter cumulandas divitias, nec propter consanguineos ditandos: *2. Corinth. 4. 5. Nos autem servos vestros per Iesum:* et *ult. 10. Secundum potestatem quam Deus dedit mihi in aedificationem, et non in destructionem.* Si vero aliquis quaerit quod suum est, non est pastor, sed mercenarius. Materia dignitatis est, quia Pontifex principatur. Nam sicut principatur dux, vel rector in civitate, ita iste Pontifex *in his quae ad Deum*, supple, ordinantur: *Exod. 4. 16. Tu eris ei in his quae ad Deum pertinent: 2. Corinth. 10. 4. Arma militiae nostrae non sunt carnalia, sed potentia Deo ad destructionem munitionum.* Sicut ergo illa quae pertinent ad Dei cultum, excedunt temporalia, ita dignitas pontificalis excedit omnes alias dignitates. Non ergo Pontifices debent se implicare negotiis saecularibus, praetermissis his quae sunt ad Deum: *2. Timoth. 2. 4. Nemo militans Deo implicat se negotiis saecularibus.* Actus Pontificis est *ut offerat dona*, idest voluntarie oblata, non extorta: *Exod. 25. 2. Ab omni homine qui offert ultroneus, accipietis: et sacrificia pro peccatis*, idest quae sibi offeruntur pro satisfactione peccatorum: *Levit. 4. 26. Pro eo rogabit Sacerdos, et pro peccatis eius; et dimittentur ei.* In quo designatur quod omne quod offertur, sive voluntarium, et votivum, sive pro satisfactione, debet offerri secundum dispositionem praelati.

Consequenter cum dicit, *Qui condolere possit iis qui ignorant, et erraut*, ostendit quid requiratur ad usum, scilicet pietas; et circa hoc tria facit. Primo ostendit quod ad usum Pontificis requiritur misericordia, et pietas; secundo ostendit quod requiritur misericordiae motivum, ibi, *Quoniam et ipse circumdatus est infirmitate*; tertio ostendit misericordiae signum, ibi, *Et propterea debet, quemadmodum pro populo, ita etiam et pro semetipso offerre pro peccatis.* Dicit ergo: Dico, quod debet esse in his quae sunt ad Deum, tamen debet esse medius inter hominem et Deum: *Deuter. 5. 5. Ego medius, et sequester fui inter Dominum et vos.* Sicut ergo per devotionem orationis debet tangere Deum tamquam unum extremum; sic per misericordiam, et compassionem debet tangere alterum extremum, scilicet hominem. Et ideo dicit: *Qui condolere possit iis qui ignorant, et errant: 2. Corinth. 11. 29. Quis infirmatur, et ego non infirmor?* E contrario *Amos 6. 6. Nihil patiebantur super contritione Ioseph.* Duplex est autem defectus. Quidam enim deficiunt ex ignorantia; et ideo dicit, *His qui ignorant.* Est autem proprie ignorare, carere scientia eorum quae quis debet scire. Quidam vero ex certa scientia; et quantum ad hoc dicit, *Et errant.* Motivum pietatis ponit cum dicit: *Quoniam et ipse circumdatus est infirmitate.* Istud moti-

rum est infirmitas : et illi qui praesunt, aliquando infirmantur : *2. Corinth. 4. 7. Habemus thesaurum istum in vasis fictilibus.* Et ratio huius est, ut ex se aliorum infirmitatibus compatiantur : et ideo Dominus permisit cadere Petrum : *Eccli. 51. 18. Intellige quae sunt proximi tui ex te ipso.* Et ideo dicit : *Quoniam et ipse circumdatus est infirmitate*, scilicet quantum ad poenalitates, et culpam: *Psalm. 6. 3. Miserere mei Deus, quoniam infirmus sum : Sap. 9. 5. Homo infirmus, et exigui temporis, et minor ad intellectum iudicii, et legum.* Et nota, quod dicit, *Circumdatus.* Carnales enim habent infirmitatem peccati in interioribus: ratio enim, et voluntas in ipsis subditae sunt peccato. Sancti vero habent in exterioribus : quia non sunt subiecti peccato, tamen sunt circumdati fragilitate carnis : *Rom 7. 25. Mente servio legi Dei, carne autem legi peccati* Signum autem huius est, quia et in veteri lege, sicut patet *Levit. 9.* et *16.* et etiam modo, sicut patet in canone Missae cum dicitur, *Nobis quoque peccatoribus*, statutum est quod Sacerdos offerat etiam pro se: quod non fieret, nisi esset infirmitas peccatorum, quibus est circumdatus, non oppressus. Si enim sit in mortali peccato, non debet celebrare. Et ideo dicit : *Propterea debet quemadmodum pro populo, ita etiam pro semetipso offerre pro peccatis.*

Consequenter ponit modum perveniendi ad pontificatum, cum dicit : *Nec quisquam sumit sibi honorem.* Hoc est enim contra naturam quod aliquid perducat se ad statum altiorem sua natura, sicut aer non facit seipsum ignem, sed fit a superiore. Unde disciplina Dei non habet quod quisquam sibi sumat honorem favore, pecunia, potentia : *Amos 6. 14. In fortitudine enim nostra assumpsimus nobis cornua : Osee 8. 4. Ipsi regnaverunt, et non ex me.* Sed debet vocari a Deo sicut Aaron : *Exod. 28. 1. Applica ad te Aaron.* Et ideo Dominus confirmavit sacerdotium eius, sicut patet *Num. 17.* per virgam quae floruit. Tales ergo debent assumi qui non se ingerunt. Unde antiquitus signo visibili ostendebantur, sicut patet de Beato Nicolao, et multis aliis.

Consequenter cum dicit, *Sic et Christus non semetipsum clarificavit, ut Pontifex fieret*, ostendit quomodo Christus sit Pontifex ; et circa hoc duo facit : primo enim ostendit quomodo dicta conveniunt Christo ; secundo ex hoc concludit intentum, ibi, *Appellatus a Deo Pontifex secundum ordinem Melchisedech.* Circa primum tria facit : primo enim ostendit quod Christus factus est Pontifex, non a se, sed a Deo ; secundo agit de ipsius officio, ibi, *Qui in diebus carnis suae preces, supplicationesque ... offerens, exauditus est pro sua reverentia* ; tertio de ipsius misericordia, ibi, *Et quidem cum esset Filius Dei, didicit ex iis quae passus est, obedientiam.* Circa primum duo facit : quia primo ostendit quod Christus non promovit seipsum ; secundo ostendit a quo sit promotus, ibi, *Sed qui locutus est ad eum.* Dicit ergo : *Christus non semetipsum clarificavit.* Circa quod sciendum est, quod non dicit, Non fecit seipsum Pontificem ; sed dicit: *Non clarificavit semetipsum, ut Pontifex fieret.* Sunt enim quidam qui se clarificant, ut fiant, sicut hypocritae, qui demonstrant in se aliqua, ut eligantur, vel praebendas consequantur ; nullus tamen facit se Pontificem. Christus vero non solum non fecit se Pontificem; sed nec se clarificavit, *ut Pontifex fieret: Ioan. 8. 50. Ego gloriam meam non quaero:* et paulo post sequitur : *Est Pater meus qui glorificavit me.* Et hoc est verum inquantum homo, quia inquantum Deus habet eamdem gloriam cum Patre.

Deinde cum dicit, *Sed qui locutus est ad eum*, ostendit a quo est promotus : et primo ostendit a quo est clarificatus ; secundo quomodo est Pontifex designatus, ibi, *Et in alio loco dicit: Tu es Sacerdos in aeternum.* Clarificatus autem est divino iudicio, quia scilicet Dominus locutus est ad ipsum *in Psalm. 2. 7. Filius meus es tu, ego hodie genui te.* Et hoc est expositum supra. Item *Matth. 3. 17. Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi complacui.* Cum ergo ostendit eum ab aeterno genitum, ostendit gloriam eius : *Supra 1. 3. Qui cum sit splendor gloriae, et figura substantiae eius.* Pontificatum etiam accepit a Deo, inquantum homo, *quemadmodum in alio loco dicit*, scilicet *in Psalm. 109. 4. Tu es Sacerdos in aeternum secundum ordinem Melchisedech.* Utitur autem Apostolus auctoritate Psalmorum, tamquam magis famosa, et maioris auctoritatis, utpote magis frequentata. Dicit autem, *Sacerdos*, quia se obtulit Deo Patri : *Ephes. 5. 2. Dilexit nos, et tradidit semetipsum pro nobis oblationem, et hostiam Deo.* Et ne credatur tale esse sacerdotium Christi, sicut fuit in veteri lege, distinguit ipsum quantum ad duo. Primo quantum ad dignitatem, quia *in aeternum.* Illud enim fuit temporale : erat enim figurale, et ideo non est perpetuum, sed transit veniente figurato. Sed sacerdotium Christi est aeternum, quia est de veritate, quae est aeterna. Item hostia eius habet virtutem introducendi in vitam aeternam. Item durat in aeternum. Secundo quantum ad ritum : quia ibi offerebantur animalia, hic autem panis, et vinum: et ideo dicit : *Secundum ordinem Melchisedech.* Istud autem infra exponetur.

Deinde cum dicit, *Qui in diebus carnis suae preces supplicationesque.... offerens, exauditus est pro sua reverentia*, ostendit quod illud quod pertinet ad officium pontificale, convenit Christo : et primo ostendit eius conditionem ; secundo actum eius, ibi, *Preces* ; tertio efficaciam, ibi, *Cum clamore valido.* Conditio eius est quod fuit unus ex hominibus : quia, ut dictum est, Pontifex ex hominibus assumitur. Et ideo dicit, *Qui in diebus carnis suae.* Ponitur autem hic caro pro tota natura humana, sicut illud *Ioan. 1. 14. Verbum caro factum est.*

Sed numquid modo non sunt dies carnis eius? Et videtur quod sic, per illud *Luc. ult. 39. Spiritus carnem, et ossa non habet, sicut me videtis habere.* Quare ergo magis dicitur tempus ante passionem, et resurrectionem suam, tempus, vel dies carnis, quam nunc?

Dicendum est, quod caro quandoque sumitur pro fragilitate carnis, sicut *1. Corinth. 15. 50. Caro, et sanguis regnum Dei possidere non possunt.* Christus autem tunc habuit carnem fragilem, et corruptibilem; et ideo dicit, *In diebus carnis suae*, idest in quibus gerebat carnem similem peccatrici, non peccatricem.

Actus autem eius fuit quia obtulit preces, et supplicationes, hoc est spirituale sacrificium, quod Christus obtulit. Dicuntur autem preces, idest petitiones : *Iac. ult. 16. Multum enim valet deprecatio iusti assidua.* Supplicationes vero dicuntur quantum ad humilitatem

orantis, sicut genuflexiones : *Matth. 26. 9. Procidit in faciem suam orans.* Ad quem? *Ad Deum*, scilicet Deum Patrem, *qui salvum illum facere possit a morte.* Hoc autem poterat facere dupliciter. Uno modo, ne moreretur : unde dicitur *Matth. 26. 39. Pater, si fieri potest, transeat a me calix iste.* Item ut mortuum resuscitaret : *Psalm. 15. 10. Non derelinques in inferno animam meam.* Item *40. 11. Tu autem, Domine, miserere mei, et resuscita me.* Ad istud sacrificium spirituale ordinatur sacerdotium Christi : unde respondet ei quod dictum est supra : *Ut offerat dona, et sacrificia pro peccatis : Psalm. 49. 25. Sacrificium laudis honorificabit me : Osee 14. 3. Reddemus vitulos labiorum nostrorum.* Efficacia ostenditur ex modo orandi. Duo autem sunt necessaria oranti, scilicet fervens affectio, item dolor, et gemitus. De his duobus *Psalm. 37. 10. Domine, ante te omne desiderium meum*, quantum ad primum ; *et gemitus meus a te non est absconditus*, quantum ad secundum. Christus autem ista duo habuit : ideo propter primum dicit, *Cum clamore valido*, idest cum intentione efficacissima : *Luc. 22. 43. Factus in agonia prolixius orabat :* et *23. 46. Clamans ait : Pater, in manus tuas commendo spiritum meum.* Propter secundum dicit, *Et lacrymis :* per lacrymas enim exprimit Apostolus interiorem gemitum orantis. Hoc autem non legitur in Evangelio ; sed probabile est quod sicut ipse lacrymatus est in resuscitatione Lazari, ita et in passione sua. Nam ipse multa fecit quae non sunt scripta. Non tamen flevit pro se, sed pro nobis, quibus passio sua profuit. Sibi autem profuit, inquantum per ipsam meruit exaltari : *Philip. 2. 9. Propter quod et Deus exaltavit illum, et donavit illi nomen quod est super omne nomen.* Et ideo *exauditus est pro sua reverentia*, quam scilicet super omnes habebat ad Deum : *Isa. 11. 3. Et replebit eum Spiritus timoris Domini.*

Sed contra. Videtur quod non fuit exauditus : primo pro se, quia non transivit calix ab ipso, quod tamen petebat : item nec pro aliis, quia non fuit indultum Iudaeis, quibus petebat indulgeri : *Luc. 23. 34. Pater, dimitte illis : non enim sciunt quid faciunt.*

Dicendum est, quod Christus in omnibus quae voluit fieri, fuit exauditus. Ipse autem secundum appetitum sensualitatis, et secundum voluntatem, inquantum est quidam appetitus naturalis, refugiebat mortem : et quantum ad hoc orabat, ut ostenderet se verum hominem. Sed voluntate consequente rationem deliberatam, volebat mori : unde dicit *Matth. 26. 39. Verumtamen non sicut ego volo, sed sicut tu.* Item nolebat quod ignosceretur omnibus, sed illis tantum qui crediderunt. Et multi postea conversi sunt.

LECTIO II.

Et quidem cum esset Filius Dei, didicit ex iis quae passus est, obedientiam, et consummatus, factus est omnibus obtemperantibus sibi causa salutis aeternae, appellatus a Deo Pontifex iuxta ordinem Melchisedech. De quo nobis grandis sermo, et interpretabilis ad docendum: quoniam imbecilles factis estis ad audiendum. Etenim cum debere-

tis magistri esse propter tempus, rursum indigetis ut vos doceamini quae sint elementa exordii sermonum Dei ; et facti estis quibus lacte opus sit, non solido cibo. Omnis enim qui lactis est particeps, expers est sermonis iustitiae : parvulus enim est. Perfectorum autem est solidus cibus, eorum qui pro consuetudine exercitatos habent sensus, ad discretionem boni ac mali.

Supra posuit tria quae pertinent ad Pontificem, et ostendit duo illorum convenire Christo, scilicet officium et modum perveniendi ad ipsum ; hic prosequitur tertium, scilicet pietatem, et misericordiam, quam Pontifex debet habere ; et circa hoc duo facit. Primo ostendit illud quod passus est; secundo quae utilitas consecuta est etiam aliis, ibi, *Et consummatus, factus est omnibus obtemperantibus sibi causa salutis aeternae.* Dicit ergo : Ita dixi, quod Pontifex debet esse talis quod possit compati. Talis autem est Christus. Cum enim sit Filius Dei ab aeterno, et secundum hoc nec pati posset, nec compati, assumpsit naturam in qua posset pati, et sic etiam posset compati. Et hoc est quod dicit, quia *cum esset Filius Dei*, scilicet ab aeterno, *didicit obedientiam*, ex tempore.

Contra. Addiscere est ignorantis. Christus autem ab aeterno, ut Deus, et ab instanti conceptionis suae habuit plenitudinem scientiae, inquantum homo. Ergo nihil ignoravit, nec per consequens didicit.

Respondeo. Dicendum est, quod duplex est scientia, scilicet simplicis notitiae, et quantum ad istam procedit argumentum, quia scilicet nihil ignoravit. Est etiam scientia experientiae, et secundum istam didicit obedientiam : unde dicit : *Didicit ex iis quae passus est*, idest expertus est. Et loquitur Apostolus sic: quia qui didicit aliquid, voluntarie accessit ad illud sciendum ; Christus autem voluntarie accepit infirmitatem nostram : et ideo dicit, quod *didicit obedientiam*, idest quam grave sit obedire : quia ipse obedivit in gravissimis, et difficillimis : quia usque ad mortem crucis, *Philip. 2.* Et hic ostendit quam difficile sit bonum obedientiae. Quia qui non sunt experti obedientiam, et non didicerunt eam in rebus difficilibus, credunt quod obedire sit valde facile. Sed ad hoc quod scias quid sit obedientia, oportet quod discas obedire in rebus difficilibus; et qui non didicit obediendo subesse, numquam novit bene praecipiendo praeesse. Christus ergo, licet ab aeterno sciret simplici notitia quid est obedientia : tamen *didicit*, experimento *obedientiam ex iis quae passus est*, idest difficilibus, scilicet per passiones, et mortem: *Rom. 5. 19. Per obedientiam unius iusti constituti sunt multi.*

Deinde cum dicit, *Et consummatus, factus est omnibus obtemperantibus sibi causa salutis aeternae*, ostendit fructum passionis, qui fuit duplex : unus in Christo, alius in membris eius. In Christo fructus fuit glorificatio; et ideo dicit, *Et consummatus :* nam ab instanti conceptionis suae fuit consummatus perfecte quantum ad beatitudinem animae, inquantum ferebatur in Deum ; sed tamen habuit passibilitatem naturae, sed post passionem habuit impassibilitatem. Et ideo quia secundum hoc, ex toto perfectus est, convenit sibi alios perficere. Haec est enim natura perfecti

quod possit sibi simile generare. Et ideo dicit, quod perfectus est. Quia enim per meritum obedientiae pervenit ad istam consummationem: *Prov. 21. 28. Vir obediens loquitur victorias : factus est omnibus obtemperantibus sibi causa salutis*, non temporalis, sed *aeternae: Isa. 45. 17. Salvatus est Israel in Domino salute aeterna.* Et ideo dicit : *Appellatus a Deo Pontifex iuxta ordinem Melchisedech* : et hoc est supra expositum.

Deinde cum dicit, *De quo nobis grandis sermo*, praeparat animos auditorum ad sequentia, quae dicenda sunt de pontificatu Christi : et circa hoc duo facit : primo enim ostendit eorum tarditatem; secundo suam intentionem, cum dicit *6. cap. Quapropter intermittentes inchoationis Christi sermonem, ad perfectionem feramur.* Iterum prima in duas : quia primo ostendit tarditatem ; secundo ostendit ipsam esse culpabilem, ibi, *Etenim cum deberetis esse magistri propter tempus, rursus indigetis ut vos doceamini.* Item circa primam partem duo facit : primo ostendit dicendorum magnitudinem ; secundo ipsorum tarditatem ad ea capienda, ibi, *Quoniam imbecilles facti estis ad audiendum.* Dicit ergo : Ita dixi, quod appellatus est Pontifex : *de quo*, scilicet pontificatu, *grandis nobis sermo* est, quia de magnis : *Proverb. 8. 6. De rebus magnis locutura sum.* Item *grandis*, quia de utili, scilicet de salute animarum : *1. Timoth. 1. 15. Fidelis sermo, et omni acceptione dignus, quia Christus Iesus venit in hunc mundum peccatores salvos facere.* Iste sermo *est interpretabilis ad dicendum* : quod potest dupliciter exponi. Vel quod fiat ibi vis negationis. *Interpretabilis*, idest non exponibilis, quia non potest ad perfectum exponi : quae enim ad Christum pertinent nullus sermo exprimere potest : *Eccli. 43. 32. Glorificantes Dominum quantumcumque potueritis, supervalebit adhuc, et admirabilis magnificentia eius. Benedicentes Dominum exaltate illum quantum potestis: maior est enim omni laude.* Alio modo affirmative. *Interpretabilis*, idest indigens interpretatione propter altitudinem, et magnitudinem, et profunditatem eius : *Proverb. 1. 6. Animadvertet parabolam, et interpretationem, verba sapientum, et aenigmata eorum.* Interpretatio enim Scripturae numeratur inter dona Spiritus sancti, *1. Corinth. 12.* Indiget etiam ut dicatur interpretatio eius propter tarditatem nostram ; et ideo subdit ipsam tarditatem nostram, cum dicit : *Quoniam imbecilles facti estis ad audiendum.* Illi qui sunt debilis intellectus, non possunt alta intelligere, nisi eis exponantur per singula: *Ioan. 16. 12. Adhuc multa habeo vobis dicere, sed non potestis portare modo : 1. Corinth. 3. 1. Non potui vobis loqui quasi spiritualibus, sed quasi carnalibus.*

Deinde cum dicit, *Etenim cum deberetis esse magistri propter tempus, rursus indigetis ut vos doceamini*, ostendit istam tarditatem esse culpabilem; et circa hoc tria facit : primo enim ostendit culpam tarditatis ; secundo adhibet similitudinem, ibi, *Et facti estis quibus lacte opus sit* ; tertio exponit, ibi, *Omnis enim qui lactis est particeps, expers est sermonis iustitiae.* Culpa enim alicuius est, quando diu audivit, si adhuc sit tardus ; secus autem est, si sit novus auditor. Negligentia enim non est sine culpa : et ideo dicit : *Cum deberetis esse magistri*, scilicet aliorum, *propter tempus*, quo scilicet audierant legem, et Prophetas: *Ioan. 5. 39. Scrutamini Scripturas, quia vos putatis in ipsis vitam aeternam habere :* item ipsum Christum : item Apostolos, et multos ab ipsis conversos : *Ioan. 14. 9. Tanto tempore vobiscum sum, et non cognovistis me? rursus indigetis*; quasi dicat: Magis deberetis docere, quam doceri ; tamen indigetis *ut vos doceamini quae sint elementa exordii sermonis Dei.* Elementa enim dicuntur illa quae primo traduntur in grammatica, quando ponuntur ad litteras; ista vero sunt ipsae litterae. Exordia ergo sermonum Dei, et prima principia, et elementa, sunt articuli fidei, et praecepta decalogi. Qui ergo diu studuisset in Theologia, et illa nesciret, tempus curreret contra ipsum. Ideo dicit : *Indigetis ut doceamini quae sint elementa exordii sermonis Dei*, idest prima principia : *2. Timoth. 3. 7. Semper discentes, et numquam ad scientiam veritatis pervenientes: Isa. 65. 20. Puer centum annorum morietur, peccator centum annorum maledictus erit.*

Deinde cum dicit, *Et facti estis quibus lacte opus sit*, ponit ad hoc similitudinem. Sciendum est ergo, quod doctrina sacra est sicut cibus animae: *Eccli. 15. 3. Cibavit illum pane vitae, et intellectus:* et *24. 29. Qui edunt me, adhuc esurient, et qui bibunt me, adhuc sitient.* Sacra ergo doctrina est cibus, et potus: quia animam potat, et satiat. Aliae enim scientiae tantum illuminant intellectum; haec autem illuminat: *Psalm. 18. 9. Praeceptum Domini lucidum, illuminans oculos:* et etiam nutrit, et roborat animam. In cibo autem corporali est differentia. Alio enim cibo utuntur pueri, et alio perfecti: pueri enim utuntur lacte, quasi magis tenui, et connaturali, et de facili convertibili; sed adulti utuntur cibo solidiori. Sic in sacra Scriptura illi qui de novo incipiunt, debent audire levia, quae sunt quasi lac ; sed eruditi debent audire fortiora. Et ideo dicit : *Facti estis quibus lacte opus sit*, scilicet sicut pueri : *1. Petr. 2. 2. Sicut modo geniti infantes rationabiles sine dolo lac concupiscite, ut in eo crescatis in salutem : 1. Corinth. 3. 2. Tamquam parvulis in Christo lac vobis potum dedi, non escam.* Et hoc est quod sequitur, *Non solido cibo*, idest alta doctrina, quae est de arcanis, et secretis Dei, quae confirmant, et confortant.

Deinde cum dicit, *Omnis enim qui lactis est particeps, expers est sermonis iustitiae*, exponit similitudinem: et primo exponit illud quod dixit de lacte; secundo illud quod dixit de solido cibo, ibi, *Perfectorum autem est solidus cibus.* Circa primum duo facit: primo enim ponit expositionem ; secundo expositionis rationem, ibi, *Parvulus enim est.* Dicit ergo : Ita dico, quod indigetis lacte sicut pueri: *omnis enim qui lactis est particeps, expers est sermonis iustitiae ;* idest omnis qui indiget nutriri lacte, expers est, idest non potest habere partem in sermonibus iustitiae perfecte intelligendis: *Matth. 5. 20. Nisi abundaverit iustitia vestra plusquam scribarum, et pharisaeorum, non intrabitis in regnum caelorum: Prov. 15. 5. In abundanti iustitia virtus maxima est.* Huiusmodi autem non sunt participes pueri : *Isa. 28. 9. Quem docebit scientiam, aut quem intelligere faciet auditum? Ablactatos a lacte, avulsos ab uberibus.*

Sed contra: quia Apostolus superius multa valde difficilia tradidit eis, scilicet de mysterio Trinitatis, et de sacramento Incarnationis, et multa alia ardua. Ergo

vel non erant parvuli, vel talia tradenda sunt parvulis.

Respondeo. Dicendum est, secundum Augustinum, quod non est intelligendum, quod in doctrina fidei alia sunt tradenda maioribus, et perfectis, et alia imperfectis: non enim est inter eos ista differentia: eadem enim utrisque sunt tradenda. Sed parvulis proponenda sunt, sed non exponenda, nec pertractanda: quia intellectus eorum magis deficeret, quam elevaretur.

Lac, secundum Glossam, est sicut *Verbum caro factum est.* Contra. Non minoris difficultatis est hoc intelligere, quam quomodo *Verbum erat apud Deum.* Unde Augustinus dicit, quod istud invenitur in Libris Platonis, non tamen illud. Ipse autem Augustinus non poterat suspicari quid sacramenti haberet, *Verbum caro factum est.*

Respondeo. Dicendum est quod cognoscere, *Verbum caro factum est*, per simplicem fidem, est satis facile, quia potest cadere in imaginationem, et aliqualiter in sensum; sed *Verbum apud Deum*, omnino excedit omnem sensum, et non nisi per rationem potest, et cum multa, et maxima difficultate comprehendi.

Consequenter assignat rationem cum dicit: *Parvulus enim est*, non quidem aetate, sed sensu. Tripliciter autem aliquis dicitur parvulus. Est enim aliquis parvulus per humilitatem: *Matth. 11. 25. Revelasti ea parvulis.* Ætate: *Galat. 4. 1. Quanto tempore haeres parvulus est, nihil differt a servo.* Sensu: *1. Corinth. 14. 20. Nolite pueri effici sensibus; sed malitia parvuli estote, sensibus autem perfecti sitis.* Et isto modo accipitur hic *parvulus.*

Deinde cum dicit, *Perfectorum autem est solidus cibus*, exponit illud quod dixerat de cibo solido. Hoc enim patet in corporalibus, quod quando homo pervenit ad aetatem perfectam, utitur fortiori, et nobiliori, et solidiori cibo. Sic spiritualis, quando pervenit ad perfectionem spiritualem, debet ei proponi doctrina solidior. Ista autem perfectio duplex est. Una est perfectio secundum intellectum, quando aliquis habet iudicium intellectus ad recte discernendum, et iudicandum de his quae sibi proponuntur; alia est perfectio secundum affectum, quam facit caritas, quae est cum aliquis totaliter Deo inhaeret: unde *Matth. 5. 48.* post praecepta caritatis dicitur: *Estote ergo perfecti, sicut et Pater vester caelestis perfectus est.* Est autem perfectio caritatis, ut dicit Augustinus, ubi nulla est cupiditas. Quanto enim quis magis ascendit in Deum, tanto plus contemnit temporalia: *Psalm. 72. 24. Quid enim mihi est in caelo, et a te quid volui super terram? Defecit caro mea, et cor meum: Deus cordis mei, et pars mea Deus in aeternum.* Hoc enim habet sacrae Scripturae doctrina, quod in ipsa non tantum traduntur speculanda, sicut in Geometria, sed etiam adprobanda per affectum. Unde *Matth. 5. 19. Qui autem fecerit, et docuerit, hic magnus vocabitur in regno caelorum.* In aliis ergo scientiis sufficit quod homo sit perfectus secundum intellectum; in istis vero requiritur quod sit perfectus secundum intellectum, et affectum. Loquenda sunt igitur alta mysteria perfectis: *1. Corinth. 2. 6. Sapientiam loquimur inter perfectos.* Unusquisque enim secundum quod est dispositus, sic iudicat: sicut iratus aliter iudicat durante passione, et aliter ipsa cessante; et similiter incontinens aliter iudicat aliquid esse bonum tempore passionis, aliter post. Et ideo dicit Philosophus, quod unusquisque qualis est, talis sibi finis videtur. Et quia quae in sacra Scriptura traduntur, pertinent ad affectum, et non tantum ad intellectum; ideo oportet esse perfectum in utroque. Et ideo Apostolus volens ostendere qui sint perfecti quibus sit tradendus iste solidus cibus, dicit, quod sunt illi *qui pro* sua *consuetudine habent sensus exercitatos.* Unde in ista perfectione quatuor sunt attendenda: scilicet ipsa perfectio in se in quo consistat; et quantum ad hoc dicit: *Qui habent sensus exercitatos.* Et convenienter loquitur: in hoc enim exprimit utramque perfectionem: quia, ut dicit Philosophus, intellectus prout iudicat de appetendis, et agendis, dicitur sensus, quia est relatus ad aliquid particulare. Unde non accipitur hic sensus pro sensu exteriori. Qui ergo sentit quae Dei sunt, perfectus est: *Philip. 3. 15. Quicumque perfecti sumus, hoc sentiamus: 1. Corinth. 2. 16. Nos autem sensum Christi habemus.* Qui vero non sentiunt nisi carnalia, Deo placere non possunt, ut patet *Rom. 8.* Secundo attendenda est dispositio eius in quo est, quia debet esse exercitatus: *1. Timoth. 4. 7. Exerce teipsum ad pietatem.* Qui enim non est exercitatus, non potest habere rectum iudicium, quod ad hoc requiritur: *Eccli. 34. 9. Vir in multis expertus cogitabit multa.* Item qui non est expertus, pauca recognoscit. Tertio causa huius exercitationis est consuetudo; non scilicet otium, sed frequentia actus: et ideo dicit, *Pro consuetudine*, scilicet recte agendi: *Prov. 22. 6. Adolescens iuxta viam suam, etiam cum senuerit, non recedet ab ea.* Si ergo vis esse perfectus, non des te otio, sed assuesce te bonis a iuventute. Quarto finis huius exercitii, quia scilicet *ad discretionem boni, et mali.* Tunc enim perfectus est, quando discernit inter bonum et malum: *Isai. 7. 15. Sciat eligere bonum, et reprobare malum.* Haec autem sunt tria, scilicet discretio inter bonum et malum, inter bonum et melius, inter malum et peius. Multa enim sunt quae videntur bona, et tamen sunt mala: *Prov. 14. 12. Est via quae videtur homini recta, novissima vero eius deducunt ad inferos.* In his ergo requiritur rectitudo iudicii.

CAPITIS SEXTI

LECTIO PRIMA

Quapropter intermittentes inchoationis Christi sermonem, ad perfectionem feramur: non rursum iacientes fundamentum poenitentiae ab operibus mortuis, et fidei ad Deum, baptismatum doctrinae, impositionis quoque manuum, ac resurrectionis mortuorum, et iudicii aeterni. Et hoc faciemus, si quidem permiserit Deus. Impossibile enim est illos qui semel sunt illuminati, gustaverunt etiam donum caeleste, et participes facti sunt Spiritus sancti, gustaverunt nihilominus bonum Dei verbum, virtutesque saeculi venturi, et pro-

lapsi sunt, rursus renovari ad poenitentiam, rursum crucifigentes sibimetipsis Filium Dei, et ostentui habentes.

Supra Apostolus fecit mentionem de pontificatu Christi secundum ordinem Melchisedech, et ostendit tarditatem eorum quibus scribebat; hic redit ad suum propositum; et circa hoc tria facit: quia primo aperit intentionem suam; secundo ostendit eius difficultatem, ibi, *Et hoc faciemus, si quidem permiserit Deus;* tertio declarat intentionem, ibi, *Confidimus autem de vobis, dilectissimi, meliora, et viciniora salutis.* Circa primum duo facit: quia primo manifestat suum propositum; secundo exponit quod dicit, ibi, *Non rursum iacientes fundamentum poenitentiae.* Propositum suum est quod praetermissis his quae pertinent ad inchoationem doctrinae christianae, vult prosequi alia altiora: unde dicit: Iam dictum est, quod perfectis opus est solido cibo, *quapropter intermittentes sermonem inchoationis doctrinae Christi*, per quam Christus inchoat esse in nobis, quod est per doctrinam fidei: *Ephes. 3. 17. Habitare Christum per fidem in cordibus nostris: feramur ad perfectionem*, idest ad ea quae spectant ad perfectionem doctrinae Christi: *1. Corinth. 13. 11. Quando factus sum vir, evacuavi quae erant parvuli.* Hoc autem secundum Glossam ad duo referri potest: scilicet vel ad intellectum, ut scilicet ex quo homo provectus est, debeat intermittere puerilia, et vacare perfectis: *1. Corinth. 2. 6. Sapientiam loquimur inter perfectos;* vel ad affectum: et est sensus, quod non semper est standum in sensu incipientium, sed oportet tendere ad statum perfectorum: *Gen. 17. 1. Ambula coram me, et esto perfectus.*

Hic est duplex obiectio: et primo de hoc quod dicit, *Intermittentes inchoationem*, quia numquam debet intermitti inchoatio: *Psalm. 76. 11. Et dixi: Nunc coepi: Iob 27. 6. Iustificationem quam coepi tenere, non deseram.*

Respondeo. Dicendum est, quod contingit dupliciter intermittere inchoationem. Vel quantum ad aestimationem, et sic semper debet homo esse sicut incipiens, et tendens ad maiora: *Philip. 3. 12. Non quod iam ceperim, aut quod iam perfectus sim: sequor autem, si quo modo comprehendam.* Vel quantum ad progressum ad perfectionem, et sic semper debet niti homo transire ad statum perfectum: *Philip. 3. 15. Quae retro sunt obliviscens, ad ea quae priora sunt, me extendens. In via enim Dei non progredi,* ait Bernardus, *est regredi.*

Alia obiectio est de hoc quod dicit, *Feramur ad perfectionem.* Perfectio enim consistit in consiliis: *Matth. 19. 21. Si vis perfectus esse, vade, et vende omnia quae habes, et da pauperibus.* Non omnes autem tenentur ad consilia. Igitur etc.

Respondeo. Dicendum est, quod duplex est perfectio. Una scilicet exterior, quae consistit in actibus exterioribus, qui sunt signa interiorum, sicut virginitas, et voluntaria paupertas; et ad hanc non omnes tenentur. Alia est interior, quae consistit in dilectione Dei, et proximi: *Coloss. 3. 14. Caritatem habete, quod est vinculum perfectionis;* et ad perfectionem huiusmodi non omnes tenentur, sed omnes tenentur ad eam tendere: quia si quis nollet plus diligere Deum, non faceret quod exigit caritas. Dicit autem, *Feramur*, et hoc secundum impulsionem a Spiritu sancto: *Rom. 8. 14. Qui Spiritu aguntur, hi filii Dei sunt.* Vel sicut portati a Deo, qui portat infirmitatem nostram: *Isa. 46. 3. Audite me, domus Iacob, et omne residuum domus Israel, qui portamini a meo utero.* Vel sicut portati ab invicem: *Alter alterius onera portate.*

Deinde cum dicit, *Non rursum iacientes fundamentum poenitentiae*, exponit quod dixit; et intendit ostendere quae sunt illa quae faciunt ad inchoationem doctrinae Christi: et utitur similitudine. Per fidem enim anima aedificatur in spirituali aedificio. Sicut ergo in corporali aedificio primo ponitur fundamentum, ita hic prima rudimenta doctrinae Christi sunt quasi fundamenta.

Sed contra: quia *infra 11.* ponitur fides esse fundamentum; fides autem una est: *Ephes. 4. 5. Unus Dominus, una fides, unum baptisma:* hic autem ponit sex fundamenta: ergo videtur quod male.

Respondeo. Dicendum est, quod fides fundamentum est virtutum. Ista autem quae ponit hic, sunt fundamenta doctrinae Christi.

Et dicit: *Non rursum iacientes fundamentum poenitentiae*; quasi ita firmiter ponamus, quod non oporteat iterato ponere. Vel quia dudum posuistis, et non oportet iterare. Multum autem signanter ordinat ista Apostolus. Sicut enim in via generationis, et cuiuscumque motus, prius est recessus a termino a quo, et post accessus ad terminum ad quem; ita dicit hic: quia poenitentia est recessus a peccato, et sic est quasi quoddam fundamentum in ista vita: nemo enim, secundum Augustinum, suae voluntatis arbiter potest novam vitam inchoare, nisi poeniteat eum praeteritae. Unde Dominus in principio praedicationis dicit *Matth. 4. 17. Poenitentiam agite.* Et ideo dicit, *Poenitentiae ab operibus mortuis.* Opera enim mortua dicuntur vel quae secundum se sunt mortua, vel quae sunt mortificata. Res dicitur viva quando habet officium propriae virtutis: a quocumque deficit, dicitur mortua. Opera enim nostra sunt ordinata ad beatitudinem, quae est finis hominis: et ideo quando non ducunt ad beatitudinem, nec ordinari possunt, dicuntur mortua: et haec sunt opera facta in peccato mortali: *Infra 9. 14. Sanguis Christi, qui per Spiritum sanctum obtulit seipsum immaculatum Deo, emundabit conscientias nostras ab operibus mortuis.* Opera vero facta in caritate per peccatum mortificantur: unde non habent virtutem ut mereantur vitam aeternam: *Ezech. 18. 24. Omnes iustitiae eius, quas fecerat, non recordabuntur.* Poenitentia vero facit quod ista reviviscunt: unde tunc iterum reputantur ad vitam aeternam. In accessu vero ad terminum primo est fides; et ideo dicit, *Fundamentum fidei ad Deum.* Proprium autem fidei est quod credat homo, et assentiatur non visis a se, sed testimonio alterius. Hoc autem testimonium vel est hominis tantum; et istud non facit virtutem fidei, quia homo et fallere, et falli potest: vel istud testimonium est ex iudicio divino; et istud verissimum, et firmissimum est, quia est ab ipsa verita-

te, quae nec fallere, nec falli potest. Et ideo dicit, *Ad Deum*, ut scilicet assentiatur his quae Deus dicit: *Ioan. 14. 1. Creditis in Deum, et in me credite.* Secundo in isto processu sunt sacramenta fidei. Haec autem sunt duo sacramenta intrantium? de his enim tantum agit hic Apostolus: et ista sunt baptismus primum per quem regeneramur, et secundum confirmatio, per quam confirmamur. Quantum ad primum dicit, *Baptismatum.*

Sed contra. *Ephes. 4. 5. Una fides, unum baptisma.* Non ergo plura sunt baptismata. Respondeo. Dicendum est, quod triplex est baptismus, scilicet fluminis, flaminis, et sanguinis; sed duo ultima non habent vim nisi referantur ad primum: quia illud oportet habere in proposito, si non adsit facultas in habentibus usum liberi arbitrii. Et ideo non sunt tria sacramenta, sed unum sacramentum, per quod regeneramur ad salutem: *Ioan. 3. 5. Nisi quis renatus fuerit ex aqua, et Spiritu sancto, non potest introire in regnum Dei.* Inter ista vero baptismus sanguinis plus habet de effectu baptismi; si tamen primum fuerit in proposito, vel contrarium non teneatur in mente; sicut patet de innocentibus, qui non erant in opposita dispositione. Baptismus enim virtutem habet ex merito passionis Christi: *Rom. 6. 3. Quicumque baptizati sumus in Christo Iesu, in morte ipsius baptizati sumus.* Sicut ergo qui baptizatur, conformatur morti Christi sacramentaliter, ita martyr realiter. Et ideo istud baptisma habet totum effectum baptismi, quantum ad hoc quod purgat omnem culpam, et poenam peccati, non tamen imprimit characterem aliquem. Et ideo si recipiens martyrium sine baptismo aquae resurgeret, esset baptizandus. Poenitentia vero non tantum habet de effectu baptismi, quia non tollit omnem poenam, licet tollat culpam. Sicut autem martyr conformat se morti Christi per exteriorem passionem, ita poenitens per interiorem: *Galat. 5. 24. Qui Christi sunt, carnem suam crucifixerunt cum vitiis, et concupiscentiis.* Ideo potest esse tanta quod tolleret omnem culpam, et poenam; sicut patet in Latrone, et Magdalena. Unde poenitentia dicitur baptismus, inquantum supplet baptismi vicem. Et quia non licet illud iterari, ideo instituta est poenitentia. Ista ergo dicuntur baptismata, quia habent effectum baptismi; sed est tantum unum baptisma, quia non agunt nisi illud habeatur in proposito.

Secundum sacramentum intrantium est in ipsa manuum impositione: ideo dicit, *Impositionis quoque manuum.* Haec autem est duplex. Una est miracula faciens, sicut quando Christus per manus impositionem curabat infirmos: *Luc. 4. 40. Singulis manus imponens curabat eos:* et haec non est sacramentalis. Alia est sacramentalis; et haec est duplex. Una in sacramento ordinis: *1. Tim. 5. 22. Manus nemini cito imposueris.* Alia est in sacramento confirmationis ad renovationem: *Tit. 3. 5. Per lavacrum regenerationis, et renovationis Spiritus sancti.* In confirmatione enim datur Spiritus sanctus ad robur, ut scilicet audacter homo confiteatur nomen Christi coram hominibus. Sicut enim in esse naturae prius generatur homo, et postea augetur, et roboratur; ita in esse gratiae.

Tertio sequitur terminus motus, ad quem motus terminatur, et ille est duplex. Duo enim expectamus. Primum est resurrectio corporum, et ista est fidei fundamentum: quia sine hac *inanis est fides nostra, 1. Corinth. 15. 14.* ideo dicit, *Ac resurrectionis mortuorum.* Item expectamus remunerationem, quae fiet per iudicem: *Eccle. 12. ult. Cuncta quae fiunt, adducet Deus in iudicium:* et ideo dicit, *Iudicii aeterni:* non quod illud iudicium duret per mille annos, sicut voluit Lactantius, sed totum erit in momento; sed dicitur aeternum, quia sententia quae ibi dabitur, in aeternum durabit: *Matth. 25. 46. Ibunt hi in supplicium aeternum, iusti autem in vitam aeternam.* Et sciendum est, quod omnia ista quae dicit se velle hic tractare, sunt quasi quaedam rudimenta fidei: unde praedicat ea novitiis, *Act. 17.* et in multis aliis locis.

Deinde cum dicit, *Et hoc faciemus, si quidem permiserit Deus*, ostendit difficultatem propositi sui exequendi Difficile enim est et in se, et respectu auditorum. Unde tria facit. Primo innuit quod in hoc potissime indigeat divino auxilio; secundo subdit quorumdam imbecillitatem, ibi, *Impossibile est enim illos qui semel sunt illuminati... et prolapsi sunt, rursus renovari ad poenitentiam;* tertio adducit quamdam similitudinem, ibi, *Terra enim saepe venientem super se bibens imbrem, et germinans herbam opportunam illis a quibus colitur, accipit benedictionem a Deo.* Dicit ergo: Feramur ad perfectum; *et hoc faciemus, si quidem permiserit Deus.* Minus autem dicit, et plus significat. Nam non est tantum necessarium quod Dominus permittat; sed oportet quod omnia faciat: *Sap. 7. 16. In manu Dei nos, et sermones nostri:* et ideo debet omnia ponere sub confidentia divini auxilii: *Ioan. 16. 5. Sine me nihil potestis facere: Iac. 4. 15. Pro eo ut dicatis: Si Deus voluerit, et si vixerimus, faciemus.*

Deinde cum dicit, *Impossibile est*, ostendit imbecillitatem eorum: erant enim imbecilles ad audiendum. Sicut enim in corporalibus nullus status est ita periculosus, sicut recidivantium, ita in spiritualibus, qui post gratiam cadit in peccatum, difficilius surgit ad bonum. Et circa hoc facit tria. Primo proponit bona quae perceperant; secundo difficultatem causatam in eis ex recidivo, ibi, *Et prolapsi sunt;* tertio assignat rationem, ibi, *Rursus crucifigentes sibimetipsis Filium Dei.* Bona autem quaedam sunt praesentia, quaedam vero futura. Ipsi vero in praesenti habuerunt spiritualem regenerationem; et quantum ad hoc dicit, *Illuminati*, scilicet per baptismum. Et congrue dicitur baptismus illuminatio, quia baptismus est principium regenerationis spiritualis, in qua intellectus illuminatur per fidem: *Ephes. 5. 8. Eratis aliquando tenebrae, nunc autem lux in Domino.* Habent etiam bonorum Dei participationem; et quantum ad hoc dicit: *Et gustaverunt donum caeleste.* Donum illud est gratia, et dicitur caeleste, quia a caelis Deus eam dat: *Psalm. 67. 19. Dedit dona hominibus;* et *Iac. 1. 17. Omne datum optimum, et omne donum perfectum desursum est, descendens a Patre luminum.* Est etiam in eis participatio divinae bonitatis: *2. Pet. 1. 4. Per quem*, scilicet Christum, *maxima nobis, et pretiosa promissa donavit.* Ideo dicit: *Participes facti Spiritus sancti.* Omnia enim dona dantur ex amore; et ideo istam participationem attribuit Spiritui sancto. Est autem participare, partem capere. Solus autem Christus Spiritum sanctum habuit ad plenitudinem: *Ioan. 3. 34. Non ad mensuram dat Deus Spiritum.* Alii enim sancti de

eius plenitudine receperunt, et participes facti sunt, non quidem substantiae, sed distributionum eius: *Supra 51. 4. Et variis Spiritus sancti distributionibus: 1. Corin. 12. 4. Divisiones gratiarum sunt, idem autem Spiritus.* Item in praesenti habuerunt doctrinae eruditionem; et quantum ad hoc dicit: *Gustaverunt nihilominus bonum Dei verbum.* Verbum istud dicitur bonum, quia est verbum vitae aeternae: *Ioan. 6. 69. Domine, ad quem ibimus? Verba vitae aeternae habes: Psal. 118. 103. Quam dulcia faucibus meis eloquia tua.* Dicit autem: *Gustaverunt*, quia non solum illuminat intellectum, sed etiam reficit affectum, in quo est quaedam saporatio: *Psal. 13. 9. Gustate, et videte quoniam suavis est Dominus.* Bona autem futura habuerunt in spe: *Rom. 8. 14. Spe facti sumus salvi.* Et ideo dicit, *Virtutesque saeculi venturi.* Horum autem quaedam habent non solum in spe, sed etiam in quadam inchoatione; et illa sunt dotes animae, scilicet visio, tentio, et fruitio; et illa habentur in quadam inchoatione, inquantum fides, spes, et caritas, quae istis respondent, habentur in praesenti. Alia autem sunt bona quae solum habentur in spe, ut dotes corporis, scilicet subtilitas, agilitas, impassibilitas, claritas.

Consequenter cum dicit, *Et prolapsi sunt*, ostendit difficultatem ad resurgendum, causatam ex casu. Ubi notandum est, quod non dicit, Lapsi, simpliciter, sed *prolapsi*, idest totaliter lapsi: quia si lapsi tantum essent, non ita difficile foret resurgere: *Prov. 24. 16. Septies in die cadit iustus, et resurgit.* Quod si diceret Apostolus, illos qui prolapsi sunt, impossibile est resurgere: tunc posset dici, quod in hoc notat maximam difficultatem resurgendi, scilicet et propter peccatum, et propter superbiam, sicut patet in daemonibus. Sed quia dicit, illos qui semel prolapsi sunt, non posse rursus renovari ad poenitentiam; nec est aliquod peccatum in hoc mundo, a quo non possit homo poenitere; ideo aliter est intelligendum.

Unde sciendum est, quod ex hoc loco sumpsit Novatus quidam, qui fuit presbyter Ecclesiae Romanae, occasionem errandi. Voluit enim quod nullus post baptismum posset ad poenitentiam resurgere. Sed ista positio falsa est, sicut dicit Athanasius *in epistola ad Serapionem:* quia ipse Paulus recepit incestuosum Corinthium, sicut patet *2. Corinth. 2.* et similiter *Gal. 4. 19.* quia dicit: *Filioli mei, quos iterum parturio, donec formetur Christus in vobis.* Est ergo intelligendum, sicut dicit Augustinus, quod non dicit, quod impossibile est poenitere, sed quod impossibile est *rursus renovari*, idest baptizari: *Tit. 3. 5. Per lavacrum regenerationis, et renovationis Spiritus sancti.* Numquam enim posset homo sic poenitere quod posset iterum baptizari. Et hoc dicit Apostolus, quia secundum legem Iudaei multoties baptizabantur, sicut patet *Marc. 4.* Et ideo ad istum errorem removendum dicit hoc Apostolus.

Deinde cum dicit, *Rursus crucifigentes sibimetipsis Filium Dei*, assignat rationem quare baptismus non iteratur, quia scilicet baptismus est quaedam configuratio mortis Christi, sicut patet *Rom. 6. 3. Quicumque in Christo baptizati sumus, in morte ipsius baptizati sumus.* Haec autem non iteratur, quia *Christus resurgens ex mortuis iam non moritur, Roman. 6. 9.* Qui ergo iterato baptizantur, rursum Christum crucifigunt. Vel aliter, quod denotetur repugnantia gratiae Christi, ut scillcet velint frequenter peccare, et post iterum baptizari, ut scilicet non referatur ad iterationem baptismi, sed ad lapsum eorum qui peccant: qui scilicet, quantum in ipsis est, rursus crucifigunt Christum: *quia Christus pro peccatis nostris mortuus est semel, 1. Petr. 3. 18.* Cum ergo peccas baptizatus, quantum in te est, das occasionem ut iterum Christus crucifigatur; et sic contumelia fit Christo, in cuius sanguine te lotum maculas: *Apocal. 1. 5. Dilexit nos, et lavit nos a peccatis nostris in sanguine suo.*

LECTIO II.

Terra enim saepe venientem super se bibens imbrem, et germinans herbam opportunam illis a quibus colitur, accipit benedictionem a Deo; proferens autem spinas, ac tribulos, reproba est, et maledicto proxima, cuius consummatio in combustionem.

Supra ostendit Apostolus difficultatem ad suum propositum exequendum, provenientem ex eorum culpa; hic adducit ad hoc quamdam similitudinem: et primo quantum ad bonam terram; secundo quantum ad malam, ibi, *Proferens autem spinas, ac tribulos, reproba est.*

Sciendum est autem, quod secundum unam expositionem supra voluit Apostolus, illos qui semel baptizati sunt, non posse iterum baptizari, vel renovari ad poenitentiam. Alia autem est expositio, quae ibi dimissa fuit, quod impossibile est, eos qui in hac vita semel illuminati sunt, rursum in alia vita renovari ad poenitentiam: *Eccli. 9. 10. Quicquid potest manus tua facere, instanter operare: quia nec opus, nec ratio, nec sapientia, nec scientia est apud inferos, quo tu properas: Ioan. 9. 4. Venit nox, quando nemo potest operari.* Rursus ergo exponatur, idest post hanc vitam. Et huius ratio est. Duo enim causant poenitentiam. Unum est quod dat efficaciam, scilicet meritum passionis Christi: *1. Ioan. 2. 2. Ipse est propitiatio pro peccatis nostris.* Aliud autem est exemplum poenitendi, quod habemus in Christo per considerationem; scilicet considerando austeritatem, paupertatem, et tandem passionem: *1. Pet. 2. 21. Christus passus est pro nobis, vobis relinquens exemplum, ut sequamini vestigia eius.* Sic ergo intelligitur quod dicit, *Rursus crucifigentes*, idest crucis Christi fructum percipientes; et hoc quantum ad id quod dat efficaciam poenitentiae: *et ostentui habentes*, quantum ad exemplum poenitendi: et sic accipitur ostentum in bonum.

Ista vero similitudo, quae ponitur hic, de terra, potest referri vel ad id quod supra dictum est, *Feramur ad perfectionem;* et tunc erit sensus: Quod si feramur, habebimus benedictionem, sicut terra bona; vel potest continuari ad dictum immediate, secundum expositionem utramque, sive de baptismo, sive de alia vita. Illa tamen de baptismo magis est litteralis; et sic est sensus. Sicut terra culta, si iterato profert spinas, non colitur, sed comburitur; sic homo peccans

post baptismum, ulterius non abluitur. Et tangitur circa bonam terram primo beneficium impensum; secundo fructum quem profert, ibi, *Et germinans herbam;* tertio praemium, ibi, *Accipit benedictionem.* Terra ista est cor humanum: *Luc. 8. 15. Quod autem cecidit in terram bonam, hi sunt qui in corde bono, et optimo audientes verbum retinent, et fructum afferunt in patientia.* Quod dicitur terra: quia sicut terra indiget pluvia, ita homo indiget gratia Dei: *Psalm. 64. 10. Visitasti terram, et inebriasti eam: Isa. 55. 10. Quomodo descendit imber, et nix de caelo, et illuc ultra non revertitur, sed inebriat terram, et infundit eam, et germinare eam facit, et dat semen serenti, et panem comedenti; sic erit verbum meum, quod egredietur de ore meo, non revertetur ad me vacuum, sed faciet quaecumque volui, et prosperabitur in his ad quae misi illud.* Sed beneficium, quod percipit, et doctrina fidei, est quasi imber superveniens, quam pluit in cordibus auditorum, mediantibus praedicatoribus, et doctoribus: *Isa. 5. 26. Mandabo nubibus ne pluant super eam imbrem: Iob 36. 27. Effundit imbres ad instar gurgitum, qui de nubibus fluunt, quae praetexunt cuncta desuper.* Hunc imbrem bibit, quando quod audit, intelligit, et ad illud afficitur: *Isa. 55. 1. Omnes sitientes venite ad aquas, et qui non habetis argentum, properate, emite, et comedite.* Ista doctrina est *super se*, idest desuper veniens; et hoc quantum ad principium huius doctrinae: vel *super se:* quia quaedam doctrina est de terra, qua scilicet homo inhaeret terrenis; alia est de caelis, quae scilicet docet caelestia: *Iac. 3. 15. Non est ista sapientia desursum descendens, sed terrena, animalis, diabolica:* et post sequitur ibidem *17. Quae autem desursum est sapientia, primum quidem pudica est, deinde pacifica, modesta, suadibilis, bonis consentiens, plena misericordia, et fructibus bonis, non iudicans, sine simulatione.* Vel *super se*, idest super facultatem humanae rationis: nam aliae scientiae sunt secundum humanam rationem inventae; haec autem divinitus inspirata: *Eccli. 3. 25. Plurima super sensum hominum monstrata sunt tibi.* Dicit autem non semper, nec raro, sed *saepe:* quia, ut dicit Augustinus, et habetur in Glossa, *si semper, vilescit; si raro, non sufficit, et negligitur: Iob 16. 2. Audivi frequenter talia.* Fructus est, quia generat herbam opportunam cultoribus. Ista sunt bona opera, quae facit homo per doctrinam susceptam: *Genes. 1. 11. Germinet terra herbam virentem, et facientem semen.* Ista terra colitur primo a Deo: *Ioan. 15. 1. Pater meus agricola est.* Colitur etiam a praelato: *1. Corinth. 3. 6. Ego plantavi, Apollo rigavit; sed Deus incrementum dedit.* Colitur etiam ab homine ipso: *Proverb. 24. 27. Diligenter exerce agrum tuum.* Est autem opportuna Deo ad gloriam: *1. Corinth. 10. 31. Omnia in gloriam Dei facite:* aliis ad meritum, et ad gloriam: *1. Thessal. 2. 20. Vos enim estis gloria nostra, et gaudium:* ipsi vero operanti ad vitam aeternam: *Rom. 6. 22. Habetis fructum vestrum in sanctificationem, finem vero vitam aeternam.*

Deinde cum dicit, *Accipit benedictionem a Deo*, ostendit praemium, scilicet benedictionem divinam. Ista autem benedictio nihil aliud est quam factio bonitatis in nobis: quae quidem in praesenti vita fit imperfecta, sed in futuro erit perfecta: *1. Pet. 3. 9. In hoc vocati estis ut benedictionem haereditate possideatis.*

Deinde cum dicit, *Proferens autem spinas, ac tribulos, maledicta est*, agit de mala terra: ubi tria facit. Primo supponit beneficium, quod dictum est; secundo ponit malum fructum, dicens, *Proferens autem spinas, et tribulos;* tertio ostendit poenam, ibi, *Reproba est.* Fructus ergo sunt spinae, idest minora peccata, et tribuli, idest maiora, quae pungunt conscientiam propriam, et quandoque etiam alienam; illa scilicet quae sunt contra proximos: *Gen. 3. 18. Spinas, et tribulos germinabit tibi.* In poena vero ponit tria, scilicet divinam reprobationem; iudiciariam condemnationem, ibi, *Maledicto proxima;* et finalem punitionem, ibi, *Cuius consummatio in combustionem.* Quantum ad primam dicit, *Reproba est.* Sicut enim praedestinatio est principium remunerationis, ita reprobatio signum est condemnationis. Quod ergo aliquis frequenter rigetur praeceptis salutaribus, signum est reprobationis, si persistat in peccatis: *Hier. 6. 30. Argentum reprobum vocate eos, quia Dominus proiecit eos.* Condemnatio est, quia *proxima maledicto: Matth. 25. 41. Ite maledicti in ignem aeternum.* Punitio est: *Cuius consummatio in combustionem: Isa. 9. 5. Vestimentum mixtum sanguine erit in combustionem, et cibus ignis.*

LECTIO III.

Confidimus autem de vobis, dilectissimi, meliora, et viciniora saluti: tametsi ita loquimur. Non enim iustus est Deus, ut obliviscatur operis vestri, et dilectionis quam ostendistis in nomine ipsius, qui ministrastis sanctis, et ministratis. Cupimus autem unumquemque vestrum eamdem ostentare solicitudinem ad expletionem spei usque in finem; ut non segnes efficiamini, verum imitatores eorum qui fide, et patientia haereditabunt promissiones.

Quia Apostolus multa quae dura videbantur, de statu istorum dixerat; modo, ne ex illis desperarent, ostendit qua intentione haec dixerit, scilicet ut ipsos a periculis retraheret: unde circa hoc duo facit: primo enim ostendit fiduciam quam de ipsis habebat; secundo subdit rationem confidentiae, ibi, *Non enim iniustus est Deus.* Dicit ergo: Ita dixi, quod terra *quae profert spinas, et tribulos, reproba est:* et ne credatis quod ego tales vos reputem, *confidimus de vobis, dilectissimi*, et hoc propter fidem, et caritatem, *meliora, et viciniora saluti.* Ubi commendat statum ipsorum ex duobus, scilicet ex eo quod iam erant: quia ex eo quod dicit *meliora*, supponit quod erant in bono statu: et ex eo quod expectabant in futurum: unde dicit, *Viciniora saluti: Rom. 13. 11. Nunc autem propior est nostra salus, quam cum credidimus.* Quanto enim quis proficit in bonis, tanto magis appropinquat saluti. Sequitur: *Tametsi ita loquimur*, idest quia, etsi sic loquimur, hoc est ut reddamus vos cautos; et hoc procedit ex caritate: *Psalm. 140. 5. Corripiet me iustus in misericordia, et increpabit me.*

Deinde cum dicit, *Non est enim iniustus Deus, ut*

obliviscatur operis vestri, ostendit rationem confidentiae, quae duplex est : una ex bonis ipsorum praeteritis ; alia ex promissione Dei, ibi, *Abrahae namque promittens Deus... iuravit per semetipsum.* Quia vero Apostolus duo dixerat : unum scilicet quod de ipsis confidebat, aliud quod aspere ipsis loquebatur : ideo duo facit : primo enim assignat rationem primi ; secundo rationem secundi, ibi, *Cupimus autem unumquemque vestrum eamdem ostentare solicitudinem.* Ratio autem quare ipse de his confidat, haec est, quia recordatur multorum bonorum quae ipsi fecerunt : unde dicit : *Confidimus autem de vobis, dilectissimi, meliora.* Et quare ? *Quia non est iniustus Deus, ut obliviscatur operis vestri.*

Contra. *Ezech. 18. 24. Si averterit se iustus a iustitia sua, et fecerit iniquitatem secundum omnes abominationes quas operari solet impius, numquid vivet?* et paulo post ibidem sequitur : *Omnes iustitiae eius non recordabuntur :* et ibi subditur *vers. 29. Non est aequa via Domini.*

Respondeo. Dicendum est, quod homo qui cadit post gratiam, dupliciter potest se habere. Uno modo quod in malo perseveret, et tunc Deus omnes iustitias eius obliviscitur : alio modo quod poeniteat, et tunc bonorum praecedentium recordatur, quia reputantur sibi ad meritum : unde dicit Glossa, quod mortificata reviviscunt.

Sed tunc videtur dubium : quia constat quod iustitia respicit meritum. Si ergo iustitia Domini exigit quod Deus non obliviscatur, si poeniteat, sicut dicit Glossa : ergo cadit sub merito quod resurgat a peccato, et sic meretur gratiam : quod est impossibile.

Respondeo. Dicendum est, quod duplex est meritum. Unum quod innititur iustitiae, et illud est meritum condigni ; aliud quod soli misericordiae innititur, quod dicitur meritum congrui. Et de isto dicit, quod iustum est, idest congruum, quod homo qui multa bona fecit, mercatur. Ista enim misericordia est adiuncta quodammodo iustitiae, plusquam in illo qui numquam aliquid fecit. Et isto modo non obliviscitur Deus operis nostri, et dilectionis: soli enim caritati debetur vita aeterna: *Ioan. 14. 23. Si quis diligit me, sermonem meum servabit.* Quidquid enim non est ex caritate, non est meritorium : *1. Corinth. 13. 3. Si caritatem non habeam, nihil mihi prodest.* Et ideo hic non dicit tantum, *Operis vestri*, sed addit, *Dilectionis :* quia etiam, sicut dicit Gregorius, *non est amor Dei otiosus : operatur enim magna, si est ; si operare renuit, amor non est: 1. Ioan. 3. 18. Non diligamus verbo, neque lingua, sed opere, et veritate.* Ideo subdit : *Quam ostendistis in nomine ipsius: Coloss. 3. 17. Omne quodcumque facitis in verbo, aut in opere, omnia in nomine Domini nostri Iesu Christi.* Quid autem ostenderint, et in quo, ostendit, quia *ministrastis sanctis*, scilicet subveniendo necessitatibus sanctorum : *Matt. 20. 26. Quicumque voluerit inter vos fieri maior, sit vester minister: Rom. 12. 13. Necessitatibus sanctorum communicantes.* Et quia in omnibus est necessaria continuatio ; ideo subdit, *Et ministratis.* Et ideo si peccastis, ex divina misericordia adiuncta iustitiae dabit veniam.

Consequenter cum dicit, *Cupimus autem unumquemque vestrum eamdem ostentare solicitudinem*, assignat rationem quare ita dure locutus fuerat, scilicet ex desiderio salutis ipsorum : unde circa hoc tria facit : quia primo ostendit suum desiderium ; secundo subdit imminens periculum, ibi, *Ut non segnes efficiamini ;* tertio declarat per exemplum, ibi, *Verum imitatores eorum qui fide, et patientia haereditabunt promissiones.* Dicit ergo : Diximus ista non quasi desperantes de vobis, sed magis *quia cupimus unumquemque*, idest de unoquoque *vestrum : Philip. 1. 8. Testis enim mihi Deus, quomodo cupiam vos omnes in visceribus Iesu Christi.* Sed quid cupimus ? *Ostendere eamdem solicitudinem*, idest ut sitis soliciti ostendere, per exhibitionem operis, hanc solicitudinem ad bona, quam semper habuistis. Unde patet quod ad opera pietatis requiritur solicitudo: *Luc. 10. 41. Martha, Martha, solicita es.* Item ad propriam salutem: *2. Timoth. 2. 15. Solicite cura teipsum probabilem exhibere Deo.* Et quare ? *Ad expletionem spei*, scilicet ut implendo quod coepistis, consequamini quod speratis : *Roman. 5. 5. Spes non confundit.* Et hoc totum *usque in finem : qui enim perseveraverit usque in finem, hic salvus erit, Matth. 24. 13.*

Deinde cum dicit, *Ut non segnes efficiamini*, ostendit periculum, quod est pigritia. Et est segnities timor futurae bonae operationis, propter timorem scilicet, vel ne deficiat, vel ne poeniteat: *Proverb. 26. 13. Piger dicit ; Leo est in via.* Unde pigri semper allegant impedimenta.

Deinde cum dicit, *Verum imitatores eorum qui fide, et patientia haereditabunt promissiones*, ponit exemplum ; quasi dicat : Non sitis pigri, sed magis imitamini, accipiendo exemplum in Prophetis: *Iacob. 5. 10. Accipite exemplum exitus mali, laboris, et patientiae :* et sequitur, *Prophetas :* Et in aliis sanctis, scilicet Apostolis : *1. Corint. 4. 16. Imitatores mei estote, sicut et ego Christi.* Sitis ergo *imitatores eorum qui fide*, sine qua impossibile est placere Deo: *Infra 11. et patientia*, contra adversa, *haereditabunt promissiones :* per fidem enim formatam, et patientiam acquiritur haereditas promissa : *Infra 11. 33. Sancti per fidem vicerunt regna, operati sunt iustitiam, adepti sunt repromissiones.*

LECTIO IV.

Abrahae namque promittens Deus, quoniam neminem habuit per quem iuraret, maiorem, iuravit per semetipsum, dicens: Nisi benedicens benedicam te, et multiplicans multiplicabo te. Et sic longanimiter ferens, adeptus est repromissionem. Homines enim per maiorem sui iurant, et omnis centroversiae eorum finis ad confirmationem, est iuramentum. In quo abundantius volens Deus ostendere pollicitationis haeredibus immobilitatem consilii sui, interposuit iusiurandum; ut per duas res immobiles, quibus impossibile est mentiri Deum, fortissimum solatium habeamus, qui confugimus ad tenendam propositam spem, quam sicut anchoram habemus animae tutam, ac firmam, et incedentem usque ad interiora velaminis, ubi praecursor pro nobis introivit Iesus,

secundum ordinem Melchisedech, Pontifex factus in aeternum.

Supra Apostolus ostendit causam quare de istis confidebat, et hoc propter bona quae fecerunt; hic ostendit idem ex promissione facta patribus: unde circa hoc facit duo: primo enim praemittit promissionem; secundo assignat rationem dictorum, ibi, *Homines enim per maiorem sui iurant.* Circa primum tria facit: primo enim ostendit cui facta sit promissio; secundo ostendit promissionis modum esse convenientem, ibi, *Quoniam neminem habuit, per quem iuraret maiorem;* tertio promissionis effectum, ibi, *Et sic longanimiter ferens adeptus est repromissionem. Abrahae dictae sunt promissiones, et semini eius.* Et huius est ratio, quia per fidem inhaeremus Deo, et ideo per fidem consequimur promissiones. Primum enim exemplum fidei fuit in Abraham, et hoc quia primus recessit a consortio infidelium: *Gen. 12. 1. Egredere de terra tua, et de cognatione tua, et de domo patris tui:* secundo quia primus aliquid credidit quod erat supra naturam: *Rom. 4. 18. Qui contra spem, in spem credidit.* Unde *Gen. 15. 16. Credidit Abraham Deo, et reputatum est ei ad iustitiam.* Primus enim accepit signaculum fidei, scilicet circumcisionem, *Roman. 4.* Modus promissionis est quantum ad duo. Primo quantum ad iuramentum interpositum; secundo quantum ad verba promissionis, ibi, *Nisi benedicens benedicam tibi.* Dicit ergo: Deus volens ostendere promissionem suam firmam et stabilem, *quia non habuit maiorem se per quem iuraret: Psalm. 112. 4. Excelsus super omnes gentes Dominus: iuravit per semetipsum: Gen. 22. 16. Per memetipsum iuravi, dicit Dominus.* In quo habes exemplum quod iuramentum de se non est illicitum: quia Scriptura nihil Deo attribuit quod de se sit peccatum. Intendit enim Scriptura nos ad Deum ordinare, et ducere: *Ephes. 5. 1. Estote imitatores Dei, sicut filii carissimi.* Tamen interdicitur frequentia iuramenti: *Eccli. 23. 9. Iurationi non assuescat os tuum.* Item iuramentum in vanum: *Exod. 29. 7. Non assumes nomen Dei tui in vanum.*

Consequenter cum dicit, *Nisi benedicens benedicam te,* ostendit modum promissionis; quasi dicat; Non credatur mihi, nisi benedicam tibi; ut sit modus iurandi quasi per execrationem. Dicit autem, *Benedicens,* quod pertinet ad bonorum collationem. *Benedictio enim Domini divites facit,* sicut dicitur *Proverb. 10. 22. Et multiplicans multiplicabo te,* quod etiam pertinet ad prolis numerositatem. Et utrumque fuit Abrahae promissum, sicut patet *Gen. 14.* et *15.* Ingeminat autem dicendo, *Benedicens benedicam,* ut designet bona temporalia, et spiritualia, et continuitatem benedictionis. Vel *benedicens benedicam* in multitudine prolis sanctae, quae *Gen. 15. 5.* designatur per stellas caeli, ubi dicitur, *Suspice caelum, et numera stellas, si potes. Et dixit ei: Sic erit semen tuum.* Et *multiplicans multiplicabo* in numerositate prolis malae, et perversae, quae *ibid. 22.* designatur per arenam maris. Ingeminatur etiam multitudo, quod est propter numerositatem prolis bonae, vel malae, vel propter continuitatem multitudinis. Vel *benedicam* in bonis gratiae, et *multiplicabo* in bonis gloriae: *Psal. 50. 20. Quam magna multitudo dulcedinis tuae, Domine!* Effectus promissionis fuit, quia *longanimiter ferens adeptus est repromissionem.* Longanimitas est, non solum in faciendo magnum aliquid, sed etiam in expectando in longum. Abraham autem promissionem habuit, nec umquam passum pedis terrae possedit, ut dicitur *Act. 7.* et usque in senectutem prolem non suscepit, et tamen a spe non decidit: *Iac. 5. 10. Accipite exemplum, fratres mei, mali exitus, et longanimitatis, et laboris, et patientiae, Prophetas, qui locuti sunt in nomine Domini: Isa. 51. 2. Attendite ad Abraham patrem vestrum, et ad Saram, quae peperit vos.*

Deinde cum dicit, *Homines enim per maiorem sui iurant,* ponit rationem praedictorum; et circa hoc facit tria: primo enim ponit humanam consuetudinem; secundo assignat rationem consuetudinis, ibi, *In quo abundantius volens Deus ostendere pollicitationis haeredibus immobilitatem consilii sui, interposuit iusiurandum;* tertio subdit fructum promissionis, ibi, *Ut per duas res immobiles... fortissimum solatium habeamus.* Consuetudo enim humana duplex ponitur: una quantum ad id per quod iuratur; alia quantum ad effectum iuramenti, ibi, *Et omnis controversiae eorum finis, ad confirmationem, est iuramentum.* Illud autem per quod iuratur, est maius; et hoc rationabiliter. Nihil enim aliud est iurare nisi dubium confirmare. Sicut ergo in scientiis nihil confirmatur nisi per id quod est magis notum; ita quia nihil certius est apud homines quam Deus, ideo per ipsum tamquam per maius, et certius iuratur.

Sed contra. Quandoque enim iuratur per Filium, qui minor est, ut cum dicitur, *Per Christum.* Aliquando vero per creaturam, sicut Ioseph iuravit, Per salutem Pharaonis *Gen. 42.*

Respondeo. Dicendum est, quod duplex est modus iurandi per Deum, uno modo per simplicem attestationem, ut cum absolute dicitur, Per Deum ita est sicut dico: *Rom. 1. 9. Testis est mihi Deus, cui servio in spiritu meo.* Aliquando vero per execrationem, quod fit quando aliqui obligantur ad vindictam Deo, si non sit ita; puta caput, vel anima, vel aliquid huiusmodi; sicut iuravit Apostolus *2. Corinth. 1. 23. Testem Deum invoco in animam meam;* quasi dicat: Obligo animam meam pro testimonio, pro quo ipsum nomen Dei assumo: et istud est gravissimum. Per creaturam autem iuratur, non inquantum est talis, sed inquantum in ipsa relucet aliquod indicium divinae potestatis. Quia enim omnis potestas a Deo est, *Rom. 13.* inquantum aliquis exercet potestatem super aliquam multitudinem; si iuratur per ipsum, iuratur per Deum, cuius potestas in ipso relucet. Et sic iuravit Ioseph per salutem Pharaonis. Hoc est ergo quod dicit: *Homines per maiorem sui iurant.* Sciendum est autem, quod a iuramento sunt excludendi alias periuri, quia debet iuramento maxima reverentia exhiberi, et ex retroactis praesumitur quod debitam reverentiam iuramento non exhibebunt. Item ad ipsum non sunt cogendi ante annos pubertatis, quia nondum habent perfectum usum rationis, quo sciant iuramento debitam reverentiam exhibere. Item personae magnae dignitatis: quia iuramentum requiritur ab eis de quarum dicto, vel facto dubitatur. Derogat autem hominibus magnae auctoritatis, ut dubitetur de veritate eorum quae dicunt. Unde et *in Decretis 2. Quaest. cap. 4.* dicitur, quod

Sacerdos ex levi causa iurare non debet. Causae autem in quibus liceat iurare haec sunt. Pro pace firmanda, sicut Laban iuravit *Gen. 31.* Secundo pro fama conservanda. Tertio pro fidelitate tenenda, sicut feudatarii iurant dominis. Quarto pro obedientia implenda, si praecipitur a superiori aliquid honestum. Quinto pro securitate facienda. Sexto pro veritate attestanda. Sic iuravit Apostolus *Rom. 1. 9. Testis est mihi Deus, cui servio in spiritu meo.*

Deinde cum dicit, *Et omnis controversiae finis, ad confirmationem, est iuramentum*, ponit effectum iuramenti, qui in hoc consistit quod per iuramentum finitur omnis controversia: sicut enim in scientiis, quando resolvitur usque ad prima principia demonstrabilia, quiescitur; ita divina lege introductum est quod, cum pervenitur ad primam veritatem, est status, quod fit quando ipsa in testimonium invocatur: *Exod. 22. 8. Applicabitur ad deos, et iurabit.* Et sic sopitur omnis quaestio, et controversia.

Deinde cum dicit, *In quo abundantius volens Deus ostendere pollicitationis haeredibus immobilitatem consilii sui, interposuit iusiurandum*, ponit rationem quare Deus voluit iurare, scilicet ad ostendendam firmitatem promissionis suae: unde dicit: *In quo*, idest eo ipso Deus interposuit iuramentum, *volens abundantius ostendere*: abundans enim fuit quod promisit, sed abundantius fuit quod iuravit: *volens*, inquam, *ostendere haeredibus pollicitationis*, idest rei pollicitae: *Rom. 9. 8. Qui filii sunt promissionis, aestimantur in semine: ostendere* inquam, *immobilitatem consilii sui.*

Sciendum est, quod in his quae a Deo procedunt, duo sunt consideranda, scilicet ipse processus rerum, et consilium Dei, a quo talis processus causatur. Consilium Dei est omnino immobile: *Isa. 46. 10. Consilium meum stabit, et omnis voluntas mea fiet.* Sed dispositio est bene mutabilis. Nam Dominus aliquando pronuntiat aliquid, secundum quod exigit ordo, et processus rerum, sicut patet *Isa. 38. 1. Dispone domui tuae, quia morieris tu, et non vives*, habebat enim cursus infirmitatis quod ex illa moreretur. Et similiter *Ion. 3. 4. Adhuc quadraginta dies, et Ninive subvertetur:* quia ipsa meruerat submersionem sui ipsius: *Hierem. 18. 7. Repente loquar adversus gentem, et adversus regnum, ut eradicem, et destruam, et disperdam illud. Si poenitentiam egerit gens illa a malo suo quod locutus sum adversus eam; agam et ego poenitentiam super malo quod cogitavi ut facerem ei.* Et tunc prophetia est comminationis. Quandoque vero pronuntiatur aliquid, secundum quod respicit consilium Dei aeternum; et super hoc Deus numquam poenitet, nec illud retrahit: *1. Reg. 15. 29. Triumphator in Israel non parcet, et poenitudine non flectetur.* Tamen sciendum est, quod quandocumque Dominus promittit aliquid sub iuramento, est prophetia praedestinationis, quae est ostensiva divini consilii; et ista promissio penitus immutabilis est.

Deinde cum dicit, *Ut per duas res immobiles...fortissimum solatium habeamus*, ostendit fructum promissionis: et primo ostendit quis sit ille fructus; secundo quis consequatur hunc fructum, ibi, *Quam sicut anchoram habemus animae tutam, ac firmam.* Fructus autem est ut spes nostra sit certa: unde dicit: *Ut habeamus fortissimum*, idest firmissimum, *solatium*, spei, *per duas res immobiles, quibus impossibile est mentiri*, scilicet per Deum qui promittit, qui non mentitur: *Num. 23. 19. Non est Deus ut filius hominis, ut mentiatur:* et per iuramentum, in quo est maior confirmatio veritatis. Sciendum est autem, quod sicut delectatio sensibilis est experientia sensibilis, et memoria de praeterito, ita spes de futuro: *1. Mach. 2. 61. Omnes qui sperant in ipso, non infirmantur: Isa. 40. 31. Qui sperant in Domino, mutabunt fortitudinem, assument pennas ut aquilae: current, et non laborabunt; ambulabunt, et non deficient. Habeamus*, inquam nos *qui confugimus*, a malis scilicet mundi, et ab impugnatione hostis, *ad tenendam propositam nobis spem: Psal. 89. 1. Domine, refugium factus es nobis: Prov. 18. 10. Turris fortissima nomen Domini. Ad ipsam currit iustus, et exaltabitur.*

Deinde cum dicit, *Quam sicut anchoram habemus*, ostendit quod fideles promissionem istam consequantur, et utitur quadam similitudine. Comparat enim spem ipsi anchorae; quae sicut in mari navem immobilitat, ita spes animam firmat in Deo in hoc mundo, qui est quasi quoddam mare: *Psalm. 103. 25. Hoc mare magnum, et spatiosum manibus.* Ista tamen anchora debet esse secura, ut scilicet non deficiat: unde fit deferro: *2. Timoth. 1. 12. Scio enim cui credidi, et certus sum.* Item debet esse firma, ut scilicet non cito a navi removeatur; ita homo debet alligari isti spei, sicut anchora navi alligatur. Est autem differentia inter anchoram, et spem: quia anchora in imo figitur, sed spes in summo, scilicet in Deo. Nihil enim in praesenti vita est firmum ubi posset anima firmari, et quiescere. Unde *Gen. 8.* dicitur, quod columba non invenit ubi requiesceret pes eius. Et ideo dicit, quod debet incedere *usque ad interiora velaminis.* Apostolus enim per sancta, quae erant in tabernaculo, intelligit statum praesentem Ecclesiae; sed per sancta sanctorum quae per velum distinguebantur a sanctis, intelligit statum futurae gloriae. In illo ergo vult quod figatur anchora spei nostrae qui est modo velatus ab oculis nostris: *Isa. 64. 4. Oculus non vidit, Deus, absque te quae praeparasti expectantibus te: Psal. 30. 20. Quam magna multitudo dulcedinis tuae, Domine, quam abscondisti timentibus te!* Hanc ibi fixit praecursor noster, qui ibi ingressus est. Unde *Ioan. 14. 2. Vado parare vobis locum: Mich. 2. 13. Ascendit pandens iter ante eos.* Et ideo dicit, quod ipse tamquam *praecursor pro nobis ingressus est interiora velaminis*, et ibi fixit spem nostram, sicut dicitur in collecta in vigilia, et in die ascensionis. Tamen quia intra velum non licebat intrare nisi summo Sacerdoti, *Levit. 16.* ideo dicit, quod *Iesus*, qui *pro nobis ingressus est, factus est Pontifex in aeternum secundum ordinem Melchisedech.* Ecce quam eleganter redit Apostolus ad propositum suum. Ipse enim coeperat loqui de sacerdotio, et tamen fuerat multum digressus, sed nunc ad istud redit, sicut patet.

CAPITIS SEPTIMI

LECTIO PRIMA

Hic enim Melchisedech, Rex Salem, Sacerdos Dei summi, qui obviavit Abrahae regresso a caede Regum, et benedixit ei, cui et decimas omnium divisit Abraham: primum quidem qui interpretatur Rex iustitiae; deinde autem et Rex Salem, quod est Rex pacis: sine patre, sine matre, sine genealogia, neque initium dierum, neque finem vitae habens, assimilatus autem Filio Dei, manet Sacerdos in perpetuum.

Supra Apostolus *5. cap.* probavit Christum esse Sacerdotem, *in 6.* autem *cap.* interposuit quaedam ad praeparandos animos auditorum; hic redit ad propositum suum: intendit enim probare excellentiam sacerdotii Christi ad sacerdotium Leviticum; et circa hoc facit duo: primo enim ostendit excellentiam sacerdotii Christi ad sacerdotium veteris testamenti; secundo ostendit quod fideles debent Sacerdoti Christo reverenter subdi, et hoc *in medio 10. cap.* ibi, *Habentes itaque, fratres, fiduciam in introitu sanctorum in sanguine Christi...accedamus cum vero corde.* Circa primum duo facit: primo enim ostendit praerogativam sacerdotii Christi super Leviticum ex parte personae ipsius Sacerdotis; secundo ex parte ministerii, *8. cap.* ibi, *Capitulum autem super ea quae dicuntur.* Circa primum duo facit: quia primo ostendit existentiam sacerdotii Christi ex promissione divina; secundo ostendit necessitatem sacerdotii eius, ibi, *Talis enim decebat ut nobis esset Pontifex.* Promissionem vero ostendit per illud *Psal. 109. 4. Iuravit Dominus, et non poenitebit eum: Tu es Sacerdos in aeternum secundum ordinem Melchisedech.* Unde tria ostendit ad propositum suum probandum. Primo illud quod dicitur, *Secundum ordinem Melchisedech;* secundo illud quod dicitur, *Iuravit*, ibi, *Et quantum est non sine iureiurando . . . . intantum melioris testamenti sponsor factus est Iesus;* tertio illud quod dicitur, *Tu es Sacerdos in aeternum*, ibi, *Et alii quidem plures facti sunt Sacerdotes.* Circa primum duo facit: quia primo ostendit similitudinem Christi ad Melchisedech; secundo ex hac similitudine praefert sacerdotium Christi Levitico, ibi, *Intuemini autem quantus sit hic.* Circa primum duo facit: quia primo describit conditiones Melchisedech; secundo ostendit quomodo conveniunt Christo; ibi, *Primum quidem qui interpretatur Rex iustitiae.* Describit autem Melchisedech primo ex nomine, cum dicit: *Hic autem Melchisedech.* Sic enim nominat eum Scriptura *Gen. 14.* ubi habetur historia, quam Apostolus hic supponit. Et secundum Glossam, Hebraei dicunt ipsum fuisse Sem primogenitum Noe; et tunc quando Abraham habuit victoriam, erat annorum *390.* alias *390.* et occurrit Abrahae nepoti suo. Secundo describit eum a dignitate: erat enim Rex, et Sacerdos. Quantum ad primum dicitur, *Rex Salem.* Et secundum aliquos, Salem dicitur Hierusalem. Sed contra est Hieronymus *in quadam epistola:* quia, ut ipse dicit, non poterat esse quod ei occurreret a Hierusalem, quod probat ex situ. Alii autem dicunt quod Salem dicitur ille locus de quo dicitur *Ioan. 3.* quod iuxta illum Ioannes baptizabat, et moenia illius loci erant adhuc tempore Hieronymi. Quantum ad secundum dicit, *Sacerdos Dei summi.* Antiquitus enim ille qui inter filios erat antiquior, erat Sacerdos. Sed verum est quod tempore Abrahae multum invaluerat cultus idolorum. Et ideo ne credant, quod esset Sacerdos idolorum, additur, *Dei summi*, scilicet per essentiam, non per participationem, vel nuncupationem. Deus enim est creator omnium eorum qui dicuntur dii, sive per participationem, sive per errorem: *Psalm. 94. 3. Rex magnus super omnes deos: Isai. 61. 6. Vos Sacerdotes Domini vocabimini, ministri Dei nostri, dicetur vobis.* Tertio describit eum ab officio, ibi, *Qui obviavit Abrahae regresso a caede Regum, et benedixit ei.* Sacerdos enim medius est inter Deum, et populum. Debet ergo aliquid populo conferre, scilicet spiritualia; et aliquid ab ipso accipere, scilicet temporalia: *1. Corinth. 9. 11. Si nos vobis spiritualia seminavimus, non magnum est si carnalia vestra metamus.* Primo ergo debet exhibere confortationem per bona monita: unde dicitur *Gen. 14.* quod quatuor Reges vicerunt quinque Reges, et captivum duxerunt Lot nepotem Abrahae. Isti quatuor Reges sunt quatuor vitia principalia, opposita quatuor cardinalibus virtutibus, quae captivum detinent affectum nepotem rationis, victis quinque sensibus corporis. Qui enim superat, et liberat affectum, debet confortari a sacerdote: *Isai. 21. 14. Occurrentes sitienti ferte aquam:* et *Isai. 35. 3. Confortate manus dissolutas, et genua debilia roborate.* Secundo Sacerdos debet confortare, per sacramentorum administrationem benedicendo: unde *benedixit ei: Psalm. 117. 26. Benediximus vobis in nomine Domini.* Hoc autem fit impendendo sacramenta, per quae confortatur homo in gratia: *Num. 6. 27. Invocabunt nomen meum super filios Israel, et ego benedicam eis:* nam Deus benedicit auctoritate, sed Sacerdos ministerio. *Et decimas*, scilicet ad sustentationem, *divisit*, scilicet *Abraham*, idest recte distribuit.

Sed contra: quia, ut patet *Num. 18.* ex lege est datio decimarum: non ergo sunt ante legem. Respondeo. Dicendum est, quod caeremonialia veteris testamenti sunt quaedam determinationes praeceptorum iuris naturalis, et praeceptorum moralium: et ideo quantum ad hoc quod habebant de iure naturali, servabantur ante legem, tantum pro voto observantium, et sine aliquo praecepto. Quod enim aliquid offeratur Deo in recognitionem creationis, et dominii, hoc est naturale; sed quod offeratur vitulus, vel haedus, hoc est caeremoniale. Similiter de iure naturali est quod ministri servientes Deo sustententur a populo: sicut enim patet *Gen. 47.* hoc servabatur etiam apud Gentiles. Unde sacerdotes, quia pascebantur de horreis publicis, non sunt compulsi vendere possessiones suas; et ideo fuerunt ante legem decimae; sed determinatio huius partis est per legem: *Levit. 27. 30. Omnes decimae Domini sunt.* Et in huius signum, Iacob ante legem, in loco in quo postea fuit aedificatum templum, vovit se daturum; et hoc specialiter, quia ad hoc Dei cultus proprie exhibetur, ut significetur quod homo quidquid habet, a Deo accepit, et totam perfectionem suam ab ipso expectat. Numerus enim denarius est perfec-

tus, quia consurgit ex partibus suis aliquotis : quia unum, duo, tria, quatuor faciunt decem. Usque etiam ad ipsum ascendit numerus, et omnes alii non sunt nisi quaedam repetitio, et additio super denarium. Omnes ergo sunt imperfecti usque dum perveniatur ad ipsum. Et similiter a Deo est omnis perfectio. Ut ergo significaret quod a Deo est complementum omnis perfectionis, ideo dedit decimas.

Deinde cum dicit, *Primum quidem qui interpretatur Rex iustitiae*, ostendit similitudinem Christi, et Melchisedech ; et circa hoc facit duo: primo enim inducit similitudinem quantum ad conditionem personae; secundo quantum ad sacerdotium, ibi, *Assimilatus autem Filio Dei, manet in perpetuum*. Prima in duas: quia primo ponit similitudinem quantum ad ea quae in Scriptura commemorantur ; secundo quantum ad ea quae in ipsa tacentur, ibi, *Sine patre, sine matre, sine genealogia*. In Scriptura autem duo dicuntur de ipso. Primum quidem nomen, scilicet Melchisedech, *qui interpretatur Rex iustitiae :* et significat Christum, qui fuit Rex : *Hier. 23. 5. Et regnabit Rex, et sapiens erit, et faciet iudicium, et iustitiam in terra.* Nec solum dicitur iustus, sed etiam *Rex iustitiae :* quia factus est nobis sapientia, et iustitia, *1. Corinth. 1.* Aliud quod dicitur de ipso, est conditio *:* unde dicitur : *Rex Salem quod est Rex pacis.* Hoc autem convenit Christo : *ipse enim est pax nostra, Ephes. 2. 14. Psalm. 71. 7. Orietur in diebus eius iustitia, et abundantia pacis.* Et in hoc docet Apostolus uti interpretatione nominum in praedicationibus. Et bene coniungit iustitiam, et pacem : quia nullus facit pacem qui non servat iustitiam : *Isa. 32. 17. Erit opus iustitiae pax.* In mundo isto gubernantur in iustitia, sed in futuro in pace : *Ibid. 32. 18. Sedebit populus meus in pulchritudine pacis.*

Deinde cum dicit, *Sine patre, sine matre, sine genealogia*, ponit similitudinem quantum ad ea quae tacentur de ipso : quia in Scriptura non fit mentio de patre, vel matre eius, nec de genealogia ipsius. Unde ex hoc aliqui antiqui assumpserunt materiam erroris, ut quia solus Deus est sine principio, et sine fine, dicerent istum Melchisedech fuisse Filium Dei. Istud autem damnatum est sicut haereticum. Unde sciendum est, quod in veteri testamento, quandocumque fit mentio de aliqua solemni persona, narrantur pater et tempus nativitatis, et mortis, sicut de Isaac, et multis aliis ; hic autem subito introducitur Melchisedech, nulla penitus facta mentione de generatione sua, et pertinentibus ad ipsam ; et hoc utique rationalibiliter. Inquantum enim dicitur, *Sine patre*, significatur nativitas Christi de Virgine, quae fuit sine patre : *Matth. 1. 20. Quod enim in ea natum est, de Spiritu sancto est.* Illud autem quod est proprium Dei, non debet attribui creaturae*;* solius vero Dei Patris est esse Patrem Christi *:* ergo in nativitate illius, qui ipsum praefigurabat, non debuit fieri mentio de patre carnali. Item quantum ad generationem aeternam dicit, *Sine matre* : et hoc, ne intelligas istam generationem esse materialem, sicut mater dat materiam genito; sed est spiritualis, sicut splendor a sole : *Supra 1. 3. Qui cum sit splendor gloriae, et figura substantiae eius.* Item quando fit generatio a patre, et matre, non totum est a patre, sed materia administratur a matre. Ad excludendum ergo imperfectionem a Christo, et ad designandum quod totum quod habet, est a Patre, non fit aliqua mentio de matre. Unde versus :

Est sine matre Deus, est sine patre caro : Psalm. 109. 3. Ex utero ante luciferum genui te, scilicet ego solus. *Sine genealogia.* Et duplici de causa non ponitur genealogia eius in Scriptura. Una ad designandum quod generatio Christi est ineffabilis : *Isa. 53. 8. Generationem eius quis enarrabit ?* Alia ad designandum, quod Christus, qui introducitur ut Sacerdos, non pertinet ad genus Leviticum, nec ad genealogiam veteris legis. Et haec est intentio Apostoli : unde subdit *: Neque initium dierum habens, neque finem vitae.* Hoc autem dicit, non quia Christus non sit natus in tempore, neque mortuus ; sed propter aeternam eius generationem, in qua natus est sine initio cuiuscumque temporis : unde *Ioan. 1. 1. In principio erat Verbum*, idest tempore quocumque dato, ante erat Verbum, ut exponit Basilius. Est enim ante omnes dies : quia per ipsum factus est mundus, cum quo inceperunt dies. Item *nec finem vitae:* verum est quantum ad divinitatem, quae est aeterna. Quantum etiam ad humanitatem, iam non habet finem vitae : quia *Christus resurgens ex mortuis, iam non moritur, Rom. 6. 9.* et *infr. 13. 8. Christus Iesus heri, et hodie, ipse et in saecula.*

Deinde cum dicit, *Assimilatus autem Filio Dei, manet Sacerdos in perpetuum*, ostendit similitudinem quantum ad sacerdotium. Sciendum est tamen, quod solet dici, quod posteriora assimilantur prioribus, et non e converso. Et ideo ne credatur quod sacerdotium Christi sit posterius sacerdotio Melchisedech, hoc removet Apostolus *:* quia, etsi Christus, inquantum homo, natus sit post eum, et ex tempore; tamen inquantum Deus, et Filius Dei, est ab aeterno. Et ideo Melchisedech secundum omnia ista assimilatus est illi qui est Filius Dei, et hoc inquantum manet Sacerdos in perpetuum : quod potest dupliciter exponi. Uno modo, quia non fit mentio de fine sacerdotii eius, nec de successore ipsius : *Osee 12. 10. In manibus Prophetarum assimilatus sum.* Item est *Sacerdos in perpetuum*, quia figuratum eius, scilicet sacerdotium Christi, in perpetuum est. Unde et in Scriptura pluries repetitur ritu perpetuo : *Exod. 27. 21. Cultus perpetuus erit : Levit. 24. 3. Cultu, rituque perpetuo :* quia illud quod figurabatur per istud, perpetuum erat. Per hoc enim Apostolus continuat sequentia ad praecedentia.

LECTIO II.

Intuemini autem quantus sit hic, cui et decimas dedit de praecipuis Abraham Patriarcha. Et quidem de filiis Levi sacerdotium accipientes, mandatum habent decimas sumere a populo secundum legem, idest a fratribus suis ; quamquam et ipsi exierint de lumbis Abrahae. Cuius autem generatio non annumeratur in eis, decimas sumpsit ab Abraham ; et hunc qui habebat repromissiones, benedixit. Sine ulla autem contradictione, quod minus est, a meliore benedicitur. Et hic quidem de-

cimas morientes homines accipiunt, ibi autem contestatur, quia vivit: et ut ita dictum sit, per Abraham et Levi, qui decimas accepit, decimatus est. Adhuc enim in lumbis patris erat, quando obviavit ei Melchisedech.

Supra ostendit Apostolus quomodo Melchisedech assimilatus est Filio Dei; hic ostendit praeeminentiam Sacerdotii Melchisedech ad sacerdotium Leviticum; et circa hoc facit duo: primo enim excitat attentionem; secundo ostendit propositum, ibi, *Et quidem de filiis Levi sacerdotium accipientes, mandatum habent decimas sumere a populo.* Excitat autem ipsos, quia grandia, et maxima dicturus erat: *Proverb. 8. 6. Audite me, quia de rebus magnis locutura sum.* Et ideo dicit: *Intuemini*, idest diligenter considerate, *quantus*, idest quam magnae dignitatis, *sit hic, cui Abraham Patriarcha decimas solvit*, et hoc *de praecipuis: Malach. 1. 14. Maledictus dolosus, qui habet in grege suo masculum, et votum faciens, immolat Domino debile.* Dicitur autem Abraham Patriarcha, idest princeps patrum: non quia non habuerit patrem, sed quia sibi facta est promissio de paternitate gentium: *Gen. 17. 4. Eris pater multarum gentium: Eccli. 44. 20. Abraham magnus pater multitudinis gentium: Roman. 4. 17. Patrem multarum gentium posui te ante Deum, cui credidisti.*

Deinde cum dicit, *Et quidem de filiis Levi sacerdotium accipientes, mandatum habent decimas sumere a populo*, ostendit praeeminentiam sacerdotii Melchisedech ad Leviticum; et circa hoc facit duo: primo enim ostendit propositum; secundo ex hoc concludit intentum, scilicet quod sacerdotium Christi praefertur sacerdotio Levitico, ibi, *Si ergo consummatio per sacerdotium Leviticum erat . . . . quid adhuc necessarium fuit secundum ordinem Melchisedech alium surgere Sacerdotem?* Iterum prima in duas: quia primo ostendit propositum; secundo removet quamdam responsionem, ibi, *Et, ut ita dictum sit, per Abraham, et Levi, qui decimas accepit, decimatus est.* Prima iterum in duas. Primo ostendit praeeminentiam quantum ad id in quo ipse usus est sacerdotio suo; secundo quantum ad conditionem sacerdotii, ibi, *Et hic quidem decimas morientes homines accipiunt.* Ad Sacerdotem vero duo pertinent, ut dictum est supra, scilicet accipere, et benedicere. Duo ergo facit: quia primo ostendit excellentiam quantum ad acceptionem decimarum; secundo quantum ad benedictionem, ibi, *Et hunc qui habebat repromissiones, benedixit.* Circa primum adhuc duo facit: quia primo ostendit quibus competit accipere decimas; secundo quomodo hoc excellentius faciebat Melchisedech, ibi, *Cuius autem generatio non annumeratur in eis, decimas sumpsit ab Abraham.* Dicit ergo: *Et quidem accipientes sacerdotium de filiis Levi mandatum habent decimas sumere a populo.* In hoc ostendit quibus competit accipere decimas, quia Sacerdotibus.

Sciendum est autem, quod illi de tribu Levi erant deputati divino cultui. Inter ipsos autem soli illi de stirpe Aaron erant Sacerdotes: *Exod. 28. 1. Applica Aaron fratrem tuum ad te cum filiis suis de medio filiorum Israel, ut sacerdotio fungantur mihi.* Et isti, quia per Aaron erant de tribu Levi, sumebant decimas.

Sed contra. Ergo secundum hoc soli Sacerdotes accipiebant decimas: quod est contra illud *Num. 18. 21. Filiis Levi dedi omnes decimas Israelis.* Respondeo. Dicendum est, quod Levitae non accipiebant eas, nisi quia ministrabant Sacerdotibus: et ita non propter se, sed propter Sacerdotes dabantur eis. Item Levitae accipiebant decimas decimatas, sicut *Num. 18.* et ita soli Sacerdotes accipiebant, et non solvebant.

Secundo ostendit quod iure accipiebant, quia ex mandato legis: unde dicit: *Mandatum habent decimas sumere.*

Contra. Si hoc est mandatum legis, cum servare mandata legis modo sit peccatum, videtur illicitum modo dare, vel accipere decimas. Respondeo. Dicendum est, quod in lege fuerunt quaedam pure caeremonialia, sicut circumcisio, immolare agnum, et huiusmodi. Et ista, quia erant figurativa tantum, non licet modo servare: erant enim figura futuri: unde qui modo servaret, significaret Christum adhuc futurum. Quaedam vero erant pure moralia, et ista modo servanda sunt; et de talibus fuit datio decimarum, sicut supra dictum est. Unde decimatio et in lege data est, et in novo testamento: *Matth. 10. 10. Dignus est operarius cibo suo: Luc. 10. 7. Dignus est operarius mercede sua.* Sed determinatio talis portionis modo est ab Ecclesia, sicut et in veteri testamento fuit ex lege. Alia vero fuerunt partim caeremonialia, et partim moralia, sicut iudicialia; et ista quantum ad id quod caeremonialia sunt non licet servare; sed quantum ad morale, debent; tamen non est necesse in propria forma servari.

Alia obiectio: quia si esset mandatum, et adhuc est: ergo peccat qui non accipit, et peccant ubi non accipiuntur. Respondeo. Dicendum est, quod aliqui dicunt, quod nulli licet abrenuntiare iuri accipiendarum decimarum; sed bene licet dimittere usum accipiendi propter scandalum; et hoc exemplo Apostoli, qui sumptus non accipiebat ab aliquibus. Et sic dicunt mandatum esse quod iuri non renuntient. Melius tamen dici potest, quod non est intelligendum quod eis praeceptum sit sumere; sed pro se habent introductum hoc mandatum, quod accipere possint, et alii teneantur reddere.

Tertio ostendit a quibus accipiebant, quia *a populo, scilicet a fratribus suis, secundum legem; quamquam ipsi* Levitae *exierint de lumbis Abrahae.* Quia enim aliquis posset dicere, quod sicut Melchisedech accepit decimas ab Abraham, ita Levitae a filiis eius: ergo non praefertur illud sacerdotium isti: ideo hoc excludit, et dicit, quod ipsimet Levitae erant de semine Abrahae, et sic erant inferiores eo qui decimas solverat, scilicet Abraham.

Deinde cum dicit, *Cuius autem generatio non annumeratur in eis, decimas sumpsit ab Abraham*, ostendit quomodo excellentius conveniebat Melchisedech accipere decimas, quia nec ipse erat de genere Abraham: unde *generatio eius non annumeratur cum eis*, scilicet Levitis. Item ex mandato legis licebat eis sumere decimas; et sic eorum sacerdotium erat subiectum observantiis legis, sed ille non ex mandato cu-

iuscumque legis, sed per se *sumpsit decimas:* ideo sacerdotium eius erat figura sacerdotii Christi, quod non est subditum legi. Item ipsi accipiebant a populo infimo, scilicet a fratribus; ille autem a summo, scilicet ab Abraham.

Deinde cum dicit, *Et hunc qui habebat repromissiones, benedixit*, ostendit excellentiam eius ex parte benedictionis; et est sua ratio talis. *Genes. 14.* dicitur quod Melchisedech benedixit Abrahae. Sed maior est qui benedicit, illo cui benedicitur. Ergo etc. Et ideo dicit, quod Melchisedech ipse benedixit Abraham, *qui habebat repromissiones.*

Contra. *Infra 11. 39. Non acceperunt repromissionem.* Respondeo. Dicendum est, quod non accepit Abraham repromissionem, idest rem promissam, quia non fuit eam consecutus; habuit tamen ipsam in fide, et spe, et ad ipsum specialiter facta est repromissio.

Deinde cum dicit, *Sine ulla autem contradictione, quod minus est, a meliore benedicitur*, ponit maiorem suae rationis.

Sed hic sunt tres obiectiones. Prima est de hoc quod dicit, quod minor a maiore benedicitur. Et ex isto loco pauperes Lugdunenses dicunt, quod quicumque iustus maior est peccatore; et sic iustus laicus non benedicitur a malo sacerdote, sed e converso. Unde volunt, quod omnis iustus est sacerdos, et nullus peccator est sacerdos. Respondeo. Dicendum est, quod iste error nimis perniciosus est: quia si bonitas ministri requiratur ad collationem sacramenti, in quo est ipsa salus, sequitur quod nullus sit certus suae salutis, nec sciret se recte baptizatum, quia non potest scire si sacerdos sit iustus. Nullus etiam poterit esse minister, quia *nemo scit utrum odio, vel amore dignus sit, Eccle. 9. 1.* Et ideo dicendum est, quod aliquis potest aliquid facere dupliciter: aut auctoritate propria, aut auctoritate alterius. Quando autem auctoritate propria, tunc requiritur quod sit iustus, Sacerdos autem tantum est minister: unde non agit nisi in virtute Christi: *1. Corinth. 4. 1. Sic nos existimet homo ut ministros Christi, et dispensatores mysteriorum Dei.* Et ideo non nocet, sive bonus, sive malus fuerit: quia Christus est qui in ipso benedicit. Et sic sine ulla contradictione, qui benedicit, maior est.

Secunda obiectio est; quia cum Christus sit maior omni sacerdote, quomodo potest corpus Christi a sacerdote consecrari? Respondeo. Dicendum est, quod sacerdos benedicit materiam, non autem corpus Christi. Item non agit auctoritate propria, sed auctoritate Christi, qui inquantum Deus, maior est corpore suo.

Item tertia obiectio est, quia non videtur verum quod maior benedicat semper minorem: quia Papa consecratur ab Episcopo, et Archiepiscopus a suffraganeo; qui tamen sunt minores. Respondeo. Dicendum est, quod nec Episcopus consecrat Papam, nec suffraganei Archiepiscopum; sed hunc hominem, ut sit Papa, vel Archiepiscopus. Item facit hoc ut minister Dei, qui maior est quam Papa.

Deinde cum dicit, *Et hic quidem decimas morientes homines accipiunt*, ostendit praeeminentiam sacerdotii ex parte Sacerdotis, ex conditione ipsius; et facit talem rationem. Illud est excellentius quod non corrumpitur. Sed in sacerdotio Levitico *homines morientes*, idest per mortem succedentes, *accipiunt decimas;* sed *ibi*, idest in sacerdotio Melchisedech, *contestatur* Scriptura, *quia vivit*, idest non facit mentionem de morte eius: non quia mortuus non sit, sed quia significat sacerdotium quod manet in aeternum: *Christus enim resurgens a mortuis, iam non moritur, Rom. 6. 9.* et *Apoc. 1 18. Fui mortuus, et ecce sum vivus in saecula saeculorum.*

Consequenter cum dicit, *Et, ut ita dictum sit, per Abraham, et Levi, qui decimas accepit, decimatus est*, respondet cuidam obiectioni. Posset enim dici: Verum est quod Melchisedech maior est quam Abraham, qui ei dedit decimas; sed Levi maior est quam Melchisedech. Et ideo dicit Apostolus, quod hoc non valet, quia *ut ita dictum sit per Abraham*, idest mediante Abraham, *et Levi decimatus est*, ab eo supple, *qui decimas accepit*, idest a Melchisedech. Et sic adhuc est ipse maior quam Levi.

Sed contra. Si alicuius Episcopi pater dat decimas, non tamen propter hoc oportet quod Episcopus sit minor illo qui decimas recipit. Ergo nec similiter in proposito. Respondeo. Dicendum est, quod non est simile, quia tota dignitas illius generis, etiam sacerdotum, erat ex Abraham; non autem sic est de Episcopo, quia tota dignitas eius ex Christo est, non ex patre suo.

Deinde cum dicit, *Adhuc enim in lumbis patris erat*, manifestat quod dixerat, et dicit quod Levi *adhuc erat in lumbis patris* Abraham, quando dedit decimas Melchisedech, qui occurrit sibi: et sic Abraham decimato, decimatus est etiam Levi.

Sed contra: quia sic etiam erat Christus in lumbis eius, sicut et Levi: *Matth. 1. 1. Filii David, filii Abraham.* Et ideo si propter hoc maior est Melchisedech quam Levi, quia Levi fuit decimatus; non videtur ratio quare Christus non fuerit decimatus, et sic adhuc Melchisedech maior Christo erit. Et eadem difficultas est de peccato originali: quia, ut dicitur *Rom. 5. 12. In quo omnes peccaverunt*, idest in Adam. Et ideo videtur quod Christus, qui eodem modo fuit in ipso sicut nos, ipsum peccatum originale contraxerit.

Respondeo. Dicendum est, quod totum hoc intelligitur in his qui in Abraham, sive in Adam fuerunt secundum rationem seminalem, et corpulentam substantiam; quo modo Christus non fuit ibi, sed tantum secundum corpulentam substantiam: Christus enim fuit conceptus quoad corpus de materia purissima, et sanctissima Beatae Virginis, ut habetur declaratio *in 5. Sententiarum, distinctione 3.*

LECTIO III.

Si ergo consummatio per sacerdotium Leviticum erat, populus enim sub ipso legem accepit, quid adhuc necessarium fuit secundum ordinem Melchisedech alium surgere Sacerdotem, et non secundum ordinem Aaron dici? Translato enim sacerdotio, necesse est ut et legis translatio fiat. In quo enim haec dicuntur, de alia tribu est, de qua nullus altario praesto fuit. Manifestum est enim quod ex Iuda ortus sit Dominus noster, in qua tribu ni-

hil de sacerdotibus Moyses locutus est. Et amplius adhuc manifestum est, si secundum similitudinem Melchisedech exurgat alius Sacerdos, qui non secundum legem mandati carnalis factus est, sed secundum virtutem vitae insolubilis. Contestatur enim: Quoniam tu es Sacerdos in aeternum secundum ordinem Melchisedech. Reprobatio quidem fit praecedentis mandati propter infirmitatem eius, et inutilitatem: nihil enim ad perfectum adduxit lex; introductio vero melioris spei, per quam proximamus ad Deum.

Supra probavit Apostolus praeeminentiam sacerdotii Melchisedech ad Leviticum; hic ab eodem concludit excellentiam sacerdotii Christi, respectu sacerdotii Levitici. Sicut etiam supra dictum est a principio huius 7. *cap.* Apostolus per tria probat ex auctoritate Psalmistae propositum suum, et primo per illud, *Secundum ordinem Melchisedech.* Probavit ergo praeeminentiam Melchisedech ad Levi: et ideo secundum ordinem sacerdotii Melchisedech, probat praeeminentiam Christi ad sacerdotium Leviticum. Unde facit hic magnam vim de isto verbo, *Secundum ordinem.* Et facit duas rationes: quarum una concludit quod sacerdotium Christi praefertur sacerdotio Levitico; secunda, quod etiam evacuat illud, et illam ponit ibi, *Et amplius adhuc manifestum est.* In prima ratione, quae est conditionalis, ponit duo antecedentia, et per consequens duo consequentia, ibi, *Quid adhuc necessarium fuit secundum ordinem Melchisedech alium surgere Sacerdotem?* Et ratio sua talis est. Si sacerdotium Leviticum fuisset perfectum, per cuius ministerium erat administratio legis, non fuisset necessarium quod surgeret alius Sacerdos secundum alium ordinem, per quem etiam alia lex ministraretur, sicut per Leviticum lex vetus. Sed surgit alius Sacerdos secundum alium ordinem, scilicet *secundum ordinem Melchisedech.* Ergo illud imperfectum erat. Sicut ergo surgit aliud sacerdotium, ita necesse est surgere aliam legem. In ista ratione manifestum est quod sunt duo antecedentia: unum pertinens ad sacerdotium, aliud ad legem. Dicit ergo quantum ad primum antecedens, quod *si esset consummatio per sacerdotium Leviticum.* Quantum vero ad secundum dicit, quod si per sacerdotium lex administraretur; quod probat, *quia sub ipso*, idest per eius administrationem, *populus legem accepit*: non quod sacerdotium praecederet legem, sed magis e converso. Unde istud secundum antecedens ponit ibi, cum dicit, *Sub ipso enim populus legem accepit: Malach. 2. 7. Labia Sacerdotis custodiunt scientiam, et legem de ore eius requirent.* Facit autem mentionem specialiter de sacerdotio, ut transferat se ad legem, quae per officium sacerdotale administrabatur: non enim, ut dicit Glossa, potest esse Sacerdos sine testamento, et lege, et praeceptis. Sacerdotium vero non consummabat, idest perficiebat: tota enim perfectio sua erat per legem, quam administrabat; sed, ut iam dicetur, *nullum ad perfectum adduxit lex:* quia nec ad perfectionem iustitiae: *Matth. 5. 20. Nisi abundaverit iustitia vestra plusquam scribarum, et pharisaeorum, non intrabitis in regnum caelorum:* item non dabat consummationem patriae, quia non introducebat in vitam. Et in huius signum ipse legislator non potuit intrare terram promissionis, *Deut. ult.* Has autem duas perfectiones habemus per Christum: *Isa. 10. 22. Consummatio abbreviata inundabit iustitiam: Rom. 9. 28. Verbum consummans, et abbrevians in aequitate.* Haec sunt ergo antecedentia. Consequentia vero ponit, cum dicit: *Quid adhuc necessarium fuit secundum ordinem Melchisedech alium surgere Sacerdotem?* Et hoc quantum ad primum; quasi dicat: Si illud fuisset consummatum, et perfectum, *quid adhuc fuit necessarium surgere alium Sacerdotem secundum ordinem Melchisedech, et non secundum ordinem Aaron dici?* idest, non dixisset, *Secundum ordinem Melchisedech;* sed *secundum ordinem Aaron:* quod quia non fecit, ergo erat imperfectum. Haec est tota prima ratio, per quam patet quod sacerdotium Christi praefertur Levitico.

Secunda ratio probat quod etiam ipsum evacuat, quia perfectum evacuat imperfectum: *1. Corinth. 13. 10. Cum venerit quod perfectum est, evacuabitur quod ex parte est.* Ergo sacerdotium Christi evacuat sacerdotium Leviticum. Est ergo primum consequens quod sacerdotium Christi evacuat sacerdotium Leviticum. Secundum consequens est quod etiam evacuatur lex, quae per illud administrabatur; et istud ponit cum dicit, quod *translato enim sacerdotio, necesse est ut et legis translatio fiat.* Erat enim lex sub administratione sacerdotii: ergo, mutato sacerdotio, necesse est quod lex mutetur. Et huius ratio est, quia, mutato fine, necesse est quod mutentur ea quae sunt ad finem; sicut qui mutat propositum eundi per aquam, mutat propositum quaerendi navem. Omnis autem lex ordinatur ad conversationem humanam secundum aliquod regimen. Unde, secundum Philosophum *in Politicis*, mutata conversatione, necesse est mutari legem. Sicut autem lex humana ordinatur ad regimen humanum, ita spiritualis, et divina ad regimen divinum. Hoc autem regimen designatur per sacerdotium. Translato ergo sacerdotio, necesse est transferri legem. Signanter autem loquitur: quia non dicit, *Sacerdote translato:* lex enim non respicit personam Sacerdotis: unde mortuo Sacerdote, non mutatur lex, nisi forte sit illa introducta propter personam eius; sed mutato sacerdotio mutatur totus modus, et ordo regiminis. Et de ista mutatione habetur *Hierem. 31. 31. Feriam domui Israel, et domui Iuda faedus novum, non secundum pactum quod pepigi cum patribus vestris: Rom. 8. 2. Lex spiritus vitae in Christo Iesu liberavit me a lege peccati, et mortis.* Lex enim vetus dicitur lex peccati, et mortis, per occasionem acceptam, quia scilicet gratiam non conferebat ex opere operato, sicut sacramenta novae legis.

Sed obiicit hic Manichaeus. Si lex vetus fuit data per divinam providentiam, cum illa sit immutabilis, etiam ipsa lex esset immutabilis; et per consequens non debuit mutari. Cum ergo mutata sit, non est data per divinam providentiam.

Respondeo. Dicendum est, secundum quod dicit Augustinus contra Faustum. Sicut sapiens dispensator una et eadem dispositione, et providentia, secundum diversitatem temporum, et personarum, dat alia et alia praecepta: sicut alia hyeme, alia aestate; alia pueris,

alia senibus ; alia perfectis, alia imperfectis; et tamen est eadem providentia : ita, divina providentia immobili permanente , mutata est lex propter mutationem temporum : quia ante adventum debuerunt dari praecepta quae figurarent venturum ; sed post adventum, quae significent venisse. Item data sunt illis praecepta sicut pueris; in novo vero sicut perfectis. Unde lex dicitur paedagogus, quod est proprie puerorum. Unde si in lege dicitur aliquid quod sonet perpetuitatem , hoc est ratione figurati.

Item Glossa dicit hic, quod ista translatio sacerdotii fuit figurata *1. Reg. 3.* quando sacerdotium fuit translatum ad Samuelem, qui non fuit de tribu Levi. Contra : quia Samuel non fuit Sacerdos ; immo magis hoc fuit figuratum in translatione sacerdotii ab Abiathar ad Sadoch , qui etiam erat Levita.

Et dicendum est , quod licet Samuel non esset Sacerdos , tamen aliquid sacerdotale egit: quia et sacrificium obtulit , et Reges unxit , scilicet Saul, et David. Et quantum ad hoc, translatum est ad ipsum sacerdotium. Et sic dicitur *in Psal. 98. 6. Moyses , et Aaron in sacerdotibus eius , et Samuel inter eos qui invocant nomen eius.*

Item contra illud quod dicit Glossa, quod non erat de tribu Levitica : quia *1. Paralip. 6.* Helcana , qui fuit pater eius , et ipse numeratur inter filios Levi.

Respondeo. Dicendum est , quod Samuel quantum ad aliquid fuit de tribu Iuda , et hoc quantum ad matrem ; sed quantum ad patrem , de tribu Levi , non tamen de Aaron , sed quantum ad locum , fuit de monte Ephraim. Licet enim undecim tribus habuerint certas provincias , non tamen tribus Levi ; sed inter ipsas accepit possessionem , et sic habitabat in monte Ephraim.

Deinde cum dicit , *In quo enim haec dicuntur, de alia tribu est* , manifestat quod dixit : et primo quod sacerdotium sit translatum; secundo hoc exponit, ibi, *Manifestum est enim quod ex Iuda ortus sit Dominus noster.* Dicit ergo : Dictum est , quod translatum est sacerdotium : quia ille cui dixit Propheta, *Tu es Sacerdos in aeternum* , est de alia tribu , scilicet de Iuda, non de Levi, sicut patet *Matth. 1. De qua* tribu *nullus praesto fuit altario* , idest altaris ministerio , scilicet de Iuda.

Sed contra. Rex Ozias ingressus est templum , ut poneret incensum , *2. Paralip. 26.* Respondeo. Dicendum est, quod licite nullus praesto fuit altari, vel etiam nullus impune. Ipse enim Ozias graviter fuit punitus , quia usque ad mortem fuit leprosus.

Et si dicas contra illud quod dicitur, *Nullus*, quod Beata Virgo fuit de tribu, et stirpe Aaron, quia erat cognata Elisabeth , quia fuit de filiabus Aaron, *Luc. 1.* Respondeo. Dicendum est, quod inter stirpes , sacerdotalis , et regia erant praeclariores : unde et frequenter coniunctae fuerunt per matrimonium , sicut de primo summo Sacerdote , qui accepit uxorem filiam Aminadab sororem Naasson, qui fuit dux in tribu Iuda, *Exod. 9.* Et etiam *4. Rex. 11.* et *2. Paralip. 22.* Ioiada Sacerdos duxit in uxorem Iosabeth filiam Regis Ioram. Unde potuit esse quod aliqua parte Elisabeth esset de tribu Iuda.

Deinde cum dicit , *Manifestum est* , exponit quod dixit , dicens, quod *manifestum est quod Dominus ortus est de tribu Iuda , Matth. 1. Apoc. 5. 5. Vicit leo de tribu Iuda. In qua nihil de Sacerdotibus Moyses locutus est.* Lex enim mandavit , nullum assumi ad ministerium tabernaculi, nisi tantum de tribu Levi : unde in tribu Iuda *nihil de Sacerdotibus locutus est Moyses.*

Deinde cum dicit, *Et amplius adhuc manifestum est* , quia superius posuit unam rationem ad probandum quod sacerdotium Christi praefertur Levitico, et ipsum evacuat ; ideo hic ponit aliam in qua ostendit rationem evacuationis , et transmutationis illius : et utitur quadam conditionali : in qua primo ponit duo antecedentia ; secundo duo consequentia, ibi , *Reprobatio quidem fit praecedentis mandati.* Circa primum duo facit : quia primo ponit illa antecedentia ; secundo manifestat quod dixit, ibi, *Contestatur enim: Quoniam tu es Sacerdos in aeternum secundum ordinem Melchisedech.* Ratio sua talis. Si novus Sacerdos surgit , hoc non erit secundum legem carnalis mandati , sed secundum legem vitae aeternae, et insolubilis. Et huius ratio est , quia primus fuit secundum legem illam : oportet ergo quod novus sit secundum aliam legem , si tamen surgit aliquis novus. Sed dicendum est, quod surgit alius novus. In maiori ergo sunt duo: quorum unum pertinet ad vetus testamentum , scilicet quod est mandatum carnale, et hoc quia habebat quasdam observantias carnales, sicut circumcisionem, et purificationes carnales: item quia promittebat poenas, et praemia carnalia : *Isa. 1. 19. Si volueritis, et audieritis me, bona terrae comedetis : Infra 9. 10. Iustitiis carnis usque ad tempus correctionis impositis.* Et istud antecedens ponit, cum dicit : *Amplius adhuc manifestum est , si secundum similitudinem Melchisedech exurgat alius Sacerdos.* Et patet quod pertinet ad novum testamentum, quod non dispensatur per carnalia, sed consistit in spiritualibus : est enim secundum spiritualem virtutem, per quam generatur in nobis vita perpetua : et hoc quia promittuntur in ipso bona , et poenae perpetuae : *Infr. 9. 11. Christus assistens Pontifex futurorum bonorum : Matth. 25. 46. Tunc ibunt hi in supplicium aeternum, iusti vero in vitam aeternam.* Item non consistit in carnalibus observantiis, sed in spiritualibus : *Ioan. 6. 64. Verba quae ego locutus sum vobis, spiritus, et vita sunt.* Et hoc est quod dicit, quod est *secundum virtutem vitae insolubilis.*

Consequenter cum dicit, *Contestatur enim : Quoniam tu es Sacerdos in aeternum secundum ordinem Melchisedech* , manifestat quod dixerat , et facit vim in hoc quod dicit, *In aeternum :* quia si sacerdotium est aeternum, manifestum est quod dicit perpetuitatem.

Deinde cum dicit, *Reprobatio quidem fit praecedentis mandati*, ponit duo consequentia: et primo de evacuatione veteris testamenti ; secundo de institutione novi, ibi, *Introductio vero melioris spei.* Primum est quod vetus testamentum fuit per legem carnalis mandati, et introducitur aliud: ergo primum mutatur : et hoc est quod dicit, quod fit prioris mandati reprobatio.

Sed contra Non reprobatur nisi malum : *Isa. 7. 15. Ut sciat reprobare malum.* Illud autem mandatum non est malum : *Rom. 7. 12. Lex quidem sancta, et mandatum sanctum, et iustum, et bonum.*

Respondeo. Dicendum est, quod non erat malum secundum se , sed ut inconveniens tempori. Non enim

servanda sunt in novo sacerdotio quae fuerunt in antiquo: *Psal. 39. 8. Holocaustum et pro peccato non postulasti: tunc dixi: Ecce venio.* Et ideo dicitur, quod illud reprobatur; et hoc propter infirmitatem, et inutilitatem. Illud autem dicitur infirmum quod non potest exequi effectum suum; proprius autem effectus legis, et sacerdotii est iustificare: hoc autem lex non potuit facere: *Rom. 8. 3. Nam quod erat impossibile legi, in quo infirmabatur secundum carnem: Deus Filium suum mittens in similitudinem carnis peccati, et de peccato damnavit peccatum: Gal. 4. 9. Quomodo convertimini iterum ad infirma, et egena elementa, quibus denuo vultis servire?* Item inutile dicitur quod non valet ad finem consequendum. Hoc autem non potest lex, quia non adducebat ad beatitudinem, quae finis est hominis. Sed tamen suo tempore fuit utilis, inquantum disponebat ad fidem: *Infra 11. 13. Iuxta fidem omnes defuncti sunt, non acceptis promissionibus.* Quare autem sit infirmum, et inutile, ostendit cum dicit: *Nihil enim ad perfectum*, nec scilicet iustitiae, nec patriae, *adduxit.* Unde erat imperfecta, sed perfecta fuit per Christum.

Consequenter cum dicit, *Introductio vero melioris spei*, ponit consequens secundum ex secundo antecedente, dicens: *Introductio vero melioris spei*, supple, fit per novum Sacerdotem: *per quam proximamus ad Deum.* Si enim novus surgit, est *secundum virtutem vitae indissolubilis;* hoc est antecedens: et *introductio melioris spei*, et hoc est consequens: *1. Pet. 1. 3. Regeneravit nos in spem vivam per resurrectionem Iesu.* Item per ipsum proximamus Deo. Per peccatum enim disiungimur ab ipso: *Isa. 59. 2. Iniquitates vestrae diviserunt inter vos, et Deum vestrum, et peccata vestra absconderunt faciem eius a vobis.* Hic est ergo ille qui hoc removet; quod facit nos approximare Deo: hic autem est ille novus Sacerdos, scilicet Christus, qui tollit peccata mundi, *Ioan. 1. Rom 5. 1. Iustificati ergo ex fide, pacem habeamus ad Deum per Dominum nostrum Iesum Christum, per quem accessum habemus in gratiam istam.*

LECTIO IV.

Et quantum est non sine iureiurando, alii quidem sine iureiurando Sacerdotes facti sunt; hic autem cum iureiurando per eum qui dixit ad illum: Iuravit Dominus, et non poenitebit eum: Tu es Sacerdos in aeternum, intantum melioris testamenti sponsor factus est Iesus. Et alii quidem plures facti sunt Sacerdotes, idcirco quod morte prohiberentur permanere; hic autem, eo quod maneat in aeternum, sempiternum habet sacerdotium. Unde et salvare in perpetuum potest, accedens per semetipsum ad Deum, semper vivens ad interpellandum pro nobis. Talis enim decebat ut nobis esset Pontifex, innocens, impollutus, segregatns a peccatoribus, et excelsior caelis factus: qui non habet necessitatem quotidie, quemadmodum Sacerdotes, prius pro suis delictis hostias offerre, deinde pro populi. Hoc enim fecit, semel se offerendo. Lex enim constituit homines Sacerdotes infirmitatem habentes; sermo autem iurisiurandi, qui post legem est, Filium in aeternum perfectum.

Supra Apostolus ex una parte auctoritatis Psalmistae probavit quod sacerdotium Christi praefertur Levitico, et ipsum evacuat; hic idem probat ex aliis duabus: et primo ex hoc quod dicit, *Iuravit Dominus;* secundo ex hoc quod dicit, *Tu es Sacerdos*, ibi, *Et alii quidem plures facti sunt Sacerdotes.* Facit autem primo talem rationem. Illud quod instituitur sine iuramento, minus validum est quam quod instituitur cum iuramento. Sacerdotium autem Christi institutum est cum iuramento, sicut patet, quia dicitur, *Iuravit Dominus*: sacerdotium vero Aaron, non, sicut patet *Exod. 28. 1. Applica ad te Aaron.* Ergo etc. Quantum ad maiorem dicit: *Et quantum est*, supple quod *non sine iureiurando, alii quidem sine iureiurando Sacerdotes facti sunt; hic autem cum iureiurando.* Omnia ista ponuntur ad probandum quod sacerdotium Christi sit firmius: quia, ut supra dictum est, omnis promissio facta in veteri testamento per iuramentum, signum est consilii divini immobilis: et ideo, quia ad David, et ad Abraham facta fuit ista promissio de Christo cum iuramento, specialiter dicitur Christus filius ipsorum, *Matth. 1.* Istud autem iuramentum designat aeternitatem potestatis Christi: *Dan. 7. 14. Potestas eius potestas aeterna: Luc. 1. 33. Et regni eius non erit finis. Intantum melioris testamenti sponsor factus est Iesus:* quia sacerdotium est firmius: quod patet, quia per iuramentum ordinatum est: ideo oportet aliquid melius et firmius per ipsum haberi. Unde potest legi praecedens littera suspensive usque huc, quod *inquantum est non sine iuramento... intantum melioris testamenti sponsor factus est Iesus.*

Sciendum est autem, quod Sacerdos est medius inter Deum, et populum: *Deut. 5. 5. Ego medius, et sequester fui inter Dominum et vos.* Et ideo quia sequester est mediator, Sacerdos debet Deum, et populum ad concordiam reducere. Et hoc fit quasi per pactum de bonis temporalibus, in quibus non conquiescebat affectus nisi carnalium, secundum illud *Psal. 72. 24. Quid enim mihi est in caelo, et a te quid volui super terram?* et ideo oportuit ut superveniret alius Sacerdos qui esset *sponsor*, idest promissor, *melioris testamenti*, et melioris pacti, de bonis spiritualibus, et stabilibus, et hic *est Iesus: Hierem. 31. 31. Feriam domui Israel, et domui Iuda foedus novum, non secundum pactum quod pepigi cum patribus eorum: Matth. 4. 17. Poenitentiam agite, appropinquabit enim regnum caelorum.*

Deinde cum dicit, *Et alii quidem plures facti sunt Sacerdotes*, utitur alia clausula posita in auctoritate: *Tu es Sacerdos in aeternum;* et circa hoc facit duo: primo enim ostendit quare haec clausula, *In aeternum*, apponitur; secundo ex hoc ostendit sacerdotium Christi esse maioris efficaciae quam sacerdotium veteris testamenti, ibi, *Unde et salvare in perpetuum potest.* Ostendit autem quod iste sit verus Sacerdos: quia alii prohibebantur morte permanere, quia omnes necessitatem habebant moriendi. Unde Aaron mortuo, successit Eleazar, sicut patet *Num. 20.* et sic dein-

ceps. Sicut autem videmus in naturalibus, quae sunt signa spiritualium, quod incorruptibilia non multiplicantur sub eadem specie, unde non est nisi unus sol, ita in spiritualibus in veteri testamento, quod fuit imperfectum, multiplicati fuerunt Sacerdotes. Et hoc fuit signum quod illud sacerdotium erat corruptibile: quia incorruptibilia non multiplicantur in eadem specie, ut dictum est. Sed iste Sacerdos, scilicet Christus, est immortalis: manet enim in aeternum, sicut Verbum Patris aeternum, ex cuius aeternitate redundat etiam aeternitas in corpus eius: quia *Christus resurgens ex mortuis, iam non moritur, Rom. 6. 9.* Et idcirco *ex eo quod manet in aeternum, habet sacerdotium sempiternum.* Et ideo solus Christus est verus Sacerdos, alii autem ministri eius: *1. Corinth. 4. 1. Sic nos existimet homo ut ministros Christi.*

Deinde cum dicit, *Unde et salvare in perpetuum potest*, ostendit efficaciam eius; et circa hoc duo facit: quia primo ostendit efficaciam eius; secundo modum ipsius efficaciae, ibi, *Accedens per semetipsum ad Deum.* Efficacia eius est, quia causa est semper potentior suo effectu; et ideo causa temporalis non potest producere effectum aeternum. Sacerdotium vero Christi est aeternum; non autem Leviticum, ut est probatum. Ergo Christus *potest salvare in perpetuum.* Hoc autem non posset fieri, nisi haberet virtutem divinam: *Isai. 45. 17. Salvatus est Israel in Domino salute aeterna.* Modus autem est, quia *accedens per semetipsum ad Deum.* Et describit istum modum a tribus, scilicet ab excellentia virtutis, naturae, et pietatis. Virtutis quidem, quia *accedit per semetipsum.*

Sed contra. Accedens ad aliquem, distat ab ipso; Christus autem non distat a Deo. Respondeo. Dicendum est, quod Apostolus in verbis istis ostendit duplicem naturam: scilicet humanam, secundum quam convenit ei accedere, quia in ipsa distat a Deo, non autem accedit a statu culpae ad statum gratiae; sed per contemplationem intellectus, et affectus, et adeptionem gloriae: et naturam divinam, per hoc quod dicit, eum per semetipsum accedere ad Deum. Si enim esset purus homo, non posset per se accedere: *Ioan. 6. 44. Nemo potest venire ad me, nisi Pater, qui misit me, traxerit eum.* Et ideo cum Apostolus dicit, quod per semetipsum accedit, ostendit virtutem eius: *Isa. 63. 1. Gradiens in multitudine fortitudinis suae.* Ergo accedit inquantum homo, sed per semetipsum inquantum Deus.

Excellentiam vero naturae ostendit, inquantum dicit, *Semper vivens:* aliter enim sacerdotium eius finiretur: *Apoc. 1. 18. Fui mortuus, et ecce sum vivens in saecula saeculorum.* Excellentiam pietatis ostendit, quia dicit, *Ad interpellandum pro nobis:* quia licet sit ita potens, ita altus, tamen cum hoc est pius, quia interpellat pro nobis: *1. Ioan. 2. 1. Advocatum habemus apud Patrem Iesum Christum iustum.* Interpellat autem pro nobis, primo humanitatem suam, quam pro nobis assumpsit, repraesentando: item sanctissimae animae suae desiderium, quod de salute nostra habuit, exprimendo, cum quo interpellat pro nobis. Alia littera habet, *Accedentes per ipsum;* et tunc designantur illi quos salvat, quia accedentes per fidem eius ad Deum: *Rom. 5. 1. Iustificati igitur ex fide, pacem habeamus ad Deum per Dominum Iesum Christum, per quem accessum habemus per fidem in gratiam istam in qua stamus.*

Deinde cum dicit, *Talis enim decebat ut nobis esset Pontifex*, ostendit ex excellentia Christi excellentiam eius sacerdotii; et circa hoc facit duo: primo enim ostendit quod ei conveniunt perfectiones conditionum quae requirebantur ad sacerdotium veteris legis; secundo ostendit quod sibi desunt imperfectiones eius, ibi, *Qui non habet necessitatem quotidie, quemadmodum Sacerdotes, prius pro suis delictis hostias offerre, deinde pro populi.* Ponit autem quatuor conditiones de ipso, quae debent esse in Sacerdote legali. Primo quod sit *sanctus: Lev. 21. 6. Incensum enim Domini, et panes Dei sui offerunt, et ideo sancti erunt.* Hanc autem perfecte habuit Christus. Sanctitas enim importat puritatem consecratam Deo. Christus autem a principio conceptionis suae Deo consecratus fuit: *Luc. 1. 35. Quod enim ex te nascetur, sanctum vocabitur: Matth. 1. 20. Quod enim in ea natum est, de Spiritu sancto est:* et *Dan. 9. 24. Ungetur Sanctus sanctorum.* Secundo quod sit *innocens: Levit. 22. 9. Custodiant praecepta mea, ut non subiaceant peccato.* Proprie autem dicitur innocentia, puritas ad proximum: *Psalm. 23. 4. Innocens manibus, et mundo corde, qui non accepit in vano animam suam, nec iuravit in dolo proximo suo.* Christus autem summe innocens fuit, utpote qui peccatum non fecit: *Psalm. 25. 11. Ego in innocentia mea ingressus sum.* Tertio quod esset *impollutus;* et hoc quoad se: *Levit. 21. 17. Homo de semine tuo, qui habuerit maculam, non offerat panes Dei sui.* De Christo autem dicitur in figura *Exod. 12. 5. Erit autem agnus sine macula.* Quarto quod non commisceretur cum coinquinatis: *Levit. 21. 15. Ne commisceat stirpem generis sui vulgo gentis suae.* Christus autem fuit perfectissime *a peccatoribus segregatus: Ps. 1. 1. Beatus vir qui non abiit in consilio impiorum, et in via peccatorum non stetit.* Quod quidem verum est quantum ad similitudinem vitae: *Sap. 2. 15. Dissimilis est aliis vita illius:* non tamen quantum ad conversationem, quia *cum hominibus conversatus est, Baruch 3. 38.* Et hoc propter illorum conversionem: *Matth. 9. 11. Quare cum peccatoribus manducat magister vester?* Et intantum segregatus est quod etiam *factus est excelsior caelis*, idest super omnem caelestem creaturam sublimata est humana natura in ipso: *Supra 1. 3. Sedet ad dexteram maiestatis in excelsis.* Ergo iste est Sacerdos valde sufficiens.

Consequenter cum dicit, *Qui non habet necessitatem . . . prius pro suis delictis hostias offerre*, removet ab eo illud quod erat imperfectionis in Sacerdote legali. Hoc autem erat quia ille indigebat sacrificio expiationis, ut patet *Lev. 16. 11. Immolabit vitulum pro se, et hircum pro populo.* Ergo orabat pro se. Item non tantum semel orabat pro se, sed frequenter. Et huius ratio est, quia *lex instituit homines Sacerdotes habentes infirmitatem: Sap. 9. 5. Homo infirmus, et exigui temporis.* Sed sermo divinus, qui post legem est, interposito iureiurando constituit Filium, qui nullam de istis imperfectionibus habet, sed omnino perfectum, in aeternum scilicet Sacerdotem duraturum.

Non enim obtulit pro peccatis suis, sed tantum pro nostris: *Isa. 53. 5. Vulneratus est propter iniquitates nostras.* Item nec frequenter pro nobis, sed tantum *semel: 1. Petr. 3. 18. Christus semel pro peccatis nostris mortuus est.* Unica enim eius oblatio sufficit ad exhaurienda peccata totius generis humani.

CAPITIS OCTAVI

LECTIO PRIMA

Capitulum autem super ea quae dicuntur. Talem habemus Pontificem qui consedit in dextera sedis magnitudinis in caelis, sanctorum minister, et tabernaculi veri, quod fixit Deus, et non homo. Omnis enim Pontifex ad offerendum munera, et hostias constituitur. Unde necesse est et hunc habere aliquid quod offerat. Si ergo esset super terram, nec esset Sacerdos, cum essent Sacerdotes qui offerrent secundum legem munera, qui exemplari, et umbrae deserviunt caelestium: sicut responsum est Moysi, cum consummaret tabernaculum. Vide, inquit, omnia facito secundum exemplar quod tibi ostensum est in monte.

Supra probavit Apostolus excellentiam sacerdotii Christi ad sacerdotium Leviticum ex parte ipsius sacerdotii; et circa hoc facit duo: primo enim ostendit, sacerdotium Christi esse excellentius sacerdotio veteris legis: et primo hoc in generali; secundo in speciali *9. cap.* ibi, *Habuit quidem et prius iustificationes culturae, et sanctum saeculare.* Prima in duas: primo enim ponit intentum; secundo manifestat propositum suum, ibi, *Omnis enim Pontifex ad offerendum munera, et hostias constituitur.* Circa primum duo facit: quia primo ponit modum tradendi; secundo praemittit quae debet dicere, ibi, *Talem habemus Pontificem qui consedit in dextera sedis magnitudinis in caelis.* Dicit ergo: *Capitulum autem super ea quae dicuntur.* Capitulum est brevis complexio, continens multa: et dicitur a capite, quia sicut in capite virtute, et quasi summarie continentur omnia quae sunt in corpore, sic in capitulo illa quae dicenda sunt. Ergo dicemus in quodam capitulo, et quasi in quadam summa *super ea quae dicuntur.* Ly *super* potest dicere appositum, et tunc erit sensus. Quae summarie dicenda sunt, superapponentur praemissis. Vel potest designare excessum, et tunc est sensus. Ea quae dicenda sunt in summa, et capitulo, sunt maiora.

Deinde cum dicit, *Talem habemus Pontificem qui consedit in dextera sedis magnitudinis in caelis,* praemittit quae debet dicere: et primo dignitatem huius sacerdotii; secundo officium eius, ibi, *Sanctorum minister, et tabernaculi veri.* Dignitas eius est, quia *talem habemus Pontificem qui consedit ad dexteram sedis magnitudinis in excelsis.* Sedes est iudiciaria potestas, quae aliquibus convenit tamquam ministris Dei, sicut omnibus Regibus: quia *adorabunt eum omnes Reges terrae,* ut dicitur *in Psalm. 71 11.* et omnibus praelatis: *1. Corinth. 4. 1. Sic nos existimet homo ut ministros Christi.* Sedes ergo magnitudinis est excellentissima potestas iudicandi. Item pars dextera est potior in animali, et significat bona spiritualia. Quia ergo Christus habet iudiciariam potestatem, dicitur sedere: *Pater enim omne iudicium dedit Filio, Ioan. 5. 22.* Quia vero post Deum habet hoc excellentissime, sedet *in dextera magnitudinis in excelsis*, idest in potioribus bonis: *Supra 1. 3. Sedet ad dexteram maiestatis in excelsis.* Hoc autem quod dicitur, *Consedit,* vel *consedet,* potest referri ad Christum secundum quod est Deus; et sic consedet, quia habet eamdem auctoritatem iudicandi quam habet Pater, sed distinctus est in persona: et sic ly *magnitudinis* accipitur pro persona Patris. Vel secundum quod homo, et hoc magis proprie ad intentionem Apostoli: quia loquitur de pontificatu Christi, qui est Pontifex inquantum homo: et sic consedet, quia humanitas assumpta habet quamdam associationem ad deitatem, et consedet ad iudicandum: *Psalm. 8. 3. Elevata est magnificentia tua super caelos: Ioan. 5. 27. Potestatem dedit ei iudicium facere, quia Filius hominis est.* Et sic apparet dignitas Sacerdotis.

Consequenter, cum dicit, *Sanctorum minister,* ostendit dignitatem officii eius. Dicitur autem *minister sanctorum,* idest sanctarum aedium, scilicet sanctuariorum. Ministri enim antiqui accipiebant ministerium, ut custodirent sacra, et servirent tabernaculo. Hoc autem excellentius habet Christus, qui est minister, non quidem inquantum Deus, quia sic est auctor, sed inquantum homo: *Luc. 12. 37. Transiens ministrabit illis.* Humanitas enim Christi est sicut organum divinitatis. Est ergo minister sanctorum, quia ministrat sacramenta gratiae in praesenti, et gloriae in futuro. Item est *minister tabernaculi veri,* quod est vel eius Ecclesia militans: *Psalm. 83. 2. Quam dilecta tabernacula tua, Domine virtutum!* vel triumphans: *Isa. 33. 20. Tabernaculum quod nequaquam transferri poterit: Psalm. 14. 1. Domine, quis habitabit in tabernaculo tuo?* Homo autem Christus minister est, quia omnia bona gloriae per ipsum dispensantur. Dicit autem, *Veri,* propter duo. Primo propter differentiam ad vetus, quod erat figurale istius: *1. Corinth. 10. 11. Omnia in figura illis contingebant:* istud autem est veritas illius. Ergo verum, idest veritatem continens respectu figurae. Secundo quia illud factum est per hominem; istud autem, scilicet vel gratiae, vel gloriae, est a solo Deo: *Psalm. 83. 12. Gratiam, et gloriam dabit Dominus: Rom. 6. 23. Gratia Dei, vita aeterna.* Et ideo dicit: *Quod fixit Deus, et non homo: 2. Corinth. 5. 1. Scimus quoniam si terrestris domus nostra huius habitationis dissolvatur, quia ex Deo habemus domum non manufactam, aeternam in caelis.*

Deinde cum dicit, *Omnis enim Pontifex ad offerendum munera, et hostias constituitur,* explicat in speciali; et circa hoc facit tria: primo enim ostendit Christum esse ministrum aliquorum sanctorum; secundo quod non veteris legis, ibi, *Si ergo esset super terram, nec esset Sacerdos;* tertio quod aliquorum maiorum, ibi, *Nunc autem melius sortitus est ministerium.* Facit autem primo talem rationem *Omnis Pontifex ad hoc constituitur ut offerat munera, et hostias;* et secundum hoc dicitur *minister sanctorum.* Christus autem est Pontifex, ut supra probatum est. Ergo necesse est ipsum habere aliqua quae offerat: *Supra 5. 1. Omnis*

Pontifex ex hominibus assumptus, pro hominibus constituitur in iis quae sunt ad Deum, ut offerat dona, et sacrificia pro peccatis. Hostia est de animalibus, munera de quocumque alio : *Levit. 21. 6. Incensum, et panes Dei sui offerunt.* Quia vero necesse fuit Christum habere quod offerret, ipse seipsum obtulit. Fuit autem talis oblatio munda, quia caro eius nullam maculam peccati habuit : *Exod. 12. 5. Erit agnus sine macula, masculus, anniculus.* Item fuit congrua, quia congruum est quod homo pro homine satisfaciat : *Infra 9. 14. Obtulit semetipsum immaculatum Deo.* Item apta ad immolandum, quia caro eius mortalis erat : *Rom. 8. 3. Mittens Deus Filium suum in similitudinem carnis peccati.* Item est idem ei cui offertur : *Ioan. 10. 30. Ego et Pater unum sumus.* Item unit Deo illos pro quibus offertur : *Ioan. 17. 21. Ut omnes unum sint, sicut tu Pater in me, et ego in te, ut et ipsi in nobis unum sint.*

Deinde cum dicit, *Si ergo esset super terram, nec esset Sacerdos*, ostendit quod Christus non est minister legalium ; et circa hoc facit tria : quia primo inducit quamdam consequentiam ; secundo ostendit ipsam rationem, ibi, *Cum essent qui offerrent secundum legem munera ;* tertio probat eam per auctoritatem, ibi, *Sicut responsum est Moysi.* Consequentia vero talis est. *Ergo si esset super terram*, hoc est antecedens, *nec esset Sacerdos*, et hoc est consequens. Unde consequentia est una conditionalis. Et legitur multis modis. Primo sic, et est secundum Glossam, nec ponitur hic nominativus, et ideo sic intelligitur. Si enim illud quod offertur, *esset super terram, nec esset Sacerdos :* quod dupliciter intelligitur. Uno modo ut sit sensus. Si illud quod offertur, esset aliquod terrenum, Christus non esset Sacerdos ; quasi dicat : Nulla necessitas esset sacerdotii eius, quia multi essent qui talia offerrent.

Sed numquid caro Christi terrena non erat ? Respondeo. Dicendum est, quod materialiter est terrena : *Iob 9. 24. Terra data est in manus impii.* Sed dicitur non esse terrena primo ratione unionis : *Ioan. 3. 31. Qui de caelo venit, super omnes est*, idest Filius Dei, qui illam sibi univit. Item ratione virtutis activae, scilicet Spiritus sancti, qui eam formavit. Item ratione fructus : quia oblatio eius non ordinatur ad consequendum aliquid terrenum, sed caeleste : *Ioan. 8. 23. Vos de mundo hoc estis ; ego non sum de hoc mundo.* Haec est prima expositio, et melior. Secunda talis est. *Etsi*, idest quamvis illud quod offertur, *esset super terram*, quia necessarium est aliquid offerri, *non esset Sacerdos*, sed alius idoneus : quia nullus posset idoneus inveniri ad offerendum istud. Tres sunt aliae lecturae, in quibus subintelligitur Offerens ; et primo in generali, ut sensus sit. Si esset aliquis Sacerdos terrenus, qui posset offerre pro caelestibus, Christus non esset Sacerdos. Alia est de Christo specialiter, sic. Si Christus esset Sacerdos terrenus, non competeret ei ius sacerdotii ; *cum essent qui secundum legem offerrent munera.* Aliter sic. *Si* Christus adhuc *esset super terram*, ita scilicet quod nondum ascendisset, *non esset Sacerdos*, quia non complevisset sacerdotium suum. Sed secundum primam expositionem continuatur littera sic : et probat quia multi essent *qui secundum legem offerrent talia munera*, scilicet illi *qui deserviunt exemplari, et umbrae caelestium.* Sacramenta legalia fuerunt figura aliorum quantum ad duo, scilicet quantum ad cognitionem, et quantum ad rerum expletionem. Quantum ad cognitionem, cum dicit, *Exemplari* : quia in veteri lege, quasi in quodam exemplari, poterat legi id ad quod nostra cognitio debet ferri.

Sed videtur quod loquatur improprie. Exemplar enim prius est exemplato, quod proprie dicitur exemplum. Sed caelestia sunt priora, nec facta sunt ad similitudinem veteris legis, sed magis e converso.

Respondeo. Dicendum est, quod prius dicitur dupliciter. Uno modo simpliciter, et sic procedit obiectio ; vel quoad nos, et sic verum est quod illa non sunt priora.

Quantum ad secundum dicit, *Umbrae*, quia sicut umbra repraesentat corpus, nec tamen illud attingit, ita et illa repraesentabant novum testamentum : *Infra 10. 1. Umbram habens lex futurorum bonorum, non ipsam imaginem rerum.*

Consequenter probat per auctoritatem rationabilitatem consequentiae, cum dicit : *Sicut responsum est Moysi*, scilicet a Domino : *Exod. 25. 40. Vide*, scilicet diligenter considerando, *et facito omnia secundum exemplar, quod tibi ostensum est in monte.* Quia naturaliter inferiora tendunt in similitudinem superiorum. Dominus enim per sensibilia voluit nos ad intelligibilia, et spiritualia manuduci : *Iob 38. 33. Numquid nosti ordinem caeli, et pones rationem eius in terra ?*

LECTIO II.

Nunc autem melius sortitus est ministerium : quanto et melioris testamenti mediator est, quod in melioribus repromissionibus sancitum est. Nam si illud prius culpa vacasset, non utique secundi locus inquireretur. Vituperans enim eos, dicit : Ecce dies venient, dicit Dominus, et consummabo super domum Israel, et super domum Iuda testamentum novum, non secundum testamentum quod feci patribus eorum in die qua apprehendi manum eorum, ut educerem illos de terra Ægypti : quoniam ipsi non permanserunt in testamento meo, et ego neglexi eos, dicit Dominus. Quia hoc est testamentum quod disponam domui Israel post dies illos, dicit Dominus. Dabo leges meas in mentem eorum, et in corde eorum superscribam eas.

Supra Apostolus probavit Christum esse Pontificem, et per consequens ministrum sacrorum, non tamen secundum veterem legem ; hic ostendit ipsum esse ministrum maiorum, et meliorum quam illa fuerint ; et circa hoc facit tria : primo enim praemittit intentum ; secundo assignat causam eius ; tertio probat. Secundum ibi, *Quanto et melioris testamenti mediator est ;* tertium ibi, *Nam si illud prius culpa vacasset, non utique secundi locus inquireretur.* Dicit ergo : Dico, quod non habet aliquid terrenum offerre ; *sed nunc*, idest tempore gratiae, *sortitus est*, idest sorte accepit, *melius ministerium*, idest dignius sacerdotium. Dicitur sacerdotium Christi, ministerium, quia non competit, nisi inquantum homo fuit minister : *Roman. 15. 8. Dico enim Christum Iesum ministrum fuisse circumcisionis*

propter veritatem Dei. Dicit autem, *Sortitus est*, idest sorte accepit, quia illud quod habetur per sortem, expectatur a Domino: *Psalm. 30. 16. In manibus tuis sortes meae.* Et ideo omnia quae fiunt secundum distributionem divini arbitrii, dicuntur sorte dari, et talia sunt effectus gratiae: *Ephes. 1. 11. Sorte vocati sumus*, idest divina electione: quia quando contingit deficere iudicium humanum, solent se homines conferre ad electionem, et dispositionem divinam, mittentes sortem, sicut patet *Act. 1.* de electione Matthiae. Unde *Proverb. 16. 33. Sortes mittuntur in sinum, sed a Domino temperantur.* Christus quidem istud ministerium sorte, idest dispositione divina, consecutus est.

Deinde cum dicit, *Quanto et melioris testamenti mediator est*, assignat causam quare ministerium hoc maius est. Omnis enim Sacerdos mediator est. Iste autem mediator est melioris foederis, scilicet hominis ad Deum. Mediatoris enim est extrema conciliare. Iste vero ad nos divina attulit: quia per ipsum facti sumus divinae consortes naturae, ut dicitur *2. Petr. 1.* Ipse etiam nostra offert Deo; et ideo dicit Apostolus *1. Tim. 2. 5. Mediator Dei et hominum homo Christus Iesus.* Ibi promittebantur temporalia: *Isa. 1. 19. Si volueritis, et audieritis me, bona terrae comedetis;* hic autem caelestia, sicut supra dictum est. Sic ergo istud melius est quantum ad id quod Dominus hominibus promittit. Item in illo dicuntur quaedam quae pertinent ad cultum Dei, et ista sunt caeremonialia; quaedam vero quae ad rectitudinem vitae, et ista sunt praecepta moralia, quae manent; alia vero non. In novo autem adduntur consilia illis praeceptis, quae dantur perfectis, qui sunt capaces spiritualium. Et sic manent praecepta eadem, sed promissa diversa. Item sacramenta sunt diversa, quia ibi erat figura tantum, hic autem figurae veritas expressa. Per omnia ergo testamentum istud est melius.

Deinde cum dicit, *Nam si illud prius culpa vacasset, non utique secundi locus inquireretur*, probat quod illud testamentum, cuius Christus mediator est, melius est, et facit talem rationem. Si primum testamentum non habuisset culpam, non quaereretur aliud ad corrigendum defectum ipsius. Sed quaeritur. Ergo etc. Antecedens ponitur, et patet in littera.

Sed contra. *Rom. 7. 7. Lex ergo peccatum est? Absit.* Ergo male dicit quod non vacat a culpa. Respondeo. Dicendum est, quod aliquid potest convenire legi dupliciter: vel secundum se, et sic erat bona; vel ratione illorum quibus data est, et sic dicitur habere culpam propter duo. Primo quia non dabat virtutem ad purgandum commissa: *Infra 10. 4. Impossibile est sanguine taurorum, aut hircorum, auferri peccata.* Secundo quia non dabat gratiam adiutricem ad vitandum peccata, sed ad cognoscendum tantum: et sic erat occasio peccati: *Rom. 7. 7. Concupiscentiam nesciebam nisi lex diceret, Non concupisces.* Et sic dicitur non vacasse a culpa, quia homines in ipsa relinquebantur in culpa.

Sed dicit: *Non inquireretur locus.* Sicut enim corpus numquam perfecte quiescit, sed semper movetur, quousque pertingat ad locum suum; sic quamdiu habetur aliquid imperfecte, non quiescit desiderium, sed semper tendit ultra, usque dum veniat perfectum. Inquirebatur ergo locus istius ab homine qui desiderabat, sed magis a Deo, qui propter nostrae salutis desiderium dicitur inquirere.

Deinde cum dicit, *Vituperans enim eos, dicit*, probat veritatem consequentis, scilicet quod inquiritur locus testamenti, et hoc per auctoritatem: *Hierem. 31. 31. Ecce venient dies, dicit Dominus, et consummabo super domum Israel, et super domum Iuda testamentum novum:* et circa hoc facit duo: primo enim praemittit auctoritatem; secundo arguit ex ipsa, ibi, *Dicendo autem novum, veteravit prius.* Prima in duas: primo enim praemittit prophetiam de novi testamenti datione; secundo describit ipsum, ibi, *Non secundum testamentum quod feci patribus eorum.* Iterum prima in tres: primo enim ostendit temporis dationis opportunitatem; secundo novi testamenti perfectionem, ibi, *Consummabo...testamentum novum;* tertio quibus datum fuit, ibi, *Super domum Israel, et super domum Iuda.* Dicit ergo: *Vituperans enim Dominus,* non quidem legem, sed *eos,* qui scilicet erant sub lege, *dicit: Ecce dies venient, et consummabo super domum Israel, et super domum Iuda testamentum novum.* Haec est auctoritas quae non habetur omnino sub istis verbis, sed mutantur pauca: ibi enim dicitur sic *vers. 31. Ecce dies veniunt, dicit Dominus, et feriam domui Israel, et domui Iuda foedus novum, non secundum pactum quod pepigi cum patribus vestris in die qua extendi manum meam ut educerem eos de terra Ægypti: pactum quod irritum fecerunt, et ego dominatus sum eorum.* Sic ergo patet quod pauca mutantur. Dicit ergo quantum ad temporis opportunitatem: *Ecce dies venient,* idest tempus gratiae, quod comparatur diei, quod illuminatum est a sole iustitiae: *Rom. 13. 12. Nox praecessit, dies autem appropinquavit.* Quantum ad perfectionem novi testamenti dicit: *Consummabo...novum testamentum.* Et dicit, *Consummabo,* quod sonat ad perfectionem: *Apoc. 21. 5. Ecce nova facio omnia.* Illud autem verbum *Consummabo* non habetur ibi, sed utitur eo Apostolus ad designandum perfectionem novi testamenti: *Isa. 10. 23. Consummationem, et abbreviationem faciet Dominus super terram.* Fuit enim novum testamentum perfectum quantum ad eruditionem vitae, quae non extenditur tantum ad generalem iustitiae eruditionem, sed ad perfectam: *Matth. 5. 20. Nisi abundaverit iustitia vestra plusquam scribarum, et pharisaeorum, non intrabitis in regnum caelorum.* Item in veteri testamento erant tantum figuralia, in novo vero veritas figurarum; et ita novum consummat, et perficit vetus. Quantum ad tertium dicit: *Super domum Israel, et Iuda.*

Sed numquid datur tantum Iudaeis? Non: *Roman. 9. 6. Non omnes qui sunt ex Israel, hi sunt Israelitae:* et sequitur *vers. 8. Non qui filii carnis, hi sunt filii Dei; sed qui filii sunt promissionis, aestimantur in semine.* Illi ergo qui sortiti sunt gratiam Dei, sunt Israel per fidem, et Iuda per confessionem: *Rom. 10. 10. Corde creditur ad iustitiam, ore autem confessio fit ad salutem.* Dicitur autem, *Super domum Israel, et super domum Iuda,* triplici ratione. Una, quia Christus in propria persona praedicavit Iudaeis, non Gentibus: *Matth. 15. 24. Non sum missus nisi ad oves quae perierunt domus Israel.* Secunda, quia Gen-

tiles facti sunt participes novi testamenti, sicut oleaster insertus in bonam olivam participat pinguedinem eius, *Rom. 11.* Alia, quia tempore Roboam, et Ieroboam divisum fuit regnum Iuda a regno decem tribuum : quae quidem remanserunt in idolatria ; sed regnum Iuda magis adhaesit Deo, licet non ex toto. Et ideo utrosque tetigit.

Deinde cum dicit, *Non secundum testamentum quod feci patribus eorum*, describit novum testamentum : et primo per differentiam ad vetus ; secundo per proprias conditiones, ibi, *Quia hoc est testamentum quod disponam domui Israel.* Iterum prima in duas. Primo ostendit distinctionem novi, et veteris testamenti ; secundo infirmitatem veteris, ibi, *In die in qua apprehendi manum eorum, ut educerem illos de terra Ægypti.* Posset enim aliquis dicere: Numquid istud novum est illi simile? Ideo quasi respondens dicit, Non : *quia non secundum id quod feci cum patribus eorum :* in quo ostendit quod non est servandum vetus cum novo : *Galat. 5. 1. State, et nolite iterum iugo servitutis contineri : Matth. 9. 17. Neque mittunt vinum novum in utres veteres :* et *Rom. 7. 6. Serviamus in novitate spiritus, et non in vetustate litterae.* Quia si aliquid inveniatur in veteri, quod Gentibus indicatur ad servandum, referendum est ad intellectum spiritualem, sicut dicitur *Isai. 19. 21. Colent eum in hostiis, et muneribus :* quod totum est spiritualiter intelligendum.

Deinde cum dicit, *In die qua apprehendi manum eorum, ut educerem illos de terra Ægypti*, ostendit defectum veteris testamenti : et primo ex eius traditione; secundo ex eventu, ibi, *Quoniam ipsi non permanserunt in testamento meo.* Vetus enim testamentum traditum est servis, et infirmis. Servis quidem, quia quandoque exierunt de servitute Ægypti; et quantum ad hoc dicit: *Ut educerem illos de terra Ægypti: Gal. 4. 24. Unum quidem in servitutem generans, quae est Agar.* Item quia erat lex timoris servilis : *Rom. 8. 15. Non accepistis spiritum servitutis iterum in timore.* Augustinus : *Brevis differentia veteris, et novi testamenti, timor, et amor.* Item infirmis, quia per se non poterant se iuvare ; et quantum ad hoc dicit: *Apprehendi manum eorum :* quod est infirmorum : *Psalm. 72. 23. Tenuisti manum dexteram meam : Rom. 8. 3. Quod impossibile erat legi, in quo infirmabatur.* Dicit autem, *Patribus eorum*, scilicet Abraham, Isaac, et Iacob, cum quibus iniit foedus speciale : *Psalm. 104. 8. Memor fuit in saeculum testamenti sui, verbi quod mandavit in mille generationes, quod disposuit ad Abraham ; et iuramenti sui ad Isaac, et statuit illud Iacob in praeceptum.* Sed istis in exitu de Ægypto promisit carnalia.

Deinde cum dicit, *Quoniam ipsi non permanserunt in testamento meo*, ostendit defectum veteris testamenti ex eventu : et primo quantum ad culpam, et ideo dicit : *Quoniam ipsi non permanserunt in testamento meo*, quia scilicet non erat scriptum in cordibus ipsorum. Unde statim post legem datam fecerunt vitulum conflatilem, *Exod. 32.* et *Psalm. 105. 19. Fecerunt vitulum in Oreb, et adoraverunt sculptile.* Et quantum ad poenam ; ideo dicit : *Et ego neglexi eos:* illud enim aliquis dicitur negligere quod permittit perire. Et sic neglexit eos, quia permisit eos perire ab exterminatore, ut dicitur *1. Corinth. 118. 118. Sprevisti omnes discedentes a iudiciis tuis.* Alia littera : *Et ego dominatus sum eorum*, idest puniendo ostendi me esse Dominum ipsorum.

Deinde cum dicit, *Quia hoc est testamentum quod disponam domui Israel*, describit conditiones novi testamenti ; et circa hoc facit duo. Primo ponit modum editionis eius ; secundo effectum ipsius, ibi, *Et ero in Deum.* Dicit ergo : *Quia hoc est*, idest tale est, *testamentum quod disponam domui Israel post dies illos.* Dispositio importat congruitatem ordinis, et ideo dicit : *Post dies illos*, idest post legem datam. Debuit enim post legem veterem dari nova lex, sicut primo datur praedagogus, postea magister ; ut prius homo recognoscat infirmitatem suam. In hoc ergo patet congruitas temporis dandi novum testamentum. Modus autem tradendi duplex est. Unus per exteriora, sicut proponendo verba ad cognitionem alicuius ; et hoc potest homo facere ; et sic traditum fuit vetus testamentum. Alio modo interius operando : et hoc proprium est Dei : *Iob 32. 8. Inspiratio Omnipotentis dat intelligentiam.* Et hoc modo datum est novum testamentum, quia consistit in infusione Spiritus sancti, qui interius instruit. Non autem sufficit tantum cognoscere, sed requiritur operari. Et ideo primo illuminat intellectum ad cognoscendum : et ideo dicit : *Dabo leges meas in mentem eorum.* Et dicit in plurali propter diversa praecepta, et consilia. Et hoc facit Spiritus sanctus : *1. Ioan. 2. 27. Unctio eius docet vos : Ioan. 14. 26. Ille vos docebit omnia.* Item ad bene operandum inclinat affectum: unde imprimitur cordi ; et quantum ad hoc dicit : *In corde eorum superscribam eas*, idest super cognitionem scribam caritatem : *Coloss. 3. 14. Super omnia autem caritatem habete, quod est vinculum perfectionis:* et *Rom. 5. 5. Caritas Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum qui datus est nobis.* Et haec est epistola, de qua subdit *2. Corinth. 3. 3. Non atramento, sed Spiritu Dei vivi, non in tabulis lapideis, sed in tabulis cordis carnalibus.*

LECTIO III.

Et ero illis in Deum, et ipsi erunt mihi in populum. Et non docebit unusquisque proximum suum, et unusquisque fratrem suum, dicens, Cognosce Dominum : quoniam omnes scient me a minore usque ad maiorem : quia propitius ero iniquitatibus eorum, et peccatorum eorum iam non memorabor. Dicendo autem novum, veteravit prius. Quod autem antiquatur, et senescit, prope interitum est.

Supra posuit Apostolus conditiones novi testamenti ex editione ipsius; nunc ponit tres effectus ipsius. Primus est hominis ad Deum perfecta coniunctio; secundus est Dei perfecta cognitio, ibi, *Et non docebit unusquisque proximum suum;* tertio est peccatorum remissio, ibi, *Quia propitius ero iniquitatibus eorum.*

Circa primum sciendum est, quod ad hoc quod homo iungatur Deo, requiritur auxilium divinae gra-

tiae: quia ad hoc non potest propria virtute: *Hierem. 31. 3. In caritate perpetua dilexi te, ideo attraxi te miserans.* Primo ergo tangitur illa coniunctio ex parte Dei ; secundo ex parte hominis , ibi , *Et ipsi erunt mihi in populum.* Dicit ergo: *Ero illis in Deum.* Nomen Dei significat universalem providentiam. Tunc ergo est nobis in Deum, quando habet curam de nobis, et corda nostra ad se trahit ; et hoc est respectu iustorum specialiter. Ex hoc ergo quod *ero eis in Deum*, sequitur secundum , scilicet quod *ipsi erunt mihi in populum* , idest exhibebunt se mihi in populum. Sicut enim dicit Augustinus *2. de Civitate Dei cap 21.* populus est caetus multitudinis , iuris consensu, et utilitatis communione sociatus. Quando ergo consentiunt in ius divinae legis, ut sint ad invicem utiles, et tendant in Deum , tunc est populus Dei : *Apoc. 21. 3. Ipsi populus eius erunt, et ipse Deus cum eis erit eorum Deus.*

Deinde cum dicit, *Et non docebit unusquisque proximum suum*, ponit secundum effectum novi testamenti ; et circa hoc duo facit : primo enim ponit signum effectus illius ; secundo effectum ipsum , ibi , *Quia omnes scient me.* Signum perfectae cognitionis est, quando quis non indiget doceri : quia doctrina est via ad acquisitionem scientiae: et ideo cessat doctrina, acquisita perfecte scientia.

Sed numquid in novo testamento unus non docet alium ? Et videtur quod non per litteram istam. Sed contra : quia Apostolus vocat se doctorem Gentium , *Tit. 2.* et *Ephes. 4. 11. Alios pastores , et doctores : Roman. 12. 7. Qui docet in doctrina.*

Respondeo. Dicendum est , quod hoc quod dicitur hic, potest dupliciter intelligi. Uno modo de praesenti statu ; et sic non verificatur universaliter de omnibus, sed tantum de primis fundatoribus novi testamenti , scilicet Apostolis , qui immediate fuerunt instructi a Deo , quando *aperuit illis sensum ut intelligerent Scripturas, Luc. ult. 45.* Apostoli ergo facti sunt perfecte cognoscentes , et non ab aliis instructi , sed simul a Christo acceperunt sapientiam infusam. Alio modo quod referatur ad statum patriae futurum , ad quam per novum testamentum introducimur, non per vetus. Et sic universaliter verum est quod dicitur hic.

Sed contra. Homines beati sunt aequales angelis , non maiores. Sed , secundum Dionysium , unus angelus docet alium illuminando ipsum. Ergo et homo beatus alium docebit.

Respondeo. Dicendum est , quod duplex est cognitio in beatis angelis. Una quae beatos facit , scilicet cognitio divinitatis , quae sola beatos facit , sicut dicit Augustinus *in Lib. Confes. Beatus qui te novit.* Alia est quae est omnium quae sunt aliud a Deo , cuiusmodi sunt effectus Dei ; et ista non beatificat. Quantum ergo ad primam unus non docet alium : quia unus non beatificatur mediante alio , sed a Deo immediate : *Psalm. 35. 10. In lumine tuo videbimus lumen.* Sed quantum ad aliam, quae est aliquorum mysteriorum , unus docet alium : et hoc forte usque ad finem mundi , quamdiu durat executio effectuum Dei; et ideo addit dicens, *Cognosce Dominum;* quasi dicat: Non accipit Dei cognitionem. Et dicit : *Proximum suum , et fratrem suum :* quia etsi , secundum Augustinum , omnes homines sint ex caritate diligendi , si tamen non possis omnibus prodesse , tamen illis specialiter debes prodesse qui tibi coniunguntur , vel naturaliter , sicut sunt consanguinei, quos hic vocat fratres , vel alia coniunctione , et sic proximus est.

Omnes enim scient me a minimo usque ad maiorem eorum. Haec est causa quare unus non docebit alium , quia omnes noscent Dominum: *1. Ioan. 3. 2. Videbimus eum sicuti est.* In hac vero visione consistit beatitudo : *Ioan. 17. 3. Haec est vita aeterna , ut cognoscant te solum verum Deum , et quem misisti Iesum Christum : Hier. 9. 24. In hoc glorietur qui gloriatur , scire, et nosse me.* Et hanc doctrinam habent beati, non ab aliquo alio, sed a solo Deo tantum : *Isa. 54. 13. Ponam universos filios tuos doctos a Domino.* Illud autem quod dicit, *A minimo*, potest dupliciter intelligi. Uno modo quod dicantur maiores sancti antiquiores ; et sic maior , et minor dicuntur secundum ordinem temporis. Omnes ergo cognoscent, quia singuli accipient singulos denarios , *Matth. 20.* Vel hoc dicit ad ostendendum differentiam praemiorum, quia licet omnes cognoscant, tamen unus magis alio cognoscet : *Matth. 5. 19. Qui fecerit , et docuerit , hic magnus vocabitur in regno caelorum.* Praemium enim correspondet merito ; et hoc contra illos qui dicunt , poenas , et omnia merita esse aequalia , et per consequens praemia aequalia : contra quos dicitur *1. Corinth. 15. 41. Stella differt a stella in claritate.*

Deinde cum dicit, *Quia propitius ero iniquitatibus eorum* , ponit tertium effectum, qui est culpae remissio , quod non poterat vetus testamentum : *Infra 10. 4. Impossibile est sanguine taurorum , et hircorum , auferri peccata.* Dicit ergo , *Propitius ero.* Differunt autem iniquitas, et peccatum : quia iniquitas opponitur iustitiae , quae quidem proprie semper est ad alium : ideo iniquitas dicitur qua quis nocet alteri : *Iob 35. 8. Homini qui similis tui est, nocebit iniquitas tua.* Peccatum autem dicitur omnis defectus actionis , quia importat deordinationem ; et sic iniquitas proprie est in proximum , sed peccatum est in seipsum: et hoc proprie loquendo ; large tamen idem est iniquitas, et peccatum. Et quantum ad hoc dicit: *Quia propitius ero iniquitatibus eorum,* scilicet in praesenti poenam relaxando; *nec memorabor peccatorum eorum,* scilicet in futuro peccata puniendo : *Ezech. 18. 22. Omnium iniquitatum eius quas operatus est, non recordabor : Psalm. 78. 9. Propitius esto peccatis nostris propter nomen tuum.* Item *ibid. 8. Ne memineris iniquitatum nostrarum antiquarum: Rom. 11. 29. Sine poenitentia enim sunt dona, et vocatio Dei,* idest Deus non poenitet quod hic peccata remiserit , quasi iterum puniendo.

Deinde cum dicit , *Dicendo autem novum , veteravit prius* , quasi posita auctoritate arguit ex ipsa , et facit talem rationem. Novum non dicitur nisi in comparatione ad vetus. Sed omne quod dicitur vetus , significat quasi sit prope cessationem. Ergo *dicendo novum, veteravit prius,* idest dedit intelligere quod prius sit vetus. *Quod autem antiquatur , et senescit, prope interitum est.* Si ergo illud est vetus, abiiciendum est: *Levit. 26. 10. Novis supervenientibus vetera proiicietis.* Dicendo ergo *novum* , designat cessationem veteris. Proprie autem nihil antiquatur nisi quod subiacet

tempori ; quae autem subiacent tempori , cessant in tempore. Oportet ergo illud vetus cessare. Dicit autem, *Antiquatur*, propter res inanimatas; sed *senescit* propter animatas. Sciendum tamen est, quod ubi habemus, *Peccatorum*, alia littera habet, *Peccati*, et tunc refertur ad peccatum originale, quod omnibus est commune.

CAPITIS NONI

LECTIO PRIMA

Habuit quidem et prius iustificationes culturae, et sanctum saeculare. Tabernaculum enim factum est primum, in quo erant candelabra , et mensa, et propositio panum , quae dicitur Sancta. Post velamentum autem, secundum tabernaculum, quod dicitur Sancta sanctorum ; aureum habens thuribulum, et arcam testamenti, circumtectam ex omni parte auro ; in qua urna aurea habens manna , et virga Aaron , quae fronduerat , et tabulae testamenti : superque eam erant Cherubim gloriae obumbrantia propitiatorium : de quibus non est modo dicendum per singula.

Supra ostendit Apostolus dignitatem novi testamenti respectu veteris in generali ; hic ostendit idem in speciali , descendendo ad singula quae erant in utroque testamento ; et circa hoc facit duo : primo enim comparat ea quae sunt veteris testamenti ad ea quae sunt novi, ut super hoc ostendat dignitatem novi; secundo manifestat quaedam quae supposuerat, *10. cap.* ibi , *Umbram enim habens lex futurorum bonorum , non ipsam imaginem rerum. . . numquam potest accedentes perfectos facere.* Circa primum tria facit : quia primo exponit illud quod fuit in veteri testamento; secundo ostendit significatum suum , ibi , *Hoc significante Spiritu sancto ;* tertio ex his arguit ad propositum, ibi, *Et ideo novi testamenti mediator est.* Iterum prima in duas: primo enim describit conditionem veteris testamenti ; secundo prosequitur, ibi , *Tabernaculum enim factum est primum.*

Circa primum sciendum est, quod tam vetus quam novum testamentum ad hoc instituta sunt, ut per ipsa anima accedat ad Deum. Ad hoc autem duo sunt necessaria, scilicet recessus a peccato, et unio ad Deum. Primum fit per iustificationem , secundum per sanctificationem : et in utroque testamento fit iustificatio, et sanctificatio. Unde dicit: Sic dictum est , quod prius veteravit. Sed quale fuit illud vetus ? Tale quod *habuit quidem et prius iustificationes culturae*, scilicet latriae secundum Graecum. In veteri enim fuerunt quaedam ablutiones, per quas mundabantur, non quidem a macula peccati, sed a quibusdam irregularitatibus, quibus impediebantur a cultu Dei, sicut ex tactu mortui , vel alicuius immundi, non poterant intrare tabernaculum, nisi expiati per aliquas ablutiones. Et ideo dicebantur iustificationes culturae, quia scilicet per ea fiebat idoneus ad cultum divinum : et de hoc habetur *Levit. 22.* Hieronymus : *Iustificationes, idest ablutiones, quibus purificatis licebat accedere.* Sed sanctificatio eorum erat *sanctum saeculare.* Saeculum quandoque sumitur pro quacumque duratione : *Psalm. 110. 5. In saeculum saeculi.* Quandoque significat mundum istum : *2. Tim. 4. 9. Demas me dereliquit, diligens hoc saeculum.* Illa ergo sanctificatio potest dici saecularis, quia temporalis erat, et non perpetua. Sed littera Graeca non sic accipit, quia dicit *sanctum mundanum.* Unde est differentia inter novum testamentum, et vetus : quia licet utrumque sit corporale, tamen novum continet gratiam , et sacrum est , in quo sub tegumento rerum visibilium divina virtus salutem securius operatur, quod non erat in veteri testamento , quoniam in se nullam continebat gratiam : *Gal. 4. 9. Quomodo iterum convertimini ad infirma, et egena elementa?*

Deinde cum dicit , *Tabernaculum enim factum est primum*, exponit illud quod dixit : et primo quantum ad dispositionem tabernaculi, secundo quantum ad ministerium sacerdotum, ibi, *His vero ita compositis.*

Circa primum propter intellectum litterae sciendum est, quod Dominus in deserto praecepit fieri tabernaculum, quod haberet triginta cubitos , vel passus , in longitudine , et decem in latitudine , ita quod ostium erat ad orientem, ante quod dependebat velum super quatuor columnas, et quoddam tentorium, in quo erat altare holocaustorum. Sed de hoc nihil ad propositum, quia Apostolus de hoc non facit aliquam mentionem. Sed in tabernaculo versus occidentem spatio decem cubitorum longitudinis, et decem latitudinis, appendebatur velum super quatuor columnas, et istud dividebat partem unam decem cubitorum ab alia viginti cubitorum. Pars autem viginti cubitorum dicitur Sancta, et tabernaculum primum , sed illa decem dicitur Sancta sanctorum, et tabernaculum secundum. Ista distinctio dupliciter potest exponi. Uno modo quia ea quae fuerunt in veteri testamento , fuerunt figura novi testamenti. Novum etiam est figura caelestis patriae. Sic ergo per primum tabernaculum, praesens Ecclesia, per secundum, caelestis gloria. Inquantum ergo significat vetus testamentum, est figura figurae; sed inquantum significat praesentem Ecclesiam , quae adhuc significat futuram gloriam, est figura veritatis quantum ad utrumque. Circa hoc ergo duo facit ; quia primo describit illud quod erat in primo ; secundo illud quod erat in secundo, ibi, *Post velamentum autem , secundum tabernaculum, quod dicitur Sancta sanctorum.* In primo autem tria erant : scilicet candelabrum aureum ad meridiem, quod ita erat factum. Ex uno enim longo hastili procedebant sex calami, quasi sex brachia, scilicet tres a dextris, et tres a sinistris : et sic in summitate erant septem rami , et in quolibet erat una lucerna, quae ardebat. Item in quolibet calamo erant quatuor : scilicet calamus, qui erat ex tribus partibus quasi tribus petiis, scilicet sciphi, spherulae, et lilia , quia ibi duae partes iungebantur. In fine cuiuslibet partis erat quasi quidam sciphus, in quo duo sciphi iunguntur in nucis modum, et duae spherulae volubiles, et duo quasi folia lilii hinc et inde. Item in parte aquilonari erat mensa aurea in modum altaris, super quam ponebantur in sabbato duodecim panes calidi, et super quemlibet thus lucidum in patena aurea. Et stabant illi panes, qui dicebantur propositionis, usque ad diem sabbati, ubi oportebat illos amoveri, et reponebantur alii loco illorum. Item in medio erat altare aureum ad adolendum thymiama boni odoris, et hoc ad

itteram, ne domus foeteret propter multitudinem immolatitii sanguinis. Per candelabrum autem, quod illuminat, et per mensam, designatur ad litteram, quod qui altari servit, de altari vivat. Dicit ergo: *Tabernaculum prius*, idest anterior pars tabernaculi, *factum est, in quo erant candelabra*, quae unum erant quantum ad substantiam, sed plura quantum ad ramos; et hoc ad meridiem: *et mensa* ad aquilonem, *et propositio panum*, idest panes propositionis per hypallagen, sicut perflavit fistula buccas: et ista pars *dicitur sancta*. De hoc habetur diffuse *Exod*, *25. 26.* et *27.*

Deinde cum dicit, *Post velamentum autem, secundum tabernaculum, quod dicitur Sancta sanctorum*, describit ea quae erant in secundo tabernaculo, scilicet *arca testamenti*, de lignis sethin imputribilibus, *circumtecta ex omni parte*, idest tam intus quam extra, *auro*. In arca autem erant tria: *una aurea habens manna*, et hoc in memoria illius beneficii eis praestiti, *Exod. 16. et virga Aaron, quae fronduerat, Num. 17.* in memoriam sacerdotii Aaron, ne alius extraneus praesumeret accedere; *et tabulae testamenti, Exod. 25.* in memoriam legis. Item super arcam erant duo Cherubim, qui tangebant se duabus alis, et tangebant aliis duabus latera tabernaculi. Inter duas alas quibus tangebant se, erat tabula aurea eiusdem longitudinis, et latitudinis, cuius et arca, scilicet duorum cubitorum in longitudine, cubiti et semis in latitudine, et erat supereminens, quae dicebatur propitiatorium. Unde erat quasi sedes, de qua Deus exaudiret ad repropitiandum populo: *Psalm. 79. 3. Qui sedes super Cherubim, manifestare coram Ephraim, Beniamin, et Manasse.* Arca vero erat quasi scabellum pedum. Illi duo Cherubim versis vultibus ad seipsos respiciebant in propitiatorium. Hic autem addit Apostolus quartum, scilicet *thuribulum aureum*, de quo dicunt aliqui, quod erat altare inter sancta, ut dictum est. In sancta, quod erat exterius, introibant Sacerdotes omni die, ad expletionem mysteriorum; sed in Sancta sanctorum Sacerdos summus semel in anno cum sanguine; et tunc implebat thuribulum illud thymiamate, ita quod ex fumo ascenderet nebula, quae operiret Sancta sanctorum, ne posset videri ab his qui extra erant. Ista ergo sunt illa quae erant post velamentum, quod erat secundum; *quod dicitur Sancta sanctorum*, pro dignitate, sicut dicitur Virgo virginum anthonomastice, *aureum habens thuribulum, et arcam...in qua* erat *urna aurea*, super quam, scilicet arcam, non quod haberent super eam pedes, sed alas tantum, *Cherubim gloriae*, idest gloriose facta *obumbrantia propitiatorium*, scilicet alis suis, *de quibus non est modo dicendum*, idest prosequendum, *per singula.*

Sed contra: quia *3. Reg. 8.* dicitur, quod in arca non est aliud nisi duae tabulae. Respondeo. Dicendum est, quod verum est ex principali intentione, quia ad hoc fuit arca principaliter facta, sicut patet *Exod. 25.* Quid autem ista significent, sciendum est, quod omnes caeremoniae legis ordinabantur ad unum secundum statum illum, ad aliud vero secundum quod erant figurativa, prout scilicet repraesentabant Christum. Quoad primum, omnia instituta fuerunt ad repraesentandum magnificentiam Dei. Illa autem non repraesentabatur nisi in effectibus. Isti autem effectus habent quasi duplex saeculum. Unum superius, scilicet substantiarum incorporearum, et istud per Sancta sanctorum. Aliud est istius mundi inferioris sensibilis; et istud repraesentatur per sancta. In mundo autem superiori sunt tria, scilicet Deus, rationes rerum, et angeli. Deus autem omnino est incomprehensibilis, et ideo erat sedes sine sedente, quia non potest comprehendi a creatura nisi ex effectibus. Illa autem sedes erat propitiatorium, ut dictum est. Angeli autem significantur per Cherubim, propter sapientiam: unde et Philosophi angelos dicunt substantias intellectuales. Erant autem duo ad designandum quod non erant ibi positi ad colendum, quia dictum erat eis *Deut. 6. 4. Audi Israel, Dominus Deus tuus unus est.* Quod respiciunt in propitiatorium, designat quod non recedunt a contemplatione Dei: *Matth. 18. 10. Angeli eorum in caelis semper vident faciem Patris mei, qui in caelis est.* Rationes rerum signantur per arcam. Illa vero quae sunt in hoc mundo, vel pertinent ad sapientiam, quae per tabulas significatur; vel ad potentiam, quae per virgam; vel ad bonitatem, quae per manna, quod erat dulce: quia quidquid est dulcedinis in creatura, totum est ex bonitate Dei. Quia vero rationes rerum, quae sunt intelligibiliter in Deo, sunt sensibiliter in creaturis corporalibus, ideo sicut in tabulis erat lumen intellectuale, ita in sanctis erat lumen corporale Ibi manna, hic panes; ibi virga, hic altare, quod pertinet ad officium Sacerdotis. Sed inquantum per ista figurabatur Christus, omnia inveniuntur in ipso. Et primo quantum ad sancta. Ipse enim est candelabrum luminis: *Ioan. 8. 12. Ego sum lux mundi.* In isto sunt sex ordines; tres a sinistris, scilicet perfecti veteris testamenti; et tres a dextris, scilicet novi testamenti. Isti designantur *Ezech. 14.* Per Noe praelati, per Daniel contemplativi, per Iob activi. Isti calami lumen accipiunt, et infundunt: quia, sicut dicitur *1. Petr. 4. 12. unusquisque sicut accepit gratiam, in alterutrum illam administrantes.* Sciphi sunt propinantes potum sapientiae; spherulae propter promptitudinem obedientiae; lilia propter finem vitae aeternae; septem lucernae sunt septem dona Spiritus sancti. Item Christus est mensa refectionis. Duodecim panes sunt doctrina duodecim Apostolorum, et successorum suorum; qui ponuntur in sabbato spei usque ad sabbatum spei; et si interim unus removetur per mortem, alter substituitur. In interiori erat propitiatorium, et Christus est propitiatio pro peccatis nostris, *1. Ioan. 2.* Duo angeli sunt duo testamenta concorditer Christum respicientia: vel omnes angeli Christo servientes concorditer et unanimiter: *Matth. 4. 11. Accesserunt angeli, et ministrabant ei: Daniel. 7. 10. Millia millium ministrabant ei: Supra 1. 14. Omnes sunt administratorii spiritus.* Ipsi desiderant in Christum prospicere, *1. Petr. 1.* Item obumbrant propitiatorium, idest Christi Ecclesiam custodiunt. Vel quia ipsorum ministerio fiebant visiones, et apparitiones in quibus obumbratorie figurabatur Christus. Arca aurata de lignis sethim est caro Christi pura, et pretiosissima, quae et dicitur urna aurea propter sapientiam, plena dulcedine divinitatis. Tabulae sunt eius sapientia. Virga est sacerdotium eius aeternum. Vel virga est potestas Christi, manna dulcedo gratiae, quae datur per sacerdotium Christi, vel per obedientiam mandatorum, sicut homo obedit potestati, Sed quia nullus habet sic gratiam quin peccet, excep-

to Christo, et matre eius, ideo necesse est habere propitiatorium. Sciendum est autem, quod Glossa super locum istum multum diffuse ista exponit.

LECTIO II.

His vero ita compositis, in priori quidem tabernaculo semper introibant Sacerdotes, sacrificiorum officia consummantes; in secundo autem semel in anno solus Pontifex, non sine sanguine, quem offerret pro sua, et populi ignorantia: hoc significante Spiritu sancto, nondum prolatam esse sanctorum viam, adhuc priore tabernaculo habente statum. Quae parabola est temporis instantis, iuxta quam munera, et hostiae offeruntur, quae non possunt iuxta conscientiam perfectum facere servientem, solummodo in cibis, et in potibus, et in variis baptismatibus, et iustitiis carnis usque ad tempus correctionis impositis.

Supra describit Apostolus ea quae pertinent ad vetus testamentum quantum ad dispositionem tabernaculi; hic prosequitur de officio ministrorum: et primo de his quae spectant ad Sancta sanctorum, ibi, *In secundo autem semel in anno solus Pontifex, non sine sanguine.*

Ad intellectum autem litterae huius sciendum est, quod, sicut supra dictum est, in parte anteriori ipsius tabernaculi circa medium, erat altare thymiamatis, vel incensi, quod idem est, et candelabrum; ex parte vero meridionali, et ex opposito, mensa propositionis. Sacerdos ergo quolibet die, mane, et vespere, intrabat sancta propter duo, scilicet ad parandum lucernas, et ad adolendum thymiama, ut lumen, et bonus odor iugiter esset in sanctis. Dicit ergo: *His vero*, scilicet quae pertinent ad speciem tabernaculi, *ita compositis*, idest ordinatis, *semper*, idest quotidie, mane scilicet, et sero, *intrabant Sacerdotes consummantes officia sacrificiorum:* non quod in sancta sacrificarent, quia sacrificabant super altare holocaustorum, quod erat ante fores tabernaculi sub dio; sed adoletionem thymiamatis, et devotionem offerentium, vocat sacrificium.

Deinde cum dicit, *In secundo autem semel in anno solus Pontifex*, ponit officium ministrorum quantum ad Sancta sanctorum. Circa quod sciendum est, quod, sicut dicitur *Lev. 16.* summus Sacerdos in die expiationis, quae fiebat decima die septimi mensis, scilicet Septembris, qui septimus est a Martio nostro, qui apud Hebraeos concurrit pro parte cum aprili, in quo incipiunt anni: *Exod. 12. 2. Mensis iste principium vobis mensium, primus erit in mensibus anni:* ipsi enim incipiunt mensem in lunatione, quae semper incipit in Martio, nisi impediat embolismus, offerebat pro se, et tota domo sua vitulum, et hircum pro peccato populi; et istis immolatis, accipiebat de sanguine ipsorum, et implebat thuribulum prunis altaris holocaustorum, quod erat in atrio ante fores tabernaculi, et cum omnibus his intrabat in Sancta sanctorum, et cum sanguine expiabat tabernaculum, aspergendo sanguine contra velum; et post egrediebatur, et cum eodem sanguine liniebat cornua altaris thymiamatis. Hoc autem semel in anno faciebat: unde dicit: *In secundo autem*, scilicet tabernaculo, quod dicitur Sancta sanctorum, *semel in anno intrabat solus Pontifex.* Glossa dicit, quod pluries poterat sine sanguine, sed non cum sanguine nisi semel. De hoc autem non habetur nisi tantum quando movenda sunt castra: quia tunc intrabant Aaron, et filii eius et involvebant, et dispensabant onera Levitarum, sicut patet *Num. 4.* Semel tamen in anno intrabat summus Sacerdos solus cum sanguine, quando offerebat *pro sua, et populi ignorantia*, idest pro peccatis nostris: *Prov. 14. 22. Errant qui operantur malum.* Omnis enim malus ignorat, ut habetur *3. Ethicorum.* De hoc habetur *Levit. 16.* ubi traditur ritus iste.

Mystice vero per primum tabernaculum designatur praesens Ecclesia, in qua fideles debent seipsos sacrificare: *Rom. 12. 1. Exhibeatis corpora vestra hostiam viventem, sanctam, Deo placentem: Psal. 50. 19. Sacrificium Deo spiritus contribulatus.* Item debet sacrificare sua in eleemosynis: *Infra 13. 16. Talibus enim hostiis promeretur Deus.* Sed in Sancta sanctorum, idest in patriam caelestem, intrat solus Pontifex, scilicet Christus, in anima, et corpore.

Tamen secundum litteram intentio Apostoli est quod per sancta intelligatur vetus lex, per Sancta sanctorum status novi testamenti, et caelum, quia per novam legem intratur in caelum: et ideo subdit: *Hoc significante Spiritu sancto:* ubi exponit quid significatur per hoc: et primo quantum ad vetus testamentum; secundo quantum ad novum, ibi, *Christus assistens Pontifex futurorum bonorum . . . introivit semel in Sancta.* Item in prima parte primum ponit officium ministrorum, quantum ad primum; secundo subdit positionis rationem, ibi, *Iuxta quam munera, et hostiae offeruntur.* Sciendum autem, quod in primum intrabant Sacerdotes quotidie, sed in secundum, quod erat ultra velum, non nisi Pontifex solus semel in anno. Unde quantum ad ministros illos erant ibi duo: unum quod in primo quotidie intrabant; aliud quod ante secundum erat eis velum. Unde interpositio veli significat quod caelestia erant eis velata. Item quod non intrabant, significat quod vetus testamentum non est via intrandi caelum ante adventum Christi. Dicit ergo: Dico quod hoc sic perfectum est, *hoc significante Spiritu sancto: 2. Petr. 1. 21. Non humana voluntate allata est aliquando prophetia; sed Spiritu sancto inspirati, locuti sunt sancti Dei homines.* Et hoc est contra haereticos, qui dicunt vetus testamentum non esse a Spiritu sancto, sed a Deo malo. Quid significante? *Nondum propalatam esse sanctorum viam, adhuc priore tabernaculo*, idest veteri testamento significato per primum tabernaculum, *habente statum.* Durante enim veteri testamento, via sanctorum, scilicet Christus, qui dicit *Ioan. 14. Ego sum via*, nondum venerat: ipse enim est ostium per quod patet introitus in Sancta sanctorum: *Ioan. 10. 9. Ego sum ostium;* sed non erat prolatus, quia adhuc latebat sub figuris litterae obumbratus: *infra 10. 1. Umbram habens lex futurorum bonorum. Quae parabola est instantis*, idest praesentis, *temporis:* vel *instantis*, idest ducens nos ad ea quae contingunt in praesenti tempore.

Deinde cum dicit, *Iuxta quam munera, et hostiae offeruntur*, ponit rationem quare durante statu ve-

teris legis non patebat introitus in Sancta sanctorum. In illa enim Sancta nullus intrat nisi perfectus : *Isa. 35. 8. Via sancta vocabitur : non transibit per eam pollutus:* et ideo ubi non erat mundatio, et perfectio, nec erat introitus in illa. Sed vetus testamentum non poterat perfectum facere servientem, quia nondum erat oblatum sacrificium, satisfaciens pro peccato totius humani generis : et ideo dicit : *Iuxta quam*, scilicet vel parabolam , vel figuram , *offeruntur munera, et hostiae :* quod refertur ad illud quod dicit , *Sacrificiorum officia consummantes:* quia oblationes, et munera, quae sunt de omnibus , hostiae autem , quae tantum sunt de animalibus, non offerebantur in Sancta sanctorum, sed in sanctis , vel ad fores tabernaculi. Ista autem non poterant mundare, quia *non possunt facere perfectum servientem* , servitute latriae , quae pertinet ad cultum divinum. Perfectum, dico, *iuxta conscientiam.* Est enim duplex mundatio. Una a macula , et reatu peccati , et quantum ad conscientiam. Hoc non potest lex : *Infra 10. 4. Impossibile est sanguine taurorum, et hircorum , auferri peccata : Isa. 1. 13. Ne offeras ultra sacrificium frustra : Mich. 6. 7. Numquid placari potest Deus in millibus arietum, aut in millibus hircorum pinguium ?* Alia mundatio erat quantum ad culturam, ut scilicet liceret ministrare in illis sacrificiis ; et sic mundabat.

Sed numquid in veteri lege fuerunt multi perfecti? Et videtur quod sic : dictum est enim Abrahae *Gen. 17. 1. Ambula coram me , et esto perfectus.* Moyses etiam, et multi alii, valde sancti, et perfecti fuerunt.

Respondeo. Dicendum est, quod licet tunc multi perfecti , et sancti fuerint, hoc tamen non fuit ex operibus legis : *Supra 7. 19. Nihil ad perfectum adduxit lex;* sed hoc fuit per fidem Christi: *Gen. 15. 6. Credidit Abraham Deo , et reputatum est illi ad iustitiam.* Hoc ergo non erat virtute caeremoniarum, aut legalium : unde frequenter ibi dicitur : *Orabit pro eo Sacerdos , et dimittetur illi, Levit. 5. 10.* et in multis aliis locis. Quod ergo mundaret, hoc erat ex fide. Sed in novo testamento dicitur *Marc. ult. 16. Qui crediderit , et baptizatus fuerit , salvus erit.* Sine sacramentis enim novae legis non est salus : *Ioan. 3. 5. Nisi quis renatus fuerit ex aqua , et Spiritu sancto, non potest introire in regnum Dei.*

Sed quare non mundabant conscientiam? Quia consistebant *in cibis , et in potibus :* peccatum vero est in conscientia. Illud autem quod est pure corporale , non mundat animam , quia non agit in animam. In sacrificiis autem illis erant cibi, et potus; et alia quae pertinent ad corpus; et ideo non poterant mundare conscientiam. Dicit ergo , *In cibis , et potibus* , idest in discretione ciborum , et potuum interdictorum in veteri lege, quia abstinere ab his non mundat conscientiam: vel ut hoc referatur ad usum sacrificiorum, quia comedebantur a Sacerdotibus illa quae offerebantur pro peccatis, et ab aliis quae pro aliis. Ista enim non mundabant conscientiam : *Hierem. 11. 15. Numquid carnes sanctae auferent a te malitias tuas ? Et variis baptismatibus* , idest lotionibus : quia , sicut dicitur *Marc. 7.* Iudaei servant baptismata calicum , et urceorum , et a foro redeuntes non comedunt, nisi baptizentur: contra quos dicit Dominus *Mat. 23. 25. Vae vobis , scribae , et pharisaei hypocritae, qui mundatis quod de foris est calicis , et paropsidis , intus autem estis pleni rapina , et immunditia.* Verumtamen Apostolus non loquitur hic de superstitionibus pharisaeorum ; et ideo oportet currere ad alias lotiones praeceptas in lege , sicut est de aqua in qua lavabantur Sacerdotes , et de aqua purificationis in mundatione leprosi , vel polluti. Unde frequenter dicitur: Lavabant vestimenta sua. Et haec dicuntur hic baptismata. *Et iustitiis carnis.* Hoc addit universaliter de omnibus. Vocat ista caeremonialia iustitias carnis , idest carnales, quia pertinebant tantum ad corporalem munditiam, nec erat in eis aliqua virtus spiritualis. Et ne aliquis dicat : Quare ergo instituta sunt, si non poterant perficere ? quia iam videretur quod Deus ea inutiliter instituerit : hoc removet cum dicit : *Usque ad tempus correctionis impositis ;* quasi dicat : Hoc verum est , quod fuissent inutiliter instituta , si semper deberent durare. Sed sicut puero primo oportet dare paedagogum , quando autem iam pervenit ad aetatem perfectam , tunc datur ei modus se habendi secundum iudicium rectoris reipublicae ; ita in veteri lege ea quae spectant ad imperfectionem, instituta fuerunt; sed quando venit tempus perfectum, tunc debuerunt institui illa quae ducunt ad perfectionem. Et ideo dicit, *Usque ad tempus correctionis* , idest in quo corrigerentur , non quidem sicut mala , sed sicut imperfecta : *lex enim bona est , Roman. 7. 12. Psal. 89. 10. Supervenit mansuetudo , et corripiemur.*

LECTIO III.

Christus autem assistens Pontifex futurorum bonorum , per amplius, et perfectius tabernaculum, non manufactum , idest non huius creationis, neque per sanguinem hircorum, aut vitulorum, sed per proprium sanguinem introivit semel in Sancta, aeterna redemptione inventa. Si enim sanguis hircorum , aut taurorum , et cinis vitulae aspersus inquinatos sanctificat ad emundationem carnis ; quanto magis sanguis Christi , qui per Spiritum sanctum semetipsum obtulit immaculatum Deo, emundabit conscientiam nostram ab operibus mortuis ad serviendum Deo viventi ?

Supra posuit Apostolus significationem eorum quae pertinent ad vetus testamentum , et primum tabernaculum; hic ponit conditiones eorum quae pertinent ad secundum tabernaculum , quod repraesentabat novum testamentum ; et circa hoc facit duo: primo enim ponit illam significationem; secundo probat quoddam quod supposuerat , ibi , *Si enim sanguis hircorum, aut taurorum , et cinis vitulae aspersus inquinatos sanctificat ad emundationem carnis ; quanto magis sanguis Christi ?*

Sciendum est autem , quod si considerentur supradicta, quinque dicta sunt de secundo tabernaculo; scilicet quis intrabat , quia solus Pontifex ; secundo dignitas , et conditio loci quo intrabat , quia dicebatur Sancta sanctorum; tertio quomodo intrabat, quia cum sanguine; quarto quando intrabat, quia semel in anno; quinto quare intrabat, quia pro expiatione peccatorum.

Hic autem Apostolus illa quinque explicat : et primo quis sit ille qui intrat , quia Christus. Pontifex enim est princeps Sacerdotum. Talis autem est Christus: *1. Petr. 5. 4. Cum apparuerit Princeps pastorum, percipietis immarcescibilem gloriae coronam: Supra 4. 4. Habentes ergo Pontificem magnum, qui penetravit caelos , Iesum Filium Dei.* Sed quilibet Pontifex dispensator est alicuius testamenti. In quolibet autem testamento duo consideranda sunt , scilicet finis repromissus in illo testamento , et ea quae traduntur in illo. Bona autem repromissa in veteri testamento erant bona temporalia: *Isa. 1. 10. Si volueritis, et audieritis me, bona terrae comedetis.* Ille ergo Pontifex erat bonorum temporalium ; sed Christus est Pontifex bonorum caelestium : *Matth. 5. 12. Gaudete , et exultate , quoniam merces vestra copiosa est in caelis* Est ergo *Pontifex futurorum bonorum* , quia per pontificatum eius introducimur in bona futura: *Psal. 64. 6. Replebimur in bonis domus tuae.* Item in veteri dispensabantur figuralia ; sed Christus dispensat spiritualia , quae per illa figurabantur: *Luc. 11. 13. Pater vester de caelis dabit spiritum bonum petentibus se.* Sic ergo per bona futura possunt intelligi vel bona caelestia , et hoc respectu novi testamenti ; vel bona spiritualia respectu veteris, quod eorum figura erat. Iste Pontifex non est negligens, sed *assistens.* Pontifex enim mediator est inter Deum, et populum ; Christus vero mediator est : *1. Timoth. 2. 5. Mediator Dei et hominum homo Christus Iesus: Deuter. 5. 5. Ego medius, et sequester fui inter Dominum et vos :* et ideo ipse assistit Patri ad interpellandum pro nobis , *supra 7. Roman. 8. 34. Christus Iesus , qui etiam interpellat pro nobis.* Item assistens nobis ad auxiliandum: *Psalm. 15. 8. A dextris est mihi , ne commovear: Act. 7. 55. Ecce video caelos apertos , et Iesum stantem a dextris Dei.* Sic ergo patet quis intrabat.

Secundo ostendit dignitatem interioris tabernaculi , quia dicit, *Per amplius,* et conditionem, quia *et perfectius,* utpote quia est immobile : *Isa. 33. 20. Oculi tui videbunt Hierusalem civitatem opulentam, tabernaculum quod nequaquam ultra transferri poterit.* Hoc autem est tabernaculum caelestis gloriae : *Psal. 14. 1. Domine , quis habitabit in tabernaculo tuo ?* Dicitur autem tabernaculum, quia est locus peregrinorum. Non enim debetur nobis ex conditione naturae, sed tantum per gratiam : *Isa. 32. 18. Sedebit populus meus in pulchritudine pacis, in tabernaculis fiduciae, in requie opulenta.* Est ergo *amplius* propter multitudinem bonorum immensam, quod designatur in auctoritate praedicta : *Sedebit populus meus in pulchritudine pacis : Baruch 3. 24. O Israel, quam magna est domus Dei.* Illud autem quod dicitur, *Per amplius,* dupliciter legitur. Uno modo quod sit una dictio, quasi valde amplius; et sic construitur littera : *Christus assistens Pontifex futurorum bonorum introivit in Sancta* sanctorum, dico quae sunt *tabernaculum peramplius.* Alio modo quod ly *per* sit praepositio, quod magis exprimitur in Graeco; et tunc construitur sic. *Christus introivit in Sancta per tabernaculum amplius* , idest magis amplum, et perfectum. Item *perfectius,* quia ibi cessabit omnis imperfectio : *1. Corinth. 13. 10. Cum venerit quod perfectum est , evacuabitur quod ex parte est.* Item est alterius conditionis : quia vetus factum fuit manu hominis; hoc autem non, sed manu Dei : *Exod. 15. 17. Sanctuarium tuum , Domine , quod fundaverunt manus tuae : 2. Corinth. 5. 1. Scimus enim quia si terrestris domus nostra huius habitationis dissolvatur, quod aedificationem habemus ex Deo, domum non manufactam , sed aeternam in caelis : Infra 11. 10. Expectabat enim fundamenta habentem civitatem, cuius artifex est, et conditor Deus.* Et ideo dicit , *Non manufactum, idest non huius creationis :* quia non est manufactum, sicut vetus, nec est huius creationis, idest in bonis sensibilibus creatis ; sed est in bonis spiritualibus. Vel per tabernaculum potest Christi corpus intelligi, in quo contra diabolum pugnavit : *Psalm. 18. 6. In sole posuit tabernaculum suum.* Quod est *peramplius,* quia *in ipso habitat omnis plenitudo divinitatis corporaliter , Coloss. 2. 9.* Item *perfectius* est , quia *vidimus gloriam eius, gloriam quasi Unigeniti a Patre, plenum gratiae, et veritatis , Ioan. 1. 14.* Item *non manufactum,* quia non ex virili semine : *Dan. 2. 34. Abscissus est lapis de monte sine manibus.*

Tertio ostendit quomodo intrabat, quia non sine sanguine ; sed ille cum sanguine vitulorum, et hircorum, sicut dicitur *Lev. 16.* Christus vero non sic , scilicet sanguine alieno : ideo dicit : *Neque per sanguinem hircorum, aut vitulorum ; sed per proprium sanguinem :* quem pro salute nostra immolavit in cruce : *Matth. 26. 28. Hic est sanguis meus novi testamenti, qui pro vobis, et pro multis effundetur in remissionem peccatorum.* Dicit autem pluraliter, *Vitulorum, et hircorum,* non quod simul essent plures , sed quia per diversos annos pluries intrabat. Christus autem significatur per hircum propter similitudinem carnis peccati, *Roman. 8.* Item per vitulum propter fortitudinem, et quia utitur duobus testamentis , tamquam duobus cornibus : *Habacuc 3. 4. Cornua in manibus eius.*

Quarto quando intrabat, quia semel in anno; Christus autem per totum tempus , quod est quasi unus annus, *introivit semel in Sancta,* et semel etiam fudit sanguinem suum *: 1. Petr. 3. 18. Christus semel pro peccatis nostris mortuus est: Rom. 6. 10. Quod enim mortuus est peccato, mortuus est semel.* Item semel intravit *:* nam ex quo intravit caelestia, semper est ibi; et ideo dicit, quod *intravit semel in Sancta.*

Quinto ostendit quare intravit, quia ad offerendum pro populi ignorantia, non pro sua, quia non habebat. Sanguis enim Christi magis quam ille valet ad hoc , quia per ipsum inventa est aeterna redemptio ; quasi dicat : Per istum sanguinem redempti sumus, et hoc in perpetuum, quia virtus eius est infinita : *Infra 10. 14. Una oblatione consummavit in sempiternum sanctificatos : Psalm. 110. 9. Redemptionem misit Dominus populo suo.* Hoc autem quod dicit , *Inventa* , ad duo potest referri, scilicet et ad desiderium Dei, quod habebat de salute nostra : *Iob 33. 24. Inveni in quo ei propitier: Ezech. 18. 32. Nolo mortem peccatoris.* Item ad desiderium patrum, quo desiderabant redimi. Nullus autem invenit modum ita congruum sicut Christus ; et ideo signanter dicit, *Inventa.*

Deinde cum dicit, *Si enim sanguis hircorum , aut taurorum, et cinis vitulae aspersus inquinatos sanctificat ad emundationem carnis , quanto magis sanguis Christi ?* probat unum, quod supposuit, scilicet istud ultimum, *Æterna redemptione inventa ;* quasi dicat :

Ita dixi, quod per proprium sanguinem fecit aeternam redemptionem ; in quo apparet eius maxima efficacia. Quod autem ita sit, probo per locum a minori: quia si sanguis brutorum animalium faciebat quod minus est, sanguis Christi poterit facere quod maius est. Unde circa hoc facit duo : primo enim ponit antecedens ; secundo consequens, ibi, *Quanto magis sanguis Christi?*

Circa primum sciendum est, quod in veteri lege erat duplex mundatio. Una quae fiebat in die expiationis, de qua habetur *Lev. 16.* et de ista iam dictum est: et ista videbatur directe ordinari ad emundationem a peccato. Alia erat contra irregularitatem legis, de qua dicitur *Num. 19.* quod praecepit Dominus quod Eleazar acciperet vaccam rufam a Moyse sine macula, aetatis integrae, quae non traxisset iugum, et eductam extra castra immolaret in conspectu populi. et tingeret digitum in sanguine eius, et aspergeret septies contra tabernaculum, et quod combureret totam, scilicet carnem , pellem, et etiam fimum eius cum hyssopo, ligno cedrino , et cocco bis tincto : quo facto vir mundus colligebat cineres, et in loco mundo effundebat extra castra: et de ipsis ponebantur in aqua, qua immundus, qui scilicet tetigisset cadaver mortui, aspergebatur die tertio, et septimo cum hyssopo , et ita mundabatur , nec aliter poterat mundari. Ista est sententia Apostoli. Itaque quantum ad primum dicit : *Si enim sanguis hircorum, aut taurorum;* quantum vero ad secundum dicit : *Et cinis vitulae aspersus sanctificat inquinatos,* non gratiam conferendo , sed *ad emundationem carnis,* idest ab irregularitate, qua carnaliter impediebantur , quasi immundi , a cultu divino. Non tamen auferebant peccata , sed tantum , ut dicit Augustinus , aliquando virtute illius aspersionis mundabantur a lepra corporali: et ideo dicit, *Ad emundationem carnis.*

Deinde cum dicit, *Quanto magis sanguis Christi.... emundabit conscientiam nostram ?* ponit consequens ; quasi dicat : Si sanguis , et cinis hoc possunt ; quid poterit sanguis Christi? Certe multo plus. Et ponit Apostolus tria, quae ostendunt efficaciam sanguinis Christi. Primo quis est ille, quia scilicet est Christus. Ex quo patet quod eius sanguis mundat : *Matth. 1. 21. Ipse enim salvum faciet populum suum a peccatis eorum.* Secundo causam quare Christus sanguinem suum fudit : quia hoc fuit Spiritus sanctus , cuius motu, et instinctu, scilicet caritate Dei , et proximi, hoc fecit: *Isa. 59. 19. Cum venerit quasi fluvius violentus quem Spiritus Domini cogit.* Spiritus autem mundat : *Isa. 4. 4. Si abluerit Dominus sordes filiarum Sion , et sanguinem Hierusalem laverit de medio eius , in spiritu iudicii, et spiritu ardoris.* Et ideo dicit: *Per Spiritum sanctum obtulit semetipsum: Ephes. 5. 2. Christus dilexit nos , et tradidit semetipsum pro nobis oblationem, et hostiam Deo in odorem suavitatis.* Tertio conditionem eius , quia est immaculatus : *Exod. 12. 5. Erit agnus absque macula , masculus , anniculus : Eccli. 34. 4. Ab immundo quis mundabitur ?*

Sed numquid Sacerdos immundus potest mundare? Respondeo. Dicendum est, quod non, si ageret in propria virtute ; sed agit virtute sanguinis Christi , qui est sicut causa prima. Et ideo non egisset , nisi fuisset immaculatus.

Sciendum tamen , quod sanguis illorum animalium mundabat tantum ab exteriori macula , scilicet a contactu mortui; sed sanguis Christi mundat interius conscientiam , quod fit per fidem : *Act. 15. 9. Fide purificans corda eorum,* inquantum scilicet facit credere quod omnes qui Christo adhaerent , per sanguinem eius mundantur. Ergo iste emundat conscientiam. Item ille mundabat a tactu mortui ; sed iste ab operibus mortuis , scilicet peccatis, quae tollunt Deum ab anima , cuius vita est per unionem caritatis. Item ille mundabat , ut possent accedere ad figurale ministerium; sed sanguis Christi ad spirituale obsequium Dei: *Psalm. 100. 6. Ambulans in via immaculata, hic mihi ministrabat.* Et ideo dicit , *Ad serviendum Deo.* Item Deus est vita : *Ioan. 14. 6. Ego sum vita:* et *Deut. 32. 40. Vivo ego in aeternum.* Conveniens ergo est ut serviens ei sit vivens : ideo dicit , *Viventi.* Nam *secundum rectorem , vel iudicem populi , sic et ministri eius,* ut dicitur *Eccli. 10. 2.* Qui ergo vult Deo digne servire, debet esse vivens sicut et ipse. Totam istam figuram diligenter exponit Glossa, et est Augustini *de Quaestionibus Numerorum.*

LECTIO IV.

Et ideo novi testamenti mediator est, ut morte intercedente , in redemptionem earum praevaricationum, quae erant sub priori testamento, repromissionem accipiant, qui vocati sunt, aeternae haereditatis. Ubi enim testamentum est, mors necesse est intercedat testatoris. Testamentum enim in mortuis confirmatum est: alioquin nondum valet, dum vivit qui testatus est. Unde nec primum quidem sine sanguine dedicatum est. Lecto enim omni mandato legis a Moyse universo populo, accipiens sanguinem vitulorum, et hircorum, cum aqua , et lana coccinea , et hyssopo, ipsum quoque librum, et omnem populum aspersit, dicens: Hic est sanguis testamenti, quod mandavit ad vos Deus. Etiam tabernaculum , et omnia vasa ministerii sanguine similiter arpersit. Et omnia pene in sanguine secundum legem mundantur, et sine sanguinis effusione non fit remissio.

Supra exposuit Apostolus illa quae agebantur in veteri testamento , et aperuit illorum mysticam expositionem; hic ex his arguit ad propositum, scilicet quod novum testamentum praefertur veteri , quia potest quod non poterat vetus ; et circa hoc facit duo: primo enim proponit conclusionem intentam ; secundo probat quoddam quod supposuerat , ibi, *Ubi enim testamentum est , mors necesse est intercedat testatoris.* Iterum prima in duas: primo enim concludit ex dictis quod Christus est mediator; secundo hoc ostendit non potuisse vetus testamentum, ibi, *Quae erant sub priori testamento.* Dicit ergo : *Et ideo ,* quia scilicet Christus intravit in Sancta aeterna redemptione inventa , idest perducens ad aeterna , quod vetus non poterat facere: unde oportet quod istud testamentum sit aliud ab illo , sicut novum a veteri : *Hierem. 31. 31. Feriam domui Israel , et domui Iuda foedus novum : Apoc. 21. 5. Ecce nova facio omnia. Ideo* huius *novi*

testamenti mediator est Christus inter Deum et hominem : *1. Timoth. 2. 5. Mediator Dei et hominum homo Christus Iesus.* In omni autem testamento est aliquid quod promittitur, et aliquid per quod testamentum confirmatur. In novo autem testamento promittuntur caelestia et spiritualia. Item ista promissio per mortem Christi confirmata est. *Et ideo* Christus *mediator est novi testamenti, ut repromissionem* aeternae beatitudinis ac *haereditatis aeternae recipiant qui vocati sunt.* Et dicit, *Vocati*, quia hoc munus non est ex operibus, sed ex vocatione Dei : *Roman. 8. 30. Quos autem praedestinavit, hos et vocavit: 1. Thessal. 2. 12. Contestati sumus ut ambularetis digne Deo, qui vocavit vos in suum regnum, et gloriam.* Unde dicit, *Æternae haereditatis*, idest aeternae gloriae, quae est haereditas nostra : *1. Petr. 1. 3. Regeneravit nos in spem vivam per resurrectionem Iesu Christi ex mortuis, in haereditatem incorruptibilem, et incontaminatam, et immarcescibilem, conservatam in caelis : Psalm. 126. 3. Ecce haereditas Domini.* Item *15. 5. Dominus pars haereditatis meae.* Istam autem haereditatem habemus per mortem Christi : unde dicit, *Ut morte intercedente : 1. Petr. 3. 9. In hoc vocati estis, ut benedictionem haereditate possideatis.* Huius mortis effectus est redemptio a praevaricatione peccati : *1. Petr. 1. 18. Non corruptibilibus auro, et argento redempti estis de vestra vana conversatione, sed pretioso sanguine agni immaculati.*

Sed numquid in veteri testamento poterat fieri ista redemptio a peccatis? Et respondet, quod non : quia illae praevaricationes *erant sub priori testamento ;* quasi dicat : Quia virtute sacramentorum prioris testamenti removeri non poterant : *Rom. 3. 9. Causati sumus Iudaeos, et Graecos, omnes sub peccato esse,*

Sed contra : quia David, et multi alii sancti habuerunt remissionem peccatorum. Respondeo. Dicendum est, quod quantum ad istum effectum, qui est introitus caeli, non : quia per mortem Christi aperta est ianua vitae : nullus enim ante mortem Christi intravit : *Zach. 9. 11. Tu vero in sanguine testamenti tui eduxisti vinctos tuos de lacu in quo non est aqua.* Sed quantum ad maculam sic ipsi consecuti sunt ; sed non virtute sacramentorum veteris legis, sed in fide Christi. Sic ergo novum testamentum est excellentius quam vetus, quia confirmatum est morte Christi, per quam remittuntur peccata, et quia exhibet promissionem.

Deinde cum dicit, *Ubi enim testamentum est, mors necesse est intercedat testatoris,* probat illud quod supposuit, scilicet quod novum testamentum sit confirmatum per mortem Christi : et primo probat hoc per auctoritatem legis humanae; secundo per auctoritatem legis divinae, *Unde nec primum quidem sine sanguine dedicatum est.* Dicit ergo : Dictum est, quod novum testamentum confirmatur per mortem Christi intercedentem, quia *ad hoc quod testamentum valeat, oportet quod mors testatoris interveniat.* Et ideo novum testamentum non haberet robur, nisi intervenisset mors Christi; unde dicitur *Ioan. 11. 50. Expedit vobis ut unus moriatur homo pro populo.* Mors autem testatoris ad duo necessaria est. Primo ut testamentum habeat firmitatem : quia cum sit expressivum ultimae voluntatis, potest semper mutari ante mortem : unde dicit, quod *testamentum confirmatum est in mortuis*, idest per mortem. Et isto modo confirmatum est novum testamentum per mortem Christi : *Matth. 26. 28. Hic est sanguis meus novi testamenti*, scilicet confirmator, et dedicator. Secundo necessaria est mors testatoris ad hoc ut testamentum valeat, et habeat efficaciam : unde dicit: *Alioquin nondum valet:* quia nullus potest petere aliquid, nec etiam haereditatem, ex vi testamenti, nisi post mortem testatoris. Ideo Christus voluit mortem suam pro nobis interponere.

Deinde cum dicit, *Unde nec primum quidem sine sanguine dedicatum est*, hoc idem probat per auctoritatem legis divinae, scilicet per illud quod habetur in veteri testamento ; et circa hoc duo facit : primo enim ostendit convenientiam inter utrumque testamentum ; secundo ostendit differentiam, ibi, *Necesse est ergo exemplaria quidem caelestium his mundari; ipsa autem caelestia melioribus hostiis quam istis.* Circa primum duo facit : quia primo proponit ; secundo manifestat, ibi, *Lecto enim omni mandato.* Dicit ergo ; Ita dictum est, quod ad hoc quod testamentum valeat, necesse est quod mors testatoris interveniat. Nec hoc debet videri mirum : quia *nec primum* testamentum *dedicatum*, idest confirmatum est *sine sanguine.* Ille autem sanguis figurabat sanguinem Christi : *omnia enim in figura contingebant illis, 1. Corinth. 10. 11.*

Deinde cum dicit, *Lecto enim omni mandato*, probat propositum, scilicet quod illud testamentum non est confirmatum sine sanguine : et probat hoc quantum ad tria, in quibus fuit usus sanguinis. Primo quantum ad legis editionem ; secundo quantum ad tabernaculi consecrationem, ibi, *Etiam tabernaculum, et omnia vasa ministerii sanguine aspersit ;* tertio quantum ad vasorum expiationem, ibi, *Et omnia pene in sanguine secundum legem mundantur.*

Circa primum sciendum est, quod Apostolus tangit hic historiam, quae habetur *Exod. 24.* ubi dicitur, quod postquam Moyses legerat coram populo mandata Domini, ipsisque respondentibus, *vers. 7. Omnia quae locutus est Dominus, faciemus, et erimus obedientes*, accepit Moyses sanguinem, quem praeceperat servare de duodecim vitulis, et aspersit librum legis, et populum, quasi in confirmatione testamenti. Et ideo dicit : *Lecto enim omni mandato :* quia necessarium fuit ut legeretur : illa enim lectio fuit legis promulgatio : oportebat enim legem promulgari : *accipiens sanguinem vitulorum, et hircorum, cum aqua, et lana coccinea, et hyssopo, ipsum quoque librum, et omnem populum aspersit.*

Hic est duplex obiectio litteralis. Una, quia *Exod. 24.* nulla fit mentio de hirco, sed de duodecim vitulis. Secunda, quia ibi etiam non fit mentio de aqua, et cocco, et hyssopo.

Responsio ad ista duo est duplex. Una scilicet, quia Apostolus nutritus erat in lege : unde sciebat quod ille usus erat in emundationibus secundum legem, quod aspersio fiebat de sanguine hircorum et vitulorum, et aqua admixta cum hyssopo, et lana coccinea, tamquam aspersorio ; et ideo licet non agatur de his in Exodo, tamen Apostolus hoc accepit ex consuetudine ritus legalis. Vel potest dici, quod ista fuit prima consecratio, et ideo quasi virtute continebantur in ipsa aliae sanctificationes futurae, inter quas potissime fuit illa quae fiebat in die expiationis, de qua *Levit. 16.* et

alia de vitula rufa, *Num. 19.* In prima autem erat sanguis vituli, et hirci; in secunda vero aqua, et lana coccinea, et hyssopus. Quia ergo illa prima continebat istas duas, ideo Apostolus totum retulit ad istam.

Dicit ergo: *Accipiens sanguinem vitulorum, et hircorum, cum aqua, et lana coccinea, et hyssopo, ipsum quoque librum, et omnem populum aspersit dicens: Hic est sanguis testamenti quod mandavit ad vos Deus*, scilicet confirmator testamenti: *Eccli. 24. 33. Legem mandavit nobis Moyses in praeceptis iustitiarum.* Iste enim sanguis fuit figura sanguinis Christi, per quem novum testamentum confirmatum est: et ideo Christus verbis istis usus est *Matth. 26. 28. Hic est sanguis novi testamenti*, scilicet confirmativus. Figurabatur autem per sanguinem hirci, propter similitudinem carnis peccati, et vituli propter fortitudinem. Miscetur autem *cum aqua*, quia baptismus a sanguine Christi efficaciam habet. Aspergitur autem cum *hyssopo*, qui mundat pectus; per quod significatur fides: *Act. 15. 9. Fide purificans corda eorum. Et lana coccinea*, quae est rubei coloris, per quam significatur caritas: *Cant. 5. 10. Dilectus meus candidus, et rubicundus:* quia per fidem, et dilectionem passionis Christi mundatur populus. Aspergitur et liber legis, quia passio Christi adimplevit legem: *Ioan. 19. 30. Consummatum est: Matth. 5. 17. Non veni solvere legem, sed adimplere.*

Deinde cum dicit, *Etiam tabernaculum, et omnia vasa ministerii, sanguine similiter aspersit*, ponit consecrationem tabernaculi, quia *tabernaculum, et omnia vasa ministerii similiter aspersit sanguine.*

Sed contra: quia nondum factum erat tabernaculum; sed *25. cap.* mandatur de consecratione tabernaculi. Respondeo. Dicendum est, quod licet non sit idem sanguis, quo aspersus est populus, et tabernaculum; tamen etiam tabernaculum mundatum est sanguine. Unde potest sic construi. Usus est sanguine, etiam quando sanctificavit tabernaculum.

Sed contra: quia *Num. 7.* et *Lev. 8.* dicitur, quod unxit tabernaculum oleo. Respondeo. Dicendum est, quod non loquitur de illa sanctificatione qua primo consecratum est tabernaculum, et vasa eius, sed de illa quae fiebat in die expiationis. Vel melius dicendum est, quod etiam in prima usus est sanguine: quia ibi dicitur, quod unxit illud oleo, et postea quod aspersit. Oleum autem non est aspersivum: unde intelligitur quod primo unxit illud, et postea aspersit sanguine. Et ista duo sunt necessaria ad sanctificationem, scilicet virtus sanguinis Christi, et oleum misericordiae; quibus sanctificatur tabernaculum, idest Ecclesia, et vasa, idest ministri.

Deinde cum dicit, *Et omnia pene in sanguine secundum legem mundantur*, exequitur de ceteris mundationibus legalibus. Erat autem duplex mundatio: una a corporali macula, sicut lepra; alia a spirituali, scilicet peccato: prima poterat pertinere ad res inanimatas, sicut patet de lepra domorum: et mundatio ab ista immunditia fiebat cum sanguine animalis immolati, vel aqua expiationis, quae erat confecta cum sanguine vitulae rufae. Et ideo dicit, *Pene omnia*, et non omnia simpliciter. Vel *pene omnia*, ita quod ly *pene*, sit determinativum de ly *mundantur*, idest pene mundantur, quia non perfecte mundabantur: hoc enim tantum fit per sacramentum novae legis. Vel potest determinare ly *omnia:* non enim omnia mundabantur sanguine: quia, ut dicitur *Num. 31.* quicquid potest ignem sustinere, purgatur per ignem; quae vero non possunt, purgantur aqua expiationis. Sed ad mundationem a macula peccati necessaria est sanguinis effusio, quia requirebatur ad sacrificium: et ideo dicit, quod *sine sanguinis effusione non fit* peccatorum *remissio*: per quod figurabatur quod remissio peccati erat fienda per sanguinem Christi. Unde in veteri lege non virtute sacramenti, sed virtute fidei Christi fiebat remissio peccatorum: unde frequenter ibi dicitur *Levit. 5. Rogabit pro eo Sacerdos, et remittetur ei.*

LECTIO V.

Necesse est ergo exemplaria quidem caelestium his mundari; ipsa autem caelestia melioribus hostiis quam istis. Non enim in manufacta Sancta Iesus introivit, exemplaria verorum, sed in ipsum caelum, ut appareat nunc vultui Dei pro nobis: neque ut saepe offerat semetipsum, quemadmodum Pontifex intrat in Sancta per singulos annos in sanguine alieno: alioquin oportebat eum frequenter pati ab origine mundi; nunc autem semel in consummatione saeculorum, ad destitutionem peccati, per hostiam suam apparuit. Et quemadmodum statutum est hominibus semel mori, post hoc autem iudicium; sed et Christus semel oblatus est ad multorum exhaurienda peccata; secundo sine peccato apparebit omnibus expectantibus se, in salutem.

Supra ostendit Apostolus, quid sit commune novo, et veteri testamento, inquantum vetus, et novum conveniunt; hic ostendit differentiam utriusque; et circa hoc duo facit: primo enim ostendit quod in novo est melior mundatio; secundo quod perfectior, ibi, *Neque ut saepe offerat semetipsum.* Iterum prima in duas: primo enim ostendit quod quantum ad illud quod mundatur, et quantum ad id quo mundatio efficitur, sit melior mundatio in novo; secundo manifestat quod dixit, ibi, *Non enim in manufacta Sancta Iesus introivit.* Dicit ergo: *Necesse est ergo exemplaria caelestium:* scilicet ipsum tabernaculum, quod, quoad nos, est exemplar, licet simpliciter sit exemplatum, et figura illius; et ideo minoris dignitatis, quia figuratum nobilius est quam figura, sicut corpus quam umbra: *his*, scilicet sacrificiis, *mundari; ipsa autem caelestia*, scilicet novum testamentum, *melioribus hostiis quam istis.* Melioribus quidem, quia alia mundabantur sanguine animalium, sed in novo testamento fit mundatio sanguine Christi. Semper autem meliora melioribus mundantur. Illa autem erant figura caelestium. Si ergo illa mundabantur sanguine, oportet ista caelestia mundari meliori sanguine.

Sed contra. In caelo nulla est immunditia. Respondeo. Dicendum est, quod caelestia intelliguntur, secundum Glossam, ea quae pertinent ad statum praesentis Ecclesiae, quae dicuntur caelestia. Item homines fideles gerunt imaginem caelestium, inquantum

mente conversantur in caelis. Vel aliter, et melius, quod per caelestia intelligatur caelestis patria. Et loquitur hic Apostolus eo modo quo in veteri testamento dicebatur emundari tabernaculum, non quod haberet in se aliquam immunditiam, sed quia mundabantur quaedam irregularitates, quibus impediebantur accedere ad sanctuarium. Et dicuntur mundari caelestia, inquantum per sacramentum novae legis purgantur peccata, quae impediunt ab ingressu caelestium.

Item dicit, *Hostiis* in plurali. Contra: quia tantum est una hostia Christi: *Infra 10. 14. Una enim oblatione consummavit in aeternum sanctificatos.* Respondeo. Licet una sit in se, tamen pluribus hostiis veteris legis figurabatur. Ex hoc loco habetur quod hostiae veteris legis erant bonae: melius enim non dicitur, nisi respectu boni.

Deinde cum dicit, *Non enim in manufacta Sancta Iesus introivit*, ostendit quod caelestia mundantur melioribus hostiis. Pontifex enim expiabat sanctuarium, quod erat manufactum; sed *Christus intravit non in manufacta Sancta*, quae erant, quoad nos, *exemplaria verorum*, *sed in ipsum caelum*, quod non in se, sed quoad nos expiavit, ut dictum est; sed non expiavit carnalibus hostiis, quia Christus non venit ad offerendum talia: *Psa. 39. 8. Holocaustum, et pro peccato non postulasti.* Item *50. 18. Holocaustis non delectaberis.* Item *supra 7. 14. Manifestum quod de tribu Iuda ortus est Dominus, de qua nullus praesto fuit altario, sed introivit ipsum caelum: Matth. ult. 19. Dominus quidem Iesus assumptus est in caelum: Act. 1. 11. Hic Iesus, qui assumptus est a vobis in caelum, sic veniet.*

Sed quare? *Ut appareat pro nobis vultui Dei.* Et loquitur Apostolus alludendo ritui veteris legis, secundum quem Pontifex, qui intrabat Sancta sanctorum, stabat coram propitiatorio, ut oraret pro populo: ita et Christus intravit in caelum secundum quod homo, ut adstaret Deo pro salute nostra. Sed differenter: quia Sacerdos impediente fumo, qui ascendebat de thuribulo, non videbat Sancta sanctorum, nec videbat aliquem vultum; sed Christus apparet vultui Dei: non quod sit ibi facies corporalis, nec aliqua nebula, sed cognitio manifesta.

Sed numquid Christus existens in terra, non poterat apparere vultui Dei, cum Deus omnia videat? Respondeo. Dicendum, quod, sicut Augustinus loquens Deo dicit, *Mecum erat, et tecum non eram*, quia scilicet Deus est in omnibus per essentiam, praesentiam, et potentiam, mali autem non sunt cum Deo per gratiam; ita dicitur Christus introisse, ut appareat vultui Dei: quia licet semper videret eum clara visione, ut perfecte beatus, tamen status viatoris, inquantum huiusmodi, non habet hoc, sed tantum status caelestis. Et ideo quando ascendit perfecte beatus, in corpore et anima intravit, *ut appareat vultui Dei*, idest intravit locum ubi Deus manifeste videtur, et hoc *pro nobis.* Ad hoc enim ascendit ut pararet nobis viam: *Ioan. 14. 3. Vado parare vobis locum. Iterum autem veniam, et assumam vos ad meipsum; Mich. 2, 13. Ascendit pandens iter ante eos.* Corpus enim debet sequi caput suum: *Matth. 24, 28. Ubicumque fuerit corpus, ibi congregabuntur et aquilae.*

Deinde cum dicit, *Neque ut saepe offerat semetipsum*, ostendit quod mundatio novi testamenti est perfectior quam veteris. Hoc autem ostendit per duo. Primo per hoc quod illa reiterabatur quolibet anno, haec autem tantum semel. Item quantum ad effectum, quia illa non poterat auferre peccata, quod ista potest. Circa hoc ergo duo facit: primo enim ostendit primum; secundo secundum, ibi, *Umbram habens lex futurorum bonorum.* Sciendum est autem, quod Apostolus supra dixerat tria de Christo: primo scilicet quod est Pontifex; secundo quae sit dignitas loci quem intravit; tertio quomodo introivit, scilicet cum sanguine: ista autem tria iam declaravit, hic declarat quando intravit, quia sicut Pontifex legalis semel in anno, ita Christus semel tantum: et hoc erat quartum. Unde circa hoc tria facit: primo enim ostendit quid fiebat in veteri testamento; secundo quod esset inconveniens istud fieri in novo testamento, ibi, *Alioquin oportebat eum frequenter pati ab origine mundi;* tertio ostendit quid fiat in novo testamento, ibi, *Nunc autem semel in consummatione saeculorum, ad destitutionem peccati, per hostiam suam apparuit.* In veteri enim testamento Pontifex licet non intraret nisi tantum semel in anno, tamen quolibet anno ex praecepto legis oportebat ipsum intrare cum sanguine alieno, sicut dicitur *Lev. 16.* Christus autem *intravit non in manufacta Sancta...nec ut saepe offerat seipsum, quemadmodum Pontifex intrat in Sancta per singulos annos cum sanguine alieno.*

Deinde cum dicit, *Alioquin oportebat eum frequenter pati ab origine mundi*, probat quod esset inconveniens istud fieri in novo testamento, quia sequeretur maximum inconveniens: quia cum Christus intraret per proprium sanguinem, sequeretur quod oportuisset *eum frequenter pati ab origine mundi.* Non sic autem est de veteri hostia, quia illa offerebatur pro peccatis filiorum Israel. Ille autem populus incepit specialiter quando data fuit lex; et ideo non oportuit eam offerri ab origine mundi. Christus autem seipsum obtulit pro peccatis totius mundi, quia ipse propitiatio nostra factus est pro peccatis nostris, et totius mundi, *1. Ioan. 11.* Et sic, si saepe offerretur, oportuisset ipsum nasci, et pati ab origine mundi: quod fuisset maximum inconveniens.

Sed contra. *Apocalyp. 13. 8. Agnus qui occisus est ab origine mundi.* Respondeo. Verum est, *Occisus*, idest praefiguratus ab origine mundi occidi, sicut in occisione Abel.

Deinde cum dicit, *Nunc autem semel in consummatione saeculorum, ad destitutionem peccati, per hostiam suam apparuit*, ostendit quid fiat in novo; et circa hoc facit duo. Primo quare non iteratur hostia in novo testamento, dat duas causas; secundo explicat eas, ibi, *Et quemadmodum statutum est hominibus semel mori...sic et Christus semel apparuit in consummatione saeculorum: 1. Corinth. 10. 11. Nos sumus in quos fines saeculorum devenerunt.* Et hoc dicit propter numerum annorum, quia iam sunt plus quam mille anni ex quo hoc dixit. Ætates enim mundi accipiunt secundum aetates hominis, quae principaliter distinguuntur secundum statum proficiendi, non secundum numerum annorum. Ita prima aetas fuit ante diluvium, in qua nec lex scripta, nec punitio, sicut infantia. Alia a Noe usque ad Abraham; et sic de aliis, ita quod ultima

aetas est status praesens, post quem non est alius status salutis, sicut nec post senium. Sicut autem in aliis aetatibus hominis est numerus annorum determinatus, non autem in senio, quia senium incipit a sexagesimo anno, et aliqui vivunt per centum et viginti annos; ita non est determinatum, quantum iste status mundi debeat durare; tamen est consummatio saeculorum, quia non restat alius ad salutem. In isto autem Christus semel apparuit: cuius ponit duas rationes, quare scilicet semel tantum offerebatur. Prima est, quia in veteri testamento non auferebantur peccata, quod fit per hostiam Christi. Alia est, quia Sacerdos legalis non offerebat proprium sanguinem, sicut Christus. Unde dicit, quod *apparuit ad destitutionem peccati per hostiam*, scilicet sui ipsius: et ideo illa reiteratur, non autem ista: *1. Petr. 3. 8. Christus semel pro peccatis nostris mortuus est.*

Deinde cum dicit, *Et quemadmodum statutum est hominibus semel mori ... sic et Christus semel oblatus est*, explicat istas rationes: et primo secundam; secundo primam, ibi, *Umbram habens lex futurorum bonorum.* Secundam explicat per similitudinem aliorum hominum: unde circa hoc facit duo. Primo ostendit quid accidit aliis hominibus; secundo ostendit quid accidit Christo, ibi, *Sic et Christus semel oblatus est ad multorum exhaurienda peccata.* In quolibet enim homine duo invenimus, scilicet necessitatem moriendi, item quod resurgat, non ut emundetur, sed ut iudicetur de factis eius. Primum tangit cum dicit: *Et quemadmodum statutum est hominibus semel mori.*

Sed contra. Videtur quod hoc non sit statutum, sed magis homo peccando hoc fecerit: quia *Sapien. 1. 13.* dicitur, quod *Deus mortem non fecit, nec laetatur in perditione vivorum:* et paulo post: *Impii autem manibus, et verbis accersierunt sibi illam.*

Respondeo. Dicendum est, quod in morte tria sunt consideranda: scilicet causa naturalis; et quantum ad hoc ex conditione naturae statutum est hominem semel mori, inquantum componitur ex contrariis. Secundo donum inditum; et quantum ad hoc in conditione datum est homini beneficium originalis iustitiae, per quam anima continebat corpus, ut posset non mori. Tertio meritum mortis; et sic homo peccando meruit illud beneficium amittere, et sic mortem incurrit. Unde dicit, quod *impii manibus*, scilicet pomum vetum contrectando, *accersierunt mortem.* Homo ergo demerendo causa est mortis, sed Deus ut iudex: *Stipendia enim peccati, mors, Rom. 6. 23.*

Semel. Quod quidem verum est de communi consuetudine, licet aliqui fuerint resuscitati, sicut Lazarus, et filius viduae, qui postea mortui sunt. Quantum autem ad secundum dicit: *Post hoc autem iudicium:* quia postquam resurgent, non iterum morientur, sed statim iudicium sequetur: *omnes enim manifestari oportet ante tribunal Christi, ut referat unusquisque propria corporis, prout gessit*, ut dicitur *2. Corinth. 5. 10.*

Deinde cum dicit, *Sic et Christus semel oblatus est*, ostendit quomodo haec conveniunt Christo: et quantum ad primum dicit, quod *sic et Christus semel oblatus est;* et in hoc convenit cum aliis, sed differt in duobus. Primo quia cum Christus non descenderit ab Adam per rationem seminalem, sed quantum ad corpulentam substantiam, non contraxit peccatum originale, et ideo non fuit debitor illius statuti: *Genes. 2. 17. In quacumque die comederis ex eo, morte moieris;* sed propria voluntate mortem assumpsit: *Ioan. 10. 18. Nemo tollit a me animam meam; sed ego pono eam a me ipso.* Ideo dicit, quod *oblatus est: Isa. 53. 7. Oblatus est, quia ipse voluit:* et *1. Petr. 3. 18. Christus semel pro peccatis nostris mortuus est.* Secundo differt, quia mors nostra est effectus peccati: *Rom. 6. 23 Stipendia peccati mors.* Sed mors Christi est destructiva peccati: ideo dicit: *Ad multorum exhaurienda peccata*, idest removenda. Nec dicit, Omnium: quia mors Christi, etsi sit sufficiens pro omnibus, non habet efficaciam nisi quantum ad salvandos: non enim omnes subiiciuntur ei per fidem, et bona opera. Quantum ad secundum dicit: *Secundo autem sine peccato apparebit.* De secundo adventu dicit duo. Primo ponit differentiam eius ad primum, quia secundus erit sine peccato. In primo enim etsi peccatum non habuerit, tamen venit in similitudinem carnis peccati, *Rom. 8.* Item in primo factus est hostia pro peccato: *2. Corinth. 5. 21. Eum qui peccatum non noverat, pro nobis peccatum fecit.* In secundo vero ista non erunt: ideo dicit, quod *apparebit sine peccato.* Secundo ponit illud quod est proprium secundo adventui, quia non apparebit ut iudicetur, sed ut iudicet, remunerans pro meritis. Unde dicit, quod *apparebit.* Et quidem licet omnibus, etiam his qui eum pupugerunt, secundum carnem; tamen secundum divinitatem solum electis: *expectantibus se*, per fidem, *in salutem eorum: Isa. 30. 18. Beati omnes qui expectant eum: Philip. 3. 20. Salvatorem expectamus Dominum Iesum Christum, qui reformabit corpus humilitatis nostrae, configuratum corpori claritatis suae.*

CAPITIS DECIMI

LECTIO PRIMA

Umbram enim habens lex futurorum bonorum, non ipsam imaginem rerum, per singulos annos eisdem ipsis hostiis, quas offerunt indesinenter, numquam potest accedentes perfectos facere: alioquin cessassent offerri, ideo quod nullam haberent ultra conscientiam peccati cultores semel mundati, sed in ipsis commemoratio peccatorum per singulos annos fit. Impossibile enim est sanguine taurorum, et hircorum auferri peccata. Ideo ingrediens mundum dicit: Hostiam, et oblationem noluisti; corpus autem aptasti mihi: holocautomata et pro peccato non tibi placuerunt. Tunc dixi: Ecce venio. In capite libri scriptum est de me, ut faciam Deus voluntatem tuam. Superius dicens: Quia hostias, et oblationes, et holocautomata, et pro peccato noluisti, nec placita sunt tibi quae secundum legem offeruntur: tunc dixi: Ecce venio, ut faciam, Deus, voluntatem tuam: aufert primum, ut sequens statuat. In qua voluntate sanctificati sumus per oblationem corporis Christi Iesu semel. Et omnis quidem Sacerdos praesto est quotidie ministrans, et easdem saepe offerens hostias

quae non possunt auferre peccata ; hic autem unam pro peccatis offerens hostiam, in sempiternum sedet in dextera Dei, de cetero expectans donec ponantur inimici eius scabellum pedum eius. Una enim oblatione consummavit in sempiternum sanctificatos. Contestatur autem nos et Spiritus sanctus. Postquam enim dixit : Hoc autem testamentum quod testabor ad illos post dies illos, dicit Dominus. Dabo leges meas in cordibus eorum, et in mentibus eorum superscribam eas: et peccatorum, et iniquitatum eorum iam non recordabor amplius. Ubi autem horum remissio, iam non est oblatio pro peccato.

Supra Apostolus consideratis his quae aguntur in utroque testamento, ostendit praeeminentiam novi testamenti ad vetus ; hic probat unum quod supponit, scilicet quod vetus non poterat mundare peccata: et hoc est ultimum illorum quinque quae praemiserat de Christo : et circa hoc duo facit : primo enim ostendit defectum veteris testamenti circa abolitionem culpae; secundo ex hoc comparat Sacerdotem novi testamenti ad Sacerdotem veteris testamenti, ibi, *Omnis quidem Sacerdos praesto est quotidie ministrans.* Iterum prima in duas : primo enim proponit quod intendit; secundo probat per auctoritatem Scripturae, ibi, *Ideo ingrediens mundum dicit : Hostiam, et oblationem noluisti, corpus autem aptasti mihi.* Item prima in duas : primo enim proponit intentum suum; secundo probat, ibi, *Alioquin cessassent offerri.*

Circa primum sciendum est, quod Apostolus ex conditione, et ritu veteris legis concludit ipsum defectum. Per peccatum autem fit privatio futurorum bonorum; et ideo quasi illud peccatum pertineat ad bona futura, scilicet caelestia, ad illa bona se habet lex vetus, sicut umbra ad corpus, sed nova lex sicut imago. Umbra autem, et imago quantum ad hoc conveniunt quod utrumque repraesentat ; sed umbra in communi, et quantum ad naturam speciei ; imago vero in particulari, et quantum ad naturam individui, et in speciali. Sic etiam nova lex, quantum ad bona futura, repraesentat expressius quam vetus : primo quia in verbis novi testamenti fit expressa mentio de bonis futuris, et promissio ; non autem in veteri, sed tantum de carnalibus : secundo quia virtus novi testamenti consistit in caritate, quae est plenitudo legis: et ista caritas licet sit imperfecta, ratione fidei cui inhaeret, tamen est similis caritati patriae. Unde nova lex dicitur lex amoris. Et ideo dicitur imago, quia habet similitudinem expressam bonorum futurorum. Sed lex vetus illam repraesentat per quaedam carnalia, et valde a remotis ; et ideo dicitur umbra : *Coloss. 2. 17. Quae sunt umbra futurorum.* Haec est ergo conditio veteris testamenti, quod habet *umbram futurorum, non rerum imaginem.* Ritus erat quod per singulos annos offerebant in festo expiationis easdem hostias, scilicet sanguinem hircorum, et taurorum, pro eodem, scilicet pro peccato, sicut patet *Levit. 23.* Ex his duobus concludit intentionem, scilicet quod *lex habens umbram futurorum bonorum, non rerum imaginem... non potest facere perfectos accedentes*, scilicet Pontifices, *eisdem hostiis quas offerunt indesinenter*, idest per singulos annos : *Supra 7. 19. Neminem ad perfectum adduxit lex.* Sed ista perfectio reservatur novae legi, quae consistit in caritate, quae est vinculum perfectionis, *Colos. 3.* Ideo dicitur *Matth. 5. 48. Estote ergo perfecti.*

Deinde cum dicit, *Alioquin cessassent offerri*, probat ex duobus intentum : et primo ex ritu ; secundo ex conditione oblatorum, ibi, *Impossibile enim est sanguine taurorum, et hircorum, auferri peccata.* Ad probandum autem quod lex non mundabat perfecte, assumit duo. Primum est quod in ipsa fiebat frequens reiteratio earumdem hostiarum: et est ratio talis. Cultores si fuissent per easdem hostias semel mundati, quia non haberent ultra conscientiam peccati, cessassent offerre ; et si cessassent, offerre non indigerent. Tunc autem non cessabant, quia, ut dictum est, per singulos annos easdem hostias offerebant. Quia ergo non cessabant idem semper offerre, signum est quod non mundabantur: *Matth. 9. 12. Non est opus valentibus medicus, sed male habentibus.*

Sed contra : quia posset dici, quod ratio non est efficax. Posset enim dici, quod mundabat illa oblatio a praeteritis, non futuris ; et ideo quia frequenter peccabant, oportebat frequenter iterari oblationem.

Respondeo. Dicendum est, quod modus loquendi Apostoli hoc excludit: quia cum peccatum sit quoddam spirituale, quod opponitur caelesti, oportet illud per quod mundatur peccatum, esse spirituale, et caeleste, et per consequens habere virtutem perpetuam : unde *supra 9. 12.* loquens de virtute sacrificii Christi, attribuit ei virtutem perpetuam, dicens: *Æterna redemptione inventa.* Quod autem habet virtutem perpetuam, sufficit ad committenda, et commissa; et ideo non oportet ipsum amplius iterari. Unde Christus una oblatione mundavit in aeternum sanctificatos, sicut dicitur infra.

Item contra hoc quod hic dicitur, quod non iteretur : quia nos quotidie offerimus. Respondeo. Dicendum, quod non offerimus aliam quam illam quam Christus obtulit pro nobis, scilicet sanguinem suum: unde non est alia oblatio, sed est commemoratio illius hostiae quam Christus obtulit: *Luc. 22. 19. Hoc facite in meam commemorationem.*

Secundum quod praemittit, est, quia in veteri testamento fiebat commemoratio per singulos annos de peccatis suis, et populi. Ergo non erant abolita. Unde dicit, quod *in ipsis fit commemoratio peccatorum per singulos annos:* quod verum est. In generali enim fiebat mentio de peccatis, scilicet quod erat conscius peccati, sed in speciali fit mentio in novo : *Iac. 5. 16. Confitemini alterutrum peccata vestra.*

Deinde cum dicit, *Impossibile est enim sanguine taurorum, et hircorum, auferri peccata*, probat idem ex conditione oblatorum. Solemnius enim quod erat inter ipsa, erat oblatio hircorum, et vitulorum, quae fiebat in die expiationis. Et cum ista esset quaedam repraesentatio obscura, et imperfecta caelestium, sicut umbra ; impossibile est sanguine istorum auferri peccatum: quod verum est propria virtute. Sed si alicui dimittebantur, hoc erat virtute sanguinis Christi, qui illo praefiguratur: *Hierem. 11. 15. Numquid carnes sanctae auferent a te malitias tuas, in quibus gloriata es?* quasi dicat, non.

Deinde cum dicit, *Ideo ingrediens mundum, dicit,*

inducit auctoritatem Scripturae; et circa hoc facit duo: primo enim ponit eam; secundo exponit eam, ibi, *Superius dicens.* Ista auctoritas potest dividi in duas, secundum Glossam: quia primo agit de incarnatione Christi praefigurata in legalibus; secundo de passione Christi, ibi, *Tunc dixi, Ecce venio.* Tamen, secundum intentionem Apostoli, potest aliter dici, quod primo tangit illud quod pertinet ad reprobationem veteris testamenti; secundo illud quod pertinet ad acceptionem novi testamenti, ibi, *Tunc dixi, Ecce venio.* Ista autem auctoritas convenit Christo secundum quod ingreditur in mundum. Dicit ergo: Quia illa non poterant auferre peccata, *ideo* Filius Dei *ingrediens in mundum, dicit.*

Contra: quia dicitur *Ioan. 1. 10. In mundo erat.* Respondeo. Dicendum est, quod verum est quod erat in mundo, quasi regens totum, inquantum dicitur esse in omnibus per essentiam, praesentiam, et potentiam; sed est extra mundum, quia a mundo non comprehenditur, sed habet bonitatem separatam a toto mundo, a qua causatur bonitas universi. Sed quia propter nos factus est humanae naturae suppositum; dicitur ingredi in mundum propter eius assumptionem, sicut supra *1. 6. Cum iterum introducit primogenitum in orbem terrae.*

Ingrediens ergo *in mundum dicit.* Sed quid dicit? *Hostiam, et oblationem noluisti.* Ponit autem quatuor quae erant in veteri testamento: quia sacrificium aut erat de inanimatis, puta pane, vel thure; et tunc dicebatur oblatio: vel de animatis; et tunc vel ad placandum Deum, et dicitur holocaustum, quod erat dignissimum, quia totum comburebatur, et cedebat in honorem Dei: aut erat pro emundatione peccati, et dicitur sacrificium pro peccato: et istud habebat duplicem partem, quia una pars comburebatur in altari, altera cedebat in usum ministrorum: aut erat pro beneficiis Dei, et istud minus dignum, quia tantum tertia pars comburebatur, et dabatur ministris una, alia offerentibus; et istud dicitur sacrificium pacificorum. Istis omnibus in novo testamento respondet oblatio corporis Christi: quia per corpus Christi placatus est Deus, scilicet in oblatione ipsius in cruce: *Rom. 5. 10. Cum inimici essemus, reconciliati sumus Deo per mortem Filii eius.* Item per ipsum ablatum est peccatum: *1. Petr. 3. 18. Christus semel pro peccatis nostris mortuus est.* Item per ipsum introducimur in bona aeterna, et promeremur beneficia Dei. Dicit ergo: *Hostiam,* scilicet sacrificium, *et oblationem noluisti:* et interponit post: *Corpus autem aptasti mihi,* idest aptum fecisti immolationi: et hoc quantum ad duo. Primo quia fuit purissimum, ut deleret omne peccatum: *Exod. 12. 5. Erit agnus absque macula.* Item quia fuit passibile, ut posset immolari: *Rom. 8. 3. Misit Deus Filium suum in similitudinem carnis peccati.* Istud autem corpus est vera hostia, et vera oblatio: *Ephes. 5. 2. Tradidit semetipsum pro nobis oblationem, et hostiam Deo, in odorem suavitatis. Holocautomata, et pro peccato non tibi placuerunt.* Maius est placere quam velle: quia illa placent quae in se habent aliquid ut ea velimus; volumus autem aliquando aliqua non propter se, sed propter aliud. Quia ergo holocausta digniora erant, de quibus tamen dicit, quod non placuerunt, ergo multo minus alia.

Sed contra: quia *Levit. 1.* dicitur, quod adolebit ea Sacerdos super altare in holocaustum, et suavem odorem Domino. Praeterea si noluit ea, quare praecipit haec sibi offerri?

Dicendum est, quod hoc quod Deus dicit illa nolle, potest dupliciter intelligi. Uno modo quod non vult ea pro tempore isto, in quo adveniente veritate cessat umbra: unde modo peccaret qui ea offerret. Alio modo quod non vult ea propter peccata offerentium: *Isai. 1. 15. Manus enim vestrae sanguine plenae sunt.* Tertia responsio ad quam Apostolus tendit, est quia ista numquam secundum se placuerunt Deo, nec accepta fuerunt. Sed propter duo dicuntur accepta. Primo quia erant figura Christi, cuius passio Deo accepta fuit: non enim delectabatur in occisione animalium, sed in fide passionis eius: *omnia enim in figura contingebant illis, 1. Corinth. 10. 11.* Secundo ut eos ab idolatria revocaret per ista sacrificia: unde in prima legis datione nulla fit mentio de sacrificiis, sed tantum postquam fecerunt vitulum. Unde *Hierem. 7. 22. Non sum locutus cum patribus vestris, et non praecepi eis in die qua eduxi eos de terra Ægypti, de verbo holocaustorum, et victimarum.*

Deinde cum dicit, *Tunc dixi, Ecce venio,* prosequitur de adprobatione novi testamenti; et secundum Glossam sic legitur. *Tunc,* scilicet quando *aptasti corpus mihi,* scilicet in conceptione, *dixi, Ecce venio,* idest venire proposui, scilicet ad passionem: *1. Ioan. 5. 6. Hic est qui venit per aquam, et sanguinem, Iesus Christus.* Vel melius est quod referatur ad adventum in mundum, sic. *Tunc,* scilicet quando holocausta non placuerunt tibi, *dixi, Venio,* per incarnationem: *Ioan. 16. 28. Exivi a Patre, et veni in mundum:* et hoc ut offerrem me ad passionem; et ideo dicit, *Ecce.*

Sed numquid istud sacrificium erit acceptum? Certe sic: quia *in capite libri scriptum est de me.* Iste liber est Christus secundum humanam naturam, in quo scripta sunt omnia necessaria homini ad salutem: *Isai. 8. 1. Sume tibi librum grandem. Caput autem Christi est Deus, 1. Corinth. 11. 3. In capite* ergo *libri,* idest in ordinatione Dei, qui est caput Christi, qui est liber, *scriptum est,* quod Filius Dei incarnari deberet, et mori. Vel liber, idest Psalterium, cuius primus Psalmus est de Christo. Vel melius, liber vitae, qui nihil aliud est quam notitia quam Deus habet de praedestinatione sanctorum, qui salvantur per Christum. Ergo in isto libro scriptum est de me, quia sancti per me praedestinati sunt: *Ephes. 1. 4. Elegit nos in ipso ante mundi constitutionem: Rom. 8. 29. Quos praescivit, et praedestinavit conformes fieri imaginis Filii sui.* Si ergo praedestinatio dicitur liber, manifestum est quod Christus caput est libri: *Apocal. 21. 27. Qui non sunt scripti in libro vitae agni,* qui simpliciter est praedestinatus: *Rom. 1. 4. Qui praedestinatus est Filius Dei in virtute.* Ergo *in capite libri,* idest in me, secundum divinam naturam, *scriptum est de me,* secundum naturam humanam, *ut faciam voluntatem,* scilicet *tuam;* idest hoc praeordinatum est, ut per gratiam tuam faciam voluntatem tuam, offerendo meipsum ad redemptionem humani generis.

Deinde cum dicit, *Superius dicens,* exponit aucto-

ritatem praemissam ; et circa hoc facit duo : primo enim, assignando ordinem dicendorum, ponit differentiam inter novum, et vetus testamentum; secundo exponit specialiter quoddam suppositum in auctoritate, ibi, *In qua voluntate sanctificati sumus.* Dictum est autem, quod duo tangebantur in auctoritate allegata: unum quod pertinet ad reprobationem veteris testamenti; aliud autem ad adprobationem novi testamenti. Reprobatur autem vetus testamentum dupliciter: tum quia Deus sacrificia eius non vult ; tum quia sibi non placent, et sic David Propheta *dicens superius*, idest in principio. Et quid dicit? *Quia hostias, et oblationes, et holocautomata, et pro peccato noluisti: Isai. 1. 11. Holocaustum arietum, et adipem pinguium, et sanguinem vitulorum, et agnorum, et hircorum nolui. Noluisti*, verum est secundum se, *nec placita sunt tibi quae secundum legem offeruntur*, idest in his non delectaris: *Psalm. 50. 18. Holocaustis non delectaberis:* nisi quia sunt figura, vel inquantum per ipsa retrahebantur ab idolatria. Hoc ergo primo dicens, subiungit: *Tunc dixi*, scilicet quando carnem aptasti mihi ad passionem, vel quando ista non placuerunt, *Ecce venio*, vel ad incarnationem, vel ad passionem. Sed ad quid? *Ut faciam voluntatem tuam: Ioan. 6. 38. Descendi de caelo, ut faciam voluntatem eius qui misit me: Ibid. 4. 34. Meus cibus est ut faciam voluntatem eius qui misit me.* Propheta ergo hoc dicens, *aufert primum, ut sequens statuat :* in quo ostendit differentiam veteris, et novi testamenti: quia loquens de veteri dicit, quod non vult, nec placent Deo, scilicet secundum se : ergo auferuntur ; sed quando de novo loquitur, dicit, quod vult, quia ad hoc venio ut faciam voluntatem tuam. Ergo novum statuitur, idest firmatur, esse secundum voluntatem Dei: *Levit. 26. 20. Vetera, novis supervenientibus, proicietis.*

Deinde cum dicit, *In qua voluntate sanctificati sumus*, exponit illud quod dixerat de voluntate Dei, ad quam implendam venit Christus, scilicet quae sit illa voluntas. Haec autem est sicut dicitur *1. Thessal. 4. 3. Haec est voluntas Dei, sanctificatio vestra.* Ideo dicit: *In qua voluntate sanctificati sumus;* et hoc *per oblationem corporis Christi Iesu*, scilicet factam : *Ephes. 5. 2. Obtulit semetipsum oblationem, et hostiam Deo :* et hoc *semel : 1. Petr. 3. 18. Christus semel pro peccatis nostris mortuus est.*

Deinde cum dicit, *Et omnis quidem Sacerdos praesto est quotidie ministrans,* ostendit comparationem Sacerdotis novi, et veteris testamenti. Sciendum autem, quod in lege erant duo solemnia sacrificia. Unum in die expiationis, quod fiebat per solum summum Pontificem, de quo multa iam dicta sunt. Aliud erat iuge sacrificium, in quo unus agnus offerebatur in mane, et alius in vespere, de quo *Num. 28.* De isto etiam intendit hic Apostolus ; et circa hoc tria facit: primo enim ponit illud quod pertinet ad Sacerdotem veteris testamenti; secundo ponit illud quod pertinet ad Sacerdotem novi; tertio confirmat per auctoritatem. Secundum ibi, *Hic autem unam pro peccatis offerens hostiam, in sempiternum sedet in dextera Dei;* tertium ibi, *Contestatur autem nos et Spiritus sanctus.* Dicit ergo: *Omnis Sacerdos praesto est quotidie ministrans.* Dicit, *Omnis*, ad differentiam sacrificii expiationis, quod tantum per summum Sacerdotem fiebat ; sed in isto *omnis Sacerdos praesto est tota die ministrans, et saepe offerens easdem hostias*, quia semper offerebat agnum ; *quae*, scilicet hostiae feriales, *non poterant auferre peccata*, quia iterabantur : *Hierem. 11. 15. Numquid carnes sanctae auferent a te malitias tuas, in quibus gloriata es?* Per istud iuge sacrificium figuratur Christus, et aeternitas eius, qui est agnus immaculatus.

Deinde cum dicit, *Hic autem unam pro peccatis offerens hostiam, in sempiternum sedet in dextera Dei,* ostendit illud quod pertinet ad sacerdotium Christi; et circa hoc facit duo : primo enim ponit intentum ; secundo assignat rationem, ibi, *Una enim oblatione consummavit in sempiternum sanctificatos.* Dicit ergo: *Hic autem*, scilicet Christus, *offerens unam hostiam pro peccatis*, auferentem scilicet peccata. Illa vero vetus lex multas offerebat hostias, non expiantes peccata. *Hic ergo*, scilicet Christus, *offerens unam hostiam*, quia semel pro peccatis nostris semetipsum obtulit, *sedet in dextera Dei*, non tamquam minister, sicut Sacerdos legalis, qui semper praesto est, sed tamquam Dominus: *Psalm. 109. 1. Dixit Dominus Domino meo: Sede a dextris meis: Marc. ult. 19. Sedet a dextris Dei. In dextera Dei* Patris quantum ad aequalitatem potestatis secundum divinitatem, sed in potioribus bonis secundum humanitatem: *Supra 1. 3. Sedet ad dexteram maiestatis in excelsis.* Et hoc *in sempiternum:* non enim iterum morietur, quia *Christus resurgens ex mortuis iam non moritur, Roman. 6. 9. Dan. 7. 14. Potestas eius, potestas aeterna.*

De cetero expectans donec ponantur inimici eius scabellum pedum eius. Ista expectatio non innuit aliquam anxietatem in Christo, sicut in hominibus *spes quae differtur, affligit animam*, ut dicitur *Prov. 13. 12*, sed designat voluntatem miserendi, quam Deus habet erga nos : *Isai. 30. 18. Expectat Dominus ut misereatur nostri.* Subiiciuntur ergo pedibus eius, idest humanitati Christi, aliqui volentes ; et in hoc salus ipsorum consistit, scilicet in faciendo voluntatem eius : *Exod. 10. 3. Usquequo non vis mihi subiici?* Sed mali, nolentes ipsi subditi sunt : quia, etsi voluntatem eius per se non implent, tamen de ipsis impletur quantum ad opus iustitiae. Et sic omnia sunt ei subiecta aliquo istorum modorum : *Psalm. 8. 8. Omnia subiecisti sub pedibus eius.*

Deinde cum dicit, *Una enim oblatione consummavit in sempiternum sanctificatos*, assignat rationem, scilicet quare sedet tamquam Dominus, et non tamquam minister, sicut Sacerdos legalis: quia ille per hostiam unam non auferebat peccata ; et ideo oportebat plures alias offerre, et frequenter : *Supra 5. 1. Omnis enim Pontifex ad offerenda munera, et hostias constituitur;* sed hostia quam Christus obtulit, aufert omnia peccata: *Supra 9. 28. Christus semel oblatus est ad multorum exhaurienda peccata.* Et ideo dicit, quod *una oblatione consummavit*, idest perfecit, quod fecit reconciliando, et coniungendo nos Deo tamquam principio, *sanctificatos in sempiternum :* quia hostia Christi, qui Deus est et homo, habet virtutem aeternam sanctificandi : *Infra 13. 12. Iesus, ut sanctificaret per suum sanguinem populum, extra portam passus est.* Per Christum enim perficimur, et coniungimur Deo : *Rom. 5. 2. Per quem accessum habemus ad Deum.*

Deinde cum dicit, *Contestatur autem nos et Spiritus sanctus*, confirmat quod dixerat per auctoritatem, quae sumpta est ex *Hier. 31.* quae quia *supra 8.* exposita est, ad praesens intermittatur. Et tamen potest dividi in duas partes. Primo ponit auctoritatem; secundo ex ea arguit, ibi, *Ubi autem horum remissio, iam non est oblatio pro peccato.* Et facit talem rationem. In novo testamento remittuntur peccata per oblationem Christi, quia in remissionem peccatorum effusus est sanguis Christi: ergo in novo testamento, in quo peccata, et iniquitates remittuntur, ut dictum est in auctoritate, *non est oblatio pro peccato:* supple, amplius iteranda: *Matth. 9. 12. Non est opus valentibus medicus, sed male habentibus. Ubi ergo est horum remissio, iam non est oblatio pro peccato.* Fieret enim iniuria hostiae Christi.

LECTIO II.

Habentes itaque, fratres, fiduciam in introitu sanctorum in sanguine Christi, quam initiavit nobis viam novam, et viventem per velamen, idest carnem suam, et Sacerdotem magnum super domum Dei, accedamus cum vero corde in plenitudine fidei, aspersi corda a conscientia mala, et abluti corpus aqua munda, teneamus spei nostrae confessionem indeclinabilem, fidelis enim est qui repromisit, et consideremus invicem in provocationem caritatis, et bonorum operum: non deserentes collectionem nostram, sicut consuetudinis est quibusdam, sed consolantes, et tanto magis, quanto videritis appropinquantem diem.

Postquam ostendit Apostolus multiplicem eminentiam sacerdotii Christi respectu sacerdotii legalis; hic iuxta consuetudinem suam concludit, monendo quod isti sacerdotio fideliter inhaerendum est. Hoc enim semper supra fecit, quod post commendationem ponit admonitionem: quia ad hoc susceperat commendare gratiam Christi, ut alliciat eos ab obediendum Christo, et recedendum a caeremonialibus legis. Circa hoc ergo duo facit: quia primo ponit monitionem; secundo assignat rationem, ibi, *Voluntarie enim peccantibus nobis post acceptam notitiam veritatis, iam non relinquitur pro peccatis hostia.*

Sciendum est autem circa primum, quod duo dixerat de sacerdotio Christi: scilicet virtutem ritus eius, quia *per proprium sanguinem;* item dignitatem ipsius, quia *Pontifex in aeternum.* Et ideo in monitione sua resumit ista duo. Unde monendo quod fideliter obediendum est Deo Christo, primo ponit illa duo; secundo ponit suam monitionem, ibi, *Accedamus cum vero corde in plenitudine fidei.* Item prima in duas: quia primo resumit ritum sacerdotii eius; secundo dignitatem, ibi, *Et Sacerdotem magnum.* Dicit ergo: *Itaque fratres,* scilicet per mutuam caritatem, *habentes fiduciam in introitu sanctorum in sanguine Christi: Ephes. 3. 12. In quo habemus fiduciam, et accessum in confidentia per fidem eius: Exod. 15. 17. Introduces eos, et plantabis in monte haereditatis tuae, firmissimo habitaculo tuo: Psalm. 121. 1. Laetatus sum in his quae dicta sunt mihi: In domum Domini ibimus.* Et hoc *in sanguine Christi,* quia *hic est sanguis novi testamenti, Matth. 26. 28.* idest novae promissionis, scilicet caelestium. Sed quomodo habeamus fiduciam introeundi, ostendit, quia Christus per suum sanguinem *initiavit,* idest inchoavit, *novam viam nobis: Mich. 2. 13. Ascendit pandens iter ante eos: Ioan. 14. 3. Si abiero, et praeparavero vobis locum, iterum venio, et accipiam vos ad meipsum: Isa. 35. 8. Sancta via vocabitur, et pollutus non transibit per illam.* Haec est ergo via eundi in caelum, et est *nova,* quia ante Christum nullus invenit eam: quia *nemo ascendit in caelum nisi qui descendit de caelo, Ioan. 3. 13.* Et ideo qui vult ascendere, debet ipsi, tamquam membrum capiti suo, adhaerere: *Apocal. 2. 7. Vincenti dabo edere de ligno vitae, quod est in paradiso Dei mei:* et *3. 12. Et scribam super eum nomen novum, et nomen civitatis novae Hierusalem:* quia scilicet de novo introducuntur. *Viventem,* idest semper perseverantem, in quo apparuit virtus deitatis, quia semper vivit.

Sed quae sit ista via, ostendit subdens: *Per velamen, idest carnem suam.* Sicut enim Sacerdos per velum intrabat in Sancta sanctorum, ita si volumus intrare sancta gloriae, oportet intrare per carnem Christi, quae fuit velamen deitatis: *Isa. 45. 15. Vere tu es Deus absconditus.* Non enim sufficit fides de deitate, si non adsit fides de incarnatione: *Ioan. 14. 1. Creditis in Deum, et in me credite.* Vel *per velamen, idest* per *carnem suam,* datam nobis sub velamento speciei panis in sacramento. Non enim proponitur nobis sub specie propria, propter horrorem, et propter meritum fidei.

Consequenter commendat dignitatem Sacerdotis cum dicit, *Et Sacerdotem magnum,* quod scilicet nobis initiavit viam; quasi dicat: Habentes fiduciam intrandi per Sacerdotem, scilicet Iesum: *Psalm. 109. 4. Tu es Sacerdos in aeternum.* Qui dicitur magnus, quia sacerdotium eius non est tantum super unum populum, sicut Aaron, sed *super domum Dei,* totam scilicet Ecclesiam militantem, et triumphantem: *1. Timoth. 3. 15. Ut scias quomodo oporteat te conversari in domo Dei, quae est Ecclesia.* Et dicit *super:* quia Moyses fuit fidelis in omni domo tamquam famulus, *Num. 12.* sed Christus super totam domum, sicut Filius, qui est Dominus omnium: *Matth. ult. 18. Data est mihi omnis potestas in caelo, et in terra.* De hoc etiam *supra 3.*

Deinde cum dicit, *Accedamus,* ponit monitionem suam, quod scilicet ex quo talis et tantus est, fideliter est ei adhaerendum: quod fit tribus modis: scilicet per fidem, spem, et caritatem: *1. Corinth. 13. 13. Nunc autem manet fides, spes, caritas.* Primo ergo monet ad ea quae sunt fidei; secundo ad ea quae sunt spei, ibi, *Teneamus spei nostrae confessionem indeclinabilem;* tertio ad ea quae sunt caritatis, ibi, *Et consideremus invicem in provocationem caritatis.* Sed quantum ad primum duo sunt necessaria, scilicet ipsa fides, quia *sine fide impossibile est placere Deo, infra 11. 6.* et fidei sacramentum. Quantum ad primum dicit: *Accedamus* ad ipsum *cum vero,* non ficto, *corde: 4. Reg. 20.* et *Isa. 38. 3. Memento quomodo ambulaverim coram te in veritate, et in corde perfecto.* Hoc autem fit quando opus concordat cordi. Accedamus

etiam *in plenitudine fidei: Infra 11. 6. Accedentem ad Deum oportet credere.* Nec sufficit qualiscumque fides, sed requiritur fides plena ; quod fit duobus modis : scilicet et quantum ad materiam fidei , ut credantur omnia, quae proponuntur ad credendum ; et quod sit fides formata, quod est per caritatem : *Rom. 13. 10. Plenitudo enim legis est dilectio.* Quantum ad sacramentum fidei dicitur, *Aspersi corda* vestra ; quod alludit ei quod dicitur *Num. 19.* ubi ponitur ritus vitulae rufae , de cuius aqua aspergebatur mundandus die tertio ; sed die septimo alia aqua lavabatur corpus eius, et vestimenta. Per aspersionem aquae vitulae rufae figurabatur passio Christi : quia die tertia, scilicet in fide Trinitatis in baptismo , mundamur a peccatis. Et quantum ad hoc dicit, *Aspersi corda*, non corpora: *Infra 12. 24. Accessistis ad sanguinis aspersionem. Aspersi* ergo *corda*, non a tactu mortui, sicut per aquam vitulae rufae , sed *a conscientia mala.* De ablutione autem quae fiebat septima die , dicit : *Et abluti corpus aqua munda.* Non enim in baptismo operatur tantum virtus passionis, sed etiam infunduntur in ipso dona Spiritus sancti. Unde in septima die, idest in plenitudine donorum Spiritus sancti, totus homo abluitur intus, et extra ab omni peccato, tam actuali quam originali , quod est quasi corporale , quia anima ipsum contrahit per unionem ad carnem foedam. Dicitur autem Spiritus sanctus aqua, quia mundat : *Act. 15. 9. Fide purificans corda ipsorum : Ezech. 36. 25. Effundam super vos aquam mundam , et mundabimini ab omnibus inquinamentis vestris , et ab universis idolis vestris mundabo vos : Zachar. 13. 1. Erit fons patens domui David, et habitantibus Hierusalem , in ablutionem peccatoris, et menstruatae : Tit. 3. 5. Per lavacrum regenerationis, et renovationis Spiritus sancti.* Et in huius signum super Christum baptizatum descendit Spiritus sanctus in corporali specie.

Deinde cum dicit, *Teneamus spei nostrae confessionem indeclinabilem*, ponit illud quod pertinet ad spem ; et circa hoc facit duo : primo enim hortatur ad spei certitudinem ; secundo subdit rationem , ibi , *Fidelis enim est qui repromisit.* Sciendum est autem , quod per fidem Christi datur nobis spes salutis aeternae, et introitus in caelum: *1. Petr. 1. 3. Regeneravit nos in spem vivam.* Unde dicit, *Teneamus:* et non dicit spem, sed *spei nostrae confessionem :* quia non sufficit habere spem in corde , sed etiam oportet confiteri ore : *Rom. 10. 10. Corde creditur ad iustitiam, ore autem confessio fit ad salutem.* Item oportet confiteri eam non solum verbo , sed etiam factis , contra quosdam de quibus *Tit. 1. 16. Confitentur se nosse Deum, factis autem negant.* Fit autem ista confessio per opera, per quae tenditur ad res speratas : *Apoc. 3. 11. Tene quod habes, ne alius accipiat coronam tuam. Indeclinabilem*, idest ut ab ista confessione non declinemus , neque per prospera, neque per adversa : *Psalm. 124. 5. Declinantes autem in obligationes , adducet Dominus cum operantibus iniquitatem : Isa. 30. 21. Haec est via , ambulate in ea , et non declinetis neque ad dexteram, neque ad sinistram.* Et ratio huius est, quia *ille qui repromisit est fidelis;* et ideo mentiri non potest: *Psal. 144. 13. Fidelis Dominus in omnibus verbis suis: Deuter. 32. 4. Deus fidelis , et absque ulla iniquitate.*

Consequenter cum dicit , *Et consideremus invicem in provocationem caritatis* , ponit illud quod pertinet ad caritatem ; et circa hoc facit tria: primo enim facit quod dictum est; secundo removet contrarium caritati , ibi , *Non deserentes collectionem nostram;* tertio assignat rationem ex congruitate temporis, ibi, *Et tanto magis, quanto videritis appropinquantem diem.*

Circa primum sciendum est, quod licet caritas principaliter inhaereat Deo , tamen manifestatur per caritatem proximi : *1. Ioan. 4. 20. Qui enim non diligit fratrem suum , quem videt , Deum , quem non videt , quomodo potest diligere ?* Ergo ad caritatem pertinet quod diligatur proximus : ideo dicit : *Consideremus invicem* , ut scilicet ea quae sunt proximi , solicite faciamus : *Eccli. 17. 12. Et unicuique mandavit Deus de proximo suo.* Sed quia aliqui ea quae sunt proximi considerant zelo invidiae , aliqui vero zelo odii , contra quos dicitur *Proverb. 24. 15. Ne quaeras impietatem in domo iusti;* ideo dicit, *In provocationem caritatis* , idest ut provocemus eos ad caritatem : *Rom. 11. 13. Quamdiu Apostolus Gentium sum , ministerium meum honorificabo , si quo modo ad aemulandum provocem carnem meam, et salvos faciam aliquos ex illis.* Ista autem provocatio procedit ex dilectione , quae extenditur ad opus exterius : *1. Ioan. 3. 18. Non diligamus verbo , neque lingua, sed opere , et veritate.* Sicut enim dicit Gregorius, *non est amor Dei otiosus: operatur enim magna si est; si autem operari renuit, amor non est. Probatio ergo dilectionis exhibitio est operis.* Ideo subdit , *Et bonorum operum : Coloss. 1. 10. In omni opere bono fructificantes.*

Deinde removet contrarium caritati, cum dicit, *Non deserentes collectionem nostram.* Quia enim caritas est amor , proprium autem amoris est unire, quia, ut dicit Dionysius , amor est vis unitiva : *Ioan. 17. 22. Ut sint unum , sicut et nos unum sumus . . . . et cognoscat mundus quia dilexi eos, sicut et me dilexistis;* ideo recedere ab invicem , est directe oppositum caritati ; et ideo dicit : *Non deserentes collectionem nostram* , scilicet Ecclesiae : quam aliqui deserunt tripliciter : scilicet propter persecutiones apostatantes a fide ; et isti significantur per illos de quibus dicitur *Ioan. 6. 7.* quod *abierunt retro , et iam cum illo non ambulabant : Matth. 13. 21. Facta tribulatione , et persecutionibus propter verbum, continue scandalizantur : Luc. 8. 13. Ad tempus credunt , et in tempore tentationis recedunt.* Secundo mali praelati, qui dimittunt oves in periculo : *Ioan. 10. 13. Mercenarius fugit , quia mercenarius est.* Aliqui vero ex superbia : quia cum possent esse utiles ad regendum, cum nota superbiae ab aliis se separant: *Iudae 19. Hi sunt qui segregant se ab aliis , animales , spiritum non habentes*, quasi sub specie maioris perfectionis. Et forte tales erant in tempore illo : ideo sequitur : *Sicut consuetudinis est quibusdam :* contra quos dicitur *1. Corinth. 11. 16. Si quis videtur contentiosus esse , nos talem consuetudinem non habemus, neque Ecclesia Dei.* Sed quid debent facere , subdit: *Sed consolantes;* quasi dicat : Si videas quod socius tuus male se habet , non deseras eum , sed consolare ; non sicut illi qui deserunt collectionem , de quibus dicit: *Sicut est consuetudinis quibusdam.*

Consequenter cum dicit, *Et tanto magis, quanto videritis appropinquantem diem*, assignat causam huius. Posset enim aliquis dicere: Quare debemus nos in fide proficere? Quia motus naturalis quanto plus accedit ad terminum, magis intenditur: contrarium est de violento. Gratia autem inclinat in modum naturae. Ergo qui sunt in gratia quanto plus accedunt ad finem, plus debent crescere: et ideo dicit: *Non deserentes*, sicut quidam, *sed consolantes*; et hoc *tanto magis quanto videritis appropinquantem diem*, idest terminum: *Rom. 13. 12. Nox praecessit, dies autem appropinquavit: Proverb. 4. 18. Iustorum semita, quasi lux splendens, proficit, et crescit usque ad perfectum diem.*

LECTIO III.

Voluntarie enim peccantibus nobis post acceptam notitiam veritatis, iam non relinquitur pro peccatis hostia; terribilis autem quaedam expectatio iudicii, et ignis aemulatio, quae consumptura est adversarios. Irritam quis faciens legem Moysi, sine ulla miseratione, duobus vel tribus testibus, moritur: quanto magis putatis deteriora mereri supplicia qui Filium Dei conculcaverit, et sanguinem testamenti pollutum duxerit, in quo sanctificatus est, et Spiritui gratiae contumeliam fecerit? Scimus enim qui dixit: Mihi vindictam, et ego retribuam. Et iterum quia iudicabit Dominus populum suum. Horrendum est incidere in manus Dei viventis.

Supra Apostolus posita commendatione excellentiae sacerdotii Christi, et subiuncta admonitione, ut illius sacerdotio adhaereant per fidem, et caritatem; hic probat monitionem suam per rationem: et hoc facit dupliciter. Primo terrendo; secundo demulcendo, ibi, *Rememoramini autem pristinos dies*. Circa primum duo facit: quia primo terret eos ad observandum monitionem suam propter subtractionem remedii; secundo propter expectationem iudicii, ibi, *Terribilis autem quaedam expectatio iudicii*. Dicit ergo: *Voluntarie enim peccantibus nobis post acceptam notitiam veritatis, iam non relinquitur pro peccatis hostia:* quod dupliciter exponitur. Uno modo, secundum Glossam, quae videtur facere differentiam inter peccantes volentes, et voluntarie; ita quod volens peccat qui quasi passione ductus consentit in peccatum, de quo ante non cogitavit; voluntarie autem qui ex certa malitia, cuius voluntas prona est ad peccandum, ut statim cedat: *Hierem. 8. 6. Omnes conversi sunt ad cursum suum, quasi equus vadens impetu ad praelium:* nec postea poenitet: *Proverb. 2. 14. Laetantur cum male fecerint, et exultant in rebus pessimis.* Ergo *voluntarie peccantibus*, idest in voluntate peccandi permanentibus. Et exaggerando subdit, *Post acceptam notitiam veritatis: 2. Petr. 2. 21. Melius erat illis viam iustitiae non agnoscere, quam post agnitionem retrorsum conversi: Iam non relinquitur hostia pro peccatis*, idest hostia quam Christus obtulit pro remissione peccatorum, non est nobis utilis, quia illis dimittuntur peccata qui de ipsa poenitent: *Matth. 26. 28. Hic est sanguis novi testamenti, qui pro multis effundetur*, scilicet efficaciter. Sed de malis dicitur *Isaiae 49. 4. In vacuum laboravi, sine causa, et vane fortitudinem meam consumpsi: Hierem. 6. 29. Frustra conflavit conflator: malitiae eius non sunt consumptae.* Sed melius potest dici, et secundum intentionem Apostoli, quia, secundum Augustinum, liberum arbitrium habet multiplicem statum: quia in statu extra gratiam, antequam reparetur per gratiam, non est in potestate nostra peccare mortaliter, vel non peccare; et hoc propter praeconceptionem finis, et habitum inclinantem: quod quidem verum est, secundum magnum tempus; sed per aliquam moram, si operetur ex praemeditatione, potest vitare hoc peccatum, vel illud. Sed postquam per gratiam reparatus est homo, omnino in potestate eius est vitare peccatum mortale, et etiam veniale in particulari, non autem omnino in universali; et hoc est propter auxilium gratiae salvantis. Et ideo dicit: *Nobis peccantibus voluntarie post acceptam notitiam veritatis*, idest post acceptam gratiam per quam habetur notitia peccati: quia ante notitiam peccati peccatum nostrum a Deo nobis non imputatur: unde quasi dicitur ipsum ignorare, quia non imputat nobis. Sed post *iam non est pro peccatis hostia:* ante enim reparationem, quae facta est per Christum, relinquebatur hostia ista, quae expectabatur; sed nunc iam non expectatur alia mors eius: ita nec post baptismum semel acceptum expectatur alius baptismus.

Deinde cum dicit, *Terribilis autem quaedam expectatio iudicii*, deterret expectatione divini iudicii; et circa hoc duo facit: primo enim terret; secundo subdit rationem, ibi, *Irritam quis faciens legem Moysi, sine ulla miseratione, duobus vel tribus testibus, moritur.* Sic ergo dictum est, quod non relinquitur ultra hostia. Quid ergo? Illud quod supra dictum est *9. cap.* quod post mortem est iudicium: *Iob 19. 29. Scitote esse iudicium.* Istius iudicii expectatio est valde terribilis, tum propter conscientiam peccatorum: *Iacob. 3. 2. In multis offendimus omnes:* tum etiam propter imperfectionem iustitiarum nostrarum: *Isa. 64. 6. Iustitiae nostrae quasi pannus menstruatae: Psal. 118. 120. A iudiciis tuis timui: Habacuc 3. 16. Audivi, et conturbatus est venter meus.* Est etiam affictiva: unde dicit, *Et ignis aemulatio*, idest poena ignis, quae infligitur ex zelo, et aemulatione divinae iustitiae: *Exod. 20. 5. Ego sum Dominus Deus tuus, fortis, zelotes.* Zelus autem est amor sponsi. Sicut ergo sponsus non parcit sponsae malae, sic nec Deus animae peccatrici: *Prov. 6. 34. Zelus, et furor viri non parcet in die vindictae.* Sequitur: *Quae consumptura est adversarios: Psalm. 96. 3. Ignis ante ipsum praecedet, et inflammabit in circuitu inimicos eius:* quia ignis qui praecedet faciem iudicis, corpora viventium incinerabit, et reprobos detrudet in infernum, et corpora eorum consumet, non totaliter consumendo, sed in perpetuum cruciando.

Consequenter cum dicit, *Irritam quis faciens legem Moysi, sine ulla miseratione, duobus vel tribus testibus, moritur*, probat quod dixerat de terrore iudicii: et primo per locum a minori; secundo per auctoritatem, ibi, *Scimus autem illum qui dixit: Mihi vindictam, et ego retribuam.* Primum accipit ex lege. Tanto enim aliquis est reus maioris poenae, quanto rem magis sa-

eram contemnit. Cum ergo vetus testamentum non sit ita sanctum sicut novum, et transgressor illius gravissime puniebatur : ergo transgressor novi longe gravius debet puniri. Circa illud argumentum duo facit : primo enim ponit istud quod fiebat in veteri; secundo illud quod fiendum est in novo, ibi, *Quanto magis putatis deteriora mereri supplicia qui Filium Dei conculcaverit, et sanguinem testamenti pollutum duxerit?* Quantum ad vetus ponit culpam, et poenam. Culpam, cum dicit : *Irritam quis faciens legem Moysi.* Irritum dicitur quod non sortitur debitum finem. Lex autem non solum vetus, sed etiam quaelibet, datur ut inducat homines ad virtutem, et faciat abstinentes a vitiis. Et ideo qui transgreditur legem, et vacat vitiis, quantum est in se, legem irritam facit : *Matth. 15. 6. Irritum fecistis mandatum Dei propter traditiones vestras: Gen. 17. 14. Masculus cuius praeputii caro circumcisa non fuerit, peribit de populo suo, quia pactum meum irritum fecit.* Et poenam ostendit cum dicit, *Sine ulla miseratione.* Et ista poena est valde gravis, quia infligit mortem : unde dicit, *Moritur : Exod. 22. 18. Maleficos non patieris vivere.* Item quia irremissibilis : unde dicit, *Sine ulla miseratione : Deuter. 19. 12. Morietur, nec misereberis eius.*

Sed numquid lex Dei excludit misericordiam ? Constat quod non *Osee 6. 6. Misericordiam volui, et non sacrificium.* Respondeo. Dicendum est, quod differunt misericordia , clementia , et venia. Quia misericordia est quando homo ex quadam passione cordis, et animi movetur ad remittendum poenam , et hoc aliquando est contra iustitiam, et istam prohibet. Venia autem est quando propter aliquam utilitatem publicam remittit aliquid de poena debita. Clementia est quando non solum de poena aliquid, sed etiam de culpa remissius iudicat. Ista duo non prohibentur ; sed misericordia primo modo dicta: quia est contra iustitiam, et inducit dissolutionem. *Moritur* ergo , et hoc *duobus, vel tribus testibus :* supple, convictus : *Deuter. 17. 6. In ore duorum , vel trium testium stat omne verbum.* Causa autem quare lex numerum testium determinat, secundum Augustinum, est, ut per hoc designetur immobilitas veritatis, quae est in sancta Trinitate. Nec refert si nominentur duae personae, vel tres, quia semper in duabus intelligitur tertia, scilicet Spiritus sanctus, qui est nexus amborum. Ista ratio mystica est, sed litteralis est, ut quia in iudicio unus affirmat, alter negat, non plus credendum est uni quam alteri ; multitudini autem est credendum. Omnis autem multitudo completur numero ternario ; et ideo sufficit quod sint duo cum accusante ; sed tertius testis superadditur ex abundanti.

Deinde cum dicit , *Quanto magis putatis deteriora mereri supplicia qui Filium Dei conculcaverit ?* ponitur id quod spectat ad novum testamentum : et primo ponit poenam ; secundo culpam, ibi, *Qui Filium Dei conculcaverit, et sanguinem testamenti pollutum duxerit.* Quantum ad poenam dicit : *Quanto magis putatis deteriora mereri supplicia ?* Quia enim in novo testamento per Christum praedicatum est, ideo peccans in ipso, gravius punitur: *Matth. 11. 22. Verumtamen dico vobis, quod Tyro, et Sidoni remissius erit quam vobis in die iudicii.*

Sed numquid plus punitur peccator Christianus quam infidelis ? Quia si sic, melius esset quod omnes essent infideles. Respondeo. Dicendum est, quod aliud est de illis qui fidem contemnunt, quia isti proprie sunt contemptores ; aliud de illis qui ex ignorantia fidem non annuntiatam non tenent , et talibus peccatum infidelitatis non imputatur. Sed qui fidem annuntiatam contemnit, gravius punitur, quia peccatum infidelitatis maximum est. Si ergo comparamus Christianum, et Iudaeum qui non contemnit, et uterque sit adulter ; tum gravius punietur Christianus quam Iudaeus : quia non solum pro adulterio, sed etiam quia magis ingratus est.

Sed numquid universaliter verum est quod semper idem peccatum in specie, gravius punitur in maiori ? Respondeo. Dicendum est , quod dupliciter peccatur. Uno modo ex surreptione ; et sic quando aliquis dat se operibus divinis, si ex surreptione peccat, minus punitur : *2. Paralip. 30. 18. Dominus bonus propitiabitur cunctis qui in toto cordo requirunt Deum patrum suorum : Psalm. 36. 24. Iustus , cum ceciderit , non collidetur.* Sed si ex contemptu , magis peccat : quia cum sit in statu altiori, magis contemnit Et de talibus loquitur hic, qui sunt magis ingrati.

Quantum vero ad culpam dicit : *Qui Filium Dei conculcaverit.* Sciendum vero est, quod Apostolus gravitatem culpae eorum qui peccant in novo testamento, ostendit ex beneficiis nobis a Deo in illo collatis. Deus autem nobis dedit quidquid maximum , et pretiosum habebat , scilicet Filium suum unigenitum: *2. Petr. 1. 4. Per quem maxima nobis, et pretiosa promissa donavit.* Dedit etiam Spiritum sanctum : *Ioel. 2. 28. Effundam de Spiritu meo super omnem carnem : Roman. 5. 28. Caritas Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum, qui datus est nobis.* Ingratitudo autem super tantis beneficiis aggravat peccatum. Circa ingratitudinem vero super datione Filii duo consideranda sunt , ac ponderanda : scilicet mysterium incarnationis, in qua datus est nobis, *Isai. 9.* et sacramentum passionis, in qua pro nobis se obtulit : *Supra 9. 14. Sanguis Christi , qui per Spiritum sanctum semetipsum obtulit immaculatum Deo.* Et ideo quantum ad primum dicit: *Qui Filium Dei,* scilicet pro nobis incarnatum, *conculcaverit*, idest vilipenderit , scilicet non credendo quod fides Filii Dei sit sufficiens ad salutem , sicut illi qui legalia servabant : *Galat. 3. 1. Ante quorum oculos Christus proscriptus est.* Item non obediendo eius mandatis , nec vivendo secundum doctrinam eius: *1. Reg. 2. 30. Qui autem contemnunt me , erunt ignobiles.* Quantum ad secundum dicit: *Et sanguinem testamenti*, idest Christi sanguinem confirmativum novi testamenti: *Matth. 26. 28. Hic est sanguis meus novi testamenti: pollutum duxerit* , idest reputaverit pollutum , ut scilicet non possit mundare , sicut pollutus in se non mundat : *Eccli. 34. 4. Ab immundo quis mundabitur ?* quasi dicat , nullus , scilicet secundum quod mundatio tantum fiebat per sanguinem animalium. Item pollutum duxit qui virtute eius in baptismo ablutus, peccat redeundo ad vomitum: *Apocal. 1. 5. Dilexit nos, et lavit nos a peccatis nostris in sanguine suo.* Et ideo dicit , *In quo sanctificatus est* , idest per quem sanctificatus est: *1. Corinth. 6. 11. Abluti estis, sanctificati estis , in nomine Domini nostri Iesu Christi: Malach. 1. 11. In omni loco offertur oblatio munda*

nomini meo, quia magnum est nomen meum in Gentibus. Item qui peccat post alia sacramenta, etiam potest dici sanguinem Christi pollutum ducere. Item aggravatur peccatum ex contemptu Spiritus sancti; et ideo dicit: *Et Spiritui gratiae iniuriam fecerit*, idest contumeliam; quam facit qui non credit quod gratia Spiritus sancti sit data per Christum, ut habetur *Ioan. 14. 16. Rogabo Patrem, et alium Paraclytum dabit vobis*, et sufficiat ad salutem sine legalibus, ut scilicet remissionem peccatorum adscribat observantiis legis. Vel conculcat Christum qui libere absque timore peccat; sanguinem Christi polluit qui eo indigne communicat: Spiritui gratis dato: *Ephes. 2. 5. Donum enim Dei est, et non ex operibus:* iniuriam facit qui Christum per peccatum a se abiicit: *Sapient. 1. 5. Corripietur*, idest expelletur, *a superveniente iniquitate: Ephes. 4. 30. Nolite contristare Spiritum sanctum Dei: 1. Thessal. 5. 19. Spiritum nolite extinguere.*

Deinde cum dicit, *Scimus enim qui dixit: Mihi vindictam, et ego retribuam*, probat quod dixit per auctoritates; et circa hoc facit duo: primo enim probat ponendo auctoritates; secundo concludit ex eis, ibi, *Horrendum est incidere in manus Dei viventis.* Dicit ergo: *Scimus* illum *qui dixit, Deut. 32. 35.* secundum aliam litteram, *Mihi vindictam*, supple servate. Littera nostra habet, *Mea est ultio.* Et numquid reddes? Immo *et ego retribuam.*

Sed contra. Si soli Deo servatur vindicta, quare iudices vindicant? Respondeo. Ad hoc respondet Apostolus *Roman. 13.* quod iudex est minister Dei: unde non iudicat propria auctoritate, sed Dei.

Secunda auctoritas est ibidem, *Iudicabit Dominus populum suum.* Si suum, ergo multo magis inimicos: *1. Petr. 4. 18. Si iustus vix salvabitur, impius, et peccator ubi parebit?* Vel *populum suum*, idest qui fidem suam non contemnunt: quia infideles damnabuntur, et non iudicabuntur iudicio discussionis. In iudicio enim, ut dicit Gregorius, quatuor erunt ordines. Quidam qui non iudicabuntur, sed iudicabunt, et salvabuntur, scilicet Apostoli, et apostolici viri: quidam qui iudicabuntur, et salvabuntur, ut mediocriter boni: quidam qui iudicabuntur, et damnabuntur, ut mali fideles: quidam qui non iudicabuntur, et damnabuntur, ut omnes infideles.

Deinde cum dicit, *Horrendum est incidere in manus Dei viventis*, ponit conclusionem. Ex quo enim vindicta reservanda est Deo, qui iudicabit populum suum, *horrendum est incidere in manus Dei viventis.* Quanto enim iudex iustior, et fortior est, tanto magis timendum est: *Psalm. 7. 12. Deus iudex iustus, et fortis.* Ergo horrendum est incidere in manus eius: *Dan. 13. 23. Melius est mihi absque opere incidere in manus vestras, quam peccare in conspectu Domini: Eccli. 2. 22. Si poenitentiam non egerimus, incidemus in manus Domini, et non in manus hominum.*

Sed contra. *2. Reg. ult.* David tamquam melius praeelegit incidere in manus Dei. Respondeo. Dicendum est, quod homo peccat offendendo hominem, et offendendo Deum. Melius autem est incidere in manus hominis offendendo ipsum, quam in manus Dei ipsum offendendo. Vel dicendum est, quod melius est peccantem, et contemnentem incidere in manus hominis; peccantem vero, sed poenitentem in manus Dei. Et sic elegit David. Vel dicendum est, quod usque ad iudicium non est horrendum in manus Dei incidere, qui iudicat misericorditer, quamdiu est pater misericordiarum; sed post iudicium, horrendum est incidere in manus Dei, quando sicut Deus ultionum iustitias iudicabit. Modo enim sicut circumdatus infirmitate, quam aliquando expertus est, ex compassione misericorditer iudicat.

LECTIO IV.

Rememoramini autem pristinos dies, in quibus illuminati, magnum certamen sustinuistis passionum: et in altero quidem opprobriis, et tribulationibus spectaculum facti: in altero autem sociis taliter conversantium effecti. Nam et vinctis compassi estis, et rapinam bonorum vestrorum cum gaudio suscepistis, cognoscentes vos habere meliorem, et manentem substantiam. Nolite itaque amittere confidentiam vestram, quae magnam habet remunerationem. Patientia enim vobis necessaria est, ut voluntatem Dei facientes, reportetis promissionem. Adhuc enim modicum, aliquantulumque, qui venturus est veniet, et non tardabit. Iustus autem meus ex fide vivit: quod si subtraxerit se, non placebit animae meae. Nos autem non sumus subtractionis filii in perditionem, sed fidei in acquisitionem animae.

Supra Apostolus monuit ad inhaerendum Christo per fidem, spem, et caritatem, ad quod induxit per rationes terrentes; hic ponit rationes demulcentes: sicut bonus medicus, postquam secuit, ponit unctiones lenientes. Inter omnia enim commendatio de bene gestis est unum quod maxime provocat ad bonum inceptum continuandum. Virtus enim laudata crescit in immensum: pondus et immensum gloriae calcar habet. Et circa hoc facit duo: primo enim commemorat eis bona quae fecerant; secundo hortatur ad implendum quod restat, ibi, *Nolite itaque amittere confidentiam vestram.* Circa primum facit tria: primo enim in generali commemorat tribulationes, quas pro fide passi sunt; secundo describit tribulationum modos, ibi, *Et in altero quidem opprobriis, et tribulationibus spectaculum facti;* tertio exponit eas in speciali, ibi, *Nam et vinctis compassi estis.* Quia ergo ex bene gestis homo excitatur ad melius, sicut aliquando ex malis e contrario desperat de seipso; ideo recitat bona eorum, dicens: *Rememoramini: Hierem. 2. 2. Recordatus sum tui*, idest bonorum quae egisti: *dies pristinos*, idest primordia conversionis vestrae, *in quibus illuminati* estis per fidem, quae illuminat animam, et purgat: *Act. 15. 9. Fide purificans corda eorum: Isa. 60. 1. Surge, illuminare Hierusalem.* Hoc autem est per fidem Christi: *Ephes. 3. 17. Habitare Christum per fidem in cordibus vestris: Luc. 1. 79. Illuminare his qui in tenebris, et in umbra mortis sedent.* Primum enim lumen animae est fides. *Sustinuistis magnum certamen passionum*, idest magnas passiones contra vos certantes, vobis illatas ab his qui Christum persequebantur in vobis: *Act. 9. 4. Saule, Saule,*

quid me persequeris? me, inquam, in membris meis: quia, ut dicit Augustinus *in sermone super verbo isto, membris in terra positis, caput de caelo clamat: Sap. 10. 12. Certamen forte dedit illi, ut vinceret: 2. Timoth. 4. 7. Certavi bonum certamen.* Sicut enim dicitur *Act. 8.* facta est persecutio magna in Ecclesia post mortem Stephani: *1. Thessal. 2. 14. Vos enim imitatores facti estis Ecclesiarum Dei quae sunt in Iudaea, quoniam eadem passi estis et vos a contribulibus vestris, sicut et ipsi a Iudaeis.* Si ergo a principio incepistis sustinere, vituperabile esset modo deficere.

Consequenter cum dicit, *Et in altero quidem opprobriis, et tribulationibus spectaculum facti*, ostendit quae fuerint illae tribulationes. Dupliciter enim patitur aliquis, scilicet et in se tribulationem sustinendo, et in alio alienae tribulationi compatiendo. Utroque autem modo illi passi sunt. Quantum ad primum dicit, *In altero*, scilicet quantum ad vos, *facti estis spectaculum opprobriis:* quod gravissimum est sapienti. Quod enim unus fatuus irridetur, non est grave, etiamsi multa ei irrisio ab aliis inferatur; sapienti vero grave est: sed si tribuletur, et irrideatur a tribulante, hoc gravissimum est. In hoc ergo ostendit magnitudinem afflictionis ipsorum, quia facti erant spectaculum, idest quia nullus eis compatiebatur; immo magis irrisori congaudebant in afflictionibus ipsorum, scilicet *in opprobriis: Psalm. 68. 10. Opprobria exprobrantium tibi ceciderunt super me: et tribulationibus: Psalm. 33. 20. Multae tribulationes iustorum: 1. Corint. 4. 9. Spectaculum facti sumus mundo*, scilicet ad irrisionem, *et angelis* ad congratulationem, *et hominibus*, scilicet ratione utentibus, ad imitationem. Quantum ad secundum dicit, quod *in altero effecti sunt socii taliter conversantium*, idest eorum qui talia patiebantur; et hoc per compassionem, et per subministrationem: *Rom. 12. 13. Necessitatibus sanctorum communicantes.*

Deinde cum dicit, *Nam et vinctis compassi estis.* ponit quod dixerat: et primo quantum ad secundum, scilicet quomodo sunt compassi. Inter Iudaeos enim multi erant vincti, sicut de Paulo dicitur *Act. 8.* quod devastabat Ecclesiam, tradens in custodiam viros, et mulieres. Istis compassi sunt ministrando necessaria: *Matth. 25. 36. In carcere eram, et venistis ad me.* Quantum ad primum dicit: *Et rapinam bonorum vestrorum*, scilicet pro hac causa factam, quia scilicet vinctis ministrabant, *cum gaudio suscepistis: Iac. 1. 2. Omne gaudium existimate, fratres, cum in tentationes varias incideritis: Act. 5. 41. Ibant Apostoli gaudentes a conspectu concilii, quoniam digni habiti sunt pro nomine Iesu contumeliam pati.*

Sed quare cum gaudio? Numquid amandae sunt tribulationes? Certe videtur quod non: quia dicit Augustinus: *Tolerari iubes eas, non amari.* Respondeo. Dicendum est, quod non amantur propter se, sed propter aliud; et sic isti amabant eas: unde subdit: *Cognoscentes vos habere meliorem, et manentem substantiam*, scilicet alias divitias principaliores, quae augentur ex subtractione istarum, quibus dicuntur meliores. Temporales enim vanae sunt, quia sunt in his quae sunt infra hominem; spirituales autem in ipso Deo, scilicet in fruitione Dei: *Isa. 33. 6. Divitiae salutis sapientia, et scientia: timor Domini ipse est thesaurus eius.* Item sunt manentes, quia istae deficiunt in se, et auferri possunt, illae vero non: *Matth. 6. 19. Nolite thesaurizare vobis thesauros in terra, ubi aerugo, et tinea demolitur, et ubi fures effodiunt, et furantur; thesaurizate autem vobis thesauros in caelo.*

Deinde cum dicit, *Nolite itaque amittere confidentiam vestram*, ostendit quod eis restat faciendum, scilicet confidentiam acceptam ex bonis operibus conservare: et circa hoc facit tria: primo enim ponit monitionem; secundo docet modum monitionem servandi, ibi, *Patientia enim vobis necessaria est;* tertio probat per auctoritatem, ibi, *Adhuc enim modicum aliquantulumque, qui venturus est veniet.* Dicit ergo: Ex quo tot bona in primordiis conversionis vestrae operati estis, ex quibus multam confidentiam debetis habere apud Deum; *nolite itaque amittere confidentiam vestram*, quod profecto sequeretur, si a bonis desisteretis: *quae magnam habet remunerationem: Matth. 5. 12. Gaudete in illa die, et exultate, quoniam merces vestra copiosa est in caelis: Gen. 15. 1. Ego protector tuus sum, et merces tua magna nimis.* Modus servandi est patientia: unde dicit: *Patientia enim vobis necessaria est.* Sicut autem mansuetudo est moderativa irae, ita patientia ponit modum in tristitiis, ut scilicet non excedant modum rationis. Contingit autem aliquando tristitia ex malis illatis, aliquando vero ex bonis dilatis: *Proverb. 13. 12. Spes quae differtur, affligit animam.* Quantum autem ad primum proprie dicitur patientia, sed quantum ad secundum dicitur longanimitas; hic autem accipitur patientia pro utroque, et quantum ad sufferentiam malorum, et quantum ad longanimitatem bonorum dilatorum. Dicit ergo, quod quantum ad utrumque patientia nobis necessaria est: *Proverb. 16. 32. Melior est patiens forti viro: Luc. 21. 19. In patientia vestra possidebitis animas vestras: Iac. 1. 4. Patientia opus perfectum habet.*

Et ad quid est necessaria? *Ut voluntatem Dei facientes reportetis promissionem*, idest implentes voluntatem Dei, quae fit per impletionem mandatorum Dei, quia mandata sunt signa voluntatis Dei: unde *facientes voluntatem Dei*, scilicet voluntatem signi: sic enim aliquando accipitur voluntas Dei in Scriptura: *Psalm. 111. 21. Ministri eius, qui facitis voluntatem eius.* Et sic reportabitis promissionem, idest rem promissam, quae operantibus datur: *Matth. 20. 8. Voca operarios, et redde illis mercedem: Luc. 21. 19. In patientia vestra possidebitis animas vestras: Matth. 24. 13. Qui perseveraverit usque in finem, hic salvus erit: Hier. 18. 7. Repente loquar adversus gentem, et adversus regnum, ut eradicem, et destruam, et disperdam illud. Si poenitentiam egerit gens illa a malo suo quod locutus sum adversus eam, poenitentiam agam et ego super malo quod cogitavi ut facerem ei: et subito loquar de gente, et de regno, ut aedificem, et plantem illud.*

Deinde cum dicit, *Adhuc autem modicum aliquantulumque, qui venturus est veniet*, probat quod dixit per auctoritatem; et circa hoc facit duo: primo enim ponit eam; secundo applicat ad propositum, ibi, *Nos autem non sumus subtractionis filii in perditionem.* Prima in tres: primo enim proponit proximum adventum remunerationis; secundo ostendit conditionem remunerationis, ibi, *Iustus autem meus ex fide vivit;* tertio

declarat periculum, ne perdatur remuneratio, ibi, *Quod si subtraxerit se, non placebit animae meae.*

Circa primum sciendum est, quod auctoritas ista sumpta videtur *de Habac. 2.* tamen principium sumptum est *de Aggaei 2. cap.* quod ideo forte fecit, quia utrumque intellexit de eodem adventu. Habacuc enim sic dixit *vers. 3. Adhuc visus procul;* Aggaeus autem *7. Adhuc modicum.* Et ideo utitur verbis unius, quasi verbis alterius. Vel melius, quia Apostolus loquitur de tempore suo, scilicet post incarnationem, et resurrectionem, a quo minus restat usque ad iudicium, quam a tempore Prophetae; ideo magis utitur verbo Aggaei quantum ad principium: tamen in fine auctoritates concordant. Vel etiam potest dici, quod loquitur quasi ex seipso; cui non minus credendum est, quam Prophetae. Est autem duplex adventus Domini secundum duplex iudicium. Unus generalis, scilicet in fine in universali iudicio; alius specialis in morte uniuscuiusque. Quantum ergo ad utrumque dicit, *Adhuc modicum*, quantum ad brevitatem temporis. Et quidem quantum ad primum, etsi multum sit quantum ad tractum temporis, et quoad nos, breve tamen est quantum ad aeternitatem: *Psalm. 89. 4. Mille anni ante oculos tuos, tamquam dies hesterna quae praeteriit: Apocal. ult. 12. Ecce venio cito.* Sed quantum ad specialem, qui est in morte, de quo *Ioan. 14. 3. Iterum veniam, et accipiam eos ad meipsum*, non multum refert utrum sit parum, vel multum, quia talis erit unusquisque in iudicio qualis exibit. Et ideo studendum est ut in morte appareamus boni, quia ubi te invenero, ibi te iudicabo. Et ideo dicit, *Modicum, et aliquantulum:* quia tribulationes non sunt multum magnae durationis: quia si multum premunt, interimunt; si vero parum premunt, non cito finiuntur: *2. Corin. 4. 17. Id enim quod in praesenti est tribulationis momentaneum, et leve, supra modum operatur in nobis aeternum gloriae pondus. Veniet* ergo cito, *et non tardabit*, sive in morte, sive in iudicio: *Iacob. 5. 9. Ecce iudex ante ianuam assistit.*

Qui sunt etiam remunerandi, ostendit cum subdit: *Iustus autem meus ex fide vivit.* Haec eadem auctoritas habetur *Rom. 1.* et *Galat. 3.* Solis autem iustis debetur remuneratio: *Ps. 36. 39. Salus autem iustorum a Domino.* Est autem duplex iustitia. Una quoad humanum iudicium: *Rom. 10. 3. Ignorantes Dei iustitiam, et suam quaerentes statuere.* Alia quoad divinum: *Luc. 1. 6. Erant autem iusti ante Deum.* Istam autem iustitiam requirit Deus: et ideo dicit, *Iustus meus*, scilicet iustitia quae ad me ordinatur, idest qui est mihi iustus, et propter me. Illud autem per quod homo iustificatur, est fides: *Rom. 3. 22. Iustitia Dei est per fidem Iesu Christi.* Cuius ratio est, quia per hoc est homo iustus quod ordinatur in Deum; illud autem per quod primo homo ordinatur in Deum, est fides: et ideo dicit: *Iustus meus ex fide vivit: Infra 11. 6. Accedentem ad Deum oportet credere.* Nec solum per fidem iustitia, sed etiam per fidem iustificatus vivit. Sicut enim per animam vivit corpus, ita anima per Deum. Unde sicut per illud per quod primo unitur anima corpori, vivit corpus, ita per id per quod primo unitur Deus animae, vivit anima. Hoc autem est fides, quia fides est principium in vita spirituali: *Isa. 7. 9. Si non crediderit, non permanebitis:* sicut domus non permanet destructo fundamento: *Galat. 2. 20. Quod autem nunc vivo in carne, in fide vivo Filii Dei.* Fides autem si non est formata caritate, mortua est; et ideo non vivificat animam sine caritate: *Galat. 5. 6. Fides quae per caritatem operatur: 1. Ioan. 3. 15. Nos scimus quia translati sumus de morte ad vitam, quoniam diligimus fratres.* Vel *iustus meus ex fide vivit*, idest apud me reputatur, et habet vitam gloriae, sine actuali passione, si non datur opportunitas patiendi.

Deinde cum dicit, *Quod si subtraxerit se, non placebit animae meae*, ostendit periculum imminens non permanendi in iustitia fidei. Quia enim in potestate habentis fidem est ipsam perdere, vel servare; ideo dicit: *Si subtraxerit se*, scilicet a fide, et a iustitia, *non placebit animae meae.* Littera nostra habet, *Habac. 2. 4. Non erit recta anima eius.* Et est idem sensus. Dicit Hieronymus, quod ubicumque aliter scriptum est in Hebraeo quam in Septuaginta, Apostolus utitur, sicut dicitur a Gamaliele, ad cuius pedes didicit legem. *Non placebit* ergo *animae meae*, idest voluntati meae. Voluntas enim Dei debet esse regula actionum nostrarum. Qui ergo non concordat voluntati Dei, non est recta anima eius.

Deinde cum dicit, *Nos autem non sumus subtractionis filii in perditionem*, adaptat ad propositum; quasi dicat: Sic erit his qui se fidei subtrahunt; sed *nos non sumus filii subtractionis in perditionem.* Ille dicitur filius alicuius, quod in ipso dominatur. Et sic dicitur aliquis filius mortis, scilicet in quo dominatur illud per quod a Deo reprobatur: *Canonica Iudae 19. Hi sunt qui segregant semetipsos, animales, spiritum non habentes. In perditionem*, scilicet animae: *Psalm. 72. 26. Perdidisti omnes qui fornicantur abs te: Ps. 1. 7. Et iter impiorum peribit. Sed fidei*, idest renati in Christo per fidem, *in acquisitionem*, idest in salutem, *animae.* Qui enim mandata Dei custodit, salvat animam suam: *Matth. 19. 17. Si vis ad vitam ingredi, serva mandata: 1. Thess. 5. 5. Non sumus filii noctis, neque tenebrarum.* Ergo non deficiamus a fide.

CAPITIS UNDECIMI

LECTIO PRIMA

Est autem fides, sperandarum substantia rerum, argumentum non apparentium.

Supra Apostolus multipliciter ostendit excellentiam Christi, praeferens ipsum angelis, et Moysi, et Aaron, et monuit fideles debere coniungi ipsi Christo: quae coniunctio, quia praecipue inchoative fit per fidem: *Ephes. 3. 17. Habitare Christum per fidem in cordibus vestris;* ideo Apostolus procedit ad commendationem fidei: et circa hoc facit tria: primo enim describit fidem; secundo ponit exempla diversa de ipsa, ibi, *In hac enim testimonium consecuti sunt senes;* tertio hortatur ad ea quae sunt fidei, *12. cap.* ibi, *Ideoque nos tantam habentes impositam nubem testium...curramus ad propositum nobis certamen.* Definitionem fidei ponit complete quidem, sed obscure. Unde sciendum est, quod volens perfecte definire virtutem aliquam,

oportet quod tangat materiam eius propriam circa quam est, et finem eius: quia habitus cognoscitur per actum, et actus per obiectum : et ideo oportet tangere actum, et ordinem ad obiectum, et finem. Sicut volens definire fortitudinem, oportet tangere propriam eius materiam circa quam est, scilicet timores, et audacias, et finem, scilicet bonum reipublicae ; ut dicatur, quod fortitudo est virtus moderativa illorum propter bonum reipublicae. Cum autem fides virtus theologica habeat idem pro obiecto, et fine, scilicet Deum ; primo ponit ordinem, et finem ; secundo materiam propriam, ibi, *Argumentum non apparentium*. Sciendum vero est, quod actus fidei est credere, qui est actus intellectus determinati ad unum ex imperio voluntatis. Unde credere est cum assensu aliquid cogitare, ut dicit Augustinus *in Libro de Praedestinatione sanctorum*. Et ideo obiectum fidei, et finis voluntatis oportet sibi correspondere. Veritas autem prima est obiectum fidei, in quo quidem consistit finis voluntatis, scilicet beatitudo, quae differenter est in via, et in patria : quia in via veritas prima non est habita, et per consequens nec visa : quia in his quae sunt supra animam, idem est videre, et habere, ut dicit Augustinus *in lib. 83. Quaestion.* sed tantum est sperata: *Rom. 8. 24. Quod enim non videmus, speramus. Quod enim videt quis, quid sperat?* Ergo veritas prima non visa sed sperata, est finis voluntatis in vita, et per consequens obiectum fidei : quia idem est sibi pro fine, et obiecto. Finis autem ultimus simpliciter ipsius fidei in patria, quem intendimus ex fide, est beatitudo, quae in aperta visione Dei consistit : *Ioan. 17. 3. Haec est vita aeterna ut cognoscant te solum verum Deum, et quem misisti Iesum Christum :* et *20. 29. Beati qui non viderunt, et crediderunt.* Huiusmodi autem est spes fidelium : *1. Petr. 1. 3. Regeneravit nos in spem vivam.* Finis ergo fidei in via est assecutio rei speratae, scilicet beatitudinis aeternae: et ideo dicit, *Sperandarum rerum.*

Sed quaeritur hic : Quare cum fides sit prior quam spes, definitur per ipsam? Quia posterius debet definiri per prius, et non e converso. Respondeo. Dicendum est, quod ex iam dictis patet solutio : quia dictum est, quod idem est obiectum, et finis fidei. Cum ergo assecutio rei speratae sit finis eius, oportet quod etiam sit obiectum ipsius. Dicebatur autem supra, quod omnis habitus debet definiri per ordinem actus ad obiectum. Verum autem, et bonum, etsi in se considerata convertantur quantum ad supposita, tamen inquantum differunt ratione, diverso ordine se habent ad invicem : quia et verum est quoddam bonum, et bonum est quoddam verum. Et similiter intellectus, et voluntas, quae distinguuntur penes distinctionem veri et boni, habent inter se diversum ordinem Inquantum enim intellectus apprehendit veritatem, et quidquid in ipsa continetur, sic verum est quoddam bonum, et sic est bonum sub vero ; sed inquantum voluntas movet, sic verum est sub bono. In ordine ergo cognoscendi, intellectus est prior ; sed in ordine movendi, voluntas est prior. Quia ergo intellectus movetur ad actum fidei ex imperio voluntatis, ut dictum est, in ordine movendi voluntas est prior : ideo non definitur prius per posterius: quia, ut dictum est in definitione fidei, oportet ponere ordinem actus ad obiectum, quod idem est quod finis. Finis autem, et bonum idem sunt, ut habetur *2. Physicorum.* In ordine autem ad bonum voluntas, cuius est spes, sicut subiecti, est prior.

Quare autem non dicit, Diligendarum, sed *sperandarum*? Ratio est, quia caritas est praesentium, et absentium. Quia ergo finis non habitus est obiectum fidei, ideo dicit, *Sperandarum rerum.* Nec obstat quod res speranda est obiectum spei. Quia oportet quod fides sicut ad finem ordinetur ad obiectum illarum virtutum quibus perficitur voluntas ; cum fides pertineat ad intellectum secundum quod imperatur a voluntate.

Sed cum fides sit una, quia ab unitate obiecti dicitur habitus unus, quare non dicitur, Rei sperandae, sed *rerum sperandarum?* Respondeo. Dicendum est, quod beatitudo, quae in se essentialiter est una, quia consistit in Dei visione, quae in se est una, est principium, et radix ex qua multa bona derivantur, quae sub ipsa continentur ; sicut dotes corporis, societas sanctorum, et multa alia. Ut ergo ostendat omnia ista pertinere ad fidem, loquitur in plurali.

Illud autem quod dicitur, *Substantia*, potest multipliciter exponi. Uno modo causaliter, et tunc habet duplicem sensum. Unum, quod est substantia, idest faciens in nobis substare res sperandas ; quod facit duobus modis. Uno modo quasi merendo : ex hoc enim quod captivat, et submittit intellectum suum his quae sunt fidei, meretur quod aliquando perveniat ad videndum hoc quod sperat : visio enim est merces fidei. Alio modo quasi per suam proprietatem praesentialiter facit quod id quod creditur futurum in re, aliquo modo iam habeatur, dummodo credat in Deum. Alio modo exponi potest *Substantia*, essentialiter; quasi fides sit *substantia*, idest essentia, *rerum sperandarum.* Unde in Graeco habetur, *Hypostasis rerum sperandarum.* Essentia enim beatitudinis nihil aliud est quam visio Dei : *Ioan. 17. 3. Haec est vita aeterna, ut cognoscant te solum verum Deum, et quem misisti Iesum Christum.* Unde *1. de Trin. cap. 10.* dicit Augustinus : *Haec contemplatio promittitur nobis, actionum omnium finis.* Ipsa ergo plena visio Dei est essentia beatitudinis. Hoc autem videmus in scientiis liberalibus, quod si quis aliquam velit addiscere, oportet eum primo accipere principia ipsius, quae oportet credere cum sibi traduntur a magistro. Oportet enim credere eum qui discit, ut habetur *1. Poster.* Et in illis principiis quodammodo continetur tota scientia, sicut conclusiones in praemissis, et effectus in causa. Qui ergo habet principia illius scientiae, habet substantiam eius, puta Geometriae. Et si Geometria esset essentia beatitudinis, qui haberent principia Geometriae, haberent quodammodo substantiam beatitudinis. Fides autem nostra est, ut credamus quod beati videbunt, et fruentur Deo. Et ideo si volumus ad hoc pervenire, oportet ut credamus principia istius cognitionis. Et haec sunt articuli fidei, qui continent totam summam huius scientiae, quia beatos nos facit visio Dei trini, et unius. Et hic est unus articulus : unde hoc credimus ; et ideo dicit, *Substantia rerum sperandarum : 1. Corinth. 13. 12. Videmus nunc per speculum, et in aenigmate ; tunc autem facie ad faciem ;* quasi dicat : Tunc erimus beati quando videbimus facie ad faciem illud quod nunc videmus in speculo, et in aenigmate. In his ergo verbis ostenditur ordo actus fidei ad finem :

quia fides ordinatur ad res sperandas, quasi quoddam inchoativum, in quo totum quasi essentialiter continetur, sicut conclusiones in principiis.

Consequenter cum dicit, *Argumentum non apparentium*, tangit actum fidei circa propriam eius materiam. Actus autem proprius fidei, etsi in ordine ad voluntatem, ut dictum est, tamen est in intellectu, sicut in subiecto: quia obiectum eius est verum, quod proprie pertinet ad intellectum. In actibus autem intellectus, differentia est. Quidam enim sunt habitus intellectus, qui important omnimodam certitudinem ad completam visionem eius quod intelligitur, sicut patet de intellectu qui est habitus primorum principiorum: quia qui intelligit quod omne totum est maius sua parte, videt hoc, et est certus. Hoc etiam facit habitus scientiae, et sic talis habitus intellectus, et scientia faciunt certitudinem, et visionem. Quaedam vero alia sunt quae neutrum faciunt, scilicet dubitatio, et opinio. Fides vero tenet medium inter ista: quia dictum est, quod fides facit assensum in intellectu; quod potest esse dupliciter. Uno modo, quia intellectus movetur ad assentiendum ex evidentia obiecti, quod est per se cognoscibile, sicut in habitu principiorum, vel cognitum per aliud, quod est per se cognoscibile, sicut patet in scientia Astronomiae. Alio modo assentitur alicui, non propter evidentiam obiecti, a quo non movetur sufficienter, unde non est certus; sed vel dubitat, scilicet quando non plus habet rationem ad unam partem quam ad aliam; vel opinatur, si habet quidem rationem ad unam partem, non omnino quietantem ipsum, sed cum formidine ad oppositum. Fides autem neutrum horum dicit simpliciter: quia nec cum primis est sibi evidens, nec cum duobus ultimis dubitat; sed determinatur ad alteram partem cum quadam certitudine, et firma adhaesione per quamdam electionem voluntariam. Hanc autem electionem facit divina auctoritas, per quam electionem determinatur intellectus, ut firmiter inhaereat his quae sunt fidei, et eis certissime assentiatur. Et ideo credere est cum assensu cognoscere. Propria ergo materia habitus fidei sunt non apparentia: apparentia enim agnitionem habent, non autem fidem, ut dicit Gregorius. Actus autem fidei est certa adhaesio, quam vocat Apostolus argumentum, accipiens causam pro effectu, quia argumentum facit fidem de re dubia: est enim argumentum ratio rei dubiae faciens fidem, ut dicit Boetius. Vel si sequamur ethimologiam nominis, qua dicitur argumentum, quasi arguens mentem; tunc accipit effectum pro causa, quia ex certitudine rei provenit quod mens cogatur ad assentiendum. Unde *argumentum* dicitur *non apparentium*, idest certa apprehensio eorum quae non videt. Quod si quis velit verba ista ad debitam formam reducere, posset dicere quod fides est habitus mentis, qua inchoatur vita aeterna in nobis, faciens intellectum assentiri non apparentibus. Ubi enim nos *argumentum* habemus, habet alia littera *convictio*: quia per auctoritatem divinam convincitur intellectus ad assentiendum his quae non videt. Patet ergo quod Apostolus complete definit fidem, licet obscure. Per istam enim definitionem distinguitur fides ab omnibus quae pertinent ad intellectum. Per hoc enim quod dicitur *argumentum*, distinguitur fides ab opinione, dubitatione, et suspicione: quia per ista non habetur firma adhaesio intellectus ad aliud. Per hoc autem quod dicitur, *Non apparentium*, distinguitur ab habitu principiorum, et scientia. Et per hoc quod dicitur, *Rerum sperandarum*, distinguitur a fide communiter sumpta, quae non ordinatur ad beatitudinem. Nam per propriam definitionem unumquodque innotescit, et distinguitur a quolibet alio, sicut est hic: unde et ad istam omnes aliae reducuntur.

Sed videtur quod male dicat, *Non apparentium*: quia, ut dicitur *Ioann. 20.* Thomas vidit, et credidit. Item credimus esse Deum unum; quod tamen demonstratur a Philosophis.

Respondeo. Dicendum est, quod fides dupliciter accipitur. Uno modo proprie, et sic est non visorum, et non scitorum, ut patet ex praedictis. Et propterea quod non potest maior certitudo haberi de conclusione, quam de principio a quo elicitur, quia semper principia sunt notiora conclusionibus; ideo cum principia fidei non habeant evidentiam, nec per consequens conclusiones. Et ideo intellectus non assentitur conclusionibus tamquam scitis, nec tamquam visis. Alio modo communiter, et sic excludit omnem certam cognitionem; et sic loquitur Augustinus *in Quaest. Evang.* quod fides est de quibusdam quae videntur. Apostolus autem loquitur de prima. Et quidem de Thoma dicendum est, quod, sicut dicit Gregorius, aliud vidit, aliud credidit, quia vidit humanitatem, et credidit divinitatem. Ad istud de demonstratione dicendum est, quod nihil prohibet aliquid esse visum uni quod est creditum alteri, sicut patet in diversis statibus. Quod enim non est visum in via, videtur in patria. Unde quod ego credo, angelus videt. Similiter quod est visum a Prophetis, ut quod Deus est unus, incorporeus, hoc est credendum ab idiotis; sicut idiota credit eclypsim, quam astrologus videt: et de talibus est fides secundum quid tantum. Quaedam autem sunt quae simpliciter excedunt statum praesentis viae: et de talibus est fides simpliciter.

LECTIO II.

In hac enim testimonium consecuti sunt senes. Fide intelligimus aptata esse saecula Verbo Dei, ut ex invisibilibus visibilia fierent. Fide plurimam hostiam Abel quam Cain obtulit Deo; per quam testimonium consecutus est esse iustus, testimonium perhibente muneribus eius Deo, et per illam defunctus adhuc loquitur. Fide Henoch translatus est, ne videret mortem, et non inveniebatur, quia transtulit illum Deus: ante translationem enim testimonium habuit placuisse Deo. Sine fide autem impossibile est placere Deo. Credere enim oportet accedentem ad Deum, quia est, et inquirentibus se remunerator sit. Fide Noe responso accepto de his quae adhuc non videbantur, metuens aptavit arcam in salutem domus suae; per quam damnavit mundum, et iustitiae quae per fidem est, haeres est institutus.

Supra posuit descriptionem fidei; hic ostendit eam per exemplum; et circa hoc facit duo: primo enim

in generali manifestat propositum suum ; secundo in speciali , ibi , *Fide intelligimus aptata esse saecula Verbo Dei*. Quantum ad primum sic continuatur. Sic ergo describo , et commendo fidem ; nec hoc est de novo : *in hac enim* , scilicet fide , *senes*, idest sancti patres, *testimonium consecuti sunt*, idest crediderunt, et per fidem instituti sunt : *Gen. 15. 6. Credidit Abraham Deo , et reputatum est illi ad iustitiam: Ps. 115. 1. Credidi, propter quod locutus sum.* Inter omnes autem patres veteris testamenti , illi duo specialiter , scilicet David , et Abraham , habent testimonium fidei.

Fide intelligimus aptata esse saecula Verbo Dei. In speciali declarat propositum per exempla antiquorum: et primo quantum ad id quod crediderunt, et docuerunt ; secundo quantum ad id quod fecerunt, ibi, *Fide Abel plurimam hostiam quam Cain obtulit Deo ;* tertio quantum ad id quod passi sunt , ibi , *Alii autem distenti sunt.* Doctrina autem in veteri testamento duplex fuit. Una aperte posita ; alia vero sub velamine figurarum, et mysteriorum velata fuit. Prima de unitate Dei , et creatione mundi; secunda de mysterio incarnationis , et reparationis. Unde sicut ipsi in memoriam creationis colebant sabbata , ita nos in memoriam resurrectionis servamus dominicam. Quantum ergo ad doctrinam de mundi creatione dicit, *Fide intelligimus aptata esse saecula Verbo Dei :* quod potest dupliciter legi. Uno modo quod *Verbo Dei* sit ablativi casus ; et est sensus : Nos , sicut antiqui , *fide* , idest per doctrinam fidei , scilicet veteris testamenti : *Gen. 1. 3. Dixit Deus : Fiat lux ; et facta est lux : Psal. 22. 9. Ipse dixit , et facta sunt: intelligimus saecula esse aptata*, idest disposita , *Verbo Dei* , idest per imperium Dei. Hoc autem pertinet ad fidem , quod scilicet hoc intelligimus: quia , cum fides sit de invisibilibus , etiam saecula facta sunt de invisibilibus , scilicet de materia prima , quae nuda , et privata omni forma, invisibilis est, et omni specie, et dispositione carens. Ideo dicit : *Ut ex invisibilibus visibilia fierent.* Sed hoc est satis ruditer dictum, licet sit verum. Secundo modo , quod *Verbo* sit dativi casus ; et tunc est sensus. *Intelligimus* per fidem , ut prius , *saecula esse aptata*, idest convenientia, et correspondentia *Verbo*, *ut ex invisibilibus visibilia fierent.*

Propter quod sciendum est , quod Verbum Dei est ipse conceptus Dei , quo seipsum , et alia intelligit. Deus autem comparatur ad creaturam , sicut opifex ad opus suum. Hoc autem videmus , quod artifex , illud quod producit extra , producit in similitudinem conceptus sui : unde facit domum in materia ad similitudinem domus quam in mente sua formavit. Quod si domus extra conveniat domui praeconceptae , est opus debito modo ordinatum; si non , non. Quia vero tota creatura optime disposita est, utpote producta ab artifice , in quo non potest cadere error , vel aliquis defectus ; ideo plenissime secundum modum suum convenit divino conceptui. Unde Boetius *de Consolatione: Pulchrum pulcherrimus ipse mundum mente gerens , similique imagine formans.* Ideo dicit : *Intelligimus fide, saecula*, idest convenienter respondentia , *Verbo* , idest conceptui Dei, sicut artificiatum arti suae : *Eccli. 1. 10. Effudit illam*, scilicet sapientiam suam, *super omnia opera sua.*

Sequitur : *Ut ex invisibilibus visibilia fierent.* Sed quia apud antiquos communis animi conceptus erat , quod ex nihilo nihil fit, *2. Phys.* ideo quando videbant aliquod novum opus, dicebant , quod esset factum ex aliquibus invisibilibus. Unde vel ponebant quodlibet esse in quolibet, sicut Empedocles, et Anaxagoras, de quo nihil ad praesens. Alii vero latitationem formarum, sicut ipse Anaxagoras. Alii ab ideis, sicut Plato. Alii ab intelligentia, sicut Avicennas. Unde secundum omnes istos, visibilia facta sunt ex invisibilibus rationibus idealibus. Nos autem dicimus secundum modum praedictum , quod ex invisibilibus rationibus idealibus in Verbo Dei , per quod omnia facta sunt , res visibiles sunt productae. Quae rationes, etsi realiter idem sunt, tamen per diversos respectus connotatos respectu creaturae, differunt secundum rationem. Unde alia ratione conditus est homo, et alia equus, ut dicit Augustinus *in Lib. 83. Quaest.* Sic ergo saecula aptata sunt Verbo Dei, *ut ex invisibilibus* rationibus idealibus in Verbo Dei, *visibilia*, idest omnis creatura, *fierent.*

Omnia autem ista verba expresse sunt contra Manichaeos. Ipsi enim dicunt , quod non est curandum quid homo credat, sed tantum quid faciat. Sed Apostolus principium omnis operis ponit fidem : unde dicit, quod est *substantia*, idest fundamentum. Sine fide ergo frustra sunt opera. Item dicunt, quod non est credendum, nisi unde habetur ratio : contra quod dicit , *Non apparentium.* Item damnant vetus testamentum, dicentes quod a malo principio, scilicet a diabolo, conditum sit : contra quod dicit , quod *in hac* fide *testimonium consecuti sunt senes.*

Deinde cum dicit, *Fide Abel plurimam hostiam obtulit quam Cain*, ostendit quid patres antiqui fecerunt : et primo hoc ostendit de patribus qui fuerunt ante diluvium ; secundo de patribus qui fuerunt ante legem, ibi, *Fide qui vocatur Abraham, obedivit :* tertio de his qui fuerunt sub lege, ibi, *Fide Moyses natus occultatus est mensibus tribus.* Ante diluvium fuerunt tres specialiter Deo accepti, scilicet Abel, *Gen. 4.* Henoch, *Gen. 5.* Noe, *Gen. 6.* Primo ergo ponit fidem Abel; secundo fidem Henoch , ibi , *Fide Henoch translatus est* ; tertio fidem Noe, ibi, *Fide Noe...metuens aptavit arcam.* De Abel autem ostendit quid per fidem fecerit, et quid inde consecutus sit. Per fidem Abel obtulit sacrificium. Unde sicut confessio est testimonium fidei interioris, ita ex cultu exteriori in sacrificio commendatur fides eius. Et ex eo quod obtulit sacrificium electum, quia de primogenitis gregis , et de adipibus eorum, ostenditur electa fides eius. Optimum enim sacrificium signum fuit electae fidei, et probatae : *Malach. 1. 14. Maledictus fraudulentus, qui habet in grege suo masculum, et votum faciens immolat debile Domino.* De sacrificio autem Cain nulla fit mentio quantum ad excellentiam , sed solum quod obtulit de fructibus terrae. Dicit ergo, quod *Abel fide obtulit plurimam hostiam*, non quantitate, sed pretiositate, *quam Cain*, idest meliorem hostiam obtulit quam Cain, scilicet *Deo*, quia ad honorem Dei. Aliter enim non placuisset Deo. Glossa dicit, *Fide plurima*, sed hoc non habetur in Graeco, quia plurima est ibi accusativi casus : quod patet ex modo loquendi, qui est comparativus. Nisi dicat, *Fide plurima*, idest meliore, et praestantiore, *quam Cain*, obtulisse : quia, ut dictum est,

sacrificium exterius signum fuit fidei interioris. Ex fide autem duo consequuntur. Unum in vita, scilicet testimonium iustitiae : unde dicit : *Consecutus est testimonium esse iustus*, scilicet per fidem : *Matth. 23. 35. A sanguine Abel iusti.* Tamen non propter hoc testimonium Christi, dicit ipsum consecutum fuisse testimonium iustitiae, quia non intendit hic introducere nisi auctoritates veteris testamenti ; sed propter id quod dicitur *Gen. 4. 4. Respexit Dominus ad Abel, et ad munera eius* : quia respectus Domini est specialiter super iustos : *Psalm. 33. 16. Oculi Domini super iustos.* Et hoc, *testimonium perhibente Deo muneribus eius* : quod forte fuit, quia igne caelesti incendebantur munera. Et hoc fuit respectus Dei. Prius tamen respexit ipsum offerentem quam oblationem eius : quia ex bonitate offerentis acceptatur oblatio quae non est sacramentalis : quia sacramentalem bonitatem non immutat malitia ministri; quantum autem ad offerentem, ut sibi pro sit oblatio, requiritur bonitas in ipso. Aliud consecutus est post mortem : unde dicit : *Et per illam defunctus adhuc loquitur* : quia, ut dicit Glossa, post mortem adhuc commendatur fides eius, quia datur nobis materia loquendi de ipso, ut de fide eius, et patientia demus exempla, ad exhortandum alios ad patientiam. Sed haec non est intentio Apostoli : quia omnia quae accipit hic, sumit ex Scripturis. Unde intelligitur de se quod dicitur *Gen. 4. 10. Vox sanguinis fratris tui clamat ad me de terra : Infra 12. 24. Melius loquentem quam Abel.* Hoc enim accepit per illam, idest per meritum fidei, quod defunctus, idest sanguis defuncti clamet ad Deum, et loquatur Deo.

Deinde cum dicit, *Fide Henoch translatus est*, commendat Henoch : et primo ponit intentum suum ; secundo probat, ibi, *Et non inveniebatur, quia transtulit eum Deus.* Non facit autem Apostolus mentionem de operibus eius, quia Scriptura modicum loquitur de hoc; sed tantum ostendit quid ei fecerit Deus, quia *fide*, idest per meritum fidei, *translatus*, a conversatione huius vitae, in alia conservatur a morte : unde dicit, *Ne videret mortem: Gen. 5. 24. Non apparuit, quia tulit eum Deus.* Et verum est quod nondum est mortuus ; sed tamen quandoque morietur, quia sententia, quam Dominus primis parentibus peccantibus inflixit, *Quocumque die comederis ex eo, morte morieris*, *Gen. 2. 17.* in omnes qui quocumque modo nascuntur ex Adam, permanebit, sicut etiam in Christo : *Psal. 88. 49. Quis est homo qui vivet, et non videbit mortem?* Mors autem duorum dilata est, scilicet Henoch, et Eliae. Et ratio est, quia doctrina veteris testamenti ordinatur ad promissa novi testamenti, in quo nobis spes vitae aeternae promittitur : *Matth. 4. 17. Poenitentiam agite, appropinquabit enim regnum caelorum.* Et ideo data sententia mortis, voluit Dominus ducere homines in spem vitae: quod fecit in patribus utriusque status, scilicet naturae, legis, et gratiae. Unde in primo statu dedit spem evadendi necessitatem mortis, et hoc in Henoch; in lege, in Elia; in tempore gratiae, in Christo, per quem datur nobis effectus huius promissionis. Et ideo alii morientur; sed Christus resurgens ex mortuis iam non moritur ; sed duo primi morientur per Antichristum. Sic ergo translatus est, ne videret mortem, non solum ut non sentiret mortem ; et hoc in illa generatione.

Deinde cum dicit, *Et non inveniebatur, quia transtulit eum Deus*, probat quod hoc habuit per meritum fidei : et primo probat quod translatus est ; secundo quod hoc propter fidem habuit, ibi, *Ante translationem enim testimonium habuit placuisse Deo.* Et primum probat per auctoritatem *Gen. 5. 24.* quam sub aliis verbis ponit : quia ibi dicitur : *Non apparuit, quia tulit eum Deus ;* hic autem dicit : *Et non inveniebatur, quia transtulit eum Deus.* Et idem est sensus : *Sap. 4. 10. Placens Deo factus est dilectus, et vivens inter peccatores translatus est.* Sicut enim conveniens fuit quod homo propter peccatum expelleretur de paradiso, ita quod iustus introduceretur. Iste enim per Seth septimus ab Adam optimus fuit; sic Lamech per Cain septimus ab Adam pessimus fuit, utpote qui contra naturam primus introduxit bigamiam.

Deinde cum dicit, *Ante translationem enim testimonium habuit placuisse Deo*, probat quod propter meritum fidei fuerat translatus: quia antequam transferretur dicit de ipso Scriptura *Gen. 5. 24.* quod *ambulavit cum Deo ;* quod est consentire, et placere Deo. Propter hoc autem tulit eum Deus; sed sine fide impossibile est ambulare cum Deo, et Deo placere: ergo etc. Totam istam rationem quantum ad praemissas ponit: et primo maiorem, quia *habuit testimonium ante translationem placuisse Deo :* et ideo *transtulit eum Deus : Eccli. 44. 16. Henoch enim placuit Deo, et translatus est in paradisum, ut det gentibus sapientiam.* Quod autem placuerit, ostendit Scriptura, quae dicit, quod *ambulavit cum Deo : Malach. 2. 6. In pace, et aequitate ambulavit mecum : Psalm. 100. 6. Ambulans in via immaculata, hic mihi ministrabat.* Minorem subdit dicens : *Sine fide autem impossibile est placere Deo : Eccli. 1. 34. Beneplacitum est illi fides : Roman. 3. 28. Arbitramur iustificari hominem per fidem.* Probat autem minorem, cum dicit : *Accedentem ad Deum oportet credere.* Nullus enim potest Deo placere, nisi accedat ad ipsum : *Iac. 4. 8. Appropinquate Deo, et appropinquabit vobis : Psal. 33. 6. Accedite ad eum, et illuminamini.* Sed nullus accedit ad Deum nisi per fidem, quia fides est lumen intellectus. Ergo nullus potest Deo placere, nisi per fidem. Accedentem autem per fidem oportet credere Domino. Sicut enim videmus in quolibet motu naturali, quod oportet quod mobile ex motu duo intendat, ne motus sit frustra, scilicet aliquem certum terminum, et certam causam quare moveatur ; prius autem est terminus, quam effectus motus consequatur : sic etiam in motu quo aliquis accedit ad Deum, terminus motus est ipse Deus : unde dicit, *Oportet credere accedentem quia est :* quod dicit, propter eius aeternitatem *: Exod. 3. 14. Qui est, misit me.* Secundo quod sciat, quod Deus habeat providentiam de rebus. Aliter enim nullus iret ad ipsum, si non speraret aliquam remunerationem ab ipso : unde dicit : *Et inquirentibus se remunerator sit : Isa. 40. 10. Ecce Dominus veniet .. ecce merces eius cum eo.* Merces autem est illud quod homo quaerit ex labore : *Matth. 20. 8. Voca operarios, et redde illis mercedem:* quae merces nihil est aliud quam Deus, quia nihil extra ipsum debet homo quaerere : *Gen. 15. 1. Ego protector tuus sum, et merces tua magna nimis.* Deus enim nihil aliud dat nisi seipsum: *Psalm. 15. 5. Dominus pars haereditatis meae, et ca-*

licis mei : Thren. 3. 24. Pars mea Dominus, dixit anima mea. Et ideo dicit: Remunerator est inquirentibus eum. Non aliud *Psalm. 104. 4. Quaerite Dominum, et confirmamini: quaerite faciem eius semper.*

Sed numquid duo haec sufficiunt ad salutem? Respondeo. Dicendum est, quod post peccatum primi parentis nemo potuit salvari a reatu culpae originalis, nisi per fidem mediatoris ; sed ista fides diversificata est quantum ad modum credendi, secundum diversitatem temporum, et statuum. Nos autem quibus est tantum beneficium exhibitum, magis tenemur credere quam illi qui fuerunt ante adventum Christi. Tunc etiam aliqui magis explicite, sicut maiores, et illi quibus facta fuit aliqua revelatio specialis. Illi etiam qui sub lege, magis explicite quam ante legem: quia data fuerunt eis aliqua sacramenta, quibus quasi per figuram repraesentabatur Christus. Sed Gentiles, qui fuerunt salvati, sufficiebat eis quod crederent Deum esse remuneratorem, quae remuneratio non fit nisi per Christum. Unde implicite credebant in mediatorem.

Contra autem illud quod dicit, quod oportet credere quod Deus est, instatur : quia dictum est supra, quod creditum non potest esse scitum, nec visum ; Deum autem esse, est demonstratum. Respondeo. Dicendum est, quod de Deo potest multipliciter haberi notitia. Uno modo per Christum inquantum scilicet est Pater unigeniti, et consubstantialis, et alia quae specialiter Christus de Deo Patre, et Filio, et Spiritu sancto docuit quantum ad unitatem essentiae, et aeternitatem personarum : et hoc tantum est creditum, nec in veteri testamento fuit explicite creditum, nisi a maioribus tantum. Secundo modo quod solus Deus colendus est : et sic etiam erat creditum a Iudaeis. Tertio modo quod est unus Deus: et hoc notum est etiam ipsis Philosophis, et non cadit sub fide.

Deinde cum dicit, *Fide Noe ... metuens aptavit arcam*, ostendit quid Noe fecit per fidem, et quid inde consecutus est, ibi, *Et iustitiae quae per fidem est, haeres est institutus.* De ipso autem narrat quinque quae fecit. Primo quod dictis Dei credidit de futuro iudicio, quod tamen nondum videbatur : unde dicit: *Fide Noe, responso accepto de his quae adhuc non videbantur :* supple, crediderat. Secundo ex fide timuit : fides enim est principium timoris : *Eccli. 25. 16. Timor Dei initium dilectionis eius : fidei autem initium agglutinandum est ei,* scilicet timori. Et ideo dicit, *Metuens*, scilicet diluvium promissum ; quod tamen non videbatur. Ergo fides est de invisibilibus. Tertio mandatum Dei implevit, faciendo arcam : unde dicit, *Aptavit arcam*, idest secundum dispositionem Dei convenientem fecit. Quarto a Deo salutem speravit : unde dicit, *In salutem domus suae*, idest familiae suae, quia illi soli salvi facti sunt : *1. Petr. 3. 20. Pauci, idest octo animae salvae factae sunt per aquam.* Quinto ex hoc quod propter fidem praedicta fecit, *damnavit mundum*, idest mundanos damnabiles ostendit. Revelatio autem sibi facta de fabricanda arca, responsum fuit desiderio eius, *et iustitiae, quae est per fidem.*

Deinde cum dicit, *Et iustitiae quae per fidem est, haeres est institutus*, ostendit quid per fidem consecutus est. Sicut enim post mortem alicuius, aliquis succedit in haereditatem eius; sic etiam, quia a principio mundi non totaliter defecerat iustitia in mundo, quia adhuc durabat mundus, sed in diluvio quasi totus periit mundus ; ideo ipse Noe quasi haeres factus est propter fidem suam. Vel iustitiae, quae habetur per fidem. Vel sicut patres sui iustificati fuerunt per fidem, ita ipse factus haeres est iustitiae per fidem, scilicet imitator per fidem paternae iustitiae.

LECTIO III.

Fide qui vocatur Abraham, obedivit in locum exire quem accepturus erat in haereditatem ; et exiit, nesciens quo iret. Fide demoratus est in terra repromissionis, tamquam in aliena, in casulis habitando, cum Isaac, et Iacob cohaeredibus repromissionis eiusdem. Expectabat enim fundamenta habentem civitatem ; cuius artifex, et conditor Deus. Fide et ipsa Sara sterilis virtutem in conceptionem seminis accepit, etiam praeter tempus aetatis : quoniam fidelem credidit esse eum qui repromiserat. Propter quod et ab uno orti sunt, et hoc emortuo, tamquam sidera caeli in multitudinem, et sicut arena quae est ad oram maris innumerabilis.

Supra posuit Apostolus exemplum fidei in patribus qui fuerunt ante diluvium, qui fuerunt communiter patres tam Gentilium quam Iudaeorum ; hic specialiter descendit ad patres qui fuerunt post diluvium, qui specialiter fuerunt patres Iudaeorum : et primo ponit exemplum fidei Abrahae, qui fuit pater credentium : unde et primus accepit signaculum fidei ante legem : et primo ostendit quid fecerit Abraham ; secundo quid fecerit Isaac ; tertio quid fecerit Iacob ; quarto quid fecerit Ioseph. Secundum ibi, *Fide et de futuris benedixit Isaac Iacob et Esau ;* tertium ibi, *Fide Iacob moriens singulos filiorum Ioseph benedixit;* quartum ibi, *Fide Ioseph moriens, de profectione filiorum Israel memoratus est.* Iterum prima in duas : primo enim ponit quid fecerit quantum ad exteriorem, et humanam cognitionem ; secundo quid fecerit quantum ad Deum, ibi, *Fide obtulit Abraham Isaac.* Circa primum tria facit : primo enim ostendit quid fecerit quantum ad habitationem ; secundo quid fecerit quantum ad generationem, *Fide et ipsa Sara sterilis virtutem in conceptionem seminis accepit ;* tertio quid fecerit quantum ad suam conversationem, ibi, *Iuxta fidem defuncti sunt omnes isti, non acceptis repromissionibus.* Item quantum ad habitationem duo ostendit. Primo quid fecerit quantum ad primam loci mutationem ; secundo quantum ad alterius inhabitationem, ibi, *Fide demoratus est in terra repromissionis.* Ut autem ostendat exemplum suum de Abraham, magnae auctoritatis esse, primo ponit celebritatem nominis eius, dicens : Ille *qui vocatur*, scilicet a Deo: *Genes. 17. 5. Vocaberis Abraham.* Item vocatur ab hominibus : *Eccli. 44. 20. Abraham magnus pater multitudinis gentium.* Talis ergo a Deo vocatus, et ab hominibus praedicatus, dignus est exemplo. Secundo ponit exemplum eius, dicens, quia *fide obedivit.* Per fidem enim informamur

ad obediendum Deo de invisibilibus: *Rom. 1. 5. Ad obediendum fidei. Exire in locum quem accepturus erat in haereditatem:* de quo *Gen. 12. 1. Egredere de terra tua, et de cognatione tua, et de domo patris tui, et veni in terram quam monstrabo tibi.* Dominus autem terram illam debebat sibi dare in haereditatem: *Gen. 13. 15. Omnem terram quam conspicis, tibi dabo.*

Sed numquid non ipse cum patre suo Thare exierat de terra sua? Ergo non exivit ex praecepto Domini, sed per patrem. Respondeo. Dicendum est, quod cum patre exiverat reversurus iterum; sed ex praecepto Domini exiverat in Mesopotamiam Syriae, ubi mortuo patre intendebat remanere; sed ex mandato Domini venit in terram Chanaan.

Et numquid erat hoc mirabile, ut sic de hoc oporteret habere fidem, et credere Deo? Sic, quia *exivit nesciens quo iret*, idest ut iret ad rem ignotam. Quod autem est ignotum, est invisibile. Per illam obedientiam Abrahae nobis designatur quod debemus ab omni affectione carnali exire, si volumus haereditatem nostram habere: *Psalm. 44. 11. Obliviscere populum tuum, et domum patris tui: Isa. 64. 4. Oculus non vidit, Deus, absque te quae praeparasti expectantibus te.* Unde haereditas ista est nobis ignota.

Deinde cum dicit, *Fide demoratus est in terra repromissionis*, ostendit quid per fidem fecerit quantum ad inhabitationem: et primo quid fecerit, ostendit; secundo subdit causam quare, ibi, *Expectabat enim fundamenta habentem civitatem.* Videmus enim quod aliquando aliquis exit de terra nativitatis suae, et vadit alibi, ut faciat mansionem suam perpetuam. Sic non fecit Abraham; sed sicut advena fuit in terra Chanaan, et sicut advena mortuus est in ipsa: quod patet, quia non fecit ibi domum, nec firmam mansionem; sed habitavit in casulis, et tabernaculis, quae sunt habitacula mobilia: unde semper fit mentio de tabernaculis, quando loquitur de Abraham. Unde ex praecepto Domini habitavit ibi ut advena: *Act. 7. 5. Non dedit illi in ea haereditatem, nec passum pedis: Genes. 21. 34. Fuit colonus terrae Philisthinorum diebus multis.* Quod quidem verum est, quantum ad id quod Dominus ei gratis donaturus esset, non quantum ad id quod emit. Unde dicit, quod *fide demoratus est in terra repromissionis:* quia fuit ei frequenter promissa, sicut patet *Gen. 12.* usque ad *21. cap. Tamquam in aliena:* quod patet, quia *habitando in casulis*, quae dicuntur a cadendo, et in tentoriis mobilibus. Et quia animo non redeundi in patriam suam, etiam si plus vixisset, patet, quia *cum Isaac, et Iacob* habitavit, non quidem simul, sed successive, qui erant filii promissionis, quia ipsis facta est promissio, *Gen. 17.* et *28.* Et dicit, *Cohaeredibus repromissionis:* in quo datur nobis intelligi quod in mundo isto debemus conversari sicut alieni, et advenae: *1. Corint. 7. 31. Qui utuntur hoc mundo, tamquam non utantur: Infra ult. 14. Non enim habemus hic manentem civitatem, sed futuram inquirimus.*

Deinde cum dicit, *Expectabat enim fundamenta habentem civitatem*, ostendit quare morabantur sicut advenae, quia scilicet non reputabant se aliquid habere super terram; sed quaerebant haereditatem caelestem civitatem: *Ps. 121. 2. Stantes erant pedes nostri in atriis tuis Hierusalem, Hierusalem quae aedificatur ut civitas: Isa. 33. 20. Oculi tui videbunt Hierusalem habitationem opulentam, tabernaculum quod nequaquam ultra transferri poterit:* non tabernaculum mobile. Et dicitur civitas primo propter civium unitatem, quae unitas est per pacem: *Psal. 147. 12. Lauda, Hierusalem, Dominum, lauda Deum tuum, Sion:* et sequitur *vers. 14. Qui posuit fines tuos pacem: Isa. 52. 18. Sedebit populus meus in pulchritudine pacis, et in tabernaculis fiduciae, et in requie opulenta: Ioan. 17. 22. Ut sint unum, sicut et nos unum sumus.* Secundo est ordinata, quod sit maxime propter iustitiam, et non ad malum faciendum. Ibi autem est perpetua iustitia: *Ezech. 48. 35. Nomen civitatis ex illa die, Dominus ibidem.* Tertio per se sufficiens ad omnia quae sunt necessaria: quodcumque enim necessarium perfectissime ibi erit: quia ibi est status bonorum omnium aggregatione perfectus: *Psalm. 121. 3. Hierusalem quae aedificatur ut civitas, cuius participatio eius in idipsum.* Ista civitas habet fundamenta: in quo significat eius stabilitatem: *Isa. 33. 20. Tabernaculum quod nequaquam ultra transferri poterit.* Sunt autem fundamenta prima pars aedificii: unde angeli sunt eius civitatis fundamenta: *Psalm. 86. 2. Fundamenta eius in montibus sanctis:* homines enim assumentur ad ordines angelorum. Ecclesiae vero fundamenta sunt Apostoli, *Apocal. 21.* Auctor autem huius civitatis est ipse Deus, non humanae artis sapientia: *2. Corinth. 5. 1. Scimus quoniam si terrestris domus nostrae huius habitationis dissolvatur, quod aedificationem a Deo habemus, domum non manufactam, sed aeternam in caelis.* Ad cuiuslibet autem civitatis aedificationem duo requiruntur. Primum est auctoritas Principis, qua mediante firmetur; qui dicitur conditor eius, a quo et ipsa nomen accipit, sicut a Romulo Roma. Et sic illius civitatis dicitur Deus conditor eius: *Psalm. 47. 9. In civitate Dei nostri: Deus fundavit eam in aeternum.* Secundum est modus disponendi ipsam, qui commendat sapientiam artificis. Et sic Deus dicitur artifex eius, quia ordinata est secundum dispositionem, et sapientiam Dei: *Psalm. 47. 2. Magnus Dominus, et laudabilis nimis in civitate Dei nostri, in monte sancto eius.* Debita enim dispositio operis commendat opificem. Nusquam autem ita relucet divina sapientia, sicut ibi; et ideo ibi nimis laudabilis dicitur.

Deinde cum dicit, *Fide et ipsa Sara sterilis virtutem in conceptionem seminis accepit*, ostendit quid ibi per fidem uxor eius consecuta est; et circa hoc duo facit: quia primo ostendit quid consecuta est in filiis, ibi, *Propter quod et ab uno orti sunt, et hoc emortuo, tamquam sidera caeli in multitudinem.* In uxore autem eius Sara duo defectus erant, propter quos omnino videbatur quasi impossibile ipsam posse concipere: unde credere illa fuit magnae fidei. Unum erat, quia sterilis: *Gen. 11. 30. Erat autem Sara sterilis.* Aliud quia iam propter defectum aetatis non erat naturaliter apta ad generationem: *Gen. 18. 11. Desierant Sarae fieri muliebria.* Item ipsa dicit *ibidem 12. Ego iam senui, et dominus meus vetulus est.* Istos duos defectus tangit Apostolus. Primum, cum dicit, *Sara sterilis;* secundum, cum dicit, *Et praeter tempus ae-*

tatis. Tamen his non obstantibus, *ipsa accepit virtutem in conceptionem seminis, fide*, scilicet vel sua, vel Abrahae: quia etsi erat impossibile secundum naturam quod nonagenaria de centenario conciperet, tamen uterque credidit Deo, cui nihil est difficile. Unde dicit, quod *fidelem credidit esse eum qui repromiserat.*

Sed contra quantum ad Abraham : et videtur quod non credidit, quia *Gen. 17.* dicitur, quod risit dicens in corde suo : *Putas ne centenario nascetur filius, et Sara nonagenaria pariet?* Iterum quantum ad Saram *Gen. 18. 12.* dicitur, quod *risit occulte, dicens: Postquam ego consenui, et dominus meus vetulus est, voluptati operam dabo ?*

Respondeo. Dicendum est, quod quantum ad Abraham, risus eius non fuit dubitationis, sed admirationis: unde *Rom. 4. 20. Non haesitavit diffidentia, sed confortatus est fide, dans gloriam Deo: plenissime sciens quod quidquid promisit Deus, potens est et facere.* Unde nec reprehenditur risus eius a Deo, qui corda omnium novit. Sara autem primo dubitavit in prima promissione; sed quando angelus recurrit ad potentiam Dei, cum dixit *Genes. 18. 14. Numquid Deo quidquam est difficile ?* tunc credidit: et haec fuit quasi secunda promissio. Et ideo dicit, quod repromisit, quia in promittendo primo, non credidit, sed in repromittendo.

Sed sciendum est, quod omnes conceptus miraculosi qui fuerunt in veteri testamento, fuerunt quasi figura illius maximi miraculi quod fuit in Christi incarnatione. Oportuit enim nativitatem eius ex Virgine per aliqua praefigurari, ad praeparandos animos ad credendum. Non tamen potuit praefigurari ex aequo, quia necessario figura deficit a figurato. Et ideo Scriptura partum Virginis ostendit per partum sterilium, scilicet Sarae, Annae, et Elisabeth. Sed differentia est: quia Sara a Deo miraculose accepit virtutem concipiendi, sed tamen ex humano semine; et ideo dicitur hic, *In conceptionem seminis;* Beata vero Virgo, sine semine. Unde in Sara virtus divina praeparavit materiam ad concipiendum tantum ex semine; sed in Beata Virgine etiam praeparavit illam purissimam materiam ex sanguine, et cum hoc fuit ibi virtus Spiritus sancti loco seminis. Non enim ex virili semine, sed mystico spiramine factum est Verbum Dei caro.

Deinde cum dicit, *Propter quod et ab uno orti sunt*, ostendit quid consecutum est in filiis ex virtute Dei, scilicet multiplicatio seminis. Ubi primo consideranda est radix huius multitudinis, quae fuit una, scilicet Abraham: unde dicit: *Propter quod*, scilicet meritum fidei, *ab uno*, scilicet Abraham, *orti sunt: Isa. 51. 2. Unum vocavi eum, et benedixi ei, et multiplicavi eum.* Secundo consideranda est conditio eius, quia iam emortuus: unde dicit, *Et hoc emortuo:* quia iam vetulus erat, ut supra dictum est.

Sed contra : quia mortua Sara multos filios genuit ex alia uxore, sicut patet *Gen. 25.* Ergo male dicit, *Emortuo.*

Respondeo. Dicendum est, quod vetulus bene generat ex iuvencula, non autem ex vetula. Et sic erat in ipso mortua virtus generandi quantum ad Saram, non tamen ad alias. Vel dicendum est, quod intelligitur, *Ab uno*, scilicet utero Sarae, iam *emortuo : Roman. 4. 19. Et emortuam vulvam Sarae: Isa. 51. 2. Attendite ad Abraham patrem vestrum, et ad Saram quae peperit vos.*

Tertio consideranda est differentia inter illos qui ex Abraham processerunt. Sicut enim non omnes, ut dicitur *Roman. 9.* qui sunt ex Israel, hi sunt Israelitae, sic nec hi qui sunt ex semine Abrahae, omnes sunt filii, sed qui filii sunt promissionis, aestimantur in semine. Ideo eius progenies dividitur in duas, scilicet in bonos, et malos. Boni significantur per stellas, de quibus dicit, quod orti sunt tamquam sidera caeli in multitudinem : *Bar. 3. 34. Stellae dederunt lumen in custodiis suis, et laetatae sunt.* Mali vero significantur per arenam maris contiguam : quia mali Iudaei de semine Abrahae conformantur gentilitati. Arena autem fluctibus maris undique concutitur, ita et mali turbinibus mundi: *Isa. 57. 20. Cor impii quasi mare fervens.* Iudaei autem non omnino fuerunt arena, sed quasi arena, quia communicabant cum Gentibus in malis : unde possunt dici terminus maris : *Hier. 5. 22. Posui arenam terminum mari.* Item arena sterilis est, et infructuosa. Ita etiam peccatores sunt steriles ab omni opere boni fructus. Unde dicit, quod etiam *orti sunt . . . . . sicut arena, quae est ad oram maris innumerabilis.* Et est sermo hyperbolicus. Vel dicitur innumerabilis, non quia non possit numerari, sed quia non de facili potest numerari : *Gen. 22. 17. Multiplicabo semen tuum sicut stellas caeli, et velut arenam quae est in littore maris.*

LECTIO IV.

Iuxta fidem defuncti sunt omnes isti, non acceptis repromissionibus, sed a longe eas aspicientes, et salutantes, et confitentes quia peregrini, et hospites sunt super terram. Qui enim hoc dicunt, significant se patriam inquirere. Et si quidem ipsius meminissent de qua exierunt, habebant utique tempus revertendi. Nunc autem meliorem appetunt, idest caelestem. Ideo non confunditur Deus vocari Deus eorum. Paravit enim illis civitatem. Fide obtulit Abraham Isaac, cum tentaretur, et unigenitum offerebat, in quo susceperat repromissiones, ad quem dictum est: Quia in Isaac vocabitur tibi semen, arbitrans quia et a mortuis suscitare potens est Deus. Unde eum et in parabolam accepit.

Supra commendavit Apostolus fidem Abrahae quantum ad habitationem, et generationem; hic commendat ipsum quantum ad suam conversationem usque ad mortem ; et circa hoc facit tria: primo enim ostendit quid per fidem fecit ; secundo ponit unum quod pertinet ad fidem, ibi, *Qui enim hoc dicunt, significant se patriam inquirere ;* tertio ostendit quid per fidem recepit, ibi, *Ideo non confunditur Deus vocari Deus eorum.* Fidem Abrahae, et filiorum eius commendat ex perseverantia, quia usque ad mortem perseveraverunt in fide: *Matth. 10.* et *24. 13. Qui autem per-*

severaverit usque in finem, hic salvus erit. Ideo dicit: *Iuxta fidem omnes isti defuncti sunt*, praeter Enoch. Vel *omnes isti*, scilicet Abraham, Isaac, et Iacob. Et hoc est melius dictum, quia istis solum facta est promissio. Item commendat eos a longa promissorum dilatione: unde dicit: *Non acceptis repromissionibus.*

Sed contra. Videtur quod receperint promissionem: *Ezech. 33. 24. Unus erat Abraham, et haereditate possedit terram.* Respondeo. Dicendum est, quod possedit, idest possidendi primus promissionem accepit, non tamen actu possedit, ut patet *Act. 7.*

Sequitur: *Sed a longe eas aspicientes*, quod erat per fidem; quasi dicat, Intuentes visu fidei. Et forte de loco isto sumptum est illud responsorium in prima dominica adventus: *Aspiciens a longe, ecce video Dei potentiam venientem, et nebula totam terram tegentem: Isa. 30. 27. Ecce nomen Domini venit de longinquo. Et salutantes*, idest venerantes. Et loquitur, secundum Chrysostomum, ad similitudinem nautarum, qui quando primo vident portum, prorumpunt in laudem, et salutant civitatem ad quam vadunt. Ita sancti patres, videntes per fidem Christum venturum, et gloriam quam per ipsum consecuturi erant, salutabant, idest venerabantur ipsum: *Psal. 117. 26. Benedictus qui venit in nomine Domini...Deus Dominus, et illuxit nobis: Ioan. 8. 56. Abraham pater vester exultavit ut videret diem meum: vidit, et gavisus est.*

Item commendat fidem ipsorum ex sincera confessione: quia, ut dicitur *Rom. 10. 10. corde creditur ad iustitiam, ore autem confessio fit ad salutem.* Et ideo dicit, *Et confitentes quia peregrini, et hospites sunt super terram:* isti enim tres vocaverunt se advenas, et peregrinos. Nam *Gen. 23. 4.* dicit Abraham: *Advena sum, et peregrinus apud vos.* Dicitur etiam a Domino ad Isaac, *Gen. 26. 2. Quiesce in terra quam dixero tibi, et peregrinare in ea.* Iacob etiam *47. 9.* dicit: *Dies peregrinationis vitae meae.* Dicitur autem peregrinus qui est in via tendendi ad alium locum: *Isa. 23. 7. Ducent eam longe pedes sui ad peregrinandum.* Sed advena est ille qui habitat in terra aliena, nec intendit ulterius ire. Isti autem non solum confitebantur se esse advenas, sed etiam peregrinos. Sic etiam sanctus vir non facit mansionem suam in mundo, sed semper satagit tendere ad caelum: *Psal. 38. 13. Advena ego sum apud te, et peregrinus sicut omnes patres mei.*

Deinde cum dicit, *Qui enim hoc dicunt, significant se patriam inquirere*, ostendit quod ista confessio pertineat ad fidem. Nullus enim est hospes, et peregrinus nisi qui est extra patriam, et tendit ad illam. Cum ergo isti confitentur se esse hospites, et peregrinos super terram, significant se tendere ad patriam suam, scilicet caelestem Hierusalem: *Galat. 4. 26. Illa quae sursum est Hierusalem, libera est.* Et hoc est quod dicit: *Qui enim hoc dicunt, significant se patriam inquirere.* Sed quia forte posset aliquis dicere, quod verum est quod ipsi erant peregrini in terra Philistaeorum, et Chananaeorum, inter quos habitabant, tamen intendebant redire in terram unde exierant; hoc removet, dicens: *Et si quidem ipsius*, scilicet patriae suae, *meminissent, de qua exierunt, habebant utique tempus revertendi*, quia propè erant. *Nunc autem meliorem appetunt, idest caelestem.* Unde *Gen. 24. 6.* dixit Abraham servo suo: *Cave, ne quando filium meum reducas illuc: Psalm. 83. 11. Elegi abiectus esse in domo Dei mei, magis quam habitare in tabernaculis peccatorum: Ibid. 26. 4. Unam petii a Domino, hanc requiram, ut inhabitem in domo Domini omnibus diebus vitae meae.* Ipsi ergo patriam istam inquirebant, non domum paternam unde exierunt. In quo significatur quod illi qui exierunt de vanitate saeculi, non debent illuc redire mente: *Psalm. 44. 11. Obliviscere populum tuum, et domum patris tui: Luc. 9. 62. Nemo mittens manum ad aratrum, et respiciens retro, aptus est regno Dei: Philip. 3. 13. Quae retro sunt obliviscens, in anteriora me extendens.* Patet autem quod ista eorum verbo, et facto confessio pertinet ad fidem: quia ipsi illud quod solum eis promissum fuerat, nec exhibitum, firmissime crediderunt, etiam usque ad mortem. Unde *iuxta fidem*, idest iuxta se habentes fidem suam, quasi sociam, et inseparabilem; *defuncti sunt: Apoc. 2. 10. Esto fidelis usque ad mortem.*

Deinde cum dicit, *Ideo non confunditur Deus vocari Deus eorum*, ostendit quid ex fide sua meruerunt accipere. Hoc autem fuit honor maximus. Reputatur autem maximus honor quando denominatur aliquis ab aliquo solemni officio, vel servitio, magni et excellentis domini, vel principis, sicut notarius Papae, vel cancellarius Regis. Maior autem honor est quando ille magnus dominus vult nominari ab his qui serviunt ei. Sic autem est de istis tribus, Abraham, Isaac, et Iacob, quorum Dominus Rex magnus super omnes deos specialiter vocat se eorum Deum: unde *Exod. 3. 6. Ego sum Deus Abraham, Deus Isaac, et Deus Iacob.* Unde dicit, *Ideo non confunditur Deus vocari Deus eorum.* Et huius potest triplex ratio assignari. Prima, quia Deus per fidem cognoscitur. Isti autem leguntur primo separasse se per cultum specialem ab infidelibus: unde et Abraham primus accepit signaculum fidei, ut fieret pater multitudinis gentium, *Rom. 4.* Et ideo proponuntur nobis in exemplum, sicut illi per quos Deus primo cognitus est: et per eos Deus nominatus est, ut obiectum fidei. Et idcirco ab eis voluit nominari. Secunda, secundum Augustinum in Glossa, quia in istis latet aliquod mysterium. In istis enim invenimus similitudinem generationis, qua Deus regeneravit filios spirituales. Videmus autem in ipsis quadruplicem modum generandi. Primus modus est liberorum per liberas, sicut Abraham per Saram genuit Isaac, qui genuit per Rebeccam Iacob, Iacob autem octo Patriarchas per Liam, et Rachelem. Secundus modus fuit liberorum per ancillas, sicut Iacob per Balam, et Zelpham genuit Dan, et Nepthalim, Gad, et Aser. Tertius modus fuit servorum per liberas, sicut Isaac genuit per Rebeccam Esau, de quo dictum est *Gen. 25. 23. Maior serviet minori.* Quartus modus fuit servorum per ancillam, sicut per Agar genuit Abraham Ismael. In hoc ergo designatur diversus modus quo Dominus spirituales filios generat: quia aliquando bonos per bonos, sicut Timotheum per Paulum; aliquando bonos per malos, et ista est generatio liberorum per ancillas; aliquando malos per bonos, sicut Simonem magum per Philippum; et ista est generatio servorum per liberas. Malorum autem generatio per malos reputatur in semine. Unde *Galat. 4. 30. Eli-*

ce ancillam, et filium eius. Tertia ratio, et videtur magis secundum intentionem Apostoli, quia consuetum est quod Rex vocatur a principali civitate, vel a patria tota, sicut Rex Hierusalem, Rex Romanorum, Rex Franciae. Et ideo Deus proprie vocatur Rex, et Deus illorum qui specialiter spectant ad civitatem illam Hierusalem caelestem, cuius artifex, et conditor est Deus. Et quia istis verbo, et facto ostendebant se ad illam civitatem pertinere; ideo dicitur Deus illorum: unde dicit: *Paravit enim illis civitatem*, idest conditor civitatis illius, quam ipse habebat propriam.

Deinde cum dicit, *Fide obtulit Abraham Isaac*, ponit unum aliud exemplum insigne circa fidem Abrahae, inquantum respicit Deum, scilicet illud maximum sacrificium eius, quando ad mandatum Domini voluit unigenitum suum immolare filium, *Genes. 22.* Et de hoc ostendit tria. Primo quid fecerit; secundo quod hoc ad fidem pertinet, ibi, *Et unigenitum offerebat;* tertio quid ex hoc recepit, ibi, *Unde eum et in parabolam accepit.* Dicit ergo: *Abraham cum tentaretur, obtulit*, idest offerre voluit, *fide Isaac*, sicut patet per totum *22. cap. Gen.*

Hic est duplex quaestio. Una, quia innocentem occidere, est contra legem naturae, et ita peccatum. Ergo volendo offerre, peccavit. Respondeo. Dicendum est, quod ille qui ex mandato superioris interficit, si ille licite praecipit, alius licite obedit, et potest licite exequi ministerium suum. Deus autem habet mortis, et vitae auctoritatem: *1. Reg. 2. 6. Dominus mortificat, et vivificat.* Deus autem subtrahendo vitam alicui, etiam innocenti, nulli facit iniuriam. Unde et quotidie dispositione divina multi nocentes, et innocentes moriuntur. Et ideo Dei mandatum licite poterat exequi.

Item quaeritur de hoc quod dicit, *Cum tentaretur.* Deus enim nullum tentat, quia tentare est ignorantis. Respondeo. Dicendum est, quod diabolus tentat, ut decipiat: *1. Thessal. 3. 5. Ne forte tentaverit vos qui tentat.* Hoc patet in tentatione qua tentavit Christum, *Matth. 4.* Homo vero tentat, ut cognoscat: *3. Reg. 10*, dicitur de Regina Saba, quod venit ad Salomonem, ut tentaret eum in aenigmatibus. Sic non tentat Deus, qui omnia novit; sed tentat, ut homo sibi ipsi innotescat quantae fortitudinis, et fragilitatis sit in se: *Deut. 8. 2. Ut tentaret te, et nota fierent quae in animo tuo versabantur: 2. Paralip. 32. 31.* de Ezechia tentato, ut cognosceretur cor eius. Item ut alii tentatum cognoscant, qui ex hoc eis proponitur in exemplum, sicut Abraham, et Iob: *Eccli. 44.* et *1. Mach. 2. 52. Abraham in tentatione inventus est fidelis.*

Deinde cum dicit, *Et unigenitum offerebat*, multum subtiliter ostendit quod illa obedientia pertinebat ad fidem. Sicut enim supra dictum est, Abraham licet multum senex, credidit Deo promittenti quod in Isaac benedicturus esset ei in semine: credebat etiam Deum posse mortuos suscitare. Cum ergo praecipiebatur ei quod occideret, non erat spes ultra iam de Sara iam valde antiqua, quia Isaac erat iam adolescens, posse habere filium. Et ideo cum crederet obediendum mandato Dei, non restabat nisi quod crederet resuscitari Isaac, per quem debebat ei vocari semen. Unde dicit: *Et unigenitum*, scilicet Sarae, *in quo*, scilicet filio nato, debebat Deus pactum promissum complere, sicut patet *Gen. 17.* Vel *unigenitum*, scilicet inter liberos: *Gen. 22. 2. Tolle filium tuum unigenitum Isaac. In quo susceperat repromissiones, ad quem etiam dictum est*, idest ratione cuius: *Quia in Isaac vocabitur tibi semen, arbitrans*, idest firmiter credens, *quia et a mortuis potens est Deus eum suscitare.* Hoc ergo fuit argumentum fidei maximum, quia articulus resurrectionis est unus de maioribus.

Deinde cum dicit, *Unde eum et in parabolam accepit*, ostendit quid per fidem meruit: quia cum iam non restaret aliud nisi immolari ipsum, vocavit eum angelus, et arietem haerentem cornibus loco filii immolavit. Hoc autem fuit parabola, idest figura Christi futuri. Aries enim haerens cornibus inter vepres, est humanitas confixa cruci, quae passa est. Isaac, idest divinitas evasit, cum Christus vere mortuus est, et sepultus. Et sic patet quod ista figura valde incomplete adaequat figuratum. *Accepit* ergo *eum*, scilicet Isaac *in parabolam*, idest figuram Christi crucifigendi, et immolandi.

LECTIO V.

Fide et de futuris benedixit Isaac Iacob, et Esau. Fide Iacob moriens singulos filiorum Ioseph benedixit, et adoravit fastigium virgae eius. Fide Ioseph moriens de profectione filiorum Israel memoratus est, et de ossibus suis mandavit. Fide Moyses, natus, occultatus est mensibus tribus a parentibus suis: eo quod vidissent elegantem infantem, et non timuerunt Regis edictum. Fide Moyses grandis factus negavit se esse filium filiae Pharaonis, magis eligens affligi cum populo Dei, quam temporalis peccati habere iucunditatem; maiores divitias aestimans thesauro Ægyptiorum, improperium Christi. Aspiciebat enim in remunerationem.

Supra posuit Apostolus exemplum de fide Abrahae; hic ponit exemplum de fide Isaac, Iacob, et Ioseph: et primo de fide Isaac. Dicit ergo, quod *Isaac fide de futuris*, idest quae se extendebat ad futura, *benedixit Iacob, et Esau.* Vel *benedixit de futuris*, idest pro futuris; vel benedictione quae se extendebat ad futura. Verba enim sua non habebant efficaciam nisi ex virtute Dei: per quam quidem benedictionem minor praelatus fuit maiori. Quod non fuit quantum ad personas eorum, sed quantum ad duos populos qui ex ipsis exierunt: *Psalm. 107. 10. In Idumaeam extendam calceamentum meum.* Fuerunt enim Idumaei qui egressi sunt de Esau, subiecti filiis Israel. In quo significabatur quod minor populus, scilicet Gentium, per fidem debebat praevenire populum maiorem, scilicet Iudaeorum: *Matth. 8. 11. Multi ab oriente, et occidente venient, et recumbent cum Abraham, Isaac, et Iacob in regno caelorum; filii autem regni eiicientur in tenebras exteriores.* Ista vero benedictio, quae erat de fide Gentium futura, per fidem facta fuit, quia respicit aliquid futurum.

Deinde cum dicit, *Fide Iacob moriens singulos filiorum benedixit*, prosequitur de fide Iacob, et ponit illud quod ipse fecit in benedicendo duobus filiis Ioseph, sicut habetur *Gen. 48.* ubi dicitur, quod cum nuntia-

tum fuisset Ioseph quod pater eius aegrotaret, adduxit duos filios suos, quibus Iacob benedixit cancellatis manibus, in hoc praeferens Ephraim Manasse, quantum ad dignitatem, quia de Ephraim fuit dignitas regalis, scilicet Ieroboam. Haec autem benedictio fuit per fidem, quia revelatum ei fuit quod ita futurum erat. Quae quidem benedictio referebatur ad populum qui egressus est ab ipsis, non ad personas ipsorum. Item *per fidem adoravit fastigium virgae eius.* Hoc habetur *Gen. 40.* ubi dicitur, quod fecit Ioseph iurare quod sepeliret eum in sepulcro patrum suorum, et post iuramentum, tamquam securus de promisso, adoravit ad caput lectuli, ut dicit littera nostra; vel *fastigium virgae eius*, ut dicunt Septuaginta; vel *super fastigium*, ut habetur in Graeco. Et totum hoc potest stare: quia ipse erat senex, et ideo portabat virgam; vel recepit sceptrum Ioseph donec iurasset, et antequam redderet ei, adoravit, non ipsam virgam, nec Ioseph, ut quidam male putaverunt, sed ipsum Deum, innixus ad cacumen, vel super fastigium virgae eius. Ad quod motus fuit ex consideratione potestatis Christi, quam potestas Ioseph praefigurabat. Ipse enim tamquam praefectus Ægypto, portabat sceptrum in signum potestatis Christi: *Psal. 2. 9. Reges eos in virga ferrea.* Vel si adoravit fastigium, idem est sensus, quia adoravit Christum significatum per virgam illam; sicut et nos adoramus crucifixum, et crucem ratione Christi passi in ipsa. Unde proprie non adoramus crucem, sed Christum crucifixum in ipsa.

Deinde cum dicit, *Fide Ioseph moriens, de profectione filiorum Israel memoratus est*, prosequitur exemplum de fide Ioseph: ubi ponit duo quae habentur *Gen. ult.* ubi dixit fratribus suis *24. Visitabit vos Dominus*, et mandavit ossa sua inde portari. Unde fides eius fuit quantum ad duo. Primo quia credidit promissionem factam debere impleri per reditum filiorum Israel in terram promissionis; secundo quia in ipsa credebat Christum esse nasciturum, et resurrecturum, et multos cum ipso: unde desiderabat habere partem in illa resurrectione. Et hoc est quod dicit, quod *Ioseph moriens fide*, idest per fidem, *memoratus est de profectione filiorum Israel;* et hoc quantum ad primum: *et de ossibus suis mandavit*, quantum ad secundum.

Sed quare non fecit se statim portari, sicut pater suus? Respondeo. Dicendum, quod hoc non potuit, quia non habebat tunc tantam potestatem sicut habebat in morte patris: et ideo tunc poterat hoc facere, quod tamen circa mortem suam non potuit. Secundo quia sciebat quod multas afflictiones debebant sustinere filii Israel post mortem eius. Ut ergo haberent certam spem de liberatione sua, et reditu ad terram promissionis, voluit ad solatium corpus suum remanere cum ipsis. Unde et Moyses tulit illud secum, sicut et quaelibet tribus corpus patris sui, ut dicit Hieronymus.

Deinde cum dicit, *Fide Moyses, natus, occultatus est mensibus tribus*, prosequitur de patribus qui fuerunt sub lege. Hoc enim tempus incepit a Moyse: *Eccli. 24. 33. Legem mandavit Moyses in praeceptis iustitiarum*: *Ioan. 1. 33. Lex per Moysen data est.* Istud autem tempus distinguitur in tria, scilicet ante exitum de Ægypto, in exitu, et post exitum. Unde tria facit: primo enim ostendit quid factum sit ante exitum; secundo quid in exitu, ibi, *Fide reliquit Ægyptum;* tertio quid in terra promissionis, ibi, *Quid adhuc dicam.* Circa primum duo facit: primo enim ostendit quid sit factum in nativitate Moysi: secundo quid ipse fecit, ibi, *Fide Moyses grandis factus negavit se esse filium filiae Pharaonis.* Ubi tangitur historia quae ponitur *Exod. 1.* quod Pharao mandavit occidi masculos, ne multiplicarentur. Secundo habetur quod parentes Moysi videntes ipsum elegantem, absconderunt eum mensibus tribus, quod attribuit Apostolus fidei ipsorum. Credebant enim aliquem nasciturum qui liberaret eos ab illa servitute. Unde ex elegantia pueri aestimabant aliquam virtutem Dei esse in illo. Ipsi enim erant rudes, et rustici, sudantes in operibus luti, et lateris: *Eccli. 19. 26. Ex visu cognoscitur vir.* Ex quo habetur quod licet fides sit de invisibilibus, tamen per aliqua signa visibilia possumus niti ad ipsam: *Marc. ult. 20. Sermonem confirmante sequentibus signis.* Quod autem ipsi hoc fecerunt ex fide, non ex affectu carnali, patet, quia *non timuerunt Regis edictum.* Unde exponebant se periculo personarum: quod non fecissent, nisi credidissent aliquid magnum futurum de puero: *Matth. 10. 28. Nolite timere eos qui occidunt corpus.*

Sed contra: quia ipsi postea exposuerunt ipsum: ergo non propter fidem servabant ipsum. Respondeo. Dicendum est, quod exposuerunt ipsum, non ad necandum, sed ne surriperetur eis: unde posuerunt eum in fiscella, committentes eum divinae providentiae. Credebant enim probabiliter, quod fuisset interfectus, si fuisset apud eos inventus.

Deinde cum dicit, *Fide Moyses grandis effectus negavit se esse filium filiae Pharaonis*, ostendit quid ipse Moyses per fidem fecerit: et primo quid fecit; secundo ostendit quod illud factum pertinebat ad fidem, ibi, *Aspiciebat enim in remunerationem.* Tangit enim historiam quae habetur *Exod. 11.* ubi dicitur, quod filia Pharaonis fecit ipsum a matre pueri nutriri, et quod adoptavit eum in filium. Ipse autem *negavit se esse filium eius*, non quidem verbo, sed facto: quia contra voluntatem Pharaonis interfecit Ægyptium, qui laedebat Hebraeum. Et hoc est quod dicit: *Grandis effectus*, per fidem, *negavit se esse filium filiae Pharaonis.* Quo autem affectu hoc fecerit, ostendit cum subdit: *Magis eligens affligi cum populo Dei, quam temporalis peccati habere iucunditatem*: in quo ostenditur mirabilis virtus eius. Duo enim sunt quae maxime homines appetunt, scilicet iucunditatem, et delectationem circa bona exteriora, et his contraria maxime fugiunt, scilicet dolorem, et afflictionem, quae opponitur primo; paupertatem, et abiectionem, quae opponitur secundo. Ista autem duo elegit Moyses: scilicet quia praeposuit dolorem, et afflictionem iucunditati peccati temporalis, quae scilicet semper est cum peccato: item paupertatem praeposuit divitiis propter Christum: *Proverb. 16. 19. Melius est humiliari cum mitibus, quam dividere spolia cum superbis: Psal. 83. 11. Elegi abiectus esse in domo Dei mei, magis quam habitare in tabernaculis peccatorum.* Quantum ergo ad primum dicit: *Magis eligens affligi cum populo Dei*, scilicet quem Pharao affligebat, *quam habere iucunditatem peccati temporalis*, idest transitorii; quod fuisset, si cum Ægyp-

tiis afflixisset filios Israel. Quantum autem ad secundum, scilicet quod praeelegit paupertatem, dicit: *Maiores divitias aestimans improperium Christi*, idest pro fide Christi, quod scilicet sustinuit a fratribus suis, sicut dictum est *Exod. 2. 14. Numquid interficere tu me vis, sicut occidisti heri Ægyptium?* Quod improperium fuit figura quod Christus suscipere deberet improperium a Iudaeis: *Psal. 68. 21. Improperium expectavit cor meum, et miseriam.* Maiores autem divitias credidit esse duo praedicta thesauris Ægyptiorum: *Isa. 33. 6. Divitiae salutis sapientia, et scientia.*

Deinde cum dicit, *Aspiciebat enim in remunerationem*, ostendit quod praedicta facta Moysi pertinebant ad fidem Christi. Sciendum est autem, quod quaedam sunt secundum se bona, et delectabilia; quaedam autem secundum se tristia, et mala. Mala autem nullus propter se praeeligit, sed propter finem; sicut infirmus praeeligit potionem amaram, et tristia delectabilibus, ratione alicuius maioris boni quod per hoc potest consequi. Et sic sancti propter spem finis ultimi aeternae felicitatis praeeligunt afflictiones, et paupertatem divitiis, et voluptatibus: quia per ista impediuntur a consecutione finis sperati: *Matth. 5. 11. Beati eritis cum maledixerint vobis homines, et persecuti vos fuerint, et dixerint omne malum adversus vos:* et sequitur: *Gaudete, et exultate, quoniam merces vestra copiosa est in caelis: Gen. 15. 1. Ego protector tuus sum, et merces tua magna nimis.* Et ideo dicit, quod hoc faciebat, quia *aspiciebat*, oculis scilicet fidei, *in remunerationem*, quam scilicet ex hoc sperabat. Unde *fides est substantia sperandarum rerum, argumentum non apparentium*, ut supra dictum est.

LECTIO VI.

Fide reliquit Ægyptum, non veritus animositatem Regis; invisibilem enim tamquam videns sustinuit. Fide celebravit pascha, et sanguinis effusionem; ne qui vastabat primitiva, tangeret eos. Fide transierunt mare rubrum, tamquam per aridam terram; quod experti Ægyptii, devorati sunt. Fide muri Hierico corruerunt circuitu dierum septem. Fide Raab meretrix non periit cum incredulis, excipiens exploratores cum pace.

Supra posuit Apostolus fidem Moysi quantum ad id quod fecit in Ægypto; hic quantum ad id quod fecit in exitu de Ægypto; et circa hoc facit tria: primo enim ostendit quid fecerit in exitu de Ægypto: secundo ostendit modum exeundi, ibi, *Fide celebravit pascha;* tertio quid per fidem factum est cum populo infideli, ibi, *Fide Raab meretrix non periit cum incredulis.* Dicit ergo, quod *Moyses fide*, idest per fidem, *reliquit Ægyptum.* Sicut autem habetur *Exod. 11.* primo fugit de Ægypto, interfecto Ægyptio; secundo autem exivit quando simul omnes filios Israel eduxit. Glossa autem exponit de secundo exitu, quia sequitur: *Non veritus animositatem*, idest indignationem, *Regis.* In primo enim exitu legitur *Exod. 11.* eum timuisse: *Prov. 14. 35. Iracundiam Regis inutilis sustinebit.* In secundo vero non timuit: *Prov. 28. 1. Iustus, quasi leo confidens, absque terrore erit.* Potest tamen referri ad primum.

Sed numquid tunc non timuit? Respondeo. Dicendum est, quod in timore duo consideranda sunt. Unum quod aliquando potest esse vituperabile, scilicet quando propter timorem facit quis aliquid non faciendum, vel dimittit faciendum: et sic non timuit Moyses, quia propter timorem non dimisit iuvare fratres suos. Aliud est quod potest esse laudabile, quando scilicet salva fide, refugit periculum propter timorem instantem: *Matth. 10. 23. Cum persequenter vos in civitate ista, fugite in aliam.* Si enim aliquis, salva honestate sua, posset vitare periculum, et non vitaret, stultus esset, et tentaret Deum; quod est diabolicum; et sic Iesus cessit volentibus ipsum lapidare, nec ad suggestionem diaboli voluit se praecipitare. Ita et Moyses confidens de divino auxilio, fugit propter timorem Regis ad tempus.

Et probat quod hoc fecit ex fide, quia fides est de invisibilibus. Et iste *sustinuit*, idest expectavit, *Deum invisibilem*, et eius adiutorium, *tamquam videns: Psalm. 26. 14. Confortetur cor tuum, et sustine Dominum.* Moyses enim in utroque exitu expectabat Dei adiutorium: unde in primo dicit *Exod. 2. 22. Deus patris mei adiutor meus:* in secundo vero *Exod. 14. 14. Vos tacebitis, et Dominus pugnabit pro vobis.*

Deinde cum dicit, *Fide celebravit pascha*, ostendit quid fecerit quantum ad modum transeundi: et primo ponit illud quod fuit factum ad praeparationem transitus; secundo quantum ad ipsum transitum, ibi, *Fide transierunt mare rubrum;* tertio quantum ad id quod per fidem factum fuit quantum ad introitum terrae promissionis, ibi, *Fide muri Hierico corruerunt.* Quantum ad primum ponit historiam quae habetur *Exod. 12.* ubi Dominus mandavit illis ante exitum filiorum Israel, scilicet eadem nocte, immolari agnum, et de sanguine eius utrumque postem, et superliminare liniri: carnes eius assas cum azymis, et lactucis agrestibus comedi, cum multis aliis quae observanda erant, ut ibi habet videri. Et hoc vocabatur pascha, scilicet esus agni, et effusio sanguinis; quae duo concurrebant ad transitum illum quem facturi erant in proximo. Dicitur autem pascha a paschin Graece, quod Latine est passio, vel a phase, quod Hebraice idem est quod transitus. In hoc autem figurabatur quod Christus per passionem transiret ex hoc mundo: *Ioan. 13. 1. Ut transeat ex hoc mundo.* Item quod nos per meritum mortis eius, a terrenis ad caelestia, ab inferno transimus ad caelum: *Eccli. 24. 26. Transite ad me omnes qui concupiscitis me.* Quod quidem fuit per virtutem sanguinis Christi: *Supra 10. 19. Habentes itaque fiduciam, fratres, in introitu sanctorum in sanguine Christi.* Fuit autem in illo paschate duplex transitus. Unus quo transibat Dominus percutiens Ægyptios; alius quo populus transibat. Sic etiam sanguine Christi, qui est agnus immaculatus, debent liniri postes fidelium, intellectus scilicet, et affectus. Dicit ergo: *Fide*, idest per fidem, *celebravit pascha*, idest esum agni, *et sanguinis effusionem*, ad liniendum postes domorum. Et quare hoc faciebat? *Ne* scilicet *qui vastabat primogenita* Ægyptiorum, *tangeret eos: Psalm. 77. 51. Percussit omne primogenitum in terra Ægypti.*

Sed quaeritur quorum ministerio hoc factum sit, utrum scilicet bonorum, vel malorum angelorum:

quia videtur quod per malos: *Psalm. 77. 49. Immissiones per angelos malos.*

Respondeo. Dicendum est, quod non est inconveniens de quibuscumque. Unde sciendum est, quod poenarum inflictio fit interdum per bonos angelos. Sicut enim dicit Dionysius *4. cap. de div. Nominibus*, punire malum, non est malum; sed malum facere, est malum. Punitio enim est opus iustitiae, sicut patet de angelo qui contrivit castra Assyriorum, *Isa. 37.* qui creditur fuisse bonus angelus. Unde talis punitio indifferenter fit per bonos, et malos; sed differenter a bono, et a malo: quia bonus non punit, nisi exercendo iustitiam divinam in malos: et in Scripturis operatio tam diaboli quam boni angeli, cuiusmodi est haec, attribuitur Deo, malus autem, etsi obsequatur divinae iustitiae, tamen non ex intentione iustitiae hoc agit, sed ex perversitate voluntatis suae affligit bonos, et malos, et libentius bonos, si permittatur, sicut patet de Iob. Iste ergo angelus, qui dixit Moysi *Exod. 12. 23. Transibit Dominus percutiens Ægyptum*, bonus angelus fuit, cum ipse aliquando loquatur in persona sua. Bono autem angelo aliquando subministrat spiritus nequam: unde adhibitum fuit ibi ministerium eius malae, et perversae voluntatis, voluntarie operantis ad caedem. Et ideo dicit *Psalm. 77. 49. Iram, et tribulationem, immissiones per angelos malos.* Non ergo tangebat eos qui erant sanguine signati, malus angelus, terrore, et timore Dei, utpote non permissus; bonus autem inde terrebatur, admirando virtutem Dei.

Deinde cum dicit, *Fide transierunt mare rubrum*, ostendit quid egit in ipso transitu: et primo ostendit hoc; secundo ostendit quod illud pertinebat ad fidem, ibi, *Quod experti Ægyptii devorati sunt.* Dicit ergo, quod *fide*, idest per fidem, *transierunt mare rubrum, tamquam per aridam terram.* Duo enim ibi per fidem facta sunt. Unum quod homo fecit, scilicet quod commiserunt se ad transeundum, quod non fuit nisi per fidem. Aliud fuit ex parte Dei, scilicet quod aquae fuerunt eis pro muro. Hoc autem fuit per fidem: operatio enim miraculorum attribuitur fidei: *Matth. 17. 19. Si habueritis fidem sicut granum sinapis, dicetis monti huic, Transi hinc, et transibit.* Ergo hoc fide factum est, idest hoc meruit fides. Et hoc habetur *Exod. 14.* et *15.* Deinde ostendit quod hoc pertinet ad fidem, quia *Ægyptii* hoc *experti*, idest volentes experiri, *devorati sunt*, quia scilicet non habuerunt fidem: *Exod. 15. 12. Extendisti manum tuam, et devoravit eos terra.*

Deinde cum dicit, *Fide muri Hierico corruerunt circuitu dierum septem*, agit de eo quod per fidem factum est in introitu terrae promissionis. De hoc habetur *Iosue 6.* ubi dicitur, quod ad mandatum Domini, Sacerdotes septem diebus cum arca testamenti circuierunt primam civitatem ultra Iordanem, scilicet Hierico, et septima die septimo circuitu muri eius corruerunt. Hic fuit aliquid ex parte hominis, scilicet quod ex mandato Domini circuierunt, credentes mandatum Domini debere impleri; aliquid autem ex parte Dei, scilicet quod sic ad circuitum eorum muri corruerunt. Moraliter Hierico interpretatur luna, sive defectus, et significat mundum istum. Muri eius sunt impedimenta, quibus aliquis detinetur in mundo. Per buccinas, quibus Levitae, et Sacerdotes intonabant, vox praedicatorum significatur. Per circuitum septem dierum totus designatur decursus praesentis temporis, qui per septem dies completur. Per quae datur intelligi quod omnia impedimenta mundi cadunt ad continuam vocem praedicationis: *2. Corinth. 10. 4. Arma militiae nostrae non sunt carnalia, sed potentia Deo ad destructionem munitionum, consilia destruentes, et omnem altitudinem extollentem se adversus scientiam Dei.*

Deinde cum dicit, *Fide Raab meretrix non periit cum incredulis*, ostendit quid factum sit per fidem ab aliquo de populo infideli, scilicet a Raab, de qua *Iosue 2.* et *6.* Cum enim Iosue misisset exploratores ad explorandum Hierico, ipsi evaserunt auxilio istius mulieris, quae dicitur meretrix, idest idolatra. Vel ad litteram meretrix erat, ad quam ingressi sunt non ad peccandum, sed ad latendum: domus enim talium patent, maxime de nocte. Isti autem venerant de nocte. Domus etiam eius coniuncta erat muro. Meretrices autem absque exceptione accipiunt indifferenter; et ideo melius poterant apud eam occultari. Ista ergo per fidem liberata fuit: unde dicit: *Raab meretrix fide*, idest per fidem, *recipiens exploratores cum pace, non periit cum incredulis*, qui corporaliter perierunt: quia exploratores iuraverunt ei ipsam liberare, et omnem domum patris sui; quod et fecerunt. Quare autem magis declinaverint ad ipsam, potest dici, quia ut ipsa minus posset inculpari, indifferenter omnes recipiens. Nec erat conveniens ut salus ipsorum fieret alicui salvanti ipsos occasio mortis. In hoc autem quod ipsa ex receptione ipsorum liberata est, designatur quod recipientes praedicatores Evangelii liberantur a morte aeterna: *Matth. 10. 41. Qui recipit Prophetam in nomine Prophetae, mercedem Prophetae accipiet.*

LECTIO VII.

Et quid adhuc dicam? Deficiet enim me tempus enarrantem de Gedeon, Barach, Samson, Iephte, David, Samuel, et Prophetis, qui per fidem vicerunt regna, operati sunt iustitiam, adepti sunt repromissiones, obturaverunt ora leonum, extinxerunt impetum ignis, effugerunt aciem gladii, convaluerunt de infirmitate, fortes facti sunt in bello, castra verterunt exterorum, acceperunt mulieres de resurrectione mortuos suos.

Supra posuit Apostolus ea quae facta sunt a patribus per fidem ante introitum, et in ipso introitu terrae promissionis; hic accedit ad narrandum exempla illorum qui fuerunt in ipsa terra promissionis; quae quia multa sunt, ideo breviter, praemissis nominibus patrum, ponit in generali praecipua facta ipsorum, ponens causam illius brevitatis; et circa hoc facit tria. Primo ponit nomina patrum, et causam quare breviter vult eorum facta pertransire; secundo ostendit quid fecerunt per fidem, ibi, *Qui per fidem vicerunt regna;* tertio quid per fidem receperunt, ibi, *Adepti sunt.* Dicit ergo: *Quid adhuc dicam?* quasi dicat: Perveni usque ad tempus introitus terrae promissionis, in quo

pauca respectu dicendorum dicta erant. Remanent enim tot dicenda quod non possent explicari: *deficiet enim tempus me enarrantem*, idest si velim enarrare, non sufficiet mihi tempus epistolaris enarrationis, quae debet esse succincta. Unde Hieronymus *ad Paulinum cap. 6. Neque enim epistolaris angustia longius evagari patiebatur.* Vel tempus intellige vitae. Isto modo loquitur *Ioan. ult. 25. Sunt quidem et alia multa quae fecit Iesus; quae si scribantur per singula, nec ipsum arbitror mundum capere posse eos qui scribendi sunt, libros.* Ubi dicit Glossa quod loquitur hyperbolice. Nec tamen est falsum, sed est figurativa locutio: *Psal. 39, 6.* ubi nos habemus, *Annuntiavi, et locutus sum, multiplicati sunt super numerum*, dicit littera Hieronymi: *Si annuntiare voluero, plura sunt quam narrari queant.*

Sciendum tamen, quod aliqui istorum aliqua mala fecerunt, et aliqua bona: unde non numerantur hic nisi quantum ad bona quae fecerunt, vel receperunt. Tamen probabile est quod omnes fuerint finaliter sancti, ex quo Apostolus nominat eos in catalogo sanctorum. Primo ergo ponit Gedeonem, de quo *Iudic. 6.* quem praemittit, et quia nihil mali fecit, et quia fecit factum multum insigne, et forte etiam quia accepit maximum signum incarnationis Christi in vellere, et rore, de quo dicitur *in Psal. 71. 6. Descendet sicut pluvia in vellus.* Secundo ponit Barach, de quo *Iudic. 4.* qui non fuit ita insignis sicut Gedeon; cui etiam illa victoria non fuit reputata, sed magis mulieri; et ideo forte postponit ipsum. Tertio ponit Samson, de quo *Iudic. 15.* de quo specialiter videtur quod non deberet hic numerari, quia in morte peccavit interficiendo se. Augustinus autem *1. de civit.* Dei dicit, quod excusatur, quia creditur hoc fecisse mandato Dei, cuius signum est, quia non potuisset domum tantam propria virtute subvertere, sed virtute Dei, quae non adiuvat ad malum. Quarto ponit Iephte, de quo *Iudic. 11.* Istum postponit Samsoni, quia non fecit tot facta insignia sicut ille.

Dubitatur autem de Iepthe, si immolando filiam suam ex voto peccaverit. Videtur quod non, quia dicitur ibi *vers. 29. Irruit Spiritus Domini in Iephte:* et post hoc sequitur votum suum, et victoria. Contra. Dicit Hieronymus, quod fuit in vovendo indiscretus, et in reddendo impius.

Respondeo. Dicendum est, quod fuit ibi aliquid a Spiritu sancto, scilicet motus ad vovendum in generali, quod scilicet immolaret quidquid occurreret sibi immolabile; aliquid autem ex proprio suo spiritu, scilicet quod immolavit quod non debuit; et in hoc peccavit, sed post poenituit.

Similiter Gedeon peccavit faciendo Ephod, et tentando Deum in petitione signi in vellere, et postea poenituit; sicut et David, de quo subdit, dicens: *Et David, et Samuel*, de quibus scilicet in Libris Regum agitur, *et* aliis *Prophetis*, de quibus si vellem dicere, tempus deficiet.

Sed tunc quaestio est, utrum omnes isti qui dicti sunt, fuerint Prophetae. Respondeo. Dicendum est, quod Spiritus sanctus movet mentem Prophetae, sicut agens principale movet instrumentum suum. Potest autem Spiritus sanctus movere ad tria, scilicet ad cognoscendum, ad loquendum, et ad faciendum: et ad quodlibet istorum dupliciter. Ad cognoscendum scilicet quandoque cum intellectu eius quod videtur, sicut fuit Isaias, et alii Prophetae: unde dicti sunt et videntes: *1. Reg. 9. 9. Qui hodie dicitur Propheta, olim dicebatur videns.* Aliquando autem sine cognitione eius quod videtur; sicut patet in somnio Pharaonis, et in visione Balthassar. Ad loquendum etiam movet dupliciter: quandoque ad sciendum id de quo loquitur, sicut patet de David; quandoque autem nescit, sicut Caiphas, et forte etiam Balaam. Similiter etiam quandoque movet ad faciendum, et scit quid facit, sicut Hieremias, qui abscondit lumbare suum subter Euphratem, *Hierem. 12.* Quandoque autem nescit, sicut dicit Augustinus *super Ioan.* de militibus, qui diviserunt sibi vestimenta Christi, non tamen cognoscebant mysterium ad quod illa divisio ordinabatur. Hoc est ergo de ratione Prophetae quod cognoscat illud quod videt, vel dicit, vel facit. Quando autem non cognoscit, non est vere Propheta, sed participative tantum: et sic dicit Ioannes Caipham prophetasse, quia habuit aliquid prophetiae. Iste autem motus Spiritus sancti dicitur instinctus secundum Augustinum

Deinde cum dicit, *Qui per fidem vicerunt regna*, ostendit quid sancti, de quibus locutus est, fecerunt: et primo ostendit hoc in generali; secundo descendit ad quaedam specialia, ibi, *Obturaverunt ora leonum.* Primo autem ponit facti ipsorum meritum; secundo praemium, ibi, *Adepti sunt repromissiones.*

Circa primum sciendum est, quod inter omnes actus exteriores virtutum moralium, actus fortitudinis, et iustitiae videntur esse praecipui, quia maxime pertinent ad bonum commune: per fortitudinem enim respublica defenditur ab hoste, per iustitiam vero conservatur. Unde Apostolus ex utroque actu commendat sanctos patres. Ab actu quidem fortitudinis, cum dicit, quod isti *per fidem vicerunt regna*, idest Reges, vel etiam regna ipsorum, sicut David, et Iosue. Nihilominus tamen sancti spiritualiter per fidem vicerunt regna, scilicet regnum diaboli, de quo *Iob 41. 25. Ipse est rex super universos filios superbiae.* Item carnis: *Rom. 6. 12. Non ergo regnet peccatum in vestro mortali corpore.* Item regnum mundi: *Ioan. 18. 36. Regnum meum non est de hoc mundo.* Isti autem vincunt per fidem: *1. Ioan. 5. 4. Haec est victoria quae vincit mundum, fides nostra.* Nullus enim potest praesentia contemnere, nisi propter spem futurorum bonorum: per contemptum enim principaliter vincitur mundus. Et ideo quia fides ostendit nobis invisibilia, propter quae contemnitur mundus, ideo vincit mundum fides nostra. Ab actu autem iustitiae commendat eos, cum dicit: *Operati sunt iustitiam.* Aliquando autem iustitia est virtus generalis, quando scilicet obedit legi divinae: *Psal. 10. 8. Iustus Dominus, et iustitias dilexit:* et *2. Mach. 9. 12. Iustum est subditum esse Deo: 1. Ioan. 5. 7. Qui iustitiam facit, iustus est.* Aliquando autem est virtus specialis, et ista consistit in actionibus, et communicationibus humanis, quando scilicet reddit quis unicuique quod suum est. Utramque autem iustitiam habuerunt sancti: *Isa. 54. 17. Haec est haereditas servorum Dei, et iustitia eorum apud me, dicit Dominus: Eccli. 1. 33. Concupiscens sapientiam serva iustitiam*, scilicet obediendo mandatis: item ipsam exercendo in populo: *Psal. 118. 121. Feci iudicium, et iustitiam.*

Deinde cum dicit, *Adepti sunt*, ostendit quid receperunt, quia *adepti sunt repromissiones.* Promissio enim Dei efficax est, quia numquam deficit Deus in promissis: *Rom. 4. 21. Quaecumque promisit Deus, potens est et facere: Psalm. 144. 13. Fidelis Deus in omnibus verbis suis.*

Sed contra. Supra eodem: *Iuxta fidem defuncti sunt, non acceptis repromissionibus.*

Respondeo. Dicendum est, quod illud quod hic dicitur, tripliciter potest intelligi. Uno modo quod promissio Dei sit illa specialis qua promittit sanctis vitam aeternam: et istam nullus accepit ante adventum Christi: *Rom. 15. 8. Ad confirmandas promissiones patrum.* Secundo pro promissione de terra promissionis habenda: et istam non acceperunt priores patres, scilicet Abraham, Isaac, et Iacob; sed tantum patres posteriores, sicut Iosue, et alii sancti. Tertio pro promissione particulari, scilicet eius quod unicuique promissum fuit, sicut David regnum, et Ezechiae sanitas: et istas promissiones consecuti sunt.

Deinde cum dicit, *Obturaverunt ora leonum*, ponit quaedam particularia beneficia aliquibus collata: et primo quae pertinent ad remotionem mali; secundo illa quae pertinent ad executionem boni, ibi, *Fortes facti sunt in bello.* Malum autem nocivum hominis est duplex: unum exterius, aliud interius. Secundum ponit ibi, *Convaluerunt de infirmitate.* Exterius autem malum est duplex: quia aut illatum est a creatura irrationali, aut rationali. Secundum ponit ibi, *Effugerunt aciem gladii.* Ab irrationali duplex, scilicet vel ab inanimata, vel ab animata. Nocumentum illatum ab inanimata tangit ibi, *Extinxerunt impetum ignis.* Quantum ergo ad animata dicit: *Obturaverunt ora leonum.* Loquitur autem in plurali, licet non fuerit nisi unus, scilicet Daniel: sicut etiam dicitur *Matth. 2. 20. Defuncti sunt enim qui quaerebant animam pueri.* Nullus autem tunc quaerebat Christum occidere nisi solus Herodes. Cuius ratio est, quia loquitur de omnibus sanctis communiter, quasi de uno collegio sanctorum. Et quod unus facit, imputatur aliis, et etiam omnibus: quod fit per virtutem Spiritus sancti, quae est communis omnibus. Unde etiam in isto contextu loquitur tamquam de pluribus. Potest etiam dici, quod hoc completum est in David, qui, sicut ipse dicit *1. Reg. 17.* leonem, et ursum interfecit: et etiam Samson, *Iudic. 14.* Per leonem autem spiritualiter intelligitur diabolus: *1. Petr. 5. 8. Adversarius vester diabolus tamquam leo rugiens circuit, quaerens quem devoret.* Qui ergo insultus eius reprimit, os leonum obturat: *Iob 29. 17. Conterebam molas iniqui, et de dentibus eius auferebam praedam.* Nocumentum a re inanimata removet, cum dicit: *Extinxerunt impetum ignis;* sicut habetur de tribus pueris *in Dan. 3.* Item ad preces Moysi, et Aaron extinctus est ignis, qui missus a Domino devorabat populum murmurantem, sicut patet *Num. 16.* Ignis iste est interior motus concupiscentiae, vel irae. Qui ergo refrenat illum motum, extinguit impetum ignis: *Psal. 57. 9. Supercecidit ignis, et non viderunt solem.* Remotionem nocumenti per rationalem creaturam illati tangit, cum dicit: *Effugerunt aciem gladii*, idest aciem hostis cum gladiis acutis. Hoc autem frequentissime factum fuit per ipsos; sicut patet de Iosue, Gedeone, et David. Per gladium autem mala suasio intelligitur: *Psal. 56. 5. Lingua eorum gladius acutus.* Istos gladios fugat qui malam linguam tacere facit: *Eccli. 28. 28. Sepi aures tuas spinis, et noli audire linguam nequam: Prov. 25. 23. Ventus aquilo dissipat pluvias, et facies tristis linguam detrahentem.* Nocumentum interius est infirmitas, de cuius remotione dicit: *Convaluerunt de infirmitate:* sicut specialiter apparet de Exechia *4. Reg. 20.* et *Isa. 38.* Ista autem infirmitas est peccatum: *Psalm. 6. 3. Miserere mei, Domine, quoniam infirmus sum.* Convalescit ergo qui resurgit.

Deinde cum dicit, *Fortes facti sunt*, ponit beneficia quantum ad assecutionem boni; et ponit tria. Primum pertinet ad hoc quod fortiter egerunt: unde dicit: *Fortes facti sunt in bello:* sicut patet de Iosue *Eccli. 46. 1. Fortis in bello Iesus Nave, successor Moysi in Prophetis.* Sic patet etiam de multis aliis. Secundum pertinet ad effectum illius fortitudinis: unde dicit: *Castra verterunt exterorum:* sicut patet de Machabaeis, et de David *26. 3. Si consistant adversum me castra, non timebit cor meum.* Sed tertium pertinet ad effectum fortitudinis divinae: unde dicit: *Acceperunt mulieres de resurrectione mortuos suos*, idest per resurrectionem. Quod aliqui male intelligentes, exposuerunt: *Mortuos suos*, idest viros suos resuscitatos, per hoc asserentes, quod per mortem non solvitur matrimonium: quod falsum est, etiam si resurgeret; et est contra Apostolum *Rom. 7. 3. Si dormierit vir eius, liberata est a lege viri.*

Unde sciendum est, quod etiam in effectibus sacramentorum est quaedam differentia. Quaedam enim sacramenta imprimunt characterem, sicut baptismus, confirmatio, et ordo. Et quia character in anima perpetuo manet; ideo baptizatus, vel confirmatus, vel ordinatus, si resuscitaretur, non deberet iterari aliquod illorum sacramentorum. Alia vero sacramenta non imprimunt characterem, sicut poenitentia, extrema unctio, et sic de aliis: quia sunt contra aliquid iterabile, et ideo iterari possunt: inter illa autem est matrimonium.

Et ideo non dicit viros, sed *mortuos:* quia matres filios suos mortuos receperunt per resurrectionem, quorum resurrectio fuit quoddam praesagium futurae resurrectionis inchoatae per Christum. De istorum resurrectione, vel magis resuscitatione habetur *3. Reg. 17.* et *4. Reg. 4.* Tamen isti sic resuscitati sunt iterum mortui: *Christus autem resurgens ex mortuis, iam non moritur, Rom. 6. 9.* Unde resurrectio eius fuit initium futurae resurrectionis: *1. Corinth. 15. 20. Christus resurrexit a mortuis primitiae dormientium.* Sicut autem ista temporalia beneficia illis data sunt tamquam infirmis ad sustentationem per meritum fidei ipsorum; ita fuerunt figura futurorum bonorum quae nobis ex merito fidei dabuntur: *Marc. ult. 17. Signa autem eos qui crediderint, haec sequentur. In nomine meo daemonia eiicient, linguis loquentur novis, serpentes tollent, et si mortiferum quid biberint, non eis nocebit; super aegros manus imponent, et bene habebunt.* Quae Gregorius exponit de bonis spiritualibus.

LECTIO VIII.

Alii autem distenti sunt, non suscipientes redemptionem, ut invenirent meliorem resurrectionem. Alii vero ludibria, et verbera experti, insuper et vincula, et carceres: lapidati sunt, secti sunt, tentati sunt, in occisione gladii mortui sunt, circuierunt in melotis, in pellibus caprinis, egentes, angustiati, afflicti. Quibus dignus non erat mundus, in solitudinibus errantes, in montibus, et speluncis, et in cavernis terrae. Et hi omnes testimonio fidei probati, non acceperunt repromissionem, Deo pro nobis melius aliquid providente, ut non sine nobis consummarentur.

Supra posuit Apostolus exempla sanctorum patrum antiquorum qui multa et magna fecerunt propter fidem; hic ponit exempla illorum qui multa propter fidem passi sunt; et circa hoc facit duo: primo enim ostendit quomodo passi sunt propter fidem; secundo ostendit quomodo promissiones eis factae dilatae sunt, et quare, ibi, *Et hi omnes testimonio fidei probati, non acceperunt repromissionem.* Circa primum duo facit: quia primo ponit mala ab aliis eis illata; secundo mala propria voluntate assumpta, ibi, *Circuierunt in melotis.* Ab aliis autem illata sunt eis mala dupliciter: quia quaedam in vita, quaedam vero in morte: et ista duo ponit ibi, *Lapidati sunt.* In vita vero mala tripliciter illata sunt eis: quia quaedam quantum ad corporalem afflictionem, quaedam quantum ad irrisionem, quaedam quantum ad inclusionem. Quantum ad primum dicit: *Alii autem distenti sunt*; quasi dicat: Ita dictum est, quod quidam multa receperunt propter fidem, vel in amotione mali, vel in executione boni temporalis; in quibus figurabatur vetus testamentum, quod conferebat bona temporalia. Sed alii multa propter fidem passi sunt; quorum *quidam distenti sunt*, in equuleis, sicut dicitur *1. Mach. 2.* et *2. Mach. 6.* de pueris suspensis ad cervices matrum, et 7. de septem fratribus. In istis sanctis primo figurabatur novum testamentum: unde dicit: *Non suscipientes redemptionem*, idest liberationem. Qui enim subiicitur poenae, est quodammodo servus poenae. Et ideo liberari a poena dicitur redemptio: *Psal. 77. 42. Die qua redemit eos de manu tribulantis.*

Sed quare non fuerunt liberati, ostendit, quia hoc non fuit propter hoc quin Deus haberet providentiam de ipsis, sed ut invenirent vitam aeternam, quae melior est quam liberatio in quacumque poena praesenti, vel quaecumque resurrectio vitae praesentis; et ideo dicit: *Ut meliorem invenirent resurrectionem: Iob 19. 25. In novissimo die de terra resurrecturus sum: Isa. 26. 19. Vivent mortui tui, interfecti mei resurgent.* Vel dicit *meliorem*, quia ex hoc ipso quod maiora pro Christo passi sunt, maius praemium recipient. Sicut enim dicitur *1. Corinth. 15. 41. stella differt a stella in claritate; sic erit resurrectio mortuorum:* qui enim fuerunt maiores in merito, maiores erunt in praemio. Et ideo Apostoli praeferuntur martyribus, martyres vero omnibus aliis. Maiores enim merito maiores sunt praemio, praecipua vero sunt merita martyrum: *Ioan. 15. 13. Maiorem hac dilectionem nemo habet, ut animam suam ponat quis pro amicis suis.* Nec tamen quilibet martyr maior est quolibet confessore; sed aliquis martyr potest esse maior aliquo confessore, et e converso aliquis confessor aliquo martyre, licet non universaliter. Potest enim comparari unus alteri vel quantum ad genus operis, vel quantum ad gradus caritatis. Nullus autem actus quantum est de se, est ita meritorius sicut quo quis moritur propter Christum, quia dat illud quod habet carius, scilicet vitam propriam: *Matth. 5. 10. Beati qui persecutionem patiuntur propter iustitiam.* Si vero consideretur radix omnis meriti, quae est caritas, *1. Corinth. 13.* sic opus procedens ex maiori caritate, est magis meritorium. Et sic potest unus simplex confessor esse maioris meriti apud Deum. Apostolus autem loquitur in genere operis, dicens: *Ut* scilicet *meliorem*, idest maiorem, et clariorem, *invenirent resurrectionem.* Unde ly *meliorem* importat comparationem status praesentis vitae ad futuram resurrectionem; vel comparationem claritatis resurrectionis unius resurgentis ad claritatem alterius.

Deinde cum dicit, *Alii ludibria, et verbera experti*, ponit mala illis illata in vita quantum ad irrisionem factam in verbis, dicens, quod *alii experti sunt ludibria*, sicut patet de Samsone, *Iud. 16.* De Tobia et Iob, et Isaia, *Isa. 50. 6. Faciem meam non averti ab increpantibus, et conspuentibus in me.* Hieremias etiam dicit *cap. 20. 8. Factus est mihi sermo Domini in opprobrium, et derisum.* Quantum vero ad facta dicit, quod *experti sunt verbera*, sicut patet de Michaea, de quo *5. Reg. ult.* et *2. Par. 18.* dicitur quod percussit eum Sedecias in maxilla. In quibus omnibus praesignabantur passiones novi testamenti: *1. Corinth. 4. 9. Spectaculum facti sumus mundo, et angelis, et hominibus.*

Deinde cum dicit, *Insuper et vincula*, ponit mala sanctis illata quantum ad inclusionem: unde dicit, *Insuper et vincula*, sicut Hieremias, de quo *Hier. 20.* dicitur quod positus fuit in nervo. Nec solum vincula, sod etiam *carceres*, sicut Hieremias, *Hier. 37.* et *38.* et Michaeas *3. Reg. ult.*

Consequenter ostendit mala illa quantum ad mortem, cum dicit, *Lapidati sunt.* Quod quidem genus mortis tunc erat commune apud omnes Iudaeos: *Matth. 23. 37. Hierusalem, Hierusalem, quae occidis Prophetas, et lapidas eos qui ad te missi sunt.* Sic lapidatus est Naboth, *3. Reg. 21.* et Hieremias, de quo legitur, quod Iudaei lapidaverunt eum in Ægypto lapidibus quos absconderat sub muro latericio domus ipsius Pharaonis. Et licet Epiphanius dicat, quod fuit tractus, tamen communiter ponitur quod fuit lapidatus. Zacharias etiam filius Ioiadae fuit lapidatus, ut legitur *2. Par. 24.* Secundum genus mortis, et consuetum, et crudele ponit, cum dicit, *Secti sunt.* Hoc dicit propter Isaiam, quem Manasses fecit secari serra lignea. Et loquitur pluraliter, licet non fuerit nisi unus, secundum consuetudinem Scripturae, propter causam supradictam. Tertium genus, cum dicit, *Tentati sunt*, ut scilicet consentirent. Quod dicit propter Matathiam, et filios eius, *1. Mach. 2.* et propter Eleazarum, *2. Mach. 6.* et propter historiam de septem fratribus, ibi, 7. *cap.* et tandem occiderunt eos: *Thren. 4. 9. Melius fuit occisis gladio quam interfectis fame.* Specialiter tamen

Urias fuit occisus a David, *2. Reg. 11.* et Iosias *4. Reg. 23.*

Deinde cum dicit, *Circuierunt in melotis,* ponit mala voluntarie assumpta : et ista ad tria reducuntur, scilicet ad exteriorem cultum, ad personae statum, ibi, *Egentes*, et ad habitationis locum, ibi, *In solitudinibus.* Quantum ad cultum dicit : *Circuierunt in melotis, et in pellibus caprinis.* Melota est vestis facta de pilis camelorum, ut quidam dicunt. Vel melius, quod taxus habet pellem hirsutam, de qua fit vestis, quae dicitur melota. Pellis caprina, cum hoc quod est hirsuta, est etiam vilis. Et haec dicuntur de Elia *4. Reg. 1.* quod erat vir pilosus, et zona pellicea accinctus renibus. Et de talibus vestibus dicit Augustinus *in Lib. de Sermone Domini*, quod potest esse in tali veste intentio mala, si quis utatur ad vanam gloriam ; bona autem, si ad contemptum mundi, et macerationem carnis. Praecipue autem qui profitentur statum poenitentiae, debent ostendere signa professionis ; et ideo licet eis uti talibus vestibus, non tamen ad ostentationem : et sic utebantur Prophetae. Quantum autem ad statum personae dicit, *Egentes,* quia carebant divitiis, in quo praefigurabant statum perfectionis novi testamenti, de quo dicitur *Matth. 19. 21. Si vis perfectus esse, vade, et vende omnia quae possides.* Et hoc fuit specialiter de Elia, quia pastus fuit a corvis, et a muliere vidua, *3. Reg. 17. Psal. 87. 16. Pauper ego sum, et in laboribus: Ibid. 69. 6. Egenus, et pauper ego sum.* Item *angustiati*, sicut patet de Elia, qui fugit a facie Iezabel, *3. Reg. 19.* et de David, qui fugit a facie Absalom, *2. Reg. 15.* Item *afflicti* labore corporali, sicut de Elia, qui dormivit lassus subter unam iuniperum. Et subdit : *Quibus dignus non erat mundus :* sicut dicit Dionysius *in epistola ad Ioannem Evangelistam*, mali aliquando per ea quae faciunt, ostendunt indicia suae damnationis : unde dicit, quod per hoc quod mali separaverunt a se beatum Ioannem, ostendebat Deus quod erant indigni societate eius. Et ideo dicit Apostolus, quod *mundus non erat dignus eis;* quasi dicat, quia mundani non erant digni societate iustorum : *Ioan. 15. 19. Ego elegi vos de mundo, propterea odit vos mundus.* Deinde cum dicit, *In solitudinibus errantes,* ostendit hoc quantum ad locum, quia propriam mansionem non habebant, sed errabant *in solitudinibus, et in montibus, et in speluncis, et in cavernis terrae*, quae sunt loca apta ad contemplationem, et poenitentiam. Dicitur autem spelunca, quae fit arte ; sed caverna, quae est a natura, vel ab aliquo accidente, sicut ex corrosione aquarum. Ista patent de David *1. Reg. 22.* et *23.* et de Elia *3. Reg. 10.*

Deinde cum dicit, *Et hi omnes testimonio fidei probati, non acceperunt repromissionem*, ostendit quod eis dilatae sunt promissiones. Et ne putetur quod hoc fuerit propter defectum meriti; ideo secundo designat rationem illius dilationis, ibi, *Deo pro nobis melius aliquid providente.* Dicit ergo, quod *hi omnes testimonio fidei probati inventi sunt*, idest per fidem habent testimonium, quod sunt probati, idest adprobati a Deo : *2. Corinth. 10. 18. Non enim qui seipsum commendat, ille probatus est, sed quem Deus commendat : Sapient. 3. 6. Tamquam aurum in fornace probavit eos.* Et tamen *non acceperunt repromissionem*, scilicet gloriae, vel promissam vitam usque ad Christum: *Psal. 88. 39. Distulisti Christum.* Temporales enim acceperunt, non autem spirituales. Supra eodem : *Defuncti sunt, non acceptis promissionibus.*

Deinde cum dicit, *Deo pro nobis melius aliquid providente*, ostendit rationem dilationis, ex quo aliqui sumpserunt causam, vel occasionem erroris qui dicunt, quod nullus in paradisum intrabit usque ad ultimam consummationem, quae erit per finalem resurrectionem. Sed hoc est contra Apostolum *2. Corinth. 5. 1. Scimus quod si terrestris domus nostra huius habitationis dissolvatur, quod aedificationem habemus ex Deo, domum non manufactam, sed aeternam in caelis.* Ista ergo consummatio, de qua loquitur Apostolus, potest referri ad praemium essentiale, scilicet ad beatitudinem, quae habetur per Christum : *Mich. 2. 13. Ascendit pandens iter ante eos :* quem non habuerunt sancti veteris testamenti. Vel potest referri ad stolam corporis, quae non dabitur universaliter, usque post resurrectionem universalem; licet forte aliqui iam habeant ipsam ex speciali privilegio. Non ergo sine nobis consummantur, sed perficiuntur duplici stola, ut sicut dicit Glossa, in communi gaudio omnium maius fiat gaudium singulorum. Unde in hoc nobis Deus providit : et ideo dicit : *Deo pro nobis aliquid melius providente : Psal. 132. 1. Ecce quam bonum, et quam iucundum habitare fratres in unum.* Magis enim gaudet homo cum pluribus gaudentibus. Glossa : *Si isti tenuerunt fidem, qui tamdiu expectaverunt, multo magis teneamus nos qui statim recipimus: Luc. 23. 43. Hodie mecum eris in paradiso.*

CAPITIS DUODECIMI

LECTIO PRIMA

Ideoque et nos tantam habentes impositam nubem testium, deponentes omne pondus, et circumstans nos peccatum, per patientiam curramus ad propositum nobis certamen, aspicientes in auctorem fidei, et consummatorem Iesum, qui proposito sibi gaudio, sustinuit crucem, confusione contempta, atque in dextera sedis Dei sedet. Recogitate enim eum qui talem sustinuit a peccatoribus adversus semetipsum contradictionem : ut ne fatigemini, animis vestris deficientes. Nondum enim usque ad sanguinem restitistis, adversus peccatum repugnantes.

Supra Apostolus multipliciter commendavit fidem, per quam membra Christo capiti coniunguntur ; hic ponit moralem monitionem, exhortans ut fidem quam tenent corde, operibus demonstrent : sicut etiam monet *Iacob. 11. Canonicae suae.* Et primo docet quomodo se debeant habere circa mala ; secundo quomodo debeant se habere circa bona, *cap. 13.* ibi, *Caritas fraternitatis maneat in vobis.* Est autem duplex malum, scilicet poenae, et culpae. Primo ergo docet quomodo se debent habere circa mala poenalia toleranda ; secundo circa mala culpae vitanda, ibi, *Propter quod remissas manus, et soluta genua erigite.* Ad tolerandum autem malum poenae primo inducit exemplo antiquo-

*

rum ; secundo, exemplo Christi, ibi, *Aspicientes in auctorem fidei, et consummatorem Iesum ;* tertio auctoritate Scripturae, ibi, *Et obliti estis consolationis.* Quantum ergo ad primum dicit : *Ideo nos habentes tantam nubem testium impositam ;* quasi dicat : Ita dictum est quod sancti testimonio fidei probati, non tamen habuerunt repromissiones, et tamen cum hoc non defecerunt in expectando. Ergo *nos, qui habemus tantam nubem testium impositam...curramus ad propositum nobis certamen.* Sancti dicuntur testes Dei, quia verbo, et facto glorificabatur Deus per eos: *Matth. 5. 16. Sic luceat lux vestra coram hominibus, ut videant opera vestra bona, et glorificent Patrem vestrum qui in caelis est: Isa. 43. 10. Vos testes mei , dicit Dominus.* Dicuntur autem sancti , nubes , primo propter conversationis sublimitatem: *Isa. 60. 8. Qui sunt isti qui ut nubes volant?* Secundo propter doctrinae fecunditatem : *Iob 26. 8. Qui ligat aquas in nubibus suis , ut non erumpant pariter deorsum.* Item *26. 27. Effundit imbres ad instar gurgitum, qui de nubibus fluunt.* Tertio propter spiritualis consolationis utilitatem : sicut enim nubes praestant refrigerium , sic exempla sanctorum : *Isai. 18. 4. Et sicut nubes roris in die messis.* Hanc ergo nubem testium habemus impositam, quia ex vita sanctorum quodammodo inducitur nobis necessitas ad imitandum: *Iac. 5. 10. Exemplum accipite, fratres, exitus mali , et longanimitatis , laboris , et patientiae , Prophetas.* Augustinus : *Sicut Spiritus sanctus loquitur in Scriptura , ita in gestis sanctorum, quae nobis sunt forma, et praeceptum vitae.* Hoc est ergo exemplum sanctorum , quod inducit. Sed quia ad conformandum se ad aliquod exemplar , interdum ex impedimento superveniente impeditur homo , ideo removet illud quod potissime potest impedire. Illud autem est pondus peccati. Tribulatio autem est quasi quidam agon: *1. Corinth. 9. 25. Omnis qui in agone contendit, ab omnibus se abstinet.* Sicut autem in cursu , et certamine oportet omnia aggravantia deponere , ita et in agone tribulationis: *2. Timoth. 4. 7. Bonum certamen certavi, cursum consummavi.* Qui ergo in tribulatione vult bene ad Deum currere , oportet impedimenta deponere. Ista impedimenta vocavit ipse Apostolus *pondus*, et *circumstans peccatum.* Per *pondus* autem potest intelligi peccatum perpetratum ; quod dicitur pondus , quia animam deprimit ad infima , et inclinat ad aliud : *Psal. 37. 5. Sicut onus grave, gravatae sunt super me.* Gregorius : *Peccatum quod per poenitentiam non diluitur , mox suo pondere ad aliud trahit.* Per *circumstans peccatum* potest intelligi occasio peccandi : quae quidem est in omni eo quod circumstat, scilicet in mundo , carne , proximo , daemone. *Deponentes ergo omne pondus*, idest peccatum perpetratum, quod dicitur pondus , *et circumstans nos peccatum* , scilicet occasionem peccandi: *1. Petr. 11. 1. Deponentes omnem malitiam , et omnem dolum.* Vel pondus potest intelligi taedium tribulationis: sic enim frequenter tribulatio dicitur onus per Prophetas , sicut onus Damasci , idest tribulatio ; quasi dicat: Non sit vobis grave pati pro Christo. Circumstans peccatum dicitur tentatio nobis immissa ex circuitu hostis : *1. Petr. 5. 8. Adversarius vester diabolus tamquam leo rugiens circuit , quaerens quem devoret.* Vel per pondus affectio terrena, per circumstans autem peccatum affectio carnalis, quae scilicet causatur in nobis a carne circumstante ; quasi dicat : Deponatis affectionem tam temporalium , quam carnalium , si vultis libere currere. Unde subdit monitionem , dicens : *Curramus per patientiam ad certamen nobis propositum:* non solum illatum, quod tamen sustineamus patienter, sed nos ipsi voluntarie curramus : *Psalm. 118. 32. Viam mandatorum tuorum cucurri.* Hoc autem certamen nobis propositum est pro iustitia: *Eccli. 4. 33. Usque ad mortem certa pro iustitia.*

Deinde cum dicit , *Aspicientes in auctorem fidei, et consummatorem Iesum* , ponit exemplum Christi ; et circa hoc duo facit : primo enim ostendit quare passio Christi habenda est in exemplum , et quid in ipsa considerandum est; secundo ostendit fructum istius considerationis , ibi , *Recogitate eum qui talem sustinuit a peccatoribus adversus semetipsum contradictionem.* Sicut enim dicitur *Ephes. 11. 8. gratia salvati estis per fidem.* Christus autem est auctor fidei. Si ergo vis salvari , debes intueri exemplar illud. Unde dicit : *Aspicientes in Iesum* passum. Hoc significatum fuit per serpentem aeneum elevatum pro signo, in quem aspicientes curabantur , *Num. 21. Ioan. 3. 14. Sicut Moyses exaltavit serpentem in deserto, ita exaltari oportet Filium hominis; ut omnis qui credit in ipsum non pereat, sed habeat vitam aeternam.* Si ergo vis salvari, respice in faciem Christi tui. Ipse enim est auctor fidei dupliciter. Primo eam docendo verbo : *Supra 1. 2. Locutus est nobis in Filio : Ioan. 1. 18. Unigenitus , qui est in sinu Patris , ipse enarravit.* Secundo eam in corde imprimendo : *Philip. 1. 29. Vobis donatum est pro Christo, non solum ut in ipsum credatis , sed ut etiam pro illo patiamini.* Item ipse est consummatio fidei dupliciter. Uno modo ipsam miraculis confirmando: *Ioan. 10. 38. Si mihi non vultis credere , operibus credite.* Item fidem praemiando. Cum enim fides sit imperfecta cognitio, eius praemium consistit in ipsius cognitionis perfectione : *Ioan. 14. 21. Ego diligam eum , et manifestabo ei meipsum.* Hoc autem significatum fuit *Zach. 4. 9.* ubi dicitur, *Manus Zorobabel fundaverunt domum istam*, scilicet Ecclesiam , cuius fundamentum est fides, *et manus eius perficient eam.* Nam manus Christi, qui de genere Zorobabel descendit , fundat Ecclesiam in fide, et fidem gloria consummat. *Videmus enim nunc in speculo, et in aenigmate ; tunc autem facie ad faciem , 1. Cor. 13. 12.* Augustinus *1. de Trin. cap. 10. Contemplatio est merces fidei; cui mercedi per fidem corda mundantur , sicut scriptum est Act. 15. 9. Fide mundans corda eorum.* In passione enim Christi tria consideranda sunt. Primo quid contempsit; secundo quid sustinuit ; tertio quid promeruerit. Quantum ad primum dicit: *Qui, proposito sibi gaudio, sustinuit crucem.* Istud autem gaudium fuit illud gaudium terrenum quo a turba quam paverat , quaerebatur, ut facerent eum Regem ; quod ipse contempsit fugiendo in montem , *Ioan. 6.* Unde *Eccle. 2. 2. Risum reputavi errorem , et gaudio dixi: Quid frustra deciperis?* Vel *proposito sibi gaudio* aeternae vitae pro praemio, *sustinuit crucem.* Hoc est secundum, scilicet quid sustinuit , quia crucem : *Philipp. 11. 8. Humiliavit semetipsum , factus obediens usque ad mortem, mortem autem crucis.* In quo ostenditur et cruciatus acerbitas,

quia ibi affixus fuit manibus, et pedibus; et mortis vilitas, et ignominia, quia hoc erat ignominiosum genus mortis: *Sap. 2. 20. Morte turpissima condemnemus eum.* Quantum autem ad tertium, scilicet quid promeruit, quia sessionem ad dexteram Patris: unde dicit: *Atque in dextera sedis Dei sedet.* Exaltatio enim humanitatis Christi fuit praemium passionis eius: *Supra 1. 3. Sedet ad dexteram maiestatis in excelsis.*

Deinde cum dicit, *Recogitate eum*, ostendit quis sit fructus huius considerationis: et primo monet ad diligentem exempli considerationem; secundo ostendit utilitatem, ibi, *Ut non fatigemini;* tertio subdit rationem, ibi, *Nondum enim usque ad sanguinem restitistis.* Dicit ergo: Ita dictum est: *Aspicientes in auctorem fidei, et consummatorem Iesum*: nec hoc solum, sed etiam *recogitate*, idest iterum cogitate *eum qui talem sustinuit a peccatoribus adversum semetipsum contradictionem: Prover. 3. 6. In omnibus viis tuis cogita illum.* Et huius ratio est, quia in quacumque tribulatione invenitur eius remedium in cruce. Ibi enim est obedientia ad Deum: *Philip. 11. 8. Humiliavit semetipsum, factus obediens.* Item pietatis affectus ad parentes: unde ibi gessit curam de matre sua. Item caritas ad proximum: unde ibi pro transgressoribus oravit: *Luc. 23. 34. Pater dimitte illis, non enim sciunt quod faciunt: Ephes. 5. 2. Ambulate in dilectione, sicut Christus dilexit nos, et tradidit semetipsum pro nobis.* Item fuit ibi patientia in adversis: *Psal. 38. 3. Obmutui, et humiliatus sum, et silui a bonis; et dolor meus renovatus est: Isa. 53. 7. Sicut ovis ad occisionem ducetur, et quasi agnus coram tondente se obmutescet, et non aperiet os suum.* Item in omnibus finalis perseverantia: unde usque ad mortem perseveravit: *Luc. 23. 46. Pater in manus tuas commendo spiritum meum.* Unde in cruce invenitur exemplum omnis virtutis. Augustinus: *Crux non solum fuit patibulum patientis, sed etiam cathedra docentis. Recogitate* ergo *eum qui sustinuit.* Sed quid cogitandum? Tria, scilicet genus passionis: unde *sustinuit contradictionem*, idest afflictionem in verbis: unde dicebant *Matth. 27. 40. Vah qui destruis templum Dei: Psal. 17. 40. Eripies me de contradictionibus populi: Rom. 10. 21. Expandi manus meas ad populum non credentem, sed contradicentem mihi: Luc. 2. 34. Et in signum cui contradicetur.* Et *contradictionem talem*, idest tam gravem, et ignominiosam: *Thren. 1. 12. O vos omnes, qui transitis per viam, attendite, et videte, si est dolor sicut dolor meus.* Secundo a quibus patiebatur: *1. Petr. 3. 18. Christus semel pro peccatis nostris mortuus est, iustus pro iniustis.* Tertio persona patientis. Ante passionem enim ab origine mundi passus est in membris suis, sed tunc in propria persona: unde dicit, *Adversus semetipsum. Isai. 46. 4. Ego feci, et ego feram: Psal. 68. 5. Quae non rapui, tunc exolvebam: 1. Petr. 2. 24. Peccata nostra ipse pertulit in corpore suo super lignum.* Utilitatem ostendit, cum dicit: *Ut non fatigemini.* Consideratio enim passionis Christi facit nos non deficere. Gregorius: *Si passio Christi ad memoriam revocatur, nihil adeo durum est quod non aequanimiter toleretur.* Unde non deficiatis, tamquam fatigati animo, a veritate fidei: *Isa. 40. 31. Current, et non laborabunt; ambulabunt, et non deficient: 2. Thessal. 3. 13. Nolite deficere benefacientes.* Rationem autem huius ponit dicens: *Nondum enim usque ad sanguinem restitistis;* quasi dicat: Non debetis deficere in tribulationibus vestris pro vobis, quia nondum tantum sustinuistis sicut Christus. Ipse enim sanguinem suum fudit pro nobis: *Matth. 26. 28. Hic est sanguis novi testamenti, qui pro multis effundetur.* Vos autem rapinam bonorum vestrorum sustinuistis. Maius autem est de genere operis vitam dare quam substantiam corporalem; licet aliquando ex radice operis, scilicet ex caritate, possit esse minus, sicut supra dictum est. Unde dicit: *Nondum enim restitistis*, repugnantes adversus peccatum, *usque ad sanguinem*, scilicet fundendum pro Christo.

LECTIO II.

Et obliti estis consolationis, quae vobis tamquam filiis loquitur, dicens: Fili mi, noli negligere disciplinam Domini, neque fatigeris dum ab eo argueris. Quem enim diligit Dominus castigat; flagellat autem omnem filium quem recipit. In disciplina perseverate. Tamquam filiis, vobis offert se Deus. Quis enim filius, quem non corripit pater? Quod si extra disciplinam estis, cuius participes facti sunt omnes; ergo adulteri, et non filii estis. Deinde patres quidem carnis nostrae, eruditores habuimus, et reverebamur eos: num multo magis obtemperabimus patri spirituum, et vivemus? Et illi quidem in tempore paucorum dierum, secundum voluntatem suam erudiebant nos; hic autem ad id quod utile est in recipiendo sanctificationem eius. Omnis autem disciplina in praesenti quidem videtur non esse gaudii, sed maeroris; postea autem fructum pacatissimum exercitatis per eam reddet iustitiae.

Supra induxit Apostolus ad mala patienter sustinenda exemplo antiquorum patrum, et Christi; hic monet ad idem ex auctoritate Scripturae: unde circa hoc tria facit: primo enim ponit auctoritatem; secundo ostendit sensum eius, ibi, *In disciplina perseverate;* tertio arguit ad propositum ex praemissis, ibi, *Quod si extra disciplinam estis ... ergo adulteri, et non filii estis.* Ponit autem auctoritatem, quae habetur *Proverb. 3. 11.* sed sub aliis verbis, quam littera nostra habeat: ibi enim habemus sic *Disciplinam Domini, fili mi, ne abiicias, nec deficias cum ab eo corriperis. Quem enim diligit Dominus, corripit, et quasi pater in filio complacet sibi.* Quia vero Apostolus inducit auctoritatem istam causa consolationis, ideo utitur aliis verbis: unde dicit: *Et obliti estis consolationis;* quasi dicat: Mirum est, si obliti estis: *Psal. 93. 19. Secundum multitudinem dolorum meorum in corde meo consolationes tuae laetificaverunt animam meam.* Item *118. 93. In aeternum non oblivisear iustificationes tuas.* Dicit autem, *Consolationis*, idest Dei consolantis, et est emphatica locutio: *2. Cor. 1. 3. Benedictus Deus, et Pater Domini nostri Iesu Christi, pater misericordiarum, et Deus totius consolationis, qui consolatur nos in omni tribulatione nostra.* Sequitur

Quae vobis, idest qui Deus consolationis, *loquitur tamquam filiis*. Ergo si punit, non odit, sed eius punitio ordinatur ad bonum, quia loquitur vobis tamquam filiis. Verba autem auctoris ponit dicens: *Fili mi, noli negligere disciplinam Domini:* et subdit rationem ibi, *Quem enim diligit Dominus castigat.* In auctoritate vero prohibet duo: quia prohibet odium disciplinae, et impatientiam ad ipsam. Propter primum dicit: *Fili mi, noli negligere disciplinam Domini*, sicut quidam qui odiunt disciplinam, de quibus dicitur *Prov. 9. 8. Noli arguere derisorem, ne oderit te: Amos 5. 10. Odio habuerunt loquentem in porta, et corripientem perfecte abominati sunt.* Dicit ergo Apostolus: *Noli negligere disciplinam Domini;* quasi dicat: Cum Deus te flagellat causa disciplinae, *noli negligere*, idest negligenter habere fastidiendo: *Sap. 3. 11. Sapientiam, et disciplinam qui abiicit, infelix est.* Propter secundum dicit: *Et ne fatigeris, dum ab eo argueris.* Quidam enim, etsi correctionem duram non odiant, tamen impatienter portant: et ideo dicit: *Neque fatigeris, dum ab eo argueris.* Tunc enim homo spiritualiter fatigatur, quando contristatur intantum quod deficit. Supra eodem: *Ut non fatigemini, animis vestris deficientes: Eccl. 6. 26. Ne accidieris in vinculis illius.*

Deinde cum dicit, *Quem enim diligit Dominus castigat*, assignat causam. Sicut autem dicit Philosophus, verbum castigationis communiter accipitur in pueris, et in concupiscentia: dicimus enim castum cuius concupiscentia castigata est. Similiter puer dicitur castigatus qui est bene disciplinatus. Quod enim de se habet pronitatem ad malum, indiget refrenante. Talis autem est concupiscentia, et puer, qui de se sequuntur impetus suos: ideo indigent castigante. Ille ergo qui castigat, ideo hoc facit ne tendant in malum. Et quia sensus nostri, et cogitatio nostra prona sunt ad malum, ut dicitur *Gen. 6.* ideo Dominus castigat nos, ut retrahat nos a malo: *Psal. 117. 18. Castigans castigavit me Dominus, et morti non tradidit me: Hier. 31. 18. Castigasti me, et eruditus sum quasi iuvenculus indomitus.* In hoc autem castigat, quia flagellat, non quidem ad condemnationem, sed ad salutem. Unde dicit, quod *flagellat omnem filium quem recipit.* Et ideo qui non flagellantur, non sunt de numero filiorum: *Psal. 72. 5. In labore hominum non sunt, et cum hominibus non flagellabuntur.* Unde est signum quasi aeternae reprobationis: *Ezech. 16. 42. Auferetur zelus meus a te.* Nec mirum si flagellat omnem filium quem recipit per adoptionem: quia proprio Filio suo non pepercit: *Luc. ult. 26. Oportuit Christum pati.*

Consequenter cum dicit, *In disciplina perseverate*, ostendit sensum auctoritatis praeallegatae; et primo ostendit sensum monitionis; secundo sensum rationis assignat, ibi, *Tamquam filiis vobis offert se Deus;* tertio ostendit rationem istam esse convenientem, ibi, *Quis enim filius quem non corripit pater?* Monitio autem Apostoli fuerat, quod non debebant negligere disciplinam Domini, nec etiam fatigari. Utrumque autem comprehendit in his verbis. Non negligere enim, nec etiam fatigari sub disciplina, non est aliud quam in disciplina perseverare. Unde *Iob 6. 10. Haec mihi sit consolatio, ut affligens me dolore, non parcat: Psal. 2. 12. Apprehendite disciplinam, ne quando irascatur Dominus.* Quare autem non debemus negligere, dixerat: quia *quem diligit Dominus, castigat:* unde hic dicit: *Tamquam filiis vobis se offert Deus;* quasi dicat: Ideo perseverate, quia offert se tamquam filiis: *Hier. 3. 19. Patrem vocabis me, et post me ingredi non cessabis.* Consequenter ostendit istam rationem esse convenientem dicens: *Quis enim filius quem non corripit pater?* Ad patrem enim pertinet corrigere filium suum: *Prov. 13. 24. Qui parcit virgae, odit filium suum; qui autem diligit illum, instanter erudit: Eccli. 30. 8. Equus indomitus evadet durus, et filius remissus evadet praeceps.* Et ideo necessaria est correctio; sicut Paulo datus est stimulus carnis, ne per superbiam corrueret, *2. Corinth. 12.*

Deinde cum dicit, *Quod si extra disciplinam estis ...ergo adulteri, et non filii estis*, arguit ex praemissis: et primo deducendo ad inconveniens; secundo ex quodam exemplo, ibi, *Deinde patres quidem carnis nostrae, eruditores habuimus, et reverebamur eos;* tertio ex utilitate consequente, ibi, *Omnis autem disciplina in praesenti quidem videtur non esse gaudii, sed maeroris, postea autem fructum pacatissimum exercitatis per eam reddet iustitiae.* Circa primum facit talem rationem. Omnes sancti, qui Deo placuerunt, per multas tribulationes transierunt, per quas filii Dei facti sunt. Ergo qui in disciplina non perseverat, non est filius, sed magis adulter, idest de adulterio natus. Istius rationis ponit tamen conclusionem, dicens: *Si estis extra disciplinam, non estis filii, sed adulteri, quia disciplinae facti sunt participes omnes*, scilicet sancti: *2. Timoth. 3. 12. Omnes qui pie vivere volunt in Christo, persecutionem patientur: Iudith 8. 25. Omnes qui Deo placuerunt, per multas tribulationes transierunt fideles.* Nec oportet quod semper sancti habeant exteriores tribulationes, cum interius affliguntur ex mala conversatione perversorum: *2. Petr. 2. 8. Habitans Lot apud eos qui de die in diem animam iustam iniquis operibus cruciabant.* Filius autem proprie dicitur qui est ex legitimo patre. Mater nostra est Ecclesia, cuius sponsus est ipse Deus: *Osee 2. 20. Sponsabo te mihi in fide.* Adulter autem est diabolus, et mundus. Qui ergo nati sunt ex spiritu diaboli, vel mundi, sunt filii adulterini: *Isa. 56. 3. Accedite huc filii auguratricis, semen adulteri, et fornicariae.* Patet ergo quod proprie non sunt filii nisi de legitimo patre nati.

Consequenter cum dicit, *Deinde patres quidem carnis nostrae, eruditores habuimus*, ponit secundam rationem sumptam ex eo quod experti sumus, scilicet ex correctione paterna. Quae quidem ratio procedit ex duplici differentia, quae est inter Deum patrem, et patrem carnalem. Est autem haec prima differentia Dei patris ad patrem carnalem. Homo enim generat hominem quantum ad corpus, non quantum ad animam, quae est per creationem, et non traducitur: *2. Machab. 7. 22. Neque enim ego spiritum, et animam donavi vobis.* Unde dicit quod *nos habuimus patres carnis nostrae eruditores: Eccli. 7. 25. Filii tibi sunt? Erudi illos. Et reverebamur eos: Exod. 20. 12. Honora patrem tuum, et matrem tuam.* Deus autem excellentius est pater noster, scilicet quantum ad animam quam immediate creat: *Eccle. ult. 7. Spiritus redeat ad Deum, qui dedit illum.* Item iustificat animam, adoptando nos in filios: *Rom. 8. 16. Spiritus testimonium reddit spiritui nostro, quod sumus filii Dei.* Ideo dicit,

Num multo magis obtemperabimus patri spirituum, idest animarum nostrarum, quae dicuntur spiritus, quia non sunt ex materia, *et vivemus*? Finis enim obedientiae est vita aeterna: *Ioan. 8. 52. Si quis sermonem meum servaverit, mortem non gustabit in aeternum: Supra 5. 9. Factus est omnibus obtemperantibus sibi causa salutis aeternae.* Secunda vero differentia est correctionis humanae ad divinam, quae in duobus differunt: et primo quantum ad finem, quia finis humanae correctionis est aliquid transitorium: est enim ad bene conversandum in hac vita, quae est paucorum dierum; secundo quantum ad rationem: quia homo corrigit secundum voluntatem, quae falli, et errare potest, et tamen obedimus ei. In correctione autem divina non sic: quia erudit nos ad aliquid utile in sempiternum, scilicet ad recipiendum sanctificationem, quae scilicet est ipsemet Deus: *Isa. 8. 13. Dominum exercituum, ipsum sanctificate. Ipse pavor vester, ipse terror vester, et erit vobis in sanctificationem.* Et ideo dicit: *Et illi quidem erudiebant nos in tempore paucorum dierum;* et hoc quantum ad primum: *et secundum voluntatem suam;* et hoc quantum ad secundum. *Hic autem ad id quod utile est: Isa. 48. 17. Ego Dominus docens te utilia.* Et hoc *in recipiendo sanctificationem*, idest in sanctificationem ab ipso recipiendam: et ideo debemus magis recipere disciplinam eius.

Sequitur: *Omnis autem disciplina in praesenti quidem videtur non esse gaudii, sed maeroris, postea autem fructum pacatissimum exercitatis per eam reddet iustitiae.* Haec est tertia ratio, quae sumitur ex utilitate correctionis. Cum autem poenae sint quaedam medicinae, idem iudicium videtur esse de correctione, et de medicina. Sicut autem medicina in sumptione amara est quidem, et abominabilis, tamen eius finis est valde dulcis, et desiderabilis; ita et disciplina, quia gravius est ad sustinendum, sed adducit fructum optimum. Sciendum est autem, quod disciplina dicitur a discendo. Pueri autem qui addiscunt, flagellis erudiuntur. Et ideo disciplina aliquando sumitur pro scientia, ut in principio *1. Posteriorum: Omnis doctrina, et omnis disciplina intellectiva ex praeexistente fit cognitione:* quae Graece dicitur epistemon. Aliquando autem sumitur pro correctione, et Graece dicitur pedia; sed in Latino non habet nomina ita distincta. Dicit ergo, quod *omnis disciplina*, quae scilicet est eruditio per flagella, et molestias, *in praesenti videtur esse non gaudii, sed maeroris:* quia exterius habet tristitiam in sustinendo; sed interius habet dulcedinem ex intentione finis. Et ideo dicit, *Videtur*, et non dicit, Est: *2. Corinth. 6. 10. Quasi tristes, semper autem gaudentes: Ioan. 16. 21. Mulier cum parit, tristitiam habet; cum autem pepererit, non meminit pressurae propter gaudium: 2. Corinth. 4. 17. Id enim quod in praesenti est momentaneum, et leve tribulationis nostrae, supra modum in sublimitate aeternum gloriae pondus operatur in nobis.* Et ideo dicit: *Postea reddit fructum.* Fructus enim importat dulcedinem: unde frui est delectari in fine adepto. *Pacatissimum.* Fructus enim habetur hic cum perturbatione exteriorum incommodorum, et tentationum interiorum; et ideo non est pacatissimus, sicut ibi: in gloria siquidem nihil erit interius remordens conscientiam, nec impellens ad culpam, nec exterius contristans. Ibi enim, ut dicit Augustinus, erit quicquid voles: ergo ille fructus est pacatissimus. Pacatus quidem in tranquillitate conscientiae, pacatior in susceptione primae stolae, sed pacatissimus in susceptione secundae: *Isai. 32. 18. Sedebit populus meus in pulchritudine pacis, in tabernaculis fiduciae, in requie opulenta: Proverb. 3. 14. Primi, et purissimi fructus eius. Reddet* ergo *fructum iustitiae*, idest quem meretur iustitia. *Seminanti enim iustitiam merces fidelis, Prov. 11. 18. Ibidem 30. Fructus iusti, lignum vitae.* Vel *iustitiae*, idest ad iustitiam apprehendendam: *Osee 10. 12. Seminate vobis in veritate iustitiae, et metite in ore misericordiae: Psal. 125. 6. Euntes ibant, et flebant, mittentes semina sua; venientes autem venient cum exultatione, portantes manipulos suos.* Sed non redditur fructus nisi *exercitatis per eam*, idest per disciplinam: *Supra 5. 14. Perfectorum est cibus solidus, eorum qui pro consuetudine exercitatos habent sensus.*

LECTIO III.

Propter quod remissas manus, et soluta genua erigite, et gressus rectos facite pedibus vestris, ut non claudicans quis erret, magis autem sanetur. Pacem sequimini cum omnibus, et sanctimoniam, sine qua nemo videbit Deum: contemplantes, ne quis desit gratiae Dei, ne qua radix amaritudinis sursum germinans impediat, et per illam inquinentur multi. Ne quis fornicator, aut profanus, ut Esau, qui propter unam escam vendidit primitiva sua. Scitote enim quoniam et postea cupiens haereditare benedictionem, reprobatus est. Non enim invenit poenitentiae locum, quamquam cum lacrymis inquisisset eam.

Supra monuit Apostolus qualiter nos debemus habere ad mala poenalia sustinenda; hic monet qualiter nos debemus habere ad mala culpae vitanda; et circa hoc duo facit: primo enim ponit monitiones suas; secundo assignat rationes ipsarum, ibi, *Non enim accessistis ad tractabilem montem.* Circa primum duo facit: primo enim monet hominem peccantem; secundo nondum peccantem, ibi, *Pacem sequimini.* Est autem duplex peccatum, scilicet omissionis, et transgressionis. Primo ergo monet ad dimittendum peccatum omissionis; secundo ad dimittendum peccatum transgressionis, ibi, *Et gressus rectos facite pedibus vestris.* Peccatum autem omissionis duplex est. Unum quando quis omittit bonum facere; aliud, omittendo mala, et adversa tolerare. Quantum ad primum dicit: *Propter quod*, scilicet quia disciplina affert fructum pacatissimum, ideo ut vos hunc fructum percipere possitis, *erigite manus remissas.* Manus enim cum sit organum organorum remissa dicitur quando vacat a bonis operibus: et ideo erigenda est per rectam intentionem ad operandum quae Deo placent: *Thren. 3. 41. Levemus corda nostra cum manibus ad Deum: Psalm. 140. 2. Elevatio manuum mearum sacrificium vespertinum.* Manus enim remissa inducit egestatem, et servitutem:

Prov. 10. 4. Egestatem operata est manus remissa, manus autem fortium divitias parat : Item *12. 24. Manus fortium dominabitur; quae autem remissa est, tributis serviet.* In huius signum, quando Moyses elevabat manus, vincebat Israel ; quando vero remittebat, superabat Amalech, *Exod. 17.* Quantum ad aliud peccatum omissionis dicitur: *Erigite genua dissoluta.* In genibus totum pondus corporis sustentatur. Habent ergo genua dissoluta qui non habent fortitudinem fortiter tolerandi adversa. Haec ergo remissio abiicienda est : *Iob 4. 3. Manus lassas roborasti, et genua trementia confortasti: vacillantes confirmaverunt sermones tui : Isa. 35. 3. Confortate manus dissolutas, et genua debilia roborate.* Manus ergo, et genua erigite, ut nec otio torpeatis, nec debilitate haesitetis.

Deinde cum dicit, *Et gressus rectos facite pedibus vestris*, improbat peccatum transgressionis. Istud autem peccatum est obliquitas quaedam, et curvitas. Rectum enim dicitur cuius medium non exit ab extremis, idest cuius operatio non recedit ab intentione, et fine debito. Triplex autem est obliquitas, scilicet in affectu, in operatione, et in intellectu. Istas tres monet declinare. Ex affectione autem iniqua sequitur obliquitas in intellectu, et depravatio in affectu: et ideo quantum ad primum, quod est aliorum radix, dicit: *Facite gressus rectos pedibus vestris*, idest rectas affectiones. Sicut enim pedes portant corpus, ita mentem portant affectiones. Recti ergo pedes sunt affectiones rectae : *Ezech. 1. 7. Pedes eorum pedes recti.* Rectificate ergo affectiones, quibus totum corpus portatur spiritualiter: *Is. 40. 3. Rectas facite in solitudine semitas Dei vestri ;* hoc est, quantum in vobis est, date operam ad hoc Sed proprie rectificare est solius Dei: *Psal. 16. 5. Dirige gressus meos in semitis tuis.* Quantum ad secundum dicit : *Ut ne claudicans quis* quantum ad actionem exteriorem. Sicut enim tibia dicitur clauda, quando non sequitur regulam potentiae gressivae ; ita operatio claudicat, quando sive ad dexteram, idest in prosperis, sive ad sinistram, idest in adversis, non sequitur regulam legis divinae: *Isai. 30. 21. Haec est via, ambulate in ea, et non declinetis neque ad dexteram, neque ad sinistram.* Vel claudicat qui caeremonialia observat cum Evangelio. Quantum ad obliquitatem intellectus dicit, *Erret.* Malam enim operationem sequitur error intellectus: *Prov. 14. 22. Errant omnes qui operantur malum: Sap. 2. 21. Haec cogitaverunt, et erraverunt: excaecavit enim eos malitia eorum.* Qui ergo vult illas duas curvitates cavere, habeat pedes, et affectiones rectas : et ideo dicit : *Magis autem sanetur.* Sicut enim sanitas corporis consistit in contemperatione humorum, ita sanitas spiritualis in ordinatione affectuum : *Hierem. 17. 14. Sana me, Domine, et sanabor.*

Deinde cum dicit, *Pacem sequimini*, monet non peccantem ad vitandum peccatum; et circa hoc duo facit: primo enim praemittit quaedam remedia quae valent ad omnia peccata vitanda ; secundo specialiter monet ad vitationem eorum, ibi, *Ne qua radix amaritudinis sursum germinans impediat.*

Circa primum sciendum est, quod actionum humanarum sunt diversi fines. Quaedam enim ordinantur ad alium, sicut iustitia, quae ordinat hominem ad proximum ; et istarum finis est pax : unde *Isa. 32. 17. Erit opus iustitiae pax.* Quaedam ad ipsum operantem, sicut ieiunare ; et istorum finis est puritas : non enim ieiunamus nisi propter munditiam, et puritatem. Quantum ergo ad primum dicit : *Pacem sequimini*, idest non solum habete, sed quaeratis quomodo cum aliis habeatis : *Rom. 12. 18. Si fieri potest, quod in vobis est, cum omnibus hominibus pacem habentes: Psal. 33. 15. Inquire pacem, et persequere eam.* Quantum ad secundum dicit, *Et sanctimonia : 2. Corinth. 7. 1. Mundemus nos ab omni inquinamento carnis, et spiritus.* Quod autem ista remedia sint necessaria, ostendit per duo damna quae incurrimus sine ipsis, scilicet damnum gloriae in futuro, et gratiae in praesenti. Quantum ad primum dicit, quod *sine pace, et sanctimonia nemo videbit Deum*, in quo consistit beatitudo : *Ioan. 17. 3. Haec est vita aeterna, ut cognoscant te solum Deum verum ;* quasi dicat : Sine pace quoad proximum, et munditia, et puritate quoad seipsum, nemo potest esse beatus : *Matth. 5. 9. Beati pacifici, quoniam filii Dei vocabuntur.* Solum autem filiis debetur haereditas divinae visionis. Item *Apoc. 21. 27. Non intrabit in ea aliquid coinquinatum : Psal. 14. 1. Domine, quis habitabit in tabernaculo tuo?..., Qui ingreditur sine macula.* Item *23. 3. Quis ascendet in montem Domini?...Innocens manibus, et mundo corde.* Quantum ad secundum damnum, scilicet gratiae Dei in praesenti, dicit : *Contemplantes ne quis desit gratiae Dei.* Gratia enim per discordiam, et immunditiam amittitur : *1. Corinth. 4. 35. Non est Deus dissensionis, sed pacis : Psal. 75. 3. In pace factus est locus eius : Habac. 1. 3. Mundi sunt oculi tui, Domine, ne videant malum, et respicere ad iniquitatem non poteris : Sap. 1. 5. Spiritus sanctus disciplinae effugiet fictum...et corripietur a superveniente iniquitate.* Figurative autem loquitur Apostolus. Gratia enim etsi non habeatur ex meritis, alioquin gratia non esset gratia, tamen oportet quod homo faciat quod in se est. Deus autem voluntate sua liberalissima dat eam omni praeparanti se : *Apoc. 3. 20. Ecce sto ad ostium, et pulso: si quis aperuerit mihi, intrabo ad eum : 1. Tim. 2. 4. Qui vult omnes homines salvos fieri.* Et ideo gratia Dei nulli deest, sed omnibus, quantum in se est, se communicat, sicut nec sol deest oculis caecis. Dicit ergo : *Contemplantes ne quis desit gratiae Dei.*

Sed contra : quia si gratia non datur ex operibus, sed tantum ex hoc quod aliquis non ponit obstaculum: ergo habere gratiam dependet ex solo libero arbitrio, et non ex electione Dei; quod est error Pelagii.

Respondeo. Dicendum est, quod hoc ipsum quod aliquis non ponit obstaculum, ex gratia procedit. Unde si aliquis ponet, et tamen moveatur cor eius ad removendum illud, hoc est ex dono gratiae Dei vocantis per misericordiam suam : *Gal. 1. 15. Cum autem placuit ei qui me segregavit ex utero matris meae, et vocavit per gratiam suam.* Hoc autem donum gratiae non est gratum faciens. Quod ergo a quibusdam removetur istud obstaculum, hoc est ex misericordia Dei ; quod autem non removetur, hoc est ex iustitia eius. Non autem dicit, Ne tu desis, sed *ne quis desit*, idest quicumque : quia quilibet debet esse solicitus de proximo : *Eccli. 17. 12. Unicuique mandavit de proximo suo.*

Deinde cum dicit, *Ne qua radix amaritudinis sursum germinans impediat*, specialiter descendit ad monitionem vitationis peccatorum contrariorum unicuique praedictorum remediorum : et primo monet vitare peccata contraria paci ; secundo contraria sanctimoniae, ibi, *Ne quis fornicator, aut profanus, ut Esau.* Dicit ergo : *Ne qua radix amaritudinis sursum germinans impediat.* Illud dicitur amarum quod non potest gustari nisi cum offensa. Conversatio ergo alicuius dicitur amara, quando non potest esse sine offensa eorum cum quibus conversatur : contra quod dicitur de sapientia : *Sap 8. 16. Non habet amaritudinem conversatio illius, nec taedium convictus eius, sed laetitiam, et gaudium.* Qui ergo in sapientia scit conversari, non est amarae conversationis : quod fit quando non habet dura verba, vel facta. Et ideo dicit : *Contemplantes ne qua radix amaritudinis*, idest amaritudo paulatim inchoata, et in corde radicata, *sursum germinans impediat*, pacem, et per consequens gratiam, et visionem Dei : *Deut. 29. 18. Ne sit inter vos radix germinans fel, et amaritudinem : Osee 12. 14. Ad iracundiam provocavit me Ephraim in amaritudinibus suis.* Vel radix amaritudinis est mala cogitatio noxiae delectationis, quae sursum germinat, quando per consensum ad opus venitur. *Et per illam inquinantur multi* : quia non solum ille in quo est, sed et alii malo eius exemplo : *1. Corinth. 5. 6. Modicum fermentum totam massam corrumpit.*

Deinde cum dicit, *Ne quis fornicator, aut profanus ut Esau*, monet vitare peccata contraria sanctimoniae, cui specialiter opponuntur peccata carnalia, scilicet luxuria, et gula, quae perficiuntur in delectatione carnali, per quam mens inquinatur. Unde ista mentem, et carnem inquinant. Et ideo specialiter monet ista vitari : et primo luxuriam, dicens : *Contemplantes*, et non solum quilibet in seipso, sed *ne quis fornicator*, ita quod quilibet in proximo suo hoc contempletur. Augustinus : *Invicem vestram pudicitiam custodite :* et *Ephes. 5. 3. Fornicatio autem, et omnis immunditia, aut avaritia, nec nominetur in vobis, sicut decet sanctos : Tob. 4. 13. Attende tibi ab omni fornicatione.* Secundo prohibet gulam, dicens, *Aut profanus:* et dicitur quasi procul a fano ; et tales sunt gulosi, qui de ventre suo Deum faciunt. *Sicut Esau.* Quod dixerat, ostendit in exemplo Esau, qui propter gulam vendidit primogenita : sic etiam gulosus pro minima esca vendit haereditatem aeternam: *Prov. 6. 26. Pretium scorti vix est unius panis.* Esau autem non solum fuit gulosus, sed etiam luxuriosus : quia contra voluntatem parentum duxit uxores alienigenas. Ius autem primogeniti erat quod habebat duplicem portionem, et ante sacerdotium Aaron, habebat honorem sacerdotalem : unde in hoc commisit ipse simoniam. Ergo videtur quod etiam Iacob, qui illud emit, similiter commisit simoniam : quod falsum est. Iacob enim per Spiritum sanctum intellexit illud sibi deberi, iuxta illud *Mal. 1 2. Iacob dilexi, Esau autem odio habui :* et ideo non emit, sed quod sibi debebatur, ab iniusto possessore redemit. Et hoc est quod dicit: *Qui*, scilicet Esau, *propter unam escam vendidit primitiva sua*, vel primogenita, ut dicitur *Gen. 25.* et 27. Et poenam consecutam ostendit, subdens : *Scitote enim quoniam et postea cupiens haereditare benedictionem, reprobatus est.* Sicut enim dicitur *Gen. 27.* postquam Isaac benedixerat Iacob, venit Esau, et petiit benedictionem ; quod tamen non obtinuit, licet pater fecisset ignorans : quia in illo stupore quem habuit, factus in extasi, edoctus est a Spiritu sancto quod non retractaret quod fecerat : unde dicit *ibid. 33. Benedixi ei, et erit benedictus.* Et sic Esau consilio Spiritus sancti reprobatus fuit. In quo datur intelligi quod nullus debet negligere, dum adhuc vivit, bene facere, quantumcumque sit reprobatus in praescientia divina : quia post vitam ad haereditatem Dei, etiam si desideretur naturaliter, non pervenitur. Sequitur : *Non enim invenit poenitentiae locum, quamquam cum lacrymis inquisisset eam.* Sicut enim dicitur *Gen. 27. 34. irrugiit clamore magno, et consternatus ait: Benedic etiam et mihi, pater mi.*

Sed contra : quia dicitur *Ezech. 18. Quacumque hora ingemuerit peccator etc.* Respondeo. Dicendum est, quod quamdiu praesens vita agitur, potest agi vera poenitentia. Interdum tamen aliquis poenitet, non propter amorem iustitiae, sed propter timorem poenae, vel damni temporalis. Et sic poenituit Esau, non quia vendiderat primogenita, sed quia perdiderat. Unde non dolebat de peccato venditionis, sed de damno perditionis. Et ideo poenitentia eius non fuit accepta, quia non erat vera. Sic enim poenitent damnati in inferno, ut dicitur *Sap. 5. 3. Poenitentiam agentes*, non quia peccaverunt, sed quia exclusi sunt. Tamen, secundum Glossam, hoc quod dicit hic, *Fornicator*, et *profanus*, aliter intelligi potest ; ut fornicator dicatur qui cum fide carnales caeremonias observat, sicut habens concubinam cum uxore propria ; sed profanus, idest procul a fano, sicut penitus infidelis.

LECTIO IV.

Non enim accessistis ad tractabilem montem, et accessibilem ignem, et turbinem, et caliginem, et procellam, et tubae sonum, et vocem verborum, quam qui audierunt, excusaverunt se, ne eis fieret verbum. Non enim portabant quod dicebatur. Et si bestia tetigerit montem, lapidabitur. Et ita terribile erat quod videbatur. Moyses dixit : Exterritus sum, et tremebundus. Sed accessistis ad Sion, montem, et civitatem Dei viventis, Hierusalem caelestem, et multorum millium angelorum frequentiam, et Ecclesiam primitivorum, qui conscripti sunt in caelis, et iudicem omnium Deum, et Spiritum iustorum perfectorum, et testamenti novi mediatorem Iesum, et sanguinis aspersionem melius loquentem quam Abel.

Supra posuit Apostolus monitionem ad vitandum mala culpae ; hic assignat istius monitionis rationem, quam sumit ex comparatione novi, et veteris testamenti ; et circa hoc duo facit : primo enim ponit comparationem illam ; secundo ex ipsa arguit, ibi, *Videte ne recusetis loquentem.* Circa primum duo facit : quia primo proponit ea quae pertinent ad vetus testamentum ; secundo ea quae ad novum testamentum, ibi, *Sed accessistis ad Sion, montem, et civitatem Dei viventis.* Circa primum sciendum est, quod, ut dicit Augustinus, *bre-*

vis differentia legis, et Evangelii est timor, et amor. Lex enim tamquam paedagogus noster fuit in Christo; parvuli autem terroribus ducendi sunt: *Prov. 19. 25. Pestilente flagellato, stultus sapientior erit.* Et ideo hic dicit Apostolus, quod in datione legis facta sunt quaedam terribilia. Unde primo ponit illa quibus territi sunt hi quibus lex dabatur; secundo agit de terrore legislatoris, ibi, *Moyses dixit: Exterritus sum et tremebundus.* Quantum ad primum tria ponit; scilicet terrorem quantum ad visa; secundo quantum ad audita, ibi, *Et procellam, et tubae sonum, et vocem verborum*; tertio quantum ad comminationes, ibi, *Et si bestia tetigerit montem, lapidabitur.* Et ista tria referuntur ad tria quae ibi erant terribilia, scilicet ex parte ministrorum legis. Quantum ad primum, scilicet ex parte Dei, ponit tria terribilia, scilicet zelum ad puniendum, severitatem poenae, et occultationem dantis legem. Zelus designatur per ignem: *Deut. 4. 24. Dominus Deus tuus, ignis consumens est, Deus aemulator: Malach. 3. 2. Ipse enim quasi ignis conflans.* Unde ipse Deus frequenter vocat se zelotem, qui crimen sponsae non dimittit inultum: *Exod. 20. 5. Ego enim sum Dominus Deus tuus fortis, et zelotes:* et *24. 14. Dominus zelotes nomen eius: Prov. 6. 34. Zelus et furor viri non parcet in die vindictae.* Unde dicitur hic: *Non enim accessistis*, sicut illi, *ad tractabilem, et accessibilem ignem.* Ille enim ignis, ut dicitur *Exod. 19.* erat corporalis; et ideo palpabilis, et sensibilis; et etiam in certo loco, ut ad ipsum posset accedi. In nova autem lege datus fuit ignis Spiritus sancti, *Act. 11.* Sicut enim Iudaeis quinquagesimo die de egressu de Ægypto apparuit ignis aemulationis; ita discipulis quinquagesimo die a die resurrectionis, ignis Spiritus sancti, non palpabilis, sed mente perceptibilis: *Thren. 1. 13. De excelso misit in ossibus meis ignem, et erudivit me.* Iste ignis infinitus est natura, et loco: *lucem enim habitat inaccessibilem, 1. Tim. 6. 16.* et ideo non est accessibilis. Severitas poenae significatur per turbinem, qui est ventus cum aqua: *Iob 9. 17. In turbine conteret me.* Vel potest referri ad tentationes. Lex enim non refrenabat concupiscentiam, quia non dabat gratiam adiutricem ex opere operato; sed tantum cohibebat actum: et ideo generabat turbinem tentationum. Occultatio autem dantis legem significatur per caliginem, in qua figurabatur quod status legis occultus erat, idest velatus: *2. Corinth. 3. 15. Usque in hodiernum diem, cum legitur Moyses, velamen positum est super cor eorum.* Sed in nova lege istud velamen ablatum est, in cuius signum in passione Christi velum templi scissum est: quia *nos revelata facie gloriam Domini speculamur, 2. Corinth. 3. 18.* Item caligo illa significabat divinam excellentiam. Sicut enim illud quod in caligine est, clare videri non potest, et lux excellens hebetat oculum, ita et facit ipsum caligare qui lucem habitat inaccessibilem.

Deinde cum dicit, *Et procellam*, ponit terribilia quantum ad auditum, quae sumuntur ex parte legis. In lege autem tria erant valde terribilia, scilicet magnitudo comminationum, gravitas praeceptorum, et multiplicatio ipsorum. Quantum ad primum dicit, *Et procellam*, quae proprie est conturbatio maris; large autem dicitur turbatio aeris cum turbine, et pluvia: unde significat austeritatem comminationum quae erant in veteri lege, *Deut. 29.* Sonitus tubae significat gravitatem praeceptorum, ad quorum adimpletionem indicebatur homini quasi bellum contra seipsum. Vox verborum significat multitudinem praeceptorum. Verborum, inquam, Dei per subiectam creaturam, scilicet per angelum: *Gal. 3. 19. Ordinata per angelos in manu mediatoris:* Deus enim per angelos ibi loquebatur. Quae omnia adeo terribilia fuerunt, quod illi *qui* vocem illam *audierunt, excusaverunt se, ne eis fieret verbum.* Unde dicitur *Exod. 20. 18. Perterriti, atque timore percussi fuerunt, et steterunt procul, dicentes Moysi: Loquere tu nobis, et audiemus: non loquatur nobis Dominus, ne moriamur.* Causam autem huius excusationis subiungit, dicens: Quia non poterant verba Dei portare: unde *non portabant*, idest non sustinebant, *quod dicebatur: Deut. 5. 26. Quid est omnis caro, ut audiat vocem Dei viventis, qui de medio ignis loquitur, sicut nos audivimus, et possit vivere?* Tunc autem dicuntur non portari verba Dei, quando vel intellectu non capiuntur, vel excedunt affectum.

Consequenter ponit poenae comminationem, dicens: *Et si bestia tetigerit montem, lapidabitur, Exod. 19. 12.* ubi dicitur: *Omnis qui tetigerit montem, morte morietur. Manus non tanget eum, sed lapidibus opprimetur, aut confodietur iaculis. Sive iumentum fuerit, sive homo, non vivet.* Apostolus autem ad maiorem terrorem non facit mentionem hic nisi de iumentis, quae iubentur in lege occidi, ad ostendendum gravitatem peccati. Tamen mystice mons est altitudo mysteriorum divinorum; bestia vero est homo bestialiter vivens: *Psal. 48. 13. Homo cum in honore esset, non intellexit, comparatus est iumentis insipientibus, et similis factus est illis.* Haec bestia duobus modis tangit montem. Uno modo blasphemando: *Psalm. 72. 9. Posuerunt in caelum os suum: Levit. 24. 14. Educ blasphemum extra castra...et lapidet eum universus populus.* Alio modo ingerendo se indigne divinis: *Prov. 25. 27. Qui perscrutator est maiestatis, opprimetur a gloria.* Ex his concludit quod intendit, scilicet quod ista valde terribilia erant: quia etiam nec iumentis parcebatur: unde dicit, quod *ita* terribile est quod dicebatur: in quo designatur differentia novi, et veteris testamenti: quia vetus testamentum datum fuit in terrore, ut corda Iudaeorum, quae prona erant ad idolatriam, terrerentur; novum autem datum est in amore: *Roman. 8. 15. Non accepistis spiritum servitutis iterum in timore; sed accepistis spiritum adoptionis filiorum, in quo clamamus, Abba, pater.* Unde et Christus non terrores in principio praedicationis suae praemisit, sed regnum caelorum promisit: *Matth. 3. 2. Poenitentiam agite, appropinquabit enim regnum caelorum: Prov. ult. 26. Lex clementiae in lingua eius.*

Deinde cum dicit, *Moyses dixit: Exterritus sum, et tremebundus*, agit de timore legislatoris, scilicet Moysi: *lex enim per Moysen data est, Ioan. 1. 17.* Si ergo ipse Moyses in legis datione territus fuit, ita ut diceret, ut dicit Apostolus hic: *Exterritus sum*, scilicet interius, *et tremebundus* exterius, qui fuit perfectissimus inter omnes; signum erat quod ipsa lex terribilis erat etiam ipsis perfectis: quia non dabat gratiam, ut dictum est, sed tantum ostendebat culpam. Unde ipsa fuit grave iugum, de quo dicit Petrus *Act. 15. 10.* quod *hoc est iugum quod neque nos, neque patres nostri portare po-*

tuimus. Sed lex Christi iugum suave est, quia *caritas Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum, qui datus est nobis*, *Rom. 5. 5.* Unde sciendum est, quod ista littera quam ponit hic Apostolus, non est *Exod. 20*, sed forte accepit eam Apostolus *Exod. 4. 10.* ubi in visione rubi territus fuit, et dixit: *Non sum eloquens ab heri, et nudiustertius.* Ex quo dixit, vel facto saltem, etsi non verbo: *Exterritus sum, et tremebundus.* Vel forte Apostolus utitur alia littera, quam nos non habemus. Ex quo apparet quod lex vetus fuit lex timoris.

Deinde ponit conditiones novi testamenti, dicens: *Sed accessistis ad Sion, montem, et civitatem Dei viventis.* Ubi ostendit quae nobis in ipso proponuntur: et sunt tria nobis promissa, scilicet spes futurae gloriae, participatio Ecclesiae, et familiaritas Dei. Secundum ostendit cum dicit, *Et Ecclesiam primitivorum;* tertium ibi, *Et iudicem omnium Deum.* In caelesti autem gloria duo sunt quae potissime bonos laetificabunt, scilicet fruitio deitatis, et communis sanctorum societas. Nullius enim boni possessio iucunda est sine socio, ut dicit Boetius: et *Psal. 132. 1. Ecce quam bonum, et quam iucundum, habitare fratres in unum.* Fruitio autem in duobus consistit, scilicet in visione intellectus, et in delectatione affectus. Ut enim dicit Augustinus, *fruimur cognitis in quibus voluntas delectata conquiescit.* Propter visionem enim dicit: *Accessistis ad montem Sion.* Sion enim significat altitudinem divinae contemplationis: *Isa. 33. 20. Respice Sion civitatem solemnitatis nostrae.* Iucunditas, et delectatio affectus significatur per *Hierusalem civitatem caelestem Dei viventis:* ibi enim erit visio experimentalis pacis, quia nihil erit perturbans sive interius, sive exterius. Unde dicitur civitas, idest civium unitas: *Psal. 121. 3. Hierusalem quae aedificatur ut civitas,* item *147. 12. Lauda Hierusalem Dominum, lauda Deum tuum Sion:* et sequitur *vers. 14. Qui posuit fines tuos pacem, et adipe frumenti satiat te: Galat. 4. 26. Illa quae sursum est Hierusalem, libera est.* Unde nihil ultra erit desiderandum: *Cant. 8. 10. Ex quo facta sum coram eo quasi pacem reperiens.* Complementum autem sanctorum est communis societas, de qua dicit: *Multorum millium angelorum frequentiam,* idest assiduitatem, quia semper ibi sunt: *Matth. 18. 10. Angeli eorum in caelis semper vident faciem Patris mei qui in caelis est.* Quod autem sint multa millia, patet *Dan. 7. 10. Millia millium ministrabant ei, et decies centena millia assistebant ei: Iob 25. 3. Numquid est numerus militum eius? Apoc. 5. 11. Erat numerus eorum millia millium: Isai. 22. 2. Urbs frequens, civitas exultans. Et Ecclesiam primitivorum qui conscripti sunt in caelis.* Haec de participatione Ecclesiae. Dicitur autem Ecclesia domus Dei, *1. Timoth. 3.* Primitivi sancti sunt Apostoli, qui primitus, et abundantius dona gratiae perceperunt, per quos derivata sunt in posteros: *Rom. 8. 23. Non solum autem illa, sed et nos ipsi primitias spiritus habentes: Ephes. 2. 10. Superaedificati super fundamentum Apostolorum, et Prophetarum.* Sicut autem antiquitus apud Romanos senatores qui assumebantur ad magnas dignitates, describebantur, quos primus Pompilius in tabulis aureis scripsit, et dicebantur patres conscripti; ita Apostolus hic ad ostendendum dignitatem Apostolorum, dicit, quod *conscripti sunt in caelis,* cuius scripturae liber est notitia quam Deus apud se habet de salvandis. Unde sicut illud quod scribitur, non de facili a memoria labitur; ita illi qui ibi per finalem iustitiam scripti sunt, infallibiliter salvabuntur. Et dicitur liber ille liber vitae: *Luc. 10. 20. Gaudete, et exultate, quia nomina vestra scripta sunt in caelis.*

Deinde cum dicit, *Et iudicem omnium Deum*, ostendit quomodo consecuti sumus Dei familiaritatem: et primo familiaritatem Patris, quia dicit: *Accessistis ad iudicem omnium Deum,* Patrem scilicet, a quo est auctoritas iudiciaria in divinis. Quod enim Filius iudicet, habet a Patre: *Gen. 18. 25. Non est hoc tuum, qui iudicas omnem terram.* Illud autem quod dicitur *Ioan. 5.* quod Pater omne iudicium dedit Filio, intelligitur quantum ad corporalem praesentiam: quia sola persona Filii apparebit in iudicio. Iste autem accessus est per fidem, et caritatem: *Roman. 5. 1. Iustificati igitur per fidem, pacem habeamus ad Deum per Dominum nostrum Iesum Christum, per quem accessum habemus per fidem in gratiam istam in qua stamus.* Secundo familiaritatem Spiritus sancti, cum dicit, *Et Spiritum* sanctum *iustorum.* Secundum Glossam hic est triplex littera. Una est melior, quae habetur in Graeco: *Et Spiritum iustorum perfectorum,* idest accessistis ad Spiritum sanctum, qui facit perfectos in iustitia: *Iob 32. 8. Ut video, spiritus est in hominibus: 1. Corinth. 3. 16. Nescitis quia templum Dei estis vos, et Spiritus Dei habitat in vobis?* Omnis enim iustitia, et perfectio est a Spiritu sancto. Alia littera: *Et spirituum iustorum perfectorum:* et est sensus. Accessistis ad Deum, qui quidem est iudex omnium; sed est quasi haereditas spirituum iustorum perfectorum: *Thren. 3. 24. Pars mea Dominus, dicit anima mea.* Tertia littera est: *Et Spiritus iustorum perfectorum,* idest ut habeamus societatem cum spiritibus sanctorum, qui sunt iusti, et perfecti. Sed prima melior est, et planior. Tertio quantum ad familiaritatem Filii dicit: *Et testamenti novi mediatorem Iesum;* quasi dicat: Accessistis ad Christum, qui est mediator illius novi pacti, in quo nobis promittuntur spiritualia. Non sic autem Moyses. Unde *supra 9. 15. Ideo novi testamenti est mediator: 1. Tim. 2. 5. Mediator Dei et hominum, homo Christus Iesus.* Modus autem istius mediationis fuit effusio sanguinis Christi: quia, ut dictum est *supra 9. 22. sine sanguinis effusione non fit* peccatorum *remissio.* Et ideo dicit: *Accessistis ad aspersionem sanguinis: Supra 10. 22. Aspersi corda a conscientia mala:* item *9. 13. Si enim sanguis hircorum, et taurorum, et cinis vitulae aspersus inquinatos sanctificat ad emundationem carnis; quanto magis sanguis Christi?* Et loquitur Apostolus secundum ritum veteris legis, ubi post dationem veteris legis populus aspersus est sanguine; qui erat figura sanguinis Christi, quo fideles mundandi erant. Sequitur: *Melius loquentem quam Abel.* Effusio enim sanguinis Christi figurata fuit in effusione sanguinis omnium iustorum, qui fuerunt ab origine mundi: *Apocal. 13. 8. Agnus qui occisus est ab origine mundi,* idest occidi praevisus. Et ideo effusio sanguinis Abel signum fuit istius effusionis. Sed Christi

*

sanguis melius loquitur quam sanguis Abel : quia iste clamat vindictam ; sed sanguis Christi ibi clamat veniam : *Luc. 23. 34. Pater ignosce eis: Isa. 53. 12. Pro transgressoribus oravit : Matth. 26. 28. Hic est sanguis novi testamenti , qui pro multis effundetur in remissionem peccatorum.* Vel *melius loquentem* , idest melius loqui facientem : quia sanguis Abel facit nos loqui Abel esse hominem purum , et iustum; sed sanguis Christi facit nos loqui Christum verum Deum iustificantem.

LECTIO V.

Videte ne recusetis loquentem. Si enim illi non effugerunt , recusantes eum qui super terram loquebatur; multo magis nos, qui de caelis loquentem nobis avertimus. Cuius vox movit terram tunc, nunc autem repromittit , dicens: Adhuc semel, et ego movebo , non solum terram , sed et caelum. Quod autem Adhuc semel dicit, declarat mobilium translationem, tamquam factorum, ut maneant ea quae sunt immobilia. Itaque regnum immobile suscipientes habemus gratiam, per quam serviamus, placentes Deo , cum metu, et reverentia. Etenim Deus noster , ignis consumens est.

Supra posuit Apostolus conditionem utriusque testamenti; hic ex hoc arguit; et circa hoc facit duo: primo enim arguit; secundo inducit conclusionem principaliter intentam , ibi , *Itaque regnum immobile suscipientes , habemus gratiam.* Circa primum duo facit : primo enim praemittit intentionem suam; secundo arguit ad propositum , ibi, *Si enim illi non effugerunt, recusantes eum qui super terram loquebatur; multo magis nos , qui de caelis loquentem nobis avertimus.* Dicit ergo : Ita dictum est, quod sanguis Christi melius loquitur quam sanguis Abel. *Videte* ergo *ne recusetis*, vel condemnetis , *loquentem* , idest quod loquitur implete. Duo autem nobis loquitur sanguis Christi. Primo enim loquitur nobis commemorando suum beneficium , quo datur nobis remissio peccatorum. Qui ergo iterum peccat , loquentem contemnit. Item loquitur exhortans ad imitandum: *1. Petr. 2. 21. Christus passus est pro nobis , vobis relinquens exemplum, ut sequamini vestigia eius.* Qui ergo non tollit crucem suam ad ipsum sequendum , recusat loquentem : *Psal. 94. 8. Hodie si vocem eius audieritis, nolite obdurare corda vestra : Matth. 17. 5. Hic est Filius meus dilectus , in quo mihi bene complacui: ipsum audite.*

Deinde cum dicit , *Si enim illi non effugerunt. . .. multo magis nos*, arguit comparando locutionem veteris testamenti ad locutionem novi testamenti ; et hoc quantum ad duo, scilicet quantum ad modum loquendi, et quantum ad efficaciam locutionis. Modus loquendi: quia ipse loquebatur super terram, hic autem est de caelo. Unde dicit, *Si illi*, scilicet antiqui patres , *recusantes eum qui loquebatur super terram* , scilicet Christus: *Isa. 52. 6. Ego ipse qui loquebar, ecce adsum* , scilicet per angelos , vel Prophetas : *Supra 1. 1. Multifarie , multisque modis olim loquens patribus in Prophetis*: vel *eum* , idest angelum, per quem lex data est Moysi: *Galat. 3. 19. Ordinata per angelos: Supra 2. 2. Si enim qui per angelos dictus est sermo , factus est firmus etc. Act. 7. 38. Hic est Moyses, qui fuit in Ecclesia in solitudine cum angelo, qui loquebatur ei in monte Sinai, et cum patribus nostris: non effugerunt*, scilicet ultionem divinae legis: *Iob 11. 20. Effugium peribit ab eis: Supra 2. 2. Omnis praevaricatio , et inobedientia accepit iustam mercedis retributionem.* Sequitur conclusio per locum a minori. Si illi qui recusaverunt loquentem de terra, non effugerunt; *multo magis nos , qui avertimus nobis loquentem de caelo*, non debemus recusare, quia scilicet minus possemus effugere. Ille enim qui nobis loquitur in novo testamento , Christus scilicet , iam est in caelis: *Marc. ult. 19. Dominus quidem Iesus , postquam locutus est eis, assumptus est in caelum: Deut. 4. 36. De caelo audire te fecit vocem suam , ut doceret te.* Doctrina ergo veteris testamenti est doctrina Christi loquentis de terra , propter duo. Primo quia ibi sub figura terrenorum traduntur caelestia. Item ibi promittebantur terrena; sed doctrina novi testamenti est Christi loquentis de caelo: quia terrena convertimus in significationem caelestium per intellectum mysticum. Item in ipso promittuntur caelestia: *Matth. 5. 12. Ecce enim merces vestra copiosa est in caelis : Ioan. 3. 12. Si terrena dixi vobis , et non creditis ; quomodo si dixero vobis caelestia , credetis ?*

Consequenter comparat ad invicem utrumque testamentum quantum ad efficaciam locutionis : et de efficacia quidem locutionis veteris testamenti dicit: *Cuius vox movit terram tunc* , idest fecit commotionem in terra multipliciter: quia per signa in Ægypto; per divisionem maris; per motum terrae in deserto: *Psalm. 67. 10. Terra mota est: etenim caeli distillaverunt a facie Dei Sinai , a facie Dei Israel.* In quo significatur quod tota illa locutio commovebat corda per terrena promissa.

Deinde cum dicit, *Nunc autem repromittit*, subiungit quantum ad efficaciam novi testamenti : et probat eam per auctoritatem Prophetae, et post exponit eam, ibi , *Quod autem dicit , Adhuc semel, declarat mobilium translationem.* Auctoritas illa ponitur *Aggaei 2. 7.* non tamen secundum litteram nostram : nos enim sic habemus: *Adhuc unum modicum est, et ego movebo caelum , et terram , et mare , et aridam.* Apostolus autem accipit sic. *Adhuc semel, et ego movebo, non solum terram , sed etiam caelum:* et est sensus idem. Et manifestum est quod ista prolata fuerunt tempore veteris testamenti circa finem eius , scilicet post reditum transmigrationis eius, quo tempore nihil restabat de veteri testamento. Ergo manifestum est quod illud quod promittebatur, erat implendum in novo testamento , scilicet novum caelum , et nova terra : *Isa. 65. 17. Ecce ego creo novos caelos, et terram novam.* Quae quidem creatio ostensa est in spiritu Ioanni: *Apoc. 21. 1. Et vidi caelum novum , et terram novam.* In illa enim innovatione movebuntur caeli. Potest autem caelum dupliciter accipi. Uno modo caelum aereum , et istud igne ultimae flagrationis purgabitur, ut supra dictum est *cap. 10.* Alio modo caelum sidereum, et istud non purgabitur , sed mutabitur quantum ad novum statum : quia cessabit a motu , et augebitur claritas

partium eius: quia *lux lunae erit ut lux solis, et lux solis septempliciter*, ut dicitur *Isa. 30. 26.* Dicit ergo: *Nunc autem*, idest per novum testamentum, *repromittit, dicens: Adhuc semel et ego non solum movebo terram, sed etiam caelum.*

Consequenter cum dicit, *Quod autem dicit, Adhuc semel, declarat mobilium translationem*, exponit verba prophetiae; et facit magnam vim in hoc quod dicit, *Adhuc semel.* Quod enim dicit, *Adhuc*, ostendit quod mobilia sunt; sed quod dicit, *Semel*, ostendit quod a statu mobilitatis, et corruptibilitatis mutanda sunt ad statum incorruptionis, et immutabilitatis. Si enim post motionem illam remanerent in statu mutationis, non diceret, *Semel*, sed iterum, et iterum; quod est contra Origenem, qui voluit quod mundus in infinitum renovabitur, ac recuperabitur. Dicit ergo, *Quod autem dicit, Adhuc semel, declarat translationem mobilium*, ad statum scilicet immobilitatis. Et quasi aliquis quaereret utrum Deus hoc possit facere, subdit, *Tamquam factorum.* Omnia enim facta divinae potestati subiiciuntur: unde sicut ex nihilo fecit ea Deus, ita potest ea pro suae voluntatis arbitrio immutare. Et hoc, *ut maneant ea quae sunt immobilia*, idest quantum ad essentias suas principales remaneant immobilia, sed quantum ad aliquas accidentales dispositiones mutabuntur: *Psalm. 101. 28. Et sicut operlorium mutabis eos, et mutabuntur:* quae *supra 1.* sunt exposita. Ex his patet quod ista in veteri testamento, etsi movebantur, non tamen ad statum incorruptionis, et immutabilitatis; sed hoc fit tantum in novo, in signum quod promissa veteris testamenti erant mutabilia, non autem novi.

Deinde cum dicit, *Item regnum immobile suscipientes, habemus gratiam*, ponit conclusionem principaliter intentam. Postquam enim multipliciter commendavit gratiam, et beneficia per Christum nobis collata, et conferenda, principaliter intendit nos inducere ad serviendum ei: et hoc concludit, quod ex quo nobis in novo testamento promittuntur bona immobilia, debemus Christo, qui repromittit, servire in timore, et reverentia. Et haec est conclusio principalis. Unde primo resumit beneficium exhibitum, dicens: *Itaque*, ex quo scilicet Deus nobis repromittit caelum, et terram, immobilia, per quae designantur bona futura immobilia, et sempiterna, *habemus*, idest reddimus, *gratiam*, idest gratiarum actionem: *2. Corinth. 9. 15. Gratias ago Deo super inenarrabili dono eius.* Et hoc *suscipientes*, idest quia suscipimus, etsi non in re, tamen in spe promissionis, *regnum immobile: Psal. 144. 13. Regnum tuum regnum omnium saeculorum: Luc. 1. 33. Regni eius non erit finis.* Vel per gratiam intelligitur donum gratiae, quod in praesenti recipimus tamquam pignus aeternae gloriae. Et ideo dicit: *Itaque suscipientes regnum immobile*, idest futurae gloriae, quod nobis promittitur: *Luc. 12. 32. Nolite timere pusillus grex, quia complacuit Patri vestro dare vobis regnum.* Quod enim speramus, habemus, scilicet gratiam quam tamquam quoddam gloriae inchoativum accipimus. Sicut enim natura non deficit in necessariis, multo minus Deus. Et ideo dat nobis spem illius regni, et per consequens gratiam per quam perveniamus: *Rom. 5. 2. Accessum habemus per fidem in gratiam: Ps. 83. 12. Gratiam, et gloriam dabit Dominus.*

Sequitur: *Per quam serviamus placentes Deo cum metu, et reverentia:* ubi inducit ad obsequium, ut a nobis requisitum. Dictat enim ratio naturalis quod ei a quo multa beneficia recipimus, obligamur ad reverentiam, et ad honorem exhibendum. Ergo multo fortius Deo, qui nobis maxima donavit, et infinita repromisit. Et ideo dicit, quod per istam gratiam, scilicet nobis datam et dandam, *serviamus, Deo placentes, cum metu et reverentia.* Non enim sufficit tantum servire Deo, quod potest fieri per actionem exteriorem, nisi etiam placeamus ei per intentionem rectam, et per amorem: *Sap. 4. 10. Placens Deo, factus est dilectus: Psalm. 114. 9. Placebo Domino in regione vivorum.* Maxime autem servitur Deo per obsequium interius, *Psalm. 50.* et *Luc. 1. 74. Serviamus illi in sanctitate, et iustitia.* Deus autem propter creationem dicitur Dominus, propter regenerationem vero Pater. Domino autem debetur timor, sed patri amor, et reverentia: *Malach. 1. 6. Filius honorat patrem, et servus dominum suum timebit. Si ergo pater ego sum, ubi est honor meus; et si dominus ego sum, ubi timor meus?* Ergo Deo serviendum est cum metu, et reverentia: *Psal. 2. 11. Servite Domino in timore, et exultate ei cum tremore.* Quod autem ita debeamus servire Deo, probat per auctoritatem sumptam *Deuter. 4. 24. Etenim Deus noster, ignis consumens est.* Hoc autem quod Deus dicitur ignis, non dicitur hoc secundum Dionysium, quod sit aliquod corporeum, sed quia intelligibilia designantur per sensibilia, inter quae ignem reperimus habere maiorem nobilitatem, et maiorem claritatem: item maiorem activitatem: item maiorem altitudinem in situ: item est magis purgativus, et consumptivus. Ideo Deus praecipue nominatur ignis, propter eius claritatem, quia lucem habitat inaccessibilem, *1. Timoth. 6.* Item quia maxime activus: *Isa. 26 12. Omnia opera nostra operatus es in nobis.* Item altior est in situ: *Psalm. 112. 4. Excelsus super omnes gentes Dominus, et super caelos gloria eius.* Item purgat peccata, et quasi consumit: unde dicit hic, quod *est ignis consumens*, scilicet peccata: *Malach. 3. 2. Ipse enim quasi ignis conflans:* et sequitur: *Et purgabit filios Levi: Supra 1. 3. Purgationem peccatorum faciens.* Item consumit peccatores puniendo: *Supra 10. 27. Terribilis autem quaedam expectatio, et ignis aemulatio, quae consumptura est adversarios.* Et ideo quia ista nobis promissa sunt, *Isa. 10. 17. Erit lumen Israel in igne, et Sanctus eius in flamma: Psalm. 96. 3. Ignis ante ipsum praecedet, et inflammabit in circuitu inimicos eius;* ideo debemus studere ad serviendum, et placendum Deo.

CAPITIS DECIMITERTII

LECTIO PRIMA

Caritas fraternitatis maneat in vobis, et hospitalitatem nolite oblivisci: per hanc enim placuerunt quidam, angelis hospitio receptis. Mementote vinctorum, tamquam simul vincti; et laborantium, tamquam et ipsi in corpore morantes.

Honorabile connubium in omnibus, et thorus immaculatus. Fornicatores enim, et adulteros iudicabit Deus. Sint mores sine avaritia, contenti praesentibus : ipse enim dixit : Non te deseram, neque derelinquam : ita ut confidenter dicamus : Dominus mihi adiutor : non timebo quid faciat mihi homo. Mementote praepositorum vestrorum, qui vobis locuti sunt verbum Dei : quorum intuentes exitum conversationis, imitamini fidem. Iesus Christus heri, et hodie, ipse et in saecula.

Postquam supra monuit eos Apostolus qualiter se debent habere ad perferenda mala ; hic monet quomodo se debeant habere ad operandum bona. Unde secundum Glossam ab isto loco incipit moralis instructio post commendationem, et exhortationem ad imitandum ipsum ; et circa hoc duo facit : primo enim hortatur ipsos ad bona ; secundo orat pro eis, ibi, *Deus autem pacis ... aptet vos in omni bono.* Circa primum tria facit : primo enim ostendit quomodo debent bonum operari quantum ad proximos ; secundo quantum ad seipsos, ibi, *Honorabile connubium;* tertio quantum ad praelatos, ibi, *Mementote praepositorum vestrorum.* Dicit ergo quantum ad primum sic. Dictum est, quod promissum est nobis regnum immobile, ad quod si volumus pervenire, necesse est nos caritatem habere. Ergo *caritas fraternitatis maneat in vobis: 1. Ioan. 4. 20. Qui non diligit fratrem suum, quem videt ; Deum, quem non videt, quomodo potest diligere ?* Item *1. Petr. 2. 17. Omnes invicem honorate, fraternitatem diligite.* Quia vero caritas non est otiosa, ut dicit Gregorius, ideo hortatur ad opera caritatis : *1. Ioan. 3. 18. Non diligamus verbo, neque lingua, sed opere, et veritate :* ideo dicit, quod debemus ostendere caritatem peregrinis per hospitalitatem, vinctis per compassionem, pauperibus per subventionem : et primum ponit ibi, *Et hospitalitatem nolite oblivisci ;* secundum ibi, *Mementote vinctorum;* tertium ibi, *Et laborantium.* Dicit ergo quantum ad primum: *Nolite oblivisci hospitalitatem.* Et dicit, *Oblivisci*, quia isti aliquando in prosperitate sua multum fuerant hospitales, sed modo depauperati erant ; et ideo non ita bene poterant; tamen animat eos ad continuandum, secundum possibilitatem suam: *Rom. 12. 13. Hospitalitatem sectantes.* Et specialiter facit mentionem de hospitalitate ; quia qui peregrinos recipit, tria opera misericordiae simul implet, quia et recipit, et cibat, et potat : *1. Petr. 4. 9. Hospitales invicem sine murmuratione.* Et subdit rationem: *Quia per hanc multi placuerunt, angelis hospitio receptis*, sicut patet de Abraham, et Lot, *Gen. 19.* Alia littera habet : *Per hanc quasi nescientes receperunt angelos :* quia non credebant eos esse angelos : quod verum est in principio : unde quod Abraham adoravit eos, putavit quod essent viri sancti a Deo missi : et adoravit eos adoratione duliae, quae exhibetur sanctis, et quasi hominibus cibos obtulit ; sed postmodum intellexit eos angelos, in quibus Deus loquebatur, et locutus est eis sicut Deo, dicens *Gen. 18. 25. Non est hoc tuum, qui iudicas omnem terram :* et similiter Lot. Quantum ad secundum dicit : *Mementote vinctorum*, illorum scilicet qui propter Deum missi sunt in carcerem. Mementote visitando, et redimendo, tamquam essetis simul corporaliter cum eis vincti. Hoc enim est aliud opus misericordiae : *Matth. 25. 36. In carcere eram, et venistis ad me.* Contra quod *Isa. 14. 17.* dicitur: *Vinctis eius non aperuit carcerem.* Hoc ipsi aliquando fecerunt, sicut patet *supra 10.* Specialiter autem hoc pertinet ad opus misericordiae, alienam miseriam suam reputare. Quantum ad tertium dicit, *Et laborantium :* sive labore corporali : *Psalm. 127. 2. Labores manuum tuarum, quia manducabis:* sive solicitudine spirituali: *2. Timoth. 2. 6. Laborantem agricolam oportet primum de fructibus percipere :* sive in malis sustinendis : *Eccle. 1. 17. Et cognovi quod in his quoque esset labor, et afflictio spiritus.* Breviter tota praesens vita labor quidam est : *Iob 5. 7. Homo ad laborem nascitur, et avis ad volatum.* Supple mementote, *tamquam et ipsi in corpore morantes:* per quod experti estis quid necesse sit laborantibus : *Eccli. 31. 18. Intellige quae sunt proximi tui ex teipso : Matth. 7. 12. Omnia quaecumque vultis ut faciant vobis homines, eadem et vos facite illis.*

Deinde cum dicit, *Honorabile connubium*, monet bona facere quantum ad seipsum ; et circa hoc duo facit : primo enim ponit monitionem contra concupiscentias carnalium delectationum ; secundo contra cupiditatem exteriorum, ibi, *Sint mores sine avaritia.* Primo ergo ponit monitionem, dicens: *Honorabile connubium in omnibus.*

Circa quod sciendum est, quod circa venerea contingit dupliciter peccatum. Uno modo per illicitam coniunctionem soluti cum soluta ; et quantum ad hoc dicit, *Honorabile connubium :* supple, sit in omnibus qui continere nolunt, non coniunctio fornicatoria. Et dicitur honorabile quando fit secundum debitas circumstantias matrimonii. Ex quo patet quod actus matrimonialis potest esse sine peccato, quod est contra haereticos : *1. Corinth. 7. 28. Si nupserit virgo, non peccavit.* Unde Dominus ad ostendendum bonum esse actum matrimonii, primum signum fecit in nuptiis, et matrimonium nobilitavit praesentia sua corporali, et nasci voluit de coniugata. Alio modo per violentiam thori maritalis, quando scilicet vir accedit ad alterius uxorem, vel mulier ad alterius virum; et quantum ad hoc dicit, *Et thorus immaculatus: Sap. 14. 24. Neque vitam, neque nuptias mundas iam custodiunt; sed alius alium per invidiam occidit, aut adulterans contristat.* Item *3, 13. Felix sterilis, et incoinquinata ; quae nescivit thorum in delicto : habebit fructum in respectione animarum sanctarum.*

Subdit autem Apostolus rationem, dicens: *Fornicatores enim, et adulteros iudicabit Deus:* in duo elidit errorem aliquorum dicentium, quod Deus peccata carnalia non punit, nec curat : *Ephes. 5. 6. Nemo vos seducat inanibus verbis : propter haec enim*, scilicet propter peccata carnalia, quae praemiserat, *venit ira Dei in filios diffidentiae.* Ideo dicit hic, *Fornicatores*, propter hoc quod dixit, *thorus immaculatus: Deus iudicabit*, idest condemnabit : *Ephes. 5. 5. Omnis fornicator, aut immundus, aut avarus, quod est idolorum servitus, non habet partem in regno Dei, et Christi.*

Deinde cum dicit, *Sint mores sine avaritia*, prohibet cupiditatem bonorum exteriorum: circa quae contingit peccare duobus modis : uno enim modo per te-

nacitatem; alio modo per cupiditatem. Liberalitas enim est virtus quae ponit medium circa pecunias quantum ad dationem, et quantum ad acceptionem. Quantum ad primum, scilicet contra tenacitatem, dicit: *Sint mores sine avaritia.* Avarus enim dicitur nimis tenax, quasi avidus aeris. Unde *Eccli. 10. 9. Avaro nihil est scelestius.* Quantum ad secundum dicit, *Contenti praesentibus.* Illi qui super his quae habent, volunt alia cumulare, non sunt contenti praesentibus: *1. Timoth. 6. 8. Habentes alimenta, et quibus tegamur, his contenti simus.* Vel quod dicitur, *Sint mores sine avaritia*, prohibet avaritiam quantum ad cupiditatem, et tenacitatem. Cum vero dicit, *Contenti praesentibus*, excludit causam avaritiae, scilicet solicitudinem: *Matth. 6. 31. Nolite soliciti esse.* Non enim prohibetur quod homo non solicitetur de rebus in posterum necessariis; sed quod cura, et solicitudo non praeoccupet mentem. Sic enim qui praeoccupat futuram solicitudinem, solicitus est in crastinum.

Deinde cum dicit, *Ipse enim dixit*, ponit monitionis rationem: et ratio quare non debemus superflue esse soliciti, sed tamen facere quod in nobis est, scilicet cum fiducia divini auxilii. *Ipse enim dixit: Iosue 1. 5. Non te deseram*, scilicet quin ministrem tibi necessaria, *neque derelinquam*, scilicet fame perire: *Psalm. 36. 25. Non vidi iustum derelictum, nec semen eius quaerens panem.* Vel *non derelinquam* quin liberem te a malis. Et ex hoc causatur fiducia in corde, *ita ut confidenter dicamus: Isa. 12. 2. Fiducialiter agam, et non timebo.* Et quid dicemus? Illud *Psal. 117. 6. Dominus mihi adiutor: non timebo quid faciat mihi homo. Adiutor*, inquantum a malis liberat: *Psal. 45. 2. Adiutor in tribulationibus, quae invenerunt nos nimis*: et ideo *non timebo quid faciat mihi homo*, idest adversarius quicumque carnalis: *Isa. 51. 12. Quis tu ut timeas ab homine mortali?* Vel diabolus, qui dicitur homo ab homino victo, sicut Scipio a devicta Africa dictus est Africanus: *Matth. 13. 28. Inimicus homo hoc fecit.*

Deinde cum dicit, *Mementote praepositorum vestrorum*, ostendit quomodo debent bonum operari quantum ad praelatos; et circa hoc facit duo: primo enim ostendit quomodo se debent habere ad mortuos, scilicet ut eorum sequantur exempla; secundo quomodo ad viventes, scilicet ut eis obediant, ibi, *Obedite praepositis vestris.* Quantum ad primum duo facit: primo enim ostendit quomodo bonorum doctrinam imitentur; secundo quomodo malorum doctrinam devitent, ibi, *Doctrinis variis, et peregrinis nolite abduci.* Dicit ergo: *Mementote praepositorum vestrorum qui vobis locuti sunt verbum Dei*, idest Apostolorum, qui vobis praedicaverunt: *Isa. 51. 2. Attendite ad Abraham patrem vestrum, et ad Saram quae peperit vos.* Non solum autem praedicaverunt verbo, sed etiam facto ostenderunt: *Marc. ult. 20. Sermonem confirmante sequentibus signis.* Non solum mementote verborum, sed etiam intuemini exitum: *1. Mach. 2. 51. Mementote operum patrum, quae fecerunt in generationibus suis, et accipietis gloriam magnam, et nomen aeternum: Iac. 5. 10. Exemplum accipite, fratres mei, mali exitus, et longanimitatis, et laboris, et patientiae, Prophetas, qui locuti sunt in nomine Domini.* Sed non solum hoc imitemini, scilicet exitum, ut scilicet pro Christo patienter sustineatis, sed etiam conversationem: ad bonam enim mortem venitur per bonam conversationem. *Imitamini* etiam *fidem* illorum, ut ab illa non declinetis.

Sequitur: *Iesus Christus heri, et hodie, ipse et in saecula.* Secundum Glossam sic introducitur littera ista. Ipse enim supra dixerat, quod scilicet dictum est *Iosue 1. Non te deseram, neque derelinquam.* Poterant isti dicere: Ille cui hoc dictum est, bene debebat confidere de Dei adiutorio; nos autem non sic, quibus non est dictum. Hoc removet Apostolus, dicens, quod Christus, qui hoc tunc dixit Iosue, manet in aeternum. Et ideo sicut tunc potuit ipsum iuvare, ita potest modo auxiliari nobis: ideo dicit: *Iesus Christus heri, et hodie, ipse et in saecula.* Vel potest referri ad immediate dictum. Iam enim dixerat, quod deberent imitari Apostolos. Poterant dicere, quod non est simile: quia illi immediate instructi fuerunt a Christo, et servierunt sibi, nos autem non sic. Et ideo dicit Apostolus quod Christus manet; et ideo instruit nos ad serviendum sibi: unde dicit: *Iesus Christus heri*, scilicet in tempore primitivorum Apostolorum, *et hodie*, scilicet in tempore isto, *ipse et in saecula: Matth. ult. 20. Ecce ego vobiscum sum usque ad consummationem saeculi: Apoc. 1. 8. Dicit Dominus Deus, qui erat, et qui est, et qui venturus est, omnipotens: Psal. 101. 28. Tu autem idem ipse es, et anni tui non deficient.* In hoc ergo ostendit Apostolus aeternitatem Christi.

LECTIO II.

Doctrinis variis, et peregrinis nolite abduci. Optimum est enim gratia stabilire cor, non escis, quae non profuerunt ambulantibus in eis. Habemus altare de quo edere non habent potestatem qui tabernaculo deserviunt. Quorum enim animalium infertur sanguis pro peccato in Sancta per Pontificem, horum corpora cremantur extra castra. Propter quod et Iesus, ut sanctificaret per suum sanguinem populum, extra portam passus est. Exeamus igitur ad eum extra castra, improperium eius portantes. Non enim habemus hic manentem civitatem, sed futuram inquirimus. Per ipsum ergo offeramus hostiam laudis semper Deo, idest fructum labiorum confitentium nomini eius. Beneficentiae autem, et communionis nolite oblivisci: talibus enim hostiis promeretur Deus.

Supra monuit Apostolus ad imitandum exempla, et conversationem eorum qui decesserunt; hic monet ad insistendum doctrinae eorum; et circa hoc duo facit: primo enim ponit monitionem suam; secundo assignat rationem, ibi, *Habemus altare de quo edere non habent potestatem qui tabernaculo deserviunt.* Iterum prima in duas: primo enim ponit monitionem suam in generali; secundo explicat ipsam, ibi, *Optimum enim est gratia stabilire cor.* Dicit ergo: *Nolite abduci variis et peregrinis doctrinis*; quasi dicat: Ita dixi, quod debetis imitari fidem Apostolorum. Ergo a doctrina ipsorum per quamcumque doctrinam *nolite abduci*, idest removeri. Ubi sciendum est, quod cum veritas consistat in medio, cuius est unitas; ideo uni vero multa falsa opponi possunt, sicut uni medio multa extrema.

Doctrina ergo fidei una est : quia a puncto in punctum non convenit ducere nisi unam rectam lineam. Omnes autem aliae doctrinae multae sunt, quia a recto multis modis contingit deviare. Et ideo dicit, *Doctrinis variis*, idest divisis : *Osee 10. 2. Divisum est cor eorum, nunc interibunt.* Hae sunt illae doctrinae, de quibus *1. Timoth. 4. 1. Doctrinis daemoniorum, in hypocrisi loquentium mendacium.* Item sunt peregrinae, scilicet a fide catholica. A nobis autem tales doctrinae non sunt sustinendae, quia non sumus hospites, et advenae, sed sumus cives sanctorum, et domestici Dei, *Ephes. 11.*

Deinde cum dicit, *Optimum est enim gratia stabilire cor*, explicat in speciali quae sunt variae, et peregrinae doctrinae. Ubi sciendum est, quod in primitiva Ecclesia fuit unus error, quod ad salutem necessaria erat observantia legalium, quae praecipue consistebat in quibusdam cibis sumendis, puta agni paschalis, *Exod. 12.* et in abstinendo a quibusdam cibis, sicut patet *Lev. 11.* et in aliis multis locis. Alius error fuit quod passim licebat uti delectationibus corporalibus ; et iste fuit error Nicolaitarum. Et de utroque possunt haec verba exponi; sed magis proprie de primo. Dicit ergo : Nolite abduci a veritate fidei per varias, et peregrinas doctrinas : *2. Thessal. 2. 2. Non cito moveamini a sensu vestro : Galat. 1. 6. Miror quod sic tam cito transferimini ab eo qui vos vocavit in gratiam Christi, in aliud Evangelium.* Deus enim a nobis requirit cor : *Prov. 23. 26. Praebe fili mi cor tuum mihi :* et ideo *optimum est gratia stabilire cor*: nam debet esse firmum, et stabile : contra quod dicitur *in Psal. 39. 13. Cor meum dereliquit me.* Hoc autem non stabilitur escis corporalibus, sed per gratiam iustificantem: *Rom. 5. 24. Iustificati gratis per gratiam ipsius ;* et per redemptionem, quae est in Christo Iesu. Et ideo dicit : *Non escis, quae non profuerunt ambulantibus in eis : Rom. 14. 17. Non est regnum Dei esca, et potus, sed iustitia, et pax, et gaudium in Spiritu sancto.* Non est ergo stabilimentum cordis in moderata, vel superflua sumptione cibi, sed magis in gratia Dei : *Psalm. 111. 8. Paratum cor eius sperare in Domino, confirmatum est cor eius: non commovebitur donec despiciat inimicos suos.* Spes autem est quasi anchora stabiliens corda : *Supra 6. 18. Confugimus ad tenendam propositam nobis spem, quam sicut anchoram habemus animae tutam, et firmam.* Et dicit, quod *non profuerunt ambulantibus in eis*, idest sperantibus in eis : quia illis qui eis utuntur ad necessitatem, prosunt ad salutem corporis ; sed qui totum studium ponunt in eis, ambulant in ipsis, et talibus nec proficiunt ad salutem animae, nec corporis : *Hier. 1. 15. Numquid carnes sanctae auferent a te malitias tuas, in quibus gloriata es ?*

Deinde cum dicit, *Habemus altare de quo edere non habent potestatem qui tabernaculo deserviunt*, assignat rationem, et est valde subtilis. Sicut enim legitur *Levit. 16.* decima die septimi mensis, summus Sacerdos sanguinem vituli, et hirci inferebat intra sancta pro sua ignorantia, et illorum corpora cremabantur extra castra. Et quia erat oblatio Sacerdotum, non comedebantur carnes eorum. Quod enim offerebant pro peccato Sacerdotum, non comedebant, sed extra castra comburebant. Ex ista ergo figura trahit Apostolus mysterium. Per sanguinem enim illum figurabatur sanguis Christi, ut supra dictum est *cap. 9.* Vitulus enim, et hircus Christum figurabant : quia vitulus erat hostia sacerdotalis, et hircus immolabatur pro peccato. In quo figurabatur quod Christus debebat immolari pro peccato, non suo, sed populi. Vitulus ergo, et hircus immolatus, est Christus Sacerdos seipsum offerens pro peccatis nostris. Sanguis ergo Christi illatus est intra sancta, et caro cremata est extra castra. Ubi duplex est significatum. Unum quod Christus in civitate immolatus est linguis Iudaeorum : unde et Marcus dicit ipsum hora tertia crucifixum, licet hora sexta fuerit in cruce levatus. Aliud quod per virtutem passionis suae Christus intra caelestia sancta nos introducit ad Patrem. Quod autem corpora illorum cremabant extra castra, quantum ad caput nostrum, significat quod Christus passurus erat extra portam ; quantum vero ad nos, qui sumus membra, significat quod pro illis qui sunt extra castra legalium, vel exteriorum sensuum immolatur Christus. Qui enim erant in castris, de carnibus illis non comedebant. Haec est ergo figura quam proponit Apostolus : cuius primo ponit significatum ; secundo ponit figuram, ibi, *Quorum enim animalium infertur sanguis pro peccato in Sancta per Pontificem, horum corpora cremantur extra castra ;* tertio inducit conclusionem : *Exeamus igitur ad eum extra castra.* Dicit ergo : Stabiliamus corda nostra non escis, sed gratia. Aliter enim non possumus : quia *habemus altare, de quo edere non habent potestatem qui tabernaculo deserviunt.* Istud altare vel est crux Christi, in qua Christus pro nobis immolatus est, vel ipse Christus, in quo, et per quem preces nostras offerimus : et hoc est altare aureum, de quo dicitur *Apoc. 8.* De isto ergo altari *non habent potestatem edere*, idest fructum passionis Christi percipere, et ipsi tamquam capiti incorporari, *qui tabernaculo* legalium *deserviunt : Galat. 5. 2. Si circumcidimini, Christus vobis nihil proderit.* Vel tabernaculo corporis deserviunt qui carnales delectationes sequuntur : *Rom. 13. 14. Carnis curam ne feceritis in desideriis.* Talibus enim nihil prodest : *1. Corinth. 11. 29. Qui enim manducat, et bibit indigne, iudicium sibi manducat, et bibit.* Dicitur autem corpus tabernaculum, quia in ipso tamquam in bello habitamus contra hostes, et modicum manet : *2. Petr. 1. 14. Velox est depositio tabernaculi mei.* Et ideo non est ei deserviendum.

Deinde cum dicit, *Quorum enim animalium infertur sanguis pro peccato in Sancta per Pontificem, horum corpora cremantur extra castra*, prosequitur figuram ipsam : et primo figuram veteris legis ; secundo figuram novi testamenti, ibi, *Propter quod et Iesus... extra portam passus est.* Quantum ad primum dicit : *Quorum enim animalium infertur sanguis pro peccato in Sancta per Pontificem, horum corpora cremantur extra castra :* et potest legi ista littera duobus modis. Uno modo sic : *Horum animalium corpora cremantur extra castra*, scilicet vituli, et hirci, *quorum sanguis infertur in Sancta per Pontificem*, pro peccato Sacerdotum, et multitudinis. Aliter sic, ut per illa animalia intelligatur Christus, vel sancti eius. Per omnes enim hostias veteris legis figurabatur Christus, et per consequens membra eius. Christi ergo corpus, cuius sanguis illatus est in Sancta caelestia pro peccato totius

mundi, igne passum in ara crucis, extra portas Hierusalem, quasi extra castra, crematum est. Vel etiam sancti extra castra, idest extra communem societatem hominum, igne caritatis, iciuniis, orationibus, et aliis operibus misericordiae se cremant: quorum, idest pro quibus, efficaciter sanguis Christi in Sancta illatus est. Primus sensus litteralis est.

Propter quod et Iesus, ut sanctificaret per suum sanguinem populum, extra portam passus est. Adaptat figuratum, quod fuit in novo testamento, figurae veteris testamenti, ut sit consonantia inter ipsa; unde dicit: *Propter quod et Iesus ut sanctificaret per suum sanguinem populum, extra portam passus est.* Et patet totum.

Deinde cum dicit, *Exeamus igitur ad eum*, inducit duas conclusiones. Secunda ibi, *Per ipsum ergo offeramus hostiam laudis semper Deo.* Quantum ad primum dicit: Ita dictum est, quod nos habemus altare quod est extra castra. Duo ergo debemus facere, scilicet ad ipsum accedere, et super illud sacrificare. Modum accedendi ponit primo, dicens, quod sicut Christus passus est, et improperium passionis extra portam sustinuit; sic et nos *exeamus ad eum extra castra*, idest extra communem societatem carnalium, vel extra observantiam legalium, vel extra sensus corporis, *portantes improperium eius*, idest Christi, idest signa passionis Christi, per quae Christus factus est opprobrium hominum, et abiectio plebis: *Psal. 68. 21. Improperium expectavit cor meum, et miseriam.* Vel improperium portemus, idest renuntiemus legalibus adveniente veritate, propter quod sumus Iudaeis improperium, idest propter signa poenitentiae, quae a carnalibus improperantur: *Supra 11. 26. Maiores divitias aestimans thesauris Ægyptiorum, improperium Christi.* Sicut enim accusatus est Christus quod subverteret legem, ita Apostolo improperabatur quod praedicaret non debere servari legalia: *Galat. 5. 11. Ego autem, fratres, si circumcisionem adhuc praedico, quid adhuc persecutionem patior?* Subdit autem rationem eius, dicens: *Non enim habemus hic manentem civitatem, sed futuram inquirimus.* Homo enim libenter manet in loco suo proprio. Finis enim noster non sunt legalia, nec temporalia; sed finis noster Christus est: *Rom. 10. 4. Finis noster Christus est, ad salutem omni credenti.* Non ergo habemus hic manentem civitatem, sed ubi est Christus. Ergo exeamus ad ipsum: *Coloss. 3. 1. Si consurrexistis cum Christo, quae sursum sunt quaerite, ubi Christus est in dextera Dei sedens: Isa. 33. 20. Respice Sion civitatem solemnitatis nostrae: Supra 11. 10. Expectabat fundamenta habentem civitatem, cuius artifex, et conditor Deus.* Item meliorem civitatem appetunt, idest caelestem. Ad ipsam enim intendimus transferri, sicut ad locum, et altare nostrum. Ergo exeundum est ad illud.

Deinde cum dicit, *Per ipsum ergo offeramus hostiam laudis semper Deo*, ponit secundam conclusionem, quod scilicet super istud altare sacrificare debemus, et qualia sacrificia. Duplex est autem sacrificium quod super altare Christi offerre debemus, scilicet devotionem ad Deum, et miserationem ad proximum. Quantum ad primum dicit, quod postquam non sunt offerenda sacrificia legalia: *Psalm. 39. 7. Sacrificium, et oblationem noluisti: ergo per ipsum*, idest per Christum, *offeramus semper Deo hostiam laudis: Psalm. 49. 23. Sacrificium laudis honorificabit me.* Istud autem sacrificium laudis vocat fructum labiorum, idest confessionem vocis. Melius enim laudatur Deus ore quam occisione animalium: unde dicit: *Fructum labiorum confitentium nomini eius:* hoc est enim necessarium: *Roman. 10. 10. Corde creditur ad iustitiam, ore autem confessio fit ad salutem: Osee 14. 3. Reddemus vitulos labiorum nostrorum: Isa. 57. 19. Creavi fructum labiorum, pacem.* Hoc autem sacrificium debet esse *semper*, idest continue, sicut in lege erat iuge sacrificium, sicut patet *Num. 28. Psalm. 33. 2. Benedicam Dominum in omni tempore, semper laus eius in ore meo.* Aliud sacrificium ponit, cum dicit: *Beneficentiae autem, et communionis nolite oblivisci;* quasi dicat: Olim opere exhibebatis opera misericordiae; modo autem saltem corde, si non potestis opere. Et ideo dicit: *Nolite oblivisci beneficentiae*, idest liberalitatis, quantum ad ea quae datis. Largus enim beneficus dicitur: *Galat. 6. 9. Bonum autem facientes, non deficiamus: Eccli. 12. 6. Bene fac humili, et non dederis impio. Et nolite oblivisci communionis*, quantum ad ea quae servatis, ut tempore suo communicetis: *Act. 2. 44. Omnes qui credebant, erant pariter, et habebant omnia communia: Rom. 12. 13. Necessitatibus sanctorum communicantes.* Vel *communionis*, scilicet caritatis, per quam sunt omnia communia. Quare autem istud duplex beneficium offerre debeamus, ostendit dicens: *Quia talibus hostiis promeretur*, passive, *Deus*, idest possumus Deum mereri talibus sacrificiis: ipse enim est merces nostra, quam istis operibus possumus acquirere: *Gen. 15. 1. Ego protector tuus sum, et merces tua magna nimis: Ps. 50. 21. Tunc acceptabis sacrificium iustitiae, oblationes, et holocausta: Isa. 19. 21. Colent eum in hostiis, et muneribus; et vota vovebunt Domino, et solvent.*

LECTIO III.

Obedite praepositis vestris, et subiacete eis: ipsi enim pervigilant, quasi rationem pro animabus vestris reddituri, ut cum gaudio hoc faciant, et non gementes: hoc enim non expedit vobis. Orate pro nobis: confidimus enim, quia bonam conscientiam habemus, in omnibus bene volentes conversari. Amplius autem deprecor vos hoc facere, quo celerius restituar vobis. Deus autem pacis, qui eduxit de mortuis pastorem magnum ovium in sanguine testamenti aeterni, Dominum nostrum Iesum Christum, aptet vos in omni bono, ut faciatis eius voluntatem, faciens in vobis quod placeat coram se per Iesum Christum; cui est gloria in saecula saeculorum. Amen. Rogo autem vos, fratres, ut sufferatis verbum solatii. Etenim perpaucis scripsi vobis. Cognoscite fratrem nostrum Timotheum dimissum, cum quo, si celerius venerit, videbo vos. Salutate omnes praepositos vestros, et omnes sanctos. Salutant

vos de Italia fratres. Gratia cum omnibus vobis. Amen.

Supra monuit Apostolus quomodo se debent habere ad praelatos mortuos, ut scilicet in fide ipsorum permaneant; hic monet eos qualiter se debeant habere ad viventes: et primo quomodo ad alios; secundo quomodo ad seipsum Paulum, ibi, *Orate pro nobis.* Dicit ergo: *Obedite praepositis vestris.* Ubi considerandum est, quod duo debemus praelatis, scilicet obedientiam, ut ipsorum mandata impleamus: unde dicit, *Obedite: 1. Reg. 15. 22. Melior est obedientia, quam victima:* item reverentiam, ut eos honoremus tamquam patres, et ipsorum disciplinam toleremus; et ideo dicit, *Subiacete eis: 1. Petr. 2. 13. Subiecti estote omni humanae creaturae: Rom. 13. 2. Qui potestati resistit, Dei ordinationi resistit.* Rationem subiectionis subdit dicens: *Ipsi enim pervigilant, quasi rationem pro animabus vestris reddituri.* Quare enim debeamus obedire, et subiici praelatis, hoc est ideo, quia incumbit eis labor, et periculum imminet. Unde quantum ad laborem solicitudinis, qui eis incumbit de regimine subditorum, dicit, quod *ipsi pervigilant*, idest perfecte vigilant: *Roman. 12. 8. Qui praeest in solicitudine.* Vigilare enim super gregem commissum, incumbit praelatis: unde *Luc. 2. 8.* dicitur: *Pastores*, per quos designantur praelati, *erant vigilantes, et custodientes vigilias noctis super gregem suum:* quia dum dormiunt homines, inimicus homo superseminat zizania in medio tritici, ut dicitur *Matth. 13.* Quantum autem ad periculum quod imminet, dicit: *Quasi pro animabus vestris reddituri rationem.* Hoc est enim maximum periculum, hominem de factis alterius rationem reddere, qui pro suis non sufficit: *3. Reg. 20. 39. Custodi virum istum: qui si lapsus fuerit, erit anima tua pro anima illius.* Reddent enim praelati in die iudicii rationem de sibi commissis, quando fiet eis illa quaestio *Hier. 13. 20. Ubi est grex qui datus est tibi, pecus inclytum tuum? Quid dices cum visitaverit te? Tu enim docuisti eos adversum te*, scilicet loquendo bona, *et* faciendo mala, *erudisti in caput tuum*, per mala tua exempla. Gregorius: *Scire debent praelati, quod tot mortibus digni sunt, quot exempla perditionis ad subditos transmittunt: Proverb. 6. 1. Fili, si spoponderis pro amico tuo, defixisti apud extraneum manum tuam, illaqueatus es verbis oris tui, et captus propriis sermonibus. Fac ergo quod dico, fili mi, et temetipsum libera, quia incidisti in manum proximi tui. Discurre, festina, suscita amicum tuum.* Praelatus enim manu, idest exemplo boni operis, et ore, idest praedicatione, obligat se Christo pro subditis. Dicitur autem Christus extraneus: quia, ut dicit Bernardus, *amicus est in sponsione, sed extraneus in exigenda ratione.*

Sed non videtur quod aliquis teneatur reddere rationem nisi pro se tantum: *2. Corinth. 5. 10. Omnes nos manifestari oportet ante tribunal Christi, ut recipiat unusquisque propria corporis prout gessit.*

Respondeo. Dicendum est, quod quilibet principaliter reddet rationem de factis suis; sed inquantum actus sui quodammodo pertinent ad alium, intantum reddet rationem de illo. Facta autem praelati pertinent ad subditos, secundum illud *Ezech. 3. 17. Fili hominis, speculatorem dedi te domui Israel, et audies de ore meo verbum, et annuntiabis eis ex me.* Ubi sequitur, quod si praelatus, qui nomine speculatoris intelligitur, non annuntiaverit impio, ipse quidem impius in iniquitate sua morietur: sed sanguis de manu speculatoris requiretur. Si igitur pervigilant, quasi reddituri rationem pro nobis, et nos debemus quod in nobis est, facere, scilicet obedire, et non rebellare: *ut ipsi cum gaudio hoc faciant, et non gementes*, idest sustineant periculum, et laborem pro nobis cum gaudio, et non cum gemitu: quia bonus praelatus multum gaudet, quando videt subditos bene operantes, quia tunc labor suus non est inanis: *Ioan. 3. 4. Maiorem horum non habeo gratiam quam ut audiam filios meos in veritate ambulare: Phil. 4. 1. Itaque, fratres mei carissimi, et desideratissimi, gaudium meum, et corona mea, sic state in Domino carissimi.* Ipsi autem gemunt in rebellione vestra: *Galat. 4. 19. Filioli mei, quos iterum parturio, donec formetur Christus in vobis: Hierem. 9. 1. Quis dabit capiti meo aquam, et oculis meis fontem lacrymarum, et plorabo die ac nocte interfectos filiae populi mei?* Gemunt etiam compatiendo, quando propter rebellionem nostram non consequuntur fructum laborum ipsorum, qui est fructus aeternae haereditatis: *Isa. 33. 7. Ecce videntes clamabunt foris, Angeli pacis amare flebunt.* Subdit autem rationem quare debemus obedire eis, quia *hoc non expedit vobis*, quod scilicet ipsi gemant pro nobis ex rebellione nostra: Deus enim vindicabit pro ipsis: *Psalm. 105. 16. Irritaverunt Moysen in castris, Aaron sanctum Domini. Aperta est terra, et deglutivit Dathan, et operuit super congregationem Abiron: Isa. 63. 10. Ipsi autem ad iracundiam provocaverunt eum, et afflixerunt Spiritum sanctum eius*: sequitur: *Et conversus est eis in inimicum; et ipse debellavit eos.*

Nota autem, quod dicit, *Non expedit vobis:* non enim dicit, Non expedit illis: gemere enim pro commissis subditorum, bene expedit praelatis. Sic gemebat Samuel super reprobatione Saulis *1. Reg. 15.* et *16.*

Deinde cum dicit, *Orate pro nobis*, monet Apostolus qualiter se debeant habere ad ipsum: petit enim quod ipsi orent pro eo. Simile habetur *Rom. 15. 30. Obsecro vos, fratres, per Dominum nostrum Iesum Christum, et per caritatem Spiritus sancti, ut adiuvetis me in orationibus vestris:* quia, sicut dicit Glossa, impossibile est, idest valde difficile, preces multorum non exaudiri: *Matth. 18. 19. Si duo ex vobis consenserint super terram, de omni re quamcumque petierint, fiet eis a Patre meo.* In hoc ergo quod Apostolus, qui certus erat quod Deo erat acceptus, petit orari pro se, percutit superbiam aliquorum qui dedignantur ab aliis preces petere, ut dicit Glossa. Rationem suae petitionis assignat dicens: *Confidimus enim, quia bonam conscientiam habemus:* quod potest duobus modis intelligi. Uno modo respectu ipsorum quorum petit orationes: quia cum Apostolus Iudaeis non praedicaret, sed tantum Gentibus, non videbatur eis acceptus. Et ideo poterant se excusare, ne exaudirent petitionem eius; et ideo dicit, quasi se excusando, quod ipse non habet conscientiam quin bonum ipsorum velit: unde dicit: *Confidimus enim, quia habemus bonam conscientiam, volentes* vos etiam *bene conversari in omnibus.* Per quod dat intelligere quod intendit eis

prodesse cum poterit. Quia vero bonum conscientiae est a solo Deo, ideo illud attribuit fiduciae quam gerit de ipso. Vel potest referri ad ipsum Apostolum : quia cum non praedicaret Iudaeis, non videbatur dignus quod orationes pro ipso fierent : quia Dominus non exaudiret eos, quia hostis fidei ipsorum videbatur : sicut dicitur *Hierem. 7. 16. Tu ergo noli orare pro populo hoc, neque assumas pro eis laudem, et orationem, et non obsistas mihi : quia non exaudiam te.* Hoc ergo removet Apostolus dicens : *Orate pro nobis*: quia non habemus conscientiam alicuius peccati, nec alicuius malefacti, sed *confidimus, quia bonam conscientiam habemus.* Nec ait, Certi sumus, quia delicta quis intelligit? *Eccle. 9. 1. Nescit homo utrum amore, an odio dignus sit : 1. Corinth. 4. 4. Nihil mihi conscius sum, sed in hoc non iustificatus sum.* Quia ergo *bonam conscientiam habemus, bene volentes conversari in omnibus*, ideo non repugnat mihi quin orationes vestrae sint utiles.

Deinde cum dicit, *Amplius autem deprecor*, assignat aliam rationem quare debent orare pro ipso, quia scilicet hoc erit eis utile : unde dicit : *Amplius*, idest propter aliud, *deprecor hoc vos facere*, scilicet orare, *quo restituar vobis celerius ;* quod erit ad utilitatem vestram: *Rom. 1. 11. Desidero videre vos, ut aliquid impartiar vobis gratiae spiritualis.* Apostolus autem, qui sic pro omnibus factis suis recurrit ad orationem, insinuat nobis quod omnes viae eius, et facta ordinabantur ab ipso secundum Dei dispositionem : *Iob 37. 11. Nubes spargunt lumen suum, quae lustrant cuncta per circuitum, quocumque eas voluntas gubernantis duxerit.* Per nubes enim praedicatores, et Apostoli intelliguntur : *Isa. 60. 8. Qui sunt isti, qui ut nubes volant.*

Deinde cum dicit, *Deus autem pacis...aptet vos in omni bono*, orat Apostolus pro ipsis : et primo orat ; secundo aliquid ab ipsis petendo, se excusat, ibi, *Rogo autem vos, fratres, ut sufferatis verbum solatii.* Circa primum prius describit eum quem orat, dicens, *Deus autem pacis.* Proprius enim effectus Dei est facere pacem : *non enim est Deus dissensionis, sed pacis, 1. Corinth. 14. 33.* Item *2. Corinth. 13. 11. Pacem habete, et Deus pacis, et dilectionis erit vobiscum.* Pax enim nihil aliud est nisi unitas affectuum : quos unire est proprium solius Dei, quia per caritatem, quae a solo Deo est, uniuntur corda : Deus enim novit colligere, et unire, quia Deus est caritas, quae est vinculum perfectionis : unde ipse *habitare facit unanimes in domo, Psalm. 67. 7.* Homo inter se et Deum pacem fecit per mysterium Christi ; et ideo dicit : *Qui eduxit de mortuis pastorem magnum ovium.* Quandoque autem dicitur Christus suscitatus per virtutem Patris : *Rom. 8. 11. Si Spiritus eius qui suscitavit Iesum Christum a mortuis.* Quandoque vero dicitur seipsum suscitasse : *Psal. 3. 6. Ego dormivi, et soporatus sum, et exurrexi.* Quae tamen non sunt contraria, quia surrexit virtute Dei, quae est una Patris, et Filii, et Spiritus sancti. *Eduxit* ergo *de mortuis*, idest de sepulcro, quod est locus mortuorum : *Rom. 6. 4. Quomodo surrexit Christus a mortuis per gloriam Patris, ita et nos in novitate vitae ambulemus.* Dicitur autem Christus magnus pastor ovium, idest fidelium, et humilium : *Ioan. 10. 14. Ego sum pastor bonus, et cognosco oves meas, et cognoscunt me meae :* oves enim sunt qui Deo obediunt : *Ibidem 27. Et oves meae vocem meam audiunt.* Dicit autem ipsum *Pastorem magnum*, quia omnes alii sunt vicarii eius : quia ipse pascit oves Christi : *Ioan. ult. 17. Pasce oves meas : 1. Petr. 5. 4. Cum apparuerit Princeps pastorum, percipietis immarcescibilem gloriae coronam.* Eduxit autem ipsum *in sanguine testamenti aeterni*, idest in virtute sanguinis Christi, per quem confirmatur testamentum novum, in quo aeterna promittuntur ad differentiam veteris. Christus enim sanguinem suum dicit sanguinem novi testamenti, Apostolus autem dicit aeterni : et ideo in consecratione sanguinis, in forma ponitur utrumque. Ipse vero Christus per passionem suam meruit sibi, et nobis gloriam resurrectionis; ideo dicit, quod *eduxit Dominum nostrum Iesum Christum de mortuis in sanguine testamenti aeterni : Philip. 2. 8. Humiliavit semetipsum factus obediens usque ad mortem : Zach. 9. 11. Tu vero in sanguine testamenti tui eduxisti vinctos de lacu, in quo non erat aqua.*

Consequenter subiungit petitionem suam, cum dicit: *Aptet vos in omni bono.* Voluntas enim humana cum sit quaedam inclinatio rationis, est principium actuum humanorum ; sicut gravitas est principium motus gravium deorsum : unde se habet ad actus rationis, sicut inclinatio naturalis ad actus naturales. Res autem naturalis dicitur apta ad illud ad quod habet inclinationem. Sic etiam homo quando habet voluntatem benefaciendi, dicitur aptus esse ad illud. Deus etiam quando immittit homini bonam voluntatem, aptat eum, idest facit ipsum aptum. Et ideo dicit : *Aptet vos in omni bono, ut faciatis eius voluntatem*, idest faciat vos velle omne bonum : *Prov. 2. 23. Desiderium iustorum omne bonum.* Haec est enim voluntas Dei, scilicet quod Deus vult nos velle. Aliter enim non est bona voluntas nostra. Voluntas autem Dei est bonum nostrum : *1. Thessal. 4. 3. Haec est voluntas Dei, sanctificatio vestra : Rom. 12. 2. Ut probetis quae sit voluntas Dei, bona, et beneplacens, et perfecta.* Dupliciter autem aptatur homo ad bene faciendum. Uno modo exterius operando ; et sic unus homo aptat alium persuadendo, vel comminando : alio modo aliquid interius exhibendo ; et sic solus Deus aptat voluntatem, qui solus ipsam potest immutare : *Prov. 21. 1. Cor Regis in manu Domini : quocumque voluerit, inclinabit illud.* Unde dicitur : *Faciens in vobis : Philip. 2. 13. Deus est qui operatur in nobis velle, et perficere.* Quid autem faciet ? *Quod placitum est coram se*, idest faciet vos velle quod placet ei. Haec autem sunt fides, et mansuetudo, et timor Domini: *Eccli. 1. 34. Beneplacitum est ei fides, et mansuetudo : Psal. 146. 11. Beneplacitum est Deo super timentes eum.* Haec autem omnia habentur *per Christum* : nihil enim a Patre impetratur nisi per Filium : *Ioan. 16. 23. Si quid petieritis Patrem in nomine meo, dabit vobis.* Et ideo dicit, *Per Iesum Christum : 2. Petr. 1. 4. Per quem maxima, et pretiosa nobis promissa donavit : Rom. 5. 2. Per quem accessum habemus per fidem in gratiam. Cui*, scilicet Christo, *est gloria in saecula saeculorum, amen*, idest gloria sempiterna : *1. Tim. 1. 17. Regi saeculorum immortali, invisibili, soli Deo, honor, et gloria in saecula saeculorum. Amen.* Haec enim gloria sibi debetur, inquantum est Deus.

Deinde cum dicit, *Rogo autem vos, fratres, ut suf-*

feratis verbum solatii, subdit petitionem suam, in qua excusat se; deinde concludit epistolam, ibi, *Gratia Dei cum omnibus vobis*. Circa primum tria facit: quia primo ponit excusationem suam; secundo recommendationem nuntii per quem scribit; tertio ponit quasdam salutationes. Dicit ergo quantum ad primum: *Rogo vos, fratres, ut sufferatis verbum solatii*, idest patienter portetis verba Epistolae huius, in qua etsi in aliquo vos reprehendi, totum est ad consolationem vestram: *Rom. 15. 4. Quaecumque scripta sunt, ad nostram doctrinam scripta sunt.* Et quare debent patienter portare, ostendit dicens: *Quia perpaucis*, idest valde paucis, *scripsi vobis*, quod verum est respectu mysteriorum, quae in ipsa continentur: in ista enim Epistola fere omnia mysteria veteris testamenti continentur. Sermones autem breves valde accepti sunt: quia si sunt boni, inde avidius audiuntur; si vero mali, parum gravant: *Eccle. 5. 1. Pauci sint sermones tui.*

Consequenter recommendat illum per quem scribit, dicens: *Cognoscite fratrem nostrum Timotheum dimissum*, scilicet a carcere, in quo cum Apostolo erat; vel a me dimissum ad praedicandum, et ad vos missum. *Cognoscite*, idest gratiose recipite: tum quia, ut habetur *Act. 16.* fuerat circumcisus: tum etiam quia *si celerius venerit, cum ipso videbo vos:* in quo ostendit dilectionem quam ad ipsos habebat. Hoc etiam dicit, quia etsi ad ipsos non venerit, quia Romae passus est, tamen incertus erat utrum vel ad tempus deberet dimitti.

Consequenter ponit salutationes suas: et primo iniungit eis salutationem aliorum, dicens: *Salutate omnes praepositos*, idest Apostolos adhuc viventes, *et omnes sanctos*, scilicet alios discipulos. Istis autem non scribit, quia non intendebat scribere, nisi contra observantes legalia. Et ideo quia ista Epistola est instructiva, non intendebat instruere Apostolos, quia erant antecessores sui in fide. Secundo salutat eos ex parte aliorum, dicens: *Salutant vos fratres de Italia.* Scripsit enim Epistolam istam a Roma. Tertio more solito concludens, quasi pro sigillo ponit salutationem, dicens: *Gratia Dei cum omnibus vobis. Amen*, idest peccatorum remissio, et omnia alia Dei dona, quae per gratiam Dei habentur, sint firmiter cum omnibus vobis. *Amen*, confirmatio est omnium.

FINIS TOMI SEXTI, ET ULTIMI.

Napoli 13 Febbraio 1856

CONSIGLIO GENERALE

DI

PUBBLICA ISTRUZIONE

Vista la dimanda del tipografo Paolo Brancaccio, con che ha chiesto di ristampare l'opera di S. Tommaso intitolata - *I Comenti su la Cantica e l'Epistole di S. Paolo*, dell'Editore Reverendo D. Francesco Acciardi.

Visto il parere del Regio Revisore signor Canonico D. Giuseppe Garavini;

Si permette che la suindicata opera si ristampi, però non si pubblichi senza un secondo permesso, che non si darà se prima lo stesso Regio Revisore non avrà attestato di aver riconosciuto nel confronto esser la impressione uniforme all'originale approvato.

Il Consultore di Stato - Presidente provvisorio
CAPOMAZZA

Il Segretario Generale
GIUSEPPE PIETROCOLA

Napoli 8 Febbraio 1856

COMMISSIONE ARCIVESCOVILE

PER LA REVISIONE

Nihil obstat.

DOMENICO GARGIULO

Imprimatur.

Pel Deputato
LEOPOLDO RUGGIERO - *Segretario*

ANGELICI DOCTORIS

DIVI THOMÆ AQUINATIS

COMMENTARIA

IN APOCALYPSIM BEATI IOANNIS APOSTOLI

NEAPOLI
EX TYPOGRAPHIA VIRGILIANA

MDCCCLVII.

ÆQUO LECTORI

Ammonius Hermeus Platonicae Aristotelicaeque philosophiae interpres clarissimus in iis explanationibus quas ad Categorias Aristotelis scripsit, narrat quosdam nomen Aristotelis inscripsisse libris alienis, quod intelligerent Ptolomaeum Philadelphum studiosum librorum Aristotelis, nec sumptu parcere ulla in re, qua opus esset ad suam illam praeclarissimam Bibliothecam monumentis tanti Philosophi locupletandam : idcirco multos ad eum attulisse codices falsi tituli. Simile quidpiam video nonnullos mussitare ac plane vereri, ne nos speciosa scilicet hac inscriptione decepti simul et aliis studiosis ac piis hominibus fucum faciamus, quod hic liber eius doctoris nomen praeferret quem omnes norunt doctissimum ac maxima semper cum laude in hoc interpretandi genere versatum. Visum itaque nihil a nostro instituto candoreque alienum, si fidem studiumque nostrum hoc in negotio explicavero. Cum enim Perusiae in sodalitio Dominicanorum delitescere hosce Commentarios in membranis descriptos una cum iis quibus Isaiam explicat cognovissem, nullum non movi lapidem, ut tantus thesaurus erueretur, ac ad communem omnium utilitatem in lucem proferretur, ratus quod res est non exiguam me initurum gratiam, si meo labore ac sumptibus quibus certe non pepercimus, omnibus bonis viris et quibus sacrae cordi esse debent literae legendum proponerem: ea tamen lege si D. Thomae genuinus ac germanus hic partus a doctis iudicaretur. Consuluimus itaque nonnullos quos sincere iudicare posse credidimus, inter quos Reverend. Thomas Rembottus Florentinus vir non minus praestanti eruditione praeditus, quam humanitate ac animo non vulgari ad iuvanda rectiora studia ornatus, disertis suis literis respondit haec ipsa vera minimeque suppositia D. Aquinatis Commentaria, nec se tam (quamquam et illud non omnino leve) permoveri constanti inscriptione, ac exemplaris vetustate quod ab ipsis inde D. Thomae temporibus iis in locis diligenter adservatum est, quam peculiari tractationis filo, asserens non tam lac lacti aut ovum ovo (ut inquit Comicus) simile, atque haec commentatio reliquis eiusdem scriptoris elucubrationibus, ac praesertim iis quos in pari genere reliquit in sacros libros. Quod cum ita sit, cur non iudicio huius viri libenter acquiescam, quem norunt omnes cum in philosophicis tum in theologicis, ac praesertim nostri D. Thomae Aquinatis scriptis, nec non sacris ad populum concionibus semper magna cum sua laude versatum ? aut cur mihi vitio verti debet si arbitrio multorum sincere iudicantium fretus studiosos potius iuvare studuerim, quam superstitiosae quorundam morositati adhaerens eosdem hisce luculentis thesauris privare voluerim ? Prodeat qui certioribus indiciis edoceat rem aliter se habere, et nos non gravatim reducto calculo statim in illius sententiam et manibus et pedibus ibimus: nec est quod dicant se in nonnullis D. Thomae libris nescio quid videre quod ab hac tractatione

nonnihil dissideat, et quod in eo Catalogo ubi operum nomenclatura est, horum Commentariorum nulla fiat mentio. Quae quamnam vim habeant paucis discutiamus. Primum ridiculos eos putamus qui eiusdem scriptoris in dispari etiam argumento eandem ubique requirunt scriptionis faciem, et quod in uno ac eodem auctore ferendum vix esset, id in longe diversissimis postulare per absurdum iudicamus. Num illi ipsi qui Aquinatis nomine circumferuntur ad Aristotelem Commentarii per omnia similes? id nemo opinor qui accuratius illos evolverit dicturus est, inspiciant quaeso Politicos libros quam nulla ubertate ingenii instructa, quam arida, quam ieiuna, quam vix huius viri nomine digna videbuntur, si cum aliis eiusdem conferantur, in quibus ex Graecorum et Latinorum semente fertilem messem collegisse videtur: quo praesidio in Politicis destitutus (nullius enim vel Graeci vel Latini exstabant Commentaria) certe non exhibuit nobis eam commentandi foecunditatem ac gloriam, quam in aliis videmus. Iam vero quod de Catalogo dicunt nec illud firmioribus aliquibus innixum rationibus. Quasi vero, quisquis ille fuerit, qui, pio opinor conatu, Catalogum congessit, nos religiose obstrinxisset, nulla praeterea recipienda Beati Thomae opera, quam quae ad illius manus pervenissent, suoque Elencho complexus esset, nec cuiquam ab illo concedi provocationem. Quid quod in eo ipso Catalogo recensentur nonnulla quae Critici pro Thomae scriptis non agnoscunt, et inter caetera posterior pars Commentariorum in libris de Caelo et de Interpretatione nihil habet simile cum priore: ut suspicari possimus Thomà praelegente ea potius excepta quam iusta commentatione ad editionem comparata vel instructa. Haec sunt quae te latere nolui Lector. Tu interim vive ac vale: si quid istis vel rectius vel melius noveris, candidus imperti; si non, his utere mecum.

Cum hanc Gilberti Pictaviensis praefationem magna ex parte D. Thomas in sequenti contextu interpretaretur ; libuit hoc loco totam praefigere , etiamsi in vetere nostro codice non haberetur.

GILBERTI PICTAVIENSIS

PRÆFATIO IN APOCALYPSIM B. IOANNIS.

Omnes qui pie volunt vivere in Christo , sicut ait Apostolus, persecutionem patientur: iuxta illud , *Fili accedens ad servitutem Dei , sta in iustitia et timore, et praepara animam tuam ad tentationem : tentatio namque est vita hominis super terram.* Ne autem Fideles in his deficiant , consolatur eos Dominus atque confirmat dicens : *Vobiscum sum usque ad consummationem sacculi.* Et : *Nolite timere pusillus grex.* Propterea videns Deus Pater tribulationes quas passura erat Ecclesia , ab Apostolis fundata super petram Christum , ut minus timeantur disposuit una cum Filio et Spiritu sancto , eas revelare. Revelavit autem tota Trinitas Christo secundum humanitatem: Christus vero Ioanni per angelum: Ioannes Ecclesiae, de qua revelatione hunc librum composuit. Unde et liber iste Apocalypsis dicitur, idest Revelatio: quia hic continentur quae Deus revelavit Ioanni , et Ioannes ecclesiae , quanta scilicet Ecclesia passa sit tempore primitivo, et nunc patiatur, et novissimis temporibus antichristi passura sit ; quae tanta erit tribulatio ut si fieri potest, quod etiam moveantur electi, et quae pro his , et nunc et in futuro praemia sit susceptura ; ut quos denunciata supplicia terrent, promissa praemia laetificent. Ideo iste liber inter reliquas Scripturas novi testamenti prophetiae nomine censetur , quae aliis excellentior est prophetiis : sicut enim novum testamentum praestat veteri , Evangelium Legi ; ita haec prophetia prophetiis veteris testamenti, quia de Christo et Ecclesia magna ex parte iam adimpleta sacramenta denunciat. Vel etiam ideo , quia cum aliis unifaria , isti trifaria data est prophetia simul, scilicet de praeterito, et praesenti et futuro. Ad cuius confirmandam auctoritatem concurrit etiam auctoritas mittentis , deferentis , et accipientis : Mittentis , scilicet Trinitatis: et Deferentis Angeli: et Accipientis , scilicet Ioannis. Cum autem Ioanni haec in visione fuerint revelata, et sint tria genera visionum , sub quo genere contineatur videndum est. Visio enim alia corporalis, quando videlicet corporalibus oculis aliquid videmus ; alia spiritualis seu imaginaria , cum videlicet dormientes, vel etiam vigilantes imagines rerum cernimus , quibus aliquid aliud significatur , sicut vidit Pharao spicas, et Moyses rubum ardere ; ille dormiens , iste vigilans : alia intellectualis , quando videlicet Spiritu sancto revelante, intellectu mentis veritatem mysteriorum sicut est capimus ; quomodo vidit Ioannes quae in hoc libro referuntur: non enim figuras tantum vidit spiritu , sed earum significata mente intellexit. Vidit autem Ioannes et scripsit in Pathmos insula relegatus a Domitiano in exilio principe impiissimo, hac eum ad scribendum compellente causa: Quia dum exul teneretur a Domitiano in Pathmos insula, in ecclesiis quibus praeerat multa pullulaverunt atque inoleverunt vitia atque diversae haereses: erant enim quidam haeretici ibi dicentes , Christum non fuisse ante Mariam , quia temporaliter de ea natus erat : quos Ioannes in principio Evangelii sui redarguit dicens: *In principio erat Verbum.* Et in hoc libro cum dicit , *Alpha* et ω , idest principium et finis. Dice-

bant etiam quidam Ecclesiam pondere tribulationum ante finem saeculi desituram, et pro labore non praemium aeternum suscepturam. Horum ergo errores volens destruere Ioannes, ostendit Christum principium esse et finem : unde Isaias , *Ante me non est formatus Deus , et post me non erit* ; et Ecclesiam per exercitium tribulationum non desinere , sed proficere , et pro his bravium aeternum recipere vel suscipere. Scribit autem Ioannes septem ecclesiis Asiae , et earum septem episcopis , de praedictis instruens, et in eis per eam totam generalem ecclesiam docens. Est itaque materia Ioannis in hoc opere status specialiter Asianae ecclesiae , necnon et totius Ecclesiae, videlicet quae in praesenti patiatur , et in futuro receptura sit. Intentio vero eius est monere ad patientiam quae servanda est, tum quia brevis labor , tum quia praemium magnum. Modus tractandi talis. Primo praemittit prologum et salutationem , ubi reddit auditores benignos et attentos ; quo praemisso accedit ad narrationem. Ante narrationem vero ostendit Christum esse ab aeterno sine principio et fine, inducens ipsum loquentem et dicentem: Ego sum Alpha et ω, idest principium et finis. Postea accedens ad narrationem distinguit septem visiones , quibus terminatis iste liber consumitur. Praemittit autem Prologum dicens: *Apocalypsis Iesu Christi* , subaudis haec est. Sic in aliis , *Visio Isaiae haec est* , *Et Parabolae Salomonis hae sunt.*

EXPOSITIO D. THOMÆ AQUINATIS

IN APOCALYPSIM BEATI IOANNIS APOSTOLI

PROOEMIUM

Vox Domini praeparantis cervos et revelabit condensa. In his verbis diligenter inspectis, datur via introducens in hunc librum, qui dicitur Apocalypsis. In ipsis enim verbis notari possunt quatuor causae, quae circa eundem librum habent attendi; videlicet causa efficiens, finalis, formalis, materialis. Causa efficiens principalis est ipse Deus. Beatus Ioannes est causa efficiens mysterialis, cui Dominus ea quae hic continentur ostendit. Unde dicitur: *Vox Domini*, scilicet et interna et spiritualis, qua in corde beati Ioannis loquebatur, faciens eum efficaciter intelligere, quae per Angelum dignabatur ostendere. Vox enim Domini virtuosa est ad docendum interius: *Psal. Vox Domini in virtute.* Sic ergo ostenditur causa efficiens principalis; et insinuatur causa mysterialis, scilicet ille, ad quem facta est vox Domini. Causa finalis est, ut per rectitudinem fidei et patientiam in adversis, fideles aptiores et agiliores reddantur ad apprehendenda praemia vitae; unde sequitur: *Praeparantis cervos, vox Domini est*, idest praeparantis fideles ad agilitatem currendi ad bravium: cervus enim animal est velocissimum: *Psal. Qui perfecit pedes meos tanquam cervorum.* Hoc enim intendit beatus Ioannes, sicut ex Prologo colligitur, ut per rectitudinem fidei, et per patientiam in adversitate multiplici, praeparentur fideles ad meritum vitae, quae est fructus sustinentiae tribulationum: *Hebr. x. Patientia vobis necessaria est, ut voluntatem Dei facientes, reportetis promissionem.* Causa formalis est, quia liber iste est revelatus, et per modum revelationis hic proceditur; unde dicitur: *Et revelabit.* Hoc completum est in hoc libro: unde et dicitur *Apocalypsis*, idest revelatio: *Daniel. 11. Est Deus in caelo revelans mysteria.* Causa materialis est multiplex. Tribulatio Ecclesiae cum multiplici consolatione; unde dicitur: *Condensa*, idest occulta et obscura. Dominus enim beato Ioanni revelavit multas tribulationes futuras, quae non praevidebantur: et multas consolationes, quae a multis non expectabantur; ut Ecclesia esset robustior ad sustinendum, quia minus iacula feriunt quae praevidentur. Et iterum. Consideratio praemii minuit vim flagelli. Licet autem hic ostendatur generaliter status Ecclesiae quantum ad tribulationes et consolationes; tamen specialiter et principaliter ostenditur status Ecclesiae quantum ad tribulationes et consolationes finales. Et haec est specialiter huius libri materia, scilicet status Asianae et totius Ecclesiae, quantum ad finales tribulationes et consolationes: et per hoc distinguitur iste liber ab aliis libris novi testamenti. Cum enim sacra pagina dividatur in vetus et novum testamentum: rursus novum dividatur in Evangelicam et Apostolicam doctrinam; intentio Evangelicae doctrinae consistit in contemplatione capitis, idest Christi, intentio Apostolicae doctrinae in contemplatione corporis, idest Ecclesiae: et hoc tripliciter, secundum triplicem statum in quo militat Ecclesia: nam in Actibus ostenditur primitivus status Ecclesiae; in Epistolis vero beati Pauli et in Canonicis, informatur status medius, scilicet praesens. In hoc vero libro revelatur status finalis. Hic possunt breviter duo quaeri. Primum est de materia huius libri, scilicet de tribulationibus, videlicet utrum sit

conveniens Deum permittere, quod sui cultores sustineant tribulationes. Secundum est de fructu ipsarum tribulationum, utrum sustinere passiones, sive tribulationes, sit meritorium vitae aeternae. Ad primum sic. Deus non delectatur in poenis nostris, quia crudele est alieno cruciatu laetari. Ergo cum suos electos diligat, non congruit ut eos passionibus affligi permittat. Item liberalitas Dei summa est. Sed magis manifestaretur eius liberalitas, si per bona opera sine afflictionibus suos coronaret. Ergo etc. Contra. Conveniens est a Deo permitti quicquid suos fideles perducit ad vitam. Sed sustinentia tribulationum perducit ad vitam: *Iac. 11. Et cum probatus fuerit,* etc. Item lex amoris est associare amicum in adversis. Ergo de lege amoris est ut veracissimi amici, scilicet Domini Iesu, simus socii in sustinendis adversis. Respondeo. Convenientissimum est Deum permittere suos cultores tribulationibus affligi: tum propter amoris insigne, quia Christus Dominus pro nobis durissima sustinuit: unde lex amoris exigit, ut eius amore multa et magna sustineamus; ideo dicebat Apostolus *Gal. ult. Mihi absit gloriari nisi in cruce Domini nostri Iesu Christi:* et item: *Ego stigmata Domini Iesu in corpore meo porto*; cum propter punitionem culpae praeteritae: quia delectatio culpae, ad hoc ut deleatur, exigit amaritudinem poenae: *Ier. 9. Ecce ego conflabo et probabo* eos. Glossa: *Vasa figuli probat fornax:* ut quicquid in nobis adulterinae materiae est excoquatur; tum propter cohibitionem futurae: unde Isidorus *in 3. lib. de Sum. bon. Durius circa suos electos in hac vita Deus agit, ut dum fortioribus flagelli stimulis feriuntur, nulla eos oblectamenta praesentis vitae delectent; sed caelestem patriam, ubi certa quies expectatur, indesinenter desiderent*; cum propter meritum coronae, sicut patet *in Iob 4.* Isidorus *in eodem*; *Electus Dei doloribus vitae huius atteritur, ut perfectionem vitae futurae mereatur.* Ad primum dicendum quod quicquid de tribulatione vel poena est, loquimur, aut inquantum mere afflictiva; aut inquantum amoris declarativa ac promotiva; aut inquantum culpae praeteritae purgativa; aut inquantum futurae cohibitiva; aut inquantum meriti accumulativa. Primo modo non placet Deo tribulatio in iustis vel aliis; nec sub hac ratione eam permittit, sed sub aliqua ex quatuor rationibus subsequentibus. Non ergo delectatur in poenis nostris; sed in utilitate nostra consequente ex ipsis. Ad aliud dicendum quod liberalitas non est commendabilis, quae est sine comite sapientia, et quae dissonat a iustitia; siquidem iustitia exigit ut pro Christo damna sustineamus. Item ut culpa per poenam puniatur. Sapientia vero divina manifestatur, dum per duras flagellas cohibet Deus fideles oblectamentis. Item per acredinem adversorum perducit Deus suos ad dulcedinem praemiorum. Liberalitas divina etsi magna manifestatur illo modo quantum ad effectum, non tamen commendabilius quantum ad modum, quia non manifestatur cum ordine iustitiae et cum gravitate sapientiae. Circa secundum sic secundum Philosophum, *Passionibus non laudamur, nec vituperamur.* Ergo passionibus nec meremur, nec demeremur. Item meritum est ab intrinseco, quia ab actu liberi arbitrii, et efficacia gratiae informantis. Sed passiones sunt ab extrinseco. Ergo etc. Contra *Matth. 5. Beati qui persecutionem patiuntur propter iustitiam.* Item quicumque vestigia Christi sequitur, pertingit per hoc ad vitam: *Ioan. 8. Qui sequitur me, non ambulat in tenebris.* Sed quicumque propter Deum patitur, vestigia Christi sequitur: *1. Petr. Christus passus est pro nobis, vobis relinquens exemplum.* Ergo quicumque propter Deum patitur, per hoc pertingit ad vitam. Respondeo. De sustinentia tribulationum est loqui dupliciter: aut secundum se et absolute; aut secundum quod est ex voluntate sive cum voluntate. Primo modo sustinere tribulationes sive passiones, non est meritorium vitae: quia in solo pati non consistit meritum, sicut prima et secunda obiectio probant. Secundo modo distinguitur, quia illa voluntas aut est formata caritate, sive gratia gratum faciente, aut non: si sic; sustinentia tribulationum propter talem voluntatem est meritoria: et hoc notatur, cum dicitur *Matth. 5. Beati qui persecutionem patiuntur propter iustitiam*; ubi ostenditur voluntas informata amore iustitiae: similiter accipitur illud *2. Cor. 1. Sicut socii passionum estis, sic eritis et consolationis.* Si non, sic sustinentia non est meritoria, quia qui non est in gratia sive in caritate, non meretur aliqua voluntate vel passione vitam aeternam. Nec ille etiam qui est in caritate meretur vitam actione vel voluntate non informata caritate; qui autem non est in caritate, sed propter Deum patitur devotione quadam informali adversa, licet non mereatur, tamen per hoc disponitur ad meritum, quia disponitur ad statum gratiae in quo poterit mereri. Per praedicta patet ad obiecta. Gratia introducendi in librum sequentem praemittit Magister Gallicus prooemium, in quo sic procedit. Primo ponit dicendorum fundamentum. Secundo exequitur principale, *Propterea videns.* In duobus autem consistit materia sequentis libri, in tribulatione et consolatione: unde ponit fundamentum eorum quae dicturus est in prooemio circa librum. Primo quantum ad electorum tribulationem; et ad hoc introducit triplicem auctoritatatem. Secundo quantum ad divinam consolationem, *Me autem:* et ad hoc duplicem auctoritatem inducit. Dicit ergo, *Omnes.* Nullus igitur qui vult Deum colere miretur si persecutionem sustinet. *Qui pie*, idest colendo Deum; *Volunt vivere*; pietas enim est cultus Dei.

Tit. 2. Sobrie et iuste et pie vivamus in hoc saeculo. Vel *pie*, ad proximum; *In Christo:* quia ipse est via exemplaris et regula nostra: ipse enim venit pro omnibus pati. *Persecutionem patientur*; et hoc patienter: et sic patet quod necesse est famulos Dei multa pati: *Act. 14. Per multas tribulationes oportet nos introire in regnum caelorum.* Sed obiicitur, quia multi iusti sunt, qui nullam habent tribulationem sive persecutionem. Sed respondeatur secundum Glossam quod intelligitur mente vel corpore. Contra, quia sunt aliqui qui corpore persecutionem sustinent, et in mente magnam suavitatem habent. Respondeo secundum Glossam quod intelligitur mente vel corpore: qui non solum ab hominibus persecutionem patiuntur in corpore, sed et a daemonibus in mente: tamen nec mente nec corpore semper patiuntur; sed ad tempus in magna quiete sunt spiritus, tamen vel passi sunt aliqua vel passuri. Per hoc patet ad illud quod obiicitur. Apostolus *2. Timo. 3.* iuxta illud *Eccle. 2. Attendens*, per conversionem et bonam voluntatem: *Sta*, idest stabilis sis: *In iustitia*, ut facias bonum: *Et timore*, ut caveas malum: *Et praepara animam tuam*, per orationem, praemeditationem, et praemunitionem: ut cum quis cogitat, Si hostis meus aliquando in me insiliat, viriliter eum repellam, ad *Tentationem* sustinendam et superandam: *Iacob. 1. Beatus vir qui suffert tentationem, quoniam* etc. *Tentatio namque: Iob 8.* alia litera est; nostra litera est, *militia est* etc. *Ne autem consolatur*, ut sint alacres, *Confirmat*, ut sint stabiles dicens *Matth. ult. Vobiscum sum*; consolatio est de sui consortio, *Et nolite*, *Luc. 12.* confirmatio est de non timendo adversarios: *Pusillus*: quia licet sitis grex pusillus, et viribus et numero respectu perversorum, non timeatis: *Grex*, ratione unitatis in caritate, et obedientiae et simplicitatis in conversatione. *Propterea videns.* Hic exequitur principale propositum. Propositum autem eius est ostendere multiplicem causam huius libri. Primo ergo agit de causa huius libri in generali et diffuse. Secundo in speciali et succincte. Est itaque magna. In prima primo ostendit causam efficientem. Secundo materialem, *De qua revelatione.* Tertio formalem, *Ideo liber iste.* Quarto finalem, *Vidit autem Ioannes.* Causa autem efficiens ostenditur secundum duplicem modum, scilicet disponens et agens, de qua ibi, *Revelavit.* Dicit igitur *Propterea*, quia Deus vult consolari et confirmare fideles: *Disposuit*, ab aeterno; *Fundata*, *Matth. 7. Revelavit autem.* Causa agens ostenditur quadruplex, scilicet principalis, *Trinitas*; secundaria, *Christus*, inquantum homo; mediata, *Angelus*; immediata sive proxima, *Ioannes. De qua Revelatione*, idest de quibus revelatis; *Quaestio tanta*, *Matth. 23. Et nunc praemia*, scilicet dona gratiae et consolationes. *Ideo liber iste.* Hic ostenditur causa formalis huius libri, quia procedit per modum prophetiae et revelationis. Revelationes huius libri distribuit et extollit tripliciter. Primo quantum ad excellentiae dignitatem. Unde comparat has revelationes revelationibus veteris testamenti, secundum excellentiam, cuius excellentiae duplicem rationem ponit: una est, quia est revelatio de veritate novi testamenti iam exhibita: altera quia est revelatio lata, scilicet non tantum de futuro. Secundo extollit quantum ad sui auctoritatem, *Ad cuius.* Tertio quantum ad revelationis modum sive qualitatem, *Cum autem Ioanni*, quia non sic facta est revelatio Ioanni, ut obscure intelligeret, vel figuras spiritus videret, sed ut signata plene cognosceret. Et ideo triplex genus visionis distinguit, ut ostendat qua visione vidit haec Beatus Ioannes, *Cum autem Ioanni.* Dicit igitur *Ideo liber iste*, quia est revelatus de his quae pertinent ad legem gratiae, *Prophetiae novae*, idest revelationis, *Censetur*, idest nominatur, cum dicitur apocalypsis, *Sicut enim novum testamentum praestat*, idest praevalet, *veteri*; haec possunt intelligi quantum ad omnia quae continentur in novo testamento et veteri, *Evangelium legi*, idest doctrina Evangelica doctrinae Mosaicae, quantum ad Pentateuchon: *Sacramenta*, idest sacra secreta, quae per Prophetas praedicta fuerant, ut de Christi passione et Ecclesiae reparatione: *Adimpleta*, ut in libro infra habetur. Prophetae autem praedicebant implenda. *Magna iam ex parte*, quia quaedam sunt implenda, ut de finali statu Ecclesiae. *Unifaria*, idest quae est secundum unum modum fandi idest loquendi, scilicet *De praeterito* etc. quia de his quae Ecclesia passa est patitur, et passa est quae ipse novit per spiritum prophetiae, *Cum autem Ioanni* etc. *Corporalibus oculis*, sicut divino munere vidit Helisaeus currus igneos, *4. Reg. 6.* et Balthasar manum scribentem, *Dan. 5. Alia spiritualis*; spiritus dicitur hic non pars superior rationis, sed virtus imaginativa. *Probatio: Genes. 41.* Moyses, *Exod. 3.* Sed obiicitur de ultimo exemplo, quia Moyses vidit oculis corporeis. Ergo visio corporalis, non imaginaria. Item dicit Glossa *super 2. Cor. 12.* quod visio spiritualis seu imaginaria est, quando aliquis in extasi vel somno videt, non corpora, sed imagines rerum. Respondeo. Referendo visionem illam ad id quod corporale erat et corporaliter videbatur, erat visio corporalis; referendo autem ad signatum per id quod sic videbatur, imaginaria dici potest. Unde *super 2. Cor. 12.* dicit Augustinus quod visione corporali vidit Balthasar manum; sed Daniel signatum intellexit et aperuit; et ideo potius dicendus est propheta quam ille. Ex quo patet quod illud quod fuit Danieli visio spiritualis, fuit

Balthasar corporalis. Balthasar enim vidit manum corporalem, et motum corporalem, et non intellexit signatum, Daniel autem intellexit. Vel forte, ut quidam dicunt, videbatur ignis qui revera non fuit ignis. Visio autem Petri, quando positus in extasi, vidit quadrupedia et serpentia, fuit visio imaginaria, *Acto. 10.* Ad aliud dicendum, quod non dicit Glossa, quod aliter non contingat fieri visionem imaginariam : quia ut dictum est, existente visione corporali inquantum spiritus negotiatur circa significatum conceptum ex visione illa, imaginaria vel spiritualis dici potest. *Sicut Pharao spicas*, idest spicarum imagines, *Intellectu mentis*, quae est pars superior, *Mysteriorum*, idest secretorum, *Quomodo?* scilicet intellectuali visioni. Sed contra quia ipse vidit imagines, sicut in libro infra habetur de candelabris et aliis multis. Ergo vidit imagines. Respondeo. Vidit visione imaginaria et intellectuali secundum diversos respectus : imaginaria, inquantum vidit imaginem ; intellectuali, inquantum illuminato intellectu intellexit quae videbat. *Vidit autem.* Hic ostendit causam finalem. Et circa haec multa tangit. Ostendit ubi scripsit : locus enim facit ad commendationem libri, quia locus extraneus et exilii. Item in quo statu, quia quando erat relegatus. Item quo motivo, quia ut extirparet vitia et haereses exortas. Duplicem autem ostendit errorem: unus erat contra caput, alius contra Ecclesiam, *Hac eum.* Quarto quibus. Scribit autem Ioannes *Septem Ecclesiis*, scilicet minoris Asiae: *Pullulaverunt*, inchoatione : *Inoleverunt*, consuetudine, *Vitia*, quae sunt contra mores, *Haereses*, contra fidem. *In principio*, idest ante omnia: *Erat Verbum. In hoc libro, infra 1. Dicebant enim quidam* ; non considerantes illud *Matth. ult. Ego autem Vobiscum sum. Et pro labore*, non attendentes illud *Sap. 3. Bonorum laborum gloriosus est fructus: Isa. 43. Non desinere* ; hoc ostendit *infra 12.* Ubi ostendit quod mulierem amictam sole fidei Ecclesiam protegat Deus a dracone ne devoret eam, et etiam pascit eam ut proficiat. *Bravium, infra 2.* et *3.* et penultimo. *Sed proficere, Sap. 3. Tanquam aurum in fornace probavit illos. Bravium, 2. Tim. 2. Si sustinemus et conregnabimus. Asiae minoris*, non maioris, quae est tertia pars mundi. *Est itaque magna.* Hic ostendit causa libri in speciali et succincte. Et primo ostendit causam materialem. Secundo finalem, *In tertio vero.* Tertio formalem, quantum ad ordinem et modum procedendi. Modus circa causam efficientem non replicat, nisi de mysteriali, scilicet Ioanne. *Patiatur*, scilicet adversa, *Receptura*, scilicet praemia: *Brevis labor, praemium magnum: 2. Cor. 4. Id enim quod in praesenti est, 1. cap. Prologum*, cum dicitur *Apocalypsis.* Et salutationem, cum dicitur *infra 1. Ioannes septem Ecclesiis.* Sed nonne salutatio est, de prologo ; cum in prologo attenti et dociles et benevoli auditores fieri soleant : ut aliquid horum fiat per salutationem? Respondeo. Aliquando salutatio est de prologo in libris ; hic autem distincte ponitur pro Prologo. Ibi ostendit beatus Ioannes materiam libri in generali, et commendat ea quae in eo revelantur, et sic reddit attentos. Deinde salutat Asianos ut reddat benevolos; tamen large potest totum comprehendi sub ratione prologi. Primo tamen modo videtur haec accipere.

APOCALYPSIS

BEATI IOANNIS APOSTOLI

CAPUT I.

Apocalypsis Iesu Christi, quam dedit illi Deus palam facere servis suis, quae oportet fieri cito: et significavit, mittens per angelum suum servo suo Ioanni, qui testimonium perhibuit verbo Dei, et testimonium Iesu Christi, quaecumque vidit. Beatus qui legit, et audit verba prophetiae huius, et servat ea quae in ea scripta sunt: tempus enim prope est. Ioannes septem ecclesiis quae sunt in Asia. Gratia vobis, et pax ab eo, qui est, et qui erat, et qui venturus est; et a septem spiritibus qui in conspectu throni eius sunt; et a Iesu Christo, qui est testis fidelis, primogenitus mortuorum, et princeps regum terrae: qui dilexit nos, et lavit nos a peccatis nostris in sanguine suo. Et fecit nos regnum et sacerdotes Deo, et Patri suo, ipsi gloria, et imperium in saecula saeculorum, Amen. Ecce venit cum nubibus, et videbit eum omnis oculus, et qui eum pupugerunt. Et plangent se super eum omnes tribus terrae: Etiam, Amen. Ego sum alpha, et ω, principium et finis, dicit Dominus Deus qui est, et qui erat, et qui venturus est omnipotens. Ego Ioannes, frater vester, et particeps in tribulatione, et regno, et patientia in Christo Iesu, fui in insula, quae appellatur Pathmos, propter verbum Dei, et testimonium Iesu Christi. Fui in spiritu in dominica die, et audivi post me vocem magnam, tamquam tubae dicentis: Quod vides, scribe in libro, et mitte septem ecclesiis, quae sunt in Asia, Epheso, et Smyrne, et Pergamo, et Thyatirae, et Sardis, et Philadelphiae, et Laodiciae. Et conversus sum, ut viderem vocem quae loquebatur mecum. Et conversus, vidi septem candelabra aurea: et in medio septem candelabrorum aureorum similem filio hominis, vestitum podere, et praecinctum ad mammillas zona aurea: caput autem eius, et capilli erant candidi, tamquam lana alba, et tamquam nix: et oculi eius tamquam flamma ignis: et pedes eius similes aurichalco, sicut in camino ardenti: et vox illius tanquam vox aquarum multarum; et habebat in dextera sua stellas septem, et de ore eius gladius utraque parte acutus exibat, et facies eius sicut sol lucet in virtute sua. Et cum vidissem eum, cecidi ad pedes eius tamquam mortuus. Et posuit dexteram suam super me, dicens: Noli timere, ego sum primus, et novissimus, et vivus, et fui mortuus, et ecce sum vivens in saecula saeculorum, et habeo claves mortis, et inferni. Scribe ergo quae vidisti, et quae sunt, et quae oportet fieri post haec. Sacramentum septem stellarum, quas vidisti in dextera mea, et septem candelabra aurea: septem stellae, angeli sunt septem ecclesiarum, et candelabra septem, septem ecclesiae sunt.

EXPOSITIO D. THOMÆ AQUINATIS

IN APOCALYPSIM BEATI IOANNIS APOSTOLI

CAPUT I.

Apocalypsis iesu christi. Sicut dictum est ante, in hoc libro intendit beatus Ioannes praeparare fideles ad obtinendum bravium vitae : instituendo, quantum ad fidem in credendis , et roborando , quantum ad patientiam in sustinendis , ostendendo multas revelationes sibi, et de praemiis pro utroque reddendis. Dividitur autem liber iste in tres partes: in exordium, narrationem , *infra 1. Ego Ioannes*, et conclusionem, *infra ult. cap. ante fin. Et dixit mihi: Haec verba fidelissima sunt.* Isidorus: *Exordium animum auditoris provocat , narratio res gestas explicat , conclusio finem totius orationis complectitur.* Exordium vero duo continet, prooemium, et salutationem. *Ioannes septem ecclesiis.* Prooemium dat aliquando intelligentiam dicendorum; salutatio ostendit affectum scribentis, ad alliciendos animos auditorum. In prooemio vero multa tangit, circa ea quae infra dicturus est. Primo ostendit revelatorum auctoritatem, quia a Christo sunt sibi revelata ; Christus autem homo a Patre haec habuit. Secundo implendorum necessitatem, *Quae oportet fieri cito.* Tertio signorum obscuritatem , quia revelatio facta est, et scripta prudenter, *Et significavit.* Quarto revelationis ordinem , *Mittens per angelum.* Quinto scriptoris fidelitatem, *Qui testimonium.* Sexto observantiae utilitatem, *Beatus qui legit.* Notatur etiam quadruplex causa huius libri. Causa formalis, *Apocalypsis.* Causa efficiens principalis, *Quam dedit.* Secundaria, *Iesu Christi.* Mediata, *Mittens per angelum.* Immediata, *Servo suo.* Causa materialis, *Quae oportet fieri cito.* Causa finalis, *Beatus qui legit.* Dicit igitur, *Apocalypsis*, quasi attendite quae dicturus sum, quia haec est *apocalypsis*, idest revelatio. In hoc innuitur magnitudo et profunditas dicendorum. *Iesu Christi* , idest mihi facta a Iesu Christo. Ipse enim est sapientia Patris, per quam docet Pater electos: *1. Cor. 1. Christum Dei virtutem, et Dei sapientium.* Hieronymus: *Ipse enim est mentis nostrae lumen. Iesu*, qui interpretatur salvatoris. *Christi*, uncti: per quae intelligit, quod haec revelatio est de his quae pertinent ad salutem gloriae, et unctionem gratiae. Amabilia ergo sunt quae dicenda sunt : tum propter sui magnitudinem, quia revelationes sunt: tum propter revelantis auctoritatem, quia a Christo Iesu revelata sunt: qui per haec nos ordinat ad unctionem gratiae in praesenti, et salutem gratiae in futuro. *Quam dedit illi Deus Pater*, idest revelavit gratis *illi*, scilicet inquantum homo. *Palam facere*, idest ut palam faceret, idest revelaret: *servis suis* , per me: servis , non peccati, non diaboli, sed servis suis, scilicet non philosophis, non Iudaeis animis incredulis: *Matth. 7. Nolite sanctum dare canibus.* Sed obiicitur de hoc quod dicitur, *Quam dedit illi Deus*, scilicet Pater, quia etiam haec habuit a se inquantum Deus, et a Spiritu sancto. Item. Quomodo Pater haec revelavit Christo homini; cum ipse etiam secundum humanitatem omnia sciverit ab instanti conceptionis, secundum Gregorium? Respondeo ad primum. Non loquitur per exclusionem, sed notatur in Patre residere auctoritatem. Ad aliud dicendum , quod non vult dicere quod de novo revelaverit ei, et ante ignoraret , sed ab instanti conceptionis horum notitiam, sicut et aliorum, dedit ei secundum humanitatem. Sed ideo dicit , *Dedit* , ut ostendat quod non habuerit Christus homo haec ex natura , sed ex gratia. Item dicit *Palam facere*, quia revelatio adhuc occulta est , et iacens sub figuris. Item dicit Glossa, non Iudaeis. Sed contra: quia Christus venit particulariter ad Iudaeos : *Mat. 15. Non sum missus nisi ad oves quae perierunt domus Israel.* Ergo vult haec Iudaeis fieri palam. Respondeo ad primum, quod credibile est, quod beatus Ioannes haec exposuit fidelibus quibus scripsit , aut ipsi spiritu illuminante intellexerunt. Nobis etiam fit palam per expositiones sanctorum. Ad aliud dicendum, quod facienda est vis in hoc quod dicit, *Oves:* quia Iudaeis qui catholicae fidei humiliter se subiiciunt , revelat Deus per spiritum , vel verbum praedicantium, et haec et alia. *Quae oportet*, idest et haec revelatio est de his, quae oportet, idest necesse et inevitabile est. *Fieri cito;* quasi dicat: Quae hic revelantur, necesse est impleri, scilicet de tribulationibus iustorum, et consolationibus, et hoc *cito* ; quasi dicat: Non sit molestum pati, quia finietur labor, et sequetur praemium. Sed contra. Quia loquitur de his quae in temporibus ultimis contingent. Respondeo. Omne tempus quantumcumque longum, aeternitati comparatum, breve est. Unde Gregorius : *Breve est quicquid fine clauditur. Et significavit*, idest sub signo, sive sigillo figurarum ostendit, ut patet infra: *Daniel. 12. Tu autem Daniel claude sermones, et signa librum, usque ad tempus statutum.* Sed contra: *Infr. ult. Ne signa-*

veris verba prophetiae libri huius. Item nunc iam non est tempus velaminis, cum sit iam veritas revelata : *2. Cor. 3. Nos autem revelata facie gloriam Domini speculantes.* Item quaeritur quare Scriptura edita est sub tanta obscuritate? quae utilius videretur si aperte intelligeretur ? Respondeo ad haec praedicta intelligendum, quod sapientissime condita est Scriptura, ita quod in quibusdam locis est aperta , ne omnino clausa videatur, et inde diffidentia intelligendi generetur, et ut simplices aliquid inde capiant, et ut per ea quae sunt plana, sit via ad explanationem clausorum. In quibusdam vero locis est occulta et velata: et hoc triplici ratione , scilicet propter indignos , ne sit eis locus pervertendi, ut dicit Glossa: unde Ambrosius: *Non propter servos fideles, sed propter fures divitiae sub sigillo clauduntur.* Item propter fastidiosos, quia multa fastidirent et contemnerent; nunc autem gratius et pretiosius et sapidius est cum investigatur; et hoc exigit reveren tia divinae virtutis. Haec duplex ratio habetur in Glossa. Item propter diversos exponendi modos: ex obscuritate enim verbi habetur via ad multiplicem modum exponendi veraciter. Unde Augustinus *lib. tert. de doctrina Christiana: Quid in divinis eloquiis largius et uberius potuit divinitus provideri, quam ut eadem verba pluribus intelligantur modis?* Ad illud quod obiicitur, dicendum, quod Scriptura impiis clauditur, fidelibus aperitur. Ad aliud dicendum, quod multiplex est velamen, scilicet velamen culpae, specialiter velamen perfidiae: haec ante legem gratiae, quasi totum mundum impleverat; sed iam esse non debet, cum veritas divina sit revelata. De hoc *2. Cor. 3.* usque in hodiernum diem cum legitur Moyses, velamen positum est super cor eorum. Dicitur de perfidis Iudaeis. Item velamen caeremoniale, scilicet velamen figurarum praefigurantium humanam reparationem, ut de agno qui immolabatur, et aliis multis: *2. Cor. 3.* usque in hodiernum diem idipsum velamen in lectione veteris testamenti manet non revelatum, quoniam in Christo evacuatur. Hoc velamen iam ablatum est, quia iam caeremoniae cessavere: quia veritas per Christum facta est, qui illis velaminibus figurabatur. Item sacramentale: hoc manet, unde de sacramento Eucharistiae dicit Anselmus: *Ideo quod non est apparet, et quod est celatur, quia si quod est videretur, animus humanus abborreret.* Item Scripturae quae velata est, quia obscura et profunda. Hoc velamen manet propter rationes supra positas. Augustinus *in 12. lib. Confes. Mira profunditas eloquiorum tuorum, horror est intendere in eam, horror honoris, et tremor amoris.* Item velamen status viae , quod est generale ; quia quamdiu sumus in via, velati sunt oculi ne Deum sine mediis videant: *1. Cor. 13. Videmus nunc per speculum in aenigmate.* Quod ergo dicitur quod non est tempus velaminis , verum est de velamine figuralium, quibus reparatio humana praefigurabatur: et hoc vult dicere illud, *Nos autem revelata facie;* non tamen propter hoc omne velamen. Unde velamen Scripturae manet, in quo sunt multae figurae convenientes non figurative nostrae redemptionis, sed alterius modi instructionis. Ad aliud quaesitum patet, quia propter tres illas rationes non esset oppositum utilius simpliciter, licet forsan, quoad aliquos. *Mittens per angelum suum*, apparentem in similitudine hominis. *Servo suo*, non superbo, sed humili. *Ioanni.* Loquitur de se quasi de alio: *Hebr. 1. Omnes sunt administratorii spiritus. Qui* Ioannes, *Testimonium perhibuit verbo Dei.* Quantum ad veritatem: praedicando ipsum verum Deum, sicut postea scripsit: *Ioan. 1. In principio erat Verbum*, et perhibuit, *testimonium Iesu Christi.* Quod ipse est Iesus Christus, idest humanatus: haec enim duo nomina incarnationem ostendunt. *Iesus* dicit causam finalem ad quid est incarnatus, quia ad salvandum. *Christus*, dispositionem mediam ex parte humanitatis, scilicet unctionem gratiae. Hic testimonium perhibuit praedicando ipsum esse Deum humanatum, sicut postea scripsit: *Ioan. 1. Et Verbum caro factum est.* Perhibuit, inquam, testimonium in his vel de his, *quaecumque vidit.* Oculis carnis et mentis, et sic est fidele et verum testimonium: *Ioan. 1. Quod vidimus et audivimus, hoc annunciamus vobis.* Aliqui libri habent In his, sed antiqui non habent. *Beatus qui.* Haec sunt recipienda, non solum quia a Deo revelata, et a me fideliter scripta; sed etiam quia utilia, quia, *beatus qui legit*, alios docendo: *Eccle. 24. Qui elucidant me, vitam aeternam habebunt: et qui audit*, discendo: *Eccle. 6. Si dilexeris audire sapiens eris. Verba prophetiae huius.* Quia prophetia et revelatio est. *Et servat* implendo: *Luc. 11. Beati qui audiunt verbum Dei, et custodiunt illud.* Alia litera est, Beatus qui legit et audit, quia plures audire possunt unum legentem; et necesse est servare. *Tempus enim*, mortis vel iudicii, *prope est*, quia comparatione aeternitatis tota vita brevis est : *Iaco. 5. Ecce iudex ante ianuam assistit. Ioannes septem.* Hic subdit salutationem. Et primo ponitur persona salutans. Secundo personae salutatae, *Septem ecclesiis.* Tertio bonum eis optatum, *Gratia.* Quarto ostenditur a quibus dari optatur, *Ab eo.* Ubi primo optat praemissa dari a Filio. Secundo a Spiritu sancto, et a septem spiritibus. Tertio replicat de filio, ut immoretur in eius praeconio, et ab Iesu Christo. Ubi primo tangit eius potentiam. Secundo commendat eius excellentiam, *Qui est testis:* et primo quantum ad humanam naturam; secundo quantum ad divinam, *Ego sum α et ω.* Quantum ad humanam dicitur primo quantum ad primum adventum; secundo quantum ad secundum, *Ecce venit.* Quantum ad primum tripliciter. Primo quantum ad doctrinam praedicationis. Secundo quantum ad gloriam resurrectionis , *Primogenitus.* Tertio quantum ad potentiam dominationis . *Et princeps.* Quarto quantum ad misericordiam reparationis, *Qui dilexit.* Ad reparationem antem efficacem tria concurrunt : reparantis dilectio, reparatoria passio, et gratiae infusio, sine qua homo non reparatur. Unde primo ostendit dominicam dilectionem. Secundo ipsam passionem, *Et lavit.* Tertio gratiae collationem, per quam superamus vitia. *Et fecit nos regnum* , ut operemur bona , *et sacerdotes.* Quarto subdit pro his gratiarum actionem, *Ipsi gloria.* Dicit igitur, *Ioannes*, scilicet Apostolus , et Evangelista : nomen est amabile, quia nomen gratiae, intelligitur enim gratia, vel in quo est gratia, unde sibi convenit illud *1. Cor. 15. Gratia Dei sum id quod sum.* Sed quare hic nomen suum posuit, et non in principio Evangelii? Respondeo. Propter tria. Primo, ut daret auctoritatem huic operi, qua non indigebat Evangelium, quod a Domino praedicatum fuerat, et ab ipso auctoritatem habebat. Secundo , quia huius operis auctor fuit et scriptor , Evangelii autem scriptor tantum : propter quod nullus Evangelista nomen suum praepo-

suit Evangelio. Tertio ne alterius esse crederetur, quod facile posset accidere, quia hoc opus scripsit in exilio, Evangelium vero ab exilio revocatus. *Septem ecclesiis.* Nota Glossae, *Quae sunt in Asia.* Quae interpretatur elatio, quae potest intelligi in malo, quia olim in elatione vitiorum, quod est materia doloris : vel in bono, quia nunc in altitudine virtutum : *Isa. 60. Ponam te in superbiam saeculorum. Gratia*, idest remissio peccatorum, quae gratis datur. *Et pax*, idest quies a vitiis, vel gratia vivificans sive gratificans animam : *Psal. Gratiam, et gloriam dabit Dominus.* Pax, tranquillans conscientiam : *Isaiae 26. Domine dabis pacem nobis. Ab eo*, scilicet Filio Dei. *Qui est*, immutabilis, propter singularem dignitatem existentiae; quia ipse solus vere est proprie, alia ad eum comparata, quasi non sunt : *Exod. 3. Qui est, misit me ad vos. Et qui erat*, aeternaliter. Per hoc notatur omnia praecessisse : erat enim quando mundus non erat : *Ioan. 1. In principio erat Verbum. Et qui venit*, ad iudicium : *Isaiae 3. Dominus ad iudicium veniet cum senioribus populi sui;* et sic ostenditur eius immutabilitas, et aeternitas, et aequitas. Vel aliter. *Qui est*, dicit contra eos qui Christum in passione putaverunt extinctum ; *qui erat*, contra eos qui putaverunt ex tempore habuisse initium ; *venturus*, contra infideles qui discredunt iudicium, vel secundum Interlinealem, qui etiam nunc immutabilis, qui olim erat corporalis : *qui venturus est*, ad retribuendum bonis, et malis. *Et a septem spiritibus*, idest a Spiritu sancto unico in natura, multiplici in effectu: *Sapientiae 7. Spiritus intelligentiae sanctus, unicus, multiplex est. Qui sunt*, idest qui est. *In conspectu throni eius*, idest qui se praesentem ostendit illuminando eos in quibus Filius sedet, et quiescit, scilicet angelos, et iustos, et sanctos, *Sap. 7.* secundum aliam literam. Anima iusti sedes est sapientiae. Ut cognoscatur ab eis, et faciat eōs cognoscere ea quae sunt salutis. Sed quare non posuit potentiam Patris? Respondet Glossa : quia nemo haereticorum de Deo creatore male intellexerat. Contra. Quidam dixerunt Patrem fuisse passum. Item Arius dixit Patrem distinctum a Filio, et Spiritu sancto per essentiam, quia dixit tres potentias esse tres Deos. Item Arius dixit unam tantum esse potentiam, et unum Deum. Respondeo. Nullus haereticorum de Deo patre male intellexit, quantum ad notionem innascibilitatis, et actum creationis : quia nullus posuit eum esse ab alio, nec negavit eum esse creatorem: vel nemo haereticorum etc. scilicet comparatione aliarum potentiarum. Posset tamen convenienter illud quod praecedit, *Ab eo qui est*, de Patre intelligi: et dicitur venturus in iudicium per suae iustitiae manifestationem : sicut infra *quarto cap.* dicuntur eadem verba de ipsa Trinitate. Et si tunc quaeritur quare ultimo ponit potentiam Filii, dicendum quod quia plura et diffusius dicturus est de ipso. *Et a Iesu Christo* Hoc duplex nomen frequenter replicatur in novo testamento : quia dulce et invitans ad spem, et etiam ad affectum amoris. Alterum est nomen salutis, alterum unctionis : et ideo utrumquo odoriferum : *Cant. 1. Oleum effusum nomen tuum. Qui est testis fidelis*, praedicando veritatem cum esset in carne mortali : *Isai. 55. Ecce testem populis dedi eum, ducem ac praeceptorem gentibus : Prov. 14. Liberat animas testis fidelis.* Imo nec timore mortis negavit se Filium Dei: *Marc. 14. Rursus summus sacerdos interrogabat eum, et dixit ei : Tu es Christus filius Dei benedicti? Iesus autem dixit illi : Ego sum. Primogenitus mortuorum*, idest primo ante mortuos genitus regeneratione gloriae, quia ante omnes resurrexit : *1. Cor. 16. Christus resurrexit ex mortuis, primitiae dormientium.* Sed forsan aliquis obiiciet de Lazaro qui resuscitatus fuit antequam Christus. Responsio patet: quia licet prior resuscitatus fuerit, non tamen prior glorificatus ; qui non fuit resuscitatus resurrectione gloriosa : imo iterum mortuus est, ut inquit Damascenus *ult. lib. ult. cap. Et princeps regum terrae.* Nunc sedens ad dexteram Patris, qui ante a Iudaeorum principibus fuit iudicatus : *Infra 19. Rex regum et Dominus dominantium.* Vel aliter secundum Glossam, ut hic commendetur, quantum ad benevolentiam in retribuendo, quantum ad innocentiam in conversando, quantum ad ducatum in praesidendo. *Qui dilexit.* Ad huius dilectionis magnitudinem explicandam omnis lingua deficit ; ad considerandam nullus intellectus sufficit, quia ineffabilis et inaestimabilis est : *1. Ioan. 3. In hoc cognovimus caritatem Dei, quoniam ille pro nobis animam suam posuit.* Haec incogitabilis dilectio totam nostram dilectionem et affectionem sibi pleno iure vindicat : unde beatus Bernardus *in lib. de dil. Deo: Quid aliud faciat consideratio tanta, et causa indebita, miseratio tam gratuita, et sic probata dilectio, tam inopinata dignatio, tam invicta mansuetudo, tam stupenda dulcedo? quid inquam haec omnia faciant diligenter considerata, nisi ut considerantis animam, ab omni penitus pravo vindicent amore, ad se mirabiliter rapiant, vehementer afficiant, faciantque pro se contemnere, quicquid nisi in contemptu horum appeti non potest? Et lavit a peccatis nostris*, tam originalibus quam actualibus. *In sanguine suo*, idest in virtute sanguinis, scilicet quia sanguis Dei erat, non hominis puri: *Hebrae. 10. Habentes itaque fratres fiduciam in introitu sanctorum in sanguine Christi.* Magnum hoc indicium amoris : quia pro impiis et inimicis mortuus est, cum pro iusto vix aliquis se exponat, etiam si filius suus esset *Et fecit nos*, per gratiam infusam merito passionis. *Regnum*, idest potentes invicem vitia. *Et sacerdotes*, idest aptos ad facienda bona, offerendo nos ipsos et opera nostra; et hoc, *Deo et Patri.* Non vocat duplicem esse potentiam Patris, sed multiplicem laudem; Deo, per potentiam, et Patri, per benevolentiam ; Deo, omnium generaliter, iustorum specialiter : *Infra 5. Redemisti nos Deo in sanguine tuo;* et sequitur : *Et fecisti nos Deo nostro regnum, et sacerdotes. Ipsi*, scilicet Christo, et etiam Patri, qui per ipsum nos redemit, *gloria*, ut ipsum laudemus. *Et imperium*, ut ei obediamus. *In saecula saeculorum*, in aeternum. *Amen.* Idest ita fiat. Vel Gloria, in sua natura ; imperium, in sua creatura, quia nos sic redemit, et sic nos dilexit. *Ecce venit.* Hic commendat Dominum Christum quantum ad secundum adventum. Ostendit autem primo secundum adventum fore in se magnificum. Secundo omnibus manifestum, *Et videbit.* Tertio reprobat amarum, *Et plangent.* Quarto subdit confirmationem praedictorum, *Etiam amen.* Dicit igitur, *ecce;* quasi dicat, Debemus eum laudare, et ei obedire: quia Ecce, quasi dicat, certum est; ut demonstratio sit nota certitudinis, idest Ecce, quasi dicat, in promptu est et cito fiet: quia, ut dictum est,

omne tempus respectu aeternitatis breve est *supra eod. Tempus enim breve est. Venit.* De praesenti loquitur, ut terrorem incutiat, quia propinquum est. *Cum nubibus*, idest cum sanctis, qui pluunt, per praedicationem; coruscant, per miraculorum operationem ; elevati sunt, per mundanorum abdicationem ; volant, per altam contemplationem : *Isaiae 9. Qui sunt isti qui ut nubes volant?* Vel , *cum nubibus* , sicut ascendit in nube ; quia creatura servit creatori. Nota Glossae, *Et videbit eum omnis oculus* , tam malus quam bonus : *Marci 13. Et tunc videbunt filium hominis venientem in nubibus , cum virtute multa et gloria.* Ad confusionem autem eorum qui Dominum crucifixerunt , manu vel consilio, subdit, *Et qui eum pupugerunt.* Videbunt eum ad cumulum poenae: *Ioan. 19. Videbunt in quem transfixerunt.* Sed cum eius humanitas sit gloriosa et pulcherrima , quomodo concedetur malis eam videre? *Isaiae 26.* secundum aliam literam *Tollatur impius ne videat gloriam Dei?* Respondeo. Dicendum, quod omnes tam boni quam mali videbunt ipsum in humanitate glorificata : et ut ille aspectus sit bonis ad consolationem, malis ad confusionem, et afflictionem : quia tam dulci amatori, et tam largo remuneratori ingrati fuerunt, ut eius iussa fugerent. Isidorus *lib. 1. de sum. bon. In iudicio reprobi humanitatem Christi videbunt ut doleant ; divinitatem vero eius non videbunt , ne gaudeant: quibus enim divinitas ostenditur, utique ad gaudium demonstratur.* Ad obiecta dicendum, quod illa pulchritudo non erit eis delectabilis. Unde sicut excellens luminosum obscurat infirmum oculum et gravat , illuminat autem sanum et oblectat ; sic luminositas corporis dominici obscura et terribilis erit reprobis, et delectabilis electis, propter variam dispositionem ipsorum. Quod notatur in columna nubis *Exod. 14.* Isidorus *in lib. 1. de summ. bon. Pro diversitate conscientiarum et mitis apparebit in iudicio Christus electis, et terribilis reprobis. Nam qualem quisque conscientiam tulerit, talem et iudicem habebit.* Ad aliud patet per verba beati Isidori superius dicta, quia mali gloriam divinitatis non videbunt. *Et plangent se super eum:* quia offenderunt, et quia se separari ab eius et suorum consortio electorum videbunt. *Omnes tribus terrae*, idest omnes nationes hominum, qui dilexerunt terram: *Matth. 24. Et tunc plangent omnes tribus terrae , et videbunt filium hominis venientem in nubibus caeli.* Alia litera, Collident, quia confringentur sicut olla fictilis a lapide quando ei colliditur. *Etiam amen.* Confirmatio, quasi dicat ita fiat veraciter. Vel confirmatio potest intelligi optative, quasi dicat veniet : quia ita fiat ita fiat ; idem est Etiam amen , quod amen amen. Hanc tamen confirmationem posuit in duplici lingua, scilicet Latina et Hebraea : et sub his intelliguntur omnes : quasi dicat, Omni lingua firmetur , vel contra discredentes de Gentibus, et Iudaeis. Nota differentiam inter verba magistri, et discipuli. Dominus enim in principio sermonis posuit Amen, discipulus in fine. In quo notatur quod Dominus est auctor veritatis, cuius nota est Amen: *Ioan. 14. Ego sum via, et veritas, et vita.* Nos autem discipuli veritatis, dum in eum credimus ipsius documenta sequentes. *Ego sum.* Hoc quantum ad divinam naturam: et introducit ipsum loquentem. Ipse Christus confirmat praedicta, *Ego sum α et ω.* Alpha est primum elementum apud Graecos, et ponitur pro principio ; ω ultimum, et ponitur pro fine. Deinde sequitur expositio , *Principium* , ante quem nullus. *Finis*, post quem nullus. Principium, a quo omnia: *Ioan. 1. Omnia per ipsum facta sunt.* Et finis propter quem et ad quem omnia : *Prov. 16. Universa propter semetipsum operatus est Deus.* Unde tunc homo est rectus et sua actio, quando non declinat a principio , sciens se nihil habere nisi a Deo : nec a fine, ordinans se et omnes actus suos ad Deum : *Psal. Qui salvos facit rectos corde.* Item Principium, creans per potentiam, Finis, iudicans per iustitiam. *Dicit Dominus Deus*, expositum est supra. *Omnipotens* , quia in secundo adventu ostendetur potentia. In primo enim venit ut agnus, in secundo veniet ut leo : *Malach. 3. Et quis poterit cogitare diem adventus eius? et quis stabit ad videndum eum? Ego Ioannes* , post exordium sequitur narratio , sive tractatus huius libri : et est secunda pars principalis huius libri. Distinguitur autem per septem visiones. Prima est de correctione Ecclesiarum, et durat *usque ad quartum caput, Post haec vidi, et ecce ostium apertum.* Secunda de revelatione mysteriorum sedentis in throno, libri, agni, apertionis sigillorum, *a 4. cap. usque ad sept. Et vidi septem angelos.* Vel *Et cum aperuisset.* Tertia de angelis tenentibus tubas, et canentibus, et de rebus contingentibus ad cantum tubarum, *ab oct. usq. ad duod. Et apertum est templum.* Quarta de pugna mulieris et draconis, *a duod. usque ad quint. dec. Et vidi aliud signum.* Quinta de septem angelis effundentibus phialas irae Dei, *a quintodec. usque ad dec. oct. Et post haec vidi.* Sexta de damnatione Babilonis, bestiae, et draconis , *a dec. oct. usque ad vigesim. Et vidi caelum novum.* Septima de innovatione elementorum , et glorificatione sanctorum, *a viges. usque ad viges. sec. ante medium , Et dixit mihi : Haec verba fidelissima sunt.* Notandum quod quatuor primae visiones distinguunt generalem statum Ecclesiae, *a principio usque ad finem.* Tres vero ultimae , statum Ecclesiae finalem. Item quatuor primae sic distinguuntur. Nam prima est correctiva : agit enim de correctione Ecclesiae generalis secundum omne tempus. Secunda consolativa, per revelationem mysteriorum, ut patebit. Tertia terribilis et comminatoria, per cantum tubarum. Quarta exhortativa ad pugnam , exemplo mulieris , et familiae agni. Tres ultimae sic distinguuntur. Quinta, quae est de effusione phialae irae Dei, refertur ad tempus Antichristi. Sexta , quae est de damnatione Babilonis , et bestiae , ad tempus iudicii. Septima , quae est de gloria Sanctorum, ad statum aeternae beatitudinis. Prima pars continet duas partes. In prima ostenditur Christus in medio Ecclesiarum. In secunda, iubentur scribi epistolae ad correctionem Ecclesiarum, *Et angelo Ephesi, per tot. sec. et tert. cap.* Item in prima primo ponuntur quaedam antecedentia visionem. Secundo ipsam visionem, *Et conversus vidi.* Tertio quaedam consequentia visionem, *Et cum vidissem.* Antecedentia autem ponuntur tria. Primo commendatio visionis. Secundo excitatio visuri , quem vox excitavit ad scribendum quae erat visurus, *Et audivi.* Tertio praeparatio ad videndum. *Et conversus sum ut viderem.* Visio autem commendatur a quatuor. Primo a persona. Secundo a loco , *Fui in insula.* Tertio a causa, *Propter verbum.* Quarto a tempore, *Fui in spiri-*

tu in dominica die. Personam autem suam describit a nomine, a fidei unitate, *Frater vester*, a patientiae magnitudine, *Et particeps.* Et ut eos ad tollerantiam adversorum excitet, tria tangit, scilicet sustinentiam adversorum, sustinentiae praemium, *In regno*, salvatoris exemplum, *Et patientia Iesu.* Dicit igitur, *Ego Ioannes:* hoc est nomen gratiae. *Frater vester*, in fide et caritate: *Matth. 23. Omnes autem vos fratres estis.* In hoc etiam notatur humilitas: *Eccle. 32. Rectorem te posuerunt, noli extolli. Et particeps*, vestri. *In tribulatione.* Aliqui enim de ipsis tribulationem sustinebant: *Infra 2. Scio tribulationem tuam: Act. 14. Per multas tribulationes. Et regno.* Per hoc suscitat eos ad fortiter sustinendum; quasi dicat: Regnum habebitis mecum, si sustinetis. Sed ingeniose loquitur dicens se socium eorum in regno: *2. Timo. 11. Si sustinemus, et conregnabimus. Et patientia Iesu;* quasi dicat: Non solum tribulationem sustineo; sed etiam patienter fero, exemplo Iesu: *2. Petr. 2. Christus passus est pro nobis, vobis relinquens exemplum. Fui in insula;* quasi dicat in sale sita, qualis locus congruit sanctis, qui inundationes maris quasi lac sugent, *Deut. 33. Pathmos*, quae interpretatur fretum, idest tribulatio, in quo statu magna caelestia ostenduntur: *Ezech. 1. Cum essem in medio captivorum.* Quoniam autem multi propter turpia illic relegabantur, recte subdit, *Propter verbum Dei*, idest qui praedicabam deitatem Christi. *Et propter testimonium Iesu*, idest quia dabam testimonium eius incarnationi: *Matth. 5. Beati qui persecutionem patiuntur propter iustitiam. Fui in spiritu.* Hoc dicit, quia carnalibus oculis tanta mysteria videri non poterant. Vidit autem haec non in somnis, sed in extasi positus, revelante ei angelo. Nota quid est esse in excessu mentis, per Glossam *sup. il. 2. Cor. 5. Sive mente excedimus Deo:* In excessu mentis duo intelliguntur, vel pavor, vel intentio ad superna, ita ut quodammodo a memoria labantur inferiora. In hoc excessu mentis fuerunt omnes sancti quibus arcana Dei mundum excedentia revelata sunt. *In dominica die.* Tempus congruit, quia ex tribulationibus, et aliis quae fecit et sustinuit, et per hanc visionem alios commonuit, sequebatur in ipso, et in aliis iustis sequi meritum aeternae beatitudinis, quod significatur per diem dominicam: in qua Dominus resurgens gloriam immortalitatis propter nos suscepit: *1. Cor. 1. Sicut socii passionum estis. Et audivi*, non est intelligendum, quod haec vox fuerit corporalis. Unde Haymon: *Sicut in spiritu positus spiritualia vidit; ita vox quam audivit, spiritualis fuit.* Idem tamen est huius audibile et visibile, et vox et sonus in essentia, diversa in ratione: sicut verbum Dei dicitur lux et vox. Inquantum lux, videtur, et videre facit; inquantum vox, auditur, et audire facit: unde Glossa dicit, *audivi*, idest cognovi. *Post me*, quae post nos sunt ignoramus. Recte igitur audit vocem post se, quiaquae sibi revelata sunt non plene prius agnoverat. Vel Post se, idest de futuris, quia post praesentia futura sequuntur. Vel Post se, quia sese in anteriora extendens, per contemplationem altiorem revocatus est quasi post se ad utilitatem Christianorum. Facies enim est vis contemplationis; dorsum oblivio praesentium. Vel Post se, quia intellexit hunc esse Deum, sicut olim intellexerat Deum in Lege et Prophetis. *Vocem magnam.* Parva est vox quae est de terrenis, magna de spiritualibus loquitur: *Ezech. 3. Audivi post me vocem commotionis magnae. Tamquam tubam:* quia sicut tuba antiquitus excitabat ad bellum; sic vox ista ad sustinendam tentationem, et adversariorum certamina: *Isaiae 63. Quasi tuba exalta vocem tuam. Quod vides*, idest iam visurus es. *Scribe in libro*, mentis: vel ad literam, *Et mitte septem ecclesiis, Epheso*, vel Ephesum. Nomina sunt locorum illarum septem Ecclesiarum; quasi dicat: Obedire debetis, et praeceptum est ut mittantur ubique. *Et conversus sum*, mente, idest praeparavi me per conversionem intellectus. *Ut viderem.* Contra. Sonus est invisibilis, et nullo modo visibilis, secundum Philosophum. Respondeo secundum Haymonem. Nihil allud audivit quam vidit, quia hoc est illi audire, quod videre, sive in substantia intelligere: et e contrario. *Et conversus vidi.* Hic ponitur ipsa visio: et primo quantum ad candelabra; secundo quantum ad filium hominis qui ponitur inter illa, *Et in medio.* Dicit igitur, *Et conversus vidi septem candelabra aurea.* Omnia sunt plena mysterio. Septem candelabra septem Ecclesias Asiae designant; septem vero Ecclesiae universitatem Ecclesiarum designant, quia universum tempus septem dierum repetitione revolvitur; quae tamen unam Ecclesiam sponsam Dei constituunt. Dicuntur autem recte candelabra; quasi dicat, Debent habere fidem, quae est pes et fundamentum omnis boni: *Hebr. 11. Fides est sperandarum substantia rerum.* Item spem, per quam erigimur ad alta, quae designatur in hastilis rectitudine. Item caritatem, quae est lux et ardor: et debet ardere in se, et lucere aliis per exemplum. In candelabro enim sunt haec tria, firmitas pedis, rectitudo hastilis, eminentia lucis. *Aurea*, propter claritatem divinae sapientiae ad aliorum instructionem. Vel aliter, *Candelabra aurea.* Nota Glossae. Et bene dicit *Aurea*, scilicet propter puritatem incarnationis, quae pretium dat et valorem sustinentiae adversorum. Non deaurata, per hypochrisim, quae extra aurum habet, intus lutum: *Iob 40. Sternet sibi aurum quasi lutum. Et in medio.* Hic ponitur visio quantum ad filium hominis, ponitur inter candelabra. Describitur autem quantum ad communicantiam, quam habuit in dando. Secundo quantum ad vitam, quam habuit in conversando, *Vestitum.* Tertio quantum ad doctrinam, quam habuit in praedicando, *Et vox illius.* Quarto quantum ad munificentiam, quam habet in remunerando, *Et facies.* Dicit igitur, *Et in medio candelabrorum aureorum.* Per quae septem Ecclesiae signantur. *Vidi quemdam similem filio hominis*, scilicet angelum in persona Christi, qui dicitur similis filio hominis: quia fuit similis aliis in persona, et in natura, non tamen in culpa: *Philip. 2. In similitudinem hominum factus, et habitu inventus ut homo.* Vel similis filio hominis, scilicet virginis. Dicitur ipse angelus, quia ipsum filium virginis repraesentabat in illa specie imaginaria. Dicitur autem *In medio*, quia omnibus se reddit communem: *Iacob. 1. Qui dat omnibus affluenter.* Gregorius: *Largitatem divinae misericordiae nullus hominum considerare valet.* Nota quod Christus, qui est media in Trinitate persona, in medio mundi passus est, scilicet in Hierusalem: *Psal. Operatus est salutem in medio terrae*, ostendens quod pro omnibus moriebatur: *2. Cor. 5. Et pro omnibus mortuus est Christus.* Suspensus in medio latronum, significans quod bona sua bo-

nis et malis paratus est dare. In medio caelo passus, scilicet in aere, ostendens se mediatorem eorum quae in caelis et quae in terra: *Colos. 1. Pacificans per sanguinem crucis eius, sive quae in terris, sive quae in caelis sunt.* In medio discipulorum post resurrectionem apparuit, ut omnes et singulos in fide roboraret: *Ioan. 20. Stetit Iesus in medio discipulorum.* In medio candelabrorum post ascensionem ostensus est Ioanni in extasi ut ostenderet se omnibus subvenire paratum in tribulationibus et in aliis: *Psal. Cum ipso sum in tribulatione. Vestitum.* Hic describit eum quantum ad vitam, et hoc secundum quatuor. Primo quantum ad eminentem caritatem. Secundo quantum ad plenam sinceritatem, *Caput autem.* Tertio quantum ad donorum copiositatem, *Oculi eius.* Quarto quantum ad fortitudinis sive patientiae stabilitatem, *Et pedes.* Caritas ipsius Domini animam inflammabat, sinceritas candidabat, copiositas foecundabat, stabilitas roborabat. Caritatem eius ostendit quantum ad duplicem effectum. Primo quantum ad redemptionem humanam. Secundo quantum ad virtutum custodiam. Primus respectu nostri; secundus respectu ipsius. Dicit igitur, *Vestitum podere.* Poderis est vestis sacerdotalis, attingens usque ad talos, et significat dominicam carnem, in qua se Patri ex amore nostri obtulit, et quotidie offert verus sacerdos et hostia: *Ephe. 5. Christus dilexit nos, et tradidit semetipsum pro nobis. Et praecinctus zona aurea,* idest cingulo caritatis, quia stringit et custodit virtutes ne a subiecto recedant. Vestis enim non cincta cito diffluit: *Colossen. 3. Super omnia autem haec caritatem habete, quod est vinculum perfectionis.* Glossa. *Caetera perfectum hominem faciunt, caritas cuncta ligat ne abeant.* Et dicitur *Aurea,* ratione suae praeeminentiae: *1. Cor. 12. Et adhuc excellentiorem viam vobis demonstro. Ad mammillas,* quia mammillae sunt in pectore sicut caritas in corde. Vel *Ad mammillas,* quia ex pectore, in quo sunt mammillae, pullularent malae cogitationes, quae virtutes dissolverent, ut caritas pectus et virtutes cingeret. *Caput,* scilicet Deitas, quae est caput humanitatis: *1. Cor. 11. Caput vero Christi Deus. Et capilli,* idest cogitationes, quae subtiles sunt, et a mente procedentes, et multae sicut capilli a capite. *Erant candidi tamquam lana alba.* Utrique comparatur deitas: et capilli, ratione sanctitatis sive sinceritatis, quae signatur in albedine lanae et nivis. De sinceritate Christi secundum deitatem: *Sap. 7. Candor est enim lucis aeternae, et speculum sine macula.* De sinceritate quantum ad cogitationes, et omnia alia: *Hebr. 7. Talis enim decebat ut nobis esset pontifex, sanctus et innocens, impollutus.* Vel *caput* dici potest affectio: quia illud quod est altius in anima est affectio. Utrumque autem tam affectio quam cogitatio sincerissimum fuit in Christo. Sic igitur lana et nix significant sinceritatem ratione albedinis. Sed ulterius est notandum, quod in hominibus ut plurimum solent esse duo, scilicet frigus ignaviae, quod impedit omne bonum; et aestus concupiscentiae, quod incitat ad malum. E contra in Christo fuerunt cogitationes ad omne bonum faciendum, quod significatur per lanam quae calefacit. Item ab omnigena mali concupiscentia alienae, quod significatur per nivem, frigidae naturae. *Oculi eius,* idest dona Spiritus sancti, quae totam eius animam providam et videntem et perspicuam reddiderunt, quibus plenus fuit: *Sapien. 11. Et requiescet super eum spiritus Domini: Zachar. 3. Super lapidem unum, septem oculi sunt. Tanquam flamma ignis:* quia eius animam dum ipsam foecundabat, totam flammeam sive igneam reddebat per splendorem et ardorem. Vel *sicut* flamma ignis: quia plenitudo donorum in ipsorum efficacia, et merito passionis, est nobis causa recipiendi ab ipso sapientiae illuminationem, et caritatis flammeum ardorem: *Ioan. 1. Et de plenitudine eius nos omnes accepimus: Luc. 12. Ignem veni mittere in terram. Pedes,* hoc quantum ad fortitudinis stabilitatem. Pedes eius, idest multiplex fortitudo eius, quae per pedes eius significatur, qui totum pondus corporis portant. *Similes aurichalco:* quod quanto amplius incenditur, tanto amplius coloratur. Igitur fortitudo dominica quanto amplius portabat adversa, tanto pulchrior ostendebatur: pedes, inquam, eius sunt sicut aurichalcum: *In camino ardenti:* hoc addit ad expressionem, ut expositum est. Caminus ardens est adversitas tribulationem quae animam exurit, nisi ipsam patientia muniret: *Eccle. 2. Homines vero receptibiles in camino humiliationis.* Posset autem duplex pes fortitudinis distingui, scilicet aggressio terribilium, et perpessio adversorum. Posset autem aliter per Poderem vestem talarem Ecclesia intelligi, qua Deus vestitur. Viri enim iusti sunt vestimenta Christi: *Ps. Myrrha et gutta et casia a vestimentis tuis.* Duratura autem Ecclesia usque ad finem mundi: *Mat. 16. Et portae inferi non praevalebunt adversus eam.* Sed contra. Quia ipse Christus est indumentum Ecclesiae sive iustorum: *Roman. 13. Sed induimini Dominum Iesum Christum.* Respondeo. Utrumque est verum, sed differenti ratione in parte. Ecclesia enim est indumentum Christi, ratione adhaesionis: *Psal. Mihi autem adhaerere Deo bonum est.* Ratione honorificationis: notabile enim et pulchrum indumentum est in honorem induti. Ecclesia autem honorificat Christum, idest ipsum honorando ostendit. Deinde in Ecclesia ipsius Domini ineffabilis bonitas, sapientia, et potestas, ac dominatio excellenter appareret. Christus vero dicitur indumentum iustorum ratione decoris, ipse enim est decor eorum. Ideo vocat Ecclesiam suam formosam, quia ipse eam decorat: *Cantic. 2. Columba mea, formosa mea.* Ratione honoris: quia ipse est iustorum honor; unde Augustinus *1. lib. Conf. Gratias tibi dulcedo mea, honor meus, fiducia mea, Deus meus.* Item ratione protectionis, quia vestimentum protegit a nocumentis: *Eccle. 34. Protector potentiae, firmamentum virtutis, tegimen ardoris.* F. praecinctum zona, scilicet castitatis, quemadmodum zonae stringunt ne anima diffluat. *Aurea,* propter pretiositatem: *Eccle. 26. Non est digna ponderatio continentis animae.* Ad mammillas, quae sunt in pectore, unde ortum habent cogitationes, nisi zona pectus stringatur; et dicitur hoc de ipso ratione corporis mystici: *Luc. 12, Sint lumbi vestri praecincti.* Nota Glossam *Dani. 10. Caput,* idest maiores in corpore Christi mystico: *et capilli,* idest minores adhaerentes ipsi capiti Christo. *Candidi,* ut supra expositum est. *Oculi* contemplativi, qui spiritualibus, et activi ad intuendum divina. Vel Flamma ignis, quia sunt illuminati et ardentes amore et desiderio ad Dominum. Unde beatus Isidorus *3. lib. de sum. bono: Servus Dei ad aeternam patriam sanctis desideriis inhiat.* Item. Oculi eius velut flamma ignis, quia tales alios illuminare et ac-

cendere student verbo, et exemplo, et orationis suffragio. De verbo: *Rom. 12. Spiritu ferventes.* De exemplo: *2. Corin. 5. Caritas Christi urget nos.* De suffragio: *Philip. 1. Et hoc oro ut caritas vestra magis ac magis abundet in omni scientia.* Pedes, ultimi fideles. Nota Glossae: *Matth. 24. Erit tunc tribulatio tanta qualis nunquam fuit ab initio mundi.* Et tamen sicut dicit Gregorius: *Electi Antichristo valde contradicent.* Dicit enim sic *super Iob: Dei adiutorio electi ut antichristo contradicere valeant, fulcientur. Et vox*, hoc quantum ad doctrinam. Ad quam describendam tria tanguntur. Primo communicatio virtutis: unde dicit, *Et vox*, idest doctrina, *tanquam vox aquarum multarum*, quia praedicatio Christi quantum ad communicationem virtutis, habuit virtutem ablutivam: *Ioa. 15. Iam vos mundi estis, propter sermonem quem locutus sum vobis.* Item illuminativam: *Psal. Declaratio sermonum tuorum illuminat.* Item foecundativam: *Eccle. 24. Ego sapientia effudi flumina, ego quasi trames aquae immensae defluvio, ego quasi fluvius Dorix et sicut aquaeductus exivi a Paradiso, dixi: Rigabo hortum plantationum, et inebriabo partus mei fructum.* Vel *Aquarum multarum*, idest abundantiam gratiarum: *Ioan. 4. Aqua quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquae salientis in vitam aeternam.* Et dicit, *Multarum* propter largiorem gratiam quae datur tempore gratiae: *Ioan. 1. De plenitudine eius nos omnes accepimus.* Secundo promissio beatitudinis, quod innuitur per hoc quod ipse docens tenebat in dextera septem stellas. *Et habebat in dextera sua septem stellas*, idest septem episcopos praemissarum Ecclesiarum, per quos intelliguntur universi praelati qui sunt electi, qui dicuntur stellae: quia debent aliis verbo et exemplo lucere: *Matth. 5. Vos estis lux mundi.* Per dexteram significatur quod praedestinati sunt ad vitam, quae per dexteram significatur; mali sunt in sinistra: *Isai. 41. Suscepit te dextera iusti mei.* Tertio comminatio damnationis. *Et ex ore eius gladius*, idest praedicans comminabatur sententiam iudicii, quae sicut gladius separabit malos a bonis, et eos aeternaliter perimet. *Acutus*, quia acutissime punget. *Ex utraque parte*, quia anima et corpore damnabuntur: *Ier. 17. Et duplici contritione contere eos: Deuter. 32. Et gladius meus devorabit carnes.* Vel *Gladius*, eius doctrina separans spiritum a carne: *Ephes. ult. Et gladium spiritus, quod est verbum Dei.* Acutus ex utraque parte, quia sua acie scindente, scindit opera carnalia, et internas concupiscentias: et ita scindit intus et extra. Posset etiam os Dei intelligi praedicatores: *Iere. 15. Si separaveris pretiosum a vili, quasi os meum eris.* Dominus enim loquitur per eos, et per ipsos facit praemissa. *Et facies eius*, idest illi qui ei conformes sunt, et ipsum in se repraesentant per imitationem in fervore amoris et in aliis. Gregorius: *Omnes sancti ut ad gloriam mediatoris Dei et hominis Iesu Christi perveniant, ad similitudinem vitae illius, vitam suam deducere laborant. Sicut sol lucens in virtute*, scilicet sine nubibus clare: *Matth. 13. Fulgebunt iusti sicut sol in regno Patris eorum.* Gregorius: *Post similitudinem quam nunc moribus tenent, ad similitudinem quandoque gloriae perveniunt. Et cum vidissem.* Hic ponuntur consequentia visionem, quae ponit quatuor. Primo suam stupefactionem. Secundo dictam consolationem, *Et posuit:* Tertio scribendi iussionem, *Scribe ergo.* Quarto visorum expositionem, et hoc in parte et non in toto, *Septem stellae.* Dicit ergo. *Et cum vidissem*, scilicet praedicta. *Cecidi*, obstupefactus, *ad pedes eius tanquam mortuus.* Nota quatuor de contemplatione. Primum est aspectus contemplationis, *Cum vidissem: Ezech. 1. Aperti sunt caeli, et vidi visiones Dei.* Secundum magnitudo humiliationis, *Cecidi:* quia anima cognoscens Dei altitudinem, se nihil reputat. Gregorius: *Miseria humana quanto amplius invisibilia bona cognoscit, tanto amplius ipsa sibi vilescit: Ezech. 2. Et vidi, et cecidi in faciem meam.* Tertium desiderium imitationis, *Ad pedes.* Ad pedes Christi cadit, qui studet eum in his quae secundum carnem gessit, imitari, *supra eod. Pedes eius etc.* Viri enim contemplativi cum a Deo consolationem dulcedinis recipiunt, sciunt sese esse participes passionum Christi configuratione. Unde Apostolus *Galat. ult. Mihi autem absit gloriari.* Quartum est vehementia abstractionis, quia oportet esse abstractum ab inferioribus, *Tanquam mortuum: Galat. 2. Vivo ego, iam non ego: Col. 3. Mortui enim estis.* Sed quomodo cecidit videndo Christum, cum ipse sit consolatio animae? Respondeo. Casus iste fuit casus bonus, quia fuit exhibitio reverentiae, considerata divina magnitudine. Nota Glossae, *Et posuit.* Hic ostenditur dominica consolatio, et primo secundum quod data est facto, *Et posuit super me.* Per hoc notatur quod gratia fuit, non debitum. *Dexteram suam*, in qua intelligitur auxilium. Dextera Dei misericordia, sinistra iustitia: *Daniel. 10. Iacebam consternatus super faciem meam, et vultus meus haerebat terrae; et ecce manus tetigit me.* Secundo, secundum quod verbo. Et primo consolatur dissuadendo timorem dicens: *Noli timere.* Vehemens obstupefactio fuerat, ex qua secutus est timor quem dissuadet. Sed nonne bonum est semper timere? *Prov. 28. Beatus homo qui semper est pavidus.* Respondeo. Non dissuadet timorem simpliciter et omnino: quia bonum est et expediens contemplativo resilire a divina magnitudine in propriam parvitatem, quod est timor reverentiae, sed dissuadet timorem nimium: ex quo mentis turbatio surgere potest, tranquillitatem mentis impediens. Vel *Noli timere*, pati pro me. Secundo, ostendendo se creatorem. *Ego sum primus*, duratione in causalitate, quia omnia condidi. Magna materia consolationis est hic, et in sequentibus. Tertio remuneratorem. *Et novissimus*, tamquam causa finalis ad quam omnia ordinantur, et ideo remunerator sum. Item *Primus*, ante quem nullus. *Novissimus*, post quem nullus: *Isaiae 48. Ego primus et ego novissimus.* Sed quaeritur quomodo sit novissimus, cum non duret ultra ea quae fine carent? ut sunt angeli, et animae, et alia multa. Item esse novissimum videtur esse abiectionis et ignobilitatis. Iuxta hoc potest quaeri, quomodo intelligatur illud *Exod. 15. Dominus regnabit in aeternum et ultra.* Respondeo. Ad primum dicendum quod non dicitur *Novissimus* quantum ad durationem: quia non durat ultra ea quae fine carent, sed quantum ad modum durandi, et quantum ad rationem finalis causalitatis. Modus durandi in Deo triplex est secundum Anselmum *in Prosol.* Primus, quia per se durat aeternaliter, alia autem haec habent ab ipso: et sic quodammodo est ultra alia, et sic *Novissimus.* Alius modus est, quia Deus non potest intelligi habere finem, alia autem pos-

sunt intelligi finem habere. Illud autem quod nullo modo potest habere finem, quodammodo est ultra illud quod aliquo modo potest habere finem : finem dico saltem intellectu, etsi non re. Tertius modus est quia divina aeternitas tota est simul ; aeternitas quae aeviternorum non est tota simul, secundum Anselmum. Unde aeternitas eorum non attingit, ubi attingit Dei aeternitas. Et ita Deus quodammodo est ultra omnia. Ita secundum finalem causalitatem dicitur Deus esse novissimus, quia Deus est causa finalis omnium : et ad ipsum sicut ad causam finalem omnia ordinantur, quia universa propter semetipsum operatus est Dominus. Illud autem ad quae omnia ordinantur, tenet rationem novissimi, quia finit ea ; hoc autem non est indignitatis, sed incommunicabilis et simplicis dignitatis: quia Deo soli convenit esse omnium causam finalem : Augustinus *lib. 1. Conf. Fecisti nos ad te, et inquietum est cor nostrum, donec requiescat in te.* Ad obiectum primum patet. Ad secundum dicendum, quod esse novissimum potest dicere ingenerabilitatem in eo qui est solum novissimus ita quod non primus; sed Deus ita est novissimus quod etiam primus. Et hoc est singulare in Deo eo modo quo de ipso haec duo dicuntur. Praeterea nota quod aliquid potest dici novissimum multipliciter : scilicet ratione indignitatis vel abiectionis; et sic Christus apud Iudaeos reputabatur novissimus, licet non esset: *Isaiae 53. Novissimum virorum, virum dolorum.* Vel ratione loci, sicut ultimus in loco solet dici novissimus. Vel ratione durationis, sicut qui post alium natus est, dicitur novissimus, vel etiam plus quam alius vivit. Vel ratione modi durandi, sicut dictum est supra, exemplum in rerum natura non potest plene inveniri, quia singulare est in Deo. Vel ratione finalis causalitatis, sicut homo quodammodo potest dici novissimus respectu eorum quae facta sunt propter ipsum, licet non plus duret quam multa ex ipsis. Esse ergo novissimum non semper dicit indignitatem, sed aliquando. Duobus autem modis ultimis dicitur Deus novissimus, non aliis modis. Illis autem duobus Novissimum dicit dignitatem tantam, quae nulli creaturae convenire potest. Ad aliud quaesitum dicendum secundum Anselmum *in Prosol.* quod dicitur Deus regnare in aeternum creaturae, idest quamdiu durat creatura et ultra ; non propter durationem ipsam, quia plus durant alia omnia, sed propter modum durandi, et hoc triplicem, ut visum est. Quarto, ostendendo se Redemptorem. Ad redemptionem autem completam concurrit eius passio, et resurrectio; et utramque tangit dicens : *Et sum vivus*, quia resurrexi. *Et fui mortuus.* Et ex hoc eius vita est fidelibus gratior : *1. Pet. 4. Christus pro peccatis nostris mortuus est. Et ecce*, excitatio est ad considerandum eius vitam immortalem : quia gaudiosa est, et in praemium electorum cedit, et fiduciam auxilii tribuit. *Sum vivens in saecula saeculorum*, idest aeternaliter. Magna est consolatio haec. Item persuasio magna est ad sustinendum pro eo adversa, quia mortuus est pro hominibus, et resurrexit in aeternum victurus. Unde eos iuvare et tandem praemiare potest: *Rom. 6. Christus resurgens ex mortuis iam non moritur : Hebr. 7. Semper vivens ad interpellandum pro nobis.* Quinto protectorem, *Et habeo clavem*, idest potestatem. *Mortis*, idest diaboli, qui est causa mortis, culpae, et gehennae : *Osee 13. Ero mors tua o mors, morsus tuus ero inferne*, idest ministrorum eius quibus debetur infernus: vel qui devorant homines per suggestiones, vel persecutiones ad modum inferni ; vel in quibus habitat diabolus sicut in loco sibi debito, qui est infernus. Possum ergo cohibere diabolum, et eius ministros, et ab eorum tentationibus protegere. Vel possum intrare in mortem supplicii, et ipsum locum inferni, et liberare quem velim. Nota Glossam, qui clavem. Aliquis obiiciet cum dixerit sum vivus, ad quid addidit, sum vivens ? quia videtur superfluere. Respondeo. Primo modo potest dici, quod primo loquitur de vita divinitatis, quae est sine initio ; secundo de vita humanitatis gloriosa per resurrectionem. Alio modo potest dici quod primum dicitur ad ostendendum vitam resurrectionis, unde per oppositum subditur : *Et fui mortuus ;* sed repetitur ad ostendendam immortalitatem eiusdem vitae interminabilis ; unde dicitur *Vivens*, quod innuit continuationem vitae : et sequitur, *In saecula saeculorum ;* et hoc videtur melius. *Scribe ergo*, quia pro hominibus passus sum, et ne incidant in mortem, et infernum. *Quae vidisti*, iam in hac visione ; contra eos qui scribunt, vel docent quae non intelligunt. Scribe, inquam, ut alios doceas, unde *infra 2.* dicitur : *Et angelo Ephesi. Et quae sunt*, idest praesentes tribulationes, et praesens auxilium. *Et quae oportet fieri post haec*, scilicet in ultimis fidelibus quae erant, et quae futura erant, postea sibi ostendit, ut infra. Et ita scribit scribenda secundum triplicem differentiam temporis. *Scribe*, inquam, *Sacramentum*, idest sacram signationem, sacrum secretum. *Septem stellarum* etc. vel docebo te sacramentum, *Septem stellae.* Exponit secundum partem, ut ostendat caetera esse mystice accipienda. *Angelos*, dicit episcopos propter eminentiam vitae quam debet habere praelatus. Gregorius: *Specularis vita, et alta debet semper esse et circumspecta.* Sed quare non ex toto exposuit? Respondet Haymo. Quaedam exposuit, quaedam signavit: quia si ex toto esset clausus, taederet nos legere; si ex toto apertus, minus studiose legeremus. Alia ratio est, quia Dominus propter malevolos non vult omnia esse aperta. Nota quod Praelatus dicitur angelus multiplici ratione. Ratione caritatis in diligendo. Beatus Bernardus *in Medit. Diligunt quidem suos concives, et pro his qui haereditatem consequuntur salutis, solicite congaudent.* Similiter praelatus dicitur affici caritate magna ad alios: *2. Cor. 12. Ego autem libentissime impendam, et superimpendar ipse pro animabus vestris; licet plus vos diligens, minus diligar a vobis.* Ratione prudentiae in eligendo sive desiderando: quia non curat de vanis, non de auro, vel argento, sed solum Deum desiderat semper habere : *Tob. 12. Nil voluit Raphael accipere: 1. Pet. 1. In quem desiderant angeli prospicere.* Hoc est contra avaritiam: *2. Cor. 12. Non quaero quae vestra sunt, sed vos.* Isidorus *3. lib. de sum. bono : Plerique sacerdotes suae magis utilitatis causa quam gregis praeesse desiderant: nec ut prosint praesules fieri cupiunt, sed magis ut dicites fiant, et honorentur.* Ratione sanctitatis in vivendo : *Matth. 22. In resurrectione neque nubent, neque nubentur, sed sunt sicut angeli Dei.* Gregorius: *Nulla rector invidia debet pollui, qui hoc suscepit officii, ut in aliis quoque tergat maculas pollutionis: quia necesse est ut manus*

munda esse studeat, quae diluere sordes curat. Ratione scientiae in cognoscendo: *Malach. 2. Labia sacerdotis custodiunt scientiam, et legem requirent ex ore eius, quia angelus domini exercituum est.* Isidorus *in lib. 3. de summo bono: Desinant locum docendi suscipere, qui nesciunt docere: caecus si caeco ducatur, ambo in foveam cadunt.* Ratione informationis in instruendo. Multi enim habent scientiam qui docere subditos suos negligunt: *Daniel. 10. Ego, dixit angelus; Ego autem veni ut docerem te.* Gregorius: *Neque huic speculationi sufficit ut alte vivat, et eorum qui sibi commissi sunt opera transcendat, nisi loquendo assidue auditores suos ad amorem caelestis patriae succendat et pertrahat.* Ratione medicationis in curando, sicut Tobias per Raphaelem visum recepit, *Tob. 11.* Ita et praelatus corrigendo, et sacramenta dispensando, exemplis disponendo, debet sauciatos sanare sicut medicus: *Eccle. 38. Honora medicum propter necessitatem.* Ratione velocitatis in discurrendo: *Isaiae 6. Volavit ad me unus de Seraphin: Proverb. 6. Discurre, festina, suscita amicum tuum:* et hoc tangit solicitudinem: *Rom. 12. Qui praeest, in solicitudine.* Ratione officii in ministrando: *Hebrae. 1. Omnes sunt administratorii spiritus: 1. Cor. 4. Sic nos existimet homo ut ministros Christi.* Ratione zeli in suffragando: quia angeli orant pro hominibus, et hominum orationes offerunt Deo: *Tob. 12. Ego obtuli orationem tuam Domino: 2. Cor. ult. Hoc et oramus, vestram consummationem.* Ratione devotionis in contemplando: *Matth. 18. Angeli eorum in caelis semper vident faciem Patris mei: Philip. 3. Nostra autem conversatio in caelis est: 2. Cor. 12. Scio hominem in Christo ante annos quatuordecim, sive in corpore, sive extra corpus, nescio; Deus scit, raptum huiusmodi usque ad tertium caelum.*

CAPUT. II.

Et angelo Ephesi Ecclesiae, scribe: Haec dicit, qui tenet septem stellas in dextera sua, qui ambulat in medio septem candelabrorum aureorum: Scio opera tua, et laborem, et patientiam tuam: et quia non potes sustinere malos, et tentasti eos, qui se dicunt apostolos esse, et non sunt, et invenisti eos mendaces: et patientiam habes, et sustinuisti propter nomen meum, et non defecisti. Sed habeo adversum te pauca, quod charitatem tuam primam reliquisti. Memor esto itaque unde excideris: et age poenitentiam, et prima opera fac: sin autem, venio tibi cito, et movebo candelabrum tuum de loco suo, nisi poenitentiam egeris. Sed hoc habes, quia odisti facta Nicolaitarum, quae et ego odi. Qui habet aurem, audiat quid Spiritus dicat ecclesiis: Vincenti dabo edere de ligno vitae, quod est in paradiso Dei mei. Et angelo Smyrnae ecclesiae scribe: Haec dicit primus et novissimus, qui fuit mortuus, et vivit. Scio tribulationem tuam, et paupertatem tuam, sed dives es: et blasphemaris ab his qui se dicunt Iudaeos esse, et non sunt, sed sunt synagoga satanae. Nihil horum timeas quae passurus es. Ecce missurus est diabolus aliquos ex vobis in carcerem ut tentemini, et habebitis tribulationem diebus decem. Esto fidelis usque ad mortem, et dabo tibi coronam vitae. Qui habet aurem, audiat quid Spiritus dicat ecclesiis; Qui vicerit, non laedetur a morte secunda. Et angelo Pergami ecclesiae scribe: Haec dicit qui habet rhomphaeam utraque parte acutam. Scio ubi habitas, ubi sedes est satanae, et tenes nomen meum, et non negasti fidem meam. Et in diebus illis Antipas testis meus fidelis, qui occisus est apud vos, ubi satanas habitat. Sed habeo adversus te pauca: quia habes illic tenentes doctrinam Balaam, qui docebat Balac mittere scandalum coram filiis Israel, edere et fornicari: ita habes, et tu tenentes doctrinam Nicolaitarum. Similiter poenitentiam age · si quo minus, veniam tibi cito, et pugnabo cum illis in gladio oris mei. Qui habet aurem, audiat quid Spiritus dicat ecclesiis. Vincenti dabo manna absconditum, et dabo illi calculum candidum: et in calculo, nomen novum scriptum, quod nemo scit nisi qui accipit. Et angelo Thyatirae ecclesiae scribe: Haec dicit Filius Dei, qui habet oculos tamquam flammam ignis, et pedes eius similes aurichalco. Novi opera tua, et fidem, et caritatem tuam, et ministerium, et patientiam tuam, et opera tua novissima plura prioribus. Sed habeo adversus te pauca: quia permittis mulierem Iezabel, quae se dicit propheten, docere, et seducere servos meos, fornicari, et manducare de idolothytis. Et dedi illi tempus ut poenitentiam ageret, et non vult poenitere a fornicatione sua. Ecce ego mitto eam in lectum: et qui moechantur cum ea, in tribulatione maxima erunt, nisi poenitentiam ab operibus suis egerint: et filios eius interficiam in morte, et scient omnes ecclesiae, quia ego sum scrutans renes, et corda: et dabo unicuique vestrum secundum opera sua. Vobis autem dico, et caeteris qui Thyatirae estis: Quicumque non habent doctrinam hanc, et qui non cognoverunt altitudines satanae, quemadmodum dicunt, non mittam super vos aliud pondus; tamen id quod habetis, tenete donec veniam. Et qui vicerit, et custodierit usque in finem opera mea, dabo illi potestatem super gentes, et reget eas in virga ferrea, et tamquam vas figuli confringentur, sicut et ego accepi a Patre meo: et dabo illi stellam matutinam. Qui habet aurem, audiat quid Spiritus dicat ecclesiis.

CAPUT. II.

Et angelo. Secunda pars primae visionis, in qua iubentur scribi epistolae ad correptionem ecclesiarum. Scribuntur autem septem epistolae, secundum numerum septem Episcoporum, sive Ecclesiarum. Prima

dirigitur episcopo Ephesi quae erat Metropolis, et sic ulterius. Distinguuntur autem secundam proprias materias. Possunt autem distingui secundum numerum septem virtutum. In prima est admonitio ad caritatem. In secunda ad spem, *Et angelo Smyrnae*. In tertia ad fidem, *Et angelo Pergami*. In quarta ad prudentiam, *Et angelo Thyatirae*. In quinta ad temperantiam *3. cap. Et angelo Sardis*. In sexta ad fortitudinem, *Et angelo Philadelphiae*. In septima ad iustitiam, *Et angelo Laodiciae*. Vel aliter secundum ea quae litera ipsa magis insinuat. Praelato sunt sex necessaria, quantum ad quae isti septem episcopi indigebant magna admonitione: licet alia multa in praelato concurrere debeant, videlicet caritas, magnanimitas, severitas, humilitas, stabilitas, strenuitas. Haec omnino sunt necessaria pastori. Caritas necessaria est ad diligendum: magnanimitas ad sustinendum, sive patiendum: severitas ad malum extirpandum: humilitas ad fastum declinandum: stabilitas ad finaliter perseverandum: strenuitas, ad ferventer agendum. Et licet stabilitas perseverantiae recto ordine ultimum locum de se teneat; tamen hic non ponitur ultimo: quia epistola informans ad strenuitatem ultimo ponitur, eo quod scribitur illi episcopo qui magis inter alios defecerat, et magis culpabilis erat, sicut verba insinuant, quia a nullo bono commendatur, sicut alii. In prima ergo epistola fit admonitio ad caritatem, per quam diligantur diligenda. In secunda ad magnanimitatem, per quam sustineantur adversa. In tertia et quarta ad severitatem, per quam ab aliis extirpentur vitia; sed differunt: quia in tertia est admonitio ad extirpandos male credentes; in quarta ad extirpandos male docentes. In quinta ad humilitatem, per quam a seipso eliminetur inanis gloria. In sexta ad stabilitatem, per quam teneatur perseverantia. In septima ad strenuitatem, per quam efficiatur meritoria vita. Item prima epistola continet tria; exordium, narrationem, *Scio opera;* conclusionem, *Qui habet*. Et haec consequens divisio in qualibet epistola poterit observari. Exordium introducit tres personas. Personam recipientis epistolam, *Et angelo*. Personam scribentis, *Scribe*. Personam loquentis in epistola, *Haec dicit*. Dicit igitur, *Et angelo;* quasi dicat: Scribe quae vidisti. Alloquitur angelo, idest Episcopo. *Ecclesiae Ephesi*. Huic primo scribit tamquam Metropolitano et sublimiori; ut ipse correctus sit aliis forma vivendi. Ephesus interpretatur voluntas mea in ea. Maiores enim maxime tales esse debent ut complaceant Deo in ipsis: *2. Cor. 5. Contendimus sive absentes sive praesentes placere illi*. Item nomen convenit commonitioni: quia voluntas Dei, idest amor, et contemplatio Dei est in eo qui ferventer amat: *Proverb. 7. Ego diligentes me diligo. Haec dicit*. Hic describitur Christus ipse quantum ad duo. Primo quantum ad pietatem, in supportatione peccatorum. *Haec*, quae sequuntur. *Dicit, qui tenet septem stellas*, idest septem episcopos, quibus scribitur. *In dextera sua*. Per dexteram intelligitur eius misericordia; quasi dicat: Non abiiciam eos, licet peccaverunt; et bene dicit, *Tenet*, quia amplius caderet homo in offensam, et etiam prorsus in infernum: *Psal. Nisi quia Dominus adiuvit nos*. Secundo quantum ad liberalitatem in distributione donorum, *Qui ambulat*. Tangit visionem illam *supra primo cap. In medio septem candelabrorum*. Ambulat ergo per effectum, quia omnibus se praesentem offert ad dandum, ac si ambularet hinc inde si sit qui recipiat. *In medio septem candelabrorum aureorum:* quia communiter dona sua distribuit, quantum est de se. Haec etiam *supra primo cap.* exposita sunt. *Scio*. Hic ponitur narratio, quae continet quinque: communicationem, *Scio*, argumentationem, *Sed habeo;* admonitionem, *Memor;* comminationem, *Sin autem venio;* consolationem, *Sed hoc habes*. Commendat autem a quatuor quae sunt praelato necessaria. Primum est rectitudo operis, *Scio opera tua*, idest adprobo: beatus cuius opera laudem Dei merentur: *Psal. Novit Dominus viam eius*. Secundum sustinentia tribulationum, *Et laborem*, idest tribulationem, in qua est magnus labor; sed consideratio mercedis lenit: *Infra 14. Amodo iam dicit Spiritus*. Contra. *Isaiae 11. Assument pennas sicut aquilae, current et non laborabunt*. Respondeo. Sustinentes adversa laborem habent quidem ad afflictionem naturae, quia eorum natura ibi affligitur; tamen illi qui perfecti sunt, etsi in adversis laborent quantum ad naturae afflictionem, non tamen laborant quantum ad mentis consolationem: quia iucundum est et delectabile ex parte rationis pati propter dilectum: unde Augustinus *super Ioan. 1. Qui amat, non laborat*. Tertium longanimitas in expectatione praemiorum, *Et patientiam tuam*. In expectatione praemii: *Iacob. 5. Ecce agricola expectat pretiosum fructum terrae, patienter ferens donec accipiat temporaneum et serotinum*. Vel patientia in labore adversorum. Gregorius: *Patientia vera est quae et ipsum amat quem portat*. Quartum zelus in impugnatione haereticorum, *Et quia non potest*. Et circa hoc multa tanguntur. Primum intolerantia in expellendo, et adprobatio. *Quia*, idest quod non potes sustinere malos, sed expellis et expugnas virtute verbi: *1. Cor. 6. Auferte malum ex vobis ipsis*. Sed quomodo dicit, *Non potes?* Ergo non erit ex voluntate quod eis expellebant. Item videtur quod haeretici, de quibus loquitur, non sint extirpandi: *Matth. 13. Sinite utraque crescere usque ad messem*. Respondeo ad primum. Dicendum quod modus est loquendi ad expressionem zeli: solet enim dici, quando quis magno affectu vult aliquid facere: ego non possem dimittere quin hoc facerem: simile *Ioan. 12. Propterea non poterant credere*, scilicet quia voluntas erat ad contrarium. Ad secundum dicendum, quod haeretici aut sunt occulti, et hi non sunt extirpandi, dum est de eis ambignum: ne si indiscrete expellantur, sit bonis occasio mali; quia vel schisma posset emergere, vel boni possent extirpari cum aliis, quia idem posset credi de eis quod de aliis, ubi est ambiguum; unde sequitur, *Ne forte colligentes zizania, eradicetis simul et triticum;* et de his loquitur *Matth. 13.* secundum Glossam: Alii sunt manifesti, et hi sunt resecandi; et sic loquitur hic. Secundum prudentia in probando: *Psal. Tentasti eos*, idest probasti doctrinam eorum: *Qui se dicunt apostolos esse*, idest missos ad alios, ut eos facilius decipiant. *Et non sunt: 2. Cor. 11. Nam eiusmodi sunt pseudoapostoli, operarii subdolosi, transfigurantes se in Apostolos Christi*. Tertia efficacia in deprehendendo; non enim fuit in aliis examinatio, *Et invenisti eos in mendacio:* quia non erant a Deo missi, ut dicebant, cum doctrinam eorum malam et vitam pravam inveneris: *Ierem. 23. Seduxerunt populum suum in mendacio suo, cum ego non misissem eos*. Quarto patien-

tia in sustinendo, scilicet adversa, *Et patientiam habes*, scilicet in adversis, quae haeretici convicti tibi inferunt, vel procurant. Gregorius: *Patientia est radix omnium custosque virtutum.* Sed unde est quod idem commendat eum a patientia? Item sustinentia? dixit: Non potest sustinere malos, hic dicit, *Patientiam habes*, cum malos sustineat, qui patientiam habet. Respondeo ad primum. Dicendum, quod supra vocat patientiam longanimitatem in expectatione retributionis, secundum Glossam; hic autem voluntariam sustinentiam tribulationis. Vel si supra dicatur patientia secundum alium exponendi modum voluntaria sustinentia tribulationis, differentia est: quia ibi loquitur de patientia in generali; hic in speciali respectu adversorum ab haereticis inflictorum. Ad aliud dicendum, quod supra loquitur de sustinentia respectu mali culpae in alio: hic de patientia respectu poenae in seipso inflictae ab alio: id non est sustinendum ubi potest percurri, sed hoc debet. Bonum autem est quod qui patientiam habet, sustineat malos quantum ad poenam sibi ab eis illatam; non tamen oportet quod sustineat eos quantum ad culpam in eis repertam. Quinto rectitudo in intendendo: quia rectum finem intendit secundum honorem et amorem nominis Dei. *Et sustinuisti*, mala illata. *Propter nomen meum: Act. 21. Ego autem non solum alligari.* Sexto vigor in persistendo, quia perseveravit in illa patientia, *Et non defecisti: 1. Cor. 4. Non deficimus etc.* Contra: quia sequitur, *Caritatem tuam reliquisti.* Ergo defecerat. Item non videtur malum deficere: quia dicitur *in Psal. Defecit in salutari tuo anima mea: defecerunt oculi mei in eloquium tuum.* Respondeo ad primum, quod non negat simpliciter eum defecisse, sed loquitur de defectu per impatientiam. Duplex igitur est malus defectus. Unus est defectus a fervore caritatis, et sic defecerat a sustinentia tribulationis: et sic non defecerat, licet ipsum haeretici persequerentur. Ad secundum dicendum, quod triplex est defectus. Unus culpabilis, cum quis deficit per culpam impatientiae in adversis, vel aliam quamcunque: *Iob 5. Nunc autem venit super te plaga, et defecisti*, Alius poenalis, quando deficit homo in morte, vel in damnatione: *Psal. Deficientes quemadmodum fumus deficient.* Tertius salubris, qui est ex amore et desiderio ardenti: *Psal. Concupivit, et defecit anima mea in atria Domini.* Augustinus *lib. 3. Confes. Tu amor meus in quem deficio ut fortis sim.* Dicendum est igitur, quod malum est culpabile deficere primo modo: malum poenale deficere secundo modo: optimum autem et dulcissimum deficere tertio. *Sed habeo adversum te pauca, quod caritatem tuam primam*, idest quam prius habueras, *reliquisti*, quod non habes fervorem caritatis, ut ante. Gregorius *19. Moralium: Sunt nonnulli qui paulisper per augmenta temporum patiuntur detrimenta virtutum.* Vel potest dici secundum regulam Citonii, quod illa commendatio praecedens est quantum ad aliquos de subditis; haec autem arguitio quantum ad quosdam alios. Etiam praelato adscribit quae sunt subditorum; et tunc est sensus, Caritatem tuam primam reliquisti in aliis. *Memor esto itaque unde excideris.* Hic ponit admonitionem; et hoc quantum ad tria, scilicet ad damni considerationem, *Memor esto unde excideris*, quia a caritate. Beda: *Si de caritate excisus es, quia Deus caritas est.* Vel *unde*, scilicet a consortio fidelium: quia qui a statu gratiae, et caritatis cecidit, iam non est de societate fidelium merito et participatione bonorum, quam habet iustus: *Psal. Particeps sum omnium timentium te.* Secundo quantum ad peccati satisfactionem. *Et age poenitentiam*, satisfaciendo: *Matth. 3. Facite ergo fructum dignum poenitentiae.* Tertio quantum ad operandi fervorem, *Et prima opera fac*, idest operare cum fervore caritatis, ut prius: *Eccle. 9. Quodcumque facere potest manus tua, instanter operare.* Vel secundum Glossam. *Et prima, idest praecipua. Sin autem.* Hic ponitur comminatio. Primo ex parte personae, *Sin autem. Venio cito*, idest veniam. Sed *Venio* dicit, ut ostendat hoc esse in promptu. Et potest intelligi de adventu ad iudicium, qui cito sit: quia tempus usque ad iudicium breve est respectu aeternitatis. *Tibi*, idest ad perditionem tui, ut te corpore, et anima interficiam: *Infra 7. Venio cito, Amen.* Vel de adventu per effectum inducendo ei mortem, et tunc corpus moritur, et anima mala damnatur. Secundo ex parte dignitatis collatae; et interim *Movebo candelabrum*, idest Ecclesiam tibi commissam: *De loco suo*, scilicet de manu tui regiminis; quasi dicat: Auferam tibi Ecclesiam, et credam alteri gubernandam. Vel, *Movebo candelabrum*, idest auferam virtutes et dona per quae spirituale cuiuslibet candelabrum constituitur, quo in se lucet, et alios illuminat. *De loco suo*, idest de statu suo alto, claro, et nobili; quasi dicat: Auferam tibi virtutes, et dona ad quae postea numquam reverteris, et non eris in loco tuo pristino; sed locus tuus erit non altus, sed infimus; non clarus, sed tenebrosus; non nobilis, sed vilis: *Iere. 3. Leva oculos tuos in directum, et vide ubi nunc prostrata sis. Nisi poenitentiam egeris.* Ecce quod sine poenitentia non est salus peccatoris: *Luc. 13. Nisi poenitentiam habueritis, omnes simul peribitis sicut et illi. Sed hoc habes:* consolatio est. *Facta Nicolaitarun*, idest eorum qui sequuntur Nicolai doctrinam in communi usu mulierum, et in comestione idolothytorum. *Quae et ego odi:* quia abominabilia, quia sunt facta immunditiae quantum ad primum errorem, et quae dissipant pacem humanam, et quae sunt contra legem naturae, et institutionem divinam: qui sicut legitur *in Genes.* matrimonium instituit ut esset una unius in matrimonio; et qui non est in matrimonio, actum illum nonnisi damnabiliter exercere potest. Hoc enim ostendit Dominus in illa institutione matrimonii. Item sunt facta idololatriae, et iniuriae in Deum quantum ad secundum errorem: *Eccle. 15. Omne execramentum erroris oderit Deus, et non erit amabile timentibus illum.* Nicolaus fuit unus ex septem diaconibus, de quibus *Act. 6.* et fuit ab Apostolis, et aliis discipulis reprobatus, quia ad uxorem redibat: unde indignatus praedicabat omnes mulieres communicandas, et comestionem idolothytorum. Interpretatur autem Nicolaus populus; et significat Gentiles, Iudaeos, et Haereticos, et falsos Christianos, qui stulte vivunt, etsi recte credant: *Eccle. 1. Et stultorum infinitus est numerus. Qui habet aurem.* Hic ponitur conclusio epistolae, quae duo continet, scilicet excitationem intellectus, et excitationem affectus, *Vincenti.* Dicit igitur, *Qui habet aurem*, quasi haec dicta sint particulariter angelo Ephesi, sed etiam aliis universaliter dicuntur. Unde qui habet aures, interiores, scilicet intellectum promptum et multiplicem. *Audiat quid Spiritus*, idest Deus.

Trinitas: *Ioan. 4. Spiritus est Deus.* Vel *Spiritus*, scilicet ex cuius dono est doctrina fidelium. *Dicat ecclesiis.* Supra loquebatur particulariter; nunc Ecclesiis generaliter, ut innuat doctrinam hanc non tantum particularem, sed etiam generalem. *Dicat*, scilicet praemissa, vel illud quod sequitur. *Vincenti: Marc. 13. Quod autem vobis dico, omnibus dico. Vincenti.* Ut ad praedicta omnes accingantur, excitatur affectus per promissionem; quasi dicat: Cur audiendum? quia vincenti adversa, tentationes, et vitia, et in hoc perseveranti: *Rom. 12. Noli vinci a malo. Dabo*, gratis. Hoc fuit in sacramento Eucharistiae: *Edere*, ad refectionem: *De ligno*, idest arbore: *Vitae*, quia esus huius arboris vitam dat mundo. Hoc lignum vitae est ipse Christus: *Ioan. 6. Qui manducat me, et ipse vivet propter me.* Dicitur autem Christus lignum propter virtutem roborantem: *Isaiae 11. Qui dat lasso virtutem, et his qui non sunt, fortitudinem et robur multiplicat.* Item propter umbram protegentem: *Canti. 2. Sub umbra illius.* Propter fructum reficientem: *Matth. 11. Venite ad me omnes qui laboratis, et onerati estis, et ego reficiam vos. Quod est in paradiso Dei mei*, idest in Ecclesia militante; quae est paradisus, quia Deus in ea suos amatores nutrit, et reficit suavissimis refectionibus; et hoc solum datur timentibus ipsum: *Eccle. 40. Timor Dei sicut paradisus benedictionis.* In hoc paradiso, quae est ortus deliciarum, multiplices arbores, idest electi, et multi fructus meritorum inveniuntur, in quibus delectatur dominus et cultor orti: *Cant. 4. Emissiones tuae paradisus malorum punicorum.* Intra quas autem arbores est in ea arbor sive lignum vitae, de quo hic dicitur: *Vincenti dabo edere.* Et bene in hac paradiso dicitur esse lignum: quia extra Ecclesiam non est salutare sacramentum, sicut nec salus: unde Gregorius: *Sola est Ecclesia per quam sacrificium laudis Dominus libenter accipiat: mercedem denarii nonnisi qui intra vineam laboraverant acceperunt. Dei mei*, idest quam plantavit Pater meus, quem vocat Christus Deum suum, inquantum homo, propter singularem amorem, et plenam obedientiae subiectionem: *Ioan. 20. Deum meum, et Deum vestrum.* Nota quod sacramentum Eucharistiae est excelsum dignitate, quia in eo vere est, et vere sumitur ipse Christus verus Deus et homo. Et ideo non debet sumi nisi a dignis: qui scilicet triumphent de vitiis, et sint sine macula culpae mortalis; et ideo dicitur *Vincenti*, scilicet vitia ut sit mundus. Augustinus *sup. Ioan. Panem caelestem spiritualiter manducate, innocentiam ad altare deportate: 1. Cor. 11. Qui enim manducat, et bibit indigne.* Gratuitum, liberalitate. Ex magna enim gratia et liberalitate Dei est quod dat nobis seipsum in cibum in hoc sacramento: unde dicit, *Dabo.* Ubi notatur gratia, et liberalitas: *Ioan. 6. Et panis quem ego dabo, caro mea est.* Refectivum, satietate; unde sequitur, *Edere.* Non promittit Deus cibum qui non satiat: *Edent pauperes, et saturabuntur: Ioan. 6. Caro mea vere est cibus.* Operativum, carnalitate. Operatur enim indigentiae suavitate vitam gratiae in praesenti, et gloriam in futuro; unde dicitur: *De ligno vitae: Ioan. 6. Panis verus est, qui de caelo descendit, et dat vitam mundo.* Item oblectativum, suavitate: quia suavissima dulcedine delectatur in eius perceptione anima devota; quod signatur cum hoc lignum vitae dicitur esse in paradiso Ecclesiae militantis. Paradisus enim nomen est amoenitatis et deliciarum. In gremio vero Ecclesiae viri spirituales multis deliciis spiritualibus oblectantur, specialiter in hoc Sacramento; unde sequitur: *Quod est in paradiso Dei mei:* quod signatur *Sap. 16. Panem de caelo paratum praestitisti illis sine labore, omne delectamentum in se habentem.* Ambrosius *in lib. 5. de Sacr. In hoc pane nulla est amaritudo, sed omnis suavitas.* Aliter possunt haec verba intelligi pro statu patriae: *Vincenti* vitia per fortitudinem mentis, *dabo edere*, in aeterna fruitione, *de ligno vitae.* Seipsum sic vocat, qui est arbor unde vita aeterna emanabit in bonos: *Proverb. 3. Lignum vitae est his qui apprehenderint eam:* quod est in paradiso caelesti, ubi est plenitudo beatorum. *Dei mei*, quia Deus Pater illam paradisum instituit ad glorificationem sanctorum. Licet autem Filius omnia inquantum Deus indivisibiliter operetur; tamen Patri hoc attribuit inquantum est homo, ad honorandum ipsum Patrem. Nota quod in his verbis ostenditur iusti meritum, *Vincenti*, et praemium in patria, *Dabo.* Circa meritum victoriae notatur, quod laborandum nobis est ut vincamus omnia bella tentationum, quadruplici ratione sive motivo. Primum motivum est, benevolentia adiutoris: quia Deus paratus est dare adiutorium ad vincendum, dum diligenter petatur orando: *2. Machab. 10. Benedicebant Dominum qui magna fecit in Israel, et victoriam dedit illis.* Ioannes Chrysostomus: *Perseverante prece, perseverans victoria roboratur.* Secundum, gratia Redemptoris, qui pro nobis mori voluit. Gregorius: *Amore nostri Redemptor noster occubuit; et nos amore eius discamus vincere nosmetipsos.* Tertium, declinatio damnationis: *Inf. eod. Qui vincit, non laedetur a morte secunda.* Quartum, desiderium retributionis: unde dicitur hic, *Vincenti*, et beatus Maximus *in quod. serm. Corona vero victoribus datur.* Circa primum notandum, quod ipsum est desiderabile et amabile propter multa. Propter sui magnitudinem, ex qua est quod proprie aliquibus meritis non potest emi; et si habeatur, datio erit, non redditio; unde dicitur, *Dabo*, gratis scilicet: *Luc. 12. Nolite timere pusillus grex, quia complacuit Patri vestro dare vobis regnum: Rom. 8. Non sunt condignae passiones huius temporis ad futuram gloriam, quae revelabitur in nobis.* Propter fruitionis satietatem; unde dicitur, *Edere.* Iste esus erit fruitio plene satians: *Isaiae ulti. Servi mei comedent etc. Psal. Satiabor cum apparuerit gloria tua.* Propter vitae immortalitatem. *De ligno vitae: Sap. 5. Iusti in perpetuum vivent.* Propter loci amoenitatem; unde sequitur, *Quod est in paradiso.* Nomen enim paradisi sonat amoenitatem, et locus ille pulcherrimus est, et omni bono plenus. Beatus Bernardus *in suis Med. Et quis non illic habitare vehementer desideret, et propter pacem, et propter amoenitatem, et propter Dei visionem?* Sed dubitari potest de hoc quod dictum est *supra: Movebo candelabrum tuum.* Glossa, *Et auferam virtutes* etc. Contra: quia virtutes et dona amiserat: quia, secundum Glossam supra, *ceciderant a consortio fidelium.* Item alias non comminaretur mortem corporis et animae. Item non decet Dominum auferre dona gratiae.

Respondeo. Ad primum potest dici quod sicut caritas habita datur ut amplius habeatur, secundum Augustinum; sic ipsa caritas, et aliae virtutes, et dona quandoque dicuntur auferri, cum magis ac magis homo impoenitens elongatur ab eis: ita ut sit ad ea minus quam prius dispositus, et numquam ad statum gratiae revertatur; et sic loquitur hic. Ad secundum dicendum, quod proprie loquendo Deus nunquam aufert gratiam ab aliquo; sed dicitur auferre negative, non positive, scilicet quia non conservat gratiam ei qui prius habebat: vel non apponit ei qui non habebat, sed permittit magis ac magis elongari a statu gratiae, ut dictum est; et hoc ultimo modo hic videtur accipiendum. Dubitatur etiam de hoc quod dicitur: *Edere de ligno vitae.* Cum enim ipse Christus se totum det in cibum, tum in sacramento Eucharistiae, tum in statu patriae; videtur quod convenientius dictum esset *Vincenti dabo edere lignum vitae.* Respondeo dicendum, quod dulcedo divina infinita est; et ideo inexhauribilis, et ideo nullus totam potest sibi imbibere; sed quilibet sibi accipit quod potest; et ideo rectius dicitur de ligno quam lignum. *Et angelo Smyrnae.* Secunda epistola est, et dividitur in exordium, narrationem, *Scio*, conclusionem, *Qui habet aures.* Exordium introducit tres personas, ut supra. Smyrnae nomen ecclesiae bene convenit admonitioni, quoniam excitat ad magnanimitatem sustinendi adversa. Smyrna enim interpretatur quasi myrrha et canticum; et tam pastores quam subditi in tribulatione, quae est quasi myrrha, qua natura affligitur, et ex hoc conservans a putrefactione peccati, cantent Deo canticum interni gaudii: *Ephes. 5. Cantantes et psallentes in cordibus vestris. Haec.* Hic describitur persona Christi. Primo secundum divinitatem. Secundo secundum humanitatem. Secundum divinitatem ostenditur creator, *Haec dicit primus*, duratione ex causalitate. Item glorificator, *et novissimus:* quia causa finalis; et ideo remunerator: *Isaiae 48. Ego primus, et ego novissimus.* Et ideo tenenda sunt quae dicit. Secundum humanitatem vero tangitur eius passio, quae fuit pretium redemptionis. *Qui fuit mortuus: Rom. 5. Christus secundum tempus pro impiis mortuus est.* Item resurrectio, quae fuit ex respectu retributionis, *Et vivit: 2. Cor. ult. Et crucifixus est ex infirmitate, sed vivit ex virtute Dei. Scio.* Hic ponitur narratio. Et primo ponit commendationem. Secundo admonitionem, *Nihil.* Tertio promissionem, *Et dabo.* Commendat autem eum quantum ad tria. Quantum ad corporis tribulationem, contra concupiscentiam carnis, *Scio*, idest accepto tribulationem tuam propter patientiam. Vel *Scio*, idest cognosco ad liberandum te, et remunerandum: *Psal. Multae tribulationes iustorum.* Secundo quantum ad rerum abdicationem, contra concupiscentiam oculorum, *Et paupertatem.* Vel quia non curabat possidere: vel quia pauperibus dispergebat: *Matth. 5. Beati pauperes spiritu.* Seneca: *Scire uti paupertate, magna felicitas est.* Sed licet sis pauper rebus, tamen *es dives*, virtutibus, et spe retributionis. Augustinus *in lib. 7. de Civitate Dei: Aliud sunt divitiae, aliud pecuniae: nam dicimus divites sapientes, iustos, bonos, quibus pecunia vel nulla, vel parva est, magis enim sunt virtutibus divites; pauperes vero avaros semper inhiantes et egentes.* Vel *paupertatem*, quam te credis habere in meritis; contra miro modo agitur, ut unde mens dignior efficitur, inde sibimet indigna videatur. Tertio quantum ad famae depressionem, contra superbiam vitae; unde sequitur, *Et blasphemaris*, idest diffamationem sustines, quod est pati blasphemiam: *1. Cor. 4. Blasphemamur, et obsecramus. Ab his qui se dicunt*, mendaciter, *Iudaeos esse*, idest confitentes nomen, et fidem catholicam, et fratres de gremio ecclesiae, *Et non sunt: Tit. 2. Confitentur se nosse Deum, factis autem negant. Sed sunt synagoga*, idest congregatio: *satanae*, idest quam satanas sibi congregavit, vel subiecta satanae. Satanas interpretatur adversarius: *1. Petri ult. Adversarius vester diabolus.* Hoc autem gravius, cum quis ab eis qui se amicos dicunt, persecutionem sustinet. *Nihil.* Hic ponitur admonitio. Et primo excitat ad sustinendi magnanimitatem. Secundo ostendit eius necessitatem, *Ecce.* Tertio hortatur ad ipsius magnanimitatis soliditatem, *Esto fidelis.* Dicit igitur, *Nihil: Matth. 10. Nolite timere* etc. *Passurus est*, quia, *Ecce*, quasi certum sit tibi, et est demonstratio ad intellectum: *Missurus est diabolus*, quod interpretatur deorsum fluens, quia a nobili statu in ignobilem cecidit: *Isaiae 14. Quomodo ceciidisti. Aliquos ex vobis in carcerem*, idest tribulationem, quae quasi carcer est hominis tribulati. *Missurus*, inquam, per membra sua suggerendo, et procurando efficaciter. *Ut tentemini*, idest probemini: *Sap. 3. Tamquam aurum in fornace.* Vel *Ut tentemini*, idest despectui habeamini diabolo, et eius membris; quod erit vobis tentatio, quia fugit homo contemni, nisi adsit humilitas perfecta. Et habebitis tribulationes, *Diebus decem.* Divina sapientia non ultra sustinuit: hoc enim ad mysterium facit. Per hoc enim signatur quod Dominus armis decalogi protegit in certamine vitae praesentis; vel quod debemus omni tempore contra vitia pugnare: per septenarium enim signatur universitas temporis, per ternarium ternarius vitiorum, quae sunt radices animorum: *1. Ioan. 2. Omne quod est in mundo, concupiscentia carnis est, et concupiscentia oculorum, et superbia vitae. Esto fidelis*, in sustinendo viriliter omne adversum. Tali dicetur *Matth. 25. Euge serve bone et fidelis. Usque ad mortem.* Bernardus: *Quid prodest currere, et ante cursus metam deficere? Et dabo tibi*, si sic feceris: *Ioan. 10. Et ego vitam aeternam do eis. Coronam vitae.* Corona tria importat: quietis tranquillitatem, quia corona dat praemium post certamen: *Iac. 1. Cum probatus fuerit, accipiet coronam vitae.* Item bonorum plenitudinem, quia corona habet perfectam figuram omnibus aliis perfectiorem, scilicet circularem: *Psal. Replebitur in bonis desiderium tuum.* Item honoris sublimitatem, quia corona est dignitatis et honoris insigne: *Psal. Gloria et honore coronasti eum, Domine. Vitae*, scilicet immortalis, quia hoc nomen *Vitae* cum pondere est accipiendum: *1. Ioan. 2. Et haec est repromissio quam ipse pollicitus est nobis, vitam aeternam.* Patent iam quinque de praemio. Liberalitas, tranquillitas, copiositas, dignitas, immortalitas. *Qui habet.* Haec conclusio ponitur ad excitandum. Et primo fit excitatio intellectus, *Qui habet aures*, scilicet intellectum promptum et aptum ad discernendum. *Audiat*, idest intelligat cum effectu: *Quid Spiritus dicat ecclesiis*, scilicet praemissa. Secundo affe-

ctus, *Qui vicerit*, adversa et vitia: *non laedetur a morte secunda.* Primae animae mors est in peccatis, secunda in poenis gehennalibus, *Infra 20. In his secunda mors non habet potestatem.* Sed circa illud quod dicitur supra, *Et blasphemaris*, quaeritur sicut quaerebat Gregorius, utrum semper sint dissimulanda verba diffamantium sive detrahentium; an autem sint compescenda. Quod semper sint dissimulanda, videtur per Chrysostomum dicentem, *Si vindicare vis, sile: et sic molestam dedisti plagam.* Contra: quia illa detractio potest dare scandalum auditoribus. Respondeo. Notandum quantum ad eum cui derogatur sive detrahitur, melius est dissimulare, propter meritum patientiae; si tamen sit talis cuius vita sit aliis in imitationis exemplum, tunc bonum est propter utilitatem audientium, qui ex auditis scandalizari, et accipere occasionem mali, et ab audienda eius doctrina retrahi possunt, opportuno tempore et loco verba obloquentium prudenter et mature compescere; si tamen sit persona ad haec idonea, habens discretionem, et maturitatem ac efficaciam verbi; quod si tunc noluerit corrigi, sustineant aequanimiter per omnia, Unde Gregorius: *Linguas detrahentium debemus aequanimiter tolerare, ut nobis meritum crescat: aliquando autem etiam compescere. Hi enim quorum vita in exemplo imitationis posita est, debent si possunt detrahentium sibi verba compescere: ne eorum praedicationem non audiant, qui audire poterant, et in pravis moribus remanentes bene vivere contemnant. Cum vero linguae derogantium corrigi nequeant, aequanimiter sunt per omnia tolerandae.* Ex his verbis Gregorii patet, quod verba obloquentium nec semper sunt dissimulanda, nec semper compescenda; sed quandoque dissimulanda propter meritum proprium, quandoque, cum fieri discrete potest, compescenda propter commodum aliorum, ut dictum est. Ad illud Chrysostomi dicendum, quod pro tempore si endum est, ut visum est, concedendum etiam, quod quantum ad illum contra quem fit obloquutio, melius est silere, ut supra dictum est; si tamen patientiam habere novit, licet aliter quandoque propter alios expediat. Praeterea Chrysostomus loquitur de absistendo a verbis inordinatis, et illud semper habendum est. Unde post praemissa verba subdidit: *Si vero convitium convitio copulas, ignem accendisti.* Ad oppositum patet, quia pro tempore est loquendum. Deinde obiicitur de hoc quod dicitur, *Ut tentemini.* Glossa, ut *probemini:* quia non ad hoc procurat diabolus tribulationem iustorum, ut probentur, sed ut deficiantur. Item si iustus probatur in adversis, quaeritur, cui? aut Deo, aut sibi. Deo non, quia omnia novit: si sibi, ergo damnose; cum consideratio propriae infirmitatis sit occasio pusillanimitatis: unde multi solent dicere: Non possem illud sustinere. Respondeo. Ad primum dicendum, quod vel tenetur consequutive haec dictio *Ut*, quasi dicat, ex illa tribulatione sequetur probatio vestra, sicut accipitur *Matth. 1. Hoc totum factum est, ut adimpleretur quod dictum est.* Vel si accipiatur causaliter, ut dicat habitudinem causae finalis, non notatur intentio probationis iustorum ex parte diaboli, sed ex parte Dei permittentis: ideo enim iustos tribulari permittit, ut probentur: *Psal. Quoniam probasti nos Deus etc.* Ad aliud dicendum, quod iustus per adversa probatur, et notus fit, non Deo, sed sibi; ut infirmitatem vel virtutem suam cognoscat; inde proficiat in bono, et etiam aliis ut aedificentur per eius exemplum; et iterum glorificent Deum. Unde *super illud Psal. Proba me Deus etc.* Glossa, *Indica me probatum, non tibi, quia omnia novisti; sed mihi, et hominibus.* Ad illud quod obiicitur de pusillanimitate dicendum, quod hoc est ex culpa hominis, qui probatur: quantum enim est de intentione Dei probantis, cognitio propriae infirmitatis habita per experimentum tribulationis, introducit humilitatem, et excitat ad divini adiutorii petitionem. Praeterea etsi illud quod obiicitur sit verum in quibusdam, non habet tamen locum in multis, qui se infirmos videntes, currunt ad firmitatem divinam: *Cor. 12. Nam virtus in infirmitate perficitur.* Tertio quaeritur, quare permittit Deus hominem tentari? Multis enim est tentatio causa lapsus, et damnationis: ergo non decet Deum hoc permittere. Contra similiter: *Cor. 11.* dicit Glossa: *Tentatio cui non consentitur, non est peccatum; sed materia exercendae virtutis.* Sed decet Deum permittere quicquid homini est utile. Respondeo. Dicendum, quod rectissime Deus permittat hominem tentari; et hoc multiplici ratione. Una ratio est. Introductio humilitatis ex sui cognitione: quia cum videt se per se non posse resistere, humiliat seipsum in conspectu Dei. Cognoscit etiam per tentationem, utrum sit fortis an debilis, et ex utroque habet causam humilitatis. Unde Gregorius: *Esse se magnarum virtutum homo crederet, si nullum virium defectum sentiret; sed dum tentatione irruente quatitur, contra insidias munimen humilitatis ostenditur.* Secunda excitatio devotionis in ferventi oratione, quia tunc cognoscitur homo currere ad liberatorem; tentatio enim augetur, et vincitur nisi Deus subveniat; unde Gregorius *9. lib. Mor. Cum se homo nil esse considerat, discit proculdubio cuius adiutorium requirat.* Augmentum meriti in vincenda tentatione: unde Isidorus *in 3. lib. de sum. bono: Non amplius tentat electos diabolus, quam permittat Dei voluntas, tentando autem profectus sanctorum fuit. Supra eod. Vincenti dabo edere.* Praevenitio peccati ex fomitis inclinatione. Post iustificationem enim peccatoris remanet multiplex sequela peccati, et hoc habet praecipue locum in eis qui inde processerunt multum in austera et ferventi poenitentia, quae multum illas sequelas attenuat; unde Gregorius *9. Mor. Saepe hoc quod fletu interveniente deletum est, ad animam redit; et devicta culpa in antiquo certamine rediviva pulsatione reparatur.* Quinta ratio est vigilantia cautelae in virtutis conservatione: unde Gregorius: *Tentatus non solum a quo vires accipiat discit; sed quanta eas vigilantia servet intelligit: saepe enim quem tentationis certamen superare non valuit, sua deterius securitas stravit. Mater enim negligentiae solet esse securitas.* Sexta provocatio solicitudinis in virtutis exercitatione: unde Isidorus *in lib. 3. de sum. bono: Utile est servo Dei post conversionem tentari, quatenus a torpore negligentiae sollicitantibus vitiis ad virtutes animum praeparet.* Septima accensio caritatis ex obtenta miseratione, scilicet cum homo percipit robur gratiae contra tentationes sibi dari: *Psal. Diligam te Domine fortitudo mea:* Bernardus *in lib. de dilig. Deo: Si frequens ingruerit tribulatio, et frequens ad Deum conversio fiat, ut a Deo frequens liberatio consequatur; nonne etsi fuerit ferreum pectus, emolliri necesse est ad gratiam*

liberantis? quatenus homo Deum diligat, non propter se tantum, sed propter ipsum. Octava documentum compassionis ex comperta afflictione; sicut Dominus permisit Petrum non tantum de negatione tentari, sed etiam labi secundum Gregorium; unde loquens beatus Gregorius de illa negatione de qua tentatus, et in quam lapsus fuit beatus Petrus, dicit sic : *Prius omnipotens Deus eum sibi ostendit, et tunc ceteris praeposuit, ut ex infirmitate sua cognosceret, quam misericorditer aliena infirma toleraret.* Ad illud quod obiicitur dicendum. Licet aliquibus sit tentatio occasio peccati, et damnationis; tamen non dedecet Deum permittere homines tentari: quia etsi illud quantum ad reprobos verum sit, tamen electis finaliter tentationes cooperantur in bonum. Praeterea hoc ex culpa illorum est: quia si ad Deum accederent, adiutorium susciperent, quia fidelis Deus qui non patietur etc. *Et angelo Pergami.* Hic fit admonitio ad severitatem, quae est per zelum in expellendo haereticos male credentes, et male operantes. Dividitur autem haec tertia epistola in exordium, narrationem, *Scio*, conclusionem, *Qui habet.* Dicit igitur, *Et angelo Pergami.* Bene nomen convenit admonitioni: interpretatur enim divisio cornuum, idest separatio haereticorum, suam sectam defendentium : *Psal. Omnia cornua peccatorum confringam.* Quare? quia, *Romphaeam*, idest gladium, idest potestatem iudiciariam qua perimantur impii: *Deutero. 32. Gladius meus devorabit carnes;* et dividantur a piis: *Matth. 15. Discedite maledicti in ignem aeternum. Ex utraque :* quia virtuose perimet corpore et anima: *Psal. Disperdet illos.* Et ideo servanda sunt quae praecipit : *Iob 19. Fugite a facie gladii etc.* Vel *Romphaeam*, Scripturam secundum Haymonem : quia sicut gladius carnem dividit, et separat membrum a membro; sic gladius verbi dividit bonos a malis: *Matth. 10. Non veni pacem mittere, sed gladium.* Item animam a carne: *Ephes. ult. Et gladium spiritus quod est verbum Dei. Ex utraque*, quia virtutem habet ad instruendum simplices per historiam, perfectos per allegoriam. *Supra primo. Et ex ore eius gladius etc.* Vel quia hinc acuuntur subtili expositione auctoritatum, inde subtili efficacia rationum. Vel secundum Haymonem, quia resecat vitia mentis et corporis. *Scio.* Haec narratio. Et primo ponit commendationem. Secundo arguitionem, *Sed habeo.* Tertio admonitionem, *Similiter age.* Quarto comminationem, *Si quo minus.* Circa primum primo ostendit eum vivere in societate pravorum. Secundo commendat eum quantum ad defendendae fidei zelum, *Et tenes.* Tertio quantum ad constantiam in pressura tribulationum, *Et non negasti.* Quarto commendat quemdam martyrem in imitationis exemplum, *Et in diebus.* Dicit igitur, *Scio*, idest novi hoc ad remunerandum te. *Ubi habitas*, conversando et cohabitando, scilicet ibi, *Ubi est sedes satanae;* quasi dicat: Tu habitas inter eos in quibus diabolus sedet tamquam dominans in eis: et per hoc magis ostenditur commendabilis, qui inter malos constantiam servat : *Iob 30. Frater fui draconum.* Nota quod diabolus sedet in omnibus iniustis generaliter, specialiter autem in hypocritis simulantibus sanctitatem: *Isaiae 14. Sedebo in monte testamenti.* Item in verecundis abscondentibus iniquitatem : *Isaiae 11. Gabee sedes nostra.* Gabeae interpretatur vallis, quae occulta est. Item in relapsis resumentibus praedimissam consuetudinem: *Iudic. 9. Reversi sunt in suas sedes.* Hoc potest dici de daemonibus revertentibus in illos, qui ante fuerant iustificati : *Matth. 12. Revertar in domum meam unde exivi. Et tenes nomen meum.* Haymo: *Nomen Christianitatis integra fide colitur etiam in tempore tribulationis.* Vel, *Tenes*, defendendo contra haereticos. *Et non negasti fidem meam*, in aliqua tribulatione: *1. Cor. ult. Vigilate et state in fide, viriliter agite et confortamini: omnia vestra in caritate fiant. Et in diebus illis*, quibus non negasti fidem meam. *Fuit Antipas.* Iste fuit quidam martyr multum iustus, qui occisus est in ecclesia Pergami, quem ponit aliis in exemplum. Interpretatur autem Antipas, dantis transitio: quia vir iustus se totum dat Deo, et per contemptum mundanorum transit ad aeterna: *Psal. Transibo in locum* etc. *Testis meus fidelis.* Martyr enim fuit fidelis suo Domino. Martyr autem interpretatur testis : *Isaiae 14. Vos testes mei. Qui occisus est apud vos:* non quia illi occiderint ipsum, sed quia inter illos occisus fuit a malis. Unde sensus est: Apud vos, idest ab aliquibus qui sunt inter vos. *Ubi*, idest in quibus eius occisoribus, *habitat satanas*, per dominationem in ipsos: quod probat illa occisio, quasi dicat, ipsum tenete in exemplum. *Sed habeo.* Hic ponit arguitionem, quia sustinebat eos qui male credebant, et male agebant sequentes et servantes doctrinam Nicolaitarum: quos vocat servatores Balaam doctrinae, propter conformitatem: sicut enim Balaam docuit Balac, quomodo deciperet filios Israel, faciendo eos fornicari cum mulieribus, et procurando quod comederent de sacrificiis immolatis idolis; sic Nicolaus, et Nicolaitae praedicabant fornicari indifferenter cum mulieribus, ac vesci idolothytis: hoc est quod dicitur: *Sed habeo adversum te pauca, si corrigaris; sin autem, multa.* Vel *Pauca*, non tamen parva. *Quia habes illic*, scilicet in Ecclesia Pergami. *Tenentes*, idest servantes per malam credulitatem et operationem; *Doctrinam Balaam*, idest doctrinam Nicolai, et Nicolaitarum, qui similem habent doctrinam. *Qui docebat Balac*, sicut Balaam fuit pseudopropheta, unde et vocatur ariolus : *Num. 22.* licet prophetaverit multa vera: *Num. 24. Orietur stella ex Iacob:* quia Deus per malos aliquando futura praedicit: *Matth. 7. Domine Domine nonne in nomine tuo prophetavimus?* etc. Ita Balac fuit iniquus Rex Moabitarum, qui Balaam vocavit ad se, ut malediceret populo Dei. Non autem permisit hoc Dominus, sed Spiritus Dei tangebat intellectum eius, et prophetabat multa bona quae futura erant in Israel. Cum autem hoc videret Balaam, docuit Balac quomodo faceret populum Dei cum mulieribus fornicari et idolothyta comedere: hoc est quod dicit, *Qui docebat Balac mittere scandalum*, idest occasionem ruendi in offensam divinam, ut Deus non esset eis benevolus, et ita fornicari possent. Exponit autem scandalum, subdens: *Edere et fornicari.* Docuit enim illum quod per mulieres provocarent filios Israel ad libidinem, et esum idolothytorum: *Num. 14. Fornicatus est populus cum filiabus Moab, quae vocaverunt eos ad sacrificia sua, et illi comederunt et adoraverunt deos earum.* Item *Numeri 31. Ait Moyses, Cur feminas reservastis? Nonne istae sunt quae deceperunt filios Israel ad suggestiones Balaam, et praevaricare vos fecerunt in Domino? unde et percussus est populus.* Ita haec consuetudo referen-

da est ad documentum Balaam et doctrinam Nicolaitarum, quam quidam tenebant; quasi dicat: Sicut Balaam illa docuit, ita quidam sunt qui tenent consimilem doctrinam Nicolaitarum, quos tu pateris, nec expellis. Quidam tamen aliter exponunt, quasi dicat, sicut habes quosdam tenentes doctrinam Balaam, sic etiam Nicolai sectatores. Sed de eisdem videtur Glossa exponere quae dicit, ideo repetit de Nicolaitis: unde videtur dicere quod tenentes doctrinam Balaam non sunt alii quam tenentes doctrinam Nicolai et Nicolaitarum. *Ita habes*, idest et ita etiam sicut quidam alii, tu qui pati erroneos non deberes. *Tenentes*, per carnalitatem et observantiam. Vel *Tenentes*, idest defendentes contra eos qui eam impugnant, odi: *Sapien. 14. Similiter autem odio sunt Deo impius et impietas eius. Balaam*, quod interpretatur vanus populus, aut praecipitans eos. Nota Glossae. Balaac interpretatur elidens. Per quem signantur principes mali, qui elidunt iustos corpore et anima, vel blanditiis vel flagellis: *Isaiae 5. Quare atteritis populum meum? Similiter*, sicut ipsi male agunt. Hic simile est in contrario *Luc. 16. Recepisti bona in vita tua, et Lazarus similiter mala. Similiter*, sicut peccasti. Vel, *Similiter*, idest simul cum illis, tu de negligentia, isti de culpa. Vel *Similiter*, sicut episcopus Ephesi: *Luc. 13. Si poenitentiam non habueritis* etc. *Si quo minus*. Hic ponit comminationem. Et primo comminatur Dominus illi episcopo, et si non poeniteat. Secundo praemissis erroneis quos tolerabat. *Et pugnabo*. Dicit igitur, *Si quo*, idest si in aliquo, *Minus*, feceris quam debes, *Veniam tibi*, idest contra te qui non corrigis, quasi dicat in adventu meo ad iudicium sentire te faciam iram meam et vindictam, *Cito*, propter huius vitae brevitatem hoc dicit: *Supra 1. Tempus enim prope est*. Vel potest ille adventus intelligi per effectum, scilicet per separationem animae a corpore; quasi dicat: Auferam te de medio cito nisi poenitentiam egeris: *Luc. 12. Venit dominus servi illius in die qua non sperat et hora qua nescit. Et pugnabo cum illis*, idest convincam eos qui malam doctrinam sequuntur, vel defendunt, graviter offendisse. *In gladio oris mei*, idest in sententia quam proferam. *Ite maledicti* etc. *Matth. 25.* quando dividet eos a bonis, et perimet morte perditionis. Hunc gladium modo fugere possimus: *Iob 19. Fugite a facie gladii. Qui habet:* expone ut supra. *Vincenti*. Hic primo promittit gloriam animae. Secundo corporis, *Et dabo illi*. Dicit igitur, *Vincenti*, propria desideria, et daemonum tentamenta; *Dabo*, gratis, *Manna*, idest dulcedinem gloriae in fruitione aeterna, quia manna dulcissimum erat. De hoc beatus Bernardus *in lib. Medit. sua. Quicquid desideramus, totum habebimus nihil desiderantes amplius, beati dulcedine amoris, et suavitate contemplationis. Absconditum*, peregrinantibus, ut magis desiderent; et quia non decet hoc manna mortalibus et exulibus dari; sicut et filii Israel quaerebant, Manhu? quod interpretatur, Quid est hoc? *1. Cor. 2. Oculus non vidit* etc. *Et dabo illi calculum candidum*, idest corpus glorificatum. Calculus, idest lapis pretiosus, scilicet carbunculus, qui in tenebris fulget, sicut carbo succensus. Unde alia litera habet margaritas. Est autem lapis ille solidus sive durissimus, candidus, lucidus et rotundus. Per hoc intelliguntur quatuor dotes corporis glorificati. Per soliditatem intelligitur impassibilitas: *1. Cor. 15. Seminatur in corruptione, surget in incorruptione.* Per candorem claritas: *Matth. 13. Fulgebunt iusti sicut sol.* Per rotunditatem, ex qua est volubilitas, signatur agilitas: *Sapien. 3. Et tamquam scintillae in arundineto discurrent.* Augustinus *ult. de Civ. Dei: Ubicumque spiritus volet, ibi erit protinus corpus.* Per luciditatem subtilitas, quia lux subtilitatem habet in penetrando, ut patet cum penetrat vitrum licet non quantum ad omnia: corpus glorificatum habebit subtilitatem et virtutem penetrandi alia corpora non glorificata: *1. Cor. 15. Seminatur in infirmitate, surget in virtute: Ioan. 20. Venit Iesus ianuis clausis* etc. *Et in calculo*, idest in corpore glorioso, *Erit nomen novum scriptum.* Vel *dabo illi nomen* etc. Hoc nomen novum potest intelligi immortalitas, ita quod intelligatur immortalitas plena, quae excludet omnem concupiscentiam: quia deposita vetustate qua caro concupiscit adversus spiritum, omnimodae obedientiae novitate movebitur ad nutum spiritus. Item excludet omnem tentationis pugnam, undecumque nunc veniat. Item omnem passibilitatem, omnem poenalitatem, et mortalitatem, et mortem, et quicquid mali modo potest inesse: et ponet contraria his tranquillitatem, iucunditatem, impassibilitatem, impossibilitatem moriendi, gloriosam claritatem, et alias dotes, et sanitatem, et alia multa dona. Dicitur autem, *Nomen*, ratione manifesti honoris, in quo nihil erit vetustum vel offuscatum, sed totum erit novum, pulchrum, venerabile. *Scriptum* autem dicitur, quia honor immortalitatis firmiter, et indelebiliter semper erit in corporibus glorificatis. *Quod nemo scit*, plene, *nisi qui accipit*, illud nomen: quia quid sit immortalitas gloriae, nullus plene scit, nisi qui eam scit in se per experientiam. Et ideo ad tantum bonum desideranter currendum est: *1. Cor. 9. Sic currite ut comprehendatis* etc. Obiicitur contra hoc quod dicitur, *Nemo scit:* quia dicitur *1. Ioan. 3. Scimus quoniam cum apparuerit, similes illi erimus.* Respondeo. Est scientia fidei, contemplationis, et apertae visionis. Aut ergo loquitur de scientia fidei, quae non est plena scientia; aut de scientia quam inde habebat per experientiam gustus in contemplando caelestia; et hoc non est in plena scientia, sicut erit in ipsa experientia patriae. Non autem loquitur de illa scientia, de qua hic agitur, quam habebunt solum sancti in patria per experientiam aeternam illius nominis praemissi. Aliter possunt haec verba intelligi secundum Glossam, ut prima promissio sit de dulcedine gloriae in patria, *Vincenti*. Secunda de virtute gratiae in via specialiter quantum ad corpus. Dicit igitur, *Vincenti dabo manna*, scilicet me ipsum. Christus dicitur Manna secundum divinitatem, quia dulcissimus est ineffabiliter: unde Augustinus *9. libr. Conf. Tu summa suavitas omni suavitate dulcior, sed non carni et sanguini. Absconditum*, in assumpta humanitate: *Isaiae 45. Vere tu es Deus absconditus.* Vel *Absconditum*, quia mortales in via non plene gustant hoc manna. *Et dabo illi*, interim; *calculum*, idest corpus humanum, *candidum*, spirituali decore, *lucidum*, aedificatoria conversatione, *rotundum*, vitae perfectione, quia figura circularis est perfecta, solida in vincenda tentatione. Et in calculo nomen novum, scilicet Christianus, quod est nomen novitatis, nil vetustatis insinuans vel docens. Cum enim Christianus dicatur a Christo, debet in se novitatem Christi repraesentare, ita ut eius vita sit vi-

ta non vetustatis, sed acceptibilis novitatis: *Ephe. 4. Renovamini spiritu mentis vestrae, et induimini novum hominem* etc. *Scriptum*, idest manifeste et firmiter apparens : quia Christianus debet sic vivere, ut in eius corpore per rectitudinem actuum, et sustinentiam passionum, magnificetur Deus; et manifestum sit ipsum esse vere Christianum, non tantum nomine, sed et virtute, et vita, et sanctitate : *1. Petri 4. Glorificet autem Deum in isto nomine. Quod*, idest nominis vim, scilicet quia impertit divinam filiationem, familiaritatem, famulandi sedulitatem, unde ad magna invitat. *Nemo scit*, scientia recta et digna, quae debet esse non solum speculativa, sed et practica : quia hoc exigit dignitas nominis. *Nisi qui accipit*, ipsum nomen, idest rem nominis, quae a Deo datur, per quam sciat ipsius vim nominis. Res nominis est, ut qui Christianus vocatur, studeat esse imitator Christi : *1. Ioan. 2. Qui dicit se in Christo manere, debet sicut ille ambulavit, et ipse ambulare. Et angelo Thyatirae.* Hic ponitur quarta epistola in qua fit admonitio ad severitatem in expellendo erroneos male docentes. Admonitio autem hic fit, non directe, sed indirecte per arguitionem admonitoriam. Congruit nomen. Thyatira enim interpretatur illuminata, vel vivens hostia: quia curare debet pastor, quod subditae oves sint illuminatae in fide, et vivens hostia in sanctis moribus. Dividitur autem in exordium, narrationem, *Novi*, in conclusionem, *Qui vicerit*. Exordium tangit tres personas, ut supra: *Haec dicit Filius Dei.* Hic describit Filium Dei quantum ad duo, scilicet quantum ad redundantiam donorum, *Qui habet oculos*, idest dona Spiritus sancti, quae animam oculatam et providam reddunt : *Tamquam flammam ignis ;* quia propter dignitatem et meritum donorum in ipso, datur nobis, si ei adhaereamus, illuminatio clarificans, et caritas inflammans : *Ioan. 1. Et de plenitudine eius non omnes accepimus.* Vel potest exponi de viris spiritualibus, sicut *supra primo* expositum est; vel de sacris eloquiis. Item quantum ad sustinentiam adversorum. *Et pedes*, ut supra primo expositum fuit, ubi utrumque habetur: *Oculi eius velut flamma ignis, et pedes eius etc.* Potest etiam intelligi de fidelibus praedicatoribus, qui portant eum per mundum, et multa sustinent propter ipsum. Vel de ultimis fidelibus. *Novi.* Hic ponitur narratio. Et primo commendationem. Secundo arguitionem, *Sed habeo.* Tertio comminationem quantum ad malos, *Ecce mitto.* Quarto consolationem quantum ad bonos, *Vobis autem dico.* Commendat autem ipsum multipliciter. Primo ab operum rectitudine. Secundo a sana fide, *Et fidem.* Tertio a vera caritate, *Et caritatem.* Quarto ab efficaci pietate, *Et ministerium.* Quinto a patientiae soliditate, *Et patientiam.* Sexto a proficiendi sedulitate, *Et opera tua.* Dicit igitur, *Novi*, idest adprobo: *Opera tua*, quia recta. Beatus cuius vita est Deo grata: *Psal. Novit Dominus viam iustorum* · *Et fidem*, quia sana : *10. Hebr. Sine fide impossibile est etc. Et caritatem*, quia vera : *Roman. 12. Dilectio sine simulatione.* Sine ea non est salus : *1. Cor. 13. Si linguis hominum loquar, et angelorum.* Glossa: *Ex fide est caritas; ex caritate bona opera.* Sed quare non ponit textus ordinem rectum? Item dicit Glossa, *quod ex fide caritas.* Contra : quia virtutes infunduntur simul. Ergo una virtus non est ex alia. Respondeo. Ad primum potest dici quod est duplex ordo, scilicet in essendo, qui tangitur in glossa. Item ordo in cognoscendo, quem attendit textus: quia prius opera cognoscimus, deinde virtutes: *Matth. 7. A fructibus eorum cognoscetis eos.* Item virtus habet se ad opera dupliciter: vel inquantum movens ad opera ; et sic se habet quodammodo ut causa efficiens, et sic virtus prius est ad minus ordine naturae et in multis ordine temporis, et sic loquitur Glossa, ut patet : vel inquantum informans ipsa ; et sic se habet ut forma, et opus est materiale : et in hac consideratione prius est. Secundum naturalem intelligentiam opus quam virtus inquantum informans licet non ordine temporis : sicut materiale prius intellectualiter inquantum habitus, quam formale. Fides autem et caritas ponuntur ordine suo plano. Ad aliud dicendum, quod de virtute est loqui dupliciter: aut secundum habitum; et sic non est virtus ex virtute, quia omnes simul virtutes gratuite infunduntur, quantum ad habitum; vel secundum actum, et sic est virtus fidei ex caritate, quia cognitio Dei ordinat ad amorem eius. *Et ministerium.* Glossa, *in eleemosynis:* ministrabant enim sanctis pauperibus: *2. Cor. 9. Ministerium enim huius officii non solum supplet ea quae desunt sanctis. Et patientiam : 1. Thessal. 5. Patientes estote ad omnes. Et opera tua;* quasi dicat, Opera bona sedulo proficiendo multiplicasti: *Colos. 1. In opere bono fructificantes et crescentes in scientia Dei. Sed habeo.* Hic arguit, quia quosdam pseudoprophetas non virilius expellebant, vel excommunicando, vel amovendo: quos designat per Iezabel quae fuit femina pessima. Primo tangitur eius negligentia, *Quia permittis*, non excommunicando, vel non puniendo. Aliter. Oportet enim pastorem vigilare circa oves custodiendas a lupo: *2. Timo. 4. Tu vero vigila* etc. Secundo haereticorum nequitia, *Mulierem :* et describitur primo sub figura et implicite. *Mulierem Iezabel*, idest haereticos consimiles illi pessimae idololatrae, quae fuit uxor Achab regis Israel, quae fuit interfectrix prophetarum Dei: *3. Reg. 18. Heliam voluit interficere, 3. Reg. 19.* Naboth etiam interfici fecit, et post comederunt canes corpus eius viliter proiectum in agro Iesrael, cum ad praeceptum Iehu regis Israel mortuo Achab fuisset praecipitata de fenestra, ungulis equorum conculcata, et mortua in vindictam malitiae, *4. Reg. 9.* Unde per hanc signantur perversi haeretici, qui fideles persequuntur mente et corpore, et quandoque interficiunt, et procurant interfici. Posset etiam per Iezabel intelligi aliqua mulier uxor illius episcopi perversa et erronea, et per illam etiam intelliguntur haeretici ; tamen primam interpretationem pertractat beatus Gregorius : unde dicit, *Thyatirae ecclesiam a Iezabel notitia et tempora, et loca dividebant ; sed quia eam par vitae reatus constrinxerat, inesse Iezabel dicitur, atque perversis operibus insistere.* Mulierem, quia molles sunt et proni ad malum. Item quia malos filios, scilicet suos sequaces sibi generant. Secundo aperte et explicite, *Quae se dicit;* et hoc quantum ad tria. Primo quantum ad boni simulationem, *Quae se dicit esse propheten*, idest prophetissam. Quidam enim haeretici dicunt se loqui per Spiritum sanctum, et per revelationem, et dicunt vel simulant se habere sanctam vitam ; sic transfi-

gurantes se in angelum lucis, sicut diabolus, *2. Cor. 11.* Deinde quantum ad mali seminationem, *Docere;* quasi dicat, permittis, inquam, docere praedicando, vel persuadendo. *Et seducere*, per suam doctrinam. Ecce quantum nocumentum. *Servos meos:* qui non debent nisi mihi servire, non diabolo, vel errori, vel aliis peccatis: *Deutero. 10. Dominum Deum tuum timebis, et ipsi soli servies.* Exponit autem quid docent multi haeretici, *Fornicari:* permittis, inquam, docere fornicari cum mulieribus, vel cum daemonibus per errorem, vel ad peccatum mortale, *Manducare de idolothytis*, idest de sacrificiis immolatis idolis: et sic faciunt eos venerari idola. Contra *1. Cor.* 7. de escis quae idolis immolantur scimus, quia idolum nihil est in mundo. Ergo non est offensa comedere tales escas. Respondeo. Aut idolothytum manducatur cum veneratione idoli, aut non; si sic, grave peccatum est, et sic loquitur hic; aut non, et tunc aut comedit cum scandalo Christiani infirmi qui videt hunc comedentem huiusmodi, et credit eum comedere cum veneratione idoli, et ideo comedit illo modo; et tunc peccat si noverat illum spiritualiter infirmum esse in huiusmodi; nisi tamen necessitas maxima corporalis compelleret: et tunc fideli infirmo debet ostendere suam intentionem: *1. Cor. 8. Si quis viderit eum qui habet scientiam* etc. aut non cum scandalo; et tunc comedere huiusmodi non est peccatum quantum est de se: nisi aliud sit adnexum, sicut ostendit Apostolus *1. Cor. 9.* Per hoc patet ad illud quod obiicitur. Tertio quantum ad mentis obstinationem, *Et dedi illi tempus ut poenitentiam ageret.* Ecce quod magnum est quando tempus datur a Deo ad merendum vel ad agendum poenitentiam: et ideo gravis offensa in dissimulando et negligendo: *Iob 24. Dedit ei Dominus locum poenitentiae, et ille abutitur eo in superbiam. A fornicatione*, scilicet corporali, quia ad literam multi haeretici fingentes se castos, sunt libidinosi, vel spirituali. Nota Glossae. *Ecce.* Hic ponitur comminatio quantum ad malos de poena ex qua cognoscent, quod Dominus cognoscit et malas cogitationes et concupiscentias: et illa poena erit iusta, quia propter demerita. Unde hic tria tanguntur, scilicet poenas, sequela *Et scient*, iustitia, *Et dabo.* Poena autem quam comminatur malis triplex est. Prima est permissio securitatis culpabilis. Secunda inductio angustiae temporalis, *Et qui moechantur.* Tertia mors acerbitatis gehennalis, *Et filios eius.* Dicit ergo, *Ecce*, quasi dicat, in promptu est. *Mitto eam in lecto*, idest illos haereticos, imitatores Iezabel. Amplius permittam excaecari et obstinari, ut in securitate peccandi quasi in lecto dormiant: *Infra ult. Et qui in sordibus est, sordescat adhuc.* Vel in luctum, doloris aeterni: unde alia litera est in Luctum: *Isai. 50. In doloribus dormietis.* Sed dubitatio est, quare non comminatur huic episcopo sicut praecedenti, cum in utroque esset culpa negligentiae? Item de prima expositione secundum Glossam, quia non est congruum divinae bonitati excaecare, nec mittere in securitatem peccandi, quia sic esset causa culpae. Respondeo. Ad primum videtur dicendum, quod licet non esset plene diligens et severus contra haereticos, tamen non sic erat culpabilis ex negligentia, sicut episcopus Pergami; quod videtur ex hoc quod illi comminatur, non isti directe. Ad aliud dicendum, quod verborum quae dicuntur de Deo, quaedam dicuntur positive, ut creare, iustificare, et huiusmodi: quaedam negative, ut obdurare, idest non emollire, subtrahere gratiam, idest non conservare: et sic in proposito. Excaecare enim dicitur Deus, non quia auferat lumen gratiae proprie, sed non conservat, vel quia non dat, et permittit hominem magis elongari a lumine: et hoc ultimo modo dicitur hic excaecare. Sequitur *Mitto in lectum*, idest permitto, vel permittam cadere in lectum securitatis. *Et qui moechantur cum ea*, idest qui delectantur esse in errore cum haereticis imitantibus Iezabel, et cum eis procurare quomodo alios faciant haereticos. Nota Glossae, *Fornicare* etc. *In tribulatione maxima erunt:* per quam priores fiant, quia perversi peiorantur in adversis: in quibus iusti purgantur, vel promoventur: vel tribulatione maxima, scilicet gehennae. Tribulatio magna est in dissolutione animae, et corporis. Maior in anima posita in inferno. Maxima in anima, et corpore in inferno: *Rom. 2. Tribulatio et angustia in omnem animam hominis operantis malum.* Temperat autem per misericordiam subdens, *Nisi poenitentiam ab operibus suis egerint: Rom. 2. Secundum duritiam tuam et impoenitens cor* etc. *Et filios eius*, idest sequaces, quos diabolo haeretici genuerunt per doctrinam erroris, *Interficiam in morte*, scilicet aeterna: *Osee 9. Effraim educet ad interfectorem filios suos. Et scient* in futuro, quod modo per fidem, cum poenam malorum viderint. *Omnes ecclesiae*, iustorum scilicet, *Quia ego sum scrutans*, idest plene cognoscens: *Renes*, idest carnales concupiscentias, inde enim proveniunt: *Et corda*, idest cogitationes et affectiones inordinatas: *Ierem. 17. Ego Dominus scrutans corda* etc. Contra, Scrutari est ignorantis, quia est inquisitio sciendae rei. Respondeo in scrutatione sunt duo, unum est praevium sive praeambulum, scilicet inquisitio, aliud consequutivum sive adiunctum, scilicet scientiae perfectio, ad quam ordinat et ad quam terminatur illa inquisitio; et quantum ad hoc secundum, non quantum ad primum dicitur Deus scrutans; quia per diligentem inquisitionem solet homo venire ad scientiae perfectionem. Dicitur ergo, *Scrutans*, non ratione principalis significati; sed ratione adiuncti sive insinuati, unde iuxta quamdam regulam tenetur adiunctive. *Et dabo.* Dare hic non accipitur secundum quod sonat liberalitatem, sed importat aequitatem, ratione additi quod subditur, *Secundum opera sua*, unicuique sine acceptione personae: *Act. 10. In veritate comperi etc. Secundum opera sua*, sive bona sive mala: *Ps. Tu reddes unicuique secundum opera sua.* Sed si retribuit hominibus secundum opera: ergo retributio in reprobis adaequatur demeritis. Contra. *Ps. Universae viae Domini misericordia.* Respondeo. Dicendum, quod Dominus semper praemiat supra condignum, et punit citra condignum, propter immensitatem suae misericordiae. Unde Cassiodorus *sup. Psalt. Misericordia et iudicium mutua societate sibi iunguntur.* Ad obiectum dicendum, quod haec dictio, *Secundum*, potest notare aut proportionem aequalitatis, et sic non accipitur hic, ut dictum est, sed sic accipitur si dicatur, Mali merentur puniri secundum opera sua; aut proportionalitatem, scilicet intelligendo non in speciali aequalitate, ut quantum peccavit, tantum omnino punietur; sed intelligendo correspondentiam in generali, Si

bene egit, bonum retribuetur ei; si autem male, malum. Item si multum demeruerit, multum punietur. Quantum ad primum bene est aequalitas meriti, immo excedit. Sed obiicitur, quod dicitur *Iacob. 7. Iudicium sine misericordia* etc. Dicendum quod loquitur de misericordia liberante, non de misericordia relaxante. *Vobis autem.* Hic ponit consolationem quantum ad bonos, quia et adprobat eorum vitam, nec inducet eis, sicut quidam Iudaei dicebant, veteris legis observantiam. In his autem duobus magna est consolatio, vetus enim lex gravissima esset ad servandum. Primo ergo dirigit ad Thyatirenos sermonem. Secundo ostendit quorum adprobet conversationem. Tertio subiungit gratam eis promissionem, *Quemadmodum.* Dicit igitur, *Vobis;* quasi dicat: Hoc illis faciam. *Vobis autem dico,* idest promitto. Et ideo implebitur *Num. 13. Dixit ergo et non faciet? Et caeteris,* a praedictis erroneis. *Qui Thyatirae estis:* qui estis illuminati et hostia vivens. Dixit autem qui Thyatirae estis, quia haeretici perambulabant regionem ad seducendum fideles; sed quia illa promissio ex qua principaliter consolabatur eos, tantum fiebat fidelibus et iustis; ideo subdit, *Quicumque.* Primo autem ostendit se adprobare declinantes erroneam doctrinam. Secundo detestantes diabolicam superbiam, *Qui non cognoverunt.* Dicit ergo, *Quicumque*, et est Metaplasmus, scilicet mutatio personae. Dico, inquam, non omnibus, sed illis: *Quicumque sunt qui non habent doctrinam hanc,* idest qui non recipiunt, nec tenent, nec observant doctrinam praemissam Iezabelitarum. *Qui non cognoverunt*, idest non adprobaverunt corde, nec imitatione; *Altitudinem*, idest superbiam, *Satanae*, idest diaboli, saluti humanae adversantis. Satanas enim interpretatur adversarius: *1. Petri 5. Adversarius vester diabolus* etc. Ex superbia omne genus peccati provenit, et extinctio totius boni in homine: unde qui superbiam odit, a multis peccatis est procul. Isidorus *in lib. 2. de sum. bono: Sicut origo est omnium criminum, ita ruina cunctarum virtutum.* Ex litera videtur dari intelligi, quod in illa ecclesia, idest dioecesi, erant quidam haeretici, et quidam valde superbi qui alta quaerebant sicut satanas. Notandum est autem quod est quaedam superbia, quae est in omni mortali, scilicet nolle subiici, vel indominari: unde Isidorus *in libro 2. de sum. bono: Omnis peccans superbus est, eo quod faciendo vitia, contemptui habeat divina praecepta. Quemadmodum.* Hic subdit promissionem; et quia ita cessat lex vetus, quod servari debet nova; primo ponit promissionem de lege veteri non inducenda; secundo subdit iussionem de lege nova servanda, *Tamen id.* Dicit igitur, *Quemadmodum*, quasi dicat, haec dico vobis, *Non mittam super vos aliud pondus*, scilicet legis veteris, *Quemadmodum dicunt quidam*, me missurum, quasi dicat: Non iniungam vobis servare legem veterem, sicut dicunt quidam nos ad eam teneri. Nota quod quidam erant Thyatirae qui Deo recte serviebant; alii quidam egressi de Iudaea praedicabant Gentilibus conversis observantias legales esse servandas, simul et circumcisionem; quod erat molestum fidelibus ex Gentilitate conversis, quibus dicitur: *Quemadmodum* etc. *Act. 15. Et quidam descendentes de Iudaea* etc. Post datur sententia. *Nunc ergo quid tentatis Deum?* Postmodum scribitur conversis ex Gentibus epistola: *Visum est Spiritui sancto, et nobis* etc. et sequitur: *Quam cum legissent gavisi sunt super consolatione. Tamen*, quamvis ipsi dicant, vel quamvis onus veteris legis vobis non imponam: *Id*, scilicet pondus, scilicet Evangelii: *Quod habetis*, iam impositum: *Tenet*, credendo, amando, et observando: *Donec veniam*, ad retribuendum, quia ex tunc non erit opus eo. Gregorius: *Ecce Evangelium quotidie legitur, ventura vita praedicatur! Tunc ergo erit novi testamenti finis, cum ea quae promisit impleta fuerint.* Nota quod pondus legis est trahens deorsum per timorem, pondus Evangelii sursum per amorem. Hoc autem queritur Dominus *Prov. 20. Abominabile Domino pondus et pondus. Et qui vicerit.* Hic ponitur conclusio. In qua primo ponitur allectio affectus. Secundo excitatio intellectus, *Qui habet aures.* Ad alliciendum autem affectum ad recte vivendum, primo tangit meritum. Secundo promittit praemium, *Et dabo illi.* Meritum autem tangit quantum ad tria. Primum est tentationis victoria, *Et qui vicerit*, tentationes peccati: *Rom. 12. Noli vinci a malo.* Secundum est operatio bona, *Et custodierit usque in finem*, idest operatus fuerit firmiter. *Opera mea*, quae scilicet praecipio. Vel *Mea*, quia opera bona facio ego in homine: *Isai. 26. Omnia opera nostra operatus es in nobis Domine Deus.* Tertium finalis perseverantia, *Usque in finem: Matth. 10. Qui autem perseveraverit usque in finem, hic salvus erit.* Vel ita ut *custodierit*, referatur ad perseverantiam, *Qui vicerit*, per vitam bonam, *Et custodierit opera mea*, idest non declinaverit ab eis, *Usque in finem. Dabo.* Hic promittit praemium. Et primo in praesenti. Secundo in futuro, *Et dabo.* Circa primum primo promittit praesidendi potestatem. Secundo ostendit se habere dandi auctoritatem, *Sicut et ego.* Circa primum primo promittit pastoralis potestatis fastigium, *Dabo illi*, potestatem praesidendi: *Super gentes*, idest gentiliter viventes, ut eis praesit ad regendum; quae non debet conferri nisi vincenti, et mandata custodienti: quia praelatus aliter vivens, non videtur eligi a Deo, sed a diabolo, vel sensu humano Per hoc quod dicitur, *Dabo*, excluduntur ambitiosi et simoniaci, qui non ex Dei dono, sed per violentiam potestatem suscipiunt: *Osee 8. Ipsi regnaverunt, et non ex me.* Secundo ostendit potestatis usum, sive actum. *Et reget eas*, me dirigente, *In virga ferrea*, idest rectitudine iustitiae inflexibilis. Virga ratione rectitudinis significat iustitiae rectitudinem. Ferrea ratione rigiditatis, constantiae inflexibilitatem: *Psal. Reges eos in virga ferrea.* Tertio ipsius usus effectum, *Et tanquam vas figuli*, quod facile frangitur, quia fictile, *Confringentur, ut pereant, quia rectum regimen pastoris sequi noluerunt.* Alii autem ut meliores fiant: quidam enim boni et rigidi pastoris regimen propter superbiam, vel impatientiam, vel carnalitatis iugum, vel aliud vitium non sustinent: et perit bonum si quod habebant, quod est confringi. Alii humiliter sustinentes inde proficiunt et propter correctionem, vel documentum, vel exemplum pastoris, vitium si quod inerat abiiciunt. Bonum autem est sic confringi: *Psal. Et tanquam vas figuli confringes eos. Sicut et ego vici*, hoc inquantum homo: *Psal. Postula a me, et dabo tibi gentes haereditatem tuam.* Per hoc ostendit suam auctoritatem, et excitat ad timorem salubrem. Sed obiicitur. Videtur enim quod post mortem sancti praesideant mortalibus regendis, quia dicitur: *Qui custodierit usque in*

finem etc. et sequitur, *Dabo illi* etc Respondeo. Non vult hoc dicere, sed quod ei qui bene vincit, et est in continuatione perseverantiae, et sic proponit usque in finem vivere, datur potestas regendi, licet non omni, ut iam dicetur. Item dubitatur de hoc quod dicit indistincte, *Quod recte viventi et perseveranti dabit potestatem super Gentes.* Multi enim sunt perfecti qui numquam sunt aliorum pastores. Item quomodo promittit officium, in quo est tantum periculum? Dicit enim beatus Gregorius: *Unusquisque rector toties ad culpam superbiae labitur, quoties praecesse hominibus delectatur, et honoris potestate laetatur.* Respondeo. Ad primum dicendum videtur, quod non promittit hoc cuilibet iusto, sed cuilibet ad hoc idoneo. *Et in vita*, de qua hic tangitur, et in aliis conditionibus quae pertinent ad officium pastorale; et qui est in illo regimine sibi meritum accumulaturus, sicut in primitiva ecclesia, quando huiusmodi potestas potius erat in onus quam honorem: quando praelati bene regendo se, et alios, et laborando pro eis, et sustinendo multa adversa, etiam quandoque mortem pro ipsis gratanter et alios ad salutem ducebant, et sibiipsis cumulabant meritum. Unde *Ier. 3. Dabo vobis* etc. Posset etiam hoc intelligi de efficacia potestatis: quia bonis praelatis merito sanctitatis dat Dominus maiorem industriam et efficaciam in regendo. Ad secundum est concedendum quod maximum est periculum in officio pastorali, propter periculum multiplicis culpae in acquirendo sive inhiando, ut simoniae, odii, et huiusmodi. Gregorius *: Numerari nequeunt culpae quae perpetrantur habendae potestatis amore.* Item propter periculum superbiae in praesidendo. Gregorius: *Vigilanter aspiciat ne in eo quod praelatus est intumescat.* Item propter periculum immoderantiae in exequendo: quia multi pompose, austere, et irritative, et in crudelitate praesunt: *Ezech. 34. Cum austeritate imperabatis illis.* Gregorius: *Vigilanter aspiciat ne iura debitae potestatis immoderatius exigat, ne unde a perversitate subditos restringere poterat, inde magis intuentium pervertat corda.* Item propter periculum cupiditatis in aggregando: *Ezech. 34. Lac comedebatis, et cum austeritate imperabatis eis, et cum potentia.* Item ignaviae in torpendo sive omittendo, scilicet quoad se ipsum: quia multi in quadam securitate sunt, quia minus reprehenduntur: et ideo de opere, et oratione, et ieiuniis, et eleemosynis, et aliis quae in eis debent excellere, parum curant, cum debeant esse altiores in vita. Gregorius: *Non est speculator qui in imo est.* Item laxationis in committendo: quia tunc maiorem viam, et plures occasiones, et ampliores facultates habent peccandi, nec reprehenduntur nisi vix: *Ier. 23. Sacerdotes et propheta polluti sunt, et in domo mea inveni malum eorum, ait Dominus* etc. Gregorius: *Derelinquentem hunc redarguere nullus praesumit.* Item ineptitudinis in ignorando. Isidorus *3. libr. de sum. bon. Quomodo docere poterunt quod ipsi non didicerunt? Desinant locum docendi suscipere qui nesciunt docere.* Item pusillanimitatis in dissimulando culpas hominum; vel quia timent ipsorum offensam aut damnum, aut quia similem habent statum, aut propter aliam causam non rectam: *Isaiae 56. Canes muti non valentes latrare.* Isidorus *3. lib. de sum. bono: Sacerdotes populorum iniquitate damnantur, si eos aut ignorantes non erudiant, aut peccantes non arguant.* Incuriae in negligendo: *Zacha. 11. O pastor et idolum derelinquens greges.* De bonis praelatis *Hebr. ulti. Ipsi enim pervigilant* etc. Item scandali in conversando. Gregorius: *Scire debent praelati, quia tot mortibus digni sunt, quot ad subditos suos perditionis exempla transmittunt: et mortis animarum eorum rei sunt, quos pravis exemplis destruunt.* Praeter haec sunt et alia multa; et ideo multum refugiendum est. Tamen illum quem Dominus sua mera voluntate, et ordinatione licet occulta facit institui, a periculo servat, quia dat ei potestatem ad regimen subiecti populi, et cumulum meriti proprii. Quando autem sit a Deo proprie, non semper est certum, sed quandoque habetur probabile signum: ut cum fit electio vel procuratio sincere sine vitio, et a personis Deum timentibus, et de timente Dominum, et in aliis idoneo: et qui ex corde dignitatem quantum est de se renuit: et alia multa signa possunt haberi, quae tamen quandoque fallere possunt: et ideo timens Deum non se ingerit, et etiam oblatam potestatem officii vero corde refugit: et si suscipit coactus, suscipit necessitate praecepti; timens hinc sibi de susceptione officii, timens inde ne forte sit contrarius divinae voluntati. Unde Gregorius: *Potestas ut ministrari recte valeat, oportet primum ut hanc non cupiditas, sed necessitas imponat; percepta autem nec pro formidine debet deseri, nec ex libidine amplecti.* Item Gregorius: *Sancti viri curas exteriores nequaquam appetunt, quas summopere si liceat vitare festinant; sed timentes occultas dispensationes Dei, tenent quod fugiunt, exercent quod vitant.* Item obiicitur de hoc quod dicitur *Reget eas:* quia non est commendabile esse inflexibilem in rigore iustitiae: *Iacob. 2. Iudicium sine misericordia illi, qui non facit misericordiam.* Gregorius: *Tanta debet esse pastoris discretio, ut nec disciplina nimia, nec misericordia sit remissa.* Respondeo. Non intendit Dominus dicere, quod sit bonum pastorem esse omnino inflexibilem, quia non est hoc in pastore commendabile; sed intendit excludere a bono praelato nimiam mansuetudinem, et remissionem, ex qua multa mala sequuntur: quia ex remissione praelati in offensis corrigendis, et puniendis, dum vel non punit, vel remisse punit; vel quosdam puniens, alios aeque, vel magis reos propter negligentiam, vel benevolentiam, vel precem, vel pretium vel spem commodi, vel timorem pusillanimitatis impunitos, vel minus punitos sine ratione pertransit, damnabiliter sumitur audacia ad similia, vel peiora, ex quibus iterum alii provocantur ad idem. Item ex hoc scandalum bonis subditis et non subditis iustis etiam pastoribus generatur. Gregorius: *Sit amor, sed non emolliens, sit pietas, sed non plus quam expedit parcens.* Sensus ergo est, *In virga ferrea*, hoc est in iustitia inflexibili ad remissionem, non tamen inflexibili per alicuius lenitatis adiunctionem. Gregorius: *Utrumque commendetur ex altero, ut nec rigor sit rigidus, nec mansuetudo sit dissoluta.* Si autem quandoque propter quorumdam obstinationem, vel aliam culpam ex speciali causa oporteat severius agere, etiam tunc servanda est leniositas caritatis in corde. Gregorius: *Exhibenda est pravis asperitas in ostensione; caritas in mente. Et dabo illi stellam matutinam*, scilicet meipsum in praemium. Stella matutina est lucifer, qui suo ortu diem lucere nunciat: et ita per ipsum signatur Christus, qui resurgens a mortuis fidei lucem et claritatem immortalitatis nobis

attulit, quia propter nos resurrexit. Gregorius: *Ostendit exemplo, quod nobis promisit in praemio.* Item Gregorius: *Si membra Redemptoris nostri sumpsimus: praesumamus in nobis quod gestum constat in capite.* Vel *Stellam matutinam*, scilicet primam stolam, quae dicitur stella propter claritatem contemplationis: *Matutina*, propter inchoationem beatitudinis, et terminationem totius poenalitatis. Utroque vero nomine simul dicitur, propter novitatem exaltationis. Lucifer enim cum apparet, gaudium ingerit. In patria enim est ineffabilis claritas, scilicet spiritualis in animabus, et angelis praeter corporalem: *Infra 21. Claritas Dei illuminabit eam.* Item plena libertas, quia nulli poenalitati, seu corruptioni subest beatus, *Rom. 8.* Item dulcis iucunditas. Bernardus *in Meditat. Ibi erit iucunditas infinita, beatitudo sempiterna, in qua, qui semper suscipitur, semper tenetur. Qui habet aures*, ut supra.

CAPUT III.

Et angelo Ecclesiae Sardis, scribe: Haec dicit, qui habet septem spiritus Dei, et septem stellas, Scio opera tua, quia nomen habes quod vivas, et mortuus es. Esto vigilans, et confirma caetera quae moritura erant. Non enim inveni opera tua plena coram Deo meo. In mente ergo habe, qualiter acceperis et audieris: et serva, et poenitentiam age. Si ergo non vigilaveris, veniam ad te tamquam fur, et nescies qua hora veniam ad te. Sed habes pauca nomina in Sardis, qui non inquinaverunt vestimenta sua: et ambulabunt mecum in albis, quia digni sunt. Qui vicerit, sic vestietur vestimentis albis, et non delebo nomen eius de libro vitae, et confitebor nomen eius coram Patre meo, et coram angelis eius. Qui habet aurem, audiat quid Spiritus dicat ecclesiis. Et angelo Philadelphiae ecclesiae scribe: Haec dicit sanctus, et verus, qui habet clavem David: qui aperit, et nemo claudit: claudit, et nemo aperit. Scio opera tua. Ecce dedi coram te ostium apertum, quod nemo potest claudere: quia modicam habes virtutem, et servasti verbum meum, et non negasti nomen meum. Ecce dabo de synagoga satanae, qui dicunt se Iudaeos esse, et non sunt, sed mentiuntur. Ecce faciam illos ut veniant, et adorent ante pedes tuos, et scient quia ego dilexi te: quoniam servasti verbum patientiae meae, et ego servabo te ab hora tentationis, quae ventura est in orbem universum tentare habitantes in terra. Ecce venio cito; tene quod habes, ut nemo accipiat coronam tuam. Qui vicerit, faciam illum columnam in templo Dei mei, et foras non egredietur amplius, et scribam super eum nomen Dei mei, et nomen civitatis Dei mei novae Hierusalem, quae descendit de caelo a Deo meo, et nomen meum novum. Qui habet aurem, audiat quid Spiritus dicat ecclesiis. Et angelo Laodiciae ecclesiae scribe: Haec dicit, Amen testis fidelis, et verus, qui est principium creaturae Dei. Scio opera tua, quod neque frigidus es, neque calidus: utinam frigidus esses, aut calidus; sed quia tepidus es, et nec frigidus, nec calidus, incipiam te evomere ex ore meo, quia dicis: Dives sum, et locupletatus, et nullius egeo: et nescis quia tu es miser, et miserabilis, et pauper, et caecus, et nudus. Suadeo tibi emere a me aurum ignitum probatum, ut locuples fias, et vestimentis albis induaris, ut non appareat confusio nuditatis tuae, et collyrio inunge oculos tuos, ut videas. Ego quos amo, arguo, et castigo. Aemulare ergo, et poenitentiam age. Ecce sto ad ostium, et pulso: si quis audierit vocem meam, et aperuerit mihi ianuam, intrabo ad illum, et coenabo cum illo, et ipse mecum. Qui vicerit, dabo ei sedere mecum in throno meo: sicut et ego vici, et consedi cum Patre meo in throno eius. Qui habet aurem, audiat quid Spiritus dicat ecclesiis.

CAPUT. III.

Et angelo ecclesiae Sardis etc. Haec est quinta epistola, in qua fit admonitio ad humilitatem contra vanam gloriam; et huic consonat nomen: Sardis enim interpretatur principium pulchritudinis; humilitas autem pulcherrima est, et acceptabilis magistro humilitatis. Et bene dicitur principium pulchritudinis, quia in futuro plenissima pulchritudo. Dividitur autem haec pars in exordium, narrationem, *Scio*, conclusionem, *Qui vicerit.* In exordium nota ut superius. *Haec dicit qui habet;* quasi dicat: Non ex parte mea scribo, sed haec dicit qui habet, *Septem spiritus Dei*, idest septem dona Spiritus sancti, sive Spiritum septiformem, quasi dicat, potestatem habet dandi Spiritum sanctum cui voluerit: *Supra 1. E a septem spiritibus. Et septem stellas*, idest septem episcopos septem ecclesiarum, per quos universitas pastorum intelligitur; quos potest salvare, vel damnare secundum quod merentur: et ideo quilibet videat, ne quod accepit perdat, sed ad meliora nitatur: *Supra 1. Et habebat in dextera sua septem stellas. Scio.* Hic ponitur narratio. Et primo ponit arguitionem. Secundo commonitionem. *Esto.* Tertio comminationem, *Si ergo.* Quarto consolationem, *Sed habes.* Dicit ergo, *Scio*, simplici notitia, non approbationis. *Opera tua;* quae videntur bona: hypocritae enim habent opera de genere bonorum, non tamen sunt bona simpliciter. Quid scit de illis operibus subdit, *Quia nomen habes*, per illa opera, *Quod vivas*, vita gratiae: quia crederis, vel diceris bonus propter illa: *Et mortuus es*, secundum animam morte culpae. Isidorus *1. libr. de summo bon. Vita corporis anima, vita animae Deus est: et sicut corpus mortuum est sine anima; ita anima mortua est sine Deo.* Ex ipsa litera patet, quod hypocrita est extra pulcher, intus vacuus sicut calamus: *Iob 11. Sub umbra dormit in secreto calami.* Et hoc etiam patet, quod qui offendit in mala intentione, omnia bona quae facit inutilia sibi reddit. Glossa, *quia qui in uno etc. Iacob. 2. Matth. 5. Si oculus tuus fuerit nequam etc.* Sed

obiicitur de illo verbo Glossae, quia per hoc videtur, quod qui peccat uno peccato, peccat omnibus; quod est falsum. Si dicatur quod non vult illud dicere, sed qui peccat contra unum praeceptum, peccat contra omnia alia praecepta. Contra. Ergo quicumque frangit unum praeceptum, frangit omnia alia. Ergo quicumque furatur, est infidelis, et homicida, et fornicator. Respondeo. Non vult dicere quod peccata sint adnexa: hoc enim quod dicitur, *Omnium*, non accipitur de peccatis, sed de praeceptis secundum Glossam, et secundum textum: dicit enim Textus *Quicumque totam servaverit legem, offendat autem in uno, factus est omnium reus: qui enim dixit non moechaberis, dixit non et occides* etc. Sensus ergo est: Qui offendit in uno praecepto, factus est reus omnium, scilicet praeceptorum, idest offendit contra omnia praecepta per consequens propter colligantiam quam habent ad invicem omnia praecepta: tum ex parte principii, scilicet Legislatoris, quia unus dedit omnia praecepta, et vult per integrum omnia servari: tum ex parte formae, scilicet caritatis, quae omnia opera praeceptorum informat: tum ex parte finis, quia ad praemium non per se singula, sed simul omnia coniunctim hominem ordinant. Unde qui contra unum offendit, omnibus aliis suam efficaciam, et ordinationem tollit. Secundo modo potest exponi specialiter de caritate. *Qui offendit in uno*, scilicet in caritate, quae est radix omnium praeceptorum, ut ibi dicit Glossa, *reus est omnium*, scilicet praeceptorum, ut prius: unde ab aliis praeceptis quasi caritatis filiis accusatur. Tertio modo sic. *Qui offendit in uno*, scilicet mandato, vel actu, *factus est omnium reus*, idest omnia alia praecepta sive opera bona, si qua fecit sibi merito inutilia esse: et iuxta hunc intellectum introducitur illud in Glossa hac. Ad primum patet. Ad secundum notandum, quod offendere contra omnia praecepta est dupliciter: aut primo et directe; et sic solus facit contra omnia praecepta qui quodlibet praeceptum transgreditur faciendo actu, opponitur directe cuilibet praecepto, ut praeceptum de non occidendo per actum occisionis: et sic obiicitur: sic autem non intelligitur praemissum verbum: aut secundario et indirecte; et sic intelligitur. propter triplicem simultatem et colligantiam supradictam; et sic non valet quod obiicitur, quia uno actu potest sic offendere quis contra omnia praecepta. *Esto.* Hic ponitur admonitio. Notandum autem quod in peccatore solent esse tria, scilicet luxuria acquirendorum praemiorum, oblivio susceptorum beneficiorum, et reatus commissorum peccatorum. Per oppositum, inquam, tria iniungit. Primo salutis vigilantiam. Secundo efficacem memoriam, *In mente ergo.* Tertio salubrem poenitentiam. Circa primum primo iniungit vigilantiam solicitudinis in generali. Secundo quemdam vigilantiae modum in speciali, *Confirma.* Tertio subiungit necessitatem vigilandi, *Non enim.* Dicit igitur, *Esto vigilans*, idest solicitus de salute faciendo opera vitae: *1. Tessa. ult. Itaque non dormiamus sicut et caeteri, sed vigilemus et sobrii simus. Et*, vigilando, *Confirma*, scilicet contra bellum seu ventum vanae gloriae, quae opera reddit infirma, et inutilia ad salutem. *Caetera*, scilicet bona opera faciendo in futuro. *Quae moritura erant*, idest reddendo inutilia per vanam gloriam, ut circa ea contra appetitum laudis vigilares. Isidorus *2. lib. de sum. bon. Qui bonum opus bona intentione non faciunt, per hoc magis coecantur, per quod illuminari potuerunt.* Sed obiicitur. Aut loquitur de operibus bonis iam factis, aut faciendis. Si factis: ergo habebat opera viva, quae poterant mori: ergo erat in statu gratiae; quod non videtur verum, cum sibi dictum sit: *Et mortuus es.* Si de faciendis; ergo si non vigilaret morerentur; quod videtur falsum: quia si non vigilaret, non viverent, et ita non morerentur. Respondeo. Dicendum videtur quod loquitur de operibus bonis in genere, non de factis quae erat facturus. Opera autem de genere bonorum licet de se non sunt viva, idest meritoria; tamen disponere habent ad vitam. Unde dicuntur mori, quando amittunt possibilitatem et ordinem ad vitam meriti: quod fit per vanam gloriam. Opus ergo aliquod potest mori dupliciter. Aut quia desinit esse vivum, idest meritorium sicut prius erat; et sic opus meritorium moritur cum mutatur intentio in malum, vel quando additur aliquod mortale; aut quia deficit habere ordinem, et dispositionem, sive possibilitatem ad meritum, licet prius non esset meritorium: et sic videtur hic accipiendum. Ad obiectum patet: quia si non viverent, non morerentur primo modo, sed secundo. Notandum enim quod opus est vigilantia, *Quia non invenio opera tua plena*, efficacia et merito per plenitudinem circumstantiarum, ut intentionis, devotionis, diligentiae, et humilitatis, et huiusmodi; sed vacua per vanam gloriam: *Matth. 25.* de fatuis virginibus: *Exod. 23. Non apparebis in conspectu meo vacuus.* Vel propter mortale additum. Vel quia non ex caritate, quae facit opera plena? *Rom. 13. Plenitudo ergo legis est caritas. Coram Deo meo*, idest conspectu Patris mei, quia non acceptat ea sicut plena. Loquitur Christus sicut quod homo, *Ioan. 20. Deum meum.* Dicit autem *meo*, propter magnam subiectionem, et altissimam dilectionem; ergo quia non sunt plena, *In mente habe*, idest in memoria stabiliter, *Qualiter acceperis*, a Deo per gratiae collationem, sive per inspirationem, scilicet non tuis meritis: *Cor. 15. Gratia Dei sum id quod sum. Et audieris*, a sanctis patribus, per eruditionem: *Iac. 2. Si quis autem totam legem* etc. *Matth. 6. Receperunt mercedem suam: 1. Cor. 13. Si linguis hominum loquar, et angelorum. Et serva*, utrumque per rectam actionem: et sic tangit duplex beneficium, scilicet gratiae, et doctrinae: quia in gratiam bene operandi, dederat ei Dominus et doctrinam. Vel *acceperis*, ex meo exemplo, *Et audieris*, ex evangelico documento: *Matth. 7. Omnis qui audit verba mea haec, et facit ea* etc. *Et poenitentiam*, quam non servasti, et quia per gloriam vanam peccasti. Isidorus *2. lib. de sum. bon. Tunc iudicium de se quisque sumit, quando per dignam poenitentiam sua prava facta condemnat.* Possent etiam praemissa referri ad regimen subditorum. *Esto vigilans*, circa te et alios, *Et confirma caetera*, idest caeteros a te qui morientur per culpam nisi vigiles; quia in animo tibi a Deo ostensum est, et in scriptura audivisti quomodo aliis incumbere debeas. *Si ergo non vigilaveris*, per solicitudinem bene operandi, et referendi ad Deum, *ne tanquam fur*, idest latenter et insperate, ut vindicem in te. Et potest intelligi de adventu per vindictam mortis temporaliter, ut praeoccupetur, vel alterius poenae gravis. *Et nescies qua hora veniam ad te.* Ecce severitas divinae iustitiae: *Eccle. 5. Al-*

tissimus enim est patiens redditor. Obiicitur contra hoc quod dicit *Tanquam fur :* quia dicitur fur *Ioan. 10. Fur non venit nisi ut furetur.* Respondeo. Similitudo haec ponitur hic non quantum ad intentionem et effectum, sed quantum ad veniendi modum. *Sed habes.* Hic subdit consolationem, quia saltem aliquos habebat bonos in sua dioecesi, quod est inductivum consolationis, et iterum poterat eos imitari. Primo autem commendat illorum conversationem. Secundo subiungit promissionem, *Et ambulabunt.* Commendatio autem est quantum ad duo. Primo quia Deo accepti; unde dicit: *Sed habes pauca nomina*, idest paucos bonos qui digni sunt nomine, quia Deo accepti. Ideo dives non nominatur, quia non acceptus, nec nomine dignus, *Lucae 16. Exod. 33. Invenisti gratiam coram me, et teipsum novi ex nomine.* Secundo, quia in se sinceri sive mundi, *Qui non inquinaverunt*, macula peccati mortalis. *Vestimenta* , scilicet vestem in nomine et gratiae, et fidei, et aliarum virtutum, quae omnia susceperunt in baptismo in ornatum animae. Vel vestimenta, opera: *Eccles. 9. Omni tempore sint vestimenta tua candida.* Vel corpora : *Isai. 10. Vestimentum mixtum sanguine erit in combustionem, et cibus ignis. Ambulabunt*, proficiendo de virtute in virtutem ; *Mecum*, quia ego praeivi: *Psal. Exultavit ut gigas ad currendam viam: In albis*, scilicet vestimentis sanctitatis, et spiritualis decoris, multiplicium meritorum. *Quia digni sunt ;* quasi dicat ; Quia sic innocentiam custodierunt , dabo eis gratiam proficiendi imitando me, quia hoc invenerunt per innocentiam: *Matth. 25. Omni habenti dabitur, et abundabit.* Per hoc autem intelligitur ulterius , quod taliter cum ipso praemiabuntur in gloria , quae signatur per illud quod dicitur *Matth. 17. Vestimenta eius facta sunt alba sicut nix.* Sed quid est quod dicat, *Mecum?* cum Christus de virtute in virtutem non profecerit. Bernardus: *Non fuit hora in quacumque aetate sua qua de plenitudine illa aliquid minueretur, vel eidem aliquid adiiceretur.* Respondeo. Proficere de virtute in virtutem est dupliciter: aut quantum ad virtutis habitum, scilicet quod ipse habitus melioretur vel augeatur, et sic non fuit in Christo, sed in iustis aliis; vel secundum actum sive usum; et sic profecit de virtute in virtutem , idest de usu virtutis, et in usum alterius, quia plures actus virtutum habuit post, quam ante, ut patet. *Qui vicerit.* Haec conclusio est. Et primo ponitur allectivum affectus. Secundo excitativum intellectus, *Qui habet aurem.* Circa primum victori promittit Dominus tria. Primo augmentum gratiae, *Qui vicerit sic*, scilicet sicut illi pauci, ut nulla tentatione inquinet vestimenta virtutum. *Vestietur vestimentis albis*, idest dabo ei ampliorem candorem vestimentorum, scilicet virtutum, et meritorum in bonis actibus. Gregorius: *Apud Deum nostra nos opera quasi vestimenta tegunt.* Secundo donationem perseverantiae, *Et non delebo nomen eius. De libro vitae*, idest dabo sibi virtutem perseverandi, et sic non delebitur. Reprobi enim qui non perseverant , dicuntur deleri de libro vitae , quando cadunt a perseverantia per aliquod peccatum; vel quando cognoscunt se non fuisse scriptos, iuxta illud *Deleantur de libro vitae.* Dat utique Dominus perseverantiam electis, iuxta illud, *Tenuisti manum dexteram meam.* Tertio praemium gloriae, *Ut confitebor nomen eius*, idest dabo testimonium eius iustitiae acceptabili, *Coram Patre meo, et coram angelis eius*, scilicet in iudicio cum dicam : *Dedistis mihi manducare* etc. Et, *Venite benedicti Patris mei* , ut deinceps sit in gloria Patris, et in angelorum societate: *Matth. 10. Omnis ergo qui confitebitur me coram Patre meo.* Potest aliter illud supra, *Vestietur vestimentis albis*, exponi de duplici stola, scilicet animae, et corporis; quae duplex stola erit homini in honorem, iucunditatem, et decorem, sicut venerabile indumentum. Gregorius: *In fine mundi binas stolas accepturi sunt sancti: quia cum mentis beatitudine etiam carnis gloriam possidebunt.* Quaeritur hic de libro vitae ad intellectum literae. Et primo quid sit. Secundo utrum liber vitae dicatur, respectu omnium creaturarum. Tertio, utrum aliquis potest de ipso deleri. Circa primum videtur quod sit idem quod praedestinatio, sive praescientia qua disposuit quosdam salvare: quia dicit Glossa, liber vitae est praescientia Dei etc. Sed non potest nisi de praescientia praedestinationis intelligi , quia aliter non esset gratia non deleri de libro vitae. Ergo etc. Contra; quod sit idem quod Christus secundum humanitatem videtur *Psal. In libro tuo omnes scribentur.* Glossa: *In me quem dedisti hominibus formam iustitiae.* Item dicitur *super illud Psal. In capite libri.* Quod autem sit Scriptura sacra , videtur *Eccle. 24. Haec omnia liber vitae.* Respondeo. Liber vitae tripliciter dicitur. Uno modo exemplum vitae agendae; et sic Christus secundum humanitatem dicitur liber vitae, quia in ipso debemus legere vitam, quae nobis est agenda. Alio modo dispositio sive praeordinatio vitae dandae ; et sic idem est quod praedestinatio salvandorum ad vitam aeternam. Tertio modo id in quo est documentum vitae agendae et promissio vitae dandae; et sic idem est quod Scriptura; et sic patet responsio ad obiecta. Liber ergo vitae non habet unam acceptionem , sed multiplicem: hic tamen, et in pluribus locis Scripturae liber vitae est praedestinatio salvandorum ad vitam. Unde *super illud Philipp. 4. Quorum nomina sunt in libro vitae* dicit Glossa: *Liber vitae est praedestinatio, in qua omnes salvandi praedestinati sunt.* Secundo quaeritur, utrum liber vitae dicatur respectu omnium creaturarum; quod sic , videtur per Glossam *Super hunc locum, Et non delebo* etc. liber vitae praescientia Dei in qua omnia constantia sunt. Contra. Si sic: ergo nihil deletur; quia quod semel est scriptum in hoc libro, numquam tolletur. Alioquin est variabilis. Respondeo. Dicendum quod liber vitae non dicitur respectu omnium; sed solum respectu hominum , et hoc praedestinatorum: liber enim vitae dicitur firma praeordinatio de electis perducendis ad vitam secundum Glossam praedictam *super Philip. 4.* Glossa autem *super locum* debet suppleri, omnia scilicet ad salutem praedestinatorum spectantia, vel omnia quae ibi sunt scripta. Glossa enim exponit illud *Non delebo* etc. quasi dicat: Omnia quae in eo scribuntur, constantia sunt indelebiliter: unde nullus simpliciter scriptus deletur. Tertio quaeritur utrum aliquis posset de hoc libro deleri ; quod sic videtur *Psal. Deleantur de libro viventium.* Item aliter non esset gratia quod hic dicitur, *Non delebo* etc. Contra, quia secundum Glossam, *Omnia sunt in eo constantia* ergo non delebilia. Item Deus est invariabilis , ergo quod solus scribit, numquam delet. Respondeo dupliciter potest responderi. Uno modo quod proprie loquen-

do nullus deletur, vel deleri potest de libro vitae propter divinae dispositionis immutabilitatem; sed dicuntur deleri illi qui erant scripti secundum aestimationem suam, quando incipiunt cognoscere se non fuisse ibi scriptos. Unde *super illud Psal. Deleantur de libro* Glossa: *Non sic accipiendum est tamquam in hoc libro aliquem scribat Deus quem postea deleat; sed ita accipiendum, deleam te de libro meo, secundum spem illorum qui scriptos se putant, idest constat etiam ipsis, non illos ibi esse scriptos.* Aliter potest dici, quod in libro vitae scribuntur omnia merita, idest adprobantur; sed quorundam merita sunt in eis solum ad tempus, quorundam sunt finaliter; et isti sunt praedestinati. Dicitur ergo aliquis scribi in libro vitae dupliciter: aut quantum ad praesentem iustitiam, aut quantum ad praedestinationem aeternam. Primo modo dicitur aliquis in libro vitae scribi, quia eius merita ibi scribuntur, idest adprobantur, et acceptantur ad vitam pro illo statu, ut patet, quia si sic decederet, salvaretur. Secundo modo dicitur scribi non solum quia eius merita inscribuntur; sed quia ipse efficaciter ordinatur ad vitam, secundum praedestinationem divinam. Qui primo modo ibi scribitur, deletur quantum ad praesentem iustitiam, quando cadit in culpam mortalem, quia eius iustitia, sive meritum, iam non adprobatur, ut habeatur apud Deum dignus vita, ut ante, quia iam merita non habet. Qui autem scribitur secundo modo, numquam deletur, quia praedestinatio quassari non potest. Illa autem deletio praemissa non dicit aliquam mutationem factam circa Deum, sed circa meritum, quia iam periit. Eadem enim voluntate et rectitudine, qua adprobat hunc dum habet merita, reprobat eum dum est in culpa: sicut licet Deus sciat rem aliquam non esse, et post non sciat, quia res iam non est; non est immutatio facta in Deo, sed in re. Eadem est scientia qua sciebat prius rem esse cum erat, et cum scit rem non esse, cum non est. Notandum tamen quod scribi primo modo, et deleri non proprie dicitur, sed aliquando per talem modum loquendi magis exprimitur damnum proveniens ex peccato. Ad primum et secundum patet, quia delentur quidam, quantum ad praesentis iustitiae evacuationem: quidam delentur, quos non permittit finaliter cadere, sicut hic dicitur, *Non delebo.* Ad primum in oppositum patet: quia illi qui sunt scripti, secundum praedestinationem non delentur. Ad secundum similiter patet: quia qui proprie loquendo ibi scriptus est, deleri non potest. Praeterea secundum quod quidam dicunt deleri per praesentem iustitiae evacuationem, Deus non facit illam deletionem. Deus autem tales non delet, sed ipsi seipsos delent, cum Deum deserentes peccato adhaerent. *Et angelo Philadelphiae.* Septima epistola est admonens ad perseverantiam; unde infra dicetur: *Tene quod habes.* Nomen autem congruit admonitioni, interpretatur enim amor fratris, vel servans haereditatem: quia qui Christum amat, et qui vult servare sibi haereditatem aeternam, vel seipsum qui est haereditas Christi, finaliter perseverat: *Rom. 8. Quis nos separabit a caritate Christi?* Continet haec epistola exordium, narrationem, *Scio*, conclusionem, *Qui vicerit.* Persona loquens in epistola describitur a bonitate, *Haec dicit sanctus:* et ideo serva sanctitatem, quia sanctus est, et quaere eam: *1. Reg. 2. Non est sanctus* etc. *Levit. 11. Sancti eritis quia ego sanctus sum.* A veritate, *Verus*, in promissis, unde quod promisi, *quodcunque petieritis in nomine meo hoc faciam, Ioan. 14.* reddam: unde iuvabo vos ad conversionem fratrum: *Ioan. 14. Ego sum via, veritas, et vita.* A potestate, *Qui habet claves David*, idest potestatem aperiendi sensum Scripturae David, et aliorum Prophetarum: et ideo confidenter age praedicando, quia dabo tibi intellectum Scripturae; unde sequitur: *Ecce dedi* etc. *Qui aperit*, Scripturas ad intelligendum: *Luc. ult. Aperuit illis sensum ut intelligerent Scripturas.* Vel corda ad credendum, et diligendum. Vel regnum caelorum ad intrandum. *Et nemo claudit*: quia nemo potest destruere donum Dei in homine, Deo adhaerente quandiu Deus conservat. *Claudit*, Scripturas porcis, qui conculcarent eas, et etiam bonis quandoque in quibusdam locis Scripturae, ut diligentius quaerant intellectum Scripturae, et ipse eam aperit, ut inveniant. Claudit etiam corda subtrahendo gratiam peccantibus, idest non conservando datam regulam detestando culpam iniusti. *Et nemo aperit*, aliquod horum ipso claudente: *Psal. Tu terribilis es, et quis resistet tibi?* Vel *Clavem David*, idest carnem sumptam de David, non novam: *Psal. De fructu ventris tui ponam super sedem tuam:* quod est contra haereticos qui dixerunt Christum assumpsisse corpus phantasticum: et contra illos haereticos, qui dixerunt illum habuisse carnem veram, sed tamen novam, non de genere Adae, et eam attulisse de caelo. Dicitur autem caro Christi clavis, quia per eam ratione passionis aperta est ianua vitae. Qui aperit seipsum ad videndum, iucundandum, et inhabitandum. Felix cui Deus aperit seipsum. Hoc autem fit diligentibus: *1. Ioan. 4. Qui manet in caritate, in Deo manet: Ioan. 14. Qui autem diligit me*, maximeque quando bene pulsat: *Matth. 7. Pulsate, et aperietur vobis.* Claudit seipsum eis qui non diligunt, et nemo aperit: *Eccle. 7. Considera opera Dei, quod nemo* etc. Quaeritur, quare non dicitur potius Clavem Aaron, cum esset praelatus? ad huiusmodi autem pertinet uti clave. Responsio patet per expositiones praemissas, quia Aaron nullam scripturam condidit. Item nec de eius progenie carnem assumpsit sicut de stirpe David, qui fuit de tribu Iuda. Si quaeratur quare non dicitur clavem habere, cum de ipso descenderit secundum carnem David? quod si illud diceretur, non tantum documentum daretur: quia non esset tunc via ad multiplicem modum exponendi. Praeterea hoc dicitur ratione dignitatis, quia fuit Rex, de cuius progenie Rex regum carnem assumpsit, ad hoc ut eius imperio per voluntarium obsequium subderemus. Obiicitur etiam de hoc, *Et nemo claudit:* dicitur enim *Matth. 23. Vae vobis scribae et pharisaei hypocritae qui clauditis* etc. Respondeo. Dicendum quod illis quibus scribae et pharisaei claudebant regnum caelorum, per exemplum malum, et abscondendo veritatem doctrinae in Scriptura, non aperuerat Dominus; licet aliqualem voluntatem eis dedisset. *Scio opera tua.* Narratio est, in qua primo ponitur commendatio. Secundo consolatio, *Ecce.* Tertio admonitio, *Tene. Scio*, idest adprobo: *Opera tua*, et inde corona expectat te: *Infra 14. Opera enim illorum sequuntur eos. Ecce.* Hic consolatur per promissionem. Et primo promittit gratiam dirigentem ad praedicandum. Secundo virtutem sive efficaciam praedicationis ad convertendum, *Ecce dabo tibi.* Tertio fortitudinem in tentatione ad supe-

randum, *Quia servasti.* Circa primum primo promittit directionem ; secundo subdit directionis rationem , *Quia modicam.* Ubi ostendit eius meritum quantum ad tria, quantum ad humilitatem in corde, quantum ad obedientiam in opere, *Et servasti*, quantum ad constantiam in tribulatione , *Et non.* Dicit igitur , *Ecce:* excitatio est ad consolationem, et nota certitudinis. *Dedi*, idest dabo: iam dederat apud se, et per hoc magis ostendit gratiam esse in promptu. *Coram te* , idest ad tuam voluntatem: *Ostium apertum*, scilicet corda hominum prius clausa. Vel ingressum liberum ad Scripturas intelligendas. Vel liberum ingressum ad praedicandum, ut non impediaris a praedicatione, et eius fructu : *1. Cor. 16. Ostium mihi apertum est magnum.* Vel meipsum: *Ioan. 10. Ego sum ostium. Quod nemo:* quia hoc donum tibi conservabo: *Isaiae 22. Aperiet, et non erit qui claudat; claudet, et non erit qui aperiat. Quia;* quasi dicat et hoc faciam. *Quia modicam habes virtutem*, scilicet animi per humilitatem: *Modicam*, idest humilem, non superbam; et dicitur *Modica*, quia non resistit, omnibus se subiiciens: *Iaco. 5. Humilibus autem dat gratiam.* Vel *Modicam* respectu futurae quae plena erit. *Et servasti*, in opera: *Verbum meum*, scilicet Evangelii. Vel *meum*, scilicet quod praedicas. Isidorus *in 3. libr. de sum. bon. Suam pravam vitam propriae linguae ritu confodit, qui bene docet, et male vivit.* Item *in eodem: Qui non vivit sicut docet, ipsam quam praedicat virtutem contemptibilem facit. Et non negasti nomen meum* , in adversis, sed solide tenuisti : ipsum enim nomen Dei allicit ad sui amorem: *Isaiae 26. Nomen tuum et memoriale in desiderio animae. Ecce.* Hic primo promittit efficaciam praedicationis. Secundo subdit explanationem promissionis, *Ecce faciam.* Tertio ostendit sequelam promissae conversionis, *Et scient.* Dicit igitur, *Ecce*, quasi dicat et quia talis es. *Ecce*, nota est consolationis et gaudii: *Dabo tibi*, ad convertendum, dabo, inquam, aliquos, *De synagoga satanae* , idest de congregatione infidelium in qua satanas habitat. Per hoc notatur quod donum Dei est cum aliquis convertitur ad fidem. Item quod verbum praedicationis , si proficit , hoc habet a Deo: *Ierem. Ecce dedi verba mea in ore tuo. Qui dicunt se Iudaeos esse, et non sunt*, quia non confitentur Deum in carne, Glossa *hoc nomen* etc. *Ioan. 7.* videtur loqui de Iudaeis qui dicunt se esse Iudaeos et nomine et re nominis. *Sed mentiuntur: 1. Ioan. 2. Quis est mendax, nisi is qui negat quoniam Iesus non est Christus? Ecce*, quomodo dabit exponit: *Ecce faciam illos*, tales, *ut veniant*, ad fidem catholicam Trinitatis : *Et adorent ante pedes tuos*, in reverentiam ecclesiasticae potestatis quae est in te. In hoc notatur humilitas conversorum : unde dicitur *Isa. 60. Adorabunt vestigia pedum tuorum.* Contra : *Matth. 4. Dominum Deum tuum adorabis.* Respondeo. Est adoratio latriae; haec soli Deo debetur : item duliae; et huiusmodi adoratio est veneratio, quae exhibetur rationali creaturae, maxime praelatis qui tenent locum Dei. De prima loquitur *Matth. 10.* de secunda hic, et *Genes. 42. Cumque adorassent eum fratres sui* etc. dicitur de Ioseph. *Et scient*, videntes infideles per te ad Deum. Dei gratia converti. *Quia ego dilexi te*, spirituali gratia, quam non omnibus aliis dedi. Ecce quomodo lux gratiae illustrat, ut cognoscat homo iustificatus quantum sit pondus divinae gratiae, et dilectionis. Augustinus *1 libr. Conf. Deus lumen cordis mei, et panis oris intus animae meae. Quia servasti.* Hic promittit fortitudinem in tentatione , merito patientiae suae. Et primo commendat eius patientiam in praeterita tribulatione. Secundo promittit fortitudinem, sive conservationem in futura tentatione, *Et ego.* Tertio excitat industriam liberi arbitrii ex propinqua retributione , *Ecce venio.* Dicit igitur, *Quia servasti*, per imitationem plenam: *Verbum patientiae meae.* Verbum patientiae Dei est quod dixit in passione : *Pater dimitte illis* etc. *Lucae 23.* Hoc servaverat iste tenendo patientiam, et orando pro persequutoribus: *Matth. 5. Diligite inimicos vestros, benedicite maledicentibus* etc. Vel *Quia servasti verbum*, idest praeceptum, *Patientiae meae*, idest quam in me exemplo ostendi orando pro inimicis. *Et*, idest etiam. *Ego*, qui possum, *Servabo te ab hora tentationis*, idest ab ipso exordio quo incipiet. Vel *Ab hora tentationis*, idest a tentatione in hora qua fit; non ut non tenteris , sed ut non vincaris. *Quae ventura est in orbem universum tentare habitantes in terra*, ex parte diaboli per ministros tentantes. Erit hoc , ad deiiciendum; ex parte Dei permittentis erit ad probandum, et proficiendum. Hoc autem potest intelligi vel de generali persecutione , quae fuit post Neronem ; vel ea quae erit tempore antichristi: *Psal. Multae tribulationes iustorum* etc. *Custodit Dominus* etc. Posset etiam illud , *Quia servasti*, referri ad praecedens; et quantuncumque sit gravis tribulatio , non deficiatis , quia *Ecce*, quasi dicat, in promptu est, *Venio*, idest veniam, sed sic loquitur ut ostendat propinquitatem ad iudicium, ut nos remuneret. *Cito*, Haymo: *Cito fit omne quod transit.* Vel hoc dicit , quia mille anni ante oculos Dei sicut etc. *Tene*, per mentis custodiam, et vitae diligentiam perseverantes. *Quod habes* , scilicet gratiam, et vitae tuae merita: *Iob 27. Iustificationem meam quam caepi* etc. *Ut nemo accipiat coronam tuam* , idest quam tu meruisti. Haymo: *Cum certus sit Deo numerus electorum, dum remunerationem sibi promissam ob sui perdunt negligentiam, ne locus illorum vacuus remaneat, alii in locum eorum subrogantur;* sicut de Iudaeis, et Gentibus: Iudaeis enim fuit promissa corona quam acceperunt Gentes: *Rom. 11. Ex ramis fracti sunt.* Sed obiicitur: quia per hoc videtur quod praedestinatus posset amittere coronam suam, et ita damnari; quod est contra Gregorium, dicentem *sup. il. Matth. 24. Ita ut in errorem inducantur si fieri potest etiam electi : Proculdubio fieri non potest, ut in errorem electi plane capiantur.* Item. Aut intelligitur de corona praesciti, aut praedestinati: si praesciti; contra, quia corona non est ipsius, cum non sit perseverans; si praedestinati: ergo divina praedestinatio potest frustrari. Respondeo. Hoc verbum multipliciter exponitur a diversis. Quidam dicunt quod loquitur per quandam exhortationem ; sicut dicit mater puero , cum ipsum vult inducere ad sugendum: Tene ubera, ne dem alii. Alii dicunt quod intelligitur de corona gratiae, non gloriae : quia praedestinatio de gloria danda isti non potest quassari; tamen si intelligatur de corona gloriae, non videtur inconveniens. De praedestinato enim est loqui dupliciter ; aut secundum se et absolute , aut in respectu ad praedestinationem. Primo modo accipiendo, potest homo qui est praedestinatus peccare finaliter, et coronam perdere ; et sic damnatur, ut patet:

quia liberum arbitrium habet, non confirmatur quo potest velle malum, et manere finaliter in eo. Secundo modo loquendo, non potest : quia non potest fieri ut haec duo simul sint, scilicet quod ille sit praedestinatus, et damnetur. Secundum primum modum loquitur Dominus in hoc verbo *Tene* etc. loquitur enim secundum illud, quod est ex parte hominis: quantumcumque enim sit praedestinatus, oportet quod per industriam liberi arbitrii se disponat ad coronam, alioquin non est praedestinatus, nec salvabitur. Deus enim praedestinans exigit conatum liberi arbitrii, sicut supra promiserat illi Episcopo ut illum conservaret, et tamen post persuadet ei constantiam ne succumbat ; quia Deus hominem hoc modo conservaret, scilicet si homo divinae gratiae cooperetur : similiter est in opposito. Si autem non perseveret finaliter, eo ipso habetur quod non est praedestinatus. Secundo autem modo loquitur Gregorius. Ad aliud videtur dicendum, quod si hoc verbum *Tene*, accipiatur generaliter, tamquam monitio facta hominibus, potest intelligi tam de praescito iusto, quam de praedestinato : quia corona est praesciti quantum ad meritum pro statu praesentis iustitiae, quam habet ; quia si tunc decederet salvaretur ; licet non quantum ad finalem statum, quia non perseverabit. Praedestinatus etiam, ut dictum est, potest amittere coronam, eo modo quo dictum est ; tamen secundum quod illud verbum dicitur illi episcopo, intelligitur de praedestinato. Ille enim videtur fuisse praedestinatus, cum multum commendetur a Domino, et in nullo arguatur. Item per illud quod dicitur *supra 1. Et habebat in dextera sua septem stellas:* ubi nota Glossam. Ad illud quod contra obiicitur, patet per praemissa. *Qui vicerit.* Conclusio est, et continet duo, scilicet excitantium affectus, item intellectus, *Qui habet.* Affectum allicit ipse Dominus per promissionem. Primo autem ostenditur cui promittit, *Qui vicerit*, scilicet tentationes vitiorum, et adversa tribulationum. Secundo quid promittit, *Faciam.* Tria vero promittit. Primo quod faciet talem aliis utilem. Secundo quod in se immobilem, *Et foras.* Tertio quod divinis insignem, *Et scribam.* Dicit igitur, *Faciam illum*, per dona gratiae. *Ecce* quod donum Dei est, cum est aliquis qui sit animabus in subsidium. *Columnam*, firmum in se, et alios documento, exemplo, et suffragio sustentantem : *In templo Dei mei*, idest in ecclesia fidelium, quae est Dei templum spirituale: *1. Cor. 3. Templum Dei sanctum est, quod estis vos.* Ecce quantum venerandi sunt viri spirituales : quia per eos Dominus alios sustentat, quod est eis amplius meritum, et aliis incommodum. Gregorius *sup. hunc loc. Quod in Dei opere recta intentione firmatur, columna in structura fabricae spiritualis erigitur: ut hoc templo, quod est ecclesia positus et utilitati sit, et decori. Dei mei* dicit, ut supra expositum est. *Et foras non egredietur amplius*, scilicet ab ecclesia, sive a statu gratiae per mortale peccatum ; haec autem est gratia magna: *Psal. Susceptor meus es non movebor amplius. Et scribam.* Hic promittit quod victorem faciet Dominus insignem. Promittit autem tria insignia. Primo quod insigniet eum nomine praecelsae divinitatis; secundo quod nomine supernae civitatis, *Et nomen civitatis;* tertio quod nomine venerandae christianitatis, *Et nomen meum novum.* Triplex est hoc maximae nobilitatis insigne, scilicet quod iustus vocatur, et est filius ipsius Dei, et etiam censetur ipso nomine Dei per adoptionem. Item quod est civis summi palatii. Item quod Christianus dicitur a nomine regis sui, scilicet Christi. Dicit igitur, *Et scribam*, idest in manifesto ponam stabiliter : *Super eum*, ut ab aliis cognoscatur: *Nomen Dei mei*, scilicet Patris: quem vocat Deum suum inquantum homo. Hoc fit cum animae iusti, corpori quoque verbo et operi et conversationi datur gratia, per quam et sit, et cognoscatur filius Dei per adoptionem, imo etiam ut quasi Deus dicatur adoptione: *Psal. Ego dixi Dii estis. Et nomen civitatis*, scilicet supernae, quae est civium unitas propter summam pacem. *Dei mei*, scilicet Patris, qui eam condidit : *Novae*, quia nihil vetustatis habet : *Hierusalem*, quia ibi est plena visio pacis : *Quae descendit*, non secundum locum, sed secundum effectum : *De caelo*, quantum ad statum viae, cum iusti adhuc essent in exilio. Descendit, inquam, de caelo, idest de conformitate caelestium : quia per hoc quod ecclesia militans se conformat angelis et sanctis comprehensoribus, per hoc fit civitas Dei in via, et transiens in patriam : fit ibi civitas plene nova. Vel descendit de caelo, idest prius per haec invia condita fuit quod Christus descendit de caelo, et cum eo dona gratiarum : *A Deo meo*, scilicet Patre, quia Deus nutrit virtutes in via ut totum sit postea novum et pacificum in patria: *Iacob. 1. Omne datum optimum, et omne donum perfectum desursum est descendens a Patre luminum.* Et sic loquitur hic de superna civitate; prius pro statu praemii, deinde pro statu meriti: *Infra : Vidi civitatem novam* etc. Huius autem civitatis nomen scribit Dominus victori in via calamo gratiae Spiritus sancti, ditando ipsum donis, ut nominetur civis caelestis Hierusalem : *Ephes. 2. Iam non estis hospites et advenae.* Vel potest intelligi totum pro statu viae civitatis, scilicet ecclesiae militantis. Novae, per gratiae innovationem in qua est visio pacis internae in conscientia, et pacis ad Deum : cuius nomen scribitur super iustum, quando per dona gratiae, et merita efficitur de societate iustorum, et numero salvandorum. *Et nomen meum novum*, scilicet Christus: ut a Christo dicatur Christianus, idest gratia unctus, quod est nomen novitatis, interdicens omnem vetustatem. *Supra eod. Et in calculo* etc. Haymo: *Hinc dignitas, hinc celsitudo provenit nobis, hinc reges, hinc sacerdotes, hinc christiani vocamur.* Vel aliter. *Scribam*, idest indelebiliter imprimam, *Super eum*, idest in eius memoria, plus quam mens hominis capiat, *Nomen Dei mei*, idest faciam per dona gratiae magis ut habeat in memoria nomen Dei, idest rem nominis, scilicet quantum et quam infinita: et ex hoc sequitur experientia maioris dulcedinis, quam mens hominis capere possit. Bernardus *in lib. de dilig. Deo: Quam suave est in memoria non sentitis, a spiritu procul dubio in praesentia sentietis. Et nomen civitatis Dei*, in memoria eius imprimam rem nominis, ut scilicet consideret, quanta sit eius gloria, et quomodo ad eam pertingamus. Vel de praesenti ut in memoria portet, quale et quantum sit esse de societate iustorum in ecclesia. *Et nomen*, quod est Iesus, vel Christus, ut mei memoria sit apud eum: *Cant. ult. Pone me ut signaculum super cor tuum. Qui habet*, ut

*

supra: *Et angelo Laodiciae.* Ultima epistola est, et admonet ad strenuitatem contra mentis teporem, et consonat nomen admonitioni: quia Laodicea interpretatur tribus amabilis, quia omnes strenui et ferventes Deo, et angelis sunt accepti: *Proverb. 22. Vidisti hominem velocem in opere suo? coram regibus stabit, nec erit ante ignobiles.* Dividitur autem in exordium, narrationem, *Scio opera tua*, conclusionem, *Qui vicerit.* Persona Christi commendatur in exordio, quantum ad tria. Primo quantum ad promissorum completionem. Secundo quantum ad divinorum annunciationem, *Testis.* Tertio quantum ad potestativam operationem, *Principium. Haec dicit amen*, idest veritas: quia per ipsum Patris promissa complentur: *Ioan. 14. Ego sum via* etc. *Et testis*, eorum quae audivit a Patre annunciando ea hominibus: *Fidelis*, contra tepiditatem, ut dicit Glossa, et veritas contra falsitatem. Vel utrumque dicitur ut excludatur falsitas: *Supra 1. Qui est testis fidelis.* Vel Testis, scilicet operum in iudicio: *Matth. 25. Esurivi, et dedistis mihi manducare. Qui est principium*, idest prima creatura: *Creaturae Dei*, scilicet Patris universaliter, quia Pater per eum omnia condidit: *Ioan. 1. Omnia per ipsum facta sunt.* Consistunt: *Ioan. 8. Principium qui et loquor* etc. Vel *Creaturae Dei*, idest per ipsum Deus Pater creat iustos in operibus bonis: *Ephes. 2. Creati in Christo Iesu in operibus bonis.* Haymo: *In hoc ostenditur quia Pater non praecessit Filium, sicut nec radius solis posterior est sole, vel splendor igne.* Nota quod amen accipitur tripliciter. Aliquando nominaliter, ut hic *Amen*, idest veritas. Aliquando verbaliter, ut *in Psal.* ubi nos habemus, *Fiat fiat*, Hebraeus habet *Amen amen.* Aliquando adverbialiter: *Ioan. 3. Amen amen dico tibi, quia nisi quis renatus fuerit* etc. *Scio.* Narratio est quae tria continet, arguitionem cum comminatione, admonitionem cum consolatione, *Suadeo*, promissionem cum excitatione, *Ego sto ad ostium.* Circa primum primo ponit arguitionem. Secundo arguitionis exaggerationem, *Quia dicis.* Dicit igitur, *Scio opera tua*, quasi dicat, non me latent: *Hebrae. 4. Omnia nuda* etc: vere scio ea, quia in operibus vitae tuae, *Neque calidus es*, quia caritate non ardes, viriliter agendo. Gregorius: *Calidus quippe est, qui bona studia et arripit, et consummat. Neque frigidus*, quia fidem tenes, et aliquod opus habes. Gregorius: *Frigidus est, qui consummanda non inchoat.* Minus autem malum esset si frigidus esset quam tepidus, quia tunc maior spes esset de eo: unde exaggerando subdit, *Utinam frigidus esses*, existens adhuc in peccatis: *Aut calidus*, fervens calore caritatis. Hoc ideo dicit, quia homo frigidus, scilicet homo existens in peccatis nondum conversus, ex consideratione peccatorum disponitur ad timorem et poenitentiam; homo autem tepidus, scilicet qui conversus est, et post conversionem tepide agit, ex conversione habet confidentiam meritorum, et ideo non corrigit desidiam, et ita manet, et durat vacuus, et dignus evomi a Deo: et ideo melius est ut vel ardeat divino calore; vel si non ardet, saltem frigescat, et non sit in medio pendens per teporem. Gregorius: *Qui adhuc est in peccatis, fiduciam non amittit conversionis; qui vero post conversionem tepuit, spem quae potuit esse de peccatore subtraxit.* Sed obiicitur: quia esse frigidum est malum; quomodo ergo dicit *Utinam* etc? Item tepor maiorem habet propinquitatem ad calorem quam frigidus. Item sunt multi frigidi, qui numquam veniunt ad salubrem calorem. Respondeo. In frigido homine, qui vel fidem plenam non habet, vel si habet, quasi nil boni agit, duo sunt, scilicet ipsa frigiditas mentis, et materia dispositionis: quia licet sit frigidus, tamen cum non sentit aliud in se unde confidat, et ulterius videt mala sua, ex hoc potest facilius disponi ad bonum; tepidus autem, quia aliqua bona agit, et se conversum videt, confidit, et ex confidentia difficilius seipsum corrigit. Loquitur ergo de frigido, non quantum ad culpam sive frigiditatem; sed quantum ad dispositionis maiorem facilitatem. Unde non optat huic primum, nec secundum, ut dicit Glossa. Ad aliud dicendum, quod tepor, inquantum habet aliquid caloris, magis propinquat calori, cum ratione adnexae confidentiae minus quam frigus spirituale: haec enim duo sunt in tepido, scilicet modicum quid caloris spiritualis, et occupatio indispositionis: et ratione huius dicitur illud. Ad aliud dicendum, quod non omnia talia intelliguntur universaliter, sed pro multis: in plurimis enim sic est. *Sed quia tepidus es, et nec frigidus, nec calidus, incipiam te evomere, extra vomere: Ex ore meo*, idest de consortio iustorum, qui os meum sunt, et per eos loquor: *Ier. 15. Si separaveris pretiosum a vili, quasi os meum eris.* Propterea enim Dominus hominem incorrigibilem magis et magis deserit et abiicit a se, et a collegio Ecclesiae, cuius suffragia non sunt ei salubria. Et quandoque hoc exterius aperte fit per excommunicationem, ut tangit Glossa. Debet autem excommunicatio fieri vix et cum difficultate; sicut vomitus difficultatem habet. Potest et aliter os Dei intelligi peccator: quamdiu vocatur ad poenitentiam, et supportatur a Deo, adhuc est intra os Dei, idest adhuc remanet infra septa divinae misericordiae: per quem Deus, quasi per os suum manifestat se nobis; sed si non vult corrigi, evomit, idest quasi quoddam vile abiicitur, extra septa misericordiae prius exhibitae, ut iam non sic sustineat clementer, sed vadit in reprobum sensum. Loquitur autem per similitudinem: frigida enim et calida sumi possunt; sed tepida vomitum provocant: iuxta hoc loquitur de tepido. Sed nota quod dicit *Incipiam*, non dicit Evomam, sed *Incipiam evomere*, quasi paulatim deserendo, non statim omnino, ut detur locus poenitentiae: *Thre. 3. Non enim humiliavit ex corde suo, et abiecit filios hominum, ut contereret sub pedibus suis omnes vinctos terrae.* Cum vero omnino persistunt in nequitia, a Deo deseruntur. Isidorus *in libr. 2. de sum. bono: Revera quae Deus deserit, daemones suscipiunt. Quia dicis;* quasi dicat, merito incipiam te evomere: *Quia dicis*, iactanter, *Quia dives*, scilicet scientia: *Et locuples*, virtutibus: *Et nullius egeo:* quia in omni bono habeo sufficientiam. Ecce iactantia superba. Gregorius *sup. hunc loc. Reprobi divitiis replentur, virtutes divitiis vacuantur. Dum ruinae suae damna non considerant, esse se a bonis actibus inopes non agnoscunt.* Deinde ostenditur iactantia esse vana, quia non subest veritas. *Et nescis quia*, idest quod tu qui sic iactas, *Es miser.* Vituperat eum quantum ad defectum quadruplicis boni. Primum est notitia agendorum, ut sciat quid est necessarium ad salutem, quia fides cum operibus necessaria est. Contra quod dicit, *Es miser*, scilicet per ignorantiam, per quam deciperis dum te

putas in hac tepiditate sine operibus salvari, per fidem mortuam. Ad aggravandum vero subdit, *Et miserabilis*, quasi dicat, in tantum miser es, quod misericordia de te potest haberi ; sed adhuc gravius est quod hanc ipsam miseriam nescis: unde dicitur , *Et nescis* etc. *Psal. Nescierunt neque intellexerunt , in tenebris ambulant.* Secundum est sufficientia, sive opulentia gratuitorum, scilicet virtutum et donorum gratiae, contra quod dicit et pauper, scilicet virtutibus. Tertium cognitio incommodorum, ut scilicet sua vitia et damna agnoscat, contra quod dicitur, *Et coecus.* Quartum ornatus meritorum, contra quod et nudus, scilicet meritis, vel operibus. Vel Nudus , vestimento innocentiae. Gregorius: *Pauper coecus et nudus arguitur. Pauper utique, quia virtutum divitias non habet; coecus, quia nec paupertatem quam patitur videt : nudus , quia primam stolam perdidit; sed peius, quia non se perdidisse cognoscit. Suadeo tibi.* Hic ponit monitionem cum consolatione. Et primo admonitionem, secundo consolationem, *Ego quos.* Monitio autem est triplex, contra tria praetacta. Prima ad quaerendum aurum contra paupertatem. Secunda ad quaerendum indumentum contra nuditatem, *Et vestimentis.* Tertia ad quaerendum visum contra caecitatem , *Et collyrio.* Dicit igitur , *Suadeo tibi:* bona haec suasio, et salubre consilium. Vere ille est angelus magni consilii: *Isaiae 9. Et vocabitur nomen eius* etc *Emere*, per industriam liberi arbitrii, et fructum poenitentiae. Bona talis negotiatio: *Lucae 19. Negotiamini dum venio: Aurum* , idest caelestem sapientiam, quae fulgida est. Item pretiosa, quia per eam acquiruntur carae merces, scilicet gloriae: *Proverb. 3. Gloriam sapientes possidebunt: Ignitum*, quia sapientia caelestis fervida est igne amoris , et calere facit : *Et probatum,* idest purum et electum, non phantasticum. Sapientia enim huius mundi phantastica est; sed sapientia quae desursum est, vera est electa: unde dicitur de sapientia *Proverb. 3. Primi et purissimi fructus eius. Ut locuples fias*, cum sis pauper: longe enim ditiorem facit quam aurum materiale: *Sapi. 7. Et divitias nihil* etc. *omne aurum* etc. Vel *Aurum*, scilicet caritatem; quae aurum est propter fulgorem, et decorem, et pretiositatem: *1. Cor. 12. Et adhuc excellentiorem viam vobis demonstro.* Aurum ignitum, propter fulgorem vel fervorem : *Rom. 12. Spiritu ferventes.* Probatum, per sinceritatem, quia caritas omnem fecem abhorret : *Gen. 2. Et aurum terrae illius optimum* , scilicet terrae Evilath: quod interpretatur dolens; vel parturiens. Qui enim dolet de praeteritis offensis et cavens de futuris, parturit opera difficultatis , et perfectionis , habet optimam caritatem. Vel *Aurum* , ipsum Christum ; *Ignitum* , idest igne passionis assum, vel per effectum, quia alios ignit: *Luc. 12. Ignem veni mittere in terra. Probatum* , quia nihil est in eo nisi purissimum , quod probatum est in fornace passionis: *Psal. Igne me examinasti.* Sed quomodo dicitur, *Suadeo tibi emere* etc? per hoc enim videtur quod primam gratiam posset homo mereri ; quod falsum est. Item haec carent pretio: *Iob 28. Nescit homo pretium eius.* Respondeo. Non accipitur hic verbum emptionis proprie, sed large: quia proprie illa bona praemissa emi non possunt , nec primam gratiam potest aliquis mereri, alioquin gratia iam non esset gratia; sed per hoc ostenditur quod magna oportet facere hominem. Loquitur ergo sic Dominus propterea ut magis ad industriam liberi arbitrii excitet hominem , per quam disponatur ad sapientiam, sive caritatem, sive ad ipsum Christum, qui est thesaurus iustorum: et si se disponit, ita sibi datur ac si emisset, iuxta hunc modum loquendi dicitur *Proverb. 23. Virtutem eme* etc *Et vestimentis albis induaris* , idest ornatu , et candore virtutis , et donorum gratiae, et conversationis rectae, cum sis nudus: *Coloss. 3. Induti sicut electi Dei viscera misericordiae, benignitatem , humilitatem , modestiam , patientiam , supportantes* etc. *Ut non appareat* , omnibus in iudicio : *Confusio nuditatis tuae :* ideo melius est nunc erubescere , coram paucis: *Naum 3. Ostendam Gentibus nuditatem tuam : Et collyrio*, idest divinis praeceptis : *Inunge oculos tuos*, internos: *Ut videas*, cum sis caecus. Collyrium est remedium medicabile pro oculis , tale est praeceptum. Deinde ad clarificandum oculos amoris respectu boni, qui est quasi oculus dexter , et timoris , respectu mali, qui est quasi oculus sinister: *Psal. Praeceptum Domini lucidum illuminans oculos.* Vel *Collyrio* , idest dono Spiritus sancti. Vel *Collyrio* , idest compunctione : quia collyrium primo turbat oculum, et humorem malum fluere facit , ut post clarum reddat ; similiter et contritio prius turbat animum per dolorem , et sic evacuat humorem peccati , cuius signum aliquando est resolutio in lacrymas, et sic interni oculi clarescunt: *Eccle. 38. Unguentarius facit pigmenta* etc. *Ego quos.* Hic ponit consolationem, quia ex asperitate arguitionis et comminationis desperare posset. Et quia ipsa consolatio debet allicere ad bonum ; ideo primo ponit consolationem ; secundo hortatur ad poenitentiae satisfactionem , *Aemulare.* Dicit igitur , *Ego;* quasi dicat : Ne desperes, quia arguitio mea ex amore est. *Quia. Ego quos amo*, dulcedine praedestinationis : *Ierem. 31. In caritate perpetua dilexi te : Arguo* , verbis : *Et castigo* , flagellis : Augustinus *in libr. de Verbis Apost. Melius est ut flagellet te, et recipiat te, quam ut pareat tibi, et deserat te: Hebr. 12. Quem enim diligit, corrigit, flagellat autem omnem filium quem recipit.* Sed quaeritur, quare Dominus cultores suos sic vexat aliquando flagellis , malos autem dimittit quandoque in prosperis et deliciis? *Ierem. 12. Quare via impiorum prosperatur?* Respondeo. Primum est ex divina misericordia , ex qua est quod electos quos scit finaliter perseveraturos, reservat ad vitam ; et ideo ne devient a semita , restringit eos sub loris disciplinae adversorum. Vel per ipsa adversa purgat offensam peccatorum praeteritorum: vel per eadem facit magis idoneos ad perceptionem praemiorum. Secundum est ex Dei iustitia, sive iracundia: merito enim scelerum in quibus scit malos finituros vitam, debetur eis gehenna, et subtrahitur divina benevolentia. Et ideo ira divina dimittit eos in deliciis et prosperis, permittens ut qui *in sordibus est sordescat adhac* , *Infra ult.* Multos tamen malos dulciter vocat et flagellis , et aliis modis. Ad praemissa autem inducit Haymo huiusmodi exempla. Vitulus qui occisioni paratur , liberius pascuis saginari permittitur ; qui vero ad usus necessarios reservatur , iugo et loris domatur , stimulis pungitur, verberibus caeditur. Ut ergo cuius vita desperatur a medico , etiam saluti eius contrarium non negatur ; cuius autem recuperanda salus aestimatur ,

animo eius desiderabilia, salutique contraria omnino negantur. Tertio quia ex amore te arguo. *Aemulare*, idest imitare bonos qui non sunt tepidi: *3. Ioan. Noli imitari malum, sed quod bonum est.* Vel *Aemulare*, idest zelum habeas in fervore ad bonum: *Gala. 5. Aemulamini bonum in bono.* Nota quod aemulari multipliciter accipitur; quandoque pro indignari, quandoque pro imitari: et utroque modo secundum diversos modos exponendi accipitur *Rom. 11. Sed illorum delicto, salus Gentibus* etc. Quandoque pro invidere; unde aemulus dicitur invidus; et sic accipitur etiam in eisdem verbis. Secundum alium modum exponendi quandoque pro zelare sive diligere: *2. Cor. 11. Aemulor enim vos.* Ad quid autem tendere debeat aemulatio, subdit, *Et poenitentiam age*, de tepiditate per strenuitatem. Ioannes Chrysostomus: *Perfecta poenitentia cogit peccatorem omnia libenter ferre. In corde eius contritio, in ore eius confessio, in opere tota humilitas. Ecce.* Hic ponit promissionem cum excitatione: per hoc enim excitat eum quod dicit se stare, quasi ad ostium, et excitare pulsando. Et nota quinque, quae circa iustificationem considerantur. Primum est dignatio Dei peccatorem excitantis. Secundum consensus sive motus liberi arbitrii se disponentis, *Si quis.* Tertium infusio gratiae animam iustificantis, *Introibo.* Quartum meritum iustificati in gratia proficientis, *Et coenabo.* Quintum pastus consolationis animam reficientis, *Et ipse.* Dicit igitur, *Ecce;* quasi dicat, debes poenitentiam agere, quia *Ecce*; quasi dicat attende hoc: *Ego*, qui Deus sum: *Sto*, per expectationem paratus recipere: *Ad ostium*, scilicet voluntatis, per quam Christus intrat in animam per gratiam: *Et pulso*, per excitationem, scilicet terrendo per considerationem poenae, vel immittendo dolorem de peccatis, vel desiderium gloriae, vel vocando per praedicatores: *Cant. 6. Vox dilecti mei pulsantis. Si quis*, notatur raritas: *Audierit*, intelligendo: *Vocem meam*, scilicet inspirationis internae, vel praedicationis, vel Scripturae: *Et aperuerit mihi ianuam*, cordis, scilicet poenitendo. *Introibo ad illum*, per gratiae infusionem. Vel *Si quis audierit*, per obedientiam ut convertatur: *Et aperuerit mihi ianuam*, tollendo tumultus cogitationum, et vincendo tentationes quae occurrunt: *Introibo ad illum: Ioan. 14. Ad eum veniemus etc.* Bonus talis hospes, et honorandus: unde beatus Bernardus *in Med. Coenaculum grande stratum exhibe Christo. Et coenabo cum illo*, eius fide, et operibus delectabor. Iustus bene operans comedit: quia in operando laetatur, et Dominus convivatur cum eo, quando delectatur in eius meritis. Bernardus *sup. Cant. Cibus eius poenitentia mea, cibus eius salus mea, cibus eius ego ipse. Et ipse mecum:* quia dum eius statum acceptabo, consolatione interna pascam eum: *Sap. 8. Proposui hanc mihi adducere ad convivandum, sciens quoniam mecum communicabit de bonis.* Admirandae sunt deliciae huius convivii, quae dantur eis qui alias non quaerunt, et divinis insistunt. Ambrosius *in quad. hom. Qui domicilio Christum recepit interno, maximis delectationibus exuberantium pascitur voluptatum.* Vel *Coenabo cum illo*, in via, et ipse mecum, in patria: *Lucae 12. Praecinget se* etc. *Qui vicerit*, scilicet vitia, et omnia tentamenta, et perseveraverit: *Dabo ei sedere mecum in throno meo*, idest dabo ei potestatem iudiciariam ut mecum iudicet. Per thronum enim intelligitur potestas iudicandi; sessio autem notat auctoritatem utendi huiusmodi potestate: *Matth. 19. In regeneratione cum sederit filius hominis. Mecum* autem dicit, quia cum eo iudicabunt. Sed quid est quod dicit *Mecum in throno?* quia alia erit potestas perfectorum in iudicando, alia ipsius Christi, quia non est aequalis. Respondeo. Non intelligitur quod ex aequo iudicent, vel quod sit eadem potestas, sed notatur communicatio iudiciariae potestatis, quae in viris perfectis minor erit quam in Christo, quorum potestatis origo erit potestas ipsius Christi: unde cum dicitur, *Dabo ei sedere mecum in throno meo*, notatur et communicatio, et carnalitas per hoc quod dicitur in throno mecum: unde *sup. hunc loc.* dicit Gregorius: *Nobis in throno Filii sedere est, ex eiusdem Filii potestate iudicare: quia enim iudicii principatum ex eius virtute suscepimus, velut in eius throno residemus.* Item obiicitur: quia dicit perfectos sessuros in throno singulariter, in Evangelio autem dicit in duodecim: *Matth. 19. Sedebitis et vos* etc. Item quare duodecim, cum non solum Apostoli sunt iudicaturi? Respondeo ad primum, quod non est contrarium. Cum enim dicitur hic *In throno*, intelligitur principaliter dominica potestas; ex qua tamen habebunt perfecti potestatem iudicandi, et ideo dicuntur sessuri in eius throno. In Evangelio vero agitur principaliter de ipsa eorum quae multiplex erit potestate. Idem ergo dicitur hic et ibi, sub differenti ratione: unde Gregorius *sup. hunc loc. Hic duodecim thronis, quod uno throno filii designatur: quia videlicet universale iudicium ex nostri mediatoris interventione percipitur.* Ad aliud dicendum, quod non intelligitur de solis Apostolis, sed per numerum duodenarium intelligitur universitas eorum qui iudicabunt, sicut dicit Gregorius, et Augustinus, et Glossa. Responsio est secundum Augustinum: quia partes septenarii, qui universitatem signant, scilicet tria et quatuor complent duodecim, quia ter quater sunt duodecim. *Sicut et ego;* quasi dicat: Qui vicerit ita, propter victoriam recipiet dignitatem sedendi. In tertio modo. Sicut ego propter victoriam qua vici mundum, Iudaeos, et diabolum, sedeo in throno Patris, idest regnare cognoscor, aequalis ei in sua potentia, qua et iudicat, et dominatur, cuius potentia dominativa per thronum signatur. Ex merito enim victoriae *Ioan. 17. Confidite ego vici mundum*, habet manifestationem nominis, scilicet quod ipse ens homo et Deus aequalis Patri: *Philipp. 2. Humiliavit semetipsum, factus obediens usque ad mortem, mortem autem crucis. Propter quod et Deus exaltavit illum. Sedi*, idest sedem accepi: *1. Hebr. Sedet ad dexteram* etc. Sed obiicitur: quia perfecti non iudicabunt cum Christo per aequalitatem; ipse autem Christus sedet cum Patre in throno, idest regnat cum Patre in eadem potentia per aequalitatem perfectam. Respondeo. Haec dictio, *Sicut*, quandoque est nota aequalitatis, ut *Ioan. 5. Sicut Pater habet vitam in semetipso* etc. quandoque similitudinis simplicis: *Matth. 5. Estote perfecti sicut et Pater vester perfectus est:* et hoc secundo modo accipitur hic. Item obiicitur de sessione huiusmodi; quia aut intelligitur de Christo, quantum ad divinitatem, aut humanitatem: non primo modo, quia Christus inquantum Deus, est aequalis Patri. Respondeo. Dicendum quod

intelligitur non quantum ad divinitatem, nec quantum ad ipsam humanitatem; sed quantum ad personam existentem in humanitate. Et iterum sessio referenda est ad manifestationem sessionis, quia saepe in Scripturis dicitur res fieri, quandoque innotescere. Licet ergo ipse inquantum Deus, sit per naturam Patri aequalis; tamen ipse est homo, per victoriam passionis minuit manifestationem aequalitatis, quam ipse existens in humanitate habuit ad Patrem : unde *super hunc loc.* Gregorius: *Vincens Dominus in throno cum Patre sedisse se asserit· quia post passionis certamina primam passionis palmam clarius se omnibus quod potestate Patri esset aequalis, indicavit. Qui habet aures.* Septies repetitus est iste versiculus, ut nemo de ignorantia, nemo de negligentia se excuset. Et dicitur *Audiat*, interno intellectu: quia intelligentia ianua est ad affectum, et ex affectu procedit omne bonum: *Proverb. 8. Beatus homo qui audit me.*

CAPUT IV.

Post haec vidi: et ecce ostium apertum in caelo, et vox prima quam audivi tamquam tubae loquentis mecum, dicens: Ascende huc, et ostendam tibi quae oportet fieri cito. Post haec statim fui in spiritu. Et ecce sedes posita erat in caelo, et supra sedem sedens. Et qui sedebat, similis erat aspectui lapidis iaspidis, et sardinis, et iris erat in circuitu sedis, similis visioni smaragdinae. Et in circuitu sedis sedilia viginti quatuor, et super thronos vigintiquatuor seniores sedentes, circumamicti vestimentis albis, et in capitibus suis coronae aureae. Et de throno procedebant fulgura, et voces, et tonitrua : et septem lampades ardentes ante thronum, quae sunt septem spiritus Dei. Et in conspectu sedis, tamquam mare vitreum simile crystallo: et in medio sedis, et in circuitu sedis quatuor animalia plena oculis ante, et retro. Et animal primum, simile leoni: et secundum animal, simile vitulo: et tertium animal, habens faciem velut hominis: et quartum animal, simile aquilae volanti. Et quatuor animalia singula eorum habebant alas senas in circuitu : et intus plena sunt oculis, et requiem non habebant die ac nocte, dicentia: Sanctus, sanctus, sanctus Dominus Deus omnipotens, qui erat, et qui est, et qui venturus est. Et cum darent illa animalia gloriam, et honorem, et benedictionem sedenti super thronum, viventi in saecula saeculorum: procidebant vigintiquatuor seniores ante sedentem in throno, et adorabant viventem in saecula saeculorum, et mittebant coronas suas ante thronum, dicentes: Dignus es Domine Deus noster accipere gloriam, et honorem, et virtutem: quia tu creasti omnia, et propter voluntatem tuam erant, et creata sunt.

CAPUT. IV.

Post haec vidi. Post primam visionem quae fuit de correctione ecclesiarum, sequitur secunda, quae est de revelatione mysteriorum, congruo ordine; quia sicut dicit Glossa, *Correctos*, competenter sequitur secretorum revelatio. Dividitur in quatuor partes, secundum mysteria quae revelantur. Prima est de sedente in throno, et eius ornatu. Secunda de libro signato, *5. cap. Et vidi in dextera.* Tertia de agno aperiente librum, *5. cap. ante med. Et ecce in medio throni et quatuor animalium.* Quarta de apertione sigillorum, et consequentibus ad eam, *6. cap. Et vidi quod aperuisset.* Distinguitur autem sic. Nam prima, quae est de sedente in throno, pertinet ad contemplationem potentiae. Secunda, qua videtur liber signatus, ad contemplationem sapientiae. Tertia, qua videtur agnus occisus, ad contemplationem gratiae redemptionis humanae. Quarta, qua videtur apertio sigillorum, ad contemplationem status universalis Ecclesiae. Circa primum primo ponuntur quaedam antecedentia visionem ; secundo ipse tenor visionis. Antecedentia fuerunt duo. Primum aspectus ostii reserati. Secundum auditus praecepti sibi dati, *Et vox.* Dicit igitur, *Post haec.* Notatur per hoc ordo visionum, non temporum. Creditur enim hanc visionem cum prima vidisse eadem die, scilicet dominica. *Vidi,* idest revelatio mihi facta est: et vidi interno oculo; quid autem viderit, subdit, *Et ecce* ; quasi dicat: In promptu fuit mihi videre. *Ostium,* erat, *apertum in caelo*, idest Scriptura per quam ingressus est ad vitam. Per quam etiam Christus sedens in iustis ostenditur; de quo post sequetur, erat aperta in ecclesia, quae est caelum, per sapientiae claritatem, et vitae sublimitatem. Vel *In caelo,* idest in illis qui per fidei, et vitae eminentiam, et contemplationis celsitudinem, sunt caelum: tales enim et Scripturam, et secreta Dei profundius capiunt. Vel *Ostium* Christus est, per quem est ingressus ad revelationes visionum: *Ioan. 10. Ego sum ostium. Et vox prima quam audivi*, interiori auditu : prima scilicet in visione hac, erat, *Tanquam vox tubae:* quia ad magna invitabat; sicut tuba magnum sonum habet: *Proverb. 8. Audite quia de rebus magnis loquutura sum.* Vel quia ad bellum spirituale excitabat, suadendo intendere visioni sequenti, sicut sequitur: *Ascende huc,* non gressu corporis, sed elevatione mentis. Item per illam vocem primam intelligitur lex vetus, quae ad bellum contra peccata vocat : usus enim tubarum solet esse in bellis : *Loquentis mecum,* quia non dissonat a ratione: *Roman. 7. Igitur invenio legem, volenti mihi facere bonum.* etc. *Ascende huc*, scilicet ad spiritualem intellectum. Noli morari in superficie literae : ipsa enim lex dat viam, ad implendam eam spiritualiter: unde *Galat. 2. Ego enim legi per legem mortuus sum, ut Deo vivam. Et ostendam:* hoc addidit vox angeli. *Et ostendum tibi quae oportet fieri cito post haec,* scilicet in ultimis temporibus. *Cito* dicit, quia totum tempus breve est, comparatione aeternitatis: haec enim visio secundum Glossam fere tota est de ultimis fidelibus ; pauca tamen addidit de eis qui ante Christi adventum sunt passi. Per hoc autem quod dicitur *Cito*, suscitantur fideles a torpore. *Tempus est breve, eodem supra 1.* Quae

autem sunt illa quae ostendenda promittuntur, patet in ipsa visione quae sequitur. Sed quid est quod vox dicit Ioanni, *Ascende huc?* Nonne ipse erat in excessu mentis prius? Iam enim dixit, *Post haec vidi* etc. Respondeo. Quamquam in excessu mentis erat, sicut illa antecedentia indicant; sed quia ea quae sibi post ostenduntur, sunt praemissis altiora, ideo iubetur elevare mentem in excessum altiorem: gradus enim sunt in excessu mentis. *Et statim.* Hic ponitur ipsa visio. Et primo ostenditur status videntis. *Et statim postquam locutus est mihi.* Gregorius: *Nescit tarda molimina Spiritus sancti gratia.* Item ostenditur obedientia mentis, qua est obediens motui gratiae, quae est quasi nuncius Dei, excitans animam ad sui ipsius elevationem. *Fui in spiritu,* idest in altiori excessu spiritus. Haymo: *Non quod spiritus a corpore fuerit ablatus, sed vis spiritus sublevavit mentem ad caelestia mysteria contemplanda.* Secundo subditur revelatio visionis, *Et ecce.* Haec autem pars dividitur in quinque. Prima est de sedente in sede. Secunda de circumstantibus sedem, *Et iris,* Tertia de procedentibus a sede, *Et de throno.* Quarta de his quae in conspectu sedis, *Et septem lampades?* Quinta de his quae in medio sedis, *Et in circuitu. Et in medio.* Circa primum primo describitur sedes. Secundo sessio, *Et supra.* Tertio ipse sedens, *Et qui.* Dicit igitur, *Et ecce sedes,* scilicet ecclesia, in qua Deus sedet tamquam in ea quiescens, regnans, disponens, et iudicans: *Luc. 1. Et dabit ei Dominus Deus sedem* etc. *Posita erat,* idest firmiter erat constituta. *In caelo,* idest in eminentia vitae, qua mundum excedit. Vel *Sedes,* mentes iustorum in quibus Christus quiescit. Posita in caelo, hic in ecclesia: *Sap. 7.* secundum aliam translationem, *Anima iusti sedes est sapientiae. Et supra sedem sedens,* scilicet Christus, qui sedet in ecclesia quiescens, et dominans, et paratus iudicare. Nota Glossae, *Sedens Christus* etc. Vel *Sedens,* Deus Pater, vel tota Trinitas, quia tota Trinitas sedet in iustis. *Supra sedem,* tanquam excedens: *Psal. Deus sedet super sedem sanctam suam.* Et bene dicitur, *Super sedem,* quia in eis sedet, et quiescit, qui se sub eo humiliant: *1. Petri 5. Humiliamini sub potenti manu Dei. Et qui sedebat.* Describitur Christus sedens et quantum ad divinitatem, quae per Iaspidem, et quantum ad humanitatem, quae per Sardinem. Dicit igitur, *Et qui sedebat,* scilicet Christus: *Similis erat,* non secundum naturam, sed secundum figuram ostensam Ioanni: *Lapidis iaspidis.* Iaspis lapis est pretiosus viridis coloris, qui super omnes alios colores delectat, et confortat visum: unde signat divinitatem Christi. Glossa: *Divinitas viret, et pascua praebet suis: 1. Petri 1. In quem desiderant angeli prospicere. Et sardinis.* Sardis est lapis pretiosus rubri coloris: unde signat humanitatem Christi rubricatam sanguine passionis: *Isaiae 63. Quare ergo rubrum est vestimentum tuum?* etc. et in his duobus consistit hominis beatitudo. Augustinus *in lib. de spir. et an. Propterea Deus factus est homo* etc. Talem ergo describit Christum, qui per omnia ostendatur esse desiderabilis: ut per eum sustineantur gratanter omnia adversa, de quibus infra dicit: *Cant. 5. Et totus desiderabilis. Et iris.* Hic de circumstantibus sedem. Loquitur autem haec visio hic, et in sequentibus de Christo ad similitudinem iudicis, et sedis eius: quia sedes eius solet circumdari quibusdam ornatibus, et prudentes, et reverendi senes adstant ei, et locus est pulcher et spatiosus. Ostenditur autem hic Ecclesia vallari duplici beneficio Dei. Primo munimine divinae protectionis, qua fideles proteguntur contra mala. Secundo directione salubris informationis, qua dirigitur ad declinanda vitia, et eligenda bona, *Et in circuitu sedis.* Dicit igitur, *Et iris,* idest divina propitiatio: *Erat in circuitu sedis,* idest circumdabat ecclesiam tamquam protegens: *Psal. Et Dominus in circuitu populi sui.* Irin idem est quod pax: iris enim fuit posita in signum pacis inter Deum, et homines: *Gene. 9. Arcum meum ponam in nubibus, et erit signum foederis inter me, et terram:* unde iris signat divinam propitiationem ad fideles, quam exhibet eis per gratiam baptismi, ratione cuius non deest baptizatis fidelibus, cuiusmodi baptismus signatur in iride, per colorem caeruleum, qui attestatur abundantiam aquae in nube, et per virtutem sanguinis proprii, qui signatur per rubrum colorem iridis Vel per hunc duplicem colorem potest intelligi duplex iudicium, scilicet praeteritum per aquam, in quo Dominus suos protexit; et futurum per ignem, in quo Dominus salvabit: *Psal. Sperantes autem in Domino misericordia circumdabit.* Nota iterum quod recte per iridem signatur misericordia Christi ad fideles: quia sicut exponit Haymo, generatio iridis est ex subintratione radii in nubem aquosam. Nubes Beata Virgo: *Isaiae 19. Descendet Dominus sicut pluvia in vellus,* quae fuit aquosa, aquis gratiarum, in quam intravit radius aeterni Solis, scilicet Christi, ex cuius subintratione generata est iris, idest inde habita via ad obtinendam pacem, et misericordiam ab ipso: *Ephes. 2. Ipse est pax nostra. Similis visioni smaragdinae,* hoc est dicere, Iris cum aspiciebatur, apparebat similis smaragdo; unde smaragdus idem signat quod iris, scilicet divinam benevolentiam ad genus humanum ratione viriditatis, quae visum confortat et delectat; similiter divina misericordia cor hominis recreat, cum considerat et confortat: *Eccle. 35. Speciosa misericordia Dei in tempore tribulationis.* Item in spirituali ratione viridis coloris, qui est color aquaticus, signat baptismum: per colorem rubrum signat sanguinem dominicum. Per quae duo transit ad nos protectio divinae propitiationis. Vel per rubrum colorem dona Spiritus sancti in baptismo suscepta que igne spirituali rubere faciunt animam. De baptismo *Infra 7. Nolite nocere terrae, et mari, neque arboribus, quoadusque signemus servos Dei nostri in frontibus suis.* Et de sanguine *Exodi 12. Cum viderit sanguinem* etc. *Et in circuitu.* Hic primo describitur ipsa doctrina; secundo dispensatores doctrinae, *Et supra thronos.* Dicit igitur, *In circuitu sedis,* idest ad protectionem ecclesiae sive fidelium. Scriptura enim protegit in tentationibus, deinde informat ad cavendum malum, et adhaerendum bono: *Proverb. 30. Omnis sermo Dei ignitus clypeus est. Sedilia.* Sedilia dicuntur libri utriusque testamenti, quia in eis debet anima sedere, idest quiescere et pasci: *Psal. In loco pascuae ibi me collocabit:* unde Isidorus *in lib. 1. de sum. bon. Sanctarum Scripturarum altitudo quasi montes pascuae sunt, ad quos dum quisque iustorum conscendit, pascua indeficientis refectionis se invenisse gaudet. Vigintiquatuor:* non quia non sunt plures libri in utroque testamento; sed designantur sub numero patrum, sive doc-

torum utriusque testamenti. Talis itaque numerus ponitur librorum propter numerum doctorum, per quos dispensatur doctrina librorum: ipsi enim dicuntur vigintiquatuor sicut sequitur. Vel *vigintiquatuor sedilia* dicuntur libri veteris testamenti, qui sunt vigintiquatuor, si Ruth non computetur cum libro Iudicum, sed per se, nec Threni cum libro Ieremiae: si enim cum illis computentur non sunt nisi viginti duo, sicut dicit Hieronymus *in prolog. sup. lib. Regu. Et super thronos vigintiquatuor*, scilicet super illa sedilia, idest in superiore parte Scripturae, scilicet in intelligentia spirituali sedent seniores, idest doctores veteris et novi testamenti, pastores, et rectores aliorum: unde beatus Paulus legem, et facta antiquorum considerabat mystice: *Galat. 2. Ego autem legi per legem* etc. Item *Galat. 4. Scriptum est, quoniam Abraham duos filios habuit.* Item *ad Hebraeos* ostendit se sedisse super legem per intellectum spiritualem. Dicuntur autem vigintiquatuor: nam per vigintiduo intelliguntur omnes patres, sive doctores veteris testamenti, propter dignitatem duodecim Patriarcharum. Ex quorum numero dedicatur duodenarius doctorum veteris testamenti. Sub duodenario intelliguntur similiter doctores novi testamenti, propter dignitatem duodecim Apostolorum; licet longe maior sit numerus utrorumque. Vel quia per doctrinam tum illorum, tum istorum informatur mundus, quantum ad quatuor partes orbis, in fide Trinitatis: tria enim quater faciunt duodecim. In descriptione autem sedentium dicuntur quatuor. Dicuntur enim, *Seniores*, per prudentiam: *Iob 12. In antiquis est sapientia. Sedentes*, per iustitiam: quia sic quiescunt, et meditantur in Scriptura sacra doctores, ut se ipsos districte iudicent, et per iustitiam exhibeant aliis exemplo, quod exhibent documento. Gregorius: *Dignum est ut cum aliena corrigimus, prius nostra metiamur. Circumamicti*, per medicinam seu temperantiam, ut ex omni parte doctor Scripturae sit circumvestitus indumentis medicinae; quae indumenta sunt plura: quia lingua, oculi, aures, et omnia membra debent medicina ornari: *Infra 8. Et in conspectu agni amicti stolis albis. Et in capitibus eorum*, idest in mentibus eorum: quia sicut caput est superior pars corporis, ita mens, scilicet superior pars animae dignior est in ipsa anima, et regit vires inferiores. *Coronae aureae.* Hoc dicitur propter victoriam ex virtute fortitudinis. Per coronas enim aureas, quas vidit in eorum capitibus, signatur victoria, quae obtinetur de vitiis: victoria enim corona solet dari: *Psal. Domine ut scuto bonae voluntatis tuae coronasti nos.* Et dicuntur coronae aureae propter pretiositatem, quia pretiosissimum est vincere bella peccati. Vel propter caritatem, quae per aurum intelligitur, per quam vitia vincuntur: *Cant. ult. Fortis est ut mors dilectio.* Aliter. Per sedilia possunt intelligi minores utriusque testamenti; unde Glossa: *Minor ecclesia* etc. et ponuntur in hoc numero propter numerum suorum rectorum super quos sedent rectores per auctoritatem praesidendi, et vigilantiam regendi, sicut signatur *Lucae 2. Et pastores erant* etc. Caetera non mutantur. *Et de throno.* Hic agit de his quae procedebant a sede, quae sunt tria, scilicet fulgura miraculorum. *Et de throno*, idest ecclesia, sive de eis in quibus Deus sedet. *Procedit*, idest procedebant: loquitur pro tempore quo vidit visionem. Item dicit *Procedit* de praesenti, quia ita fit in ecclesia quantum ad figuratum spirituale. *Fulgura*, scilicet miraculorum, quae terrent, et illuminant: *Psal. Fulgura multiplicasti* etc. *Et voces*, admonitionum, scilicet de vitandis malis, et augendis bonis, et desiderandis praemiis: *Cant. 2. Vox tua dulcis. Et tonitrua*, arguitionum et comminationum: *Psal. Vox tonitrui tui in rota. Et septem.* Hic agitur de his quae in conspectu sedis; et haec sunt ea per quae perducitur ecclesia ad salutem. Et specialiter duo tanguntur. Primo gratia quae a Deo offertur; unde dicitur, *Et septem lampades*, idest septem dona Spiritus sancti, quae illuminant, et claritatem donant, ad modum lampadis. *Ardentes*, per effectum, quia accendunt: *Iud. 7.* legitur quod Gedeon, et sui lumine lampadarum adiuti sunt, ut nocte vinceret hostes. *Ante thronum*, idest sedem, scilicet ecclesiam, quia gratia donorum omnibus qui sunt sedes Dei, parata est: *1. Petri 1. Sperate in eam quae vobis offertur gratiam.* Secundo sacramentum, quod per hominem dispensatur: Deus enim et per se immediate infundit gratiam, et per remedia sacramentalia ordinat et regit ecclesiam. Specialiter autem ponit sacramentum baptismi. *Et in conspectu sedis*, idest in evidentia ecclesiae. Baptismus enim est sacramentum necessitatis; et ideo debet haberi prae oculis, ut et parvulis detur, et adultis, non regeneratis. Item in conspectu sedis, quia commune est omnibus. Item omnes debent tantam gratiam recogitare, ne sint ingrati suo regeneratori: *Zach. 13. Erit fons patens domui David, et habitantibus Hierusalem in ablutione peccatorum et menstruatae. Mare.* Triplex est effectus baptismi. Primus est sinceritas a culpa: baptismus enim a culpa purificat, et ideo dicitur mare. Mare dicitur lavatorium; et vocatur mare propter continentiam multae aquae, sicut in templo Salomonis positum est mare, ut ibi sacerdotes abluerentur, *3. Reg. 7.* Unde per mare intelligitur baptismus humanus in immunditia: *Act. 3. Baptizetur unusquisque vestrum in nomine Iesu Christi in remissionem peccatorum: et accipietis donum Spiritus sancti.* Secundus claritas, innocentia, sive sapientia, quia baptismus clarificat animam ad cognoscendum Dominum per fidem; et ideo dicitur, *Vitreum: Sap. 1. Clara est et quae* etc. Tertius, firmitas contra vitia, maxime quando gratiae baptismali susceptae cooperatur homo sustinendo viriliter adversa; et ideo dicitur, *Simile crystallo:* sicut ex aqua fit crystallus per consolidationem, ita infirmi et fluidi fiunt per gratiam baptismalem prius susceptam, firmi et solidi, si ei strenue cooperentur; et ideo illud mare dicitur simile crystallo: unde Ambrosius *in lib. 2. de sacr. Cum mergeris, mortis suscipis, et sepulturae similitudinem, adhaeres clavis Domini nostri Iesu Christi, adhaeres ne te diabolus possit abstrahere.* Habet igitur baptismus vim ablutivam, clarificativam, et solidativam. Vel *Mare* potest intelligi Scriptura, quae habet triplicem effectum praedictum, quia verbum Domini mundat: *Ioan. 15. Iam vos mundi estis propter sermonem meum.* Item clarificat: *Psal. Praeceptum Domini lucidum.* Item firmat: *Psal. In corde meo abscondi eloquia tua ut non peccem tibi*, ideo dicitur mare. *In conspectu sedis* dicitur, quia frequenter meditandum est in Scriptura: *Psal. Sed in lege Domini voluntas eius.* Item comparatur vitro: quia vitrum ostendit rem, sed non plene, similiter et Scriptura consimi-

li ratione crystallo, quia propter unum signatum ponitur multiplex comparatio. Item in mari potest intelligi sensus historicus, in vitro sensus moralis, in crystallo sensus allegoricus, ratione dignitatis maioris, et in his per consequens potest intelligi anagogicus, quia per hunc triplicem est via ad quaerendum aeterna. Sic ergo patet efficacia praedicantium in fulgoribus miraculorum; patet etiam praedicationis materia in vocibus et tonitruis; patet etiam gratia per quam praedicant, quia per septem dona. Item unde praedicant, quia de lege divina. *Et in medio.* Hic agitur de his quae in medio sedis sunt, et in circuitu, scilicet de quatuor animalibus quae vidit in visione secundum figuram. Primo autem ostenditur numerus animalium. Secundo multiplicitas oculorum, *Plena oculis.* Tertio figura singulorum, *Et animal primum.* Quarto numerositas pennarum, *Et quatuor animalia.* Quinto vox resonantium, sive laudantium, *Et requiem.* Dicit igitur, *Et quatuor animalia*, scilicet Evangelistae, secundum beatum Gregorium, qui comparantur animalibus, propter proprietates animalium quae conveniunt eis quantum ad Evangelia, quae scripserunt, sicut post sequetur. *Erant.* Vel *vidi in medio*, ad disponendum ecclesiam: sicut paterfamilias est in medio familiae, ad disponendum, et regendum. *Et in circuitu*, ad protegendum tamquam murus cingens civitatem: per doctrinam enim scriptam ab Evangelistis et regitur, et protegitur ecclesia: regit ut recte vivat; protegit ne succumbat. De quatuor animalibus *Ezech. 1. Et de medio eius similitudo quatuor animalium. Plena oculis*, idest plena caelesti cognitione, et salubri consideratione. *Ante*, quantum ad bona tenenda: *et retro*, quantum ad vitia et vana contemnenda: *Philip. 3. Quae quidem retro sunt.* Et futuris quae ante sunt loquuntur, ut de primo adventu Christi, et secundo, ut patet in Evangeliis. *Et animal primum simile leoni*, quasi dicat, primum animal habebat figuram leonis. Per illud animal intelligitur Marcus; tum ratione praedicationis dictae, in qua Dominus rugiit quasi leo, quem in principio describit; tum ratione resurrectionis, in qua eius fortitudo apparuit, quam clarius caeteris Marcus describit: *Infra 3. Vicit leo de tribu Iuda.* Per *Vitulum*, Lucas. Agit enim de Christo quantum ad immolationem passionis: vitulus enim erat animal aptum ad immolandum. Lucas autem statim incipit a sacerdotio. Christus namque ipse sacerdos et hostia in passione. Per *Hominem*, Matthaeus: quia nascentem Dominum plenius describit, *Liber generationis* etc. Per *Aquilam*, *Ioannes*: quia caeteris altius volans de ipsa divinitate amplius quam alii scripsit. *In principio erat Verbum.* Gregorius *sup. hunc loc. Per aquilam quae cunctarum avium visum acie superat, signatur Ioannes, qui volando terram deseruit; quia per subtilem intelligentiam interna mysteria Verbum videndo penetravit.* Aliter per haec animalia possunt praedicatores designari; et hoc sub numero tali, quia de quatuor Evangeliis extrahitur eorum praedicatio. Vel propter quatuor quae debent praedicare, scilicet credenda, agenda, vitanda, desideranda. Vel propter quadrifidam praedicationem de Christo. Debet igitur quilibet praedicator esse leo per fortitudinem: *Proverb. 30. Leo fortissimus bestiarum* etc. Vitulus per mortificationem: *1. Cor. 9. Castigo corpus meum.* Homo per discretionem, ut non habeat actus insipientiae: *Prov. 4. Oculi tui recta* etc. Aquila per contemplationem: *Iob 38. De longe contemplatur escam.* Oportet etiam quilibet fidelis esse leo per fortitudinis magnanimitatem: *Prover. 12. Manus fortium* etc. Vitulus per vitae austeritatem: *Rom. 12. Obsecro vos per misericordiam Dei* etc. Homo per mansuetudinis lenitatem, quia homo est animal natura mansuetum: *Psal. Et exaltabit mansuetos in salutem.* Aquila per desiderii sublimitatem: *Philipp. 1. Desiderium habens dissolvi, et esse cum Christo.* Christus etiam per haec animalia intelligitur, ut habetur in Glossa. Sed quare hic ponitur leo, cum *Ezech. 1.* ponatur facies hominis? Item quare dicit *Quasi hominis*, cum Christus vere sit homo? Gregorius *sup. hunc loc. Ipse homo est, quia naturam nostram veraciter suscepit.* Respondeo. *Ezech. 1.* ordinantur animalia secundum ordinem historiae. Unde primo ponitur figura hominis, quia Matthaeus agit de humanitate, quae primo consideratur in Christo, et per eam ascenditur ad divinitatem. Ioannes vero attendens illas figuras iam impletas, sequitur ordinem causalitatis, respectu fidei nostrae; et ideo primo ponit leonem, quia ex praedicatione Christi, et resurrectione habet ortum multiplicatio fidei. Ad aliud dicendum, quod non ideo dicit *Quasi hominis*, quia non fuerit verus homo; sed quia figura quam vidit, non erat figura veri hominis, quia tunc non vidit vera animalia, sed imaginaria. Item Christus fuit verus homo, quia veram naturam hominis habuit, et etiam poenam; tamen non habuit naturam peccatricem, sed similem peccatrici ratione poenalitatum. *Et quatuor animalia* etc. quilibet enim Evangelistarum habuit sex bona spiritualia, quibus se, et alios provehebat ad sublimia. Duae alae fides certa, et operatio perfecta quantum ad proprium meritum; intelligentia Scripturarum, et zelus animarum, quantum ad informationem aliorum: caritas ad Dominum, et desiderium supernorum: haec enim sex floruerunt in ipsis. Quia vero necessaria est vigilantia, multa replicat de multiplicitate oculorum. *Et in circuitu*, quantum ad exterioris conversationis innocentiam in exemplum, quoad proximum, contra quosdam quibus dicitur *Malach. 2. Vos autem recessistis* etc. *Et intus*, quoad internae conscientiae munditiam, in meritis quoad Deum: *Psal. Omnis gloria eius filiae regum ab intus. Plena oculis*, propter vigilantiam magnam. Gregorius *sup. hunc loc. Quisquis exteriora sua honeste disponit, sed interiora negligit, in circuitu oculos habet, sed intus non habet. Sancti vero omnes et exteriora sua circumspiciunt, ut bona de se exempla praebeant, et interiora sua vigilanter attendunt: quia sese irreprobabiles interni iudicis obtutibus parant.* Vel *Plena oculis*, idest rationibus. *In circuitu*, per historiam quasi in superficie. *Intus*, per allegoriam, ut cum legitur cum Dominus satiavit quinque millia etc. Item praedicatores qui per quatuor animalia intelliguntur, habent sex alas: scilicet legem naturalem, legem Moysi, doctrinam Prophetarum, Evangelium, documenta Apostolorum, eruditiones doctorum, sicut Augustini, Gregorii: ex his enim debet sumi totius praedicationis fundamentum. Vel modo praemisso de Evangelistis, debet etiam quilibet fidelis habere sex alas, quibus volatur ad aeterna: fidem scilicet, et operationem, quantum ad Deum: iniuriarum remissionem, et bonorum largitio-

nem, quantum ad proximum: abstinentiam et laborem, quantum ad seipsum. *Et in circuitu* etc. ut supra. *Et requiem* etc. Haec quantum ad vocem laudantium. Et primo ostenditur continuitas in laudando. Secundo tenor sive forma laudis, *Sanctus*. Tertio associatio aliorum ad laudandum, *Et cum darent illa*. Dicit igitur, *Et requiem non habebant*, animalia illa, idest praedicatores, idest non cessabant: non est intelligendum quod labor esset, sed notatur continuatio in laudando: et hoc ipsum est in Deo quiescere. *Die ac nocte*, idest in prosperis, vel adversis. Quidam laudant Deum in prosperis: *Zach. 11. Benedictus Dominus, divites facti sumus: Psal. Benedicam Dominum in omni tempore.* Vel *Die ac nocte*, idest continue. *Dicentia: Sanctus, sanctus, sanctus.* Hic ostenditur forma laudis; et tangitur multiplex laus. Primo ostenditur in personis Trinitas. Secundo in essentia unitas, *Dominus*. Tertio in dominando aeternitas, *Qui erat*. Quarto in essendo immutabilitas, *Et qui est*. Quinto in retribuendo aequitas, *Et qui venturus est. Sanctus sanctus sanctus:* ter dicitur propter trinitatem personarum. Sanctus vero dicitur, ut ad sanctitatem invitemur; sine qua nihil est acceptum ei, qui censetur nomine sanctitatis: *Leviti. 11. Sancti estote, quia ego sanctus sum.* Haec autem fides de Deo uno et trino fuit antiquorum et novorum: et haec animalia possunt intelligi praedicatores utriusque testamenti, qui videlicet praesident subditis ad regendum non solum praedicando, sed vigilando per officium pastorale. Gregorius *sup. hunc loc. Una fuit fides veterum et novorum patrum, et omnipotentem Deum trinitatem crediderunt.* Ecce namque Ioannes in revelatione sua dicit, quatuor animalia in caelo clamantia Sanctus sanctus sanctus Dominus Deus omnipotens. Dominus, notatur unitas essentiae, quia non dicitur domini dii. Dominus, praesidentia, quia omnibus dominatur: *Hester 12. Dominus omnium es* etc. Deus, natura: *Psal. Vacate et videte, quoniam ego sum Deus:* hoc est nomen similiter excelsum, nomen amabile, reverendum, et magnificandum: *Infra 15. Magna et mirabilia tua Domine Deus omnipotens* etc. *Quis non timebit te Domine, et magnificabit nomen tuum? Omnipotens*, infinita potentia, et pertinet ad unitatem essentiae. Praemittitur autem dominatio, licet divinitas prius habeat considerari: quia per notitiam universalis dominationis est via ad cognitionem divinitatis. Praeterea Dominus et omnipotens additur ad manifestandum vim huius nominis Deus: *Infra 19. Audivi quasi vocem tubae* etc. *Qui erat*, quando scilicet mundus nondum erat: unde notatur esse sine principio: *2. Machab. 1. Domine Deus omnium creator omnipotens: et aeternus, et qui es immutabiliter.* Vel notatur dignitas singularis per omnia, in esse divino, respectu cuius omnia alia quasi non sunt: *Exod. 3. Qui est, misit me ad vos. Et qui venturus est*, ad iudicandum, quia tota Trinitas iudicabit auctoritate, licet solus Filius corporaliter appareat, ut dicit Glossa *Isaiae ult. Ego autem opera eorum, et cogitationes venio ut congregem cum omnibus Gentibus* etc. Sed quomodo venire potest, qui ubique est? *Ierem. 23. Caelum et terram ego impleo.* Respondeo. Est venire secundum locum; et sic Christus secundum humanitatem veniet ad iudicium. Item secundum manifestationem, vel effectum, sive sit effectus misericordiae, sive iustitiae; et sic, non primo modo veniet Trinitas, quia se per effectum iustitiae manifestabit. *Et cum darent.* Hic ostenditur associatio aliorum ad laudandum, scilicet iudicum sive praesidentium, qui iunguntur praedicatoribus in divina laude. Et primo ostenditur reverentia in facto. Secundo laus sive magnificentia in verbo, *Dicentes dignus*. Item in facto ostenditur reverentia tripliciter. Primo quantum ad prostrationis humiliationem. Secundo quantum ad adorationis devotionem, *Et adorabant*. Tertio quantum ad coronarum oblationem, *Et mittebant*. Dicit igitur, *Et cum darent illa animalia* etc. idest praedicatores, quorum est per quatuor mundi partes seminare doctrinam. *Darent*, praedicando ubique: *Gloriam*, idest laudem, magnam scilicet de dono fidei: *Et honorem*, de merito bonae operationis: *Psal. Afferte Domino gloriam et honorem: Et benedictionem*, de praemio supernae retributionis. *Tob. 13. Benedicite Dominum omnes electi eius. Sedenti super thronum.* Haymo: *Christo suae ecclesiae praesidenti. Viventi in saecula saeculorum*, idest aeternaliter: *Supra 1. Et ecce sum vivens. Et procidebant*, idest humiliabant se: *Psal. Procidamus ante Deum, ploremus coram Domino Deo nostro. Vigintiquatuor seniores*, idest omnes patres, sive iudices et rectores utriusque testamenti. *Ante sedentem in throno*, idest in conspectu, sive ad beneplacitum Christi, vel ipsius Trinitatis regnantis, et quiescentis in ecclesia: quia tam in veteri quam in novo testamento praedicantibus, magnificantibus Deum, alii patres praesidentes populo ac regentes, se reddunt conformes in magnificando ipsum Deum. *Et adorabant viventem in saecula saeculorum*, referentes de acceptis gratias, vel instantes pro accipiendis: *Infra 19. Adoraverunt Deum. Et benedicebant viventi*, quia ille est adorandus, qui solus per se est immortalis, et a quo alii: *1. Timoth. ult. Qui solus habet immortalitatem. Et mittebant coronas suas ante thronum.* Sic vidit in visione, et per hoc signatur quod victorias vitiorum prorsus debemus Deo attribuere, in conspectu suae bonitatis, qua sedet super ecclesiam regens et praesidens: per coronas enim illas victoria tentationum designatur: *1. Cor. 4. Quid habes quod non accepisti?* Gregorius *sup. hunc loc. Sancti viri quicquid in se inspiciunt immortalis gratiae, donum esse cognoscunt, eique de accepto munere debitores fiunt: qui et praeveniendo dedit eis bonum velle, et subsequendo concessit bonum posse. Ante thronum.* Potest etiam hic notari exemplum: *1. Cor. 14. Omnia ad aedificationem fiant.* Obiicitur: quia si totum est ex Deo. Ergo in nostris operibus nihil est ex nobis; ergo non meremur. Quid est ergo quod dicit Apostolus *2. Timoth. 4. In reliquo reposita est mihi corona iustitiae?* etc. Respondeo. Dicendum quod omnia bona nostra sive naturalia, sive gratuita indistincte sunt a Deo: *1. Cor. 3. Quid habes quod non accepisti?* et si aliquod bonum facit homo, illud bonum ideo fit ab homine, tamen non ut ab homine, sed quia illud sibi datum est a Deo: et ideo totum est recte et proprie ab ipso Deo operante; quandoque aliquid per hominem, non sicut auctorem, sed sicut ministrum: *2. Cor. 3. Non quod sufficientes simus cogitare aliquid a nobis, quasi ex nobis.* Gregorius *sup. hunc loc. Auctoris sui gratiam negare convincitur, quisquis sibi tribuit quod operatur; et Deum*

negat, cum despecta gratia sibi vires boni operis arrogat. Ad illud quod obiicitur de merito, dicendum, quod bona quae agimus et a Deo sunt, et aliquo modo a nobis : a Deo, sicut dante et principaliter operante ; a nobis, sicut cooperantibus gratiae eius : unde Gregorius : *Bonum quod agimus et Dei est, et nostrum: Dei, per praevenientem gratiam; nostrum, per obsequentem liberam voluntatem.* Tamen quia ipsum cooperari, et voluntas, et gratia cooperandi totum omnino est a Deo; ideo omnia et tota sunt a Deo: quia homo nihil prorsus habet a se, sed totum a Deo, ut dicit Apostolus, et Anselmus *in lib. de cas. diab. Dicentes dignus es.* Hic ostenditur laus in verbo. Et primo ostenditur Deus esse magnificandus. Secundo quod subditur ratio magnificandi, *Quia tu.* Dicit igitur, *Dicentes dignus es Domine*, per praesidentiam dominationis. *Deus noster*, per effectum creationis: *Accipere gloriam et honorem et virtutem:* quod supra dixit benedictionem, idest laudem virtutis, distinguitur ut supra. Vel *Gloriam*, idest laudem gloriosam, ratione tuae bonitatis: *et honorem*, ratione sapientiae : *et virtutem*, idest laudem virtutis, ratione potestatis Item Haymo: *Gloriam accepit quando tertia die resurrexit. Honorem*, quando ascendit. *Virtutem*, quando omnia subiecta sunt ei : *Psal. Omnia subiecisti sub pedibus eius. Quia ;* quasi dicat: Vere dignus es magnificari: *Quia tu*, potest intelligibiliter sermo dirigi ad Filium, vel ad totam Trinitatem, quae sola creavit omnia. *Creasti omnia: Eccle. Unus est altissimus creator omnium omnipotens.* Contra. Quaedam fiunt de materia. Respondeo. Omnia sunt creata, idest de novo facta, vel immediate, ut ea quae in principio mundi facta sunt simpliciter ex nihilo, ut angelus, caelum empyreum, et prima materia; quaedam mediate, ut ea quae sunt ex materia. Illa enim materia prima facta fuit ex nihilo, ex qua est omnis alia materia particularis. *Et propter voluntatem tuam erant*, in aeterna dispositione. *Et creata sunt*, ex tempore: *Ioan. 1. Quod factum est* etc. Tangitur igitur eius potestas, cum dicitur *Creasti omnia.* Bonitas, cum sequitur, *Et propter voluntatem tuam.* Ex voluntate fuit quod voluit disponere ab aeterno, quae crearet in tempore. Sapientia, cum subditur, *Erant*, Glossa in arce, idest in sapientia Dei. Item bonitatis et sapientiae efficacia: quia quod disposuerat, non remansit inane; unde subinfertur, *Et creata sunt.* Quaeritur. Haymo: *Si erant*, quomodo creata sunt ? Respondeo dicendum, erant in praedestinatione omnipotentis artificis, et creata sunt in opere visibili.

CAPUT. V.

Et vidi in dextera sedentis supra thronum librum scriptum intus et foris, signatum sigillis septem. Et vidi angelum fortem, et praedicantem voce magna: Quis est dignus aperire librum, et solvere signacula eius ? Et nemo poterat, neque in caelo, neque in terra, neque subtus terram aperire librum, neque respicere illum. Et ego flebam multum, quoniam nemo dignus inventus est aperire librum, nec videre eum. Et unus de senioribus dicit mihi : Ne fleveris, ecce vicit leo de tribu Iuda, radix David, aperire librum, et solvere septem signacula eius. Et vidi, et ecce in medio throni, et quatuor animalium, et in medio seniorum agnum stantem tamquam occisum, habentem cornua septem, et oculos septem, qui sunt septem spiritus Dei, missi in omnem terram. Et venit, et accepit de dextera sedentis in throno librum. Et cum aperuisset librum, quatuor animalia, et vigintiquatuor seniores ceciderunt coram agno, habentes singuli citharas, et phialas aureas plenas odoramentorum, quae sunt orationes sanctorum : et cantabant canticum novum, dicentes : Dignus es Domine accipere librum, et aperire signacula eius : quoniam occisus es, et redemisti nos Deo in sanguine tuo, ex omni tribu, et lingua, et populo, et natione, et fecisti nos Deo nostro regnum, et sacerdotes, et regnabimus super terram. Et vidi, et audivi vocem angelorum multorum in circuitu throni, et animalium, et seniorum, et erat numerus eorum millia millium, dicentium voce magna : Dignus est agnus qui occisus est accipere virtutem, et divinitatem, et sapientiam, et fortitudinem, et honorem, et gloriam, et benedictionem. Et omnem creaturam quae in caelo est, et super terram, et subtus terram, et quae sunt in mari, et quae in eo : omnes audivi dicentes, Sedenti in throno, et agno, benedictio, et honor, et gloria, et potestas in saecula saeculorum. Et quatuor animalia dicebant : Amen. Et vigintiquatuor seniores ceciderunt in facies suas, et adoraverunt viventem in saecula saeculorum.

CAPUT. V.

Et vidi. Secunda pars est huius visionis, in qua videtur liber in dextera sedentis super thronum. *Supra 2.* ostendit Ioannes se vidisse Christum quiescentem in ecclesia, et regnantem, et ordinantem ipsam ; hic autem ostendit se vidisse dispositionem, qua ab aeterno Deus disposuit genus humanum redimere, quae non poterat impleri nisi per Christum ; postea vero in tertia parte visionis ostendit dispositionem ipsam esse completam per eundem patientem pro salute hominum. Dividitur autem haec pars in quatuor: in prima agitur de visione libri; in secunda de visione angeli praedicantis, *Et vidi angelum ;* in tertia de desolatione Ioannis lamentantis, *Et ego flebam;* in quarta de allocutione senioris consolantis, *Et unus.* In prima iterum primo ostendit ubi vidit. Secundo quid vidit, *Librum.* Tertio sub qua dispositione vidit, *Signatum.* Dicit igitur, *Et vidi in dextera*, idest Filio, per quem Pater omnia fecit : *Ioan. 1. Omnia per ipsum facta sunt. Sedentis*, scilicet Patris per praesidentiam, inhabitationem, et gubernationem. *Super thronum*, scilicet ecclesiam: *Psal. Deus sedet super sedem sanctam suam. Librum*, idest divinam dispositionem de hominis redemptione: ipse enim Filius est arx sive sapien-

tia Patris, in qua omnia sunt disposita : *1. Cor. 1. Christum Dei virtutem, et Dei sapientiam. Scriptum intus :* quia Deo totum cognitum plene : *Et foris*, secundum quod ostendebatur hominibus manifestandum; quia prophetis antiquis patribus fuit a Deo revelata divina dispositio in tempore complenda. Vel secundum Glossam obscure manifestantur in veteri testamento, aperte in novo: *Ezech. 2. Vidi, et ecce manus missa* etc. *Signatum*, idest sigillatum, idest clausum, sicut aliquid sub sigillo clauditur. *Sigillis septem:* quae infra determinantur, scilicet de equo albo, rufo, et nigro. etc. *Infra 6.* Vel quod vidit librum sub septem sigillis, potest intelligi multiplex mysterium humanae reparationis et salutis; scilicet incarnatio sive conceptio, nativitas, passio, descensus ad inferos, resurrectio, ascensio, adventus ad iudicium. Loquitur autem ad similitudinem alicuius principis tenentis in manu librum clausum, et expectantem aliquem sibi dilectum et specialem, per quem coram aliis publice legatur. Vel liber ille est secundum beatum Gregorium Scriptura sacra, in qua scripta latebat divina dispositio de humano genere redimendo. *In dextera* etc. ut prius : quia Filius est lumen nostrum illustrans nos per Scripturam. *Scriptum intus*, per intellectum spiritualem quantum ad sapientes : *Foris*, per intellectum literalem quantum ad simplices. Vel *Intus*, quantum ad vetus testamentum quod occulte agit de redemptione hominis : *Foris*, quantum ad novum, ubi aperte. Vel aliter. Gregorius: *Intus, quoniam invisibilia promittit; foris, quia visibilia praeceptorum suorum rectificatione disponit : intus, quia caelestia pollicetur; foris autem, quia terrena et contemptibilia, qualiter sint vel in usu habenda, vel ex desideriis fugienda praecipit. Signatum sigillis septem*, hoc est universis obscuritatibus sive omnium mysteriorum intus latentium plenitudine conscriptum. Vel septiformi Spiritu qui Scripturam condidit clausam, et ipse aperuit. Vel septem sigilla possunt intelligi septem modi loquendi in Scriptura, scilicet modus historicus, modus tropicus, allegoricus, anagogicus, figurativus, ut in figuris veteris testamenti, et sic in hoc libro, et in parabolis, ut cum dicitur Christus petra, et huiusmodi. Item modus absolutus, scilicet quando res accipitur cum magno pondere et impleatione, ut *Exodi 3. Qui est misit me.* Item dignativus, ut, cum ex magna dignatione Dei ad iustos dicitur aliquid magnum, ut *Psal. Ego dixi, Dii estis:* et *I. Cor. 6. Qui adhaeret Deo, unus spiritus est.* Sed cum loquatur pro statu ante humanam reparationem, ut patet ex sequentibus, quomodo dicitur liber scriptus foris, idest apertus in novo testamento, cum ante reparationem hominis nec divina dispositio esset aperte hominibus manifestata, nec etiam Scriptura sacra? Respondeo dicendum, quod liber ipse non signat divinam dispositionem, vel sacram Scripturam pro statu ante hominis reparationem, sed quod librum in sua visione vidit scriptum foris, hic significabat manifestationem, non quae tunc esset, sed quae futura erat tempore gratiae: *2. Cor. 3. Nos autem revelata facie etc. Et vidi.* Hic ponitur visio angeli : et primo ostenditur desiderium antiquorum de redemptione hominis; secundo ostenditur impotentia creaturae ad opus creationis, *Et nemo.* Dicit igitur, *Et vidi angelum*, idest quemcumque de sanctis prophetis, qui erant Dei nuncii : *Fortem*, desiderio; vel fortem, longanimitate expectationis. *Et praedicantem*, idest praedicando loquentem. *Voce magna*, propter desiderium. *Quis est dignus aperire librum*, idest divinam dispositionem implere in opere humanae redemptionis : tunc enim manifestatur praeordinatio, cum impletur. Antiqui prophetae, et patres desiderabant adventum Redemptoris, et prae nimio desiderio dolebant de dilatione adventus; et licet expectarent redemptionem, tamen quidam ex eis quomodo et per quem fieret ignorabant, donec quibusdam antequam fieret revelatum est : *Luc. 10. Multi prophetae* etc. Vel librum aperire, ipsa impletione humanae reparationis, mysteria veteris legis expositione. *Et solvere signacula eius*, sicut supra multipliciter expositum est. *Nemo*, idest nulla creatura rationalis : *Neque existens in caelo*, ut angelus : *neque in terra*, ut homo in corpore : *neque subtus terram*, ut animae iustorum exutae : quia ante adventum Christi boni et mali descendebant ad inferos: *Iob 17. Si sustinuero, infernus domus mea est. Poterat aperire librum*, idest implere divinam dispositionem, redimendo mundum. *Neque respicere*, idest perfecte intelligere: quia aeternam illam dispositionem nulla creatura plene intelligebat, antequam impleretur. Vel *Aperire librum*, idest per effectum humanae reparationis exponere aliis secreta legis veteris, quae eiusdem reparationis dispositionem continet. *Neque respicere*, idest intelligere plene quoad se : quia nullus perfecte capiebat ante Christi adventum quanta esset gratia novi testamenti venturi, quae in veteri lege latebat. Gregorius *sup. hunc loc. Scripturam sacram solus Redemptor noster aperuit, qui homo factus moriendo, resurgendo, ascendendo, cuncta mysteria quae in ea fuerant clausa patefecit.* Nota quod ex hoc quod dicitur *subtus terram*, accepit argumentum Gregorius, quod infernus est sub terra. *Et ego.* Hic primo ostenditur lamentatio Ioannis. Secundo ordo lamentationis, *Quoniam.* Dicit igitur, *Et ego flebam multum*, compatiens necessitati communi: *Quoniam nemo dignus inventus est*, quia omnes peccatores : *Roman. 3. Omnes peccaverunt, et egent gloria Dei. Aperire librum*, idest divinam dispositionem, vel Scripturam sacram per actum redemptionis. *Nec videre*, idest perfecte intelligere: quia modus redemptionis, et gratia novi testamenti, licet intelligeretur a sanctis patribus, qui Christum incarnandum et passurum expectabant, tamen non perfecte. Iste fletus signat desiderium patrum. Nota Glossae *hic in persona. Et unus de senioribus.* Hic primo tangitur persona consolationis. *Et unus de senioribus*, de quibus supra *5.* idest aliquis de antiquis patribus sive prophetis, qui Christum venturum sciens consolatur alios. Secundo ostenditur consolatio Ioannis. *Dixit mihi: ne fleveris*, idest non dures in fletu, quia per considerationem prophetiae antiquorum patrum inveniri poterat consolatio: unde *Gen. penul. Non auferetur sceptrum de Iuda : Psal. Descendet sicut pluvia in vellus: Isaiae 33. Dominus iudex noster, Dominus legifer noster, Dominus rex noster.* Tertio ostenditur materia sive causa consolationis *ecce* etc. Et primo ostenditur dignitas Redemptoris, *Ecce.* Nota est gaudii, vel propinquitatis. *Leo*, scilicet Christus, qui leo fuit incarnatione, qui et deitatem humanitate operuit, sicut cauda leo vestigia, ne diabolus, vel Iudae

divinitatem cognoscerent: *Isaiae 45. Vere tu es Deus absconditus.* Item leo in progressu vitae, qui audacter arguebat peccatores: *Proverb. 30. Leo fortissimus bestiarum, ad nullius pavebit occursum.* Item leo in passione, quia triumphavit de diabolo, sicut leo triumphat de aliis animalibus: *Num. 24. Non accubabit leo, donec devoret praedam.* Rursus quia leo dormit apertis oculis, et ipse mortuus est, divinitate vivente: *Num. 23. Accubans dormivit ut leo.* Item leo in resurrectione, quia tertia die resurrexit sic ut leo, cum mortuus natus sit, tertia die voce Patris suscitatur: *Genes. 49. Catulus leonis Iuda, ad praedam ascendisti fili mi,* hoc quantum ad passionem; *requiescens accubuisti ut leo*, hoc quantum ad resurrectionem. Item leo in aequitatis distributione: haec est enim leonis natura, quod leo humilianti se et prosternenti ad pedes suos mitem se praebet, stantem vero et rebellantem prosternit; sic facit Dominus: *1. Petri 5. Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam.* Item leo in iudicii districtione: *Amos 3. Leo rugiet, quis non timebit?* Secundo tribus regalis, quae ostenditur in generali, cum dicitur, *De tribu Iuda.* Hoc ad maiorem rectitudinem, et consolationem additur, ut non solum nasciturus ostendatur; sed etiam de qua tribu. Fuit autem Dominus de tribu Iuda, de qua fuit et Virgo Beata, ut habetur *Matth. 1.* et fuit conveniens ut Rex regum de tribu regia nasceretur: *Hebr. 7.* Manifestum est quod ex Iuda ortus est Dominus, de qua tribu nihil de sacerdotibus locutus est Moyses. Ostenditur etiam in speciali cum sequitur, *Radix David:* quia ipse est radix et principium procedens de stirpe David. Vel radix secundum divinitatem ipsius David, et etiam secundum humanitatem, scilicet inquantum credebatur incarnandus: quia inquantum credebatur incarnandus, ministrabat gratiam antiquis patribus, sicut radix ramis ministrat humorem. Augustinus *in Hyponost. Omnes sancti qui ante adventum fuere incarnationis Domini nostri Iesu Christi, fide non alia, nisi quae nunc est, salvi facti sunt.* Tertio ostenditur passio triumphalis. *Vicit*, idest diabolum vincet, scilicet per vim passionis: *Isaiae 63. Ego qui loquor iustitiam. Aperire*, idest ad hoc aperiat librum, idest divinam dispositionem de redimendo genere humano, quam manifestavit, et esse piam, amandam, ac venerandam ostendit, cum ipsam redemptionem implevit. *Et solvere septem signacula:* de quibus et quorum solutione habetur *infra 6. Et vidi quod aperuisset.* Vel septem signacula sunt illa septem, sub quibus dispositum fuit ab aeterno redemptionem esse perficiendam, scilicet incarnatio, passio, descensus ad inferos, resurrectio, ascensio, adventus ad iudicium. Aliter. Librum, idest Scripturam sacram. Et solvere septem signacula eius, idest universa mysteria, sive secreta: quia cum in Scriptura legeretur de incarnatione, et passione, et resurrectione, et ascensione sub obscuritate, haec non plene intelligerentur, nisi implerentur: quod per solum Christum factum est. Gregorius *sup. hunc loc. Ipse librum aperuit, et signacula eius solvit, qui nascendo, moriendo, resurgendo, et ad caelos ascendendo, Scripturae sacrae nobis arcana patefecit. Et vidi.* Tertia pars est visionis, scilicet de agno aperiente librum. Hic enim ostenditur quomodo leo vicit, et quomodo completa est redemptio generis humani, de qua supra sermo fiebat. Haec autem pars tria continet. Primum est descriptio aperientis. Secundum acceptio et apertio libri, *Et venit.* Tertium gratiarum actio pro redemptione generis humani, *Et cum aperuisset librum.* Apertor autem libri, scilicet Dominus Iesus describitur multipliciter. Primo quantum ad redemptionis generalitatem; unde dicitur, *Et vidi*, sicut ille senior praedixerat, *Et ecce.* Nota etiam praesentiae. *In medio throni.* Sic tangit ipsum corpus ecclesiae, quae est thronus, super quam sedet Dominus. Deinde tangit quaedam principalia membra Ecclesiae, scilicet et praedicatores; unde dicit, *Et in medio quatuor animalium*, idest praedicatorum, quorum est praedicare per quatuor partes orbis. Item etiam praesidentes sive pastores; unde sequitur, *Et in medio seniorum*, idest pastorum, qui debent esse maturi et vita, et sapientia. Per hoc quod vidit agnum sic in medio, ostensum est quod redemptionem fecit generaliter, quantum est de se: *2. Cor. 5. Et pro omnibus mortuus est Christus* etc. Secundo quantum ad innocentiae sanctitatem. *Agnum*, idest innocentem Christum: *Ioan. 1. Ecce agnus Dei.* Iste est agnus qui fuit victimatus pro liberatione hominum: *1. Petri 1. Non corruptibilibus auro vel argento* etc. Tertio quantum ad victricem pietatem. *Stantem*, in signum quod suos iuvare paratus est. Nota quod *supra 2.* vidit eum ambulantem. Item sedentem, *supra 3.* Item stantem, hic. Ambulat, dum dona distribuit. Sedet, cum merita diiudicat. Stat, cum se ad adiuvandum paratum demonstrat: *Act. 7. Ecce video caelos apertos* etc. Quarto quantum ad reparatam caritatem, ex qua mori voluit. *Tanquam occisum*, cum vere mortuus sit. Item si occisus, quomodo stans? Respondeo ad primum secundum Glossam, quod tamquam occisum dicitur: non quia non sit mortuus vere, sed quia mortuus secundum humanitatem, vivebat secundum divinitatem: vel quia horaria fuit eius mors, quia die tertia resurrexit. Vel *Tamquam* accipitur ut expressivum virtutis: sicut *Ioan. 1. Gloriam quasi unigeniti a Patre.* Ad aliud, quod stare ostensum est, quantum ad divinitatem; occisus quantum ad humanitatem. Vel quia ex morte est causa adiutorii. Quinto quantum ad dominativam potestatem. *Habentem cornua septem*, idest universam potestatem, quia per cornu potestas sive fortitudo signatur: *Danie. 7. Potestas eius potestas aeterna, quae non auferetur: Ps. Et dominabitur a mare usque ad mare.* Vel *Cornua septem*, idest universam victoriam iustorum, sive victoriam iustorum in septem aetatibus existentium: quia omnis iustorum victoria ab ipso est: *1. Cor. 15. Deo autem gratias, qui dedit nobis victoriam per Iesum Christum Dominum nostrum.* Vel cornua sunt eminentiores iusti, ut habetur in Glossa. Sexto quantum ad communicativam sui bonitatem, quia ex bonitate communicat nobis dona Spiritus septiformis. *Et oculos septem*, idest spiritum septiformem in donis, sive dona Spiritus septiformis: quae dicuntur oculi, quia animam oculatam, et videntem ac illuminatam reddunt: *Zach. 3. Super lapidem unum, septem oculi sunt. Qui sunt septem Spiritus Dei;* quasi dicat: Per illos septem oculos signatur Spiritus septiformis in donis quae misit Dominus in omnem terram, quantum in se fuit, quando per Apostolos, et discipulos omnibus gratiam Spiritus sancti obtulit ad illuminationem

animarum : quia in omnem terram exivit sonus eorum. Sed quaeritur, quare Senior praedicens mysterium reparationis, vocat leonem, Ioannes vero nominat agnum, referens visionem? Respondeo. Quia superius agebatur de impotentia hominum, et angelorum ad humanam reparationem implendam; et ideo ibi Christus, qui potens fuit ad eandem reparationem, recte leo dicitur, in iudicium potestatis. Ioannes vero, quia de eius potestate sub nomine leonis tetigerat, eius sanctitatem, et innocentiam voluit ostendere; et ideo agnum nominavit : quia per hoc monstratur quod non pro se, sed pro homine passus est. Item de hoc quod dicitur, *Qui sunt septem Spiritus Dei missi in omnem terram*, quia Spiritus sanctus ubique est, ergo mitti non potest. Ambrosius *in libr. de Spir. sanct. Spiritus sanctus non habet circumscriptam virtutem, qui in omnibus et ubique semper est.* Item cum plurimi remanserint infideles, quomodo missus est Spiritus sanctus in omnem terram? Respondeo. Missio in creaturis multa importat, scilicet minoritatem missi respectu mittentis; mutationem loci; auctoritatem mittentis respectu missi; intentionem alicuius effectus vel alicuius facti, si sit missio ordinata. Minoritas non notatur in Spiritu sancto, cum dicitur mitti a Patre, et Filio in corda hominum : aequalis enim est Patri, et Filio, quia idem Deus : tres enim personae coaeternae sibi sunt, et coaequales; quia Pater, et Filius quicquid habent dant Spiritui sancto procedenti, et ideo minor esse non potest. Item nec mutatio loci, quia ubique est. Sed auctoritas ostenditur in Patre, et in Filio, respectu Spiritus sancti, cum dicitur mitti, quia ab eis procedit : et ideo ab utroque mittitur, nec ex illa auctoritate sequitur quod sit minor : quia illa auctoritas non potest esse minoris virtutis, secundum rationem originis : unde Augustinus *in libr. de Trin. Non ideo arbitrandum minorem esse Filium, quia missus est a Patre, nec ideo minorem Spiritum sanctum, quia et Pater eum misit et Filius; sive enim propter visibilem creaturam, sive potius propter principii commendationem, non propter inaequalitatem, vel paritatem, vel dissimilitudinem substantiae in Scripturis haec posita intelliguntur.* Similiter in missione quartum intelligitur, scilicet intentio alicuius boni. Dicitur enim mitti ratione iustificationis, et illuminationis internae, et ratione inhabitationis, ut scilicet inhabitet in anima ut in suo templo. Nota tamen quod missio, de qua hic loquitur, non intelligitur missio completa, quantum ad omnes habitatores terrae, quod scilicet omnibus fuerit datus Spiritus sanctus; sed quod omnibus fuerit oblatus, dum Apostoli in omnem terram verbum fidei portaverunt. Vel potest dici quod in omnem terram missus est, quantum ad aliquos qui de omni terra crediderunt, et susceperunt Spiritum sanctum. Per hoc patet ad secundum. *Et venit.* Hic agitur de acceptione libri, et innuitur apertio. *Et venit*, scilicet agnus ad cognitionem hominum per carnem quam assumpsit. *Et accepit librum*, idest potestatem sive auctoritatem libri aperiendi. *De dextera sedentis in throno*, idest a se Deo, ipse homo. Ipse enim secundum quod homo auctoritatem et virtutem redimendi genus humanum habuit a se ipso inquantum Deus. Et est intelligeodum quod librum aperuit, quia scilicet mortem sustinuit, et sic est divina dispositio completa, et sacra pagina reserata; unde sequitur, *Et cum aperuisset.* Sed quare potius ostensus est accepisse a se inquantum Deus, quam a Patre, vel Spiritu sancto? Item quare Pater potius dicitur sedere super thronum? Respondeo ad primum, quod hoc est, quia ipse Filius est incarnatus ad redimendum genus humanum, et ipse incarnatus dabat suae virtutem humanitati ad negotium reparationis humanae : et ideo potius dicitur ipse secundum quod homo accepisse librum a se Deo, quia nulla alia persona est ad redemptionem incarnata. Unde Verbo recte appropriatur datio libri, licet a tota Trinitate librum acceperit Christus homo. Vel quia in ipso Filio disponuntur omnia ab aeterno tamquam in arte et sapientia Patris, recte liber accipitur ab eo; unde supra eodem dicitur, quod *In dextera sedentis erat liber.* Vel si liber accipitur pro Scriptura, recte ei appropriatur cui et sapientia : *1. Cor. 1. Christum Dei virtutem, et Dei sapientiam.* Ad aliud dicendum, quod est propter auctoritatem quae est in Patre, respectu Filii et Spiritus sancti; non quia sit dignior, vel potentior, cum personae sint sibi coaequales; sed quia origo, quia ab eo emanant, ita tamen quod totum accipiunt; et ideo est summa aequalitas. Vel quia ei appropriatur potentia : sedere autem in throno potentiam et imperium dicit, respectu creaturae, tamen tota Trinitas in throno sedet secundum virtutem. *Et cum aperuisset.* Hic ostenditur gratiarum actio; et primo ut est exhibita ab hominibus; secundo ut ab angelis, *Et vidi, et audivi;* tertio ut communiter ab omnibus, *Omnes audivi.* Gratiarum autem actio exhibita ab hominibus describitur multipliciter. Primo quantum ad reverentem humilationem. *Et cum aperuisset librum*, idest divinam dispositionem implesset per actum redemptionis. Vel *librum*, idest Scripturam sacram. *Quatuor animalia*, idest universi praedicatores, quorum praecipue est Dei bonitatem magnificare. *Et viginti quatuor seniores*, idest praelati, sive iudices universi. De hoc magis dictum est supra. Ad tales pertinet extollere beneficia Dei. *Ceciderunt coram agno*, idest reverentiam dederunt cum humilitate, sentiendo de se humilia. Gregorius: *Origo virtutis humilitas est: illa in nobis virtus veraciter pullulat, quae in radice propria, idest in humilitate perdurat.* Coram agno dicit, quia ex consideratione Agni pro nobis passi oritur affectio humilitatis. Secundo quantum ad vitiorum mortificationem. *Habentes singuli citharas*, idest mortificationem vitiorum, et concupiscentiarum. In cithara est lignum, et chorda: per lignum signatur crux Christi, per chordas caro iustorum secundum diversa membra, ut sint plures chordae quae extenduntur in ligno, quando ad imitationem crucis austeritate, passionum dulcore, in auribus Dei melodiam reddunt : *Galat. 5. Qui Christi sunt, carnem suam crucifixerunt cum vitiis et concupiscentiis.* Nota quod dicit *Singuli*, quia quilibet debet accipere poenitentiam sibi congruam: *Lucae 9.* Si *quis vult post me venire* etc. ad fugiendum autem voluptatem et mortificandam carnem efficaciter movet et adiuvat magnus amor ad Deum: unde Gregorius: *Vere Deum diligimus, si ad mandata eius nos a nostris voluptatibus coarctamus: nam qui adhuc per illicita desideria defluit, perfecte Deum non amat, quia ei in sua voluntate contradicit.* Tertio quantum ad virtuosam dilectionem. *Et phialas*, idest chorda lata per virtutem

dilectionis, quae se extendit ad inimicos diligendos. Phialae enim sunt quaedam vasa lata et lucida, ab hyali graece quod est vitrum latine. Latitudo debet esse amoris in affectu ; lux caelestis cognitionis in intellectu : *Psal. Latum mandatum tuum nimis.* Gregorius: *Nihil Deo sine concordia placet. Aureas*, propter caelestem sapientiam, quae animam fulgere faciens dirigit ad diligendum et exhibendum debitum affectum, et ad servandum eandem contra bellum tentationum; vel contra iniurias sive molestias, et ad alia bona salutis: *Proverb. 12. Lex sapientiae fons vitae.* Vel *Aureas*, dum propter Deum diliguntur inimici, vel omne quod diligitur, quia ex hoc dilectio inimicorum. Et amicorum, et ipsius Dei habet pretium et valorem apud Deum ; scilicet cum propter Deum diliguntur, sicut aurum dat vasi valorem et decorem. Gregorius: *Si quis quaelibet amat, sed propter Deum non amat, caritatem non habet, sed habere se putat.* Caritas autem vera est, cum et in Deo diligitur amicus, et propter Deum diligitur inimicus. Quarto quantum ad orationis devotionem, *Plenas odoramentorum*, idest devotarum orationum. Oratio enim maxime et principaliter in corde: talis phiala multum placet in oculis Dei, idest mens plena et affluens orationis devotione. Et ideo ipsa oratio odoramentum dicitur, quia ad modum thuris odoriferi ascendit ad Deum, et in eius facie suaviter redolet : *Psal. Dirigatur oratio mea sicut incensum in conspectu tuo;* ut exponens subdit *quae sunt* per significationem: *Orationes sanctorum*, idest iustorum, quia tales sunt efficaces: *Proverb. 15. Longe est Dominus ab impiis, et orationes iustorum exaudit.* Quinto quantum ad laudis magnificationem. *Et cantabant.* Et primo describitur haec laus quantum ad iucunditatem, quae erat tum ex parte laudantium; unde cantus vocatur: *Et cantabant*, idest cum cantico et gaudio dicebant, *Canticum*: tum ex parte materiae laudis ; unde dicit, *Novum* : quia de novo quod contigit, quia inventus est qui librum acciperet et aperiret. Item quia facta est novitas in genere humano prius vetusto, et ideo canticum est novum: et ita iucundum. Novus Rex, nova lex. Novus Dux, nova lux. Nova sunt omnia: *Psal. Cantate Domino canticum novum, quia mirabilia fecit.* Secundo describitur quantum ad tenorem. *Dicentes; Dignus.* Ubi primo magnificatur quantum ad dignitatem ex parte sui. Secundo quantum ad caritatem sive bonitatem respectu nostri, *Quoniam occisus.* Dicit igitur, *Dicentes: dignus es Domine:* Dominum vocant, quia servos se agnoscunt, propter emptionem: *1. Cor. 6. Non estis vestri, empti enim estis pretio magno:* unde serviendum est ei: *Colos. 3. Domino Christo servite. Deus*, dominus, per potestatem dominationis, *Deus* per essentiam deitatis; hoc enim confitetur devotio fidei de Christo, scilicet imperium potestatis, et naturam deitatis; et ex hoc exurgit in dulcissimum affectum : quia tantus ac talis ipse qui Deus est, tantum se humiliaverit, tantam caritatem exhibuerit: *Roman. 12. Qui est Deus benedictus* etc. *Dignus es accipere librum*, divinae dispositionis, sive sacrae Scripturae. Sed hic est dubitatio; quia iam librum acceperat agnus, ut supra dicitur. Quomodo ergo dicitur dignus accipere? Item iam occisus erat, et ita iam librum non solum acceperat, sed etiam aperuerat. Quid ergo est quod dicitur? Respondeo. Potest dici quod iam librum dispositionis divinae, sive Scripturae sacrae acceperat, quantum ad auctoritatem redimendi hominem, ut supra dictum est in litera. Item et quantum ad ipsius redemptionis exequutionem, quia librum iam aperuerat: iam enim occisus erat, sicut sequitur; sed nondum acceperat librum quantum ad completionem eius quod de divina dispositione, sive Scriptura sacra complendum erat, scilicet quantum ad sigillorum apertionem, quae nondum erat facta. Loquitur enim haec visio pro statu ecclesiae primitivae, post passionem antequam facta essent ea quae dicuntur in capite sequenti : unde sequitur de sigillorum apertione *infra 7.* quasi dicat: Cum iam tam ineffabilem caritatem exhibueris, quod nos tuo sanguine redemisti, et per ipsam redemptionem reges, et sacerdotes fecisti : *Dignus es*, ut quod restat compleas, idest sigilla aperias; quod de nullo alio dici potest. Per praedicta patet responsio ad obiecta. Vel potest intelligi de acceptione libri iam facta: et hoc modo per hoc quod dicitur *Dignus es accipere librum*, notatur praesens responsum, sicut *infra eod. Dignus es accipere virtutem.* Glossa *immunitatem a peccato.* Et tamen illam acceperat, et secundum hoc est sensus *Dignus es* etc. quasi dicat: Vere dignus eras librum accipere quem accepisti, et solvere signacula, idest mysteria sive secreta eiusdem libri manifestare, propter caritatem et pietatem quam tunc habebas; sed nondum ostendebas, quam iam manifestasti. *Quia occisus es;* et ista secundum hunc modum ponitur consequens pro antecedenti, scilicet effectus caritatis pro ipsa caritate. Dicit enim dignus es, ac si pro praesenti illo tempore in quo librum accepit dignus fuisti accipere de dextera sedentis in throno. Sed sic loquitur non sine causa : quia adhuc eadem dignitas manebat, quia eadem caritas, et bonitas quae erat ratio illius dignitatis. *Quoniam occisus es* etc. idest quia maximam caritatem et pietatem habebas, quam prius latentem ostendisti. *Quoniam occisus es.* Sic ergo magnificatur quantum ad dignitatem ex parte sui. Secundo magnificatur quantum ad bonitatem sive caritatem respectu nostri, quia manifestavit quod dignus fuerat accipere librum; unde sequitur, *Quoniam* etc. Bonitas autem, et caritas eius manifestata est in sua passione, per quam sumus redempti: unde primo ostenditur passio salutaris; secundo fructus sive effectus passionis, *Et redemisti*: qui effectus est duplex, scilicet humana reparatio per pretii solutionem. Item reparatorum nobilitatio per gratiae collationem, *Et fecisti.* Dicit igitur, *Quoniam;* quasi dicat : Vere dignus es quoniam etc. expone et intellige iuxta primum, vel secundum modum praemissum. *Occisus es:* hoc autem fuit ex ineffabili et inaestimabili caritate: *1. Ioan. 3. In hoc cognovimus caritatem Dei, quoniam ille pro nobis animam suam posuit.* Rependenda est ergo ei dulcis dilectio : unde beatus Bernardus *in libr. De dilig. Deo : Dignus plane qui redemit, praesertim si advertatur, quis, quos, quantum amaverit. Et redemisti nos*, qui sub peccato, et sub manu diaboli captivati eramus : *Matth. 20. Filius hominis non venit ministrari, sed ministrare. Deo*, idest ut Dei essemus, qui diaboli eramus servi : et ideo non debet homo convertere redemptionem in opus diaboli, quae facta est ad opus Dei: *1. Cor. 6. Non estis vestri: empti enim estis pretio magno; glorificate etc. In sanguine tuo*, qui est pretium impretiabile ;

1. Petri 1. Non corruptibilibus auro, vel argento etc. et ideo cavendum est, ne fiat per peccatum iniuria tanto amatori: quia cum magna esset iniuria, magna esset vindicta : *Hebr. 10. Horrendum est incidere in manus Dei.* Ut autem ostendatur latitudo, et efficacia redemptionis, subiungitur : *Ex omni tribu.* Haec sic possunt distingui. Nam tribus dicitur secundum remota principia generationis : et dicitur tribus a tribus ordinibus, ut in tribus filiis Noe, *Genes. 6.* In tribus autem ordinibus unius tribus sunt septuaginta duae ; unde sequitur, *Et linguis*, idest ex eis qui in uno idiomate communicant. Item in una lingua sunt multi populi, sicut in una provincia sunt multi populi secundum diversas partes regionis ; unde sequitur, *Et populo.* Item in uno populo quandoque sunt diversae nationes, idest homines diversarum nationum, sicut legitur *Act. 2. Erant autem in Hierusalem habitantes viri religiosi, ex omni natione quae sub caelo est. Nationes.* Dicitur hic multitudo hominum secundum diversas patrias in quibus nati sunt. Vel natio potest hic notare conditionem hominum in qua sunt, ut servus, liber, nobilis, et ignobilis ; et ita ad ostendendum efficaciam passionis, descenderunt per gradus a tribu ad linguam, et sic ulterius : *1. Ioan. 4. Pater misit Filium suum Salvatorem mundi.* Sed dubitatio est, quare dicit Deo : quia etiam existentes sub peccati iugo, sunt sub divina dominatione. Item quare sit talis distinctio inter Christum, et Deum: *Tu redemisti nos Deo ;* cum ipse sit Deus unus cum Patre, sicut praemittitur, *Dignus es Domine Deus* etc. Respondeo. Ad primum dicendum, quod de divina dominatione super homines est loqui dupliciter, aut quantum ad dominium potestatis ex parte Dei, aut quantum ad subiectionem voluntatis ex parte hominis. Primo modo ante redemptionem erant homines subiecti divinae dominationi, quia Deus et bonorum, et malorum Dominus est, velint nolint: *Hester 12. Deus omnium es.* Sed non secundo modo, scilicet per voluntariam subiectionem : quia quasi tunc omnes serviebant erroribus, vel aliis peccatis: *Lucae 1. Benedictus Dominus Deus Israel, quia visitavit et fecit redemptionem plebis suae :* et sequitur : *Ut sine timore de manu inimicorum nostrorum liberati, serviamus illi ;* et sic loquitur hic. Item dominatio divina potest esse super homines. Dicit autem communicante domino peccati : quia omnis *qui facit peccatum, servus est peccati, Ioan. 8.* aut non. Primo modo ante reparationem dominabatur Deus hominibus, quia subiecti erant homines domino peccati omnes universaliter, secundum aliquem modum : scilicet vel quantum ad culpam ; vel quantum ad poenam, sive reatum poenae, ad minus scilicet carentiae divinae visionis : *Roman. 5. Omnes peccaverunt* etc. Post reparationem autem super eos qui perfecte sibi adhaerent, dominatur secundo modo, scilicet quia culpa mortalis eos non premit, nec reatus poenae sensibilis, nec reatus carentiae divinae visionis : *Rom. 6. Exhibete vos Deo* etc. Sequitur, *Peccatum enim vobis non dominabitur :* et quantum ad hoc loquitur hic cum dicit, *Redemisti nos Deo*, ut scilicet nobis non dominetur, nisi Deus; qui ante iugo peccati subiiciebamur: *Rom. 15. In hoc enim Christus mortuus est, et resurrexit, ut et vivorum, et mortuorum dominetur.* Ad secundum dicendum quod hoc propter carnem assumptam propter quam etiam ipse Christus differebat a se Deo : et sic quod dicitur, *Deo*, potest intelligi de ipsa Trinitate. Vel propter personalem distinctionem quae est inter Filium, et Patrem, cui soli quandoque Scriptura attribuere videtur illud quod etiam aliis personis convenit, ratione auctoritatis : et sic hoc quod dicitur, *Deo*, stat pro Patre, iuxta hoc quod iam dictum est, intelligitur quod dicitur *Ephes. 5. Omnis fornicator, aut immundus* etc. Item obiicitur de hoc quod dicitur, *Ex omni tribu* etc. quia dicitur *2. Cor. 5. Et pro omnibus mortuus est Christus.* Ergo non debuit dici quod ex omni tribu, sed omnem tribum. Respondeo. Dicendum de redemptione facta per passionem Dei, est loqui dupliciter ; aut secundum sufficientiam, et sic passio redemit omnes, quia quantum est de se, omnes liberavit: omnibus enim redimendis et salvandis sufficiens est, etiam si essent infiniti mundi, ut dicit Anselmus *2. libro Cur Deus homo capit 14.* aut secundum efficientiam, et sic non omnes redemit per passionem, quia non omnes adhaerent redemptori: et ideo non omnes habent efficaciam redemptionis; et sic accipitur quod hic dicitur simpliciter, et illud *Matth. 26. Hic est sanguis meus novi testamenti, qui pro multis effundetur in remissionem peccatorum. Et fecisti.* Hic ostendit nobilitatem reparatorum per gratiae collationem. Ostenditur autem dupliciter iustorum dignitas: scilicet dignitas regalis in superando vitia, dignitas sacerdotalis in agendo bona. Primo ergo tangitur nobilitas dignitatis regalis, *Et fecisti nos Deo nostro regnum*, idest tales per gratiam, ut regnemus per triumphum de vitiis, ut Deus regnet in nobis. Sed quare Dicit *Regnum* potius quam Reges? Respondeo. Per hoc signatur perfectio triumphi de vitiis. Item quia per hoc plus importatur, scilicet quod nos contra vitia potentes sumus: et sic regnamus. Item quod Deus in nobis regnat. Secundo nobilitas dignitatis sacerdotalis, *Et sacerdotes*, idest tales qui Deo offeramus nos, et omnia nostra in sacrificium, et pro aliis oremus : *Supra 1. Fecisti nos regnum, et Sacerdotes* etc. Tertio fit replicatio primae nobilitatis, scilicet regalis, quia per illam conservatur alia dignitas : quia nisi vincatur peccatum, omnia foedantur ; unde sequitur, *Et regnabimus super terram*, idest super terrenitatem : unde de iustis dicit Gregorius : *In moribus reges sunt, quia se ipsos regere sciunt.* Vel *Super terram*, viventium : *Rom. 5. Abundantiam gratiae* etc. *Et vidi.* Hic ponitur gratiarum actio, secundum quod est exhibita ab angelis. Tria autem continet haec pars. Primum est laudantium descriptio : tum quantum ad dignitatem, tum quantum ad locum, tum quantum ad numerositatem secundum eorundem devotionem, *Voce magna dicentes.* Tertium laudis tenor, *Dignus.* Dicit igitur, *Et vidi ;* quasi dicat, Non solum vidi praedicatores ex suo officio testificantes beneficium humanae reparationis; sed etiam angelos: et hoc est quod dicit, *Et vidi, Et audivi vocem angelorum multorum.* Gaudent enim angeli de humana reparatione ; cum gaudeant etiam de uno peccatore poenitentiam agente, *Lucae 15.* Angelorum, inquam, existentium, *In circuitu throni*, idest ecclesiae: *Et animalium*, idest praedicatorum : *Et seniorum*, idest pastorum aliis sapienter et mature praesidentium, quia

tam super minores, quam supra maiores custodes vigilant angeli: *Psal. Montes in circuitu eius. Erat numerus eorum millia millium*, idest plurima millia; quasi dicat eorum numerus erat maximus: tali enim modo loquendi designatur multiplicitas numerositatis: sicut et *Dan. 5. Millia millium* etc. Sed obiicitur, quia dicit *Vidi* etc. cum vox sit invisibilis. Item numquid angeli habent vocem? quod sic, videtur per haec verba. Item *1. Cor. 12. Si linguis hominum loquar, et angelorum*. Contra, quia non habent organa vocis. Respondeo ad primum. Haymo? *Vox videri non potest, sed videre ponitur pro intelligere: Supra 1. Et conversum sum ut viderem vocem.* Vel vidit angelum, audivit vocem. Ad aliud dicendum, quod vox loquendo proprie est sonus sensibilis prolatus organo corporali. Unde proprie vocem non habent angeli, nisi quando assumunt corpora. Potest tamen eorum locutio quam habent secundum se, dici vox, scilicet vox spiritualis: in ipsis enim est locutio spiritualis, quae fit ad alios angelos, per quosdam nutus spirituales, quos habent loco vocis. Unde Damascenus *2. libr. capit. 3. Lumina intellectualia sunt angeli, non lingua et auditu indigentia, sed et sine sermone voce prolato tradentia sibi invicem consilia et intelligentias.* Si ergo angelus loquatur angelo, vel animae sine corpore assumpto, utitur nutibus spiritualibus pro voce. Locutio autem angeli ad Deum est cogitatio, vel desiderium expressum. Unde laus angelorum sine corpore assumpto est admiratio divinae bonitatis: unde dicit Gregorius *sup. hunc loc. Aliter loquitur Deus ad angelos, aliter angeli ad Deum: Deus angelis loquitur, cum eis voluntas eius intima videndo manifestatur; angelorum vox in laudem conditoris, est ipsa admiratio intimae contemplationis.* Ad illud quod dicitur in litera dicendum, quod vox illa quam audivit, non fuit corporalis, sicut nec visio. Ad aliud dicendum, quod proprie loquendo angeli de sua natura non habent linguas, quia lingua est instrumentum corporeum, sed secundum quendam modum dicuntur habere linguas, quia suo modo spirituali loquuntur. Item obiicitur, quia dicit: *Numerus.* Contra. *Iob 25. Nunquid est numerus militum eius?* Respondeo. Simpliciter sunt angeli sub numero: *Sapient. 9. Omnia in mensura et numero;* sed nobis est ille innumerabilis, propter multitudinem: et sic accipitur illud *Iob. Voce magna dicentium:* quia de re magna, et magna devotione affecti, admirando divinam bonitatem. Gregorius *sup. hunc loc. Per hoc quod super semetipsos respiciunt, in motum admirationis surgunt. Dignus.* Ponitur hic tenor laudis: et primo ponitur laus per relationem ad differentem statum Christi; secundo per relationem ad subiectionem creaturae multiplicitatis, *Et omnem creaturam.* Quantum ad differentem autem statum Christi ponitur multiplex laus. Primo quantum ad statum incarnationis, circa quam posuit, et dicuntur tria. *Virtus*, quantum ad corpus, quia non habuit in corpore fortitudinem: unde est infirmitas corporalis, et culpa originalis in anima: *Divinitatem*, quantum ad verbum unitum; *Sapientiam*, quantum ad animam. Secundo quantum ad passionem et fortitudinem. Tertio quantum ad resurrectionem; circa quam duo tanguntur, scilicet Claritas, *Honorem.* Item impassibilitas, *Gloriam:* haec duo sunt in corpore glorificato principalia. Quarto quantum ad ascensionem, *Et benedictionem:* quia tunc complementum divinae benedictionis accepit quantum ad humanitatem. Vel *Benedictionem*, propter exaltationem ad dexteram Patris. Dignus est accipere virtutem, ut ex parte carnis non sit infirmitas inclinans ad peccatum. Glossa, *Immunitatem a peccato.* Augustinus *10. libr. sup. Gen. Nec caro sua erat caro peccati, sed similitudo carnis peccati. Et divinitatem*, per unionem, idest dignus est unione sui, idest suae humanitatis ad divinitatem. Ipse verus Deus est, licet passus et mortuus secundum carnem fuerit: *Isaiae 45. Vere tu es Deus absconditus.* Sed quomodo dicitur, *Dignus es accipere virtutem, et divinitatem*, cum iam in incarnatione accepisset? Item quare dicit Glossa, *de congruo*, non de merito? Respondeo. Ad primum potest dici quod praesens confusum notatur, et intelligitur illud *dignus es* etc. pro statu incarnationis, sicut et illud supra *dignus es Domine Deus accipere librum* etc. sic autem loquitur, quia eadem dignitas manebat in Christo. Vel potest sic intelligi *Accipere*, idest quod accepisti, *Dignus es*, semper habere: et hoc est, quia libero arbitrio nihil distortum unquam commisit, et boni usus perfectionem habuit plenissimam: et iste sensus intellectivus confirmatur ex hoc quod adiungitur, *Qui occisus est.* Per hoc enim videtur dici dignus qui occisus est, sicut et supra *Dignus es Domine Deus* etc. *quoniam occisus es* etc. Ad aliud potest dici quod Christus ex parte carnis, et animae dignus fuit de congruo, propter singularem sinceritatem, et donorum plenitudinem unione ipsius carnis et animae ad divinitatem, ex qua fuit plena immunitas a peccato in tota eius vita, et fortitudo, et sapientia; tamen illam unionem non minuit, ut in unitate personae uniti Filii Dei singulariter assumpta esset. Si autem secundum modum praemissum intelligatur illud quod dicitur in litera, dignus est accipere, idest acceptam habere semper, potest intelligi Glossa sub hac ratione: quia Christus inquantum homo, dignus est semper habere illam unionem, et quae ea sequuntur dignitate congrui: quia cum nihil offensae umquam commiserit, et plenitudinem meritorum, et perfectam caritatem habuerit, quam in passione ostendit, non congruit illam unionem dissolvi. Sicut autem nullum meritum se umquam proprie loquendo potuit extendere ad ipsam unionem; sic potest dici quod nec ad eiusdem conservationem. Si autem obiiciatur contra primum modum intelligendi Glossam, quod simul fuit conceptio carnis, et creatio animae, cum ipsa unione utriusque dignitatis fuerit ad unionem. Item sinceritas, et donorum plenitudo simul fuerint cum illa unione: ergo per hoc non fuit dignitas ad unionem praedictam. Respondendum est, quod simul fuerunt haec omnia simultate temporis, non naturae: prius enim ordine naturae intelligitur res, et similiter eius dispositio qua uniatur. *Et sapientiam*, per quam omnia novit, etiam secundum quod homo: *Lucae 2. Puer autem crescebat, et confortabatur plenus sapientia. Et fortitudinem*, per quam diabolum stravit: *Iob 9. Si fortitudo quaeritur, robustissimus est. Et honorem*, et in resurrectione admirabilem claritatem. *Gloriam*, per impassibilitatem: *Psal. Gloria et honore coronasti eum Domine. Et benedictionem*, in ascensione, ut supra expositum est.

Vel *Benedictionem*, quia per ascensionem suam nobis ingressum vitae paravit : propter nos enim ascendit ; et ideo bene dicendum est ei: *Hebr. 6. Praecursor pro nobis introivit Iesus.* Gregorius : *Dominus Iesus Redemptor noster per mortem ac resurrectionem ascensionemque suam, nos ad immortalitatem, et ad superna gaudia reduxit. Et omnem creaturam* , idest subiectionem , et laudem omnis creaturae : tum creaturae rationalis quae vel est in caelo ; unde dicitur , *Quae in caelo est* , ut angeli, et animae beatae : vel super terram; unde sequitur, *Et quae super terram*, ut homines mortales: aut sub terra ; unde subditur, *Et subtus terram*, scilicet animas exutas, quae in inferno sunt, et daemones: *Philipp. 2. Dedit illi nomen quod est super omne nomen:* tum creaturae irrationalis ; unde sequitur , *Et mari*, idest subiectionem maris : *Et quae in eo sunt* , ut pisces , quia Christus homo omnibus dominatur. Et si posset fieri , dignum esset ut ipsum mare, et quae sunt in eo, et omnia alia irrationabilia et rationabilia pro humana redemptione ei gratias cantarent: unde et pro redemptione tunc nondum facta, sed futura dicitur *in Psal. Laudent illum caeli et terra, mare* etc. Loquitur autem de mari ; quia magna creatura , et multum apparet in eo divina potentia ; unde *in Psal. Qui descendunt mare in navibus etc. ipsi viderunt mirabilia eius.* Vel *Virtus* dicitur quantum ad tentationum exsufflationem. *Divinitas*, quantum ad ineffabilem unionem, ut dictum est. *Sapientia* , quantum ad modi exquisitionem : *Iob 26. Prudentia eius* etc. *Fortitudo*, quantum ad ipsam redemptionem , sive passionem, ut prius dictum est. *Honor*, quantum ad magnificam resurrectionem. *Gloria* , quantum ad sublimem ascensionem. *Benedictio* , quantum ad fidelium multiplicationem , in qua magis et magis effertur benedicendus. *Omnes audivi.* Hic describitur gratiarum actio, quae est communiter exhibita ab omnibus ; et primo ostenditur laudis exhibitio ; secundo exhibitae confirmatio , *Et quatuor.* Dicit igitur , *Omnes audivi*, tam animalia, quam seniores, et angelos, ut esset laus plenior: *Psal. Benedicite Domino omnia opera eius. Dicentes sedenti in throno*, idest quiescenti et regnanti in ecclesia , scilicet Trinitati. *Et agno :* quia tam potenter diabolum in passione vicit, quia de sua resurrectione, et ascensione debetur laus toti Trinitati, et ipsi Christo secundum humanitatem, quia in omnibus procuravit nostram salutem. Ponitur autem secundum hoc prius laus pro ascensione, deinde pro resurrectione , tertio pro passione : quia magnificentia plus apparuit in ascensione , quam in resurrectione, et in utroque , quam in passione. Sed quare dicitur *Potestas sit sedenti in throno et agno ?* Videtur enim frustra dictum: quia sine hoc est ei potestas , nec propter hoc habet potestatem , vel potestatis crementum. Respondeo. Hoc dicitur ad eius magnitudinem : non ut per hoc sit ei maior potestas , sicut nec nostra benedictio , vel laus ei dat aliquid; sed ut ostendatur esse potentissimus, et quia dignissime convenit ei potestas. Hoc autem ostenditur per modum optantis, propter vim et devotionem amoris , qui vult Deo , et diligit Deo omne quod ad excellentiam pertinet, et in hoc congratulatur. Hoc ergo dicitur ex amoris devotione , propter divinae magnificentiae magnificationem. Aliter possint intelligi haec. *Benedictio* , pro humana reparatione : *Luc. 1. Benedictus Dominus Deus* etc. *Honor*, pro infidelium conversione. *Gloria*, pro conversorum provectione in meritis: *1. Timoth. 1. Regi saeculorum immortali, invisibili, soli Deo honor et gloria in saecula saeculorum. Et potestas* , quasi dicat haec praedicta sint a nobis, per praeconium laudis. *Potestas* vero sit ei in se et per se. Potestas, inquam , in universali dominatione. Vel *Potestas* in virtuosa operatione , quia potest facere quicquid vult: *1. Paralip. ult. Tua est Domine magnificentia, et potestas, et gloria.* Et hoc totum sit: *In saecula* , consequutura : *Saeculorum*, quia aeterna est sua magnificentia : *1. Pet. 5. Ipsi gloria, et imperium in saecula saeculorum* , *Amen. Et quatuor.* Hic ponitur exhibitae laudis confirmatio, quae fit dupliciter , scilicet verbo ; unde dicit , *Et quatuor animalia* , idest praedicatores , ut supra. *Dicebant amen :* hoc est , ita fiat. Vel *Amen* , quasi dicat: Verum est quod talis laus attribuenda est Deo. Praedicatorum est confirmare testimonium aliorum: *Isaiae 43. Vere vos testes mei* etc. Item facto; unde sequitur, *Et viginti quatuor :* et primo ostenditur reverentia in procidendo. *Et viginti quatuor seniores* , idest omnes pastores, sive iudices : *Ceciderunt*, humiliando se, et referendo gratias reparatori hominum : talis casus bonus est , cum se pastor humiliat : *Eccle. 32. Rectorem te posuerunt, noli extolli* etc. Gregorius: *Potestas cum habetur , et cogitanda est ad utilitatem, et dissimulanda propter timorem. In facies suas* , idest in corda considerantes propriam infirmitatem. Per hoc notatur humiliatio mentis ad caelestia; non retro ad posteriora : *Daniel. 9. Consternatus cecidi in faciem meam.* Secundo devotio in adorando , *Et adoraverunt viventem in saecula saeculorum*, scilicet Deum Trinitatem: ipse enim solus est dignus adoratione latriae: *Matth. 3. Dominum Deum tuum adorabis.*

CAPUT VI.

Et vidi quod aperuisset agnus unum de septem sigillis , et audivi unum de quatuor animalibus, dicens , tanquam vocem tonitrui: Veni , et vide. Et vidi. Et ecce equus albus, et qui sedebat super illum habebat arcum, et data est ei corona, et exivit vincens ut vinceret. Et cum aperuisset sigillum secundum, audivi secundum animal, dicens : Veni , et vide. Et exivit alius equus rufus , et qui sedebat super illum , datum est ei ut sumeret pacem de terra, et ut invicem se interficiant, et datus est ei gladius magnus. Et cum aperuisset sigillum tertium , audivi tertium animal dicens : Veni , et vide. Et ecce equus niger, et qui sedebat super illum , habebat stateram in manu sua. Et audivi tamquam vocem in medio quatuor animalium dicentem : Bilibris tritici denario uno , et tres bilibres hordei denario uno , et vinum, et oleum ne laeseris. Et cum aperuisset sigillum quartum , audivi vocem quarti animalis dicentis: Veni, et vide. Et ecce equus pallidus, et qui sedebat super eum, nomen illi Mors,

*

et infernus sequebatur eum : et data est illi potestas super quatuor partes terrae, interficere gladio , fame , et morte , et bestiis terrae. Et cum aperuisset sigillum quintum , vidi subtus altare animas interfectorum propter verbum Dei, et propter testimonium quod habebant, et clamabant voce magna , dicentes : Usquequo Domine , sanctus et verus , non iudicas , et non vindicas sanguinem nostrum , de his qui habitant in terra ? Et datae sunt illis singulae stolae albae ; et dictum est illis , ut requiescerent adhuc tempus modicum , donec compleantur conservi eorum, et fratres eorum qui interficiendi sunt , sicut et illi. Et vidi , cum aperuisset sigillum sextum : et ecce terraemotus magnus factus est, et sol factus niger tamquam saccus cilicinus : et luna tota facta est sicut sanguis , et stellae de caelo ceciderunt super terram , sicut ficus emittit grossos suos , cum a vento magno movetur : et caelum recessit sicut liber involutus : et omnis mons, et insulae de locis suis motae sunt; et reges terrae, et principes , et tribuni , et divites , et fortes , et omnis servus, et liber absconderunt se in speluncis , et in petris montium: et dicunt montibus et petris , Cadite super nos , et abscondite nos a facie sedentis super thronum, et ab ira agni, quoniam venit dies magnus irae ipsorum. Et quis poterit stare ?

CAPUT VI.

Et vidi. Quarta pars est huius partis , in qua agitur de revelatione mysteriorum: et agitur hic de apertione sigillorum , quae pertinent ad statum universalis ecclesiae. Dividitur autem in septem partes, secundum numerum sigillorum septem. Secunda pars ibi , *Et cum aperuisset sigillum secundum.* Tertia ibi, *Et cum aperuisset sigillum tertium.* Quarta, *Et cum aperuisset sigillum quartum.* Quinta ibi, *Et cum aperuisset sigillum quintum.* Sexta ibi, *Et vidi, et cum aperuisset sigillum sextum.* Septima , *infra 7. cap. Et cum aperuisset sigillum septimum.* Distinguuntur autem haec septem sigilla : quia quinque prima respiciunt statum ecclesiae praesentem, et praeteritum; duo sequentia pertinent ad futurum. Unde prima sic distinguuntur. Prima pertinet ad primam ecclesiae aedificationem , in tempore Christi, et Apostolorum , scilicet pro tempore conversationis Christi in mundo : et potest etiam extendi ad aedificationem ecclesiae per praedicationem Apostolorum post ascensionem Christi. Alia autem tria ad aedificatorum fidelium tribulationem. Quinta vero ad tribulatorum consolationem. Illa vero tria sic distinguuntur , quia primum ex illis tribus pertinet ad statum ecclesiae tempore martyrum : secundum in tempore haereticorum : tertium in tempore falsorum fratrum. Circa primum tria ponuntur. Primum est apertio signaculi. Secundum excitatio Ioannis ad videndum , *Et audivi.* Tertium tenor visionis, *Et vidi , et ecce.* Circa primum notatur ipsa apertio. Item actor apertionis , *Agnus.* Item gratia in apertione , quia homini erat occultum, nec per se cognoscere t , quod notatur nomine sigilli, *Unum de septem sigillis.* Dicit igitur, *Et vidi;* quasi dicat: Ita vidi agnum accipere, et aperire librum, unde fideles et angeli gratias egerunt ei, nondum tamen signacula libri aperuerat. Et post vidi quod aperuisset : quia ante clausa erant, idest occulta hominibus , quae hic ostenduntur revelata de multiplici statu ecclesiae, hoc est de quo, priusquam fieret apertio , dicebatur *supra 5. Dignus es Domine Deus accipere librum , et aperire signacula eius. Agnus.* Ad agnum qui librum aperuerat per passionem pertinebat aperire signacula libri: de quo *Isaiae 16. Emitte agnum Domine. Unum de septem sigillis* , idest unum de occultis pertinentibus ad statum ecclesiae , de quibus *supra 5. Signatum sigillis septem :* et per hoc ostenditur eius gratia revelanda. Nota quod sub figuris fiebant Ioanni istae revelationes , sicut ipsa litera ostendit , et supra habetur in Prologo : unde in dextera sedentis in throno vidit librum cum septem sigillis , quem nullus poterat aperire , praeter agnum: pro cuius solutione multae gratiae sunt eidem exhibitae, ut supra habitum est. Deinde sicut hic refertur , vidit quod agnus aperuisset unum de illis septem sigillis , et unum de illis quatuor animalibus, quae prius viderat , vocavit eum ad videndum , et vidit equum album , et eius sessor tenebat arcum, et data fuit ei corona, et exiit ad vincendum. Iuxta hunc modum intellige in aliis quae sequuntur, per septem sigilla signari septem obscuritates, sive septem occulta, quae erant hominibus ignota de septem statibus ecclesiae. Primum fuit de primitivo statu ecclesiae per Christum praedicantem, et per Apostolos aedificata est. Secundum de persecutione ecclesiae tempore martyrum per infideles. Tertium de persecutione ecclesiae per haereticos. Quartum de persecutione ecclesiae per falsos fratres, et sic deinceps, ut infra habetur. Per apertionem septem sigillorum signatur manifestatio illorum occultorum praedictorum de septemplici statu ecclesiae , quae facta est per Agnum Ioanni , et per Ioannem Ecclesiae. Et fortasse eadem apertio sive manifestatio facta fuerat alicui de fundatoribus ecclesiae ; sed hoc describitur sub figura apertionis septem sigillorum. Sub apertione autem cuiuslibet sigilli comprehenditur illud quod sequitur, ut hic subiungitur, *Et vidi, et ecce equus albus.* Per quatuor animalia possunt intelligi quatuor Evangelistae, excitantes ecclesiam, cuius typum gerit Ioannes ad intelligendum. Vel quatuor praedicatorum ordines. *Et audivi unum de quatuor animalibus , tamquam vocem tonitrui* , idest eius vox erat quasi tonitrui. *Veni* , o Ioannes per maiorem attentionem , *Et vide* , quae tibi ostenduntur , scilicet ea quae sequuntur. *Et vidi , et ecce* etc. Per illud animal potest intelligi Ioannes, qui altissimum tonitruum fecit loquens de divinitate, per quam Agnus vicit , cum arcu Scripturae. Per secundum Lucas designatur per vitulum loquens de passione Dei , per quam habetur robur martyrum in passionibus. Per tertium animal signatur Matthaeus loquens de humanitate Domini : in qua multum erraverunt haeretici. Per quartum animal signatur Marcus loquens de dominica resurrectione , ex cuius consideratione confunditur hypocrisis ; quae gloria resurrectionis privat hypocritas. Vel secundum or-

dinem supra positum, per primum animal signatur Marcus, per leonem: ipse enim de praedicatione Christi, in qua Christus tanquam leo rugiit, loquutus est, per quem primum ecclesia condita est; et de eius resurrectione, in qua fortis et victor apparuit: *Supra 4. Animal primum simile leoni.* Per primum etiam animal intelligitur quartus ordo praedicatorum praedicantium de Christi doctrina, et resurrectione. Per quartum Ioannes agens de immensitate deitatis, cuius consideratio dissipat hypocrisim. *Tamquam vocem tonitrui*, quia dum praedicabatur per Apostolos in primitiva ecclesia Christi resurrectio, terror salubris fiebat in infidelibus Iudaeis. Oportuit enim in primitiva ecclesia, resurrectionem Christi recenter mortui praedicari, ut crederetur resurrexisse: *Act. 2. Dextera Dei exaltatus* etc. et sequitur: *His auditis compuncti sunt corde. Veni et vide.* Per hoc intelligitur, quod praedicatores primitivae ecclesiae convertendos invitabant. Glossa: *Primitivi sequentem ecclesiam invitabant.* Ioannes gerit hic typum ecclesiae, quantum ad illos qui per alios ad caelestem intelligentiam invitabantur. *Et vidi.* Hic ponitur tenor visionis. Et primo ponitur descriptio mystici corporis, sive membrorum ecclesiae. Secundo descriptio ipsius capitis, scilicet Christi, *Et qui sedebat:* primum per sedem; secundum per sedentem. Dicit igitur, *Et vidi*, supra in principio dicitur *Vidi* etc. Quomodo differt haec visio ab illa? Respondeo. Primo vidit indistincte; hic distincte et plane. Quid ante viderit ostendit, *Et ecce.* Ostendit illud quod sequitur fuisse in praesentia sub oculis. *Equus albus.* Equus dicitur in primitiva ecclesia praedicatores propter quatuor: scilicet propter ferocitatem in praeliando contra tentationes vitiorum, carnis, mundi, diaboli: *Iob 39. Exultat audacter, in occursum pergit armatis* etc. de equo, idest ecclesia, vel iusto, et maxime de praedicatore. Item propter officium in portando, quia iustus portat Deum per operationem: *1. Cor. 6. Glorificate, et portate Deum in corpore vestro.* Propter praedicationem, praedicando: *Acto. 9. Vas electionis est mihi iste, ut portet nomen meum.* Item propter velocitatem in discurrendo: *Prov. 6. Discurre festina.* Item propter durabilitatem in obediendo: *Iacob. 3. Equis frena in ore mittimus: Ezech. 1. Ubi erat impetus spiritus* etc. Albus, propter sinceritatem innocentiae per baptismum, vel gratiam: *Psal. Asperges me Domine hyssopo. Et qui sedebat* Hic describitur Christus quadrupliciter. Primo ut sessor ad regendum. *Et qui sedebat super illum*: hic est Christus qui insidet ecclesiae, sive in iustis per gratiam, inhabitat enim in eis, et regit eos: *Sap. 7.* secundum aliam literam: *Anima iusti sedes est sapientiae.* Haec autem sessio est mediante sella, scilicet iustitia vitae: *Psal. Iustitia et iudicium praeparatio sedis tuae.* Calcaria sunt timor quo declinatur malum, et amor quo agitur bonum. Secundo, ut armatus ad vulnerandum. *Habebat arcum*, idest Scripturam, quae percutit corda ut vulneremur amore: *Psal. Arcum suum tetendit, et paravit illum.* De hoc arcu tot procedunt sagittae, quot verba sacra: *Psal. Sagittae potentis acutae.* In arcu est lignum durum, et chorda mollis, quae flectit lignum: similiter in sacra Scriptura vetus testamentum, quod habet duritiam, et novum molle per gratiam et mitigans vetus. Per hunc arcum vulnerantur quidam ad mortem, per comminationem: *Deut. 32. Congregabo super eos mala;* quidam ad medelam, per amoris suggestionem: *Psal. Sagittas suas ardentibus effecit.* Hoc arcu quosdam vulneravit ad vitam, qui scilicet convertebantur: hoc est vulnus amoris: *Cant. 2.* secundum aliam literam; *Vulnerata caritate ego sum;* quosdam ad directionem, quos scilicet confutabat per Scripturam, sicut cum per illud *Psal. Dixit Dominus Domino* etc. probans Christum in lege promissum esse Deum. Et satanam repulit in tentatione per Scripturam, *Matth. 3.* Nobilis est talis arcus: *Eccle. 43. Vide arcum, et benedic eum qui fecit illum.* Tertio ut coronatus, ad alliciendum, *Et data est ei corona*, a Deo Patre, vel a tota Trinitate. *Ei*, secundum humanitatem; *Corona*, idest dignitas regalis ad praesidendum hominibus per obedientiam: *Psal. Ego autem constitutus sum Rex.* Dignitas haec, et honorificentia regis nostri debet allicere ad eius obsequium, et amorem. Bernardus: *Veni Domine Iesu, aufer scandala de regno tuo, quod est anima mea, ut regnes tu qui debes in ea.* Quarto ut fortis ad triumphandum, *Et exivit*, per effectum et manifestationem. *Exivit*, inquam, *sedens super equum*, idest processit per discipulos ad convertendum homines, videlicet ante passionem, et post ascensionem: ante passionem misit beatum Ioannem Baptistam, et discipulos quos ipse per se converterat, de quorum missione *Lucae 9.* et *10.* post ascensionem similiter misit eos: *Marci ult. Euntes in mundum universum. Vincens*, prius in Iudaeis, quibus fuit primo praedicandum: *Ut vinceret*, postea discipulos in Gentibus, quae postea sunt per discipulos conversae: *Act. 13. Audientes Gentes gavisae sunt* etc. Cum enim in lege promissus fuisset Christus Iudaeis, conveniens fuit, ut eis prius praedicaret, et sic multi conversi sunt; quibusdam autem manentibus in obstinatione, convenienter transierunt discipuli ad gentiles, *Acto. 13.* Vel *Vincens*, diabolum prius in se per arcum, et passionem: *Ut vinceret*, in membris, idest doceret nos suo exemplo, et iuvaret ad vincendum: *Supra 4. Vicit leo* etc. Haec igitur apertio primi sigilli, idest manifestatio primi status ecclesiae, scilicet quia Christus insidens ecclesiae, sive eius discipulis, simul cum eis praedicavit, et per arcum doctrinae, et passionem diabolum vicit, expellens eum de corporibus hominum. Et etiam potest hoc intelligi de praedicatione discipulorum post ascensionem, ut dictum est. *Et cum aperuisset.* Hic agitur de apertione secundi sigilli, quae pertinet ad statum persecutionis ecclesiae tempore martyrum per infideles, quod pertinet ad inordinationem respectu potentiae; sequens autem per haereticos pertinet ad inordinationem respectu sapientiae; subsequens autem, scilicet quarta persecutio per falsos fratres, pertinet ad inordinationem respectu bonitatis, seu gratiae. Primo autem tangitur sigilli apertio. Secundo excitatio ad videndum, *Audivi.* Tertio describitur ipsa visio, *Et exivit alius equus.* Dicit igitur, *Et cum aperuisset sigillum secundum.* Per quam apertionem signata est manifestatio obscuritatis pertinentis ad statum ecclesiae secundum, quae facta est Ioanni, et per ipsum ecclesiae: forsan etiam aliis facta fuerat illa manifestatio; et sic intellige apertionem aliorum sigillorum. *Audivi secundum animal dicens veni*, per altiorem considerationem: *Et vide*, illud quod sequitur. Per illud ani-

mal potest intelligi Lucas: qui praedicavit, et scripsit immolationem dominicae passionis, per cuius virtutem, et considerationem datur robur in persequutionibus adversitatum. Vel per illud animal intelligi potest ordo, sive caetus praedicatorum praedicantium dominicam passionem in robur contra adversa, quorum typum tenuit ipse Lucas : *Supra 4. Et secundum animal simile vitulo.* Tales invitant ecclesiam, quae per Ioannem intelligitur, ad intelligentiam spiritualem, *Veni, et vide.* Quod autem dicitur secundum animal, intelligitur non ordine temporis necessario, sed ordine visionis: ille enim ordo praedicatorum eodem tempore potest esse cum aliis. *Et exivit.* Hic ponitur ipsa visio. Et primo ponitur descriptio corporis, scilicet malorum, qui sunt corpus et membra, scilicet diaboli. Secundo capitis, *Et qui sedebat.* Dicit igitur, *Et alius*, praedicto contrarius: quia ille bonus, iste malus: alius, quia ille albus propter munditiam, iste rufus propter malitiam. *Equus*, scilicet caetus persequutorum, qui fideles persequebantur, sicut factum est tempore martyrum per tyrannos, et alios crudeles, et adhuc fit quandoque. Et dicitur equus, quia veloces ad malum: *Prov. 1. Pedes eorum ad malum currunt.* Item portant diabolum insidentem eis, sicut sequitur, *Et qui sedebat super eum.* Item propter ineptitudinem ad bonum: quia sicut est brutum animal, ita et ipsi sunt facti brutales : *Psal. Nolite fieri sicut equus et mulus.* Sic ergo perversi dicuntur equus, tum propter ineptitudinem ad bonum, tum propter velocitatem ad malum, tum propter subiectionem ad diabolum. *Rufus*, per quod signatur malitia crudelitatis, et effusio sanguinis: *Prov. 1. Et festinant ut effundant sanguinem innocentem. Exivit*, quia a conceptu cordis procedunt ad actum operis: *Psal. Concepit dolum, et peperit iniquitatem. Et qui sedebat.* Hic describitur nequitia capitis, scilicet diaboli, primo quantum ad iam habitam dominationem; secundo quantum ad amplioris dominationis promissionem, *Datum est.* Non potest autem ampliari eius dominatio, deiiciendo homines in peccato, nisi permittatur a Deo. Unde ibi primo ostenditur potestatis permissio; et hoc, tum quantum ad concordiam tollendam, tum quantum ad vitam extinguendam. Secundo ostenditur potestatis permissae magnitudo, *Et datus.* Dicit igitur, *Et qui sedebat super eum*, scilicet diabolus qui insidet perversis, sicut equo suo, ducens eos per devia: et per eos pugnat contra alios. De hoc Isidorus *in 3. lib. de sum. bono : Diabolus in electis non habitat : qui vero in corpore eius sunt, in ipsis habitat, quia ipsi sunt templum eius : Isaiae 10. Gabee sedes nostra.* Gabee interpretatur vallis, quia in eis qui peccata abscondunt quantum ad confessionem, sicut vallis occultat ea quae continet, et qui ad modum vallis in imo sunt, diaboli sedes sunt. *Datum est ei :* Glossa, *idest concessum a Deo : ut sumeret*, tolleret : *pacem de terra*, idest pacem temporalem, et pacem animi de cordibus terrae deditis. Multum laborat ad ponendam discordiam. Gregorius : *Valde caritatem nostram, idest amorem humilem, quem nobis vicissim impendimus timet, et concordiae nostrae invidet : quia hanc nos tenemus in terra, quam ipse tenere nolens amisit in caelo : Marci 9. Et pacem habete inter vos.* Item contra pacem animi pugnat: *Isaiae 57. Non est pax impiis, dicit Dominus. Et datum est*, facere per suggestiones : *Ut interficiant se invicem*, scilicet unus alium, scilicet gladio materiali. Ipse enim concitat bella et rixas, unde quandoque sequitur ut homines se invicem interficiant. Vel gladio persuasionis, dum unus alium corrumpit spiritualiter persuadendo mala : et totum fit diabolo suggerente, qui non tantum bonis, sed etiam malis nocere studet : *Abacuc 1. Semper interficere Gentes non cessat.* Mutatur autem modus loquendi, *Interficiant*, cum prius dixerit ut sumeret: quia per cursum vitae durat hoc malum. *Et datus est ei gladius magnus*, idest magna potestas truncandi et deiiciendi, quia ad multos et magnos deiiciendos, ut in Petrum, *Matth. 26.* et quantum ad multas et magnas persecutiones concitandas : *Iob 41. Non est potestas super terram.* Nota Glossae : *Videns hanc potestatem tentabat infideles de persecutione martyrum, ut eos deiiceret.* Gregorius : *Dum Gentilitas destitui mores suos doluit, in martyrum necem, non solum iracundos ac turbidos, sed etiam placidos erexit.* Sed obiicitur de hoc quod dixit datum est ei. Glossa, *concessum a Deo.* Ergo data est ei licentia malefaciendi a Deo. Respondeo dicendum, quod est multiplex concessio, scilicet per rei collationem. Gregorius *in homil. Servis suis bona sua tradidit, quia fidelibus suis spiritualia dona concessit.* Item per alicuius actus licentiam : sicut abbas dat monacho debili licentiam comedendi carnes. Item per permissionem, ut cum Moyses concessit dari libellum repudii, *Deuteron. 28.* et sic accipitur hoc loco Glossa, quia usus potestatis diaboli in tentando est concessus, idest permissus ; tamen potestas tentandi quae bona est, concessa, idest collata est a Deo. Omnis enim potestas est de genere bonorum, inquantum potestas; sed abusus est malus. Gregorius : *Omnis voluntas eius semper iniqua est : a semetipso habet voluntatem, sed a Deo potestatem.* Item obiicitur de hoc quod dicitur, *Datus est illi :* quomodo enim dedit ei Dominus potestatem tentandi, cum sciret eum eadem abusurum? Respondeo. Una ratio est ex parte creatoris praecedentis, quia congruum fuit angelum creari, cum potestate faciendi bonum et malum, ut cognosceretur quid creatura ex Deo, quid ex se haberet. Item ut appareret, quam infirma sit creatura sub immutabilitate ipsius Dei, qui peccare non potest. Item ut commendabilius esset meritum stantium, et inexcusabilius demeritum eorum qui peccarent. Gregorius *in Moral. Mire omnipotens Deus naturam spirituum bonam, sed mutabilem condidit : ut et qui permanere renuerent, et qui in conditione persisterent, tanto in ea iam dignius, quanto et ex arbitrio starent.* Secunda ratio est ex parte fructus sequentis: quia ex eius tempore provenit fructus bonis cum tentantur, et vincunt tentatorem. Isidorus *in 3. lib. de sum. bono : Diabolus tentando pro fructibus sanctorum servit.* Quantum vero ad eos qui vincuntur, elicitur bonum de tentatione diaboli : quia postea resurgunt humiliores, et fortiores : aut si finaliter vincuntur, manifestatur divina iustitia in eorum damnatione: et iterum sanctorum gloria maior est considerata poena malorum : *Psal. Laetabitur iustus, cum viderit vindictam.* Si autem quod dicitur, *Datus est gladius*, intelligatur de potestate ipsa, tunc proprie intelligitur datus ; si quantum ad abusum, tunc intelligitur datus, idest permissus : ipsa enim po-

testas data est ei ab initio, sed usus quandoque permittitur ei a Deo. Item obiicitur de hoc quod dicitur *Magnus*, quia debilis est hostis, quia non potest vincere nisi volentem. Respondeo. Dicendum, quod diaboli potestas magna est ad tentandum propter sui latitudinem, quia potest tentare bonos, et malos minores, et maiores, ut tangit Glossa. Item propter persuasionum qualitatem, quia permotiva tentatio aliquando per ea quae homo timet, aliquando suggerendo quae placent. Gregorius: *Astuta eius consilia dum dulcia resonant, ad noxia cor inclinant.* Item propter modi multiplicitatem, quia tentare potest, nunc mulcendo, nunc terrendo occulte et aperte, visibiliter et invisibiliter, interius, exterius, assumpto corpore et non assumpto; sed in nobis est suscipere, vel non suscipere, sicut dicit Damascenus. Parva tamen est eius potestas ad deiiciendum per se, quia non potest hominem deiicere, nisi homo se illi subiiciat per consensum: tunc enim efficitur magna, non ex se, sed aliorum debilitate. Potestas igitur eius et magna est ad persuadendum, et modica ad vincendum de se: unde Gregorius: *Nimirum hostis sicut contra consentientes est fortis; ita contra resistentes est debilis: aliis ergo leo est, aliis formica.* Sed obiicitur de Glossa, quae gladium vocat potestatem interficiendi. Dicendum quod ponitur consequens pro antecedenti. *Potestas interficiendi*, idest tentandi, sive persuadendi, ex qua persuasione sequitur interfectio per peccatum. Sic autum loquitur propter verbum praecedens. *Et ut invicem se interficiant;* ipse enim illud procurat. Simili modo accipitur illud *Psal. Draco ille quem formasti ad illudendum ei:* quia diabolus conditus est a Deo, quantum fuit ex se, ad hoc ut ex eius tentationibus iusti proficiant, dum resistunt; ex quo sequitur eius illusio, quia sequitur contrarium eius quod ipse intendit. *Et cum aperuisset.* Hic primo tangitur sigilli apertio: *Et cum aperuisset sigillum tertium*, expone iuxta modum supra positum. Secundo excitatio ad audiendum, *Audivi tertium animal.* Primo quod potest intelligi Matthaeus, qui specialius scribit de incarnatione. Per ipsum potest intelligi etiam ordo praedicantium Christi incarnationem, quod fuit necessarium maxime tempore haereticorum: circa namque incarnationem Filii Dei fuerunt plurimae haereses: horum typum tenuit Matthaeus: *Supra 4. Et tertium animal* etc. *Veni et vide*, ut supra. Tertio ponitur ipsa visio, *Et ecce:* et primo describitur visio quantum ad fidelium tribulationem; secundo quantum ad eorumdem consolationem, *Et audivi.* Circa primum primo describitur nequitia corporis; secundo capitis, *Et qui sedebat.* Dicit igitur, *Et ecce equus*, scilicet caetus haereticorum, qui dicuntur equus diaboli, propter illa tria superius posita: *Niger*, propter tenebras errorum: sicut enim inter omnes colores niger magis recedit a natura lucis; sic haeretici a luce catholicae veritatis: *Naum 2. Facies eorum*, idest intellectus eorum, in quibus debet lucere splendor virtutis fidei, *sicut nigredo ollae.* Nota Glossae *videns* etc. *Et qui sedebat.* Hic describitur nequitia diaboli. Primo quantum ad acquisitam dominationem, *Et qui sedebat super eum*, scilicet diabolus qui sedet super haereticos: *Supra 2. Ubi sedes est satanae.* Secundo quantum ad modum acquirendi ampliorem. Modus autem est duplex. Unus per doctrinam haereticorum receptoriam; unde dicitur, *Habebat stateram.* Alius quantum ad operationem simulatoriam, *In manu sua.* Utroque enim modo trahit haereticos diabolus. Per haereticos quantum ad primum dicit, *Habebat stateram.* Per quod signatur quod haeretici dicunt se habere discretionem in Scriptura, et de ipsa praedicant; tamen male intelligendo, et exponendo. Diabolo hoc attribuitur, quia eius suggestione agunt. Discretio autem in Scriptura *Statera* dicitur: quia sicut statera recta non declinat a rectitudine mensurae, sic nec discretio, seu peritia vera a sano intellectu: et sicut statera sine pondere huc et illuc fluctuat, sic intelligentia Scripturae sine pondere expositionis catholicae ad errorem declinat; et ideo in eis non est statera nisi dolosa: *Osee 3. Chanaam in manu eius statera dolosa:* Isidorus 1. *lib. de sum. bono: Vis per quam fit haeresis, obscuritas est divinarum Scripturarum, in qua caligantes haeretici, aliud quam res se habeat intelligunt. In manus sua*: quia ut magis decipiant, opera de genere bonorum faciunt, secundum quod praedicant, tamen duplici corde. Isidorus *in eod. Quamvis haeretici legem, et prophetas opere implere contendant, propter erroris tamen impietatem a vultu Dei proiiciuntur, et a iustorum caetibus separantur. Et audivi.* Haec est tribulatorum consolatio: quia primo describitur quantum ad locum auditae vocis, intellecta nequitia haereticorum. *Et audivi tanquam vocem*, scilicet angeli existentis, *in medio quatuor animalium.* Per hoc intelligitur quod magna est tribulatio quae fit per haereticos, quia certum et magnum adiutorium datur, scilicet concors doctrina quatuor Evangelistarum, et etiam exhortatio, et fulcimentum universorum praedicatorum, qui per quatuor animalia intelliguntur. Per hoc enim quod dicitur *In medio* etc. intelligitur quod illa vox firmatur communi testimonio quatuor Evangelistarum, et omnium praedicatorum, qui idem secundum rem dicunt. Ex hoc patet quod recurrendum est ad doctrinam sacrae paginae in adversis temporibus: *Rom. 15. Quaecumque scripta sunt, ad nostram doctrinam scripta sunt.* Dicitur autem *Tamquam vocem*, quia non erat vox corporalis; licet quantum ad aliquid similem haberet. Secundo quantum ad formam ipsius consolationis, *dicentem bilibris.* Consolationis autem forma et tenor est, quia suos cultores, cum eos emit sanguine proprio, non permittit Dominus laedi; sed muniet contra diabolum. Primo ergo describitur consolatio quantum ad pretium emptionis. Secundo quantum ad munimentum protectionis, *Ne laeseris.* Pretium autem emptionis ostenditur, tum quantum ad martyres, tum quantum ad confessores, *Et vinum:* sub his enim comprehenduntur omnes fideles. Martyres autem quidam sunt maiores, qui per bilibrem tritici; quidam minores, qui per tres bilibres hordei. Dicit igitur *Dicentem bilibris*, idest ecclesia quantum ad maiores martyres qui maius martyrium sustinuerunt, et maiorem doctrinam habuerunt, et maius exemplum ad alios, et maius meritum apud Deum: quod totum per bilibrem tritici designatur, quia triticum attritum melius nutrit quam hordeum, et magis est acceptabile ratione valoris. Bilibris est vas continens duos sextarios: et ita est quasi duplex mensura. Libra autem constat ex duodecim unciis: unde per bilibrem

signatur ecclesia servans praecepta duodecim Apostolorum, continens duplicem mensuram, scilicet Gentiles, et Iudaeos conversos; vel fidem, et operationem, vel geminam dilectionem Dei, et proximi: Deus enim bonam mensuram exigit, quae non potest esse nisi diligatur vero corde Deus, et proximus. Gregorius: *Est in dilectione Dei necessario tenenda fides et vita; in dilectione vero proximi debet summopere patientia et benignitas custodiri.* Reddet autem et ipse maximam: *Lucae 7. Mensuram bonam etc.* Vel *Bilibris*, propter meritum perfectionis in vita, et martyrii in morte: *Tritici*, idest abundans tritico, scilicet meritis passionis, et resurrectione eruditionum, et exemplorum, et excellentia dilectionis, et operum, quae cibus est Dei. Bonum est hoc triticum: *Denario*, supple est emptum, idest sanguine Christi: 1. *Cor. 6. Non estis vestri: empti enim estis pretio magno.* Dicitur [autem sanguis Christi denarius, quia pretium est hominis empti, sicut denarius rei venalis. Dicitur autem in singulari, quia unum est pretium omnium hominum; et quia per ipsum in unitatem fidei, et caritatis colliguntur fideles: *Ephes. 4. Unus Deus, una fides, unum baptisma.* Contra hanc veritatem pugnant haeretici. Isidorus 1. *lib. de sum. bono: Haeretici ingenti studio mendacia sua discunt, et labore vehementi, ne ad unitatem ecclesiae veniant, decertant. Et tres bilibres hordei*, idest martyres minoris gradus, qui dicuntur bilibres propter fidem, et opera; vel propter duplicem dilectionem; vel propter meritum vitae, et mortis. Dicuntur autem tres, propter fidem Trinitatis, sine qua non est salus. Item propter perfectionem meriti in martyrio; licet non ita excelsi, ut praemissi: tres enim bilibres faciunt senarium, quo signatur perfectio. *Hordei*, idest hordeum continentes, idest habentes meritum martyrii; licet non tantum ut primi, quia hordeum atteritur, et sic inde fit panis; sed non ita suavis, ut est triticeus: similiter nec isti sunt in tanta altitudine meriti apud Deum, ut praecedentes. Item sunt habentes refectionem documenti, et exempli. Hordeum enim reficit, minus tamen quam triticum. *Denario*, sunt empti: *Supra 6. Occisus es, et redemisti nos Deo in sanguine tuo. Et vinum.* Ordo sive status confessorum hic describitur quantum ad duo. Primo quantum ad fervorem dilectionis ad Deum; unde dicitur, *Et vinum*, scilicet ferventes dilectione: *Rom. 7. Spiritu ferventes.* Secundo quantum ad dulcedinem miserationis ad proximum, *Et oleum*, scilicet illi qui habent lenitatem misericordiae ad alios: *Iob 31. Ab infantia mea crevit mecum miseratio.* Quidam habent et fervorem ad Deum, et miserationem ad proximum, quidam ad alterum; tamen omnes utrumque habere debent: quia debent cum effectu compati si possunt: unde Gregorius: *Numquam autem qui vere compatitur, quod necessarium proximo conspicit, negat.* Utrumque, supple cum praedictis est emptum denario sanguinis Dei: quia uno pretio sunt omnes empti: 2. *Cor. 6. Et pro omnibus mortuus est Christus* etc. Vel aliter. Notandum quod duplex est status iustorum: quidam enim vivunt in adversitate: hi designantur per bilibrem tritici, et per tres bilibres hordei, sive sint martyres, sive non: atteruntur enim adversis, sicut teritur triticum et hordeum; sed quidam sunt maioris meriti per patientiam latiorem, et dilectionem maiorem, qui per bilibrem tritici; quidam minoris, isti per tres bilibres hordei, quod est minoris valoris quam triticum. Gregorius: *Sancta ecclesia idcirco adversa vitae praesentis tolerat, ut hanc superna gratia ad aeterna praemia perducat.* Quidam vivunt in tranquillitate, respectu aliorum: et horum quidam vacant fructui praedicationis: qui signatur per vinum, quia alios inebriat: *Proverb. 11. Et qui inebriat* etc. Quidam suavitati devotionis in oratione, vel contemplatione, qui scilicet officium praedicandi non habent: hi signantur per oleum, quia interna devotione pinguescunt, et interno sapore pascuntur. Gregorius: *Contemplatione vitae amabilis valde dulcedo est, quae super semetipsum animam rapit, caelestia aperit, terrena debere esse contemptui ostendit, spiritualia mentis oculis patefacit.* Et nota quod vinum debet esse oleum, quia praedicatores suavitati contemplationis insistere debent, ut ibi hauriant quod effundant aliis sicut nubes: *Isaie 60. Qui sunt isti qui ut nubes volant?* Non tamen oportet omnes esse praedicatores: quia non in omnibus est scientia, nec officium, nec alia quae in talibus requiruntur. *Ne laeseris*, o tu diabole sessor equi; *aliquem istorum*, quantum ad animam, etsi quantum ad corpus; quasi dicat: O vos fideles, non timeatis a facie haereticorum, et aliorum persequutorum, quia Dominus, qui vos suo redemit sanguine, proteget vos: et tu diabole non laedas eos tentatione erroris, vel alia: *Psal. Custodiet Dominus omnia ossa tua.* Vel denarius potest aliter accipi, et quod dicitur *vinum* et *oleum*, potest teneri accusative. Bilibris tritici, ut primo modo, vel secundo est expositum, manet. In denario, scilicet in decalogo; et ideo o diabole nihil habes mortiferum in eis. Et tres bilibres, ut prius expositum est, manet. In denario, decalogi: et o diabole *Ne laeseris*, per tentationem quantum ad animam: *Vinum*, idest eos qui reficiuntur sanguine, signando per vinum in contemplatione, vel sacramenti perceptione. *Et oleum*, idest eos qui sunt illuminati interna unctione: et secundum hunc modum confessores, sive illi qui in tranquillitate vivunt, describuntur, et quantum ad fructum dominicae passionis, et unctionem internae illuminationis. Potest et tertio modo intelligi denarius pro aeterna retributione. Bilibris tritici est ditanda sive praemianda denario aeterni praemii. Similiter et tres bilibres. Et ideo tentatio haereticorum non praevalebit eis finaliter, *Matth. 20.* Ne laeseris, o Diabole, vinum et oleum ut prius. Sed oblicitur; quia multi qui iusti fuerant, perveruntur quandoque per haereticos, vel per peccatum aliquod mortale. Item diabolus non est obediens Deo, vel angelo: frustra ergo praecipitur ei, *Ne laeseris.* Respondeo ad primum, quod hoc intelligitur de iustis qui Domino adhaerent per dilectionem, et corde non consentiunt, et faciunt quod suum est contra tentationes: *Psal. Custodit Dominus omnes diligentes se.* Cum autem desierint adhaerere Deo, incipiunt perverti, nec proteguntur a Deo a lapsu mortalis culpae: *Osee 7. Vae eis, quoniam recesserunt a me.* Nota ergo quod quidam sunt longe a Deo per aliquod mortale: et tales non sunt bilibres tritici, nec hordei, nec vinum, nec oleum: unde non loquitur de his: tales enim facilius possunt deiici; amplius per tentationes haeresis, vel alterius peccati. Li-

cet etiam tales Dominus quandoque a multis tentationibus illaesos custodiat. Quidam adhaerent Deo per affectum et effectum ; tales autem resistunt tentationibus, vel faciunt quod suum est; et tales Dominus custodit, et de his agitur hic. Aut se deiici permittunt; et de his non loquitur haec litera. Ad secundum dicendum, quod illa prohibitio quam intellexit Ioannes, fieri diabolo in illa visione, non fuit frustra, licet diabolus non curet obedire, quia per eam signatur, quod Dominus in ipsa re cohibeat diabolum, ne eius tentatio noceat iustis adhaerentibus ipsi Deo , sicut Glossa innuit, cum dicit: *Quia non proficitis* etc. *Proverb. 5. In latere tuo* etc. *Et cum aperuisset sigillum quartum.* Dividitur ut supra. Nota Glossae. *Et audivi vocem quarti animalis.* Per hoc potest intelligi Ioannes, qui divinitatis sublimitatem subtilius intellexit. Per quem ordo praedicantium divinitatem Christi designatur, quod maxime necessarium est contra hypocritas, quorum simulatio consideratione divinitatis dissipatur; quia Deus veritas est , et ideo hypocrisim detestatur et damnat: *Supra 4. Et quartum animal simile aquilae.* Primum ergo animal advocat ad contemplationem primi status ecclesiae, in quo ecclesia est per Christi doctrinam, et resurrectionem condita; quod convenit Marco , qui de Christi doctrina, et resurrectione agit, cuius est facies leonis. Secundum ad contemplationem passionis, et tribulationis, sub tempore martyrum; quod convenit Lucae, cuius est facies vituli , qui est animal immolativum. Tertium ad contemplationem erroris in haereticis; quod convenit Matthaeo describenti Christi incarnationem, circa quam multi erraverunt haeretici: unde eius est facies hominis. Quartum ad contemplationem hypocrisis in falsis fratribus; quod pertinet ad Ioannem, cuius est facies aquilae, quia altius scripsit de divinitate , per cuius praedicationem confutatur hypocrisis. *Et ecce.* Hic ostenditur ipsa visio , quae pertinet ad statum ecclesiae in tempore falsorum fratrum , quos diabolus inducit ut ecclesiam per eorum hypocrisim pervertat. Primo ergo ostenditur nequitia corporis ecclesiam persequentis. Secundo capitis, per eos operantis, *Et qui sedebat.* Dicit igitur, *Et ecce equus*, caetus falsorum fratrum hypocritarum, qui boni filii ecclesiae videntur, et veri fratres iustorum in gratia, sanctitate; sed sunt per fidem fictam, et vitam simulatam falsi fratres, ideo dicuntur equus diaboli, qui sedet in eis sicut post sequetur, et per eos procedit ad nocendum ecclesiae: *Galat. 2. Sed propter introductos falsos fratres, qui* etc. *Pallidus*, per carnis macerationem exteriorem: *Matth. 5. Exterminant enim facies suas*, idest extra terminos naturalis coloris ponunt. Vel *Pallidus*, quia mortuus morte falsitatis per hypocrisim: et per ipsam vult diabolus alios in fide pervertere , ne vivant: *2. Cor. 11. Periculis in falsis fratribus. Et qui sedebat.* Hic describitur nequitia capitis , scilicet ipsius diaboli. Et primo quantum ad sedem propriam. *Et qui sedebat super eum*, scilicet diabolus, qui licet sedeat per dominationem in omnibus malis; tamen specialius dicitur sedere in falsis fratribus, qui fide carent, et tamen se veros fideles et verbo, et simulato opere mentiuntur: *Iob 40. Sub umbra dormit in secreto calami.* Secundo quantum ad nominis ignominiam, *Nomen illi mors*, quia per illum est mors corporis introducta : *Sap. 2. Invidia diaboli mors introivit in orbem terrarum.* Item falsos hypocritas spiritualiter occidit : *Supra 3. Nomen habes quod vivas* etc. Item per falsos fratres occidere vult alios pervertendo fidem. Item multos interfici procurat corporaliter: *Supra eod. Datus est ei gladius magnus.* Tertio quantum ad horrendam sequelam, *Et infernus sequebatur eum:* sic videbat in illa visione sub figuris. Per hoc signatur quod infernalis poena debetur ei, et equo eius, idest impiis. Licet enim non puniatur, post iudicium tamen acerbius punietur: et tunc non evagabuntur daemones ut nunc; sed in inferno erunt immersi: *Iob 41. Videntibus cunctis praecipitabitur.* Gregorius : *Antiquus hostis belial, videlicet crudelis et fortis, in medio captivus ducetur, et cum suo corpore, idest cum reprobis omnibus, aeternae gehennae incendiis mancipabitur.* Vel per infernum signantur mali, qui nec divitiis satiantur , nec cupiditatibus: *Eccle. 7. Avarus non implebitur pecunia;* nec honoribus, ut superbi; nec deliciis, ut voluptuosi: quibus etiam debetur infernus, et mors: *Infra 20. Infernus, et mors missi sunt in stagnum ignis.* Isti sequentur eum, quia vivunt secundum eius monita, et sunt de eius familia: *Supra 2. Qui se dicunt Iudaeos esse, et non sunt , sed sunt synagoga satanae ;* non illum qui dicit *Ioan. 8. Ego sum lux mundi: qui sequitur me, non ambulat in tenebris.* Quarto quantum ad concessam potentiam, *Et data est ei*, scilicet a Deo, *potestas.* Gregorius: *Formidari non debet, qui nihil nisi permissus valet. Super quatuor partes terrae*, idest super omnes reprobos in quatuor partibus terrae morantes, scilicet oriente, occidente, parte australi, et aquilonari, et per se et per ministros, quos mittit per universum mundum, sicut Christus misit suos. Vel super Iudaeos, Paganos, Haereticos , et falsos Christianos. Vel quatuor affectiones , scilicet timoris , spei , sive cupiditatis, doloris, et gaudii: et in his consistit meritum, si bonae sint: demeritum, si malae. De his Boetius *in libro de Cons. Philos. 1. Metro septimo.*

Tu quoque si vis *Lumine claro*
Cernere verum; *Tramite recto*
Carpere callem: *Pelle timorem,*
Spemque fugato, *Ne dolor adsit.*
Nubila mens est *Vinctaque frenis*
Haec ubi regnant.

Differunt autem : quia timor est respectu futuri mali; dolor respectu mali praesentis: spes, sive cupiditas, respectu futuri boni; gaudium, respectu boni praesentis. *Interficere*, idest data est ei potestas interficiendi: *Gladio*, peccatum persuadendo: *Fame* , divini verbi quam procreat per falsos fratres, qui praedicationis fructum impediunt Deo permittente: *Amos 8. Mittam famem in terram. Et morte*, corporis, quam aliquando procurat: *Et bestiis terrae*, ad literam, vel bestialibus ministris, per quos nocet , quales sunt falsi fratres: de quibus principaliter agitur : *Psal. Comparatus est iumentis insipientibus.* Sed quaeritur circa hoc quod dicitur, *Et infernus* etc. unde est quod mali potius volunt sequi diabolum, quam Deum ? quantum ad modum vivendi , cum errare se videant. Respondeo. Hoc est propter multa, quae unam rationem complent, scilicet propter deceptoriam vanitatem, scilicet ex parte rei: et hoc vel quantum ad rei delectabilis mulcebritatem, qua allicit: unde Gregorius: *Hostis callidus unde mulcet, inde decipit.* Vel rei tristabilis apparentem adversitatem: ideo potius volunt

esse in peccato, quam poenitentiam agere: unde Gregorius: *Modo multorum mentes persuadet blandiendo, modo pertrahit ad culpam, terrendo.* Item propter intellectus caliginem: quia non plene vident seipsos, et vitam suam, licet in quadam nube videant: *Psal. Nescierunt, neque intellexerunt, in tenebris ambulant.* Item propter affectus confractionem. Dissipant enim et confractum habent affectum: ideo sicut navis confracta et sine velo, cum vento impellitur, immergitur undis tentationum, quia non habent secum nautam: *Proverb. 15. Longe est ab impiis Dominus.* Item propter accidiae torporem: quia nec damna, quae incurrerunt; nec gehennam, quam meruerunt; nec gratiam, quam contempserunt; nec Deum, quem offenderunt; nec praemia, quae amiserunt, considerare curant, nec adiutorium divinum postulant: *1. Thessal. 5. Qui enim dormiunt, nocte dormiunt: Psal. Accedite ad eum, et illuminamini.* Item quomodo dat diabolo Dominus potestatem interficiendi spiritualiter? videtur enim Dominus esse causa mali; quod minime sequitur. Respondeo. De potestate interficiendi spiritualiter est loqui dupliciter; aut quantum ad possibilitatem ad malum actum; eadem autem potestas est benefaciendi et male, scilicet liberi arbitrii: unde bona est: et sic potestas interficiendi data est diabolo; non tamen ad interficiendum, sed ad bene agendum: hoc enim est gloriosius, cum liberum arbitrium quod potest in bonum et malum, eligit bonum, et cavet a malo: *Eccle. 31. Qui potuit transgredi, et non est transgressus:* possibilitatem autem ad actum malum intelligo, ut ad actum bonum, non ut ad malum, quia sic potius est impotentia; aut quantum ad malum usum; et sic non est proprie data potestas a Deo, quia non dat ei male uti potestate, nec dat potestatem ad malum usum, sed permissa: unde *Data* dicitur hic, idest permissa: quia permittitur eum uti male sua potestate. Hoc autem iuste permittit: unde Gregorius: *Ex se quidem tentare quoslibet appetit, sed eos qui tentandi sunt, et prout tentandi sunt, non nisi iuste Deus tentari permittit.* Per praedicta patet responsio: quia potestas hic dicitur dari, idest permitti, quantum ad malum usum. Ad obiectum dicendum, quod non est Deus alicuius peccati auctor, quia illam potestatem dat recte. Illa enim eadem potestas est, quae et benefaciendi, nec ad malefaciendum dat, imo prohibet malum usum. Item ipsum usum permittit iuste: tum propter meritum perversitatis diabolicae, quia totus est ardens ad perdendum animas: unde meretur permitti tentare homines, unde sibi maior poena accrescat: *Habacuc 1. Semper interficere gentes non cessat:* ubi Glossa: *Studium diaboli est ut semper interficiat:* tum propter meritum culpae in malis, ut Glossa innuit: unde Gregorius: *Multos autem meritis exigentibus hostis ferme permittitur, ut cum Deum descrunt, hosti damnato famulentur:* tum propter materiam profectus in bonis. Isidorus *3. lib. de summ. bon. Utilitati sanctorum servit diabolus, quando eis suis tentationibus non decipit, sed erudit. Et cum aperuisset sigillum quintum.* Apertio quinti sigilli pertinet ad tribulatorum consolationem. Nota Glossae, *Ostensis.* Primo autem ostenditur sigilli apertio, *Et cum aperuisset sigillum quintum:* per cuius apertionem signatur manifestatio quintae obscuritatis, pertinentis ad iustorum consolationem. Secundo ponitur ipsa visio, *Vidi.* Vidit autem in visione sub quodam altari animas martyrum clamantes, et desiderantes resurrectionem generalem accelerari, *Et data est eis consolatio a Deo.* Continet autem haec visio sive ostensio quatuor, scilicet loci considerationem, meriti perfectionem, *Animas.* Item desiderii expressionem, *Et clamabant.* Item consolationis immissionem, sive exhibitionem, *Et datae sunt.* Dicit igitur, *Vidi subtus altare:* sic vidit in visione. Per altare signatur Christus, in quo et per quem Deo Patri offerre debemus quicquid boni agimus, et per ipsum est acceptabile quicquid Deo est gratum. Sub hoc altari, scilicet sub Christo, sunt animae: non solum in statu viae, sed etiam in statu patriae, sicut sub eo a quo proteguntur sicut sub umbraculo, contra omne malum: in patria enim nihil mali est: *Psal. Proteges eos in abscondito faciei tuae.* Vel sub eo sunt, quia secundum Haymonem capiti suo coaequari non possunt. Item sub eo sunt per humiliationem, considerando suam parvitatem, et eius sublimitatem: *Ioan. 3. Qui de caelo venit, super omnes est. Animas interfectorum.* Hic ostenditur meritum martyrum. Primo quantum ad crebram passionem: *Animas interfectorum*, per persecutores: *Heb. 11. Lapidati sunt, secti sunt.* Secundo quantum ad iustam rationem, *Propter verbum Dei*, idest propter praeceptum Dei quod impleverunt. *Et propter testimonium quod habebant*, ad alios, idest propter testificationem interfecti sunt. Vel *Propter verbum Dei*, quia praedicaverunt Christi divinitatem; *Et testimonium*, idest quia testificati sunt Christi humanitatem: *Act. 1. Eritis mihi testes* etc. Augustinus *in serm. de Mart. Si attendamus solas passiones, coronantur et latrones, ergo homo Dei prius sibi eligat coronam, et securus accedat ad poenam. Et clamabant.* Hic primo ponitur desiderium: *Et clamabant voce magna:* haec magna vox clamoris est vehementia desiderii. Gregorius *sup. hunc loc. Magnus quippe clamor animarum magnum est desiderium: tanto enim quisque minus clamat, quanto minus desiderat; et tanto maiorem vocem in aures incircumscripti Spiritus exprimit, quanto se in eius desiderium plenius fundit.* Secundo exprimitur ipsum desideratum, *Dicentes: Usquequo.* Ubi duo ponuntur, scilicet captatio benevolentiae: tum a potestate, *Domine*, qui potes iudicium facere: *Psal. Omnia quaecunque voluit fecit:* tum a bonitate, *Sanctus*: unde sanctitatem amas, et remuneras: *1. Reg. 2. Non est sanctus, ut est Deus noster:* tum a veritate, *Et verus*, in promissis: unde decet te reddere quod promisisti de praemio, *Fulgebunt iusti Matth. 13. Rom. 3. Est autem Deus verax.* Item petitio iustitiae, *Usquequo non iudicas sanguinem nostrum?* gloriam nostram consummando per corporum resurrectionem: *Deut. 32. Vindicabit Dominus populum suum. Et non vindicas*, scilicet nostros persecutores puniendo. Non vindicas, inquam. *De his qui habitant in terra?* idest inhaerent terrenis per amorem. Vel *Non vindicas sanguinem nostrum*, idest non facis iudicium de effusione sanguinis, scilicet puniendo tyrannos, et persequutores: unde exponendo subdit: *Et non vindicas nos*, vel sanguinem nostrum de his qui habitant in terra. Per hoc autem quod dicitur *Usquequo*, notatur dilatio generalis resurrectionis, quam desiderant: in qua et boni amplius remunerandi sunt, et mali puniendi; quasi dicat: Quamdiu differs vindictam recipere de nostris persequutionibus, et tuorum

praemium consummare? Aliqui libri habent alio ordine literam; Non iudicas et vindicas sanguinem etc. eadem expositio est. Sed obiicitur de hoc quod dicunt, *Usquequo*: quia si sic desiderant; ergo cum differatur, affliguntur: quia *Proverb. 13. Spes quae differtur, affligit animam.* Item sciunt illud quod desiderant esse futurum, scilicet suae gloriae consummationem, et divinae iustitiae manifestationem in malis. Quare ergo petunt? Respondeo. Ad primum dicendum, quod desiderare aliquid fieri est dupliciter; aut fieri statim: et sic dilatio affligit expectatorem; aut fieri opportuno tempore: et sic ex dilatione non est afflictio, manet tamen desiderii continuatio. Hoc autem modo secundo est in animabus beatis, conformant enim bonitatem suam divinae, nec volunt resurrectionem generalem fieri, nisi secundum quod Dominus ordinavit eam futuram; tamen eam desideranter expectant, et ideo dicunt, *Usquequo* etc. Gregorius: *Non quicquam desiderant, quod ab eius, quem cernunt, voluntate discordet.* Ad secundum dicendum, secundum beatum Gregorium, quod suum petere, est desiderium suum ad Dominum extendere; petunt autem extremum iudicium, et gloriae resurrectionem, licet non ignorent venturum; tum propter desiderii vehementiam, tum propter voluntatem divinam, quia Deus vult eos hoc petere, cum ipsa petitio cedat in ipsius Dei magnificationem; a quo tantum bonum dandum speratur, et sine quo non habetur; et faciat etiam ad gloriae manifestandam magnitudinem. Gregorius *sup. hunc loc. In ipso positae sanctorum animae, de ipso accipiunt ut ab ipso petant, quod eum facere velle noverunt, de ipso bibunt, quod ab ipso sitiunt, et modo nobis adhuc incomprehensibili, quod petendo esuriunt, praesciendo satiantur.* Item obiicitur de hoc quod dicitur, *Et vindicas* etc. quia dicitur *Eccle. 28. Qui vindicari vult* etc. *Levit. 19. Non quaeras ultionem.* Item *Matth. 5. Diligite inimicos vestros, benefacite his qui oderunt vos.* Si dicas quod principaliter intendunt petere generalem resurrectionem, non persequutorum damnationem, quae eis placeat ex odio; tunc quaeritur ad quid de vindicta loquantur. Respondeo ad hoc intelligendum, quod beatae animae intelliguntur hic petere extremum iudicium, et resurrectionem, ubi earum gloria ex corporum glorificatione augebitur, et numerus salvandorum complebitur, et divina iustitia in impiorum damnatione manifestabitur. Cedent autem haec tria beatis in cumulum gaudii, scilicet plenitudo suae gloriae, plena societas caelestis curiae, et complacentia divinae iustitiae; quod autem ita sit, apparet ex textu sequenti, ubi dicitur, *Et datae sunt.* Item, *Et dictum est eis.* Item Glossa, *desiderant.* Item Gregorius *sup. hunc loc. Quid est animas vindictae petitionem dicere, nisi diem extremi iudicii, et resurrectionem extinctorum corporum desiderare?* Ad illas auctoritates dicendum, quod velle vindictam est dupliciter; aut ex libidine vindictae sive malitiae, et hoc est illicitum; et sic loquuntur illae auctoritates: aut ex zelo iustitiae; et sic est licitum. Dicendum igitur, quod beatae animae potius vellent malos hic correctos, quam in futuro damnari; sed cum sciant eos, qui sunt incorrigibiles in futuro damnandos, placet eis, quod divinae iustitiae placere noverunt. Unde *sup. illud Rom. 12. Mihi vindictam* etc. ubi verba quae hic habentur exponuntur, dicit Glossa: *Bonus magis cupit corrigi inimicum quam puniri: et cum Deus punit, non delectatur de poena inimici, qui non odit eum, sed de iudicio, quia Deum diligit, hoc ei placet quod et Domino.* Ad aliud dicendum videtur, quod ideo petunt vindictam inimicorum, licet principaliter eam non intendant, quia ex zelo iustitiae, et ex affectu divini amoris indignantur beatae animae, sicut et ipse Deus contra nequitiam persequutorum, qui ipsum Deum impugnant, et eius cultum impedire satagunt, et eius cultores affligunt; unde eorum malitiam, et potestatem terminari vellent. Item quia, ut dictum est, consilium divinae sapientiae, et severitatem divinae iustitiae circa tales noverunt, ipsi iustitiae congaudent, sicut dicit Glossa praedicta. *Et datae.* Hic ostenditur consolationis immissio: quae dupliciter ostenditur data: et primo per doni collationem; secundo per internam inspirationem: sive facto et verbo, scilicet interno: *Et dictum est:* hoc enim duplici modo recipiunt a Deo consolationem beatae animae circa desiderium gloriae corporum, quae differtur; videlicet quod interim data est eis prima stola, scilicet fruitio divinitatis. Item quia data est praescientia, sive certitudo futurae glorificationis suorum corporum; et Deus docet eas quod debent expectare, quousque simul corpora animorum glorificentur: et tunc erit gaudium maius. Dicit igitur, *Et datae sunt*, liberaliter. *Non sunt condignae passiones huius saeculi ad futuram gloriam quae revelabitur in nobis, Rom. 8. Illis singulae*, sicut singulae meruerant: *Stolae*, idest praemia divinae fruitionis, quae dicuntur *Stolae* propter pulchritudinem. *Albae* propter sinceritatem. Stola est vestis talaris, quae totum hominem cingit: haec est aeterna beatitudo, quae omnem miseriam tollit: et dicitur a Telon quod est longum: *Supra 5. Qui vicerit, sic vestietur vestimentis albis.* Hoc autem dicitur, quia nunc animae habent primam stolam, scilicet fruitionem; in fine vero habebunt simul gloriam corporis, quae est secunda stola: *Isaiae 40. In terra sua duplicia possidebunt.* Gregorius *sup. hunc loc. Sancti sola adhuc animarum beatitudine perfruuntur; in fine vero mundi binas stolas accepturi sunt: quia cum animarum perfecto gaudio, etiam corporibus incorruptis vestientur. Et dictum est illis*, idest a Deo inspiratum. Gregorius: *Sine strepitu sermo est, qui auditum aperit, et habere sonitum nescit. Ut requiescerent*, idest patienter expectarent: *Adhuc*, praeter praeteritam expectationem: *Tempus modicum*, quia totum tempus usque ad resurrectionem breve est respectu aeternitatis: *Isaiae 10. Adhuc tempus modicum* etc. *Donec impleatur numerus*, a Deo praeordinatus: *Conservorum eorum*, quia sunt sub uno dominatore, cui debetur subiectio: *Et fratrum eorum*, quia sunt cum eis sub uno patre cui debetur dilectio. *Qui*, scilicet conservi et fratres eorum, *Interfecti sunt*, idest interficientur per manus persequutorum: *Sicut et illi*, interfecti sunt. Non dicit illae, cum tamen de animabus loqueretur prius, quia non animae interficiuntur, sed homines. Aliqui libri habent *Donec compleantur conservi eorum, et fratres eorum qui* etc. et est idem sensus. Horum numerus implebitur, quando omnes qui sunt interficiendi, erunt iam facti martyres; et hoc erit in fine mundi: et

post hoc fiet iudicium, et tunc fiet quod animae supra petierunt : et interim debent expectare ex amore fratrum, et amore ipsius Domini, quia corpora sanctorum simul suscitanda, et glorificanda sunt. Gregorius *sup. hunc loc. Animarum vox est, hoc quod desiderant : respondentis Dei sermo est, hoc quod eas retributionis rectitudine inter desideria confirmat. Et vidi.* Hic agitur de apertione sexti sigilli, et septimi ad statum finalem Ecclesiae in tempore antichristi. In apertione octavi ostenditur pax quae restituetur post tempus antichristi ; hic autem sic proceditur : quia primo ostenditur sigilli apertio, *Et vidi*, scilicet illud quod sequitur, *Cum aperuisset sigillum sextum, et ecce terraemotus* : per cuius apertionem intelligitur manifestatio eius quod erat occultum, scilicet de persecutione sub tempore antichristi. Et dicitur sextum respectu quinque obscuritatum, de quibus supra dixit. Secundo describitur ipsa visio, *Et ecce.* Ubi primo ostenditur tribulatio Ecclesiae sub tempore antichristi. Secundo ostenditur ecclesiae consolatio ex benevolentia Christi, *Et vidi alterum angelum*, post principium sequentis capituli. Tribulatio autem Ecclesiae quae sub antichristo erit, ostensa est Ioanni sub quibusdam figuris sive similitudinibus, multiplicis immutationis. Unde primo tangitur immutatio inferioris corporis sive elementi. Secundo inferiorum simul et superiorum corporum, *Et sol.* Tertio immutatio mediorum, scilicet aeris, et eorum quae fiunt in aere. Prima duo pertinent ad illationem mali. Tertium ad subtractionem boni. Prima duo distinguuntur : quia immutatio inferioris corporis, scilicet terrae, ostendit ipsius causam tribulationis ; immutatio inferiorum, et superiorum corporum ostendit eiusdem tribulationis effectum sive sequelam. Dicit igitur, *Et ecce ;* quasi dicat vidi : et quid viderit ostendit, *Et ecce.* Nota est manifestationis sibi factae. *Terraemotus factus est magnus.* Per quod signatur magna commotio tribulationis, quae fiet per antichristum, et suos ministros, qui etiam terrenis per amorem infixi, operante diabolo per eos, quia tunc solvendus est : *Infra 20. Benedicetur. Magnus,* iuxta illud *Matth. 24. Erit tunc tribulatio magna. Et sol.* Hic ostenditur immutatio simul corporum inferiorum, et superiorum. Ostenditur autem triplex immutatio. Primo in caelo. Secundo in montibus, et insulis, *Et omnes montes.* Tertio in hominibus, *Et reges.* Prima duo pertinent ad effectum tribulationis iam consecutum. Tertium ad gravioris effectus consecuturi metum. Item in caelo ostenditur immutatio duplex. Primo in corporibus caelestibus : tum sole, tum luna, tum stellis. Secundo in ipso caelo, *Et caelum.* Immutatio solis ostendit effectum tribulationis, respectu capitis : non quia aliud efficiatur in Christo per illam tribulationem ; sed quia per illam tribulationem fiet ut Christus non sit apud homines in ea magnificentia, in qua prius. Immutatio lunae ostendit effectum tribulationis respectu mystici corporis. Immutatio stellarum, et caeli, et montium, et insularum, ostendit sive signat effectum tribulationis respectu membrorum, sed differenter : quia casus stellarum ostendit effectum, sive sequelam tribulationis, quantum ad labentis recessus caeli, et motionem montium et insularum, quantum ad perseverantes ; sed recessus caeli, quantum ad praedicatores, qui proficiunt proximo ; motio montium quantum ad contemplativos, qui vacant Deo ; motio insularum quantum ad activos qui bene utuntur mundo. Dicit igitur, *Et sol*, idest Christus lux hominum, et angelorum, cuius radiis mentes illustrantur et decorantur : *Malach. 3. Orietur vobis sol iustitiae. Factus est niger*, idest obscurus, non in se, sed in omnibus, quibus eius claritas erit occulta. *Tamquam saccus cilicinus*, qui est vilissimus : tempore enim antichristi non apparebit magnificentia Christi per doctrinam ut modo, quia non sic audebunt praedicare. Item nec per miracula, ut dicit Glossa : tunc enim per antichristum, et suos miracula fient : *Matth. 24. Surgent enim pseudochristi.* Isidorus 1. *libr. de sum. bono : Non solum contra persequentes, sed etiam contra miraculis coruscantes, dimicaturi sunt sancti.* Sed quare tunc Dominus tantam persecutionem fieri permittet ? Item quare miracula subtrahet ? Respondeo ad primum, quod hoc permittet propter electorum probationem, et meriti accumulationem : propterea hoc exiget malitia perversorum, per quam mali merebuntur in illa tribulatione succumbere, ut magis damnentur. Item perversitas diaboli hoc permitti merebitur a se fieri, ut ex hoc acrius mereatur damnari. Deus igitur non erit causa persecutionis ; sed permittet eam fieri iuste : unde Isidorus 1. *lib. de sum. bon. Quanto breve tempus videt diabolus sibi restare, ut damnetur ; tanto in magna persecutionis ira movetur. Divina iustitia permittente, ut glorificentur iusti, sordidentur iniusti, et ut diabolo durior crescat damnationis sententia.* Ad aliud dicendum videtur iuxta praedicta, quod non faciet Dominus miracula tunc ; tum propter electorum probationem, et per consequens maiorem glorificationem ; tum propter malorum excaecationem, quorum malitia merebitur sibi subtrahi viam internae illuminationis. Vel per solem intelliguntur viri perfecti, qui in se retinebunt suam claritatem, sed ab aliis viles et peccatores reputabuntur, et occidentur per antichristum. Saccus enim signum est vilitatis, cilicium solet peccatoribus dari. Vel per hoc signatur lapsus quorumdam iustorum prius per vitam fulgidorum, qui per infidelitatem denigrabuntur, et viles fient, et asperi per errorem, quia error animam sibi ipsi asperam facit. Nota quod cilicius saccus est vilis vestis, et dicitur a Cilicia regione in qua fuit repertus. *Et luna*, idest Ecclesia, quae in quibusdam membris patitur eclipsim, sicut luna quae lumen a vero sole Christo recipit, sicut luna a sole : *Tota facta est ut sanguis*, idest tota ubique tribulabitur, et patietur, quia effusio sanguinis indicium est tribulationis. Ad literam etiam multus sanguis fidelium in diversis partibus effundetur per ministros antichristi, procurante diabolo. Isidorus *in eod. In Martyres magnam crudelitatem diabolus exercuerat etiam ligatus : crudelior tamen erit sub antichristi temporibus, quando erit solvendus. Et stellae caeli*, qui prius erant lucidi per conversationem, vel praedicationem : *Ceciderunt*, a fide : *Super terram*, idest in concupiscentiam, et amorem terrenorum. Cadent enim tunc multi a fide, et plus diligent terrena quam caelestia : tales enim corrumpet antichristus muneribus, et promissionibus : *Ioel. 2. Stellae retraxerunt splendorem suum. Sicut ficus emittit*, idest abiicit : *Grossos suos*, idest

fructus inanes. Grossus scilicet est ficus immatura sive primitiva, leniter cadens ad impulsum venti; unde sequitur, *Cum a vento*: sic quidam ad impetum persecutionis antichristi abiicient fidem, quae non fuit solida in eis: *Lucae 8. Ad tempus credunt* etc. *Et caelum*, idest viri caelestes, praedicationem impiis celantes. *Recessit*, idest separabunt se, et recedent a malis fide, et opere, quia eos non imitabuntur: unde Gregorius: *Viam antichristi non solum Helias et Enoch, qui in eius exprobrationem reducentur ad medium; sed etiam omnes electi arguent dum contemnent, de virtute mentis, eius malitiae resistent. Sicut liber*, quasi dicat, recedent existentes. *Sicut liber involutus*, quia celabant in malis doctrinam. Liber involutus celat id quod continet, nisi eis quibus voluntarie aperitur: sicut sancti illius temporis se suis manifestabunt, et alienis abscondent: *Isaiae 54. Complicabuntur sicut liber caeli. Et omnes montes*, idest virtute et contemplatione eminentes, qui prius lumen a sole suscipiunt, et aliis orando, et aedificando, et docendo transfundunt: *Psal. Illuminans tu mirabiliter a montibus aeternis.* Item a terra super terram elevantur: *Isaiae 58. Sustollam te super altitudinem terrae. Et insulae*, scilicet activi boni tribulationibus vexati, sicut insula undis percutitur. Est enim insula regio, vel terra in salo posita, locus scilicet circumdatus mari. Activi autem sentient impulsus tribulationum multiplices, quia damnum in rebus, et afflictionem in corporibus: quia antichristus per principes saeculares puniet nolentes sibi adhaerere, et suorum praedicatorum doctrinam recipere: unde Gregorius: *Quos eius ministri apparent loquendo seducere, multi potentes saeviendo studebunt et affligendo terrere. De locis suis motae sunt*, idest separabuntur a malis fide, et opere, in quorum consortio quasi in loco suo morari per corporalem conversationem solebant. Vel *De locis suis*, quia suas habitationes relinquunt propter gravitatem persecutionum: quia qui erunt solidi in amore divino, praeeligent gravissima pati, potius quam a suo dilecto separari: *Deut. 33. Inundationem maris quasi lac sugent.* Simile loquitur de martyribus praeteritis: *Hebr. 11. In solitudinibus errantes.* Posset et de malis intelligi. *Montes*, idest superbi: *Iob 16. Mons cadens defluit. Et insulae*, idest saeculi negotiis agitati. *De locis suis motae sunt*, idest a fide recedent, quae est fidelibus sedes et locus: unde Gregorius: *Nonnulli fidem rerum caelestium ad vitae spiritualis desiderium inclinabunt. Et reges.* Hic agitur de illa tribulatione, quantum ad timorem gravioris effectus, sive pressurae. Primo autem ostenditur multiplicitas timentium. Secundo timoris indicium, *Absconderunt se.* Timentes autem erunt de omni statu, scilicet praelatorum, et subditorum. Unde primo agitur de praelatis. Secundo de subditis, *Et divites.* Item de praelatis secundum triplicem gradum: quia praelati vel sunt in gradu alto, aut altiori, aut altissimo. Si in altissimo sunt, *Sunt reges terrae*, idest pastores altissimi, altissimi gradus, ut primates, archiepiscopi: et sic altissimus in ascendendo, qui scilicet bene se ipsos per carnis mortificationem quae terra est, similiter et alios bene regunt: *Supra 1. Primogenitus mortuorum, et princeps regum terrae.* Si in altiori solio sunt, *Principes terrae*, ut sunt episcopi. Si in alto sic, *Tribuni*, ut sunt archidiaconi, archipresbyteri, sacerdotes, curati. Tribunus dicitur ille qui praeest uni tribui. Graece autem dicitur Chiliarchus, Latine millerarius: *1. Reg. 44.* de David legitur quod erat tribunus super mille viros. Per tribunos possunt intelligi minores praelati, sicut tribuni sunt minores principibus et regibus. *Et divites.* Hic agitur de subditis: et primo de his qui sunt meriti maioris, quos describit, tum quantum ad diligentiam in operando bona; et isti sunt, *Divites*, scilicet in operibus bonis, et virtutibus: *Supra 11. Dives es, et blasphemaris:* tum quantum ad victoriam in expugnando vitia, tam in tentationibus, quam in adversitatibus; et isti sunt, *Fortes*, scilicet contra vitia: nec enim tentatio vincere, nec adversitas eos deiicere potest: *Proverb. 12. Manus fortium dominabitur* etc. qui insistunt actibus bonis, nec multum tentantur. Alii vero multis tentationibus, et adversis impugnantur. Possunt etiam divitiae, et fortitudo intelligi in eisdem. Secundo de his qui minoris: hi autem vel sunt coniugati, et isti dicuntur servi, *Et servus*, idest coniugatus, qui sub iugo est: *1. Cor. 7. Alligatus es uxori* etc. aut liberi, sive soluti, unde dicit, *Et liberi:* Glossa coniugio: *1. Cor. 7. Qui sine uxore est, solicitus est quae Dei sunt.* De utroque statu sunt boni, qui tamen timebunt multum sub antichristo; unde sequitur, *Abscondent se.* Vel illi qui sunt minoris meriti describuntur, tum quantum ad famulatus humilitatem, *Servus*, scilicet Dei: *Coloss. 3. Domino Christo servite*: tum quantum ad peccati immunitatem, *Et liberi*, scilicet a peccato: *Rom. 6. Liberati a peccato. Et abscondent se.* Hic tangitur timoris indicium; duplici autem indicio manifestabunt suum timorem, scilicet ipso actu confugendi. Item verbo exorandi, *Et dicunt.* Ubi primo ostenditur affectus orationis. Secundo necessitas exauditionis, *Quoniam venit.* Dicit igitur, *Abscondent se in speluncis et petris montium*, idest confugient ad obumbrationem, et defensionem angelorum, et sanctorum, qui montes sunt per gloriae sublimitatem: *Psal. Levavi oculos meos ad montes.* Rogabunt boni, ut dicit Glossa, sanctorum orationibus se protegi ab ira Dei, qui tunc suos ita permittet affligi. Et videtur hic maxime de imperfectis accipiendum, qui timebunt maiorem adhuc afflictionem supervenire, cum videbunt per principes interfici fideles, et multos ad infidelitatem labi: unde recurrent ad auxilia sanctorum. Potest etiam per speluncas et petras montium intelligi adumbratio et defensio, sive soliditas virorum perfectorum: qui erunt montes per vitae celsitudinem; ad quorum orationes confugient alii, qui non erunt tanti, pro evasione illius afflictionis, quam crudeliter antichristus, et sui fidelibus infliget. Vel pro evasione periculi labendi in errorem, cum videbunt miracula fieri per antichristum et suos ministros: Deo hoc ex ira suae iustitiae fieri permittente. *Et dicunt*, idest dicent: *Montibus*, idest angelis, et sanctis per gloriam excelsis: *Et petris*, scilicet eisdem in Deo iam prorsus solidis. Vel per montes et petras viri perfecti, et contemplativi, sive sint religiosi, sive non, qui sunt montes per vitae eminentiam; petrae per internam constantiam. *Cadite super nos*, afflictionem, idest animum compatientem nobis misericorditer inflectite. *Super nos*,

iuvantes per vos; *Et abscondite*, oratione: *Nos a facie*, idest praesentia, *Sedentis super thronum*, scilicet deitatis Patris, vel Trinitatis, vel Christi secundum divinitatem regnantis, et quiescentis in ecclesia, sive mentibus iustorum. Hoc intelligitur de praesentia qua se manifestat in effectu iustitiae. Ex magna enim ira Dei erit tunc, quod tantam tribulationem fieri permittet, quia multi propter malitiam, et peccata multa et magna, merebuntur in adversitate cadere in errore ut magis damnentur: unde Gregorius loquens de illa tribulatione sub tempore antichristi dicit: *Dum humilitas fidelium multitudine, et manifestatione quasi destituetur, terribili occultae dispositionis examine, inde bonis misericordia largior, unde malis ira iusta cumulabitur. Et ab ira agni*, idest Christi secundum humanitatem: quia contra ipsum secundum humanitatem, et divinitatem commissae sunt offensae multiplices; ideo eius iram, idest iustitiam eius homines tunc sustinebunt. In hoc autem confunditur humana superbia, quod scilicet agnum dulcem et mitem faciunt iratum: *Ierem. 25. Facta est terra eorum in desolationem, a facie irae columbae.* Item quia offendunt eum, qui pro ipsis voluit immolari: *Ierem. 12. Et ego quasi agnus* etc. *Quoniam venit:* quasi dicant, necesse est ut subveniatis. *Quoniam venit iam*, scilicet, *Deus magnus*, propter magnam tribulationem, idest tempus iam factum est praesens: *Irae ipsorum*, idest Patris sedentis, et Agni. *Et quis poterit stare*, nisi vestris precibus adiutus? quasi dicat: Haec adversa et tentamenta non possunt sustineri viribus humanis, quia ex una parte fiet per antichristum et suos multa miracula, et praedicabuntur audacter errores; ex alia per principes occidentur fideles. Iuxta modum praemissum videtur Glossa exponere *Rogant boni* etc. Solet etiam convenientius intelligi de timore poenae iudicio inferendae. Tempore enim antichristi appropinquare videbitur, sive aestimabitur sententia extremi iudicii. Et ideo timebunt boni maxime imperfecti; unde sensus est secundum hunc modum: *A facie*, idest a severitate, per quam praesentiam suae iustitiae ostendet Deus Trinitas, *Et ab ira agni*, scilicet quam ostendet in iudicio instante. *Quoniam venit*, idest imminet, *dies*, scilicet dies iudicii. *Irae*, scilicet contra peccatores, et *quis poterit stare*, in tanta iudicii districtione, idest expectare severitatem illius iudicii? *Malach. 3. Et quis stabit ad videndum eum?* Alia non mutantur. Posset etiam intelligi de multis, qui fidem tempore antichristi deserent, ne amittant ea quae diligent: quos describit tum quantum ad dignitatis sublimitatem in gradu altissimo, altiori, et minus alto, tum quantum ad rerum copiositatem, cum vocat divites, tum quantum ad malitiae perversitatem, cum vocat fortes, scilicet ad mala, tum quantum ad conditionis qualitatem, tam servitutis quam libertatis: qui aestimantes diem iudicii instare, invocabunt auxilia daemonum, ut eos ab ira iudicis liberent, quos secuti sunt. *Abscondite*, idest abscondent, hoc est subsidium quaerent. *In speluncis et petris*, idest in refugio et defensione daemonum; qui montes sunt per superbiam, et petrae post vocantur, propter pertinaciam. *Cadite* etc. Expositio est iuxta modum praeteritum. *Abscondite*, idest vestra virtute protegite. Nota quod cum antichristus per aliquod tempus, scilicet per tres annos et dimidium, in magna potestate regnaverit, ut habetur infra, vili morte interficietur, in monte Oliveti in papilione, et in solio suo, in illo loco contra quem ascendit Christus ad caelos. Illo autem interfecto, non statim immediate venit Christus ad iudicium, sed concedentur electis ad poenitentiam quadragintaduo dies, ut habetur in Glossa *super fin. sequentis cap.* et habetur de praedictis *super illud 2. Thes. 2. Quem Dominus Iesus* etc. in Glossa. Quando autem post illos quadragintaduos dies venturus sit Dominus, prorsus ignoratur. Sed quaeritur de hoc quod dicitur *Stellae caeli ceciderunt.* Cum enim illa tribulatio sit maxima, quomodo Dominus subtrahet robur gratiae hominibus, quo sustentante non caderent? Respondeo. Dicendum, quod nullum cadere finaliter permittet Deus, qui ei vero corde adhaereat, et in tentationibus et adversis gratiae subsidium fideliter et ferventer requirat, sicut dicit Glossa. Unde multi erunt qui divina gratia confortati, statum, facta, et dona contemnent: unde Gregorius: *Dei adiutorio electi, ut antichristo resistere valeant, fulcientur.* Item ratione eius quod dicitur, *Venit dies magnus irae ipsorum*, quaeritur utrum ita sit in Deo; quod sic, videtur per haec verba. Item *Psal. Quis novit potestatem irae tuae?* Contra. Ira dicit aliquando turbationem. Sed Deus semper est tranquillus: *Sapien. 12. Tu autem dominator virtutis, cum tranquillitate iudicas.* Item ira dicit affectionem. Sed in Deo non est affectio. Augustinus *12. de Civit. Dei. Nec affici dicendus est: patitur quippe qui afficitur.* Respondeo. Notandum secundum beatum Gregorium, quod duplex est ira, scilicet per vitium. Hoc in Deo esse non potest, quia reprehensibilis: *Eccle. 7. Ne sis velox ad irascendum; ira enim in sinu stulti requiescit.* Item ira per zelum, et hoc in iudice vel in principe, qui habet culpas punire: secundum quod exemplum in actum habet quatuor, scilicet affectionem, et hoc est ex naturae imperfectione; et secundum hunc modum non est in Deo. Item turbationem aliquam vel poenalem, vel aliquo modo culpabilem, licet venialem: et haec turbatio est ex naturae corruptione: et secundum hoc etiam non est ira in Deo. Item poenae amorem, vel dispositionem intuitu iustitiae; et sic est ira in Deo. Deus enim ex zelo iustitiae praedisponit poenam inferre antequam inferat: unde Gregorius *sup. illud Iob 4. Flante Deo periisse, et spiritu irae eius esse consumptos* dicit beatus Gregorius *5. lib. Moral. Ut vindictam Dominus cogitans demonstretur, flare irascendo dicitur.* Item signorum ostensionem: quandoque iudex detestans mala commissa, signa irae ostendit, vel ipsam poenae inflictionem, vel alia antecedentia poenam, vel concomitantia. Iuxta hoc dicitur ira esse in Deo, scilicet quia aliqua facit quae videntur signa, ut in Deo, ut est ipsa poenae inflictio, vel aliqua praecedentia ipsam poenam, ut dura comminatio quam facit impiis: unde Hugo *in primo lib. de Sacr. parte quarta: Signa irae dicuntur.* Ex praedictis patet, quod ira non est in Deo quantum ad affectionem, nec quantum ad turbationem; sed quantum ad dispositionem, sive ordinationem poenae respectu puniendorum, et quantum ad apparentiam signorum, quibus videtur iratus, licet non sit quantum ad turbulentiam. Maxime autem quantum ad ipsam poenae inflictionem. Gregorius *3. Mor. Quando vindictam peccatoris exequitur, is qui in semetipso tranquillus est, pereuntibus turbulentus videtur.* Per hoc patet ad obiecta.

CAPUT VII.

Post haec vidi quatuor angelos stantes super quatuor angulos terrae, tenentes quatuor ventos terrae ne flarent super terram, neque super mare, neque in ullam arborem. Et vidi alterum angelum ascendentem ab ortu solis, habentem signum Dei vivi, et clamavit voce magna quatuor angelis, quibus datum est nocere terrae, et mari, dicens: Nolite nocere terrae, et mari, neque arboribus, quoadusque signemus servos Dei nostri in frontibus suis. Et audivi numerum signatorum, centum quadraginta quatuor millia signati ex omni tribu filiorum Israel. Ex tribu Iuda duodecim millia signati. Ex tribu Ruben duodecim millia signati. Ex tribu Gad duodecim millia signati. Ex tribu Aser duodecim millia signati. Ex tribu Nephthalim duodecim millia signati. Ex tribu Manasse duodecim millia signati. Ex tribu Simeon duodecim millia. Ex tribu Levi duodecim millia signati. Ex tribu Issachar duodecim millia signati. Ex tribu Zabulon duodecim millia signati. Ex tribu Beniamin duodecim millia signati. Post haec vidi turbam magnam quam dinumerare nemo poterat, ex omnibus gentibus, et tribubus, et populis, et linguis, stantes ante thronum, et in conspectu agni, amicti stolis albis, et palmae in manibus eorum, et clamabant voce magna, dicentes: Salus Deo nostro, qui sedet super thronum, et agno. Et omnes angeli stabant in circuitu throni, et seniorum, et quatuor animalium, et ceciderunt in conspectu throni in facies suas, et adoraverunt Deum, dicentes, Amen. Benedictio, et claritas, et sapientia, et gratiarum actio, honor, et virtus, et fortitudo Deo nostro in saecula saeculorum, Amen. Et respondit unus de senioribus, et dixit mihi: Hi qui amicti sunt stolis albis, qui sunt? et unde venerunt? Et dixi illi; Domine mi tu scis. Et dixit mihi: Hi sunt qui venerunt de tribulatione magna, et laverunt stolas suas, et dealbaverunt eas in sanguine agni: ideo sunt ante thronum Dei, et serviunt ei die ac nocte in templo eius, et qui sedet in throno, habitabit super illos: non esurient, neque sitient amplius, nec cadet super illos sol, neque ullus aestus, quoniam agnus qui in medio throni est, reget illos, et deducet eos ad vitae fontes aquarum, et absterget Deus omnem lacrymam ab oculis eorum.

CAP. VII.

Post haec vidi. Hic tangitur immutatio mediorum, scilicet ventorum in aere: et sub illa figura ostenditur persequutio in subtractione boni, scilicet praedicationis. Tria autem hic tanguntur. Primo ostenditur in generali daemonum aviditas ad nocendum. Secundo in speciali praedicationis impedimentum, *Tenentes.* Tertio malitia impedientium, *Ne flarent.* Dicit igitur, *Post haec,* scilicet post praemissa: *Vidi quatuor angelos.* Daemones dicuntur angeli quantum ad naturae dignitatem; quia creatura nobilis naturae conditi sunt, ut si perstitissent, essent nuncii Dei, ad implendam voluntatem divinam. Hi sunt de quibus dicitur *Iob 4. Et in angelis suis reperit pravitatem.* Item possunt dici angeli, quia missi: tum a Deo ad probationem bonorum, *Iob 2.* item ad deceptionem malorum: *3. Reg. 22. Egredere et fac ita:* tum a diabolo principe ad subversionem cunctorum. Dicuntur autem quatuor universi daemones, propter quatuor partes mundi, in quibus nocent. Vel secundum Haymonem, quia praesunt quatuor regnis principalioribus, scilicet Assyriorum, Medorum, Macedonum, Romanorum Haec sunt principalia regna, de quibus habetur *Daniel. 7.* ubi loquitur de quatuor bestiis. *Stantes*, scilicet insistentiam, et studium, et aviditatem nocendi. *Super quatuor angulos terrae*, idest super quatuor partes terrae, scilicet partem orientalem, occidentalem, australem, et aquilonarem, etiam, usque ad *Angulos*, idest remotissimas partes terrae, quia in omnibus partibus nocere student: *Iob 1. Circuivi terram et perambulavi eam.* Sed quid est quod dicit Glossa, quia diabolus mittitur ad deceptionem malorum? quia si sic: ergo diabolus habet a Deo potestatem malefaciendi. Item secundum hoc deceptio est a Deo. Respondeo. Dicitur mitti a Deo, quia permittitur decipere quosdam, non quia a Deo recipiat ad hoc auctoritatem, unde non propter hoc sequitur, quod illa deceptio sit a Deo. Item est deceptio, actio, et hoc ex parte diaboli peccatum est; et ideo a Deo non est, quia non fit Deo auctoritatem dante, sed permittente. Est etiam deceptio passio in decepto; et quia iusta est, ideo inquantum est poena, a Deo est. *Tenentes*, idest recipientes, et impedientes: *Quatuor ventos*, idest universos praedicatores: qui dicuntur venti, quia ventus nubes excitat, et sic terram rigat, rigatam facit fructificare, et faciem terrae fructificantis hilarem reddit; sic praedicator corda pravorum resolvit in lacrymas: et sic animae fructificant, et gaudium internum recipiunt. Item flando, idest praedicando desiccant terram cordis humani, ad humiditatem peccati. Item ventus concutit homines, et arbores, et huiusmodi; sic praedicator animas ad timorem concutit, dum ostendit poenam gehennae, et multiplex damnum culpae: tamen sicut ventus quandoque mitigatur, sic praedicator quandoque debet condescendere, et allicere ad spem, et amorem. Dicuntur autem quatuor propter partes quatuor, quas debent illustrare doctrinis et exemplis. Vel propter quatuor Evangelia, de quibus sumi debet materia praedicationis. Vel propter quatuor virtutes cardinales, ut sint quasi lapides quadrati in fundamento templi, *3. Reg. 5. Ezechiel. 37. A quatuor ventis veni spiritus*, etc. *Ne flarent:* quia flatus, idest praedicatio praedicatorum desiccaret humorem vitiorum, et concuteret corda hominum, sicut flatus desiccat terram, et concutit arbores, et ipsa corda hominum. *Super terram*, idest homines amantes ea quae sunt terrae; et ita efficiuntur terra per vilitatem. Augustinus: *Talis est quisque, qualis sua dilectio; si ter-*

ram diligis, terra eris. Item Augustinus *in lib. de Actu Christ. Dictum est diabolo, terram manducabis, datus est ergo in cibum diabolo peccator; non sumus terra, si nolumus manducari a serpente. Neque super mare*, idest super peccatores diversis vitiis fluctuantes. Vel per terram avari qui terram diligunt. Augustinus *2. lib. de Serm. Domini in mont. Animus terrenorum cupiditate sordescit.* Per mare vero voluptuosi, ratione spumositatis et foetoris. Propter primum dicitur *Iudae 1. Fluctus feri maris, spumantes suas confusiones.* Propter secundum punita est voluptas poena ignis sulphuris, *Genes. 19.* Item per mare superbi, ratione timoris et fervoris: tument enim per elongationem. Augustinus *in lib. de serv. virgini. Non aliter invenitur requies animae, nisi in quieto tumore digesto: fervent per variam cogitationem, et affectionem, et locutionem: Isaiae 57. Impii quasi mare fervens* etc. boni vero signantur per arborem; unde dicit, *Neque in ullam arborem*, idest neque in aliquam paratam ad fructificandum, vel quae excedat terrenitatem. Omnes enim vult damnificare diabolus, et praedicationem impedire pro viribus: *1. Thessa. 2. Voluimus venire ad vos, sed impedivit nos satanas. Et vidi alterum.* Ostensa tribulatione ecclesiae, hic ostenditur consolatio, quae est ex cohabitatione potestatis daemonis. Item ex numerositate salvandorum. Item ex dignitate meritorum. Rursus ex magnitudine praemiorum. Unde haec pars habet quatuor. In prima ostenditur consolatio ex cohabitatione adversariorum. In secunda ex numerositate salvandorum; ad totam enim ac talem societatem non est pigritandum ascendere, etiam si adversa occurrant, *Post haec vidi turbam.* In tertia ex dignitate meritorum, ibi, *Stantes ante thronum.* In quarta ex magnitudine praemiorum, *Et respondit unus.* Circa primum primo describitur persona refrenantis. Secundo ostenditur imperium quo refrenantur, *Et clamavit.* Tertio ostenditur qui sunt qui refrenantur, quia daemones malitiosi, *Quatuor angelis.* Quarto ad quid refrenantur, dicens: *Nolite.* Persona autem refrenans describitur primo quantum ad mysterium humile reparationis cum signo per angelum. Secundo quantum ad profectum nostrae promotionis, *Ascendentem.* Tertio quantum ad donum spiritualis consignationis, *Habentem.* Dicit igitur, *Et vidi.* Sic videram daemones volentes hominibus nocere. *Et vidi alterum angelum*, a quo compescerentur. Per quem signatur Christus, qui dicitur angelus propter reparationis mysterium, quia scilicet missus est ad humanam reparationem, per virtutem eruditionis, per exemplum conversationis, per sustinentiam passionis. Dicitur ergo angelus inquantum homo, dicitur, inquam, angelus, non natura, sed officio: *Isaiae 9.* secundum Septuaginta: *Et vocabitur nomen eius magni consilii angelus.* Et bene dicitur *Alterum;* quia sicut sunt prompti ad nocendum; sic iste ad adiuvandum, et protegendum, sicut infra sequitur. *Ascendentem*, in suis per effectum, hoc est promoventem suos. *Ab ortu solis*, idest a tempore resurrectionis, quando quasi sol novus ortus est mundo, per ipsius Christi glorificationem. Ex tunc autem fides coepit multiplicari, quia discipulis apparuit, in fide instruxit, donis ditavit, per mundum misit, et per eos fidem in hominibus multiplicavit. *Ab ortu solis*, idest a nativitate sui ipsius, qui est sol iustitiae, illuminans omnes qui illuminari quaerunt: *Malach. ult. Orietur vobis sol iustitiae. Ascendentem*, idest proficientem sapientia et aetate, *Luc. 2.* Sed quomodo hoc dico, cum ab ipso instanti incarnationis habuerit plenitudinem sapientiae? ut dicit Bernardus. Item *Lucae 2. Confortabatur plenus sapientia?* Respondeo. Profectus sapientiae non intelligitur in Christo quantum ad sapientiae augmentationem, sed quantum ad manifestationem, quae paulatim fiebat secundum quod aetate crescebat, sicut exponit Damascenus, et Anselmus. Alia litera est. Descendentem, quia ipse secundum quod homo descendit a se Deo, qui est ortus solis, idest Patris, quia ab eo natus secundum divinitatem. Ipse enim inquantum Deus plasmavit carnem quam assumpsit, non virtus naturae. Sed contra. Aut est descensus secundum divinitatem, aut secundum humanitatem: si primo modo, contra. Quia ille descensus est per creationem secundum Glossam, hoc est per plasmationem. Divinitatis autem non est creari, sed creare. Si secundo modo; aut ergo secundum locum, aut secundum peccati casum: si secundum locum, ergo caro illa est allata de caelo; quod est haereticum: si secundum peccati lapsum; Contra Augustinus *10. lib. sup. Genes. Nec caro sua erat caro peccati.* Respondeo. Descensus iste fuit secundum humanitatem, ut dicit Glossa. Nec tamen secundum locum, nec secundum casum peccati, sed secundum effectum, sicut causatum descendit a causa: quia causa superior est et dignior causato: et sic omnis creatura descendit a Deo; sed specialiter illa quae sunt virtute supernaturali. *Habentem* etc. Sic videbat in visione sua. Per hoc signatur, quod Christus habet ad opus fidelium signum crucis ad consignandum suos. Haec autem consignatio fit, cum interius cordibus fidem, amorem, memoriam, et imitationem suae crucis imprimit; et exterius baptismum dispensat per ministros quo consignantur, et discernuntur fideles ab infidelibus. Hoc est signum Dei vivi, quia per hoc cognoscimur ad Deum pertinere: *2. Cor. 1. Signavit nos* etc. *Vivi*, ad differentiam idolorum, qui sunt dii falsi, et mortui, quorum signum portant infideles. Vel hoc signum potest intelligi potentia aequalis Patri, quam in miraculis manifestavit, per quam ostendebatur esse vivus et verus Deus: *Ioan. 10. Opera quae ego facio.* Vel signum Dei vivi immunitas a peccato secundum Glossam; quod ad solum Deum pertinet; *Iob 15. Quis est homo, ut immaculatus sit?* Contra. Quia Beata Virgo nullum peccatum commisit. Item aliquis bene contritus, et confessus potest esse sine omni peccato Respondeo. Dicendum, quod Beata Virgo nullum peccatum actuale commisit; tamen originale habuit, a quo ante ortum sanctificata fuit, et ita non fuit omni tempore sine omni peccato; quod autem hic dicitur, intelligitur pro omni tempore. Per hoc patet ad aliud, quia Glossa loquitur de immunitate a peccato secundum omne tempus, quod nulli homini convenit praeter Christum. *Et clamavit voce magna*, idest magna virtute, sive magno imperio suae voluntatis: iste clamor, sive hoc imperium fuit ipsa refrenatio potestatis daemonum per passionis suae virtutem: unde Glossa: *Clamare Dei, est facere: Infra 20. Apprehendit draconem* etc. *Quatuor angelis*, idest universis daemonibus per quatuor partes orbis nocere optantibus: *Quibus datum est*, idest permissum: *Nocere*, per gravissimas tentationes vitiorum, et per procura-

tionem mortis hominum; *Terrae et mari*, idest peccatoribus, qui sunt viles propter peccata iam facta, et fluxibiles quantum ad facta, et iterum quantum ad facienda. Propter prius dicuntur terra; propter secundum mare. Vel terra avaros signat; mare, quia spumat, luxuriosos Item quia fervet, superbos. Gregorius *sup. illud 20. Apocalyp. Apprehendet draconem: Draco dicitur: quia malitiose nobis nocere appetit. Dicens: Nolite.* Hic ostenditur quantum ad quid refrenantur, scilicet ne noceant daemones hominibus consignandis signaculo fidei, et gratiae, donec consignentur. Non quod post noceant, sed quod dicitur donec, vel quousque, accipitur inclusive: quia cum erunt consignati, minus eis spiritualiter noceri poterunt. Primo, inquam, prohibentur nocere consignandis. Secundo agit de ipsis iam consignatis, *Et audivi.* Dicit igitur, *Dicens: Nolite nocere.* Notandum quod ex ipsis verbis, quae obscuritatem habent, potest colligi, quod Dominus in passione, et virtute passionis compescuit daemones, ne eos qui erant credituri, ac fidei signaculo consignandi, tentarent quantum vellent, et ne tentando in errore retinerent. Unde post ascensionem ad praedicationem discipulorum, et aliorum praedicatorum, multa millia convertebantur, sicut loquente Petro conversi sunt multi increduli, circiter tria millia, et consignati sunt signaculo crucis et fidei per baptismum, *Act. 2.* Et in eisdem Actibus legitur multa conversio Iudaeorum, et Paganorum, praedicantibus Apostolis facta. Et ad verba beatae Catharinae conversi sunt multi Philosophi; et alia consimilia leguntur multa. Hoc autem erat, quia daemones virtute dominicae passionis, quam pro salute hominum tulit, coerciti erant, ne eos involverent errorum tenebris quantum vellent, et ne eos in ipsis tenebris perpetuo detinerent; et sic erunt coerciti usque ad finem mundi quantum ad electos qui sunt credituri; licet modo sunt in tenebris errorum, donec impleatur numerus electorum; unde et modo aliqui convertuntur: et in fine praedicantibus Helia, et Enoch convertentur Iudaei, et signaculo Dei per fidem, et gratiam consignabuntur. Hoc est ergo quod dicit, *Nolite nocere*, O daemones, quasi dicat, Non laboretis nocere per tentationum gravitates quantum velletis, quia non poteritis. *Terrae et mari*, idest peccatoribus vilibus et fluxilibus, ut dictum est supra. Vel modo praemisso. *Neque arboribus*, bonis, terram excedentibus, et ad fructificandum paratis. Dicuntur ergo iusti arbores, quia sunt fructiferi per bonam operationem; folia habent in medicinam, per salutiferam eruditionem; umbram habent per aedificariam aedificationem; quae est aliis propter exemplum in refrigerium contra aestum vitiorum. In terra radicantur per humilitatem, in ramis dilatantur per caritatem. De tali arbore *Matth. 7. Omnis arbor bona fructus bonos facit. Quoadusque signemus*, exemplo formando interius signaculum fidei, cum affectu misericordiae, et virtute imitandi crucem: et ministri mei, disponendo exterius per doctrinam et sacramenta, per quae disponitur anima ad impressionem signaculi fidei, et gratiae, quod est signaculum crucis, quia a cruce provenit, et servos esse crucis ostendit. *Servos Dei nostri*, idest electos qui futuri sunt servi Dei, licet modo sint in errore infidelitatis. *Nostri* dicit, idest mei, inquantum homo sum, et ministrorum meorum, qui sunt coadiutores mei: quia Deo Patri subiicimur, et per affectum amoris ipsum habemus Deum. *In frontibus eorum*, interioribus, idest in mentibus, ut sint audaces ad confitendum crucem et nomen meum, constantes ad sustinentiam adversorum: frons enim sedes est verecundiae, vel audaciae; et ideo signat audaciam, et constantiam exclusa verecundia. Cum agitur causa fidei, hoc est signum Thau, quo signandus est quilibet in fronte, idest signaculum crucis, quod est signum Dei vivi, quo debet mens consignari, scilicet ut habeat fidem crucis, et amorem, ac memoriam, et affectum imitandi, et audaciam confitendi, et constantiam sustinendi: *Ezech. 9. Signa super frontes* etc. et sequitur, *Omnem super quem videritis Thau ne occidatis.* Potest etiam intelligi de fronte exteriori: per baptismum enim in quo operatur Deus interius, et dispensatur exterius, consignatur non solum anima, sed etiam corpus, quia totum corpus per baptismum dedicatur Deo: unde in scapulis, vertice, et pectore fit inunctio, ut dicit Glossa; sed tamen hic specialiter frons exprimitur: tum quia signum crucis specialius in fronte, et facie imprimitur: tum quia in fronte est signum audaciae et constantiae; vel verecundiae et pusillanimitatis: unde frons hic exprimitur, ut audacia, et constantia, quae debet esse non solum in mente, sed etiam in corpore, significetur. Propter hoc etiam in confirmatione fit consignatio in fronte per episcopum sancto Chrismate, et signo crucis in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, et sic per hanc consignationem, de qua hic agitur, et sanguis agni in utroque poste, scilicet in interius et exterius, ne percussio fiat in domo, *Exod. 12.* Haec autem consignatio fit in frontibus a Domino, et ministris suis: unde dicitur, *Quoadusque* etc. quia ad hoc ut sit homo audax et constans, non solum mente, sed etiam ipso actu in corpore ad confitendum nomen Christi, et sustinendum adversa, non sufficit dispensatio sacramentorum exterius per ministros, nisi et Deus gratiam interius infundat: sed cum utrumque concurrat, tunc consignatio huiusmodi perficitur. Et notandum quod *Quousque*, ut supradictum est, non accipitur exclusive, sed inclusive, ut ibi: *Dixit Dominus Domino meo* etc. *Matth. 1. Et non cognoscebat eam donec peperit* etc. constat enim quod nec post; sed Evangelista loquitur pro tempore pro quo poterat esse dubium. Similis modus loquendi est: Non facias malum usque ad mortem. Similiter intelligendum in proposito. Post consignationem enim virtute signi, quod est fides, et gratia, et amor crucis in anima cum imitatione, et etiam impressio crucis in corpore, proteguntur fideles a daemonibus magis quam ante, ut patet per illam figuram *Exodi 12. et Ezechiel. 9.* Item fides crucis, et gratia cum aliis adnexis intus et extra dicitur signaculum; quia per hoc cognoscimur esse servi, et milites Dei: et iterum per hoc discernuntur fideles et iusti ab infidelibus et iniustis. Unde fideles, qui sunt mali, non habent hoc signaculum nisi truncatum, quia decoloratum; quia fidem habent sine gratia, et amore, et imitatione: unde per hoc non cognoscuntur esse Dei milites, sed discernuntur ab infidelibus; infideles tamen per illud non distinguuntur ab iniustis, cum et ipsi sint iniusti: habent enim signaculum diaboli superscriptum: *Matth. 22. Cuius est imago haec,*

et superscriptio ? sic potest ab eis quaeri et modo et in iudicio: et possunt respondere, Caesaris, idest diaboli : interpretatur enim possidens principes, quia maxime nititur ad dominandum maioribus , et praecipue eos possidet. Item nota quod illud quod dictum est, *Nolite nocere* etc. videtur intelligendum , non de cohibitione ab omni nocumento spirituali , cum etiam consignatis quandoque noceant spiritualiter per tentamenta ; sed ne nocceant quantum vellent, et in peccato semper detineant. Item illud quod dictum est, *Clamavit* etc. *Et Nolite nocere* etc. secundum Glossam intelligitur de clamore et verbo reali. Per hoc enim quod Ioannes in visione audivit angelum clamantem , *Nolite nocere* etc. figuratur quod Christus clamore reali daemones cohibuit a nocumento electorum in passione, et per passionem, idest per meritum et efficaciam suae passionis fecit , ne quantum vellent nocerent per tentationes electis credituris , ne impedirentur ad fidem converti; nec etiam iam conversis, dummodo ei per fidem , amorem , et imitationem adhaerere velint. Gregorius *sup. illud Apoc. 20. Apprehendit draconem* etc. *Utiliter potentia divinae dispensationis astringitur , ne inquantum nocere valet effrenetur.* Item quod dictum est, *Nolite nocere terrae et mari* , videtur intelligendum de illis solum , qui licet aliquando sunt in tenebris infidelitatis, vel peccati alterius, sunt quandoque convertendi, et finaliter perseveraturi; non de omnibus malis universaliter. Item manente intellectu praemisso de nocumento spirituali , posset illud nocumentum intelligi etiam corporaliter ; ne scilicet noceant procurando mortem credituris antequam credant : possent enim nisi cohibeantur hoc facere : vel concitando odia , vel rixas usque ad homicidia , vel etiam suffocando humana corpora , ne ad fidem veniant infideles. Sed virtus dominicae passionis operante Christo pro credituris cohibet eos , ne mortem electis inferant , per quam praecludatur via ad salutem , vel ante fidem vel post. Sed dubitabit aliquis quomodo cohibetur , si permissio fit eis : dictum est enim : *Quibus datum est* ; si enim nocere permittuntur , non cohibentur. Item quando loquitur de permissione, non loquitur de arboribus , sed quando loquitur de cohibitione ; unde hoc ? Item si per arbores intelliguntur boni, sicut Glossa vult post principium huius capitis ; tales videntur consignati. Quomodo ergo dicuntur consignandi cum aliis qui prius erant mali ? Respondeo dicendum , quod pro diversis temporibus intelligitur. Tempore enim ante adventum Christi permittebatur per tentationes multum nocere: unde fere totum mundum erroribus involverat ; sed Dominus in passione, et virtute passionis ipsum cohibuit, ne tantum possit tentare electos, et tantum tentando nocere , quantum prius usque ad tempus antichristi , quo solvetur , idest sua potestate uti atrociter a Deo permittetur. *Vae his : infra 20. Apprehendet draconem* etc. Praeterea haec cohibitio non videtur intelligenda quantum ad omnem modum nocendi ; sed ne possent daemones nocere per tentationes quantum ante passionem , et etiam quantum vellent. Isidorus *3. lib. de sum. bon. Non amplius tentat electos diabolus quam permittit Dei voluntas.* Ad aliud dicendum, quod per terram, et mare intelliguntur mali pro tempore sive statu peccati , licet aliquando sint convertendi : per arbores vero boni. Licet autem tam malis quam bonis nocere appetant daemones ; tamen existentibus in gratia non sic permittuntur nocere , ut eis qui sunt in culpa: unde incredulis ante passionem magis nocere poterat quam bonis, Per passionem vero cohibitus est , quantum ad bonos, et etiam quantum ad malos , tamen crediturus ; et ideo non ponitur prius nomen arboris , sed post. Ad aliud dicendum , quod est duplex consignatio , scilicet consignatio mere invisibilis, quae fit per gratiam simplicem; quam Deus etiam sine sacramento infundit : et haec consignatio est per fidem, et amorem; et potest haberi ante baptismum ab homine bene contrito, sicut habebat Cornelius , de quo *Act. 10.* Item consignatio partim visibilis , partim invisibilis , quae est per gratiam sacramentalem. In sacramento enim operatur Deus invisibiliter ; homo autem exterius visibiliter , et ipsum sacramentum visibiliter suscipitur. Aliqui autem licet sint boni , tamen non sunt hoc modo consignati , ut patet in Cornelio ; qui prius erat bonus , et post ad doctrinam beati Petri baptismum suscepit , *Act. 10.* De hac secunda loquitur hic ; unde dicit *Quoadusque signemus* , scilicet ego, et ministri mei per baptismum, et alia sacramenta. *Et audivi.* Hic agitur de iam consignatis : et nota quod superius agebatur pro statu ante consignationem ; hic autem pro statu iam factae consignationis : quia hoc intellexit quales erunt illi qui usque ad finem mundi signati erunt. Primo autem agitur de consignatis in generali. Secundo in speciali , *Ex tribu Iuda.* In generali autem ponit consignatos sub numero quodam , scilicet *Centum quadraginta quatuor millia* , dicens , *Et audivi* , in mea visione ; *Numerum signatorum* , idest omnium qui usque ad finem erunt signati signo crucis , intus per fidem, et amorem, et memoriam, et affectum imitandi ; exterius autem per sacramentorum susceptionem , maxime baptismi , et per ipsam imitationem. *Centum quadraginta quatuor millia.* Nota quod sub hoc numero intelliguntur omnes electi existentes sub tempore gratiae usque ad finem mundi. Nec iste numerus ponitur ratione numeri , sed ratione mysterii, sicut vult Glossa. Nec tantum per hunc numerum signantur illi qui sunt de genere Iudaeorum ; sed etiam de Gentibus. Licet secundum superficiem videatur loqui solum de filiis Israel : et hoc habetur in Glossa: *Infra super illud : Post haec vidi turbam* etc. *Cum secundum figuram* etc. Per numerum ergo qui in tota hac litera ponitur , non signatur quot sint electi ; sed quales debent esse. *Ex omni tribu filiorum Israel :* sic ostensum est ei in visione propter mysterium : unde sensus secundum sensum mysticum : Intellexi quales erunt illi, qui signati erunt ex omnibus fidem Iacob imitantibus : *Rom. 9. Non enim omnes, qui sunt ex Israel* etc. Iusti enim sunt spiritu aliter ex tribu filiorum Israel. Dicitur autem *Ex omni tribu*, quia multiplex est tribus iustorum, qui filii Israel sunt spiritualiter ; per imitationem secundum quod est multiplex gradus iustitiae in electis , ut infra patebit : unde illi qui sunt sub uno gradu iustitiae , sunt una tribus ; qui sub alio , sunt alia tribus, et sic ulterius. Per illum autem numerum signantur quae sunt necessaria iustis, scilicet perfectio in diligendo, quae signatur per millenarium , qui est numerus perfectus ,

quia ad eum terminatur plenus cursus numerorum: et si quis velit post eum numerare, oportet redire ad numeros praecedentes. Item perfectio in operando, quae per centum; quia numerus est completus: usque ad ipsum enim decurrit numerus, licet millenarius sit perfectior. Item labor in sustinendo, scilicet poenalia et difficilia, ut in statu poenitentiae, quae per quadraginta signatur; qui numerus est poenitentium, quia tot diebus ieiunavit Moyses, et ipse Christus: partes enim aliquotae quadragenarii faciunt quinquaginta, qui est numerus remissionis; quia poenitentia ducit ad remissionem peccatorum. Huius autem partes aliquotae quadragenarii sunt unum, duo, quatuor, quinque, octo, decem, viginti. Ex his simul sumptis colligitur numerus quinquagenarius. Item doctrina in regulando, quae continetur in quatuor Evangeliis; unde signatur per quaternarium. Omnia enim praedicta debent fieri secundum regulationem, quae ex quatuor Evangeliis habetur. Vel aliter. Numerus enim praedictus colligitur ex duodecim millibus per duodenarium in se ductis, sicut patet in sequentibus: nam duodecim millia duodecies sumpta faciunt praemissum numerum, scilicet centum quadraginta quatuor millia. Millenarius signat perfectionem, duodenarius, qui colligitur ex tribus quater sumptis, signat fidem Trinitatis, per quatuor partes orbis. Per alium vero duodenarium, per quae fit revolutio duodenarii, ad praemissum numerum complendum, intelligi potest doctrina duodecim Apostolorum, secundum quam debent homines regulari in perfectione vitae, et in ipsa fide. Vel duodecim filii Israel, quorum nomina in litera ponuntur, propter mysterium in litera. Illi ergo sunt signati, qui habent perfectionem vitae, cum Trinitatis fide, in quatuor partibus orbis, secundum doctrinam duodecim Apostolorum. Vel secundum imitationem, et conformitatem ad duodecim filios Israel iuxta nominum rationem. Ponitur autem secundum Glossam finitum pro infinito: quia sub certo numero sunt electi noti Dei: *2. Timoth. 2. Cognovit Dominus qui sunt eius.* Aliqui libri habent, *Centum sexaginta quatuor millia signati, ex omni* etc. et tunc sic litera suppleri potest. Audivi numerum signatorum, qui numerus centum sexaginta quatuor millia, scilicet homines signati ex omni etc. Quidam libri non habent *Signati.* Et illud videtur melius, cum ante dicatur *Signatorum* etc. Centum sexaginta quatuor, quod sumitur accusative. *Ex tribu Iuda.* Hic enim in speciali agitur de signatis: et praemissus numerus subdividitur per duodecim millia duodecies sumpta. Et ponuntur nomina duodecim filiorum Israel, propter mysterium, ut patet in Glossa. Signatur autem hic quadruplex status iustorum; scilicet status poenitentium, proficientium, perfectorum, et perseverantium, secundum quadruplicem denarium duodenarii filiorum Israel: et secundum hoc dividitur haec pars in quatuor. Ad statum autem poenitentium tria requiruntur, scilicet humilitas in confitendo; quae per Iudam signatur, quod interpretatur confitens. In confessione autem intelligitur contritio, quae debet concomitari poenitentibus. Igitur necessaria est cum contritione confessio peccati: *Proverb. 28. Qui abscondit scelera sua, non dirigetur; qui autem confessus* etc. Potest etiam intelligi de confessione laudis: *Psal. Confitebor Domino nimis in ore meo.* Ordina sic literam, Signati ex tribu Iuda erant duodecim millia, hoc est, signati de statu confitentium, qui sunt quasi una tribus spiritualis sequens fidem, et vitam Iacob sive Israel qui fuit Patriarcha, habent per quatuor partes orbis; sive secundum regulam quatuor Evangeliorum, fidem Trinitatis, et perfectionem sanctitatis: per millenarium enim, ut dictum est, signatur perfectio; per duodenarium, qui colligitur ex quatuor tribus per invicem ductis, intelliguntur vocati ex quatuor partibus mundi, ad fidem sanctae Trinitatis. Vel per quaternarium intelligitur doctrina salutis contenta in quatuor Evangeliis. Unum praemissorum est specialiter pertinens ad statum poenitentium, scilicet confessio; alia duo sunt generalia ad omnem statum, scilicet perfectio sanctitatis intelligitur de perfectione sustinentiae: haec enim est omnibus necessaria: *Matth. 5. Estote perfecti* etc. Item fides Trinitatis: *Hebr. 10. Sine fide impossibile est placere Deo.* Unde duodecim millia in qualibet tribu ponuntur, quia in omni gradu et statu sunt illa duo necessaria per quatuor partes orbis: sive iuxta doctrinam quadruplicis Evangelii. Et nota quod per duodecim tribus filiorum Israel, qua intelliguntur ipsi iusti secundum duodecim gradus quadruplicis status praemissi. Unde illi qui sunt in gradu confessionis, sunt una tribus. Ratione satisfactionis sunt alia tribus; et sic ulterius de aliis quae sequuntur. Ipsi etiam iusti sunt filii Israel per imitationem, quia eius fidem, et sanctitatem imitantur. Et potest iustus esse in diversis tribubus, quia in diversis gradibus, qui sunt sub uno statu, ut patet in primis tribubus, sive gradibus pertinentibus ad primum statum. Aliter potest litera ordinari, aliis non mutatis. Ex tribu Iuda. *Duodecim milia erant signati,* ita quod adiectivum quantum ad genus referatur ad duodecim millia, ratione eius quod subintelligitur, quia in hoc quod dicitur *Duodecim millia* intelliguntur homines; et etiam quandoque solet dici sex millia viri, vel duodecim millia homines, ut *2. Machab. 8. Eduxerunt ad sex millia viros: et 2. Machab. 12. Commiserunt cum eo Arabes, quinque millia viri, et equites quingenti,* hoc est dicere secundum intellectum mysticum qui tenent confessionem peccati vel laudis: et per quatuor partes orbis habent fidem Trinitatis, cum perfectione vitae, sunt signati, quia in confitentibus cum ipsa confessione sufficientiae, et sub fide Trinitatis gratia formata, intellige gratiam gratum facientem, et fidei sacramenta, ut baptismus et alia. Qui autem habet praedicta, portat signum quod est de familia Dei, et quod est ordinatus ad gloriam si semper hoc teneat. Et sic intellige consignationem in omnibus sequentibus. Consignatio enim haec fit per fidem Trinitatis in qua intelliguntur alii articuli. Et per gratiam quae est forma fidei, et per sacramenta fidei; et hoc implicite intelliguntur, et fide Trinitatis, et per vitam perfectam, quae comprehendit memoriam dominicae crucis, et affectum imitandi, et ipsam imitationem in actu. His autem praedictis additur aliud speciale, secundum gradus distinctos, qui sunt duodecim, secundum duodecim nomina filiorum Israel. Iudas autem primus ponitur, cum fuerit quartus: quia confessio fidei, sive peccati praecedit: et rursus per hoc ostenditur, per hoc quod carnalis generatio non est hic attacta, sed spiritualis. Item intelligitur satisfactio, quia poenitens debet dare operam generationi rectorum ope-

rum, ut Deo sufficiat, et damna quae sibi ipse peccando intulit, resarciat: quod signatur per Ruben, quod interpretatur videns filium, idest opera bona ad iucundandum: quia cum quis bene operatur, potest videndo filios suos, idest opera, iucundari in Deo : *Psal. Filii tui sicut novellae olivarum, in circuitu mensae tuae.* Gregorius *in homil. sup. ill. Luc. 12. Sint lumbi vestri praec. et luc. ard. Unusquisque tanto maiorem debet quaerere bonorum operum lucra per poenitentiam, quanto graviora sibi intulit damna per culpam.* Dicit igitur, *Signati ex tribu Ruben, erant duodecim millia,* idest illi qui sunt signati de gradu bene operantium, qui sunt una tribus filiorum Iacob, qui eius filii sunt per imitationem, habent perfectionem vitae cum fide Trinitatis per quatuor partes orbis, sive secundum quatuor Evangeliorum doctrinam, quae dirigit ad fidem sanam, et vitam perfectam Vel, *Duodecim millia,* scilicet homines, erant signati ex tribu Ruben; quasi dicat: Qui sunt fecundi in bonis operibus, et habent perfectionem vitae cum Trinitatis fide, per diversas partes orbis, sive secundum doctrinam quatuor Evangeliorum, illi sunt signati, qui hoc faciunt ad illud signaculum. Primo modo, vel secundo, expone in aliis quae sequuntur. Item requiritur virtuositas in pugnando, scilicet contra tentationes vitiorum, quod signatur per Gad, quod interpretatur tentatio: *Iob 7.* secundum aliam literam: *Tentatio est vita hominis super terram: Iacob. 4. Resistite diabolo, et fugiet a vobis.* Item interpretatur accinctus, quia ad expugnandum, et vincendum tentationes debet homo accingi virtute mentis: *Psal. Et praecinxisti me virtute ad bellum.* Item et ad sustinendum tribulationes et adversitates: *Psal. Ego autem in flagella paratus sum. Ex tribu Aser.* Hic agitur de signatis quantum ad statum secundum, scilicet proficientium, in quo est triplex gradus. Primus ordo est recta ad mundum, quod signatur per Aser, quod interpretatur beatus: talis enim est beatus, sicut tangit Glossa, qui non est mundanis intentus; sed recte ordinatus est ad ea quae sunt mundi, vel bene utendo eis, vel abiiciendo : *Matth. 5. Beati pauperes spiritu : Eccle. 31. Beatus est dives qui inventus est sine macula* etc. *qui potuit transgredi, et non est transgressus* etc. Secundus est latitudo caritatis ad proximum, scilicet in exhibendo caritatum beneficia proximis, et diligendo omnes etiam inimicos; quod signatur per *Nephthalim,* quod interpretatur latitudo: *Psal. Latum mandatum tuum nimis.* Tertius fervor caritatis ad Deum, qui facit oblivisci omnia temporalia, et extendere affectum in Deum; quod signatur per *Manassen*, quod interpretatur *oblivio : Philipp. 3. Quae quidem retro sunt obliviscens.* Talis autem propinquus est perfectioni; unde recte sequitur de statu perfectorum, *Ex tribu Symeon.* In hoc autem statu triplex est gradus. Primus est vehementia afflictionis in dolendo: viri enim perfecti vehementer dolent de peccatis, si quae aliquando commiserunt. Item de peccatis aliorum. Item de incolatu huius miseriae, quae signatur per *Symeonem*, quod exauditor tristitiae interpretatur. Ille exaudit tristitiam qui motu gratiae excitantis ad dolendum de peccatis quandoque a se commissis, vel etiam de alienis, vel de praesentis miseriae incolatu amplectitur: *Matth. 5. Beati qui lugent: Ioan. 16. Tristitia vestra vertetur in gaudium.* Secundus operum supererogatio in agendo, quod signatur per *Levi*, quod interpretatur additus: quia praeceptis vel sibi iniunctis adduntur alia sicut consilia, et alia quae sunt supererogationis. De quibus dicit beatus Gregorius : *Praestantiori desiderio plus exhibere appetunt quam praeceptis generalibus audire potuerunt.* Tertius mentis elevatio in desiderando illas, in contemplando scilicet divinam fruitionem, ad quam omnino suspirant; quod signatur per *Issachar*, quod interpretatur merces: *Philipp. 3. Nostra conversatio in caelis est. Ex tribu Zabulon.* Hic agitur de signatis quantum ad quartum statum, scilicet perseverantium, qui scilicet diu in culmine perfectionis fuerunt, et iam propinqui sunt ad praemium percipiendum. Est autem et in hoc triplex gradus. Primus fortitudo ad adversa sustinenda, quia tales cum sint in altissimo statu, libentissime cuncta adversa pati parati sunt; quod signatur per *Zabulon*, quod interpretatur habitaculum fortitudinis: quia habitant in interno munimento fortitudinis ad sustinendum omne adversum: *Tob. 5. Forti animo esto* etc. *Act. 21. Ego autem non solum alligari* etc. Secundus est sedulitas ad merita cumulanda; quod signatur per *Ioseph*, quod interpretatur augmentum: quia tales semper augere merita student: *Genes. 49. Filius accrescens Ioseph.* Tertius est idoneitas ad praemia percipienda: quia merito diuturnitatis, et altae perfectionis facti sunt idonei ad praemii perceptionem ; quod signatur per *Beniamin*, quod interpretatur filius dexterae, idest merito fervidae perseverantiae, filius divinae clementiae, qui dat suis filiis aeternam mercedem : *Cant. 2. Et dextera illius amplexabitur me.* Vel dexterae, hoc est ipsius beatitudinis ; quia ad eam sicut ad haereditatem propriam est deputatus, et ad eam idoneus. Isidorus *1. lib. de sum. bon. Dextera Patris beatitudo est, sicut sinistra miseria.* Vel potest hic intelligi claritas ad beneficia intelligenda, quia omnes noverunt esse a Deo, et nihil ab homine ; et ideo sunt filii dexterae, idest divinae misericordiae, cui omnia adscribunt commendabilia. Unde Gregorius : *Sancti viri quicquid in se boni inspiciunt, immortalis gratiae donum esse cognoscunt.* Ad praemissum quadruplicem statum est reducere omnes electos. His praemissis gradibus debet quilibet reptare manibus ac pedibus, ut ad beatitudinem quandoque pertingat. Primus enim est humilitas perfectionis, sive sit confessio peccati, in qua intelligitur concomitans contritio cordis: de qua confessione dicit beatus Gregorius: *Unicuique peccatori iam exordium illuminationis est humilitas confessionis ;* sive sit confessio fidei, quia *fides est substantia rerum, Hebr. 11.* sive confessio laudis. Gregorius: *Indignus est dandis, qui non agit gratias pro acceptis.* Post haec sequitur fecunditas operationis : unde sequitur *Ruben : Coloss. 1. In omni opere bono fructificantes.* Ex hoc provenit virilitas expugnationis, scilicet tentationum, quia ipsa bona iuvant ad superanda mala ; unde sequitur *Gad*, tentatio: *Ephes. 6. Induite vos armaturam Dei.* Ad hoc sequitur contemptus vanitatis, quia merito praemissorum datur gratia et virtus, ad non diligendum temporalia, ut verius diligatur Deus ; unde sequitur *Aser*, beatus : *Psal. Beatum dixerunt populum cui haec sunt: beatus populus cuius Dominus Deus eius.* Ex hoc provenit miseratio pietatis, ut proximis subveniatur; unde sequi-

tur *Nephthalim: Proverb. 22. Qui pronus est ad misericordiam, benedicetur.* Ex his adhaesio caritatis surgit, scilicet ad Deum. Gregorius : *Per amorem proximi Dei amor nutritur.* Et ideo bene sequitur *Manassen*, quia per amorem magnum ad Deum omnia inferiora dantur oblivioni. Gregorius : *Sicut mors corpus interimit, sic ab amore temporalium aeternae vitae caritas occidit.* Ex adhaesione autem amoris ad Deum oritur vehementia anxietatis, scilicet de offensis propriis, quandoque prius commissis, vel de alienis ; unde sequitur *Symeon : Rom. 9. Tristitia mihi inest magna* etc. Ad praemissa sequitur, operante gratia, supererogatio bonitatis, ut ultra quam tenetur agat : unde sequitur *Levi.* Gregorius : *Perfectiores sub generali iudicio non tenentur, quia et praecepta generalia vivendo vincunt.* Vult dicere quod tales qui relinquunt saeculum, et observant consilia, erunt iudices, non iudicati. Ex his autem inardescit desiderium aeternitatis, iuvamine contemplationis; unde sequitur *Issachar : Philipp. 1. Desiderium habens dissolvi* etc. Ad desiderium autem, et fervorem contemplationis sequitur magnitudo fortitudinis, scilicet ad sustinentiam quorumlibet adversorum ; unde subditur *Zabulon: Proverb. 10. Manus fortium divitias parat.* Sed post haec omnia necessaria est sedulitas solicitudinis, ne scilicet cesset cumulare merita ; unde sequitur *Ioseph.* Sicut beatus Franciscus propinquus morti dicebat : *Incipiamus fratres Domino Deo servire, quia usque nunc vix vel parum in ullo profecimus : Eccle. 10. 1. Mane semina semen tuum, et vespere non cesset manus tua.* Ex cunctis autem praemissis sequitur propinquitas beatitudinis ; unde sequitur *Beniamin : Psal. Cum dederit dilectis suis somnum, Ecce haereditas Domini filii merces.* Sed circa literam dubitatur. Primo quare ponitur numerus, cum de numero electorum hic non agatur, quia non est iste numerus electorum : plures enim longe sunt. Item ex hoc videtur dari occasio credendi, quod non sint plures salvandi. Item aperte posset dici, quod sub tanta obscuritate dicitur. Secundo quare loquitur de tribubus Israel, cum de Gentibus plures sint salvandi quam de Iudaeis ? Tertio quare potius agitur de Israel quam de Abraham qui fuit pater credentium ? *Rom. 4.* Quarto quare non potius tribus Dan, cum ipse fuerit verius filius Israel quam Manasses : Manasses enim fuit filius Ioseph, filii Israel; Dan autem fuit immediate filius Iacob. Quinto quare non potius Effraim qui fuit frater Manasse? Sexto quare cum hic solum de signatis agatur, quid erit de eis qui non signantur per susceptionem sacramentorum ? et quia non possunt, eo quod non habent tempus. Respondeo ad primum. Dicendum, quod iste liber est revelationum, quae factae sunt beato Ioanni, sub quibusdam figuris; et hoc propter alios, non propter ipsum: ipse enim omnia intelligebat, sicut supra habetur *in Prologo*. Ratio autem quare istae revelationes sunt clausae sub velamine et obscuritate, est multiplex. Prima propter perversos, ne scilicet perversis esset locus pervertendi verba huius libri, si aperta essent, quia non sunt margaritae ante porcos mittendae. Secunda propter fastidiosos: si enim esset totum in aperto, vilesceret. Nunc autem in ampliori reverentia suscipitur, et pretiosius habetur, et sapidius cogitatur, et diligitur. Haec duplex ratio ponitur in Glossa *super illud supra 1. Et design. mit.* Tertia ratio est propter ingratos, ne quis sibi tribuat intelligentiam Scripturarum, sed Deo qui claudit et aperit: *Supra 3.* ubi dicit Glossa, *claudit ut quaeramus, aperit ut inveniamus, ut largitor habeat suae bonitatis gratias.* Quarta ratio est propter affectuosos, ut scilicet meritum eis accrescat in humili et pia inquisitione Scripturae: est enim in hoc meritum, cum ex affectu amoris, et devotionis indagantur Scripturae. Quod innuit Augustinus de expositione Scripturae loquens, et dicens *12. lib. Conf. Sacrificem tibi famulatum cogitationis, et linguae meae, da quod offeram tibi.* Sub obscuritate ergo loquitur propter praedicta. Sub tali autem numero facta est, et scripta revelatio, propter mysterium quod habet, ut supra expositum est: non enim est contemnenda ratio numeri; unde Augustinus *11. lib. Conf. Ratio numeri contemnenda non est, qui in multis sanctarum Scripturarum locis, quam magna aestimanda sunt, elucet diligenter intuentibus.* Quod autem ille numerus tantum ratione mysterii, non numeri ponatur, patet ex Glossa: *Intellexi* etc. Et per aliam quae ponitur infra : *Cum secundum figuram* etc. Item per utile. Item per simile : *Infra 13. Qui habet intellectum computet numerum bestiae, Numerus* etc. Item absit quod tam parvus sit numerus electorum sub tempore gratiae. Ad primum ergo patet, quod numerus ponitur propter mysterium, licet de numeri ratione non agatur hic: et licet maior sit numerus electorum. Ad secundum obiectum dicendum, quod non datur ex hoc illa occasio, licet posset quis confingere quod inde occasio sumatur: aliud enim est occasio data, aliud occasio sumpta: nam cum ille liber sit liber occultarum nobis visionum. Item cum prius dicatur numerus salvandorum esse innumerabilis; datur per hoc via ad intelligendum aliter quam superficies literae sonat. Nec debet quis in huiusmodi sensui suo inniti : unde qui male intelligit, non ipsa libri verba, sed se ipsum arguat. Praeterea ipse Deus qui Ioanni haec revelavit, pie pulsanti aperit intellectum, ut dicit Damascenus *4. lib. cap. 10.* Ad aliud dicendum, quod etsi posset dici aperte, tamen aliter placuit divinae sapientiae propter praemissa, et hic, et in plurimis locis huius libri, et Scripturae sacrae. Ad secundum quaesitum dicendum, quod hoc est propter mysterium, ut patet ex Glossa. Non enim loquitur de tribubus Israel, secundum literalem sensum; quia sic videretur quod tantum Iudaei salvandi essent, sed secundum spiritualem. Iacob enim qui dictus est Israel, fuit Patriarcha sanctissimus, et magnae fidei, et magnae patientiae in adversis multis quae sustinuit, et magnae ad Deum familiaritatis, ut patet in Genesi. Unde oportet quod per imitationem simus ipsius filii, et de eius progenie spiritualiter: unde de eius tribubus agitur ratione mysterii. Sanctitas enim et facta priorum patrum nobis sunt in exemplum. De populo autem Iudaeorum fuerunt patres sancti, quia illum populum sibi Deus in peculiarem assumpsit, licet de Gentilibus aliqui iusti fuerint etiam ante Christi adventum, ut Iob. Isidorus *1. lib. de sum. bono: Facta priorum vir sanctus imitanda considerat.* Ad tertium quaesitum dicendum, quod similiter et Abraham ducitur fidelibus in exemplum, ut patet *Rom. 4.* et *9. Hebr. 11.* Item et Israel, ut *Rom. 9.* et hic. In

hoc autem loco potius agitur de Israel, cuius ratio potest accipi, tum ex parte nominis, quia Israel interpretatur vir videns Deum: unde virtutem et rem huius nominis debet habere quilibet, ut oculo fidei, et amoris Deum videat; vel princeps cum Deo, ut scilicet quilibet principetur carni, ac vitiis, et semper adhaereat Deo: tum ratione progeniei, quia plures habuit filios quam Abraham, et maioris auctoritatis, excepto Isaac: unde ratione patris, et ipsorum suorum nominum proponuntur fidelibus in documentis, duodecim patriarchae filii Israel, ut sicut de eorum tribu, implendo rem nominis eorum in se ipsis, ut habetur in Glossa: et quanto plures fuerunt, tanto maius documentum sumitur etiam ex nominibus ipsorum: *Rom. 9. Non enim omnes, qui sunt ex Israel* etc. Ad aliud dicendum, quod ideo non ponitur Dan, ut ostendatur antichristus de omni sanctorum numero expellendus, qui nascetur de tribu Dan, ut dicit Glossa. Loco autem eius ponitur Levi. Item alia ratio ponitur in Glossa. Ad quintum solet dici, quod ideo non ponitur tribus Ephraim, ut ostendantur idolatrae et schismatici, non habere partem in sorte sanctorum. De tribu enim Ephraim fuit Ieroboam, qui populum Israel fecit idolatrare, adorando vitulos aureos, ut divideret eos ab aliis qui colebant Deum in templo Hierusalem, *3. Reg. 12.* Et nota quod tribus Levi non computatur in veteri testamento inter alias tribus filiorum Israel, quantum ad numerum duodecim patriarcharum; quia Dominus illam tribum assumpsit sibi in ministerium cultus sui. Sed hic ponitur inter alios ratione mysterii. Loco autem Levi posita est tribus Manasse, apud Iudaeos in numero tribuum filiorum Iacob. Tribus autem Ephraim pro Ioseph patre suo, ut dicit Magister in historia Levitici, et hoc ipsum praedixit Israel *Gen. 48.* Ad aliud dicendum, quod illi qui non possunt consignari per sacramenta, ad ultimum tamen si aliter se disponunt inter consignatos reputantur, et sufficit signaculum interius: unde Hugo *in lib. de Sacr. 2. parte 6. Bona voluntas cum devotione fidei non despicitur, quamvis a sacramento aquae percipiendo articulo necessitatis impediatur.* Si autem quaeritur, quare non sufficiebat in generali dicere, *Ex omni tribu filiorum Israel*, ita quod nomina in speciali non exprimerentur? Illud dicendum quod propter duo. Primum est, ut ostenderet illas virtutes in electis esse debere, quae per expressa nomina filiorum Israel designantur. Secundum ut in computatione tribuum ostenderet antichristum, et omnes idolatras, et actores schismatum esse longe a societate iustorum, per hoc quod Dan et Ephraim non nominantur hic: de tribu enim Dan descendet antichristus; de tribu Ephraim fuit Ieroboam, ut dictum est. *Post haec vidi turbam magnam.* Secunda pars est in qua ponitur consolatio ex numerositate salvandorum. Illa enim societas numerosa erit, et innumerabilis est homini mortali, Nota Glossae, *Cum secundum figuram* etc. Per hoc autem debent homines fieri solliciti ad sustinendum quaelibet adversa, et tempore antichristi, de quo supra habitum est, et alio quolibet tempore, et ad agendum bona, et detestandum vitia, ne a tanta et tali societate excludantur. Sanctorum autem numerositas est mortalibus innumerabilis, et colligitur ex diversis nationibus mundi. Unde primo ostenditur salvandorum numerositas. Secundo innumerabilitas. *Quam dinumerare.* Tertio varietas, quia ex diversis partibus, et nationibus sunt colligendi, *Ex omnibus.* Dicit igitur, *Post haec*, scilicet postquam videram Christum prohibentem daemones a nocumento electorum, insignantem suos et qualitatem signatorum: *Vidi*, in visione mea interius, non oculo corporali: *Turbam*, idest multitudinem: *Magnam*, numero magnam, et dignitate, ac merito, quia ad regnum aeternum praeordinata. Turba dicitur multitudo hominum tumultuantium, qui signum est turbationis faciens. Item turba proprie solet dici hominum inferiorum et vulgarium; hic tamen turba signat multitudinem ipsam, non turbationem. Item multitudinem omnium salvandorum, sive sint nobiles, sive ignobiles, pauperes, vel divites, quia Deus personam hominis non accipit, *Galat. 2.* Sed obiicitur *Matth. 20. Multi sunt vocati, pauci vero electi.* Respondeo. Revera magna erit multitudo eorum qui erunt in patria, sicut hic ostenditur, et iam plurima millia animarum sunt in gloria: multa enim martyrum millia una vice interficiebantur quandoque, sed dicuntur pauci salvandi respectu damnatorum. *Quam dinumerare nemo poterat*, propter ipsam multitudinem; Deo tamen ille numerus est numerabilis, secundum quod dicit Glossa: *Qui et numerat multitudinem stellarum.* Sed quid est quod dicit *Nemo?* Nunquid illi qui sunt in patria, salvandorum numerum noverunt? Item cum supra sub numero posuerit fideles, *Audivi numerum signatorum centum quadraginta quatuor milia;* quomodo hic dicit multitudinem electorum esse innumeram? Item aut per illa verba praemissa, *Et audivi* etc. intelliguntur omnes salvandi de Iudaeis, et Gentibus; aut solum de Iudaeis. Si primo modo; contradicit Glossa: quod superius secundum figuram, sub certo numero vidit designatos, et tantum de filiis Israel. Ergo tantum de Iudaeis. Si secundo modo; contra Glossa dicit, *Nunc aperte docet quod per illum numerum* etc. Item videtur Glossa sibi contraria. Respondeo. Ad primum dicendum, quod probabile est angelos, et bonos qui sunt in patria scire numerum hominum salvandorum: hoc enim est materia gaudii plenioris. Ad illud quod obiicitur, dicendum, quod hic dicitur *Nemo*, intelligitur de homine puro, et mortali in statu viae. Ad aliud dicendum secundum Glossam illam cum secundum figuram designatos etc. quod ille numerus praemissus *Audivi numerum* etc. non ponitur ratione numeri, quia non est ille numerus salvandorum, plures longe sunt salvandi; sed ratione mysterii, ut supra ostensum est. Unde ne crederentur signati, sive salvandi, comprehendi sub illo numero, ostenditur vidisse eos sub multitudine innumerabili. Quod ergo ante audiverat sub figura numeri propter mysterium; postea vidit supra omnem numerum, quantum ad cognitionem mortalium. Haec igitur verba explanant praecedentia. Ad aliud patet, quod ex his verbis patet secundum Glossam, quod verba superiora *Audivi numerum* etc. de omnibus salvandis ex Iudaeis, et Gentibus intelligenda sunt. Quod autem dicit Glossa, quod superius vidit tantum de filiis Israel intelligendum, secundum superficiem et figuram tantum, sicut praemittitur, *Cum secundum figuram* etc. Per hoc patet ad aliud quod secundum Glossam non est contraria ei quod sequitur in ipsa Glossa, quia prima pars Glossae loquitur quantum ad superficiem

visionis : audivit enim auditu imaginario, vel intellectuali, de omni tribu filiorum Israel tot signatos esse, sed secundum rem, ut dicit finis Glossae, per hos intelliguntur universi fideles salvandi, quia sunt filii Israel per veram imitationem. *Ex omnibus.* Hic ostenditur salvandorum varietas, quia divina pietate ex toto mundo assumuntur. Nationes autem eorum tangit tum in generali, tum in speciali. In generali autem inquantum ad Gentiles; unde dicit, *Ex omnibus gentibus.* De his enim ecclesia pro parte maiori. Et quantum ad Iudaeos; unde sequitur, *Et tribubus*, scilicet Iudaeorum, quorum fuerunt multae tribus. Specialiter autem duodecim, de quibus fuerunt Apostoli et alii multi fideles, et etiam multi convertentur in fine praedicante Helia et Enoch : de utrisque dicitur *in Psal. Exaltabor in Gentibus, et exaltabor in terra.* In speciali autem tangitur origo sanctorum, ex parte corporis ; tum quantum ad congregationes urbium, et populi qui sunt in diversis urbibus; tum quantum ad diversitates idiomatum, *Et linguis*, idest ex hominibus diversarum linguarum: *Matth. 8. Dico autem vobis, quod multi ab oriente et occidente* etc. Vel *Gentibus*, scilicet tam Iudaeorum quam Gentilium : nomen enim gentis dicitur non tantum in Gentibus, sed etiam quandoque in Iudaeis : *Ioan. 11. Et non tantum pro Gente* etc. *Et tribubus :* in unaquaque Gente sicut gens Iudaeorum habet tribus multas, sic et Gentilium: *Et populis*, in diversis urbibus, ut dictum est ; quia unus populus est in una urbe; vel populis in tribubus : quia una magna tribus multos populos habet, sicut una ex tribubus filiorum Iacob multos populos habebat, et multas urbes replebat: *Et linguis*, in uno populo, quia quandoque in uno populo sunt diversae linguae, ut dicit Glossa. De universis enim partibus mundi sunt electi, sicut signatur *Isaiae 43. Dicam Aquiloni da, et Austro etc. aufert filios meos de longinquo* etc. Sed videtur Glossa contraria Glossae, quae *super illud, supra 5. Ex omni tribu* etc. dicit, quod in singulis linguis sunt multi populi; hic autem dicit quod in uno populo sunt diversae linguae. Respondeo. Non est contrarium, quia utrunque est verum. In una enim provincia, ubi est una lingua, sunt multi populi, secundum diversas partes provinciae. Rursus in populo eiusdem urbis quandoque sunt diversae linguae propter aggregationem hominum ex diversis nationibus terrarum : unde *Act. 2. Erant autem in Hierusalem habitantes* etc. *Et quomodo nos audivimus* etc. *Stantes.* Hic introducitur consolatio ex dignitate: nobilissimus enim, et pulcherrimus est status gratiae, et meritorum in iustis : unde ne ab ea quis excludatur, sustinere debet quantalibet adversa: nam contra tribulationes, de quibus supra habitum est, ostenduntur fidelibus consolationes, ne tempore antichristi, vel alio deficiant in adversis. Non enim sine causa tam diligenter numerositatem salvandorum, et nobilitatem status gratiae ac meritorum describit. Nota igitur, quod dignitas sive nobilitas meritorum describitur multipliciter. Primo quantum ad locum iustorum : locus enim dignior attestatur dignitati personae, Secundo quantum ad decorem indumentorum, *Amicti stolis albis.* Tertio quantum ad insignia triumphorum. *Et palmae.* Quarto quantum ad devotionem praeconiorum. Decantare enim Deo devota praeconia non parvae est dignitatis, *Et clamabant.* Quinto quantum ad benevolentiam angelorum, *Et omnes.* Dicit igitur, *Stantes*, scilicet rectos : *Ante thronum*, idest ante Ecclesiam, quae est thronus Dei, in quo sedet, et in quo, et per quem, quantum ad perfectos, iudicabit mundum. Ante hunc thronum stant iusti per promptitudinem obediendi suis praelatis : *Heb. ult. Obedite praepositis vestris.* Gregorius : *Obedientia sola virtus est, quae menti virtutes caeteras inserit, insertasque custodit.* Quod autem dicitur *Stantes*, refertur ad praedicta, quia dixerat *Turbam;* quod nomen est collectivum, et multos in unum ponit; quasi dicat, Vidi plurimos et innumerabiles *Stantes* etc. Vel per thronum potest intelligi dominatio divinae maiestatis, cui sunt iusti parati obedire; et vidi stantes, *In conspectu agni*, scilicet Christi hominis per promptitudinem famulandi, vel per desiderium videndi : quia in conspectu agni sunt iusti etiam in via, dum prompti sunt ei servire interim, et desiderant ipsum conspicere in patria. Praeterea viri spirituales student continue conspicere ipsum oculo amoris et meditationis; unde beatus Bernardus: *Omne tempus in quo de Deo non cogitas, hoc te reputa perdidisse ;* et subiungit : *Mens namque sapientis semper est apud Deum.* Item de beato Francisco legitur, quod ambulans, sedens, comedens, bibens orationi erat intentus. Locus ergo iustorum in via est rectus status, sive rectitudo cogitationis, et voluntatis, per quam sunt praesto praelatis ad obediendum, praesto etiam Christo ad famulandum. Item avidi ad ipsum inspiciendum in patria ; et perfectiores student intueri continue oculo amoris et meditationis in via. In hoc loco lato mente quiescunt: *Psal. Statuisti in loco spatioso pedes meos:* iste est locus nobilis. Locus autem malorum est vilis status, et obliquitas cogitationis, et affectionis, per quam delectantur in vilibus : *Iere. 3. Leva oculos tuos in directum, et vide ubi nunc prostrata sis.* Sed quomodo iusti dicuntur stare, *Ante thronum*, hoc est ecclesiam, cum omnes iusti simul accepti sunt ipsa ecclesia? Respondeo, secundum quod exponitur iuxta Glossam de obedientia ad praelatos, per thronum intelligitur in hoc loco ecclesia quantum ad praelatos, in quibus maxime Deus sedet, si sint quales debent esse. Per hoc notatur quod dicitur, *Stantes*, subditi : licet quod antecedat, *Vidi turbam*, intelligatur de omnibus fidelibus secundum Glossam: secundum enim regulam Ticonii, quandoque loquitur Scriptura vario modo, licet videatur loqui sub modo uniformi, ut illud quod in Psalmis dicitur, *Cum occideret eos quaerebant eum ;* cum tamen alii essent qui occidebantur, alii qui quaerebant Dominum. Multo ergo magis potest fieri, ut Scriptura loquens prius de omnibus iustis, post loquatur quasi sub uniformitate de quibusdam, et post rursus de omnibus. Quod enim sequitur, *Amicti* etc. recte de omnibus iustis tam praelatis quam subditis intelligitur. Si autem per *Thronum* intelligatur divina maiestas omnibus dominans et iudicans, tunc quod dicitur, *Stantes*, pro omnibus rectis universaliter accipitur. Quod ergo obiicitur, quod omnes iusti simul accepti sunt Ecclesia, verum est. Sed quod dicitur *Stantes*, non accipitur secundum primum modum de omnibus, sed subditis. Et thronus dicitur ecclesia, secundum quod consistit in praelatis per appropriationem. *Amicti*, quasi dicat: *Vidi stantes*

et erant amicti, idest cooperti sive induti in decorem et ornatum: *Stolis*, idest vestimentis: *Albis*, idest sinceris et pulchris. Haec sunt indumenta virtutum, ut est indumentum munditiae corporis, et animae, prudentiae, fortitudinis, caritatis, pietatis, orationis, humilitatis, et aliarum virtutum et meritorum ex his procedentium: *Supra 3. Suadeo tibi emere* etc. His vestibus oportet decorari ad intrandum ad regem, et obtinendum per orationem desiderata, et sic bene recipietur et exaudietur: quod signatur in Hester, quae regalibus indumentis intravit ornata ad regem, et obtinuit pro se et pro populo, *Hester 5. Et palmae.* Hic ostenditur dignitas quantum ad insignia triumphorum de diabolo, carne, et mundo et vitiis. *Et palmae* etc. sic in visione videbat. Per palmas, quae solent dari victoribus in signum triumphi, signatur dignitas iustorum in victoria vitiorum. Palmas autem vidit in manibus, quia in recta operatione, et per rectam operationem non solum in foliis verborum triumphant iusti de vitiis. Gregorius *sup. hunc loc. Palmas in manibus habere, est victorias in operatione tenuisse. Et clamabant voce magna,* idest devotione magna sive desiderio. Animarum verba ipsa sunt desideria. *Dicentes*, interna locutione affectus, sine strepitu vocis: *Salus*, idest benedictio et laus de nostra salute spirituali, quae est per gratiam a peccatis, et periculo tentationum: *Sit Deo nostro*, scilicet Deo Patri, vel toti Trinitati: *Qui sedet*, idest quiescit et regnat: *Super thronum*, idest super ecclesiam militantem, quae est sedes Dei: *Et agno*, scilicet Christo homini, qui est mediator, per quem habemus quicquid boni recipimus: *Eccle. ult. Danti mihi gratiam, dabo gloriam.* Possent etiam praemissa intelligi pro statu patriae; et secundum hoc describitur praemium: tum quantum ad divinitatis fruitionem, *Stantes ante thronum*, idest ante divinam majestatem, praesentes quando contemplantur fruendo: *1. Cor. 4. Tunc autem facie ad faciem:* tum quantum ad humanitatis contemplationem, *In conspectu agni.* Ipsum enim conspicient in gaudium ineffabile, dominum et fratrem suum: *Isaiae 33. Regem in decore suo videbunt:* tum quantum ad gloriosum decorem: *Amicti stolis albis*, quia duplici stola, scilicet animae, et corporis decorabuntur beati: *Sapien. 5. Accipient regnum decoris de manu Domini:* tum quantum ad triumphalem honorem. *Et palmae*, idest praemia victoriae: per palmas enim quae dantur victoribus, intelligitur praemium quo victor honorificatur: maximus enim honor est per victoriam obtinere gloriam: *In manibus eorum*, quia per opera bona straverunt vitia. Gregorius *sup. hunc loc. Operationis palma ibi retribuetur, ubi iam sine certamine gaudetur.* Tum quantum ad fervoris devotionem, sive laudis magnitudinem: ex fervore enim devotissimo, et plenissimo, Deo attribuent suum praemium, et omnia bona. *Et clamabant* etc. ut prius. *Salus*, idest laus, et benedictio pro salute gloriae: *Deo nostro*, scilicet Patri, vel Trinitati: *Qui sedet super thronum*, idest super ecclesiam triumphantem: *Et agno*, scilicet Christo, cuius passione et merito beati sumus: *Rom. 5. In vita regnabunt per unum Iesum Christum.* In patria utique beati Dominum laudabunt ex intimis: *Psal. Beati qui habitant in domo tua Domine, in saecula saeculorum laudabunt te.* Veruntamen principalis intellectus esse videtur pro statu viae, secundum Glossam, et etiam secundum ea quae sequuntur, *Et omnes angeli.* Item de his eisdem dicitur *infra: Agnus qui in medio throni est, reget eos* etc. *Et omnes.* Hic ostenditur dignitas meritorum, quantum ad benevolentiam angelorum: dignitas enim est habere gratiam angelorum sanctorum. Horum autem benevolentia est ad iustos; tum quantum ad actum in adiuvando; tum quantum ad affectum in congaudendo; unde sequitur, *Et ceciderunt.* Dicit igitur, *Et omnes angeli*: omnes enim angeli tam maiores quam minores, hominem mortalem iuvant. *Stabant*, ut iuvantes: *In circuitu*, idest in protectione: *Throni*, idest ecclesiae, in qua Deus sedet: et sic tangit ipsum corpus mysticum, communiter: deinde membra maiora, specialiter; tum pastores, *Et seniorum:* tum praedicatores, *Et quatuor animalium:* quia ipsam ecclesiam angeli custodiunt et promovent: *Psal. Montes in circuitu eius.* Specialiter autem pastores, qui bene incumbunt ovibus, dirigunt et protegunt: *Isaiae 62. Super muros tuos* etc. Secundo autem expedit, quia totum pondus vertitur in ipsos, *2. Reg. ult. 1.* de Saul. Item et praedicatores, qui verbo et exemplo aedificant, informant angeli et muniunt: *Isaiae 6. Volavit ad me unus de Seraphin* etc. *Et ceciderunt.* Hic ostenditur angelorum ad homines benevolentia, in congaudendo eorum spiritualibus bonis, quos habituri sunt consortes, sicut tangit Glossa, unde congaudentes homini fundunt Deo gratiarum actionem, non solum pro donis sibi datis, sed etiam pro beneficiis homini a Deo concessis. Haec autem gratiarum actio, in qua se homini congaudere ostendunt, describitur primo quantum ad reverentiam humilitatis; secundo quantum ad devotionem orationis, *Et adoraverunt;* tertio quantum ad ipsam formam magnificationis, dicentes, *Amen.* Dicit igitur, *Et ceciderunt*, idest humiliaverunt se: humilians enim se cadit feliciter, per humilitatem, non ascendit damnabiliter per elationem: *Ezechiel. 2. Vidi et cecidi in faciem meam.* Superbi autem dicuntur *Num. 15. Multum erigimini filii Levi. In conspectu throni*, parati scilicet ad obediendum, sedenti in throno, idest Deo sedenti in sua dominatione, sive in ecclesia militante et triumphante, ut semper Deo sint accepti. Glossa: *Non conspicerentur, scilicet oculo benevolentiae.* Angeli enim semper desiderant, et semper habent Christi benevolentiam et amorem: Augustinus *10. lib. de civ. Dei: In superna civitate Dei voluntas incommutabilis lex est. In facies suas*, idest mentes suas, considerando propriam parvitatem, et eius sublimitatem, et ei ex affectu gratias agendo, pro electorum consignatione et salute. Quid est autem angelos, cum sint incorporei, cadere in facies, nisi suam celsitudinem, respectu divinae, quasi nihil reputare, et quicquid habent, ei humiliter attribuere? *Iob 25. Stellae non sunt mundae in conspectu eius.* Nota quod est casus multiplex, videlicet divinae dignationis, cum aliquod donum gratiae datur homini, et dicitur casus, quia condescensio est: *Ezech. 8. Cecidit super me manus Domini Dei: Act. 10. Adhuc loquente Petro verba haec, cecidit Spiritus sanctus super eos qui audiebant verbum.* Item reverentis humiliationis, ut hic, *Et ceciderunt in conspectu throni:* et *supra 1. Cecidi ad pedes eius tamquam mortuus.* Mortalis praevaricationis: *Eccle. 2. Ne deflectatis ab illo ne*

cadatis. Qui enim adhaeret Deo in alto est: unde Augustinus *in lib. de mor. eccl. Toto mundo est omnino sublimior mens inhaerens Deo; unde cum ab eo recedit, et ipsum offendit, male cadit.* Unde Augustinus *4. lib. Conf. Filii hominum usquequo graves corde? Nunquid et post descensum vitae non vultis ascendere? cecidistis enim ascendentes contra eum.* Item temporalis tribulationis, sive punitionis: *Isaiae 8. Cadent, et conterentur, et irretientur, et capientur.* Corporalis dissolutionis, quando cadit quis a vita per mortem: *Eccle. 11. Si ceciderit lignum ad Austrum aut ad Aquilonem: in quocunque loco ceciderit, ibi erit;* quasi dicat: Si homo moritur in statu bono, secundum illum iudicabitur: similiter si in malo, iudicabitur iuxta demeritum gehennalis perditionis: *Proverb. 26. Qui fodit foveam, incidet in eam. Et adoraverunt Deum,* qui est adorandus latria ratione summae maiestatis: *Matth. 8. Dominum Deum tuum adorabis. Dicentes Amen.* Hic ponitur ipsa forma magnificationis sive gratiarum actionis: et primo ponitur confirmatio laudis ab hominibus exhibita, *Dicentes, Amen,* quasi dicant per modum congratulationis, Ita sit: et hoc est Amen, idest fiat, quod salus et benedictio sit Deo Trinitati, et agno. Haec autem, et consequentia dicunt congaudendo homini consignato ad salutem percipiendam. Bernardus *in lib. Med. suar. Diligunt quidem suos concives supernae potestates, et pro his qui haereditatem capiunt salutis, sollicite congaudent.* Secundo subditur de nota laudis angelicae: *Benedictio* etc. Possunt autem haec septem distingui iuxta ea quae suscipit homo a Deo in via, scilicet nobilitatem naturae, humanam redemptionem, salubrem cognitionem, donorum infusionem, bonorum operationem, vitiorum impugnationem, adversorum perpessionem, sive arduorum aggressionem. *Benedictio*, idest exaltatio et laus pro nobilitate naturae, quia scilicet nobis et hominibus rationalem naturam dedit, quod nulli alii creaturae convenit. De hoc est multum Deus benedicendus. Bernardus *in lib. Med. Ad imaginem et similitudinem suam fecit nos, quod nulli alii creaturae donare voluit. Et claritas,* idest clarificatio et veneratio pro humana redemptione, pro qua totis visceribus est Deus clarificandus et extollendus: *Ioan. 16. Ille me clarificabit,* idest Spiritus sanctus me redemptorem hominum faciet clarificari et magnificari. *Et sapientia,* idest laus propter summam sapientiam pro salubri cognitione, qui tam angelos quam homines suae sapientiae, qua novit omnia, facit esse participes ut cognitione sapientiae sint radiosi, ex qua omnia bona sequuntur: *Daniel. 2. Sapientia et fortitudo eius sunt, dat sapientiam sapientibus* etc. Vel sapientia sit Deo, quia devotio amoris optat et vult esse quod ei convenit; et hoc pro salubri cognitione quam dat rationali creaturae. *Et gratiarum actio*, pro donorum infusione, ut sunt virtutes, et dona proprie dicta, et alia huiusmodi. Augustiuus *4. lib. Conf. Tibi laus, tibi gratia fons misericordiarum: Honor*, pro bonorum operatione, quia concivibus nostris bene operari concedis: *Psal. Afferte Domino gloriam et honorem: Et virtus,* idest laus virtutis, pro vitiorum expugnatione, quia quod vincunt a te habent, qui es summa virtus dans tuis virtutem triumphi. Vel ipsa virtus summa et aeterna sit Deo, de qua suis influit virtutem victoriae: *Sapien. 12. Virtutem ostendis tu, qui non crederis esse in virtute confirmatus. Et fortitudo*, i.lest laus fortitudinis, pro arduorum aggressione, seu adversorum perpessione, hoc enim est a te, et potest intelligi tam de fortitudine creata quam increata, quia pro utraque est laudandus: de sua enim fortitudine increata creatam influit in homine, sic et de aliis consimilibus praemissis intellige. Vel fortitudo sit Deo, de qua facit suos fortes, ut habetur *Isaiae 40. Qui dat lasso virtutem, et his qui non sunt, fortitudinem et robur multiplicat.* Haec omnia praemissa sint Deo nostro: nostro ratione amoris et ratione subiectionis; quasi dicant: Deum nostrum laudamus, quia concives nostros sic insignivit. *In saecula saeculorum*, idest in aeternum. In praesenti enim tempore sunt multa saecula, idest multae mensurae, et partitiones donationum, quorum unum sequitur aliud. In futuro vero unum saeculum perpetuum, quod sequitur post saecula praesentia. Laus igitur sit ei, in saecula consecutiva, saeculorum *Amen*, idest ita fiat, confirmatio est praemissorum. Vel aliter ut primum *Amen* referatur ad sequentia. Deus enim est extollendus propter praemissorum completionem in hominum redemptione, propter peccatorum remissionem, propter spiritualium elargitionem, rectissimam gubernationem, meritorum provectionem, provectorum conservationem, potestativam dominationem, excelsam operationem. Dicit igitur, *Dicentes amen*, idest veritas in promissis: *Sit Deo nostro;* quasi dicant: Laus sit ei pro promissorum impletione, quae facta est in humana redemptione, sic amen supra nominaliter, sicut et *supra 3.* haec dicit Amen testis fidelis. *Benedictio*, pro peccatorum remissione: *Et claritas*, pro spiritualium elargitione. Claritas dicitur magnificatio qua Deus ostenditur clarus et magnificus: *Et sapientia*, idest laus sapientiae in decentissima gubernatione. Vel ipsa sapientia sit ei, quam manifestat in sapientissima gubernatione universorum. Ex provectione, *Honor*, pro provectorum conservatione: *Et virtus*, idest laus sive veneratio virtutis in potenti dominatione, quia virtuose dominatur, et omnia vincit: *Et fortitudo*, idest laus et gloria fortitudinis pro magnifica operatione, quia summe fortis est ad operandum quicquid vult. Vel *Virtus et fortitudo sit Deo*, hoc dicitur prae affectu amoris. Haec omnia sint Deo nostro in saecula saeculorum amen: expone ut prius amen. Ponitur prius et posterius; sed prius ponitur nominaliter, secundum hunc modum ponitur, iam secundo verbaliter. *Et respondit.* Posita consolatione ex cohibitione adversariorum, et ex numerositate salvandorum, et ex dignitate meritorum, ponitur hic quarta consolatio, videlicet ex magnitudine praemiorum: quia enim erit maxima tribulatio sub tempore antichristi, introducitur multiplicitas consolationis, et haec quadruplex consolatio in aliis etiam adversitatibus est consideranda. Inducitur autem unus de senioribus, quos prius viderat, quaerens de statu praemiandorum, qui superius visi sunt induti stolis albis, cum palmis in manibus; cui respondit Ioannes se ignorare qui essent: unde senior manifestavit ei qui essent, et quanta praemia sustinentibus adversa dabuntur. Primo ergo ponitur quaestio senioris. Secundo responsio Ioannis, *Et dixi.* Tertio manifestatio retributionis, *Et dixit mihi.* Dicit igitur, *Et*

respondit ; quasi dicat, ita vidi innumerabiles stantes ante thronum, et stolis albis amictos, *Et unus de senioribus*, quos viderat *supra 4.* respondit mihi miranti, et statum visae turbae consideranti. *Et dixit mihi: Hi qui amicti sunt stolis albis*, de quibus supra eodem habitum est et expositum : *Qui sunt ?* idest quantae dignitatis : *Et unde venerunt ?* sicut solet quaeri quandoque de aliquibus: Qui sunt isti, et de quo loco veniunt ? quasi dicat : Attendite quanta dignitate meritorum sunt, et unde ad eam ascenderunt, quia de multiplici industria et labore ad ipsam dignitatem pervenerunt. Per illum seniorem intelligitur caetus patrum hagiographorum, qui scilicet Scripturam condiderunt, ut sunt Prophetae, et Apostoli, et alii qui in Scripturis ostendunt passionum sustinentiam, et actionum industriam esse necessariam ad gloriam obtinendam. Isti enim sunt de numero patrum, per quos alii reguntur : patrum, inquam, per vigintiquatuor seniores designatorum, ut supra saepe habitum est: *2. Cor. 4. Id quod in praesenti est momentaneum : 1. Petri 4. Communicantes Christi passionibus gaudete*, ut etc. Ioannes vero gerit typum ecclesiae, quae per ipsos patres instruitur, sicut sequitur, *Hi sunt* etc. quasi dicat: Illi sunt idonei ad salutem qui adversa constanter sustinent, et Christum imitantes serviunt Deo. Sed quomodo dicitur Respondit, cum nullus sit quaerens? Item ad quid senior quaerit illud quod novit? Respondeo ad primum. Dicendum, quod secundum Glossam, quod Ioannes visa multitudine innumerabili, et decenter ornata desiderabat scire quid hoc esset, unde eius desiderium quasi quaestio quaedam erat: unde senior respondit, idest desiderio satisfecit. Ad aliud dicendum, quod ideo quaerit, ut occasionem habeat docendi; sicut frequenter Dominus interrogat discipulos, ut occasionem habeat docendi eos. *Et dixi illi: Domine mi tu scis;* quasi dicat, nescio ; sed tu cum scias ostende mihi. Hic ostenditur, quod interpretatio est in his, et in aliis huius libri quaerenda, quia non propter sensum literalem sunt posita. Item notatur humilitas, quam debet habere, qui vult sibi pandi occulta: *Matth. 11. Abscondisti haec a sapientibus. Et dixit mihi.* Hic ostenditur ipsa manifestatio retributionis per seniorem facta. Et quia per viam pervenitur ad terminum ; ideo primo manifestatur via per quam ad gloriam pervenitur; secundo ipsa gloria quae percipitur, *Non esurient.* Via autem qua tenditur ad gloriam describitur primo quantum ad merita acquisita iam de praeterito, et hoc tum quantum ad sustinentiam adversorum, tum quantum ad expiationem vitiorum, *Et laverunt*, tum quantum ad regulationem meritorum, iuxta exercitia passionis Christi, *Et dealbaverunt.* Et secundo quantum ad merita de praesenti; quae describuntur tum quantum ad promptam affectionem, *Ideo* etc. tum quantum ad sedulam conversationem, *Serviunt* etc. tum quantum ad divinam inhabitationem, quae est origo meriti, *Et qui sedet.* Sex ergo ostenduntur necessaria ad obtinendum praemium, scilicet fortis sustinentia tribulationis, industria internae purificationis, configuratio dominicae passionis : ad cuius exercitia debent omnia nostra merita regulari in amando, in agendo, in patiendo, et in vincendo, videlicet pugnam tentationum. Item promptitudo sanctae affectionis: quia etiam post multos labores oportet promptum esse ad ampliores. Item sedulitas devotae conversationis: non enim sufficit esse promptum, nisi actualiter sequatur ipsum agere. Item dignatio divinae inhabitationis, sine qua nullum est meritum. Dicit igitur, *Et dixit mihi, hi*, quos vidisti stantes ante thronum in stolis albis: *Sunt qui venerunt*, ad tantam dignitatem status et meritorum nobilitatem. Ecce qui parum adhuc profecit in meritis, adhuc longe est. Augustinus *lib. 4. Conf. Filii hominum usquequo graves corde? Numquid et post descensum vitae non vultis ascendere? De tribulatione magna :* non dicit simpliciter de tribulatione, sed de magna, quia per patientem sustinentiam magnarum et multarum tribulationum ad meriti sublimitatem pervenitur. Gregorius: *De patientia perfectio nascitur.* Item *Iac. 1. Patientia opus perfectum habet : 1. Cor. 1. Ut sitis perfecti* etc. Et sic tandem ad regnum pertingitur: *Act. 14. Per multas tribulationes* etc. Bene autem dicit, *Venerunt*, non remanserunt per impatientiam, quae impedit profectum virtutis, non retro abierunt per inobedientiam, non declinaverunt a dextris vel a sinistris per inconstantiam. Item recte dicitur, *De tribulatione*, non de divitiis, non de deliciis, non de honoribus, non de litigiis, et aliis illicitis; talia enim impediunt ascensum virtutis. *Et laverunt*, idest mundaverunt a sordibus peccatorum prius aliquando commissorum, quia nemo sine peccato praeter Christum: *Stolas suas*, quibus amicti sunt, idest indumenta sive ornamenta innocentiae, et virtutum, et meritorum ex eis procedentium. Per peccatum enim adiunctum obfuscantur huiusmodi stolae aliquatenus, sed per fervorem, idest austeritatem poenitentiae lavantur, dum consuetudo frequentium et multiplicantium culparum excluditur: ut totum purum sit, et indumenta sint munda. Ad hoc autem requiritur strenuitas liberi arbitrii ipsi gratiae cooperantis: unde dicitur, *Laverunt: Isaiae 1. Lavamini, mundi estote. Et dealbaverunt*, idest magis ac magis candidas fecerunt per imitationem Christi passi; unde sequitur, *In sanguine agni*, idest in fide, et amore, et imitatione Christi; qui suum sanguinem innocentem fudit amore nostri : unde et ipsi eius amore ipsum imitantes fugiunt mala, operantur bona, sustinent adversa; et sic eorum stolae dealbantur: *Supra 3. Ambulabunt mecum in albis.* Gregorius: *Dominum Deum Iesum Christum redemptorem nostrum bonis operibus sequi studeamus: aspiciamus qua graditur, et eius vestigia munda teneamus.* Possent etiam per stolas intelligi corpora, quae quando munda sunt, sunt homini in spirituale ornamentum: has stolas iusti laverunt, quia si quando aliquid minus mundum commiserunt, postmodum per poenitentiam expiaverunt. Et dealbaverunt, quia sua corpora magis ac magis candida, idest pulchra et Deo accepta per imitationem Christi fecerunt bene operando, adversa sustinendo, carnem mortificando. Bernardus *in lib. Meditationum: Fudit ipse sanguinem suum pro tua redemptione, funde et tu tuum quotidiana corporis afflictione.* Nota quod lotionem spiritualem multa faciunt. Videlicet pretium dominicae passionis: *Supra 1. Qui dilexit nos, et lavit nos.* etc. Efficacia baptismalis regenerationis: *Psal. Lavabis me, et super nivem dealbabor.* Virtus caelestis eruditionis: unde verbum divinae Scripturae comparatur mari, idest vasi lavatorio : *Supra 4. Et in conspectu sedis tanquam mare vitreum simile crystal-*

lo: Ioan. 15. Iam vos mundi estis. Solida sustinentia tribulationis : *Isaiae 1. Si abluerit Dominus sordem.* etc. *Tobiae 3. In tempore tribulationis peccata dimittis.* Operatio divinae miserationis, scilicet per gratiam iustificantem, quam Deus infundit mentibus: *Ezechiel. 16. Lavi te aqua*, idest gratia purificante , *et emundavi sanguinem tuum ex te: Psal. Amplius lava me.* Industria humanae cooperationis , cum scilicet homo cooperando gratiae per contritionem, confessionem, satisfactionem, dilectionis fervorem lavat seipsum. Aut sic: *Et laverunt stolas suas : Isaiae 1. Lavamini , mundi estote.* Sed obiicitur de hoc quod dicitur *Laverunt:* quia si potest homo se abluere, quare dicitur *in Psal. Amplius lava me?* Quid est ergo quod dicit, *Et laverunt?* Respondeo. Est lavare effective; et sic solus Deus lavat hominem. Item dispositive ; et sic ipse homo lavat se, dum se per liberum arbitrium ad lotionem a Deo faciendam disponit. Et secundum hoc patet ad obiectum. Sed obiicitur de hoc quod dicitur *Stolas suas:* indumenta enim spiritualia, scilicet innocentiae, et virtutis, et meritorum non manent cum peccato. Illud autem quod lavatur, praeexistit cum ipsa sorde antequam lavetur. Responderi potest hoc intelligi de lotione a peccatis venialibus multiplicibus et frequentibus, et parvis et magnis in illo genere, quae animae ornatum, idest virtutum, et meritorum decorem non parum obfuscant: multi enim venientes ad statum gratiae, licet habeant stolas virtutum, et aliquorum meritorum; nondum tamen bene lotas habent , quia dum sunt in statu incipientium, multiplicia et frequentia peccata venialia committunt, in multis sordidis cogitationibus, in inordinatis affectionibus. Item licet in consensum pravum rationis non cadant. Item offendunt in impatientiis, in tepiditatibus, in torpore, in multiloquio, et illicita locutione, et otiositate verbi, et temporis, et in negligentia orationis, et modicitate devotionis. Post hoc vero multi dum hoc considerant, ardenter abiiciunt, et sic stolas lavant; quia per fervorem poenitentiae vigilantiorem diligentiam , cor , linguam, actus, et ipsum corpus, et animam ab illis vitiis expiant, et deinceps rectius ambulant; et sic indumenta spiritualia per priorem consuetudinem aliquatenus obfuscata quasi lavantur, dum in maiore sinceritate habentur: sic enim faciendum est: *1. Cor. 14. Cum autem factus sum vir, evacuavi quae erant parvuli.* Ad obiectum patet: quia et licet huiusmodi indumenta non maneant cum mortali, manent tamen cum venialibus, per quae eorum decor minuitur: et ideo ab huiusmodi debet homo stolas suas lavare. Augustinus *in lib. de Poen. Levia peccata puritatem nobilis naturae inficiunt.* Item Isidorus *2. lib. de sum. bon. Perfecti levia delicta quasi gravissima lugent.* Si autem stolae intelligantur corpora; tunc lotio potest intelligi a mortali. Item tertio obiicitur de hoc quod dicitur *Dealbaverunt*: idem enim videtur in spiritualibus lotio, et dealbatio, quia anima munda est alba. Ad quid igitur post lotionem subditur dealbatio in sanguine , cum potius rubricatio fieri videatur? Respondeo. Ad primum dicendum, quod etsi omne spiritualiter mundum sit spiritualiter album , idest pulchrum; tamen in hoc loco est differentia; quia lotio ponit sinceritatem, et per consequens quandam pulchritudinem ; dealbatio autem addit pulchritudinis crementum. Item mundum et album, licet sint idem per concomitantiam , non tamen per essentiam : quia mundum tollit deformitatem, album ponit pulchritudinem de se. Item lotio fit per poenitentiae fervorem , dealbatio per dictam imitationem. Potest tamen utrumque referri ad illud quod sequitur, *In sanguine agni;* quia et purificatio, et pulchritudinis ampliatio fiunt rectissime per fidem, et considerationem, et imitationem dominicae passionis ; et tamen adhuc est differentia : quia lotio dicit depurationem, dealbatio pulchritudinis ampliationem. Item si esset idem, non esset inconveniens: quia Scriptura idem dicit sub diversis vocabulis, quandoque ad expressionem; hic tamen non est idem, ut visum Ad secundum dicendum , quod si de materiali coloratione intelligeretur, sanguis rubeum colorem daret, non album; quod autem hic dicitur, de spirituali coloratione accipitur. Spiritualiter autem tam rubeum quam album colorem facit in homine, et eius stolis sanguis dominicus: rubeum per igneum amorem; album per pulchritudinis candorem. Hic tamen potius de dealbatione loquitur, ut simul et sinceritas notetur, et pulchritudo ac acceptabilitas, quia color albus pulchrior et acceptabilior est: unde dealbatio, quantum est de vocabulo, magis dicit pulchritudinem, quam rubricatio; licet secundum rem sit pulchrius rubor ignis amoris. Nota quod sicut sanguis per nimiam decoctionem vertitur in lac in uberibus in mulieribus: sic sanguis Christi per vehementem decoctionem conversus fuit quasi in lac quantum ad effectum , quia dealbat ut lac. *Ideo.* Hic ostenditur promptitudo sacrae affectionis ad obediendum pastoribus qui vicem Dei tenent, vel ad serviendum. Dicit igitur, *Ideo*, scilicet quia sunt tribulationibus examinati, poenitentia loti, Christi sanguine dealbati : *Sunt ante thronum eius*, scilicet Dei, sive agni, idest ante ecclesiam, parati scilicet obedire praelatis ; in quibus si boni sunt, sedet Deus, et per eos iudicat et disponit. Vel ante thronum eius , idest ante eius maiestatem regnantem, parati scilicet ei servire; quasi dicat, Tales facti, cooperante industria liberi arbitrii , ideo data est eis gratia ut stent prompti obedire praelatis, sive servire imperio divinae maiestatis : *Supra eod. Stantes ante thronum et in conspectu agni.* Bene autem dicitur *Ideo*, quia unum bonum ducit ad aliud: *Matth. 25. Omni habenti dabitur, et abundabit: Serviunt*, quia bonis actibus exterioribus et interioribus: *Ei*, cui ab omni creatura serviendum est , propter summam dominationem : *Psal. Servite Domino in timore: Die ac nocte*, ad literam, quia die ac nocte serviendum est Deo. Vel actu operis vel laudis; vel orationis vel meditationis; vel alio actu bono in prosperis et adversis. *In templo eius*, idest in ecclesia, sive collegio fidelium qui sunt templum Dei: *1. Cor. 3. Templum Dei sanctum est, quod estis vos. Et qui sedet super thronum*, scilicet Deus, qui in ecclesia militante, vel triumphante sedet et quiescit: *Habitat super illos*, idest habitat in eis per dona gratiae praesidens et vigilans super eos regendos et protegendos, cui subsunt et ipsi per obedientiam : *1. Cor. 3. Nescitis quia templum Dei estis, et Spiritus Dei habitat in vobis? Non esurient.* Ostensa via , describitur ipsa gloria. Et primo ostenditur gloria patriae; secundo manifestatur actor sive dator gloriae, *Quoniam agnus.* Gloria autem describitur primo quantum ad plenitudinem boni. Secundo quantum ad exclusionem mali

Neque cadet. Plenitudo autem boni per hoc ostenditur, quia in patria nulla indigentia, nullus defectus erit; quae indigentia sive defectus signatur nomine famis et sitis. Cum enim quis caret cibo necessario quem appetit, fames est; cum vult potum, nec habet, sitis est. Et transumuntur etiam haec vocabula ad signandum appetitum cuiuslibet cum defectu eiusdem. Per hoc ergo quod dicitur in patria famem et sitim abesse, ostenditur boni plenitudinem ibi esse: hoc est quod dicit *Non esurient;* quasi dicat: Tanta sunt iustorum merita; et ideo postquam agnus eos introduxerit ad praemia, sicut infra sequitur, *Non esurient*, quia pane vitae fruentur: *Neque sitient amplius*, quia fonte vitae inebriabuntur; quasi dicat, Nullus defectus erit ibi: et ad hoc ostendendum tollit famem et sitim. Ille est enim duplex defectus rei omnino necessariae, scilicet cibi et potus, et per hoc etiam intelligitur removeri omnis alius defectus; quia illa vocabula etiam ultra extenduntur, ut dictum est, et hoc quia plenitudo boni erit: *Psal. Satiabor cum apparuerit gloria tua. Replebimur* etc. *Neque cadet.* Hic describitur gloria quantum ad exclusionem mali: et primo maioris; secundo minoris, *Neque ullus.* Dicit igitur, *Neque cadet super illos sol*, idest maior tribulatio quae exurit hominem: sicut multum calens exurit terram et herbam: *Iaco. 1. Exortus est sol* etc. *Neque ullus aestus*, idest minor tribulatio: et dicit neque ullus, scilicet temporalis vel aeternus, corporalis vel spiritualis. Tribulatio enim quasi aestus affligit hominem. Nil autem tale erit in patria: *Isaiae 35. Et fugiet dolor et gemitus.* Sed obiicitur: quia dicitur, *Eccle. 24. Qui edunt me, adhuc esurient.* Respondeo. Est esuries sive sitis corporalis; haec non est in patria. Est etiam spiritualis; et haec est triplex. Quaedam est rei non habitae ut habeatur, sicut peccator attritus dolore esurit et sitit gratiam: *Ioel. 1. Bestiae agri quasi area sitiens* etc. Quaedam rei habitae ut magis habeatur, ut in viro iusto, qui esurit maiora dona gratiae: *Lucae 1. Esurientes implevit bonis.* Augustinus *11. Confes. Gustavi et esurio et sitio te.* Quaedam rei pulchrae ut continuetur: et sic beati etiam post iudicium esurient, et sitient videre Deum, idest desiderabunt: unde in Prosa dicitur: *Fruuntur, nec fastidiunt, quo frui magis sitiunt: 1. Petri 1. In quem desiderant angeli prospicere.* His ergo verbis, *Non esurient* etc. ostenditur in patria non esse famem vel sitim corporalem, nec etiam post iudicium spiritualem primo modo vel secundo: quia post iudicium non habendum, non desiderabitur, sed habitum continuandum. Item nota quod in fame et siti sunt duo defectus, et iste omnino excluditur. Item desiderium, et illud semper manebit respectu continuationis. Ad illud Ecclesiastici patet, quia in patria non erit esuries vel sitis quantum ad defectum rei alicuius, quin habeatur quando congruet haberi; erit tamen quantum ad desiderium continuationis. Et sic potest illud intelligi, si exponatur de futuro; tamen pro serie textus proprie intelligitur pro statu viae. *Quoniam.* Hic ostenditur causa seu actor gloriae, qui est Deus: et primo ostenditur actor plenitudinis bonorum; secundo exclusionis malorum, *Et auferet.* Quo autem ordine sit actor gloriae, quantum ad bonorum plenitudinem manifestatur: primo enim ostenditur causa meriti; secundo praemii, *Et deducet.* Dicit igitur, *Quoniam;* quasi dicat: Praedicta erunt in patria iustis. *Quoniam agnus*, scilicet Christus pius innocens, et pro hominibus victimatus: *Qui in medio throni est*, idest in medio ecclesiae, quae est thronus, sive sedes Dei. Ipse enim omnibus communiter paratus est auxilium dare: *Reget eos*, in praesenti per gratiam: *Psal. Dominus regit me, et nihil mihi deerit: Et deducet*, faciendo ire de virtute in virtutem: *Ad vitae fontes aquarum*, idest ad fontes, hoc est ad plenam abundantiam: *Aquarum*, idest omnimodae refectionis; quia desiderium ibi terminabitur, sicut sitis potu aquae sedatur. Ibi enim erit plenitudo boni: *Isaiae 49. Non esurient, neque sitient, et non percutiet eos aestus et sol, quia miserator eorum reget, et ad fontes aquae potabit eos.* Vitae, quasi dicat aquarum, dico vitae, quia illa refectio erit vivifica. Potat enim vinum et immortale: *Psal. Quoniam apud te est fons vitae. Et absterget Deus*, tanquam mater quae solet extergere et lavare faciem pueri a lacrymis post verbera: *Omnem lacrymam ab oculis eorum*, idest omnem dolorem, cuius indicium est lacryma in oculis: *Isaiae 25. Auferet Dominus Deus omnem lacrymam ab omni facie.* Et nota quod dicit *Omnem lacrymam.* Est enim lacryma pro peccatis propriis, pro alienis, pro incolatu miseriae, pro dilatione gloriae, et nulla remanebit: *Infra 21. Et absterget Deus omnem lacrymam.* Nota etiam virtutem resurrectionis per hoc quod dicit *Ab oculis eorum.* Oculus enim quiddam carneum est, qui liberabitur ab omni passione, et passibilitate, et praemiabitur in aeternitate: *Iob 19. Et rursum circumdabor pelle mea, et in carne mea videbo Dominum meum.* Quaedam ex praemissis possent intelligi pro statu patriae. Hi qui amicti sunt stolis albis, idest ornamentis gloriae. *Qui sunt, et unde venerunt?* haec est quaestio. *Domine mi* etc. ut supra. *Hi sunt qui venerunt*, ad tantam gloriam: *De tribulatione magna, et laverunt stolas suas*, idest ornamenta virtutum purificaverunt. Vel corpora, ut supra. Ideo sunt ante thronum eius, idest ante eius praesentem maiestatem per apertam visionem: serviuntque ei in templo eius, idest in caelo: *Die ac nocte*, idest continue omni duratione, in qua solet esse apud homines dies et nox, per laudis magnificationem. *Et qui sedet super thronum*, idest super ecclesiam triumphantem, habitat super illos, per inhabitationem gloriae, de culmine suae bonitatis influens abundantissime super eos. *Non esurient.* Sed quod principalior intellectus sit pro statu viae usque illuc, *Non esurient* etc. patet ex eo quod sequitur, *Reget eos et deducet* etc. Sed obiicitur, quia non loquitur de exclusione mali culpae: ergo insufficienter ostendit gloriam iustorum. Item unus est fons vitae, sicut dicitur *in Psalm. Apud te est fons vitae.* Item licet non sit lacryma in oculis, tamen quandoque non minus afflictio est in animo. Ergo non tantum de exclusione lacrymae ab oculis, sed etiam angustiae ab intimis, loqui debuit. Respondeo. Dicendum, quod excludit illud malum, quod communius solet ab hominibus timeri, ut sic alliciat ad desiderium praemii. Hoc autem est malum poenae. Dat tamen intelligi exclusionem mali culpae, quia non plene satiari potest, qui alicui offensae subiacet. Item non est sine lacryma, idest causa lacrymae, qui peccatum habet. Licet ergo non expresse omnia quae sunt in patria tangat, tamen per ea quae ponit omnia im-

plicite possunt intelligi. Ad aliud dicendum, quod, si nomen fontis accipiatur pro bono creato, dicitur in plurali *Fontes*, ad signandum plenam abundantiam ac multiplicem; quia nomen fontis nomen est abundantiae, non ad signandum originis principalis multiplicitatem. Ille enim tantum una est, scilicet Deus: et sic accipit Glossa. Si autem pro increato; sic per hoc quod dicitur *Fontes* intelligitur divina bonitas et increata et infinita, ex qua est omnis et perfecta refectio in patria. Et dicitur in plurali, propter multiplicitatem effectuum et varietatem praemiorum: sicut et Spiritus sanctus dicitur multiplex, *Sapient. 8.* Ad tertium dicendum, quod cum lacryma sit signum doloris, qui vel ex aliqua culpa vel ex aliquibus adversis oritur, hic accipitur signum, tum ratione signi, tum ratione signati, tum ratione etiam signi et signati; unde sensus est: *Absterget omnem lacrymam ab oculis eorum*, idest omnem fletum, et omnem dolorem, et omnem causam doloris, cuius signum quandoque est lacryma in oculis. Si enim de sola lacryma loqueretur, parum hoc esset.

CAPUT VIII.

Et cum aperuisset sigillum septimum, factum est silentium in caelo quasi media hora. Et vidi septem angelos stantes in conspectu Dei, et datae sunt illis septem tubae. Et alius angelus venit, et stetit ante altare, habens thuribulum aureum, et data sunt illi incensa multa, ut daret de orationibus sanctorum omnium super altare aureum, quod est ante thronum. Et ascendit fumus incensorum de orationibus sanctorum de manu angeli coram Deo. Et accepit angelus thuribulum aureum, et implevit illud de igne altaris, et misit in terram, et facta sunt tonitrua, et voces, et fulgura, et terraemotus magnus. Et septem angeli qui habebant septem tubas, praeparaverunt se ut tuba canerent. Et primus angelus tuba cecinit, et facta est grando et ignis, mixta in sanguine, et missum est in terram, et tertia pars terrae combusta est, et tertia pars arborum concremata est, et omne foenum viride combustum est. Et secundum angelus tuba cecinit, et tamquam mons magnus igne ardens, missus est in mare: et facta est tertia pars maris, sanguis: et mortua est tertia pars creaturae eorum, quae habebant animas in mari, et tertia pars navium interiit. Et tertius angelus tuba cecinit, et cecidit de caelo stella magna ardens tanquam facula, et cecidit in tertiam partem fluminum, et in fontes aquarum, et nomen stellae dicitur absynthium: et facta est tertia pars aquarum in absynthium, et multi hominum mortui sunt de aquis: quia amarae factae sunt. Et quartus angelus tuba cecinit: et percussa est tertia pars solis, et tertia pars lunae, et tertia pars stellarum, ita ut obscuraretur tertia pars eorum, et diei non luceret pars tertia, et noctis similiter. Et vidi, et audivi vocem unius aquilae volantis per medium caeli dicentis voce magna: Vae vae vae habitantibus in terra, de caeteris vocibus trium angelorum qui erant tuba canituri.

CAPUT VIII.

Et cum aperuisset. Hic agitur de apertione sigilli septimi, in qua manifestatur status ecclesiae post mortem antichristi, quando dabitur Ecclesiae pax; quae tamen parum durabit. Apertio igitur huius sigilli est manifestatio illius status, qui clausus est, et signatus in sacra Scriptura. Dicit igitur, *Et cum aperuisset sigillum septimum:* per cuius apertionem signatur manifestatio septimi mysterii, quod prius erat clausum, scilicet de statu ecclesiae post mortem antichristi: *Factum est silentium in caelo quasi media hora:* sic videbat in visione. Per illud silentium signatur pax et tranquillitas, quae est futura in ecclesia, quae caelum est propter caelestem claritatem, propter fidei caritatem, et vitae sublimitatem. Post mortem antichristi parum durabit; et ideo signatur per silentium, quasi dimidiae horae, quia cito post veniet Dominus ad iudicium, ut dicit Glossa. Nota igitur, quod sicut dicit Glossa, post mortem antichristi dabuntur quadraginta duo dies ad poenitendum eis, qui titubaverunt in persecutione antichristi, sicut habuerunt Iudaei quadraginta duos annos ad poenitendum post passionem Christi, ut dicit Hieronymus. Et notandum quod non tantum erit tunc pax bonis, sed etiam malis, idest fautoribus antichristi, qui credent se in prosperitatibus diu victuros; et in malitia obstinati non convertentur. Ducent autem uxores, celebrabunt convivia dicentes: Licet princeps noster sit mortuus, tamen pacem habemus, et securitatem. Sed ut dicitur *1. Thessal. 10. Dies Domini sicut fur in nocte ita veniet: cum enim dixerint pax et securitas, tunc repentinus eis superveniet interitus, sicut dolor in utero habentis.* Tropologice per silentium secundum beatum Gregorium intelligitur secretum intimae contemplationis, in quo silere debet tumultus cogitationum, ut anima iusti quae caelum est per elevationem a terrenis, et claritatem mentis, cum sponso loqui, ut eius vocem dulcissimam audire possit: unde beatus Gregorius *sup. hunc loc. Caelum quippe est anima iusti: anima itaque iusti dum ad aeterna sublimia per sublevationem contemplationis intendit, surgentes ab infimis cogitationum tumultus premit, et intra se Deo quoddam silentium facit.* Hoc autem silentium quasi media hora fit, quando non diu durat quies contemplationis; sed vel necessitas corporalis, vel aliud aliquid interrumpit eam; unde Gregorius: *Hoc silentium contemplationis, et haec quies mentis in hac vita non potest esse perfecta.* Sic igitur terminatur visio secunda.

Et vidi septem angelos. Tertia visio est in qua agitur de angelis clangentibus tubis. In hac igitur tertia visione magna sunt septem angeli clangentes tubis. Prima enim visio fuit de correctione ecclesiarum. Secunda de revelatione mysteriorum. Haec vero tertia de cantu tubarum. Prima fuit correctio. Secunda consolatoria. Tertia est terribilis et comminatoria. Nota Glossae *in hac visione* etc. Dividitur autem haec pars

in duas. In prima agitur de quibusdam praeambulis ad cantum tubarum. In secunda de ipso cantu earum, *Et primus angelus.* Praeambula ad cantum tubarum, de quo infra sequitur, ponuntur tria, scilicet praedicatorum institutio ad praedicandi officium. Item excommunicatio de damnatione impoenitentium, *Et alius angelus.* Item praeparatio ad officii actum sive exercitium, *Et septem angeli.* Institutio autem praedicatorum ostenditur sub figura septem tubarum, quae septem angelis datae sunt, et ostenduntur quatuor quae praedicatori sunt necessaria, scilicet vita ad aedificandum; scientia ad docendum. Haec duo in nomine angeli intelliguntur. Promptitudo sive zelus ad proficiendum, *Stantes.* Auctoritas ad exequendum, *Et datae.* Dicit igitur, *Et vidi:* quasi dicat, Ex praemissis intellexi salvationem iustorum. Post haec ex opposito intellexi damnationem malorum per officium praedicationis praedicatoribus iniunctum: unde per septem angelos intelligitur universitas praedicatorum; qui introducuntur canentes tubis ad ostendendam malignorum et infidelium damnationem, iuxta similitudinem sacerdotum, qui canentes tubis destruxerunt moenia Hierico, *Iosue 6.* Hoc est ergo quod dicit, et post praedicta, *Vidi septem angelos*, idest universos praedicatores, quia numerus septenarius signat universitatem: tota enim vita hominum dierum septenario volvitur. Designantur autem praedicatores per angelos, qui debent habere sublimem vitam, ut aedificent exemplo, et caelestem scientiam, ut erudiant verbo. Vita enim sancta, et divinorum scientia sunt in angelis. De vita dicit Gregorius loquens de praedicatoribus sancte viventibus: *Dum propria vita sumunt, quod per linguam proximo conferunt: Psal. Peccatori autem dixit Deus, quare tu enarras iustitias meas?* De scientia *Malach. 2. Labia sacerdotis custodiunt scientiam, et legem requirent ex ore eius, quia angelus Domini exercituum est.* Isidorus *3. Lib. de sum. bon. Desinat locum docendi suscipere qui nescit docere. Caecus si caeco ducatum praebeat, ambo in foveam cadunt.* Qui autem haec duo habet, propinquam habet dispositionem ut fiat angelus, idest nuncius Dei annunciando et praedicando quae sunt salutis: *Isaiae 33. Angeli pacis amare flebunt.* Dicuntur autem septem propter universitatem, ut dictum est. Item quia septem donis Spiritus sancti repleri debent, secundum Glossam. Item quia fidem Trinitatis per quatuor mundi partes annunciant. Item propter septem quae debent habere praedicatores, sicut dicit Beatus Bernardus *sup. illud Cant. 1. Oleum effusum nomen tuum.* Antequam effundatur verbum praedicationis, debet praecedere primo compunctio; secundo devotio; tertio poenitentiae labor; quarto pietatis opus; quinto orationis studium; sexto contemplationis otium; septimo plenitudo dilectionis. *Stantes in conspectu Dei*, idest promptos et zelantes, ad proficiendum proximo secundum voluntatem et imperium Dei, non per incuriam et defectum zeli iacentes: *Tob. 5. Inveni iuvenem stantem splendidum praecinctum* etc. *Rom. 1. In me promptum est et vobis qui Romae estis evangelizare:* talis promptitudo valde placet Deo: *2. Timoth. 2. Sed verbum Dei non est alligatum.* Vel *Stantes*, scilicet rectos per affectionem calcantes terrena. Item in sursum erectos sive elevatos, per contemplationem. *In conspectu Dei*, idest ut Deum aspiciant per intentionem, ut omnia propter Deum faciant. Item ut Deum aspiciant per ipsam contemplationem: praedicatores enim orationi, et contemplationi debent insistere, ut ibi hauriant quod aliis effundant. Ambrosius: *Calcatis terrenis cupiditatibus, divinae contemplationi inhaerent. Et datae sunt illis septem tubae*, idest universum officium praedicationis commissum est eis a Deo qui vel per se, vel per praelatos concedit officium praedicandi: aliter enim praedicare non debet, non enim est usurpandum tantum officium: *Rom. 10. Quomodo praedicabunt, nisi mittantur?* Comparatur autem tubae praedicatio, sive officium praedicandi propter sonum, quia publice et aperte fieri debet: *Isaiae 58. Clama ne cesses, quasi tuba exalta vocem tuam.* Item propter usum: usus enim tubarum apud Iudaeos erat in bellis, in festis, in conviviis: similiter praedicatio excitat ad bellum contra vitia: *Iosue 6.* legitur quod septem sacerdotes septem tubis clangebant ad bellandum contra Hiericho, idest contra vitia mundi, quae mutatur ut luna: Hiericho enim interpretatur luna. Item vocat ad vera solemnia, scilicet gratiae et gloriae: *Isaiae 30. Canticum erit vobis sicut vox sanctificatae solemnitatis.* Item invitat ad omnia convivia quae fiunt hic per gratiam, et in futuro per gloriam: *Infra 19. Audivi quasi vocem tubae magnae, gaudeamus et exultemus* etc. Septem autem tubae dicuntur propter universitatem officii praedicationis, quod datur praedicatoribus ad hoc idoneis, ut scilicet de universa Scriptura praedicent. Item ut praedicent universis, divitibus, pauperibus, magnis et parvis, bonis et malis, fidelibus et incredulis. Item ut praedicent universa quae ad salutem pertinent, ut de vitiis et virtutibus, suppliciis et praemiis: *Hester 7.* Tubae quorum usus est in Iubileo, idest quibus annunciatur peccatorum remissio, quae est in via, et reversio ad haereditatem quae erit in gloria: de quibus tubis *Iosue 6. Et aliis.* Hic agitur de excommunicatione praedictorum, ne ipsis praedicatoribus adscribatur malorum damnatio, vel ipsi mali videantur inexcusabiles; ideo prius ostendit, nec ipsos praedicatores accusabiles, nec ipsos impios inexcusabiles. Cum enim Christus ex sua caritate pro omnibus quantum est de se passus fuerit, et omnes apud Patrem iuvare paratus sit, pro omnium etiam salute praedicatores suos per orbem miserit; patet nec praedicatores a bono doctore ad bonum hominum missos deberi accusari, si aliqui damnantur, nec posse excusari homines qui damnantur. Nota Glossae, *Dicturus* etc. Ad ostendendum autem, quod nec ex parte Christi, nec a parte praedicatorum est causa vel culpa damnationis malorum, sed ex parte ipsorum, tria ostenduntur. Primo Christi caritas sive pietas. Secundo praedicatorum bonitas, *Et accepit.* Tertio commissa auctoritas, *Et misit.* Christi autem caritas ostenditur in tribus. Primo in affectu redimendi. Secundo in affectu regendi, *Habens thuribulum.* Tertio in efficacia obtinendi, scilicet pro hominibus illud quod desiderant, *Et data sunt ei.* Ex his patet nec Christum nec eius Apostolos, sive praedicatores esse de impiorum damnatione culpandos. Caritas autem Christi quantum ad affectum redimendi hominem ostenditur primo quantum ad humilitatem incarnationis; secundo quan-

tum ad desiderium passionis, *Et stetit.* Dicit igitur, *Et alius*, quasi dicat: Ita vidi praedicatores. *Et alius angelus*, scilicet Christus: qui dicitur angelus, quia missus a Patre in mundum ad annunciandum quae sunt salutis, hominibus. Non enim dicitur angelus inquantum Deus, sed inquantum homo: *Isaiae 9.* secundum aliam literam, *Et vocabitur nomen eius magni consilii angelus.* Dicitur autem *Alius*, ab aliis praemissis, quia altior et maior eis in dignitate: *Ioan. 3. Qui de caelo est, super omnes est: Venit*, per humilitatis assumptionem: *1. Timoth. 1. Christus Iesus venit in hunc mundum peccatores salvos facere.* Sed quomodo dicitur venisse, qui locum non potest mutare, qui ubique est totus? *Ierem. 23. Caelum et terram ego impleo.* Augustinus *6. lib. Conf. Ubique totus es, et nusquam locorum es.* Respondeo. In his verbis et consimilibus, non intelligitur Dominus venisse per loci mutationem; sed per humanitatis assumptionem: ipsum assumere fuit venire. Et sic saepe eius incarnatio vocatur adventus, ratione humiliationis quae ostenditur vocabulo veniendi. Item ratione manifestationis: unde dicitur venisse, quia per carnem se dignatus est manifestare. Hoc est quod dicit Augustinus *1. lib. de Doct. Chri. Non per locorum spatia veniendo; sed in carne mortali mortalibus apparendo, venisse ad nos dicitur; illuc ergo venit, ubi erat. Quomodo venit, nisi quod Verbum caro factum est, et habitavit in nobis?* Haec Augustinus. *Et stetit ante altare*, idest paratus fuit et affectuosus se immolare in cruce, quae est altare, in quo oblatus est Deo Patri sacrificium nostrae redemptionis, scilicet ipse Deus homo: *Lucae 12. Et quomodo coarctor usquedum perficiatur?* Vel *Alius*, ipse Christus, quia super eo quasi super altari offerunt fideles Patri preces, et merita: qui dicitur stare ante altare, idest ante seipsum, quia scilicet per se ipsum placet Patri, non per alium mediatorem. *Stetit*, ergo, *ante altare*, idest paratus fuit se hostiam Patri offerre, non per mediatorem alium, sed per se ipsum. Vel Alius, Ecclesia in cuius unitate habet offerri omne bonum Deo; alioquin ei non placet. Ante hoc altare ostensus est Christus stare: quia omnes qui sunt, vel esse volunt de unitate ecclesiae, paratus est iuvare, et ducere ad salutem; et omnibus se offert quantum est de se: *1. Petri 1. Sperate in eam quae offertur vobis gratiam.* Nota fides dicitur *altare:* nihil enim Deo est acceptum, quod non offertur spiritualiter in fide: *Psal. Tunc imponent super altare tuum vitulos.* Item cor iusti etiam dicitur altare, quia in eo immolantur motus bestiales: unde dicitur altare holocausti. De altari *Exodi 26.* Praeterea sancta desideria in eo igne caritatis cremantur: unde dicitur altare thymiamatis: *Exodi 30. Facies altare ad adolendum thymiama.* Item crux Christi: in ipsa enim oblatum est illud sacrificium dignitatis quod est ipse Christus: *Amos 9. Vidi Dominum stantem super altare.* Item Christus ipse, ut dicit Glossa: quia per eum, et super eum offerimus Patri preces nostras. Item ecclesia, super cuius unitatem debet offerri Deo omne bonum nostrum: *Isaiae 60. Offerentur super placabili altari meo*, scilicet fideles super ecclesiae unitatem. *Habens thuribulum.* Hic ostenditur Christi caritas in effectu regendi, specialiter quantum ad Apostolos, quos ipse rexit, ut per eos alios regeret; unde dicit *Habens thuribulum*, idest Apostolos, qui sunt quasi thuribula, et vasa ignis Spiritus sancti inferius clausa, per contemptum carnis et terrenorum; superius aperta, per desiderium supernorum; de quibus exeunt vapores thymiamatis, idest orationum ex interna devotione ascendentes coram Domino: de quibus etiam exit odor ad homines, per quem Christus manifestatur, quem praedicant docendo, et sequuntur imitando: *2. Cor. 2. Odorem notitiae suae manifestat per nos in omni loco. Aureum*, propter caelestem sapientiam, per quam sunt fulgidi, decori ac pretiosi apud Deum, et homines. Vel propter caritatem, quae dat fulgorem, decorem, ac valorem. De quo auro *supra 3. Suadeo tibi emere aurum ignitum.* In Apostolis fuit sapientia caelestis, et affectus caritatis ad Deum, et ad salutem hominum. De his *3. Reg. 10. Omnia vasa, in quibus potabat Salomon, erant aurea. In manu sua*, idest in suo regimine. In hoc autem ostenditur caritas, et pietas Christi ad genus humanum; quia ad conversionem, et instructionem hominum eius Apostolos, et discipulos, et alios praedicatores praeparavit eligendo, informando, regendo, mittendo, sicut infra sequitur. Unde nec ex parte Christi, nec suorum praedicatorum est culpa, si qui damnantur. Specialiter tamen de Apostolis, et discipulis hic agitur. Nota quod cor humanum debet esse thuribulum in quo sit ignis amoris, et thus devotionis, et sic ascendet coram Deo odor sacrae meditationis, affectionis, et orationis. Sine igne autem hoc fieri non potest per quem thus resolvitur: *Eccle. 1. Quasi ignis effulgens, et thus ardens in igne.* Debet autem clausum esse inferius, apertum superius: *Colos. 3. Quae sursum sunt quaerite.* Debet etiam esse aureum per veram et caelestem sapientiam, sine qua nihil est fulgidum, acceptum, sive decorum ac pretiosum in conspectu Dei. De hoc thuribulo aureo per figuram dicitur *3. Reg. 7.* ubi legitur quod Salomon fecit thuribulum ex auro purissimo. *Et data sunt.* Hic ostenditur Christi caritas in efficacia impetrandi. Ipse enim pro eis qui sibi adhaerent, efficaciter impetrat quod desiderant. Primo ergo ostenditur orationum effusio sive oblatio apud mediatorem. Secundo earundem exauditio per ipsum apud Patrem, *Et ascendit.* Dicit igitur *Et data*, quasi dicat: Ita prius praeparavit Apostolos, et discipulos ad salutem hominum. Ipsos etiam homines paratus est apud Patrem iuvare, si in fide ipsum invocent. Et hoc est *Et data sunt ei*, idest angelo: *Incensa multa*, idest Christo offeruntur a iustis orationes Deo acceptabiles: *Psal. Dirigatur oratio mea sicut incensum in conspectu tuo:* et dicit, *Multa*, propter multas innovationes sanctarum affectionum, et varietatem meditationum, et orationum. *Ut daret de orationibus sanctorum omnium*, idest iustorum, idest ut representaret orationes iustorum Deo Patri. Ipse enim est mediator noster, per quem accessum habemus ad Patrem, et per quem orationes iustorum exaudiuntur. Unde et in orationibus ecclesiae petitur orationum exauditio per ipsum Filium: unde dicitur *Dominum nostrum* etc. Dicit autem partitionem de orationibus, non omnes orationes: quia non omnes orationes iustorum exaudiuntur, sed illae quae sunt utiles ad salutem. Quandoque enim petitur quod non est expediens dari, ut patet in oratione Pauli: *2. Cor. 2. Ter Dominum rogavi. Super altare aureum*, idest Deo trinitati, qui

est super ipsum Christum, inquantum homo est: qui inquantum Christus, est altare, quia super ipsum offerimus preces, et merita nostra Deo. *Aureum*, propter pretiositatem: totus enim est aureus, quia totus pretiosus, et iam secundum quod homo. *Quod*, scilicet altare, *est ante thronum*, idest in beneplacito Patris sedentis in throno, idest in ecclesia quam inhabitat et regit. Ipsum enim altare, quod est Christus, est per omnia Patri acceptum. Item placet Patri, ut per hoc altare homines, et hominum orationes fiant acceptabiles. Vel ut daret de orationibus sanctorum omnium super altare aureum, idest representaret eas Deo, super se ipsum qui est altare aureum, ut dictum est. Ipse enim non per alium, sed per se ipsum offert orationes iustorum Patri: nam alius mediator non est: *Hebr. 7. Accedens per semetipsum ad Deum semper vivens ad interpellandum pro nobis. Quod est ante thronum*, idest ecclesiam, quia Christus Dominus se offert suis, promptum ad placandum Patri, et ad offerendum orationes eorum Patri sicut pontifex bonus: *Hebr. 4. Habentes pontificem magnum qui penetravit caelos Iesum. Et ascendit*, idest factus est acceptabilis: *Fumus*, idest compunctio et devotio, *incensorum*, idest ad modum incensorum redolens: *De orationibus sanctorum*, quae sunt incensae, de quibus iam dixit, *Et data sunt ei incensa multa*. Compunctio autem et devotio dicitur fumus: quia sicut ex igne operante in lignis, dum ea ignit et concremat, ascendit fumus; sic ex igne amoris operante interius in cogitationibus et affectionibus, et ignente et concremante eas procedit compunctio et devotio in oratione, quae devotio est Deo acceptabilis; et ideo dicitur de orationibus fumus ascendere coram Deo. *De manu angeli*, idest mediante operatione, sive interpellatione Christi. *Coram Deo*, scilicet Patre. Ipse enim est mediator, per quem devotio orationum fit efficax et acceptabilis apud Patrem: *1. Ioan. 2. Advocatum habemus apud Patrem*. Sed quomodo dicitur Christus offerre orationes iustorum Deo, cum ipse sit Deus? Offerens autem, et cui offertur differri debent. Item quare dicitur offerri Patri, ut dicit Glossa *super illud, ut daret*, cum aeque sint offerendae orationes tribus personis, quia sibi sunt coaequales? Respondeo ad primum, quod recte dicitur Christus offerre Deo preces nostras, quia ipse inquantum offerens differt a se inquantum ei offertur, et a Patre, et Spiritu sancto. Ipse enim inquantum homo est, offert preces nostras sibi, inquantum Deus, et Patri, et Spiritui sancto. Ipse enim est mediator inquantum homo, sicut dicit Augustinus: et sic offert devotionem hominum Trinitati, ut dicit Glossa *sup. il. Sup. alt.* Ad aliud dicendum, quod, sicut dictum est, Christus homo offert preces iustorum Trinitati. Quandoque autem dicitur offerri Patri: non quia non similiter offerat sibi inquantum Deo, et Spiritui sancto, cum personae sunt sibi coaequales; sed illud dicitur ratione auctoritatis, quae convenit Patri: quae non dicit maiorem dignitatem in Patre, sed dicit originem respectu aliarum personarum: quia a Patre est Filius, similiter et Spiritus sanctus. *Et acceperunt*. Hic introducitur bonitas missorum Apostolorum ad ostendendam excusationem eorum, et inexcusabilitatem impiorum: quia repleti fuerunt gratia Spiritus sancti: unde patet eos desiderasse et procurasse quantum in se fuit salutem hominum: et hoc est quod dicit, *Et accepit angelus*, idest Christus: *Thuribulum aureum*, idest Apostolos, accepit, inquam, non tactu corporali, sed amplexu spirituali, manu scilicet suae bonitatis, ad replendum eos amplioribus donis; unde sequitur: *Et implevit illud*, scilicet thuribulum, idest Apostolos et discipulos, cum Spiritum sanctum super eos effudit abunde: *Act. 1. Repleti sunt omnes Spiritu sancto. De igne altaris*, idest de igne Spiritus sancti, quo tempore plenus fuit, qui est altare fidelium: *Ioan. 1. Plenum gratiae et veritatis*. Ut enim essent idonei, et haberent virtutes ad praedicandum hominibus, datus est eis Spiritus sanctus in abundantia. Et per hoc signatum est quod praedicator debet habere claritatem in scientia, et ardorem in vita: claritatem etiam in exemplo, et ardorem in animo. Ignis enim in cuius specie apparuit super eos Spiritus, lucet et ardet: unde de illo nobile praedicatore, scilicet Ioanne Baptista dicitur *Ioan. 5. Ille erat lucerna ardens et lucens*. Vel de igne altaris, idest de igne, cuius vis fuit manifestata in patibulo crucis. Ignis enim Spiritus sancti in Christo multum luxit, et suum ardorem manifestavit in cruce: ex sola enim caritate passus est, et de isto igne dedit Apostolis, ut hominum salutem zelarent, et pro Christo, vel pro ipsis hominibus mori parati essent: *Ioan. 1. Et de plenitudine eius omnes accepimus*. Sed quomodo hic dicitur accepisse thuribulum, idest Apostolos, cum prius accepisset eos? unde et supra dicitur, *Qui habet thuribulum in manu sua*. Respondeo. Acceperat prius ad illuminandum, et regendum. Hic autem dicitur accepisse ad aliud, idest ad amplius replendum, et ad mittendum repletos ad homines convertendos, sicut post sequitur. Item obiicitur de hoc quod dicitur *Implevit illud de igne altaris*. Cum enim haec praepositio denotet partialitatem, aut notat partem Spiritus sancti qui erat in Christo, datam Apostolis, aut partem gratiae creatae: si primo modo; ergo habet partem et partem, quod falsum est: si secundo; ergo pars gratiae Christi ablata est a Christo, et data ipsis, quod est absurdum. Respondeo. Per haec verba *Implevit illud de igne altaris*, intelligitur ipse Spiritus sanctus amplius datus Apostolis, et etiam dona eius. Cum enim datur ipse, dantur et eius dona, et e contrario, quod est intelligendum de donis gratum facientibus, tum illa partialitas, quae notatur per illam praepositionem, non intelligitur respectu Spiritus sancti in se, sed respectu gratiae creatae, sive donorum. Nota ergo quod illa praepositio duo notat, scilicet partialitatem et conformitatem: partialitatem autem dico, non quia gratia data Apostolis in Pentecosten sit pars gratiae, quae est in Christo secundum virtutem; sed pars dicitur secundum quendam modum loquendi: quia gratia Spiritus sancti longe copiosior fuit in Christo quam in Apostolis: ita ut ipsi quasi partem gratiae habere videntur, Christus vero totam. Conformitas vero fuit: quia gratia illa tam in Christo quam in eis fuit ad illustrandum et ad accendendum proprium subiectum, et etiam ad redundandum in alios per effectum. Ad obiectum patet, quia non notatur pars gratiae secundum virtutem: non enim fuit aliqua pars gratiae Christi data Apostolis, sed secundum proportionem: quia longe minus fuit in Apostolis gratia, in Christo autem perfectissime, ut dictum est. Simili modo dicitur *Num. 11. Auferam de*

spiritu tuo tradamque eis. Et misit. Hic ostenditur auctoritas Apostolis commissa, per quam patet eos non esse culpandos, nec ipsum Christum de damnatione reproborum; cum ipse Christus salutem hominum zelans, Apostolos ad eorum salutem miserit. Iuxta missionem autem tangitur de actu ad quem missi sunt, et de effectu consequente. Primo ergo ostenditur missio Apostolorum. Secundo actus missorum, *Et facta.* Tertio commotio populorum, *Et terraemotus.* Dicit igitur, *Et misit*, thuribulum impletum, idest Apostolos, *In terram*, idest ad diversas partes terrae: *Marci ult. Euntes in mundum universum* etc. Vel *In terram*, idest ad illos qui apti erant ferre fructum ad modum terrae, ut fuerunt Gentiles. De quibus *Psal. In auditu auris* etc. *Et facta.* Notatur actus missorum, qui fuit triplex. Emiserunt enim tonitrua comminationum, voces admonitionum, fulgura miraculorum. Dicit igitur, *Et facta sunt*, ab Apostolis missis: *Tonitrua*, comminationum, quae terrent: *Et voces*, admonitionum, quae mulcent. Vel *Voces*, promissionum: *Et fulgura*, miraculorum, quae simul illuminant et incutiunt timorem Dei: de his tribus *supra 4. Et de throno procedunt fulgura et voces et tonitrua: Et terraemotus*, idest terrenorum hominum motus, idest interior commotio: *Magnus*, supple factus est ad praedicationem Apostolorum. Magna enim commotione concitati sunt homines ad verba eorum: quidam ad bonum, scilicet ad conversionem, sicut legitur *Act. 13. Quod crediderunt de Gentilibus quotquot erant praeordinati ad vitam:* quidam ad malum, ut ad blasphemiam, vel ad persequendum ipsos praedicantes, sicut legitur *Act. 13.* quod *Iudaei concitaverunt mulieres religiosas et honestas, et primos civitatis, et excitaverunt persequutionem in Apostolos.* Aliter potest intelligi. Ostenditur enim caritas et benevolentia Christi ad salutem hominum multiplex, ut ostendatur causa damnationis non esse nisi ex parte eorum qui damnantur: unde primo ostenditur mysterium incarnationis; secundo promptitudo complendae redemptionis, *Et stetit;* tertio sustinentia desideratae passionis, *Et data sunt;* quarto destinatio dilatandae praedicationis, *Et misit in terram.* Dicit igitur, *Et alius*, expone ut supra. *Et stetit.* Hic ostenditur in Christo promptitudo complendae redemptionis; et hoc dupliciter. Primo quantum ad affectum animae: *Et stetit ante altare*, expone ut supra. Secundo quantum ad obedientiam ex parte carnis. *Habens thuribulum*, idest carnem sive humanitatem in qua crematur: thus, idest orationes sanctorum, unde ascendit fumus in odorem suavissimum Deo. Iusti enim ante Christi adventum habebant quidem thus, idest orationes; sed non thuribulum: unde eorum orationes non habuerunt plenam efficaciam; nunc autem habemus, scilicet Christi humanitatem, in qua crematur thus devotionis, quia per eam fit oratio acceptabilis. Aureum propter acceptabilitatem et pretiositatem, quam habuit eius humanitas propter immunitatem a peccato, et propter unionem cum Verbo. Hoc thuribulum aureum signatur per illud de quo dicitur *Heb. 9.* Post velamentum autem tabernaculum, quod dicitur sancta sanctorum, aureum habens thuribulum. *In manu sua*, idest in potestate sua et perfecta obedientia; quia caro Christi omnino fuit obediens spiritui, quod signatur *Genes. 7.* in arca Noe, ubi omnia animalia erant pacata, idest omnes motus sensualitatis in Christo. *Et data.* Hic ostenditur sustinentia passionis Christi. Ante passionem praecesserunt multae orationes iustorum pro redemptione. Secundo orationum exauditio in acceptatione, *Et ascendit.* Tertio ipsa earundem adimpletio in passione, *Et accepit.* Dicit igitur, *Et data sunt ei incensa multa*, idest datae sunt ei a Deo Patre multiplices orationes Deo acceptabiles pro generis humani reparatione, idest data est Christo secundum humanitatem auctoritas, virtus, et idoneitas praesentandi apud Patrem orationes antiquorum qui redemptionem petierant: unde sequitur: *Ut daret de orationibus sanctorum omnium super altare aureum*, idest ut repraesentaret eas Patri super se ipsum patientem. Ipse enim patiens fuit altare, super quo factae sunt acceptabiles per eius passionem orationes antiquorum, qui supplicaverunt Deo pro reparatione. *Quod est ante thronum*, idest in beneplacito sedentis in throno; quia Patri placebat orationes iustorum super hoc altare immolari, per ipsius Christi passionem. Vel, *Ante thronum*, idest ecclesiam, ut supra. Vel super altare, idest crucem in qua se pro omnibus obtulit. Aureum, propter pretiositatem: quia in eo oblatum est pretium humanae redemptionis. *Quod est ante thronum*, idest in beneplacito Dei sedentis in throno, quia placuit Deo, ut quod fuit contractum ligno praevaricationis, solveretur per lignum crucis, de quo *Proverb. 15. Lignum vitae desiderium veniens.* In hoc enim ligno impletum fuit desiderium antiquorum. Vel, *Ante thronum*, idest ecclesiam; quia nobis offertur crux Christi in refugium et auxilium. Item quia semper debet haberi tanta gratia prae oculis mentis: *Eccle. 29. Gratiam fideiussoris ne obliviscaris.* Bernardus *sup. il. Cant. 1. Fasciculus myr.* etc. *Si sapiens fueris hunc myrrhae tam carum fasciculum de principali pectoris tui nec ad horam patiaris auferri. Amara illa omnia, quae pro te pertulit semper in memoria retinens et assidua meditatione revolvens.* Ut daret de orationibus, quia non omnes orationes erant pro redemptione, sed pro aliis etiam obtinendis. Vel quia non omnes orationes iustorum erant exauditae, sicut quas non expediebat exaudiri, ut tactum est supra. *Sanctorum omnium*, hoc dicit, quia oratio omnium iustorum, qui amplius quibusdam aliis illuminati fuerunt, erant ut Filius Dei genus humanum redimeret; licet non omnis oratio eorum. Hoc enim orabant iusti qui fuerunt ante eius passionem. Unde dictum est Symeoni per Spiritum, adventum Christi expectanti, quod non videret mortem nisi vidisset Christum Domini: et dicitur *Isai. 63. Utinam disrumperes caelos, et descenderes: Psal. Inclina caelos tuos, et descende;* quasi dicat: Christo data est potestas, efficacia, idoneitas, ut orationes antiquorum ac desideria de reparatione per ipsum facienda Patri praesentaret, et impleret super se ipsum patientem, sive super crucem. *Et ascendit*, per acceptationem: *Fumus incensorum*, idest devotio redolens sicut multa incensa. *De orationibus sanctorum de manu angeli*, idest mediante ipso Christo. *Coram Deo*, Trinitate: quia per ipsum mediatorem factae sunt apud Patrem acceptabiles orationes antiquorum. Ipso enim offerente eas Patri etiam ante passionem magis factae sunt Deo acceptabiles, quam prius; licet et ante disponeret eas implere: unde ipse dicitur mediator non solum propter passionem, sed etiam preces iustorum Pa-

tri praesentando, et impetrando: *1. Timoth. 2. Unus est mediator Dei et hominum homo Christus Iesus.* Maxime autem praesentavit in passione, in qua impletum est desiderium sanctorum ; unde sequitur: *Et accepit angelus thuribulum aureum*, idest carnem suam paravit, et exposuit passioni, quando venit Hierusalem, sciens quod ibi occideretur: *Matth. 20. Ecce ascendimus Hierosolymam* etc. *Ioan. 19. Iesus autem sciens omnia quae ventura erant super eum, processit et dixit: Quem quaeritis? Et implevit illud*, scilicet thuribulum, idest humanitatem, scilicet corpus et animam: *De igne altaris*, idest de ardore passionis , quam in cruce sustinuit , quae hic dicitur altare. Passio propter vehementiam doloris igni comparatur: *Psal. Igne me examinasti.* Per hoc etiam quod dicitur *Implevit*, ostenditur immensitas ac gravitas passionis: *Psal. Repleta est malis*, idest afflictionibus , *anima mea. Et misit.* Hic ostenditur destinatio dilatandae praedicationis : et primo ostenditur destinatio sive missio praedicatorum; secundo actus destinatorum, *Et facta sunt;* tertio commotio populorum , ut prius et post passionem. *Misit*, scilicet thuribulum, idest humanitatem suam: *In terram* , idest terrenos praedicatores ad hoc destinatos , ut eam credant et imitentur creditam : unde et Apostoli dicuntur equus Domini: *Supra: Et facta sunt, per* Apostolos a Deo destinatos, per orbem terrarum: *Tonitrua*, ut supra. *Et septem angeli.* Hic ostenditur praeparatio praedicatorum ad officii actum, scilicet ad praedicandum. Postquam enim ostensum est Christum esse mediatorem, et quantum est de se paratum omnes suscipere ad salutem , convenienter subditur de damnatione impiorum, quae intelligitur ex praedicatione praedicatorum: quam damnationem patet ex praemissis esse inexcusabilem. Prius tamen agitur de praeparatione praedicatorum. Dicit igitur , *Et septem angeli* , idest universi praedicatores spiritu septiformi imbuti : *Qui habebant septem tubas*, idest universum officium praedicandi, ut supra. *Praeparaverunt se*, implendo prius opere quod dicturi erant ore, secundum exemplum Domini, de quo *Act. 1. Coepit Iesus facere et docere.* Gregorius: *Necesse est ut qui verbum Dei loquitur, prius studeat scire qualiter vivat , ut post ex vita colligat, quae et qualiter dicat.* Item excitando se ad mentis ardorem, ad quam alios debent accendere per sermonem: unde Gregorius: *Ipsi de omnipotente Deo sciunt loqui suaviter, qui hunc didicerunt in cordis sui visceribus amare veraciter.* Item ordinando intentionem, ut non ad inanem gloriam, vel propter lucrum temporale; sed propter Deum, et proprium meritum, et supremum bonum: *2. Cor. 2. Non sumus sicut plurimi adulterantes* etc. Isidorus *2. lib. de sum. bon. Mala est intentio, quae pro terreno lucro aut vana gloria est.* Item praevidendo prudenter, quid sit dicendum, et quibus, et quando, et quantum, et qualiter. Gregorius: *In ore pastoris magna debet esse consideratio locutionis. Pensare enim debet doctor, quid loquatur, quando loquatur, qualiter loquatur, et quantum loquatur: si enim unum defuerit , locutio apta non erit.* Item fundendo orationem : unde Augustinus *4. lib. de Doct. Chr. Orando pro se ac pro illis quos est allocuturus, sit orator, antequam doctor.* Praeparatio igitur praedicatorum debet esse multiplex: videlicet per operis exhibitionem, per affectus inflammationem , per intentionis ordinationem, per materiae et circunstantiarum praemeditationem, per devotam orationem. Ad quid autem haec sit praeparatio, subditur, *Ut tuba canerent*, idest ut officio praedicationis uterentur in actu. Recte autem sic loquitur : quia etsi praedicatio quandoque terrere debeat , tamen etiam debet allicere ad amorem. Quantum ad incussionem timoris officium praedicandi, sive praedicatio dicitur tuba ; quantum ad secundum, vocatur praedicatio cantus: *Ioel. 2. Canite tuba in Syon.* Quidam semper se praeparant et numquam canunt, qui semper student, et nunquam praedicant. Sed obiicit Glossa , quia dicitur *Matth. 10. Nolite cogitare quomodo aut quid loquamini.* Item quare dicitur , *Ut tuba caneret* in singulari , cum ante dixerit *Septem tubas ?* Respondeo. Ad primum respondet Glossa, quod Apostoli fuerunt privilegiati in hoc, quia Spiritus sanctus eis ita aderat , quod non oportebat eos praemeditari ; sed alii qui non sunt in hoc privilegiati, praemeditari debent. Aliter posset esse praesumptio , vel inanis gloria, nisi in casu, scilicet cum subito praedicare oportet vel huiusmodi; et nisi esset praedicator multum habens ad manum ea quae sunt Dei propter altitudinem intelligentiae, vel gustum experientiae, vel donum illuminationis internae. Nota autem quantum ad materiam praedicationis, quod debet esse praemeditatio de vero , honesto , et salutifero. Nam circa illud quod praedicandum est , haec tria sunt attendenda, scilicet veritas , quia falsa non sunt praedicanda: *1. Timoth. 2. Veritatem dico, non mentior , Doctor Gentium in fide et veritate.* Item honestas : non enim omnia vera sunt praedicanda , quia quaedam non decerent. De his duobus dicitur *in Psal. Eloquia Dei eloquia casta , argentum igne examinatum.* Item utilitas : non enim omnia vera et honesta sunt praedicanda ; sed quae sunt ad salutem utilia : *Matth. 4. Praedicans Evangelium regni.* Ad illud potest dici , quod sic recte loquitur , quia licet sint diversa praedicandi officia , et diversae praedicationes , secundum praedicatorum diversitatem ; tamen unitas est in origine, et in fine. Origo est Scriptura sacra , unde debet omnis praedicatio sumi. Finis est honorificatio divina in eius laude , et humana salute. Vel quia quilibet praedicator habet proprium officium , et propriam praedicationem. *Et primus.* Hic agitur de ipso cantu tubarum , in quo cantu ostenditur damnatio reproborum. Vidit autem, et audivit septem angelos tuba canentes ad signandum praedicationem universorum praedicatorum , secundum diversos status ecclesiae: et primo agitur de cantu pertinente ad statum ecclesiae initialem, vel medium , ut est cantus quatuor angelorum ; secundo de cantu pertinente ad statum ultimum , ut est cantus trium angelorum sequentium , *circa finem huius capit. Et vidi.* Prima pars dividitur in quatuor , secundum cantus quatuor angelorum. Primo ergo agitur de cantu primi angeli. Secundo secundi , *Et secundus angelus.* Tertio tertii, *Et tertius.* Quarto quarti , *Et quartus.* Ad intelligentiam horum notandum , quod a principio fundationis ecclesiae perseveravit praedicatio evangelica; multa tamen hostis generis humani successive obiecit impedimenta semper graviora : primo Iudaeorum ; secundo Gentilium principum, ut Romanorum et aliorum ; tertio haereticorum ; quarto falsorum fratrum ; quin-

to antichristi et suorum. Horum damnationem denunciant isti angeli. Distinguuntur autem sic cantus septem angelorum. Quia cantus quatuor angelorum pertinent ad statum ecclesiae initialem, vel medium; quaedam enim pertinent ad initialem; quaedam ad medium ecclesiae statum, quia non solum in primo statu fuerunt haeretici, et falsi fratres, sed etiam in statu medio. Cantus vero trium angelorum pertinent ad statum finalem sive ultimum. Unde prima quatuor narrantur ut praeterita; tria vero ut futura, ut dicit Glossa in fine cantus quarti angeli. Rursus cantus quatuor angelorum sic differunt: nam primus angelus ostendit damnationem Iudaeorum: secundus matricidarum, scilicet Gentium persequentium ecclesiam; tertius haereticorum; quartus falsorum fratrum: tres vero ultimi sic differunt, quintus enim ostendit praecursores antichristi; sextus ipsum antichristum cum suis; septimus iudicium et finem mundi. In prima vero parte sic proceditur. Primo ostenditur praedicatio Apostolorum. Secundo perversitas Iudaeorum, *Et facta est.* Tertio poena eorundem perversorum, *Et missum est.* Dicit igitur, *Et primus angelus*, idest primus ordo praedicatorum, scilicet ordo sive caetus Apostolorum et discipulorum; et dicitur primus ordine narrationis, et etiam primus ordine temporis: quia prius contigit excaecatio Iudaeorum praedicantibus Apostolis. Nota quod secundum diversitatem statuum ecclesiae est diversitas, et ordo angelorum. Item etiam secundum diversitatem et ordinem persecutionum. Primus igitur angelus est primus ordo praedicatorum, scilicet Apostolorum, quoad primum statum ecclesiae praedicantium Iudaeis. Secundus angelus est ordo praedicatorum, quoad secundum statum, scilicet Apostolorum et discipulorum praedicantium Gentilibus. Unde ille secundus angelus dicitur ratione secundi status, licet iidem praedicatores fuerint. Tertius angelus, ordo praedicatorum quantum ad tertium statum; et sic ulterius, ut infra patebit. *Tuba cecinit*, idest timorem incussit, et ad amorem allexit praedicando, quantum in se fuit. Et nota quod praedicator debet strictiorem partem tubae ex parte sua ponere, latam ex parte hominum; quia maiorem perfectionem debet in se habere, quam aliis stricte suadeat, cuius contrarium faciunt quidam. De praedicatione Apostolorum ad Iudaeos habetur *Act. 2. 3. 4. 5.* et in aliis locis Actuum. *Et facta est.* Hic ostenditur perversitas Iudaeorum; et hoc quantum ad tria. Primo quantum ad divini verbi repulsionem. Secundo quantum ad internae iracundiae concitationem, *Et ignis.* Tertio quantum ad actualem Apostolorum interfectionem, *Mixta sanguine.* Quid ergo sequutum sit ex Apostolorum praedicatione ostenditur. Inde enim facti sunt magis perversi propter suam nequitiam: unde dicitur, *Et facta est grando*, idest praedicatio quae est de se suavis, Iudaeis visa fuit quasi grando contundens et molesta: unde eam repulerunt: *Act. 27.* legitur quod *Paulo praedicante Iudaei levaverunt vocem dicentes: Tolle de terra huiusmodi, et proiiciebant vestimenta sua, et iactabant pulverem in aera. Et ignis* est factus, scilicet iracundiae sive invidiae contra Apostolos: *Act. 15. Videntes turbas Iudaei* etc. et haec duo erant, *Mixta sanguine*, idest sanguinis effusione, quia ex illis duobus sequuta est interfectio praedicatorum: unde Stephanum interfecerunt *Act. 7.* Vel *Grando* potest intelligi contumelia verborum, et immanitas exteriorum persequutionum: *Act. 8. Facta est persecutio magna in Ecclesia quae erat Hierosolymis* etc. *Et ignis* etc. ut supra. Aliqui libri habent in sanguine, idest cum sanguine, idem sensus est. *Et missum est in terra.* Hic ostenditur poena: et primo ostenditur reatus poenae in generali, *Et missum est*, scilicet hoc totum, idest *Grando*, *Ignis*, *et Sanguis: In terra*, idest in Iudaeos terrenos. Vel quia ut terra fructificare debent, cum essent exculti per Legem, et Prophetas. Per hoc signatur quod praemissa perversitas eos obligat ad poenam. In eos enim cadit, quia in eos per reatum poenae redundat: per hoc enim meruerunt excaecari, hinc et tandem damnari: *Psal. Obscurentur oculi eorum ne videant, et dorsum eorum semper incurva, effunde super eos iram tuam* etc. Haec dicuntur de Iudaeis, sicut vult Apostolus *Rom. 11.* Secundo ostenditur ipsa poena in speciali et tertia. Nota quod in Iudaeis erat triplex differentia. Quidam enim erant terrenis dediti, qui signantur per terram. Quidam in lege iusti secundum opera exteriora, credentes se recte agere: et sic erat de multis: isti signantur per arbores. Alii in vita ficti male agentes, et bene simulantes, et se male agere scientes, ut hypocritae: hi signantur per foenum viride. In primis iterum erant tres partes. Prima pars fuit de Iudaeis credentibus ante Apostolorum praedicationem, scilicet visis operibus Christi. Alia pars fuit credentium post eorum praedicationem. Tertia obstinatorum, quia nec ante nec post crediderunt. Similiter in secundis triplex pars eodem modo, scilicet credentium ante praedicationem. Item post. Item nec ante nec post. Dicit igitur, *Et tertia:* quia ita facti sunt perversi Iudaei in magna parte; et ideo, *Tertia pars terrae*, idest terrenis deditorum: *Combusta est*, excaecata igne peccati sive malitiae: *Psal. Supercecidit ignis, et non viderunt solem.* Vel *Combusta est*, idest comburetur igne perpetuo: *Isaiae 33. Quis poterit habitare de vobis cum igne devorante?* quasi dicat: Tertia pars eorum qui terrenis inhiant, excaecata est et excaecanda de Iudaeis, ut ad fidem non veniant, et per hoc damnanda. Duae partes salvabuntur, scilicet qui crediderunt ante Apostolorum praedicationem, vel qui post; quia a terrenitate conversi sunt, et etiam multi adhuc convertentur, si velimus secundam partem in futurum extendere. *Et tertia pars arborum*, idest eorum qui erant in lege iusti, et conversantes sine querela, tendentes in sursum per bona opera sicut bonae arbores. *Combusta*, idest comburetur igne aeterno: *Isaiae ult. Vermis eorum non morietur.* De Iudaeis enim qui bene operabantur, quidam salvantur, scilicet duae partes, videlicet qui crediderunt ante praedicationem Apostolorum, et qui post, qui tamen in fide cum gratia perstiterunt; tertia vero pars damnatur, scilicet illi qui nec ante nec post crediderunt in Christum, licet aliquando bona opera habuerint, scilicet Legis doctrinam. *Et omne foenum viride combustum est*, idest omnis Iudaeus in vita fictus et hypocrita excaecatus est et consumptus igne infidelitatis, vel hypocrisis, si quod bonum quandoque habuit. Et bene foeno comparatur: quia cito arescit laus et favor humanus, quam quaerunt; sicut foenum primo viret, et post aret. Viride

autem dicitur, quia aliquid viroris habere videtur per speciem exteriorem, et quia in flore et virore laudis delectatur: *Iob 8. Cum adhuc sit in flore* etc. Tales vix statum mutant: unde huiusmodi foenum totaliter combustum est. Aliter possent haec distingui. Quidam enim ex Iudaeis erant apti ad activam; hi per terram, quae est apta ad fructificandum. Quidam ad contemplativam; qui per arbores, quae in altum eriguntur. Quidam ad neutram; ut qui omnino vanitatibus inserviebant sequendo mundi florem et virorem per elationem, vel cupiditatem, vel voluptatem, vel hypocrisim, vel infidelitatem, qui etiam ante adventum Christi. Quidam male sentiebant inter Iudaeos, ut Sadducaei, qui dicebant resurrectionem non esse; qui tamen transierunt vel transituri sunt, ut foenum viride aresceit. Tales autem qui quasi nullam dispositionem habent ad bonum, non facile convertuntur; et ideo dicitur, *Omne foenum viride esse combustum: Isaiae 40. Exsiccatum est foenum, et cecidit flos.* In primis est triplex differentia, sive pars. Duae partes sunt perfectae, secundum quod in vita activa est dicere hominem perfectum et minus perfectum, vel praelati boni et subditi: et per has duas partes in gratia perseverantes intelliguntur electi. Tertia vero pars est tota numerositas reproborum damnandorum, ut dicit Glossa. Similiter intellige in eis qui sunt apti ad contemplativam; quia horum sunt tres partes, scilicet perfecti, minus perfecti, et reprobi, qui vel non insistunt contemplationi, licet essent apti; vel si insistunt aliquo tempore, non finaliter persistunt. Quidam enim de contemplativis etiam damnabuntur propter defectum perseverantiae: unde *Matth. 24. Duo in lecto, unus assumetur, alter relinquetur.* Combustionem intellige, ut superius. Sed obiicitur de hoc quod dicitur, *Tertia pars* etc. quia dicitur *Matth. 20. Multi sunt vocati, pauci vero electi.* Ergo plures sunt reprobi, quam electi: et *Zach. 13. Partes duae dispergentur* etc. Respondeo. Dicendum, quod per binarium signatur hic duplex status bonorum, scilicet status eorum qui ante Apostolorum praedicationem crediderunt in Christum, cum eius signa viderent; et eorum qui post. Vel perfectorum, et imperfectorum, ut vult Glossa: unde quod hic dicitur, non est referendum ad personarum multitudinem, sed ad status duplicitatem, ut patet ex Glossa: et quod specialiter dictum est de Iudaeis, habet etiam locum in ecclesia, quia quidam sunt apti ad activam, quidam ad contemplativam, quidam ad neutram; et priorum tertia pars, idest reprobi qui non finaliter persistunt, damnabuntur: *Matth. 24. Duo erunt in agro* etc. et sic ulterius ut supra dictum est. Sed obiicitur de hoc quod dicitur, *Et omne foenum viride*, quia videtur dicere debuisse, Tertia pars foeni etc. ut supra. Quare ergo dicit *Omne?* Respondeo. Per foenum viride signantur illi, qui multum adhaerent mundanae vanitati, quos multum allexit et traxit viror mundi; qui tamen cito evanescunt, ut foenum viride, quod hodie est et cras in clibanum mittitur. Propter huiusmodi autem adhaerentiam fiunt inepti ad conversionem, quamvis non impossibiles: unde quod dicitur *Omne foenum viride* etc. intelligendum est de eis qui firmiter et finaliter mundano virori et flori adhaerent: unde dicitur *Omne*, et non ponitur Tertia pars: licet quandoque aliqui multum prius vanis infixi convertantur; tamen difficillime et raro. Non sic est de his qui supra terra vocantur: quia etsi sint cupidi, tamen non sic tenaciter adhaerent, ut hypocritae et huiusmodi. Tertio quaeritur communiter de Iudaeis circa praemissa, quare scilicet Deus Iudaeos primo ad se traxit ante legem et sub lege, Gentiles autem in infidelitate reliquit? Postea vero paucis Iudaeis conversis tempore gratiae per se et per Apostolos, respectu eorum qui permanserunt infideles, reliquit Iudaeos, et facti sunt obstinati, Gentiles autem prius idola colentes convertit? Respondeo. Licet aliqua super haec vera possent dici; tamen melius dicitur huius rationem plenam et claram apud Deum esse, et nobis occultam esse. In talibus enim occulta sunt sua iudicia, tamen iustissima: quia nihil sine ratiione iustissima facit: unde dicit beatus Gregorius: *Incomprehensibilitas divini iudicii humanae mentis oculis non valet penetrari, quare primum Iudaea credidit, Gentilitate omni in perfidia gentilitatis remanente; postmodum vero ad fidem Gentilium corda mollita sunt, et Iudaeorum infidelitas obdurata:* haec Graegorius. Propter hoc, sicut dicit ipse Gregorius, exclamat Apostolus *Rom. 11. O altitudo divitiarum* etc. Et sicut dicit beatus Gregorius: *Iudicia Dei magis sunt veneranda quam discutienda. Et secundus.* Hic agitur de cantu secundi angeli, per quem intelligitur doctrina praedicatorum in secundo statu ecclesiae, scilicet quando Apostoli, et alii praedicaverunt Gentibus: cuius praedicationis occasione concitati sunt Gentiles ad persecutionem fidelium instigante diabolo, et ideo magis sunt a Deo destituti. Primo ergo ostenditur doctrina praedicatorum; secundo nequitia Gentilium, *Et tanquam;* tertio poena ipsorum, *Et facta est.* Dicit igitur, *Et secundus angelus*, idest ordo praedicatorum in secundo statu, scilicet ordo eorundem Apostolorum, et discipulorum, a Iudaeis ad Gentiles transeuntium: et dicitur secundus ordine narrationis, et etiam ordine temporis, licet non ordine personarum; quia iidem Apostoli praedicaverunt primo Iudaeis, ut supra habitum est, secundo Gentilibus, ut hic dicitur. *Tuba cecinit*, idest inter Gentes praedicavit: *Act. 13. Vobis oportebat primum loqui verbum Dei; sed quoniam repulistis illud, et indignos vos iudicatis aeternae vitae, ecce convertimur ad Gentes. Et tanquam mons*, scilicet diabolus, qui est tanquam mons per superbiam, per quam est grossus et altus: *Ier. 51. Ecce ego ad te mons pestifer: Magnus*, propter magnitudinem superbiae: adhuc enim valde superbus est: *Iob 41. Ipse est rex super universos filios superbiae: Ardens igne*, invidiae: hoc igne ardet diabolus: invidet enim saluti humanae, quia videt hominem ad beatitudinem, quam ipse amisit, posse ascendere: et ideo ardens dolore invidiae, hominem tentat, ut eum ad tartara trahat: *Sapient. 2. Invidia diaboli mors introivit in orbem terrarum.* Bene autem invidia dicitur ignis, quia mentem cremat, et vexat per dolorem de alieno bono tum in diabolo, tum in aliis invidis: unde Gregorius: *Cum devictum cor livoris putredo corruperit, color pallore afficitur, oculi deprimuntur, mens accenditur, et membra frigescunt, fit in cogitatione rabies, in dentibus stridor, nil laetum de proximis libet; quia tabescentem mentem sua poena sauciat, quam felicitas torquet aliena. Missus est*, idest immissus: *In mare*, idest Gentiles ad nocendum, et provocan-

dum eos contra Apostolos et alios praedicatores. Mundus autem sive Gentilitas dicitur mare, ratione tumoris per superbiam : *Ionae 1. Mare ibat et intumescebat.* Ratione inquietudinis, per gulam, quia affectus gulosi non quiescit: *Prov. 30. Sanguisugae duae sunt filiae dicentes affer affer:* gula scilicet, et luxuria: sanguisuga est carnalitas. Ratione foetoris, quantum ad luxuriam, propter quam voluptuosi vocantur hirci : *Zach. 10. Et super hircos visitabo.* Ratione capacitatis, quantum ad avaritiam, quia non redundat: *Eccle. 1. Omnia flumina intrant in mare, et mare non redundat.* Ratione fervoris, quantum ad iracundiam: *Isaiae 57. Impii quasi mare fervens.* Gregorius: *Irae suae stimulis accensum cor palpitat, corpus tremit, lingua se praepedit, facies ignescit, exasperantur oculi, et nequaquam recognoscuntur noti.* Ratione amaritudinis, quantum ad accidiam, quae dum utilem laborem, vel bonae actionis, vel praedicationis, vel meditationis aut orationis refugit, internam amaritudinem gignit: unde Gregorius vocans eam nomine tristitiae dicit ita: *Cum mens dulcedinem tranquillitatis per tristitiam amiserit, nihil hanc nisi moeror pascit.* Ratione obscuritatis, quantum ad perfidiam. Mare enim ratione profunditatis et fluctuationis obscuritatem habet, sic et infideles obscuri sunt per tenebras errorum : *Rom. 1. Obscuratum est insipiens cor eorum.* Nequitia igitur gentilium ex inhabitatione diaboli, tum ex figura maris propter multiplex vitium. Sed a quo est missus diabolus in Gentiles? Item ante erat in Gentibus, quomodo ergo praedicantibus Apostolis est missus in eos ? Respondeo. Dicendum, quod diabolus missus est in Gentiles, vel a propria libidine, quia nocere appetit, ipsum impellente in corda hominum: vel ab ipso Deo non impellente, sed permittente, quia non potest nocere nisi a Deo permissus : et ideo potest dici missus ab eo, non ut agente, sed ut iuste permittente. Iuxta hoc dicitur de Saul *1. Reg. 16. Exagitabat eum spiritus nequam a Domino:* similiter *Matth. 8. Si eiicis nos, mitte nos in gregem porcorum.* Ad aliud dicendum, quod diabolus dupliciter mittitur, idest immittitur in aliquem, aut possidere incipiendo ; et sic mittitur in eum qui cum prius iustus esset, nunc de novo peccat mortaliter; aut prius possessum amplius sive plenius possidendo; et sic mittitur in eos qui prius erant mali. Hoc modo accipitur quod hic dicitur, quia praedicantibus Apostolis et aliis, dum Gentiles multi repulerunt verbum Dei, permisit iuste diabolum eis magis praedominari, ita ut praedicatores flagellarent et occiderent. Iuxta hoc dicitur de Iuda *Ioan. 13. Et post buccellam introivit in eum satanas. Et facta est.* Hic ostenditur poena Gentilium obstinatorum conversis tamen multis, quae poena non est solum poena praecise, sed etiam est in eis quaedam poena, quae est culpa, et crudelitas persecutionis, quae sequitur ex praecedentibus peccatis. Quidam autem Gentilium erant minores, qui designantur nomine maris : licet prius nomen maris communiter pro parvis, et magnis acciperetur. Hic enim loquitur sub distinctione, non prius. Quidam maiores, et hoc sub duplici differentia, scilicet vel ratione scientiae vel apparentis bonitatis ; et hi nomine creaturae habentis animam in mari designantur: vel ratione potestatis, et hi per naves : et omnes hi subdistinguuntur secundum triplicem differentiam, vel statum; et ideo dicitur *Tertia pars* etc. Dicit igitur diabolo instigante, *Facta est tertia pars maris,* idest Gentilium minorum, qui nomine communi designantur. Horum quidam adprobaverunt et receperunt doctrinam sanctorum in aperto : quidam humane timentes, in occulto, et hae sunt duae partes; quidam nullo modo adprobaverunt, nec receperunt, sed persecutionem concitaverunt usque ad occisionem : unde dicitur, *Et facta est tertia pars maris sanguis,* idest peccatrix, persequendo sanctos fideles. Per sanguinem enim peccatum signatur, ratione infectionis, ratione horroris, ratione signi mortis, quia peccatum turpiter inficit, horribile est, et signum est mortis spiritualis, immo et causa : *Osee 4. Sanguis sanguinem tetigit.* Vel *Sanguis*, idest crudelis actualiter per sanguinis effusionem : *Matth. 7. Omnes insidiantur in sanguine* etc. Istae tres partes possunt aliter accipi, scilicet perfecti, et imperfecti, licet aliquando mali fuerint. Item reprobi. Sed obiicitur de hoc quod dicitur *Sanguis*. Primo modo per Glossam. Nam quomodo dicitur tunc facta fuisse peccatrix haec tertia pars, cum prius esset peccatrix? Respondeo. Non per peccatorum inchoationem, sed accumulationem. Et per montem missum in mare et concitantem illud, dum ei Gentiles obedierunt persequendo fideles. *Mortua est,* morte culpae; et per hoc obligata ad mortem gehennae : *Psal. Illumina oculos meos ne unquam obdormiam in morte. Tertia pars creaturae,* idest multiplicitas creaturarum : nomen enim creaturae agitur hic quasi collective ; unde singulare ponitur pro plurali, ut patet per hoc quod dicitur *Tertia pars creaturae:* Simile *Exod. 8. Venit musca gravissima in domos Pharaonis*, idest multiplicitas muscarum gravissimarum, ut patet ex sequentibus. Item *Exodi 10. Arreptam locustam proiecit in mare.* Nomen etiam creaturae accipitur pro digniori creatura, scilicet pro homine, quia homo est dignior creatura inter creaturas inferiores; et etiam pro hominibus, qui inter Gentiles videbantur digniores, ut Philosophi et huiusmodi. Iuxta hunc modum accipitur *Rom. 1. Invisibilia Dei a creatura mundi* etc. unde sequitur, *Quae*, scilicet creaturae; ut fiat relatio ad plurale subintellectum in nomine singulariter posito, ut dictum est: *Habebant animas*, idest discretionem, per quam digniores aliis videbantur. Anima enim secundum quod intelligitur rationalis, discretionem dat intellectui in eo quod rationalis; maxime quia hic specialiter et cum pondere ponitur. Vel *Animas*, idest vitam nobiliorem, secundum opera exteriora. Philosophi enim et huiusmodi Gentiles habebant maiorem discretionem, et etiam quaedam bona opera : unde secundum Glossam digniores aliis reputabantur. *In mari*, idest in mundo, sive in societate Gentilium, qui per mare signantur, ut supra dictum est ; quasi dicat, Quidam philosophorum, et aliorum qui in scientia vel vita digniores aliis videbantur, conversi sunt, et sic non mortui. Alii vero qui dicuntur *Tertia pars*, facti sunt obstinati, et persequebantur fideles magis ac magis; mortui sunt, morte nequitiae, et dispositi ad mortem gehennae. Nota igitur quod Philosophorum et huiusmodi tres erant partes: quidam enim ex ordine rationis praeparati fuerunt ad gratiam recipiendam praedicantibus Apostolis; alii per doctrinam, et miracula, et exempla sanctorum,

et hi intelliguntur non esse mortui; sed tertii erant, qui nec sic nec sic credere voluerunt, de quibus dicitur, *Tertia pars* etc. Vel tres partes sunt perfecti et imperfecti post conversionem, licet aliquando mali fuerunt. Item reprobi. Sed quomodo dicitur *Mortua est*, cum prius essent mortui per peccatum infidelitatis, et aliud multiplex? Respondeo. Dupliciter est mori spiritualiter. Aut per primam gratiae amissionem : et sic dicitur mortuus, qui de novo peccavit mortaliter, cum ante viveret per gratiam: unde Isidorus *1. lib. de sum. bon. Vita corporis anima, vita animae Deus est: et sicut corpus mortuum sine anima, ita anima mortua est sine Deo.* Aut per maiorem elongationem, scilicet a gratia, sive a Deo; quod fit, cum peccatum multiplicatur, et maxime cum anima induratur, et sic accipitur hic. *Et tertia pars navium*, idest eorum qui alios gubernabant et portabant, et quorum motu alii movebantur, ut erant principes, et huiusmodi aliorum rectores: *Interiit*, idest mortua est, spiritualiter ut prius. In talibus erant tres partes; quidam enim satis facile crediderunt; quidam difficile; tertii nullo modo. De quibus dicitur, *Tertia pars navium.* Vel perfecti, et imperfecti. Multi enim principes gentiles conversi ascenderunt ad statum perfectionis. Tertia pars est reproborum. Hanc distinctionem refert Glossa. Ad omnia huiusmodi *Isaiae 23. Iubilate naves maris, quia vastata est fortitudo vestra.* Sed de hoc tertio modo distinguendi, quem supra posuit Glossa, obiicitur; quia quandoque perfecti cadunt, similiter et imperfecti. Item quaeritur, quare fit talis distinctio, *Tertia pars maris facta est ut sanguis*, et in aliis dicitur, *Mortua est*, vel *Interiit?* Respondeo. Ad primum dicendum, quod illa distinctio de perfectis et imperfectis intelligitur de eis qui finaliter in gratia decedunt. Ad aliud dici potest, quod tam minores quam maiores, qui sunt tertia pars, facti sunt sanguis, et similiter mortui sunt; quia tamen maiores maiori nequitia suffocati sunt quam minores propter auctoritatem vel excellentiam in qua confidebant. Et quia status altus quandoque est occasio maioris perversitatis; ideo ipsi dicuntur mortui fuisse, vel interiisse. Minores vero sanguis propter peccatum persecutionis fidelium, vel crudelitatem. Mors autem signat peccati, sive crudelitatis exaggerationem: expressius enim dicit mors quam sanguis quantitatem vel nocumentum peccati. *Et tertius.* Hic agitur de cantu tertii angeli. Per quem cantum intelligitur praedicatio sanctorum in tertio statu ecclesiae, tempore scilicet haereticorum, qui procurante diabolo male exposuerunt et exponunt Scripturas. Et sic quatuor. In prima ostenditur praedicatio sanctorum; in secunda nequitia capitis haereticorum diaboli, *Et cecidit;* in tertia perversitas ipsorum membrorum, *Et facta est;* in quarta deceptio auditorum, *Et multi.* Dicit igitur, *Et tertius angelus*, idest ordo praedicatorum, qui scilicet in tertio statu ecclesiae praedicaverunt, scilicet tempore haereticorum. Isti fuerunt non tantum Apostoli, et discipuli, sed etiam alii multi, quia contra haereses praedicaverunt. *Tuba cecinit*, idest Iudaeis et Gentibus praedicavit, docendo virtutem, confutando errores; ut beatus Augustinus, Hilarius, Hieronymus, Gregorius, Leo Papa, et alii multi, qui contra errores praedicabant, ut habetur in eorum sermonibus, et libris. Dicitur autem *Tertius angelus*, et ordine narrationis, et etiam temporis. Nota Glossae, *Et tertius* etc. *Et cecidit.* Hic ostenditur nequitia diaboli. Primo quantum ad poenam, quae poena declarat eius propriam superbiam propter quam cecidit. Secundo quantum ad naturam, scilicet scientiam naturalem, *Stella magna.* Tertio quantum ad culpam, *Ardens* etc. Ubi primo ostenditur culpa eius quantum ad malitiam invidiae interius. Secundo quantum ad effectum malitiae exterius, *Et cecidit.* Cuius maxime effectus ostenditur duplex : unus est perversio intellectus, faciendo male intelligere Scripturam ; alius amaricatio affectus, *Et nomen.* Dicit igitur, *Et cecidit de caelo*, ad literam merito superbiae: *Luc. 10. Videbam satanam sicut fulgur de caelo cadentem. Stella*, idest diabolus, qui dicitur stella per naturalem scientiam : *Ezech. 28. Tu signaculum similitudinis, plenus sapientia et decore :* non enim scientiam prorsus amisit. Unde Isidorus *1. lib. de sum. bon. Praevaricatores angeli, etiam sanctitate amissa, non tamen amiserunt vivacem creaturae angelicae sensum. Magna*, per scientiae eminentiam: quia magnam valde scientiam habent, et naturalem, et acquisitam per experientiam tam antiqui temporis. Isidorus *1. lib. de sum. bon. Triplici modo scientiae acumine vigent angeli praevaricatores, idest subtilitate naturae, experientia temporum, revelatione supernorum spirituum.* Vel *Magna* per potentiam: *Iob 41. Non est potestas super terram* etc. His autem donis Dei abutitur diabolus, impugnando datorem per superbiam, et nequitiam. *Ardens*, flamma invidiae et malitiae contra hominem. *Tanquam facula :* quia ardet interius ad modum faculae per invidiam desiderans incendere homines, et incendendo affectu vel effectu alios, seipsum igne malitiae consumit et urit, sicut facula cum incenditur consumitur: *Iob 40. De ore eius procedunt lampades sicut tedae ignis accensae.* Idem est teda quod facula hic. *Et cecidit*, idest immisit se motus dolore invidiae, dum vidit virtutem catholicam praedicari. *In tertiam partem fluminum*, idest parvam expositionem: *Et in fontes aquarum*, idest in evangelicam, et apostolicam, et propheticam doctrinam, quae est origo totius salutaris doctrinae. Per fontes enim secundum Glossam intelliguntur quatuor Evangelia, quae sunt quasi fons et origo doctrinae, fidei, et morum. Per fontes etiam potest intelligi lex vetus; et dicuntur fontes aquarum, idest doctrinarum, quibus anima rigatur ad fructificandum, et mundatur ac reficitur. In hos fontes aquarum *Cadit*, idest se immittit diabolus, dum ad hoc vigilat ut sacra verba faciat male intelligi : unde de haereticis quos pervertit diabolus, dicitur *2. Petri 3. Sunt quaedam difficilia intellectu, quae indocti et instabiles depravant* etc. Per flumina vero ex fontibus emanantia intelliguntur Scripturarum expositiones, quae ex eis trahuntur, sicut flumina a fontibus. Harum expositionum sunt tres partes, sive tres modi, videlicet expositio literalis et spiritualis et utraque recta ; tertio est expositio perversa. Vel unus modus est secundum principia fidei; alius secundum principia morum; tertius secundum placita excaecatae rationis. In hanc tertiam partem immittit se diabolus, ut scilicet eam haereticis suggerat et teneri irrevocabiliter faciat, et suadeat aliis seminari. Recte autem prius loquitur de expositionibus quam de Scripturis: quia diabolus per pravitatem expositionum

procedit ad perversionem Scripturarum. Item dicit *In fontes*, propter multiplicitatem in diversis libris et partibus suis. Item non dicit in tertiam partem fontium; quia in sacra Scriptura nihil est nisi rectum. Dicit autem in tertiam partem fluminum, quia quaedam sunt expositiones bonae ; quaedam malae. Vel *fluminum*, idest praedicatorum, qui aliis deferunt sive propinant copiam doctrinae, quae per aquam fluminis intelligitur. Ratione emanationis, irrigationis, et refectionis horum fluminum est triplex pars: quidam praedicant innitendo lumini gratiae ; quidam adhaerendo aliorum doctrinae, ut qui per se non sufficiunt, sed maiorum dicta accipiunt ; tertii adquiescendo conceptae phantasiae, scilicet erroneae sententiae. Et in fontes, idest Scripturas sacras, ut prius. Sed ad quid agitur hic de casu diaboli? Respondeo. Recte de eo hic agitur, licet in principio mundi contigerit, ut ostendatur nequitia diaboli, quae per poenam patet: quia propter superbiam de caelo cecidit, et illam nequitiam accumulat, dum adhuc ad hominum damnationem laborat. Aliter potest intelligi ab illo loco *Et cecidit* etc. *Stella*, idest caetus haereticorum, sive haereticus, qui multum videtur sapiens, ut haeresiarcha, qui dicitur stella, quia videtur habere lucem sapientiae et doctrinae, docet autem nocte, de die non audet, quia ut dicitur *Proverb. 7. Aquae furtivae dulciores sunt.* Vel si de die in latibulis: *Iob 37. Ingredietur bestia latibulum suum.* Stella enim noctu lucet. *Magna*, propter magnam sapientiae apparentiam. Vel *Magna*, propter magnam superbiam : *Ierem. 48. Audivimus superbiam Moab.* Superbus est valde. Moab interpretatur ex patre. Haeretici autem sunt ex patre diabolo. Ardens, igne invidiae, sive iracundiae, contra ecclesiam, non tamen sicut stella, sed sicut facula: quia illud quod incendit, sive se, sive alios in carbonem deformem redigit. *Cecidit de caelo*, idest de ecclesia, quae in alto est per fidem et amorem. *Et cecidit in tertiam partem fluminum*, expone ut supra, idest in haereticas expositiones, quas ex Scripturis trahunt, ut flumina ex fontibus sunt, et ad alios fluere faciunt, quas magis ac magis adinvenerunt, et inventas muniunt, licet falso, et falso munitis utuntur contra fideles. *Et in fontes aquarum*, idest sacras Scripturas, ex quibus manant aquae doctrinarum reficientium, quae per expositiones pravas pervertunt. Isidorus *1. libr. de sum. bon. In divinarum Scripturarum obscuritate caligantes haeretici, aliud quam res habet intelligunt. Et nomen stellae*, scilicet diaboli, *dicitur absynthium*, idest amaritudo ; quia potum amarum ministrat haereticis, dum eis pravas expositiones suggerit. Ministrat etiam per eos aliis : sicut enim absynthium est herba amarissima ; sic diabolus in eis amaritudinem qui male sapiunt facit, quia anima eorum amaricatur per errorem, et tandem per damnationem. Vel nomen stellae, scilicet haeretici apparenter sapientes, dicitur absynthium, quia alios in amaritudinem erroris mittit : *Prov. 5. Favus distillans labia meretricis, et nitidius oleo guttur eius, amara quasi absynthium.* Haec meretrix est doctrina haereticorum. *Et facta.* Hic ostenditur perversitas haereticorum, quia scilicet amaritudinem propinant aliis suggerente diabolo per expositiones graves, et propter casum stellae, idest diaboli, sive haeretici, in tertiam partem fluminum. *Facta est tertia pars aquae*, idest expositionum, quibus potus ministratur animae, sive bonus sive malus, secundum quod est expositio bona vel mala ; sicut aqua datur in potum, sive documenta Scripturarum secundum expositionem fiunt amaricativa. *In absynthium*, quasi dicat ; tertius sensus est, qui est haereticorum, talis factus est per astutiam eorum, ut sit amaritudine erroris intoxicatus: student enim ad pravas expositiones inveniendas, persuadendas et continuandas, licet falso: per quas generatur amaritudo erroris in auditoribus quando consentiunt. Isidorus *in eod. Haeretici ingenti studio mendacia sua discunt: Thren. 3. Inebriavit me absynthio.* Verbum est ecclesiae. *Et multi.* Hic ostenditur deceptio auditorum, unde propter iniuriam in Deum, cuius Scripturam pervertunt, et propter offensam in proximum, quem potu erroris perimunt, patet damnationem deberi haereticis. Dicit igitur, *Multi homines*, doctrinae haereticorum acquiescentes: *Mortui sunt*, in anima per errorem, unde et meruerunt aeternam mortem: *De aquis*, scilicet de doctrinis Scripturarum male intellectis, et male expositis: unde sequitur, *Quia amarae factae sunt :* dum enim male per haereticos exponuntur documenta Scripturae, redundant per erroris amaritudinem auditoribus in mortem: quae bene intellecta per virtutis dulcedinem vitam gratiae darent, et gloriae: *Isaiae 34. Amara erit potio bibentibus illam.* Sed quare Dominus permittit haereticos esse, et impugnantes ecclesiam, cum tantum malum inde sequatur ? Respondeo. Triplex ratio reddi potest. Una est propter conditionem libertatis ex parte liberi arbitrii eorum qui Deo conservatori non adhaerent, sed ab eo recedunt, permittit agere et moveri secundum quod volunt : unde dicit Augustinus *7. de Civit. Dei: Sic administrat Deus omnia quae creavit, ut ipsa proprios agere motus sinat.* Secunda est propter meritum iniquitatis, tum ex parte haereticorum, tum ex parte eorum qui per eos seducuntur; quia propter peccata praecedentia, et contemptum divinorum mandatorum, permittuntur illi cadere in errorem per se ; et isti per eos seduci : unde de his qui per se errant dicit Gregorius : *Saepe cum negligunt bene vivere, etiam usque ad perfidiam dilabuntur, nullo persequente.* Item dicit Anselmus *in princ. lib. de Incarna. Verb.* De aliis vero qui per haereticos decipiuntur procurante diabolo, habetur per Gregorium dicentem : *Multos autem meritis exigentibus hostis ferire permittitur : ut cum Deum deserunt, hosti damnato famulentur.* Hoc autem est ira divinae iustitiae, quae permittit utrosque ire in viam suam : *Apoca. ult. Qui in sordibus est, sordescat adhuc.* Ista tamen ratio non semper, nec in omnibus habet locum, sed aliquando et in aliquibus. Tertia ratio est propter inquisitionem veritatis ex parte catholicorum ; ut scilicet doctores ecclesiae diligentius veritatem inquirant, ad eandem defendendam, et perfidiam confutandam : unde dicit Augustinus, et habetur *in Glossa sup. illud 1. Cor. 11. Oport. haer. esse, ut qui prob. sunt* etc. *Ab adversario mota quaestio discendi existit occasio. Multa quippe ad fidem pertinentia dum haereticorum callida inquietudine exagitantur, ut adversus eos defendi possint et considerantur diligentius, et intelliguntur clarius, et praedicantur instantius.* Ad obiectum dicendum, quod licet ex hoc multa mala proveniant,

conveniens tamen est a Deo permitti, ut sicut haeretici propter praedicta: quia si Deo homines amore stabili inhaererent, eos Dominus teneret, ne caderent in errorem, per se, nec per alios deciperentur. Unde patet quod eorum culpa est, cum labuntur per se, vel per alios: unde de adhaerentibus Deo dictum est supra, ubi agitur de haereticis, Bilibris tritici. Item de omnibus malis Dominus bonum aliquod elicit, licet multi propter illa damnentur. *Et quartus.* Hic agitur de cantu quarti angeli, per quem signatur praedicatio sanctorum in quarto statu ecclesiae, scilicet in tempore falsorum fratrum; ad quam praedicationem secuta est damnatio eorundem falsorum fratrum. Primo ergo tangitur doctrina praedicatorum, *Et quartus angelus*, idest quartus ordo praedicatorum; et dicitur quartus ordo ratione quarti status ecclesiae: nota Glossae, *Quartus ordine. Tuba cecinit*, idest praedicavit tempore falsorum fratrum contra ipsos falsos fratres, et hypocritas. Secundo ostenditur condemnatio falsorum fratrum, *Et tertia:* et horum quidam fuerunt in magno statu, quidam in minori: quidam illuminantes alios, quidam illuminati. Unde primo ostenditur damnatio quantum ad illuminantes. Secundo quantum ad illuminatos, *Et diei*, Illuminantes autem, aut illuminant excellenter, hi signantur per solem; aut mediocriter, isti per lunam; aut tenuiter, isti per stellas. Item illuminati, aut illuminantur a maioribus doctoribus, isti per diem; aut a minoribus, isti per noctem. Dicit igitur, *Et percussa est;* quasi dicat: Ita sancti praedicaverunt, et procurante diabolo et impediente fructum doctrinae. *Tertia pars solis*, idest maiorum qui erant in statu, in quo illuminabant vel illuminare debebant, verbo et exemplo, alios excellenter, sicut sol, ut maiores praelati et praedicatores: *Percussa est*, obscuritate, quasi dicat, excaecata est per omnem subtractionem, et per hoc obligata ad damnationem: quia cum contra falsos fratres praedicaretur dolens diabolus concitavit et pervertit amplius corda hominum. Vel ipsos fratres falsos reddendo peiores et magis caecos, tam de maioribus, quam de minoribus, ut infra sequitur. Vel eos qui prius boni erant, tam de maiori statu, quam de minori excaecando, et in statu falsitatis inducendo: utroque enim modo potest intelligi. Tertia pars dicitur ratione reproborum, isti enim excaecantur. Aliae duae partes sunt perfecti et imperfecti; iusti veritatis et unitatis amatores. Isti non percutiuntur finaliter. Inter praelatos enim et praedicatores dignitate vel scientia et doctrina maiores, sunt perfecti et imperfecti electi. Item reprobi. Sed quid est quod dicit Glossa *Excaecata subtractione gratiae?* Non enim videtur decens quod Deus qui est summe pius gratiam subtrahat. Respondeo. Dicendum quod Deus dicitur subtrahere gratiam non proprie et positive, sed large et negative; non enim ipse aufert, sed dicitur eam subtrahere, quando non conservat, vel quia ab ea elongari permittit. *Et tertia pars lunae*, idest mediocritas pastorum et praedicatorum alios mediocriter illuminantium, vel existentium in statu pastoris, vel praedicatoris, in quo debent illuminare caeteros: *Philip. 2. Inter quos lucetis sicut luminaria* etc. Supple, *Percussa est.* Duae partes lunae sunt perfecti et imperfecti iusti, de numero eorum qui sunt mediocres secundum statum pastoris, vel praedicatoris. Mediocres dico officio vel dignitate, licet quidam sunt perfecti merito, quando sunt in statu gratiae. Tertia pars lunae est, omnes reprobi, qui sunt in hoc statu in mediocribus; et isti sunt percussi, ut prius. *Et tertia pars stellarum*, idest reprobi inter eos qui alios illuminabant, vel statum habebant alios illuminandi, licet tenuiter et minus quam praedicti, ut stellae minus illuminant quam luna vel quam sol diem: sic qui sunt in inferiori gradu praelationis, vel qui habent parvam doctrinam praedicationis: supple, *Percussa est*, ut supra. Talium secundum quod sunt aliquando in statu gratiae, sunt quidam perfecti in vita, ut quidam rectores ecclesiarum vel praedicatores pollentes magna doctrina: quidam imperfecti: alii reprobi. *Ita*, percussa est obscuritate: *Ut obscuraretur*, defectu luminis cognitionis et operationis. *Tertia pars eorum*, scilicet omnium praedicatorum, idest ita ut reprobi obtenebrarentur per defectum luminis spiritualis, aliis in sua claritate manentibus: *Ioel. 3. Sol et luna obtenebrati sunt et stellae retraxerunt splendorem suum.* Deinde ostenditur damnatio quantum ad prius illuminatos, vel qui illuminari debebant per alios, *et diei*, quia ita percussa est tertia pars praedictorum, ut obscuraretur. *Et ita ut non luceret*, in se, sed obscura esset propter defectum luminis fidei et operationis, cuiusmodi lumen deficit in falsis fratribus. *Pars tertia diei*, idest eorum qui illuminabantur aliquando a maioribus praelatis et praedicatoribus. Dies dicitur hic respectu solis, scilicet illi qui a maioribus illuminati sunt aliquando, ut dicit Glossa, ut sunt Laici et Clerici quidam, qui habent altiores pastores, et meliores praedicatores. Horum sunt tres partes, scilicet perfecti pro tempore gratiae, et si aliquando in alio statu fuerint. Item imperfecti. Item reprobi. Haec est tertia pars quae obscurata fuit aliquando per falsitatem et hypocrisim, ut est in falsis fratribus, et adhuc fit. Quantum ad tales potest illud accipi *Iob 3. Dies illa vertatur in tenebras. Et noctis*, similiter supple. Tertia pars non luceret, idest reprobi inter eos qui a minoribus pastoribus et praedicatoribus aliquatenus illuminantur. Nox enim dicitur respectu lunae stellarum, scilicet illi qui a minoribus praelatis et doctoribus reguntur, et ab eis lumen recipiunt, licet non magnum, ut nox non magnum lumen recipit a luna et stellis. Inter tales quidam sunt qui secundum modum illius status perfecti sunt ex doctrina interiori, quidam imperfecti, alii reprobi. Isti sunt tertia pars quae perdit fulgorem. De talibus potest intelligi illud *Iob 3. Noctem illam tenebrosus turbo possideat.* In his ultimis aliter potest accipi triplex pars. Quidam videntur boni, et sunt quidam qui videntur et non sunt, et hi sunt tertia pars quae obscurantur, licet aliquando in bono statu fuerunt. Vel si prius in malo, magis elongantur a lumine. Horum omnium praemissorum quidam permanserunt in lumine, qui sub duabus partibus intelliguntur. Alii vero sunt obscurati diabolo machinante, amissa cognitione fidei, et rectitudine operationis; quod dupliciter potest intelligi, ut dictum est supra: vel quia cum prius essent veri et boni fratres, facti sunt falsi fratres, sicut et quidam alii prius erant: quia diabolus impediens fructum praedicationis induxit eos per astutas et improbas tentationes in hunc statum; vel quia cum prius essent falsi, facti sunt diabolo fortius instigante falsiores, fi-

dem abiicientes, et fidelibus dolose insidiantes, et fidem veram simulantes. *Et vidi.* Habito de cantu quatuor angelorum, qui pertinet ad statum ecclesiae initialem, vel medium; agit hic de cantu trium angelorum sequentium, qui pertinet ad statum ecclesiae finalem seu ultimum. Primo autem ostenditur quoddam praeambulum. Secundo agit de ipso cantu aliorum angelorum *in cap. sequ. Et quintus angelus.* Praeambulum autem illud est clamor aquilae volantis per medium caelum, et dicentis fortiter, *Vae vae vae habitantibus in terra.* Per hanc aquilam signatur caetus praedicatorum venturas miserias denunciantium. Primo autem ponitur descriptio praedicatorum miserias denunciantium. Secundo ipsa denunciatio miseriarum. *Vae vae* etc. Caetus autem praedicatorum describitur multipliciter. Primo quantum ad doctrinae uniformitatem. Secundo quantum ad intelligentiae subtilitatem, *Aquilae.* Tertio quantum ad zeli sedulitatem, *Volantis.* Quarto quantum ad informationis communitatem, *Per medium caeli.* Quinto quantum ad constantiae magnanimitatem, *Dicentis voce magna.* Dicit igitur, *Et vidi*; quasi dicat: Ita vidi praemissa, et pars illa quae prius videram, vidi ea quae sequuntur visu interno, et in illa visione: *Audivi*, auditu interiori: *Vocem* etc. et sic quod dicitur vidi, commune est ad auditum, et ea quae post dicuntur. Vel visio refertur ad aquilam, auditus ad vocem aquilae. *Vocem unius aquilae.* Nota quod sic vidit in visione, scilicet quod quaedam aquila volabat per medium caeli, et voce magna dicebat, *Vae vae vae habitantibus in terra;* et hoc dicebat iuxta ea quae erant dicturi tres angeli sequentes. Per illam autem aquilam, ut dicit Glossa, signantur praedicatores, qui futura mala quandoque praeostendunt, secundum quod per Scripturam vel aliter percipiunt, et sic ecclesiam praemuniunt. Hoc est quod dicitur, *Vocem*: per quam intelligitur praedicatio sanctorum praedicatorum, qui sua voce alios excitant: *Cant. 2. Vox tua dulcis. Unius.* Omnes praedicatores dicuntur una aquila, propter uniformitatem doctrinae, quia omnes docent catholicam virtutem. Vel *Unius*, quia omnes tendunt ad unum; quia sancti praedicatores, qui intendunt honorem Dei, et salutem proximi: unde Augustinus *in Ench. Tunc recte fiunt quae mandat Deus, et quae consilio monet, cum referuntur ad dilectionem Dei et proximi. Aquilae.* Praedicator dicitur aquila propter sublimitatem intelligentiae, sive perspicacitatem; quia aquila visum multum acutum habet, sic praedicator debet habere acumen intelligentiae in divinis: *Iob 39. Et de longe oculi eius prospiciunt. Volantis*, idest huc et illuc discurrentis: *Pro. 6. Discurre, festina* etc. Ideo dicitur Scriptura volumen: *Zach. 5. Et ecce volumen volans.* In hoc ostenditur diligentia et zelus sanctorum praedicatorum, in discurrendo et laborando pro animabus. *Per medium caeli*, idest per medium ecclesiae, quae est caelum, quia alta per vitae eminentiam, celans in se divina secreta per prudentiam. Per hoc notatur communitas doctrinae: quia medium est nota communitatis, quia bonis, et malis, parvis, et magnis praedicandum est, paucis etiam, et multis: *Eccle. 15. In medio ecclesiae aperiet os eius.* Hoc est contra eos qui non nisi in locis famosis praedicare dignantur, cum tamen Dominus uni mulierculae doctrinam dederit, *Ioan. 4.* Vel *Volantis*, idest per intellectum elevatum velociter transeuntis. *Per medium caeli*, idest per medium Scripturae, non declinandum scilicet ad dexteram, per scrutinium maiestatis: *Prover. 25. Qui perscrutator est maiestatis, opprimetur a gloria.* Nec ad sinistram, per solam acceptionem sensus literalis; quia non omnia sunt ad literam accipienda, ut patet *Galat. 4. Abraham duos filios habuit etc.* Medio tutissimus ibis, *Dicentis, voce magna:* Glossa *magna stabilitate.* Ille enim loquitur magna voce, cuius vox fulcitur magna constantia mentis ad sustinendum quaelibet adversa: *Act. 21. Ego autem non solum alligari* etc. Vel *Voce magna*, Glossa, *quia in toto mundo: Psal. In omnem terram exivit sonus eorum.* Vel *voce magna*, per operationem voci adiunctam: unde multi praedicatores habent vocem parvam, quia non habent in opere efficaciam. Nota quod est dicere sine voce, ut in cogitatione sine intellectu: *Matth. 9. Dicebat intra se: Si tetigero tantum vestimenta eius, salva ero.* Et est dicere voce, sed parva: *Matth. 25. Dicunt enim et non faciunt.* Item est dicere voce magna, cum vox pondus sumit ex opere adiuncto; et sic accipitur quod hic dicitur. Gregorius: *Necesse est ut quod docendo loquitur, hoc vigilanter operetur. Vae vae vae*, idest triplex miseria erit: *Habitantibus in terra*, idest infixis in terrenis per affectum, non viris iustis. *Vae*, scilicet quantum ad carentiam divinae visionis. *Vae*, quantum ad poenam vermis rodentis, scilicet conscientiam. *Vae*, quantum ad supplicium ignis vorantis. Vel, *Vae*, superbis. *Vae*, voluptuosis, *Vae*, cupidis. Propter hoc triplex vae dicitur *Zachar. 2. O o o fugite de terra Babylonis: Ioel. 1. A a a diei, quia prope est dies Domini.* Vel triplex vae ponitur propter triplicem miseriam, quae accidet temporibus sequentium praedicatorum; qui inferius distincte ostendentur, cum agitur de cantu trium angelorum: unde *infra 9.* postquam dictum est de quinto angelo, *Vae unum abiit, et ecce veniunt adhuc duo vae;* unde sequitur, de ceteris etc. Glossa: Accipiens haec tria vae; hoc est, haec tria vae quae praedixit aquila, referuntur ad tres damnationes a vocibus trium angelorum denunciandas, de quibus infra habetur. Per hoc potest intelligi, quod praedicatores praecedentes praeostendunt hominibus, quasi in generali miserias sive poenas, quae a praedicatoribus sequentibus sunt annunciandae expressius et in speciali. Per hoc autem quod dicitur *Dicentis Vae vae vae*, patet quod verba huius libri sunt secundum sensum mysticum accipienda: quia aquila materialis loqui non potest. Licet ergo in visione sic viderit, tamen propter aliud mysticum sic vidit, ut vult Glossa. Quidam dicunt quod hic est titulus eorum quae sequuntur; sed melius videtur sic. Sed quare potius apponitur pronunciatio ante cantum trium angelorum, quam ante cantum quatuor praecedentium? Respondeo. Potest dici quod ideo, quia mala futura in novissimis graviora erunt; et ideo praedicatores illa potius praenunciant, antequam accidant, quod signatur per aquilam praenunciantem ea quae postea contingent. Nota quod praedicator debet esse aquila per vitae innovationem. Aquila enim renovatur excutiendo rostrum ad petram; sic praedicator excutiendo onus vanitatis ad considerationem Christi: *2. Cor 4. Licet is qui foris est noster homo corrumpatur* etc. Per acutam cognitionem: aquila enim habet

visum acutum, et videt solem in rota; sic praedicator in his quae sunt Dei: *Iob 39. Et de longe oculi eius prospiciunt.* Per sublimem contemplationem, quia aquila volat in altum, et moratur in altum: *Iob 39. In arduis ponet nidum suum, in petris manet, in praeruptis silicibus commoratur, atque inaccessis rupibus.* Per sedulam piscationem, ut piscetur per praedicationem voluptuosos, sicut aquila pisces inquirit piscando: *Matth. 4. Faciam vos fieri piscatores hominum.* Illos autem pisces debet comedere, idest corpori ecclesiae incorporare. Per cautam expugnationem, ut vincat diabolum: aquila enim pugnat cum cervis, ut dicit Plinius: nam insidens cornibus pulverem excutit in oculos, pennis ora contundens: *1. Cor. 9. Sic pugno, non quasi aerem verberans.* Per sacram intentionem: aquila enim ponit gemmam in nido; sic praedicator spem et desiderium gloriae in animo, ut eam intendat, non ad vanum: *Proverb. 17. Gemma gratissima expectatio praestolantis.* Vel *gemma* in nido, correctio in secreto, cum erit opportunum humiliter corrigat: *Proverb. 25. Inauris aurea et margarita fulgens* etc. Per finis considerationem: aquila enim respicit ungues; sic praedicator finem: *Eccle. 7. Memorare novissima etc.* Hieronymus: *Facile contemnit omnia, qui se cogitat semper moriturum.*

CAPUT IX.

Et quintus angelus tuba cecinit, et vidi stellam de caelo cecidisse in terram; et data est ei clavis putei abyssi. Et aperuit puteum abyssi, et ascendit fumus putei, sicut fumus fornacis magnae, et obscuratus est sol, et aer de fumo putei. Et de fumo putei exierunt locustae in terram, et data est illis potestas, sicut habent potestatem scorpiones terrae: et praeceptum est illis, ne laederent foenum terrae, neque omne viride, neque omnem arborem: nisi tantum homines, qui non habent signum Dei in frontibus suis: et datum est illi ne occiderent eos, sed ut cruciarentur mensibus quinque: et cruciatus eorum, ut cruciatus scorpii cum percutit hominem. Et in diebus illis quaerent homines mortem, et non invenient eam: et desiderabunt mori, et fugiet mors ab eis. Et similitudines locustarum similes equis paratis in praelium, et super capita earum tanquam coronae similes auro, et facies earum tamquam facies hominum, et habebant capillos sicut capillos mulierum, et dentes earum sicut dentes leonum erant: et habebant loricas, sicut loricas ferreas, et vox alarum earum, sicut vox curruum equorum multorum currentium in bellum: et habebant caudas similes scorpionum, et aculei erant in caudis earum, et potestas earum nocere hominibus mensibus quinque: et habebant super se regem angelum abyssi, cui nomen Hebraice Abadon, Graece autem Apollyon, et Latine habens nomen Exterminans. Vae unum abiit, et ecce veniunt adhuc duo vae post haec. Et sextus angelus tuba cecinit, et audivi vocem unam ex quatuor cornibus altaris aurei, quod est ante oculos Dei, dicentem sexto angelo, qui habebat tubam: Solve quatuor angelos qui alligati sunt in flumine magno Euphrate. Soluti sunt quatuor angeli, qui parati erant in horam, et diem, et mensem, et annum, ut occiderent tertiam partem hominum. Et numerus equestris exercitus, vicies millies dena millia. Et audivi numerum eorum. Et ita vidi equos in visione, et qui sedebant super eos, habebant loricas igneas, et hyacinthinas, et sulphureas: et capita equorum erant, tanquam capita leonum, et de ore eorum procedit ignis, et fumus, et sulphur. Et ab his tribus plagis occisa est tertia pars hominum, de igne, et de fumo, et sulphure, quae procedebant ex ore ipsorum. Potestas enim equorum in ore eorum est, et in caudis eorum: nam caudae eorum similes serpentibus, habentes capita, et in his nocent. Et caeteri homines, qui non sunt occisi in his plagis, neque poenitentiam egerunt de operibus manuum suarum, ut non adorarent daemonia, et simulacra aurea, et argentea, et aerea, et lapidea, et lignea, quae neque videre possunt, neque audire, neque ambulare; et non egerunt poenitentiam ab homicidiis suis, neque a veneficiis suis, neque a fornicatione sua, neque a furtis suis.

CAPUT IX.

Et quintus. Habito quodam praeambulo ad cantum trium angelorum; hic agitur de cantu ipsorum. Dividitur autem pars ista in tres, secundum triplicem cantum trium angelorum. In prima agitur de praecursoribus antichristi. In secunda de antichristo et ministris suis, *infra eod. Et sextus.* In tertia de iudicio et fine mundi, *ante finem. 11. cap. Et septimus.* In prima parte ponitur determinatio propositi principalis. Secundo subditur conclusio huius partis, *Vae unum.* Circa primum primo ostenditur sanctorum praedicatio. Secundo damnatio praeparantium viam antichristo, *Et vidi.* Dicit igitur, *Et quintus*: quia ita cecinerunt quatuor angeli, et post eorum cantum, *Quintus angelus*, idest quintus ordo praedicatorum, qui scilicet erunt in quinto statu ecclesiae, scilicet tempore praecursorum antichristi. Dicitur autem quintus ordine narrationis et rei. Nota Glossam, *Tuba cecinit*, idest praedicavit contra eos qui viam antichristo venturo praeparabunt, quorum damnatio hic ostenditur. *Et vidi.* Hic ostenditur damnatio praecursorum antichristi, per hoc quod ostenditur causa damnationis eorum, scilicet ipsorum nequitia multiplex et magna, quae eos in damnatione immerget. Quoniam autem diabolus caput omnis malitiae ex sua nequitia perversos excitat, et perversiores facit; ideo agitur de malitia ipsius diaboli. Primo ergo agitur de nequitia diaboli. Secundo de nequitia praecursorum antichristi, *Et data est illis potestas.* Quia vero diabolus, ex hoc quod se videt de caelo deiectum, motus invidia, studet ad deiectionem hominum, quod non potest nisi ex divino per-

missu : nec eius studium caret effectu in quibusdam; ideo primo agitur de eius lapsu ; secundo de potestatis permissu, *Et data;* tertio de permissae potestatis usu, *Et aperuit;* quarto de potestatis et usus effectu, *Et ascendit fumus.* Dicit igitur, *Et vidi*, cum vidissem angelum canentem: *Stellam de caelo cecidisse:* sic vidit in visione. Per hoc signatus est casus diaboli sive luciferi, qui dicitur stella ratione naturae pulcherrimae in qua conditus est; quae tamen natura per peccatum est obfuscata. Dicitur etiam stella principaliter ratione scientiae sive notitiae, quae magna est in eo, non autem eam prorsus perdidit; sed tamen non habet tantam claritatem scientiae ut ante lapsum , qui in illo primordio mundi cecidit de caelo propter superbiam : *Isaiae 14. Quomodo cecidisti Lucifer qui mane oriebaris? Cecidit in terram*, idest in inferiora haec: quia in hoc aere inferiori est iuxta terram sicut in carcere, aut in inferno , qui est infra terram. Vel *In terram* , idest in animam , terrenorum amore terrenam, talibus enim dominatur : *Genes. 3. Terram comedes* etc. Sed ad quid hic agitur de casu diaboli , cum in principio mundi acciderit? Respondeo. Dicendum videtur quod ideo, quia casus suus excitat in eo invidiam et malitiam ad tentandum homines, ne scilicet possent illuc ascendere unde ipse irrevocabiliter cecidit : unde Glossa, *Diabolum videt. Et data est illi clavis,* idest potestas: *Putei abyssi*, idest potestas tentandi de profunditate iniquitatis , contra fidem et mores. Puteus profundus est, unde signat profunditatem. Abyssus cum profunditate habet obscuritatem : unde dicitur ab a , quod est sine, et bysso, idest candore, quasi sine candore ; unde abyssus signat iniquitatem , obscuritatem, per peccatum infidelitatis et vitiorum, quae sunt contra mores. Data est igitur diabolo clavis putei abyssi, idest permissa est illi potestas tentandi de profunditate iniquitatis involventis et obscurantis animam ac sepelientis : *Infra 16. Bestia ascensura est de abysso.* Potestas autem diaboli ad tentandum dicitur clavis , quia aperit ingressum ad malum , et per hoc claudit ad bonum; aperit ingressum ad gehennam, et claudit ad gloriam. Vel *Clavis* dicitur potestas dominandi super eos qui sunt putei abyssi, idest qui sunt in profunditate peccatorum obtenebrantium, et alios in ipsa profunditate immergunt, et absorbent: tales sunt maxime haeretici, ut dicit Glossa, quia talibus permittitur dominari, maxime in ultimis temporibus. De hujusmodi abysso mystice dicitur *Genes. 1. Et tenebrae erant super faciem abyssi.* Sed quomodo dicitur post casum data ei potestas tentandi , cum ab initio suae creationis eam habuerit ? Potestas enim male agendi vel bene est ipsum liberum arbitrium. Respondeo. De potestate tentandi est loqui dupliciter : aut quantum ad primam potentiam tentandi, quae est liberum arbitrium; et sic potestas tentandi fuit data omnibus angelis in ipsa creatione, scilicet liberum arbitrium; aut quantum ad usum potentiae; et sic quantum ad usum malum dicitur esse ei data potestas , idest permissa post lapsum : tunc enim potestatem prius sibi datam ad bonum convertit ad malum usum, quod non potuit nisi permissus. Et sic loquitur hic , scilicet quantum ad usum. De hoc magis dictum est *supra 3. Et aperuit puteum abyssi*, idest profunditatem tenebrosae nequitiae haereticorum fecit manifestam, quia haereses prius latentes fecit proferri ad decipiendum alios: vel ipsos haereticos, qui sunt puteus abyssi, fecit prodire ad decipiendum. Iste puteus plenus est aquis mortis, et mortem ministrantibus ; sed ecclesia est puteus aquis vivis redundans: *Cant. 4. Fons hortorum , puteus aquarum viventium. Et ascendit.* Hic ostenditur effectus, qui tangitur triplex. Primus est emanatio erroneorum documentorum. Secundus est excaecatio multorum catholicorum, *Et obscuratus.* Tertius est multiplicatio nefandorum haereticorum, *Et de fumo.* Dicit igitur, *Et ascendit*, idest surrexit per eminentiam superbiae, quae prius in corde quasi latebat, vel per profectum in malo: *Fumus* , idest doctrina prava, in se obscura, et alios excaecans quasi fumus: *Iob 40. De naribus eius procedit fumus* etc. Sicut fumus *Fornacis magnae* , idest sicut doctrina antichristi, quae est sicut fumus obtenebrans et involvens se huc et illuc, quia diffundens. Fornax magna dicitur antichristus , quia consumet malos, et purgabit bonos. Hic est fornax Nabuchodonosor, quae quosdam consumpsit , tres autem pueros non laesit , *Danielis 3.* Magna autem recte dicitur , quia per eius doctrinam et persecutionem magna fit consumptio reproborum , et probatio electorum. Posset etiam intelligi , et fieri comparatio ad fumum fornacis magnae , de qua magnus fumus procedit, sic de haereticorum doctrina, multum excaecans, et se diffundens. Sed quomodo dicitur, *Sicut fumus fornacis magnae*, secundum primum modum, cum antichristus alios excedat in malitia? Respondeo. Non notatur aequalitas, sed magna similitudo, sicut dicitur *Matth. 5. Estote perfecti sicut* etc. *Et obscuratus est sol*, idest quidam qui prius alios illuminabant, sunt obscurati per fumum, idest tenebras illius doctrinae haereticorum. *Et aer* , idest quidam qui prius per alios illuminabantur : sol enim illuminat , aer illuminatur. *De fumo putei*, idest de obscura et excaecativa doctrina haereticorum , qui sunt puteus per profunditatem errorum demersi, et demergentes. Dicitur autem, *Obscuratus :* quia non omnino homines obtenebrantur , quin aliquid videant , licet ad insipientiam sibi ; quia lumen dextri oculi perdunt, non sinistri, quia non amittunt calliditatem et astutiam mundi : *1. Reg. 11. In hoc feriam vobiscum foedus , ut omnium* etc. *Et de fumo putei* , idest de obscura doctrina haereticorum profundorum in erroribus: *Exierunt* , idest exibunt , hoc est praedicabunt: *Locustae*, idest alii haeretici pseudo praedicatores, discipuli praecedentium haereticorum, parantes cum eis viam antichristo: *Matth. 24. Surgent pseudochristi* etc. quia nec volant per contemplationem, vel salubrem cogitationem; et non stant in uno loco propter instabilitatem ; et in peius recidunt per peiorem errorem , quia de malo cadunt in peius. Item non diu volabunt, sed cito corruent, quia eorum doctrina per praedicationem Enoch et Heliae destruetur: *Exod. 7. Virga Moysi devoravit virgas magorum.* Item quia bonos et bona aliorum spiritualia corrodent detrahendo et impediendo. De his *Exod. 10. Mane facto ventus urens levavit locustas. In terram* , idest in orbem terrarum. Vel *In terram* , idest in eos qui terram amant, ut talpa, quia talibus nocebit doctrina haereticorum: unde de locustis dicitur *Exod. 10. Ascenderunt super universam terram Aegypti. Et data est.* Hic agitur de nequitia praecursorum antichristi, de qui-

bus iam aliqua tetigit. Nota tamen quod praemissa possunt aliter accipi sic. *Vidi stellam*, idest caetum haereticorum, qui prius erant vel dicebantur lucentes doctrina, vel vita, vel utroque. *De caelo*, idest de ecclesia ; quae caelum est per fidei et vitae sublimitatem. *Cecidit*, per errorem: *In terram*, idest in terrenorum amorem, ut est rerum copia, honorum et carnis voluptas : *Supra 8. Et cecidit de caelo stella* etc. *Et data est illi*, idest permissa est: *Clavis*, idest potestas: *Putei abyssi*, idest doctrinae quae demergit in profundum peccatorum animam obtenebrantium ad modum abyssi. Vel in profundum inferni : utroque modo doctrina haereticorum recte dicitur *Puteus abyssi*. Et aperuit puteum abyssi , idest manifestavit doctrinam suam , quae est puteus, quia in profundum demergit: et est puteus abyssi, quia demergit in caliginem peccati, vel inferni : praedicant enim haeretici aliis suos errores. *Et ascendit*, idest inde surrexit, idest surget: *Fumus*, idest obscuritas erroris sicut fumus. Ad literam ponitur similitudo. Vel sicut obscuritas doctrinae errorum antichristi magna erit. *Et obscuratus est sol*, idest illuminans doctrina veritatis, et per hoc multi homines fideles pervertuntur ; unde sequitur *Et aer*, idest ecclesia quantum ad quaedam membra. Comparatur autem aeri: quia illuminatur per sacram Scripturam, sicut aer per solem. Item sicut aer est inter caelum et terram, sic ecclesia mente est in caelo, corpore in terra. *Et de fumo*, idest de fumoso et obscurante ac excaecante errore doctrinae: *Exierunt locustae*, idest alii haeretici procreati sunt etc. ut supra: quia haeretici student ad haereticorum multiplicationem: *Iob 8. Haec est enim laetitia viae eius* etc. *Et data est.* Hic agitur de nequitia haereticorum praecursorum antichristi, et sequitur recte post praemissa secundum duplicem modum exponendi. Et quia non possunt nocere nisi permissi, quorum tamen est maxima malitia, et iuvantur in malum a suo capite, scilicet diabolo; ideo primo ostenditur permissio divina. Secundo corundem malitia, *Et similitudines locustarum*. Tertio persecutionis mora , *Et potestas earum*. Quarto capitis potentia, *Et habebant super se*. Circa primum primo ostenditur dispensatio permissionis. Secundo restrictio potestatis , *Et praeceptum*. Tertio gravitas adversitatis , *Et cruciatus*. Dicit igitur, *Data est illis*, scilicet haereticis per alios haereticos ex prava doctrina generatis, praeparantes viam antichristo quos iam locustas vocavit : et hoc extendit se usque ad principes quosdam qui erunt membra antichristi , etiam antequam veniat. Data est, inquam, idest permissa quantum ad usum malum : *Ioan. 19. Non haberes in me potestatem ullam , nisi tibi datum esset. Sicut habent scorpiones terrae*, qui habitant in terra. Scorpio habet blandam et mitem faciem , ita ut facile habeas animum tangendi; sed cauda latenter pungit acerrime appropinquantes : sicut haeretici mollibus verbis et signis alliciunt; sed latenter inficiunt et interficiunt erroribus, et etiam quandoque morte corporali: *Ezechiel. 2. Subversores sunt tecum, et cum scorpionibus ambulas.* Item quando scorpio tangit, non sentitur, sed post, quando diffunditur venenum; sic etiam de doctrina haereticorum : *Osee 7. Comederunt alieni robur eius , et ipse nescivit: Terrae*, quia in terrenis habitat per affectionem. *Et praeceptum.* Hic ostenditur restrictio potestatis: et primo ostenditur restrictio quantum ad personas, quibus scilicet nocere vellent haeretici; secundo quantum ad effectum in ipsas, *Et dictum est.* Quantum autem ad personas fit restrictio: quia electis non permittuntur nocere finaliter laedendo , sed reprobis. Primo ergo fit restrictio quantum ad electos. Secundo permissio quantum ad reprobos, *Nisi tantum*. Electos autem tangit quantum ad statum incipientium , proficientium , et perfectorum. Dicit igitur, *Et praeceptum:* quia ita permissum est ut noceant, sed tamen permissione non larga ; unde dicitur , *Et praeceptum est illis*, idest divina cohibitione refrenati sunt. Glossa: *Dolos istorum refrenat* etc. *Ne laederent* , interficiendo spiritualiter, per doctrinam et exemplum. Nec dicit, Ne percuterent : iusti enim licet corpore flagellentur, tamen Dominus custodit eos quantum ad animas: *Psal. Custodit Dominus omnes diligentes se. Foenum*, idest incipientes, qui rudes sunt in bono, ac imperfecti et simplices et faciles decipi , sicut foenum rude quodammodo est , et non magni ac perfecti valoris, et facile destrui et dissipari potest : *1. Cor. 3. Non potui vobis loqui quasi spiritualibus* etc. *Terrae*, quia tales temporalia quae ad terram pertinent , non omnino abiiciunt, sed sub Deo diligunt. *Neque omne viride*, idest neque aliquos proficientes, qui iam virent virore virtutum, unde placent oculis Dei : *Eccle. 40. Gratiam et speciem desiderabit oculus:* et super hoc virides sationes. *Neque omnem arborem* , idest neque alios perfectos : qui in altum elevantur per meritum perfectionis , et iam ad soliditatem ligni pervenerunt, et copiose fructificant: *Eccle. 39. Obaudite me divini fructus.* Vel per haec tria possunt intelligi tres ordines salvandorum in ecclesia Noe , Daniel, et Iob. *Ezech. 14.* Per foenum, quod praecisum ultra non pullulat , signatur Daniel qui non pullulavit per generationem , quia continens fuit. Per quem signatur ordo continentium. Per viride Iob, qui prolem produxit, per quem signatur ordo coniugatorum bonorum. Per arborem , sub cuius ramis recipitur refrigerium et consolatio, Noe, qui fuit rector in arca. Per quem boni praelati, quia Dominus omnes iustos sibi adhaerentes custodit a tentatione haereticorum finaliter, sive sint continentes, sive coniugati, sive praelati: *Eccle. 34. Oculi Domini super timentes eum, protector potentiae* etc. *Nisi tantum*, supple literam sic. Praeceptum est, inquam, eis, ut nullum penitus laederent, Nisi tantum homines, non sapientes divina. *Qui non habent signum Dei vivi*, qui non habent per constantiam mentis et audaciam signum crucis vel fidei, nolentes exterius aperte confiteri nomen Christi. Per frontem enim, quae est sedes verecundiae vel audaciae, signatur constantia in mente, ad confitendum exterius nomen Christi ; Glossa , *qui non audent* etc. *Supra 7. Nolite nocere terrae et mari neque arboribus, quoadusque signemus* etc. *Ezech. 9. Omnem super quem videritis Tau , ne occidatis.* Reprobi enim qui non portant signaculum Dei vivi finaliter in frontibus, idest qui non habent fidem et gratiam cum constantia et audacia confitendi , laedentur et extinguentur spiritualiter per errores haereticorum. Nota per hoc quod dicitur, *Nisi tantum homines*, quod propter peccata hominum permittuntur mali nocere spiritualiter ipsis hominibus : *Dan. 8. Robur datum est ei contra iuge sacrificium propter peccata.* Sed obii-

citur, quia *supra 8.* dicitur, quod *Omne foenum viride combustum est.* Quomodo ergo dicitur, quod foenum et omne viride non laedetur? Item *Isaiae 40. Omnis caro foenum.* Ergo per foenum intelligitur omnis homo. Ergo si foenum non permittitur laedi, nullus prorsus laedetur. Respondeo. Dicendum, quod idem vocabulum non semper eodem modo accipitur in Scriptura, sed secundum diversas considerationes diversimode in diversis locis accipitur; ut mons quandoque signat superbiam, quandoque perfectionis eminentiam: unde Augustinus *3. lib. de Doct. Chr. Non putemus esse praescriptum, ut quod in aliquo loco res aliqua per similitudinem significaverit, hoc eam semper significare credamus.* Foenum ergo *supra 8.* signat homines vanos qui vana et quae cito deficiunt sequuntur, sicut foenum viride cito siccatur et arescit; hic autem simplices, et rudes in fide signat, secundum Glossam, qui tamen boni sunt. Item viride signat superius eos qui virorem mundi sectantur; hic eos qui virorem virtutis. Ad aliud dicendum, iuxta hoc quod hominem est dicere foenum dupliciter. Aut quantum ad corpus, et sic accipitur ratione figurantis corporis, *Isaiae 40.* et sic omnis homo est foenum in via. Hoc autem modo hic non accipitur. Aut quantum ad animam; et tunc aut accipitur in malo, et sic *supra 8.* aut in bono, scilicet ut significet eos qui possunt esse cibus animalium, idest praedicatorum, qui per animalia designantur *supra 4.* licet tales sunt adhuc rudes et imperfecti: et sic accipitur hic. *Et datum est.* Hic agitur de restrictione quantum ad effectum, scilicet ne occidant spiritualiter, sed corporaliter affligant. Primo ergo ostenditur quantum ad quid est restrictio. Secundo quantum ad quid permissio, *Sed ut cruciarentur.* Tertio ostenditur temporis duratio, *Mensibus quinque.* Dicit igitur, *Et dictum est:* haec referuntur ad illud quod supra dictum est, *Et praeceptum est illis ne laederent.* Ibi enim ostensa est restrictio, quantum ad personas; quantum autem ad effectum non nisi semiplene: unde ad exponendum, a qua laesione restringuntur, et quantum ad quid permittuntur dicit, *Et dictum est illis*, idest prohibitum: *Ne occidant eos*, morte spirituali culpae finalis: *Iob 2. Veruntamen animam illius serva.* Sed permissum est ut cruciarentur afflictione corporali, quia mali permittuntur bonos corporaliter affligere: *Iob 10. Terra data est in manibus impii. Mensibus quinque*, idest toto tempore vitae suae, quamdiu in quinque sensibus degunt. Non sine causa positum est nomen mensis ad signandum vitam hominis: mensis enim ipso suo nomine defectum sonat, a mene quod est defectus: quia luna semel in mense defectum patitur; similiter et vita humana defectum multiplicem habet. Rursus mensis quatuor septimanas continet, et septimana septem dies: unde per mensem signatur vita hominis, quae multis defectibus subiacet; quam iusti peragunt cum observantia quatuor Evangeliorum, et septiformi gratia Spiritus sancti, quia iuvantur ad omnia. Per quinarium vero signatur quintuplex sensus corporis. Quamdiu enim iusti vivent in corpore mortali sub usu quinque sensuum, permittentur praecursores antichristi, sicut quidam principes et alii perversi, corporaliter eos affligere; sed post hanc vitam, quando non erit necessitas mortalium sensuum, quae modo est, non poterit eis nocere: *Infra 21. Et mors ultra non erit, neque clamor, neque luctus, neque dolor erit ultra, quia prima abierunt.* Alia litera habet, *Mensibus sex*, propter sex aetates vitae hominis, scilicet infantiam, pueritiam, adolescentiam, iuventutem, senectam, aetatem decrepitam; quia perversi quandoque affligunt etiam infantes et decrepitos; et sic permittentur praecursores antichristi posse facere. *Et cruciatus.* Hic ostenditur gravitas adversitatis, sive afflictionis ab eis inflictae: et primo ostenditur gravitas ex comparationis exemplo, quia scilicet similis erit illa afflictio percussioni scorpionis; secundo ex mordendi desiderio, *Et in diebus.* Dicit igitur, *Cruciatus*, idest crucians afflictio: *Eorum*, idest quam ipsi infligent, est vel erit: *Ut cruciatus scorpii.* Scorpio scorpionis dicitur vel scorpius scorpii: *Cum percutit hominem*, pugnando occulte et graviter; et ideo vocatur percussio: sic et isti graviter persequentur. Scorpio occulte percutit cauda, facie blandiendo; sic haeretici blandiuntur quandoque in verbis, sed latenter tunc suggerent principibus, ut fideles torqueant. Haec est autem gravissima persecutio, propter quod dicitur *Proverb. 27. Meliora sunt vulnera diligentis, quam fraudulenta odientis oscula.* Item percussus a scorpione non statim moritur, sed languet; sic isti quandoque non statim interficient, sed diu vexabunt, cum tamen levius esset statim interfici. *Et in diebus illis*, quando tantae afflictiones infligentur iustis, quandoque occulte, quandoque aperte, a praecursoribus antichristi: *Quaerent*, affectu et planctu et oratione: *Homines*, iusti quos permittentur perversi affligere corporaliter, non spiritualiter laedere: *Mortem*, scilicet corporalem; quia timebunt lapsum propter tribulationis gravitatem in duris carceribus, flagellis et aliis malis. Quandoque enim contingit in magnis adversis praeeligere mortem, vel propter timorem offensae, vel propter ipsam gravitatem poenae: *Tob. 3. Praecipe in pace recipi spiritum meum; expedit enim mihi magis mori quam vivere. Et non inveniat eam.* Glossa, *ut probatiores reddantur.* Quomodo autem quaerent ostendit, *Et desiderabunt mori;* quasi dicat: Non qualitercumque quaerent, sed cum desiderio magno: et per hoc quod haec tribulatio praedicitur, fidelis praemunitur. Gregorius: *Minus enim feriunt iacula quae praevidentur: et nos* etc. Vel potest hoc referri ad praelatos, illud praecedens ad subditos: unde Glossa, *Hoc de praelatis: 3. Reg. 18. Petivit animae suae ut moreretur*, dicitur de Helia, quem persequebatur Iezabel. *Et fugiet mors ab illis*, ut magis mereantur: *Iob 3. Expectant mortem, et non veniet.* Vel de praelatis, ut gregi proficiant secundum Glossam: *Philip. 1. Scio quia manebo et permanebo cum omnibus vobis.* Haymon: *Nolentes vivunt, sed dilatam mortem propter aliorum salutem aequanimiter ferunt.* Sed dubitatio est de hoc quod dicitur, *Dictum est illis ne occiderent eos*, quia quandoque iusti deficiunt in adversis, et cadunt. Respondeo. Dicendum, quod Dominus quosdam electorum non permittit occidi spiritualiter, quia custodit a mortali; quosdam autem etsi permittit occidi, non tamen finaliter, quia vero corde resurgent, et finaliter persistent. Illud ergo accipitur vel simpliciter ne occidant quosdam spiritualiter, vel ne occi-

dant aliquem electorum finaliter. Item de hoc quod dicitur, *Et cruciatus* etc. quare enim permitteret Dominus sic electos affligi, cum tam gravis tribulatio sit periculosa propter periculum lapsus? Respondeo. Propter maius meritum, et exemplum: unde Glossa, *Et non invenient, ut probatiores reddantur: 2. Cor. 1. Sicut socii passionum* etc. Ad obiectum dicendum, quod Dominus tollit periculum ad minus quantum ad finalem statum; quia protegit electos a periculo in adversis, vel si labuntur, surgere facit: *Psal. Salus autem iustorum a Domino, et protector eorum in tempore tribulationis. Et similitudines.* Hic ostenditur malitia haereticorum qui erunt discipuli praecedentium haereticorum, sicut supra habitum est, quorum utrique praeparabunt viam antichristo. Huiusmodi autem discipulos incepit supra describere sub specie locustarum, sicut in visione vidit. Describit autem eos sub specie locustarum habentium multiplicem dispositionem: unde huiusmodi locustas describit primo quantum ad agilitatem ipsarum, quia prompte ad currendum contra fideles; sicut equi sunt agiles ad cursum; secundo quantum ad ornatum capitum, *Et super capita;* tertio quantum ad speciem facierum, *Et facies;* quarto quantum ad condecorationem capillorum, *Et habebant capillos;* quinto quantum ad qualitatem dentium, *Et dentes;* sexto quantum ad formam armorum, *Et habebant loricas;* septimo quantum ad sonitum alarum, *Et vox;* octavo quantum ad dispositionem caudarum, *Et habebant caudas.* Haec omnia habent mysterium, ut patebit. Dicit igitur, *Et similitudines locustarum*, idest locustae imaginativae: non enim videbat corporales locustas, sed similitudines locustarum, visione imaginaria; quia revelationes ei fiebant sub quibusdam figuris, propter significationem illarum specierum, ad infirmationem fidelium propter quos describendum erat. Et patet ex hac litera, quod sensus mysticus est quaerendus hic, non literalis. *Similes*, erant: *Equis paratis in praelium.* Per hoc signatur, quod haeretici, qui locustis comparantur, ut supra habitum est, sunt prompti ac veloces ad faciendum impetum contra fideles, et feroces ad persequendum, sicut equus velox est, et ferox ad praelium: *Ier. 8. Omnes conversi sunt ad cursum suum, quasi equus impetu vadens in praelium. Et super capita*, idest super doctores: *Earum*, scilicet haeresiarchas, qui sunt capita aliorum. Vel super mentes quae regunt alia quae sunt in homine. *Erant tanquam coronae*, idest victoriae acquisitae de fidelibus praecipitatis: quia gloriantur se victoriam habuisse de quibusdam catholicis in errorem inductis. Haec tamen non est vera victoria; quia tunc ipsi haeretici diabolo amplius subduntur: unde recte dicitur, *Tanquam.* Item dicunt se vincere per veram sapientiam; quae tamen solum videtur et non est, sed error; unde sequitur: *Similes auro*, idest de non vero auro, quia de non vera sapientia sunt illae victoriae: *1. Timoth. 3. Habentes quidem speciem pietatis, virtutem autem eius abnegantes. Et facies*, idest vultus: *Earum, sicut facies hominum:* quia haeretici simulant et simulabunt se esse rationales et pios et mansuetos; quia homo est animal rationale, et natura mansuetum, et ipse homo cognoscitur per faciem esse homo; sunt tamen intus crudeles. Unde sunt Syrenae quae habent vultum virgineum, et tamen sunt animalia irrationalia: *Isai. 13. Et syrenae in delubris voluptatis. Et habebant capillos*, idest cogitationes, quae sunt multiplices ut capilli, et a mente procedunt, et menti adhaerent. *Sicut capilli mulierum*, quia sunt fragiles ac fluxibiles ut capilli mulierum: et machinantur ipsae eorum cogitationes deceptiones aliorum, ut mulier mala capillos parat ad decipiendum alios. Vel per capillos mulierum mores istorum intelliguntur: quia exterius a mente procedunt, et sunt molles, et fluxibiles, et effeminati, et in malitia multiplices, et ad aliorum deceptionem ab eis dependentes: *Iob 36. Vita eorum inter effeminatos.* Vel capilli mulierum possunt intelligi minores eis adhaerentes, qui multi erunt sicut capilli, et ad decipiendum astuti, et malitiosi, ut mulier, et erunt ad mala fluxibiles, et ab eis sicut a capite pendentes: quia eorum documenta sequentur. *Et dentes*, idest doctores et expositores eorum, qui panem mendacii, et erroris eis praeparant male exponendo et docendo: *Iob 33. Vigilantes ad praedam, praeparant panem libidinis.* Sed talis panis intoxicatus est: *Iob 20. Panis eius in utero vertatur in fel aspidum. Erant sicut dentes leonum*, quia fetor est in tali doctrina, sicut dentes leonum in hiatu habet fetorem, ut dicit Glossa. Vel *Dentes* eorum ministri, et ipsi etiam principes, per quos quasi per dentes, ipsi haeretici laniant fideles corporaliter et spiritualiter, sicut dentes leonum fortiter et crudeliter laniant praedam. Posset etiam intelligi de omnibus illis praecursoribus antichristi communiter. Dentes eorum, idest multiplex malitia eorum parata ad discindendum et devorandum fideles, sicut dentes leonum: quia haec malitia et fetorem habet in docendo, et crudelitatem in nocendo corporaliter et spiritualiter: *Eccle. 21. Dentes leonis dentes eius, et habebant loricas, sicut loricas ferreas.* Glossa, *idest corda obstinata, quae sagitta veritatis non penetrat;* quasi dicat: Corda dura habebunt, quae ita obstinata erunt, ut veritas ea non penetret: unde comparabilia erunt loricis ferreis: *Iob 41. Corpus eius ut scuta fusilia.* Vel habebunt loricas, idest sententias quibus se armant, sicut lorica ferrea est forte munimentum. Multae autem rationes multipliciter involutae sunt diversae maculae in his loricis. Isidorus *1. Lib. de sum. bon.* loquens de haereticis: *Docuerunt linguam suam loqui mendacium, ut iniquum facerent laboraverunt.* Sumit autem illud de *Ieremia 9.* Sed videtur eis male attribui lorica, quia lorica est fides cum caritate: *Thessalo. ult. Induti lorica fidei, et caritatis.* Item contra secundam expositionem, quam Glossa ponit, obiicitur: quia sententia haereticorum non potest muniri, etsi videatur. Respondeo. Ad primum dicendum secundum Augustinum, ut supra dictum est, quod non semper sumuntur vocabula in eadem significatione. Nomen ergo loricae hic accipitur in malo, et signat perversam obstinationem. In verbo vero Apostoli sumitur in bono, et signat salubrem munitionem. Ad aliud dicendum, quod illa munitio non vere est, sed apparenter; et ideo comparatur loricae ferreae, scilicet quia se dicunt rationibus munitos, et quia sic videtur. *Et vox*, idest tumultus et clamor: quia videntes se ratione vincere non posse, verborum tumultum faciunt, ut sic saltem victores appareant. *Alarum suarum*, idest sententiarum quibus se pertinaciter ex-

tollunt: alae enim sunt eorum sententiae, quas ostentant esse magnas, ut alti videantur: *Sicut vox curruum multorum equorum currentium in bello:* quia haeretici sunt multi, et eorum multitudo concorditer ecclesiam impugnat. Et sicut diversi currus diversis equis, et diversis viis ad idem bellum raptim currunt; sic isti licet diversis haeresibus inter se divisi, unanimiter ecclesiam impugnant, docendo errores, disputando, persequendo: ad eius enim impugnationem uniuntur: *Iob 41.* dicitur de squamis: *Una alteri adhaerebit, et tenentes se nequaquam separabuntur.* Isidorus *1. Lib. de sum. bon. Sic invicem haeretici sese collidunt, ut contra ecclesiam pari erroris spiritu decertent.* Et nota quod cum vox ab ore animalis proferatur; dicit tamen *Vox alarum:* quia quantum ad mysterium haec est vox haereticorum. *Et habebant caudas similes scorpionum*, idest habebunt faventes sibi principes, dure pungentes, vel afflictionibus, vel deceptoriis erroribus, quibus eos seducunt, ad modum caudarum scorpionum; licet ipsi principes muneribus alliciant, et promissionibus blandiantur, sicut scorpio. Principes autem dicuntur caudae; quia terrent minis et flagellis, et blandiuntur donis et promissis, more canis, qui iratus cauda terret, laetus blanditur; et quia pungunt, peccare eos faciunt, quantum est de se: unde dicitur de diabolo *Iob 11. Caudam suam stringit quasi cedrum. Et aculei*, idest punctiones vel flagellorum, vel persuasionum mortiferarum, quibus studeant pugnare ad pervertendum et interficiendum spiritualiter veneno erroris, sicut aculeus caudae scorpionis venenum infert. *In caudis earum*, in principibus qui multipliciter fideles volunt pervertere. Vel caudas similes habebunt scorpionum, idest dolosas sententias, quibus latenter laedent animas, licet in facie blandiantur; et in his caudis sunt aculei, idest punctio venenosa, et mortifera nisi caveatur. *Et potestas.* Hic agitur de persequutionis mora. *Et potestas*, a Deo permissa: *Earum*, idest locustarum, scilicet haereticorum est: *Nocere hominibus mensibus quinque*, idest toto tempore vitae hominis, in qua vivunt sub usu quinque sensuum: expone ut supra. Ultra vero huius vitae tempus nocere non poterunt. Sed ad quid hic repetitur de mora temporis; cum supra eodem de hoc dictum sit? Respondeo. Potest dici quod supra dicitur de cruciatu bonorum: unde ibi dicitur, *Sed ut cruciarent mensibus quinque;* hic autem agitur de nocumento malorum, idest qui nocent malos; quia bonis non nocetur, licet crucientur; malos autem vel per flagella, vel per blandimenta, vel per documenta trahent ad interitum animae, et sic nocebunt. Et ideo praemuniuntur hic electi, ut sint fortes contra tentationes et persequutiones haereticorum, ne eis possint nocere, quamdiu hic vivunt. Si tamen velimus intelligere etiam de nocumento illato bonis, possumus intelligere illud nocumentum corporale esse. Et non inconvenienter repetitur de mora temporis: quia per hoc est consolatio magna iustis, quod non possunt etiam corporibus nocere, nisi quamdiu vivunt, in quinque sensibus corporis, et post mortalem hanc vitam praemium suscipient. *Et habebant.* Hic ostenditur potentia per quam possunt praemissa. *Et habebant*, illae locustae praemissae: *Regem*, scilicet diabolum, per quem possunt praedicta, quia eius potestas naturalis magna est, cum non prohibetur a Deo, vel eius angelis: *Iob 41. Non est potestas super terram* etc. Nec potest tamen violentiam facere libero arbitrio, sicut dicit Damascenus. Ipse autem est rex malorum, et specialiter eorum de quibus hic agitur, erit rex et dux: *Iob 41. Ipse est rex super omnes filios superbiae. Angelum abyssi*, idest angelum de inferno, scilicet ipsum diabolum: quia ipse per maiorem superbiam meruit maiorem cruciatum infernalem quam alii. Dicitur autem infernus abyssus; quia caret candore, et omni gaudio, et quia caret fundamento, idest fine poenarum. Dicitur autem abyssus ab a quod est sine, et basis quod est fundamentum. Item quia habet profunditatem. Ratione ergo tenebrositatis, ratione infinitatis, ratione profunditatis poenarum dicitur infernus abyssus: *Iob 41. Aestimabit abyssum quasi senescentem.* Gregorius: *Abyssum senescere aestimat qui terminari in suppliciis supernam animadversionem putat.* Vel abyssus dicitur cor peccatoris, peccati caligine tenebrosum, cuius angelus est diabolus; quia angelus annunciat peccatori mala quae ei suadet, et dominatur ei: *Iob 28. Abyssus dicit non est in me. Cui nomen hebraice*, idest lingua hebraeorum: *Labadon*, quod dicitur Graece *Apollyon:* et Latina lingua, *Exterminans*, ut sequitur. Debet autem dici Labadon non Abadon, sicut dicit beatus Hieronymus *in Interpretationibus*, sed vitio scriptorum est corruptum et subtractum L. Interpretatur autem exterminans: quia diabolus exterminare nititur hominem a gratia in via, et a gloria in patria, idest extra terminum ponere: *Psal. Exterminavit eam aper de sylva.* Labadon autem Graecum est, et interpretatur indicans. Unde per interpretationem quae sequitur, patet quod non debet hic esse Abbadon. Tribus linguis solemnibus nominat diabolum, ut omnes excitet ad cavendum eius astutias; sicut titulus Domini scriptus fuit tribus linguis, ut signaretur illud *Philippen. 2. Et omnis lingua confiteatur* etc. *Ioan. 19. Et sicut evangelium scriptum est in triplici lingua.* Scripsit enim Matthaeus Hebraice; Lucas et Ioannes Graece; Marcus autem Latine, qui scripsit Romanis; quasi dicat: Vos Hebraei, Graeci, et Latini cavete ab eius seductione. In his autem linguis omnes aliae intelliguntur: quia enim hae tres sunt principaliores, ideo eas ponit. *Vae unum.* Hic ponitur conclusio praedictorum: *Vae unum*, idest damnatio praecursorum antichristi: *Abiit*, quantum ad narrationem libri, idest iam determinata est, per hoc scilicet quod eorum nequitia propter quam damnandi sunt, descripta est: ita videtur. Vel lege Glossam superius in principio praemissae partis, ubi dicit quod ibi agitur de damnatione praeparantium viam antichristo. *Et ecce veniunt adhuc duo vae post haec*, idest adhuc ostendetur duplex damnatio, scilicet antichristi, et suorum, cum agetur de cantu sexti angeli: etiam damnatio malorum in iudicio, cum agetur de cantu septimi angeli. Vel istud *Vae* potest intelligi tribulatio hominum, quae fiet per praecursores antichristi; non tantum corporalis, sed etiam spiritualis, quia multi per eos pervertentur. *Vae unum abiit*, idest completum est, scilicet tribulatio quae sub tuba quinti angeli continetur: *Completum est* dico, quantum ad visionem et narrationem, et complebuntur in re tempore suo; quia per illa praemissa signantur illa

quae erant ventura. Et postquam complebitur illa tribulatio ante tempus antichristi, veniet alia sub tempore antichristi, et iterum alia in fine mundi: unde sequitur, *Et ecce veniunt adhuc duo vae post haec*, idest duplex tribulatio: una scilicet quam antichristus, et sui inferet hominibus; non solum corporaliter, sed etiam spiritualiter, quia multos pervertet; alia est tribulatio damnationis quae erit in iudicio. Haec duo vae dicit venire, quantum ad significationem, et quantum ad rem, quia significabuntur inferius per ea quae vidit in cantu sexti angeli et septimi, et sic etiam accident in ultimis temporibus iudicii, et iam narravit. Vidit et narravit illa vae quae sequuntur infra: et corporaliter in re erit ordo ille. Vel posset secundum Glossam quod dicitur, *Post haec*, referri ad sequentem literam, *Post haec et sextus* etc. *Et sextus angelus.* Hic agitur de tubicinio sexti angeli, et ostenditur damnatio perversorum qui erunt tempore antichristi, per hoc quod eorum nequitia describitur. Primo autem ponitur determinatio propositi principalis, scilicet de statu ecclesiae sub tempore antichristi. Secundo subiungitur conclusio huius partis *ante finem 11. cap. Vae secundum.* Circa primum notandum, quod tunc erit persequutio, nec deerit omnino divina consolatio; ideo primo ostenditur ipsa praedicatio; secundo fidelium persequutio sub antichristo, *Et soluti sunt;* tertio tribulatorum fidelium consolatio, *10. cap. Et vidi alium angelum fortem.* In prima parte primo ostenditur sanctorum praedicatio. Secundo materia praedicationis, *Et audivi vocem unam.* Dicit igitur, *Et sextus:* quia ita cecinerant quinque, et post eos, *Et sextus angelus*, idest ordo sextus praedicatorum, idest in sexto statu praedicantium, et dicitur sextus et ordine narrationis, et ordine temporis Nota Glossam *Tuba cecinit*, idest praedicabit: hoc erit tempore antichristi. Sed quomodo hoc, cum non audeant tunc praedicare fideles? Dicitur enim *supra 6. sup. ill. Sic. sacc. cil.* etc. *Lux in sacco posita, lucem praedicationis nunquam effundens.* Respondeo. Potest dici, quod in principio cum natus erit antichristus, antequam potestatem suam dilataverit, praedicatio fiet; sed post cum erit in magna sua dominatione, tunc praedicatio erit particularis, non generalis, ut modo, nec ita solemnis ut modo: et pro illo tempore, quod erit gravissima persecutio, loquitur illa Glossa; et quod dicitur *Nunquam effundens*, intelligitur de solemni et multum publica praedicatione, non sicut modo est, ut fiat vis in hoc vocabulo *Effundens.* Erit enim tunc aliqua praedicatio, ut *infra 11.* habetur de Helia et Enoch. *Et audivi.* Hic ostenditur materia praedicationis, scilicet illud quod tunc praedicari debebit. Non omne tamen quod tunc praedicabitur, tangitur hic, sed quiddam, scilicet quod gravis tribulatio imminet, quia potestas daemonum laxabitur: et ad hoc praedicandum sancti praedicatores qui erunt circa illa tempora, et temporibus praeteritis praedicaverunt, excitabunt alios, qui erunt tempore antichristi, ut fideles sint magis cauti, quod signatur per vocem dicentem angelo etc. idest praedica solvendos. Primo ergo ostenditur ipse instruens. Secundo instructus, *Dicentem sexto angelo* etc. Tertio de quo est instructio, scilicet de eo quod est praedicandum, *Solve* etc. Dicit igitur, *Et audivi vocem unam*, procedentem, *Ex quatuor cornibus altaris aurei, quod est ante oculos Dei:* de quo altari habitum est *supra 8. Dicentem sexto angelo qui habebat tubam: Solve* etc. sic audiebat interno auditu in illa visione. Per hoc signatur, sicut Glossa velle videtur, quod praedicatores, qui ante praeterito tempore praedicaverunt, alios praedicatores venientes qui tempore antichristi erunt, excitant et instruunt, ut fideles contra adversa sub antichristo ventura praemuniant praedicando ea, et roborando corda fidelium contra ipsa: unde Glossa: *Praecones praeteriti temporis praemonent illos, qui erunt tempore antichristi, quid sint facturi.* Dicit itaque: *Audivi vocem unam*, idest doctrinam unam conformem, consonam in veritate et in rectitudine et in fine: quia praedicatores unam doctrinam habent per conformitatem, licet diversis modis loquantur. Omnes enim recti et boni praedicatores veritatem et doctrinam sacrae Scripturae docent, et eodem fine, scilicet ad honorem Dei et salutem hominum. Et illi praedicatores praeteriti temporis docebunt alios, sive excitabunt sub doctrinae Evangelicae uniformitate, quae loquitur de adversitate sub tempore antichristi futura, ut sint paratiores et magis experti, excitant et instruunt alios. *Ex quatuor cornibus altaris*, supple procedentem, hoc est de praedicatoribus Christi. Altare enim Christus est: quia in ipso per ipsum offerre debemus Patri quicquid volumus esse acceptum, sive sacrificium orationis, sive alia bona: *Hebr. ult. Habemus altare de quo edere* etc. Hoc altare est aureum, propter splendorem sapientiae: *Coloss. 2. In quo sunt omnes thesauri sapientiae et scientiae absconditi.* Propter eminentiam caritatis intimae, qua scilicet nos dilexit. Aurum enim splendet et praeeminet aliis metallis: similiter sapientia fulget, et caritas non tantum fulget, sed etiam omni virtuti praeeminet: *Ephes. 3. Scire etiam supereminentem scientiae caritatem Christi. Quod est ante oculos Dei*, idest quod est acceptabile Patri. Per omnia tangit illud quod dicitur *supra 8. Super altare aureum quod est ante thronum Dei: Matth. 3. Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi complacui.* Huius altaris cornua sunt praedicatores sancti, per quos debet Christus elevari et extolli, sicut per cornua: *Exod. 30. Facies altare ad adolendum thymiama de lignis Sethim: cornua ex ipso procedant.* Item quia debent esse pro Christo mori parati, et portare in memoria et affectu, et imitationis effectu effundere sanguinem; sicut in cornibus altaris in Lege ponebatur sanguis: *Lev. 4. Pones de eodem sanguine in cornibus altaris, quod est coram Domino.* Haec autem cornua dicuntur quatuor, propter quatuor quae debent praedicare de Christo. Duo sunt assumptae infirmitatis, scilicet Nativitas et Passio: duo sunt divinae potestatis, scilicet Resurrectio et Ascensio. Vel quatuor propter quatuor modos expositionis Scripturarum, scilicet modum Historicum sive literalem, et Allegoricum, Moralem et Anagogicum. Vel altare est ecclesia, super cuius unitate offerendum est Deo omne bonum. Aureum autem dicitur propter caelestem sapientiam, et caritatem quae est in ea. Huius altaris cornua sunt praedicatores: quia ipsam defendunt quasi eius cornua: et dicuntur quatuor propter praedicta, *Quod est* etc. quia ecclesia quantum ad iustos acceptabilis est Deo. De quo autem sit instructio ostenditur cum sequitur, *Dicen-*

tem sexto angelo qui habebat tubam, idest sexto ordini praedicatorum, qui scilicet habebant officium praedicandi in sexto statu, scilicet tempore antichristi. *Solve*, idest praedica sive annuncia fidelibus, esse solvendos, idest laxandos quantum ad potestatem: *Quatuor angelos*, idest universos daemones, ut sibi fideles caveant ut sint constantes. Aliter posset haec vox intelligi, scilicet doctrina Evangeliorum, quae per hoc ipsum quod praedicit tribulationes futuras, sub tempore antichristi, excitat praedicatores, qui erunt illo tempore ad praemuniendum fideles. *Et audivi vocem unam*, idest concordem doctrinam Evangelistarum, quia in nullo dissentiunt, licet non eisdem verbis loquantur, et de antichristo concorditer docent. *Procedentem ex quatuor cornibus*, idest de quatuor Evangelistis, vel ipsis Evangeliis: quia omnes Evangelistae loquuntur de antichristo. Et per hoc quasi invitat praedicatores illius temporis ad annunciandum fidelibus persecutiones antichristi. *Altaris aurei*, idest Christi, vel ecclesiae, ut supra. Evangelistae autem sunt cornua altaris, quod est Christus, vel ecclesia, quia Christum elevaverunt sive extulerunt verbo, scripto, et vitae exemplo, et intincti fuerunt sanguine Christi. Item fuerunt ecclesiae in defensionem. *Quod est ante oculos Dei*, ut prius expone. *Dicentem*, per hoc quod de antichristo loquitur: nam hoc ipso debent praedicatores, qui tunc erunt, esse instructi, ad praemuniendum fideles: *Sexto angelo*, ut prius: *Solve*, idest praedica solvendos. *Quatuor angelos*, idest universos daemones ad persequendum homines corporaliter et spiritualiter, exigentibus meritis malorum, et propter purgationes electorum. Daemones autem dicuntur angeli: sive ratione naturae nobilis, quia naturam habent angelicam; tum ratione missionis, quia mittuntur a principe imperante, et a Deo permittente; quod tamen non dicitur proprie mitti, sed large. Dicuntur autem quatuor, propter quatuor partes mundi, per quas nocent. Vel quod quatuor de Christo praedicta impugnant: *Supra 7. Vidi quatuor angelos stantes super quatuor angulos terrae qui alligati sunt in flumine magno Euphrate*, idest in cordibus divitum et principum mundanorum, in quibus latent et dominantur occulte, restricti tamen interim quantum ad alios ne saeviant sicut poterunt sub antichristo saevire. Nota quod Euphrates est flumen Babylonis, circumiens Babylonem, ut dicit Glossa, quod diviserunt Persi et Moedi in multos rivos, et sic ingressi sunt Babylonem. Est autem hoc flumen vorax et profundum ac magnum; et interpretatur Euphrates, pulverulentus, vel humidus, vel crescens, vel fructifer. Unde per Euphratem flumen magnum figurantur illi principes mundani, et quidam pravi divites, qui vivunt in pulvere elationis excaecantis, et in humo delitiarum carnis, quae humus est, et sunt in abundantia rerum, et in ea crescunt: et in praemissis sunt profunde et immersi quasi vorati, et ex his fluunt in alia ad modum fluminis, quia proficiunt in peius. Hoc flumen dicitur magnum propter magnitudinem et multitudinem scelerum. In his habitant daemones, quia eis dominantur; sed in eis ligantur, quia ita in eis habitant quod nondum permittuntur aperte desaevire in bonos; sed tunc solventur, quia per ipsos principes, et per alios perversos nocere permittentur hominibus, quando potestas diaboli laxabitur; ideo dicitur: *Quia alligati sunt in flumine magno Euphrate:* unde dicit beatus Gregorius: *Hostis antiqui virtus tunc a bonorum cordibus religatur, et in reproborum mentibus reclusus premitur; tempore vero antichristi de iniquorum cordibus non occulte saevientibus, eductus procedit, et tunc accepta potestate, contra ecclesiam in vim apertae persequutionis erumpet:* haec Gregorius. Vel secundum Glossam, Alligati, idest refrenati a nocumento hominum, ne scilicet tantum noceant quantum possent, et vellent. In flumine magno Euphrate, idest in passione Domini, qui habuit abundantiam et impetum magnum angustiae; ideo comparatur magno flumini: *Psal. De torrente in via bibet.* Item frugem salutis attulit mundo, scilicet reconciliationem et dona: ergo et praemia gloriae; quod signatur per Euphratem, quod interpretatur frugifer: *Rom. 5. Reconciliati sumus Deo per mortem Filii eius*; et sequitur: *Abundantiam gratiae et donationis et iustitiae accipientes in vita regnabunt per unum Iesum Christum.* Vel *Solve*, idest perversos, qui scilicet per flumen magnum Euphratem signantur excommunica, et sic solventur. *Et soluti sunt.* Habito de praedicatione, quae fit per praedicatores; agitur hic de persequutione, quae fiet per antichristum et suos complices: et describuntur sub similitudine belli, sive congressus equitum equis et armis pugnantium. Primo ergo ponitur descriptio equitum. Secundo descriptio eorum quae erunt eis in adiutorium, *Et ita vidi equos.* Tertio congressus eorum, *Et de ore eorum.* Quarto damnum ex congressu illatum, *Et ab his.* Circa primum primo describuntur equites, scilicet daemones, quantum ad laxatam potestatem. Secundo quantum ad nocendi sive pugnandi aviditatem, *Qui parati sunt.* Tertio quantum ad exercitus numerositatem, *Et numerus.* Dicit igitur, *Et soluti sunt* etc. idest solventur tempore statuto et praefinito a Deo, idest permittentur tribulare multum homines spiritualiter et etiam corporaliter, propter nocumentum spirituale: *Infra 20. Solvetur satanas de carcere suo. Qui parati.* Hic notatur nocendi aviditas, quae maxima erit, quia omni hora nocere appetent; unde dicit, *Qui parati erant*, idest qui erunt prompti, et avidi, scilicet ad nocendum, sicut post subditur, *Ut occiderent* etc. *Inter horam et diem*, idest in omni parte horae et diei et mensis et anni sine interpolatione; quasi dicat: Non est inter partes horae, vel diei, vel mensis, vel anni aliquid temporis, in quo non sint parati ad nocendum hominibus: unde Glossa: *Continue et diu.* Augustinus *2. libr. de Civi. Dei: Daemones ad decipiendum vigilantissimi sunt.* Vel per hoc potest tota duratio persequutionis intelligi. Durabit enim persequutio antichristi tribus annis et dimidio: unde per horam intelligitur dimidius annus; per diem annus unus; per mensem alius tertius annus exprimitur. Item notatur etiam qualitas et processus persecutionis in praemisso tempore: persequutio enim quae videbitur primo, non videbitur gravis, respectu eius quae erit ultimo, ut quasi hora videatur unius diei; sequens vero erit gravis supra hanc, sicut dies excedit horam; subsequens autem erit gravior, sicut mensis maior est quam dies; ultima vero gravissima, sicut annus superexcedit horam diem et mensem: unde illi tres anni et dimidius recte per haec quae gradum important, significantur. Item talibus minutiis signa-

tur illud tempus, ut ostendatur illam persequutionem fore sine interpolatione: *Infra 12. Per tempus et tempora et dimidium temporis,* idest tribus annis et dimidio: *Daniel. 7. Et tradentur in manu eius usque ad tempus et tempora et dimidium temporis.* Ad quid autem erant parati, ostenditur, cum subditur , *Ut occiderent tertiam partem hominum* , idest reprobos qui non sunt activi, nec contemplativi. Vel non sunt iusti secundum statum perfectionis, vel imperfectionis. Occiderent, inquam, morte culpae in praesenti, et morte gehennae in futuro: *Supra 8. Et tertia pars terrae combusta est: Habacuc 1. Semper interficere Gentes non cessat. Et numerus.* Hic agitur de numero equitum diaboli; et ponitur iste numerus propter mysterium : equites enim huius exercitus sunt daemones , equi horum equitum sunt pravi homines, princeps horum omnium est diabolus qui dicitur Lucifer. Isti autem equites, scilicet daemones, ponuntur sub tali numero propter numerum sacratum: daemones enim faciunt haereticos quibus praesident, simulare se perfectos in observantia divinorum praeceptorum ; cum tamen ipsi haeretici transgrediantur praecepta, et omittant ipsam perfectionem de qua gloriantur, cum fidem non habeant, sine qua praecepta servare non possunt. Per hoc ergo quod dicuntur *Dena millia* , ostenditur simulatio perfectionis in observantia decalogi, quae simulatio est in haereticis , procurantibus ipsis daemonibus, qui insident eis: per millenarium enim perfectio; per decem vero Decalogus praeceptorum. Et dicuntur dena millia, non propter perfectionem observantiae Decalogi, quae sit in haereticis, sed quam simulant secundum doctrinam daemonum , sicut *supra 6.* dicitur : *Ecce equus niger , et qui sedebat super eum habebat stateram in manu sua:* ubi attribuitur diabolo, quod per eius suggestionem faciunt haeretici, qui dicunt se habere rectum Scripturae intellectum , cum non habeant. Per numerum vero additum, scilicet *Vigies millies,* ostenditur defectus perfectionis praedictae, quia vicenarius numerus , eo quod recedit a denario, sicut binarius ab unitate , signat transgressionem Decalogi, et omissionem perfectionis significatae per millies. Isidorus *1. libr. de sum. bon. Haeretici quamvis legem et prophetas opere implere contendant , a vultu Dei proïiciuntur , et a iustorum caetibus separantur. Et audivi,* quia dixerat numerum exercitus equestris , idest exercitus equitum esse tantum ; nunc ut quod dixit certius sit, dicit se haec audisse: saepe enim dicit se vidisse vel audisse, ad certitudinem testimonii. *Et audivi,* in visione, auditu interno: *Numerum eorum,* scilicet equitum, supple, esse illum qui dictus est. Ponitur autem numerus ille propter significationem, ut dictum est. Vel aliter secundum quod Glossa innuere videtur, ut hic numerus equitum diaboli , et equitum Dei intelligatur; et equites intelligantur haeretici, qui equitant contra fideles; equites Dei viri iusti. Per dena millia signantur boni , qui vere habent perfectionem observantiae decem praecèptorum, ad minus perfectionem sufficientiae. Per vigies millies mali: quia plures sunt mali quam boni. Item quia vicenarius numerus sic se habet ad denarium, sicut binarius ad unitatem. Unde sicut binarius ab unitate recedens signat transgressionem; sic ille numerus a denario recedens signat transgressores Decalogi, et omissores perfectionis, quae signatur per mille. Dicit igitur secundum hunc modum , *Et numerus exercitus equestris,* idest equitum, scilicet Dei et diaboli, qui invicem pugnant, est vel erat, *Vigies millies dena millia;* ita quod vigies millies referatur ad equites diaboli, dena millia ad equites Dei , ut dictum est. De hoc duplici exercitu *1. Machab. 6.* ubi dicitur , quod *exercitus Antiochi et Iudae comparaverunt se in praelium. Et audivi numerum eorum,* idest intellexi quid per eorum numerum signaretur. Vel intellexi complures esse malos quam bonos secundum Glossam, quia numerus malorum ponitur maior, licet uterque ponatur ratione mysterii. Sed tunc quaeritur: Quare mali signantur per adverbia, boni vero per nomina? Item quare duplicatur numerus malorum quantum ad modum dicendi , supra numerum bonorum ? Item quare sub tanta obscuritate dicitur quod manifeste dici potuit? Respondeo. Ad primum dici potest, quod malum per se non stat, sed coalescit in bono naturae rationalis. Item adverbium est pars non principalis, nomen autem est pars principalis; similiter mali quiddam vile sunt, boni autem aliquid magnum. Ad aliud potest dici quod haec est ratio , quia malum est multifarium et accidit superfluitate et diminutione; bonum autem est indivisibile, et virtus in medietate consistit. Ad aliud dicendum , quod cum ille sit liber Revelationum, voluit divina sapientia , quae omnia decenter ordinat , haec obscure tradere propter perversos, scilicet haereticos, ne haec perverterent , si essent aperta. Item propter fastidiosos , ut scilicet reverentius et gratantius accipiantur. Item per talem modum magis manifestatur divina sapientia, quae sic convenienter sua mysteria celat. De his magis dictum est *supra 7. Et ita vidi.* Hic agitur de eis quae erunt daemonibus in adiutorium nocendi. Haec autem sunt equi , scilicet pravi homines, et arma, scilicet sententiae erroris. Primo autem agitur de equis equitum. Secundo de armis eorum, *Et qui sedebat.* Tertio de dispositione equorum, *Et capita.* Dicit igitur, *Et ita vidi:* quia sic vidi equites sub illo numero, et ita sicut videram equites sub numero illo, *Vidi equos in visione;* quasi dicat: Secundum numerum equitum vidi numerum equorum; et intelligatur de numero signante , non de numero numerante. Si aliquis quaereret, quare potius agitur de numero signante , quam de numero numerante ? Et dicendum quod cum liber iste sit de Revelationibus factis ad aedificationem ecclesiae, et numerus numerans non sit ad aedificationem, sed numerus signans, ideo etc. *Et qui sedebant.* Hic agitur de armis equitum: vidit enim eos loricatos loricis igneis, hyacinthinis, et sulphureis; per quod signantur mentes perversae et obstinatae, quibus daemones roborant haereticos contra fideles. Unde primo ostenditur, qnomodo eos possident per dominationem. Secundo quomodo eis utuntur ad aliorum deceptionem, *Habebant loricas.* Ubi primo tangitur obstinata perversitas. Secundo accumulata iniquitas, *Igneas:* quae triplex ostenditur. Prima est fervor irae , quia ira et malitia ardent haeretici contra fideles; unde dicitur *Igneas.* Secunda simulatio vitae , *Hyacinthinas.* Tertia fetor doctrinae, *Et sulphureas.* Haec enim tria sunt adnexa obstinatae perversitati haereticorum , et per hoc daemones praeparant eos ad decipiendum fideles. Dicit igitur , *Et qui sedebant super eos* , scilicet

daemones, qui dominabuntur haereticis et pravis hominibus, tempore antichristi, et per quos sicut per equos eis subiectos, portabuntur ad alios expugnandos. *Habebant loricas*, idest habebunt obstinatam perversitatem, sive mentes induratas, non tantum in se, sed in haereticis: quia procurabunt quod haeretici sint obstinati, ita quod se vinci a catholicis non permittant, ut perversitas obstinata sit eis quasi lorica fortis: *1. Reg. 17.* dicitur de Golia, quod lorica hamata induebatur. *Igneas*, idest igne irae sive malitiae, quia sicut ipsi daemones sunt igne irae accensi contra iustos; ita accendent magis ac magis haereticos contra ipsos. *Hyacinthinas*, idest coloratas simulatione vitae: hyacinthus enim est lapis pretiosus habens colorem caeli, per quem signatur similitudo vitae sanctae sive caelestis. *Et sulphureas*, fetore doctrinae, quia doctrina a mentibus haereticorum, procurantibus daemonibus procedens, fetida est, in conspectu Dei et hominum fidelium. Fetida autem est ratione erroris: sulphur enim fetet. Hec tria sunt adnexa mentibus eorum induratis. Vel loricae possunt intelligi sententiae quibus daemones muniunt haereticos: quae sententiae describuntur multipliciter, quia daemones per huius sententias erroris reddunt haereticos munitos ad sui defensionem; unde dicit, *Habebant loricas*, idest sententias fortes secundum apparentiam, quibus haereticos munient sub quibusdam rationibus. Item acutas, ad aliorum deceptionem. Igneas, quia accendent haereticos ad imbuendum alios; et etiam multos catholicos imflammabunt ad consensum erroris: *Supra 8. Cecidit de caelo stella magna ardens tanquam facula.* Item caecas apud se hyacinthinas, idest excaecantes eos et famosos reddentes: Hyacinthus enim est lapis fumidi coloris. Alia litera habet *Fumidas: Iob 40. De naribus eius procedit fumus.* Item fetidas apud Deum, et etiam apud fideles per ipsam perfidiam, per blasphemiam, per infamiam. Et sulphureas; et ideo dicitur *infra 21. Pars illorum erit in stagno ardenti igne et sulphure.* Vel expone de poena aeterna secundum Glossam. *Et capita.* Hic agitur de dispositione equorum, qui habebunt capita ad modum leonum; unde dicit, *Et capita equorum*, idest maiores super haereticos, ut sunt haeresiarchae et principes. *Erant tanquam capita leonum*, idest erunt crudeles in actu persequendi, et superbi et vitiis fetidi: Leo enim est animal crudele et rugiens, et fetorem habet in hiatu oris in capite: *Habacuc 2. Suscitabuntur lacerantes te, et eris in rapinam eis.* Multum enim repraesentabunt crudelitatem diaboli regis sui. De quo *Ier. 6. Crudelis est, et non miserebitur. Et de ore.* Hic agitur de congressu, secundum quod fit per doctrinam erroris. Pugnabunt autem tam maiores quam minores aliis modis, scilicet blandiendo, comminando corporaliter, et temporaliter persequendo, quod habetur per illud quod praemissum est de capitibus leonum. *Et de ore eorum*, idest de eorum praedicatione, scilicet equorum, scilicet haereticorum, qui portant daemones ad homines decipiendos, ut patet *infra eod: Potestas equorum in ore eorum. Procedit ignis.* Doctrina eorum ostenditur esse inflammativa; unde dicitur *Ignis*, idest doctrina alios accendens, quia nova placebunt hominibus: unde accendentur corda hominum. Item comburentur, igne devorante per errorem. Item excaecativa, *Et fumus*, idest doctrina fumosa excaecans. Item infectiva, *Et sulphureas*, idest doctrina fetens; et per hoc inficiens multos. Vel per hoc potest intelligi doctrina quae est eis et aliis causa poenae aeternae. Ubi sunt haec tria secundum Glossam, scilicet ignis excrucians: *Isaiae ult. Ignis eorum non extinguetur.* Item caligo obtenebrans; unde dicitur, *Et fumus: Isai. 34. Ascendet fumus eius in generatione et generationem.* Item fetor penetrans, *Et sulphureas: Psal. Ignis sulphur et spiritus procellarum. Et ab his.* Hic ostenditur damnum ex congressu illatum. Et quia hoc damnum est de damnatione hominum, et multi alii damnabuntur, praeter eos qui per antichristum seducentur; ideo incidenter agit de praedicatione aliorum. Primo ergo agit de perditis hac persecutione. Secundo de perditis alia ratione, *Et caeteri homines.* Circa primum primo ostendit malorum perditionem. Secundo replicat perditionis originem, *Et de igne.* Tertio subdit ampliorem originis descriptionem, *Potestas enim equorum.* Dicit igitur, *Et ab his tribus plagis*, scilicet ab igne, fumo, sulphure, idest ab inflammatione, excaecatione, et fetore doctrinae haereticorum, per quae inferentur plagae animabus. Vel per ignem potest intelligi suggestio haereticorum ad avaritiam vel cupiditatem, quae est ignis accendens; per fumum suggestio ad superbiam, quae elevatur in altum et excaecat et evanescit ut fumus; per sulphur suggestio ad actionem pravam, quae habet fetorem in conspectu Dei, quia pravi homines in illo suggerent facere multa mala. *Occisa est*, idest occidetur morte culpae, et tandem morte gehennae: *Supra 8. Multi homines mortui sunt de aquis* etc. *Tertia pars hominum*, idest multitudo reproborum, quia boni non illo modo occidentur, quia in adversis merebuntur: *Rom. 8. Omnia cooperantur in bonum* etc. Reprobi dicuntur tertia pars, quia nec sunt in activa, nec contemplativa. Vel quia non sunt in statu iustorum perfectorum vel imperfectorum Vel una pars est quae incepit poenitentiam et complevit: huic statim reddetur paradisus; alia quae incepit, sed non complevit: huic debetur purgatorius: alia, quae nec incepit finaliter nec complevit; cui debetur infernus. *Et de igne.* Hic replicat huius perditionis originem sive causam ad expressionem malitiae eorum, et ad indicium rectitudinis, et ut magis caveatur: et ponitur, *Et*, pro idest de igne etc. et expone modo praemisso. *Ex ore*, idest suggestione ipsorum dum praedicant. Vel suggerunt errorem, vel aliud peccatum: *Gen. 41. Quod autem vidisti secundo, ad eandem rem pertinens somnium, firmitatis indicium est. Potestas enim.* Hic describit plenius originem sive causam perditionis praedictorum. Hanc autem ostendit duplicem, scilicet per doctrinam et astutiam: quia cum non poterunt primo per doctrinam pervertere, per astutiam machinabuntur tandem decipere. Primo ergo ostenditur perniciosa doctrina. Secundo machinationis astutia, *Et in caudis.* Tertio astutiae nequitia, *Nam caudae.* Quarto nequitiae efficacia, *Et in his nocent.* Dicit igitur, *Potestas enim;* quasi dicat: Vere ex ore eorum procedet malum, unde alii damnentur. *Nam potestas equorum*, idest haereticorum, super quos sedent et dominantur daemones, et per quos alios impugnant: *Est*, idest erit; sed loquitur ac si iam esset, quia certum est esse futurum. Vel quia iam de praesenti in parte hoc impletur in quibusdam haereticis. *In ore*,

idest in praedicatione, seu suggestione eorum, quia dolose et blandis verbis, et allectivis rationibus suggerent errores hominibus: antichristus enim mittet suos praedicatores ad decipiendum homines: *Proverb. 5. Favus distillans labia meretricis* etc. et haec meretrix est haeresis. Gregorius *sup. hunc loc. Nequissimi praedicatores perversa suadendo praedicabunt. Et in caudis eorum*, idest in occultis deceptionibus, qui astute machinabunt decipere, vel promissis vel astutis minis. Vel aliter. Erunt enim quidam sive praedicatores antichristi, sive alii, qui videntes se non posse aperte quosdam fideles seducere, astute per aliam viam procedent, sicut vult Glossa; et tales comparantur caudis, quia cauda non sic apparet ut facies, et iterum cooperit corporis turpitudinem; sic tales astutiam suam abscondunt, et turpitudinem erroris sui cooperiunt: *Eccle. 11. Attende tibi a pestifero, fabricat enim mala. Nam caudae.* Hic ostenditur astutiae nequitia. Primo quia machinabuntur contra fideles per se decipiendo. Secundo quia per potentiores affligendo, *Habentes capita.* Dicit igitur *Nam.* Vere in caudis est eorum potestas: *Nam caudae eorum*, idest illi qui inter eos sunt astuti deceptibiles aliorum. Et bene dicuntur *Caudae eorum*, quia omnes mali sunt quasi unum corpus; sed secundum diversos actus comparantur diversis partibus corporis. Sunt vel erunt, *Similes serpentibus*, quia scilicet venenum erroris latet in eis, et astute student ad immittendum. Et in sententiis varii sunt, quia multiplices sententias habent perfidiae, sicut serpens terram comedit: *Isa. 65. Serpenti pulvis panis eius:* alia litera habet, *Draconibus*, qui scilicet occulte insidiantur: *Isa. 55. Absorbuit me quasi draco. Habentes capita*, scilicet ad modum serpentum, idest principes et divites, qui sunt aliis priores et altiores per potentiam, et mordentes fideles per saevitiam: quia haeretici, cum non poterunt per se decipere fideles, facient eos per alios maiores affligi, sicut insinuat Glossa; unde Gregorius: *Multi potentum studebunt fideles saeviendo et affligendo terrere. Et in his*, scilicet capitibus, *Nocent*, idest nocebunt caudae, cum non poterunt per se nocere, quia multi per saevitiam principum seducentur. Gregorius: *Quicquid tunc antichristus callide machinabitur, etiam cum virtute saecularis potentiae exequetur.* Vel aliter. Ut per os equorum, idest haereticorum designetur praedicatio praedicatorum; per caudas potestas maiorum: unde sensus est secundum beatum Gregorium: *Potestas equorum, idest haereticorum*, ut supra: *Est*, idest erit: *In ore eorum*, idest in suggestione doctorum: *Et in caudis eorum*, idest in potentibus, ut erunt principes qui erunt caudae eorum, quia iuvabunt eos ad seducendum homines: unde Gregorius *sup. hunc loc. In ore doctorum scientia, in cauda vero saecularium potestas signatur.* Potentes autem per caudam signantur, quia potestas saecularis retro est sicut cauda, idest inter vilia et contemnenda computanda est: unde beatus Gregorius *sup. hunc loc. Retro est omne quod transit, ante vero omne quod veniens permanet. Nam caudae eorum*, idest principes haereticos iuvantes, per potentiam contemnendam et vanam. *Similes serpentibus*, quantum ad venenum perfidiae in deceptione animarum, quia intoxicati erunt haeresibus principes multi. Obedient antichristo, et alios errore venenabuntur quantum ad animas habentes capita per crudelitatem malitiae in afflictione corporum. Dicit igitur, *Habentes capita*, idest multiplices ac crudeles malitias, per quas mordebunt et affligent corpora fidelium. Notandum igitur, quod, sicut dicit beatus Gregorius, *Antichristus dupliciter studebit fideles pervertere, scilicet per doctrinam suorum praedicatorum, et per potentiam principum.* Unde dicit beatus Gregorius *sup. verba praem. Duplici calliditate contra fideles agetur: quia quod eis ab aliis verbis blandientibus dicetur, hoc ab aliis gladiis ferientibus imperabitur.* Sed quare diabolus temporibus ultimis magis saeviet per se et per suos ministros, quam nunc, cum semper crudelissimae malitiae sit? Respondeo. Dicendum, quod erit duplici ratione, scilicet propter laxationem potestatis, quia tunc permittetur a Deo uti sua potestate, cum nunc non permittatur: quae permissio fiet exigentibus meritis impiorum, et ad probationem electorum: *Infra 20. Post haec oportet illum solvi modico tempore.* Item propter brevitatem temporis, quia cognoscet in ultimis temporibus quod breve tempus ei restat ad nocendum saluti hominum; et ideo tunc faciet quicquid poterit mali: *Infra 12. Vae terrae, et mari, quia descendit ad vos diabolus habens iram magnam, sciens quod modicum tempus habet.* Gregorius: *Antiquus hostis atrocius extrema mundi tentaturus aggreditur, quia considerat quod iuxta sit ut licentiam amittat nequissimae libertatis. Et caeteri.* Hic agitur de eis qui damnabuntur sine persecutione antichristi: quae damnatio erit propter peccata, de quibus non poenituerunt finaliter. Unde hic multiplex peccatum ostenditur, quia omne peccatum vel contra fidem, vel contra mores. Peccatum autem contra fidem tangitur duplex, scilicet adoratio daemoniorum in seipsis, vel in corporibus assumptis, procurant enim se adorari. Item adoratio simulacrorum, *Et simulacra.* Peccatum vero contra mores ostendit multiplex. Tangit autem specialiter peccata actus exterioris: et per hoc magis ostendit eos inexcusabiles, quia etiam actu ipso peccaverunt, nec tamen de actu poenituerunt. Ponit autem expresse peccata quibus peccatur in proximum, sicut per infidelitatem, de qua primo loquitur; peccant in Deum: et in his intelligitur peccatum in seipsum. Item fornicatio, de qua sequitur, non tantum est in proximum, sed in semetipsum. Peccatum autem quo peccatur in proximum, aut nocet proximo quantum ad personam, aut quantum ad rem: si quantum ad personam; aut quantum ad esse naturae, aut quantum ad esse moris: si quantum ad esse naturae, sic est occisio; quae fit dupliciter: aut aperte, et sic vocatur hic homicidium; aut occulte, et sic fit quandoque per veneficium; si quantum ad esse moris, sic est fornicatio, per quam destruitur esse moris, non tantum in se, sed etiam in alio; si quantum ad rem personae, sic est furtum. Dicit igitur, *Et caeteri;* quasi dicat: Ita multi peribunt decepti per antichristum et suos. Et similiter, *Caeteri homines*, supple secundum Glossam peribunt. *Qui non sunt occisi in his plagis:* contra quos scilicet non fuit conatus diaboli in persecutione antichristi, ut qui erunt ei subditi per infidelitatem, vel aliud peccatum: quos quia de iure quieto possidebit, non persequetur; vel qui erunt vel fuerunt ante tempus antichristi. Neque poe-

nitentiam egerunt *de operibus manuum suarum*, scilicet de malis actibus. Haec est causa quare peribunt, scilicet peccata cum impoenitentia: *Lucae 13. Si poenitentiam non habueritis, omnes similiter peribitis.* Ostendit autem quae sunt illa mala opera subdens, *Et non adorarent daemonia*, quia non egerunt poenitentiam ut non adorarent daemonia, scilicet deinceps, quia si poenitentia salubris abiicitur, deinceps actum malum. Et adoratio daemoniorum vocatur opus manuum tum propter adnexum, quia manibus colunt daemonia idolatrae sacrificando eis, et supplicando, et aliis modis; tum quia ita damnatur homo per talem adorationem, sicut per aliud grave opus manibus commissum: *Deut. 22. Immolaverunt daemoniis, et non Deo.* Daemones enim multum volunt et procurant adorari ab hominibus: *Matth. 4. Haec omnia tibi dabo, si cadens adoraveris me. Et ut non adorarent simulacra*, idest idola, a simulando, quia non est in eis veritas divinitatis, sed simulatio est prorsus. *Aurea et argentea* etc. Tangit multiplicem materiam de qua fiunt idola: et hoc facit ad irrisionem, quia de diversa materia corporea faciunt sibi deos, ut volunt, scilicet de auro vel argento, vel aere, vel lapide, vel ligno: *Psal. Simulacra Gentium argentum et aurum. Quae neque videre.* Removet ab idolis triplicem actum quem non videntur posse habere propter organa corporea, quae habere adhuc videntur, scilicet usum, auditum, et gressum; tactum autem et odoratum et gustum non exprimit, quia in exclusione praecedentium intelliguntur excludi. Item in expressione materiae idolorum excluduntur omnes actus sensuum; sed tamen quidam actus exprimuntur, qui sunt magis nobiles et evidentes in re sensibili: *Psal. Oculos habent et non videbunt.* Dupliciter ergo tangitur peccatum idolatriae, quia diabolus multos gentiles decepit: *Sap. 15. Infelices sunt, et inter mortuos spes illorum* etc. Dicit ergo corporeitatem simulacrorum ex parte materiae, et ideo non possunt esse dii: quia Deus est nobilis et invisibilis naturae. Item vanitatem sive inefficaciam ex parte formae, quia in forma sua videntur habere virtutem ad quosdam actus, et non habent. *Et non egerunt poenitentiam ab homicidiis:* quod peccatum est grave: *Exod. 20. Non occides. Neque a veneficiis suis*, scilicet per quae quandoque procuratur occulte mors alterius, ut dando venenum. Vel alio modo. Est enim veneficium species maleficii: *Infra ult. Foris canes et venefici. Neque a fornicatione sua:* ecce quod fornicatio peccatum mortale est: *Hebrae. ult. Fornicatores et adulteros iudicabit Deus. Neque a furtis suis*, idest a se factis, quae sunt contra legem Dei: *Ex. 20.* ubi scriptum est: *Non furtum facies.* Sed dubitatur de hoc quod dicitur, *Neque poenitentiam egerunt ut non adorarent daemonia:* quia velle videtur quod ad poenitentiam sufficiat actum malum relinquere; cum tamen oporteat se per actum poenitentiae punire: unde Augustinus: *Poenitentia est quaedam dolentis vindicta, puniens in se quod dolet commisisse.* Item de hoc quod dicitur, *Ut non adorarent daemonia*, et quaeritur, unde est quod daemones volunt et procurant adorari, cum sciant hoc soli Deo deberi, et inde sibi poenam augeri? Item cum adulterium et incestus et huiusmodi sint graviora quam fornicatio, quaeritur quare non loquatur de illis? Respondeo ad primum, quod non vult dicere, quod sufficiat ad poenitentiam dimittere pravum actum, cum oporteat se pro peccatis punire, ut dicit Augustinus, et *Ioel. 2. Convertimini ad me in toto corde vestro, in ieiunio* etc. sed per hoc ostendit, quod ad veram poenitentiam et salubrem, necesse est actum pravum dimittere: aliter enim non esset salubris; unde Gregorius: *Poenitere est acta peccata deflere, et flenda non committere.* Unde patet quod aliquis bene peccata sua defleat, non tamen vere poenitet, nisi ipsum actum malum relinquat: unde Isidorus: *Irrisor est et non poenitens, qui adhuc agit quod poenitet. Multi lacrymas indesinenter fundunt, et peccare non desinunt.* Ad aliud dicendum, quod illud est propter superbiam et propter malitiam: propter superbiam volunt tanquam dii honorari: *Psal. Superbia qui te oderunt, ascendit semper.* Item Augustinus *in 10. lib. de Civ. Dei: Qui divinitatem sibi arrogant spiritus, non cuiuslibet corporis fumo, sed supplicantis animo delectantur.* Propter malitiam vero procurant homines per huiusmodi grave peccatum damnari, et sibi in inferno sociari; unde Augustinus *2. lib. de Civ. Dei: Intelliguntur daemones, sicut nobis notum est in literis sacris, negotium suum agere ut pro Diis habeantur et colantur: ut hi qui exhibent unam pessimam causam cum eis habeant in iudicio Dei.* Ad obiecta dicendum, quod per superbiam usurpat, quod scit soli Deo convenire; per malitiam vero deiicit hominem, licet sciat, inde poenam sibi accrescere: unde *sup. illud Iob 41. Qui fact. est ut nul. tim.* dicit beatus Gregorius: *Nec Deum timet, neque hoc quod passurus est metuit.* Ad ultimum dicendum, quod ideo de illis gravioribus non loquitur, quia breviter sub nomine fornicationis illa maiora includit: unde nomine fornicationis intelligitur et simplex fornicatio, soluti cum soluta, et adulterium, et alia maiora. Unde notandum, quod est duplex fornicatio, scilicet spiritualis; et haec est in omni mortali, cum scilicet anima recedit a suo sponso: *Psal. Perdidisti omnem qui fornicatur abs te.* Item corporalis; et haec aliquando dicitur communiter, scilicet pro actu illicito carnali: *1. Cor. 6. Qui autem fornicatur, in corpus suum peccat.* Similiter haec aliquando accipitur spiritualiter, scilicet pro illicito actu cum soluta.

CAPUT X.

Et vidi alium angelum fortem descendentem de caelo, amictum nube: et iris in capite eius, et facies eius erat ut sol, et pedes eius tanquam columna ignis, et habebat in manu sua libellum apertum, et posuit pedem suum dextrum super mare, sinistrum autem super terram, et clamavit voce magna, quemadmodum cum leo rugit. Et cum clamasset, locuta sunt septem tonitrua voces suas. Et cum locuta fuissent septem tonitrua voces suas, ego scripturus eram, et audivi vocem de caelo dicentem mihi: Signa quae locuta sunt septem tonitrua, et noli ea scribere. Et angelus quem vidi stantem super mare et super terram, levavit manum suam ad caelum, et iuravit per viventem in saecula saeculorum, qui crea-

vit caelum, et ea quae in eo sunt, et terram, et ea quae in ea sunt, et mare, et ea quae in eo sunt, Quia tempus non erit amplius, sed in diebus vocis septimi angeli, cum coeperit tuba canere, consummabitur mysterium Dei, sicut evangelizavit per servos suos prophetas. Et audivi vocem de caelo iterum loquentem mecum, et dicentem: Vade, et accipe librum apertum de manu angeli stantis super mare, et super terram. Et abii ad angelum, dicens ei ut daret mihi librum. Et dixit mihi: Accipe librum, et devora illum, et faciet amaricari ventrem tuum; sed in ore tuo erit dulce, tanquam mel. Et accepi librum de manu angeli, et devoravi illum: et erat in ore meo tanquam mel dulce, et cum devorassem eum, amaricatus est venter meus, et dicit mihi: Oportet te iterum prophetare gentibus, et populis, et linguis, et regibus multis.

CAPUT X.

Et vidi alium angelum. Habito de persecutione quae erit subtempore antichristi; agitur hic de consolatione fidelium, quam tunc habebunt, et etiam nunc possunt habere. Dividitur autem haec pars in quatuor. In prima ponitur consolatio ex dominici regiminis ordinatione: et haec consolatio est contra adversa illius temporis generaliter, quia qui pro ecclesia incarnatus et passus, et eam semper regit, nec dimittet suos in illis adversis. Specialiter tamen est contra defectum sive subtractionem praedicationis. In secunda parte ponitur consolatio ex aeternae mercedis certitudine, sive praeordinatione, *Et angelus quem vidi.* In tertia ex salubris doctrinae praemunitione, *Et vox quam audivi.* In quarta ex futura fidei testificatione: *Infra 11. Et dabo duobus testibus.* Consolatio autem ex dominici regiminis ordinatione est, quia scilicet Dominus sic rexit ecclesiam, quod pro ea regenda et custodienda et salvanda, incarnatus et passus est, et praedicatores per mundum instituit, quando conveniens fuit: et praedicationem subtrahet, quando non erit congruum praedicare, quia praedicatio, si ita solemnis et multa esset tempore antichristi, ut modo est, contemneretur, et margaritae ante porcos ponerentur: et ideo sustinere debebunt fideles, quia Dominus per sapientiam sic ordinabit: et misericordia, qua pro hominibus se humiliavit, et eis prius praedicatores dedit, suis electis non deerit. Nota Glossae infra eodem *super illud Et audivi vocem de caelo* etc. *Quia tempore antichristi* etc. Sic autem proceditur in prima parte: primo ostenditur dominicum regimen quantum ad statum ecclesiae initialem vel medium, quia aliqua pertinent ad primum statum, aliqua ad medium; secundo quantum ad finalem sive ultimum, *Et cum locuta fuissent.* Circa primum ostenditur primo quomodo Dominus regit per se ecclesiam. Secundo quomodo per suos, *Et facies.* Per se autem regit et rexit ecclesiam, quia per carnem assumptam se ecclesiae coniunxit, et eam pie redemit, et eadem pietate promovet et protegit: unde de incarnatione et passione hic tangitur. Primo agitur de eius regimine implicite et in generali. Secundo explicite et in speciali, *Descendentem.* In generali vero, quantum ad duo: tum quantum ad Mediatoris pietatem, propter quam dicitur *Angelus*; tum quantum ad liberationis potestatem, propter quam dicitur *Fortis.* In speciali vero ostendit dominicum regimen hoc modo, quia cum ab incarnatione totum bonum proveniat, primo ostendit incarnationis caritatem; secundo emanantem utilitatem; et haec ponitur duplex. Una est munimentum contra vitia, ex parte humanitatis: unde dicitur: *Amictum nube.* Secunda est benevolentia ad salubria ex parte divinitatis, *Et iris.* Ex his autem diligenter consideratis magna consolatio surgit in anima, quae vexatur adversis. Dicit igitur, *Et vidi*; quasi dicat: Ita vidi angelos malos paratos nocere tempore antichristi: et e contra, *Vidi*, interno oculo, *Alium*, idest bonum angelum contrarium qui sunt avidi ad nocendum, iste vero ad adiuvandum: *Angelum*, scilicet Christum, qui venit ut annunciaret hominibus quae sunt salutis, et sua caritate impleret officium Mediatoris: et ideo dicitur Angelus, quia quasi nuncium Patris se nobis in praedictis exhibuit. Christus autem dicitur Angelus, inquantum homo, non inquantum Deus. Dicitur, inquam, Angelus, non natura, sed officio: *Isaiae 9.* secundum aliam literam: *Et vocabitur nomen eius magni consilii Angelus.* Ex hoc autem colligitur quod suis non deerit, qui tam dulciter eos dilexit: *Rom. 8. Qui enim proprio Filio suo non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum; quomodo non etiam cum illo omnia nobis donavit? Fortem:* cuius fortitudo apparuit, quando per infirmitatem carnis, et passionis in carne diabolum vicit, et hominem liberavit: *Luc. 11. Cum fortis armatus custodit atrium suum, in pace sunt ea quae possidet. Si autem fortior illo superveniens vicerit eum, universa arma eius auferet in quibus confidebat, et spolia eius distribuet.* Unde patet quod fortis est ad protegendum suos in adversis, et tempore antichristi, et alio quocumque: *Iob 9. Si fortitudo quaeritur, robustissimus est.* Sed contra *Habacuc 3. Ibi abscondita est fortitudo eius.* Ergo non in cruce apparuit eius fortitudo, cuius contrarium vult Glossa. Respondeo. De Christo patiente in cruce est loqui tripliciter, scilicet quantum ad suppliciorum perpessionem, quantum ad mortis consummationem; et quantum ad haec duo abscondita est, et non apparuit eius fortitudo, sed caritatis magnitudo. Item quantum ad humanam redemptionem; et sic eius fortitudo multum in cruce apparuit, si tunc esset qui eam cognosceret; quia magna fortitudo fuit, per infirmitatem carnis patientis vincere fortem diabolum, et hominem liberare: *Psal. Dominus fortis et potens, Dominus potens in praelio. Descendentem de caelo*, scilicet se per carnis assumptionem humiliantem de sublimitate suae maiestatis: *Psal. Inclinavit caelos, et descendit.* Item dicitur descendisse de caelo, quia se hominibus in terra fecit cognoscibilem, qui ante fere a solis angelis cognoscebatur in caelo: non enim dicitur descendisse de caelo localiter, cum ubique sit: *Ier. 23. Caelum et terram ego impleo:* unde Glossa, *A cognitione angelorum* etc. *Amictum*, idest coopertum: *Nube*, idest humanitate assumpta, quae nobis est refrigerium contra vitia, sicut nubes protegit ab aestu:

Isa. 19. Ascendet Dominus super nubem levem. Haec enim nubes effundit pluviam doctorum in Evangelio : *Matth. 23. Magister vester unus est Christus.* Item facit interpositionem exemplorum , sicut nubes interponitur inter nos et aestum solis. Dat igitur nobis refrigerium contra vitia et adversa, per exemplum innocentiae a malis: *1. Petr. 2. Qui peccatum non fecit, nec dolus inventus est in ore eius.* Item per exemplum iustitiae in bonis: *Ioan. 8. Quae placita sunt ei, facio semper* Item per exemplum patientiae in adversis: *1. Petr. 4. Christo in carne passo, et vos eadem cogitatione armamini.* Denique offert efficaciam meritorum, quia per merita sua offert suis remedium contra vitia : unde *Psal. Sub umbra alarum tuarum protege me. Et iris* , idest divina propitiatio et benevolentia ; cuius signum est redemptio per passionem , et purificatio per regenerationem; quae duo signantur per colorem rubeum et caeruleum sive aquaticum, qui sunt in iride , ut dictum est *supra 4. Et iris erat in circuitu sedis.* Item iris fuit signum pacis inter Deum et homines: similiter assumptio humanitatis fuit signum benevolentiae Dei ad homines : *Genes. 9. Ponam arcum meum* etc. *In capite eius*, idest divinitate, quae est caput Christi, inquantum homo: *1. Cor. 9. Caput autem Christi Deus.* Haec autem benevolentia divinitatis dedit efficaciam redemptioni, quia non esset sufficiens pretium , nisi esset simul homo , et Deus, ut ostendit Anselmus: *2. Cor. Deus erat in Christo mundum reconcilians sibi.* Ipsa etiam divinitas benevolentia est hominibus in eis quae sunt salutis, ratione incarnationis, et merito passionis: unde beatus Bernardus *in sermon. An ad Iesum trepidas accedere? frater tuus est, et caro tua: hunc tibi fratrem Maria dedit. Facies eius.* Hic ostenditur, quomodo regit ecclesiam per suos. Specialiter autem loquitur de maioribus membris. Primo ergo ostendit quomodo Christus regit ecclesiam per exemplum contemplativorum. Secundo quomodo per doctrinam praedicatorum, *Et pedes.* Ubi primo agit de ipsis praedicatoribus. Secundo de materia praedicationis, *Et habebat.* Tertio de missione ad praedicandum, *Et posuit.* Quarto de ipsa doctrina praedicantium, *Et clamavit.* Dicit igitur, *Et facies eius*, idest illi in quibus relucet ipse per imitationem qui sunt ei conformes per configurationem : et per hoc sunt quasi facies Dei , quia ipsum ostendunt et repraesentant in se, sicut facies manifestat hominem. *Sicut sol:* quia tales qui sunt perfecti imitatores Christi , sicut sunt contemplativi, in se sunt illuminosi, et alios claro suo exemplo illuminantes, sicut sol inferiora, propter perfectionem contemplationis, et opera sanctae rogationis. Talibus maxime dicitur *Matth. 5. Vos estis lux mundi.* Vel, *Facies eius*, idest praesentia in carne , per quam se hominibus praesentem reddidit : sicut sol, idest illustrat mundum, documentis, exemplis et donis: *Ioan. 8. Ego sum lux mundi; qui sequitur me, non ambulat in tenebris: Supra 1. Et facies eius sicut sol lucet in virtute. Et pedes eius.* Hic agitur de regimine per doctrinam praedicatorum: et primo de ipsis praedicatoribus, quos describit primo quantum ad praeconium nominis dominici; secundo quantum ad fructus sui praeconii; qui fructus est triplex, scilicet roborationis , ad firmandum irascibilem , quod signatur per columnam ; item illuminationis , ad clarificandum rationalem; item inflammationis, ad accendendum concupiscibilem : et haec duo nomine ignis designantur , cuius est illuminare et accendere. Dicit igitur, *Et pedes eius*, idest praedicatores, ipsum per mundum suo praeconio portantes: *Act. 9. Vas electionis mihi est iste , ut portet nomen meum coram Gentibus et Regibus et filiis Israel.* Vel quia corpus Christi mysticum sustentant vi doctrinae: *Rom. 15. Debemus nos firmiores imbecillitatem aliorum sustinere. Tanquam columna ignis*, idest illuminant alios, inflammant et roborant, quod signatur per ignem formam columnae habentem: columna enim solet dare firmitatem. De illuminatione et inflammatione *Ioan. 5. Ille erat lucerna ardens, et lucens.* De roboratione *supra 3. Qui vicerit , faciam illum columnam meam* etc. *Et habebat in manu sua*, quia opere complevit quod docuit. Item per efficaciam passionis implevit Scripturam quantum ad praenunciationem humanae redemptionis: *Librum apertum*, idest Scripturam, quae est liber, in quo legitur quicquid est salutis; et est liber apertus, quia ipse Dominus praedicando populis , manifestavit secreta mysteria Scripturae. Item in patibulo crucis implevit ea quae de humana redemptione fuerant praefigurata et praedicta. Item suis documentis aperuit discipulis Scripturam, et per eos aliis. Propter haec tria dicitur liber apertus, Secundum Glossam dicitur ergo Christus habere librum apertum in manu , quia scilicet habet Scripturam ad opus fidelium informandorum et praedicatorum de Scriptura haurientium. Dicitur autem Scripturam habere , quia ipse est dux et princeps totius Scripturae , quia et ipse eam dedit , et ipse eius intellectum ostendit : quam Scripturam dicitur habere in manu , quia quod docet in Scriptura, et quod praedicavit , sicut legitur in Scriptura, operę complevit. Vel, *In manu*, idest in dominatione et potestate, quia eius est dare Scripturam et eius intelligentiam, vel omnino subtrahere, si velit. Scriptura autem dicitur liber apertus praedicto modo, scilicet ipso actu praedicationis, ipsa etiam efficacia passionis, verbo etiam suae informationis, quando aperuit Apostolis et discipulis sensum ut intelligerent Scripturas, *Lucae ult: Supra 5. Vicit leo de tribu Iuda, radix David, aperire librum, et solvere septem* etc. De hoc autem libro dat praedicatoribus materiam praedicationis. Sed quare dicit libellum, et non librum? Respondeo. Potest dici quod ideo , quia ea quae sunt in Scriptura pro magna parte sui ad Christi humilitatem referuntur. Vel propter statum ecclesiae, qui per hunc librum informatur, quia scilicet praesens status ecclesiae modicus est respectu status futuri in gloria: *Matth. 11. Qui autem minor est in regno caelorum, maior est illo. Et posuit pedem dextrum*, idest firmiores praedicatores, secundum Glossam, quia in dextera parte hominis magis viget virtus. Praedicator autem dicitur pes Christi, quia ipsum portat per mundum, praedicando eius nomen. Vel quia sustentat, ut praedictum est , corpus eius mysticum. *Super mare* , idest super maximos peccatores , qui sunt in maiori amaritudine et profunditate et fluxibilitate vitiorum , sicut Petrus et Paulus positi sunt Romae, ubi erat populus crudelis et durus. *Sinistrum autem*, idest praedicatores minores , et imperfectiores , quia sinistra non ita nobilis et fortis est, ut dextra pars. *Super terram*, idest super peccatores, terrenorum amatores; licet non in gra-

vissimo gradu criminum. Terra enim licet peccatores significet ; tamen mare peccatorem signat sub maiori gravitate scelerum, propter amaritudinem, profunditatem, fluxum ; quasi dicat, Maiores: *Sap. 8. Et disponit omnia suaviter. Et clamavit.* Hic agitur de ipsa doctrina praedicantium : et primo de doctrina praecedentium, scilicet Apostolorum, et discipulorum, et aliorum qui praedicaverunt in principio ecclesiae primitivae; secundo de doctrina subsequentium, *Et cum clamasset.* Dicit igitur, *Et clamavit.* Glossa per eos scilicet praedicatores, quos per mundum misit et instituit, idest ipsi eius virtute clamaverunt. Praedicatio autem dicitur clamor, quia vehementer debet animam excitare, et terrendo per comminationem, et alliciendo per promissionem , et divinae bonitatis manifestationem : *Isa. 56. Clama ne cesses, quasi tuba exalta vocem tuam;* unde sequitur, *Voce magna* , idest de magnis agente, cum de praemiis loquitur , et supplicia comminatur. Unde quantum ad comminationem ponitur exemplum, *Quemadmodum cum leo rugit ;* quasi dicat: Dominus per suos praedicatores terret peccatores comminatione suppliciorum, sicut leo suo rugitu animalia terret, ut tangit Glossa. Timor enim poenae primo terret peccatorem, deinde subtrahitur ad amorem : *Amos 3. Leo rugiet, quis non timebit? Et cum clamasset,* idest cum clamore praedicationis homines comminando et attrahendo vocasset per suos praedicatores : *Septem tonitrua,* idest universi praedicatores, aliis praecedentibus succedentes: sicut illi qui post Apostolos et discipulos et alios, qui in primitiva ecclesia praedicaverant, venerunt, ut innuit Glossa. Et dicuntur *Tonitrua,* ratione terroris quem inferunt comminando supplicia : *Psal. Vox tonitrui tui in rota. Locuta sunt* , praedicando : *Voces suas,* idest suo tempori congruas. Vel *Suas,* idest quae conveniunt ratione officii praedicationis, idest vocis salutis, non fabularum et vanitatis: praecedentibus enim praedicatoribus conformant se praedicatores qui post eos veniunt , quia primi fuerunt sancti et a Deo missi : *Cant. ult. Fac me audire vocem tuam.* Sed quare vocat tonitrua praedicatores, cum non tantum terrere , sed etiam allicere debeant ad amorem? Respondeo. Non ideo vocantur praedicatores tonitrua , quia solum debeant comminari malis , cum sit etiam vocare, praemia annunciare, et multiplex allicere; sed quia non pauci sunt qui plus inducuntur ad bonum timore poenae, quando praedicatores minantur, quam amore gloriae; et ideo sic loquitur. *Et cum locuta.* Habito de regimine dominico in ecclesia quantum ad statum ecclesiae initialem vel medium; hic agitur de eodem quantum ad statum finalem sive ultimum , quia licet praedicatores illius temporis, scilicet sub tempore antichristi, ex zelo praedicare velint; tamen Dominus sic reget statum illum ecclesiae , quod subtrahet praedicationem, quia inde infideles in peius proficerent. Primo ergo ostenditur praedicatorum affectio ad praedicationem. Secundo praedicationis subtractio per divinam ordinationem, *Et audivi.* Dicit igitur, *Et cum locuta fuissent* etc. Nota tenorem visionis. Audiebat enim tonitrua tonantia, et ipse voluit scribere illud quod sonabant, et dictum est ei per vocem de caelo, ne scriberet, sed occulta teneret ea quae clamaverant illa septem tonitrua. Per hoc, sicut dicit Glossa, signatur quod praedicatores , qui erunt tempore antichristi, quorum typum gerit in hoc loco Ioannes, volent praedicare ex zelo, sed Dominus oppositum ordinabit. Sensus igitur est secundum Glossam. *Et audivi,* quasi dicat ita universi praedicatores praedicare ante tempus antichristi. Cum locuta fuissent septem tonitrua voces suas, idest cum universi praedicatores ante tempus antichristi praedicassent , sicut suo tempori, vel suo officio congruebat. *Et,* idest etiam. *Ego scripturus eram,* scilicet voces tonitruorum, idest praedicatorum temporis antichristi, quorum personam gero , volent praedicare , sicut alii ante eos praedicaverunt: scribere enim in hoc loco est manifestare praedicando; qui enim scribit, praeparat viam ad notitiam rei quae scribitur: similiter qui praedicat , praeparat viam hominibus ad intelligenda divina quae praedicat. Hoc autem erit ex zelo. Glossa : *Tempore antichristi praedicare volent ex praecedentium imitatione : Psal. Zelus domus tuae comedit me. Et audivi* , idest intellexi , hoc est praedicatores intelligent illo tempore: *Vocem,* idest inspirationem: *De caelo,* idest facta a Deo, qui habitat in sublimitate suae maiestatis. Vel *de caelo,* idest de ecclesia, quia Deus in ecclesia habitat, et habitans in ecclesia , tanquam in suo caelo, inspirabit praedicatoribus, quod non praedicent, ut Glossa vult. Tamen secundum quod accipitur de ipsa visione Ioannis, vox illa intelligitur locutio angelica quae ad Ioannem fiebat. *Dicentem mihi: Signa.* Haec sigilla, idest claude , sicut illud quod sub sigillo absconditur. *Quae locuta sunt septem tonitrua,* idest quae praedicaverunt universi praedicatores, scilicet ea quae dirigunt ad salutem , ut de vitiis cavendis, de bonis agendis, de suppliciis, de praemiis, de bonitate et beneficiis Dei, et de aliis multis. Glossa: *Sigilla ut amicis pateat et inimicos lateat : Isaiae 8. Liga testimonium, signa legem, in discipulis meis. Et noli ea scribere,* idest manifestare infidelibus, quia inde in peius proficerent: et ut dicit Apostolus *2. Timoth. 4. Sanam doctrinam non sustinebunt, sed ad sua desideria coacervabunt sibi magistros prurientes auribus.* Et ex hoc datur consolatio, quia scilicet Christus, qui ante cum expediebat, dedit doctrinam in ore praedicatorum, tunc eam subtrahet , quando non erit tempus congruum praedicationi publicae, sicut nunc fit; quasi dicat: Tunc intelligent divina virtute quod praedicare non debeant, quia doctrina eorum non admitteretur, sed conculcaretur: *Matth. 7. Nolite sanctum dare canibus.* Sed contra : quia tunc praedicabunt Enoch et Helias , ut habetur *infra 11.* Respondeo. Dicendum , quod praedicatio dicitur tunc esse subtrahenda, non quia omnino non praedicetur, sed quia non erit praedicatio generalis, ut nunc, sed particularis. Item quia non sic erit solemnis, ut nunc. *Et angelus quem vidi.* Hic ponitur secunda consolatio, quae est ex aeternae mercedis praeordinatione , quae praeordinatio ostenditur in prophetarum pronunciatione, et suo tempore complebitur. Unde primo ostenditur stabilitas divinae praeordinationis. Secundo tempus complendae retributionis, *Sed in diebus.* Tertio testimonium propheticae pronunciationis, *Sicut Evangelium.* Sed primo et tertio est duplex certitudo dandae mercedis ; ex secundo autem ostenditur, quando erit completio exhibitionis. Dicit igitur, *Et angelus;* quasi dicat: Ita subtrahetur praedicatio tempore antichristi, sed non ad detrimentum salutis electorum; qui enim patienter sustinebunt, et coro-

nabuntur; et hoc est *Et angelus*, scilicet Christus: *Quem vidi stantem*, scilicet suis pedibus, scilicet per suos praedicatores: *Supra mare et supra terram.* Tangit illud quod supra eodem dictum est. *Posuit pedem suum dextrum* etc. idest paratum iuvare peccatores, tam illos qui sunt in mari gravitate scelerum, quam illos qui sunt in terra per suos praedicatores, ut supra expositum est. *Levavit manum suam ad caelum.* Sic vidit de angelo qui sibi hoc ostendebat; et exprimitur in hoc modus iurandi. Per hoc signatur, sicut dicit Glossa, quod Christus levavit, hoc est exaltavit humanitatem suam ad sublimitatem gloriae ad dexteram Patris, per quam humanitatem operatus est quasi per manum salutem humanam: et per hoc paravit nobis ingressum ad gloriam, de qua post subdetur *Hebr. 6. Praecursor introivit pro nobis Iesus.* Vel *Levavit manum suam ad caelum*, idest Christus levavit et offert auxilium suum per gratiam ecclesiae militanti; quae caelum est per fidei et caritatis ac vitae sublimitatem et claritatem, ut perveniat ad statum triumphantis, de quo sequitur *infra: Et iuravit per viventem in saecula saeculorum*, idest per Patrem et per se Deum; quasi dicat: Virtute suae divinitatis, per quam suam carnem resuscitavit, faciens eam vivere in aeternum, firmiter statuit, sive praeordinavit illud quod sequitur, scilicet praemium immutabile esse dandum electis: quia iurare Dei est firmiter statuere, sicum vult Glossa. Et per hoc quod dicitur *Viventem in saecula saeculorum*, innuitur quod sicut ipse non solum ex parte divinitatis, sed etiam humanitatis, vivit in aeternum; sic vivent et sui. *Qui creavit caelum*, scilicet empireum: *Et ea quae in eo sunt*, scilicet angelos et animas beatas. Vel *Caelum*, scilicet sydereum: *Et ea quae in eo sunt*, scilicet sydera omnia: *Et terram*, ad literam: *Et omnia quae in ea sunt*, ut gressibilia et reptilia. Ex hoc autem elicitur error quorundam haereticorum, qui dixerunt creaturas corporales maxime viles non esse factas a Deo bono: *Ioan. 1. Omnia per ipsum facta sunt: Act. 17. Deus qui fecit mundum et omnia quae in eo sunt. Et mare*, ad literam. *Et ea quae in eo sunt*, ut pisces; quasi dicat: Qui omnia creavit, de nobis firmiter statuit et potenter implevit: *Genes. 1. In principio creavit Deus caelum et terram: Psal. Qui fecit caelum et terram, mare et omnia quae in eis sunt.* Quid autem angelus, quem Ioannes videbat, iuravit, hoc est quid Christus de electis stabiliter praeordinavit, ostenditur cum subditur, *quia*, idest quod: *Tempus*, idest varietas sive mutabilitas, quae in tempore fieri solet: *Amplius non erit*, scilicet postquam iusti pro meritis bonorum actuum, et sustinentiae adversorum, receperint mercedem; quasi dicat, merces immutabilis, et sine status et rerum varietate, sine aliquorum adversorum immissione dabitur iustis, qui in tentationibus et adversis fortes fuerunt: quia immortales et impassibiles fient, et status eorum invariabilis erit, qui tamen nunc mutabilitati subiacent: *Rom. 8. Vanitati subiecta est creatura* etc. et sequitur: *Ipsa creatura liberabitur a servitute corruptionis in libertate gloriae filiorum Dei.* Ecce qualis merces dabitur sanctis, scilicet plenitudo totius boni cum omnimoda invariabilitate in perpetuum: *Psal. In pace in idipsum dormiam et requiescam*, hoc est immutabiliter. *Sed in diebus vocis septimi angeli*, idest ultimorum praedicatorum, quorum vox, idest praedicatio, erit ultimo tempore, sicut *infra 11.* patet: tunc enim praedicabit septimus ordo praedicatorum. *Cum caeperit*, scilicet septimus angelus, idest septimus ordo praedicatorum: *Tuba canere*, idest praedicare, hoc est, quando ultimi praedicatores ultimo tempore praedicabunt. Et dicit, *Caeperit*, quia parum durabit illa praedicatio, quae erit post mortem antichristi: quia non diu post durabit mundus, consummabitur mysterium Dei, idest complebitur secreta Dei praeordinatio de praemiatione iustorum. Illa autem praeordinatio dicitur mysterium, idest secretum, quia ineffabile est. Item quia ipsum praemium praeordinatum et inenarrabile: *1. Cor. 2. Oculus non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascenderunt, quae praeparavit Deus iis qui diligunt illum: Isa. 64. Oculus non vidit* etc. Postquam enim erit conversus populus Iudaeorum, qui sunt electi, quia reliquiae convertentur, et Gentes ad fidem intraverint virtute praedicationis, tunc erit iudicium, et retributio universorum. *Sicut evangelizavit*, idest annunciavit, sive praedixit. Evangelizatio enim est bona annunciatio. Propriissime autem Christi doctrina dicitur Evangelium sive evangelizatio; tamen etiam doctrina Apostolorum et etiam prophetarum potest dici evangelizatio, secundum quod nomen accipitur in communi significatione. *Per servos suos prophetas*, fore scilicet consummandum: *Daniel. 12. Evigilabunt alii in vitam aeternam, alii in opprobrium ut videant semper: Zach. 13. Et erit dies una quae nota est Domino, non dies neque nox: Psal. Beati qui habitant in domo tua Domine, in saecula saeculorum laudabunt te: Isai. 35. Gaudium et laetitiam obtinebunt, et fugiet dolor, et gemitus.* Ex hoc igitur praemio perseverantibus exhibendo surgit consolatio in adversis. Augustinus *in lib. de bono pat. Vis desideriorum facit tolerantiam laborum et dolorum.* Sed obiicitur. Ad quid agitur de ascensione Christi, cum agitur de eius iuramento, cum nihil videatur facere ad propositum? Nam secundum Glossam *Levatio manus est exaltatio dominicae humanitatis.* Respondeo. Dici potest quod ideo de eius ascensione hic agitur, quia in eius ascensione quam fecit propter nos, apparuit praeordinatio qua disposuerat praemiare suos electos: propter eos enim ascendit. Item quia praeordinavit suos electos introducere in locum incommutabilis mercedis, de qua post loquitur, et per ipsam ascensionem complebitur, ut praeordinatum est *Ioan. 14. Si abiero, et praeparavero vobis locum.* Haec autem praeordinatio intelligitur per iuramentum: quia iuratio Dei est firma dispositio, ut vult Glossa. Secundo quaeritur de hoc quod dicitur, *Qui creavit caelum* etc. quare non loquitur de aere et igne, sicut de aliis duobus elementis, et de caelo, cum Deus omnia fecerit? Respondeo. Videtur dicendum, quod cum loquatur hic de creatione rerum ad manifestationem divinae potentiae, quatenus potest implere quod disposuit de homine, agit specialiter et expresse de illis creaturis quae habent sensibilem magnitudinem, ut est terra et mare et caelum; aer autem non est visibilis ita aperte, ut terra, vel mare, vel sydereum caelum, quod videtur saltem per hoc quod eius corpora, scilicet stellae, videntur. Si autem intelligitur de empyreo, illud est corpus nobilissimum: unde merito de eo fit sermo. Ignis autem, ut est in

sua sphera, non est manifestus hic inferius oculo corporali ; ignis autem qui est apud nos , intelligitur in eis quae sunt in terra. Licet autem de aere non loquatur; tamen nominatis caelo et terra, datur intelligi illud quod est in medio, scilicet aer. Vel cum dicitur caelum, datur intelligi aer , quia nomine caeli quandoque signatur. Item obiicitur de hoc quod dicitur, *Tempus amplius non erit*, quia dicitur *in Psal. Et erit tempus eorum in saecula.* Respondeo. Tempus dupliciter potest dici. Uno modo dicitur tempus mensura motus primi mobilis; et sic tempus non erit post iudicium, quia motus firmamenti cessabit: *Habacuc 3. Sol et luna steterunt in habitaculo suo* , idest stabunt in caelo. Alio modo dicitur tempus mensura motus rerum mutabilium: et sic fuit tempus cum primum mobile esset conditum, quia fuit motus sive mutabilitas in rebus , quia mutatio sive variatio aliqua in rebus est causa temporis: unde Augustinus *12. lib. Conf. Rerum mutationibus serviunt tempora dum variantur.* Hoc modo non erit tempus in electis post iudicium, quia non erit in eis variatio , nec mutabilitas, quia erunt incorporales, et immortales ; nec status eorum vel praemium variabitur, sed semper immutatum manebit. Nunc autem multiplex fit variatio. Modo enim bonum crescit , modo malum culpae vel poenae succedit, modo timor , modo quasi securitas , modo est tepor , modo fervor , et sic in aliis multis. Et ideo dicitur tempus non erit amplius, scilicet nec motus primi mobilis, cuius mensura est tempus, nec motus vel mutabilitas in electis , qui nunc subiacent multiplici varietati temporum et poenarum; et de hoc intelligitur principaliter. Ponitur enim hic tempus pro mutatione seu varietate, quam tempus comitatur. In reprobis autem in inferno erit tempus , quia variatio et mutatio erit in eis, quia transibunt ab aquis nivium ad calorem nimium , *Iob 24.* et sic accipitur illud Psalmistae : *Et erit tempus eorum in saecula ;* ut tempus dicat variationem quae erit in eis , quantum ad poenas. Quod autem hic dicitur , tantum de electis intelligitur. *Et vocem quam audivi.* Hic ponitur consolatio ex salubris doctrinae praemunitione. Ipse enim Ioannes tenens typum praedicatorum, praecipitur interim praedicare , ut fideles magis sint cauti , cum venerit antichristus , quia minus feriunt iacula quae praevidentur. Et licet hoc intelligatur de persona ipsa Ioannis, tamen in hoc ipso intelligitur quod Dominus vult Ecclesiam suam per alios praedicatores similiter instrui et praemuniri : et est hoc ad consolationem fidelium , qui sunt ante tempus antichristi , et etiam eorum qui tunc erunt, quia facilius vincent et resistent, quia scient illud tempus esse praenunciatum per praedicatores , et per Scripturam sacram. Nota Glossae *Ostensa* etc. Sic autem proceditur. Primo agitur de Scripturae informatione, quia necessaria est ad praedicandum. Secundo de praedicationis testificatione , *Et dixit mihi : Oportet te iterum.* Tertio de praedicatoris discretione, *Infra 11. Et datus est mihi.* Circa primum , quia ad informationem praedicatoris necessaria est notitia, quantum ad intellectum, et devotio, quantum ad affectum; primo agitur de informatione quantum ad notitiam, ex parte intellectus ; secundo quantum ad aviditatem, ex parte affectus , *Et dixit mihi : Accipe.* Circa primum primo ostenditur praeceptum datum Ioanni. Secundo subditur impletio praecepti , *Et abii.* Dicit igitur , *Et vox*, supple fuit illa quae sequitur cum subditur *Vade* etc. *Quam scilicet , audivi de caelo* , idest de sublimitate divinae bonitatis: *Iterum loquentem*: quia prius audiverat vocem angelicam ; ideo dicit *Iterum* : dictum est enim ante *Audivi vocem.* Haec autem vox est vox angeli qui Ioannem instruebat, ut librum acciperet de manu cuiusdam angeli , quem prius viderat descendentem ; et videbatur de caelo venire vox illa ; unde dicitur *Audivi de caelo.* Vel vox ista est divina admonitio , quae loquitur de caelo , idest de celsitudine suae bonitatis, quia humanae necessitati condescendit. *Et dicentem vade:* aliqui libri habent, *Et vocem:* et secundum hoc potest sic ordinari, *Et vocem:* quasi dicat : Vox quam audivi, fuit illa quae sequitur, *Audivi inquam: Iterum loquentem* etc. ut prius. Per hoc signatur quod multiplex allocutio interna, sive angeli, sive Dei, fit praedicatori zelanti animas, et sancte viventi: *Psal. Vox Domini praeparantis cervos. Vade* , idest accede magis ad Christum, et promerere gratiam intelligentiae elongando a mundo : *Matth. 13. Abiit et vendidit omnia quae habuit* etc. *Et accipe librum apertum* , idest Scripturam per Christum impletam , fidelibus intimatam , idest pete et accipe intelligentiam Scripturae , quam Christus aperuit , et praenunciata implendo , et suis declarando. *De manu angeli* , idest de potestate Christi, idest a Christo , qui eam habet in potestate sua : ipse enim Christus dat suis sapientiam et intelligentiam Scripturae : *Prov. 2. Ex ore eius prudentia et scientia. Stantis super mare, et super terram* , idest parati iuvare omnes peccatores , si ad ipsum accedant, sive sint in maiori gradu vitiorum, sive in minori: *Psal. Prope est Dominus omnibus invocantibus eum.* Sed obiicitur de hoc quod dicitur , *Vade ;* Glossa , *Promerere Dei gratiam.* Nam beatus Ioannes habebat abundantiam gratiae. Item obiicitur de hoc quod dicitur, *Accipe librum:* Glossa, *Scripturam:* habebat enim intelligentiam Scripturae, cum suscepisset abunde cum aliis Spiritum sanctum illuminantem et accendentem. Respondeo. Ad primum dicendum, quod de gratia est loqui dupliciter: aut quantum ad gratiae primae donum, quod scilicet primo datur homini cum a peccatis iustificatur, et sic non accipitur quod hic dicitur: aut quantum ad gratiae augmentum , et sic intelligitur. Licet enim abundantem gratiam suscepisset in missione Spiritus sancti, tamen poterat augeri tam gratia gratificans , quam gratia illuminans , ad maiorem intellectum Scripturae. Item hoc dicitur ad signandum quod quilibet praedicator debet abundare gratia , et magis ac magis promereri eam. Ad aliud dicendum , quod licet haberet beatus Ioannes, sublimis aquila, sublimem intelligentiam Scripturarum ; tamen augeri poterat : et quantum ad hoc potest intelligi. Item hoc dicitur, non tantum propter beatum Ioannem , sed etiam propter alios praedicatores: necessaria enim est eis intelligentia Scripturae: et ideo eam et eius augmentum quaerere debent a Deo. Unde Damascenus *4. lib. 10. cap. Et qui pet. acc. et qui quaer. inv. et puls. aper. Pulsemus igitur in optimam paradysum scripturarum, quae odorifera et dulcissima et speciosissima. Et abii :* sicut mihi visum fuerat: *Ad angelum.* Refert tenorem visionis. Per hoc

signatur, quod praedicator debet ad Christum accedere, magis ac magis per terrenorum contemptum, et maiorem amoris affectum, et meritorum profectum; petens ab eo orando et bene operando: librum, idest intellectum Scripturae, sicut fecit beatus Ioannes: unde dicit, *Et abii* etc. *Iacob. 1. Si quis indiget sapientia, postulet a Deo, qui dat omnibus affluenter. Et dixit mihi.* Hic agitur de aviditate affectus: et primo ostenditur praeceptum iniunctum Ioanni; secundo completio praecepti, *Et accepi.* Dicit igitur, *Et dixit mihi: accipe.* Nota tenorem visionis. Per hoc significatum est, quod Deus exigat a praedicatore, ut ab ipso accipiat donum intelligentiae: quod Deus paratus est dare, et ut cum aviditate imprimat cordi, et meditetur ac inquirat, et opere observet, quod aliis praedicat. Dicit igitur, *Et dixit mihi*, scilicet angelus, idest Christus. *Accipe*, scilicet librum, ut post sequitur, cum subditur, *Librum*, hoc est accipe intelligentiam Scripturae, ut quid alios docere debeas, hoc Dominus dicit praedicari; et si non verbo, tamen ipso facto, quando dat vel offert ei gratiam intelligentiae: *Luc. 21. Ego enim dabo vobis os et sapientiam* etc. Item cum exigit praecepto vel naturali, vel in Scriptura expresso, ut praedicator se praeparet ad accipiendum intellectum Scripturae, ut Scripturam ferventer sibi imprimat: unde de ignorantibus et tepidis dicitur *Isaiae 56. Speculatores eius coeci omnes, nescierunt universi. Et devora illum*, idest in memoria firmiter, profunde, et avide imprime, ut ibi mediteris salubriter, et actu impleas efficaciter. Nota quod tria sunt proposita, scilicet *Vade, Accipe, et Devora.* Vade per desiderii et vitae profectum. Accipe Scripturae intellectum. Devora per sitientem affectum. Devorare enim librum, est in mente avide amplexari, ad considerandum devote, et implendum in re: unde Ambrosius: *Devorare librum est Scripturarum intelligentiam secretis visceribus recondere: Ezech. 2. Comede volumen istud.* Vel devora, idest cum effectu pertracta, masticando per inquisitionem, et sic transglutiendo ut nutriaris, quia illud quod devoratur comeditur. Comestio autem signat masticationem difficilium in Scriptura, et devoratio aviditatem addit: unde Gregorius exponens illud verbum Devora: *Pertracta et intellige, idest prius mande, et tunc degluti.* Et nota quod sicut dicit beatus Gregorius: *Scriptura cibus et potus est: in locis obscuris est cibus, quia mandendo et ruminando sumitur, ut hic tangitur, devora illum. In locis autem apertis, potus est, quia facile intelligitur, sicut potum sine masticatione sumimus: Proverb. 5. Bibe aquam de cisterna tua.* Sed quare hic potus dicit Devora quam Bibe? Respondeo. Dicendum secundum beatum Gregorium, quod loquitur hic de difficilibus, non de facilibus. Difficilia autem beatus Ioannes diligenter et affectuose pertractabat ad exponendum aliis, et sic debet quilibet praedicator. *Et faciet amaricari*, idest amare dolere: *Ventrem tuum*, idest sensualitatem sive carnem infirmam. Sensualitas enim mollis est et infirma, sicut est mollior pars corporis. Sensualitas ergo per librum devoratum amaricatur, quia cum consideratur verbum Dei ad implendum in se, generatur horror in sensualitate, seu carne, propter afflictionem, quae intelligitur esse in observantia verborum. Item quando verbum Dei impletur, tunc enim devoratur, et comeditur ad nutrimentum, sensualitas affligitur. Item cum investigatur verbum, ut aliis praedicetur, cum cogitatur tribulatio sustinenda, sensualitas amaricatur: *Ier. 4. Ventrem meum doleo, ventrem meum doleo.* Consideratio tamen verbi Dei, et eius impletio, dulcis est rationi; unde sequitur, *Sed in ore tuo*, idest in mente sive ratione; quae dicitur os, quia per eam dum masticat verbum Dei, venit nutrimentum ad animam: *Erit dulce tanquam mel:* quia verbum Dei, dum devote consideratur, et ferventer praedicatur, dulcedinem parit in mente; licet faciat amaritudinem in carne: *Ezech. 3. Comedi illud, et factum est in ore meo quasi mel dulce. Et accepi librum*, idest intelligentiam Scripturarum: *De manu angeli*, idest de potestate Christi sive bonitate, quia Christus sua virtute et bonitate facit intelligere Scripturam. Accepit autem quia petierat, ut supra dixit *Matth. 7. Omnis qui petit accipit.* Vel *De manu angeli*, idest de operatione Christi, quia ipsa Christi operatio, qua Scripturam quam praedicavit, opere complevit, iuvat ad intellectum Scripturae, dum quis ipsum imitando operatur, de quo dicitur *Act. 1. Coepit Iesus facere et docere. Et devoravi eum*, idest in memoria avide recondidi: quia illud quod comedendo devoratur, cum aviditate traiicitur. Tunc enim devorat homo librum, quando verbo Dei se satiat, et nutrit per impletionem verbi, sicut innuit Glossa. Vel devoravi eum, idest operando complevi avide ad spiritus nutrimentum: illud enim quod devoratur comedendo, avide incorporatur ad corporis nutrimentum. Vel Devoravi secundum Gregorium, idest avide inquirendo, quasi masticando pertractavi, ut sic glutirem ad reficiendum. *Et erat in ore meo* etc. idest dum ore cordis comederem considerando et pertractando avide, erat mihi dulce sive suave, quia dulcis est sermo Dei animae bene dispositae, dum devote consideratur: *Psal. Quam dulcia faucibus meis eloquia tua.* Vel dum opere implerem, quod est devorare, secundum unum modum, erat sermo Dei dum opere implebatur, dulcis in ore cordis, ubi sentitur sapor boni operis et divini sermonis: *Psal. Iudicia Domini vera, iustificata in semetipsa, et dulciora super mel et favum.* Tamen licet verbum Dei dum intra consideratur, et exterius impletur, dulce sit rationi propter fervidam caritatem ad Deum; tamen grave est sensualitati propter sensualitatem; unde sequitur, *Et cum devorassem eum*, idest mente avide recondidissem, vel inquirendo ruminassem, vel operando complessem ad nutrimentum animae. *Amaricatus*, idest amara afflictione cruciatus: *Venter meus*, idest sensualitas, quae debilis est et infirma, quia dum verbum Dei consideratur, vel implendum in mortificatione carnis, vel denunciandum aliis, unde quandoque timetur tribulatio, fit in carne horror amarus. Item quando verbum impletur opere, licet dulce sit menti quantum ad rationem; amaritudinem tamen gignit in carne, propter gravitatem poenitentiae, quae est in verborum impletione, quia spiritus quidem promptus est, caro autem infirma, *Matth. 26.* Morale. Notandum circa illud, *Accipe librum, et devora illum.* Hoc dicitur cuilibet Christiano. Iste enim liber est ipse Christus, vel eius vita: *Iob 31. Librum scribat ipse qui iudicat.* Iste liber de manu angeli, idest de gratia et misericordia Christi accipi-

tur. Ipse enim est qui dat seipsum ad possidendum, ad diligendum, ad meditandum, ad imitandum. Facile autem potest legi in hoc libro, quia scriptus est liber iste literis grossis et legibilibus, scilicet humilitate, patientia, paupertate, utilitate, innocentia, benignitate, constantia, caritate, sapientia, livore vulnerum, et grossis guttis ac rivis sanguinis immaculati, et aliis literis multis: *Habacuc 2. Scribe librum, explana eum super tabulas, ut percurrat qui legerit.* Tabulae istae sunt lignum crucis. In hoc libro scriptum fuit stilo clavorum perforantium manus, pedes, ac latus, et stilo flagellorum pertrahentium sanguinem in corpore eius. Hic liber devoratur, quando magna amoris aviditate, meditando ad interiora traiicitur ut anima nutriatur. Debet autem devorari, quia dulcissimus est interno affectui ad meditandum, et revolvendum, et ad servandum per imitationem: *Galat. 6. Mihi autem absit gloriari, nisi in cruce Domini nostri Iesu Christi;* licet inde gravetur sensualitas: *Gal. 6. Stigmata Domini Iesu* etc. Item secundum quod de libro Scripturae intelligitur, licet praedicatori principaliter dicatur *Accipe librum et devora illum*, scilicet propter aliorum instructionem; tamen cuilibet fideli dicitur, ut librum Scripturae devoret propter propriam salutem, vel per se meditando, si novit; vel ab aliis audiendo. Tunc autem devorat, quando avide considerat: unde *sup. hunc loc.* dicit beatus Gregorius: *Librum devoramus, cum verba vitae cum aviditate sumimus.* Sunt autem qui librum accipiunt, dum apud se meditantur, vel ab alio audiunt, sed non devorant, quia avidi vel affectuosi non sunt, et implere negligunt; et ideo ieiuni multi legunt, et ab ipsa lectione ieiuni sunt. Multi audiunt, et post vocem vacui et ieiuni recedunt. Qui autem librum devorat, licet sensualitas abhorreat, et eam impletio verborum affligat; tamen liber devoratus, idest verbum avide in mente impressum, dulcedinem facit in ore affectionis interius, ut dictum est supra: unde Gregorius *sup. hunc loc. Veritatis pabulum dulciter intrinsecus ruminant.* Item etiam dulcedinem introducit in ore exterius, dum dulci affectu salubria proponit aliis: unde *sup. hunc loc.* Gregorius: *De eorum ore praedicatio tanto audientibus dulcis est, quanto eorum actio suis praedicationibus nota est. Nam sermo dulcedinem non habet, quem vita reproba intra conscientiam remordet. Et dixit mihi: Oportet te.* Hic agitur de restitutione praedicationis: et intelligitur hic de ipsa persona beati Ioannis. Dicit ergo, *Et dixit mihi*, scilicet angelus: *Oportet te:* quia Dei voluntas, quam te eius servum oportet implere, oportet etiam quia hominibus necessarium. *Prophetare*, idest praedicare. Prophetare enim quandoque accipitur pro praedicare, ut *1. Cor. 14. Nam qui prophetat, hominibus loquitur ad aedificationem. Iterum;* prius enim ante relegationem praedicaverat: et ab exilio in quo haec vidit et scripsit liberandus erat. Non erat autem paucis praedicaturus; unde subditur, *Populis et gentibus:* praedicavit enim tam minoribus quam maioribus. Maiores, inquam, secundum gradum altissimum, qui vocantur hic Reges; minores sunt omnes qui eis subdunt. Isti autem sunt de Iudaeis, et nomine populorum: quia nomen populi eis appropriatur quandoque sicut Gentilibus nomen Gentis, aut de gentilibus. Et sic sunt Gentes et linguae. Sed per hoc quod dicitur, *Gentes*, ostenditur diversitas nationum et regionum; per hoc vero quod dicitur, *Et linguis*, subdividit quod dixerat Gentibus, ut in uno regno est una gens, et tamen diversa idiomata; et ita sub una gente sunt diversarum linguarum homines. Beatus igitur Ioannes, postquam rediit ab exilio in Asiam, praedicavit multum, quia et Iudaeis et Gentilibus, tam Regibus, quam subiectis, et hoc vel verbo, vel scripto. Cum enim rediit de Pathmos in Asiam, invenit Asiam corruptam per haereses in multis: unde instanter praedicavit, et Evangelium scripsit, in quo errores destruxit, et omnes in veritate instruxit. In ipso Ioanne intelliguntur alii praedicatores, quos Dominus ante tempus antichristi vult instanter praedicare; maioribus et minoribus, etiam postquam diu laboraverunt vel adversa sustinuerunt: unde dicitur per angelum, per quem Christus signatur: *Oportet te iterum prophetare* etc. quia Christus praecipit praedicatoribus annunciare verbum Dei; unde dicit per Apostolum *2. Timothe. 4. Praedica verbum, insta opportune, importune.*

CAPUT. XI.

Et datus est mihi calamus similis virgae, et dictum est mihi: Surge, et metire templum Dei, et altare, et adorantes in eo: atrium autem quod est intra templum, eiice foras, et ne metiaris illud, quoniam datum est Gentibus, et civitatem sanctam calcabunt mensibus quadraginta duobus: et dabo duobus testibus meis, et prophetabunt diebus mille ducentis sexaginta, amicti saccis. Hi sunt duae olivae, et duo candelabra, in conspectu Domini terrae stantia. Et si quis voluerit eis nocere, ignis exiet de ore eorum, et devorabit inimicos eorum: et si quis voluerit eos laedere, sic oportet eum occidi. Hi habent potestatem claudendi caelum, ne pluat diebus prophetiae ipsorum: et potestatem habent super aquas, convertendi eas in sanguinem: et percutere terram omni plaga, quotiescumque voluerint. Et cum finierint testimonium suum, bestia quae ascendit de abysso, faciet adversum eos bellum, et vincet illos, et occidet eos. Et corpora eorum iacebunt in plateis civitatis magnae, quae vocatur spiritualiter Sodoma, et Aegyptus, ubi et Dominus eorum crucifixus est. Et videbunt de tribubus, et populis, et linguis, et gentibus corpora eorum per tres dies et dimidium: et corpora eorum non sinent poni in monumentis: et inhabitantes terram gaudebunt super illos, et iucundabuntur, et munera mittent invicem; quoniam hi duo prophetae cruciaverunt eos, qui habitabant super terram. Et post dies tres et dimidium, spiritus vitae a Deo intravit in eos: et steterunt super pedes suos, et timor magnus cecidit super eos qui viderunt eos. Et audierunt vocem magnam de caelo, dicentem eis: Ascendite huc. Et ascenderunt

in caelum in nube , et viderunt illos inimici eorum. Et in illa hora factus est terraemotus magnus , et decima pars civitatis cecidit , et occisa sunt in terraemotu nomina hominum septem millia , et reliqui in timorem sunt missi , et dederunt gloriam Deo caeli. Vae secundum abiit , et ecce vae tertium venit cito. Et septimus angelus tuba cecinit , et factae sunt voces magnae in caelo dicentes: Factum est regnum huius mundi Domini nostri , et Christi eius , et regnabit in saecula saeculorum , Amen. Et vigintiquatuor seniores qui in conspectu Dei sedent in sedibus suis, ceciderunt in facies suas, et adoraverunt Deum , dicentes : Gratias agimus tibi Domine Deus noster omnipotens, qui es, et qui eras, et qui venturus es; quia accepisti virtutem tuam magnam, et regnasti. Et iratae sunt gentes, et advenit ira tua , et tempus mortuorum iudicari, et reddere mercedem servis tuis prophetis et sanctis, et timentibus nomen tuum , pusillis , et magnis , et exterminandi eos qui corruperunt terram. Et apertum est templum Dei in caelo , et visa est Arca testamenti eius in templo eius, et facta sunt fulgura, et voces, et terraemotus, et grando magna.

CAPUT XI.

Et datus est mihi calamus. Hic agitur de praedicantis discretione , quia discrete praedicandum est , iuxta capacitatem audientium, et qualitatem vitae ipsorum. Et primo agitur de discretione quantum ad ipsius discretionis donum , quod scilicet datur a Deo. Secundo quantum ad doni usum, *Et dictum est mihi.* Dicit igitur , *Et datus est mihi.* Per hoc patet quod discretio praedicatoris , qua novit non solum quid sit praedicandum, sed etiam qualiter, et quibus, et quando, et quantum donum Dei est : *Iob 38. Quis dedit gallo intelligentiam ?* Super quem locum dicit beatus Gregorius: *Veritatis doctori, discretionis virtus, ut noverit quibus, quid, quando, vel quomodo inferat, divinitus ministratur. Calamus,* idest discretio: sicut enim mediante calamo apto et disposito bene scribitur; sic mediante discretione convenienter et salubriter scribitur verbum Dei in cordibus auditorum, quia non omnia omnibus conveniunt; unde Gregorius: *Non una eademque cunctis exhortatio convenit : quia nec cunctos par morum qualitas adstringit.* Item sicut calamus, nisi interius incaustum habeat, non scribit; sic et discretio praedicatoris in intellectu, nisi repleatur gratia, in affectu vacua remanet, nec affectum habet: *Psal. Lingua mea calamus scribae, velociter scribentis.* Item sicut calamo recte mensuratur res ; sic recta discretione mensurat praedicator hominum capacitatem et vitae qualitatem; unde sequitur, *Metire: Ezech. 40. Calamus mensurae in manu eius. Similis virgae:* quia si vera est discretio, recta est, et facit recte docere , secundum conditionem rei ac personae et temporis; et tunc ad modum virgae recta est. Item virga est instrumentum regiminis, similiter per discretionem alii docendo bene reguntur: *Psal. Virga directionis, virga regni tui.* Item facit reges eos, qui bene et discrete alios docent; unde haec est virga sceptrum regale, ut Glossa tangit. Nota quod calamus discretionis non est rectus ut virga, quando tam parva est discretionis regula, ut regulare praedicatores non possint. Item si utitur discretione , vel propter favorem saecularem, vel propter substantiam, vel gloriam temporalem, non est calamus rectus : *2. Cor. 4. Non enim nosmetipsos praedicamus, sed Dominum Iesum.* Valde autem necessaria est rectitudo huius calami, idest discretionis, ut non solum quantum ad intentionem sit rectitudo; sed etiam quantum ad exequutionem : quia quandoque unus recipit quod alius contemnit: saepe alicui obest, quod alteri prodest. Unde Gregorius: *Saepe aliis officiunt quae aliis prosunt. Pro qualitate igitur audientium formari debet sermo doctorum. Et dictum est mihi.* Hic agitur de discretione quantum ad usum. Debet enim praedicator , per normam discretionis, quibusdam sapienter doctrinam dare, aliis vero omnino subtrahere, qui scilicet contemnunt. Unde primo agitur de usu discretionis, quantum ad praedicationis convenientem distributionem. Secundo quantum ad eiusdem omnimodam subtractionem , *Atrium autem.* Circa primum primo ostenditur quoddam praeambulum. Secundo ostenditur usus discretionis in informatione fidelium, *Et metire.* Dicit igitur , *Et dictum est mihi.* Audiebat vocem sibi dicentem : *Surge,* idest erige te, vel praepara ad praedicandum. Hoc enim praeambulum exigitur ad actum discretum praedicandi. Per hoc namque quod Ioanni dictum est, *Surge,* signatur quod praedicator prius debet se erigere virtutibus, per vitae rectitudinem et proficiendi zelum, deposito mentis torpore, ut prius alios erigat per verbum: *Ezech. 3. Surge et egredere in campum : Et metire templum Dei , et altare, et adorantes in eo.* Tria iubet. Metiri scilicet templum, per quod intelligitur ecclesia. Item altare, quod est Christus. Rursus adorantes in templo, idest eos qui adorare debent in ecclesia. Metiri templum est per donum discretionis statum ecclesiae prudenter considerare , secundum capacitatis diversitatem, ut praedicentur maiora provectis, facilia vero simplicibus: *1. Cor. 3. Tamquam parvulis in Christo, lac vobis dedi potum, non escam :* et *1. Cor. 2. Sapientiam loquimur inter perfectos.* Item secundum vitae qualitatem; et sic iuxta capacitatem intelligentiae et qualitatem, doctrinam ministrare, quia aliter est praedicandum iustis, aliter eis qui non recte ambulare videntur; aliter religiosis, aliter clericis, aliter laicis; aliter superbis, aliter voluptuosis , aliter cupidis; aliter fidelibus, aliter infidelibus; unde Gregorius: *Sanctus quisque praedicator, prius in auditoribus suis qualitatem vitae considerat, et tunc demum ad erudiendum vocem praedicationis format.* Metiri altare est considerare quae sunt dicenda de Christo , et sic ea aliis proponere, quia non omnia quae sunt de Christo, sunt omnibus communiter praedicanda: quia vel non intelligerent, vel male intelligerent, vel non inde proficerent. Magna enim est discretio necessaria circa praedicanda; unde Gregorius: *Considerare debemus quid loquamur, ut sermo noster sale gratiae sit semper conditus.* Metiri adorantes in templo, scilicet eos qui adoraturi sunt vel adorare deberent, est fidelium, qui sunt in ecclesia, capacitatem et vitae qualitatem considerare, et sic eos instruere, qualiter Deum in unitatem ecclesiae ve-

nerentur. Dicit igitur, *Metire templum*, idest calamo discretionis mensura, et considera ecclesiam catholicam, in qua Deus sicut in suo templo colitur, attendens singulorum capacitatem et vitae qualitatem; et sic praedica, et per hoc ecclesiam magis ac magis aedifica, ut sit amplius templum Dei. Gregorius: *Pensare debet doctor quid loquatur, cui loquatur, quando loquatur, et qualiter loquatur: si enim unum defuerit, locutio apta non erit. Et altare*, idest Christum, super quo, in templo ecclesiae, offerre debemus munera nostra ipsi, inquantum est Deus, et Patri, et Spiritui sancto. De hoc altari, *Exod. 20.* Quasi dicat: Mensura et considera quae sunt ecclesiae praedicanda de Christo, et sic praedica, et praedicando fac, ut Christus sit ecclesiae in altare. Et metire adorantes in eo, scilicet in templo, idest considera modum fidelium et praedicando doce qualiter in ecclesia, quae est templum Dei, adorent, idest Deum humiliter et devote venerentur. Et potest hoc intelligi de adoratione speciali, ut cum quis se devote humiliat coram maiestate divina: *Psal. Venite adoremus, et procidamus ante Deum.* Vel de adoratione generali, secundum quod servire Deo humiliter et devote est ipsum adorare. Hoc autem habet fieri in templo, idest in ecclesiae unitate; unde Gregorius: *Sola est ecclesia in qua bonum opus fructuose peragitur. Atrium autem.* Hic agitur de discretionis usu, quantum ad praedicationis subtractionem, quia doctrina subtrahitur obstinatis. Primo praecipitur praedicationis subtractio. Secundo dicitur ratio subtractionis, *Quoniam datum est.* Circa primum, quia mali in malo obstinati merentur ab ecclesia separari, et a doctrina salutis elongari; ideo primo iniungitur Ioanni subtrahere perversis ecclesiasticam communionem; secundo subtrahere salutis praedicationem. Dicit igitur, *Atrium autem*, quasi dicat, benevolos cum discretione informa. Atrium autem, idest falsos Christianos qui ficti sunt in malo indurati, simulantes se esse de ecclesia, cum non sint. Hos comparat atrio, quia dicunt se adhaerere ecclesiae, sicut atrium adhaeret templo; tamen non pertinent ad ecclesiam secundum veritatem: unde dicuntur esse foris templum. Item quia sicut atrium sanctum est, tamen in eo sepeliuntur cadavera; ita isti fuerunt aliquando sacramentaliter sanctificati per baptismum, cum intus faetent, faetore vitiorum. *Quod est foris templum*, idest extra ecclesiam iuncto: licet non numero, quantum ad speciem exteriorem: *Eiice foras*, idest excommunicando ostende esse foras secundum Glossam. Haec electio quae fit per excommunicationem signata fuit per electionem Adae de paradiso *Genes. 3.* et in electione Agar ancillae Sarae *Genes. 21. Galat. 4. Eiice ancillam.* Vel *Eiice*, idest praedica esse foras, et non esse de fidelium numero, secundum veritatem: *Ierem. 15. Eiice illos a facie mea;* quasi dicat: Illos qui sunt falsi Christiani, simulantes se esse veros filios ecclesiae, cum non sint, quia vel fide carent; vel si fidem habent, in moribus pravis obstinati sunt, manifesta esse extra ecclesiam, vel excommunicando, vel praedicando. Sed quomodo dicitur atrium quod est foris templum, eiici foras? Quod enim extra est, quomodo eiici potest? Item quomodo dicitur *Eiice* excommunicando secundum Glossam, cum excommunicatio non ita cito sit ferenda, cum vel non est certa contumacia, vel quando aliud remedium potest haberi? Item fitne aliud per excommunicationem, nisi quod ostenduntur esse extra ecclesiam? videtur quod non, per Glossam, quae dicit excommunicando ostende esse foras. Item eiectio de ecclesia fit per mortale: eo enim ipso quo peccat quis mortaliter, eiicit se de unitate fidelium, quae est per gratiam et caritatem. Sed contra, quia excommunicare, est extra communionem ponere. Item *1. Cor. 5. Quid enim mihi de his qui foris sunt iudicare?* Ergo non potest eos qui foris sunt excommunicare. Respondeo. Ad primum dicendum, quod atrium quod est foris secundum veritatem praecipitur eiici quantum ad manifestationem, idest manifestari esse foras, quod fit excommunicando, ut dicit Glossa, vel praedicando: vel qui sunt extra ecclesiam quantum ad communionem caritatis, quia non sunt sub unitate gratiae et caritatis, cum fidelibus praecipiuntur eiici, per exclusionem a communione Christianae societatis, quae est insimul loquendo, bibendo, comedendo, et simul sacramenta ecclesiae participando, quae exclusio fit per excommunicationem. Ad aliud dicendum, quod hic loquitur de obstinatis qui cessare nolunt, nec ad statum gratiae redire, et quorum crimen notorium vel legitimis testibus probatum, vel confessione propria in iudicio directum, et non invenitur aliud efficax remedium. Licet enim brevi sermone dicatur Eiice, intelligendae sunt tamen, in praecepto divino, vel angelico, circumstantiae debitae, quas debet attendere qui excommunicat. Hic enim ostenditur quod spirituali gladio ecclesiae sunt feriendi, qui a magnis offensis contemnunt corrigi. Hoc tamen nihilominus ad personam beati Ioannis pertinere videtur, qui multos perversos, post regressum de exilio, in ecclesiis Asianis invenit. Ad aliud dicendum, quod triplex est communio fidelium in ecclesia, scilicet unitivae caritatis. Item sacramentalis participationis, scilicet qua communicant in sacramentorum participatione. Item christianae societatis, scilicet tam in sacramentorum participatione, quam in conversando per mutuam loquelam, cibum et potum, et sic in aliis. Et secundum hoc est triplex excommunicatio sive eiectio de ecclesia. Una est per quodlibet mortale, quod tollit primam communionem. Quantum ad hanc nihil facit excommunicatio primo et per se, nisi quod eam manifestat, et sic accipit Glossa. Alia est excommunicatio sive electio quae dicitur minor, et haec tollit secundam communionem, scilicet sacramentorum; sed de hac sola non est hic sermo. Hanc tamen eiectionem facit ecclesia ferendo excommunicationem minorem. Tertia est, quae dicitur excommunicatio maior, quae privat sacramentis, et suffragiis ecclesiae et societate fidelium in loquela, et in aliis huiusmodi nisi in casibus a Iure exceptis: et hanc eiectionem facit ecclesia propter perversitatem malorum, ut corrigantur propter confusionem et damni considerationem, vel ut alii, ne attentent similia, terreantur: et hanc eiectionem ostendit Glossa, cum ponit ipsum vocabulum excommunicationis. Quantum ergo ad primam eiectionem non fit aliud per excommunicationem, quam ostensio illius eiectionis factae per mortale: quae obiectio prius facta declaratur magis per excommunicationem maiorem: non enim videtur aliquatenus ferenda, nisi pro mortali; tamen simpliciter plus fit per excommunicationem, quam ostensio, sci-

licet exclusio a christiana societate, ut dictum est. Ad Glossam patet: quia cum dicit Glossa *Ostende esse foras*, loquitur quantum ad primam eiectionem; tamen per hoc quod dicit excommunicando, ostendit quod plus est ibi quam ostensio. Ad aliud patet: quia obiicitur de prima eiectione, et illam non facit ecclesia, sed declarat. Secundam autem et tertiam declarat et facit. Ad aliud dicendum, quod hic loquitur de his qui aliquo modo sunt intus, scilicet quia susceperunt ecclesiae sacramenta, saltem baptismum, et ideo ecclesia eos excommunicat, cum magna causa hoc exigit: unde haeretici excommunicantur. Apostolus autem loquitur de eis qui omnino sunt foris, nec unquam intus fuerunt, quia pagani sunt; et tales non iudicat feriendo gladio spirituali. *Et ne metiaris illud*, idest nullam circa eos discretionem adhibeas ad praedicandum, sed omnino praedicationem subtrahe, quia non sunt dandae margaritae ante porcos, *Matth. 7.* Aliter per calamum potest intelligi Scriptura secundum Glossam, quia calamo metitur quis longitudinem, latitudinem, et altitudinem construendae domus; sic qui habet Scripturae intelligentiam, metitur cum ea singulorum capacitatem, ut maioribus minora proponat: *Exod. 27. Si quis aperuerit cisternam et foderit, et non operuerit eam, cecideritque bos aut asinus in eam, reddet dominus cisternae pretium iumentorum.* Cisterna est Scriptura; bos et asinus fidelis et infidelis: cadere in cisternam, est cadere in errorem: et qui stulte, quod non debuit, praedicavit, tenetur ad restitutionem animarum in multis casibus. Item quia Scriptura sacra, quasi calamo scribitur in anima fides, caritas, et alia bona. Item sicut calamus non scribit, nisi habeat incaustum in se, sic nec Scriptura scribit virtutes in anima, nisi adiungatur ei gratia. Item de bona praedicatione Scripturae non est laudandus praedicator, sed Spiritus sanctus: unde beatus Bernardus: *De bona literae tornatura laudatur manus, non calamus: sic de bona sententia non laudatur praedicator, sed spiritus:* et dicit *Datus est*, quia Scriptura sacra donum Dei est: *Eccle. 1. Omnis sapientia a Domino Deo est.* Similis virgae, propter rectitudinem: *Prov. 8. Recti sunt sermones mei* etc. Item propter dignitatem, quia reges constituit, quia virga sceptralis signum est dignitatis regalis: *Prov. 8. Per me reges regnant.* Propter flexibilitatem, in omnem expositionem convenientem: *Daniel. 12. Et multiplex erit scientia. Et dictum est* etc. *Metire*, scilicet calamo Scripturae, quia Scriptura docet considerare capacitatem hominum, et sic praedicare: *Ioan. 16. Multa habeo vobis dicere, quae non potestis portare modo. Templum* etc. ut prius. *Quoniam datum est.* Hic ponitur ratio quare non est eis praedicandum, quia conformes sunt in vita Gentilibus: unde verbum non reciperent ad salutem, sed contemnerent. Dicit igitur, *Quoniam;* quasi dicat: Ideo non praedices falsis Christianis obstinatis: *quoniam datum est*, scilicet atrium: *Gentibus*, idest Deo eos deserente, facti sunt similes Gentilibus in vitiorum profunditate sepultis; et ideo conculcarent margaritas: *Psal. Commixti sunt inter Gentes, et didicerunt opera eorum. Et civitatem.* Hic ponitur consolatio ex futura fidei testificatione, quae fiet per Enoch et Heliam, qui tempore antichristi fortiter testificabuntur veritatem catholicam praedicando; et hoc est in consolationem fidelibus etiam qui sunt ante tempus antichristi: et erit in consolationem eis, qui tunc erunt. Primo autem tangitur futura tribulatio ecclesiae. Secundo ostenditur consolatio in tribulatione, *Et dabo.* Dicit igitur, *Et civitatem sanctam*, scilicet ecclesiam fidelium, quae est civium unitas per fidei et caritatis uniformitatem: *Psal. Gloriosa dicta sunt de te, civitas Dei:* quae sancta est coniunctione ad sponsum, qui est sanctus sanctorum, sanctificata sanguine sponsi: *Ephes. 5. Christus dilexit ecclesiam, et semetipsum tradidit pro ea ut illam sanctificaret* etc. *Calcabunt*, scilicet Gentiles, idest persequentur, et suppeditabunt temporaliter et corporaliter. Et dicit *Calcabunt*, non comminuent; sed sicut silex cum calcatur pedibus elimatur: *Ezech. 3. Ut adamantem et silicem dedi te.* Proficiunt enim iusti ex persecutionibus: *1. Cor. 12. Cum autem infirmor, tunc fortior sum et potens. Mensibus quadraginta duobus*, idest tribus annis et dimidio, secundum computationem anni solaris: nam tribus annis et dimidio regnabit antichristus, et per se et per suos ecclesiam persequetur; sicut Christus tanto tempore praedicavit, ut dicit Glossa: *Daniel. 7. Tradentur in manu eius usque ad tempus et tempora et dimidium temporis.* Praeterea sicut populus Israel quadraginta duobus mansionibus pervenit ad terram promissionum, *Num 33.* et in illis mansionibus multa mala prius sustinuit ab hostibus; ita ecclesia per persecutiones quas in istis quadraginta duobus mensibus sustinebit, perveniet ad terram viventium: omnia enim in figura contingebant illis, *1. Cor. 10.* Et nota, quod postquam dictum est Ioanni qualiter debet praedicare post reditum de exilio, redit ad describendum statum Ecclesiae sub tempore antichristi, de quo principaliter in hac parte intendit. De quo et *supra 9.* caeperat loqui: et ostendit quantum illa persecutio durabit; deinde subdit consolationem fidelium, cum subdit, *Et dabo.* Agens autem de Helia et Enoch, qui erunt in magnam consolationem fidelibus, procedit sic. Primo agit de eorum praedicatione. Secundo de potestate, *Hi habent potestatem.* Tertio de passione, *Et cum finierint.* Quarto de retributione, *Et post tres dies et dimidium.* Circa primum primo agit de ipsa eorum praedicatione. Secundo de adiunctis praedicationi, quae scilicet eorum praedicationem commendabilem reddent, *Amicti* etc. quia in praedicatione ad actum praedicationis reddendum commendabilem, multa concurrere debent. Circa praedicationem vero tria tanguntur. Primum est gratia ad praedicandum, *Dabo.* Secundum ipse actus praedicandi, *Et prophetabunt.* Tertio duratio praedicationis, *Diebus* etc. Dicit igitur, *Et dabo*; quasi dicat, ita calcabuntur fideles, et in illa tribulatione: *Dabo duobus testibus meis*, scilicet Heliae et Enoch, ut dicit Glossa, qui nunc sunt in paradiso terrestri: et tunc, scilicet tempore antichristi, venient in publicum ad testificandum veritatem catholicam, et cum suum testimonium finierint, interficiet eos antichristus, ut infra eodem dicitur. Per hoc quod dicit *Duobus*, ostendit sufficientiam testium: *Matth. 18. In ore duorum vel trium testium stabit omne verbum.* Vel duobus, quia de duobus testimonium perhibebunt in Christo, scilicet quod est Deus et homo. Vel de duobus, scilicet de magnificatione Christi, et reprobatione

antichristus. Testes autem Christi erunt hi duo, et in vita recte vivendo, et recte docendo, et in morte pro Christo patiendo: unde et secundum Haymonem duplex martyrium erit in eis: alterum in mente, multa enim erit angustia eorum pro his quae videbunt, et multa adversa sustinebunt; alterum in carne. De Enoch dicitur *Genes. 5. Ambulavit Enoch cum Deo, et non apparuit, quia tulit eum Deus.* De Helia *4. Reg. 2. Ascendit Helias per turbinem in caelum.* Quid autem est daturus Dominus, non dicitur, sed intelligitur gratia ad praedicandum et idoneitas ad testificandum. Non autem dicitur, quid eis dabit, quia non est facile narrabile: magna enim dabitur eis gratia ad testificandum convenienter de Christo: unde in hoc quod donum non exprimitur, intelligitur magnitudo doni. Similiter dicitur *in Psal. Ponam in salutari:* non dicitur quid ponet. *Et prophetabunt*, idest praedicabunt, sicut accipitur *1. Cor. 14. Nam qui prophetat, hominibus loquitur ad aedificationem.* Per eorum autem praedicationem convertentur Iudaei qui tunc erunt, et intelligent se fuisse deceptos, expectando suum messiam. Roborabuntur etiam per eos multi fideles in fide ecclesiae: unde beatus Gregorius: *Temporibus antichristi, gentibus ad plenum susceptis, Helia et Enoch praedicantibus, quoquot ex plebe iudaica fuerint inventi convertentur, et fideles quique roborati, in soliditate sanctae ecclesiae persistent.* Hoc etiam dicitur, sicut dicit Gregorius, de Helia per Malachiam: *Malach. 1. Ecce ego mittam vobis Heliam prophetam* etc. *Diebus mille ducentis sexaginta*, idest tribus annis et dimidio, sicut Christus praedicavit tanto tempore, ut dicit Glossa. Notandum tamen quod iste numerus dierum non complet per integrum tres annos et dimidium, ut dicit alia Glossa, imo deficiunt viginti unum dies: sicut et Christus non complevit dimidium annum praedicationis post tres annos quibus praedicaverat: quia Christus postquam fuit baptizatus supervixit tribus annis et dimidio, non tamen integro, quia pro dimidio anno computatur tantum temporis quantum de Epiphania Domini usque ad Pascha. Tamen Scriptura non facit vim saepe de minutiis: unde posito maiori numero, non fit vis de minori: unde ponuntur tres anni et dimidius, licet ille dimidius non sit integre completus. Per istos duos, qui tunc praedicabunt, intelliguntur etiam alii qui praedicabunt similiter illo tempore, ut vult Glossa. Enoch enim interpretatur dedicatio: unde signat sanctos praedicatores illius temporis, qui erunt Deo sanctitate amoris dedicati, et alios dedicabunt. Helias interpretatur robustus dominator, et signat eosdem praedicatores, qui sibi ipsis, et omni vitio dominabuntur: *Proverb. 12. Manus fortium dominabuntur.* Sed potest quaeri de Helia et Enoch, ad quid translati sunt in paradisum, cum alii homines non tam longo tempore vivant? Item quomodo ibi vivunt? Item si morituri sunt, ad quid tam diu protenditur vita eorum, cum diu vivere quaedam afflictio sit? Item quare isti specialius mittentur ad praedicandum tempore antichristi, quia de his specialius fit mentio, licet et alii sunt qui praedicent? ut innuit Glossa. Respondeo. Ad primum videtur dicendum secundum beatum Gregorium, quod ideo ibi positi sunt ex divina voluntate, ut ibi serventur ad testificandum tempore antichristi nomen Christi, et fidei catholicae veritatem. Tunc enim procedent in medium; et ita fortiter et fideliter praedicabunt quod mortem propter hoc ab antichristo sustinebunt: unde Gregorius *in Gregoriano*, et habetur *in Morali: Tam crudelia ac dura antichristus facturus est, ut priores patres qui in eius expugnatione servati sunt, carnalis mortis dolore transfigat.* Loquitur autem de Helia et Enoch: unde ibi dicit: *Helias et Enoch in exprobrationem antichristi reducentur ad medium.* Hoc etiam dicit Magister *in Historiis super Genesim.* Ad aliud dicendum, quod creduntur in paradiso vesci ligno vitae; vivunt autem in magna quiete carnis et spiritus, et dant operam delectationi, quae est ad Deum: unde de Helia dicit Beatus Gregorius *in Gregoriano: In caelum aereum, quod terrae est proximum, Helias sublevatus legitur, ut in quandam terrae secretam regionem repente duceretur, ubi in magna iam carnis et spiritus quiete viveret, quousque in fine mundi redeat, et mortis debitum solvat.* Vult etiam Augustinus *9. lib. sup. Gen.* quod quasi in quodam medio statu sunt inter statum viae, quem habent alii mortales, et inter statum gloriae. Ad aliud patet iam quod secundum Gregorium adhuc videntur ibi divina voluntate tam longo tempore vivere, ut tempore antichristi testificentur efficaciter nomen Christi. Nec eorum vita longa est eis afflictio, sicut est in aliis hominibus multis: quia secundum animam sunt in iucunditate quietis internae, sicut vult Gregorius: et etiam secundum corpus habent quietem, in fine tamen multa amarissima sustinebunt cum praedicabunt. Ad aliud videtur dicendum, quod ideo specialius isti mittentur, quam alii: licet alii sint zelantes pro veritate catholica tempore antichristi, quia scilicet unus est de tempore ante Legem, scilicet Enoch, alius de tempore sub Lege, et per hoc erit eorum testimonium solidum, quod homines antiquorum temporum secundum diversos temporum status, de quibus in Scriptura legitur, quod translati fuerunt, et quorum vita per Scripturam commendatur, de Christo cum magna soliditate animi testificabuntur: et ita homines cuiuslibet temporis dabunt testimonium Christo, et contradicent antichristo, Enoch qui pertinet ad tempus ante Legem, Helias, qui est de tempore Legis, et christiani praedicatores, qui erunt de tempore gratiae. *Amicti.* Hic agitur de adiunctis praedicationi eorum, per quae eorum praedicatio commendabilis reddetur. Extolluntur autem hic quantum ad multa, quibus eorum praedicatio fulcietur. Primum est humilitas austerae poenitentiae. Secundum est inunctio perfectae gratiae, *Hi sunt duo olivae.* Tertium diffusio caritatis publicae, *Et duo candelabra.* Quartum fervor affectionis devotae, *In conspectu.* Quintum virtus invictae constantiae, *Et si quis voluerit nocere.* Sextum pondus divinae benevolentiae, *Et si quis velit eos laedere.* Haec praedicta florebunt in eis; agent enim in corpore ingentem poenitentiam, habebunt in anima perfectam gratiam, dabunt aliis claritatem apertam, verbo scilicet et exemplo: habebunt ad Deum affectionem intimam, tenebunt ad persecutores immobilem constantiam, et in his omnibus obtinebunt acceptabilitatem divinam, quod patebit in poena persecutorum. Dicit igitur, *Amicti;* quasi dicat, praedicabunt ipsi, dico amicti, idest cooperti sive induti: *Saccis*, idest vilibus pannis. In praeconibus enim secundi adventus erit vilitas habi-

tus exterioris indicium humilitatis et sanctitatis, sicut in praecone primi adventus. De quo *Marc. 1. Erat Ioannes vestitus pilis cameli, et zona pellicea circa lumbos eius.* Praedicabunt enim Helias et Enoch poenitentiam, et exemplo eam ostendent, sicut dicit Glossa. Item in hoc notatur, quod ultimis temporibus ecclesia revertetur ad humilitatem primi status. Item per saccum intelligitur humilitas et austeritas poenitentiae, quae erit in Helia et Enoch; et quae ulterius debent esse in viro poenitente. Gregorius: *Si abiectio vilis indumenti virtus non esset, Evangelista tam vigilanter non diceret de Ioanne Baptista: Erat indutus pilis cameli. Hi sunt duae olivae*, idest duae arbores spirituales unctionem gratiae perfecte in se habentes, et aliis mysterialiter dantes. Oliva est arbor in qua invenitur oleum. Per oleum quod supernatat aliis liquoribus, signatur gratia et virtutes et dona, quia haec omnibus bonis temporalibus et corporalibus supereminent, et animam inungunt, et pinguem faciunt: *Psal. Sicut adipe et pinguedine* etc. Magna enim gratia erit in eis: *Zach. 4. Quid sunt duae olivae istae?* etc. Per hoc etiam ostenditur quod praedicator debet habere excellenter dona gratiae. Nota quod ad hoc quod aliquis sit idoneus testis, requiritur quod habeat veritatis notitiam. Item quod habeat fidelitatem, et audaciam: quia si veritatem, quam sciret, dimidiaret vel celaret, et non fideliter et audacter diceret testimonium, bonus testis non esset. Item quod non posset replicari contra eius vitam. Haec tria ostenduntur de his testibus, scilicet Helia et Enoch. Primum per hoc quod dicitur, *Dabo*, scilicet gratiam praedicandi, et ea quae ad actum praedicandi concurrunt. Item etiam quae est notitia mentis divinae. Secundum per hoc quod dicitur, *Testibus meis:* quia testis non est, qui in dicendo testimonium fidelis non est. Tertium per hoc quod dicitur, *Amicti;* et caetera quae sequuntur. *Et duo candelabra*, idest dantes aliis lumen, quasi apertum et publicum, scilicet verbo et exemplo manifesto, sicut candelabrum manifeste lumen suum ostendit. Gregorius: *Helias et Enoch, uterque per Zachariam duae olivae, et per Ioannem duo candelabra nominantur.* Per hoc autem notatur lumen apertum doctrinae et vitae, quod debet esse in praedicatoribus: *Matth. 5. Vos estis lux mundi.* Item: *Luceat lux vestra coram hominibus. In conspectu Dei.* Hic ostenditur fervor affectionis devotae; unde dicit, *Stantes*, per rectitudinem et promptitudinem affectionis, et elevationem mentis. *In conspectu Domini terrae*, idest in conspectu Dei qui est dominator totius orbis terrarum; quasi dicat: Prompti erunt implere beneplacitum universalis dominatoris, nec in sua actione intendent, nisi ut placeant divino conspectui. Vel secundum Haymonem: Sancti intimae contemplationi conditoris inhaerent: propter haec omnia dicitur quod stabunt in conspectu Dei. Item per hoc quod dicitur *Domini terrae*, confutatur error haereticorum, qui dicunt quod corporalia non sint a Deo, sed a principe tenebrarum: si hoc esset, non esset Deus Dominus terrae. Item per hoc confutatur superbia antichristi, qui se dicet dominum terrae, cum solus Deus sit verus universorum Dominus: *Zach. 4. Isti sunt duo filii olei, qui assistunt dominatori universae terrae.* Hic informatur praedicator, ut habeat rectam intentionem: *1. Cor. 2. Non sumus*, sicut plurimi, *adulterantes verbum Dei*, ut sit promptus ad divinae voluntatis impletionem: *Ephes. 6. Facientes voluntatem Dei ex animo*, ut sit etiam erectus in sursum per contemplationem: *Philipp. 3. Nostra autem conversatio in caelis est. Et si quis.* Hic ostenditur eorum invicta constantia in confessione veritatis; quasi dicat: Si qui velint eos pervertere per virtutem verbi divini, confutabunt ipsos, nec aliquatenus desistent a proposito; unde dicit, *Et si quis*, de numero malorum: *Voluerit nocere eis*, scilicet spiritualiter, scilicet a proposito revocare: *Ignis*, idest spiritualis virtus divini verbi, quae comparatur igni, quia bonos accendit, et impios quasi consumit, dum eos retundit et refellit: *Exiet de ore eorum*, ad confutandum perversos: *Et devorabit inimicos eorum*, idest quasi devoratos reddet, dum eos refellet, et impotentes ostendet ad resistendum: *Lucae 22. Dabo vobis os et sapientiam, cui non poterunt resistere omnes adversarii vestri: Ier. 5. Dabo verba mea in ore tuo in ignem, et populum istum in ligna, et vorabit eos.* Vel *ignis*, idest spiritualis sententia de aeterno ardore. *Exiet* de ore eorum, comminando vel praedicendo eis poenam aeternam constanter, sicut legitur de multis martyribus. *Et devorabit eos*, idest damnabit, idest damnandos esse ostendet; quasi dicat: Persuasionibus pravitatis constanter comminabuntur. Vel praedicent poenam aeternam, nec aliquatenus acquiescent. In hoc datur praedicatoribus exemplum constantiae, ut propter metum non cedant: unde de Helia dicitur *Eccle. 48. Verbum illius quasi facula ardebat;* et sequitur: *In diebus suis non pertimuit principem, nec superavit eum verbum aliquod.* Sic etiam erit tempore antichristi. *Et si quis voluerit eos laedere*, scilicet morte corporali, ut antichristus, quando inveniet eos inflexibiles: *Sic*, idest sine sententia, scilicet sententia mortis; licet illa quam inferunt, sit corporalis, illa quam sustinebunt, sit spiritualis et aeterna. *Oportet eum occidi*, scilicet morte aeterna: *Matth. 26. Omnes qui acceperint gladium, gladio peribunt.* Dominus enim interfectores electorum obstinatos damnabit: et hoc complebitur spiritualiter in antichristo: *2. Thessa. 4. Quem Dominus Iesus interficiet* etc. In hoc autem manifestatur benevolentia divini amoris ad electos, quia non sustinet eorum occisionem transire inultam. Hoc autem quod hic dicitur, differt ab eo quod dicitur ante immediate, quia ibi agitur de nocumento spirituali, hic vero de laesione corporali. *Hi habent.* Hic agitur de eorum potestate, quae ostenditur quantum ad tria. Primo quantum ad caeli clausionem. Secundo quantum ad aquarum mutationem, *Et potestatem.* Tertio quantum ad plagarum immissionem, ibi, *Et percutere terram.* Dicit igitur, *Hi*, scilicet Helias et Enoch: *Habent*, loquitur pro tempore antichristi, idest habebunt: *Potestatem claudendi caelum*, idest aerem, ad literam: *Ne pluat*, si ipsi noluerint: *Diebus prophetiae ipsorum*, idest tempore eis dato ad praedicandum, scilicet tribus annis et fere dimidio. Hoc videtur intelligendum ad literam, quia et hoc legitur fecisse Helias: unde legitur *3. Reg. 17.* quod ad preces Heliae clausum fuerit caelum, ne daret rorem vel pluviam tribus annis et sex mensibus: *Iacob. 5. Helias erat homo similis nobis* etc. Vel potest intelligi de clausione spirituali, qua Scripturam abscondent pro tempore: unde dicitur: *Hi habent potestatem claudendi caelum*, idest abscon-

dendi Scripturam; quae dicitur caelum a celando, quia divina arcana celat. *Ne pluat*, idest ne fiat pluvia doctrinae: *Diebus prophetiae*, idest praedicationis ipsorum; quasi dicat: In potestate eorum et voluntate erit praedicare, quando erit opportunum et congruum; et non praedicare quando non erit congruum. Haec autem gratia non ita datur aliis praedicatoribus, ut possint et sciant praedicare quando est congruum, et tacere quando non congruit praedicare. Ipsi autem, ut dicit Glossa, non nisi congruo tempore praedicabunt: *Eccle. 8. Omni negotio tempus est et opportunitas. Et potestatem habent super aquas convertendi eas in sanguinem.* Hoc etiam videtur intelligendum ad literam, sicut factum est per Moysen *Exodi* 7. Vel spiritualiter. Habebunt potestatem super aquas doctrinae, quae irrigat fideles, et foecundat ad modum aquarum. Potestatem, inquam, convertendi eas in sanguinem, idest habebunt potestatem praedicandi virtuose, constanter, et efficaciter, ita ut aqua doctrinae convertatur malis in sanguinem, idest in peccatum: quia ex hoc quod ipsi audacter et confidenter praedicabunt, mali fient peiores, et in eos erunt crudeliores; et sic ponitur consequens pro antecedente. De his aquis *Proverb. 18. Aqua profunda ex ore viri* etc. *Et percutere terram*, idest habitatores terrae: *Omni plaga, quotiescumque voluerint.* Forsitan ad literam intelligitur, sicut legitur de Moyse *Exodi 7. 8. 9. 10. 11.* Spiritualiter autem potest hoc intelligi de potestate convincendi et confutandi impios, licet non propter hoc resipiscant. Dicit igitur, *Et potestatem habebunt percutere terram*, idest impios terrenos: *Omni plaga*, idest omni genere confutationis sive convictionis, quod erit gravis plaga. *Quotiescumque voluerint*, scilicet quoties eis videbitur opportunum: magna enim virtus doctrinae et praedicationis erit in eis. Vel omni plaga, scilicet per comminationem gravem omnium poenarum inferni: unde propter virtutem praedicationis, quae dabitur eis, dicitur supra eodem, *Et dabo duobus testibus meis, Et cum finierint.* Hic agitur de morte sive passione ipsorum: nam interficientur ab antichristo. Primo autem describitur eorum mors quantum ad temporis congruitatem, quia postquam finierint testimonium suum de Christo non ante, quia Deus suaviter disponit omnia. Secundo quantum ad mortis sive passionis actorem, *Bestia* etc. Tertio quantum ad ordinem sive modum, *Faciet adversus.* Quarto quantum ad humanum spectaculum sive opprobrium, *Et corpora eorum.* Quinto quantum ad malitiam gaudentium, *Et inhabitantes.* Dicit igitur, *Et cum finierint testimonium suum*, scilicet praedicationis: cuius finitio in eis erit post tres annos et dimidium, ut dicit Glossa. *Bestia*, scilicet antichristus, bestialiter vivens, et crudeliter contra fideles saeviens: *Daniel. 7. Aspiciebam, et ecce bestia quarta terribilis atque mirabilis et fortis nimis* etc. *Quae ascendit*, idest ascendet per superbiam ad regnum sive potestatem obtinendam: *De abysso*, idest de Iudaeis, in infidelitate profundis et tenebrosis, scilicet de tribu Dan: *Genes. 49. Fiat Dan coluber in via, cerastes in semita.* Per hoc quod dicitur coluber, notatur dolus antichristi. Per hoc quod dicitur cerastes, notatur potentia. Vel *De abysso*, idest per abyssum, idest per homines tenebrosos et profundos erroribus et peccatis, secundum Glossam, quia tales ipsum iuvabunt: unde Gregorius: *Quicquid tunc antichristus superbe extolletur, etiam cum virtute potentiae saecularis exequetur. Facit adversus.* Hic ostenditur ordo et modus passionis eorum. Primo enim erit studium subversionis. Secundo erit ipse actus interfectionis, *Et vincet.* Dicit igitur, *Faciet adversus illos bellum*, scilicet disputationibus, miraculorum operationibus, persuasionibus, et promissionibus, et corporalibus tormentis. Haymo: *Adhibebit diversa genera tormentorum; et quos non poterit vincere, conabitur doctrina superare: dabit dona, promet verba suavia, adhibebit falsa miracula. Et vincet illos*, corporali violentia, non spirituali victoria, quia non succumbent nec per erroris consensum, nec per defectum rationum: non enim deerit eis qui dicit: *Ego dabo vobis os, et sapientiam.* etc. *Lucae 22.* unde sequitur, *Et occidet eos*, ad literam morte corporali, quam tamen libenter suscipient, iuxta illud *Matth. 10. Nolite timere eos qui corpus occidunt.* Gregorius *in Moral. Helias et Enoch ad medium revocabuntur, et crudelitatis eius saevitiam in sua adhuc mortali carne patientur. Et corpora.* Hic agitur de eorum morte, quantum ad subsequens spectaculum, sive humanum opprobrium. Primo ergo ostenditur spectaculi locus. Secundo tempus, scilicet per tres dies et dimidium, *Et videbunt.* Tertio modus, quia scilicet erunt corpora inhumata, et per hoc erunt hominibus in spectaculum sive opprobrium, *Et corpora.* Dicit igitur, *Et corpora eorum*, scilicet iam mortua: *Iacebunt*, inhumata: *In plateis civitatis:* nomen platearum plurali accipitur pro singulari, propter magnitudinem plateae. Aut dicitur in plateis, quia in diversis locis interficientur. Aut ab una platea deportabuntur, ut plures videntes eos timeant imitari. *Civitatis magnae*, idest Hierusalem, quae dicitur *magna* propter abundantiam malitiae: *Iere. 6. Haec est civitas visitationis, omnis calumnia* etc. Ad ostendendum civitatis nequitiam subdit: *Quae vocatur spiritualiter Sodoma*, quia muta, scilicet a laude Dei. Vel propter abominationes quae fient in Hierusalem, per quas Sodomae in culpa assimilatur: *Isaiae 1. Audite verbum Domini principes Sodomorum* etc. *Et Ægyptus*, quia tenebrosa in infidelitate: *Psal. Nescierunt neque intellexerunt, in tenebris ambulant.* Sodoma enim interpretatur muta, Aegyptus tenebrae. *Ubi*, idest in qua civitate, scilicet Hierusalem, *Dominus eorum*, scilicet Heliae et Enoch, scilicet Christus, *Crucifixus est*, corporali crucifixione: et ita erunt ei conformes, et morte, et mortis loco. *Et videbunt.* Hic agitur de eorum morte quantum ad spectaculi tempus: *Et videbunt de populis*, quasi dicat, non omnes, sed quidam de populis etc. Videbunt, inquam, quidam oculis, quidam fama. Haec autem quatuor quae ponit, possunt distingui secundum quadruplicem diversitatem quae est in hominibus. Est enim in hominibus diversitas loci, et sic sunt diversi populi; unde dicit, *De populis*, idest quidam de diversis multitudinibus hominum, secundum loca diversa distinctis. Diversi enim populi sunt diversae multitudines, secundum diversa loca, sive regionum, sive civitatum, vel particularium habitationum distinctae. Item est diversitas generis; unde dicit, *Et tribubus*, idest diversis multitudinibus hominum, secundum diversas cognationes. Item est diversitas idomatis; unde sequitur, *Et linguis*, idest ex hominibus diversarum linguarum. Item est diversitas ritus sive actionis in

cultu numinis, sive viri, sive effoeminati; unde subdit, *Et gentibus*, scilicet diversis, secundum diversitatem rituum. Gentes enim proprie gentiles; et diversae gentes sunt diversi gentiles, diversos ritus et cultus habentes. Diversi enim gentiles diversas sectas habent. *Per tres dies et dimidium:* ad literam intelligitur, et exponitur hoc de Helia et Enoch. *Et corpora eorum non sinentur*, idest non permittentur: *Poni in monumentis*, idest in sepulcris, ut scilicet hominibus sint spectaculum et opprobrium, et ne eorum memoria habeatur: quia monumenta sunt ad memoriam eorum qui in eis humati sunt: et ut alii terreantur, ne eos imitentur; et est probabile, quod foetorem non dabunt, quia comedunt de fructibus paradisi, qui sunt virtutis conservativae. Sed quare Dominus talia permittit de suis electis? Respondeo. Est enim ex parte impiorum, quia eorum perversitas exigit et meretur, ut permittantur implere suam malitiam: ut per consequens immergantur in maiorem damnationis miseriam: *Infra ult. Qui in sordibus est, sordescat adhuc.* Item ex parte bonorum, quia Deus ampliori cumulo gloriae tam in corpore quam in anima suos praemiabit: quia dum pro honore Dei patiuntur, vel viliter tractantur, Dominum honorificant: *1. Reg. 2. Qui me honorificaverit, glorificabo eum.* Licet enim tunc anima in corpore non sit, et tamen anima existens in corpore similiter Deo adhaeret, quod propter hoc ipsum corpus ita viliter tractatum fuit. *Et inhabitantes.* Hic agitur de malitia gaudentium. Primo autem ostenditur gaudium in animo. Secundo in signo, *Et iucundabuntur.* Tertio in facto, *Et munera.* Quarto subditur huius gaudii ratio, *Quoniam hi.* Dicit igitur, *Et inhabitantes terram*, et corpore et animo: *Gaudebunt*, interius in mente: *Super illos*, idest super morte et opprobrio eorum. In hoc ostenditur malitia eorum: *Proverb. 24. Cum ceciderit inimicus tuus ne gaudeas. Et iucundabuntur*, exterius in signo: *Et munera mittent invicem*, idest unus alii, propter gaudium. Tangit consuetudinem congaudentium; sed *extrema gaudii luctus occupat*, *Prover. 14. Quoniam hi duo prophetae*, scilicet Helias et Enoch, *Cruciaverunt eos*, scilicet contradicendo, ac sine timore resistendo eis, et corripiendo, et cruciando, praedicando audacter: *Prov. 15. Non amat pestilens eum qui se corripit. Eos qui inhabitant*, vel *inhabitabant*, carne, *super terram*, mente tamen sub terra. Ex hoc quod dicit *Cruciaverunt*, patet quod quasi cruciatus est malis doctrina sapientiae: *Eccle. 6. Quam aspera est nimium sapientia indoctis hominibus? Et post dies tres.* Hic agitur de eorum retributione. Retributio autem ipsorum erit quantum ad resurrectionem, qua corpora reformabuntur; et quantum ad gloriam, qua anima simul et corpus sublimabuntur. Primo ergo ostenditur eorum retributio quantum ad corporum resurrectionem. Secundo quantum ad gloriae sublimationem, *Et audierunt.* Resurrectio autem Heliae et Enoch describitur primo quantum ad tempus; secundo quantum ad causam, *Spiritus vitae;* tertio quantum ad signum, *Et steterunt*; quarto quantum ad effectum, quia inde timor generabitur in aliis qui videbunt, *Et timor.* Dicit igitur, *Et post tres dies et dimidium.* Quidam voluerunt hoc intelligi de generali resurrectione. Ergo *et post tres dies et dimidium*, idest post illos tres annos et dimidium, et sumitur dies pro anno, iuxta illud *Ezechiel. 4. Diem pro anno dedi tibi.* Hoc autem erit in iudicio *Daniel. 7. Post tempus et tempora et dimidium temporis iudicium sedit. Spiritus vitae*, idest anima aeternaliter et essentialiter in se vivens, et vivificans corpus: *A Deo intravit in eos*, idest operante divina virtute intravit in corpora ipsorum: *Ezechiel. 37. Ecce intromittam in vos spiritum, et vivetis. Et steterunt super pedes suos*, scilicet virtute sua, idest sibi a Deo data stabunt sancti incorruptibiles et immortales non indigentes humano auxilio, sed in se firmi. Et in hoc ostenditur stabilitas resurrectionis. Augustinus *in lib. de vera relig. Corpus stabilitatem habebit per animam stabilitam in Deo, quae non per se stabilitur, sed per Deum, quo firmatur. Et timor magnus cecidit*, idest cadet: *Super eos qui viderunt*, idest videbunt: *Eos*, ita scilicet glorificatos: *Sapient. 5. Videntes turbabuntur timore horribili, et mirabuntur* etc. Vel expone ad literam. *Post tres dies et dimidium*, ad literam, *Spiritus vitae* etc. ut supra. *Et steterunt* etc. *Et timor magnus*, scilicet Dei vel aeterni supplicii, *Cecidit super eos*, idest cadet ut pondus opprimens. Qui viderunt eos, prius mortuos et post glorificatos: *Iob 31. Semper quasi timentes super me fluctus timui Deum.* Sed quaeritur utrum Helias et Enoch resurgant glorificati in corpore, aut iterum morituri, ut Lazarus? qui non iterum morituri videntur, quia cum martyrium sustinuerunt prius, non videtur conveniens, quod iterum transeant per mortis afflictionem. Sed glorificati, quomodo ergo videri poterunt oculo mortali? Item quaeritur, unde erit quod resurgent ante corpora aliorum? Respondeo. Dicunt quod resurgent non morituri, sed in corporibus glorificatis, quia propter speciale testimonium Christo exhibitum privilegiati erunt. Ad obiectum respondetur. quod licet corpus glorificatum a mortalibus videri non possit, quantum est ex parte mortalium; potestas tamen est ex parte corporis glorificati, quando vult, et cui vult se manifestare, et visibile exhibere. Ad aliud respondetur, quod hoc erit, quia nobilitabit eos Dominus hoc privilegio, ut ante alios resurgant, propter praerogativam gratiae et meritorum in speciali testimonio, in vita, doctrina, et martyrio sub tempore tam acerbae persequutionis; sicut et privilegiati fuerant prius in longitudine vitae, et loco, et modo vivendi. *Et audierunt.* Hic agitur de gloriae sublimatione, quae fit divina virtute, et voluntate, et sequentur ad eam motus hominum. Unde primo ostenditur gloriae causa, quae est divina virtus, sive voluntas; quae in illa voce intelligitur. Secundo ipsa gloria sive corona, *Et ascenderunt.* Tertio eius sequela, *Et viderunt.* Dicit igitur, *Et audivi*, scilicet Helias et Enoch, idest audient: *Vocem magnam*, idest magnae potestatis: *De caelo*, idest de celsitudine divinae maiestatis. Vel *de caelo*, idest de Christo procedente, vel archangelo: *Dicentem illis*, scilicet Heliae et Enoch: *Ascendite*, vos qui fuistis in valle humilitatis: *Ascendite huc*, scilicet ad consortium sanctorum: *Lucae 13. Qui se humiliat, exaltabitur.* Forsitan sicut quaedam vox, scilicet vel ipsius Christi, vel alicuius archangeli suscitari faciet corpora hominum generaliter; ita vocabit aliqua vox vel Christi, vel archangeli Heliam et Enoch post suam resurrectionem specialem, ut ascendant in caelum ad gloriam sanctorum. Vel per huius vocem signatur

nutus vel reale imperium divinae voluntatis, cuius voluntatis efficacia sive nutu sublimabuntur ad gloriam; quasi dicat: Percipient sive cognoscent nutum divinae voluntatis de sui sublimatione ad caelum, et sic fiet quia ascendent; unde sequitur: *Et ascenderunt*, idest ascendent: *In caelum*, scilicet empireum, *In nube*. Potest de nube materiali intelligi. In hoc sunt conformes Christo, de quo *Acto. 1. Et nubes suscepit eum ab oculis eorum.* Vel *In nube*, idest in corpore subtili et agili. Potest etiam secundum Glossam per nubem intelligi refrigerium gloriae. Sic igitur ista vox aut erit ad literam vox aliqua eos vocaliter vocans ad perceptionem gloriae. Aut si non erit vox sensibilis et corporalis, erit vox realis, scilicet nutus divinae voluntatis; et signatur per vocem quam audivit auditu interiori in sua visione beatus Ioannes, dicentem quibusdam testibus Dei, *Ascendite huc:* simile est *supra 7. Clamavit quatuor angelis quibus datum est nocere etc.* ubi dicit Glossa, *Clamare Dei est facere. Et viderunt.* Hic ostenditur sequela gloriae ipsorum, quia cognita gloria Heliae et Enoch, sequetur magnum malum in multis. Primo ergo ostenditur cognitionis aspectus. Secundo sequens effectus, scilicet magnum malum quod sequetur in reprobis: ex quo tamen malo proveniet fructus electis, et in illa hora. Unde primo ostenditur effectus sequens in reprobo. Secundo ostenditur fructus ex illo effectu consequens in electis, *Et reliqui.* Effectus autem sequuturus in reprobis ostenditur triplex, scilicet motus, casus, et interitus. Motus est concitatio per malitiam. Casus est lapsus per culpam, quae sequetur ex illa concitatione. Interitus autem obstinatio per impoenitentiam. Dicit igitur, *Et viderunt*, idest videbunt: *Eos*, scilicet Heliam et Enoch ascendentes ad locum gloriae. Videbunt, inquam, vel oculo corporali, vel aspectu interno per aliquod signum datum a Deo, ut miraculum vel aliquid aliud. *Inimici eorum*, scilicet infideles qui odio habent fideles: *Proverb. 29. Abominantur impii eos qui in recta sunt via.* Propter hoc dolebunt de eorum gloria, et procedent ad persequendam ecclesiam; unde sequitur, *Et in illa hora*, idest in illo tempore glorificationis istorum: *Factus est terrae motus magnus:* utrum ad literam ita fiet, non satis certum videtur, sed spiritualiter fiet, sicut dicit Glossa. Sensus ergo est: Factus est terrae motus magnus, idest magna commotio terrenorum hominum, quia occisis magistris ecclesiae, concitabuntur per malitiam ad persequendum et subvertendum ipsam: et ad hoc sequetur lapsus multorum; unde sequitur, *Et decima pars civitatis.* Haec civitas est tota numerositas, sive multitudo angelorum, et hominum. Decima pars huius civitatis est multitudo hominum: homines enim supra numerum novem ordinum angelorum sunt quasi decima pars civitatis: unde homo per drachmam decimam signatur *Lucae 15.* Sensus ergo est: Decima pars civitatis, scilicet homo qui est quasi decima pars civitatis, idest totius multitudinis angelorum et hominum supra novem ordines angelorum. Vel secundum Glossam, quia ad hoc constitutus est homo, ut decimus ordo qui ceciderat restauraretur. *Cecidit*, idest cadet: Glossa *de ecclesia*, idest de unitate ecclesiae, vel quantum ad fidem, vel quantum ad gratiam lapsu culpae, vel erroris, vel alterius peccati in illa praemissa persequutione, quia multi fundentur sicut plumbum in ignem: *Luc. 8. Ad tempus credunt, et in tempore tentationis recedunt.* Hoc autem intelligendum est de homine, non universaliter, sed quantum ad reprobos, qui finaliter cadent, sicut postea sequetur. *Et occisi sunt*, occisione spirituali et finali, quia scilicet non resipuerunt, sicut dicit Glossa. Unde occisio supra casum addit obstinationem, sive impoenitentiam finalem. *In terraemotu*, scilicet praemisso, idest in illa persecutione, scilicet per consensum erroris, vel ad peccatum mortiferum: *Nomina hominum septem millia*, idest universi in malitia perfecti, solum nomen, non rem salutaris boni habentes. Septenarius signat universitatem; millenarius perfectionem, sive in bono; et sic frequenter accipitur; sive in malo, secundum quod aliquis dicitur bonus vel perfectus latro. Unde per septem millia signatur hic multitudo malorum, quae finaliter tunc interibit morte finaliter impoenitentiae. Quandoque accipitur in bono iste numerus: *3. Reg. 19. Reliqui mihi septem millia virorum qui non curvaverunt genua Baal.* Dicit autem, *Occisi sunt nomina* etc. quia mali nomen habent, non rem nominis: *Supra 3. Nomen habes quod vivas, et mortuus es.* Hoc autem adiectivum *Occisi*, respicit substantivum *Nomina*: non quantum ad consignificatum vocis, sed quantum ad consignatum, quia sensus est: Nomina, idest homines habentes nomina sola, ut cum dicitur christianus, vel fidelis, vel cultor Dei, et huiusmodi denominationes. Simile de Datam et Abyron quos terra absorbuit, *Num. 16.* ubi dicitur quod per nomina vocabantur. Vel *Ceciderunt*, scilicet in poenam gehennae. *Et occisi sunt*, idest omnino in inferno detrusi. Sed obiicitur de hoc quod dicitur, *Decima pars civitatis cecidit.* Decima enim intelligitur vel omnis homo, vel electi, ut habetur ex Parabola *Lucae 15. Aut quae mulier habens drachmas decem.* Sed nec omnis homo cadet spiritualiter et finaliter, nec electi. Item obiicitur de hoc quod dicitur in Glossa, quod homo ad hoc constitutus est, ut decimus ordo qui ceciderat restitueretur: quia homo factus est ad fruendum Deo, ergo non propter suppletionem angelicae ruinae. Dicit enim Anselmus *2. lib. Cur Deus hom. cap. 4. Fecit Deus rationalem naturam ad gaudendum de se.* Item fieret homo etiamsi non peccasset aliquis angelus: unde Anselmus *1. lib. Cur Deus hom. Humana natura pro seipsa facta est.* Unde palam est, quod etiamsi nullus angelus periisset, homines tamen in civitate caelesti locum suum habuissent. Item obiicitur de hoc quod dicit Glossa, de decimo ordine angelorum: quia etiamsi nullus angelus peccasset, non essent nisi novem ordines, ut dicit Magister *in sententiis.* Respondeo. Homo dicitur tertia pars civitatis, ut dictum est, quia post novem ordines angelorum est quasi decimus; etiam quia angeli sunt in nobiliori statu, scilicet gloriae, ideo distincti sunt, et secundum varios ordines dispositi: unde sunt quasi novem partes civitatis, idest numerositatis, quae est simul ex angelis et hominibus. Homo autem quia in statu viae est, non distinguitur ita certa distinctione: unde ponitur pro decima parte civitatis. Vel posset poni ratio quam ponit Glossa, quia scilicet homo factus est, ut numerus angelorum lapsorum per eum restituatur; qui numerus tantus est, quod de ipso posset constitui decimus or-

do; tamen prima ratio principalior est, et colligitur ex Glossa *super Lucam 15.* Ad aliud autem quod obiicitur, notandum quod cum homo sit decima pars civitatis, quia omnis homo, quantum est ex parte Dei, ordinatur ad beatitudinem; possumus loqui de hac decima, sive de homine, communiter quantum ad bonos et malos; et sic non est dicere, quod tota pars civitatis cadat; aut specialiter quantum ad electos, et sic proprie accipitur *Lucae 15.* Et si quis velit illam Parabolam de drachma decima inventa de omnibus hominibus accipere, intelligitur illa inventio secundum sufficientiam, quantum ad electos vero, secundum efficaciam; aut specialiter quantum ad reprobos, et sic accipitur hic. Dicendum ergo quod licet decima pars intelligatur homo, tamen non prorsus eodem modo per omnia accipitur hic et *15. Lucae*: quia inquantum ad electos qui sunt inventi secundum efficaciam, vel quantum ad omnes communiter; omnes enim invenit quantum ad sufficientiam, quia omnes reparavit quantum fuit in se. Hic autem accipitur quantum ad reprobos. Ad aliud dicendum, quod Deus est finis sive causa finalis hominis, scilicet finis per se sive principalis, scilicet divina fruitio, sive Deus inquantum fruibilis. Item finis per accidens, sive secundarius, scilicet reparatio angelicae ruinae. Potest autem res una habere duplicem finem, dummodo unus sit principalis, et per se: de secundo loquitur Glossa, non tamen excluditur primus, cum sit principalis; et concedendum, sicut dicit Anselmus, quod etiamsi nullus cecidisset angelus, homo tamen conditus esset; et ex hoc non sequitur nisi quod homo non est factus propter angelicae ruinae reparationem principaliter, sed secundario per accidens, est enim illa causa nonnulla, quare factus est homo. Ad aliud dicendum, quod etiamsi nullus angelus cecidisset, non essent nisi novem ordines angelorum, et hoc est propter expressiorem representationem beatissimae Trinitatis per ternas hierarchias, quare quaelibet ternos ordines habet. Quod autem dicit Glossa de decimo ordine per homines reparando et prius lapso, potest dici sicut Magister dicit *in Sententiis*, quod de hominibus restaurabitur decimus ordo qui cecidit, idest reparabitur illud quod de angelis lapsum est, de quibus tot corruerunt, unde posset fieri decimus ordo. *Et reliqui.* Hic ostenditur fructus ex praemisso effectu sequens in electis, qui erit duplex, scilicet metus pro se ipsis, et affectus in Deum, qui manifestabitur in laude eius, *Et dederunt gloriam.* Dicit igitur, *Et reliqui, a praemissis.* Reliqui, inquam, qui non ceciderunt; *In timore sunt missi*, idest timuerunt ne caderent viso casu malorum. Ex hoc patet, quod cum quis videt casum alterius, debet alii compati, et pro seipso timere: *1. Cor. 9. Qui se existimat stare, videat ne cadat.* Item debet Deum glorificare, cuius gratia stat; unde sequitur, *Et dederunt gloriam*, idest glorificabunt, hoc est laudabunt, gratias agendo, quia eos non permittit cadere sicut alios, vel extollendo eius iustitiam, quae semper recte agit: *Deuterono. 52. Date gloriam Deo nostro. Deo caeli:* et si caeli, multo magis terrae. Sed caelum exprimitur quia dignius; et ideo dignius est omnino a cunctis extolli: *Act. 17. Deus qui fecit caelum et terram. Hic caeli et terrae cum sit Dominus* etc. *Vae secundum.* Hic ponitur conclusio huius partis. Vae secundum, inter illa tria vae, de quibus *supra 8. Vae vae vae.* Hoc autem vae est damnatio antichristi, et suorum, quae descripta est per hoc quod ostensa est nequitia ipsorum, ratione cuius damnandi sunt. *Abiit*, scilicet quantum ad narrationem; quasi dicat. Ostensum est secundum vae. *Et ecce:* nota est certitudinis: *Vae tertium*, idest damnatio malorum communis in iudicio, quae est tertium vae inter tria vae praemissa. *Veniet cito:* et quantum ad narrationem, et secundum rem: quia post mortem antichristi instabit iudicium. Vel vae secundum est tribulatio, quae hominibus infertur, non tantum corporalis, sed etiam spiritualis; quia et corporaliter affligentur multi, et spiritualiter multi subvertentur: *Abiit*, idest abibit, hoc est complebitur tempus antichristi. *Et ecce tertium vae*, scilicet damnatio malorum communiter in iudicio. *Veniet cito*, quia post tempus et mortem antichristi instabit iudicium, et damnatio impiorum, ut dictum est. *Et septimus.* Hic agitur de cantu septimi angeli, et similiter agitur hic de iudicio, et fine mundi. Notandum igitur quod post mortem antichristi praedicabunt sancti praedicatores, et fideles magnificabunt Deum, cuius potestas in destructione antichristi iam manifestata erit, et amplius apparebit in iudicio instanti. Primo ergo ostenditur praedicatio sanctorum: *Et septimus angelus*, idest septimus ordo praedicatorum existentium in septimo statu ecclesiae, scilicet post mortem antichristi: et dicitur septimus ordine narrationis et temporis: *Tuba cecinit*, idest canet, hoc est praedicabit: quia interfecto antichristo, praedicabunt fideles praedicatores. Secundo ostenditur divinae laudis praeconium: et primo ostenditur laus divina in iustis communiter; secundo in maioribus specialiter, *Et viginti quatuor.* Circa primum tria tanguntur. Primo ostenditur laudantium affectus. Secundo laudis locus, *In caelo.* Tertio laudandi modus, *Dicentes, Factum est.* Dicit igitur, *Et factae sunt*, idest fient: *Voces magnae*, idest devotae laudes, scilicet de conservatione suorum, et confusione impiorum, quos confundet cum antichristum interficiet. Vel de suorum salvatione, quae tunc instabit. Per hoc autem quod dicitur *Magnae*, ostenditur affectus magnae devotionis, et alti desiderii. Gregorius: *Tanto quis maiorem vocem in aures incircumscripti Spiritus exprimit, quanto se in eius desiderium plenius fundit. In caelo*, idest in ecclesia per caelestem conversationem excelsa: *Philip. 3. Nostra conversatio in caelis est.* Bene dicit, *In caelo*, quia in sola ecclesia fidelium est laus Deo acceptabilis, *quia sine fide impossibile est placere Deo, Hebr. 10.* unde Gregorius loquens de Ecclesia dicit: *Hunc omnes sancti summo studio locum quaerunt, quaerentes inveniunt, invenientes tenent. Dicentes* etc. Hic ostenditur forma sive modus laudandi: est enim haec laus quantum ad duo, scilicet universalitatem, et quantum ad eiusdem aeternitatem, *Et regnabunt.* Dicit igitur, *Dicentes: Factum est regnum*, idest dominatio et imperium. *Huius mundi:* factum est, inquam, *Dei nostri*, scilicet Patris, qui Deus iustorum dicitur per devotam dilectionem, et humilem subiectionem. *Et Christi eius*, idest Filii qui est Christus Patris; quia Christus, inquantum homo, nihil habet, vel habuit, nisi quod Patris est, quia diabolus nihil habet in eo, sed Pater: *Ioan. 14. Venit enim princeps mun-*

di huius, et in me non habet quicquam. Vel Christus eius dicitur, idest unctus ab eo, inquantum homo: *Psal. Unxit te Deus Deus tuus oleo laetitiae;* quasi dicat: Iam manifestatur in deiectione antichristi, et suorum, et exaltatione electorum, quod ad Patrem et Filium pertinet dominatio universalis omnium. Ex hoc enim quod iusti post mortem antichristi videbunt Deum deiecisse impios, qui ante persequebantur ecclesiam, quia interficiendo antichristum, manifestabit eos vane in eos sperasse. Videbunt etiam Deum suos de persecutione impiorum liberasse, et pacem reddidisse. Iam in parte ostensum erit, quod universalis dominatio ad ipsum pertinet. Rursus quia sperabunt iudicium in brevi futurum, recte dicunt, *Factum est regnum* etc. Haec autem dominatio universalis semper durabit; unde sequitur, *Et regnabit*, scilicet Pater et Filius, *In saecula*, consequutiva, *Saeculorum*, hoc est in aeternum. *Amen*, idest vere fiet quod dictum est. Vel *Amen*, hoc est ita fiat: *Psal. Et dominatio tua in omni generatione et generatione.* Et ideo sancti semper cum eo regnabunt: *Dan. 7. Suscipient regnum Dei altissimi, et obtinebunt usque in saeculum.* Sed quid est quod dicitur, *Factum est regnum* etc. cum ab initio mundi regnaret Deus universaliter super omnia? Item quare hic non fit mentio de Spiritu sancto? Respondeo. Ad primum dicendum, quod Deus secundum rem Dominus fuit et Rex universorum ab initio mundi; verumtamen quando impii dominari videbantur impediendo eius cultum, et persequendo cultores, non manifestabitur plene plena dominatio Dei, sicut manifestabatur post destructionem antichristi, quando etiam expectabitur maior manifestatio in brevi per iudicium futura, ut dictum est. Loquitur ergo hic quantum ad manifestationem. Ad aliud dicendum, quod ea quae dicuntur de Patre et Filio quantum ad regnum dominationis, aeque conveniunt Spiritui sancto, unde etiam de ipso sunt aequaliter intelligenda: ubicumque enim nominatur una persona, in his quae sunt essentialia, non personalia vel vocationalia, intelliguntur aliae personae, sicut dicit Augustinus: quia est una trium essentia, virtus, dominatio, et maiestas. In Patre ergo et Filio intelligitur Spiritus sanctus, sicut nexus, et unitas, et caritas amborum. Specialiter autem hic exprimitur *Pater*, quia ei appropriatur potentia. Dominatio autem potentiam dicit. Item exprimitur Filius, et non Spiritus sanctus, quia Filius in passione visibiliter in carne sua fuit tractatus. Et tempore antichristi specialiter eius nomen, et dominationem perimere intendebunt impii: et ideo eius dominatio exprimitur hic. Quando autem de bonitate agitur, quae attribuitur Spiritui sancto, tunc nominatur specialiter Spiritus sanctus, ut *Rom. 8. Ipse Spiritus testimonium reddit spiritui nostro, quod sumus filii Dei:* et *supra 1. Et a spiritibus* etc. Notandum quod mundus uno modo dicitur universitas creaturae, tam rationalis, sive sit in gratia, sive non, quam irrationalis: *Ioan. 1. In mundo erat, et mundus per ipsum factus est.* Quandoque dicitur mundus numerositas electorum *Ioan. 3. Sic Deus dilexit mundum.* Licet posset accipi tam pro bonis quam pro malis, quia pro omnibus est Christus passus secundum sufficientiam, pro electis autem tantum secundum efficaciam. Quandoque numerositas malorum: *Ioan. 1. Et mundus eum non cognovit.* Item *12. Nunc princeps mundi huius* etc. Omnibus his modis est Deus Dominus mundi secundum veritatem; tamen hoc, ut dictum est, fit tunc magis manifestum. Primo modo potest hic accipi, maxime autem quantum ad omnes homines, sive boni sive mali sunt. *Et vigintiquatuor.* Hic describitur laus in maioribus specialiter, quorum est Deum magnificare reverenter et devote. Primo ergo describitur hic magnificatio quantum ad reverentiam humiliationis. Secundo quantum ad devotionem adorationis. Tertio quantum ad formam ipsius magnificationis, *Dicentes, gratias agimus tibi.* Dicit igitur, *Et viginti quatuor seniores.* Per hos intelliguntur patres et rectores aliorum, qui auctoritate officii, maturitate vitae, et doctrina sapientiae alios regunt. Haec omnia in nomine seniorum intelliguntur. Possunt autem intelligi tam patres veteris testamenti quam novi, per hunc numerum, quantum est de ipso numero, ut habetur in Glossa *supra 4.* tamen hic videtur propter illa quae sequuntur, intelligi tantum de patribus novi testamenti, qui tunc erunt in carne mortali, qui per hunc numerum signantur. Duodenario enim qui est numerus abundans, signatur perfectio, sive perfectio in pastoribus quae duplex est, scilicet vitae quantum ad actus supererogationis. Item pastoralis curae in diligentia perfecti regiminis: unde recte duplicatur numerus, ut dicantur viginti quatuor, scilicet propter perfectionem vitae, et pastoralis curae. *Qui in conspectu Dei*, idest considerantes quod placet Deo. In conspectu enim Dei stat, qui eius voluntatem considerat, promptus ad implendum, attendendo Deum ubique praesentem. Haymo: *In conspectu Dei sedent qui in cunctis quae agunt, Deum sibi praesentem attendunt. Sedent*, idest praesident vel iudicant, quia sedere quandoque importat auctoritatem et iudicium: *Matth. 19. Sedebitis et vos super sedes. In sedibus suis*, idest in officiis seu gradibus dignitatum. Dignitas enim seu pastorale officium, quasi sedes est eius qui praesidet, quia sedes quandoque dignitatem significat, sicut de Deo dicitur *in Psal. Sedes tua Deus in saeculum saeculi.* Vel *in sedibus suis*, idest in suis subditis, in quibus sicut in sedibus sedent, quando eis recte praesident, et eos iudicant, idest disponunt et regunt convenienter. Item in hoc quod dicitur *Sedent.* Nota quod boni pastores vigilanter incumbunt ovibus regendis; non propter terrena negotia propria vel aliena suum officium negligunt: tales enim non sedent in sedibus suis, sed eas relinquunt: *Act. 20. Attendite vobis et universo gregi.* Item nota quod sunt qui sedent in sedibus suis, idest dignitatibus vel subditis, quantum ad dominatum, non quantum ad curae pastoralis actum, et de ipsa sede non curant, nisi ut in eis sublimes appareant: tales non sedent in sedibus in conspectu Dei. De his dicit Gregorius: *Plerumque qui praesunt in dominatu, sibi metum a subditis exigunt, intus se tumore cordis extollunt, cunctosque subditos in sui comparatione despiciunt. Ceciderunt*, idest cadent: *In facies suas*, idest intus in corda sua; quasi dicat: Boni pastores humiliabunt se in conspectu Dei: hoc est enim cadere in faciem, idest in ipsum cor, quod dicitur facies; quia sicut homo per faciem cognoscitur; sic per voluntatem cognoscitur cordis, utrum sit homo de ovibus Dei. Item quia cor hominis debet respicere ea quae sunt ante se, non quae retro, sicut facies habet as-

pectum ad ea quae sunt ante. Nota Glossae *In facies* etc. *Eccle. 3. Quanto magnus es, humilia te in omnibus. Et adoraverunt Deum*, cui debetur sola adoratio latriae: *Matth. 4. Dominum Deum tuum adorabis. Dicentes, gratias* etc. Hic ostenditur forma sive modus magnificationis. Dupliciter autem habet magnificare creatura rationalis Deum, scilicet ei pro beneficiis regratiando, et eius magnificentiam extollendo, ut qui est dominus omnium, et Deus verus, et est omnipotens et bonus. Primo ergo ponitur forma magnificationis quantum ad gratiarum actionem pro beneficiis. *Dicentes : gratias agimus tibi Domine Deus noster omnipotens :* quia nos aliis cadentibus servasti, quod inimicos fidei confudisti, et tuos exaltasti, et pacem eis dedisti. Erunt enim in magna quiete post mortem antichristi, *supra 7. Factum est silentium* etc. Hic docemur gratias agere Deo de donis suis: *1. Thessal. ult. Sine intermissione orate, in omnibus gratias agite : haec est enim* etc. Secundo quantum ad praeconium magnificentiae ipsius beneficii ne sit nuda gratiarum actio. Primo autem ponitur magnificatio divinae magnificentiae succincte, et quasi in generali. Secundo diffuse, et in speciali, *Qui es.* Circa primum tria tangit, quae sunt unum omnino in Deo, scilicet praesidentiam, naturam, potentiam : praesidentiam qua dominatur : naturam qua est Deus : potentiam, qua potest operari quicquid vult : Dominus, praesidentia: *Hester 12. Dominus omnium es* etc. Deus, natura. Haec est laus soli Deo conveniens, et nulli communicabilis, scilicet quod habeat divinitatis naturam: *Isa. 45. Non est Deus ultra absque me.* Omnipotens, infinita potentia: *Exod. 15. Omnipotens nomen eius.* Quia vero ex natura divinitatis praeest omnibus, et omnes, et omnia ei subiici debent, dicitur Deus noster, quia tibi subiicimur, Noster, quia te super omnia diligentes colimus. Haec tria valde sunt honoranda, universalitas praesidentiae, sublimitas naturae, infinitas potentiae: *Infra 19. Et audivi quasi vocem* etc. *Qui es, et qui eras.* Hic diffuse et in speciali ponitur praeconium divinae magnificentiae: et primo quantum ad naturam; secundo quantum ad potentiam, *Et accepisti;* tertio quantum ad praesidentiam, *Et regnasti ;* quarto quantum ad iustitiam, *Et advenit.* Licet autem de iustitia ante expresse dictum non sit, tamen infra exprimitur, quia tunc erit proprie iustitiae tempus. Natura divinitatis magnificatur: tum quantum ad immutabilitatem in essendo, *Qui es,* immutabiliter : *Iacob. 1. Apud quem non est transmutatio, nec vicissitudinis obumbratio: Exod. 3. Ego sum qui sum:* tum quantum ad aeternitatem in durando, quia earet principio, et per consequens fine. *Et qui eras*, quando adhuc mundus non erat: *Ioan. 1. In principio erat Verbum.* Aliqui libri habent, *Et qui venturus es ;* tamen multi non habent, quia sequitur: *Et advenit* etc. *Quia accepisti virtutem tuam,* idest manifestasti potestatem tuam in dissipando hostes fidei, qui prius fideles premebant. Multum enim manifestabitur potestas Christi, quando interficiet impium antichristum, et fidelibus dabit magnam tranquillitatem, qui prius valde pressi fuerunt. Dicitur autem Deus accipere virtutem suam, quando eam manifestat: quasi enim eam deposuisse videtur, quando cultum suum impediri, et impios regnare permittit : *Sapien. 12. Virtutem ostendis* etc. *Magnam,* quia incomparabilem: *Psal. Domine Deus virtutum quis similis tibi? Et regnasti,* idest te regnare, hoc est dominari ostendisti : *supra impios*, qui ante persequebantur fideles ; et *supra iustos*, quia per operationem divinae potentiae manifestatur dominatio eius : *1. Paralip. ult. Tuum Domine regnum, tu es super omnes principes.* Vel *Accepisti virtutem,* a Patre secundum humanitatem, scilicet resurgendo, quam nunc manifestasti, et per hoc regnasti, idest te regnare ostendisti, ut prius. De dominatione autem Christi dolebunt impii, videntes suum principem viliter interfectum; et eius dominatum, quem sequebantur, periisse; unde sequitur, *Et iratae sunt gentes,* idest gentiliter viventes, scilicet de tuo regno, idest de tua dominatione, per quam suam amiserunt, qua quasi regnabant sub antichristo : *Psal. Dominus regnabit, irascantur populi. Et advenit.* Hic magnificatur divina magnificentia quantum ad iustitiam in retributione meritorum : et primo ostenditur specialiter iustitia quantum ad malos; secundo communiter quantum ad malos et bonos, *Et tempus.* Ubi primo agit indistincte, et simul de retributione omnium. Secundo separatim et distincte, *Et reddere.* Ubi primo agitur distincte de praemiatione bonorum. Secundo de damnatione malorum, *Et exterminandi.* Dicit igitur, *Et advenit ira tua,* idest instat vindicta tua, quae est signum irae, contra eos qui de tuo regno irati sunt: *Eccle. 5. Subito veniet ira illius* etc. Quia autem tunc quasi praesens reputabitur iudicium quia instabit; ideo dicitur, *Advenit,* iam praesens factum est, idest cito veniet. Hoc dictum est quantum ad malos specialiter; quantum vero ad omnes communiter subditur, *Et tempus mortuorum*: qui tunc erunt mortui tam boni quam mali, vel omnes vel maior pars antequam fiat iudicium. *Tempus,* inquam, scilicet opportunitas, vel tempus a te praeordinatum : *Advenit iudicari*, idest ut iudicentur, iudicio discretionis, scilicet ut separentur mali a bonis; et iudicio retributionis, ut quilibet iudicetur ad poenam vel gloriam secundum merita. Vel Iudicium, alia litera, idest ut iudices eos, scilicet omnes: *Psal. Iudicabit orbem terrae in aequitate* etc. *Et reddere.* Hic agitur distincte quantum ad bonos. Et advenit tempus reddere, idest ut reddas. *Mercedem,* scilicet aeternam et infinitam et ineffabilem: de qua *Matth. 5. Gaudete et exultate, quoniam merces vestra copiosa est in caelis.* Per hoc autem quod dicitur *Reddere*, nota meritum ex parte iustorum, et iustitia retribuens ex parte Dei : *2. Timoth. 4. In reliquo reposita est mihi corona iustitiae quam reddet mihi iustus iudex. Servis tuis*, idest eis qui tibi servierunt: *Matth. 15. Euge serve bone et fidelis.* Deinde tangit quaedam in quibus servitur Deo, quae sunt annunciatio veritatis ; unde dicitur : *Prophetis*, idest qui aliis veritatem annunciaverunt. Et potest nomen prophetae hic accipi tam pro eo qui praedicit futura, quam pro eo qui annunciat ea quae sunt salutis praedicando : *Supra 10. Oportet te iterum prophetare*, quia nomen prophetae quandoque large accipitur. Item imitatio bonitatis. *Et sanctis*, in actibus vitae bonae et sanctae: *Levit. 19. Sancti estote, quia ego sanctus sum.* Item reverentia potestatis : *Et timentibus nomen tuum*, quod est magnum et potestativum : *Psal. Dedisti haereditatem timentibus nomen tuum.* Primum, scilicet prophetia est speciale, scilicet in prae-

dicentibus futura et praedicantibus divina. Et quod dictum est servis tuis, posset specialiter referri ad prophetas; vel generaliter ad omnes iustos, ut supra tactum est. Sanctitas vero large dicta, secundum quod ponit statum gratiae, et timor Dei, sunt communia ad omnes iustos. Vel aliter. De iustis est loqui tripliciter. Aut quantum ad doctrinam, et sic sunt prophetae, expone ut prius: et est intelligendum de eis, qui Deo servierunt, sicut ante dicitur *Servis tuis.* Aut quantum ad vitam, sicut illi quibus non est datum officium praedicandi aliis, vel praedicendi futura; et tales considerantur aut quantum ad specialem statum, scilicet perfectionis, et sic sunt prophetae sancti; aut secundum generalem, qui est in omnibus iustis, scilicet statum gratiae, sive sunt perfecti sive non, et sic sunt timentes Dominum. Ut autem intelligatur iustos esse praemiandos, sine acceptione personae, tam parvos quam magnos, subditur, *Pusillis*, idest parvis, quantum ad ea quae sunt mundi: *Et magnis*, idest qui in his quae mundi sunt videntur magni, ut in nobilitate vel dignitate vel divitiis: et explanatur hoc quod praecedit *Timentibus* etc. *Sapient. 6. Pusillum et magnum ipse fecit, et aequaliter etc. Et exterminandi eos.* Hic agitur de poena malorum: *Et advenit*, idest imminet tempus: *Exterminandi*, idest extra terminum ponendi, scilicet eiiciendo eos consortio sanctorum, ut in perpetuum gloria priventur, et a vanitate mundanorum quae dilexerunt, ut in aeternum crucientur: *Matth. 3. Omnis arbor quae non facit fructum bonum, excidetur, et in ignem mittetur. Eos qui corruperunt terram*, idest homines habitantes in terra. Corruperunt, inquam, per documenta, per exempla, sicut illi qui per haereses corrumpebant alios, tempore antichristi: *Ier. 51. Ecce ego ad te mons pestifer, qui corrumpis universam terram.* Sed quare non agitur de laude Dei in praedicatoribus qui signantur per quatuor animalia *supra 4.* sicut in pastoribus, qui signantur per vigintiquatuor seniores. Respondeo secundum aliquos. Non tantum pastores, sed etiam praedicatores intelliguntur hoc in loco per vigintiquatuor seniores. Vel potest dici, quod laus praedicatorum illius temporis intelligatur in eorum praedicatione cum dicitur: *Et septimus angelus.* Secundo obiicitur, quod exterminare est actus diaboli: *Supra 9. Cui nomen Hebraice* etc. Ergo non pertinet ad Deum. Respondeo. Dicendum, quod exterminare eo modo quo est actus diaboli, non est actus Dei: Diabolus enim exterminat, quantum est de se iustos et iniustos; Deus solum iniustos: Diabolus exterminat a gratia suggerendo peccatum, et a gloria ne obtineatur, per hoc quod in peccatum inducit; Deus autem nunquam exterminat a gratia, nec suadet malum, sed vocat ad gratiam: et dat ipsam gratiam, et suadet bonum. Nec quantum est de se exterminaret ab ingressu gloriae; sed hanc exterminationem facit, non impediendo hominem a profectu meriti, cum omnino merita quaerat, sed ulciscendo et puniendo peccata hominis qui hoc meretur. Item diabolus exterminat hominem sitibundus, et ex invidia; Deus autem quasi coactus, et ex iustitia: *Psal. Quoniam iustus Dominus et iustitias dilexit* etc. Tertio obiicitur de hoc quod dicit, *Qui corruperunt terram*, quia non solum illi damnabuntur qui alios documento, vel exemplo, aut corpora sua, quae terrea sunt, peccato carnali corruperunt; sed etiam alii qui occulte peccatis spiritualibus peccaverunt. Quomodo ergo fit solum sermo de ipsis? Respondeo. Dicendum videtur, quod de istis loquitur antonomastice qui alios corruperunt per exemplum vitae, vel errorem doctrinae; sicut factum est ante adventum Christi; et fiet maxime sub antichristo. Unde et maior eis poena debetur; non tamen propter hoc a damnatione excluduntur alii, cum dicatur etiam de eis qui bona omittunt: *Matth. 3. Omnis arbor quae non facit fructum bonum, excidetur. Et apertum est.* Hic describitur quarta visio, quae est de pugna mulieris et draconis. Nota igitur de differentia septimae visionis, quod quatuor primae respiciunt universalem statum ecclesiae; tres vero ultimae finalem. In primis iterum est differentia. Prima enim continet correptionem septem ecclesiarum, et est correctoria. Unde frequenter monet ad poenitentiam, et saepe dicitur *Age poenitentiam supra 2. et 3.* et sic excitat ad affectum doloris. Secunda est consolatoria per revelationem mysteriorum amoris. Tertia est comminatoria per angelos elongantes tubas ostendens damnationem malorum, et sic trahit ad affectum timoris. Quarta quae hic describitur, est exhortatoria ad constantiam in pugna exemplo mulieris, idest ecclesiae; et erigit ad affectum spei de adversario Dei Et sic quatuor visiones quatuor generant nobis ordinatas et salubres affectiones. Prima affectum doloris de peccatis. Secunda affectum amoris vel gaudii de divinis beneficiis. Tertia affectum timoris de suppliciis. Quarta affectum spei de tentationibus superandis. In hac igitur visione agitur de pugna mulieris cum dracone, et eius victoria, et profectu meriti: hoc est de pugna ecclesiae contra hostes, et eius victoria, et profectu. Materia ergo huius visionis est mulier bene ornata, bona auxilia habens in bello spirituali, et vincens, et vincendo proficiens; et per hoc fideles armantur ad constantiam in tentationibus et adversis, et eriguntur ad fiduciam de auxilio Dei. Sic autem proceditur. Primo ponit quaedam praeambula ad principale visionis. Secundo describit ipsam visionem, videlicet quantum ad illud quod principaliter intendit in ea. Licet enim a principio capituli totum sit de hac visione; tamen illud quod sequitur, est principale in visione; unde sequitur: *Et signum magnum.* Praeambula autem ad principale visionis ponuntur duo. Primum templi apertio. Secundum multiplex mutatio, *Et facta sunt.* Primum signat occultorum reserationem. Secundum praedicationis diffusionem. Et ab his dependet visio, quae post describitur, ut dicit Glossa. Dicit igitur, *Et apertum*; quasi dicat: Ita vidi praemissa, et adhuc vidi amplius: et hoc est quod dicit, *Et apertum est*, idest manifestatum et reseratum, cum prius esset clausum: *Templum Dei*, idest occultum sive mysterium Dei dignum et venerandum, in quo consistit virtus divini cultus: *In caelo*, idest in ecclesia, quae caelum est per virtutum et vitae claritatem et meritorum sublimitatem: *Supra 4. Post haec vidi, et ecce ostium apertum in caelo.* Templum dicitur illud, quod est secretum sive occultum de Deo: et sacramentum venerabile ac dignum, sicut templum clausum secreta continet. Sacramentum est venerabile quoque ac dignum: unde sicut Glossa innuit templum Dei dicitur hic occultum sive mysterium Dei dignum

ac venerandum, quod ante adventum Christi clausum erat in Scriptura, quia nondum manifestatum. Tunc autem hoc templum Dei apertum fuit in caelo, quando secreta divinorum mysteriorum in Scriptura clausorum manifestata fuerunt per Christum carnem assumentem, quia tunc coepit aperire templum, idest mysteria. Item per ipsum Christum praedicantem, patientem, ac morientem: tunc enim apertum est quod primo in Scriptura erat occultum. Item per ipsum Christum post resurrectionem aperientem discipulis sensum ut intelligerent Scripturas. Item per ipsum dantem Spiritum sanctum discipulis, et aliis fidelibus, per quem intelliguntur, quae prius clausa erant, ut tangit Glossa: *Ezech. 43. Fili hominis ostende templum domui Israel. Et confundantur ab iniquitatibus suis.* Quid autem ex apertione templi visum fuerit, ostenditur, cum sequitur: *Et visa est*, idest hominibus manifestata in carne visibili: *Arca*, idest Christus qui est arca, quae continet omnes thesauros sapientiae: *Colos. 2. In quo sunt omnes thesauri sapientiae et scientiae absconditi.* Item gratiae: *Ioan. 1. Plenum gratiae et veritatis.* Item fit hic mentio de Arca testamenti, quae fuit sub lege. Hoc enim videtur tangere haec visio. Haec autem Arca Christus est, ut dictum est, et continet urnam auream continentem Manna, idest habet in se humanitatem purissimam, cui est unita divinitas, cuius est dulcedo super mel et favum. De urna *Exod. 16.* Item continet virgam Aaron, plenariae potestatis, cuius est dominari in praesidendo: *Psal. Virgam virtutis tuae emittet Dominus ex Sion: Matth. ult. Data est mihi omnis potestas* etc. Item regere in informando, scilicet documentis et exemplis et deducendo donis: *Psal. Virga directionis, virga regni tui.* Item corrigere flagellando: *Psal. Virga tua et baculus tuus ipsa me consolata sunt: Hebr. 12. Quis enim filius, quem non corripiat pater?* Rursus continet tabulas testamenti, quia ipse habet plenam notitiam veteris ac novi testamenti, et docet nos, sicut magister certissimus: *Matth. 23. Magister vester unus est Christus.* Dicitur autem Arca testamenti eius, scilicet Dei, quia continet in se vetus testamentum, et etiam novum, idest utriusque habet notitiam, quam etiam dat fidelibus, et vetus in se complevit, et novum instituit. Tangitur historia de Arca testamenti, quae scilicet continebat testamentum vetus, quae erat in secundo tabernaculo, quod dicebatur Sancta sanctorum, ut habetur *Hebr. 9.* Post velamentum autem secundum tabernaculum quod dicitur Sancta sanctorum. Illud secundum tabernaculum, quod hic secundum Glossam videtur vocari templum, signat mysteria Dei de humana redemptione, sicut innuit Glossa: in quibus mysteriis erat haec arca, idest Christus latens in eis: quia de ipso erant illa mysteria Legis, quae erant sub figuris et prophetis velata. Haec igitur Arca visa est; quia Christus qui prius erat in sua divinitate invisibilis, et in mysteriis Scripturae occultus, factus est visibilis et manifestus in carne assumpta, per hoc quod templum est apertum, idest mysteria, ut supra est expositum, reserata; unde sequitur, *In templo eius*, scilicet aperto, idest in mysteriis revelatis. Quasi dicat aperto templo, idest revelatis mysteriis, quae in divina praeordinatione et in Scriptura latebant, visus est Christus, idest cognitus oculo fidei et amoris: *Psal. Notum fecit Dominus salutare suum, viderunt omnes fines terrae salutare Dei nostri.* Pulcherrima est arca haec, et delectabilis ad videndum: *Cant. 1. Et totus desiderabilis.* Pulcher autem oculus est necessarius, scilicet oculus amoris. Bernardus: *Caritas est oculus, quo videtur Deus. Et facta sunt.* Hic ponitur secundum praeambulum, scilicet multiplex immutatio, scilicet fulgura etc. Haec enim viderat in visione, per quae signatur diffusio praedicationis per Apostolos et alios, postquam Christus templum aperuerat, et se cognosci fecerat, sicut superius est expositum. Primo autem tangitur id quod fuit ex parte praedicatorum. Secundo id quod fuit ex parte auditorum, *Et terraemotus.* Ex parte praedicatorum fuerunt tria, scilicet operatio miraculorum; unde dicitur, *Et facta sunt*, per praedicatores, quos misit Dominus post dationem Spiritus sancti, cum templum iam apertum esset. *Fulgura*, idest miracula, quae in primitiva ecclesia fuerunt necessaria. Et dicuntur fulgura, quia illuminabant ad fidem. Item terrebant inducendo Dei potentis timorem. Item urebant, accendendo ad amorem, findebant ad contritionem. Fetere faciebant peccata ad detestationem, confessionem, et satisfactionem: *Psal. Illuxerunt fulgura eius* etc. Item lenitas admonitionum; unde sequitur, *Et voces*, idest exhortationes cum mansuetudine propositae: *Cant. 2. Vox tua dulcis.* Item terror comminationum; unde subditur, *Tonitrua*, idest comminationes deterrentes: *Supra 4. Et de throno procedunt fulgura et voces et tonitrua. Et terraemotus.* Hic tangitur illud quod fuit ex parte audientium. Et primo agitur de obstinatis et poenitentibus communiter, quia utrique moti sunt, licet differenter, quia quidam ad bonum, quidam ad malum; unde dicitur, *Et terraemotus*, supple factus est, idest terreni moti sunt, quidam ad fidem, quidam ad iram. De utrisque *Act. 13. circa finem supra 8. Facta sunt tonitrua* etc. Secundo agitur de obstinatis specialiter; unde dicitur, *Et grando*: supple facta est. Hoc dicitur quantum ad obstinatos: haec enim praedicatio in se et bonis suavis, visa est quibusdam contundens et intollerabilis. Vel *grando*, idest contumelia et gravitas verborum et persecutionum: *Supra 8. Et facta est grando et ignis* etc. De hoc *Act. 8. Facta est persecutio magna in ecclesia.* Aliqui codices non habent hic *Tonitrua*; tamen secundum Haymonem ponuntur hic quinque praedicta, scilicet fulgura, voces, tonitrua, terraemotus, et grando. Aperte tamen non videtur tangere illud nomen *Tonitrua*. Ex his autem praeambulis duobus praemissis, sequutum est illud, quod in visione infra describitur. Ex his enim quae Dominus docuit, fecit, pertulit, et dedit, aperiens per hoc templum, nec non et ex documentis et miraculis Apostolorum, facta est ecclesia sponsa divina, facta est potens ad proficiendum et triumphandum, et ex his iisdem incitatus est diabolus ad persequendum, unde subditur visio.

CAPUT. XII.

Et signum magnum apparuit in caelo, mulier amicta sole, et luna sub pedibus eius, et in capite eius corona stellarum duodecim, et in utero habens, et clamat parturiens, et cruciatur ut pariat. Et visum est aliud signum in caelo, et ecce draco magnus rufus, habens capita septem, et cornua decem, et in capitibus eius diademata septem, et cauda eius trahebat tertiam partem stellarum caeli, et misit eas in terram; et draco stetit ante mulierem, quae erat paritura, ut cum peperisset, filium eius devoraret. Et peperit filium masculum, qui recturus erat omnes gentes in virga ferrea, et raptus est filius eius ad Deum, et ad thronum eius, et mulier fugit in solitudinem, ubi habebat locum paratum a Deo, ut ibi pascat eam diebus mille ducentis sexaginta. Et factum est praelium magnum in caelo: Michael, et angeli eius praeliabantur cum dracone, et draco pugnabat, et angeli eius: et non valuerunt, neque locus inventus est eorum amplius in caelo, et proiectus est draco ille magnus, serpens antiquus, qui vocatur diabolus, et satanas, qui seducit universum orbem, et proiectus est in terram, et angeli eius cum illo missi sunt. Et audivi vocem magnam in caelo dicentem, Nunc facta est salus, et virtus, et regnum Dei nostri, et potestas Christi eius: quia proiectus est accusator fratrum nostrorum, qui accusabat illos ante conspectum Dei nostri die ac nocte. Et ipsi vicerant eum propter sanguinem agni, et propter verbum testimonii sui, et non dilexerunt animas suas usque ad mortem: propterea laetamini caeli, et qui habitatis in eis. Vae terrae et mari, quia descendit diabolus ad vos habens iram magnam, sciens quod modicum tempus habet. Et postquam vidit draco, quod proiectus esset in terram, persecutus est mulierem, quae peperit masculum: et datae sunt mulieri alae duae aquilae magnae, ut volaret in desertum, in locum suum, ubi alitur per tempus, et tempora, et dimidium temporis a facie serpentis. Et misit serpens ex ore suo post mulierem aquam, tanquam flumen, ut eam faceret trahi a flumine. Et adiuvit terra mulierem, et aperuit terra os suum, et absorbuit flumen, quod misit draco de ore suo. Et iratus est draco in mulierem, et abiit facere praelium cum reliquis de semine eius, qui custodiunt mandata Dei, et habent testimonium Iesu Christi. Et stetit supra arenam maris.

CAPUT XII.

Et signum. Notandum quod quandoque aliquid unum et idem particulare videbat in diversis visionibus, quia faciebat ad diversa; in aliis tamen erat differentia visionum. Primum ergo praeambulum tactum fuit *supra* secundum partem *4. capite* in visione secunda. Secundum vero *supra 8.* ut tangit Glossa. In hac igitur quarta visione agitur de pugna mulieris et draconis, et victoria et profectu mulieris, idest ecclesiae in persecutione. Sic autem proceditur. Primo agitur de profectu ecclesiae in persecutione. Secundo de finali retributione, scilicet bonorum sustinentium, et malorum inferentium persequutionem: *Infra 14. Et vidi, et ecce nubem.* Persecutionem autem sustinet ecclesia a diabolo, sustinebit et ab antichristo. Unde primo agitur de profectu ecclesiae in persecutione diaboli. Secundo de profectu eius in persecutione antichristi, *13. capi. Et vidi de mari bestiam.* Rursus circa primum primo agitur de profectu ecclesiae sub persequutione diaboli occulta. Secundo de eius profectu sub manifesta persequutione secundum Glossam hic et inferius. De manifesta persequutione habetur ibi, *Et postquam vidit draco.* In prima parte primo describuntur pugnantes, scilicet mulier, et draco. Secundo ostenditur aviditas hostis repugnatoris, *Et draco stetit.* Tertio auxilium impugnatae mulieris, *Et peperit masculum.* Quarto deiectio ipsius draconis, *Et proiectus est draco.* Quinto sanctorum iubilus de triumpho deiectionis, sive adiutoris, scilicet Dei, *Et audivi vocem.* Circa primum primo describitur mulier bellum sustinens. Secundo draco bellum inferens, *Et visum est aliud.* Mulier autem describitur quantum ad quatuor, quae decent eam quae Regi desponsatur. Primo autem describitur implicite, et in generali. Secundo explicite, et in speciali, *Mulier amicta.* Ubi describitur quantum ad figuras designantes ecclesiae laudem. Primo quantum ad ornatum speciositatis. Secundo quantum ad dominationem potestatis, *Et luna.* Tertio quantum ad indicium sive insigne dignitatis, *In capite.* Quarto quantum ad virtutem foecunditatis, *Et in utero.* Dicit igitur, *Et signum;* quasi dicat: Ita vidi praemissa, et praeter illa vidi aliud, scilicet magnum signum, scilicet quaedam mulier apparuit amicta sole, et sic de aliis: et hoc est quod dicit, *Et signum magnum*, scilicet figura quiddam magnum signans, *Apparuit in caelo*, idest in ecclesia militante; quasi dicat: Vidi per visionem quasi in caelo quandam figuram magnam, significantem aliquid. Hoc signum, sive haec figura, fuit illud quod sequitur, scilicet de muliere amicta sole, et habente lunam sub pedibus, et sic ulterius. Apparuit autem hoc signum in caelo: quia illud signum, sive haec figura, est de ecclesia significata per caelum. Signum autem dicit apparuisse, quia haec et alia videbat sub figuris sive signis; sicut supra in Prologo dictum est, ut ea sub congruis similitudinibus scriberet, et traderet nobis. Hoc autem signum magnum dicitur, quia magna signat de ecclesia, scilicet amabilem speciositatem, dominativam potestatem, regiam dignitatem, sobolis foecunditatem. Haec autem quatuor magni ponderis sunt apud Deum, et magnae utilitatis in ecclesia ipsa; et haec per huius-

modi signa signantur. Augustinus *2. de Doct. Chr. Nemo ambigit per similitudinem libentius quaelibet cognosci.* Sed cum haec signa obscuram significationem habeant, nec sit certum quis intellectus sit accipiendus, videtur fuisse utilius, si aperte sine signis nobis veritas exprimeretur. Item unus intelligit uno modo, alius alio : et videtur quod saltem unus deviet ab intellectu recto. Respondeo. Dicendum, quod hae visiones sub figuris obscuris scriptae sunt convenientissima ratione, et est ad hoc et alias plurimas Scripturae obscuritates ratio multiplex, tum ex parte legentium, ex parte quorum est quadruplex ratio, ut dictum est *supra* 7. tum ex parte Scripturae, ut scilicet foecundius veritas per ipsa signa detur intelligi, quod fit dupliciter, scilicet quantum ad ipsam rem in se : quia ipsa res plenius ostenditur per ipsa signa, quia signa non plus important quam vocabulum nudum, sicut plus importatur cum dicitur, *Mulier amicta sole*, et *luna sub pedibus eius*, quam si diceretur: Ecclesia decora spiritualiter et contemnens temporalia, sicut plus sonat ignis quam amor : *Lucae 12. Ignem veni mittere in terram.* Item quantum ad intellectuum multiplicitatem, quia ipsa obscuritas dat viam ad multiplicem intellectum, et sic maius documentum elicitur; unde Augustinus *9. lib. de Civ. Dei: Divini sermonis obscuritas ad hoc utilis est, quod plures sententias veritatis parit, et lucem notitiae producit, dum alius eum sic, alius sic intelligit.* Ad primum obiectum dicendum, quod, sicut dicit Augustinus *9. lib. Conf. non frustra voluit Deus scribi tot paginarum opaca secreta. Unde Dominus sanctis doctoribus revelavit intellectum Scripturae, quantum iudicavit esse necessarium nobis.* Per ipsos autem datur via ad intelligentiam Scripturarum, ut patet de beatis Gregorio, Augustino, Hieronymo, Chrysostomo, et aliis sanctis expositoribus. Item quotidie aliis studiosis qui sunt ad docendum caeteros idonei, revelat quantum placet suae sapientiae, omnia congrue dispensante. Dat etiam quandoque intellectum indignis, propter commodum aliorum. Maxime autem dat Dominus intellectum humilibus, et orationi instantibus. De humilibus *Matth. 11. Abscondisti haec a sapientibus et prudentibus, et revelasti ea parvulis.* De orantibus Damascenus *4. lib. cap. 10. Pulsemus avide, sic enim aperietur.* Licet igitur homini certum non sit de se, et per se, quis intellectus in Scriptura habendus sit ; tamen per documenta sanctorum cognoscitur, et etiam per donum illuminationis internae. Ad aliud dicendum secundum Augustinum, quod non est deviatio propter hoc a recto intellectu, licet unus intelligat alio modo quam alter, vel licet unus intelligat pluribus modis. Scriptura enim secundum Augustinum, *Fons est educens rivulos multos.* Et non est dubitandum quin beatus Ioannes perfectius et clarius intellexerit ea quae scripsit, quam doctor exponens ; et probabile est, quod omnes convenientes expositiones, quae ponuntur in eis, ipse in ipsis verbis intellexit, cum per ipsum haec ad nos manaverint, et prius ipse receperit. Item etiam si non omnes intellectus qui habentur in his, non novit ille per quem liber aliquis Scripturae est editus; non propter hoc latuit Spiritum sanctum aliquis utilis et congruus intellectus: unde Augustinus loquens de Moyse, et de illis verbis in principio creavit Deus etc. dicit *12. lib. Conf. Si quid homo minus videt, numquid Spiritum tuum bonum in terram deducentem latere potuit, quicquid eras in eis verbis tu ipse revelaturus legentibus? Mulier.* Hic in speciali describitur mulier, et hoc quantum ad quatuor praemissa, quia signum apparuit, scilicet, *Mulier amicta sole*, idest ecclesia induta sive ornata Christo illuminante et decorante. Ecclesia dicitur mulier, quia scientia Verbi divini generat filios sponso suo, et nutrit cum diligentia et labore. Haec est Hester, quam Rex amat super omnes mulieres, sicut dicitur *Hester 2.* quia Christus plus diligit ecclesiam, quam congregationes fidelium ante legem et sub lege. Huius est indumentum et ornamentum Christus : *Roman. 13. Sed induimini Iesum Christum:* quia regit, calefacit, protegit, decorat, et honorificat eam, sicut vestis nobilis hominem indutum. Christus autem dicitur sol propter claritatem quam habet in se, et quam efficit in ecclesia sive in iustis. Pulcher talis ornatus, et delectabilis aspectu : *Mal. ult. Orietur vobis timentibus sol iustitiae: Eccle. 10. Dulce lumen et desiderabile est oculis videre solem. Et luna*, idest rerum temporalitas sive temporalia, quae subiacent multiplici mutationi, sicut luna multipliciter mutatur : *Eccle. 1. Vanitas vanitatum et omnia vanitas. Sub pedibus eius*, idest sub affectionibus: quia non subiicitur temporalibus ecclesia, quantum ad iustos, per amorem et cupiditatem ; sed eis dominatur. Affectus autem sunt pedes, quia eis tota anima, et omnia merita innituntur et sustentantur. Item per eos inceditur, proficiendo in meritis. Item cum eis quasi cum pedibus calcanda sunt vana: unde dicitur hic, *Luna sub pedibus eius.* Gregorius *sup. hunc loc. Quia ecclesia cuncta temporalia despicit, lunam sub pedibus premit.* Nota quod ecclesia despicit sive calcat pedibus lunam, propter amorem solis : *Philip. 2. Omnia detrimentum feci, et arbitror ut stercora ut Christum lucrifaciam.* De hoc Hieronymus : *Humanas terrenasque opes contemne, ut illi placeas pauper, cui difficile opulentus placere potes. Et in capite.* Hic ostenditur insigne regiae dignitatis, quia in capite suo habet coronam duodecim stellarum : ornatus enim capitis coronat et decorat ac nobilitat eam. Dicit igitur, *Et in capite eius*, scilicet in Christo, qui est caput ecclesiae ipsam regens, ei providens, in ea influens sensum fidei, et motum dilectionis et operationis : *Colos. 1. Ipsum dedit caput super omnem ecclesiam. Corona stellarum duodecim*, idest nobilis victoria duodecim Apostolorum, hoc est duodecim apostoli in se lucidi, et aliorum illuminativi, in oculis terrenorum minimi : coram Deo magni, contra vitia, et contra diabolum, et contra hostes fidei victoriosi: quae victoria per coronam signatur, quia victoribus dari solet ; et dicitur haec corona esse in Christo, quia hoc cedit ad honorem ipsius, et ad ostensionem regiae dignitatis in eo, cuius milites fuerunt Apostoli, et cuius virtute, et ad cuius gloriam vicerunt omne vitium et diabolum, et fidei impugnatores, quos vicerat efficacia doctrinae, operatione, potestate, et miraculis, et virtute constantiae ; quia propter adversa non cesserunt : *2 Cor. 2. Deo autem gratias, qui semper triumphat nos in Christo Iesu.* Comparantur autem stellis, quia in se luminosi aliis praebent lucem in nocte adversitatis et infidelitatis : *Baruch 3.*

Stellae dederunt lumen in custodiis suis, sicut Thomas in India maiore, ipse Ioannes in Asia, Andreas in Achaia, similiter de aliis. Dicitur autem hoc ad laudem ecclesiae, quia per hoc ostenditur ipsa habere dignitatem regiam, quod caput suum est coronatum: quia corona capitis cedit in honorem totius corporis. Vel *Corona duodecim stellarum* est gloria duodecim particularium praemiorum, quae sunt in Christo. Etiam ecclesia habet hanc coronam in suo capite, idest Christo, et ab eo eandem recipiet in se ipsa. Hae duodecim stellae sunt septem dotes, tres animae, scilicet visio aperta: *1. Ioan. 3. Videbimus eum sicuti est.* Dilectio plena: *Isaiae 31. Dixit Dominus cuius ignis in Sion, et caminus eius in Hierusalem.* Item tentio, sive comprehensio aeterna: *Philipp. 3. Sequor autem si quo modo comprehendam* etc. Sunt autem quatuor corporis, scilicet claritas: *Matth. 13. Fulgebunt iusti sicut sol.* Impassibilitas: *1. Cor. 15. Oportet corruptibile hoc induere incorruptionem.* Agilitas: *Sapient. 3. Tanquam scintillae in arundineto discurrent.* Subtilitas: *Ioan. 22. Stetit Iesus ianuis clausis.* Item cum his septem dotibus erunt alia quinque, scilicet gaudium de evasione totius mali: *Psal. Laqueus contritus est, et nos liberati sumus.* Item filiatio Dei in perceptione haereditatis: *Roman. 8. Quod si filii, et haeredes.* Item societas iubilosa: *Ephes. 3. Ut possitis comprehendere cum omnibus sanctis* etc. Pax perpetua: *Psal. In pace in idipsum, dormiam et requiescam.* Securitas firma: *Zach. 15. Sedebit Hierusalem secura.* In his consistit abundantia totius boni, et in his intelliguntur omnia bona patriae. Vel *In capite eius*, idest in eius primordio, quia in primitivo statu habuit Apostolos ecclesia, ex quibus fuit quasi coronata, quia magnam auctoritatem obtinebat per eos, et victoriam. Vel *In capite*, idest in mente. *Corona duodecim stellarum*, idest duodecim fructus, ipsam reddentes victoriosam et claram: de quibus *Galat. 5. Fructus autem Spiritus, caritas, gaudium, pax, patientia, benignitas, mansuetudo, bonitas, longanimitas, fides, modestia, continentia, castitas.* Quilibet ecclesiae verus filius hos duodecim fructus habet. Vel in mente sua habet duodecim articulos, quae sunt ecclesiae in coronam, idest dignitatem et victoriam, cum per eos cum adnexa caritate Christo coniungitur, et vitia debellantur: *1. Ioan. ult. Haec est victoria quae vincit mundum, fides nostra.* Allegorice de beata Virgine. *Signum*, scilicet, illud quod sequitur, scilicet de beata Virgine, quod fuit amicta sole, et habuit lunam sub pedibus, et coronam duodecim stellarum in capite. Hoc enim fuit signum divinae bonitatis et sapientiae, signum caritatis et pietatis ad genus humanum: *Isa. 7. Propter hoc dabit Dominus ipse vobis signum* etc. *Magnum*, quia valde magnum indicium bonitatis suae et caritatis ad homines ostendit in ipsa: *In caelo*, idest in ecclesia, de qua fuit Virgo beatissima perfecte. Quod autem fuit hoc signum ostendit *mulier*, scilicet Virgo beata benedicta super omnes mulieres, quae salutis auctorem peperit viris ac mulieribus: *Proverb. 11. Mulier gratiosa inveniet gloriam. Amicta*, idest ornata, *Sole*, idest Christo, qui de seipso ipsam ornavit, decoravit, et fecit totam luminosam; non suis radiis solum, sed et seipso: unde Virginis claritas in alios redundabat. Unde beatus Bernardus *in quod serm. Mariae praesentia totus illustrabatur orbis, adeo ut et ipsa iam caelestis patria clarius rutilet virgineae lampadis illustrata fulgore.* Sed contra *Iere. 51. Foemina circumdabit virum.* Ergo petius ipsa circumdedit Christo, non fuit eo circumdata vel amicta. Respondeo. Utrumque verum est, nec sunt contraria; sed unum potius est alterius causa. Fuit enim circumdatus Christus inquantum eius filius, dum ipsum de se genitum virgo in utero circumdedit. Circumdedit etiam eam inquantum eius ornatus, dum eam seipso spiritualiter decoravit. *Et luna*, idest temporalia, mutabilia, et defectibilia ut luna: *Sub pedibus*, idest sub affectibus: *Eius*, idest omnia temporalia calcavit per eorum contemptum, ne quoquomodo fuscarent eius dilectionem ad filium. Ideo de ipsa dicitur *Eccle. 24. Ego mater pulchrae dilectionis.* Amor enim commutabilis boni aliquo modo semper derogat amori boni incommutabilis: unde Augustinus *10. lib. Conf. Minus te amat, qui tecum aliquid amat. Et in capite eius* etc. idest ipsam sublimavit sive honorificavit dignitas privilegiorum, sicut corona in capite caput et ipsum hominem honorificum facit. Hae duodecim stellae sunt secundum Bernardum duodecim praerogativae beatae Virginis. Quatuor de caelo, quia super eam erant. Quatuor ex parte animae. Quatuor ex parte corporis. Primae quatuor praerogativae sunt sanctificatio ipsius Virginis, salutatio angeli, obumbratio Spiritus sancti, inenarrabilis conceptio Filii Dei. Aliae quatuor fuerunt donum humilitatis, magnanimitas fidei, mansuetudo pudoris, sive zelus humanae salutis, quia sacro pudore salubriter pudorata fuit. Item salutem humanam multum zelavit. Quartum fuit martyrium cordis: *Lucae 2. Et tuam ipsius animam pertransibit gladius.* Alia quatuor sunt, quia fuit virginitate purissima, sine corruptione foecunda, sine gravamine gravida, sine dolore puerpera. Et bene dicuntur stellae, quia eam claram et sublimem reddebant. Extollitur ergo his verbis universalis Regina, quantum ad amabilem speciositatem, immutabilem sanctitatem, et admirabilem dignitatem. *Et in utero.* Hic agitur de foecunditate ecclesiae: novos enim filios Christo sponso parit. Ad hoc autem concurrit semen divini verbi, quod suscepit ecclesia a sponso Christo. Item doctrina praedicationis, quae homines disponit ut fiant filii Dei per adoptionem. Item quandoque praedicatores et pastores se affligunt per mortificationem carnis ut homines convertant. Primo ergo ostenditur verbum in corde. Secundo doctrina in ore, *Et clamabat.* Tertio afflictio in corpore, *Et cruciatur.* Dicit igitur, *Et in utero:* Glossa *in iugi memoria: Habens.* Glossa *verbum Dei.* Iste est foetus quem ecclesia suscepit a suo sponso, de quo satagit formare filios pulchros et novos. Unde Anselmus *in lib. de Conc. grat. et lib. arbi. Est autem semen verbum Dei: Matt. 13. Semen est verbum Dei. Et clamat*, idest ecclesia in praedicatoribus et pastoribus bonis. Clamat ecclesia in maioribus, praedicando eum affectu, qui in clamore intelligitur: *Isai. 57. Clama ne cesses, quasi tuba exalta vocem tuam. Parturiens*, idest cum labore satagens ad pariendum filios spirituales. Parturitio est praeparatio partus, quae fit cum frequenti cruciatu et dolore; et per hoc signatur diligentia et laboris frequentia in officio praedicandi et adiuvandi animas:

Galat. 4. Filioli mei quos iterum parturio, donec formetur in vobis Christus. Clamori autem praedicationis debet adiungi clamor orationis, quae prorsus est necessaria: *Psal. Clamavit ad me, et exaudiam eum.* Augustinus *4. lib. de Doct. Christ. Priusquam exerant proferentem linguam, ad Deum levent animam sitientem. Et cruciatur*, interiori desiderio, et exteriori carnis maceratione: *Ut pariat*, scilicet spirituales filios Deo Partus enim est quando proles nascitur; unde procedit parturitio, idest praeparatio ad partum, et sequitur partus. Sancti enim praedicatores quandoque se affligunt corporaliter, ut efficaciter animas convertant, et Deo pariant: *1. Cor. 9. Castigo corpus meum et in servitutem redigo* etc. *2. Cor. 11. In fame et siti* etc. Haec verba non conveniunt beatissimae orbis Reginae, quantum ad partum filii, quia sine dolore peperit; sed quantum ad compassionem dominicae passionis. *Et habens in utero*, idest in intimis cordis, per plenum amorem. *Et clamabat*, per compassionem instante filii passione: *Parturiens*, idest ad modum parturientis afflictionem sustinens quando per acutum doloris gladium martyr effecta est, ut praedixerat Symeon *Lucae 2. Tuam ipsius animam pertransibit gladius.* Unde beatus Bernardus: *Vere tuam animam, o mater beata, gladius pertransivit: tuam ergo animam pertransivit vis doloris, ut plus quam martyrem non immerito praedicemus, in qua nimirum corporeae sensum passionis excessit compassionis affectus. Et cruciatur ut pariat*, ut intelligatur pro tempore passionis, idest flagrat afflictivo desiderio, ut parturitionis eius finis veniat. Parturitionis eius finis fuit cessatio doloris filii, et redemptio generis humani: unde sibi convenit illud *Isai. 66. Antequam parturiret peperit, antequam veniret partus eius peperit masculum.* Antequam parturiret, idest ad modum parturientis doleret, compatiendo filio patienti. *Peperit:* verum est quia in ipsa partus praecessit parturitionem, quia peperit sine dolore: et antequam veniret partus, idest finis parturitionis, scilicet redemptio humana, peperit masculum. *Et visum.* Hic describitur draco bellum inferens: et primo implicite et in generali; secundo explicite et in speciali, *Ecce.* Dicit igitur, *Et visum est*, idest apparuit: *Aliud signum*, aliud dico a primo, quia primum fuit signum bonitatis et dignitatis ecclesiae, quae impugnatur; hoc autem est signum perversitatis diaboli, a quo impugnatur. *In caelo.* Tangit igitur tenorem visionis, quia scilicet vidit aliud quoddam signum in caelum, scilicet draconem magnum rufum, et sic de aliis quae sequuntur. Hoc signum signat malitiam diaboli in ecclesia, idest contra ecclesiam, quae caelum est propter splendorem meritorum in iustis: unde *sup. hunc loc.* dicit Gregorius: *Caelum est ecclesia, quae in nocte vitae praesentis, dum innumeras in se sanctorum virtutes continet, radiantibus desuper syderibus fulget. Et ecce.* Hic describitur draco impugnator in speciali: et primo describitur quantum ad potestatem in habitu; secundo quantum ad malignitatem in actu, *Et cauda.* Circa primum primo agitur de eius potentia quam habet in se. Secundo de eius praesidentia super principes, *Habens septem capita.* Eius autem potentia quam habet in se, habet adnexam astutiam, et utraque magna est; habet et adnexam saevitiam. Unde circa primum primo ostenditur potestas cum astutia. Secundo utriusque vehementia, *Magnus.* Tertio malitiosa saevitia, *Rufus.* Dicit igitur, *Et ecce.* Specificat hic quod est illud signum. Per hoc quod dicit *Ecce*, notatur praesentia visionis; quasi dicat: Ante oculos vidi draconem talem. Per hoc etiam potest intelligi, quod diabolus semper praesto est ad nocendum, quia *Ecce* adverbium est demostrandi. *Draco*, scilicet diabolus fortis astutus. Nomen enim draconis dicit fortitudinem; quia draco cum astutia fortitudinem habet: unde dicitur draco, hoc est diabolus, pugnare cum Michaele: *Iob 41. Non est potestas super terram* etc. Item draco dicit astutiam: unde Augustinus *in quod. sermon. Leo aperte irascitur, draco occulte insidiatur. Magnus*, propter magnitudinem utriusque: *Ezechiel. 29. Ecce ego ad te draco magne, qui cubas in medio fluminum.* Vel *Magnus*, propter elationem: *Iob 41. Ipse est rex super filios superbiae. Rufus*, idest saevissimus. Color enim rufus signat crudelitatem in effusione sanguinis, idest in interfectione spirituali: *Ioan. 8. Ille homicida erat ab initio. Habens septem capita*, idest universos pravos principes possidet, et per ipsos nititur subvertere multos. Et quia per illos et per alios principibus subiectos facit decalogum violari, recte sequitur, *Et cornua decem*, idest omnes perversos homines, legis decalogum impugnantes. Numerus enim denarius, quia numerus est completus, signat universitatem perversorum, qui decalogum praeceptorum salutis et in se et in aliis impugnant: cornu enim impugnationem signat. Et sic principes dicuntur capita, inquantum aliis praesident. Ipsi etiam et eorum subditi dicuntur cornu, inquantum decalogum impugnant. Vel cornu possunt intelligi secundum Glossam alii eis subditi, per quos faciunt legem frangi ab hominibus: unde Glossa *Reges* etc. Quia vero principes plusquam alii nocent, multos fideles deiiciunt in infidelitatem, vel aliud commissum, et sic videntur victores, subditur, *Et in capitibus suis*, idest in principibus suis: habet, *Diademata septem*, idest universas victorias, de subversis secundum Glossam, universas, inquam, quia de universis vitiis. Item secundum omnem modum tentandi, quia perversi principes, maxime infideles, multipliciter seducunt homines, scilicet per astutiam, per potentiam, per documenta, per blandimenta, per minas, per dona, per flagella. Hoc etiam nunc fit, maxime autem fiet sub antichristo. Talis autem victoria apparens est, non vera, quia qui videtur in huiusmodi vincere, post ipse a diabolo vincitur: unde *supra 9.* additur *Tanquam, Et super capita earum tanquam similes auro. Et cauda.* Hic ostenditur malignitas in actu, quia multos qui lucere per vitam videbantur, seducit; unde dicitur, *Et cauda eius*, idest deceptio fraudulenta, qua celant vitia, et vitiorum incommoda, sicut cauda celantur turpia. *Trahebat*, idest trahit de fide ad infidelitatem, per suggestionem et blandimenta, et astutiam multiplicem. *Tertiam partem stellarum*, idest illos qui lucem vitae habere videbantur et alios illuminare. Eorum enim qui videntur lucere per doctrinam et vitam, quidam habent lucem vitae activae, quidam contemplativae, et hoc stabiliter et finaliter, quidam neutram, sed solum phantasticam, licet fidem informem habeant: et hi sunt tertia pars: *Supra 9. Tertia pars hominum occisa. Et*

misit in terram, scilicet tractos allexit terrenorum amore. Primo enim draco ille homines seducit trahendo a fide, vel a statu gratiae, et sic eos aliquo tempore per blandas tentationes seducit ; postmodum ut magis eos involvat , allicit terrenorum amore , et facit aperte peccare, ad pervertendum ulterius alios: unde Gregorius *sup. hunc loc. Stellas de caelo in terram cadere est, relicta spe caelestium illo duce ad ambitum gloriae saecularis inhiare.* Secundum aliquos exponuntur haec verba praeter modum praemissum de reprobis angelis. *Cauda eius*, idest naturalium excellentiam, qua alios traxit, sicut aliquid trahitur cauda: *Trahebat* , idest traxit deiiciendo per superbiam. Ipse enim diabolus cum primo esset omnibus excellentior, videns suam naturalem excellentiam, superbuit. Multi autem ex aliis videntes eum tam excellentem, consenserunt eius superbiae, et ei adhaeserunt. *Tertiam partem stellarum*, idest omnes angelos reprobos , qui stellae erant per claritatem ac volubilitatem naturae. Una pars angelorum est multitudo eorum qui assistunt ita, quod si mittuntur, raro mittuntur. Alia est eorum quia ita assistunt , quod frequenter mittuntur. Tertia pars sunt illi, qui nec sunt de illis, nec de istis. Hos traxit diabolus de primis et secundis: *Dan. 7. Millia millium et decies centena millia* etc. Per hoc autem quod dicitur *trahebat*, intelligitur motus violentior, quia motus quo declinaverunt aliqui post ipsum, fuit contra naturam, potius enim naturale est converti ad suum factorem. Unde Augustinus de homine loquens *in 2. lib. cont. Faust.* dicit: *Sed nec ipse homo contra naturam facit quicquam, nisi cum peccat. Et misit eos in terram*, quia propter excellentiam naturalium eius, adhaeserunt ei, et eciderunt in hunc aerem inferiorem propinquum terrae , ut seducerent homines. Vel *in terram*, idest in infernum, qui est sub terra; et etiam terra vocatur, propter firmitatem, quia semper durabit : *Iob 10. Terram misit* etc. *Et draco.* Hic ostenditur aviditas hostis impugnatoris, qua sitit devorare fideles. *Et draco*, quasi dicat, ita fortis est draco, et iam multos seduxit, et sua potestate confisus, et experientia edoctus, adhuc sitit bonos pervertere: et hoc est, *Et draco*, idest diabolus , cum fortitudine et veneno malitiae, habens insidiosam astutiam. *Stetit.* Per hoc notatur mora et aviditas nocendi : unde Augustinus *2. lib. de Civ. Dei: Daemones semper sunt ad decipiendum vigilantissimi. Ante mulierem*, idest contra ecclesiam Deo filios parientem, quia semper ecclesiae insidiatur ut fidelibus noceat: *1. Petri 5. Adversarius vester diabolus, tamquam leo rugiens, circuit quaerens quem devoret. Quae paritura erat* , idest quae quantum ad aliquos convertendos, propinqua erat partui , quia quantum ad aliquos longe est a partu, quantum ad aliquos prope , quantum ad aliquos est in pariendo, cum scilicet eos cum effectu convertit ; quantum ad aliquos post partum, cum scilicet aliqui iam sunt fideles et iusti, et eos educat ecclesia lacte documenti et exempli : *Isaiae ult. Parturivit et peperit Sion filios suos.* Quod autem dicit, *Paritura* , potest intelligi pro tempore praeterito , quia olim iam diu incepit filios Deo procreare. Intelligendum etiam pro praesenti , hoc enim habet quotidie locum. Quid autem intendit draco, ostenditur cum subditur: *Ut cum peperisset*, idest aliquem in fide vel mores bonos generasset: *Filium eius* , scilicet spiritualem : *Devoraret* , idest ad peccatum traheret ; tenet similitudinem draconis , qui devorat. Per hoc patet quod in principio cum quis inchoat bene agere, diabolus sitit eum devorare : *Ier. 51. Replevit ventrem suum teneritudine mea.* Sed quid est quod dicit stetit ? Aut enim dicitur stetit secundum locum , aut secundum affectum. Si secundum locum ; contra *1. Petri 5. Tanquam leo rugiens circuit* etc. Si secundum affectum ; sed stare affectu est habere rectum affectum : unde *supra 8. Vidi septem angelos stantes in conspectu Dei.* Respondeo. Stare est dupliciter. Aut secundum locum; et sic non accipitur hic secundum sensum mysticum, quia non semper stat eodem loco. Aut secundum affectum; et tunc aut accipitur in bono, et sic dicit affectum rectum et promptum ad bonum , ut *supra 8.* aut in malo, et sic dicit affectum intentum et sitibundum ad malum; et sic accipitur hic. *Et peperit.* Hic agitur de auxilio in pugna mulieris: et primo ostenditur auxilium ei praestitum a filio per se ; secundo a ministris filii, *Et factus est.* Circa primum primo ostenditur partus filii auxiliantis. Secundo potestas ad auxiliandum, *Masculum.* Tertio ipsum auxilium praestitum , *Et mulier.* Potestas autem ostenditur quantum ad quatuor. Primo quantum ad gratiae validitatem, cum dicitur , *Masculum.* Secundo quantum ad praesidentiae dignitatem , *Qui recturus.* Tertio quantum ad divinitatis maiestatem, *Et raptus est.* Quarto quantum ad iudiciariam auctoritatem, *Et ad thronum eius.* Nam secundum haec quatuor habet Christus magnam potestatem ad auxiliandum ecclesiae. In ipso enim secundum humanitatem fuit, et est plenitudo gratiae, per quam habet robur ad resistendum diabolo , ne ecclesiae noceat. In ipso enim est sublimitas praesidentiae: quia etiam secundum quod homo , dux est et princeps ecclesiae; unde eam defendere potest. Item in eo est maiestas divinae naturae, quia aequalis est Patri, et per hoc omnia potest. Item in eo est dominium auctoritatis iudiciariae, per quam poterit de diabolo vindictam accipere de his quae contra ecclesiam machinatur. Dicit igitur, *Et peperit filium;* quasi dicat, Ita ecclesia paritura erat et quotidie parit. Inter multos autem filios quos peperit , genuit unum , aliis digniorem: et hoc est quod dicit, *Et peperit*, scilicet mulier ecclesia: *Filium*, idest Christum per Virginem matrem, quae fuit membrum et pars ecclesiae; unde hoc attribuitur toti, quod est partis: corpori, quod est membri. Dum enim Virgo beata filium peperit , ipsa ecclesia per Virginem ipsum peperit, scilicet inter multos quos genuit. Dupliciter enim parit ecclesia filium, scilicet vel spiritualiter, et sic peperit, et quotidie parit fideles per virtutem doctrinae et exemplum vitae; vel corporaliter, et sic peperit Christum per Virginem, quae erat pars ipsius ecclesiae, et hoc fuit per virtutem ipsi Virgini datam mirabiliter : unde de Virgine dicitur *Matth. 1. Et peperit filium suum primogenitum; et vocavit nomen eius Iesum;* quasi dicat: Paratus erat draco ad devorandos filios ecclesiae; sed iratus est ei filius qui draconem arceret. *Masculum*, idest nihil infirmitatis contrariae virtuti habentem , nihilque femineum in operibus suis, quia in ipsa sua infantia ab ipsa incarnatione plenam gratiam habuit , et in aetate sequente fortia opera fecit. Unde per for-

titudinem gratiae plenae in se, et fecundae in meritis, potens est resistere diabolo impugnanti ecclesiam: *Isa. ult. Antequam veniret partus eius, peperit masculum. Partus*, idest potestas pariendi secundum cursum naturae. *Qui recturus erat*, in actu et via recte vivendi: *Gentes*, idest electos ex Gentibus. Ex quo patet latitudo suae praesidentiae, quia supra Gentiles et Iudaeos dominabitur, etiam inquantum homo: *Rom. 15. Qui exurget regere Gentes* etc. *In virga ferrea*, idest potentia infrangibili et invincibili. Unde cum sit potens rector suorum, certum est quod eos defendere potest. Vel *Virga*, idest iustitia, propter rectitudinem: *Ferrea*, idest inflectibili: et quia suos regit iuste, non declinabit ab eorum defensione: *Psal. Reges eos in virga ferrea. Et raptus est filius eius*, scilicet Christus qui est filius ecclesiae, per hoc quod est filius Virginis beatissimae quae membrum est, et nobilis pars ecclesiae. *Ad Deum*, idest ad aequalitatem Dei Patris; quasi dicat: Ascendit in caelum, et sic manifestavit se Patri esse aequalem inquantum Deus; licet ad carnem suscipiendam se humiliaverit: *Philipp. 2. Non rapinam est arbitratus esse aequalem Deo.* Per hoc autem quod dicitur *Raptus*, potest intelligi nobilitatio naturae humanae: quae supra propriam conditionem facta est nobilis, dum Filius in ipsa natura humana existens cognoscitur Patri aequalis, quia per hoc magis manifestatur dignitas humanitatis. Raptus enim dicit virtutem, quae quasi quandam violentiam conditioni naturae facit, dum ipsam naturam tam nobiliter extollit. Sed quomodo dicitur raptus ad aequalitatem Patris, cum inquantum Deus semper eam habuerit, secundum humanitatem autem nunquam? Respondeo. Raptus iste ad aequalitatem Patris est secundum manifestationem, quia post ascensionem magis apparuit eius divinitas inquantum est Patri aequalis, quam ante: et intelligitur de ipso secundum divinitatem humanitati unitam: propter quam unionem nihil amisit; sed eius divinitas ante ascensionem a paucis cognoscebatur. Postmodum autem manifestata fuit, cum Spiritum sanctum effudit, et discipulos per mundum praedicare fecit. *Et ad thronum eius*, scilicet Patris est raptus, idest potestatem iudiciariam se habere ostendit. Totum hoc post ascensionem patuit, magis quam ante. Et potest intelligi tam de potestate iudicandi inquantum Deus, quam habet eandem cum Patre; vel de potestate iudicandi, quam habet a Patre inquantum homo. Et secundum hoc dicitur esse raptus propter altitudinem huius dignitatis, quae est supra naturam humanam, secundum se acceptam. Dicitur autem raptus ad thronum Patris, quia etiam inquantum homo participat iudiciariam potestatem Patris: *Ioan. 5. Pater omne iudicium dedit Filio.* Hoc autem magis claruit per ascensionem, quia tunc fides dilatata est. *Et mulier.* Hic ostenditur ipsum auxilium praestitum: et hoc in tribus. Primo quantum ad confugium, quia dedit Christus ecclesiae gratiam confugiendi ad secretum mentis, et declinandi a tumultu mundano. Secundo quantum ad locum, quia facit ecclesiam manere in loco spirituali sibi congruo, et ipsum locum praeparat, *Ubi habet.* Tertio quantum ad pastum, *Ut ibi pascat.* Dicit igitur, *Et mulier*; quasi dicat: Talem filium peperit mulier, cui draco insidiabatur, et per auxilium huius filii, *Mulier*, idest ecclesia, virtutibus et filiis spiritualibus foecunda: *Fugit*, volens cavere insidias et nocumenta draconis: *In solitudinem*, idest secretum mentis, ibi sola est per exclusionem tumultus mundanorum desideriorum. Hoc autem confugium est per auxilium Christi, quia ex Dei dono est: *Iob 39. Cui dedi in solitudine domum.* Gregorius: *Bene conversantibus solitudo mentis tribuitur, ut exurgentem intrinsecus strepitum terrenorum desideriorum premant; et quoddam sibi cum Domino intra se secretum quaerant. Ubi habet locum*, idest in qua solitudine interni secreti habet ecclesia quantum ad viros iustos mansionem spiritualem, qua tanquam loco quietatur: *Paratum a Deo:* quia non potest haberi locum interni secreti, in quo anima quiescit, nisi ex magno Dei dono qui hunc locum suis paravit: quia per exemplum vitae et passionis, omnia contemnere docuit, et sibi ac Deo interius vacare. Paravit etiam per meritum et efficaciam ipsius passionis, per quam suis gratiam tribuit. Parat etiam amplius, quando gratiam ad hoc tribuit, et sic animam in hoc loco manere facit, et ibi cum ea familiariter loquitur: *Osee 2. Adducam eam in solitudine, et loquar ad cor eius.* Et per hoc quod dicitur, *Habet locum*, ostenditur quod non est egrediendum unquam exterius, per amorem vanitatis mundanae, sed interius morari debet. In solitudine enim est anima, quando non inhiat exterioribus, sed interius aeternis; licet corporaliter sit homo inter homines. Unde Gregorius: *Si prematur aliquis corporaliter popularibus turbis, et cum nullos curare saecularium tumultus in corde patiatur, non est in urbe. Ut ibi;* quasi dicat: Deus paravit vel parat locum ecclesiae: *Ut ibi pascat illam*, scilicet pastu doctrinae, quia qui apud se in interno secreto habitat, efficacius pascitur verbo Scripturae vel praedicationis: quietius enim et sapidius et plenius capit. Et bene dicitur *Pascat*, quia ipsa doctrina Scripturae a Deo est, et quod anima inde reficiatur, ex dono eius est: *Psal. In loco pascuae eius ibi me collocabit.* Item pascit Deus ecclesiam quantum ad iustos interna consolatione, ut cum dat delicias spiritus: *Isai. 51. Ponet desertum quasi delicias, et solitudinem quasi hortum Domini* etc. Item caelesti pane, idest seipso spiritualiter et sacramentaliter: *Sapient. 16. Angelorum esca nutrivisti populum tuum* etc. *Diebus mille ducentis sexaginta*, idest toto tempore quo subsistet ecclesia, per virtutem dominicae praedicationis tribus annis et dimidio. Ipse Christus enim tanto tempore praedicavit: ex cuius praedicatione ortum habet praedicatio Scripturae, ex qua praedicatione pascitur ecclesia. Totum ergo tempus ecclesiae a passione Domini usque ad finem mundi signatur per dies mille ducentos sexaginta, quia scilicet in omni tempore suae praedicationis sustentatur ecclesia doctrina dominicae praedicationis, quam Christus tribus annis et dimidio fecit. Vel potest referri specialiter ad tempus antichristi, quando ecclesia pascetur praedicatione Heliae et Enoch, et etiam interna refectione, maxime quantum ad perfectos qui tunc erunt. Hoc autem erit per dies mille ducentos sexaginta, idest per tres annos et dimidium, quibus regnabit antichristus: *Supra 11. Et prophetabunt diebus mille ducentis sexaginta.* Potest aliter intelligi haec solitudo, de qua dicitur, *fugit in solitudinem*, de solitudine poenitentiae: quae bene dicitur solitudo, quia

deserit homo per eam omnia peccata, in quibus est mala societas: et quia ipsa poenitentia deseritur a multis, quia pauci incolunt poenitentiae desertum. Ad hoc desertum confugit ecclesia, quando videt draconis insidias, quia iusti quando vident se tentari, ad poenitentiam recurrunt augentes eius austeritatem: *Psal. Ecce elongavi fugiens, et mansi in solitudine.* Iste locus datur eis a Deo, et pabulo verbi Dei in eo pascuntur, sicut sequitur, *Ubi habet locum paratum a Deo, ut ibi pascat eam* etc. expone ut prius. Ex praemissis colligitur documentum, quod cum quis tentatur a dracone, debet fugere ad solitudinem quietis internae, idest in secretum mentis; ubi in oratione meditatione et contemplatione loquatur solus cum Domino sine societate mundanorum cogitatuum, et desideriorum. Hanc solitudinem Deus dat, et ibi animam secum loquentem pascit. Gregorius: *Bene conversantibus solitudo mentis tribuitur: ubi cum Domino, exteriore cessante strepitu, per interna desideria silenter loquatur: Iob 3. Qui aedificat sibi solitudines.* Debet etiam confugere ad solitudinem poenitentiae, quam debet augere: iste enim est locus quem Deus animae parat, ut in latitudine cordis habitet ibi: *Psal. Statuisti in loco spatioso pedes meos.* Maxime autem expedit confugere ad solitudinem claustri: ibi enim Dominus animam pascit, quousque perveniat in fortitudinem cibi ad montem Dei Oreb, *3. Reg. 19.* Sed obiicitur, quia dicitur *Eccle. 4. Vae soli, quia cum ceciderit, non habet sublevantem.* Respondeo, praeter solitudinem corporalem sive localem, est triplex solitudo sive desertum, scilicet solitudo status culpae, in quo est homo solus, quia sine Deo est, et sine societate iustorum, non enim est de numero iustorum, qui sunt sub una societate secundum animum, licet divisi sunt secundum locum. De hac solitudine dicitur *Eccle. 4. Vae soli.* Bernardus *in Epist. ad Carthus. Vere solus est, cum quo Deus non est.* Item est solitudo status gratiae in qua homo solus est quantum ad strepitum mundanae vanitatis: vana homo nec cogitet, nec affectet, nec proferat, nec audiat, nec agat, et in hac solitudine cum Deo loquatur: de hac solitudine dicitur hic. Gregorius: *Nihil prodest solitudo corporis, si solitudo defuerit cordis.* Est etiam solitudo sive desertum status gloriae, qui dicitur desertum, quia a multis deseritur, et quia nil vanum est ibi: unde recte dicitur desertum vel solitudo a vanis: *Lucae 15. Nonne reliquit nonagintanovem in deserto?* idest in caelo. *Et factum est.* Hic ostenditur auxilium ecclesiae praestitum a ministris Filii, scilicet Christi, scilicet ab angelis; et agitur de bello quod est inter bonos angelos et malos circa salutem hominum: et primo describitur bellum; secundo ostenditur impotentia bellantium adversarjorum, *Et non valuerunt.* Circa primum primo tangitur praemium in generali. Secundo in speciali, *Michael.* Ubi primo describitur praelium ex parte angelorum bonorum, qui student ad adiuvandum. Secundo ex parte reproborum, qui satagunt ad nocendum, *Et draco.* Dicit igitur, *Et factum est*, postquam filius ad caelum est raptus. Post passionem enim videns se diabolus ab electis foras ejectum, studuit nocere homini; maxime autem post ascensionem quando vidit fidem praedicari. *Praelium*, scilicet illud de quo sequitur: quia Michael et eius angeli pugnant cum diabolo et daemonibus, ad protegendum homines; daemones autem contra sanctos angelos, ad damnificandum homines. *Magnum*: quia sancti angeli student nos iuvare; mali autem nocere. Vel *Magnum*, propter diuturnitatem, quia durat a passione Domini usque ad finem mundi. *In caelo*: secundum aliquos intelligitur de praelio quodam quod factum est in caelo, quando in principio mundi angeli boni et mali diversis affectibus et consensibus movebantur: quando Lucifer dixit: *Ascendam in caelum* etc. Alii autem steterunt in affectu contrario. Tamen alius intellectus magis consonat literae, scilicet de angelis bonis iuvantibus ecclesiam contra malos. Unde notandum quod beatus Ioannes in hac visione vidit Michaelem cum angelis sibi subiectis pugnare in caelo cum dracone, idest diabolo et aliis daemonibus. Et Michael et angeli eius vicerunt. Hoc autem praelium signat bellum quod est inter sanctos angelos et reprobos angelos. Angeli enim boni pugnant pro homine; reprobi ad nocumentum hominis, et tandem reprobi succumbunt. Hoc autem praelium fit in caelo, idest in ecclesia, quae claritate, sublimitate, et stabilitate est caelum. *Michael.* Hic exponitur in speciali quod est illud praelium. Nota igitur quod praelium, quod vidit beatus Ioannes, signat bellum quoddam inter sanctos angelos et malignos circa humanam salutem, quod durat a passione Domini usque ad finem mundi. Dicit igitur, *Michael*: huic adscribitur pugna, quia ipse est princeps ecclesiae: *Daniel. 10. Nemo est adiutor meus in omnibus his, nisi Michael princeps vester. Et angeli eius*, scilicet minores qui ecclesiam tuentur et custodiunt: *Praeliabantur*, idest praeliantur cum dracone, idest cum diabolo per malitiam venenato, et ad venenandum astuto. Michael archangelus est princeps ac praepositus ecclesiae: et ipse et angeli qui sunt sub eo, ecclesiam potegunt ab angelis malis: *Hebr. 1. Omnes administratorii spiritus sunt.* Maxime autem hoc erit tempore antichristi secundum Gregorium: *Daniel. 12. In tempore illo consurget Michael* etc. *Et draco*, idest diabolus: *Pugnabat*, idest pugnat Quod enim Ioannes tunc vidit, signat illud quod a passione Christi fit usque ad finem mundi. *Et angeli eius*, idest alii angeli apostatae ei subiecti, quia non cessant nocere ecclesiae: *Habacuc 2. Semper interficere gentes non cessat.* Praeliantur boni angeli contra malos angelos suadentes bona hominibus, ac revelantes utilia, et roborantes contra vitia, et orando pro ipsis, et daemones arcendo ab eis. Praeliantur mali angeli contra bonos angelos, immittendo hominibus occasionaliter, licet non causaliter, cogitationes malas, et persuadendo mala, et debiles reddendo contra vitia, et nocendo eis quantum possunt. De his dicit Haymo: *Pugnant ad invicem, quia sicut daemones parati sunt ad impugnandum, ita sancti angeli ad resistendum. Erigamus ergo arma securi, quia fortissimos nostrae patriae concives, et invictos adiutores habemus.* Aliter secundum Glossam potest intelligi de maioribus qui sunt in ecclesia et minoribus. Per Michaelem ergo, cuius nomen interpretatur quis ut Deus, intelliguntur maiores in ecclesia, qui debent magna opera facere, per quae ostendatur magnitudo Dei, et quod Deo nullus est similis. Per ipsum enim fiunt omnia opera magna suorum. Angeli sunt minores, sub maiori-

bus in minori officio pastorali, animas tamen zelantes; vel etiam simplices subditi, tamen vita magni. Omnes tales ecclesiam iuvant contra diabolum et daemones documentis, exemplis, meritis, et orationum suffragiis. Non debent igitur pacem habere cum dracone praelati, sed pugnare cum eo. Sed pacem cum eo habent: *Lucae 22. Facti sunt amici Herodes et Pilatus.* Et non dicunt Quis ut Deus, sed, Quis ut mundus, quem scilicet omnino sequuntur. Auctor pacis est, *Genes. 14. Da mihi animas, caetera tolle tibi.* Sed obiicitur, quod non tantum Michael et eius angeli nos iuvant, sed et omnes angeli: *Supra 7. Et omnes angeli stabant in circuitu throni*, idest in protectione, secundum Glossam. Respondeo. Dicendum quod omnes angeli nos adiuvant vel orando, vel bona suadendo, vel daemones arcendo: unde Augustinus *10. de civ. Dei: Nos pro suis viribus iuvant angeli quique, virtutesque superiores.* Potius tamen hoc dicitur de Michaele, quia ipse est praepositus specialiter, et princeps ecclesiae militantis, sicut fuit princeps synagogae: *Daniel. 12. In tempore illo consurget Michael.* etc. *Et non valuerunt.* Hic agitur de impotentia adversariorum, quia boni angeli vincunt, mali vincuntur. Quoniam igitur mali angeli impotentes sunt contra bonos angelos, et contra homines electos; ideo primo ostenditur impotentia adversariorum contra angelos bonos. Secundo contra homines electos, *Neque locus*, quasi dicat, Ita pugnant. *Et non valuerunt*, idest invalidi sunt contra adiutoria bonorum angelorum, idest resistere eis non possunt. Item nec electos deiicere; unde sequitur: *Neque locus eorum inventus est amplius in caelo*, idest in ecclesia quantum ad electos; quasi dicat: Diabolus non potest invenire amplius locum, idest dominium et mansionem in electis, qui per vitae claritatem, altitudinem, et firmitatem sunt caelum. Et dicit *Amplius:* quia aliquando multos possederat in peccatis; sed per Dei donum et angelicum auxilium, expellitur, nec potest eis prevalere, quia Deo adhaerentes fulciuntur per angelos: licet enim diabolus quandoque transeat per membra ecclesiae cruciando, vel tentando; tamen non habet locum vel mansionem in eis, quia firmamentum est Dominus timentibus eum, et per angelos iuvat. Et si aliquando permissione divina contingat electos cadere, adhuc non habet locum in eis: quia non potest detinere quantum vult, sed Dei gratia fortiores resurgunt: *2. Petr. 2. Novit Deus pios de tentatione eripere. Et proiectus est.* Hic ostenditur draconis et suorum deiectio: quae plus dicit quam impotentia. Ostendit enim ab angelis bonis deiectos. Primo autem ostenditur deiectio diaboli. Secundo famulantium sibi, *Et angeli eius.* Dicit igitur, *Et proiectus est*, idest procul eiectus est ab hominibus, per adiutorium angelorum, ut eis non praevalcat: quia sancti angeli eos efficaciter arcent, quantum est ex parte sua, nisi culpa hominis hoc impediat. *Draco ille*, scilicet diabolus draco, per violentiam: *Magnus*, propter malitiae vehementiam: *Serpens*, propter astutiam: *2. Cor. 11. Timeo ne sicut serpens seduxit Hevam* etc. *Antiquus*, propter experientiam. Et ideo cavendum est ab eo, qui expertus est, et exercitatus in malitia: *Ioan. 8. Ille homicida erat ab initio. Qui vocatur diabolus*, propter superbiam, cuius merito cecidit. Diabolus enim interpretatur deorsum fluens: fluit etiam a malis ad malos, et eos fluere facit. *Et satanas*, per invidiam sive nequitiam, per quam adversatur humanae saluti: satanas enim interpretatur adversarius: *1. Petri 5. Adversarius vester diabolus* etc. Deinde exponit qualiter adversatur, *Qui seducit*, idest decipit, seorsum ducens, idest separans a Deo et statu salutis: *Universum orbem*, quantum ad reprobos, qui sunt maior pars orbis: *Eccle. 1. Et stultorum infinitus est numerus. Proiectus est.* Hic agitur de deiectione aliorum daemonum. Replicat autem de diabolo, ut ostendat in quid proiectus est; unde dicit, *Proiectus est*, scilicet draco, idest procul ab electis per angelos eiicitur, et sic vincitur et deiicitur: *In terram*, idest in homines terrenos: quia terrenorum amatores gravius impugnant, quando vident te ab electis expelli, et non habere locum in eis. Dictum enim est serpenti *Genes. 5. Terram comedes.* Non autem est intelligendum, quod sancti angeli immittant diabolum in homines terrenos, sed non permittunt eos habere locum in iustis; et ideo dicuntur eos proiicere. Daemones autem sic proiecti immittunt se in terrenos, ut tangit Glossa. Vel *Proiectus est*, idest proiicitur, *In terram*, idest terrenos, quia angeli hoc non prohibent. *Et angeli eius*, idest alii daemones: *Cum eo missi sunt*, permissione divina, vel angelica, scilicet in terram, quia permittuntur possidere reprobos, qui Deo non adhaerent, quia porci sunt: *Matth. 8. Si eiicis nos, mitte nos in gregem porcorum.* Potest et haec proiectio intelligi de damnatione. Proiectus est, idest proiicietur, scilicet in infernum in die iudicii, ne de caetero aliquem possit tentare. Tunc in perpetuum detrudetur cum daemonibus in profundo inferni: unde Gregorius: *Immanissima bellua, ante iustorum oculos, aeternis gehennae ignibus mancipabitur. Draco* etc. ut prius. Deinde ostenditur, in quid proiicietur: *Proiectus est*, idest proiicietur, scilicet in fine: tunc enim sancti angeli, et homines electi devincent diabolum operante divina iustitia, quando in iudicio demergetur in infernum; unde sequitur, *In terram*, idest in infernum, qui intra terram est secundum Gregorium; et ipse etiam infernus quandoque terra dicitur, ratione firmitatis: *Iob 10. Terram miseriae* etc. *Et angeli eius cum illo missi sunt:* quia daemones cum suo principe mittentur in gehennam, ut de caetero non evagentur per mundum, ad decipiendum homines: *Matth. 25. Qui paratus est diabolo et angelis eius.* Prima expositio videtur principalis in litera, per ea quae sequuntur. Secunda autem superabundans; tamen vera. Sed obiicitur, quia *super illud Draco* dicit Glossa *pro violentia.* Contra. Damascenus *2. Ubi violentiam alicui inferre non praevalent.* Item non seducit universum orbem, quia multi sunt quos Dominus ab eo custodit. Respondeo. Ad primum dicendum, quod violentia dupliciter dicitur, scilicet stricte, ut cum quis ad quid cogitur, ita quod nullo modo voluntas est ad illud; ut si quis moveat manum ad thurificandum idolo violenter; et sic daemones non possunt facere violentiam, ut dicit Damascenus. Alio modo potest dici large, et minus proprie, ut cum per terrores, et importunas ac longas tentationes et huiusmodi tentant hominem; et sic est quaedam violentia, et sic loquitur Glossa. Iuxta hoc dicit Gregorius: *Prius leviter subrepit, postmodum vero e-*

tiam violenter rapit. Ad aliud dicendum, quod aliter iudicantur vocabula quantum ad locutionis significationem, aliter quantum ad loquentis acceptionem. Quod ergo dicitur *Universum orbem*, intelligitur quantum ad reprobos qui sunt maior pars orbis, ut dicit Glossa. Non tamen sine causa sic dicitur. Per hoc enim ostenditur nequitia diaboli, qui fere totum mundum decipit. *Et audivi.* Quinta pars est, in qua ostenditur sanctorum exultatio de triumpho deiectoris, scilicet Dei. Et primo ponitur exultatio de deiectione hostium. Secundo subditur invitatio aliorum ad gaudium, *Propterea laetamini.* Tertio invectio contra malos deiicientes in vitium, *Vae terrae.* Circa primum primo tangitur sanctorum exultatio sive congratulatio. Secundo materia exultationis, *Dicentem nunc facta est.* Dicit igitur, *Et audivi*; quasi dicat: Ita proiectus est draco, et ex hoc sancti in patria exultant; et hoc est quod dicit *Et audivi*, auditu interno: *Vocem magnam.* idest exultationem magnam: *Psal. Vox exultationis et salutis, in tabernaculis iustorum, quia dextera Domini fecit virtutem.* Secundum Haymonem: *Haec vox est desiderium magnum sanctorum de nostra victoria. In caelo*, idest in angelis sanctis et animabus beatis. Nota Glossae, *Cum ostendisset.* De quo sit haec exultatio, ostenditur cum dicitur, *Dicentem.* Primo autem ostenditur exultationis materia in generali. Secundo in speciali, *Quia proiectus.* Materia exultationis est in generali de dominatione et victoria Dei, et Christi hominis. Unde circa primum primo ostenditur dominatio Dei in sua divinitate. Secundo dominatio Christi in assumpta humanitate, *Et potestas.* Dicit igitur, *Dicentem.* Haec dictio est intrinseca et mentalis in angelis et animabus beatis. *Nunc*, scilicet tempore gratiae: *Facta est salus*, idest dominatio et honor, in salvando a malo per remissionem peccatorum, et conservationem in lucta tentationum: *Isa. 12. Ecce Dominus salvator meus: Et virtus*, idest dominatio secundum quam suos iuvat in bono, ad operationem bonorum: *Isa. 40. Qui dat lasso virtutem: Et regnum*, idest dominatio secundum quam regit suos in profectu meritorum: non enim sufficit operatio bona, nisi proficiat ulterius: *Supra 5. Fecisti nos Deo nostro regnum* etc. *Dei nostri:* quasi dicat, Non draco, sed Deus noster obtinet dominatum; et intelligitur hoc de Patre, cui per appropriationem attribuitur potentia, licet aeque conveniat tribus personis. Potest etiam intelligi de tota Trinitate, et dicit, *Dei nostri*, ratione devotae dilectionis, et reverentis subiectionis: *Supra 5. Salus Deo nostro.* Item dicit, *Facta est*, quia ante adventum non erat victus diabolus; sed post per passionem Christi, et merita iustorum, et adiutoria angelorum. Haec autem tria praedicta facit Deus dominans in iustis: liberat a malo, adiuvat in bono, promovet in merito. Vel *Salus* quantum ad incipientes qui a malo liberantur. *Virtus*, quantum ad proficientes, qui in bono fortiter progrediuntur. *Regnum*, quantum ad perfectos, qui ei devote subiiciuntur: in eis enim completur illud *Matth. 6. Adveniat regnum tuum. Et potestas*, idest potestativa dominatio: *Christi eius*, idest Filii incarnati, qui est Christus Patris; quia ab eo secundum humanitatem unctus: *Psal. Unxit te Deus Deus tuus oleo laetitiae.* Vel quia ab eo singulariter dilectus: *Matth. 4. Hic est Filius meus dilectus;* quasi dicat: Christus expulso dracone dominatur in iustis pro quibus est humanatus et passus: *Daniel. 7. Potestas eius potestas aeterna. Quia proiectus.* Hic in speciali ostenditur materia exultationis: et exponitur quomodo praedicta Deo conveniunt, quia videlicet iusti divino auxilio devicerunt draconem, et sic regnat Deus in eis. Et primo ostenditur deiectio diaboli. Secundo ostenditur a quibus est deiectus seu victus, *Et ipsi.* Tertio per quid, *Propter sanguinem.* Unde ostenduntur iusti vincere diabolum per fidei fervorem, in considerando et diligendo passionem, *Propter sanguinem.* Item per fidei confessionem, *Et propter verbum.* Item per fidei operationem: quia fides facit iustos mortem subire, vel paratos esse, *Et non dilexerunt.* Dicit igitur, *Quia*; quasi dicat: Vere Deus in iustis dominatur, quia *Proiectus est*, idest procul ab electis eiectus divina virtute: *Accusator fratrum nostrorum*, idest iustorum, qui per cognationem caritatis sunt fratres angelorum. Diabolus dicitur accusator iustorum, quia laborat facere eos accusabiles apud Deum; et ideo se homo accusare debet, ne coram Deo sint accusabiles: *Prov. 18. Iustus prior accusator est sui. Qui accusabat eos.* Hic ostenditur quod officium accusandi exercet in actu quando potest; quasi dicat, tentando, instigando, faciebat eos accusabiles, cum ipsos aliquo tempore decipiebat; sed iam eis liberatis proiectus est. Vel *Accusabat*, idest accusabiles facere laborabat: *Ante conspectum Dei nostri*, cui omnia nuda sunt: *Hebr. 4. Omnia nuda et aperta sunt oculis eius;* quasi dicat: Ad hoc accusabat, ut Deus offensas aspiceret et puniret. *Die ac nocte*, idest in prosperis et adversis, secundum Gregorium: quia satagit per prosperitatem mollire, per adversa frangere. Vel *Die ac nocte*, Glossa, *continue:* nam nocte et die invigilat nocere hominibus: *Iob 30. Qui me comedunt, non dormiunt. Et ipsi*, quasi dicat: Ita accusabat pugnando tentationibus, *Et ipsi* e contrario, *Vicerunt illum*, peccata abiiciendo, et deinceps tentationibus resistendo, et in meritis proficiendo. Notatur autem in hoc industria liberi arbitrii: *Roman. 12. Noli vinci a malo, sed vince in bono malum. Propter sanguinem*, idest propter fidem et considerationem et amorem sanguinis Christi. Passio enim Christi devote considerata et amata roborat animam contra diabolum: *1. Petri 4. Christo in carne passo et vos eadem cogitatione armamini. Agni*, idest Christi piissimi, innocentissimi pro hominibus immolati. Unde praecepit Dominus ut postes domus linirentur sanguine agni paschalis, ut sic liberarentur ab extermiuatore, *Exod. 12.* Postes sunt intellectus et affectus. *Et propter verbum testimonii sui*, idest propter verbum quo testificati sunt fidem et veritatem catholicam, vel praedicando, vel in tormentis persistendo. Glossa *quia non tacent ubi necesse est: Act. 4. Virtute magna reddebant etc. Roman. 10. Corde creditur ad iustitiam, ore autem confessio fit ad salutem. Et non dilexerunt animas suas*, idest vitas animales, hoc est corporales. *Usque ad mortem*, exclusive, idest non ita dilexerunt vitam corporis, ut mortem renuerent pati pro Christo: *Ioan. 12. Qui amat animam suam etc. Act. 20. Non facio animam meam pretiosiorem me.* Vel non foverunt carnem, ita quod animae perirent, ut dicit Glossa: *Matth. 10. Qui autem perdiderit.* Propterea quia

diabolus devictus est, et a iustis expulsus: *Laetamini*, pro honore Dei et salute hominis: *Caeli*, idest maiores iusti, per vitam altam caelestes: *Et qui habitatis in eis*, scilicet minores iusti. Minores enim ut activi, habitant in viris perfectis, ut in contemplativis, quia eis innituntur, et ab eis doctrinam, exemplum, et suffragium suscipiunt. Vel *Caeli* sunt angeli per gloriam clari et alti. Omnes autem iusti habitant in eis, quia angeli omnes iustos tuentur et iuvant. Magna utique laetitia agenda est de deiectione diaboli, et salute humana: *Isa. ult. Laetamini cum Hierusalem, et exultate cum ea omnes qui diligitis eam.* Nota quod Ioannes audivit vocem quandam magnam dicentem: *Nunc facta est*: et videtur vox illa dixisse omnia quae sequuntur, usque ibi, *Et postea vidi.* Per hoc autem intelligitur quod angeli gaudent de daemonum eiectione, quia scilicet iustis non praevalent, et se invicem invitant ad gaudium, et omnes iustos, qui debent in ipsis angelis habitare, per desiderium et fulcimentum. Vel invitant iustos perfectos et imperfectos. Per hoc etiam quod vox illa subdit, *Vae terrae etc.* intelligitur quod angeli zelo iustitiae indignantur contra malos, qui Deo, iustorum protectori, non adhaerent, et diabolo subiiciuntur. Ex hoc etiam intelligitur, quod diabolus circa finem mundi gravius malis nocebit. *Vae terrae.* Hic ponitur invectio contra malos, qui per diabolum sunt demergendi in vitium. Sancti enim angeli non acceptant, quod reprobi a Deo suo recedunt. *Vae terrae;* quasi dicat: Vos boni laetari potestis, sed *Vae*, idest magnum malum accidet terrae. *Et mari*, idest universis reprobis. Terra dicuntur falsi Christiani, qui terram amant, licet fidem informem retineant. Mare sunt infideles, qui sunt in profunditate et amaritudine errorum. Vel terra sunt obstinati in vitiis, etsi non multa genera vitiorum multiplicent, ut alii multi. Mare fluentes de vitiis in vitia, ut qui multa genera peccatorum accumulant. Unde autem erit *Vae*, ostenditur cum sequitur, *Quia descendit*: iam de praeterito cum vident se a iustis expelli. Descendit, inquam, a iustis, in quibus fuerat per suggestionem. *Ad vos*, ut in vobis faciat mansionem: *Matth. 12. Cum immundus spiritus exierit ab homine* etc. Quid autem ex hoc *Vae* accidat, ostenditur cum subditur, *Habens iram magnam:* quia videt sibi multos subtrahi; et ideo nititur alios occupare, ne solus damnetur, ut dicit Gregorius. Ex hoc autem augetur irae malitia, quia videt modicum tempus restare usque ad finem mundi; unde sequitur, *Sciens*, per hoc quod antiquum est a principio, et videt mundum iam diu durasse. Item videt plurima quae in Scriptura praedicta, vel praefigurata fuerant iam impleta esse, et forsan aliis modis. *Quod modicum tempus habet*, scilicet ad seducendum homines. Modicum, inquam, usque ad consummationem saeculi: quia a passione Domini usque ad diem iudicii modicum tempus est, respectu temporis quod praecessit. Multae enim aetates mundi praecesserant: *1. Ioan. 2. Filioli, novissima hora est: 1. Cor. 10. Nos sumus in quos fines saeculorum devenerunt.* Tanto autem gravius tentat, si permittatur, quanto propinquius finis mundi instat, ut tangit Glossa. Potest autem aliter hoc intelligi pro tempore ultimo, scilicet pro tempore antichristi, quia tunc gravius tentabit, videns modicum tempus restare usque ad iudicium: et secundum hoc dirigitur sermo ad eos, qui in ultimis temporibus erunt, *Vae terrae* etc. Gregorius *sup. hunc loc.* dicit: *Antiquus hostis extrema mundi atrocius aggredietur; considerat quippe quod iuxta sit, ut licentiam amittat nequissimae libertatis. Tunc in magnae irae fervorem se dilatat, ne, qui in beatitudine stare non potuit, in damnationis suae foveam cum paucis ruat.* Obiicitur primo de hoc quod dicitur, *Proiectus est*, quia nondum est a iustis devictus; quandoque enim praevalet eis, et quidam ruunt. Respondeo. Dicendum, quod duplex est deiectio diaboli, semiplena: et hoc modo est in statu viae, quia licet iustos tentet, et quibusdam quandoque praevaleat, tamen plurimi iusti omnino ipsum devicerunt; ita quod post iustificationem a peccatis nunquam postea mortaliter peccant: et in statu ecclesiae uno die multa millia iustorum martyrium sustinebant; et ideo dicitur, *Nunc factus est salus et caetera.* De hoc valde laetandum est. Si autem aliqui cadunt ex electis, non praevalet eis finaliter, quia resurgunt. Item est plena, et hoc erit in fine mundi. De prima principaliter videtur litera loqui. Secundo obiicitur de hoc quod dicit, *Accusator.* Nunquid enim vocat vel adducit coram iudice? Respondeo. Diabolus dicitur accusare potius facto et desiderio, quam verbo accusatorio, scilicet quia homines accusabiles facit, per tentationes deiiciendo, vel accusabiles facere laborat. Unde Haymo: *Accusatio diaboli nil aliud est, quam ad malum praecipitatio. Tunc accusat, quando dignos accusatione reddit, non loquendo exterius, sed interius odiendo.* Hoc etiam modo exponit Glossa. Verumtamen si opportunum sibi videret, accusaret coram sanctis angelis vel Deo homines, vel verbo interiori vel verbo exteriori, in corpore assumpto. Tertio obiicitur de Glossa, quae dicit *Officium diaboli est accusare.* Contra. Nullus habet officium peccandi, cum omnibus peccatum interdicatur. Item a quo habet illud officium? Respondeo. Officium potest dupliciter dici, scilicet stricte, vel large. Proprie vel stricte dicit deputationem alicuius rationalis creaturae a superiori factam ad actum licitum vel salubrem, sicut hominis et angeli officium est servire Deo, et praelati officium est vigilare pro subditis. Large dicit deputationem alicuius creaturae ad aliquem actum licitum vel illicitum, sive deputatio sit a superiori, vel ab alio vel a seipso facta, sicut officium latronum est furari. Non ergo primo modo, sed secundo officium diaboli est accusare, quia scilicet ipse per suam malitiam se ad nocendum hominibus deputavit. Ad aliud dicendum, quod a sua malitia illud officium habet, et a permissione divina, quantum ad potestatem nocendi, quia nihil potest, nisi permissus. Quarto obiicitur de hoc quod dicunt, *Fratrum nostrorum*, quia nomen fratris importat unitatem naturae; sicut omnes homines dicuntur fratres, quantum ad unitatem naturae humanae, Dominus et omnes homines dicuntur proximi. Respondeo. Est fraternitas naturae, et haec importat naturae unitatem, sicut obiicitur. Item gratiae, sicut iusti sunt fratres, etiam non habito respectu ad communitatem naturae humanae, et sic iusti sunt fratres angelorum, scilicet fraternitate gratiae et caritatis et participationis eiusdem haereditatis. De prima obiicitur. Quinto obiicitur de hoc quod dicitur *Non dilexe-*

runt animas suas: quia qui Deo servit, animam suam diligit : unde de iniusto dicitur *in Psal. Qui diligit iniquitatem , odit animam suam.* Respondeo. Nomen animae dupliciter accipitur; quandoque pro substantia spirituali : *Deut. 4. Custodite solicite animas vestras;* et sic iusti animas suas diligunt; et sic obiicitur. Quandoque pro vita corporali : *Lev. 17. Anima omnis carnis in sanguine est* , quia scilicet sanguis operatur ad vitam naturalem corporis; et sic iusti odio habent animam quantum ad hoc ut propter eam non peccent : *Ioan. 12. Qui odit animam suam* etc. et sic accipitur hic. *Et postquam vidit draco.* Hic agitur de profectu ecclesiae in persequutione aperta, secundum Glossam. Primo autem de persecutione ecclesiae quantum ad maiores. Secundo quantum ad minores, *Et iratus est.* Circa primum primo agitur de persecutione diaboli. Secundo de importunitate persecutionis , *Et misit serpens.* Utrobique autem proficit ecclesia ad vitam per gratiam. Unde circa primum primo agitur de persecutione diaboli contra ecclesiam. Secundo de profectu ecclesiae per gratiam, *Et datae sunt.* Dicit igitur, *Et postquam:* ita succubuit draco in persecutione occulta. *Et postquam vidit quod proiectus est,* idest divina virtute, et auxilio angelorum a iustis procul expulsus : *In terra* , idest terrenos. *Persecutus est mulierem,* aperta persecutione. Nota Glossae, *Cum videt diabolus* etc. *Quae peperit masculum* , ut supra. Ab hoc filii ohabet ecclesia adiutorium , contra persecutionem apertam , sicut contra occultam , sicut dicit Glossa: *Proverb. 3. Dominus erit in latere tuo* etc. *Et datae.* Hic ostenditur profectus ecclesiae in ipsa persecutione: et primo tangitur gratia data ecclesiae; secundo effectus ipsius gratiae , *Ut volaret.* Huius autem effectus est , quia gratia mentem elevat in contemplationem, et per hoc facit in persecutione proficere. Unde tangitur duplex effectus. Primus elevatio mentis. Secundus profectus in meritis , *Ubi alitur.* Dicit igitur , *Et datae sunt* , in remedium contra persecutionem. Per hoc patet , quod si quis non succumbit in adversis , hoc donum Dei est : *Psal. Salus iustorum a Domino, et protector eorum in tempore tribulationis. Mulieri* , scilicet ecclesiae : *Alae duae,* scilicet contemptus mundi , et desiderium praemii , quae animum elevant quasi alae. Vel duo testamenta. Vel dilectio Dei , propter quem sustinet , et dilectio proximi etiam a quo persecutiones sustinet. Iusti enim etiam suos persecutores diligunt : *Matth. 5. Diligite inimicos vestros* etc. Vel vita activa et contemplativa, quae signantur per Magdalenam et Martham , *Ioan. 11.* Specialiter autem et maxime duae alae sunt meditatio intima, et affectio calida : haec enim duo valde elevant ad contemplationem. Propter haec duo dicitur *Iob 39. In arduis ponet nidum suum. Aquilae magnae.* Per has alas magnam elevationem sui facit ecclesia ad divina , sicut aquila magnas alas habet : et per donum sibi datum fixum habet intuitum in Deum : *Isaiae 40. Assument pennas ut aquilae. Ut volaret* , idest celeriter et expedite virtuose in altum se per contemplationem elevaret: *Psal. Quis dabit mihi pennas , sicut columbae , et volabo et requiescam? In desertum* , idest in caelum, quod desertum est ab angelis apostatis , et desertum ab hominibus iniustis. Quando enim iusti tribulantur , elevant mentem ad considerationem praemii ut levius ferant. Gregorius : *Consideratio praemii minuit vim flagelli. In locum suum ;* quasi dicat ; Volans in desertum volat in locum suum, quia in caelo sicut in loco suo debet anima quiescere, quia propter caelum facta est : *Philip. 3. Nostra conversatio in caelis est.* Ostenditur autem hic manifeste profectus ecclesiae : superius enim dictum est quod mulier fugit in solitudinem; hic autem dicitur quod volavit in desertum alis sibi datis , per quod notatur augmentum gratiae, et maior profectus ecclesiae ; quia volare plus dicit quam fugere , quia avis volans celeriter et expedite transit , nec terram pedibus tangit. *Ubi alitur* , idest in quo loco sive deserto existens per contemplationem. Nutritur autem a suo nutritio patre ac sponso, alimento Scripturae, cibo internae doctrinae caelitus infusae , et pastu intimae consolationis , et Manna sacramentalis refectionis : nam contemplativi magnam spiritus refectionem suscipiunt ex ipsius dominici corporis refectione. Hoc est Manna quo pascit Dominus filios Israel in deserto , *Sapient. 16. Per tempus* , idest per annum : *Et tempora* , idest duos annos : *Et dimidium temporis* , idest dimidium annum: hoc est Dominus pascit ecclesiam toto tempore quo subsistit ecclesia fundata per Christi praedicationem tribus annis et dimidio factam; et sic intelligitur tota duratio ecclesiae in statu viae a passione Domini usque ad finem mundi. Vel potest intelligi de tempore antichristi, quia tunc apertissime draco ecclesiam persequetur : et tunc perfecti volabunt per contemplationem in caelum, ubi nutrientur, quamdiu durabit antichristus , scilicet tribus annis et dimidio. Utroque modo expositum est supra eodem , diebus mille ducentis sexaginta. *A facie ;* quasi dicat: Ita alitur ecclesia a facie: *Serpentis,* idest ut per hoc protegatur a praesentia impugnationis , quae fit per diabolum ; qui dicitur *Serpens* propter astutiam et venenum malitiae, quo intoxicat per errorem et peccata. Vel ut volaret a facie serpentis : *Psal. Propter nomen tuum deduces me, et enutries me.* Aliter ab illo loco , *Ut volaret in desertum* , idest in quietem sive internum secretum mentis , ubi non est tumultus vanitatis mundanae, sive in cogitatu importuno, sive in affectionibus et desideriis. Ideo recte dicitur desertum. In hoc deserto inveniunt consolationem iusti in pressuris ; ibi enim cognoscuntur omnia esse vana , quae sunt mundi. Haymo : *Solet hoc esse sanctorum proprium, ut quo magis pressuris angustiantur in terra, eo magis penna contemplationis eleventur ad summa. In locum suum* , quia internum secretum sive quies mentis est animae locus, ubi quiescere debet, de quo supra eodem. *Ubi habet locum* etc. *Ubi* , idest in quo interno secreto , *Alitur,* et caetera, ut prius. *Et misit.* Hic agitur de importunitate persecutionis, quia non semel tantum persequitur , sed pluries : et semel victus non desistit. Postquam enim in occulta pugna devictus est , pugnat persequutione aperta. Et cum in illa solus devictus est, ut iam praemissum est, *Datae sunt mulieri* et cetera. Adhuc persequitur, ut hic dicitur , *Et misit.* Primo autem ostenditur importunitas persequutionis diabolicae. Secundo auxilium praestitum ecclesiae , *Et adiuvit ;* quasi dicat : Ita mulier volavit ad evadendum persequutionem diaboli, et tamen , *Misit* , idest emisit serpens , idest diabolus

astutus et malitia venenosus: *Ex ore suo*, idest ex inspiratione, qua inspirat impiis ut persequantur iustos. Vel *Ex ore suo*, idest ex persuasione malorum, qui suadent aliis persequi iustos. Mali enim sunt quasi os diaboli, quia per eos loquitur et suadet mala. *Post mulierem.* Bene dicitur post, quia tribulatio eam non attingit, quia non deiicit, *Emisit*, inquam, *Aquam tanquam flumen*, idest tribulationem inundantem et magnam ad modum fluminis: *Thren. 3. Inundaverunt aquae super caput meum. Ut eam*, scilicet mulierem, idest ecclesiam: *Faceret trahi*, ad peccatum: *A flumine*, idest a vehementia tribulationis; quasi dicat: Licet ecclesia habeat adiutorium contra persequutionem diaboli, et ipsum vincat; tamen inspirat et suggerit impiis, ut ecclesiam per tribulationes persequantur, ut scilicet ecclesia cadat in aliquod peccatum, sed Dominus conservat ecclesiam: *Cant. ult. Aquae multae non potuerunt extinguere. Et adiuvit.* Hic ostenditur auxilium praestitum ecclesiae: et primo ostenditur in generali; secundo in speciali, *Et aperuit.* Dicit igitur, *Et adiuvit terra*, idest Christus factus particeps nostrae terrenitatis, idest mortalitatis: *Mulierem*, idest ecclesiam dando ei vires patiendi adversa, merito et exemplo suae passionis, et virtute suae resurrectionis, et refectione intimae consolationis: *Psal. Dominus mihi adiutor, non timebo quid faciat mihi homo.* Deinde in speciali subditur, *Et aperuit terra os suum*, idest Christus omnia sibi inflicta in passione, sustinuit gratanter, omnia libenter bibens, ad modum hominis aperientis os suum, et per hoc tum merito, tum exemplo, dedit ecclesiae virtutem finaliter sustinendi; unde sequitur, *Et absorbuit*, idest fecit absorberi, idest laetanter sustineri: *Flumen*, idest inundationem tribulationum: *Quod misit draco ex ore eius*, idest diabolus de sua inspiratione sive suggestione, qua suggerit malis ut persequantur ecclesiam. Et sic de ore suo mittit flumen contra eam; quasi dicat; Ecclesia persecutionem sustinet a diabolo per impios; sed a passione Christi habet adiutorium ad bibendum gratanter omnia: *1. Petri 2. Christus passus est pro nobis, vobis relinquens exemplum.* Vel *Absorbuit*, idest per gloriam suae resurrectionis omnes tribulationes ecclesiae consumpsit, quia per resurrectionem omnia sustinere docuit, cum ipsum praemium ostendit. Augustinus *in lib. de pat. Vis desideriorum facit tolerantiam laborum et dolorum.* Vel *Aperuit* etc. idest Christus aperit latitudinem misericordiae suae ministrans electis intimam consolationem. Vel per hoc *Absorbuit*, idest annullat tribulationem immissam contra ecclesiam, hoc est facit eam libenter ferre. Potest et aliter terra intelligi, scilicet perfectiores in ecclesia qui stabiles sunt, et portant ecclesiam, ut terra, quae supra sunt. *Terra*, idest perfectiores: *Adiuvit*, idest adiuvant, quia quod tunc vidit, signabat illud quod in ecclesia fit: *Mulierem*, idest ecclesiam, *Et aperuit terra os suum*, idest iusti perfecti se paratos exhibent ad sustinendum adversa, sicut qui os aperit in siti se parat ad bibendum. *Et absorbuit flumen*, idest gratanter tribulationes magnas sustinet, et sic ecclesia iuvatur, et per hoc stat ecclesia, et deiicitur draco. Hoc autem fiet maxime tempore antichristi, et fit nunc quantum ad aliquos, et factum fuit tempore martyrum: *Act. 21. Ego autem non solum alligari* etc. Sed quomodo agit de passione et resurrectione Christi, cum post eam contingant huiusmodi tribulationes? Respondeo. Quia in passione et resurrectione data fuit carnaliter virtus ad sustinendum. Item etsi passio et resurrectio transierunt tempore, manent tamen effectu et virtute. De his ergo agitur consequenter ex eis contra adversa. *Et iratus.* Hic agitur de persecutione quantum ad minores contra quos pugnat diabolus, maxime cum non potest maiores deiicere: et primo ostenditur motivum ad praeliandum; secundo ipsum praelium, *Et abiit;* tertio ostenditur quibus praevalet in praeliando, *Et sedit.* Motivum autem est ira, quia non praevalet maioribus. *Et iratus*, quasi dicat ita iuvatur ecclesia. *Et draco*, idest diabolus violentus, fortis et astutus: *Iratus est*, idest ira contra motus: *In mulierem*, idest contra ecclesiam, scilicet quia maiora membra non potest deiicere: *Gen. 3. Inimicitias ponam inter te et mulierem:* et incitatus ira, *Abiit*, ab istis recedens, cum eos vincere non potest: *Facere*, idest parat facere: *Praelium*, immittendo tribulationes corporales, vel impias persuasiones per haereticos vel alios: *Cum reliquis*, scilicet cum minoribus: *De semine eius*, idest de eius progenie spirituali, quos scilicet procreavit semine verbi Dei: *1. Pet. 1. Renati non ex semine corruptibili, sed incorruptibili per verbum Dei vivi* etc. Acrius autem persequitur bonos quam malos; unde dicit: *Qui custodiunt mandata Dei*, per operationem; et ideo vult eos ad frangendum pervertere, sicut in primis parentibus, *Cur praecepit vobis Deus?* etcaet. *Genes. 3. Et habent testimonium Iesu*, per audacem confessionem; quasi dicat: Illos minores specialius impugnat, qui sunt obedientes in mandatorum impletione, et sunt constantes in fidei confessione. Primum pertinet ad mores. Secundum ad fidei expressionem, cum necesse est inter tormenta: *Rom. 10. Corde creditur ad iustitiam, ore autem confessio fit ad salutem. Et sedit.* Hic ostenditur quibus praevalet, scilicet quibusdam qui sunt infructuosi et reprobi; unde dicitur, *Et sedit;* quasi dicat: Ita pugnat cum minoribus, maxime cum iustis; non tamen praevalet omnibus minoribus; et hoc est quod dicit, *Et sedit*, idest sedet, scilicet moram faciens, et dominans: *Super arenam*, idest super homines malos, infructuosos, viles, fluidos sive labiles, et retinentes vestigia vitiorum, sicut arena sterilis est, vilis, fluida, et retinens impressa vestigia: *Maris*, idest mundi. Mali enim sunt arena maris, quia ad mare, idest ad mundum pertinent quem diligunt, cuius amaritudinem quasi dulcedinem bibunt: *Psal. Hoc mare magnum et spatiosum* etc. Non dicit supra petram, quia non dominantur, nec praevalent solidis; et ideo convertunt se ad arenam. Sed quid est quod dicitur, Abiit? scilicet a maioribus. Unde Glossa, *Istos iam deserens.* Non enim videtur dare quietem iustis, cum sit nequitia plenus. Respondeo. Dicendum, quod licet semper desideret nocumentum iustorum, tamen quandoque quosdam ad tempus saltem modicum deserit duplici ratione. Una est ut cum eos videt constantes, alios deiicere laboret, sicut haec litera dicit. Alia est ut iustos securiores reddat, et post facilius decipiat. Gregorius: *Ad tempus recedit, non ut malitiae potestatem praebeat, sed ut corda quae per quietem secura reddiderit, re-*

pente facilius evertat. Tertia ratio, quia Dominus non permittit ut semper tentet eosdem iustos maxime perfectos. Gregorius: *Formidari non debet, qui nihil nisi permissus valet.* Item obiicitur de ordine, quia fides est ante opera. Quare ergo prius de operibus loquitur? Respondeo. Etsi fides prius sit, tamen opera eum fide sunt digniora et utiliora, quam fidei confessio in ore. Item caritas, per quam fit observantia mandatorum maior est, ut dicit Haymo, quam aliae virtutes. Item ipsa opera faciunt hominem constantem ad confitendum nomen et fidem Christi.

CAPUT. XIII.

Et vidi de mari bestiam ascendentem, habentem capita septem, et cornua decem, et super cornua eius decem diademata, et super capita eius nomina blasphemiae. Et bestia quam vidi, similis erat pardo, et pedes eius sicut pedes ursi, et os eius sicut os leonis. Et dedit illi draco virtutem suam, et potestatem magnam. Et vidi unum de capitibus suis quasi occisum in mortem, et plaga mortis eius curata est. Et admirata est universa terra post bestiam. Et adoraverunt draconem, qui dedit potestatem bestiae, et adoraverunt bestiam, dicentes: Quis similis bestiae: et quis poterit pugnare cum ea? Et datum est ei os loquens magna, et blasphemias: et data est ei potestas facere menses quadraginta duos. Et aperuit os suum in blasphemias ad Deum blasphemare nomen eius, et tabernaculum eius, et eos qui in caelo habitant. Et est datum illi bellum facere cum sanctis, et vincere eos. Et data est illi potestas in omnem tribum, et populum, et linguam, et gentem, et adoraverunt eam omnes qui inhabitabant terram, quorum non sunt scripta nomina in libro vitae agni, qui occisus est ab origine mundi. Si quis habet aurem, audiat. Qui in captivitatem duxerit, in captivitatem vadet, qui in gladio occiderit, oportet eum gladio occidi. Hic est patientia et fides sanctorum. Et vidi aliam bestiam ascendentem de terra, et habebat cornua duo, similia agni, et loquebatur sicut draco. Et potestatem prioris bestiae omnem faciebat in conspectu eius, et fecit terram et habitantes in ea adorare bestiam primam, cuius curata est plaga mortis. Et fecit signa magna, ut etiam ignem faceret de caelo descendere in terram in conspectu hominum. Et seduxit habitantes in terra propter signa, quae data sunt illi facere in conspectu bestiae, dicens habitantibus in terra, ut faciant imaginem bestiae, quae habet plagam gladii, et vixit. Et datum est illi ut daret spiritum imagini bestiae, et ut loquatur imago bestiae, et faciet ut quicumque non adoraverint imaginem bestiae, occidantur. Et faciet omnes pusillos, et magnos, et divites, et pauperes, et liberos, et servos habere characterem in dextera manu sua, aut in frontibus suis, et ne quis posset emere aut vendere, nisi qui habeat characterem, aut nomen bestiae, aut numerum nominis eius. Hic sapientia est. Qui habet intellectum, computet numerum bestiae. Numerus enim hominis est, et numerus eius sexcenti sexagintasex.

CAPUT XIII.

Et vidi. Hic agitur de profectu ecclesiae sub tempore antichristi. Quoniam autem non est perficere sine divino adiutorio; ideo primo ad praemunitionem ostenditur tribulatio fienda sub antichristo. Secundo ad consolationem subditur auxilium conferendum a Christo, *14. cap. Et vidi, et ecce agnus.* Circa primum primo ostenditur persecutio facienda ab antichristo, mediantibus principibus. Secundo mediantibus pseudo praedicatoribus, *Et vidi aliam bestiam.* Circa primum notatur quod persequutio fiet per ipsum, et per alios multos, qui erunt subiugati diabolo: unde de aliis perversis, et de ipso antichristo agitur sub similitudine bestiae habentis multa capita et cornua. Haec bestia est corpus hominum multum perversorum: capita sunt principes qui eis praesidebunt. Unum autem illorum capitum principale erit antichristus. Primo ergo describitur ipsa bestia. Secundo potestas eidem exhibita, *Et dedit illi draco virtutem.* Tertio pugna bestiae cum ecclesia, *Et datum est illi bellum facere.* Quarto poena bestiae debita, *Si quis habet aures.* Quinto profectus sive meriti materia, *Hic est patientia.* Bestia vero describitur primo quantum ad originem, *Et vidi de mari;* secundo quantum ad electionem, *Ascendentem;* tertio quantum ad capitum dispositionem, *Habentem capita septem;* quarto quantum ad coloris varietatem, *Et bestia quam vidi;* quinto quantum ad pedum qualitatem, *Et pedes*: sexto quantum ad oris voracitatem, *Et os eius.* Dicit igitur, *Et vidi*; quasi dicat: Ita draco laborat ad deiiciendos homines, et ad hoc multitudinem perversorum sibi instituet, maxime tempore antichristi, per quos alios deiiciat: et hoc est quod dicit *Et vidi*, scilicet interno visu: *Bestiam*, idest corpus, sive numerositatem hominum perversorum bestialiter viventium, et alios crudeliter devorantium, scilicet vel nocumento spirituali, vel corporali. Videtur autem haec bestia intelligenda multitudo malorum, non omnium, sed eorum qui sunt perversiores, et per quos diabolus decipit alios: hoc enim significat nomen bestiae. In hac autem intelliguntur et minores in dignitate saeculi, et etiam maiores, quorum capita quidam sunt aliorum, scilicet principes: et inter hos unus maximus erit antichristus, sicut infra sequitur. Unde de hac bestia videtur hic principaliter agi, ratione antichristi qui est unum principale caput ipsius bestiae. De bestia hac quantum ad corpus perversorum *Isaiae 35. Mala bestia non ascendet per eam. Ascendentem*, idest se elevantem sive extollentem ad mala, vel ad nocendum fidelibus. Sed tolluntur in altum ut lapsu graviore ruant: *Lucae 13. Qui se exaltat humiliabitur. De mari*, idest de mundo tempestuoso per tribulationes et tentationes, et amaro per transgressiones, quia ex diver-

sis nationibus mundi colligetur haec bestia. De hoc mari *Psal. Hoc mare magnum et spatiosum.* Vel *de mari*, idest de consortio malorum, quia de toto consortio malorum erunt quidam peiores et perversiores, qui hic dicuntur bestia; et per alios malos iuvabuntur ad elevandum se contra fideles: unde Glossa, *Per alios malos se extollentem. Habentem capita.* Hic tertio agitur de bestia quantum ad capitum dispositionem, quia vidit bestiam habentem septem capita, cum decem cornibus, et decem diadematibus. Sub similitudine autem capitum et aliorum praedictorum describitur bestia, quantum ad quatuor. Primo quantum ad principum multitudinem. Secundo quantum ad malitiae perversitatem, *Et cornua decem.* Tertio quantum ad iactantiae fastuositatem, *Et super cornua.* Quarto quantum ad blasphemiae temeritatem, *Et super capita.* Dicit igitur, *Habentem capita septem*, idest universos perversos principes, septem vitiis repletos, qui erunt capita aliorum in hac bestia. Et sicut maiores erunt dignitate, ita et perversitate. Ita pericolosa est dignitas: *Amos 6. Vae vobis qui opulenti estis supra Sion, et confiditis in monte Samariae, optimates capita populorum.* Horum autem unum principale caput erit antichristus, sicut infra dicitur: et per hos principes multum nocebit draco. *Et cornua decem*, idest omnes perversos, per quos ipsi principes malitiose impugnabunt decalogum: principes enim per suos ministros, et alios adiutores sive per regna sibi subiecta compellent vel minis, vel damnis, vel flagellis, vel alio modo per malitiam fideles ad transgrediendum praecepta divina, sicut animalia cornuta suis cornibus impugnant alia. Ideo tales ministri et adiutores per decem cornua signantur, secundum Glossam *supra 12. Ecce draco magnus rufus.* Vel per cornua intelliguntur ipsi principes qui dicuntur capita, inquantum super homines sibi subditos regnant. Dicuntur etiam cornua, inquantum divina praecepta impugnant, frangendo in se, et faciendo frangi in aliis, sicut Glossa vult. *Et super cornua eius*, idest super adiutores, et ministros principum, vel similiter ipsos principes. *Decem diademata*, idest victoriae de proiectione fidelium per transgressionem decem praeceptorum; quasi dicat: Iactabunt se fastuose de victoria, quam dicent se de fidelibus obtinuisse, facientes eos decalogum violare: *Supra 9. Et super capita earum tanquam coronae. Et super capita eius*, idest super principes, *Bestiae*, idest multitudinis perversorum, erunt *nomina blasphemiae:* quia principes valde blasphemabunt Christum, et hoc manifeste; ideo dicitur: *Super capita*, quia illa blasphemia erit maxima; ideo dicitur, *Nomina blasphemiae.* Quod enim videt nomina blasphemiae in illis capitibus, signat magnitudinem blasphemiae, quia expresse dicitur *Nomina.* Per hoc enim ostenditur, quod magna et expressa et aperta erit blasphemia. Maxime autem blasphemabit unum ex illis capitibus, scilicet antichristus, de quo infra eodem, *Et aperuit os suum* etc. *Et bestia quam vidi*, idest perversorum multitudo: *Similis erat*, idest erit: *Pardo*, in varietate sententiarum, quia unus habebit unam, et alius aliam, et in eodem variabuntur errore: sicut solet fieri in haereticis, in quibus tamen sententiis multi convenient. Vel *Similis*, in veritate simulationum, quibus celabunt quaedam vitia. Item in impatientia et crudelitate: pardus enim est bestia varietate discolor, impatiens et saevissima: *Ier. 13. Si mutare potest Aethiops pellem suam, et pardus varietates suas etc. Et pedes eius*, idest illi, qui mittentur a principibus deputati ad pergendum vel obsequendum sicut pedes. Qui, inquam, erunt pedes bestiae, quia alios iuvabunt ad malum erunt sicut *Pedes ursi*, idest fortiter et ferociter conculcabunt fideles. Ursus enim est animal ferox et fortissimum in pedibus, quibus et pedibus conculcat: *Daniel. 7. Et ecce bestia alia similis urso. Et os eius*, idest malitia inhians ad devorandum fideles tormentis, et errorum documentis, erit sicut *Os leonis*, per crudelitatem devorantem: *Supra 9. Dentes earum sicut dentes leonum erant.* Vel *Os eius*, idest maiores in peritia loquendi: *Sicut os leonis*, quia devorabunt alios voragine doctrinae, foetebunt errore in doctrina, ut tangit Glossa. *Et dedit illi.* Hic agitur de potestate bestiae quam dabit ei draco, et cuius usum permittet, et tamen antichristus similabit se habere maiorem potestatem quam hanc. Per hoc decipientur non pauci. Primo ergo agitur de potestate data bestiae a diabolo. Secundo de potestate permissa a Deo, *Et datum est ei os.* Circa primum agitur de potestatis collatione. Secundo de maioris simulatione, *Et vidi unum.* Tertio de hominum deceptione, *Et admirata est.* Dicit igitur, *Et dedit illi*, idest dabit multitudini perversorum: *Draco*, idest diabolus ferox, violentus, astutus ut draco: *Virtutem suam*, ad operationem miraculorum: *Et potestatem magnam*, ad seductionem hominum. Dabit, inquam, iuvando perversos ad actus perversitatis, quia faciet eos operari adiutorio potentiae suae: nam in miraculis potest, quia novit naturas rerum, et quia magnam habet potentiam. Item potest dare divitias, et alia facere multa. Tamen miracula quae faciet, non proprie dicuntur miracula, quia non subito ea faciet, sed repente. Item multa faciet falso, non vere, sicut et falso simulabit se resurrexisse, ut sequitur. De potestate autem diaboli, quae dabitur antichristo, dicitur specialiter *2. Thessalo. 2. Cuius est adventus secundum operationem satanae in omni virtute* etc. *Iob 41. Non est potestas super terram. Et vidi.* Hic agitur de maioris potestatis simulatione: quia antichristus, qui erit unum magnum caput huius bestiae, simulabit se habere maiorem potestatem quam habeat; et ideo similabit se per tres dies mortuum, et tunc latebit; post vero apparebit dicens se resurrexisse, sicut dicit Ambrosius, et habetur in Glossa. Primo ergo tangitur simulatio mortis. Secundo simulatio resurrectionis, *Et plaga.* Dicit igitur, *Et vidi unum de capitibus suis:* Glossa *antichristum. Quasi occisum*, idest fingentem se tanquam mortuum, ut per hoc possit postea credi resurrexisse. *In mortem.* Hoc additur ad ostendendum, quod fingeret se esse vere et plene mortuum, ne credatur. Beatus Ioannes loquitur communiter, secundum quod dicitur aliquis quasi occisus, vel quasi mortuus, quando est morti propinquus: *Prov. 3. Abominatio est Domino omnis illusor. Et plaga mortis eius:* quia mors plaga est, quia naturam laedit. *Curata est: ly Quasi*, est repetendum secundum Haymonem, idest antichristus qui prius per triduum credebatur mortuus, postea credetur resuscitatus. Non tamen secundum veritatem erit curata plaga mortis in eo, quia non prius habue-

rat veram mortem; sed potius eum absorbebit, quia post occidet eum Dominus spiritu oris sui, 2. *Thessalo.* 2. Finget autem se ascendere in caelum: unde ascendet in aera ferentibus eum daemonibus, ut dicit Glossa. Sed postquam se multum inter homines magnificaverit, interficietur vili morte divina virtute, ut dictum est. *Et admirata est.* Hic agitur de hominum deceptione. Multi enim ex phantastica antichristi resurrectione decipientur. Deceptio autem haec describitur primo quantum ad erroris considerationem. Secundo quantum ad cultus exhibitionem, *Et adoraverunt draconem.* Ubi primo ostenditur cultus qui exhibetur diabolo. Secundo qui antichristo, *Et adoraverunt bestiam:* et hoc tum quantum ad reverentiam adorationis, tum quantum ad verbum magnificationis, *Dicentes: Quis similis.* Dicit igitur, *Et admirata;* quasi dicat: Ita se resurrexisse finget antichristus. *Et admirata est universa terra,* idest omnes terreni homines per hoc decepti et illusi admirabuntur quod talem habeat antichristus potestatem. Admirata est, inquam, *Post bestiam:* Glossa *post antichristum.* Bestia hic videtur poni pro ipso antichristo, qui erit principale caput praemissae bestiae multitudinis perversorum, et ipsam multitudinem perversorum adprobabunt, et imitando sequentur; quasi dicat: Postquam se resurrexisse finxerit, multi ex hoc mirabuntur, et ibunt post antichristum eius errores sequendo. Gregorius *in Gregoriano super Iob,* et habetur *in Moralibus: Hostis antiquus reprobum hominem tunc ingressurus, cunctos quos carnales invenerit, sub suae iugo dominationis rapit.* Sed nunquid homines omnes, et electi ipsum sequentur? Constat quod non. Quomodo ergo dicitur *Admirata est universa terra etc.* Respondeo. Dicendum quod multi, sicut dicit Gregorius, eius documenta, tormenta, et facta contemnent. Quod vero hic dicitur *Universa terra,* dicitur quantum ad reprobos terram amantes: unde Gregorius: *Cunctos quos carnales invenerit. Et adoraverunt draconem,* idest diabolum qui sub specie boni se adorari procurat. *Qui dedit potestatem bestiae,* idest antichristo bestialiter viventi, et crudeliter fideles persequenti: nomen enim bestiae, quod supra est positum pro perversorum multitudine, hic adpropriatur antichristo, qui est omnium impiorum caput, quia eius apparens potentia redundabit in exaltationem aliorum perversorum, potestatem scilicet resurgendi, ut videbitur. Vult utique multum diabolus adorari; unde *Matth. 4. Haec omnia tibi dabo, si cadens adoraveris me.* Non solum adorabunt diabolum, sed etiam antichristum; unde sequitur, *Et adoraverunt bestiam,* idest adorabunt antichristum se eidem humiliantes; quem credent resurrexisse, sicut discipuli Dominum post resurrectionem: *Matth. ult. Abierunt in Galilaeam, et videntes eum adoraverunt, dicentes.* Hic ostenditur cultus qui antichristo exhibebitur quantum ad verbum magnificationis: et primo ponitur magnificatio quantum ad potestatem operandi, *Dicentes: quis similis bestiae?* idest antichristo in potestate, ut tanta possit agere, cum ex magna virtute resurrexerit. Sed de Deo hoc potius dicitur: *Eccle. 5. Magna potentia Dei solius.* Secundo quantum ad potestatem vincendi, quia dicent nullum ei posse resistere. *Et quis poterit pugnare cum ea?* quasi dicant, nulli, sive eius voluntati resistendo, sive aliter; sed licet potestatem habeat magnam vincendi corporaliter, tamen non erit inde extollendus, tum proter abusum, tum quia non habebit eam, nisi procurante diabolo, et permittente Deo: unde *infra eod. Et datum est illi bellum facere etc. Et datum est.* Habita de potestate quae dabitur antichristo a diabolo, hic agitur de potestate permissa a Deo: et primo ostendit divinam permissionem; secundo temporis durationem, *Et data;* tertio permissi exequutionem, *Et aperuit os suum.* Dicit igitur, *Et datum est ei,* idest dabitur ei: *Os loquens magna,* ad magnificationem sui: *Psal. Disperdat Dominus universa labia dolosa. Et blasphemias,* idest iniuriam Dei: blasphemabunt enim Deum, ut ipse solus colatur ut Deus: *Daniel. 7. Et sermones contra excelsum loquetur;* quasi dicat: Permittetur a Deo se arroganter magnificare, et dicere se esse Deum excellentem prae omnibus diis qui coluntur ab hominibus, et ipsum Deum verbis iniuriosis blasphemare: valde enim superbus erit, et se etiam Deo praefert, et sicut Deus vel plus quam Deus coli procurabit: *2. Thessalo. 2. Qui adversatur et extollitur supra omne quod dicitur aut colitur Deus. Data est ei,* idest a Deo permissa: *Potestas,* quam habebit procurante diabolo, et per subiectionem principum sub eo: *Facere menses quadraginta duos,* idest permittitur a Deo operari ea quae sunt nequitiae, blasphemare Deum, extollendo seipsum, et persequendo Dei electores per tres annos et dimidium. Ecce quantum durabit persequutio eius, *Supra 11. Et civitatem sanctam conculcabunt pedibus mensibus quadraginta duobus.* Quod autem dicitur facere, potest sic suppleri facere, scilicet opera nequitiae. *Quadraginta duos menses,* idest per quadraginta duos menses: quandoque enim ponitur accusativus loco ablativi, ut ille homo vixit centum annos. Vel sic et magis proprie ut videtur. *Facere,* idest complere: *Menses quadraginta duos,* idest tempus quadraginta duorum mensium, scilicet in nequitia sua. *Et aperuit os suum:* ecce permissi exequutio, hoc est aperiet, iuxta permissionem praemissam: *Os suum.* Per apertionem oris sui notatur magnitudo blasphemiarum: sicut in apertione oris dominici notatur magnitudo documentorum: *Matth. 5. Et aperiens os suum* etc. *In blasphemias,* idest ad dicendas blasphemias: *Ad Deum,* idest contra Deum. Aperiet, inquam, os suum. *Blasphemare,* idest ad blasphemandum: *Nomen eius,* idest ad loquendum verba iniuriae contra nomen Dei, dicendo quod statuta Dei, sive praecepta, non sunt servanda, et quod non est alius Deus praeter se: et hoc dicet ad deprimendum nomen Dei, et ad extollentiam sui: *Daniel. 7. Adversus Deum Deorum loquetur magnifica.* Et aperiet os suum ad blasphemandum, *Tabernaculum eius,* idest ecclesiam militantem, quae militat Deo. Tabernaculum enim dicitur habitaculum pugnantium in bello: *Psal. Domine quis habitabit in tabernaculo tuo.* Vel *Tabernaculum,* idest carnem Christi, in qua Christus pro nobis militavit: *Psal. In sole posuit tabernaculum suum.* Dicet enim Christum hominem fuisse: propter hoc et propter alia dicitur antichristus; et tamen de Christo dicitur *Ioan. 1. Et Deus erat Verbum: Roman. 9. Qui est Deus benedictus in saecula amen: Colos. 2. In ipso habitat omnis plenitudo divinitatis corporaliter. Et eos qui in caelo,* idest in caelesti con-

versatione habitant; quasi dicat: Blasphemabunt Deum, et fidelium congregationem, et maxime maiores de ecclesia. Vel eos qui in caelis habitant, idest sanctos qui sunt in patria, quia dicent eos esse damnatos, cum tamen dicatur *Matth. 5. Beati qui persequutionem patiuntur propter iustitiam, quoniam ipsorum est regnum caelorum.* Item in eodem: *Gaudete et exultate etc. Philipp. 1. Cupio dissolvi et esse cum Christo: 2. Cor. 5. Scimus quoniam si terrestris* etc. Contra tales dicitur *Isaiae 5. Vae qui dicitis bonum malum, et malum bonum; ponentes tenebras lucem, et lucem tenebras; ponentes amarum in dulce, et dulce in amarum. Vae qui sapientes estis in oculis vestris, et coram vobismetipsis prudentes. Vae qui fortes estis ad bibendum vinum, et viri fortes ad miscendam ebrietatem; qui iustificatis impium pro muneribus, et iustitiam iusti aufertis ab eo.* Gregorius *in Gregoriano: Super sanctos quosqumque homines, et super ipsius divinitatis potentiam extollet, ita ut homo peccator, et tamen homo despiciens aestimari Deum se super homines mentiatur. Et datum est.* Hic agitur de pugna bestiae cum ecclesia ex parte antichristi, quod erit maximum caput illius bestiae. Et primo ostenditur pugna. Secundo victoria, sive efficacia, *Et vincere.* Tertio victoris potentia, *Et data.* Dicit igitur, *Et datum est illi,* idest permittetur antichristus a Deo, quia non poterit nisi a Deo permissus. *Bellum facere cum sanctis,* idest cum iustis, scilicet disputando, persuadendo, comminando, promittendo, flagellando. Et intelligitur quod iuxta hanc permissionem pugnabit: *Daniel. 7. Cornu illud faciebat bellum adversus sanctos. Et vincere illos,* scilicet corporaliter, ut dicit Glossa: quia affliget eos et interficiet. Hanc tamen victoriam non timent servi Dei; et ideo vincuntur spiritualiter: *Matth. 10. Nolite timere eos qui occidunt corpus.* Ut autem ostendatur magnitudo potentiae ad vincendum, subditur, *Et data.* Et primo agitur de eius potentia communiter respectu bonorum et malorum, scilicet quantum ad victoriam corporalem vel spiritualem. Secundo specialiter, scilicet respectu malorum ad victoriam spiritualem, *Et adoraverunt.* Dicit igitur, *Et data est ei,* idest a Deo permittitur: *Potestas,* quam diabolus subministrabit ei, et per se, et per principes, quos ei subiiciet: *In omnem tribum et populum,* idest in omnem populum Iudaeorum de omni tribu ipsorum ut fiat Endiadis: sicut cum dicitur, Arma virumque cano: per populum enim et tribum intelliguntur hic Iudaei; per linguam vero et Gentes intelliguntur diversae Gentilium nationes; unde sequitur, *Et linguam et gentem,* idest in omnes Gentiles secundum diversitatem omnium linguarum. Vel possunt haec distingui, secundum quadruplicem hominum diversitatem, ut *supra 10.* quasi dicat: Potestatem habebit vincendi tam Iudaeos quam Gentiles, scilicet vel corporaliter solum quantum ad electos, vel corporaliter simul et spiritualiter quantum ad reprobos, quos vincet spiritualiter per afflictionem corporalem: *Daniel. 7. Et roborabitur fortitudo eius, sed non in viribus suis, et supra quam credi potest universa vastabit, et prosperabitur et faciet et interficiet robustos etc. Et adoraverunt,* idest adorabunt venerando et colendo: *Eam,* scilicet bestiam, idest antichristum: *Omnes qui inhabitant terram,* idest omnes terrenorum amatores: unde dicit Gregorius *in Moral.* de diabolo operante per antichristum: *Qui bonis praesentibus delectantur, potestati illius se absque retractatione subiicient.* Ut autem ostendat se loqui de reprobis, subdit, *Quorum non sunt nomina scripta in libro vitae,* idest qui in aeterna Dei dispositione non sunt praedestinati ad vitam perpetuam: liber enim vitae est aeterna dispositio, in qua electi sunt quasi in libro scripti, quia ad vitam praeordinati. Vitae, inquam: *Agni,* scilicet Christi, qui ad hanc vitam ab aeterno praeordinavit, et eam tandem dabit. Vel *Libro,* inquam, *Agni,* quia aeterna dispositio, licet toti Trinitati conveniat, tamen Filio attribuitur: quare in Filio Pater omnia disposuit, sicut in sua sapientia, et per ipsum in tempore perficit. Item quia disposuit per Filii passionem dare vitam electis. Ipse ergo liber secundum rem est ipse Agnus, sicut dicit Glossa, sicut aeterna dispositio est ipse Deus. Reprobi autem non sunt scripti in hoc libro vitae, sed in libro mortis: *Ier. 17. Recedentes a te in terra scribentur.* Per hoc autem quod dicit, *Nomina non sunt scripta* etc. removet ab eis familiaritatem divinae dilectionis et electionis, quam habet ad electos: propter quod dicitur *Lucae 10. Gaudete autem quoniam nomina vestra scripta sunt in libro vitae.* Sed obiicitur, quia de nominibus reproborum fit quandoque mentio sub affirmatione: *Supra 11. Occisi sunt in terraemotu nomina hominum septem millia.* Respondeo. Dicendum, quod per illud intelligitur reprobos non habere nisi solum nomen vitae, dum dicuntur Christiani, vel fideles quidam ipsorum, vel dum secundum diversas sectas, nominant se iustos et recte agentes: *Supra 3. Nomen habes quod vivas, et mortuus es.* Non ergo illud dicitur propter divinam adprobationem, sed propter solam nuncupationem; hic autem nomen dicit adprobationem et familiaritatem divinam: *Exod. 33. Novi te ex nomine. Qui occisus est,* scilicet in suis, ut Abel *Gen. 4. ab origine mundi.* Abel enim fuit occisus quasi in origine mundi; et sic quasi ab initio mundi caepit persequutio, qua impii agnum in suis persequuntur: simile *Act. 9. Saule Saule quid me persequeris?* Vel *Occisus* etc. idest ab origine mundi praevisus occidi, quia ab aeterno dispositum est hunc agnum esse occidendum: simile *Eccles. 24. Ab initio et ante saecula creata sum,* idest praevisa creari secundum humanitatem. Per hoc autem excitat beatus Ioannes affectum fidelium ad amorem Agni, a cuius vita excluduntur reprobi, non ipsi. Sed quare dicit *Ab origine mundi,* cum ab aeterno hoc dispositum sit? Respondeo. Hoc quod dicitur, *Ab,* accipitur inclusive, ita quod includat, ita disponi hanc ipsam mundi originem, et dat intelligi dispositionis aeternitatem; sed Scriptura quandoque exprimit id quod melius ab homine mortali capitur. Magis autem capit homo id quod dicitur circa mundum et mundi originem, quam quod dicitur de ipsa divina aeternitate. Simile dicitur in Psalmis: *A saeculo et usque in saeculum tu es Deus.* Utrumque autem tangitur *Eccle. 24. Ab initio et ante saecula creata sum.* Item per hunc loquendi modum datur via ad multiplicem intellectum, ut patet in Glossa. *Si quis.* Hic agitur de poena bestiae debita: hic enim ostenditur impios esse damnandos, qui fideles cruciabunt; sed quia ad considerationem poenae malorum sequitur timor per quem vita-

tur imitatio ipsorum; ideo primo fit excitatio ad considerationem dicendorum; secundo subditur ipsa poena impiorum, *Qui in captivitatem.* Poena autem huius est aeternum supplicium quod culpae debetur. Unde primo ostenditur poena debita crudelitati affligenti circa mortem. Secundo crudelitati infligenti ipsam mortem, *Qui in gladio.* Dicit igitur, *Si quis*: raritas intelligitur per hoc quod dicit, *Si quis habet aures*, internas, scilicet intellectum et affectum, quia utrumque concurrit ad salubrem auditum. *Audiat*, idest efficaciter intelligat cum affectu, quae poena debeatur impiis; et ideo eis non adhaereat, nec eos imitetur ne poenam consimilem incurrat: unde Glossa, *quasi dicat, cavete omnes: Supra 2. Qui habet aures audiat, quid Spiritus dicat ecclesiis.* Quid autem sit audiendum, subditur, *Qui in captivitatem*, corporalem, quia impii tempore antichristi captivabunt fideles. Vel etiam spiritualem, ut dicit Glossa: *Duxerit*, scilicet cultores Dei. *Habacuc 1. Congregabit quasi arenam captivitatem. In captivitatem*, aeternae poenae: *Vadet: Isaiae 33. Vae qui praedaris, nonne et praedaberis? Qui in gladio*, materiali vel spirituali, scilicet persuasionis: *Occiderit*, homines: *Oportet*, necessitate iustitiae, *Eum gladio*, divini iudicii, vel aeterni supplicii: *Occidi*: poena enim aeterna mors est. Hoc dicitur propter antichristum et suos, qui captivabunt et occident fideles; et ideo ipsi captivabuntur et occidentur morte perpetua. Captivatio inferni est intrusio tartarea. Occisio autem afflictio perpetua quae excludet a vita suavissima quae Deus est: *Matth. 26. Omnes qui acceperint gladium gladio peribunt.* Sed obiicitur, quia animae damnatae semper vivunt: quomodo ergo occiduntur? Respondeo. Dicendum quod damnati dicuntur occisi, non propter amissionem naturalis vitae, sed propter acerbitatem angustiae tartareae, quae tanta est quod vivere in ea mors est: unde Augustinus 7. *lib. de Civ. Dei: Nam et si anima in poenis vivit aeternis, mors est potius aeterna quam vita.* Item propter privationem vitae mellifluae, quae Deus est. Unde Augustinus *in eod. Summa mors animae est, alienatio a vita Dei in aeternitate supplicii. Hic est.* Hic ostenditur materia profectus ecclesiae, quia tribulatio tunc erit materia profectus. Ad hunc autem profectum concurrent duo, scilicet patientia in sustinendo, fides in informando, quia fides cum dilectione informabit ipsam patientiam, et faciet esse meritoriam. Item patientia in affectu, fides in intellectu, scilicet practico. *Hic*, scilicet in praedicta persequutione: *Est*, hoc est erit: *Patientia*, idest materia patientiae, quia patientia excitatur in adversis: *Roman. 5. Tribulatio patientiam operatur.* Gregorius: *Sancti corporalem poenam lucra putant, quia per hanc aeternam evadere non ignorant. Et fides sanctorum*, idest materia probandae fidei iustorum. Fides enim probatur adversis cum vincit, non a diversis, cum vincit non vincitur, sicut aurum igne: *1. Petri 1. Modicum nunc si oportet contristari in variis tentationibus, ut probatio vestrae fidei multo pretiosior auro, quod per ignem probatur etc.* Fides enim est quae docet et iuvat pati adversa, fugere vitia, agere bona: ostendit praemium simul et supplicium, et alia motiva ad bonum, et sic vincit: *1. Ioan. 5. Haec est victoria quae vincit mundum fides nostra.* Sancti sunt viri iusti, qui sunt a fece vitiorum sinceri, et tam a culpa omissi quam commissi sunt mundi, et per hoc mundo mortui: unde Isidorus: *Sancti viri ita huic mundo moriuntur, ut soli Deo vivere delectentur.* Vel *Hic*, idest in consideratione poenae et gloriae: *Est patientia*, idest causa patienter sustinendi: *Et fides*, idest causa tenendi fidem. Sed quare non tangitur de caritate, sine qua nec patientia valet, nec fides? Item fides praecedit patientiam, quia prima virtus est secundum actum. Item quaerit Haymo, cur Deus suos sic permittit affligi? Respondeo ad primum, quod de caritate tangit implicite in ipsa fide, quia de fide formata agit, ut patet ex hoc quod addidit Sanctorum. Sed quandoque loquitur Scriptura breviter: fides enim non est in sua plena ratione, nisi sit cum caritate, quia cognitio divinorum de se ordinat ad affectum. Simili modo accipitur *Matth. ult. Qui crediderit, et baptizatus fuerit, salvus erit.* Ad aliud potest dici, quod fides tripliciter consideratur: aut inquantum movens, aut inquantum informans, aut inquantum effulgens. Inquantum movet alias virtutes, quantum ad actum praecedit; inquantum autem cum caritate informat actus aliarum virtutum, et se habet in ratione ultimi completivi ordine naturae et fine temporis, quod est completivum, tenet rationem posterioris ordine naturae. et sic ponitur hic. Item inquantum effulget, hoc est manifestatur per actum patientiae, se habet in ratione consequentis, quia manifestans prius est manifestato, inquantum huiusmodi. Ad aliud respondet Haymo, quia filii sunt et paterna haereditate donandi; *Flagellat autem omnem filium quem recipit Hebrae. 12.* Reprobi autem in bonis dies suos agunt, et bonos persequuntur, et sic ab haereditate excluduntur: Haymo: *Ira quae nunc misericorditer a sanctis incipit, in reprobis sine misericordia conquiescet. Et vidi aliam.* Hic agitur de persequutione facienda ab antichristo, mediantibus pseudo praedicatoribus: unde Glossa *Descripta tribulatione.* Sic autem proceditur. Primo describit pseudo praedicatorum persequutionem. Secundo excitat fideles ad circumspectionem, *Hic sapientia est.* Circa primum primo ponitur descriptio persequutorum. Secundo subditur persecutio ipsorum, *Et loquebatur.* Describit autem persequutores quantum ad tria. Primo quantum ad vitae perversitatem sub nomine bestiae. Secundo quantum ad progressum perversitatis, *Ascendentem.* Tertio quantum ad simulationem sanctitatis, *Et habebat.* Dicit igitur, *Et vidi;* quasi dicat: Ita mihi ostensum est quo modo antichristus persequetur ecclesiam per principes. Ostensum etiam mihi est, quomodo persequetur eam per suos praedicatores: et hoc est, *Et vidi bestiam*, idest caetum pseudo apostolorum, quos antichristus per mundum mittet, ut dicit Glossa, qui erunt bestiales, per vitae brutalitatem, quoad se, et crudelitatem in catholicos. *Aliam*, a praemissa et ea minorem. Gregorius *in Gregoriano: Antichristus praedicationem suam in sapientium carnalium sensibus ponens, praedicatores suos, in saeculo per populos sparget. Ascendentem*, per progressum de malo in malum, quia in principio ascendent de malo in malum proficiendo: *De terra*, idest de amore terrenorum: hoc enim facit eos proficere in perversitate, scilicet amor divitiarum, deliciarum, et honorum. Diabolus enim revelabit antichristo thesauros

absconditos auri et argenti. Gregorius loquens de malis qui erunt sub antichristo : *Nonnulli fidem rerum caelestium ad vitae temporalis desiderium inclinabunt.* Vel *Ascendentem*, idest se per superbiam elevantem. *De terra*, idest de terrena dignitate: unde Gregorius *sup. hunc loc. De terra quippe ascendere, est de terrena gloria superbire. Et habebat*, idest habebit: *Duo cornua*, scilicet sapientiam in doctrina, et perfectionem in vita, quibus cornibus impugnabit fideles haec bestia : simulabunt enim se habere sapientiam et vitam. *Similia agni*, idest similia cornibus agni. Vidit beatus Ioannes bestiam quandam habentem cornua, quasi cornua agni; hoc autem vidit propter mysterium, quia pseudo praedicatores dicent se habere sapientiam et vitam quae vere in Christo fuerunt; in ipsis autem solum phantastice: unde dicit *Similia.* Gregorius *sup. hunc loc. Praedicatorum antichristi multitudo, eam quam in se veraciter Dominus habuerit, sibi singularem inesse sapientiam mentietur, et vitam.* Haec sunt cornua agni nostri, scilicet sublimitas sapientiae, et eminentia vitae, quibus impugnavit, et adhuc impugnat impios. Vel haec duo cornua sunt duo testamenta, quae sibi usurpabunt ; quae tamen sunt agni vere : et per hoc male exposita impugnabunt fideles quae non implebunt, licet hoc simulent. Unde Gregorius: *Praedicatores antichristi clari erunt per iustitiae simulationem, sed obscuri per nequitiae perpetrationem. Et loquebatur.* Hic agitur de persequutione impiorum : et primo agitur de persecutione verbi ; secundo de persequutione operis, *Et potestatem.* Dicit igitur, *Et loquebatur*, idest loquetur: *Sicut draco*, idest perversa suadendo et blasphemando Deum et sanctos. Erit haec bestia conformis diabolo loquenti in antichristo. Loquentur tamen simulando se habere cornua agni, ut sic decipiant : unde Gregorius *sup. hunc loc. Ista ergo bestia, idest praedicantium multitudo, assumet agni speciem, ut draconis exerceat operationem.* Item nomine draconis intelligitur venenum et astutia infundendi. Loqui ergo sicut draco est loquendo perversa, secundum conformitatem diaboli, sub simulatione veritatis venenum infundere: *Psal. Venenum aspidum sum labiis eorum. Et potestatem.* Hic agitur de persequutione operis, quia non tantum verbo, sed et facto persequentur fideles. Haec autem persequutio principaliter erit spiritualis. Licet enim corporaliter et temporaliter persequentur ecclesiam, totum tamen fiet ad ecclesiae subversionem. Prima autem fiet persequutio operis in generali. Secundo in speciali, *Et fecit terram.* Dicit igitur, *Et faciebat*, idest caetus praedicatorum antichristi : *Faciebat omnem potestatem prioris bestiae,* idest exercebit omnem operationem potestatis antichristi. Omnes enim modos decipiendi exercebunt quibus et antichristus potestate diabolica, quae erit principaliter in antichristo, erit tamen et in aliis. *In conspectu eius*, idest secundum beneplacitum eius: *2. Cor. 2. Ex Deo coram Deo in Christo loquimur.* In omnibus enim praeponent caput suum, idest antichristum, ut dicit Glossa. Ex hoc patet quod eum suum Dominum et caput vocabunt. *Et fecit terram.* Hic ostenditur persequutio operis in speciali. Haec autem persequutio fiet hoc modo. Praedicatores enim antichristi facient homines antichristum adorare. Item facient miracula, per quae inducent multos a fide recedere. Item facient homines statuam antichristi colere. Item compellent multos characterem sive signum antichristi portare. In his quatuor magna erit persequutio animarum: et ad hanc adiungetur persequutio corporum. Primo ergo estenditur persequutio quantum ad antichristi adorationem. Secundo quantum ad miraculorum operationem, *Et fecit signa.* Tertio quantum ad statuae venerationem, *Dicens habitantibus.* Quarto quantum ad subiectorum consignationem, *Et faciet omnes.* Dicit igitur, *Et fecit*, idest faciet promissis vel donis, vel minis, vel flagellis, vel aliis modis : *Terram*, idest terrae amatores : *Et inhabitantes in ea*, idest perseverantes in amore terrae, hoc est terrenae vanitatis. Vel *Terram*, idest homines de terra secundum corpus conditos, et ideo ad terram per affectum inclinabiles ; unde sequitur, *Et inhabitantes in ea*, scilicet terra secundum animam, hoc est amatores terrenorum. *Adorare bestiam primam*, idest de qua prius narratum est, scilicet antichristum: *Cuius curata est*, idest curata videbitur: *Plaga mortis*, idest qui resurrexisse credetur. Nota Glossae, *Quia hi simulata resurrectione* etc. De hoc *supra eodem, Et plaga mortis eius curata est :* et sequitur : *Et adoraverunt bestiam* etc. valde enim superbus erit antichristus, et per suos praedicatores procurabit se coli, et nomen suum diffundi: unde Gregorius *in Gregoriano: Nomen suum longe lateque ante mortem suam conabitur antichristus diffundere, et in terrena gloria appetet, si possibile esset in perpetuum permanere. Et fecit signa.* Hic agitur de persequutione quantum ad miraculorum operationem, per hoc enim multi pervertentur. Primo autem ostendit ipsam miraculorum operationem. Secundo consequentem hominum subversionem, *Et seduxit.* Miracula autem tangit primo in generali. Secundo describit in speciali, *Ut etiam.* Dicit igitur, *Et fecit*, idest faciet, scilicet caetus pseudo praedicatorum antichristi: *Signa magna*, idest magna miracula, quae videbantur signa magnae potestatis in antichristo, ad cuius honorem fient per operationem daemonum ex permissione divina : unde dicit Gregorius *in Gregoriano : Illo tempore complebitur, quod veritatis ore per Evangelium dicitur : Surgent pseudo Christi et pseudo prophetae, et dabunt signa magna et prodigia, ut in errorem inducantur, si fieri potest, etiam electi. Ut etiam ;* quasi dicat : Multa signa faciet haec bestia, ita, *Ut etiam ignem*, ad literam, *Faceret*, idest faciat: *De caelo descendere in terram*, scilicet super eos qui antichristo obedient ; quia confirmationem suae praedicationis dabunt spiritum malignum in specie ignis, sicut dicit Glossa, sicut Apostolis datus est Spiritus sanctus in specie ignis : *Act. 2. Apparuerunt illis dispartitae linguae tanquam ignis. In conspectu hominum;* quasi dicat: Hoc fiet aperte, ut per hoc inducant homines ad credendum quod ipsi erunt sanctiores quam discipuli Christi, qui acceperunt in conclavi. Antichristus et sui facient secundum simulationem facta Christi, ut fidem christianorum pervertant, et eos antichristianos faciant. Simulabit enim antichristus mortem et resurrectionem et ascensionem, ut habitum est supra. Et finget Spiritus sancti missionem, ut hic habetur. *Et seduxit*, scilicet bestia, idest seducet, idest seorsum a virtute ducet : per praesens notatur studium et insistentia: *Habitantes in terram*,

per amorem, hoc est terrae amatores, propter signa, idest miracula quae data sunt, idest permissa a Deo. *Illi*, scilicet bestiae, idest caetui pseudo praedicatorum: *Facere*, idest quae permittetur facere: *In conspectu bestiae*, idest secundum beneplacitum et iussum antichristi, vel ad praesentiam nominis invocati, quia ad invocationem nominis antichristi facient huiusmodi miracula, ut vult Glossa; tamen totum fiet operatione diaboli, sicut dicitur *2. Thess. 2. Cuius est adventus, secundum operationem satanae, in prodigiis* etc. De huius seductione *Matth. 24. Multi pseudo prophetae surgent, et seducent multos:* et sequitur: *Et dabunt signa magna et prodigia* etc. *Dicens.* Hic agitur de persequutione quantum ad statuae reverentiam; quia compellent pseudoapostoli homines facere statuam antichristi; et videbitur statua loqui, et futura praedicere, et compellentur homines eam adorare. Primo ergo tangit statuae formationem. Secundo formatae loquutionem, *Et datum.* Tertio humanam venerationem, *Et faciet, ut quicumque.* Dicit igitur, *Dicens;* quasi dicat: Seducet homines: *Dicens*, idest praecipiens: *Habitantibus in terra*, idest amatoribus terrenorum, quia tales erunt antichristo subiecti, et per istos seducent alios: *Ut facerent*, idest faciant: *Imaginem*, idest ad literam statuam aliquam: *Bestiae*, idest antichristi: *Quae*, scilicet bestia: *Habet plagam gladii*, idest cicatrices sive vestigia vulnerum, quae sunt signa praeteritae mortis, quae mors per gladium intelligitur, sicut legitur de Christo *Ioan. 20. Infer digitum tuum huc* etc. *Et vixit*, idest simulate resurrexit. Potest etiam aliter intelligi sic. *Dicens*, idest praedicans. *Ut facerent imaginem* etc. idest ut faciant se conformes antichristo sequendo eius documenta, qui resurrexisse videbitur; sicut praedicatores Christi praedicant hominibus, ut ei se conforment; *1. Petri 2. Christus passus est pro nobis, vobis relinquens exemplum, ut sequamini vestigia eius. Et datum est illi*, idest dabitur pseudo praedicatoribus a diabolo, divina permissione: *Ut daret*, idest ut dent: *Spiritum*, scilicet malignum: *Imagini bestiae*, idest statuae antichristi, quia praedicatores antichristi facient spiritum malignum esse in illa statua; et per illum spiritum loquetur statua phantastice; unde sequitur, *Et datum est ei*, scilicet multitudini pseudo praedicatorum facere, *Ut loquatur imago bestiae*, idest statua antichristi: quia, sicut dicit Glossa, arte magica per virtutem daemonis facient statuam loqui, et futura praedicere. Sed ex hoc quod dicitur, *Ut daret spiritum imagini*, videtur quod imago sive statua huiusmodi sit viva, si in se spiritum habeat. Item si statua loquatur: ergo erit creatura rationalis, quia loqui est creaturae rationalis. Respondeo. Ad primum dicendum, quod statua non erit viva, quia licet habeat spiritum malignum inhabitantem, non tamen naturaliter unitum: habebit ut motorem, non ut formam perficientem. Ad aliud dicendum, quod loqui non sumitur proprie, sed secundum quod per spiritum praesidentem idolis dicebantur olim idola loqui, cum daemones in eis dabant responsa. Loqui enim est cum intentione proferre per organum rationali animae unitum naturaliter. Aliter potest intelligi sic. *Datum est*, idest dabitur illi caetui pseudopraedicatorum, ut prius. *Ut daret*, idest ut det, scilicet spiritum, scilicet malignum: *Imagini bestiae*, idest hominibus qui erunt conformes antichristo, et per hoc erunt eius imago. *Et dabitur ei facere*, ut loquatur imago bestiae, variis signis: quia, sicut dicit Glossa, faciet antichristus, vel sui praedicatores spiritum malignum super homines descendere, et variis linguis loqui, sicut de Apostolis legitur, *Act. 2.* et de aliis fidelibus *Act. 10. Audiebant illos loquentes linguis* etc. Et heu multi hodie portant imaginem bestiae, idest antichristi, vel diaboli per conformitatem: *Matth. 22. Cuius est imago haec et inscriptio? Dicunt ei: Caesaris. Et faciet*, haec bestia, scilicet multitudo pseudopraedicatorum, per principes, qui eis obedient: *Ut quicumque non adoraverint imaginem bestiae*, idest statuam antichristi ad literam: *Occidatur*, morte corporis. Quos enim pseudoapostoli non poterunt documentis, vel miraculis pervertere, per principes trucidabunt et occident: unde Gregorius: *Quos praedicatores appetent loquendo seducere, multi potentum studebunt et saeviendo et affligendo terrere. Et faciet omnes.* Hic agitur de persequutione quantum ad consignationem, quia compellent homines habere signum antichristi. Primo autem ostendit consignandorum numerositatem. Secundo ostendit compulsionem ad consignationem, *Quod ne quis.* Dicit igitur, *Et faciet*, praedicta bestia, per principes vel alio modo: *Omnes pusillos*, idest parvos potestate, ut sunt minores: *Et magnos*, potestate, ut sunt maiores: *Et divites et pauperes*, in rebus: *Et liberos et servos*, secundum personalem conditionem. Et ita eos qui signum antichristi habebunt, describit quantum ad potentiam, quantum ad fortunam, quantum ad personam sive conditionem personae, ut est libertas et servitus. Quod autem dicitur, *Omnes pusillos etc.* facit distributionem non pro singulis generum, sed pro generibus singulorum, quia de pusillis et magnis multi pervertentur, similiter et de aliis, non tamen omnes. Vel *Pusillos*, apud Deum: *Magnos*, apud homines: divites, rebus; pauperes, virtutibus; liberos a Deo; servos, sub peccato vel diabolo. *Habere characterem*, idest signum antichristi: *In dextera manu*, idest in aperta operatione. Aut in frontibus, idest in confessione oris, ita quod non erubescant confiteri nomen et dominium antichristi. Sicut enim veri christiani habent signum Christi per fidem formatam in corde, et rectitudinem in opere, et expressionem fidei in ore; ita compellentur homines portare signum antichristi; quod signum erit iniquitas in opere, quod est habere signum in manu. Vel audaciam confitendi nomen eius ore, quod est portare signum in fronte, per quam intelligitur audacia, unde Glossa, *In manu.* Per dexteram autem manum signatur opus malum apertum, quia manus dextera magis est in promptu. Hoc est signum contrarium signo electorum: de quo *supra 7. Quoadusque signemus* etc. Ad huiusmodi autem signum compellent per poenam; unde sequitur, *Et faciet ne quis possit emere*, ab aliis: *Aut vendere*, aliis: *Nisi habeat characterem*, idest signum, scilicet in opere. Signum enim antichristi portabit, qui ei per opera se conformabit. *Aut nomen bestiae*, scilicet antichristi, in denominatione vel expressione: quia compellentur portare nomen antichristi, ut scilicet denominentur ab eo antichristiani ab antichristo, vel alio nomine, sicut a Christo dicun-

tur christiani. Item ut eius nomen ore confiteantur. *Aut numerum nominis eius*, scilicet corde expectando, scilicet a Deo remunerationem minorem , quae signatur per sex, vel mediocrem, quae per sexaginta, vel maximam, quae per sexcentos, et credendo ipsum posse sic suos remunerare. Iste enim est numerus nominis antichristi, sicut post sequitur. Nota Glossae, *Qui expectant* etc. Ad literam intelligitur , quod non permittentur vendere vel emere nisi signum antichristi portent in opere aperto, quod est portare characterem, vel eius nomen in sua denominatione, aut in oris confessione, quod est portare nomen bestiae: aut se ostendat habere verbo, vel alio modo fidem potestatis eius in corde credendo : quod antichristus potest remunerare suos praemio minori, vel mediocri, vel maximo: quod etiam est portare numerum nominis eius , quia numerus nominis antichristi est sexcenti sexaginta duo, sicut post sequitur. Hunc enim numerum habet qui credit illud quod per numerum signatur antichristo convenire, cum tantum usurpative ei conveniat , non vere. Sed quare dicitur sub disiunctione habere characterem in manu aut in frontibus? Nonne sicut Deus requirit actum rectum, et confessionem verae fidei , sic ille dolosus requiret malum actum, et malam expressionem oris? Respondeo. Dicendum, quod utrumque requiret antichristus ab hominibus per se et per suos praedicatores; tamen per alterum solum poterunt multi evadere poenas quae ab ipso et a suis infligentur, quia ipsi non semper opera videbunt , nec semper verbum quo homines confiteantur antichristum audient , sed recipient alterum. Deus autem qui omnia videt, et cuius sunt omnia, et actum operis, et confessionem oris, et devotionem cordis requirit. Bernardus *in libro de dilig. Deo: Si me totum debeo pro me facto, quid addam pro me refecto? Hic sapientia est.* Hic excitat fideles ad circumspectionem , quia per investigationem numeri nominis antichristi potest cognosci , quod non erit nisi lactator pessimus et deceptor dolosus , et per hoc potest caveri. Primo autem excitat, difficultatem ostendendo, quia difficile est huiusmodi numerum intelligere. Secundo ad investigationem exhortando , *Qui habet.* Tertio ipsam veritatem docendo , *Numerus enim.* Dicit igitur, *Hic* , idest in huius numeri investigatione : *Sapientia est* , idest in inquisitione huius numeri manifestatur sapientia in inquisitore , quia difficile est. Vel *Sapientia* est necessaria propter difficultatem ad inveniendum numerum, et iterum numeri significationem. Sed quare non ponit expresse significationem numeri , sicut et ipsum numerum ponit , sicut etiam exponit de dracone *supra 12. Proiectus est draco ille serpens antiquus qui vocatur diabolus et satanas* etc ? Respondeo. Ne pro sua manifestatione apud superbos vilesceret, et ut ad intelligentiam numeri magis excitet : quia res obscura, sicut dicit Glossa , attentos facit. Illud autem de diabolo non sic contemnitur, quia ipsa nomina diaboli generant horrorem. Item per hoc quod sic obscure loquitur, et tamen dat intelligi quod hic numerus ponitur propter significationem , docemur quod numerus in Scriptura saepe ponitur, non causa numeri, sed significationis. Deinde admonet ad investigandum. Voluit autem Beatus Ioannes hic solicitare lectorem ipsa monitione. *Qui habet intellectum*, idest sapientiam, per quam obscura intelligat : *Computet numerum bestiae ;* quasi dicat : Qui per nomen antichristi importatur , computet et numeri significationem cognoscat. Ne autem per illum numerum credatur antichristus esse Deus , cum sit tantum homo , ostendit quis sit numerus, et quod antichristus est purus homo , non Deus. *Numerus*; quasi dicat numerum bestiae , idest antichristi computet , ut sic deceptionem antichristi percipiat, qua se Deum dicet, cum sit tantum homo, et hoc est: *Numerus enim*, scilicet nominis eius antichristi: *Est hominis*, non Dei; qui ipse erit homo non Deus, quasi dicat, non Deus, sed homo erit. Gregorius: *Antichristus super ipsius divinitatis potentiam extolletur, ita ut homo peccator, et tamen homo despiciens aestimari Deum se super homines mentiatur.* Deinde subdit ipsum numerum, et numerus eius, scilicet antichristi, qui numerus in eius nomine intelligitur. *Est sexcenti sexaginta sex :* non ponit significationem numeri , nec ostendit quomodo in eius nomine sit iste numerus , quia per hoc magis excitatur attentio , ut dicit Glossa. Nec fiat de substantivo quod respondeat huic adiectivo sexcenti, et iste numerus ponatur ratione significationis, non numeri. Nota ergo quod cum liber iste Graece scriptus sit, secundum Graecos est hic numerus quaerendus; apud quos omnes literae numerum signant , sicut apud nos quaedam. Nomen antichristi Graece dicitur , *Antemos* , quod interpretatur contrarius, quia Christo contrarius erit, et eius honori. Numerus huius nominis est sexcenti sexaginta sex: hoc enim nomen tantum numerum signat: sicut enim apud nos V. signat. quinque. C. centum. X. decem : ita apud Graecos. a. signat unum. n. quinquaginta. o. septuaginta. s. ducenta. t. signat trecenta. e. quinque. m. quadraginta. Horum omnium summa est sexcenta sexaginta sex. Item aliud nomen antichristi Graecum est Arnoyme, quod interpretatur nego, quia Christum negabit esse Deum. Hoc nomen importat praedictum numerum. A. signat unum. R. signat centum. N. quinquaginta. O. septuaginta. Y. quadringenta. M. quadraginta. E. quinque. Haec omnia faciunt illum numerum, qui ponitur in litera. Item aliud nomen eius est Teitan , quod interpretatur sol. Vel gigas , quia dicet se solem iustitiae, et gigantem geminae substantiae: quia ea quae Christo vere conveniunt , sibi falso attribuet, quia superbissimus erit. T. signat trecenta. E. quinque. I. decem. item. T. trecenta. A. unum N. quinquaginta ; et ita haec tria Graeca nomina antichristi praedictum numerum signant. Item nomen eius quoddam in literis Latinis eundem numerum reddit, quod est Dic lux, quia dicet se lucem: dicet enim se esse Deum. D. apud Latinos signat quingenta. I. unum. C. centum. L. quinquaginta. V. quinque. X. decem. Si ergo habemus numerum nominis bestiae , scilicet antichristi ; nunc videamus quid signat : propter hoc enim agitur hic de ipso numero. Notandum ergo secundum Glossam, quod senarius qui est prius numerus perfectus, signat minus perfectos ; qui licet sint in coniugio, tamen cavent a mortali, et divina praecepta servant, non tamen consilia implent. Isti habent perfectionem sufficientiae , sine qua non est salus, et dicuntur imperfecti respectu perfectorum. Per simplicem ergo senarium signatur minima perfectio. Sexagenarius autem numerus signat mediocriter

perfectos, qui sunt in castitate, et divina praecepta servant cum perfectione consiliorum, non tamen secundum altiorem perfectionis gradum : denarius enim signat observantiam decalogi. Senarius vero denariorum, qui iam non est simplex, signat perfectionem consiliorum. Sexcentenarius autem numerus signat perfectissimos, qui et praecepta, et consilia perfectissime servant. Centenarius enim magnam perfectionem signat, quia multos numeros continet, et ad ipsum terminatur cursus praecedentium numerorum : unde retro incipere oportet centenario terminato ; cum vero additur senarius centenorum, per quem multiplicatur centenarius, signatur perfectio cumulata. Per sex ergo signantur minus perfecti, sive perfectio minima in bonis, quae est fructus trigesimus in statu viae, *Matth. 8.* Per sexaginta perfectio mediocris, quae est fructus sexagesimus. Per sexcenta perfectio maxima, quae *Matth. 8.* dicitur fructus centesimus. Per hunc ergo talem numerum, qui in nomine bestiae intelligitur, signatur quod antichristus dicet se Deum, cui servire debeant homines in omni gradu vitae tam minus perfecti, quam mediocriter perfecti, quam perfectissimi; ita ut qui ei altero modo non servierit, serviat modo alio. Qui etiam possit secundum diversos gradus vitae remunerare homines, praemio minori, vel mediocri, vel maximo: et ita per hunc numerum poterit aestimari Deus ab erroneis, cum tamen tantum sit homo ; unde dicitur hic, *Numerus enim hominis est.* Nec apud eos qui ei servient, erit alius gradus bonae vitae, licet videatur. Unde ipse antichristus cum ipso corpore malorum vocatur bestia, propter bestialem vitam: *Supra eod. in princ. cap. Et vidi de mari bestiam ascendentem.* Aliter sic. In hoc numero est triplex senarius, scilicet senarius unitatum, senarius denariorum, senarius centenorum. Primus senarius signat perfectionem naturae, quae sex diebus creatae fuerunt et completae. Senarius vero denariorum signat perfectionem meritorum, quae est in observantia Decalogi, cum impletione consiliorum: quia denarius signat observantiam Decalogi; senarius vero, per quem multiplicatur denarius, signat perfectionem eiusdem observantiae, cum additione consiliorum. Senarius vero centenorum signat perfectionem praemiorum, quia consummata perfectio est in praemio. Centenarius autem dicit perfectionem, cuius cumulus signatur per senarium centenorum. Per hunc ergo totalem numerum signatur quod antichristus dicet se esse Deum, et principium omnis perfectionis, scilicet perfectionis naturae omnium rerum, et perfectionem gloriae. Haec est computatio numeri nominis bestiae. Numerum ergo nominis bestiae habebit, qui ipsum antichristum credet esse Deum, cui sit ab omnibus secundum omnem gradum vitae serviendum: et qui possit dare praemia secundum diversos gradus obsequiorum: et qui sit principium sive auctor omnis perfectionis. Ut autem necessitate compulsi cogantur adhaerere antichristo, vel eius opera agendo, vel nomen eius portando in eius denominatione, aut oris expressione, vel fidem eius tenendo quod sit Deus, prohibeat vendere et emere, nisi assentiant ei vel eius praedicatoribus: ipse tamen Deus non erit, sed homo, et erit peccator impiissimus: unde Apostolus vocat eum filium perditionis, *2. Thessalo. 2. Et revelatus fuerit homo peccati, filius perditionis, qui adversatur et extollitur supra omne quod dicitur, aut quod colitur Deus :* et in ipso omnis plenitudo malitiae et omnis iniquitas abundabit, sicut dicit ibi Glossa; et quod pessimus leccator fuerit, patebit tandem, quando viliter deiicietur, et interficietur a Domino, sive per se, sive per Michaelem. Occidetur autem, ut doctores credunt, in monte Oliveti in papilione et in solio suo, in illo loco contra quem Christus in caelo ascendit, sicut dicit Glossa *super illud 2. Thessalon. 2. Quem Dominus Iesus* etc. Quaeritur hic cum multi credant iuxta hunc numerum antichristum esse Deum, quomodo sapiens poterit cognoscere, ipsum esse falsum et impium deceptorem, cui non sit adhaerendum, licet multi credant contrarium? Item videtur quod non sint culpabiles qui ei adhaerebunt. Cum enim ex una parte sint tormenta, ex alia parte sint miracula multa et magna, ut quod statuam suam faciet loqui, et futura praedicere, et alia multa signa, cum tamen fideles miracula faciant nulla vel pauca; ex alia parte magna divitiarum et honorum munera, ex alia sanctitatis et perfectionis indicia ; non videtur mirum si multi decipiantur. Ergo cum fideles tunc et in miraculis, et in aliis videantur inferiores antichristo, non erit accusabilis, qui antichristum sequetur. Respondeo. Ad primum dicendum, quod licet iuxta hunc numerum qui falso antichristo conveniet, aliqui credant ipsum Deum esse ; tamen sapiens homo poterit cognoscere ipsum esse hominem purum, et hoc per ipsum numerum ad eius opera comparatum. Erit enim crudelissimus, quia crudeliter homines trucidabit et interficiet. Item erit superbissimus: dignitates enim et honores saeculares exquiret. De Christo autem contrarium legitur : fuit enim piissimus ; unde mulierem quae secundum Legem lapidanda erat, prudentissime et piissime liberavit *Ioan. 8.* et *Matth. 5. Si quis te percusserit in unam maxillam* etc. Item fuit humillimus: *Matth. 11. Discite a me quia mitis sum et humilis corde.* Item cum vellent eum habere in regem fugit, *Ioan. 6.* Item in passione humilitatem incomparabilem exhibuit: *Philip. 2. Humiliavit semetipsum factus obediens usque ad mortem.* Comparantes ergo numerum ad eius opera, poterunt cognoscere numerum non signare in antichristo divinitatem nisi falso. Item ipsum esse purum hominem, poterunt cognoscere per Scripturam, quae antichristum ostendit esse peccatorem hominem: quod non potest convenire Deo: *2. Thessalo. 2. Et revelatus fuerit homo peccati, filius perditionis etc.* Item per illuminationem internam, quia qui ad Deum toto corde clamabunt, recipient internam eruditionem: *Psal. Clamavit ad me, et exaudiam eum* etc. Ad secundum patet per hoc. Licet enim multi caeci fiant ut non intelligant, tamen sapiens poterit percipere ipsum esse pessimum deceptorem ex operibus impiis. Licet enim in multis simulet se sanctum; tamen opera crudelitatis, et elationis, et alterius nequitiae multiplicis manifestabunt, qualis ipse erit, si sit qui intelligat: *Matth. 7. A fructibus eorum cognoscetis eos.* Item ex Scripturis sanctis quae praedicant eius nequitiam, ut patet *in hoc libro* et *2. Thes. 2.* et *Daniel. 7.* et *11.* et in multis aliis locis. Et hoc multum poterit proficere fidelibus: unde Isidorus *1. lib. de sum. bono* exponens illud *Matth. 24. Ita ut in err. ind. etc. Ibunt electi in errorem titubatio-*

nis ad modicum , pro multitudine prodigiorum ; sed cito resipiscentes , cordis errorem religione coercebunt, scientes praedictum a Domino esse, ut dum hoc fecerint adversarii , non conturbentur sancti. Item ex illuminationibus internis : quia Deus suos in adversis non deseret, si ad ipsum confugiant ; sed quid credere debeant docebit , scilicet fidem catholicam. Augustinus *2. lib. de Serm. Dom. in mont. Deus semper paratus est dare suam lucem nobis intelligibilem et spiritalem.* Ad tertium iam patet, quod non erunt excusabiles , si antichristo adhaereant : quia ex his tribus, et forsan ex aliis multis poterit eius nequitia deprehendi. Et ideo potius tormenta mortis erunt sustinenda quam ei adhaerendum.

CAPUT. XIV.

Et vidi , et ecce agnus stabat supra montem Sion, et cum eo centum quadraginta quatuor millia , habentes nomen eius, et nomen patris eius scriptum in frontibus suis. Et audivi vocem de caelo, tanquam vocem aquarum multarum, et tanquam vocem tonitrui magni. Et vocem quam audivi , sicut citharoedorum citharizantium in citharis suis. Et cantabant quasi canticum novum ante sedem , et ante quatuor animalia , et seniores , et nemo poterat dicere canticum , nisi illa centum quadraginta quatuor millia , qui empti sunt de terra. Hi sunt qui cum mulieribus non sunt coinquinati : virgines enim sunt. Hi sequuntur agnum quocunque ierit. Hi empti sunt ex hominibus primitiae Deo et Agno: et in ore eorum non est inventum mendacium : sine macula enim sunt ante thronum Dei. Et vidi alterum angelum volantem per medium caeli, habentem Evangelium aeternum , ut evangelizaret sedentibus super terram, et super omnem gentem, et tribum, et linguam , et populum , dicens magna voce, Timete Dominum, et date illi honorem , quia venit hora iudicii eius : et adorate eum qui fecit caelum et terram , mare et fontes aquarum. Et alius angelus secutus est , dicens: Cecidit , cecidit Babylon illa magna , quae a vino irae fornicationis suae potavit omnes gentes. Et tertius angelus secutus est illos , dicens voce magna : Si quis adoraverit bestiam , et imaginem eius , et acceperit characterem in fronte sua , aut in manu sua : et hic bibet de vino irae Dei , quod mixtum est mero in calice irae ipsius , et cruciabitur igne et sulphure in conspectu angelorum sanctorum, et ante conspectum agni : et fumus tormentorum eorum ascendet in saecula saeculorum ; nec habent requiem die ac nocte , qui adoraverunt bestiam, et imaginem eius , et si quis acceperit characterem nominis eius. Hic patientia sanctorum est , qui custodivit mandata Dei et fidem Iesu. Et audivi vocem de caelo dicentem mihi : Scribe , Beati mortui qui in Domino moriuntur. Amodo iam dicit Spiritus, ut requiescant a laboribus suis: opera enim illorum sequuntur illos. Et vidi, et ecce nubem candidam : et super nubem sedentem similem filio hominis , habentem in capite suo coronam auream , et in manu sua falcem acutam. Et alius angelus exivit de templo , clamans voce magna ad sedentem super nubem : Mitte falcem tuam, et mete, quia venit hora, ut metatur, quoniam aruit messis terrae. Et misit qui sedebat super nubem falcem suam in terram, et demessuit eam. Et alius angelus exivit de templo, quod est in caelo, habens et ipse falcem acutam. Et alius angelus exivit de altari , qui habebat potestatem supra ignem , et clamavit voce magna ad eum qui habebat falcem acutam , dicens: Mitte falcem tuam acutam , et vindemia botros vineae terrae : quoniam maturae sunt uvae eius. Et misit angelus falcem suam acutam in terram; et vindemiavit vineam terrae , et misit in lacum irae Dei magnum ; et calcatus est lacus extra civitatem, et exivit sanguis de lacu usque ad fraenos equorum per stadia mille sexcenta.

CAPUT XIV.

Et vidi , et ecce. Habito de tribulatione immittenda ab antichristo; hic agitur de auxilio dando a Christo : nam sine eius auxilio impossibile est stare in gratia inter adversa, vel in adversis merendo proficere. Agnus autem adiutor iustorum est amabilis et ratione sui , et ratione familiae, quae est dignissima et valde nobilis ; quae etiam familia adiuvat hominem in adversis: unde agitur de Agno adiutore, et de eius familia. Quoniam autem Agnus est tantus, et talem habet familiam , ideo sibi famulandum est ab omnibus; ex quo famulatu provenit merces immensa. Unde primo ostenditur auxilium mulieris. Secundo subditur monitio ad famulatum adiutoris , *Et vidi alterum.* Tertio subiungitur ratio ex parte remunerationis, *Et audivi.* Circa primum primo describitur Agnus dator adiutorii. Secundo describitur familia agni, *Et cum eo.* Agnus autem describitur quantum ad tria. Primo quantum ad misericordiam in redimendo, sub nomine agni. Secundo quantum ad benevolentiam in adiuvando , *Stabat.* Tertio quantum ad excellentiam in praesidendo , *Super montem.* Describitur ergo quantum ad redemptionem, defensionem, et dominationem ; et haec omnia faciunt ad propositum. Dicit igitur , *Et vidi ;* quasi dicat: Ita vidi tribulationem quae iustis infertur ; vidi etiam consolationem adiutorii quod dabitur; et hoc est *Et vidi*, aspectu interno. Quid autem viderit, subdit , *Et ecce.* Nota praesentiam et certitudinem visionis, quia vidit sub oculis , quae sequuntur. Item per hoc potest intelligi promptitudo eius ad adiuvandum : *Isa. 58. Clamabunt et dicet ecce adsum. Agnus* , idest Christus ad modum agni pro nobis immolatus , et ideo suis non deerit, quos tam care redemit: *1. Petri 1. Non corruptibilibus auro vel argen-*

to etc. *Stabat*, idest stat, Glossa, *Ut adiuvans:* stare enim iuvantis est: *Act. 7. Vidit gloriam Dei, et Iesum stantem.* Et ideo fortiter standum est in adversis: *Psal. Dominus mihi adiutor, non timebo* etc. *Super montem Sion*, idest supra ecclesiam, quae mons est propter virtutis sublimitatem. Mons autem Sion, propter contemplationis speculationem. Sion enim interpretatur specula vel speculum, quia ecclesia quantum ad iustos speculatur Deum oculo fidei, et amoris, et contemplationis: *Psal. Psallite Deo nostro qui habitat in Sion.* Dicitur autem Dominus stare supra ecclesiam: tum quia superior est et dignior tota ecclesia: *Ioan. 3. Qui de caelo venit, super omnes est;* tum quia praesidet et dominatur ecclesiae. Ipse enim Christus rex noster est, etiam inquantum homo; et ideo sicut bonus rex conservat servos: *Psal. Ego autem constitutus sum rex ab eo super montem Sion. Et cum eo.* Hic agitur de familia agni. Dignitas enim familiae ostendit quantus sit adiutor iste, et item ipsa familia est in adiutorium, et ideo debet stare homo fortiter in adversis. Describitur autem familia primo quantum ad vitae sanctitatem sub figura illius numeri. Secundo quantum ad excellentiae dignitatem, *Habentes nomen.* Tertio quantum ad adiunctam iucunditatem, quae sequitur ex praedictis, *Et audivi.* Dicit igitur, *Et cum eo*, scilicet cum Agno, erant, idest cum Christo sunt per conformitatem imitationis, et per adhaerentiam dilectionis. Non enim dicit *Cum eo*, quasi sicut supra ecclesiam, cum ipsae virgines sint de ecclesia; sed cum eo sunt per unionis societatem. Vel *Cum eo*, scilicet supra montem Sion, scilicet supra ecclesiam quantum ad aliquos, qui non habent meritum virginitatis: *Centum quadraginta quatuor millia*, idest virgines in integritate plena desudantes, in poenitentia ferventes, ad documenta evangelica perfecti in perseverantia. Hic enim agitur de familia Agni, quantum ad quaedam nobilissima membra ecclesiae, scilicet virgines, quae cum virginitate habent fervorem ad Deum. Beatus enim Ioannes virgo fuit, unde recte ei ostensus fuit virginum status. Nota ergo quod per centum signatur integritas perfectae virginitatis, quia fructus centesimus est perfectio status virginum. Numerus enim centenarius, quia terminat numeros, et est numerus completus, signat perfectionem; hic autem specialiter perfectionem status virginitatis, sicut et *Matth. 13.* Numerus autem quadragenarius significat fervidam poenitentiam: hic est enim numerus poenitentium: partes enim aliquotae quadragenarii surgunt in quinquagenarium, qui est numerus remissionis, quae habetur per poenitentiam. Licet autem virgines sanctam virginitatem servent; tamen propter aliqua venialia poenitentiam agunt. Per quaternarium signatur evangelica doctrina, quam attente observant. Per millenarium autem, qui est numerus completissimus, signatur perfectio perseverantiae, quae omnia praedicta perficit. Vel per centenarium perfectio intemeratae virginitatis. Per quadragenarium labor poenitentialis austeritatis. Per quaternarium fervor evangelicae sanctitatis, ut in dispergendis rebus propriis, et calcandis divitiis, et relinquendis, saltem affectu, carnalibus et huiusmodi. Haec tria non mutantur. Per millenarium vero perfectio intimae charitatis, qua scilicet calent in Deo, quae informat omnia praedicta; qua etiam diligunt proximum. Isidorus *2. lib. de sum. bon. Sine amore caritatis, quamvis quisque credat, ad beatitudinem pervenire non potest.* Notandum autem quod licet *supra* 7. numerus iste significet omnes fideles sub tempore gratiae, sicut vult ibi Glossa, tamen hic signat sanctos virgines in utroque sexu, ut patet ex Glossa, et etiam ex litera sequenti. Hoc etiam dicit Gregorius *sup. hunc loc. Habentes.* Hic describitur familia quantum ad excellentiae dignitatem, quia scilicet portant nomen sui Regis, scilicet Agni, et Patris eiusdem Agni: a Christo enim dicuntur Christiani, et a Deo Patre sunt dii per adoptionem. *Habentes nomen eius*, scilicet Agni: quia a Christo dicuntur Christiani. Hoc est nomen honoris et gratiae, amoris et novitatis: *Supra 2. Et in calculo nomen novum scriptum* etc. *Et nomen Patris eius*, scilicet nomen Dei Patris, quod est Deus, quia a Deo dici possunt dii. Magna enim vis amoris, quae nomen ipsius Dei facit amantibus communicari: *Psal. Ego dixi dii estis.* Vel *Habentes nomen eius*, idest fidem humanitatis. Nomen enim importat notitiam. *Et nomen Patris eius*, idest notitiam sive fidem divinitatis. Quocumque autem modo dicatur *Nomen*, recte sequitur, *Scriptum*, idest firmiter impressum: *In frontibus suis*, idest in audaci constantia confitendi, quia in publico constanter confitentur. Per frontem enim audacia sive constantia signatur: non enim sufficit credere corde, nisi et ore exprimatur, cum necesse fuerit: *Roman. 10. Corde creditur ad iustitiam, ore autem confessio fit ad salutem.* Unde etiam dicit *Nomen eius et Patris*, non proprium, sicut quidam, de quibus *Psal. Vocaverunt nomina sua, in terris suis: Genes. 11. Faciamus civitatem* etc. *1. Machab. 5. Faciamus et ipsi nobis nomen* etc. Sequitur: *Et facta est plaga magna in populo.* Sic ergo ostenditur dignitas virginum, quia sunt insigniti nomine venerandae christianitatis, nomine etiam praecelsae divinitatis, cum constantia confitendi. Sed obiicitur, quia hoc convenit omnibus iustis, ergo non est laus specialis virginum. Item aeque est Filius Deus, similiter et Spiritus sanctus ut Pater, quia tres personae sunt unus Deus. Augustinus *10. lib. de Civ. Dei: Et haec Trinitas est unus Deus.* Quomodo ergo nomen deitatis hic attribuitur soli Patri? Respondeo. Ad primum dicendum quod in omnibus iustis magna est dignitas denominari a nomine regis aeterni; specialiter autem in sacris virginibus secundum utrumque sexum est haec dignitas excellentior, quia in eis est perfectius res nominis, quia Christo, a quo dicuntur Christiani, perfectius conformantur in incorruptione integritatis; et Deo, a quo possunt dici dii, adhaerent altius glutino caritatis: cuius vis facit, ut nihil quaerant nisi Deum, cuius etiam caritatis virtus facit ut nomen divinitatis participent, quia caritas est transformare amantem in amatum. Unde Augustinus: *Talis est quisque, qualis sua dilectio: si terram diligis, terra eris; si Deum diligis, quid dicam? Deus eris? Non audeo hoc dicere ex me, sed Scripturas audiamus: Ego dixi diis estis.* Ad aliud dicendum videtur, quod licet aequaliter conveniat tribus personis nomen divinitatis, et omnia essentialia; tamen quandoque id quod est commune omnibus personis appropriatur alteri ex speciali aliqua ratione. Nomen ergo divinitatis hic attribuitur Patri, quia Pater est aliarum persona-

rum origo, et habent ab ipso divinitatem et omnia. *Et audivi.* Hic describitur status virginum quantum ad iucunditatem adiunctam virginitati et dignitati. Haec autem iucunditas signatur sub cantico, *Cant. 2.* Quoddam internum est tripudium iucunditatis. Sic autem proceditur. Primo describitur tripudium internae iucunditatis. Secundo ostenditur convenire solis inviolatis, *Et nemo poterat.* Circa primum sic proceditur. Cum enim isti cantatores sint in statu sublimi, et sint ex diversis populis collecti; sit etiam eorum status iucundus, impiis in utilem terrorem; vigilent etiam circa carnis mortificationem, et habeant iucunditatem veram et novam, et hoc ante Deum, et maiores ecclesiae; ideo primo describitur canticum internae iucunditatis quantum ad status sublimitatem. Secundo quantum ad cantantium multiplicitatem, *Tanquam vocem.* Tertio quantum ad consequentem utilitatem, *Et tanquam vocem.* Quarto quantum ad profectus sedulitatem, *Et vox.* Quinto quantum ad ipsius iucunditatis qualitatem, *Et cantabant.* Sexto quantum ad lóci congruitatem, *Ante sedem.* Haec enim omnia ad easdem personas, scilicet ad virgines videntur referri, et de voce cantici interni, scilicet gaudii, intelligi. Cum enim primo de voce tangat, nullam aliam subiungit, nisi vocem cantici, cum subdit, *Et cantabant.* Dicit igitur: *Et audivi;* quasi dicat: Ita vidi familiam agni cum agno. Audivi etiam vocem interni gaudii; et hoc est quod dicit, *Et audivi*, auditu interno: *Vocem*, scilicet interni cantici cum desiderio adiuncto: de qua voce sequitur *infra*, *Et cantabant* etc. Gaudium enim internum vox est quaedam cantici spiritualis, maxime quando est cum desiderio intimo: *Ephes. 5. Cantantes et psallentes in cordibus vestris Domino. De caelo*, idest ab illis virginibus egredientem, Glossa *ab illis qui cum eo erant.* Dicuntur autem virgines caelum propter status sublimitatem, et meritorum claritatem: unde Isidorus *2. lib. de sum. bon. Non dubium quod qui casti perseverant et virgines, angelis Dei similes efficiantur aequales. Tamquam vocem aquarum multarum*, idest quasi vocem populorum multorum, quia sancti virgines de multis populis divina gratia colliguntur. Aquae autem multae signant populos multos, quia homines per se labiles sunt et defectibiles; quos tamen Dominus solidat, cum ei adhaerent. Et per hoc manifestatur divina bonitas quae tantam societatem virginum congregat et solidat, licet tales pauci sint respectu aliorum. De huiusmodi aquis *infra 17. Aquae, quas vidisti, populi sunt. Et tamquam vocem tonitrui magni.* Attende tenorem visionis: audiebat enim quamdam vocem quasi tonitruum. Per hoc signatur quod iucunditas quae est in virginibus, et etiam in aliis iustis, generat terrorem utilem in impiis, qui statum suum videntes, et cordis amaritudinem sentientes; et e contrario veram iucunditatem iustorum quae exterius per signa, verba, et opera manifestatur, considerantes, utiliter terreri possunt. Gregorius *in Gregoriano: In via Dei a timore incipitur, ut ad fortitudinem veniatur: nam sicut in via saeculi timor debilitatem, ita in via Dei timor fortitudinem gignit. Et vocem.* Hic describitur vox internae iucunditatis, quantum ad profectus sedulitatem: Sacrae enim virgines, qui Agno ferventer cohaerent, carnem suam aspere mortificant, ut thesaurum non perdant, et ut semper in merito proficiant; unde dicit, *Et vox*, quam vocem audivi. Modus loquendi est saepe in Scriptura: erat: *Sicut citharoedorum*, idest vox interni gaudii virginum in via est sicut melodia citharoedorum, idest hominum, qui cum cithara dulciter sonant. *Citharizantium in citharis suis.* Nota quod in cithara est lignum et chordae convenienter et apte supra lignum extensae. Per lignum crux Christi, per chordas singula membra corporis, vel ipsa corda. Hae chordae super lignum extenduntur, quando ad imitationem dominicae crucis, per devotam meditationem iacent extensae cogitationes, et affectiones mentis: *Matth. 10. Qui non accipit crucem suam* etc. Qui ergo carnem suam mortificant, sunt optimi citharoedi, quia canticum iucunditatis internae, cum qua se mortificant, et laus qua Deum magnificant, quia fiunt cum cithara, idest carnis mortificatione devota, dulciter resonant, quasi dulcis melodiae citharae in auribus. Dei citharoedus ergo est qui per internam iucunditatem, vel per divinam laudem, cum carnis mortificatione Deo cantat. Tales citharizant in citharis suis, idest suavem Deo melodiam reddunt, dum intimo gaudio iucundantur, in mortificationibus propriis. Dicit autem, *In citharis suis*, idest in mortificationibus sive austeritatibus propriis, non alienis: contra illos, qui semper petunt communicationem meritorum, et suffragia orationum, et ipsi citharizare nolunt, idest per iucunditatem mentis cum carnis mortificatione: *Galat. 2. Christo confixus sum cruci.* Hoc autem valde est necessarium virginibus, scilicet mortificatio carnis, quia virginitas facile amittitur: *2. Corint. 4. Habemus thesaurum istum.* Gregorius *in Gregoriano: Peccata carnis ignorantes, tanto solicitius debent praecipitem metuere ruinam, quanto altius stant. Et cantabant.* Hic ostenditur qualitas iucunditatis virginum, quia est iucunditas vera et innovans, et quae non veterascit. Ostendit autem quae est illa vox, de qua praemisit; unde dicit: *Et cantabant*, idest sacri et sacrae virgines cantant: *Quasi canticum novum*, idest de integritate corporis et animae exultant, quae exultatio est comparabilis cantico exteriori novo, quia iucunditas est quoddam canticum interius, quod aequivalet vel praefertur cantico exteriori; unde dicit: *Quasi canticum novum.* Vel dicit, *Quasi canticum novum*, quia iucunditas gratiae in via imperfecta est, similiter et novitas. In patria vero iucunditas erit canticum mentis perfectum, et novitas plena, quando nulla omnino erit vetustas. Dicitur autem *novum*, quia gaudium non veterascet, sicut dicit Glossa, sed semper erit novum. In futuro enim conservabitur, et illa erit aureola virginum, quia specialem gloriam honoris et gaudii in patria obtinebunt prae aliis: unde Isidorus *2. lib. de sum. bon. Virgines in vita aeterna feliciores erunt:* et probat hoc per illud quod legitur *Isaiae 56. Haec dicit Dominus Eunuchis: Dabo eis melius nomen a filiis et filiabus, nomen sempiternum dedi eis, quod non peribit. Ante sedem.* Hic ostenditur congruus locus huius cantici, quia scilicet iucundantur ante sedem, idest ante angelos in quibus Deus sedet, quibus se per virginitatem conformant, et quorum societatem expectant. Item ante maiores de ecclesia quorum auxilio stant; quasi dicat: Cantant virgines per iucunditatem mentis, et hoc ante sedem, idest in praesen-

tia angelorum, in quibus Deus sedet. Hoc potest intelligi tum quia angeli assistunt maxime sanctis virginibus, et eos custodiunt: unde cum virgines gaudent de flore virgineo, et quod tam nobiliter adhaerent Christo, sic gaudere, est ante angelos, qui eos custodiunt cantare. Hieronymus: *Angelis semper est cognata virginitas.* Tum quia gaudentes de tam nobili statu, cogitant se angelis sociandos: et sic in interna iucundatione et consideratione, quasi ante angelos cantant. *Et ante quatuor animalia*, idest ante praedicatores qui dicuntur animalia, quia animati sunt, idest vivi, vita gratiae et sapientiae divinae, et alios animant, idest vivificant. Item quia sub figura animalium describuntur quatuor, quia per quatuor partes orbis praedicant. De hoc plenius dictum est *supra 4. Et seniores*, idest ante pastores, qui maturitate vitae et virtute doctrinae et auctoritate officii, alios regunt. De his *supra 4.* Quasi dicat: Ante praedicatores et praelatos virgines cantant, dum interius de proprio statu iucundantes se per doctrinam praedicatorum, et regimen pastorum, et merita utrorumque iuvari considerant, et de hoc simul gaudent, et quasi patronos sui meriti, amplexantur mente: *2. Cor. 1. Gloria vestra sumus, sicut et vos nostra.* Aliter possent praedicta intelligi ut referrentur ad diversas personas, sicut aliqui exponunt, et Glossa videtur aliquid tangere, licet parum et obscure. *Et audivi vocem*, idest admonitionem sive praedicationem: *Exeuntem de caelo*, idest de praedicatoribus vita et doctrina claris et altis: *Tanquam vocem aquarum multarum*, quia vox praedicationis sumitur de aquis multis sacrae Scripturae, mundativis et foecundativis: *Cant. 4. Fons hortorum, puteus aquarum viventium.* Potest autem haec vox intelligi praedicatio quae fit virginibus, ut humiliter vivant, et perseverent in proposito sancto. Augustinus *in lib. de Sanct. virg. Hoc agite virgines Dei, humiliter ad humilem venite, si amatis, et ne discedatis ab illo ne cadatis.* Vel praedicatio quae fit et fiet tempore antichristi fidelibus, ut in adversis persistant: *Eccle. 2. Sustine sustentationes Dei, coniungere Deo et sustine* etc. *Et tanquam vocem tonitrui magni*, quia praedicatores terrent eos qui virginitatem vovent, nec servant: *Eccle. 4. Displicet ei stulta et infidelis promissio. Sed quaecumque voveris redde.* Vel quia terrent eos qui in adversis succumbunt, vel eos qui ad talis familiae consortium venire negligunt: *Supra 4. Et de throno procedunt fulgura, et voces, et tonitrua. Et vox quam audivi, erat sicut citharoedorum citharizantium in citharis suis:* quia vox praedicatorum per hoc est acceptabilis et efficax, quod scilicet carnem suam mortificant sicut alios docent. Expone ut supra, quantum pertinet ad propositum: *1. Cor. 9. Castigo corpus meum et in servitutem redigo* etc. *Et cantabant:* hoc refertur ad virgines de quibus praemiserat, *Et cum eo centum quadraginta quatuor millia*, et expone de virginibus, ut prius. Notandum quod triplex est status excellens secundum meritum in ecclesia, scilicet praedicatorum, martyrum, et virginum: quibus redditur in patria triplex aureola propter triplicem incorruptionem virginitatis, quoad rationalem; propter incorruptionem magnanimitatis, quoad irascibilem; propter incorruptionem carnis, quantum ad concupiscibilem: primum est praedicatorum; secundum est martyrum; tertium virginum. Hunc triplicem statum signant quaedam in verbis praemissis. De praedicatoribus agitur cum dicitur *Et audivi vocem etc.* De martyribus cum sequitur, *Et vocem quam audivi.* Tamen si hoc intelligitur de martyribus, oportet referri ad praedicatores, qui fiunt martyres; quia cum dicit, *Et vocem quam audivi*, de illa voce loquitur, de qua dixerat, *Et audivi vocem de caelo* etc. De virginibus agitur cum subditur: *Et cantabant.* Praemissa igitur verba ab illo loco *Et audivi vocem* et caetera, possunt intelligi de virginibus totaliter, sicut series in contextu literae innuere videtur, ut primo dictum. Vel possunt secundo modo intelligi, partim de praedicatoribus, quorum vox est doctrina praedicationis, qui sunt citharoedi, inquantum mortificant se ipsos, vel inquantum martyrium sustinent; partim de virginibus, quae cantant in cordibus suis Domino, dum in Deo iucundantur, et ei gratias agunt, et eius magnitudinem et bonitatem mirantur. Canticum autem praemissum, secundum Glossam, est exultatio cordis; tamen quandoque est canticum oris, quia quandoque in laude vocali vel verbo exteriori manifestant gaudium mentis. *Et nemo.* Descripto cantico internae iucunditatis; hic ostenditur convenire solis inviolatis, et haec est ipsorum praerogativa, quam habent ex virtute passionis dominicae, et merito perfectionis propriae. Primo ergo ostenditur virginum praerogativa. Secundo praerogativae causa, *Qui empti.* Haec autem causa ostenditur duplex, scilicet virtus dominicae passionis, et meritum suae perfectionis, de qua dicitur, *Hi sunt qui.* Dicit igitur, *Et nemo*, idest nullus homo in utroque sexu: *Poterat*, idest potest: *Dicere canticum*, idest illam mentis iucunditatem habere: gaudere enim in Domino cantare est: *Colos. 3. In gratia cantantes in cordibus vestris Deo. Nisi illa centum quadraginta quatuor millia*, idest virgines perfecti pudicitia, desudantes in poenitentia, ferventes in sanctitate evangelica, stabiles perseverantia, sive perfecti caritate intima, ut supra expositum est; quasi dicat: Soli virgines, qui cum virginitate habent vitae perfectionem, habent praerogativam huius gaudii praecellentis de integritate corporis et mentis. Gloria autem huius gaudii inchoatur hic; in futuro autem perficietur, quando virginitatis aureolam obtinebunt. Pro praesenti autem videtur hic loqui principaliter; licet hoc perfectius in patria compleatur. Augustinus *in lib. de Sancta virgin. Gaudia propria virginum Christi non sunt eadem non virginum Christi: nam sunt aliis alia, sed nullis talia.* Ex his patet, quod in via, et maxime in patria, habent virgines specialem gaudii praerogativam. Sed obiicitur: quia secundum Augustinum, caelibatus Ioannis non praefertur coniugio Abrahae. Ergo si quis recte vivat in coniugio, non praefertur ei alter virginitatem servans. Item per coniugium multiplicatur numerus electorum, non per virginitatem. Ergo coniugium praevalet. Item multi qui non sunt virgines, ardentiores sunt in Deo, quam multi virgines. Ergo maius praemium habebunt, cum caritati respondeat praemium. Respondeo. Ad primum dicendum, quod his temporibus, quando iam ex omnibus Gentibus colligi possunt homines qui salventur, virginitas longe melior est coniugio, etiam si quis recte in coniugio vivat, sicut dicit Augustinus *in lib.*

de Sanct. virg. Ratio est, quia coniugii non est nunc illa necessitas quae olim fuit, et magna est sinceritas virginitatis ac dignitas quae valde Deo placet: unde Augustinus *in eod. libr.* dicit: *Iure divino contingit connubio et nuptiis, quod pia virginitas anteponitur.* Ad obiectum dicendum, quod hoc dicit Augustinus ratione temporis, et personae, quia tempore Abrahae erant pauci cultores Dei, unde tunc coniugium fidelium necessarium fuit. Item ipse Abraham temperate utebatur coniugio, et propter amplificationem cultus divini. Nunc autem magna est copia fidelium. Unde plus placet Dei iam fructus mentis quam ventris. Ad aliud iam patet: quia etsi per virginitatem non sit procreatio hominum carnalis; fit tamen spiritualis, et per eam multiplicatur spiritualiter numerus electorum, quam Deus nunc plus diligit quam aliam. Augustinus *in lib. de Sancta virg. Virginalis integritas angelica portio est: cedat huic omnis foecunditas carnis, omnis pudicitia coniugalis.* Ad aliud dicendum quod sicut in patria est duplex praemium, scilicet aurea quod est praemium substantiale, et aureola quod est praemium excellens accidentale; ita in via potest esse duplex meritum, scilicet meritum aureae, et aureolae: meritum aureae consistit in caritate et actu caritatis; meritum aureolae in aliquo bono voluntario, coniuncto caritati, ut in virginitate, praedicatione, et martyrio, quando adest caritas sine qua nullum omnino est meritum. Dicit igitur quod multi qui non sunt virgines, habebunt maius gaudium sive praemium aureae, scilicet in visione et fruitione divina, sicut habent hic maius meritum quam multi virgines ratione maioris caritatis in qua vivunt; tamen virgines sive sint maioris caritatis sive minoris, habebunt praemium aureolae pro virginitate, quod alii non habebunt, cuius aureolae meritum iam habent. *Qui.* Hoc refertur ad substantivum subintellectum in eo quod dicitur centum quadraginta quatuor millia, scilicet homines. *Empti sunt*, pretio sanguinis Christi: *De terra*, idest de vanitate terrena; quasi dicat: Ad statum virginitatis sunt elevati de vilitate status mundani per virtutem sanguinis Christi: *1. Cor. 6. Empti enim estis pretio magno.* Sed nonne empti fuerunt omnes quando Dominus passus est? Hic autem dicuntur emi quando de statu mundano assumuntur. Respondeo. Dicendum videtur quod in passione fuerunt carnaliter sive secundum sufficientiam; sed non statim ad omnes transiit emptio per efficaciam, quia nec dispositi erant, nec multi adhuc iam nati; per subiectum autem et alia sacramenta transiit haec emptio ad homines secundum efficaciam, quia tunc passio efficaciam habet in eis. Amplius autem transiit per efficaciam praedicta emptio ad homines, quando quibusdam merito dominicae passionis datur cum efficacia gratia ad servandam virginitatem. Quia igitur emptio facta in passione secundum causam sive secundum sufficientiam in assumptione hominis ad virginitatem servandam habet excellentem efficaciam, ideo dicuntur virgines empti, quando sunt de terrenis vanitatibus elevati. Item obiicitur: quia cum omnes electos Dominus redemerit secundum sufficientiam, et etiam secundum efficaciam, suo tempore dandam; si ex virtute passionis est assumptio ad observantiam virginitatis, ergo qua ratione datur quibusdam observantia virginitatis, et aliis non? Respondeo. Dicendum, quod omnibus electis datur efficacia emptionis quantum ad praemium aureae, quia hoc est praemium necessitatis, et similiter haec efficacia est necessitatis; non tamen omnibus datur efficacia illius emptionis factae per sanguinem dominicum, quantum ad praemium aureolae, quia hoc est praemium excellentiae seu dignitatis, non necessitatis, similiter et ipsa efficacia. Meritum ergo et praemium aureolae dat non omnibus electis, sed quibus vult et quando et quomodo vult, secundum convenientissimam distributionem, quam ordinatissime facit sua sapientia. Quare autem potius dat hanc gratiam isti quam illi, ipse novit, qui suaviter omnia disponit. *Hi sunt.* Hic ostenditur secunda causa praemissae praerogativae, scilicet meritum perfectionis. Perfectio autem virginum describitur primo quantum ad incorruptionem ex parte corporis vel operis. Secundo quantum ad incorruptionem ex parte oris, *Et in ore.* Tertio quantum ad incorruptionem ex parte cordis, *Sine macula.* Circa primum primo ostendit integritatis sinceritatem. Secundo adiunctam dignitatem, *Hi sequuntur.* Dicit igitur, volens ostendere quod recte eis solis debitur praerogativa praemii specialis, quod iam est in eis inchoatum: *Hi sunt qui cum mulieribus non sunt coinquinati*, ad literam, per hoc patet, quod actus carnalis inquinat. Item ex hoc innuitur, quare Deo placet virginitas, scilicet propter pulchritudinem sinceritatis. Isidorus *2. libr. de sum. bon. Castitas est inviolata pulchritudo Sanctorum, castitas sinceritas mentis, sanitas corporis: luxuriosa namque vita carnem cito debilitat, fractamque celeriter ad senectutem ducit.* Quod autem dixit, subdens manifestat, *virgines enim sunt:* et ita incoinquinati. Augustinus *in lib. de Sancta virgin. Virginalis integritas est in carne corruptibili perpetuae incorruptionis meditatio: felix qui virginitatem amplectitur, quia Deo est accepta.* Unde supra dictum est, quod virgines etiam in statu viae sunt cum agno, quia per gratiam ei coniuncti sunt, et per conformitatem uniti. Item in se pulchra. Item homini oblectativa: unde Isidorus *2. libr. de sum. bon. Amanda est pulchritudo castitatis, cuius delectatio pulchrior invenitur quam carnis.* Item excellenter honorata: repraesentat enim quodammodo statum gloriae: unde beatus Bernardus *in Epist. ad Err. Sola est castitas, quae hoc mortalitatis tempore, statum quemdam immortalitatis et gloriae repraesentat, in qua non nubent neque nubentur.* Item eminenter fructificat, quia acquirit divinam familiaritatem in statu viae: unde beatum Ioannem familiarius diligebat Iesus, sicut saepe dicitur de Ioanne, in cuius sinu recubuit in caena, *Ioan. 13.* Item meretur praecipuam familiaritatem: unde iam dictum est quod soli virgines cantabunt illud canticum. Unde Augustinus *in lib. de Sancta virg. Pergite sancti Dei pueri ac puellae, pergite perseveranter, in fine vos afferetis ad nuptias agni canticum quale nemo poterit dicere nisi vos.* Sed obiicitur de hoc quod virgines ita hic extolluntur, quantum ad meritum, cum tamen multi et multae virgines non tantum corpore, sed etiam mente sint steriles: unde Isidorus *in 2. libr. de sum. bon. Multi sunt reproborum qui carnalis copulae contagium nesciunt, qui sicut infoecundi corpore, ita steriles manent mente.* Item quae sunt quae concurrunt ad me-

ritum virginitatis? Respondeo. Notandum quod virginitas ad hoc quod sit digna illo praemio, debet esse recta intentione, ut scilicet non appetatur gloria mundana: virgines enim fatuae non habentes oleum, idest laetitiam rectae intentionis, excluduntur a regno. Isidorus: *Virgines apud homines de suis meritis gloriantes hypocritis comparantur.* Item foecunda operatione: unde Gregorius *in quad. hom. Nec castitas ergo magna est sine bono opere, nec bonum est opus sine castitate.* Item lata integritate, ut scilicet sit in mente et carne: unde Isidorus *in eod. Nihil prodest incorruptio carnis, ubi non est incorruptio mentis:* et de tali virginitate dicitur hic. Item fervida vel informata caritate: unde beatus Bernardus *ad Erricum: Castitas sine caritate nec pretium habet, nec meritum. Castitas sine caritate lampas est sine oleo; subtrahe oleum, lampas non lucet; tolle caritatem, castitas non placet.* Item subnixa humilitate, ut scilicet apud se non superbiat de tanta excellentia. Augustinus *de Sancta virg. Non solum praedicanda est virginitas ut ametur, verum etiam monenda ne infletur.* Item *in eod. Pergite virgines viam sublimitatis, pede humilitatis.* Ad primum patet, quia non loquitur de omnibus virginibus, sed de his in quibus virginitas habet debitas conditiones. Patet etiam ad aliud. *Hi sequuntur.* Hic ponitur dignitas adiuncta integritati, quae est duplex. Una dignitas consistit in Christi conformitate. Secunda in excellentiae sublimitate, quia prae aliis excellentiam habent. Prima dignitas est in comparatione ad Christum. Secunda in comparatione ad aliorum statum; unde sequitur, *Hi empti sunt.* Dicit igitus, *Hi*, scilicet virgines: *Sequuntur*, per imitationem: *Agnum*, idest Christum, pium, innocentem, et pro hominibus victimatum: *Quocumque ierit*, idest quocumque ambulaverit per virtutem exempli: licet enim nunc agnus non ambulet in actibus quos egit in carne mortali, tamen ambulat quantum ad virtutem exempli. Exempla enim quae olim exhibuit ipso actu, nunc ostendit fidelibus per fidem, per Scripturam, per gratiam, per affectum imitandi, quem eis praebet, et sic quasi ambulat ante fideles ut ipsum sequantur per imitationem. Ipsum autem quocumque ambulet, per virtutem exempli sequuntur virgines. Imitantur enim ipsum in actibus omnium virtutum, ut in caritate ad Deum, et proximum, in pietate, prudentia, fortitudine, iustitia, in contemptu mundanorum quae relinquunt, vel secundum rem, ut viri religiosi, vel secundum affectum. Item in carnis mortificatione; et sic quasi quamdam mortem sive martyrium sustinent. Item sequuntur eum itinere virginali per quod ambulavit Christus. In aliis etiam ipsum sequuntur, secundum quod congruit humanae infirmitati. Et notandum quod in aliis possunt eum sequi alii etiam coniugati, praeter excellentiam virginalem, in qua soli virgines eum sequuntur: et ideo ipsi soli eum sequuntur quocumque ierit: unde Augustinus *in libr. de Sanct. virg. Ecce ille Agnus graditur in itinere virginali: vos ergo vos ite post eum virgines eius, quia propter hoc unum quocumque ierit sequimini eum.* Ad quodlibet enim aliud sanctitatis donum quo eum sequantur hortari possumus coniugatos. Sed obiicitur de hoc quod dicitur, *Sequuntur agnum quocumque ierit:* quia autem actu redimendi genus humanum non imitatur eum, cum hoc ad solum Mediatorem pertineat. Item non omnes virgines sustinent mortem pro Deo. Item non omnes virgines praedicant, sicut Christus praedicavit. Item in virginitate Christi non fuit inordinatio aliqua carnis, vel mentis. Item obiicitur de hoc quod dicitur, *Quocumque ierit:* quia Christum ire est operari actum virtutis in exemplum imitationis fidelibus. Sed hoc fuit ante passionem et in ipsa passione; nunc autem non sic, quia nunc non sustinet aspera, non fatigatur, non esurit, non sitit, non flagellatur, et sic de aliis multis: ergo tunc ivit, non nunc. Quid ergo est quod dicitur, *Quocumque ierit?* Respondeo. Ad primum dicendum, quod homo dicitur Christum sequi, in quibus Christus Dominus ante eos ivit in ducatum exempli, ut sunt actus virtutum. Non autem fecit redemptionem ut redemptionem in exemplum humanae redemptionis, sed in efficaciam liberationis. Ipsa tamen passio, per quam facta est redemptio, datur homini in exemplum mortificationis vel sustinentiae passionis, cum est necessitas. Ad secundum dicendum, quod haec imitatio intelligenda est secundum quod congruit homini, unde non est per aequalitatem; et ideo non oportet omnes virgines mortem subire pro Christo, nisi in casu necessitatis. Sequuntur eum in passione quantum ad carnis mortificationem, quae est quasi quaedam mors et martyrium: *2. Cor. 4. Mortificationem Iesu Christi semper in corpore vestro portantes.* Item haec imitatio videtur intelligenda quantum ad actus virtutum, ut supra expositum est: non necessario quantum ad actus dogmatum sive officiorum ecclesiasticorum, qualis est actus docendi sive praedicandi. Item videtur haec imitatio intelligenda de actibus quae respiciunt hominem pro sua persona, non necessario de eis quae sunt principaliter respectu alterius, ut est docere et huiusmodi. Item etsi multi virgines non praedicant verbo, docent tamen exemplo. Ad aliud patet, quod non est haec imitatio secundum aequalitatem, sed secundum quod homini congruit iuxta possibilitatem humanae infirmitatis. Licet autem aliqua inordinatio venialis contingat in mente, vel carne virginum, tamen in eis qui veri virgines sunt, remanet integritas virginitatis. Ad aliud dicendum, quod dupliciter dicitur ambulatio Christi, spiritualis, de qua est sermo, scilicet vel actualiter vel virtualiter: actualiter ivit per viam iustitiae, sive per actum virtutis, dum esset in carne mortali; virtualiter autem nunc usque ad finem ambulat ante fideles, ut supra expositum est, scilicet quia per virtutem Christi, quam in carne mortali exhibuit, et nunc per fidem et Scripturam et gratiam et affectum imitandi ostendit; quasi dux praecedit, et homines excitat ad sequendum: *Supra 2. Qui ambulat in medio septem candelabrorum aureorum.* Primo modo obiicitur. Secundo autem modo videtur hic accipi. *Hi empti sunt.* Ostenditur hic alia dignitas, quia scilicet alios iustos excellunt. *Hi empti sunt*, idest per virtutem emptionis factae sanguine Christi, et eius passione, per quam sumus empti in servos ipsius Dei. *Ex omnibus*, scilicet nationibus vel populis, tam ex Iudaeis quam Gentibus, quia ex diversis nationibus assumuntur sacri et sacrae virgines. Unde vox eorum dicitur vox aquarum multarum: *Supra eod. Empti, inquam, sunt, primitiae*, idest ut sunt primi et excellentes alios: *Deo*, scilicet Pa-

tri: *Et agno*, scilicet Christo, idest ad honorem Dei Patris, et ad honorem Christi hominis, quem sequuntur virgines virginem. Ex hoc ostenditur quod virgines sunt magis iucundi et grati Deo quam alii, sicut primitiae sanctorum: ut primitiae fructuum gratantius accipiuntur, ut tangit Glossa. Augustinus *in lib. de doct. Chr. Nunc vobis o virgines sermo est, ecclesiastici generis decus et ornamentum, gratiae specialis honoris opus integrum atque incorruptum, imago Dei, illustrior portio gregis Christi.* Per hoc autem quod dicitur *Empti*, ostenditur quanta vigilantia servari debeat donum Dei, quod nobis emit Agnus sanguine suo. Augustinus: *Ex quo me Christus emit, non me vendam, ne qui sanguine Christi sum redemptus, venalis fiam.* Sed quomodo dicuntur virgines primitiae, quasi habentes praecellentiam supra alios: cum secundum maiorem caritatem sit maior excellentia et acceptabilitas apud Deum? cum secundum Apostolum caritas sit maior virtus, et excellentior via? *1. Cor. 13.* Multi autem qui virgines non sunt, habent ad Deum caritatem maiorem, quam virgines multi. Item cum status praedicatorum et martyrum sit altus, quare non dicuntur primitiae? Item obiicitur: quia dicitur *1. Cor. 15. Primitiae Christus.* Hoc autem dicitur in laudem Christi. Ergo nulli alii convenit. Respondeo. Ad primum dicendum, quod qui habent maiorem caritatem sunt Deo gratiores quantum ad meritum aureae; virgines autem quantum ad meritum aureolae: quod consistit in integritate virginitatis, quae valde placet Deo. Ad aliud dicendum, quod homo non est ad praedicationem vel meritum idoneus, nisi in adulta aetate; virginitas autem servatur ab infantia, aut non est virginitas: et ideo petit universalitatem temporis; et ideo quantum ad hoc habet virginitas excellentiam. Item virginitas de sua ratione importat quamdam acceptabilitatem potius quam praedicatio vel martyrium: unde recte potius virgines dicuntur primitiae iustorum; non tamen dico virginitatem supra excellere martyrium, sed quantum ad aliquid. Augustinus *in lib. de Sanct. virg. Nemo quantum puto ausus fuerit virginitatem praeferre martyrio.* Ad aliud dicendum, quod Christus simpliciter est primitiae et quantum ad omnem conditionem laudabilem, et respectu omnium hominum; virginesque sunt primitiae quantum ad gratiam virginitatis, et respectu emptorum. Item Christus in verbis Apostoli dicitur primitiae quantum ad prioritatem resurrectionis; virgines autem dicuntur hic primitiae quantum ad integritatem incorruptionis. *Et in ore ipsorum non est inventum mendacium:* per violationem eius quod in verbo promiserunt per se, vel per alios, quia pactum baptismi servaverunt quantum ad corporis integritatem, et ultra promissum; et si in aliis fuit mendacium in ore ipsorum, non tamen mansit. Vel mendacium erroris, qui frangit integritatem mentis, vel aliquod aliud: *Non est inventum*, iamdudum ex quo Deo adhaeserunt, quia scilicet sic deletum est: et ideo non est inventum. Glossa, *In illis invenitur in quibus manet: Prover. 10. Universa delicta operit caritas.* Ecce quantum placeat Deo labium verax: *Psal. Ecce enim veritatem dilexisti. Sine macula*, scilicet mentis, et per consequens operationis: *Sunt*, ut ex omni parte sint mundi: *Cant. 4. Tota pulchra es amica mea, et macula non est in te. Ante thronum Dei*, idest ante Deum iudicem secundum Glossam, quia thronus sedes est iudicis. Exhibent enim se immaculatos in praesentia Dei, qui ubique est, et omnia videt, et omnia merita iudicabit. Vel hoc dicitur, quia Deus qui omnia iudicat et disponit, acceptat eorum sinceritatem, quae in corde est, et operatione: *Psal. Beati immaculati in via.* Et intelligatur hoc de malitia peccati mortalis intus et extra. Loquitur autem de virginibus qui multum in via meriti processerunt: *Psal. Et ero immaculatus coram eo.* Magna igitur est consolatio de Agno qui stat promptus ad iuvandum, et qui talem et tam nobilem habet familiam; et ideo propter aliqua adversa vel tentamenta non est ab Agno recedendum. Item ipsa familia suis meritis et suffragiis iuvat eos qui vexantur adversis. *Et vidi alterum.* Ostenso auxilio mulieris, hic subditur admonitio ad famulatum auxiliatoris. Sed quia sunt quaedam quae hunc famulatum impediunt; ideo primo fit admonitio ad exhibendum famulatum. Secundo ponitur motivum ad tollendum impedimentum, *Et alius angelus.* Circa primum primo ponitur descriptio monitoris, sive praedicatoris. Secundo subditur forma sive modus monitionis, *Timete.* Admonitor autem describitur primo quantum ad officii auctoritatem sub nomine angeli. Secundo quantum ad vitae sublimitatem, *Volantem.* Tertio quantum ad informationis communitatem, *Per medium.* Quarto quantum ad doctrinae dignitatem, *Habentem Evangelium.* Quinto quantum ad intentionis sinceritatem, *Ut evangelizaret.* Sexto quantum ad zeli vivacitatem, *Dicens voce magna.* Dicit igitur, *Et vidi;* quasi dicat: Talis est Agnus, et talem habet familiam, unde Agno famulandum est, et eius familiae adhaerendum: et hoc per revelationem mihi factam intellexi debere fieri, et debere per praedicatores annunciari: et hoc est, *Et vidi alterum angelum*, idest ordinem praedicatorum: unus enim ordo praedicatorum, qui scilicet praedicant glorificare Deum, et ei famulari, signantur nomine angeli ratione auctoritatis: angelus enim interpretatur nuncius: non enim debet praedicare, qui non est institutus ad annunciandum, quemadmodum indicat Apostolus *Roman. 10. Quomodo praedicabunt nisi mittantur?* Quando autem est iam factus angelus per auctoritatem, et vitae rectitudinem, debet currere et nunciare: *Isai. 18. Ite angeli veloces ad gentem convulsam et dilaceratam, ad populum terribilem* etc. Iste autem angelus est alter ab angelo praemisso, scilicet Christo, quia inferior est eo, et eius nuncius. Ipse enim Christus angelus est magni consilii: *Supra 10. Vidi alium angelum fortem deseendentem de caelo* etc. *Volantem*, idest elevantem se a terrenis alis virtutum: et sic in meritis velociter progredientem ad modum avis volantis: hoc enim nomen ad praedicatores pertinet: *Isaiae 60. Qui sunt isti qui ut nubes volant? Per medium caelum*, idest communiter per omnem ecclesiam, quae caelum debet esse per altitudinem et claritatem meritorum. Medium enim communitatem notat. Omnibus debet praedicator lucere per exemplum; et sic omnes informare debet per verbum, quia communitas aedificationis per exemplum parat viam ad communitatem informationis per verbum. Hoc est contra eos qui non curant de exemplo nisi ad quosdam, ut ad divites vel nobiles, nec prae-

dicare dignantur, nisi multitudini magnae: *Eccle. 15. In medio ecclesiae aperiet os eius* etc. Vel *Per medium caelum*, idest per mediam Scripturam, scilicet non declinando ad extrema, scilicet vel ad dexteram adulationis, vel ad sinistram obiurgationis. Item non ascendendo nimis per curiositatem, nec descendendo nimis per ignotorum inutilem manifestationem: *Ezech. 1. Unumquodque duabus alis velabat corpus suum.* Duae alae sunt duae conditiones, quae debent praedicatorem dirigere, scilicet circumspectio contra praecipites, et mansuetudo contra fulminantes et cum iracundia docentes. Scriptura autem recte dicitur caelum, quia celat in se divina secreta. Item clara est per continentiam claritatis caelestis. Item alta et solida, quia cassari non oportet veritas catholica: *Supra 7. Et caelum recessit* etc. Aliqui libri habent *Per medium caeli*, idem sensus est, idest per medium ecclesiae, vel Scripturae, ut scilicet communiter ecclesia exemplo praedicatorum aedificetur, et verbo informetur, et in Scriptura medium rectitudinis teneatur, ut dictum est *supra 8. Audivi vocem unius aquilae volantis per medium caelum* etc. *Habentem Evangelium*, idest evangelicam doctrinam bona salubria annunciantem. Evangelium enim dicitur bonus nuncius, sive bona annunciatio, scilicet eorum quae sunt salubria; ideo praedicatio salutis dicitur Evangelium. *Aeternum*, per effectum, idest aeterna promittentem, et suos observatores ad aeterna ducentem, ut dicit Glossa. Lex autem vetus promittebat temporalia: *Isai. 1. Si volueritis et audieritis me, bona terrae comedetis.* Hoc Evangelium habet praedicator, quando scientiam eorum quae debet annunciare simul cum vita consona doctrinae tenet. Alioquin habet et portat literas Uriae, quando scilicet doctrinam salutis, quae hic dicitur Evangelium, habet in cognitione et sermone, non in opere: *2. Reg. 11.* habetur de literis Uriae. De scientia. Isidorus *3. libr. de sum. bono: Desinat locum docendi suscipere, qui nescit docere.* De vita. Item *in eod. Indigne vivens aliis quidem utilis est docendo, se autem interficit prave vivendo.* Sed quaeritur quid est Evangelium secundum rem? Videtur quod tantum doctrina Christi quam ipse praedicavit, quae in Evangelio scripta est, sit Evangelium, per Augustinum dicentem de nomine Evangelii sic *in 1. lib. Cont. Faust. Proprie hoc vocabulum obtinuit annunciatio salutaris.* Sed quod largius dicatur, videtur *Roman. ult. Ei autem qui potens est confirmare vos iuxta Evangelium nostrum.* Ergo Evangelium est etiam doctrina praedicatorum novi testamenti. Quod autem in plus se habeat, videtur *supra 10. Sicut evangelizavit per servos suos prophetas.* Ergo etiam doctrina prophetarum sit Evangelium. Item obiicitur de hoc quod dicitur *Aeternum*, quia post iudicium non erit opus Evangelio. Ergo non est aeternum. Respondeo. Ad primum dicendum, quod Evangelium est salubrium annunciatio: unde Augustinus *1. lib. cont. Faust. Evangelium quidem cum aliquid boni annunciatur semper dici potest.* Ulterius ad notandum quod Evangelium potest dici tripliciter, scilicet proprie sive appropriate, communiter et concessive. Proprie sive appropriate dicitur Evangelium doctrina sive nunciatio Salvatoris, sicut dicit Augustinus. Communiter autem tam doctrina Christi quam praedicatorum novi testamenti, qui expressius et plenius annunciaverunt ea quae sunt salutis, dicitur Evangelium; et sic accipitur *Roman. ult.* et sic accipitur hic. Unde Evangelium dicitur in litera doctrina sive praedicatio salubrium facta a praedicatoribus novi testamenti. Posset etiam hic accipi primo modo, quia sancti praedicatores habent doctrinam quam Dominus annunciavit, quae in volumine Evangeliorum continetur, quia noverunt eam et vivunt iuxta eam. Concessive autem dicitur Evangelium doctrina quorumcumque salubria annunciantium, sive in veteri testamento sive in novo, ut *supra 10. Sicut evangelizavit* etc. Nullo tamen horum modorum videtur dici improprie, quia secundum omnem modum praedictum est annunciatio bona sive salubrium. Per hoc patet ad obiecta. Ad aliud dicendum, quod aeternum dicitur aliquid, materialiter scilicet et formaliter, scilicet quod non habet finem: *Ioan. 10. Et ego vitam aeternam do eis.* Item materialiter, quia scilicet est de aeternis, sicut in forma calicis in missa dicitur *novi et aeterni testamenti*, idest quo confirmatur nova et aeterna promissio secundum Innocentium. Tertium, idest promissio de aeternis. Similiter Evangelium dicitur aeternum, quia promittit aeterna, ut dicit Glossa. Item similitudinarie, quia scilicet nihil succedit per quod evacuetur, quod sit dignius et maneat, sicut dicitur *in Psal. Tu es sacerdos in aeternum*, quia scilicet non successit aliud sacerdotium. Similiter Evangelium dicitur aeternum, quod non succedit ei invia lex aut dignior, quae praedicatorum doctrinam evacuet, sicut Lex nova successit veteri. Item effective, sicut fides dicitur aeterna: *Eccle. 40. Fides in saeculum stabit:* hoc dicitur ratione effectus sive praemii. Similiter dicitur Evangelium aeternum, quia ad aeternitatem ducit, ut dicit Glossa; non formaliter, quia sit aeternum, idest semper duret, et sine fine annuncietur: in iudicio enim terminabitur praedicatio. Unde Gregorius *in Gregoriano: Tunc erit novi testamenti finis, cum ea quae promisit impleta fuerint.* Idem *in eod. In illa suscepti contemplatione gaudiorum iam nullatenus indigebimus audire verba docentium.* Non igitur primo modo, sed aliis tribus modis Evangelium dicitur aeternum. *Ut evangelizaret.* Hic ostenditur intentio sancta; quasi dicat, Ad hoc habebat Evangelium angelus *Ut evangelizaret*, idest salubria annunciaret, quasi dicat, ad hoc debet habere praedicator scientiam cum auctoritate et vita, ut praedicet hominibus ea quae sunt salutis: *Luc. 4. Spiritus Domini super me, eo quod unxerit me, evangelizare pauperibus misit me: 2. Cor. 4. Non nosmetipsos praedicamus, sed Iesum Christum Dominum nostrum.* Item in hoc ostenditur, quod non debet talentum per ignaviam abscondere in terram: *Matth. 25. Servum inutilem eiicite in tenebras exteriores. Sedentibus super terram*, idest bonis, terram contemnentibus, et per hoc quieta mente requiescentibus: non enim est quies in vanis, sed in Deo cum contemptu vanorum. Augustinus *6. Conf. Dura sunt omnia, et tu solus requies. Et super omnem gentem*, idest ut evangelizaret omni generi hominum secundum diversitatem ritus et generis et idiotis et loci. Quantum enim ad hanc quadruplicem diversitatem distinguit malos, expone ut *supra 11. Et videbunt.* Dicit autem *Super omnem gentem*, quia praedicatio ex

divina gratia mittitur hominibus: *Iacob. 1. Omne datum optimum* etc. Item ex hoc patet quod bonis et malis praedicandum est: *Roman. 1. Sapientibus et insipientibus debitor sum. Dicens voce magna*, idest magna persuasione et magno desiderio ac fervore : magna enim vox est , quae persuasionem habet valde motivam: magnum etiam desiderium ac fervorem , in quo notatur vivax zelus: *Ioan. 7. Stabat Iesus et clamabat. Timete.* Hic ponitur forma sive modus admonitionis : fit enim hoc modo. Nam cum ad famulandum Deo sive adhaerendum , sit vitandum malum, et agendum bonum , primo fit admonitio ad declinationem mali ; secundo ad operationem boni, *Et date.* Ubi primo fit monitio ad bonum in generali. Secundo in speciali , *Et adorate.* Ad bonum autem in generali fit monitio sic. Primo ponitur monitio. Secundo subditur obediendi ratio , *Quia venit.* Similiter in altera parte primo ponitur monitio. Secundo subditur ratio , *Qui fecit.* Dicit igitur , *Timete Dominum* , ut declinetis a malo : *Prov. 15. Per timorem Dei declinat omnis a malo.* Per hoc autem quod dicitur *Dominum*, ostenditur ratio timendi: *Malach. 1. Si ego Dominus, ubi est timor meus ?* Pondere accipiendum est: quasi dicat: Timete Dominum qui Dominus universalis est, non illas bestias : *Matth. 10. Nolite timere eos qui corpus occidunt.* Sed contra beatus Ioannes Chrysostomus dicit *in quad. hom. sup. il. dil. Domin. De. tuu.* etc. *Non vult Deus ut timeatur ab hominibus, quasi Dominus, sed ut diligatur quasi pater.* Item *ib. Donec homo timet Deum , non eum diligit.* Item quare non dicitur , *Diligite* , cum maius sit diligere quam timere ? Respondeo. Timor Dei triplex est , scilicet servilis , qui habet oculum tantum ad poenam; in hoc timore est voluntas peccandi , licet actus cohibeatur, qui tamen sequeretur, sicut dicit Augustinus, si speraretur impunitas. Item in malis, qui habent oculum partim ad poenam, partim ad offensam divinam, sed principaliter ad offensam. Item filialis, qui habet oculum ad offensam simul et reverentiam ; principaliter tamen ad reverentiam. De primo loquitur Ioannes Chrysostomus : unde dicit idem: *Timere servorum est, diligere filiorum ; timor sub necessitate est , dilectio in libertate.* De timore autem secundo vel tertio agitur hic. Primus vitat poenam , sed non meretur gloriam, ut dicit ipse Chrysostomus ; et ideo dicitur quod non vult timeri ut Dominus, quia talem timorem non acceptat ad meritum : non quia iste timor non sit bonus, inquantum facit cavere ab actu peccati. Ad aliud dicendum, quod per timorem, sicut dicit Augustinus, venitur ad amorem, nec potest Deus bene diligi, nisi timeatur: *Psal. Initium sapientiae timor Domini.* Iste etiam timor dicit amorem et plus. *Et date illi honorem* , scilicet verbo et obsequio , secundum Glossam. Hoc enim est debitum creaturae rationalis ad Deum. *Psal. Afferte Domino gloriam et honorem.* Honorans honorabitur : *1. Reg. 3. Qui me honorificaverit glorificabo eum* etc. *Quia venit ;* quasi dicat : Timete et honorate Deum, et non deficiatis per adversa vel tentamenta. *Quia venit* , idest instat in brevi. Omne enim tempus breve est, respectu aeternitatis. *Hora iudicii eius* , quo iudicabit omnes, quo timentes et honorantes praemiabuntur, et contemnentes damnabuntur : *Isai. 3. Stat ad iudicandum Dominus* etc. *Et adorate eum.* Hic in speciali fit monitio ad speciale bonum , scilicet ad adorandum , *Et adorate eum*, adoratione latriae: *Matth. 4. Dominum Deum tuum adorabis , et illi soli servies.* Non diabolum vel antichristum , sicut quidam *supra 13. Et adoraverunt draconem* etc. Quod autem sit adorandus ipse solus, ostenditur , *Qui fecit caelum et terram.* Ratio est, quia ipse totum mundum condidit expressius; et tangit creaturas cerporales , quia sunt subiectae sensui tam fidelium quam infidelium, omnia tamen dat intellectui. Creatura igitur vel est continens vel contenta; si continens, aut est superior , sicut caelum ; aut inferior ; et talis aut est naturae solidae sicut terra , aut fluidae sicut mare, quod continet multa genera piscium et huiusmodi : *Supra 10. Qui creavit caelum et ea quae in eo sunt ; et terram et ea quae in ea sunt ; et mare et ea quae in eo sunt.* Si contenta : hoc potest signari aut in generali; unde subditur, *Et omnia quae in eis sunt* , scilicet caelo terra et mari; et potest intelligi de caelo sydereo et empyreo: *Psal. Qui fecit caelum et terram* etc. Aut in speciali; unde sequitur , *Et fontes aquarum* , in quibus manifestatur meritum divinae potentiae: *Daniel. 3. Benedicite fontes Domino* etc. Sed cum omnes aquae et fontes aquarum sint ex mari, ut dicit Damascenus, videretur sufficere quod dixit , *Qui fecit mare.* Respondeo. Licet omnes aquae et fontes ortum a mari habeant, tamen aquae diffusae per meatus subterraneos depurantur et dulcorantur, et sic fontes efficiuntur, unde cadunt. Quantum ad hoc sub aqua dicitur , unde recte exprimitur nomen fontis. Praeterea ex hoc quod aquae sic per meatus subterraneos excolatae et dulcoratae emanant decenter et pulchre a profundo terrae ad superficiem ipsius terrae in usus hominum , manifestatur divina sapientia, bonitas et potentia: unde *Daniel. 3. Benedicite fontes Domino :* et ideo ad divinae magnificentiae manifestationem recte ponitur specialiter nomen fontium. *Et alius.* Hic ponitur motivum ad tollendum impedimentum quo multi retrahuntur a divino famulatu , quod debet homo tollere. Duo autem sunt impedimenta , scilicet amor male accendens , et timor male humilians. Propter hoc introducuntur hic duo angeli, quorum unus denunciat casum Babylonis, per quem excitatur homo ad tollendum amorem male accendentem , scilicet amorem mundi: et hoc primo. Alius vero denunciat poenam reproborum, qui scilicet adhaerebunt antichristo , et per hoc excitat ad amovendum timorem male humiliantem , ne scilicet propter timorem adversariorum fideles adhaereant antichristo ; et hoc secundo ibi , *Et tertius.* Primo fit excitatio ad abiectionem amoris male accendentis. Secundo timoris male humiliantis. Circa primum ergo primo tangitur ordo praedicatorum. Secundo poena mundanorum, *Dicens: Cecidit.* Tertio culpa ipsorum, *Babylon.* Dicit igitur , *Et alius ;* quasi dicat : Ita quidam praedicatores movent homines ad divinum famulatum specialiter. Persuadent alii specialiter tollere impedimentum ; et hoc per visionem intellexi : et hoc est , *Et alius Angelus* , idest alius ordo praedicatorum : et potest intelligi alius secundum diversitatem personarum , vel alius secundum diversitatem materiae praedicationis: unus enim et idem praedicator potest praedicare praemissa , et ea quae ibi dicuntur ,

ut Glossa innuit. *Sequutus est:* quia praedicatores sibi invicem succedunt, secundum tempora. Vel *sequutus*, secundum ordinem docendi, quia unus et idem primo docet unum, postmodum aliud. *Dicens: Cecidit*, idest cadet anima a mundano gaudio in infernum. *Cecidit*, idest cadet corpore. Vel geminatio ostendit certitudinem, et perfectionem casus, quia irreparabiliter: *Isai. 21. Cecidit cecidit Babylon* etc. *Babylon.* Hic ostenditur culpa mundanorum propter quam cadent: et describitur eorum culpa sive nequitia ut multa, cum dicitur, *Babylon illa:* ut magna, *Magna*, ut contagiosa sive corruptiva, *Quae a vino.* Dicit igitur, *Babylon.* Ecce quid cadet et quare, scilicet multitudo mundanorum mundum sequentium, ideo, quia confusi et involuti sunt in vitiis. Babylon ergo est multitudo mundanorum, qui vanitatem mundi amplexantur, et alios ad peccatum trahunt, vel exemplo, vel verbo, vel aliter. Unde per Babylonem videntur signari illi, qui magis infixi sunt vitiis multiplicibus: unde Glossa: *Omnes confusi vitiis:* et in hoc notatur culpae multiplicitas: *Iere. 51. Subito cecidit Babylon, et contrita est. Illa.* Hoc dicitur despective, et fit demonstratio ad intellectum, ut societas malorum condemnetur: *Ier. 51. Fugite de medio Babylonis* etc. *Magna*, propter vitiorum magnitudinem: *Infra 16. Et Babylon magna venit in memoriam ante Deum. Quae*, scilicet Babylon, idest numerositas mundanorum in vitiorum confusione et voragine absorptorum: *Potavit*, idest quasi potando inebriavit sive pervertit. Loquitur per similitudinem hominis qui alium inebriat: *Omnes gentes*, idest gentiliter viventes. Unde facilius decipiuntur, quia qui sunt perversiores, alios malos magis pervertunt vino, idest delectabili et inebriativa vanitate vitiorum, quorum maximum est idololatria. Vinum enim dicitur vanitas vitiorum inquantum delectat et inebriat, hoc est pervertit homines quantum ad rationem, et voluntatem: *Ier. 51. De vino eius biberunt omnes Gentes.* Hoc vino potati homines errant a recta semita: *Isa. 48. Prae vino nescierunt, et prae ebrietate erraverunt. Potavit*, inquam, *vino irae*, idest quod provocat iram divinam, quia meretur vindictam: *Eccle. 5. Etenim peccatores respuit ira eius: Vino*, inquam, *fornicationis suae*, idest per quod separat se et alios a Deo, sicut sponsa fornicans recedit a sponso suo: quaelibet enim anima debet esse sponsa Dei. Fornicatio hic dicitur large, secundum quod pertinet ad omne mortale: *Psal. Perdes omnes qui fornicantur abs te.* Triplex ergo est affectus vanitatis mundanae, qua multi perversi alios quasi potando decipiunt, quia pervertit animum quod signatur per vinum. Item meretur supplicium; ideo dicitur *Vinum irae.* Item aufert Deum; ideo dicitur *Vinum fornicationis.* Isti tales amatores huius vini, idest mundanae vanitatis, et deceptores aliorum cadent anima et corpore in infernum a flore mundi quem dilexerunt, et per hoc fit excitatio ad abiiciendum amorem mundi qui mala accendit: *1. Ioan. 2. Nolite diligere mundum* etc. *Et tertius.* Hic fit excitatio ad tollendum timorem male humiliantem, per considerationem poenae illis infligendae, qui antichristo servient: unde non erit ei serviendum propter aliquem timorem poenae, quem inferat ut maior vitetur. Primo ergo tangitur ordo praedicatorum. Secundo zelus ipsorum, *Dicens.* Tertio denunciatio suppliciorum, *Si quis adoraverit.* Quarto materia profectus iustorum, *Hic est patientia.* Dicit igitur, *Et tertius angelus*, idest tertius ordo praedicatorum, quia post alios praedicatores loquetur quidam ordo praedicatorum; maxime contra eos quia adhaerebunt antichristo. Primus ergo ordo praedicatorum monet ad agenda bona. Secundus et tertius denunciat supplicia. Sed secundus generaliter. Tertius specialiter, quia ultimi praedicatores praedicabunt contra antichristum et eius sectatores. *Secutus est illos*, etiam ordine temporis: *Dicens voce magna*, idest audaci et constanti persuasione, quod erit ex zelo: *Iob 39. Exultat audacter in occursum pergit armatis. Si quis.* Hic ponitur denunciatio suppliciorum. Supplicia autem sunt ex merito culpae. Unde primo ponitur culpae meritum. Secundo ostenditur gehennale supplicium, *Hic bibet.* Culpa autem describitur quantum ad tria. Primo quantum ad antichristi adorationem. Secundo quantum ad eius statuae venerationem, *Et imaginem eius.* Tertio quantum ad notandam consignationem, *Et acceperit. Hic bibet.* Primo hic describitur supplicium in generali. Secundo in speciali, *Et cruciabitur.* Dicit ergo, *Si quis adoraverit bestiam*, idest antichristum bestialiter viventem, et alios crudeliter persequentem. Hoc dicitur quantum ad illos qui illum in sua praesentia adorabunt. *Et imaginem eius*, idest idolum sive statuam. Hoc dicitur quantum ad illos qui in absentia adorabunt imaginem sive statuam antichristi. Vel adorare imaginem antichristi, erit adorare eius sectatores, vel facere se ei in errore conformem, quod erit ex reverentia ad ipsum; et ideo adoratio dicitur. *Et acceperit characterem*, idest signum eius: *In fronte sua aut in manu sua.* Forsitan illi qui non habebunt imagines, habebunt aliquod signum antichristi manifestum in fronte vel manu. Quicquid autem sit de hoc, mysticus sensus est. *In fronte sua*, idest eius signum in aperta confessione. *Aut in manu sua*, idest in manifesta operatione. Utroque modo erunt consignati signo eius. De his *suprà 13. Et fecit terram* etc. *Et faciet ut quicumque etc. Et faciet omnes etc. Hic*, qui talis erit, *Bibet de vino*, idest de aeterna damnatione, quasi inebriante, idest replente et deiiciente, et subvertente utrumque hominem ad modum vini: *Irae Dei*, idest quod est ex divina iustitia, in cuius effectu Deus videtur iratus. Cum autem dicit *Bibet* etc. loquitur per similitudinem hominis qui bibit malum vinum et multum, unde inebriatur; et per hoc intelligitur multiplicitas et magnitudo poenae, quae impios implebit deiiciet et sepeliet: *Isai. 24. Amara erit potio bibentibus illam. Quod*, scilicet vinum malum: *Mixtum est*, idest coniunctum: *Mero*, idest vino puro, scilicet poenae temporali quae infertur hic ad correctionem: *In calice*, idest in vindicta: *Irae ipsius*, idest iustitiae Dei, in cuius poena videtur Deus iratus. Nota secundum Glossam, quod calix Dei est vindicta qua potat peccantes sive ad correctionem in praesenti, sive ad damnationem in inferno. Iste est calix irae Dei, quia haec vindicta provenit ex divina iustitia: omnis enim poena est ex iustitia Dei inquantum poena, licet ex misericordia sit temperatio poenae. et quod infertur ad correctionem. In hoc calice est quasi merum desuper, scilicet poena temporalis, quae hic infertur ad correctionem: di-

citur enim merum, quia ordinatur ad humanam salutem; quando autem non vult impius corrigi, tunc Dominus adiungit mero sive administrat vinum amarum damnationis : nam si aliquis vino puro adiungat sive admisceat vinum malum, et sic fit vinum turbidum. Merum gratiae est poena praesens quae infligitur ad correctionem ; vinum mixtum est damnatio aeterna, quae adiungitur in futuro: *Thren. 4. Ad te perveniet calix, et inebriaberis atque nudaberis. Et cruciabitur.* Hic ostenditur supplicium in speciali, et hoc quantum ad quinque. Primo quantum ad poenae gravitatem. Secundo quantum ad iustitiae aequitatem, *In aspectu.* Tertio quantum ad horrendam tenebrositatem, *Et fumus.* Quarto quantum ad interminabilem perpetuitatem, *Ascendet in saecula saeculorum.* Quinto quantum ad indefessam continuitatem, *Nec habent.* Dicit igitur, *Et cruciabitur*, qui peccata fecerit. Per cruciatum ostenditur gravitas. Item per illud quod sequitur, *Igne*, concremante: *Et sulphure*, idest foetore amaricante. In duobus ergo ostenditur gravitas, scilicet in igne comburente, et foetore inficiente : *Infra 21. Pars eorum erit in stagno ardente igni et sulphure.* Haec autem est poena debita ardori omnis peccati. Respondet ignis cremans, foetori foetor penetrans: in omni enim mortali est foetor spiritualis, maxime autem peccato luxuriae respondet et haec poena : quod signatum est *Genes. 19. Pluit Dominus super Sodomam sulphur et ignem.* Haymo: *In igne ardor, in sulphure foetor, quae poena maxime carnis vitiis respondet. In conspectu angelorum sanctorum, et ante conspectum agni:* hoc est videntibus hanc poenam angelis sanctis, quorum monitionibus in visionibus non acquieverunt, et ipsi Christo quem impugnaverunt. Ostenditur autem hic aequitas iustitiae, quae exigit ut coram angelis sanctis, quorum monita respuuntur, torqueantur: et coram ipso Christo, quem cum passus pro eis fuisset, vita et signo blasphemaverunt. Hoc autem erit miseris in augmentum poenae, quod scient poenam suam manifestam esse eis, quorum consortium contempserunt. Item iustitia et aequitas exigit, ut ab angelis sanctis, et ab ipso Christo in quorum contemptu cruciabuntur, nullum remedium percipiant. Item hoc erit ipsis angelis, et aliis beatis in gloriam : *Psal. Laetabitur iustus cum viderit vindictam.* Sed quare hoc dicitur de angelis, cum verum sit etiam de electis hominibus ? Item quare non dicitur in conspectu Dei ; sed Christi ? Respondeo. Ad primum videtur dicendum, quod quia magna gratia fit hominibus iustis et impiis, quod angeli dantur eis in custodes ; ideo magnus est contemptus, cum non desistunt a malis, et ideo coram eis specialiter merentur affligi : licet etiam verum sit de viris beatis. Item cum angelus sit dignioris naturae quam homo secundum Augustinum *11. lib. de Civ. Dei* per hoc ostenduntur ab auxilio destituti et opprobrio expositi. Ad aliud dicendum, quod certum est omnia patere Deo, secundum divinitatem. De Christo autem potius agitur, quia specialius ipsum Christum blasphemabunt. *Et fumus*, idest tenebrositas, secundum Glossam : *Tormentorum eorum*, idest impiorum : ibi enim sunt tenebrae: *Matth. 25. Servum inutilem proiicite in tenebras exteriores. Ascendet*, in duratione, idest perseverabit sive durabit: *In saecula*, consequutiva, *Saeculorum*, idest semper; quasi dicat, tenebrositas quam patientur mali in illis tormentis, aeterna erit : *Isaiae 24. Ascendet fumus eius in generatione et generationem. Nec habent*, idest non habebunt: *Requiem die ac nocte*, idest in aliquo momento temporis ; quasi dicat, continue sine intermissione cruciabuntur ; et ita ostenditur hic supplicii continuitas. Posset enim aliqua poena esse aeterna, et non continua, sicut febricitans tertianarius semper dicitur habere febrem, quia semper habet causam febris, non tamen continue dolet ; non sic erit ibi, sed continue dolebunt. Augustinus : *Quod nolunt modo salubriter cogitare, necesse habent sine ullo remedio sustinere.* Ex praedictis patet, quod erraverunt, qui dixerunt poenam reproborum non esse aeternam; sed reprobos post mille annos redituros ad vitam : *Ioan. 5. Ibunt hi in supplicium aeternum.* De quibus autem intendat loqui, ostendit replicans culpam praemissam, ut magis vitetur, ex quo ei tanta poena debetur ; unde subdit, *Qui adoraverunt*; quasi dicat: Non habebunt requiem illi, qui adoraverunt bestiam, idest antichristum, dum viverent: *Et imaginem eius*, idest statuam, vel eius famosiores sectatores. Et similiter non habebunt requiem. *Si quis acceperit characterem nominis eius*, in fronte vel manu, ut supra expositum est. Propter nullam poenam igitur temporalem erit adhaerendum antichristo, ne contingat aeternam incurrere: *Iob 6. Qui timent pruinam, irruet super eos nix.* Sed quid est quod dicit *die ac nocte*, cum in inferno non sit dies ? Respondeo. Non hoc dicitur ad signandum quod dies sit ibi, sed per talem modum loquendi ostendit doloris continuitatem, ut sit idem ac si diceret, Continue omni hora, qua solet esse apud homines dies ac nox. *Hic est.* Hic ostenditur materia profectus iustorum : et videntur esse verba Ioannis, ut *supra 13. Hic est patientia* etc. *Hic est*, idest in consideratione huius poenae praedictae: *Est patientia*, idest materia patientiae: *Sanctorum*, idest iustorum, qui puri sunt a fece peccati. Consideratio enim poenae perpetuae materia est sive occasio patientiae in adversis. Gregorius: *Sancti temporalem poenam lucrum putant, quia per hanc aeternam evadere non ignorant.* Describit autem iustos per ea quae iuvant ad patientiam, scilicet quantum ad diligentiam in obediendo, et quantum ad constantiam in credendo; unde dicit, *Qui custodiunt*, idest diligenter opere complent. *Mandata Dei*, quae servata servant per patientiam in adversis: *Eccle. 15. Si volueris mandata conservare, conservabunt te.* Item patientia iuvat etiam ad obediendum Deo: *Hebreo. 10. Patientia vobis necessaria est etc. Et fidem Iesu*, idest Salvatoris, qui eos suo sanguine redemit; quem non relinquunt propter adversa : unde cum eam custodiant, adversa tolerant: *1. Cor. ult. State in fide: viriliter agite et confortamini.* Item ipsa fides ordinat in adversis ad patientiam: *1. Ioan. 5. Haec est victoria quae vincit mundum, fides vestra.* Aliqui libri habent, Et qui custodiunt praecepta Dei: et secundum hoc iusti dicuntur sancti per declinationem mali; observatores autem praeceptorum per operationem boni diligendo Deum et Christum, ut dicit Glossa tam affectu quam effectu; et potest referri totum ad eosdem iustos: idem enim et unus iustus habet praedicta. Sed ad describendum iustos fit expressio quantum ad illa quae faciunt ad propositum.

Et audivi. Ostenso auxilio mulieris, facta etiam monitione ad famulatum adiutoris; hic subditur ratio expertae retributionis: quia qui Christo adhaerebunt, et adversa pro eo sustinebunt, optime praemiabuntur. Primo autem ostenditur merces esse intellectu considerandа, per hoc quod praecipitur scribi. Secundo ostenditur esse affectu desideranda, per hoc quod describitur eius perfectio, *Beati mortui.* Ubi primo describitur merces per comparationem ad meritum perseverantiae. Secundo quantum ad conditionem ipsius gloriae, *Amodo.* Ubi primo ostenditur conditio gloriae in speciali, quia scilicet gloria non compatitur aliquem laborem, sed prorsus evacuat. Secundo in generali, *Opera.* Ubi ostenditur, quod cum in via non recipiatur merces plena, in futuro plena et perfecta reddetur. *Et audivi*; quasi dicat: Ita adhaerendum est et famulandum Christo, et patienter sunt omnia sustinenda pro ipso: ex hoc enim obtinebitur vita aeterna, sicut mihi per revelationem ostensum est: et hoc est quod dicit, *Et audivi*, auditu interno. *Vocem de caelo*, idest venientem de sublimitate divinae maiestatis vel bonitatis. Ad literam audiebat in visione quandam vocem spiritualem dicentem sibi illud quod sequitur. *Dicentem mihi: Scribe*, in corde tuo et aliorum. Scribe etiam in libro materiali, ut merces iustorum a pluribus cognoscatur et consideretur, ut per hoc rectius vivatur, et patientia teneatur. Per hoc quod dicitur, *Scribe*, ostenditur merces diligenter considerandа, et nunquam oblivioni tradenda: res enim inscribitur ad memoriam habendam: *Habacuc 2. Scribe visum, et explana eum.* Argumentum, quod quae utilia sunt ad salutem, utile est scribere, non solum in animo, sed etiam in libro: scribe, inquam, ea quae sequuntur. *Beati*, sunt, *mortui*, morte naturae: vel *Mortui*, mundo: *Qui in Domino*, idest in confessione et obsequio Domini: *Moriuntur*, per dissolutionem animae et corporis, quando anima a corpore separatur. Tales qui in obsequio Dei decedunt, beati sunt, quia vitam aeternae beatitudinis intrant. Propter quod dicebat Apostolus *Philip. 1. Desiderium habens dissolvi, et esse cum Christo.* Sunt autem qui moriuntur sine Domino: *Ioan. 8. Et in peccatis vestris moriemini:* vere, inquam, sunt beati. *Amodo enim;* hoc est autem tempore mortis: *Dicit*, idest praecipit nutu suae voluntatis, idest facit cum effectu, quia suum velle est facere, et vocatur dictio sive locutio: quia ita facile facit omnia sola voluntate, sicut quis facile dicit aliquid: *Psal. Dixit et facta sunt. Spiritus*, idest Deus Trinitas: *Ioan. 4. Spiritus est Deus: Ut requiescant a laboribus suis*, idest ut quiescant ita ut amplius non laborent, quod erit merito laborum praeteritorum: *Isaiae 32. Sedebit populus meus in pulchritudine pacis, et in tabernaculis fiduciae, et in requie opulenta.* Augustinus: *Labor est pretium regni caelorum;* quasi dicat: Voluntas Dei est ut de caetero aeternaliter requiescant, quia olim laboraverunt: *Sapient. 3. Bonorum laborum gloriosus est fructus.* Operandum ergo est in senario huius temporis, ut sabbatum assequamur, quod signatur *Genes. 2. Requievit ab universo opere quod patrarat.* Et vere requiescent. *Opera enim illorum sequuntur illos*, quantum ad fructum sive mercedem; quasi dicat: Post merita habebunt plenum praemium. Haec enim verba cum pondere sunt accipienda: *Prov. ult. Date ei de fructu* etc. Ambrosius: *Non sunt hominis quae secum portare non potest: sola misericordia comes est defunctorum.* Et bene dicit *Sequuntur*, scilicet post mortem: quia hic in via non datur praemium plenum, quia non potest hic esse plenum, sed potius oportet aspera pati, ut dicit Glossa. Item sunt qui portant opera sua ante se, et ita opera praecedunt eos, quia hic gloriam vel lucrum quaerunt ex eis: *Matth. 5. Amen dico vobis: receperunt mercedem suam. Et vidi, et ecce.* Habito a decimotertio capitulo de profectu ecclesiae in persequutione; hic agitur de finali retributione, qua boni patientes praemiabuntur, et mali persequentes condemnabuntur. Primo autem describitur persona iudicis. Secundo ordo sive series iudicii, *Et alter angelus.* Iudex autem, scilicet Christus, describitur quantum ad tria, scilicet quantum ad naturam, quantum ad gloriam, *Similem;* tertio quantum ad potentiam, *Et in manu sua.* Natura eius ostenditur duplex, scilicet humana per nubem. Item divina cum sequitur, *Et super.* Dicit igitur, *Et vidi;* quasi dicat; Ita ostensa est mihi pugna draconis et perversorum contra ecclesiam: ostensa est etiam retributio eorundem, quae fiet in iudicio per Iudicem Christum: et hoc est, *Et vidi*, interno visu. Quid autem viderit, subiungit, *Et ecce.* Notatur praesentia visionis, quasi dicat, sub oculis apparuit. Potest etiam in hoc intelligi, quod iudex prope est: *Iacob. 10. Ecce iudex ante ianuam assistit. Nubem candidam*, idest humanitatem Christi levem sine peccati onere, et a terrenis elevatam; unde pluvia gratiae ad nos descendit, et refrigerium provenit: propterea dicitur nubes: *Isaiae 19. Ascendet Dominus super nubem levem: Supra 10. Amictum nube* etc. Item plenam, innocentia et virtutum affluentia decoram; et ideo dicitur candida: *Can. 5. Dilectus meus candidus et rubicundus. Et super nubem sedentem*, idest vidi Filium Dei quantum ad naturam divinam praesidentem naturae humanae quam assumpsit, regimine et dignitate: praesidet enim inquantum Deus suae humanitati, et regendo, et praecellendo. Et nota quod dicit *Sedentem*: per hoc enim intelligitur plena acceptatio, qua plene inquantum Deus acceptat suam humanitatem, in qua nihil est nisi acceptabile. Propter quam etiam acceptionem dicitur sedere in iustis. Item nota quod carnem quam assumpsit, nunquam deposuit. Item per hoc intelligitur quod eius humanitas est quasi thronus in quo iudicabit: *3. Reg. 10. Fecit sibi Salomon thronum de ebore grandem. Similem.* Hic ostenditur eius gloria: et primo implicite et in generali; secundo explicite et in speciali, *Habentem.* Dicit igitur, *Similem filio hominis*, idest iam immortalem et glorificatum; propter quod iam non dicitur filius hominis, secundum statum mortalem, sed similis: *Roman. 6. Christus resurgens ex mortuis iam non moritur.* Vel similem filio hominis, idest angelum repraesentantem in se filium hominis, scilicet Christum. Vidit enim quamdam nubem, et vidit angelum sedentem super nubem, et habebat speciem filii hominis, quia angelus apparebat in persona Christi; et ideo sedens super nubem signat Christum. Per angelum enim fuerunt haec ostensa beato Ioanni. De hoc dicitur *in Glos. supra 1. Similem filio hominis* etc. Deinde ostenditur eius gloria explicite, *Habentem in capite suo*,

idest in sua divinitate, quae est caput suae humanitatis: *Coronam*, idest gloriosam victoriam de hostibus, quia post passionem et resurrectionem patet Christi divinitatem de daemonibus triumphasse: *Auream*, idest veram et pretiosam, non fictam et vanam, sicut *supra 9. Et super capita earum tanquam coronae similes auro.* Item *auream*, quia in se et in mente fidelium et beatorum fulgidam. Item per sapientiam vicit: *Iob 26. Prudentia eius et caetera.* Vel per nubem signantur sancti perfectiores, per quos et cum quibus Dominus iudicabit: qui dicuntur nubes, quia elevati sunt a terrenis per sanctitatem, et volant per contemplationem: *Isaiae 60. Qui sunt isti qui ut nubes volant?* Super hanc nubem sedet Christus: quia sedebit in eis virtualiter, quasi in sua sede, quia in eis et cum eis iudicabit: *Iob 36. Et pauperibus iudicium praebuit. Similem* et caetera, ut prius. *Et in capite suo* et caetera, idest in seipso, habentem victoriae gloriam, decorantem et honorificantem ipsum, et secundum humanitatem, sicut corona existens in capite alicuius ipsum exaltat. Ipse etiam inquantum homo apparet gloriosus de victoria qua diabolum pro homine vicit: et de hoc tota caelestis curia est ei subiecta; unde de eo dicitur *in Psal. Posuisti in capite eius coronam de lapide pretioso. Auream*, ut prius. *Et habentem in manu sua*, idest in potestate. *Falcem*, idest iudiciariam sententiam, quae dicitur falx, quia scindit, idest dividit bonos a malis, et e contrario, sicut faenum a terra secatur. Item quia quicquid falce inciditur, infra falcem concluditur, ad quamcumque partem se vertat. Similiter nullus est qui Dei iudicium evadere possit: unde Gregorius *sup. hunc loc. Potestas divini iudicii, quia omnia inter se incidendo complectitur, falcis appellatione signatur. Acutam*, idest virtuosam et potentem ad secandum, sicut falx bonam aciem habens, quia potenter omnes iudicabit retribuendo, nec aliquis poterit ei resistere: *Ierem. 1. Et quis est iste pastor, qui resistet vultui meo? Et alius.* Hic ostenditur ordo sive series iudicii. Fiet autem iudicium secundum desiderium sanctorum qui hoc desiderabunt, ut caelestis curia compleretur. Exequutio autem iudicii fiet per angelos qui potestatem habent exequendi, quando Dominus suo nutu imperabit eis. Primo ergo ostenditur sanctorum desiderium. Secundo ipsum iudicium, *Et misit.* Tertio angelica potestas ad iudicium exequendum, *Et alius angelus exivit de templo.* Quarto exequendi praeceptum, *Et alius angelus exivit de altari.* Quinto ipsius exequutionis actuale mysterium, *Et misit angelus falcem.* Circa primum primo ostenditur apparitio sanctorum. Secundo ipsorum desiderium, *Clamans.* Tertio ipsum desideratum, *A voce.* Dicit ergo, *Et alter*; quasi dicat: Ita mihi revelata est persona iudicis quam magnifica sit. Ostensum etiam est mihi desiderium sanctorum, qui in iudicio apparebunt; et hoc est, *Et alter angelus*, scilicet caetus sanctorum, qui dicuntur angeli propter excellentiam vitae, vel propter conformitatem gloriae: *Matt. 22. Erunt quasi angeli Dei in caelo.* Dicuntur autem angelus singulariter propter unitatem voluntatis, et vinculum caritatis: *Galat. 3. Omnes autem vos unum estis in Christo Iesu:* et dicitur *Alter*, scilicet a Christo, quia minor eo, quia sancti servi sunt Christi. *Exivit*, idest exibit: *De templo*, idest de intimo et sacro secreto intimae contemplationis sive fruitionis, in qua prius ante iudicium erant occulti. Exitus iste est apparitio sive manifestatio sanctorum in iudicio in magna claritate, quia ante erant in occulto divinae fruitionis, non tamen frui sive contemplari cessabunt. Apparebunt autem iudicaturi cum Christo: *Matth. 19. Sedebitis et vos super etc.* Vel exitus iste potest intelligi motus spiritualis a contemplatione divinae misericordiae ad contemplationem iustitiae quam optabunt, quia desiderabunt iudicium fieri; unde sequitur, *Clamans voce magna*, idest orans magno desiderio: *Ad sedentem super nubem*, idest ad Christum: expone ut supra. Sancti enim circa tempus iudicii, et antequam veniant cum iudice, desiderabunt efficaciter iudicium fieri; et sic exitus eorum intelligitur motus internus a contemplatione divinae misericordiae ad contemplationem iustitiae, licet etiam nunc illud desiderent. Item apparentes cum iudice cum claritate magna desiderabunt hoc fieri, ut compleatur patria caelestis, et sit gaudium plenum ex consortio aliorum: *Supra 6. Clamabant voce magna dicentes: Usquequo non iudicas* etc. *Mitte.* Hic ostenditur etiam ipsum desideratum: et primo tangitur res desiderata; secundo subditur eiusdem rei complendae causa, *Quia venit.* Res autem desiderata, scilicet iudicii actus et iudicii effectus, quae est collectio electorum in gloriam. Hoc autem sequetur ex iudicio. Dicit igitur, *Mitte falcem*, idest exerce iudicium: *Tuam*, idest ad te pertinentem, quia ad Christum in humanitate pertinet iudicare: *Ioan. 5. Pater omne iudicium dedit Filio.* Fit autem sermo de iudicio, iuxta similitudinem hominis applicantis falcem agro, et secantis. Ager mundus in quo Deus seminavit filios regni; Diabolus autem zizania. Et totum secabitur et separabitur in iudicio: *Matth. 13. Ager est mundus, bonum vero semen filii sunt regni* etc. *Et mete*, idest collige granum tuum, et palea comburatur: *Matt. 3. Permundabit aream suam, et congregabit triticum suum in horreum suum, paleas autem comburet igni inextinguibili: Quia venit hora*, idest iam est tempus: *Ut metatur*, spiritualiter ponitur, idest ut fiat separatio bonorum a malis, cum iam sit completus numerus electorum: *Supra 11. Advenit tempus mortuorum iudicari* etc. Quod autem iam hora iudicandi sit, tunc ostenditur cum subditur, *Quoniam aruit messis terrae*, idest iam matura est in sua nequitia multitudo malorum, qui terrena dilexerunt. Quando messis aruit, tunc signum est maturitatis: similiter instante iudicio, completa erit malitia malorum, quia post completionem numeri electorum quibus profecit iniquitas impiorum, non est permittendum malos amplius regnare. Vel in bono sic. *Quoniam aruit*, idest iam maturata est in meritis, quia iam sunt completa: *Messis*, idest multitudo electorum, qui sunt metendi, idest per iudicium colligendi in gloriam: *Messis*, inquam, *terrae*, idest ecclesiae, quia non nisi in ecclesia possunt merita haberi vel compleri. Sed obiicitur de hoc quod dicit expositio *Mete*, cum hoc ad angelos pertineat, *Matth. 13. Messores sunt angeli.* Item propter messionem, non videtur oportere iudicium fieri, cum messio fiat in statu viae: unde dictum est Apostolis *Ioan. 4. Ego misi vos metere quae non laborastis.* Respondeo. Notandum quod est messio multiplex, scilicet effica-

cis praedicationis, quando scilicet virtute praedicationis recipiuntur, sive colliguntur ad fidem vel ad statum gratiae illi, qui ante ad hoc dispositi per doctrinam, vel exemplum, vel scripturam. De hac dicitur *Ioan. 4. Ego misi vos metere* etc. Item internae refectionis: *Exod. 23. Septem diebus azima comedetis, tempore messis novorum:* quia universo tempore vitae huius, in quo iusti metunt nova, dum de suis meritis habent a Deo novas et internas refectiones, debent habere opera azima, idest sine fermento, quae opera sunt in nutrimentum animae; et ideo dicuntur azima comedi. Haec duplex messio fit in praesenti. De hac non agitur hic. Item iudicialis retributionis. Haec messio fiet a Christo, quando per iudicium separabit bonos a malis: de hac dicitur hic *Mitte falcem:* et *infra eod. Et misit falcem suam in terra, et messuit terram.* Item ministralis exequutionis: haec fiet ab angelis, qui exequentur iudicium Christi: *Matth. 13. Messores sunt angeli:* et sequitur: *Exibunt angeli, et separabunt malos de medio iustorum, et mittent eos in caminum ignis.* Item aeternae fruitionis. Sic metent omnes electi, idest semper percipient aeternam gloriam: *Galat. ult. Qui seminat in spiritu, de spiritu metet vitam aeternam: bonum autem facientes non deficiamus, tempore enim suo metemus non deficientes.* Ad primum patet, quia non agitur de illa messione. Similiter patet ad aliud. *Et misit ille.* Hic ostenditur ipsum definitivum iudicium, quod describitur quantum ad duo praemissa, scilicet quantum ad iudicii actum; unde dicitur, *Et misit ille qui sedebat super nubem candidam,* idest Christus qui inquantum Deus praesidet suae humanitati, vel sanctis: *Falcem suam,* idest sententiam iudicialem: *In terram,* idest in homines, qui habitaverunt vel corpore ut boni, vel corpore simul et mente in terra ut mali; quasi dicat: Iuxta sanctorum desiderium exercebit suum iudicium. Item quantum ad iudicii effectum. *Et messuit,* idest metet: *Terram;* quasi dicat, separabit bonos a malis. Metere terram est separare bonos a malis, quorum utrique habitaverunt in terra: illi corpore, isti et corpore, et mente: et boni colligentur in horreum Dei. *Ioel. 3. Sedebo ut iudicem omnes gentes* etc. *Et alius.* Hic ostenditur angelica potestas ad iudicium exequendum: et primo ostenditur exitus angelorum; secundo potestas ipsorum, *Habens.* Dicit igitur, *Et alius angelus*, idest caetus angelorum qui sententiam iudicii exequentur, qui angelus est alius a praecedente, quia numerositas angelorum alius est a numerositate sanctorum, qui cum Domino iudicabunt. *Exivit*, idest exibit: *De templo*, idest de sacro et intimo ac venerando secreto contemplationis, in quo Deus colitur. Contemplatio enim aeterna cum amore ineffabili perpetuus cultus Dei est. *Quod est in caelo*, scilicet empyreo, sive in ecclesia triumphante. Exibunt enim angeli, et venient ad iudicium, ut iudici assistant, et quod iudicabitur impleatur exequendo: *Matth. 13. Exibunt angeli et caetera. Habens et ipse*, sicut et Christus, secundum quod ei congruit: *Falcem acutam*, idest virtuosam potestatem scindendi bonos a malis, et e contrario, quia potestatem habent angeli exequendi quod iudex iudicabit: *Matth. 13. Messores sunt angeli.* Sed obiicitur. Quomodo iusti exibunt de secreto contemplationis, si contemplari non desinunt? Item angeli non habent aequalem potestatem cum Christo. Quomodo ergo dicuntur habere falcem sicut ipse? Respondeo. Ad primum dicendum, quod non dicuntur exire angeli de secreto divinae contemplationis, quasi contemplationem relinquant: continue enim ubicumque sint Deo fruuntur, eo quod Deus est ubique per essentiam: unde Gregorius *in Gregoriano: Et mittuntur, et assistunt, quoniam etsi circumscriptus est spiritus angelicus, summus tamen spiritus ipse qui Deus est, circumscriptus non est.* Dicuntur ergo exire in tempore iudicii, quia cum prius essent in caelo empyreo hominibus occulti, tunc venientes de empyreo in iudicio comparebunt. Ad aliud dicendum est, quod non notatur aequalitas, sed quaedam conformitas, sive convenientia. Potest et aliter intelligi secundum Glossam, scilicet caetus sanctorum, qui cum Deo iudicabunt, de quo sicut iam dictum est, *Et alter angelus.* Dicitur autem ille angelus alius ab illo, licet utrobique numerositas Sanctorum perfectorum significetur, propter alium actum, scilicet iudicandi; sicut enim dictum est de eis, quantum ad actum orandi; hic autem quantum ad actum iudicandi. *Exivit*, idest exibit: *De templo*, quod est in caelo, ut prius. Sancti enim iudicaturi cum Domino, exibunt ad iudicandum: *Habens et ipse*, Glossa *sicut Christus:* exponitur ly *Et falcem acutam*, idest potestatem iudiciariam, quam tunc exercebunt: *1. Cor. 6. An nescitis quoniam sancti de hoc mundo iudicabunt?* Sed per quem modum iudicabunt perfecti, et quae erit eorum auctoritas ad iudicandum? Respondeo. Dicendum, quod perfecti qui omnia dimiserunt, et Christum sequuti sunt, habebunt auctoritatem et potestatem iudicandi, et iudicabunt, sicut habetur *Matth. 19. Sedebitis super sedes* etc. Item *sup. il. 1. Cor. 6. An nes.* etc. Glossa: *Iudicabunt etiam auctoritate et potestate.* Quae autem sit illa auctoritas et potestas, et per quem modum iudicabunt, valde occultum est; probabile tamen est, et ita creditur, quod dicuntur iudicaturi potestate et auctoritate, quia altiores erunt cum iudice in aere, et propinquiores iudici, tanquam assessores, et tanquam auctoritatem habentes. Item quia maiorem causae cognitionem habebunt quam alii sancti minores, quia magis cognoscent causam retributionis bonorum et malorum. Item quia sententiam iudicis adprobabunt, vel verbo, vel signo manifesto, vel alio modo nobis occulto. Utrum autem plus sit in illa auctoritate iudicandi, sive iudicio, quo sancti iudicabunt, non est certum. *Et alius.* Hic ostenditur exequendi praeceptum: et primo describitur ipse imperans; secundo ostenditur imperium, *Et clamavit*; tertio ipsum imperatum, *Mitte.* Imperans autem describitur tum quantum ad apparitionem, tum quantum ad potestatem. Dicit igitur, *Et alius angelus*, scilicet Christus, Angelus magni consilii, qui alius est ab angelo praemisso, quia maior est, etiam inquantum homo, angelis et sanctis. Hic est ille qui supra visus est a Ioanne, sedens supra nubem. *Exivit*, idest exibit, quia veniet, et se manifestabit in iudicio: *De altari*, idest de secretiori loco, hoc est secretiori ac maiori subtilitate gloriae. Nota quod sicut de alio angelo dicit quod exivit de templo, hoc dicit de Christo quod de altari. Per quod intelligitur quod sicut altare est intimum in templo; sic gloria Christi maior est et profundior et ineffabilior, quam gloria angelorum vel sanctorum. Iste eius

exitus est manifestatio sui in humanitate : in iudicio enim apparebit bonis et malis: *Supra 1. Videbit eum omnis oculus* etc. Vel altare potest dici altitudo ipsius divinitatis, a qua exiet manifestando se ipsum in sua humanitate, ut dictum est: *Exod. ult. Posuit altare aureum sub tecto testimonii*, idest divinitatem in humanitate, quae optime dedit testimonia divinitati. *Qui habebat*, idest habet : *Potestatem super ignem* , idest super poenam aeternam , quae per ignem erit: *Isa. ult. Et ignis non extinguetur.* Ecce quanta potestas Christi, ecce quod poterit imperare angelis et sanctis, ecce quod ipse potius est timendus quam homo mortalis: *Matth. 10. Eum potius timete qui potest et animam et corpus perdere in gehennam. Et clamavit*, idest clamabit: *Voce magna*, idest magno imperio: *Ad eum* , scilicet caetum angelorum: *Qui habebat* , idest habet vel habebit : *Falcem acutam*, idest potestatem exequendi iudicium, sive aliqua resistentia ; quasi dicat: Christus in iudicio praecipiet angelis ut suum iudicium exequantur. Hoc autem praeceptum, sive clamor, erit vel per exteriorem expressionem verbi, vel signi ad indicium suae magnificentiae; vel per fortem et vivacem inspirationem suae voluntatis. Quid autem imperabit, subditur, *Dicens*: *Mitte*: et primo ostenditur res imperata; secundo exequendi causa, *Quoniam.* Res autem imperata erit angelica exequutio; unde dicitur, *Dicens: Mitte falcem tuam acutam*, idest potestatem tuam efficacem applica ad actum, et seca. *Mitte*, inquam, *in messes* , idest in malos , qui dicuntur messis , quia primo seminavit eos diabolus tanquam zizaniam, postea vero creverunt in malitia; et quando erit hominum completa malitia , tunc erit messis matura, et tunc erunt metendi per angelos, idest separandi a bonis : *Matth. 10. Tempore messis dicam messoribus : Colligite primum zizania.* Hoc dicitur quantum ad peccatores minores ; quantum vero ad peccatores enormiores subditur ; *Et vindemia* , idest separa a bonis falce tua. Loquitur autem iuxta similitudinem metentis et vindemiantis , et potest eadem falce meti et vindemiari. *Botros*, idest uvas quae procedunt ex botris; botrus quippe dicitur illud quod est in acino ; botrio autem botrionis dicitur illud quod exit sarmento turgente. Large autem dicitur illud turgidum quod exit de palmite, quod postea floret: *Cant. 2. Botrus Cypri.* Largissime autem accipitur pro uva, ut *Nume. 12.* similiter hic. Per botros autem, idest uvas, signantur homines pleni vino nequitiae inebriati, qui primo floruerunt per iniquam potestatem. Postea vero facti sunt uvae , quia successit in eis fructus malus per operis perversitatem. Hic ergo accipitur botrus in malo; quandoque autem in bono, ut *Miche. 1. Non est botrus ad comedendum. Vineae*, idest mundi, qui est vinea producens malas uvas, scilicet peccatores qui habent vinum diaboli quo inebriabuntur , de qua hic, et *Deut. 31. De vinea Sodomorum vinum eorum.* Item bona, scilicet ecclesia, vel status iustitiae: *Matth. 20. Ite et vos in vineam meam* etc. *Vineae*, inquam , *terrae :* quia haec vinea sita est in terrena vanitate , quia mundus terram sapit , terram ingerit. Isti botri vineae terrae vindemiabuntur, quando mali enormes a bonis separabuntur per angelos: *Matth. 13. Exibunt angeli, et separabunt* etc. Quoniam autem maior opera datur vineae quam terrae ; ideo per botros vineae signantur mali perversiores. Vel per messes possent intelligi boni qui sunt in horreum reddendi. Per botros autem vineae mali : quia respectu utrorumque habebunt ministerium angeli sancti. Ratio autem subiungitur, *Quoniam maturae sunt*, in nequitia: *Uvae eius* , idest peccatores quos in culpa produxit vinea; quasi dicat : Completa est nequitia malorum , et ideo scindendi sunt sicut uvae maturae : *Ioel. 3. Exultant torcularia, quia multiplicata est malitia eorum. Et misit.* Hic ostenditur ipsius exequutionis actuale ministerium: separabunt enim sancti angeli impios homines a bonis, et mittent in terram, ubi semper punientur; non tantum minores, sed etiam maiores , et hoc secundum quod quisque meruit. Primo ergo ostenditur separatio malorum. Secundo intrusio separatorum, *Et misit.* Tertio poena intrusorum, *Et calcatus.* Quarto communitas suppliciorum, *Et exivit.* Dicit ergo, *Et misit angelus*, idest mittet numerositas angelorum, iuxta iussum Christi: *Falcem suam*, idest potestatem exequendi: *In terram*, idest in terrenos, idest potestatem suam applicabit ad actum. Quid autem faciet, subiungitur: *Et vindemiavit*, idest vindemiabit: *Vineam terrae*, idest scindet uvas vineae terrae , idest separabunt de consortio bonorum malos , qui in se continent vinum mundi : ubi non est nisi terrena vanitas : *Deut. 31. Fel draconum vinum eorum* etc. *Et misit*, idest mittet , hoc est deiiciet : *In lacum irae Dei* , idest in infernum , in quo mali sentiunt iram , idest vindictam Dei. Dicitur autem infernus lacus, propter vilitatem , et illic involventur miseri et suffocabuntur. Vel ibi mali sicut in torculari prementur: unde alia litera habet in torcular: *Isai. 24. Congregabuntur in congregatione unius fascis in lacum* etc. Hoc est quod dicitur *Matth. 13. Mittent eos in caminum ignis. Magnum :* quia magnam hominum multitudinem capere potest : *Isaiae 5. Dilatavit quasi infernus animam suam. Et calcatus est.* Hic ostenditur poena ipsorum; et primo poena sensus ; secundo poena damni, *Extra civitatem.* Dicit igitur , *Et calcatus est* , idest calcabitur : *Lacus* , idest torcular, idest illud quod erit in torculari, scilicet damnati. Loquitur per similitudinem uvarum maturarum quae colliguntur, et mittuntur in torculare , et ibi premuntur sive calcantur. Iuxta hoc magis scindentur a mundo, et etiam a consortio bonorum, et mittentur in infernum, ubi multa supplicia eos calcabunt , idest vexabunt et prement , quia non vinum est in eis, quod in Dei cellario sit ponendum; quasi dicat : Damnati graviter affligentur , et poenis seu labori subdentur : et ponitur continens pro contento. De hac poena dicit Gregorius *in Gregoriano : Supplicia in se demersos ultra vires cruciant, fit miseris mors sine morte , finis sine fine , defectus sine defectu , quia mors semper vivit, et finis semper incipit, et defectus deficere neseit. Extra civitatem.* Hic notatur poena damni ; quia in inferno semper punientur , ita quod semper erunt exclusi a civitate caelesti ; quasi dicat , Ita calcabuntur impii in lacu, et hoc extra civitatem caelestem , scilicet quia ad eam nunquam redibunt. Animae enim in purgatorio affliguntur, sed quandoque ad civitatem supernam evolabunt ; non sic impii: *Isai. 26.* secundum aliam literam ; *Tollatur impius ne videat gloriam Dei : Infra ult. Foris canes. Et exivit.* Hic ostenditur communitas

suppliciorum, quia tam maiores quam minores punientur secundum diversitatem meritorum. Communitas autem erit, non aequalitas. Igitur dicit, *Et exivit*, idest procedet: *Sanguis*, idest aeterna poena pro peccato, quod per sanguinem signatur, quia peccatum colorem habet et infectionem ut sanguis: *De lacu*, idest de inferno: *Usque ad frenos equorum*, idest usque ad minores rectores aliorum, etiam usque ad daemones. Equi sunt mali qui portant super se diabolum qui eis insidet: *Supra 6. Et ecce equus pallidus* etc. Freni equorum sunt rectores malorum, sive homines maiores, sive daemones, qui eos in malitia regunt, quod est distorquere sicut equus freno regitur et ducitur huc vel illuc; quasi dicat: Ex inferno procedet punitio sive afflictio, non solum ad minores, sed etiam usque ad principes et daemones, quia aliorum ductores in nequitia fuerunt: *Sapient. 6. Potentes autem potenter tormenta patientur.* Vel *Sanguis*, idest vindicta, quae per sanguinem signatur, quia effusio sanguinis quandoque solet fieri in vindictam, ideo aeternam vindictam signat. Loquitur autem beatus Ioannes sub velamine similitudinum. *Exivit*, idest exibit, de lacu usque ad frena equorum, ut prius. De inferno enim procedet vindicta contra malos, etiam usque ad principes perversos et daemones: *Sapi. 6. Fortioribus autem fortior manet cruciatus.* Haec autem poena erit communis omnibus, licet non aequalis; unde sequitur, *Per stadia mille sexcenta.* Stadium est spatium continens passus centum vigintiquinque, scilicet octavam partem miliarii: et dicitur a stando, quia Hercules cum cucurrisset uno halitu centum vigintiquinque passus, tunc respiravit et stetit. Propter hoc Graeci hac mensura metiebantur loca in quibus ludebant. Stadium ergo signat homines per viam vitiorum currentes, et ludis mundanae vanitatis insistentes, secundum Glossam. Quidam autem sunt in hoc ludo minus perfecti, quod signatur per simplicem senarium, qui signat quandoque minorem perfectionem, sive in bono sive in malo. Quidam perfectiores, quod per centenarium, qui numerus magis signat perfectionem, quam senarius, quia multos numeros continet et terminat: est enim numerus in se completus; unde retro incipere oportet in numerando. Quidam perfectissimi, quod signatur per millenarium, qui est numerus magis completus quam centenarius, quia et eum et alios multos in se continet et terminat. Continua sic; quasi dicat: Vindicta procedet de inferno, non solum ad minores, sed etiam ad maiores, qui freni equorum dicuntur. *Vindicta* dico currens per stadia mille sexcenta, idest per homines qui ludis vitiorum detenti, diversum vitae cursum male vivendo tenuerunt, scilicet vel in gradu vitiorum minori, vel mediocri, vel maximo. Ex quo patet, quod omnes reprobi aeternaliter punientur; distincte tamen secundum diversa demerita: *Infra 20. Iudicatum est de singulis secundum opera eorum* etc. Gregorius *in Gregoriano: Unumquemque damnatum iuxta modum criminis etiam retributio sequetur ultionis.* Sed obiicitur. Ignis enim gehennae unus et idem est: ergo uno et eodem modo agit in omnes. Item quomodo vel quare per creaturam ignobilem, scilicet per infernum ministratur poena creaturae rationali, scilicet angelis malis, et hominibus, quorum tam nobilis est natura? Item obiicitur de his tribus visionibus, scilicet secunda, tertia, quarta: quia cum in eis agatur de persequutionibus ecclesiae, videtur aliqua earum superfluere. Respondeo. Ad primum dicendum, quod activum agit in patiente disposito; et ideo agens agit secundum dispositionem patientis. Unde secundum quod differenter dispositi sunt ad poenam secundum diversa demerita, sic differenter torquentur, etiam ab eodem instrumento, scilicet igne vel alio, sicut sol manens unus diversas res calefacit et exurit: unde Gregorius *in eod. Sicut uno sole omnes tanguntur, nec tamen sub eo uno ordine omnes aestuamus; sic damnatos una gehenna afficit, et tamen non omnes una qualitate comburit.* Praeterea ignis et alia instrumenta poenae infernalis agunt in reprobos homines et daemones, secundum ordinem iustitiae: et quia iustitia non punit aequaliter eos qui in culpa non fuerunt aequales; ideo reprobi differenter torquentur. Ad aliud dicendum, quod licet natura rationalis sit dignissima; tamen vilis facta est per peccatum, subiiciendo se videlicet per affectum: et ideo viliter per vilem creaturam torquetur, quia a summe digno recedens, se per vilia vilem fecit. Ad aliud dicendum, quod nulla visio est superflua: ordinatissime enim datae sunt a Sapientia summa. Nam in prima istarum trium agitur de persequutionibus ecclesiae, inquantum per illas distinguentur status ecclesiae. In secunda, ad cautelam sanctorum. In tertia inquantum in illis proficit ecclesia.

CAPUT. XV.

Et vidi aliud signum in caelo magnum et mirabile: angelos septem, habentes plagas septem novissimas, quoniam in illis consummata est ira Dei. Et vidi tanquam mare vitreum mixtum igne, et eos qui vicerunt bestiam, et imaginem eius, et numerum nominis eius, stantes super mare vitreum, habentes citharas Dei, et cantantes canticum Moysi servi Dei, et canticum agni, dicentes, Magna et mirabilia sunt opera tua Domine Deus omnipotens: iustae et verae sunt viae tuae rex saeculorum. Quis non timebit te Domine, et magnificabit nomen tuum? quia solus pius es: quoniam omnes gentes venient, et adorabunt in conspectu tuo, quoniam iudicia tua manifesta sunt. Et post haec vidi, et ecce apertum est templum tabernaculi testimonii in caelo: et exierunt septem angeli, habentes septem plagas, de templo: vestiti lapide mundo, et candido: et praecincti circa pectora zonis aureis. Et unum de quatuor animalibus dedit septem angelis septem phialas aureas, plenas iracundiae Dei viventis in saecula saeculorum. Et impletum est templum Dei fumo a maiestate Dei, et de virtute eius, et nemo poterat introire in templum, donec consummarentur septem plagae septem angelorum.

CAPUT XV.

Et vidi aliud signum. Cum in hoc libro contineantur septem visiones, primae quatuor pertinent ad statum ecclesiae universalem, sive initialem, sive medium, sive finalem; tres vero residuae spectant ad statum ecclesiae finalem, sicut dicit Glossa. Istae autem tres sic distinguuntur. Prima est de angelis effundentibus phialas irae Dei, in quibus continentur septem plagae: et haec ad tempus refertur antichristi. Secunda de damnatione Babylonis, et bestiae, et pseudoapostolorum; et haec refertur ad tempus iudicii. Tertia de innovatione electorum et glorificatione sanctorum; et pertinet ad statum praemii. In hac ergo visione, quae tria capitula continet, agitur de septem angelis tenentibus et effundentibus septem phialas, in quibus continentur septem plagae, idest damnationes impiorum, qui erunt tempore antichristi: et ex hoc fideles animari debent ad bonum. Dividitur autem haec pars in tria capitula. In primo agitur de potestate effundendi phialas. In secundo de ipsa effusione, *cap. 17. Et venit unus de septem.* Circa primum notandum, quod angelis, hoc est praedicatoribus habentibus potestatem effundendi phialas adhaerent alii fideles. Utrique autem sunt in statu manifestandae veritatis. Ipsos autem angelos oportet esse idoneos ad actum praedicandi, ut sint digni effundere phialas, idest annunciare poenas divinae iracundiae peccatoribus, quibus damnatio debetur propter eorum perversitatem: unde prima pars in sex dividitur. In prima tangit angelos habentes huiusmodi potestatem. In secunda describit adhaerentes eisdem per fidei unitatem, *Et vidi tamquam mare.* In tertia ostendit manifestatam unitatem, *Et post haec vidi, et ecce apertum est.* Quarta praemissorum angelorum idoneitatem, *Quia exierunt.* In quinta plagarum infligendarum qualitatem, *Et unum.* In sexta hominum his plagis affligendorum perversitatem, *Et impletum est.* In prima parte primo agit de angelis huiusmodi potestatem habentibus implicite, et in generali. Secundo explicite, et in speciali, *Angelos septem.* Dicit igitur, *Et vidi;* quasi dicat: Ita vidi praemissa, et praeter illa, *Vidi*, interno aspectu per revelatoriam visionem: *Aliud signum*, aliud, inquam, ab illo de quo *supra 12. Et signum magnum apparuit in caelo: Mulier et caetera.* Et bene dicitur aliud, quia illud est signum perfectum ecclesiae; hoc autem est signum quo intelligitur damnatio malorum, quae per praedicatores denunciatur. Vel aliud a signis, de quibus *13.* et *14.* capitibus, quia sub signis vidit ea de quibus illic habitum est. *Signum*, idest figuram, aliquid mysticum significantem. Quorum autem dixit signum, explanat post cum subdit, *Angelos septem* etc. *In caelo*, idest in ecclesia, per caelestem vitam excelsa. Ad ecclesiam enim pertinet illud quod vidit de septem angelis, idest de universis praedicatoribus, et alia multa quae sequuntur. *Magnum*, significatione, quia magnum in ecclesia signat visio quae sequitur: *Mirabile*, consideratione, quia ex eis quae consequuntur, surgit materia admirandi, considerando divinam sapientiam, quae per talem modum revelavit, et tam sapienter omnia disponit. Item potentiam, qua ita fortiter regit bonos, et dissipat malos. Item misericordiam in bonos, et iustitiam in malos: *Eccle. 42. Et admirabilis magnificentia eius.* Cuiusmodi autem signum viderit, ostendit in speciali dicens, *Angelos septem*, hoc est universos praedicatores septiformi Spiritu imbutos. Vel septem angelos, idest septem ordines praedicatorum, sicut infra patebit; qui dicuntur angeli propter officium annunciandi hominibus quae sunt salutis, quia angelus interpretatur nuncius et propter excellentiam vitae, quae debet eminere in eis: *Supra 8. Vidi septem angelos stantes* etc. *Habentes septem plagas*, hoc est potestatem infligendi malis universas poenas divinae iustitiae, ut excaecatione in praesenti, et damnatione in futuro, ubi erunt poenae multiplices. Poenae autem dicuntur plagae, quia valde acerbe natura rationalis laeditur in poenis, quas divina iustitia in perpetuum infert: *Ier. 30. Insanabilis fractura tua, pessima plaga tua.* Poenarum autem reproborum universitas per septenarium signatur, sive sint in praesenti, sive sint in futuro. Si autem ad infernum referamus, septem poenae possent notari in eodem. Una est carentia divinae visionis: *Isa 26.* secundum aliam literam, *Tollatur impius ne videat gloriam Dei.* Secunda anxietas vermis: *Isai. ult. Vermis eorum non morietur.* Tertia est ardor ignis: *Matth. 3. Paleas autem comburet igni inextinguibili.* Quarta vehementia frigoris: *Iob 24. Ad calorem nimium transeat ab aquis nivium.* Quinta horror caliginis: *Matth. 5. Ligatis manibus proiicite in tenebras exteriores.* Sexta foetor intolerabilis: *Isaiae 32. De cadaveribus eorum ascendet foetor.* Septima societas abominabilis, quod signatur *Sapient. 17. Personae tristes illis apparentes, pavorem illis praestabant.* Bernardus *in suis Medit. Nihil ibi videbitur nisi vermis, atque teterrima monstra daemoniorum.* Praedictas plagas dicuntur praedicatores posse infligere, quia auctoritatem habent denunciandi eas impiis infligendas, ut habetur *infra 16. Et prius angelus effudit* etc. *Novissimas:* quia post poenas quae inferentur malis a Deo in die iudicii, sicut praedicatores interim annunciant, non infert Deus alias, sicut dicit Glossa: vere autem dico novissimas, *Quoniam in illis*, scilicet plagis, *consummabitur*, idest complebitur, ut ultra non addat alias poenas ira Dei, idest iustitia Dei in effectu, quia malis per iudicium a mundo ablatis, et in imo terrarum conclusis, non infert Deus amplius sententiam iudicii: *Ezechiel. 7. Nunc finis super te, Et immittam furorem meum in te, et iudicabo te iuxta vias tuas. Et vidi.* Habito de angelis habentibus praedictam potestatem, agitur hic de his qui eis adhaerent per fidei unitatem, et loquor de fide formata. Praedicatoribus enim adhaerent alii fideles, eamdem fidem cum caritate et gratia tenentes, et sub eodem domino militantes: et ex hoc commendatur et ostenditur acceptabilis status fidei catholicae. Quoniam autem status gratiae, et omnia merita tam praedicatorum, quam eis adhaerentium ortum habent a virtute baptismi; ideo primo ostendit originem meritorum, scilicet baptismum. Secundo ipsa merita fidelium, *Et eos.* Baptismum autem qui est meritorum origo, describit quantum ad triplicem effectum, contra tria quae facit peccatum originale, quod facit in anima horrendam foeditatem, internam obscuritatem, ineptam tepiditatem. E contrario autem baptismus introducit sinceritatem; ideo dicitur *Mare*, idest vas la-

vatorium: unde dicit, *Et vidi ;* quasi dicat : Ita vidi angelos habentes septem plagas: *Et vidi* , similiter , Glossa *cum illis angelis.* Ideo non tantum vidit angelos, sed etiam quoddam vas vitreum cum igne, quia ipsi praedicatores per baptismum facti sunt filii adoptivi, et baptismum praedicant. Item quia illi qui eis adhaerent, de quibus sequitur, per virtutem baptismi proficiunt et salvantur. *Tanquam mare* , idest quoddam signum simili vasi lavatorio. Dicit autem *Tanquam*, quia non videbat verum vas materiale, sed simile. Sciendum autem quod mare quandoque dicitur aqua multa congregata: *Psal. Quoniam ipsius est mare, et ipse fecit illud.* Quandoque vas lavatorium propter continentiam multae aquae, sicut in templo Salomonis positum est mare, ut ibi sacerdotes abluerentur , *3. Reg. 7.* Per hoc mare signatur baptismus , quia vim habet mundativam: *Act. 3. Baptizetur unusquisque vestrum in nomine Christi Iesu in remissionem peccatorum vestrorum.* Ambrosius *in 2. libro de Sacr. Baptismate peccata omnia diluuntur.* Item baptismus infundit claritatem, contra culpae caliginem ; unde dicitur , *Vitreum*: vitrum perspicuum est , et clarum , et solis claritas ultra se transcendit. Per quod signatur quod baptismus animam claram facit per fidem et gratiam : *Supra 4. Et in conspectu sedis , tanquam mare vitreum* etc. Item accendit caritatem , contra teporem ; unde sequitur , *Mixtum igne*, per Spiritus sancti inflammationem : Spiritus enim sanctus datur copiose in baptismo maxime adultis se bene disponentibus. Ipse autem est ignis, ignem caritatis ad Deum et proximum accendens: *Matth. 3. Ipse vos baptizabit in Spiritu sancto et igni.* Ambrosius *3. lib. de Sacr. Ad invocationem sacerdotis Spiritus sanctus infunditur: et omnes quidem virtutes ad Spiritum pertinent.* Posset etiam hoc mare intelligi Scriptura sacra, quam praedicant praemissi angeli, et per quam informant fideles de quibus sequitur , *Et eos.* Sacra vero pagina purificat: *Iam vos mundi estis propter sermonem meum.* Item clarificat: *Psal. Praeceptum Domini lucidum etc.* Item inflammat: *Proverb. 30. Omnis sermo Dei ignitus* etc. *Et eos.* Hic ostendit merita fidelium adhaerentium praemissis angelis. Specialiter autem videtur agere de iustis , qui erunt tempore antichristi, quos describit multipliciter: primo quantum ad tentationum expugnationem; secundo quantum ad innocentiae conservationem, *Stantes supra mare;* tertio quantum ad carnis mortificationem, *Et cantantes.* Mali autem e contrario succumbunt tentationibus, quod erit specialiter sub antichristo, et per hoc elongant se ab innocentia baptismali , et per consequens non habent actus Deo acceptabiles, sive quantum ad mortificationem propriae carnis, sive quantum ad praeconium divinae laudis. Dupliciter autem vincent tentationes antichristi , scilicet quia neque servient ei exterius, nec credent in eum interius : unde circa primum primo ostenditur victoria tentationum, quantum ad contemptum cultus exterioris , quia nec colent eum in se: unde dicit *Et eos* etc. nec in sua imagine; unde subditur, *Et imaginem eius.* Secundo quantum ad contemptum erroris, *Et numerum.* Dicit igitur, *Et vidi* , cum illis angelis : *Eos qui vicerunt bestiam*, idest antichristum, resistendo, et non acquiescendo eius documentis vel persuasionibus praemissis, minis vel donis vel flagellis, et propter aliquod adversum vel miraculum, non coluerunt eum. Multi autem alii servient ei : unde *supra 13. Adoraverunt bestiam dicentes: Quis similis bestiae ?* etc. Sed contra : *Supra 13. Adoraverunt eam omnes qui habitant in terra.* Ergo omnes colent antichristum. Respondeo, quod non omnes colent antichristum , sicut hic habetur , quia Deus non deseret penitus suam ecclesiam. Illud vero quod obiicitur, intelligitur de malis qui habitant in terra per affectum ad vana, quia tales se antichristo subiicient, sicut dicit Gregorius. *Et imaginem eius* : non adorando statuam antichristi , licet ad hoc compellere studeat homines: *Supra 13. Et faciet, ut quicumque non adoraverit imaginem bestiae, occidatur.* et vicerunt similiter. *Numerum nominis eius,* scilicet antichristi, non credendo ipsum esse Deum , sed hominem peccatorem. Numerus nominis antichristi videtur stultis significare antichristum esse Deum, cui servire debeant homines, secundum omnem gradum vitae suae secundum gradum minus perfectum, et mediocrem perfectum: et a quo credatur se praemiandos, secundum merita , vel minori , vel mediocri, vel maximo praemio: et a quo credatur productam esse sive conditam omnem perfectionem, sive naturae sive gratiae sive gloriae. Numerus autem antichristi vincitur per fidem primae et summae virtutis , dum iustus per hunc numerum non decipiatur, sed semper veram fidem tenebit. De hoc numero *supra 15. Et numerus eius sexcenti sexaginta sex.* Ubi de hoc magis dictum est , vel aliter in parte. Unde notandum quod quidam adorabunt bestiam , idest antichristum reverendo eius potentiam, et hoc timore confracti , scilicet timendo magis eum quam Deum : quidam imaginem bestiae per conformitatem malignitatis : quidam habebunt numerum nominis eius per seductionem erroris. Vincitur ergo a iustis bestia per magnanimitatem quae erit in confidentia summae potestatis. Vincitur imago , idest eius conformitas , per caritatem , quae accenditur imitatione summae bonitatis , ut non imitentur antichristum. Vincitur numerus nominis eius, per fidem summae virtutis, ut supra dictum est. *Stantes* , per mentis et vitae rectitudinem , et innocentiae conservationem: *Supra mare*, praemissum, idest super gratiam innocentiae baptismalis. Hoc fit dum vigilanter homo incumbit gratiae prius susceptae servandae et promovendae: *Psal. Super aquam refectionis,* scilicet gratiam baptismalem , *educavit me. Habentes citharas* , idest carnis austeras mortificationes , idest carnem suam mortificantes: *Colos. 3. Mortificate membra vestra* etc. *Citharas* , inquam , *Dei* , tanquam causae exemplaris, quia ipse hoc exemplo docuit: *1. Petri 2. Christus passus est pro nobis vobis relinquens exemplum: Galat. 5. Qui Christi sunt, carnem suam crucifixerunt cum vitiis.* Vel *Dei*, tanquam esse finali : Augustinus *ult. de Civ. Dei : Praemium virtutis erit ipse qui dedit virtutem.* Talis citharae sonus dulcis est in auribus Dei. Ad huiusmodi sonitum fugatur spiritus malus, quandoque etiam ab alio per vim exit: *1. Reg. 16. Quandocunque spiritus malus arripiebat Saul , David tollebat citharam* etc. Dicit autem citharas pluraliter, quia quilibet iustus habet suam citharam, idest mortificationem carnis. Item recte dicitur *Dei*, quia Deus et salvator noster citha-

ram insonuit, ad cuius citharae sonitum Pater ad misericordiam flexus est: *Hebraeor. 5. Cum clamore valido et lacrymis offerens, exauditus est pro sua reverentia.* Item *petrae scissae sunt, et terra mota est, et monumenta aperta sunt, et multa corpora surrexerunt, Matth. 27. Et cantantes.* Hic describitur meritum fidelium quantum ad divinam magnificationem, quam faciunt gaudentes: et ideo cantare dicuntur. Primo autem describitur huiusmodi magnificatio in generali, quia scilicet laus illa pertinet ad vetus testamentum et novum. Secundo in speciali, *Dicentes* etc. Dicit igitur, *Et cantantes Canticum Moysi*, idest cum gaudio laudantes Deum, sicut docet Lex vetus, quae est canticum Moysi, quia in ipsa Moyses spiritualiter Deo cantavit, et Deum laudare docuit. Ad commendationem autem Moysi subditur, *Servi Dei: Iosu. 1. Moyses servus meus mortuus est. Et canticum agni*, idest laudantes Deum gaudenter iuxta documentum novae legis, quae est canticum Christi pro hominibus immolati; qui in Evangelio inquantum homo laudat Deum Patrem, et docet nos ei cantare. Qualiter autem magnificent Deum, ostenditur in speciali, cum subditur, *Dicentes magna voce etc.* Haec enim in novo et veteri testamento inveniuntur, licet non sub his verbis. Vel *Canticum Moysi*, idest cum gaudio laudantes Deum de effectu iustitiae iuxta canticum Moysi, de quo *Exod. 15. Cantemus Domino, gloriose enim magnificatus est, equum et ascensorem eius proiecit in mare. Et canticum Agni*, idest laudantes Deum de effectu misericordiae exhibito maxime in humana redemptione, sicut Agnus docet Patrem laudare in Evangelio: ipse enim gratias agit pro homine: *Matth. 26. Et accipiens calicem gratias egit* etc. In speciali autem ostenditur illud canticum, idest laus gaudiosa, cum subditur, *Magna et mirabilia* etc. ubi fit mentio de iustitia et misericordia divina. Aliter secundum Glossam potest hic notari. Primo magnificatio in opere. Secundo in sermone, *Dicentes magna* etc. Dicit igitur, *Et cantantes:* Glossa, *Cum exultatione adimplentes: Canticum Moysi*, idest Legem veterem, in qua, ut dictum est, Moyses Deo cantavit, idest Deum laudavit: *Et canticum Agni*, idest Evangelium, ut supra: quia iusti tam legem veterem quam novam spiritualiter observant. Sed contra *Matth. 11. Omnes prophetae et lex usque ad Ioannem prophetaverunt.* Ergo post praedicationem Ioannis cessavit lex. Item *Hebr. 7. Translato sacerdotio etc.* Sed sacerdotium veteris legis translatum est, quia nunc manet sacerdotium Christi: *Psal. Tu es sacerdos in aeternum, secundum ordinem Melchisedech.* Ergo et lex: ergo non manet vetus, sed nova. Respondeo. Dicendum, quod de lege est loqui quantum ad moralia: et quantum ad hoc servanda est lex simpliciter: *Matth. 19. Si vis ad vitam ingredi, serva mandata.* Item quantum ad ferialia sive caeremonialia, ut de agno, haedo, et huiusmodi: et haec possunt attendi, vel secundum literam, et sic non sunt observanda, quia umbra cessat veritate praesente: unde Hieronymus: *Ego pronuntio caeremonias omnes esse mortiferas: finis enim legis Christus ad iustitiam omni credenti:* vel secundum spiritum, scilicet quantum ad spirituale signatum, et sic lex servanda est quantum ad caeremonialia, quia illa sunt facienda quae pro ferialia signantur implenda a nobis, praeter veritatem credendorum quam Christus exhibuit in seipso; et sic loquitur Glossa. Unde *Roman. 3. Legem ergo destruimus per fidem? Absit. Sed legem statuimus. Dicentes.* Hic in speciali describitur magnificatio divina, vel secundum alium modum, magnificatio in sermone. Primo autem ponitur magnificatio, sive laus quantum ad divinae operationis fastigium. Secundo quandum ad exhibendi cultus debitum, *Quis non timebit.* Fastigium sive sublimitas divinae operationis extollitur primo quantum ad sapientiam et potestatem; secundo quantum ad iustitiam sive bonitatem: sapientia enim et potentia et bonitas sunt in operatione divina, *Iustae et verae.* Dicit igitur, *Dicentes*, ad Dei honorem, et ad aliorum excitationem: *Magna*, in creatione: *Et mirabilia*, in recreatione hominis: *Sunt opera tua*: et sic intelligitur de diversis operibus. Vel *Magna*, in se: *Mirabilia*, in consideratione, propter magnitudinem sapientiae et potentiae: et sic de eisdem: *Iob 5. Qui facit magna et inscrutabilia et mirabilia absque numero.* Qualis autem et quantus sit opifex ipse, subiungitur, *Domine*, per praesidentiam: *Deus*, per naturam: *Omnipotens*, per infinitam potentiam: *Supra 4. Sanctus, sanctus, sanctus, Domine Deus omnipotens etc. Viae tuae*, idest operationes tuae, quibus ad nos venies, vel nos ad te, ut sunt praecepta, sacramenta, et illa quae Deus operatur circa hominem, quantum ad profectum meritorum, sunt *Iustae*, idest rectae in se, quia nihil habent distortum: *Et verae*, in promissione, quia reddunt quod promittunt, idest Deus reddit praemium quod promittit observantibus suorum praeceptorum et sacramentorum institutiones, vel de operibus punitionis. Sic *Viae tuae*, idest poenae, sive flagella, sive reprobationes, cum malos impoenitentes abiicis, quae docent nos redire ad te, sunt *Iustae*, quia punis propter culpam: *Verae*, idest nullatenus ad falsitatem iudicii declinantes, quia non punis supra culpam, imo semper infra: *Daniel. 3. Viae tuae iustae et iudicia tua vera. Rex sanctorum*, scilicet angelorum et hominum, quia sancti et iusti sunt familia tua, super quam regnas: mali enim non sunt de familia Dei: *Lev. 19. Sancti estote, quoniam sanctus sum Dominus Deus vester.* Sed quomodo dicitur Rex sanctorum, cum sit universaliter Dominus et rex omnium, et etiam malorum et omnium rerum? *Hester 13. Domine rex omnipotens, in ditione tua* etc. Respondeo. Dicendum, quod Deus est rex omnium universaliter per generalem dominationem. Ad commendandam tamen eius bonitatem, quia non habet familiam, nisi sanctam, dicitur quandoque specialiter rex sanctorum sive iustorum, per familiarem dilectionem, et specialem gubernationem: quia familiariter diligit iustos, et diligitur ab eis, et specialiter eos gubernat, quia subiiciunt se ipsius dominationi. Propter hoc etiam dicitur Deus Abraham, et Deus Isaac, et Deus Iacob, *Marc. 12.* Alia litera habet, *Saeculorum*, idest omnium rerum in omnibus saeculis ab initio mundi in perpetuum: *Tob. 13. Regemque saeculorum exaltate in operibus vestris.* Ex quo patet quod vivens et dominans in aeternum suos praemiat aeternaliter: *Sapient. 5. Iusti in perpetuum vivent. Quis non.* Hic extollitur Deus quantum ad exhibendi cultus debitum. Ad cultum autem qui Deo debetur, concurrunt duo, scilicet affectio timoris

intra, et obsequium magnificationis extra in ore et opere: cuius ratio est magnitudo misericordiae. Primo ergo tangitur affectio timoris. Secundo obsequium magnificationis, *Et magnificabit*. Tertio subditur efficacia rationis, *Quia solus*. Dicit igitur, *Quis*; quasi dicat: Cum tantus opifex sis ergo: *Quis non timebit te Domine?* timore casto, per quem vitatur malum, et fit bonum: *Ier. 10. Quis non timebit te rex gentium? quis non magnificabit*, verbo et facto: *nomen tuum?* quod est Deus, quod tibi soli convenit; quasi dicat: Nullus debet esse qui te non timeat, et magnificet nomen tuum: *Psal. Magnificate Dominum mecum, et exaltemus nomen eius in idipsum.* Ad magnificandum autem excitari debemus maxime propter viscera suae misericordiae; unde sequitur, *Quia*; quasi dicat: Vere magnificari debes ab omnibus: *Quia solus pius es;* quod patet in redemptione generis humani, et quia gratis salvat, ut dicit Glossa: *2. Paral. 30. Pius et clemens est Dominus Deus noster.* Dicit autem *solus*, quia summa et ineffabilis misericordia non convenit nisi Deo. Sed obiiciet aliquis contra hoc quod dicitur, *Solus*, quia quilibet iustus pius est: unde de quolibet confessore dicitur: *Qui pius prudens.* Responsio patet. Est enim pietas in genere, quae scilicet est finita et limitata, et non est summa sive infinita; et haec convenit homini et angelo. Est etiam pietas extra genus, quae scilicet non cadit sub limitatione, quia infinita; et haec est solius Dei. De hac agitur hic. Item hic loquitur de pietate, quae est per essentiam, non per participationem. *Quoniam venient.* Hic ostenditur debitum divini cultus esse implendum in re, quia coletur Deus ab omni gente. Coli autem non potest sine fide interiori et actu exteriori, si fieri possit. Hoc autem fieri debet, quia semper Deus est in suis iudiciis iustus, et hoc est omnibus certum. Primo ergo tangitur accessus in credendo. Secundo reverentia in adorando, *Et adorabunt.* Tertio reverendi ratio, *Quoniam iudicia.* Dicit igitur, *Quoniam*; quasi dicat: Ita debet te creatura magnificare, et vere sic fiet. *Quoniam*, non est terminativum, sed explanativum: *Venient*, gressu fidei: *Omnes gentes*, idest aliqui de omnibus gentibus. Hoc non solum habet veritatem pro temporo primitivo, et medio in quo sumus; sed etiam pro statu ultimo potest hoc intelligi, quia licet sub antichristo multi decipiantur, tamen prius revertentur ad fidem electi de diversis nationibus, et ipsi etiam Iudaei convertentur: *Psal. Ad te omnis caro veniet. Et adorabunt*, vera fide et devotione: *In conspectu tuo*, idest in beneplacito tuo praesentabunt se ad implendum tuum beneplacitum: *Isaiae 40. Et adorabunt vestigia pedum tuorum.* Dignum autem est te adorare et venerari. *Quoniam iudicia tua*, quibus quosdam reprobas, quosdam eligis, etiam ante iudicium generale: *Manifesta sunt*, idest manifestum est quod iusta sunt; et ideo cum reverentia adorandus es, et caput tibi submittendum: *Psal. Iustus es Domine, et rectum iudicium tuum.* Sed contra: *Roman. 11. Quam incomprehensibilia sunt iudicia eius?* Respondeo. Iudicia Dei in electione quorundam et reprobatione aliorum sunt manifesta, loquendo de eis in generali: quia certum est quod iusta sunt. Considerando autem ea in speciali valde occulta sunt, scilicet quare hunc potius eligit quam illum, quare hunc erigit de faece, illum non: et sic accipitur illud *Roman. 11.* unde Augustinus *2. lib. de Civ. De. Cuius plene iudicia nemo comprehendit, nemo iuste reprehendit. Et post haec vidi.* Hic ostendit manifestam veritatem in novo testamento, quae latebat sub figuris et prophetiis, quam praedicant praemissi angeli: propter quam etiam est optimum, ut angeli, idest praedicatores per totum mundum praedicent. Item ex veritate manifesta patet impios qui volunt credere, recte esse damnandos, ut patet in Glossa. Dicit igitur, *Et post haec*, scilicet post praemissa de angelis et adhaerentibus eis: *Vidi*, interno visu. Quid autem vidit, subiungit, *Et ecce.* Notatur praesentia rei, visae tamen sub figura. *Apertum est templum*, idest revelatum est mysterium, sive illud quod prius fuit occultum, quod est sacrum ac venerabile, quod continet virtualiter cultum Dei, quod erat prius, quasi templum clausum ante quam Christus ea quae sub figuris in Lege latebant, aperuisset implendo humanam redemptionem, et aperiendo Scripturas: *2. Cor. 3. Nos autem revelata facie* etc. *Templum*, inquam, *tabernaculi testimonii*, idest mysterium ecclesiae militantis: illa enim mysteria ad ecclesiam pertinent, similiter et ad sponsum suum. Et dicitur ecclesia tabernaculum, quia ad honorem Dei militat contra vitia et contra hostes fidei: et in ea Deus sicut in tabernaculo habitat pugnans pro suis: *Psal. Domine quis habitabit in tabernaculo tuo? Tabernaculi*, inquam, *testimonii*, per similitudinem quandam tabernaculum feriale, et materiale, quod fuit sub veteri lege: *Exod. 27.* Ut ardeat semper lucerna in tabernaculo testimonii, quod panem de coelo dedit eis. Tabulae in testimonium quod legem naturalem sopitam in eis suscitaverat in scripto. Virga Aaron in testimonium quod omnis potestas est a Deo. Iuxta haec ecclesia dicitur *Tabernaculum testimonii*: quia in se habet humanitatem Christi plenam. Manna Deitatis, quod est testimonium divinae bonitatis ecclesiam pascentis verissimo cibo. Item habet Legem novam scriptam in tabulis cordis, quod est testimonium divinae bonitatis simul et veritatis, ecclesiam erudientis caelesti documento. Item habet potestatem ligandi et solvendi, quod est testimonium divinae bonitatis simul et potestatis extollentis ecclesiam dignitatis fastigio. *In caelo*; quasi dicat: Mysterium apertum est, et hoc in caelo, idest in ipsa ecclesia. Mysteria enim quae ad ecclesiam pertinent, et primum latebant, manifestata sunt per Christum in ecclesia ipsa, ut scilicet sint nota fidelibus, qui sunt de ecclesia: *Supra 12. Et apertum est templum Dei in caelo. Et exierunt.* Hic ostendit praemissorum angelorum, idest praedicatorum idoneitatem. Et hoc primo quantum ad zeli promptitudinem, quia prompti sunt ad adiutorium animarum; unde dicitur, *Et exierunt.* Secundo quantum ad officii auctoritatem, *Septem angeli.* Tertio quantum ad internam soliditatem, *Vestiti lapide.* Quarto quantum ad vitae sinceritatem, *Mundo.* Quinto quantum ad virtutum speciositatem, *Et candido.* Sexto quantum ad conservativam caritatem, *Praecincti.* Praedicatores enim debent esse ad praedicandum prompti. Item debent habere auctoritatem praedicandi. Debent etiam esse solidi contra tentamenta et adversa. Item sinceri et virtutibus speciosi. Haec autem omnia non conservantur nisi per caritatem, quae vanos cogitatus compescit. Dicit igi-

tur, *Et exierunt.* Hoc intelligatur pro tempore praeterito, praesenti, et futuro: quia quod tunc vidit septem angelos exisse, signat quod praedicatores sancti olim se praeparaverunt ad praedicandum, et nunc praeparant, et praeparabunt. *De templo*, idest de secreto contemplationis, in quo quasi in templo habitant, et colunt Deum, vel de interno cubiculo conscientiae; quasi dicat: Praedicatores sancti reddunt se praeparatos ad proficiendum aliis: se enim praeparare quasi quoddam exire est: non enim loquitur hic de ipso actu praedicandi, sed *infra 16. Ite et effundite, et abiit* etc. *Cantic. 2. Egrediamur in agrum* etc. *Septem angeli*, idest universi praedicatores, qui sunt nuncii salutis ad homines; et sic ostenditur auctoritas in generali, deinde in speciali. *Habentes septem plagas*, idest potestatem inferendi universas poenas divinae iracundiae, quod intelligitur per comminationem. De hoc dictum est supra in principio capituli. *Vestiti*, idest circumdati: *Lapide*, idest firmitate, ut dicit Glossa: quia lapis quid firmum est: vestitus hominem undique circumdat et protegit; sic undique debet praedicator esse circummunitus fortitudine contra omnem tentationem et adversitatem ut protegatur a nocumento peccati: *Supra 5. Et vidi angelum fortem praedicantem voce magna* etc. *Mundo*, a malitia peccati. Gregorius *in Gregoriano: Necesse est ut manus esse munda studeat, quae diluere sordes curat. Et candido*, virtutibus et meritis: *Isaiae 52. Quam pulchri super montes pedes annunciantis* etc. Vel *Vestiti lapide*, idest Christo: *Galat. 3. Quotquot baptizati estis, Christum induistis.* Christus autem dicitur lapis propter firmitatem: *Daniel. 2. Abscissus est de monte lapis sine manibus.* Ipse etiam est mundus per humanitatis sinceritatem: *1. Petri 2. Qui peccatum non fecit, nec inventus est dolus in ore eius.* Candidus per divinitatem pulchram ineffabiliter: *Sapient. 7. Candor enim est lucis aeternae* etc. Alia litera habet: *Vestiti linteo mundo.* In quo notatur puritas castitatis. Linteum enim ex terra nascitur, et iusto labore ad candorem ducitur; sic est de castitate. *Et praecincti circa pectora*, idest restringentes vanas cogitationes, sicut aliquod cingulum pectus stringit. In hoc autem notatur, quod non sufficit restringere libidinem operis, sed oportet etiam cogitationis. Unde oportet habere castitatem carnis, et sanctimoniam mentis: *Ephe. 6. State succincti lumbos mentis vestrae.* Isidorus *2. libr. de sum. bon. Quod si ab opere malo quisque vacet, pro solius tamen cogitationis malitia non erit innocens. Zonis aureis*, idest cingulo castitatis, quod restringit vanos cogitatus, sicut zona corpus: zona autem aurea dicitur propter pretiositatem, quia alias virtutes excedit, sicut aurum alia metalla: *1. Cor. 13. Maior autem horum est caritas: Coloss. 3. Super omnia autem haec caritatem habete, quod est vinculum perfectionis.* Dicitur autem in plurali zonis aureis, propter diversitatem subiectorum, in quibus multiplicatur caritas, secundum numerum; sed zonas aureas pauci habent, multi autem luteas, idest affectiones terrenorum corda eorum stringentes. Pro hac zona dabitur eis funiculus, quo semper in inferno ligati teneantur: *Isai. 3. Et pro zona funiculus. Et unum.* Hic ostendit poenarum infligendarum qualitatem, quia illae poenae sunt magnae et asperae: sunt enim ex divina iracundia. Et quia praedicatores novi testamenti habent ex institutione priorum patrum quod praedicent divinam iram; ideo dicit: *Et unum*; quasi dicat: Ita vidi angelos se ad praedicandum parantes. *Et unum ex [quatuor animalibus*, idest unus ordo praedicatorum. Quatuor animalia sunt universi praedicatores. Et possunt hic accipi tam praedicatores veteris testamenti, quam novi testamenti: et dicuntur quatuor propter praedicationem, quae per quatuor orbis partes fieri debet. Unde ex his quatuor animalibus est unus ordo praedicatorum, scilicet praedicatores priores, ut fuerunt sancti Prophetae, ex quorum doctrina alii sequentes informati fuerunt ad praedicandum iram divinam impiis; unde *Psal. Disperdet eos* etc. Item: *Iniusti autem disperibunt: Isaiae 3. Vae impio in malum retributio* etc. similiter et alii Prophetae. *Dedit septem angelis*, idest universis aliis praedicatoribus sequentibus. Vel specialiter universis praedicatoribus qui erunt tempore antichristi. *Septem phialas*, idest abundantiam divinorum sermonum et doctrinae ad annunciandum iram Dei. Phiala est vas de quo accipitur vel datur potus alii. Unde phiala hic intelligitur abundans scientia. De hoc sumitur praedicatio potans impios amaritudine comminationum, sive praedicatio poenarum quibus potandi sunt impii. Dicuntur autem septem phialae propter numerum qui ponitur in septem angelis praedictis, scilicet propter septenarium ordinem praedicatorum in diversis temporibus; ita quod quilibet angelus dicitur habere suam phialam, sicut patet *infra 16.* Possunt etiam intelligi septem, propter scientiam praedicandi universas poenas reproborum. *Aureas:* quia huiusmodi abundantiam scientiae, et sapientiae caelestis, non mundanae: aurum enim propter pretiositatem et fulgorem sapientiam caelestem designat: *Plenas iracundiae Dei:* quia doctrina prophetarum docet alios praedicatores annunciare malis magnitudinem divinae iracundiae, quae patebit in poenis. Ut autem ostendatur ira eius non dissimulanda, sequitur, *Viventis in saecula*, consecutiva, *Saeculorum*, idest in aeternum. Unde patet magnitudo punientis, et quod potest in aeternum punire: *Supra 14. Et ascendet fumus tormentorum in saecula saeculorum;* quasi dicat: Ex doctrina priorum patrum imformantur alii praedicatores magna et caelesti scientia, ad praedicandum magnitudinem irae divinae super impios. Vel unum de quatuor animalibus, scilicet Christus, qui fuit nobilissimus inter omnes praedicatores, qui licet super omnes praedicatores sit et doctor omnium; tamen per hoc quod homo esse voluit, non dedignatur inter eos annumerari. Item ipse Christus potest dici unus ex quatuor animalibus, secundum quod consideratur in uno statu. Potest etiam dici quatuor animalia per signatum, secundum quod est in quadruplici: factus est enim homo temporaliter nascendo, vitulus patiendo, leo resurgendo, aquila ascendendo. *Dedit*, idest dat: *Septem angelis*, idest universis praedicatoribus: *Septem phialas*, idest corda continentia abundantiam divinorum sermonum: *Aureas*, propter caelestem sapientiam, ut prius: *Plenas irae Dei*, idest continentia quasi vasa iram Dei, scilicet ad annunciandum poenas hominibus. Ipse enim Christus sanctis praedicatoribus dat directionem ad praedicandum et annunciandum communiter peccatoribus poenas eis debitas. De phialis dictum est *supra*

5. Sed obiicitur, quia supra eodem dicuntur praedicti angeli habere septem plagas; quid igitur intelligitur datum eis hic? Item *supra 5.* de praedicatoribus dicitur: *Habentes singuli citharas, et phialas plenas odoramentorum* etc. hic autem dicitur *plenas iracundiae Dei.* Quomodo haec simul vera sunt? Item dicitur hic *aureas*, et subditur *plenas iracundiae Dei.* Haec a se dissonare videntur. Item iracundia terrorem dicit, saltem poenalem. Ergo non est in Deo. Respondeo. Ad primum dicendum, quod supra agitur de potestate praedicatorum, hic de informatione per priores patres, vel per ipsum Christum. Ad secundum dicendum, quod praedicatores habent *phialas plenas odoramentorum* quantum ad se in respectu ad Deum, apud quem redolent ex vi devotionis: habent et phialas plenas iracundiae Dei quantum ad peccatores in respectu quantum ad eorum perversitatem, cui debetur poena damnationis. Ad tertium dicendum, quod phialas aureas habent quantum ad directum annunciationis, quia divina sapientia eos dirigit ad annunciandum: habent autem plenas iracundiae Dei, quantum ad rem annunciatam, scilicet poenam. Ad aliud dicendum, quod etsi in homine aliquam turbationem dicat, non tamen in Deo; sed iustitiam punientem, vel punire disponentem, vel comminantem ubi videtur iratus: unde Isidorus *1. libro de sum. bon. Apud Deum turbatio nulla est, apud quem tranquillitas summa est; sed ipsam aequitatem iustitiae, qua reos punit, iracundiam sacra lectio nominavit.* De hoc magis dictum est *supra 6. Et impletum.* Hic ostendit impiorum affligendorum perversitatem, quia in tenebris erroris sunt irrevocabiliter: unde debetur eis damnatio. Primo ergo ostenditur caligo erroris. Secundo duratio caliginis, *Et nemo.* Dicit igitur, *Et impletum est;* quasi dicat: Ita sunt aperta mysteria fidelibus, tamen infidelibus sunt clausa. Hoc est quod dicitur, *Et impletum est templum*, idest sacrarium divinorum mysteriorum quae sunt aperta fidelibus, ut supra dictum est: *Fumo*, idest obscuritate excaecativa quantum ad infidelem; quasi dicat: Mysteria quae sunt aperta fidelibus, obscurata sunt infidelibus, propter eorum errorem: et hoc est, *A maiestate Dei*, idest per altitudinem divinae maiestatis, quae tanta est, quod infideles non possunt eam agnoscere, etiam per fidem propter caecitatem cordis eorum. Potest quidem infidelis licet sit caecus per fidelitatem cognoscere magna, ut corporalia, quae sunt scientiarum saecularium, quia non sunt infinitae altitudinis; sed divina maiestas non potest in eis cognosci per fidem nisi mentis oculo illuminatae. *Et de virtute eius*, idest propter virtutem Dei, qui claudit sua mysteria indignis: *Supra 3. Claudit, et nemo aperit.* Differunt autem maiestas et virtus per rationem intelligendi: quia maiestas dicitur in se; virtus vero inquantum operatur vel potest operari in creatura, vel claudendo, vel aperiendo, vel alio modo. *Et nemo*, scilicet de reprobis: *Poterat*, idest potest: *Introire in templum*, idest cognoscere mysteria ecclesiae, ut ea quae sunt nostrae redemptionis, et alia multa, quia excaecavit eos malitia eorum: *Sap. 2. Donec consummarentur septem plagae septem angelorum*, idest donec consummentur, hoc est donec completae sunt comminationes universorum praedicatorum de universis poenis peccatoribus infligendis: tunc enim sensus poenarum et experientia faciet eos intelligere: sicut enim dicit Gregorius: *Poena oculos aperit, quos culpa claudit.* Tunc enim dicent illud *Sapient. 5. Erravimus a via veritatis* etc. Vel *In templum*, idest in Ecclesiam per fidei susceptionem, quia scilicet obstinati: *Donec consummarentur* etc. idest donec consummentur, hoc est completae sunt in iudicio universae poenae damnationis, quas universi praedicatores comminati sunt. Constat autem, ut dicit Glossa, postea non intraturos. Sed obiicitur, quia si non potest infidelis effici membrum ecclesiae. Ergo per impotentiam excusantur. Item si non potest donec damnatio malorum compleatur. Ergo postea poterit; quod est falsum. Respondeo. Ad primum dicendum, quod hic agitur de infidelibus omnino in se obstinatis, et a Deo reprobatis: tales enim propter mentis obstinationem, et divinam destinationem non possunt venire ad fidem: non quia non possent si obicem tollerent; sed supposita mentis irrevocabili induratione non possunt. Simile *Ioann. 12. Propterea non poterant credere* etc. Aliter autem impotentia non excusat eos, quia est ex culpa eorum. Ad secundum dicendum, quod *Donec* accipitur exclusive, ut in Psalmis: *Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos* etc. secundum unum modum sede, scilicet occulte. Quandoque inclusive, ut *Matth. 7. Non cognovit eam, donec peperit filium suum primogenitum.* idest nec ante, nec post. Similiter cum dicitur, Iste non poenituit donec mortuus est: similiter accipitur hic, sicut innuit Glossa, quia nec ante intrabunt gremium ecclesiae, nec post. Possunt etiam haec aliter intelligi de fidelibus, sicut in parte innuit Glossa; quasi dicat: Ita templum, idest mysterium divinum apertum est fidelibus, et ita praedicatores instituuntur per prophetas, et per Christum, nondum tamen habent plenam notitiam quae erit in patria: et hoc est quod dicit, *Et impletum est templum*, idest sacrarium divini mysterii, *Fumo*, idest obscuritate; quia licet veritas sit revelata in novo testamento, tamen in magna obscuritate sumus respectu patriae: *1. Corinth. 13. Videmus nunc per speculum in aenigmate, tunc autem facie ad faciem.* Specialiter autem hunc eligit, illum reprobat: hoc plenum est fumo: *Roman. 11. O altitudo divitiarum sapientiae et scientiae Dei, quam incomprehensibilia sunt iudicia eius?* Quod autem mysterium Dei sit nobis obscurum, hoc est *A maiestate Dei*, idest propter infinitatem divinae maiestatis, quae a mortali clare non potest in via cognosci, quare hoc faciat potius quam illud: *Ierem. 32. Magnus consilio et incomprehensibilis cogitatu;* in fine tamen saeculi dabitur sanctis plenior cognitio; unde sequitur. *Et nemo etiam fidelis in via: Poterat*, idest potest: *Introire in templum*, idest in secretum divinum cognoscendum, scilicet quare hunc ab aeterno praedestinavit, non illum; *Donec consummarentur et caetera*, idest donec compleatur iudicium, in quo poenae universae infligendae sunt malis, sicut praedicatores annunciaverunt, et tunc electi cognoscent divina secreta prius ignota, sicut vult Glossa: *Philipp. 3. Tunc cognoscam sicut et cognitus sum.*

CAPUT XVI.

Et audivi vocem magnam de templo, dicentem septem angelis: Ite et effundite septem phialas irae Dei in terram. Et abiit primus angelus, et effudit phialam suam in terram; et factum est vulnus saevum et pessimum in homines qui habebant characterem bestiae, et in eos qui adoraverunt bestiam, et imaginem eius. Et secundus angelus effudit phialam suam in mare, et factus est sanguis tanquam mortui, et omnis anima vivens mortua est in mari. Et tertius effudit phialam suam super flumina, et super fontes aquarum, et factus est sanguis. Et audivi angelum aquarum dicentem, Iustus es Domine, qui es, et qui eras sanctus, qui hoc iudicasti, quia sanguinem sanctorum, et prophetarum effuderunt, et sanguinem eis dedisti bibere, digni enim sunt. Et audivi alterum dicentem, Etiam Domine Deus omnipotens vera et iusta iudicia tua. Et quartus angelus effudit phialam suam in solem, et datum est illi aestu affligere homines, et igni, et aestuaverunt homines aestu magno, et blasphemaverunt nomen Dei habentis potestatem super has plagas, neque egerunt poenitentiam, ut darent illi gloriam. Et quintus angelus effudit phialam suam super sedem bestiae: et factum est regnum eius tenebrosum, et commanducaverunt linguas suas prae dolore, et blasphemaverunt Deum caeli prae doloribus et vulneribus suis, et non egerunt poenitentiam ex operibus suis. Et sextus angelus effudit phialam suam in flumen illud magnum Euphratem, et siccavit aquam eius, ut praepararetur via regibus ab ortu solis. Et vidi de ore draconis, et de ore bestiae, et de ore pseudoprophetae exire spiritus tres immundos in modum ranarum. Sunt enim spiritus daemoniorum facientes signa, et procedunt ad reges totius terrae congregare illos in praelium ad diem magnum omnipotentis Dei, Ecce venio sicut fur: Beatus, qui vigilat, et custodit vestimenta sua, ne nudus ambulet, et videant turpitudinem eius. Et congregabit illos in locum qui vocatur Hebraice Armageddon. Et septimus angelus effudit phialam suam in aerem: et exivit vox magna de templo a throno, dicens: Factum est. Et facta sunt fulgura, et voces, et tonitrua, et terraemotus factus est magnus, qualis nunquam fuit, ex quo homines fuerunt super terram, talis terraemotus sic magnus. Et facta est civitas magna in tres partes: et civitates gentium ceciderunt. Et Babylon magna venit in memoriam ante Deum, dare illi calicem vini indignationis irae eius. Et omnis insula fugit, et montes non sunt inventi. Et grando magna sicut talentum, descendit de caelo in homines: et blasphemaverunt Deum homines propter plagam grandinis: quoniam magna facta est vehementer.

CAPUT XVI.

Et audivi vocem magnam. Habito de potestate infligendi plagas; hic agitur de inflictione ipsarum, quae fit per praedicatores ad nutum, sive praeceptum divinae inspirationis. Primo ergo tangitur praeceptum infligendi. Secundo exequutio praecepti, *Et abiit.* Dicit igitur, *Et audivi*; quasi dicat: Ita vidi angelos habentes potestatem plagandi cum aliis praemissis, *Et audivi*, interno auditu: *Vocem magnam*, idest inspirationem divinam fortiter instigantem, quia sanctos et spirituales praedicatores docet divina inspiratio, quando et quomodo et quid debeant praedicare: *Iob 4. Porro ad me dictum est verbum absconditum* etc. *De caelo*, idest sublimitate Deitatis, vel de ecclesia, in qua Deus habitat. Aliqui libri habent de templo, idest de sacro ac venerabili secreto divinae maiestatis. Vel de ecclesia in qua Deus habitat ut in suo templo. Vel *Vocem magnam*, idest aliquam commonitionem, sive per angelum, sive per praelatum superiorem, sive per visionem in somno, sicut legitur *Act. 16. Vir quidam Macedo* etc. Et dicitur *Vox magna*, quia magna suggerens: *De caelo*, idest de ecclesia, idest de praelato, vel de Deo, qui in ecclesia habitat. Vel *de Templo*, idest de ecclesia sub eodem intellectu. *Dicentem septem angelis*, idest universis praedicatoribus, vel specialiter universis praedicatoribus qui erunt tempore antichristi. *Ite.* Notatur missio actualis, ut actu praedicent: *Isai. 18. Ite angeli veloces ad gentem convulsam etc. Et effundite*, per diversas partes abundanter. Per hoc enim quod dicit *Effundite*, notatur modus praedicandi, scilicet cum abundantia comminationum. *Septem phialas irae Dei*, universam scientiam, continentem comminationes poenarum, quae sunt ex ira, idest ex iustitia Dei: *In terram*, idest in terrenos: quasi dicat: Abundanter comminamini peccatoribus poenas eis ex divina iracundia infligendas: *Supra 8. Vae vae vae habitantibus in terra. Et abiit.* Hic ostenditur executio praecepti. Dividitur autem haec pars in septem partes secundum numerum angelorum. In prima agitur de effusione phialae primi angeli. In secunda secundi, et sic de aliis. Partes in litera patent. Ad intelligentiam autem literae notandum, quod hic agitur de praedicatione sanctorum praedicatorum contra reprobos: et de ipsorum reproborum damnatione. Et introducuntur hic septem angeli, per quos septem ordines praedicatorum intelliguntur, et septem phialae, per quas intelligitur multiplex sive abundans scientia et doctrina continens comminationes universarum poenarum damnationis. Dicuntur etiam septem propter numerum septem angelorum, quia quilibet describitur habens suam phialam. Ponuntur etiam septem loca, per quae universitas reproborum intelligitur. Item ex ipsa litera videtur, quod isti septem angeli sint intelligendi pro tempore antichristi. Post effusionem enim phialae primi angeli dicitur: *Factum est vulnus saevum ac pessimum in homines* etc. Item in principio capitis quintidecimi dicit Glossa, *In hac quin-*

ta visione , missi sunt septem angeli tenentes phialas in quibus continentur plagae , idest destructiones iniquorum qui tempore antichristi erunt. Item infra in principio sequentis capituli dicit Glossa , *Cum descripsisset plagas quas inferent praedicatores tempore antichristi* etc. Possunt autem sic distingui hi septem angeli. Primus praedicabit contra Iudaeos qui antichristum recipient. Secundus contra Gentiles , qui Christicolas affligent. Tertius contra pseudoapostolos antichristi qui Scripturas pervertent. Quartus contra ipsum antichristum , qui supra Deum se extollet. Quintus contra infideles , quos antichristus sibi subiiciet. Sextus contra divites, qui similiter antichristo obedient. Septimus contra daemones , qui praedicta mala fieri suggerent. In prima parte sic proceditur. Primo tangit phialae effusionem. Secundo Iudaeorum damnationem , *Et factum est.* Tertio damnationis rationem , *In omnes.* Dicit igitur quod, *Primus angelus* , idest primus ordo praedicatorum inter eos qui erunt tempore antichristi : *Abiit* , idest ad obediendum se praeparavit : *Et effudit phialam suam in terram* , idest imminentem iram Dei annunciabit Iudaeis , qui debent fructum ferre , sicut terra, cum fuerint exculti per legem et prophetas et dominicam praedicationem.Haec est terra, de qua *Hebraeor. 6. Terra saepe venientem super se bibens imbrem* etc. Quid autem consequetur ostenditur, quia iuxta praedicationem damnabuntur ; unde sequitur , *Et factum est* , idest fiet: *Vulnus saevum* , idest damnatio, quae omnino laedit corpus et animam; quae damnatio erit durissima; ideo dicitur, *Saevum.* Item irrevocabilis; ideo dicitur , *Ac pessimum: Iere. 50 Insanabilis fractura tua , pessima plaga tua. In omnes* , idest super omnes , scilicet Iudaeos: *Qui habent* , idest habebunt : *Characterem* , idest signum : *Bestiae* , idest antichristi : ut in confitendo eius potentiam ; vel operando secundum eius doctrinam. Hoc dicitur quantum ad reverentiam hominum ad antichristum in seipso; quantum vero ad reverentiam datam eius imagini, subditur, *Et eos qui adoraverunt imaginem eius*, idest statuam. Iudaei enim antichristum cum venerit recipient, et eum valde honorificabunt ; *Ioan. 5. Ego veni in nomine Patris mei, et non accepistis me ; si alius venerit in nomine suo, illum accipietis.* Vel habere characterem antichristi, erit habere signum sui erroris , ut in profitendo eius potentiam, vel portando eius nomen, ut ab eo denominetur: adorare autem imaginem eius, est cum reverentia imitari pravitatem suae operationis. Sed obiicitur : quia reliquiae Israel convertentur, *Roman. 9.* Ergo Iudaei qui erunt tempore antichristi , convertentur, non damnabuntur. Item quomodo dicit *Vulnus saevum,* cum nihil crudele a Deo fiat? Respondeo. Ad hoc dici potest quod hic agitur de illis Iudaeis, qui erunt incorrigibiles, vel erunt defuncti in errore ante tempus , quo Iudaei convertentur per Heliam et Enoch. Ad aliud dicendum , quod per hoc quod dicitur *Saevum* non notatur crudelitas, quae vere sit, sed quae potest videri: unde idem est *Saevum*, quod gravissimum ; quod posset videri crudele ab homine qui non recte considerat: et loquitur sic ad ostendendum magnitudinem damnationis. *Et secundus.* Hic agitur de effusione phialae secundi angeli , per quam signatur praedicatio, quae fiet contra Gentiles, qui fideles persequentur tempore antichristi. Primo autem tangit phialae effusionem. Secundo Gentilium damnationem, *Et factus est sanguis.* Primo ostendit damnationem a parte persequentium. Secundo eis consentientium, *Et omnis anima.* Dicit igitur, *Et secundus angelus* , idest secundus ordo praedicatorum : *Effudit phialam suam*, idest annunciabit divinam ultionem: *In mare* , idest in Gentiles persequutores fidelium tempore antichristi, et amaros ac profundos in erroribus. Mare enim contundit litora : mare etiam amarum est et profundum. *Et factus est sanguis, tanquam mortui*, idest damnatio eis inferetur irrevocabilis; sicut mortuus non redit ad vitam: *Iob 15. Non credat frustra errore deceptus , quod aliquo pretio redimendus sit.* Damnatio autem signatur per sanguinem, quia sanguis extra corpus indicium est mortis. Item horrorem habet: unde signat mortem aeternam , ubi est sempiternus horror inhabitans. Vel quia infertur damnatio impiis, pro sanguine iustorum , quem effuderunt: unde *infra eod. Sanguinem sanctorum, et prophetarum* etc. *Et omnis anima vivens* , idest omnis homo qui videtur habere animam spiritualiter viventem, quia non aperte persequitur iustos , sed tamen non vivit cum consentiat. *Mortua est in mari* , idest in societate persequutorum ecclesiae, damnabitur propter consensum : *Roman. 1. Qui talia faciunt digni sunt morte, non solum qui faciunt ea, sed etiam qui consentiunt facientibus.* Possent isti primi duo angeli aliter intelligi, sicut solet expôni, scilicet duplex ordo praedicatorum: quorum unus ordo praedicavit Iudaeis in primitiva ecclesia; alius ordo praedicavit Gentibus. Et dicitur secundus ordo , quantum ad diversitatem praedicationis , et differentiam eorum quibus praedicabant , licet iidem praedicatores fuerint. Dicit igitur, *Et abiit primus angelus*, idest praeparavit se dispositione propinqua ad praedicandum: *Et effudit phialam suam* , idest praedicavit iram Dei venturam: *In terram*, idest Iudaeos, qui fructum dare debent ut terra propter Legem quam acceperant, et dominicam doctrinam, quam audierant, et mirabilia , quae viderant. Iste fuit ordo Apostolorum et Discipulorum, qui Iudaeis primo praedicaverunt. Super hos phialam suam effudit, qui dixit: *Progenies viperarum , quis docebit vos fugere etc. Matth. 3. Factum est vulnus*, idest facta est vindicta Dei magna laedens graviter, quia praedicationem abiecerunt: *Saevum*, idest grave, quantum ad praesentem excommunicationem , quia destituti a divina gratia : *Ac pessimum*, ad aeternam reprobationem: *In omnes*, idest super omnes: *Qui habebant characterem*, idest signum: *Bestiae* , idest antichristi per conformitatem erroris. Signum enim antichristi portant, qui errorem habent in mente, quia per hoc sunt quasi eius membra et ministri. *Et eos qui adoraverunt imaginem eius* , idest dilexerunt et cum effectu observaverunt cum conformitate suae operationis, etiam antequam veniat : quia iam multi praecesserunt eius ministri, et qui iam sunt, quasi eius imitatores, priusquam apparuit, quod locum habet in Iudaeis qui sanctos occiderunt, sicut antichristus fideles occidet: *Matth. 23. Ecce ego mitto ad vos prophetas, et sapientes, et scribas , et ex illis occidetis* etc. *Et secundus effudit phialam suam* , idest secundus ordo praedicatorum annunciavit damnationem aeternam : *In mare,*

idest Gentiles contundentes sanctos, profundos amaritudine et infidelitate. Hoc fuit, quando fuerunt Apostoli et Discipuli repulsi a Iudaeis, et praedicaverunt Gentilibus; et quidam crediderunt, alii autem obstinati manserunt; unde sequitur, *Et factus est sanguis tanquam mortui*, idest damnatio illata est irrevocabilis, ut supra tactum est. *Et omnis anima vivens*, idest omnis Gentilis, qui videbatur vivere spiritualiter, propter altitudinem scientiae, vel propter quaedam excellentia opera vitae, sicutfuit in quibusdam philosophis. *Mortua est*, morte culpae infirmitatis, tandem moritura morte aeternae acerbitatis: et hoc quia verba salutis non receperunt. *In mari*, idest in societate Gentilium, in amaritudine erroris existentium: *Supra 8. Et mortua est tertia pars creaturae, quae habebant animas in mari.* Alii angeli intelliguntur, quantum ad tempus antichristi, ut supra tactum est. *Et tertius.* Hic agitur de effusione phialae tertii angeli, contra pseudo apostolos antichristi, ut dicit Glossa. Primo autem tangit phialae effusionem. Secundo pseudoapostolorum, sive haereticorum damnationem, *Et factus est sanguis.* Tertio catholicorum congratulationem, *Et audivi.* Dicit igitur, *Et tertius*, idest tertius ordo praedicatorum, qui scilicet zelum specialem habebunt, ad fidem defendendam: *Effudit phialam suam*, idest annunciabit divinam ultionem venturam: *Super flumina*, idest super haereticos, per errores abundanter fluentes, quorum error ab haeresiarchis emanat ut flumina a fontibus: *Et super fontes aquarum*, idest super haeresiarchas, a quibus, ut a fonte, procedunt alii haeretici et eorum doctrinae; unde dicit, *Et fontes aquarum*, idest doctrinarum, quibus alios ad mortem potant; doctrinam autem sanam dare nesciunt: *2. Petri 2. Hi sunt fontes sine aqua.* Ille igitur caetus praedicatorum disturbabit haereticos, et pseudo apostolos; qui tamen non acquiescent, et ideo damnabuntur; unde sequitur, *Et effudit*, phiala fracta. *Factus est sanguis*: litera videtur innuere, quod videbat beatus Ioannes flumina et fontes verti in sanguinem, quia tales a statu erroris transibunt ad damnationem. Sensus ergo est: *Factus est sanguis*, idest damnatio horribilis infertur eis: sanguis enim et mortem indicat et horrorem. Vel *Sanguis* ideo dicitur damnatio, quia infertur quibusdam pro sangnine quem effuderunt, vel animas, ut tangit Glossa: *Exod. 7. Percussit aquam fluminis, quae versa est in sanguinem. Et audivi.* Hic ostenditur fidelium congratulatio, qui applaudunt divinae iustitiae. Primo maiorum. Secundo minorum, *Et audivi vocem.* Dicit igitur, *Et audivi angelum aquarum*, idest caetum doctorum, sive ipsorum praedicatorum, ut dicit Glossa: qui sunt angeli aquarum, idest praesident aquis sacrae Scripturae, et eas aliis in refectionem propinant: *Dicentem*, scilicet Deo in laudem divinae iustitiae: *Iustus es*, per aequitatem in condemnationem malorum: *Psal. Iustus es Domine* etc. *Domine*, per praesidentiae potestatem: *1. Paralip. ult. Tua est gloria, tu dominaris omnium. Qui es*, per immutabilitatem: *Et qui eras*, per aeternitatem; quasi dicat: Tu es immutabilis in essendo, et aeternus in durando: *Supra 1. Qui est et qui erat* etc. Tu etiam es, *Sanctus*, per bonitatem, quia omnis culpa a te est relegata, nec iudicas nisi sancte: *1. Reg. 2. Non est sanctus ut est Dominus* etc. Deinde haec quae in generali dicta sunt, exprimuntur in speciali. *Qui haec iudicasti*, idest tuo recto iudicio his poenas damnationis haereticis inflixisti. Et merito, *Quia sanguinem sanctorum*, idest minorum iustorum: *Et prophetarum*, idest maiorum, qui prophetabant ad literam, quia haeretici et pseudo apostoli antichristi non solum pervertent quos poterunt, sed multos occident. Aliqui libri habent apostolorum, idest maiorum, qui sunt quasi Apostoli, idest nuncii missi a Deo ad praedicandum: Apostolus enim interpretatur missus: et propter hoc scelus. *Dedit eis sanguinem bibere*, idest ad bibendum; quasi dicat, Pro effusione sanguinis poenam aeternam dedisti eis in potum mortiferum. Damnatio autem sanguis vocatur, quia sanguis est signum mortis. Item ratione horroris. Item quia debetur effusioni sanguinis, ut dictum est supra. Dicit autem *Bibere*, secundum similitudinem potus, qui hominem inebriat: quia poena aeterna inebriabit impios, idest replebit et subvertet ac deiiciet eos, et reddet impotentes surgere, sicut est de homine consopito ex multo potu: *Ier. 51. Inebriabo eos ut sopiantur et dormiant somnum sempiternum, et non consurgant, dicit Dominus. Ut*, idest sicut: *Digni sunt*: quia pro effuso sanguine corporis debent bibere sanguinem damnationis: *Matth. 26. Omnes qui acceperint gladium, gladio peribunt.* Quaeritur autem, quare non dicitur, Qui eras et qui venturus es; sicut *supra 1.* et *4.* Item ex his verbis videtur, quod iusti gaudeant de damnatione malorum. Respondeo. Ad primum respondet Glossa; quia ideo non dicunt venturum, quia cito venturum intelligunt sancti praedicatores existentes tempore antichristi. Ex quo patet quod hic agitur de statu bonorum et malorum sub tempore antichristi. Haec tamen de omnibus consimilibus accipi possuut. Ad aliud dicendum, quod iusti non gaudent de damnatione malorum, inquantum est damnatio, sed gaudent de iustitia Dei damnante malos, quae nullum malum inordinatum relinquit: *Psal. Laetabitur iustus cum viderit vindictam. Et audivi.* Hic agitur de congratulatione minorum, qui subiecti sunt maioribus; unde Glossa quod magistri dicunt, discipuli confirmant. *Et audivi vocem*, vel corporalem, vel mentalem, *De altare*, idest de intima affectione cordis, quod est altare Dei, in quo omne bonum Deo sacrificatur: unde Augustinus *10. lib. de Civ. Dei. Cum sursum est, eius altare est cor nostrum. Dicentem*, Deo, ad quem devotionis diriguntur verba: *Etiam*, certe vel vere: *O Domine*, per praesidentiam: *Deus*, per naturam: *Omnipotens*, per infinitam potentiam; *Iudicia tua*, quibus malos punis: *Sunt vera*, inquantum iudicando reddis quod comminaris, vel promittis: *Et iusta*, quia non nisi pro culpa punis: *Supra 15. Iustae et verae sunt viae tuae* etc. Alium modum distinguendi literam videtur Glossa innuere sic, *Etiam*, idest verum est quod dicitis, et sic minores loquuntur maioribus. Deinde convertunt sermonem ad Deum, *Domine* etc. ut *supra.* Multi libri habent, *Et audivi iterum angelum*, idest caetum minorum iustorum, qui recte per angelum signantur, quia sancte vivunt, et Deum extollunt, ut patet in sequentibus. *De altari* etc. ut supra. Sed cum hic fiat sermo pro tempore ante iudicium, quomodo dicunt, *Iusta sunt iudi-*

cia tua? et *supra eodem: Quia haec iudicasti;* cum tempore antichristi nondum sit factum iudicium. Respondeo. Potest dici, quod loquuntur quasi de praeterito, quia non dubitant in brevi esse inferendam impiis damnationem aeternam, quae iuste inferetur. *Et quartus.* Hic agitur de effusione phialae quarti angeli in antichristum qui quoscunque poterit, pervertet. Et primo tangit phialae effusionem in antichristum. Secundo ostendit eius potestatem in afflictione hominum, *Et datum.* Tertio ostendit consequentem effectum, *Et aestuaverunt.* Dicit igitur, *Et quartus angelus*, idest quartus ordo praedicatorum: *Effudit phialam suam*, idest denunciabit poenam aeternam: *In solem*, idest super antichristum, qui se dicet solem mundi et illuminatorem hominum: dicet enim se esse Deum: *2. Thessalo. 2. Ostendens se tanquam sit Deus.* Ille ergo ordo praedicatorum praedicabit poenam antichristo inferendam, et hypocritis, qui se aliquid magnum facient; non tamen propter hoc antichristus desistet, sed affliget homines, et multos pervertet: unde ostendens causam damnationis eius subdit, *Et datum est*, idest permittetur: *Illi*, scilicet antichristo a Deo, sine cuius permissu nullum malum fieri potest: *Affligi*, poenis corporalibus ut sibi adhaereant. Aliqui libri habent, Afficere, et est idem, hoc est cruciare. *Homines aestu*, idest minori tribulatione, quae cremat sustinentem, nisi patientia ipsum firmet: *Et igni*, idest tribulatione maiori, quae multum cruciat, ut ignis: *Matth. 24. Erit tunc tribulatio magna, qualis etc. Et aestuaverunt.* Hic ostenditur effectus consequens ex potestate antichristi, quantum actu excedit. Iste autem effectus ostenditur triplex. Primus est tribulatorum apostasia in mente. Secundus blasphemia in sermone, *Et blasphemaverunt.* Tertius induratio finalis impoenitentiae, *Neque egerunt.* Dicit igitur, *Et aestuaverunt;* quasi dicat: Ita antichristus affliget homines, et in illa afflictione *Aestuaverunt*, idest aestuabunt homines, humana infirmitate devicti: *Aestu magno*, idest magna concrematione interiori, propter vehementiam tribulationis; quasi dicat: Multum concremabuntur multi quodam ardore impatientiae in illa tribulatione, ubi peribit spirituale bonum eorum, quia comburetur illo aestu impatientiae, et antichristo adhaerebunt; unde Glossa, *defecerunt*, idest deficient quidam in illa tribulatione: *Ion. 4. Percussit sol super caput Ionae, et aestuavit.* Nomen autem aestus propter adiectivum additum signat magnum ardorem impatientiae ex vi tribulationis. *Et blasphemaverunt*, idest blasphemabunt: *Nomen Dei habentis potestatem super has plagas:* quia prae impatientia dicent verba magnae iniuriae contra Deum, qui habet potestatem super illas tribulationes corporales, quia permittit eas inferri quibus vult, et non quibus non vult; et tamen illos non liberavit. Vel potest intelligi de plagis montium, super quas Deus habet potestatem, quia quibus vult dat patientiam, alios autem permittit comburi igne impatientiae vel erroris: *Roma. 9. Cuius vult miseretur, et quem vult indurat.* Loquitur autem de illis hominibus, qui fideles fuerant, et cognomen omnipotentis Dei habent, licet propter tormenta deficiant: multi autem non poenitebunt; unde sequitur, *Neque*; quasi dicat; Ita deficient et blasphemabunt, et tamen non poenitebit eos: unde dicit, *Neque egerunt*, idest non agent: *Poenitentiam*, veram et sufficientem; quia licet tandem corde doleant, tamen non audebunt prae timore confiteri nomen Christi, et eius opera sequi. Non, inquam, agent poenitentiam ita, *Ut darent*, idest ut dent: *Gloriam Deo*, confitendo eius nomen, vel etiam peccata, et revertendo ad gremium ecclesiae, et ideo damnabuntur: *Luc. 13. Si poenitentiam non habueritis, omnes simul peribitis.* Et ex hoc patet damnatio et causa damnationis antichristi, sicut phiala continebat. Sed obiicitur, quia poenitebunt fideles post mortem antichristi, qui in illa tribulatione erraverant: dabitur enim eis tempus poenitentiae, ut habetur in Glossa *supra finem 7. cap.* Respondeo. Videtur dicendum, quod multi poenitentiam agent, cum viderint antichristum viliter deiectum; multi tamen in errore remanebunt occulto divino iudicio, sicut haec litera ostendit. *Et quintus.* Hic agitur de quinto angelo, cuius phiala effundetur contra infideles, qui baptismum non susceperunt, et antichristo adhaerebunt, quos vocat sedem et regnum antichristi. Tales vero per praedicationem non convertentur, sed peiores fient. Primo ergo ostendit phialae effusionem, *Et quintus angelus effudit phialam suam*, idest praedicabit quintus ordo praedicatorum divinam vindictam venturam: *Super sedem bestiae*, idest super congregationem infidelium, in quibus sedebit et quiescet per dominium antichristus, qui est bestia crudelissima: *Supra 13. Adoraverunt bestiam.* Secundo ostendit effectum consequentem non per causam, sed per occasionem, sumptam, non datam. Iste autem effectus ostenditur multiplex. Unus est poena amplioris excaecationis. Secundus nequitia detractionis, *Et commandueaverunt.* Tertius angustia livoris, *Prae dolore.* Quartus blasphemia conditoris, *Et blasphemaverunt.* Quintus durities obstinationis, *Et non egerunt.* Dicit igitur, *Et regnum;* quasi dicat: Ita praedicantibus contra sedem antichristi, idest contra infideles, et ex contemptu veritatis catholicae: *Regnum eius*, idest congregatio infidelium, in quibus antichristus regnabit: idem enim est hic sedes et regnum secundum Glossam: *Factum est*, idest fiet: *Tenebrosum*, idest magis excaecantur, dum volunt lumen verbi suscipere, quod illuminat: *Psal. Praeceptum Domini lucidum* etc. *Sapient. 1. Excaecavit enim eos malitia eorum. Et commanducaverunt*, idest simul manducabunt: *Linguas suas*, hoc est verba linguarum suarum; quasi dicat: Quilibet infidelis delectabitur detrahendo iustis, sicut quis delectatur cum cibum sapidum avide comedit: ille enim linguam suam manducat, qui in verbo detractorio linguae suae delectatur et gaudet, sicut si aliquem cibum suavem comedat. Gregorius *in Gregoriano: Reprobi mala bonis ingerunt, et eorum semper actibus derogare non cessant*; et subditur: *Sed boni linguas derogantium timere non debent, quia stultum valde est si eis placere quaerimus, quos non placere Deo scimus.* Bene autem dicitur, *Commanducaverunt.* Ex hoc enim intelligitur non tantum universitas detrahentium, sed etiam coniunctio ipsorum, quia unus manducat linguam suam, cum alii in eadem mensa detrahit: ita quod quilibet manducat linguam suam iuxta alium, apud quem detrahit bonis: et quanto plures sunt commanducantes, tanto plus gaudent; dum non tantum de suo verbo detractorio, sed etiam de sermone alterius lae-

tantur: *Proverb. 23. Noli esse in comessationibus eorum, qui carnes ad vescendum conferunt* etc. Haec autem detractio fit ex invidia; unde sequitur, *Prae dolore*, idest prae invidia, quam habent contra iustos: quia fides praedicabitur et tenebitur per eos. Augustinus: *Invidia est dolor felicitatis alienae.* Bene autem vocatur dolor, quia invidus dolendo de bono alterius, ipso dolore affligitur; unde Gregorius *in Gregoriano: Tabescentem mentem sua poena sauciat, quem felicitas torquet aliena. Et blasphemaverunt.* Ecce quartus effectus, hoc est blasphemabunt, *Deum caeli*, scilicet Christum, in quem complices antichristi magnas iniurias verborum intorquebunt. *Prae doloribus*, idest prae angustiis invidiae qua movebuntur contra eius cultores, et contra ipsum: *Et vulneribus suis*, quae ipsi sibi fecerunt commanducatione linguarum, ut dicit Glossa, idest per peccatum detractionis. Sed quae erunt ista vulnera, cum illa manducatio sit spiritualis? ut supra dicit Glossa. Respondeo. Ad hoc potest responderi, quod cum per illam detractionem, quae dicitur commanducatio linguarum, non poterunt fideles deiicere et fidem extinguere, hoc ipsum erit eis vulnus magnum et afflictio dura; sicut enim boni gaudent, cum possunt aliquos ad Christum convertere, sic antichristiani valde dolebunt, cum non poterunt fideles quosdam antichristo subiicere per errorem, et propter hoc ipsum Deum blasphemabunt: *Iob 8. Haec est enim laetitia etc.* dicitur de malitioso contra animas. Vel aliter. Peccatum animam vulnerat, maxime peccatum nequitiae et malitiae: unde de peccato detractionis illi impii vulnerabuntur, quia eorum animae deteriores fient per naturalium bonorum diminutionem et elongationem a Deo; quando autem est magna animae oppressio, generatur amaritudo et anxietas in ipsa anima, licet quandoque causa sit ignota: et ex tali amaritudine blasphemabunt Deum caeli: *Iere. 7. Scito et vide quia malum et amarum est* etc. Nota quod ex hoc quod dicitur *Deum caeli*, ostenditur gravitas peccati blasphemiae: unde *Levit. 24. Qui blasphemaverit nomen Domini, morte moriatur; lapidibus obruet eum* etc. Per hoc autem quod dicitur *Deum caeli*, intelligitur etiam Dominus terrae, quae corpus est minus nobile quam caelum: intelliguntur etiam contenta in his: *Act. 17. Deus qui fecit mundum et omnia quae in eo sunt, hic caeli et terrae cum sit Dominus* etc. *Et non egerunt:* ecce finalis impoenitentia: *Roman. 7. Secundum duritiam autem tuam et cor impoenitens* etc. Nota quod invidia bona perimit: unde Gregorius *in Gregoriano: Invidia cuncta, quae invenit benegesta, consumit, quia per livoris vitium, ante Dei oculos pereunt, etiam fortia acta virtutum.* Subiectum affligit: unde litera vocat hic, Invidiam dolorem. Isidorus *3. lib. de sum. bono: Livor alieni boni suum perimit auctorem: nam unde bonus proficit, inde invidus contabescit.* Item mortem infligit, scilicet primo culpae, separando a Deo, et tandem gehennae: *Iob 5. Et parvulum occidit invidia.* Deum configit: quandoque enim blasphemiis et verborum magnis iniuriis crucifigit Deum invidus, dum videt alium prosperari, et se eo inferiorem: unde hic dicitur, *Et blasphemaverunt Deum caeli prae doloribus* etc. Proximum corrodit, ut dicitur hic *Commanducaverunt linguas suas prae dolore*, quia delectantur ad modum manducantis, dum linguis suis detrahit quis, diabolo subiicitur; unde Isidorus *3. lib. de sum. bon. Invidus est membrum diaboli, cuius invidia mors intravit in orbem terrarum. Et sextus.* Hic agitur de sexto angelo effundente phialam suam, contra divites et potentes, qui antichristo erunt subiecti propter amorem divitiarum et honorum. Propter praedicationem autem non fient nisi peiores. Unde primo tangit phialae effusionem. Secundo effectum consequentem, *Et vidi de ore.* Circa primum primo tangit phialae effusionem quantum ad poenam gehennalem. Secundo quantum ad poenam temporalem, *Et siccavit aquam eius:* utramque enim poenam minabuntur praedicatores. Tertio eiusdem poenae utilitatem, *Ut praeparetur.* Dicit igitur, *Et sextus angelus*, idest sextus ordo praedicatorum: *Effudit phialam suam*, idest comminationem ultionis aeternae effundet: *In flumen illud magnum Euphratem*, hoc est in divites, qui prae fertilitate divitiarum magno fluxu defluunt de peccato in peccatum, et vitiis vorati, alios violenter, vel aliquos inducendo in errores, vel aliquod peccatum, vel flagellis, vel minis, vel donis, vel per alium modum vorant ad modum fluminis profundi et magni: Euphrates enim interpretatur fertilitas: *Ierem. 46. Victima Domini exercituum in terra Aquilonis, iuxta fluvium Euphratem.* Per hoc autem quod dicit, *Illud*, ostendit tales esse notabiles in vitiis. *Et siccavit*, idest siccabit, hoc est siccandam cito et annullandam praedicabit: *Aquam eius*, scilicet fluminis, idest affluentiam talium divitum, quae recte aquae comparatur propter defluxum celerem: et si multa sit affluentia sicut aqua, tamen cito defluit ad modum aquae. Item multi in huius affluentia demerguntur, qui natare nesciunt per mundanorum contemptum: *Isai. 19. Arescet aqua de mari, et fluvius desolabitur atque siccabitur. Ut praeparetur.* Ecce utilitas eiusdem poenae malis infligendae, quia ex excommunicatione poenae, quae fit malis, multi proficiunt, et gratantius ad Deum accedunt; quasi dicat: Ita siccandam affluentiam praedicabunt hac intentione. *Ut via*, scilicet salutis, *Praeparetur*, per contemptum mundanorum, et desiderium caelestium: praeparetur, inquam, *Regibus*, idest fidelibus christianis qui in reges inuncti sunt in baptismo, et seipsos bene regere norunt. Ambrosius *in lib. de Initiand. Omnes in regnum Dei et sacerdotium ungimur gratia spiritali.* Sed ex qua parte est, sive praeparabitur haec via? *Ab ortu solis*, idest ex eo quod Christus orietur magis ac magis in cordibus ipsorum, per gratiam, qui est sol irradians super sequentes se; alibi et aliunde non est vel praeparatur via qua perveniatur ad salutem, nisi Christus per gratiam ortus sit iam, vel oriatur in mente, et sua luminositate ducat ipse per viam: *Ioan. 8. Ego sum lux mundi* etc. vel de apostatis christianis potest intelligi; quasi dicat: Ideo praedicabunt illas poenas impiis infligendas, *Ut via*, salutis, per conversionem, *Praeparetur Regibus*, idest christianis, qui Regis characterem in baptismo susceperunt, et adoptati sunt per gratiam baptismalem, et per praedestinationem ad regnum aeternum. *Praeparetur*, inquam, *Ab ortu solis*, idest per hoc quod sol iustitiae orietur in cordibus eorum, qui ipsos illuminabit. Convertentur enim quidam christiani tandem, qui prius antichristo adhaeserant: et ad hoc iuvabit praedica-

tio , quae erit in comminatione poenarum divitibus et aliis impiis infligendarum. Potest tertio modo secundum Glossam exponi de resurrectione gloriosa , *Ut praeparetur* , accipiatur ly ; *Ut* , consequutive; quasi dicat , ad illam siccationem abundantiae temporalis sequetur , quod praeparetur , *Via* , idest ingressus in gloriam per resurrectionem: *Regibus* , idest iustis qui bene se rexerunt : praeparabitur autem , *Ab ortu solis* , idest per hoc quod Christus orietur , sicut verus sol , super suos per plenam sui manifestationem. Finito enim mundo , in cuius fine omnia vana deficient, erit resurrectio fidelium , et ingressus in regnum : *2. Petri 1. Donec dies illucescat „ et Lucifer oriatur in cordibus vestris. Et vidi.* Ostensa phialae effusione, hic ostendit effectum consequentem, quia daemones occasione praedicationis magis student detinere divites et alios in errore et obfuscatione , tum per errorum suggestionem , tum per miraculorum operationem , tum per malitiae suscitationem : quia principes suscitabunt ipsi daemones ad detinendum erroneos , et ad impugnandum catholicos. Secundum hoc triplex effectus sequens ecclesiae praedicationis hic tangitur. Primus est suggestio errorum. Secundus operatio miraculorum , *Sunt enim spiritus.* Tertio suscitatio tyrannorum , *Et procedunt.* Errorum autem suggestio fiet per daemones , quandoque invisibiliter per se , quandoque sensibiliter , scilicet secundum quod daemones suggerunt quibusdam per alios , iuvante ad hoc diabolo principe daemonum, et antichristo, et pseudoapostolis antichristi ; quasi dicat: Ita fiet praedicatio contra quae divites diligunt, et propter quae antichristo adhaerebunt ; sed ars maligna nitetur in contrarium ; et hoc est quod dicit , *Et vidi de ore draconis,* idest inspiratione diaboli, qui est princeps daemonum, et inspirat eis , quae mala procreant in homine. Inspirat etiam homini errores et vitia. Ipse autem diabolus draco dicitur , propter venenum malitiae, et propter dolum astutiae, quia draco occulte insidiatur. *Et de ore bestiae* , idest de verbis antichristi , allectivis per promissa , vel comminatoriis , vel persuasoriis: *Et de ore pseudoprophetae*, idest de verbo pseudoapostolorum antichristi, qui dicuntur singulariter pseudopropheta, quia omnes bene erunt in malitia, et videbuntur prophetae , idest iusti praedicatores, cum tamen sint pseudo: propheta enim quandoque est idem quod praedicator : *1. Corinth. 14. Et spiritus prophetarum* etc. *Exisse*, idest extractos esse: *Tres spiritus immundos*, idest daemones, qui sunt spiritus non solum secundum naturam , sed etiam secundum malitiam, quia non nisi malitiam spirant. Dicuntur autem immundi, et in se, quia pleni immunditia superbiae , invidiae , nequitiae, irae, impoenitentiae et aliorum peccatorum multorum ; et per effectum, quia student caeteros inquinare. Dicuntur autem tres universi daemones, quia fidem sanctae Trinitatis impugnant. Vel tres virtutes, in quibus est origo boni, scilicet Fidem , Spem , Caritatem. Dicuntur autem exire ex triplici ore praemisso, quia inspiratio diaboli, qua inspirat hominibus errores et peccata, et ipsis etiam daemonibus qualiter homines tentent: et suggestio antichristi, et pseudoapostolorum eius; quasi dicat : Generabunt daemones in cordibus hominum spiritualiter , sicut sancti praedicatores sua doctrina generant spiritualiter Christum, sive eius fidem, in cordibus aliorum, ut dicit Glossa. Et sic daemones possidebunt multos per errorem, et ad detinendum eos , et amplius depravandum, garrulabunt in eorum mentibus multa erronea, et per eos aliis ; unde sequitur, *In modum ranarum:* quia daemones importunum garrulant in cordibus multorum persuadendo fortiter errores per se et per alios haereticos garrulatores, et mentis quietem auferunt , et morantur in locis lutosis et immundis ut ranae: *Exod. 8. Ascenderunt ranae, operueruntque terram Aegypti.* Sic ergo suggestio errorum fit per ipsum diabolum, et per antichristum, et per eius pseudoapostolos , et per daemones , quorum princeps est diabolus. Vere autem sunt immundi spiritus praemissi. *Sunt enim* , illi spiritus qui exibunt, *Spiritus daemoniorum :* et ita non possunt esse nisi spiritus immundi spiritus : dico , *Facientes signa* , idest miracula per quae decipiant. Ecce secundus modus deceptionis. Ipsi enim daemones operabuntur miracula per haereticos tempore antichristi. De quibus miraculis habitum est *supra 13. Et faciet signa magna.* De huiusmodi etiam miraculis *Exod. 7.* et *8.* ubi agitur de Magis qui miracula faciebant arte daemonum. *Et procedunt.* Hic ostendit malitiae suscitationem , quia daemones sub antichristo congregabunt potentes specialiter in malitia contra fideles. Primo ergo ostendit congregationem potentum. Secundo ostendit congregationis locum , *Et congregabit illos.* Tales autem congregati ad fidem impugnandam damnabuntur in die iudicii : unde necesse est fidelibus ab eorum imitatione cavere, ne in talem poenam incidant. Unde primo ostendit congregationem potentum contra fidem catholicam. Secundo ostendit eorumdem poenam , *Ad diem.* Tertio subdit persuasionem fidelium ad providentiam sive diligentiam, *Et ecce.* Dicit igitur , *Et procedunt*, idest procedunt ipsi daemones ; sed per praesens intelligitur studium et insistentia ad malum: *Ad reges totius terrae :* daemones enim studebunt omnes potentes provocare contra fideles: *Congregare* , idest ut congregent: *Illos ad praelium:* contra fideles; quasi dicat: Daemones procurabunt, ut potentes in orbe terrarum, et amatores terrenorum sint unanimes , praeliando contra fideles : praeliando , inquam , verbis persuasoriis , vel disputatoriis , vel flagellis , vel illatione mortis. Gregorius *in Gregoriano* loquens de tempore antichristi dicit : *Antiquus hostis quicquid tunc callide machinabitur, etiam cum virtute potentiae saecularis exequitur.* Sic ergo ostendit congregationem tyrannorum contra fideles, et ad detinendum in errore infideles : et hoc fiet procuratione daemonum. Haec autem congregatio potest intelligi spiritualis ; scilicet ut sunt unanimes in persequendo fidem catholicam. *Ad diem.* Hic ostendit eorum poenam: quasi dicat: Ita congregabuntur in praelium contra fideles, sed malo suo, quia cito ducentur *Ad diem magnum Dei omnipotentis:* ubi congregabuntur realiter ad sui perditionem, sicut congregati sunt spiritualiter ad iustorum impugnationem : *Isa. 34. Congregabuntur in congregatione unius falcis in lacum. Diem*, scilicet iudicii in quo omnia erunt clara : *1. Cor. 4. Et tunc illuminabit abscondita tenebrarum.* De hoc die *Iob 21. In diem perditionis servatur malus. Magnum* dicit, quia magna ibi fient, in retributione ma-

lorum et bonorum: *Dei*, quia praesentes dies sunt quasi nostri ad merendum ; sed ille dies erit Dei ad iudicandum sive retribuendum : *Psal. Cum accepero tempus, ego iustitias iudicabo. Omnipotentis*, quia nullus poterit ei resistere, et suum iudicium omnino dabitur executioni : *Exod. 15. Dominus quasi vir pugnator, omnipotens etc. Et ecce.* Hic ponit persuasionem fidelium ad providentiam: et primo ponit rationem persuasivam ex parte adventus iudicis ; secundo ex parte ipsius hominis, *Beatus qui vigilat.* Ubi ponitur triplex ratio, quare provide vacandum est sibi. Una ratio est, quantum ad meritum praemii, cum dicitur *Beatus* etc. Secunda quantum ad declinationem damni, *Ne nudus ambulet.* Tertio quantum ad evitationem opprobrii, *Et videant.* Dicit igitur, *Et ecce ;* quasi dicat: Ita dies iudicii instat, et hoc ipse iudex testatur. *Ecce;* quasi dicat: Certum est et in promptu est, quia breve est omne tempus. *Venio*, idest in brevi veniam: *Sicut fur*, idest ex improviso ad modum furis: *1. Thessalo. 5. Dies Domini sicut fur in nocte ita veniet:* et per hoc beatus Ioannes intendit excitare ad vigilantiam ; unde *Marci 13. Vigilate ergo ; nescitis enim quando Dominus veniet* etc. Sed quare ita latet dies iudicii, ut eius tempus penitus ignoretur? Respondeo, ut semper in timore simus, et vigilantius parati simus, ut dicit Glossa *super Beatus;* quasi dicat; Ita cito veniet: et *Beatus*, quia beatitudinem ex hoc meretur et percipiet: *Qui vigilat*, per solicitudinem bene operandi: *Et custodit vestimenta*, per constantiam perseverandi: haec enim duo sunt necessaria. Non igitur dormiendum est, neque oculi claudendi sunt per negligentiam, sive ignaviam, quae malum est inaestimabile; sed vigilandum per diligentiam: *Prover. 8. Beatus homo qui audit me, et qui vigilat ad fores meas quotidie* etc. Gregorius *sup. hunc loc. Vigilat, qui ad aspectum veri luminis oculos apertos tenet; vigilat, qui a se corporis et negligentiae tenebras repellit.* Item necesse est servare per stabilitatem, contra tentationes, et perseverantiam, vestimenta, scilicet innocentiae baptismalis et virtutum ac meritorum, quae animam decorant ac protegunt: *Eccle. 9. Omni tempore vestimenta tua sint candida.* Gregorius *sup. hunc loc. Sicut corpus cooperiunt vestimenta, sic animam bona protegunt opera. Ne nudus :* haec est secunda ratio ex parte hominis, quia magnum damnum est esse nudum vestimentis virtutum, sine quibus ad nuptias agni nemo suscipitur: *Matth. 22. Amice, quomodo huc intrasti, non habens vestem nuptialem?* quasi dicat: Ita vigilandum est homini, et vestimenta custodire debet. *Ne nudus ambulet*, quasi dicat : Si non custodit vestimenta hic, nudus ambulabit illic, scilicet in die iudicii, et ita non erit acceptabilis Deo. Unde Hester volens habere gratiam in conspectu Regis, induit se veste honorabili, et ab eo suscepta est, *Hester 5.* Dicit autem *Ambulet*, idest resurgat, secundum Glossam quoddam ambulare est venire a morte ad vitam. Vel *Ambulet*, idest appareat, quia in iudicio apparebit, omnibus nuditas malorum, ac si coram omnibus incederent nudi : unde beatus Bernardus *in Medit. Cunctaque cunctorum cunctis arcana patebunt. Et videant turpitudinem eius*, idest turpitudinem suae nuditatis et peccatorum, illi qui erunt in iudicio, quia tunc nihil erit occultum: *Naum 3. Revelabo pudenda tua in facie tua, et ostendam* etc. *Et congregavit.* Ostensa congregatione tyrannorum, hic ostendit congregationis locum. Iste autem locus intelligitur spiritualiter potius quam localiter, quia congregabuntur ad hunc statum, ut defendant sectam antichristi, et fidem Christi impugnent; quasi dicat: Ita congregabuntur potentes contra fideles: *Et congregavit*, idest congregabit, scilicet diabolus: de quo hic loquitur singulariter, licet supra dixerit de daemonibus pluraliter, *Congregabunt*: quia diabolus et daemones unum sunt in malitia, et ipse operatur in omnibus illis: *Illos*, scilicet Reges praedictos. In locum qui vocatur, *Hebraice*, idest lingua Hebraea, *Hermagedon*, scilicet Monsfurum, vel mons globosus, vel consurrectio testium iniquorum; et signat antichristum, quia ipse est mons furum, idest maximus et summus inter fures, idest perversos, qui fidem furantur per astutiam fidelibus: *Ioan. 10. Omnes quotquot venerunt, fures sunt et latrones.* Vel mons, idest refugium furum, ut dicit Glossa. Ipse etiam erit mons per superbiam, globosus per astutiam, quia conglobabit plurimos ad sui erroris doctrinam. Vel congregabuntur in consurrectionem testium iniquorum, quia diabolus faciet impios homines proferre in Christum verba blasphemiae: *Psal. Insurrexerunt in me testes iniqui ;* quasi dicat : Diabolus congregabit, idest unanimes faciet perversos, ad hoc ut adhaereant antichristo, quia erit mons globosus, et ad hoc ut Christum blasphemiis oppugnent. *Et septimus.* Hic agitur de effusione phialae septimi angeli, qui damnationem daemonum annunciabit, per quos omnia mala procurabuntur. Ipsorum autem daemonum, et omnium iniquorum damnatio instabit tempore ultimi ordinis praedicatorum, et paulo post daemones cum hominibus iuxta sua demerita damnabuntur. Primo ergo tangit phialae effusionem. Secundo ostendit damnationis accelerationem, *Et exivit.* Tertio ostendit ipsum actualem damnationem, *Et facta est.* Dicit igitur, *Et septimus angelus*, idest septimus ordo praedicatorum, qui erunt ultimi : *Effudit phialam suam in aerem*, idest praedicabit damnationem daemonum, per quos procurata sunt omnia scelera, qui per aerem signantur, quia aer est locus ipsorum, ut dicit Glossa. Item *2. Pet. Radentibus inferni det* etc. Glossa: *Inferiorem aerem carcerem acceperunt, qui quantum ad caelos infernus dicitur.* Sed ad quid eis praedicabitur, cum sint omnino obstinati? Vel ad quid eorum damnatio annunciabitur, cum propter poenam non desistant peccare? Respondeo. Potest dici quod eis non praedicabitur, nec eis praedicando annunciabitur sua poena; sed hominibus ostendetur per praedicatores damnatio daemonibus infligenda, ut sibi caveant, ne cum eis et cum aliis impiis involvantur. Possunt etiam per aerem intelligi instabiles, qui facile agitantur, et ut aer moventur de fide ad errorem. Contra tales enim praedicabunt iusti praedicatores, et multos convertent. De huiusmodi *Galat. 1. Miror quod sic tam cito* etc. *Et exivit.* Hic ostendit damnationis accelerationem. Et primo ostendit mundi finem iam instantem. Secundo ostendit signa praecedentia ipsum finem, *Et facta sunt.* Dicit igitur, *Et*, facta praedicatione: *Exivit*, idest exibit, hoc est in manifestum veniet: *Vox*, scilicet conformativa: *Magna*, quia magna annuncians: *De templo*, idest ab ecclesia; quae est templum in quo Deus

habitat; unde dicitur iustis *1. Cor. 3. Templum Dei sanctum est, quod estis vos.* A quo autem loco specialius exeat, ostendit cum subdit, *A throno*, idest a maioribus praedicatoribus, in quibus sedet Deus regens, et disponens per eos ecclesiam: *Dicens*, ad confortandum fideles: *Factum est*, idest consummata sunt omnia, et mundi finis adest; et ideo o vos fideles, non timeatis, sed gaudenter state, et praemium expectate. Tunc enim instante iudicio maiores praedicatores annunciabunt fidelibus mundi finem instantem, ad confortandum: *Ezech. 7. Finis venit, venit finis.* Sed quomodo dicitur factum est, cum adhuc restent fulgura et voces, et alia quae sequuntur? Respondeo. Potest dici, quod omnia reputabuntur tunc consummata, quia pauca restabunt complenda, et illa etiam in brevi erunt complenda. *Et facta.* Hic ostendit signa praenunciantia finem mundi, quia miracula quae facient mali tempore antichristi, et fraudes verborum, et comminationes adversorum, et persecutiones iustorum, quasi praenunciabunt finem mundi instare. Dicit igitur, *Et facta sunt*, idest fient, data confortatione fidelibus per maiores: *Fulgura*, idest miracula per malos, qui ad modum fulguris videbuntur lucere, quia complices antichristi simul cum ipso multa facient nefanda miracula, ut dicitur *supra 3. Et fecit multa. Et voces*, idest verborum blanditiae ad pervertendos fideles: *Et tonitrua*, idest comminationes flagellorum, vel damnorum, vel mortis, quia contra confortationem, quam fideles dabunt fidelibus, studebunt fautores antichristi fideles seducere multipliciter. Manum etiam addent supra minas; unde sequitur: *Et terraemotus*, idest terrenorum commotio: *Factus est magnus*, idest fient in magna persecutione: *Qualis nunquam fuit, ex quo homo fuit super terram:* ad literam. Vel *Super terram*, per contemptum terrenitatis, scilicet a tempore Abel, qui primus terram contempsit. Nunquam, inquam, fuit *Talis*, idest tam indecens: *Terraemotus*, idest terrenorum impiorum commotio contra iustos: *Sic magnus*, hoc est tam gravis per acerbitatem et multiplicitatem persequutionum: quia tempore antichristi erit tribulatio incomparabilis praecedentibus tribulationibus: *Matth. 24. Erit tunc tribulatio magna, qualis* etc. Possunt etiam haec intelligi in bono pro tempore post mortem antichristi. Tunc enim fient fulgura miraculorum per fideles ad illuminandum alios, tam credentes, quam eos qui a fide recesserant, ut convertantur. *Et voces*, idest suaves admonitiones: *Et tonitrua*, idest asperae comminationes, si nolint reverti: *Supra 4. Et de throno procedunt fulgura et voces et tonitrua. Et terraemotus factus est*, et caetera, idest fiet magna hominum, prius terrenorum, commotio ad poenitentiam. Post mortem enim antichristi iusti facient miracula, et praedicabunt, et per hoc multos movebunt ad poenitentiam: *Psal. Commota est et contremuit terra. Et facta est.* Hic ostendit ipsam actualem damnationem malorum. Non autem loquitur expresse de damnatione daemonum, sed de damnatione impiorum hominum, qui antichristo adhaeserunt, vel aliter Deum offenderunt, quia intendit dissuadere peccata, quibus iniqui homines Deum offenderunt: simul tamen cum illis intelliguntur daemones damnandi. Primo autem ostendit poenarum gehennalium districtionem, quia differens erit poena, secundum diversitatem vitiorum. Secundo universalem malorum deiectionem, *Et civitates.* Tertio divinae iustitiae districtionem, *Et Babylon.* Quarto felicem bonorum evasionem, *Et omnis insula.* Quinto praemissarum poenarum conditionem, *Et grando.* Dicit igitur, *Et facta est*; quasi dicat: Ita annunciabitur poena malis infligenda, et sic actu complebitur: et hoc est, *Facta est*, idest frangetur, dividetur, secundum diversitatem poenarum in inferno, cum prius integra et solida videretur per prosperitatem, vel dominium super iustos: *Civitas*, scilicet Babylon, idest multitudo malorum, qui sunt uniformes in malo, licet non aequales. Hic dicitur civitas, idest civium unitas, quia in offensa Dei concordes sunt. Nota quod est civitas bonorum: *Eccle. 9. Est civitas parva, et pauci in ea viri* etc. Item malorum, de qua dicitur hic, et *infra 18. Vae vae vae civitas illa* etc. *Magna*, propter scelerum magnitudinem, et propter sceleratorum multitudinem: *Eccle. 1. Et stultorum infinitus est numerus. In tres partes*, scilicet Paganos, Iudaeos, Haereticos; quasi dicat: Dividetur poena, et dabitur unicuique secundum differentiam vitiorum, tam Iudaeis quam Paganis et Haereticis. Vel in tres partes, idest secundum triplicem differentiam vitiorum: in se, in Deum, in proximum. Vel cogitationis, locutionis, et operationis. Gregorius *in Gregoriano: Iuxta modum culpae poena distinguitur, et secundum modum criminis unusquisque damnatus in inferni igne cruciabitur.* Nullus autem impius remanebit, sed universaliter omnes deiicientur; unde sequitur: *Et civitates*, idest omnes societates, sive collectiones malorum conformes in malo, licet dispartitae loco: *Gentium*, idest hominum sicut geniti sunt viventium: *Ceciderunt*, idest cadent a mundano flore in terram: *Psal. Et civitates eorum destruxisti.* Sed quomodo dicitur pluraliter *Civitates*, cum ante dictum sit singulariter, et *Facta est civitas?* Respondeo. Mali unum sunt per convenientiam in amore vanitatis, et in statu damnationis, et in elongatione a Deo: et sic est una eorum civitas; distincti autem secundum diversitatem affectionum, et diversitatem vitiorum: et secundum hoc sunt diversae civitates eorum, scilicet secundum quod quidam sunt sub uno genere vitiorum, alii sub alio. Item etiam secundum diversitatem locorum. *Et Babylon.* Hic ostendit divinae iustitiae districtionem, ut terreamur ab imitatione malorum, quos divina iustitia tam acerbe damnabit. Dicit igitur, *Et Babylon;* quasi dicat: Ita civitas malorum damnabitur, et hoc a Deo districte iudicante secundum eius merita: unde nominans civitates, de qua ante tetigerat, dicit, *Babylon*, idest multitudo impiorum confusorum et involutorum peccatis. Babylon enim interpretatur confusio: *Magna*, propter magnitudinem vitiorum et multitudinem ipsorum iniquorum: *Venit in memoriam apud Deum*, scilicet ad puniendum; quasi dicat: Deus recordabitur numerositatis impiorum ad condemnandum: *Ose. 9. Recordabitur iniquitatis eorum* etc. Venit, inquam, in memoriam Dei. *Dare*, idest ad dandum: *Illi*, scilicet Babyloni: *Calicem*, idest potum poenae mensuratae iuxta mensuram peccatorum. Est enim calix scyphus quo cum mensura distribuuntur potus, et quandoque sumitur pro ipso potu mensurato, ut hic. Loquitur autem iuxta similitudinem hominis dantis alii potum

amarum cum larga mensura: *Calicem*, inquam, *vini*, idest damnationis inebriantis et replentis sua amaritudine utrumque hominem. Dicit autem *vini*, non aquae: quia aqua non inebriat, sicut poena aeterna inebriat, idest totaliter replet: et etiam deiicit hominem et sui impotentem reddit: unde recte per vinum signatur: *Supra 14. Hic bibet de vino irae Dei. Vini*, inquam, *indignationis*, idest quod ministratur ex magna irritatione: *Irae*, idest iustitiae, *Eius*, scilicet Dei: qui cum per iustitiam punit, videtur indignatus et iratus. Nota autem quod cum sufficeret alterum dicere, scilicet indignationis, vel irae, utrumque tamen ponit, ad ostendendum districtionem divinae iustitiae, quae impios punit, sicut homo iratus graviter punit. Per hoc autem quod dicit, *Indignationis*, notat magnitudinem irae, de qua statim subdit, sicut si dicatur, decor pulchritudinis, licet utrumque idem sit. Decor enim tunc dicit magnitudinem; pulchritudinis decor, idest decentia magna pulchritudinis: similiter intelligitur in proposito: *Naum 1. Indignatio eius effusa est ut ignis.* Similiter intelligendum de diabolo et daemonibus quod detrudentur in infernum cum hominibus reprobis in iudicio: unde Gregorius *in Gregoriano: Antiquus hostis cum suo corpore, reprobis videlicet omnibus, flammis ultricibus traditus, sine fine in eis cruciabitur.* Sed quaeritur, utrum oblivio cadat in Deum: quod sic, videtur per hoc quod hic dicitur, *Venit in memoriam apud Deum.* Ergo ante erat oblitus. Item *Ezechiel. 18. Omnium iniquitatum eius non recordabor.* Contra: quia sic in divina cognitione fieret aliqua immutatio. Respondeo. Dicitur oblivio, aut per exclusionem memoriae, sive cognitionis interioris, sicut cum quis desinit scire quod prius noverat; sic non potest esse oblivio in Deo, quia in eius cognitione non potest accidere ulla immutatio. Aut per exclusionem effectus exterioris, et hoc dicit. Aut effectus misericordiae: sicut potens aliquis posset dici oblitus servum suum a quo esset offensus, quamdiu nollet ei benefacere, licet offensae memor esset. Aut effectus iustitiae: sicut si quis nollet punire eum a quo iniuriam passus esset, cum tamen posset, talis dici oblitus eius peccatum. Per exclusionem ergo effectus misericordiae Deus obliviscitur malorum impoenitentium, quantum ad collationem gloriae: *Ezechiel. 18. Omnes iustitiae eius quas fecerat non recordabuntur.* Per exclusionem autem effectus iustitiae dicitur Deus oblivisci peccata eorum qui vere poenitent, quia non damnabit eos si sic perseverent: *Ezechiel. 18. Omnium iniquitatum eius non recordabor.* Oblivio ergo proprie non cadit in Deo, quia privat proprie memoriam, sive notitiam praecedentem; sed large loquendo dicitur oblivisci, scilicet quantum ad effectum: nam quantum ad effectum misericordiae dicitur oblivisci malorum qui prius boni fuerant; quantum ad effectum iustitiae dicitur oblivisci peccata poenitentium, qui prius peccaverant. Ad illud quod obiicitur de litera, dicendum quod non supponitur Deum fuisse oblitum peccata Babylonis proprie loquendo, sed videbatur oblitus, dum poenam non infligebat; et quantum ad hoc loquitur litera, ut patet in Glossa. Ad aliud patet, quia loquitur respectu effectus. Item obiicitur de indignatione, quae dicit animi commotionem, quae in Deo nulla est. Ergo nec indignatio. Similiter potest obiici de ira. Respondeo. Indignatio et ira duo dat intelligi, scilicet aliquid primum, et aliquid secundarium; illud quod primo intelligitur in indignatione, est motus aliquis interior, sive affectionis, sive alicuius irritationis: et quantum ad hoc non est indignatio, nec affectio, nec irritatio in Deo; illud autem quod secundario intelligitur, est aliquid coniunctum illi motui qui solet esse apud homines, scilicet comminatio, vel ipsa punitio: et quantum ad hoc dicitur in Deo indignatio, idest iustitia, in cuius signis, scilicet cum comminatur, vel punit, videtur indignatus. Indignatio ergo dicitur in Deo, non ratione principalis signati; sed ratione alicuius signi adiuncti, sicut dicit quaedam Rethorica, quia scilicet ratione alicuius effectus videtur indignatus. Isidorus *1. lib. de sum. bono: Horum motuum apud Deum perturbatio nulla est, sed ipsam aequitatem iustitiae qua reos punit, iracundiam sacra lectio nominavit.* Si quaeritur ad quid per talem modum loquitur de Deo Scriptura. Respondet beatus Isidorus *in eod. Tam clementer Deus humanae consulit infirmitati, ut quia eum sicut est non possumus agnoscere, nostrae loquutionis more seipsum nobis insinuet. Et omnis.* Hic ostendit felicem iustorum evasionem. Primo activorum. Secundo contemplativorum, *Et montes;* quasi dicat: Ita mali damnabuntur. Et e contrario, *Omnis insula*, idest omnis iustus, undis tribulationum et tentationum undique percussus, sicut insula undis maris percutitur; quod maxme pertinet ad activos: *Fugit*, scilicet in vita sua culpam malorum, ne conformis fieret, ut vitaret poenam: *Ier. 1. Fugite de medio Babylonis* etc. Vel *Fugit*, idest fugiet, idest evadet poenam malorum: *Sapien. 5. Et brachio sancto suo defendet illos. Et montes*, idest contemplativi, vitae et contemplationis sublimitate praecelsi: *Non sunt inventi*, in poena cum malis, quia non sunt inventi in culpa. De huiusmodi montibus *Psal. Illuminans tu mirabiliter a montibus aeternis. Et grando.* Hic describit illam poenarum conditionem, quae triplex est: describitur enim poena gehennalis, ut gravissima, ut mensurata, *Sicut talentum:* ut irritativa, *Et blasphemaverunt.* Dicit igitur, *Et grando;* quasi dicat: Ita damnabuntur mali, et non boni, et damnatio malorum erit durissima: unde dicit *Et grando: Magna*, idest poena aeterna graviter malos contundens: *Descendit*, idest descendet: *De caelo*, idest a Deo qui habitat in caelo per maiorem manifestationem: *In homines*, idest in eos qui humum dilexerunt. Per hoc autem quod dicitur *Descendit* etc. notatur expressio: *Sapient. 5. Et a petrosa ira, plene mittentur grandines. Sicut talentum*, idest secundum mensuram culpae: talentum enim genus est mensurae. Nota Glossae *Talentum* etc. *Infra 18. Quantum glorificavit se, et in deliciis* etc. Sed contra quia Deus punit semper citra condignum: *Psal. Universae viae Domini misericordia et veritas.* Ergo non est commensuratio poenae ad culpam. Respondeo. Loquitur textus et Glossa de commensuratione secundum quandam proportionem in genere: ut si multum peccavit, multum punietur; non secundum aequalitatem plenam in specie, quia sic non puniret Deus citra condignum. *Et blasphemaverunt.* Hic describitur poena ut irritativa, quia ex magnitudine poenae provocabuntur ad blasphemandum Deum: et hoc est *Et blasphemaverunt*, idest blasphemarunt

in inferno: *Homines*. idest humana sapientes: *Deum*, qui sic eos puniet. Haec blasphemia potest intelligi mentalis, quia in mente dicent, idest cogitabunt multa iniuriosa contra Deum. Et licet sciant se pro merito punitos, dolebunt tamen quod Deus tantam potentiam habeat puniendi malos: et haec erit blasphemia. Causa autem blasphemiae subditur, *Propter plagam*, idest magnam percussuram laedentem ipsos reprobos: *Grandinis*, idest poenae gravissimae: et hanc magis exprimit: *Quoniam facta est magna vehementer*, scilicet plaga damnationis. Gregorius *in Gregoriano: Sic sic a damnatis sentiri pondus summae aequitatis debet. Mors perimit, et non extinguit; dolor cruciat, sed nullatenus pavorem fugat; flamma comburit, sed nequaquam tenebras discutit.*

CAPUT XVII.

Et venit unus de septem angelis, qui habebant septem phialas, et locutus est mecum, dicens: Veni, et ostendam tibi damnationem meretricis magnae, quae sedet super aquas multas, cum qua fornicati sunt reges terrae, et inebriati sunt qui inhabitabant terram de vino prostitutionis eius. Et abstulit me in spiritu in desertum. Et vidi mulierem sedentem super bestiam coccineam, plenam nominibus blasphemiae, habentem capita septem, et cornua decem. Et mulier erat circumdata purpura et coccino, et inaurata auro, et lapide pretioso, et margaritis, habens poculum aureum in manu sua, plenum abominatione, et immunditia fornicationis suae. Et in fronte eius nomen scriptum, Mysterium: Babylon magna, mater fornicationum, et abominationum terrae. Et vidi mulierem ebriam de sanguine sanctorum, et de sanguine martyrum Iesu. Et miratus sum, cum viderem illam, admiratione magna. Et dixit mihi angelus, Quare miraris? Ego dicam tibi sacramentum mulieris, et bestiae, quae portat eam, quae habet capita septem, et cornua decem. Bestia quam vidisti fuit, et non est, et ascensura est de abysso, et in interitum ibit, et mirabuntur inhabitantes terram, quorum non sunt scripta nomina in libro vitae a constitutione mundi, videntes bestiam, quae erat, et non est. Et hic est sensus, qui habet sapientiam. Septem capita septem montes sunt, super quos mulier sedet, et reges septem sunt. Quinque ceciderunt, unus est, et alius nondum venit: et cum venerit, oportet illum breve tempus manere. Et bestia quae erat, et non est: et ipsa octava est, et de septem est, et in interitum vadit. Et decem cornua quae vidisti, decem reges sunt, qui regnum nondum acceperunt, sed potestatem tanquam reges una hora accipient post bestiam. Hi unum consilium habent: et virtutem, et potestatem suam bestiae tradent. Hi cum agno pugnabunt: et agnus vincet illos, quoniam Dominus dominorum est, et rex regum: et qui cum illo sunt vocati, et electi et fideles. Et dixit mihi: Aquae quas vidisti ubi meretrix sedet, populi sunt, et gentes, et linguae. Et decem cornua quae vidisti in bestia, hi odient fornicariam, et desolatam facient illam, et nudam, et carnes eius manducabunt, et ipsam igni concremabunt. Deus enim dedit in corda eorum, ut faciant quod placitum est illi, ut dent regnum suum bestiae, donec consummentur verba Dei. Et mulier quam vidisti, est civitas magna, quae habet regnum super reges terrae.

CAPUT XVII.

Et venit unus. Habito a quintodecimo capite de potestate effundendi phialas, et de ipsa effusione; hic tertio de casu efficaciae effusionis. Efficacia effusionis est, quia sic effundunt angeli phialas; hoc est sicut praedicatores comminantur poenam impiis, ita efficaciter implebitur, quia damnabuntur; et hoc erit propter multitudinem, et magnitudinem peccatorum. Unde in hoc capitulo, sicut dicit Glossa, ostenditur causa damnationis malorum, quos designant sub figura Meretricis magnae, et sub nomine Babylonis. Sic autem procedit. Primo ponit quaedam praeambula ad visionem. Secundo subdit visionis tenorem, *Et vidi mulierem.* Praeambula autem sunt duo. Unum est excitatio Ioannis ad se praeparandum. Secundum elevatio intellectus eius ad intelligendum, *Et abstulit.* Circa primum primo tangitur ipse excitans, scilicet unus ex septem angelis, quos viderat. Secundo qui excitatur, scilicet Ioannes, *Et locutus est mecum.* Tertio modus excitandi, *Dicens: Veni.* Quarto ad quid excitatur, scilicet ut se praeparet ad cognoscendum causam damnationis malorum, *Et ostendam.* Volens igitur fideles cautos reddere contra peccata, ne incurrant supplicia, ostendit quare mali damnabuntur. Nota Glossae, *cum descripsisset plagas* etc. Dicit igitur, *Et venit;* quasi dicat: Ita vidi in visione septem angelos effundentes phialas. *Et venit ad me unus de septem angelis, qui habebant septem phialas*, de quibus *supra 15.* et *16.* Venit, inquam, ut excitaret intellectum meum. Sic ad literam videbat in visione, scilicet unum ex septem illis angelis accedentem ad se, et excitantem eius intellectum ad intelligenda ea quae consequuntur. *Et loquutus est mecum*, verbo interiori. Ecce quanta beati Ioannis dignitas, ut per angelos sibi familiares reciperet revelationes, utpote semper virgo. Hieronymus: *Angelis semper est cognata virginitas. Dicens: Veni.* Ecce modus excitandi, quia familiariter eum vocat. *Veni*, per intelligentiam mentis; quasi dicat: Praepara te ad intelligendum ea quae tibi ostendam. Ecce patet quod ad percipienda documenta angelica, vel divina, oportet ad Deum accedere et intellectum praeparare et elevare: *Supra 4. Ascende huc* etc. Nota quod, sicut dicit Glossa, angelus tenet personam docentis, Ioannes personam discentis. Unde per hunc angelum potest intelligi Christus Angelus magni consilii, qui sua inspiratione docet ecclesiam, cuius typum gerit Ioannes. Sed obiicitur contra literam. *Venit ad me*, et cae-

tera, quia illi septem angeli sunt septem ordines praedicatorum; et quomodo unus de illis septem ordinibus intelligitur venisse ad Ioannem, et eum docuisse? Respondeo, quod hic non agitur de illis septem angelis quantum ad significationem septem ordinum praedicatorum, sicut *supra 15.* et *16.* sed quantum ad ipsum tenorem visionis, quia cum vidisset septem angelos, unus ex illis excitavit eum ad praeparandum intellectum suum. Iuxta hoc potest per hunc angelum Christus intelligi, ut dictum est. *Et ostendam.* Hic ostendit ad quid excitatur, scilicet ad cognoscendam causam damnationis impiorum: et succincte ostendit huiusmodi causam, de qua post agitur diffusius infra eodem. Causa autem damnationis est vita iniqua quam habent in se perversi, et qua alios pervertunt. Vitam autem iniquam perversorum describit quantum ad peccatorum quantitatem: et primo sub figura meretricis magnae; secundo quantum ad deceptorum multiplicitatem, *Quae sedet;* tertio quantum ad eorundem qualitatem, *Cum qua fornicati.* Dicit igitur, *Et ostendam;* quasi dicat: Veni per intelligentiam praeparatam; *Et ostendam tibi damnationem,* idest causam damnationis. Simile *Sapient. 1. Deus mortem non fecit,* idest causam mortis, scilicet peccatum. *Meretricis,* idest multitudinis sive numerositatis malorum, quae *supra 16.* dicitur Civitas magna, et vocatur Babylon, *supra 15.* et *infra eod. Babylon magna mater fornicationum.* Numerositas autem sive collectio malorum dicitur meretrix: quia relicto conditore, qui est sponsus sanctarum animarum, fornicantur mali cum daemone, per cultum idolorum, vel cum rebus terrenis per affectum temporalium, vel cum immunda carnis voluptate per immunditiam deliciarum. Dicitur etiam meretrix multitudo perversorum, qui perversi faciunt alios secum fornicari spiritualiter per pravam doctrinam, vel exemplum malum, vel consilium pravum, sicut sequitur: *Cum qua fornicati sunt* etc. *Magnae,* propter quantitatem peccatorum, quibus perversorum congregatio fornicatur, idest separat se et alios a Deo. Peccatorum autem quantitas intelligatur secundum numerum et gravitatem. De hac meretrice spiritualiter quantum ad societatem habere, dicitur *Proverb. 5. Favus distillans labia meretricis* etc. *Quae sedet,* idest dominatur et regnat: *Super aquas multas,* idest super populos multos. Populi autem dicuntur aquae, quia continue defluunt ad mortem, sicut aqua de se continue defluit: *Infra eod. Aquae quas vidisti, ubi meretrix sedet, populi sunt.* Dicitur autem meretrix sedere super aquas multas, quia multitudo hominum magna perversorum, quasi dominantur super alios malos, et trahit eos ad mala, sicut antichristus, et eius coadiutores dominabuntur aliis hominibus malis, qui trahent eos ad mala, et detinebunt eos in ipsis. Etiam quasi regnant super malos praesentes, licet nondum appareat antichristus. Ipse enim antichristus, licet nondum manifeste venerit, caput est etiam malorum nunc similiter, sicut vult Glossa. *Cum qua fornicati sunt.* Hic ostenditur nequitia meretricis quantum ad deceptorum qualitatem, quia non solum minores, sed etiam maiores; non solum subditi, sed etiam principes decipiuntur per eam. Unde primo ostenditur deceptio maiorum. Secundo minorum, *Et inebriati.* Dicit igitur, *Cum qua*, scilicet meretrice, hoc est multitudine perversorum, alios pervertentium: *Fornicati sunt*, idest eius doctrinae et exemplo delectabiliter adhaeserunt, et per hoc se magis a Deo separaverunt. Fornicationis enim nomen dat hic intelligi delectationem quae est in peccatis mortalibus; sive sint carnalia, sive sint spiritualia: per quae fit magis ac magis separatio a Deo, sicut sponsa fornicans deserit sponsum suum: *Psal. Perdes omnes qui fornicantur abs te. Reges terrae*, idest principes saeculi, terrena amantes. Haec enim meretrix, idest homines magis in nequitia perversi, ut sunt haeretici, et alii in malitia studentes sua persuasione vel exemplo, faciunt etiam alios principes meretricari a Deo; sicut antichristus, et pseudo eius apostoli multos principes pervertent, qui delectabiliter eorum errores sequentur: *Supra 5. Et qui moechantur cum ea, in tribulatione magna erunt.* Quantum vero ad eos qui sunt sub principibus, dicit: *Et inebriati sunt*, idest repleti, cum subversione et excaecatione mentis, ut seipsos non videant, nec Deum, nec poenam timeant cum effectu; sicut ebrius nihil timet: *Ose. 4. Vinum et ebrietas aufert cor.* Haymo: *Sicut ebrius nihil timet, sic terrenis inhaerentes intantum excaecantur, ut nec Deum diligant, nec poenas timeant. Qui inhabitant terram*, idest qui terrae insistunt, et in ea resident per amorem: in verbo enim inhabitandi notatur mora. Sancti autem non inhabitant in terra per affectum, sed transeunt per contemptum. Inebriati, inquam, sunt, *De vino prostitutionis eius*, idest de vanitate peccatorum in qua verecundiam quasi meretrix prostituit. Homines enim qui sunt inter alios maioris perversitatis, inverecunde trahunt alios, quos terrenos inveniunt, ad haeresim vel aliud peccatum; et ita quasi prostituunt se spiritualiter aliis, idest ad meretricandum spiritualiter exponunt se aliis, dum inverecunde et manifeste faciunt alios vanitati erroris, vel alterius peccati delectabiliter adhaerere. Vanitas enim cuiusque peccati mortalis dicitur vinum, quia delectat, et quia inebriat et subvertit potantes illud. Dicitur autem vinum prostitutionis, inquantum publice sive manifeste, quasi meretrix se prostituens, facit homines fornicari a Deo, bibentes vinum huiusmodi, idest sectando vanitatem cuiuscumque peccati mortalis. Hoc autem faciunt et facient maxime tempore antichristi: *Isai. 28. Nescierunt prae ebrietate, absorpti sunt a vino.* Sed obiicitur contra literam. Haec mulier meretrix est multitudo malorum, ut dicit Glossa super finem huius capituli; quomodo ergo meretrix sedet super aquas multas, idest populos multos, cum ipsi mali sint ipsa meretrix? Item quomodo mali dicuntur cum ea fornicari, cum ipsi mali sint meretrix, sive mulier ipsa? Respondeo. Videtur dicendum, sicut ipsa litera innuit, cum dicitur *Sedet super aquas multas* etc. et multa alia quae sequuntur, quod haec mulier sive meretrix intelligitur multitudo malorum magis perversorum, qui in malitia sunt principaliores, et ad pervertendum alios studiosi, et quandoque occulte, quandoque aperte ad modum meretricis faciunt alios, tam principes, quam eorum subditos adhaerere sibi, inducendo eos doctrina, vel persuasione, vel exemplo, vel alio modo, ad sequendum delectabiliter errores, vel alia peccata; et hoc factum est,

et fit, et fiet, maxime tempore antichristi, per haereticos vel alios perversos : et cum his damnabuntur alii quos seducunt. Per hoc patet responsio ad obiecta. Posset tamen intelligi haec meretrix multitudo malorum communiter. Singulares autem personae inquantum adhaerent per imitationem privati, quae est in communi multitudine malorum, dicuntur cum ea fornicari. Item inquantum multitudo suo communi exemplo, vel speciali exemplo, aut verbo eorum qui magis sunt inter malos perversi, deiiciunt plurimos in peccata, et detinent in eis. Dicitur meretrix sedere super aquas multas, idest super populos particulares malos. Diversitas ergo inter hanc meretricem, sive mulierem, et inter eos qui cum ea debent fornicari, vel eius dominio subesse, sicut est inter ecclesiam communem, et membra particularia. Per hoc patet ad obiecta. *Et abstulit*. Hic ponitur secundum praeambulum, scilicet elevatio intellectus ad intelligendum, quae facta est adiutorio angelico. Dicit, *Et abstulit*, idest elevavit angelus me, quia humanus intellectus, et affectus elevatur ad divina quandoque ex ministerio, sive beneficio angelicae benevolentiae, licet modus non sit omnino planus. *In spiritu*, non in corpore : quia, ut dicit Glossa, talia corporeis oculis videri non possunt. *In desertum*, idest in corda reproborum consideranda, quae a divina gratia sunt deserta, quia per visionem sequentem intellexit statum reproborum. Vel in desertum, idest in secretum mentis, sine omni tumultu mundanae vanitatis, sicut in deserto tumultus hominum non est, de quo deserto *supra 2. Et datae sunt mulieri* etc. *Et vidi*. Positis praeambulis, hic ponitur tenor visionis. Et primo ponitur visio. Secundo visionis expositio, *Et miratus sum*. Visio autem sic ponitur. Est autem visio de nequitia reproborum, quos nomine mulieris designat, quae nequitia est causa damnationis ipsorum. Describit ergo eorum nequitiam sub quibusdam similitudinibus. Primo ergo describit eorum nequitiam in generali sub nomine mulieris. Secundo in speciali, *Sedentem super*. Ubi primo ostendit huius mulieris impietatem quantum ad sedem. Secundo quantum ad habitum sive ornatum, *Et mulier*. Tertio quantum ad studium sive officium, *Habens poculum*. Quarto quantum ad nomen, *Et in fronte*. Quinto quantum ad ebrietatem, *Et vidi*. Haec autem omnia mysterium habent. Dicit igitur, *Et elevatus in spiritu. Vidi*, interno aspectu: *Mulierem*, idest multitudinem impiorum, mollem ad mala et alios emollientem, quia magis perversi alios emolliunt ad malum. Mulier enim dicitur a mollitie, vel a molliendo : *Naum 3. Ecce populus tuus mulieres, in medio tui*. Dicit autem *Mulierem* in singulari, propter unitatem conformitatis malorum supra tactam. *Sedentem*. Hic describit malitiam mulieris quantum ad sedem, quia scilicet numerositas impiorum sedet, et fundatur in diabolo, quasi in sede sua. Hanc autem sedem quam vocat *Bestiam coccineam* etc. describit dupliciter. Primo implicite sub nomine bestiae. Secundo explicite, *Coccineam*. Ubi primo describit eam quantum ad colorem. Secundo quantum ad inscriptionem, *Plenam* etc. Tertio quantum ad dispositionem, scilicet in capitibus et cornibus, *Habentem* etc. et in tribus ostenditur diaboli crudelitas, temeritas, et potestas. Potestas autem dicitur tam communiter per septem capita, quam specialiter per decem cornua, quae signant decem regna, quae specialiter erunt tempore antichristi. Dicit igitur, *Sedentem*, idest stabilitam, et fundatam, quia mali aedificant vitam suam super diabolum; sicut boni super Christum: *Matth. 7. Fundata enim erat supra firmam petram. Super bestiam*, idest super diabolum, quae bestia est, quia crudeliter saevit in homines cum potest. Bestia enim dicitur quasi vastia, a vastando : *Ierem. 6. Crudelis est, et non miserebitur: Coccineam*, idest sanguineam in se et in suis, quia diabolus plenus est peccatis quae per sanguinem signantur: similiter et eius membra: coccineum enim quasi rubri coloris est, ut sanguis aquatus. Vel *Coccineam*, idest sanguineam spiritualiter, propter interfectionem animarum, et corporum quandoque. *Habac. 1. Semper gentes interficere non cessat. Plenam nominibus blasphemiae*. Sic vidit in visione, scilicet bestiam coccinei coloris plenam nominibus blasphemiae contra Deum : et sic ulterius per hoc signatur quod diabolus plenus est in se, et in membris suis ad inventionem blasphemiarum, et haeresum, quibus facit homines blasphemare Deum. Dicit: *Plenam* in se et in membris: *Nominibus blasphemiae*, idest blasphemiis notabilibus et apertis, quod per nomen signatur, quia non solum facit diabolus homines blasphemare Deum occulte, sed etiam aperte ; quod maxime fiet tempore antichristi. Per ipsum autem diabolum bene nomina ponuntur blasphemiae in malis: unde de multitudine malorum dicitur *supra 13. Et supra capita eius nomina blasphemiae. Habentem capita septem*, hoc est universos principes, per quos malitia influit diabolus in alia membra sua. De hoc magis habetur *infra: Et cornua decem*, idest decem regna quae subiicientur diabolo tempore antichristi. De quibus *infra eod.* dicitur: *Et mulier*. Hic describit quantum ad habitum, quia vidit mulierem vestitam indumento purpureo coccineo cum auro et carbunculo et margaritis. Per hoc autem describitur iniquorum nequitia tripliciter. Primo quantum ad iactantiam potestatis. Secundo quantum ad perversitatem crudelitatis, *Et coccineo*. Tertio quantum ad simulationem sanctitatis, sive bonitatis: et hoc primo specialiter quantum ad duplex donum gratiae, scilicet quantum ad altitudinem sapientiae in cognoscendo: unde dicitur, *Et inaurata auro ;* et quantum ad virtutem caritatis in diligendo, *Et lapide pretioso*. Secundo communiter quantum ad alia dona et virtutes, *Et margaritis*. Dicit igitur, *Et mulier*, idest numerositas perversorum, mollis et emolliens ad malum. *Et mulier erat circumdata purpura*, idest induta purpurea veste, quae est vestis regalis, in indicium dignitatis et potestatis; quasi dicat: Iniqui gloriantur de potestate seu dignitate, ut honorificentur, et etiam ut alios in peccatum efficacius deiiciant. Sed dicitur *Isai. 45. Gloriosos terrae humiliabo. Et coccineo*, idest veste coccinea ; quasi dicat : Crudeliter occidunt corporaliter vel spiritualiter alios, quia coccinum quasi coloris rubei est, ut dictum est supra. Unde signat crudelitatem interfectionis: *Roman. 1. Repletos omni iniquitate, absque foedere, sine misericordia. Et inaurata auro*, idest gloriantur se habere divinam sapientiam, quae dicitur aurum propter fulgorem, decorem, et valorem. Sed dicitur *Iere. 10. Pariter insipientes et sa-*

tui probabuntur. Et lapide pretioso, scilicet carbunculo, ut dicit Glossa. Per quem signatur caritas, quam dicunt se habere ad Deum et proximum, cum tamen Deo et proximo iniurientur. Carbunculus autem est lapis pretiosus, qui in tenebris fulget sicut carbo succensus. Unde caritatem signat, quae lucet in tenebris huius vitae, et in tenebris adversorum: unde dicit beatus Bernardus *in lib. de Am. Dei: Caritas est amor illuminatus. Et margaritis*, idest aliis virtutibus iactanter non veraciter; quasi dicat: Gloriantur se habere non solum sapientiam veram, et caritatem, sed etiam alia dona et virtutes. Margaritae sunt quidam lapides pretiosi, qui ex rore caeli in conchis generantur: unde virtutes signant quae sunt pretiosissimae, quia vitam aeternam acquirunt, et ex divinae misericordiae rore humanis mentibus infunduntur: unde Augustinus: *Virtus est bona qualitas mentis, qua recte vivitur, qua nemo male utitur, quam Deus solus in homine operatur. Habens.* Hic ostendit perversorum nequitiam, quantum ad studium sive officium quod est homines pervertere, pravis doctrinis, prave Scripturas exponendo, vel male aliter suadendo. Et primo tangitur desiderium fraternae perversionis, *Habens poculum.* Secundo simulatio salubris cognitionis, *Aureum.* Tertio dolus nefariae deceptionis, *Plenum.* Dicit igitur, *Habens poculum*, idest errorem doctrinae ad potandum homines potu mortifero. Sumitur autem poculum pro continente, non pro contento. Hoc maxime in haereticis locum habet, qui prave exponendo Scripturas, desiderant homines pervertere inebriando potu erroris. *In manu*, idest in potestate, vel ope suae expositionis: unde dicitur fideli *Eccle. 13. Attende tibi a pestifero* etc. *Aureum*, quia simulant se habere cognitionem divinorum, quae cognitio signatur per aurum, ut *supra eodem* dictum est. cum tamen dicatur *Eccles. 33. Non est illi a Deo gratia data: omni enim sapientia defraudatus est. Plenum.* Hic ostenditur dolus nefariae deceptionis, per errorem doctrinae: et ostenditur doctrina haereticorum esse horrida; unde dicitur, *Plenum abominatione*, idest documentis generantibus horrorem rationi, sive animae bene dispositae. Item ostenditur esse sordida; unde sequitur, *Et immunditia:* quia error haereticorum immundus est, et sordidat homines: *Ezechiel. 14. Viri isti posuerunt immunditias suas in cordibus* suis. Item ostenditur esse noxia, quia a Deo separat; unde sequitur, *Fornicationis eius*, idest impietatis, per quam facit haec mulier secum fornicare homines spiritualiter, hoc est delectabiliter adhaerere haeresibus et peccatis: et sic separat se et alios a Deo: *Psal. Perdidisti omnes qui fornicantur abs te. Et in fronte.* Hic describit perversorum nequitiam quantum ad nomen. Hoc autem nomen est reale, non vocale; sub figura autem nominis ostenditur malitia impiorum esse publica. Loquitur autem quantum ad inverecundos; unde dicit, *Et in fronte eius.* Secundo indurata sive obstinata, *Nomen scriptum.* Tertio malitia, *Babylon.* Quarto magna. Quinto corruptiva, quia alios corrumpit exemplo et documento. Pestis autem documenti et exempli, qua alios pervertunt, ipsa est noxia, quia separat a Deo, quod notatur nomine fornicationis: unde dicit mater fornicationum. Item horrida; unde sequitur, *Abominationum terrae.* Dicit igitur, *Et in fronte eius.* Per hoc notatur evidentia peccati, quod multi perversi non verentur infamiam, nec scandalum: *Ier. 3. Frons mulieris meretricis* etc. *Nomen*, erat: *Scriptum:* per hoc signatur obstinatio malitiae, sicut et scriptio signat stabilitatem sanctitatis in bonis: *Supra 3. Et scribam super eum nomen Dei mei* etc. *Mysterium*, idest signatum. Nota igitur quod vidit beatus Ioannes in visione mulierem dispositam, ut supra dixi. Vidit etiam in fronte eius nomen quoddam scriptum, scilicet illud quod sequitur: *Babylon* etc. quo nomine signatur nequitia impiorum; et ideo dicit, *Mysterium.* Quod autem sit illud nomen subditur, *Babylon*, idest multitudo perversorum confusa et involuta in vitiis. Confusio autem vitiorum multiplicitatem eorumdem signat: *Ezech. 16. Multiplicasti fornicationem tuam* etc. *Magna*, propter magnitudinem peccatorum: *Infra 18. Cecidit Babylon magna. Mater fornicationum*, idest causa peccatorum et errorum, quibus alii fornicentur spiritualiter, hoc est recedant a Deo: *Supra 14. A vino fornicationis suae potavit omnes gentes. Et abominationum*, idest peccatorum abominabilium, quia foetorem faciunt in anima, et horrorem generant: *Terrae*, idest qui sunt in terra, et in amatoribus terrae. Dicitur etiam peccatum abominatio, quia Deo est abominabile et exosum: *Proverb. 15. Abominabilis est Deo vita impii.* Nota quod est idem secundum rem fornicatio et abominatio; sed differunt respectu: quia fornicatio dicitur inquantum a Deo separat; abominatio inquantum horrorem generat, vel generare debet. Nota quod illud nomen quod vidit in visione, signat nequitiam publicam quasi nominatam, non quod sit illud nomen impiis secundum vocem. *Et vidi.* Quinta particula est, in qua describitur iniquorum perversitas, quantum ad ebrietatem, quia inebriant se sanguine martyrum; unde dicit, *Et vidi mulierem*, idest multitudinem perversorum mollem, et emollientem ad malum: *Ebriam*, idest satiatam et iucundantem, quia perversi inebriant se et iucundantur sicut ebrius effusione sanguinis fidelium: gaudent enim prae crudelitate, cum eos mactare possint abunde: *De sanguine*, idest de effusione sanguinis: *Sanctorum*, idest iustorum qui ante Christi adventum fuerunt occisi: *3. Reg. 21. Sanguinem innoxium effudit Manasses* etc. *Et de sanguine martyrum Iesu*, idest de occisione martyrum occisorum pro Iesu post adventum Christi: *Hebr. 11. Lapidati sunt, secti sunt etc.* Vel Sanctorum, idest martyrum minorum. Et *Martyrum Iesu*, idest martyrum maiorum, qui maiora passi sunt, et maius testimonium verbo et passionibus Christo Iesu dederunt. Martyr enim interpretatur testis. Et bene dicitur *Martyrum Iesu*, quia cum ipse sit Iesus, idest Salvator hominum per vim suae passionis, omnino iustum est, ut pro eo mortem fideles patiantur. Posset et haec ebrietas secundum Glossam aliter intelligi, sic. Vidi mulierem ebriam, idest vindicta damnationis repletam. De sanguine, scilicet pro effusione sanguinis sanctorum etc. ut supra dupliciter expositum est; quasi dicat: Vidi peccatum mulieris, idest numerositatis impiorum, vidi etiam eam damnatam pro occisione fidelium, quia sanguis iustorum requiritur ab impiis in poenam, secundum illud *Matth. 13. Ut veniat super vos omnis sanguis iustus* etc. *Et miratus.* Hic ponitur expositio visionis, quae facta est per angelum

Ioanni, admiranti super his quae viderat. Unde primo tangitur Ioannis admiratio. Secundo angelica declaratio, *Et dixit mihi.* Ubi primo angelus dissuadet admirationem. Secundo subiungit expositionis promissionem, *Ego dicam.* Tertio ponit ipsam expositionem, sive declarationem, *Bestia quam vidisti.* Dicit igitur, *Et miratus sum cum viderem illam*, scilicet mulierem sic monstruose dispositam: *Admiratione magna:* intelligens non esse sine causa magna, et magni mysterii, quod sic erat disposita. Hic secundum Glossam gerit Ioannes personam eorum, qui cum vident malos in mundo prosperari, mirantur cum audiunt magnitudinem poenarum, quae eis debetur; et cum tanta poena sint digni, mirantur quare sic eos exaltari permittat Deus. Sed docentur intelligere, huiusmodi prosperitatem, sive exaltationem datam ad maiorem excaecationem, et tandem iuste eis inferri aeternam damnationem. *Et dixit mihi angelus: Quare miraris?* quasi dicat: Noli mirari, quia sic disposita est mulier propter mysterium, quod tibi ostendam; et ideo potius vaca doctrinae meae, quam admirationi tuae. Unde patet quod in spirituali potius debet homo dare operam caelitus percipiendo; unde sequitur, *Ego dicam*, idest ego manifestabo tibi: *Sacramentum*, idest significationem. Nota quod sacramentum multipliciter dicitur. Uno modo dicitur pro sacro secreto, secundum quod Nativitas, Passio Christi, et huiusmodi dicuntur sacramenta. Alio modo pro sacramento significante, secundum quod sacramenta veteris legis dicuntur sacramenta, idest sacramentum significantia. Tertio pro sacramentum significante et efficiente, sicut sacramenta novae legis dicuntur sacramenta. Quarto modo accipitur communius sacramentum, scilicet ubi aliud videtur, et aliud intelligitur, ut sit idem quod significatio: et sic accipitur similiter *supra 1. Sacramentum septem stellarum* etc. *Mulieris et bestiae, quae portat eam*, scilicet mulierem: *Quae*, scilicet bestia, *habet septem capita, et decem cornua.* Hoc totum viderat *supra eod.* Omnia enim quae viderat, ad haec duo retorquentur, scilicet ad mulierem, quae signat numerositatem impiorum; et ad bestiam super quam mulier sedet, quae bestia signat diabolum. Aquae enim de quibus subiungitur, ad mulierem referuntur, quia dominatur super eas. Quid autem praedicta in speciali significent, aperit Deus angelis, maxime autem quantum ad bestiam, et ea quae erant in bestia: unde subditur ipsa expositio: *Bestia quam vidisti* etc. Sic autem proceditur. Primo exponitur quid sit bestia. Secundo quid bestiae capita, *Septem capita.* Tertio quid cornua, *Et decem cornua.* Quarto quid aquae super quas mulier sedet, *Et dixit mihi, Aquae.* Quinto reddit ad loquendum responsum de cornibus bestiae, *Et decem cornua quae vidisti.* Sexto quid sit mulier, *Et mulier.* Circa primum exponens de bestia, quae designat diabolum, loquitur de eo quantum ad quadruplicem statum. Primo pro statu ante tempus gratiae. Secundo pro statu temporis gratiae, *Et non est.* Tertio pro statu ante iudicium maxime pro tempore antichristi, *Et ascensura est.* Quarto pro tempore iudicii, *Et in interitum* etc. Ubi primo ostendit damnationem diabolicam. Secundo damnationis sequelam, *Et mirabuntur.* Tertio excitat ad cautelam, *Et hic est sensus.* Dicit igitur, *Bestia quam vidisti*, supra eodem, hic est diabolus bestialis et crudelis: *Fuit*, scilicet in magna potestate, ante adventum Christi: tunc enim multum dominabatur: *Hebr. 2. Quae habebat mortis imperium: Et non est*, in illo dominio potestatis post adventum Christi: quia, sicut dicit Glossa, nato Christo, ius perdidit, scilicet per passionem Christi incarnati: *Ier. 51. Quomodo confractus est et contritus est malleus universae terrae?* Vel fuit in statu ante lapsum propter nobilitatem naturae in qua conditus est: *Ezech. 28. Tu signaculum similitudinis* etc. Et non est, post peccatum, secundum esse gratuitum: *Iob 18. Habitent in tabernaculo illius socii eius qui non est.* Sed secundum Glossam obiicitur, quia ante adventum Christi diabolus factus erat nihil: *Ezech. 28. Nihil factus es, et non eris in perpetuum.* Quomodo ergo dicitur fuisse tunc? Item tempore gratiae habet adhuc potestatem magnam super mundum; quomodo ergo dicitur, nunc non esse, quantum ad potestatem? Respondeo ad primum, quod diabolus ante adventum dicitur fuisse, propter magnitudinem potentiae in dominando malis, non erat tamen quantum ad esse gratiae; et sic obiicitur. Nota ergo quod de diabolo est loqui dupliciter: aut quantum ad esse primum; et sic numquam desinit esse cum sit immortalis; aut quantum ad esse secundarium; et hoc tripliciter, vel quantum ad supereminentiam naturae in qua fuit conditus, scilicet quantum ad illam claritatem naturalium quam amisit: quantum ad hanc potest fuisse ante lapsum, non post. Aut quantum ad statum gratiae; et sic a tempore peccati sui factus est nihil, et non erit in perpetuum, sicut dicitur *Ezech. 26.* De hoc non fit hic sermo. Aut quantum ad magnitudinem potentiae; et sic dicitur fuisse ante Christi adventum, non post, quia maximum dominium habuit super homines ante longe magis quam post. Ad aliud dicendum, secundum Glossam, quod non dicitur nunc non esse, quia nullam potestatem habeat super aliquos, sed quia multum debilitata est eius potestas per passionem Christi; et quia omnes si volunt possunt eius manus evadere et salvari: ante autem adventum Christi nullus salvari, et fere totus mundus erat in peccatis: unde instante passionis tempore dixit: *Nunc princeps huius mundi eiicietur foras. Et ascensura est*, idest ascendet, idest elevabit se bestia haec, idest diabolus ante finem mundi, tempore antichristi, in magnam potestatem. *Ascensura*, inquam, est, *De abysso*, idest de peccatoribus profundis et tenebrosis in vitiis: nunc enim latet in multis impiis; sed tunc aperte saeviet in fideles. Vel *de abysso*, idest per abyssum, idest per eos qui profundi sunt in peccatis, quia per tales, sicut vult Glossa, elevabit se in maiorem nequitiam, quod erit tempore antichristi, quando habebit diabolus potestatem magnam: *Infra 20. Et post haec oportet illum solvi modico tempore. Et in interitum ibit*, idest in damnationem aeternam, in die iudicii, quando detrudetur in aeternum supplicium. Gregorius *in Gregoriano: Omnibus electis ad hoc spectaculum deductis, hostis antiquus cum reprobis omnibus, aeternis gehennae incendiis mancipabitur, cum a Deo dicetur: Discedite a me maledicti in ignem aeternum.* Vel ibit in interitum post mortem antichristi, quantum ad amissionem potestatis: unde Glossa: *Mortuo antichri-*

sto non habebit tentandi locum. Et mirabuntur inhabitantes terram, idest homines qui dum vivunt, terrae infixi sunt per amorem: *Quorum non sunt nomina scripta in libro vitae a constitutione mundi*, inclusive, idest qui sunt ex divina acceptione praedestinati ad vitam ab aeterno. De hoc magis est *supra cap. 3.* Mirabuntur de magnitudine poenae diaboli, qui prius magnam potestatem habuerat, et post iam periit morte aeterna. Vel *Mirabuntur* videntes bestiam, idest mali mirabuntur potestatem diaboli et suam, ita annullatam post mortem antichristi; et super hoc dolebunt, quia adhuc vellent dominari iustis sub militia diaboli; et ille sensus videtur principalior: Glossa, *Cum viderit* etc. Sed si quis dubitabit, quomodo videbunt bestiam, quae non erit, licet ante esset? Respondeo. Si de damnatis primo modo intelligatur, non dicitur diabolus non esse post iudicium, quia prorsus desinat esse, sed quia mortuus est morte aeterna: quia propter magnitudinem poenae dicitur omnis damnatus, sive diabolus, sive alius perire, sive quasi non esse. Si autem secundo modo intelligatur, scilicet pro statu post mortem antichristi ante iudicium, dicitur diabolus non esse tunc: non per sui annullationem, sed per potestatis amissionem; et est sensus: Videntes bestiam quae erat et non est, idest videntes bestiam quae prius magnam potestatem habebat, illam potestatem antichristo mortuo perdidisse. Hoc autem cognoscere poterunt, quia tunc mali non ita ut prius florebunt. *Et hic est;* quasi dicat: Ita diabolus deiicietur, *Et hic*, idest in consideratione huius deiectionis: *Est sensus, qui habet sapientiam*, idest profunditatem sapientiae; quasi dicat: Consideratio huius deiectionis dat materiam magni sensus et profundi, ut scilicet homines sibi ab amore terrenae prosperitatis caveant ab actione perversitatis, ne similiter deiiciantur, totum amittendo, et poenam aeternam sustinendo. Glossa *Respectu* etc. Vel aliter. *Hic*, idest in consideratione huius deiectionis: *Est sensus*, necessarius actu operans et providens ac vigilans illi, *Qui habet sapientiam*, in habitu; quasi dicat: Considerata deiectione diaboli, qui hic praedicitur necessarius esse cuilibet sensus ad cavendum, felices, qui faciunt etc. *Septem.* Hic ponitur expositio, quam ad septem capita adiungimus, aut de bestia praemissa, quae conformitatem habet cum impiis in malitia. Primo ergo agitur de septem capitibus. Secundo replicatur de bestia conformi capitibus, *Et bestia.* Dicit ergo, *Septem capita*, de quibus supra exponitur: *Septem montes sunt;* quasi dicat: Septem capita illa designant septem montes, idest universos reges, sive potentes, qui dicuntur montes per altitudinem superbiae; dicuntur autem capita per influentiam malitiae, quia per hos diabolus influit in alios malitiam, sicut caput influit in membra alia sensum et motum: *Super quos*, scilicet montes, idest superbos reges et potentes: *Mulier*, idest congregatio, sive multitudo hominum perversorum, qui alios ad malum emolliunt: *Sedet*, idest dominatur et regnat: quia perversi, sicut sunt haeretici et huiusmodi, habent iniquos potentes, quasi sub nutu suae voluntatis, et per eos alios pervertunt, sicut fiet tempore antichristi. Vel *Sedet*, idest quasi fundata et stabilita quiescit multitudo impiorum, quia principibus innituntur alii mali, et per eos se fulciunt; universi vero potentes distinguuntur secundum septem tempora. Primum tempus fuit ab Adam usque ad Noe. Secundum a Noe usque ad Abraham. Tertium ab Abraham usque ad Moysen. Quartum a Moyse usque ad transmigrationem Babylonis. Quintum a transmigratione Babylonis usque ad Christum. Sextum tempus gratiae a Christo usque ad antichristum. Septimum sub antichristo. Septem ergo montes, sive capita, sunt universi potentes, distincti secundum septem tempora; unde sequitur: *Et haec. Septem capita*, sive montes: *Septem reges sunt;* quasi dicat; Septem capita, sive montes, signant septem reges, idest universos malos potentes, qui dicuntur Reges, quia praesident aliis, et regunt eos in malitia. Quoniam autem sunt distincti secundum diversa tempora; ideo recte sequitur, *Quinque*, scilicet Reges, idest potentes quinque temporum: *Ceciderunt.* Hoc dicit quantum ad quinque tempora quae transierunt, scilicet usque ad tempus gratiae. Ex quo patet iam quod omnia transeunt: *Eccle. 3. Et suis spatiis transierunt universa. Unus est*, caetus malorum potentum sub sexto tempore, scilicet sub tempore gratiae, qui impugnant cum possunt ecclesiam. *Et alius*, scilicet antichristus, qui septimo tempore regnabit: *Nondum venit*, quia tempore beati Ioannis nondum venerat antichristus. *Et cum venerit*, scilicet antichristus, de quo iam dixerat quod nondum venit: *Oportet*, propter divinam voluntatem, qui illos dies breviabit, cui non potest resisti: *Roman. 9. Voluntati eius qui resistit? Breve tempus manere*, idest brevi tempore regnare, scilicet tribus annis et dimidio: *Matth. 24. Nisi breviati fuissent* etc. De hoc brevi tempore *supra 11. Et civitatem sanctam calcabunt mensibus quadraginta duobus.* Quia vero diabolus est omnibus conformis in malitia, et tamen omnes excedit in malitia; ideo subditur, *Et bestia*, scilicet diabolus in se bestialis, et bestiales faciens: *Quae erat*, idest videbatur esse aliquid magnum propter magnam potestatem ante Christi adventum, *Et non est*, scilicet in illa potestate post passionem Christi: *Et*, idest etiam: *Ipsa octava est*, idest omnes alios in malitia transcendit, sicut numerus maior transcendit minorem; quasi dicat: Cum potentes mali sint in malitia perversi, diabolus connumeratur cum eis in malitia, ita tamen quod eos transcendit vel superat in nequitia, iuxta illud *Iob 41. Ipse est rex super omnes filios superbiae. Et de septem est*, conformitate culpae et poenae in genere. Dicitur ergo bestia, scilicet diabolus octava supra praemissos reges sive potentes, propter excessum in malitia et poena ei debita. Dicitur autem esse de septem propter conformitatem in malitia et poena in genere, sicut vult Glossa. *Et in interitum vadit*, idest in poenam aeternam, quae est interitus perpetuus: detrudetur enim diabolus in infernum in iudicio cum reprobis: *Matth. 25. Discedite a me maledicti in ignem aeternum, qui paratus est diabolo* etc. *Et decem cornua.* Hic exponit quae sint decem cornua, et multa docet de ipsis. Primo ergo exponit quae sint decem cornua. Secundo ostendit eorum potestatem. Tertio eorundem perversitatem, *Hi unum consilium.* Quarto ipsorum deiectionem, *Et Agnus vincet.* Dicit igitur, *Et decem cornua quae vidisti, supra eodem, decem*

reges sunt. Isti sunt decem reges, de quibus *Danie. 7. Porro decem cornua ipsius regni decem reges erunt.* Regnum enim Romanum dividetur in decem regna ante finem mundi, et erunt subiecta antichristo. Primo enim interficiet antichristus tres ex illis regibus, regem scilicet Aphricae, Aegypti, et Aethiopiae: et tunc alii septem antichristo victori colla submittent. *Qui regnum nondum acceperunt*, quia nondum venerunt. Nota quod isti Reges cornua dicuntur, ad significandum bestialem eorum impetum contra fideles, quia per eos impugnabit fideles antichristus, sicut sequens litera innuit: bestiae enim habentes cornua cornibus impetunt. Item numerus congruit eorum malitiae, quia legem decalogi impugnabunt. *Et potestatem.* Hic agitur de eorum potestate. Et primo tangitur potestas. Secundo abusus, *Tanquam reges.* Tertio brevitas, *Una hora.* Quarto gradus, *Post bestiam. Qui nondum regnum acceperunt, sed accipient;* et ea abutentur per malitiam: et hoc est, *Sed accipient potestatem*, scilicet regiam, quando scilicet Romanum regnum in decem regna dividetur. *Tanquam reges*; quasi dicat: Non erunt veri et boni reges, qui mala dissipare solent: *Prov. 19. Rex qui sedet in solio etc.* Sed erunt tyranni per tyrannidem alios opprimentes; unde dicit: *Tanquam reges:* de talibus dicitur *Eccle. 10. Rex insipiens perdet populum suum. Una hora, et modico tempore,* scilicet tribus annis et dimidio, quibus cum suo capite antichristo regnabunt. Et dicit *Una hora*, ad significandum temporis brevitatem. Deinde ostendit gradus potestatis, quia eorum potestas erit sub potestate antichristi; unde sequitur: *Post bestiam*, idest post antichristum, sive post diabolum dominantem in antichristo. Et dicit *Post*, non ordine temporis, sed ordine sive gradu potestatis, quia potestas antichristi, per quem dominabitur diabolus, maior erit potestate ipsorum; et ipsi erunt antichristo subiecti: unde *Daniel. 7. Alius consurget post eos, et ipse potentior erit prioribus.* Vel *Post bestiam*, idest sequentes diabolum regnantem in antichristo et servientes eidem. *Hi unum.* Hic ostendit eorum perversitatem. Et primo comparationem ad diabolum cui omnia attribuent, *Et potestatem.* Secundo per comparationem ad Christum quem impugnabunt, *Hi cum Agno.* Dicit igitur, *Hi*, scilicet reges praedicti: *Unum consilium*, idest unam voluntatem, unum studium: *Habent*, idest habebunt: loquitur enim pro illo tempore. Unum, inquam, consilium ad impugnandum fidem Christi, et exaltandum nomen antichristi: sed sicut dicitur *in Psal. Dominus consilia Gentium dissipat* etc. *Tradent bestiae,* idest diabolo regnanti in antichristo: *Virtutem*, idest potentiam nocendi fidelibus, et operandi magna: *Et potestatem suam*, idest dominationem quam super alios habebunt. Virtus ergo respicit operationem; potestas dominationem; quasi dicat: Diabolo praesidente in antichristo attribuent omnia: attribuendo enim antichristo cui obedient, attribuent diabolo; cum tamen dicatur *Roman. 13. Non est enim potestas, nisi a Deo. Hi cum agno,* idest Christo innocenti pio et pro nobis immolato pugnabunt fidem Christi, blasphemiis impugnando, et fideles persequendo, ut fides eius extinguatur, et eius cultores pervertantur: *Daniel. 7. Sermones contra excelsum loquitur, et sancta altissimi conteret. Et Agnus.* Hic ostendit illorum cornuum sive regum deiectionem, quae fiet per Christum et suos fideles. Unde primo ostenduntur deiiciendi a Christo. Secundo a familia Christi, *Et qui cum illo.* Contra primum praedicitur Christi victoria. Secundo ostenditur victoris potentia, *Quoniam Dominus.* Dicit igitur, *Et Agnus vincet illos*, dando suis fidelibus constantiam, per quam vincant hostes fidei, et damnando tandem eosdem. Sed quare non dicitur Leo vincet, cum Leo potius dicat potentiam ad vincendum? Respondeo. Ut sic notetur cum victoria modus vincendi, scilicet per patientiam et sustinentiam adversorum, quae erit in fidelibus per virtutem exempli ipsius Agni, qui omnia patienter sustinuit, et quasi agnus coram tondente obmutuit, sic erit in eius membris. *Quoniam;* quasi dicat: Et poterit eos vincere: *Quoniam Dominus dominorum est et rex regum.* Ostenditur ergo habere dominationem super omnes dominantes, tum in generali, tum in speciali. Et per hoc patet quod non est aliquis qui possit ei resistere, cum sit Deus et Dominus omnium: *Infra 19. Et habet in vestimento* etc. *Et qui cum illo sunt*, per adhaerentiam amoris, et conformitatem unitionis. Ipsi, dico, vocati per iustificationem: tunc enim vocat efficaciter, cum iustificat: vel per praedicationem, et electi per praedestinationem, et fideles per fidei perfectionem, ad quam tria requiruntur, scilicet credulitas cordis, confessio oris: *Roman. 10. Corde creditur ad iustitiam, ore autem confessio fit ad salutem.* Item exercitium operis: *Iacob. 2. Fides sine operibus mortua est.* Tales, inquam, vincent illos reges per fidei constantiam, et adversorum tolerantiam. Agnus ergo vincet illos, sicut victor principalis; iusti sicut victores secundarii: Agnus vincet illos, suos milites roborando; iusti vero eius gratiae cooperando per industriam liberi arbitrii; et ideo sublimabuntur cum ipso Christo: *Supra 3. Qui vincit, dabo ei sedere mecum* etc. *Et dixit mihi.* Hic ponitur expositio de aquis, de quibus *supra eodem.* Dicit igitur, *Et dixit mihi*, scilicet angelus: *Aquae quas vidisti:* aliqui libri habent *Aquas quas vidisti;* et sic ordina *Aquae quas vidisti: Ubi*, idest super quas, *meretrix sedet.* Tangit illud quod dictum est *supra eod. Ostendam tibi damnationem etc. Populi sunt.* Populi quoad eos qui habent legem, ut Iudaei; Gentes, quoad eos qui sunt diversorum idiomatum in gentibus, ut sit Endiadis. *Gentes et linguae,* idest Gentes diversarum linguarum. Vel *Populi*, quos distinguunt diversae civitates: *Gentes*, quas distinguunt diversae sectae: *Et linguae*, idest multitudines hominum, quos distinguunt diversae linguae; quasi dicat: Aquae illae signant malos homines ex omni hominum diversitate collectos. Aquae enim labilis naturae sunt et fluidae: similiter mali per diversa fluunt vitia, et decurrunt paulatim ad inferos. Super malos dicitur sedere meretrix: quia multitudo hominum magis perversorum, quasi dominatur super alios malos, et pertrahit eos ad multiplicia mala. Unde antichristus qui nondum apparuit, iam regnat super malos praesentes, quia omnes mali membra sunt antichristi, secundum beatum Gregorium, etiam antequam antichristus appareat. Multitudo autem perversorum alios pervertentium dicitur meretrix, quia fornicantur cum daemonibus adorando idola, vel sequendo alios errores, vel adhaerendo aliis peccatis, et quia

alios ad se quasi meretrix attrahunt, faciendo eos sibi per consectationem errorum vel aliorum peccatorum delectabiliter adhaerere: et per hoc eos separant a vero sponso, ut dictum est supra. *Et decem cornua.* Hic iterum redit ad exequendum de cornibus bestiae: et ostendit quod non debemus conformari praemissae meretrici, quam hic fornicariam vocat, idest societati sive multitudini perversorum alios pervertentium, quia illi qui eidem adhaerent, tandem dolebunt. Specialiter autem ostendit hic hoc de cornibus, idest regibus praemissis, et ipsa, fornicaria, propter suam nequitiam damnabitur: cuius damnationis erunt participes, qui in culpa fuerunt conformes. Primo ergo ostendit odium cornuum ad fornicariam. Secundo ostendit eam per ipsos esse damnandam, *Et desolatam.* Tertio ostendit circa hoc permissionem divinam, *Deus enim.* Damnationem autem fornicariae, quae erit ex confoederatione et conformitate sui ad potentes in malo, ostendit primo quantum ad poenam damni. Secundo quantum ad poenam sensus, *Et carnes eius.* Poena autem damni erit, quia omni bono evacuabitur. Hoc autem damnum sive evacuatio describitur, inquantum molestat humanum affectum, cum dicitur, *Et desolatam.* Item inquantum privat bonum dilectum, sive optatum, *Et nudam.* Circa poenam sensus notatur quod potentes per hoc quod innuuntur hic nomine fornicariae, erunt eis causa damnationis; et iterum gaudebunt de malis sive afflictionibus eorum. Primo ergo ostendit eorum gaudium de malo, sive afflictione fornicariae. Secundo ostendit eos futuros eidem causam gehennae, *Et ipsam.* Dicit igitur, *Et cornua decem*, hoc est praemissi decem reges, in quibus etiam alii pravi potentes intelliguntur: *Quae vidisti in bestia, supra eodem*, quia bestia, hoc est diabolus, per hos impugnat fideles et fidem catholicam: *Hi*, scilicet reges et potentes. Quod autem dicitur, *Hi*, refertur ad illud quod intelligitur et signatur per cornua: *Odient*, idest odio habebunt: *Fornicariam*, idest multitudinem hominum magis perversorum, qui eos stimulaverunt ad malum, sicut sunt haeretici et alii huiusmodi, et sicut erunt pseudoapostoli antichristi. Talium multitudo dicitur hic *Fornicaria*, et supra *Meretrix:* quia verbo et exemplo facit homines fornicari a Deo vero sponso per errores et alia peccata. Hanc fornicariam, idest pseudoapostolos antichristi, et alios hominum perversores, habebunt odio reges et alii potentes post mortem antichristi, quando cognoscent se per eos fuisse deceptos, videntes antichristum viliter mortuum et deiectum: ipsa etiam fornicatrix, quia decepit eos, damnabitur: cuius damnationis concausa erunt ipsi, quia iuverunt eam in malis; unde sequitur, *Et desolatam facient eam*, idest facient eam esse sine consolatione omnis boni in inferno, ubi omnis consolatio quae fuerat cessat, et alia mala recompensantur, per hoc quod fuerunt fornicariae causa malorum adiuvando per vim potestatis suae ad nequitiam. *Et nudam*, omni bono quod ante habuerat, vel dilexit ante: omni enim bono, quod cedat in complacentiam, nudi erunt damnati in inferno: *Ezechiel. 23. Dimittent te nudam, et ignominia plenam. Et carnes eius manducabunt*, idest delectabuntur in eius afflictionibus, sive praesentibus, sive gehennalibus. Et est modus loquendi. Manducare enim dicitur carnes alterius, qui ita delectatur in eius poena ac si cum sapore et desiderio comederet carnes ipsius. Sed si potentes habent odio perversitatem hominum alios pervertentium, videtur quod poeniteant. Quomodo ergo gaudent de alieno malo? Respondeo. Dicendum quod cognoscant perversitatem talium, non tamen vere et sufficienter poenitebunt multi ex potentibus, sicut sequitur, Deus enim dedit in corda ipsorum. Contingit enim videre deceptionem suam sine poenitentia sufficienti, sicut Iudas vidit se male fecisse, sed non vere et sufficienter poenituit, licet aliqua poenitentia duceretur: unde *Matth. 27. Tunc videns Iudas* etc. Tandem autem per participationem, et promotionem in peccatis, erunt fornicariae causa ignis aeterni; unde sequitur, *Et ipsam igne aeterno concremabunt*, idest causa erunt ut perfecte cremetur. Et ita patet quam malum est adhaerere impiis, quia adhaerentes aliis, faciunt alios damnari, et similiter e contrario, et utrique involvuntur: *Isai. 33. Spinae congregatae igni comburentur.* Quod autem potentes sint adiutores et promotores aliorum in peccatis, prius tamen excitari ab eis, hoc fiet permittente Deo; unde sequitur, *Deus enim;* ita dico quod concremabunt eam igni, per hoc quod iuvabit ad vitia. *Deus enim dedit in corda*, idest in libero arbitrio, vel voluntates: *Eorum*, scilicet regum et potentum. Dedit, inquam, per iustam permissionem, cum potentes essent in fervore malitiae: *Ut faciant quod placitum est illi*, scilicet fornicariae: potentes enim tempore antichristi obedient fornicariae, scilicet pseudoapostolis antichristi, et consimilibus in persequendo violenter fideles, et hoc erit permissione divina ad bonum electorum. Dedit etiam Deus, *Ut dent regnum suum*, idest dominationem suam attribuant diabolo operanti in antichristo; et se ab eo regi permittant. Vel aliter. *Dedit in corda eorum*, hoc non mutatur, *Ut faciant quod placitum est illi*, scilicet bestiae, hoc est diabolo. Unde quasi exponendo in speciali subditur: *Ut dent regnum suum bestiae*, idest ut dominationem suam diabolo, qui erunt in antichristo attribuant, ut dictum est, et ei serviant: *Roman. 1. Tradidit eos in reprobum sensum* etc. *Donec consummentur*, idest impleantur: *Verba Dei*, quae dixit per prophetas de praemiatione bonorum, et damnatione malorum; quasi dicat: Potentes pravi usque ad diem iudicii permittente Deo servient diabolo: *Iob 21. In diem perditionis servatur malus.* Sed quid est quod dicitur, *Deus enim dedit* etc? Quia secundum hoc Deus videtur esse causa, quod homines sint mali. Respondeo. Quaedam dicuntur de Deo positive, ut creare, iustificare; quaedam negative, ut cum dicitur indurare, vel interponere, inducere: hoc enim dicitur non quia ipse immittat duritiam, vel faciat tentationi succumbere; sed quia non emollit, et in tentatione constantiam non tribuit, et sic homo succumbit. Similiter dicitur dare in corda pravorum ut male faciat, idest permittet hoc cadere in corda ipsorum: unde negative, non positive accipitur: dum enim non tenet corda hominum, sine freno currunt ad mala. *Et mulier.* Quia de muliere nondum exposuerat, ideo nunc exponitur: et quia hoc facilius per se potest intelligi, ideo forsan ultimo exponitur. Dicit igitur, *Et mulier quam vidisti, supra eod. est civitas*, idest collectio sive numerositas perversorum conformium in malo, quod no-

tatur per unitatem civium in civitate: *Magna*, propter numerositatis eorum multiplicitatem, ex vitiorum magnitudine. Multitudo perversorum dicitur *Mulier*, propterea quia ad malum emollit: *Civitas*, quia multos colligit: *Magna*, quia quasi numerum excedit, vel quia enormiter offendit: *Meretrix*, quia homines a Deo disiungit: *Babylon*, quia se in vitiis confundit, sive involvit: *Quae habet regnum*, idest dominium: *Super reges terrae*, idest super potentes diligentes terram. Societas enim impiorum, qui plus quam alii sunt studiosi ad malum, quae dicitur hic *Mulier* et *Meretrix* et *Civitas magna*, trahit potentes ad nutum suae voluntatis; sicut videmus quod haeretici multos principes trahunt, et hoc maxime erit tempore antichristi. Si autem mulier dicatur multitudo malorum communiter, tunc mulier dicitur habere regnum, idest dominium super reges terrae, quia vitia quae sunt in malis communiter, dominantur specialiter in multis maioribus et potentioribus, quia potestas dominationis dat eis superbiam et audaciam peccandi. Sed obiicitur: quia multi reges et potentes sunt qui dominium tenent; quomodo ergo dicitur, *Quae habet regnum super reges terrae?* et videtur loqui sine distinctione? Respondeo. Per hoc dicitur reges terrae, idest diligentes terram: unde non loquitur de omnibus potentibus, cum multi sint boni, sed de pravis.

CAPUT. XVIII.

Et post haec vidi alium angelum descendentem de caelo habentem potestatem magnam, et terra illuminata est a gloria eius. Et exclamavit in fortitudine dicens, Cecidit, cecidit Babylon magna, et facta est habitatio daemoniorum, et custodia omnis spiritus immundi, et custodia omnis volucris immundae, et odibilis: quia de vino irae fornicationis eius biberunt omnes gentes, et reges terrae cum illa fornicati sunt, et mercatores terrae de virtute deliciarum eius divites facti sunt. Et audivi aliam vocem de caelo dicentem: Exite de illa populus meus, ut ne participes sitis delictorum eius, et de plagis eius non accipiatis. Quoniam pervenerunt peccata eius usque ad caelum: et recordatus est Dominus iniquitatum eius. Reddite illi sicut et ipsa reddidit vobis: et duplicate duplicia secundum opera eius. In poculo quo miscuit vobis, miscite illi duplum. Quantum glorificavit se, et in deliciis fuit, tantum date illi tormentum, et luctum, quia in corde suo dicit: Sedeo regina, et vidua non sum, et luctum non videbo. Ideo in una die venient plagae eius, mors, et luctus, et fames, et igne comburetur: quia fortis est Deus, qui iudicabit illam. Et flebunt, et plangent se super illam reges terrae, qui cum illa fornicati sunt, et in deliciis vixerunt, cum viderint fumum incendii eius: longe stantes, propter timorem tormentorum eius, dicentes: Vae vae civitas illa magna Babylon, civitas illa fortis: quoniam una hora venit iudicium tuum. Et negotiatores terrae flebunt, et lugebunt super illam: quoniam merces eorum nemo emet amplius, merces auri, et argenti, et lapidis pretiosi, et margaritae, et byssi, et purpurae, et serici, et cocci, et omne lignum thyinum: et omnia vasa eboris, et omnia vasa de lapide pretioso, et aeramento, et ferro, et marmore, et cinnamomum, et amomum, et odoramentorum, et unguenti, et thuris, et vini, et olei, et similae, et tritici, et iumentorum, et ovium, et equorum, et rhedarum, et mancipiorum, et animarum hominum. Et poma desiderii animae tuae discesserunt a te, et omnia pinguia et praeclara perierunt a te, et amplius illa iam non invenient mercatores horum, qui divites facti sunt, ab ea longe stabunt, propter timorem tormentorum eius, flentes, ac lugentes, et dicentes: Vae vae civitas illa magna, quae amicta erat bysso, et purpura, et cocco, et deaurata erat auro, et lapide pretioso, et margaritis, quoniam una hora destitutae sunt tantae divitiae: et omnis gubernator, et omnes qui in locum navigant, et nautae, et qui in mari operantur, longe steterunt, et clamaverunt videntes locum incendii eius, dicentes: Quae similis civitati huic magnae? Et miserunt pulverem super capita sua: et clamaverunt flentes, et lugentes, dicentes: Vae vae civitas illa magna, in qua divites facti sunt omnes qui habebant naves in mari de pretiis eius: quoniam una hora desolata est. Exulta super eam caelum et sancti apostoli, et prophetae: quoniam iudicavit Deus iudicium vestrum de illa. Et sustulit unus angelus fortis lapidem quasi molarem magnum, et misit in mare, dicens: Hoc impetu mittetur Babylon civitas illa magna, et ultra iam non invenietur. Et vox citharoedorum, et musicorum, et tibia canentium, et tuba, non audietur in te amplius: et omnis artifex omnis artis non invenietur in te amplius, et vox molae non audietur in te amplius, et lux lucernae non lucebit in te amplius, et vox sponsi et sponsae non audietur adhuc in te, quia mercatores tui erant principes terrae, quia in veneficiis tuis erraverunt omnes gentes. Et in ea sanguis prophetarum et sanctorum inventus est, et omnium qui interfecti sunt in terra.

CAPUT XVIII.

Et post haec vidi. Haec est visio sexta, quae est de damnatione ipsa impiorum quae fiet in iudicio, et sustinebuntur in inferno. Unde sicut praecedens visio pertinet ad tempus antichristi, sic ista ad tempus iudicii et supplicii. Ut autem maior fides habeatur, introducitur Christus praedicans ipsam damnationem malorum in tempore carnis suae adhuc mortalis. Nota Glossae *In hac sexta visione* etc. Haec vero visio

continet tria capitula. Notandum autem quod mali qui damnabuntur, aut sunt homines, aut daemones: si homines, de ipsis est loqui, aut in communi; et sic signantur sub nomine Babylonis; aut in speciali; et sic est antichristus, qui signatur nomine bestiae, et eius pseudo apostoli, qui dicuntur pseudo prophetae. Primo ergo agitur de damnatione Babylonis, hoc est ecclesia malignantium. Secundo de damnatione bestiae et pseudoapostolorum, *Infra 19. Et vidi caelum apertum.* Tertio de damnatione diaboli et daemonum, *20. Et vidi angelum descendentem.* Circa primum primo ostendit Babylonis damnationem. Secundo ostendit planctum malorum de eadem, *Et flebunt et plangent.* Tertio bonorum exultationem, *Infra eod. Exultate super eam caeli.* Damnationem Babylonis ostendit primo in generali. Secundo in speciali, *Reddite illi.* Circa primum primo ostendit impiorum damnationem. Secundo damnationis rationem, *Et facta est habitatio.* Tertio subiungit fidelium admonitionem, *Et audivi aliam vocem.* Damnationem Babylonis tangit, secundum quod est praedicta a Christo, ut maior sit rectitudo. Primo ergo describitur ipse Christus praedicans. Secundo ipsa praedicatio damnationis. Christus autem praedicans primo describitur a gratia redemptionis. Secundo a potestate dominationis, *Habentem potestatem.* Tertio a fructu sive effectu praedicationis, quia sua praedicatione illuminavit mundum, *Et terra.* Dicit igitur, *Et post haec;* quasi dicat: Ita vidi praemissa: *Et post haec vidi*, visu interno: *Alium angelum*, idest Christum Angelum magni consilii, qui est alius a praemissis angelis: de quibus *supra 17. Et venit ad me unus de septem angelis*, qui maior est, eo quod est Dominus omnium praedicatorum, qui per illos signantur, et angelorum. Angelus enim Ioanni revelabat praemissa, sicut et haec. *Descendentem*, per carnis assumptionem ad hominem redimendum de caelo. Glossa, de *aequalitate Patris: Psal. Descendet sicut pluvia in vellus.* Iste descensus non fuit secundum loci mutationem; sed per sui exinanitionem in assumptione carnis, sicut superius dictum fuit. Sed quomodo dicitur descendisse de Patris aequalitate, cum eam non amiserit? Respondeo duplici ratione. Una, quia cum esset prius in aequalitate Patris, humiliavit se ad carnis infirmitatem, et factus est minor Patre, secundum humanitatem, non tamen amissa aequalitate secundum divinitatem. Alia, quia cum prius existeret in Patris aequalitate invisibilis et occultus, per assumptionem carnis apparuit inter homines visibilis et manifestus. Ad obiectum patet, quia non intelligitur amisisse aequalitatem, *Habentem potestatem magnam*, quia dominatur omnibus, et ita poterit complere verbum suae praedicationis de damnatione malorum: *Daniel. 7. Potestas eius potestas aeterna* etc. *Et terra illuminata est*, idest amatores terrenorum, prius in tenebris existentes. Vel *Terra*, idest ecclesia, cuius est fructus terrae. *A gloria eius*, idest a praedicatione eius gloriosa: in se et ita mirabilis: *Isaiae 9. Habitantibus in regione umbrae mortis lux orta est eis. Et clamavit.* Hic ostenditur ipsa praedicatio damnationis, quae facta est ex magno zelo Christi: et sicut praedicavit, ita complebitur. Unde primo ostenditur zeli vehementia in clamore. Secundo praedicationis efficacia, quia non carebit effectu, *In fortitudine.* Tertio ipsa damnatio praedicata, *Dicens* etc. Dicit igitur, *Et clamavit*, praedicando. Clamor ostendit zelum Christi ad homines: *Psal. Zelus domus tuae comedit me.* In fortitudine, quia fortiter complebit damnationem quam comminatus est. Aliqui libri habent In forti voce, et est idem sensus. *Dicens cecidit, cecidit*, idest cadet, hoc est damnabitur corpore et anima: bis enim dicitur propter animae et corporis poenam; vel propter damnationis perfectionem, quia aeternaliter; vel propter amissionem gloriae et supplicium gehennae: *Ierem. 17. Duplici contritione contere eos. Babylon*, idest multitudo iniquorum, qui in peccatis confusi sunt et obvoluti: *Magna*, propter magnitudinem vitiorum, vel numerositatem ipsorum impiorum. Nota quod licet Dominus sub his verbis non praedicavit damnationem malorum, praedicavit tamen aliis: unde *Matth. 7. Omnis arbor quae non facit fructum bonum* etc. *Matth. 15. Ibunt hi in supplicium aeternum* etc. Haec verba angeli quae vidit in visione beatus Ioannes *Descendentem de caelo*, signant praedicationem dictam, qua Christus, quem ille angelus designat, comminatus est damnationem impiis, etsi non sub eisdem verbis. *Et facta est.* Hic ostenditur causa damnationis: unde Glossa, *Et ideo cadet, quia facta est.* Causa autem damnationis est culpa Babylonis, idest multitudinis impiorum. Primo autem ostenditur eius culpa per comparationem ad daemones quibus servit. Secundo per comparationem ad homines quos seducit, *Quia de vino.* Item culpa, secundum quod per eam servit daemonibus, describitur primo, secundum quod est in actu, sive effectu. Secundo secundum quod est in perseverantia actus, *Et custodia.* Dicit igitur, *Et facta est;* quasi dicat: Ita cadet Babylon; et hoc ideo, quia *Facta est*, suo libero arbitrio per peccatum: *Habitatio*, locus et mansio, *Daemoniorum: Isai. 13. Habitabuntur ibi struthiones* etc. et loquitur de Babylone. *Et facta est custodia omnis spiritus immundi*, idest custodivit se, omni spiritui immundo, sive omnis spiritus immundus custodivit eam sibi; et hoc fit per obstinationem sive impoenitentiam. Et dicitur spiritus immundus specialiter quantum ad suggestionem luxuriae. *Et custodia omnis volucris*, idest omnis daemonis superbi superbiam suggerentis. Daemones enim dicuntur volucres propter superbiam, quam habent et suggerunt: et dicitur hoc quantum ab suggestionem superbiae. Sed quia sunt volucres mundae et bonae, scilicet viri iusti, qui volant ut volucres per contemplationem, recte subditur: *Immundae*, per superbiam. Etsi enim specialiter luxuria immunditia sit, tamen omne mortale immunditia est. Superbia autem multum inquinat; unde loquens Augustinus de superbia et vana gloria dicit *in 5. lib. de Civ. Dei: Tanto est quisque Deo similior, quanto ab hac immunditia mundior. Et odibilis*, quantum ad suggestionem avaritiae, quia daemon quilibet est odibilis Deo, quia per vana temporalia decipit homines, et ipsi homines per amorem mundi odibiles fiunt apud Deum: *Iacob. 5. Amicitia huius mundi inimica est Deo.* Vel aliter spiritus malus dicitur immundus secundum Glossam, inquantum suggerit carnis immunditiam: dicitur *Volucris*, inquantum habet et suggerit superbiam: hoc non mutatur. Quod autem sequitur, *Et odibilis*, potest sumi nominative de Babylone; et sic incipit ibi pars illa, in qua ostenditur eius cul-

pa per comparationem ad homines ; et hoc videtur rectius, quia statim subditur ratio, quare est Babylon odibilis coram Deo : *Quia de vino.* Dicit igitur , *Et facta est odibilis*, idest digna odio apud Deum propter peccata , specialiter autem propter illa quae sequuntur: *Eccle. 12. Altissimus odio habet peccatores. Quia.* Hic agitur de culpa Babylonis, per respectum ad homines, quos seducit. Et primo ostenditur seductio in generali, quantum ad quodcumque mortale peccatum. Secundo in speciali , quantum ad peccatum cupiditatis. Seductio autem per quodcumque mortale in generali primo ostenditur in minoribus. Secundo in maioribus, *Et reges.* Dicit igitur, *Quia;* quasi dicat: Ita cadet et merito: *Quia* etc. Vel aliter continua iuxta modum praetactum ; quasi dicat , *Facta est Babylon apud Deum*, odibilis, et hoc ideo, *Quia de vino*, idest de vanitate, sive delectatione, quae est in vitiis inebrians et absorbens, amentes faciens homines: *Irae*, idest quod provocat iram Dei. Vino, inquam, *Fornicationis* , idest peccati quo anima fornicatur spiritualiter : omne enim peccatum mortale fornicatio est spiritualis, qua a Deo receditur: *Psal. Perdidisti omnes qui fornicantur abs te. Eius*, idest quam fornicationem habet Babylon in se , et ad quam alios verbo documenti vel exemplo facti inducit: *Bibunt omnes gentes*, idest gentiliter viventes. Loquitur per similitudinem alicuius qui potat alios malo potu: similiter multitudo hominum, qui magis sunt perversi, et perversores aliorum inducunt alios persuasione et exemplo ad vitia: *Supra 14. Cecidit Babylon illa magna, quae a vino irae* etc. *Et reges*, idest potentes: *Terrae* , idest terram amantes: *Et cum illa*, scilicet Babylone: *Fornicati sunt*, idest eius documentis et exemplis delectabiliter adhaeserunt , et per hoc a Deo se magis separaverunt : *Supra 17. Cum qua reges terrae fornicati sunt. Et mercatores* , qui merces vendunt et emunt , et animas suas diabolo vendunt , inhiando lucro temporalium; unde sequitur, *Terrae* , idest inhabitantes terrenis: *Divites facti sunt* : ad literam divitiis vanis: *De virtute deliciarum eius*, idest de peccatis , quae Babylon reputat habere virtutem et efficaciam ad felicitatem quam in mundo constituit, quae etiam peccata reputat delicias. Et dicit deliciarum eius , quia perversi docent alios delicias peccatorum , et per multa genera peccatorum quae delectabilia videntur , fiunt multi divites. Ex hoc patet periculum acquirendi divitias , quia per peccatum saepe aggregantur : *Eccle. 11. Si dives fueris , non eris immunis a delicto.* Seneca : *Facilis est mihi via ad divitias, quoties poenituero bonae mentis. Et audivi.* Hic subditur fidelium admonitio, ne sint Babyloni conformes, ne cum ea damnentur. Primo ergo ponit admonitionem. Secundo subdit motivam rationem , *Et de plagis.* Monitio autem est quantum ad duo , scilicet ne fideles male agant. Item ne male agentibus consentiant , *Et ne participes.* Monitionem autem ponit, non ex parte suae personae , sed ex parte vocis auditae , ut maior sit auctoritas ; unde dicit, *Et audivi aliam vocem* , idest divinam inspirationem, quae alia dicitur a praemissa voce Christi malis comminantis, quia haec vox est admonitionis ad electos, illa fuit vox comminationis ad reprobos. *De caelo* , idest de sublimitate divinae maiestatis, quae fidelibus condescendendo admonet ipsos. Vel per hanc vocem signatur praedicatio, quae fideles admonet non conformari malis. Hanc vocem audivit, idest intellexit fieri *De caelo*, idest de ecclesia, idest de praedicatoribus ecclesiae, qui debent esse lucidi excelsi et solidi in vita. *Dicentem : Exite de illa* , idest de Babylone, hoc est de impiorum multitudine , o vos fideles, qui estis *Populo meus* , per praedestinationem et adoptionem et obedientiam; quasi dicat , Ne sitis conformes societati malorum male agendo : hoc est enim exire de Babylone spiritualiter : *Ier. 51. Fugite de medio Babylonis* etc. *Et ne participes sitis delictorum eius* , idest peccatorum eius, in quibus delectatur ; quasi dicat : Malefacientibus ne praebeatis consensum : *Roman. 1. Qui talia faciunt* etc. *Et de plagis.* Hic subdit motivam rationem. Ratio haec est , ut scilicet evitent poenam si caverint culpam. Et primo ponit persuasionem ad poenam vitandam. Secundo ostendit eam vere impiis inferendam, *Quoniam pervenerunt. Et de plagis eius* , idest de damnatione Babylonis, quae plaga multiplici percutietur: *Ne accipiatis ;* quasi dicat : Cavete ne sitis participes poenae, quam non evadetis, si fueritis socii culpae : *1. Reg. 15. Discedite ab Amalech , ne forte involvam te cum eo.* Et vere plagas habebit damnationis. *Quoniam*, explanatum est. Vel potest esse causale , si referatur ad illud quod dictum est *Exite* etc. *Pervenerunt peccata eius usque ad caelum*, idest peccata eius venerunt propter sui gravitatem, non solum usque ad displicentiam , sed etiam usque ad memoriam Dei habitantis in caelo per manifestationem ampliorem ; quasi dicat : Peccata Babylonis propter sui enormitatem provocaverunt iram Dei regnantis in caelo, ita ut eorum memor sit ad puniendum ; unde exponendo subditur , *Et recordatus est* , idest recordabitur Deus, a cuius offensa cavendum fuit: *Deus*, qui offensam vindicare poterit actualiter puniendo, qui prius cum prosperari permitteret , videbatur oblitus iniquitatum eius : *Osee 9. Recordabitur iniquitatis eorum* etc. Et dicit *Iniquitatum* pluraliter: quia nullum peccatum quod prius purgatum non fuerit , remanebit impunitum : *Ezech. 7. Et imponam tibi omnia scelera tua.* Vel aliter , merito plagas habebit : *Quoniam pervenerunt peccata eius usque ad caelum*, idest peccata eius aggravata sunt usque ad contemptum Dei , per obstinationem, et impoenitentiam, et ideo puniendа est; unde sequitur: *Et recordatus est* etc. ut prius. *Reddite.* Ostensa damnatione in generali, hic ostenditur in speciali. Hic enim expressius describitur, quam supra. Primo autem describitur damnatio secundum quod est inferenda per sanctos iudicantes. Secundo secundum quod per Dominum retribuentem, *Et ideo in una.* Circa primum notatur quod perversi homines multi sanctos afflixerunt, in se prave vixerunt. Item multi sic semper manere putaverunt. Unde primo ostenditur Babylon esse damnanda pro sua saevitia. Secundo pro vita, *Quantum glorificavit.* Tertio pro confidentia vana , *Quia dicit in corde suo.* Damnatio autem iuste infertur impiis a sanctis , quia eos afflixerunt. Item illa damnatio erit gravis , et maior quam fuerit afflictio quam passi sunt iusti ab eis: unde damnatio inferenda impiis pro persecutionis saevitia primo describitur quantum ad aequitatem. Secundo quantum ad gravitatem , *Et duplicate.* Dicit igitur , *Reddite ;*

quasi dicat : Deus memor est iniquitatum Babylonis ad puniendum : et hanc poenam vult inferri per vos fideles , quos persequuta est. *Et ideo* , o iusti , *reddite illi* , adiudicando ei poenam aeternam : *Sicut et ipsa reddidit vobis* , inferendo persequutionis angustiam ; et sic patet aequitas damnationis : *Ier. 51. Ultionem accipiet de ea , sicut fecit facite ei.* Loquitur autem ad eos , qui habebunt potestatem iudiciariam in iudicio. *Et duplicate.* Hic ostendit damnationis gravitatem, quia erit in corpore et anima. Et primo ostenditur damnationis gravitas aperte. Secundo metaphorice , *In poculo.* Dicit igitur , *Et duplicate duplicia* , idest duplices poenas inferte impiis , supra poenas quas vobis intulerunt : illi enim afflixerunt vos corpore ; vos autem adiudicate eis poenas corporis et animae. Quia vero quidam minus persequuti sunt sanctos , et minus peccaverunt , alii vero magis ; ideo differenter puniendi sunt ; unde sequitur , *Secundum opera eius,* idest poena illa duplex corporis et animae sit gravior vel minus gravis , secundum quod magis vel minus peccaverunt : *Infra 20. Iudicatum est de singulis, secundum opera ipsorum.* Deinde ad ostendendum plenius quam graviter peccaverint, et quam graviter damnari meruerint, sub metaphora subdit illud, *In poculo* , idest in mensura afflictionis tamen ampliata. Poculum quandoque dicitur scyphus , quo datur potus cum mensura, quandoque ipse potus. Hic autem videtur iuxta primum modum, scilicet pro mensura afflictionis: *Quo* , idest in quo poculo : *Miscuit vobis* , idest propinavit vobis potum multiplicis angustiae. Per hoc enim quod dicitur *Miscuit,* videtur intelligenda multiplicitas poenae sanctis inflictae: et loquitur ad similitudinem hominis, qui potat alios multiplici potu amaro: *Miscete ei duplum*, neutraliter, idest propinate eis per iudicium vestrum potum poenae maioris quam vobis intulerint , scilicet aeternam pro temporali , sicut duplum excedit simplum , licet non sit perfectum simile , quia longe plus excedit poena aeterna temporalem. Vel *Duplum* , idest poenam duplicem, sive poenam vobis illatam, scilicet in corpore, et anima pro corporum persecutione. Per hoc autem quod dicitur , *Miscete* , potest intelligi poena multiplex tam animae quam corporis, quia ubi est mixtio, ibi est adunatio multorum ; quasi dicat: Sicut vos potavit potu afflictionis multiplicis; ita potate eam potu afflictionis multiplicis: ita tamen quod poena eorum gravior, et in corpore et anima torqueantur. Deinde ostenditur Babylon esse damnanda pro vita prava quam duxit ; unde sequitur, *Quantum glorificavit se,* in honore dignitatum et pompa divitiarum : homines enim in his duobus se glorificant, idest gloriantur apud se, et ab hominibus glorificari quaerunt: *Et in deliciis fuit* , idest in illecebris corporalium: *Tantum date ei* , per iudicium: *Tormentum*, in corpore: *Et luctum*, in anima, quia corpore et anima se glorificavit et oblectavit. Vel tormentum est poena principalis , ut cruciatus ignis , et huiusmodi ; luctus autem poena secundaria sequens ex tormento : lugebunt enim , quia se in tantis tormentis afflictos sentient : *Matth. 13. Ibi erit fletus* etc. Utrum autem sit in inferno fletus corporalis, non est plene certum, sed de mentali est certum ; quasi dicat: Quantum se deordinavit et diminuit in glorificando se honoribus et divitiis, et oblectando deliciis ; tantum eam damnandam iudicate: *Isai. 27. In mensura contra mensuram, cum abiecta fuerit iudicabunt eam.* Obiicitur autem contra praemissa. Et primo de hoc quod dicitur, *Reddite illi sicut* etc. quia cum impii non intulerint iustis, nisi temporalem, non debent eis iusti reddere nisi temporalem. Item reddere poenam pro poena est vindictam accipere, sicut etiam innuit Glossa; quod non videtur convenire beatis. Respondeo. Ad primum dicendum, quod per illam dictionem, *Sicut*, notatur similitudo in genere, scilicet in afflictione. Tamen dissimilitudo est in specie, scilicet quia gravior erit afflictio impiorum , quam poena ab eis illata fidelibus; quasi dicat: Sicut vos affligit Babylon, affligite eam:graviorem tamen poenam inferte; unde sequitur, *Et duplicate.* Ad aliud dicendum, quod accipere vindictam est dupliciter: aut ex affectu malitiae; et sic est illicitum: aut ex zelo iustitiae; et sic est licitum in eo qui affectum habet nullo modo distortum; et habet auctoritatem certam et plenam ; et sic erit in iustis , qui malos iudicabunt , quia non nisi zelo iustitiae, et affectu iustissimo movebantur , et divina auctoritate reddent malis poenam iudicando eosdem. Secundo obiicitur de hoc quod dicitur : *Duplicate duplicia* , quia secundum hoc poena videtur excedere culpam ; cum tamen Deus semper puniat citra condignum. Similiter potest obiici de eo quod sequitur , *In poculo quo* etc. Respondeo. In culpa persecutionis iustorum est quatuor considerare , scilicet ipsum actum persequutionis , qui transit. Item afflictionem in persequutione inflictam. Item delectationem in persequendo habitam, quia delectantur impii cum iustos affligunt. Item ipsam offensam sive iniuriam in Deum , et sanctos per praemissa commissam: quia magna valde offensa et iniuria ac contemptus est Deum persequi in suis electis. Magna iniuria est contra Deum in quolibet mortali. Quantum ergo ad tria prima poena duplicatur supra culpam , et eam excedit : actus enim transit ; poena semper manet in inferno. Item afflictio inflicta minus gravis est quam damnatio , et illata est in solo corpore ; damnatio autem longe maior est quam afflictio iustorum in via , tum intensive ; quia acerbior : tum extensive, quia in anima et corpore. Rursus delectatio non sic intensa, nec diuturna fuit , sicut erit poena gehennae : tum principaliter quantum ad secundum iustorum trium loquitur litera *Duplicia* etc. ut patet ex Glossa. Quantum ad ultimum patet , culpa excedit poenam. Pro iniuria enim tanta commissa in regem summum, et etiam pro qualibet culpa mortali , non tanta poena in inferno infligitur a Deo , quantum impii meruerunt , quia semper propter infinitam misericordiam punit citra condignum. Per hoc patet responsio ad obiecta. Tertio obiicitur de hoc quod dicitur , *Quantum glorificavit se* etc. quia secundum hoc cum glorificatio et delectatio fuerit temporalis , tormentum debet esse temporale. Item secundum hoc non debet magis intensa esse gehennalis afflictio, quam fuerit peccati delectatio. Item propter hoc quod dicit *Tantum* et *quantum* , videtur puniri per aequalitatem ad meritum culpae, vel citra condignum. Item videtur contrarietas ; *supra* enim dictum est, *Duplicate*, et *miscete duplum;* hic autem dicitur *Tantum* et *Quantum.* Respondeo. Ad primum dicendum , quod in mortali peccato, in quo quis de-

cedit, est quatuor attendere, scilicet actum malum interiorem. Item delectationem actus. Item iniuriam sive offensam per praemissa contra Deum commissam. Item finalem impoenitentiam, quae facit quod peccatum deinceps est indelebile in perpetuum. Quantum ad primum et secundum plus cruciabitur peccator, quam se in peccatis glorificavit vel oblectavit, quia poena non transit, sicut actus transiit vel delectatio. Item poena erit acerbior, quam delectatio. Quantum autem ad tertium, tantum cruciabitur, faciendo comparationem in genere, non in specie, quam se glorificavit et oblectavit, quia secundum quantitatem iniuriae vel offensae erit quantitas tormentorum comparando in genere, idest si multum offendit, multum cruciabitur; si minus, minus: et sic accipitur quod dicitur, *Quantum glorificavit* etc. Unde sic potest intelligi, ut supra tactum est in exponendo; quasi dicat: Quantum offendit, vel peccavit in glorificando et delectando se, tantum etc. Quantum autem ad quartum, respondet poena culpae in inferno secundum durationem: quia sicut macula offensae semper manebit in anima, sic poena est perpetua. Sed de hoc non agitur hic. Per hoc patet ad duo primo obiecta. Ad aliud similiter iam patet, quia *Tantum* et *Quantum* non dicunt aequalitatem in speciali, sed proportionem in generali, idest si multum offendit, multum puniatur; si minus, minus. Ad ultimum dicendum, quod non est contrarietas, quia secundum diversa quae sunt in peccato, fit sermo supra et hic. In peccato enim mortali, in quo quis decedit, sunt quatuor, quae prius dicta, et super haec est specialiter in peccato persequutionis iustorum quiddam speciale, scilicet afflictio iustis inflicta. Cum ergo supra dicitur, *Duplicate* etc. hoc dicitur specialiter respectu afflictionis iusto illatae, quam excedit cruciatus damnationis persequutorum, sicut supra dictum est. Cum autem dicitur hic *Quantum* etc. hoc dicitur ratione offensae vel iniuriae commissae in bonum summum; et ideo poena debet esse maxima; et fit comparatio secundum proportionem in genere, non secundum aequalitatem in specie. *Quia in corde.* Hic ostenditur damnanda esse Babylon pro confidentia vana, quia confidit se non amittere vana quae diligit. Et primo ponitur confidentia de permanentia saecularis dignitatis. Secundo confidentia de permanentia temporalis facultatis, *Et vidua.* Tertio carnalis voluptatis, *Et luctum* etc. Dicit igitur, *Quia;* quasi dicat: Date ei tormentum et luctum: *Quia in corde suo dicit:* ibi enim mala ebulliunt; ideo dicit Dominus *Matth. 9. Ut quid cogitatis mala in cordibus vestris? Sedeo*, idest stabilis permaneo, nunquam movenda, permaneo, inquam, *Ut Regina;* quasi dicat: In dignitate et potestate honoris a qua nunquam movebor. Hoc habet locum in perversis existentibus in honore, maxime in infidelibus; cum tamen dicatur *Eccles. 10. Omnis potentatus brevis vita. Et vidua non sum*, idest destituta a solatio temporalium; et intelligitur quod temporalia non putat transire. Tale coniugium dissolvetur: *1. Ioan. 2. Et mundus transibit, et concupiscentia eius. Et luctum non videbo*, in experientia; quasi dicat: Non amittam delicias carnis, unde luctus proveniat. Luctus enim amaritudinem habet deliciis contrariam. Sed dicitur aliter *Prov. 14. Extrema gaudii luctus occupat. Et ideo.* Hic agitur de damnatione Babylonis, secundum quod infertur per Deum retribuentem, ut patet ex sequenti litera. Et ostenditur primo condemnatio Babylonis. Secundo virtus condemnatoris, quia fortis. Condemnatio autem ostenditur primo in generali. Secundo in speciali, *Mors.* Ubi damnatio describitur multipliciter. Primo quantum ad poenam damni. Secundo quantum ad poenam sensus, *Et igni.* Poena autem damni ostenditur per oppositum ad tria praemissa. Et primo ostenditur poena damni quantum ad amissionem dignitatis. Secundo voluptatis, *Et luctus.* Tertio facultatis, *Et fames.* Dicit igitur, *Et ideo*; quasi dicat: Ita habet vanam confidentiam de praemissis. *Et ideo in una die*, scilicet in die iudicii, venient immissae a Deo: *Plagae eius*, idest poenae sibi debitae, quae utrumque hominem dure laedit. Deinde exprimit plagas, scilicet, *Mors*, scilicet aeterna, quae viliter deiiciet eos, sicut mors corporalis facit extremam deiectionem: et hoc est contra hoc quod dictum est, *Sedeo ut regina.* Haec mors est poena acerbissima eos viliter deiiciens, cum carentia divinae visionis, quae est vita: *Psal. Mors depascet eos. Et luctus*, idest amarus dolor de amissione delectabilium: *Luc. 6. Vae vobis qui nunc ridetis, quia lugebitis et flebitis:* hoc autem dicitur contra hoc quod dictum est: *Et luctum non videbo. Et fames*, idest defectus consolationis, quam solebat habere in temporalibus: *Luc. 9. Vae vobis qui saturati estis, quia esurietis* etc. hoc est contra illud quod dictum est, *Et vidua non sum. Et igne*, scilicet aeterno: *Comburetur*, corpore et anima. Haec est poena sensus: *Isa. ult. Et ignis non extinguetur. Quia;* quasi dicat: Vere sic fiet: *Quia fortis est Deus*, cui scilicet non possit ab aliquo resisti. Vel *Fortis*, idest constans, in retribuendo, ut nullis precibus flectatur in iudicio: *Iob 9. Si fortitudo quaeritur, robustissimus est. Qui iudicabit illam*, idest condemnabit Babylonem: *Ezech. 7. Iudicabo te iuxta vias* etc. *Et flebunt.* Ostensa Babylonis damnatione, hic ostendit planctum malorum de eadem Babylone deiecta et damnata: damnatione enim numerositatis impiorum considerata, dolebunt particulares personae, quia cum damnatione Babylonis videbunt ea transisse quae dilexerunt ipsi. Sic autem proceditur. Primo ostenditur planctus regum. Secundo planctus negotiatorum, *Et negotiatores terrae.* Tertio nautarum sive gubernatorum, *Et omnis gubernator.* Si autem quaeratur, quare potius agat de dolore sive planctu istorum, quam aliorum generum hominum? Dicendum, quod per hos genus humanum intelligitur, quantum ad illos qui plus habere vel possidere videntur, quia per negotiatores terrae intelliguntur illi, qui negotiantur in terra: per gubernatores et nautas, illi qui negotiantur in aqua: per reges, illi qui praesunt utrisque. Vel per reges, illi qui praesunt in regimine temporali; per gubernatores, qui in regimine spirituali; per negotiatores, illi qui subditi sunt utrisque. Circa primum primo tangitur planctus in generali. Secundo in speciali, *Dicentes: Vae.* Planctus autem in generali sic describitur. Primo tangitur planctus ipse. Secundo detrahuntur ipsi plangentes, *Reges.* Tertio tangitur ipsum motivum ad plangendum, *Cum viderint.* Quarto ostenditur horror sive timor plangentium, *Longe stantes.* Ipsi plangentes describuntur primo quan-

tum ad electionem honorum, cum dicitur, *Reges*. Secundo quantum ad cupiditatem divitiarum, cum subditur, *Terrae*. Tertio quantum ad adhaesionem errorum, *Qui cum illa*. Quarto quantum ad dissolutionem deliciarum, *Et in deliciis*. Dicit ergo, quod, *Flebunt*; quasi dicat: Ita damnabitur et deiicietur Babylon. *Et flebunt*, interius animo: *Et plangent*, exterius signo: *Super illam*, idest super deiectionem et damnationem Babylonis. Nota quod dolor istorum erit pro amissione deliciarum, et aliorum quae dilexerunt, qui peribunt, quando multitudo impiorum damnabitur. Item pro passione gehennae, sicut ex litera colligitur: *Reges*, idest potentes, sua potentia male ac superbe utentes: *Terrae*, idest terram diligentes: *Qui cum illa fornicati sunt*, idest errori perversorum delectabiliter adhaeserunt, et per hoc magis se a Deo separaverunt. *Et in deliciis*, carnis: *Vixerunt*, quae vita est mors: *1. Timot. 5. Vidua quae in deliciis est* etc. unde de horum amissione dolent. *Cum viderint*; quasi dicat: Ita plangent, et hoc: *Cum*, idest quando, *Viderint fumum incendii eius*. Hoc sic solet a quibusdam exponi, idest cum viderint incendium eius magnum, cuius indicium erit fumus ascendens: *Isaiae 18. Et ascendet fumus eius in generatione et generationem*. Potest et aliter intelligi secundum Glossam, sic. Fumum incendii eius, idest poenam incendii eius supra modum altam et magnam: fumus enim incendii magni valde solet inaltari et dilatari. *Longe stantes propter timorem*. Hic ostenditur horror sive timor ipsorum plangentium, quia horror et timor generabitur in ipsis, quando videbunt incendium ignis aeterni; hoc est quod dicitur *Longe*. Sed obiicitur primo de hoc quod dicitur, *Longe stantes*, cum Reges mali sint cum aliis in incendio, *infra*. Respondeo. Stabunt longe voluntate, non actu. Sensus ergo est: *Longe stantes*, scilicet ab incendio, scilicet interius voto sive affectu, licet non exterius in effectu: et in hoc notatur magnus horror poenae quam vellent fugere si possent: *Iob 10. Sed sempiternus horror inhabitat*. Secundo obiicitur de hoc quod dicitur, *Propter timorem*, quia timor est respectu futuri mali; ipsi autem Reges mali tunc erunt actualiter in tormentis. Ergo debent dici propter sensum tormentorum, non propter timorem. Item cum iam incipit pati plene quod timebat, dolor generatur, et timor cessat. Ergo cum in inferno sit plena passio poenae, non est ibi timor, sed dolor. Respondeo. Notandum quod ad cumulum poenae ex ordine divinae iustitiae est in inferno dolor acerbissimae angustiae, et timor cum dolore: ex ipsa enim acerbitate doloris, sive afflictionis, quam in se et in aliis vident, generatur horror et timor ipsius continuandae afflictionis. Huiusmodi autem timor durissime cruciat eos. Timor ergo auget dolorem, non fugat timorem: unde beatus Gregorius *in Gregoriano: Dolor cruciat, sed nullatenus pavorem fugat*. Ad aliud quod obiicitur, quod timor est respectu futuri mali, dicendum quod hoc est verum secundum ordinem naturae; ibi autem dominatur ordo iustitiae. Per hoc patet ad aliud. *Dicentes: vae*. Hic ostenditur planctus in speciali; et hoc est *Vae*, quantum ad amissionem gloriae. *Vae*, quantum ad passionem gehennae. Vel *Vae*, propter poenam in corpore. *Vae*, propter poenam in mente. Vel *Vae*, propter poenae acerbitatem. *Vae*, propter acerbitatis perpetuitatem *Vae*, inquam, habet: *Civitas*, idest congregatio, sive multitudo perversorum in culpa conformium. *Illa*, idest notabilis in malitia: *Magna*, propter magnitudinem vitiorum, vel propter multiplicitatem impiorum. Nominat autem eam; unde sequitur: *Babylon*, idest multitudo perversorum qui in vitiis sunt confusi: Babylon enim interpretatur confusio: et repetunt ad descriptionem maiorem prosperitatis, in qua fuit: *Civitas illa fortis*, ad mala, sive ad explendas voluntates proprias. Haec est mala fortitudo: *Isa. 40. Qui sperant in Domino, mutabunt fortitudinem*. Et vere habet *Vae. Quoniam una hora*, idest subito: *Venit*, de praeterito: *Iudicium*, idest damnatio: *Eius*, scilicet Babylonis. Aliqui libri habent tuum: et tunc exponetur sic: Vae vae tibi o civitas etc. tamen melior litera videtur eius per alios planctus sequentes. *Et negotiatores*. Hic agitur de planctu negotiatorum. Et primo in generali, ut prius. Secundo in speciali, *Flentes ac lugentes et dicentes etc*. Circa primum primo ostendit eorum planctum. Secundo motivum ad plangendum, *Quoniam merces*. Tertio ostendit horrorem sive timorem plangentium, *Et mercatores*. Dicit igitur, *Et negotiatores*, ad literam qui negotiantur vendendo et emendo temporalia, et etiam pro terrenis animas dando; unde sequitur: *Terrae*, idest terram per affectum inhabitantes: *Eccles. 10. Nihil est iniquius quam amare pecuniam: hic et animam suam venalem habet. Flebunt*, interius in ore animi: *Super illam*, idest super eius damnationem: *Et lugebunt*, exterius in signo. Glossa, *Quia illa perire dolebunt* etc. *Quoniam merces*. Hic ostenditur motivum planctus, scilicet amissio temporalium; quae hic merces vocantur. Et primo ostenditur damnum temporalium in generali. Secundo in particulari, *Merces auri*. Dicit igitur, *Quoniam;* quasi dicat: Ideo lugebunt. *Quoniam merces eorum nemo emet amplius;* quasi dicat: Ideo dolebunt vel plangent, quia prosperitatem, quam ex venditione mercium habebant, penitus amiserunt. Et nota quod non ideo dicitur *merces eorum* etc. quia tunc merces habeant, et non sit qui emat; sed quia merces et venditio et emptio deficient, in quibus prius iucundabantur: *Sap. 5. Transierunt omnia tamquam umbra. Merces auri*. Hic in particulari ostenditur damnum amissionis rerum. Et tangit multa quae sic possunt distingui. Quaedam merces sunt ad opulentiam, de quibus dicit, *Merces auri* etc. Quaedam ad honestatem, saltem apparentem, *Et byssi et purpurae*. Quaedam ad necessitatem, *Et cynnamomum*. Quaedam ad voluptatem, *Et poma tua*. Circa primum tangit duo rerum genera, quae pertinent ad opulentiam. Primo enim tangit merces excellentium metallorum, quae sunt specialiter aurum et argentum. Secundo merces lapidum pretiosorum, quas tangit primo sub nomine communi. Secundo sub nomine speciali, *Et margaritae*. Dicit igitur, *Merces;* quasi dicat: Nemo emet merces eorum, scilicet merces *auri et argenti, et lapidis pretiosi*. Per hoc intelligatur quilibet lapis pretiosus communiter praeter margaritam, de qua specialiter subditur, *Et margaritae*. Est autem lapis pretiosus, qui invenitur in conchis maris. *Et byssi*. Hic tangitur quae faciunt ad apparentem honestatem. Et primo illa quae faciunt ad honestatem corporum. Secundo ad honestatem domorum, *Et omne lignum*.

Dicit igitur, *Et byssi*. Est autem byssus genus lini candidissimi, quod invenitur in Aegypto. *Et purpurae*. Purpura est pannus sanguine concharum marinarum tinctus. Aliquando etiam purpura dicitur ipse color quo tingitur pannus huiusmodi. *Et serici*: sicut dicitur a Seros oppido ubi vermiculi qui bombices dicuntur, nascuntur, secundum Isidorum. *Et coccini*. Coccinum est pannus rubei coloris tinctus in cocco: et dicitur a cocco. Est autem coccus flos quidam, qui cum maturus est, nutrit in coma sua vermiculum, cuius sanguine tingitur lana: *2. Reg. 1. Filiae Israel flete super Saul, qui vestiebat vos coccino in deliciis*. Horum praedictorum merces nemo emet amplius. *Et omne lignum*. Hic tangit merces quae faciunt ad honestatem domorum; et hoc vel in aedificium, vel in ministerium. *Et nemo emet amplius. Omne lignum thynum*. Thynum vel thinum est lignum imputribile rotundum et candidum, ut habetur in Glossa *3. Reg. 10*. Secundum autem Papiam scribitur per simplex *1*. et. y. De eo potest fieri aedificium vel instrumentum vel vas. *Et omnia vasa eboris*. Ebur est os elephantis, quod est animal castum natura. *Et aeramento*, idest vasa de aere: quandoque enim idem est aes quod aeramentum, quandoque autem idem quod ipsum vas factum de aere, ut *Marci 7. Et aeramentorum. Et ferro*, quod est necessarium pro aedificio et pro suppellectili in domo. *Et marmore*, quod ponitur in multiplici usu. *Et Cinnamomum*. Hic tanguntur ea quae pertinent ad necessitatem sustentationis, *Et vini et olei*. Vel ad necessitatem operationis, *Et iumentorum*. Dicit igitur, *Et nemo amplius emet cinnamomum*. Cinnamomum est arbor aromatica, et dicitur quasi Cannamomum, quia crescit ad modum cannae et est cinerii coloris, et fructus spirat suavem odorem. Et Amomum est quoddam genus seminis calidi et confortativum, ut dicunt, et facit affluere menstrua et urinam. *Et odoramentorum*: odoramenta dicuntur quaedam quae reddunt suavem odorem, et per hoc confortant infirmum ut quaedam herbae, et alia huiusmodi: *Et unguenti*, quo aegroti unguntur, ad alleviationem: *Et thuris*. Thus est nomen arboris, et etiam gummi ab eo manantis: et hoc secundo modo accipitur, et habet vim medicinalem, et etiam venditur, et emitur in usum divini cultus. *Et vini*. Hic agitur de eis quae faciunt ad necessitatem sustentationis; unde dicitur: *Et vini*, in potu: *Et olei*, in condimentum: *Et similae, et tritici*, in cibum. Sed simila est in propinqua dispositione; triticum autem in remota. Est autem simila, vel similago flos delicatissimae farinae: *Et iumentorum*, quae portant onera: *Et ovium*, quarum carnibus et pretio et emolumento iuvantur homines ad vivendum et operandum: *Et equorum et rhaedarum*, idest curruum. Rhaeda est genus vehiculi quatuor rotarum, et dicitur a redeo redis: *Et mancipiorum, et animarum hominum*. Mancipium dicitur, et dicuntur hic mancipia, qui servi sunt corpore, non mente, ut Ioseph Pharaoni servivit corpore, Deo caeli mente, *Genes. 41*. Animae hominum dicuntur qui hic serviunt corpore et mente, ut dicit Glossa. Vel mancipia sunt servi qui ad tempus venduntur. Animae hominum, qui simpliciter per totam vitam suam. *Et poma*. Hic de eis quae sunt in voluptatem, ut patet ex litera. Et ad exprobrandum convertit beatus Ioannes verbum ad Babylonem de amissione rerum: quas negotiatores tunc plangent. Vel possent intelligi verba negotiatorum: *Et poma desiderii animae tuae*, idest quae erant tibi in profundum desiderium et voluptatem: *Discesserunt a te*, loquitur pro statu gehennae: *Eccle. 2. Vidi in omnibus vanitatem et afflictionem animae: et nihil permanere sub sole*. Sed cum poma licite desiderari possint, vel ad minus sine mortali, quomodo hic fit mentio de ipsis, cum modicum sit hoc? Respondet Glossa, quia etiam pro minimis, si immoderate haerent, damnabuntur. Hoc autem intelligendum quando quis adhaeret creaturae alicui diligendo supra Deum, vel aeque Deo. *Et omnia pinguia*, ut quae sunt delectabilia gustui: *Et praeclara*, ut quae visui: *Perierunt*, a te o Babylon: *1. Cor. 7. Praeterit enim figura huius mundi. Et amplius illa*, scilicet praemissa: *Iam non venient*, idest non vendentur. Veneo venis habet sensum passivum in voce activa. Ex his patet quod omnia temporalia fugiunt, solus autem Deus stat, et qui ei adhaerent. Unde Gregorius *in Gregoriano: Stante Deo in perpetuum omnia transeunt: quisquis ergo defluere devitat, superest, ut quod defluit fugiat. Et mercatores*. Hic ostenditur horror, sive timor plangentium. *Et mercatores horum*, scilicet praedictorum, *Qui divites facti sunt ab ea*, a negotiationibus factis in ea, idest in civitate malorum: *Longe stabunt*, scilicet a poena, voluntate, non actu, quia vellent procul esse a poena si fieri posset: *Propter timorem tormentorum eius*, scilicet Babylonis cum qua erunt involuti in poenis: et tamen magnus timor continuationis poenae erit in ipsis valde eos affligens. Vel *Qui divites facti sunt longe stabunt ab ea*, idest ab eius poena, quantum ad effectum. *Propter* et caetera. Et plangent damna rerum quas omnino amiserunt in perpetuum. Unde replicando eorum dolorem, exprimit planctum eorum in speciali. *Flentes*, pro gehennae passione; *Ac lugentes*, pro rerum amissione. Vel distingue, ut supra. *Et dicentes: Vae vae civitas illa magna*, expone ut supra eodem: et tangitur gloria mundi praeterita. *Quae amicta* et caetera. Loquitur pro statu viae quantum ad ditiores et potentiores. Vae, inquam, habet. *Quoniam una hora*, idest subito sive brevi tempore: *Destitutae sunt*, idest evacuatae sive amissae: *Tantae divitiae: Luc. 12. Stulte hac nocte* etc. praemissa possunt intelligi spiritualiter, sicut habetur in Glossa. *Et omnis gubernator*. Hic agitur de planctu nautarum, qui horrebunt considerata poena gehennae: et plangent transitum rerum temporalium. Primo ergo tangit horrorem sive timorem nautarum. Secundo eorum planctum, *Et clamaverunt*. Tertio motivum ad plangendum, *Videntes*. Quarto plangendi modum, *Dicentes: Quis similis*. Dicit igitur, *Et omnis gubernator* etc. Item haec tria sic possunt distingui, ut gubernator dicatur maior rector in nave; navigatores autem lacus, et nautae dicantur minores, qui non sunt ita periti, vel si sunt ita periti, non sunt in tanto regimine principales. Tales autem navigant in aqua minori, ut in stagnis et huiusmodi: unde dicit, *Et omnis qui in lacum*, idest per lacum, *Navigat*: aut in maiori, ut in mari; unde sequitur, *Et nautae qui in mari operantur*, trahendo merces causa lucri. Aliqui libri habent, *Et qui operantur in mari*; et tunc nautae sunt alii quam operantes

in mari ; ut sit sensus : Et qui operantur in mari pugnando ad lucrum, vel rapiendo sicut sunt piratae et alii qui in aqua alios impugnant vel expoliant : isti praedicti , *Longe steterunt* , idest longe stabunt pro voto , licet non re. Nota quod gubernatores possunt intelligi praelati qui iam sunt in dignitate optata. Navigantes autem lacus , et nautae sunt illi qui aspirant ad hoc. Sed hoc potest esse dupliciter : vel appetendo aliquid determinate , ut episcopatum : tales signantur per navigatores in lacu ; vel aliquid indeterminate , et hi signantur per nautas in mari , quod habet maiorem latitudinem et terminos distantes. Multa revera operantur multi in mari et voragine honorum operantur ut obtineant. Bernardus *in 3. libr. de Consider. O ambitio ambientium crux, quomodo omnes torques , omnibus places ? nil acerbius cruciat, nil molestius inquietat, nil tamen apud miseros mortales crebrius negotiis eius.* Vel per gubernatores et navigatores lacus , et nautas operantes in mari possunt intelligi praelati maximi, infimi, et mediocres , se et alios in cupiditate male regentes. Hi omnes horrebunt , visa poena inferni : et plangent evacuationem eorum quae dilexerunt , sicut sequitur : *Et clamaverunt plangentes*, scilicet damnationem malorum quos dilexerunt , quia in eadem poena se videbunt; unde sequitur: *Videntes locum incendii eius*, scilicet Babylonis, et ideo clamabunt et plangent prae horrore et timore , quia licet in eadem poena sint , tamen horror poenae et timor continuationis valde affligens erit in eis. De hoc loco et incendio *infra 21. Pars illorum est in stagno ardenti igne et sulphure. Dicentes quis similis.* Hic ostendit plangendi modum: plangent enim cum commemoratione praeteritae gloriae ; unde dicit : *Dicentes quae* , alia civitas: *Similis* , olim in statu viae : *Civitati huic magnae*, idest magnae multitudini impiorum, similis, inquam, in prosperitate: *Mala. 2. Habent felicitatem mundanam* , ut divitias , delicias, et honores. Ipsi enim florebunt in mundo , sed totum iam evanuit: *Psal. Cum interierit, non sumet omnia.* Vel *Quae similis*, in poena, huic iam damnatae , quae olim ita floruit? *Ezechie. 27. Quae est ut Tyrus, quae obmutuit in medio maris ?* Item cum affectione informis poenitentiae. *Et miserunt* , idest mittent: *Pulverem super capita sua*, idest poenitebunt, cuius signum solet esse aspersio pulveris super caput , sicut innuit Glossa : *Sapient. 1. Poenitentiam agentes* etc. Vel mittent pulverem , idest maiorem miseriam et utilitatem: *Super capita sua*, idest super mentes, hoc est per considerationem poenae gehennalis , et amissionis prosperitatis temporalis , dabunt mentibus maiorem deiectionem : quia crescet afflictio et vilitas mentis, et desperabunt. Vilitas autem et deiectio per pulverem signatur: *Ezech. 27. Superiacient pulverem capitibus suis.* Item cum moerore vehementis iustitiae; unde sequitur: *Et clamaverunt* , plangendo : *Flentes* : fletu interni moeroris in animo : *Et lugentes* , exterius in signo , scilicet super amissione floris mundani , qui periit Babylone pereunte simul cum ipsis: *Ezech. 27. Plorabunt te ploratu amarissimo.* Item cum expressione inflictae miseriae : quae expressio erit vel corde vel ore ; unde dicit: *Dicentes: vae vae vae. Civitas illa magna:* expone ut supra eodem : *In qua divites facti sunt omnes qui habitant* , idest habitabant : *Naves in mari :* ad literam , facti sunt inquam divites : *De pretiis eius*, idest qui recipiebant ab ea negotiando. Homines enim non timentes Deum , qui signantur per illam civitatem , quaerunt divitias et delicias et pompam mundanam; et ideo apud eos multum lucrantur negotiatores maris. Vel *Qui habitant naves*, idest regimen in mare huius mundi , scilicet praelati mali , qui fuerunt divites de pretiis Babylonis, qui ab aliis malis recipiunt divitias, quas accipiunt tanquam pretium , quia suas animas vendunt ; sed dicitur *Lucae 6. Vae vobis divitibus qui habetis consolationem vestram.* Vae , inquam , habet civitas , et vere. *Quoniam una hora* , scilicet in hora iudicii , Vel *Una hora*, idest subito, idest in brevi; quasi dicat: Parum duravit gloria eius: *Iob. 20, Laus impiorum brevis est etc. Desolata est* , idest in desolatione deiecta , et omni consolatione quam olim habuit privata: *Isai. 27. Civitas munita desolata erit. Exultate.* Ostensa Babylonis damnatione, et malorum planctu de eadem; hic ostendit sanctorum sive iustorum exultationem. Primo ergo ponitur monitio ad exultandum. Secundo subditur ipsa exultatio beatorum , *19. cap. Post haec audivi.* Circa primum primo ponitur monitio ad exultationem. Secundo ratio exultationis, *Quoniam iudicavit.* Dicit igitur , *Exultate;* quasi dicat : Ita damnata est Babylon, et intelligatur pro statu post iudicium : *Et o caelum* , idest sancti secretorum Dei conscii: *Ierem. 51. Laudabunt super Babylonem caeli et terra.* Deinde in speciali distinguit caelum, idest sanctos dicens: *Et*, pro idest: *Sancti apostoli et prophetae:* isti specialiter invitantur, quia ab Apostolis et Prophetis proprie fuerunt praenunciata , quae hic ut verificata narrantur. Et praeponuntur Apostoli Prophetis ratione dignitatis maioris. Vel caelum , idest caelestes angeli. Et sancti Apostoli, idest sancti qui fuerunt maiores in ecclesia. Et prophetae , idest sancti qui fuistis in dignitate minores, ut qui praedicandi officium habuerunt , non tamen pastores fuerunt. Propheta enim quandoque est idem quod praedicator, *1. Cor. 14.* Prophetae autem duo vel tres etc. *Exultate super eam* , idest super Babylonem damnatam. Sed obiicitur: quia inhumanum est gaudere de damnatione malorum. Respondeo. De damnatione impiorum est loqui tripliciter, aut inquantum afflictio, aut inquantum iuste infertur ex divino iudicio , aut inquantum post ipsorum damnationem complebitur sanctorum retributio. Primo modo non gaudent sancti de malorum damnatione: non enim placet eis eorum afflictio, ut afflictio; sed secundo modo, et tertio, exultant de ea, non absolute , sed per comparationem ad divinam iustitiam cui concordant, et ad propriam gloriam quam amant: *Psal. Laetabitur iustus cum viderit vindictam* etc. utrumque tangit Glossa. *Quoniam.* Hic ostenditur ratio exultationis. Ratio autem est iusta damnatio reproborum; unde eam describit. Primo ergo tangit damnationem reproborum. Secundo damnationis modum, *Et sustulit.* Tertio damnationis causam sive meritum, *Quia mercatores tui.* Dicit igitur, *Quoniam;* quasi dicat, Exultate, quoniam *Iudicavit Deus iudicium vestrum de illa* , idest sicut ipsa vos damnavit et cruciavit iniuste; sic Deus damnavit eam iuste : *Abd. 1. Sicut fecisti , fiet tibi etc.* Videtur au-

tem intelligendum, quod beatus Ioannes in visione audiebat quandam vocem haec dicentem *Exultate* etc. *Et sustulit.* Hic ostendit damnationis modum. Modus autem est, quia fortiter intrudentur mali in gehennam, et perdent omnem consolationem prius habitam. Primo ergo ostenditur modus damnationis quantum ad intrusionem. Secundo quantum ad subiectionem consolationis temporalis, *Et vox citharoedorum.* Ad maiorem vero intelligentiam, et terrorem introducit exemplum sive similitudinem. Unde primo ponitur exemplum. Secundo exemplatum, *Dicens, hoc impetu.* Circa exemplum notandum, quod illud exemplum positum est ad admonitionem praesentium. Ostendit enim per quem modum fiet in iudicio illa damnatio, de qua supra eodem habitum est. Dicit igitur, *Et sustulit*, idest elevabit, hoc est elevari in prosperitatem permisit: et ex hoc secuturus est gravior casus: *Psal. Vidi impium superexaltatum* etc. *Unus:* non habens parem: *Angelus*, scilicet Christus, qui est Angelus magni consilii: *Isa. 9. Fortis*, cui non poterit resisti, cum elevatos damnabit, qui et daemones iam sua passione devicit: *Iob 9. Si fortitudo quaeritur, robustissimus est. Lapidem*, idest malos vitiis induratos: *Quasi molarem*, a mola quae volvitur et grana conterit, et per hoc seipsum consumit; sic mali per mundana volvuntur: *Psal. In circuitu impii ambulant.* Conterunt etiam bonos persequendo, et in hoc consumunt animas suas: *Magnum*, propter magnitudinem vitiorum et obstinationis in eis; et sic tangitur prosperitas temporalis, et obstinatio mentalis, deinde ostenditur retributio finalis, cum subditur, *Et misit*, idest mittet in iudicio: *In mare*, idest in infernum profundissimum et poenis amarissimum: *Exod. 15. Currus Pharaonis et exercitum eius etc.* Sic ergo ponitur exemplum. Deinde ipse angelus per quem Christus signatur exponendo subdit exemplariter; unde sequitur: *Dicens.* Angelus quem tunc in visione vidit beatus Ioannes, sustulit lapidem et misit in mare, et dixit Ioanni: *Hoc impetu* etc. Per hunc angelum signatur Christus, sicut expositum est. Per hoc autem quod angelus dixit, signatur quod Christus qui magister noster est, idest revelat per Scripturam, vel per inspirationem suae ecclesiae, cuius typum gerit Ioannes, quod mali irrevocabiliter in infernum detrudentur. *Hoc impetu*, idest subito et fortiter et profunde. Lapis enim cum impetu iactatus vadit usque ad fundum. *Mittetur*, idest demergetur, scilicet infernum: *Babylon* etc. ut supra: *Ier. 51. Sic submergetur Babylon, et non consurget.* Sic ergo ostendit Babylon esse intrudendam, deinde ostendit non esse liberandam sive relevandam. *Et ultra*, in perpetuum: *Non invenientur*, idest ultra non videbitur in statu mundanae iucunditatis, quia non redibit illuc, sed aeternaliter peribit: *Ezechiel. 26. In nihilum reducam te, et non invenieris ultra in sempiternum. Et vox.* Hic ostenditur modus condemnationis, quantum ad subtractionem consolationis temporalis. Eorum autem quae sunt hominibus vanis in consolationem, quaedam faciunt ad esse, vel bene esse individui; quaedam ad conservationem seu multiplicationem sponsi, ut est matrimonium: de cuius evacuatione dicitur ibi, *Et vox sponsi.* Rursus eorum quae faciunt ad esse vel bene esse individui, quaedam sunt in iucunditatem; quaedam in utilitatem, de quibus ibi, *Et omnis artifex.* Dicit igitur, *Et vox citharoedorum*, idest sonus eorum melodiae, qui cum cithara sonant: *Et musicorum*, idest eorum qui per se canunt: *Et canentium tibia et tuba:* instrumenta sunt resonantia ad iucunditatem: *Non audietur amplius in ea*, idest in civitate, scilicet malorum: *Amos 8. Convertam festivitates vestras in planctum, et omnia cantica vestra in luctum. Et omnis artifex.* Hic de his quae ad utilitatem. Primo autem tangit quod est artis ad operandum quantum ad motivam. Secundo quod est claritatis ad cognoscendum, quantum ad cognitivam, *Et lux.* Circa primum ostendit subtractionem tum artificis, *Et omnis artifex,* inquantum artifex, quia cessabit eius actus: tum artis, *Et omnis ars non invenietur in ea amplius.* Hic est argumentum quod philosophi non habent scientiam in inferno; quod probabile est: si enim usus rationis quantum ad huiusmodi tollitur per aegritudinem temporalem, vel poenam; multo fortius per illas quae erunt in inferno: tum artificiati; unde sequitur, *Et vox*, idest sonitus: *Molae*, quae est ad panes praeparandos, et quandoque delicatissimos: *Non audietur in te amplius.* Convertit autem sermonem ad Babylonem quasi compatiens ei, vel quasi increpans eius culpam. *Et lux lucernae.* Sol et luna et huiusmodi possunt intelligi. Lucerna, quia continent in se lucem. Vel lucerna est illud quod dat lucem inter homines, maxime apud divites, ut cerei multipliciter involuti et huiusmodi. *Non lucebit tibi amplius*, ad literam: quia in tenebris erunt mali: *Matth. 22. Ligatis manibus* etc. *Et vox sponsi et sponsae*, idest vox laetitiae nuptiarum: *Non audietur adhuc*, idest de caetero sicut solebat: *In te*, quia nuptiae deficient cum sua laetitia: *Baruch 2. Auferam a vobis vocem iucunditatis et gaudii, vocem sponsi et vocem sponsae.* Omnia praedicta deficient in perpetuum. Tota autem poena quae describitur in hoc capitulo, ideo beato Ioanni ostensa est, et ab eo nobis descripta, ut caveamus divinam offensam, ne contingat incurrere tantam poenam. Gregerius *9. libr. Moral. Quid prodest ista praenosse, si non contingat evadere?* et subiungit: *Tota ergo intentione cavendum est, ut cum vocationis tempus accepimus, bene vivendi studio malorum ultricia tormenta fugiamus. Quia mercatores.* Hic ostendit damnationis causam sive meritum, scilicet peccatum; quod ostenditur multiplex. Primo tangitur inordinatio concupiscibilis. Secundo inordinatio rationalis, *Quia in veneficiis.* Tertio inordinatio irascibilis, *Et in ea.* Primum est avaritiae. Secundum perfidiae. Tertium malitiae sive saevitiae. Dicit igitur, *Quia;* quasi dicat, Ita damnabitur. Vel o Babylon, et omni consolatione privaberis; et hoc iuste. *Quia mercatores tui*, inhiantes lucris terrenis, et pro eis dantes animas suas: *Erant principes terrae*, idest tales principes eligebas tibi: *Ezech. 27. Principes tui in negotiatione tua.* Iuste iterum damnata es, *Quia in veneficiis tuis*, idest maleficiis, ut sunt incantationes vel carmina quibus quidam perversi alios decipiunt: sicut cum quaedam maleficia fiunt quandoque hominibus ut diligant uxores suas: *Erraverunt omnes gentes*, idest quidam de omnibus gentibus. Vel in veneficiis tuis, idest in veneficis et perversis persuasionibus: *Isa. 47. Universa venerunt super te, propter multiplicationem maleficiorum tuorum* etc. *Et in ea.* Hic mutat modum loquen-

di, quasi loquens fidelibus et de terrenis: *Sanguis*, effusus: *Prophetarum*, idest eorum qui futura annunciabant, sive in veteri sive in novo. Vel Prophetarum, idest praedicatorum futura praemia et supplicia annunciantium: *Et sanctorum*, idest aliorum iustorum; quasi dicat: Maiorum et minorum: *Inventus est*, a divina sapientia universa considerante, et divina iustitia malitias puniente. Hoc dictum est quantum ad occisionem iustorum; quantum vero ad occisionem malorum subditur, *Et inventus est*, in ea sanguis, *Omnium*, scilicet malorum, qui interfecti sunt per nequitiam: *In terra*, idest in orbe terrarum; quasi dicat: Recte damnaris, quia iustos occidisti, et similiter malos per nequitiam: perversi enim occidunt alios malos quandoque nequiter. Sed nunquid licitum est principibus etiam malis occidere homines malefactores? *Exod. 22. Maleficos non patieris vivere.* Respondeo. Dicendum, quod eis qui habent potestatem interficiendi, et puniendi malefactores, licitum est occidere, dum tamen hoc faciant affectu iustitiae, et secundum meritum offensae. Non est autem licitum his qui non habent auctoritatem, vel in habentibus auctoritatem, si illud faciunt affectu malitiae, et praeter meritum culpae. Glossa: *Si malus malum* etc.

CAPUT XIX.

Post haec audivi quasi vocem tubarum multarum in caelo dicentium: Alleluia. Laus, et gloria, et virtus Deo nostro est: quia vera et iusta iudicia sunt eius, qui iudicavit de meretrice magna, quae corrupit terram in prostitutione sua, et vindicavit sanguinem servorum suorum de manibus eius. Et iterum dixerunt, Alleluia. Et fumus eius ascendit in saecula saeculorum. Et ceciderunt seniores vigintiquatuor, et quatuor animalia, et adoraverunt Deum sedentem super thronum, dicentes: Amen, Alleluia. Et vox de throno exivit, dicens: Laudem dicite Deo nostro omnes sancti eius; et qui timetis eum pusilli et magni. Et audivi quasi vocem tubae magnae, et sicut vocem aquarum multarum, et sicut vocem tonitruorum magnorum, dicentium: Alleluia: quoniam regnavit Dominus Deus noster omnipotens. Gaudeamus, et exultemus, et demus gloriam ei: quia venerunt nuptiae agni, et uxor eius praeparavit se. Et datum est illi, ut cooperiat se byssino splendenti, et candido. Byssinum enim iustificationes sunt sanctorum. Et dixit mihi: Scribe, Beati qui ad coenam nuptiarum agni vocati sunt. Et dicit mihi: Haec verba Dei vera sunt. Et cecidi ante pedes eius, ut adorarem eum. Et dicit mihi: Vide ne feceris, conservus tuus sum, et fratrum tuorum habentium testimonium Iesu. Deum adora. Testimonium enim Iesu est spiritus prophetiae. Et vidi caelum apertum: et ecce equus albus, et qui sedebat super eum, vocabatur fidelis et verax, et cum iustitia iudicat, et pugnat. Oculi autem eius sicut flamma ignis: et in capite eius diademata multa, habens nomen scriptum, quod nemo novit, nisi ipse. Et vestitus erat veste aspersa sanguine: et vocabatur nomen eius, Verbum Dei. Et exercitus qui sunt in caelo, sequebantur eum in equis albis, vestiti byssino albo, et mundo. Et de ore eius procedit gladius ex utraque parte acutus, ut in ipso percutiat gentes. Et ipse reget eas in virga ferrea. Et ipse calcat torcular vini furoris irae Dei omnipotentis. Et habet in vestimento, et in femore suo scriptum: Rex regum, et Dominus dominantium. Et vidi unum angelum stantem in sole, et clamavit voce magna, dicens omnibus avibus quae volabant per medium caeli: Venite, et congregamini ad coenam magnam Dei: ut manducetis carnes regum, et carnes tribunorum, et carnes fortium, et carnes equorum, et sedentium in ipsis, et carnes omnium liberorum, et servorum, et pusillorum, et magnorum. Et vidi bestiam, et reges terrae, et exercitus eorum congregatos ad faciendum praelium, cum illo, qui sedebat in equo, et cum exercitu eius. Et apprehensa est bestia, et cum ea pseudopropheta: qui fecit signa coram ipso, quibus seduxit eos, qui acceperunt characterem bestiae, et qui adoraverunt imaginem eius. Vivi missi sunt hi duo in stagnum ignis ardentis sulphure, et caeteri occisi sunt in gladio sedentis super equum, qui procedit de ore ipsius, et omnes aves saturatae sunt carnibus eorum.

CAPUT XIX.

Post haec audivi. Praemissa admonitione ad exultandum; hic subditur ipsa exultatio Sanctorum, qui ad hoc fuerant supra admoniti: exultant enim Sancti in patria de iustitia Dei in damnatione malorum. Nota Glossae, *Damnationem malorum.* Item gaudent etiam sancti de sua salvatione, et habet haec exultatio laudem adnexam. Primo ergo ponitur laus exultatoria de effectu iustitiae in reproborum damnatione. Secundo de effectu misericordiae in ecclesiae salvatione, *Et audivi quasi vocem tubae.* Circa primum, quia ex damnatione malorum, et ex praemissa exultatione sanctorum debent fideles fieri in via cauti, et etiam ferventes ad laudem et honorificationem divinam; ideo post exultationem sanctorum adiungitur admonitio ad fideles. Unde primo ostenditur laus sanctorum divinam iustitiam extollentium in patria. Secundo subditur admonitio ad fideles peregrinantes in via, *Et vox de throno.* Circa primum primo ostenditur laus minorum. Secundo laus maiorum, *Et ceciderunt.* Unde ibi Glossa, *Non minores sancti* etc. In prima tantum parte primo ponitur laus exhibita a sanctis. Secundo materia sive causa laudis, *Quia vera.* Dicit igitur, *Post haec*, scilicet post praemissa, scilicet post intellectam malorum damnationem, et post praemissam admonitionem. *Audivi vocem magnam*, scilicet vocem laudis, sicut post subdit. Dicit autem *Magnam*, idest procedens

tem ex magno affectu, vel quia de magna re, scilicet de divina iustitia malos damnante. *Quasi vocem tubarum multarum.* Per hoc signatur secundum Glossam, quod praedicatores, qui tubae in via fuerunt convocantes ad bellum contra vitia, et etiam ad festa perpetua laudant Deum in patria. *In caelo*, idest in ecclesia triumphante, ubi maxime Deus laudatur: *Psal. Beati qui habitant in domo tua Domine, in saecula saeculorum laudabunt te;* unde sequitur: *Dicentium, alleluia*, idest laus humanis verbis inexplicabilis, sit, vel est Deo; et refertur hoc ad essentiam; quae est una, scilicet ad ipsam sacratissimam deitatem: *Tob. 13. Et per vicos eius alleluia cantabitur.* Beda dicit quod Alleluia est verbum Graecum, et est idem quod laus. Secundum autem Hieronymum Alleluia interpretatur Laudate Dominum, vel laudatio Domini. Sed si quaeratur, si alleluia idem est quod laus, vel laudatio Domini, ad quid post subditur laus? Item quare non ponitur aliquod vocabulum, significans laudem Dei in lingua hebraea? Respondeo. Ad primum dicendum, quod licet Alleluia idem sit quod laus, vel laudatio Domini; tamen supra laudem importat ineffabilitatem ipsius laudis, sicut vult Glossa; quod non importatur nudo nomine laudis. Item per hoc quod laus Dei tangitur sub nominibus diversarum linguarum, magis ostenditur quantum sit Deus honorificandus. Ad aliud potest dici, quod hoc ideo est, ut designetur quod duplex lingua, scilicet Graeca et Latina, laudat Deum, hebraea tacente. *Laus.* Haec referri possunt ad personas quae sunt plures. Laus ratione bonitatis, quae attribuitur Spiritui sancto: *Gloria*, ratione sapientiae, quae attribuitur Filio: *Virtus*, idest honoratione potentiae, quae attribuitur Patri: *Deo nostro est*, idest ei cantari debet: et bene dicunt Deo nostro, quia Deum totum habent sicut volunt sancti. Unde beatus Bernardus *in su. Medit. Homo cum Deo beatus erit, in cuius conscientia peccatum inventum non fuerit, videbit ad voluntatem, habebit ad voluntatem, fruetur ad iucunditatem.* Vel *Laus*, pro evacuatione temporalis consolationis. *Gloria*, pro privatione divinae visionis. *Virtus*, idest honor virtutis, pro inflictione gehennalis afflictionis, quam infert Deus impiis, virtuose, sine resistentia. Hic enim redditur praeconium Deo pro impiorum damnatione, quae erit quantum ad tria praemissa. *Quia vera.* Hic ostenditur causa sive materia laudis. Laudis autem materia est iusta damnatio impiorum. Hanc autem damnationem primo ostendit in generali. *Quia*; quasi dicat: Ideo laus ei debetur, *Quia vera*, reddendo promissa iustis, et iusta reddendo poenam iniustis. *Iudicia eius.* Vel utrumque potest intelligi respectu malorum. *Vera*, idest non declinantia ad falsitatem iudicii, quia non damnas supra culpam. *Et iusta*, quia non damnas nisi propter culpam: *Supra 16. Vera et iusta iudicia tua.* Secundo in speciali, *Qui iudicavit.* Primo describit damnationem impiorum, secundum quod est iuste a Deo inflicta. Secundo, secundum quod in se aeterna, *Et fumus eius.* Circa primum autem primo describit ipsam reproborum damnationem. Secundo subdit laudis sanctorum ingeminationem, *Et iterum.* Damnationem autem iuste inflictam ostendit primo ratione spiritualis inflictionis, quia scilicet perversi alios pervertunt. Secundo ratione corporalis persequutionis, quia sanctos afflixerunt, *Et vindicavit.* Dicit igitur, *Qui iudicavit*, idest iudicium condemnationis fecit: *De meretrice*, idest de multitudine perversorum, quae fecit alios secum spiritualiter meretricari, faciendo eos suis erroribus et peccatis delectabiliter adhaerere, idest per haec a Deo recedere: *Magna*, propter magnitudinem scelerum. Quare autem dixit Meretrice, ostendit cum subdit: *Quae corrupit*, documento et exemplo: *Terram*, idest homines terrenos: *In prostitutione sua*, idest in peccatis suis, in quibus se prostituit spiritualiter diabolo, ad quae peccata homines trahit: *Ier. 51. Ecce ego ad te mons pestifer, qui corrumpis* etc. *Et vindicavit sanguinem servorum suorum*, requirens eum: *De manibus eius, supra 16. Sanguinem sanctorum et prophetarum.* Deinde ostenditur ingeminatio laudis in sanctis; et per hoc, sicut dicit Glossa, intelligitur, quod laus est aeterna; unde sequitur: *Et iterum dixerunt: alleluia*, idest laus sit Deo: *Psal. In saecula saeculorum laudabunt te. Et fumus;* quasi dicat: Ita Deus vindicavit. Iudicium autem non fuit inefficax, sed inflixit poenam interminabilem: et hoc est, *Et fumus*, idest obscuritas localis, et etiam spiritualis: *Ascendet*, idest in durando, hoc est procedet durando; *In saecula saeculorum*, idest semper: *Isa. 34. Ascendet fumus eius a generatione in generationem.* Glossa sic exponit. Fumus, idest lacrymosus luctus, ex quo videtur haberi argumentum, quod in inferno sit fletus corporalis. *Et ceciderunt.* Posita laude minorum; hic ostenditur laus maiorum. Licet enim praedicatores, de quibus supra habitum est, inter membra ecclesiae maiora computentur; tamen minores sunt secundum dignitatem quam pastores, de quibus hic agitur, quia ad pastores similiter pertinet praedicare. Additur etiam hic simul de ipsis praedicatoribus. Tria autem hic ostenduntur de pastoribus simul et praedicatoribus, Primo reverentia humiliationis. Secundo de vero cultu adorationis, *Et adoraverunt.* Tertio praeconium magnificationis, *Dicentes: Quoniam.* Dicit igitur, *Et ceciderunt:* quia illi qui fuerunt minores, secundum dignitatem laudant Deum in patria, et non solum illi, sed etiam maiores. Glossa, *Non minores* etc. unde dicit, *Et ceciderunt*, casu humiliationis bonae, resilientes a divina magnitudine in propriam parvitatem: *Vigintiquatuor seniores*, idest patres novi et veteris testamenti, qui fuerunt rectores. Hoc expositum est *supra 4. Et super thronos vigintiquatuor seniores* etc. addit autem de praedicatoribus. *Et quatuor animalia*, idest omnes praedicatores, quorum est praedicare per quatuor orbis partes, quorum etiam doctrina super quatuor Evangelia fundari debet: *Supra 5. Quatuor animalia et vigintiquatuor seniores ceciderunt coram Agno* etc. Possunt etiam haec quatuor animalia intelligi illi idem quos ante nomine tubarum designavit; quia ipsi praedicatores, cum laudant Deum in via vel in patria, humiliant se dantes reverentiam Deo. Vel illud quod dictum est, *Quasi vocem tubarum multarum*, posset intelligi de sanctis in patria communiter, quorum vox dicitur magna quasi tubarum multarum, quia laus patriae est aperta, authentica et solemnis. Quod autem hic dicitur, intelligitur de maioribus sanctis, specialiter, quorum

quidam fuerunt pastores per officium praelaturae, alii praedicatores per officium doctrinae. *Et adoraverunt*, adoratione latriae: *Deum sedentem*, idest quiescentem et regnantem: *Super thronum*, idest super ecclesiam triumphantem, quae tunc erit plane sedes Dei; vel sedentem nunc, *Super thronum*, super ecclesiam militantem, quae est sedes Dei, *Supra 4. Et supra sedem sedens. Dicentes: Amen*, idest verum est, quod Deus est laudandus: et sic confirmat laudem ab aliis exhibitam, dum ipsi per se laudant; unde sequitur: *Alleluia*, idest laus sit Deo, et ita duplex ostenditur modus laudis. Unus est in confirmatione laudis exhibitae. Alius in exhibitione laudis per se. Sed quare magis in laude seniorum exprimitur casus et adoratio quam in laude aliorum? Respondeo. Secundum quod per vocem tubarum supra intelligitur laus minorum sanctorum, qui nec pastores, nec praedicatores fuerunt, sicut secundo modo expositum est, dicendum quod hoc fit ad ostendendum, quod aliqui quanto maiores sunt in dignitate, tanto humiliores esse debent, quod signatur per illum casum: *Eccle. 5. Quanto magnus es* etc. Tanto etiam devotiores, quod signatur per adorationem; sed quantum ad multos caput versum est in caudam. *Et vox.* Descripta laude quae Deo datur a sanctis in patria; hic ponitur admonitio ad peregrinantes in via, *Et vox*, idest admonitio: *Exivit*, idest exiit, scilicet ad audientiam hominum: *De throno*, idest de eis in quibus Deus sedet, scilicet de his qui sunt aliorum pastores et praedicatores: talium est enim alios movere ad laudem et obsequium Dei: *Dicens: laudem dicite*, scilicet verbo et animo et opere. Glossa, *Laudem dicere est bene operari. Deo nostro*, *Deo*, qui creavit; *nostro*, qui redemit. Vel *Deo*, per divinitatis maiestatem, ex parte sui, *Nostro*, per obedientiae humilitatem, vel intimam caritatem ex parte nostri: *Eccle. 43. Exaltate eum quantum potestis: maior est enim omni laude.* Qui autem laudare debeant, ostendit dicens: *Omnes servi vel sancti eius:* quia *non est speciosa laus in ore peccatoris*, *Eccle. 15.* hoc dicitur quantum ad statum rectum, scilicet in recte vivendo: propter hoc enim dicuntur sancti vel servi Dei. Quantum vero ad status regulativum subditur: *Et qui timetis Deum*, timore casto, qui vitam regulat: *Pusilli*, idest parvi, hoc est minores in meritis, qui scilicet non potestis penetrare divina mysteria, nec implere perfectionis consilia: *Et magni*, idest maiores in meritis: omnes enim debent magnificare Deum: *Supra 15. Quis non timebit te Domine, et magnificabit nomen tuum?* Sed ex hoc videtur, quod illi qui timent Deum, non sunt servi vel sancti Dei, quia copula ponit differentiam. Respondeo. Videtur dicendum, quod idem sunt servi sive sancti, et timentes Deum; nec ponitur copula ad notandum differentiam bonorum spiritualium, quae sunt in personis. In iustis enim est status sive actus rectus, et ratione huius dicuntur servi sive sancti. Item regulativum, sive directivum et conservativum status, sive actus, scilicet timor Dei; ideo sequitur, *Et qui timetis Deum. Et audivi.* Ostensa exultatione et laude sanctorum de impiorum damnatione; hic ostenditur eorum laus exultatoria pro ecclesia, sive pro sua salvatione. Unde haec quae hic dicuntur, videntur accipienda pro statu post iudicium. Ex hac autem exaltatione et laude, iusti adhuc viantes debent excitari ad bonum. Primo ostenditur laus sanctorum in patria. Secundo subditur exultatio peregrinantium in via, *Et dixit mihi.* Sancti enim non solum laudant Deum, sed etiam verbo, vel ipso actu laudandi se invicem hortantur ad laudem. Unde circa primum primo ponitur ipsa laus sanctorum. Secundo mutua hortatio ad laudandum, *Gaudeamus.* Laudem autem sanctorum describit multipliciter. Primo enim ostendit laudem maiorum. Secundo minorum, *Et sicut vocem aquarum.* Tertio ostendit consequentem effectum, *Et sicut vocem tonitrui.* Quarto laudis materiam, *Dicentium alleluia.* Quinto laudis causam sive motivum, *Quoniam regnavit.* Dicit igitur, *Et audivi quasi vocem tubae magnae*, idest vocem laudis eorum, qui fuerunt quasi vox magnae tubae praedicando: *Isa. 58. Quasi tuba etc.* et dicitur in signum ad notandum unitatem quam habuerunt in via, et habent in patria. *Et sicut vocem aquarum multarum*, idest vocem populorum multorum. Hoc dicitur quantum ad minores, qui non habuerunt officium dignitatis in ecclesia; tales autem sunt multi, et signantur per aquas multas propter abundantiam et multitudinem: *Matth. 8. Multi venient ab Oriente et Occidente etc. Et sicut vocem tonitrui magni.* Hoc dicitur, quia exultatio et laus sanctorum terrebit impios, sicut dicit Glossa. *Dicentium alleluia*, idest laus inexplicabilis sit Deo: et subditur materia sive motivum laudis: *Quoniam;* quasi dicat: Laus vera sit Deo: *Quoniam regnavit*, idest iam regnum plenae dominationis sibi accepit. Ante enim iudicium impii regnabant impediendo Dei cultum, et persequendo eius cultores; quod post non erit. *Dominus*, per dominationis praesidentiam: *Deus*, per incommutabilem naturam. Sed quia dedit sanctis seipsum, vel quia subdunt se Deo per obedientiam, subditur: *Noster omnipotens*, per infinitam potentiam. Sed quomodo hoc dicit, nonne etiam et modo plene et ubique dominatur et regnat? *1. Paralip. ult. Tuum Domine regnum et tu es super omnes principes* etc. Respondeo. Dupliciter dicitur Deus regnare. Uno modo per potestatem, quia scilicet omnia subiacent eius potestati, et de omnibus facere poterit quicquid voluerit, quamvis in quibusdam non exerceat actum potestatis; sicut enim malos permittit persequi eius cultum et ipsos cultores: et sic Dominus regnat ante iudicium: dominatur enim per potestatem omnibus rebus universaliter, licet quantum ad quaedam non exerceat plene actum potestatis. Alio modo per potestatem simul et plenum actum potestatis in cohibendo omnino nequitiam impiorum, et manifestando apertius dominium universale actualiter; et sic regnabit post iudicium, quia non solum regnabit per potestatem, sed etiam per actum plenum potestatis, quia non permittet amplius pravos regnare; et sic loquitur hic, non primo modo, et hoc innuit Glossa. *Gaudeamus.* Hic ponitur mutua cohortatio sanctorum ad laudem: et primo tangitur cohortatio ad laudem; secundo subditur ratio laudis, *Quia nuptiae.* Dicit igitur, *Gaudeamus*, in mente propter dotes animae: *Et exultemus*, corpore propter gloriam corporis: *Isaiae 55. In terra sua duplicia possidebunt. Et demus ei gloriam*, idest gloriosam laudem, scilicet ore adscribendo tantam gloriam bonitati suae: *Psal. Salvum me fecit, quoniam voluit me. Quia nuptiae.*

Hic ponitur materia, sive ratio laudis, quae est consummata coniunctio Christi et ecclesiae per gloriam. Primo ergo tangitur ipsa coniunctio. Secundo praecedens praeparatio, *Et uxor.* Tertio praeparationis origo, *Et datum est.* Dicit igitur, *Quia nuptiae Agni venerunt*, idest quia ecclesia iuncta est per gloriam Christo, prius pro ea innocenter passo: matrimonium enim est inter Christum et ecclesiam per unionem amoris: *Ioan. 3. Qui habet sponsam sponsus est.* Nondum tamen est sponsa plene traducta in amplexus sponsi; hoc autem in gloria plene fiet: et de hoc agitur hic. Harum nuptiarum sponsalia fuerunt contracta in Incarnatione; solemnitas vero fuit celebrata in Resurrectione; traductio vero in thalamum sive in thorum fit modo particulariter in retributione, sed universaliter fiet in extrema consummatione. De huiusmodi nuptiis *Matth. 22. Simile est regnum caelorum homini regi, qui fecit nuptias filio suo.* Sed heu hodie aliae nuptiae fiunt, quia spiritus contrahit cum terra, cum homines terrenis adhaerent; unde recte dicuntur homines viri divitiarum: *Psal. Et nihil invenerunt viri divitiarum in manibus suis.* Tales autem nuptiae vertentur in luctum: 2. *Machab. 9. Conversae sunt nuptiae in luctum.* Quia vero ecclesia se idoneam ad coniunctionem praemissam fecit; ideo subditur, *Et uxor;* quasi dicat: Ita ecclesia coniuncta est Christo, et hoc est conveniens: *Quia uxor eius*, idest ecclesia uxor Agni: *Praeparavit se*, in statu viae per sanctitatem et merita ad illam coniunctionem obtinendam. In hoc autem notatur libertas arbitrii, quae est necessaria in effectu. Anima enim quae non se praeparat, non recipitur ab agno: *Matth. 25. Et quae praeparatae erant, intraverunt* etc. quia nec liberum arbitrium per se sufficit, sed necesse est gratiam dari; ideo sequitur: *Et datum est.* Primo autem ponit mysterium. Secundo mysterii intellectum, *Byssinum enim.* Dicit igitur, *Et datum est illi*, in via a Deo, ad hoc ut se posset praeparare: *Byssinum*, idest vestimentum de bysso. Byssus est linum quoddam, quod invenitur in Aegypto, de quo fit vestis candidissima: unde signat vitam sanctam et rectam, quae sicut vestis decenter ornat iustos: *Splendens*, apud alios per fulgorem famae: *Et candidum*, in se per puritatem conscientiae. Datum est, inquam, ad hoc, *Ut cooperiat se*, scilicet ad decorem ut placeat sponso, et ad protectionem ut non laedatur intro, quod aestuat per tentationes: *Prover. ult. Byssus et purpura indumentum eius.* Multi libri habent: Datum est illi, ut se cooperiat byssino splendenti et candido; utraque litera in idem redit, et utramque innuit Glossa. Deinde subdit mysterii intellectum; quasi dicat: Vere byssinum est in animae ornatum et praeparationem. *Byssinum enim iustificationes sunt sanctorum.* Byssinum est per significationem virtutes et merita, quibus sancti, idest iusti, iustificantur, idest magis et magis fiunt iusti. Cum autem esset planius si diceretur: Byssinum est iustificationes sanctorum; tamen dicit sunt in plurali: quia in talibus quandoque accipitur numerus verbi a supposito, quandoque ab apposito; tamen idem est sensus. Posset tamen litera sic ordinari. Iustificationes sanctorum sunt byssinum, idest signantur per vestem byssinam. Nota quod byssus primo habet colorem terrenum, et post per multas transitiones ducitur ad candorem, et fit inde byssinum, idest vestis byssina candidissima. Sic cum in ecclesia primo esset macula et obscuritas ex peccato originali: *Eph. 2. Eramus natura filii irae*, post multas Dominus exercitationes facit eam pulcherrimam et candidam, dans ei virtutem et merita: et hoc est byssinum. Item sicut vestis byssina ornat corpus, sic virtutes et merita spiritum: *Isa. 61. Et indumento iustitiae circumdedit me. Et dixit mihi.* Hic subditur excitatio peregrinantium in via, ut studeant pertingere ad statum laudis aeternae, et ad nuptias praemissas. Ponitur autem triplex ratio alliciens ad vitae sanctitatem, ut per hoc perveniatur ad aeternitatem. Prima ratio est ex parte concupiscibilis, scilicet refectio aeternae suavitatis. Secunda est ex parte rationalis, scilicet certitudo salutiferae veritatis, *Et dixit mihi haec verba.* Tertia ex parte irascibilis, scilicet sublimitas humanae dignitatis, *Et cecidi.* Dicit igitur, *Et dixit mihi;* quasi dicat: Ita mihi revelata est per angelum laus et exultatio sanctorum in gloria: et similiter coniunctio Christi et ecclesiae. Et ut habeatur desiderium et studium pertingendi ad hoc: *Dixit mihi*, angelus qui praemissa revelavit: *Scribe*, in libro mentali, et etiam in libro materiali aliis in documentum excitativum: *Habac. 2. Scribe visum, et explana* etc. Quid autem scribendum sit, subiungitur: *Beati qui ad coenam Agni vocati sunt*, a Deo, idest quos Deus praeordinavit ad haec. Et recte hic nominatur Agnus, quia pro illa coniunctione consummanda in gloria immolatus est: *Luc. 14. Beatus qui manducabit panem in regno Dei.* Et nota quod non dicit Prandium, sed *Coenam*; quia prandium fuit ante coenam, coena vero fuit post prandium. Post coenam vero non restat alia refectio; et ideo aeterna refectio, quae non finietur, nec alia ei succedet, recte coena vocatur. Prandium ergo gratiae est in via, sed coena gloriae datur in patria, et vere qui ibi erunt, beati erunt: tum propter plenitudinem totius dulcedinis: tum propter securitatem inamissibilitatis. Gregorius *sup. hunc loc. Ad aeternum convivium quisquis semel intraverit, ulterius non exibit.* Sed obiicitur. Non enim videtur magnum vocari, quia multi vocantur qui non perveniunt: *Matth. 20. Multi sunt vocati, pauci vero electi.* Respondeo. Est multipiex vocatio, scilicet praedestinationis, inspirationis, et praedicationis. Hic autem loquitur de vocatione praedestinationis: aliae enim vocationes quandoque non habent plenum effectum. *Et dixit mihi*: et si non pro me, tamen pro aliorum excitatione, propter quos haec scribenda erant. *Haec verba*, scilicet praemissa de exultatione sanctorum, et nuptiis gloriae tibi ostensa. *Vera sunt:* et ideo credenda sunt, et per ea fideles excitari debent ad profectum meriti, ut obtineant tantum praemium: *Inf. ult. Haec verba fidelissima sunt et vera:* et sic patet secunda ratio allectiva. Deinde ponitur tertia, sublimitas humanae dignitatis: quia tota natura humana nobilitata est per hoc quod Christus naturam humanam vere et perfecte assumpsit inseparabiliter, nisi se iustificet per peccatum; unde angelus non permisit se a Ioanne adorari, sed docuit eum ut Deum adoraret. Primo ergo beatus Ioannes ostendit suam humiliationem. Secundo angelicam prohibitionem, *Et dixit mihi.* Tertio consequentem informationem, *Deum adora.* Dicit igitur, *Et cecidi ante pedes eius, ut adorarem eum,*

scilicet adoratione duliae ad referendum gratias, et ad dandum ei reverentiam, quia maiorem eum me intellexi. Sed quid est quod dicit, *Ante pedes eius*, cum angelus sit incorporeus? Respondeo. Dicendum, quod videbat beatus Ioannes visione imaginaria, quia sub quibusdam figuris videbat; unde angelum videbat sub specie hominis: sicut supra *1.* legitur quod vidit angelum vestitum podere et praecinctum etc. Angelus autem ille de quo supra *1.* legitur, gerebat personam Christi: et haec habentur ex Glossa ibi. Dicitur ergo pedes habuisse angelus, non secundum naturam propriam, sed secundum speciem in qua vidit eum beatus Ioannes. *Et dixit.* Hic primo ponit ipsam prohibitionem. Secundo subiungit rationem, *Conservus.* Dicit igitur, *Et dixit mihi: vide ne feceris:* cave ne hoc facias. Sed quare prohibet se a Ioanne adorari, cum Iosue pronus adoraverit angelum, nec ipse hoc prohibuerit? *Iosue 5.* Similiter et Abraham *Genes. 28.* Respondeo secundum beatum Gregorium, et secundum Glossam, quod hoc fuit propter reverentiam humanae naturae, quae in Christo supra ipsos angelos est exaltata. In veteri autem testamento nondum facta erat incarnatio. *Conservus.* Hic ponit prohibitionis rationem, quasi dicat, Non me adores, quia conservus *Tuus sum et fratrum tuorum.* Conservi dicuntur illi, qui sunt sub uno Domino; quasi dicat: Ego et tu et fratres tui spirituales, scilicet iusti tanquam conservi, unum Dominum habemus; et ideo nolo a te adorari, sed tecum unum Dominum adorare. Hoc dicit angelus considerando naturam humanam supra se exaltatam; et ideo se conservum iustorum, quasi iam non superiorem dicit; et ideo non est adorandus. Quoniam autem est frater natura, et frater gratia, de qua fraternitate loquatur, ostendit, scilicet gratiae; unde dicit: *Habentium testimonium Iesu*, quantum ad divinitatem et humanitatem verbo et facto. Et dicit habentium, quia semper debent ad hoc esse prompti: *Isaiae 43. Vere vos testes mei, dicit Dominus.* Deinde informat quae debeat adorare. Primo autem ponit informationem. Secundo exequendi rationem, *Testimonium enim.* Dicit igitur, *Deum adora*, non me: *Matth. 4. Dominum Deum tuum adorabis.* Ipse enim est vere adorandus, quia ipse Christus licet homo sit, tamen est verus Deus, sicut prophetae testificantur; unde dicit, *Enim*, idest quia: *Spiritus prophetiae*, idest quicquid dixerunt prophetae per Spiritum sanctum de Christo, quantum ad eius ineffabilem maiestatem: *Testimonium est Iesu*, idest testimonium perhibent ipsi Christo Salvatori hominum quod ipse Deus verus, et ideo digne adorandus; unde *Isaiae 53. Generationem eius quis enarrabit?* Item *Isaiae 45. Vere tu es Deus absconditus.* Item *Psal. Dominus dixit ad me, Filius meus es tu* etc. Item: *Dixit Dominus Domino meo* etc. *Et vidi caelum.* Postquam egit de damnatione Babylonis, idest ecclesiae malignantium; hic agit de damnatione bestiae, et pseudoprophetarum, idest antichristi et pseudoapostolorum. Sic autem procedit. Primo ponit quoddam praeambulum ad visionem. Secundo ipsam visionem, *Et ecce equus albus.* Praeambulum fuit, quia vidit caelum apertum: et caelo aperto viso, vidit illa quae sequuntur. Visio vere est principaliter de damnatione antichristi et suorum complicum. Damnabit autem eos ipse Christus, quem blasphemaverunt, et cuius cultum impedierunt; et hoc poterit, quia magnus et potens et sapiens est. Cuius etiam bonitas magna est, quam ignoraverunt, et ex hoc rei sunt. Primo ergo describit ipsum Christum. Secundo ostendit culpam sive impietatem antichristi et suorum, *Et vidi bestiam.* Tertio poenam sive damnationem ipsorum, *Et apprehensa est.* Quoniam autem Christus talis ac tantus est; ideo omnino ei adhaerendum est. Unde circa primum primo describit excellentiam Christi. Secundo subdit admonitionem ad adhaerendum sibi, *Et vidi unum angelum.* Ipsum autem Christum describit tripliciter. Primo quantum ad admirandam bonitatem. Secundo quantum ad sapientiae sive notitiae claritatem, *Oculi eius.* Tertio quantum ad eminentem potestatem, *Et in capite.* Bonitatem autem eius describit dupliciter. Primo ex parte naturae humanae. Secundo ex parte divinae, *Et qui sedebat.* Dicit igitur, *Et vidi;* quasi dicat: Ita intellexi per revelationem damnationem Babylonis, idest multitudinis perversorum communiter. Intellexi etiam damnationem antichristi et suorum specialiter, et etiam per quae sint condemnandi: et hoc est quod dicit, *Et vidi*, in visione: *Caelum*, idest secretum divinorum mysteriorum: caelum enim dicitur a celando: *Apertum*, idest revelatum, scilicet per Christum praedicantem, patientem, resurgentem, ascendentem. Hoc autem caelum ante Christi adventum fuit clausum, quia adhuc non sic erat veritas revelata. Per hoc autem quod aperto caelo viso, vidit Ioannes ea quae sequuntur, signatur quod per revelationem mentis factam in tempore veteris testamenti per Christum, cognoscatur abundantius ipse Christus, et quae ad ipsum pertinent, et similiter damnatio malorum: *Prover. 27. Aperta sunt prava. Et ecce.* Apparuit mihi in visione: *Equus albus*, idest caro Christi, quae dicitur equus, quia ei insedebat divinitas Christi ad expugnandum diabolum: *Prover. 21. Equus paratur ad diem belli.* Dicitur autem equus albus propter immunitatem peccati: *1. Petr. 2. Qui peccatum non fecit* etc. *Canticor. 5. Dilectus meus candidus et rubicundus, et totus desiderabilis. Et qui sedebat.* Descripta bonitate Christi secundum humanam naturam, scilicet quantum ad finis utilitatem, unde dicitur equus, et quantum ad excellentem sinceritatem, et sic dicitur Albus; hic ostendit eam secundum divinam naturam. Eius autem bonitatem secundum divinam naturam ostendit multipliciter. Primo quantum ad completionem promissorum. Secundo quantum ad veritatem sive rectitudinem documentorum, *Et verax.* Tertio quantum ad punitionem malorum, *Et cum iustitia.* Quarto quantum ad protectionem bonorum, *Et pugnat.* Dicit igitur, *Et qui sedebat*, scilicet Filius Dei iustus, sive eius divinitas: *Super eum*, scilicet equum, idest super carnem assumptam. Per hoc quod dicitur Sedebat signatur quod Christus secundum divinitatem insedebat humanitati, quasi equo ad vincendum diabolum. Item notatur humiliatio Filii humiliantis, quia exinanivit semetipsum etc. *Philipp. 2. Supra 6. Ecce equus albus. Vocabatur fidelis.* Audivit in visione Christum vocari vel debere vocari fidelem. Per hoc signatur quod Christus est fidelis in promissionis impletione, ut patet in redemptione generis humani: *Psa. Fidelis Dominus in omnibus verbis suis* etc. *Et verax*, in sua eruditione, quia nihil docet nisi verum, nec

fallere potest, et ideo ei credendum, cum dicitur *Roman. 5. Est autem Deus verax* etc. *Et cum iustitia iudicat*, scilicet in puniendo malos, sicut in submersione Aegyptiorum, *Exo. 14.* et *15.* et similiter in aliis flagellis, sive sint corporalia sive spiritualia : *Ps. Iustus Dominus, et iustitias dilexit* etc. Potest etiam intelligi de iud'cio quo retribuet bonis et malis in futuro : *Supra 16. Vera et iusta iudicia tua. Et pugnat*, scilicet pro suis contra malos dando suis constantiam et sapientiam, ut patet in martyribus et in aliis. Pugnat, scilicet in suis et per suos contra diabolum et vitia, dum dat eis virtutem pugnandi et vincendi: *Exod. 15. Dominus quasi vir pugnator* etc. *Oculi autem eius.* Hic describit Christum quantum ad sapientiae sive notitiae claritatem: quia clare omnia videt, et hoc est, *Oculi autem eius*, idest eius plena sapientia, qua tanquam oculis videt omnia : et dicit in plurali, ad significandum sapientiae perfectionem, quia plenius et melius duobus oculis quam uno videmus. *Tanquam flamma ignis ;* quasi dicat : Eius sapientia clara et plena est in cognoscendo ad modum ignis habentis flammam plenam et claram : *Hebr. 4. Omnia nuda et aperta sunt oculis eius.* Vel *Oculi eius*, idest dona Spiritus sancti, quae ipse dat; quae recte dicuntur *Oculi*, quia faciunt hominem oculatum et bene videntem quae sunt salutis, sunt *Tanquam flamma ignis*, quia animam illuminant et inflammant, et si quid sit rubiginis cremant : *Supra 1. Oculi eius tanquam flamma ignis.* Morum oculi eius sunt praelati, quia debent videre ad opus corporis Christi, scilicet ecclesiae : et si boni sunt tanquam flamma ignis sunt, ut luceant ad illuminandum, et ardeant ad inflammandum alios : *Ioan. 5. Ille erat lucerna ardens et lucens. Et in capite.* Hic describit Christum quantum ad eminentem potestatem, quia magna valde est eius potestas. Christi autem potestatem ostendit multipliciter. Primo quantum ad honorificum triumphum. Secundo quantum ad nominis fastigium, *Et vocabitur nomen eius.* Tertio quantum ad subiectum exercitum, *Et exercitus.* Quarto quantum ad virtuosum verbum, *Et de ore.* Quinto quantum ad potestativum actum, *Et reget.* Sexto quantum ad universale dominium, *Et habet in vestimento.* Circa primum primo ostendit Christi triumphum. Secundo triumphandi modum, *Et vestitus.* Circa triumphum primo ostendit in Christo dignitatem triumphalem. Secundo ostendit dignitatem esse inexplicabilem, *Habens.* Dicit igitur, *Et in capite eius*, idest in divinitate eius, quae est caput humanitatis in Christo, erant vel sunt: *Diademata multa*, idest multae victoriae: diadema enim idem est quod corona, quae solet esse in victoribus signum victoriae Ipse autem Christus virtute divinitatis triumphavit de diabolo, de Iudaeis, de vitiis, maxime in passione : suos etiam electos triumphare facit, quorum victoria ipsius Christi est, quia ab ipso est. Unde recte dicitur in plurali, *Multa diademata*, propter multas victorias eius per se et per suos. Diadema autem dicitur corona, quasi duo demens, scilicet principium et finem, quia potestas eius per quam triumphavit et triumphat omnino, aeterna est : *Daniel. 7. Potestas eius potestas aeterna* etc. Sic ergo ostenditur in Christo dignitas triumphalis. Sed ne credatur quod dignitas sit explicabilis per aliqua iam dicta vel dicenda ; ideo recte subditur, *Habens :* supple scilicet sic et erat habens : *Nomen scriptum* etc. Videbat beatus Ioannes nomen scriptum in sessore equi albi, quod nomen nullus scit, nisi ipse. Per hoc signatur quod magnitudinem potentiae, sapientiae, et bonitatis eius nullus perfecte scit praeter ipsum. Dicit igitur, *Nomen scriptum*, scilicet Emanuel, sive Deus homo, sive Iesus : unde redit. Per hoc nomen intelligitur bonitas Dei manifestata in Verbi incarnatione, et in humana reparatione: quae quidem bonitas Dei est ineffabilis. Per hoc autem quod dicitur *Scriptum*, notatur perpetuitas unionis divinitatis cum humanitate: scriptum enim stabilitatem habet. *Quod nemo novit nisi ipse*, quia scilicet ineffabile est nomen praemissum, nec potest sciri, quanta bonitas per illud nomen importetur, ab homine. Potest etiam hoc intelligi de nomine quod est Deus, vel Verbum Dei, sicut post subditur : hoc enim nomen non plene ab homine cognoscitur : *Genes. 32. Cur quaeris nomen meum quod est Mirabile?* Sed quid est quod dicit ? Nonne beatus Ioannes illud nomen novit, qui illud vidit scriptum ? Item fideles sciunt nomen Christi, sive dicatur Deus, quo nomine non est aliud maius, sive Verbum Dei, sive Deus homo. Respondeo. Nemo, idest nullus homo praeter ipsum Christum novit ad plenum eius nomen, quia incomprehensibile est. Bonitas, scientia, et potestas importatur per nomen eius, sive illud nomen intelligatur nomen signans unionem incarnationis, sive ipsam divinitatem praecise, ut Deus et Verbum Dei. Ipse autem est perfectus sui cognitor : unde Damascenus *1. libr. capi. 3. Ipse vero plus sui ipsius est contemplator.* Aliter potest dici, sicut tangit Glossa, quod eius nomen nemo scit in cognitione, quae competit homini ut ipse et qui sunt unum cum ipso, sicut corpus, sive membra sunt unum quiddam cum capite : *1. Cor. 6. Qui adhaeret Deo, unus spiritus est. Et vestitus.* Hic ostendit triumphi modum, quia per passionem triumphavit de diabolo : et per eiusdem virtutem meritum et exemplum facit electos triumphare ; unde dicit : *Et vestitus erat*, idest vestitus est : *Veste*, idest carne qua quasi operuit divinitatem : *Aspersa sanguine :* ad literam, Caro Domini fuit aspersa sanguine : aspersa in flagellatione ad columnam, et in crucifixione, et lateris apertione: *Isai. 63. Quare rubrum est indumentum tuum, et vestimenta tua, sicut calcantium in torculari?* Vel *Veste* etc. idest ecclesia, quae in suis martyribus occiditur : *Eccle. 2. Quasi vestis est ipsius domini, qui ei adhaeret*, sicut vestis homini. Et per hoc patet Christi familiaritas ad iustos, et e contrario. Item quia honorificat ipsum : *Supra 1. Vestitum podere. Et vocabatur.* Hic ostenditur eius potestas quantum ad nominis fastigium: Altissimum enim est. Nomen est Verbum Dei ; unde dicit : *Et vocabatur nomen eius Verbum Dei*, scilicet Patris. Per hoc signatur quod Christus est Verbum Patris : *Ioan. 1. Et Verbum erat apud Deum.* Recte autem post passionem agit de tam alto eius nomine, ut ostendatur ille qui passus est, verus Deus esse : *Rom. 9. Qui est Deus benedictus in saecula, amen.* Sed quare dicitur Filius Verbum, cum Verbum transeat et evanescat? Item aut dicitur Verbum Christus secundum

similitudinem verbi interioris, aut exterioris : si interioris ; contra, verbum interius, scilicet cogitatio est inefficax per se, quia non elicit affectum per se. Sed Filius habet plenam efficaciam. Ergo etc. si exterioris ; contra, quia verbum exterius vanum est et aerem percutit. Respondeo secundum Augustinum et secundum Anselmum dicendum, quod Filius dicitur Verbum Patris, quia emanat a Patre per modum naturae sive generationis, et repraesentat in se Patrem perfectissime, sicut verbum interius, scilicet cogitatio, sive notitia procedit, sive nascitur de mente, et nihil menti similius, quam eius verbum, scilicet cogitatio, vel intelligentia : unde Anselmus *in Monol. cap. 65. Restat igitur hoc solum verbum illius esse solius, de quo nascendo habet esse, ad omnimodam similitudinem existit.* Aliae sunt rationes, sicut iam patebit. Ad primum dicendum, quod non ponitur similitudo quantum ad illud quod est ignobilitatis. Ad aliud dicendum sine praeiudicio, quod Filius Dei dicitur verbum Patris principaliter, secundum similitudinem verbi interioris, ut dictum est secundum Augustinum et Anselmum. Dicitur etiam secundum similitudinem verbi exterioris, ut patet ex Glossa, licet non ita principaliter: et hoc dicitur uno modo per respectum ad creaturam quamlibet, quantum ad opus conditionis: quia sicut aliquis facile profert verbum; ita Deus per Verbum suum, idest Filium facit omnia : *Psal. Dixit et facta sunt.* Nota Glossae. Alio modo per respectum ad creaturam rationalem specialiter quantum ad opus reparationis : quia sicut verbum exterius manifestat aliis secretum mentis ; ita Filius manifestavit hominibus Patrem prius eis ignotum : *Ioan. 17. Manifestavi nomen tuum* etc. Haec duplex ratio ex parte verbi exterioris tangitur in Glossa. Ad obiecta iam patet, quod non tantum sumitur nomen Verbi ad divina, quantum ad inefficaciam, vel transitum et huiusmodi. *Et exercitus.* Hic ostenditur Christi potestas quantum ad subiectum exercitum, scilicet fidelium, qui ei obediunt, et ipsum imitantur. Hunc autem exercitum describit primo quantum ad pugnandi strenuitatem sub nomine exercitus. Secundo quantum ad ecclesiasticam unitatem, sine qua nihil Deo placet, *Qui sunt in caelis.* Tertio quantum ad imitationis conformitatem, *Sequebantur eum.* Quarto quantum ad imitantium idoneitatem, *In equis.* Ubi describitur eorum idoneitas, tum ex parte corporis, tum ex parte animae, *Vestiti.* Ex parte corporis dupliciter. Primo quantum ad aptitudinem, respectu operis ; ideo corpora dicuntur equi, quia apta ad currendum per opera bona. Secundo quantum ad munditiam ipsius corporis, *Albis.* Similiter ex parte animae dupliciter. Primo quantum ad decorem meritorum in generali, *Vestiti bysso.* Secundo quantum ad decorem sinceritatis in speciali, *Albo et mundo.* Sinceritas autem duplex est necessaria, scilicet quantum ad intellectum a nigredine erroris; unde dicit *Albo;* et quantum ad affectum a sorde affectionis, vel concupiscentiae ; unde sequitur, *Et mundo.* Dicit igitur, *Et exercitus*, idest caetus, sive multitudo fidelium contra diabolum, carnem et mundum pugnantium ad modum exercitus, quia *militia est vita hominis super terram, Iob 7. Qui sunt in caelo :* numero et merito, quia alibi non fit vera et salubris pugna, etiam si mortem quis sustineat ; unde Gregorius *in Gregoriano : Quisquis extra ecclesiae unitatem patitur, poenas pati potest, martyr fieri non potest.* Vel *In caelo*, per desiderium et intentionem : *Philipp. 3. Nostra conversatio in caelis est. Sequebantur*, idest sequuntur eum, scilicet Christum, sicut servi dominum, sicut milites principem. Sequuntur, inquam, imitando, et obediendo: *Matth. 10. Qui non acceperit crucem suam* etc. *In equis*, idest in corporibus in quibus currunt, quasi cum equis, per viam boni operis, quos amor Dei stimulat ad bonum : *Zacha. 10. Posuit eos quasi equum gloriae suae in bello. Albis*, idest mundis, qui ab illicitis cohibentur: *Supra 7. Dealbaverunt stolas suas*, idest corpora, *in sanguine Agni. Vestiti*, idest ornati : *Bysso*, idest veste byssina, hoc est ornatu meritorum decorantium ad modum vestis byssinae: quia merita cum magno labore acquiruntur, sicut byssus cum magno labore ad candorem ducitur : *Prov. ult. Byssus et purpura indumentum* etc. *Albo*, ex parte intellectus contra deformitatem erroris : *Supra eod. Datum est illi ut cooperiat se byssino splendido et candido. Mundo*, ex parte affectus contra sordem concupiscentiae, vel affectionis : *Matth. 5. Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt.* Byssus byssi genus est lini mollissimi et candidissimi, et est generis feminini; tamen hic ponitur in masculino, quia sacra Scriptura non est subiecta regulis grammaticae. Aliqui tamen libri habent Byssino; et est idem sensus. *De ore.* Hic ostenditur eius potestas quantum ad virtuosum verbum: quia virtuose praedicavit comminando poenam iudicii, quam virtuose infert malis, sicut prius annunciavit ; unde dicit, *Et de ore*, idest de praedicatione : *Eius*, scilicet Christi : *Procedit.* Loquitur pro statu Christi in carne mortali quando praedicabat. Et quia idem modo praedicat per suos praedicatores, fortasse ideo loquitur, quasi de praesenti. Aliqui tamen libri habent Procedebat. *Gladius*, idest sententia divini iudicii, quae incidit illicitos cogitatus, et motus malos. Dividet etiam malos a Deo, et a sanctorum consortio. *Acutus :* quia virtuose separat hominem a vitiis sententia iudicii, considerata tamen cum adiutorio gratiae. Item efficaciter separabit malos a bonis in iudicio: *Supra 1. Et de ore eius gladius* etc. *Ut in ipso*, idest cum ipso per praedicationem annunciato : *Percutiat*, perdendo: *Omnes gentes*, idest omnes gentiliter viventes, etiam sicut Iudaei genere. Percutiat, inquam, quosdam ad vitam, qui scilicet convertebantur; quosdam ad mortem, qui scilicet peiores fiebant. Et quod dicit *Omnes gentes* potest intelligi de ipso praedicante per se, et per suos praedicatores. *Et reget.* Hic describit Christum quantum ad potestativum actum. Et primo quantum ad actum regendi respectu bonorum et malorum communiter. Secundo quantum ad actum reparandi respectu bonorum specialiter, *Et ipse.* Dicit igitur, *Et reget omnes*, scilicet homines, tam conversos quam alios dum sunt in statu viae: *In virga ferrea*, idest in potestate invincibili, vel iustitia inflexibili : bonos enim regit dum sunt in statu viae, ipsos conservando, nutriendo spiritualiter et promovendo ; malos vero regit puniendo, vel corrigendo: *Psal. Reges eos in virga ferrea. Et ipse*, quia alia creatura non po-

terat : *Calcat*, idest calcavit, hoc est suppeditavit, pressit et destruxit, scilicet per passionem et resurrectionem : *Torcular*, idest mortem aeternam, quae sicut torcular habet pressuram et torturam magni cruciatus. Dicit autem *Torcular vini*, propter acerbitatem poenae quae inebriat replendo, et deiiciendo damnatos : *Ier. 51. Inebriabo eos ut sopiantur* etc. *Vini*, inquam, *furoris irae Dei*, idest vehementis irae, idest cuiusmodi inebriatio erat inferenda ex divina iustitia graviter puniente. Ideo ergo divina iustitia dicitur furor irae, quia ea graviter et actualiter puniente, videtur Deus iratus, ad modum furiosi. Ad significandum ergo magnitudinem poenae, quae debebatur hominibus, nisi Deus pro eis passus esset: et ponitur non tantum nomen irae, sed etiam dicitur furor irae: hac similiter ratione dicitur *supra 16. Dare illi calicem vini indignationis irae eius. Dei omnipotentis*, scilicet Patris, vel Trinitatis. Et ex hoc patet, quod nisi Filius nos reparasset per clementiam, poterat nos punire per iustitiam et invictam potentiam. Ex hoc etiam patet, quia poterit antichristum et suos damnare, de quibus infra sequitur *Eccle. 1. Unus est altissimus creator omnium omnipotens. Et habet.* Hic describit Christum quantum ad universale dominium : ad quod significandum, vidit scriptum in vestimento et femore eius, *Rex regum.* Hoc dicitur specialiter quantum ad dominium super maiores dominatores, scilicet reges, et huiusmodi multi potentes. *Et Dominus dominantium.* Hoc dicitur quantum ad omnes dominatores communiter ; et per hoc ostenditur esse Dominus omnium rerum universaliter: quia si est Dominus dominantium, est et Dominus rebus quibus dominatur. Item quod est Dominus dominantium est signum certum maiestatis infinitae, quae omnibus rebus universaliter dominatur, vel moraliter, ut tangit Glossa. Nota quod vestimentum dicitur humanitas assumpta, qua fuit divinitas quasi vestita: *Phil. 2. Et habitu inventus ut homo.* Femur est idem, sed differenti ratione : vestimentum enim dicitur, inquantum assumpta ; femur, inquantum est propagata a parentibus: ideo dicitur *Femur* secundum Glossam, ut denotetur de vera progenie parentum fuisse : per femur enim propago carnis accipitur : unde *Genes. 24. Pone manum tuam sub femore meo, ut adiurem te per Dominum Deum* etc. Praevidit enim Dominum de suo femore nasciturum, per quem adiuravit servum. Per hoc autem quod dicitur *Scriptum*, notatur perpetuitas dominicae dominationis: *Psal. Et dominatio eius in omni generatione et generationem.* Est autem sensus praedictorum verborum, ac si diceretur: Christus etiam ex parte humanitatis unitae divinitati dominatur omnium universaliter in perpetuum. Vel secundum beatum Gregorium *sup. hunc loc. Unde mundo innotuit, ibi de se ultionis sententiam infixit: Supra 17. Dominus Dominorum est et Rex regum. Et vidi.* Descripta excellentia Christi, hic ponitur monitio ad adhaerendum ipsi. Unde inducit angelum clamantem hominibus ut veniant, et congregentur ad ipsum Christum, qui dabit eis aeternum convivium. Per quem angelum signantur praedicatores, qui monent homines adhaerere Deo Christo. Primo ergo tangitur ipse admonitor. Secundo ipsa monitio, *Et clamavit.* Tertio admoniti, *Dicens omnibus.* Quarto modus, sive materia admonitionis, *Venite.* Dicit igitur, *Et vidi unum angelum*, idest caetum praedicatorum ; qui dicuntur angeli, quia hominibus annunciant quae sunt salutis. Intelligitur in nomine angeli scientia, quae debet esse in praedicatore: *Isai. 18. Ite angeli veloces* etc. Dicit autem *Unum angelum*, propter uniformitatem doctrinae : quia omnes docent fidem et bonos mores: eadem ratione dicitur *supra 8. Et audivi vocem unius aquilae* etc. *Stantem*, per vitae rectitudinem, in contemptu terrenorum, in desiderio aeternorum : *Tob. 5. Invenit iuvenem stantem splendidum* etc. *In sole*, idest in magna claritate exempli: *Matth. 5. Vos estis lux mundi.* Et sic tanguntur quatuor quae debent esse in praedicatoribus, scilicet officii auctoritas, doctrinae uniformitas, vitae sanctitas, exempli claritas. Vel *In sole*, idest ardore tribulationum, in quo debent stare recti et stabiles sine combustione : *Ioan. 1. Exortus est sol cum ardore.* Vel *In sole*, secundum Glossam, *idest veritatem in manifesto proponentes.* Simile *2. Reg. 12. Ego faciam hanc rem in conspectu solis huius. Et clamavit*, praedicando: et notatur in hoc zelus animarum: *Voce magna.* Vox praedicationis est magna, quando habet adiunctum desiderium magnum iuvandi animas. Item quando confirmatur auctoritate Scripturae: *Matth. 13. Ideo omnis scriba doctus in regno caelorum, similis est homini patris familias, qui profert de thesauro suo nova et vetera.* Item quando roboratur exemplo vitae: unde Isidorus *3. lib. de sum. bon. Qui non vivit sicut docet, ipsam quam praedicat veritatem contemptibilem facit. Dicens omnibus avibus*, idest iustis a terrenitate elevatis, et agilibus in profectu boni operis: *Quae volabant*, alis contemplationis: *Per medium caeli*, idest per bona caelestia, cum mensura et discretione: per hoc enim quod dicitur *Medium* notatur mensura contemplationis ; ut scilicet non nimis ascendat per temeritatem, nec nimis descendat per pusillanimitatem. Vel *Per medium caeli*, scilicet empyrei, discurrendo scilicet per ordines angelorum considerando cum intimo sapore, quantum sit ardor Seraphin, quanta lux Cherubin, quanta discretio Thronorum, quanta praeeminentia Dominationum, qui Principatibus et Potestatibus praesint, quanto moderamine omnis terrena potestas constituitur per Principatus, quanta virtute potestates contrariae per potestates coercentur, quantum est donum Virtutum, a quibus prodigia et signa fiunt, quantum est donum Archangelorum et Angelorum, a quibus secreta Dei hominibus manifestantur. Item debent discurrere per cuneos Prophetarum, conventus praedicatorum, choros apostolorum, exercitus martyrum, collegia confessorum, consortia monachorum, et anachoritarum, choreas virginum, contubernia matronarum. Deinde transeundum ad fontem qui est in medio paradisi, idest beatam Virginem, quae inundat plenissime fluminibus gratiae et gloriae. Deinde ad virgultum, in quo omnes recreantur in gloria, scilicet ad Dominum. *Iesum.* Inde colligitur vinum dilectionis summae, quo bene potantur ad ebrietatem : et inde etiam emanat sapor vini inebrians iustos spirituales in via usque ad terrenorum oblivionem. Item ficus dulcedinis dulcorantis bonos in patria, et etiam iustos in via, ut suspirent ad aeterna. Item malagranata ordinatae conversationis, et mentis fervi-

dae, qua parati sint pro Domino in carcerem et in mortem ire. Sunt autem alae sex contemplationis. Prima est desiderii expectatio. Secunda circumspectio. Tertia intuitio. Quarta admiratio. Quinta exultatio. Sexta dilectio. Ad longam enim desiderii expectationem sequitur circumspectio; circumspectioni intuitio, et sic de aliis. *Venite.* Hic ostenditur modus, sive tenor admonitionis. Et primo ponitur ipsa monitio. Secundo allectiva ratio, *Ad coenam.* Ratio autem ponitur duplex, scilicet duplex refectio, quae dabitur in patria eis qui Christo adhaeserunt in via. Una refectio erit de divina fruitione; unde dicitur, *Ad coenam magnam.* Alia de malorum damnatione; unde sequitur, *Ut manducetis* etc. Dicit igitur, *Venite,* per desiderium mentis : *Iacob. 4. Appropinquate Deo* etc. *Et congregamini,* scilicet spiritualiter per desiderii unitatem, vel per unitatem caritatis: *1. Esd. 3. Congregatus est populus quasi vir unus. Ad coenam magnam* , idest ad Deum qui nobis erit plena refectio: unde beatus Bernardus *in lib. de dil. Deo: Se dedit in meritum, se servat in praemium, se apponit in refectionem animarum sanctarum.* Unde autem dicit magnam, quia perfectissima, et plenissima erit illa refectio, et quicquid desiderabitur, totum habebitur in fruitione beatissimae Trinitatis: *Psal. Satiabor cum apparuerit gloria tua. Ut manducetis* , scilicet in patria : *Carnes regum et carnes tribunorum,* idest ut delectemini in cruciatu reproborum, tam maiorum quam minorum: *Psal. Laetabitur iustus cum viderit vindictam.* Hoc autem intelligendum de cruciatu malorum, non inquantum est cruciatus, sive afflictio absolute , sed secundum quod in ea manifestatur divina iustitia, in cuius consideratione beati delectabuntur, quia ordinat peccatum et peccatores in poena; unde Augustinus *in lib. de Nat. boni: Peccantes in suppliciis ordinantur.* Distinguuntur autem hic reprobi multipliciter , distribuuntur autem secundum statum multiplicem. Primo secundum statum potestatis saecularis, et hoc tum maioris ; unde dicit, *Regum*: tum mediocris; unde sequitur, *Et carnes tribunorum:* tribunus dicitur qui praeest uni tribui; Graece autem dicitur Chiliarchus , Latine millenarius: tum minoris , et tales dicuntur , *Fortes,* non solum per potestatem illam quam habent, sed per perversitatem ad male agendum, quia multi, qui non sunt magnae potestatis, magnas malitias exercent. Secundo quantum ad statum regiminis spiritualis, quod est in ecclesia: et tanguntur subditi, cum dicitur, *Equorum,* quia debent regi a praelatis , sicut equus a sessore. Item praelati, cum subditur, *Sedentium in ipsis,* idest praesidentium eis per effectum regendi, licet male regunt eos. Tertio quantum ad statum conditionis corporalis: tum libertatis ; unde dicit , *Liberorum :* tum servitutis ; unde sequitur , *Et servorum.* Potest tamen intelligi spiritualiter utrumque, ut tangit Glossa. Quarto quantum ad statum fortunae temporalis, quae est duplex , scilicet indigentiae ; unde dicitur , *Pusillorum* , scilicet secundum temporalem facultatem. Item opulentiae ; unde sequitur , *Et magnorum* , scilicet magnitudinem mundanae opulentiae. De his *Ezech. 39. Dic omni volucri et universis avibus , convenite, properate* etc. *Et vidi bestiam.* Postquam descripsit ipsum Christum ; hic ostendit impietatem antichristi et suorum , propter quam digni erunt damnatione , quia scilicet totis viribus impugnabunt Christum , et eius cultores ; unde dicit , *Et vidi,* interno aspectu: *Bestiam,* idest antichristum : *Et reges terrae* , idest pseudo eius apostolos , qui videbuntur reges aliorum per doctrinam, et etiam per potentiam, quia magnam potestatem temporalem habebunt, quia principes obedient eis. Et dicit *Terrae,* quia non quaerent nisi terram. Vel *Terrae,* idest hominum terrenorum, qui eis obedient. *Et exercitus eorum* , scilicet antichristi , et suorum servientes antichristo , et pseudoapostolis : *Congregatos* , per cordium unanimitatem : *Ad faciendum praelium* , per blasphemias, per doctrinas erroneas, per miracula, et alia multa , quibus studebunt fidem Christi extinguere : *Cum illo* , idest contra illum : *Qui sedet in equo* , idest contra Christum, de quo *supra eodem , Ecce equus albus , et qui sedebat* etc. *Et cum exercitu eius* , idest contra fideles , qui sunt exercitus Christi , contra quos pugnabunt modis praetactis , et etiam disputationibus, promissis ac donis , minis ac flagellis , et aliis modis : *Daniel. 9. Consurget rex impudens facie , et interficiet robustos, et populum sanctorum ;* et post sequitur , *Et contra principem principum consurget. Et apprehensa.* Hic ostendit ipsam damnationem antichristi , et suorum. Et primo damnationem antichristi et pseudoapostolorum. Secundo damnationem aliorum per eos seductorum , *Et caeteri.* Circa primum primo ostendit damnationem ipsorum. Secundo damnationis modum, *Vivi missi sunt.* Dicit igitur, *Et apprehensa est bestia* , idest captivatus est in aeterna poena antichristus. Loquitur autem pro statu damnationis eius. *Et cum illa pseudopropheta* , idest caetus pseudoapostolorum, qui videbantur veri praedicatores , cum essent pseudo , idest falsi. Propheta enim quandoque idem est quod praedicator : et dicit in singulari propter uniformitatem in intentione , et malitia. Illi enim erunt vulpeculae Sampsonis , habentes caudas colligatas cum facibus , *Iudic. 15. Qui fecit signa* , idest miracula : *Coram ipsa* , idest ad beneplacitum et iussum antichristi : *Matt. 24. Sunt pseudochristi et pseudoprophetae* etc. *Quibus* , scilicet signis : *Seduxit* , idest seorsum a fide catholica duxit : *Eos qui acceperunt characterem bestiae* , idest fidem antichristi in mente: fides enim antichristi erit character ipsius in mentibus infidelium , licet invisibilis : sicut fides Christi est signum Christi in cordibus fidelium. *Et qui adoraverunt,* corpore : *Imaginem eius.* Unum ergo pertinet ad mentem , aliud ad corpus. Vel character, idest signum antichristi per potestatis eius confessionem ex parte oris. *Et qui adoraverunt* etc. per pravitatis eius imitationem , sive conformitatem : *Supra 13. Si quis adoraverit* etc. Gregorius *in Gregoriano: Antichristus cum omnibus sequentibus suis interveniente mundi fine damnabitur. Vivi.* Hic ostenditur modus damnationis antichristi , et pseudoapostolorum , quia scilicet acerbissime flammis sulphureis et foetentibus cruciabuntur ; unde dicit , *Hi duo,* scilicet bestia, et pseudopropheta, quia fuerunt copulati in culpa: *Missi sunt vivi.* Per hoc notatur acerbitas poenae; quasi dicat, Acerbissime punientur, et gravius quam alii ad similitudinem eius, quia vivi comburentur; et hoc est quia gravius offenderunt. *In stagnum* , idest in abundantiam : *Ignis* , scilicet infernalis : *Ardentis sulphu-*

re, idest ardentis cum foetore, sicut ignis ardens in sulphure foetorem habet adiunctum: *Infra 20. Diabolus missus est in stagnum* etc. *Et caeteri.* Hic agitur de damnatione minorum, quae minor erit, quia minus peccaverunt quam illi per quos seducti sunt. Describitur autem horum damnatio. Primo per respectum ad Christum cuius fidem contempserunt; et ideo ab ipso damnabuntur. Secundo per respectum ad sanctos quorum vitam neglexerunt; et ideo erunt in opprobrium coram eis, et ipsi delectabuntur in consideratione poenae ex divina iustitia eis inflictae, *Et omnes.* Dicit igitur, *Et caeteri*, scilicet qui secuti sunt antichristum, et pseudoapostolos, et seducti sunt per eos, sicut ante praemissum est: *Occisi sunt*, morte aeterna: *In gladio*, idest in iudiciali sententia, quae quasi gladio separabit malos a Deo, et a sanctis: *Sedentis super equum*, Christi praesidentis suae humanitati; quasi dicat: Quia minores sunt in culpa, punientur communi poena reproborum, quae gladio intelligitur: *Iob 21. Fugite a facie gladii* etc. *Qui procedit*, idest processit: *De ore*, idest praedicatione eius, quia sicut praedicavit, sic implebitur. Vel *Procedit*, etiam nunc. *Ex ore*, idest de praedicatoribus, qui sunt os eius Tangit id quod dictum est *supra eod. Et de ore eius* etc. *Et omnes aves caeli*, idest iusti, volantes per contemplationem, vel desiderium ad caelestia: *Saturatae sunt carnibus eorum*, idest delectati sunt videndo poenam eorum, considerando divinam iustitiam in ea: *Isaiae ult. Et erunt usque ad satietatem visionis omni carni.*

CAPUT XX.

Et vidi angelum descendentem de caelo, habentem clavem abyssi, et cathenam magnam in manu sua. Et apprehendit draconem serpentem antiquum, qui est Diabolus, et Satanas, et ligavit eum per annos mille, et misit eum in abyssum, et clausit et signavit super illum ut non seducat amplius gentes, donec consummentur mille anni: et post hoc oportet illum solvi modico tempore. Et vidi sedes, et sederunt super eas, et iudicium datum est illis, et animas decollatorum propter testimonium Iesu, et propter verbum Dei: et qui non adoraverunt bestiam, neque imaginem eius, nec acceperunt characterem eius in frontibus, aut in manibus suis, et vixerunt, et regnaverunt cum Christo mille annis. Caeteri mortuorum non vixerunt, donec consummentur mille anni. Haec est resurrectio prima. Beatus, et sanctus, qui habet partem in resurrectione prima, in his secunda mors non habet potestatem, sed erunt sacerdotes Dei, et Christi: et regnabunt cum illo mille annis. Et cum consummati fuerint mille anni, solvetur Satanas de carcere suo, et exibit, et seducet gentes, quae sunt super quatuor angulos terrae, Gog, et Magog, et congregabit eos in praelium, quorum numerus est sicut arena maris. Et ascenderunt super latitudinem terrae, et circumierunt castra sanctorum, et civitatem dilectam. Et descendit ignis a Deo de caelo, et devoravit eos: et diabolus qui seducebat eos, missus est in stagnum ignis et sulphuris: ubi et bestia et pseudoprophetae cruciabuntur die ac nocte in saecula saeculorum. Et vidi thronum magnum candidum, et sedentem super eum: a cuius conspectu fugit terra, et caelum, et locus non est inventus eis. Et vidi mortuos magnos et pusillos stantes in conspectu throni, et libri aperti sunt: et alius liber apertus est, qui est vitae: et iudicati sunt mortui ex his quae scripta erant in libris secundum opera ipsorum: et dedit mare mortuos, qui in eo erant: et mors, et infernus dederunt mortuos suos, qui in ipsis erant: et iudicatum est de singulis secundum opera ipsorum. Et infernus, et mors missi sunt in stagnum ignis. Haec est mors secunda. Et qui non inventus est in libro vitae scriptus, missus est in stagnum ignis.

CAPUT XX.

Et vidi angelum. Hic agitur de damnatione diaboli et daemonum. De diabolo tamen expressius agitur: et in eius damnatione damnatio daemonum simul intelligitur. Christus autem eum damnabit, et poterit ipsum damnare, sicut potuit eum in primo adventu ligare, sicut dicit Glossa. Primo ergo ostenditur ligatio diaboli facta per Christum in adventu primo. Secundo eius damnatio facienda per ipsum in adventu secundo, *Et cum consummati fuerint.* Circa ligationem primo ostenditur primus adventus Christi. Secundo ostenditur in eo potestas ligandi, *Habentem.* Tertio ipsa ligatio diaboli, *Et apprehendit.* Quarto fructus ipsius ligationis, *Et vidi sedes.* Dicit igitur, *Et vidi;* quasi dicat: Ita per revelationem intellexi damnationom Babylonis, et antichristi ac suorum. Intellexi etiam damnationem diaboli fiendam per Christum, qui ipsum in primo adventu ligavit; et hoc est, *Et vidi angelum*, idest Christum: *Descendentem de caelo*, idest de sua altitudine se humiliantem per carnis assumptionem: *Psal. Inclinavit caelos, et descendit.* De hoc magis dictum est *supra 10. Et vidi angelum* etc. *Habentem clavem abyssi*, idest potestatem claudendi abyssum, idest corda impiorum tenebrosa, ne scilicet diabolus per eos quantum vellet procedat ad pervertendum alios actu exteriori. Vel abyssus, idest ipse diabolus tenebrosus, quem Christus potest claudere, idest eius malitiae exitus ad actum. *Et cathenam magnam*, idest potestatem magnam ingerendi poenam, et omnes impios. Per clavem ergo, et cathenam potestas Christi signatur: sed per clavem inquantum claudit exitum nocumento; per cathenam inquantum constringit supplicio: primum respectu culpae; secundum respectu poenae. Sed contra *supra 9.* dicitur, *Vidi stellam*, idest diabolum *de caelo cecidisse, et data est illi clavis putei abyssi.* Quomodo ergo diabolus et Christus in eadem potestate conveniunt? Respondeo. Non est eadem potestas. Diabolus enim dicitur habere clavem putei abys-

si, quia ex permissione divina potestatem habet ad tentandum amplius impios, quos deiicit in ampliora peccata. Christus autem dicitur habere clavem abyssi, quia potestatem habet claudendi diabolo, et impiis egressum ad opera prava, ut non tantum aliis noceant, quantum vellent. Hoc autem est bonum; primum vero malum. *In manu*, idest in operatione passionis et resurrectionis, secundum Glossam, quia per virtutem passionis et gloriam resurrectionis, per quam factus est potens super daemones etiam inquantum homo cohibere potest eos. Vel *In manu*, scilicet in libito in facultate suae voluntatis, quia illa facultate potest quando vult uti. *Et apprehendit.* Hic ostenditur ipsa ligatio diaboli; et quia est nunc ligatus, quod tandem solvetur, ideo primo ostenditur eius ligatio facta per Christi passionem; secundo eius solutio futura ante mundi consummationem, *Et post hoc.* Circa primum primo ostenditur necessitas, quia scilicet diabolus est totus sitibundus ad animarum seductionem. Secundo tempus, scilicet quo durabit ligatio, *Et ligavit.* Tertio locus ubi eum scilicet ligavit, *Et misit.* Quarto modus, *Et clausit.* Dicit igitur, *Et apprehendit*, scilicet angelus, idest Christus, hoc est malitiam tenuit, ne in actum procederet quantum vellet, sicut post exprimit in verbo ligandi. Vel *Apprehendit*, idest diabolum peccasse, in procuratione mortis suae manifestavit cohibendo ipsum. *Draconem*, idest diabolum; quem sic vocat propter violentiam, quia draco est genus serpentis violenter opprimens: *Serpentem*, per astutiam: *Genes. 3. Serpens erat callidior* etc. *Antiquum*, per consuetam nequitiam: *Qui est diabolus*, per deiicientem superbiam, quia propter superbiam cecidit. Diabolus autem interpretatur deorsum fluens. *Et Satanas*, per incitantem malitiam: Satanas enim interpretatur adversarius: *1. Petr. Adversarius vester diabolus circuit quaerens quem devoret. Et ligavit eum*, idest potestatem eius coercuit ne noccat electis, quantum ante eius adventum. Gregorius *sup. hunc loc. Potentia divinae dispensationis adstringitur, ne inquantum nocere valet effroenetur. Per mille annos*, idest per universum tempus a tempore passionis Christi usque ad tempus antichristi: numerus enim millenarius est perfectus, quia terminat numeros praecedentes, nec ultra eum est alius numerus, nisi per resumptionem: unde recte signat universitatem. Sic exponit Augustinus *20. lib. de Civ. Dei* inducens illud exemplum, *Verbum quod mandavit in mille generationes, idest in omnes.* Vel secundum Glossam tempus a passione Christi usque ad tempus antichristi signatur per mille annos, quia illud tempus hominibus conceditur, ut praemium acquirant per meritorum perfectionem. *Et misit eum*, permissive: *In abyssum*, idest in corda tenebrosa impiorum. Glossa *Electus a fidelibus.* Et bene dicit *Misit*, quia nihil potest, nisi permissus: *Matth. 8. Si eiicis nos* etc. Gregorius *sup. hunc loc. Antiquus hostis in abyssum mittitur, quia relegatus a bonorum cordibus, apud reproborum mentes reclusus eis atrocius dominatur. Et clausit.* Hic ostenditur modus ligationis. Ligavit autem eum dupliciter. Tum ipsum fortiter cohibendo, scilicet ut non possit procedere. *Et clausit*, scilicet eum infra limitationem suae potestatis. Vel in cordibus impiorum, quasi dicat ei potestatem subtraxit nocendi: quandoque tamen permittit occulto et iusto iudicio: *Iob 38. Quis conclusit ostiis mare?* idest diabolum, scilicet Christus. Primum ostium fuit incarnatio, aliud passio, aliud resurrectio, aliud ascensio. Tum fideles firmiter muniendo, scilicet sigillo passionis. *Et signavit super eum*, idest sigillum posuit super ipsum sic clausum. Quod autem dicitur *Super*, notat detentionem et cohibitionem suae malitiae. *Posuit*, inquam, *sigillum*, idest signum crucis, cuius virtute fideles eum repulerunt: *Ezechiel. 9. Omnem super quem videritis Thau ne occidatis. Ut non seducat*, per tentationes interiores, vel exteriores; per se vel per alios: *Gentes*, idest electos de diversis gentibus: *Donec consummentur mille anni*, idest donec compleatur universum tempus a passione usque ad tempus antichristi. Sed contra. Nonne modo seducit? Respondeo sic, eos qui nolunt bene uti armis sibi a Christo datis, vel quae darentur si vellent; ante passionem autem non habebant homines tanta adiutoria, quia tunc non fuit tanta gratia. Item nec tam efficacia sacramenta. Item nec exemplum Christi. Item nec passio sua adhuc fuerat. Item ante adventum Christi omnes trahebantur ad limbum. Modo aperta est ianua. Unde modo ligatus est respectu temporis quod praecesserit eius adventum ac passionem. *Post hoc.* Hic ostenditur futura solutio iam ligati. *Et post hoc oportet*, necessitate immutabilitatis, quia Deus sic disposuit. Vel *Oportet*, idest necesse est necessitate magnae virtutis, scilicet ad examinationem electorum: *Illum solvi*, idest laxari, quantum ad potestatem prius ligatum: *Modico tempore*, scilicet tribus annis, et dimidio, scilicet tempore antichristi: *Matth. 24. Et nisi breviati fuissent* etc. Gregorius *in Gregoriano: Tunc antiquus hostis suis membris traditus, pauco quidem in tempore, sed multa contra nos laxabitur virtute. Et vidi.* Hic ostenditur fructus ligationis, qui est duplex, scilicet opportunitas merendi in via, et perceptio praemii in patria: et ad utrumque horum debent fideles attingi. Primo ergo tangitur regulatio status. Secundo perceptio aeternae gloriae, *Et animas.* Tertio subditur excitatio humanae desidiae, *Haec est resurrectio.* Circa primum primo ostenditur obedientia subditorum, cum vocantur *Sedes.* Secundo regimen praelatorum, *Et sederunt.* Tertio quia necessitas officii ad hoc cogit, ostenditur auctoritas ipsorum, *Et iudicium.* Dicit igitur, *Et vidi sedes*, idest subditos paratos subesse praelatis obediendo, iuxta illud Psalmistae: *Ut iumentum factus sum apud te. Et sederunt*, scilicet praelati: *Super illas.* Sedent Praelati in subditis, cum eos recte regunt: *Supra 4. Et in circuitu sedis* etc. sedilia dicuntur ibi subditi. Ne autem sint torpidi, stimulat eos auctoritas officii iniuncti; unde sequitur, *Et iudicium*, idest potestas iudicandi, idest regendi subditos: *Datum est illis*, scilicet a Deo, quia specialiter bonos pastores instituit Dominus: *Supra 5. Faciam illum columnam* etc. Posset etiam intelligi pro statu futuro, *Et vidi sedes*, idest auctoritatem multiplicem perfectorum. *Et animas.* Hic tangitur perceptio gloriae quae habetur ex meritis. Unde primo ostenditur meritum. Secundo praemium, *Et vixerunt.* Tertio per oppositum ostenditur damnatio malorum, *Et caeteri.* Circa primum primo ostenditur meritum martyrum. Secundo confessorum, *Et qui non adoraverunt.* Vel meritum iustorum ostenditur primo quantum ad operatio-

nem boni. Secundo quantum ad declinationem mali. Dicit igitur, *Et animas*, scilicet vidi: *Decollatorum*, idest martyrum, qui decollati fuerunt: et hoc *Propter testimonium Iesu*, idest quod exhibuerunt Christi humanitati in qua, et per quam salvat nos. *Iesus* enim interpretatur salutaris, et est nomen Filii in humanitate assumpta: *Lucae 2. Vocatum est nomen eius Iesus* etc. *Et propter Verbum Dei*, idest propter testimonium quod dederunt Christo, quantum ad divinitatem: *1. Ioan. 1. Quod fuit ab initio* etc. *Et vidi*: similiter: *Animas eorum, qui non adoraverunt bestiam*, idest antichristum in seipso: *Neque imaginem eius*, idest statuam, ad literam. Vel *Imaginem*, idest apostolos falsos ipsius, in quibus eius conformitas appareret. *Nec acceperunt characterem*, idest signum, *Eius in frontibus*, scilicet in manifesta confessione: *Aut in manibus suis*, idest in impia operatione: et sic describit confessores quantum ad declinationem duplicis mali, scilicet nefandae adorationis tum in se, tum sua imitatione, sive imago intelligatur corporaliter, sive spiritualiter pro pseudo apostolis. Item impiae consignationis: *Supra 14. Si quis adoraverit bestiam et imaginem eius* etc. *Et vixerunt*. Hic ostenditur praemium, et hoc quantum ad primam stolam; et tanguntur duo bona gloriae. Unum est vitae plenitudo. Secundum honoris celsitudo; unde sequitur, *Et regnaverunt*. Dicit igitur, *Et vixerunt;* quasi dicat: Non solum vivent in futuro post iudicium, sed etiam iam vixerunt, idest iam vitam receperunt, qua vivent. Haec autem vita est ex coniunctione ad vitam increatam: haec autem vita habet plenam felicitatem; unde Augustinus *6. lib. de Civ. De. Eam quippe vitam ubi est sine fine felicitas. Et regnaverunt*, per regiam dignitatem: *Cum Christo*, qui in aeternum regnat, unde similiter et ipsi. Haec duo bona sunt contra duplex malum poenale viae, scilicet contra miseriam mortis, et contra vilitatem vitae, aut ipsam mortem: subiacet enim homo hic multiplici vilitati. Propter haec bona gloriae ait Apostolus: *Desiderium habens dissolvi, et esse cum Christo. Mille annis*, idest per universum tempus, quo paulatim colligitur numerus electorum usque ad finem mundi: quia usque tunc animae regnant exutae sine corporibus cum Christo; postea vero resument corpora, et in eis sine fine regnabunt. Per millenarium ergo signatur totum tempus, quo animae cum Christo regnant in patria, donec impletus sit numerus electorum, et accipiatur large tempus; ut cum dicitur: *Lux perpetua lucebit sanctis tuis, et aeternitas temporum.* Sed obiiciunt Iudaei. Quod si verum dicit Ioannes: ergo post mille annos terminabitur regnum Christi. Responsio iam patet: quia per mille annos non signatur numerus mille annorum, cum de numero loquatur beatus Ioannes in hoc libro ratione mysterii, ut patet *supra 14. in fine, et 14. in fine.* Igitur per mille annos signatur totum tempus, quo colligitur et successive impletur numerus electorum, post vero animae simul cum corporibus regnabunt. *Et caeteri*; quasi dicat: Ita mortui propter Christum vel in Christo vivent vita gloriae, et e contrario *Caeteri mortuorum*, idest alii inter mortuos morte naturae, alii scilicet a praedictis, Vel secundum Glossam caeteri mortuorum, idest caeteri a praedictis in anima mortui. *Non vixerunt*, scilicet vita immortalitatis; quasi dicat, in mortem aeternam ceciderunt: *Donec consummentur mille anni*, idest donec compleatur tempus quo colligitur numerus electorum: tunc enim simul in anima et corpore morientur: *Matth. 25. Ibunt hi in supplicium aeternum, isti autem in vitam aeternam.* Ex praemissis patet fructus ligationis diaboli, quia per hoc fideles melius proficient in via, et iterum liberius, ac facilius percipiunt praemium in patria, quia per eius tentationes non sic impediuntur consentiendo, cum potius vincant: et quia non potest eos trahere ad limbum eo modo quo prius, cum sit aperta ianua. Sed quomodo dicitur *Non vixerunt*, cum anima semper vivat, quia immortalis? Respondeo. Est vita animae multiplex, scilicet vita qua in se vivit naturaliter. Hanc nunquam perdit. De hac non agitur hic. Item est vita quam tribuit corpori, sive qua vivit in corpore. Hanc non semper habet. Item est vita quam recipit, scilicet supra vitam naturae: et haec est duplex, scilicet vita gratiae in via, et gloriae in patria. Quod ergo dicitur *Non vixerunt*, potest intelligi de vita animae secundum quod vivit in corpore; et sic ly *Donec* accipitur exclusive, *Donec consummentur mille anni*, idest donec consummetur tempus quo paulatim completur numerus electorum: post enim recipient corpora. Item potest intelligi principalius de vita gloriae; et ly *Donec* potest accipi inclusive, quia nunc ante, nunc post. Potest etiam hoc modo accipi exclusive, sicut prius expositum est secundum Glossam. Non vixerunt, idest mortui sunt in anima per privationem vitae gloriae. *Donec* etc. idest donec compleatur numerus electorum: quia tunc non solum in anima erunt mortui, sed etiam in corpore per privationem aeternae vitae, et acerbitatem poenae perpetuae. *Haec est resurrectio.* Hic ponitur excitatio humanae ignaviae, ad quam excitandam primo utitur commendatione in generali; secundo descriptione in speciali, *In his.* Circa primum primo commendat statum bonorum ante iudicium. Secundo ipsos beatos habentes hunc statum, *Beatus.* Dicit igitur, *Haec est resurrectio prima*, scilicet quod ligatus est diabolus, et quod homines resurgentes a peccatis proficiunt in meritis, et quod animae exutae statim nisi habeant aliquid purgabile, transeunt ad statum beatitudinis. Nota Glossae, *Haec est resurrectio* etc. Dicitur autem prima, ad differentiam secundae, quae erit resurrectio generalis corporum, de qua *1. Corinth. 15. Omnes quidem resurgemus* etc. *Beatus*, quia beatitudinem consequitur: *Et sanctus*, quia in ipsa beatitudine firmatur, ut nunquam perdat. Sanctus enim uno modo idem est quod firmus, vel confirmatus. *Qui habet partem*, scilicet cum aliis electis: *In resurrectione prima*, quae in tribus est secundum Glossa: Diaboli ligatio; exitus a peccato cum profectu in bono; primae stolae perceptio. Quantum autem ad hoc tertium videtur principaliter hic accipi; unde sequitur, *In his* etc. *Supra 5. Datae sunt illis singulae stolae* etc. *In his.* Hic utitur damnatione in speciali. Describit autem resurrectionem primam quantum ad gloriam animarum in patria dupliciter. Primo quantum ad absentiam mali. *In his*; quasi dicat: Vere beatus est, quia in his, qui scilicet partem habent in resurrectione prima per primae stolae perceptionem: *Secunda mors*, scilicet mors gehennae: *Non habet potestatem*, scilicet ut absorbeat eum. Prima mors est culpae, et

est in anima: *Psal. Illumina oculos meos ne unquam obdormiam in morte.* Secunda est gehennae, quae sequitur ex prima, et est simul in corpore et anima, ut dicit Glossa *supra 2. Qui vicerit, non laedetur a morte secunda.* Secundo quantum ad praesentiam boni, quod tangitur duplex, scilicet dignitas sacerdotalis in Dei honorificatione. Item dignitas regalis in honoris participatione, *Et regnabunt*, Dicit igitur, *Sed erunt sacerdotes Dei*, scilicet Patris: *Et Christi eius*, idest Filii, qui est Christus Patris, quia ab eo secundum humanitatem unctus, et quia singulariter ab eo dilectus; quasi dicat: Laudes aeternas dabunt divinitati et humanitati: *Psal. In saecula saeculorum laudabunt te. Et regnabunt*, in aeternis honoribus: *Cum illo*, scilicet cum Patre et Filio incarnato. Idem intelligendum est de Spiritu sancto, quia ei erunt coniuncti. *Mille annis*, idest per universum tempus a passione Christi usque ad finem mundi: post enim regnabunt, non tantum anima, sed anima simul et corpore. *Et cum consummati.* Hic ostenditur diaboli damnatio facienda per Christum in adventu secundo. Primo autem ostenditur meritum supplicii. Secundo ipsum supplicium diaboli, *Et descendet.* Tertio ostenditur forma iudicii, in quo scilicet damnabitur, *Et vidi thronum.* Circa primum notandum, quod ita damnabitur diabolus, quia abutetur potestate sibi a Deo permissa sub antichristo, praeter illa peccata quibus prius Deum offendit. Primo ergo ostenditur laxatio diabolicae potestatis. Secundo abusus potestatis laxatae, *Et exibit.* Ubi ostenditur abusus potestatis primo quantum ad seductionem malorum. Secundo quantum ad impugnationem bonorum, *Et congregabit.* Ubi primo tangitur aggregatio adiutorum. Secundo malitia congregatorum, *Et ascenderunt:* tum in generali; tum in speciali cum sequitur, *Et circuierunt.* Dicit igitur, *Et cum consummati;* quasi dicat: Ita ligavit Dominus diabolum, donec consummentur mille anni, sicut dictum est supra post principium capituli. Et cum consummati fuerint *Mille anni*, idest tempus a passione Christi usque ad adventum antichristi: *Solvetur Satanas*, idest laxabitur ei potestas: *Solvetur*, inquam, *de carcere suo*, idest de cordibus reproborum, in quibus ligatus est quasi in carcere, ne ab eis et per eos irrumpat ad nocendum quantum vellet: unde Gregorius *in Gregoriano: Tempore antichristi de iniquorum cordibus nunc occulte saevientibus eductus procedet, et tunc accepta potestate contra ecclesiam, in vim apertae persequutionis erumpet. Et*, solutus, *Exibit*, scilicet in apertam et crudelem persecutionem: *Et seducet*, idest seorsum ducendo a Christo decipiet: *Gentes*, gentiliter et impie viventes: *Quae sunt super quatuor angulos terrae*, idest in quatuor partibus mundi, et nominat has Gentes, *Gog et Magog.* De huiusmodi *Ezech. 38. Fili hominis* etc. De his sunt opiniones diversae. Dicunt enim quidam Iudaei, quod sunt quaedam Gentes, quae habitant in oriente, quae in fine saeculi venient ut expugnent Hierusalem, sed vincentur a suo messia, et tunc aedificabunt Hierusalem auream civitatem, iuxta illud *Tob. 13. Portae Hierusalem ex sapphiro* etc. Alii dicunt has gentes esse aquilonares, et quod Alexander inclusit eas in montibus Macedoniae, et tunc exibunt, et per eas antichristus procedet ad alias superandas. Sed quicquid de hac secunda opinione sit, ad minus in hoc loco non videtur agi de Gog et Magog, sub intellectu gentium specialium, sed generaliter per hoc signatur universitas malorum, qui adiutores erunt antichristi ad persequutionem fidelium. Additur enim, *Quae sunt super quatuor angulos terrae:* unde dicit beatus Augustinus *20. de Civ. De. Gentes istae quas appellat Ioannes Gog et Magog, non sic sunt accipiendae, tanquam sint aliquae in aliqua parte terrarum barbari constituti, toto namque terrarum orbe significati sunt isti esse cum dictum est: Quae sunt in quatuor angulis terrae.* Nota igitur quod Gog interpretatur tectum, Magog de tecto; quasi dicat: Seducet omnes impios quos poterit, in quibus nunc quasi in tecto latet ipse diabolus; unde nunc sunt tectum diaboli. Sed tunc erumpet quasi de tecto, idest de occulto suae malitiae, in apertam persequutionem: unde Augustinus exponens haec verba *in eod.* ait: *Tectum Gentes sunt, quia in eis nunc quodammodo tegitur inimicus antiquus; et de tecto ipsae erunt, quando in apertum odium de operto eruptae sunt. Et congregabit eos*, scilicet impios: Glossa, *Non localiter, sed mente*, quia scilicet faciet eos unanimes ad persequendum fideles; unde sequitur, *In praelium*, scilicet contra fideles, per persuasiones, comminationes, promissa, dona, flagella, et aliis modis. *Quorum*, scilicet malorum, *Numerus est sicut arena maris*, idest ita innumerabiles et steriles: *Supra 16. Procedunt ad reges* etc. *Et ascenderunt*, idest ascendent, hoc est per superbiam elevabunt se: *Super latitudinem terrae*, idest in omni orbe exercebunt malitiam suam: *Ioe. 1. Et gens ascendet super terram meam fortis et innumerabilis. Et circuierunt*, idest circuibunt. Per hoc notatur, quod intus non intrabunt per effectum malitiae, quia nunquam omnino ecclesia deiicietur. Iste circuitus erit diligens perstructio et conatus ad pervertendum fideles ad instar capitis sui. De quo *1. Petr. 5. Circuit quaerens quem devoret. Castra sanctorum*, idest iustos semper ad resistendum vitiis paratos: unde de ecclesia dicitur *Cant. 3. Terribilis ut castrorum acies ordinata. Et civitatem*, idest ecclesiam, quam vocat civitatem propter unitatem iustorum ad resistendum, secundum Glossam. Gregorius: *Omnis pugna unanimiter aggressa victoriam parit. Dilectam*, scilicet a Deo. Hoc dicit ad consolationem iustorum, quos nutrit et protegit, quia diligit eos: *Proverb. 8. Ego diligentes me diligo:* et sic describit iustos persecutionem sustinentes tempore antichristi, quantum ad pugnae strenuitatem, quantum ad strenuitatis unanimitatem, quantum ad divinam caritatem. *Et descendit.* Hic ostenditur supplicium diaboli cum quo mali damnabuntur, et antichristus, et eius pseudo apostoli. Primo ergo ostenditur damnatio impiorum. Secundo damnatio diaboli seductoris eorum, *Et diabolus.* Tertio ostenditur associatio antichristi et pseudo apostolorum, *Ubi et bestia.* Dicit igitur, *Et descendit*, idest descendet: *Ignis*, scilicet gehennalis: *De caelo*, idest a sublimitate divinae iustitiae et potentiae; quasi dicat: Deus ex sua iustitia altissima inferet eis poenam ignis aeterni. Per hoc autem quod dicitur, *Descendit*, intelligitur pondus opprimens: non enim intelligitur descensus localis. *Et devoravit*, idest devorabit: *Eos*, idest ubique occupabit et exuret: *Iob 20. Devorabit eum ignis etc. Et diabolus qui seducebat eos missus*

est, idest mittetur, scilicet in die iudicii: *In stagnum ignis et sulphuris*, idest in abundantiam ardoris, et foetoris eum submergentem: *Ezechiel. 38. Ignem et sulphur pluam super eum et super exercitum eius. Ubi*, idest in quo stagno: *Et bestia*, idest antichristus: *Et pseudoprophetae*, idest pseudo eius apostoli: *Cruciabuntur die ac nocte*, idest continue: *In saecula*, consequutiva: *Saeculorum*, hoc est in aeternum: *Supra 14. Nec habent requiem die ac nocte etc.* ubi de hoc dictum est. Nota etiam Glossae *Respectu gloriae* etc. *Et vidi thronum.* Hic ostenditur forma iudicii; quasi dicat: Sic iudicabunt homines, et daemones, secundum opera sua, ita quod quilibet cognoscet merita sua. Primo autem tangit quaedam, quae erunt circa iudicium, et hoc sive ante, sive post. Secundo ostendit ipsum iudicium, *Et iudicati sunt.* Tertio iudicii exequutionem sive effectum, *Et infernus et mors missi.* In prima parte primo tangit iudiciariam potestatem perfectorum. Secundo immutationem electorum, *A cuius conspectu.* Tertio praesentiam iudicandorum, *Et vidi mortuos.* Quarto manifestationem meritorum, *Et libri.* Dicit igitur, *Et vidi thronum*, idest ecclesiam, quae est thronus Dei, quia sedet et quiescit in ea: et in eo quantum ad perfectos sedebit iudicans mundum in iudicio: *Magnum*, dignitate: *3. Reg. 10. Fecit Salomon thronum de ebore grandem.* Vel *Magnum* multitudine fidelium: *Candidum*, sinceritate. Vel *Candidum* immortalitate. *Et vidi sedentem super eum*, idest Christum qui in die iudicii sedebit in viris perfectis, et per eos iudicabit, et faciet destructionem praemissam: *1. Cor. 6. An nescitis quoniam sancti de hoc mundo iudicabunt? A cuius conspectu*, idest praesentia, quia tunc omnia conspiciet ad disponendum: *Fugit*, idest fugiet, quantum ad priorem statum terrae quam calcamus: *Caelum*, idest aer in quo respiramus: *Matth. 24. Caelum et terra transibunt etc. Et locus non est inventus*, idest non invenietur: *Ab eis*, scilicet terra et caelo, videlicet quantum ad priorem speciem; quasi dicat: Non remanebunt in statu vetustatis, et deformitatis ut prius: *Psal. Mutabit eos et mutabuntur. Et vidi mortuos*, morte naturae: et sic intelligitur de bonis, tamen imperfectis propter illud quod sequitur: *Et de magnis.* Vel *Mortuos*, Glossa, *malos magnos*, olim secundum fortunam et potestatem saeculi: *Et pusillos*, divitiis et potestate: *Stantes*, idest corporaliter praesentes in corporibus resumptis: *In conspectu throni*, idest conspectu perfectorum, qui tunc conspicient merita singulorum, qui erunt thronus Dei, quia Christus sedebit in eis, idest per eos iudicabit, quia eos faciet iudices: *Sapi. 3. Iudicabunt nationes etc. Et libri*, scilicet conscientiarum: *Aperti sunt*, idest aperti erunt: quilibet enim in conscientia sua, quasi in libro aperto, cognoscet bona sua vel mala: *Daniel. 7. Iudicium sedit, et libri aperti sunt. Et alius liber*, scilicet Christus, in quo sicut in libro legent iusti se recte fecisse, famulando ei quem tam excelsum videbunt potestate, et mali se male fecisse, cum eum sibi iratum et tam potentem aspicient. *Apertus est*, idest potens et magnus apparebit: *Qui est vitae*, quia dat vitam suis. Vel *libri aperti sunt*, idest divina praecepta manifesta erunt, quae modo multi nolunt cognoscere: tunc enim cognoscent, quantae virtutis et auctoritatis sint divina praecepta, et scient se propter eorum contemptum condemnandos. *Et alius liber*, scilicet praescientiae, in qua qui videt omnia videt quasi in libro: *Apertus est*, idest tunc erit apertus, cum nunc sit clausus: quia mali scient se non esse praedestinatos ad vitam, boni vero scient se praedestinatos fuisse: *Qui est vitae*, quia in hoc libro vivunt omnium rerum rationes: *Ioan. 1. Quod factum est in ipso vita erat.* Vel quia in libro praescientiae electi sunt praeordinati ad vitam. *Et iudicati.* Hic ostendit ipsum iudicium. Et primo per comparationem ad Scripturam praemissorum librorum. Secundo per comparationem ad integritatem ipsorum iudicandorum, quia in corpore, et anima iudicabuntur quantumcumque corpora fuerint dispersa, et dilacerata vel a mari, vel ab alio elemento absorpta, *Et dedit mare.* Ubi primo ostendit divinam potestatem in hominis reformatione, quoniam adhuc unietur anima corpori, ubicumque utrumque fuerit. Secundo iudicii aequitatem in iusta retributione, *Et iudicatum est.* Dicit igitur, *Et iudicati sunt*, idest iudicabuntur a Christo, et a viris perfectis: *Mortui*, morte culpae, secundum Glossam: *Ex his*, scilicet peccatis: *Quae scripta erant in libris*, scilicet conscientiarum, vel praeceptorum, in quibus legent sua peccata, hoc est scripta erunt. Iudicabuntur, inquam, *Secundum opera ipsorum;* quasi dicat: Illud iudicium erit secundum magis et minus, secundum quod magis vel minus peccaverunt: *Supra 2. Dabo unicuique vestrum secundum opera sua. Et dedit mare*, idest dabit: *Mortuos suos*, idest corpora mortuorum, quae quandoque detinuit; quasi dicat: Illi qui mortui sunt in mari, resurgent cum corporibus suis. De his autem minus videtur, unde per locum a minori omnes alii resurgent. Hoc autem dicit ut ostendat, quod omnia corpora mortuorum hominum resurgent quantumcumque videantur absorpta. Nota Glossae *vult aperte* etc. *Qui in eo erant*, scilicet submersi vel proiecti quantum ad corpora. Et dicuntur hic mortui, tam boni quam mali in mari submersi. Deinde loquitur de animabus, quia homo ex anima et corpore constituetur, et reformabitur in resurrectione. *Et mors*, idest diabolus, qui causa est mortis tam spiritualis quam corporalis: *Sap. 2. Invidia diaboli mors* etc. *Et infernus*, scilicet locus infernalis: *Dederunt*, idest dabunt: *Mortuos suos*, scilicet animas mortuorum morte naturae quos detinent: *Qui in ipsis erant*, ante resurrectionem. Diabolus enim detinet animas reproborum in inferno, et ita diabolus tenet eas simul et infernus. Et bene iungit haec duo, quia qui subiicitur diabolo per culpam, incidit in infernalem poenam; quasi dicat: Etiam animae reproborum redibunt ad sua corpora, nec eas retinere poterit ab unione Diabolus, nec infernus; multo magis autem constat de animabus sanctis. Reformati autem per resurrectionem iudicabuntur secundum merita sua; unde sequitur, *Et iudicatum est*, idest iudicabitur: *De singulis*, scilicet bonis et malis, sine acceptione personae secundum opera ipsorum: *Psal. Tu reddes unicuique secundum opera sua. Et infernus.* Hic ostendit iudicii exequutionem, vel effectum, quia sicut iudicatum erit per Christum et per sanctos, sic implebitur: mittet enim Deus reprobos tam daemones quam homines in infernum. *Et infernus*, idest dae-

mones, quibus gravissima poena est in inferno: *Et mors*, idest diabolus, qui est causa mortis: *Missi sunt*, idest mittentur divina virtute, cui resisti non potest: *In stagnum*, idest in abundantissimam et profundissimam poenam: *Ignis*. Gregorius *in Gregoriano: Apostatam spiritum a conspectu districti iudicis ad aeterna supplicia rapiet tempestas pavenda, de qua scriptum est, In circuitu tempestas valida.* Deinde describit illam poenam ut timeatur. *Haec est secunda mors*, de qua supra eodem: *In his secunda mors* etc. Quasi dicat: Cavete a morte prima, ut evitetis secundam. Deinde loquitur de hominibus reprobis. *Et qui non inventus est*, in extremo iudicio: *Scriptus in libro vitae*, quantum ad paginam praedestinationis: unde Glossa, idest ad vitam praedestinatus: *Missus est*, idest mittetur: *In stagnum ignis*, ministerio angelorum: *Matth. 13. Exibunt angeli.* Sic ergo per infernum intelliguntur daemones, per mortem diabolus, per eos qui non sunt scripti in libro vitae, reprobi homines. Aliter per infernum secundum Glossam signantur homines reprobi, quia sunt profundi in vitiis, et quia debetur eis infernus. Per mortem diabolus, ut prius. Deinde ut magis terreat, dat quasi regulam, qui damnabuntur, scilicet illi qui non sunt praedestinati ad vitam; unde subditur, *Et qui non est inventus* etc. Terminatur autem hic visio sexta.

CAPUT XXI.

Et vidi caelum novum, et terram novam. Primum enim caelum, et prima terra abiit, et mare iam non est. Et ego Ioannes vidi sanctam civitatem Hierusalem novam descendentem de caelo, a Deo paratam, sicut sponsam ornatam viro suo. Et audivi vocem magnam de throno dicentem: Ecce tabernaculum Dei cum hominibus, et habitabit cum eis: et ipsi populus eius erunt, et ipse Deus cum eis erit eorum Deus: et absterget Deus omnem lacrymam ab oculis eorum, et mors ultra non erit, neque luctus, neque clamor, neque dolor erit ultra, quia prima abierunt. Et dixit qui sedebat in throno, Ecce nova facio omnia. Et dixit mihi: Scribe, quia haec verba fidelissima sunt et vera. Et dixit mihi: Factum est. Ego sum Alpha et ω, initium et finis. Ego sitienti dabo de fonte aquae vivae gratis. Qui vicerit, possidebit haec: et ero illi Deus, et ille erit mihi filius. Timidis autem, et incredulis, et execratis, et homicidis, et fornicatoribus, et veneficis, et idololatris, et omnibus mendacibus, pars illorum erit in stagno ardenti igne, et sulphure, quod est mors secunda. Et venit unus de septem angelis habentibus phialas plenas septem plagis novissimis: et locutus est mecum dicens: Veni, et ostendam tibi sponsam, uxorem Agni. Et sustulit me in spiritu in montem magnum et altum, et ostendit mihi civitatem sanctam Hierusalem, descendentem de caelo a Deo, habentem claritatem Dei: et lumen eius simile lapidi pretioso, tanquam lapidi iaspidis, sicut crystallum. Et habebat murum magnum et altum, habentem portas duodecim, et in portis angelos duodecim, et nomina inscripta, quae sunt nomina duodecim tribuum filiorum Israel. Ab oriente portae tres: et ab aquilone, portae tres: et ab austro, portae tres: et ab occasu, portae tres. Et murus civitatis habens fundamenta duodecim, et in ipsis duodecim, nomina duodecim apostolorum Agni. Et qui loquebatur mecum, habebat mensuram arundineam auream, ut metiretur civitatem, et portas eius, et murum. Et civitas in quadro posita est, et longitudo eius tanta est, quanta et latitudo: et mensus est civitatem de arundine aurea per stadia duodecim millia, et longitudo, et altitudo, et latitudo eius aequalia sunt. Et mensus est murum eius centum quadraginta quatuor cubitorum, mensura hominis quae est angeli. Et erat structura muri eius ex lapide iaspide, ipsa vero civitas aurum mundum, simile vitro mundo. Et fundamenta muri civitatis, omni lapide pretioso ornata. Fundamentum primum, iaspis: secundum, sapphirus: tertium, calcedonius: quartum, smaragdus: quintum, sardonyx: sextum, sardius: septimum, chrysolitus: octavum, berillus: nonum, topazius; decimum, chrysopasus: undecimum, hyacinthus; duodecimum, amethystus. Et duodecim portae, duodecim margaritae sunt, per singulas: et singulae portae erant ex singulis margaritis: et platea civitatis aurum mundum, tanquam vitrum perlucidum. Et templum non vidi in ea. Dominus enim Deus omnipotens templum illius est, et Agnus. Et civitas non eget sole, neque luna, ut luceant in ea: nam claritas Dei illuminabit eam, et lucerna eius est Agnus. Et ambulabunt gentes in lumine eius, et reges terrae afferent gloriam suam et honorem in illam. Et portae eius non claudentur per diem, nox enim non erit illic. Et afferent gloriam et honorem gentium in illam. Non intrabit in eam aliquod coinquinatum, aut abominationem faciens, et mendacium, nisi qui scripti sunt in libro vitae Agni.

CAPUT XXI.

Et vidi caelum novum, et terram novam. Terminatis sex visionibus supradictis, hic incipit septima et ultima visio, in qua specialiter agitur de elementorum innovatione, et de iustorum glorificatione. Unde sicut in visione sexta sub nomine Babylonis subversae descripta est impiorum destructio; in hac visione septima describitur consequenter sub nomine sanctae civitatis Hierusalem bonorum glorificatio. Unde si quis visionis huius seriem diligenter attenderet, cor suum ad tantae gloriae desiderium excitaret; et tam gloriosae civitatis habitator fieri votis omnibus

exoptaret. Praesens autem visio partes duas continet principales. In prima quidem insinuatur elementorum innovatio ; in secunda iustorum glorificatio , ibi , *Et vidi civitatem sanctam.* Pars illa secunda in duas partes dividitur. Primo enim describuntur ea , quae ad civitatis sanctae Hierusalem, per quam iustorum gloriosa collectio designatur, spectant enim maxime quantum ad esse. In secunda vero describuntur ea quae spectant ad ipsam quantum ad bene esse, ibi, *Et ostendit mihi fluvium* etc. Circa partem primam primo describitur civitas supradicta in generali. Secundo in speciali , ibi , *Et habebat murum magnum.* Pars autem prima duas habet partes. Primo enim agitur de eius glorificatione, quantum ad omne bonum. Secundo de ipsius ostensione sub nomine sponsae facta Ioanni per angelum, ibi, *Et venit unus de his angelis* Circa partem primam in dictae glorificationis manifestatione , triplex adducitur testimonium. Primum quidem testimonium Ioannis. Secundo sanctorum patrum testamenti novi et veteris , ibi , *Et audivi vocem magnam.* Tertio testimonium Dei omnipotentis, ibi, *Et dixit qui sedebat in throno.* Dicit igitur primo: *Et vidi caelum novum* , hoc est aerem innovatum , sicut dicit Glossa: *Et terram novam,* hoc est ab omni corruptione et foeditate purgatam : *2. Petri ult. Caeli ardentes solventur , et elementa ignis ardore tabescent ;* et *Isaiae 62. Ecce enim ego creo caelos novos et terram novam.* Sequitur deinde: *Primum enim caelum et prima terra abiit , et mare iam non est.* Tangitur enim hic trium elementorum innovatio; aeris , cum dicit : *Primum enim caelum* , hoc est aer, quantum ad primum statum recessit ; *Et prima terra* , similiter ; Et mare iam non esse dicitur, quantum ad rationem corruptionis. Sed modo potest hic quaeri cum fiat in loco mentio de tribus elementis , aqua videlicet , terra , et aere ; quare non fit mentio de quarto elemento, de igne videlicet? Quaeritur etiam de hoc quod dicit, *Et mare iam non est:* quia per hoc videtur quod aqua prorsus annihiletur , et quantum ad substantiam , et etiam quantum ad qualitates , cum non esse removeat rei essentiam. Quaeritur tertio , utrum mundus debeat innovari? et videtur quod non , quoniam factus est ad obsequium hominis et propter hominem ; sed post glorificationem non indigebit homo elementorum obsequio: ergo non erit necesse innovari. Respondeo. Ad primum dicendum est, quod non fit de igne mentio in hoc loco , cum parva aut nulla corruptione foedatus sit , et illius virtute elementa caetera in conflagratione ultima debeant emendari , quoniam ipse maxime activus est, minime habens de materia, maxime vero de specie. Ad secundum dicendum est, quod aqua non intelligitur virtute ardoris illius consumi penitus, per hoc quod dicit, *Mare iam non est*, nec fit ibi negatio ratione substantiae, sed ratione corruptibilis qualitatis. Unde per hoc subtiliter intuenti datur intelligi, quod purgabitur a corruptione omnimoda, et foeditate , et falsa amaritudine. Ad tertium respondendum , quod mundus innovabitur, non ut homini serviat , sed ut homo renovatori eius propter hoc gratias aeternaliter agat, quoniam mundum praemiari propter hominem non est aliud quam hominem praemiari in illo ; et sic patet solutio ad illud quod obiiciebatur. *Et vidi* etc. Hic consequenter agitur de iustorum glorificatione , describens ipsam , ut dictum est , sub typo civitatis sanctae Hierusalem , et congruae. Primo ponit beatus Ioannes innovationem elementorum; deinde subiungit glorificationem iustorum, ut videlicet de mundanis ascendamus ad caelestia, et de visibilibus pertingamus ad invisibilia contemplanda. Dicit igitur , *Et vidi civitatem sanctam*: vidi, videlicet per spiritualem intelligentiam: *Civitatem* , hoc est universam iustorum collectionem ab omni corruptione culpae et miseriae : *Descendentem de caelo:* dicitur enim de caelo descendere , quia quod habuit boni in tempore praesentis vitae, et quod feliciter vivit in aeternitate , totum cognoscit se a Deo habere. Vidi, inquam, civitatem, *A Deo paratam, sicut sponsam ornatam viro suo :* quoniam sicut sponsa praeparatur ad thorum viri , missis sibi a viro muneribus; sic praeparatur ecclesia ad Christi caelestem copulam, datis sibi ab ipso donis caelestibus et operibus bonis. De huiusmodi civitate habetur *supra 3. Scribam super eam nomen civitatis novae Hierusalem , quae descendit de caelo a Deo meo.* Et de ipsius gloria habetur *in Psal.* ubi dicitur: *Gloriosa dicta sunt de te , Civitas Dei.* Vel aliter potest exponi sic, *Vidi civitatem* , hoc est sanctorum omnium collectionem , ut supra dictum est ; quae Civitas dicitur per participationem divinae potestatis : civitas enim dicit fortitudinem et potentiam: *Sanctam* , per participationem summae bonitatis : *Hierusalem* , quae pacis visio dicitur , per participationem aeternae veritatis : *Novam* , quia mundatam ab omni corruptela et miseria : *Descendentem de caelo* , per fluxum a causa prima : *A Deo paratam*, per gratiam: *Ornatam viro suo* , per gloriam : *Sicut sponsam*, quia Christo conjunctam inseparabiliter, et sine fine. Huiusmodi vero desponsatio , quae est inter Christum et ecclesiam , inchoatur baptismate, ratificatur in operibus iustitiae, consummatur in adeptione gloriae : *Osee 2. Sponsabo te mihi in sempiternum , et sponsabo te mihi in iudicio, et iustitia , et in misericordia.* In his etiam verbis supradictis possunt septem dotes intelligi, quibus post resurrectionem gaudebunt iusti ; tres videlicet animae dilectio , tentio sive comprehensio , visio: et quatuor corporis, videlicet impassibilitas , agilitas , subtilitas , claritas. Per Civitatem intelligitur dilectio plena, quoniam civitas dicitur civium unitas, quae fit per dilectionem maxime. Per hoc quod dicit *sanctam* , notatur perfecta tentio , sive comprehensio : sanctus enim idem est quod firmus ; beati vero firmiter adhaerent Deo per comprehensionem. Per Hierusalem notatur visio , quia Hierusalem visio pacis interpretatur. Per hoc quod dicit *novam*, insinuatur passibilitas, quia per amotionem vetustae corruptionis et passibilitatis, fient impassibiles et novitatem habentes. Per hoc autem quod dicit *descendentem de caelo* plane notatur agilitas ; sed per hoc quod subdit , *a Deo paratam* , datur intelligi subtilitas : quia sicut res grossitudinem habens parari dicitur cum subtiliatur, sic corpus a Deo specialiter praeparabitur faciendo ipsum valde subtile , et quasi spirituale. Per illud autem quod subiungit , *Sicut sponsam ornatam viro suo*, claritas demonstratur : quia sicut ornamentum reddit pulchrius corpus ; sic claritas reddet cor-

pus glorificatum formosius. Sic igitur per haec verba septem dotes, ut patet, demonstrantur. De prima, dilectione videlicet plena, habetur *Isaiae 31. Dixit Dominus, cuius ignis est in Sion, et caminus est in Hierusalem.* De secunda, scilicet de comprehensione perfecta, habetur *ad Phil. 3. Sequor autem si quo modo comprehendam, in quo et comprehensus sum a Christo Iesu.* De tertia, hoc est de visione manifesta, dicitur *1. Cor. 3. Videmus nunc per speculum in aenigmate, tunc autem facie ad faciem.* De quatuor aliis quae spectant ad corpus dicit Apostolus *1. Cor. 15. Seminatur in corruptione, surget in incorruptione:* in quo notatur impassibilitas. *Seminatur in ignobilitate, surget in gloria;* in quo ostenditur claritas. *Seminatur in infirmitate, surget in virtute;* in quo denotatur agilitas. *Seminatur corpus animale, surget corpus spirituale;* in quo insinuatur subtilitas. *Et audivi vocem magnam.* Hic consequenter introducitur sanctorum patrum testificatio; et ostenduntur duo, de quibus adducitur eorum testimonium, quae spectant specialiter ad beatitudinem sanctorum. Primum est iucunditas aeternae gloriae. Secundum est amotio omnis poenae, ibi, *Et absterget Deus omnem lacrymam.* Circa primam partem ostenditur gloriae iucunditas, quae provenit ex eius praesentia, quantum ad divinitatem, *Et ipse Deus etc.* Dicit igitur, *Et audivi vocem,* hoc est annunciationem sive promissionem: *Magnam,* quia de secretis et magnis rebus loquitur: *De throno, dicentem.* Per thronum enim sancti patres, qui rectores sunt aliorum, et in quibus Deus praesidendo regnat, intelliguntur. De quo throno vox exire dicitur, quia promissio boni caelestis, sive annunciatio de sanctis Patribus usque ad nos venit. De huiusmodi throno dicitur *supra 5. Vidi in dextera sedentis supra thronum librum scriptum intus et foris:* et *in Psal. Et thronus eius, sicut sol in conspectu meo, et sicut luna perfecta in diebus suis lucet.* Audivi, inquam, vocem dicentem, *Ecce tabernaculum Dei cum hominibus,* hoc est humanitas Christi praesens est beatis in patria. Tabernaculum quippe Dei cum hominibus erit quando se nobis, et nos sibi quantum ad humanitatem sociabit: *Psal. In sole posuit tabernaculum suum:* et *supra 15. Apertum est templum tabernaculi in caelo.* Et quoniam illa cohabitatio non erit transitoria, sed aeterna; ideo recte subdit, *Et habitabit cum eis,* idest aeternaliter in eorum societate manebit: *Zacha. 2. Lauda et laetare filia Sion, quia ecce ego venio, et habitabo in medio tui, dicit Dominus.* Huius autem societatis vinculum manifestat adhuc, cum subditur, *Et ipsi populus eius erunt,* laudem eius unanimiter concinendo: *Psal. Nos autem populus eius, et oves pascuae eius. Et ipse Deus erit cum eis eorum Deus.* Per hoc innuitur iucunditas gloriae quam habebunt ex praesentia divinitatis, quoniam divinitas se eis associabit, et eos sibi: *Ezechiel. 33. Et scient quia ego Dominus eorum Deus cum eis, et ipsi populus meus domus Israel, ait Dominus Deus.* Sed obiicitur de hoc quod dicit, *Et ipse Deus erit cum eis,* quoniam ipse Deus nunc est cum suis in hoc mundo: *Matth. ult. Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem saeculi.* Quomodo ergo dicit, *Ipse Deus erit cum eis,* cum etiam modo sit cum eis in hac vita? Respondeo. Licet Deus modo sit cum suis, nequaquam cum eis esse videtur: quia quandiu in hac mortalitate vivunt, eum manifeste non conspiciunt; sed tunc vere cum eis esse apparebit, quando se glorificatis illis revelata facie manifestabit. Ad illud *Matth.* respondeo, quod Christus promisit se esse cum ipsis omnibus diebus, eis auxilium et protectionem assidue impendendo, non autem se eis manifestando. *Et absterget Deus omnem lacrymam.* Hic consequenter ostenditur amotio omnis temporalis poenae seu miseriae. Et primo ostenditur in generali. Secundo in speciali, ibi, *Et mors non erit ultra.* Dicit igitur, *Et absterget Deus omnem lacrymam,* hoc est omnem miseriam, seu poenam, propter quam oritur omnis lacryma: *Supra 7. Et absterget Deus omnem lacrymam ab oculis eorum,* hoc est sanctorum: quia carebunt penitus in patria omni miseria, seu poena. Augustinus *ult. lib. de Civ. De. Quanta erit illa felicitas, ubi nullum erit malum, nullum latebit bonum? O quam dulcia sunt ista, et animum vehementer, si tamen illis intendat, ad se trahentia? Erubescere debet ergo fidelis quilibet, si in his temporalibus appetat delectari, qui sibi tanta ac talia bona credit reservari.* Sequitur: *Et mors ultra non erit:* omnis mali amotio in speciali: unde quadruplex malum poenae hic tangitur, ut patet: quoniam omnis poena temporalis, aut provenit dum anima separatur a corpore, aut dum est coniuncta corpori. Si primo modo: sic est mors; si secundo modo: hoc est dupliciter: quoniam aut latet interius, et sic est dolor; aut apparet exterius, et hoc duobus modis, aut in verbo, aut in signo. Si primo modo, sic est clamor: si secundo, sic est luctus. Dicit igitur, *Et mors ultra non erit,* quia nulla erit animae et corporis separatio. Augustinus *de Civit. Dei 20. lib. Corpora ad incorruptionem atque immortalitatem, novissime nomina ex veteri corruptione atque mortalitate transibunt. Neque luctus,* supple erit ultra: *Neque clamor,* quoniam nulla erit ibi inquietatio: *Isaiae 65. Exultabo in Hierusalem et gaudebo in populo meo, et non audietur in eo ultra vox fletus et vox clamoris. Neque dolor erit ultra,* quoniam omne gaudium erit in cordibus sanctorum: *Isaiae 51. Gaudium et laetitiam tenebunt, fugiet dolor et gemitus:* et subditur: *Quia prima abierunt,* hoc est ista iam praedicta, quoniam peccato destructo ex quo proveniunt penitus non erunt. Nota quod triplices sunt lacrymae Deo acceptabiles et gratae, videlicet lacrymae compunctionis: *Psal. Laboravi in gemitu meo, lavabo per singulas noctes lectum meum, lacrymis meis stratum meum rigabo.* Sunt lacrymae compassionis: unde *Ierem. 9. Quis dabit capiti meo aquam, et oculis meis fontem lacrymarum, et plorabo die ac nocte interfectos filiae populi mei?* Sunt nihilominus lacrymae devotionis, de quibus *in Psal. Fuerunt mihi lacrymae meae panes die ac nocte, dum dicitur mihi quotidie, ubi est Deus tuus? Haec recordatus sum, et effudi in me animam meam.* Primae lacrymae sunt respectu sui. Secundae respectu proximi. Tertiae respectu Dei. *Et dixit qui sedebat in throno.* Hic consequenter subditur attestatio divina de praedicta mundi innovatione, et sanctorum glorificatione: et tanguntur tria specialiter in hac parte. Primo enim allicit auditorem, quantum ad vim rationabilem per veritatis expressionem. Secundo quantum ad vim concupi-

scibilem, per bonorum caelestium promissionem, ibi, *Ego sitienti dabo* etc. Tertio quantum ad irascibilem, per damnationis malorum ostensionem, ubi, *Timidis autem*. Circa primam partem tria facit. Primo veritatem de innovatione specialiter insinuat. Secundo ad credulitatem ostensae veritatis auditorem excitat, ibi, *Et dixit mihi, Scribe*. Tertio ad maiorem certitudinem veritatem ostensam confirmat, ibi, *Et dixit mihi factum est*. Dicit igitur, *Et dixit qui sedebat in throno*, hoc est Deus qui regnat et quiescit in sanctis: *Supra 7. Qui sedet in throno, habitat super illos*. Quid etiam dixerit, hoc est protestatus fuerit, declarat cum subdit, *Ecce nova facio omnia*, videlicet supra dicta, de quibus dictum est superius hoc eodem capitulo, *Vidi caelum novum et terram novam: Isaiae 43. Ecce ego facio nova, et nunc orientur*. Deinde excitat auditorem ad dictorum credulitatem cum subiungit, *Et dixit mihi: Scribe*, hoc est in corde tuo repone quod dictum est, et etiam in scriptis redige, ad aliorum utilitatem, ut qui viderint, legant, et legentes ad meliora proficiant: *Supra 1. Scribe quae vidisti, et quae sunt, et quae fieri oportet post haec, Quia haec verba fidelissima sunt et vera;* quasi dicat: Dignum est ut scribas, quoniam supradicta verba fidelissima sunt, idest apta ut eis fides adhibeatur: *Et vera*, quoniam verissime complebuntur: *Matth. 24. Caelum et terra transibunt, verba autem mea non praeteribunt. Et dixit mihi factum est*, hoc est completum est, quod complendum fuerat: *Ioan. 19. Consummatum est. Ego sum alpha et ω, principium et finis;* quasi dicat Certum est, quod ego faciam nova omnia sicut dixi: quoniam sicut omnia habent per me principium et originem, ita et per me habebunt consummationem. Unde Glossa: *Innovationem facere potero, quia ego omnia creavi, et omnia in me consummabuntur: Supra 1. Ego sum Alpha et ω, principium et finis, dicit Dominus Deus. Ego sitienti dabo* etc. Hic consequenter auditorem allicit per bonorum caelestium promissionem. Et per hoc ostenditur divinum testimonium de bonorum glorificatione. Dicit ergo, *Ego sitienti dabo*, hoc est desideranti: *De fonte aquae vivae gratis*, idest abundantiam aeternae beatitudinis: *Isaiae 55. Omnes sitientes venite ad aquas:* et *supra 7. Agnus qui in medio throni est, reget illos, et deducet eos ad vitae fontes aquarum*. Dicuntur etiam aquae vivae, quia felicitas gloriae possessori suo tribuit iucunditatem interminabilis vitae: *Ioan. 4. Aqua quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquae salientis in vitam aeternam*. Dicit enim gratis se dare, quia nemo felicitatem aeternam promeretur nisi ei prius ad promerendam gratia divina detur. Et quoniam ad efficax desiderium aeternorum sequitur perseverantia; ideo subdit, *Qui vicerit*, videlicet hostem antiquum, mundum et carnis vitium: *Possidebit haec*, hoc est pertinget ad bravium caeleste: *Supra 3. Qui vicerit, dabo ei sedere mecum in throno meo. Et ero illi Deus*, quemadmodum expositum est supra: *Et ipse erit mihi in filium: Galat. 3. Omnes enim vos filii Dei estis, per fidem in Christo Iesu*. O quam grandia sunt ista caelestium bonorum promissa, exuperant omnem sensum, dulciora sunt super mel et favum. *Timidis autem*. Hic postmodum allicit audientem, per damnationis reproborum ostensionem, ne se vitiis et peccatis involvat, sed continue bonis operibus insistat, et ne mali sceleribus obvoluti ad caelestem gloriam pervenire credant, vel falsis orationibus quas plerumque fundunt, vel eleemosynis, quas aliquando ecclesiae vel pauperibus tribuunt, nisi a se vitia penitus expellant. Et in hoc loco octo differentiae perversorum hominum numerantur, ut per huiusmodi numerum a iustis, qui octo beatitudinibus dicabuntur, ipsi prorsus alieni et extorres ostendantur. Et huiusmodi differentiarum numerus, et sufficientia sic habetur, quoniam perversitas in homine, aut est quantum ad actus interiores, aut quantum ad actus exteriores. Si quantum ad interiores, hoc dupliciter: aut per ordinationem affectus, respectu agendorum; aut per ordinationem intellectus respectu credendorum. Si primo modo, sic sunt timidi; secundo modo, sic sunt increduli. Perversitas quantum ad actus exteriores est triplex: aut per inordinationem ad proximum; aut ad se ipsum; aut ad Deum. Si per inordinationem ad proximum, hoc potest esse duobus modis: aut quia est contra salutem vitae nostrae; aut contra salutem vitae gratiae. Si primo modo, sic sunt homicidae, sive hostes humanae naturae; si secundo modo, sic sunt excommunicati, quia sunt hostes gratiae: excommunicati dicuntur, quia extra communionem bonorum positi; si sit perversitas per inordinationem ad seipsum, sic sunt fornicatores; si per inordinationem ad Deum, hoc est tripliciter: aut quia contra divinam bonitatem, et sic sunt venefici, idest malorum persuasores; aut contra maiestatem, et sic sunt idololatrae; aut contra veritatem, et sic sunt mendaces. Dicit igitur, *Timidis autem*, idest illi qui timore mundano ducti veritatis opera dimittunt, vel fidem acceptam relinquunt: *Pars erit in stagno ardenti igne et sulphure: Iob 6. Qui timent pruinam, irruet super eos nix. Et incredulis*, qui bona futura minime credunt, *Pars similiter erit* etc. *Hebrae. 11. Sine fide impossibile est quemquam placere Deo. Execratis*, hoc est excommunicatis, qui secundum ecclesiasticam consuetudinem manifeste pro suis sceleribus excommunicantur, *Pars*, erit supple: etc. *2. Cor. 6. Quae enim participatio iustitiae cum iniquitate, aut quae societas lucis ad tenebras? Et homicidis*, qui vel voluntatis pravitate, vel sermonis persuasione, vel operis perpetratione hominem occidunt, pars erit etc. *Exodi 23. Insontem et iustum non occides. Et fornicatoribus*, qui carnis illecebris, vel huiusmodi delectationibus saeculi, illicite se subiiciunt: *Galat. 5. Manifesta sunt opera carnis, quae sunt fornicatio, immunditia, impudicitia* etc. *Et veneficis*, illis videlicet qui venenum malitiae verbo vel exemplo crudeliter infundunt. *Et idololatris*, qui relicto divinae maiestatis cultu per idololatriam se daemonibus subdunt: *Infra ult. Foris canes, et venefici, impudici, et homicidae, et idolis servientes. Et omnibus mendacibus*, qui scilicet relicta veritate proximum suum fraudulenter decipiunt: *Psal. Perdes omnes qui loquuntur mendacium*. Istis igitur omnibus supradictis pars erit in stagno ardenti, igni et sulphure; et per hoc ostenditur duplex poena malorum, ignis videlicet inextinguibilis, et foetor intolerabilis: *Psal. Ignis, sulphur, et spiritus procellarum pars calicis eorum. Quod est mors secunda:* morte secunda moriuntur damnati, quia primo mortui fuerunt morte

culpae, sed secundo moriuntur morte gehennae: unde *in Psal. Sicut oves in inferno positi sunt, mors depascet eos. Et venit unus de septem angelis.* Descripta superius sanctorum glorificatione sub nomine civitatis sanctae; hic consequenter agitur de speciali eius ostensione facta beato Ioanni Evangelistae. Et haec pars duplicem habet partem. Primo ponitur ostensionis eius promissio. Secundo subditur ipsa ostensio, ibi, *Et sustulit me in spiritu.* Circa primam partem primo describitur persona promittens. Secundo ponitur promissio sequens, ibi, *Et loquutus est mecum dicens.* Dicit igitur, *Et venit unus ex septem angelis*, idest unus ordo praedicatorum, unanimis in fide, et ministerio praedicationis. De istis septem angelis habetur *supra 15. Et exierunt septem angeli habentes septem plagas de templo. Habentibus septem phialas*, hoc est perfectam scientiam: *Plenas septem plagis novissimis*, continentes scilicet comminationes poenarum infernalium: *Et locutus est mecum: Veni ostendam tibi uxorem Agni:* locutus est, inquam, mecum per internam inspirationem. *Veni*, scilicet per praeparatam intelligentiam: *Et ostendam tibi uxorem Agni*, hoc est sanctam ecclesiam. Simile habetur *supra 17. Et venit unus de septem angelis, qui habebant septem phialas, et locutus est mecum dicens: Veni ostendam tibi damnationem meretricis magnae.* Sed modo quaeri potest, cum beatus Ioannes superius dixerit se vidisse uxorem Agni, quomodo promisit angelus se eam ostensurum ei? Respondeo, quod supra viderat magna de sanctorum glorificatione, sed adhuc maiora valde visurus erat, quoniam multa alia gloriosa sacramenta illius societatis sanctorum: unde parva existimanda erant ea quae viderat respectu eorum quae visurus erat; et ideo dicit, *Veni ostendam tibi sponsam uxorem Agni;* quasi dicat: Magna quidem sunt quae de futuro sanctorum statu vidisti; sed eleva et dilata mentem, quia de eodem statu ipsorum visurus es multa mirabilia, quae non vidisti. Ipsa vero sancta mater ecclesia, et sponsa, et uxor pariter dicitur: sponsa, quia caelesti sponso, Christo videlicet, spirituali dilectione copulatur: *Ioan. 3. Qui habet sponsam sponsus est*: uxor dicitur, quia per Christi gratiam ad multorum filiorum procreationem foecundatur: *Isai. 49. Dicens in corde tuo, quis genuit mihi istos. Et sustulit me in spiritu*, hoc est elevavit me multo sublimius quam fueram prius: *In montem magnum et altum*, quia magna erant et alta, quae mihi ostensurus erat: *Isaiae 40. Super montem excelsum ascende tu, qui evangelizas Sion. Et ostendit mihi civitatem sanctam Hierusalem*, ostendit scilicet excellentius, quam prius videram, civitatem sanctam, idest sanctorum gloriosam societatem fruentium aeterna pace. *Descendentem de caelo.* Hic ponitur civitatis ostensae descriptio. Et primo describitur quantum ad dignitatem. Secundo quantum ad pulchritudinem, ibi, *Habentem claritatem.* Et ibi primo ostenditur ipsius pulchritudo. Secundo pulchritudinis magnitudo, ibi, *Lumen eius simile.* Dicit igitur, *Descendentem de caelo:* in quo insinuatur, quod quicquid habet boni sancta ecclesia, cognoscit se accepisse a divina gratia. Simile habetur *supra eod. cap. Vidi Civitatem sanctam Hierusalem novam, descendentem de caelo a Deo. Habentem claritatem Dei*, quoniam non a se claritatem habebit, quam in caelesti beatitudine possidebit, sed a Deo: quemadmodum ferrum dum in igne mittitur, ab igne coloratur, et ipsius speciem sumit, et a se non habet quod accipit; ita sancta mater ecclesia claritatem habebit in patria aeternae divinitatis luminosis radiis illustrata: *Tob. 13. Luce splendida fulgebis, et omnes fines terrae adorabunt te:* loquitur de civitate sancta Hierusalem. Hugo de sancto Victore: *Aestimet qui potest quanta quamque iucunda concors ac indissolubilis erit creaturae humanae creatorisque unita coniunctio: ubi claritas quam creator habet per plenitudinem, creaturae dabitur per plenitudinis participationem.* Huius claritatis magnitudinem exprimit, cum dicit, *Lumen eius simile lapidi pretioso.* Lapis quidem pretiosus Christus recte dicitur, quoniam indissolubilis immortalitate. De huiusmodi lapide habetur *Daniel. 2. Abscissus est lapis de monte sine manibus:* et *in Psal. Lapidem quem reprobaverunt aedificantes.* Est etiam pretiosus, quoniam virtutum pulchritudine et plenitudine decoratus: *Psal. Speciosus forma prae filiis hominum.* Lumen ergo supernae civitatis describitur esse simile lapidi pretioso, quia sanctorum universitas in futuro saeculo claritate divinitatis irradiata assimilabitur Christo: unde *1. Ioan. 3. Scimus quoniam cum apparuerit, similes ei erimus, quoniam videbimus eum sicuti est.* Sequitur: *Tanquam lapidi iaspidi, sicut cristallum.* Iaspis enim viret, sed crystallus claret: unde Christus et crystallus dicitur et iaspis: iaspis, quoniam immarcescibili virore virtutum viruit; unde *Isaiae 11. Requiescet super eum Spiritus Domini, Spiritus sapientiae, et intellectus, Spiritus consilii et fortitudinis, Spiritus scientiae et pietatis, et replebit eum Spiritus timoris Domini.* Crystallus etiam dicitur, quoniam ex mortuis resurgens gloria immortalitatis clarus effulsit: *Ioan. 13. Nunc clarificatus est Filius hominis, et Deus clarificatus est in eo:* et parum post sequitur: *Deus clarificavit eum in semetipso, et continuo clarificabit eum.* Sanctae igitur civitatis lumen simile erit lapidi pretioso, idest Christo, et tanquam lapidi iaspidi sicut crystallum, quoniam in caelesti patria cum Christo nitebit bono immarcescibilis aeternitatis, et fulgebit dono indissolubilis immortalitatis: *Sapient. 3. Fulgebunt iusti, et tanquam scintillae in arundineto discurrent. Et habebat murum magnum et altum.* Hic consequenter describit statum sanctae civitatis in speciali. Unde primo describit statum eius quantum ad partes suas, et quantum ad se totam. Secundo manifestat nobilitatem eius et gloriam, ibi, *Et templum non vidi in ea.* Circa primum primo ponit partium civitatis solam descriptionem. Secundo ostendit partium et totius simul commensurationem, ibi, *Et qui loquebatur mecum.* Tertio declarat eorum pretiositatem, ibi, *Et erat structura muri eius.* Circa partem primam primo ponitur muri civitatis et portarum descriptio. Secundo insinuatur portarum tantum debita dispositio, ibi, *Ab Oriente portae tres.* Tertio ostenditur muri congrua situatio, ibi, *Et murus civitatis.* Et ibi primo ostendit beatus Ioannes multiplex fundamentum. Secundo fundamenti ornatum, ibi, *Et in ipsis duodecim nomina.* Dicit igitur primo, *Et habebat murum magnum et altum.* Per murum convenienter Christus intelligitur, qui sanctam Hierusalem undique circumdat et protegit: de quo muro habetur *Isaiae 26. Urbs forti-*

tudinis nostrae Sion, Salvator ponetur in ea murus et antemurale: et *Zach. 2. Ego ero ei, ait Dominus, murus ingens in circuitu, et in gloria ero in medio eis.* Iste etiam murus magnus et altus dicitur, quia Christus Dominus magnus est per incomprehensibilitatem immensitatis, et interminationem aeternitatis. Altus per exaltationem humanitatis, et sublimitatem maiestatis: *Ier. 32. Fortissimae et magnae potestatis, Dominus exercituum nomen eius: magnus consilio et incomprehensibilis cogitatu.* Sequitur: *Habens portas duodecim.* Per portas Apostoli sancti designantur, quia per eorum fidem, et doctrinam sanctam civitatem intramus: *Proverb. 14. Iacebant mali ante bonos, et impii ante portas iustorum. Et in portis anguli duodecim.* Per angulos minores quosque, et meritis occultiores intelligimus, qui recte in portis esse dicuntur, quoniam in praedicatione, et doctrina sanctorum Apostolorum colliguntur. In figura huiusmodi potest intelligi quod *in Exodo 26.* dicitur *Fecit sex tabulas, et duas ansas per singulos angulos tabernaculi retro, quae iunctae erant a deorsum usque sursum, et in unam compaginem pariter ferebantur ita. Fecit ex utraque parte per angulos* etc. In muro igitur dicuntur esse portae duodecim, et in portis duodecim anguli, quoniam in praedicatione Christi collecti sunt duodecim Apostoli: et in eorum praedicatione minores et meritis occultiores universi: angelus enim occultationem significat, et duodenarius numerus universitatem figurat. Sed ut Apostolos fidem gentis Israeliticae, atque iustitiam in sua praedicatione atque doctrina commendasse patenter ostendat; ideo subdit, *Et nomina scripta, quae sunt nomina duodecim tribuum filiorum Israel.* Unde in portis, hoc est in sanctis Apostolis, nomina duodecim tribuum Israel scripta dicuntur, quoniam eorum fides, et merita per ipsos Apostolos gloriosa fuisse in sacra pagina declarantur: deinde sequitur, *Ab Oriente portae tres.* Per Orientem iusti qui fuerunt in principio mundi intelliguntur. Per aquilonem designantur illi ex Gentilitate quondam a bono frigidi, ad calorem fidei sunt conversi. Per austrum Iudaeos iustos antiquos calentes in fide salvatoris convenienter intelligere possumus. Per occasum illos qui in fine saeculi convertentur. Ab oriente igitur, et ab aquilone, et ab austro, et ab occasu portae tres esse in civitate congrue demonstrantur, quia quicumque ex praedictis gentibus salvantur, per sanctae Trinitatis fidem in quatuor mundi partibus apostolica praedicatione divulgatam, iustificantur. Aliunde vero nullus introitum habere potuit, nec poterit, nisi videlicet per fidem sanctae Trinitatis: *Hebr. 11. Sine fide autem impossibile est quemquam placere Deo.* Et quoniam salvator noster ex Patriarchis originem traxit; ideo sequitur, *Et murus civitatis habens fundamenta duodecim.* Murus quippe civitatis fundamenta duodecim habere dicitur, quia Christus ex genere Patriarcharum carnem assumpsit. De huiusmodi fundamentis dicitur *in Psal. Fundamenta eius in montibus sanctis* etc. Sequitur, *Et in ipsis duodecim nomina duodecim Apostolorum, et Agni.* Nomina vero duodecim tribuum in apostolis, et nomina duodecim apostolorum in Patriarchis duodecim scripta leguntur: quoniam apostoli fidem patrum de redemptione generis humani completam praedicaverunt. Et sancti patres per apostolos praedicandam fideliter crediderunt. De huiusmodi nominum scriptione habetur *Lucae 10.* ubi dicitur, *Gaudete quod nomina vestra scripta sunt in caelis.* Et notandum, quod nomen Agni in fundamentis, hoc est in Patriarchis, et non in portis, idest in apostolis legitur esse scriptum, quoniam ipsis manifeste fuit exhibitum; sed antiquis patribus qui diu expectaverant erat exhibendum. *Et qui loquebatur mecum* etc. Posita superius partium civitatis tantum descriptione, hic consequenter agitur de partium et totius simul commensuratione. Et primo describit mensurantem et etiam mensuram. Secundo declarat civitatis figuram, ibi, *Et civitas in quadro posita.* Tertio ostendit mensurationem ab angelo factam, *Et mensus est civitatem.* Dicit igitur, *Et qui loquebatur mecum*, scilicet angelus, de quo *supra hoc eod. cap. Et venit unus de septem angelis, habentibus septem phialas, plenas septem plagis novissimis, et locutus est mecum.* Superius vidit civitatem munitam, et ornatam; hic edocetur ut attendat quod alii ab aliis in sancta civitate meritis diferunt. Et diligenter considerandum est quod multa quae in descriptione sanctae civitatis ponuntur, magis ad sanctorum praesentia merita, quam ad futura praemia spectare dignoscuntur; licet intentio beati Ioannis sit supernae Hierusalem statum describere. Quaedam tamen magnifica de meritis ipsius studet intimare: unde per angelum qui cum beato Ioanne loquebatur, caetus sanctorum doctorum, sive praedicatorum, intelligitur, sicut supra dictum est. *Et habebat mensuram arundineam.* Per mensuram meritorum differentia designatur: *Ezech. 40. Calamus mensurae in manu eius.* Per arundinem auream intelligitur sacra Scriptura, quae convenienter arundo dicitur propter sonum praedicationis: *Psal. In omnem terram exivit sonus eorum.* Et dicitur *Aurea*, propter fulgorem divinae cognitionis, qui, inquam, fulgor illustrat corda fidelium: *Psal. Declaratio sermonum tuorum illuminat, et intellectum dat parvulis.* Angelus ergo arundinem habebat auream, hoc est sacram Scripturam compositam et fulgidam, ad erudiendam plebem dominicam: *Isaiae 30. Erunt aures tuae audientes vocem post tergum monentis: haec est via, ambulate in ea.* Habebat, inquam, arundinem auream. *Ut metiretur civitatem et portas eius et murum.* Per civitatem, quae non exprimitur nomine speciali, plebs inferior intelligitur. Portae quidem, ut superius dictum est, dicuntur apostoli: per quorum doctrinam alii ingredientur ad unitatem fidei; per murum Christus intelligitur qui undique suos munit et totaliter defendit. Angelus ergo metiri dicitur civitatem, quia sagacitas sanctorum praedicatorum secundum capacitatem audientium temperat praedicationis stilum: unde *1. Corinth. 3. Tanquam parvulis in Christo lac vobis potum dedi, non escam;* et *2. cap.* dicitur *ibid. Sapientiam loquimur inter perfectos.* Portas etiam metitur, dum doctrinam apostolicam introitum esse caelestis civitatis evidenter protestatur: *Prover. 8. Doctrinam magis quam aurum eligite.* Metitur etiam murum, hoc est Christum, tum scilicet dum ipsum praedicat esse Deum et hominem verum. *Et civitas in quadro est.* Hic ostenditur civitatis sanctae figuratio: unde in quadro dicitur esse sancta civitas, quoniam quatuor sunt eius latera, scilicet fides, spes,

caritas, et operatio: unde dicit Hugo: *Quantum quisque credit, tantum sperat ; quantum sperat , tantum diligit ; quantum diligit , tantum operatur.* In quadro civitas posita est , quia robusta fide , longanimis spe , ampla caritate , efficax opere. Vel quadrum civitatis sunt quatuor principales virtutes in homine , prudentia scilicet , temperantia , fortitudo , iustitia , quae aequales debent esse in homine , nec alia aliam debet excedere. *Longitudo eius tanta est , quantum et latitudo :* quia quantum credit , tantum amat ; et in hoc ostenditur quadrationis expositio. *Et mensus est civitatem de arundine , per stadia duodecim millia.* Hic ostenditur mensuratio ab angelo facta. Et primo ostenditur mensuratio civitatis totius. Secundo mensuratio murorum illius, ibi, *Et mensus est muros eius.* Stadium est longitudo itineris in quo curritur ut bravium acquiratur; unde *1. Corinth. 9. Nescitis quod hi qui in stadio currunt, omnes quidem currunt, sed unus accipit bravium ?* Duodenarius enim numerus duodecim apostolorum doctrinam significat, et millenarius doctrinam figurat : unde angelus , idest caetus praedicatorum de aurea arundine per stadia duodecim millia metitur, quia praedicatorum auctoritas etiam minores ad bravium supernae remunerationis currentes, apostolicam doctrinam perfecte secundum vires suas consummare attestatur. Sed quoniam superius de altitudine eius nihil dixit ; ideo longitudinem et latitudinem eius repetens etiam altitudinem describit dicens: *Longitudo, et altitudo, et latitudo eius aequalia sunt.* Per longitudinem fides intelligitur, per altitudinem spes, per latitudinem caritas: unde *in Psal. Latum mandatum tuum nimis.* Et hae tres virtutes aequales dicuntur , quia quantum quisque credit, tantum sperat; et quantum sperat, tantum diligit. Nec mirandum si spes per altitudinem hic figuretur, cum superius pro uno civitatis latere ponatur : quoniam una et eadem res in sacro eloquio multis intellectibus frequenter deservit. Sequitur , *Et mensus est muros eius centum quadraginta quatuor cubitorum , mensura hominis quae est angeli.* Superius dixit murum ; et hic dicit muros , et bene , quia civitas sancta et habet murum , hoc est principalem defensorem habet Christum; habet etiam muros, quia defensores habet alios, doctores scilicet et rectores ecclesiasticos : *Psal. Benigne fac in bona voluntate tua Sion* etc. Ipsorum mensura perfecte declaratur cum dicitur, *Et mensus est* etc. Centenarius enim numerus perfectionem signat, quadragenarius , qui ex quater decem consurgit , completionem quatuor Evangeliorum et decalogi demonstrat. Quaternarius vero quatuor virtutum principalium exercitationem. Cubitus, qui est in brachio, designat operationem. Muri ergo Hierusalem centum quadraginta quatuor cubitos dicuntur habere , quia sanctae ecclesiae defensores implent quatuor Evangeliorum mandata, atque decalogum cum exercitatione quatuor principalium virtutum. Et haec est hominis mensura , quoniam haec est hominis iustitia : unde per eam homo in se iustificatur, et per eam angelo socialiter coaequatur; et ideo subditur, *Mensura hominis quae est angeli.* Haec est iustitia quam habet homo, quae convenienter dicitur esse angeli, quia per ipsam homo reparatus in hoc mundo angelo sociatur , et socialiter coaequatur, et assimilatur in caelo : unde *Marci 12. Cum enim a mortuis resurrexerint, neque nubent, neque nubentur, sed sunt sicut angeli in caelis. Et erat structura muri eius,* et caetera. Superius ostendit beatus Ioannes partium sanctae civitatis, et totius simul commensurationem ; hic consequenter declarat eorum pretiositatem fundamentorum, ibi , *Fundamenta muri etc.* Tertio pretiositatem portarum, ibi, *Et duodecim portae.* Quarto pretiositatem platearum , ibi, *Et plateae civitatis.* Dicit igitur, *Et erat structura muri eius.* Ita viderat civitatem et murum eius sive muros, portas, et fundamenta, et haec omnia inter se differre; hic ostendit quam pretiosus sit murus, quam pretiosa civitas, quam pretiosa fundamenta, quam pretiosae portae. Ideo dicit primo, *Et erat structura muri eius,* idest coniunctio Verbi et hominis assumpti: *Ex lapide* : dicitur enim esse ex lapide , qui firmiter et indissolubiliter permanet in unitate personae. De huiusmodi lapide dicitur *Lucae 9. Omnis qui ceciderit super illum lapidem, conquassabitur; super quem autem ceciderit, comminuet illum.* Nec dicitur esse ex quocumque lapide, sed ex *Iaspide*, qui semper virorem habet; sicut Christus qui semper virorem aeternitatis habet , nobis virorem aeternitatis immarcescibilem repromittit *Ezech. 53. cap.* ubi dicitur : *In montibus excelsis Israel erunt pascua eorum ; ibi requiescent in herbis virentibus. Ipsa vero civitas aurum mundum,* idest rutilans, sicut aurum mundum fulgore divinae cognitionis: *1. Corinth. 13. Nunc cognosco ex parte, tunc cognoscam sicut et cognitus sum. Simile vitro mundo:* quoniam lucet sicut vitrum mundum puritate confessionis. Vitrum enim nullas in se sordes celat, sic sancta electorum simplicitas sua peccata pure per confessionem revelat ; unde dicitur *Iac. cap. 5. Confitemini alterutrum peccata vestra. Fundamenta muri eius.* Hic ostendit pretiositatem fundamentorum. Et primo in generali. Secundo in speciali, ibi, *Fundamentum primum.* Dicit igitur , *Fundamenta muri* , hoc est duodecim Patriarchae , vel alii sancti veteris testamenti , qui per duodecim Patriarchas intelliguntur , qui vere omni lapide pretioso ornati sunt, quoniam omni genere virtutum firmiter effulserunt. Ipsi ergo fundamenta muri, et etiam lapides pretiosi dicuntur , quoniam Christus qui est murus ecclesiae ex eorum genere sumpsit carnem, et ipsi claruerunt per multiplicem virtutum fulgorem: *Psalm. Fundamenta eius in montibus sanctis.* Virtutes quidem eorum per ordinem sub figura pretiosorum lapidum consequenter describit, et pretiositatem earum singulariter ostendit; et ideo dicit, *Fundamentum primum iaspis:* hoc est in fundamento primus est iaspis: iaspis enim quia viret fidem signat, quae est principium et origo omnium virtutum: *Heb. 11. Est autem fides sperandarum substantia rerum. Secundus sapphirus.* Sapphirus enim caelo sereno similis est, et significat caelestium bonorum spem; ideo ponitur secundus, quoniam spes secundum locum tenet post fidem: *Heb. 6. Fortissimum solatium habeamus , qui confugimus ad tenendam propositam spem, quam sicut anchoram habemus animae securam, ac firmam, et incedentem usque ad interiora velaminis ; ubi praecursor pro nobis introivit Iesus. Tertium chalcedonius.* Chalcedonius vero lucet quasi pallens ignis lucernae, et significat caritatem quae in abscondito bona agit; sed cum aliis pro-

desse potest, mox apparet quid fulgoris intus habet. Ponitur autem chalcedonius tertio loco, quoniam caritas tertio loco post fidem et spem ordinatur: *1. Cor. 13. Nunc autem manent fides, spes, caritas, tria haec; maior autem horum est caritas. Quartum smaragdus.* Smaragdus nimiae viriditatis est, et invenitur super herbas et frondes in frigore Scythiae: significat enim fortitudinem, quae necessaria est in adversis; et ideo quarto loco ponitur, quia qui fidem, et spem, et caritatem habet, necesse est ut sit fortis in sustinendo adversa: *Tob. 5. Fortis animo esto: in proximo est ut a Deo cureris. Quintum sardonyx.* Sardonyx niger est inferius: unde significat humilitatem; et ponitur quinto loco, quia congruum est ut qui fortis est in tribulationibus, non inde superbiat, sed magis humiliter se subiiciat: *Eccle. 3. Quanto magnus es, humilia te in omnibus. Sextum sardius.* Sardius sanguinei coloris est, et signat martyrii passionem; et ponitur sexto loco, quoniam qui praedictas virtutes habet, promptus debet esse animo ad sustinendum martyrium pro Christo; ideo dicitur *Actu. 21.* de beato Paulo: *Ego autem non solum alligari, sed et mori in Hierusalem paratus sum propter nomen Domini Iesu. Septimum chrysolithus.* Chrysolithus vero scintillas quasi ardentes emittit, unde claritatem miraculorum exprimit; et congrue septimo loco ponitur, quia qui tot habet bona, et mori pro Christo paratus est, virtute miraculorum nonnunquam clarificatur: *Actu. 6. Stephanus autem plenus gratia et fortitudine, faciebat signa et prodigia magna in populo. Octavum beryllus.* Huiusmodi lapis urit manum tenentis se: et per hoc designatur, quod qui talis ac tantus est eos qui sibi coniunguntur, per sui conversationem ad iustitiam accendit: *Matth. 5. Sic luceat lux vestra coram hominibus, ut videant opera vestra bona, et glorificent Patrem vestrum qui in caelis est. Nonum topazius.* Iste lapis aurei et aetherei coloris est: unde signat contemplationem caelestium bonorum; et nono loco merito ponitur, quia qui supradictis bonis decoratur, ad caelestia bona contemplanda sublimiter elevatur: *Matth. 5. Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt. Decimum chrysopasus.* Chrysopasus est viridis et aureae mixturae; et signat desiderium virentis aeternitatis et caelestis gloriae; et bene decimo loco ponitur, quia iustus postquam aeterna gaudia per altam contemplationem conspicit, ad ea possidenda totis desideriis inardescit: *Philip. 1. Desiderium habens dissolvi et cum Christo esse. Undecimum hyacinthus.* Hyacinthus enim cum aere mutatur, in sereno perspicuus, in nubilo marcescit: unde per ipsum virtus supernae condescensionis figuratur; et ideo undecimo loco ponitur, quia quicumque contemplare aeternitatis desideriis flagrat, misericordiae et compassionis visceribus flagrat: *Iob 30. Flebam quondam super eo qui afflictus erat, et compatiebatur anima mea pauperi. Duodecimum amethystus*, qui purpureum habet colorem; et ideo designat regiam dignitatem: unde in duodecimo loco congrue ponitur, quia qui supradictis bonis enitescit, potenter seipsum, et alios regere novit: *Tit. 2. In omnibus praebe te ipsum exemplum bonorum operum in doctrina, in integritate, in gravitate.* Bene igitur supradicti lapides huiusmodi ordine disponuntur, quia sanctorum virtutes per eos designatae, secundum ordinem, sicut ostensum est, apte connectuntur. *Et duodecim portae, duodecim margaritae sunt per singulas.* Hic ostendit portarum pretiositatem: unde per portas, sicut dictum est supra, designantur Apostoli, quia per eorum doctrinam habemus ingressum ad gloriam caelestis regni. Dicuntur etiam per singulas portas esse, *Margaritae*, quia per duodecim Apostolorum doctrinam salvantur fideles animae, quae sunt per fidem firmae, et per iustitiam lucidae; ideo convenienter dicit, *Et duodecim portae duodecim margaritae per singulas*, hoc est in unaquaque porta duodecim sunt margaritae, quoniam ex quatuor mundi partibus ad fidem sanctae Trinitatis per duodecim Apostolorum doctrinam et praedicationem, imitatores eorum in fide et iustitia sunt collecti: *Ier. 16. Ecce ego mittam piscatores multos, dicit Dominus, et piscabuntur eos:* unde *Matth. 4.* dicitur ad Petrum et ad Andream fratrem eius, *Venite post me, et faciam vos fieri piscatores hominum. Et singulae portae erant ex singulis margaritis.* Ex singulis quidem margaritis singulae portae dicuntur esse, quia sancti Apostoli et in semetipsis fide firmi extiterunt, et splendore iustitiae quantum ad alios claruerunt: unde non solum in se fulgebant per propriam virtutem, sed etiam in suis sequacibus fulgent per eiusdem virtutis imitationem. Ideo dicebat Apostolus *ad Philip. 3. Imitatores mei estote fratres.* Sequitur: *Et plateae civitatis aurum mundum.* Plateae enim civitatis sunt sancti inferiores, laxius rebus mundanis utentes, et subiecti maioribus propter virtutem obedientiae; ideo dicitur *1. Petr. 2. Subiecti estote omni humanae creaturae propter Deum; sive regi, quasi praecellenti; sive ducibus, tanquam ab eo missis.* Aurum etiam sunt per flammam internae caritatis, adimplentes illud quod *ad Romanos 12.* dicitur: *Spiritu ferventes, Domino servientes: Tob. 13. Auro mundo omnes plateae eius sternentur. Tanquam vitrum perlucidum.* Dicuntur etiam vitrum perlucidum propter manifestae confessionis puritatem: *Psal. Confessionem et decorem induisti, amictus lumine sicut vestimento.* Cum ergo tanta sit minorum et inferiorum speciositas, quis aestimare poterit maiorum et superiorum pulchritudinem? *Et templum non vidi in ea* etc. Postquam in parte praecedenti descripsit beatus Ioannes statum sanctae civitatis quantum ad partes suas, et quantum ad se totam; consequenter describit in hoc loco nobilitatem eius et gloriam. Unde primo ostendit eam esse gloriosam et nobilem ratione templi sanctissimi quo sanctificatur. Secundo ratione claritatis immensae, qua illuminatur, ibi, *Et civitas non eget sole.* Tertio ratione habitatorum nobilium, quibus honorificatur, ibi, *Et ambulabunt gentes.* Quarto ratione securitatis magnae, qua iucundatur, ibi, *Et portae eius non claudentur.* Quinto ratione amotionis omnis immunditiae, quoniam omni munditia decoratur; et hoc notatur ibi, cum dicit, *Non intrabit in eam* etc. Dicit igitur primo, *Et templum non vidi in ea*, quia locus orationis et oblationis, qui necessarius est in via, non erit in patria: unde *Isaiae 65. Antequam clament, ego exaudiam:* et *Ioan. 16. In illo die me non interrogabitis quicquam.* Ratio quare non erit ibi templum materiale, hoc est locus orationis, subditur cum dicitur, *Dominus enim Deus omnipotens templum illius est, et Agnus*, idest omnimoda sancti-

ficatio, et totius petitionis exhibitio: *Psal. Sanctificavit tabernaculum suum Altissimus.* Et notandum quod ubique fere cum divinitate humanitatem nomine Agni commemorat, ut utramque naturam homo diligat, et utrique gratias referat. Deinde ostenditur supernae civitatis nobilitas, ratione claritatis immensae, qua illuminatur; ideo dicitur, *Et civitas non eget sole, neque luna.* Non eget, idest non egebit, sole, neque luna ad literam. *Ut luceant in ea,* videlicet ad illuminandum eam: unde *Isaiae 60. Non erit ibi amplius sol ad lucendum per diem, nec splendor lunae illuminabit te; sed erit tibi Dominus in lucem sempiternam, et Deus tuus in gloriam tuam.* Et subdit rationem, quare non egebit. *Nam claritas Dei illuminabit eam,* claritas scilicet gloriosae divinitatis: *Et lucerna eius Agnus est,* hoc est humanitas continens ipsam divinitatem. Unde luminaria huiusmodi non erunt ibi necessaria; veruntamen lucebunt, multo clarius quam modo, ad laudem et gloriam eius, qui talia potuit creare, et creata in meliorem statum reformare; ideo dicitur *Isaiae 30. Erit lux lunae sicut lux solis, et lux solis erit septempliciter sicut lux septem dierum, in die qua alligabit Dominus vulnus populi sui.* Postmodum insinuatur dictae civitatis nobilitas, ratione habitantium in ea cum dicit, *Et ambulabunt gentes in lumine eius.* Per gentes intelliguntur subditi qui in lumine eius ambulabunt, quoniam electi qui nunc propter amorem caelestis patriae maioribus subiiciuntur, tunc in aeterna ipsius claritate libere gaudebunt; unde *in Psal. Exultabunt sancti in gloria, laetabuntur in cubilibus suis.* Et non solummodo gentes, idest subditi, in lumine sanctae civitatis ambulabunt, imo etiam, *Reges,* hoc est praelati, qui non tantum seipsos, sed alios regunt. *Afferent gloriam suam et honorem in illam,* ad similitudinem victorum qui spolia sua in urbes suas apportant. Afferent, inquam, gloriam, hoc est suam bonam conscientiam, per quam erunt gloriosi: et afferent, inquam, honorem in illam, honorem scilicet a subditis exhibitum sibi, iuxta illud *Psal. Afferte Domino gloriam et honorem* etc. Ista quidem afferent in illam, quando in resurrectione universali cum sibi commissis habitationem ingredientur supernam: *Isaiae 60. Gloria Lybani ad te veniet, abies et buxus et pinus simul ad ornandum locum sanctificationis meae.* His igitur et aliis bonis innumeris ditabitur civitas sancta caelestis, quoniam ad illius pulchritudinem et ornatum transferetur totum quod nunc unusquisque iustus operatur. Consequenter ostenditur ipsius securitas immensa, cum subdit, *Et portae eius non claudentur per diem,* Glossa, *Omnis timor auferetur.* Hic clauduntur portae civitatis Hierusalem, hoc est militantis ecclesiae, ut quando praedicatio iuste subtrahitur, vel aliqui pro culpa sua ab introitu ecclesiae arcentur: et hoc nullatenus erit ibi: unde *Isaiae 60. Aperientur portae tuae iugiter, die ac nocte non claudentur.* Rationem vero quare non dixit hic *Non claudentur per noctem,* subdit dicens: *Nox enim non erit illic,* ad literam, quia lucebit aeternaliter ibi fulgor immensus divinitatis: *Isaiae 60. Non occidet ultra sol tuus, et luna tua non minuetur, quia erit tibi Dominus in lucem sempiternam.* Vel secundum spiritualem intelligentiam, *Nox non erit illic,* hoc est neque culpa aliqua, neque poena. Dicit Hugo: *O quam clara quam solemnis erit dies illa quam faciet Dominus, dies illa nostri doloris terminus. Et afferent gloriam et honorem gentium in illam.* Per hoc insinuat latius illud bonum inaestimabile quod erit ibi, quoniam supradicti reges, idest praelati, afferent gloriam gentium in illam, idest ipsas gentes testimonio bonae conscientiae interius gloriosas: *2. Cor. 1. Nam gloria nostra haec est, testimonium conscientiae nostrae. Et afferent,* inquam, *honorem gentium,* hoc est gentes honorandas exhibitione boni operis exterius. Hoc autem fiet, quando finito mundi termino, boni et sancti praelati gentes modo sibi commissas inducent in caelestis patriae mansionem: *Psal. Afferentur tibi in laetitia et exultatione: adducentur in templum regis.* Sed quoniam sancti et mundi intrabunt ad beatitudinem, et immundi foris relinquentur ad damnationem; ideo describitur hic supernae civitatis nobilitas, ratione totius munditiae, cum subdit, *Nec intrabit in eam aliquod coinquinatum.* Et primo ostenditur eius munditia per carentiam omnium immundorum. Secundo per receptionem, et continentiam sanctorum et mundorum, ibi, *Nisi qui scripti sunt.* Dicit igitur, *Nec introibit in illam aliquod coinquinatum,* coinquinatum scilicet per consensum interius in cogitatione: *Faciens abominationem,* exterius scilicet in operatione: *Et mendacium,* in locutione: *Isaiae 35. Non transibit per eam pollutus:* et *infra ult. cap. Foris canes et venefici, et impudici, homicidae et idolis servientes, et omnis qui amat et facit mendacium.* Modo enim in ecclesia immundus cum mundo, malus cum bono, mendax cum veridico, tunc nequaquam intrabit; soli quidem intrabunt illi, qui modo recta sectando in munditia vivunt; et ideo dicitur, *Nisi qui scripti sunt in libro vitae Agni:* in libro siquidem vitae illi soli scripti sunt secundum veritatem, qui per gratiam perveniunt ad gloriam caelestem: *Supra 13. Et adorabunt bestiam omnes qui inhabitant terram, quorum nomina non sunt scripta in libro vitae Agni.* Et liber vitae Agni esse dicitur, quoniam bonum caeleste, quod divinitas conferendum iustis praedestinavit, humanitas dispensabit; unde *Lucae 12. Et transiens ministrabit illis.*

CAPUT XXII.

Et ostendit mihi fluvium aquae vivae, splendidum tanquam crystallum, procedentem de sede Dei et Agni. In medio plateae eius, et ex utraque parte fluminis lignum vitae, afferens fructus duodecim, per menses singulos reddens fructum suum, et folia ligni ad sanitatem gentium. Et omne maledictum non erit amplius: sed sedes Dei et Agni in illa erunt, et servi eius servient illi. Et videbunt faciem eius, et nomen eius in frontibus eorum. Et nox ultra non erit: et non egebunt lumine lucernae, neque lumine solis: quoniam Dominus Deus illuminabit illos, et regnabunt in saecula saeculorum. Et dixit mihi: Haec verba fidelissima sunt, et vera. Et Dominus Deus spirituum prophetarum misit angelum suum ostendere servis suis, quae oportet fieri cito. Et ecce

venio velociter. Beatus qui custodit verba prophetiae libri huius. Et ego Ioannes qui audivi, et vidi haec. Et postquam audissem et vidissem, cecidi ut adorarem ante pedes angeli, qui mihi haec ostendebat, et dixit mihi: Vide ne feceris, conservus enim tuus sum, et fratrum tuorum prophetarum, et eorum qui servant verba prophetiae libri huius. Deum adora. Et dicit mihi: Ne signaveris verba prophetiae libri huius, tempus enim prope est. Qui nocet, noceat adhuc, et qui in sordibus est, sordescat adhuc, et qui iustus est, iustificetur adhuc, et sanctus, sanctificetur adhuc. Ecce venio cito, et merces mea mecum est, reddere unicuique secundum opera sua. Ego sum Alpha et ω, primus et novissimus, principium et finis. Beati qui lavant stolas suas in sanguine Agni, ut sit potestas eorum in ligno vitae, et per portas intrent in civitatem. Foris canes, et venefici, et impudici, et homicidae, et idolis servientes, et omnis qui amat, et facit mendacium. Ego Iesus misi angelum meum testificari vobis haec in ecclesiis. Ego sum radix et genus David, stella splendida et matutina. Et spiritus et sponsa dicunt, Veni. Et qui audit, dicat veni. Et qui sitit, veniat, et qui vult, accipiat aquam vitae gratis. Contestor enim omni audienti verba prophetiae libri huius, Si quis apposuerit ad haec, apponet Deus super illum plagas scriptas in libro isto. Et si quis diminuerit de verbis libri prophetiae huius, auferet Deus partem eius de libro vitae, et de civitate sancta, et de iis quae scripta sunt in libro isto, dicit qui testimonium perhibet istorum. Etiam venio cito, Amen. Veni Domine Iesu. Gratia Domini nostri Iesu Christi cum omnibus vobis, Amen.

FINIS.

CAPUT XXII.

Et ostendit mihi fluvium etc. Posita superius descriptione eorum quae ad civitatem scilicet spectant, maxime quantum ad esse; hic ponitur consequenter eorum descriptio, quae ad eandem pertinent, maxime quantum ad bene esse. Unde in parte ista primo ostendit supernae civitatis amoenitatem. Secundo habitantium in ea gloriae magnitudinem, ibi, *Et servi eius servient illi.* Circa partem primam quatuor specialiter facit. Primo enim ostendit civitatem amoenam esse valde, propter aquae meatum delectabilem. Secundo propter arboris vitae foecunditatem, ibi, *Et ex utraque parte fluminis.* Tertio propter omnis mali carentiam et privationem, ibi, *Et omne maledictum.* Quarto propter gloriam Dei inhabitantem, ibi, *Et sedes Dei et Agni.* Circa primum primo describit aquae fluentis pulchritudinem. Secundo locum meatus eius et originem, ibi, *Procedentem de sede.* Dicit igitur, *Et ostendit mihi fluvium*, angelus scilicet, qui mecum loquebatur, de quo supra dictum est *21. Et venit ad me unus de septem angelis, habentibus septem phialas plenas septem plagis novissimis, et locutus est mecum.* Angelus, inquam, ille, Ostendit mihi fluvium, hoc est, Spiritus sancti gratiam laetificantem civitatem sanctam: *Psal. Fluminis impetus laetificat civitatem Dei.* De hoc etiam fluvio potest intelligi, quod *in Genes. 2.* dicitur *Fluvius egrediebatur de loco voluptatis ad irrigandum paradisum:* et recte fluvio comparatur Spiritus sancti gratia, quia diversas generationes rigando, post unam in alteram fluit: et licet aliquando aliquibus subtrahatur, per aliquos tamen fluere nunquam desinit: *Psal. Rigans montes de superioribus tuis.* Dicitur etiam fluvius aquae vivae, aquae videlicet quae reficiunt contra sitim mundanae cupiditatis: *Ioan. 4. Qui autem biberit ex aqua quam ego dabo ei, non sitiet iterum.* Refrigerat, contra ardorem carnalis voluptatis: *Prov. 5. Aqua frigida animae sitienti.* Purgat ab immunditia diabolicae suggestionis: *Num. 19. Qui aqua expiationis non est aspersus, immundus erit, et manebit spurcitia eius super eum.* Dicitur etiam aquae vivae, scilicet quia vivificat, quia nunquam deficit, quia semper fluit: *Ioan. 4. Aqua quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquae salientis in vitam aeternam.* Ostendit, inquam, mihi fluvium, *Splendidum tanquam crystallum:* dicitur enim splendidum ad modum crystalli, quia in solis quos reficit interius et refrigerat, exterius in actione micat: *Psal. Mittit crystallum suam sicut buccellas.* Fluvium, inquam, *Procedentem de sede Dei et Agni:* procedit enim divina gratia de sede Dei et Agni, quia a sanctis doctoribus, et praelatis ecclesiae, in quibus Deus praesidendo regnat, et alios iuste gubernat, quotidie ministratur: *1. Petri 4. Unusquisque sicut accepit gratiam, in alterutrum illam administrantes, sicut boni dispensatores multiformis gratiae Dei. In medio plateae eius.* Per plateas, ut dictum est superius, inferiores intelliguntur, qui rebus mundanis liberius uti possunt, et maioribus subditi sunt: unde *In medio plateae* civitatis procedit, hoc est, in communitate inferiorum sive minorum quantum est de se, et multo fortius in communitate maiorum: *Matth. 18. Ubi enim sunt duo, vel tres congregati in nomine meo, ibi sum in medio eorum. Et ex utraque parte fluminis.* Hic ostenditur sancta civitas esse delectabilis propter arboris vitae foecunditatem. Et primo describitur fructus illius copia. Secundo foliorum efficacia, ibi, *Et folia ligni.* Dicit ergo quantum ad primum, *Et ex utraque parte fluminis, Lignum vitae:* lignum enim vitae Christus dicitur, quia semetipsum in refectionem suis tribuit: *Matth. 11. Venite ad me omnes qui laboratis, et onerati estis, et ego reficiam vos.* Et est ex utraque parte fluminis, quia quamdiu sumus in hac vita, citra fluvium sumus, quia gratia desuper datur, per quam genus humanum iustificatur; qui autem glorificati sunt, ultra fluvium sunt, quia perfecti iustificati non indigent amplius iustificari. Unde lignum vitae, idest Christus, est hic per gratiam in suis; ibi vero per gloriam: hic vident eum sui per veram fidem, ibi videbunt per speciem: *1. Cor. 13. Videmus nunc per speculum in aenigmate, tunc autem facie ad faciem. Lignum*, inquam, *afferens fructus duodecim.* Per fructus duodecim duodenariam

apostolorum doctrinam intelligimus. Lignum vero vitae ex utraque parte fluminis duodecim fructus afferre dicitur, quia Christus, qui per lignum vitae intelligitur, omnibus electis et in via et in patria semetipsum in refectionem tribuit, quam videlicet refectionem apostolica turba in mundo praedicavit, exhibitam esse ad iustitiam, in caelo exhibendam ad gloriam. Et ut Christum suos incessanter pascere cognoscamus; ideo recte subditur, *Per menses singulos reddens fructum suum:* fructum enim suum per menses singulos reddit, quia suos continue, et in via, et in patria pascit: in via per corporis et sanguinis participationem; in patria per divinitatis et humanitatis suae perpetuam contemplationem. De huiusmodi ligno habetur *in Psal. Et erit tanquam lignum quod plantatum est secus decursus aquarum* etc. Sequitur, *Et folia ligni ad sanitatem gentium.* Per folia ligni praecepta Christi designantur, quia protegunt et ornant sicut folia: *Psal. Et folium eius non defluet* etc. Sunt enim huiusmodi folia ad sanitatem gentium, quia si auxiliante gratia impleantur, iustificationem animarum operantur; qui vero iustificatur, spiritualiter sanatur: *Exech. 47. Erunt fructus eius in cibum, et folia eius ad medicinam.* Sed quoniam omne bonum tanto est perfectius, quanto a malo est longius; ideo consequenter ostenditur civitas superna ab omni malo penitus esse libera, cum subdit, *Et omne maledictum non erit amplius:* quia neque culpa, neque poena: *Isaiae 48. Non esurient neque sitiunt amplius, et non percutiet eos aestus et sol. Et sedes Dei et Agni in illa erunt*, hoc est individua Trinitas in illa gloriosa civitate regnabit, et etiam Verbo coniuncta humanitas: *Supra 21. Ecce tabernaculum Dei cum hominibus, et habitabit cum eis, et populus eius erunt; et ipse Deus erit cum eis eorum Deus: Psal. Paravit in caelo sedem suam, et regnabit. Et servi eius.* Hic postmodum ostendit gloriae habitantium in civitate caelesti magnitudinem. Et primo ostenditur gloriae eorum magnitudo quantum ad divinam fruitionem. Secundo quantum ad omnis ignorantiae amotionem, ibi, *Et vox ulterius non erit.* Tertio quantum ad perfectam cognitionem, ibi, *Quoniam Dominus Deus illuminabit illos.* Dicit ergo, *Et servi eius servient ei.* Servi eius et omnes electi servient ei, non timore vel formidine, sed perfecta et summa dilectione, et securitate, laudem eius vocibus amoris intimi decantando: *Isaiae 65. Ecce servi mei laudabunt prae exultatione cordis: Supra 7. Hi sunt qui venerunt de tribulatione:* et sequitur: *Ideo sunt ante thronum eius, et serviunt die ac nocte in templo eius. Et videbunt faciem eius*, hoc est praesentia immediate sine aenigmate, immo manifeste et clare: *1. Ioann. 3. Videbimus eum sicuti est.* Et notandum quod facies Dei dicitur tripliciter. Uno modo dicitur praesentia eius per naturam humanam: *Psal. Ostende nobis faciem tuam, et salvi erimus.* Secundo modo dicitur praesentia eius per gratiam. Tertio modo dicitur praesentia eius per gloriam, scilicet in propria forma: *1. Cor. 13. Videmus nunc per speculum in aenigmate, tunc autem facie ad faciem. Et nomen eius in frontibus eorum*, erit supple scriptum. In frontibus eorum, hoc est in aperto, sicut aperte et manifeste eum confessi sunt: *Supra 8. Qui vicerit, faciam eum columnam in templo Dei mei, et foras non egredietur amplius, et scribam super eum nomen Dei mei. Et nox ultra non erit*, idest aliqua ignorantia dixit Glossa: *Roman. 13. Nox praecessit, dies autem appropinquavit, abiiciamus etc. Et non egebunt lumine lucernae neque solis.* Per lumen doctrina intelligitur qua intellectus illuminatur; per lucernam vetus testamentum; per solem novum. Vel per lucernam potest intelligi quilibet doctor parvae scientiae; per solem doctor habens excellentiam doctrinae; quasi dicat: Non erit eis necessaria doctrina veteris testamenti, vel novi, vel etiam doctrina alicuius doctoris, nec parvi nec magni: *Ier. 31. Non docebit vir proximum suum, et vir fratrem suum dicens, Cognosce Dominum: omnes enim cognoscent me a minimo eorum usque ad maximum eorum, ait Dominus.* Causa vero quare non egebunt doctrina, ostenditur cum dicit, *Quoniam Dominus Deus illuminabit illos:* et per hoc insinuatur cognitio perfecta quam habebunt sancti in patria; Dominus enim illuminabit eos lumine perfectae cognitionis; et ideo non indigebunt alio doctore, nec alia doctrina: unde *Ioan. 6. Et erunt omnes docibiles Dei. Et regnabunt in saecula saeculorum.* Regnabunt, quia regnante Deo totaliter inhaerebunt in saecula consecutiva saeculorum: *Supra 20. Erunt sacerdotes Dei, et Christi, et regnabunt cum illo mille annis:* et *Sapient. 6. Diligite sapientiam, ut in perpetuum regnetis. Et dixit mihi: haec verba fidelissima sunt.* Liber iste a principio divisus fuit in partes tres, in exordium, narrationem, et conclusionem. Terminatis duabus primis partibus, hic incipit pars tertia: et dividitur in partes tres. Primo enim beatus Ioannes commendans doctrinam istam confirmat eam auctoritate triplici. Secundo comminatur poenas gravissimas eam pervertenti, ibi, *Contestor enim omni.* Tertio bonum salutis optat cuilibet fideli, ibi, *Gratia Domini nostri Iesu Christi.* Pars prima tres habet partes. Primo enim confirmat doctrinam istam auctoritate angeli loquentis sibi. Secundo auctoritate sui, ibi, *Et ego Ioannes.* Tertio auctoritate Christi ibi, *Ego Iesus misi angelum meum.* Circa partem primam tria tanguntur. Primo quidem ratificat angelus supradictorum veritatem. Secundo Christi personam introducens, ostendit adventus eius celeritatem, ibi, *Et ecce venio.* Tertio excitat omnes ad doctrinae huius observationem, ibi, *Beatus qui custodit.* Quantum ad primum dicit, *Et dixit mihi*, scilicet angelus, qui mihi supradicta ostenderat. *Haec verba fidelissima sunt et vera:* fidelissima, quia quaecumque figuris et verbis ostensa sunt, fideliter implebuntur: *Psal. Fidelis Dominus in omnibus verbis suis:* et vera, quia nullo modo poterunt cassari: *Matth. 24. Caelum et terra transibunt, verba mea autem non praeteribunt;* et *supra 19. Haec verba Dei verd sunt.* Et quia fidelissima et vera et angelico ministerio declarata; ideo cum omni fide suscipienda: unde angelus de semetipso dicit, *Et Dominus Deus spirituum prophetarum*, idest Dominus Deus qui dat spiritum prophetandi Prophetis: *Misit angelus suum*, scilicet me: *Ostendere servis suis quae oportet fieri cito:* unde *supra 1.* dicitur: *Apocalypsis Iesu Christi, quam dedit illi Deus palam facere servis suis quae oportet fieri cito: et significavit mittens per angelum suum servo*

suo Ioanni. Misit, inquam, *Ostendere*, hoc est revelare: unde *Daniel. 2. Vere Dominus noster Deus Deorum est, et Dominus regum revelans mysteria. Servis suis*, idest electis: *Quae oportet fieri cito*, idest in brevi: *Isaiae 42. Nova quoque annuncio ego, antequam oriantur audita vobis faciam:* et quod cito consummanda et complenda sint cuncta quae in hoc libro continentur, probat, ipsum Christum introducendo loquentem, et festinationem sui adventus, quo cuncta complebuntur attestantem; ideo subdit, *Et ecce venio velociter*, quia videlicet non diu tardabit ea quae in adventu eius consummanda sunt adimplere: *Infra hoc eod. Ecce venio cito, et merces mea mecum est, reddere unicuique secundum opera sua.* Consequenter excitat omnes ad doctrinae huius observationem, cum dicit, *Beatus qui custodit verba libri huius.* Et valde bene dicit, *Qui custodit*, quia nihil prodest ad cognitionem veritatis legendo, vel audiendo pertingere, nisi addatur bene vivere. Ille quidem solus ad beatitudinem pervenit, qui non solum per memoriam, sed per vitam praecepta custodit: *Lucae 10. Beati qui audiunt verbum Dei, et custodiunt illud:* et *Iacob. 1. Qui autem perspexerit in lege perfectae libertatis, et permanserit in ea, non auditor obliviosus factus, sed factor operis, hic beatus in facto suo erit.* Prophetia igitur libri huius omnibus modis est credenda, quoniam angelico ministerio revelata, angelica auctoritate commendata: nec solummodo commendatur ab angelo, verum etiam a Beati Ioannis testimonio; unde sequitur, *Et ego Ioannes qui audivi et vidi haec.* Hic confirmat doctrinam istam auctoritate sui: et primo ponit testificationem suam, et etiam ostendit suam humiliationem, factam ab angelo sibi, cum dicit, *Vide ne feceris.* Circa primum primo ponitur Ioannis testificatio. Secundo ipsius humiliatio, ibi, *Et postquam audissem.* Dicit igitur, *Et ego Ioannes qui audivi et vidi haec*, scilicet supra praedicta; quasi dicat: Non tantum angelus, sed et ego Ioannes magister vester, non quilibet haereticus, ego vester amicus, non extraneus, Ego, inquam, cum ipso angelo, et post ipsum commendo vobis hanc prophetiam, qui nihil falsum, nihil erroneum soleo vobis commendare: *Ioan. ult. Hic est discipulus qui testimonium perhibet de his, et scripsit haec, et scimus quoniam verum est testimonium eius.* Sequitur: *Et postquam audissem*, verba scilicet praedicta: *Et vidissem*, tam mirabilem videlicet et incomparabilem beatae civitatis decorem ac iucunditatem: *Supra 21. Ego Ioannes vidi civitatem sanctam Hierusalem novam descendentem de caelo* etc. Cum ita audissem et vidissem stupefactus prae admiratione, *Cecidi ut adorarem ante pedes angeli*, adoratione scilicet latriae: Angeli, inquam, *Qui mihi haec ostendebat*, haec supradicta: unde *supra 21. Et ostendit mihi civitatem sanctam Hierusalem* etc. Sed quaeritur hic, cum beatus Ioannes hoc idem facere voluerit, et ab angelo prohibitus fuerit, ut habetur *supra 19.* quare iterum eum adorare voluit? Respondeo. Sanctus enim Ioannes in hac ultima visione multo sublimius elevatus fuit quam prius ad contemplandam caelestem gloriam secundum futurum statum eius; et ideo prae stupore nimio, et admiratione tantae pulchritudinis non fuit recordatus forsitan primae prohibitionis: vel etiam per huiusmodi iterationem innuit quantam venerationem praelatis nostris debemus exhibere, cum ipse angelum caelestia bona sibi demonstrantem etiam prohibitus voluerit adorare: veruntamen ipse non propter se, sed propter Deum deberet velle sibi honorem huiusmodi exhiberi: unde et bene angelus dixit, *Deum adora*, quia tantum honorem sibi exhibitum deberet attribuere Deo, nec deberet propter hoc in se extolli, sed magis humiliari. Deinde sequitur, *Et dixit mihi: vide ne feceris.* Hic ostendit beatus Ioannes duplicem prohibitionem sibi factam ab angelo. Et primo tangit prohibitionem respectu eius quod facere volebat. Secundo respectu eorum quae viderat et audierat, ibi, *Et dixit mihi, ne signaveris.* Circa primam partem primo ponitur prohibitio. Secundo consequens informatio, ibi, *Deum adora.* Dicit ergo quantum ad primum, *Et dixit mihi, vide ne feceris*, idest cave ne me adores: hoc idem habetur *supra 19.* Rationem autem quare hoc prohibet, subdit dicens, *Conservus tuus sum et fratrum tuorum;* quasi dicat: Ego, et tu, et fratres tui spirituales, scilicet iusti, tanquam conservi unum Dominum habemus: et ideo nolo a te adorari, immo volo tecum unum Deum et Dominum adorare. Hoc etiam dicit angelus, considerando naturam humanam supra se exaltatam, et ideo se dicit conservum iustorum, et non superiorem, et hac de causa non esse adorandum. Et quoniam duplex est fraternitas, carnalis, scilicet per naturam, et spiritualis, quae est per gratiam; ideo insinuat de qua intendit loqui, cum dixit, *Prophetarum*, idest praedicatorum bonorum. Propheta aliquando accipitur pro praedicatore: unde *1. Cor. 14. Prophetae autem duo vel tres dicant, et caeteri diiudicent. Et eorum qui servant verba libri huius*, idest minorum praedicatoribus obedientium. Omnium itaque iustorum tam maiorum quam minorum se recognovit angelus esse conservum, quia novit omnes eundem habere Deum. Sed quare angelus in veteri testamento se ab homine adorari sustinuit, non autem in novo? istud dictum fuit *supra 19.* super verbum consimile. Postmodum subditur informatio facta ab angelo, cum dixit, *Deum adora;* quasi dicat: Nullum alium adorare debes, nisi solum Deum, adoratione scilicet latriae: *Matth. 8. Dominum Deum tuum adorabis, et illi soli servies. Et dixit mihi, ne signaveris verba prophetiae.* Ostensa superius angelica prohibitione respectu eius quod beatus Ioannes facere volebat; hic consequenter subditur angelica prohibitio respectu eorum quae viderat. Et primo ponitur angelica prohibitio. Secundo prophetica eius praenunciatio, ibi, *Qui nocet, noceat adhuc.* Tertio loquens in persona Christi, ut mali timeant, et boni sibi caveant, ostendit iterum se venturum esse ad iudicandum in proximo, ibi, *Venio cito.* Quarto per ipsum declaratur bonorum beatitudo, et malorum damnatio, ibi, *Beati qui lavant stolas suas.* Dicit ergo, quantum ad primum, *Et dixit mihi: Ne signaveris verba prophetiae libri huius*, hoc est non occultes penitus nimis obscure scribendo: unde *supra 1.* dicitur *Apocalypsis Iesu Christi quam dedit illi Deus palam facere servis suis, quae oportet fieri cito.* Sed contra hoc potest obiici, quia *supra 10.* dicitur: *Signa quae locuta sunt septem tonitrua, et noli ea scribere.* Ergo

videtur esse contradictio inter istud et illud. Dicendum, quod non est contrarietas inter ista, quoniam sacrae Scripturae verba, et secundum aliquid sunt signanda, et secundum aliquid non sunt signanda: sunt enim signanda, quia sunt impiis et infidelibus occultanda, ne sit eius locus pervertendi: unde alius: Non propter suos fideles, sed propter fures divitiae sub sigillo clauduntur. Item plures contemnerent verba sacrae Scripturae, si totaliter manifesta essent: unde Isidorus *1. lib. de sum. bon. Si cuncta paterent, statim intellecta vilescerent: si cuncta clausa existerent, diffidentiam generarent.* Utrumque autem beatus Ioannes, et quod prohibitum, et quod praeceptum sibi fuit, diligenter observavit: quia quaedam per obscura velamina figurarum malis occultare studuit, et quaedam vel absque figuris scripsit, vel per semetipsum figuras exposuit; et sic subtiliter insinuando sub velaminibus latentia mysteria bonis quodammodo revelavit. Sed si obiiciatur, quod si malos latent occulta mysteria: ergo possunt de ignorantia excusari. Dicendum, quod non: quia verba sacrae Scripturae manifestiora possunt intelligere, et si vellent vitia deserere, et opera virtutum exercere, possent ad occultarum rerum cognitionem pervenire divina gratia adiuvante; et sic patet solutio. Causam autem quare prohibuit angelus beato Ioanni ne verba libri huius totaliter occultaret, subdit cum dicit, *Tempus enim prope est:* tempus videlicet adventus Christi, ut factores verbi Dei beatificentur, contemptores vero condemnentur: *Isaiae 14. Prope est ut veniat tempus eius, et dies* etc. *Supra 1. Tempus enim prope est.* Quod ergo remunerandum est, vel etiam condemnandum necessario est sciendum: et ideo non debet penitus occultari, sed studiose propalari. Et quia impii prophetiam istam contemnunt vivendo male, et iusti eam perficiunt vivendo bene; ideo subditur, *Qui nocet, noceat adhuc;* quasi dicat: Ne signes verba ista, sed ea alii manifesta, quia tempus iudicii prope est, in quo ex eis impii damnabuntur, et iusti glorificabuntur: quia cum utrisque dicta verba manifestaveris, mali contemnendo efficientur deteriores, et boni adimplendo meliores: *Daniel. 12. Eligentur et dealbabuntur multi, et quasi igni probabuntur multi, et impie agent impii, neque intelligent omnes impii.* Et notandum quod iste sermo, *Qui nocet, noceat adhuc,* non dicitur voce optantis, sed voce prophetantis, sicut in pluribus sacrae paginae locis reperitur similiter. Duo vero malorum genera distinguuntur hic cum dicitur, *Qui nocet, noceat* etc. et ex opposito duo genera bonorum: unum enim est respectu proximi, alterum respectu sui. Hoc autem quod dicit *Qui nocet, noceat adhuc,* spectat ad iniuriam bonis per ipsos malos illatam; illud vero quod sequitur, *Et qui in sordibus est, sordescat adhuc,* spectat ad propriam ipsorum immunditiam. Duo vero bona quae sequuntur, duobus malis praedictis contraria sunt, et eodem disponuntur: nam hoc quod dicit, *Et iustus iustitiam faciat adhuc,* contrarium est huic, quod *supra* ait, *Qui nocet* etc. quod autem subinfertur, *Et sanctus sanctificetur adhuc,* repugnat huic quod dictum est, *Et qui in sordibus est etc.* quoniam primum istorum bonorum respicit proximi commodum, scilicet iustitiam: iustitia enim est reddere unicuique quod suum est: sicut nocumentum e contrario respicit proximi damnum. Similiter sanctificatio dicit subiecti proprii munditiam: sanctus vero idem est quod mundus; sed e contrario sordescere sonat immunditiam. Est igitur sensus. Qui nocet, noceat adhuc, idest nocebit, malum aliis inferendo, ut intelligatur angelus hoc dixisse prophetando, non optando. Et qui in sordibus est, sordescat adhuc, hoc est sordescet seipsum magis ac magis per luxuriam polluendo, et ita de aliis suo modo. Et quoniam, ut ait Apostolus *2. Corinth. 5. omnes nos manifestari oportet ante tribunal Christi, ut referat unusquisque propria corporis prout gessit, sive bonum sive malum;* ideo angelus loquens in persona Christi, ostendit se venturum esse cito ad iudicandum, ut mali timeant, et boni sibi caveant, cum dicit, *Ecce venio cito.* Per hoc etiam prope esse significat adventum suum: unde *supra* hoc eodem dicitur, *Et ecce venio velociter.* Sequitur: *Et merces mea mecum est:* ita vero merces et eius est, et hominis est: Eius, quia eam distribuit; Hominis, quia eam recipit: et recte cum ipso esse dicitur, quia eius potestas et eius misericordia, unde iustus beatificetur, et impius damnetur: *Isaiae 40. Ecce merces eius cum eo, et opus illius coram illo.* Merces, inquam, mea mecum est, *Reddere unicuique secundum opera sua,* hoc est secundnm quod meruit quilibet, vel demeruit: *Roman. 2. Reddet unicuique secundum opera sua:* et *Ier. 25. Reddam eis secundum opera ipsorum, et secundum facta manuum suarum.* Et ne alium suspicemur esse bonorum, et malorum iudicem et remuneratorem; ideo dicit, *Ego sum alpha et ω, primus et novissimus, principium et finis;* quasi dicat: Revera ego veniam et iudicabo, et remunerabo, et non alius, quia ego creavi per potentiam, cum sim primus et principium omnium, ego discernam iudicando per iustitiam, cum sim novissimus et finis creaturarum: *Supra 1. Ego sum Alpha et ω, principium et finis, dicit Dominus Deus.* Huiusmodi vero sententia ideirco frequenter repetitur, ut ei fides firmior adhibeatur. *Beati qui lavant stolas suas.* Hic consequenter per angelum loquentem in persona Christi declaratur bonorum beatitudo, et malorum damnatio. In primo innuitur retributio bonorum. Secundo damnatio malorum, ibi, *Foris canes.* Quantum ad primum dicit, *Beati qui lavant stolas suas,* idest corpora sua, vel opera post baptismum foece peccatorum polluta; quasi dicat, licet superius dictum sit, Qui nocet, noceat adhuc etc. Non propter hoc desperent peccatores, quia si mundaverint se a peccatis suis per poenitentiam, beatitudinem consequentur aeternam; sicut et illi qui conservaverunt innocentiam suam: *Isaiae 1. Lavamini, mundi estote, auferte malum cogitationum vestrarum ab oculis meis:* et *supra 7. Hi sunt qui venerunt de tribulatione magna, et laverunt stolas suas, et dealbaverunt eas in sanguine Agni.* Beati, inquam, sunt qui sic faciunt. *Ut sit potestas eorum in ligno vitae,* idest ut possint esse participes gloriae Christi, qui dicitur lignum vitae: *Supra 2. Vincenti dabo edere de ligno vitae, quod est in paradiso Dei mei. Et per portas,* idest in sanctam Hierusalem civitatem caelestem: *Isaiae 26. Aperite portas, et ingrediatur gens iusta custodiens veritatem.* Deinde ostenditur iniquorum damnatio, cum dicit, *Foris canes.* Et quasi dicat, si lavari contempseritis, civitatem san-

ctam non intrabitis. Unde in hac parte sex peccatorum tanguntur genera, et possunt sic distingui, quia qui peccator efficitur, aut hoc est per inordinationem sui in se; aut sui in proximum; aut sui in Deum. Si primo modo; sic sunt impudici, hoc est immundi per luxuriam; si per inordinationem sui quantum ad proximum, hoc potest esse dupliciter: aut opere; aut sermone. Si primo modo; sic sunt homicidae: si secundo modo, hoc est in sermone; hoc contingit tripliciter, aut detrahendo, aut malum persuadendo, aut decipiendo, quando scilicet aliud habetur in corde, aliud in ore. Si primo modo, sic sunt canes, idest detractores, qui mordent occulte proximum, detrahendo; si secundo modo, hoc est malum persuadendo, et sic sunt venefici, idest malorum persuasores; si tertio modo, decipiendo scilicet, sic sunt mendaces. Si per inordinationem sui in Deum, sic sunt idololatrae, qui attribuunt creaturae quod est creatoris. Foris igitur erunt canes, hoc est detractores: *Et venefici*, idest malorum persuasores, qui proximum suum inducunt ad malum: *Et impudici*, qui se polluunt per luxuriam: *Et homicidae*, qui proximum suum occidunt, vel opere, vel voluntate, vel procurant ut occidatur: *Et idolis servientes*, qui cultum latriae, qui soli Deo debetur, rebus insensibilibus tribuunt: *Et omnis qui amat et facit mendacium*, idest qui corde diligit, et ore pronunciat in quo proximum fallat. Isti igitur et caeteri reprobi, qui per istos designantur, ab introitu supernae civitatis excludentur, et in infernum per consequens mittentur: *Supra 20.* dicitur: *Timidis autem et incredulis et execratis homicidis et fornicatoribus et veneficis, et idololatris et omnibus mendacibus, pars illorum erit in stagno ardenti igne et sulphure. Ego Iesus misi angelum meum.* In parte praecedenti commendavit beatus Ioannes prophetiam suam auctoritate angeli, et etiam auctoritate sui; in hac autem parte commendat eam auctoritate Christi. Unde Christus loquens in propria persona primo ponit suam testificationem. Secundo, ut certius ei credatur, describit suam auctoritatem, ibi, *Ego sum radix.* Tertio invitat nos ipsemet cum ecclesia ad percipiendam salutem, ibi, *Et sponsus et sponsa dicunt: Veni.* Quantum ad primum dicit, *Ego Iesus*, ego scilicet salvator vester, et non alius: *Misi angelum meum*, de quo dicitur supra primo: *Mittens angelum suum servo suo Ioanni*, Iesus enim angelo, Angelus Ioanni, Ioannes ecclesiis huiusmodi sacrum mysterium revelabit. Misi, inquam, angelum meum. *Testificari vobis haec in ecclesiis:* non enim dicit in ecclesia, sed in ecclesiis, propter videlicet ecclesias Asiae particulares, quibus librum istum principaliter misit. Unde *supra 1.* dicitur: *Ioannes septem ecclesiis quae sunt in Asia etc.* ideo in fine libri huius sermonem suum ad illos dirigit, ad quos in principio direxit. Per hoc itaque quod dicitur, *Ego Iesus* etc. plane insinuatur quod non solum angelus, et Ioannes verba libri huius nominum suorum inscriptione commendant; sed etiam ipse Christus nominis sui adnotatione nobis ea commendat. Sed quia posset aliquis dubitare, quis esset iste Iesus: ideo statim ut certius ei credatur, auctoritatem suam manifeste declarat, cum subdit, *Ego sum radix et genus David, stella splendida et matutina.* Radix David, ipsum videlicet creando: *Isaiae 11. Egredietur virga de radice Iesse, et flos de radice eius ascendet:* et genus David, de eius scilicet genere carnem assumendo: *Matth. 1. Liber generationis Iesu Christi filii David, filii Abraham.* Ego sum, inquam, *Stella splendida*, mundo lucem praebendo, et splendore sanctorum excedendo. De huiusmodi stella habetur *Num. 24. Orietur stella ex Iacob.* Et stella, inquam, *Matutina*, diem scilicet praenuncians, *hoc est aeternam beatitudinem per resurrectionem meam*, dicit Interlinearis: *Coloss. 1. Ipse est caput corporis ecclesiae, qui est principium, primogenitus ex mortuis, ut sit in omnibus ipse primatum tenens.* Ego igitur tantus et talis verba prophetiae huius vobis commendo, qui spiritualia bona vobis tribuo, qui caelestia et aeterna promitto. Sed quanto desiderio, quanta dilectione Christus et sancta mater ecclesia salutem nostram concupiscant, declaratur cum subditur, *Et sponsus et sponsa dicunt: Veni.* Sponsus verus, idest Christus, de quo *Ioan. 3. Qui habet sponsam, sponsus est. Dicunt*, per internam scilicet inspirationem: *Et sponsa*, hoc est sancta ecclesia, de qua dicitur *supra 21. Ostendam tibi sponsam uxorem Agni.* Dicit, videlicet per praedicationem cuilibet praedestinato ad vitam aeternam: *Veni*, per veram fidem, et bonam actionem, et sanctam conversationem. Sponsus siquidem, et sponsa similiter dicunt hoc, quoniam gaudia nuptialia promittunt: *Matth. 22. Ite ad exitus viarum, et quoscumque inveneritis, vocate ad nuptias.* Et ut quilibet vocatus alios vocare studeat, ideo subiungitur, *Et qui audit, dicat veni:* qui audit, scilicet per recte credendo, et quod credit opere faciendo: unde *supra 2. Qui habet aures audiendi audiat.* Iste talis auditor alios vocare tenetur, ad minus per exemplum bonae vitae, ne lumen boni spiritualis abscondatur: unde *Matth. 5. Neque accendunt lucernam et ponunt eam sub modio, sed super candelabrum, ut luceat omnibus qui in domo sunt.* Sed ne aliquis invitatus aliqua pusillanimitate ductus, vel alia de causa perterritus, ad tanti boni plenitudinem accedere pertimescat; ideo ad confortandum eum subinfertur, *Qui sitit veniat: Qui sitit*, idest qui convertendi voluntatem habet: *Veniat*, supple per conversionem, et securus de venia accipiat sacramenta, et gratis remittentur ei peccata. *Isaiae 55. Omnes sitientes venite ad aquas. Qui vult accipiat aquam vitae gratis*, quasi dicat, Non est grave neque laboriosum; quia sola voluntas sufficit, sine pretio meritorum. Accipiat aquam vitae, idest gratiam vivificantem. *Accipiat*, inquam, *gratis;* hoc est absque omnibus meritis: *Supra 21. Ego sitienti dabo de fonte aquae vitae gratis.* Hugo: *O quam pretiosa sunt ista supernae dignitatis oracula omni pretio praeferenda, omni acceptione digna, omni devotione accipienda, omni memoria retinenda, omni virtute promerenda. Contestor ego omni audienti.* Commendavit superius beatus Ioannes praesentem doctrinam, confirmando eam auctoritate triplici; hic consequenter comminatur poenas gravissimas eam pervertenti. Et primo ponit suam comminationem. Secundo introducit Christum hoc affirmantem, ibi, *Dicit qui testimonium perhibet istorum.* Circa primum primo comminatur addenti contrarium. Secundo subtrahenti de eo quod est hic scriptum, ibi, *Et si quis diminuerit.* Dicit igitur primo, *Contestor ego* etc. quia plures infideles, et

haeretici, vel apponerent, vel diminuerent de facili aliquid in hoc libro, ut melius errores suos fovere possent ; ideo ad refrenandam eorum praesumptionem ostendit beatus Ioannes, quanta animadversione dignus sit, qui aliquid in eo addere, vel auferre praesumit. Dicit propterea, *Contestor ego*, idest testis existo : *Prov. 14. Testis fidelis non mentietur. Omni audienti verba prophetiae libri huius*, ut scilicet sibi caveat, ne aliquid apponere praesumat ad huius libri verba, corrumpendo ea ; unde dicit, *Si quis apposuerit ad haec:* ille enim apponit, qui mendacium adiungit, et talis absque dubio gravissime punietur; et ideo subditur, *Apponet Deus super illum plagas scriptas in libro isto*, idest poenas aeternas, sive temporales. De quibus plagis dicitur *supra 15. Vidi aliud signum in caelo magnum, et mirabile, angelos septem habentes plagas septem novissimas. Et si quis diminuerit de verbis libri prophetiae huius:* ille vero diminuit qui aliquid ex his quae in eo scripta sunt, subtrahit, vel etiam negando contradicit, et talis etiam valde graviter punietur per bonorum subtractionem ; et propterea dicitur, *Auferet Deus partem eius in libro vitae*, ut videlicet non habeat partem in his, quae indelebiliter existentia sunt in praedestinatione divina : quae, inquam, praedestinatio dicitur liber vitae: *Psal. Deleantur de libro viventium, et cum iustis non scribantur:* et *supra 13. Quorum non sunt scripta nomina in libro vitae.* Auferet, inquam, partem eius, *De civitate sancta*, ut scilicet non sit civis in ea: *Supra 21. Non intrabit in eam aliquid coinquinatum, faciens abominationem et mendacium, nisi qui scripti sunt in libro vitae Agni*, et auferet, inquam, partem eius, *De his quae scripta sunt in libro isto*, ut non sit particeps bonorum quae promittuntur in eo, sicut specialiter *supra 2.* et *3. cap.* et in his duobus ultimis capitibus. Et licet ex duobus malis iam dictis, alterum addenti contrarium attribuatur, alterum per subtractionem diminuenti sive subtrahenti inferatur ; uterque tamen utroque malo percutietur, quia qui malis supradictis affligetur, necesse est ut bonis etiam denudetur, et qui bonis privabitur, malorum illatione graviter punietur. *Dicit qui testimonium perhibet istorum.* Hic introducitur Christus afferens supradictam comminationem, et excommunicationem: et tanguntur haec tria. Primo enim Christus dictum Ioannis affirmat. Secundo adventum suum iam esse instantem iterato demonstrat, ibi, *Venio cito.* Tertio rogat eum beatus Ioannes ut veniat, ibi, *Veni Domine Iesu.* Dicit ergo quantum ad primum, *Dicit qui testimonium perhibet istorum*, videlicet Christus, qui cuncta quae in hoc libro sunt attestatur, dicit. *Etiam*, hoc est dictum Certe ita fiet. *Etiam* est adverbium affirmandi, per quod affirmatur quod promissum est, quasi diceret beatus Ioannes, si mihi non creditis, saltem testimonio veritatis credite : *Ioan. 3. Qui de caelo venit, super omnes est: et quod vidit et audivit hoc testatur.* Sequitur, *Venio cito.* In fine libri facit iterum mentionem de adventu suo, ut audientes et legentes reddat attentiores, ne per aliquam securitatem falsam inveniantur imparati: unde *Luc. 12. Et vos estote parati, quia qua hora non putatis, filius hominis veniet. Amen: Veni Domine Iesu.* Haec verba sunt beati Ioannis adventum Salvatoris affirmantis et regratiantis: nam per hoc quod dicit *Amen*, ipsum venturum esse veraciter asserit; per hoc etiam quod subiungit, *Veni Domine Iesu*, deprecatur ut veniat : *Cant. 5. Veniat dilectus meus in hortum suum.* Per hoc enim nobis ostenditur, quod beatus Ioannes in caritate valde perfectus erat, quia Salvatorem ut veniret rogabat : et quia perfecte diligebat, ideo minime timebat: unde sicut ipsemet dicit *in prima Canonica sua 4. capit. Timor non est in caritate, sed perfecta caritas foras mittit timorem. Gratia Domini nostri Iesu Christi cum omnibus vobis amen.* In hac parte ultima huius libri, sicut et in prima, illis omnibus quibus scribit bonum salutis optat, ut se reddat eis benevolum more bene scribentium, et ex benevolentia provocat eos ad meliora ; ideo dicit, *Gratia Domini nostri Iesu Christi cum omnibus vobis*, ut videlicet sitis grati et accepti in conspectu eius, quod habet fieri per gratiam. *Amen*, hoc est fiat. Huiusmodi vero gratiam optat Apostolus omnibus quibus scribit, sicut in fine omnium epistolarum suarum patet evidentissime. Hanc autem Christus Dei Filius, qui est Alpha et ω primus et novissimus dignetur nobis omnibus elargiri. Amen.

FINIS.

INDEX

RERUM MAXIME

NOTATU DIGNIORUM

A

Abyssus quid. p. 83 87 106 170 192
Abyssi clavis quid. 192
Abyssi clavem habet Christus quomodo. 193
Abyssum senescere quid. 87
Aculei quid ? 87
Accusator dicitur diabolus et quare. 122 et 123
Accusare debet seipsum homo, ne a diabolo accusetur. 123
Actus carnalis coinquinat. 139
Actus triplex ab idolis removetur, et cur reliquos reticeat Scriptura. 93
Actus peccati transit, poena semper manet. 177
Actum malum relinquere utrum sufficiat ad poenitentiam? 93
Adae eiectio e Paradiso excommunicationem significat. 102
Adorare Angelum Ioannes prohibetur. 208
Adorare idola fornicari est. 172
Adorari vehementer appetunt daemones. 128
Adorabunt Antichristum falsi christiani. 128
Adoratio daemoniorum cur opus manuum dicatur, et deinceps. 92
Adoratio duplex scilicet. 26
Adoratio latriae soli Deo debetur. 111
Adorantes in templo metiri quid. 102
Adorandus solus Deus. 143
Adversis impossibile est persistere sine auxilio Dei. 135
Adversis non succumbere donum Dei est. 124
Aer quid. 83 163
Aegyptus quid. 108
Aemulari multipliciter accipitur. 30
Aestuare aestu magno quid. 160
Affectus vanitatis triplex. 144
Affectiones quatuor, timor, spes, gaudium, dolor, quomodo inter se differant. 49
Agar ancillae Sarae eiectio quid significet. 102
Agnus quid. 38 54 135
Agni familia quae. 136
Alae quid. 87
Alae duae contemptus mundi et desiderium praemii et deinceps. 124
Alae sex contemplationis scilicet. 191
Alleluia quid. 184
Altare quid. 73 102 159
Altare aureum quid, et cur ita dictum. 88
Altare Christus dicitur et quare. p. 88
Altare metiri quid. 102
Altaris cornua sunt praedicatores sancti. 88
Alpha et ω quid. 3 200
Ambitiosorum quam ingens crux. 181
Ambulare quid. 11
Ambulare quoddam est resurgere. 163
Amen quid. 4 5 28 65 185
Amen amen idem Hebraeis quod nobis Fiat fiat. 28
Amen tripliciter accipitur. 28
Amomum genus seminis, quas virtutes habeat. 186
Amat Christum vere qui nihil cum illo amat. 116
Amoris Dei erga nos magnitudinem nemo explicare potest. 4
Amorem nostrum mutuum maxime timet diabolus. 46
Amore nostri Redemptor noster occubuit. 13
Amandus et timendus solus Deus quomodo. 143
Andreas in Achaia praedicavit. 116
Angelus quid. 9 97 148
Angelus abyssi quid. 87
Angelus aliquis etiam si non cecidisset, tamen non essent nisi novem ordines angelorum. 108
Angelus aquarum quid. 159
Angelus cur similis filio hominis dictus. 9
Angelus dicitur Christus et quare? 71 94 175 192
Angelus fortis Christus. 182
Angelus natura homine praestantior. 145
Angelus primus effundens phialam quid. 158
Angelus secundus effundens phialam quid. 158
Angelus tertius effundens phialam quid. 159
Angelus quartus effundens phialam quid. 159
Angelus quintus effundens phialam quid. 161
Angelus sextus effundens phialam quid. 163
Angelus septimus effundens phialam quid. 168
Angelus Thyatirae commendatur in multis. 16
Angelus visus in medio candelabrorum quid. 0
Angeli dicuntur caeli. 123
Angeli dicuntur daemones quare. 55
Angeli gaudent de daemonum deiectione. 123
Angeli indignantur contra malos. 123
Angeli manus quid. 98
Angeli num linguas habeant. 42
Angeli praedicatores, quare. 190
Angeli praevaricatores, amissa sanctitate, non amiserunt vivacem sensum. 78
Angeli quatuor daemones omnes designant quare. 56 et seq.

Angeli sancti student nos iuvare contra, mali nocere. p. 151
Angeli septem quid. 120
Angeli septem, septem tubis clangentibus quid. 59 74
Angeli quatuor quid et quare. 89
Angelorum numerus. licet nobis innumerabilis, tamen Deo cognitus. 42
Angelorum septem, idest praedicatorum officium describitur. 157
Angelis semper cognata virginitas quare? 166
Anima discretionem dat intellectui. 77
Anima praeparanda ad tentationem quomodo.
Anima quando in solitudine esse dicatur. 119 et 120
Anima vita corporis, animae vita Deus. 78
Animae locus verus quis. 124
Animae mors duplex, scilicet. 15
Animae nomen dupliciter accipitur. 124
Animae beatae duplici modo recipiunt a Deo consolationem. 51
Animae non interficiuntur, sed homines. 51
Animae quomodo mori dicantur. 130
Animarum vox quae. 52
Animalia quatuor quid. 34 39 43 44 64
Annis tribus solvetur diabolus ad tentandum homines. 103
Ante et retro quid. 92
Antichristus blasphemator. 128
Antichristus Christo dissimillimus. 184
Antichristus dicet sanctos omnes condemnatos. 128
Antichristus e tribu Dan nascetur. 62
Antichristus faciet simulatorie facta Christi. 131
Antichristus finget se a morte resurrexisse. 127
Antichristus nihil poterit nisi permissus a Deo. 128
Antichristus non Deus, sed homo. 133
Antichristus pseudopropheta. 162
Antichristus quomodo bellum faciet cum sanctis. 129
Antichristus septima mundi aetate regnabit. 171
Antichristus ubi occidetur. 51
Antichristi imaginem hodie multi portant. 132
Antichristi nominis numerus explicatur 133 et deinde
Antichristi persecutio quatenus durabit. 90
Antichristi tempore impii captivabunt fideles. 130
Antichristo cedent potestatem suam potentes eius temporis. 173
Antichristo mortuo multi poenitentiam acturi sunt. 160
Antichristo mortuo quot dies poenitentiae dabuntur hominibus. 62
Antichristo mortuo sancti in magna quiete vivent. 111
Antichristo revelabit diabolus thesauros absconditos. 130 et 131
Antichristum adorabunt falsi christiani. 128
Antichristum non esse Deum, quo pacto cognosci poterit. 134
Antichristum num omnes homines adorabunt? 152
Apocalypsis quid. 2
Apocalypsis liber dividitur in tres partes.
Apocalypsis non secundum litteralem, sed mysticum sensum interpretandus. 86
Apostoli cur stellis comparati. 115
Apostoli praedicaverunt primo Iudaeis. 76
Apostolorum doctrina dicitur Evangelium. 97
Apostolicae doctrinae in quo consistat intentio. 2
Aquila quid. 81
Aquila cervis inimica. 82
Aquila dicitur praedicator, et quare. 81
Aquila visus acutissimi. 82
Aquila una dicuntur omnes praedicatores et quare. 81
Aquila ungues respicit. 277
Aquilae solertia in piscando. 82
Aqua doctrina Scripturarum. 79
Aqua doctrinae convertitur impiis in sanguinem, quomodo. 106
Aqua tanquam flumen quid. 125
Aquae multae quid. 137 167 172
Aquilo quid designet. 202
Arbor quid. 56 84
Archa quid. p. 113
Arcus quid. 45
Arcus Scripturae alios vulnerat ad vitam, alios ad mortem. 45
in Arcu duo consideranda. 45
Arena quid. 125
Arii error impius. 4
Ascendere de terra quid. 130
Ascendere in caelum quid designet. 31
Ascendere in Scripturis quid. 83
Aser. 60
Asia. 10
Asia minor tertia pars mundi est. 9
Asiam corruptam multis haeresibus ab exilio rediens invenit b. Ioannes. 100
Asinus quid. 103
Atrium quid. 101
Atrium non metiendum. 103
Avari per terram designantur, quare. 56
Aves quid. 190 192
Aviditas magna nocendi daemonum. 89
Aurichalci natura quae. 7
Aurum quid. 155
Aurum ignitum quid. 29
Aurum praeeminet ceteris metallis. 88
Aures habere quid. 14
Aures duae intellectus et affectus. 130
Aurea et Aureola quid, et quomodo differant. 139
Aureae et Aureolae meritum in quo consistat. 139
Austrum quid denotet. 202

B

Babylon quid. 144 164 169 175 179
Babylon cur magna appellata. 144
Babyloniam circuit Euphrates. 89
Balaac quid. 17
Baptismus sacramentum necessitatis. 33
Baptismi triplex effectus describitur contra tria mala quae ingerit peccatum originale. 152
Baptismate peccata omnia abluuntur. 152
ad Beatitudinem gradus qui. 60
Beatus quis vere erit. 184
Beati erunta qui ad coenam Agni vocantur propter multa. 186
Bellum quomodo faciet Antichristus cum sanctis. 129
Bellum vel praelium quod vidit Ioannes in caelo quid 120
Bestia Antichristus. 191 194 196
Bestia et imago bestiae quid. 145
Bestia in Scriptura quid. 106 126 145 152
Bestia septem capita et decem cornua habens quid. 168
Bestiae nomen aliter, et aliter interpretari potest. 127
Beniamin quid. 60
Bilibres hordei quid. 48
Bilibris tritici quid. 48
Blasphemabunt Antichristus et antichristiani Christum. 161
Blasphemiae nomina quid. 127
Bona quae agimus partim a Deo, partim a nobis. 36
Bona voluntas sufficit cum devotione, etiam absque sacramento. 62
Bonitas Christi quando maxime manifestata. 40
Bonitas attribuitur Spiritui sancto. 110
Bonos Deus vexat, malos minime quare. 29
Bonos mali permittuntur affligere. 85
Bos quid. 103
Botrus quid. 142
Byssus quid et ubi fiat. 180 186

C

Cadere coram Agno quid. 39
Cadere in cisternam quid. 103
Cadere in faciem quid. 110
Cadere in Scriptura quid. 64 84

Cadere in terram quid ? p. 83
Caelum quid. 31 83 107 109 112 114 117 181 120 126 151 154 157 176 181 187.
Caelum claudere quid. 105
Caelum dicitur ecclesia, et quare. 79
Caeli medium quid. 81 141
Caelum novum et terra nova quomodo intelligenda. 128
Caelum tropologice quid. 69
Calculus quid. 17
Caeli dicuntur angeli quare. 123
Calamus quid. 103
Calamus mensurae quid. 101
Calidus quis vere dicatur. 28
Calix quid. 164
Capilli quid. 7 86
Caput quid. 7
Caput Christi quid. 95 188
Caput mulieris quid. 115
Capita locustarum quid. 86 92
Caminus ardens quid. 7
Candelabrum movere quid. 6
Candelabri descriptio et explicatio. 65
Candelabra cur aurea appellata. 66
Candelabra duo quid significent. 105
Candelabra septem quid. 6
Canere tuba quid. 88
Cantare canticum Moysi quid. 153
Canticum Agni quid 153
Canticum Moysi et Agni quid. 153
Canticum novum quid, et cur Novum appellatum. 137
Carcer quid. 14
Carcer diaboli quis. 195
Caritas Christi in tribus maxime patet. 70
Caritas oculus quo videtur Deus. 113
Caritas vera quae. 40
Caritatis vis reddit nos Deo similes, immo vero Deos. 136
Caritatem quis vere habere dicatur. 40
In caritate sive in gratia qui non est, non meretur. 4
Caro Christi clavis ianuae vitae. 25
Carnes manducare quid. 173
Carnes Regum manducare quid. 191
Item Tribunorum et fortium. 191
Item Equorum. 191
Item Liberorum. 191
Item Servorum. 191
Item Pusillorum. 191
Item Magnorum. 191
Castitas vera quae. 139
Casus bonus quis vere dicatur. 8
Casus malorum quid fructus in nobis facere debeat. 109
Casus multiplex, scilicet. 64
Caudae scorpionum, quid. 87 92 117
Causa cur multi peribunt quae. 93
Centenarius numerus quid. 190 203
Cerastes quid. 106
Caeremoniae omnes mortiferae. 153
Cervis inimica aquila. 82
Character bestiae quid? 191
Characterem accipere in fronte quid. 194
Christus angelus, quare ? 94 176 182 192
Christus Antichristo dissimillimus. 134
Christus cur dictus equus albus. 187
Christus cur similis filio hominis appellatus. 6
Christus de caelo descendisse quomodo dicatur. 94
Christus Deo Patri aequalis. 119
Christus describitur quadrupliciter. 45
Christus dicitur altare quare? 88
Christus dicitur Angelus quare. 70
Christus dicitur indumentum iustorum. 7
Christus dicitur Sapientia Patris. 1
Christus fortis. 94
Christus frater noster, quomodo. 94
Christus in adventu primo venit ut agnus, in secundo veniet ut leo. 5
Christus in cruce complevit de se et humana salute prophetata. p. 95
Christus in iudicio per diversitatem conscientiarum mitis aut durus apparebit. 5
Christus insidet ecclesiae. 32
Christus lapis pretiosus. 208
Christus lignum dicitur ob multiplicem effectum. 13
Christus magnam potestatem habet ad auxiliandum ecclesiae secundum quatuor. 118
Christus mediator noster. 71
Christus nihil habuit quod non esset Patris. 109
Christus omnia adversa patienter sustinuit. 26
Christus ortus e tribu Iuda. 38
Christus paratus est iuvare peccatores. 97
Christus per nubem designatus quid boni nobis contulerit. 94
Christus plerisque in locis visus est esse in medio, et quare. 6
Christi potestas quando maxime manifestabitur. 111
Christus quomodo descendisse dicatur. 175
Christus quomodo proficere dicatur sapientia. 56
Christus sol irradians super sequentes se. 161
Christus secundum humanitatem dominator omnium. 190
Christus stat, sedet, ambulat quomodo. 38
Christus sua bonitate facit intelligere Scripturam. 99
Christus suis nunquam deerit. 94
Christus unus ex quatuor animalibus, quomodo. 155
Christi caput quid. 188
Christi vestitus quid. 188
Christum imitantur fideles in multis. 140
a Christo Reges, Sacerdotes, et Christiani vocamur. 27
Christiani falsi cur Atrio comparati. 102
Cibus et potus sacra Scriptura. 99
Cinnamomum, quid et unde dictum. 180
Cisterna quid. 103
Cithara quid. 39 153
Cithara duo habet, lignum et corda, et quid designent. 39 137
Citharoedus quis vere dicatur. 137
Civitas, civium unitas, bonorum et malorum. 164
Civitas facta in tres partes quid. 164
Civitas magna Babylon quid. 179
Civitas sancta habet murum et muros, quomodo. 203
Civitas sancta Hierusalem ostenditur Ioanni. 201
Civitatis decima pars cecidit quid. 108
Clamor quid. 175
Clamor parturientis. 117
Clamor praedicationis et orationis necessario iunguntur. 117
Clamare Dei quid. 108
Clamare in Scripturis quid. 96
Clavis abyssi quid. 3
Claves David quid. 25
Clavem abyssi habet Christus quomodo. 193
ad Coenam vocatos nos esse cur dixerit Ioannes, et non ad prandium. 186
Coenare eum quando Deus dicatur. 30
Cognitionem perfectam habebunt sancti in patria. 207
Collyrium quid. 29
Columna firmitatem praebet. 95
Coluber quid. 106
Comestio quid denotet. 99
Communio triplex fidelium in ecclesiis. 102
Communitatis nota medium. 81
Compunctio et devotio dicitur fumus quare. 88
Concessio varia et multiplex. 46
sine Concordia nihil Deo placet. 39
Conservi qui dicantur. 187
Constantiae exemplum praedicatoribus datur. 105
de Contemplatione quatuor notantur. 8
Contemplationis quatuor species. 8
Corpus glorificatum videri potest vel non potest, ut ipsum vult. 107
Corporis glorificati dotes quatuor. 17
Cornua Agni quae. 131

Cornua altaris quatuor quid. p. 88
Cornua altaris sunt praedicatores sancti. 88
Cornua decem quid. 117 127 173
Cornua duo bestiae quid. 131
Cornua septem Agni quid. 38
Corona aurea in capite quid. 147
Corona stellarum duodecim in capite mulieris quid. 115
Corona tria importat, scilicet. 14
Coronae aureae in capitibus quid. 33
Creaturae nomen quomodo accipiendum. 77
Creaturae principium quid. 27
Crucis effectus varii. 57
Currere, et ante cursus metam deficere, nihil prodest. 14

D

Daemon cur comparetur faculae. 78
Daemonis naturam pulcherrimam obfuscavit peccatum. 83
Daemonum nocendi magna aviditas. 89 119 122
Daemones appetunt adorari. 93
Daemones cur angeli dicantur. 55 89
Daemones mittuntur etiam a Deo. 55
Daemones natura nobilis creatura. 55
Daemones quatuor quid. 55
Daemones quomodo nitantur malos tenere in errore. 162
Daemones vigent scientiae acumine, triplici modo. 79
Damnatio duplex iniustis, in anima et corpore. 177
Damnatio iuste infertur iniustis. 177
Damnatio sanguis dicitur quare. 159
Daniel signatur per foenum, quare? 84
Dathan et Abiron terra absorbuit. 108
Dicere voce magna quid. 81
Doctor male vivens et bene docens propriam linguam confodit. 26
Doctor praedicans quid cogitare debeat. 111 et deinceps.
Doctorum vel praedicatorum officium quod. 74
Docere mulierculam unam dominus non dedignatur. 81
Docere non potest quis, quod non didicit. 21
Docere qui nescit, docteris locum possidere non debet. 21
Doctrina Christi dicitur Evangelium. 97
Doctrina Evangelistarum regitur ecclesia. 34
Doctrina haereticorum meretrix, quare? 79
Doctrina quibus subtrahenda. 102
Doctrinae aqua impiis in sanguinem vertitur quomodo. 106
Doctrinae pastus in solitudine et quiete habetur. 120
Defectus malus duplex. 12
Denarius numerus quid designet. 117
Denarius unus quid. 48
Dentes leonum foetent. 86
Descendere de caelo quid. 94
Descendisse Christus quomodo dicatur. 175
Desertum quid. 124
Detractio ab invidia originem habet. 161
Detractione proximorum qui laetatur, linguam suam manducat. 161
Detractores num semper dissimulandi. 14
Devorare librum quid significet. 99
Deus ante mundi constitutionem erat. 4
Deus, cur noster dictus. 185
Deus de libro vitae neminem delet, sed seipsos peccatores delent. 25
Deus dominans in iustis, tria facit, scilicet. 122
Deus est finis sive causa finalis hominis. 109
Deus laudandus propter multa. 65
Deus neminem a gratia sua exterminat, nec malum suadet ullum. 112
Deus nisi pro culpa punit. 159
Deus quando dicatur accipere virtutem suam. 111
Deus quomodo stare dicatur. 180
Deus regnare dicitur dupliciter, scilicet. 185
Deus solus adorandus. 43 64 143 187 208
Deus solus timendus et amandus quomodo. 143
Dei signum non habere quid? 84
Dei timor triplex quis. p. 143
Deo debetur sola adoratio latriae. 111
Deo insunt tria, quae? 111
Deo pro donis acceptis gratias agere debemus. 111
Deum quis vere diligere dicatur. 39
Deitatis nomen cur soli Patri attributum. 136
Dextera quid. 7 11 36
Diabolus acrius insequitur bonos quam malos. 125
Diabolus adorari vult. 128
Diabolus ardet perdere animas. 50
Diabolus caput omnis malitiae. 82
Diabolus cecidit propter superbiam. 82
Diabolus clausus ostiis multis, scilicet. 193
Diabolus cur invidiosus. 82
Diabolus cur accusator dictus. 122
Diabolus cur serpens antiquus dictus. 193
Diabolus dicitur stella quare? 79 82
Diabolus draco dictus quare. 162
Diabolus fuit naturae pulcherrimae. 82
Diabolus invidet saluti humanae, quare? 76
Diabolus iustos nonnunquam deserit triplici ratione. 125
Diabolus maxime amorem nostrum mutuum metuit. 46
Diabolus missus est in stagnum ignis. 195
Diabolus mortuo Antichristo non habebit amplius tentandi locum. 170
Diabolus nihil potest nisi permissus. 46 82 260
Diabolus nisi volentem vincit neminem. 47
Diabolus nocere non potest nisi permissus. 84
Diabolus non potest violentiam facere libero arbitrio. 87
Diabolus origo blasphemiae. 168
Diabolus quid. 121
Diabolus laedere permittitur. 84
Diabolus revelabit antichristo thesauros absconditos. 130
Diabolus semel victus non desistit. 124
Diabolus serpens dictus quare. 124
Diabolus servit utilitati sanctorum. 50
Diabolus tempore finalis iudicii acrius insurget contra fideles. 123
Diabolus una cum reprobis peracto iudicio finali in infernum detrudetur. 170
Diaboli carcer quis. 195
Diaboli est exterminare hominem a gratia Dei. 112
Diaboli potestas modica et magna quomodo. 47
Diabolo data est clavis puteis abyssi quid. 81
Diabolo data potestas sive concessa tentandi, duplici ratione. 47
Diademata decem quid. 127
Diademata multa quid designent, et cur dari solita. 188
Dicere sine voce quid. 81
Dies quid. 89
Diei pars tertia quid. 80
Die ac nocte non habere requiem quid. 35
Dilectio uniuscuiusque qualis est, talis est et ipse. 55
Dilectionis Dei erga nos magnitudinem nemo explicare potest. 4
Diligere Deum quis vere dicatur. 29
Diligere filiorum, timere servorum. 143
Discretio qualis esse debeat. 101
Discretionem dat anima intellectui. 77
Discretionem praestantiorem habebant caeteris philosophi. 77
Diversitas quadruplex est inter homines. 106
Divinitatis veritas non inest simulachris. 93
Dives facile fieri potest, quisquis poenituerit bonae mentis. 177
Divites quid. 33
Dominatio attribuitur Filio. 110
Dominus Dominorum et Rex regum Christus. 173
Dominica dies quid. 6
Dona septem in via cuivis homini a Deo dantur, scilicet. 65
Donec accipitur dupliciter, et exclusive et inclusive. 156
Durandi modus in Deo triplex est. 8
Dotes quatuor corporis glorificati. 17
Dotes septem iustorum. 111

Draco quid. p. 117
Draco devorare filium cupiens quid. 118
Draco diabolus quare. 193
Draco habens septem capita quid. 117
Draco septem habens diademata quid. 117
Draco quomodo seducat homines. 118
Draconis leonisque differentia. 117

E

Ecce nota gaudii vel propinquitatis. 37
Ecclesia dicitur caelum et quare. 79
Ecclesia dicitur Mulier, quare. 115
Ecclesia novos filios sponso Christo parit, quomodo. 118
Ecclesia parit filium dupliciter. 124
Ecclesia regitur doctrina Evangelistarum. 34
Ecclesia sola est quae dat sacrificium laudis. 13
Ecclesia sola est in qua bonum opus peragitur. 102
in Ecclesia triplex status excellens secundum meritum. 138
Ecclesiae indumentum et ornamentum Christus. 115
Ecclesiae septem Asianae universitatem ecclesiarum signant. 6
Ecclesiam plus diligit Deus quam congregationem fidelium ante et sub legem. 115
Effectus timoris in electis tempore finalis iudicii duplex. 109
Effectus triplex in reprobis in finali iudicio. 108
Eiicere foras quid. 102
electi Dei vivent in aeternum. 97
Electis suis Deus immutabile praemium dare firmiter statuit. 97 109 340
Elementorum trium innovatio. 198
Enoch et Helias duo testes Christi. 103
Enoch et Helias ingentem acturi poenitentiam. 105
Enoch et Helias in tribus laudantur. 105
Enoch et Helias tempore antichristi praedicabunt verbum Dei. 103
Enoch et Heliae resurrectio describitur. 107
Ephesus quid. 11
Ephesi ecclesiae cur primo scripserit b. Ioannes. 11
Epistola continet tria. 11
Equus albus quid. 45
Equus niger quid. 47
Equus rufus quid. 46
Equites exercitus antichristi, qui 89
Error Arii impius quis. 4
Error haereticorum dicentium corporalia non esse a Deo, confutatur. 105
Error putantium Christum in passione extinctum. et ex tempore natum, et non credentium finale iudicium obruitur. 4
Error quorumdam haereticorum dicentium creaturas bonas a bono, malos vero a malo creatas, eliditur. 97
Esuries et sitis duplex scilicet. 68
Esurire in caelo sancti non possunt quare. 68
Esurient etiam post iudicium sancti, quomodo. 68
Evangelizatio quid. 97 142
Evangelium propriissime dicitur doctrina Christi. 97
Evangelium quomodo aeternum dicatur. 142
Evangelistae in nullo sibi ipsis dissentiunt. 88 279
Evangelistarum quilibet sex bona spiritualia habuit. 34
Eucharistia cur sub panis velamine monstratur. 3
Eucharistiae dignitas et effectus multiplex. 13
Evilath quid. 29
Euphrates flumen magnum quid. 88
Euphrates flumen vorax. 88
Euphrates interpretatur pulverulentus, humidus, crescens, fructifer. 88
Euphratem Persi et Moedi in multos rivulos haud procul a Babylone secuerunt. 88
Excessus mentis duo habet. 6
Excommunicatio per Adae eiectionem designatur. 102
Excommunicatio quomodo fieri debet. 28
Excommunicatio triplex in ecclesia. p. 102
Exemplum constantiae praedicatoribus datur. 105
Exemplum malum caelum aliis hominibus claudit. 25
Exercitus Christi quis. 189
Exire quid. 45 83
Expositionum Scripturae tres modi. 79
Exterminare utrum Deo conveniat. 112

F

Facies quid. 8
Facies Dei quid. 95
Facies irae quid. 54
Facies et dorsum quid. 6
Facta priorum patrum nobis in exemplum ponuntur. 61
Faculae cur comparetur daemon. 79
Falx quid. 148 149
Familia agni quae. 136
Felicitas summa est scire uti paupertate. 14
Foetorem non exhalabunt corpora Heliae, et Enoch, quare. 106
Foenum quid. 84 85
Foeni tertia pars quid. 75
Femur quid. 190
Fons aquae vivae. 200
Fons in medio paradisi Virgo mater. 190
Fontes aquarum quid. 79
Foras eiicere quid. 102
Fornicatio duplex, scilicet. 93
Fornicatio non in proximum est tantum, verum et in seipsum. 92
Fornicatio peccatum mortale. 93
Fornicationis nomen quid designet. 167
Fornicationum mater Babylon. 169
Fornicari est adorare idola. 172
Fornicariae damnatio describitur multipliciter. 173
Fornax magna, quid. 83
Fortis, quomodo dicatur Deus. 178
Fortes quid. 33
Fortitudo Christi ubi maxime apparuit? 94
Fides adversis probatur. 130
Fides altare dicitur, quare. 71
Fides patientiam praecedit. 130
Fides sanctae Trinitatis solus introitus in caelum. 202
Fides, Spes, Caritas, longitudinem, altitudinem, latitudinem designat. 203
Fides vera quae. 130
Fides una fuit veterum et novorum Patrum. 35
Fidei lumen deficit in falsis fratribus. 80
Fide non alia quam quae nunc est omnes salvi facti sunt patres. 38
Fideles odio habentur ab infidelibus. 108
Fideles omnes admonitos habere debemus ad duo scilicet. 176
Finale iudicium quando. 54
Firmamenti motus peracto iudicio cessabit. 98
Fletus corporalis utrum sit in inferno incertum. 177
Flumen magnum Euphrates quid. 88
Flumina et fontes aquarum quid. 159
Fluminum tertia pars quid? 79
Frater noster Christus. 95
Fraternitas duplex. 123 208
Frena equorum quid. 150
Frigidus quis vere dicatur. 28
Frons quid. 57 136 169 194
Frons sedes verecundiae. 57 84
Fructus duodecim quid. 206
Fulgura quid. 73 164
Fumus quid? 83 184
Fundamenta civitatis sanctae qualia. 203
Fumus incensorum quid. 71
Fur quid. 23 163
Furor irae quid et cur ita dictus. 100

G

Gad quid. p. 60
Geminatio verbi ostendit certitudinem. 144
Gemma in nido quid. 82
Gemmam sibi in nido collocat aquila. 82
Gentes omnes quid. 20 144
Gentibus quare non praedicandum? 103
Gentiles dicuntur mare, quare? 76
Gentiles diversas sectas habent. 107
Gentiles per mare signantur. 77
Gladius ex utraque parte acutus. 8 46 189
Gladio spirituali qui feriendi. 102
Glorificati corporis dotes septem quae. 115
Item alia quinque quae ibi. 115
Glorificatio sanctorum describitur. 198
Gog et Magog quae gentes sint aut quid designent. 195
Gradus triplex proficientium. 60
Grando quid. 75 165
Gratias Deo pro donis acceptis agere debemus. 111
Gratiam Deus nunquam aufert ab aliquo. 14
Gratiam quomodo hominibus subtrahere dicatur Deus. 80
Gratiam suam Deus dat quibus et quomodo et quando vult. 139
Gula et Luxuria, duae filiae sanguisugae. 77

H

Haeresiarcha cur stella dicitur. 79
Haeretici fingunt se habere divinorum scientiam quam non habent. 169
Haeretici habent potentes quasi sub nutu suae voluntatis. 171
Haeretici pervertendo Scripturas homines decipiunt. 169
Haereticos cur Dominus permittat vivere. 79
Haeretici rectum Scripturae intellectum habere se fingunt. 89
Haeretici sunt multi. 86
Haereticorum doctrina meretrix quare? 79
Haereticorum error immundus. 169
Haereticorum garrulitas per ranarum importunitàtem designata. 162
Haereticos num extirpare debeamus et occidere. 11
Helias quid. 104
Helias et Enoch duo testes Christi. 103
Helias et Enoch ingentem acturi poenitentiam. 105
Helias et Enoch in tribus laudantur. 105
Heliae et Enoch resurrectio describitur. 107
Helias et Enoch tempore antichristi praedicabunt verbum Dei. 103
Hercules uno halitu cucurrit centum viginti quinque passus. 150
Hermageddon quid. 163
Hiericho quid. 103
Hierusalem quid. 27 198
Hierusalem cur ab Ioanne Civitas magna appellata. 106
Hirci dicuntur voluptatibus dediti, quare? 77
Homicidium peccatum grave. 93
Homo animal rationale et mansuetum. 86
Homo contra naturam nihil facit. 118
Homo, nobilis naturae et excellentis animal. 65
Homo omnis quantum ex parte Dei ordinatur ad beatitudinem. 109
Hominis finis, sive causa finalis, est Deus. 109
Homines gloriantur in duobus, scilicet. 177
Homines qui humana sapiunt. 166
Hominum nomina septem millia quid. 108
Hominum pars tertia quid. 89
Hominum perversorum octo differentiae. 200
Hominibus inest quadruplex diversitas. 106
Hominibus inesse ut plurimum solent duo scilicet. 7
Hora quid. 89
Humanae saluti invidet diabolus, quare? 77
Humilibus Deus ut plurimum praebet intellectum Scripturae. p. 115

I

Iacob mire laudatur. 61
Iactantia superba in angelo Laodiceo. 28
Iaspis quid. 32
Iacula praevisa minus feriunt. 85
Idola olim loqui dicebantur quomodo. 132
ab Idolis triplex actus removetur. 93
Idololatriae peccatum dupliciter tangitur. 93
Idolothyta manducare num est peccatum? 19
Iezabel quid designet. 18
Iezabelis malitia depingitur. 18
Iesus Christus cur toties in novo testamento replicatur. 4
Iesus Christus virgultum in quo omnes recreantur. 191
Ignis dicitur invidia, quare? 77
Ignis et sulphur quid. 145
Ignis in Scriptura quid. 105 152
Ignis opus. 95
Imago bestiae quid. 152 191
Imago bestiae quomodo a iustis vincenda. 152
Immortalitatis effectus multiplices describuntur. 17
Immortalitatis gloriam nemo investigare potest. 17
Impoenitentia vel obstinatio quid mali pariat. 175
Immunda etsi luxuria dicatur, peccatum tamen omne immundum. 175
Incarnationem Christi arguunt duo haec nomina, Iesus et Christus. 3
Incensa multa quid. 71
Incensorum fumus quid. 71
Indignatio vel ira quomodo in Deo esse dicatur. 165
Indumentum iustorum Christus dicitur multiplici ratione. 7
Infernus et mors quid. 196 197
Inferni dolor qualis. 179
in Inferno poena differens. 164
in Inferno utrum sit fletus corporalis incertum. 189
Infideles obscuri per tenebras errorum. 77
Iniuria magna fit Deo cum in quolibet peccato, tum maxime in mortali. 177
Insula quid. 6
Intelligentiae acumen debet habere praedicator. 81
Intellectui dat anima discretionem. 77
Intellectum Scripturae Deus etiam indignis interdum tribuit. 115
Intellectum Scripturae Deus maxime humilibus praebet. 115
Intentio beati Ioannis in hoc libro, quae. 2
Interitus reproborum tempore finalis iudicii, quid. 107
Invidet diabolus saluti humanae, quare? 77
Invidia quid. 61
Invidia ignis dicitur quare? 77
Invidia, quam ingens malum. 161
Invidus membrum diaboli. 161
Invidi species pulchre describitur. 177 et deinceps.
Ioannes Apocalypsi nomen suum praeposuit, verum non Evangelio, quare. 3
Ioannes cur per aquilam designatus. 34
Ioannes cur in Pathmos relegatus. 6
Ioannes Evangelista quid in hoc libro intendat. 2
Ioannes est nomen gratiae. 6
Ioannes in Asia praedicavit. 115
Ioannes omnia sub figura vidit. 44
Ioannes quae vidit, vidit visione imaginaria. 76
Ioannes quo pacto visiones viderit. 6
Ioannes tenet typum praedicatorum. 98
b. Ioannes virgo fuit. 136
b. Ioannis dignitas. 166
b. Ioannem familiarius diligebat Iesus. 133
Iob signatur per viride, quare? 84
Ioseph quid. 60
Iris in circuitu sedis quid. 94

Ira duplex quae. p. 64
Ira quomodo in Deo esse dicatur. 54 165
Iracundi species describitur. 77
Issachar quid. 60
Israel quid. 62
Israelis vel Iacobi filii nominatim exprimuntur propter duo. 62
Iudas cur primo loco positus, cum sit quartus filius Iacob? 59
Iudaea cur primum crediderit, Gentilitate in perfidia relicta, ac eadem demum credente Iudaeis incredulis, humanae mentis oculis penetrari non potest. 77
Iudaei praedicantibus Helia et Enoch convertentur. 104
Iudaeis primo praedicaverunt Apostoli. 77
Iudicium finale quando. 54 97
Iudicii executio fiet per angelos. 147
Iudicii finalis dies omnes latet. 163
Iudicio peracto firmamenti motus cessabit. 98
Iudicia Dei nemo comprehendere, et reprehendere iuste potest nemo. 154
Iudicia Dei veneranda magis quam discutienda. 77
Iuratio Dei quid. 98
Iurandi modus describitur. 97
in Iustificatione quinque consideranda. 29
Iusti persecutionibus proficiunt. 103
de Iustis est loqui tripliciter. 112

L

Labbadon quid. 87 et deinde.
Lacrymae triplices quae. 199
Lacrymam omnem abstersurus quomodo dicatur Deus? 199
Lacus quid. 149
Laedere quid. 84
Lectus quid. 19
Laetari quomodo sancti dicantur de reproborum damnatione. 181
Lampades septem quid. 33
Lampadarum lumine adiutus Gedeon. 33
Lana et nix quid. 7
Laodicea quid. 28
Laodiceus angelus vituperatur propter defectum quadruplicis boni. 28
Lapis mundus et candidus quid. 155
Lapis pretiosus Christus. 201
Laus Christi multiplex describitur. 42
Leo quid. 37
Leonis natura quae. 37
Leonum dentes foetent. 88
Levatio manus angeli quid. 96
Levi quid. 60
Liberi quid. 86
Libero arbitrio violentiam facere non potest diabolus. 87
Liber Christus quibus et qualibus literis scriptus. 99
Liber involutus quid. 52
Liber quid. 24 37 40 171 196
Liber vitae tripliciter dicitur. 24
Libri conscientiarum quando aperiendi. 196
Librum aperire quid. 37 39 95 100
Librum devorare quid. 99
de Libro vitae neminem delet Deus, sed seipsum quisque peccator delet. 25
in Libro vitae varie scribuntur homines. 85
Lignum Thyinum quid. 180
Lignum vitae Christus. 13
Lignum vitae edere vel de ligno vitae quid differant. 14
Linguas suas commanducare quid. 160
Locustae quid. 86
Locustarum capita quid. 86
Locustarum rex quid. 87
Locutio angelorum ad Deum quid. 42
Loquuntur angeli ad Deum, et Deus ad angelos, sed diverso modo. 42
Lorica ferrea quid. p. 86
Lotio spiritualis multiplex. 66
Lucas cur per vitulum designatus. 34
Luctus et tormentum quomodo differunt. 177
Lumen dextri oculi et sinistri quid? 84
Lumen mentis nostrae Christus. 2
Luna quid. 52 115
Luna sub pedibus mulieris quid. 115
Lunae partes duae quae. 80
Lunae tertia pars quid. 80
Lucem intelligibilem et spiritualem Deus paratus est dare omnibus. 135
Luxuria carnem debilitat. 139
Luxuria et gula duae filiae sanguisugae. 77
Luxuria etsi proprie immunditia dicta, tamen peccatum omne immundum. 175

M

Magni et pusilli qui dicantur. 112 132
Magni quid 185 196
Maiestas divina inscrutabilis. 156
Maiestas et virtus quomodo differant. 156
Mali obstinati merentur ab ecclesia separari. 102
Mali permittuntur bonos affligere. 85
Malos vel reprobos cur exaltari permittat Deus. 170
Malorum seu reproborum effectus in finali iudicio triplex. 108
Mamillae quid. 6
Manna quid. 17 113 124
Manasses quid. 60
Mancipia quid et unde dicta. 180
Manus quid. 147
Manus angeli quid. 98
in Manu sua habere Deus quid. 95
Marcus cur per Leonem designatus. 34
Margarita quid. 179
Margaritae duodecim quid. 204
Mare quid. 56 57 95 123 126 152 158 182
Mare dicitur Gentilitas quare. 77
Maris, hoc est baptismi effectus triplex. 34
Maris tertia pars quid? 77
Maria nobis Christum fratrem dedit. 95
Maria Virgo fuit membrum ecclesiae. 118
Maria Virgo peccatum originale habuit secundum Thomam quomodo. 57
Mariae Virginis praerogativae duodecim, secundum Bernardum quae. 117
Masculus quid. 119
Matthaeus cur per hominem designatus. 34
Medium est nota communitatis. 81 141
Mendax quis. 26
Mensis quid. 85 89
Menses quadraginta duo quid. 128
Menses quinque quid. 87
Mentis nostrae lumen Christus. 2
Mercatores quid. 176
Merces auri quid. 179
Meretrix quid. 167 184
Meretrix doctrina haereticorum quare? 79
Meretrix sedens super aquas multas quid. 173
Messio multiplex, scilicet. 147 et 148
Messis terrae aruit quid. 149
Metaplasmus quid. 20
Metere terram quid. 148
Metiri adorantes in templo quid. 102
Metiri altare quid. 102
Metiri templum quid designet. 102
Michael archangelus pugnat pro hominibus contra daemones. 120
Michael interpretatur, quis ut Deus. 120 et idem quid designet ibidem.
Miracula, cur fulgura ab Ioanne appellata. 119

Miracula in primitiva ecclesia necessaria. p. 113
Millia millium quid. 42
Mille anni quid. 193 195
Millenarius numerus perfectionem significat. 108 136
Misericordiae divinae largitatem nemo considerando penetrare potest. 6
Moab quid? 79
Moechari spiritualiter quid. 19
Mons Syon quid. 136
Mons dicitur diabolus, et quare magnus? 77
Montes quid. 53 165
Mori potest bonum aliquod opus dupliciter. 23
Moritur quis dupliciter. 78
Moriturum qui se cogitat, facile omnia contemnit. 82
Mors cur plaga dicta. 127
Mors ultra non erit quid. 199
Mortem cur ultro multi expetant. 85
Mortem quaerent homines, quando? 85
Mortale peccatum fornicatio. 93
Motus in reprobis tempore finalis iudicii, quid? 108
Mulier quid. 18 115 118 119
Mulier amicta Sole etc. allegorice de b. Virgine matre exponitur. 116
Mulier, collectio perversorum hominum, quare? 174
Mulierem decent quatuor. 114
Mulier quare dicta meretrix. 174
Item, Civitas. 174
Item, Magna. 174
Item, Babylon. 174
Mulier sedens super bestiam quid. 168
Mulierculam unam Dominus docere non dedignatur. 81
Mutatio sive variatio in rebus, est causa temporis. 98

N

Natio quid. 41
Naturae pulcherrimae fuit diabolus. 82
Navigatores maris et lacus quid differant, et quid designent. 181
Navium tertia pars quid? 78
Negligentiae mater securitas. 15
Negotiatores quid. 178
Nicolaus haereticus. 16
Nicolaitarum secta quae. 16
Nocendi aviditas daemonum magna. 89
Noctis pars tertia quid. 80
Noe signatur per arborem, quare? 84
Nomen Dei blasphemare quid. 128
Nomen novum quid. 17
Nomen unum in Scripturis saepe diversimode accipitur. 84
Nomina blasphemiae quid. 127
Nomina hominum septem millia quid. 108
Nova facit Deus omnia. 200
Novissimus quomodo Christus dicatur. 8 et 9
Novissimum potest aliquid dici multipliciter. 9
Nubes quid. 94 146
Nubes candida quid. 146
Nubium natura et operatio describitur. 94
Numerus bestiae, idest antichristi explicatur. 133 et deinde.
Numerus bestiae quid designet. 152
Numerus bestiae quomodo vincetur. 152
Numerus centum quadraginta quatuor millia quid. 58
Numerum bestiae quis habere dicatur. 134
Nuptiae agni quid et quando celebratae. 186

O

ad Obediendum prompti esse debemus. 63
Oblatio in ecclesia non facta Deo non placet. 71
Obscuritas Scripturae dat viam ad multiplicem intellectum. 115
Obscuritatis sacrae Scripturae multiplex ratio. p. 61
Obstinati merentur ab ecclesia separari. 102
Obstinatio vel impoenitentia quam grande malum. 175
Occasus quid. 202
Occidit alius alium dupliciter. 46
Occiditur iuste qui alium occidit. 183
Occisio fit dupliciter. 92
Oculi quid. 7 18
Oculi quid, et quare sic dicti ibidem. 188
Oculi septem Agni quid. 38
Odorifera confortant infirmum. 180
Offenditur contra omnia praecepta dupliciter. 23
Oleum quid designet. 105
Oleum et vinum quid. 48
Olivae duae quid. 105
Olivae duae apud Zachariam Helias et Enoch in Apocalypsi significant. 105
Omnia non omnibus conveniunt. 101
Operatio bona non sufficit nisi quis proficere melius curet. 122
Opes terrenae et humanae contemnendae. 115
Opus bonum mori potest dupliciter. 23
Orationes iustorum omnes non semper exaudiuntur. 71
Oriens quid designet. 202
Originale peccatum quomodo habuit Virgo Maria secundum Thomam. 57
Os Dei quid. 8 99 189 192
Os diaboli quid. 125
Os draconis quid. 166
Os in Scriptura quid. 26
Ostium apertum quid. 62
Ostium pulsare quid. 30
Ostium in caelo quid. 31
Ostiis multis clausus diabolus scilicet. 193

P

Palmae in manibus quid. 84
Paradisus quid. 13
Partus et parturitio quomodo differunt. 117
Pastoris boni officium quod. 110
Pastoris perfectio duplex. 110
Pater aliarum personarum origo. 136 et 137
Pater in Filio omnia disponit. 129
Patri attribuitur potentia. 110
Patriae caelestis bona ineffabilia. 22
Patientia vera quae. 11
Patientiam praecedit fides. 130
Paulus Christo confixus est cruci. 152
Pauperiate scire uti summa felicitas est. 14
Peccator pauper, caecus nudus quomodo. 29
Peccatori non est salus nisi poeniteat. 12
in Peccatore ut plurimum solent esse tria, quae? 23
Peccatores mare dicuntur et quare. 95
Peccatum causa est cur mali noceant bonis. 84
Peccatum actuale nullum commisit Virgo Mater. 57
Peccatum dicitur abominatio, quare. 169
Peccatum grave homicidium. 93
Peccatum mortale eiicit hominem ab ecclesia, quomodo. 102
Peccatum multiplex describitur. 93
Peccatum obfuscavit naturam daemonis pulcherrimam. 83
Peccatum omne immundum. 175
Peccatum mortale fornicatio. 93
Peccatum per sanguinem significatur, quare? 77
Peccati actus transit, poena semper manet. 177
Peccata perveniunt ad caelum, quomodo. 176
Pes dexter et sinister Dei quid. 95
Pedes Christi dicuntur praedicatores. 95
Pedes Dei quid. 95
Pedes quid. 7 18
Perfectio duplex in praepositis et pastoribus esse debet. 110
Perfectorum triplex gradus. 60
Pergame quid. 16

Persecutio antichristi quatenus durabit. p. 89 103
Persecutio fuit ab origine mundi. 129
Persecutio tyrannorum contra fideles describitur. 163
Persequutionibus iusti proficiunt. 103
Perseverantium in bono triplex gradus. 60
Perversi meretrix appellantur, quare. 167
Petra sanctorum quid. 51
Phiala unde dicta, et quid designet. 40 135
Phialae plenae odoramentorum. 40
Phialae plenae septem plagis novissimis. 201
Phialae septem irae Dei. 157
Philosophi habebant praestantiorem discretionem caeteris. 77
Philosophorum olim tres partes. 77
Pietas duplex quae. 134
Plagae septem, septem angelorum, quid? 131 136
Pluere quid. 177
Poculum plenum abominatione quid. 169
Poderis quid. 7
Poena aliqua potest esse aeterna, sed non continua. 145
Poena differens in inferno. 164
Poena infernalis communis erit, non aequalis. 149
Poenam praecognovisse nihil prodest si non continuat evadere. 182
Poenam temporalem sancti lucrum putant, ut aeternam evadant. 130
Poenitere quid. 93
Poenitentia dicitur solitudo quare. 119
Poenitentia Iudae insufficiens. 173
sine Poenitentia non est salus. 12
Poenitentia perfecta cogit peccatorem omnia libenter ferre. 30
Poenitentia sufficiens utrum est, actum malum quaere. 93
Poenitentiam acturi sunt multi, antichristo mortuo 160
Poenitentiam ingentem acturi Enoch et Helias. 119
Portae duodecim quid. 202
Postes domus linire sanguine agni quid. 122
Praecepta omnia servari debent. 23
Praeconum adventus Christi secundi, qualis habitus. 103
Praedestinationis duplex modus. 26
Praedicatio tubae comparatur, propter multa. 70 et deinceps. 70
Praedicationem Dominus subtrahet in fine mundi et quare? 95 97
Praedicare non debet qui non est constitutus praedicator. 141
Praedicandum est omnibus 81 et ubique, ibidem.
Praedicandum non erit Gentibus quare. 103
Praedicantibus Helia et Enoch Iudaei convertentur. 104
Praedicator aquila dicitur et quare. 81
Praedicator contemnitur cuius vita reprobatur. 100
Praedicator debet esse aquila, quomodo. 81
Praedicator debet habere acumen intelligentiae. 81
Praedicator discretus quid facere debeat. 101
Praedicator quod si stulte praedicaverit quid, tenetur ad restitutionem animarum. 103
Praedicator praedicans tria considerare debet. 74
Praedicatori quatuor necessaria, scilicet. 70
Praedicator quid facere debeat. 98
Praedicator quomodo et qualiter praedicare debet. 81
Praedicatoris discretio qualis esse debeat. 101
Praedicatores angeli, quare. 190
Praedicatores antichristi, quales. 131
Praedicatores antichristi facient homines antichristum adorare. 131
Facient miracula, facient ut statuam antichristi colant. Compellent multos characterem vel signum antichristi portare. 131
Praedicatores antichristi facient miracula. 132
Praedicatores cur tonitrua. 96
Praedicatores dicuntur pedes Christi. 95
Praedicatores non tantum terrere, sed et blande allicere debent peccatores. 96
Praedicatores qui per animalia quatuor designantur, sex alas habere debent. p. 34
Praedicatores quales esse debeant. 176
Praedicatores ante praedicationem septem habeant necesse est. 70
Praedicatorum officium describitur. 134 157 190
Praedicatoribus caeterisque doctoribus tantum Scripturae intellectum Deus tribuit, quantum iudicavit necessarium. 115
Praedicatoribus discretio valde necessaria. 101
Praedicatoribus exemplum constantiae datur. 103
Praedicatoribus praecepit Christus praedicare verbum Dei. 100
Praedicatoribus quomodo praedicandum. 101
de Praedicatoribus sive Pastoribus tria considerantur. 184
Praelatus dicitur Angelus multiplici ratione. 9
Praelatus male vivens a quo electus. 20
Praelato sunt sex necessaria. 11
Praelati debent esse oculi Christi, quare. 188
Praelati pacem cum dracone facere non debent. 121
Praelati remissio ac indulgentia quid mali pariat. 21
Praemium caeleste amandum et desiderandum, quare. 13
Praemium caeleste habere qui vult, sex ei necessaria. 66
Praemium immutabile dare electis suis Deus firmiter statuit. 97
Praemium sanctis promissum ineffabile. 97
Praemium virtutis erit ipse qui dedit virtutem. 152
Praemii consideratio minuit vim flagelli. 124
Praemiat supra condignum, et punit citra condignum Deus. 19
Princeps terrae quid. 53
Primus angelus effundens phialam quid. 138
Primogenitus mortuorum quid significet. 4
Proficientium triplex gradus. 60
Proiicere quid. 121
Prophetare quandoque praedicare dicitur. 100
Proximorum curam habent. 23
Pseudopropheta quid. 191
Pusilli quid. 196
Puteus abyssi quid. 83
Puteus aquis mortis, et puteus aquis vivis, quis? 83

Q

Quadragenarius numerus quid designet. 136
Quaternarius numerus quid. 203
Quies mentis haberi non potest, nisi ex magno Dei dono. 120
Quies non est in vanis. 142
Quousque, quomodo accipiendum. 57

R

Ranarum importunitas haereticorum garrulitatem designat. 162
Rectores aliorum in quo periculo versentur. 21
Renes et corda scrutari quomodo dicatur Deus. 19
Reprobi delentur de libro vitae quomodo. 24
Reprobi dicuntur equus. 46
Reprobi dicuntur porci. 121
Reprobi in finali iudicio videbunt humanitatem Christi. 5
Resurrectio Heliae et Enoch describitur. 107
Resurrectio mortuorum describitur. 196
Resurrectio quando. 162
Resurrectionis stabilitas probatur. 107
in Resurrectione prima partem qui habet beatus est. 194
Resurgere quoddam ambulare est. 163
Revelationes a quo Ioanni factae. 2
Regit Dominus bonos et malos, quomodo. 189
Romae olim populus crudelis fuit. 96
Romphaea quid. 16
Ruben quid. 39

Rufus quid. p. 117
Rugitus leonum quid. 96

S

Saccus cilicinus quid. 52
Saccus in Scripturis quid. 105
Sacerdotes multi propriae quam gregis utilitatis gratia praeesse cupiunt. 9
Sacramentum quid. 9
Sacramentum multipliciter dictum. 170
Sacrificium laudis sola dat ecclesia. 13
Salus non est peccatori impoenitenti. 12
Sanctus, sanctus, sanctus, cur ter dictum. 35
Sanctus ut quilibet fiet, ratio triplex scilicet. 186
Sancti, cur angeli dicti. 147
Sancti exultant in patria propter institiam Dei. 151
Sancti in caelis pro nobis sunt soliciti. 65
Sancti qui vere dicantur. 130
Sancti quomodo cum Christo iudicabunt. 148
Sanctitatis definitio. 112
Sanguis agni quid. 67
Sanguis quid denotet. 149
Sanguis tamquam mortui quid. 158
Sanguisuga quid et eius duae filiae. 77
Sapientia Patris Christus est. 2
Sapientiae profectus in Christo quomodo fuerit. 57
Sapientiae suae Deus hominem facit participem. 65
Satanas quid. 14
Scientiam magnam habent daemones. 79
Scientiae acumine vigent daemones triplici modo. 79
Scire Dei quid. 11
Scriptura fons est educens rivulos multos. 115
Scriptura multis in locis monstrat antichristum non esse Deum. 134
Scriptura non facit vim de minutiis. 104
Scriptura sacra cibus et potus est, quomodo. 99
Scriptura sacra cur volumen appellatum. 81
Scriptura sacra impiis clauditur, fidelibus aperitur. 2
Scriptura sacra occulta est et velata multis in locis triplici ratione. 2
Scriptura sacra virgae comparatur quare. 103
Scripturae expositionum modi tres. 79
Scripturae intellectum Deus ut plurimum praebet humilibus. 115
Scripturae rectum intellectum haeretici habere se dicunt cum non habeant. 89
Scripturam habere Christus dicitur et quare. 95
Scripturam intelligere facit Christus sua bonitate. 99
Scripturam sacram solus salvator aperire potuit. 37
Scripturam sacram sub obscuritatum involucris, non sine ratione describi voluit Deus. 115
Scripturas Deus diversis claudit et aperit, quibus et quomodo. 25
Scribere in Scriptura quid. 95
Scorpio non statim interficit hominem. 85
Scorpiones quid. 84 85
Scorpionum caudae quid? 87
Sectas diversas habent Gentiles. 107
Securitas mater negligentiae. 16
Secunda mors quid. 194
Sedere quid. 146
Sedere in throno Dei quid. 30
Sedilia viginti quatuor quid. 32
Semen quid. 116
Seniores, cur ita appellati. 32
Seniores viginti quatuor quid significent. 35
Sensualitas mollis et infirma. 99
Sensui proprio nemo nimis inniti debet. 61
Signacula septem quid. 38
Signacula solvere. 40
Signum Dei non habere quid. 40
Silentium in caelo quid. 69
Simulachra unde dicta. p. 93
Simulachris non inest veritas divinitatis. 93
Sitis et esuries duplex. 68
Sol Christus irradians super sequentes se. 161
Sol lucens in virtute quid. 8
Sol quid. 52 95
Solitudo corporis nihil prodest, si abest solitudo cordis. 120
Solitudo quid. 119
Solitudo triplex scilicet 119 et 120 et deinceps.
Solvere in Scripturis quid. 89
Solus quis vere dicatur. 120
Speluncae et petrae montium quid. 53
Spiritui sancto aeque conveniunt quae Patri et Filio. 110
Spiritum malignum dabit suis antichristus, ut Spiritum sanctum dedit Christus Apostolis. 131
Spiritus immundi tres quid. 162
Spiritus septem quid. 22
Stadium quid. 140
Stadio olim Graeci sua loca metiebantur. 149
Stagnum ignis quid. 197
Stare Deus quomodo dicatur. 115
Stare praedicatores debent quomodo. 190
Stare signum adiuvantis. 38 136
Status altus est occasio maioris perversitatis. 78
Status triplex excellens, in ecclesia secundum meritum. 138
Statera quid. 47
Stella dicitur absynthium et quare. 79
Stella dicitur diabolus quare. 78 82
Stella matutina quid. 21
Stella quid. 79 83
Stellae casus quid. 82
Stellae caeli quid. 52
Stellae septem quid. 8
Stola quid. 51
Stolae singulae quid. 51
Stolas lavare quid. 66
Structura muri Civitatis sanctae qualis. 203
Superbus est omnis peccans. 20
Superba iactantia in angelo Laodiceo. 28

T

Tabernaculum Dei quid. 128 199
Tabernaculum testimonii quid. 154
Tabulae testamenti quid. 113
Talentum quid. 163
Tantum et quantum non dicunt aequalitatem, sed proportionem. 178
Templum Dei apertum quid. 112 113
Templum metiri quid. 101
Templum quid. 67 101 147 148
Tempus duplici modo dici potest. 98
Tempus et tempora et dimidium temporis quid. 124
Tempus omne respectu aeternitatis breve est. 4
Tempus omne perditur, in quo de Deo non cogitatur. 63
Temporis descriptio. 98
Tempora septem declarantur, sive aetates mundi. 171
Tentari Deus permittit hominem multis rationibus. 15
Tentatio cui non consentitur, non est peccatum. 15
Tentationes omnes vincere debemus quadruplici ratione. 13
Tentamenta tempore finalis iudicii non poterunt sustineri humanis viribus. 54
Tepido duo insunt. 28
Terra quandoque infernum significat. 118
Terra quid. 52 55 57 74
Testamenti novi finis quando. 20
Testis fidelis ut quis esse possit, quae requirantur. 105
Testis, quis vere dicatur. 115
Testes Christi erunt Enoch et Helias quomodo. 104
Testimonium Christo tempore antichristi dabit triplex hominum genus quomodo. 105
Thesauros absconditos revelabit antichristo diabolus. 130 131

Thronus. p. 30 33 38 63 67
in Throno Filii sedere quid. 30
Thuribulum esse debet cor humanum. 71
Thus quid, et in quem usum habeatur. 180
Thyatira quid. 18
Tribuni quid. 53
Timere num semper bonum sit. 8 143
Timere servorum diligere filiorum. 143
Timor Dei triplex quis. 143
Tonitrua cur appellentur praedicatores. 96
Tonitrua quid. 73 96
Torcular vini quid, et cur sic dictum. 190
Tormentum et luctus quid differunt. 177
Tormentorum quantitas erit secundum genus peccati. 178
Tribus terrae quid. 5 41
Tribulatio, magna, maior, maxima quid. 19
Tuba canere, quid. 82 88
Turba magna quid. 62

V

Vanitatis triplex affectus. 144
Vae vae, cur duplicatum, et quid significet. 179
Vae terrae et mari quid. 123
Vae unum quid. 87
Vae secundum quid. 109
Vae tertium quid. 109
Velamen multiplex in Scripturis scilicet. 2
Veneficium quid. 182
Venter in Scriptura quid. 99
Venti quatuor quid. 55
Verbum Dei bene consideratum licet dulce est menti, sensualitati tamen amarum. 99
Verbum Dei praedicabunt Enoch et Helias tempore antichristi. 104
Verbum praedicatoris contemnitur cuius vita despicitur. 100
Verbum Dei praedicare praecepit Christus praedicatoribus 100 et deinceps.
Verbum Dei praedicatum ferventer et devote susceptum dulcedinem parit. 99
Verbum Dei, vox et lux, diversa ratione. 6
Verba Dei fidelissima. 200
Veritas divinitatis non est in simulachris. 93
Vestimenta quid. 24
Vestimenta Christi sunt viri iusti. 7
Vestimenta hominis vera quae. 163
Vestimentis albis vestiti quid. 24
Vestitus Christi quid. 188
Unguentis uti aegrorum est pro alleviatione. 180
Vocabulum unum in Scripturis saepe diversimode accipitur. 84
Volare quid. 124
Volare per medium caeli, quid. 190
Voluptatibus dediti per mare designantur, quare? 56
Vox alarum quid. 86
Vox aquarum multarum quid. 137
Vox magna quid. 6 50 81
Voces quid. 73
Vox tonitrui magni quid. p. 137
Vox una quid. 88
Vocem Ioannes audivit post se, quare. 6
sine Voce dicere quid. 81
Via praeparata regibus ab ortu solis quid. 162
Victor tentationum triplex insigne habiturus scilicet. 27
Victoria haereticorum falsa. 86 et deinde.
Victoria per coronam designatur. 115
Vigilare quis vere dicatur. 163
Vigintiquatuor seniores quid designent. 184
Vigintiquaternarius numerus quid designet. 33
Vindemiare quid. 149
Vindictam num exigant sancti. 177
Vindictam quis vult dupliciter. 51
Vinum fornicationis quid. 176
Virga Aaron quid. 113
Virga ferrea quid. 119
Virginitas angelis semper cognata quare? 138 166
Virginitas valde Deo placet. 139
Virginitas ut sit digna praemio qualis esse debeat. 140
Virginitatis praerogativae quae. 139
Virginitati duplex dignitas adiungitur. 140
Virginitatem nemo praeponit martyrio. 141
Virginalis integritas, angelica portio est. 139
Virgo Maria, fons in medio paradisi. 190
Virgo mater nullum peccatum actuale commisit. 56
Virginis matris praerogativae duodecim quae. 116
Virgines de virginitate gloriantes quibus comparatae. 140
Virgines empti de terra quid. 139
Virginum et non virginum gaudia differunt. 139
Virtus et maiestas quomodo differunt. 156
Virtus habet se ad opera dupliciter. 18
Virtutis praemium erit ipse qui dedit virtutem. 152
Virtutis vestimenta quae. 64
de Virtute in virtutem proficitur dupliciter. 24
Virtutum vestimentis nudum esse damnum inaestimabile. 163
Viride quid. 84
Visio Ezechielis et Ioannis quid differentiae inter se habeant. 34
Visiones quatuor primae quid in nobis efficiant, et quid reliquae. 112
Visiones quo pacto Ioannes viderit. 6
Visiones septem habet Apocalypsis. 5
Visionum septem differentia et declaratio. 112
Vitrum nullas in se sordes celat. 208
Vita corporis anima, vita animae Deus. 78
Vita humana multiplicem habet defectum. 85
Vita in deliciis, mors. 179
Uterus mulieris quid. 116
Vulnus saevum quid. 158
Uxor agni ecclesia. 186
Uxor Episcopi Thyatirae per Iezabelem designatur. 18

Z

Zabulon quid. 60
Zona aurea quid 67

FINIS.

Napoli 18 Aprile 1857

CONSIGLIO GENERALE

DI

PUBBLICA ISTRUZIONE

Vista la domanda del tipografo Paolo Branecaccio, con la quale ha chiesto di porre a stampa l'opera intitolata - *Commentaria in Apocalypsim Beati Ioannis Apostoli Angelici Doctoris Divi Thomae Aquinatis* pel Reverendo D. Francesco Acciardi.

Visto il parere del Regio Revisore signor D. Giuseppe Canonico Garavini;

Si permette che la suddetta opera si stampi, però non si pubblichi senza un secondo permesso, che non si darà se prima lo stesso Regio Revisore non avrà attestato di aver riconosciuto nel confronto esser la impressione uniforme all' originale approvato.

Il Consultore di Stato - Presidente provvisorio
CAPOMAZZA

Il Segretario Generale
GIUSEPPE PIETROCOLA

Napoli 15 Aprile 1857

COMMISSIONE ARCIVESCOVILE

PER LA REVISIONE

Nihil obstat.

DOMENICO GARGIULO

Imprimatur.

Pel Deputato
LEOPOLDO RUGGIERO - *Segretario*

208.6 13717
Aq56 Angelici doctoris/ T.
Aquinas

DATE	ISSUED TO
	4-88
OCT 0 6 1990	RENEWED
OCT 1 0 1991	RENEWED MAY 8 -

13717